פנקס קלצק

פנקסקלצק

ערך

א. ש. שטיין

חברי המערכת:

אליהו פיש, הרב יצחק הלוי אפשטיין, אהרן כהן

אלה אזכרה...

בית־הכנסת הגדול

בהוצאת ארגון יוצאי קלצק בישראל, תל־אביב, תש"ך – 1959

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

PINKES KLEZK

A MEMORIAL TO THE JEWISH COMMUNITY OF KLEZK (POLAND)

כל הזכויות שמורות
All rights reserved

בהוצאת ארגון יוצאי קלצק בישראל, אליהו פיש, תל־אביב, רחוב החשמונאים 66

גלופות — צינקוגרפיה רינדזונסקי • דפוס קואופרטיבי „אחדות" בע"מ, תל־אביב

פנקס קלצק / חלק א׳-עברית; חלק ב׳-אלבום; חלק ג׳-יידיש

התוכן – אינהאלט:

א. פרקי עבר

מאת המוציאים לאור 4
כנר התמיד — העורך 7
ממראות החורבן (ציור) — אבא פניכל . . .
מקורות לתולדות קלצק 9
עלילת דם 9
בית הקברות 10
מספר היהודים בקלצק 10
תנועת הרפורמציה בקלצק 10
ר' יוסל מקלצק מ„דוחקי הקץ" 11
נתונים באנציקלופדיות 11
המלשין בנימין גולדברג (ברפמן) 12
החלבן מקלצק בירושלים העתיקה 12
מכתב למגיד מקמניץ 12
מרשומות קלצק 13
האור שכבה בכל נדרי... 14
מאורע מימי מלחמת השוודים 14
הדים בעתונות ההשכלה 15
מכתב לעורך „המליץ" 16
מנדלי מוכר ספרים וקשריו עם קלצק
מזכרונותיו של זקן הציונים באירופה 18
מכתב הרב איסר זלמן מלצר (תצלום) 19

ב. קלצק הרבנית-תורנית

1. מ. צינובין — רבני קלצק 21
הרב הראשון; הרב מיכאל אייזנשטאדט; הרב משה איינשטאדט; הרב מיכאל אייזנשטאדט (השני); הרב מאיר אייזנשטאדט ויוצאי חלציו; ר' נחמן „אומר תהלים"; הרבנים ר' גרשון ור' אהרון; הרב משה יעקב; הרב יהושע רבינוביץ (רגולר); הרב אליהו פיינשטיין; הרב זאב וואלף טורבוביץ; הרב אליעזר שטראשון; הרב צבי הירש טיקטין; הרב שלום בר הרגזון; הרב אליעזר יזגור; הרב חיים שמעון הרגזון; הרב ר' משה אפשטיין; הרב פסח הורביץ.
2. יוצאי קלצק — רבנים בקהילות שונות . . 29
הגאון ר' דוד אב"ד נובהרדוק; הרב אליהו גולדברג; הרב אליהו יעקב לעסטער; הגאון ר' יהודה מעשיל הכהן צירקעל; הרב יוסף אדלר; הגאון ר' יצחק אייזיק וועלער; הרב ראובן לעווינבוק; הרב אליעזר זלמן גראַיעווסקי; הרב שמעון חיים גראַיבסקי; הרב מאיר ברלין.
3. דייני קלצק ולמדניה 33
ר' יהודה לייב בן שמואל; ר' יוסף; ר' חייקל; ר' אליהו פיינברג; הרב אהרון סיני הלוי דוידזון; הרב דובר הלוי דוידזון; הרב נתן נטע הנדלסמן; הרב מרדכי קולקובסקי; ר' שלום צבי למפרט; ר' יעקב אשר גראַיבסקי; ר' שמחה לייב איזראעליט; הרב חיים פימשטיין.
4. שוב"ים מבית אייזנשטאדט בקלצק . . . 36
הרב מקלצק עוזר לגיור אציל פולני 36

ג. ישיבת קלצק

הרב צבי יהודה מלצר — מבצר של תורה . . . 37
שמחה גורדון — שגשוגה והשפעתה של הישיבה . . 39
הרב י. הלוי אפשטיין — הישיבה ואישיה . . . 41
הרב אלחנן סורוצקין — „אבן האזל" 44
מ. צינובין — גדלות ועמקות 45
הרב ישראל לייב קסלר — „תפארת בחורים" . . 46
יהושע חיים לוין — חנוכת בית הישיבה החדש . . 47

ד. יהודי קלצק ותרומתם לבנין הארץ

ג. נ. מילר — ניצנים ראשונים 48
ש. א. — אהבת ציון בקלצק ובכפריה 48
נחמיה איזראעלית — משפחת איזראעליט . . . 51
י. קנטורוביץ — ראשוני משפחת האדמה . . . 54
צפורה זלצר — מלובנין עד רחובות 56
י. נ. אדלר — בבית זלצר בימי העליה השניה . . . 57
י. אולייניק — חלוצת העליה השלישית 58
אליהו הרגזון — ה„התאחדות" ופעלה 59
נ. קצנלסון — עם שחר הציונות בקלצק 60
אליהו גולדברג — פעולה במחתרת 61
חיותה — נפש לליפא גבזה 62
צבי ליס — בימי מהפכת אוקטובר 63

ה. אישים ודמויות

יהושע ברזילי — אוטוביוגרפיה 64
א. ר. מלאכי — ממכתביו האחרונים 65
מ. מ. אוסישקין — חולם ולוחם 65
ש. א. — חייו ופעלו 66
ש. א. — ר' בן ציון אייזנשטאדט 67
ר' נח אייזנשטאדט 68
ר' יוסף מאיר פיש 68
ר' משה אייזנשטאדט 68
יעקב מזל — עסקן וסופר 69
משה הכהן 69
ר' קלמן 69
מיכאל צבי קמנצקי 69
שלום צבי הלוי למפרט 69
משה זלמן זאטורנסקי 69
חיים יונה גורלנד ואביו 70
ד"ר יהודה לייב דוידזון 71
רוזנקרנץ ושרייפטזצר 71
י. גרינבוים — אברהם פודלישבסקי 71
יוסף אדלר — העלוי מסלונים 73

ו. טיפוסים מהדור הישן

א. ל. שוארץ — דמותו של סבא 74
י. נ. אדלר — אחי אברהם שלמה 74
ד"ר א. גרינשפאן — ר' ברל דוידסון הדיין . . . 74
„ „ — ר' א. ל. שוארץ 75
„ „ — ר' משה בר' צבי כהן (משה הירשק"ס) 75
„ „ — ר' משה צבי השו"ב 76
„ „ — ר' לייב בר' יעקב יואל . . . 76
„ „ — ר' שמואל יוסף שו"ב . . . 77
„ „ — „השמש העליון" 77
י. נ. אדלר — המלמדים והמחנכים שלי 78

ז. בין שתי מלחמות עולם

אהרן הכהן — חיי המשק והכלכלה 79
שלום הרגזון — המוסדות המוניציפאליים 81
יוסף פרנקל — קלצק תחת שלטון הסובייטים . . . 84

ד״ר מ. קוצ׳אק־גור — חינוך והווי במשטר הסובייטי . 91
בשנות השלושים 94

ח. במערכות הנוער

א. פיש — התנועה החלוצית 95
אסתר לב — בנות החלוץ 97
שרה סליבובסקי — דמות למופת 97
חיותה בוסל — בשליחות 98
שרה ויצחק מנקר — השומר הצעיר 100
אלימלך בן־ארי — דמות הקן 101
משה קורנוס (אלעזרי) — קסמה של תנועה . . . 101
משה וילנצ׳יק (מכסיקו) — סניף בית״ר 102

ט. בשדה החינוך

יוסף פרנקל — מ„החדר״ לבית־הספר „תרבות״ . . 103
רחל אלפרוביץ־ברזינסקי — מורשת „בית יעקב״ . . 106
צבי ליס — כך נוסד בית־הספר 107
מלכה קסלר־מובשוביץ — חג סיום החומש . . . 108
השמירה על בית רייזין 108

י. עסקני ציבור

ח. י. קרייזר — ר׳ מיכאל טרובוביץ 109
יוסף פרנקל — זאב טורבוביץ 109
„ „ — אברהם ברסלב 110
„ „ — אייזיק קצב וברוך דלוגאץ׳ . . . 110
„ „ — אייזיק לוינבוק, ניצברג ופרידקס . . 111
„ „ — יצחק צרקוביץ 112
יצחק מנקר — מאיר חיים קולקובסקי 112
צ. ל. — הנפח 113
א. פיש — מיכאל ליברמן 113

יא. קלצק ובנותיה

יוסף פרנקל — היהודים הכפריים בסביבתנו . . . 114
אריה נייערק — לדמותה של סיניאבקה 116
בנימין אילן (נייערק) — עיירה על אם הדרך . . 117
שרה דננבורג — המערכה על שדה המרעה . . . 118
שמעון שקולר — משפחת קפלן 119
נתן הוכברג — לא נותרה נפש מהטבח 121

יב. זכרונות והווי

יהושע אייזנשטאדט (ברזילי) — מעשה בארבעה אחים 122
הרב י. ק. גולדבלום — ביקורים בקלצק 123
א. ל. שוארץ — אורח החיים הישן 124
י. נ. אדלר — פרקי ילדות 125
ברוך נתן שמושקביץ — דמות החגים 128
י. ח. לוין — שבת בעיירה 129
א. אהרוני — ארבע דרכים 130
הרב יצחק הלוי אפשטיין — בית אבא 132
מנחם ברסלב — זכרונות נעורים 138
מ. טבצ׳ניק — ארכנגלסק 139
ירחמיאל איצקוביץ — אמונות תפלות 140
יצחק טרובוביץ — מפעלו של אבא 141
גולדה לוריה (למפרט) — עולם שחרב 143
„שולמית״ — גרעין דרמטי בקלצק 144
א. קם — על הנהר 144

יג. קלצק בתפוצות

יהושע הוכשטיין — בבית מהגרים באמריקה . . . 145
משה קליינמן / „תרבות״ — הרב י. ק. גולדבלום . 148
ש. א. — המשורר האידי יוסף גרינשפאן 149
מוריס טרואו (משה טאראבור) — יוצאי קלצק באמריקה 150
ארגון יוצאי קלצק בארגנטינה 151

יד. חורבן קלצק

הגיטו בלהבות (ציור מאת א. פניכל) 153
יוסף רייס־רבינוביץ — לזכרם יהמה הלב 154
טוביה קירז׳נר — ספטמבר 1939 155
ישעיהו קשצקי — כך עלה עלינו הכורת 156
לאה פיש־מאירוביץ — החיים בגיטו 160
אלתר מאירוביץ — המערכה הפרטיזאנית . . . 162
ניסן איזראלוביץ — כליון ונקם 167
אליהו גלאזר — ביערות 168
רחל יונה־דז׳נצ׳לסקי — הצטרפותי לפרטיזנים . . 171
רחל קליינמן־קאזס — כיצד נחלצתי 172

צווייטער טייל

קלצק בתמונות — (א—מ)
קלעצק אין בילד

דריטער טייל (יידיש)

ווי אַ נר תמיד (פֿאַרוואַרט) — דער רעדאַקטאָר . 175

א. קאַפּיטלען פון דער פּאַרגאַנגענהייט . 177

צו דער געשיכטע פון קלעצק ; די גרינדונג פון דער קהילה ; ערשטע ידיעות וועגן קלעצק ; ידיעות פון פּאָרשידענע מקורות ; דער אָלטער בית הקברות ; עלילת דם אויף קלעצקער יידן ; ר׳ יאסל פון די „דוחקי הקץ״ ; די רעפֿאָרמאַציע באַוועגונג אין קלעצק ; יידן מוסרים אין אַמאָליקע צייטן ; די צאָל פון די יידן אין קלעצק ; היסטאָרישע ידיעות וועגן קלעצק — ד״ר מ. ווישניצער ; דאָס פּאַלאָשענע ליכט צו כל נדרי — משה פּיינקינד ; דער קלעצקער מילך־פּאַקויפער אין אָלט־ירושלים.

אויסצוגן פון דער השכלה פרעסע 182
מענדעלע מוכ״ס און זיינע משפחה־פֿאַרבינדונגען
מיט קלעצק 186

ב. רבנים דינאַסטיעס — מ. צינוביץ . . . 188

דער ערשטער רב אין קלעצק ; הרב מיכאל אייזנשטאדט ; הרב משה אייזנשאדט ; הרב מיכאל אייזנשטאדט ; הרב משה יעקב אייזנשאדט ; ר׳ נחמן „דער תהילים זאָגער״ ; הרב יהושע רבינוביץ (ראָגולער) ; הרב אליהו פיינשטיין ; הרב זאב וואלף טורבאוויטש ; הרב אליעזר שטראשון ; הרב צ. ה. טיקטין ; ד״ר א. גרינשפאן — הרב ש. ב. הערנזאן ; הרב אליעזר יאזגור ; הרב יצחק אפשטיין — הרב ח. ש. הערנזאן ; הרב משה אפשטיין ; הרב פסח הורוויץ ; — הרב מאיר ברלין ; רב און שו״ב ש. י. וועלער.

ג. קלעצק אַ אכסניה פון תורה

די ישיבה — אויפשטייג און השפעה — שמחה גארדאן . 193
איינדרוקן און זכרונות — הרב צ. י. מעלצער . . 196
אַ תלמיד פון ישיבת קלעצק דערציילט — ח. י. קרייזר 200
„תפארת בחורים״ — הרב י. ל. קעסלער 201
סלאָנימער עלוי אין קלעצק — יוסף אדלער . . . 202
אַ ציגל צום בניין — ש. טיין־מוליער 203
שמידן למדנים — אליעזר פיינשטיין 204

ד. ציוניזם

די ערשטע שפּראַנצן — נ. ג. מילער 205
קלעצקער פּאָגערן אין ארץ ישׂראל — י. קאַנטאַראָוויטש 206
קלעצקער בייטראָג צום אויפבוי פון לאַנד — ש. ערנסט 209
פון לובעניץ קיין רחובות — צפורה זעלצער . . 213
אַ ייִד פון קלעצק אַגיטירט פאַר ארץ ישׂראל — צ. שמשי 215
די פאַמיליע איזראַעליט — נ. איזראַעליט (ישׂראלית) 215
צעירי ציון — התאחדות — אליהו הערנזאן . . . 217
אומלעגאַלע ציוניסטישע טעטיקייט — אליהו גאלדבערג 220
חלוצישע יוגנט באַוועגונג — אליהו פיש 223
טעכטער פון החלוץ — אסתר לב 224
אין שליחות — חיותה בוסל 225
מיין וועג אין השומר הצעיר — מאשע קורנאס . . 226
דער השומר הצעיר אין קלעצק — אלימלך בן־אורי . 227
געווען אַ יוגנט — שרה און יצחק מענאקער . . . 227
דער בית־ר — משה ווילענטשיק 228

ה. צווישן ביידע וועלט־מלחמות

דאָס עקאָנאָמישע לעבן — אהרן כהן 230
אַפּקאָגנען פון דער אקטאָבער־רעוואָלוציע — צבי ליס 232
מוניציפּאַלע און סאָציאַלע אינסטיטוציעס — ש. הערנזאן 233
קלעצק אין די דרייסיקער יאָרן
אַ באַזוך אין קלעצק (1928) — מ. טאַראַבור . . 236

ו. דערציונג און קולטור

פון „חדר" ביז „תרבות" — יוסף פרענקעל . . . 240
די „תרבות" שול — צבי ליס 242
די תלמוד תורה — נ. ג. אדלר 243
די גייסטיקע ירושה פון „בית יעקב" — רחל אלפּאַראָוויטש 244
„שולמית" — מ. טאַבאַטשניק 245
קלעצקער אַטמאָספער — גאלדע לוריע 246

ז. ישובים אַרום קלעצק

די ישובניקעס אַרום קלעצק — א. כהן 247
סיניאָווקע — אויפבוי און אויפקום — א. נייַמארק . 248
מיין געבורטס־שטעטל — נ. האכבערג 251
אונזער שטעטל — ש. שקולייער 252
צווישן פעלד און וואַלד — ב. אילן (נייַמארק) . . 254
סיניאָווקער זכרונות — שרה דענענבורג 255
אַ משפחה פון אַ ישובניק — מ. ווייַנגער 257
די יידן אַרום קלעצק און זייער אומקום — י. פרענקעל 258

ח. זכרונות און שטייגער

פיר בריידער — י. אייזנשטאדט 261
דער אלטער לעבנס־שטייגער — א. ל. שווארץ . . 262
אַ יינגל פאַרט אין ישיבה — נ. ג. אדלער 263
געשטאַלטן פון אַמאָל — הרב י. ק. גאלדבלום . . 264
ארכאַנגעלסק; מיין משפחה; צעבראָכן דעם טאָוול — מ. טאבאטשניק 265
אין ראדזשימאנטער קליידל; פראַגמענטן — ש. קרייזער 270
פיר וועגן — א. אהרוני 273
שבת און יום־טוב אַמאָל — ב. נ. שמושקאוויטש . . 274
שבת אין שטעטל — י. ח. לעווין 276
אין דער ערשטער וועלט־מלחמה — נ. עפשטיין . . 276
דעם טאַנצס אויפטו — י. טרובאוויטש 277
פון מיינע קלעצקער זכרונות — מ. ברעסלאוו . . 279
מיין פאַטערס היים — הרב י. הלוי עפשטיין . . 281
ביים טייך — א. קאם 287
די קולאַקאטקע" — י. מענאַקער 288
קלעצק אין אונזערע קינדער־יאָרן (פאַעמע) מ. טאַראַבור 289

ט. פון אונזערע געשטאַלטן

יהושע אייזנשטאדט — ש. ע. 291
בן ציון אייזנשטאדט — ש. ע. 292
חיים יונה גורלאנד 293
געשטאַלטן — שרה מאלין־געלפאנד 294
ר' נחום יצחק שיף — מ. ליאס 293
מיין ברודער מאיר חיים — ב. קולאקאווסקי . . . 295
מ. ח. קולאקאווסקי און די יוגנט — י. מענאַקער . . 296
דער וועג־ווייזער — י. פרענקעל 296
מגידים; מעדיקער; אַ מלמד — נ. אפשטיין . . . 301
משה גאלוש און דער „בונד"; די הושאַקעס; חאַטשע און העטשע; זעלטענע טיפן — מ. טאבאטשניק 301
פאַלקס־מענטשן — א. כהן 308

י. ערב אומקום

קלעצק אין די יאָרן 1932—1941 — י. פרענקעל . . 310
אונטער סאָוויעטישער הערשאַפט — ד"ר מ. קאציאק־גור 326
עשׂרים אמתער פרצוף — שרה פיש־שמולקער . . 329
אַ שטים פון „בונד" . . . . . .

יא. קלעצק אין חוץ לארץ

אין אַן עמיגראַנטן־היים — י. האכשטיין 331
דער עלטסטער ציוניסט אין איירלאַנד — א. אלפערין 337
איך פאָר קיין אַמעריקע — פ. בירג 338
אומפאַרגעסלעכע — פרומע קאם־קולאקאווסקי . . 339
אַ עפּיזאָד — הערצל געלפאנד 339
דער דייטשער יוסף גרינשפאן — ש. ערנסט . . . 340
קלעצקער אין אַמעריקע — מ. טאראבור 341
די לאַנדסמאַנשאַפט פון קלעצק אין אַרגענטינע . . 343
זון פון מיין בלויער שטעטעלע (ליד) י. גרינשפאן . 347
צוויישן קלעצקער אין בוענאס־איירעס — ל. שמולקער 347
צו מיין אומפאַרגעסלעכן קלעצק (ליד) — מ. ב. טאראבור 348

יב. חורבן און קאַמף

מפת הגיטו (מאַפע פון געטאָ)
ביי זייער אַנדענק ציטערט אויף ס'האַרץ... —
י. רייס — ראבינאוויטש 349
סעפּטעמבער 1939 — טוביה קירושנער 352
די פאַרניכטונג — לאה פיש־מאיראוויטש . . . 352
אומקום און נקמה — אלתר מאיראוויטש 356
געראַנגל אין געטאָ — אריה גלאזער 362
מיט די פאַרטיזאַנער — ניסן איזראעלעוויטש . . 367
אַזוי איז עס געשען... — ישעיהו קאשעצקי . . 368
אַ סך הכל פון אַ משפחה — אליהו באנשטשיק . . 375
מיין וועג צו די פאַרטיזאַנער — רחל יוכה־דזשענטשעלסקי 376
ווי איך בין אַנטלאָפן — רחל קליינמאן־קאזש . . 378
מיר וועלן נישט פאַרגעסן — יצחק גארפינקעל . . 379
אוכרה (ליד) — ד"ר אביגדור גרינשפאן . . . 380
דער בלוטיקער סך־הכל — גריישע גאלדבערג . . 381
לוח שמות (ליסטע פון נעמען) 382

מאת המוציאים לאור

עם הופעת ספר הזכרון לעיר־הולדתנו, רואים אנו חובה להקדיש כמה מלים לארגוננו בישראל וכן לספר — מבנהו והוצאתו לאור.

רעיון ההנצחה עלה מיד לאחר שנתקבלו הידיעות הראשונות על הכלייה האיומה. אנו, שזכינו להגיע לחוף מבטחים, ייסדנו אז את ארגון יוצאי קלצק בישראל, הן כדי להיחלץ לעזרת השרידים הניצולים ולסייע בקליטתם בארץ, הן כדי להתלכד יחד ולחפש דרכי־בטוי לאבלנו ודרכי־בטוי להנצחת הקהילה וקדושיה. כך נוסד וקם ארגון יוצאי קלצק בישראל, שהתקשר עם בני עירנו בתפוצות ולאותה מטרה. לצערנו, מעטים היו הניצולים שעלו לארץ, כמה עשרות, ויתרם נשארו ברחבי ברית המועצות. ואכן בשדה העזרה והחצלה פעל הארגון במיטב יכלתו, בסיוע אחינו באמריקה ובראשם **משה טאראבור** ז"ל, שנפטר פתאום בשעה שעמדנו בגמר הוצאת הספר הזה שהוא גילה בו עניין כה רב. יהא זכרו ברוך!

בד בבד עם עבודה קדושה זו של ההצלה והעזרה התחיל קומץ אנשים מבני־עירנו לטפל במפעל־ההנצחה, שראינו אותו בדמות הוצאת ספר זכרון, בו תיחקק לעד דמותה של עירנו על עברה המפואר, אישיה הדגולים ומוסדותיה החשובים, חייהם ופעליהם, שאיפותיהם וגעגועיהם של כלל תושביה, ועל כולם דרכם האחרונה על קידוש שם שמים ושם ישראל.

חומר היסטורי־דוקומנטרי לתולדות קלצק, רבניה ואישיה וכו', פרקי תיאור והווי מחיי העיירה, מוסדותיה ומפעליה וכן פרקי־אחרית רשומים מפי עדי־ראיה על לביטה, יסוריה ופרפורי הגסיסה מאז הכיבוש הנאצי עד לסוף המר והכליה על שני שלביה (ההשמדה הראשונה והקמת הגיטו וחיסולו של הגיטו).

תוך הסכם עם בני־עירנו בתפוצות מוצא הספר בשתי לשונות, עברית ויידיש, כשחלק אחד משלים את משנהו.

יודעים אנו שלא הגענו לשלמות, וודאי פה ושם יימצאו עוד מקורות ופרטים, וכן אישים שלא באו על ביטויים המלא והממצה. גם לא כל בני עירנו אליהם פנינו בבקשה להשתתף בספר — נענו לנו. ואף־על־פי־כן, דומה, שצרורה בו, בספר זה, דמותה ונפשה של קלצק היהודית שנשמדה.

*

חומר עשיר ומגוון זה נצטבר יש מאין באמצעים דלים תוך קשיים מרובים. זה כארבע עשרה שנה פועלים בזה יחידים בעקשנות ובמסירות נפש. וכאן חובתנו לציין חלקו של אחד והמיוחד מבין יחידים אלה — בן עירנו מר **אליהו פיש**, שיזמתו, מרצו ועמלו ללא־לאות במשך שנים הם תרומה מכרעת להקמתו של המפעל.

לאחר שרוכז החומר והיה הכרח לגשת לעריכתו פנינו אל בן־עירנו הנכבד מר **יצחק טרוּבּוביץ**, שהושיט את עזרתו הראשונה, וכן אל בן־עירנו רב הפעלים והיזמה הברוכה מר **יוסף ריים** (רבינוביץ) ורעייתו יוכבד לבית ליכטרמן מארה"ב. תצויין גם עזרתם הנדיבה של בני־עירנו בארגנטינה מר **דוד קולקובסקי** ורעיתו, **מכס גלפנד ורעיתו, יצחק שמוקלר ומאיר פאל.**

להערכה מיוחדת ראויים מר **משה צינובין** שליקט פרור לפרור להעלאת דמותה של קלצק הרבנית־תורנית והשתקפותה בעתונות השכלה, **ש. ארנפט** על עבודתו בליקוט ותירגום וכן בן־עירנו היקר, המחנך הותיק מר **יוסף פרנקל** על חלקו החשוב שהשקיע בספר תוך נאמנות ומסירות, ביחוד פרקיו החשובים על קלצק בתקופה הסוויאטית, החינוך בקלצק, קלצק וסביבתה. ואת עזרתו ועמלו הנאמנים של הרב **יצחק חלוי אפשטיין.**

כן נציין את תרומתם החשובה בחומר ובתמונות של ועד יוצאי קלצק אמריקה וביחוד של מר **משה טאראבור** (טאראאו) ז"ל.

ולבסוף תודתנו נתונה לסופר **א. ש. שטיין**, עורך הספר, ששקד נאמנה על עיצובו, שלמותו ורמתו — הערכתו ורשימו מובאים במסתו — המבוא.

אנו מגישים את הספר ליוצאי עירנו בישראל ובעולם ולקורא היהודי בארץ ובחו"ל, מתוך הכרה שעשינו כמיטב יכלתנו להעלאת דמותה של קהלתנו הקדושה והנצחתה על אישיה, מוסדותיה מפעליה והמוני יהודיה הנלבבים הי"ד, ומתוך תקוה ותפלה שדמותם הזכה, חייהם הטהורים וקידוש שם שמים וישראל בעלותם על מוקד ההשמדה, יחקקו לעד בזכרוננו ובזכרון הדורות הבאים וישמשו לנו להם נר תמיד, לאורם נלך וזכרם לא יסוף מאתנו לעד.

יהי זכרם ברוך ונשמתם צרורה בצרור חיי העד של האומה.

ועד ארגון יוצאי קלצק בישראל

פון די אריסגעבער

מיר דערשיינען פונעם אָנדענק־בוך פון אונזער געבורטס־שטעטל, האלטן מיר פאָר אונזער חוב צו ווידמען א פאָר וועלטער דעם ארגון יוצאי קלעצק אין ישראל און דעם אָנדענק־בוך — זיין סטרוקטור און דערשיינען.

דער געדאַנק פון פאַראייביקונג איז אויפגעקומען גלייך נאָכדעם, ווי מיר האָבן באַקומען די ערשטע ידיעות וועגן דעם שוידערלעכן אומקום. מיר, וואָס האָבן זוכה געווען צו דערגרייכן צו א זיכערן ברעג, האָבן דאָן געגרינדעט דעם ארגון יוצאי קלעצק אין ישראל, וואָס זיין אויפגאָבע איז געווען הן העלפן די גערָאטעוועטע רעשטן אין זייער איינאָרדענען־זיך אין לאַנד, הן כדי צו קאָנדזשירן אונזערע כוחות און זוכן וועגן פון אויסדרוק פאָר אונזער טרויער און פאָר דער פאַראייביקונג פון דעם אומפאַרגעסלעכן אָנדענק פון דער קהילה און אירע קדושים. אזוי איז אָנטשטאַנען דער ארגון יוצאי קלעצק אין ישראל, וואָס האָט זיך פאַרבונדן מיט אונזערע בני־עיר אין דער וועלט. צום באַדויערן איז די צאָל פון די גערָאטעוועטע, וואָס זענען עולה געווען קיין ישראל, געווען זייער קליין, עטלעכע צענדליק, און די איבעריקע זענען פאַרבליבן אין רָאטנפאַרבאַנד — אויפן געביט פון הילף און רעטונג האָט טאָקע אונזער ארגון געלייסטעט דעם מאָקסימום מיט דער הילף פון אונזערע בני־עיר אין אַמעריקע, בראש מיט משה טאָרָאבור ז״ל, וואָס איז נפטר געוואָרן פלוצעם, בעת מיר האָבן געהאַלטן ביים אַרויסגעבן דאָס בוך וואָס ער האָט אים געווידמעט אַזויפיל אינטערעס. געבענטשט זאָל זיין זיין אָנדענק.

צוזאַמען מיט דער הייליקער ארבעט פון רעטונג און הילף, האָט א הייפל פון יחידים אָנגעהויבן זיך מטפל זיין מיטן פאַראייביקונגס־ווערק, אין דער פאָרם פון אָנדענק־בוך אין וועלכן ס׳זאָל אייגנטלעך ווערן אויף אייביק די געשיכטע פון אונזער שטעטל, אויף איר רומרייכער פאַרגאַנגענהייט, ליכטיקע געשטאַלטן און וויכטיקע אינסטיטוציעס, דאָס לעבן און אויפטו, שטרעבונגען און לעבנסוגען פון אירע תושבים, און קודם־כל — זייער לעצטער וועג פון קידוש שם שמים אין שם ישראל: היסטאָריש־דאָקומענטאַרישער מאַטעריאַל צו דער געשיכטע פון קלעצק, אירע רבנים, פערזענלעכקייטן א.אַ.וו. קאָפּיטלעך פון באַשרייבונג און שטייגער פון איר לעבן, אירע אינסטיטוציעס און אָנשטאַלטן צווישן ביידע וועלט־מלחמות, און די קאָפּיטלען פון איר אומקום, פאַרשריבן פונעם מויל פון די גערָאטעוועטע עדות וועגן אירע רָאנגלענישן, יסורים און גסיסה־צאָפּלען, זינט דער נאַצישער אָקופּאַציע און ביז צום ביטערן סוף און דעם ענטגילטיקן אומקום אויף ביידע זייטן עטאַפּן (די ערשטע פאַרניכטונג און גרינדונג פון געטא און די פאַרניכטונג פון געטא).

לויט א הסכם מיט אונזערע בני־עיר אין דער וועלט, דערשיינט דאָס בוך אין צוויי שפּראַכן, העברעיש און ידיש, און איין טייל דערגענגט דעם צווייטן. מיר וויסן, אַז מיר האָבן נישט דערגרייכט קיין שלימות, און געווים געפינען זיך דאָ און דאָרט קוועלן און פרטים, ווי אויך פערזענלעכקייטן, וועלכע האָבן נישט באַקומען זייער פולן, אויסשעפּלעכן אויסדרוק. אויך נישט אַלע פון אונזערע בני־עיר, צו וועמען מיר האָבן זיך געוענדעט זיי זאָלן זיך באַטייליקן אין בוך, האָבן זיך אָפּגערופן. נישט קוקנדיק אָבער דערוף, שיינט אונז, אַז דאָס בוך איז א טרייע אָפּשפּיגלונג פון דער געשטאַלט און גייסט פון ייִדישן קלעצק וואָס איז פאַרטיליקט געוואָרן.

אָט דער רייכער און פילפאַרביקער מאַטעריאַל איז צענויפגעזאַמלט געוואָרן ווי א יש מאין, מיט אַרימע מיטלען און גרויסע שוועריקייטן. שוין 14 יאָר ווי ס׳מיען זיך דערין יחידים מיט עקשנות און מסירות־נפש. און דאָ האַלטן מיר פאָר אונזער פליכט אָפּצומערקן דעם אָנטייל פון דעם אָקטיוסטן און איבערגע־געבנסטן פון צווישן די יחידים, אונזער בן־עיר אליהו פ״ש, וואָס מיט זיין איניציאַטיוו, ענערגיע און אומדערמידלעכער לאָנגיעריקער מי האָט ער געבראַכט אַן אָנטשיידנדיקן צושטייער פאָר דעם אויפטו.

זאל אויך אפגעמערקט ווערן דער וויכטיקער אנטייל, מיט מאטעריאל און בילדער, פון קלעצקער לאנדסמאנשאפט אין אמעריקע, און באזונדערס פון ה׳ משה טארשבור (טארראו) ז״ל.

נאכדעם ווי דער מאטעריאל איז צונויפגעזאמלט געווארן און ס׳איז געווען נויטיק צוטרעטן צום רעדאגירן און ארויסגעבן, האבן מיר זיך געווענדעט צו אונזער חשובן בן־עיר ה׳ יצחק טרובאוויטש, וואס האט געגעבן די ערשטע הילף; ווי אויך צו אונזער ענערגישן און איניציאטיוו־פולן בן־עיר ה׳ יוסף ריים (ראבינאוויטש) און זיין פרוי יוכבד (פון דער היים ליכטערמאן) פון אמעריקע. זאל אויך אפגעצייכנט ווערן מיט אנערקענונג די הילף פון אונזערע בני־עיר אין ארגענטינע ה׳ דוד קולאקאווסקי און זיין פרוי, מאכם געלפאנד און זיין פרוי, יצחק שמוקלער און מאיר פאל.

א באזונדערע אנערקענונג ה׳ משה צינאוויטש וואס האט געזאמלט קערן צו קערן, צו די רבנים־דינאסטיעס פון קלעצק און איר אפשפיגלונג אין דער השכלה־פרעסע ש. ערנסט פאר זיין ארבעט ביים זאמלען מאטעריאלן און איבערזעצונגען, אונזער טייערן בן־עיר, דעם אלטן פעדאגאג ה׳ יוסף פרענקל פאר זיין וויכטיקן אנטייל, מיט טרייהייט און איבערגעגעבנקייט,באזונדערס אין זיינע וואגיקע קאפיטלען וועגן קלעצק בעתן סאוועטישן רעזשים, וועגן דעם דערציונגס־וועזן, קלעצק און די ארומיקע ישובים. וויי־אויך די איבערגעגעבענע הילף און מי פון הרב יצחק הלוי אפשטיין.

און צום סוף, אונזער דאנק דעם שרייבער א. ש. שטיין, רעדאקטאר פון פנקס קלעצק, וואס האט געזארגט פאר אויספורעמען די געשטאלט פונעם בוך, זיין שלמות און ניוואָ — זיינע איינדרוקן און אפשאצונגען האט ער אויסגעדריקט אינעם פאר־וואָרט־עסיי.

מיר גיבן איבער דאס בוך די קלעצקער און די יידישע לעזער אין ישראל און אין דער וועלט מיטן באוווסטזיין, אז מיר האבן דערפילט, ווי־וויים ס׳איז געווען אונזער מעגלעכקייט, אונזער פליכט צום פארייביקן די געשטאלט פון אונזער הייליקער קהילה, אירע פערזענלעכקייטן און רבנים, אויפטוען און אינם־טיטוציעס, און אירע מאסן האראיקע יידן הי״ד. מיר האפן און גלויבן אז זייער לויטערע געשטאלט, זייער זויבער לעבן און אומקום אויפן קידוש שם שמים וישראל, וועלן אויף אייביק זיין איינגעקריצט אין אונזער זכרון און אין זכרון פון די קומענדיקע דורות, און וועלן זיין א נר תמיד וואס באלייכט אונזער וועג, און זייער געבענטשטער אנדענק וועט אייביק לעבן.

וועד ארגון יוצאי קלעצק אין ישראל

בנר התמיד

כשושנה בין החוחים... הנה זה הציור העולה לעיני רוחי, שעה שאני הוגה בקהילה זו, אשר זמן רב התייחדתי עמה, תוך עריכת הספר לזכרה. הלא כל שנות קיומה הארוכות היה היתה כפרח־חן, ענוג ובשום, בין הוחי הרשעות והבערות אשר סביב לה.

ואולי הולמה יותר הציור שבאגדה ליונה הנמלטת לחגוי הסלע — מורדפת על נפשה על־ידי הנץ, לכבשה בין שבעים זאבים. ודומה, עתה, לאחר שנכרתה מספר החיים, כך נכרתה, אחוזים אנו השתאות־יתר לסוד הקיום הממושך הזה של עדה מועטה במניין ובנכסים ועשירה ברוח ובנפש וברוכה בסגולות ובמידות, בתוך העמים ההם, בתחומים המסובכים והמשובשים ועד לגבול הרה־הסכנות האחרון בין מזרח למערב.

סוד מסודות קיומה של יהדות פולין, ליטא ורוסיה — אם הגלויות.

ועד היום כמו אין השרידים, אחרוני היהודים ילידי קלצק וסביביה, משלימים עם אימת כליונה, הנעלה מהשגת אנוש, ועד היום הם כמתרפקים על הבית ההוא בזיוו ובטהרו, בדלותו ובחומו, בטובו וביקרו, מזדהים עמו, גאים עליו, על שלמותו ויציבותו וחיותו הפנימית, ונושאים זכרו כזכר אֵם שאין לה חליפה ותמורה — וגעגועיהם עליה אהבה, ורגשת לבם עומדת בין דפי הספר הזה.

אין זאת אלא ששכינת ישראל רחפה בין סמטאותיה ובכתי יהודיה.

*

עיירה מועטה והגבול חותך בגורלותיה. והיא כתקועה בין איבת הפולנים לבין החומה הסוואטית האטומה. פחות מרבבת נפשות מניינה. חנוונים, בעלי־מלאכה, עמלים — אף עובדי־אדמה וחוכרים באחוזותיו של הנסיך ראדז'ויויל (שהיו במשפחתו מתייהדים ופראנקיסטים). קומץ של נגידים והיתז של אינטליגנציה. יונקים קיומם מאוכלוסיית האכרים סביב, וקיומם הרוחני — מהמרכזים הגדולים של יהדות ליטא ורוסיה. הלא בסמוך שוקקים מרכזים כוילנה, ביאליסטוק, מינסק, סלוצק. שמות — פרקי גבורה והיסטוריה יהודית. וסמוך יותר — מיר, וולוז'ין.

כמיפת המים ששקועה בה הסובסטנצה של הים, כן משוקעת בעיירה זו הווייתה של יהדות מזרח־אירופה. זה טפוסה הקלאסי. כדמותה וכצלמה. בלשון ובמנטאליות. אין שיעור לנאמנותה הלאומית, לאהבת העם המפעמתה. למוסריות ולהומאניות נאצלה, ונכונות ההקרבה. מקור שבמקור. הגרעין. תמימות מזוגה בחריפות וייצר־חיים עז.

דורות של חיי חרות בגיטו מרצון — ומאונס. 'בנות־רוח של השכלה, של ציונות, של סוציאליזם, המגיעות לכאן, מדליקות הלבבות, אך אינן גורמות קרע בנפש ולא זדון־לבב. אורח־החיים הישן מתפורר לאטו, בנחת, בחיוך סלחני, טוב־לב... כאן ייתכן, שחברי „בונד" ישמעו שיעורים באגדה ובעין יעקב, לאחר יום עמל מפרך, ב„תפארת בחורים" הפרולטארית; וכאן ייתכן, שחברי „השומר הצעיר" יתפללו בציבור, כדי להרחיק חשדותיהם של אדוקים... עממיות נלבבת, והשפעותיו המפוררות ההרסניות של הכרך אינן ניכרות כמעט.

*

המצוקה מזה והתעוררות הרוחנית מזה מעוררים הגירת רבים. אין קיבוץ יהודי בעולם לשם לא הגיעו, ובעיקר אמריקה וארץ־ישראל. דורות של גאונים ולומדים שמרו כאן גחלתה של תורה בלבושה המתנגדי, השכלתני, ההומאניסטי. זכר חלק מהם בא בספר זה. ריכוז מפתיע של רוח, שושלתות שלמות, משפחות של רבנים וסופרים ופרופיסורים ועסקנים וחלוצי־עם, כמשפחת יהושע ברזילי (אייזנשטאדט), שמוצאה מן הרב בעל „הפנים המאירות" כמשפחות הגאונים רא"ז מלצר, אהרן קוטלר (ראש הישיבה תחילה בקלצק ועתה בלייקווד, אמריקה, וראש מועצת גדולי התורה שם), מגדולי התורה בימינו, כמשפחות הרנזון, אפשטיין,

רוזנקרנץ־שריפטזצר, אדלר, הרב גולדבלום הישיש שארח להרצל ולסוקולוב ולוייצמן והוא ראש החינוך העברי באנגליה ורבים, רבים, שאין ערוך לתרומתם לחיי־היצירה בישראל ולגילוייהם, וגידולם בעיירה המוקפת שדות ויערות, בדוחק ובדלות, וכולם חניכי הישיבה. גם במרחקים — תורתם במעיהם וניכרים בסגולותיהם הטובות. אוצר אדם בעיירה נידחת, שפירנם גלויות רבות והפרה רוח עמנו וחייו. וראו, איננו עוד.

דפים אלה הם כאספקלריה מאירה לדמותה המקודשת של קלצק, ובהם עצורים נשמתה וזכרה לברכה. ובין השטין הומה פועם לבה ורוטטים כמיהותיה וגעגועיה הכמוסים. וזרועים עליהם ניצוצות מן האור הרב ששפעה והקרינה למרחקים.

כפרק בספר החיים והיצירה, הדם והדמעות של עמנו.

וכיזכור.

*

אלה היו יהודים שלמים, בעלי נוסח וחותם משלהם — ואנשים שלמים. והיה חן יהודי וטעם אנושי בחייהם. על אף הנחשלות שבתנאי הקיום. על אף הפיצול הרוחני שהעמיק. יהודים מקדשי השם בדרכים שונות. אוהבי ישראל ממבע ברייתם. ואוהבי אדם. וחותרים לאמת ולגאולה. גזע נאמנים.

וזו אהבת המשפחה. והרעות הטובה. ולהבת חיבת ציון כאש התמיד, משחר חיבת ציון, דרך דור בי"ל, העליה השניה ועד לחלוציות שבין שתי המלחמות. והערצת התורה שאין־לה־גבול־ומידה. דומה, בסימטאות העיירה עמדה קדושתה... ושיאה בישיבה שיהודי קלצק, אוהבי תורה ושוחריה, סוככו עליה במסירותם.

לא בלי ריגשה נקרא זכרונות ותיקיה, שרידיה, מישראל ומאמריקה, מארגנטינה ומאפריקה הדרומית, מכסיקו ומצרפת. עומד בהם לשדה של האדמה השחורה, הטובה, החמה של המוני בית ישראל אשר הצמיחה כל חלקה טובה בעמנו, וכל הטוב שבו מתוכה עלה, מתוך מעמקיה של אדמה דשנה ומניבה זו. כל פאר סגולותינו מתוכה נצמחו — זו הנכונות לעזרה הדדית, והעממיות הטובה, והאצילות הרוחנית, היושר והענווה, והחלוציות לגילוייה.

אכן, היה טעם בחייה של קלצק היהודית ופרי, והיתה גדלות בבתיה הדלים. כי היא היתה מטובי בוניו של בית ישראל.

המדור האחרון בספר מוקדש לחורבן, שבו כל קהילה נתנה את נפשה בדרך משלה. אלא שקדמה לו תקופת המשטר הסוויאטי. גם אז לא טושטש צביונה היהודי, אדרבא, נתלבלב, כערב גסיסה. בתי־ספר ביידיש. אפילו ציר לסוויאט של רוסיה הלבנה. שווי־זכויות לשעה.

*

ואז הגיח התליין. גיטו, והתעללות ועינויים ושחיטות. גילויים של עזרה הדדית. של הקרבה — ואיבוד עצמי לדעת. ממשמשת ובאה אחרית הדמים. עדרים של חיות־טרף על אנוס הכבד, מקיפים את שרידי העדה המורעבת, המעונה, המופקרת. לא זיק קלוש של סיכויי הצלה. כבר כרויים הבורות. אך הנה, כאיש אחד נחלצים הם, ועם שחר — ערב הכלייה — מעלים באש בקתותיהם בגיטו, והורסים, תחת ברד של כדורים, בין להבות ותמרות עשן, אל גדרות־התיל המוקפים משמרות מזויינים...

הרחק־הרחק מחזיתות המלחמה, במצור ובבדידות, נתנו נפשם. שרידי השרידים מצאו מחסה ביערות. ושוב — פרק חדש של מרטירולוגיה ונקם ומעשי־גבורה. והם מספרים קורותיהם בספר, שהוא פרק נכבד בהיסטוריוגרפיה של דורנו.

קלצק של מטה איננה עוד. ואך שרידיה וניצוליה המעורים באדמת ישראל, הממשיכים לתרום חלקם לתרבותנו ולעתידנו, למאבקיו ולמערכותיו בכל אתר ואתר, על ישיבותיה וגדולי התורה שלה, ציוניה וחלוציה, הם ובניהם — כנר התמיד הם לקלצק היהודית.

כנר נשמה לדורות העבר ולטבוחי החורבן, ואורו זרוע גם לדורות הבאים.

העורך

חורבן קלצק

הטבח הראשון — ט׳ חשון תש״ב, 30.10.41
חיסול הגיטו — ח׳ אב תש״ב, 22.7.42

מקורות לתולדות קלצק

הידיעות הראשונות על ייסודה של הקהילה בקלצק מקורן בפקודה משנת מלכות ליטא מ־1529, שהטילה מסים מיוחדים לטובת קופת המדינה על קהילות יהודיות בליטא וביניהן — קהילת קלצק.

בשנת 1529 נדרשו יהודי קלצק לשלם סכום מסויים של מס ולהכניסו לקופת המלך, לא יאוחר מתחילת חג הפסחא לנוצרים.

לפי מקורות אחרים מנתה קהילת קלצק בשנה זו מספר ניכר של יהודים. אחר כך אנו פוגשים את קלצק בין הקהילות החשובות ביותר במלכות ליטא, בפקודות מסים בשנות 1556 ו־1563.

ב־1552 נמנו בקלצק 4 יהודים בעלי נכסי דלא ניידי מחוץ לעיר.

משנת 1623 היתה קלצק מסונפת לועד הקהלות המחוזי בפינסק, לפי החלטת ועד ליטא.

בשנת 1776 מנתה קהילת קלצק 29 משלמי מס גולגולת. בית המדרש הישן נבנה במאה הי"ז, בערך, ובית המדרש הגדול הוקם בשנת 1796.

בשנת 1849 מנתה קהילת קלצק 2183 נפשות.

לפי הספירה מ־1897 היה מניינה של אוכלוסיית קלצק 4.684, מהם 3.415 יהודים.

עד שנת 1894 דרשו השלטונות מן המלמדים, שילמדו רוסית ב„חדרים". כן היו דורשים דינים וחשבונות על מספר התלמידים הלומדים רוסית. בסוף 1860 היו בקלצק (לפי תשובת הרב לשאלה מטעם מושל המחוז בסלוצק) — שלושה מלמדים.

ב־1910 נוסד בקלצק בית ספר רוסי לנערים יהודים ובמשמרת שניה — לנערות, בהנהלתו של מ. קרונין.

ב. צ. אייזנשמאדט, יליד קלצק, שהוא כמעט היחידי שעסק בכתיבת תולדות קהילת הולדתו, פירסם שני מאמרים על נושא זה. אחד ב„תלפיות" (תרנ"ה ברדיטשוב) והשני ב„הצופה", תר"ס (197, 196). המאמר הראשון מוקדש בעיקר לבית הקברות היהודי שבקלצק והשני לתולדות הקהילה, ובעיקר לרבנים. אין המאמר הראשון מדוייק בתכלית. במשך הזמן נתרחבו יותר ידיעותיו של המחבר והוא פירסם את ספרו „רבני מינסק וחכמיה", כמה חלקים מ„דור רבניו וסופריו", ומאמרו ב„הצפירה" בו הגיע ליתר שלימות. המאמר ב„הצפירה" „לקורות גדולי ליטא" — פותח המחבר במלים אלה:

— „לפי המסורת עברו על קלצק העיר יותר משמונה מאות שנה (עיין בספר הזכרון לפלך מינסק, מינסק 1876), אבל קטנה ומצערה מאד היתה בראשית היוסדה.

הזמן אשר נתיישבו אחינו בני ישראל בה לא נודע בדיוק. אולם זאת נודע, כי לערך בשנות ר"פ—ר"ץ (1530—1520) כבר החזיקו בה חכירות שונות הר' אייזיק יזועפאוויטש (אחיו של הרב הכולל דמדינת ליטא מיכאל יזועפאוויטש) מאת המלך זיגמונד הראשון אוהבו ומכבדו (עיין „עיר תהלה" לא. ל. פיינשטיין, עמוד 57). עד שנת שפ"ג שייכת היתה בעניני דת ודין לקהילת בריסק, ובשפ"ג באסיפת הוועד, החלה להשתייך לפינסק שנהיתה לקהילה ראשית ועיר הגליל" (סימן פ"ט).

להלן נאמר שם, כי „נודעת היתה לפנים קלצק העיר ברוב סחרה ואתננה ותצטיין בימי שווקיה ו„ירידיה" הגדולים והמפורסמים ו„ירידי" קלצק, כמו אלו שבזאלבי וסטלוביץ, יצא טיבם בעולם המסחר בשכבר הימים, עד כי בועד הכ"ג שהיה בחדשי סיוון ומנ"א בשנת ת"ל בסעלץ שבסביבת בריסק, הותקנו תקנות על אודות „ירידי" שלוש הערים האלה ביחוד" (עיין „עיר תהלה", עמוד 111).

את ירידי קלצק מזכיר גם ההיסטוריון ד"ר עמנואל רינגלבלום בספרו על תולדות יהודי פולין. גם ב„פנקס מדינת ליטא", מאת ש. דובנוב, מוצאים אנו הערות נוספות על קלצק היהודית מאותו זמן: בתעודה מאסיפת הועד הראשון של מדינת ליטא בשפ"ג (1622) מסופר:

„ומעשה שהיה איש אחד יקיר שמו מקלעצק, עור"ב בעי בניו וההוא גברא לא בעי בניו, כאשר מסר את בתו ביד הפריץ בחובו, החרמנוהו, תיכף ומיד בתקיעות שופר ובכבוי נרות וגזרנו על כל המדינה לעשות כמשפט הזה בכל בתי הכנסיות ולרדפו עד הרמה".

עובדה מעציבה זו נרשמת בפנקס המדינה בקשר להחלטה קודמת:

„איש אשר יעשה הרע הזה לשעבד את אשתו או בנו או בתו בשום חוב נגד גוי, וקו"ח בן בנו של קו"ח שימסור נפש אשתו או בנותיו בידי גויים מחמת חובו, דמו בראשו ולהיות מותר כדין מוסר, לבער הקוצים מן הכרם, וכל הקודם לפגוע בו יישא ברכה מאת ה' וצדקה מאלהי ישעו".

נראה, שהפריצים הפולנים ניצלו את מעמדם והונם להדחתן של בנות ישראל, בנות הורים שהיו עמם במשא ומתן.

עלילת דם

בשנת 1670 הוגשה על ידי סגן השופט קרסנובסקי לוויאבודה בנובוגרודק קובלנה על יהודי קלצק, בה הם נאשמים ברצח אשת משרתו הליאש יבצ"ץ. תשעת הנאשמים העיקריים: הושע צפרסקי, לייב סרצוביץ, גרשון החוכר, הירש יעקוביץ, שלמה נחומוביץ, לייב גרשנוביץ, אייזיק זילבוביץ, יוחנן אברמוביץ, ומרדכי חימוביץ, והשאר כמשתתפים.

הנרצחת, יבציצה קתרינה איזראילבנה, ממוצא יהודי, בת יהודי וילנאי שמואל בן ישראל. האשה הנ"ל המירה דתה ונישאה להליאש יבצ"ץ והיתה אשתו למעלה מעשר שנים.

לפי כתב הקובלנה יצאה המנוחה מביתה ב־19 ביוני שנת 1670, והגיעה לשוק הקלצקאי ב־22 ביוני לקנות אי־אלה מצרכים וסחורות, כשבכיסה יותר מארבע מאות מטבעות זהב. כאן פגשה ביהודי הושקה צפרסקי, שהבטיח לפרוט לה את כספה ללא שום רווח. היא הלכה

אחריו עם חפציה ובאה לדירתו. האחרון איכסן אותה בבית המלאכה לייבוש — ואת הכסף לקח לעצמו.

להלן מסופר במקור, שצפרסקי זה הודיע תיכף על נוכחותה של המומרת בדיירתו ליהודי קלצק שהגיעו אל המקום, סתמו את פיה ורצחו אותה נפש בשיטות שבהן הם ממיתים את ילדי הנוצרים שהם גונבים אותם. אין הקובל יודע לציין בבירור את מקום הפשע. אחר כך — ממשיך המקור — השביעו את גופתה בנהר, או קברו אותה באיזה מקום בביצה, ואת הכסף חילקו ביניהם.

את הידיעות האלה שאב הקובל מאנשים שונים. האשמה מכוונת לא רק נגד יהודי קלצק, אלא גם נגד אבי הנרצחת בוילנה, שמואל בן ישראל, וכן נגד כל קרובי משפחתה ומיודעיה, שבידיעתם וסיועם בוצע הפשע הזה.

זהר, בקיצור, תוכן הקובלנה המוזרה. הענין נשאר סתום. אין מקורות אחרים עליו.

לפי כל הסימנים נראה, שהאשה המומרת החליטה מרצונה החפשי לברוח מבעלה, לשוב לדת ישראל, ובלי ספק באה בקשרים עם יהודי קלצק שעזרו לה להוציא את החלטתה לפועל. לכן אפשר לשער, שגם הורי האשה מוילנה ידעו ועזרו לבריחתה וסידורה במקום סתר. הדבר נודע, כנראה, כעבור זמן, והאשמה בוטלה כעלילה חסרת שחר (לפי „רגסטי").

בית הקברות בקלצק

ב. צ. אייזנשטאדט כותב:

„קלצק, אף כי היא עיר עתיקה, ולפי המסורת עברו עליה משבע מאות עד שמונה מאות שנה ורבתי בימים היא מאחיותיה (ניאָסביאָז, לכויץ, קאפוליה וכו') — בכל זאת לא נמצאו בבית הקברות בעירנו מצבות עתיקות. האגדה מספרת, כי בשכבר הימים היה בית הקברות במקום, שעליו עמדה אחר כך העיר, והעיר היתה מעבר לנהר „קראסנא סטאָוו". אולם כאשר פרצה בה שריפה נוראה אחת אשר אכלה את כל העיר, יצאה פקודה מאת הנסיך ראדזיוויל (אשר קלצק היתה אחוזתו), לשנות את מקום העיר ולבנותה על מקום בית־הקברות; אם נכונה היא האגדה קשה לדעת, אבל אין שום ספק כי בקלצק היה עוד בימים קדומים בית קברות, אשר מקומו נעלם מעינינו. לא יחכן אשר עירנו, שמלפנים היתה הגדולה בין כל הערים, שלא היה לה בית קברות מיוחד, אחרי שכפי הנודע היו בערים ניאָסביאָז ולכויץ בתי קברות זמן רב קודם לזה.

המצבה העתיקה ביותר שבבית הקברות שבקלצק היא מצבת הקדוש מוהר"ר משה בר חיים. וזה נוסחה:

„פה נטמן איש צדיק תמים הקדוש מוה"ר משה בר חיים. נפטר כ"א אב תק"ט (1748)".

קברו הוא בבית הקברות הישן על ההר. פרטים על איש קדוש זה לא נשארו לנו.

המצבה העתיקה השניה אשר רישומי אותיותיה עודם ניכרים היא משנת תקנ"ח (1767) וחרות עליה:

„פ"נ הרב מו"ה יעקב בר' אפרים י"ט אדר".

גם עליו אין לנו שום ידיעות מפורטות.

המצבה השלישית היא מצבת הגאון הגדול, המפורסם בדורו, ר' משה אייזנשטאדט. ממנו התחילה המשפחה המפוארה בישראל אייזנשטאדט, וחרות עליה:

שמה החזיקתני שברי אשיחה ואהימה
מעי אוחילה קירות לבי המה
הצדיק נסע ונגלה עיני השמימה
בכי תמרורים אשמיע קול ברמה
ראש גולת אריאל עלה השמימה
מגן גבורים נגעל ונאבד בכלי מלחמה
יום י"ב מרחשון שנת קנות (תקנו) חכמה
כבודי גלה א"א ומורי בתושיהו מזמה
אל הלקח ארון מאתנו למקומה
הרב הגאון המפורסם מו"ה משה במ"ה מיכאל
זללה"ה אב"ד ור"ם דקלעצק.

המצבה הרביעית היא של ר' נחמן „מגיד תהלים". וזה נוסחה:

פ"נ החסיד המפורסם איש אלקי מוהר"ר נחמן במו"ר חיים שנפטר ביום כ"ב שבט שנת תקס"ד לפ"ק.

איש בלתי רגיל מופלא וקדוש, לפי צוואתו נחצב לו קבר לעצמו, בריחוק ד' אמות מכל צד. גדר קטנה מוקפה מסביב קברו. שם חסיד זה לא נשכח בעירנו לנצח, כי כפעם בפעם ישולחו מכתבים לרבני קלצק עם כסף ממרחבי ארצנו ומחוץ לארץ, כי יתפללו בעד השולחים על קברו של החסיד רבי נחמן".

בין שאר המצבות העתיקות כדאי לציין את המצבה החמישית של הרב הגדול ר' יהודה לייב, שעליה תמונת אריה; המצבה השישית של הרב אב"ד קלצק גרשון משנת תר"ז; השביעית של אב"ד קלצק אהרון משנת תר"ג; השמינית מצבת הגאון ר' משה יעקב אייזנשאדט משנת תר"ח (1847), ומצבת הרבנית פינקל אשת הגאון ר' משה אייזנשטאדט אב"ד קלצק משנת תקע"ח (1817).

מספר היהודים בקלצק

על מספר יהודי קלצק הננו מוצאים פרטים בספירות שונות. ד"ר מ. וישניצר בערך „קלצק" (אנציקלופדיה „אשכול", כרך עשירי) מציין, כי בשנת 1447 נמנו 2138 יהודים בקלצק.

ה. אלכסנדר ב„צייטשריפט", שיצא לאור במינסק 1926—1928, מביא את הטבלה הבאה:

מספר היהודים בקלצק ב־1897

המספר הכולל של התושבים	4684
מספר היהודים	3415
מספר התושבים הלא־יהודים (נוצרים וטאַטאַרים)	1269
אחוז היהודים	72,9

מספר היהודים בקלצק ב־1921

המספר הכללי של התושבים	5671
מספר היהודים	4190
מספר התושבים הלא־יהודים	1481
אחוז היהודים	73,9

תנועת הרפורמציה בקלצק

ב„דברי ימי ישראל", חלק ז' (עמ' 356), כותב צבי גרץ:

„שני המלכים האחרונים לבית יאגאלו (1507—1572) הניחו לתנועת הרפורמציה לפלס לה נתיב בפולין. הדוכס ראדזיביל בליטא הגן על תנועת הריפורמציה של הפרוטסטנטים מיסודם של לותר וקאלווין במחציתה השניה של המאה הט"ז, ונחשב לאחד ממתנגדיו הגדולים של האפיפיור. בפולין מצאו אז מפלט ומחסה בעלי דעות חפשיות כאלה אשר גם לותר וקאלווין החזיקו אותם לכופרים ויחרצו דינם למיתת שריפה. אחד מהם היה הספרדי סירווט (Servet) אשר קאלווין בקנאתו העלה אותו על המוקד בעיר גנף בשוויץ. האיש הזה היה מכחיש באמונת השילוש, והנוטים אחריו נקראו בשם כת מתנגדי השילוש.

בין בעלי הכת הזאת — כפי עדות בני הדור — היו גם כאלה שהתקרבו בדעותיהם ליהדות, ועל בתו של ניקולייי רדזיוויל היו מספרים, כי תכבד מאד את תורת משה.

אחד מראשי הכת „בעלי האחדות" (Unitarier) בפולין היה הכומר שמעון בודני (Szymon Budny) איש מאוביה, ואחרי כן פאסטור קאלוויני בעיר קלצק, והוא יסד כת מיוחדת „הבודניים". הכהן הזה העתיק את כתבי הקודש לברית הישנה והחדשה וידפיסם בבריסק ובזסלאב. מלבד הלשונות יוונית ורומית ידע גם מעט עברית, והוא התקרב עוד יותר אל לימודי היהדות.

שם המלומד הפולני הנוצרי הזה נזכר בספר „בן זקונים" לרבי חזקיה דוד אבולעפיא בחלק א' (יסוד עולם במאמר שבסופו): „עוד יש חכם אחד הנקרא סימון בודינו משבחו (את התלמוד) מאד וחושבו יותר מכל ספרי האומות".

ר' יוסל מקלצק מ„דוחקי הקץ"

(לפי האוטוביוגרפיה של שלמה מימון, בספר „לתולדות התנועה הפראנקית" מאת מאיר בלבן, ת"א, תרצ"ד).

...השפעת הקבלה והצפיה למשיח התגלתה באופן שונה, וישנם כאלה שראו את דחיקת הקץ בצומות ותעניות ובהגברת הדת המעשית בדקדוק חמור בקיום המצוות המעשיות.

זה היה בוראי במתציתה הראשונה של המאה הי"ח. מעשה ברבי יוסל מק"ק קלצק שנטל עליו את התפקיד לדחוק את הקץ ולהאיץ את פעמי המשיח. למטרה זו היה מסגף את עצמו בכל מיני סגופים וענויים, צם צומות, התפלש בשלג, ישב ער לילות רצופים וכדומה.

במעשים האלה קיוות להפיל לפחות לגיון אחד של שדים ורוחות, שעמדו על המשמר וחסמו את הדרך בפני המשיח. לזה נוספו עוד כל מיני לחישות של הקבלה, קיטור הקטורת, השבעות, סגולות וכדומה, עד כי סוף סוף נטרפה עליו דעתו והתחיל להאמין, כי באמת רואה הוא כל מיני רוחות בעינים פקוחות. קרא לכל אחד מהם בשמו, התנפל על ה„חדר", ניתץ את השמשות, ניפץ את התנורים, בהאמינו כי כל אלה הנם אויביו בנפש — רוחות רעים, עד שנפל חסר אונים ארצה; ובכל פעם שבה אליו רוחו רק אחרי עמל רב וטרחות רבות של רופא חצר הנסיך ראדזיוויל שהיו מבהילים אותו אליו...

נתונים באנציקלופדיות

ידיעות מקוטעות ונתונים על ראשיתה של קלצק מפוזרות באנציקלופדיות שונות.

באנציקלופדיה פולנית אורגלברנד אנו קוראים:

„קלצק, עיירה, לפנים בתחום הגליל והמחוז נובוגרודק. שנים וחצי מיליון מניאסוויאז'. שייכת לנסיכות בית ראדזיביל. מצויות שם מצבות זכרון מימי פלישת הטאטארים".

הדברים מכוונים, כנראה, לסוללה הגדולה שהקיפה את קלצק מצד צפון־מערב, שקרוייה היתה בפי תושבי העיר „דער וואל". המקום הזה שימש כעין מבצר בימי המערכה בין הרוסים והפולשים הטאטארים.

*

במלון אנציקלופדי רוסי משנת 1895, כתוב:

„קלצק — עיירה בפלך מינסק, מחוז סלוצק. שש פרסאות מעיר המחוז סלוצק, ליד הנהר לאן. לערך שלושת אלפים תושבים וחמש מאות בתים. שתי כנסיות נוצריות: פרבוסלבית וקתולית. בית כנסת ובית תפילה יהודי. בית חולים המונה עשר מטות. ארבעה „ירידים" בשנה. קלצק נוסדה, כנראה, במאה הי"א".

ב„אנציקלופדיה יהדאיקה" קוראים אנו:

„קלצק, מחוז נובוגרודק, יהודים נזכרים בראשונה במקור משנת 1529.

בשנת 1670 נאשמו יהודים מקלצק שרצחו בכסך השוק משומדת שנישאה לגוי. משנת שפ"ג (1623) — משתייכת לגליל פינסק. בית־המדרש נוסד בתחילת המאה הי"ז. בית־הכנסת נבנה בשנת 1796. ורבניה: ר' יהודה בן לייב מיכאל בן מאיר אינשטאדט (לפני שנת 1762) ובנו משה אינשטאדט (מת ב־1795). גם הפילוסוף והחוקר שלמה מימון ישב כאן. בשנת 1847 — 2138 יהודים; 1897 — 3415 יהודים (72.9 אחוז); 1921 — 4190 (73.9)%; משנת 1927 קיימת כאן ישיבת סלוצק הקודמת וכעת (1938) ריש מתיבתא ומנהל הוא ר' אהרון קוטלר".

*

ב„צייטשריפט", 1930, הוצאת האקדמיה הביאלורוסית הסובייטית, מינסק, כתוב:

„בקלצק היו בשנת 1811 — 662 יהודים גברים, מהם 65 בעלי מלאכה, 33 חייטים, 1 שען, 1 סנדלר, 4 ספרים, 4 צורפי זהב, 3 כלי זמר, 2 כובעונים, 2 פרוונים, 2 חובשים, 1 בנאי תנורים, 2 פחחים, 4 צורפים, 1 טייח, 1 עגלון, 2 צבעים, 1 זגג, 28 זקנים חולים ובעלי מום. 40 יהודים יושבים בישובים הכפריים הסמוכים. בממקד זה נרשמו רק הגברים. בשנת 1816: גברים — 1054, נשים — 463"(?)

ב„אנציקלופדיה הרוסית הגדולה" Большая Энциклопедия נאמר:

„קלצק על נהר לאן". ארבעה ירידים בשנה. יסודות ראשונים נבנו בתקופה בין המאה האחת עשרה והשתים עשרה. הלייטאים כבשוה בשנת 1142 וייסדו את הנסיכות הקלצקאית המיוחדת".

*

באנציקלופדיה ברוקהויז־אפרון, משנת 1895 (כרך 15, עמ' 371), נאמר:

„קלצק, עיירה במחוז סלוצק, פלך מינסק, ששים קילומטר מעיר המחוז, ליד הנהר לאן".

יש בה, בערך, 3000 תושבים, שתי כנסיות נוצריות וכנסיה נוצרית גדולה. כן יש בקלצק בית־כנסת יהודי גדול ובית־תפילה שונים, ובית חולים שיש בו עשר מיטות. פעמיים בשנה נערכים בה ירידים.

במאה הי"א והי"ב היה קלצק שייכת לנסיכות מיוחדת. בשנת 1442 עברה העיירה קלצק לליטא. במאה הט"ז וכן במאה הי"ז היתה קלצק טרף לטאטארים, ובמלחמת הרוסים עם הטאטארים שימשה שדה קרב.

בשנת 1506 נחלו הטאטארים תבוסה ליד קלצק, ולפי שמסופר שימשו גוויות חללי המלחמה האיומה הזאת כסכר לאגם המים הנקרא עד היום בשם ה„אגם האדום", קראָנסטאָב כי אדום היה מדמם של החללים שנפלו במלחמה כבדה זו.

השבויים מבין הטאטארים התיישבו אחר־כך בקלצק ובסביבתה".

*

באנציקלופדיה היהודית הרוסית, אנו קוראים:

„קלצק — עיירה במחוז סלוצק, פלך מינסק. משנת 1529 נשתמרו בידינו תעודות, המעידות, כי משנה זו ואילך היתה כאן קהילה יהודית.

בשנת 1552 היו בה ארבעה אנשים שהחזיקו באחוזות מחוץ לעיר. בשנת 1670 הוגשה קובלנה לשלטונות, כי בקלצק הרגו יהודים אשת יהודיה, אשר המירה את דתה. בקובלנה נאמר, כי הרגוה בזמן שנערך יריד בעיירה. פרטים על משפט זה איננו ידועים לנו.

העיירה קלצק נחשבה כבפועה לועד מדינת ליטא, ולפי החלטת הועד משנת 1623 שייכת היתה לתחום שיפוטה של קהילת פינסק.

משנת 1766 רשומים היו בה 29 איש משלמי מסים.

בית־המדרש הגדול נבנה לפני למעלה ממאתים שנה, ואילו בית־הכנסת הגדול נבנה בשנת 1796.

מבין רבני קלצק ידועים ביותר: ר' יהודה בן לייב, ר' מיכאל בן מאיר אייזנשטאדט, שכיהן רב בעיירה עד 1762 ובנו ר' משה שנפטר בשנת 1795.

כפי שמספרים זקני העיר שהה זמן־מה בקלצק הפילוסוף היהודי הנודע שלמה מימון.

לפי הספירה משנת 1847 היו בקהילת קלצק 2138 נפש.

בשנת 1897 היו בה 4684 איש, מהם יהודים — 3415".

המלשין בנימין גולדברג (ברפמן) *

...אחד הפגעים הרעים והקשים, שמררו תמיד את חיי היהודים בארצות גלותם, היה פגע המלשינות. הרדיפות והעלילות שהתרחשו על היהודים בלי הרף והשנאה והחשד, שהיו מרדפים אותם על כל פסיעה ופסיעה, מן המוכרח היה שיעוררו בקרבם את השאיפה להמעיט לבוא במגע ומשא עם הנכרים, להמעיט לתת להם עילה להכניס עצמם בעניניהם הפנימיים.

...ואף על פי כן לא חסרו בקרב היהודים מוסרים לעולם. חוסר הזכויות של היהודים, עניותם האיומה, המצוקות והרדיפות האיומות שרחפו עליהם — כל זה היה משמש קרקע נאות, שנגע המלשינות היה יונק ממנו. כל מה שהלחץ מחוץ היה קשה ביותר, כן נתרבו המוסרים ברחוב היהודים. המחצית השניה של ימי אלכסנדר ה־1 וימי מלכותו של ניקולאי הראשון היו ליהודי רוסיה ימי צרה ומצוקה שאין כמותם, ובאותן השנים אמנם פשטה מכת המלשינות בקרב היהודים במידה שאין למעלה ממנה. בימי אלכסנדר הראשון וניקולאי הראשון הלשינו על היהודים הלשנות קשות וזעומות ותכופות ביותר, ונמצאו בקרב היהודים מוסרים שאין כמוהם לרשע. לא תמיד היה הקהל נוהג במשפט וצדק בענין גביית המסים והעמדת טירונים לצבא. לעתים לא רחוקות היו מוסרים לצבא בן למשפחה עניה, שהיה פטור מעבודת הצבא המורת בן עשירים. אף כאן היו החלשים וחסרי העזר עשוקים ורצוצים על פי רוב כמנהגו של עולם בכל התעים ובכל מקום. אלא שלא כולם ראו אוון והחרישו. נמצאו אנשים, שיצאו לריב אחרים והשתדלו להרחיק את העול, שעשו ראשי הקהל, אבל אם האנשים הללו, שנלחמו כנגד הקהל, פנו אל הממשלה וביקשו ממנה עזרה במלחמתם זו, נחשבו בעיני העם בוגדים ואויבים. ולא הועיל להם כלום מה שלא נתכוונו בכך לטובת עצמם, אלא נלחמו למען היושר, למען זכותם של אחרים שנתקפחה.

טפוס טראגי כזה היה משמש בנימין גולדברג שנתפרסם לפני שמונים—תשעים שנה בכל ארץ ליטא ושהיו קוראים לו שם „המוסר מקלצק" או „בנימינקה מוסר".

אותו גולדברג היה יליד קלצק (פלך מינסק) ומוצאו ממשפחה כבודה ועשירה.

בנימין היה אדם הגון ויקר רוח ונלחם כל ימיו בכנופיה, שתפשה את כל עסקי הציבור שבקלצק. פעם אחת היה מעשה, שמסרו לצבא בנה של אשה עניה. דמעותיה המרות וטענותיו של גולדברג, שטען לפני ראשי הקהל לא הועילו כלום. ואולם העול, שנעשה לאותה האלמנה, הסעיר כל כך את רוחו של גולדברג, שהוא קבל על המעשה הזה לפני שר הפלך. הלז מילא את ידו של אחד מפקידיו הנאמנים לחקור ולדרוש את הענין. וסופו של דבר היה, שגזבר הקהלה (שהיה מוטל עליו להעמיד טירונים למלכות) נחבש בבית האסורים ונתבע לדין. ואולם עסקני הקהל שבקלצק לא נחו ולא שקטו וחיבלו תחבולות עד כמה שידם מגעת. הם שיחדו את השופטים, שיחררו את הגזבר והושיבו תחתיו בבית האסורים את גולדברג. הלז התייצב שוב לפני שר הפלך וביירר לפניו את כל פרשת הסדרים הנהוגים בקלצק. ושוב אסרו תחתיו את הגזבר. כך היתה המחלוקת שבין הלוחם לצדק ובין הקהל הקלצקאי הולכת ונמשכת הרבה שנים, וגולדברג והגזבר היו מתחלפים כסדרם בבית האסורים, זה נכנס וזה יוצא. ודבר המסתבר מאליו הוא שסוף־סוף היתה יד הקהל על העליונה. על פי החוק רשאית היתה כל עדה לשלח את כל אדם „שפרע את הסדר ואת המנוחה". הקהל הקלצקאי השתמש בזכות האכזרית הזאת. גולדברג הגלה לסיביר ומת שמה.

החלבן מקלצק בירושלים העתיקה

בירושלים קראו אותו הקלצקאי — ע"ש קלצק עירו. אפשר שהגבאי והשמש של בית־הכנסת שבו התפלל ידעו את שמו המלא, כי קראוהו לפעמים לעלות לתורה. אולם מלבדם לא ידע איש את שמו. יום יום, עם עלות השחר היה יוצא רכוב על החמור לכפר סילואן שבמזרחה של ירושלים במורד הר הזיתים, ובפניו היו הפלחיות חול־בות את כבשיהן ועזיהן ושופכות את החלב לתוך שני כדי הפח הגדולים, שהיו תלויים לו משני צדי החמור. האדוקים היו מהדרים לקחת חלב דוקא מהקלצקאי, שאין כחלב שלו לכשרות. אף־על־פי־כן, היה עני שבעניים. הוא ואשתו (ילדים לא היו לו) — וחמורו — התגוררו במרתף אפל ברחוב חב"ד, המקביל לרחוב היהודים.

פעם, ביום חורף בערב, נקריתי לדיריתו זו, ומצאתי אותו ואשתו מוכנים ומזומנים לשינת לילה. היצוע — דרגש של עץ ושניהם לבושים בגדי חורף: מטולאים. והחמור עומד בפינה ולועס... על החמור שמר שמירה מעולה ופיגקו, ומפתו האכילו. וכשהיה הקלצקאי רוכב על חמורו ברחוב, היו פרחחי הערבים וגם ילדי היהודים מתגרים בו וקוראים אחריו כדי להרעימו „מת איל איחמארי" (מת החמור) והוא, העלוב, היה מתרגז ומתקצף ומקלל קללות נמרצות. את חמורו חביבו לא היה משכיר אלא לחשובים שבחשובים. אבל סוף־סוף בא יומו של החמור... והקלצקאי התאבל עליו, כי היה החמור מפרנסו וגם שעשועיו. ריחם עליו ר' ישראל דוב פרומקין, עורך ה„חבצלת", ומקופתה של „עזרת נידחים" קנה לו חמור אחר.

(מתוך הספר „מן השמור בזכרוני" לפ. כהנוב).

מכתב למגיד מקמניץ

מוצש"ק לסדר „וגם הקימותי וכו' " ארץ מגוריהם תרמ"ט קלעצק.

שלום וברכה להרב המאור הגדול נאה דורש ונאה מקיים מגיד מישרים מקאמענץ. אנחנו החתומים מטה באנו לחלות את מעלת פני כת"ר לבוא למחצינו, כאשר כי כבר נאסף במחצינו מעט כסף לרעיון הנשגב ישוב ארץ ישראל ואין אתנו יודע עד מה לעשות עמהם, ע"כ אמרנו לבקש את מעלת כבודו להורנו את הדרך אשר נעלה בה ולעזור לנו להביא את הכסף אל הנחלה ובטח תהיה משכורתו שלימה פני השוכן בציון ובחר בירושלים. תקותינו חזקה כי לא ישיב בקשתינו ריקם, ולראיה באנו עה"ח: (20 חתימות של תושבי קלצק).

(מהספר „אמרי חיים" לר' חיים זונדל מכבי, המכונה המגיד מקמניץ, תל־אביב, תרפ"ט).

* שאול גינזבורג, „כתבים היסטוריים", תרגם י. ל. ברוך, הוצאת „דביר", תל־אביב, תש"ד.

מרשומות קלצק

באחד מאמריו ההיסטוריוגרפיים מעיר ר' ב"צ אייזן־שטאדט, כי בספריהם של רבנים שונים מצא קוים לתולדות עיר הולדתו וחייה בעבר. אנו מביאים קצת דברים אפיניים ממאמרו ("העיר קלצק וחכמיה ורבניה"), כלשונו.

...בספר אחד מצאתי, כי בשנת ה' אלפים תקכ"ד היה רעש גדול בקלצק, כי העבירו קול במחנה העברים שהמלך ציווה על בנות ישראל הבתולות שתהיינה צרורות בבית אביהן, ולא תהיינה לאיש עד שתהיינה בנות שלושים שנה, ועל הזכרים גזר, כי יהיו בני כ"ה שנה, ובגלל זה נחפזו העברים מק"ק קלעצק ומיהרו להשיא את בניהם ואת בנותיהם אף שהיו קטנים, ונתעוררה השאלה אם הקידושין תופסים. והביא הרב של העיר קלעצק ראייה, שאכן תופסים הקידושין, כי הכלה נקנתה בשטר.

...כן מצאתי באחד מן הספרים אשר נתחברו מגאוני העיר קלעצק על סיכסוכים שנתעוררו בין חברת בעלי מלאכה שבעיר ובין סוחרים. ומזה אנו לומדים לדעת, כי היו כבר לפני עשרות שנים חברת בעלי מלאכה בעיר קלעצק.

משה פיינקינד /

האור שכבה בכל נדרי...

(מאורע היסטורי בקלצק ב־1656)

את הסיפור דלהלן מצא חוקרה של העיירה קלצק ר' בן ציון איינשטאדט בפנקס הישן של הקהלה, שבו נרשם לזכרון.

הדבר אירע בשנת 1656, כאשר השוודים נלחמו ברוסיה ובפולין, וצבאם שם מצור על העיירה קלצק, שכבר היתה בימים ההם עיר ואם בישראל.

היה זה בערב יום הכיפורים כאשר כל אנשי העיירה נתכנסו לתפילת כל נדרי בבית־הכנסת. בחוץ רעמו התותחים ופגזים שרקו ברחובות. והנה נכנס בפתע לבית הכנסת גנרל שוודי. הקהל נאלם, ולמרבה תדהמתו ניגש הגנרל לרב העיירה ואמר:

— רבי — פנה אליו בלשון יידיש — להוה ידוע לך, כי הנני מגזע יהודים, וברצוני להציל את חייך וחיי בני קהילת קלצק, ולכן באתי כדי להודיעך, כי האורות בבית הכנסת מרגיזים את החיילים, והם החליטו בעוד מחצית שעה להפגיז את בית הכנסת, ולכן רצוני לכבות את האורות, ותודיעו לקהל, שיתפזר חיש מהר...

קהל המתפללים עזב את בית הכנסת. התותחים רעמו עד חצות הלילה, אך בית הכנסת לא ניזוק.

(נדפס בעתון „לאַדושער פאַלקסבלאַט", ערב יוה"כ תרצ"א).

אמנם ידוע לנו היטב כי בעלי מלאכה היו מאוגדים באגודות דומות של אומנים בערים הגדולות קראקא, לבוב פוזין וגם בפשימישל, כפי שכבר הוכיח זה החוקר הרב פ. וועטשטיין ב„פנקסאות", שפירסם במכ"ע „האשכול" בעריכת עזריאל גינצינג, אך לא ידוע היה לנו כלל על אגודת בעלי מלאכה בעיר קטנה כקלעצק.

ובספר אחר מספר רב אחר המחבר כי נתעוררה שאלה של גט. הבעל עזב לאנגחות את אשתו עגונה, והנה גם בעל דין אשר בא ותבע חלקו בירושה, שהיה לו באחוזה שחכרו בכפר סמוך לעיר קלעצק. ומסכסוך זה אנו לומדים לדעת, כי היו חוכרים אחוזות מהפריצים בכפרים שבסביבת העיר קלעצק.

בכמה ספרים שנדפסו בעיר קאַרעץ בדפוס השותפים ר' צבי הירש בר' אריה ליב וחתנו ר' שמואל ס"ג ל, בית דפוס שנתקיים ונמשך משנת תקל"ו עד שנת תחמ"א. יש הסכמות מרבני קלצק ומזה אנו לומדים לדעת, כי היו באותו זמן בקלצק שני רבנים אחד מהם אשר היה האב"ד והשני שהיה הדיין.

אך עוד שנים רבות לפני כן אנו מוצאים הסכמתו של ר' א ש ר מק"ק נעשוויז אשר שימש כרב אב"ד בקלעצק ובספר „לקוטי מגדים" נדפסה הסכמתו עוד מיום כ"ד סיון שנת תפ"ו.•

לא פעם היו מתגלעים מריבות בין הקצבים ובין הדיין והרב דמתא ויש אשר היו מלשינים שהביאו דיבת אנשי הריב באזני הממשלה, וה„סאַנטאַוואי" וה„פריסטאַו" היו מתערבים בריב לא להם.

חוק לישראל כי בהגיע מועד חג הפסח וימכור איש איש את החמץ לרב העיר, והוא ימכור את החמץ של כל בני העיר לערל עתי, וכאשר יעברו חג הפסח, פדה הרב מידי הערל את ממכרו. והנה קרה פעם, זה היה בשנת תרט"ו, ושונא היה לרב בקלעצק, ויפתה את הערל כי יסרב לוותר על הקניה, ויביא את דבר התביעה לערכאות, וכמעט שכלתה הרעה.

וזה גם כן מסופר באחד הספרים שנתחברו מרבני קלעצק, וכאלה מקרים רבים מלספור.

היו בעיר קלעצק גבאי צדקה, והכל היו מפארים את מעשיהם וגם על זה יסופר ולפעמים בספרי דרוש, שנתחברו על־ידי רבנים, זכך על מלמדי תינוקות של בית רבן ועל „באַהעלפער" שהיו עסקים בהימנותא שמהנים הם לבני־אדם וחביבים על ההורים של התינוקות.

והנה רבות צררונו בעיר קלעצק ה„מוסרים" והמלשינים וגם הצורר בראפמאן והסכנה היתה מרחפת לפעמים על היהודים הישובים בעיר קלעצק, כי לפתה חטאת רובץ ודמעו תדמע עינינו על כל מה שנעשה על ידי מלשינים ומחריבים אלה, כי כבוגדים בגדו בגד כאוות והוות נפשם השפלה, וחמה מושכים ומורטים כל הימים, ואין מונע בידם.

• עיין מאמרו של מר. מ. צינוביץ על רבני קלצק.

הדים בעתונות ההשכלה

לן שורה של קטעי קורספונדנציות שנתפרסמו בעתונים וכתבי־עת שונים בסוף המאה הי"ט, הזורעים אור על חיי היהודים בקלצק. אנו מביאים אותם וללא שינויים, ככתבם וכלשונם.

*

„הצפירה", 1881.

„מעיר קלעצק מודיעים לנו על המהומות והמבוכות אשר באו שמה לרגלי שני רבנים שנתקבלו כל אחד רוצה למשול לבדו, ויחצו את העם לשתי מחלקות, ואחר שנתרחקו שניהם מן העיר האי־סדרים נשארו כמו שהיו. התלמוד תורה בלי גבאים ומלמדים, והחל־מידים הולכים שובבים. בית־הרחצה נוטה לנפול. המקוה עומדת בחוסר סכנה. עניים מרודים יסובבו ואביוני אדם מתגלגלים תחת שואה, ואיש לא יפנה להושיעם. בית המדרש בלי גג, אף כי הרבה אמצעים יש למלא את כל החסר, כי מכס הבשר הוא 2400 רו"כ. חכירת המלח לערך 500, חכירת הנרות 700 רו"כ, מכירת השמרים גם כן 700, אבל מי המה החוכרים נכבדי העיר והמה הרוח החיה באופני הקהילה, ומי יאמר להם מה תעשו? מצב השכלה בבני הנעורים מוזנה מאד. לפני שנתים בא הנה ה' וולפסון לפתוח בית־ספר לנערים מטעם הממשלה, אך שב ממחשבתו בראותו, כי לא יבואו אליו התלמידים כמספרם. ובעת היוקר והרפש הרעב אשר בעיר, אדם אין להושיט יד עזרה לייסד חברה „לחם לעניים". אחד היה אשר רצה לפעול לטובת זה, אשר באשר אין בתומכי ידו נסוג אחור".

*

„היום", 1887 (גליון 91).

„המצב החמרי של בני עירנו כעת ברע הוא מאד. עשירינו שהפרנסה שיחקה לפניהם ובמסחרם הצליחו וגם עשו חיל, יחרדו עתה לשלוח ידם במסחר, פן יניחו כספם על קרן הצבי. בעלי החנויות אשר מצאו מחית נפשם בכבוד, מבקשים כעת טרף ואין, יושבים בחנויותיהם בחיבוק ידים, ובעלי המלאכות והפועלים אשר גם המה השיגו צרכיהם בעירנו יגועו היום ברעב, ישוטטו בחוצות העיר באפס מעשה ועבודה, כי אין דורש למו. והיה אם יצלח בידי אחד האומללים למצא איזה מקום להשתכר ביום 50—40 קאָפ. אז אין קצה לשמחתו ורבים מאחיו האביונים מקנאים בו. הסיבה לזה: שלושה בעירנו פשטו רגל לגושיהם וננעלה הדלת בפני לווין בעירנו, ואין איש נשען על אמונת חברו ולא יולה לו אף פרוטה אחת. כפי הנראה, לא במהרה תפתח הדלת הננעלת הזאת.

לרגל המצב הנורא הזה החלו רבים מאחינו לעשות דרכם לארץ החדשה, בעוד אשר כמעט לא עלה על לב איש יהודי פה לעזוב את ארץ מולדתנו ולהרחיק נדוד מעבר לים לבקש לחם.

„...מצב ההשכלה בעירנו טוב עתה מאשר היה. והאות: הרבה מכתבי־העתים (עתונים) הכתובים בלשון עברית או בלשון אחרת, נכנסים לפה. גם האבות ישלחו את בניהם לבקר בגימנאזיום להש־כילם לטוב להם באחריתם, ויחד עם זה יאצילו שעות אחדות ביום ללמוד שפת קדשנו ודקדוקה, למען לא ימחה מלבם זכר צור מחצבתם".

„...נערות ישראל מחזיקות בחוקי המאָדע בכל הפרטים והדקדוקים, אפילו נערות ההולכות בימי הקיץ לעבוד בגנות ולקצור בשדה במחיר 25 קאָפ. ליום, גם הן בצאתן שער אלי קרת תלבשנה בגדי פאר ותבואנה בעדי עדיים כבנות האצילים. ומה יענו שכנינו בראותם כל אלה? הלא יענו ויאמרו: „ראו את היהודים איך עצמו מטוב ארצנו ומעמל כפינו, ורק בעושק ובמרמה יעשו להם את כל החיל הזה". (גליון 124).

„היום", 1887.

„עירנו לא גדולה היא, מספר העם היושב בה לא רב הוא. עשירים ואילי הכסף העושים בים המסחר — אין בה, ובכל־זאת נוכל להגיד שמפזרים הם אוזרחי העיר הזאת כסף תופעות על צרכי הכלל והעדה— יותר מכפי יכלתם ולא נופלת היא עירנו מכל הערים הגדולות בהשתדלותה להשכיל, להיטיב במעשי הצדקה בחברותיה ותקנותיה הטובות כמו חברת „בקור חולים", „גמילות חסדים", „הכנסת אור־חים", „לחם אביונים", „מלביש ערומים", „תלמוד תורה" ועוד.

והנה בין החברות האלה נוסדה בעירנו על ידי אגודת המלמדים זה שנתיים עוד חברת „גומלי חסד", אשר מטרתה להלוות לבעלי־בתים שנשבר מטה לחמם, כסף במשכון. כשלוש מאות איש כתבו את ידם בפנקסה של החברה, לתת כל אחד נדבתו סך קצוב מדי שבוע בשבוע. גדולה החברה הזאת בכמותה, לא קטנה היא באיכותה, להושיע לבעלי־בתים שירדו מנכסיהם, אשר אין רצונם לבזות עצמם בגמ"ח הכללי. הכסף הנאסף בשתי השנים האלה עולה לשבע מאות רו"כ. למטרתה זאת שכרו מנהלי החברה בית רחב ידים מיוחד, אשר שם ינוחו המשכונות בסדר. בגדים לבדם, וכלים לבדם, ועל הבית הזה הפקידו איש נאמן, להיות עיניו פקוחות בבית תמיד, למען לא תרד אף פרוטה אחת מהדבר הקדוש הזה לשמיון".

עם כל זה, דורש כותב המאמר תיקון ב„תלמוד תורה" — „לשכור מורה שפת עבר להורות את בני עמנו תנ"ך וללמד את ידם למשוך בעט סופר". כן מודיע הנ"ל, כי „התעוררו נכבדי עירנו משה הכהן אייזנשטאדט והר' שמואל קרופניק לקנות מכונות־המכבות, ובשבוע הזה הביאו לעירנו את המכונות האלו. גם איזה אנשים התנדבו להיות לאגוד „מכבי האש". (מאת „אבצן", ב"צ אייזנשטאדט, גליון 124).

*

„המליץ", 1903 (202).

„מקלעצק (פלך מינסק) מודיע אותנו ה' ש. מ. אהרו־נאוסקי, כי ההגמון (ארכיאר) המינסקאי סר שמה וסגל אנשים מנכבדי עדת ישראל קדמוהו ברדתו ממרכבתו לבא לבית תפילת הנוצרים בלחם ומלח. ויושיט להם ההגמון את ידו ויאמר: „מסרו את ברכתי יתודתי לקהל עדתכם". אחרי כן נשא מדבריותיו בבית התפילה, ובין יתר דבריו אמר: „בשבתכם בין היהודים חיו עמהם בשלום ואל תבואו בריב; התרחקו משנאת הדת, כי כולנו בני אל אחד".

*

„המליץ", 1890 (66).

„זה כארבעים שנים שהחלה עירנו ללכת הלוך ודלה, לרגלי השרפה הגדולה אשר היתה בה בקיץ תרמ"ו (1885), אשר אכלה את כל בה. ומני אז כמו קללת אלהים רובצת עליה ותרד פלאים מיום אל יום. ובעלי בתים נכבדים וסוחרים למיניהם אשר עירנו תפנה אליהם נדלדלו ונתרוששו עד כי נשבר מטה לחמם, ואשר על כן נתפשטה האימגרציה בעירנו ואנשים נשים, זקנים ונערים בחורים ובחורות, עוזבים קרוביהם וידידיהם, וירחיקו נדוד מעבר לים האטלנטי לבקש טרף להחיות נפשם, כי גמרא גמירא להם „מאן דביש לו בהאי מתא ליזל למתא אחריתא" — אולם לא היו ימים רעים לבני עירנו כימים האלה, כי הפרוטות האחרונות הולכות וכלות מכיסם. כאשר מעינות המסחר נסתתמו ובעירנו אין יוצא ואין בא בפני הרפש והטיט אשר מלאו את כל רחובותיה על כל גדותיהם. ועד היכן כחה של העניות מגיע נראה מזה, כי עלמות בבודות אשר ישבו עד כה ספונות בבתי הוריהן ולא ידעו מחסור, הנה עתה נשכרו בבתי

אופי מצות במחיר 30 או ארבעים קאפ. ליום, למען לא תצטרכנה לפשוט ידיהן לעזרה מקופת „מעות חטים" אשר קומצה לא ישביען ולא תסבולנה חרפת רעב בימי הפסח הקרובים לבוא.

בעת רעה כזאת אשר הנותנים נתמעטו והמקבלים מתרבים, חכמו השכילו נכבדי עירנו ובראשם הראב"ד בעירנו הגאון הגדול רבי שלום דובער הערינזאהן, ויתנו צו לכל האופים את המצות, כי אינם רשאים להתחיל באפיה טרם יביא אליהם בעל־הבית פתקא מאת הממונה, כי שילם את הסך הוקצב עליו לתת ל„מעות חטים" לבד נדבתו הקצובה מדי שנה בשנה. וכלום הוצא, כי כל אשר יעבור על זה עליו לשאול שאלת חכם, אם מצותיו בפסח...

זה כשנה נוסד בעירנו על ידי הדרשן הנעלה הרב ר' חיים זינדל חברה „לינת הצדק", ומטרתה לשלוח שני אנשים ללון אצל כל חולה מהערב ועד הבוקר, לעמוד על ידו לשרתו בכל הדרוש אליו. ואין קץ לפעולותיה הרבות אשר עשתה במשך שנה זו עם רבים מאחינו החולים, כי עמדה להם למעוז ולמחסה ותצילם מרדת שחת".

*

„המליץ", 1892.

„כאשר הגיעה לעירנו השמועה המעציבה, כי העיר העתיקה מיר עלתה כליל על המוקד ואלפים משפחות מאחינו נשארו בעירום ובחסר כל, התעוררו נכבדי עירנו ובראשם הרב הנכבד רבי משה קאהן ויקבצו כמאה רו"כ (רובל כסף) לטובת הנשרפים, מלבד שלש עגלות טעונות לחם אשר נשלחו מפה מקודם. מי יתן ועשו גם יתר הערים כמעשה עירנו. לעולם לא תמחה עיר עתיקה בישראל אשר מאז ומעולם הצטיינה בצדקותיה הרבות ואשר החזיקה בתוכה „בית אולפנא גדול" אשר ממנו יצאה תורה לבני עירנו זה כשמונים שנה. המורה הנכבד ה' מלינוב ערך בלילה העבר נשף חשק לשירה וזמרה (קאנצערט). את תבואת הנשף הקדיש לטובת חברת „מכבי" אשר בעירנו.

*

„הצפירה", 1898 (290).

„קלעצק, עירנו מצטיינת במוסד „בית הגמ"ח" המשפיע רב טובה לכל מבקשי מלוה גדולה או קטנה, לפי ראות עיני המנהלים הנכבדים הר' שפירה והר"מ קולאקאווסקי, הנתונים בכל לבם ונפשם למפעל הזה. במשך שמונה שנות קיומה רכשה לה האגודה שתי חנויות, אשר פרי הכנסותיהן קודש לבית הגמ"ח. באוצרו נמצאו סך 1500 רו"כ במזומנים.

*

„הצפירה" 1901".

„טובי העדה ומנהליה התעוררו ליסד בעירנו קלעצק בית־חולים אשר חסרונו מורגש מיד. כבר השמיעו על תרומות השקלים, ורבים הכניסו תרומותיהם לתכלית זו. החליטו להשתדל בדבר הרשיון להפריש משיורי מכס הבשר סכום מסוים לצרכי הוצאות המפעל.

בערב יום ד' דחנוכה נאסף קהל אנשים ונשים גדול בבית המדרש לחוג את חג החשמונאים לזכר יום הפתח ה„קולוניל־בנק" העברי. הסופר מר ב. צ. אינשטאדט נאם את נאומו על דבר קורות הציונות, העודתה ומטרתה ודבריו החמים של המטיף עשו פעולתם לטובה על המון השומעים הנאספים. וירב מספר קוני המניות. אחר כך שרה מקהלת מזמרים „מזמור שיר חנוכת" ותפילת „הנותן תשועה" לשלום המלכות ובזה תמה החגיגה".

„הצפירה" 1902.

„בחול המועד העבר דרש הסופר מר ב. צ. אייזנשטאדט בבית המדרש „רדזימונטר קלייזל", ויוכיח את הציונים על התרשלותם בעבודתם, כי לולא העסקן החרוץ מר חנהלים, כי עתה לא נראה כל תנועת־חיים בענין אשר לפניהם. דברי הנואם עשו רושם כביר על הנאספים וירב העם להביא תרומותיו לטובת הקופה הלאומית".

*

„המליץ", 1903 (232).

„קלעצק (פלך מינסק). תנועת היציאה התגברה מאד. עירנו איננה מצטיינת בעשירים גדולים, כי כל רכוש העשיר היותר גדול יעלה כמעט לעשרת אלפים רו"כ וגם עשירים כאלה מעטים פה, ולעומת זאת רבים פה אנשים בעלי רכוש קטן. מובן מאליו, שיש גם עניים רבים, כי לא יחדל אביון מקרב הארץ. בכלל לא נוכל לחשוב את עירנו בין הערים העניות, אך עסקים אין פה, חנויות יש כמספר הקונים, ועוד חדשות לבקרים תציצנה בכל רחוב ופנה. סוחרי התבואה רבו למעלה ראש, ישנם פה גננים אחדים חוכרי גני פרי, בעלי־מלאכה שונים במספר גדול וההתחרות גדולה עד מאד. ובאין מקור לפרנסתם התגברה היציאה. בקיץ העבר יצאו מזה כמאה איש ואשה, ורבים מוכנים לצאת בימי החורף. ביחוד גברה היציאה בין נערים ונערות בנות 16—14 שנה, כי כל בית ספר אשר יחנך לתורה ולעבודה אין פה. ובצאת הנער מבית הספר ילך שובב כל היום מבלי מצוא לו עבודה, ולבל יפלו למעמסה על הוריהם, אשר גם מקור פרנסתם יחרב ויבש מיום ליום — ישלחום לחוץ לארץ".

*

„המליץ", 1903 (263).

„מודיעים מקלעצק (פ. מינסק). בליל 12 נובמבר נגנבו פה מ„הגמילות חסד" של המלמדים חפצים בשווי של 600 רו"כ. מקרה הגנבה הוא חזון נפרץ, כי כזה וכזה יקרה בכל עיר ובכל מקום אשר בני אדם גרים בו, אולם אם קרה כזאת למוסד צדקה, והמנהלים מבלי ראות את הנולד לא שמו לב לשמור כראוי את החפצים הנתונים על ידם, אשמים הם לפי דעת הקהל.

גמ"ח נמצא בבית עצים עם חלונות גדולים ועליהם פרושה רשת ברזל, אשר אמנם שמירה מעולה היא לאיש ישר, אבל לא לגנב, כי בגעת בה יד חזקה תסיע אותה ממקומה, ומקרה ה־12 לנובמבר יוכיח, כי כן הדבר.

גם גמ"ח השני הנקרא בשם „העירוני" איננו שמור בשמירה מעולה ביותר. מן הראוי, כי שני המוסדות האלה, אשר מטרה אחת לשניהם, יעשו למוסד אחד וימכרו נכסיהם דלא נייד: הראשון את ביתו והשני את שתי חנויותיו ובמחירם יקנו בית־תומה עם דלת ברזל ומכוסה פח, ברזל. גם מקום לבית יש מוכן ומזומן — הוא ככר הקהל אשר קנוה לפני שנים אחדות, עד עתה לא נודע לאיזו מטרה. ובבניתם בית לשם גמ"ח יבנוהו שיהיה בטוח מאש ומגנבים, ומקרה הגנבה הזה יהיה האחרון. ואז ברכת העניים עליהם תבוא וצדקתם תעמוד לעד".

*

„המליץ", 1903 (248).

החורף הקדים לבוא ובזה הקדים הרעה לעניים. ההכנסה תמעט וההוצאה תגדל, כי עליהם לקנות עוד בגדי חורף ועצים להסקה, ביחוד גדלה הרעה לעניי עירנו, כי מחיר העצים גדול בה מאוד, עד כי גם לאנשים בינונים תכבד לקנות עצים כדי לחמם את ביתם, ואף כי לעניים הסובלים עוד מחסור לחם. היו ימים אשר גם בהם התענגו

העניים בימי החורף על רוב חום, אך מה שהיה הוא לא יהיה ומי יודע עד מתי...

הדבר היה לפני שנתיים, מורשה „הועד האודיסאי", אשר לבו ונפשו נתונים לטובת הכלל, בראותו עוני העניים כתת את רגליו מבית לבית ויאסוף סך 150 רו"כ והתומים עוד על סך כזה, ויקנה מאת אציל אחד 300 עגלות עצים וימסרם לעניים בלי כל רווח. לעניים היתה שמחה ושששון. אולם לא יאומן כי יסופר, גם לדבר גדול כזה נמצאו מתנגדים! בחורף העבר, כאשר חפץ המורשה לעשות כמשפט הראשון, נקרא אל בית הרב ושם ביקשו ממנו לבל יקפח את פרנסת סוחרי העצים. בזה נתפרדה החבילה. הסוחרים, „עלו על הסוסים", ויעלו עוד את המחיר והעניים נבוכו".

*

„המליץ", 1903 (276).

„בעירנו מצטין מוסד אחד אשר מיסדיו, מנהליו וחבריו הן רק נשים. המוסד נקרא בשם „תמיכה ליולדות", ומטרתו לתת ליולדות עניות כל מחסורן עד אשר תרפאנה ותשובנה לאיתנן. יש אשר ההוצאות ליולדת אחת תעלינה עד 2 רו"כ, ויש אשר תעלינה גם על 15 רו"כ. הכנסת החברה היא מתשלומי החברות 1 רו"כ לכל חברה, וכעת יעלה מספרן עד 160. לטוב תיזכרנה המנהלות הנכבדות ע. ברסלב, ר. שפירה, מ. שטיינברג והגזברית מ. פינברג אשר ידיהן יסדו את המוסד והעמידוהו על בסיס נכון. באופן חלוקת התמיכה נוכל לקרא עליהן „אשרי משכיל אל דל", כי הן תשכלנה לתת תמיכתן גם לעניות אשר תבחרנה לסבול כל חולי וכל מכאוב מלקבל אגורה אחת מקופת הצדקה, וההברה עושה זאת ע"י שכנותיהן או גרות ביתן של היולדות בתור גמילות חסד וכדומה, עד כי החולה לא תרגיש, כי נהנית היא מן הצדקה".

*

„המליץ", 1903 (285).

„בימים האלה נתאשרה פה על ידי שר הפלך חברה „עזרה לע־ניים", ותחת רשותה יעבדו כל מוסדות העיר. נקווה, שהחברה החדשה תפיח רוח חיים בכל המוסדות, אשר עד היום שררו בהם אי סדרים ובהוצאה לפרקים דו"ח מפעולותיה, תוסיף על ידי הפרסום חברים חדשים לכל המוסדות. גם חסרון בית־חולים עברי יוכל להמנות על ידה, וכל בני העיר יעמדו לה לעזר, כי נחיצות בית־חולים מורגש פה מאד: בני העניים גרים לרוב משפחות צפופות בבית אחד, וכאשר יחלה אחד מאנשי הבית במחלה מדבקת תעבור מאיש לאיש וחולים רבים תפיל; אך עד עתה אין איש מתעורר למפעל הנחוץ הזה. ועתה על החברה לשים לב לזה ותוציאהו לבטח אל הפועל כי אין הצבור עני.

הדברים האלה מצאו מסלות בלב בני עירנו ובשבוע העבר סבבו אנשים אחדים את העיר, ויאספו סכום הגון לחלקם לעניים בשביל עצים להסקה. האופן הקדום למכור עצים במחיר נמוך, אשר גם בעל־בית יורד לא בוש מקבל, לא מצא חן בעיניהם גם הפעם, ויבחרו באופן המגונה — החלוקה. אולם ייטיב מעט מאפס".

*

על מחאת ציוני קלצק נגד ה„פראקציה" (הדימוקראטית מיסודו של ח. ווייצמאן), מוצאים אנו מכתב ב„המליץ" 1902 (46), ובשם „אגודת הציונים" דשם חתום עליה „המזכיר חיים הורביץ".

מכתב לעורך „המליץ"

להלן קטע ממכתב ארוך שפירסמה אשה, מורה צעירה ילידת קלצק, ב„המליץ" בכותרת: „נשים במה זכיין?" (ברכות י"ז, א') ובו היא מבקשת לפעול להרמת קרן האשה וללחום למען השכלתה:

„...בדורנו, דור דעה ההולך קדימה לרוח ההשכלה ולרוח העת החיה, אין חולה עלינו ואין איש שם לב לרפא משובתנו, להוציא אותנו מאפלה לאורה; אור יקר כי יפיץ חכמה ומדע עלינו לא יזרח, רוח הזיה וקנאת דת עוורת (פאנאטיזמוס) שליט ברוח נשי ישראל שלטון בלי מצרים. בתולות אנחנו, איש לא ידענו, בנים אין לנו, כי נאמר אשר בגללן נזכה לחיים טובים ושלום בעולם החמרי ולהעלות בגרם המעלות בעולם הרוחני להתענג יחד עם כל נפשות הצדיקים והצדק־ניות בגן עדן, — רב לנו אם נזכה לראות טוב עמהם בעולם הגשמי כי אין אדם זוכה לשני שלחנות. צאן אובדות אנחנו, באפלה נהלך, קצה נפשנו בלחם הקלוקל אשר הגישו לנו „קרבן מנחה" מעתיקי תורתנו ללשון לעז, אשר בררו הפסולת מתוך האוכל ויקראו לנו בקול גדול „צאנה וראנה" בנות ציון בהמנחה ההולכת לפניכן! קראו נא! ...ואם כי התעוררו עתה רבים וכן שלמים ויעשו לנו מטעמים כאשר תאהב נפשנו, אך רובם לא יצאו כדי חובתם בספריהם. אין בהם לא תורה, לא חכמה ולא דעת ומזימה. לכן אמרנו להפיל תחנתנו לפניך המעריך את „המליץ", להורות לנו הדרך ולסקל לפנינו המסילה העולה אל מחוז חפץ הזמן הזה, אשר מצא גם הנקבות כשרות ומוכשרות לבוא בקהל בבונים ולא יוסיפו הזכרים להאמין כי להם משפט הבכורה והחכמה והדעת הן אחוזתם ואין לנו חלק בהן. קום נא אתה מליץ יושר לצדד בזכותנו ולהעיר ולעורר את אחינו הגברים לבלי יגרעו חולקנו בעולם המדעי: הטיפה נא אמריך גם עלינו ועל אדותנו להשיב נפשנו הצמאות לדעת, להבין ולהשכיל.

ואתה אדון נכבד, אל ירע בעיניך אם נערה נעורה מדעת תרהיב עוז בנפשה להלאותך בדבריה, כי אל מי מקדושים ומנעורים נפנה להיות בטוחות כי דברינו יעשו שרש ויביאו פרי נחכה לו, אם לא אליך „ארז", אשר הראית לדעת כי נכון אתה בכל עת להיות לעזר ולהועיל לכל הפונים אליך בכל עת אשר תמצא ידך. ואקוה כי תאציל מקום ב„מליצך" היקר, ודברי אלה אולי יצליחו להביא ברכה לבנות ישראל ויוכל להיות כי אזכה את הרבות, כי קנאת סופרות תרבה חכמה ותשכלה בקרב אחיותנו".

אסתר ברודעלי מעיר קלצק
מלמדת לבתולות בת יהודה שפת עברית
רוסית ואשכנזית בעיר מיר (פלך מינסק)

תשובת העורך

בטח קראת מאמרנו בהיו"ד פאלקס־בלאט „איין ערנסט וואָרט צו אונזערע שוועסטער אין רוסלאַנד און אין פוילן" (בי"ב פרקים 42, 41, 40, 39, 38, 34, 33, 32, 30, 29, 28, 27, הנדפס גם בחוברות מיוחדות ומחירן הקדשנו לדבר שבצדקה כאשר נודיע בקרוב), ממנו תוכלי להבין, כי לדעתנו רב כוח בבנות ישראל להושיע ידן ולא להן להכות לחגינה מאת הגברים אשר על הרוב יאמינו כי להם משפט הבכורה וגם יתרון הכושר, ומה גם כי הדבר נוגע אל עצמם ואל בשרם, כי לא תמצא ידם להחזיק במעוז פקודת אחשורוש „להיות כל איש שורר בביתו", אם גם הנשים תלמודנה חכמה ותהיינה מוכשרות לבלי היות תלויות בדעת הבעלים משפי־עיהן החושבים כי הם מכסים את חרפתכן. תחגורנה עוז בנות ישרון לצאת לישע אחותיהן, ואז אחריהן רוב אדם המעשה ימשוך לעזור להן לביצוע מזימותיהן הטובות.

על החתום:
ארז (צדרבוים)

מנדלי מוכר־ספרים וקשריו עם קלצק*

ב בית העלמין בקלצק מצוייה מצבה ועליה חרות נוסח זה: „המופלג ר' צבי דוד ב"ר חיים משה בן ע"ב שנה נאסף אל עמיו ביום ד' ה' לחודש אייר תרס"א". אחר כך — כמה שבחים על הנפטר.

כינויו בקלצק היה „הירשקע קאפוליער" על שם עיר הולדתו קאפוליה, שאף היא היתה במחוז סלוצק. נולד שם, לפי השערת מ. ווייניריי, בשנת 30־1829. שם אשתו הראשונה היתה גאלדע ליבע. נולדה לו ממנה בת, פעשע מעכע, שבנה אברהם לייב שורץ מתגורר עתה בארץ־ישראל. כשנשא אשתו הראשונה היה כבן עשרים ושתים אחרי שהיה זמן מה חנווני בקלצק, הניח בה את אשתו והוא עצמו נסע לקמניץ — פודולסק והיה שם למלמד לבית ישראל בחוגי הגבירים, וכפי הנראה לא בקמניץ עצמה, כי אם בסביבתה. הרויח די יפה, כדי חסון לו כסף, חזר לקלצק והקים בית־מסחר גדול לאריגים. ניתן לשער, שאחיו שלום יעקב (מנדלי מוכר ספרים), כתב לו במיוחד שיבוא למקומות האלה.

מדברי הרב הרנזון, שידע והכיר את ר' הירשקה בימי זקנותו, נראה, שגם הוא ידע שהירשקה זה נסע לדרום להיות מלמד. כמה חנונים במקומות האלה עשו כך, כי המצב הכלכלי היה כאן דחוק — ובדרום היה המצב נוח יותר. היהודים היו שם פשוטים, ול„ליטאי" שבא אליהם כדי להרביץ תורה לילדיהם, שילמו בעין יפה. לדברי הרב היה ר' הירש אוהב בדיחה והיה מתאר אדם בצבעים חיים.

י. ח. ר ב נ י צ ק י, בביוגרפיה שלו על מנדלי כותב, בין השאר:

„אברמוביץ קיבל מכתב מאחיו הגדול ממנו, מלמד באחת העירות הקטנות, המתאונן לפניו על פרנסתו המסכנה המקצרת את חייו. כמענה למכתב זה שלח לו מנדלי אחיו מכתב גדול המראה, שאם הוא מתנהג ברוגזה על תלמידיו וצועק עליהם תמיד, הרי הוא בעצמו האשם העיקרי וכפי הנראה אינו מתאים לתפקיד זה שאינו הולמו וגם מסביר לו במכתב זה על מהות החינוך ומה זה להיות מורה ומלמד לילדים. היות ואלה שהכירוהו אמרו על ר' הירש שהיה קפדן גדול הרי, כמובן, אפשר כבר להבין, שר' הירש זה לא הצליח כפדגוג".

כמה שנים היה ר' הירש בסביבות קמניץ פודולסק — אין לדעת בדיוק. בנו של מנדלי מו"ס מאיר אברמוביץ מוסר במכתב, שמאחיו של אביו הכיר רק את הירש, שהיה פעמים אורחו של אביו בז'יטומיר, בנסעו מפלך פודוליה שהיה שם, כנראה, מלמד בקונדיציה פרטית. יש לשער, שבכלל היו קשריו ויחסיו של הירש עם מנדלי די רופפים, ביחוד אם נזכיר שמנדלי בטבעו לא היה קשור ביותר לקרובי משפחתו. עדים לכך שלושת המכתבים שכתב לאחיו זה, להירשקה, בתקופה מאוחרת למדי. המכתבים הם משנת 1899, ומכתב שלישי משנת 1901, ימים ספורים לפני מות אחיו מקלצק. שלושת המכתבים האלה מסרה לנו. ווייניריי אשתו השניה של ר' הירש אברמוביץ בעת ביקורו בקלצק. שמה היה חיה אסתר, שר' הירש נשאה בגיל 56, ונולדה להם בת שרה ג ו ל ד ש ט י י ן. (נספתה עם בעלה בשואה).

*לפי מאמרו של מ. ווייניריי „מענדעלעס עלטערן", „יו"א בלעטער" 1934, כרך י"א וילנה. את המקורות שאב המחבר מביקורו בקלצק, ספטמבר 1936.

מכתבי מנדלי מוכ"ס לאחיו

אודיסה, 22 יולי 1899

שלום לך אחי יקירי!

„שמחתני אחי בתמונתך אשר שלחת לי ולאות אהבה ותודה הנני שולח לך בזה גם את תמונתי. נשוה נא איש את תמונת אחיו לנגדו ונראה אותה כראות איש את פני אחיהו. ברוך ה' אשר נתן מנוחה לך לעת זקנה והנך מתפרנס כדבריך בריחות ובנחת. יהי רצון ותאריך ימים ברוב שלום. לי ולביתי שלום. שתי בנותי חזה וזינה אידא לומדות חכמת הרפואה באוניברסיטה שבצרפת וגומרות את למודן בשנה הזאת, ובתי הצעירה נאדיז'דה נישאת בשנה זו בחודש ניסן לנכדו של אחינו המנוח ברוך ז"ל (זה היה בנו בכורו של משה חיים — אבי מנדלי והירש אברמוביץ ומת לפני שנת 1867) דאקטאר ולדימיר אברמוביץ — איש טוב ויפה ומושלם במדות ובמעלות טובות, ובעת הזוג הנאה הזה דר בפטרבורג. בן ימאיר דר זה כבר בפ"ב. ובמקום גדולים הוא עומד שם. היום או מחר יבוא לאודיסה לרגל עסקיו ומשם יסע לקוקז, ואני אלך ואסע עמו ונבלה יחדיו חודש ימים בנעימים. ברך נא את רעיתך ובניך בשמי ובשם אשתי אלכסנדרה.

אחיך אוהבך ומברכך בכל טוב ש. אברמוביץ.

מה שלום אחותנו דינה?".

4 נובמבר 1899

שלום לך אחי היקר!

„מכתבך לשמואל שמוראק אמסור לידו ואבקשהו לפרוע לך את חובו. ואתה בטובך תסלח לי על אשר לא כתבתי לך עד כה. דאגותי רבו משערות ראשי ואין לי פנאי להשיב לכל הפונים אלי במכתבים, ומלבד זאת חלש אנכי ולא אוכל ליגע נפשי בעריכת מכתבי שלום. ובכן שא נא לפשע אחיך ואל תשית עלי חטאת. ודע כי אני אוהב אותך ומוקירך בכל לבי.

לאחותנו דינה תאמר, כי את מכתבה בדבר הנכבדות קבלתי והדבר קשה עתה מאד. מה שהיה לפני עשר שנים אפשר, הנה עתה הוא נמנע, כי בתי חוה תחיה לומדת היום חכמת הרפואה בצרפת ובאהבת החכמה הזו חשקה בכל כוחה ונפשה.

ברך בשמי את רעיתך ובניך היקרים וכתוב לי לפעמים משלומם. כל ב"ב דורשים לשלומך ומברכים אותך בכל טוב סלה. אחיך אוהבך ומוקירך כל הימים ש. י. אברמוביץ".

אודיסה 16 אפריל 1901

אח יקר!

הנה דרשתי במכתבך הגלוי ואשיבך תשובה קצרה וברורה:

בכל האופנים מוטב לך לנסוע למעיני ישועה בדרוזגינץ. והלימן־המעט שהוא לא לפי כחות גופך ושנות חייך, כי על ידו תהיה נע ונד ותסבול הרבה, ערד יעלה לך כל העמל הזה בדמים מרובים. אולי יותר מכפי שתשיג ידך ועלי הרי לא תוכל להשען... סוף דבר חדל לך מן הלימאן להנאתך ולטובתך".

אני וביתי שלום וכולם דורשים לשלומך ולשלום ב"ב.

אחיך ש. י. אברמוביץ

מכתבו זה של מנדלי מו"ס לאחיו נכתב בדיוק שמונה ימים לפני מותו של ר' הירש הקלצקי.

ד י נ ה נולדה ב־1827, בערך, בקאפוליה ומתה בשנת 1904. בעלה הראשון היה לא אחר, כי אם המלומד הידוע א. א. הרכבי. מנדלי

מוכר ספרים מזכירה בספרו „שלמה ר׳ חיימ׳ס״ בשם „די שוועסטער לאה״, ועומד בפרק ט״ז על הטראגיות שבחייה, כשנתגרשה מבעלה שהיה סמוך על שולחן חותנו ר׳ חיים משה (הוא אבי מנדלי) מקאפוליה. את הגט מבעלה הראשון קיבלה בחורף 47־1848, ובאותו חורף מת גם אביה בקאפוליה. אחד מבניה חיים משה ראשנר גר עוד בקלצק בשנת 1936 כשמ. ווייניריך ביקר בעיירה ומסר לו כמה פרטים על משפחת מנדלי. בשעת ביקורו זה היה חיים משה רטנר כבן שמונים וחמש. הישיש מסר לו רק כמה פרטים על אמו דינה ויחסה למנדלי. יותר מזה לא היה לו מה לספר, כי הוא לא ראה מימיו את מנדלי מו״ס. חיה אסתר אברמוביץ ובתה שרה גולדשטיין מסרו לו, שברבות הימים הרגיש הירש כאילו שלום יעקב, אחיו, מתנשא עליו, וכפי הנראה כתב לו פעם הקלצקאי הזה: „אתה הנך אבר־מוביץ באודיסה, ואני אברמוביץ בקלצק״.

כשהגיע מכתבו של מנדלי מוכר ספרים לאחיו בקלצק כבר לא היה ר׳ הירשקע בחיים, ואחותו דינה ענתה למנדלי על מכתב זה. אחר כך לא היה עוד שום קשר בכתב בין משפחת הירש למנדלי.

שרה מישקובסקית, ממשפחת אברמוביץ, שהתגוררה בניאָסווי׳ז, מתארת את הירש הקלצקי במלים אלו:

„הוא היה יהודי יפה, פיקח ולפי מצב הימים ההם — גם בעל השכלה מתאימה״.

(„פֿאָרווערטס״, 8.11.1936)

*

לפי אוסף מכתבים, שפירסם נ. שטיף במאספים של קיוב („קיע־ווער שריפטען״) התארח אצל מנדלי ב־24 נובמבר 1857 אחיו, כנראה, הירש. נראה שבקשר לביקורו של אחיו זה אצלו כתב אז מנדלי את מאמרו הראשון בעברית. הכוונה למאמרו: „מכתב על דבר החנוך״. ראה באבטוביוגראפיה שלו שפורסמה ב„ספר הזכרון״ לסופרי ישראל לנחום סוקולוב (הוצאת „האסיף״).

מזכרונותיו של זקן הציונים באירופה

הרב יעקב קופל גולדבלום, מפאר יהודי קלצק, המכונה „זקן הציונים באירופה״, נולד בקלצק ב־1872. ב־1893 בא לאנגליה, רב, מנהיג ציוני מובהק, מייסד ההסתדרות הציונית באנגליה וראשה, חבר הועד הפועל הציוני וציר לקונגרסים, מייסד רשת החינוך העברית, מורה ומרצה, סופר ועתונאי (השתתף ב„די צייט״, „יידישע שטימע״ ועוד, פירסם „בלעטער פון מיין לעבן״, חג הבכורים בארץ ישראל״ ועוד). מילא שליחויות צבוריות מרכזיות, ועומד על משמר הציונות והעב־רית עד היום הזה.

בקטע הבא, מתוך „די ציוניסטישע שטימע״, פאריס, מספר הרב י. ק. גולדבלום על פגישותיו עם הרצל, שהיה מראשוני חסידיו עוד לפני קונגרס באזל. מידידיו הקרובים של ד״ר חיים ויצמן.

„ביום האחרון לקונגרס הציוני הששי (קונגרס אוגנדה) באתי אל הרצל, כדי להביע לו מחדש את האמון המלא שלי ושל חברי. בקשתיו להצטלם עם קבוצת הצירים מאנגליה. הרצל הסכים, וביקש להתייצב בחצר הקאזינו בבאָזל, וכאשר הכול יהיה מוכן — לקרוא אותו מן הישיבה, לפי שחבל היה לו לע־זוב לזמן ממושך את אולם הקונגרס.

שעה לפני גמר הקונגרס הצטלמנו עם הרצל ועם אמו. בקבוצה זו היו — זאנגוויל, גרינברג, קולונל גולדסמיט, שהיה אורח הקונגרס ואחרים. מיד לאחר הצילום חזרנו לאולם, שבו נשא הרצל את נאום הנעילה — נאומו האחרון.

חלפו למעלה מ־53 שנה מאז ראיתי את הרצל לאחרונה, וכל פעם כאשר אני כותב עליו, רואה אני אותו כחי על במת הקונגרס הציוני הששי, נושא את נאום הנעילה, מרים ידו ונשבע השבועה ההיסטורית: „אם אשכחך ירושלים״.

ואשר לויצמן מספר הוא, כי בבואו לאנגליה הוא הרגיש עצמו כזר. הרב גולדבלום קיבל אז ממנו מכתב ארוך, בו תיאר את מסירותו לחזון הציוני מילדותו, ואולם כאן, באנגליה, דומה ניטלה רוח הקודש מהציונות.

לא יצאו ימים רבים וויצמן גילה פעילות רבה במנצ׳סטר ואחר כך בלונדון, השתתף באסיפות ובדיונים. „ערב הצהרת בלפור הוא סיפר לי, שהוחלט לייסד „קרן הכנסה״ — שתרכז אמצעים שיהיו דרושים לראשית הפעולה מיד לאחר ההכרזה. והוא תבע, שראשוני המתנדבים בסך כמה אלפי לירות שטר־לינג יהיו יהודי האיסט ענד, כדי שאפשר יהיה להראות ליהודים העשירים, שהציונים דלי־האמצעים הם תמיד ראשונים להתנדבות למען בנין הארץ. מבוקשו קויים. ותמיד לפני צאתי לשליחות גדולה היה אומר לי: — „גולדבלום, החזק ברחוב היהודי!״

משהתכונן ב־1920, לצאת לסאָן־רמו, ערכנו הפגנת־המונים באיסט־ענד בהשתתפות ויצמן וסוקולוב. האזינו לדב־ריהם בדריכות. בשוב ויצמן מסאָן־רמו שוב ערכנו לו קבלת־פנים היסטורית. ליד התחנה קיבלנום תחת חופה, ושני רבנים מבית־הדין של לונדון בירכו אותם. סוקולוב, דמעות בעיניו, אמר ברכת „שהחיינו״. מכאן יצאה תהלוכת המונים בכלי־רכב ודגלים אל משרדי ההסתדרות הציונית. ושם, מעל מרפ־סת הבנין, בירך ויצמן את קהל הנאספים. שעה זו לא אשכח לעולם.

לאחר שבועות אחדים נערכה ההפגנה ההיסטורית הגדולה בהשתתפות רבבת יהודים. נאמו: ויצמן, סוקולוב, נורדוי, אוסישקין ובלפור לרגל מסירת המנדט לארץ ישראל לבריטניה, באוירה של התלהבות והתרגשות בלתי־נשכחת״.

איסר זלמן מלצר
(אב"ד ור"מ סלוצק)
ר"מ ראשי לישיבה
וראש המוסד הכללי
עץ-חיים
בעיה"ק ירושלים תובב"א

ISSER ZALMAN MELZER
(Rabbi of Sluzk)
Chief of the Yeshiba
and President of the institutions
of EZ HAYIM
JERUSALEM

ב"ה ירושלים, יום כ' לחדש ניסן שנת תשכ"ה

כבוד תורני ועידת ארגון יוצאי קלצק
שלום וברכה

קבלתי הצעתם להשתתף בועידתם לציון
שנת חולשת הגיונות של ועד לפעולות אות חסד ורבות
להשתתף בשיעור כל הפרטים והתועלתים, ויען שלא
הם, לצערי, בעירנו/ שמעון בן אריה את
רוב הזמן/ קהלה אחת יותר מיוחדת כל ישראל את חוכן
השתתפות מיוחדת קלצק יובל להתעמק בדבר
שהיתה יוצאת מן הכלל תלמיד חכם כבוד שהלמאה
שנים תורה ושעות ומאות אלפים כבוד התורה בעיני.
נפתח מיוחדים הגדולים השתתפות הקלצקים שיבכו
ותורה בהפרעות הישיבות עם כל הבדיקות
והתפוצצים ובקלקל כתשעה שלה בתוך הכתשעה שמיבב
לדרומנו פי ושמח את הגולה שהיה בהיה,
ורות שיבוי שבת קלצק תלה בשעת הקלקלים
נתלק תורה ואחנך [illegible] הגדולים הדורה/ופעלה
/נבחרו השלות שלכבוד/ הקלקלים שיבוי בבית
/והתפוצצים ובקלקל כתשעה שלה בתוך הכתשעה שמיבב
לדרומנו פי ושמח את הגולה שהיה בהיה,
ורות שיבוי שבת קלצק תלה בשעת הקלקלים
נתלק תורה ואחנך [illegible] הגדולים הדורה/ופעלה
/נבחרו השלות שלכבוד/ הקלקלים שיבוי בבית
הגדולים. ובהצלחת ומיכים תלמידי הכבוד עליכם

מכתב הרב הגאון איסר זלמן מלצר ז"ל אל ארגון יוצאי קלצק, שבו הוא עומד,
בין היתר, על ספר הזכרון שנועד להיות „זכרון לדורות הבאים".

ב. קלצק הרבנית תורנית

מ. צינוביץ / 1. רבני קלצק

הרב הראשון

„אם בכלל עתיקה מאוד העיר קלעצק אבל מן הרבנים ששימשו כבוד בתוכה, בלתי נודעים לנו, רק מן המאה החמישית ואז נתמנה כנראה האב"ד הראשון בה ומקודם היתה דורשת בדיני תורה ודיני ממונות בעיר פינסק הגלילית" — כותב ב. צ. אייזנשטאדט במאמרו ב„הצפירה", שנת 1900 (19 N).

המחבר סבור, שאב"ד ראשון בקלצק היה „הגאון החסיד מוהר"ר יהודה יודיל זצ"ל, בנו של הגאון רבי אריה ליב האב"ד ור"מ במינסק (אבי ה„שאגת אריה", ראה „רבני מינסק וחכמיה"), ואביו של הגאון החסיד מוהר"ר אריה ליב האב"ד בסלוצק והגאון רבי יעקב משקלוב בעל „בציעת הפת". רבי יהודה יודיל היה נקרא לרוב גאונותו בתורה ועוצם חסידותו ופרישותו בשם „הרבי" („דער רבי", סתם). ובפנקס החברה־קדישא של סלוצק נמצאות חתימותיו, נפטר לערך ת"ק (1740). (וע' בספר „גבורות ארי" ו„דעת קדושים").

והנה, בקשר לכך יש לציין: מכיוון שאין ב. צ. א"ש מסתמך על שום מקור, וטוען ש„מקודם היתה (קהילת קלקצ) דורשת בדיני תורה ודיני ממונות בעיר פינסק הגלילית", הרי שיש להניח, שהיתה קלצק צמודה בענייני רבנות לקהילת ניאסוויז' שכנתה—ולא לפינסק הרחוקה ממנה בהרבה, הואיל ובנישביז' מוצאים אנו רב־אב"ד לפחות מאה שנה לפני כן.

זאת ועוד. ידוע לנו על רב קלצקאי אחד עוד קודם לתאריך זה. נזדמן לידי ספר תהילים עם פירוש „לקוטי מגדים" מרש"י ואלשיך ...שחיבר וליקט התורני המופלא מוהר"ר יצחק אייזיק בהרב הגדול מוהר"ר אליהו נר"ו יצ"ו מק"ק קאפוליה" (דיהרנפורט תפ"ח), ושם מובאת „הסכמת מחותני הרב המאור הגדול מוהר"ר אשר דק"ק נעשוויז" חוב"ק קלעצק" מיום א' כ"ד סיון תפ"ץ (1726), ועל החתום „נאום אשר חונה פה נישוויז' וקלעצק". מכאן, שרבניה של נישביז' מצודתם פרושה היתה גם על קלצק שכנתה, ור' יהודה יודיל הנ"ל היה רבה העצמאי הראשון של קהילת קלצק.

כן יש לציין, כי ר' יהודה יודיל זה היה גם אב"ד בעיירה מייצ'ט (גליל סלונים).

הרב מיכאל אייזנשטאדט

להלן כותב המחבר (ב"צ א"ש): — „אחר־כך נתמנה פה (קלצק) לרב־אב"ד בנו של בעל „פנים מאירות", הוא הגאון החסיד מוהר"ר מיכאל אייזנשטאדט ויהי לרב משנת תק"ג עד שנת תק"ך לערך", (1720—1703). עד כאן לשונו.

ואומנם, מימי רב מפורסם זה כבר יש בידינו רשימה מדוייקת לתולדות הרבנות בקלצק, לפי כמה חיבורים. מהספרות הרבנית ורשימות שלשלות־יוחסין שונות, אף על פי שלא תמיד יש דיוק מוחלט בתאריכי הרבנות.

על ר' מיכאל ידועים לנו הפרטים דלקמן:

הוא היה בנו של הגאון ר' מאיר אב"ד אייזנשטאדט (אוסטריה), ומקודם רב בפולין (שידלובצה). מפורסם בשעתו בליטא ובפולין. נזכר בספר „כתנות אורי" על התורה לאביו הנ"ל (בפרשת תזריע). חתנו של הרב לייב מירקיש אב"ד מיר, המתייחס לר' שאול וואהל ובעל אחותו של הרב שלמה מירקיש, ממלא מקום אביו ברבנות מיר. בימי ר' מיכאל התגורר בקלצק „הקדוש מו"ה משה בר חיים" נפטר תק"ט (ראה ברשימה על בית־הקברות בקלצק). בזמן שבו כיהן אב"ד בקלצק, נערכה אסיפת ועד מדינת ליטא במיר — היה זה בשנת תקי"ב. אגב, בהערכת מס הגולגולת בסך של 60 אלף זהוב פולניים מכל המדינה, הוטל על פינסק עם קלצק וליאכוויץ סך של 3640 זהוב.

לר' מיכאל זה היו אחים אחדים, מהם בני־תורה מפורסמים: ר' יצחק אב"ד ניאשוויז' וסלובאטיטש (ליד בריסק דליטא) — חתן החכם־צבי, רבי אליעזר אב"ד שידלובצה, ר' שבתי אב"ד שאראשאוו וביאלא־בליטא, רבי משה אב"ד מיר (אבי הרב צבי הירש, אב"ד מיר) ונזכר בשו"ת ר' חיים הכהן רפופורט), רבי יהודה אב"ד ביאלא־דליטא ועוד (ראה „דעת קדושים").

בניו של ר' מיכאל היו: רבי משה, ממלא־מקומו ברבנות קלצק, רבי שלמה מבריסק ורבי צבי הירש אב"ד ליובטשי ומיר. שני האחרונים נזכרים בספר „אור חדש" על פסחים לשאר־בשרם הרב־הגאון רבי אליעזר קאליר.

תודות לר' יצחק ור' משה, רבני ניאשוויז' ומיר ור' מיכאל אביהם, הרב מקלצק, השתרשה משפחת אייזנשטאדט המפורסמת בשלוש העיירות הללו.

יש עוד לציין, שגורם חשוב להשתרשותה של משפחה רבנית זו בשלוש העיירות הללו היה הרב רבי משה, אחיו של בעל „הפנים־מאירות", ששימש רב במיר עוד לפני הופעתם של שלושת האחים כרבנים בניאשוויז', קלצק ומיר. יתכן, שתודות לקשריו של ר' משה עם פרנסי הקהילות, הם נתקבלו בה לרבנים.

הרב משה אייזנשטאדט

היה פעיל ברבנות קלצק שנים רבות. בשנת תקכ"ו (1766) נתן הסכמתו לספר „מאורי אש" שחיבר גיסו הרב אליעזר קאליר אב"ד זאבלודוב (ליד ביאליסטוק) וקאלין (באוסטריה) ו„כתונות אור" לאביו זקנו מהר"י א"ש.

גיסו הנ"ל, שהיה מפורסם כ„גאון" בדורו ומחבר „חוות יאיר" ו„אור חדש", מזכיר כמה פעמים את הרב ר' משה זה מקלצק. בחיבורו „אור חדש" (על מסכת פרחים) הוא מציין: „מה ששמעתי מגיסי הרב הגאון האמיתי. נ"י, עה"י, פטיש החזק, ראש גולת אריאל, מרנא ורבנא.. מוה"ר משה נ"י אב"ד קלצק, בן דודי, הרב המאוה"ג החסיד המנוח מוהר"ר מיכאל בן כבוד א"ז (אבי־זקני).. בעל „פנים מאירות" ו„כתנות אור" (רבי אליעזר קאליר היה בן־בתו של בעל „פנים מאירות"). כן מזכיר הוא את ר' משה גיסו (אשת ר' משה פינקל היתה אחותו) בהוספה משלו על „כתנות אור" הנ"ל של זקנו בעל „פנים מאירות" — הרב המאור הגדול מוהר"ר משה נר"ו אב"ד ור"מ דק"ק קלעצק".

הרב ר' משה היה גדול בתורה וביראת שמים ושמו נודע היה בדורו בין הגדולים. ממנו מתחיל שם־המשפחה המפואר בישראל „אייזנשטאדט" בליטא, על שם מקום מגורו של אביו־זקנו מחבר ה„פנים מאירות". ב. צ. אייזנשטאדט, המתייחס למשפחה זו, כותב, כי בעיירת הולדתו קלצק ידעו לספר על מורם ורבם זה ש„דרכיו היו בקודש וסיפרו עליו דברים נפלאים. בלכתו מביתו לבית־המדרש היה הולך לפניו השמש ומכריז: „סורו נשים"! כי מעולם לא הסתכל בפני אשה. וכאשר באו אליו נשים לשאול שאלה, היה מדבר עמהן כשראשו מופנה לצד אחר.

ועוד מספרים: (לפי דברי ב. צ. אייזנשטאדט) פעם אחת נסע הגאון ר' לוי יצחק מברדיצ'ב, מפינסק (שם היה רב־אב"ד) ובעברו דרך העיר ליאחוביץ בלווית אנשי חברתו ומתי סודו בעוד בוקר, זירז את האנשים שהיו עמו להתפלל. שאלו אותו: רבנו, מדוע תאיץ בנו להתפלל, הלא גם בבואנו לקלצק נוכל להתפלל מבלי שנאחר זמן תפילה וקריאת שמע? ענה להם הרב לוי יצחק: — עלינו להתפלל קודם בואנו קלצק, מקום שם נמצא הקדוש רבי משה, ולבוא העירה מוכנים בכל וכל...

אשתו של ר' משה, הרבנית פינקל, אחות הגאון רבי אליעזר קאליר, היתה בקיאה בכתבי הקודש ואף בתלמוד, ומספרים שהיא עצמה בחנה את נכדה ר' משה יעקב (אחר־כך אב"ד קלצק) בילדותו בגמרא. חידושים רבים נמסרו מפיה בעל־פה. היא גם ידעה היטב מדרשים והצטיינה בכתיבה עברית צחה.

חתנו נושא בתו של ר' משה היה הרב יוסף דוד בן צבי הירש, אב"ד מיר, מגאוני הדור בליטא. נולד בז'יטל בתקפ"ז (לפי „עיר ווילנה" — נולד בווילנה ומשם עברו הוריו לז'יטל). אבי אביו ר' חיים היה רב העיירה. בהיותו צעיר לימים התפרסם כעלוי ונשא לאשה את מלכה, בת הרב משה אייזנשטאדט אב"ד קלצק... אותו זמן שהה הרב אליעזר קאליר בקלצק, בבואו לבקר את אחותו פינקל הנ"ל. הכיר לדעת את הצעיר הזה שהתארח אצל גיסו ואחותו כחתן, שוחחו שניהם בדברי תורה ונתן הסכמתו לשידוך זה. רבי יוסף דוד שלח אחר־כך לדוד אשתו זה, שהיה אז רב באוסטריה, את חידושיו התלמודיים. זמן מה היה רב אב"ד בקלצק, ובגיל כ"ו נתמנה אב"ד בקהילת מיר, עיר התורה המפורסמת, וסייע בהרבה להרמת קרן הישיבה המפוארת שנוסדה בימי רבנותו במיר. (ראה המאמר „משל ונמשל", „דבר", 1937, גליון ערב ראש השנה). נתפרסם כגאון הדור. הסכמותיו מופיעות יחד עם אלו של הגאונים ר' דוד מנובהרדוק ר' וועלוועלי מטיקטין—ביאַליסטוק, ר' יעקב מקאַרלין, ר' לייבלי קצנלנבויגן מקארלין ואחרים. נפטר בשנת תר"ו, ורבים מגדולי התורה ואישים מפורסמים ביהדות בשטחים שונים מתייחסים לגאון זה, ביניהם בני משפחת שרשבסקי המפורסמת בוארשה.

בתו השניה של הרב משה אייזנשטאדט, מירקה, נישאה לר' שמעון בן אשר גינצבורג בווילנה. בזיווג שני היתה אשת הרב חיים הכהן אב"ד פינסק. עלתה יחד עם בעלה (השני) לארץ־ישראל עם עלית „הפרושים", תלמידי הגר"א ונפטרה בירושלים בתרי"ב.

הרב מאיר אייזנשטאדט ויוצאי חלציו

בנו של הרב אב"ד דקלצק ר' משה בר' מיכאל, מנכבדי קלצק ופרנסיה הדגולים ויצא לו שם בכל הגליל במעשיו הטובים. נפטר בתקצ"ט והניח אחריו בנים ובני בנים גדולי תורה ובעלי מעשים טובים.

והם: 1. הרב המופלא, החסיד והנדיב שמואל משה בליאכוביץ, אבי יודל אייזנשטאדט — מחותנו של הגאון ר' ברוך אברהם סילובייציק, אב"ד סמולנסק; 2. הרב המופלג זאב וואלף בסלוצק, שלגודל מידותיו הטובות נקרא בשם „ר' וועלוול דער זיידענער" („איש המשי"); 3. הרה"ח צבי הירש מגיאַסבייַז' שהרביץ תורה במשך עשרים שנה בפלך בסרביה, ובשנותיו האחרונות בסורוקה. (בנו הוא הרב והמלומד הידוע ד"ר משה אליעזר אייזנשטאדט, רב רשמי ברוסטוב ופטרבורג (לנינגראד) ובסוף ימיו בפאריז וניו־יורק); 4. הרב המופלג ר' בנימין אייזנשאדט ממינסק (בנו משה היה גר בקלצק והוא אבי הרב והסופר ב. צ. אייזנשטאדט); 5. בתו פייגה היתה אשת המופלג ר' ישראל גינצבורג, אבי הרה"ג הצדיק מאיר גינצבורג בקלצק.

רבי נחמן „אומר תהלים" („תהלים זאגער")

בימי הרב אב"ד ר' משה ר' מיכאל אייזנשטאדט, התגורר בקלצק הגאון החסיד המפורסם ר' נחמן בן חיים, יליד ריישין, שלפי המסורת המקומית היה אהובו ועמיתו של הגאון רבי אליהו מווילנה. מסופר, שפעם שלח אליו הגר"א מכתב ומבקש ממנו שיתפלל עבורו באמירת תהלים. כן, מוסרים, שהגר"א מווילנה, היה מפנה את שוחרי פניו הבאים אליו מקרוב ומרחוק לברכה וישועה ולתפלה על כל צרה שלא תבוא — לר' נחמן הקלצקאי. „למה תרחיקו נדוד אלי, הלא יש אצלכם „המגיד תהלים" שבקלצק, החסיד רבי נחמן, לכו אליו, בקשוהו שיתפלל בעדכם ובטח תישמע תפילתו". ר' נחמן נפטר בכ"ב שבט תקס"ב. אף־על־פי שלפי התואר הכתוב על מצבתו לא נראה שהיה גדול בתורה, אבל כפי הידוע בין זקני קלצק, היה בקי בתלמוד. בנו ר' אריה שגר אף הוא בקלצק, דומה היה לאביו בחסידות ופרישות. סיגף עצמו כל ימיו בצומות, היה רודף צדקה וחסד, מרחם אביונים. נפטר לערך תק"ץ בקלצק.

בנו של ר' אריה הקלצקאי הזה, היה הרב המפורסם ר' אליהו גולדברג אב"ד בוברויסק, קודם רב בפארישט, תלמיד ישיבת וולוז'ין בה למד אצל הגאון רבי חיים מייסד הישיבה. כ"ג שנה היה רב בבוברויסק ונפטר בן ע"ח בשנת תרל"ה. כותב עליו יצחק ניסנבוים בספר זכרונותיו „עלי חלדי".

רבי מיכאל אייזנשטאדט (השני)

אחרי פטירת ר' משה היה למלא מקומו ברבנות קלצק בנו הרב ר' מיכאל, שהיה חתנו של אחד מנכבדי ונגידי ווילנה ר' יעקב אורי גינצבורג. הרב האב"ד הקלצקאי הזה חתום משנת תקמ"ד על ה„ביאור" למשה מנדלסון, בהשתתפותו של ר' שלמה דובנא. גם בנו השני של רבי משה — הרב אלעזר, מנהיג וגבאי קלצק, חתום על חומשים של ר' שלמה דובנא. כן היה לו בן שלישי לרבי מיכאל — רבי שלמה זלמן אייזנשטאדט. בתו השניה של רבי משה נישאה לשמעון בר' אשר גינצבורג מווילנה.

דרך אגב כדאי לציין, שבקלצק גר אז חתנו של הגאון „אור חדש" רבי אליעזר קאליר — הלא הוא יקותיאל זלמן בר' אריה לייב הכהן. גיסיו של הקלצקאי הזה היו אישים מפורסמים בחוץ לארץ — ביניהם אחי אשתו רבי אלכסנדר זיסקינד קאליר מברוד שקיים קשרים עם וינה והיה אישיות חשובה באוסטריה.

הרבנים ר' גרשון ור' אהרן

אחרי ר' מיכאל בן ר' משה נהג ברבנות קלצק הרה"ג מוהר"ר ג ר ש ו ן בהר"ר צבי. הוא נפטר בשנת ת"ר. ב. צ. א"ש סובר, במאמרו ב„הצפירה", שרב זה היה אב"ד קלצק. אבל כפי הנראה לא כך הוא הדבר. אב"ד בקלצק באותו זמן היה הרב ר' א ה ר ן — אותו הרב שלפי ב"צ אייזנשטאדט שימש ברבנות קלצק אחרי רבי גרשון. כיסוד לדבריו: הרב רבי אהרן (בר' חיים) מסכים כאב"ד קלצק בשנת תקצ"ד על הספר „עטרת צבי", ביאור על רש"י לרב יעקב מירער (ווילנא—הוראדנה תקצ"ד).

ר' אהרן היה מגדולי הרבנים בשעתו. תלמידו של הגאון הידוע ר' יום טוב ליפמאן בעל „קדושת יום טוב" שהעמיד תלמידים מפורסמים, ביניהם: ר' לייבעלע קצנלנבויגן אב"ד ברייסק דליטא, רבי דוד'ל נובהרודקר ור' ישראל הייליפרין ממינסק. נוסח מצבתו מעיד על גדולתו בתורה. נפטר בשנת תר"ג, ורק אחר כך קיבל, כפי הנראה, את התואר אב"ד רבי משה יעקב אייזנשטאדט.

נראה, שד"ר אהרן מאיר מזיא (נולד במוהילוב בתרי"ח) הוא נכדו של רבי אהרן אב"ד קלצק. בחוברת „זכרון לחובבים ראשונים" לפנחס בן צבי גראייבסקי (יט) ירושלים תרפ"ט, במאמר „לחג יובלו של זקן הרופאים ד"ר אהרן מאיר מזיא" (ר"ת מזרע ישראל איסרליין) כתוב, שהוא „בר אליהו איסר בהגאון ר' אהרן מקלצק ז"ל.

הרב ר' משה יעקב

ר' מ ש ה י ע ק ב, היה בנו של רבי מיכאל האב"ד שלפני רבי אהרן ולפני רבי גרשון. נפטר בשנת תר"ח. וגם על גדולתו התלמודית וצדקותיו מעיד הנוסח שעל מצבתו. חתימותיהם של ר' מיכאל ובנו ר' משה יעקב אייזנשטאדט מובאות כמה פעמים בפנקס חברה ש"ס שנוסדה עוד בשנת תק"ס. היה פנקס ישן נושן אחר, שלפי דברי זקני קלצק עברו עליו יותר משלוש מאות שנה. פנקס זה נשתמר בבית המדרש הגדול. אולם באחת השריפות הגדולות שפרצו בעיר, נשרף הפנקס בתוך בית המדרש. בפנקס חברת ש"ס שנשתמר וניצל מן השריפות, נמצאות היו כמה תקנות שתוקנו לחיזוק התורה ולימוד התלמוד בבית המדרש דוקא ובקיבוץ חברים.

עם פטירת ר' משה יעקב נחתמה תקופת הרבנות הקלצקאית לבית אייזנשטאדט.

הרב יהושע רבינוביץ (רגולר)

נולד בערך בשנת תקע"ז (1817) בעיירה שאט (קובנה) לאביו הגאון ר' אליהו שהיה שם אב"ד. נשא אשה מבנות קלצק. התייחס לחכם צבי ולבעל ה„לבושים". ב־1849, כשנפטר אביו שהיה אב"ד בקאליש, בא בנו בטענת „חזקה" לכסאו, אך קיבל פיצויים — וחזר לקלצק בה כיהן ברבנות כ־17 שנה. ב־1857 היה לאב"ד בניאסוויאז', ונפטר ב־1887. גדול בתורה. הניח אחריו חידושים. על דרך לימודו — בספר אביו „יד אליהו" ועוד. הוספד בספר „שפת חים", ח"ג (וילנה, תרמ"ט).

כל העתונות היהודית בזמנו הספידה אותו. במאסף הידוע „בנסת ישראל" לש. פ. רבינוביץ, ספר שני, במדור „שדה בוכים" כתוב: „לזכר עולם יהיה האי גברא רבא הרב הגאון המפורסם מוהר"ר יהושע רבינוביץ אב"ד בעיר ניאסבאז' (פלך מינסק). הרב רבי יהושע הזה היה אחד מן המצויינים במידותיו התרומיות ובתכונת נפשו התמימה, בתורתו ובחכמתו. הוא היה איש אשר רוחו בו, והיה יכול להבין לרוחו של כל אחד ואחד ומרוב חכמתו נתמנה לרב בעודו באביב נעוריו, בהיותו בן עשרים ושמונה שנים ויכהן פאר במשמרת הרבנות בעיר קלצק, ואחר כך נתכבד לשבת על כס ההוראה בעיר ניאסבאז' וינהל שם עדתו בכבוד ויעבוד בה עבודת הקודש עשרים שנה.

ובכל הארבעים שנה האלה לא פסק פומיה מגירסא, ויעש לילות כימים לתורת ה' ועבודתו, ויהי בקי בבבלי וירושלמי וספרי הקבלה וכל ארבעה ספרי השולחן ערוך היו שגורים לו כמעט על פה. את משמרת הרבנות לא לקח לו לעטרה להתגדל בה ולא קרדום לחפור בה, כי אם מאשר הפצירו בו מאוד ויקחוהו אחר כבוד ויעמיסו עליו עבודת הקודש הזאת לנהל צאן מרעיתו, אחרי שהכירוהו לנאמן רוח, משכיל בכל דרכיו ונוח לבריות. גם נוצרים האמינו בו באמונה שלמה, כי כל משפטיו צדק ולא יעשה עול במשפט ולא יפלה בין בני אמונתו לבין בני אמונה אחרת. ועל כן דין ודברים כי היו בין יהודי ונוצרי, לא קרה בכל ימי שבתו על כס ההוראה כי יגישו עצומותיהם לבתי המשפט ולערכאותיהם, וימסרו תמיד את ריבם ודינם בידו ויצאו ממנו שבעי רצון — חזון לא נפרץ הוא בימים אלה. יהא זכרו ברוך".

המשורר העברי י. ל. גורדון רשם את נוסח המצבה על קברו, וזה לשונו:

יבא הנה וינוח שלום על משכבו / הולך נכוחה ודובר אמת בלבו. /
שוכני מרום כן הריעו לקראתך / עת בא יומך אבינו לשוב אל אבותיך / בשמים ריגנה ובארץ בכי ואנקה / הוי רבנו גאון עמו המורה לצדקה! / ארבעים שנה שופט בישראל היית / לעמך גם לבני נכר משפט עשית / ינן ידעוך לדיין אמת נקי כפים / האמינו בך ותקדש שם שמים / ועתה כי לקחך האלהים יבך עמך באנחתו / מרי גלה ממני מי יביא לי תמורתו. (לפי „האסיף", תרמ"ט).

כיצד התגלגל הענין, שדוקא המשורר יל"ג יחבר את נוסח המצבה של רבי יהושע הלוי אב"ד בקלצק וניאסבאז'? — תשובה על כך מוצאים אנו בספרו של שלמה ד מ ש ק „הדים" (ניו יורק, תש"ח): „בעיר הבירה פטרבורג ישב חתנו של הרב יהושע זצ"ל, הוא הגביר והמשכיל הידוע ח י ש י ן. כשנפטר ר' יהושע ביקש חישין את המשורר יל"ג, שהיה תושב פטרבורג אף הוא, שיכתוב נוסח לחרות אותו על מצבתו של חותנו. המשורר מילא את בקשתו של חישין וקיבל ממנו שכר סופרים בעין יפה. כשנתקבל הנוסח בניאסוויאז' היה לשיחה בפי כל המשכילים בעיר. המשורר יל"ג השכיל לציין על ידי האותיות הראשונות של המלים בראשית הטורים את שם אביו".

מתוך חיבה יתירה קראו לו רבי יהושע'לה. מצויין היה לא רק בתורה ובחכמה, במידות תרומיות ובמעשי צדקה, אלא גם ביפי תארו — וכן הצטיין בתפילה, שהיה מתעמק בה עד כלות הנפש ומשעבד לה את כל החושים. בשעת התפילה היו פניו היפים קורנים ממש. בקריאת שמע ושמונה עשרה היה מאריך ביותר. קהל המתפללים שהיו מהרים לסיים, היו מקשיבים מתוך רטט קודש לפסוקים ולברכות שהיה מוציא מתוך פיו בחיתוך לשונו, במתק קולו, בניגון ובהטעמה מיוחדים אך לו.

„בזכרוני קבוע מאורע אחד שעשה בשעתו רושם כביר, מספר אחד מבני דורו:

היה זה בשבת, בשעת תפילת „אל אדון", שעל כל פסוק מפסוקיה חוזר החזן אחרי הקהל. כשהגיע ל„פאר וכבוד נותנים לשמו" יחכה החזן עד שישמע קולו של הרב בסיימו את הפסוק, למען יחזור עליו גם הוא. אולם, הפעם, בהגיע הרב למלים „ראה והתקין צורת הלבנה"... שהה רגעים אחדים, ולבסוף, כשסיים, היה קולו הערב ספוג עצב.

דבר זה הרעיד את לבות כל המתפלים, אך לא העיזו לשאול את רבם, מה ראה על כך. במשך יום השבת לא דיבר הרב דבר בענין זה.

בתפילת מעריב של מוצאי שבת האריך הרב ביותר בתפילת „השכיבנו" ו„שמונה עשרה" וכשהגיע ל„עושה שלום", געה בבכי, ואנחות טורפות התפרצו מלבו זו אחר זו.

משגמרה התפילה פנה הרב יהושע אל הקרובים אליו ואמר להם בעצב: „זקוקים אנו לרחמי שמים. חוששני אחי ורעי, כי פורענות עומדת לבוא עלינו, רחמנא ליצלן, כי עירנו תהא נידונה באש. היום בשעת תפילת „אל אדון" ריחפו נגד פני ראשי התיבות של „ראה והתקין צורת הלבנה", העולות בגימטריה „אש", וככתובת אדומה לא משו מנגד עיני רגעים מספר. עיני רבי יהושע'לה זלגו דמעות ופניו היפים התכסו ענן תוגה.

חרדה אחזה את כל השומעים, הם הכירו את אהבתם הרבה של רבם אל בני עדתו, וידעו את גודל צדקתו וחסידותו, וכי שערי שמים פתוחים לפניו, והבינו מדבריו כי כלו כל הקצין. ואמנם באותו לילה, פרצה בעירנו השריפה הגדולה ורוב בתי העיר עלו באש..."

סיפור שני על ר' יהושע'לה מובא ב„האסיף" בשם „דמי רגל".

„לפני חג הסוכות, שלח אחד מבעלי הבתים הנכבדים שבעיר רבע רובל „דמי רגל" לרב ר' יהושע'לה. הרב לא נמצא אז בביתו, והשליח מסר את דמי הרגל לרבנית.

כששב ר' יהושע לביתו, מסרה לו הרבנית, שהיתה בת עשירים ונדיבת לב, את רבע הרובל, ואמרה לו: „רבי, לו שמעני, או אז אינעצ'ך להשיב את עשרים וחמש האגורות לשולחן". והטעימה את דבריה: „אם יד בעל הבית הזה לא השיגה לשלוח יותר מרבע רובל, סימן שמצבו דחוק, וחס לנו מקחת מידו את „דמי הרגל".

ענה לה רבי יהושע: „בתי, חלילה לנו מעשות כן, אסור לנו לנעול דלת הרב בפני הממעיטים בדמי רגל. ראשית נלבין בזה פני יהודי חשוב, ושנית: אותנו אמנם ברך ה', ורבע רובל הוא סכום מועט בעינינו, ברם, מי יודע מי יהיה הרב אשר ישב על כסא הרבנות דמתא אחרי? אולי יהא מבני עניים שמהם תצא תורה, ואצלו רבע רובל לסכום הגון יחשב. על כן, אל נבעט במנחת דלים, ולא נקפח על ידי זה את הכנסת הרבנים שיבואו אחרי. עלינו לאמור: אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שידבנו לבו"...

הוא בא בדברי תורה עם הגאון ר' גרשון תנחום ר"מ ומו"צ במינסק והשיג על שני חלקיו הראשונים של ספרו „אילנא דחייא" (ר' גרשון תנחום היה תלמיד אביו הגאון רבי אליהו בעת היותו אב"ד בווילאמפולה (סלבודקה, הסמוכה לקובנה)); ובחלק השלישי של ספרו זה שהופיע בשנת תרכ"ה עונה לו רבי גרשון תנחום לרבי יהושע אב"ד קלצק על השגותיו אלו.

מהרבנים התחתומים על הספר „גליא מסכת" (ווילנה תר"ד) נמצאת גם חתימתו של רבי יהושע בהגאון מוהר"א אב"ד קאליש.

בית רבי יהושע לעת זקנותו נתגדל הרב יחיאל מיכל טיקוצ'ינסקי, מנהל ורם ראשי, כעת בישיבת „עץ חיים" בירושלים. אביו של רבי יחיאל מיכל מת בתרל"ו בליאכוויץ' (פלך מינסק) בהיות בנו בן ארבע. אמו נישאה בתר"ם לרבי יהושע האב"ד מקלצק וניאסבי'אז', ונתגדל כשנתיים בבית אביו חורגו, עד שעלה בתרמ"ב לירושלים, לאבי אמו.

חתנו של רבי יהושע היה הסוחר הוויל'נאי הנודע יעקב שאול מרקון. נפטר בן ס"ח בווילנא בשנת תרס"ט (לפי „הד הזמן", ווילנא 1909—46). פרטים נוספים על הרב הזה, ראה „המליץ", 1888 (10).

הרב אליהו פינשטיין תר"ל-תרל"ג (1870-1873)

בשנת תר"ל, כשיצא האב"ד רבי יהושע רבינוביץ מקלצק לניאסוויז', נלקח לכהן בקלצק כאב"ד הגאון ר' אליהו פינשטיין, המפורסם בעולם הרבנות בשם „רבי אלינקה פרוז'ינער", על שם מקום רבנותו האחרון.

נולד בשנת תר"ג בסלוצק לאביו ר' אהרון הלוי, שהיה כעבור זמן אב"ד בסטאַרובין. בשנים תרכ"ג—תר"ל התחיל ממלא מקום אביו המנוח על כס הרבנות בסטאַרובין. בתר"ל, עם בואו לקלצק, נתגלה בפעולתו הטובה והרצויה לתועלת העיירה, וניהל את עדתו במקל נועם. כל יום אומר היה שעורים קבועים בבית המדרש הגדול, והתעסק בעניני צדקה וחסד. בתרל"ד נאלץ לקבל על עצמו משרת הרבנות בקרלין, במקום חותנו שנפטר. אמנם קטנה היא קרלין לעומת קלצק, אבל אנוס היה לבנות את „בית הרבי" שם ולסדר את משפחת הרבנית האלמנה. בתרל"ט נתקבל לאב"ד בחיסלוביץ שבפלך מוהילוב, ובתרמ"ד נלקח אחר כבוד לאב"ד בקהילת פרוז'אנה שבפולסיה, כממלא מקומו של הגאון ר' ירוחם יהודה לייב פרלמן, שנתקבל לדיין במינסק וגודע בתואר „הגדול".

חתנו של ר' אליהו פיינשטיין, ר' בן ציון מנחם קרקובסקי, „המגיד הידוע" מווילנה, פירסם אחר פטירתו של ר' אליהו (בתרפ"ט) רשימת רבת ענין בכמה המשכים על חייו ומפעלו של גאון זה בשבועון החרדי בווילנה „דאס וואָרט". והרי קטעים מדבריו:

„בן שבע היה אלינקה בקי בכל סדר נזיקין. הוא היה שקדן מופלא. בן עשר לקחו רבי יוסף האב"ד בסלוצק, והשגיחה על התפתחותו של עילוי זה. בן ט"ו הוא בולוז'ין, שומע תורה מפי ראשי הישיבה המפורסמים ר' יאשע בער והנצי"ב. שקדן, עניו וחי בדוחק. הוריו סבורים שחותנו תומכו, ובאמת גם חותנו דחוק היה וחיפש רבנות. כשביקר ר' יוסף אב"ד של סלוצק בולוז'ין, שאל לסלואקאי ולמצבו. הנהלת הישיבה התחילה מאז להתענין בו במיוחד, ומצאו, שאמנם גדול הוא, וקירבוהו.

בשנת תרל"ד, והוא אב"ד בקלצק, והנה נפטר חותנו הרב בקרלין. נשארה משפחה גדולה מיותמת. בן הנפטר פונה תיכף לר' אלינקה שיקבל הוא משרת הרבנות בקרלין, למרות שהיא קטנה הרבה מקלצק. אין הוא מסרב, עובר לקרלין וישב בה חמש שנים. הוא פעיל הרבה בעניני ציבור, וסדר את עניני גיוס יהודים לצבא הרוסי, זכות השחרור מהצבא, ריישום הנולדים ועוד. והכל מתייחסים ביראת כבוד ודרך ארץ לאישיותו הדגולה.

בתרמ"ד נתקבל לאב"ד בעיירה פרוז'אנה שבפולסיה, וגם שם היה פעיל מאוד. כתריס נגד התפשטות ההשכלה הוא מייסד חברות ש"ס ומשניות, וביחוד שעורים למחנים. מהיחידים בעולם הרבנות שהרגיש בשנויים הסוציאליים הגדולים המתרחשים לבוא. במכתב לברון דוד גינזבורג הזקן, מפנה הוא את תשומת לבו, שיראה למנות בין פקידיו יראי ה' ושומרי מצוות. והברון הזקן כותב לו, שימלא את בקשתו זו.

בשנת תרצ"ג נדפס ספרו „הליכות אליהו" בדברי הלכה, באורים וחידושים על הרמב"ם וחלקי השולחן ערוך — וזה רק מקצת כתביו המרובים. בספר זה מתגלה לפנינו ר' אלינקה כגאון הדור ושר התורה, השולט בים התלמוד, בעל הבנה ישרה, הגיון והרגשה דקה מאד".

נפטר בשנת תרפ"ט, ומותו השרה אבל גדול בכל תפוצות הגולה.

חתניו היו ארבעת הרבנים המפורסמים שבדור האחרון:

1. הרב מנחם בן־ציון קראקובסקי רב אב"ד בטימקוביץ, חיסלביץ', נובהרדוק ובסוף ימיו מ"מ ומו"צ בווילנה. נפטר בשנת תר"ץ.

2. הרב משה סולובייצ'יק (בנו של הגאון ר' חיים הלוי אב"ד בריסק־דליטא) אב"ד ברוסייני, חיסלביץ', ר"מ ראשי ב„תחכמוני" בוארשה, ובסוף ימיו ר"מ ראשי בישיבת רבי יצחק־אלחנן בניו־יורק. נפטר בתש"א.

3. הרב דוד הלוי פייגנבוים ממלא־מקומו ברבנות פרוז'אני.

4. הרב אליעזר יצחק מייזל (נכדו של הגאון ר' אליהו חיים מייזל) רב ומו"צ בלודז, נספה בשואה בלודז.

הרב זאב וואלף טורבוביץ

יליד באבוינע עיירה קטנה לידּ ניאַסביאַזש, כבן י״ב, בשנת תרי״ב, נמצא במינסק ולומד תורה ב„בליזמקע קלויז״ המפורסם, בו הרביץ תורה הגאון רבי גרשון תנחום פוזניאק. הצטיין כמתמיד גדול. שם נשא אשה והיה ראש־ישיבה. בתרכ״ו רב בסווישלוץ׳ (פלך מינסק). משם עבר לקלצק ובזמן המחלוקת עם רבי אליעזר שטראשון, הוא יצא את קלצק ונתקבל לרב בוואלפי ליד גרודנה. בתרמ״ד עובר לקרוזי שבואמוט, שם פעל זמן רב ושם נפטר.

תלמודי מפורסם ומחבר ספרים חשובים בהלכה. ספרו הראשון „ראש־פינה״ (ווילנא, תרל״ט) על יורה־דעה הלכות מליחה, נפוץ הרבה בעולם הרבנים. כן ידוע ספרו „תפארת זיו״ שהוא שאלות ותשובות על או״ח (וארשה תרנ״ו), בו הוא משיב על ספרו הידוע „חבש פאר״ של הרב אברהם יצחק הכהן קוק, בענין מצוות הנחת תפילין של ראש במקום הראוי לו. במהדורה השניה של „חבש פאר״, שהוציאו לאור תלמידי הרב א. י. הכהן קוק, פורסמה תשובה מפורטת מהרב המחבר על השגת הרב מקרוזי ר׳ זאב וואלף טורבוביץ. בספרו מחליט הרב ז״ו טורבוביץ לאסור קריאת מכתבי־עתים (עתונים) בשבת, שלא כדעת הנצי״ב (ב„עטור סופרים״) הנוטה להתיר.

בשנת תרס״ד פירסם בוארשה ספרו „זיו משנה״ (ח״א), והוא „ביאור מספיק בכל דבר הקשה בכל ספרי המשנה־תורה לרמב״ם ז״ל, בכל מקום אשר השיג עליו הראב״ד ז״ל, ונושאי־כליו דחקו ועצמו בישוב דבריו, אבל לא עלה בידם לישב דבריו כלל, וכן בכל מקום אשר תמהו ונתקשו בדבריו נושאי־כליו בעצמם. „משמיא קא זכו לי ת״ל ליישב כל דברי רבנו הרמב״ם ז״ל שלא כדרך תירוץ וכי אם באופן שקושיא מעיקרא ליתא בדרך נכונה וישרה על פי שיטתנו המחוורת בש״ס וגם על פי דקדוק לשונו הטהור ובפשטות מאד. וראה זה חדש הוא, כי בכמה מקומות הראיתי בעליל, כי רמז לחכמת האמת, כפי ידיעת המקובלים האמיתים הראשונים והאחרונים וכי גם הוא מהם וכל רז לא אניס ליה. כאשר הארכתי בזה בד׳ פרקים הראשונים, זאב יכונה וואלף בהרב המופלג בתורה ויראה אהרן יהושע טורבאוויץ, שנפטר בשנת תר״ס וי״ד שנה פרוש וצדיק בסוף ימיו וישב בפרישות על התורה והעבודה, וגם בחכמת האמת ידיו לו רב, ונפטר בן פ״ט בלאַפּיטש״.

הרב זאב וואלף חיבר גם „עטרת זיו״, דרושים על ספר בראשית (וארשה, תר״ן), ביאור על „אשת חיל״, והניח בכתב־יד עשרים וחמשה כרכים מסודרים לדפוס, מהם שו״ת וחידושים על משניות ש״ס, עין־יעקב, רמב״ם, טורים, ד׳ חלקי השלחן ערוך, ומהם על דרוש ואגדה וביאור של חמש מגילות.

היה דרשן נפלא, והגאון רבי יוסף־דב סולובייצ׳יק התרשם מאוד בשמעו את ההספד שלו. בכלל היתה ידידות עמוקה ביניהם.

היה עובד את ה׳ בשמחה והתלהבות, וביחוד גדולה היתה שמחת קבלת השבת. אז למד שיעור מיוחד בזוהר כל הלילה בעל־פה. כן נהג להיות ער כל ליל חמישי ובמוצאי־שבת. נהג לפי מנהגי האר״י. היה הולך ושב מביהכנ״ס בטלית ותפילין. כל יום חיכה למשיח, ועם זה חובב ציון נלהב.

בתרצ״ט פירסם חתנו הרב יוסף אביגדור קסלר (מ״מ ברבנות קרוזי ואחר־כך רב בראַקאַוויי (ליד ניו־יורק), ספר שו״ת וחידושים על השלחן ערוך של חותנו בשם „תפארת זיו״.

הניח שני בנים:

ר׳ צבי טורבוביץ שנולד וגדל בקלצק, רב באַמדור, גדול בתורה ודרשן נפלא, אוהב וחובב ציון, התיישב בארץ והיה לרב במגדיאל. כתב חיבור גדול על הרמב״ם וגם בדרוש. סייע בהדפסת ספרו „תפארת זיו״ הנ״ל של אביו וסידר הרבה מתשובותיו בדפוס. נפטר בתש״א.

בנו השני ר׳ יעקב טורבוביץ אף הוא גדל בקלצק, מטיף דתי־לאומי. נסע בשליחות ציונית לאפריקה הדרומית יחד עם ד״ר הרץ, רבה הראשי של אנגליה. בסוף ימיו נתגלגל לאנגליה, ושם נפטר בשנת תרצ״ד.

מזמן תקופת רבנותו של הרב טורבוביץ בקלצק (תרל״ו) יש תשובה מענינת בספרו הנ״ל בחלק יורה־דעה סימן א׳), בענין „התפשטות תקנות העיר (קלצק) והישובים שבסביבותיה ושותפי השובי״ם״. תשובה זו דנה בענין השו״ב דמתא שיש לו כתב מהקהל על כל העיר והישובים, פרסה ומחצה מסביב לעיר מכל צד, וקם שו״ב אחד הדר באותה עיר ומסיג גבולו של השו״ב הראשי.

בשנת תרנ״ז בפולמוס „בעלי המוסר״ שבישיבות ליטא ומתנגדיהם, פירסם הרב זאב וואלף טורבוביץ מאמר ב„המליץ״ (201, 1897) בשם „הנוקט עמדה״. ענין מחלוקת של שני הצדדים בקלצק מסביב לשני הרבנים רבי אליעזר שטראשון ורבי זאב וואלף טורבוביץ הכה גלים בצבוריות הישראלית שברוסיה, והסופר הידוע ר׳ יחיאל מיכל פינס מזכיר מחלוקת זו במאמרו ב„הצפירה״ 1876 (16).

הרב אליעזר שטראשון

נכדו של ר׳ יעקב שטראשון, משמשו של הגאון ר׳ אליהו מווילנה, נולד בווילנה ת״ר (1840) לאביו ר׳ מתתיהו. התפרסם בעלוי ולבר־מצוה שלו דרש פלפול חריף במעמד גדולי העיר. חתנו של הנגיד נחום אליהו קאַבאַק מקלצק. בתרל״ו היה לרב בקלצק, נבחר ממפלגה יריבה להרב השני ר׳ זאב וואלף טורבוביץ. כידוע לא האריכו שניהם ימי שבתם בקלצק. כשם שהרב טורבוביץ יצא את קלצק ונתקבל לאב״ד בקהילה אחרת — כך הרב אליעזר שטראשון יצא מקלצק ונתקבל לאב״ד באיוניץ ובאלטרימאנץ (בוטרימנץ) בסביבת ווילנה.

נטה לחיבת־ציון ועשה הרבה לטובתה. בשנת תר״ן חתום גם הוא על הקול קורא של הרבנים חובבי ציון, להעמיד קערות לישוב ארץ־ישראל בערב־יום־הכפורים בבתי־הכנסת ובבתי המדרשות. השתתף בועידת נבחרי אגודות חובבי ציון תרמ״ט בווילנה, ונבחר אחד הגבאים. שמו חתום גם על החלטות האסיפה הנ״ל שהכילה כ״א סעיפים לחיזוק פעולת חובבי ציון („כתבים לתולדות חיבת ציון לישוב ארץ־ישראל״, כרך ב׳, תרפ״ה).

ב„המליץ״ מ־1889 (186) נמצא שמו בין הרבנים שהכריזו על מצות חיבת ציון, בתשובה לאחד השואלים בנידון זה, ר׳ משה מו״ץ באומסק שבסיביריה. שמו חתום גם על הקול־קורא מקבוצת רבנים בשנת תר״ס לתמוך בפועלי ארץ־ישראל, כן נתן את הסכמתו הגלויה לטובת תנועת הציונות המדינית.

בקשר לזה, יש לציין קורספונדנציה מבוטרימאנצי ב„המליץ״ 1900 (103 N) בה הכתוב:

„הרה״ג המכהן פאר פה ר׳ אליעזר שטראשון, יכבדנו לעתים לא רחוקות בנועם אמרותיו ובזוהר לקחו יעוררנו לנצור את הרעיון הציוני משאת נפשנו ולשמחת לבנו עושים דבריו פרי, ולרגלי הציונות הוטב המצב הרוחני פה ויחל העם לשקוד על דלתות ביהמד״ר ולשמוע דברי אחרים וגם ללמוד בעצמו״.

בעולם הרבנות התפרסם על־ידי חיבורו „עמודי אש״ (חלק ראשון על אורח־חיים, וארשה תרנ״ב) ונלוו לו שם חידושיו על המקראות ומדרש רבה בשם „אש־דת״.

הרב צבי הירש טיקטין

היה לרב בקלצק בתרל"ח. נלקח לכאן מהעיירה לובצי (פלך ווילנה) ששימש בה קודם ברבנות. הוא נתמנה לרב־אב"ד בקלצק בחינת בדיעבד, מחמת המחלוקת בדבר שני הרבנים הקודמים ר' ז'וו טורבוביץ ור' א. שטראשון. פרטים עליו לא נשתמרו אצלנו.

נזכר בספר זכרונותיו של פיסיוק, יליד ליובטשי.

היה רב בקלצק בשנים תרל"ח—תרמ"א ונפטר לפני הגיעו לימי זקנה.

הרב ר' שלום דב (בער) הרב נרזון (תרמ"א-תרס"ו 1841-1866)

רב זה, מגאוני ליטא הידועים, נולד בסלוצק, לאביו ר' שמעון מנכבדי העיר. התפרסם כעילוי בילדותו. כבן י"ט התוודע להגאון רבי יעקב מאיר פדובה, אב"ד בבריסק דליטא ושניהם למדו בחברותא שלוש שנים. ר' יעקב מאיר הציע לו שידוך ממוריץ, בת אחד הגבירים שלום דב זילברמן, וגם שם ישב על התורה. כן הסתופף שנים אחדות בוולוז'ין ונסמך להוראה ע"י הנצי"ב. לא חשב לעשות את התורה קרדום לחפור בה, אבל נסבות הזמן בבית חותנו אילצוהו להיות לרב, ובשנת תרל"ד נתקבל ברוב כבוד לאב"ד בדרטשין שבסביבות סלונים, עיירה קטנה, שכמה רבנים מפורסמים כיהנו בה פאר. את פרסומו הראשון כגדול בתורה קנה בספרו „היכלי שן", המכיל שאלות ותשובות וחידושי סוגיות בש"ס. בספרו הוא מתגלה כחריף ומחדש נפלא, השופע פלפול תלמודי כאחד הגאונים. הוא מציין שם לטובה את חותנו הנכבד, המחזיקו בכבוד זה ט"ו שנים ומניח בידו את היכולת להגות בתורה מתוך הרחבת הדעת.

בהיותו רב אב"ד בדרטשין הדפיס חיבורו באגדה „דרכי נועם". בשנת תרמ"א, עם פטירת רבה של קלקק, רבי צבי הירש טיקטין, נתקבל הוא לאב"ד בקלצק ופעל שם עשרים וחמש שנים בהצלחה רבה, ונחל הוקרה והערצה מכל החוגים שבעיר. בשנת תרמ"ה הוציא לאור את החלק השני של ספרו „היכלי שן", בשנת תרס"ה — שנה לפני פטירתו — פירסם את חלקו השלישי.

היה מכובד בעיני רבני הדור המפורסמים בשעתו, והתחשבו בחוות דעתו בכמה ענינים העומדים ברומו של עולם ביהדות והרבנות. כן ביקשוהו כמה פעמים ליישר הדורים בעניני מריבות בין קהילות ורבניהן ובעניני דיני תורה ומשפטים מסובכים. בפולמוס הידוע מסביב לתנועת המוסר בשנת תרנ"ז נתבקש גם הוא להביע את דעתו, ונתן הסכמתו החיובית לקבוצים התורניים של אנשי המוסר מיסודו של רבי יוסל הורביץ שהתקיימו בנובוגרודק, לידת, לובטש ועד. היה מועמד לרבנות „מרא דאתרא" במינסק, לפני שנבחר למשרה רמה זו הגאון המפורסם רבי ירוחם יהודה ליב פרלמן.

אחד מחתניו של הרב שלום בער היה רבי אריה דבורצקי, מגדולי הרבנים בשעתו ובקי בחוויות העולם. היה סמוך כמה שנים על שולחן חותנו בקלצק. רב בעיירות טימקביטש, איוועניץ, סטאָוויסק ולבסוף בעיירת הולדתו זאָטל. נפטר בדמי ימיו, בשנת תרע"ב.

*

מאז ומתמיד הצטינה קלצק בגדולי התורה, חכמיה וברבניה, מנהיגיה הרוחניים, מעצבי דמותה הרוחנית של יהדות התפוצות. רושמי רשומות קובעים, שאף במאה הי"ז והי"ח, כשהאוכלוסיה היהודית בקלצק מנתה רק כעשרים משפחות, כבר אז ישבו בה על כסא הרבנות גדולי תורה, כרבי מאיר אייזנשטט, ר' משה אייזנשטט ועוד. גאונים שנשארו לנו לזכרון מאותה תקופה רחוקה — אנשים צנועי עלילה. ללא מהומת עסקנות צבורית ושמץ של רדיפה אחר כבוד מדומה. הם היו לרוב חובשי בית המדרש, אפילו בבית הדין (בית־דין שטיבל) לא הרבו לשבת, שכן „בירורין" ומשפטים, סכ־סוכי־ירושה ועוד לא היו אז נפוצים. הרבנים, שהיו ברובם חסידים (במובן המוסרי ולא הכתתי) עשו את ימיהם ולילותיהם בקלויז ובבית המדרש, כשהם לומדים ומלמדים. ואולם, שינוי־מה חל באופייה של הרבנות הקלצקאית במאה הי"ט, כתוצאה מהתפתחות חיי הצבור שיצרו שפע של בעיות בכל שטחי המציאות. הם הרגו מאהלה של תורה והיו גם לאנשי צבור ומעשה. ביזמתם תוקנו בתי המדרש, נוסדו מוסדות צדקה, הם היו פעילים בשיפור תנאי החיים בכלל. הדרישות החדשות, הבעיות השונות, לא פגמו בלמדנותם ובחריפותם. כאלה היו הרב אליהו מפרוז'אָן, הרב יהושע רבי־נוביץ, הרב צבי טיקטין, שעם גדולתם בתורה ובמידות הצטיינו גם בעסקנות צבורית. ברם, טיפוס מיוחד בין רבני קלצק היה הגאון הנודע ר' שלום בר הרנזון, שכותב הטורים האלה זכה להכירו פנים־אל־פנים ולשאוב ממעין תורתו ופקחותו.

יליד סלוצק המפורסמת בגאוניה ובישיבותיה וחניך ולוז'ין, מתלמידיו המובהקים של ר' איצילה והנצי"ב, הוא ירש את חריפותו של ר' יוסלה סלוצקר ור' מנדלי, ואת ההירות ההגיון והחשטות המופלאה של הנצי"ב, את רוחב־הלב והענותנות של זקנו ר' משה ואת המידות התרומיות של מהרם שהיה רבו במשך שנים. נתקבל לרב בקלצק בשנת תרמ"א, בתקופה בה נראו ניצני תנועת ההשכלה במחתרת, בחורי הישיבה הציצו ונפגעו, פרצו מריבות ומדנים ביניהם ובין „מורדי אור". שאננותם המסורתית של החיים בקלצק הופרעה במידה רבה. פרצה מלחמת אבות ובנים. אבל ר' שלום בר לא הכניס ראשו לעובי המחלוקת, וגם לא נקט באמצעים חריפים נגד המשכילים. הוא הלך לשיטתו — „להגדיל תורה ולהאדירה". המשכילים מקצצים בנטיעות, על כן צריך לשתול שתילים חדשים, לייסד „חברת משניות" „עין יעקב" ועוד.

היה מסוג הרבנים המשפיעים באישיותם הדגולה, המקורית יותר מאשר בתעמולה ובהטפה. בשבת בין השמשות היה נוהג להשמיע דברי תורה על דרך הפלפול בחוג מצומצם של למדנים מובהקים. היה מתבל את חידושיו בתלמוד ונושאי כליו גם בדברי כבושין, שנאמרו תדיר מתוך הבלעה בנעימת אגב אורחא ולא מתוך כוונה לייסר ולהוכיח. אפילו בשבת הגדול ובשבת תשובה, שהרבנים היו נוהגים להופיע לפני קהל גדול בבית המדרש בדרושים מעניגא דיומא, היה ר' שלום בר נוטה מן הדרך הסלולה, ותחת להשמיע אמרי מוסר ותוכחה שיש בהם משום „מגידות" ודרשנות — היה משמיע חלוקא דרבנן, פלפול עצום מעניין התשובה או „חמץ שעבר עליו הפסח". ואף שדרושי פלפול אלה מיועדים היו בעיקר למופלגי תורה, שהבינו חידושיו העמוקים, היו גם יהודים פשוטים, בעלי מלאכה וחנוונים מתרשמים מדבריו. מראהו של הרב הישיש, קלסתר פניו המביעים אצילות, עיניו העמוקות, המבט וחיתוך הדבור האומר רצינות וחשיבות — רשומם היה עמוק על השומעים. ביתו היה הומה תמיד אנשים רבים, ובכללם „מגידים" נודדים ודרשנים, רבנים ואברכים מוסמכים שבאו לקבל הסכמה לחיבור, או סיוע ותמיכה בקבלת כהונת רבנות. מובן, שהשולחן היה תמיד ערוך... הוא לא היה נוהג לחלק „סמיכות" והסכמות בלי עמידה על טיב האדם והעניין. ואדרבא, בחומרה יתירה נהג: מבקש היה לדעת אם האברך המוסמך המועמד לרבנות, הוא גם בעל מידות, בעל סגולות לשמש „רועה לעדתו". ודרכים פסיכולוגיות נוקט היה כדי לעמוד על טיב האיש.

שמעתי מפי הגאון הרב מנחם קרקובסקי, רבה של גובוגרודק שבהיותו אברך שקיבל את כתב־רבנות הראשון מקהילת טימקוביץ, הסמוכה לקלצק, נזדמן אצל הגאון ר' שלום בר. והנה, הצמידו ר' שלום

[1] הרשימות שלהלן על הרבנים ר' שלום בר הרנזון ואליעזר יזגור כתב ד"ר א. גרינשפן.

בר ל„מבחן". תחת לשוחח עמו בעניני תורה ובעניני הקהילה בטיפ־קוביץ, התחיל הרב לעקוץ אותו עקיצות מעליבות שהכו את בן שיחו בתמהון: „בחינה" זו נמשכה כמחצית שעה, וקרקובסקי נשא את כל העלבונות בדומיה ובסבלנות, אף־על־פי שפניו נתכרכמו מבושה. לבסוף עמד ר' שלום בר במלוא קומתו, ובקול צלול אמר: עמדת במבחן, מנחמקה סע לשלום לטימקוביץ ונהל את עדתך בהצלחה. אפס, מובטחני שלא תרבה לשבת שם, מאחר ששמך ילך לפניך וכעבור שנים אחדות תקבל כתב־רבנות מעיר גדולה יותר...

בתחילת המאה כשהרב כבר היה זקן מופלג, הצטער הרבה על התנהגותם של צעירי ישראל, מהם גם תופשי תורה לשעבר, שנגרפו בזרם המהפכה. הוא נמנע ממגע עמם, גם נזהר מהשמיע באזניהם תוכחת מוסר. הבין שסערת הזמן היא הגורפת הכל, ואין מפלט, ולחינם הוויכוחים. ורק פעם — מספרים — בשנת 1905, כשחברי „בונד" בקלצק התחילו להרים ראשם, והיו מתפרצים לבית הכנסת הישן ומסדרים שם אספות־הם, מחללים את השבת בפרהסיא, מפריעים לתפילה ועוד, רגז, כעס בחשאי, בלבו רקם מחשבה „ללמד תועים בינה". והנה, אינה המקרה לידו הזדמנות כזאת. פעם, ביום ראשון בשבוע, פרצו לביתו בונדאים נועזים לאחר שהרביצו ברחוב מכות נאמנות בקציני המשטרה, ובחוצפה טענו אליו, שהוא מתנגד להמהפכה, מרבה ריאקציה וקלריקליות בעיר... ענה להם הרב, שתשובה על שאלותיהם יוכל לתת להם רק לאחר שיתפכחו משכרותם המהפכנית. הנה הדת מוטלת לפניהם כמת, ואין מתווכחים עם אדם, שמתו מוטל לפניו... והציץ בהם במבט חודר ונוקב. והם יצאו את ביתו אלמי לשון... נפטר בטהרה ו' אלול תרס"ו, והניח אחריו את בנו הרה"ג חיים שמעון שכיהן במקומו.

הרב אליעזר יזגור

בן הרב הצדיק ר' מיכאל אב"ד בויזנה (מחוז סלוצק) וחתנו של הגאון ר' שלום בר, רבה של קלצק. למדן גדול, שכוחו בבקיאותו. הלמדנות נתגלתה אצל ר' לייזר בכל הודה — בצדקות. לפי שהרב המופלג עשה את התורה גר לרגלו — „גדול למוד המביא לידי מעשה", מימרא זו היתה אמיתו הגדולה. הלימוד אינו אלא אמצעי למטרה, הוא היה מתמיד. בהתמדה ובשקידה, על אף חולשתו הגופנית, עלה לדרגה של צדקות מופלאה ויחידה במינה, לא רק לגבי עצמו, כי אם גם לגבי כל תופשי התורה שבבית המדרש. הצעירים שבהם, שבאו לקלצק מישיבות שונות, כדי „ללמוד בעצמם" — רגילים היו לפנות אליו בשאלות וקושיות שהעלו במצודתם לאחר דיון בדברי התוספות או המהרש"א — וגזלו את זמנו וכוחותיו. אך הוא לא התרעם ואדרבא נענה לכל מקשן, מפרש ומסביר. בבית המדרש הישן למדו בשנות העשרים „אברכי משי", גדולי תורה, כהרב מויסוקה, חתנו של יעקב בר' ברוך, שמעון מושקין, ועוד, אלא שהבחורים פונים היו בשאלותיהם רק לר' לייזר, שנהג בהם ביחס אבהי. את הבחורים הנחשלים היה מקרב ביותר. לא נלאה מלבאר, לפרש, להסביר, עד שעזבו פינתו בפנים מאירות. אבל הוא לא הסתפק בכך. לאחר שיישב ותירץ את כל הקושיות של מקשנים למיניהם, נוהג היה לשאלם לצרכיהם ולמחסוריהם ומספקם כמידת יכלתו, ובמקרים רבים — גם למעלה מיכלתו. דוד חנקין, הבחור מסלונים, שהיה חביב עליו מאד, אף־על־פי שהיה מקשן על מנת לקנטר, היה טורדו בקושיותיו — לרוב מלאכותיות — שבע שמונה פעמים ביום. שאר האברכים ר' מתתיהו ברסלב, ר' שמעון היו מוכיחים אותו על שהוא נענה לכל אחד ומבזבז זמנו, ברם, הוא, הסבלן והנוח לבריות, ענה להם: — כועסים אתם על הבחור מסלונים, על שהוא גוזל זמני, ומדוע אינכם דואגים לגופו שלקה בשחפת? מוטב שתשפיעו על לבנק (רופא ממשלתי בקלצק)' שיחיש לו עזרה רפואית... מידת החסד והרחמים היתה מפותחת בו במדרגה שאין למעלה הימנה. עירנות לסבלם ועניים של חלכאים ונדכאים המריצה אותו למעשה הנאצל של מתן בסתר. מעטים ידעו, שלבחורים מחוסרי ה„ימים" נותן היה את פרוטותיו האחרונות. כאשר חלה הבחור מבאראזנה שנתפרסם כמקצץ בנטיעות — ביקר אותו בחדרו ברחוב רמיסצה רק ר' אליעזר...

כותב הסורים האלה שמע מפי אלמנתו, ששכבה חולה בשנת תרצ"ח ב„משמרת חולים" בווילנה, שרק אחרי פטירתו של בעלה נודע לו על מקרים רבים של עזרה ונדיבות המייחדים את דמותו המוסרית. מעודו לא קבל, לא התאונן, נשא בדומיה את מכאוביו ואת מחלת השחפת שקננה בו זמן רב. אוהב שלום ורודף שלום, התרחק ממדנים ומריבות וגם... מעסקנות צבורית. לא התערב בסכסוכי רבנים ומפלגות, ושונא כבוד. רגיל היה לומר: — יתבונן אדם בראי נפשו, יראה את מומיו ונגעיו, וחדל לרדוף אחר הכבוד. הן לא ראינו אדם לוקה בצרעת ובשחין, שירדוף אחר כבוד... ונגעים אלה מצויים גם בנפשו של האדם... פעם דרש בחוג מצומצם של חסידים ואנשי מעשה: הצנע לכת עם אלהיך — מה הוא מוצנע בפרגודו בעולמו ואנו מכירים במקצת את מהותו רק במעשיו ובפעולותיו, אף אתה היה מוצנע באהלך — לרבות אהל התורה, ואת מהותך האנושית יכירו לפי מעשיך הטובים!

קיים תורתו בחייו, ודבריו נכנסו ללב.

הרב חיים שמעון הרנזון *

הרב הגאון מרן חיים שמעון הרנזון ייצ"ל אב"ד קלצק, נולד במזריץ־פודלסק בט"ו טבת תרכ"ו, לאביו הגאון מרן שלום דב זצ"ל, מחבר הספרים התורניים „היכלי שן" ו„דרכי נועם" ולאמו הרבנית העדינה בנשים מרת חיה אסתר ז"ל. עוד בגיל רך נודע כעילוי, ולמד תורה אצל אביו. כבן י"ב פסק שאלות בהשגחת אביו. מספרים, כי באחד מימות ששי, סמוך לכניסת השבת, באה אשה ענייה אל הרב לשאול „שאלה" בקשר לעוף. אחרי שבדק את הדבר מצא בה סירחה קשה, אף על פי כן ראה לנכון להקל ולהכ־שיר את העוף, בגלל מצבה הדחוק של האשה ומפאת ערב שבת. אותה שעה התרחק אביו לכבוד שבת, וכדי לקבל גם את הסכמתו שאלו דרך האשנב הפנימי של החדר, בהסבירו לו את הדבר. ענה לו אביו: יפה דרשת בני, יישר כוחך. ברוח זו התחנך וגדל בבית אביו.

לפני הגיעו לגיל י"ח נשא לו אשה את חיה רייזל, בת ר' יצחק מרדכי ובריינדל רוזנגרטן ממזריץ, משפחה אצילה ומיוחסת נשאר על שולחן חותנו שש שנים כנהוג בזמנים ההם, התמיד בלימודו בתורה ונתפרסם בגאונותו, וגם רכש השכלה כללית.

בתום שש השנים לא אץ לכהונת רבנות, והתחיל לעסוק במסחר בשותפות, ובעיקר עסקה בכך אשתו. תמיד דרוך להושיט עזרה לזולת, ומקובל היה על תושבי מזריץ' שבקרבם חי כשתי עשרות בשנים, כמנהיג רוחני ותורני, ורבו הפונים אליו. ביתו היה פתוח לכל דורש, היה לו בדירתו הגדולה חדר פרטי מיוחד, ובו הספריה התורנית הגדולה שלו, שם עסק יומם ולילה בתורה ובמדע, בכתיבת שאלות ותשובות (הרבה מכתוביו כלולים בספרי „היכלי שן" שבו השתתף באופן פעיל) ונענה לדורשיו ושוחריו.

לרגל המסחר נוסע היה כפעם בפעם ללייפציג, לירידי, שנתקיים פעמיים בשנה, ומנכבדי העיר שעמדו על אישיותו הדגולה הציעו לו כהונת ראב"ד בלייפציג, אך הוא סירב, וניצולו היחידי, החשש שהבנים יתבוללו בכרך המערבי. על כן החליט לקבל את עצת אביו שרצה שבנו יחידו יקבל משרת רבנות ויקדיש חייו לתורה. כבר

* נכתב בידי בניו האחים אליהו ושלום הרנזון.

אז מוזמן היה לעתים תכופות לקהילות שונות, וגם מחליף מזמן לזמן את גיסו הרב הגאון מוהר"ר אריה דבורצקי זצ"ל, שישמש ברבנות בטימקוביץ, איוניץ, סטאוויסק וו'טל.

ביום ו' באלול תרס"ו נפטר אביו הגאון מרן שלום דב זצ"ל, והוא ירש את כסאו. הוא נתמנה אב"ד אחרי שאביו ישב על כסא הרבנות בקלצק כעשרים וחמש שנים. כבן ארבעים היה אז, חזק ברוחו, תקיף והחלטי בעניני הקהלה. לא פסח על דבר קטן וכגדול. לא ידע משוא פנים, איש רב פעלים, עושה ומעשה. בימי מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1915, הקים ועד לעזרת פליטים שגורשו מהחבלים שנכבשו על ידי הגרמנים, שמספרם נאמד ב־3000—3500 איש. הוועד צורף אחר כך למרכז בפטרוגרד. ב־1916 נאסר יחד עם גיסו הרה"ג אליעזר יזגור זצ"ל ששימש ברבנות עוד מימי אביו הגאון, ועם ר' אברהם פימשטיין זצ"ל, לפי פקודת המטה הצבאי העשירי לרגל עלילה שהעלילו על יהודי קלצק, שעזרו כביכול לגרמנים. בזכות עמידתו האיתנה והאמיצה שוחרר, והעלילה נתבטלה.

בימי הכיבוש הגרמני ב־1918, נבחר מטעם השלטונות לבית־משפט השלום, יחד עם נציגי דתות אחרות ובעל האחוזה צ'רנצקי, עורך־דין במקצועו, והרב נבחר יושב ראש כאישיות היחידה המתאימה לאיצטלא זו. הצטיין בתפקידו זה. בכל חילופי המשטרים שפקדו את עיירת־הגבול קלצק, היה הוא נציגה של העדה היהודית.

בביתו ובהשתתפותו הפעילה התנהלו עניני העיר. הכול, מהימין שבימין עד השמאל שבשמאל, הערי'צוהו כאישיות טהורה. כאן נערכו אסיפות חשובות ולכאן נזדמן כל מי שהיה לו ענין אישי או ציבורי. כעשיר כדל, כתלמיד חכם, כאיש פשוט, הסבו כשווים ליד שולחנו.

הרב היה נדבן והצטיין במתן בסתר. היו בדירתו שתי כניסות — בכניסה האחורית שגבלה במטבח היה פרוזדור סגור, ובו היתה אשתו הרבנית מניחה כל יום ששי בבוקר ככרות לחם וחלה ומיצרכים אחרים ונועלת את הדלת פנימה. לשם היו באים נצרכים בדלת האחורית, הפתוחה. לקבל המזונות בסתר, כדי שלא יראה אותם איש. אכן, הצדקה נחשבה מאוד בעיניו.

בדרשותיו היה פונה לקהל שומעיו בלשון „אחים יקרים". אהב את עמו והיה אהוב. דרשותיו ושיחות החולין שלו מתובלות דברי הלכה פלפול, מלאים תוכן נפשי ורוחני. תמיד לימד זכות על הזולת.

עם הכרזת הצהרת בלפור, כשצהלה ושמחה אפפו את יהודי קלצק, התבטא הרב הרגזון:

„אמנם שמחה גדולה ליהודים בהצהרה זו, אשרינו שזכינו לכך, ברם, בינתים אני רואה בהצהרה זו לא יותר מפיסת נייר בעלמא, שבכל עת שיעלה הרצון לפני נותנה, הוא עלול לבטל אותה. לדידי אני מעדיף פתיחת שערי הארץ למיליוני יהודים, שיתיישבו בה ויחיו בה, ורק אז תהיה ארץ ישראל שלנו, כשם שאנגליה היא לאנגלים, ואז יהיה טוב לנו היהודים וטוב גם לגויים".

דבריו אלה, שהיה בהם משום תחושת הבאות, לא הובנו על־ידי הכל...

כשהחלים בנו אליהו, ב־1933, לעלות לארץ־ישראל, שאל בעצת אביו, השיב לו בן ביום (בדואר): בני יקירי, אילו שאלתני בקשר להגירה לכל ארץ אחרת הייתי נמלך בדעתי, אבל אם שאלתך היא לעליה לארץ אין בפי תשובה אחרת, אלא עלה והצלח בני והיה חלוץ לאחיך. פרטים במכתב השבועי (שהיה נוהג לכתוב כל יום ששי). ואכן, במכתב הבא הוסיף והטעים, שמצווה היא לעלות לארץ ישראל. פני השמים בגולה מתקדרים ומתכסים עננים והעלייה היא לדעתו, הצלה. היה זה בשנת 1933. תשובה ברוח זו נתן גם לבנו הצעיר, שלום דב. ל"ה שנה ישב על כסא הרבנות רב דגול זה. נפטר בכ"א בכסלו תש"א, בקלצק. בלווייתו השתתפה גם משלחת מטעם הרשות הסובייטית. אשתו נפטרה יומיים לפני חיסול יהודי קלצק.

אחריו נשארו על כסא הרבנות חתנו הרה"ג ר' פסח הורביץ והרב ר' משה אפשטיין, שהמשיכו לשרת בקודש עד שמסרו נפשם על קידוש השם יחד עם בני משפחותיהם בחורבן קלצק.

הרב ר' משה אפשטיין הי"ד *

חניך ישיבת סלוצק, הגיע לקלצק בתום מלחמת העולם הראשונה, נשא לאשה את בתו של הרב אליעזר יזגור זצ"ל, בת אחותו של הרב ר' חיים שמעון הרגזון ונתקבל כרב שני, ממלא מקום חותנו ששימש ברבנות בקלצק כמו"צ עוד בזמן חותנו הגאון בעל „היכלי־שן", ר' שלום בר הרגזון זצ"ל.

גדול בתורה ויפה־נפש, נעים הליכות ואהוב על הבריות.

יחד עם דודו הרב ר' חיים שמעון זצ"ל, הפיקח והמנוסה בהנהגת הקהילה, נשא בעול הציבור במשך קרוב לעשרים שנה, והם היוו מזיגה נפלאה של תורה וחכמת חיים.

איש־שיחה נעים היה, מקרב את הבריות ומשפיע בזיו אישיותו הקורנת, טוב לבו וישרותו.

שקוע תמד באהלה של תורה, אך יחד עם זה מסור לעניני הציבור. ביחוד בשדה החינוך והרבצת התורה.

היינו מקורבים מאוד לבית חמותו, הרבנית בייליקא ז"ל, ונעים היה לבלות בחברתו המלבבת.

מר במיוחד היה סופו של הרב, ר' משה.

לפי שמסרו שהרידים הניצולים מגיא התופת, הרי בהשמדה ההמונית בט' מרחשון תש"ב, היה מקומו בין היהודים שהועברו לגיטו, ונכלאו בבית הכנסת הגדול. רצה הגורל והצורר, מפקד המשטרה קוך ימ"ש, נתקל בו בפרוזדור בית הכנסת, הוציאו באכזריות רבה, והובילו לבורות החול שליד בית הקברות הנוצרי ברחוב ניאסוויאז'. ושם מצא מותו יחד עם כל אנשי קהילתו שכה אהבם ושכה אהבו אותו. מוסרים עוד, שעודד את הקהל לקבל עליהם את הגזירה ולקדש שם מים ברבים, כיאה ליהודים מאמינים בני־מאמינים.

יהי זכרו ברוך ונשמתו צרורה בצרור החיים.

הרב פסח הורביץ (טימקוביצ'ר) הי"ד

מעטים מאד ידעו את שם משפחתו של ר' פסח, כי ידוע היה בישיבה — כרבים אחרים — על שם מקום הולדתו, מהעיירה טימקוביץ, ששכנה בדרך המלך קלצק—סלוצק, מהעבר הרוסי של הגבול.

בין הראשונים שהגיעו עם הישיבה לקלצק, פרסומו היה גדול בישיבה ומחוצה לה. ראו בו, ובצדק, סמל של בן־תורה, מבני העליה המעטים, שקנה מקומו ומעדו בזכות עצמו, בזכות כשרונותיו, התמדתו, ומזגו הישר והנוח לבריות.

שקדן גדול ומופלא היה, שקידה שחתרה לידיעה והבנה כאחת. שלט בחומר במלוא היקפו, תוך כדי חדירה לעומקם של דברים. תפיסתו ישרה ומשנתו סדורה וערוכה. גישתו ענייניה פשטנית, מתונה ומסבירה. כולו אומר שקט ושלווה נפשיים, אינו נתפס לקלות ואינו נגרר אחר ברק חיצוני שיש בו מן החידוד ואינו עומד בפני הבקורת.

הישיבות הגדולות בליטא־רוסיה, וקלצק בתוכן, אמונות היו על דרך הלימוד של ניתוח ענייני באיזמל ההבנה, הפרדת הענין לגורמיו ויסודותיו השונים, תוך כדי הבחנה דקה ומעמיקה — זו דרך הלימוד של הגאון הידוע, ר' חיים סולוביצ'יק, נתאזרחה בישיבות באמצעות תלמידיו הדגולים, שהגרא"ז מלצר זצ"ל היה מבין הבולטים שבהם —

* הרשימות על שני אחרוני רבני קלצק, כתב הרב יצחק הלוי אפשטיין.

שיטה זו היכתה שרשים עמוקים בישיבה, ולכן לא העריצו בישיבות הליטאיות, בדרך כלל, את טיפוס המתמיד הרגיל שרק הלימוד נגד עיניו מבלי חדירה ענינית לעומקם של הדברים והבנתם. על מתמיד מעין זה, היו מתלוצצים בישיבות, שהוא שקוע עד כדי כך בלימודו שאין לו פנאי להבין מהו לומד... אכן, מתמיד מסוג אחר לגמרי היה ר' פסח טימקוביצ'ר, מתמיד נוסח וולוז'ין, למדן מעמיק הממצה את הסוגיא על כל יסודותיה, תוך כדי היקף וחישוף כל המקורות.

חידושיו של ר' פסח בתורה נאמרו לאחר עמל ויגיעה רבה, והם פרי ידיעותיו המקיפות שנוצלו בצורה היעילה ביותר. יש בהן מן המחשבה השקולה, העניינית. הוא בבחינת „סיני", ויחד עם זה „עוקר הרים" — לא עקירה שבפלפול, כי אם עקירה תוך מאמץ לחשיפת היסודות ותוך עמידה איתנה מבוססת.

ולכן נערץ היה ר' פסח ושימש לכל בני הישיבה דוגמה ומופת. הכול ראו מה אפשר להשיג במאמץ ותחירה מתמדת.

כגודלו בתורה כן הצטיינותו במידות, אציל נפש, טוב ומטיב ומסביר פנים לכל אחד. אין בו מן העצבנות המאפיינת לפעמים מתמידים השקועים בלימודים. משנתו וסדר יומו סדורים וערוכים מראש. תמיד תפוס בלימוד ובמחשבה, ומאידך יש לו תמיד זמן ואוזן קשבת לזולת, עונה לכל שואל לקטן כגדול, מדריך, מכוון ונושא בעול עם כל אחד ואחד.

כשראש הישיבה הגאון ר' אהרן קוטלר שליטא משמיע שעור עמוק במשך כשעתים, שטובי הלומדים בישיבה מתקשים לעמוד בדיוק על דעתו ולתפוס את כל בניין המחשבה המורכב, — הרי הכול

יודעים, שר' פסח הוא הוא שקלט את השעור לכל פרטיו, ו
שימסור את הדברים במלוא דיוקם והבנתם. ואכן, בתום הש
מתלקטת חבורה של צעירים מוכשרים סביב ר' פסח, והוא חוזר
השעור בשקט, במתינות ובדיקנות מפליאה את הדברים העמו
והמסובכים הוא מוסר בצורה מסבירה ופשוטה, מפרשם בנחת, כ
סוד זה שאינו מאבד טיפה ושומר על טעמם הטוב.

בישיבה לא חסרו צעירים בעלי כשרונות גאוניים, מחד
מופלאים, אך ר' פסח היה היחיד המיוחד ששמר על שלמותו הכו
בתורה, במוסר, בהנהגה ובהופעה חיצונית נאה ומסודרת.

כזה היה האיש, חכו ממתקים וכולו מחמדים.

נשא לאשה את בתו הצעירה של הרב מקלצק ר' חיים ש
הרנזון זצ"ל, וראו בו את הרב לעתיד, ממלא מקום חותנו ברב
והנהגת הציבור.

עם ראשית צעדיו בשדה הפעילות הציבורית-רבנית אהוב היה
הכול, חבבוהו בגלל נועם הליכותיו והעריכו את גדלותו בת
ומעמדו הבלתי-מעורער בשדה ההלכה וההוראה למעשה. בצדק
בו ממשיך אידיאלי לשלשלת התפארת של רבני קלצק הגאונים
ומתמיד.

יחד עם קהילתו הלך ר' פסח לקראת הסוף המר, בבוא
הפקודה והשואה על אחינו בקלצק. נגדע ארז צעיר, רב פא
שרבו תקיון ממנו. דמותו הזכה והשקטה, מלאת ההוד חרותה
בלב כל יודעיו מכיריו ומעריציו.

יהי זכרו ברוך לעד.

II. יוצאי קלצק-רבנים בקהילות שונות

הגאון ר' דוד אב"ד נובהרדוק

נולד בקלצק בתקכ"ה (1765) בערך. מגאוני ליטא המפורסמים. קיבל חינוכו התורני הראשון אצל אביו רבי משה בעיירת הולדתו. מופלג בתורה. ר' דוד מספר על גדלות אביו, בהקדמתו לספרו התלמודי המפורסם „גליא מסכת" (ווילנא תר"ד): „אבי מורי ורבי המנוח, החריף ובקי, מופלג ומפורסם שגידלני בתורה והרגיל ללמוד כל סוגיא בעיון ועמקות, וגם חידש לי בכל יום השבת איזה חידושי דאורייתא במשך השבוע".

רבי דוד נשא לאשה את בתו של הרב ר' אליעזר אב"ד בברעסטאביץ, אולם חזר לעיירת אביו, לקלצק, ולמד שם יותר מי"א שנה בקביעות „והיה (שם) בית-המדרש מלונו משבת לשבת. ואביו גם כן מתמיד גדול, ואמו לאה מנהלת המשק" (בהקדמתו הנ"ל). כן ידוע, שזמן מסויים למד בקאפוליה ויצק שם מים על-ידו של האב"ד דמתא הגאון רבי יום-טוב ליפמאן בעל „הקדושת-יום-טוב". חבריו ללימודים היו הרבנים המפורסמים: ר' לייבלי קצנלנבויגן אב"ד בריסק-דליטא, ר' יוסף-דוד אב"ד ור"מ מיר, ר' ישראל היילפרין אב"ד מינסק, ר' אהרן אב"ד קלצק ועוד (לפי דברי ההקדמה לספר „קדושת-יום-טוב" הנ"ל).

בן כ"ה היה ר' דוד, כשנסע אביו המופלג הנ"ל לקהילת נובהרדוק וקיבל בשבילו את הרבנות דשם בשנת תקנ"ד, והיה רב שם ארבעים וארבע שנים (נפטר תקצ"ח). על מצבתו בנובהרדוק חרות: „הרב הגאון המפורסם בכל קצוי הארץ, סיני ועוקר הרים, פאר הדור". ואמנם נחשב היה בזמנו כאחד מגאוני ליטא. היה תקיף מאד בדעתו והכרעתו בעניני הוראה והלכה. כך למשל בספרו הנ"ל (המכיל שו"ת בהוראה

ודרושים נבחרים) סימן א' חידש דבר בדברי הרמב"ם; וכל כך
בטוח ונאמן באמיתות חידושו עד שהתבטא (בסימן ב'), „כי הרמ
יושב בגן-עדן ואומר: „הרב בנובהרדוק כיוון האמת לדעתי". עם
זה הוקיר וחילק כבוד ללומדי תורה ועודד רוח הצעירים המוכש
העתידים להיות גדולי תורה מובהקים. היה מיצר בצרות ישר
שהתרבו אז בימי משטר ניקולאי הראשון, מתנה צרות ותלאות יד
תחום המושב הרוסי בדרשותיו ובדברי-התעוררותו. דואג לטו
הכלל, משתתף בצערם ומעודד את רוחם. פרטים לתולדות חייו בס
1921, לאלכסנדר הרכבי, „מקור ברוך", חלק ג' לר' ברוך עפשט
וב„שרי המאה" לר' יהודה לייב הכהן פישמאן.

(„נאוואראדאק, איהר היסטאריע און איהר היינטיקער לעבען", ניו-יאר

הרב אליהו גולדברג - אב"ד בובריסק

אבי אביו היה הצדיק ר' נחמן „אומר-התהלים". אביו ר' אר
ליב, ידוע היה כצדיק מסגף נפשו כל ימיו בצומות ובכ
גופים, רודף צדקה וחסד ומרחם על אביונים, וכן מתואר ד
כ„גאון". נפטר בתק"ץ בערך. ר' אליהו בעצמו היה תלמיד
ר' חיים, מייסד ישיבת וולוז'ין. היה רב בפאריטש ובובריסק (ש
„המתנגדים") ונחשב היה אחד מגדולי הרבנים בשעתו. היה ר
לחתום תמיד: „אליהו בהחסיד מוהר"א זצללה"ה. נפטר בשנת תרל
והערכה עליון פורסמה בשבועון העברי „הלבנון" בתרל"ה.

הרב ברוך הלוי עפשטיין, בעל „תורה תמימה", מוסר לנו בס
זכרונותיו (חלק ג', ווילנה תרפ"ח), כי היתה לו השפעה לרבי אל

ברג על דרך לימודו של אביו הגאון רבי יחיאל מיכל בעל
וך השלחן" (אב"ד נובהרדוק), שהיה יליד בוברויסק והושפע ממנו
בה בדרכו בהוראה. בהמשך תיאורו הוא כותב:

"...(היה) מוכתר בשלימות מידות הנפש ובכל קניני האדם
המעלה. ונותן לבו והרגשותיו לחשוב ולהשכיל, לחקור ולבקר את
כל אשר הוא רואה ושומע לעמוד על תכונתם".

לדברי הנ"ל היתה לו (לר' אליהו גולדברג) נטייה לחתור להיתר
הלכה והוראה, כפי שקיבל מרבותיו הגדולים ולא היה סובל
רות ללא יסוד נאמן בתלמוד ובפוסקים ראשונים, והיה מזכיר
ש דברי הרא"ש בתשובותיו (כלל ב', סימן י"ז), כי "על המחמיר
סור להביא ראיה ברורה וחזקה מפני שהתורה חסה על ממונם של
אל".

את הרב אליהו גולדברג כרבה של בוברויסק מזכיר גם הרב
ק ניסנבוים (יליד עיר זו) בספר זכרונותיו "עלי חלדי",
ריו יעץ הרב הקודם של עיר זו, ר' ברוך מרדכי אשינגר רב
ידים ו"מתנגדים" (נטה בסוף ימיו לחסידות חב"ד) לפני עלייתו
ץ ישראל לבני עירו, למנות למען השלום את שני רבני פאריטש
סידי ו"המתנגד") כרבנים — את הרב החסידי ר' הילל פאריטשער
ה"פלח רמון" ואת רב המתנגדים — ר' אליהו גולדברג
צק.

הרב אברהם יעקב לעסטער

נולד בתקצ"ד במיר. נתחנך בישיבה בעיר הולדתו ובישיבת
סק, רבותיו המובהקים היו: חותנו הרה"ג ר' יוסף מו"ץ בעיר קלצק
און רבי שמואל אביגדור אב"ד קארלין. הוסמך לרבנות על ידי
לי התורה בדורו.

בשנת תרכ"א נתקבל לאב"ד אמסטיבוב, פלך גרודנא, ואחר כך
ש ברבנות בעיירות שונות ולבסוף בשיקאגו וסינסינטי באמריקה.
פירסם את הספרים: א) "אהל מועד" בו שני חלקים: "בית
רש", י"ז דרושים לחג הפסח ולחג השבועות, "חידושי בית
רש" — חידושים על הלכות הפסח. ב) "באחרית הימים" —
וח בין אב ובנו בתקוות העתידות לבני ישראל על פי דעת חז"ל.
גם לשפת המדינה. בכתובים ספר שו"ת ודרושים לימים נוראים.
י "אהלי שם" לש. נ. גאטליב, פינסק, תרע"ד).

בקובץ "אפריון", ספר שני, תרפ"ה, מוצאים עוד פרטים לתולדות
ב, שנפטר בליל כל נדרי תרפ"ה והוא בן תשעים ושתים שנה.

"...בטרם נמלאו לו שמונה שנים נכנס לישיבה, ובטרם כלו לו
בה ארבע שנים, היה בקי בשני התלמודים. בשנת תר"י (1850) נשא
את בתו של הגאון מקלצק ר' יוסף. אצלו השתלם בפוסקים והכין
עצמו לרבנות. בשנת 1880 בא לאמריקה, לקריאת מעריציו באמריקה
שהתיישבו באמריקה, היה לרב בשיקאגו ופעל בעניני הקהילות
"בני יעקב" ו"בית המדרש הגדול". שמונה עשרה שנים שימש שם
בקודש ופעל הרבה לברכה. עשה תיקונים בכשרות, יסד בתי תלמוד
תורה ובתי חולים והביא סדרים בעניני הקהילות. בשנת 1898
נתמנה רב ראשי בסינסינאטי, פעל ועשה לטובת הדת והיהדות והת-
חבב על הקהל. בשנת 1902 נתמנה ראש "אגודת הרבנים" באמריקה
ונשא בכתר זה עד שנת 1906, כשנאלץ להתפטר לרגל זקנותו. שני
ספריו "אהל מועד" (דרשות) ו"אחרית הימים" (בעניני הגאולה)
נדפסו בתרנ"ז בשיקאגו".

אמר הערכה על הרב לעסטער בקובץ הנ"ל קוראים אנו, בין
אר:

"הגורל זכה אותו בחיים אשר רק מעטים אפילו מבני העליה
זוכים להם. חייו ופעולותיו עומדים לנס. מעשיו יעמדו לברכת נצח
וישמיעו תהילתו...

בתקופה חשכה בא הנה הרב לעסטער (תקופת תיקוני הדת של
איינהורן ופלונטאהל), הביט סביבו וראה את שערי הטומאה לפניו
ולאחריו, והחליט בלבו להצית את דעת ה' בארץ זו ולהדליק את נר
אלקים. כאחד חלוצי קדם התמכר בכל כחו ונפשו למלחמה הקדושה,
מלחמת היהדות. "מי לה' אלי" קרא בתוך ההשכה ובעזרת עוזריו,
אשר התלקטו תחת דגלו, זכה לעצור בעד הרעה בעולם היהודי,
להשתיק הצוצרות הנאורים, לשבור מטה השפעתם, לטהר הסביבה
היהודית ולבסס ארבע אמותיו של ישראל סבא. הוא היה איש
המעשה, ותחת להתבודד בד' אמות הרבנות ולהרבות בדברים —
פעל פעולות. עשה סדרים בטשיקאגו, הנהיג תקונים בכשרות, בבתי
המטבחים ובהמקוואין, אירגן ואיחד את היהודים החרדים, הסיר השפעת
הנאורים לגמרי מעדת אל, בנה מוסדות לתורה ולצדקה וגלה את אחיו
מעל שלחן האפוטרופסים האשכנזים הנאורים ובהפצרה כתותיו למדם
לספק צרכיהם בידי עצמם. הוא יצר פה יש מאין והניח את היסודות
ליהדות חרדית רבת הכוח".

הגאון יהודה מעשיל הכהן צירקעל

בתקצ"ח היה לחתן בקלצק. רב בעיירות איוויע, אלקטוט,
ברוסוב, פולוצק. הערכה עליו פירסם ב. צ. אייזנשטאדט ב"הצפירה"
1899 ובספרו "דור רבניו וסופריו" חלק ג', ווילנא תרס"א.

כבן י"ח בא לקלצק, סמוך על שלחן חותנו שם. אח ורע לאב"ד
מקלצק הגאון רבי יהושע, ויחד התמידו להגות בפוסקים.

בתר"ך היה לרב באיוויע, בתר"מ באלקטוט, בתרמ"א בבוריסוב
ובתרנ"ה בפולוצק, ונפטר שם בסיון תרנ"ט, חשוך בנים. מצוין
בבקיאותו בכל מקצועות התורה. היה חובב ציון.

הרב יוסף אדלר

יליד קלצק, תלמיד הגאון הצדיק ר' יוסף ר"מ בניאסוויאז' וולוז'ין.
בא לאמריקה והיה לסוחר, אח"כ רב ודרשן בבית הכנסת אנשי
סלונים בניו יורק וריש מתיבתא ב"תפארת ירושלים". אחיו החכם
שלמה סיני אדלר בלונדון. ("דורות האחרונים", ספר ב').

ב"שערי ציון", ירחון רבני, אלול תרח"ץ, פורסם נקרולוג לזכרו.
בו צויין, שנפטר בט"ז תמוז תרח"ץ באסון (טבע ברחיצתו בים).
תואר כ"גאון מובהק" רב ומנהל ישיבה. גדול בתורה ועסקן פעיל
בשדה החינוך התורני והדתי באמריקה. חבר נכבד באגודת
הרבנים בארצות הברית וקנדה, וחבר הועד הפועל של ועד הרבנים
בניו-יורק רבתי. נתחנך בישיבות סלבודקה ואיישישוק, לפני כשלושים
שנה בא לאמריקה, שימש ברבנות בכמה קהילות. כבן ששים היה
בפטירתו. לוויה גדולה נערכה לו וכמה רבנים ספדו לו.

השפעתו של ר' יוסף אדלר בשדה הציונות הדתית התחילה עם
ראשית של תנועה זו. בגנגר הציונות הדתית בירושלים שמור חומר
על פעילותו עוד בהיותו תלמיד ישיבה.

נולד בשנת תרל"ז (1878), למד תחילה בעירו קלצק, אחר-כך
בישיבות ניאסוויאז', מינסק, מיר וסלובודקה, וכבר בימי לימודיו
בישיבות פעל נוסף לציונות דתית, לאחר שנסמך בהוראה על ידי
גדולי ליטא בשנת תרנ"ד, לא יכול היה מחמת ציונותו לקבל משרה
רבנית מתאימה, והוא וויתר על משרה הולמת ברבנות והעדיף להיות
איש-עסקים, שלח ידו בתעשית עצים. ומן הראשונים שנצטרפו
אל "המזרחי". חריף מאוד היה בפולמוסיו נגד חוגי החרדים, שהת-
נגדו לציונות. בשנת תר"ע היגר לאמריקה, ובשנת תרע"א נתמנה רב
בבית הכנסת "אהבת ציון" בניו-יורק, בתרע"ח רב ב"בית הכנסת של
העם" בניו-יורק, ומתרפ"ד שימש גם כראש ישיבה בישיבת "תורה
ודעת" בברוקלין.

אף בארצות הברית פעל הרבה כאחד מראשוני הרבנים שייסדו שם את הסתדרות „המזרחי", ובזמן הראשון אף שימש מזכיר הכבוד שלו. זמן מסויים היה יו"ר קרן היסוד בניו־יורק.

כראש ישיבת „תורה ודעת" העמיד תלמידים רבים והם זוכרים אותו בהערכה. אחד מנכבדי הרבנים באמריקה מוסר, כי היה מעלה שיעוריו לדרגת האצלה רוחנית, והיה מטעים את ההלכות התלויות בארץ.

נפטר בט"ז תמוז תרצ"ח (1938).

הרב הגאון יצחק אייזיק וועלער

אביו הרב אליעזר שלמה, רבה של וויסוקי־מזוביצק (פלך לומז'ה), היה חתנו של הגאון המקובל ר' יצחק אייזיק חבר אב"ד טיקטין וסובאלק. נולד בשנת תרט"ז לאביו בוויסוקי, יצק מים על ידו וכן למד זמן־מה אצל דודו (אחי אמו) הרב המפורסם ר' יוסף חבר בּדַוובנה, נשא לאשה את בתו של יעקב בן שמעון מושקין בקלצק, שקד בקלצק בתורה חמש עשרה שנה בבית המדרש הגדול, ושימש שם בהוראה לפני האב"ד דמתא הרב שלום דוב הרנזון.

כשנפטר אביו בשנת תרנ"ב היה לממלא־מקומו ברבנות ויסוקי. היו לו תחילה מספר מתנגדים ביחוד מחוגי החסידים, משום שהיה צעיר מדי, אולם במשך הזמן היו למכבדיו ומעריציו. שכן, מלבד גדולתו בתורה הצטיין במידותיו התרומיות ונועם מזגו.

בשנת תרנ"ו הדפיס חבורו „ברית עולם" (שאלות ותשובות וחידושי תורה) וקנה לו שם בין גאוני הדור ופרסום בחוגי ראשי־הישיבות. בחבורו זה מתגלה כבקי בש"ס ופוסקים, כחריף פלפול ביחוד בסוגיות הזקוקות לביאורים והסברים מיוחדים וכמחדש מופלא בשיטות „ראשונים" וגדולי הפוסקים. החשיבוהו גדולי רבני הסביבה, ביניהם שני הגאונים ר' מלכיאל טננבוים אב"ד לומז'ה ור' אליהו ברוך קאמיי אב"ד צ'כנובצה (אחר כך אב"ד ור"ם ראשי בישיבות מיר). בשנה בה הופיע ספרו הנ"ל נפטר אחרי מחלה קשה והוא רק בן ארבעים שנה.

ב„המליץ" 1896 (172) פורסמה ידיעה על מות הרב מוויסוקי מזוביצק, בה נאמר, בין היתר:

— „רבנו המנוח מלבד בקיאותו בש"ס ופוסקים ראשונים ואחרונים, הוא שם לילות כימים ויקדש כל עתותיו לתורת ה', ושקידתו הרבה עמדה לו להוציא לאור את חבורו שו"ת „ברית עולם", ועוד ידו היתה נטויה, להוציא חדושי תורתו אשר השאיר אחריו בכתובים. כבן ארבעים שנה היה במותו. אנשי עירנו לא חסו על כספם וחשו לקרא לעזרתו רופאים, רבו להמציא לו תרופה. נכבדי עירנו שלחו לקרא לארבעה רבנים הסמוכים לעירנו ויספדו לו כיאות לאדם גדול כמותו. כל ההנויות סוגרו על מסגר כל היום, ובע"מ שבתו מעבודתם".

בהספדו המיוחד עליו ציין הרב הרנזון בקלצק, במעמד כל אנשי העיירה, את גדולתו של הרב המנוח שהיה „תכשיט העיירה שנים רבות".

אלמנתו הרבנית הצעירה, בילה, חזרה לעיירת הולדתה קלצק, ניהלה בית מסחר לאריגים ונפטרה בשיבתה בשנת תרפ"ה.

הניחו בן ובת. הבן הוא הרב השו"ב שמואל (זיידל) וועלער והבת נישאה להרב ראובן לעווינבוק.

הרב ראובן לעווינבוק

נולד תרל"ג, למד בישיבות ראדין, סלובודקה, ואלוז'ין ו„בכוללי" קובנה ווילנה. סמכוהו הגאונים ר' שלמה מוצ'ז ווילנה, ר' חיים יהודה סוסניצר, אב"ד סמורגון ור' שלום בער אב"ד קלצק. חתנו של הרב רבי יצחק אייזיק וועלער אב"ד ויסוקי מזוביצק הסתופף שנים באהל התורה בקלצק, בהיותו סמוך על שולחן חמתו הרבנית האלמנה ביילה וועלער, שהיתה ידועה בקלצק בשם „הרבנית מוויסוקי".

בשנת תרס"א נתמנה רב אב"ד באוליטה (פלך סובאלק), כממלא־מקום אביו הרב הנ"ל, וכיהן ברבנות עד שנת תרע"ה (1915), כשיהודי עיירה זו גורשו לפנים רוסיה. הצטיין כלמדן, דרשן דגול בעל סגנון מדרני בעברית וגם כרב מעשם השלטון הרוסי. חיבר את הספרים „חקרי לב", ה„הדרנים", „מחבר הדרוש". ספרו השלישי מכיל כ"ד דרשות תמציתיות ממבחר ספרי הדרוש הקלאסיים העברים שעובדו וסוגננו על־ידו בעברית רהוטה, מעין אנתולוגיה של דרשות למופת בנושאים כגון: השחרור הכללי וגאולת ישראל, גלות וגאולה, תעודת ישראל בעמים, היהדות והחרות, הדת והחופש, כיבוש הטבע וכבוש הייצר, ישראל בעמים, אהדות ופירוד, לאומיות ואנושיות, חוקי הטבע וחוקי התורה ועוד.

היו סדורים בדפוס חיבורו „מיטב הגיוני היהדות" המקיף את כל עניני החיים לפי רוח התורה, חיבור רב־כמות על ש"ס ופוסקים וקובץ פלפולים לסיומי כל מסכתות הש"ס. כן היו לו בכתב־יד נאומיו ברוסית שנשא לפני שרי הממשלה במקרים ובמאורעות שונים.

נפטר בשלהי מלחמת העולם הראשונה ברוסיה.

בנו יצחק אייזיק חזר משם לפולין, השתקע בקלצק, היה פעיל בשדה הציונות. נספה בקלצק בשואה.

הרב אליעזר זלמן גראיבסקי

תושב קלצק כמה שנים. יליד מאלאטי שבפלך ווילנה, ממשפחה מיוחסת. נשא בשנת תר"ך לאשה את בתו של הסוחר אברהם אריה כהנא מקלצק. עסקן במסחר, את"כ שימש זמן קצר מורה הוראה בקלצק, כשידידו ר' יהושע נתקבל לאב"ד ניאַסביאַז'. אחר כך בא ללונדון כמועמד לניהול נכסי משה מונטיפיורי וכמפקח על עזבון הקדשיו בירושלים, אלא שבמשרה זו זכה הסופר והעסקן הנודע יחיאל מיכל פינס.

בינתיים נשאר באנגליה, היה זמן מה סוחר ולא הצליח.

חיבר ספר „גינת אגוז" ובו דרוש „עץ עושה פרי" — הספד על ידידו הגאון רבי יהושע רבינוביץ אב"ד קלצק וניאַסביאַז' והגאון רבי אליהו אליעזר מוץ בווילנה. בספרו זה הוא מספר, שהוא גם נצר מגזע רבי מאיר א"ש בעל ה„פנים מאירות" ונכדו ה„אור חדש".

ב„המליץ" 1899 (194) קוראים אנו ידיעה זו: ברייגרוד (פלך לומז'ה) מת הרב אליעזר זלמן גראיעוסקי בעהמח"ס „גינת אגוז", „גבול ים", „שיח אליעזר", „עין אליעזר", „קדוש לעולם" ועוד. מגזע ה„פנים מאירות". תשע השנים האחרונות גר בירושלים ויהיה בעיר המלוכה ווינה לרפואה. ויסר לרייגרוד לבנו יחידו, שמעון חיים, וימת שם אצל בנו, בן נ"ז. (על בנו הרב שמעון חיים ראה — להלן).

סמוך לזמנו חי בקלצק הרב הג' מוהר"ר יעקב שלמה מהפיית, בנו של הגאון רבי צבי הירש מהרפיית אב"ד איישישוק ואח"כ בוויליקוביישקי פלך סובלק („הצפירה" תר"ס 197).

הרב שמעון חיים גראיבסקי

נולד בקלצק י"ח סיון תרכ"ז (1867), לאביו הרב אליעזר זלמן מצאצאי בעל „פנים מאירות" ובעל „אור חדש", ולאמו דינה בת ר' אברהם אריה, בן הנגיד שמעון בראדער. בילדותו עבר לווארשה כשאביו נבחר לרב שם, אחרי רבנותו בקלצק. בתרל"ז נבחר אביו לרב בליברפול, ואז הכניס את בנו ללמוד לימודי חול בקולג' האנגלי שבעיר, נוסף על לימודי היהדות, שאביו העניק לו בשפע. בקולג' למד עם כמה נערים שנתפרסמו אחר כך (ביניהם סיר ג'ון הוס סימפסון, חבר ועדת החקירה לארץ ישראל). אחר כך

שלחו אביו לישיבת ואלוז'ין, בה הצטיין בתפיסתו ובזכרונו והגיע לדרגה גבוהה בידיעת התורה. בישיבה נקרא בשם ה„לונדוני", וחדשים ספר התאכסן בבית הנצי"ב עצמו. בין חבריו בישיבה היו הגאון ר' איסר זלמן מלצר, והרב ד"ר מ. א. אייזנשטט ז"ל, מי שהיה רב ראשי בפטרבורג.

בן עשרים כתב חידושים רבי ערך בהלכה, שהוכנסו לספרי אביו, וביחוד לספר „גינת אגוז". בתרמ"ח נשא לאשה את שמחה לאה, בת הרב שמואל יעקב בראמזון מרייגרוד, מצאצאי רבי משה חריף חברו המובהק של רבי עקיבא אייגר, התיישב ברייגרוד, שקד על התורה ושימש רב של חברת ש"ס וחברת משניות, דרשן ומגיד שיעורים. תמך בחיבת ציון ובציונות המדינית, והחליף מכתבים עם הרצל בענין ההתישבות בארץ ישראל.

בתרס"א ביקר בארץ ודרש בבתי הכנסיות לטובת חברת „לינת הצדק". בתרע"ג עלה לארץ והתיישב בשכונת „מזכרת משה" בירושלים. כנתין בריטי היה נציגם של עולי אנגליה לפני השלטונות. בפרוץ מלחמת העולם הראשונה גורש מהארץ מצרימה כ„נתין האויב", ונתמנה רב צבאי ראשי בצבא שבאיזור ים התיכון ובמצרים. בתפקידו זה טיפל בקצין מונטיפיורי שמת בין זרועותיו באלכסנדריה, אחרי שנפצע בחזית גאליפולי. ערך לוויה מפוארת לאוולין די רוטשילד, שנפל בקרב בעת כיבוש הארץ. שימש ברבנות בגדוד המתנדבים היהודים „נהגי הפרדות" והשתתף בחזית גאליפולי. בהשתדלותו הותקנו מחלקות מיוחדות ליהודים בבתי הקברות של הצבא. כן השתדל במקרים רבים לטובת החיילים היהודים. סמוך לסוף המלחמה שירת בתפקיד רב צבאי בגדודים העבריים מאנגליה ומאמריקה, ובהשתדלותו נתקבלו השבויים היהודים מהצבא התורכי לגדודים העבריים.

אחרי המלחמה חזר לירושלים והתמסר לשקידה בתורה, ובהתאם לצוואת אביו התרחק מכל עסקנות פומבית חוץ מאשר לטובת לימוד תורה. וכך נשא בעול הגבאות בתלמוד תורה של שכונת „מזכרת משה", ניצל את קשריו עם האנגלים לטובת עניני ארץ ישראל ועם ישראל, וליווה את הרב קוק בכמה מקרים בהופעתו לפני גדולי השלטון וכדומה. קיים קשרי מכתבים עם אישים חשובים באנגליה. ובהשפעתו הצטרף ציר בית הנבחרים סם פינבורג ממנצ'סטר לועד הפרלמנטרי למען ארץ ישראל העברית. ביקי גדול בספרות ובתרבות העולמית ובלשונות, אך עיקר שקידתו היה בתורה, בה השאיר חידושים בכתב יד. שקד להיטיב לזולת, ונתחבב על כל יודעיו, ביחוד העריצוהו יהודי מצרים. נפטר בירושלים ד' תשרי תש"ג.

(„אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו" לדוד תדהר, כרך א' תש"ו).

הרב מאיר ברלין

בשעות הבוקר אפשר היה לפגשו רץ ממהר, כשטלית ותפילין וגמרא בידו, אל ביה"כ הגדול בת"א. שם היה מתפלל ומגיד שיעור בגמרא במשך עשרים וכמה שנים. לעומת זאת צעדיו היו מתונים בשובו מבית־הכנסת. מהורהר היה פוסע דקות בשדרות רוטשילד, ונהנה כשנזדמן לו בדרכו מישהו, שבאזניו יכול היה להשמיע את הגיונותיו בעסקי עולם ובעסקי שעה. וודאי שדף־הגמרא הוא הבריה התיכון של הבריאה, כפי שהורה רבו, הנצי"ב מוולוז'ין. וודאי שמצוה קלה כחמורה, לרבות כל מנהג ומנהג — עיקר העיקרים. אבל עולמו של נותן התורה הוא גדול, רב ענין, מלא בעיות וסיבוכים ומשברים. ובמוח ער ולב פתוח צריכים לעקוב אחרי המאורעות העולמיים. לכן אפשר היה לשמוע מפיו בשיחה אחת דבר הלכה באחת הסוגיות, פירוש לכתובים, הערכה לבעיה סוציאלית ופרשנות לענינים פוליטיים. למדן גדול וירא שמים זה היה איש החיים. הקנאות זעומת הפנים וצרת האופק, שרואה רק קו אחד, היתה זרה לכל מהותו, מהות של איש הלכה בהיר, מפוכח, טורח להבין חזיונות, שהתורה נר לרגליו בכל הליכותיו ודעותיו.

טוב היה לפגוש בשדרות־רוטשילד את הרב היקר, שתמיד היו מוכנים בפיו צרורות סיפורים, זכרונות, הערכות והשוואות לעניינים שבעבר ושבהווה, לעולם לא הוציא דבר קיטרוג מפיו. מעולם לא התגדר בקנאות, המתינות הטובה והדיבור בנחת, ההגיון הישר, נסיון החיים הרב, — כל אלה יצרו דמות מיוחדת במינה, מאחרוני דור דעה, שפיארה את הנוף הרוחני של העיר הבנינית.

(ש"ן, „הצפה", 28.10.47)

היה יליד קלצק — מחשובי הרבנים בתל־אביב. קהל רב מכל חוגי הצבור התדי בתל־אביב, חברי הרבנות הראשית בראשות הרבנים הראשיים, ליוו אתמול (י"ג חשון) אחר הצהרים למנוחת עולמים, את הרב רבי מאיר בן הרב ר' אלחנן ברלין. מחשובי הרבנים בתל־אביב — שאר בשרו של הרב מאיר ברלין מירושלים, נשיא התנועה העולמית של „המזרחי", יבדל לחיים ארוכים, ונצר למשפחת שחור — ברלין — שנפטר אתמול בבוקר בתל־אביב.

ההלוויה יצאה בשעה שלוש אחר הצהרים מביתו של המנוח ברחוב נחמני 58, מכאן עשתה את דרכה לבית הכנסת בלב תל־אביב ומשם לבית הכנסת הגדול. כאן נערכה תפלת האזכרה ונאמרו דברי הספד. בשם המשפחה הספיד הרב ר' איסר שפירא, מנהל „שערי תורה". אחריו הספידוהו הרבנים הראשיים של תל־אביב הגר"א אונטרמן והגרי"ם טולידאנו, שציינו את האבידה הגדולה לעולם הרבני ולעולם ההיהדות הדתית, במותו של אחד משיירי כנסת ואלוז'ין. מכאן עשתה ההלוויה את דרכה לבית הקברות בנחלת יצחק. קברו של המנוח נכרה בסמוך לקברם של הגרמ"א עמיאל זצ"ל והרב י. אולשקובסקי זצ"ל. בן 71 היה במותו. נולד בקלצק וקנה תורה בישיבת ואלוז'ין ואצל דודו הרה"ג יוסף דוד שחור. שימש ברבנות בשאבילין שבלאטביה ובקהילות חשובות ברוסיה. עלה לארץ ישראל בשנת 1924 וקבע את מקום מגוריו בתל־אביב. כאן שימש כרב ראשון בישיבת הרב אהרנסון ז"ל, שהיה ממיסדיה. במשך 23 שנות שבתו בעיר היה מגיד שיעורים בתלמוד באופן קבוע בבית הכנסת הגדול בתל־אביב, וקנה לו מוקירים רבים, שלמדו תורה מפיו. הניח בנים ובנות ומשפחה מסועפת בכל הארץ. תנצב"ה.

(ש"ן, „הצפה", 29.10.47)

בעל מידות ובעל מעשים היה הרב מאיר ברלין שחור ז"ל. היה דבוק לארץ ישראל משנות הילדות הראשונות. היה מעשה, בהיותו תלמיד צעיר בוואלוז'ין וראשי הישיבה הנצי"ב ור' חיים מבריסק, דנו בעניני הציונות שרק התחילה, וחששו שמא יהיה הדבר לרועץ לישיבה, ומאיר הקטן עמד מן הצד וחייך והרהר ר' חיים באצבע עליו ואמר: הצעירים מתמרדים נגדנו ואין בכחנו לעשות כלום. המנוח היה קנאי לתורת ישראל, לארץ ישראל ולשפת ישראל. הוא היה היחידי מרבני ישראל הגדולים ששינה את הברתו האשכנזית לספרדית אף בנוסח התפלה. הוא ראה בכל מצוה ומצוה שצריכים לקיימה במסירות נפש. טוהר וזוך היו קורנים מאישיותו. הוא הקסים את שומעיו ביראתו וחיצוניותו. ידעו והרגישו קהל מאזיניו שכל מה שהוא מוציא מפיו, הם דברים היוצאים מן הלב. כח משיכה גדול היה בו, מי שהכיר אותו פעם אחת לא זז מחבבו כל ימיו. ענותן ושפל רוח היה המנוח. הוא הקשיב שעות שלימות בכל יום לכל מר נפש ונכה רוח, ולא ידע לאות לרוץ לפעול ולהפעיל גם את האחרים במעשה הצדקה והחסד. היה מגדולי הלמדנים. שמור היה בזכרונו כל מה שלמד ושנה מוואלוז'ין ולמעלה, ותמיד היו מוכנים לפניו דברי תורה ואגדה לכל סוגיה ולכל עובדה.

(הרב אלתר מאיר, „הארץ", כ"ט חשון תש"ח).

III. דייני קלצק ולמדניה

ת קידם של המירי־הצדק בקלצק היה לעזור לרב אב"ד דמתא בענייני דיינות והוראה, ולפעמים בין "מלכא למלכא" כשכסא הרבנות היה זמן־מה פנוי לשמש ממלא־מקום הרב "אב"ד בתפקידים הרבניים במקום.

מוצ"י קלצק הידועים לנו — לאור המקורות שבידינו הם:

1. ר' יהודה לייב בן שמואל. היה לו אפילו תואר ראב"ד (ראש בית דין כעין סגן האב"ד). דבר זה ידוע מדברי נכדו הרב יחיאל יהודה לוינזון, מחבר "חיי לבבות" והוא תיקונים בספר "חובת הלבבות" (וילנה תרל"ב, הוצאה שניה בהוספות בשם "אור לחיי לבבות" שנדפס בניו־יורק תרמ"ה). בראשי דבריו לחבור הנ"ל שהצמיד לספר "חובת הלבבות", מציין מחברו, שהוא נכדו של הראב"ד הקלצקאי הנ"ל.

2. ר' יוסף, חותנו של הרב אברהם יעקב גרשון לעסטער, מתואר כ"גאון" וחתנו הרב הנ"ל שימש לפניו בהוראה ובהלכה־למעשה, בהיותו סמוך על שלחנו בקלצק (לפי "אהלי שם" ל־ש. נ. גאטליב).

3. ר' חיים חייקל לבית אייזנשטאדט, שימש מו"צ בקלצק בתקופת ה"אב"־דים" ר' יהושע רבינוביץ ור' אליהו פיינשטיין. בנו הרב הגדול ר' אריה לייב קיבל בקלצק חינוכו התלמודי ושימש לפניו בהוראה. ר' אריה לייב היה אחר־כך לרב בעיירה אייטל הסמוכה לבובריוסק, חיבר ספר "לב אריה" במוסר ובמידות (ווארשה תרל"ח) והיה ידוע בגודל צדקתו ויראתו.

4. ר' אליהו פיינברג היה ידוע בקלצק בשם ר' אלינקה. נפטר בגיל פ"ג, כ"ה תשרי תר"ן. ב"הצפירה" משנת 1889 (מס. 232) אנו קוראים עליו את הדברים דלהלן:

"מעודו לא מש מאהלה של תורה, הגה במקרא ובמשנה, בגמרא, הלכה ואגדה, דקדוקי תורה ודקדוקי ספרים. שיטתו בלימוד הפשט העיוני, כדרך שסלל הגר"א (דבק גם ביתר מנהגיו) וכל ענין העמיק לבארו עד להפליא. הערותיו והארותיו כתובות עלי גליונות הספרים, ובמקום גדולתו שם ענותנותו, כי לא בוש לשאול גם קטן מנו בכל דבר הקשה, בהיות חפצו אך התירה אל האמת ולהעמיד כל ענין על בסיס נכון וקיים. הוא הפליא לבאר הרבה מאמרי חז"ל סתומים באגדה, כן השכיל לפרש בטוב טעם ודעת את המקומות הקשים בתנ"ך.

אף שהחזיק בכל עוז באמונה לא פנה עורף להשכלה, ולמד את ספרי גדולי חכמינו וקנה לו ידיעה עמוקה בחכמת התכונה, השעור והמדידה (ועל כן אהב את ספרי הרב החכם ח. ז. סלונימסקי), והיה מדקדק וסופר מהיר בעבריית. כתב שירים ומליצות ועשה חיל בכל לימודיו ובכל מקצוע שבהר בו. הוא גם הצטיין ברוחו הנדיבה. ראש־וראשון היה לגותנים לכל דבר שבצדקה, לא רדף אחרי תענוגות (אף שהיה אמיד) ותשוקתו היחידה היתה הושטת עזרה וסעד לבני דלת העם. משאר־רומתנו עם הבריות באמונה ואמת, וכל דבריו בלא לב ולב.

אחר הכל יודעים אנו אך מעט עליו. כי דרכו היה לבלי לגלות סוד ואהב ללכת בהצנע. כבוד גדול רחשו לו בני עירנו בחייו, ובמותו סגרו כל החנויות, וכל בני העיר הלכו ללוותו אל בית עולמו".

יש עוד להוסיף, כי ר' אלינקה פיינברג כאיש בעל עסק אמיד לא קיבל שום פרס בעד דיינותו בקלצק. כן יש לציין, לפי מה שסיפרו לח"מ זקני העיירה, כי הוא היה גם חובב ציון נלהב ודבק ברעיון ישוב ארץ־ישראל. אחיו היה הרב שמואל דוד פיינברג, מו"צ ניאסוויז' ואף הוא פעיל בשדה חיבת ציון ומעסקניה הדגולים.

5. הרב אהרן סיני הלוי דוידזון. בנו של הרב דובר הלוי דוידזון אב"ד קאפוליה, שהתיחס לבעל התוספות־יום־טוב. חבר נעורים של שלמה יעקב אברמוביץ, שהתפרסם אחר־כך כמנדלי מוכר ספרים.

היה גדול בתורה, בתנ"ך ודקדוק וגם בספרות העברית. לרגל מסחרו היה גם בחוץ־לארץ. התוודע לגאונים רבי יצחק אלחנן אב"ד קובנה, רבי ישראל סלנטר, ר' יעקב צבי מקלנבורג בעל "הכתב והקבלה" בקניגסברג, רבי ישראל ליפשיץ בעל "תפארת ישראל" בדאנציג, הרב ד"ר עזריאל הילדסהיימר בברלין ועוד, כולם הוקירוהו וכבדוהו הרבה.

כשירד ממצבו החמרי נתמנה למו"צ בקלצק — תודות לגיסו ר' אלינקה פיינשטיין רבה של קלצק מקודם. נטה לתנועת חיבת ציון ולציונות המדינית.

נפטר בשנת תרס"ב בהיות בן שבעים ושבע. (עיין "הצפירה" 1902, מס. 32).

6. הרב דובר הלוי דוידזון, בנו של המו"צ ר' אהרן הנ"ל, מילא את מקומו כמו"צ בקלצק — בימי הרבנים האב והבן ר' שלום דוב בעל ה"היכלי שן".

7. הרב נתן נטע הנדלסמן. נולד תרי"ט במזריץ' ליד בריסק־דליטא. הכיר שם את הגאון ר' שלום דוב הרנזון, שהיה אז סמוך על שולחן חותנו בעיר זו ויצק מים על־ידו. כשנתמנה הנ"ל לרב בדרצ'ין (על יד סלונים) לקחו עמו להיות דיין הקהלה על־ידו, וכשעבר לקלצק, עבר עמו ר' נתן נטע גם לשם ושימש מו"צ אצלו רבות בשנים. נתמנה אחר כך לרב בעיירה לובישוב (מחוז פינסק) ושם נפטר.

ר' נתן נטע הצטיין כגדול בתורה. חיבר ספר בהלכה "נתיבות אור" (וילנא, תר"ן) שו"ת וחידושי הלכות ודרושים שונים. בשנת תרנ"ג פירסם "נתיב עולם" (בווילנה) המכיל הספד על הגאון ר' יוסף דובר הלוי סולובייציק אב"ד בריסק דליטא, ועל הרב הצדיק ר' שאול אב"ד קוסובה וקובריז (אבי אמו של הגאון הצדיק מרן ה"חזון איש" זצ"ל).

הרב מרדכי קולקובסקי

תלמיד הגאונים וראשי הישיבה ר' יוסף דוב סולובייציק ור' נפתלי צבי יהודה ברלין בישיבת ואלוז'ין. הרביץ תורה ימים רבים בקלצק. מגיד שיעור בחברה ש"ס בבית־המדרש הישן ומלמד גמרא בעיירה. היה פעיל גם בעסקנות צבורית מקומית וממייסדי בית גמילות חסדים בשנת תר"ן. זמן ידוע ראש־ישיבת הרב י'. ריינס בלידה.

נפטר בן ס"ה, חיבוריו בהלכה המצטיינים בפלפול עמוק וסברות ישרות הם בידי בנו יעקב בניו־יורק.

הרב שלום צבי למפרט

בנו של שמעיה לייב הלוי מנכבדי קלצק. מפורסם כאחד הלמדנים המובהקים בסביבה. ממצויני ישיבת ואלוז'ין בזמנו. תלמיד־חבר להגאון רבי חיים הלוי סולובייציק שהחשיבו מאוד, והיה מציע לפניו מקודם דברי שיעוריו שעליו היה להגיד לבני הישיבה. הוסמך לרבנות מגאוני ליטא, אבל לא רצה לעשות את התורה קרדום לחפור בה. התגורר תחילה בז'טל, עיירת משפחת אשתו. חזר לקלצק והיה לסוחר אמיד. עמד בכתובים עם גדולי ראשי־הישיבות, וביחוד עם הגאון ר' איסר זלמן מלצר.

את בתו השיא לר' דוד טביל מירסקי (בנו של הרב המפורסם ר' ברוך אברהם מירסקי (אב"ד פורוזובה וז'יטל), שישב סמוך על שלחנו מספר שנים בקלצק. ר' דוד טביל מירסקי היה גדול בתורה ובהכמה, נטה לחיבת ציון ולציונות הדתית — ועלה לארץ־ישראל. התיישב בירושלים והיה מבאי־ביתו של הרב קוק. נפטר בשנת תש"ח וזכה לראות בתקומת מדינת ישראל.

הוציא לאור לפני פטירתו ספר אביו שו"ת „שמעתתא דרב־א".

ר' יעקב אשר גראיבסקי

מיוצרי הציונות הדתית, יליד קלצק, שעלה עוד בנעוריו לארץ־ישראל, והוא נצר לר' יהונתן אייבשיץ.

נולד בשנת תרכ"ו (1866). אביו ר' משולם היה סוחר תבואות והיה גם בעל־בית ברחוב הראשי. סוחר עשיר, המכבד תלמידי חכמים.

פעם ביקר שד"ר מארץ־ישראל, ולאחר הביקור שהלהיבו, החליט האב לשלוח את בנו העילוי הצעיר, תלמידו המובהק של הרב, לירושלים.

בן שש עשרה היה הנער כאשר נסע יחד עם השד"ר לארץ, אך משנתקרבה האניה לחוף יפו לא הורשה לנער לרדת בגזירת הממשלה התורכית, ונאלץ להיטלטל לאלכסנדריה. לאחר השתדלות מרובה הורשה כעבור שנה לעלות לארץ. התישב בירושלים, אביו שלח לו כסף מקלצק למחייתו והוא התחיל ללמוד בשקידה אצל רבני ירושלים. עד מהרה היה הוא בעצמו למרביץ תורה ברבים, שיעוריו וכן חידושיו שנתפרסמו בשנת תרס"ב בספרו „ברית הלוי", שר' שמואל סלאנט ציין עם הופעתו, שזהו החיבור הראשון מתורת א"י, שנתחבר מראשית הישוב האשכנזי בירושלים.

סופר תורני מחונן זה הדפיס אף ספר שירים בשם „גיא חזיון", הכולל זמירות לשבת ומועדים ושירים מעניני הימים, ובשירתו שתי נעימות יסוד: אהבת התורה ואהבת הארץ בחיי עבודת אדמה וגיע כפיים.

הצטיין בחיבת הספר, ורגיל היה לאסוף את קרעי הספרים ולמסרם לבתי־כנסיות. נפטר בירושלים.

הרב שמחה לייב איזראעליט

אביו ר' אביגדור מנגידי ומיוחסי נובהרדוק. הוא עצמו היה גר באחיזה סוכליץ על יד קלצק, תורה וגדולה חברו אצלו במקום אחד. גדולי תורה היו משכימים לפתחו, וביתו שימש כבית־ועד לרבנים וחכמים. בזווג שני היה חתן הרב יעקב וישניבסקי דיין מינסק (חתנו של הרב משה ליב מוי"ץ דשם, חתן המד"א דשם הגאון ר' דוד טעבלי. — לפי „דורות האחרונים" לב. צ. אייזנשטאדט).

אחד מקרוביו ממשפחת איזראעליט, אלימלך, עלה לארץ ישראל והיה למייסדי המושבה באר טוביה (קסטינה) בשנות התשעים.

(על משפחת איזראעליט וחלקה בבניין הארץ — עיין להלן).

הרב חיים פימשטיין *

זכתה מגדיאל לאכסניה של תורה למשכן הגאון ר' חיים בעלותו מקלצק. כאחד העסקנים והפעילים והמיסדים של ישיבת קלצק ו„בית יעקב" וכל דבר שבקדושה, היה ר' חיים כסמל גם בנדבותו, כי הפריש חומש מרווחיו בזמן שהיה סוחר אמיד; גם בזמן הרבצת תורתו בשיעוריו שנתן לפני הבעלי בתים הרגישו את ה„לשמה" של ידיעת התורה, כי כל סוגיא ופרק למד לכל הפחות ארבע פעמים וחלק חשוב משומעי שיעוריו נעשו לבני תורה, כי הכניס ללבם הרצון לייגע בתורה. וכפי הסכמתו של מרן הגאון ר' איסר זלמן מלצר זצ"ל, שהרבצת תורתו ויראת שמים לשם שמים עמדה לו שעזרו ה' לעת זקנתו לחדש כנסר נעוריו ולחבר חיבור כלאחד הגאונים בישראל. בשבתו במגדיאל היה בשנים הראשונות נחבא אל הכלים. רק למד יומם ולילה, ממש כהתמדתו בישיבת ולוז'ין. תני בשם ר' נחמיה קרוב למאה ושש עשרה שנה היתה מתוקדת בו עצו לא נשרף, ונחושתו לא ניתך. את דברי חז"ל אלו הזכרתי ביום פטירתו ב"פ צו, על הפסוק ואש המזבח תוקד בו כל הלילה. ראינו מזבח חיים הבוער באש קודש כל חייו, שבהם היה חלק מהלילה באבדן אשת נעוריו ובנו מהישיבה.

מי לא זוכר הצריף הבודד והקטן במגדיאל, חדר אחד אשר סדקיו היו נראים באויר החוצה, אבל כולו אומר כבוד. כל אימת שנכנסו לגאון ראו נקיון וסדר למופת. לא רק תלמיד חכם שנמצא רבב על בגדו חייב, אלא קיים גם על חדרו והליכות ביתו כדברי ר' ישראל סלנטר זצ"ל: הסדר החצוני מראה על הסדר הפנימי, ובצריף הזה קידש גופו ונשמתו ליוצרו, למרות פקודת הרופאים ותחנוני בתו המסורה שירחם על בריאותו. לא היה בכוחו לעצור ברוחו והיה יגע הרבה פעמים אחרי חצות הלילה, ולפעמים סיפר לי, שגם בשכבו על מטתו לא מצא מרגוע, כי הסוגיא היתה מסובכת ולא בהירה ואיך אפשר לישון? אך עצו לא נשרף ונחושתו לא ניתך, לא הרגישו בו שום עיפות, ובזמנים הכי סוערים שמעו ממנו את דברי חכמים בנחת נשמעים.

קורות ביתו של אדם מעידים בשעת הדין. עץ הצריף יעיד על יגיעתו בתורה כל אבן ושעל אדמה במגדיאל, כל בית של חרד לדבר ד' וגם החילוניים, יעידו על צדקתו וענותנותו של ר' חיים. כל חודש היה נוהג לחזור על הפתחים ולקבץ נדבות קבועות עבור התלמוד־תורה במגדיאל, ומי יקשה לבו אם זכה שר' חיים ביקר בביתו?

פעם ביקרנו אצל בע"ב מהמנהיגים החילוניים, ולא די שלא נתן אלא העז להעיר שאין צורך כיום לקבץ למטרת הת"ת, יצאתי מהבית בכאב לב על עלבונו של ר' חיים.

ומה התפעלתי ממתק שפתיו של ר' חיים, שלא די שלא נעלב אלא יצא בשמחה. והסביר לי, כי העסקן צריך שיהיה לו שני כיסים אחד לעולם הזה דהיינו כשנותנים ואומרים יישר־כוח עבור טרחת העסקן; וכיס שני שכולו רק לעולם הבא, שלא די שיוצאים ריקם אלא גם מקבלים הלבנת־פנים. והאם לא מגיע לנו בין הנותנים גם עולם־הבא נקי? לא הרגיש שום פחיתות־הכבוד לאסוף עבור קמחא בכל זאת לא נשא־פנים לאיש.

ובזמן התפילה וקריאת־התורה שלט חרדת קודש כי דרכו היה, שאם ראה איש מדבר, היה קם ממקומו ומסתכל כלפיו ומי יעיז לדבר.

בשנים ההם עדיין לא היה מפורסם גם בין החרדים לפסול אתרוג־מורכב לברכה.

וכשר' חיים פסק לאסור קם רעש ומחלוקת בבית הכנסת. היתכן אלפי אנשים משתמשים באתרוגים כאלה, והנה באים לאסור, ובפרט שכבר קנו. הדברים הגיעו לאזניו. הוא לא ענה דבר, רק בקולו הנמוך

* כתב הרב פרץ אריאלי, מגדיאל.

קרא מתוך המשנה ברורה, והיה נדמה שלא שמעו את קולו, אך לשנה הבאה התבישו מהרמת־קולם וקנו אתרוגים בלתי מורכבים.

וכשם שהוכיח להרדים, כן הלך הרבה שבתות בשנה גם מחוץ למגדיאל להחזיר את קדושת השבת אצל המבטלים אותה בעבודה. וכשראה איש חזרש או זורע או עושה אפילו מוקצה, נעמד על המקום מבלי להגיד מלה. לפעמים התחצפו וכשראו שהוא לא עונה ולא זז מהמקום — רפו ידיהם והפסיקו לעבוד. בעיני ראיתי איך שמרחוק אדם חרש וכשראה את ר׳ חיים — עזב את הסוס ואת המחרשה וברח הביתה.

רבני הסביבה, ובעיקר הרב מעיני זצ״ל, היה מבקש לצרף את ר׳ חיים לכל דין־תורה מסובך, ולכולם היה נענה מבלי־פחד ממחלוקת, כי לבו הטוב ושכלותו הזכה והבהירה היתה המכריעה בין הרבנים והיה הפוסק. אם שנהג לתת כבוד למרא דאתרא, ושלא ירגיש שהוא הפוסק, נהג שלא לקבל שום ממון או טובת הנאה מפסקי־דינים משעמים הכמוסים עמו.

שעות ספורות לפני פטירתו בשכבו על ערש־דוי אחרי נתוח קשה, (וכמה ימים קיבל אוכל דרך צנורות לוורידים), בקרתיו והתעלפתי ממאור פניו. לא עלה על דעתי שאלה הן שעותיו האחרונות. אמרתי לו, עכשיו אני מבין את דברי חז״ל הוה מקבל את כל אדם בסבר־פנים יפות. כי הדיבור קשה עליו, אך נשארה השמחה על פניו. ביקש ממני ללכת, כי ביקור־חולים אין לו שעור, וכבר יצאתי כדי חובה, ולמה להטריח יותר מדי? ומיד שכח ממצבו והתחיל ליגע מוחו ודיבורו בסוגיא שהוכרחתי להפסיקו ולבקש סליחתו לעזבו מהכבדת חליו. אנחנו, תלמידיו, חניכיו, מוקיריו ומעריציו, חוב קדוש עלינו להוציא ספריו המוכנים לדפוס, ע״י שנקנה שני חלקי „מגדי־חיים״ הנחמדים מפז. ובכסף הזה ובתוספת מצד משפחתו המסורה יודפסו יתר חידושיו על הש״ס.

קוים לדמותו*

בהסתלקותו אבד אחד מאנשי התפארת המועטים. איש חמודות היה, גדול בתורה, מצוין במידות נעלות, פשוט וענותן כהלל וכולו אומר הוד והדר. מספיק היה מגע ראשון אתו כדי לעורר אליו כבוד והערצה. דמותו האצילה, הליכותיו הנעימות, דבורו השקול והמדוד של ת״ח ופקח נפלא בהוויות העולם — כל אלה השאירו רושם בל ימחה על כל מי שזכה להיפגש אתו ולשוחח אתו. מיחידי ומשרידי הדור הקודם היה, יליד קלצק שברוסיה הלבנה, חניך ישיבת ואלוז׳ין המפורסמת. הוסמך בשעתו להוראה ע״י גאוני הדור, ועם כל זאת לא תפס משרת רבנות מימיו.

כל עצמותו היתה השאיפה לעצמאות מלאה בחיים עפ״י הדרך שהתוה לעצמו. דרך של הגשמת התורה בחיים בהופיעו בשער בת רבים מצוייד בחכמתו, פקחותו ויראתו הקודמת לחכמתו, עשוי ללא חת ורתיעה וללא סטיה כל שהיא. קו זה של עצמאות מלאה בדעות אפיין אותו בכל ימי חייו הברוכים והארוכים, וזה שמנע ממנו לתפוס משרת רב שהיה ראוי לה לפי גדלותו בתורה, חכמתו וכשרו־

* כתב הרב יצחק הלוי אפשטיין.

נותיו המזהירים; כאביו ר׳ אברהם ב״ר עזר ז״ל, שהיה סוחר ידוע שם, יר״ש מרבים ועוסק בצרכי צבור באמונה — תפס גם הוא עמדת סוחר ועסקן בצרכי צבור בעל שעור קומה שמוניטין יצאו לו בכל הסביבה. ראש המדברים בכל מקום, שעניני הקהילה נחתכו על פיו.

בשנת תרצ״ו נאלץ היה לעזוב את ביתו ועיר הולדתו. אכן ירידה זו היתה לצורך עליה (כפי ביטויו בהקדמה לספרו הראשון) — התמוטטות מצבו הכלכלי היתה הסיבה לעלייתו לארץ, ובבואו לארץ, זקן ושבור לא נפל ברוחו והתיישב באהלה של תורה והתמסר כולו ללימוד ועיון ועל אף כל התלאות שעברו עליו, — משפחתו הושמדה בידי הנאצים ימ״ש בשואה האיומה ולעת זקנתו זכה למה שלא זכה בימי השלוה בחו״ל. חיבר שלושה ספרים חשובים בשם „מגדי חיים״ על הש״ס. שני הלקים מספרו ראו אור בחייו והחלק השלישי על כל סדר נזקין מוכן ומסודר כולו לדפוס. בתו יחידתו מינה שקיימה בו בחייו מצות כיבוד אב על הצד היותר נעלה, טפלה בו במסירות יוצאת מהכלל והיא היא שאיפשרה לו בערוב ימיו להתמסר כולו לתורה תוך שקט ושלוה, לקחה על עצמה להוציא לאור את ספרו בכת״י.

בין תלמידיו**

מקום צנוע תפסה אז המושבה מגדיאל בין מושבות השרון כאשר הגיע אליה רבנו ר׳ חיים לארץ. ודוקא במקום הזה בחר לו האיש היקר באדם, גדול התורה והענוותן את מושבו: „פה אשב כי אויתי־ה״, כי כך היתה דרכו בקודש — הצנע לכת עם ה׳ אלקיך. ובדרכו זאת — בקול דממה דקה — נתחבב מיד על כל איש שבסביב־תו והשפיע בנועם הליכותיו על כל מכריו.

חיבה יתירה נודעה לו בין ילדי המקום ובפרט — בין תשב״ר שבתלמוד תורה במגדיאל. מיד עם בואו התקשר אתם בקשר אמיץ ונהיה לפטרונם, למנהלם ולמחנכם כאחד. מפליא הדבר! גאון בתורה, אשר חיבוריו על הש״ס ראויים לשלחן מלכים, מאן מלכי־רבנן, — דיין מומחה, אשר רבני הסביבה שואלים את פיו בבעיות מסובכות, — ומאידך, האיש הסוחר, אשר רוב ימיו הרויח את מחיתו ביגיעת כפיו, — מהיכן שאב את כשרונותיו המצויינים בשדה החינוך, עד כדי לרדת מרום גדלותו לנפשו של התלמיד המתחיל?! למורים הצעירים שעמדו תחת הנהלתו — וכותב הטורים זכה להמנות בין אלו — הי־ה ליועץ ולדוגמא חיה של פדגוג ותיק. לתלמידיו היו שעוריו לחוויה בלתי נשכחת. באיזו מידה של אהבה ורוך הבין למשוך את לב תלמידיו! ובאיזו מידה של חכמת הסברה הצליח להאיר את שכל חניכיו באור התלמוד! זוכרני היטב את השעות החגיגיות שנשנו וחזרו מדי יום ביומו בגשת רבנו אל מלאכת הקודש. „הרבי בא״, התלחשו התלמידים ביניהם, ומיד הושלך הס בחדרי התלמוד תורה, והמקום הפך למקדש מעט. כולם היו מוכנים לקבל את תורתו, כגדול וכקטן, כל תורתו מלבד שהיתה מאירת עינים, עטופה בנועם של חן וטוהר הנפש.

מי יתן את תמורתו!

** כתב הרב אליהו ויספיש, מגדיאל.

IV. שו"בים מבית אייזנשטאדט בקלצק

ר' משה אייזנשטאדט היה שוחט בקלצק לפני מאה שנה ויותר. נפטר בתרי"ב. בנו, ממלא־מקומו: ר' נחמן פנחס, היה גדול בתורה ויראה ועסק במצוות, ישב על התורה והעבודה. בהשתדלותו ועזרתו נוסד בית הכנסת ז"ץ („זובחי־צדק" — לקצבים) בקלצק והיה שם מורם ורבם של קצבי העיר שהתפללו שם. ר' נחמן פנחס האריך ימים ונפטר בגיל פ"ח בתרס"ג (1902).

לעת זקנותו מילא מקומו בתפקיד שו"ב בקלצק בנו המופלא והמופלג ר' בנימין, אף הוא נפטר באותה שנה תרס"ג.

בנו השני של ר' נחמן פנחס הנ"ל, ר' משה מרדכי, היגר לארצות־הברית והיה שו"ב מומחה בברוקלין.

בנו השלישי של ר' נחמן פנחס, ר' עקיבא, היה אף הוא שו"ב בקלצק, ובנו הרביעי ר' צבי יצחק היה שו"ב בבאראנוביץ. (לפי „דורות האחרונים" לב. צ. אייזנשטאדט).

הרב שו"ב ר' שמואל יוסף וועלער

נולד בתרמ"ה (תרמ"ו?) בקלצק, לאביו הרב יצחק אייזיק. חניך ישיבת ואלוז'ין והוסמך להוראה. נטה להשכלה והשתלם באופן פרטי. נשא אשה בקלצק וישב שם שנים אחדות ליד אמו הרבנית האלמנה מוויסוקי. זמן־מה היה פקיד באחוזה ליד גרודנה, שהשתייכה לאחד מקרוביו מבית וועלער. בימי מלחמת העולם הראשונה הוכרח לעזוב את האחוזה, עבר לווילנה וישב שם שנים מספר. קירבוהו רבני וגדולי וילנה. למד את מלאכת השחיטה והניקור. בשנת תרפ"א חזר לקלצק עיירת הולדתו ונתמנה לשוחט ראשי. היה פעיל בשדה הציונות הדתית וממייסדי „המזרחי" בקלצק וסביבתה. היה נואם ודורש לטובת הקרנות הציוניות ועושה נפשות לטובת רעיון הציונות.

חיבר שני ספרים: „לקוטי שמואל" חלק ראשון (פיעטרקוב, תרע"ד), מעין אנציקלופדיה לדרוש, המכיל „מאמרים קצרים יפים ונחמדים שאסף בילקוטו מטוב ספרי הדרוש ששמע מגדולי הדור וגם הרבה משל עצמו". בדעתו היה להדפיס עוד חלקים מספרו זה, אולם בינתיים פרצה המלחמה.

„זבחי שמואל" (חלק ראשון, פינסק תרפ"ט) המכיל לקוטי הלכות טריפות מכל הפוסקים, וביחוד בעניני תרתי לריעות". לספר זה נודע ערך רב מבחינה עיונית ושימושית־מעשית לשו"בים, ואף לרבנים, ונפוץ סמוך להוצאתו בחוגים אלה.

נספה בשואה בקלצק.

ר' אברהם אליהו הורוויץ

בן אליעזר חיים. יליד קלצק. בשנת 1897 שימש שו"ב בבואנוס־איירס. פרטים עליו ב„המליץ" 1897 (176).

הרב מקלצק עוזר לגייר אציל פולני

בימי תנועת ביל"ו, ימי ההתעוררות בקרב יהודי רוסיה. עשה הרב מקלצק מעשה־רב וסייע לגיורו של אחד האצילים למשפחת טישקוויטש.

על כך אנו מוצאים פרטים מעניינים שסיפר באחד מגליונות העתון היומי „דואר היום" שהופיע בירושלים, מר עקיבא ליברכט:

— „באחד הימים, עלה לעיה"ק ירושלים אחד מבני משפחת טישקוויטש (והיא משפחה אצילית בפולניה) והאיש צעיר לימים יפה־תואר מאוד, הוד אצילות שפוך על פניו ובידו מכתב מאת הרב ר' עזריאל הילדסהיימר מברלין, שבו כותב רב זה, כי פנה אליו הרב מקלצק וביקשו, כי יעזור לו, ור' עזריאל הילדסהיימר כותב למר אבי, ר' מאיר שמעון ליברכט ז"ל, כי יגשים שאיפתו של הנ"ל, שאדיר חפצו: להתייהד, להיות יהודי כשר לאחר שיתגייר וישמור תורה ומצווה.

מר אבי ז"ל קבלהו, כמובן, בסבר פנים יפות. ואחרי הנפשו סיפר לו סיפור ארוך וזה תמציתו: אבי, אחד מאצילי פולניה, דוכס עשיר בעל נכסים לקח לו בפעם הראשונה אשה יהודית מכפר שבסביבת קלצק והוא הבכור לאמו, שמחה בהיותו בן ג' שנים, השניה לה כבר היתה נוצריה ועד שגדל והיה לאיש לא ידע דבר מזה.

במקרה נודע לו הדבר ורוח ה' החלה לפעם בלבו. עוד בצעירותו היתה לו נטיה ואהדה מיוחדת לעם ישראל ולתורתו, חקר, למד בשקידה בחשאי תורת ה', חובות הלבבות ועיקרי דת ישראל, ויעזוב את בית אביו ומשפחתו וכל רכושו. רק מאה רובל לקח אתו ויבוא לגרמניה ברצון כביר לקבל עליו את דת ישראל, דת אמו המנוחה, כי הרב מקלצק דיבר עמו בהתגלות־לב ואמר לו, כי הוא מייעץ לו כי יסע לירושלים עיר הקודש ושם יגשים את משאת נפשו.

מר אבי הלך עמו אל הרבנים זקני הבד"צ, ואחר שדחוהו תחילה בדחיות כנהוג ואחרי שאלות ותשובות, נתקבל לגרות ונימול על ידי המוהל המומחה ר' אהרן השיל שו"ב בנוכחות הבד"צ והרב ר' יוסף הכהן ור' משה רובוביץ, רוקח בבית החולים לשרי בית רוטשילד ועוד נכבדי העדה. מר אבי דאג לתקים לו בית ולהשתדך עם בת ישראל, והוא. הגר. הביא לו מאירופה מכונת־גרבים, שהיתה הראשונה בארץ, ואחרי מספר שנים נסע עם אשתו לאמריקה, ובהיות מר אבי שמה שמח לראות את ביתו ובני ביתו בחותם תכנית של עם ישראל סבא".

עקיבא ליברכט

ג. ישיבת קלצק

הרב צבי יהודה מלצר / מבצר של תורה*)

עתים גקודה אחת יש בה כדי לסמל תקופה שלמה והיא כלפיד של אורה.

ישיבת קלצק היא לפיד אור כזה.

הישיבה היתה מבצר של תורה תחילה בסלוצק, יחד עמה עברנו לקלצק ונתגלגלה זכות בידי להעמיד לה זכרון פה בארצנו: ברחוב בות מתנוסס שם עירנו על גבי השלט של „ישיבת הדרום" הגדולה.

כיצד נוסדה ישיבת סלוצק

ישיבת סלוצק נוסדה בשנת תרנ"ז ע"י הגאון ר' איסר זלמן מלצר, הוא אבי, זצ"ל, ובתחילה סייע לו רבה של סלוצק אז הגאון יעקב דוד פרשן תלמוד ירושלמי הנודע בשם רידב"ז. נבחרו אז מבחירי תלמידי ישיבת „כנסת ישראל" בסלובודקה, ואלה שימשו גרעין ראשון לישיבה שזכתה עד מהרה לשם טוב ומוניטין יצא לה מקרוב ומרחוק.

מגמתה של הישיבה היתה בראש ובראשונה כמגמתן של הישיבות האחרות — לימוד הש"ס והפוסקים. תחילה ביקשו להקפיד על קבלת בעלי כשרונות בלבד. ואכן, ידועים היו תלמידי ישיבה זו בסגולותיהם והיו מהדרים במידותיהם והיו בהם למדנים חריפים ומתמידים.

הזרם המוסרי של ישיבת סלובודקה חדר גם לישיבה זו, שמייסדה היה אבי ז"ל. בעל נפש להטהת ואישיות משפיעה שהצטיין בעוצם מוסריותו. אלה שלמדו אז בישיבה מציינים, שמי שעמד בד' אמותיו נתבשם מהוד אצילותו. והוא, יחד עם עוד משפיעים רוחניים בעלי שיעור קומה, הם שגרמו כי נקבצו ובאו לישיבה בחורים מעולים, שנתחנכו כגדולי תורה ועד מהרה נתפרסמה בכל הסביבה. בפרוס מלחמת העולם הראשונה, נתווסף כח כביר, גאון בעל שעור קומה בהנהלת הישיבה הוא גיסי — בעל אחותי — הרב אהרן קוטלר שליט"א, עלוי מפורסם מישיבת סלובודקה, ויחד עם אבי ז"ל עמד בראש הישיבה.

ראשי הישיבה שאפו להקנות תורה ולחנך לפי האידיאלים של המסורת, וביחוד בימים שבהם פשטה תנועת ההשכלה. הם ראו בה אמצעי לחיזוק התורה.

הישיבה נודדת לקלצק

לאחר גמר מלחמת העולם הראשונה פרצה המלחמה בין פולין לרוסיה, שנסתיימה בתיחום גבולות לפיו נכללה סלוצק בתחומי רוסיה הסובייטית. במערבולת המהפכה נטרפה בראש וראשונה יהדות התורה, נסגרו הישיבות ואנו, כל אלה שהיינו קשורים בישיבה בסלוצק, ידענו היטב מה צפוי לנו. ראש הישיבה הרב קוטלר אמר אז, שהוא חושש, כי השלטון החדש יאסור לא רק על קיום ישיבה אלא אפילו על חדר לתינוקות של בית רבן. על כן הוחלט להעביר מהר את הישיבה יד עם התלמידים לקלצק שהיתה סמוך לגבול, מהצד הפולני.

היה זה מחזה מרהיב־עין, כאשר קבוצת תלמידי הישיבה, כחמשים במספר, עברו ברגל מסלוצק לקלצק. הם הלכו מתוך בטחון, יציאתו במקום החדש, בקלצק, הלכו ושרו כל הדרך. בקומה זקופה הלכו, ובדרך היו האכרים מביטים בהם בהתפעלות.

כאשר באנו לקלצק הרגשנו מיד בקבלת הפנים החמה והנלבבת של התושבים, ועד מהרה הצליחה הישיבה בקלצק להרחיב את תחומי הרוחניים, כי היא קלטה תלמידים רבים שבאו אלינו מכל קצות פולין וגם מגליציה ומארצות אחרות.

המוסר בישיבה

המגמה בישיבה היתה, להקנות לתלמידים יחד עם הידיעה בלימוד התורה גם חיסון נפשי בפני רוחות־ההשכלה, היינו בלימוד המוסר שהיה בהם משום חיסון הרוח. והלא היה בה, בתנועת המוסר חיוניות רבה, שאנו מוצאים דוגמתה בחסידות ואפשר לומר, שנוצרה במגמה של התחדשות פנימית ברוח. ה„מוסר" טיפח בלבותיהם של התלמידים בישיבה התנהגות צרופה בין אדם למקום, אך גם בין אדם לחבירו, הטיף לערכי מוסר ותורת המידות, לאתיקה אישית, שמוטלת על האדם חובות מוסריות והוא צריך להיות מחונן במידות טובות.

בקלצק היו פעילות תנועות חילוניות שונות שהנהיגו התעמלות וחרחיקו את הנוער מהתורה ומהדת, והיה צורך בחיסון רוחני בחורי־הישיבה למען יתמידו בדרך התורה והמסורה. צריכים היו ליצור בישיבה כוח־משיכה נגדי. ואכן, בימי חג ומועד כגון פורים שמחת תורה ועוד, משכה הישיבה אליה מבני הנוער מכל חוגי התושבים.

ה„מוח" של הישיבה, הוא ראש הישיבה הרב ר' אהרן קוטלר שליט"א, היה כפעם בפעם יוצא מאהלה של תורה ומפנה תשומת לבו לכל המתהווה והמתרחש מסביב.

הרב ר' אהרן קוטלר — האישיות הבולטת בישיבה

מסביב לישיבה התבלטו כמה וכמה דמויות, כל אחת מהן בעלת חותם ואופי משלה, פסיפס אנושי שללגוני.

הרי אחדים מהם שביצרו את ערכי הרוח וקניני דעת התורה.

הרב ר' אהרן קוטלר היה הכוח המושך לעילויים ולחריפים מרחוק ומקרוב. אישיות תורנית בלתי שכיחה, ואי־אפשר לצמצם את אישיותו בהגדרה אחת או בתואר אחד, כלומר חריף או בקי, כי סגולה הראשית היא בריבוי הפנים והגילויים; מחנך תורני ממדרגה ראשונה ורגיל היה לומר את שיעוריו מתוך הכנה קפדנית. כל שיעור שלו היה נמשך כשש שעות, בהפסקות, כי תלמידי־הישיבה, אפילו בחירי התלמידים שבהם, לא יכולים היו להדביק את מעופו.

מבעלי התריסין שבעולם התורני שהאציל מכשרונותיו ומבקיאותו העלויית וחריפותו על כל מהלך חיי הישיבה. מרצו הרב, עירנות

* רשמים וזכרונות — נרשמו ע"י ש. ארנסט, מפי הרב צ. י. מלצר רחובות.

ל צרכי התלמידים, זכרונו הגאוני — עשאוהו מקור ברכה לישיבת
לצק, כשהוא עומד ליד ההגה ומכוון את ספינת הישיבה, שהיתה
וקה לקברניטה. ולא תישכח מסירותו לתלמידים המרובים, ילדי
פוחיו: במשך כל השנים היה רתום בעול הדאגה להם.

תלמידי ישיבת קלצק זוכרים עד היום את ר' אהרן קוטלר בבעל
ין הזכה, האדם טוב הלב, הדואג לכל תלמיד ולבו פתוח לכל אחד
ם. הצטיין בצלילות הדעת ובחמימות מיוחדת. רחב־האופק היה.
ד עם למודי גפ"ת קובע היה עתים ל„מוסר", וכל שיעור שלו
טיין בבהירות אך גם בחמימות־לב; ומאחוריו הלמדן המופלג וראינו
את האיש בעל המית־הנפש; האדם השואב מבאר אשר נתמלאה
ומק קרקעם של דורות מהראשונים עד האחרונים, הן בעלי־הלכה,
בעלי־אגדה ובעלי־מוסר.

וכך גם ראינו אותו כאדם, שכל חייו מוקדשים בעיקר ללימוד
ישיבה. וכשהוא נתבע תמיד לאפיקים חדשים והוא מרותק כל ימיו
לעל־המעוז של רוח נשמת ישראל.

הגר"א קוטלר נמצא כעת בארה"ב וייסד שם ישיבה מפוארה
לייקווד — ניו־ג'רסי. עומד בראש מנהיגי יהדות ארצות הברית
פעילים להרבצת תורה ויראת שמים ושמו הולך לפניו כאחד היחידים
בגדולי הדור.

חיים פימשטיין ז"ל

הוא היה אדם קורן, ומדי הזכרי בישיבת בקלצק מרחפת לנגד
ני דמות זו, שפיארה את העיר קלצק. סוחר שחייו היו קודש
מען הציבור והישיבה. גם לאחר שעלה לארץ נזכרים היינו כפעם
פעם בו וכן ביהודים יקרי־הרוח כר' אליעזר כהן ור' זיסל מילער,
אף הם נשאו יחד עמו בעול החזקת הישיבה בקלצק.

הישיבה היתה להם חזות־הכל, וכל אחד מהם היה כאב וכפטרון
בני הישיבה.

הם נתקשרו לתלמידי־הישיבה בהתקשרות אבהית, לבם ונפשם
מונים ללימוד התורה.

ר' חיים פימשטיין היה גדול בתורה ובחכמה, ואהבתו לבני־
ישיבה בקלצק לא ידעה גבול ומטבעו בעל נפש חיה ותוססת.

הפנימיות הקיימות עתה בישיבות שהן כהמשך ישר לישיבת
לצק, בפרדס חנה וברחובות — לא היו עוד בזמנו, ושאלת הזנתם
ל בני הישיבה היתה שאלה מטרידה. ור' חיים פימשטיין יחד עם
אליעזר כהן ור' זיסל מילער היו מעין „חוט משולש" בדאגתם
גדולה להזנתם ולאכסנתם של בני הישיבה. הם לא חסו על זמנם,
לפעמים היו עושים עמנו זמן רב גם בשעות המאוחרות של הלילה,
אשר אנו טרודים בעיונים ובדיונים בכל הנוגע לעניני הישיבה.

אך ידו של ר' חיים פימשטין ז"ל נטויה היתה גם בכל עניני הדת
ל הקהילה, כגון בייסוד בית־הספר הדתי „בית יעקב" לנערות
בעניינים אחרים.

מחונן היה בסגולה מיוחדת — לקרב אנשים ולהפעילם. מסירותו
בעה את השפעתו. ידע להירתם לפעולה ולהפעיל אחרים.

לא פעם מתכסים היינו עמו יחד עצה במצב קשה, כגון בזמן
כלאו את בחורי ישיבה שלא היו להם תעודות פספורט ובמצבים
שים אחרים. קו ישר היה נטוי בכל הליכותיו, ומעולם לא היסס
הגיד את האמת. מעדיף היה להבהיר כל דבר, ביחוד בעסקי־ציבור,
ברגשנו, שהוא מחונן בחוש־המציאות.

סוחר היה ואיש המעשה, איש החזון ואיש הרגש, וחביב על כל
דעיו.

רוח התורה היתה מפעמת בו. מתייחד היה באהלה של תורה
חדש חידושים, כעדות ספרו „מגדי חיים", שחיבר על ש"ס. מספרו
יצאו לאור בארץ ישראל שלושה כרכים גדולים. וכאשר אני סוקר
ת עבודתו התורנית בספרו זה מתחורר לי, שחידושיו הם פרי הברקת
המוחין ושקדנות מרובה. כשם שהיה איש המעשה היה איש המדרש,
וכל מה שיצא מתחת עטו חדור ברוח חיבה לתורה, ומאותות החריפות
והבקיאות כאחת. בימים עוסק היה בפרקמטיה ובלילות הגה בתורה
וחידש חידושים. את חידושיו העלה בצורה פופולארית למדנית,
באופן שכל למדן יכול לקרוא בספריו ולהבינם בנקל.

מדייק היה בסגנון ובלשון, בדיבור ובכתב. למלה נודעו אצלו
משקל וכובד. גם כאשר דיבר — תמיד לענין דיבר.

ר' זיסל מילער ור' אליעזר כהן

אנשים יקרים, שמעשיהם הצטיינו בעירנות בלתי פוסקת. עסקני
ציבור תורניים הנאמנים לגירסה אמור מעט ועשה הרבה, שהקדישו
כוחותיהם וזמנם לפעולה ציבורית תורנית ברוכה. היו גם קווים
משותפים ביניהם לבין ר' חיים פימשטין, שגם האחרון עשה כל
ימיו עבודתו הציבורית התורנית שלא על מנת לקבל פרס. ורק בסוף
ימיו קיבל ר' חיים משרה תורנית במגדיאל והוא אז מסיים את חיבורו
הגדול, חידושיו על הש"ס, ואני נזכר באיזה להט נפשי הוא שקע
בעבודתו זו, כשהוא מחפש שיטה ברורה ומבוררת בחידושיו.

אני קורא ומדפדף בשלושת הכרכים של ספרו הגדול „מגדי
חיים" ודמותו הזכה עולה לעיני רוחי, זה האיש שחייו ארוגים
בחיי הישיבה בקלצק.

ותצויין נא גם מידת הענווה שהיה מחונן בה. מעולם לא הבליט
את עצמו, וכאשר עשה את עבודתו הציבורית וגילה את דאגתו
המרובה לבני הישיבה — עשה הכל מתוך צניעות, ואפשר היה
להבחין בו את המזיגה של חולם ואיש המעשה כאחד, ובמובן זה
השתלבה דמותו כה יפה באותם השנים, גם בעונה שבו דומה היה
לר' אליעזר כהן ור' זיסל מילער, שאף הם כמוהו מסורים היו במסירות
נפש לישיבת קלצק. שלושתם פעלו לטובת הישיבה, חיבבו את
התורה בכל לבם, וגרסו את מאמר חז"ל: „תהא מצווה קלה חביבה
עליך כמצווה חמורה" (ספרי, פע"ט), נתאוו לקיים מצוות חיבור
התורה ולומדיה, משוש חייהם.

יהי זכרם ברוך.

הרב דוד בר קרייזר זצ"ל

ראש הישיבה לצעירים מבין התלמידים היה ר' דוד בר קרייזר,
וכוחו גדול בעיקר באגדה.

אגדות חז"ל מושכות את הולמדים הן בתוכן, הן בצורה.
וידועה המימרא: „אל יהי המשל קל בעיניך, שעל ידי המשל אדם
יכול לעמוד על דברי תורה. משל למלך שאבד זהוב מביתו או
מרגלית טובה — לא על ידי פתילה באיסר הוא מוצא אותה? כך
המשל לא יהיה קל בעיניך, שעל ידי המשל אדם עומד על דברי
תורה". ואכן, ידע הרב קרייזר לתבל את הלימודים בדברי אגדה,
ואף הוא כר' אהרן קוטלר, עזר בהרבה ליצירת האקלים הרוחני של
הישיבה, והתלמידים שלמדו תורה בישיבת קלצק ספגו בהיותם
בישיבה סם־חיסון, שהשפיע עליהם גם לאחר שנתפזרו בעולם,
ורבים מהם תופסים מעמד מכובד כל אחד במקומו.

ר' יצחק כהן טימקוביצ'ר

מהאישים היקרים ששמו נארג במסכת ישיבת קלצק. מראשוני
תלמידי סלוצק, ואף על פי שחי תמיד חיי לחץ, לא איבד את שמחת
נפשו, כי חביבים עליו היו גם היסורים ש„הם ממרקים". תלמיד
חכם צנוע, הצטיין בבקיאותו בכל מכמני ים התלמוד והמפרשים,
הפוסקים הראשונים והאחרונים ודברי חז"ל. הוא היה ר"מ בישיבת
הצעירים בקלצק ויחד עם הרב ר' דוד קרייזר ניהל את הישיבה
הקטנה שליד הישיבה.

לציון מיוחד זכאי, בלי ספק, הרב ר' משה אפשטין זצ"ל,

שמעון הרנזון, רבה של קלצק, והיה לרב מורה הוראה בעיר.

אישיות יפה ומקסימה, תלמיד חכם מובהק, בעל מידות אצילות נעים הליכות שעלה על המוקד יחד עם אנשי הקהלה כולה ביום השואה. הי"ד.

הרב פסח טימקוביצ'ר

חתנו של הרב' ר' חיים שמעון הרנזון, היה מצויין כמסביר וכמפרש פופולארי בלימוד התורה, מחונן בנימה לירית ענוגה, ועמד לו זכרונו המצויין וכושר התפיסה לחדור לתוך כל סוגיא, ודבריו נשארו חקוקים בזכרון. מבחירי הישיבה, מתמיד וגדול בעל שעור קומה. פעיל בעסקנות ציבורית בעיר ונספה על קידוש השם יחד עם כל קדושי קלצק. הי"ד.ואזכיר כמה מהעילויים המובהקים של הישיבה.

הנה העילוי הצעיר מרדכי איוויער (אילויבץ), מצויין בזכרונו העצום, ואני שומע את קולו החרישי ואת שיחתו המתובלת בדברי חז"ל שהוא חוזר עליהם בדייקנות. רגיל היה לחזור על השיעורים מבלי לאבד אף הגה ומלה אחת.

והנה העילוי השני המפורסם ר' ישעיה ברישנסקי (שטויפצר) והוא תמיד כמהלך בספירה עלינה, בספירה של הקדמונים, בקי בצלילות המחשבה ויפי החזון והדמיון.

נשא את בתו של הרב ר' יואל ברנצ'וק מריגה, מגדולי בעלי המוסר ומנהל הישיבה ומוסדות התורה בריגה, ושם נספה על קידוש השם בשנות השואה.

כנוה־קסם, כמעין־חיים, היתה הישיבה בקלצק, ור' אהרן קוטלר נושא על שכמו את עולה, איש רב פעלים ורב כשרונות באירגון, מלבד גדולתו בתורה והצטייניותו כמחנך תורני מובהק, אוצר גדול של אידיאליזם, מרץ ואהבת התורה בלי גבול.

יש אגדה עתיקה, כי בימות הגאולה עתידים בתי כנסיות ובתי מדרשות שבגולה להעקר הם וחוליות אדמתם עמהם ולבוא לארץ ישראל. והנה נזכר אני באותם ימי קיץ בהירים ושטופי חמה, כאשר תלמידי הישיבה משכימים עם שחר, מסיימים תפלתם ופותחים בלימוד התורה. והרי מישיבת קלצק, מרוחה, צמחו נטעי־נאמנים — שתי ישיבות בארצנו, בפרדס חנה וישיבת הדרום ברחובות.

זו האחרונה במיוחד חותם קלצק עליה, ובשער שעל פתחה מתנוסס שם עירנו, כזכרון לישיבתנו שהוציאה גדולי תורה, המפוזרים ברחבי תבל.

שמחה גורדון (ניו־יורק - תל־אביב) / שגשוגה של הישיבה והשפעתה

שלוש אכסניות, שלשה בתים שימשו משכן לישיבת „עץ חיים" בתולדותיה, ומכל הערים שזכו לשמש אכסניא של תורה לישיבה הגדולה, רק קלצק זכתה להנצחת שמה על ידה.

בכל היבשות שמצויים שם יהודים יצא שמה של קלצק לתהילה תודות לישיבה. ביחוד היתה קלצק לשם־דבר באמריקה בשבע עשרה השנים האחרונות מיום שהשתקע בה ראש הישיבה הגאון ר' אהרון קוטלר. למן הצפון הרחוק, מן העיירות השוכנות ביערות־האורן המאושות במדינת מיין עד למדבריות הלוהטים בדרום; מן הכרכים הסואנים הנמשכים לאורך האוקינוס האטלנטי במזרחה של ארצות הברית עד לקהילות החדשות שצמחו לאחרונה ליד האוקינוס השקט במערב, נוהרים תלמידים לילייקווד — המשכן האמריקאי לישיבת קלצק.

נוסח קלצק סייע ליצירת רנסנס תורני חדש באמריקה. אין זו ישיבה להעמיד ולהוציא „מוסמכים", אין זה לימוד למבחנים וקריירות אלא תהליך רצוף של השתלמות והתעלות רוחנית. תלמידים רבים שלא רק הם, אלא גם אבותיהם הם ילידי אמריקה, ויתרו מרצונם החפשי על אוניברסיטאות, דיפלומות וקריירות מקצועיות, ובאו לילייקווד להגות בתורה לשמה ולהתעלות במוסר ויראת שמים. אין מטרתם ללמוד לקח גרידא, להשתלם ולהפסיק — הם מוצאים את תכליתם בעצם הלימוד. בישיבת קלצק, דוגמת כל הישיבות הגדולות, לימוד התורה הוא המהות הרוחנית הנשגבה והטעם העילאי של החיים ולא הכנה להם. לילייקווד, האכסניא החדשה של ישיבת קלצק, שרויה במזג אויר חרפי שלוו ושוכנת בין אילנות ירוקים בעמקי ניו־ג'רזי. היא שוכנת במרחק לא גדול מסאונו והמונו של הכרך הגדול, ועם זה די קרוב, כדי להגיע לניו־יורק במשך שעה אחת.

במשך חמש עשרה שנות קיומה של הישיבה באמריקה, היא היתה לאמריקאנית רק מבחינה זו, שרוב תלמידיה הם ילידי ארצות הברית. אולם, הנוסח והרוח נשארו כשם שהיו באירופה.

קלצק של מטה חרבה ואפרה נתפזר לכל רוחות העולם, אולם קלצק של מעלה חיה וקיימת והיא ממשיכה את המסורת המפוארת של סלוצק, סלובודקה וולוז'ין.

9) ר' יצחק זיו, רב העיר בבריינסק,
10) ר' שלמה מוריס, רב בדוינסק,
11) ר' ליפמן דנענברגר,
12) ר' משה יום טוב הכטמן,
13) העילוי מקראסני.

על שלושת האחרונים לא עלה בידינו להשיג פרטים.

חייו ופעלו של ר' איסר זלמן מלצר זצ"ל

ר' איסר זלמן נולד בחודש אדר תר"ל (1870) במיר. מוצאו ממשפחת יוחסין — משפחת הוטנר המפורסמת. והוא נין למחבר „פנים מאירות". עד לבר מצוה למד תורה מפי ר' ליפה'לה ממיר, מחבר „מלבושי יום טוב", ואחר כך נסע לוולוז'ין שם עשה שבע שנים, ושנה אחת יצק מים על ידי ה„חפץ חיים" מראדין.

חבריו הקרובים בוולוז'ין היו ר' משה מרדכי אפשטיין, ראש ישיבת סלובודקה בעתיד ור' ברוך בר ראש הישיבה בקמיניץ. בוולוז'ין היה מקובל מעין דירוג ללומדים: רבע עילוי, חצי עילוי ועילוי שלם. ההתעלות לדרגת חצי עילוי כבר נחשבה למדרגה גבוהה. ר' איסר זלמן נחשב לעילוי מושלם. ר' חיים סולוביי צ'יק נוהג היה לומר: „כשזוניה (הפירוש — בן יחיד) אך פוצה פיו מיד, מבהיק אור במוח"...

עוד בוולוז'ין חלם ר' איסר זלמן על עליה והשתקעות בארץ. נמנה אז עם אגודת „חובבי ציון" חשאית — ה„נץ" (נס ציונה). יחד עם גיסו ר' משה מרדכי אפשטיין קנה נחלת אדמה בחדרה ונטע שם פרדס.

בתרנ"ד (1894), בגיל צעיר של 24 שנים, נתמנה ראש ישיבה בסלובודקה, דבר שקבע את מהלך חייו ופעלו במשך ששים שנה. בתרנ"ז (1897) הוא מקים יחד עם הרידב"ז את ישיבת סלוצק שעברה אחר כך לקלצק. בשנת 1903 נתפנה כס הרבנות בסלוצק. הרידב"ז עלה לארץ. הציעו את הכהונה הזאת לר' איסר זלמן, והוא סירב בתוקף. הרי אפילו „סמיכות" אין לי — טען. כשנודע הדבר לר' חיים מבריסק, שלח לו טלגרפית „סמיכות" ופקד עליו לקבל את ההצעה.

הוא ציית לרבו, קיבל את הרבנות בסלוצק וכיהן בה עד אחרי המהפכה הרוסית. בכל סערות התקופה ותהפוכותיה נשאר על כנו. עד שנאסר על ידי הייבסקציה — והישיבה נסגרה.

עוד בשנת 1921 עלה בידי חלק גדול מבחורי הישיבה, בהנהלתו של ר' אהרן קוטלר, לעבור את הגבול הסובייטי-פולני ולהשתקע בקלצק.

כעבור שנתיים הגיע לכאן גם ר' איסר זלמן, אולם לא שהה פה זמן רב. געגועיו הישנים לארץ תקפו אותו ולא נתנו לו מנוח. ב-1925 הוא עולה לארץ ומתמנה ראש ישיבת „עץ חיים" בירושלים. ששים שנה אמר ר' איסר זלמן את שיעוריו בש"ס ופוסקים, ואפשר לחלקן לשני חלקים שוים: שלושים באירופה ושלושים בארץ-ישראל. בעולם התורה רווחה מימרא זו: „כששומעים לשעוריו של ר' איסר זלמן מתעוררות שתי שאלות — האחת בתחילת השעור והשניה בסיומו: כיצד אפשר לתרץ קושיות-ברזל כאלו? ובסיום השעור כשהן מת-יישבות — הרי זה כל כך פשוט ובהיר, ואחרת אי אפשר כלל להעלות על הדעת... ר' איסר זלמן היה אמן בפירוש העקרונות המשפטיים, הסוגיות והענינים המסובכים ביותר בשפה פשוטה וברורה, הניתנת להבנה לכל בן-תורה.

בשנת תרצ"ה הופיע החלק הראשון של ספרו „אבן האזל". עד כה יצאו לאור שמונה כרכים, הכרך התשיעי מוכן לדפוס. הספרים כוללים, בעיקר, חידושים וביאורים על הרמב"ם שנאמרו בישיבות וחידוש מורגשת הנשימה החיה של שקלא וטריא בישיבה. מענין לציין, שהשעורים האלה הועתקו והוכשרו לדפוס על ידי רעיתו ביילה הינדה ז"ל, מלומדת ומשכלת.

השם „אבן האזל" לקוח מפסוק בשמואל א' פרק ב', והוא מרמז על ראשי התיבות של שם המחבר. ברם, יש בו גם מובן עמוק יותר. המחבר מורה לנו לעיין בפירוש רש"י למלים „אבן האזל" — אבן המשמשת סימן ואות בפרשת הדרכים. תשעת הספרים משולים לאבני-תמרור בדרכים, שבילים ומשעולים המובילים את הצמאים ומחפשי האמת למעינות התורה.

ר' איסר זלמן היה גדול לא רק בנגלה, אלא גם בנסתר. גם בתחום זה יצר חידושים מופלאים — גאון לא רק במוח כי אם גם בלב — מעין „חובת הלבבות" חי.

לאחרי חיי יצירה ארוכים ופוריים נפטר בשיבה טובה בגיל שמונים וארבעה בירושלים ב' כסלו תשי"ד.

ראש ישיבת קלצק

ר' אהרן קוטלר נודע לא רק כגאון גדול, מן הענקים בעולם התורה, אלא גם כאיש מרץ ורב פעלים בכל תחומי החיים בעולם היהודי. אין בדעתנו להקיף ולמצות בזה את מלוא דמותו, אלא רק להעלות קוים אחדים הקשורים בכהונתו ופעלו כראש הישיבה בקלצק.

נולד בשנת תרנ"ה (1892) בסויסלוץ, רוסיה הלבנה. למד בסלו-בודקה ועוד בצעירותו נתפרסם כעילוי. בתרע"ח (1911) הגיע לישיבת סלוצק. ב-1914 נשא לאשה את בתו של ר' איסר זלמן מלצר, והחל להגיד את שעוריו בישיבה. אחרי מהפכת אוקטובר הוא מעביר את החלק הגדול של הבחורים דרך הגבול הסובייטי-פולני, מניח את היסוד לישיבת קלצק ותחת הנהלתו היא מתפתחת ומשגשגת כאחת הישיבות הגדולות בפולין. עם גידול הישיבה גברה גם המצוקה הכספית, והוא עורך מסעות באמריקה ובאירופה כדי לרכז את האמצעים הדרושים.

ב-1939, סמוך למלחמת העולם השניה, מנתה הישיבה כמאתים וששים תלמיד מהם: 74 -- בגיל 20—17; 131 — בגיל 25—21; 55 — בגיל 25.

הישיבה בקלצק נחשבה לישיבת-מוסר. מראשית שנותיה בסוף המאה שעברה עד למלחמת העולם השניה ב-1939 למדו והשפיעו בה המשגיחים והמדריכים ר' פסח פרוסקין, ר' שפטל קרמר, ר' אשר סנדומירסקי, ר' צבי מלצר, ר' יחזקאל לוינשטין, ר' יואל ברנצ'וק, ר' משה דוד צפתמן ולאחרונה — הגאון ובעל המוסר ר' יוסף לייב נ נ ד י ק. אחדים מהשמות הנזכרים הם מהגדולים בעולם המוסר.

הישיבה שכנה בקלצק עד 1940, ואחר כך עברה לוילנה. כאן שהתה עד לסיפוח ליטא לרוסיה הסובייטית. בלחץ השלטון הסובייטי שהתחיל להגלות את הבחורים לצפון רוסיה, התחלקה הישיבה לחבורות קטנות, אחדות מהן ערכו גלות בעיירות שונות בליטא ובלטוניה. ר' אהרן בראש קבוצה גדולה נמצא בעיר סאלוק. חבורות קטנות נמצאו בדווינסק ודוקשט.

באפריל 1941 עלה בידי ר' אהרון קוטלר להגיע לארצות הברית, ובעזרת ועד ההצלה ניגש להצלת תלמידיו. חבורות אחדות הצליחו להגיע דרך יפן לארצות הברית. עמם ניגש ר' אהרון להקים את אהל התורה על חופי ההודסון. על-ידי שעוריו המהווים מיזוג נפלא של חריפות דיאלקטית והבנה עמוקה, משך תלמידים רבים למשכן הישיבה המחודש. במבנה השעור של ר' אהרן, בבהירות ההגדרות ובהמחשת המושגים, ניכרת מומחיות של אדריכל-אמן.

א. הישיבה ואישיה

הרב י. הלוי אפשטיין /

שיבת קלצק יסודה בישיבת „עץ־חיים" בסלוצק, ונקדים כמה מלים לתולדותיה ודרכה לקלצק.

בסוף המאה הקודמת כיהן בסלוצק הגאון ר' יעקב דוד בר' זאב, הנודע בשם הרידב"ז על שם חיבורו המפורסם על הירושלמי. רב זה השתוקק לייסד ישיבה בסלוצק, ופנה לשם כך למנהל ומייסד ישיבת סלובודקה שבקובנה, הרב ר' נתן צבי פינקל, ידוע בעולם הישיבות כאחד ממבשסי שיטת המוסר. האחרון נענה לבקשת הרב של סלוצק, והציע לפני הגאון ר' איסר זלמן מלצר, שכיהן אז כראש ישיבה בסלובודקה, לעבור לסלוצק ולייסד שם ישיבה. כגרעין לישיבה נבחרו ארבעה עשר תלמידים מובחרים מישיבת סלובודקה שכונו בשם „היד החזקה" (י"ד—14), והם עברו יחד עם רבם האהוב הגרא"ז מלצר לסלוצק ויישמו שם את הישיבה בשנת תרנ"ז — 1897.

על אף גילו הצעיר אז, כבן 27, כבר היה הגרא"ז מלצר מפורסם ונודע בחוגי הישיבות ככוכב עולה בשמי היהדות התורנית. בצעירותו, כשלמד בוולוז'ין נתפרסם בעילוי הישיבה. רבותיו הגדולים הנצי"ב (ר' נפתלי צבי יהודה ברלין) והגאון ר' חיים סולובייצ'יק חבבוהו מאוד והעריכו את כשרונותיו הגאוניים, תפיסתו המהירה וכוח שיפוטו המעמיק והישר כאחד. בשנת תרנ"ד — 1894, בגיל 24, נתמנה כר"מ בישיבת סלובודקה, יחד עם גיסו הגאון ר' משה מרדכי אפשטיין זצ"ל. נתחבב מאוד על קהל תלמידיו בזכות כשרונותיו ותכונותיו הנעלות, ושמו יצא לפניו כאישיות תורנית מזהירה ומחנך יוצא מהכלל בכוח ההסברה וההבנה הבלתי שכיחה.

העמדת אישיות דגולה כזאת בראש הישיבה בסלוצק היתה כוח מושך לטובי תלמידי־החכמים הצעירים שנהרו להתבשם מטובו של הגרא"ז ולהתחנך על ידו. הישיבה התפתחה, על כן, חיש מהר ותפסה מקום כאחד ממרכזי התורה הגדולים ברוסיה־ליטא של אז.

בשנת תרס"ג—1903, כשהגאון רידב"ז עלה לארץ ישראל, נתבקש הגרא"ז מלצר לעלות על כסא הרבנות ונתמנה כרבה של סלוצק, עיר שכיהנו בה מאז ומתמיד גאונים מפורסמים. בד בבד עם ניהול עדתו הוסיף להתמסר בכל כוחו ומאודו להתפתחות הישיבה.

בשנת תרע"ד—1914 נתווסף כוח עצום להנהלת הישיבה, הוא הגאון ר' אהרן קוטלר שליט"א, חתנו של הגרא"ז מלצר, אחד האישים התורניים הגדולים בעולם, המפורסם גם בפעילותו הברוכה והענפה בשדה הפצת התורה ואירגון היהדות החרדית. תחת הנהלתם הוסיפה הישיבה להתרחב, והוציאה מאות תלמידים שתפסו מקומם כרבנים, ראשי ישיבות ומנהיגי היהדות בגולת רוסיה ובתפוצות.

עם קום המשטר הסובייטי ברוסיה התחילו השלטונות, בהשראת הייבסקציה, להצר את צעדי הישיבה, לצמצם את פעילותה עד שאסרו לגמרי על הפצת התורה — והישיבה נאלצה להיסגר. עוד בשנת תרפ"א—1921, עם התחלת התבססותו של השלטון הסובייטי, חזו ראשי הישיבה את הבאות, והגר"א קוטלר בראש קבוצה של כ־50 תלמידי הישיבה עברו את הגבול לצד הפולני והשתקעו בקלצק.

הגרא"ז מלצר, שלא רצה תחילה לעזוב את עדתו בסלוצק, עדיין נשאר שם כמה שנים תוך מאבק ומסירות־נפש לקיום מוסדות התורה וחיי התורה בעיר. נאסר כמה פעמים מחמת מלשינות הייבסקציה, הועמד לדין והצליח סוף סוף בשנת תרפ"ג—1923 להתחמק מסלוצק והגיע לקלצק. הוא שהה בקלצק עד שנת תרפ"ח ואז עלה לירושלים, שהוזמן לכהן בה כראש ישיבת „עץ־חיים" המפורסמת בירושלים.

קהילת קלצק קיבלה את הישיבה בזרועות פתוחות. טובי עסקני הציבור נחלצו מיד לעזרתה ולא חסכו ממאץ לבססה מבחינה כל־כלית. בחורי הישיבה אוכסנו בבתים פרטיים, ודאגו לכלכלתם ואספקתם הדרושה. כן היתה בעיה לא קלה נוספת, להבטיח את ישיבתם בקלצק של הבחורים שרובם היו נתינים זרים או חסרי־נתי כלומר ללא זכות ישיבה בעיר־ספר כקלצק. עסקני העיר עשו מא גדולים עד שהצליחו להסדיר את הבעייה באורח חוקי, אבל בי ישבו רבים בעיר מבלי שנרשמו כחוק כתושבי המקום ועלולים כל רגע להיאסר ולהיגרש. ולא תישכח זכות טיפולו והשו הנמרצת של הרב דמתא, הגאון ר' חיים שמעון הרנזון, בקי הישיבה והתבססותה בקלצק.

זכורני, בהיותי ילד קטן, בשנת תרפ"ה, בחג השבועות, כשה עם אבי ז"ל לכוון בית־הכנסת לתפילת מנחה, נתגלה לעיני מחריד: ראש הישיבה הגר"א קוטלר התגורר אז בקרבת בית הכ הגדול בבית הרופא שקליאר שברחוב סלונים, וכנהוג בישי התאספו ביום החג תלמידי הישיבה בבית ראש הישיבה, לחוג היום ברוב שמחה תוך שירה וריקודים וכו' והנה, הופיעה ב פלוגת שוטרים עם מפקד המשטרה המקומית בראשם, הקיפו את ז מכל צד, ערכו חיפוש כשכל הנוכחים נצטוו להזדהות. כל מי היה בידו פספורט חוקי כנדרש, הועמד בצד. רוב הנוכחים לא בידיהם תעודות כמבוקש, אם שלא החזיקו בכיסם את התעודות קדושת החג, או שלא היו כאלה ברשותם. כששים בחורים נ באותו מעמד, הציבו אותם בשורות ונצטוו לצעוד לעבר תחנת ה טרה המקומית. שם הוכנסו לאורוות הסוסים שבחצר התחנה, תוך בונות והתעללויות מצד השוטרים. עדיין זוכר אני את הרושם ה שעשה עלי המחזה של תלמידי חכמים צעירים, מובלים כאס תוך יחס גס ואכזרי. הדבר נודע חיש מהר בעיר, וטובי עסקני ד בראשותם של הרבנים המקומיים, התאספו לטכס עצה כיצד לש את הצעירים. הוטל על כמה פעילים לנסוע מיד, בעצם החג, את המחזו ניאסוויאז', ובעזרת אנשי הציבור שם להשתדל לשחרורם שלטונות המחוז. כן התייצבו כמה אישי ציבור לפני מפקד המש וביקשו, לשנות את היחס הקשוח לבחורי הישיבה ולהקל ככל הא את תנאי מעצרם. התאספנו כמה ילדים לחזות בנעשה, והתפ לשמוע את זעקות העצורים שהוכו והתעללו בהם קשות, מהם א שהתעלפו ונזקקו לעזרה רפואית. כאמור, לא חסכו כל מאמץ ל השלטונות המקומיים והמחוזיים. ואכן, הצליחו לשחרר חלק באותו יום, ויתרם שוחררו למחרתו, לפי הוראות שלטונות ה אגב, אותו מפקד משטרה, ברכבו על סוסו ברחוב ניאסוויז' ב שבת נחמו אותה שנה, השתולל פתאום הסוס, הפיל את רוכבו ו תוך דקות ספורות לעיני קהל אנשים שלא הספיקו להצילו, ו היה לישחת רבים שראו בזה יד ההשגחה העליונה.

*

ראשומה של הישיבה היה ניכר בחיי העיירה. מאות בח חדורי אהבת התורה ויראת שמים, השפיעו הרבה להשרשת א התורה וחינוך תורני בעיר. הם התערו בחיי קלצק ונהנו מיחס ח חם מצד בני העיר. ליד הישיבה נוסדה גם ישיבה קטנה לצע שרבים מבני העיר קיבלו בה את חינוכם. בראש ישיבה זו עמדו ר' דוד דב קריזיר והרב ר' יצחק כהן מטימקוביץ, שניהם ת ישיבת סלוצק לשעבר. הרב קרייזר היה מחנך מושלם ואישיות קסם. פה מפיק מרגליות, שידע למשוך אליו את הנוער ולהשפיע בעל עמדה תקיפה, וידע לעמוד על דעתו, דעת התורה, בעוז ובו ולא נרתע מפני איש. הרב ר' יצחק כהן היה תלמיד חכם צנוע ו שתורתו אומנותו, חי חיי צער ולן באהלה של תורה.

עם גידול הישיבה שקלטה מאות תלמידים, היה הכרח ל בנין מיוחד לישיבה שעד אז היה מקומה בבית־הכנסת הישן. נוסד

ים, ובראשם העסקן הדגול ר' חיים פימשטיין ז"ל. בתחילת
תר"צ—1930 הוקם בנין הישיבה. בני העיר תרמו כמיטב יכלתם
', ורבה היתה שמחתם לראותו מתנוסס לתפארת. בתחילת
: נערכה חנוכת הבית ברוב פאר והדר. עשרות רבנים גדולי
ל וראשי ישיבות באו לקלקץ לחנוכת הבית, ועל כולם פיאר
המעמד החגיגי בנוכחותו הגרא"ז מלצר שבא לביקור מיוחד
וכורני, כשהופיע הגרא"ז מלצר זצ"ל בשערי קלקץ בחודש מנחם
נרפ"ט, כבר היה ידוע על מאורעות חברון שבהם נהרגו עשרות בני
בה בחברון. הידיעה הגיעה לאוזני בהיותו בדרך לקלקץ. החגי־
שנועדו להיערך לכבודו בוטלו. אכן, קהל עצום יצא לקבל את
הגאון האהוב, כשהשמחה מהולה בתוגה, והוא, הגאון, בעמדו
ות לקהל מקבלי פניו, פרץ בבכי מר. במשך שבועות לא יכול
להרגע, ולא פסק לדבר על המצב בארץ אז. בעיר נערכה מיד
ת־הצלה לנפגעי המאורעות בארץ.

חגיגת חנוכת בית הישיבה נערכה, כאמור, כעבור כמה חדשים
ו תר"צ, בהשתתפות אורחים דגולים, רבני הסביבה, ראשי ישי־
מפורסמים כגון ראש ישיבת מיר הרב ר' אליעזר יהודה פינקל
ז"א, הרב ר' אלחנן וסרמן, הי"ד ראש ישיבת ברנוביץ, מנהלי
הישיבות בווילנה, הרב ר. פיין מסלונים, הרב י. קוסובסקי
קוביסק — רבה הראשי של אפריקה הדרומית, הרב מ. שאצ־
ז מלומז'ה ועוד רבנים ואישי תורה מפורסמים.

רב רושם היה מעמד חנוכת הבית. החגיגות נמשכו כמה ימים
קו את אנשי העיר לכל שכבותיהם, שנהנו לחזות בכבודה של
ה ותפארתה. מעמד זה השאיר רושם בל־ימחה על כל משתתפיו.
ת ליטא על גדוליה וחכמיה הפגינה את אהבתה לתורה ודאגתה
דיה. בנין הישיבה המרווח והנאה אישפר את הרחבת הישיבה
טתם של תלמידים נוספים שמספרם הגיע בפרוס מלחמת העולם
ה ל־400, בערך.

ישיבת קלקץ נמנתה עם זרם ישיבות המוסר, ולידה ראש הישיבה
גם מדריך רוחני — משגיח — שחינך להתעלות רוחנית, שיפור
ות וכו'. כמשפיעים רוחניים פעלו בקלקץ מגדולי אישי המוסר
ם הישיבות, בין היתר הרבנים ר' יחזקאל לוינשטין שליט"א
ל רוחני בישיבת פוניבז' בבני־ברק); הרב ר' יואל ברנצ'וק
ה־לטביה, הרב ר' משה דב צפתמן מליטא ועוד. בשנת
ה בא לקלקץ כמשגיח הרב ר' יוסף לייב נעניזיק, חניך
לת המוסר המפורסמת שבקאלם, מחנך מזהיר בעל כוח ביטוי
נלול והופעה מעוררת כבוד. הוא נשאר בישיבה עד הסוף.

*

בשפרצה מלחמת העולם השניה וקלקץ נכבשה על־ידי הרוסים,
טה שוב הקרקע מתחת לקיומה של הישיבה. ראש הישיבה הגר"א
ר שליט"א נאלץ שוב לקחת את מקל־הנדודים ולעבור עם הי־
ה — הפעם לוילנה, שהוכרזה אז בירתה של ליטא. כשנה ומחצית
ה, בערך, הוסיפה הישיבה להתקיים בליטא, פזורה בכמה עיירות,
ק, דושאט ויאנאווע, כשהתחיל המשטר הסובייטי להתבסס שם
ביד ידו על מוסדות התורה, היה הכרח לפזר את הישיבה לקבר־
קטנות יותר. ריבון של ישיבות פולין מצאו אז מקלט בליטא העצ־
. ביניתים הלך והחמיר המצב משתי בחינות: מבחינה פנימית
לט המשטר הסובייטי וטבע חותמו במדינה זעירה זו, מאידך
בה השואה העולמית בדמות מלחמת גרמניה—רוסיה ונעשו כל
צים לחלץ את בני הישיבה ולהעבירם לחוף מבטחים. אולם, חרף
מאמצים הצליחו רק מעטים לצאת את ליטא ולעבור דרך רוסיה
— שאנחאי, ומשם — כעבור שנים — בתום מלחמת העולם,
חו להגיע לארה"ב, וחלק קטן הבקיע דרכו והצליח לעלות לארץ.

עם פרוץ מלחמת רוסיה—גרמניה ביוני 1941, הוגלה חלק מבני הישיבות על־ידי הממשלה הרוסית לערבות סיביר ורוסיה האסיא־טית. חלק מאלה ניצל ועם תום המלחמה הצליחו לעלות לארץ. אכן, רבים נספו ברוסיה במחלות, רעב וכו' בתנאי החיים הקשים והבלתי־רגילים. אלה שהצליחו בשעתו להימלט מגזירת הגירוש לפנים רוסיה, נפלו לצפרני הנאצים ימ"ש וניספו רובם על קידוש השם, יחד עם קהילות ישראל שבליטא ורוסיה הלבנה בשנות השואה, הי"ד.

הגר"א קוטלר שליט"א הצליח אחרי הרבה שנות סבל ועמל להגיע לארה"ב דרך יפאן, שם התיצב בראש ועד ההצלה שפעל גדו־לות ונצורות להצלת שרידי הפליטה שניתן עדיין להצילם משיני החיות הנאציות הטמאות ימ"ש. כן הפעילו מוסדות עזרה וצדקה לתמיכה ומשלוח סיוע לאחים הפליטים שבגולת סיביר ורוסיה האסיא־טית ולהחזרת בני הישיבה הפזורים ביפאן ושאנחאי ושיקומם בא־מריקה ובישראל. כן ייסד הגר"א קוטלר ישיבה גדולה בלייקוואוד־ניו־ג'רסי שבארה"ב, ישיבה הממשיכה במסורת הישיבות הגדולות שבאירופה המזרחית מלפני המלחמה.

תחת דגלו התלקטו שרידי ישיבת קלקץ הפזורים, ועל אף כל התלאות שעברו עליהם חידשו את המסורת הגדולה וממשיכים בה בתוככי אמריקה.

ישיבה זו שבלייקוואוד — שם קלקץ מתנוסס עליה, והיא אחד ממרכזי התורה הגדולים שבאמריקה.

זוהי דרכה של ישיבת קלקץ, שפעלה כה רבות בעבר בעירנו ושרישומה ושמה עדיין מתנוסס לתפארה באמריקה, וכן ברחובות שבארצנו, שבה ייסד הרב צ. י. מלצר, בנו של הגרא"ז מלצר וגיסו של הגר"א קוטלר, ישיבה גדולה בשם „ישיבת הדרום", וגם כאן מת־נוסס שמה של קלקץ לתפארה כסמל וכהמשך לישיבה בימי גדולתה ותפארתה.

רבים הם האישים הדגולים, רבנים, תלמידי חכמים, עסקנים וכו' שהוציאה מתוכה ישיבת קלקץ, חלקם פזורים בכל התפוצות וממשי־כים לפעול בשדה הפצת התורה והרמת קרנה, כשם קלקץ עדיין מהדהד באזניהם כזכר וסמל למשכן תורה שעיצב דמותם ורוחם ומכוחו הם יונקים עדיין ואורו הם הולכים.

קלקץ של מטה חרבה, נרמסה ברגלי החיות הנאציות הטמאות ועוזריהם ימ"ש, אך קלקץ של מעלה כסמל למקום תורה ועליה, כסמל לאנשי חסד שמסרו את נפשם על קיומה של תורה תוך אהבה ומסי־רות, חיה וקיימת. ועוד דורות רבים יתנוסס שם קלקץ וישמש מופת ומורה־דרך למתכבדים בכבודה של תורה ומתפללים להרמת קרנה.

ב. ראש הישיבה*

זה היה כינויו של גאון הדור מרן הגרא"ז מלצר זצ"ל וזו היתה מהותו. ראש ישיבה, לא של ישיבה זו או אחרת, כי אם, ראש הישיבה של כלל הישיבות. בצדק ראו בו את אביהן של הישיבות כולן. אלה מבצרי התורה ממשיכי שלשלת התורה המסורה מדור דור, הם הם שתפסו את כל ישותו, להם התמסר, אותם חינך, הדריך וכיוון בשיטת הלימוד והעיון ובזה ראה את יעודו בחיים.

במשך יותר משנים שנה הרביץ תורה וגידל אלפי תלמידים וקורות חייו, בחלקן הגדול, הנן קורות חיי הישיבות הגדולות במרכזי התורה המפורסמים שבליטא, רוסיה, פולניה עד ארצנו הקדושה במשך שני הדורות האחרונים. מואלוז'ין דרך סלובודקא, סלוצק, קלצק עד ירושלים עיה"ק, אלה הן תחנות חייו, ברוכי המעש עטורי הפאר והתהלה.

* „דגלנו", תל־אביב, כסלו תשט"ו, ביום השנה הראשון לפטירתו.

אכן חונן מאת ההשגחה בכל הסגולות הנדרשות להיות רב רבנן, מורה לדור, מתוה דרך בלימוד וסמל להנהגה מוסרית־תורנית. נצר מגזע ישישים, דור תשיעי לבעל "פנים מאירות", קרוב למשפחת בית ואלוז'ין הדגולה, מחונן בכשרונות מופלאים, תפיסה מהירה כבזק, שכל זך מעמיק וישר בתכלית. מורה בחסד עליון ומחנך למופת בעל כח הסברה יוצאת מן הכלל ועל כולם אישיות מוסרית נעלה. הגאונות התורנית עם שלמות המידות חברו אצלו תוך התאמה מלאה ושלמה. הוד שבקדושה גלומה בענותנות, תמימות ופשטות מקורית. כל דרכיו מחושבות ומדודות בפלס ההלכה על כל רוחב ועומק דרישותיה מהאדם. כל מי שזכה לבוא במחיצתו הוקסם ממש מזיו אישיותו ונועם הליכותיו ממאור פניו ואצילות מדותיו. לן בעומקה של הלכה ומעורב עם הבריות, חלש ותשוש בגופו וגבור כענק ברוחו. רך כקנה ביחסו לבריות וקשה כצור בלחמו את מלחמת התורה וההלכה ותמיד פנוי ומסור לזולת—לשמוע ולהשמיע, לכוון ולהדריך, לעודד וליעץ. גישתו כל כך פשוטה ותמימה מלאת חן ורוך אהבי עד שעלולים לשכוח שעומדים במחיצתו של שר התורה הדגול, הרושם הוא של אב מסור השומע ומשמיע לבנו האהוב עליו. כזה היה האיש, "חכו ממתקים וכולו מחמדים". התבטא אחד מגאוני וצדיקי הדור ז"ל: "הסתכל בו וראית דמות של תלמיד חכם כפי שתארוהו חז"ל".

עריסתו עמדה בעירה מיר, רוסיה הלבנה, בגיל צעיר התמסר לחנוכו הגאון ר' ליפא מירער בעל "מלבושי־יו"ט" האב"ד של מיר אז, שהכיר בו כבר אז את הגאון לעתיד. בגיל שלוש עשרה נכנס לישיבת ואלוז'ין המפורסמת ובין מאות תלמידיה אדירי התורה וארזי הלבנון התבלט חיש מהר הצעיר המחונן שנקרא בשם החיבה זונדעל מירער. ראשי הישיבה הגאונים הנצי"ב והגר"ח סולוביצ'יק הידוע כר' חיים מבריסק זצ"ל, עמדו מיד על טיבו וקרבוהו וחבבוהו ביותר. ברוב ענותנותו לא היה מעיז לבוא ולהציע בפני רבו הגדול את חידושיו בתורה ור' חיים היה שולח על ידי תלמידיו המקורבים להזמינו אליו מזמן לזמן והיה פוקד עליו להציע את חידושי תורתו. הוא אומר ברטט ובחרדה ור' חיים הגדול מקשיב בדריכות ופוסק את פסוקו, משלים ומעמיק, מרחיב ומבסס את דברי תלמידו, ולמקור רביו הוא אומר "הרי זה ראש של זהב". רגיל היה ר' חיים לומר "כשוונדעל מירער פותח פיו בתורה הריני מרגיש שנפתחים אצלי צנורות החכמה במוח".

רגילים היו בואלוז'ין להגיד את השעור הקבוע על הדף לפי סדר הש"ס, אכן באותם הימים התחיל ר' חיים להרצות שעור מיוחד בהל' קדושים לחוג מצומצם של בחורי הישיבה הקשישים, והנה שלח ר' חיים את משגיח הישיבה להזמין את מרן זצ"ל לשעור הקדשים. בהיותו בגיל חמש עשרה—שש עשרה ובחשבו שעדיין אינו מספיק בקי בסדרי נשים ונזיקין לא קיבל את ההזמנה. ר' חיים שמעינו החדה לא נעלם הצעיר, ברוך הכשרונות הצנוע ונחבא אל הכלים, הוסיף לקרבו ולחבבו ולכוון את דרכו בתורה.

כשבע שנים למד בואלוז'ין ושם עוצבה דמותו הרוחנית ונתגבשה שיטתו בתורה.הידועה כשיטת ההבנה והישרות. ניתוח הגיוני מעמיק־נוסח רבו הגדול — תוך כדי היקף העניינים, שימוש במקורות ובחינת הניתוח לאור המסקנה ההלכתית.

אם ואלוז'ין פיתחה את כשרונותיו בתורה ועיצבה את דמותו כגאון בעל שעור קומה הרי תחנתו הבאה בחיים, קובנא־סלובודקא, עיצבה והשלימה את דמותו המוסרית, שם נפגש והושפע רבות מהגאון הצדיק ר' איצל בלאזר (פטרבורגער) גדול תלמידיו של מרן ר' ישראל מסאלאנט, יוצר תנועת המוסר הידועה. נשא לאשה את בתו של הגה"צ ר' שרגא פייבל פראנק ז"ל מאלעקסוט שליד קובנה. ר' איצל היה נוהג להתבודד ביחידות כל שנה מר"ח אלול עד מוצאי יום הכפורים ובבית חותנתו של מרן זצ"ל הוקצתה לו לשם כך עלית גג מיוחדת. לשם היו באים תלמידי החכמים והאברכים של קובנה לשמוע מפיו של ר' איצל וקיבל ממנו שלימות בחכמת הנפש ובתורת המידות והמוסר. בשנת תרנ"ד בהיותו אברך צעיר בגיל עשרים וארבע הוזמן ע"י הגה"צ רנ"צ פינקל זצ"ל כר"מ בישיבת סלובודקא המפורסמת יחד עם גיסו הגאון ר' משה מרדכי עפשטיין זצ"ל. על אף גילו הרך התחבב מאד על תלמידיו שנמנו אתם גדולי תורה שיצאו והתפרסמו כמאורי ישראל. כעבור שנים אחדות בתרנ"ז הוזמן לעמוד בראש הישיבה שנוסדה אז בסלוצק ע"י הגאון הרידב"ז. בראש ארבע עשרה מבחירי תלמידיו שכונו בשם ה"י"ד החזקה" עבר אז מסלובודקא לסלוצק. ישיבת סלוצק גדלה והתרחבה וקנתה מקומה כאחד ממשכנות התורה הגדולים שברוסיא־ליטא. בשנת תרס"ג כשנתפנתה משרת הרבנות בסלוצק עם עזיבתו של הגאון הרידב"ז, נתבקש ראש הישיבה האהוב והנערץ לקבל עליו את כתר הרבנות של עיר ואם זו בישראל, שמאז ומתמיד כיהנו בה כרבנים גאונים מפורסמים. אחרי היסוסים רבים נאות לקבל את הרבנות ובמשך יותר מעשרים שנה עמד בראש קהילה גדולה זו. בד בבד עם הרבנות עמד בראש הישיבה שהוסיפה לגדול ולהתפתח. בתקופת המהפכה הבולשביסטית ברוסיה, נמצאה סלוצק תחת שלטון הביבסקים שאסרו על לימוד תורה והפצתה. רבות נלחם אתם רבנו זצ"ל ובמסירות נפש ממש המשיך לנהל את עדתו ולהחזיק את מבצר התורה תוך סערת ההסתערות של הכופרים. לא פעם נאסר והועמד למשפט על פעולותיו בשטח הדת והרבצת התורה. הישיבה נאלצה לעקור לקלצק מעבר לגבול הפולני וכעבור תקופה קצרה נאלץ גם הוא לעזוב את סלוצק ולעבור לקלצק. כפי שסיפר לי, היסס רבות אם אמנם מותר לו לנטוש את קהל עדתו בימי מצור ומצוק אלה, אכן כשבאו פעם מקורביו והזהירו אותו שסכנה נגד פניו ועומדים לאסרו ולשלחו לארץ גרוה, היה מוכרח להעתר לבקשת ידידיו ומקורביו ולעבור מעבר לגבול הפולני. באותה תקופה הוזמן ע"י הנהלת ישיבת "עץ חיים" שבירושלים לבוא ולעמוד בראשה. ארץ ישראל היתה שאיפת חייו מאז ומתמיד. חיבתו לארץ ידועה היתה עוד מצעירותו (כשגיסו הגאון רמ"מ עפשטיין נסע לארץ עם משלחת מקובנה על מנת לרכוש אדמה וליסד מושבה, השתתף בהוני וקנה לו חלקת אדמה בחדרה). כעת, משנתאפשרה עלייתו לארץ קיבל את ההזמנה ועלה בשנת תרפ"ה לאה"ק. את ראשות והנהלת הישיבה בקלצק־פולניה קיבל לידו חתנו הגאון הר"א קושלר שליט"א.

כאן בירושלים עיה"ק התחילה פרשת חייו הגדולה. הרחיב וביסס את מבצר התורה הגדול "עץ חיים", ואכן מצותו פרושה היתה על כל מרכזי התורה הגדולים שבארץ. על קהל תלמידיו ושומעי לקחו נמנו רוב תלמידי הישיבות הגדולות שבארץ והשפעתו גדלה וירחבה. מלבד שעוריו הקבועים בישיבתו והלימוד עם חוג תלמידים ידוע בביתו בשו"ע חו"מ ואה"ע עם ביאור הגר"א מצא לו זמן להתמסר לחוגי תלמידי חכמים ובני ישיבות מובחרים להרצות לפניהם ולשמוע מה בפיהם, להדריכם ולכוונם.

מפליא היה לראות את הגאון הישיש עושה לילות כימים בעמלה של תורה. אחרי יום גדוש של שעור בישיבה, מו"מ בהלכה עם ת"ח שונים שמלאו את ביתו, מתן תשובה לשואלים דבר הלכה זו תורה מכל קצות העולם, ראה עוד את עצמו חייב ללמוד את שעור יומו הקבוע, שלא ויתר עליו עד יומו האחרון, על אף חולשתו ותשישות גופו. כשהעירו לו שאולי רצוי לוותר על השעור בגלל עיפותו הרבה, השיב: אסור לבטל את הקביעות כי במידה ונעשה זאת פעם הרי היא תבטל מעצמה. בשעור זה השתתפו תלמידיו המקורבים ביותר. השעורים הקטיינו בגישה המקורית שקבע לו הגאון. לא היסס מלפסוח על גדולי המפרשים בראותו אותם סוטים מהקו הישר של הבנת הסוגיא. מקומות סתומים ומסובכים שרבו בהם הפלפולים

היה מפעמם בקלות ובפשטות. במיוחד הורגש זאת בלימוד הירושלמי שרבים בו השיבושים וחלופי הגרסאות ומעטים מפרשי הראשונים וכפי שהתבטא אחד מגדולי המפרשים על הירושלמי: „ירושלים הרים סביב לה".

כגדולתו בתורה כן היתה הצטיינותו כמורה ומחנך. ידע לקשר את תלמידיו באלפי נימים לפתח את כשרונותיהם ולדובב אותם. הסברתו היתה נפלאה. תוך כדי הרצאת דברים קלה ושוטפת, שנכנסה ללב השומע, ידע לנתח ענין בבהירות להביע רעיונות עמוקים בענינים מסובכים, לסלק את הקשיים וליישר את ההדורים ולהעמיד על המכוון האמתי שבענין הנדון. מידה גדולה נוספת ציינה אותו והיא, אהבת האמת. אפשר היה לראות את הגאון כשהוא נשאל באמצע שעורו ע"י אחד התלמידים והוא אומר לו „צדקת בני, בנקודה זו שהעירות ויש להתיישב בדבר" ולא רק שלא היה בלבו שמץ של קפידא אלא שמלא שמחה היה חורר ומספר בחוג ביתו ומקורביו שב"ה זכה שאחד התלמידים אמר דבר נכון וטוב וכיוון לאמתה של תורה. קרה לא פעם שהשואל בעצמו עדיין לא הספיק לעמוד במידה מספקת על טיב שאלתו או הערתו וכשהגאון הרגיש במהירות תפיסתו, שדבר אמת נעוץ בהערה שנפלטה, היה מזדרז לפתח ולהרחיב את הנאמר ולהראות לתלמיד עד כמה שצדק ועד היכן דבריו מגיעים.

על אף טרדותיו המרובות בעניני הכלל מחד וחולשתו הפיזית מאידך זכה כאן בעה"ק להיות כמעין המתגבר. מלא כח עלומים ורצון נעורים חידש ויצר בלי הרף. כן הצליח להתמסר לסידור והוצאת ספרו הגדול „אבן האזל" על הרמב"ם. שבעה חלקים מספר זה יצאו לאור בחייו, חלק שמיני עומד להופיע בימים הקרובים, חלק תשיעי נמצא תחת מכבש הדפוס ובכתבי היד שנשארו שמורים עדיין כמה חלקים על הרמב"ם וכן שאלות ותשובות שענה לשואלים בעניני הלכה למעשה. בספרו זה באה לידי ביטוי דרכו ושיטתו בלימוד התורה ובהבנתו ובו מרוכזת רוב תורתו. ספרו הנהו אחד מספרי היסוד בישיבות ובחוגי הלומדים.

זכה עד גיל שמונים וארבע להרביץ תורה, לעמוד בראש מוסדות התורה הגדולים בארץ וביום י' כסלו תש"ד עם גמר תפלתו, — כשערב לפני כן הכין והעלה בכתב את המשך שיעורו שהיה עליו להגיד בישיבה בעוד יומיים — נתבקש אל על ונפח נשמתו הטהורה תוך דקות ספורות, מיתת נשיקה ממש.

הרב אלחנן סורוצקין / „אבן האזל"

עוד לפני שנה התהלך בתוכנו אחרון גאוני הדור הקודם, אבי וראש הישיבות ותלמידיהן בארץ ובתפוצות ישראל, אשר הרביץ תורה במשך ששים שנה והעמיד תלמידים לאלפים ורבבות, רבינו הגרא"ז זצוק"ל.

כל עוד הי' בחיים לא נותק הקשר בין דורנו — דור עני — לבין דור דעה — הדור הקודם, בו חזרה עטרת לימוד התורה ליושנה — אחרי שממת ה„השכלה", ששעשתה שמות בבית ישראל ורוקנה את בתי המדרש והישיבות מלומדיהם.

גאוני עולם וענקי רוח ומחשבה שקמו לנו בדור ההוא, בחמלת ה' על עמו ונחלתו שלא תשכח התורה מפיו, הפיחו רוח חיים בישיבות המעטות שנשארו לפליטה והרחיבו את גבולותיהן בעומק ורוחב, בדרך הלימוד ה„חדשה" של הבנה והתעמקות וחדירה לתוך תוכה של הלכה, או כהגדרתו של רבינו הגרא"ז זצ"ל „...וילן יהושע בלילה ההוא בתוך העמק, מלמד שלן בעומקה של הלכה — לא רק למד ולא רק לימד אלא „בעומקה של הלכה" העמיק והתעמק בהבנת ההלכה" (הקדמה ל„אבן־האזל" חלק חמישי).

דרך חדשה זו שחוללה גדול הגאונים בדור ההוא, רבינו הגר"ח מבריסק זצוק"ל — פתחה אופקים חדשים להרבצת תורה ומשיכת טובי הכשרונות לספסלי הישיבות, למלחמתה של תורה, להגדלתה ולהאדרתה. לימוד התורה הועמד שוב במרכז החיים של אלפי צעירים — בחורי חמד — שראו את תעודתם ואושרם בתורת חיים ב„הפך בה והפך בה דכולא בה". סגירת וולוז'ין לא השיגה מטרתה שהציבו לה „יומי" — אנשי ה„השכלה", ובמקום וולוז'ין באו: טלז, סלובודקה, ראדין ואחריהן עשרות הישיבות הגדולות והקטנות בכל רחבי רוסי' הלבנה, ליטא וכו'. —

רבינו הגרא"ז היה מהראשונים — בהיותו עדיין עוֹל ימים — כבן כ"ד — שנחלצו למערכה זו של הרבצת תורה, בסלובודקה, ביחד עם גיסו הגרמ"מ אפשטין זצוק"ל.

כל מי שזכה להכיר את רבינו, בהיותו כבר גדול הדור הנערץ והמוכר על ידי כל, וידע את עוצמתו הגדולה, „עניו מכל האדם על פני האדמה", ישתומם על מעשה רב זה של רבינו, לקחת עליו את המשימה הגדולה הזאת, של הגדת שיעורים וראשות ישיבה, בגיל צעיר כזה, ובהיותו חולה במחלה אנושה של שחפת (הרופאים הזהירו את ארוסתו — הרבנית שתחי' — שלא תנשא לו, כי הוא לא יחיה יותר משנה אחת...) ורק אהבתו ללא גבול לתורה, היא שנתנה לו את הכוח והעוז להתגבר על המניעים הנפשיים שעכבו בעדו.

סגל תלמידיו ה„יד החזקה" (ארבעה עשר בתורים מצויינים שנהיו אח"כ לגדולי תורה, ראשי ישיבות גדולים ורבנים מפורסמים — ביניהם הגאונים רבי אלתר משצוצין ור' פסח פרוסקין זצוק"ל ויבדלו לחיים ארוכים הגרא"י פינקל והגר"ח כ"ץ שליטא, שיצאו אתו לסלוצק ליסד את הישיבה הגדולה והמפורסמת) הם ההוכחה הכי גדולה של גדלותו בתורה, משכמו ומעלה מכל העם, בתקופה ההיא, תקופת־השחרות ועליתו בתורה המתמדת. ומאז לא פסקה ישיבה מרבינו במשך ששים שנה רצופות מסלוצק עד ירושלים (בה הכניס מהפכה שלימה בדרכי הלימוד ורמת ה„לומדות" של תלמידי הישיבות בכל הארץ, שהעלה אותה לדרגה שווה לזו שבישיבות חו"ל) ועד יומו האחרון, ורוב רובם של תלמידי החכמים בדורנו המה תלמידיו ותלמידי תלמידיו.

וכל עוד הי' בתוכנו, הי' באפשרותנו להיאחז בקרנות המזבח של הדור ההוא ולראות את האש הגדולה, שירדה מן השמים, להלהיב את הלבבות לעבודתו יתברך והאיר לעולם כולו באור תורתנו הקדושה, ללמוד וללמד, לשמור ולעשות ומשמת רבינו מת כל הדור ההוא, נותק הקשר האחרון אתו ונתגלתה לפנינו התהום המחרידה המבדילה בין הדורות האלו, בין הראשונים כמלאכים והאחרונים...

מספרים שהגאון מרן רבי חיים עוזר גרודזנסקי זי"ע הי' אומר, שצדקותו של ה„חפץ־חיים" „מכסה" על גאונותו ומעלימה אותה מעיני הבריות. אולי מותר לנו לאמר, שגאונותו של רבינו הגרא"ז זצ"ל כסתה את הסידותו וצדקותו והסתירה אותם מעיני הבריות, שלא ידעו כי קדוש עליון שוכן בתוכנו כבוד, המגן על הדור בתורתו וצדקתו ונועם מדותיו הסגוליות והנפלאות.

דבריו הקדושים, ש„רק בעלי מידות טובות שאינם בעלי גאוה מסוגלים להתעלות במעלות התורה" (בהקדמתו הנ"ל), היו כעצם

מעצמותיו ודרכו בחיים, הוא קיים בעצמו את דברי רבי יוחנן בן זכאי: „אם למדת תורה הרבה אַל תחזיק טובה לעצמך". יתר על כן הוא כלל לא חשב שלמד תורה הרבה וכאשר מלאו לו שלושים שנה אמר לתלמידיו: עתה צריך להתחזק וללמוד ומדַארַך שטייגן אין לערנען"... וכשנסתלק מרן „החזון־איש" זצוק"ל אמר כי לדרגותיו בתורה של ה„חזון־איש לא אוכל להגיע, אבל לשקוד בלימודה הלא אנו יכולים כן לעשות כמוהו"... (מרן החזון איש בהיותו בירושלים השכים בשב"ק והלך ברגל משכונת גבעת־שאול לביתו של מרן הגרא"ז מהלך רב — באמרו בשמחה, הנני הולך לקבל את פני גדול הדור).

נוגע עד הלב סיפורו איך הגיע לחבר את ספרו הגדול „אבן־האזל": בפשטות בפלאיה ומשכנעת היה מספר, כי מעולם לא עלה על דעתו כי הוא יכנה בין מחברי ספרים וכי חידושיו ושער־יו, שהגיד במשך עשרות שנים ושנלמדו בישיבות היו ראויים להקבע בספר, כי הלא בעצמו הוא רק לומד „פשוט" ברמב"ם או בסוגיא הקשה ומה חידוש בדבר? אבל כאשר גיסו הגר"מ זצ"ל הוציא לאור את ספרו „לבוש מרדכי", נתקנאו בו ב"ב ושאלו אותו מדוע איננו מחבר ג"כ ספר ותחת לחצם, ניסה לעבור על חידושיו וראה שבעצם הוא ג"כ יכול לחבר איזה ספר... ולא רק לגדול אלא עם תלמיד קטן היה מתהלך כרע ואח, מאזין לדבריו ומעמידו על האמת. מדריכו לחדש חידושים בתורה ומעלה על נס כל חידוש הנאמר על ידו, כדי לרוממו ולעודדו ללמוד ולעלות במעלות התורה, אומר את דבריו בשמו בה„שיעור", וגם בספרו „אבן־האזל" מובאים בשם כל תלמידיו כל הערה שהעירו לו, ומפלפל עמהם באהבה ובכבוד, ואפילו למקורבים ביותר לשמשו, ועם כל זה איננו נותן לתלמידיו אפילו בדבר קל, ומעולם לא נתן, למי שהוא, להושיט לו ספר מהאצ־טבא והיה בעצמו מטפס על כסא או סולם כדי לקחת איזה ספר הצריך לו.

עד כמה היה זהיר בדינים שרוב בני אדם דשים בהם ואינם שמים להם לב, הרי עובדה קטנה אחת מני אלף: רבינו הלך לטבול את עצמו לכבוד שבת בבית הטבילה ושם את בגדיו בתבות (ארונות) מיוחדות הקבועות לכך. קרה והוא שם את בגדיו בשתי ארונות, בהיות והארונות היו צרים מהכיל את בגדיו. בשובו הביתה נזכר פתאום בזה ואמר בצער רב וביגון: אוי לי כי נכשלתי בעוון גזילה, כי לקחתי לעצמי שתי ארונות במקום האחד המגיע לי ולא נחה דעתו, עד אשר אחד מתלמידיו התנדב ללכת לבלן ולשלם לו דמי רחיצה כפלים. בעוד שהתלמיד עומד ומדבר עם הבלן, והנה רבינו בכבודו ובעצמו נכנס וניגש אל הבלן ומבקש את סליחתו, כי לפי הדין לא די בהשבת הגזילה וצריך גם לבקש ממנו מחילה...

אלפי מכתבים כתב ל„עזרת־תורה" בניו־יורק (לפי עדותו של המנהל, תלמידו הגרי"א הנקין שליט"א) עבור ת"ח ועניים ומעולם לא השיב פני מי שהוא ריקם כשבא לבקש מכתב המלצה, וידוע כי לפעמים היה שואל את המבקש „איך לכתוב עליו הרב או תאור יותר גדול", כי אולי זה ישפיע על גודל התמיכה המבוקשת, ובעצם ידו היה כותב את המכתבים האלו למרות חולשתו וביטול זמנו היקר.

מעשה באשה קשת רוח שבאה לביתו לבקש איזו המלצה עבור בנה שהיה בשבי ברוסיה וב"ב לא נתנו לה להכנס, כי הרגיש את עצמו ברע באותו יום. „אני נכנס תיכף" — אמר, כששמע הדברים ומילא מבוקשה של האשה.

רבינו שהיה „רך בקנה" נגד כל אדם ולא ידע מה זה כעס וגאוה, ידע להיות „קשה כארז" במילי דשמיא ועניני הציבור, לא חס בפני כל אדם ושלטון, כשזה היה נוגע לדת תוה"ק או שמירה על צביון הישיבות, להקיפן בחומת ברזל, נגד כל אלו שרצו להתפרץ אליהן, ע"מ לפוצצן מבפנים.

הוא לא נבהל מאימת ה„בולשביקים" כשנכנסו לסלוצק ולא סגר את הישיבה, עד שהושם במאסר ונערך נגדו משפט, וכשראה את עצמו נאלץ לעזוב את עירו, באין שום סיכויים להמשיך בהחזקת ישיבה במדינה האדמה, לא עזב את העיר, עד אשר לא העמיד במקומו רב ומנהיג גדול בתורה (הגר"י אברמסקי שליט"א) שיעמוד בפרץ עד כמה שידו מגעת, בתנאים ההם.

רבינו לא נכנע לשום לחץ מימין או משמאל בעניני הכלל עד יומו האחרון, ועמד על דעתו — דעת־תורה באומץ ובגאון, כמו ביחסו השלילי לשרות לאומי והחיובי לחינוך העצמאי ובכל עניני הכלל שעמדו על הפרק ולמרות זקנותו וחולשתו היה משתתף בכל האסיפות של גדולי התורה ורק בקשה צנועה היתה בפיו: שלא יבטלו אותו מלהגיד את שיעורו בישיבה, מפני שכל שיעור שהוא מגיד, בגלל כזה, הוא מתנת שמים והעונג היחידי בחייו.

ם. צינוביץ / גדלות ועמקות

ה רב ר' איסר מלצר זצ"ל, שהלך לעולמו בגיל פ"ד, הרביץ תורה בישראל ששים שנה,—תרנ"ד—תשי"ד ונודע כאחד מראשי הישיבות הגדולים שהקימה יהדות ליטא התורנית בדורות האחרונים. על ידו יצאו מים אלפי צעירים בישיבות סלבודקה, סלוצק, קלצק ועץ־חיים בירושלים. כמה מהם היו אחר־כך לראשי ישיבה מפורסמים, או לרבנים נודעים. יחידים מהם פרשו להכמת ישראל. הכול קלטו ממורם ורבם הבנה נכונה במחשבה התורנית התלמודית ובארחות חיים יהודיים מקוריים.

חינוכו התורני בגיל הרך קיבל מפיו של הר"מ הראשי בישיבת מיר, עיירת הולדתו, הגאון ר' חיים לייב טיקטינסקי. הצעיר הושפע בדרך לימודו גם מהגאון רבי יום־טוב ליפמן, אב"ד מיר, בעל „מלבושי יום־טוב". ואחר כך למד בישיבת וולוז'ין.

כשנתיים בילה אחר כך בבית חותנו המנוח רבי שרגא פייביל פרנק בקובנה, בצוותא חדא עם גיסו רבי משה מרדכי, שם הושפע מתנועת המוסר של רבי ישראל סלנטר וממשיכיו. בשנת תרנ"ד, והוא בן כ"ד בלבד, נקרא לשמש ר"מ ראשי בישיבת סלבודקה המוסרית.

בין בני הישיבה היו כמה בני תורה מעולים, שפרסומם הגיע למרחקים. אף על פי כן, לא זה בלבד שעלה בידי האברך הצעיר רבי איסר זלמן להחזיק מעמד בשנותיו הראשונות בישיבה (יחד עם גיסו הגאון ר' משה מרדכי) כי אם עוד עלה ונתעלה, הוא וישיבתו עמו, עד שהיה למופת, תודות לדרך הלימוד המיוחדת שלו שהשתקפה במסגרת שעוריו התלמודיים לפני בני הישיבה ואחר־כך על ידי חיבוריו הידועים.

הוא ידע למזג את עמקות ההבנה של מורו ורבו ר' חיים סולובייצ'יק, העוברת כחוט השני בסברות שחידש בשעוריו אלה, בפשטנות השכלתנית בהבירה והצלולה, המעורה בתוך תוכן של הסגולות הלימודיות, הפשטות הבסיסית עם ההבנה הצרופה. הצד השווה שבהם הוא: התרחקות מפלפולים שיש בהם יופי, אבל אין בהם בסיסיות ומחשבה מעמיקה, להתרכז בהלכה מתוך צירוף כל פרטיה וסעיפיה לתמונה אחת, ואחר כך למצוא את הקוו היסודי העובר

בכל פרטיה. הסברו היה בהיר וצלול עד ששומעיו היו תמהים על שהם עצמם לא כיוונו לדעת ראש הישיבה. לדרך למודו של ר' איסר זלמן מלצר היתה השפעה במישרין ובעקיפין במידה שאין למעלה הימנה. שיעוריו שהיו נפוצים בקרב כל בני הישיבה, מסוגלים לפתח את כוח מחשבתם, והוא, ראש השיבה חזר אחר־כך עמם על דברי תורתו, העביר תחת שבט הביקורת את נסיונות חידושיהם, בירר וליבן. ברבות הימים הוא מפרסם את חיבוריו „אבן האזל" וספריו נפוצים בכל הישיבות שבארץ ישראל ובגולה, מעיינים בהם, נושאים ונותנים בדבריהם — ואחרי ה„אור שמח" נחשב ה„אבן האזל" כספר המקובל ביותר בעולם הישיבות.

גדול היה בגדלות נפשו ובתכונותיו האישיות. הצטיין במידת האמת, אהב את כל בני הישיבה במידה שווה. בשיעוריו לא היה אלא כמדבר איש אל רעהו, כאחד מבני הישיבה ממש, מכניס אותם סביבו ופורש לפניהם את חידושיו, הוא היה הכוח המניע בישיבה. מפיו היו חיים ועולים לדרך הלימוד ואורח הליכות. תכונותיו הנפשיות הכתירוהו כרבה המופתי של קהילת סלוצק (תרס"ג—תרפ"ב), יהודי סלוצק העריצוהו והוקירוהו. היה חביב על המוני העם. התקרבותו לכל החוגים היתה טבעית. היה משתתף בצערם של מקופחים והיה מחיש להם עזרה. התנהגות למופת גילה בימי מלחמה העולמית הראשונה, וביחוד במלחמת רוסיה—פולין ב־1920. עמד על משמר חיי הקהילה, שתוכל להחזיק מעמד גם בשנות החירום, וכשהגיעו מים עד נפש נאלצה ישיבת סלוצק להפסיק משנתה ולתקוע יתד בעיירה הסמוכה קלצק, שהשתייכה לפי חוזת־השלום הריגאי למדינת פולין.

עם בואו לפולין חרדו לקראתו גדולי התורה וראשי הישיבה, ותלמידים מקרוב ומרחוק התחילו נוהרים אליו. כעבור זמן קצר מוציא זקן הישיבות לפועל את משאת נפשו מכבר הימים. הוא קיים את שבועתו מתקופת לימודיו בוולוז'ין, כשהשתייך לאגודת הסתרים „נס־ציונה" יחד עם חברו וגיסו רבי משה מרדכי אפשטיין, והוא נענה להזמנת ישיבת „עץ חיים" בירושלים לשמש ראש ישיבה בה.

בואו של רבי איסר זלמן מלצר לירושלים בתרפ"ה היה מאורע חשוב בחיי ישיבות ירושלים, לדרשתו הראשונה בבית הכנסת של ה„חורבה", באו מיקירי ירושלים, רבניה ולמדניה. עניין רב עורר שיעורו הראשון בישיבת „עץ חיים". הרב קוק זי"ל בא לשיעור זה, ודיבר בשבחו של הגאון הסלבודקאי. ואם זכינו, שמתנוססות במדינת ישראל עשרות ישיבות מפורסמות, הרי חלק גדול ברמתן יש לזקן ראשי הישיבות הגאון ר' איסר זלמן מלצר, זצ"ל.

הרב ישראל לייב קסלר / „תפארת בחורים"

(בוכסברג, אפריקה הדרומית)

ב רשמי את זכרונותי אלה מהדהדת באזני שוב אותה מלודיה נושנה, יפה וזכה, כמנגינת קסם, ואני כמו מתנער מחלום.

נזכר אני באותם דמדומי־נעורים, משפשף עיני־עלטה.יקרה לי עיירתי כחיק אדמת־מכורה, נגיעתה מרגעת. ישיבת קלצק היא שפיארה בהרבה את שמה, שימשה כאבן שואבת, שאליה נמשכו תלמידים מכל קצוי פולין — ובמסגרת הישיבה פעלה „תפארת בחורים".

שכינת־הקודש של לימוד התורה שריחפה על ישיבת קלצק ריחפה גם על „תפארת בחורים", שהיתה קשורה ודבוקה בישיבה כגחלת בשלהבת. הישיבה שפכה מהדרה עלינו, אך ל„תפארת בחורים" היה חותם עצמי ומייחד.

המגמה — הפצת התורה במובן הרחב של המושג. מתן אפשרות גם להמונים, השקועים בחיי יום־יום אפורים, ליהנות מזיוה של תורה.

לי היתה הזכות להיות מנהלה של „תפארת בחורים". שקדנו על השראת רוח־התורה בין ההמונים; לא השתלמותו של היחיד, אלא הפצת התורה ברבים — זו היתה המגמה העיקרית.

והפעלתנות היתה ברוח עממית. כחמישים תלמידים מכל החוגים ומכל שכבות האוכלוסיה היו לומדים בשיעורים. צעירים וגם זקנים היו באים יום־יום ושונים פרקי גמרא, עין יעקב, חיי אדם וקיצור שולחן ערוך.

ואם בישיבה היו שוקדים על לימודי הגפ"ת כדי להתעתד להיות רבנים ומדריכים של קהילות בישראל, הנה היתה נועדה „תפארת בחורים" ללימוד תורה לשמה, והיא שאפה לחדור לחוגים רחבים ביותר. ואכן, הדבר הושג תודות לאופי העממי של הלימודים.

בליתי את מיטב ימי נעורי בקלצק, ובין כתלי הישיבה טוותי את ארג חלומות־ימי־נעורי. הנני נזכר מתוך געגועי חרש בתוקפה זו מה חביב היה עלי אז אקלימה הרוחני של קלצק. ונזכר אני באישי־המעלה, ראשי־הישיבה, וקודם לכול בהגאון ר' אהרן קוטלר שליט"א, בקי וחריף, שמעטים כמוהו בדורנו.

בעת חנוכת הבית של הישיבה נזדמנו אלינו רבנים מכל קצוי מדינת פולין, כדי להתפלפל עמו ב„פלפולי דאורייתא", והם היו משתאים על גודל בקיאותו בים התלמוד ונושאי כליו.

ברגש של יראת־הכבוד נזכר אני בהרב איסר זלמן מ ל צ ר זצ"ל. ספרו „אבן האזל" שהוציא לו מוניטין בעולם הלמדנים, נותן לנו רק מושג קלוש על גאונותו, ובעצם היה בו מכוח החידוש של מעיין נבע, הצטיין בזכרון פלא, בעמקות ובחריפות, מה חדור אהבת התורה ואדיר חפצו — להפיץ תורה בעולם.

אני קבלתי סמיכה לרבנות ממורי ורבי זה. והיתה לי במשך שנים רבות האפשרות לתחות על אישיותו. תוהה הייתי וטורח להסביר לעצמי, ואודה, כי ראיתיו בחינת מדור בפני עצמו, למדן מופלג ומיוחד בתורה שנתגלה בעולם־התורה בכל אפיו ויפיו הנפשי — ותכונתו מצטיינת ברחבות אפקים.

כאשר מסתכל הייתי בו בעמדו ליד העמוד, מתעמק בתורה — היה בעיני כאחד מגדולי הדורות הקודמים, כר' עקיבא אייגר או כבעל ה„חתם סופר".

בנו, ר' צבי יהודה מלצר, מנהלה של „ישיבת הדרום" ברחובות, ירש מתכונותיו ומסגלותיו המצוינות של אביו, ויש בו מאותה מידת אצילות־הרוח ואהבת־התורה; אף הוא בעל שיעור קומה, המעניק מאוצרו הרוחני לרבים, והוא נוטע נטעי־נאמנים בתורה בארץ הקדושה.

קטנה היתה עיירתנו אך היה גנוז בתוכה עושר רוחני, תרבותי ומוסרי. מעין־חיים מפכה היה בתוכה. כמורשת קדומים מדורי דורות היתה מצוייה בה מידת מסירת־הנפש על התורה, ובכך היתה קלצק למופת. אף עתה, לאחר שעלה עליה הכורת, חקוקה עיירה יקרה זו בלבם של כל אלה שלמדו פעם בישיבתה.

גלתה השכינה שהיתה שרויה במקום תורה זה, אך בשעות של התייחדות עם זכרה של קלצק וקדושיה, עוד שומעת לפעמים האוזן את קול התורה... בלוח הזכרונות חרותה זכר ישיבת קלצק ושל כל אלה שלמדו פעם בה. כפעם בפעם, כשאני נפגש עם אנשי קלצק באפריקה הדרומית, נזכרים אנו בעיירתנו, גם לאחר שהרחקנו בדרך נדודינו, והלב עוד הומה לימי העלומים, כי לא נמחקו עקבות החיים הטהורים ההם — ואף לא הד קדושתם.

יהושע חיים לוין / חנוכת בית הישיבה החדש

הנה נשלם בנין בית הישיבה, שבבנייתו הוחל לפני כמה שנים. מנהל בית ספרנו סיפר לי על חגיגות חנוכת הבית, העומדות להערך בקרוב והעיר לי, שמן הראוי הוא, כי גם אני אסייע להן, למשל, באירגון מקהלה. קשה היה לי לעבוד בבית הספר וגם לארגן מקהלה, והצעתי את הבחור יחיאל כהן, היודע פרק בחזנות וסידור מקהלה, ואמנם הוא השתתף עם מקהלתו בלילה הראשון של החגיגות.

כמה שבועות לפני כן, בא מארץ ישראל לקלצק הרב הגאון ר' איסר זלמן מלצר, והתאכסן עם רעייתו אצל חתנו, הגר"א קוטלר. מלבדו באו להשתתף בחגיגה רבנים מפורסמים מערים ועיירות שונות. והנה, הגיע הערב הראשון של חנוכת בית־הישיבה. באמצע האולם הגדול הוקמה בימה ומצד ימין לכניסה דוכן בשביל תזמורת „מכבי האש". במעמד קהל רב מכל שכבות האוכלוסיה, נוער מכל בתי הספר, אנשי המפלגות והארגונים (וגם העוזרות הנוצריות, שעבדו אצל היהודים בכלל...) שמילא את האולם מפה אל פה, עלה ר' איסר זלמן על הבימה, שעליה כבר עמדו ר' חיים פימשטיין, ראש „אגודת ישראל" בקלצק, ליסר ז"ל, גיסו, ראש נציגי היהודים (בעיריה) ושתדלן כלפי השלטון ועוד יהודים נכבדים.

ר' איסר זלמן נשא דרשה, רבת חריפות ופלפול, כגודל כוחו ובקיאותו בתורה, לתשואות הרבנים והלמדנים, שנוכחו באולם. אחריו נשאו דרשות עוד רבנים. בין דרשה לדרשה ניגנה התזמורת. אחרי הדרשות התחילו לנגב נדבות. מר ליסר ז"ל מברך היה כל מנדב ב„מי שברך", ושוב היתה התזמורת מנגנת מנגינה לכבוד המנדב. על אף הצפיפות היו בחורי הישיבה עם רבנים יוצאים כפעם בפעם בריקודים, ללווי נגינת התזמורת. מצד ימין כבשה לעצמה מקום אשה זקנה, שרקדה לבדה, לשם שמים, רקודים שונים, לתשואות ולמחיאות כפיים סוערות של הקהל. רקודי השמחה חזרו כל לילה במשך שבוע, מחוץ לליל השבת, עד אחרי חצות. ואחרי חצות, כשהקהל כבר התפזר, נשארות היו קבוצות של בחורי ישיבה עוד לשעה, מרקדים ושרים לאור כהה של נוריות אחדות של חשמל שדלקו עוד.

זיו השמחה שנגה על תושבי העיר במשך שבוע ימי חגיגות חנוכת בית הישיבה הנהדר, הועם במותו של בחור צעיר, יפה ומלא כוח עלומים, בן עושה הסנדלים. מטובי בחורי הישיבה היה. הצטיין בהבנת הגמרא.

חגיגת חנוכת בית הישיבה במשך שבוע ימים הוכיחה, שקלצק חרגה ממסגרת עיירה קטנה והיא עיר, שכל הזרמים הרוחניים בעולם היהודי פעלו בה. מכאן ואילך התחיל הלימוד בבית הישיבה הנהדר, תחת בית המדרש, בפיקוחו של הר"מ המפורסם ר' אהרן קוטלר. וקלצק הועמדה בשורת ערי הישיבות המפורמסות בפולין.

*

חג חנוכת הישבה בקלצק היה בשעתו מאורע נכבד בחיי הרוח והתרבות של יהדות פולין, ובעיקר, כמובן, בחייה של היהדות התורנית. זו היתה לא בלבד תוספת של מוסד, אלא עדות למאמצה הנחרץ של יהדות פולין לחיות את חייה ולטפח את תרבותה המקורית, חרף הנגישות והרדיפות, הדוחק והמצוקה; הוכחה לרצון החיים ולכוח החיים ולכושר החיים, לנאמנות עצמית, לרציפות הקיום.

מקום ניכר הקדישה למאורע העתונות היהודית בפולין, ובעיקר, כמובן, העתונות הדתית.

כשאנו קוראים בעתוני הימים ההם מתפעמים אנו עד היום מן הריגשה וההתעוררות שבהם. אכן, לחוגים רחבים היתה זו שמחת־אמת, שמחה רוחנית, מקור של עידוד ואמונה בעתיד.

עתון חרדי בוילנה, („דאס וואָרט") שלח את סופרו המיוחד לתאר את החגיגה. ואולם, עוד קודם שהגיע לקלצק, מתאר הוא את הנסיעה לשם בהמשכים רבים, והדברים נקראים עד היום ברוב עניין, ואתה מרגיש בהם פועם לבבות ואצילות רוחנית. הנוסעים מכל חלקי פולין לשתף עצמם בחג התורה, מתכנסים — מבלי להידבר ביניהם לבין עצמם — בקרונות מסויימים. בכל תחנה מתחנות הרכבת בדרך המוליכה לקלצק, מצטרפים אליהם נוסעים חדשים — רבנים, ראשי ישיבות, שוחרי תורה.

הדרך כולה עוברת עליהם במתיחות נפשית, בחדווה סמוייה, בדברי תורה. המסע כולו מעורר רושם של עליה לרגל, עליה אל מקום בו הוקם משכן לתורה בפולין, אם הגלויות, בפולין היהודית הגדולה בתורה ובחסידות, בעיירה נידחת, רחוקה, ששמה הולך עתה לפניה.

והנה הם בקלצק. שעת לפנות ערב. קהל רב מחכה לאורחים. ובכללם מזכיר הישיבה ולומדיה.

מכאן הם באים לבית ראש הישיבה. דירה צנועה. רוח טובה, מאירה פנים. הכנסת אורחים נלבבת. צפיפות בחדרים, כי רבים הבאים. אין הדלת נסגרת. וביחוד מטפל באורחים, בכל אחד מהם, ראש הישיבה, הגאון הצעיר, השופע פעילות, שאינו נח לרגע.

והנה מופיע חותנו, הגאון הנודע שבא מירושלים. שבע שנים חלפו מאז יצא את קלצק, אך, דומה, שום שינוי לא ניכר במראהו.

ליד השולחן, על כוס תה, משוחחים על ישיבות ארץ ישראל, דרכי הלימוד בהן, לומדיה וחכמיה.

מסתיימות ההכנות לחג, לשמחת התורה והישיבה הנושאת את השם רב־המשמעות־והסמל: עץ חיים...

השנה — שנת תרפ"ט (1929), ועדיין חי זכרון הימים החגיגיים בלב רבים. ועד היום מרגישה חווייה החג ההוא לבבות רבים שזכו להשתתף בה. דומה, כל אהבת היהדות, כל הערצת התורה החבויות בלבבות, כל הנאמנות היהודית נדלקה אז בלהבה טהורה ופרצה מלב המוני העם.

השנה היתה, כאמור, תרפ"ט — ואיש לא שיער ולא פילל את הצפוי בעוד שנים לא רבות ליהדות פולין, ולקהילת קלצק בכלל זה. כי מזימת־הדמים של האשמדאי הנאצי עלתה על כל דמיון...

ואולם, עד היום מאיר בלבבות זכר חנוכת בית הישיבה בקלצק באור יקרות שלא יישכח.

(פרטים על חנוכת הישיבה עיין גם בפרקי הזכרונות).

ד. יהודי קלצק ותרומתם לבניין הארץ

ניסן גרשון מילר (ניו־יורק) / ניצנים ראשונים

לא רבים הם הזוכרים עדיין את הימים ההם, כאשר הופעתו של הרצל בקונגרס הציוני הראשון היתה חוויה עמוקה ומאורע דרמטי מפעים לבבות.

בקלצק היינו אז כ„מנין" צעירים, שותפים לכל מאבקיה ולבטיה של התנועה הציונית הצעירה, ודאגנו במיטב יכלתנו, שבשורת הגאולה והתחיה תחדור לחוגים נרחבים בעירנו.

שכרנו מועדון שמנהלו היה ברוך דלוגאטש. מבין הפעילים בתקופה ההיא — המאה שעברה והתחלת המאה העשרים — היו יוסף פדר, שלמה, בנו של האופה (שלמה דעם בעקערס), חיים סטישס ומוטל שטיינברג. לא הסתפקנו בתחום המצומצם של מועדוננו, ומסדרים היינו את אסיפותינו גם ב„שטיבל" של בית המדרש.

מארץ־ישראל הגיעו אלינו כפעם בפעם דרישות־שלום חמות ולבביות. קראנו כתבותיו של יהושע אייזנשטאדט שלנו, כשהוא משבח ומהלל את הארץ. הכרנו באופן אישי את הבל"ויים הראשונים, יוצאי סביבתנו: שלמה צוקרמן, צבי הורוויץ, יעקב מוהילאנסקי, נ. קנטורוביץ, מכל אלה הגיעו אל בני משפחותיהם מכתבים מלאי־התלהבות על המתרחש בארץ, וקנטרוביץ אוהב היה לסיים כל מכתב משלו במלים: „חושו אחים, חושו, מהרו ובואו לארץ אבותינו"...

ריב עם פרנסי הקהילה

אך דרכנו לא היתה קלה. קלסתר פניה של העיירה בסוף המאה שעברה לא היה שונה בהרבה מזה של העיירות האחרות, וחוגי החרדים הקיצוניים לא יכלו לראות בשויון־נפש את צמיחתה של הציונות, ובמידה שהצלחנו להחדיר את רעיונות־התחיה בחוגי הנוער, כן נחלשה התנגדותם.

באותו זמן היה ברעיון הציוני משום חידוש. מפיצים היינו את הידיעות מארץ־ישראל על עבודתם של אכרי יהודה והגליל במו־שבות, ונואמינו מדגישים היו כי הנה מתגשם והולך חזונו של הרצל. אכן, כיבוש הנוער לציונות היה בו משום מהלומה לחוגי החרדים. ערב אחד, באמצע נאומו של דלוגאטש, באו כמה מחשובי בעלי הבתים שבעיר, מקלותיהם בידיהם, וגירשו אותנו בצעקות מבית המדרש וקראו: — „לא תעשו את בית־המדרש שלנו לקלוב ציוני!"

אך הרדיפות של חוגי החרדים לא התישו את עבודתנו. הירידה בפעולה הציונית באה מסיבה אחרת: חברינו שהיו בגיל הצבא גויסו וכמה מאתנו עזבו את רוסיה. גם אני, כותב השורות האלה, עזבתי את קלצק, בשנת 1907 יצאתי לארצות הברית, וגם פה המשכתי בפעולה הציונית.

כאשר אני נזכר בתקופת הראשית של ניצני הציונות בקלצק, רואה אני לפני אבוקה שהאירה וחיממה את לבנו. מלאי קנאה היינו לחלוצי הישוב העובדים באת ובמחרשה.

שנים עבדנו ופעלנו למען ציון, ובהתחרש הפלא וקמה מדינת־ישראל, זוכרים אנו ברוב הערכה וחיבה את בני קלצק שהפרו אף הם בדמם ובחלבם את אדמת ישראל. ולא יישכחו גם אישים כדלו־גאטש ודומיו, שהכשירו לבבות ונטעו אמונה בצדקת דרכנו בתקופת הרצל.

ש. א. / אהבת ציון בקלצק ובכפריה

לא רבות הן במפת העיירות של רוסיה ופולין עיירה כקלצק, שהוציאה מתוכה אנשים כה תוססים ופעלתנים, יריעה כה מגוונת של אישים שמסרו את נפשם וגופם לבנין הארץ.

עוד בשנות השמונים למאה שעברה העידו שני מטיפים ציונים ידועים: צבי הירש מסליאנסקי וי. יבזרוב, שיהודי קלצק חדורים געגועים עמוקים לציון.

„בעיירה קלצק לא היתה התנגדות כה גדולה לציונות כפו בכמה עיירות אחרות — מציין מסליאנסקי — זו עיירה שיש בה חן יהודי רב והיא ארוגה בנשמה היתרה של אהבת התורה ואהבת האה"ק".

קלצק קולטת הטפה ציונית

יהושע ברזילי־אייזנשטאט, זה שעוד בימי תקופת הביל"ויים השיג את כל עומק הטרגדיה של חיי הגלות, פרץ דרך לעצמו לציון עוד בימי העליה הראשונה ואחר־כך עורר לעליה את בני משפחות קנטורוביץ, פדר וזלצר, שהצטרפו אל בני „משפחת האדמה" בארץ. הקו העיקרי בדרכו, ששרף אחריו את כל הגשרים עם עלייתו לארץ, והוא שהכריז בהתלהבות בבית המדרש הגדול של קלצק:

„אני נוסע לארץ ישראל — אך אם לא אמצא שם חיים, אכרה לי שם קבר"[1]

הוא, ברזילי יחד עם חולם ציון אחר מיכאל הלפרין, נכדו של ר' מאיר לייבוש מלבים, תיכננו תכנית להעביר את כל יהודי קלצק לארץ ישראל.

אהבה יוקדת זו לארץ צמחה מתוך הגרעינים העמוקים של כיסופים שנזרעו קודם לכן.

[1] ראה רשימתו של ר' בנימין על יהושע ברזילי בירחון „ההד", ירושלים, ניסן, תרצ"ב.

כיסופי דורות של יהודי קלצק לציון

כינוי זה נוקט איש אחר מבני משפחת אייזנשטאט, הוא ההיס־טוריון בן־ציון אייזנשטאט, כותב תולדותיה של קלצק, המציין, שמדורי־דורות יקדה בקרב אנשי עיירה זו אהבת ארץ ישראל.

והרי עוד עדות אחת של איש קלצק, הוא יעקב קנטרוביץ, שגולד בקלצק בכ' תמוז תר"ן. עלה בנעוריו, בשנת 1905, והיה ממייסדי מפלגת „הפועל הצעיר", והוא גם מן הראשונים שפעל כמורה בבית־הספר „בצלאל" בירושלים. אסיר בדמשק בימי מלחמת העולם הראשונה. אף הוא מדגיש, שכבר בימי ילדותו היתה האוירה בעיירה קלצק רווייה כיסופים לציון וגעגועים לשוב לארץ ולבנותה.

קלצק היתה מצויינת ברבניה, שהיו גדולי־תורה, ואף בהם הומה האהבה לארץ. אתה פותח ספר של רב מקלצק, וחיבה מיוחדת לארץ ישראל ולגאולה ולמצוות הקשורות בארץ, עומדת בו. רב אחד כותב: „שיבת ארץ ישראל הריהי שקולה כנגד כל מצות שבתורה ואשרי למי שזוכה לעלות לא"י".

האהבה לא"י פעמה גם בכפרים שבסביבות קלצק, ואנו מוצאים הדים לכך בעתוני הזמן ההוא („המליץ" משנת 1899 ואחרים). משמון רוזנבוים, העורך־דין והעסקן הציוני הנודע, המארגן העיקרי של ועידת ציוני רוסיה במינסק בשנת 1902, ביקר עוד בשנת 1899 בקלצק, ו„שם קיבלו את פניו בכבוד ואף מצא שם אוזן קשבת למדברותיו". נבחר אחר־כך ציר לקונגרסים הציוניים, וקיבל קולות רבים של בוחרים בקלצק ובסביבה.

קלצק הצטיינה באיסוף נדבות למען ענייי ארץ ישראל. „וראש הקהילה חשב לו לזכות מיוחדת שהוא גם נתמנה כ„גבאי דקלפי דארעא קדישא" והוא לא התבייש כלל לחזר ביחד עם השדרי"ם על הפתחים, אלא אדרבא, חשב לו זאת לכבוד".

ועל אחד מרבני קלצק גם מסופר, ש„היה הולך לישון באנפילאות ובנעלים, שאם משיח יבוא באותו לילה, יהיה הוא מבין הראשונים שיקבלו את פניו".

ימי ביכורי תנועת ביל"ו „עם עולם"

ימי פעולתו של יהושע ברזילי־אייזנשטאט למען אגודת „בני משה" והתחיה הציונית, מחזירים אותנו אל ימי ביכורי תנועת ביל"ו, ומלחמתו נגד תנועת „עם עולם", שעוררה לעבודת אדמה והגירה לאמריקה. הוא גלחם במגמה זו, ועזר לו אז גם הפובליציסט משה אייזמן, מחבר הספר „בפרוע פרעות בישראל". ביחוד ראה סכנה ברעיון שהביע אז ד"ר עמנואל מנדלשטם מקיוב, שצידד בזכות „עם עולם", כי בארצות הברית תוקם „מדינה עברית כסטייט נוסף של ארצות הברית" לפי תכניתו של מרדכי עמנואל נח.

מאיר טויבנהויז מספר בזכרונותיו:

„על קרקע קלצק נבט הזרע אשר נזרעו בלבבות על ידי יהושע אייזנשטאט־ברזילי. שתילי האהבה לציון ולקדשי האומה ברוח התחיה נטע בקלצק יהושע ברזילי, ומה שמחתי לראות כי שתילי אהבה אלה לציון נתנו תנובתם אצל ניסן קנטרוביץ ועוד צעירים מבני גילו. על צעירים אלה השפיעו דבריו וניסן קנטרוביץ פרץ בבכי".

„פעם — מספר מ. טויבנהויז — נסע יהושע ברזילי לעיר החוף האמבורג כדי להטיף שם לאלה הנוסעים לאמריקה, כי לא יסעו לשם כי אם שיסעו לאה"ק. עלינו לנסוע לארץ ישראל, כי שם יהיה כל אחד מאתנו תחת גפנו ותחת תאנתו. גם באמריקה צריך יהיה כל אחד לעמול הרבה עד שאדמתה תתן לו את יבולה, ולכן אחים יקרים תסעו־נא לארץ הקודש".

עברו שנתים מאז, ובבית המדרש בקלצק הופיע עוד מטיף אחד כמוהו והוא מיכאל הלפרין, קרובו של נוביץ, בעל אסמי בר ותבואה בכפר קאראצק הסמוך לקלצק. גם הוא הטיף לעליה לארץ בראיות מפרושי המלבי"ם, כי ימי הגאולה קרובים.

שני הקלצקאים נ„מרד הבלזויי"ם" נגד פקידות הברון

במערכה זו תפסו מקום חשוב „שני הניהיליסטים", כפי שכונו יהושע ברזילי וניסן קנטרוביץ בפי פקידי הברון. הם לא יכלו להסתכל בשויון נפש ליחסים של „פקידי הברון" לאכרים, והם עוררו אותם להתקוממות.

על כך מספר לנו פרטים מעניינים מ. טויבנהויז, שזה מקרוב הופיע ספר עליו מאת בנו אפרים בשם „בנתיב היחיד". הוא כותב:

„שני הקלצקאים מכונים בפי פקידי הברון „ניהיליסטים", כך הם נקראים גם בפי כל אלה הסובבים את הפקידים: המזכירים, גננים, משגיחים, רוכבים עגלונים, הרופאים הסניטרים וכו'.

כאשר הקלצקאי, ה„ניהיליסט" הרוסי, החליט כי יספר ברבים, למען ש„ידע העולם" מה שמתרחש פה באה"ק בין היחסים של פקידי הברון לאכרים, הרי כמובן זה בלבד „ניהיליזם", אך יהושע ברזילי כמו ניסן קנטרוביץ הם שניהם אנשים בעלי רגש, והם עשו כל מה שביכלתם למען להציל את אש המרד, ואם יהושע ברזילי לחם גם בכתב ובעטו — הרי לחם ניסן במעשיו, בלי כל פחד ומורך־לב ובלי להשוש מה יאמרו יוצאי משרתיו של הברון רוטשילד".

נ. קנטרוביץ עמל ויגע הרבה כדי למצוא את לחמו, שיוכל לפרנס את משפחתו. זמן־מה עבד בנמל יפו. הוא כמו ידידו הטוב מיכאל הלפרין נתפס לאידיאה של „כיבוש הים". שניהם היו חביבים מאד על האכרים, שידעו להעריכם, שהיו בעלי נשמות עדינות, ועמוקה ועזה היתה אמונתם בתחית העם העברי בארץ האבות.

מ. ט. מביא, אגב, עובדה מאלפת, כיצד יהושע ברזילי במסעו ברוסיה לאחר שובו מהארץ הטיף לתכנית מעניינת, והיא: תכנית להעברת כל העיירה קלצק לארץ ישראל.

הטפתו היתה בעיניהם של יהודי קלצק דמיונית ונשמעה באזניהם כדבר טירוף. הנה עולה השליח מארץ ישראל, יהושע ברזילי, על הבימה בבית הכנסת הגדול וקורא אל כל בני עירו לעזוב את עיירתם ולעלות לארץ ישראל.

אחריו בא בעל הזיות שני, והוא מיכאל הלפרין ואף הוא נושא דברו ברוח זו.

„רב העיר קלצק — כפי שמספר מ. טובנהויז — נשא בשבת הגדול באותו בית כנסת על אותה בימה דרשה, שבה שוחח על ענינא דיומא" ומעיר, דרך אגב — „היו לנו פה בעירנו בשנה זו שני שליחים מארץ ישראל „שני משוגעים"..."

אך היחידי שהטפה זו נכנסה ללבו היה ניסן קנטרוביץ, מאז לא מצא מנוחה לנפשו ונדר לעלות יחד עם משפחתו לארץ ישראל.

קנטרוביץ שולח „ברכת שנה טובה" מהפכנית מיפו לקלצק

כאשר אך בא ניסן לארץ ישראל, הוא נזדרז ושלח לקראת השנה החדשה ברכת שנה טובה על ידו, שנסע אז לרוסיה בשליחות אכרי הגליל העליון והתחתון.

מאיר טויבנהויז נתקבל בסבר פנים יפות על ידי רב העיירה, והוא מסר לו את הברכה כדי שיעבירנה לקרובי משפחתו. פתח הרב מקלצק את כתב־הברכה, והנה מצא בו דברי גנאי נגד הצאר ושלטונו:

„אֵין פְּדוּת וְאֵין יֵשַׁע
בָּאָרֶץ רוּסְיָא, מְקוֹם הָרֶשַׁע
שָׁם הָעָם נִרְמָס בְּסוּחָה
הָבָה נֵלְכָה עַם חֵלְכָה
וּפֹה בְּאַרְצֵנוּ נִמְצָא הַמְנוּחָה".

נפחד הרב מחרוזים אלה, שהיו בעיניו כ„מהפכה" כנגד ה:מלכות". והוא לא הניח לר' מאיר טויבנהויז לדרוש בבית הכנסת בקלצק ואף לא הרשה לו להתקשר עם גבאי בית הכנסת, שיאספו ב„קערות" בערב יום הכיפורים כספים לטובת אכרי הארץ.

*

בפרקי הזכרונות שרשמה לזכרון לבניה הישישה ליבה זלצר מרחובות, ילידת הכפר ליובינין הסמוך לעיירה קלצק, מתגלים לפנינו שרשי נשמתו ומקורות יניקתו של ניסן קנטרוביץ ומשפחתו ובהם חומר רב ומגוון על עובדי אדמה אלה, שהיו בניהם של „חטופים" — ה„קנטוניסטים".

„לא רחוק מקלצק כותבת חמדה (ליבה) זלצר — היו כמה כפרים: נאַהורנה, נאוויסאַלקע — „פלאַסקוביץ" וכו', כפי שהיו מכנים את גוש הכפרים, שבהם מצויים היו יהודים עובדי אדמה, אכרים, היו בכפרים אלה „מנין", שוחט לשחיטת עופות וגם „מלמד". כן מצויים היו „הולכי כפרים" (דאָרפס־גייער) מהעיירה קלצק הסמוכה, אך גם מעיירות רחוקות יותר.

בכפר הסמוך בולוניקה התגורר כפרי אחד „בר אוריין", שהיה מקבל את השבועון „המליץ" מפטרבורג, את הירחון הרוסי יהודי „וואסכוד" והירחון „רוסקאיא בוגאטסטוו". הולכי־הכפרים רגילים היו לבוא אליו ולשאוב ממנו חדשות, הוא מספר להם על הכתוב בעתונים, והם מפיצים אחר־כך את הידיעות ששמעו ממנו בכל הכפרים. בדרך כך ידעו היהודים, יושבי הכפרים את כל המתרחש במושבות ארץ־ישראל, כי ל„המליץ" היה אז כתב מיוחד הוא ר' מאיר טויבנהויז מצפת, שהיה רגיל לנסוע למושבות הגליל ולשלוח באופן קבוע כתבות ל„המליץ", וכן היה הבילוי־יי חיים חיסין שולח מכתבים ל„וואסכוד". עובדי האדמה היהודים, תושבי הכפרים ידעו גם באופן זה מכל המתרחש בעולם היהודי, לא פחות מתושבי קלצק.

בליובינין — ממשיכה חמדה (ליבה) זלצר — היתה אכסניה והולכי כפרים רגילים היו לבוא אלינו. הם היו מחזרים בכל הכפרים בסביבה: האַלאַוויטש, הלינקה, טיכצניטש, קריבושין, קפלנוביץ וגם במקומות מרוחקים כפלאטניצה, קאַשאַן—הורדק, קאַראַליטש, רובזוויטש והיו מרגישים עצמם כ„בני בית". אבי ואמי הכירו את כולם, כי הם היו מביאים כל שבוע צרכי חלב למכירה בקלצק, וכך הכירו את כל הסוחרים העשירים, סוחרי־התבואה, שהיו להם בקרב־תנו מחסנים לתבואותיהם.

בכלל היו היהודים הכפריים עובדי האדמה, כמשפחה אחת. כל אחד ידע את המתרחש אצל השני. כל הנערות היו חברות. ה„מלמדים" שהיו „מרביצים" תורה ל„מוחותיהם המגושמים" של הנערים — אלה „הלעיטו" תורה גם לנערות, וכך למדתי גם אני בנערי לכתוב ולקרוא עברית.

הנני נזכרת בהמיית לב בימים ההם. היו אלה הימים המאושרים ביותר בחיי. הנה אני מטיילת בין השדות ובין האילנות, והנה משחקת אני עם נערה במחבואים, — תענוגותיה של נערת כפר. ואני מלאה שמחת חיים.

אך הורי לא היו מרוצים, שאנו חיים מוקפים גויים בפינה נידחת. בימי החורף גם היה קשה מאוד לנסוע לקלצק, כי הדרכים היו משובשות והשלג מכסה את הכל. ואם היה הכרח לנסוע, נסענו בעגלת חורף בדרכים מושלגות ושדות שוממים.

ומה גדולה היתה שמחתנו כאשר הפשירו השלגים, ובאו לילות בהירים יותר. והנה מזדמן אצלנו בלילה סטיפן הרועה, והוא יודע יידיש כאחד מאתנו, כאח הוא לנו וכחבר והוא משמח אותנו.

והנה, הרועה הגוי, שופך את נפשו בשיר עממי ביידיש המביע געגועים לציון.

— געפלויגן, געפלויגן ס'גילדענע פויגעלע
געפלויגן איבערן גרויסן ים.
אַ פויגעלע פויגעלע צי געווען ביזטו אין ציון?
מיין טייערער פויגעלע צי געווען ביזטו אין ירושלים?

בארץ ישראל לא שרו עוד שירים אלה, חדשים באו במקומם, כגון:

על כנפי יונה נעלה להרי יהודה,
נרימה פעמינו
טוסו אחים טוסו
לארץ הורתנו!

בארץ ישראל שרו הכפריים שעלו גם שיר זה:

עזבנו כפרינו, עזבנו אדמתנו
עלינו לארץ אבות
להפרות פה את האדמה
לבנות פה את החרבות

והרי אייגרת לאמא:

טראַכט ניט, ווייַן ניט טייערע מאַמע,
גאָט וועט אונז געבן דאָ קראַפט און גליק,
פרייד ביי דער אַרבעט פון אונזער ערד
— חושו אחים חושו, טושו אחים טושו
לארץ אבותינו!

זכרונות רבי־עניין מספר מנדל מ כ ט י ר. על היחסים בין יהודי הכפרים, עובדי האדמה לבין תושבי קלצק והעיירות הסמוכות. לפי תיאוריו היו יחסים אלה מצויינים, ובין אנשי קלצק לא פשטו הדעות הקדומות על ה„ישובניקים" הכפריים ולא הלעיגו עליהם. אך לדברי ליובה זלצר לא הגיעו בכל זאת היחסים הטובים כדי חיתון אלא לעתים נדירות. נער כפרי, עובד אדמה, לא חיבב את הנערות העירוניות המתהדרות בידיעותיהן. ואם ביקש יהודי כפרי עשיר לקחת חתן עילוי לבתו, היה נוסע לראש הישיבה, שיבחר לה חתן מבין תלמידי הישיבה המצויינים, והיה מתפאר בו בכפר, אך על הרוב לא עלו נישואים כאלה יפה.

ניסן קנטרוביץ עולה מקלצק לארץ ישראל

עצובים פרטי תולדותיו של העולה ניסן קנטרוביץ לארץ־ישראל. חבלי ההסתגלות שלו ושל אשתו סימקה, קשים היו.

„אוצר־אהבה בלתי־נדלה היה בו כותב עליו משה סמילנסקי — מפיו היתה נשמעת תמיד נעימת תמיד דוהיא ספוגה אורה, אהבה ותקוה, היתה זו נעימת חדוות אמונתו המוצקה שהאירה את חייו הקשים".

אך דרך על סף הארץ והוא מנשק את רגבי אדמתה „בפראות כזו, שכמוה לא ראיתי מעודי".

„אודה — מעיר ידידו ורעו ר' מאיר — כי היתה נשיקה פראית זו לא פרי געגועים וכיסופים בלבד לארה"ק, אלא גם אהבת איכר מדורי דורות לאם־האדמה.

יש דברים שהם מושרשים עמוק־עמוק בלב האומה והם לו מורשה מאבותיו, ימשם הם זורחים לו ומרעיפים לו זיו, ויש שעות של גילוי והן גזוזות במצולות־הלב. היתה זו שעת־גילוי בחייו של ניסן קנטרוביץ, גם הייתי על קרובי זה שבא מן העיירה קלצק לארצנו וכשהלכתי אחריכן יחד עם רעייתו סימקה ועם ניסן ואני מסתכל ורואה איך הוא מרים לאטו את פניו למרומים, ואני מסתכל בעיניו והן יוקדות בחדוות־ילד, ואחר־כך כאשר ניסן נעשה לאכר, העובד אדמה באה"ק והוא מאושר בחייו".

אך לא זמן רב, וימים קשים ומרים פקדו אותם. הילדה הקטנה רעבה. ניסן מהלך ברחובותיה של יפו, מחפש כל מיני עבודות ואינו

משיג. באחד הימים גוועה ילדתו לעיני האם, גוועה במלים:

— אַ שטיקעלע ברויט, פרוסת לחם — כלומר: גוועה מרעב.

אחר במקומו של ניסקה היה בוודאי מאבד את שווי־משקלו הנפשי והיה מאבד את אמונתו. לא כן ניסן.

ואף נתרחש לו אז נס. הוא קיבל עבודה בנמל יפו. יהודי יחידי היה בין הערבים מ„מבכריה", ואף כי לא ידע לדבר עמהם, כי לא הבין ערבית היה מתערב בקהלם, ומבעד לאופק הים קסמה לו לניסן האד־מה, הוא שואף להתנחלות, וכאשר נזדמנה לו עבודה אצל אחד מאכרי ראשון־לציון — הוא עובר לשם.

ראיונו של ד"ר הרצל בקושטא הלהיב את דמיון הכפריים שבסביבות קלצק

דמותו של ד"ר הרצל, הלהיבה את דמיונם של הכפריים, בסביב־תנו — מספר מנדל מכטיר: „לציונות — כותב הוא — היה אז ברק של הוד־מלכות".

כשהיו מגיעות לכפרים הידיעות על פגישותיו של הרצל עם השולטן בקושטא ועם הקיסר ווילהלם בירושלים, צהלו האנשים והיו שדמעות זלגו מעיניהם, דמעות גיל.

בהתלהבות מקבלים היו את פניו של יהושע ברזילי — שהיה בא אליהם ומספר להם על חיי האכרים ביהודה והגליל.

„מנוחה ונחלה" ברחובות

פרשת „המנוחה והנחלה", שאליה הגיע ניסן קנטורוביץ ברחובות היא אפיינית להתיישבות בארץ לפני ששים שנה.

היה זה בשנת תרנ"א כאשר התחילה התיישבותם של הבונים הראשונים על הגבעה השוממה; ניסן קנטורוביץ הוא המוביל את עגלת האבנים הראשונה לבניית הבתים הראשונים על גבעה זו, ולאט לאט נבנים והולכים פה בתים קטנים לבנים והם עטורים גינות — כבר ניכרו הניצנים הראשונים של המושבה רחובות של היום. במשעולי הבראשית מהלכים ניסן קנטורוביץ ואשתו סימקה, והם זוהרים משמחה עם רבוי הבתים והפרדסים.

עד מהרה נולד להם בן, הבן הראשון של המושבה רחובות, והם קוראים אותו „רחביה" *, על שם המושבה.

כאחוז חלום מתהלך ניסקה ברחובות. יהודים מפולין ורוסיה באים ומתאחזים פה על הקרקע, והוא עצמו מתכוון להכות שורש במושבה, ומפזם לעצמו:

עָלִינוּ, עָלִינוּ
לְשָׁדוֹת וּלְכָרְמִים עָלִינוּ,
פֹּה כְּבָר חָרַשְׁנוּ
שָׁם כְּבָר זָרַעְנוּ,
אַךְ עוֹד לֹא קָצַרְנוּ".

ניסקה וגם חברו הטוב נח־קה שפיר, שכינה עצמו „בר־נש" — היו שניהם מתחרים בחיבור שירי־מחרשה ושירים אחרים בשביל האכרים ביהודה.

נח־קה חיבר את הפזמון המפורסם „יח־חי־לי־לי, יע־מע־לילי", שהפועלים שרו במשך שנים רבות, וניסקה חיבר שירים גם בשביל הפועלים התימנים שעבדו עבודות אדמה ואחר כך נאחזו באדמת רחובות.

אך הנה פרצה מלחמת העולם הראשונה. ניסן קנטורוביץ נתמנה על ידי הועד כ„מוכתר" של המושבה רחובות. הוא,שידע היטב לדבר ערבית, התאים ביותר לכהונה זו. ואמנם, היה זה מחזה מרהיב — בן־קלצק זה יושב בערבים בחצרו וסביבו בידואים, סוסותיהם קשורות אל העצים שבחצר, והם מתדיינים עם ה„מוכתר" של המושבה רחובות. בן קלצק מפשר בין שני שבטים של בידואים, ואמנם הוא מניח דעתם בתבונה.

אך כל חכמתו לא עמדה לו בפני ג'מאל פחה הערץ, שלא סבל את ה„מוכתר" הזה של המושבה, המתערב יותר מדי במריבותיהם של הבידואים, ואף הוציאו את דיבתו, כי הוא מסתיר „פאַראַרים" (בורחים ומשתמטים מן הצבא) בביתו. יום אחד קראוהו מרחובות לירושלים, והודיעו לו, שהוא אסור בטעם ג'מל פחה — ומשם נשלח תחת משמר של צבא לדמשק. אך אף במאסרו לא עזבה אותו עליצות־רוחו, והוא היה מחבר גם שם שירים עליזים שנתחבבו על האסירים ובכללם אסירי ניל"י.

ניסן קנטורוביץ נפטר ברחובות בי"ח אדר תש"א (17.3.1941). במותו נעלמה מבמת־חיינו אישיות תוססת מעולי קלצק שהפרו בחלבם ובדמם את ארצנו.

בלוויתו השתתפו רבים ממוקיריו, ואחד הסופדים לו ציין, כי בשעת יציאת נשמתו נגהו פניו ומפיו יצא הדיבור: — טוב היה לי, כי נתתי נפשי בעד ארצנו!

נחמיה איזראעליט (ישראלית) / משפחת איזראעליט

פחח־תקוה

הרב שמחה יהודה לייב

א ציב בזה יד וזכר לבני משפחת איזראעליט בסוכליטש שליד קלצק, תפארת אדם שעל חלק מהם עלה הכורת.

בני משפחה זו התגאו מאוד ביחוס־האבות, כי היו צאצאיהם של עשרים ושש דורות רבנים גדולי תורה. מצד האב — ממשפחת ר' אביגדור מפינסק, הנודע במלחמתו עם הרב ר' שניאור זלמן מלאדי, בעל ה„תניא", ומצד האם — להגאון ר' דוד טוביה (טבלה) ממינסק, אף הוא נודע בהתנגדותו לחסידות.

חייהם ופעולותיהם של אבות המשפחה רקומים היו בתורה, וכל אחד מהם חיבר ספרים בהלכה במשך למעלה ממאה שנה. מאז ימי צמיחתה של החסידות החב"דית היתה משפחה זו מבצר להתנגדות.

והנה, סבי, נכדו של ר' אביגדור מפינסק שאף נקרא על שמו, היה כפירצה בחומתו של מבצר זה, כי הוא נהפך לחסיד נלהב, ובדרכו הלך גם אבי זצ"ל, הרב ר' שמחה יהודה לייב איזראעליט, (עיין במדור „קלצק התורנית־רבנית". המער').

מתוך ערפלי ילדותי עולה דמותו של אבי, שביתו היה ספוג תורה וחסידות, חכמת חיים ואהבת ישראל.

דמות מקורית היה. בנעוריו גלָה למקום תורה, למד בישיבות וולוז'ין ומיר. שקד גם על לימודי לשונות, וידע היטב רוסית, גרמנית ופולנית, אף התבלט בכשרונותיו הרבגוניים ובהגיונו, בפקחותו ובישרו.

אבי סירב לקבל על עצמו את עול הרבנות ובחר להתפרנס מחכירת אחוזת סוכליטש מהנסיך רדז'ויויל.

* נפטר באייר תש"ט, בגיל ס"ט.

מסביב לחכירה זו התחיל סכסוך עוד בשנת 1901 בין אבי לבין אחד מהפקידים שהוציא לעז שאין אבי מנהל את ענייני האחוזה הנסיך רדז׳יוויל. והנה נתכבד באחד הימים בביקורו של הנסיך, שלא הודיע קודם על בואו. בזמן בואו היה אבי באמצע התפילה, אך המשיך בה, והנסיך אנוס היה להמתין בסבלנות עד לסופה.

בגמר התפילה אמר אבא לרדז׳ויויל: עד עתה הייתי בשרותו של הקדוש־ברוך־הוא, אך מעתה הנני לשרותך!

עמידתו המכובדת של אבא עוררה התפעלותו של הנסיך הפולני. החכירה נשארה בידו.

בדרך כלל לא טיפל אבי בענייני הציבור, אך היו מקרים שבעל כרחו הטיל על עצמו תפקידי ציבור. כאשר אחד מתושבי העיירה קלצק חכר את ה„טשסקה" (מכס של הבשר) בניגוד לרצון הקהילה, התערב אבי בדבר. והיו עוד מקרים דומים.

אבי חבר כ„אגודת האלף" של המושבה עין זיתים בגליל העליון

עוד בסוף המאה שעברה, משהופיע ד״ר הרצל על במת הציבוריות היהודית, הושפע אבי מהרעיון הלאומי.

באותו זמן ניכרה התעוררות ציונית חזקה במינסק וסביבתה לרגל „אגודת האלף". ור׳ מאיר טויבנהויז איש צפת * בא בימים ההם גם לקלצק להטיף להתיישבות של אלף משפחות מרוסיה בגליל העליון. לאבי קסם הרעיון, אך לאחר שעלה לארץ בחר לקנות נחלה בפתח־תקוה לשם נטיעת פרדס.

הוא בחר במושבה זו, הואיל ושם כבר גרו דודו ר׳ דוד איזאעליט ובני משפחתו, בניו ראובן, נתן ואף בנותיו רבקה ורחל. העבודה בנטיעת הפרדס נמסרה לדודו דוד.

לאחר שדודו זה הודיע לו, כי הפרדס כבר מביא פירות ומשפחתנו תוכל להתפרנס ממנו, עלינו לארץ — אמא ז״ל, אחותי צפורה, אחי יונה ואני, כותב הטורים האלה. זה היה בשנת תרע״ג (1913). אבא נשאר עוד בחוץ־לארץ ורק בחורף שנת תרע״ד 1914 עלה לארץ, (בין ביקורו הראשון בארץ לביקורו זה להשתקע, היה כמה פעמים בארץ).

אף לאחר עלותו והתנחלותו בפתח־תקוה המשיך אבי ז״ל בדרכו, והיה צמוד לאהלה של תורה. מחונן בכוח של מסבירות, היה מגיד שיעורים בגמרא בפני לומדי תורה, ושיעוריו היקנו לו פרסום בשקדנותו והתמדתו בלימוד היה מופת לרבים. בעל נפש עדינה וטוהר מידות.

כמו בסוכליטש כן גם בפתח־תקוה היה מעורה בין הבריות, איש רעים, וביתו פתוח לרבים. אמא ז״ל היתה עקרת הבית והיא, שרגילה היתה לנהל את העסקים עוד בחוץ־לארץ, איפשרה לאבי התעסקותו בתורה. לאחר פטירת אבי בשנת תרע״ו המשיכה בניהול המשק.

דוד איזראעליט — מבוניה הראשונים של פתח־תקוה

ראשית פעולתו בתקופת עלית הביל״ויים.

הוא היה אז, בשנות השמונים, כבן עשרים וחמש, עזב את קלצק ועבר לאחוזת אחיו אביגדור בסוכליטש שליד קלצק, חוכר אצל הנסיך רדז׳ויויל. הוא עלה בראשונה לארץ עוד בשנת תרמ״א (1881), ואחרי שתר את הארץ לארכה ולרחבה בא לפתח־תקוה, והיא

* ראה בספר „בנתיב היחיד", חיי חולם ולוחם מאת אפרים טויבנהויז, בפרק „עין זיתים", עמ׳ 162—165.

אז בעצם בניינה וקנה שם שתי חלקות אדמה (75 דונם כל חלקה). חזר לסוכליטש במגמה להביא לפתח תקוה גם את אחיו אביגדור, אך האח לא הסכים לעלות לארץ, ואז עלה הוא בעצמו, לאחר שמכר את ביתו בקלצק, ונשתקע ביהודיה (יהוד). בשנת תרמ״ד.

לא יצא זמן רב והוא חלה קשה בקדחת צהובה. לא נתייאש, ולאחר החלמתו חזר לעיר מגוריו, חיסל עסקיו ורכושו וחזר לפתח־תקוה עם אשתו, שני בניו וחמש בנותיו — והקדיש חייו לעבודת האדמה.

דוד איזראעליט גילה אומץ־רוח בימים הראשונים והקשים של ההיאחזות, ולא אחת עמד יחד עם סנדר חדאד, מראשוני השומרים, על משמר הגנת החיים והרכוש. לימים עזרו לו בעבודתו החקלאית בניו הגדולים ראובן, נתן ואף בנותיו רבקה (אשת שבתי לוי — כולם כבר בעולם האמת. שהצטיין במסירותו ואומץ לבו. דוד איזראעליט נבחר לחבר ועד המושבה מיד בשנה הראשונה להתיישבותו שם, ושימש מופת לרבים בחלוציותו.

נאמן המסורת, אך כאשר חייב המצב להגן בנשק ביד על המושבה לא היסס להתייצב למערכה גם בשבת יחד עם יהושע שטמפר רב ואחרים. שמירת כבוד האומה דוחה שבת.

מעשה שהיה כך היה:

ערביי הכפר מלבס, שנאלצו לעזבו, ערכו התנפלויות רבות על המושבה. ופעם, בשבת, כאשר אנשי המושבה נתכנסו לתפילתם, התנפלו על המושבה. המתיישבים, מיהרו להפסיק את תפילתם, פשטו טליותיהם ואחזו בנשק. היו שחששו לחילול השבת, אך ר׳ דוד איזראעליט ור׳ יהושע שטמפר, הפסיקו מיד את התפילה, וכאשר נשמעו היריות נטלו רוביהם והזעיקו עמם את כל המתפללים. ור׳ דוד איזראעליט ופעולתו כחבר ועד המושבה זכתה להערכה רבה. הוא שימש מדריך לבני המושבה בעבודת הנטיעות, ולאחר שהברון רוטשילד קיבל תחת חסותו כמה מאכרי פתח תקוה, נמנה אף הוא ביניהם. גם פקידי הברון העריכו מאוד את עבודתו. נפטר בי״ד תשרי תרע״ז.

*

להלן תעודה מתקופת חיבת ציון, הזורעת אור על דמותו של דוד איזראעליט.

כותב המכתב, ר׳ שמואל יוסף פין, הוא מראשוני מנהיגי חובבי ציון ברוסיה ובוילנה, ור׳ לייב קליוואנסקי, הוא מנכ״בדי חשובי פעיליה בקובנה.

המדובר הוא ברעיון שעלה אז בתנועה לשגר משלחת לארץ ישראל מטעם חובבי ציון ברוסיה, לבחון את מצבן של המושבות הראשונות, כדי לעמוד על הדרכים לעזור להן. הכותב מעלה את מועמדותו של דוד איזראעליט כחבר המשלחת, הראוי מצד סגולותיו האישיות ובקיאותו לשמש בה חבר.

ב״ה אור ליום כ״ד אדר התרמ״ה פה ווילנא יע״א כבוד ידידינו הרב החכם השלם, הנכבד מוהר״ר ליב קליוואנסקי נ״י.

יהי שלום בחילו.

בתשובה על מכתבו מיום כ״א דנא הנני לאמר למעלתו, כי כדעתו כן דעתי גם אני, וקצת מזה רמזתי במכתבי לידידנו הנדיב וויסאצקי, בהגישי לו רגשי תודתי על נדבתו הגדולה אמרתי עם הספר, שמהראוי והנכון לצרף עוד איש אחד שלישי להמלאכות, איש נבון דבר יודע הליכות הארץ ותכונות הקולוניסטון והוא ר׳ דוד איזראעליט מקלצק, אשר רבות דברו עליו טובות יודעיו ומכיריו כפי המכתב מוארשא אשר בלי ספק הגיעה העתקתו גם לרומע״ל.

והנה במכתבי הנ״ל לה׳ וויסאצקי, כי יעשה דרכו דרך ביאלא־סטאק ולכבודו יבואו לשם ליום בואו איזה מחברינו המוסמכים

להתיישב בדבר המלאכות ולעשות להם פראגראם. אשר על כן אני מוצא עוז בנפשי להעיר את אוזן מעלתו ולעוררו להיות נכון לבוא ליום המועד לביאלאסטאק. וכזאת הנני כותב גם כן לידידנו הנכון ה׳ שליט לבקשו, כי יבא גם הוא לשם ליום המועד. ואנוכי תקותי שיהיה ה׳ בעזרי לבוא לשם, ומטובו יהיה להשיבני בהקדם האפשרי הסכמת דעתו למען אוכל להודיע מזה להגאב״ד מביאליסטאק והוא יקבל עליו להודיע לכל הנכונים להועד את יום המועד. ובהיותנו יחד בביאליסטאק נטכס עצה בדבר המלאכות בכלל, ובפרט מי הוא השלישי אשר יחבר אל המלאכות אם ה׳ אלטשולער או ה׳ איזראעליט, ואין ספק כי הגביר וויסאצקי לא יתנגד לדעת חבריו המרובים. ושלום.

ידידו ומוקירו
שמואל יוסף פין

*

היה מבין 28 אכרי פתח־תקוה שנלקחו תחת חסות הברון רוטשילד, והתמסר במיוחד לענף המטעים, גידול הדרים, שקדים, זיתים ומטעים אחרים.

איש משכיל, חרוץ ומסודר, היה עד מהרה מומחה למטעים והדרים ועזר למתיישבים האחרים. רבים היו פונים אליו בבקשת עזרה והדרכה. מטעיו היו ידועים כמטעים למופת, שיטות הנטיעה והעבוד שלו היו באותו זמן בחזקת שם דבר, — „על פי נוסח איזראעליט״ היתה אימרה שגורה בפי כל באותם הימים.

עם בחירתו של ועד המושבה הראשון בפתח־תקוה, נבחר דוד איזראעליט לחבר הועד — והקדיש זמן רב, מסירות ולהט לעבודתו הצבורית.

ועם זה מצא זמן בשעות הפנאי לכתוב שירים, החדורים אהבת הטבע ועבודת האדמה וכיסופי תקומת ישראל.

נפטר ביי״ד תשרי שנת תרע״ז בתל־אביב, והובא לקברות בבית העלמין הישן ברחוב טרומפלדור בתל־אביב.

אלימלך איזראעליט

לא לעיצוב דמותו נועדה רשימה זו, אלא לצירוף קווים בודדים, להצבת ציון לחלוץ־בונה זה מבני משפחת איזראעליט, שרשמה דף מפואר בתולדות פתח־תקוה.

אלימלך איזראעליט מסתופף בצל השכחה, בעוד שדוד איזראעליט מבוניה הראשונים של פתח־תקוה, זכה להיפקד בספרו של יעקב יערי פולסקין ובספר היובל של פתח־תקוה. אלימלך היה מחלוציה־בוניה של קסטינה, ואף חיבר חוברת על תולדותיה.

מהדמויות המעניינות של עולי קלצק הראשונים, ושעלו לארץ עוד לפני כחמשים שנה. מחיבוריו ראוי לציין את „זכרון לראשונים ולאחרונים (יפו תרע״ד, 48 עמודים), „הפרידה ירושלים״ (74 עמודים) וקסטינה, (יפו, תרע״ב).

מהמטיפים לציונות דתית. מאז הפרעות ברוסיה בשנות השמונים נטש את עסקיו, והתמסר לפעולה ציונית. היה בעל לב סוער. בבקי־ אותו הרבה בתורה ובסגולותיו קנה לבבות רבים. עם עלייתו לארץ התיישב בקסטינה שכתב את תולדותיה.

שמח לגידול הישוב, ובתוספת של כל נקודה חקלאית ראה התגשמות. משאת נפשו מאז ימי נעוריו „כה יקר לי כתב — כל רגב מרגבי אדמת הקודש, כל רגב אדמה שבנינו נוגעים בו בעמל ובמסירות נפש״.

בעבודת האכר והפועל, החורש והנוטע, סוקל האבנים ומייבש הביצות, ראה קיום חלום מלכות ישראל. זכרו לברכה.

ד״ר חיים איזראעליט (יזרעאלי)

ד״ר חיים איזראעליט (יזרעאלי) היה אחת מדמויות־הפאר של משפחת איזראעליט. הבכור במשפחה.

נולד ב־1881 בקלצק, וימי נעוריו עברו עליו בסוכליטש.

חייו ופעולותיו רקומים באהבת התורה והמדע. עוד בימי נעוריו הצטיין כעילוי, ובהיותו בן 15 שנה שלחו אביו לישיבת טאלו, ושם נמנה עם בחירי התלמידים בחריפותו, בבקיאותו וכוח זכרונו. ואולם בישיבה נתפס להשכלה, ופעם, בשובו הביתה לחגים, הוא מודיע לאביו, כי לא יחזור לישיבה, כי בדעתו להשתלם בלימודי חול. אמר ועשה. עבר למינסק וכאשר אביו הלמדן, שקיווה לראותו רב וגאון בישראל מסרב לתמוך בו, הוא מפרנס עצמו בשיעורים פרטיים. לומד שם בגימנסיה, ואחר כך הוא נוסע לברלין ומשתלם ברפואה, אף כאן הוא מצטיין בין תלמידי האוניברסיטה, ומוריו ביניהם המלומד הנודע פרופ׳ פ ל י י ש ר קירבוהו מאוד.

בשנת 1909 הוא חוזר לרוסיה, ובפרוץ מלחמת העולם הראשונה הוא מגוייס לצבא הרוסי כרופא בחזית, ווזכה באותות הצטיינות. אחר־כך מתיישב בעיר סאַרני (וולין), מתמסר לעבודה ציבורית וציונית ומתחבב על האוכלוסיה.

מאז הצהרת בלפור נתונים כל מעייניו לציונות. בשנת 1922 הוא עולה לארץ, שוהה רק זמן קצר אצל הוריו בפתח־תקוה ועובר לעבוד כרופא ברמלה, גם ניסה לארגן את חיי הקהילה היהודית שמנתה אז רק כשלושים בתי־אב.

בשנת 1923, הוא עובר לעזה ושם הוא פועל הרבה לקירוב לבבות בין הערבים והיהודים — מושיט מיטב עזרתו גם לערבים — אך סופו שהם מקפחים את חייו.

לבו פתוח לכל אדם באשר הוא אדם, ושנה אחרי כן, בשנת 1924, כשהוא עובר לפעול כרופא בבאר טוביה הוא מתמסר להושטת עזרה רפואית לכפרים הערבים בסביבה. מעשיו בשטח הרפואי מוציאות לו פרסום בקרב חוגים רחבים של האוכלוסיה הערבית, ומקרוב ומרחוק באים הם אליו לבקש עזרה רפואית.

והנה פרצו מאורעות אב תרפ״ט. ד״ר איזראעליט (יזרעאלי) פעיל בהגנה, שהוא עומד בראשה, אך עוד בימים הראשונים של המאורעות פוגע בו כדור־מרצחים, והוא נפל חלל.

נפל כגבור בעמדו על משמר כבוד האומה ועתידה.

יעקב קנטורוביץ / ראשוני משפחת האדמה

הודי קלצק חדורים היו רוח תורה ושומרי דת, „מתקני חצות" ששם „ירושלים וציון" לא מש מפיהם בכל תפילה מתפילותיהם, כשהם מכוונים פניהם ורגשותיהם למזרח ולירושלים. כל מי שביקר בקלצק בבתי הכנסיות בימי תשעה באב הרגיש בכאב ושמע האנחות העמוקות וראה הדמעות בקריאת ה„איכה", כשכל ישותם של המתפללים צער החורבן. עולמם הרוחני של יהודי קלצק קשור היה קשר רוחני הדוק עם ירושלים דמעלה מזה ובדלות המנותלת ששררה אז בין יהודי ליטא, שהטבע והפרנסה לא פינקו אותם, שלחם לבן היה ניתן לחולי קיבה וזנב של דג מלוח ולחם טבול ב„לוק" (מים מלוחים וצחובים מחבית של דגים מלוחים) שימשו לסעודה משביעה ומזה. ושני גורמים אלה ליבו את כיסופי ציון. באורח מוחשי יותר נתרקם חלום שיבת ציון ועבודתה החקלאית ממש בארץ הקדושה בלב ה„ישובניקים", היהודים שחכרו מהפריצים שבסביבה חלקות שונות, לשם עיבוד החלב או ענף חקלאי מסויים. יהודים אלה חיו בשני עולמות — עולם חמרי ורוחני הקשור בבתי־הכנסיות ועבודת ה'.

משהתקרבו החגים, וביחוד הימים הנוראים, מגיעות היו העגלות מלאות פרי האדמה, ועמן הדודים ניסן, ליפא * יהודים גבוהי קומה בעלי זקנים מדובללים וכפות ידים גדולות מיובלות, לבושים בבגדי אכרים פשוטים ונעולים מגפים כשריח השדה נודף מהם וממשפחו־תיהם. באיזה עונג מסתכלים היינו בהורדת המטען מעגלותיהם שהכילו אווזים מפוטמים, תרנגולות, כדי שמנת, „גומלקות" (גבינה מלוחה שמנה וקשה בצורת משולש) — שהיה מאכל אהוב על כולנו במשך חדשי החורף, וכל שהיתה הגבינה קשה יותר במשך הזמן כן היתה טעימה יותר. שקי תפוחי אדמה, בצלים, שום ושקי פירות שהחשובים שבהם נחשבו „תפוחי אנטונובקה" בעלי הריח המגרה, שזיפי הונגריה המאורכים שגרעיניהם נפרדי מבשר הפרי בפתיחתם. הילדים עזרו באיחסון כל הטוב במחסן העץ, בהזנת העופות ובעלי־החיים — דבר שגרם שמחה מיוחדת והביא מריח השדה במעוננו. לאחר שנחו האורחים מעט וספרו בחטיפה על אשר התרחש אצלם מאז בקורם האחרון אצלנו — נטל כל אחד תחת שחיו חבילה של לבנים, ופנה אל „מרחץ הזיעה", משאת נפשם אחרי תקופה לא קצרה של עבודת „בזיעת אפיך", כדי להיטהר לקראת ה„ימים הנוראים". בבואם לבית־הכנסת השתדלו שלא להפסיד מלה מהתפילות — התפללו בדבקות ברצותם לכפר בזה על ביטול התורה שנטרדו ממנה בעבודת האדמה המפרכת את הגוף והנשמה.

באותה תקופה כבר חדרו גם לפנות הנידחות ביותר שמועות על „חובבי־ציון" ועולים לציון, וכל אחד הוסיף עליהן מכוח דמיונו וגעגועיו. השמועות הללו היו תוכן השיחות שהתנהלו אז בבתי הכנסת ובזמן סעודת החג, וכשדיברו בארץ־ישראל נוצצו עיני כל המסובים. זכה אחד במכתב „משם" מקרוביו, היה זה נושא להתעניינות הרבים, וכל אנשי הסביבה מיהרו לבקר את המקבל, כדי לראות במו עיניהם את פיסת הנייר שבא משם! ובנו עליו תלי תלים של גרסות והשערות. זכורני, כיצד ה„ליפות" וה„ניסנים" מתעניינים היו בכל פרט ופרט על ארץ־ישראל ששמעו בבית הורי. התלחשו אז, שהדוד ניסן ואחיו ובני משפחתו עומדים לתת גט פטורין לגולה ולעלות לארץ, שבה „פורחים האתרוגים ואפשר לסחור בצמוקים ובשקדים". בדרכם מרוסיה הלבנה לחוף הים השחור, בדרכי התחבורה של התקופה ההיא, לא חסרו הרפתקאות, אך מי שם לב לקטנות כאלה במסע למטרה הנעלה? — באודיסה גרים היו ב„מולדבנקה", אצל הדודה פייגה שנשואה היתה להרש בלוך, יהודי ענק בעל זקן כפול כשל גנרל מתקופת קוטוזוב... עד שסודר ענין הנסיעה, עסק ניסן במקצת בפרקמטיה ואף הצליח. וכאשר נתעוררו פקפוקים וידידיו וחבריו של ניסן התנגדו לנסיעתו של הדוד עם ילדיו הקטנים לארץ השוממה — כל טענותיהם התנפצו בקיר בהתנגדות עזה ביחוד מצד רעייתו, שימקה.

בדרכם באניה, נזדמנו עם שני חובבי־ציון שנסעו לתור את הארץ ולבחון אפשרות השתקעותם בה. הם הציעו לסייע למשפחה להגר על חשבונם לאוסטרליה, ארץ הפרנסה, ובינתיים — אמרו — יבואו לארץ ישראל רווקים צעירים שיחיו את השממה ויפתחו את הארץ, „ואתם תספיקו במשך הזמן לחנך שם את ילדיכם ולהתעשר ואז תשובו..." האב התחיל נוטה במקצת להצעתם, אך האשה סירבה בכל תוקף. אמרה לבעלה ניסן: „אם רצונך בכך, סע למקום שלבך משך אותך — אבל אני וילדי מקומי בארץ ישראל, בתקוה ואמונה כי לא נמות כי אם חיה נחיה!"

בבואם לארץ סדרו את בנם בכורם שמואל דוד כתלמיד במקוה ישראל, ואת אחיו אברהם יעקב ודוד בתלמוד תורה ביפו. המשפחה נכנסה לגור בצריף־מרתף שנבנה מפחי־נפט חלודים על חוף ימה של יפו ונתפרנסה בצנון ובפרי ג'ומאס ** שצמחו בסביבה. בצריף הזה מתה בתם, בת השבע מרעב. על אף כל אלה לא מעלה שימקה בתרומה ששולחה היתה לעניי ירושלים, ופעם בדרכה כשליח מצוה לירושלים, נטפל אליה מלשין, שדרש ממנה „דמי בעל יחרץ" בסך מג'דיה ואם לאו — הוא ימסור אותה לרשות, כעולה שכבר עברו עליה שלושת החדשים המותרים בישיבה בארץ לבעלי ה„פתקה האדומה".

ניסן ואחיו אבא עבדו באותו זמן בים, בפירוק הגרוטאות של אניה שטבעה. לימי שבת וחגים חזרים היו ליפו, בהביאם קצת כסף לקנית מזון למשפחה שסבלה חרפת רעב שקצר גם את חייה של הבת השניה כשנה להולדתה.

לעולים האשכנזים החדשים שנאחזו אז בואדי חנין חסרו מתפללים למנין, וכשהרב נפתלי הרץ נתן לניסן מכתב המלצה, המעיד עליו כעל בן כפר ומוכשר לעבודות חקלאיות אל ראובן לרר מייסדה של נס־ציונה — הוא עבר למקום החדש. לא היה ביכולתו של לרר לספק לו דירה ועבודה, והוא מצדו המליץ עליו לפני פרדסן ערבי שהמציא לו עבודה וגם קורת גג בפרדסו, בין ראשון לציון לואדי חנין. סימקה מלקטת היתה זרדים וענפים בסביבה לצורך אפייה לחם, ומהוסר שק היתה משתמשת במטפחת החג שהביאה עמה מרוסיה. בעד עבודתו בפרדס מזריחה השמש עד שקיעתה היה ניסן מקבל בישליק ושתי פתות, שלא היה נוגע בהן במשך יום עבודתו, והיה מביאן הביתה בשלמותן לכלכלת כל בני המשפחה.

בינתיים התחילו בבנינה של ראשון לציון, והאדמיניסטרטור בלוך הרשה לגור בה רק לרווקים שבין אנשי החוץ. ניסן נכנס לעבודת הבנין והשמירה. תודות לכשרו הגופני ואהבתו לעבודה הצטיין בהן, ובעיקר בכל העבודות הקשורות באדמה. בראשון נולד לסימקה בנה נחמיה, שהיה ראשון ילדי הפועלים בראשון לציון. המשפחה נתנסתה בכל קשיי העולים בתקופה הראשונה בתולדות הישוב החדש.

לימים התחיל בניינה של המושבה רחבות. לצורך הבטחון מקימים היו בנין אחד ליד משנהו, במרחק שבו אפשר היה לשמוע באופן ברור ומובן קריאה להצלה, כשהקורא והשומע מכוסים בשמיכות על פניהם. כשעמדו כבר קירות בנין המשפחה ברחובות על כנם, נזדרזה סימקה ואספה מטלטלי הדלים וצאצאיה על חמור, ועברה למקום משכנה החדש, מבלי להתחשב בכך שהדירה טרם

* השמות ניסן וליפא שהיו נפוצים בין הישוב'ניקים מעידים, שגם שמו־תיהם קשורים בטבע: ניסן חודש הפריחה וליפא, שם עץ ביערות ליטא.

** שקמה.

נגמרה והיא מחוסרת גז מפני הגשמים המתקרבים. כשעברה את סף ביתה הבלתי־מוגמר הכריזה: „זה ביתי ומכאן לא יזיזוני כל גשמי זעף ורוחות השמים". וכשהתחילו מטרות זעם לשטוף בדירתה, מכסה היתה את משכב ילדיה בסמרטוטים ובלוחות, כשהמגולה מרובה על המכוסה, והגשם דולף על דיירי הבית שקיבלו את כל יסורי ההסתגלות באהבה וברצון.

כשהתחילו לבנות את הבאר הראשונה בלי רשות, הגיעו שליחי הרשות התורכית למנוע את החפירה הבלתי־חוקית. או אז נתייצבה סימקה בראש קבוצת נשים, שנצטיידו במגרפות ובמקלות, וגרשו את שומרי החוק.

המשפחה, שאהבת האדמה היתה נטועה בנפשם, התמסרה בכל חום לבם לעבודת האדמה ולחנוך ילדיהם ברוח זו. הילד הראשון שנולד לסימקה ברחובות נקרא „רחביה". לזכותו של ניסן יש גם לזקוף את השפעתו ופעולתו לרכישת אדמות כפר סבא. הוא ובני משפחתו חיו בצמצום רב, במידה רבה התפרנסו על משקם, וכל פרוטה שנחסכה שימשה להגדלת השטח הקרקעי ומשקם.

בבקיאותו הרבה בחקלאות עבד ניסן גם כמנהל עבודה ומדריך חקלאי בחברת „אגודת נטעים" בחדרה ובסג'רה. נסע לעבר הירדן, כדי לחקור את הצמחיה והאפשרויות החקלאיות להתישבות יהודית. טיפל בענפי חקלאות שונים מלבד הפלחה, בני המשפחה הצטינו ככורמים טובים ומפיקי יין וקוניאק משובח מפרי כרמם. את זמנם היו מחלקים בין עבודה גופנית מפרכת לבין בית־הכנסת, גמילות חסדים ולמוד התורה לשמה. החלק הרוחני והגשמי השתלבו בהרמוניה נאה בדרכי חייהם עד ערוב יומם. ידיהם לא פסקו מעבודה ופיותיהם מלמוד תורה. נפטר, כשכל חושיו ערים וצלולים בשיבה טובה, אחרי שנות חיים ארוכים של עבודה ויצירה בהחייאת אדמת המולדת. בי"א באדר תש"א חזר לאדמתו, שכה הרבה עבדה ואהבה אהבת נפש.

*

ספורי גבורה מחייו בישראל באו לאזני ואמסור כאן דברים טפוסיים מועטים שנחתרו בזכרוני:

כשהוזמן ניסן לועד „חובבי ציון" באודיסה כמומחה ובעל נסיון בחקלאות בישראל, הוא נשאל: „מהי מכסת הקרקע הדרושה למשפחת מתיישב בארץ ישראל? על כך ענה בשאלה: „הגידו־נא לי קדם מיהו החתן המועמד? משום שהכלה הטובה והפוריה ידועה לי למדי — לכן עלי לדעת מיהו החתן, ואם מוכשר הוא להינשא לה ולהפרותה ולהשיג פרי ישותה לה...

כשהיתה ההתנפלות הידועה של ערבי זרנוגה על רחובות, היה הכרח להזעיק לעזרה את פועלי היקב בראשון לציון, שהיו להם גם כלי נשק נסתרים. אולם הדרך לזרנוגה היתה חסומה על ידי ערבים מזויינים. שם ניסן נפשו בכפו, קפץ על פרדה, כשהוא יורה בכלי נשקו על ימין ועל שמאל, ופורץ את המחסום. בהגיעו לראשון אזז בחבל של פעמון האזעקה בכוח, והיה צורך לחתוך את החבל, כדי לשחררו מאגרופיו הקמוצות של המזעיק...

אחרי מותו של ניסן, נשאה אשת נעוריו, שעברה יחד עמו כברת דרך ארוכה בגולה ובארץ, באומץ את בדידותה וגעגועיה. בשנותיה האחרונות קפצה עליה הזקנה. גן הירקות שלה ויתר חלקי משקה שהיו למופת בחריצות עיבודם, הורגשה בהם הזנחה שהכאיבה אותה. היא התמסרה בעיקר לצרכי העולם הבא, העולם שאליו נלקח חברה בחיים ובנה הבכור. בחצרה כבר היתה מונחת אבן ירושלמית מיועדת למצבתה, בארונה כבר היו ארוזים התכריכים, בבנק כבר הופקד הכסף הדרוש להוצאות קבורתה והצבת המצבה, לבל תצטרך חס ושלום, לבריות. גם דאגה בצוואתה למוסדות דת, חסד וצדקה. הכל היה מסודר בדעה צלולה ובהגיון בריא, ונצטערה לפעמים על שהיא מאריכה ימים ונזקקת לטיפול של בנה המסיר נחמיה; זמן קצר לפני הסתלקותה ראתה בחלומה את ניסן בעלה ובנה הבכור שמואל דוד, וביקשה מהם בחלומה שיקחו אותה אליהם...

לעולם לא אשכח את פגישתנו האחרונה. ישישה וחלשה ישבה על כסא בצל עץ התות שנטעה לפני יותר מיובל שנים. היא שמחה מאד לבקורי. לאחר ששאלה לשלום הבנים ומעשיהם רמזה, שאשב בקרבתה. כשישבתי פנתה אלי בשאלות אלו: — ינעקלה! הלא ודאי ידוע לך שחדלתי לשמוע ברדיו ולקרוא עתונים, ואינני יודעת מהמתרחש והמתרחש בעולם הגדול ובעולמנו הקטן. ספר־נא לי: הבאים עוד יהודים לארץ ישראל? והעיקר, האם רוכשים עוד קרקעות? והדגישה את המלה „קרקעות". יהא זכרה ברוך בין בנות ציון היקרות, שבסבלן ובעבודתן הונחו יסודות מולדת ישראל.

תשוקה מיוחדת היתה להם לניסן ולסימקה להגדיל את מספר בני משפחתם על־ידי הבאתם לארץ, וטפולם בהם עד להעמדתם על רגליהם.* וכך באו יחד אתם על דרכונה של סימקה בתור בניה, שני אחיו של ניסן אבא ודוד. וכשרוח להם הביאו את אמם רחל ביילה, שעד זקנה מופלגת מהלכת היתה בקומה זקופה. את ימיה האחרונים עשתה בעבודה ובבית הכנסת, ונסתלקה בנשיקה. הם העלו גם את שתי אחיותיו של ניסן, את חינה שנישאה לשלום שוסיוב מראשוני תושבי רחובות ופועליה שגידל דור חקלאים ועובדים חרוצים, ואת בתיה שנישאה לשלום כהן ז"ל, ואיש צור שלקח חלק חשוב בעיצוב הנהלתן ופתוחן של פתח־תקוה וכפר־סבא. אחיו של ניסן אבא ז"ל, עלה לארץ בשנת 1880, היה חרש ברזל חרוץ, כשכל מחכת נכונה לשריריו החזקים והמאומנים, ושמח לכל עבודה הבאה לידו — החל בפירוק אניה שטבעה בחוף עזה וכדומה בבתי־המלאכה של הרכבת הצרפתית ביפו; ובהמשיכו בנפחיה שלו בפתח־תקוה, תרם לא מעט, יחד עם חברו אבא נימן (שיבדל לחיים ארוכים) לחקירת ולהגדלת אוצרות המים בארץ, על־ידי המצאת המסננת והפעלתה. כן היו מראשוני חופרי הבארות הארטיזיות. חייו היו חיי עבודה קשה ובלתי פוסקת של שריריו ומוחו. בערוב ימיו שיכל באופן טרגי את שני בניו שמעון ומשה, אנשי עבודה חרוצים. נפטר בשנת תש"ג. אשתו האצילה מינה ז"ל, בתו של הרב מרקוס, נשאה יחד אתו בסבל ובדומיה בכל מהלומות הגורל הקשים שנפלו בחלקם. אשה לְמופת. מילדיהם הרבים שגולדו להם נשארו בחיים בנם דוד ובנותיהן — ברוריה שנישאה לבן דודה רחביה קנטורוביץ, שושנה ויסבלט ורחל קפלן אשתו של המלחין שלמה קפלן.

גם אחותה של סימקה, נסיה ז"ל, עלתה לארץ יחד עם בתה ריישה, בנו בכורו של ניסן אברהם בא בברית הנישואין עם בת דודתו ריישה ז"ל. בנותיהן: הבכורה שושנה נישאה לשלמה יאדום, השניה לפריזנט בנתניה ובת־הזקונים גאולה לישעיהו סמילנסקי, בנו של הסופר משה סמילנסקי.

*

טיפוס מיוחד במינו היתה אחותה השלישית של סימקה, פייגה זלצר ז"ל, שבאה לארץ יחד עם בעלה הצנוע שוחר טבע ועבודת אדמה בשנת תרס"ב. פייגה שהיתה הבת החמישית של ר' אליעזר ליפא, חקלאי חרוץ, כינוה „פייגעלע", משום שנולדה באביב כשהצפרים מזמרות. על אף היותה צולעת על רגל אחת, הצטינה בחריצותה ובפקחותה והיתה אהובה על מוריה יותר מכל אחיותיה המוצלחות. כבת כפר היתה נפשה קשורה בטבע ועבודת האדמה, ונמשכה בחבלי אהבה לארץ ישראל, אל אחותה סימקה ובעלה ניסן ז"ל, ובהגיעם לארץ הוסיפה לזכר המאורע הזה עוד נר לברכת הנרות. חייה וחיי משפחתה בישראל היתה שלשלת בלתי פוסקת של עבודת ופעולות בנין. במו ידם בנו ביתם, שבחלקו שימש אכסניה לעובדי דרך

* בין אלה שזכו להזמנתם הייתי גם אני, ולעולם לא אשכח אהבתם וטפולם בי בראשית צעדי על אדמת המולדת.

ולאנשי העליה השניה ששמחו לבקר בפינה של עבודה ויצירה מבורכת זו, שרוח העמל והאהבה לעבודה פעמו בכל פנותיו. מי לא היה ממבקרי האכסניה הזלצרית הזו? לא מעטים גם מאלה המחזיקים כיום בהגה המדינה. ולא מעטים חלוצים, מאנשי הל"ו צדיקים. זכורני אחד מהם, שהיה נכנס בלי הגה, רוחץ ידיו, סועד, מברך, כשהוא מכונס בעולם נעלם, מסתלק כלעומת שבא, בחזקת „נראה ואינה רואה". היא נמנעה לבקש תשלומים, מחשש שבא תבייש את מי שאין בידו. בקיר הבנין, שבתוספותיו דומה היה לקטקומבה, בנוי היה תנור ובתוכו דוד למים חמים שהיה מרווה צמאונם של עוברי אורח, והסובלים ממחסנים בטרם התאקלמותם. עם עלות השחר היתה ממהרת, והטוריה על כתפה, לעבוד בפרדסה שנמצא במרחק רב מביתה, בקצה המושבה בדרך לזרנוגה, וגם בגינת הירק ועצי ההדר, האתרוגים והפומילות. כל שעל אדמת מגרשה זכה לטפולה של יד חרוצה ואוהבת, יד אם. לא לחנם כינוה שם „אם האדמה". מעלות השחר ועד שעה מאוחרת בלילה טרודה ועסוקה היתה אשת חיל זו בהנהלת משקה וביתה, וגם בצרכי צבור וצדקה עסקה באמונה. כשהתפלאתי לראות („בזמן שחסרו חמרי בניה בארץ ומחירם בשוק השחור עלו מעלה ראש"), שהיא מנצחת בהקמת בית לנכדתה, היתה תשובתה: „מי שמכין בערב שבת יש לו בשבת". בגיל זקנה מופלגת היא המשיכה לעבוד מאהבה לעבודה, וביחוד לעבודת אדמה. את אחד הבנינים שהקימה „בממלכת ולצר" הקדישה עוד בחייה לה„פועל המזרחי" לצרכי תפילה ולמטרות אחרות.

בימי פורים נוהג הייתי — יחד עם בניה, נכדיה, ניניה ויתר קרובי המשפחה שהיו פזורים בכל חלקי הארץ, מושביה וקבוציה — לבוא לבקרה ולבלות ערב בחוג המשפחה. הדבר היה לחוּוייה **משפחתית**, כשהיא מקבלת את פני כל הבאים בשמחה, מגלה עניין בכל אחד ומפליאה בכוח הזכרון ובצלילות המוח. לא שמה לב שהיא מתקרבת לשנת המאה לחייה והשתדלה בהתאמצות להמשיך עבודתה כמקודם. בהתחשב בגילה החליפו בניה את מעדרה הקשה בכלי קל יותר; **אך** זה לא היה לפי רוחה.

בפורים האחרון שלפני הסתלקותה ניגשה אלי ואמרה, שיש דבר המעיק עליה וברצונה לגלותו לפני ולשמוע את חוות דעתי. נכנסנו לגינתה, ישבנו על הקרקע. אחרי שתיקת הכנה הפליטה: — חכיתי בכליון עינים לבואך, ינקעלע! למען תשמע בעיון הדבר שבפי ותסייעני בפתרון. בקיצור, הענין הוא בזה: זקנתי, כפי הנראה, והנני עובדת כעת ב„מעדרצ'יק" קטן, שפריון עבודתו זעום, ונדמה שאינני מרוויחה את לחמי בו ואוכלת „לחם חסד", דבר שנמנעתי ממנו במשך כל ימי חיי הארוכים אולי למדי עלי אדמות.

השתדלתי להוכיחה ולהרגיעה בכל מיני ארגומנטים, כגון: שמחיר העבודה עלה כעת, והמעט שהיא יוצרת דיו לכסות את מחירי צרכי האוכל המעטים שהיא צורכת, ולכן אין בכלל מקום לדבר על „לחם חסד"... כשגמרתי, קמה וטפחה על שכמי, ולחשה בהתרגשות: „הצלתני, ינקעלע! גוללת אבן קשה מלבי וגרשת מחשבות נוגות ממוחי". שמחה ומרוצה חזרה למסיבה כשהיא קורנת אושר בחברת יקיריה, אוהביה, מכבדיה ומעריציה. לא תארנו לעצמנו שזוהי מסיבתה האחרונה, ושאילן נאה זה שהכה שרשים כה עמוקים בקרקע המולדת עומד לחזור לאמא אדמה שהיתה כה קשורה בה בכל נימי אהבתה, שבעת שנים ועבודה יוצרת עד לרגעי חייה האחרונים. מתה ב„ט תמוז התשי"ב.

זכר האשה הנפלאה הזאת, שתרמה לא מעט בזיעת אפיה לבנין הארץ לא תמוש מאתנו.

בין יתר יוצאי קלצק וסביבתה שבאו בהשפעת משפחות קנטור־רובין זלצר יש לציין את ישראלי צ'רנובומורסקי (בן ציון ישראלי, ממייסדי כנרת).

צפורה זלצר / מלובניץ עד רחובות

נף ילדותי, העיירה קלצק והכפר לובניץ הסמוך לה, זרוע קרני אור של זכרונות יקרים ומאירים.

שנות ילדותי בסוף המאה שעברה שייכות לעולם של אתמול, לעומת ההווה היו אלה זמנים שלווים, והחיים זרמו בשלווה ובנחת. כשאני סוקרת את דרך חיי מזמן נסיעתי לארץ ישראל, הריני מבחינה בתמורות הגדולות שחלו בתקופה בכלל ובאנשים בפרט וחרדה תוקפת אותי לזכר השואה שפקדה את קלצק ולובאניץ.

לובאניץ זה שם המקום שבו עברו עלי שנות ילדותי באכסניה לעוברים ונוסעים בדרך בואכה סלוצק.

קיימנו קשרים הדוקים עם קלצק, שם היינו מביאים למכירה תוצרת חקלאית וחלב. היה לנו מחסן ובו אגרנו את התבואות שקנינו מהאכרים, וגם מוצרי החלב מפרותינו. כל שבוע שיווקנו **את הסחורה ללקוחותינו** הקבועים בקלצק ועל זה היתה פרנסתנו.

משפחתנו היתה כפרית מדורות. יחסים תקינים שררו בינינו לבין שכנינו הנוצרים. בסמוך היו הכפר פלסקוביץ ועוד ישובים אחדים שבהם ישבו משפחות יהודיות בין הנוצרים בשלום. כאמור, היינו אנשי כפר, והשגותינו וגינונינו שונים היו מאלה משל יהודי קלצק.

הריני נזכרת ביחס החיבה שרחשתי בימי ילדותי לטבע. שבו את לבי כל פרח וגבעול, שדה ויער. בעיני התפעלות השקפתי על הסביבה הכפרית הנהדרת, שרועה על האחו הירוק עוקבת אחרי העננים המרחפים ברקיע.

חיי היום־יומיים היו מלאי ענין. למדתי תורה יחד עם שאר ילדים מפי מלמד שאבא הביא מהעיר. כמעט כל שבוע ביקרנו בקלצק, ובמרוצת השנים באנו במגע עם הזרמים החדשים והרגשנו, שחיים חדשים הולכים וצומחים, החורגים מהתווי הישן, המסורתי.

בסביבה ישבו יהודים כפריים רבים, חקלאים ובעלי מלאכה. קשים היו חייהם, אולם קשורים היו לאדמה ולטבע. היו ביניהם טיפוסים מופלאים.

הנה צפה בזכרוני דמותו של איצ'ה ב ר י ל הסנדלר מרוגאזויקה — יהודי עליז ושמח. הנה הוא יושב, הרצועה בידו, שקוע במלאכתו. דופק בקורנסר בקצב ומזמר שירים עליזים. כינו אותו „הסנדלר העליז" — ידע לחקות היטב את הבדחן. היה „אכלן", לא זולל, חלילה, אולם כשאשתו הגישה לפניו צלחת גדולה מלאה תפוחי־אדמה מבושלים בעודם חמים, היה מרוקן אותה במהירות מפליאה. בעל האחוזה, הפריץ שלנו סוסשקביץ, היה מנהל עם הסנדלר העליז שיחות ממושכות ביחוד בעניני אמונה ויהדות. אמנם איצ'ה בריל לא היה יודע גדול באותיות הזעירות, אולם בקי היה בספרי הנשים, „צאינה וראינה", „נחלת צבי", „לב טוב" ואחרים. בעיני הפריץ נחשב כמעט לרבי, וממנו קיבל את התשובות לשאלותיו וחקירותיו. הפריץ שלנו היה טרדן גדול, חוקר ודורש במופלאות ולעתים קרובות ניהל ויכוחים עם אבא. גילה יחס הגון וטוב ליהודים.

הריני נזכרת במשפחת י כ י מ ו ב י ץ המשכילה. יענקל יכימוביץ ובנו איצ'ה היו יהודים עבדקנים ומשכילים. הבן איצ'ה למד באוניברסיטה. אחרי מות אביו נדדו הצאצאים לארצות הברית ושם הם תופסים עמדות חשובות.

בכלל, אפשר לקבוע כי היהודים בכפרים הסמוכים לקלצק — בולוונקה, יאנוביץ, נוביסיולקה הקטנה והגדולה, פילייפוביץ — הסתגלו יפה לחיי הכפר וחיו בשלום ושלווה עם שכניהם האכרים, על אף המרחק וההבדל

בשפה, דת ונוסח החיים. אכרים רבים האמינו, כי יש ליהודים מנהגים וגינונים „מסתוריים", שהם מעלימים אותם משכניהם הנוצרים. לא אחת היה הפריץ שלנו מגלגל שיחה על נושא זה. ברוב טענות ונימוקים עלה בידי יענקל יכימוביץ לחוציא ממוחו בדותא זו.

מיהודי קלצק, שעמם עמדנו ביחסי מסחר, הריני נזכרת ב ב ר צ ׳ ה צ ה ו ב.* סוחר תבואה סיטוני, שהיה מייצא תבואותיו לחוץ לארץ. האשה ריבה בת שמעיה לייב, נודעה בעיירה כסוחרת חרוצה ומצליחה. היא קנתה תבואות מהאכרים, ובעלה היה המוכר.

חיי הרוח שלנו בכפר היו מוגבלים למדי. אמנם המלמד שלנו מילא את תפקידו במסירות ונאמנות. מסור היה בכל נפשו. אולם ככלות הכול חשנו בבדידות ובזרות בחיים הגידחים בין הגויים, והשאיפה לנטוש את הכפר ולחיות בין יהודים — לא נתנה לנו מנוחה. ואז גם נצנץ במוחנו הרעיון על ארץ ישראל.

הימים — ימי העליה השניה, אחרי מלחמת רוסיה—יפאן. הרגשנו בעליל, כי מתמוטט ונהולך הקיום היהודי ב„תחום המושב" ותקופה חדשה ממשמשת ובאה, התנועה הציונית הופיעה ברחוב היהודי, ורעיון זה התמזג בשאיפה הישנה לעזוב את כפרנו ולהתישב בקולוניה יהודית בארץ. זכינו ורגלינו עצדו על אדמת המולדת.

*

בהגיעי לרחובות נתגלתה לעיני המציאות החדשה.

בימים ההם שימשה רחובות מרכז לפועלים אידיאליסטים, שנמנו עם אגודה חשאית „אגודת אחים" ומנו כששים חבר. הם התחלקו לקבוצות, כל אחת בת עשרה חברים ובראשה כעין מנהיג או מדריך. לאגודה נתקבלו רק אלה שהיו ראויים וזכאים, פועלים חדורים אהבה ומסירות לארץ ולעבודה.

• בערע דער נעלער, עלה לארץ עם כל משפחתו ב־1912.

המושבה רחובות נעמה וקסמה לי מהרגע הראשון שדרכה בה כף רגלי. הרי הייתי אמונה עלי חיים כפריים, עבודה בשדה ובגן, אוהבת טבע ואדמה. מוקסמת הייתי מיפי הטבע, מהדר פרדסי „מנוחה ונחלה" שבמושבה, שדרות עצי השקדים והתאנים, החיים ברחובות היו תוססים בשמחתם והמונם. את הערבים בילו בשורה וברי־קודים. פופולרי מאד היה השיר „ה־חי־לילי" שחיברו אחד מפועלינו. בשדות ובגבעות פזורות היו חבורות הפועלים שהכ־שירו את הקרקע לנטיעות.

שנים רבות פעל והשפיע כאן יהושע אייזנשטאדט מקלצק, הוא עלה לארץ עם העליה הראשונה של הבילויים בשנות השמונים — איש מרץ, גא ורב פעלים. שמעתי את שמו עוד לפני חמשים שנה, כיצד עזר לאכרים במלחמתם נגד פקידי הברון רוטשילד בראשון לציון, עוד אז חלם על מלכות ישראל ומדינה יהודית. תמיד אפשר היה לראותו משוחח עם הפועלים והאכרים. האנשים היו מתעודדים לשמע דבריו ורעיונותיו על העתיד, בו תתלקח אש האהבה לארץ ותאחז בכל תפוצות הגולה, ונוער יהודי יזרום אלינו מכל כנפות תבל. ואמנם, נבואתו נתקיימה לאשה. כבר בימים ההם הגיעו גם צעירים מקלצק ומהסביבה.

הריני נזכרת כיצד ביקרתי בקלצק עוד לפני מלחמת העולם הראשונה שהיתי בה זמן קצר. ראיתי את התמורות שהתחוללו במשך הזמן, ושבתי לרחובות מלאה אמונה ובטחון, כי עתידו של הנוער יביא אותו לארצנו. החלוצים הראשונים שעלו ממקומותינו היו יוסף וחיותה ב ו ס ל. יוסף עלה בשנת 1908 ונשא לאשה את חיותה ג ב ז ה מן החלוצות הראשונות, והם סללו את הדרך לבאים אחריהם.

גדול אבלנו על אחינו ואחיותינו הטבוחים בביתנו הישן. אולם גדולה גם שמחתנו על התחיה וההישגים בישראל. בהזכירנו את החלוצים הראשונים שומה עלינו לציין ולהעריך את משפחות קנטרוביץ, יהושע אייזנשטאדט, יוסף וחיותה בוסל ואחיה. בשמחתנו על מדינת ישראל הנבנית ומתפתחת, המקבצת גלויות, נמצא מקצת נחומים על החורבן האיום של עמנו.

י. נ. אדלר / בבית זלצר בימי העליה השניה

ניו־יורק

א

דך שימה קטנה זו — הנראית בעיני כחלום בהקיץ — יש לה פרולוג וגם אפילוג — משלה. משל לחלומו של יעקב — וסולמו שלו. והנה גם סולמה של רשימה זו „מוצב א ר צ ה" — היינו ב ר ח ו־ב ו ת אשר ביהודה. והימים — ימי העליה השניה. „חלוצים" מכל המעמדות נאחזים בשלבי הסולם של ה מ ו ל ד ת העתיקה—ו ע ו ל י ם. וגם אני ביניהם. אני — והשכמיה האכסטרנית־סטודנטית שלי אתי.

ב

והריני פועל־מתחיל. זכיתי וקבלתי מעדר — להיות נושאו בגאון על שכמי בלכתי לעבודה וחזרה. ואני גם ע ו ב ד — „בבחר"; עודר במעבה האדמה ומחפש את האינג׳יל. זה העשב־הפאראזיט שהשתרש באדמת ישראל כשבעליה היו בנכר. מצאתיו — ואני יודע ועד מה מוטל עלי לעשות: לא לקצץ את ענפיו גרידא אלא לעקור אותו מן השורש בעצם ידיך — מחשש שמא יכה שוב שורש פורה ראש ולענה באדמת ישראל. ומבחינה זו אין מי שיטיל ספק בחלוציותי. ואולם אני עצמי — למה אכחד — הייתי מפוקפק מאד באריכות ימיה של חלוציות זו. ובערבים, בימי גשמים, בימי האבטלה ובימי הקדחת היו עיני מתרפקות על השכמיה שהיתה מקופלת למראשותיה של מטת־הפחים הריקים שלי. משמע שהשכמיה היתה מסמלת בעיני כנפים והמראה למרחקים נכספים...

ג

ייתכן שכיסופים אלה היו מיטשטשים והולכים בעקבות הזמן — אלמלא נצטרפו אליהם ימי האבטלה המרובים וימי הקדחת הזעומים שהחריפו אותם. ובעיקר, לא יכולתי לראות את עצמי אוכל ואינו עושה — ואשה אחת קטנה ונכה מכלכלת אותי ב„הקפה" ללא שום תקוה לקבל ממני את כל המגיע לה — ואף לא חלק הגון ממנו. והאשה היא מרת מלצר — היא בעלת האכסניה הקטנה לפועלים ברחובות — אשה גוצה, חיגרת, דקת גו ודקת פנים — וכולה זריזות, מרץ, פקחות ובינה של צפור כנף... יתר על כן — משנודע לה שאני הנני בן קלצק, כלומר בן עירה — אם כי לאמתו של דבר אני רק מתייחס על קלצק, כי אין אני יליד קלצק אלא בן כפר קטן לקלצק; וגם היא, הגב׳ זלצר, לא היתה ילידת קלצק אלא בת כפר אחר הסמוך לקלצק — התחילה אשה קטנה ומופלאה זו להשגיח עלי השגחה אמהית; אמנם היא נזהרה עד מאוד להסוות את מעשיה החסודים לגבי בן עירה זה בלשון שנונה שיש בה משום הד של נזיפה — מחשש שמא ארגיש באמהותה ויהא כבוד מעלתי הסטודנטאי סולד ממנה וגם מחשש שמא אהיה לשנינה בפי הפועלים־הדיירים באותה אכסניה. ומשום כך היתה מטפלת קדם בשותפי לחדר, האדון בארין שהיה מוכה־שחפת והוא בא, העלוב, לארץ־ישראל — ל„הבראה". ובימי הקדחת היתה באה ממטתו של בארין אל מטתי, נוזפת בי על דא ועל הא, על עקשנותי הקלצקאית ועל גאוותי שאין לה שחר; וכי מה יש אם אני חייב לה קצת כסף. יבוא יום — והוא ישלם לה. אבל אין זה טעם מספיק לצום בשעת מחלה. ואיפה למד להיות מקפיד כל כך על חובות שהוא חב לאחרים? שמא בקלצק,

אצל „קלעצקער גנבים"? נזפה והלכה לה. ומיד באה עליזה התופרת, זו הבחורה השחרחורת והחיננית שהגב' זלצר אמצה לה לבת — וסח מלא צלחות בידיה ונוסח קבוע בפיה: „הגב' זלצר צוותה עלי לא לשוב אליה אלא אם האדון יאכל את הכל. ואין האדון רוצה שהגב' זלצר תגרש אותי מן הבית. ולאן אלך"? ומי הבחור — ויתגבר על נוסח כזה בפי הבחורה עליזה שהיתה אהובה על כולם? ומכולם — האדון בארין שהתאהב בה, העלוב, עד כלות הנפש. אכלתי — אם כי האכילה היתה לי לזרא נוסף על הרחמים שנכמרו בלבי על האדון בארין אכול־הקנאה. וכמה סלדה נפשי — סהדי במרומים — בראותי בימי ההחלמה דרך החלון את הגב' זלצר הולכת כפופה בגנתה ופוסחת מתלם אל תלם כשהיא מנקשת את העשבים הרעים — ותרנגולת אחת לבנה, חגרת גם היא, בת־לויתה שלה, הולכת ומדדה אחריה מתוך קרקור — אמון של בעלי חיים בנוגע ללב האדם — באשר הוא א ד ם ממש.

ד

וסוף סוף לא עמדתי בנסיון. חלוציותי לא האריכה ימים, לבשתי. ימי האבטלה, החמסינים, לילות הקדחת ואמהותה של האשה הזקנה הגב' זלצר מקלצק־רחובות — חברו עלי ועשו את שלהם: החלישו את גופי ורוחי גם אחד עד שבאחד הימים מצאתי את עצמי נשוא באלונקית אל ספון האניה שהפליגה לאמריקה.

עד כאן הפרולוג.

ה

והאפילוג איחר אמנם לבוא. עברו ארבעים שנה של לבטים — אישיים ומשפחתיים — באמריקה הברוכה. ואמנם זכיתי ובניתי לי בית — ובו מזוזות דתיות־לאומיות. ובאחד הימים קמה בתי בת־שבע — מורה לספרדית־עברית בסיוארד פארק היי — ואמרה: אבא־אמא! עם גמר עונת הלימודים אני עולה לארץ־ישראל. אמרה ועשתה כדרך העקשנים מאז ומקדם, והנה באתי גם אני לראות את בתי בת־שבע, את מדינת ישראל ואת — הגברת זלצר. אכן, מיד לבואי ארצה מהרתי לרחובות לחונן את עפרה ולרדותה. בזיע ורתת עמדתי ליד דלת ביתה של הגברת זלצר ומצאתי לצערי, מפי בנה שאין הוא בטוח אם אני יכול לראות את אמו היות והיא זקנה מופלגה, בת מאה לערך, ונוסף לכך היא חולה בדלקת הריאה. בקשתיו שישאל אותה עצמה. ואמנם כן כעבור רגעים אחדים הוא שב ואמר שאמו זוכרת אותי היטב והיא גם רוצה לראות אותי. נכנסתי בדחילו ורחימו ומצאתי את הזקנה כולה מצומקה במטתה — ופניה פני תינוקת חביבה.

— אני מצטער מאוד — אמרתי — שבקורי מייגע אותך. אבל ראיתי צורך נפשי לראות אותך.

אין דבר — ענתה הזקנה — יהיה לי הרבה זמן לנוח.

— מאַמע! אמר הבן. ספק מנסה את כוח זכרונה, ספק מתלוצץ — אדון אדלער בא מאמריקה והוא טוען שהוא חייב לך כסף עוד מימי האכסניה שלך. האם רשום אצלך כמה הוא חייב לך?

— אצל ה' הכל רשום — ענתה הזקנה בסבר פקחי ובנהרה על פניה — ממוזגת בנזיפה דקה מן הדקה.

עמדתי נבוך ונכלם — ליד מטתה של אשה זקנה זו. וכי מה חלקי אני בבנין הארץ לגבי חלקה שלה? אלא שלאשרי מצאתי את בתי־שבע, יושבת לידי. ואז ידעתי ידיעה אינטואיטיבית מה פשר החלטתה הפתאומית של בתי לעלות לארץ־ישראל: להשלים מה שהחסרתי אני. מצפוני אני — הוא הוא שהיה מפעם אותה.

י. אולייניק / חלוצת עליה השלישית

א ביה של פסיה שיף (פיינברג) היה חייט, שומר תורה, וביתו ציוני, שברוחו גדלה הבת הבכורה. כאשר מתה האם, ב"ט כסלו תרע"ג נפל על פסיה הבכורה עול ניהול משק הבית והטיפול בארבעת אחיה ובאחותה.

עברה שנה ופרצה מלחמת העולם הראשונה. נאלצה להפסיק לימודיה, התמסרה בכל לבה לבית אביה. התחילה לעבוד בהוראה, במתן שיעורים לעברית ובדרך כלל עזרה לכלכלת הבית. בימי המלחמה רבץ עליה כל העול של כלכלת הבית, ובמשכורתה פירנסה את המשפחה. פסיה היתה לאם שטיפלה בילדים, כלילת מעלות טובות מחוננת ביופי ובמרץ רב שעמד לה כל ימי חייה.

עם גלי רוח התחיה שגאו בשנים שאחר הצהרת בלפור והעליה לארץ, היו פסיה ואחיה אליהו יבל"א, מראשוני העולים. עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, שאפו בני המשפחה לעלות לארץ. והנה, פסיה עושה את הכנותיה חרף כל הקשיים, והיא יוצאת בשנת 1921 (ב־17.9) לדרך. מוינה, שבה עלתה על קברו של חוזה מדינת ישראל, הוא ד"ר תיאודור הרצל, ממשיכה דרכה לטריאסט. צעירה היתה, שופעת מרץ והתלהבות נעורים, בדרכה על אדמת הארץ ב־22.1.22, היה זה לה יום של אושר והשגת מאוויי חייה.

דרכה הוליכה לעיר החולות, תל־אביב, עברה לגור בשיכון אהלים, אך לא יצאו ימים רבים והיא חלתה. חדשים אחדים רותקה ל„הדסה" ולבתי חולים שונים, מחלתה הממושכת התישה כוחותיה ופגעה בנשימתה, אך בכוח רצונה החזק התגברה על חולשתה, ועברה לעבוד במשק הפועלות בפתח־תקוה (כיום בית־הספר למשתלות וגננות). בכל לבה התמסרה ללול, השתלמה בענף, והמשי־כה עד שנת 1928. רכשה חוג נרחב של ידידים. אחר כך היא עברה למשק שיפר ברמתיים, ומשם לעבודה באריזה ובמשתלות בחדרה, רמתיים ורעננה. הצטרפה לאירגון להתיישבות שהתגבל בעין ורד (גוש תל מונד).

בשנת תרצ"ה נסעה לביקור בפולין ושהתה שם כשנה, שם הכירה את גרשון, ובאה עמו בברית־נישואין. בשנת 1936 חזרה לארץ, וכעבור כמה חדשים בא לארץ בעלה. צעדם הראשון היה בעין ורד, שם התגוררו אצל אחותה פ ו ע ה, תבדל"א.

פסיה יוצאת לעבודת־חוץ כעובדת במטבח הפועלים בכפר־סבא. במושב היה לה מגרש ולולי ששימש מקום־מגורים לה ולמשפחת אחותה. בעלה עבד בפרדסי תל־מונד והיה עוזר לנהג־משאות. מטרת חייה היה — להקים את משקה על אדמתה. בקיץ 1937 היא מנהלת מטבח במחנה הגודרים בזכרון יעקב שנועד להגנה בפני פורעים ערבים, ובחורף — בבית האריזה בתל־מונד.

היא יושבת ליד עריסות תפוזים, עובדת בעבודות חוץ, אך כל דאגתה נתונה להקמת ביתה ומשקה בעין ורד, מתרוצצת במשרדי הסוכנות היהודית בבקשת תקציבים וכו', והנה, מוקם ביתה הקט, חדר ומטבחון. מה מאושרת היא בעברה אל נווה קטן זה. בשנת 1942 התחיל ילדה מבקר בגן, והיא כתמיד, שקועה בהקמת המשק ופיתוחו, יחד עם בעלה, העובד גם הוא בבית, בחצר, במשק ובעבודות חוץ.

בשנת 1949 היא חוגגת את יובל החמישים שלה. היא מחליטה שיש להחדיר למשק ענף חדש — ענף הסיפנים. חוסר הידיעה המקצועית מעורר חששות, אך היא עצמה שותלת את פקעות הסיפנים, משקה מתפתח, והיא שופעת תכניות להרחבת הלול ולנטיעת פרדס.

בשנת 1951 היא חוגגת את חג הבר־מצוה של בנה היחיד, בביתה המורחב, שטרם נגמר.

אך שנות העבודה והמאמצים החלוציים פגעו מאוד בגופה והתישו כוחותיה. בשנת תשי״ז נפטר אביה נחום יצחק, לאחר תאונת דרכים ושכב בבית־חולים למעלה משנה, ופסיה טיפלה בו נאמנה.

בחורף תשי״ז יצאה בעצת הרופאים לנופש בהרי צפת, אחר כך נכנסה לבדיקות בבית־החולים „השרון״, וכפעם בפעם משוחחת היתה עמי על תכניותיה, ושאיפתה, שבנה יצטרף לעבודת המשק.

באוקטובר 1957 נחלתה קשה והוכנסה לבית החולים. נשימתה כבדה עליה. נותחה, כי חששו לחייה, אך גברה על מחלתה.

בביקורי אצלה בימי קיץ, בבית החולים, שאלתיה: — נו, פסיה, מה נשמע, איך את מרגישה? ענתה: אני מרגישה עצמי טוב, בקרוב אבריא — כך אמרו לי הרופאים. חייכה, ובעיניה ברק תקוה. אך היתה זו הפעם האחרונה שראיתיה בחיים, כי מקץ ארבעה ימים, בשבת ז׳ אלול תשי״ח, עם שחר עצמה עיניה לנצח.

בתיק שלה מצאתי רשומות המלים הבאות:

„אין האדם יכול להשיג את השלמות, ועל כן עליו להיות אמיץ כדי לשאת בהכרה זו״.

עם הסתלקותה הלכה מאתנו דמות של אם ואשה, מטובי חלוצי העליה השלישית, דמות יקרה.

אליהו הרנזון / ה„התאחדות״ ופעלה

זמן מהפכת פברואר 1917 היתה עיירתנו קלצק בשטח הרוסי, לא הרחק מהחזית. עם בוא היום הגדול של נצחון בעלות הברית, מפלת הצאריזם ושחרור יהדות רוסיה מעול העריצות — נשמה גם היא לרווחה. התחילה פעולה ציבורית קדחתנית. התנועה הציונית בעיר, שהתנהלה קודם כמעט במחתרת ועסקה באיסוף תרומות וכספים לטובת הקרנות, הופיעה ברחוב הקלצקאי במלוא מרצה ופעילותה. בימי האביב ההם נתלבלבו כל צבעי הקשת של המפלגתיות היהודית: „בונד״, ציונים סתם, „פועלי ציון״, „המפלגה הדימוקרטית״, התנועה האורטודוכסית. אולם המקום המרכזי תפס אז הנוער שנתלכד סביב דגל „צעירי ציון״.

ראשוני מייסדיה, מארגניה ודבריה היו החברים מאיר חיים קולקובסקי, ישעיהו פינצ׳וק ועוד. הם פתחו בתעמולה בקרב הנוער, כינסו אסיפות פומביות להסברת הרעיון הציוני הסוציאליסטי, שיתפו את הצעירים בוויכוחים על בעיות הציונות ונתנו להם את ההדרכה הרעיונית הדרושה. עמדנו במאבק רעיוני חריף ובלתי־פוסק נגד התנועות והמפלגות הסוציאליסטיות, שראו בציונות תנועה אוטופית. פעילות נמרצת בקלצק גילתה אז מפלגת „בונד״, ונגדה עמדנו במלחמה קשה וחריפה. אך לא יצא זמן רב ורבים מבני הנוער הצטרפו ל„צעירי ציון״, ומניינם הגיע ליותר ממאה חברים, רובם בעלי השכלה וחדורים רוח לאומית.

נתארגן ועד של 12 חברים, שחולק לועדות שונות: הקרן קיימת, תרבות וחינוך, תעמולה, כספים, בקורת ועוד.

באחד במאי 1917 חגגה עיירתנו בפעם הראשונה את חג יום העבודה הבינלאומי מתוך חירות והתרוממות הרוח בכבר השוק, תחת כיפת השמים. גם אנחנו, חברי „צעירי ציון״, השתתפנו בהפגנה הגדולה ביום זה, שאורגנה על ידי הצבא של מטה המחנה העשירי הרוסי שחנה אז בסביבתנו. השתתפו בהפגנה זו כל התנועות היהודיות הפוליטיות בקלצק: „בונד״, ס״ס, פועלי ציון וגם הציונים הכלליים. בחגיגה זו התבטא אחד מן הנואמים היהודיים, חבר מפלגה שמאלית, כי הוא מדבר בשם נאמני הדגל האדום: „בונד״, פועלי ציון״ ולא בשם אלה הדבקים בדגל הכחול־לבן, אף על פי שסרט אדום מחובר אליו, כביכול. אך לא כן היה יחס הגויים אלינו. אדרבא, הצבא הרוסי וחברי המפלגות השמאליות התייחסו אלינו בכבוד.

ראוי לציין שאחד הציונים הוותיקים בעירנו, ר׳ שמואל ו ל ר, הדגיש בנאום־הברכה שלו את שמחת היהודים בחגיגה. ובהיותו נרגש מאד פרץ בצורה ספונטאנית בקריאה אל החיילים הרוסיים, שיעזרו לנו גם הם לשחרר את ארץ ישראל למען העם המדוכא, העם היהודי הנודד...

ואלה היו דבריו ברוסית:

Товарищи казаки, отдайте нам нашу Палестину!

חברים קוזקים, החזירו לנו את פלשתינה שלנו!..

לאחר „ירח הדבש״ עברנו לפעילות רבה בכל השטחים. התקשרנו עם המרכזים של „צעירי ציון״ במינסק וקיוב, לקבל מהם הוראות לפעולה: בכיבוש הקהילה וכו׳. לא יצא זמן רב, ופעולתנו הוכתרה בהצלחה ובהישגים מרובים. היינו הכוח הציבורי המכריע בעיר. היזמה והביצוע של כל מפעל פוליטי, כלכלי ותרבותי היו בידי חברינו, שהתמסרו לו בעירנות ובמרץ.

השתתנו את הקהילה היהודית בקלצק על יסודות דימוקרטיים, הקימונו מוסדות: „לינת הצדק״, „גמילות חסדים״ וצרכניה עירונית. בכל מוסד ובכל מקום היו חברינו בין ראשי המדברים והקובעים.

בכינוס „צעירי ציון״ בקיץ 1917 בפטרוגרד, השתתף אחד ממייסדי המפלגה בעירנו הח׳ מ. ח. קולקובסקי (אמנם על חשבונו הוא), חברינו התכוננו לבחירות לאסיפה המכוננת ברוסיה, וניהלו תעמולה למען הרשימה היהודית הלאומית.

בתקופה ההיא ביקרו אותנו באי־כוח מרכזי „צעירי ציון״ מקיוב ומחוז סלוצק. נערכו אסיפות פומביות, קיימנו ויכוחים חריפים עם „בונד״ ו„פועלי־ציון״. היתה זו תקופה קצרה של „סער ופרץ״ ברוסיה, וגם הרחוב היהודי עמד בסימן התגוששות ומאבק רעיוני ומדיני. הנוער בקלצק היה רובו חדור רוח לאומית ציונית, וגילה תסיסה, עירנות ומסירות. שירת „התקוה״ ו„התחקנה״ מהדהדת היתה ברחוב היהודי בעירנו. ברם, לאחר הבחירות, ולאחר שתפסו הבולש־ביקים את השלטון ופיזרו את האסיפה המכוננת בכידונים, שוב נשתרר דכדוך ברחוב היהודי. השלטון הבולשביסטי התחיל מדכא כל תנועה פוליטית מהימין עד לשמאל. יחס עויין גילה גם לתנועה הציונית על כל שלוחותיה, בעיקר בעטיים של הקומוניסטים היהודים הקיצוניים.

אחר כך ניתכו הגזירות והפורענויות הכלכליות שדלדלו את האוכלוסיה. הוטלה קונטריבוציה קשה על רוב התושבים, והדבר הוצא לפועל בדרך כך שהושיבו את כולם במאסר, עד ששילמו את המס שהוטל עליהם. המצב הזה נמשך עד להסכם השלום בבריסק. לאחר שהסובייטים לא חתמו על תנאי השלום — התחילה ההתקפה הצבאית הגרמנית — וקלצק נכבשה על־ידי הגרמנים בתחילת 1918. קיוו להקלה, אך האכזבה לא איחרה לבוא. ארוח החיים בעיר לא נשתנה בהרבה, וידי הכובש הגרמני ועיניו נטויות היו אל כל פרט וכל תחום של החיים. אירגון אסיפות, קיום תנועות פוליטיות — אסורות היו. חרדת הכובשים מפני הקומוניזם פשטה על כל אירגון. ברם, המצב הכלכלי שופר במקצת. החנוונים והסוחרים עשו עסקים גם עם שלטונות הכיבוש, והנוער עסק גם בתנאים ההם בסידור נשפים,

הצגות והרצאות ובאיסוף כספים למען הקק"ל ומטרות תרבות שונות. מעשים אלה נעשו בתחבולות ובהסוואות שונות. מפעל תרבותי וחינוכי חשוב בוצע אז ביזמתם ופעילותם של חברי „צעירי ציון" ואחרים. — הוקם בית־ספר עברי מטפוס „תרבות". חברי „צעירי ציון" התמסרו בכל נפשם ומאודם לחינוך הדור הצעיר, טיפלו בקבלת מורים ודאגו למשכורתם.

בתחילת 1919, נסוגו הגרמנים מכל האיזור שלנו, ושוב חדרו אלינו הסובייטים. מובן, שהמדיניות הכלכלית הבולשביסטית פגעה קשה מאוד באוכלוסיה היהודית שהיתה מורכבת ברובה בורגנות זעירה, חנוונים, סוחרים, בעלי־מלאכה וכדומה. העיירה סבלה קשה מבחינה כלכלית ורוחנית כאחד. הצבא האדום עמד אז במערכה נגד הצבא הפולני. מאידך, נקטו הסובייטים באמצעים חמורים, כדי להתגונן בפני האויב הפנימי במחתרת, שהיה מורכב מבעלי־אחוזה פולניים, אכרים עשירים וביאלורוסים שחתרו לעצמאות, וראו בקומוניסטים את אויבם המושבע. יום יום, משעה 6 אחר הצהרים עד לשעה 6 בבוקר, היה עוצר בית מוחלט.

היתה זו תקופה קדרת ומדכאה בחיי עיירתנו. קפאון מוחלט השתרר בכל שטחי החיים. ונוסף לזה — רדיפות הדת שדיכאו מאד את רוחם של רוב תושבי קלצק שהיו אדוקים וחרדים.

מצב זה שרר עד לאחר הקיץ של שנת 1919. אז עזבו הבולשביקים את כל האיזור, ובתשעה באב תרע"ט (1919) נכנסו לעיירתנו צבאות פולין.

*

חילופי־המשטרים גרמו לא מעט פורענויות וסבל לתושבים היהודים, כי הצבא הפולני התעלל באוכלוסיה היהודית והיה חדור רוח אנטישמיות — ובימים הראשונים, עד לייצוב המשטר — נערכו פרעות שוד ובזה, מנת חלקן של ערים רבות בליטה, פולסיה ורוסיה הלבנה. אך אט אט חזרו החיים בעיר למסלולם. אחרי תקופת־מעבר קצרה נתארגנה שוב התנועה הציונית לזרמיה, ו„צעירי ציון" בין הראשונים. המצב הכלכלי בעיר השתפר. הוקם קשר מסחרי (וגם פוליטי) עם העולם החיצוני, עם וארשה. הנוער התאושש.

מפעולות התרבות שלנו באותו סתיו 1919, כדאי לציין את הקמת בית־ספר ערב לעבריים למבוגרים, שהוכתר בהצלחה. רבים היו מבקרי השעורים. בינתים חודש הקשר גם עם המרכז במינסק. קיבלנו ספרות הסברה והדרכה.

בזמן ההוא היתה תסיסה רעיונית חזקה במחננו על רקע ההגדרה המפלגתית. פעלו שתי תנועות נוער ומבוגרים ברחוב היהודי: „צעירי ציון" במגמה סוציאליסטית ו„התאחדות". שהציאה ממצעה האידיאו־

נחום קצנלסון / עם שחר הציונות בקלצק

עם ראשית התנועה הציונית כבר היתה קלצק חדורה ברוח התחיה הלאומית, ונתפס לה גם אבי ז"ל, ר. דוב ברל כצנלסון. הוא היה כוח תוסס ומשפיע כנואם שהפיץ את הרעיונות החדשים בבתי המדרשות של קלצק וגם בעיירות ליאכוביץ', ניאסוויאז' והסביבה.

בת דודי מניאסוויז' מעידה, כי „כאשר ברל קצנלסון היה מופיע בבית־המדרש היה המקום מלא תמיד בני נוער ומבוגרים".

ואכן, אבי פעל הרבה כדי להשריש את הציונות בלב הנוער. הוא ייסד את ה„חדר המתוקן" שמגמתו היתה סינתיזה של יהדות ואנושות, במגמה של חיבת ציון ותחית העם, והיה מחדיר בלב התלמידים את ההכרה, כי הנה קמה לתחיה השפה העברית והציונות סוללת את הדרך לתקומת האומה.

עמלו לא היה לשוא, כי תודות לו ניטע בלב רבים מבני הנוער רגש הלאומי, נדבקו ברוח התחיה, שהיה מפכה בחיי עמנו, ולימים מצאו דרכם להכשרה ולעליה לארץ־ישראל.

לוגי את היסוד המעמדי. והשאלה הועמדה גם לפנינו: לאן?

חדשים נלבטנו בשאלה זו. נערכו אסיפות וויכוחים בהשתתפות חברים ואוהדים. הוויכוחים היו סוערים; החברים היו מציגים שאלות פומביות בעל פה ובכתב, ב„תיבות דואר" פנימיות. לבסוף נערכה הצבעה חשאית, ומתוך 103 מצביעים היו 96 בעד ה„התאחדות", ו־7 בעד צעירי ציון. שבעת החברים האלה הצטרפו גם הם אחר ההצבעה ל„התאחדות"... וכך קמה בקלצק מפלגת העבודה „התאחדות" — שגילתה פעילות ציונית אינטנסיבית בכל שטחי החיים בעיירתנו.

ראשית פעולתה היתה ארגון הקהילה היהודית. בחורף 1920 נערכה ועידת הקהילות היהודיות מחבל מינסק, ובוועידה זו השתתפו 3 צירים מקהילתנו, מהם אחד נציג ה„התאחדות" — כותב הטורים האלה. שני האחרים היו הרב ר' חיים פימשטיין (נפטר בארץ) ועוד אחד. לפני פתיחת הוועידה נערך כינוס של „צעירי ציון" ובו נתקבלו החלטות על העמדה הציונית בקהילות, וברוח זו ניהלנו הפעולה בקהילת קלצק. חברינו היו הרוח החיה בכל ענפי הפעולה בציבוריות הקלצקאית. הפרנסים הקודמים נאלצו להכנע לרוב, והנוער הציוני כיוון את הפעולה.

בימים ההם התחילה פעולת ה„ג'וינט", כי רבים היו הנזקקים לסיוע וסעד חמרי. גם קרובים מאמריקה התחילו לבוא במגע ראשון עם קרוביהם בפולין, ומעבירים את תמיכתם הכספית באמצעות הקהילה. „ג'וינט" הקים מטבח לילדים שקיבלו יום־יום סעודה חמה. הפעולה הזאת נעשתה על־ידי חברי „התאחדות". יו"ר המטבח היה כותב הטורים האלה, ומנהלו יצחק צרקוביץ. בהנהלה היו בין היתר, הציונים משה ניצברג ומשה דומניץ ז"ל ואחד מן ה„אגודה".

בו בזמן התמסר חלק מהנוער לעניני תרבות. נוסד בית־ספר עברי. הוזמנו מורים ומרצים שונים. נערכו שעורי ערב לעברית למקצועות הומניסטיים בהנהלת ד. ב. מלכין. הצטיינו בפעילותם ומסירותם אייזיק לוינבוק, יוסף למפרט, מ. ח. קולקובסקי יוסף פל, צבי מניר, אליהו גולדברג ועוד.

ליד הקהילה היתה ועדת עזרה מטעם „ג'וינט", וכן ועדת „היאס", שפעלו בהושטת עזרה למהגרים יהודים לארצות הברית ובמתן עזרה מהקרובים באמריקה. מזכיר ועדות „ג'וינט" ו„היאס" בקלצק היה כותב הטורים האלה.

המנהל הכללי של „היאס" בפולין יעקב מזל (סופר פארוועדטס), ביקר אחרי זמן־מה בקלצק יחד עם שלוחי „היאס". סודרה להם קבלת פנים מפוארת בבית הרב, בהשתתפות נציגי הקהילה, חברי ההסתדרות הציונית ומפלגת „התאחדות".

בתחילת ימי השלטון הפולני היתה המשטרה רגישה מאד לכל פעולה פוליטית ולאומית בקרב המעוטים הלאומיים. הם חשדו בכל תנועה פוליטית, שמתנהלת בה, בהסוואה, תעמולה קומוניסטית, והנה אירע וכמה שוטרים (כנראה מחמת הלשנה) פרצו לחדר הישיבות של ה„התאחדות" ואסרו את כל חברי הוועד. הם הובלו לבית הסוהר. בדרך לבית הסוהר שרו העצורים בקול רם את „התקוה" ו„תחזקנה". השמועה על המאסר נפוצה בעיר, ופרנסי העיר התאספו אצל הרב וביקשוהו להשתתף במשלחת למפקד המשטרה העירונית שתבקש את שיחרורם של העצורים. הרב סירב, הואיל ובנו (כותב הטורים האלה) היה בין האסורים. מפקד המשטרה פקד להביא לפניו את העצורים לחקירה אישית. לבסוף שוחררנו. גאוות כל בני העיר היתה עלינו.

באותה תקופה התחלנו לגייס את אמצעינו בקשר להתעוררות העליה לארץ ישראל. מפעל מיוחד במינו שהוטל עלינו לארגנו ולבצעו היה — בריחת יהודים מברית המועצות דרך הגבול לפולין.

*

קלצק שכנה כעשרה קילומטרים מהגבול הרוסי. היהודים שעברו בחשאי את הגבול ובאו לקלצק, מצאו כאן, מקום מבטחים. יום יום היו באים פליטים חדשים. דאגנו לאכסונם המיידי וסידור תעודות

בשבילם. פעולה זו היתה כולה בידי חברי ההסתדרות הציונית ונעשתה בלא פחד וליאות, בתשאיות מוחלטת, והיתה כרוכה באומץ־לב ועקשנות. היו לנו קשרים חשאים עם אנשים מעבר לגבול. היו שבאו אלינו מרוסיה באורח חלקי, ועליהם היינו מקבלים ידיעות קודם לבואם, יוצאים לפגשם ולקבל את פניהם סמוך לגבול.

עיקר העבודה הציונית המעשית נתרכזה בשדה הקרנות, ורובה נעשתה בידי הנוער. לא היה כמעט בית בקלצק בלי קופסה של הקק"ל. היה מורשה מיוחד של הקק"ל, חבר ה„התאחדות, ובין פעיליה — א. לוינבוק, מ. פרידקס, ברוך ליס (איש דגניה). חודש חודש התפזרו החברים בעיירה לאסוף את הכספים שנצטברו בקופ־סאות. אחרי כן פורסמה רשימת המתנדבים והסכומים של החודש. פעולה מוגברת גילו ציוני קלצק במגבית השנתית לטובת קרן היסוד. ועד מיוחד עסק בתעמולה ובארגון המגבית. היו"ר היה ברוך דלוגאטש, וחברי הועד: משה ניצברג, משה דומניץ וכמה מחברי „התאחדות".

לעריכת המגבית היו מבקרים אותנו שנה שנה מטיפים ונואמים ציוניים מן המרכז. באפיזודה: בשנת 1924, בחורף, באו אלינו לאירגון מפעל קרן היסוד הרב רובינזון מ„המזרחי" (אב"ד דרוזגניק) ומר מ. קולודני (קול). אורגנה ועדה מיוחדת למפעל, ווסדרה אסיפת הסברה המונית בבית המדרש הגדול, שנתפזרה מחמת ההפרעות של כמה מבחורי הישיבה ואחרים. אבל האסיפה נערכה למחרת היום. התנדבותם של אנשי העיירה למפעל זה משנת 1924 — סוכמה בסכום של 450 ליש"ט. המפעל הוכתר בהצלחה תודות למסירות הנוער שעמד במבחן.

בישיבות ה„התאחדות" עלתה גם שאלת „החלוץ" והעליה לארץ. נמצאו חברים שהביעו את משאלתם לעליה. באנו בקשרים עם המרכז בוארשה. נבחרה ועדת עליה, ואחד מתפקידיה היה לבחון היטב כל מועמד, ולהעביר החלטתה למרכז העליה לאישורה. הועדה אישרה כמה חברים לעליה, מהם אחדים מראשוני מייסדי דגניה — ליס ומרגולין. בעקבותיהם המשיכו ועלו עוד חברים שייסדו בארץ את הגרעין של יוצאי קלצק.

בעיות התרבות והחינוך העסיקו במיוחד את מפלגת ה„התאחדות". היו בקלצק „חדרים" מהטיפוס הישן, „תלמוד תורה", ובתי־ספר לילדים שעמדו תחת השפעת אגודת ישראל, והורגש הצורך החיוני בהקמת בית־ספר לאומי ציוני. במלוא התנופה והמרץ התגייסו החברים להגשמת המפעל, ותרמו לו גם מהונם. (חמישה חברים תרמו סכום של מאה דולר לשכירת הבית). וכך נוסד גם בקלצק ביה"ס העברי העממי מיסודה של „תרבות" והיה לתפארת העיר.

הדור הצעיר, התוסס והער, הוא היה הפועל והמפעיל העיקרי בכל תחומי הפעולה הציבורית, הסוציאלית והציונית בקלצק.

פעולה במחתרת

אליהו גולדברג / כפר ויתקין

ע ם סיומה של מלחמת פולין—ברית המועצות, נכרת בשנת 1921 השלום בריגה, שקבע את הגבול בין שתי המדינות על נהר לאַן, סמוך לקלצק. עד מהרה התחילה נהירה גדולה בלתי ליגלית של יהודים מרוסיה הסובייטית לפולין. וטעמים שונים היו לנדידה זו, אך לרובם שימשה פולין תחנת מעבר להגירה מעבר לים.

מקום מיוחד תפסו בין הפליטים האלה ציונים וצעירים חלוצים, ששאפו לארץ ישראל.

בשנים הראשונות היה הפיקוח על הגבול עדיין רופף ואפשר היה להבריח את הגבול בעזרת מלווים־מבריחים מיוחדים. חיילי הגבול היו ברובם גם להוטים אחר שוחד, והם בעצמם מעבירים היו את הפליטים דרך הגבול, ויש שהיו מביאים אותם בלווי משמר עד העיירה — ומסתלקים. הנה כי כן, לא היה המעבר דרך הגבול כרוך בקשיים גדולים. עיקר הסכנה היה נעוץ בקטע שבין הגבול לבין העיירה, שם היו משוטטים חיילים או שוטרים ושוב סוחטים כספים מן הנוודים, או גם אוסרים אותם.

היהודים שהגיעו לעיירה באו מיד בקשרים עם אנשים מסויימים בקלצק, שסידרו להם בעזרת המאַגיסטראַט (העיריה) תעודות כתושבי קלצק. הפליטים היו שוהים בעירנו ימים אחדים, ומיד עם קבלת התעודות יצאו לדרכם.

מכיוון שבסטרות העתים אבדו ספרי־הרישום של תושבי העיר, די היה בשתי חתימות של אנשים מכובדים כדי להעיד, שאכן פלוני הוא תושב ותיק ועל סמך זה ניתנו תעודות הזהות. מובן, שסידור זה היה כרוך בהוצאות כספיות גדולות — דמי טירחה ושוחד...

רובם של הציונים והחלוצים שהגיעו לעירנו באו בעירום וחסר כל, וידם לא היתה משגת לרכישת התעודות. אנחנו, חבורה של צעי־רים ציונים, החלטנו לטפל בסידורם ולהושיט להם את כל העזרה הנחוצה לשם עלייתם לארץ. ניגשנו לפעולה בלהט נעורים. הרגשנו שאנו ממלאים שליחות לאומית.

והיו עוד טעמים מיוחדים לפעילותנו זו. היה מעשה, ובשנת 1920 בזמן הקרבות בין הפולנים והבולשביקים נתגלגלנו — מספר חברים: החו"מ, צבי מניר, יוסף פל, חיים יונה ריזין, מנוס גינזבורג, אחרי נדודים והרפתקאות, לויטבסק. נתונים היינו כל הזמן בסכנת מאסר כעריקים מהצבא האדום. חיפשנו דרך לעבור את גבול לטביה ולהגיע לארץ. באנו בקשרים עם הציונים בויטבסק, שטפלו בנו במסירות־אחים. בויטבסק נתקבלנו לחוות הכשרה של החלוץ, ועשינו בה כששה שבועות. אחד מחברינו הלה בטיפוס ומחוסר תעודות לא יכולנו להעבירו לבית החולים. ורק תודות למסירותם הרבה של חברי החנועה, שהיתה כרוכה בסיכון גדול, נשאר בחיים. במיוחד עזרה לנו החברה שרה ישפן, כיום בארץ. בינתים חזרו הפולנים וכבשו את קלצק. מכיון שהסכויים לעבור את הגבול ולהגיע ללטביה היו קלושים מאד, החלטנו לחזור לקלצק.

בויטבסק קיים היה מוסד ממלכתי שטיפל בהחזרת הפליטים הפולניים למקומותיהם, ובו עבדו אחדים, מחברי התנועה הציונית. הם עשו את כל האפשר להקל על שובנו לקלצק, אף שלא היינו מבחינה פורמלית פליטים פולניים.

בנשף הפרידה שערכו לנו הציונים בויטבסק נשמעה מפיהם משאלה ובקשה אחת, שנזכור את עזרת החברים בויטבסק, יגיע זמן ומצב, שגם אנחנו יושבי הגבול, נידרש לפעול בכיוון זה — שנגמול להם כמעשיהם. שמרנו את הדבר בלבנו, והנה קבלנו על עצמנו בספוק — לקיים את משאלותיהם והבטחותינו.

והרי עובדות אופייניות, אחדות מני רבות, הזורעות אור על הטכ־ניקה המורכבת והרת־הסכנות של פעילותינו.

הופיעו החלוצים הראשונים הח' קרן־צבי (עכשיו בארץ) ודוד ורפמן ז"ל. הם פנו אלי (במכתב המלצה) לעזור להם בסדורם והשגת תעודות־זהות לשם המשכת דרכם לארץ. אני וצבי מניר התחלנו בטיפול. לא ידענו אז עדיין את האנשים העוסקים בכך. גיששנו, אך לצערנו נתקלנו בקיר אטום, מכיוון שלא יכולנו וגם לא רצינו להשתמש בדמי־שוחד ולקבוע תקדים לעבודתנו בעתיד. החב־

רים הנ"ל הצליחו להגיע לברנוביץ — בלי תעודות. ואולם, כעבור כמה ימים קיבלתי מכתב מקרן צבי ובו פרטים מלאים על כך. שג... חבר מועצת העיריה עוסק בעניינים אלה.

נאחזתי בחוט זה ונדזמנתי עם מר ג. בשוק. פתחתי עמו בשיחה, אך הוא הכחיש. הראיתי לו את מכתבו של קרן־צבי, והוא הצביע על יהודי אחר — פ... שבעזרתו אפשר להשיג את התעודות.

פנינו אני וצבי מנירלפ. ובקשנו, שיעזור לנו בסידור תעודות־זהות לעולים ציונים בלא תשלום. היו חילופי־דברים קשים וחריפים. ולא נותרה לנו ברירה אלא לאיים, שנשתמש בכל האמצעים להשיג את מבוקשנו. הוא היה אז סגן ראש העיריה, והבין לרמז. לא נותרה לו ברירה אלא לקבל את דרישותינו, בהסיפו, שגם הוא, כציוני ותיק, מכיר בחשיבות הפעולה וערכה הלאומי...

מאותו יום נסתעפה פעולתנו לממדים נרחבים והתנהלה בשיטתיות, רציפות והתמדה, וחברים רבים נצמדו אליה בכל נפשם ומאודם. הודעתי מיד לח' קרן־צבי שיחזור לקלצק, — ואמנם הוא השיג את מבוקשו.

תודות לחבר מנוס גינזבורג, שהיו לו קשרים מעבר לגבול, הודענו לכל העיירות הסמוכות על האפשרויות שנתגלו לעליה לארץ. הידיעות פשטו אף בערים מרוחקות כליובן, פוהוסט, סטרוביץ, סטרו־דורוגי, סלוצק ועד בוברויסק הגיעו. ציונים וחלוצים רבים עברו בדרך זו והגיעו לארץ, ועד היום זוכרים הם את החסד והטובה שגמלנו להם בכל המובנים.

אירעו גם מקרים מצערים — אמנם בודדים — שאנשים חסרי־מצפון יצאו אל מחוץ לעיר בדרך לברנוביץ וסחטו כספים מן הפליטים באיומים, שיסגירו אותם למשטרה. החלטנו להושיט להם עזרה בצורת לווי של חברים עד לברנוביץ.

בין הפעילים שהשתתפו בעבודה זו ראויים לציון יצחק צרקו־ביץ, ליפא ניצברג, אייזיק לוינבוק, יוסף פל, אברהם ברסלב, ברוך גינצבורג, שמואל חיים ברבדה, חיים יונה ריזין זלמן כהן ופראדל לוטוין. (ניספו כולם בשואה). הרבה עזר לנו היהודי היקר יהושע חש"ס פדר. ביתו היה סמוך לדירת המפקד העירוני, ותמיד היה מודיע לנו על כל פליט שנאסר בגבול, שצפויה היתה לו סכנה להיות מוסגר לידי הסובייטים. ותמיד הצלחנו לחלץ אסירים מהמיצר.

אירע מקרה והמשטרה אסרה חמשה חלוצים בנסיבות מיוחדות, ועל אף כל מאמצינו לא הצלחנו לשחררם. התקשרנו מיד עם המשרד הארצי־ישראלי בוארשה, וביזמת ציר הסיים (לא אזכור את שמו), שהצליח ברגע האחרון לשדל את מושל המחוז בניאסוויאז' שישחררם בערבותו האישית — שוחררו החלוצים.

והנה, נודע לנו, שבקרוב עומדים להשלים ולחתום את ספרי הרישום של התושבים. נתגלתה אפשרות להכין כמה מאות תעודות־זהות. לשם כך נחוצים היו סכומים ניכרים. פניתי לברנוביץ. בישיבה סודית, בנוכחותי ובהשתתפותו של ד"ר א. קצנלסון (ד"ר ניסן ז"ל מי שהיה שגריר ישראל בארצות סקנדינביה), שישב אז בעירנו בענין העברת בני משפחתו מרוסיה לפולין, הוחלט להקציב לי את הסכומים הדרושים.

והרי עוד מקרה רב ענין:

יום אחד ואני בבית־הספר „תרבות". הגיע בריצה מבוהלת זלמן פל והודיע, שזה עתה נפגש בקבוצת אסירים יהודים המובלים למשטרה והוא משער, שביניהם מצויה גם משפחת כצנלסון. רצתי מיד למקום ושאלתי אחת מהם אם היא משפחת כצנלסון. קבלתי תשובה ששם משפחתה סלוינה, ומבוקשה לעלות לארץ, לבעלה.

התחלנו תיכף לטכס עצה, כיצד לחלצה מן המעצר. פנינו לחברה פרדל לוטוין, שבביתה התאכסן מפקד המשטרה. והנה, צצה במוחה תחבולה מזהירה: כשהביאו את האסירה למשרד המשטרה, נכנסה כמו במקרה למשרד והתנפלה על צואר היהודיה העצורה בנשיקות וחיבוקים, לתדהמתם של כל הנוכחים והמפקד בתוכם. שתי הנשים שיחקו את תפקידן כמכרות ומיודעות שלא עוררו שום חשד. אחר בקשת ושידולים הצליחה לוטוין לחלץ את סלוינה במשטרה למשך זמן־מה, בערבותה האישית. לבסוף נענה המפקד לבקשתה להעלים עין לגמרי. האשה עלתה לארץ. שאר האסירים הוחזרו באותו יום אל מעבר לגבול —קצרה ידינו להושיעם.

בתחבולות והמצאות כגון אלה התמחינו והשתמשנו בפעולתנו. היא נמשכה עד לזמן שבו הפעילו שלטונות פולין שמירה מעולה וקפדנית, ואז ואט נסגר הגבול כמעט בצורה הרמטית.

יחידי נשארתי מכל חברי היקרים שתרמו את תרומתם לעבודת־קודש זו. ועליה גאותי.

חיוחה / נפש לליפה גבזה

ליפא יקר, בלתי נשכח. מה יהמה לבי בהעלותי דמותך נגד עיני... בעודך ילד נמשכת אחרי וקשרת גורלך עם הארץ אשר כה נכספת אליה. באת אלי כאל בית הוריך. לפני שפכת שיחך, ספקותיך ותקוותיך שגברו והלכו על כל הספקות והפקפוקים. נבון ושנון, הסתכלותך העמוקה בחיים היתה מפליאה וחודרת. — בראשית צעדיו בארץ עשה במושבה ביהודה, אך הדבר לא נתן סיפוק לנפשו. הוא שאף ליותר תוכן בחיים ולחברה ערה, תוססת ומגשימה יותר.

והדרך הוליכה לקבוצה בעמק הירדן.

אך לא מן המוכן והמוגמר זכה, לא לקבוצה בנויה העומדת על תלה בא להצטרף. הוא רצה להתחיל מחדש, והוא מצטרף לקבוצת מסדה. חיש מהר התערה בחיי העבודה, במשק ובשמירה בשדות והיה לחלק אורגני מנוף מסדה.

בשקט ובצנעה הלך בדרך, עד שירד עלינו המאבק הגדול על קיומנו ועצמאותנו. מאז רואים אנו את ליפא נכון תמיד לכל תפקיד ומשימה המוטלים עליו.

מתוך הכרת המצב הוא נעקר מקן המשפחה אשר זה עתה התחיל לרקום ושכל כך טוב היה לו בתוכו, והוא נע ונד עם הפלמ"ח, ועם כל שרות אחר לכל אשר נשלח. מצפון הארץ ועד הנגב הדרומי, בלווי השיירות בדרך לירושלים והעמידה על המשמר בפרוזדור — ותמיד היה פה... לא פעם ניצל בנס, וחייו ניתנו לו במתנה.

סמוך להכרזת המדינה הוחזר הביתה, כי הבית שלו הקבוצה בעמק הירדן, הועמדה בחזית האש ועליו משימת המא"ז במקום. כל העמק הפך לשדה קטל — וקבוצת מסדה בקו הראשון.

המא"ז הצליח לפנות את המקום מהילדים שניצלו מפגעים רציניים. עשה זאת על דעת עצמו, אך זו היתה פעולת הצלה וכך המשיך בתפקיד עד שנפל על משמרתו בכבוד.

עם ההכנות לקראת הסתערות המחודשת של הסורים, הוא מתבקש לבדוק את מחסן הנשק. הוא ועוד חבר בדקו את הפצצות. אחת מהן שהיתה בידו, נראתה לו פגומה ומסכנת את כל מחסן הנשק שהיה במקלט. כדי להציל את המחסן ציווה על החבר לעזוב את המקלט והוא יצא אחריו. לא הספיק להשתחרר מהחומר המסוכן, ושניהם נתרסקו במוצא המקלט. היה זה ב־31.10.48 והוא בן 32.

המחסן ניצל, אך ליפא וחברו ניספו.

וכך הסתיים פרק חיים צעירים, חיי חלוץ בארץ המשוחררת. הניח אחריו אשה ושתי בנות.

גדול הכאב והלב ממאן להנחם על האבידה לארץ, לקבוצה, למשפחה ולקרובים הממשיכים בדרכו ומעלים בהערצה את זכרו הברוך.

שלום לעפרך ליפא, בן מאיר אחי, שלא זכה להעלות יחד עם אשתו שרה ולראות בנחת ציון ובנחמת בניו ששלח לארץ. משבעת ילדיו נשארו רק חמשה, רובם בעבודה, בכפר ובהתישבות.

צבי ליס / בימי מהפכת אוקטובר

קצק הצטיינה מאז ומתמיד בציונותה. בימי „הועד האודיסאי" של חובבי ציון היה בין הפעילים אלתר ליס ונחום יצחק שיף, וכן משה גלוש, שקיים „חדר מתוקן" בו השתדל ללמד עברית בעברית, התקינו ספסלי לימוד מיוחדים, תלו על הקירות תמונות של בעלי חיים שהילדים היו לומדים שמותיהם בעברית. יהודי זה קיים את החדר עד למהפכה הרוסית, ואחרי כן הצטרף למפלגה הטריטוריאליסטית וריכז את אוהדיה בכל הסביבה, במרוצת הזמן הצטרף לקומוניסטים.

עם הידיעה על המהפכה פרצו רבים לבית מפקד המשטרה (הפריסטאו), פרעו בו ושמטו את תמונת הצאר, והכול חיפשוהו כדי לנקום בו על התנהגותו באוכלוסיה היהודית. היו ימים אחדים של מהומה עד שנתכוננה מיליציה, רובם חברי „מכבי אש", מהם זכור לי גדליה קראסאלשציק — והכול התכוננו להפגנה הגדולה, שלב ראשון לכינון המשטר החדש.

כל מפלגה ריכזה את חבריה. הנוער הציוני שלח משלחת למינסק לקנות דגל משי, תכלת לבן וסרט אדום עליו. ההפגנה הגדולה נערכה בככר השוק, והנאומים נישאו מגזוזטרת בית הלר. מטעם הציר נים נאם זיידל ולר שקרא לאחוות עמים, ולימד זכות על היהודים, שאין הם רמאים...

אחריו נאם קצין קוזקים, שאיים, כי כל מי שיתקומם נגד המהפכה יידרס בסוסיהם... ואכן, לא יצא זמן רב, ואנשיו ניסו לערוך התנפלות שוב על העיירה. בו ביום נתארגנה הגנה מבני המקום, מכל החוגים, וברשותה היו רובים ואקדוחים מזמן בריחתם של החיילים מהצבא. פעילים ביותר היו בניו של ריזין („די קאַבאַנעס"), שידועים היו בכוחם ובגבורתם, האחים יוסף ומיכאל שמעון למפרט ושלמה רגוזק, לייבל („דער טעסלער"), סאלאבון ועוד. השודדים גורשו.

עם ההכנות לאסיפה המכוננת ניטשה בקלצק מלחמת בחירות קדחתנית, בעיקר בין הציונים ל„בונד", ועל מידת חשיבותה תעיד העובדה, שנואמים מיוחדים נשלחו ממינסק. לא אחת פוצצו אסיפות. זכורני הופעתו של עורך־הדין גרגל, מראשי המועמדים של הטריטוריאליסטים, שבמלחמתו בציונות קרא ציטאטות מה„ראזסוואט", אך בחור משכיל מהקהל הוכיחו במקום, שהוא מסלף. בינתים פרצה תיגרה מאחורי הבמה בין שני בחורים, אחד ציוני והשני איש „בונד" בשל... התחרות בעגלה בשוק... הבונדאי נפצע קל, מיד פרץ לבמה אחד מראשי „בונד" והתחיל צועק: — די ציוניסטן האבן פאַרגאַסן בלוט... לבסוף נתיישב הסכסוך.

ומעשה באשה שביקשה לדעת את סידרת השבוע. שאלה בחורים מהציונים ולא ידעו. פגשה בונדאי (ורוב חברי „בונד" נמנו עם החברה „תפארת בחורים", והיה להם בית תפילה משלהם שבו למדו עין יעקב והיו עוברים על פרשת השבוע), שידע להשיב לה, שאלה אותו: — פון וועלכן צעטל ביסטו? ענה לה: פון פינף... והבטיחה שתצביע בעד רשימה זו...

מלחמת הבחירות עברה במתיחות מרובה.

ה. אישים ודמויות

יהושע ברזילי (אייזנשטאדט) / אוטוביוגרפיה

ת ולדות חייו של יהושע ברזילי, פרי עטו, פורסמו בספר „כתבי יהושע ברזילי" (אייזנשטט) (יפו תרע"ג), — לזכר חציו היובל של עליתו לארץ ישראל — במאמרו של א. ז. רבינוביץ עליו:

„נולדתי בעיר קלצק ו׳ אלול תרט"ז לאבי ר׳ מאיר משה בן הרב ר׳ אלימלך אב"ד דלידא ולאמי מטלא רבקה בת הרב ר׳ משה יעקב אב"ד דקליצק. הורי מתיחסים על בעל „הפנים מאירות" ופרטי משפחתנו כתובים בספר „דעת קדושים" במשפחת אייזנשטאדט המיוחסת לקדושי רוז׳ינאי. אבי היה מוסמך ומורה הוראה, אבל לא רצה לקבל עליו רבנות. הוא היה מפורסם בתור איש עסקן ובעל שכל ישר והיו בוחרים בו לבורר או לדין ובעד עבודתו זו לא היה מקבל שכר, כי בכלל היה שונא בצע. אמי ידעה עברית ותלמוד והיתה מפורסמת בתור בעלת צדקה. בן שלוש וחצי התחלתי ללמוד ובהיותי בן שש התחלתי ללמוד תלמוד. באחת עשרה שנה קראתי כבר בספרי „תשובות" כמו „הקצות" ו„הנתיבות", „שב שמעתתא", והבנתי על נקלה מה שקראתי. בן שבע מתה עלי אמי, ועל פי גזירת הממשלה נאנסתי לבקר פעמים אחדות בשבוע את בית הספר מטעם הממשלה. בן אחת עשרה קראתי על פי הצעת מורי בספר „כור עוני" ואחר כך גם פרקים אחדים מ„אשמת שומרון" ומאז התחלתי לקרוא בספרי ההשכלה. כחצי שנה ישבתי באחוזה אצל אחותי, והיער והנהר אשר שם, השפיעו עלי והתחלתי אז לכתוב סיפור, שתכנו היה התחדשות החיים המדיניים של עם ישראל בארץ ישראל, שע"ז הייתי חולם תדיר. ירושה היא לי מבית אבי ז"ל, שהיה בוכה בדמעות חמות בלילי הסדר ובכל שבת בהזכירו שם ירושלים.

בשנה השתים עשר עברתי לווילנא ששם ישב אבי ישיבת קבע. שם שכרו לי מורה מוסמך להוראה לתלמוד וגם מורה לרוסית וגרמנית ושאר הידיעות הכלליות.

נתפרסמתי בשם „עלוי" ועוד טרם מלאו לי י"ב שנה התחילו „לדבר בי נכבדות".

האספות המוקדמות שהיו בבית אבי על אודות הערידה, שנקראה בפטרבורג לרגלי מלשינות ברפמן * ויתר עניני הכלל עשאוני ללאומי נלהב.

בשנה החמש עשרה נכנסתי לגימנסיה בעיר ב. אך כאשר שמעתי, כי אבי חלה מצער, בשמעו את הדבר הזה, עזבתי את הגימנסיה.

אחרי חתונתי עסקתי במסחר, בקבלנות בבניני מסילת הברזל, בעסקי באנק והייתי חשוב מאד בכל הסביבה גם בעיני האצילים ובעיני ההמון שלהם. היה זמן שעל ידי התפרנסו מאות משפחות וכמובן רובן יהודיות. כה עבר עלי הזמן עד שנעשיתי בן עשרים ושבע. אז קרה לי מקרה חשוב מאד בחיי, שנוכחתי על ידו, כי חיי הפרט אינם שווים כלום וכי צריך אני להקדיש את עצמי להכלל;

* על ברפמן, ראה לחוד בספר זה. — המע׳.

וכשמלאו לי שלושים שנה נתקתי את כל עסקי הגדולים בעצם ידי והחלטתי לנסוע לארץ ישראל. באתי לארץ ישראל ביום ג׳ כ"ב סיון התרמ"ז ובשנה ההיא התחלתי לכתוב ב„המליץ" על ענייני א"י. בשנת תרמ"ח ראיתי, כי דרושה התאחדות חזקה בין החובבים את ציון, שיתעסקו בכל לב בהרמת מצב הישוב, ואז נסעתי לרוסיה וישבתי שם כשנה ומחצה וביחד עם „אחד העם" עבדתי ביסוד אגודת „בני משה" וחברת התמיכה לאכרים ולאומנים שבא"י, שנתאשרה מטעם הממשלה באודיסה.

כל הזמן עבדתי על חשבוני ולא חפצתי לקבל שום משרה בשכר, וממש את הלחם גזלתי מפי ומפי בני ביתי לחוצאות נסיעה ופורטן.

באודיסה יסדתי גם חברה של סטודנטים ללמוד ההיסטוריה העברית.

בט"ז תשרי תרנ"א עליתי שוב לארץ ישראל. בשנת תרנ"ג נתקבלתי לועד הפועל של חובבי ציון ביפו בתור מנהל הספריה ואח"כ בתור חבר ומזכיר לועד הפועל. עבדתי אצל חובבי ציון שלוש עשרה שנה ואח"כ נתפטרתי ממשרתי, מפני שראיתי שאין הקופה המצומצמת של החברה, יכולה למלא גם חלק קטן ממה שצריך היה למלאות, אילו השיגה ידה.

משנת תרנ"ד הייתי ארבע שנים עורך המכתבים מארץ ישראל שהוציאה אגודת „בני משה" בשם „בית הלוי", ומר יהודה גרזובסקי היה עוזר לי בעבודה זו. השתתפתי כמעט בכל הפעולות החשובות שנעשו ע"י החובבים ואח"כ ע"י הציונים בא"י. עבדתי לטובת הפועלים ולטובת בתי הספר, לשכלול המושבות, ליסוד בית העם והגימנסיה בירושלים ו„הכרמל המזרחי". בשנת תרנ"ט נשלחתי מטעם סקידות יק"א לרוסיה לקנות מאת חברי המושבה חדרה שישבו בחו"ל את חלקת אדמתם בשביל האכרים היושבים בא"י, ואז נסעתי על חשבוני הפרטי ועשיתי תעמולה לציונות ולבאנק, שעוד טרם יצא טיבו בעולם. הייתי על הקונגרס התשיעי ודרשתי שם לטובת העבודה המעשית בארץ ישראל. עזרתי להוצאת „המלון" של בן יהודה, ותמיד הייתי נכון לעשות כל מה שאפשר לי לטובת הישוב בארץ ישראל.

הספרות היתה גם כן עלי כלי חפץ בידי לעשות בה תעמולה לישוב א"י. השתתפתי ב„המליץ", ב„הצפירה", „הצופה", „האור", לוחות „אחיאסף", לוחות לונץ, „העולם", „העמר", „השלוח", „המבשר" „היקב", ה„אסם", „יורעאל" ועוד".

אז"ר מוסיף בשולי המאמר:

„בקיץ תרע"ב חגגו בירושלים וביפו חג חצי היובל מעת שעלה ר׳ יהושע ברזילי לא"י. קבוצת חבריו הסופרים החליטו להו"ל את ספוריו. והנה לפני הקוראים הקובץ הראשון. אנחנו בטוחים, כי כל בני ישראל יקבלוהו ברצון ויהי להם לעונג ולתועלת, כי יש בספוריו הרבה זכרונות היסטוריים, ממה שעבר על הישוב וממה שסבלו אחינו החלוצים. וטוב יעשו אם יתנוהו גם בידי הצעירים, לטעת בלבם אהבה לכל קדשי אומתנו וביחוד לארץ ישראל".

א. ר. מלאכי / ממכתביו האחרונים

לאחר מחלה ארוכה וממושכה, אחרי סבלו יסורים נוראים, מכאובים קשים ומרים, אחרי ימים יגעים ולילות־עמל, מת על אדמת נכר, בג׳ניבה, הסופר והעסקן הארצי־ישראלי יהושע אייזנש־טאדט־ברזילי.

ארבע שנים התגולל ברזילי בשווייציה. ארבע השנים היותר נוראות והיותר קשות בכל ימי חייו. ולא מפני שאלו היו שנות חייו האחרונות, ימי מחלתו האנושה, אשר מת בה לאט־לאט בעודנו בחיים. כי אם מפני שראה את עצמו גולה ונידח בנכר, רחוק מארצו, ארץ תקותו ומאווייו־נפשו. זה היה העונש היותר חמור, אשר נענש ברזילי בידי האלהים. „קצתי בחיי מהישיבה של בטלה בשווייץ!"... — כתב אלי במר נפשו באחד ממכתביו, ואני קראתי בין השיטין והקשבתי מרחוק הד ענות נפש שבויה המתלבטת בנכר בין הרי האלפים היפים והזרים, הנכספת וכלה למקורה, להרי יהודה, אך אין תקוה לה עוד...

לא מרצונו הטוב עזב ברזילי את ארץ־ישראל. אנוס על־פי גזירת הרופאים בא לארץ האלפים. שנים רבות נאבק עם מחלתו, מחלת הסרטן, ששמה לה קן בגופו, ובכל מאמצו וכוחו השתדל לבלי עזוב את הארץ, אם כי הרופאים הזהירוהו, כי בנפשו הוא הדבר הזה. בכל המכתבים הרבים, שקבלתי מאת המנוח מיום עזבו את ארץ־ישראל עד יום בואו לשווייציה, היה מרחף צלו של המות. למרות ההיתול הנעים שהיה מרחף תמיד על דבריו, — הייתי מכיר על־פי כמה רמזים דקים מן הדקים, כי הכותב מכין את עצמו לקראת המות. במכתביו אלה היה מרבה להשביע אותי, כי אשאר נאמן לפניו, וכי לאחר מותו אשים עיני על כתביו, לשמור עליהם, לסדרם ולטפל בהדפסתם.

ומה נפלא היה כוחו של ברזילי ומה אמיץ היה כוחו של חולה־הגוף הזה! למרות סכנת המות, אשר ארבה לו על כל פסיעה ופסיעה בשבע עינים, הוסיף לעבוד ולעסוק בלי הרף ובלי לאות. עבודתו הצבורית שללה ממנו את רוב ימיו, כי לא היה כמעט ענין צבורי בארץ־ישראל, אשר יהושע ברזילי לא לקח חלק ביצירתו ובשכלולו. ואת הלילות הקדיש לעבודתו הספרותית. בשקידה רבה היה עובד בתקופתו האחרונה על זכרונותיו, המשמשים חומר חשוב לקורות הישוב ולתולדות תנועת חיבת־ציון והציונות.

בימים ההם החל כשרונו של ברזילי לגלות את כל האור והיופי הגנוזים בנשמתו. כנשר חידש את נעוריו, ולעת זקנתו החלה בת שירתו להשמיע שירות חדשות. לכבוד חג יובלו הוציא לנו מבית גנזיו מרגלית טובה כ„אילת השחר" שלו, ועוד כמה ספורים וציורים יפים ממראות הארץ, מלאים פיוט צנוע. ברזילי, שליחה הנאמן של חיבת־ציון וציידו של הישוב החדש בראשית התהוותו (למשל, בציורי־מסעותיו בארץ, בציורו הגדול „ימי בכורי הענבים" ועוד בכמה מספוריו וציוריו, המפוזרים במאספים ועתונים שונים), החל לצייר בימים האחרונים גם את מצב ההוה בארץ. וגם בתור פובליציסט היה יוצא בקהל בימים ההם. אסף הרבה חומר סטאטיסטי בנוגע להתפת־חותו הכלכלית של הישוב, והיה מחווה את דעתו על כל ענין ועל כל מקרה אשר נפל בארץ ובישוב. ודבריו נכתבו בחום־לב ובמזג־עלומים, ברעננות ובהתלהבות צעירה כל־כך, עד כי קשה היה להאמין, כי האדם הזה כבר כילה עסקיו בעולם הזה וכבר ציוה לביתו...

ובינתים הלך מצב בריאותו והורע מיום ליום. באחד ממכתביו (מי״ז אדר תרע״ד) הוא כותב אלי: „...שוב יסרני ד׳ וכל השבוע שעבר פרפרתי ממש בין החיים והמוות — כי גנחתי דם רב — ת״ל שעתה הוקל לי קצת וישבתי לערוך לך בקצרה: כי מצב בריאותי כ״כ רופף עד שאינני בטוח לא רק ביום המחר, כי אם גם בשעה הסמוכה. בתוך צוואתי צויתי למסור כל כתבי היומיים והארכיון שיש בו מאות קונטרסים לאחד העם, ובקשתיו שחלק מהעבודה ימסרו לך, לפי שאתה מתיחס ברצינות גדולה לכל מה שנוגע להישוב וגם לכתבי — — —"

ואז פרצה המלחמה ויהושע ברזילי הובא, בעל כרחו לשווייציה כדי שיתרפא שם, וגם כדי שלא יראה בצרת הישוב ובחורבנו בימי הרעה, כי זה היה מזעזע את לבו ומחליש אותו מאוד. לפתע פתאום קיבלתי מכתב — והמכתב בא לא מיפו כי אם מג׳ניבה, ובו הוא כותב אלי: „משתומם בודאי תעמוד למראה המכתב הזה הבא אליך ממני מארץ שווייץ, אבל הדבר פשוט. שולחתי הנה כדי להתרפאות ולעשות הניתוח הנחוץ בקיבתי שבלתו חיי אינם חיים. אח״כ אמרתי לנסוע אליכם (כלומר: לאמריקה — א. ר. מ.) לעבוד לטובת הישוב בארץ־ישראל — המושבות שמצבן עתה, מסיבת הזמן, רע ושאפשר להרחיבן הרבה. אבל באתי הנה ואינני יודע מה לעשות: פרופסור אחד מיעץ לעשות הניתוח תיכף"...

למרות שסימני מחלתו העידו על קצו הקרוב, היה ברזילי מלא אז, בימי שבתו בשווייצה, תקוות וחלומות והיה משלה את נפשו, כי מחלתו לא תימשך, ועוד יכול להמשיך את עבודתו. הוא ראה והרגיש, כי ימי תסיסה באים ליהדות וכי עתידות גדולות צפונות לגורל עם ישראל ולכן השתדל בכל מאמצי כוחו להמשיך את חייו לכל הפחות עד בוא הרגע הגדול, שקול השופר, המבשר את הגאולה, יישמע. הוא לא רצה לעזוב את עבודתו למרות גזירת הרופאים, וגם

ס. מ. אוסישקין / חולם ולוחם

חלמים ולוחמים גדולים קמו לנו בתקופת התחיה וכאלה היו אצלנו ישראל בלקינד, בוריס שץ, מנחם שיינקין ויהושע אייזנשטאדט — זה האחרון, כל פעולה ומעשה שבחייו נתקלו על הרוב בבקורת חריפה מאותם האנשים, שלא גרסו את עבודתו של האיש שמדי פעם בפעם הגה ורחש לבו „פנטסיה" חדשה בעבודת התחיה, והם התיחסו בביטול לאדם השוגה בדמיונות.

אך מה שהיה חלום ופנטסיה נעשה למציאות לעינינו. המפקפקים הודו, שמעשיו של יהושע אייזנשטאדט היו רצויים לפעולה הלאומית.

יהושע אייזנשטאדט היה מראשוני הפעילים באגודת „בני משה", הוא שנסע מעיר לעיר ואירגן את חברי „בני משה", וכאשר נוסדה באודיסה החברה לתמיכה באכרים ובאומנים שבא״י, ונתארשה מטעם הממשלה באודיסה, שימשה זו לו חסות להטיף בערי רוסיה להרמת מצב הישוב, וכל הזמן עבד על חשבונו, מבלי לקבל אפילו את הוצאות הדרך.

אמנם היה יהושע אייזנשטאדט האיש ששאף לגדולות, אך הוא לא זלזל בקטנות. פרוטה מצטרפת לפרוטה ומגיעה לבסוף לחשבון גדול — זה ידע היטב חולם ולוחם זה, וכל גרגיר היה חשוב בעיניו לעבודת תחית העם.

*

לדברי אוסישקין (מובא אצל י. אפל: בתוך ראשית התחיה, עמ׳ 323) היה ברזילי — ולא אחד העם — מחוללה ויוצרה של אגודת „בני משה", בתרמ״ח. הוא העלה את הרעיון, בבקורו ברוסיה, לפני א. א. לובארסקי, עסקן חו״צ באודיסה, שהציע לצרף לפעולה את אחד העם. שלושתם נזדמנו יחד והניחו יסוד לאגודה, שנועדה לעורר את העם לתחיה ולתקומה. מהראשונים שנתפסו לה ברוב התלהבות, והיה מקפיד לקרוא כל יום את „דרך החיים" והתכנית בת ג׳ הסעיפים וה׳ המדות הנעלות (התנאים להצלחת הפעולה) — היה הרב הגאון ר׳ שמואל מוהילבר מביאליסטוק — המערכת.

ביקש לו עבודה חדשה. רוצה היה, שיהיו גם לו חלק ונחלה בעבודת הגאולה, וכשלא מצא אותה בשוויצריה, נשא את נפשו לאמריקה. בגעגועים מרובים היה מרבה לבקש מאתנו שנשתדל להביא אותו הנה. מאווייו אלה לא נתמלאו. מחלתו קשתה עליו יותר ויותר. השעמום מילא יותר ויותר את נפשו. כדי להשקיט את רוחו הסוערה, החל להתכונן אל האוניברסיטה, בהלצה ובהשתובבות של נער הדיע אותי, כי הוא, בן־השמים נעשה תלמיד, וכי מקווה הוא בקרוב לקבל תואר דוקטור, ואז יבוא לאמריקה מוכתר בכתר זה, „החביב כל־כך עליכם"...

מצבו נעשה רע מיום ליום. ואם כי הוא לא היה מתאונן, בכל זאת ידעו ידידיו את מצבו הנכון. ואחדים מחבריו היו משתדלים להקל מעליו את מכאובי לבו. דעתו של המנוח עוד צלולה היתה, אם כי מדוכא היה עד מאוד ולא האמין עוד ביום מחר. בדד ועזוב בילה את ימיו האחרונים, עד אשר קרהו המקרה הנורא באחד הלילות. דעתו הזכה והצלולה של ברזילי נטרפה פתאום. מצאו אותו משוטט בחוצות ג'ניבה ורוחו בל עמו. במשך החדשים האחרונים סבל יסורים נוראים כל־כך, עד כי רק במוות ראו פדות לנפשו.

והמוות רחם עליו וגאל אותו מכל מצוקותיו.

על אדמת נכר מצא החולם הגדול של שיבת־ציון את קברו.

ש. ארנסט / חייו ופעלו

נולד בשחר ההתעוררות הלאומית בחיי עמנו. עלה לארץ מיד לאחר עליית הבל"ויים וליווה בעטו כל רגב אדמה שהעולים הרוחו בזיעתם. הוא עוד כתב את כתבותיו מארץ־ישראל על ראשית העיר תל־אביב, ופירסם את רשימותיו הנפלאות על אנשי העליה חשניה, כשם שהעלה בכתביו את פלא תחייתה של השפה העברית. כל כתביו שזורים ברקמת התפתחותו של היישוב. גיב של חן בכתיבתו, וקסם היה באישיותו.

זכורה תשובתו לברון רוטשילד בעת ביקורו בארץ, כאשר הנדיב הידוע פגשו בשדה בעמק יזרעאל ושאלו:

— האם מאושר אתה בארצנו?

— כן — ענה לו יהושע אייזנשטדט — מאושר אני כדי כך, שאילו בא אליי אליהו הנביא בחלום־לילה ושואל אותי:

— יהושע, במה אתה רוצה, להיות עשיר כאותו ברון אדמונד רוטשילד ותגור בפאריס, או עני בארץ ישראל ובניך מפרנסים עצמם בלקט שכחה ופיאה — כי אז הייתי ענוה לו:

— יהיו בני מלקטים בשדות אחיהם בעמק יזרעאל, ולא יהיו בעלי אצטרות כרוטשילד בפאריס...

ולא היה בכך משום מליצה, כי ידוע שהיה עשיר בימי נעוריו, ועזב את מסחרו ורכושו ועלה לארץ. בתנועת התחייה שלנו שיקע את כל עצמו.

ממרחק העבר הקרוב נשקפת אלינו דמותו והיא דמות גלבבת של חולם ולוחם אמיץ, סופר ועסקן ציוני רב־פעלים, שכל חייו קודש למטרה אחת.

מבין מבשרי התחיה הראשונים היה האיש, ששפע קסם בפשטות הליכותיו ומידותיו. פרשת־חייו מימי ילדותו בקלצק, כנצר ממשפחת הגאון בעל „פנים מאירות" היא רבת־פנים־וגונים.

ימי הילדות והנעוריים

נולד בקלצק ביום ו' אלול תרט"ו (1855) לאביו רבי מאיר משה בן רב הקהילה ר' אלימלך ולאמו רבקה, שהצטיינה כלמדנית מופלגת, שידעה היטב את השפה העברית. אביו היה ידוע בקלצק כלמדן ואיש המעשה. לא אחת באים היו להתייעץ בו בענייני דעלמא, אך בניגוד לו היתה אשתו, אמו של יהושע, אשה שקועה בחלומות, וממנה ירש הבן את הנטיה להזייה.

צעיר לימים היה כאשר נתפרסם כעלוי מופלא, שכבר חיבר חידושים והחליף אגרות עם גדולי רבני הדור. יש מבין הרבנים, שלא תיארו כלל לעצמם, שכותב השאלות הוא נער שרק הגיע לגיל בר־מצווה, והם הכתירוהו בתשובותיהם על שאלותיו „הרב הגאון הבקי בכל חדרי התורה". ואמנם היה יהושע, כפי שמוסר חתנו רבי ישראל צורבא־צערבינסקי, בקי בש"ס בבלי וירושלמי ובפוסקים ראשונים ואחרונים.

אך עודו צעיר לימים נזדמנו לידו ספרי השכלה, והם פתחו לפניו את הדרך אשר ילך בה. אמנם הוא המשיך עוד ללמוד בבית המדרש הישן, אך לא ארכו הימים כאשר עברו הוריו לגור לוילנה, והוא היה ל„משכיל" בגלוי והתרועע עם הסופרים המשכילים.

בן שש עשרה שנה היה כאשר השיאוהו אשה. אביו הכניסו לעולם־המסחר, והוא הצליח והתחיל, יחד עם שמאי גינצבורג, לעסוק בקבלנות לבנין מסילת־הברזל. אך הנה הגיעה אליו השמועה על ייסוד האגודה החשאית „בני משה" ומיד נצטרף אליה. האגודה נוסדה באודיסה ביום ז' באדר (יום פטירת משה רבינו) בשנת תרמ"ט, ומטרתה היתה — ללכד חבר יחידי סגולה („כוהנים")' המשמשים דוגמה לעם במעשיהם. חברים לאגודה זו מתקבלים היו לאחר בדיקה והירה, והם נועדו להגשים בחייהם את שאיפותיה של תנועת „חיבת ציון". את מטרת האגודה ניסח אחד העם בחוברת מיוחדת בשם „דרך החיים". באגודה מקובל היה טכס הקדשה מיוחד, בדומה לטכסי האגודות של „הבונים החפשים". הלשכה המרכזית היתה תחילה באודיסה והיא עברה אחר כך לוארשה ומשם ליפו, בהנהלתו של יהושע ברזילי, לאחר שעלה לארץ.

י. ב. היה בימים ההם הרוח החיה באגודת „בני משה", נודד בערי רוסיה ופולין ומחפש אחר „יחידי־הסגולה", שיש לצרפם לאגודה. בהטפותיו הדגיש את הצורך בהתרכזות הרוח, נאמן לתורת מורו ורבו אחד העם. באחת מדרשותיו הראשונות עמד על יעודו של עם ישראל בעבר, בהשוותו אותו לעם היווני. לא גדלו בני יוון בחכמה ובטיפוח חוש היופי — אלא משום שכל מערכת הלב והנפש שלהם נטויה היתה כלפי עולם הצורות החיצוניות, ואילו בישראל לעומת זה דפק לב האומה באמונה באל אחד ובדבקות במוסר עליון. ארץ ישראל היתה מרכז האומה וגם לאחר החורבן לא נחרב המקדש שבלב העם, וכל בניו נשאוהו בלבם ולא פסקו לקוות כי יתנערו משפלותם.

מאז נלווה י. ב. ל„בני משה" עזב את עסקיו. נתגלה בו האידיאליסטן המסור והנלהב לדבר אחד. באותו זמן — מספר בזכרונותיו זאב גלוסקין, שהיה אחד ה„אחים" הראשונים של „בני משה" — נתגלה י. ב. הממזר במקצת בנימוסים והרשלן בהתנהגות. כי הוא היה שני הפכים בנושא אחד: איש־החברה המעורב עם הבריות והעוסק בצרכי־ציבור, ויחד עם זה בחדד במועדו, אינדיבידואליסטן, שאינו מקבל מרות. אך אותה מסירות שגילה לאגודת „בני משה" ולרעיון התחיה קירב אליו את הלבבות ובזמן מסעו בערי רוסיה קנה לו שם בצד המטיפים לציון כר' יהודה לייב יבזרוב*, צבי הירש מסליאנסקי, המטיף י. צדיקוב ואחרים.

* ר' יהודה לייב יבזרוב, מגדולי המטיפים העממיים לחיבת ציון, מטעם „בני ציון" במוסקבה. („שיבת ציון", חלק ב' עמ' 31—35).

עלייתו לארץ

בפעם הראשונה עלה לארץ בכב' סיון תרמ"ז (1887), אך לשם מסע־תעמולה חזר בשנת תרמ"ח לרוסיה, ושם התחיל את פעולתו למען אגודת „בני משה" כמסופר לעיל. ועם ההתעוררות הגדולה לעליה בשנת תר"ן (1890) חזר לארץ, והיה הכוח הממריץ והמשפיע במשרד הארץ־ישראלי.

בחוגי הישוב היו מספרים, שהוא בא לארץ מלא רגשות־קודש וכילד מתרגש השתטח על הארץ לנשקה ולחנון עפרה וכשראה את הגמל — נשקו.

„בימים ההם מצא ברזילי את האכרים — כותב ד. תדהר (אנציקלופדיה לבוני הישוב — כרך א', עמ' 150) במושבות הבארון, כשהם משועבדים לשרירותה של הפקידות, רב את ריבם בדיבור, בתעמולה ובכתב בעתונים „המליץ" ו„הצפירה", והוא סבל משום כך רדיפות מצד הפקידות והוא מתמסר אז לפעולה לטובת המושבה הביל"ויית גדרה, שראה בה מקלט לאנשי־אדמה עברים החפשים בגופם וברוחם מעול הפקידות".

מלחמה גלויה נגד מעשי הפקידים שבמושבות הנדיב ניהל גם בעתון שהוציא „מכתבים מארץ ישראל" ואחר כך בעתון שהיינריך לאַווה התחיל להוציא „מדיעות מארץ ישראל" (ראה קובץ מאמרים לדברי ימי העתונות בא"י, כרך ב' עמ' 136).

ייסד עם מיכאל הלפרין את „אגודת הפועלים" הראשונה

אז נפגש עם חולם־לוחם כמוהו, מיכאל הלפרין, נכד המלבי"ם, בן לרב עשיר, שירש ממנו הון רב ופיזרו לצרכי הגאולה. יחד עם מיכאל הלפרין חלם על חלוציות שהורה וכיבוש הארץ (אחת ההצעות שלהם היתה: לייסד גדודים של „בידואים" עברים לבושים כבידואים, מדברים כמוהם בלשונם ובביטוייהם, וכמוהם רוכבים על סוסים ולוחמים בחרב ובכידון. ועל ה„גדודים" האלה, מעין „גדודי עבודה" ו„גדודים של שומרים", להתיישב בין שבטי הבדואים בדרום הארץ ובמזרחה).

מנהיגי הישוב שחסר להם המעוף הנועז של יהושע ברזילי נסתכסכו לא אחת עמו, ובגלל הניגודים שביניהם היה לפעמים סובל מחסור ודוחק. כמחצית השנה ישב באוהל בנס ציונה, חי על לחם וזיתים וישן ברפת. לדבריו, היתה זו התקופה המאושרת ביותר שבחייו.

נתמנה מנהל בית־הספרים ביפו

תקופה מענינת בחייו היתה כאשר נתמנה בשנת תרנ"ו (1896) למנהל בית הספרים „שער ציון" ביפו.

ספריה זו נוסדה על־ידי „חובבי־ציון" כספריה ארצית שמטרתה לא רק לשמש את המוני העולים ביפו שער הארץ, כי אם גם לספק ספרים למשבות יהודה והגליל.

עד מהרה היה בית הספרים „שער ציון" בית ועד לחכמים ולסופרים. „הספריה שער ציון" — כותב משה סמילנסקי — היתה למרכז קטן לחולמי החלומות בעיר ובמושבות. פה ישבו תמיד חבורות של צעירים וביחוד מבאי המושבות, שביקשו להשכיח את צער ההווה בחלומות על העתיד".

ד"ר הלל יפה אמר פעם על ברזילי, כי הוא אחד ה„מיקרובים" המדביקים את ה„מחלה" הציונית בגופות „בריאים". במידת־מה הדביק את המחלה הזאת גם בפקיד המיושב בינשטוק, שנשלח מאודיסה להקים מחדש את הועד הפועל לאחר המשבר הכרוך בשמו של טיומקין. ברזילי התחבר אליו וקירב אותו אל הבעיות הישוביות, ובשעת כהונתו נוסדו בתי־הספר העבריים ביפו.

ובאותו זמן התרועע ברזילי עם מחייה השפה העברית בארץ אליעזר בן יהודה, ואם כי היו ביניהם ניגודים, כי בן־יהודה כתב ופירסם בעתונים לפעמים מאמרים נגד „בני משה", כיבד והעריץ י. ב. את האיש, שהחייאת הדיבור העברי היה נשמת־חייו. ועל משמרתו עמד במשך עשרות בשנים. וכך כתב עליו:

„לא המחסור, לא העוני, לא מחלת השחפת שנלחמה בו, לא הלעג ולא המלשינים אשר הביאו אותו לבית האסורים — שום אבני נגף ושום הפרעות לא עיכבו בעדו להיות ניצב בשער וללחום את מלחמת העם".

ר' מאיר טוביבנהויז מספר בזכרונותיו, כי י. ב. היה האיש ש„תמיד התקדש לכל פעולה התישבותית, הוא לחם בעד ההתישבות של המושבות חדרה, רחובות, באר טוביה, מתולה ומשמר הירדן ועין זיתים בעטו בלהט נשמתו הרגישה". והוא ממשיך:

„לא רבים היו כמוהו — איש, שהיה עניו, ענוותן וצנוע בהליכות חייו ובהנהגת־חייו, אדם שהיה שפל בעניני ואף שהיה למדן מופלג היה מרתת בפני גאונים וגדולים. לא תמיד היה איש המגלה קו אחד ועקשני, כדוגמת אליעזר בן יהודה בעוד שהוא כוחו היה בעקשנותו. ובמשפחה, היה כוחו של ברזילי גדול בחלומותיו ובהזיותיו".

ועל כך מספר משה סמילנסקי בזכרונותיו:

„בימים ההם חלם „חלום" והנה קם וניצב גדוד של חמש מאות צעירים מזויינים, היודעים למות מתוך שמחה ואושר על הגשמת רעיונם, והם עולים באחד הלילות על ירושלים, כובשים אותה מידי הגדוד התורכי החונה במגדל דוד, מרימים עליו את דגל ציון ומכריזים את ירושלים לבירת החבל האוטונומי העברי... ואדאי שיבואו גדודים תורכים מעכו ומדמשק ושוב יכבשו את העיר, עיר דוד... אך בינתיים תתפרסם הידיעה בכל העולם ותזעזע את כל העם העברי..."

יהושע ברזילי היה גם מספר, הוא כתב סיפורים רבים מחיי הארץ. ירושתו הרוחנית בסיפורים אינה מרובה, אך היא חתומה בחותם של אמת נפשית והדורה דבקות שהורת־הכוונה. יש בתיאוריו עדף של רגשנות ופעמים — גם שפת יתר, אך זה היה אֶפייני לסיפורת העברית הארץ־ישראלית בשנותיה הראשונות. אך חן רב לסיפוריו של ברזילי, שהיו הסיפורים הארץ־ישראליים הראשונים, שטבועה בהם ההתערות בארץ והקשר הנפשי עם נופיה. על סדן חיי האכרים במושבות נולדו סיפוריו, ובתור כאלה שמור להם מקומם בספרות המתחדשת בארץ.

ולסיום קטע מדברים שרשם ביומנו:

— היו ימים וירחים, שאני ובני ביתי סבלנו חרפת רעב פשוטו כמשמעו. ואף־על־פי־כן, לא לקחתי תמיכה מאיש ודחיתי את כל ההצעות שהציעו לפני על מנת שאעזוב את הארץ. הסיסמא התמידית שלי היתה:

„על הארץ או מתחת לארץ, אבל לא מן הארץ".

על אדמת נכר הוציא נשמתו ב־1917.

ר' בן ציון אייזנשטאדט

נולד בתרל"ג בעיר קלצק, פלך מינסק. אביו המופלג ר' משה הוא „דור שביעי להגאון מוהר"ם אייזענשטאדט בעל שו"ת „פנים מאירות". רבותיו המובהקים של הרב רב"צ הנ"ל היו: הגאון ר' יוסף ר"ם בניאסוויאז', הגאון רבי יהושע ראבינאביץ ז"ל האבד"ק הנ"ל, והגאון ר' נתן נטע מקלצק מחבר שו"ת „נתיבות אור".

בשנת הי"ח לימי חייו החל לקבץ חומר לבנין ספרו הגדול „דור רבניו וסופריו", ולתכלית זו עבר בערים רבות ברוסיה, ובדרשותיו המזוכמות לקח לבב השומעים ונחל כבוד ויקר. ובקהלות גדולות הגישו לו אשכורות למנחת זכרון.

בשנת תרס"ג יצא לאמריקה ויהי לרב לבני עירו קלצק בניו־יורק, ומשם נתקבל לרב בבית הכנסת „תפארת ציון" בברוקלין,

ועתה הוא מכהן פאר בתור רב ומטיף בעדת „כל ישראל" אשר בעיר ברוקלין הנ"ל. בשנות תרס"ו—ז היה אחד מהעומדים בראש חברת העזרים להיהודים הנודדים בניו־יורק, ובצאתו מהעיר הזאת הוכרה להתפטר ממשמרתו ואת. בשנת תרס"ץ נבחר לנשיא ארצי של „עזרת נשים הכלליות" אשר בירושלים, ובשנת תרס"ח נבחר גם לנשיא בקר"ח „חמי טבריה", יחד עם הגאון רבי הלל הכהן וד"ר קליין שליט"א רב הכולל ליהודי הונגריה החרדים בניו־יורק.

נדפסו מאת הרה"מ הרב"צ הנ"ל הספרים האלה: א) „דור רבניו וסופריו" ששה חלקים (תרנ"ח—תרע"ו), ב) „רבני מינסק וחכמיה" (תרנ"ט), ג) „וזאת ליהודה" תכנו ילקוט הערות והגהות על ש"ת „גודע ביהודה", נדפס בווילנא בשנת תר"ס בהוצאה החדשה של הנוב"י שנדפס ע"י המו"ס ר' יצחק פונק. ד) „נאה דורש" יכלכל י"ז דרושים (תרס"ו), ה) „דורש לשבת" (תר"ע) יכלכל י"ח דרושים קצרים. בכתובים יש תחת יד הרב הנ"ל חיבורים על הלכה ואגדה וחקירה וחכמת ישראל וספר „לתולדות גדולי ישראל בפינסק". הרבה מאמרי תורה ממנו בהמאספים: „כנסת הגדולה" „להחכם הר"י סובאלסקי, „תל תלפיות", „המאסף" היו"ל בירושלים, „אוהל יצחק" ובשארי עתונים שונים.

רבי בן ציון אייזנשטאדט חיבר עוד ספרים „דורות אחרונים". בשנת תשי"ב — אחרי פטירתו, הופיע ספר משלו „בני ציון" שאלות ותשובות וחידושים, ברוקלין.

היה מהמחברים הפוריים בין רבני אמריקה והשאיר אחריו כעשרה חבורים בדרוש. ספר זה „בני ציון" ס"ל ע"ש אלמנתו בח' מנ"א תש"י. זקן ושבע ימים כבר אז, כפי שהוא מדגיש בהקדמתו ותמיד היה נוטה לדרשנות, וכעת שהגיע לסף השבעים התחיל לסדר שותי"ו.

התחיל כמחבר עוד בשנת 1900 בהגהותיו על ה„נודע ביהודה", שלפי דברי הרב ניסן פלוטקין גדולי ישראל זכו לזה, והדפיסה את ספרו אלמנתו שרה.

(מתוך הספר „אהלי שם" מאת שמואל נה גאטליב מפינסק, תרע"ב).

בספר „מיינע באַגעגענישן" לד"ר א. מוקדוני, בפרק „מחברים", אחרי שכתב על דודו משה זלמן זאטוראנסקי, מזכיר הוא גם את בן ציון אייזנשטאדט. וכותב עליו: „באותה עיירה, קלצק, הכרתי את הסופר היחידי בן ציון אייזנשטאדט, שחי אחר כך באמריקה. חיבר לכסיקונים פופולאריים. היה הראשון שהמליץ עלי לפני „המליץ", בו פירסמתי את הכתבה העברית הראשונה שלי".

נפטר בתש"א. יצויין גם, שהיה מראשוני „המזרחי" ונאמניו עוד בקלצק.

*

צעיר לימים היה כאשר עקר מעירו ועבר לארצות הברית, ושם המשיך פעלו הביבליוגראפי, שהתחיל בו עוד ברוסיה. חיבוריו: „דור רבניו וסופריו", (תולדות חכמי הזמן ושמות ספריהם) ו„דורות האחרונים" (תולדות גדולי עמנו, רבניו ראשי הישיבה, דרשנים, חכמים, סופרים, מחברים). בעבודתו זו המשיך כל ימיו, וראה בכך את תכלית־חייו.

בהקדמותיו לספריו הבליט, כי בגשתו להוצאתם לא נעלם ממנו, שהטיל על עצמו מעמסה כבדה — גם מבחינת האחריות הרוחנית גם מבחינה כספית. שכן, בגשתו למפעלו לפני חמשים שנה, עוד לא היו רגילים לספרים לקסיקוגרפיים אינפורמטיביים מסוג זה. אך הוא ידע, שהוא עושה מפעל חשוב באסופת הביוגרפיות של הסופרים והחוקרים עצמם, וכי בדרך כך הוא מסייע לחוקר הספרות שימצא בספריו את החומר הביוגראפי האוטנטי.

ואמנם, החוש ההיסטורי שבו היה מחונן ולא השעה אותו, כי באמת באה תקופת־התחיה, והיא השכיחה באקטואליותה רבים מחכמי ישראל, שאין חומר ביוגראפי מספיק עליהם.

בדיקה בספריו מוכיחה, שערך מיוחד נודע לספרו הביבליוגראפי „חכמי ישראל באמריקה" (שזכה להתקפה מיוחדת של הסופר הפולמסן אפרים דיינאַרד).

כידוע לא נתייחדה לחכמת ישראל שבאמריקה ייחוד של הערכה, שחן המקום עליה. ואת סיכומה נתן לנו בראשונה בן ציון אייזנשטאַדט בספרו זה, המעלה את חכמי ישראל שהתעוררו באמריקה והמשיכו לארוג את חוטי היצירה של חכמת ישראל.

הוא היה סופר פורה.

„המתן שנתן לספרות העברית מתן כפול הוא, בידו האחת הרעיף לנו נטפי דרשותיו הנחמדות, ובידו השניה נתן לנו לקסיקון תורני של גדולי דורו". — כתב עליו אחד המבקרים

פרופסור גציל זליקוביץ • כתב עליו:

„הרב בן ציון אייזנשטאדט אוהב את הספרות העברית באהבה עזה, ויהדר את היכל הלקסיקוגרפיה העברית עד להפליא. בספריו „דור וסופריו", בהם רשם את האינבנטר של ספרותנו, מוביל הוא את עטו על מי המנוחות של עולמות הישן והחדש".

להלן משבח הוא את כוח הבינה והחדירה שלו וכותב:

— „ש ערך קיים לרשימותיו התולדתיות בספריו, „דור רבניו וסופריו" ו„חכמי ישראל באמריקה", כשם שיש גם ערך לדרשותיו, כי היה צולל בים התלמוד והעלה פנינים יקרות. הוא לא חיפש להליט את האגדות התלמודיות במחשבה העיונית כזאב מישל או כשאַצקס בעל ה„מפתח", כי אם בצורה עממית הראה על היופי שבאגדות חז"ל, בעומק חדירתם, בהשקפתם על החיים.

הוא אוהב את החכמה ואת המדע ובספריו הנזכרים, המכילים תולדות החכמים והסופרים הראה את יחסו למלומדים, והוא גם הראשון אשר הראה לנו מה שתרמו חכמי אמריקה לחכמת ישראל". וכשם ששיבחו את כשרונו, כך שיבחו את בקיאותו בתורה. ולמותר להוסיף עוז חיבת ציון שפיעמתו.

כשנפטר, לא הספידוהו ולא העלו את זכרו. תשמשנה השורות האלה מצבת זכרון לו.

ש. א.

נח חיים בן הרב רבי מאיר אייזנשטאדט

הרב החכם והשלם, יליד קלצק, היה נכדו של הגאון ר' אלימלך אב"ד לידה. מצאצאיו של בעל „פנים מאירות". ידידו ואהובו של הגאון המפורסם המלב"ם שמסר לו את הזכות להדפסת ספריו. בתרמ"ז הוציא לאור בוארשה סדרי המשנה זרעים וטהרות בהוספות חדשות. לא הספיקה לו השעה להוציא לאור יתר הסדרים ונפטר בתרנ"ד. נזכר לטובה בהקדמת המדפיסים הראמים בווילנה לסדר זרעים, בתוספותיהם החדשות לששה סדרי משנה.

אחיו של הסופר והציוני הידוע יהושע אייזנשטאדט.

(ראה „דור רבניו וסופריו", ספר א', וארשה תרנ"ה).

ר' יוסף מאיר פיש בר' אברהם הכהן

(תקט"ז 1817 — תר"ס 1900)

מראשי קהילת קלצק עיר הולדתו, גדול בתורה, למד שנים רבות יחד עם הגאון הרב אב"ד ר' יהושע. עד לשנות זקנה ושיבה לא מש מאהלה של תורה. שמו היה גדול ומכובד בעיר ובסביבה, וגם רבים מגדולי הגויים כיבדוהו. שנים רבות היה פרנס העיר, ופעל לטובת התלמוד תורה ומוסדות הצדקה לעניי עירו ועניי ארץ־ישראל.

בניו: ר' שלמה זלמן הכהן ור' משה הכהן מקלצק, ויהודה לייב הכהן בברוקלין.

• „די אידישע גאַזעטן", 1913.

ר' משה בן בנימין אייזנשטאדט

ר' מאיר, בנו של ר' משה מקלצק, נתחנך מנערותו בתורה ויראת שמים. מופלא במידותיו התרומיות ובענוות צדקתו. נכבד ואהוב בעיר ובסביבה, ונודע לתהלה גם בקרב הנוצרים. ביתו היה בית ועד לנכבדי העיר ופתוח לרווחה לפני אביונים. על שולחנו סעדו תלמידי חכמים ועניים. מחונן בקול ערב. כבדהוהו לעבור לפני התיבה בימים הנוראים בבית הכנסת הגדול בקלצק.

אביו של ב"צ אייזנשטאדט, כבן חמישים בא לאמריקה והיה מלמד תינוקות בבתי יחידים וזמן מועט בתלמוד תורה מונטיפיורי. המלמדות לא הספיקה לו לפרנס עצמו ולסייע בידי בני ביתו ברוסיה, ועל כן עבד גם שעות אחדות ביום בבית חרושת לטבק. אח"כ היה לשמש ולש"ץ בבית הכנסת אנשי קלצק, עד לפטירתו בתרס"ו. נקבר בבית הקברות של קהילת קלצק בקרבת ואשינגטון.

(לפי „דורות אחרונים" ספר ב', ברוקלין תרצ"ז, לבנו בן ציון אייזנשטאדט).

יעקב מזל - עסקן וסופר באמריקה

נולד בתר"ם בקלצק. אביו ר' יהודה, חייט עני, חינכהו ברוח התורה. כבן י"ד נסע לניאסוויאו' אל ישיבת ר' יוסף, ומשם לפינסק. היה למורה עברי. בן כ' עבר ללונדון, והיה שם פעיל שלוש שנים כעסקן ציוני וסופר יהודי. בשנת תרס"ג בא לאמריקה ונתקבל למורה בתלמוד תורה, ועם זה לסופר בעתונים „מאָרגן זשורנאל" ו„אָמעריקאָנער". פעל לטובת החברה ל„הכנסת אורחים". כשנוסדה הקהילה בניו־יורק, נתקבל למזכיר. פעל לייסוד התלמוד תורה המפוארת אשר בבורו־פארק, מקום מגורו, הרוח החיה במוסדות הצדקה שם. שם.

(לפי „תולדות ישראל באמריקה" לב. צ. אייזנשטאדט).

משה הכהן (אייזנשטאדט)

ר' משה הכהן אייזנשטאדט מקלצק השתתף בוועידת נבחרי האגודות של „חובבי ציון" בווילנה, בשנת תרמ"ט. זכרו בא ב„כתבים לתולדות חיבת ציון וישוב ארץ ישראל", כרך ב' תרפ"ה.

נפטר בן ס"ח שנה, בתרנ"ט, במינסק, וקבר חוצב לו בשכונת הגאונים. אביו היה הרב המהולל פרנס בקלצק ר' צבי הירש הכהן בהרב ר' מיכאל הכהן, שמצד אמו התייחס לגאונים „אור החיים" ו„פנים מאירות". ואחיו היו: הרבנים עקיבא הכהן, שלמה זלמן הכהן, שלמה אליעזר הכהן וחיים לייב הכהן. („דורות האחרונים", ספר א').

ר' קלמן בר' יצחק אייזיק

רב גדול בתורה וביראה, ממיוחסי קלצק. מצאצאי ר' נחמן ה„תה־לים זאגער" שגר בקלצק בימי הגר"א. וממקוריבו של הגאון רבי אליהו גולדברג אב"ד בוברויסק.

מיכאל צבי קמנצקי

ממיוחסי למדני ונגידי קלצק היה. ענף מגזע בית אייזנשטאדט. מגימוקים שונים שינה חלק ממשפחת אייזנשטאדט זו בקלצק, לידה ומיר את שם משפחתה לקמנצקי.

ר' יצחק גולדברג

איש קלצק, חתן הגאון ר' יעקב משה שמנוחתו כבוד בסלוצק, וחקוק על מצבתו שסיים את הש"ס נ"ה פעם. בנו, ר' חיים דוד איידלמן היה אב"ד פעטריקוב, (פולסיה המזרחית) עלה לארץ ישראל.

שלום צבי הלוי למפרט

ב„דורות האחרונים" לב. צ. אייזנשטאדט, ספר שני, (ניו־יארק, תרע"ד) אנו קוראים:

„שלום צבי הלוי ל ע מ פ ע ר ט, גאון יחריף ומעמיק, סיני ועוקר הרים. מגדולי עיר הולדתי קלצק, בהרב הנכבד ר' שמעיהו לייב הלוי. מבחירי תלמידי מרן הנצי"ב וחתנו הג"ר רפאל שפירא מוואלאזין ויהיה חברו ועמיתו בתורה של רבנו מאור הגולה מרן חיים הלוי הי"ד סאלאוויציצ. ויקבל סמכיות גאוני ליטה בעודנו עול ימים ואחר נשא אשה ממשפחה כבודה בזיטל. היה לסוחר ולא אבה להתפרנס ממלאכת הקודש ויצליחהו ה' ויעש עושר ונכסים. והוא מחותנו של הגאון הגדול הצדיק והעניו ר' ברוך אברהם מירסקי זצוק"ל אב"ד זיטל".

משה זלמן הלוי זאטורנסקי

ב„דור רבניו וסופריו", (וילנה תרנ"ה), מספר ב"צ אייזנשטאדט כי משה זלמן הלוי זאטורענסקי נולד בנישביז, בשנת תר"י. עד שנת העשרים למד בישיבות שונות וקנה ידיעה רחבה בהן. הצטיין עוד בילדותו בכוח החידוש שלו, ובהיותו בן ט"ז—ט"ז, כבר היה מוכן אצלו חיבורו על הגדה של פסח בפשט, דרוש ופלפול שיצא לאור אחר כך. בתרל"ו נשא אשה בקלצק והשתקע בה. פירסם: א) „חמד משה" (וילנה תרל"ו); ב) „חשק שלמה" (שם תרמ"ג); ג) „מספד תמרורים" (שם תרמ"ח) — על רבי יהושע רבינוביץ אב"ד קלצק ונישביז. ד) „מספד משה" (שם תר"ן). בכתב יד יש לו כעשרה ספרים גדולים וקטנים בהלכה ואגדה מסודרים לדפוס.

על מחבר קלצקאי זה מוצאים אנו בספרו של ד"ר א. מוקדוני „מיינע באָגעגענישן" 1949, יליד ליאָבוויץ', קרובו של המחבר ששהה בעצמו בקלצק בימי נעוריו, את הדברים הבאים:

„אָ יאָר צייט האָב איך געלעבט אין אָ שכונה־שען שטעטל, אין קלעצק, אין איין הויז מיט אָ ליידענשאָפטליכען מחבר. דער מחבר איז געווען מיינער אָ פעטער און געהייסען האָט ער משה זלמן זאטו־רענסקי, ער איז געווען 24 שעה אין מעת־לעת אָ מחבר.

וועגען פרנסה האָט געזאָרגט זיין פרוי, זי האָט געהאָט אָן אָרעם קרעמל און געצויגען פרנסה פאָר דער פאָמיליע. מיין פעטער איז געווען אָ שווייגער, כסדר פאָרטראָכט אין פאָרנומען מיט שרייבען ספרים. פירושים אויף פרקי אבות און סתם לומדישע חידושים. אָ שווייגער איז מיין פעטער געווען, וויייל זיין היתוך הדיבור איז געווען ביי אים נישט אין אָרדענונג. אָדער די הויפט סיבה פון זיין שווייגען אין אָרומגיין כסדר אָ פאָרחושכטער איז געווען וואָס דער קאָפּ איז ביי אים געווען פאָרנומען מיט פירושים און חידושים.

איך האָב אים זעלטען געזען לערנענדיק, איך האָב געזען נאָר וויינינק ספרים אין הויז ביי אים. איז עס מיר געווען אָ חידוש און איך האָב אים אָמאָל געפרעגט — וויי שרייבט ער פירושים און חידו־שים אָן ספרים? האָט ער אָ שמייכעל געטאָן מאָדנע און האָט מיטן פינגער באָוויזען אויפן שטערן — ער האָט אָלץ אין קאָפּ.

שפעטער האָב איך זיך באָקאָנט מעט שטאָכע געדרוקטע ספרים זיינע, און איך האָב דערזען פאָר זיך ממש אָ פענאָמען — ער האָט אָלץ וואָס ער האָט געלערנט, געהאָט טאָקע אין קאָפּ אויסגעלייגט,

אויסגעסאַרטירט איז דער גרעסטער און בעסטער אַרדענונג, און וועט ער פֿלעגט דאָרפן האָבן עפּעס, פֿלעגט ער וויי אַ געניטער קרעמער, וואָס וווייסט וווי יעדע קלייניקייט ליגט, נעמען דאָס וואָס ער האָט נויטיק. שרייבן איז ביי אים געווען אַ מין שכרות, ער פֿלעגט קענען שטיין און שרייבען אַכט שעה און צען שעה נאָכאַנאַנד.

ער פֿלעגט קיינמאָל ניט שרייבען זיצנדיק, נאָר שטייענדיק, איין פוס איז געווען אונטערגעבויגען און דער אַנדערער אויסגעצויגען, און אין אַזאַ ווילדער פאָזע פֿלעגט ער שטיין און שרייבען שנעל שנעל, זוייטע בלעטער פאָפּיר פֿלעגן באַדעקט ווערן מיט קליניקע און צעהייקערטע אותיותלעך. אין אַטאַ פֿלעגט אַנוואָקסן אַ באָרג מיט פּאַרשריבענע בלעטער פאָפּיר. און אין אַ שיינעם פּרימאָרגן פֿלעגט ער איינווייקלען אַ בערגל פאָפּיר אין צוקער־פאָפּירן, אַרומגעבונדען דאָס פּעקל מיט שטריקלעך און נעלם ווערן קיין ווילנע, דרוקן אַ ספר.

ווי אַזוי די גוטע און פֿרומע ווילנער זעצער פֿלעגן זיך פונאַנדערקלייבן אין אַזעלכע מאַנוסקריפּטן, איז פֿאַר מיר עד היום אַ רעטעניש.

אַ פּנים אַז די אַמאָליגע זעצער זענען געווען גאָר אַנדערע, זיי זענען געווען קינסטלער אין דעשיפרירן די סאָמע נישט לעזבאַרע כתב יד־ס. זיי זענען אָפּנים אַליין אויך געווען לומדים.

ער פֿלעגט קומען צוריק און פֿלעגט זיך ווידער אַוועקשטעלן ביי זיין טישעל און שרייבן. אין אַ צייט אַרום פֿלעגן אַנקומען גרויסע פּעק מיט ספּרים. מיין פּעטער פֿלעגט איינפּאַקן צוויי זעקלעך מיט ספּרים און זיך אַוועקלאָזן איבער דער מדינה צו פֿאַרקויפן זיי.

אין שטוב פֿלעגט באַלד ווערן ליכטיקער און פריילעכער. די מיידלעך האָט מען געניטיק נייע קליידלעך, פֿאַר די יינגלעך נייע גאַרניטורלעך און סתם אין דער לופֿט געליינדערט געוואָרן.

דער פּעטער פֿלעגט שיקן געלט פון וועג. נישט קיין גרויס געלט, אָבער אין דער אַרימקייט איז עס געווען ממש אַ רעגן פון גאָלדענע רעגדלעך.

מיין פֿאָראָרועטע און פֿאַרפּינצטערטע מומע פֿלעגט אויפשייענען. זי איז אַמאָל געווען אַ שיינע. און ווען עס איז געווען די מעגליכקייט צו עסן צו זאָט און צו אָנטאָן אַ ני קליידל, איז זי געוואָרן ווידער יונג און שיין.

אין אַצייט אַרום פֿלעגט מיין פּעטער קומען צוריק און איז געווען דער אָנגעליינגסטער און ליבסטער גאָסט. ער אַליין פֿלעגט ווערן חשובער ביי זיך, ער פֿלעגט שמיכלען און אָפּט אָפּילו אַרויסקוועטשען פון זיך אַ הלצה'לע, אַ מעשה'לע, וואָס ער האָט געהערט פֿאַרנעדיק איבער דער מדינה. אין אַ פֿאַר טעג פֿלעגט ער ווידער שטיין ביים טישל זייענם און שרייבן, און שרייבן. גאָנצע טעג און גאָנצע נעכט פֿלעגט ער שרייבן. דער נאָך, פֿלעגט ער ווידער אָנפּאַקן אַ פֿאַר זעקלעך מיט ספּרים און ווידער אָוועק, ביז עס האָבן זיך אויסגעלאָזט די ספּרים.

און ווידער פֿלעגן וואָקסן און וואָקסן בערגלעך פֿאַרשריבענע פאָפּיר, באַדעקט מיט קליינע און צהויקערטע אותיותלעך, און ווידער פֿלעגט ער זיך אַוועקלאָזן קיין ווילנע און ווידער איבער דער וועלט מיט זיין ספּר.

און אַזוי האָט ער אָפּגעלעבט זיין לעבן. ער איז, אַן ספּק, געווען אַ מענטש מיט גרויסע פּעהיקייטן. הייגט וואָלט אַזאַ מענטש געפֿאַרט דערט דאָס טעלערל פון הימל, די וועלט וואָלט זיך קיינמאָל נישט געקענט אויסצאָלן. אַ מאָל האָט אַזאַ מענטש גלעבט אין אַ קליין שטעטל, גלעבט אין דחקות, געשריבן ספּרים און האָט צו קיינעם קיין טענות נישט געהאַט.

די גאַנצע משפּחה מיין פּעטערס האָט ביסלעכווייז עמיגרירט קיין אמעריקע, און איין אייניקל האָט אַ פּנים עפּעס געירשענט פון זיין זיידן, וועלכן ער האָט קיינמאָל נישט געזען. דאָס אייניקל איז אַ פֿראַפֿאָר און וועט אויך שרייבן ספּרים, אָבער נאָר אַנדערע. ער איז אַזוי שטיל און אַזוי באַגאַבט ווי זיין זיידע".

חיים יונה גורלנד ואביו יצחק אליהו

חיים יונה גורלנד, מלומד עברי ורב מטעם באודיסה, נולד ב־1843 בקלצק, לאביו יצחק אליהו. ביקר בבית המדרש לרבנים בווילנה, ואחר כך למד במחלקה למדעי המזרח שליד האוניברסיטה בפטרבורג, קיבל פרס על עבודת מחקר „השפעת הפילוסופיה המחמדנית על שיטת הפילוסופיה הדתית של מימון" אחר כך עבד בספריה הקיסרית וחיבר מחקרים במקצועות חכמת היהדות והספרות העברית.

בשנת 1873 נתמנה גורלנד מפקח בית המדרש למורים יהודים בז'יטומיר. בשנת 1890—1887 פירסם ב„אוצר הספרות" בחמש מחברות את עבודתו החשובה „לקורות הגזירות על ישראל" המכילה חומר חשוב לפרעות על היהודים בפולין ורוסיה במאות הי"ז וה"ח, ביחוד גזרות ת"ח—ת"ט, לפי מקורות שונים. תירגם לעברית את מחקרו של פרופ' כבולסון ה„תמוז" — על האליל תמוז. כן פירסם מאמרים, רשימות ועבודות מדעיות בכל כתבי העת שהופיעו אז בשפה העברית. ב־1885 נבחר רב רשמי באודיסה. נפטר ב־1890.

והנה קטע מרשימתו על אביו יצחק אליהו גורלנד, שפורסם לאחר מותו ב„המגיד", 1895:

„אבי ז"ל היה נצר מגזע משפחה מיוחסת בווילנה, יקר ומשכיל בעל תורה וגפ"ת. ידע מדעים שונים ומבין גרמנית, צרפתית אנגלית ופולנית. מומחה במתמטיקה אשר על שרשיה וענפיה התחקה כל ימיו ויחדש בה חידושים. בשפתנו העברית הפליא לעשות מטעמים ולשונו צחה ונשגבה, נעלה ונשגבה. על המדעים שקד בשקידה רבה בבית חותנו בווילנה בימי עלומיו. המדעים השונים שבאו אל קרבו צרפו ויילבנו רוחו להיות בעל נפש טובה ואוהב האדם. הדעת והאמונה הזכה וההשכלה הנאמנה היו לעמוד אש אשר לברק אורם התהלך בעצמו כל ימיו עלי הארץ וכן הורה ללכת גם לבני ביתו.

הוא דאג תמיד לחינוך בניו ללמדם לשון וספר הנחוצים בארץ. וכאשר הטילתו יד אלהים לעיר קטנה, היא קלצק במחוז סלוצק, אצל האב היקר רגעי מנוחה מעבודותיו הרבות להיות מורה לבניו לשפות ולשיש גם עין פקוחה על דרך למודם אצל המלמדים הנפלאים. וברבות הימים הוביל את בניו לעיר לוילנה, וימסור אותם לבית המדרש לרבנים. בעינים כלות חיכה הזקן הנכבד לראות את פרי עמלו בחיים. ומה גדולה היתה שמחתו כאשר חזו עיניו לאחרונה את בנו הבכור הגיע לתור מעלת ה„רבי" ושני הצעיר, כותב השורים האלה, בהשלימו גם כן את חוק לימודיו שם. ומרגלה היתה בפומיה של המנוח בימיו האחרונים: שהחייני וקיימני לחזות בנותם את בני האמונים על ברכי האמונה וההשכלה, ואשר לאורן יש תקוה, כי ילכו ישר ולא יכשלו חס ושלום".

על אליהו גורלנד, אביו של חיים יונה, נאמר ב„רשומות", במאמר „פרצופים":

„איש כבן ארבעים שנה, שפל קומה ובריא בשר ולובש מלבוש נכרי, שהיה יקר עוד בעת ההיא. הוא היה מדבר גדולות ומתהלל בידיעת עשר לשונות הגויים, ויקרא בשמות שרים ורוזנים שהיו

מכיריו ומכבדיו. הוא עבר בערים וימכור לוחות נדפסים ארוכים למצוא כפל וחילוק במספרים עד עשרת אלפים. לדבריו הוא המציא וערך אותם בהכמתו, ואחר זה נודע, כי הם מעשה יוסף שלייפר, חכם בחכמת החשבון".

ד"ר יהודה לייב דוידזון

(רופא בקלצק בשנים 1898—1891)

נולד בשנת תרי"ז (1856) בעיר הקטנה קפוליה. במלאות לו שתים עשרה שנה נסע לישיבת מיר. שתי שנים למד בישיבה זו, ואז אספו אל ביתו דודו ללמדו תורה ,הרב הגאון ר' יצחק יחיאל דוידסון מקרלין. אחרי מות דודו הרב בא העלם לקרובינו למינסק, לישיבה הגדולה. כאן נתעוררה בו התשוקה ללמוד רוסית, חשבון וגרמנית. בהודע הדבר לקרוביו קפצו עליו וגרשוהו מביתם. בשעורים בעברית ותלמוד, קיים עצמו. אז פירסם מאמרו בכותרת "לקדם את פני הרעה", על דבר נחיצות ייסוד בית־ספר גבוה לחכמת ישראל ברוסיה, שפורסם בהמשכים ב"הקול" לרדקינסון, ומשך אליו את עיני הקוראים והסופרים וביניהם המנוח משה לייב לילנבלום.

כן פירסם עוד מאמרים על עבודת האדמה והתפתחות החרושת בין יהודי רוסיה. בשנת 1882 בא ד"ר דוידסון לוארשה, ופנה בבקשה אל עורך "הצפירה" חז"ס, כי יהיה לו לעזר. חז"ס קבלו בסבר פנים יפות, אך לא יכול להושיע לו. בעמל רב קיבל שעורים אחדים. אז שכר חדר קטן והתחיל מכין עצמו לבית־הספר הגבוה, וקיבל תעודת בגרות. הדבר הזה היה אז לפלא בעיני מורי הגימנסיה שהודיעו אודותיו בעתונים הפולניים. נכנס לאוניברסיטה. לא למותר לציין עובדה זו: הוא פירסם אז מודעה בשבועון "איזראליטה", כי סטודנט היודע את הספרות העברית מבקש משרת מורה. נענה הסופר הפולני הנודע קלמנס יונושה והציע לו, כי ילמדו לקרוא עברית בשכר רובל לשעה. עברו שבועות וקלמנס נוכח לדעת, כי לשוא הוא מאבד זמנו והציע כי יתרגם בשבילו לרוסית אחדים מהספרים המעולים בספרות אידיש — והוא יתרגמם מרוסית לפולנית. דוידסון בחר ב"סוסתי" ו"מסעות בנימין השלישי" ותרגמם לרוסית, וקלמנס תרגמם לפולנית...

בשנת 1890 גמר את חוק למודיו והוכתר דוקטור לרפואה. את מושבו קבע בקלצק. אחרי שבתו בה כשבע שנים העתיק בשנת 1898 את מושבו לפרוז'ני ואחר כך לשדלץ. פירסם מאמרים רבים ב"המליץ", "הצפירה", "השלוח" ועוד.

רוזנקרנץ ושריפטזצר

רוזנקרנץ אברהם צבי נולד ב־1815 בקלצק, לאביו סופר הקהל יוסף פדר. כדי להיחלץ מהשירות בצבא שינו בני משפחת פדר את שמם: אברהם צבי — לרוזנקרנץ. מנדל אהרן — לשריפטזצר והאח השלישי שאול — ציונסון... עוד בימי ילדותו הגיע אברהם צבי רוזנקרנץ עם אחיו לוילנה. הואיל והיו קרובים למשפחת רא"ם, — נתקבל רוזנקרנץ לבית דפוסם שהיה אז באוזיור — עיירה קטנה ליד גרודנה. בשנת 1862 ייסד רוזנקרנץ זה יחד עם אחיו הצעיר מנדל שריפטזצר והרב החכם שמואל יוסף פין את הוצאת הספרים ובית־הדפוס המפורסם (רוזנקרנץ און שריפטזצר), שהוציא את הספרים במקצועות התלמוד, המפרשים, האגדה והמדרש ויצירות הספרות העברית החדשה. מלבד זה הוציאה הוצאת רוזנקרנץ ספרים ורומנים ביידיש. ב"הזמן", 1905, פורסמה רשימה מיוחדת על מות מנדל שריפטזצר, אחיו של א. צ. רוזנקרנץ.

בספר "מתוך ראשית התחיה" ליהודה אפ ל (תל אביב תרצ"ו). פורסמה רשימה על בית הדפוס של רוזנקרנץ ושריפטזצר, בה נאמר בין היתר:

צבי רוזנקרנץ, מנדל שריפטזצר ושאול ציונסון היו מסדרי אותיות מצוינים בדפוס רא"ם, ואחד מהם מנצח על המכונה. את הרשיון קבל ר' שמואל יוסף פין אחרי השתדלויות מרובות ובגלל זכויותיו, כי היה "יהודי מלומד" ומפקח על הלמודים העבריים ע"י שר ההשכלה בגליל וילנה וכמחבר ספרים רבים ומועילים. הוא הדפיס ספר לימוד לשון רוסיה, כדי להפיץ את ידיעת השפה הרוסית בין העם היהודי. לפי החזוה שלהם היה פין מקבל 25 אחוזים, רוזנקרנץ ושריפטזצר — כל אחד 33 אחוזים ושאול ציונסון 9 אחוזים. בבית דפוס זה הדפיסו ספריהם וחבוריהם של מחברים מפורסמים ביניהם רבנים גאונים ידועים, כי... היה כוח משיכה מיוחד לבית הדפוס הזה. התחילו בקטנות, אבל במשך הזמן התפתח בית הדפוס ויהי אחרי רא"ם מהמפורסמים ביותר בכל העולם היהודי".

יצחק גרינבוים / אברהם פודלישבסקי

נולד בשנת 1862 באחוזת אוסטרובה, הסמוכה לקלצק, למד ותת־חנך בקלצק. בשנת 1880 עבר לוארשה. בהשפעת נחום סוקולוב נמשך לעבודה הציונית, השתתף ב"הצפירה" ו"האסיף" ותמך בכספו בשניהם ובמפעלי תרבות אחרים.

בקונגרס הציוני השמיני (1907) נבחר לועד הפועל כנציג ציוני פולין, ועמד בראש העבודה הציונית בוארשה.

בפרוץ מלחמת העולם הראשונה התמסר לעבודה ב"ועד העזרה" שנוסד ליד ועד הקהלה. בעברו למוסקבה הרחיב את פעולתו בשדה התרבות העברית. היה בין מיסדי העתון העברי היומי במוסקבה "העם" ומנהלו.

בפרוץ מהפכת 1917 עסק באירגון הקהלות הדימוקרטיות ברוסיה. בסוף 1918 חזר לוארשה ונבחר למרכז ציוני פולין ולוועד הלאומי הזמני.

פעל הרבה לטובת הקרן הקימת לישראל, ועמד בראש קרן היסוד בפולין. מפעליו תנועת "על המשמר", בהנהגתו של יצחק גרינבוים. מת בוארשה ב־1929.

בן 68 שנה היה פודלישבסקי במותו בשנת 1929. זוכר אני, שקשה היה לי אז להאמין שהוא עזב אותנו לנצח. סיפר לי אחד ממכיריו המשותפים, שעוד עשרים שנה לפני פטירתו דנו אותו הרופאים למוות, והוא נשאר בחיים. שנות חיים ניתנו לו במתנה...

לא, השנים האלו לא ניתנו לו במתנה. הוא כבש אותן בכוחותיו הוא. מרצו גבר על המחלה; רצון החיים שלו חיזק את ליבו החולה, והוא החזיק מעמד עשרים שנים נוספות, אשר עברו עליו תוך עבודה מאומצת, כשהוא כורע תחת עול צרות חברותיות, לאומיות ופרטיות לאין שיעור. צריך להעלות על הדעת, מה היו עשרים השנים האחרונות לחייו — שנות פרעות, מהפכות, מלחמות, ושוב פרעות, תהפוכות סוציאליות כבירות ועמוקות ושל חורבן חייהם של קיבוצים יהודיים גדולים. והרי פודלישבסקי נתון היה תמיד במרכזם של כל המאורעות האלה, כאב יחד עם קרבנותיהם ונאבק יחד עם לוחמיהם.

ונוסף לכך — יסורים בחייו הפרטיים, מות קרובים, ובעיקר מחלתה ללא־מרפא של בתו היחידה. הרס כלכלי ודאגות פרנסה. מה חזק היה האיש הזה, מה איתן היה כוח החיים שבו, ומה עצומה שמחת

החיים שבו, אם הצליח לשאת בכל אלה, ועד ימיו האחרונים לא נפל ברוחו, לא נכנע, נאבק בגוף החולה ולא פעם יכול לו.

והנה, גם הוא כרע נפל במאבק זה. אזל מעיין החיים, שרק לפני זמן מה זרם בכוח כה רב. ראו אותו, כשהוא יושב לפני רופאים, שאינם מבינים לרוחו ומייעצים לו לשבת בבית, שעה שהוא כולו דרוך לעבודה ולפעולות.

לא, הוא לא ישב בבית. הוא לא נשמע לרופאים.

ואנו יושבים, מתלוצצים, צוחקים ואומרים, שאסור לו למות כעת, מפני שלמי יהיה זמן לטפל בהלוויתו, כאשר כל המחשבות מרוכזות במאבק נגד הסכנות המאיימות על הגשמת אידיאל חיינו, הגשמת הציונות. —

ומי יודע, אם לא מאורעות השנים האחרונות הם שהחלישו את כוח החיים שבו ושתמו את מעיין חייו? הרי הציונות היתה אמונתו, תוכן חייו, נשמתו.

הוא היה מטבעו אופטימיסטן, ואילו בשבועות האחרונים לא קל היה לו למצוא נימוקים, כדי להוכיח לעצמו שעת צרה זו תעבור מהר, שהנה ועד מעט תזרח השמש ותפזר את העננים הקודרים...

*

התמזגו בו אומץ, שמחת חיים ורוחב לב.

כמה פעמים עמדתי מלא התפעלות ולא ידעתי, מניין לו, לסוחר זה, הבנה כה עמוקה ועדינה לנפש האדם ונפתוליו, סבלנות כה רבה כלפי פורצי גדר האהובים עליו, יחס לבבי כזה לכל מיני „שקצים", שלא פעם „ירדו לחייו" ולא חסו עליו בזמן מלחמת דעות. כיצד סוחר זה מרחוב גאנשה עשוי היה להבין למחשבותיו של הנוער הסורר, לעזור לו, מבלי לפחד מפני רוחו החפשי, ללא מורא מפני המהפכנות שלו?

לעתים קרובות מקשיב היה לדבריהם „האיומים" וחיוך טוב־לב מרחף על שפתיו, ובשום אופן לא יכול היה להבין, מדוע רוגזים עליהם ומדוע אוסרים עליהם מלחמה. הרי הם מוסרים את חייהם למען הציונות — עולים לארץ ישראל, עובדים שם, בונים, מה רוצים מהם?

מימיו לא פחד מהסוציאליזם.

פעליו הוותיקים של „בונד" יכולים לספר על התנהגותו עוד בימי הצאר. לציונות־סוציאליסטית התיחס ביראת כבוד מיוחדת. בגלל יחס זה צחקו ולעגו לו, ביחוד בתקופת העלייה הרביעית ולא יכלו להבין, ולפעמים גם לא רצו לסלוח לו, לפודלישבסקי הסוחר הבורגני, את התרחקותו מזוללי הסוציאליזם ואת קירבתו היתרה לזרמים שמאליים בציונות ואת העזרה שהושיט להם לעתים קרובות.

כל זה לא נבע מחוסר ערכונות או מחולשה. היו לו עיקרי דת משלו שעליהם „יהרג ואל יעבור", כפי שאהב לומר. אם פגעו באחד העיקרים האלה, היה נעשה קשה כסלע. במקרים כאלה אי אפשר היה להגיע עמו לידי פשרה, אם כי בתנאים אחרים היה קל לבוא אתו לעמק השווה.

דבר אחד היה רחוק ממנו והלאה: הקטנוניות.

הוא היה בן לדור של בעלי־בתים יהודים, שצמחו ועלו יחד עם הציונות, יחד עם תנועת התחייה היהודית.

ציונותו היתה עמוקה ורחבה עוד מתחילתה, אולם בהמשך הזמן נתרחבו עוד יותר אפקיה ועמקו עוד יותר שמיה. בני הדור ההוא למדו לחשוב במושגי היהדות העולמית, לפעול כבני עם גדול, שלקחו על עצמם תפקיד כביר של בניין עולם חדש. על ידי כך הם השתחררו מהאינטרסים הצרים שלהם, בנו, נאבקו וסבלו למען אחרים, ובחיפושי הצדק והיושר, הגאולה והתחיה, שוכחים היו את האינטרס הפרטי שלהם. נשמת השבת שלהם היתה נקייה מכל פגם של חול. הם היו בפעולה ציונית ובעבודה יהודית לאומית, כפי שאמר פעם פרץ, „יהודים של שבת ויום טוב". יהודים אלה גדלו עם הזמן, והחזיקו מעמד בסערות של ימי חול.

*

בשנים האחרונות ניהל יחד אתנו, הצעירים, מאבק עקשני נגד הרוב הגדול של התנועה בעולם ובפולין בפרט. הוא, שיסד בעבר את „מגיני ההסתדרות" שיצאו נגד ציוני־ציון עם אוסישקין בראש בשל פגיעתם בשלימות התנועה, בשלום־הבית שלה, במשמעתה ובהשפעת מנהיגותה, הצטרף בשנותיו האחרונות לתנועת „על המשמר", ויחד אתם עבר לאופוזיציה, מבלי להתחשב באשמות שהוטלו עליה, שהיא שוברת את ההסתדרות הציונית וחותרת תחת השפעת מנהיגיה.

מה קרה לו, לפודלישבסקי, לעת זקנה? האם נשתנה האיש? האם הפך מר־נפש כרבים אחרים, בראותם שהם נדחקים הצידה על ידי צעירים מהם העולים לשלטון? לא אחד בוודאי תיאר כך לעצמו את ה„אופוזיציה" של פודלישבסקי, את הלכי הרוח המלחמתיים שלו בשנותיו האחרונות, ואולם, הוא הבין הבנה שלמה, שגם באופוזיציה עליו לפנות דרך לצעירים, ל„ילדים", שהוא ראה את עלייתם בתנועה. ודאי שהדבר כאב לו, וודאי שלא פעם הרגיש עצמו כמודח, אולם תמיד ידע להתגבר על הרגש הטבעי הזה, ולא הניח לו להשפיע עליו בשאלות שונות שנויות במחלוקת, שהסעירו את תנועתנו בתקופת המלחמות הפנימיות על הרחבת הסוכנות היהודית.

*

היה בן לדור הראשון של הציונות המדינית, הדור שקסמו לו התנופה הממלכתית ואפקיה הנרחבים של הציונות המדינית, כפי שהרצל כונן אותה. כמו לכל בני דורו, פתחה לו הציונות המדינית את אפקי העולם הגדול, עולם היחסים עם המדינות, עולם של תכניות כבירות ומפעלים גדולים, עולם של „פוליטיקה" גבוהה, שאנו היהודים מתחילים למלא בה תפקיד מסויים, אם כי קטן מאד.

חיבת ציון דחתה אותו בקטנוניותה, בצרות אפקיה. גם שיטתו של אחד העם היתה זרה לו בגלל הסתגרותה, חותם „למדנותה" שהרחיקה אותה מההמונים, דעתה המיושבת וזהירותה.

שמר אמונים להרצל וציונותו הדגולה ולתנועה שהקים. עניין אוגנדה ואף פטירתו של הרצל, לא הזיזו אותו מעמדתו זו. הוא זז מעמדתו זו, כאשר ראה, שהציונות נעשית קטנונית, מנמיכה את קומתה, משל נסתלקה ממנה שכינתה. שום קרקון לא היה די קדוש בעיניו, שיאסור בגללו מלחמה גלויה על המנהיגות. ורק קרון אחד בלבד — שלמותה של התנועה ותנופתה הגדולה, רק הוא בלבד היה בכוחו להביאו להתמרדות.

כך אפשר להסביר את השתתפותו במאבק נגד וולפסון. בעצמו סוחר לא יכול היה לסבול, שגם לציונות תחדור רוח של פרקמטיא והנהלת־חשבונות של בעל הבית, שבה הקריטריון העליון הוא העפרון, החשבון. הרגיש שהציונות לא תוכל לשאת את החשבון הקר, שאין היא מטיבה לעשות את החשבון המאזון ושכוחה בלהט ההעזה והתנופה. אם ישתלט בציונות החשבון הקר, הקאלקולציה המסחרית, הרי שתאבד הכול...

ברם, הוא הבין שהתנועה הציונית יכולה להיות מודרכת רק על ידי אנשי האינטלגנציה, הכשרונות וההקרבה, על ידי כוחות יוצרים, הבוערים עצמם והמדליקים אחרים. ראה את תפקידו של הסוחר בציונות כתפקיד של מסייע, מתווך, נותן כספים, מבצע. מעולם לא הירשה לעצמו לדבר בביטול על התועמלנים, בעלי ההלומות ובזכות האנשים המעשיים המפוכחים, היודעים פרק בחשבון, החדורים רוח פרקמטיא ורווחים.

*

עקרון זה הביאו לזרועות התנועה „על המשמר" מיד עם הווסדה, העמידו כנגד הזרם של העלייה הרביעית והרחיקו מציונות־של־עסק. לציונות הביא את נשמתו היתרה. כשם שפחד קודם מקטנוניות, מצמצום השאיפות, כך פחד עכשיו לבל יעכרו את הציונות ברוח ה„עשפענסין", באינטרסנטיות, בהמולת חיי החולין. עוד תגיע גם תקופת חול — טען. בינתים צריכה לשרור אצלנו רוח של קדושה, של מסירות, של להט אידיאליסטי והקרבה.

הוא התנגד לציונות ה„ביזנס", לא משום שלא האמין בהצלחת המפעלים והעסקים שנוסדו, אלא מפני שראה בציונות, קודם כל, ארגון המונים, תנועה — ולא רק מפעל התיישבותי. ארגון המונים, השפעת גומלין של המונים גדולים — אלה היו העיקר לדעתו. הרגיש בחשיבות התנועה למען ההסתדרות הציונית, למען הגשמת הציונות. וכך הגיע לעמדה נגד מרחיבי הסוכנות היהודית.

לא היה איש המאבק. לכך היה יותר מדי טוב־לב. אך ציונותו היתה ציונות לוחמת. הוא ההים את נס המרד נגד ההתבוללות השליטה בקהלת וארשה, הוא „בעל־הבית" הקטן, שהבנקאים המת־בוללים עשויים היו לרמוס אותו...

הוא התייצב מאחורי דגל המאבק לזכויותינו בתקופת „יאגאלו" * והחזיק מעמד אפילו אז, כאשר מנהיגים ציונים הטיפו להסכם. הוא התקומם נגד ווייצמן, שבו תמך בתקופת מאבקו עם ברנדס, בגלל סיבות לאומיות ותנועתיות, כאשר ראה, שוויצמן מעלה את הכול קרבן על מזבח אוסף כספים... לא חדל לטעון, שאין להתרפס תמיד בפני אנגליה, שאין להפחית בהערכת כוחותינו, ובעיקר הערכת כוחם של היהודים בעולם.

היה אחד מ„יהודי השבת" בתנועתנו הציונית. את הציונות של חולין לא יכול היה לשאת. מכאן, עמדתו האופוזיציונית, מכאן, אהבתם —והערצתם של הצעירים המחדשים והסוערים אליו. מכאן, רשׁנות הנעורים שלו, שמחת החיים, מרצו, נאמנותו ומסירותו.

*

פרץ הכניס אותי לביתו של פודלישבסקי עוד בהיותי סטודנט צעיר. הוא התגורר עדיין אז ברחוב פאוויה, בשניים שלשה חדרים, וחי חיי „בעל בית".

באותו הזמן לא הבינותי, מה ראה פרץ בסוחר זה, מדוע ראה להציגני לפניו. במשך זמן רב נראה בעיני כסמל לציונות צרת־אפקים, בעל־ביתית, שחיתה כולה למורת רוחי. עד שנפגשתי עמו פעמים אחדות בעבודה משותפת, במאבק רעיוני, והוא הפגין את „ציונות השבת" שלו, הפליא בשמחת־החיים, בכוח־החיים ובפילוֹ־סופית־החיים טובת המזג, הנאה שלו. מאז נתקשרנו זה עם זה בקשרי עבודה ומאבק, סבל ושמחות; יותר סבל מאשר שמחות. והקשר הזה לא נפסק עד ליומו האחרון!

* הבחירות ל„דומה" הרוסית בוארשה.

יוסף אדלר נ. יורק

ה„עילוי מסלונים"

אספר בזה על צעיר אחד — אחד מהעילויים, ה„פרושים" בני ערים אחרות, שמצויים היו בבית המדרש בקלצק, ונודע בכינויו „העילוי מסלונים".

אספר במקרה יחיד היוצא ללמד על רבים.

אש קודש דלקה־יקדה בצעיר זה, התמדתו לא ידעה גבולות — והכרה של אחד שנועד להיות מגדולי התורה.

מניין הגיע לפתע לעיירתנו? — זאת לא ידע איש.

ואולם, סיפרו, שהיה זה בשנות השמונים, דומה בשנת 1884. בבוקר בהיר אחד הביא עמו זלקה העגלון אל בית־המדרש נער בגיל ט"ז, בגדיו מרופטים, ואולם עיניו — גחלים לוחשות.

מיהו? — פשטה השאלה בין הבחורים והלומדים. ואכן, מיד התחילו שואלים וחוקרים אותו, מה ראה לבוא לקלצק דוקא.

והוא סיפר, בצניעות ובפשטות, שמוצאו מבית עניים ונפשו חשקה בתורה — בשלוש מלים אחרונות אלו הוא ביטא את מלוא תשוקתו ועולמו ומטרת חייו.

— שפיר. ואולם, מדוע דוקא בחרת בקלצק?

והוא ענה בענווה, כי קלצק ידועה כמקום תורה...

והבחור לא הכזיב.

הוא התחיל ללמד בהתמדה, שקלצק עוד לא ראתה כמותה, לומד היה בלחש בשקט, בקושי הבחינו דיבורו והיגויו, אולם משחלפה שנה והבחור ידע על פה מחצית הש"ס — רמה קרנו בעיירה, ובין בעלי־הבתים התחילה התחרות, אצל מי הוא יסעד „ימיו".

חיימ'ל העילוי מסלונים היה עד מהרה לבן בית גם אצל הרב מקלצק, שאהב לשוחח עמו בדברי תורה וגם ללמוד עמו יחד. והנה, באזני הרב גילה הבחור את קורות חייו, וכיצד הוליכה דרכו לקלצק.

נתברר, שנולד בסלונים, נתייתם מאביו ואחר־כך מאמו. בבדידו־תו ובעניו הוא שימש תחילה עוזר („באַהעלפער") למלמד לתינוקות, אחר כך היה לשוליה אצל קצב, ואולם חפץ הלימוד לא נתן לו מנוחה ומרגוע. וכל שעה פנוייה יושב היה בבית המדרש בעירו ומאזין ללומדי התורה.

ופעם הוא יצא לעיירה סמוכה, נתגלגל שם כמחצית השנה. ישן על ספסל־עץ חשוף, נתקיים בדוחק — אך לא נתערה במקום. מפי „הולכים" על פני המדינה („גייער") הוא שמע פעם, שקלצק היא עיירה שבה מכבדים בני תורה ועוזרים להם. נטל את פרוטותיו האחרונות ונסע לקלצק, וכאן דבק בלימוד התורה בכל נפשו ומאודו וכאן „נפתחו לפניו שערי התורה" — כלשונו.

אכן, אוירתה של קלצק עמדה לצעיר, והוא עלה וגדל בידיעה, בבקיאות, בחריפות.

הרב הקלצקאי קרבו וחיבבו וסעדו, ובבוא הזמן אף דאג לו לשידוך הגון. משפחה של ישובניק בסביבה לקחתו כבעל לבתם, והוא סעד שנים אחדות על שולחנם.

והנה, דמותו המאירה של העילוי הקלצקאי מרחפת עדיין לנגד עיני — ובטוחני שגם יהודים קלצקאים רבים אחרים זוכרים אותו. וזוכרני, כאשר עזבתי את העיירה, היה הרב נוהג לספר ברוב גאווה על העילוי הזה, ועל דאגתו לו כמו לבנו.

ואין מן הצורך להוסיף בזה, שחיימ'ל היה לאחד מגדולי התורה, שרבני הדור החשיבו ביותר את דעתו והוא נזכר בספרות הרבנית ובשאלות ותשובות.

ו. טיפוסים מהדור הישן

א. ל. שוארץ (ניוהנסבורג) / דמותו של סבא

את הדמויות שנחרתו בזכרוני מן הימים הרחוקים ההם, היא דמות סבי, ר' צבי דוד בר' משה אברמוביץ, אחיו של מנדלי מוכר ספרים. מגיל שמונה שנים עד ארבע עשרה — הייתי תחת השגחתו והשפעתו. חכם ופיקח, איש מעשה ומעורב בין הבריות, מהמכובדים בעיר שרכש את אמון הציבור.

וזוכר אני את המחלוקת הגדולה שפרצה בעירנו לרגל בחירת רב.

נמנו וגמרו לפנות לסבא שיסע לעיר ל... לבחור את הרב ר' הירש טיקטין, ושלחו אותו עם כתב־מנוי לרבנות, כנהוג בימים ההם. היתה שמחה כללית בעיר לרגל הבחירה המוצלחת. אך הרב הנבחר חלה לאחר שעשה בעיירה שלוש שנים. ושוב פנו לסבא שיבחר רב חדש. הוא נסע לעיירה דרצ'ין ובחר ברב שלום דב הרנזון זצ"ל. הסבא נתיידד עמו והם היו מבלים יחד שעות כל יום, לפי שרוב צרכי הציבור היו נחתכים על פיהם.

אחד המפעלים שבוצעו בעיר ביזמתו של סבא, שזיכה אותו בהכרה ובהערצה — היה בית המרחץ העירוני, ששכן בבנין נאה, והיה צורך ראשון ליהודי קלצק, בתנאים הצנועים והפרימיטיביים של הזמן ההוא.

זוכר אני שהיו אומרים עליו: אילו בנה בית מרחץ פשוט דיינו — על אחת כמה וכמה שבנה בית מרחץ נהדר, שתענוג גדול להתרחץ בו...

אף על פי שהיה יהודי חרד ומקיים כל מצווה קלה כחמורה, היה מתלוצץ לעתים על היהודים שהחמירו על עצמם יותר מדי והגדישו את הסאה. בכלל היה אדם מתון ונוח. וזוכר אני, שקרא מחמיר אחד בכינוי ה ר ה ר — כלומר: לא די לך בהר אחד, ואתה רוצה להעמיד עליו הר שני. הרי ידוע לך, שבהר ההר מת אהרן הכהן...

הוא ידע עברית על בוריה, וכתב כתות בלשון סטירות. אכן, את לסטיריקן הגדול מנדלי מוכר ספרים.

בלימוד התלמוד לא היה גורס את הפלפול החריף — בשעוריו היה מסביר את דברי הגמרא בפשטות, בבהירות הגיונית. מלא מרירות היה נגד המלמדים הבועריים, הלימודים היבשים, המשמעת החמורה והיחס הקנאי לתלמידים. אני התחלתי ללמוד גמרא במסכת כתובות. ולפלא בעיני, שלא אמר למלמדי שירף מלמוד מסכת זו לילדים.

לשנים נזכרתי בעובדה זו ושאלתיו: היתכן לימוד מסכת כתובות לילדים? אך הוא השתמט מתשובה... אולם כשהגיעו הזמנים החדשים, וזעזועים רעיוניים ותמורות רוחניות התחוללו בחיי היהודים ורבים מבני הדור ביקשו לעקור הכול — נצטער צער רב.

בפעם האחרונה ראיתיו בשנת 1896. נפרדתי ממנו, לפני נסיעתי לאפריקה הדרומית. בטח בי שעל אף הכל אשמור אימונים לעם ישראל ואמשיך את השלשלת של תורה ומסורת. היה מלא סיפוק רוח, שהחי־נוך שנתן לי לא הכזיב. זו היתה תקותו ונחמתו בחייו הצנועים, הטהורים והקדושים. ודברי צוואתו לא משו ממני כל ימי חיי.

והנה בפתע כמו התחולל משבר רוחני בקרבו. מהפכה פנימית סתומה מן העין נתרחשה בקרבו. הוא התחיל מתנזר מן החיים, הסתגר בתוכו פנימה, מיעט בשיחה עם האנשים סביבו, שלדעתו היתה זו שיחה בטלה. גם למראהו החיצוני וללבושו לא שם לב עוד. צמצם את צרכיו עד למיעוט שבמיעוט. כנזיר וסגפן. רוב זמנו עשה בבית המדרש. כשמונה עשרה שעות ביום היה יושב בבית המדרש ולומד לשמה, בלי הפוגות. וגם בעניני תורה משתמט היה מלהכנס בשיחה עם לומדי תורה. כשהיו פונים אליו בשאלה תלמודית, היה עונה בקיצור ובפשטות ובהירות — וחוזר לתלמודו. הסגפנות הקיצונית, ההתמסרות הגמורה ללימוד גפ"ת והחרדה שלא לעשות את התורה קרדום לחפר בו — היו לחידה בעיני הבריות. כל עוד החותנת שלו היתה בריאה ושלמה וההצלחה האירה לה פנים, היתה היא משגיחה על הליכות הבית. אך כשירדה מנכסיה לא נותרה לה ברירה אלא לפנות לרב לבקש תמיכה. הרב פקד עליו שיבוא בזמן שנערך דין־תורה, והוא יצרפו לבית דין, וכך היה לדיין.

הוא עצמו לא קיבל אף פרוטה אחת משכרו.

מת קודם זמנו מחמת סגפנותו הקיצונית.

ראיתיו בפעם האחרונה בשנת 1896, כשנפרדתי ממנו לפני נסיעתי לאפריקה הדרומית. בבר אז היה תשוש־כוח, ורק רוח עילאית מרחפת היתה עליו — דמות רוחנית אצילה שלא מעלמא הדין. דמות ישראלית טהורה וקדושה.

י. נ. אדלר (ניו יורק) / אחי אברהם שלמה

אחי הגדול אברהם שלמה היה מחנך עברי דגול שהעמיד תלמידים הרבה במטרופולין של ניו־יורק, והוא גם אצל משאר־רוחו על כל אלה שעמדו במחיצתו, כקטן כגדול.

נולד בכפר זיסקביץ ליד קלצק, בילדותו למד ב„חדר" בקלצק, ואחר כך ב„ישיבה" של הדיין שמואל דוד בניאסוויאז' שנחשב, אגב, למיודענו. אחרי כן למד אחי במינסק — ושם קנה לו גם השכלה חיצונית. משם, הוא יצא — בגיל הגיוס לצבא — ללונדון, בילה זמן־מה גם בגלאזגו, סקוטלנד, ושם נשא אשה. ומגלאזגו הוא היגר לניו־יורק. וכאן, בניו־יורק, התפרסם בתור מחנך, אמן־פדגוג.

השפעתו על תלמידיו היתה כבירה. והיא באה על ביטויה המלא והמקיף כשנתמנה מנהל בתלמוד־תורה המפורסם „מגדל ציון" בברונכס, ומיד הרחיב את יריעותיו והקים לידו בית־ספר גבוה וגם בית־מדרש למורים — מפעלי ענק באותה תקופה ראשונה בתולדות החינוך העברי באמריקה: מפעלים אלה קמו בזכות אישיותו המקסימה של אחי, מרצו ומסירותו ואהבתו לילדי ישראל.

אברהם שלמה נפטר בסנט־פטרסבורג, פלורידה, והובא לקברות בניו־יורק והוא בן ששים ותשע שנים במותו. יהי זכרו ברוך.

ד"ר אביגדור גרינשפאן / דמויות

ר' ברל דוידזון הדיין מקלצק

דמות מיוחדת, מקורית ונדירה. אף לגבי הימים הרחוקים ההם. אדם צנוע, יושב כל ימי חייו בבית המדרש, הן בקיץ הן בחורף, ביום ובלילה. לא הלך בגדולות, חייו — חיי בדידות וצימצום קיצוני. הלא כל העולם הזה אינו אלא פרוזדור לטרקלין...

אני זוכרו קודם שנתמנה דיין העיר, על פי המלצתו של הרב ר' שלום דב הרנזון ז"ל. הכרתיו כאברך משי, הן בקיץ הן בחורף, ביום ובלילה. לא הלך בגדולות, חייו — חיי בדידות וצימצום קיצוני. הלא כל העולם הזה אינו אלא פרוזדור לטרקלין...

אני זוכרו קודם שנתמנה דיין העיר, על פי המלצתו של הרב ר' שלום דב הרנזון ז"ל. הכרתיו כאברך משי, לבוש כאחד המשכילים אשר בעיר. כותונת לבנה מגוהצת, צווארון נקי ועניבה של משי. זקנו הקצר שעטר את פניו הבאים עשוי בסוב טעם, עליו ושמח תמיד. אדם מעורב עם הבריות — והכול חשבו שנוצר להיות רב בישראל, כי גם אבותיו ואבות אבותיו היו רבנים. דודתי, דינה רשנר (אחותו הבכירה של מנדלי מוכר ספרים) הוציאה הרבה כסף מכיסה, עד שזכתה בו כחתן לבתה היחידה. הקציבה נדוניה גדולה וגם מזונות של כמה שנים לחתנה, כמנהג הימים ההם, למען יוסיף ללמוד אחר החתונה ולהשתלם בתורה ופוסקים. גאה מאוד היתה ביחוס של חתנה.

והוא שקד על לימוד התורה. ידע את הספרות הרבנית על בוריה וקיבל סמיכה לרבנות מכמה רבנים גדולי תורה. נוסף על זה היה מדקדק גדול, כתב עברית צחה בסגנון נאה ומלוטש. היה גם בעל ידיעה רחבה בספרות העברית של ימי הבינים.

ר' אברהם לייב שווארץ

נולד בשנת תרכ"ט (1869) לאביו ר' משה, יהודי בר־אוריין, ולאמו, בתו של צבי אברמוביץ, אחיו של מנדלי מוכר־ספרים. עד לשנתו האחת עשרה למד ב„חדרים", אך דרכי החינוך הישן לא עוררו בלב הילד העירוני והנבון אהבה יתירה לרבותיו.

התחיל הנער מחפש לעצמו דרכים להשתלמות עצמית, ומצאן סוף־סוף בביתו של ר' משה כהן, שהיה בסוף שנות השבעים בית ועד למשכילים. היתה כאן ספריה גדולה, רובה ספרי השכלה וכאן נפתחו לפניו אפקים חדשים. הנער צמא הדעת בלע את ספריהם של סמולנ־סקין, מאפו, ברוידס ועוד. כאן גם התחיל הוגה ברעיון של חיבת ציון, שמשה כהן — „ירשקס" היה אחד מחסידיו הנלהבים. עם זאת קלט לתוכו את רוח השלילה והריסת הישן ששלטה בספרות ההשכלה. הכפירה השלילית של „חשאת נעורים" והבקורת החריפה של יל"ג נגד שלטון הרוח של הרבנים, פעלו עליו פעולה נמרצת. הוא נתפס ללא שיור להשכלה, אלא שגם חזון שיבת ציון, כפי שהגה פרץ סמולנ־סקין בספרו „עם עולם" ולילינבלום במאמריו משנות השמונים, הכה אף הוא שרשים עמוקים בנפשו. החיוב הבריא, האיתן הקיים לדורות שבספרות ההשכלה, איזן בנפשו את יסוד השלילה ועיצב את השקפת עולמו של שורץ.

לשנים עבר עם הוריו לעיירה מיר, שם שמע שעורים בתלמוד ונושאי כליו מפי הגאון ר' חיים לייב ט י ק ט י ן ז"ל. אבל גם שעורים אלה לא הביאו לו קורת־רוח. ספוג רוחה השלילית של ההשכלה לא היה הנער עשוי לקלוט את הפלפול היבש. במיר נתרחבו ידיעותיו, לפי שרכש ידיעה יסודית בלשון הרוסית וספרותה. מאמצי הוריו, שומרי המסורת, להפריע לבנם בדרכו החדשה, עלו בתהו. המשיך בדרכו, ובתחילת שנות השמונים השתקע בוארשה והתחיל עוסק במסחר, אך עם זאת הוסיף להשתלם בחכמות ומדעים. כאן, בכרך ההומה והסוער, מצא כר נרחב לפעולה לאומית ציונית ולהעשרת אוצרו הרוחני. הוא היה מבאי ביתם של הסופרים שפ"ר ובן אביגדור. הושפע מהם והתמסר למפעל יישוב ארץ ישראל ביתר עוז.

בשנת 1891 היגר עם אשתו ליוהנסבורג. מספר ה„חובבים" ופעילי הרעיון הציוני במדינה זו מועט היה. אך האברך הצעיר לא ישב גם פה בחיבוק ידים. הימים — ימי „אוצר התישבות היהודים", ייסוד ה„קולוניאל בנק", ושורץ רכש בעצמו שלושים מניות ועסק בהפצה בין אחרים. וכאשר הגיעו בשנות תרנ"ט—תרס"ט ימי הקרן הקימת לישראל, מצא שורץ כר נרחב חדש לפעולה ציונית. הקל"ל בלעה את כל ישותו, בה ראה חזות הכל. והרי דוגמה מועטה ומאלפת: הוא מדבר על לב יהודי לתרום עשר לירות לטובת הקהק"ל, ובזכות זה יירשם שמו בספר הזהב. שואל היהודי את מתרימו: — היכן מקום „ספר הזהב"? והוא משיב לו: — „בוינה, טירקנשטראסע מספר 9".— מכאן — מוסיף היהודי להקשות — שאם ירצו מכירי וידידי להיווכח שאמנם תרמתי סכום גדול זה, יהיה עליהם לנסוע לבירת אוסטריה? נתרשם שורץ מהשאלה והריץ מכתב אל משרדו של הרצל בוינה, ובו הציע, שלטובת הענין והאדרתו רצוי לשלוח לתורמים החשובים, ששמם נרשם בספר הזהב, תעודות כתובות על קלף, או על נייר משובח, הקובעות במסגרת נאה מעשה אמנות. התורמים יתלו את התעודות על הקיר, באי ביתם יראו אותן ויעשו כמעשה התורם.

לא יצא זמן רב ונתקבל מכתב תודה מאת ד"ר הרצל בו הוא הרים על נס את יוזמתו של העסקן הצעיר, ומן היום ההוא התחיל הועד המרכזי בוינה מעניק לתורמים, ששמותיהם נרשמו בספר הזהב, „תעודות" נהדרות.

מהמסמכים הרשמיים והמכתבים הרבים שקיבל משמריהו לוין, נחום סוקולוב ואחרים ניכר, שפעולתו הציונית היתה פוריה ומסועפת. הוא עשה באפריקה כשלשים ושלש שנה, וגילה פעילות ציונית לא שכיחה. ואולם, שאיפתו העזה לארץ תבעה את שלה, ובשנת 1925 ביקר בארץ. סייר את הארץ לארכה ורחבה ראה את הישובים החדשים, את מפעל התעשיה הצעירה — ותחי נפשו. בעיקר שמח לתחיית השפה העברית. גם כאן גילה רצון עז לפעילות ציבור.

אישיות מושלמת, הרמונית. בעל שכל ישר והגיון עקבי. ואוהב אמת. בדיבורו ובויכוחו על נושאים שונים, וביחוד מתחום הדת והלאומיות, היה מקורי ותקיף בדעתו. ואולם, את כל שאר רוחו ולהט נפשו, מימי ילדותו בקלצק, דרך שנות לימודיו בישיבת מאיר תחנות חייו — שיקע בציונות.

ר' משה בר' צבי כהן (משה הירשקיס)

דיוקנה הרוחני של קלצק היהודית בשנות התשעים חל שינוי יסודי. פשטה תנועת ההשכלה, וביחוד בין חובשי בית המדרש ולומדי התורה. גם עצם המושג „השכלה" קיבל צורה אחרת. אם בשנות השמונים היתה ההשכלה שטחית, לימודית ביסודה וביטוייה בשאיפות הנוער ללימודי לשון המדינה, טבע וחשבון ולהתהדרות בכפתורי־נחושת נוצצים כדרך תלמידי הגימנסיה בסלוצק, עיר המחוז, הרי בשנות התשעים הוחדרה בתוכן ציוני־תרבותי.

עם עסקניה הדגולים של קלצק נמנה אז ר' משה כהן שבהשקפתו ובפעולתו היתה הרמוניה מוחלטת בין שלושת היסודות: דתיות, השכלה וציונות. בתקופה, שבה זוכר אותו כותב הטורים האלה, בשנות התשעים (תרנ"ג—תרנ"ט) — היה הוא הרוח החיה בתנועת חובבי ציון בקלצק. סביבו נתרכזו אנשים דגולים — בן־ציון אינשטאַט, קמנצקי ואחרים. ביתו היה — בית ועד לחכמים. בערבי שבתות, חגים ומועדים, עתים גם בימות חול, מתכנסים היו בביתו הנאה שברחוב זרנובסקא ודנים בכובד ראש בשאלות שעמדו על הפרק, ובעיקר בשאלת ישוב ארץ ישראל וכן בעיות מקומיות כגון החזקת התלמוד התורה, שיפור תנאי החיים של בני הישיבה. הוא גילה תמיד חרדה, הבנה ודאגה לבחורי הישיבה, שהיה קשור בהם בנפשו.

בשנות התשעים נתרבו בקלצק תופשי תורה צעירים, שהיו

מסתירים את גליונות „המליץ" ו„הצפירה" מתחת לגמרות, ומשנתרוקן בית המדרש מהמוני המתפללים היו מעיינים בהם להנאתם. מהם שנתפסו בידי קנאים ובאו על עונשם. בני הישיבה הוצאו בחוזק יד הגבאי מבית המדרש וגורשו בחרפה. ואולם, משה כהן בר־הלב, הפטרון והמליץ לכל נחשל ונכשל הגן עליהם, התווכח עם הגבאים ותבע את עלבונם של המגורשים, וניצח... (כותב הטורים האלה נתפס בשנת תרנ"ז בעוון קריאה מסותרת בספר „הדת והחיים" לראובן אשר ברודס, שהיה בעיני הקנאים כמפלצת, ונשקפה לו סכנת גירוש. אבל משה כהן הופיע כמלאך מושיע והצילהו). בסתר, ב„חדרי חדרים", מבקש היה את „המועמדים למינות" להיות זהירים יותר, ולקרוא בספרים המקובלים עליהם בביתם, או בחדריהם. לא היה מן הלמדנים המופלגים אבל בספרות המדרשית ובתנ"ך היה בקי. היה ממשתתפי ועידת קטוביץ.

כאחיו ר' זלמן היה משה כהן בעל הדרת פנים, קומתו זקופה. עיניו מביעות נדיבות וטוב לב, חיוך קל ריחף על שפתיו וקולו נעים. אוהב היה לעבור לפני התיבה כש"ץ ולהנעים זמירות בתפילות שבת, חג ומועד. הליכותיו בחוג בני משפחתו, בבית המדרש ועם בני עירו ברחוב, אמרו אצילות נפש, והכרת ערך עצמית ללא רדיפת כבוד, שנבעה ממקורות נאצלים, מהרגשת החובה שעליו לפעול לטובת אחיו. היה פעיל בציבור, במועצת פרנסי הקהילה ובכנוסים ציוניים (השתתף בועידה הציונית בקטוביץ, בתרמ"ד). קלצק בעיירה קטנה, לא יכלה להעניק לו סיפוק מרובה בשדה הפעילות הציבורית, ותכופות מבקר היה במינסק, וילנה ווארשה. הוא עסק במסחר, אבל מימיו לא עשה את סחרו קרדום לחפור בו עשירות. אדרבא, עיניו המסחריים היו תמיד קשורים בפעילותו הציונית, והוא ידע גם להילחם ביריבים רוחניים, מפלגתיים. באחת השבתות בשנת תרנ"ח פרצה מריבה, או נכון יותר מלחמת מצוה, בינו לבין ר' יוסף מאיר, זקן למדן מופלג, שהעז — בהספיקו לרגע מלמוד הסוגיא במסכת יבמות — לכנות את ה„ציוניסטן" בשם מינים ומופקרים רוחניים המסלפים במתכוון את רוחה של היהדות המסורתית. את דבריו השמיע באזני השמש העליון והמלמד ר' זינדל, ולא הבחין, כנראה בנוכחותו של משה כהן בקרן זוית שליד ארון הקודש. בפתע פרץ האחרון מפינתו, ניגש אל יוסל מאיר, ובקול תקיף קרא: במטותא, ר' יוסל, יוכיח־לי בכוח למדנותו מן התורה הכתובה והמסורה שהרעיון הציוני הוא פסול ואפיקורסי!

ר' יוסל שישב כפוף על הגמרא, קפץ ממקומו וצעק בקול ובת־קיפות של פוסק אחרון: מאמר מפורש הוא בגמרא — כל הדוחק את השעה — השעה דוחקתו. ואתם, ה„ציוניסטן", דוחקים את הקץ... חיוך קל עלה על שפתיו של ר' משה שענה לו בניחותא: — „אם כך, הרי הוא, ר' יוסל, מעכב את הגאולה כל יום. שכן אין לו יום, שאינו דוחק בלוויו לפרוע לו את הרבית והרבית דרבית"!.. נתרגז ר' יוסל, שפך קיתון של גידופים על משה ירשקס המחוצף, המקצץ בנטיעות, וקורא את ספרי סמולנסקין ולילינבלום הכופרים בעיקר. ומרוגז, בלי לחבוש כובעו על הכיפה שלראשו, ברח מבית הכנסת. אותה מריבה הסילה סערה גדולה בין הלומדים ואומרי התהלים שבבית המדרש (בשעות שבין מנחה למעריב היה המעשה), וכאורח גוברין יהדאין נעשו יהודי בית המדרש פלגות פלגות — הללו מגנים והללו מוכים את ר' משה ירשקס. אבל, בדרך כלל, מצא המענה המחוכם שלו מסלות בלב רוב אנשי בית המדרש, שלא חיבבו את ר' יוסל מאיר בגלל קמצנותו... בדרך כלל היה אדם מתון ושקט, שהיה מבלה שעות הפנאי בחדר ספרייתו הגדולה, ונצטער מאוד על המקרה. בערב יום הכפורים — מספרים זקני הדור — הוא ניגש אל ר' יוסל בבית המדרש הישן וביקש סליחתו קבל עם... הוא ביקש להרגיע את הסערה שנתעוררה בחוגי המתנגדים לרעיון הציוני, וגם מבוכת נפשו, לפי שהיה מכבד כל אדם וביחוד תלמיד חכם.

ר' משה צבי השו"ב

הדי חסון, רחב כתפים, לבן זקן ובעל עינים בוערות. כזה היה דיוקנו של משה הרשל השו"ב. היה פוסע בפסיעות מתונות וקצובות בין „מנחה למעריב", או בשעות הבוקר, לאחר שנתרוקן בית המדרש מקהל המתפללים ומזמר בחשאי, „הבט משמים וראה" בניגון עגמומי, רווי צער. מצחו חרוש קמטים וידיו ימין מסלסלת שערות השיבה של זקנו. עתה, לאחר תפילה ממושכת ולימוד גמרא בציבור, שעתו פנויה להרהר בעניני ציבור, כגון כיצד לתקן את פרצות המוסד „הכנסת אורחים" שבזמן האחרון נתרבו בו ליקויים ואי סדר; וכיצד להבטיח קיום הלומדים בבית מהדרש, איך לפתור את בעיית „מרדכי המשוגע" מליאֶכוויץ' (מרדכי בונדה) שהשתקע בבית־הכנסת באורח קבע, מתגלגל על הרצפה המזוהם ורעב ללחם, ואיך להיפטר מאיסר חולה הנכפה, שאיווה לו למושב את בית המדרש... דאגות רבות לו, לשו"ב הרחמן. ובית המדרש בשנות השמונים והתשעים בקלצק שימש לא רק בית תפילה, כי אם גם „הקדש זמני", בית־לינה ל„ארחי פרחי", מקום לבטלנים מחוסרי קורת גג ועוד...

רוב המתפללים השלימו בעל כרחם עם הנגע חשוך המרפא... כי אי מקום בו ימצאו עלובי החיים קצת מנוחה ומרגוע? רוב המתפללים השלימו — לא מחוסר רצון לעזור ולהושיע, כי אם מחוסר אמצעים. מה שאין כן השו"ב הרחמן והנדבן. ומשה צבי קורא תגר, „מקיץ נרדמים", נרדמי המצפון, מעורר את בעלי ההון, מכנס אסיפות של נכבדים, מדבר קשות אפילו עם בעלי התריסין: עם ר' צבי דלוג'ץ. עם משה ברבי צבי כהן, עם עורך־הדין הפרטי יהושע גורביץ ואחרים — ומשיג את שלו. לא יצאו חדשים מרובים והוכנסו תיקונים ב„הקדש" וב„הכנסת אורחים". בעקשנות, ובמסירות, בהתמדה ובמסירות פעל לטובת מוסדות הציבור.

היה גם בר אורין, מייסר קשה את בנו על שפגע ב„מרדכי באנדע" המשוגע. — מדוע ריחמת על הגדי הקטן, שכלבו של שלום הרופא נשכו ואינך מרחם על אדם מיוסר במחלה שנבראַ בצלם? בבית הכנסת היו בשנות התשעים גם חזנים מעולים אחרים כלייבה יענקל יואל'ס ואחרים. אבל בימים נוראים ובחגים ומועדים רצה הוא להיות בעל מצרא, ולא אחת פרצו ויכוחים סוערים בינו לבין שאר המועמדים לתיבה. והגאון ר' שלום בר ז"ל, מפשר ומשלים בין היריבים...

ר' לייב בר' יעקב יואל [לייבה יענקל יואלס]

בנות ישראל יפות הן, אלא שהעניות מנולתן", אימרה זו כוחה יפה גם לבני ישראל, אם לתפוס אותה במובן הרוחני. העניות בחיי הגיטו גרמה לניוון של כוחות רוח בבריים, שלא מצאו את התנאים הנאותים להתפתחותם. הקבצנות הקלצקאית לא הזדהתה עם התרמיל של מנדלי מוכר ספרים; קבצנים מחזרים על פתחים היו בקלצק מעטים. העניות היתה ביתית, משפחתית, שנבעה מחוסר אמצעי קיום מינימליים. אומנים ובעלי־מלאכה רבים היו, אולם ההיצע עלה בהרבה על הביקוש... ורבים היו המלמדים. כל אברך „לא יוצלח" אחז במקצוע זה, והקב"ה יעזור... אבל, ראוי לציין, שעל אף עניותם המנולת היו המלמדים במידת מה „בני עליה". ומלמדים מחוננים, בעלי שאר רוח, נתעלו ברבות הימים במובן הרוחני. גם כשרונם הפדגוגי נשתפר במרוצת הזמן. „קבצן מלמד" או „מלמד קבצן" כזה היה לייבה יענקל יואל'ס.

לכאורה, מלמד כשאר המלמדים, עם חדר דחוי ואפל ותלמידים לבושי סחבות, ואף־על־פי־כן נבדל משאר חבריו למקצוע; הוא היה בר־אורין אמתי. היתה לו ידיעה בגמרא וגם בקבלה. ועליה, על האחרונה, היתה גאוותו. הוא שם לילות כימים בלימוד תורת האר"י וסיעתו. הספר „שערי קדושה" של ר' חיים ויטל לא ירד מעל שולחנו, והגה בו גם כשהיה מרבץ תורה לפעוטיו. תפיסתו לא היתה מהירה

ורחבה. הוא היה בעצם „מתנגד", אלא שלפי מהותו היה בעל התלהבות „חסידית". את הזהר ידע על פה, אף כי ספק אם ירד לעומקו. לעתים היה בא להחליף דברים עם בחורי הישיבה בשאלות הקבלה משוש נפשו. גם לכותב הטורים האלה הקנה ידיעה בה, והשפיע עלי בהתלהבותו המסתורית. כינויו בבית המדרש היה „המקובל" (בניחם של גנאי). אשתו קראה אותו „לא יוצלח", ואכן, כוח היה בכל מעשיו, לא רק במלמדות. בני משפחתו סבלו מחמת הבטלנות שלו, אבל למדו ממנו מידת ההסתפקות במועט. לחם סובין ו„בוטשוועניע" (תחמיץ של עלי סלק מלובנים בטיפות של חלב) זה היה מאכלם התדיר...

לילה לילה עורך היה תיקון חצות בביתו — חורבתו שליד בית המדרש לקצבים. היה שופך את לבו בקינות ובפסוקי התהלים, בבכיות ובצעקות. והשכנים המתעוררים משנתם מפצירים בו בלשון תחנונים: ר' לייב, כלום סבור אתה, שבבכיותך תבנה את בית המקדש?

זכורני, כששליחי ארץ ישראל באו בפעם הראשונה לקלצק בשנת תרנ"ז או תרנ"ח, שאל אותם, אם גם ה„ציוניסטן" עורכים „תיקון חצות". וכשקיבל מענה שלילי כבש פניו בקרקע ובקול שבור הפליט: חז"ל אמרו: „כל המתאבל על חורבן ירושלים, זוכה לראות בבנינה"...

ר' שמואל יוסף שו"ב (זיידל ולר)

הוא ניצב לעיני רוחי זקוף קומה, הדור בלבושו ה„אירופי", עומד הוא ליד כותל המזרח בית המדרש הישן ולומד את ה„מגן אברהם" בניגון לוקח־לב. מציץ אני בפניו האצילים, בעיניו היוקדות ובשפתותיו שבת צחוק קלה מרחפת עליהן. את מפרשי ה„שולחן ערוך" לומד הוא יחד עם גיסו הרב מויסוק, תוקפו בקושיות חמורות והגיס המופלג מסתבך בתירוצים, טוחן סברא בסברא, עד שלבסוף הוא נאלץ בקושי מן המיצר... זיידל, בן הששׁ עשׂרה מרוצה רק במידת־מה מהתירוץ הרופף... אך הנה הוא מבחין בי, מפסיק ממשנתו, ונכנס עמי בשיחת ידידים ממושכה שעיקרה דאגה לחבר מסכן ללימוד בבית המדרש, מחוסר „ימים" ו„קשה לילות" (ישנתי כחדשיים בעזרת הנשים, בלי כר לראשי)...

לאחר שגיסו עוזב את בית המדרש, מוציא זיידל ספר חדש ומעיין בו. על השער רשום: „על פרשת דרכים", חלק ראשון. אחדים מבחורי בית המדרש, יוצאי סלונים, מוש הרגישו בדבר, והתחילו מצטופפים סביבו אחוזי תשוקה עזה לשמוע סברותיו והערותיו למאמר „לא זה הדרך"... זיידל פותח בלהט ופאתוס נשגב ומפרש משנתו של אחד העם, וכולנו משתוממים לחכמתו, לכוח־הדיבור ולהתלהבותו. שעורים כאלה בתורת ה„מרכז הרוחני" היה נותן לקהל מאזיניו שלוש פעמים בשבוע, בסתר.

זיידל נוסע לישיבת ולוז'ין. שומע תורה מפי הגאון ר' רפאל שפירא (חתנו של הנצי"ב), לומד בשקידה ובהתמדה ושב לקלצק, כשהוא מלא וגדוש בתלמוד ונושאי כליו וגם בידיעות כלליות. כיצד קנה לעצמו בימים ההם ידיעה בלשון הרוסית וספרותה? מסתבר, ששקד בסתר גם על לימודי חול. יום יום הוא בא אל בית המדרש, משוחח אתי על עתידות ישראל ולוחש סוד באזני, שבקרוב יסע לוילנה, כדי להמשיך השתלמותו ולקבל תעודת בגרות. והנה הוא נוסע לוילנה, ממשיך בלימוד הש"ס ובחקר הלכה — ולומד גם הלכות שחיטה. הדבר האחרון הכה רבים מידידיו — וביחוד אותי — בתמהון: מה — העלם העלוי, רב־הכשרונות ומהיר־התפיסה, שעשוי להיות מגדולי התורה בדורו — ושו"ב? אבל מי יחדור לסבכי הנפש? וכמו כדי להוסיף תמהון על תמהון — הרי הוא מפרסם באותו זמן שני ספרים בשפה הרוסית — על היהדות ותעודתה בעתיד הקרוב. זיידל לא אהב לדבר על עולמו הרוחני, נמנע מלהשיב לשואליו תשובה ברורה. אך, לעומת זה. מתלהב היה בדברו על מיזוג הדת עם הציונות המעשית. הימים — ימי ויכוחים סוערים, „מלחמת התרבות", עבודה מעשית בהווה בגולה. המזרחי שנוסד ע"י הרב יצחק יעקב ריינס, התחיל מתפשט מהר בחוגי החרדים. זיידל נתפס לרעיון ה„מזרחי" ודורש בקלויז דרושים חוצבי להבות אש על המפלגה החדשה. היה בעל רגש דתי עמוק והבנה עמוקה ביהדות. דבר זה ניכר היה בפולמוסיו עם האפיקורסים ועם אנשי „בונד", ובכלל זה עם ברל טבצ'ניק ועם אחותו מפעילי המחנה הסוציאליסטי. ציוניותו מושתתת היתה על מורשת היהדות בת הדורות. רעננות ומקוריות עמדו בו. בנאומיו ובדרשותיו שכונסו בספרו „משלי שמואל" מצויים רעיונות מקוריים והגות פיוטית.

אדם זה, בעל סגולות נפש נדירות וכשרונות רוחניים שלא כמצוי, מופלג בתורה ומשכיל אמתי, היה לשוחט ובודק בעיירתו הקטנה תה בחוג מגבל כמעט כל ימיו!.. השאיפות הנעלות שתססו בנפשו ההומיה דעכו לאט לאט, ולא נותרה אלא השאיפה הכמוסה להתעלות אישית...

„השמש העליון"

קלצק, כמו בכל העיירות ב„תחום". היו שני מיני שמשים: עליון ותחתון. השמש התחתון, מרדכי, היה שמש ממש, כלומר משרת שתפקידו היה לפקח על הסדר בבית המדרש, לשטוף את הרצפה, לנקות את ה„שטנדרס" ולסדרם במקום ו... להלחם בילדי התלמוד תורה, שדרכם להפריע בשעת התפילה. השמש העליון אַהרע (אהרון) היה כעין „סגן גבאי". תפקידיו היו שונים, והחשוב שבהם — גביית הכסף בעד עליות לתורה, שמירה על קופסת הצדקה וקריאת פרשת השבוע מעל הבימה. אדם מוכשר היה, מחונן בסגולות נפש ובעל הדרת פנים, קומה זקופה וחסון.

וגם בן תורה היה, בקי באגדות חז"ל ובמשניות ויודע פרק בדרוש. בין מנחה למעריב היה מלמד „עין יעקב" ליהודים מן השוק, חנונים, אומנים, סרסרים. הסברתו היתה בהירה ומובנת לכל, והיה מתבל ביאוריו במשלים, עתים בהומור דק וקולע. את חצי היתולין משלח היה ב„חיים הלבן" (חיים דער ווייסער), שהיה בין מקשיבי לקחו ושעוריו — יהודי משונה, לא שפוי במקצת, נדיב־לב, פזרן לדברים שבצדקה, ומתקוטט עם אשתו על כל פרוטה שהוציאה. מאכיל בביתו בני עניים ומרביץ בהם מכות על כל משובה קלה. בשעת לימוד „עין יעקב" נוהג היה להתקיף את אהרע בקושיות ובפירכות, שהיה בהן משום כוונה: לגלוג ופגיעה. ברם, השמש הפיקח ידע תמיד להשיב מלחמה שערה... הייתי פעם עד־ראיה למחזה זה: השמש הסביר לקהל את הסוגיא במסכת שבת: „תשעה נאָרון מצטרפים למנין". מקשה הגמרא אטו ארון גברא הוא? בפתע קפץ חיים ממקומו וקרא: גם אני שואל קושיה זו: — אטו אהרע —, אהרן גברא הוא?.. אבל מיד בא על שכרו. הזדקר השמש במלוא קומתו ואמר הגמרא מתרצת להלן, שגובה הארון היה תשעה טפחים וגובה הפרוכת, שהיתה קצת מסותרת למעלה, רק טפח — וטפח מסותר זה הוא ב„חיים הלבן" בטפח „מסותר" בערפו, עד שנשמט הכובע מראשו, וחיים המוכה צעק בכאב: אלי, הפרוכת נפלה עלי!..

„שמש עליון" זה לא נרתע גם מגערה בבעלי בתים נשואי פנים על שהם מאחרים לתפילה בציבור, על שאינם מכניסים את התרומות, נדבות העליה לתורה ועוד. אבל הכול העריצוהו על ישרו, תומתו ולמדנותו. ביחוד אהבוהו בחורי הישיבה, שעמד לימינם והגן עליהם מפני „השמש התחתון" הכעסן, על שהוא פוגע בכבוד התורה... דע לך — היה מייסרו — שבזכות תופשי תורה האלה אתה קיים... ולא די שאינך דואג ל„ימיהם", לבל ירעבו ללחם, אלא שאתה גם

י. נ. אדלר (ניו־יורק) / המלמדים והמחנכים שלי

ר׳ מוטע לא היה מגדולי הכפר בויאן, גבה קומה, ישר־דרך וישר־עין, והבעה של התאפקות אצילית נסוכה על פניו, וכולו אומר: יראת הכבוד. ואכן, גם משכנו של ה„חדר" שלו, שיווה לו, לר׳ מוטע, הדרת כבוד בעיני ובעיני כל ילדי התלמוד־תורה שלמדו התחלת גמרא אצל ר׳ זונע, הפשטן הנלבב, שכן, ה„חדר" של מוטע לא היה בביתו, כדרך ה„חדרים" של כל המלמדים, אלא שכן כבוד ב„קלויז", חבוי בקצה סימטא נקייה להפליא, שחיברה את רחוב זראַנובסקַא שטוף הבוץ וראדזיוילובסקַא רצוף האבנים. זכתה סימטא זו ושיכנה עוד שני „חדרים" נמוכים, האחד של בינה המלמד דרדקי והשני של ר׳ פסח המלמד לחומש. ואילו ה„חדר" של ר׳ מוטע שימש ממילא מעין עליה. וגם הכניסה ל„קלויז" שלו מסוייגת היתה בגדר מתוקנת ופשפש בתוכה. מעבר לגדר — מגרש נקי. ובלב המגרש — ה„קלויז" של מוטע בחינת קודש קדשים... ומה פלא, אם השם ר׳ מוטע בויאנער היה נישא ברטט על כל שפתים, ובעיקר על שפתי הילדים בתלמוד תורה, שהיו רובם בני העניים. וכי מי מאתנו, תלמידי ר׳ זונע, לא ידע, שר׳ מוטע נקרא כפעם בפעם אל בית דינו של הרב, כדי להשתתף כדיין, נוסף על שני הדיינים הקבועים, בכל דין תורה מסובך בין סוחרי היערות הגדולים? ומי מאתנו, הילדים שמלדו התחלת גמרא מפי ר׳ זונע, לא ידע, שר׳ מוטע למדן מופלג הוא, כמוהו כשני הדיינים הנערצים בבית דינו של הרב ברל ואליה? ויש אומרים, שר׳ מוטע עולה עליהם בלמדנותו.

אמנם כן, ר׳ מוטע בויאנער היה אישיות מאלפת הוד, שדמיון ילדי ה„חדרים" והסמטאות קשר לו כתרים שונים...

והנה, באחד הימים בשילהי דקיטא, אמר לי יוסף * מורי אלופי — שהיה לי לאב בילדותי. — הבה ואקח אותך אל ר׳ מוטע בויאנער — לבחינה. יש תקווה, שהוא יקבל אותך ל„זמן" הבא אל הכתה הגבוהה שלו.

אמר מה שאמר במאור פנים ובקול שופע רוגע, כדרכו. ואולם אני — בן הכפר — נשארתי עומד נטול לשון ואחוז פחד, ובמוחי מערבולת של טענות אלו: הכיצד? אני הישובניק, פרוע השער ופרוע הבגדים, אני, הילד ה„קבצן" שאפילו ה„ארבע כנפות" שלו הוא מתן בסתר מר׳ קלמן האופה וזוגתו חשוכי הבנים; אני ור׳ מוטע בויאנער? ואיככה אוכל וראיתי בבושת פנים, בשבתי לידך בני הגבירים והיחסנים, שזכו להיות תלמידיו של ר׳ מוטע.

— אני לא אלך! — עניתי לבסוף בעקשות אטומה.

— מה פירוש הדברים „לא תלך"? וכי יש לך טעם מספיק לכך? אדרבא, תסביר לי. — ואדע גם אני — מקשה עלי יוסף בטענה צודקת, לכאורה. ואולם, חש אני בנפשי, שיוסף מבין היטב לרוחי והוא לא אמר מה שאמר אלא כדי לפייס אותי.

— אין לי ידיעה מספקת בגמרא כדי להתקבל אצל ר׳ מוטע — טוען אני טענת אמת למחצה.

— הנח את הדבר הזה לר׳ מוטע עצמו — טוען יוסף מתוך סבלנות רחימאות — הרי גם הוא יודע „קצת" גמרא. הוא יבחן אותך. ואם ימצא, שאין אתה ראוי להתקבל, הרי לא הפסדת דבר. ההפסד יהיה כולו שלי... אני הוא שגמרתי עליך את ההלל. ואילו אתה — תשוב אל ר׳ זונע. מילא...

— ומי יושלם שכר לימוד בעדי? טוען אני הפעם טענת אמת לאמתה. וכי מי מאתנו, ילדי התלמוד תורה, לא ידע, ששכר הלימוד של ר׳ מוטע בויאַנער הוא גבוה ביותר?

ואני, טרם נטששו לזכרוני אותם הימים, ימי השוק השביעי בקלצק, כשאבא היה חוזר מן הכפר ומשכים לפתחו של ר׳ פסח המלמד ומשלם לו מארנקו הדל חצי רובל, שכר־לימוד לשעורין.

— יקבל נא ר׳ פסח, טרם אבזבז אותו בשוק על דברים של מה בכך — היה אבא, הישר באדם, מוסיף, ספק מחיך, ספק בוכה.

ואילו לבי אני בוכה בקרבי. ידעתי מה הם ה„דברים של „מה בכך": נפט בשביל שתי העששיות לשבוע שלם: אחת בחדר הפונדק בשביל ה„גויים" ואחת בחדרנו אנו; כחצי תריסר דגים מלוחים — מטעמי־הלואי לפת הקיבר לכל השבוע; ואולי — מתוך חשבון זהיר — כעך אחד לאיידלה־רחלה, בת הזוקנים, מחמל נפשם של אבא ואמא. ואחר כך — נשאר הארנק ריק, ולבו של אבא נשאר ריק גם הוא. ברם, מאה דברים ואחד מתדפקים על דלתות לבו ומבקשים את תיקונם — בשם הילדים. מהם שאמא היתה מונה בדרך הכפרה בשפה רפה, כלעצמה: — „כדאי היה לקנות איזה אריג זול בשביל זוג מכנסים לפרץ", ורובם נשארו מנויים אחד אחד בדמיונה וביאושה...

ואותו חצי רובל שאבא היה מוציא מארנקו ונותן לר׳ פסח נראה בעיני כספוג דמעות — דמעותיה של איידלה־רחלה, שהיתה בוכה מרעב, פעמים לא ספורות ושעות ארוכות.

— „גם זה יסודר בכי טוב. אל תדאג" — שומע אני כמתוך חלום את קולו הצלול של יוסף והד של מבוכה מרטט בו.

נסתתמו טענותי. ייתכן — אמרתי לעצמי — שיוסף, שהיה גם הוא מבאי ביתו של הרב, סידר את ענין שכר הלימוד עם ר׳ מוטע בינם לבין עצמם, בלי עזרתם של ר׳ קלמן האופה הזקן וזוגתו. אמנם, טענה אחת נשארה מחלחלת בלבי — טענת בלויי הסחבות שלי העשויים טלאי על גבי טלאי, קרעים־קרעים שאינם מתאחים.

אם כה ואם כה — ואנו הולכים אל ר׳ מוטע. הגענו אל סימטא ריקה מאדם. והנה, אמצעיתה של הסימטא, ליד הקיר האטום של בית משה־הירש, החייט לבגדי נשים, נעמדתי דום, דבוק אל הקיר האטום, ולא זזתי ממקומי.

— ושוב מה יש? — שואל יוסף בתמהון

— לא אלך — עניתי בעקשות קודרת, שתקפה אותי שוב — השם יודע משום מה; אפשר משום שראיתי את משה הירש ההדור בלבושו ואת זקנו המסולסל והמופלג שהבליטו את כל הילוכו הפרוע. סבלנותו של יוסף כמו פקעה הפעם, והוא הרעים עלי בקול־ספוג כאב וצער: — עקשן שכמותך!

נכנעתי, כי איככה אוכל לראות בצערו של האדם הנערץ והאהוב עלי? עמד יוסף ואחז בידי והתחיל מפסיע בצעדים מהירים בכיוון אל הסמטא הנקיה. ואני — הטליא — נגרר אחריו באהבה ובאמון — עד שהגענו סוף סוף, אל ר׳ מוטע בכבודו ובעצמו — והפחד ניטל ממני...

טומן את ספרי הגמרא של ראם במקומות סתר. חס אתה על הכריכות הנאות ואינך חס על קול התורה שנשתתק... והוא דאג לאספקתם של בחורי הישיבה וילדי התלמוד תורה. בלילות שבת, אחרי תפילת מעריב וברכת הקידוש, היה ניגש אל נכבדי העיירה ובקול נגיד ומצווה דורש מהם לארח לסעודת שבת מבחורי הישיבה. ויש שהיה ניגש לאחד הבחורים ואומר: — רואה אני שמעילך נתרפט, הלא בזיון הוא להופיע בו בביתו של יעקב ברוקס (סוחר תבואה מכובד בקלצק). אחרי השבת, אי״ה נלך לחנותה של פסיה פרדה וניקח אריג למעיל חדש... וכך היה דרכו: מחמיר כלפי חוץ ורחמן בלבו, ואהוב על הכול.

* הרב יוסף אדלר ז״ל, מי שהיה אחר כך מנהל המתיבתא „תפארת ירושלים" בניו־יורק.

ז. בין שתי מלחמות עולם

אהרון כהן / חיי המשק והכלכלה

ב מישוריה של רוסיה הלבנה, בשפלה מרוחקת מצומת רכבות, בלי כבישים סדירים — שכנה העיר קלצק בת שמונת אלפים תושבים, מהם 75% יהודים.

מאות קילומטרים מרובעים של אדמה פוריה מכוסה שדות מורי־קים, גני פרי, יערות וכרי מרעה נצטרפו לשטח המחייה של העיירה ויהודיה. אחוזות גדולות ובינוניות, חוות וכפרים למאות מאוכלסות אכרים עובדי אדמה הקיפוה. ואל העיירה באים היו למכור את תוצרתם ולקנות את המצרכים הנחוצים להם.

דגן וחיטה, שבולת־שועל ושעורה, אספסת, גרעיני פשתן וסיבי פשתה, דבש ופטריות, צמר כבשים וזיפי חזיר, מוצרי חלב ומוצרי יער, תפוחי עץ וירקות, ביצים ודגים, עורות בלתי־מעובדים של בהמות־בית וחיות־בר — הכל הניבו האדמה והמשק בשפע. המסחר בכל אלה היה בידי יהודי קלצק, שהיו קונים הכל ומייצאים לכרכי המדינה ונמלי החוץ ליצוא לחוץ־לארץ. דרכי המסחר תקינים וקבועים היו. האתיקה המסחרית עמדה על רמה. אם אמרו „יהודי סוחר" („אַ ייד אַ סוחר"), משמע פלוני הוא אדם ישר והגון, מקיים הבטחתו. ואם נתגלו כפעם לפעם חילוקי־דעות, לא תמיד פנו אל רב העיר (שמסיבות מבנות נמנע היה להוציא פסק דין), והיו נזקקים לבור־רות, ופסק הדין נתקבל בלי ערעור.

ההרכב המקצועי

האוכלוסיה היהודית של קלצק קיומה היה בעיקר על המלאכה, מסחר והתעשיה, ובזמן האחרון נוסף ענף חדש — תחבורה ותעבורה.

במרכז העיר השתרע השוק — ככר גדולה על שטח של למעלה מאלפיים מטר מרובעים, מוקפת חנויות ובתי־מסחר, וגם בטבורה מצוייה היתה שורה שלמה של חנויות בצורה מרובעת. כל יום שני בשבוע מתכנסים היו האכרים מקרוב ומרחוק, מביאים פרי עבודתם ותוצרתם למכירה ובו ביום קונים כל תצרכתם. בחודשי הסתיו והחורף הומה היה השוק רבבות אנשים, סואן ושופע. יש לשער, ש־30% מהאוכלוסיה היהודית היו חנוונים.

בעלי המלאכה והאומנים מניינם הגיע כדי 40% בערך. היה זה מעמד לעצמו. בבתי־המלאכה מעסיקים היו על הרוב מחמשה עד עשרה ויותר פועלים ושוליות. היו ביניהם סנדלרים וחייטים, בנאים, נגרים ופחחים, רצענים, נפחים ובורסקאים, כובענים פרוונים ומסגרים. רבים מהם היו אמנים מעולים ואף שלא היתה להם השתלמות מקצוע־עית ידעו יפה את מקצועם ומלאכתם. עתים ידעו גם לבנות מבנים מאבנים, טחנות קמח, בתי־בד לעצירת שמן, בתי מבשל כוהל וכדומה. מהאחוזות הסמוכות באים היו אליהם לתקן את כלי־העבודה ומכונות חקלאיות מורכבות.

פוחרים יהודים

המעמד האמיד היו — הסוחרים. הם עמדו בקשרי מסחר עם בעלי האחוזות והאכרים העשירים. מהם היו קונים את יבולי השדה והגן, תוצרת משקם ורפתותיהם, מרכזים באסמים ומחסנים, ממיינים, אור־זים באריזה מתאימה ושולחים לערים הגדולות ונמלי החוף.

מספר ניכר של יהודים עסקו במסחר סוסים ובהמות. סוחרי הסוסים של קלצק יצאו להם מוניטין בכל הסביבה. היו גם סוחרי ומגדלי ירקות. באביב היו חוכרים שטחים נרחבים לגידול ירקות, בעיקר מלפפונים, מוכרים אותם אחרי ההבשלה — חלק גדול משמ־רים בחביות־עץ גדולות וחלק מעבדים לזרעים.

חוכרים של גני פרי

מספר ניכר של יהודים עסקו בחכירת גני פרי, בעיקר תפוחי עץ סביבת קלצק ידועה ומפורסמת בגני פרי, ובאחוזות הגדולות והביצות גידלו עצי פרי על שטח של עשרות קילומטרים מרובעים במרוכז ובמפוזר.

באביב, בעוד הפריחה על העצים, קנו היהודים את יבולי העתיד ושילמו תמורתם מראש לבעלי הגנים. במשך הקיץ היו שומרים ומטפלים בגנים, ובסוף הקיץ ובסתיו נקטף הפרי ונשלח לערים הגדולות; חלק ממנו הועבר לבתי־חרושת לייבוש פרי בעיירה.

ואולם, לא רק מלאכה ומסחר היה משלוח ידם של בני עירנו. היתה והתפתחה — בעיקר בשנים האחרונות — תעשיה בממדים לא מבוטלים. חמרי הגלם היו מצויים בשפע בסביבותינו. מוצרי החקלאות והמשק סיפקו את החומר לתעשייה בעיירה.

טחנות הקמח

כחמש טחנות רוח עבדו רק לתצרוכת המקומית והכפרים הסמו־כים. ארבע טחנות קמח גדולות מונעות היו בקיטור. יומם ולילה, במשך כל השנה, עבדו הטחנות והעסיקו עשרות רבות של פועלים ועובדים, רובם יהודים. כאן טוחנים היו קמח וגריסים מכל הסוגים.

תעשיית הנביגה ופירות מיובשים

היהודים שעסקו בענף זה הוכרים היו את כל יבול החלב מבעלי האחוזות והחוות למשך זמן ידוע. החלב עבר תהליך ממושך של עיבוד וייצור עד שהיה לתוצרת בצורת גבינות קשות בשם „גבינה „הולאַנדית" שהצטיינה בטיבה ובטעמה הטוב. את הגבינה שולחים היו בכמויות גדולות לכל הערים הגדולות בפולין.

התעשייה הזאת התפתחה רק בשנים האחרונות. במשך הקיץ היו בתי־החרושת קולטים את כל עודפי התפוחים בסביבה. אחרי מיון קפדני היו קולפים במכונות מיוחדות את הפרי, ולאחר שנגזר לפלחים הועבר לתנורים מיוחדים. הפרי המיובש והארוז נשלח לדנציג העיר — שם היה מרכז המסחר בפירות מיובשים. בתי־החרושת ליבוש פירות העסיקו בזמן העונה מספר רב של פועלים.

בקלצק היו שני בתי־בד לעצירת שמן מגרעיני הפשתן. הם היו מפיקים שמן מאכל ושמן צבע, והפסולת, הכוספה, שימשה מאכל טוב ומזין לבקר.

עיבור צמר

היו בעיירה שני בתי־חרושת לעיבוד צמר כבשים. כאן היו מרכזים את כל הצמר מהסביבה, ובבתי־החרושת הוא עבר את כל תהליכי העיבוד, המיון, השטיפה והכביסה, הסריקה והטוויה. חלק מהצמר לקחו האכרים בשביל נולי־היד שלהם וממנו ארגו שמיכות ושטיחים. החלק הגדול נארג כאן בנולים מיכניים. היתה גם אשפרה פרימיטיבית לעיבוד בד צמר גס. והיו ששלחו את הבד לאשפרה בבתי־החרושת של לודז׳ וביאליסטוק ומכינים ממנו שמיכות נאות וחזקות.

בורסקאות

עיבוד העורות הגלמיים לעור נעליים ופרוות. — מקצוע זה היה בפועל בידי הטטרים. בעיירה נמצאה עדה של טטרים מוסלמים שראשיתם במאה הי״ג, בתקופת הפלישה הגדולה של הטטארים מהמזרח. מהתקופה הקדומה ההיא נשארה אצלנו, כאמור, עדה של טטארים שקיומם היה על ירקנות ובורסקאות. היהודים ריכזו את השלחים, מסרו לעיבוד לטטרים תמורת שכר־עבודה, ומהחומר המעובד הכינו עור עליון לנעליים ופרוות.

מאפיות

מלבד מספר מאפיות לצריכה המקומית, היו בתי־חרושת למצות. העבודה היתה כולה מיכאנית והעסיקה עשרות פועלים יהודים. חדשיים בשנה, בסוף החורף, התחילה העבודה ונמשכה יומם ולילה בהכנות מצות לפסח ליהודי קלצק והעיירות הסמוכות.

בתי חרושת לחמרי בנין

בממדים לא־גדולים עבד בית־החרושת למרצפות למדרכות וצינורות־מלט בקוטר של מטר ומעלה לבארות ומטרות אחרות.

בקלצק היו מייצרים אריחי חרסינה לבנים וצבעוניים, ונוסף לזה סירי בשול וצינורות חרסה לארובות.

היו עוד שני בתי־חרושת לגזוז, בית־חרושת קטן לסבון כביסה, בית־מלאכה לעבודות אבן ומצבות, בית דפוס קטן ותחנת חשמל למאור.

תחבורה ותעבורה

ענף צעיר בכלכלת קלצק היה ענף התחבורה והתעבורה. בתחילת שנות העשרים הופיעה גם אצלנו המכונית. והואיל והעיר היתה מרוחקת כשלושים קילומטר מתחנת הרכבת, נראו סיכויים טובים להתפתחותו של ענף זה. מכוניות נוסעים לתחנות הרכבת ועדים סמוכות, מכוניות־משא להובלה עד בראנובין, וארשה עיר הבירה ולודז׳ עיר התעשייה הגדולה, — נעו הלוך וחזור מקלצק. היה זה גורם חשוב להתפתחות המסחר והתעשיה. תוך 12 שעות היתה מכונית־המשא עושה את דרכה מקלצק לוארשה — מרחק של 450 ק״מ. לפנות ערב יצאו מכוניות עמוסות ירקות, פירות, בשר שחוט ומצרכים אחרים, ועם שחר מפרקים היו את המטען בווארשה. אפשרות של התחרות ברכבת קיימת היתה לא רק בגלל מהירות התעבורה, אלא גם בגלל החסכון בטעינת המשא ופריקתו. התוצרת היתה מגיעה באופן בלתי־אמצעי מהייצרן בעיירה למרכזי המסחר בעיר הבירה, ומשם היו אותן המכוניות עצמן מעבירות את המצרכים אל הסוחרים בעיירה.

בנק קואופרטיבי

אחד המוסדות החשובים והיעילים בחיי הכלכלה של קלצק היה הבנק היהודי: בתחילת המאה נוסד בקלצק בנק על יסודות קואופרטיביים. שמו היה ברוסית Ссудо сберегательная касса (קופה למלווה וחסכון), והוא היה מסונף לברית הפיקות בעיר הפלך מינסק (לפני מלחמת העולם הראשונה). מימי ילדותי זכור לי „פנקס הפאי״ (המנייה), הכריכה חומה מבריקה והדפים בפנים בצבע ירוק בהיר מימי. פעם בשנה אחרי חגי הסתיו, נתקיימה האסיפה הכללית של בעלי המניות בקלויז הצפראי (צעפרער קלייזל), והיו בוחרים את המועצה וההנהלה. כפעם בפעם מופיע היה המבקר ממינסק לבחון וגם להדריך את פעולות הבנק, ותמיד חילק שבחים למוסד על כושרו ויעילותו.

רק שלוש פעמים בשבוע היה הבנק פתוח לקהל ובערבים בלבד. הוא שכן באולם גדול, גבוה ומרווח, בביתו של יצחק א׳ ד ל ס, מואר במנורת לוקס חזקה, מאוורר בקיץ ומוסק יפה בחורף. השומר הגוי שפת את המיחם המבריק, כי עבדו שם עד שעה מאוחרת. — אימון רב רחשו לבנק. המטבע היתה יציבה, אינפלציה טרם ידעו מה פירוש שה... יהודים חסכו פרוטה לפרוטה, נדוניה בשביל הבת או הוצאות הגירה לאמריקה. בעלי מלאכות וחנוונים יכלו להשיג הלוואות בסכומים מוגבלים (האחריות לפעולות היתה רבה). בשנת 1914, בפרוץ המלחמה העולמית, החליף האוצר את מטבעות הזהב בכסף נייר — הפקדונות הוחזרו לבעליהן והבנק נתחסל.

קלצק תחנת מעבר ממזרח למערב

ראוי לציין עוד תקופה מסויימת בהתפתחותה הכלכלית של עירנו והשינויים שחלו בה — השנים הראשונות של שנות העשרים. אחרי שנות מלחמה ומהפכות חלו שינויים טריטוריאליים בסביבותינו. הגבול שנקבע בחוזה ריגה בין מדינת פולין לברית המועצות, ניתק חלק גדול מהעורף של קלצק שנספח לרוסיה הסובייטית. קירבת הגבול אלינו יצרה גורם חדש להתעוררות מסחרית למשך זמן מסויים של שתיים־שלוש שנים. לאלפי יהודים שימשה קלצק תחנה ראשונה בנהירתם מהמזרח למערב.

אוצרות של סחורות עברו דרך עירנו במסחר־חליפין חוקי ובלתי־חוקי. סוחרים ממרחקים באו וישבו אצלנו חדשים, קנו או חיכו למשלוחים של זיפי־חזיר ועורות בלתי־מעובדים של חיות־בר למי־ניהן. גם סחורות שונות אחרות מביאים היו מעבר הגבול, ולשם היו שולחים כל מיני סחורה של צריכה ראשונה כגון סחרין, צבע לצביעת בדים ועוד. אבל המסחר נמשך רק זמן קצר ובמהרה חוסל.

התקופה האחרונה

אבני נגף רבים עמדו לו בדרכו של המסחר היהודי בשנים האחרונות. ממשלת פולין השתדלה לנשל את היהודים מעמדותיהן הכלכליות המסורתיות. הפוליטיקה האַשאַוטיסטית של השלטונות במסחר התבטאה, שהיה ענף מסחרי יהודי מובהק נתכוונה באופן ברור להפקעתו מידי היהודים. הטלת מסים כבדים על היהודים מזה ועידוד חברות מסחריות פולניות בהקלות במיסים ומתן אשראי זול מזה, — שימשו מכשולים גדולים וקשים בדרכי המסחר היהודי. ואמנם, קשה היתה פגיעתה של מדיניות זו בפרנסתם ומשלוחי־ידם של היהודים. אך הם התגוננו, ובהצלחה מסוימת, במיטב נשקם: המרץ והיזמה, היעילות והחריצות היהודית עמדו להם למגן כנגד המזימות ונסיונות הנישול. גם ההסתה האנטישמית והתעמולה הארסית על ה„רמאות היהודית״ נתבדתה במציאות כעלילה חסרת־שחר. בעלי האחוזות הפולניים והאכרים מהסביבה העדיפו לנהל את עסקיהם דווקא עם היהודים. ברם, על אף הכל, העתיד נראה כקודר ורצון ההגירה היה חזק מאוד בשנים האחרונות.

במשך כל השנים האלו היתה הגירה יהודית מסוימת לארצות שמעבר לים וחלק עלה גם לארץ ישראל. בני קלצק מפוזרים כמעט בכל ארצות תבל. בישראל נמצאים כ־200 משפחות בני קלצק. בארצות מגוריהם החדשות הם עברו את תהליך ההסתגלות ורבים מהם עשו חיל רב.

ויזכרו יוצאי קלצק וילידיה בכל התפוצות באשר הם שם את קהילת הולדתם שהיתה ואינה עוד. יהודים טובים היו בה, אנשי עמל ויזמה, ישרים והגונים בפעליהם ובמעשיהם — הם עמדו כל ימיהם במערכה על קיומם עד שנפלו. — יהי זכרם ברוך.

שלום הרנזון / המוסדות המוניציפאליים

ב שנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה, כשקלצק נספחה לפולין לפי החוזה הסובייטי־הפולני מ־1921, מנתה העיירה כע־שרת אלפים תושבים, בני ארבעה לאומים: יהודים, באלורוסים, פולנים וטטארים. מספר היהודים עלה כ־4190 נפש, 73 אחוז שישבו ברחובות המרכזיים ובכיכר השוק. בכיכר ליד רחוב היהודים, התנוסס בית־הכנסת הגדול „הקר" (די קאַלטע שול), שבו נערכות היו אספות ועצרות־עם. לידו — בית־המדרש הכללי, בית־מדרש קטן המכונה „שולכל" ובית־התפילה מיוחד לקצבים. ברחוב צפרה הארוך והמרכזי, היה בית־תפילה מיוחד לתושבי הרחוב, וכן ברחוב רדזימונט.

בפרברים ובקצות הרחובות ישבו הנוצרים הפרבוסלבים, שמס־פרם כ־1800 נפש ולהם כנסיה מפוארת ברחבת השוק ובראשה כומר שחלש על כל הסביבה.

הטטארים התגוררו בשכונה מיוחדת ומנו שבע מאות נפש, ולהם מסגד ומולא. נמסר, שהם היו צאצאי הטטארים שפלשו לרוסיה במאה השלוש עשרה.

הפולנים מנו מאתיים נפש, פזורים בשטחי העיירה, רובם פקידי ממשלה, עירייה, צבא ומשטרה. הכנסיה הפולנית שכנה בקצה רחוב סלונים, ובראשה כומר שחלש על הסביבה הקתולית — איכרים ובעלי אחוזות גדולות וזעירות.

לפי החוק המוניציפאלי הפולני צריכה היתה מועצת העירייה למנות עשרים וארבעה חברים. ראש העירייה — מן ההכרח שיהיה פולני קתולי, וסגנו — אחד משלושת המיעוטים הלאומיים האחרים.

בבחירות הדימוקרטיות הראשונות לעירייה שנערכו בתחילת 1918 נבחרו שבעה־עשר יהודים, ששה נוצרים וטאטארי אחד. ראש העירייה נבחר פה אחד הפולני ברנוביץ, בעל אחוזה שירד מנכסיו, שהיה ידוע כאדם ליברלי, אוהד יהודים, מסור לעיר ולתו־שביה. לסגנו נבחר היהודי גרשון ליסאר, באכוח הסוחרים.

משנת 1918 עד 1932 לא חל כמעט שום שינוי במספר חברי העיריה בקלצק ובהרכבה. הסיעה היהודית במועצה היתה מורכבת נציגי ארגוני הסוחרים, בעלי־המלאכה והמפלגות הציוניות.

בתקופה זו, שבמדינת פולין שררה במידה מסויימת רוח דימוקר־טית ליברלית שררה גם במועצה ובמשרדי העיריה הרמוניה גמורה בין נציגי הלאומים והעדות, ואף שלטונות הממשלה לא התערבו בפעולות העיריה, החלטותיה והוראותיה. ואולם, בשנת 1932 גברה הריאקציה בפולין, ויחד עמה החריפה האנטישמיות.

מחוז נובוגרודק, שאליו השתייכה קלצק, מנקודות־התורפה של פולין היה. הרוב המכריע של התושבים מורכב אכרים ביאלורוסים נתונים במצוקה חמרית, וההשפעה הקומוניסטית מעבר לגבול הקרוב חזקה.

באותו זמן נתמנה מושל חבל נובוגרודק הפולקובניק (קולונל) קוסטאַק־ביאַרנאצקי הנודע, איש־אמונו של פילסודסקי. עליו הוטלה המשימה לערוך מעין „פציפיקציה" בחבל זה, וידו החזקה והעריצה הורגשה בכל השטחים, בקרב האוכלוסיה המתקדמת בכלל והיהודית בפרט. אחת ממגמותיו העיקריות התבטאה בהתערבות גסה ובבפיית רצונו ושלטונו על פעולת כל העיריות במחוז נובוגרודק. מפקח המשטרה שמונה על ידו בקלצק התערב בכל ענייני העיר, שנתונים היו למרותה ורשותה של העיריה, ועקף בגסות את הוראותיה, אם אך מצא בהן שמץ של ליברליות והנחות ליהודים.

והנה, בהתקרב מועד הבחירות ב־1932, הופיע בעיר פקיד בכיר של שלטונות המחוז, ודרש מחברי המועצה היהודים שיסכימו להרכיב מועצה על בסיס של שוויון מספרי בין היהודים לבין הנוצרים, לפי הסכם ובלי בחירות. הוא נתקל בהתנגדות נמרצת מצד באי־כוח היהודים, ואז אחז אמצעי לחץ וכפיה ללא תקדים: אסר את חברי המועצה, היהודים החשובים ובעלי־ההשפעה בהאשמה שהם סוחרים בוהב. את ד"ר ברוך דלוגאץ, אייזיק קצב וסגן ראש העיריה גרשון ליסאר, ולשם הסוואה גם את החנווני פרלמן, קרובו של דלוגץ, והעבירם לעיר המחוז ניסביז, אולם, השליטים הפולנים לא הצליחו להשיג את מבוקשם. הנאשמים לא נכנעו לשום סחיטות והשפלות. לבסוף שוחררו בהתערבותו האישית של בעל־האחוזה יאַלאַנסקי, חבר הסינט הפולני, מכירו וידידו של ד"ר דלוגאץ.

לאחר דיונים ואיומים הציע מושל המחוז פשרה מעין זו: המר־עצה תהא מורכבת ארבעה עשר יהודים ועשרה נוצרים. אולם הצירים היהודים ייקבעו ויאושרו על ידו ולפי רצונו, וכמובן שכל החברים הקודמים שנאשמו בעבירה פסולים לחברות במועצה. לבסוף הצליחו השלטונות לכפות את רצונם על היהודים, שנוכחו, כי אין סיכויים לתועלת בהיאבקות זו.

מן העיריה ניטלה כל רוח דימוקרטית. ראש העיר נתמנה על־ידי מושל המחוז, והמועצה נאלצה לאשר בבחירתה את המינוי הזה. התחילו להטיל מסים כבדים על הסוחרים והחנוונים, שרובם יהודים היו. על פיגור קל בתשלומים, נענשו בעיקולים ומכירות פומביות. נמנעו גם נשללו רשיונות לעסקים ולבתי־מסחר, וכל הפעולה הזאת מלווה היתה תעמולה בין הנוצרים לתפוס את עמדותיהם של היהודים.

העניינים נעשו יגעים ומרים מיום ליום. נודע לשימצה ראש העיריה האחרון, אנטישמי מובהק מ„אנשי פשיטיק", שהשתתף בעריכת פרעות־הדמים ביהודי העיירה פשיטיק. בספטמבר 1939 הוא בא על ענשו מידי הסובייטים בכניסתם לקלצק.

המאבק על תקציב החינוך בכ"ס יהודיים בעיר

הכנסות העיריה מורכבות היו כדלקמן:

מסים כלליים — לפי הערכת ועדה, מסי עסקים, מלאכה ושלטים — לפי אחוז ידוע. בשנים הראשונות הוציאה העיריה את רוב הכנסותיה לסלילת כבישים בעיר, ואכן, קלצק קרובה היתה לפינסק הידועה בביצותיה, („פינסקער בלאַטעס"), וגם בקלצק לא חסר בוץ... כשהגיעו במלחמת העולם הראשונה חיילים עם תותחים, לא יכלו בשום אופן לעבור את העיר; והצבא הביא עצים מהיערות הסמוכים והתקינו מעין כביש־ארעי... ואמנם, פעולותיה הראשונות של העיריה היו, ייבוש הביצות וסלילת כבישים בכל העיר, עבודה כרוכה בהוצאה מרובה.

חלק מתקציבה הקדישה העיריה לחינוך, מובן של לא־יהודים (הוצאות החינוך של בתי־הספר היהודים מוטל היה על ועד הקהילה) וחלק לעזרה סוציאלית.

כשנתמנה גראבסקי מיניסטר הכספים בפולין, הוא הטיל על אזרחי המדינה שני מיני מסים; מס הכנסה ומס מחזור, וחלק מהם המדינה היה — התחייבות העיריות להוציא 80% מהכספים האלה לחינוך, והיתר — להחזקת השרותים הדתיים בעיר, בהדגשה: חוץ מהיהודים, משום שאלה נתמכים על־ידי ועדי הקהילות.

כוונתו של התנאי הזה היה ברור: ממשלת פולין היתה מעוניינת בהתבוללות פולנית, ולמשרה זו היא הקציבה סכומים ניכרים לפתיחת בתי־ספר עממיים פולניים־לאומניים, בכל עיר וכפר. אף־על־פי־כן למד גם חלק מילדי היהודים במוסדות האלה.

והנה, התחילה המלחמה בין נציגי ועד הקהילה לבין הממשלה, שדרשו ממנה, כי גם בתי־הספר היהודיים ייהנו מתקציב המדינה,

מאחר שמשלמי המסים העיקריים היו, למעשה, היהודים (מסיהם של הכפריים היו בעצם סמליים).

זכורני אחת הישיבות של מועצת העיריה: קם נציג יהודי ודורש להפריש סכום מתקציב העיריה לבתי־ספר יהודיים בעיר. ההצעה נתקבלה ברוב קולות (היהודים היו הרוב) גם ראש העיר תמך בהצעה זו, אבל לבסוף נמנע מהצבעה בלחצם של נציגי הנוצרים. ואותו דבר קרה בעיירות אחרות בסביבה. ברם, קצין המחוז דחה את ההחלטה בתוקף תפקידו — וללא ערעור.

רק בשנים מאוחרות יותר, כאשר הוקם ארגון המיעוטים בפולין שכלל את המיעוט היהודי, השיגו היהודים תמיכה לבתי־הספר שלהם מהעיריות.

אחרי שהתחילו היהודים לקבל מתקציב הממשלה, על־ידי העיריות, לצרכי חינוך, אמנם סכומים זעומים, וללא כל פרופורציה למניין האוכלוסיה, התחכם נציג נוצרי בקלצק והעלה לפני המועצה הצעה בזה הלשון: „היות ויש ליהודים בית־מטבחיים, וכידוע כל ההכנסה ממנו שייכת לוועד הקהילה; והיות והנוצרים אוכלים את חלק בשר הטריפה של הבקר — מן הרצוי, איפוא, שההכנסות מהשחיטה תתחלק שווה בשווה בין העיריה לבין ועד הקהילה".

הצעתו נדחתה בקולותיהם של נציגי היהודים, בתמיכת ראש־העיר (הלא־יהודי).

אולם בעל ההצעה לא הסתפק בכך, והוא פנה לקצין המחוז בערעור על ההחלטה, והאחרון גם הוא דחה את פנייתו. אבל יחד עם זה הוא הודיע, שעל בית־המטבחיים לשלם לעיריה סכום מסויים מכל ראש שנשחט בבית המטבחיים, היות והוצאות הניקיון חלות על העיריה. בהשתדלותו והשפעתו של אבי הרב אצל קצין המחוז נת־בטלה גזירה זו.

באותו זמן נתקבלה בעיריה החלטה ספציפית:

נציג היהודים, דימני אייזיק קצב, הציע, להטיל תשלום על כל איכר שבא לימי השוק עם סוסו ועגלתו, היות והאכרים עומדים בשוק או ברחובות הסמוכים ומלכלכים אותם, והוצאות הניקוי חלות על העיריה שאינה חייבת לשלם בעד אכרי הסביבה הבאים לשם מכירת תוצרתם. והמעניין שבדבר, שנציג הנוצרים אשר דרש קודם הטלת תשלום על בית־המטבחיים גם מטעמי הוצאות הניקיון, התנגד להצעה זו, אף־על־פי שהיתה לטובת העיר. ויש לציין, שנשאר יחידי בהתנגדותו זו, היתה זאת ההחלטה היחידה, שנתקבלה בהתנגדותו של נציג אחד.

ועד הקהילה

שתי תקופות עברו על ועד הקהילה בקלצק: לא רשמית ורשמית.

ועד הקהילה הראשון נוסד בקלצק עוד בזמן מלחמת העולם הראשונה, באסיפה כללית נבחרו שבעה מטובי העיר ונכבדיה, שיכינו כוועד הקהילה. הם טיפלו ופעלו בכל השטחים והצרכים החיוניים של האוכלוסיה היהודית, כגון בתי־ספר, בתי־כנסת, חברא קדישא ובית־קברות, בית המטבחיים, ביקור חולים, לינת הצדק, מוסדות צדקה שונים וכו'. יושב ראש ועד הקהילה כיהן אבי מורי, הרב דמתא ר' חיים שמעון הרנזון זצ"ל.

בשלהי שנת 1915, בעיצומה של מלחמת העולם הראשונה, התחילו גלי פליטים לזרום לקלצק מכל שטחי פולין. הם ברחו משטח החזית וגם גורשו על ידי השלטונות הצבאיים הרוסיים. מידת־הרחמים היהודית נתגלתה אז בעירנו בכל הדרה. אנשי קלצק קיבלו את הפליטים בזרועות פתוחות, דאגו לפרנסתם ולאיכסונם. בעלי־בתים רבים קיבלו אותם לבתיהם, אולם קטנה היתה העיירה מכדי להכיל את כולם ופליטים רבים נאלצו להתאכסן בבתי הכנסת.

המלחמה נתנה אותותיה גם בקרב האוכלוסיה הותיקה בעיירה, וקדם כל מבחינה חמרית. אז נוסדו שני ארגוני ציבור — אחד לטיפול בענייני האוכלוסיה המקומית המדולדלת ומחוסרת הפרנסה והשני — לפליטים. שניהם פעלו בהנהלתו והשפעתו של ועד הקהילה, והקלו הרבה על סבל האוכלוסיה המקומית והיהודים הפליטים.

אותה זמן הגיעה גם עזרה כספית גדולה מאמריקה באמצעות ג'וינט. נפתח מטבח חינם לילדים ולמחוסרי־אמצעים. כן הופרשו סכומים ניכרים למוסדות סעד וצדקה, כגון ביקור חולים, תלמוד תורה, בית יתומים וכו'. תמיכה מיוחדת ניתנה לישיבת קלצק. אבי המנוח עמד בראש המגבית המקומית לקליטת בני־הישיבה, עשה ימים כלילות לאיכסונם והחזקתם, יחד עם אחדים מנכבדי העיר וביניהם ר' חיים פ י מ ש ט י י ן ז"ל (נפטר בארץ בתשי"ז) ערכו מגבית בכל הסביבה. במרוצת הימים נשארו רבים מהפליטים בקלצק ונתמזגו בתושבים הותיקים.

בגמר המלחמה, בפולין העצמאית, אושר בסיים ובסינאט החוק על מוסדות הקהילות היהודיות, ובזה ניתנה גושפנקה חוקית ממלכתית לוועדי הקהילות, אולם אך ורק בבחינה דתית. סמכויותיהם של שלטונות הקהילה וזכויותיהם מצומצמות היו בעיקר לענינים דתיים, אולם הן הקיפו גם ענינים כלליים שונים של העדה היהודית.

החוק קבע, שספרי הנולדים, הנפטרים והנשואין שהתנהלו עד כה במשרדי העיריות, יימסרו לניהול לכל עדה וקהילותיה. אחת לשנה על הוועד למסור העתק מהספרים האלה לעיריה. כנאמנים ואחראים להנהלת הספרים נמנו הרב היהודי לעדתו, הכמרים הנוצרים לעדתיהם והמולא הטאטארי לעדתו. הבחירות לוועד הקהילה נערכות כל שלוש שנים, זכות בחירה אקטיבית שמורה לגברים ונשים מגיל 21, זכות בחירה פסיבית מגיל 26, הבחירות הן ישירות וסודיות. על אף הכול ראו היהודים בהישג זה מעין נצחון חלקי לקיום זכויותיהם, ובשנת 1921 נערכו הבחירות הדימוקרטיות הראשונות לוועד הקהילה היהודית בקלצק.

הרכב הוועד כמעט ולא נשתנה אחרי הבחירות הללו, ונבחרו טובי העיר הקודמים. נשיא הקהילה כיהן אבי הרב ז"ל. נבחרי ועד הקהילה פעלו בתחום סמכויותיהם ואפשרויותיהם לשיפור צרכי האוכלוסיה הרוחניים והתרבותיים, וגם הצליחו באופן יחסי.

בשנת 1924 סירב אבי להמשיך כהונתו כראש הקהילה, שכן, לפי החוק הוא נחשב כפקיד ועד הקהילה, ואז נבחר במקומו ר' מתתיהו ב ר ס ל ב ז"ל. כל הימים פעל הוועד בעצה אחת ובהרמוניה גמורה עם אבי. ישיבות הוועד התנהלו בסדר ובצורה נאה, עם רשומים וכו'.

מוסדות הסעד בקלצק

„ביקור חולים" — המוסד המרכזי והחשוב ביותר בעיירה, תחילתו בזמן מלחמת העולם הראשונה, כשהעיר הוצפה גלי פליטים. המצוקה הכלכלית החריפה, רבו המחלות והאמצעים הרפואיים היו מצומצמים ודלים ביותר. אחי מנחם ז"ל, והוא אז צעיר לימים, מחונן היה בתכונות של עסקן צבורי ואהבת הזולת, העלה את הרעיון לפעול ולעשות להקלת הצרכים הרפואיים החיוניים אז בעיירה. הוא בא בדברים עם הרופא היהודי ש ק ל י א ר ז"ל ועם הרופא הנוצרי מ ו ש ק א ט, ושניהם הסכימו לשרת את בית החולים שלא על מנת לקבל פרס.

ליד כיכר בית הכנסת עמר בנין ציבורי רעוע וריק. אחי הכשירו לבית חולים, העמיד בתוכו עשר מטות והתחיל מעביר אליו חולים עניים מבתיהם הצרים.

יחד עם ר' נ ח ל י ס ויענקלה הצעיר בן השמונה, עבר על פתחי הבתים בקלצק והתרים את תושבים, כל אחד לפי רצונו ויכלתו למטרה זו. התושבים בעלי הפרוטות מנדבים היו מנות חלב.

בעבודתו שימש מופת ודוגמה לאחרים שהתנדבו לשתף פעולה

ועזרה ובניהם השען יצחק פדר ורעייתו חישקה, ליפא ניצברג, זלמן מלמד, פסיה ויינשטיין ועוד.

במרוצת הימים היה בית־החולים למרפאה, ששירתה את האוכלוסיה הדלה בעיר והתפתחה, רכשה אמצעים רפואיים שונים, מכשירי־חשמל ועוד. יהודי קלצק נתנו מברכתו של המוסד הזה, והתנדבו לעזרתו. בהדרגה עבר המוסד לפסיס דמוקרטיים, והתושבים התורמים בחרו בוועד המנהל והוקצב בשבילו תקציב שנתי קבוע. עם החמרת המצב החמרי בעיירה נזדקקו יותר אנשים לעזרתו, וגדל הגרעון בתקציב. אז השתדלו למצוא אמצעי־כיסוי שונים כגון עריכת נשפים, הגרלות, תרומות מיוחדות וגם עזרת חוץ מארצות הברית.

ערכו של המוסד הורגש בעיר עד כדי כך, שהמפלגות והסיעות השונות נאבקו על השפעה ועמדה בו. אולם קנאה זו היתה לברכה למוסד ולעיילותו. האסיפה השנתית הכללית נערכת היתה בחודש המועד פסח. הוועד מוסר היה דין־וחשבון על פעולותיו במשך השנה, נערכו ויכוחים על הדין וחשבון שקיבלו לפעמים אופי סוער ביותר, ונבחרה הנהלה חדשה.

בין פעילי המוסד ראוי לציין את ישראל אייזנברג ז"ל, שקיבל שכר בעד עבודתו. כמנהל ומזכיר פעל במסירות רבה. מתתיהו קרוניץ ז"ל היה מחברי הוועד המוכשרים והפעילים ביותר. משפחה נודעה בעיר במשכיליה ומחנכיה. ר' שלום קרוניץ היה בזמנו המלמד המחבב והמתקדם בשיטת הוראתו וחינוכו — וכן בניו. מתתיהו שהצטיין באפיו המתון ובהגיונו ודבריו נשמעו תמיד בהערכה שולמית, בתו היחידה בוגרת בית־הספר „תרבות", נודעה בקלצק כשולמ"ה החמודה, העלויית. כל אנשי קלצק התגאו בה וקיוו לגדלות ממנה. בתקופת שלטון הנאצים נעלמה אי־שם בסביבות לבוב, ולא נודע קיצה...

והרי ד"ר גלין, יהודי נלבב, ציוני נאמן, מסור בכל נפשו לתחית התרבות העברית, ידו פתוחה לכל מיני נצרכים. פעל לטובת „ביקור חולים" ותמך בו ביד נדיבה.

ליד בנין „ביקור חולים" היתה חצר רחבה שנמסרה ל„השומר הצעיר" לשם אימוני התעמלות וספורט, אבל רבים מהאדוקים התנגדו להתעמלות משותפת של נערים ונערות. פרצו סכסוכים ומריבות, ולבסוף נאלץ „השומר הצעיר" לעזוב את המקום.

לסיום — אפיזודה מבדחת: באסיפה הכללית בחול המועד פסח, נמשכים הוויכוחים הסוערים עד שעות הלילה המאוחרות. החייט זליג קאפוסטה שנמאסה עליו הישיבה עד לשעה מאוחרת, או שנטה לישון, מבקש רשות הדיבור. עולה על הבמה ופונה אל המאזינים לאמר: „רבותי אולי תסבירו לי למה ומדוע מדברים ומתווכחים כל־כך הרבה ובשעה מאוחרת זו על דאפיציט? אם אמנם דרוש דאפיציט, יש לשלוח אדם לוארשה לקנות דאפיציט — וחסל. מה כל ההמולה הזאת בחצות?..

„לינת הצדק"

מוסד זה נראה כעין המשך והקבלה ל„ביקור חולים". גם כאן היה היוזם והפעיל אחי מנחם ז"ל. הוא שגייס צעירים וצעירות, שהתנדבו ללכת בלילות לבתים שמצויים בהם חולים ולהשגיח עליהם עד אור הבוקר. העזרה הזאת מקילה היתה על בני המשפחה שהיו עייפים מטיפול בחולה במשך היום. הפעולה התנהלה לפי תכנית וסדר מסויים: נערכו רשימות של החולים והמתנדבים לעזרה, והכל נעשה לפי חלוקה מדוייקת ותור קבוע. האנשים התייחסו לפעולה כאל עבודת קודש. בכל העיירה לא היה אלא בית־חולים אחד של ד"ר מושקאט שמנה עשר מטות. והיו חולים מסוכנים שקיבלו טיפולם בבתיהם, ונזקקו להשגחה בלתי־פוסקת — וחשובה מאד היתה, על כן, העזרה שהושיט להם המוסד „לינת הצדק".

בית־היתומים

במוסד זה היו היתומים מקבלים ארוחות וחלב לשתיה. אחי מנחם ועוד יהודים רחמנים טיפלו בו במסירות. הם התרימו את התושבים היהודים לצרכי המוסד באמצעים כספיים ובחלב. גם ג'וינט הושיט עזרה כספית ניכרת. ליתומים העניים הישט כאן סיוע בצורות שונות, עד שגדלו ועמדו ברשות עצמם.

עניני צדקה

כל ענפי העזרה הסוציאלית היו בעירנו בבחינת צדקה, ולא בצורת מוסדות במובן המקובל כיום עם משרדים ופקידים, אלא פשוטו כמשמעו צדקה שאיש גומל עם רעהו והכלל עם הפרט בשעת דחקו. והיה זה מובן מאליו, שפעולות כאלה נעשו בהתנדבות. היו יהודים ונשיהם שפעלו שלא על מנת לקבל פרס, בהתמדה ובמסירות, כדי לעזור לעניי העיר ומחוצה לה, למשפחות דלות אמצעים וליורדים מנכסיהם.

יהודי שנטל על עצמו תפקיד בעניני צדקה, בחר בפעולה קרובה ללבו. ראשית, התרים את עצמו לפי יכלותו ולמעלה מזה, ואחר כך דרש מאחרים. לפעילים אלה קראו תורמים־מתרימים, ובצדק, כי הם היו ראשוני התורמים, והם היו גם המחלקים את הצדקה בשלמותה לעניי העיר.

היו שטיפלו בהכנסת כלה, עם כל הכרוך בכך, וככל שהצליחה השמחה — היתה זו גם שמחתם הם. היו עניים שהתבישו בעניים, ואנשי „צדקה מתן בסתר" חיפשו וגילו אותם שיפקו להם מצרכים, מבלי שהמקבל ידע מאין באו לו, משל אליהו הנביא עמד להם... בתחום זה של „צדקה בסתר" הצטיינה במיוחד צדקנית אחת, ידועה בעירנו בשם „בלומקה די מצוותניצה". איני זוכר את היום בו לא ביקרה בבית הרב, אבי, ותמיד בפיה ידיעות על אנשים שהיו ידועים כבעלי־יכולת כביכול, והנה מתברר שהם כמעט רעבים לפת לחם. ומיד טוכסה עצה כיצד להביא להם „מתן בסתר", שאיש לא ידע ולא יראה. ועוד היו מסוגה, כר' מיכאל טרובוביץ, ר' זיסל מילר ור' אליעזר כהן.

היו שדאגו למכשירי עבודה בשביל בעלי־מלאכה. הנה, למשל, נפל סוסו של עגלון — תוך 24 שעות היה לו סוס אחר לעבודה. בית־מלאכה שנשרף על כלי עבודתו — קיבל כלי־עבודה אחרים. היו שטיפלו בהכנסת אורחים: אם בא אורח העירה דאגו לו למקום־לינה, מזון וכו'. היה בקלצק יהודי בשם ר' אברהם אקון שהעמיד לר' שותם חדר ומטות להכנסת אורחים.

ואחרון אחרון: „מעות חיטין". צדקה הנהוגה עד היום גם בישראל. בפעולה זו טיפל הרב בעצמו. למחרתו של פורים היה מזמין אחד מנכבדי עירנו, את ר' שלום למפרט, את ר' חיים פימשטיין, את ר' מתתיהו ברסלב, או את ר' משה ניצברג, נוטל תרמילו ומקלו ויוצא עם בן־לוויתו לעבודת הקודש. וכך כתת רגליו מבית לבית וקיבץ את המעות חיטין. במגבית זו לא פסח הרב גם על בתי נתמכים רבים, כדי שלא לבייש את מי שאין לו ולזכות גם אותם במצוה חשובה זו. שיא המגבית היה סמוך לשבת הגדול. באותה שבת נשא הרב דרשתו בעניני דיומא, והיה זה מעין סיום נאה למאמץ הגדול שנמשך במשך ארבעה שבועות.

וכך היו מחלקים את המעות חיטין: לעניים הרגילים מספקים היו צרכי החג במצרכים, לשאר עניים נכבדים וליורדים מנכסיהם היו נותנים כסף שישתמשו בהם כרצונם הם.

י. פרנקל / קלצק תחת שלטון הסובייטים

(1939—1941)

א

ביום אחד בספטמבר 1939, יום פרוץ מלחמת העולם השניה, עד השמונה עשר בו, כלוא הייתי במחנה הריכוז הפולני קרטוז־ברזה, יחד עם המוני עצורים מכל קצוי פולין, גברים ונשים מכל הלאומים, המעמדות והמפלגות. בלט המספר הרב של יהודים חשודים בקומוניזם וחברי מפלגות שמאליות. נכלאו לאומניים אוקראינים ובילורוסים. בימים האחרונים הובאה שיירה של אלפי גרמנים מחבלי פוזן ושלזיה.

גם בשנים כתיקונן ידוע היה המחנה הזה לשימצה בתנאיו האיומים, וביחוד החמיר המצב בשעת חירום. הצפיפות היתה מחרידה. העסיקו אותנו באימוני־צבא קשים (שכרגיל מיועדים היו כעונש לחיילים) והעבידו אותנו בפרך. אך המפקדים והשוטרים־התליינים הרגישו וידעו, שקרב ובא הקץ וכבר עשו את כל ההכנות לבריחה — ובינתים שפכו את כל חמתם על העצורים, הלקו והיכו. צלחת מרק ליום — זו היתה תזונתנו היחידה. מנותקים היינו מהעולם החיצוני, והוטל איסור חמור על כל מגע ושיחה עם החדשים מקרוב באו. ורק המטוסים הגרמניים שרחפו בכל יום בשמים היו האותות היחידים למלחמה. שלא כדרכם לא פגעו בנו לרעה, תודות לנוכחותם של אלפי גרמנים במחנה.

ב־18 בספטמבר נפתחו בפתע דלתות התא שלי, ולתוכו פרצו בחורים יהודים מן העיירה, סרטים לבנים על שרווליהם, חברי המשמר האזרחי שהתארגן זה עתה, והדהימו איתנו בבשורותיהם על בריחת המפקדים והשוטרים הפולנים ועל התקרבותו של הצבא האדום לעיירה. מכל תאי הבנין הענקי פרצו אלפי העצורים, עברו את השער ונחפזו כל אחד לעברו ולביתו.

אנחנו חבורת יהודים מקלצק, שמנו פעמנו לעבר המזרח, לכיוון ברנוביץ'. רצוצים ורעבים, קרועי בגד ונעל, אזרנו את שארית כוחותינו וצעדנו בכביש הרחב כשההרגשה הנעימה של החופש לאחר ימי הסיוט הנוראים מפעמת אותנו.

בדרך כבר פגשנו בצבאות ושנקים סובייטים שהריעו לקראתנו. לאחר יום של צעידה ברגל הושיבו אותנו בקרונות רכבת, שהותקנו בחפזון במיוחד בשביל אסירי המחנה, ושהביאה אותנו לברנוביץ', משם הגענו — בעגלות סוסים — בבוקר סתיו אפור, בין כסה לעשור, לקלצק הסובייטית.

ב

הרשמים הראשונים — אלפי הפליטים מכל קצווי פולין, שמילאו את הבתים ומספרם גדל והלך מיום ליום. יהודי העיירה פעלו הרבה לסידורם, וגם השלטון הסובייטי הושיט להם את מלוא הסיוע החמרי.

בסקרנות מיוחדת התבוננו בצבא האדום, לאחר תקופת־הניתוק של עשרים שנה. אי־אפשר היה להבחין כמעט בשנויים ממשיים. ברם, נעלמו לגמרי בטויי־הגידוף השגורים בשנים קודמות. תשומת לב ועניין מיוחד עוררו הפקידים האזרחיים הסובייטים, שהגיעו מהמזרח לארגן את מנגנון השלטון והמינהל, ביניהם יהודים אחדים. כינו אותם בשם „וסטוצ'ניקי", פירוש — אנשי המזרח. הם קיימו יחסים קרובים עם האוכלוסיה (ללא שום דמיון לפקידים הפולנים בעבר), שוחחו בידידות עם הבריות, ובילו בחברת הנוער היהודי. להוטים היו למוצרי אריג ועור, ורכשו סחורות ללא בחירה ומיקוח.

ביום ב', יום השוק הרגיל בעיירה, אפשר היה להבחין בתופעה שכזו: הכיכר גדושה כתמיד עגלות וסוסים של איכרים, החנויות והמחסנים פתוחים. במקומות שונים בשוק — חבורות של המוני אדם, במרכזן תועמלן קומוניסטי הנושא דברו, מציע להציג שאלות ומשיב את תשובותיו. עצרות „ניידות" כאלו נערכו כל יום שני בשבוע ברחבת השוק.

הציבור היהודי בקלצק קיבל את השלטון החדש ברגשי אהדה וידידות. הסוחרים והחנוונים, הציונים והדתיים — לא השלו עצמם ביחס למדיניותו של השלטון הסובייטי. גם היחסים הליברליים לא סנוורו את עיניהם. אולם, כולנו ידענו שניצלנו תודות לצבא הסובייטי מהסכנה ההיטלריסטית. חיינו וכבודנו היו מובטחים. במשך כל תקופת השלטון הסובייטי לא הרגשנו בשום סימן של עלבונות, אנטישמיות, ואפליה אנטי־יהודית לא כל שכן. ובינתים — חיילות הנאצים חונים מערבה לבוג. אירופה — בלהבות מלחמה. וחוזה סטאלין—היטלר לא היה בעינינו אלא דבר זמני בלבד.

התחיל תהליך של הסתגלות לחיים ולמשטר החדשים.

ג

החבר גלאדישב, רוסי גבה קומה ורחב כתפים, שפניו מביעות מרץ, איש תרבות, הוא ראש המינהל הסובייטי הזמני בקלצק והסביבה. משרדו שוכן בבנין־החומה של קצב, מקום בו היתה בשעתו הצלמניה של משפחת מ... אכן, בחירה מוצלחת ביותר.

ג. כיתן שנים הרבה ראש ה„גוראיספולקום" (ועד־הפועל העירוני — מועצת העיריה) בבוברויסק. בעל ותק אדמיניסטראטיבי ממושך ופעולה בקרב יהודים. גילה הבנה, טאקט וגמישות בתפקידו החדש והמסובך. כושר העבודה שלו היה מופלא. נוהג היה לסעוד ולישון שינה קצרה במשרדו. במשך כל היום עסוק היה בישיבות עם הארגונים ומוסדות העיירה — סוחרים, חנוונים, אומנים, עובדים, בעלי־השחנות, מורים ועוד. בערבים נערכו פגישות כלליות של כל המנהלים, העובדים והפקידים מכל משרדי המינהל הזמני, רובם אנשי העיירה. בישיבות הללו הוטל עלינו למסור דין וחשבון על עבודתנו היום־יומית, לפרש את הבעיות שהתעוררו ולקבל החלטות על העבודה להבא.

ג. היה כמעט היחיד בין כל אנשי המזרח שהתמצא בענייניים, וגילה הבנה בפתרון הבעיות המסובכות. והרי דוגמה אפיינית: יום לפני ערב יום כפור, בסוף ישיבת הערב, מעוררים אנו את שאלת יום־הכפורים. הרינו מסבירים את ערכו וקדושתו לציבור היהודי, ומבקשים את השלטונות להתיר את סגירת החנויות והעסקים וכן לשחרר את העובדים והפקידים מעבודתם ביום זה. החבר א. בחור יהודי, קומוניסט מברית המועצות, מתלקח: — מאי משמע —? החוקה הסובייטית מבטיחה חופש מלא לדת. הרשות בידי היהודים להתפלל כאוות נפשם, אבל אין להעלות על הדעת סגירת עסקים, מוסדות ומשרדים. ובכלל — אילו עובדים סובייטים הם אלה השקועים באמונות תפלות?

אנו משיבים: יום כפור, הראשון במשטר הסובייטי ראוי לגישה מיוחדת. זהו היום הקדוש ביותר לציבור הדתי, ואף החפשים בדעות מתייחסים ליום זה ביחס וברגש מיוחדים. יש לנהוג בזהירות ובגמישות. לפי שעה יש ללכת בדרך של ויתורים ופשרות.

אולם, נימוקינו אינם משפיעים על הבחור כמלוא נימא. בור גמור היה, ממשפחה יהודית מתבוללת קיצונית. ג. מאזין לוויכוחים, מהורהר. ולבסוף הוא פוסק: מכיוון שאין החוקה הסובייטית נוגעת כלל בחנויות ועסקים פרטיים, שכן כאלה אינם קיימים ברוסיה המועצתית, לא ייעשו שום הפרעות ביום המנוחה והשבתון של החנוונים ובעלי המלאכה, ומובן, שאין לדבר על סגירת מוסדות ומשרדים. כל העובדים והפקידים המבקשים לנוח ביום הזה הרשות

בידיהם להיעדר ממקומות עבודתם. רשמית ייחשב להם היום הזה כיום המנוחה השבועי הרגיל („ויחודני דיאן") של העובדים הסובייטים. ובזה נסתיים הענין.

ויום הכיפורים הראשון במשטר הסובייטי לא נבדל מאומה מקודמיו בשנים שעברו אם לא למעלה מזה. עצב פשט בלבבות נוכח המצב בעולם בימים ההם...

ד

נעמוד עתה על מדיניותם הפנימית של הסובייטים בחבלים הכבושים במערב רוסיה הלבנה.

האסיפה הלאומית („נַארודנויה סובראניה") המתוכננת, שנועדה לפנות בהצהרה למוסקבה בבקשה לספח את השטחים המשוחררים לריפובליקה הסובייטית, עתידה היתה לשמש נקודת־מפנה ומעבר לתקופה הבאה. והנה, בקשר לבחירות העתידות השתדלו השלטונות לנקוט בקו מדיני ליבראלי ככל האפשר ולהמנע מצעדים העלולים לעורר מורת־רוח והתנגדות באוכלוסיה. תשומת לב וטיפול מיוחד הוקדשו לסיפוק המצרכים ההכרחיים החיוניים, שמחסורם עלול היה לפגוע קשות בפרסטיז'ה של המשטר. על כן לא היתה ברירה אלא להתיר את חופש היזמה הפרטית. ואכן, בפגישות עם חוגי הכלכלה — הסוחרים, החנוונים, בעלי הטחנות ומפעלי התעשיה, דרש מהם גלאדישב להמשיך פעולתם ובטיחה עזרה וסיוע. את החנוונים בעיקר חייב לפתוח את החנויות ובטיחה להם רשיונות־יבוא כדי לחדש את המלאי. השער של הזהוב הפולני הועמד על הרובל הרוסי. עם זאת התחילה מתארגנת מחלקת האספקה, שניגשה לפתיחת חנויות ממלכתיות.

בקצב מהיר הגיעו מברית המועצות משלוחים גדולים של נפט־קירוסין וגפרורים. ובמאוחר — סחורות ומצרכים אחרים. נוצר מצב דומה ל„נאֶפ" שלאחר מהפכת אוקטובר. סופם של אנשי־הנאֶפ ידוע היה לנו. באחת הישיבות עם גלאדישב נמצא אחד שהעז ופנה אליו בדברים אלה: אתם דורשים מאתנו להמשיך פעולותינו והנה צפוי לנו גורלם של אנשי ה„נאֶפ" בברית המועצות? אולם הוא פיזר בתוקף את החששות. „אין שחר — להשוואות הללו. אמנם פעולתכם היא ארעית, אולם בתנאים ובנסיבות הנתונים היא נחוצה ויעילה, ותזכה להערכה רואיה מצד השלטונות".

והכול צייתו. החנויות ובתי־המסחר היו פתוחים. התורים והדוחק ליד חנויות האריג והעור גברו. ואף על פי שקיים היה איסור חמור על המעבר בין קו־הגבול בלי רשיון מיוחד משלטון־נות הנ. ק. וו. ד., מוצפת היתה קלצק בערבי החורף המוני איכרים — קולחוזאים, גברים ונשים, שלרבים מהם היו מכרים בעיירה עוד משנים קודמות ואצלם גם התאכסנו, רובם הביאו מטבעות זהב מזמן הצאר, ובתיווך מכריהם היהודים רכשו מצרכים וסחורות. המתווכים מביאים היו את הסחורות לבתי־האיכסון, בנצלם את אפילת הערב, ובשעות הלילה המאוחרות היו חוזרים מרוצים. השלטונות לא נקטו אמצעים חמורים נגדם.

אולם, הסוחרים, החנוונים ושאר בעלי המלאכה הזעירה (מפעלי־התעשיה הגדולים הולאמו אחרי זמן קצר) מעונינים היו להיפטר במהירות מעסקיהם וסחורותיהם, לחסל את המפעלים ולעבור לאורח חיים חדש, ללא פסול מבחינה סובייטית.

ה

לאט ובהדרגה התארגנו והופעלו כל המוסדות והארגונים של המינהל הסובייטי. הגיעו פקידים ממזרח שנתמנו למשרות אחראיות. היה זה ציבור ססגוני של טיפוסים שונים, גילים, מקצועות: אנשי משק וכלכלה, תרבות, חינוך, פעילי מפלגה, מארגני קואופרציה ואיגודים מקצועיים, סטודנטים ממכללות טכניות ועוד. רובם המכריע צעירים, ביניהם מספר ניכר של יהודים. חזותם החיצונית ולבושם העידו על צנע. ובהתנהגותם, הליכותיהם ומושגיהם ניכרו תוצאות הניתוק הממושך וההסתגרות. אחד מהם האמינו באמת ובתמים, כי בפולין שרר משטר ניצול נורא של העובדים, שיום העבודה נמשך עד 12 שעות; שבעלי האחוזות, הפריצים, התייחסו לאיכרים כפיאודלים; שפוגרומים ביהודים הם כמעט תופעה יום־יומית. היהודים שביניהם היו אנשי־עם נלבבים ופשוטים, וכולם מעורבים היו עם הבריות, קיימו יחסי ידידות עם התושבים, ללא יהירות והתנשאות, כשווים עם שווים.

קוריוזים אחדים: הנה, למשל, תפרו לעצמן הנשים הסובייטיות חליפות מבד צבעוני, שכרגיל נועד לכתנות לילה. בחליפות אלו הופיעו בנשפי־בידור וריקודים פומביים. נשמעו צחוק ומהתלות על חשבונן — והדבר נפסק.

האוכלוסיה העירונית עצמה השתדלה להופיע בצורה פשוטה וצנועה. ואף על פי כן, בשבתות לפנות ערב, היה רחוב צפרה מלא המוני נוער מטיילים בתלבושת שבת. „מה נאות הנערות, ומה אלגנ־טיות החליפות שלהן" — היו מעירים.

ו

כשניגשו הסובייטים לארגן את המנגנון המסועף נזקקו לעובדים מכל הסוגים: מנהלי חשבונות, פקידי משרדים, רופאים, מורים וכדומה. לפי שעה לא נערכו שום בדיקות וחקירות של הכשרות הפוליטית. האינטליגנציה, אנשי המקצועות החפשיים, נמנים ברובם עם הסיעות הציוניות ומוצאם מן המעמד הבינוני. נוצר, איפוא, מצב, שבכל המשרדים הכריעו במספרם הציונים ופעילי התנועות החלוציות בעבר.

בתקופת השלטון הפולני קיימת היתה בקלצק חבורה קטנה של צעירים, ידועים באהדתם לקומוניזם. ומובן שעכשיו נתעוררו בקרבם יצרים לעמדות מינהליות ושלטוניות. אולם הם נתנסו באכזבות מרות. נתקלו ביחס של חשד ואף איבה. היו ביניהם עובדים ישרים ופשוטים, אולם בעלי מושגים פרימיטיביים, זרים למציאות ולתרבות הרוסית. ואף לא שמעו את שפתה.

הוותיק והמשכיל שבהם, מכס ע... שבא לקלצק ממערב פולין, היה בעל השכלה אלמנטרית וידיעות שטחיות בספרות הסוציאליסטית והקומוניסטית. דומה, הטיפוס האידיאלי מבין אלה, שהקומוניסטים הסובייטיים הגדירו אותם „קוסמופוליטים" ונחשבו לאויבי המשטר הסובייטי. היה בעל אמביציות אישיות מרובות, אך לא תפס כלל את התנאים והנסיבות החדשים. והנה, החבורה הזאת ועוד אי־אלה פעילים, הרימו קול צעקה נגד ה„ביבוש" הציוני, בביכול, של המוסדות והמשרדים הסובייטיים בעיירה. אירגנו משלחת שהתייצבה לפני המינהל הזמני, והביעו מרירותם ומחאתם. אחדים מהם אף לא נמנעו מהטחת דברים וטענות, שהיה בהם מעין השמצה ו„אכילת קורצא". העסקנים הסובייטים לא היו מעונינים כלל בגילויים כגון אלה, הם הבינו יפה, שכשרותם הפוליטית של העובדים המקומיים אינה תקינה, וכי לא כדאי לעורר את השאלה. ראש המינהל, החבר גלאדישב, קיבל את המשלחת, הקשיב לדבריהם והגיב לאמור: „השלטון הסובייטי נאלץ להשתמש ולמשוך לעבודה את הכוחות הטכניים, האדמיניסטראטיביים והתרבותיים של האוכלוסיה המקומית, מבלי להתחשב בעברם הפוליטי או מוצאם המעמדי, מכיון שבקרב המעמד הפרוליטארי נעדרים כאלה. מצב כזה קיים היה בברית המועצות אחרי מהפכת אוקטובר. אין יסוד לחששות, שכן עין הממשלה והמפלגה פקוחה וצופיה על כל המעשים והפעולות. ולסיום — הוסיף נכון הוא לקבל ברצון עובדים מקרב השכבה העובדת, אם יתאימו לתפקידיהם, ובו במקום ביקש מהמשלחת להציע מועמדים. מובן, שחברי המשלחת הסתלקו ללא תוצאות.

המשתתפים התחרטו אחר כך על המעשה הזה, שעורר רוגז רב בקרב יהודי קלצק.

ז.

המנגנון הסובייטי שקיבל לרשותו ושלטונו את כל ענפי המשק והכלכלה, החינוך והתרבות, גדל והתנפח בקצב מהיר. אולם נקודת־התורפה העיקרית שלו התבטאה בהעדר הגדרה וחלוקה ברורה ומדויקת של סמכויות בין המשרדים והמוסדות השונים.

רשמית, היה השלטון בידי המינהל הזמני, במאוחר — ה„ריאיס־פולקום" — הועד הפועל האיזורי. אולם במקביל התחילו פועלים גם מוסדות ה„גוראיספולקום" — הועד הפועל העירוני. (מתאים לעיריה בעבר, אולם בסמכויות ופונקציות יתירות). באותו זמן נתארגנה המזכירות של המפלגה הקומוניסטית שכללה שלושה מזכירים — לענינים כלליים, משק, חינוך ותרבות. דומה, שלהנחיותיהם והוראותיהם נודע משקל מכריע, אף על פי שרשמית, לפי החוקה לא היו להם סמכויות שלטוניות. ועל כולם — בבנין הקהילה לשעבר, השתכנו מוסדות הג.ק.ו.ד. (קומיסריון עממי לענייני־פנים), שניהלו את פעולת־תם המיוחדת בסודיות מוחלטת. כל חלקי המנגנונות המגופחים והמסורבלים האלה נתקלו אף התנגשו בפעולותיהם והנחיותיהם, גרמו לסחבת וכפילות ביורוקרטית ועוררו אי הבנות וסכסוכים.

והרי דוגמאות אחדות: מזכירות המפלגה הקומוניסטית מבטיחה בתוקף, כי לפי שעה אין בדעתה להלאים את בתי הכנסיות והמדרשות. ואולם, בבוקר לא עבות אחד מופיע פקיד ה„גוראיספולקום", תולה מנעול על פתח בית־המדרש הישן ומכריז, שהבנין נועד למחסן סחורות.

לא הועלו כל ההשתדלויות והקובלנות — ה„גוראיספולקום" מודיע, שנעמד לפני חוסר ברירה, וכי ייאלץ להשאיר את הסחורות והמצרכים בחוץ מחוסר בנין. כפיצוי הבטיח, שלא יגעו בבית הכנסת הגדול „הקר" — ההבטחה קוימה עד היום האחרון.

המיליציה של ג.ק.ו.ד. עוצרת בחצות לילה שלושה מורים של בית הספר התיכון הבילורוסי. אחד שהיה איש ה„גוורדיה הלבנה", אנטישמי מובהק, והשנים האחרים חשודים מטעמים מוסריים, והם מגורשים תיכף לבריח המועצות — ונעלמים. לא מצאו לנחוץ להודיע על כך למחלקת החינוך, לא לפני המעשה ולא אחריו. נדהמים היינו מהעלמם הפתאומי. שלוש כיתות בטלו מלימודים במשך זמן מסויים.

החורף בשנת 40־1939 היה קשה שלא כרגיל. הקור הגיע לעתים עד שלושים מעלות בלווי סופות סוערות. מכל בתי הספר מזעיקים שעצי ההסקה אוזלים והולכים. הילדים יושבים על ספסליהם מכורבלים ורועדים בקור. אנו מזניחים את העבודה ומבזבזים עמל ומרץ לספק עצי הסקה לבתי הספר. מתחילה פרובדורה ארוכה ויגעה לחשגת כסף לשכירת עגלות, ורשיונות למפקחי היערות, שהולאמו כבר בימים הראשונים.

ביום כפור ושלג יוצאים אנו בעגלות איכרים ליער במרחק של 25 קילומטר, שנועד במיוחד לצרכי האוכלוסיה בקלצק. (מוזר, יערות למכביר נמצאו בקירוב מקום לקלצק) מפקח היער מתבונן ברשיונות, ומושיט לנו הוראה חדשה שהגיעה זה עתה מן המחוז בניסביז', לפיה זקוקים אנו לרשיון נוסף ממחלקת היערות המחוזית. לא הועילו הטע־נות והמענות. המרירות בקרבנו, וגם בלבם של שני חברי המפלגה שהצטרפו אלינו בנסיעה — אין לתארה. אנו חוזרים העירה בעגלות ריקות...

מתחיל ויכוח חריף ודו־קרב טלפוני בין ניסביז' וקלצק, רצוף ביטויים מהלקסיקון הסובייטי המפורסם: „חאלאטנאסט" — רשלנות, „וורעדיטעלסטוואָ" — חבלה, וכדומה. במשך הזמן סודר הענין, אולם בינתיים סבלו בתי־הספר מן הקור העז. דוגמאות ואפיזודות כאלה אפשר להביא למכביר.

ביטויים שגורים ונפוצים אפייניים היו להווי החיים בימים ההם.

בישיבותינו ואסיפותינו הרבות והממושכות נשמע תכופות בפי הפעילים הסובייטיים והקומוניסטיים, הדיבור „פּראָווילנו" — „נכון" בעיקר בקריאות ביניים. לכאורה מילת שיגרה רגילה, ברם, בפי הקומוניסטים היו לה צליל ומשמעות מיוחדת, כלומר: אתה צועד בדיוק במשעול הצר הקרוי הקו המפלגתי הגנרלי — מבלי לסטות ימינה או שמאלה...

תכופות ובהזדמנויות רבות אפשר היה לשמוע את הביטוי „דוגווֹוריליס" — „נדברנו". ביטוי אפייני לשיטות האדמיניסטראציה וההנהלה הסובייטית. המנגנון המסורבל והמנופח על כפילותו ואי־החלוקה המדוייקת של הסמכויות, גרר אחריו ישיבות והתיעצויות רצופות בין נציגי ומנהלי המשרדים השונים. היה הכרח להידבר, כדי למנוע סתירות וסכסוכים ולהגיע למסקנות והחלטות קונקרטיות. „דוגווֹוריליס" — משמע, נדברנו והגענו להסכם. קל לשער את הקשיים שנוהל זה גרם באירגון החיים בעיירה.

ח

בעיית החינוך נתגלתה כקשה ומסובכה. המורה הסובייטי הוא, קודם כל, מחנך ומדריך. אולם עליו למלא גם את התפקיד של תועמלן בקרב ההורים והציבור בכללו. אמנם אין הוא חייב להיות קומוניסט מפלגתי, אך עליו להיות חדור רוח הפאטריוזם הסובייטי, לדעת את התורה המרכסיסטית־לניניסטית ולשמור על הקו המפלגתי הגנראלי. מה יהיה, איפוא, על מורי „תרבות" הציונים, המורים הדתיים והמלמדים של „בית יעקב" ו„תלמוד תורה"? ועם זאת לא היו סיכויים לבואם של כוחות הוראה מברית המועצות והיה הכרח להשתמש בכוחות מקומיים.

כבר בימים הראשונים נערכה אסיפה כללית של כל מורי העיר. גלאדישב הסביר בנאום ארוך את המגמות והשיטות של החינוך והפדגוגיה הסובייטית, ודרש מן המורים להשתלב בחיים החדשים ולגשת לעבודה. נפחדים במקצת, מהורהרים ישבו המורים. רק מועטים שמעו את השפה הרוסית. על הבקשה להציג שאלות, כנהוג, לא הגיב ולא נענה שום איש. התפזרו במצב־רוח עגום.

אולם הבעייה דרשה את פתרונה המהוף. הילדים, הנוער הלומד הסתובבו ברחובות, כזה היה המצב גם בכפרים. לבסוף נתקבלו ממינסק ההוראות וההנחיות כדלקמן: כל בתי־הספר נפתחים לאלתר. כל המורים נכנסים לעבודה. שפת־ההוראה נשארת כפי שהיתה מקודם, פרט לבתי הספר לבילורוסים, בהם עוברים מפולנית לבילורוסית. עד להוראה נוספת מפקיעים מן התכנית את כל המקצועות ההומאניסטיים, פרט לרוסית כשפת־לימוד.

אם לדון בהוראה ככתבה וכלשונה, הרי שהיא מתירה את העברית כשפת־הוראה בבתי הספר מטיפוס „תרבות" בעבר, דבר שהתמיה את כולנו לא מעט.

> ואכן, בערים רבות במערב רוסיה הלבנה התנהלו, על סמך ההוראה הזאת, הלימודים הטכניים־ריאליים בבתי־הספר העממיים והתיכוניים בשפה העברית ושפה זו שימשה גם זמן־מה שפת־דיבור בין המורים ותלמידים.

אחר כך נתברר, כי במוסדות המרכזיים במינסק התמצאו במידה קלושה בבעיית החינוך היהודי בפולין, ולא היה להם כל מושג, על מהותם וטיבם של בתי הספר „תרבות". הסטטוס־קוֹ התיחס אך ורק לשפת יידיש. והנה, לא ארכו הימים והסבירו לנו את הכוונה האמתית של הסעיף הזה ופקדו על הגשמתו המיידית.

מנהל זמני של מחלקת החינוך וההשכלה האזורית נתמנה הקו־מוניסט היהודי א... מברית המועצות. צעיר לימים זה מקרוב ירד מספסל הלימודים בבית ספר תיכון וסיים קורס קצר של תעמולה והסברה. בין הקומוניסטים נחשב למשכיל ואינטליגנט, אולם נענש ב„חטוטרת" קשה מבחינה פוליטית־קומוניסטית: מוצאו המעמדי.

בתקופת הצארים היו הוריו סוחרים עשירים. זה היה המכשול היחידי לעלייתו בסולם הקריירה. יש לציין, כי בכלל היה הקומוניסט היהודי האינטלגנטי הטיפוס הדוחה ביותר בין כל חבריו. הוא, שהגיע בפתע לשלטון, שאף בכל מאודו להפגין את אדיקותו וקנאותו הקומוניסטית. כשנתקל באי־ההבנה בהנחיות ביחס לשפה העברית הורה תיכף ומיד על איסורה ועל מעבר ליידיש לפי התעתיק והכתיב הסובייטים. הוא גם התאמץ להשליט בתכיפות את השיטות והנוהג הסובייטי בבתי הספר היהודיים, ואולם, הוא לא החזיק בכהונתו זמן רב. הרחיקוהו כבלתי־מתאים לתפקידו...

קל לשער את המצב והאוירה ששררו בבתי הספר בזמן הראשון. עצם הופעתם של המורים הדתיים בגילוי־ראש עוררה בקרב הילדים מורת רוח ורגשי רוגז. הילדים הדתיים לא נכנעו בשום אופן בימים הראשונים להוראה לגלות את ראשיהם. אולם הדבר לא גרם שום סיבוכים, לפי שכל הילדים ישבו על הספסלים מכורבלים בבגדי החורף מחמת הכפור הצו.

שלושת בתי הספר היהודיים בקלצק — „תרבות", „בית יעקב" ו„תלמוד תורה" — התמזגו בבית ספר אחד בשם „בית ספר תיכון יהודי בלתי שלם", בהרכב של שבע כיתות (בית ספר שלם כולל עשר כיתות). זמן רב חסרו ספרי לימוד. מחסור חמור הורגש גם במכשירי־הוראה. לפי הוראה הוצרכו המורים לעת עתה לעסוק בעיקר בניהול שיחות עם התלמידים ולהכניסם בהדרגה למסלול החיים הסובייטיים, לקרוא באזניהם חוברות שונות על סטאלין וכיו"ב. ומי עוד כילדים הרגישים, מסוגל היה להבחין בכל השקר והצביעות שבמצב הזה? לעתים קשה היה להסתכל בפניהם של המורים — לשעבר ציונים, מזרחים, אנשי האגודה בתפקידם החדש... וגם המורים נאלצו לשבת בערבים על ספסל הלימודים, ללמוד את השפה הרוסית, לשמוע נאומים והרצאות על הבעיות הסובייטיות קומוניסטיות בכלל והפד־גוגיות בפרט. חדשים ארוכים — עד פברואר 1940, בערך, נמשך המצב הזה, עד שהושג גיבוש מסויים. החלו להגיע גם ספרים אידישאים מברית המועצות — מקראות ספרותיות, ספרים במקצועות היסטוריה רוסית וכללית וכן ביתר המקצועות הטכניים־ריאליים. בהדרגה הסתגלו למצאות החדשה. סמוך לקיץ כבר ישבו הכול על ספסל הלימודים גלויי ראש, כתבו בשבתות ובמועדים וכו'.

הושלטה השיטה הפדגוגית הסובייטית על ה„תחרויות הסוציא־ליסטיות", המבחנים, החגים, ההפגנות וכדומה. ובגמר שנת הלימודים הראשונה צויין בית־הספר התיכון היהודי לטובה על ידי המוסדות המינהליים החינוכיים באזור.

בתחקרב שנת הלימודים השניה נתעורה תסיסה ניכרת בקרב הורי הילדים של בית הספר. נמצאו יוזמים ששמו לעצמם מטרה להפוך את בית־הספר האידישאי לרוסי, כלומר לעבור לרוסית כשפת־ההוראה. נימוקיהם נשאו אופי מעשי גרידא. ברית המועצות כבר לא היו קיימים מוסדות חינוך יהודיים גבוהים; התרבות היהודית ובתי הספר נמצאו במצב של ירידה.

בקיום יידיש מעונינים היו מצד אחד השלטונות שרצו לכבוש את לב היהודים, ומצד שני — הקומוניסטים היהודיים במינסק, קומץ קטן שנתרכז סביב לעתון האידי „אָקטאָבער". הם שאפו לחדש את עמדותיהם על ידי פיתוח תרבות יידיש בריכוזי היהודים בשטחים הכבושים. אולם, לחץ ההורים היה גדול עד כדי כך, שמחלקת החנוך האזורית נאלצה להורות לקיים אסיפה כללית של ההורים ובהצבעה דימוקראטית להגיע להחלטה.

חבורה מסויימת מקרב ההורים (חברי „בונד" ואוהדיו לשעבר) התנגדה בתוקף לשינוי זה, אבל הם היו מיעוט זעום. השלטונות גילו נייטראליות גמורה בשאלה זו, ונציגיהם לא השתתפו כלל באסיפה. ברוב המכריע נתקבלה הצעת מצדדי הרוסית, ועברה למינסק ומשם נתקבלה הסכמה.

בית הספר הפך לבית ספר רוסי תיכון בלתי שלם, ברם הרכבו היה על טהרת היהודים, וקיים היה עד לקץ הטראגי.

ט.

וכך הגענו עד לבחירות לאסיפה הלאומית שעתידה היתה להתכנס בביאליסטוק, ולהחליט על מעמדה הממלכתי של רוסיה הלבנה המערבית. שום ספיקות לא היו ביחס להחלטות הצפויות. אולם, השלטון והמפלגה פתחו בהכנות קדחתניות לקראת הבחירות. רק רשימת בחירות אחת קיימת, ובה מועמד יחיד — והרשות לבוח־רים למחוק בפתק ההצבעה את שמו.

סודיות הבחירות נשמרת ולשלטונות היו חששות ביחס לתוצאות. והשאיפה היא להשיג 98–99 אחוזים, כנהוג בברית המועצות. לתכלית זו הפעילו את מכונת התעמולה במלוא הקיטור. כל הכוחות הרוחניים מקרב ציבור המורים, הפקידים והעובדים גויסו לפעולה. תחילה הוצרכו הם עצמם לשמוע נאומים והרצאות, ללמוד ב„קורס הקצר" של התורה המרכסיסטית־לניניסטית ואחר כך להעניקה לבוחרים. כל רחוב וסימטא בקלצק חולקו לקטעים מיוחדים, שכללו מספר מסוים של בתים ותושביהם. לכל קטע הוצמד תועמלן שהיה חייב לקיים בערבים אסיפות בחירות. אמנם רשמית לא הוטלה חובת־ביקור באסיפות, אולם התועמלן קרא לפני האסיפה מתוך רשימה מדוייקת את שמות כל הבוחרים בקטע שלו, ולפיכך כמעט שלא נעדר איש.

וכך אפשר היה לראות ברחובות העיירה, בערבי החורף הקרים, שורות אנשים מכורבלים בפרוות ומעילים, זקנים וזקנות, גברים ונשים, בחורים ובחורות, נוהרים לבית המועמד לשמוע תורה מפי הנואם. העובדה שברית המועצות והצבא האדום הצילו את היהודים מהסכנה הנאצית, וכי נעלמו כל סימני אנטישמיות ואפליה, — היו הנימוקים העיקריים בתעמולה. עובדה זו לא ניתנה לערעור. עם זאת אפשר היה לעתים להבחין במעין אזהרה דקה, שתוצאות הבחירות ישמשו מבחן למידת נאמנותם ומסירותם של התושבים למשטר הסובייטי, ולפיו ייקבעו גם היחס והמדיניות לגבי האוכלוסיה. הכול הבינו את משמעות הרמז.

בחירות בברית המועצות נערכות ברוב חגיגיות וטקסים, כפולחן... הבניינים בחמשת אזורי הבחירות בעיר, ששם צריכות היו להתערך הבחירות, שופצו וקושטו מבפנים ומבחוץ בדגלים, תמונות, שטיחים, פרחים וסיסמאות. פועלים רבים גויסו לעבודה זו. במשך שבועות רבים לפני הבחירות נערכו בכל ערב באולמי הבניינים אסיפות, נשפי־בידור וריקודים והופעות אחרות. העיירה עמדה בסימן הבחירות העתידות. העבודה בבתי הספר ובמשרדים כמעט שהופסקה. כולם, מי פחות ומי יותר, חוייבו לתרום את חלקם לתכונה הזאת.

י.

ועתה, צפה ועלתה, באורח בלתי צפוי כמעט, השאלה בדבר המועמד כציר לאסיפה הלאומית בביאליסטוק, בסוף דצמבר 1939.

לפי ההוראה צריך היה המועמד להיות מתאים לתנאים אלה: להיות בעל לאומיות יהודית (בסביבה — בילורוסית), ממוצא עמלים, לא להיות מעורב בעבר במפלגות פוליטיות. (לרבות הקומו־ניסטית; יתר על כן — זו היתה חשודה ביותר בסטיות ואף בטרוצקיזם. והעובד הבלתי מפלגתי היה הרצוי ביותר). וכמובן, נדרשה גם מידה ידועה של אינטליגנציה, דעת והשכלה וכן הבנה מסוימת בשפה הרוסית.

סמוך למועד הבחירות נתגלה, שקשה למצוא מועמד שיתאים לכל הדרישות הללו. ליום מסויים נועדה עצרת־העם הראשונה של כל האוכלוסיה בקלצק. בכיכר השוק, ליד בית־החומה של קצב, הותקנה במה גדולה. מודעות מודפסות ומודבקות קראו את כל התושבים להתכנס. העצרת צריכה היתה לשאת אופי של פעולה, שנתארגנה

ביזמתה ורצונה החפשי של האוכלוסיה. נוסח ההחלטות הוכן ונערך מראש על־ידי הצמרת השלטונית והמפלגתית, ובהן באו לידי ביטוי רגשי השמחה והתודה של התושבים למשלחת הסובייטית, למפלגה הקומוניסטית ולצבא האדום על השיחרור והרצון העז והמוחלט להתאחד עם העמים הסובייטים. הנואמים מעל הבמה והאיש הקורא את ההחלטות — אך ורק נציגי האוכלוסיה המקומית. על הנציגים הסובייטים להסתפק בתפקיד של שומעים ומסתכלים מן הצד.

עלי, כיודע רוסית, הוטל התפקיד לקרוא את ההחלטות בסיום הנאומים. הייתי בטוח, כי בזה מסתיים תפקידי.

ביום ובשעה המדוייקים נתכנסו בשוק ליד הבמה המוני אדם, שדוגמתם לא ראתה קלצק מעולם. הבתים נסגרו. אף ישישים וישיש־שות הגיעו. עוללים ויונקים נישאו בזרועות אמהותיהם. הכול חפצו לראות ולשמוע במה ידובר.

בהזדמנות הפגישה הפומבית הראשונה עם האוכלוסיה השתדלו הסובייטים להפגין לפני התושבים את עצמתם והדרם. מימין לבמה נתייצב בשורות חיל המצב והמפקדים בראשם. משמאל — החיילות המיוחדים של נ. ק. וו. ד., ובראשם הקומיסרים והפקידים הבכירים. בחבורה מלוכדת עמדו מן הצד נציגי השלטונות האזרחיים וחברי המפלגה, רבים עונדים אותות הצטיינות ועיטורים ולבושים הדר. אולם העצרת עשתה רושם חלש על הנאספים.

נציג הבילורוסים נשא נאום בבילורוסית, ואחריו שני בחורים יהודים משכבות העובדים שקראו את דבריהם מתוך הכתב. קולם הגיע בקושי לשורות הקדמיות. ואני עמדתי בצד הבמה, ובידי נוסח ההחלטות, נכון להופיע על הבמה בסיום הנאומים.

והנה ניגש אלי גלדישב וביקש אותי, כי בטרם אקרא את ההחלטות אקדים דברים אהדים בשם האינטלגנציה העובדת. הופתעתי מאד, אולם קשה היה לי לסרב. בו במקום הצלחתי להכין נאום קצר, ובגמר הנאומים עליתי על הבמה, מתחתי ככל האפשר את שרירי קולי ובנעימה חגיגית ונרגשת השמעתי את נאומי הקצר ברוסית ואחר כך קראתי את ההחלטות.

סיום זה הציל את הרושם — ועדות לכך התשואות הסוערות.

לא שיערתי אז, כי הצלחה בלתי־צפויה זו תגרום לי דאגות רבות וקשות, וכי בימים הקרובים עתיד אני לשמש נושא לחקירות ידרישות מצד הנ. ק. וו. ד. העלולות להיגמר בתוצאות עגומות. כי אחרי העצרת הפנו המנהיגים הסובייטים את תשומת לבם לאישיותי, וציינו את מועמדותי לציר לאסיפה הלאומית.

כעבור ימים מספר נדרשו כל העובדים, הפקידים והמורים להגיש למינהל הזמני אוטוביוגרפיות כתובות בשפה הרוסית בשני טפסים, ולהבהיר שלוש נקודות: המוצא הסוציאלי, המקצוע וסוג העבודה וההתעסקות בעבר, ההשתייכות המפלגתית, או האהדה והנטיות הפוליטיות בעבר.

הועמדנו, איפוא, במצב עדין ומביך ביותר. התכנסנו, חבורת עובדים ומורים להתיעצות. בין המשתתפים נזכר אני במ. ליברמן, צעיר מוכשר ובעל השכלה גבוהה, בוגר הפקולטה היורידית במכללת וארשה, פעיל בחוגים הציונים־הסוציאליסטיים ו„השומר הצעיר". מניה בודנקין ארוסתו, מניה פרלמן, ר. מליר, מורות בנות להורים חנוונים אמידים. זאב טורבוביץ וא. לוינבוק — מנהלי חשבונות, ציונים־סוציאליסטים פעילים ואחרים. דננו ושקלנו את המצב, ובאנו להחלטה שאין טעם ותועלת להעלים דבר. הלא האוטו־ביוגרפיות נמסרות בשני טופסים, אחד מהם נועד למוסדות הנ.ק.וו.ד. שיש בידם לבדוק אותן, ויתר על כן — העלמת האמת עלולה להביא תוצאות הרות־אסון. וכך נהגנו. כתבנו, שלא היינו חברים רשומים בשום מפלגה, אולם את השקפותינו ופעולותינו בעבר למען הציונות וארץ ישראל — לא העלמנו.

יא.

עם שובי ממחנה קרטוז־ברזה נתמניתי לכהונת סגן מנהל, או מפקח במחלקת החינוך והתרבות האזורית.

והנה, לאחר מסירת האוטוביוגרפיות, הודיע לי גלאַדישב, כי מועמדותי כנציג קלצק באסיפה הלאומית נמצאת בטיפול ועיון במוס־דות המתאימים. בשורה זו גרמה לי מפח נפש. לא היתה לי אמביציה כלשהי לשליחות זו. ידעתי יפה, שאין העבר הפוליטי שלי מכשירני לתפקיד זה, וניחשתי את השתלשלות המאורעות הצפויה. ואכן, זמן קצר בלבד נמשכה מועמדותי.

כעבור ימים אחדים נקראתי למזכירות המפלגה הקומוניסטית. נוכחו שלושת המזכירים, גלאַדישב ונציג נ.ק.וו.ד. אחד מהם פותח בחקירת שתי ושרע על עברי, השקפותי הפוליטיות ופעולתי. ביהוד התעכב על עבודתי כמנהל ומורה בבית־הספר „תרבות" בקלצק בעבר. שאלות אחדות הודגשו במיוחד, והן חזרו ונישנו. הן התיחסו למקצועות־הוראתי: „ביבליה ותלמוד" לפי ניסוחם. מסרתי תשובות מדוייקות וגלויות. החקירה נסתיימה. חזרתי למשרדי מודאג ומדוכא. אמנם, היתה לי זכות לא מבוטלת, הלא טבלתי במימיה של קרטוז ברזה, אולם ספק, אם זכות זו תעמוד לי בעת צרה. היה ברור, שמוסדות נ. ק. וו. ד. ערכו חקירה על אישיותו וטיבו של כל מועמד, נוסף לכך היו שסיפקו ידיעות ביזמתם העצמית... מכל הבחינות מוטב היה לי, איפוא, להשאר בצל במשרה צנועה. לאחר שעה קלה נכנס אלי גלדישב ובאדיבות יתרה הסביר לי, כי לדאבונו, מטעמים מובנים, יורדת מועמדותי מעל הפרק. ברם, אין לי שום יסוד לדאוג ולהשוש. עלי להמשיך בתפקידי ולעבוד בכל יתר התחומים...

עתה התחילה פרשה ארוכה ומיגעת למציאת מועמד מתאים. אנו עומדים סמוך ליום הבחירות. מן המחנו בברנוביץ' דורשים את שמו ופרטי אישיותו של המועמד. שעות על שעות יושבים אנו על המדוכה ומעלים חרס. בישיבות — משתתפים בהן גם עובדים מקומיים — מעלים שמות שונים, ואולם כל אחד ופגמו בצדו. וה„ווסטוצ'ניקים" רוטנים: „הא כיצד? עייריה, ובה למעלה מחמשת אלפים יהודים, ואין למצוא אפילו יהודי אחד כשר לציר לאסיפה הלאומית!.."

ערב אחד, בשעה מאוחרת, נערכת הישיבה הסופית. מברנוביץ' נתקבלה אזהרה בטלפון, שאם עד שעת האפס הקרובה לא יודיעו על המועמד, עלולה קלצק לאבד את זכותה לנציגות. לבסוף הוא נמצא. היה זה עובד צעיר בבית־החרושת לשמנים של משה אלייניק, שעד כה לא שמעו את שמו (נשאר בברית המועצות) ח. אנ... ורצים יצאו דחופים והבהילוהו לחדר הישיבה, תהו על קנקנו — והוא אושר. ודאי, גם הוא לא התאים לכל הדרישות. ברם, כבר לא היה זמן וסבלנות לחטט ולהציג קושיות...

לאחר התכונה הגדולה נערכו הבחירות ברוב פאר ותרועה. קלצק נראתה ביום זה כשרויה בחג. כל המוסדות, המשרדים, המפע־לים ובתי הספר היו סגורים. בוחרים לבושים בגדי חג נהרו בהמונים אל הקלפי. מכוניות הובילו את הישישים ברחובות שבהם נגנו תזמורות.

ההשתתפות — מאה אחוז. התוצאות — 99% לטובת המועמד המוצע. המנהיגים והנציגים של השלטון והמפלגה לא הסתירו את שביעות רצונם על הנצחון שהושג.

בשלהי דצמבר 1939 נתכנסה האסיפה הלאומית של מערב רוסיה הלבנה בביאליסטוק. פה אחד נתקבלה הצהרה חגיגית ופניה לממשלה הסובייטית ולוועד הפועל של הסוביט העליון, לספח את השטחים המשוחררים של מערב רוסיה הלבנה לרפובליקה הסובייטית הסוציא־ליסטית הבילורוסית.

כעבור זמן נתקבלה התשובה ממוסקבה, כי נשיאות המועצה

העליונה של ס. ס. ס. ר. עיינה ודנה בפניתה של האסיפה הלאומית ונעתרה לבקשתה...

יב.

התחילה התקופה השניה לשלטון הסובייטי. לאחר האיחוד הטריטוריאלי ניגשו להשליט את השיטה והמדיניות הסובייטית בכל תחומי החיים. בזהירות, טאקט ותבונה. השתדלו ככל האפשר להימנע מצעדים שרירותיים ואמצעי־כפיה.

אמנם, היו גם מקרים יוצאי־דופן של קנאות קומוניסטית. וכך, למשל, הטיל המשרד לכספים קונטריבוציה קשה על הסוחרים והחנוונים לשעבר, ואף המעמד הבינוני והקמעונים הזעירים לא יצאו מן הכלל. ניסו גם לנקוט באמצעי־גביה דראסטיים. אולם המוסדות העליונים הממונים הגיבו בחומרה על המעשים הללו, ולא נמנעו מהרחקתם והענשתם של האשמים.

ימים אחדים אחר הבחירות הורחק מקלצק חלק מן ה„ווסטוצ־ניקים", חברי מפלגה, מנהיגים ופקידים, שהזרו למקומות מגוריהם ברבית המועצות. השמועות על התנהגותם ומעשיהם בשטחי הכיבוש, הגיעו למוסדות העליונים המרכזיים. הם השתכנו בדירות המפוארות בקלצק, הקיפו עצמם בנוחיות ומותרות, עסקו ברכישת סחורות, עתים באמצעים ודרכים בלתי־כשרים (למקצת זכותם ייאמר כאן, שקשה היה לעמוד בנסיון. כי מי גבור ויכבוש את יצרו?..) וביחוד, כשהכול חטאו, ללא יוצא מן הכלל. הבאים אחריהם לא נגררו לעבירות אלו מטעם פשוט, שכבר מצאו את החנויות והמחסנים מרוקנים כליל. במאוחר הגיעו אלינו ידיעות, שרבים מהם שילמו מחיר יקר בעד „גן־העדן" הקצר. הדין הסובייטי אינו חס על עבריינים במקרים כאלה. הגיעו אחרים, ביניהם קומוניסטים יהודיים אחדים, בחורים נלבבים, אנשי־עם ישרים. דיברו יידיש ליטאית עסיסית, התיידדו עם יהודי קלצק ועם הנוער במיוחד. עליהם הוטל התפקיד לארגן את האיגודים המקצועיים ואת הקואופרטיבים הפועליים.

גם ראש המינהל הזמני גלאדישב חזר לכהונתו הקודמת, לבוב־רויסק. האוכלוסיה הקלצקאית הצטערה על הליכתו. רוסי חביב זה, רכש את אהדתה והערכתה של כל האוכלוסיה בעיר. תחתיו בא מהמזרח החבר ביינינסון, קומוניסט יהודי בגיל העמידה. בעל ותק ונסיון אדמיניסטרטיבי, מלא מרץ, ממולח ובעל יד חזקה. הוא כבר כונה יושב־ראש הועד הפועל האזורי — „ראי־איספולקום" (זהה עם ה„פוֹוויאט" הפולני או ה„אויזעד" הצארי לשעבר). והוא שביצע טיהור מקיף בקרב הפקידות ושלח מקלצק את האשמים.

תצויין האפיזודה דלקמן: בימים הראשונים לבואו התאכסן במלון של משפחת ליברמן בכיכר השוק. כאן הכיר והתיידד עם בנה של בעלת המלון מ. ליברמן (בוגר הפקולטה היורידית בוורשה. נהרג בידי הנאצים), שעשה עליו רושם בהשכלתו. בשעות המאוחרות בערבים מנהלים היו שיחות ממושכות, שבהן הרבה להדגיש, שיעקור מן השורש את כל המעילות והשחיתות, ושלא יסבול מעשים כאלה שנעשו על ידי חלק מן הפקידים הקודמים, שחיבלו בשלטון ובמפלגה. כוונתו ברורה היתה: להביא באמצעות השיחות הללו את הדברים לפרסום בקרב הציבור, ולרכוש לעצמו פרסטיז'ה וסמכות.

שינויים ניכרים חלו גם בהרכב האוכלוסיה. נמשכה הגירה המונית לווילנה, שהוכרזה לבירת ליטא. בשורה הראשונה נטשו את קלצק הסוחרים והחנוונים האמידים. אחריהם עסקני ה„אגודה", ראשי הישיבה ותלמידיה. בין המהגרים היו משפחות שהיו להן קרובים בארצות הברית, דרום אפריקה, ארץ ישראל ועוד. בווילנה נסתמנו סיכויים ואפשרויות להגירה מעבר לים — ואמנם, המשפחות הללו השיגו את מטרתן.

השלטונות, כמעט שהתעלמו מתופעה זו, ובדיעבד היו מרוצים ומעונינים בה, לפי שזו היתה הדרך הנוחה והפשוטה ביותר להיפטר מיסודות מפוקפקים ובלתי־מהימנים, שאינם מסוגלים להתרגל למשטר הסובייטי.

אחר כך ניגשו להלאמת הבתים הגדולים, בתי־החומה, החנויות והמחסנים, שהפכו מוסדות ומשרדים ממלכתיים. ברם, כל הפעולות האלו בוצעו בזהירות ובחסד: בעלי בתי־המגורים קיבלו דירות־נוחות אחרות תחת המולאמות.

הבנין הגדול של הישיבה ואולמו הנרחב, השלטונות רצו להקים בו מועדון עירוני. אולם תלמידי הישיבה שנותרו המשיכו בו לימוד־דיחם, והשלטונות חיכו להגירתם מרצונם. הייתי עד־שמיעה בישיבה סוערת במקצת, שבה דנו בענין זה. נמצאו קומוניסטים אחדים, בלתי סבלנים, שדרשו לנקוט אמצעים נמרצים, כדי לרכוש את הבנין. ביינינסון התנגד לכך בכל תוקף. הוא הבטיח, שלא יארכו הימים והשאלה תיפתר מאליה. וכך הווה: בני־הישיבה הנותרים הבינו, שאין להשהות יותר את שעת הפינוי — והסתלקו.

לערב אחד נועדה פתיחתו החגיגית של המועדון העירוני בבנין הישיבה שהותקן ושופץ לצורך זה. מודעות מודפסות קראו את התושבים מכל השכבות והלאומים להשתתף בחגיגה. בתכנית — הופעות, נאומים, אטרקציות אמנותיות, ריקודים ומזנון עשיר במחירים מתלים. אולם על אף התכונה, המודעות והפרסומים, נחלה החגיגה כשלון חרוץ. האולם הנרחב היה כמעט ריק. הדור הקשיש והבינוני — אף אנשים בעלי השקפות חפשיות — לא אזר עוז לקחת חלק בחלול הקודש. גם הנוער היהודי, שכרגיל היה ממלא את אולם הבנק העירוני בנשפי הבידור והריקודים, נמנע בהזדמנות זו לפסוח על מפתן הישיבה. וגם חלק מן העובדים והפקידים המקומיים, שהיה להם יסוד לחששות ותוצאות, לא העזו להיות ה„חלוצים" בכיוון זה. רבע משטח האולם תפוס היה, בעיקר, על ידי הנוער הבילורוסי, והדבר הדגיש ביתר שאת את המעמד המוזר... החגיגיות הופרה. הסתפקו בהשמעת נאומים, בהם הודגש הצורך והתפקיד לחנך מחדש את האוכלוסין, כדי שישתחררו מדעות קדומות ואמונות תפלות... כל הסימנים מעידים — הוסיפו הנואמים ברמזם על הכסאות הריקים באולם, כי זו תהיה משימה לא קלה...

אולם, הזמן עשה את שלו. במאוחר, בערבי החורף והקיץ, היה המועדון מתמלא קהל רב ומגוון מכל השכבות, וביחוד מבין הנוער היהודי והבילורוסי. כמעט כל ערב — ותכניתו. נערכו הצגות תיאטרון יהודי על־ידי החוג הדרמטי שנוסד, הצגות קולנוע, עצרות־עם, נשפי־בידור וכו'. כאן נערכו גם המשפטים הפומביים על־ידי השופטים ובתי־הדין האזוריים.

בקצב מהיר בוצע חיסול שרידי משטר ה„נאֶפ" הזמני הקודם. החנויות הפרטיות נסגרו מאליהן. רבים מהחנוונים ואנשי המעמד הבינוני קיבלו תעסוקה במחלקות האספקה, מפעלי המשק והמסחר הסובייטים, החנויות הממלכתיות ועוד. הסוחרים והחנוונים האמידים לשעבר היו לעובדים פשוטים. גברה השאיפה ל„פרוליטאריזציה" מהירה. בעלי־בתים מכובדים לשעבר, כבודנקין, בני משפחת מושקין ועוד, עומדים היו בשוק שרווליהם מופשלים, ומשאטאים אותו.

— משאלה ובקשה אחת בפינו — טוענים היו — שנישאר אנו ומשפחותינו במקומותינו ובבתינו.

כי רוחות רעות התחילו מנשבות. בחלל ניסרו יותר ויותר המימרות הסובייטיות „פערעסעליאַט אי פערעוואספיטאַט", פירוש: „לפזר, להעביר ולחנך מחדש". הדברים הטילו פחד ומורא. במקרה לא נענקטו צעדים כאלה כלפי תושבי קלצק — פרט למשפחות אחדות שהיו חשודות ביחסים וקשרים עם הבולשת הפולנית לשעבר. אולם, יהודים אחרים, שלא כבשאר מקומות ברוסיה הלבנה, לא גורשו מקלצק מטעמים פוליטיים או סוציאליים.

יודע אני בבירור, כי במינהל הזמני מצוייה היתה רשימה של

תושבים „נון גראטא", מיועדים לגירוש. אולם ביום אחד נתקבלה ממינסק הוראה להימנע, לפי שעה, מפעולה זו עד להוראה חדשה. ואני זוכר את השמחה שתקפה את אלה שבישרתי להם את הידיעה בסודיות מוחלטת. (אירוניה מרה של הגורל: דוקא המגורשים נשארו לפליטה ממבול הדמים. ורווחה המימרא: „גבירים, יש להם מזל אף בריפובליקה סוציאליסטית"...)

בהזדמנות זו יש להזכיר פעולה אחת של השלטון הסובייטי בקלצק ובשאר מקומות, שעוררה רגשי זעם ומרירות בקרב האוכלוסיה. יום אחד הודבקו מודעות, שעל כל הפליטים הרוצים לחזור למקומות־מגוריהם בפולין הכבושה, להירשם במשרד מסויים שנועד למטרה זו — ורצונם יקום. ואמנם, נמצא מספר פליטים, מנותקים ממשפחותיהם, שלא יכלו להסתגל למשטר החדש והיו שרויים במצוקה חמרית. נמאסו עליהם חיי בדידות ונרשמו לשוב לפולין הכבושה בידי היטלר. הידיעות שהגיעו משם על יציבות מסויימת עודדו אותם. לא יצא זמן רב ובלילה אחד בשעות המאוחרות, הופיעו ליד בתי־מגוריהם עגלות אכרים. מליציונרים מזויינים העירו אותם משנתם, קבעו להם ארכה של שעה להכנות לדרך הרחוקה. וכעבור שעה קלה נמשכו בליל החורף הצונן העגלות, עמוסות גברים, נשים וילדים מתייפחים עם מטענם הדל, בכיוון לתחנת ברנוביץ', בלווי משמרות מזויינים. וכך נעלמו מעינינו. ושוב — צחוק הגורל המר: גירוש זה שימש מעין „תיבת נח" להצלה מן המבול...

למחרת היום, כשנודע הדבר, נחרדה העיירה. השלטונות נאלצו להסביר, שהאנשים הללו חשודים היו באי־נאמנות לשלטון, הם מועברים למקומות אחרים ולא יאונה להם כל רע. הממשלה הסובייטית תדאג לסידורם וקיומם במקומות החדשים.

פעולה כזאת ובאכזריות־משנה בוצעה גם כלפי המתיישבים הפולנים המכונים „אוסאדניקים", שצוררי ישראל היו וראויים לכך.

יג.

לאט ובהדרגה הסתגלו לתנאים החדשים. אנוסים היינו לקבל באהבה את כל הגלויים הרעים והמכאיבים. ידענו, שאירופה היתה להר גועש פולט להבות, ואנו נמצאים במצב של שלווה ורווחה יחסית. מזונות ובגדים לא חסרו לאיש. עד היום האחרון היה השוק בעיר מוצף כל מיני מצרכים והמחירים זולים, שווים לכל נפש. חוסר עבודה כמעט שלא היה קיים. ודאי, העשירים ירדו מנכסיהם, אך לעומת זה היו השכבות הדלות מרוצות בחלקן מן השלטון החדש ששיפר בהרבה את מצבן ופתח לפניהן סיכויים לחיים נוחים חדשים. אולם מבחינה רוחנית היינו מדוכאים.

צינה ושממון רוחני העיקו בנפש. מבחינה זו היה מצבם של הציונים, אנשי התרבות העברית והנוער החלוצי, עגום ודחוק ביותר. היהודי הדתי עוד היה סיפק בידו להתפלל בציבור באין מפריע, לשמור ולקיים את הדת ומצוותיה, ללמוד תורה וגמרא וכו'. נמצאו אף מלמדים שהסתכנו ושמרו על הגחלת. ובשעות הערב, בסתר, הרביצו תורה לילדי ישראל. אולם הפעילות למען הציונות, ארץ־ישראל, חינוך ותרבות עברית — נפסקה. ובעיקר העיק בלב ההכרח של העמדת פנים, צביעות והתחפשות... כי בלבנו לחשה תקוות ציון.

הנה כי כן, כמעט שלא נמצאו אנשים שואפים לחילופי המשטר, אפילו במשטר האנטישמי הפולני הקודם. — „בקשתנו היחידה מרבון העולמים — הסביר יהודי אדוק בצאתו מבית הכנסת אחרי תפילת הימים הנוראים — היתה השתא צנועה ביותר: שנישאר אנחנו ומשפחותינו גם בעתיד בבתינו ונישן במטותינו"...

הנוער התאקלם מהר. מספר הנוער הלומד עלה הרבה במספרו. שפת רוסיה נשמעה בחוצות קלצק בפיותיהם של ילדי ישראל. נערכו פגישות הדדיות בין נוער מהמזרח ומהמערב. חלמו על השתלמות במוסדות השכלה גבוהים, על הסיכויים בעתיד. הקשישים יותר הועסקו בתפקידים משקיים וכלכליים. נשפי בידור וריקודים נערכו באולם המועדון העירוני — וללא הפסק. וכך נמשכו וחלפו הימים עד ליום ההיסטורי, העשרים ושנים ביוני 1941.

כבר בשלהי האביב נראו באופק סימנים קודרים, שבישרו על המאורעות העומדים להתחולל.

יד.

ביום א' בבוקר, העשרים ושנים ביוני, שידרו כל תחנות־השידור הרוסיות את נאומו של שר־החוץ מולוטוב על התנפלותה הפתאומית של גרמניה הנאצית על ברית המועצות.

לא עלה אז בדעתו של איש, כי אך ימים ספורים מבדילים מהופעתם של הנאצים בעירנו, וכי ייגזר עלינו ליטול את מקל הנדודים. בשחנו בעצמת הצבא האדום. אולם חיש מהר נכזבנו. כבר בערב ובלילה הגיעו לקלצק המוני פליטים מן המערב, שהשתאו לאדישותנו ושאננותנו. ולמן היום השני התפתחו המאורעות בקצב מסחרר.

הורגשה בהלה חשודה בחוגי השלטונות. מכוניות־משא הסיעו את המשפחות והילדים הסובייטים מזרחה. גל הפליטים גדל ועלה. הם הודיעו, כי הנאצים מתקדמים וחודרים לתחומי רוסיה הלבנה והתנגדות הצבא האדום מועטה ביותר. ביום ב' לפנות ערב, התחיל פנוי המוסדות והמתקנים הסובייטים. ביום ג' בבוקר פורסמה הודעה רשמית למחצה על הפינוי. בשעות הצהרים הגיעו לאזנינו הדי התפוצצויות בסביבות קלצק. בערב נהרו המוני אדם דרך רחוב צפרה ברגל, ברכב ובמכוניות לכיוון טימקוביץ־סלוצק, אך חלק זעיר מיהודי קלצק החליטו להימלט. קודם כל נטשו את העיר פעילי המשטר הסובייטי, אהריהם — אלה שהיו ברשותם אי־אלה אמצעי תחבורה. לשאר האוכלוסיה לא נותרה ברירה, אלא להישאר במקום. ודאי, לא שגו באשליות, ידעו, כי צפויות עתות צרה ופורענויות. אולם את אפשרות ההשמדה הפיסית — לא העלה איש בדעתו.

ביום ג', בשעות המאוחרות בערב, הגענו לקו הגבול הסובייטי־פולני לשעבר. משמר הגבול, שלא היו בידו שום הוראות, לא הרשה לעבור. ליד קו הגבול, לאורך קילומטרים רבים התכנסו מחנות אדם. נטולי סבלנות צעקו, רעשו וניסו להתפרץ. רק עם שחר הרשו חיילי המשמר את המעבר. בסערה פרצו הכול קדימה — לעבר המורת.

ביום ד' בבוקר הגענו לטימקוביץ (היא בטלון — טונייאדובקה בכתבי מנדלי) והחרדנו את התושבים משאננותם. לפנות ערב באנו לקאפוליה. (עיר הולדתו של מנדלי, קבציאל־קבצנסק). ביום ה' בבוקר נפגשנו, חבורת פליטי קלצק, בכיכר השוק. חלק מהם הודיעו בתוקף, שהחליטו לחזור לבתיהם ויעצו לנו להתלוות אליהם. עודנו מדברים — ומטר פצצות ואש ניתך עלינו ממטוסים גרמניים. פרצה בהלה איומה, רצנו וברחנו בדרך בואכה מינסק. המטוסים הגרמניים לא הרפו ממנו, הנמיכו טוס וזרעו מוות. נפלו הרוגים ופצועים. רק שבלי הקמה הגבוהה שימשו לנו כסוי ומחסה. חכינו עד שעת הרגעה, יצאנו ממחבואנו והמשכנו בריחתנו לעבר מינסק. כאן היינו עדים לנסיגתו המבוהלת של הצבא האדום. שעות קשות של דכאון ויאוש עברו עלינו. אנדרלמוסיה והתפוררות. עתים נדמה, שכלו כל הקצין. מה בצע בבריחתנו והחיות הטורפות ימצאו אותנו בכל מקום? אולם זכרנו את העורף הרוסי העצום, את כוחות האדם והאוצרות שלה, אמרנו ללבנו שהחיילים הבורחים, אינם האומה הרוסית. לא אחת הסתערו עליה אויבים רבים ועצומים וסופם שהובסו. לא יתכן שהאשמדאי המטורף ישתלט על התבל והתרבות האנושית תהא מרמס לרגליו. אכן, דבר זה קם, אך בית ישראל עלה באש...

וספר זה, גלעד ספרותי שאנו מציבים לזכר חמשת אלפי קדושי קלצק, הוא עדות טראגית לחורבן היהודי.

ד"ר מ. קוצ'יאק־גור / חינוך והווי במשטר הסובייטי

מוקדש לזכרם הקדוש של תלמידי ותלמידותי בבית־הספר התיכון היהודי הבלתי־שלם בקלצק, בשנות 49—41, שנרצחו בידי המרצחים הנאציים.

ב שבעה בספטמבר 1939, בחצות, עזבתי את וארשה יחד עם מאות אלפי תושבים. ממשלת פולין נמלטה מן הבירה, פחד ובהלה אורבים בכל מקום.

אני שם פעמי מזרחה. הנאצים מפציצים ממטוסים את האוכלוסיה הזורעים מוות. שריפות וחורבות בכל הדרכים. משהגעתי בחצות לברייסק, ראיתי את נסיגתו של הצבא הפולני ואת פינויה של האוכלוסיה; עם המשלוח האחרון הגעתי לברנוביץ והתאכסנתי בבית משפחת גיסי דוב בורגן.

ב־16 בספטמבר התחילה ההמצצה האוירית על ברנוביץ. יצאתי את העיר והמשכתי ברגל לקלצק, שם התגורר חברי וידידי שמחה גאלאנט, שנשא לאשה את רוזה צרקוביץ.

שמחה גאלאנט הקביל פני זרועות פתוחות, והמטיר עלי שאלות לגורל משפחתו במלאווה, שם גרתי בשנים האחרונות. שכבנו לישון בשעה מאוחרת, ועם שחר נתעוררנו לקול המולתם של מטוסים. האם מטוסים גרמניים הם? לא; אנו מבחינים בבהירות בכוכבים האדומים המסומנים עליהם, משמע, סובייטיים הם. קצת מאוחר נראים בעיירה הטנקים הראשונים של הצבא האדום. היה זה בשבעה עשר בספטמבר, יום א', בפתע נותקתי כליל מאשתי וילדי. הם נשארו בוארשה הנצורה, ואני — בקלצק. אין ברירה. מן ההכרח לחכות לנפילתה של וארשה, דבר העלול להתרחש כל יום, אפס, וארשה מתגוננת בגבורה וחירוף־נפש. בכליון עינים מצפה אני ליום בו אצטרף לאשתי וילדי.

בינתים מפגישים אותי שמחה גאלאנט ורעיתו רוזה, עם מכריהם וידידיהם. קבוצת אינטליגנטים קלצקאים, שעתיד אני לעבוד במחיצה אחת עמם במשך שנים אחדות, וביניהם מניה פרלמאן, מניה בודאנקין, רגינה הארט, פרומה גלפנד, יוסף פרנקל.

תכופות נפגשים היינו בביתה של המורה בודאנקין, ובערבים הארוכים גלגלנו שיחות על מאורעות הדמים האיומים ועל העתיד הבלתי־נודע הצפוי לנו. הציק לי מאוד השעמום של חיי הבטלה, וברצון רב אני מקבל את הצעתה של מנהלת בית הספר „יבנה" ומתחיל לעבוד כמורה. בעיירה מתחילים להתארגן המוסדות הסובייטיים השונים. כל השלטון מרוכז בידי „הועדה המהפכנית הזמנית" (רעוואקם) בשיתוף עם מספר צעירים מבני העיירה. בהערכה מיוחדת מתייחסים ליוסף פרנקל, שנאסר והוגלה למחנה־הריכוז בקרטוז־בריזה על ידי השלטונות הפולניים, ועתה הוא מיועד לפקח ולהסדיר את ענייני החינוך והתרבות. לעת־עתה מתנהלת הפעולה בבתי־הספר כמקודם. אולם שמועות רווחות, שכל בתי הספר העממיים היהודיים יתאחדו ויוקם בית־ספר תיכון יהודי בלתי־שלם — הייטו בן שבע כיתות. לעת עתה אנו עובדים בלא תכנית, אולם באינטואיציה מבדילים אנו בין המותר לבין האסור. ברור, שנסתיימה תקופה בחיי העיירה והתחילה תקופה חדשה תחת שלטון המשטר הסובייטי.

אני משתדל להכיר יותר את העיירה קלצק. כיכר שוק רחבה וחנויות סביבה, וגם במרכזה שורה של חנויות בנויות עץ. מן השוק משתרעים רחובות לצדדים שונים. הבתים רובם בנויים עץ, ותנורים רוסיים גדולים לחימום ולבישול קבועים בהם. חדרים גדולים, מרוהטים בפשטות ובאורח בעל־ביתי. העיירה עוסקת במסחר, ברוכלות זעירה ומלאכה. ברחובותיה נשמע צליל השפה העברית, ופועמים חיים יהודיים ציבוריים־לאומיים. והנה, בפתע נהפך הגלגל: סדר ומשטר חדש, הווי־חיים ואורח־חיים אחרים. ואך דבר אחד נשאר כקודם: היהודים דיברו יידיש, ושפה זו הוכרה כשפה רשמית.

הרוב המכריע של העסקנים הסובייטיים שהגיעו מן המזרח היו יהודים, אנשי־עם, שדברו יידיש ברצון והשתמשו בה בשיחם ומגעם עם האוכלוסיה היהודית. ביניהם התבלטה השלישיה: לויט, געזנצער ובינינסון. הראשון — בחור פשוט, אך נראה, מקובל במפלגה הקומוניסטית, היה מן הראשונים, שהגיעו ממינסק לקלצק. לבוש מדי צבא, חגור אקדח גדול, עסק באירגון האגודות המקצועיות. תפקיד אחר היה לשני, צעיר יהודי טוב־לב געזנצער, שהגיע עם משפחתו. הוא היה מעונין באספקת הלבשה, לבנים והנעלה למשפחתו לאורך שנים. יהודי קלצק היו מרננים אחריו, שהוא מבלה את זמנו יותר מדי בחנויות ומרוקן אותן כהלכה... הוא טיפל בענינים מוניציפאליים וכיהן יושב ראש הועד־הפועל העירוני (כעין ראש עירייה). מסוג אחר היה ביינינסון, יושב ראש הועד הפועל המחוזי, שריכז בידיו את השלטון על כל המחוז הקלצקאי. אולם הכוח המכריע היה בידיה של מזכירות המפלגה הקומוניסטית, המורכבת משלושה מזכירים: איש רוסיה, רוסיה הלבנה, ואוקראינה... הם היו הפוסקים בכל הענינים והסדרים, שביצועם למעשה היה בידי לויט, געזנצער ובעוזרת הראשונים של השלטון הסובייטי לא הורגשו תמורות יסודיות בחיי התושבים. קמה מיליציה אדומה לשמירה על הסדר והבטחון הפנימי, ולשורותיה נכנסו בחורים יהודים. החנויות והעסקים היו פתוחים, לפי פקודת השלטונות, למכירה ולקניה בלי הפרעות. לפני פתחי החנויות הזדנבו תורים ארוכים, בעיקר מבין איכרי הסביבה, שקנו סחורות מכל המינים והסוגים ובכל הכמויות האפשרויות. מאוחר יותר הטילו השלטונות מסים כבדים על בעלי החנויות, והיהודים התחילו לחסלן. הרוב המכריע התפרנס מן המוכן וממה שנשאר לפליטה מן החנויות והעסקים המחוסלים. בעלי המלאכה הצטרפו לאגודות הקואופרטיביות שקמו; חלק מן היהודים קיבל עבודה במשרדי השלטונות הממלכתיים והעירוניים.

באורח רשמי צורף החלק של בילורוסיה הפולנית לשעבר אל שאר חלקי המדינה, וכינויו „בילורוסיה המערבית". אולם מבחינה חוקית עדיין נשאר קיים הגבול הישן, ולשם מעבר מחלק אחד לשני הכרח היה לקבל רשיון מיוחד מן השלטונות. אלה האחרונים מעונינים היו מאוד שלא לאפשר לתושבי המזרח לעבור לחלק המערבי, לעורר בהלה ודוחק בקניות בחנויות העומדות להתחסל. אפס, רב היה מספר האנשים שהגיעו מהמזרח ברשיונות וגם בלי רשיונות, מצוידים בכספים ואף בזהב, הציפו את בתי־העסק והחנויות ורכשו כל מה שניתן היה עדיין להשיג.

במרוצת הזמן החמיר מצבם החמרי של היהודים. הכסף המזומן נאכל, ורבים הוכרחו לבקש עבודה במשרדים ובאגודות הקואופרטיביות. המשכורת החדשית הממוצעת נעה בין 150—200 רובל, ולא הספיקה לכלכלת משפחה. בינתים נפתחו בעיירה מרפאה, גני ילדים ושלושה בתי־ספר — רוסי, בילורוסי ויהודי.

שלושת בתי הספר היהודים „תרבות", „יבנה" ו„תלמוד תורה" התמזגו לבית־ספר תיכון סובייטי יהודי, ומנהלת מונתה הצעירה מניה פרלמאן, בעלת השכלה אקדמאית. אני לימדתי את מקצוע ההיסטוריה בכיתות הגבוהות. מורים־ות בבית־הספר שימשו: מניה בודאנקין, פרומה גלפנד, רגינה הארט, מנהלת לשעבר של בית הספר „יבנה", צוקרמן מנהל ביה"ס „תרבות" בעבר, פוסקלינסקי ורעייתו (לבית מיטבסקית) נוזשיצקי, דר־צ'ינסקי ואחרים. השתדלנו להעסיק ככל האפשר את המורים

ועובדי החינוך בעבר. חבר המורים מנה כעשרים איש, ומספר התלמידים עלה כדי שלוש מאות ויותר. מאוחר יותר חלו שינויים מסויימים: מנהל כללי נתמנה נאיער, פליט מוואַרשה, ואני — מנהל פדגוגי.

כיצד התנהלו הלימודים בבית הספר? תחילה לא היו לנו ספרים, מכשירים ותכניות. לפיכך הוכרחנו להגביל את מקצועות הלימודים למתמטיקה, פיסיקה, טבע והיסטוריה כללית. לשם כך השתמשנו בספרי הלימוד העבריים והפולניים, ותירגמנו ליידיש כל שיעור להוראה. הספרים הראשונים שהגיעו אלינו מהמזרח היו כמעט כולם רוסיים, ורק ברבות הימים החלו מגיעים בכמויות מצומצמות ספרים בלשון יידיש. בהדרגה התחיל בית הספר מקבל צורה סדירה פחות או יותר. המפקחים הסובייטיים ערכו תכופות ביקורים בבית הספר, ונתנו הוראות בכיוון הפדגוגי והפוליטי הסובייטי. הרוב המכריע של המורים העבריים הלאומיים שהיו פעילים בתנועה הציונית מצאו סיפוק מסויים בעבודתם בקרב ילדי יהודים. הילדים עצמם חשו והבינו את מצבם הרוחני והנפשי של מוריהם, והשתדלו שלא להקשות עליהם.

זוכרני מקרים בכיתות הגבוהות, כשהתלמידים היו מציגים למורים שאלות הקשורות בעניני הציונות וארץ ישראל. אולם, בהיווכחם, ששאלות אלו מביאים את המורים במבוכה — חדלו. אכן, נתרקם קשר חברי ולבבי בין המורים לחניכיהם. אחרי השיעורים היו המורים מבלים תכופות עם תלמידיהם בצותא, ועסקו בפעולה האמנותית־התרבותית המעונפת שהיתה חלק בלתי־נפרד מהעבודה הפדגוגית בבית הספר.

*

בינתים נפלה וארשה, ואני שמתי פעמי למצוא שם את רעייתי ובתי.

הגעתי לסמיאטיץ, שם יוצב הגבול בין רוסיה לגרמניה. משם באתי לביאליסטוק, התקשרתי עם משפחתי בוארשה והודעתי את מקום המצאי וכתובתי. הגבול ליד ביאליסטוק (מאלקין) היה לעת־עתה פתוח, ואלפי אנשים נדדו מהשטח הסובייטי לגרמני, ולהיפך. לוארשה נהרו בעיקר פולנים, בילורוסים וליטאים. משם הגיעו אלפי פליטים יהודים. ואולם, גם יהודים רבים חזרו אל שטח הכבוש הגרמני, כדי להצטרף למשפחותיהם שנשארו שם, בלי לחוש כלל, שהם צועדים לזרועות האבדן. נחרת בזכרון פרט אחד: בהיותי בסמיאטיץ, פנה אלי יהודי בבקשה, שבשובי לקלצק אשתדל אצל ראש הישיבה להחזיר לסימיאטיץ את בנו, בן־הישיבה. אחרי כניסת הסובייטים לקלצק המשיכה הישיבה קיומה במשך חדשים אחדים, והלימודים בה התנהלו כסדרם: ואכן, בשובי לקלצק נכנסתי לבנין הישיבה בשעת תפילת מנחה. קולות התפילה נישאו בדבקות ובתוגה חרישית מפי מאות בחורים. ניגשתי אל ראש הישיבה ומסרתי לו את בקשתו של היהודי מסמיאטיץ. הוא שקע בהרהורים, ואחרי כן פלט מפיו:

— „והתורה מה תהא עליה? ומי יעסוק בה".

וכעבור רגע קט פנה אלי לאמור:

— „אכן, הדין אתו. נשתדל לשלחו בחזרה לאביו".

מסביב נתלקחה איש המלחמה והכליון, תבל פרפרה ביסורי גסיסה, ורב יהודי זורק לעומת עולם הרוצחים את זעקו: — „ומי יעסוק בתורה"?

וזמן רב הדהדו באזני דבריו של ראש הישיבה, בשנות הנדודים, כשצעדנו בין חיים למוות.

ועוד אפיזודה אחת קשורה בישיבת קלצק.

כעבור חדשים אחדים נסגרה הישיבה בפקודת השלטונות והבנין היה למועדון עירוני. משמש ובא חג סובייטי, ובית הספר התכונן להשתתף בחגיגות בשירה, ריקודים, מוסיקה והצגות אמנותיות שונות. ימים אחדים קודם להצגה הודיעו לנו, שהחגיגות ייערכו בבנין המועדון העירוני, בנין הישיבה בעבר. חלק מן הילדים שעתידים היו להשתתף בהצגות, סירב בצורה מוחלטת להופיע בבנין הישיבה. דבר זה גרם הרבה מפח־נפש וכאב־ראש לחבר המורים ולמנהל בית־הספר. לבסוף החלטנו לקצר את התכנית, לצמצם את מספר ההופעות, כדי לשחרר את הילדים המסרבים מחובתם להופיע בישיבה.

בכלל הרגשנו את עצמנו, התלמידים והמורים, כמשפחה אחת, שמחתי גדלה במיוחד כשניצלה משפחתי מהגיהנום הנאצי והגיעה לקלצק.

שנה אחת קיים היה בית־הספר התיכון היהודי, מאוקטובר 1939 עד יולי 1940. לשנה השניה נתקבלה הוראה להפוך את בית הספר היהודי לרוסי ששפת ההוראה בו רוסית. ההוראה הזאת פגעה קשה במורים, שלא ידעו רוסית, וכן נפגעו שכבות שונות מבין יהודי קלצק שראו בבית הספר היהודי ביטוי־מה לחייהם הלאומיים והרוחניים.

השלטונות הסובייטיים ערכו אסיפות הורים, ובהן הסבירו את טעמיהם ונימוקיהם. לפי דבריהם לא נתכוונה ההוראה אלא לתועלתם של התלמידים וההורים היהודים. הואיל וכל בתי הספר הגבוהים במדינת הסובייטים הם רוסיים ושפת ההוראה בהם רוסית, הרי שאין טעם ותועלת בקיומם של בתי־ספר תיכוניים יהודיים. בדרך כך הפך בית ספרנו לבית ספר תיכוני רוסי — אולם הרכבו היה על טהרת התלמידים והמורים היהודיים. האחרונים נאלצו להתיישב על ספסל הלימודים ולרכוש את השפה הרוסית, בהנהלתם ובהוראתם של המנהל נאייער והמפקח הפדגוגי יוסף פרנקל. בשבועות הראשונים לא הבינו התלמידים את הרוסית של מוריהם, אולם המורים השתלמו יחד עם תלמידיהם ובמרוצת הזמן נתיישבו הענינים.

והרי פרט אפייני לחווי הימים ההם: שני בתי הספר — הבילורוסי והיהודי — הוזמנו להשתתף בהצגות בחגיגה סובייטית ונתגלעו חילוקי־דעות על זכות הבכורה בהופעות — כלומר מי מהילדים יופיעו ראשונים. דרש המנהל של ביה"ס הבילורוסי, שזכות הבכורה תינתן לתלמידיו בניומוק, כי המוסד עומד על רמה לימודית ותינוכית גבוהה יותר. נראה, כי המורים הבילורוסים העניקו בסיטונות ציונים טובים לתלמידיהם, כדי לזכות בהערכת השלטונות, בשעה שהמורים היהודיים העריכו את תלמידיהם אך ורק לפי יכולתם וכושרם. חרה לנו מאד על התרברבותם, ודרשנו לערוך בחינה בכתב. ואכן, התוצאות הוכיחו, כי רמת התלמידים הבילורוסים נמוכה בהרבה — וכך זכינו במקום הראשון. מה תמימים היינו אז, ועל מה נאבקנו ונלחמנו! הרי התלמידים הבילורוסים שלמדו וידעו פחות נשארו בחיים, ואילו תלמידינו המצוינים והכשרוניים...

ואציין במיוחד את הכיתה השביעית: היא מנתה שבעה עשר תלמידים ותלמידות, כמעט כולם חרוצים ומחוננים להפליא... והרי שמות אחדים מהם: גינצבורג, יוסלביץ, גלפנד, מושקין ועוד. אף לא אחד מהם נשאר בחיים.

חורף שנת 1941. עדיין שריר וקיים חוזה ריבנטרופ—מולוטוב, אך מורגשת מתיחות. ניכר היה, שהמצב משתנה וגברה החרדה לבאות. עד פסח 1941 עוד היה באפשרותי לשלוח חבילות־מזון להורי רעיתי בגיטו וארשה. המכתב האחרון שנתקבל מהגיטו ושנשלח אחרי חג הפסח הודיע לנו, כי הדודה „מנוחה" חולה, הדוד „שלום" מת.

בוארשה כבר הרגישו בבירור בהכנות המלחמתיות נגד רוסיה. בקלצק היו ידיעותינו סתומות ומעורפלות. העתונות הסובייטית הרשמית לא הזכירה את הסימנים והעובדות הללו. ולא היו אלא ניחושים והשערות.

יהודי קלצק שקועים היו עד צואר בדאגות יום יום של פרנסה וכלכלה. והנה, כרעם הלמה בנו הבשורה המחרידה ברדיו הסובייטי

בעשרים ושנים ליוני 1941, כי פרצה המלחמה, ושהקלגסים הנאציים פלשו לתחומי ברית המועצות.

*

יום זה נחרת בזכרוני בדיוק ובבהירות. היה זה יום א׳ לשבוע. נכנסתי לחנות הקואופרטיבית לקנות אי־אלה חפצים. בפתע יצא לקראתי מנהל החנות, מל מ ד, ואומר: „— הידוע למורה, שפרצה המלחמה?״ — המלה „מלחמה״ הטילה פחד ומוראות על תושבי קלצק היהודים, שעה שהפולנים, הבילורוסים והטאַטאַרים לא יכלו להסתיר שביעות רצונם. הם הרגישו היטב, כי תחת שלטון הנאצים יופקרו חיי היהודים ורכושם. האינסטינקטים הרצחניים שלהם התחלו מתלקחים. אולם רצוננו ומשאלתנו היו בנצחון הסוביטים, וקווינו, שהצבא האדום ישחרר את פולין מן הכיבוש הנאצי וייכנס לוארשה הבירה. נועדנו בדירתנו ברחוב סיניבקה עם מנהל ביה״ס נאיער והמהנדס נ ו י מוארשה, וערכנו תכניות משותפות לחזרתנו לפולין המשוחררת.

אולם לאחר ימים ספורים — ונשי הפקידים הסוביטיים היו הראשונות שעזבו את קלצק וברנוביץ׳ ויצאו מזרחה. הקרבות התקרבו למקומותינו. מה לעשות? אחת ידענו — מן ההכרח לצרור שוב את החפצים ולהמלט. רעיתי ניגשה במרץ להתכונן לדרך, לתקן את תרמילי השכם ולצרור בהם את החפצים ההכרחיים למסע. היא מתחננת לפני בעל־הבית שלנו, שירתום את הסוס לעגלה ויברח על נפשו עם משפחתו. אולם לייב ג ל פ נ ד מצביע על ביתו ורכושו ואומר: לאן אלך? ומחליט להשאר במקומו.

אנו עוזבים את העיר ועוברים לכפר הסמוך יגוביץ, להסתתר מההתקפות האוויריות. בכפר הזה נפגשנו עם המורה מילה ה ר ז ו ן, בעלה מנחם וילדם. הצענו לה להמלט בצוותא, אך היא דחתה בהחלט את הצעתנו. הוריה — כך טענה — היו פליטים במלחמת העולם הראשונה ועברו דרך של יסורים וסבל, ולפיכך אין בדעתה לנטוש את ביתה ולצעוד לקראת הלא־נודע. המושג „בית״ היה טבוע עמוק בלבותיהם של יהודי העיירה, שהתגוררו בה במשך דורות ופחדו לזוז ממקומם. השיקולים האלה הביאו לתוצאות איומות, הרף האפשריות שהיו להינצל על ידי בריחה למעמקי רוסיה.

כאן, בכפר, נודע לנו, שהקרבות מתחוללים בסביבת ברנוביץ׳ (40 ק״מ מקלצק). ניצלנו הזדמנות מוצלחת שנקרתה לנו, כשיהודי מקלצק השיג עגלת נוסעים והרשה לנו להושיב על העגלה את רעיתי וילדתי הקטנה, בעוד אנחנו נגררים רגלי אחרי העגלה בכיוון הגבול הרוסי—פולני היישן במזרח. לפנות ערב הגענו לקאפוליה (היא קבציאל של מנדלי מו״ס).

כל הדרכים היו גדושות המוני אנשים שנעו בכיוונים שונים, רבים בדרך למינסק, ביניהם גם אחי, גיסי שימשל ב ו ג ן שהלך לאחיו שלמה במינסק. מאידך נפגשנו גם בבורחים ונמלטים ממינסק, שמסרו לנו, כי העיר הופצצה קשות על ידי מטוסים נאציים.

בקאַפוליה פגשנו פליטים רבים מקלצק. מהם שהחליטו לחזור לעיירתם ויהי מה. גברו הגעגועים לבית.

האכרים התייחסו בבוז ושנאה אל היהודים הבורחים; ורבים קבעו צלבים על הדלתות והגגות, למען יבחינו הגרמנים ביניהם לבין היהודים. המטוסים הגרמניים שלטו באויר והפציצו בלי הרף את האוכלוסיה האזרחית, וביחוד את המוני הפליטים בדרכם.

תחילה חשבנו ללון בקאַפוליה, אך הנה הופיע איש־מיליציה מקלצק, תלמיד שעורי־הערב שליד בית־הספר היהודי, ולחש לי את הבשורה הסודית, כי הגרמנים קרובים מאד לקלצק. הם, המיליציונרים, קיבלו פקודה לשוב לעיירה. אולם בהגיעם אל הגבול הישן קיבלו הודעה לחזור על עקבותיהם, כי הלאה מן הגבול אי אפשר ללכת.

באותו לילה עזבנו את קאפוליה והגענו לסלוצק. תושבי סלוצק היהודים כבר התחילו בפנויים. אני, רעיתי וילדתי בת השלוש עמדנו בכביש המוליך לויטבסק, וביקשנו את חיילי הצבא האדום לעזור לנו להגיע לויטבסק. לא כאן המקום לתאר את הפרשה הארוכה של הרפתקאותינו ונדודינו עד הגיענו לסמולנסק, ומשם לגזשאצק (ליד מוסקבה) ואחר כך בשיירה עד טראיצק, מחוז טשיליאבינסק באוראל.

בתחנה אחת ברוסיה המרכזית ראינו פגישה של שתי שיירות: אחת שלנו, והשניה של קומוניסטים, שנסעו מערבה אל החזית. בקרון אחד נפגשתי ביהודי האחרון שהכרתי בקלצק. היה זה מנהל הבאנק בקלצק — כ ה ן. הוא נפרד ממני בלבביות עמוקה.

בשנות המלחמה חיפשתי ברוסיה המרכזית מכרים וידידים מקלצק. הצלחתי להתחקות על מקום המצאו של המנהל נאיער ובאתי עמו בכתובים. בתחילת שנת 1944, כשהצבא האדום התקדם בדרך נצחונותיו המזהירים לעבר המערב ושיחרר ערים וחבלי־ארץ בזה אחר זה, שמעתי יום אחד ברדיו הסוביטי את ההודעה על שחרורה של קלצק. נפעם הלב מהתרגשות. כן, העיר שוחררה, אולם מה גורל יהודיה?

כתבתי מיד אל המורים הבילורוסיים ממכרי (הייתי בטוח שהסתדרו בנוחיות תחת המשטר הנאצי, ואולי גם שיתפו אתם פעולה) וביקשתי להודיעני על המצב. כעבור שבועות אחדים הגיעה התשובה המחרידה, כי קלצק נשרפה ברובה ומהתושבים היהודים לא נשאר איש. אם רצוני לשוב לקלצק אקבל עבודת הוראה בבית הספר החדש המתארגן והולך.

במאי 1946 חזרנו לפולין יחד עם יתר הרפטריאנטים הפולנים. כשהגענו לוורוצלב מסרו לי, כי אחד מן החוזרים מבקש לראותני. מה גדולה היתה הפתעתי ושמחתי לפגישה עם יוסף פרנקל. נשארנו שני מורים בלי תלמידים, נשארו רק זכרונות משותפים, מדאיבים...

מאוחר יותר פגשתי בגרמניה גם את המורה רגינה הארט שעלתה לארץ.

*

לא ימושו מזכרוני התלמידים והתלמידות של בית־הספר התיכון היהודי הסובייטי בקלצק.

קלצק בשנות השלושים

(רשמי עתונאי)

ב שבועון „בראנאוויטשער וואך" מס. 26 (95) מ' 24 יוני 1932, מוצאים אנו פיליטון על קלצק היהודית. הכותב — י. ל. פ י י ן. מתאר את חיי העיירה בימי המשטר הפולני.

„כמלך בגדוד מוקפת העיירה קלצק כפרים מרובים אחוזות וישובים, שעד היום עליהם פרנסתה ומרכולתה. בשנים כתקנן נחשבת היתה העיירה קלצק אחת העיירות העשירות ביותר בכל הסביבה. עוד יותר סואנים וגועשים היו כאן החיים אחרי מלחמת העולם, לפני ייצובו של הגבול הפולני—סוביטי. הרוויחו יפה מאוד וגם חסכו מכספם ליום רע. כעת כל זה נחלת העבר, וניזונים מזכרונות נעימים על מה שהיה ועבר מבלי לחזור.

אמנם, כמה דברים חיובים מצויים כעת בקלצק לעומת עברה הקודם. היא השתפרה בחיצוניותה. תחת רחובות וסמטאות מלוכלכים מלאי רפש ובוץ, יש לה לעיירה רחובות נקיים מרוצפים בכביש טוב ולרובם אפילו מדרכות ואילנות סביב. רושם טוב עושה כיכר השוק עם שורת החנויות.

אבל, שעה שחיצוניותה מטעה ביחס למעמדה החמרי, הנה מרגישים בפני האנשים מלאי הקמטים ועמוסי הדאגות את רוחות הזמן. העצבות נסוכה עליהם. כעיירה מלאה וגדושה בחנויות ובסחר זעיר ובמקצת מלאכה, הרי מחייתה בעיקר על האכרים והחקלאים שבסביבה ועל בעלי האחוזות הקטנים, ואם הם במצוקה חמריית, הרי מרגיש בכך מיד החנוני היהודי הישוב בדד בחנותו ומחכה לפדיון ולזמנים טובים יותר.

אפייניות התופעה שקלצק היהודית היא יותר „יידישלעך", קשורה למסורת, משאר עיירות הסביבה. אפילו הנוער שומר במידה ידועה על מנהגי מסורת, והדור הקשיש כמובן עוד יותר.

...החינוך עומד שם על רמה. יש שם בתי חינוך מכל המינים. אפייני הדבר, שאפילו בבתי הספר המודרניים מקבלים התלמידים חינוך דתי.

...הספחת הישנה שבעיירות — המחלוקות, מצוייה גם כאן בעניני שחיטה, רבנות וכדומה. כעת, עם סיפוח השחיטה לקהלה, הענין החמיר. הוטל אפילו חרם מטעם הרבנות המקומית על כל מי שלא ישחט אצל השוב"ם הרשמיים. חרם כדת וכדין בפומביות גדולה.

רוב העיר היא יהודית, וגם רוב הצירים במועצה העירונית יהודים הם. הוא הדין בשלטון העיר (מגיסטרט). סגן ראש העיר ואחד מחברי ההנהלה הם יהודים. אבל העיריה אינה חולשת על אמצעים רבים לביצוע פעולות בעיר.

חיי הציבור, כפי שמוסרים, היו לפנים סואנים ורועשים ופעילים. בעיירה כוחות תרבות ניכרים. עוד לפני זמן מה פעלה בקלצק להקה דראמטית, שכפעם בפעם מהנה היתה את בני העיירה בהופעות דרמטיות מוצלחות. כעת חל שנוי לרעה. הלהקה בוטלה, אין הראש נתון לזה. ואם לפעמים, נערכת הופעה בכוחות עצמיים, הרי זה רק מטעם מוסדות החנוך בלבד. כך, למשל, נערך במוצאי שבועות זה נשף מוצלח מטעם בית הספר „תרבות" שהכניס רוח חדשה בחיי החברה בעיירה. וקלצק ניזונה בזכרונות עברה המפואר, ו„יורדת" זו מחכה ומקוה לימים טובים יותר מלאי אורה ושמחה, שודאי יבואו...

מגבית קרן היסוד בעירנו

מקלצק מודיעים לנו: לפני איזה ימים ביקרו את עירנו שליחי קרן היסוד הרה"ג ר' אהרן רובינזון מדרוזגניק והא' קולודני לשם ארגון המפעל של קרן היסוד. אחרי שקראו לאספות אחדות ולמועצות יחד עם העסקנים המקומיים, עלה להרים את הרוח בעיר לטובת בנינה של ארץ־ישראל. תוצאות המפעל של קרן היסוד הן עד עתה רצויות, אם נשים אל לבנו את המשבר הכלכלי הקשה השורר כעת בעירנו.

בחרו בועד של קרן היסוד, שבראשו עומדים ה"ה: ד"ר ברוך דלוגאץ', י. פרלמן, מ. ח. קולקובסקי, א. הרנזון, י. צרקוביטש, א. ציאק, י. למפרט, ל. ניצברג, מ. פריידקס, י. גרינשפאן, י. ווילנצ'יק, ד. יוגור, צ. סאבירנובסקי ואחרים. ראוי להעיר על העובדה הזאת: בקלצק קיימת ישיבה, שבה לומדים כמאתים צעירים. מהם חלק ילדי קלצק וחלק מהערים הסמוכות. הישיבה הזאת מתקיימת רק תודות לתמיכתם של תושבי העיר, שרובם הם ציונים.

ראש הישיבה הקלצקאי לא מצא לנחוץ להתחשב עם העובדה הזאת, והוא עורר את תלמידיו להפריע בעד עבודת קרן היסוד ולבלי לתת את האפשרות לקרוא לאספה בבית הכנסת. התלמידים שמעו לקול רבם, ובעת האספה הקימו מהומה גדולה עד שהמשטרה מוכרחה היתה אחר כך להתערב באמצע כדי להקים את הסדרים. והיראים האלה לא חששו כלל לחלל השם ברבים.

(„היום", וארשה תרפ"ה, 1925, גליון 57).

אליהו פיש / התנועה החלוצית

מוקדש להורי הקדושים לייבל ורבקה לבית פינקל, אחי ירחמיאל ואחיותי יהודית ושרה, גיסי לייבה גרין בעל אחותי חסיה וילדיהם. שניספו בחורבן.

בין מאות הערים והעיירות בפולין, רוסיה וליטה, מקומות שבהן נתגבש הווי יהודי מיוחד וחיי רוח ותרבות במשך דורות — תפסה עיר הולדתנו קלצק מקום חשוב.

פעולה ענפה ואינטנסיבית התנהלה בקלצק בשדה הציונות והתרבות העברית. היא הצטיינה בהישגיה למען הקרנות ותפסה, באופן יחסי, אחד המקומות הראשונים במדינה. בית־הספר „תרבות" שימש מופת לחינוך ציוני עברי, להשכלה מתקדמת והדרכה מוסרית. עד לשנת 1927 היה בקלצק סניף חזק של „התאחדות", שהקיף את האינטליגנציה, הבוגרים וצעירים, בני המעמד הבינוני. המפלגה הזאת היתה אז הכוח הדוחף והפעיל העיקרי, בחיי הציבור בעירנו.

במשך הזמן קמה והתגבשה שכבה של צעירים וצעירות, שהצי־בה לה למטרה — עליה לארץ. רובם בני השכבות העניות, שהעליה היתה להם הצלה אישית. הנוער הזה, בזכות תכונותיו וסגולותיו, היה היסוד האנושי המתאים והמוכשר ביותר לחינוך והדרכה ברוח האידיאל החלוצי, ההגשמה העצמית והמזיגה של גאולה אישית, עצמית ושליחות לאומית סוציאלית. והוא שהיה היסוד לסניף החלוץ בקלצק.

תנועת החלוץ בפולין על נקודות ההכשרה שלה, היתה הסדן עליו נתחשלה הרוח הציונית — החלוצית של הנוער, מסירותו לארץ, לעבודה, לשפה ולתרבות עברית, וכוננותו להקרבה ולמילוי שליחותו. בני קלצק הצעירים, שמתכנסים היו בערבים במעון־הסניף הצנוע, אחר יום לימודים או יום עבודה מפרך ואפור, היו חדורים רצינות ולהט והכרת אחריות למלוי התפקידים הקשים והאחראיים השמורים להם בעתיד. וכאשר נשמעו באולם צלילי השיר החלוצי „אנו עולים ארצה לבנות ולהיבנות בה" — היתה הרגשה כללית שאין זה זמר בלבד, אלא ביטוי להחלטה עמוקה המפעמת בלבבות.

לחלוצים אלה קדמו נחשונים ראשונים, מדור ביל"ו, בני קלצק, שהעפילו בשחר התקופה, והניחו ריישומם בתולדות הישוב החדש מראשית צעדיו. הרי לדוגמה: ניסן קנטורוביץ. איש העליה הראשונה, מבוני רחובות וראשון לציון; והרי יהושע ברזילי האידיאליסט המופלא, שעליו מסופר לחוד בספר זה, משפחת איזראע־ליט ובזמן מאוחר יותר — חלוצי קלצק מבוני דגניה א' וותיקיה עד היום, ועוד ועוד.

ב

הגרעין הראשון של אירגון החלוץ בקלצק קם בשנת 1921, והוא הקיף מספר ניכר של נוער בני השכבות העניות ומעמד הביניים. בינואר 1924 הגיעה פעילותו לממדים רחבים, ואז הוכרז על „מפעל־רכישה" של חברים חדשים שנסתיים בהצלחה. מאז התחילה בתנועה פעולת חינוך והסברה שיטתית ומקיפה. נוסדו שיעורי ערב לעברית, הבעיות של ארץ ישראל העובדת. ועם זאת נוסדה נגריה בהדרכתם ובהנהלתם של החברים: רפאל כהן וישראל שיף (שניהם בארץ) ונחמן גרינברג (בארגנטינה). חברים רבים קיבלו בנגריה זו את הכשרתם המקצועית, ובזמן מאוחר היא ביצעה הזמנות שונות של תושבי העיר, ואף הגיעה לרנטביליות יחסית.

והנה, זכתה תנועתנו גם לימים חגיגיים וגדולים, והם נחרתו עמוק בזכרוני: בשנת 1925 עלתה הקבוצה הראשונה של חלוצי קלצק לארץ ישראל. ימי־הפרידה האחרונים בלינו בהילולא וחינגא ובהת־רוממות רוח. ערכנו להם נשפי־פרידה בהם השתתפו קרובי המשפחה, חברי כל המפלגות הציוניות ויהודים שתם. ועם עלייתם המתה ככר השוק הנרחבה מהמוני מלווים בשירה, בדמעות גיל. היתה זו הפגנה נהדרה לרעיון הציוני ולהגשמה חלוצית.

מאז נמשכה עליה רצופה ושיטתית של קבוצות קטנות וגדולות מחברי החלוץ לארץ.

ג

בשנת 1926 פקד את הארץ משבר כלכלי חמור. שלטונות המנדט קצצו בממדי העליה עד למינימום, והעליה החלוצית נפסקה כמעט לגמרי והדבר פגע בפעולה הציונית בגולה, וביחוד בתנועה החלוצית. רבים שהצטרפו לתנועה בזמני הגאות החילו נושרים ממנה, אך הגרעין העיקרי נשאר איתן על משמרתו. נתונים היינו אז במערכה כבדה נגד יריבינו הפוליטיים והרעיוניים מימין ומשמאל שהרימו ראש, ובנצלם את השפל הארעי זרעו במחננו מבוכה וספקות בצדקת דרכנו ושאיפותינו. אותה שעה חיזקנו והעמקנו את פעילותנו החינו־כית והתרבותית. נלחמנו בייאוש ואזלת היד שהשתררו בקרב המונים היהודים, והיינו כמעט היחידים שהחזיקו ברמה את הדגל הציוני, על אף השערים הנעולים, ה„ירידה", המשבר הכלכלי החמור והאבטלה בארץ.

נתנסינו לא אחת בנצחונות ותבוסות, ואף לרגע לא איבדנו את אמונתנו בצדקת הדרך ובאמת הרעיון. וגם המצב בתנועה הציונית בקלצק היה קודר: „התאחדות" כבר עברה את שיא גדולתה, ובאותם הימים נתונה היתה במצב של ירידה והתפוררות. החברים הקשישים נכנסו בעול חיי משפחה; דאגות הפרנסה יחד עם הלך־הרוח המיואש ברחוב היהודי הרחיקו אותם מהפעולה הציונית והציבורית, וממלאי־מקום לא היו.

והנה, אנו, קבוצה של חברים צעירים, — כותב השורות האלה, דוד קולקובסקי ופרומה קם (עכשיו בארגנטינה), יעקב פרלמן (בברית המועצות), אליעזר פרלמן וואב טרובוביץ ז"ל (ניספו בשואה) — ניגשנו לטפל בהכשרת מלואים לתנועת החלוץ והנהגתה בעירנו.

ודוקא בימי שפל אלה ייסדנו את אירגון החלוץ הצעיר, שהקיף

את הנוער הלומד מכל השכבות, ובדרך התפתחותו וגידולו היה לתנועת נוער עניפה וחזקה ששמה הלך לפניה בכל המחוז. מצאנו, מבחינת היסוד האנושי, בסיס לחינוך ציוני חלוצי, להנחלת עבריות, והכשרה גופנית ורוחנית לקראת המטרה הקרובה — יציאה לנקודת־הכשרה, להגשמת השאיפה הסופית: עליה לארץ.

ד

הגיעה שנת 1929. שוב החלה העליה החלוצית לזרום לארץ. אך הנה באו ימים מרים ליהודי פולין. הריאקציה הפולנית הגבירה את השתוללותה ותעלוליה — בעיקר בהפלית היהודים ונישולם בשדה הכלכלה והמסחר. בקרב המוני הנוער גברה אז, ביתר שאת, הנהירה לנקודות ההכשרה.

העליה לארץ — זו היתה מלת הקסם ועוגן־הצלה לרוב המכריע של הנוער היהודי בקלצק. פעולותינו גדלו ונתרחבו והנה עלתה לפנינו בכל חומרתה הבעיה הכספית, — תמיכה בעולים חלוצים נזקקים. והיו ביניהם חברים רבים שמכל הבחינות היו המועמדים הראויים ביותר לעליה. ואולם המכשול העיקרי — חוסר הוצאות הנסיעה. להכלית זו ייסדנו „קרן החלוץ", שמתפקידה היה לפתור, אם מעט ואם הרבה, את הבעיה הכאובה הזו. ואכן, בדרך כך ניתנה האפשרות לרבים מחברינו להגיע למטרתם.

היינו באותו הזמן התנועה הציונית המאורגנת היחידה כמעט, שגילתה פעילות ועירנות. התמסרנו בלהט נוערים לפעולת תרבות, — עריכת נשפים, סידור הרצאות לכל תושבי העיר, הזמנו סופרים ואמנים מן המרכז להופעות בעירנו.

מסירות מיוחדת גילינו בשדה המגביות וההתרמות לקרנות הציוניות. בדחילו ורחימו פעלנו לטובת הקרן הקיימת, וחינכנו את חניכינו ברוחה.

כנהוג, לא חסרו גם מריבות וחכוכים בינינו לבין יתר התנועות והמפלגות בעירנו. לפרקים נאלצים היינו לעמוד במערכה קשה נגד ה„אגודה", שהיו לה שרשים חזקים בעירנו, בעיקר תודות לישיבה המפוארה. מאידך, נתקלנו בהתנגדות חריפה ובהפרעות גם מצד חלקים מסויימים — אמנם זעירים — בקרב הפועלים, שהיו חדורים רוח אנטי־ציונית מובהקת.

חבורה קטנה של פועלים התארגנו וייסדו ספריה על שם „מדם". הם עמדו בהשפעת „בונד", וריכזו סביבם שכבות זעירות של נוער עובד, אך השפעתם היתה מועטה ולא ניכרת.

ה

באותו הזמן בערך נוסד גם סניף מפלגת פועלי ציון — (צ.ס.), שהיה קשור מבחינה רעיונית ואידיאולוגית בהחלוץ, ותמיד קיימים היו ביניהם יחסי־גומלין של השפעה הדדית, שיתוף פעולה ועזרה.

בשנת 1929 עמדנו לפני מלחמת בחירות למועצת העיר. בכוחות משותפים וברוח האחדות הצלחנו לזכות בציר אחד, וחברנו זאב טורבוביץ ז"ל נכנס כחבר נבחר למועצת העיריה.

אחד ממפעלינו והישגינו החשובים בשדה התרבות היה ייסודה של ספריה על שם י. ח. ברנר. לא חסכנו עמל ואמצעים כספיים (בהתרמה עצמית) לרכוש בשבילה ממיטב הספרות העברית והאידית, ומבחינה זו היתה היחידה בעיר. היו לה קוראים רבים בקרב כל חלקי האוכלוסיה היהודית ואנחנו דאגנו וחתרנו בלא הפסק לשכלולה והרחבתה.

בשנת 1930 נוסדה ע"י סניף פועלי ציון (צ. ס.) תנועת נוער „פרייהייט", שהקיפה את נוער הפועלים ודלת העם. תנועה זו הציבה לעצמה מטרה — חינוך והדרכה ברוח ציונית־סוציאליסטית של בני הדור הצעיר, שמחמת סיבות שונות לא יכלו לקשור לאלתר את גורלם האישי בעליה, ולעת עתה נזקקו להתרוממות אנושית, לסביבה חברית, לאור ותרבות. רובם היו מחוסר עבודה וגם נעדרי השכלה חילונית אלמנטרית.

הסניף, המעון, ההתכנסות בצוותא, הבלוי באוירה של לימודים, שירה, ריקודים — היוו קרן האור היחידה שהאירה חייהם והפיחה בהם רוח תקוה, ואמונה בעתידם במולדת.

ו

העלייה לארץ קיבלה אז ממדים רחבים, ועם זאת היתה סכנה, שהתנועות החלוציות יתרוקנו מחבריהן המבוגרים שמילאו תפקידים של מנהלים ומדריכים. גברה הסכנה לעצם קיומה של התנועה החלוצית, באין כוחות מארגנים ומנהלים. ואז גמלה בקרבנו החלטה, לארגן (קיץ 1931) „מושבת מנהלים" לכל המחוז, ובה שני סמינריונים — אחד ל„החלוץ הצעיר" ושני ל„פרייהייט".

יוזמה זו מצאה הבנה במרכז החלוץ בוארשה, ובעזרתו איתרנו מקום מתאים בסביבה כפרית ליד תחנת הרכבת. בסביבות העיירה ליאכוביץ — פינה אידיאלית שקטה, מוקפת יער ומבורכת בהוד הטבעי. במקום זה נתקיימו הסמינריונים במשך שלושה שבועות, בהנהלתו של משה ברסלבסקי השליח מארץ ישראל, שעברו תוך התרוממות רוח בתורה ובלימוד ובניקיה ממקורות, תוך חדוות־חיים וסערת־נעורים, בילו פה חברי הנוער החלוצי מקלצק, ברנוביץ (קיבוץ „שחריה") ניאסוויאז', ליאכוביץ ליובטש ועוד. החברים התאכסנו בבתים פנויים של אכרים ולנו בגרונות. נשמעו הרצאות מפי החברים ברסלבסקי וה. פינסקי ז"ל על כל המעגל של בעיות הארץ והציונות. בהנאה מיוחדת הקשיבו להרצאותיו הפופולאריות של המשורר ברוידס בנושאים ספרותיים. אחרי ההרצאות נערכו ויכוחים, שירה, ריקוד וטיולים. הנוער היה גא על התוכן הנאצל של חייו בימים הללו. בגמר הסמינריונים נערכה מסיבת־סיום חגיגית מלווה שירה וריקודים חלוציים. במשנה רעננות והתעוררות נתפזרו החברים למקומותיהם, להמשיך פעילותם.

אפס, לא חסרו גם קשיים ומכשולים. השלטונות הפולניים התחילו במשך השנים להתגלגל יותר ויותר במדרון האנטישמיות והפלית היהודים. קלקקן נתונה היתה במצב מיוחד, מחמת קרבתה אל הגבול הפולני־סובייטי. המשטרה יהבולשת חטטו בכל התנועות, מתוך חשש למחתרת והסתננות קומוניסטית. והיו מקרים תכופים, שבאסיפותינו היו מופיעים בפתע שוטרים ובלשים שמא תזדמן להם מציאה... לעריכת אסיפה היה הכרח לקבל כל פעם רשיון מיוחד.

גברו גם גורמים שליליים מבפנים. עסקנים ציוניים ואנשי ציבור רבים שנתייגעו ונזדקנו במשך הזמן, פרשו איש איש לאהלו, לדאגות הפרנסה. רק יחידים המשיכו לעמוד בשירות התנועה, ביחוד בפעולת המגביות לטובת הקרנות. וגם עתה היתה התנועה החלוצית היחידה שהמשיכה פעולתה הציונית, במסירות ונאמנות, על אף האדישות מזה וההפרעות (של החרדים והשמאליים) מזה.

***

רבים מחניכי התנועה החלוצית בקלצק נמצאים בארץ — בקבוצים, במושבות ובערים. רבים זכו להגשים משאת נפשם.

בעצרות־האבל השנתיות לזכר חורבן עירנו והשמדת קדושיה נפגשים אנו, השרידים, יחד. וברגעים אלה עולות וצפות בזכרוננו דמויותיהם של הנערים והנערות, הבחורים והבחורות, החלוצים הטהורים והנאמנים שנבצר מהם להגיע למחוז חפצם. אפרם הקדוש מפוזר אי־שם בשוחות החול ליד בית־הקברות הקתולי ברחוב ניאסוויאז', ביערות סטארינה ובעוד מקומות נידחים — באין יד, שם וזכר. וביניהם — הורי, נאמני אוהבי ציון כל ימיהם, אחיותי ואחי חניכי החלוץ.

עינינו נפגשות בדומית־כאב ובאלם־יגון, — כי אין ניחומים, ואין מלים לתנות שברנו.

בנות החלוץ / אסתר לב (נבעת חיים)

דמינו, כי מסלע חוצבנו, והנה כל עברנו עד הגיענו הלום כמו נמחק ביד זדונית מעל פני האדמה. כל חוויות הילדות והנעורים וזכרונותיהם („תבנית נוף ילדותי") שכה יקרים לכל אדם ואדם — נקברו יחד עם הנפשות היקרות בהן הם קשורים, קבורים בקבר־אחים. המסוגלת יד אדם להציב מצבת זכרון הולמת לקבר רבתי זה?

המשך מצער מאוד לקלצק הם מאות בניה שקשרו את עתידם בתנועה החלוצית, והספיקו לעלות לארץ עד מלחמת העולם או אחריה.

ברובם יוצאי „החלוץ" ותנועת נוער שלו — „החלוץ־הצעיר". תנועה זו חינכה את חבריה להגשמה. ואלה ניצלו.

ההתחלה היתה בתנופה גדולה, במעדון בבית מ י ש ל ב ס ק י הישן. לפני פסח, בימי הפשרת השלגים, אי־אפשר היה להגיע אליו אלא בסירות או ברפסודה, בגלל השלולית הגדולה ליד פתח הבית. אך הנוער מצא גישה אליו בכל עת, ולו גם בהליכה זהירה על גבי לוחות מחוברים. בית רעוע זה המה חיי נוער, שמילא אותו מפה לפה. השירה והריקודים בלילות שבת ובשבתות ואפילו בערבי חול, כמו הרימו אותו למעלה... הקירות המטים ליפול דובבו אלינו מתוך הסיסמאות והתמונות של אישי התנועה שקישטו אותם. וידעו לספר קירות אלה על פעולה עניפה בשכבות ובחוגים ועל סיפורי השליחים מהארץ.

זכור לי ביקורו של ה. פינסקי ז"ל (חבר גבת, שנספה בארץ). הבית היה צר מלהכיל את שומעיו, ורבים צבאו על פתחי הדלתות והחלונות בחוץ. עד שעות מאוחרות בלילה המה גם הרחוב מרוב אדם.

אכן, היו אלה ימים של גאות לתנועה בעיירתנו: עזבנו את הבית של מישלבסקי, כי סכנת התמוטטות ארבה בו ועברנו לדירה חדשה. שאלת המועדון הטרידה אותנו רבות. היינו שכנים לא־רצויים לסביבה, בגלל רעש הנעורים, וכן מחמת המצוקה הכספית. לא אחת התגייסנו לעבודה בשכר בגני הירקות, כדי לכסות את תשלום הדירה.

ידענו שמחת חיים מהי, והשראת שבת וחג בעיירות וטיולים.

בשבת מלא היה המועדון נוער יותר מאשר בכל ימות השבוע. הכול בתלבושת חג. חולצות מבהיקות מלובן, פנים נוהרות. אמנם, לא תמיד היתה השמחה שרויה במעוננו. במשך חמש שנות היותי בסניף פקדוהו גיאות ושפל; השתקף בו המצב בארץ ובהכשרה.

היתה תקופה בה חדרנו לסימטאות הדלות, ואירגנו שכבה צעירה מילדי העוני. מעט שמחה ידעו הם בילדותם ואנו הצלחנו לתת להם מעט מזה. לימדנו אותם לשיר, לרקוד, וסיפרנו להם על ארץ ישראל ועל ילדים עמלים בתבל כולה. שיחקנו אתם ויצאנו עמם בשבתות הקיץ ליער הסמוך. נטענו בהם טעם חיים.

מי קרוב לנו ולא יזכור את ההופעות הפומביות שלנו? אם זאת מסיבת חנוכה המסורתית עם לביבות חמות, או אזכרת טרומפלדור ואחרות? זכורה לי יפה אזכרה לטרומפלדור במועדון, בביתו הלא־גמור של טייץ, בחצר. המועדון מלא נוער ומבוגרים. אחד המדריכים עומד על אישיותו החלוצית של טרומפלדור, אחריו קמה נערה, כולה תום ומספרת בחרדת קודש על דרך חייו — אך אימת הציבור למכשול לה... בסיכום — ערב רב־רושם ומחנך באור דמותו של החלוץ ואיש ההגנה.

בהופעות הפומביות השקיעו מאמצים רבים המדריכים של החלוץ והחלוץ הצעיר. תרמו הרבה גם מורי בית־הספר „תרבות", ובעיקר המורה פ ר נ ק ל וכן המנהל ר ב י נ ו ב י ץ, שנענה תמיד לכל פנייה.

החדרנו בעיירה את ההתרמה לקק"ל. זכורה לטובה אמי המנוחה. את כרטיסיתה בפנקס הוורוד ממלאה היתה חודש בחדשו; תרומה לא גדולה אך הצטיינה ברציפותה.

פעלנו רבות בהפצת השקל, והעיירה „הלכה על גלגלים" בויכוחים הסוערים בין הגוש של ארץ־ישראל העובדת והרביזיוניסטים לקראת הבחירות וביום־הבחירות לקונגרס הציוני.

בהחלוץ והחלוץ הצעיר בקלצק היה אחוז גדול של בחורות, ואחוז גדול בהגשמה. יסוד נאמן לתנועה, ורבות שדבקו בה לא ידעו מכשולים בצאתן להגשמה. יש שנערה עזבה אם לבדה בבית, למורת רוחה של הסביבה, ויצאה להכשרה. לא ביישנו את מוצאנו ברחבי ההכשרה והתנועה בפולין. יוצאי קלצק בלטו לרוב בכל מקום הכשרה בו חיו ועבדו. מקומנו היה נכבד בסמינריונים של התנועה, בפעילות, במועצות האיזוריות ואפילו במרכז החלוץ.

נעימה היתה הפגישה ביניני לבין עצמנו ברחבי התנועה.

הרבה יש להודות לבית־הספר „תרבות", שהקנה לנו את ידיעת העברית המדוברת, והנחיל לנו יסוד ציוני וקירב אתנו לארץ־ישראל. את היתר השלימו מדריכינו המבוגרים ולימוד עצמי.

בעיקר ידועות היו בתנועה „די מיידלאך פון החלוץ הצעיר בקלצק" — זו היתה כתובת בעלת־שם. לא איכזבו גם בארץ ומקומן נכבד בקיבוצים.

דמות למופת / שרה סליבובסקי (שפיים)

סניף החלוץ־הצעיר בקלצק מבורך היה בבנות, ובעיקר השכבה הבוגרת שהיתה כמעט כולה מורכבת בנות. קבוצת הבנות ידועת השם בתנועה יצאה להגשמה והגיעה לארץ, מי לפני המלחמה, מי בפרוץ המלחמה בהברחת גבולות, ומי אחרי השואה.

ורק אחת, המזהירה בשכלה החריף, היא ליפציה (חמדה) פ ר פ ל, לא זכתה.

נפגשנו עם חמדה בסניף, ותוך פעילות תנועתית משותפת קשרנו גם קשרי רעות עמוקה. היינו מבקרות הרבה גם בבית־משפחתה. ונעים היה להימצא במחיצתה ולשמוע את תגובותיה והערותיה, הן בעניני דיומא של הסניף הן בשאלות התנועה.

חמדה גדלה במשפחת פועלים, אביה היה בורסקאי, והוא עם הבנים המבוגרים, עסקו בעיבוד עורות; והבנות — וחמדה הצעירה ביניהן — היו עסוקות מבוקר עד ערב בחנות המכולת הקטנה.

בערבים התמסרה לפעילות בהחלוץ־הצעיר והחלוץ, בועדות ובהדרכה בשכבות צעירות יותר. לימים נשלחה יחד אתי למושבת־מנהלים של החלוץ ביאַנוב פודלאַסקי. היה זה בריחוק מקום, והאמצעים שלנו היו דלים. על אף בריאותה הפגומה מוכנה היתה לתלאות הדרך, ולחזור הביתה באמצע החורף הקשה בנסיעה של יומיים בעגלת־חורף.

במושבה זו התבלטה בתפיסתה המהירה והשתתפותה הערה בנושאים עליהם הרצו לפנינו. בשובה עם מטען תנועתי רעיוני נוסף, המשיכה ביתר מרץ וידע בהדרכה. אנחנו הצעירות, חיינו במחיצת החברים המבוגרים מההחלוץ, פועלי ציון כזאב ט ו ר ב ו ב י ץ ואליעזר פ ר ל מ ן ועוד, בפעילות משותפת ובשיחות, והם היו תמיד מלאי התפעלות מחריפות שכלה.

גדלה בסיוט הנגע הגופני שפשה ברוב בני משפחתה. גם היא נגועה היתה במבנה גוף יוצא דופן, ובוראי סבלה לא מעט. בסניף לא הרגשנו בכך. בריאותה הרוחנית היתה כסובלימציה לחסרונה הגופני, דבר זה ודאי עיכב בעדה הרבה זמן מלצאת להכשרה. אחת אחת יצאנו, חבריותיה להגשמה, והיא נשארה בין השתיים האחרונות והאחראית בסניף. לבסוף הגיע תור השתיים, וההרגשה היתה שהן לקחו עמן את מפתח הסניף בצאתן את העיירה להכשרת החלוץ בלודז' לקיבוץ בורוכוב. בהכשרה התחשבו במצב בריאותה והיא עבדה עבודה קלה. אך הרגשתה היתה פגומה. כי סיפוק בעבודה פיסית היה מיסודות חיי ההכשרה.

כעבור זמן נקראה על־ידי מרכז החלוץ הצעיר להשתתף בסמי־נריון למדריכים בקלאָבאן, ב־1937. היה זה מפעל גדול של התנועה אז. סמינריון ראשון רציני וממושך, יותר משלושה חדשים, ריכז את מיטב הנוער מהתנועה בפולין ומיטב המרצים ושליחים מהארץ.

גם פה, בסמינר, הצטיינה בתפיסתה המהירה ובהשתתפותה הערה ובלשונה העברית הצחה.

זכורני, בסיימה דבריה הקולעים במסיבת הסיום של הסמינריון, ניגש אליה אחד השליחים ושאלה — איזה סמינריון למורים סיימה, והיא אפילו בית־ספר עממי לא סיימה בשלמותו.

בשובה מהסמינריון נקבעה לעבודה בסניף החלוץ הצעיר בוארשה. לשם כך הועברה להכשרת גרוכוב ליד וארשה. לא ראיתיה בפעילותה שם, שמעתי על בריאותה הרופפת ונסעתי לבקרה לעתים תכופות ליוזאפוב, בבית־ההבראה של החלוץ, שם בילתה סמוך למלחמה.

נפגשתי אתה שוב בגיטו וארשה, שם חיינו בצרות יחד. בגלל בריאותה, נוסף למצב, לא היתה מסוגלת לפעול דבר. על אחריתה המרה לא אוכל למסור הרבה, כי מחולקים היינו בהרבה מקומות — מי לבונקרים במחתרת ומי לפרטיזנים.

קשה לרשום זכרונות על אדם קרוב, ושבעתיים קשה מתקופת השואה. אולם אחרי שעברתי את הגיהנום, והתחלתי מרגישה שאני חיה שוב — עדיין עומד לעיני רוחי יום צאתנו המשותף מעיירתנו להכשרה, ואני לארץ הגעתי בלעדיה. יהי זכרה שמור בתוכנו!

חיותה בוסל (דגניה) / בשליחות

כשאני מעלה בזכרוני את העיירה קלצק, הריני חשה כמו זרם חשמל עובר בכל ישותי. אין בכוחי לתאר לעצמי שהעיירה נמחקה כליל ממפת תפוצת ישראל. בדמיוני היא חיה וקיימת על כל צרותיה ושמחותיה, יהודיה ופרנסותיה, ילדיה וקוניה ואף אחי ומשפחתו, בנותיו וחתניו המוסמכים לרבנות וילדיהם החמודים, את כולם יחד אני רואה לפני, כשהם חיים, פועלים, ונאבקים...

מעמד איתן היה לאחי, הן בחומר הן ברוח — מתחילה היה „החסיד" היחיד בעיירה זאת, שנקלע אליה מעיירה סמוכה — ליאכוביץ . עיירה זו היתה כולה חסידית, וגם הרבי אויה בה משכן לו.

בבוא אחי לקלצק, הביא עמו רוח חדשה. מרעננת ומעוררת. בשירתו ובנגיניתו בכינור היה מחייה נפשות. „מתנגדים" היו בני קלצק, שהתגדרו בד' אמות של תורה ודאגה לפרנסה להם ולמשפחו־תיהם. חסרה היתה גם התלהבות הדור הצעיר על תנועות הנוער שבו. גם תנועות לאומיות וסוציאליות היו נדירות בעיירה זו, והחיים זרמו באפיקים השקטים באין מפריע..

*

בחשבי ובהרהרי בעיירה זו שאותה ידעתי עוד מימי ילדותי, ואשר נקשרתי בה בקשרי קרבה, קרבת דם משפחה, קרבת לב ונפש — יש בי הרצון לספר מעט מהשמור בזכרוני.

קרוב היה לי בקלצק, איש תורה, מידות אצילות ויפי נפש: מוטה בויאנר (מרדכי קולקובסקי). שנים הרביץ תורה לבני וילדי העיירה. אף מהחוץ הגיעו אליו ילדים, שהוריהם רצו להנחיל להם מידותיו של הרבי. ומה שרכשו ממנו נשאר כחותם על לוח לבם עד היום הזה. הוא היה מחנך בחסד עליון אשר לבו כברו — ורק אמת דובבו שפתיו.

ממשפחתו הענפה הגיעו לארץ וחיים בה בת, נכדים רבים. כולם ממלאים תפקידים חשובים בחיי המדינה והעם. זכרו לא ישכח ממני. גאה אני עליו, כמו שכל העיירה היתה גאה עליו בזמנו.

ועוד אחד ידעתי: אחיו של יוסף בוסל — יעקב: סמל היושר, העדינות וטוב הלב. הוא וכל משפחתו ניספו באושן טראגי יחד עם כל הריגי העיירה. ידעתיו וכיבדתיו מאוד.

*

ושוב נפגשתי עם העיירה אחרי מלחמת העולם הראשונה, בשנת תרפ"ה, בבואי עם המשלחת בראשותו של מ. אוסישקין למגבית הקרן הקיימת ולא הכרתי את העיירה, כה שונתה!..

זכתה ופגזי האויב לא פגעו בה כמו בשכנתה, ליאכוביץ, שנחרבה כמעט כליל. קלצק התרחבה וגדלה, קלטה פליטים רבים שהכניסו בה רוח חיים חדשים. חלק מהאוכלוסיה נתחלף תחת אלה שעזבוה, מי לעבר לים, לארצות חדשות, ומי לארץ אבותינו.

רושם עז עשתה ישיבת סלוצק, בעברה את הגבול ובהשתקעה בקלצק.

יהודי העיירה ובראשם אחי — משה גבזה, הקבילו פניה בכבוד וברגשי חמימות. עשו הכל כדי לאזרח את הישיבה במקום החדש. כל בית נתן את חלקו בקליטת בחורי הישיבה, מי בחדר ומי במזון, ומי בשניהם יחד.

בני הישיבה הכניסו ערות רבה בחיי קלצק. „המוסרניקים" משכו אחריהם רבים, אף מבני הנוער. השיחות בערבי החורף על האדם ועל האלהים, על ההתנהגות והיחסים בין אדם לאדם, עשויות היו להוציא את האדם מקפאונו ועסקיו החמריים ולהכניסו לעולם אצילי יותר. הרצינות וההתעמקות במה שלמעלה ממך, היתה מפרה את לבות השומעים. גם שמחת חיים היתה מפעימה את עדת הלומדים הצעי־רים. הם הביאו עמם את הנוהג של שבת אחים בצוותא, של שירי חסידים וקול רינה. אך מצד שני הביאו עמם ראשי הישיבה אדיקות מופרזת, שקלצק לא ידעה אותה עד אז. ובעיקר השליטו את רוח „האגודה", המתנגדת לתנועה הלאומית.

הופתעתי מאד בבואי לעיירה כשליחה מהארץ, לשמוע דברי קטגוריה לא רק נגד ציונים „חפשים", אלא גם נגד הציונות בכללה ונגד עיקריה היסודיים. ואף אחי, שספג את הרוח הציונית בבית אבינו, (אבי היה מחסידי ד"ר הרצל וממעריציו, הרבה להתאבל על מותו) — גם אחי התחיל מתנבא בסגנון בעלי הישיבה, ועשה הכל, כדי שאף אחד ממשפחתו לא יעלה לארץ. אמנם, ביחס אלי גילה דרך ארץ והתאפקות רבה.

היה מקרה שהוזמנתי לנאום לפני הצבור. הודבקו מודעות בכל המקומות המרכזיים והודיעו על הופעתי בבית הכנסת, משום שלא היה „אולם". היה זה במוצאי שבת. והנה, הופיע בשעות הצהרים שמש „הישיבה" בבית אחי שבו התארחתי, והודיע בשם ראש הישיבה שלא אעיז להופיע. התרגז אחי ואמר: — אינכם פרנסי העיר, ואין לכם רשות לכך, רק הרב רשאי לעשות זאת. הלך השמש וחזר אחרי שעה קלה ובפיו פקודה וצו מהרב — איסור חמור על אשה להופיע לפני צבור בבית הכנסת... אחי קיבל את הדברים מתוך בת צחוק טובה, הקלה נפשית היתה מורגשת בו, ואמר: טוב! הסתלק השמש בשביעות רצון, משל עשה מעשה גדול ושכרו מזומן לו בעולם הזה ובעולם הבא...

השמועה פשטה בעיר ורבים משני המחנות התקהלו. אני, כמובן, לא נבהלתי מהאיומים שיורידוני בכוח מבמת בית הכנסת שנתמלא עד אפס מקום. שרשרת הדוקה של חברים מכל התנועות הציוניות הקיפה את הבמה, ואני, כמו במבצר, עמדתי ונשאתי דברי אליהם.

בני הישיבה שבאו ערוכים לקרב נשארו עומדים על עמדם ולא העיזו לפצות פה. מאמינה אני, שחלק מדברי חדרו ללבם... וכך נסתיימה הפרשה. אחרי דברי התפזר הקהל מתוך סיפוק כפול ומכופל. שמעו דברי חברה מהארץ ולא נכנעו לדעת תקיפים, מתנגדי הציונות המובהקים.

הישיבה על ראשיה עברה בחלקה לישראל, אך צר שנשארו רבים מחסידיה ובניהם משפחת אחי שכל הנתונים היו להם לעלייה והוא לא ניצל את הרישיון ששלחתי לו לבוא כתייר לארץ. במשך שנה „המתין" הרשיון והוא לא השתמש בו, אף שברוחו ובדמו זרם דם ציוני...

*

בד בבד עם התפשטות רוח „האגודה", פרצו וחדרו זרמי תנועות נוער שונות על כל סמליהן ודגליהן, והעיירה קלצק נשטפה בפעולה ציונית, בחינוך לאומי ולמדת עברית. תחת לאחד וללכד את הנוער על כל שכבותיו סביב הרעיון העיקרי: חלוציות והגשמה ציונית חלוצית — היו מכלים את כחותיהם וזמנם בוויכוחים. אולם כל זה לא מנע מהם לקבל פני כשליחם המכובד ביותר. היחס שנהניתי ממנו היה חם ולבבי. כל הזרמים ראו בי את בא־כוחם הלגיטימי; ה„התאחדות" ראתה את עצמה לשושבין ראשון, החלוץ והחלוץ הצעיר על אחת כמה וכמה. ואף שידעו על השתייכותי לזרם „הקבוצה הקטנה", שמחו לבואי. והוא הדין השומר הצעיר, שעדיין לא הגדיר את עצמו כזרם פוליטי. עוד לפני שנתקרבה המכונית שנסעתי בה לעיירה, ראיתי את שני טורי הנוער שהיו ערוכים מחוץ לעיירה כשתי חומות חיות, כשבעיניהם בוערת אש הקודש החלוצית.

נתקבלתי בטכס חגיגי, חברי ולבבי.

במשך שנה שעיתי בפולין בתפקידי. קלצק שימשה לי נקודת אחיזה. נוסף למשפחתי שנתרכזה שם גם ממקומות אחרים, השארתי אצלה את בתי הדסה שבאה אתי. כפעם בפעם הייתי סרה לבקר אותה ולדרוש בשלומה. עקב זה סודרה תכנית עבודתי בחבל ארץ זה, הסמוך לגבול הסובייטי.

נפרדתי מקלצק וחוויות יקרות ועמוקות הומות בקרבי.

אמנם, כעבור שנים אחדות חזרתי אליה ובתפקיד אחר, — אך כבר לא היו לה אותם הפנים... אותה ההתלהבות שהקיפה את רוב הציבור. העלייה נפסקה ורבים נתיאשו מתקוותם לעלות. אך באין תחליף לעלייה, היו מהלכים כתוהים ובבוכים, אי הדרך? כי נשמט והולך הבסיס לחיינו בגולה...

בשנת 1935 ביקרתי בפעם האחרונה בקלצק, לא ידעתי שלא אראנה עוד לעולם...

*

אציב בזה יד לשני אחים, שלום וליפא ג ב ז ה. בני קלצק היו, שבשחר נעוריהם עלו לארץ, התערו והשתרשו בה והיו נכונים לכל משימה שתוטל עליהם — שניהם בני אחי מאיר ושרה גבזה. שבעה היו יחד: שתי בנות וחמישה בנים, שהעליתים לארץ, והם צעירים ורכים עדיין, עזבו קן משפחה חם, את העיירה, את החברים שעמם בילו את ימי ילדותם — ואחד אחר השני עלו ובאו.

אני הייתי האחראית והדואגת להם. עזרתי בכל אשר היה בידי. כולם גדלו והתפתחו באופן מניח את הדעת. אמנם, האב לא היה מרוצה מהרוח החפשית השוררת אצלנו, הוא קיווה שאחד מהם לפחות — שלום — יהיה לרב.

אך לא כך רצה הגורל. האם הטובה והמסורה חלתה ומתה, והאב התאבל עליה והתגעגע לילדים. קווינו להעלות גם אותו, אך בינתיים פרצה מלחמת העולם השניה, והוא לא עצר כוח לשאת בסבל שפקד את כל הקרובים והיקרים לו — וגם הוא נפל. שניהם לא זכו לראות ולשבוע נחת מילדיהם שגדלו ביניהם והיו לאנשים טובים, ישרים ועמלים, כולם בכפר העברי, מי בקבוצה ומי במושב ומהם גם במושבה, אך כולם חיים מיגיע כפם, חיי פועלים — עובדים ומתפרנסים בצנע ובכבוד...

ליפא לא היה בין הגדולים שבהם — הוא גם איחר קצת לבוא מאחרים — אך דרכו היתה ברורה לפניו. אחר כמה שנים שעברו עליו ברעננה, הציע את עצמו לקבוצת מסדה, ושם חי ונילחם עד יומו האחרון — כ"ח תשרי תש"ט. על משמרתו נפל, בתפקיד מפקד המקום. ארוכה הדרך בה עבר במשך שנים עד למלחמת השחרור, מלאת עוז וגבורה היתה תקופת המלחמה על המשימות הכבדות שהעמיס על כתפיו. לא היתה חזית בצפון ובדרום ואף בפרוזדור ירושלים, שלא השתתף בה. ליוזה שיירות והוציא אל הפועל פקודות אחראיות ביותר. הניח שתי בנות, והוא כה אהב אותן!.. במשך החדשים האחרונים נשא בעול הבטחון במקום, העבודה והשיקום, — כי גדול היה החורבן בנקודה, לאחר שנהדפו הערבים שהחזיקו בה שלושה ימים.

קוה קווינו שבכוחות משותפים נתגבר ונצא למרחב, אך בינתים בא המות האכזרי, בטפלו בנשק, לפני הקרב עם הסורים שעמד להת־חדש בימים ההם, והכל היו במצב הכן — הרגיש, שפצצה עומדת להתפוצץ; הדבר הראשון ששה — דאג למקלט שישמש מחסן לנשק ודחף את חבריו, שהיה עמו, לצאת מהמקלט החוצה, לבל יארע, חלילה, אסון במחסן הנשק. לא הספיקו לזרוק את הפצצה ושניהם נפלו שדו־דים בפתח המקלט.

את חייהם נתנו, אך את הנשק כולו הצילו.

ליפא היקר והאהוב על כולנו, על משפחתו קרוביו וחבריו — ציפה לגורל מר כזה...

תכניות רבות תיכן לעתיד וכולן שלובות במסדה, זו שעמדה הראשונה מול סכנת הפלישה, ואשר בה בנה את קן המשפחה שלו. וכהתף בא המוות וגזלו מאתנו. יהא זכרו ורוחו צרור חיינו המתחדשים על אדמת ישראל, ותלוה אותנו רוחו הנועזת שלא ידעה חת...

עוד לא מלאה הכוס, ואחריו בא גם שלום, אחיו הגדול של ליפא.

יותר מדי מתח את כל כוחו במשך שנים רבות, ביום עבד ובלילה שמר, וכך הקים, לאט לאט, את משקו בכפר בצרון. ימי המצור ומלחמת השחרור מצאו אותו במלוא כוחו והוא נתבע ונתן — אך אחרי העליה באה ירידה, בגוף וברוח. בפתע הרגיש שאינו עובד די ואינו רואה די ברכה בעמלו. והאמת היא, שהמשק התפתח מאוד, השתכלל והשתפר. הגיעה השעה לבדק הבית, והוא עשה זאת בכוחות

עצמו, בתוך עבודתו במשק החקלאי שהקים, ובלי תקציב מיוחד להתישבות.

מה אירע לו? איש חברה ורעות היה. בעל הומור דק ועדין, תמיד מרוצה ואינו בא בטענות, האמין בכוחותיו והשפיע בטחון על כולנו.

וגם ארז זה נפל שדוד, במו ידיו ניתק את פתיל חייו היקרים.

אני הייתי להם האם והאב, דאגתי להם בחייהם ולוויתי אותם במותם למקום מנוחתם.

הנחמה היחידה, שחייהם היו קודש לעבודה ולשמירה בישראל — וצר שלא זכו לראות בתקומת מדינת ישראל. הם רק טעמו את טעם הכרזת העצמאות.

נזכור אותם באהבה, כאשר היו אהובים על כולנו. ידעו בני קלצק, שלא בכדי חיו ליפא ושלום, נתברך במעשיהם ונשאב עידוד ממותם. כאשר היו בחייהם, כן קדושים וטהורים הם במותם, כוזהר הרקיע יאירו את חשכת חייהם ומותם של בני קלצק האבודים — ויהיו לנו למופת ולילדיהם — לנחמה.

דגניה א', ו' כסלו תשט"ו 1.12.54

שרה ויצחק מנקר / השומר הצעיר

כמו בכל פולין היה גם השומר הצעיר בקלצק בראשיתו תנועה ספורטיבית, מושתת על היסודות והעיקרונות הצופיים והאידיאה הציונית נר לרגלו וחינוכו. התלבושת אחידה, המשמעת חמורה. אסור לעשן, להשתמש באמצעים קוסמטיים. על אף זאת, נצטרף לשורות התנועה כמעט כל הנוער הלומד בעיירה.

חברי הראשונים בהנהגת השומר הצעיר היו: שלמה פדר, אליהו מניר וחיים בוסל. הקן היה מחולק לקבוצות ושכבות, לפי הגיל וההשכלה. בראש אחת הקבוצות עמד אלקנה ורביובסקי (מת בדמי ימיו), שאירגן וניצח על מקהלה ועל תזמורת מנדלינות. כל פעם שעוברים היינו בסך בחוצות קלצק, צעדנו לפי הקצב והצלילים של התזמורת. רבים הצעירים בעלי הכשרון שהיו בין חברי הקן, וההופעות וההצגות שלו היו לשם־דבר בעיירה.

בשנת 1926 אירגנו הופעה ספורטיבית משותפת של הקן הקלצקאי ו„מכבי" מניאסוויאז' בחצר „בקור חולים". ההופעה עשתה רושם מצוין, בעיקר הצטיינו גולדה מניר ורחל בוסל שהפגינו יכולתן בטיפוס על מוט עץ חלק וארוך ובקפיצה לגובה רב. הרופא הנודע מקלצק, ד"ר מושקאט, שהיה בין הנוכחים, בירך את הנוער על הישגיו בספורט.

כן אורגנו קורסים לנגינה, שחמט, רקמה, חטוב אמנותי בעץ.

כעבור זמן־מה ערכנו תערוכה נהדרה ממעשי ידינו, וצירפנו את החולצות והכרים מעשי רקמתן של הבנות. התערוכה זכתה לביקורם של המוני תושבי קלצק וגם מחוצה לה. ההכנסה היתה ניכרת והניחה אפשרות לקנות שולחן־כתיבה נאה וספרים לספריית הקן.

וכך נכנסנו לשלב השני של התנועה. באו אלינו שליחי ההנהגה הראשית בוארשה, שהתפעלו מהיסוד האנושי הטוב והחיים התוססים בקן. הם העלו לפנינו את המצע הרעיוני החדש — חלוציות והכשרה לחיי עבודה בארץ.

המעבר מתנועה ספורטיבית לתנועה ציונית חלוצית, גרם לעזיבה גדולה. ההנהגה עברה לידי חברים צעירים. הכול התחילו שוקדים על לימוד העברית, כדי שיוכלו להשתתף בפעולות ובאסיפות של הקן שהתנהלו על טהרת השפה העברית. הספורט נדחה הצדה, ואת מקומו ירשה פעולה חינוכית־תרבותית. ראוי לציין את המשפטים לספרותיים שמשכו תמיד קהל רב. המארגן והיוזם שלהם היה חברנו מיכאל ליברמן ז"ל, והשתתפו בהם החברים פרנקל, יעקב פרלמן ומשה בודנקין.

והנה, התחילו מגיעים מוארשה, מההנהגה הראשית, חוזרים ובהם דרישות לעליה לארץ. חבר ההנהגה הראשית יחיאל גרינברג בא לבקור מיוחד למטרה זו. באסיפה הכללית דרש שהחברים יירשמו לעליה — ונענה בחיוב.

יתר חניכי השומר הצעיר יצאו להכשרה קבוצית בהחלוץ הכללי, ורבים מהם עלו לארץ. כדי לקיים את אחת הדברות שלנו על הכשרה גופנית, קיבלנו החלטה להנהיג יום או יומיים עבודה פיזית בקיץ, בשביל הקן. דבר זה היה כרוך בקשיים מרובים. הורים התנגדו, הורגש גם חוסר מקומות עבודה בעיירה. לבסוף נמצאו מקומות־עבודה לבחורות בלבד. באנו בדברים עם חוכרי הגנים למנשמש וגיסלביץ. הובטח שהבחורות יוציאו אותה כמות תוצרת ויעבדו בתנאים כשאר בנות הכפר הנוצריות, ואז הסכימו לקבל כל אחד משמונה עד עשר חברות ליומיים לעבודה בגידול ובשימור מלפפונים.

השכם בבוקר מצווים היינו לרכז את העובדות, להעירן בדפיקה מוסכמת בחלון, כדי שלא לעורר את ההורים שבנותיהן התחמקו מן הבית בלי ידיעתם ובלי אוכל ליום שלם. מובן, שעלינו היתה הדאגה לתזונתן, ולאחדות — גם למלבושי עבודה. היתה יד מרכזת ודואגת לכל פרט ופרט. החברות לא פיגרו כמלוא הנימה אחר הפועלות הנוצריות. בשעת ארוחת הצהריים התאספו הבנות משני מקומות העבודה וסעדו במשותף.

סיפר פעם גיסלביץ בבית הכנסת לאחדים מההורים (משה ניצברג ודוידובסקי) את ה„סוד הגדול", שבנותיהם עובדות בשדותיו. ההורים קיבלו באי־רצון את העבודה המזרזה — אך העבודה נמשכה. קיימנו בזה את מצוות ההכשרה הגופנית, וגם קיבלנו עזרה כספית ממשית לצרכי הקן.

במחנות וכטיולים

המחנות, הטיולים והתהלוכות של הקן שלנו היו מן המפורסמות בשורות מלוכדות, בשירה עברית ובתלבושת אחידה, בנים ובנות לחוד על דגליהם, עוברים היינו בסך את רחובות העיר בכיוון לשדה וליער, להתייחד עם הטבע.

מאורע מיוחד היה כינוס השומר הצעיר בהנצביץ, השתתפו בו יותר ממאה חברים וחברות. בבואנו למקום התייצבנו בשורות, כל קבוצה על דגלה, ובשירה וזמרה עברנו את רחובות העיירה. השארנו רושם בל יימחה על האוכלוסיה היהודית והנוצרית.

יהודי המקום התברכו בנוער הקלצקאי הממושמע והמאורגן. באחד הערבים ערכנו נשף של ספורט, התעמלות שירה ונגינה על בלליקות, בהנהלתו של החבר אלקנה ורביובסקי ז"ל (נפטר בצעירותו בקלצק).

עובדה אפיינית אחת: כשבאנו להנצביץ התחילו החרדים לרגן, שבאו נערים ונערות יחד, ומחללים את השבת ופורעים במוסר. נצטווינו שלא לחלל את השבת בפרהסיה. ובמקום שבו נחנו, אירגנו חברינו „מנין" והתפללנו תפילת שחרית (בימים ההם היה בתוכנו נוער דתי). תפילת מוסף התפלל לייב ליפשיץ (כיום באמריקה),

בחור שידע פרק בחזנות. חיש מהר התכנסו סביב הבית אנשים רבים לשמוע לקולו הערב של החזן, והתפללו על הנער הקלצקאי, ה„אפי־קורס" היודע תפילה וחזנות. ברגע זה התחבבנו גם על החוגים הדתיים, ולא אחד מהם הזמין את חברינו לבוא לביתם לשיחה.

בחזרה הביתה סרנו באחד הכפרים לשתות מים. אנשי הכפר הופתעו בראותם בחורים ובחורות בתלבושתם המיוחדת. ענינו להם בצחוק, שאנחנו נוסעים לארץ־ישראל. האכרים הפשוטים האמינו, והצטערו על הצעירות הנאות והעליזות הנאנסות לנדוד למרחקים... אכן, הבחורות של קלצק הצטיינו ביפיין בסביבה.

בשנת 1928 החליטה תנועת השומר הצעיר בקלצק לצאת למחנה־קיץ לשבוע ימים ליער פיקלשצינה, השוכן באמצע הדרך בין קלצק לניאסוויאז', כהכנה חינוכית לחיינו העתידים בארץ ישראל. המדריכים נערים ונערות מבוגרים יותר, הצליחו להשפיע על ההורים שיתנו הסכמתם.

ביום קיץ יצאנו כארבעים בני נוער על עגלות עמוסות, ונסענו ליער והקימונו מחנה של אהלים. ברם, מהערב הראשון הורגשה כעין מתיחות בעיקר בשעת השמירה בלילות, וכל רחש קל עורר דאגה. ביער היה גם מחנה של צופים פולנים, ולפי ידיעותינו הם זממו להוריד את הדגל מהמחנה שלנו ולאלץ אותנו לחזור הביתה. והנה, הגיע יום השבת. אורחים רבים באו מקלצק לבקר את ילדיהם. ביילינו יפה כל היום בשיחות וטיולים. בערב, כשעזבו האורחים את המקום מרוצים מהסידורים הנאים, נשתנה פתאום מזג האויר. השמים התכסו עננים, וגשם עז בלוית רעמים וברקים ירד. לנגד עינינו פגע ברק בסוס והרגו. הרעמים והברקים גברו. הרצל מלצר ומנוס מילר (בארץ) התחילו לומר פסוקי תהלים על פה, ויתר הנערים הצטרפו. תמונה זו השפיעה בצורה מרגיעה על הילדים הנרגשים והרועדים...

בערב, כשהסופה שכבה קצת, העמסנו את כל מטעננו על העגלות וחזרנו הביתה. אכן, קרננו ירדה במקצת, אך לא היתה לנו ברירה, כי לא יכולנו לסכן את הילדים...

אלימלך בן־ארי / דמות הקן

(בית זרע)

הקן השומר הצעיר נוסד ב־1922. היו אלה ימים של מבוכה ותעיות ואנטישמיות. אז הופיעה תנועת השומר הצעיר. היא קראה לנוער להתנערות, למרוד בדרכי המסורת והשיגרה המיושנות של ההורים, לעזוב את פרנסות האויר ולעלות לארץ, לעבודה ולהתישבות.

סיסמאות אלו הבקיעו לעצמן דרך ללב הנוער היהודי. הקן בקלצק ידע ימי גאות ושפל, אולם תמיד נמשכה השלשלת. הרגיש הנוער שיש לו רק פתרון אחד לפרט ולכלל — והיא העליה. הקן מנה בשנות הגאות כ־150 בני נוער לומד ועובד. היו בו שלוש שכבות: עדת „בני מדבר", שכבת הצופים ושכבת הבוגרים. בעדת „בני מדבר" היה החינוך מושתת בעיקר על משחקים ופעולות חינוך. העדה היתה מחולקת לשבטים שקראו לעצמם בשמות שבטי ישראל: שבט שבט ודגלו. ספוריו של דוד פרישמן „במדבר", שימשו חומר רב ערך בפעולות החינוך שלנו.

בשכבת הצופים הנחנו את הדגש בעיקר על פעולות ספורט וצופיות. לא צופיות לשמה. השתדלנו להקנות לנוער אהבה לטבע ולעבודת האדמה. נעזרנו בסיסמאות ובסמלים מחיי הארץ ומההווי הקיבוצי. שכבת הבוגרים שקדה בעיקר על עיצוב הדמות הרעיונית והתרבותית של הנוער, והכשרתו לקראת חיי קיבוץ בארץ. למדנו את תולדות התנועה הציונית, בעיות הגולה ותנועת הפועלים.

שנה שנה יצא הקן למחנות קיץ גליליים. חברים השתתפו גם במשבות קיץ ארציות. הרבה זמן הקדשנו לחינוך לקראת חיי שיתוף.

הקן הצטיין בפעילותו ומסירותו לטובת הקרן הקיימת, שראינו בה יסוד ואמצעי חשוב לחינוך הנוער,

הרותים בזכרוני המסיבות והנשפים שנערכו בקננו לחבריו ולנוער העיר כולה. אזכור במיוחד את מסיבת יובל העשרים לתנועה, בה השתתפו אבות ובנים, מייסדים וממשיכים. במרכז הנשף היתה הצגת „מסדה". התפאורה הוכנה בידיו המאומנות של ל. אנדרוסייר (חבר במעלה החמישה). באזני מהדהדים עדיין קטעי ההצגה — — —

בתחילת 1939 יצאה פלוגה של 12 בוגרים להכשרה ברובנה. נדמה היה, כי אנו עומדים לפני מפנה ועוד מעט יפרצו ויתלכדו זרמים של נוער לעליה גדולה.

והנה באה השואה כחתף, ורק מתי מעט ניצלו.

גם בימים הראשונים של המשטר הסובייטי, עדיין נשמעו קריאות להעפלה לארץ בדרכים שונות ונפתלות, אך לדאבוננו לא נסתייע הדבר. היו חברים שראשם נסתחרר עליהם למראה הצבא האדום המשחרר. וסופם שנפלו שדודים וטבוחים, יחד עם המוני היהודים, ונפשנו דומיה לזכרם.

מעטים הגיעו לארץ, והם השומרים הנאמנים המגשימים בחייהם את חזון הנעורים, חזון הקומונה העברית החלוצית.

משה קורנוס (אלעזרי) / קסמה של תנועה

(אילון)

לדה קטנה הצטרפתי לקן השומר הצעיר בעיירתנו ונמניתי עם ראשונותיו. קדמה לכך השתייכותי לתנועה הצופית הפולנית, שנקלעתי לתוכה במקרה בבית־הספר העממי הפולני.

בהשפעת חברים אחדים נצטרפתי גם אני לקן השומר הצעיר בעירנו. הדבר היה אסור לפי תקנות בית־הספר, ודוקא עובדה זו אצלה לו משנה קסם — נתקשרתי בכל לבי לתנועה וראיתי בה חזות הכול, והיא העניקה לי טעם ותוכן בחיי. התנועה חתרה להקיף את כל החיים בגוף ובנפש. האסיפות, השיחות וההרצאות בקן, הדיבור העברי, הטיולים ביערות, השירה והריקודים — כל זה העשיר את עולמנו והרווה אותנו עונג ואושר. נוסף לזה קשורים היינו בקני הערים הסמוכות, לפעמים מבלים היינו אתם בצותא.

הקפדנו מאד על הצורה החיצונית בהופעותינו הפומביות. היופי והסדר עשו רושם עז: הלבוש היה אחיד, הגוף זקוף, הרוח אמיצה ואיתנה.

במשך הזמן נטש כידוע, השומר הצעיר את צביונו הצופי. התנועה התחילה מתגבשת כתנועה חלוצית ציונית והגשמה קיבוצית. את

הערכים האלה ספגנו בקן, והתחלנו צועדים בדרך העליה והצטרפות לקיבוץ הארצי השומר הצעיר. לפנינו, חניכי בית הספר הפולני, נפתח עולם חדש ומרהיב ומלא תוכן לאומי ואנושי נאצל.

קרוב לארבעה דורות בוגרים התחנכו בקן והגיעו עד לסף ההגשמה, אך מסבות שונות לא הגיעו כולם למטרתם. רבים מהם „נשא הרוח", רבים מהם היו קרבנות הדכאון והיאוש בעטייה של סגירת שערי הארץ.

כשיצאתי להכשרה חלוצית לסלונים, היה הקן במצב של שפל וירידה; אך שמחתי, שהתאושש וגבר על המשבר. כשהגעתי לקלצק להשתתף בחגיגה לעשרים שנות קיומו של הקן, ראיתי לפני שוב את השומר הצעיר בשגשוגו ותפארתו.

כבר בהיותי בארץ שמעתי על המפנה שחל בקן כולו בכיוון לעליה, בתקופה שקדמה למלחמת העולם השניה, כמו הרגישו בסערה הקרובה העומדת להתרחש. אך פרט למתי מספר, עלה הכורת על חברינו, פארו והדרו של הנוער הקלצקאי, שאת זכרם נישא עמנו כל ימינו.

משה וילנצ'יק / סניף בית"ר
(מכסיקו)

קדם שאתאר את הנוער הציוני בעירנו והקמת סניף בית"ר, אעלה דמותם של כמה אישים מבני עירנו שהיו ממפלסי הדרכים לרוח הציונית החדשה. וגם אנו היינו אז צעירים, ושלווה עמדה בעולם, זה של העולם של אתמול.

סיפורים רווחו על הסבא של ספרותנו מנדלי מוכר ספרים, שבילה זמן־מה בעירנו והוא אז יושב יומם ולילה והוגה בתורה בבית המדרש הישן. מתגורר היה אצל אחיו הירש־קה קאפולאר (על שם קאפוליה, עיר הולדתם שלו ושל אחיו מנדלי). כבר אז היה אריסטוקרט רוחני, ובז לקטני־נפש, להדיוטות קופצים בראש, שאותם תיאר אחר־כך בסיפוריו. ועם זאת היה נוח לבריות. אף אחיו, הירש־קה קאפולאר, היה מחונן במידות טובות, הוא ואחותו חנה עשו כל ימיהם בעירנו קלצק, ושם גם מנוחתם־כבוד.

קלצק היתה עיירה בעלת יהוס עצמי, פעלו בה רבנים גדולי תורה, והיא נזכרת גם ביצירתו של גדול משוררי פולין אדם מיצקביץ „פאן טדיאוש". שם נזכר „פאן קומיסאז' ז' קלצקא" (הקומיסר של העיר קלצק).

מיד לאחר מלחמת העולם הראשונה עברה על קלצק סערת־רוח גדולה, והיא היתה סדן לפעולה ציונית. דרך קלצק עברו כמה אישים ציוניים שנלמטו מברית המועצות דוד ראדונסקי ועסקנים ציוניים אחרים.

ה„בונד" היה פעיל למעשה במחתרת, כי השלטונות לא הרשו את פעולתו. חוגי הנוער הדתי פעלו בהנהלתו של הרב בנימין הוכברג.

הפעילות הציונית בקלצק ברוכה היתה. חוויה רוטטת בלב העסקנים הפעילים הן בשדה התרבות הן בשדה הציבוריות. הלא הם הפעילים שייסדו את בית הספר „תרבות" ואת ה„מכבי" (תצוין במיוחד פעילותו של ראובן גלפנד).

*

פעילות מרובה גילתה הסתדרות השומר הצעיר, האירגון החזק ביותר בקלצק שמנה בשורותיו נוער מהשכבות העשירות שבעירנו, אך חזקה היתה בה השפעת הלכי־הרוח של השמאל שנשבו אז סביב; ואכן, כדי להתנגד להם ולהגביר את הרוח הלאומית הצרופה בנוער, ייסדנו בקלצק את אירגון בית"ר, שעם המייסדים נמנו: כותב הטורים האלה, יעקב מיסקין בעזרתה הפעילה של העסקנית מרים פשט־פובסקי (מהורודישץ' ליד ברנוביץ'). היא באה אלינו כשליחת בית"ר מברנוביץ', הופיעה בנאום פומבי, בו הודיעה על ייסוד קן בית"ר בקלצק. בעקיפין עזר לנו גם לייבל ברסלב, ששימש יו"ר ועדת הקרן הקיימת לישראל בעירנו. תודות להמלצתו הסכים אז משה פריידקס, יו"ר ועדת בית הספר „תרבות" להשכיר לקן־בית"ר חדר־כיתה עם המכשירים לצרכי ההתעמלות. מגוון היה היסוד האנושי בקן, ומלבד נערים ונערות מבני אמידים הצטרפו אליו גם בני בעלי־מלאכה ואנשי עבודה וכן בחורים חדורים ברוח־המסורת. כל אלה נמשכו כבחבלי־קסם לאידיאולוגיה הבית"רית, שאינה מטיפה למלחמת מעמדות, וכולה קודש למלחמה לתחיה ולבנין.

*

כשאני סוקר לאחור את הדרך הארוכה שעברנו, נראה לי, שראויה לציון הפעולה החשובה בעיצוב דמותו של הנוער שלנו ברוח הציונית הצרופה. אנו לימדנו את הנוער מלבד דברי ימי ישראל ודברי ימי הציונות וארץ ישראל — גם תרגילים צבאיים. לעתים קרובות מתכנסים היינו עם בית"רים מהעיירות הסמוכות ליאחוביץ', ניאסוויאז', הורודישץ', וברנוביץ' לדיונים משותפים.

בין החברים שהיו פעילים בקן בית"ר יש להזכיר את לייבה בליאכר, לייבל קרוניץ', בלומה קרוניץ', חיה"לה מיסקין, זלדה שטשנקו, וכן הצטיינו בפעולתן ד"ר יוליה דלוגאטש וגיטל (קטיה) ווילנצ'יק. באירגון ברית הצה"ר פעלו ברוך גלפנד, יוסף פאל, מאניר ואחרים.

בקלצק היה גם מרכז להכשרה של בית"ר; לאחר ההכשרה היו החברים מקבלים סרטיפיקטים — רשיונות עליה לארץ.

הנה כי כן, נוסף לכל גוני הקשת הלאומית של הנוער היהודי בפולין בתקופה שבין שתי המלחמות — גם הגון המיוחד של תנועת הנוער בית"ר.

ודאי, היא עמדה במערכה קשה עם יריבותיה, בעיקר משמאל, אולם זו היתה מלחמת־מצווה, ומניעיה טהורים, והעלתה את המתח הרוחני בחיי הנוער בעיירה. ועם זה טיפחה בית"ר ערכים חשובים — הכרת הגאון הלאומי, הנאמנות המוחלטת לאומה ולארץ, טיפוח הכושר הגופני וההגנתי ועוד.

תנועת בית"ר היתה בשר מבשרו ועצם מעצמו של הנוער העברי הלאומי בקלצק, והיא הוסיפה דריכות ושפעה התלהבות וצמאון עשייה והקרבה.

וגם חבריה נפלו בנופלים בבוא החורבן הכללי. אין להעריך כלל את אוצרות החיים והנאמנות והמסירות והיכולת שירדו לטמיון. יחד עם כל בית ישראל בקלצק נתנו נפשם. הי"ד.

עמוק הכאב בהתמוטט עולם שלם ונאה. ביסורי־תופת שפקדו את יהדות פולין, נכרתה גם עיירתנו קלצק, נגדע אילן חיוני שנשא בקרבו אמונת־עם ותקוות־עם.

יוסף פרנקל / מה„חדר" לבית־ספר „תרבות"

א. החינוך חישן ומעצביו

עד לתחילת המאה היו החדרים מוסדות הלימוד והחינוך היחידים בעולם היהודי, בעיקר בעיירות הקטנות.

פנים וצורות אחידות היו להם ותוכן הלימודים שאוב כולו מהמקורות המסורתיים והדתיים. האידיאה החינוכית — עיצוב דמות יהודי חרד שומר מצוות, ושיטות ההוראה אף הן משותפות ושוות, ואם נתגלו אי־אלה הבדלים וגונים, הרי שנבעו בעיקר מאישיותו, אפיו ומזגו של מרביץ התורה, ה„מלמד".

אולם בצד המלמד הקפדן המחזיק רצועה בידו, שהגיע לכהונתו בגלל היותו „לא־יוצלח", היו גם טיפוסי מלמדים, בעלי שאר רוח ואינטואיציה פדגוגית מלידה. אמנם גם הללו לא נמנעו לפעמים להשתמש במקל וברצועה. אבל מקצוע ההוראה היה להם לא רק מקור פרנסה אלא גם עבודת־קודש, ובין חניכיהם ותלמידיהם אישים דגולים, בעלי סגולות ומידות תרומיות במוסר, בתורה ובחכמה.

הנה כי כן זוכרים אנשי קלצק ומעלים על נס את המלמד ר' מרדכי איש־באיאן. (מאטע באיאנער) וחדרו. יהודי עבדקן, בעל הדרת פנים, נעים הליכות, חריף ובקי בתלמוד ומפרשיו. וכך מספר ומתאר אחד מתלמידיו:

„בוקר. התלמידים מסובים סביב לשולחן, כשגמרותיהם פתוחות לפניהם ומחכים לבואו של הרבי. והנה נפתחת הדלת הצדדית ומופיע רבנו. צועד מעדנות בהילוך שקט ואצילי, ומתיצב לו רכון על הדוכן, הס השלך סביב. וכשפותח הרבי בקולו הערב ובניגונו המיוחד את שיעור התלמוד היומי, מסביר ומפרש בבהירות, בטוב טעם ודעת את הסוגיא החמורה, הוא מרתק את תלמידיו וכובש את לבותיהם. „הלאה המקל, הלאה הרצועה" (ש. בן ציון „הנצחון") אף נזיפה וגערה לא נשמעו מפיו אלא לעתים רחוקות. הבעיה הפדגוגית המסובכת של המשמעת נפתרה בבת אחת, בקסם אישיותו של ר' מרדכי איש באיאן".

וכן זוכרים את ר' מרדכי מלמד ((זה היה גם שם המשפחה) — „מאטע דער מלמד". אמנם הוא נהג בחומרה יתרה והשתמש תכופות ברצועה נגד סוררים ושובבים, אך מחונן היה באינטואיציה פדגוגית וקנה את חיבתם של תלמידיו בפרקו הנאה, הסברתו הבהירה, השראתו ומסירותו למלאכתו.

הוא הכניס לתכניות הלימודים גם את לימוד השפה העברית ודקדוק — וכך היה מהראשונים שסללו את הדרך לשלב השני בתולדות החינוך בעיירה היהודית, היינו ה„חדרים המתוקנים" בשיטת „עברית בעברית".

ב. סוללי הדרך לחינוך החדש — ה„חדרים המתוקנים"

ההשכלה, רעיונותיה וסיסמאותיה, כמעט שלא השפיעו על צורות החינוך בעיירה. אמנם הופיעו אז ברחוב היהודי הגימנזיסטים והסטודנטים בממדיהם עם הכפתורים הנוצצים, וכן גם ה„אכסטרן" המפורסם בעיקר מתוך חניכי הישיבה שהציצו ונפגעו. אבל אלו היו תופעות בודדות, יוצאות דופן בקרב השכבה העולה המצומצמת, האמידה והעשירה. בדרך כלל נשארו הורי הדתי והחינוך בעינם. אולם הזעזועים החברתיים והרוחניים שפקדו את המוני העם בתחילת המאה היו הגורמים העיקריים שחוללו גם פירצה בחומה המאובנת של החינוך היהודי בעיירה, פירצה שמצאה את בטויה ב„חדרים המתוקנים" למיניהם וסוגיהם.

מן החידושים שבהם — מלמידת שפת המדינה, כתיבה וחשבון תוך שמירה מעולה על המגמה הדתית, עד לשיטת „עברית בעברית", שכללה גם לימוד השפה העברית וספרותה והמגמה הציונית הלאומית בחינוך כולל גיוון חילוני מסויים. והמלמדים אנוסים היו להסתגל לדרישות הזמן החדש.

בין המלמדים המתקדמים מעלים אנשי קלצק את דמותו של ר' ברל קצנלסון ז"ל — יהודי גבה־קומה וצנום, עינים חודרות, מצח של תלמיד חכם. האישיות הפופולרית ביותר בזמנו באוכלוסיה היהודית, ועם זה, במבט מסויים, גם חידה. דעותיו והשקפותיו היו מלאות סתירות וניגודים. מקורביו סחו, כי בעצם אין הוא אלא חפשי בדעות, נוטה לדעות סוציאליסטיות קיצוניות. בשנת 1905, ראו אותו והנה הוא נלהב ומטיף לרעיון ולמעשה המהפכני כמתנגד חריף ומסור בכל נימי נפשו לחיבת ציון, ללשון ולתרבות העברית; כורך את אחד העם ומרכס, הרמב"ם וקרופוטקין, שקוע בקריאת ספריהם ונלהב לכולם כאחד. חייו המשפחתיים הבלתי־תקינים, דלותו החמרית והיחסים המתוחים עם חבריו למקצוע על רקע קנאה ותחרות, גרמו לעצבנותו היתרה, שמצאה לפרקים את פורקנה בהצלפת השוט והרצועה ובעשים חמורים בחדר הלימודים. אך הכול העריכו אותו כמורה ומחנך שאין דומה לו בארודיציה, בשיטות למידה מתקדמות ומתוקנות, כובשות את תלמידיו ומעניקות להם את הידיעות בצורה מושלמת, בטוב טעם ודעת.

ב„חדר" שלו שררה רוח לאומית מובהקת, והוא הראשון שהכניס לחכמת הלימודים את השפה העברית וספרותה מתוך מקראה מודרנית, שהכילה את יצירות הספרות העברית החדשה. והרי שורות אחדות מתוך ספורו של אחד מתלמידיו השרידים:

— „הרבי ר' ברל נוהג היה לפני לימוד כל פרק בתנ"ך להקדים מבוא קצר, שעניינו תוכן כללי והרעיונות המרכזיים. פיו מפיק מרגליות. בגמר ההקדמה ודיקלום ברגש ובנעימה ערבה את פסוקי הנביא — מעשה אמן („הדור! אתם ראו את דבר ד' וכו'). התלמידים מטים אזנים כאפרכסת למוצא פיו, נרגשים ומוקסמים. דבר זה שימש כפיצוי לעלבונות ולנזיפות, ואף ההכאות, שהיה מרביץ בעידנא דריתחא. התיחס לעבודתו כלעבודת קודש, התמסר וחרד לה כאמן ליצירתו".

בסוף חייו לקה קשה במחלה אפיינית לאנשים מסוגו ומקצועו — מחלת שחפת הגרון, ולפי עצת הרופאים פרש מעבודתו. אפשר היה

לראותו בשבתו חיוור, תשוש־כוח וממורמר על ספסל שליד ביתו, מתחמם באור השמש. מראהו כגבור מלחמה שחזר מהמערכה פצוע פצע מות. הדיבור זה נישקו שניצלו במידה גדושה ומופרזת במערכה לחינוך ילדי ישראל ולהפצת דעות והשקפות התחיה הלאומית והעב־ ריח — כמעט שנאסר עליו, והוא חיכה דומם, בודד וכואב לקץ הגואל.

והיו עוד בקלצק מלמדים ומורים דוגמת ר' ברייל, מתקדמים ומחדשים בשדה החינוך וההוראה שסללו את הדרך לבית הספר העברי השלם, — בית הספר „תרבות".

ג. המניעים להקמתה של „תרבות"

תנועת „תרבות" היא פרי התנועה הציונית. המגמה הכללית — טפוח אינטליגנציה עברית לאומית. התנופה הגדולה במפעלה של „תרבות" חלה בשלהי מלחמת העולם הראשונה, אחרי הצהרת בלפור. התהליך התקדם מלמטה למעלה. בעיירה היהודית נמצאו אישים יוזמים ופעילים, שבלי שום הדרכה ועזרה מבחוץ, על דעת עצמם, התחילו מקימים בתי ספר עבריים שלמים ומעורבים מסוגים שונים, ורק כעבור זמן נתארגן בוארשה מרכז „תרבות" שהכניסם לתוך מסגרתו ופרש חסותו עליהם.

כידוע, רבו הספקות וההיסוסים בקרב המוסדות הרשמיים של ההסתדרות הציונית בנוגע לבתי ספר בלשון ההוראה העברית. היה קיים פער בין בית האולפן ובין המציאות. והילד, מכיון שהוא עובר את סף בית הספר ויוצא לרחוב ולבית — הרי הוא נתקל בהוי רוחני ולשוני שונים לגמרי מאלה השוררים במקום חינוכו.

אולם, גזירה גזרה עלינו תנועת התחיה הלאומית, שהיא כולה מרידה במציאות, וכך קם המפעל המפואר הזה — מערכת החינוך העברי השלם שנשא פרי הלולים במשך השנים שבין שתי מלחמות העולם.

ד. דרכו של בית הספר „תרבות" ועריכו

נתיחדה קלצק בין שכנותיה ברוחה ובאוירה הדתית ששררו בה. השפיעה גם הישיבה המפורסמת. בקלצק קיים היה גם בית־ספר עממי ממלכתי פולני („שקולה פושטכנא") שביקרו בו ילדים יהודים רבים; החוגים הדתיים התיחסו אליו בסובלנות, אך רגישים היו לכל חידושים ותיקונים בשדה החינוך היהודי. למעשה, היו הם השליטים היחידים בשטח זה. מלבד החדרים הפרטיים נמצאו תחת שלטונם והנהלתם „תלמוד תורה" לנערים ו„בית יעקב" לנערות, שגם בהם ניכרה רוח הזמן, כל שכן שהיו נתונים לפיקוח ממשלתי מסויים, אך נעדרו בהם הרוח הלאומית והתרבות העברית.

חוסר חינוך עברי לאומי הורגש, איפוא, בעליל. אך בהעדר ארגונים ציוניים חסרו היוזמים למפעל זה.

בשנת 1918 נמצאו בעיר יחידים, חלוצים ציוניים ובראשם ברוך ל י ס (עכשיו בדגניה א') ורעיתו המורה רבקה מרגולין ז"ל (נפטרה בדגניה לפני שנים מועטות) שייסדו בית ספר עברי בן שלוש כיתות נמוכות ושיקעו בו עמל ומסירות. אך קיומו היה עלוב ולסרוגין. אי אפשר היה לקיימו ברציפות בזמנים של תהפוכות מדיניות וחילופי משטרים. וכאשר עלו מייסדיו לארץ — פסק קיומו.

בשנת 1923 נוסד בקלצק סניף של „התאחדות", ובמשך זמן קצר התפתח והיה לאחד הסניפים הגדולים והחזקים בפולין. בין חבריה התבלטה חבורה של צעירים נועזים, יוזמים ורבי פעולה, שנטלו על עצמם את המשימה של הקמת בית ספר עברי לאומי, שחסרונו כה הורגש. בתחילת פעולתם נתקלו בהתנגדות מצד החוגים הדתיים הקיצוניים שבאה לידי ביטוי בתעמולה ביתית ובנאומי אזהרה בבתי כנסיות. אך היה גם ערוץ חזק של חוגים לאומיים שידעו להשיב מלח־ מה שערה. ונמצא גם בית מתאים — בית רייזין ברחוב הצפראי המרכזי וחצר רחבת־ידים סביבו.

במקום אחר בספר זה ימצא הקורא את השתלשלות המאורעות והקשיים הקשורים ברכישתו של בית זה. בסופו של דבר היה הכרח לדחות את הקמת המוסד לשנה אחת, כי בינתים נתפס על־ידי חטיבה צבאית פולנית. לבסוף, בספטמבר 1924, נחנך בית הספר „תרבות" בן חמש כיתות, ומנה מאה ושישים תלמידים, בערך.

בחישובים הראשונים הוחלט לפתוח תחילה כיתות נמוכות, נוכח קשיים שונים, ולחתור להתפתחות מודרגת. אך הורים רבים שהיו להם בנים ובנות מבוגרים ובגיל מתאים, דרשו במפגיע לספק את צרכיהם הם — והסירוב היה מן הנמנע. מכאן התוצאה — צבור תלמידים מגוון ביותר.

זרמו אלינו תלמידים מבית הספר העממי הפולני, מצוידים בידיעה יסודית במקצועות הכלליים הריאליים ובלשון הפולנית, אך בורים כמעט בלימודי היהדות. ולעומתם — תלמידי החדרים ובתי־ הספר הדתיים בעלי רכוש רב של ידיעות בתנ"ך ואף תלמוד, אך התקשו בניב העברי המחדרני וקלושים במקצועות הריאליים.

בעבודתנו הפדגוגית והדידקטית הועמדנו, איפוא, בראש וראשו־ נה ובעיקר מורי הכיתות הגבוהות לפני הבעיה: כיצד לקלוט ולמזג את היסוד האנושי רב־הגונים הזה.

כל יום מימות החול בשעות הבוקר אפשר היה לחזות בתמונה כזו: תלמידים ותלמידות מכל הגילים נוהרים מכל קצוי העיר, ילקוטיהם בידיהם או על שכמם, לבנין בית הספר ברחוב הצפראי.

המולה ושאון ממלאים את החצר הרחבה מסביב. בשעה תשע בדיוק נשמע צלצול הפעמון בידי השומר הגוי מרטין, שהתערה בתו־ כנו, הקורא את הילדים לכיתותיהם. מתחילים השעורים, בפרוזדור הארוך ובכל הסביבה השלך הס.

שוב מצלצל הפעמון. השעורים נגמרו והילדים פורצים החוצה. המורים מתכנסים בחדרם ומתחלקים ברשמים ותגובות. המורה מ י נ ק ו ב י ץ (ניספה בשואה), מוכשרה ומנוסה בכיתות א' וב', דעתה זחוחה עליה, אין לה שום בעיות וקשיים ועבודתה מתנהלת כתיקנה. לא כן המורה למקצועות הריאליים, תלונות בפיו וטעמו ונימוקיו עמו: השפה הבלתי־שגורה מקשה על הקניית החומר ורכי־ שתו על ידי התלמידים. קשה לדובבם ובעיקר מכשילים כושר הביטוי בתשובות, אם כי התשובה הנכונה נהירה להם. דומה, כי לפעמים הם מתחננים ממש להתבטא ביידיש או בפולנית. אולם, בענין זה היתה החלטתנו נחושה — לא לשים לב לדקדוקים ולמוסכמות הפדגוגיים. נישא כולנו, המורים וההלמידים, בחבלי הקליטה והמיזוג, כי רק בדרך זו נגיע למטרה הרצויה. והזמן יעשה את שלו.

כותב השורות האלו, המורה לתנ"ך, שפה וספרות עברית, שפר עלי חלקי. הייתי חפשי בבחירת החומר. המציאות והתנאים המיוחדים הניחו בידי לא לדקדק בהלכות פדגוגיות. לפיכך השתמשתי בזמן הראשון בחומר ספרותי קל ומענין.

שלום עליכם — הרי זה אוצר בל יסולא בבית הספר. צחוק ילדים חביב מתגלגל היה בחלל החדר, שעה שהקראתי לפניהם בהט־ עמה ובהנעמה קטעים מיצירותיו. ביחוד גברה השמחה בשעת קריאת סיפורי הילדים הנפלאים שלו. פרץ השרה רוח של רצינות מהולה בעצב, אך גם הוא מרתק ומקסים. וכך גם יהודה שטינברג, ש. בן־ ציון ועוד. התלמידים נתקשרו בחיבה וענין בשפה העברית ויצירותיה, וראיתי ברכה בעבודתי.

בשעה שתים עשרה חלה ההפסקה הגדולה. בשעה זו נהרו לחצר בית הספר אמהות ומשרתות, נושאות כלי מטבח מלאים מזון ומא־ כלים את הילדים, ביחוד בכיתות הנמוכות. נתבלטו, כמובן, הבדלים חמריים חריפים. נשמעות דעות לבטל ולאסור את הנוהג הזה — אך היתה זו גזירה שאין הציבור יכול לעמוד בה.

נתעוררה גם בעיה מסוג אחר, — היינו גילוי וכיסוי הראש בשעת הלימודים. ידענו, ששאלה, לכאורה פעוטה זו, היתה לסלע מחלוקת

חריפה במקומות אחרים. נהגנו בזהירות ועדינות, כי היו בין ההורים דתיים מחוגי „המזרחי", שדרשו כיסוי ראש בכל השעורים. פרט ללימודי תנ"ך ואגדה התנגדנו לדרישה זאת. ראינו בה משום כפיה מצפונית על הורי הילדים החפשיים. לבסוף הגענו לידי מוצא — ניתנה רשות לילדים לנהוג כרצונם וכמצפונם.

בתקופה הראשונה נמצא בכיתה מעט שיש בשעת השעורים חבוש כפות וכובעים. אך במרוצת הימים נטמעו גם אלה וקיבלו על עצמם את נוהג הרוב.

וכך יצאנו בשלום, ושוב לא הוטרדנו עוד בבעיה זו.

ה. דמויות של מורים

עברו שנים ובית הספר התבסס, התפתח לבית ספר נורמלי לפי המתכונת הממלכתית. הושג מיזוג היסוד האנושי, הוצאו המחזורים הראשונים והבוגרים, שקודם פיגרו במקצת בעטיים של קשיי הלשון במקצועות הכלליים, לא נפלו בידיעותיהם מחבריהם בבית הספר הממלכתי. בית הספר היה מקובל על תושבי קלצק, ואף זכה לציון של שבח במרכז „תרבות" כאחד מהמסודרים והמתוקנים במדינה.

שליח המרכז מר א. איינשטיין (ניספה בשואה) היה מבקר אותנו פעם או פעמיים בשנה. ובהזדמנות זו ראוי להקדיש שורות אחדות לזכרו ולאישיותו של המפקח הזה, המפורסם בשעתו בציבור הציוני העברי בכלל ובחוגי המורים בפרט.

בעל מרץ ויזמה, שופע הומור ובדיחה, חנון בחוש מעשי וכושר ארגוני ותרם לא מעט בארגון בתי הספר העממיים בפולין. בבואו מבקר היה בשעורים, עורך ישיבות פדגוגיות, נותן הנחיות שונות וגם מופיע בפומבי בהרצאה על נושא תרבותי ולסיום — נשפיה עליזה כדת. היו בינינו היכוכים על רקע מינויי המורים והחלפתם, בעטיו של הנוהג הנפסד שנקט המרכז להחליף בכל שנה את הרכב המורים בבתי הספר. רק מורים מעטים התמידו בעבודתם זמן ממושך. למרכז „תרבות" היו חישובים ותכניות משלו. היו גם מקרים של החלפת מורים מוכשרים ומצליחים, ודבר זה גרם צער רב.

צפה ועולה בזכרוני דמות דיוקנו של המורה לכיתות הגמוכות שעבד בכפיפתנו שנים אחדות — יעקב דובלמן (ניספה בשואה). יהודי גוץ וכרסתני, פנים מגושמים, שפע חיים ותנועה. כמה סגולות מנו בו: משורר ופליטוניסטן (פירסם מדבריו ב„היום" של הפטגן בוארשה), זמר ושחקן תיאטרון, צייר ומבין באמנות. סגולות אלו, בצרוף אינטואיציה פדגוגית והשכלה עברית יסודית, העלו אותו לדרגת מורה בחסד והוא נחל הכרה והערכה בחוגי ה„תרבות" בפולין. ביחוד מבריק היה בנשפי החנוכה המסורתיים שנערכו ע"י בית הספר שנה בשנה. הוא המדריך, הבמאי, מנצח על המקהלה וכדומה. הנשפים הפומביים הללו היוו הפגנה גדולה לתרבות עברית, לחינוך עברי, לצליל העברי; ומשכו אליהם את המוני האוכלוסיה היהודית. יעקב דובלמן התחבב מאוד על הילדים, והם בכו כשנפרד מהם. ועם זאת עשה בקלצק שנים אחדות והועבר למקומות אחרים.

המורה שבאה אחריו חנה מיטבסקית (נוספה בשואה), אף שלא הגיעה לדרגתו מבחינה פדגוגית, אך לעומת זה — כלילת המעלות מבחינה אישית ומוסרית: בת טובים (מבית הורים רבנים), אצילה ושקטה, מידות תרומיות, שקולה ומאוזנת בהליכותיה ובהתנהגותה, כאם לילדים ומחנכת בחסד עליון. מלבד עבודת ההוראה קנתה את עולמה בפעילות ציונית וביחוד התמסרה בכל נפשה ומאודה לקרן הקימת בבית הספר ובעיר כולה. התמידה בעבודתה בקלצק עד היום האחרון.

ראוי לציון גם המורה אריה דריזין ז"ל (ניספה בשואה) למקצועות הכלליים והריאליים: מומחה וותיק, בעל השכלה גבוהה, העלה הרבה את רמת הלימודים במקצועותיו.

אלה הם המורים מן האכסולה הישנה, אוטודידקטים מבחינה פדגוגית, אולם רמת השכלתם והיקף ידיעותיהם, עם הנסיון והותק היו שקולים כנגד הכול.

במרוצת השנים הגיעו אלינו בוגרי הסמינריונים העבריים בוילנה. כאן הם קיבלו את ה„טבילה" הראשונה ועשו את צעדיהם הראשונים בשדה ההוראה. מאחדים מהם לא שבענו הרבה נחת, אולם, כאמור, חלו תמיד חילופים ושינויים שונים בהרכב המורים, ובמקרים מסויימים היה בהם גם מן המועיל והרצוי.

האידיאה החינוכית ששימשה לנו מצפן ולאורה חינכנו את ילדינו היתה, כמובן, ארץ ישראל והציונות. חינוך זה התגלם גם בעבודה מעשית למען הקרן הקיימת. הקופסא הכחלה היתה תלויה בכל חדרי הלימודים. ערכנו נשפים מיוחדים מוקדשים לארץ; החגיגות בחגים — חנוכה, פורים, חמשה עשר בשבט וכדומה תכנם היה תוכן ארץ־ישראלי בקריאה, מחול ושירה ועוד. בחוברת מיוחדת זכינו עת נתקבלו המכתבים הראשונים מילדי הארץ (בדרך חליפת המכתבים בין ילדי הגולה והארץ). נשף מיוחד הקדשנו למאורע זה, ושררה בו אוירה של שמחה והתרגשות. וזה לציון: חינוך לאומי זה השפיע לטובה על המידות האישיות ונתן את אותותיו בהתנהגות התלמידים ובנימוסיהם.

בין הליקויים השונים בלט במיוחד חוסר שעורי התעמלות וספורט. במשך הזמן נמצא, אמנם, תיקון חלקי לליקוי זה.

בשנים הראשונות חסרה לנו אפילו ספריה לילדים — עד שבא לעזרתנו תושב קלצק לשעבר מר יצחק טרובוביץ (כיום בישראל). הוא השתקע בברייסק דליטא והגיע לעושר ונכסים, שוחר תרבות וציוני נאמן. בביקורו בבית הספר (אחיו ברוך ז"ל היה חבר ועד ההורים וילדיו בין תלמידינו) עמד על הצורך הזה ונדב לנו ספריה רבת־כמות ואיכות לילדים. שלחנו לו בתור תודה תמונת בנין בית הספר מצויירת בידי התלמיד ישראל וילנצ'יק ז"ל, בצירוף הקדשה בחתימת כל חברי ועד ההורים. אגב: התלמיד וילנצ'יק הצטיין בצעיריותו בכשרון הציור. בזמן שלטון הסובייטים נעלם מן האופק ולא נודעו עקבותיו עד היום הזה; אחיו משה, גם הוא חניך בית הספר נמצא במכסיקו, פעיל בשדה הציונות והתרבות העברית. במרוצת השנים ירדה עלינו צרה חדשה: הפיצול המפלגתי המופרז.

תנועות הנוער השונות עטו על התלמידים ומשכו אותם אליהן. הגדיל לעשות „השומר הצעיר", שלא פסח אף על הגילים הרכים. קסמו הטכסים הצופיים, המדים הנאים, הטיולים, הספורט ותרגילי ההתעמלות — ורוב התלמידים הצטרפו לשורותיו. מובן, שהדבר השפיע לשלילה מבחינת סמכות המורים וגרם להגמכת רמת הלימודים.

ביחוד החריף המצב עם הופעתה של תנועת „ביתר", נוצרה התחרות פרועה בציד נפשות שלא פסחה, כמובן, על בית הספר. ועם זה פירוד ושנאה הדדית, מריבות ומדנים.

כל פניותינו לפני מנהיגי הנוער להניח את בית הספר לנפשו — לא נשאו פרי.

באנו בדברים עם ההורים, ובהסכמתם נאלצנו להטיל איסור חמור על השתייכות לכל תנועה שהיא. בזבזנו מרץ ואמצעים בפיקוח על קיום איסור זה וניסינו גם תחליפים: ייסדנו מועדון בבית־הספר, ושלוש פעמים בשבוע, בערבים, בילו בו הילדים בהשגחת מורה בשירה וריקודים, בלוית תזמורת צלילים של הילדים בהדרכתו וניצוחו של מוסיקאי צעיר ומוכשר, שזכתה להצלחה מרובה. ברם, על אף כל אלה לא הצלחנו לגמרי (הילדים אף עקפו את האיסור...).

ו. כמשטר הסובייטי

בית הספר קיים היה חמש עשרה שנה רצופות והוציא כשלושה עשר מחזורים. הבוגרים האמידים המשיכו לימודיהם בבתי הספר העבריים התיכוניים ובסמינריונים ולא ביישו את ילדותם.

תלמידים מדלת העם הצטרפו לשורות החלוץ, עלו לארץ והת־ערו בה. עוד באחד לספטמבר 1939 מוכן היה בית הספר לפתיחתו בהרכב מלא של תלמידים ומורים. אבל כשהשכמנו קום בשעות הבוקר, כבר רעמו התותחים בגבולות גרמניה—פולין.

לסיום — שורות אחדות על הגלגולים והתהפוכות שעברו על בית הספר בזמן שלטון הסובייטים, שאז הפך לבית ספר תיכוני אידישאי בן שבע כיתות בהרכבו הקודם. מכל הסממנים הלאומיים נשתירה אך ורק לשון אידיש, ובכתיב נלעג. כל שנת הלימודים סבלנו מחוסר ספרי לימוד ביידיש. והנה נתקבלה ביום אחד במשרד החינוך והתרבות — מקום עבודתי — חבילת ספרים — מקראות לילדי יהודים שנדפסו בבירובידז׳אן. פתחנו את הספרים האלה — בדף הראשון מתנוססת ברוב הדרה תמונה מצויירת של חזיר מפוטם ושמן, ולהלן באה הנטיה הדקדוקית „מיין חאזער״, „דיין חאזער״, „אונזער חאזער״... חשכו עינינו, ולמזלנו היה ראש העיר ושליטה גוי נבון ואיש תרבות (בא אלינו מבוברויסק היהודית, מקום שם שימש ראש העיריה ופעל בקרב יהודים) — הסברנו לו שאין להשתמש בספרים אלה, המתאימים אולי ליהודי בירובידז׳אן, אך יהודי קלצק עדיין לא „בגרו״ כל צרכם למתן תורה כזו והתוצאות עלולות להיות שליליות. הבין הגוי, שיש טעם וצדק בדברינו, והספרים נגנזו.

לא יפלא, איפוא, שכעבור שנת הלימודים הראשונה, שבה הת־קדמו התלמידים בהשכלתם במידה זעומה ביותר, דרשו ההורים בא־סיפותיהם לחסל את המוסד. בית הספר הפך לגימנסיה רוסית בת שבע כיתות, ללא קורטוב של צורה לאומית, פרט לזה שהתלמידים והמורים היו כולם יהודים.

כל העסקנים האידישאים, שנשארו מחוסרי עבודה ברוסיה וששגו בדמיונם למצוא פה כר חדש לפעילות תרבותית חזרו מאוכזבים למקומותיהם... עלה הכוורת על הכל...

רבים מחניכינו נמצאים בארץ בכל הישובים. בפגישותינו בכי־נוסים השנתיים מעלים אנו זכרונות על ימים שחלפו, מגלגלים שיחה על העבר ועל חברים לספסל הלימודים שלא זכו לגאולה. לא מעטים נמצאים גם בכל תפוצות הגולה והשפעת חינוכם ניכרת בחייהם ובפעיליותם. כולם יוכרים את חסד בית הספר העברי „תרבות״ בקלצק, שאולי גם לו חלק בהצלחתם.

רחל אלפרוביץ-ברזינסקי / מורשת „בית יעקב״

אין בידי לספר על החינוך העברי, שקם והתפתח יש מאין בקלצק, מבלי לנגוע בחיי הילדות שלי, או נכון יותר בחוסר חיי ילדות, מחמת התנאים המיוחדים של זמן המלחמה. אולם, עלי להדגיש את הפיצוי הרב שקיבלתי בקלצק מאנשים שונים, להם הנני חייבת תודה עד היום.

עייפים מנדודים ברחבי רוסיה ומרוב סבל ותלאות מלחמת העולם הראשונה, עגנו שרידי משפחתי (אמי, אחותי ואני) בקלצק, בשנות העשרים. קלצק, אף־על־פי ששררה בה אז אנדרלמוסיה, ומ־גיפה קשה של טיפוס השתוללה בה, היתה תחנה אחרונה לנדודי. קלצק היתה לי כאם רחמנית, שקיבלה אותי בזרועות פתוחות (אחרי שאמי ואחותי ז״ל נספו במשך ימים ספורים בטיפוס) פרשה עלי כנפי שכינה ועיצבה את דמותי.

רואה אני אותך, קלצק, על יתרונותיך ומגרעותיך — מלאה היית אז ודחוסה פליטים, רעבים, מעונים ונרדפים מרוסיה. קטנה היתה מהכיל את כולם ועניה מלטפל בהם, אולם לבבית והדורה רצון טוב. ובעיקר חדורה היית דאגה לעתידם של יתומים — קרבנות המלחמה. ומגיפת הטיפוס זרעה מוות, תוהו ובוהו. לא היה בית, ללא חולים. פחד, צער, ויגון היה מנת חלקנו.

לנכבדי העיירה כהרבנים הרגזן וח. פימשטיין ועוד יהודים יקרים, לא חסרו צרות ודאגות, אבל בראש דאגתם העלו את בעיית חנוכם של הילדים המיותמים.

תמיד אזכור אותו בוקר סתיו סגרירי, בו הופיע בחדרי הצר והדל בן הרב מנחם הרגזן ז״ל, ועמו ספר לימוד למתחילים, מחברות, עפרונות וכו׳ ובבת צחוק הודיע לי, שמהיום והלאה עלי להיכנס בעול לימוד תורה. ומיד ניגש בכל המרץ למבצעו — הרבצת תורה לילדה מוכת גורל. לא אגזים באמרי, שמאותו בוקר קירות חדרי כמו נתרחבו ואור גדול נדלק בלבי... הרגשתי שמשהו נעלה ויקר הוענק לי.

ברטט קודש חכיתי כל בוקר להופעתו של מנחם, שיבוא ללמדני ולהוסיף לי דעת. על אחת כמה וכמה, שאישיותו הרכה שפעה סגולות פדגוגיות נעלות, הלהיבה אותי ועוררה את רצוני לשתות עוד ועוד ממעיין התורה.

זמן מה הייתי תלמידתו הפרטית, היחידה של מנחם, אולם במרוצת הזמן נתווספו עוד ועוד תלמידות, ילדות בגילי, וכולנו שתינו ממעיין מים חיים זה. התקדמנו בלימודינו עד שכעבור זמן קצר התחיל מנחם לקרוא אתנו את שירי ח. נ. ביאליק „אל הצפור״ וכיו״ב. בדקלמי את השיר כבר לא הייתי בחדר הצר והאפל בקלצק, אלא הפלגתי בדמיוני לארצנו שטופת־השמש וטיילתי בשדות העמק והגליל... טוב היה לי אז, טוב מאוד. השיר הלהיב את דמיוני, פתח לפני עולמות חדשים ועורר בי חלומות ושאיפות. את כל הטוב הנני זוקפת לזכותו של מנחם, שידע לנטוע בנו את הרצון הרב לדעת. תהיינה מלים אלה מצבת זכרון צנועה על קברו הלא־נודע והוקרה מתלמידתו.

לאחר זמן מסויים, כשהיינו לתלמידות ממש, זקוקות היינו למסגרת מתאימה של כיתת בית ספר, והישועה לא איחרה לבוא. ביום אחד נודע לי, שאחדים מנכבדי העיר ובראשם העסקן הציבורי הבלתי־נלאה הרב ח. פ י מ ש ט י י ן ז״ל שכרו כמה חדרי־מגורים במצב רעוע, כדי לייסד בית ספר לבנות „בית יעקב״. במרץ רב ניגשו במו ידיהם למלאכת הבדק. עבדו בחומר, בלבנים ובסיד, הפכו את החדרים ההרוסים למחצה — לפינות חמד.

אחרי זמן קצר המו החדרים מצחוק ופטפוט העליז של כמה עשרות בנות. אחר כך התברר לי, שלא היה להם שום יסוד כספי, לא תקציב ולא הכנסות. היתה זו מלאכת־קודש של קומץ אידיאליסטים, כשלעיניהם המטרה הנעלה — ללמד את בנות־ישראל תורה, חכמה ודעת. אך לימים התרחב בית־ספרנו ועבר לבנין גדול ומרווח.

נעשתה בו עבודה פדגוגית למופת, הולמדות היו ילדות מכל השכבות. שמו של בית ספרנו יצא לתהילה בעיירתנו ומחוצה לה. במשך הזמן קיבל בית הספר סובסידיה ממקורות שונים ותמיכה מבני עירנו בארצות הברית. בהזדמנות זו יצוין לטובה המורה הותיק ח. פ ר י ד ש ט י י ן, עתה בדרום אפריקה. הוא שקיבל עצמו את גיבוש

וחינוך הכיתות, (שמספרן עלה בהתחלה ל־3—4, ואחר כך עלה לשש). הוא חונן בכושר ארגוני של פדגוג מעולה. הקפיד על המשמעת, חדר לנפשה של כל אחת מהתלמידות, להתאים את החומר הלימודי לרמה. אהב נקיון וסדר ויושר מידות. שימש לדוגמה לנו. עדיין זכורות לי הפעולות החברתיות בהן עסק והעסיק אותנו.

כל חג וכל מאורע חשוב לא עבר בלי הד בכיתה, או בלי ציון מיוחד. הוא אירגן קבוצות ילדות לעזרה הדדית בלימודים, ועדות של פעילי הכיתה, אירגן וניהל מקהלות, הצגות וכו'. הציון הטוב ביותר למורנו ח. פרידשטיין הוא — האהבה הרבה וההוקרה שרוחשים לו תלמידותיו עד היום. לעתים, כשאני נתקלת בקשיים מסויימים בעבודתי הפדגוגית חינוכית הנני מהרהרת: כיצד היה גובר עליהם מורי ח. פרידשטיין, והדבר עוזר לי לא פעם לפתור בעיות חינוכיות.

עם העברתו של בית ספרנו לבנין החדש, גדל גם חבר המורים וכולם כאיש אחד נרתמו למטרה — דאגה לילד ולצרכיו הנפשיים, דאגה כנה ואמיתית לחינוך הבנות, לתורה, עבודה ומעשים טובים. ולא רק לרוח דאגו מורינו, אלא גם לתרבות הגוף, והיה מורה מיוחד להתעמלות. כל בוגרות בית־ספרנו לבנות „בית־יעקב" בקלצק, יצאו לחיים במטען די ניכר של תורה, דעת ומידות טובות שאי אפשר לשכחן. שונות היו דרכי חייהן וגורלן של בוגרות בית הספר. רבות המשיכו בלימודיהן בבתי ספר תיכוניים, בסמינריונים וכו'. מי שלא נשמד בשואה ממשיך במסורת הנאה שטיפחו בנו מורינו, ומקיים את הצוויים של אהבת עמנו ומולדתנו, אהבת האמת ושנאת השקר ומשתדל לחנך את ילדיו בדרך זו.

חלק ניכר מתלמידות „בית יעקב" חי בארץ, ונעים להיפגש ולשוחח אתן על העבר, על הזמנים והאנשים ההם.

בזה מבטאת אני, התלמידה לשעבר, את הערכתן ותודתן העמוקה של כל הבוגרות ליוזמי החינוך העברי בעיירתנו קלצק, ולמייסדי בית הספר העברי־הדתי — „בית יעקב".

מלכה קסלר־מובשוביץ / חג סיום החומש

עם יסוד בית הספר „בית יעקב" נתמלאה משאלתם של רבים מחרדי קלצק, לחנך את בנותיהן לפי רוחם.

ברחוב היהודים, ליד בית חיים הקצב, היה בית רעוע, מכל עבר חדר בו הגשם והרוח. מספר גדול של תלמידות למד כאן, ולא הרגישו בטפטוף הגשם וקיימו את הפסוק והגית בתורה יומם ולילה. חמש כיתותנו מנה בית הספר. לימודי קודש לימד המורה מר פרידשטיין וכן היתה בבית הספר תפילה בציבור. אחרי התפילה — תורה עם רש"י, פרקי אבות, ברכות. למודי חול לימדה המורה עטל מינקוביץ. עבודה רבה מוטלת היתה על התלמידות, ויצויין במיוחד היום המאושר בחיינו, כאשר גמרנו חמשת חומשי תורה עם רש"י, ומסיבת הסיום הנרגשת על שולחנות ערוכים, בהשתתפות רבני העיר והסביבה ואורחים אחרים. בזמן הבחינה הפיקו פני המנהל הרוחני והמורים אור ושמחה.

למחרת בבוקר פורסם בעתון „יידישעס טאגבלאט" כתבה על סיום בנות „בית יעקב" בקלצק.

רושם חזק השאיר הסיום גם על תושבי עירנו. אחרי כן נתבשרנו בבשורה טובה, שהמוסד עובר לדירה חדשה, גדולה ונרחבת. עברנו בסך ברחובות, שמחות להתקדמות.

בית הספר הוציא מחזורים אחדים של תלמידות יודעות תורה, שספגו את רוח „בית יעקב" ורישומו ניכר בהן בכל חייהן, מהן גננות ומורות. ואני, תלמידת המחזור הראשון, מבכה מר את חברותי שגדלתי עמהן שנים רבות — והנאצים הטמאים הכריתו אותן.

צבי ליס (דגניה א') / כך נוסד ביה"ס „תרבות"

יום אחד פשטו שמועות בעיירה, שהממשלה הפולנית תאסור את קיומם של ה„חדרים" ותדרוש בתי־ספר מתוקנים ומסודרים, בתנאי היגיינה ובהנהגת מנהלים מוסמכים. בית־הספר „תרבות" שהיה קיים מאז הימים הראשונים של המהפכה נהרס מזמן, כאשר העיירה עברה משלטון לשלטון. וביניתים עברה לקלצק הישיבה מסלוצק ונפתח בית־ספר לבנות „בית יעקב", שהיה היחיד בסביבה.

עסקני החינוך החרדי הפיצו כל מיני שמועות על הציונים, שבמוסדות החינוך שלהם הם מאכילים את הילדים בשר חזיר וכיוצא בזה, ובכלל הטילו אימה על האמהות. על אף זאת החלטנו לנצל את השעה ולייסד בית־ספר „תרבות".

הפעולה הראשונה שעשינו — כינסנו ישיבת הורים אוהדים, וביקשנו את עזרתם. כאשר רק נודע הדבר בחוגי ה„אגודה", ניצלו מיד את השפעת הרב, הזמינו את ההורים שהיו ציונים, ולחצו עליהם בכל מיני דרכים לבל יסייעו להקמת המוסד. החלטנו, איפוא, להוציא את הדבר לפועל בכוחות עצמנו.

קודם לכל החלטנו לשכור את הדירה המתאימה, היחידה שהיתה בכל העיירה, הבית של יצחק ריזין, שבו היתה הגימנסיה הרוסית. בעל הדירה, שראה כי הגימנסיה עומדת להתמוטט, השכיר את הדירה לביאלורוסים שעמדו לפתוח גימנסיה משלהם. אנשינו טענו אליו, בהבטחתו של שופט השלום המקומי, שבעד אי־קיום החוזה ייענש רק בקנס כספי בלבד, וקבלנו על עצמנו להחזיר לו את הקנס ולחתום חוזה עמו על שכירת הדירה. עם זאת נסינו להשפיע על הילדים שיצטרפו לגימנסיה, וביניתים באנו גם בדברים עם מנהל הגימנסיה, שיסכים להכניסנו כדיירי־משנה, ואנחנו נקיים את הלימודים במשך מרת השנית. חדר אחד או שנים שימשו לנו כמשרד להתחלת הפעולה. הוא הסכים לתנאינו ונכנסנו תיכף לדירה והתחלנו בפעולה נמרצת, כדי לבטל את הגימנסיה הזרה.

הרגיש המנהל בדבר והתחיל זומם להוציאנו מהדירה בכוח. הזעקנו את חברינו, פרצנו את המנעולים של החדרים והעמדנו משמרת של חברים, שישמרו על הבית ביום ובלילה. המנהל הודיע מיד למשטרה שהציונים התנפלו על הגימנסיה.

למחרת היום הוזמנו חברינו אצל התובע הממשלתי בניאסוויז' (גיסו של המנהל) לבירור, אבל לא עלתה בידו להרשיע אותנו. כעבור כמה ימים הופיע בעיירה עסקן ביאלורוסי שנקט כל מיני

איומים ושידולים ולחץ עלינו, שנמסור לו את הבית, לפחות למשמרת שניה. כן איים עלינו, שיוציא את הרהיטים של בית־הספר ביום השוק וישרוף אותם לעיני כל הגויים... כשראה שלא נרתענו מאיומיו הזעיק את ציר הסיים רגולא, שבא עם המלצות של צירים יהודים, אבל ידענו, שבשום אופן לא נוכל לקיים בית־ספר בבית־משותף עם ה„שקצים" — ולא הסכמנו...

נשארנו בבית על אף כל האיומים והקשיים, ובמשך שבועות החזקנו משמר של חברים. בעת ובעונה אחת עשינו כל המאמצים להבטיח מורים, וביחוד מעוניינים היינו להעביר אלינו מורים מ„בית יעקב", כדי להשפיע על החרדים. כן נסע חבר שלנו ללבוב, להזמין מורים מוסמכים.

זו היתה הראשית.

שרה ויצחק סנקר / השמירה על בית רייזין

כשנסגרה הגימנסיה הרוסית ברחוב הצפראי, החליטו העסקנים הציונים הפעילים בקלצק לשכור את הבניין המרווח עם החצר הרחבה שמאחוריו לדירה בשביל בית־הספר העברי מיסודה של „תרבות", שעמד להיווסד. אחרי ששכרו את הבית נודע, שהבאלורוסים מתכוננים לתפוס אותו, להכניס אליו בלילות רהיטים, להעביר לתוכו את הגימנסיה הבאלורוסית — ולהעמיד את הציונים בפני עובדה קיימת.

כמה מחברי המועצה העירונית תמכו במזימותיהם, בניגוד לשל־טונות הפולנים, שלא היו מעוניינים בקיום גימנסיה זו באיזורי הספר.

העסקנים הציונים משה פרידקס ואברהם ברסלב ז"ל, הזמינו את הנהגת השומר הצעיר, מסרו לנו על השתלשלות הענינים וביקשו את עזרתנו לשמירה על הבית מפני פלישה פתאומית של הבאלורוסים. מובן, שקיבלנו על עצמנו את המשימה.

ניגשנו לארגן את השמירה. חלק שמר על הבנין מצד הרחוב, וחלק בחצר הגדולה. היינו מצויידים במקלות, בבקבוקים ועוד מכשירים למקרה של התפרצות ואלימות. לילות רבים עסוקים היינו בשמירה, חוזרים הביתה לפנות בוקר רצוצים ועייפים משכיבה על רצפת העץ, ומנדודי שינה. אבל גאווה קנגה בלבנו, שאנו ממלאים חובה לאומית חשובה המסייעת למטרתנו ויעודנו בארץ ישראל. ראוי לציין את מסירות החברים, שלילות שלמים לא עצמו עין מרוב מתיחות ועיפות, וסוף־סוף ראו בנצחונם. כעבור זמן, לאחר משא ומתן ודיונים ארוכים בין שני היריבים ובתיווכו של הציר הבאלורוסי בסיים הפולני ראגולה, שהוזמן במיוחד לפשר בריב הזה — הסתלקו הבאלורוסים מתביעותיהם. בבנין הזה נוסד „התפתח ונתקיים בית הספר העברי המפואר „תרבות" — בית היוצר לעברית, לתרבות לאומית, לציונות וחלוציות בקלצק, עד לסוף המר והנמהר בשואה.

י. עסקני צבור

חיים יונתן קרייזר

ר׳ מיכאל טרובוביץ

כדי זכרי הדמויות הנלבבות של בני עיירתנו ותצוף לעיני דמותו של אדם נפלא זה שהתנוצצה כאבן חן.

קלצק הצטיינה בתלמידי חכמים ובעסקני־ציבור מסורים, אך ר׳ מיכאל טרובוביץ קיפל בדמותו הומאַניות ואהבת אדם במשמעותו הנעלה של מושג זה. ואולם, אין להזכר בר׳ מיכל המשכים עם שחר אחוז דאגה לבני הישיבה, בלי ריגשה.

ונזכר אני בפגישתי הראשונה עמו כאשר אך באתי עם אבי ז״ל לקלצק, הוא עשה עלי רושם עז וזכר פגישתי זו נחרתה עמוק במוחי.

ולא אשכח שמחתו בזמן חנוכת הבית של הישיבה. היה זה מחזה מרהיב עין, לא רק לאלה שבאו מקרוב ומרחוק, אלא גם לכל אנשי העיירה. לילה, ואור סביב. גם בבנין הישיבה מהבהבים אורות. אורחים רבים ברחובות מכל קצוי פולין. הרי זה חגו של ר׳ מיכאל טרובוביץ, שהיה מסור לתלמידי הישיבה כאב לילדיו.

סבור היה, כי תלמידי הישיבה לאחר שבאו לקלצק, תושבי העיר הם, בנים לבני העיר וחייבים לדאוג להם. הוא שגרם, כי יתקינו בכל בית קופסאות התרמה בדומה לקופסאות ר׳ מאיר בעל הנס. לפי שבמצווה זו של החזקת בני הישיבה צריכים הכול להשתתף, לא ניכר שוע לפני דל, ובכיוון זה פעל.

לא בתכנית מיוחדת, רק תודות לפופולאַריות ולכבוד שרחשו לו בני עיירתנו קלצק, עלה בידו לגייס כספים לטובת בני הישיבה.

הרגש הדתי פיעם בקרבו עמוק, וממוזג היה ברגש הומאני כן. נזכר אני בו ויהמה בי לבי, ואני רואה עיניו הנבונות והן שופעות עוז רוח ופיקחות, אך גם תמימות וחמימות נפש.

דרכו בחיים היתה אחת — להיטיב עם הזולת. אהבת לומדי־תורה היתה מושרשת עמוק־עמוק בנפשו, ומסירותו לישיבת קלצק לא ידעה גבול. חיבה יתרה הגה ומסירות קדושה לתלמידי הישיבה, שהוא היה משתף בהחזקתם רבים מתושבי קלצק.

ומדי הזכרי בו עולות לעיני עוד מן הדמויות שכה יקרו לנו, ואשר גם הן כה ארוגות היו בארג של ישיבת קלצק, שבה ביליתי ממיטב ימי נעורי.

יוסף פרנקל

זאב טורבוביץ

אז הצעירים הדגולים, הפעילים והמפעילים בתנועה הציונית בקלצק. רציונות וענוות־אמת, אידיאליזם ומסירות לרעיון ולמעשה הציוני־החלוצי ציינו אותו והכול העריכו את פעלו ומידותיו התרומיות.

קשה ונפתלת היתה דרך חייו הקצרים: נולד בשנת 1904 למשפחה מהמעמד הבינוני ובבית ספג רוח לאומית ציונית. זיו הילדות לא האיר שחר חייו. עוד בלמדו ב„חדרים״ בעיירה היה בו מהטפוס של „היהודי הקטן״, מיושב בדעתו ובמעשיו, רתום כולו בעולה של תורה.

בשנת 1915, משנתקרבה החזית לקלצק, נטשו משפחות יהודיות רבות את העיירה ועברו למזרחה של רוסיה (מוזר: לא נשקפה כמעט שום סכנה ליהודים מצבא ויילהלם, בעוד שבזמן מלחמת העולם השניה, עם התקרבותם של המרצחים הנאציים נשארה כמעט כל האוכלוסיה היהודית במקומה — ולא כאן המקום לעמוד על טעמי הדבר).

משפחת טורבוביץ עזבה את עיר ההולדת והשתקעה ביקטרינוסלב (כיום דניפרופטרובסק), אוקראינה. בעיר זו פעם דופק חוק של חיי צבור יהודיים וציוניים. בזמן המלחמה נהרו אליה רבבות פליטים מפולין, ליטא ורוסיה הלבנה. השתקעו בה גם מוסדות תרבות וחינוך שונים, והעיר שקקה פעילות תרבותית וציונית. זאב נכנס לגימנסיה היהודית של כהנא שעברה מוילנה. בערבים מבקר היה בישיבה ושומע שעורים בתלמוד מפי ראשי־ישיבה מופלגים.

בשנת 1919 נתייתם מאביו. בכוחות עצמו פילס לעצמו דרך, עבד, למד והשתלם כמנהל חשבונות. לימים חזרה האם עם שלשת ילדיה לקלצק. זאב התחיל עובד במקצועו. את שעותיו הפנויות מקדיש היה לפעולתו הציונית. חוש הצדק שהיה טבוע באפיו ונפשו כיוון את פעילותו אל השכבות העמלות ודלת העם. כאשר נתארגנו החלוץ והחלוץ הצעיר, הוא התמסר להם בכל חום נפשו והיה מטובי פעיליהם ומדריכיהם.

בערבי החורף הארוכים והמושלגים אפשר היה להבחין באורות וקולות הבוקעים ממעון דל ועלוב בחצר בית־הכנסת. פה נתכנסו נערים עובדים ופה רקמו חלום חייהם על עליה וחיי עבודה בארץ ישראל. בחברתם מצא גם זאב את עולמו, והוא מסביר, מרצה, מחנך ומרביץ את תורת החלוציות והציונות הסוציאליסטית. והכול רוחשים לו הערכה ואמון. שכן הוא לא רק נאה דורש, כי אם גם נאה מקיים. ועם זאת נבחר מטעם מפלגת פועלי ציון (צ. ס.) למועצת העיריה, ובה הוא מגן על האינטרסים של השכבות העמלות ודלת העם.

בתהפוכות הגורל ונפתוליו לא זכה זאב להגשים חלום חייו: אמו, אחותו ואחיו עלו לארץ, ואילו הוא, החלוץ האידיאלי, נשאר מחמת נסיבות משפחתיות בעיירה, מתעתד להצטרף אליהם. בינתים פרצה מלחמת העולם השניה — ונסגרו השערים.

נפגשתי עמו תכופות בתקופת שלטון הסובייטים, בשנות 1939—1941. עבדנו בבנין אחד, במשרדי השלטון, הוא כמנהל חשבונות ואני במשרד החנוך והתרבות העירוני. היה רווי צער וחרטה על השגגה הגדולה. נמנענו מלדבר הרבה ובפרהסיה על נושא כאוב זה. אולם התרשמותי היתה שחזקה אמונתו, כי לא נגוזו התקוות והסכויים, והעתיד הבהיר בוא יבוא. והנה, לא זכה! הומה ודואב הלב על זאב הדגול ויקר הנפש, שהקיץ עליו הקץ האכזרי.

דומה, בעמדו באחרית רגעיו, עם אשתו וילדיו ליד הבור הפעור, מול המקלע הנאצי — מלמלו שפתיו את המלים ציון, ארץ ישראל...

אברהם ברסלב

הלוצצו בקלצק, שועד מפלגת ה„התאחדות" בעיר הוא כעין ממשלה בזעיר אנפין. ואם יצחק צרקוביץ הוא ראש הממשלה. הרי יד ימינו ויועצו הראשון הוא אברהם ברסלב — „שר החינוך והתרבות". לעיני מתגלפת דמות־דיוקנו. קומה למטה מבינונית, פנים חיוורים ותווי אצילות נסוכים עליהם, גבו שחוח קמעה, צועד מעדנות, מרוכז ומהורהר. מלבד קרבת משפחה קיימים היו בינינו קשרים רצופים וממושכים לרגל עבודתנו המשותפת בבית־הספר העברי (הוא היה נציג המפלגה בועד המורים) ובמפעלי תרבות אחרים.

תכופות טיילנו לפנות ערב בשדרות בסביבת העיר, גלגלנו שיחה והתווכחנו בענייניים שונים. בעל השכלה תיכונית רוסית, בולע ספרים בכל שטחי המחשבה, בעל תפיסה רחבה ומעמיקה, אינטלקטואל מובהק, בן־בית בשפה ובספרות העברית.

קו הייחוד באופיו — יישוב הדעת וצלילות הגיון. מחלה ממארת שקננה בגופו (מחלת השחפת ולו ריאה אחת), היא שהשפיעה על כל אורח חייו וחרצה גם את סופו הטרגי. את שיקול הדעת ירש מאביו ר' מתתיהו ברסלב (ניספה בשואה); ראש הקהילה, חניך ישיבת סלובודקה ולמדן מופלג. אכן, מחמת מחלתו נראה היה לפרקים קודר ואכול מרירות. בימי הסתיו ותחילת האביב, כשבהשפעת מזג־האויר גברה מצוקתו, התבודד בחדרו, שקע בקריאה, ולעתים נדירות בא בחברה. מנו בו נוקשות, הפרזה בערך עצמו ויחס של ביטול לזולת. ברם, הוא היה באמת מבחינה רוחנית משכמו ומעלה על כל חבריו, וגם ידע לכבוש יצריו ולנהוג בנימוס. בשנותיו המאוחרות כמו נזדכך.

הרגשת נחיתות כירסמה בו על היותו סמוך לשולחן הוריו, אף על פי שהיו די אמידים, ואמו אשת חיל חרוצה, המפרנסת, פינקה אותו ושמרה עליו כעל בבת עינה (היו לו עוד שני אחים) וסיפקה ביד רחבה את כל צרכיו ומחסוריו.

פעילותו הציבורית והציונית התבטאה בעיקר בשדה החינוך והתרבות. הוא אירגן וייסד את הספריה העברית והאידית, שימש ספרן שלא על מנת לקבל פרס והשקיע בספריה עמל ויגיעה. אירגן שיעורי הסברה לחברים והוא המרצה בנושאים מפלגתיים, תולדות הציונות ובעיותיה ועוד. רגיל היה ללשש את הרצאותיו לפני שהשמיען בפומבי, והן הצטיינו בבהירות. במיצוי התוכן ובסגנון נאה.

עברו שנים והגיעו ימי שפל לציונות, רוב החברים פנו כל אחד לעברו ולאהלו, לעסקיו ולחייו האישיים. האפירו גם חייו של ברסלב, הוא הילך משועמם ושרוי בדכאון, כי חייו היו רק חיים למען הציבור, חיי הציבור הם שמילאו אותם ענין ותוכן.

ביום אחד נודעועה האוכלוסיה היהודית בעיר: חיש פשטה השמועה שגופו מוטל ללא רוח חיים על חוף נהר קרסנוסטאב. לאחר ימים אחדים נודעו הפרטים: הכל היה מחושב ומתוכנן בדייקנות. במוצאי־שבת, בלילה, פשט בגדי השבת, גיהץ וניקה את בגדיו, תלה אותם במקומם המיועד, וכדרכו הכניס סדר בספרים וביתר החפצים שבחדר. בבקרו של יום א' קם משנתו, סעד פת שחרית ויצא את הבית. לא ניכרו בו שינויים וסימני התרגשות. שם את פעמיו לבית הרב שעמד להוציא פסק דין סופי בדין־תורה ממושך בינו לבין יהודי אחד בעניני מסחר וכספים.

המתין זמן ממושך עד שהופיע היריב, ובינתים ביקש מבן הרב מנחם ז"ל (ניספה בשואה) ספר קריאה. לאחר ששמע את פסק־הדין נראה מרוצה. מכאן פנה לעבר הנהר, עמד תחת הגשר במקום מפל המים וניתק פתיל חייו בהתאבדות כפולה: הוציא את האקדח מכיסו, ירה בעצמו והטיל עצמו למים. רועים נוצריים שראו זאת הזעיקו את העוברים ושבים, ונמצא שחיין מומחה אחד שאחרי זמן ממושך הצליח למשות את הגופה מן הנהר אל החוף.

כעבור ימים אחדים נמצאו ונתפרסמו מכתבי־פרידה להורים ולחברים. התאריך — ימים ספורים לפני המעשה. הוא מבקש בהם סליחה על צעדו זה, מסביר את המניעים והגורמים — מצוקת המחלה, שתקפה אותו ולא הרפתה ממנו בזמן האחרון. אחרי זה בא פירוט מדוייק, סעיף אחר סעיף, של רכושו (שנה לפני מותו ניסה לשלוח ידו במסחר, אך בלא הצלחה). את כל רכושו ציווה לטובת בית הספר, הקרנות הצבוריות ומוסדות הסעד. אבל כבד ירד על יהודי קלצק ואחת תגובתם: וי על האי שופרא, צעיר מוכשר שיד הגורל פגעה בו ונקטף באורח טראגי בעודו באבו.

אייזיק קצב וברוך דלוגאץ'

את השמות האלו היו אנשי קלצק מבטאים בנשימה אחת. שונים היו מכל הבחינות: לא היה שום דמיון בחיצוניותם, באפיים, מזגם והליכותיהם.

ברם הם היו זוג בל־ינתק של אבות העיר, פרנסיה ומנהיגיה המוכרים והמוסמכים ועל אף ההבדלים — הרמוניה גמורה שררה ביניהם במעשה, בפעילות ועסקנות בכל תחומי החיים בעיר.

קצב — זקוף קומה, תמיר, עינים חודרות ונוצצות, תווי פנים אציליים, בצעירותו יפה־תואר, ואף בגיל העמידה הבעה של חן ורצינות נסוכה עליו. לא נוח ביותר לבריות, ורק לעתים רחוקות דעתו וחוזה עליו ומנעים שיחה.

והיו הבריות תמהים: יהודי זה, שזכה בעושר ונכסים (בעל בית מרקחת במרכז השוק) במעמד מכובד, בצאצאים ברוכי כשרון — והוא כמו מודאג ומוטרד, בהול ומתרוצץ, משל אבד לו איזה נכס יקר והוא מחפשו.

בעיר הולדתו קוידאנוב, עיר חסידים ואדוקים היו מיוצאי הדופן שרכשו חינוך והשכלה על שהרת הלשון הרוסית ותרבותה.

בעיירות הקטנות בתחום, היה חוג מיוחד, מעין עלית סגורה — הרופא, עורך הדין, הרוקח — כולם חניכי התרבות הרוסית והיא לשונם. התבדלו מהאוכלוסיה היהודית באורח חייהם. יחסם ללאומיות היהודית אדיש, עתים עוין. היחס והמגע עם הצבור היהודי הצטמצם בגבולות מקצועותיהם ועיסוקיהם. קצב, אף־על־פי שלפי חנוכו נמנה עם החוג הזה, התערה בחיים היהודיים, התקרב להמונים, לפעילות צבורית וחברתית, להיות לפה ולמליץ להם לפני השלטונות הצאריים.

מרחב המחיה הפוליטי והציבורי בתקופה זו היה מוגבל. הפעילות והעסקנות הפוליטית נתרכזה בעיקר בשתדלנות. והנה, מה שעשו הם התייצבו לפני המיניסטרים הרוסים לבקש על עם ישראל ולהעביר רוע הגזירות, קצב והדומים לו בערי השדה לפני ה„פריסטאבים" וה„אוריאדניקים", ששלטו בערים הנדחות ביד חזקה.

היה שתדלן אידיאלי ובקי בצפונות השתדלנות ודרכיה. לשונו הרוסית הרהוטה, לבושו ועמידתו, הליכותיו ונימוסיו האירופיים, הקנו לו הערכה, כבוד והשפעה בחוגי השלטונות בעיירה.

בתקופת המהפכה הרוסית הראשונה, בשנת 1905, היה מראשי הפעילים. במפלגת הקדטים מצא את האקלים המתאים וההולם את רוחו והשקפותיו, והוא מפעיל ומשקיע מרצו והשפעתו לטובתה.

אחר הצהרת בלפור כבשה הציונות את הרחוב היהודי, ושוב הגיעה שעתו. אמנם עברו עליו חבלי קליטה והסתגלות לנסיבות החדשות במדינת פולין, אך החיים הדימוקרטיים הניחו לו לגלות ולהפעיל את כשרונותיו וסגולותיו בשדה הציבור. הוא נבחר נשיא אגודת הסוחרים. השפעתו וסמכותו היו בלתי מעורערות. והוא חבר ועד הקהילה היהודית, ראש הסיעה היהודית במועצת העיריה ודובריה, פעיל במוסדות הסעד. מגלה יזמה ומסירות. רחוק ממפלגתיות, לא

איש במה ודברים, אך מכלכל מעשיו בתבונה ודעת. תמך בכל פעולה ומבצע ציוני ותרבותי.

בשנים הראשונות נערכו המגביות לקרן היסוד ברוב עם; הילולא וחינגא שררו ברחובות קלצק — ואז ראינו אותו כאחד מראשי התורמים והמתרימים. הוא היה ראוי לומר על עצמו: „הריני יהודי, וכל ענין יהודי אינו זר לי".

מן העסקנים הנדירים שלא שלטו בו יצרים אישיים ותאוות פרסום. נמצאו מרננים, שחשדו בו בהפקת טובות הנאה חמריות ורמזו על בית־הדפוס שלו שהשלטונות המוניציפליים והמשטרתיים היו לקוחותיו — חשדות שאין להם כל שחר. בית הדפוס היה היחידי בעיר, ולא היה לו לחשוש להתחרות.

אין ספק, אצורים היו בו מניעים אנושיים מוסריים. ועדות לכך — ידו הפתוחה והמלאה לכל מיני צרכים ונצרכים, עתים גם בצנעה.

בביתו גדלו ונתחנכו שני ילדים שנתיתמו מאמם, אחות אשתו, והם הרגישו עצמם כבבית הורים. ביתו היה פתוח תמיד לרווחה, ובכל שעות היום היו אנשים שונים מתכנסים באולם דירתו, דנים ומתווכחים בכל מיני ענינים.

בשנים האחרונות הנחיתו עליו החיים גם מהלומות כבדות: מות רעיתו, וביחוד האבדן הטראגי בדמי ימיו של בנו בכורו, עורך־דין מוכשר. והבעת דכדוך לא סרה מעל פניו. בסוף ימיו שתה את קובעת כוס התרעלה עד תומה: הסוביטים הלאימו את בית המרקחת והדפוס, עקרו אותו מבית מגוריו, אם כי נתנו לו תמורתם דירת מגורים צרה. פגשתיו בפעם האחרונה לפני נסיגת הצבא האדום, ביולי 1941. הרגיש את עצמו גלמוד ומיותר. ברחוב היהודי השתררה אז בהלה שלא תתואר. עמדו היהודים נבוכים, אובדי עצות: הלהשאר, או לסגת מזרחה לרוסיה הסוביטית. והשאלה נפתרה מאליה מחמת הניתוק והעדר כל אמצעי התחבורה.

בשיחתי הקצרה עמו הרגשתי, שכמו ניחש את כל הצפוי ליהודים תחת שלטון הנאצים, והוא כעסקן ציבורי ופטריוט פולני עתיד ליתן את הדין החמור ביותר.

ניספה בטבח הראשון שערכו הנאצים בקלצק, בט׳ חשון 1941.

*

דלוגאץ — דמות מקורית, אנטיפוד גמור לחברו ועמיתו לדעה ומעשה איזיק קצב. גוץ, תוי פנים מגושמים, כבד הילוך. וראה זה פלא: בתוך גוף מסורבל זה מצאה לה משכן נפש נערים, שתום, שמחת חיים ואהבת חיים נשקו בה. דומה, מעולם לא ראוהו שרוי בדאגה ובעצבות.

אכן, החיים האירו לו פנים והוא שבע נחת כל ימי חלדו (פרט, כמובן, לחדשים אחדים בגיטו קלצק); זכה בעושר ונכסים, בילדים ברוכי כשרון, ברעיה, עקרת בית חרוצה, במעמד נכבד בציבור ובחברה.

לוח יומו מסודר ומדויק היה להפליא. מתענג על סעודה דשנה, שנת אחר הצהרים, טיול לפנות ערב, כשסיפוק עצמי שופע מכל יצוריו. הפורענויות וההתפוכות שפקדו את קלצק אחר מלחמת העולם הראשונה כמעט שלא פגעו בו, אף הסוביטים לא נגעו בו לרעה, כי כרופא נמנה עם השכבה הפרודוקטיבית המועילה והנחוצה למדינה.

להקת שחקני תיאטרון יהודי, כי תבקר בקלצק, אין הוא פוסח אף על הצגה אחת. ועוד תחביבים היו לו: משחק הקלפים ולשחמט התמסר בלהיטות. שמירתו וקפדנותו על הסדר והדיוק יצאו להן מוניטין בעיר. ביתו, חצרו וגינתו היו מטופחים למופת.

היה רופא שינים מומחה ומצליח במקצועו. חונן בסגולות: תבונה, פשטות, עממיות שקרבו אליו את הבריות. נעים היה לראותו מגלגל שיחה, מתבל דבריו בבדיחות.

במשך כל השנים עשה ופעל בקהלה היהודית ובמועצת העיריה ותורם את תרומתו בעצה ודעה צלולה וישרה. התגלה גם כקשה עורף, עומד על דעתו בתקיפות. אך עם זאת משכיל למצוא במחלוקת את שביל הזהב. שימש גם מעין שופט שלום ליהודי קלצק. סכסוך ומחלוקת כי פרצו בעיירה על רקע ירושה, מסחר, מקח וממכר — לא תמיד פנו הצדדים לערכאות או לרב, והוא שימש בורר ומכריע. מסקנותיו ופסקיו נתקבלו ללא ערעור.

אפס, כל אלה היו רק סעיפי משנה בפרשת חייו ופעולתו. הוא קנה את עולמו, בעיקר בשרותו ובעבודתו למען הציונות וארץ ישראל, נאמן ומסור לציון ללא סייג. בשנת 1905 היה הוא היחידי המפוכח שלא ניתפס לאשליות, ואף רב ומתפלמס חריף עם אנשי „בונד" בקלצק, ומעמדתו זו לא זז עד יומו האחרון. השתתף בכל מפעל ציוני, מראשי העושים, התורמים והמתרימים במגביות של הקרנות. עתים מזניח את עיסוקו הרגיל, מכתת רגליו ומלוזה את השליח למגבית מבית לבית — מוכיח, משכנע וכופה את התרומה על המת־מקחים —והמסרבים. וכל מעייניו נתונים לארץ ישראל, אף חלם עליה ולא זכה.

זוכרני הפגישה האחרונה אתו בתקופת שלטון הסובייטים. בחייו האישיים לא הורגשה תמורה לרעה. אדרבא, פרנסתו היתה מצויה בשפע, הואיל ורבו אז לקוחותיו מבין הפקידים הסובייטיים. אך בלי בוררות, בלי עסקנות, בלי ציונות דומה היה לרוח רפאים. האריך את הדיבור על השגגות והחטאים בעבר, אך קיוה שלא כלו כל הקצין. ובשעה כשרה הוא יעלה לארץ ישראל...

הגיעו ידיעות, כי שעה קלה לפני החיסול הסופי של הגיטו התאבדו ד. ושלושת בני משפחתו בבליעת כדורי רעל.

אייזיק לוינבוק, ניצברג ופריקס

הצעיר בחבורה — הזרוע המבצעת של הציונות בקלצק. בן למשפחה ציונית מיוחסת במוסקבה — אך גדל והתחנך בבית סבתו האמידה בקלצק. מכל הבחינות היפוכו הגמור של חברו ועמיתו **ב ר ס ל ב א ב ר ה ם**, וחסר את שווי המשקל הרוחני וכובד הראש שלו.

בעל אופי רגיש ומזג חם עד לידי קלות דעת. ניכרה בו להיטות יתרה אל במות ההטפה והנאום.

נאומיו נשאו אופי תעמולתי, אך הכול העריכו והוקירו את חריצותו ופעילותו למען הציונות. אסיפה ופעולה ציונית כי נערכת בעיר, הוא המסדר והמארגן, הדואג לכל הסידורים הטכניים והאירגוניים; נואמים, שליחים מהארץ או למגביות הבאים לקלצק — הוא זונח את עיסוקו הפרטי — הנהלת חשבונות — ונוטל על עצמו את כל הדאגה והמעמסה להצלחת שליחותם בשלמות מופתית.

ושורות ספורות לעוד אחדים מבני החבורה, נושאי דגל הציונות והתרבות העברית בעיירה.

ליפא ניצברג, בן למשפחה מכובדת, עוזר לאביו במסחר ומרכולת — האחרון בר אוריין, חניך ישיבה, שוחר תורה ותרבות — צעיר שקט וצנוע הליכות, שוקל דברים ומעשים בחכמה, הגינות ומתינות — ויצאו לו מוניטין על חריצותו וישרו בעניני מסחר וקנין.

ואם היה בעיר אחד שעבד את הציונות אך ורק לשמה, ללא קורטוב של רדיפת כבוד והתבלטות — הרי זה בלי ספק הוא. השכלתו היתה תיכונית, אולם ציוניותו גבעה מתוך תודעה עמוקה.

ברסלב וניצברג נראו תמיד בקלצק כשני חברים נאמנים לדעה ולמעשה, ואף היו כמשלימים זה את זה.

והרי משה פרידקס — בר אוריין, דבק בשפה ובתרבות העברית, מהצנועים שבמחנה. זמן רב שימש יו״ר ועד ההורים של בית הספר העברי ופעל בתבונה ובהרמוניה גמורה עם חבר המורים והעובדים.

כולם ניספו ביום המר והנמהר — ט׳ בחשון 1941.

יצחק צרקוביץ

דמות פופולרית באוכלוסיה היהודית בקלצק בכלל ובחוגים הציוניים בפרט. שמו הלך לפניו רצוף הערכה והוקרה מזה, ביקורת וטינה מזה, אך הכול הודו, שהיה מחונן בסגולות ובכשרונות מרובים.

בילדותו מהיר־תפיסה, פיקח וממולח אך גם קונדס ועקשן — תכונות שטבעו חותמם גם בפעולותיו הציבוריות והפוליטיות. עוד בלמדו בחדר — בנעוריו נהגו לספר חבריו — היה הוא ראש לתלמידים. רכש השכלה תיכונית רוסית בשלהי מלחמת העולם הראשונה, פעיל בשורות „צעירי ציון", ובשובו מעיר לימודיו לעיר מגוריו גאה היה על מדי הגימנסיה ועל דיבורו הרוסי הנאה. הימים ימי קרנסקי, והוא אז מן הראשונים הקופצים על במת החיים הציבו־ריים כנואם בעל כושר פולמוס בוויכוחים.

אך שעתו הגיעה אחרי מלחמת רוסיה־פולין. הוא אירגן ויזם את הקמת סניף מפלגת ה„התאחדות". פעילותו נתגלתה בתעמולה והסברה, בהקמת מוסדות תרבות, במגביות, בייצוג בקהילה בעיריה ובמוסדות הסעד וכו'. יש לו חלק בייסוד בית־הספר „תרבות". בכל התחומים גילה יזמה, מרץ וכושר אירגון, אך לפרקים גם חוסר־סובלנות ונוקשות.

לרגל כהונתי במשך שנים כמורה ומנהל בית־הספר „תרבות" היו בינינו יחסי־גומלין רצופים ומתמידים, ולא חסרו חיכוכים והת־נגשויות. ראיתיו במצבים שונים, ונזכר אני כי בימי המאורעות בארץ מקהיל היה עצרות־עם ומזעיק לתגובה ועזרה. ידו היתה פתוחה לכל מיני צרכים ונצרכים.

והנה פרשת חייו האחרונה. בח' בחשון 1941 מתפרסמת פקודה מטעם השלטונות הנאצייים שעל יהודי קלצק להופיע בכיכר השוק. חרדה פשטה ברחובות והתחבאו במרתפים ובמחבואים. אחרי הטבח הנורא נתפסו והסגירו עצמם רבים, שמהם הוצאו רובם להורג, ורק מתי מספר נשארו בחיים, וביניהם משפחת צרקוביץ.

כשנודע עליו לשליט הנאצי, הרהר: הנה האיש המבוקש שאפשר להפיק ממנו תועלת, והוא ציווה עליו לארגן את „מועצת היהודים" (יודען־ראַט) בגיטו ולעמוד בראשה, והוא הלך בדרך בה הלכו נשיאי „מועצות היהודים" בפולין: חיבל בתחבולות, ניסה תמרונים גמישים והפעיל פקחותו במאמצי־הצלה, לפי דרכו. שמר על הסדר והמשמעת בגיטו, מנע כל נסיון של התקוממות ובריחה אל היער. מוכה־סנוורים נתפס לאשליה שאולי ימנע את הרעה, אם רק נדע לנהוג במתינות ובתבונה, בכיכול, והדברים ידועים...

מאיר חיים קולקובסקי

(1893—1932)

בימי מזג אויר נאה, על הרוב בשעות שלאחר הצהרים, אפשר היה לפגוש בחוצות קלצק עגלת־נכים קטנה נהוגה בידי היושב בה, בידי אחיו או מוסטת על־ידי אחד מן המלווים המקיפים אותה. בעגלה, איש בגיל העמידה, ראשו מורכן קמעא, פניו מצומקים וחרושי קמטים ובעיניו הבעת סבל.

יש וחבורת צעירים (מתנועות הנוער הציוניות החלוציות) מקיפים את העגלה, מאזינים לשיחתו של האיש בעגלה, והוא מפרש את החדשות והידיעות האחרונות, המאורעות בעולם הציוני ובארץ ישראל ועד לוויכוחים האחרונים בעירית קלצק. אך הנה תקפו אותו כאבים, והוא מפסיק שיחו כדי לחזור לביתו — למטת חליו.

נולד בקלצק ב־1893. אביו, פ י י ט ל המלמד, נודע כמופלג בתורה וכבעל מידות. היה מלמד מן הטיפוס הישן, אולם מהסוג הנעלה שבו. במלמדות שיקע כל שאר רוחו. מאיר חיים ירש מסגולות אביו. עוד בילדותו הפליא בכשרונותיו, וביחוד בהתמדתו בלימודים. התנזר מחדוות הילדות, שקוע בעולמם של תורה וספרים.

בן עשר עבר לעיירה טימקוביץ הסמוכה, ונמסר לפיקוחם של סבא וסבתא.

רדומה היתה העיירה, קופאת על שמריה. מנדלי מתארה כמקום תפילה ודביקות חסידית, אולם נודעה גם כאכסניה של תורה. יהודי טימקוביץ ראו זכות וחובה לעצמם לאכסן את התלמידים שבאו מחוץ לעיירה, ולספק להם את כל צרכיהם ומחסוריהם. בין הלומדים הצעירים התבלט הצעיר בחבורה, מאיר חיים. מכאן עבר לישיבה זוטא בעיירה ליאבוביץ. נזדמן עם הסופר א. מ ו ק ד ו נ י, תושב העיירה, שעסק אז בהוראה פרטית (במקצועות חיליניים ורוסית), והחרדים ראו בו מסית ומדיח...

ואמנם מוקדוני עסק במובן ידוע ב„ציד נפשות". אהב לנהל שיחות ממושכות עם חבורות נוער ולהטיף לרעיונות מתקדמים. עניין מיוחד גילה במאיר חיים ברוך הכשרונות ולימדו שפה וספרות רוסית, גם מ. ח. הושפע ממנו הרבה, אולם המשיך לשקוד על לימוד התורה.

יצאו שנים אחדות ומאיר חיים עבר לישיבות הגדולות בסלונים ובסלוצק. כאן עסק בתורת המוסר. באותו זמן הופיעו התנועות הציו־ניות והסוציאליסטיות, שחוללו תמורות והבקיעו גם את החומות של מבצרי הישיבות.

המשבר הרוחני והרעיוני פקד את מ. ח. בישיבת סלוצק, שהצ־טיינה בחיים יהודיים תוססים ובאינטליגנציה פעילה. הוא התחיל לתהות על דרך חייו, ושנוי ערכין נתחולל בעולמו הרוחני. נטש את ספסל הישיבה, התפרנס על שיעורים פרטיים ועסק בקריאת ספרים. התקרב אל חוגי הנוער הציוני שהתגברו אחרי מהפכת 1905, ופעל ביניהם. ביחוד השפיע עליו „על פרשת דרכים" הערין את מחברו וכל ימיו שמר אמונים לדעותיו.

כשביקר בימי החגים בעיירת הולדתו, על אף מאמציו להעלים את המהפכה הרעיונית שחלה בקרבו, הבחין בכך אבא ונפשו דאבה מאוד.

הגיעו ימי מלחמת העולם הראשונה. מ. ח. הצליח להשתחרר מהגיוס לצבא. נדד ברוסיה מעיר לעיר ולבסוף נתגלגל לעיר הפלך פארם, וכאן מצאה אותו מהפכת פברואר 1917.

הממשלה הזמנית הכריזה אז חנינה לכל אלה שערקו או השתמטו מהשרות בצבא הצארי, בתנאי שיתגיסו לצבא. צעירים יהודים רבים נתגייסו, וביניהם מאיר חיים שנמנה עם גדוד־המילואים בחיל הרגלים שחנה בקסרקטיני פארם.

במחנות הצבא התמסרו אז בלהט למלחמה פנימית חריפה של דעות והשקפות. בקרב החיילים התגבשו שני זרמים פוליטיים — סוציאליסטים ריבולוציונרים ובולשביקים, והאחרונים גברו מיום ליום. הקצינים והמפקדים ברובם השתייכו לזרם הקדטים — מפלגה בורגנית ליברלית. גם הרעיון הציוני מצא את דוגליו בקרב החיילים היהודים. הרופאים הצבאיים היהודים אירגנו כינוסים ציוניים בצבא, ואז הגיעו למאיר חיים ימים שמצא בהם חפץ, טעם חדש ומטרה נעלה.

יחד עם חבר רופא־צבאי התמסר לפעילות ציונית בין החיילים היהודיים בחטיבות הצבאיות בפארם ובסביבתה. ניהל תעמולה והסברה באספות וכינוסים ואצל עליהם מרוחו והשפעתו. בועידה כללית של החיילים הציוניים בפארם נבחר מאיר חיים ציר לועידה

הציונית הכל־רוסית בפטרוגרד, בשנת 1917. הופעתו של הטוראי מ. ח. במדיו ונאומו בועידה שהושמע בלהט ובעברית רהוטה, מתובל באימרות חז"ל וציטטות מהספרות והשירה העברית החדשה, עוררו תשומת לב כללית.

ביום אחד הופיע מ. ח. בעיירת הולדתו במדיו, לשמחת לב הוריו והתושבים שחשבוהו לאבוד. מ. ח. מארגן את מפלגת צעירי ציון בעיירה, הוא ראש המדברים והפעילים, מחנכם ומדריכם הנערץ והמקובל של בני הדור הציוני הצעיר. התברך בכושר דיבור, הסברה ושיכנוע, ידיעתו רבה ומגוונת. הפליא במיוחד בכוח זכרונו. במסיבות ונשפים חגיגיים היה כמעין המתגבר, קרא בטוב טעם יצירות ספרות, מנעים זמירות ושירים עבריים־לאומיים. היו אלה ימי השיא בפעלתנותו ועסקנותו הציבורית, התרבותית והציונית.

כעבור זמן נשא אשה ממשפחת ל י כ ט ר מ ן וקיבל בנדוניה חלק בטחנת־הקיטור. ריחיים — תרתי משמע — היו על צוארו. נולדו וגדלו הילדים, והוא נאלץ להתרחם בעול הפרנסה.

בעונת החורף צמוד היה ימים ולילות לטחנה ולעתים נדירות הופיע בציבור. אולם משהגיעו שליחים מהארץ, או בימי המגביות לקרנות, הזניח את עסקיו וטחנתו, התנער והתגייס לפעולה. רב היה חלקו בהקמת בית הספר „תרבות" שהיה מיוזמיו ומיסדיו, ותמיד נענה לפעולות תרבות בעיר.

האסון המחריד פקדו כתחף באחד מערבי שבתות בקיץ 1926. בביתו נשלמו כל ההכנות למסיבת בן־זכר לרגל הולדת הילד השלישי. הוא יצא לרגל סידור מסויים, וברדתו במעלית מן הקומה העליונה נתרסק החבל והוא נפל ארצה פצוע קשה, הובילוהו לבית חותנתו בככר בית־הכנסת. מן הנמנע היה להשבית את שמחת המסיבה ולהודיע על האסון לאשתו המחלימה אחרי הלידה. נמנו וגמרו להודיע לה, כי הגיע מברק דחוף, בו נדרש בלי דחיה לנסוע לעיירה סמוכה. תהתה האשה ונחרדה, אך כעבור ימים אחדים הועבר לביתו, ומאז רותק למיטת חליו ולעגלת הנכים עד ליומו האחרון. הרופאים קבעו שבר בחוט־השדרה, ושתי רגליו שותקו. נתנסה בכאבים נוראים ובנדודי שינה. נסע לוינה לדרוש בעצת רופאים מומחים, אולם לא נמצא מזור לחליו. האמצעים הרפואיים הוגבלו לסמי הרדמה להשתקת הכאבים. נחמה פורתא מצא באוירת הידידות, החיבה והטיפול המסור מצד בני ביתו, אחיו וכל מידעיו ומוקיריו בעיירה, שהיו מבקרים בביתו ובילו אתו בשיחות, בקריאת ספרים ועתונים, במשחקים וכדומה.

אורח קבוע בביתו היה איש „הבונד", דוד ג א ב ר י י ר, דמות מוכרת בעיירה. בא לקלצק מטימקוביץ, והתגורר בקצה העיר, בבית יונה פ ו ז א ר י ק.

היה יריב רעיוני לם. ח. קולקובסקי, ואף על פי כן היתה ביניהם ידידות במובן מסויים, גם נזדקקו זה לזה. ג. שלקה בעיניו לא היה מסוגל לקרוא, לעומת זאת היו רגליו בריאות והיה מלווה את קולקובסקי בטיוליו, שקרא לפניו מספרים ועתונים.

לפי ידיעות מהימנות, לא מילא מחמת עיוורונו אחר פקודת הנאצים ולא התייצב בשוק ביום הטבח הראשון, ונורה במטתו בדירתו.

זכור נאימו האחרון בשבת בבית הכנסת בימי פרעות תרפ"ט בארץ, אחרי הטבח בישיבת חברון ורציחת בני משפחת פ ו ר מ ן במושב נידח — משפחה מוכרת היטב לאנשי קלצק וסלוצק. הסיעוהו בעגלתו לבית הכנסת והעמידוהו על הבמה ומשם נשא דברו שנבע מעמקי לבו הדואב, והקהל בכה.

אך מחלתו גברה, יסוריו עצמו וסימני רקבון פשטו בחלקי גופו. דעך, ושאל את נפשו למות. אחרי פסיסה ארוכה יצאה נשמתו. המוני יהודי קלצק לוותה למנוחת עולמים וגדל האבל בעיירה על מות אחד מבחיריי בניה.

*

בין האישים שהשפיעו בסגולותיהם, ברוחם ומידותיהם התרומיות על חיי התרבות והציונות בעיירתנו, התבלט במיוחד מאיר חיים קולקובסקי, המשותק בשתי רגליו מחמת אסון שקרהו בטחנת־הקמח שלו.

היתה זו תמונה רגילה לראותו יושב ונוהג בעגלתו — עתים בעזרת אחיו — עובר ברחובות עיירתנו, ביחוד לפנות ערב, כשהוא מוקף מנין צעירים מן המשכילים והפעילים בתנועות הציוניות.

הכול דנים ומתווכחים בעניני רוח, תרבות, ציונות, ארץ ישראל ועוד ועוד. הכול באים לשמוע דברי חכמה וטעם מפי רבם ומורם. והוא, בעל השכל החריף, ההומור הטוב וההסברה הברורה, מפרש ומבהיר בטוב טעם ודעת את השאלות והבעיות. פעילי הנוער מכל הזרמים והמפלגות העריכו את פעולותיו למען הארץ והציונות והיו מנצלים כל רגע חפשי לבקר בביתו לשם שיחה, ולשמוע בדיחה נאה וכיו"ב.

ולא אחת, באסיפת עם בבית־הכנסת, או במקום אחר, בנושא ציוני, מכניסים היינו את מאיר חיים עם עגלתו בידינו, מעמידים אותה במרכז על הבימה, והוא, רתוק לעגלתו, היה נושא דברו, והקהל שומע את דבריו ברטט של הערצה ויראת כבוד.

אנו, המעטים, שזכינו לעלות לארץ בטרם באה השואה, נזכור תמיד את דמותו המופלאה של האיש, שמבארו שאבנו ושהיה לנו למופת בהליכותיו, מידותיו ואידיאליותו הנאצלה.

יצחק ושרה מנקר

א. פיש

מיכאל ליברמן

נולד ב־1911, בקלצק, להוריו מילה ומנדל. למד בחדרים של חיים־אליהו אבל ושל אלתר ליס (אביהם של צבי וברוך ליס מדגניה). גילה כשרונות בתנ"ך ובתלמוד, והמשיך לימודיו בגימנסיה בברנוביץ. סיים את הפקולטה למשפטים באוניברסיטת וארשה.

מילדותו חלה בשיתוק־ילדים, ונותח בוארשה ובוינה. מומו השפיע על עיצוב דמותו.

נאמן הציונות, ועוד בבית הוריו ספג מחיבת הארץ. היה פעיל בהשומר הצעיר, בהחלוץ ובחוג הסטודנטים הציונים־הסוציאליסטים בוארשה, שאז עבד גם במשרד הארץ־ישראלי. הכול כיבדוהו בגלל כשרונותיו והאזינו בדריכות לנאומיו.

ערב פרוץ המלחמה נשא לאשה את מאניה בודנקין, ועבד כעורך־דין בקלצק.

ניספה עם כל יהודי עיר־הולדתו.

ה נ פ ח

ראוייה לציון נאמנותו הציונית הנלבבת של אחד מאנשי הל"ג, שלא היה חבר בשום ועד, לא עסקן היה ולא מעורב בציבור, ורק הנערים הצעירים שהיו מתדפקים על דלתות הבתים בעיירה לאסוף לקרנות ולמכור שקלים הכירוהו: הנפח יצחק קרפצקי.

רוב זמנו מצוי היה במפחה שלו, עוסק בעבודה המפרכת בימים ההם. אך כשהופיע אצלו אחד הנערים היה מיד ו מנגב זיעתו, מוציא כסא מהבית ופונה אליו במלים אלה:

— זונעלע דערצייל עפעס, וואס הערט זיך אין אונזער ארץ־ישראל...

וכך נוהג היה גם במצבים המתוחים ביותר בעבודה, כשהמפחה מלאה היתה גויים, ומזדרז להרים תרומתו בנפש חפצה...

צ. ל.

יא. קלצק ובנותיה

יוסף פרנקל / היהודים הכפריים בסביבתנו

הכולוסיה היהודית בפולין רוסיה הלבנה וליטא היתה מרוכזת ברובה בערים ובעיירות, אולם חלק זעיר ממנה ישב גם בסביבותיהן, בכפרים ובאחוזות הסמוכות לישובים העירוניים. במרוצת השנים נצטמצם החלק הזה יותר ויותר. הממשלה הצארית אסרה על היהודים להשתקע ולגור בכפרים והחמירה באיסור אחר כשלון מהפכת 1905. אז הוגבר גם הפיקוח החמור על יהודי הכפרים, ורבים נידונו לגירוש. אף על פי כן, בפרוץ מלחמת העולם השניה, עוד ישבו יהודים בסביבות קלצק בישובים כפריים ובאחוזות ה„פריצים" הפולניים.

היו ביניהם גם חקלאים, אם כי מספרם היה מועט ביותר. על הרוב עסקו בחנוונות ובמלאכה. טחנות הרוח והמפחות, היו בידיהם. היחסים בין האכרים לבין היהודים, היו תקינים ואף ידידותיים. היחד דים הסתגלו פה לחייהם בסביבה הכפרית, ולפריצים, רובם ממוצא פולני, שנזדקקו לשירותיהם.

כמעט בכל אחוזה היה יהודי חוכר תוצרת החלב. האחוזות בסביבותינו היו משופעות גם בגני־פרי גדולים. הפירות של חבל סלוצק היו מפורסמים, וחוכרי הגנים כולם יהודים שהיו מייצאים את הפרי למרחקים.

היהודים בערים, כינו את אחיהם הכפריים בכנוי „יישובניקים" — שיש בו נימה של זלזול. ואכן, החיים בסביבה הכפרית הפרימיטיבית השפיעו לא במעט על הליכותיהם, גינוניהם, ורמתם התרבותית של היהודים הכפריים. (היו, כמובן, גם יוצאים מן הכלל). ברם, מאידך, דווקא הבדידות וההינתקות הזו גרמה, שיהודים אלה היו תמימים ולבביים, מכניסי אורחים וגומלי חסדים, חדורים יראת כבוד אל כל ענין שבתורה וברוח. בין היהודים הכפריים המפוזרים בישובים שונים שררה רוח של אחווה, יחסי שכנות טובה, ידידותיות ונכונות לעזרה הדדית. לילדים מביאים היו מלמדים מן העיר, שהיו סמוכים על שולחנותיהם, לפי התור. ביחוד שמרו והקפידו על קדושת השבת והמועדים, ומתכנסים היו בצוותא לתפילה בציבור.

חלק מן היהודים האלה לא נכלאו בגיטאות ביום הפקודה, ולא מצאו מותם בידי הנאצים.

כשפלשו הגרמנים לרוסיה הלבנה ונכנסו לכפרים האלה, מצאו, שמלאכת ההשמדה כבר בוצעה בתכלית השלמות בידי האכרים הבילורוסים שהקדימו אותם...

בימי־הבינים האחדים אחרי נסיגת הצבא האדום, כשהישובים האלה נשארו ללא כל פיקוח ושלטון, הם התנפלו על שכניהם היהודים (גם הידידים...) בגרזינים, אתים ושאר כלי־משחית וערכו בהם הרג רב באכזריות פרועה, בזזו ושדדו רכושם. והרי ידיעות מקוטעות על היהודים בישובים בסביבות קלצק וגורלם בזמן השואה:

כפר הלינקה, דרומית לקלצק, שימש מקום נופש וקיט ליהודים בקלצק והסביבה. לא היו כאן גבירים מופלגים, לא היו גם פנסיונים וחוילות. קיטני הלינקה התאכסנו בביקתות האכרים ובבתי התושבים היהודים המקומיים. הנוף היה יפה להפליא ויער הארנים משיב נפש. באו לכאן יהודים שלקו בבריאותם להחליף כוח ולהתרוענן, או להינפש מטירדותיהם. מהם שבאים למנוחת סוף השבוע. והמוני נוער מילאו את היער בהמולה ובצחלה. האכרים מתקנאים היו בהם על אף טובת ההנאה שהפיקו מהיהודים.

גם יהודי הלינקה נהנו. לר׳ חיים השוחט, למשל, הגיעה בקיץ עונת ה„פרוספריטי"; בעל־המלאכה איצקוביץ נוטש את הסדנא ומקים פנסיון בירכתי היער. וכיוצא בהם האחרים. הכול נהנו מרוח העיר ותרבותה שבאה לישוב הכפרי.

גורלם וקצם של יהודי הלינקה אחרי פלישת הנאצים לוטים בערפל. לפי השמועה גורשו המשפחות היהודיות לגיטאות בעיירות הסמוכות, ושם הונף עליהם גרדום המרצחים.

דרומית מזרחית לקלצק, ליד גבולות פוליסיה, שכנה העיירה הקטנה זאוסטרוביאצ׳ה מוקפת יערות עבותים. המרץ, היזמה, החריצות והכושר היהודי נתגלו כאן במלואם. בחבל נידח ושומם זה, ובמשך זמן קצר בערך, התחילו מפכים חיים חדשים: הוקמו מנסרות, מזפתות ומפעלים שונים הקשורים ביערות (כגון ניצול פטריות, עורות סנאים וכדומה). בתי־המסחר והמשרדים סיפקו תעסוקה לעובדים, פקידים ובוררי־ עץ יהודים רבים. למשפחות רבות היו גם נחלות שדה וגן שעובדו בידי בעליהן.

יהודים מהעיירות הסמוכות שנתקפחה פרנסתם נהרו לזאוסטרוביאצ׳ה השתקעו בה וסמוך לפלישת הגרמנים מנתה העיירה כארבעים משפחות יהודיות, מאתיים נפש בערך, מעין עיירה יהודית טיפוסית, עם רב ושוחט, בית כנסת ובית ספר עברי, נוער ציוני חלוצי ועוד.

לפי הידיעות גורשו יהודי המקום לגיטאות הסמוכים והושמדו כליל.

בסביבה זו נמצאו הכפרים מוריץ, קולק, בוטשה ועוד. כאן נאחזו יהודים כפריים, צמודים לאדמה, ליער ולטבע, שמצאו לחם בעבודת כפיים, יהודים נלבבים, ישרים ותמימים.

בסביבה הנידחה והנכריה, בין אכרי פוליסיה הגסים והחשוכים, שמרו על ייחודם, קיימו בקפדנות המצוות, המנהגים והחגים היהודים, התפללו בציבור בשבתות ובמועדים, חינכו את ילדיהם ברוח המסורת והדת, הזמינו מלמדים לילדיהם.

לפי הידיעות ערכו בהם שכניהם הנוצרים טבח נורא, עוד קודם שהגיעו הגרמנים, השמידו אותם כליל ובזזו את רכושם.

מזרחה לקלצק, בכיוון סלוצק, ליד הכביש מוסקווה—וארשה, נאחזו משפחות יהודיות רבות בכפרים, באחוזות וישובים שונים.

לכפר ליוביניאץ היה מעמד חוקי של תחנת־דואר עוד מימי הצארים. כאן הוקמה על־ידי חברה יהודית מפורסמת מווארשה — האחים שיפרין, יוצאי טימקביץ, מנסרה ומשרדים. הכפר שקק יהודים עובדים ופקידים, וגם אורחים מבחוץ שנזדמנו לכאן לרגל עסקיהם. האכסניה של יוסף ליס חוכר התחנה, המתה תמיד מרוב אדם. שני בניו ברחו אל העיר.

בכפר הסמוך נהורנה—פלסקוביץ נערכו המניינים בשבתות ובמועדים.

בכפר ראטשייקה גרו שתי משפחות יהודיות. ידוע, שכל משפחת הקצב גלפנד תושב הכפר ואמו הזקנה נרצחו על ידי האיכרים בימי פלישת הגרמנים והוטמנו ליד הבית (בתם בחיפה).

בהורביץ הסמוכה ישבו משפחות יהודיות אמידות. בעל הטחנה היה יהודי נאור — שני בניו עבדו באוסטרוביצה הסמוכה. כשנכנסו הגרמנים נמלטו לזמן קצר אל העיר הקרוב. בצאתם מן העיר התנפלו עליהם האכרים ורצחום נפש.

באמצע דרך המלך המוליכה מקלצק לטימקוביץ וקאפוליה, ליד הכפר והאחוזה עמדה אכסניה שבעליה היו ר' משה ז'רחוביצקי ובניו.

היתה זו משפחה כפרית מקורית מיוחדת במינה: ר' משה נודע בסביבה כבעל עסקים חרוץ וכיהודי חרד, שלא פסק כל ימיו מלהגות בספר. הוא חכר מהפריץ ווינילוביץ, בעל אחוזה פולני, מדינאי ועסקן צבורי ליבראלי ואוהב היהודים (היה נשיא ה„קולו" הפולני במועצת המדינה הרוסית — גוסודרסטווני סובייט — הגיש הצעת חוק לביטול ההגבלות על היהודים ותזכיר לצאר ניקולאי השני, אוהבו ומכבדו) ששח וגן, מחלבה ואחוזה, טחנת־רוח ואכסניה (קרעטשמע ביידיש) ליד הדרך.

כשהזקין ר' משה עברו העסקים הללו בירושה לבניו ולחתנו אברהם, והוא עצמו פרש לספריו, ומספרים: לעת זקנתו, כשמתה בתו היחידה של הפריץ, בא לארמון ובילה שעות אחדות למראשותיה באמירת פרקי תהילים... מיד לאחר המעשה התחיל לבו נוקפו שמא נהג שלא כדין, פנה לרבנים והללו הגדירו את המעשה כעבירה חמורה ביותר ופסקו שעליו לכפר חטאו בתשובה, בתפילה וצדקה — וגזרו עליו לא פחות ממאה ימי תענית, והוא קיים אותם עד אחרון ימי חלדו...

בימי רוסיה הצארית שימשה האכסניה תחנת־נופש לעוברים ונוסעים בין העיירות, וביחוד לבעלי־העגלה, הקצבים וסוחרי הסוסים שנסעו כל שבוע לימי־השוק והירידים. יוצאים היו עם שחר וכאן האכילו את הסוסים, התפללו שחרית, וסעדו ארוחת בוקר ממיטב מאכלי־החלב של המחלבה. בעל האכסניה ישעיה, נחשב יהודי מתקדם ותרבותי, בעל מזג עליז ונוח לבריות, והוא הגיע לעושר ונכסים.

מנהג חדש בא אז לקלצק: שלא כבימים קדומים התחילו עורכים את טכסי־הנשואין מחוץ לעיר בצורה פשוטה וצנועה, כדי לקמץ בהוצאות ומטעמים אחרים. ולא היה מקום מתאים יותר למטרה זו מהאכסניה. כאן נערכו גם המניינים בשבתות, במועדים ובימים הנוראים, שאליהם נהרו היהודים הכפריים מן הסביבה שבתחומי טימקוביץ, כגון, ברטקובה, בריגדה, דז'רציני ועוד. ר' משה היה מפורסם כבעל־תפילה ובעל קריאה מעולה, הבן ישעיה היה אמן בתקיעת שופר והבן הבכור ר' חיים מאיר, בעל הטחנה, אף הוא הרים תרומתו בתפילה ובקריאת התורה. רבים מצאצאי משפחת ז'רחוביצקי נדדו לימים לאמריקה, ואילו היתר ניספו עם קדושי קלצק וטימקוביץ.

העיירה הקטנה מדודז'יץ' שכנה בסביבות סיניאבקה. הנוף היפה, הנחל המפכה, הגנים והיערות המקיפים אותה, שיוו לה מראה אידילי מלבב. העיירה גדלה והתפתחה בקצב מהיר: הגיעו לכאן יהודים בעלי יזמה והון ממרחקים והקימו מפעלי־תעשיה שונים, כגון מנסרות, מזפתות ועוד.

בשנת 1939 מנתה העיירה 40 משפחות יהודיות, וכמעט כולן אמידות ומבוססות. במלחמת העולם הראשונה עברה גם כאן על היהודים כוס הגירוש. בסוף המלחמה חזרו לעיירה, שתחת שלטון פולין גדלה, התפתחה והתקדמה.

כעבור שבועות מעטים לפלישתם הוציאו הנאצים את כל היהודים אל מחוץ לעיר ליד תחנת הרכבת בודה, והשמידו את כולם ביריות.

לפני הטבח בחרו את הנערות הצעירות והנאות והכניסון לבניך־המשטרה הקרוב. כאן אנסו אותן התעללו בהן כל הלילה, ולמחרת בבוקר הוציאון להורג במקום — ההריגה הכללי.

והרי עובדות מעטות: בת הרוקח ממדודז'יץ' ניסתה להתאבד בש־תיית סמי־רעל, אולם נכשלה. הנאצים פרצו לביתה, מצאוה מפרפרת ביסורים — ורצחוה בירייה.

במדודז'יץ' היתה משפחה אחת שאחת מבנותיה המירה דתה ונישאה לנוצרי: ביום הטבח הצליחה המומרת להחביא בביתה את בנה הצעיר של אחותה היהודיה. הדבר נודע לגרמנים, הם ערכו חיפוש בביתה ודרשו ממנה להסגיר את הנער, וגם עליה חרצו משפט מות. היא הצליחה למסור את הנוער לכומר הקתולי. תודות להמלצתו וזכויותיו בעזרה לגרמנים — נשארו שניהם בחיים.

מכל יהודי מדודז'יץ' נשארה רק משפחה אחת לפליטה. ישראל פרושצ'יצקי, רעייתו ושתי ילדיו (כולם ברמת גן). מקרה מיוחד במינו, מהבודדים מכל ניצולי השואה.

פרשת הצלתה של המשפחה מלאה הרפתקאות, נסים ונפלאות. ונשמעת כאגדת־סיפורים. אבי המשפחה החזיק מזפתה בייער ליד העיירה, ונהירים היו לו שבילי היער. ביום הטבח נטשה המשפחה את ביתה והתחבאה במקלט בעבי היער. אחר כך הצטרפו אליהם יהודים פליטי־טבח מלאכובייץ' וישובים אחרים. הם השיגו רובים אחדים ואירגנו חבורה פרטיזאנית זעירה שהטילה פחדה על האיכרים ומהם השיגו מזונותיהם.

מאמצים רבים השקיעו הגרמנים כדי לתפוס את פרושצ'יצקי וחבורתו והעלו חרס. הם הבטיחו פרס של עשרים קילו מלח — מצרך יקר־ המציאות בימים ההם — בעד גילוי הפרטיזאנים. אכרי הסביבה, — רובם ממוצא פולני, שונאי היהודים מובהקים, שהושיטו עזרה פעילה לגרמנים במעשי הזוועה נגד היהודים, הודיינו ועכרו ציד וחיפושים אחר יהודים — אולם עד מקלטו של פרושצ'יצקי לא הצליחו להגיע. (בין היתר נפלו כאן חלל האחים ברזין, פליטי גיטו ליא־כוביץ').

משגברה הסכנה עברה החבורה ליערות העבותים בסביבות באבין, בחבל פוליסיה, ושם הקימו להם מקלטים בפינות נידחות. שם התקיימו שלש שנים וזכו ליום השחרור ולעליה למדינת ישראל.

אריה נייסרק / לדמותה של סיניאבקה

ה עיירה הקטנה סיניאבקה, במרכז רוסיה הלבנה, היתה עד מלחמת העולם הראשונה בתחומי רוסיה הצארית. בזמן המלחמה, כשחזית הקרבות התקרבה לגבולותיה, נגזרה גזירת גירוש מטעם השלטונות הצבאיים על יהדיה. כמו בכל קו החזית העלילו על היהודים שהם עוסקים בריגול ומספקים ידיעות לגרמנים. יהודי סיניאבקה נאלצו לנטוש את בתיהם, נכסיהם ורכושם — ונדדו לתחומי המזרח.

בגמר המלחמה חזרו הפליטים לעיירה בעירום ובחוסר כול, ולאט לאט, במאמצים מרובים נגשו והצליחו לשקם את ההריסות ולארגן את חייהם מחדש.

בין שתי מלחמות העולם היתה סיניאבקה בתחום מדינת פולין, סמוך לגבולה המזרחי. דרכה עבר הכביש הרחב, עורק־התחבורה חשוב שקישר את וארשה עם מוסקבה. מבחינה אדמיניסטרטיבית השתייכה למחוז נובוגרודוק, שכנותיה סביב, עמן עמדה בקשרי מסחר ומהן קיבלה גם השפעה רוחנית ותרבותית, היו: קלצק, לאחוביץ, וברנוביץ.

בסמוך לעיירה זרם נחל קטן, פלג הנהר הגדול שצ'ארה. הקיפוח כפרים, אחוזות ויערות עבותים, שסיפקו עצים ליצוא דרך תחנת ליאחוביץ. שלשה רחובות רחבים היו לה: הרחוב הראשי, הוא הכביש מוסקבה—וארשה, ושמו „שוסיינה". ממנו נסתעפו שני רחובות: אחד לכיוון פינסק רבתי — „רחוב פינסק" והשני „רחוב הגמינה", כיוון שבקצהו נמצא המשרד המוניציפאלי — הקהילה.

בתיה בנויים עץ וגגותיה עשויים רעפי־עץ. בין בניני הציבור והמשרדים — משרד הדואר, בנין החומה היחידי שנבנה עוד בימי הצאר, הכנסיה הפרובסלאבית, בית־הספר העממי הממשלתי הפולני ומולו — המרפאה הממשלתית.

בית הכנסת היהודי ברחוב פינסק התבלט במקצת בגודלו ובגובהו. לידו נמצא בית הרב, ובו גם חדר מיוחד ללשכת בית־הדין. לא הרחק מבית־הכנסת עמד בית־המרחץ הציבורי בנוי אבן, ובו גם „מקוה" מודרנית ובית טהרה לנפטרים.

אוכלוסית סיניאבקה מורכבת היתה ברובה המכריע יהודים, שמנו כמאה משפחות יהודיות והיתר נוצרים, רוסים לבנים. הם עסקו במסחר זעיר ובמלאכה. היו ביניהם כל מיני בעלי־מקצוע — נפחים, נגרים, סנדלרים, חייטים ועוד. היו גם עגלונים שעסקו בהובלת קורות עצים מהיערות, בעיקר אדני־רכבת לתחנות הסמוכות וגם בהובלת משאות ונוסעים בין העיירות.

כמעט לכל משפחה היתה חלקת אדמה, גן עצי פרי או גינת ירקות ליד הבית, וכן משק חי — עופות, פרות ועוד.

יום ה' בשבוע היה יום השוק בעיירה, בו התכנסו המוני האכרים מן הסביבה, הביאו תוצרתם וקנו צרכי בית ומשק. יום השוק שימש מקור פרנסה חשוב לאוכלוסיה היהודית.

החיים הדתיים והציבוריים

בתולדותיה והתפתחותה של העיירה אפשר להבחין בשתי תקופות מבחינה רוחנית: עד לאמצע שנות העשרים היו ההווי ונוסח החיים ברוח הדת והמסורת. אורח החיים היה מגובש, ללא פירצות בין דור לדור, שכבות וחוגים. בית־הכנסת שימש מרכז החיים החברתיים והרוחניים. בכל יום, בין מנחה למעריב, קיימים היו שיעורי משניות, עין יעקב, וגמרא. לעתים קרובות נשמעו מן הבמה דרשות מפי דרשנים ומגידים בעניני דת ומוסר. בבית־הכנסת נערכו גם אסיפות ועצרות־עם שבהן דנו, התווכחו והחליטו בעניני העיירה. בשבתות ומועדים התמלא בית הכנסת מתפללים עד אפס מקום, לא נעדר איש. אולם במרוצת השנים הגיעו „רוחות חדשות וזמירות חדשות", והדור הצעיר התחיל מקצץ בנטיעות, מקל ראש במנהגי הדת והמסורת.

בראש הציבור עמד הרב כמנהיג העדה. בביתו נערכו הישיבות וההתיעצויות בכל עניני הציבור, בעצה עם טובי העיר ונכבדיה. פרנסתו ומשכורתו ממכס ה„קורובקה" המפורסמת, היינו — ממכירת שמרים ונרות שבת, ובזה טיפלו בני משפחתו. השני לו — השוחט, שהיה גם חזן, עובר לפני התיבה בשבתות ומועדים. אין לקפח גם את זכותו של השמש שמלא תפקיד חשוב בעיירה, סידר את כל עניני וצרכי בית־הכנסת החל מחלוקת עליות לתורה למתפללים, ובזה שימש עזר לגבאים, ועד לנקוי בית־הכנסת והדאגה למאור והסקה, הוא מילא גם את התפקיד של שמש בית־הדין וועד העיירה.

עם נכבדי העיירה ועסקניה נמנו: הרב ר' אליהו סטרוסטה, שהיה דרשן מצויין וחזן, השוחט ר' צבי לייבוביץ, יהודי למדן, השמש ר' יוסף למפרט, ר' צבי זבלוצקי, ר' יצחק שקולה, אבי אליהו ניימרק, שהיה ראש קהל ונדבן, ר' צבי זיוכוביצקי, יעקב גול שטיפל בספריה, אהרון טרבוז, עסקן ציבור, שמעון שקולר, גזבר העיריה, יוסף שמידט, מורה ועסקן ציוני; ובין הדור הצעיר: שמואל הוכברג, שמשון, מרדכי ויעקב מלודזינוב, שרה וביינוש ניימרק, אלקה קוקושיצקי, אטל זלקינד, ישעיה קוסובסקי ואחרים.

מינהל קהילה רשמי לא היה בסיניאבקה, ומבחינה זו היתה מסונפת, בצורה חוקית, לקהילת קלצק, אולם קיים היה ועד, מורכב ממספר עסקני ציבור, שניהלו והדריכו את כל עניני הקהילה וצרכיה בהתאם עם המינהל בקלצק.

חינוך ותרבות

את חינוכם קיבלו הילדים בחדרים מפי המלמדים, בהם למדו קריאה, חומש עם רש"י ותנ"ך, לפי השיטה המסורתית וברוח הדת. במרוצת השנים נוסדו גם חדרים בהם למדו עברית ולמודי־חול כגון היסטוריה, גיאוגרפיה וחשבון. היו גם מלמדי־גמרא שהובאו מבחוץ, והרביצו תורה לנערים אחרי גיל בר־מצוה. בשנים המאוחרות יצאו צעירים וצעירות מסיניאבקה להמשיך לימודיהם בערים הגדולות — מי לישיבות מיר, ברנוביץ וקלצק, ומי לבתי־ספר תיכוניים עבריים, כגון הגימנסיה העברית „יהודיה" בברנוביץ או לבתי־ספר ממשלתיים ופרטיים; הכול לפי האפשרויות החומריות ולפי הנטיות השונות.

הצעירים והצעירות האלו, בשובם מלימודיהם אל העיירה לחגים ולימי החופש, הביאו עמם את רוח הקידמה והציונות, פעלו והשפיעו על הנוער. ביוזמתם נוסד חוג דראמטי יהודי, הוקמה ספריה ציבורית ובית־ספר עברי מודרני.

המוסדות הרפואיים „ביקור חולים" ו„לינת הצדק", טיפלו בהושטת עזרה רפואית, אמצעית ומכשירי מרפא לנזקקים וגם קרח לחולים. הם קבעו לפי התור מתנדבים ללינת לילה אצל חולים הזקוקים לטיפול ולהשגחה בלילות. כדי להקל על בני המשפחה העייפים. היתה גם חברא קדישא ובית קברות עתיק עם פינקס־נפטרים, בו רשמו לפעמים גם מאורעות חשובים שאירעו בעיירה. אגודות מיוחדות טיפלו ב„מעות חיטים" לפסח, הכנסת כלה, תלמוד תורה ועוד.

הפעילות הציונית

בדרך כלל היו יהודי סיניאבקה חדורים תמיד אהבה ומסירות לציון ולישוב בארץ, ותורמים בעין יפה, לפי אפשרויותיהם, לקרנות הלאומיות.

שום מסיבה, כגון התונה, ברית מילה או נשף חגיגי לא עברו בלי מגבית למען הקק"ל.

פעולות המגבית השנתית לקרן היסוד נערכו בחגיגיות וברוב עם — והיו ימים של התעלות נפש ליהודים.

הפעולה הציונית התנהלה, בעיקר, על ידי הנוער. סניף „החלוץ" הקיף את כל שכבות הדור הצעיר, הנוער העובד והלומד. רבים מהם יצאו לקיבוצי ההכשרה וזכו לעלות ולהתערות בארץ.

הציונות הדתית לא התפתחה בעיירתנו מטעמים שונים. היו לה אמנם אוהדים רבים, אולם לא הגיעו לידי פעילות ואירגון.

סיכום

קטנה ומועטת אוכלוסין היתה העיירה — אולם חייה היו תוססים וערים בתחומים רבים.

יהודיה תמימים וישרי־לב — מוצאים את לחמם בעמל וביושר. כמעט שלא היו מצויים בה „אנשי־אויר", רודפי פרנסות ורוחים קלים. היה בה הרבה מרוח הכפר, האדמה והטבע. בערבי הקיץ היו הגברים, הבנים והבנות חוזרים שזופים ועייפים מעבודתם בשדה ובגן וחשים — מי לתפילה ומי ללימוד, מי לקריאה בספר ומי לסניף התנועה לשמוע הרצאה או לבלות בצוותא בשירה וריקודים. היהודים גילו מידות תרומיות של אהבת ישראל, אהבת הזולת ונכונות לעזרה וסעד בכל צרה ופגע.

סוסו של עגלון כי יפול, תאונות, צרה ומחלות כי יתרחשו, או כי מך אחד מהם — מיד מתגייסים וחשים לעזרה בכל מיני צורות וזרכים — אם על־ידי מוסדות הצדקה ואם על ידי תמיכה אישית ומתן בסתר.

כחתף באה גם עליהם השואה האיומה.

לפי השמועות הוציאו הנאצים את כולם יחד גברים, נשים וטף, ואילצום לחפור קברים לעצמם והוציאו אותם להורג ביריה בעיר הסמוך — ולא נשאר שריד לפליטה.

וכך הקיץ הקץ על סיניאבקה היהודית, הי"ד.

בנימין אילן (נייפרק) / עיירה על אם הדרך...

על אם הדרך, דרך המלך המקשרת את שתי הבירות וארשה ומוסקבה, בין ברנוביץ לקלצק, שכנה העיירה היהודית הקטנה סיניאבקה, מוקפת כפרים ביאלורוסיים ויערות הנסיך רדזיביל ושובלת ביריק ועצי גן ופרי. נחל קטן שוקק וזורם מים עובר בתוכה. 70 משפחות יהודיות היו בה.

כבכל העיירות עסקו גם יהודי סיניאבקה במסחר ובמלאכה.

אולם, קו־הייחוד של יהודי סיניאבקה הבדילם משאר היהודים: רובם עסקו בחקלאות. בעיירה זו אפשר היה לראות אכרים יהודים עמלים בזיעת אפם להוציא לחם מאדמותיהם ושדותיהם. היתה זו תמונה מופלאה — אכרים יהודים עובדים בשדותיהם, חורשים וקוצרים ומאלמים אלומות, מעמיסים אותן וחוזרים הביתה על עגלות מלאות עמיר.

אך לא על הלחם בלבד חיו. אחרי עמל היום היו האכרים הפשוטים הללו מחפשים ומוצאים לעצמם גם את מזונם הרוחני בצורות שונות, בתחום המסורת הדתית, והתרבות העברית הציונית והסוציאלית החילונית.

דאגה רבה ומאמצים רבים הושקעו בחינוך הילדים והנוער. תושבי העיירה חסכו מפתם ועשו כל מאמץ, כדי שבניהם ירכשו השכלה, בעיירה ומחוצה לה.

עם התפתחותה וגידולה של התנועה הציונית היו היהודים מזמינים מטובי המורים והמחנכים לבניהם. זכורים לי המורים אַדלר זודס, ד"ר א. גרינשפון (בארץ) עוריאל נ׳קריץ (חבר דגניה א'), שחינכו את ילדינו ברוח הציונות וארץ ישראל העובדת. ילדים מבוגרים יותר נשלחו למקומות תורה, לבתי־ספר תיכוניים עבריים בערים הקרובות ובחזרתם היו מפעילים את הנוער לעבודה תרבותית וציונית.

בני ישראל רחמנים הם וגומלי חסדים — אימרה זו באה על ביטויה המלא דוקא בישוב קטן זה, על יהודיה העמלים, הצנועים והפשוטים. עזרה לעניים מתן בסתר ליורדים — מקובלים היו בכל ימות השנה.

בערב הפסח — בצורה המסורתית של „מעות חטים". כל אחד הפריש מכספו בעין יפה לצרכי החג בשביל הנצרכים; ואם היה צורך לשלוח חולים עניים לריפוי למקומות אחרים, לבדיקה או לניתוח, מיד נמצא זוג מתנדבים שחזרו על הפתחים, אספו את הכסף הדרוש.

אידיליה כפרית מיוחדת במינה שרויה היתה בפינה זו שבה נתרקמו ונתגבשו חיים יהודים מלאי־עמל, תרבות ועזרה הדדית. ופעילות ציונית מסורה ונאמנה, שהתנהלה בכל השטחים: — תרומות לקרנות, חינוך עברי, ארגון חלוצי, עליה ועוד.

וכך נמשכו החיים עד לשנת 1914, כשפרצה המלחמה העולמית הראשונה, ומערכות הקרבות הגיעו עד לגבולות ברנוביץ וסיניאבקה. והנה, יצאה הפקודה מטעם מטה הצבא הרוסי שחנה במקומותינו, שעל יהודי סיניאבקה לעזוב את ישובם ולנדוד לרוסיה הפנימית. לקחנו את מקל הנדודים והגענו למקומות מרוחקים. משפחות רבות התיישבו בעיר המחוז סלוצק וסביבותיה.

רק בשנת 1919, אחרי שנות המלחמה והאנדרלמוסיה, משנתייצב השלטון הפולני במקומותינו, התחילו יהודי סיניאבקה חוזרים למקום הולדתם, פרט למשפחות אחדות שנשארו והשתקעו ברוסיה.

שוב התחלנו בונים את הריסותינו ולאראן את חיינו. קהילת סיניאבקה מסונפת היתה לקלצק — ומשם קיבלנו בעיקר את הסיוע וההשפעה הרוחנית והתרבותית.

בימי העליה השלישית נוסדו אצלנו סניפים של החלוץ והחלוץ הצעיר, שבהם נתרכז כל הנוער המקומי. התנהלה פעולת תרבות ענפה. למדו עברית, נערכו הרצאות, וחברים הכשירו את עצמם לחיי עבודה ועליה לארץ. ערב ערב בקעו קולות שירה ממועדון החלוץ, הדים נענו להם בבתים המעטים של העיירה והרוו נחת את לבבות יהודיה העמלים.

עם הקמתם של קיבוצי ההכשרה בסביבה, עזבו רבים מהנוער את העיירה ויצאו להכשיר את עצמם לקראת עליתם לארץ ישראל. כן הגברנו את הפעולה למען קרן הקיימת. מפורסמים בכל הסביבה ה„באזארים" (השווקים) למען הקהק"ל, שהנוער בסיניאבקה היה מארגן בחג הפורים. היו אלה ימים של עליה רוחנית והתרוממות נפשית וכל תושבי הישוב השתתפו בהכנת המוצגים. בביתן הארצי־ישראלי המיוחד נמכרו ממתקים מתוצרת הארץ, וילדי העיירה התרכזו סביב, ושירתם וריקודיהם נמשכו כל הלילה.

מוסד תרבותי חשוב בעיירה היתה הספריה היהודית, שמנתה כ־3500 ספרים ביידיש ועברית. הספרים נרכשו בהכנסות של נשפים

ספרותיים והצגות שאורגנו במקום על־ידי חוג חובבים. תודות למרץ הרב והיזמה של אחד מפעילי הציונים במקום, קיים היה כמה שנים בית־ספר עברי „תרבות" בן 4 כיתות.

מאבק עז היה בין החוגים הלאומיים לבין חניכי בית־הספר הפולני והחוגים הדתיים, שנתרכזו סביב „התלמוד תורה", על ייסודו וקיומו של בית הספר העברי. אך זכינו לראות את בית־הספר העברי בנוי וקיים לתפארת העיירה. ילדים דוברי עברית התהלכו ברחובות, שרו ודקלמו שירים עבריים. לא היה בית בעיירה שלא נשמעה בו השפה העברית.

והנה נכרתה בשואה גם קהילת סיניאבקה. אנו המעטים, הניצולים, במדינת ישראל העצמאית, נשמור את זכרם הקדוש והטהור של אבותינו.

שרה דנבורג / המערכה על שדה המרעה

מצבה הגיאוגרפי של סיניאבקה, וביחוד הכביש מוסקבה—וארשה שחצה אותה ושהרוסים ייחסו לו חשיבות אסטרטגית ממדרגה ראשונה, גרם לתנועה וחיים ערים בעיירה והשפיע לטובה על מעמדה הכלכלי; מאידך, בשנות המלחמות, הזעזועים והתהפוכות גרם פגעים ופורענויות. גם הגירוש הפתאומי והמזורז ביותר שנגזר על היהודים מטעם המפקדה הצבאית הצארית במלחמת העולם הראשונה, נעוץ היה בעובדה זו.

בתום המלחמה, כשחזרו הפליטים מקומות גירושיהם לעיירת הולדתם, עדיין לא מצאו מנוחה לכף רגלם. שוב התחילו מלחמת האזרחים ומלחמת רוסיה—פולין שנמשכה עד שנת 1921. שתי שורות הבתים והחנויות שהשתרעו בצורה מקבילה לאורך שני צדי הכביש, עמדו חשופות אל מול כל סוגי הצבאות — רוסים, גרמנים, בולשי־ביקים, לגיונרים פולנים ודומיהם — שנלחמו ועברו בו, ולא אחת השתוללו וערכו פרעות באוכלוסיה.

התעלוליות ביהודים

במשך זמן ממושך היתה סיניאבקה שטח הפקר, ללא שום שלטון ופיקוח, והיהודים חיו במתיחות מתמדת של מורא ובהלה. במערב עמדו משמרות הלגיונרים הפולנים, במזרח — חיילות הצבא האדום. אלה ואלה היו נכנסים ויוצאים לסירוגין בימים ומועדים קבועים, משל תוך הסכם הדדי. אולם ביחוד השתוללו והתפרעו הלגיונרים הפולנים, והטילו מוראם על האוכלוסיה היהודית. לא אחת נכנסו בפתע לעיירה בליל שבת, פרצו לתוך בית הכנסת בשעת תפילת מעריב, הפשיטו מן המתפללים את המלבושים והנעלים החדשים והשאירו אותם ערומים ויחפים. אירעו גם מקרי רצח לא מעטים כרוכים בשוד וביזה. פעם הגיעו לעיירה שני סוחרים יהודים ממוסקבה, לרגל עסקיהם, והתאכסנו בפונדקה של משפחת קפלן. למזלם הרע נתקלו בפלוגת לגיונרים פולנים. היהודים הואשמו בריגול, הוצאו אל מחוץ לעיר ונדקרו למוות בכידונים.

שתי בנותיו של צבי זבלוצקי הקצב ואחיהם הקטן שחזרו מגירוש מעיר סלוצק לעייריתם ועסקו במסחר וקנין, נמצאו בבוקר אחד הרוגים בביתם יחד עם שתי נערות מסיניאבקה שלנו אצלן בלילה.

כל הסימנים העידו, שיד הלגיונרים היתה במעשה זה למטרות שוד וביזה.

אירע, שחייל הצבא האדום לא הספיק להימלט כשניכנסה לסיניאבקה פלוגת הצבא הפולני. הוא התחבא מאחורי דלת בביתו של סוחר־היער מאיר פסח הוכברג. החייל נתפס והיהודי הואשם בריגול ובהחבאת חייל של אויב. הוטל למרתף והוכה קשה מאוד.

הרדה אחזה את התושבים, ורק תודות להשתדלותם של נכבדי העיר יצחק שקליאר, אליהו ניימרק ואשר קסלר אצל מכיריהם הפריצים הפולנים, הצליחו להעביר את רוע הגזירה והוכברג שוחרר.

גם חיילי הצבא האדום היו אורחים קבועים בעיירה. הללו אמנם לא גילו אכזריות כפולנים ולא שפכו דם, אבל אף הם גרמו סבל רב בדרישותיהם הבלתי־פוסקות למזונות ומצרכים.

וכך נתונה היתה סיניאבקה שנים אחדות בין הפטיש והסדן, והיהודים חיו במתיחות מתמדת של פחד ובהלה עד לייצוב הסופי בשנת 1921, כשנכרת חוזה השלום בריגה וסיניאבקה נכללה בתחומי מדינת פולין שקמה לתחיה.

פרשת המרעה

בהקשר זה הנני נזכרת בפרשה הארוכה של שדה המרעה, ענין שהטריד והסעיר את התושבים היהודים במשך שנים ארוכות וגרם לסכסוכים ומריבות, אף על פי שבדרך כלל שררה בתוכם רוח של אחווה וידידות.

וכך היה מעשה:

כמעט לכל משפחה יהודית היתה פרה חולבת שסייעה לכלכלת הבית. שדה המרעה היה במרחק חצי קילומטר מהעיירה, ליד יער זוורווושצינה אצל הכביש, באחוזותיו של הנסיך ראדזיוויל הנודע בניסביאז', עד לשנת 1924 רעו שם העדרים, ללא הפרעות, בתשלומים מועטים.

הנסיך עצמו, נכה רגלים, שעובדיו הסיעוהו תמיד בעגלת נכים, בילה את רוב זמנו בווארשה, או בכרכי חוץ לארץ, בחיי הוללות ושיכרות. כל ענייני נחלותיו ואחוזותיו המרובות התנהלו על ידי מפקחים, מנהלים ופקידים שנהגו בשרירות לבם ורבו ההזנחות והמעילות.

והנה, נמסרה הודעה ליהודי סיניאבקה, כי שדה־המרעה עומד להימכר ונשללת רשות המרעה במקום זה. כתחליף הציעו ליהודים שטח מרעה אחר, במרחק של שמונה—תשעה קילומטרים מהעיירה. גזירה זו שללה, למעשה, את האפשרות של החזקת פרות והיתה מהלומה קשה ליהודים. אז נכנס לפעולה העסקן הציבורי אליהו ניימרק, שהציע ליהודי סיניאבקה לרכוש את השדה מהנסיך. הוא זכה להוקרה והערכה מצד כל חוגי העיירה, לפי שהיה מזניח את עסקיו הפרטיים והתמסר בכל מאודו לעניני הכלל. עסקן ציבורי למופת, שגילה פעילות בכל תחומי העיירה.

מחיר המרעה נקבע לחמשת אלפים רובל זהב. כנהוג, נתכנסה ביום השבת אסיפה כללית בבית־הכנסת, והועלתה הצעה להטיל תשלום של מאה רובל בזהב על כל משפחה ללא הבדל. על רקע זה פרצו סיכסוכים סוערים וחריפים. היו כאלה שהשתדלו להשתמט מתשלום זה. לבסוף נאסף הסכום הדרוש. שני העסקנים א. ניימרק ואהרון טרבור, באו לטירת הנסיך בניאסביאז', מסרו לו את הכספים והזמינו עורכי דין לשם העברה חוקית של שדה־המרעה לרשות היהודים. עברו שבועות וחדשים — והענין לא זז ממקומו.

שוב נתנסו העסקנים בטלטולי דרכים יגיעים לשם הסדר העיסקה ופנו אל המפקח הראשי של יערות רדזיוויל. האחרון, שונא ישראל, שקיווה לנצל את העיסקה הזאת ולהפיק ממנה טובת־הנאה

ניכרת לעצמו. כעס מאוד על שהיהודים פסחו עליו ופנו במישרין לנסיך. הושיט לפונים אליו את כף ידו והפליט לאמור: — „כשם שכאן תצמחנה שערות, כך תזכו ברכישת השדה"...

נתברר, כי שיגר כתב־שיטנה למיניסטריון־ההגנה הפולני בוורשה, והצביע על הסכנה הכרוכה בהעברת השטח הזה לידי הכביש האסטרטגי נחלה ליהודים הבלתי־נאמנים.

ועדה מיוחדת ממיניסטריון הצבא סיירה בסביבה, והסכימה לניקיון של המפקח הצורר והוציאה הוראה לעכב את ההעברה. גזירה זו פגעה, כמובן, קשה ביהודים — ושוב התלקחו מריבות ומדנים, ויבשבתות, בשעת התפילה, היו מעכבים את קריאת התורה. דנים ומתווכחים בנושא מכאיב זה. ונחלקו הדעות. אלה אומרים: פסה כל תקווה ויש לדרוש חזרה את הכספים. לעומתם טוענים האחרים, שיש להמשיך בערכאות ובמשפטים, כי זהו ענין חיוני לקיום, ואולי עוד יש מקום להצלה.

שנים נמשכה הפרשה ועד האחד בספטמבר 1939, יום פרוץ מלחמת העולם השניה, בו באו לידי פתרון טרגי כל מיני בעיות, ובכללן הענין הכאוב של שדה־המרעה בסיניאבקה...

יסוד הספריה והחוג הדרמטי

המחסור בספריה ציבורית מורגש היה בעיירה. גדל דור חדש ומתקדם, נוער עובד ולומד צמא דעת והשכלה השואף להרחיב השכלתו — וספרים אין. ספר כי יזדמן במקרה — מיד נחטף ועובר מיד ליד.

בני משפחת ניימרק נטלו על עצמם את היזמה והתפקיד למלא את החסרון הזה. בשובם מלימודיהם לימי החופש לעיירה, כינסו בביתם את הנוער הפעיל כדי לדון בענין זה. והנה עלה הרעיון המוצלח ליסד, קודם כל, חוג דרמטי וההכנסות מן ההצגות יוקדשו להקמת הספריה. ההצעה נתקבלה בהתלהבות, נבחרה ועדה טכנית ארגונית (כבר ידענו את כל המונחים המודרניים הקשורים בעניינים אלה), בהרכב זה: שמעון הוכברג, שמעון מלודז'ינוב, שרה ביינוש ולייבל ניימרק. עליה הוטל למצוא ולבחור את החובבים המוכשרים, לארגן את הלהקה ואת החזרות, לתקן ולשפץ את המחסן שמר שקולניר נדב לצורך זה, להתקין את הבמה, לרכוש חפצים לצורך הגרלה ועוד. הוועדה ניגשה לפעולה מאומצת. הוזמן השענן יצחק פדר מקלצק שנודע כשחקן במאי ומאַפר מוכשר. הוא ערך בחינות לשחקנים מועמדים, ולבסוף הורכבה והתארגנה הלהקה הדרמטית שאליה הצטרפו: אניה שקולניר, גרונם ניימרק, עטיל ומרדכי מלודז'ינוב, דבורה קפלן ובוניה כהן. התחילו החזרות בביומו והדרכתו של פדר, וכהצגה הראשונה נבחר המחזה של גורדין „השחיטה" („די שחיטה").

הגיע ערב ההצגה. התכונה ביום זה בסיניאבקה היהודית הזכירה ערב חג גדול. הכול התכוננו להצגת־הבכורה. האולם בערב היה מלא מפה אל פה, והקהל עקב בעירנות ובמתיחות אחר כל המתרחש על הבמה וליווה בתשואות את השחקנים. כחובבים הצליחו השחקנים בתפקידים וההנאה הרוחנית היתה מלאה. גם ההכנסה החמרית היתה די ניכרת, וכולה קודש לצורך הספריה.

נרכשו מאתים הספרים הראשונים בעברית ויידיש. אשה נדיבת לב מסרה לרשות הספריה חדר בביתה, וכך הוקמה ונוסדה הספריה הציבורית בסיניאבקה שגדלה והתפתחה ובמרוצת הזמן מנתה כעשרת אלפים ספר בעברית, יידיש ופולנית וגם קוראיה רבו מיום ליום. יהודי סיניאבקה, והדור הצעיר ביחוד, בילו ערביהם בקריאת ספרים.

עם זאת התפתח גם החוג הדרמטי שמשך אליו צעירים מוכשרים והמשיך בהצגותיו.

לימים יסדה חבורת הצעירים גם את בית הספר העברי הראשון „תרבות", שמנה עם הקמתו למעלה מארבעים ילד ושני מורים. באין בנין מיוחד השתמשו בחדר ה„עזרת נשים" אשר בבית הכנסת.

כל המוסדות האלה נתקיימו עד לחורבן.

שמעון שקולר / משפחת קפלן

בין המשפחות בעיירתנו שהצטיינו ביחוס, בסגולות ובמעשים טובים — נמנתה משפחת קפלן.

ר' יעקב קפלן, אבי המשפחה היה בעל גאון יהודי. היה חוכר של הנסיך ראדז'יוויל בסיניאבקה, והשגיח על שדותיו. חדור היה אהבת ישראל ואהבת התורה. יהודי למדן, שכבר בנעוריו הצטיין בשקידתו ובקיאותו, וברוח זו חינך את ילדיו. לימים היה רב בוולקוביסק ובשנות המלחמה גם בעיירתנו, והיה אהוב ומקובל על הכול.

בנו יחידו, ר' יהודה לייוויך ז"ל, ירש תכונותיו הנעלות. נשא לאשה את בתו של הרב משה מנדל מקוסובה — פרומה בריינה, אשה מחוננת, ידועה בפקחותה ויפיה. בבואה לסיניאבקה, לחותנה האמיד, ר' יעקב קפלן, הוא הפקיד מיד בידיה את ניהול העניינים, ואמנם היא גילתה יכולת והבנה רבה.

בשנים ההן גאים היו בעיירתנו על שלוש בנותיו של יהודה לייוויך: סוניה, חיקה ואלישבע ובנו ברל.

אחדים מבני משפחה זו היגרו לאמריקה, והם תופסים מקום מכובד בחיי הציבור היהודי שם, לרבות בפעולות למען מדינת ישראל.

הבת הצעירה, אלישבע סיימה חוק לימודיה בגימנסיה בניאסוויאז' בגיל ט"ז בגיל י"ז יצאה לארץ ישראל. אירגנה קבוצה של חלוצים — והלכה ברגל לוארשה. חלוצה בארץ ישראל למן היום הראשון לעלייתה. אחר כך חברת הקבוצה דגניה ב'. עסקנית נודעת ומנהיגה בתנועת הפועלות בארץ במשך שנים.

ר' אליהו נייומרק

הוא היה עסקן רב מרץ ופעלים. ידוע גם מעבר לתחומי עיירתנו — בקלצק ובברנוביץ'. פעיל בעניני הקהילה, ולא אחת הזניח עיסוקיו האישיים לטובת הכלל שלו מסור היה בלב ונפש.

בעל גאון יהודי ואנושי. לא נרתע מניהול מערכה עם הנסיך ראדז'יוויל על זכותם של היהודים לחכור את המרעה לבהמות — מערכה שנמשכה שנים רבות, עד לחורבן — ובה גילה סבלנות והתמדה.

נאה וצנוע בהליכות חייו. לביתו מזדמנים היו רבנים ומגידים שעברו על פני העיירה. את ילדיו גידל ברוח אהבת התורה וארץ־ישראל. ואכן, שלושת בניו ובתו השתקעו בארץ.

והבנים — חוליות נאות בשלשלת המשפחה. פעילים בשדה הציונות מילדותם.

הבן הצעיר, מ ש ה, חלוץ במלוא מובן המלה. עלה לארץ בניגוד לרצון הוריו. הבן השני, ביינוש, בוגר הגימנסיה בוילנה, היה פעיל בספריה המקומית, בחוג הדרמטי, בבית־הספר „תרבות" ועוד. נטש עסקיו ועלה לארץ. מנאמני חברי קבוצת דגניה א'.

הבן השלישי, חבר במושב עובדים דתי, דמות מוסרית נעלה. גם הבת — חלוצה נאמנה.

הדואר בסיניאבקה

התחבורה בעיירתנו עם העיירות האחרות היתה דרך כביש מוסקבה—וארשה. דרך־החול קלצק—פינסק מתכה היתה שנה שנה, בימי החורף, שלג. באביב וכן בסתיו מלאה היתה בוץ סמיך, ולכן שימש קו־התחבורה במשך כל השנה כביש סלוצק—סיניבקה — תחנת הרכבת ליאחביץ'.

בכביש הזה עוברים היו מלבד בעלי־עגלה עם עגלותיהם גם הדיליז'נס — עגלה כבדה מצובעת בחוץ בצבע צהוב והדלתות בצבע שחור רתומה לארבעה סוסים, שהיו מתחלפים בדרך בכל קטע של 21 קילומטר. למטרה זו נבנו תחנות של אורוות־סוסים, ליד תחנות הדואר השונות שבדרך. הדיליז'נס היה נוסע במשך כל יום הלוך וחזור כמה פעמים, וכפעם בפעם מחליפים היו את הסוסים.

עיירתנו סיניבקה אף היא זכתה בתחנת־דואר כזו. מקומה היה במרכז העיירה. בתחנה היה עוצר הדיליז'נס. הוא היה בא כל יום בזמנים קבועים, וכאשר היה מגיע מלא עם נוסעים מליאחוביץ'— סלוצק, ציפו לו תמיד רבים מבני עיירתנו בכליון עינים, מי לקבלת מכתבים ומי — לסחורה, וגם הולכי־בטל למיניהם ציפו לחדשות, כדי שיוכלו לספר בעיירה על המתרחש בערים אחרות.

בדיליז'נס היו שלוש מחלקות: א', ב', וג'.

המחלקה הראשונה היתה באמצע הדיליז'נס והיתה מחיצה בינה לבין המחלקות ב' וג'. במחלקה ראשונה היו כניסות משני הצדדים הכסאות בה היו מרופדים.

המחלקה השניה בדיליז'נס היתה בחלקו האחורי, ולה דלת אחורית וספסלי־עץ ארוכים, בלי חלונות — ארבעה נוסעים לכל ספסל.

במחלקה ג' היו שני ספסלי ברזל מהודקים לקיר החיצוני עם כמה מקומות־ישיבה.

במקום מיוחד ישבו הנהג והקונדוקטור, ולצדם ישב הפקיד הממונה על שמירת הדואר, שהיה מחלק את הדואר בכל תחנה לפקידים המקומיים.

כאשר היה הדיליז'נס מגיע לסיניאבקה, היה הפקיד הממונה מוסר את החבילות, מהודקות בברזל, לפקיד הדואר המקומי — וה„נט־שלניק" שלנו היה מקבלן מידיו.

ה„נטשלניק" המקומי שלנו רגיל היה לטייל ארוכות וקצרות, מלא גאוה על משרתו הרמה, בגדיו מבריקים והכפתורים מתנוצצים בקרני החמה. הוא הכיר כל אחד מבני העיירה והיה מגיש בנחת את המכתב, ואם לא בא מכתב לשואל, היה עונה לו באירוניה:

— עדיין כותבים אותו...

לדמות העיירה

סיניאבקה קשורה היתה בנימין חיות עם קלצק, וכבר ב־1759 יש הוכחות לקיום חיי־קהילה מאורגנים. וידוע על פסק־דין רבני, הקובע, שיהודי החוכר שלוש שנים אין ליטול ממנו התכירה. דרך המלך מוסקוה—וארשה שמשני צדדיה סייעה להתפתחותה. סוחרים רבים היו עוברים בה עם מרכולתם לערי הסביבה. והדרך כולה נטועה היתה עצים, ולא רק לגוי, אלא כסימני דרך לסוחרים וביהוד בימות החורף, כאשר כל המרחב מכוסה היה שלג.

סמוך לדרך השתרע רחוב פינסק, שמרוכזים היו בו בעלי מלאכה וחנוונים. בסך הכל התגוררו בעיירה 100 משפחות של יהודים ו־25 של נוצרים, בכללם סוחרי אדמות הנסיך ראדז'יוויל ויערותיו ובעלי אחוזות. והיו בעיירה סוחרי יערות ותבואה יהודים.

בגמילות החסדים בעיירה טיפלו יצחק שקולר, החובש ניימרק ומאיר פסח הוכברג. המוסד ביקור חולים דאג נאמנה לטיפול רפואי ולתרופות לחולים עניים. בראש הועד של בקור חולים עמדו הרוקח גינצבורג, גצל גלפנד ושמעון שקולר. ההכנסות באו מתרומות קטנות, וכן מתשלומי עליות לתורה בפרשות בשלח ובשבת שירה. בכלל, רוב עניני הציבור בעיירתנו הוכרעו ויושבו בבית־הכנסת, בהשתתפות הרב ועשרת עסקנים נבחרים, שהיו מזדמנים לישיבות במוצאי־שבתות. וכולם — ישרי דרך ומסורים לטובת הכלל.

בפיתנה הנידחת, הרחוקה ממרכזי החיים הגדולים של יהדי פולין, טיפחה סיניאבקה היהודית את מיטב הערכים הלאומיים והאנושיים, והרגישה עצמה ארוגה וקשורה בכל נימי נפשה עם כלל ישראל, מורשתו ותרבותו. ואולם, דומה, שעיקר הישגה וזכותה — זה הנוער הנפלא, הנאמן והנאה, שגדל בחיקה, באוירתה. נוער עממי, אוהב ישראל, שוחר דעת, בעל מידות טובות.

והנה, הנוער בסיניאבקה השתדל תמיד, במיטב יכולתו ובחנאיו, לעמוד במבחן כפול — להביא אור של תרבות וחדוות־חיים בעיירה, ולתרום את חלקו למען ארץ ישראל.

התפקיד הראשון הגיע לשיאו בארגון החוג הדרמטי, שהביא עידוד ושמחה בכל בית, הפעיל כוחות וסיפק צמאון רוחני־אסתטי־אמנותי, וסייע לייסוד הספריה בכוחות עצמיים.

ואילו התפקיד השני בא על ביטויו במעשים החלוציים — חינוך, הכשרה ועליה לארץ ישראל.

וכל אשר פעל הנוער שלנו — בשלמות, ביושר, בנאמנות ובהתלהבות פעל. מפאר הנוער היהודי היה.

עד שבא החורבן...

תחילה נרצחו הרב ר' אליהו והשוחט ר' יואל זכרונם לברכה, ברחוב פינסק. הרב גילה התנגדות, ורץ אל ביתו של החייט ברל (בערל שניידער), אולם פריצי ההיות הדביקוהו ושמו קץ לחייו.

ודורות של חיים נכרתו. נכרתה סיניאבקה היהודית, העממית, היוצרת, אוהבת האדם והעם.

נתן הוכברג / לא נותרה נפש מהטבח...

בחבל הפולני של רוסיה הלבנה, על גבול יערות העד של פולסיה, מוקפת כפרים ואחוזות, שכנה העיירה הקטנה סיניאבקה. על ידי מי נוסדה עיירה זו, ומה מקור השם שניתן לה — לא נודע. היא מנתה כמאה משפחות יהודים, וכמה עשרות משפחות של נוצרים. בין היהודים והנוצרים שררו יחסי שכנות טובה וכן יחסים תקינים של מסחר ועסקים.

רוח טובה של שלום ואחווה שררה בקרב האוכלוסיה היהודית המועטה. הכול היו מעורבים זה בזה. כל אחד השתתף בשמחתו ודאגת חברו.

הבתים היו כולם בני קומה אחת, בנויים עץ. אדריכלים ומהנדסים לא בנו ולא תכננו את סיניאבקה, ואף על פי כן היה לה מראה נאה. הרחובות המעטים רחבים ומרוצפים, והבתים מוקפים עצים וירק.

שני רחובות מרכזיים היו לה, שחצו אחד את השני. ברחוב המרכזי היחידי, בין שתי השורות המקבילות של הבתים, עבר הכביש הרחב שנסלל עוד בתקופת הצאר ושימש עורק תחבורה חשוב שקשר את מוסקבה עם וארשה. הרחוב השני הוליך לדרך־המלך, בכיוון העיר פינסק, והיו עוד מספר סימטאות.

בית הכנסת היחידי שימש מרכז רוחני וחברתי לתושבי העיירה. שם נערכו התפילות והאסיפות שבהן דנו ונחתכו כל העניינים והבעיות. בימות חול לא היו מרובים המבקרים בו, אולם בשבתות ובמועדים לא נעדר איש. במקרה של סיכסוכים ומחלוקות בעניני ציבור שונים היו נוהגים לעכב את קריאת התורה — כנהוג בשאר עיירות ישראל — עד שהשאלה מצאה את פתרונה. עניני הציבור היהודיים התנהלו על ידי מספר בעלי בתים, טובי העיר, ובראשם גבאי בית הכנסת שנבחרו על ידי התושבים.

חינוך הילדים היה בידי המלמדים בחדרים, שהיו מרביצים תורה לפי השיטה והתכנית המסורתית.

מפלגות מאורגנות לא היו בעיירה. רובם המכריע של התושבים נטה לציונות ופעל למען ארץ ישראל.

את פרנסתם מצאו במסחר זעיר, באומנות ומלאכה וגם בחקלאות. היו כמעט לכל היהודים חלקות אדמה וגנים שעובדו בידי בעליהם, והם סיפקו חלק ניכר מפרנסתם.

מדורות התנהלו החיים ללא שינויים, אולם במרוצת השנים התחילו מנשבות רוחות חדשות להתנערות והתחדשות. הניצנים הרא־שונים ניראו בשדה החינוך. נוסדו „חדרים מתוקנים" ובהם היה המורה והמחנך פדגוג מן הדור הצעיר שנהג בשיטה המדרנית והמתקדמת יותר. העברית היתה שפת לימוד, או אף שפת הוראה. המורים האלה טיפחו בנוער גם זיקה לציונות ולתרבות עברית.

קיים היה בעיירה גם בית ספר עממי ממשלתי, אולם רק ילדים מעטים ביקרו בו.

ביחוד גברה התסיסה בקרב הנוער להיחלץ מהקפאון הרוחני — בגמר מלחמת העולם הראשונה, אז ניגשו להקמת ספריה שחסרונה היה מורגש, והתחילו לחפש אמצעים למטרה זו. לצורך זה נתארגן חוג דרמטי של שחקנים חובבים מוכשרים, שהתכוננו להציג מחזות מהרפרטואר המצוי ביידיש. נמצא יהודי שתרם לצורך זה בנין של מחסן נרחב, שהנוער תיקנו ושיפצו. הוקמה במה מתאימה ופתחו בהצגות. מבקרים לא חסרו. ערבי ההצגות שימשו מאורע וחווייה ליהדי העיירה. האולם היה מתמלא על גדותיו — וכל ההכנסות היו קודש ליסוד הספריה. נרכשו ספרים, ואחד התנדב לשמש ספרן שלא על מנת לקבל פרס. הספריה נפתחה. יהודי סיניאבקה, נעריה ונערו־תיה, שקועים היו בערבים בקריאת ספרים ביידיש ועברית.

מרץ ורצון לפעילות גילה הנוער באותו זמן בכל השטחים. הנה כי כן הוקם על ידו בכוחות עצמו, ללא השתתפות התושבים הנוצרים, גדוד מכבי אש. ציודו היה דל ופרימיטיבי, אולם מכבי האש היהודים חשו תמיד לכיבוי השריפות בעיירה ובכפרים הסמוכים.

באותה תקופה אחרי מלחמת העולם הראשונה, גברה התנועה הציונית ובכל הערים הסמוכות נוסדו סניפים של תנועת החלוץ. גם הנוער בסיניאבקה התחיל לפעול בכיוון זה, אולם נזקק להדרכה מבחוץ. והנה הגיע אלינו הצעיר הדגול הרשל פינסקי, מפינסק (ממייסדי גבת, שטבע בארץ) הקהיל עצרת עם בבית הכנסת וקרא את הנוער להצטרף לתנועה החלוצית ולהכשיר את עצמו לעליה. נוסד הסניף והתחיל בפעולה ציונית חלוצית. רוב הנוער הצטרף לתנועה, והתמסר אליה בכל נפשו ומאודו. בחדר צר התנהלו האסיפות החינו־כיות, ורבים מהחברים הצטרפו לקיבוצי־ההכשרה במקומות שונים בפולין. במרוצת הימים הוכשרו גם מחנכים ומדריכים מקרב הנוער המקומי, והם יסדו את סניף החלוץ הצעיר. נקשרו קשרים הדוקים עם התנועות בעיירות הסמוכות ונערכו פגישות הדדיות. ביקרו אותנו חברים ממרכז החלוץ.

מספר ניכר של חלוצי סיניאבקה זכו לעלות לארץ ולהתערות בה, והנה פרצה מלחמת העולם השניה על כל זוועותיה. כל היהודים הושמדו על ידי קלגסי היטלר, בעזרתם הפעילה של שכנינו הנוצרים, ולא נשארה בחיים נפש יהודית אחת שתוכל לספר על רגעיה האחרונים של סיניאבקה היהודית.

נשארו לפליטה רק מעטים שנמלטו לברית המועצות, או הצטרפו למחנות הפרטיזאנים.

יהושע אייזנשטאדט (ברזילי) / מעשה בארבעה אחים *

(שנות השׁשׁים למאה שעברה)

המקום וכמו כן הזמן של ימי הילדות והשחרות הם כמו ציונים בדרך החיים העתידים. העיר קלצק, שבה נולדתי ובה הייתי חי את שנות ילדותי ושחרותי, לא נבדלה במאומה מיתר ערי תחום המושב, אך לאנשי העיירה קלצק יצאו מוניטין כאנשים יודעי תורה.

אף אני אוהב תורה הייתי מימי עלומי, מתמיד חשקה נפשי בתורה, ואני שוקד בספרי התלמוד, למדתי בשקידה בספרי הגמרא ואהבתי ביחוד את הזיו והאור השפוכים על פני האגדה.

היו אומרים עלי כי הנני עילוי והרב של קלצק אוהב היה לשוחח עמי בדברי־תורה. נזכר אני גם שפעם, כאשר אחד מבאי ביתו התקשה בדברי הרמב"ם ובפירוש „כסף משנה" עליו, והנה בבואי אמר לו הרב:

— תנסה את יהושע אם ידע, ומיד פרשתי לו את הדברים.

אך אף כי הרוב היו בקלצק לומדי תורה, הנה בסתר היו גם מעטים שנתפסו ל„השכלה", ואחד היה בקלצק שנתפס ל„חסידות" בעיר זו של „מתנגדים".

ולאדמו"ר מקוידאנוב קרה מקרה „לא טהור" שלא באשמתו, אלא באשמת „פטרון הקהל" שעליו יסופר להבא.

החסיד היחידי שבעיירה חי היה בקלצק כ„אנוס" ממש כאחד ה„אנוסים" בספרד לפנים, כי נאלץ היה להסתיר את „חסידותו" ופעם בעברו דרך קלצק התאכסן האדמו"ר אצל חסידו זה. והנה, אך נודע דבר זה ל„מתנגדים" המושבעים דאגו לכך, כי יביאו דברי הלשנה כנגדו וב„סעודה השלישית" שערך ברוב דביקות באו ואסרוהו, ועוד למחרת היום מוכרח היה לעזוב את קלצק. כאשר נודע לחסידי קוידאנוב מה שעשו המתנגדים בקלצק היו כולם כועסים ומתמרמרים, ואחד מהם אף הפר שידוך עם מחותנו מקלצק, כי התבייש מפני קהל החסידים להשתדך עם בן העיר קלצק...

בשל מחלוקת

ועתה אספר על הרב של קלצק ועל המחלוקת בעירנו.

הרב של עיירתי הקטנה היה „יין בן יין". גדול בתורה בן גדול בתורה, הוא אף ידע לדבר בלשון המדינה. כן עסק קצת במסחר בתבואה, שהיה שולח לקניגסברג. היה תקיף בדעתו ונהג נשיאותו ברמה.

ובעיירה שלנו היו ארבעה אחים, והם כולם מפורסמים — כולם יודעים לכתוב „פראשניות" (בקשות) לרשות ,ולא רק פולנית אלא אפילו רוסית.

הבכור שבהם שימש זקן וראש לעיירה פעוטה סמוכה לקלצק ומושבו הקבוע בקלצק, והוא יוצא ונכנס תדיר ל„אסאסור" — ושיח ושיג לו עם אלה שהכוח והשלטון בידם.

האח השני, יהודי גבה־קומה, כרסני במקצת, בעל צורה, זקן מגודל ולשון שנונה, והוא שימש ראש ופטרון לכל עניני הקהל, ובלעדו לא ירים איש את ידו בעניני הקהילה, ובהגיע מועד ה„נאבאר" (הגיוס לצבא) היו הכל מקדימים לו שלום, ומי שהיתה לו „צרה", בחור בתוך ביתו, נהג בו כבוד מרובה.

האח השלישי היו קוראים אצלנו אריה־לי הצועני („לייבעלע דער ציגיי־נער"), אמנם שחור היה כמו צועני והוא היה „יד ימינו" של האח „פטרון הקהל". אך בעיירה יצאו לו מוניטין של „מוסר", ומפה לאוזן היו קוראים לו „לייבעלע מוסר" (המלשין).

האח הרביעי היה פשוט שיכור מובהק.

אף כי בתחילה היו היחסים בין הרב לבין „פטרון הקהל" טובים, הנה פרצה בפתע מחלוקת ביניהם, כי אחד מהסוחרים דמתא שעסק אף הוא במסחר התבואה הביא את דבתו — של הרב — המתחרה — רעה, וסיפר ל„פטרון הקהל", כי הרב משמיץ אותו, וכדי להרוס את מעמדו של הרב התחיל יריבו להקים „חוג" של מתנגדים ופטרון הקהל משמש להם ראש. המחלוקת החמירה מיום ליום עד כי היתה למריבה כבדה, שכתבו עליה בעתונים.

מתנגדי הרב פירסמו כתבי־פלסתר עפים מיד ליד, העמידו בתי־מחראות מול חלונות ביתו של הרב, ושני „בעלי בתים" חשובים, לומדים וסוחרים מן המצדדים בזכותו של הרב, נתפסו פתאום ברחוב העיר ונשלחו כמו אסירים לעיר המחוז.

וכאן קרה דבר מענין, שרק בתנאים של הימים ההם אפשר להשיגו: אחדים מתושבי עירנו, מתוך שפחדו משלטונו של „פטרון הקהל" ייסדו חוג של „נכרים", בני ערים אחרות, כדי להחלץ משלטונו של „פטרון הקהל", ומכיון שאבי ובני משפחתנו היו לצד הרב ב„מחלוקת" היינו אף אנו אז ל„נכרים", אך הסגולה לא הועילה להרבה זמן. ואני זוכר, כי באחד הלילות של החורף נסבו על ביתנו המון „קלוי צייוויטים" ובראשם ה„אסאסור" ונכנסו לביתנו ובדקו בכל החורים והסדקים. — מה ביקשו אינני יודע עד היום, אך בינתים פורסם בכל העיר כי בביתנו היה „חיפוש".

המחלוקת גדלה והלכה, משני הצדדים נשלחו בקשות ופניות ל„איספראוו־ניק" ואנשים משני הצדדים נסעו לעיר הפלך, למינסק, ושם דנו בקובלנה. לבסוף באה לקלצק מעין משלחת מיוחדת, וזו לא נטתה לזכותו של „הפטרון של העיירה". אך הנה צמחה צרה גדולה ממשלחת זו.

נפתחה שקולה בקלצק

כי לא יצאו ימים מעטים אחרי שיצאה ה„משלחת" מן העיירה, וה„אחים" פתחו „שקולה" (בית ספר) למורה נתמנה גוי, בוגר סמינריון, תחן הכוהן הפרובוסלבי.

וכדי להינקם באבי, שנמנה עם ראשי ה„נכרים" רשם „לייבעלע ציגיי־נער" גם את שמי בין תלמידי ה„שקולה". ואני אז נער כבן עשר, בקי בשלוש ה„בבות" מבין במקצת ב„קצות החושן" וב„נתיבות" וכבר כותב „חידושי תורה", ופתאום — צרה כזאת. כל העיירה נתרגשה מהכפיה הנוראה וביטול התורה הזה.

תחילה היה „הדיסיאטניק" בבואו אלינו כדי לקחת אותי ל„שקולה" מקבל כוס יין־שרף חריף ומביא תשובה לשולחיו, שחולה אני. אך מחלתי היתה „כרוניק", ו„לייבעלע ציגיינער" לא ישקוט ולא ינוח עד אם יכלה חמתו באויבו.

כשהבחינו מרחוק ב„ז'נדרם" השכיבוני במיטה, אך ללא הועיל. ביום זה

* הדברים נדפסו בהלקם ברשימות בעריכת א. דרויאנוב, כרך א', אודיסה תרע"ט וגם ב„מיניקעס יובל בלעטער", 1901.

אמנם לא הלכתי ל„שקולה", אך למחרתו „הובלתי ברוב כבוד אל ה„שקולה", ואנוס הייתי לשבת לפני שולחן אדום ולשנן את האלפא ביתא הרוסית.

בסוף שנות הששים למאה שעברה עזבנו את קלצק ועברנו לווילנה, אף שם היה ביתו של אבי בית ועד לחכמים. הקשר עם העיר קלצק נמשך גם אחר כך וכפעם בפעם הייתי בא עם בוא הקיץ לקלצק לקרובים שלי, שעוד היו שם.

בווילנה היו „ליברליים" יותר לגבי ה„השכלה" מאשר בקלצק, ואני שכבר נתפסתי אז להשכלה הבאתי עמי לווילנה ספרי השכלה רבים.

עם הרב מקלצק קיימתי יחסים גם לאחר שהייתי לאחד מממפיצי רעיון „בני משה". חיבבתי אותו מאוד, אך את החיבה שבינינו לא הוצאנו לרשות הרבים. לאחר שהייתי ל„נושא כלים" של אחד העם ו„בני משה" כבר לא שררו שלום ושלווה ביני לבין טובי העיירה קלצק, ולאט לאט התרחקתי מהם.

הרב י. ק. גולדבלום / בקורים בקלצק

(לונדון)

כ חמשים ושש שנה יצאו מאז עזבתי את קלצק עיר הולדתי יהשתקעתי בלונדון הבירה. אבל זכרונות ילדותי בעיירתי החביבה נשארו חרותים בלבי, ובקשה לי להאמין, כי קהילת קלצק, שהיתה מלאה בני תורה ויראי שמים, חרבה ושוממה.

קהילת קלצק בימי ילדותי מפורסמת היתה לשם ולתהלה ברוסיה הלבנה, מהקהילות שהרביצו תורה בישראל.

בשנת תרל"ח כשהייתי בן חמש, נתייתמתי מאבי ר' אברהם קופילס ז"ל. אבל החינוך היהודי המסורתי, שקיבלתי בקלצק בילדותי, ב„חדרים" ובבית התלמוד תורה, יחד עם הסביבה השלמה של שומרי החומות, הכו שרשים עמוקים בלבי ונטעו בי את החיבה העזה לכל קדשי בני עמנו, ששמרה אותי מפגעים רעים כל ימי חיי.

עודני זוכר היטב את היום שנכנסתי אל ה„חדר" של יוסף משה המלמד ואני בן ארבע וחצי. אבי ז"ל נשא אותי בזרועותיו עטוף בטלית אל ה„חדר", שהיה סמוך לבית המדרש, ומיד כשהרבי הראה לי את אותיות הא-ב, זרק לי המלאך מלמעלה מטבעות של נחושת לפי המנהג המקובל בימים ההם... לאחר מחצית שנה התחיל אבי ז"ל ללמדני חומש (גם הוא היה מלמד מפורסם בקלצק). אחרי פטירתו חונכתי ולמדתי ב„חדרים" שונים, ועליתי ממדרגה למדרגה, עד שזכיתי להכנס אל זונע המלמד בבית התלמוד תורה, שהיה פדגוג מצויין ובעל כשרונות בהוראה והסברה — ולכבוד גדול נחשב היה להמנות עם תלמידיו. כשתי שנים למדתי אצלו ורכשתי ידיעה הגונה בגמרא, ובגיל שתים עשרה עזבתי את קלצק ולמדתי אחר כך בערים אחרות, אבל היסוד של תנוכי הונח בעיירתי.

*

קלצק מתגאה היתה ברבניה הגדולים והמפורסמים בימים ההם ששרתו בקודש בקהילתה.

בילדותי היה המרא דאתרא הרה"ג ר' צבי הירש מטיקטין זצ"ל, ואחרי פטירתו נתקבל במקומו הרה"ג ר' שלום דובער הרנזון זצ"ל, מחבר „היכלי שן".

עודני זוכר את היום שהגיע לקלצק וכל בני העיר יצאו לקבל את פניו ברחוב היהודים (יידישע גאס). הוא היה בעל הדרת פנים ותמונתו ניצבת כחיה לנגד עיני. היה צנא מלא ספרא וגם חכם גדול, והשפעתו על בני עדתו מרובה.

בשבת שובה ובשבת הגדול היה דורש מעניינא דיומא, ואז היה בית המדרש מלא עד אפס מקום, וכל הקהל היה מאזין ומקשיב לדבריו ולרעיונו־תיו הנפלאים. הוא היה גם בעל ניגון וקולו נעים מאוד. ביום הראשון של ראש השנה היה עובר לפני התיבה בבית המדרש בתפילת מוסף, וכן גם ביום כפור בתפילת נעילה בלוית מקהלה. לאחר זמן התיישב בקלצק גם חתנו ז"ל, שהיה מקודם רב בז'טל, וגם הוא נתחבב על בני קלצק, כי הוא היה מתמיד גדול והיה עושה שעות רבות בבית המדרש ולומד תורה. מלבד זה היה מעורב עם הבריות והבין לרוח הדור.

הבית־דין היה מורכב מדיינים מצויינים: ר' ברל דודזון, אחיו של הרופא ד"ר דודזון, ר' נטע ור' אייזיקל או בכינויו „ר' אייזיקל פעשע פראדעס".

הדיינים מבקרים היו לעתים קרובות בבית התלמוד תורה, ובוחנים את התלמידים בלימודיהם, וכן היה עושה הגבאי של ה„תלמוד תורה" „הירשקע קאפוליער", אחיו של מנדלי מוכר ספרים, בעל חנות במרכז השוק.

בבית המדרש היו מתפללים בעלי בתים חשובים ויודעי תורה רבים, ובכל יום אחרי התפלה היו נשארים בבית המדרש ללמוד את הדף היומי. פעם בשבוע שנים היו עורכים חגיגה גדולה — חגיגת סיום.

כשהכניסו לבית המדרש ש"ס חדש היו עורכים חגיגה מיוחדת, והיו מובילים את הש"ס תחת החופה דרך רחובות העיר בלוית הכלי זמר; וכן גם עשו כשהכניסו ספר תורה חדש לבית המדרש. השמש הראשי בבית המדרש היה אז „ארע השמש", למדן גדול ומטיף מצויין. בכל יום בין מנחה למעריב היה נותן לפני הקהל שיעור ב„עין יעקב", ומספר השומעים היה גדול. הצטיין גם בספדנות, וכשנפטר אדם חשוב היו מביאים את הנפטר אל חצר בית הכנסת, וארע השמש היה עולה על שולחן להספיד את הנפטר. בית המדרש היה אז פתוח יומם ולילה, כי גם בלילה היו עוסקים בתורה וביחוד ביום החמישי, ב„ליל המשמר". אז היו באים גם תלמידיו המצוינים של המלמד ללמוד כל הלילה.

*

מלבד זה היו בבית המדרש חברות שונות כ„חברת משניות" חברת „חיי אדם" וחברת „תהלים", שראשה היה טיפוס יוצא־מן־הכלל וראוי לציון מיוחד. ר' אברהם איצי הנגר, ראש החברה, היה עני גדול ועבד קשה כל השבוע במלאכת הנגרות, אבל בשבת אי־אפשר היה להכירו. לובש היה „זופיצה" של משי ישנה וחובש שטריימיל לראשו, ונראה כרב. מספרים עליו, כי בשבת היה מדבר רק בלשון הקודש. בכל שבת, השכם בבוקר, היה בא לבית המדרש יחד עם חבריו, והיו עוברים על כל ספר התהלים פסוק אחרי פסוק, זמן רב ישנתי בבית המדרש, ובשעת אמירת התהלים, שוכב הייתי נים־ולא־נים ומקשיב אל הניגון העצוב, המסורתי, של אברהם איצי הנגר עם החבריא של בעלי המלאכה העניים היהודים הישרים והתמימים.

השוחטים בימים ההם היו ר' נחה הזקן ובנו בנימין ור' משה הירשל, שהיה מתמיד גדול וגם הוא נמנה עם אלה שישבו שעות רבות בבית המדרש ועסקו בתורה.

עם המלמדים המפורסמים נמנו אז ר' יואל מאטע באיאנער ואיצי שעיה ולפסון, שאר בשר של דוד ולפסון, מי שהיה נשיא ההסתדרות הציונית אחרי מות הרצל.

קלצק היתה גם ידועה לעיר של בעלי תפילה טובים, ומשום כך לא היה בה ש"ץ קבוע. הקהל היה מרוצה מבעלי התפילה משה אשר, מאטע באיאנער, יודל המלמד ופרץ החייט, שגם הוא היה בן־תורה וירא שמים, ובראשם משה הירשק'ס כהן (דודו הזקן של המשורר יעקב כהן יחי'), שהצטיין בקולו הערב והנעים, מנגן יפה ובעל הדרת פנים.

הוא היה עובר לפני התיבה בבית המדרש בכל שבת מברכים, ובראש השנה ויום הכיפורים היה מתפלל בלוית מקהלה, פעם אחת בבית המדרש ופעם שניה בבית הכנסת הגדול (די קאלטע שול) שהיה מפורסם בכל הערים הסמוכות לקלצק בגדלו, קומתו ויפיו.

הגבאים של בית המדרש היה דודי הזקן ר' יוסל מאיר קופיל"ס פיש, שהיה גם מנהיג העיר. הוא זכה לשני שולחנות: פרנסתו היתה בכבוד, ואשתו בתיה היתה אשת חיל, אחת הנשים הצדקניות בעיר וניהלה בית מכירת יין ויי"ש בפינת השוק והסיטמא שליד רחוב היהודים. דודי הזקן ישב בבית המדרש על התורה ועל העבודה ובלעדו לא נעשה בעיר דבר גדול או קטן. גם הוא היה בעל תפילה טוב והיה עובר לפני התיבה ביום הראשון של ראש השנה בתפילת שחרית, וביום כיפור בתפילת כל נדרי. ביתו היה פתוח לרווחה, לכל המשולחים מהישיבות הגדולות וכן הרבנים והדרשנים האורחים שהיו מבקרים בקלצק, היו אורחיו של דודי בשבת לכל הסעודות.

שנים אחדות סועד הייתי בשבתות על שולחן דודי, ואותו „עונג שבת" אמתי שהרגשתי בביתו לא הרגשתי בשום בית אחר.

בנו הצעיר, לייבע יוסיל מאיר'ס, שהיה גם הוא בן תורה וירא שמים, עזב לאחר זמן את קלצק והשתקע בניו־יורק, ושם המשיך את שלשלת הזהב של משפחתו. בנו הבכור אברהם יצחק פיש, שקיבל חינוך מודרני בניו־יורק, עלה מאמריקה עם משפחתו והתיישב בתל־אביב. הוא נפטר לפני שנים אחדות, אבל משפחתו נשארה בארץ.

חיבת ציון בקלצק

החיבה לציון היתה תמיד עזה מאוד בקלצק.

עוד בימי ילדותי נמצאו זקנים וזקנות, שלעת זקנתם עזובים היו את עיר הולדתם ואת כל בני משפחתם ועולים אל הארץ, למצוא את מנוחתם הנצחית על הר הזיתים בירושלים. (כן עלתה אמי־זקנתי ליבה פיגה ז"ל, אחות דודי הזקן ר' יוסל מאיר קופילס לעת זקנתה לירושלים. היא זכתה לאריכות ימים וחיתה מאה ואחת עשרה שנים.

כשהתחילה תנועת „חיבת ציון" נספחו אליה רבים מטובי העיר.

אחרי הפסקה של תקופה ארוכה בחיי, קרוב לארבעים שנה לשבתי באנגליה, ביקרתי בעיר הולדתי ומצאתי, שרוח הזמן הביאה שינוי כביר בחיי היהודים בקלצק. ביקורי הראשון היה בבית המדרש בשעה מאוחרת בלילה, ומצאתיו סגור. למחרת בבוקר הלכתי להתפלל אל ה„מנין השני" בבית המדרש, והייתי מאוכזב למצוא מספר מועט של מתפללים... אחרי התפילה חכיתי ל„דף היומי", אבל תחת זה נשארו בבית המדרש יהודים אחדים ושוחחו בעניני חול. חפצתי לראות את ארונות הספרים הגדולים, שבימי ילדותי קישטו את קירות בית המדרש, אבל הם הוצאו משם. על אף זאת מצאתי סיפוק נפש בישיבה הגדולה שבראשה עמד הגאון ר' אהרן קוטלר. שעות רבות הייתי מבלה בבית היוצר לנשמת האומה, והתעניתי גם לשמוע שעור במכתא נדרים מפי ראש הישיבה. ראיתי את התלהבות בחורי הישיבה בשעת אמירת השעור, ואחר כך, כשחזרו בעצמם על הענין. עונג מיוחד היה לי להיפגש בישיבה עם שנים מחברי מימי ילדותי, ר' חיים פימשטיין ז"ל, שזכה לעלות לארץ והמנוח ר' מתתיהו ברסלב ז"ל, שניהם ממנהיגי הישיבה, וכן עם הרב דמתא, הרה"ג ר' חיים שמעון הרנזון ז"ל. גם אותו זכרתי מימי ילדותי, כשבא לקלצק עם אביו הדגול, בעל ה„היכלי שן"..

הדור הצעיר בקלצק היה אז חדור רוח חלוצית והתכונן לעלות לארץ.

לעולם לא אשכח את הכבוד והידידות שבני עיר הולדתי גילו לי בימי ביקורי בקלצק.

*

אהה! מי מלל אז, שיגיעו לנו ימי החורבן הנורא והכליון הגדול, שהחריב גם את הקהילה הקדושה בקלצק, שבמשך דורות רבים היתה לגאון ותפארת ולמופת לקהילות אחרות.

לונדון, טבת תש"ח

א. ל. שוארץ / אורח החיים הישן

דרום אפריקה

קלצק, ככל העיירות הקטנות בסביבה, מאוכלסת היתה כמעט כולה יהודים. השוק, העורק הכלכלי, היה בידי היהודים. באמצע כיכר השוק היו החנויות. רק גוי אחד התגורר שם ואף הוא היה מדבר ידיש. גם בתי המרזח, שהגויים שתו בהם יי"ש לשכרה, היו בידי היהודים, וכן כל המסחר הזעיר, לרבות ענפי המלאכה לסוגיהם: סנדלרות, חייטות, נפחות ונגרות. הגויים עסקו בעבודת־האדמה, שפוריותה היתה מעטה, והיו מיני פירות וירקות שלא גדלו תושבי העיירה חיו בשלום עם שכניהם ללא מריבות וקטטות, בני העיירה שמרו את כל מנהגי הדת. יום השבת היה קודש. כל בני העיר שבתו ממלאכה, ממסחר ומבנין. יום המנוחה ניכר היה בחוצותיה. בקיץ היו מטיילים קצת סביב החנויות ליהנות מיום המנוחה אחרי שינת הצהרים. האנשים חיו בצמצום. עיקר המזון היה לחם קיבר בלתי מנופה, תפוחי־אדמה וירקות וכן גריסין מתבואות שונות. בשר חי לא עלה על שולחנם כל ימות השבוע. דגים יבשים הביאו ממרחקים בזיל הזול. רק היהודים שבאו במגע עם הפריצים, או בעלי עסקים גדולים יותר במסחר ובנין, — רק אלה רמת חייהם היתה גבוהה יותר.

בעיירה לא היו מצויים עשירים גדולים ובעלי עסקים, לא פינקו עצמם במאכל, רהיטיהם היו פשוטים עשויים ללא הידורים וקישוטים יתרים. הבתים — בתי עץ דומים כמעט אחד לשני. החלונות ללא וילונות ושאר דברים המרחיבים דעתו של אדם, לבושם — בד פשוט. לא היו ביניהם רופא או מהנדס או קבלן לבנייני ממשלה, לסלילת דרכים או גשרים, בתחומים אלה לא היתה דריסת־רגל ליהודי העיירה.

גם היהודים וגם שכניהם הנוצרים חיו בדוחק, ורק בעלי הקרקעות הגדולים, הפריצים הפולניים, חיו חיי מותרות והוללות וגרו בארמונותיהם המפוארים באחוזותיהם סביב הכפרים. רק ביום ראשון או בימי גנוסיה וקבורת אחד משלהם, באים היו אל העיירה שבה נמצאו הכנסיות של הקתולים ושל הפרבוסלבים וכל אחד מתגאה לפני חבריו במרכבתו ההדורה, הרתומה לכמה זוגות סוסים...

נזכר אני, כי בהיותי בן שבע אירע אסון מחריד בעיירה. באמצע היום פרצה דליקה במחסן של קש ותבן, וחלק גדול של העיר היה למאכולת אש. רחוב ניאסוויז' וחלק גדול מן השוק עלו באש. בימים ההם לא היו חברות־ביטוח, והשריפות המרובות שאירעו על הרוב בימי הקיץ הלוהטים גרמו לדלדולם החמרי של התושבים. הדליקה נחשבה לאסון החמור ביותר והיו מונים לפיה את מניין המאורעות. (עיין מנדלי מוכר ספרים בסיפורו „בימים ההם").

היה זה בקיץ 1876, מכשירים ומתקנים לכיבוי אש לא היו. הנזק הגדול שנגרם לנו בשריפת ביתנו וכל המטלטלין שלנו הביא אותנו לידי יאוש, אך אמי התאוששה מהר ואף מצאה ניחומים בכך שאצל שכנינו הגויים, נשרפו מלבד הבתים גם הצלבים והאיקונין, ואילו אלהינו חי וקיים...

אבא היה חנווני ואחרי הדליקה הצלחנו להגדיל את הפרקמטיא שלנו ומצבנו שופר. אמי היתה אז בת עשרים ושמונה, אדוקה, ויום יום קמה בהשכמת הבוקר לתפילה בבית המדרש. היא היתה חדורה בטחון פנימי עצום. המשיכה לשאת בעול הפרנסה, אך קשה היה לחסוך קצת כסף כדי לבנות בית חדש, ונשארנו לגור בדירה שכורה — את המגרש הריק מכרנו לגויים.

אמי השתדלה בכל מאמציה להנחיל לי חינוך יהודי מסורתי, כל עול התורה והמצוות הוטל עלי. כל ההווי חדור היה ברוח הדת, ואף־על־פי־כן היו גם גילויים בודדים, נדירים של התמרדות, שלא נענה להם הד בציבור.

אחותי שעמדה להינשא בימים ההם סירבה לגזוז שערותיה ולחבוש פאה נכרית לראשה. לא הועילו כל הבקשות והאיומים. הנשים הזקנות בכו ואף קיללוה קללות נמרצות. הרב לא רצה לסדר את החופה והקידושין.

כל העיר היתה מטרקחה... מאורע זה השפיע הרבה על מהלך החיים בעיירתנו. הפרצה התרחבה. לא עבר זמן רב ונשים נשואות התחילו מסירות את הפיאה הנכרית. צעירים התחילו לחפש מעמד ותכלית בחיים, ומהם שהקלו במנהגי הדת. וגם אני לא יכולתי עוד לחיות במחנק של העיירה והרחקתי נדוד אל העולם הגדול.

השינויים האלה התרחשו במהירות מפליאה, ופרצופה של העיירה נשתנה במהרה עד לבלי הכר. לא יצא זמן רב ונתגלו בתוכנו בעלי השכלה: רופאים, עורכי דין, קבלנים, בעלי בתי־מרקחת, סוחרים מהגילדה הראשונה. היו בינינו יהודים שבנו טחנות קיטור ובתי חרושת. קלצק נגרפה גם היא בגל ההתקדמות הכללית.

י. נ. אדלר (ניו־יורק) / פרקי ילדות

א. הלימוד בתלמוד תורה

דרך הישרה אל בית־התלמוד־תורה בעיירתי מכורתי קלצק — כלומר, אם נצא מהשוק המשתרע בטבורה — היא דרך הרחוב היהודי (יידישע גאַס). מה פירושו של שם זה בעיירה המאוכלסת רובה ככולה יהודים? — לא אדע עד היום הזה. אמנם, היה היתה בעיירה גם סימטת פנקרטובסקא, שהיתה מיושבת כולה „גויים". ברם, סימטא זו מסתעפת בכיוון אחר לגמרי, אל בית היראה הפרובסלבי, בעל כיפת הבצל הירוקה — ואין בין שני הרחובות האלה שום מגע ומשא, ואשר על כן ניתן לשער, שהיתה כאן כוונה אחרת: להודיעך, שמעבר לרחוב היהודי, מעבר לגדרות האטומות הגבוהות שמאחורי בית התלמוד תורה, חבוי רובע הטטרים המיסתוריים, שאת שמעם שמעתי וראה לא ראיתים אף פעם פרט לאחד זקן — ללא זקן ושפם, שבא פעם אל דודי שלמה לקנות תבואה. ולא עוד אלא שאף את פניו המסתוריים לא ראיתי, אם כי את שמעו שמעתי, — זה המסגד הריק ללא צלמים, שהכניסה לתוכו מחייבת חליצת נעלים, לפי הידיעות המגיעות אל החדר בשעת בין השמשות. אם כה ואם כה — רחשנו כבוד לבני קדר אלה שהצניעו לכת בנכר... ואולם בשעה זו — שעת בין מנחה־למעריב — נמשך לבי כבחבלי־קסם „לחצות בנעם ה' ולבקר בהיכלו", היינו בבית המדרש הגדול העומד מואר ומאיר פנים ליד הרחוב היהודי. ולבי סמוך ובטוח שאמצא שם בשעה זו גם את הרבי שלי, ר' זונע — הוא המלמד גמרא בתלמוד תורה — יושב ומעיין בספר לאור נר חלב קטן. ואמנם כן, הפנים החמים, האבהיים, העטורים זקן רך שחור; והרי העינים החומות־רכות המלטפות, וכולו אומר: מחמל נפשי מאין? מה בשורה הבאת ממרחקים? ומארץ ישראל? ואנו כאן — אללי לנו, כי לא זכינו חיה רעה אכלתנו..

אני נפרד לשעה קלה מר' זונע — כי איך אוכל וראיתי בבכי הרבי שלי — ואני הולך ויושב ליד תנור הרעפים הלבנים־מוסקים, וכולי קשב לאיזו המיה — כמיהה חרישית המרחפת בחלל בית המדרש, משל ל„בת קול המנהמת כיונה". המיה זו — יודע אני — נובעת מארבע פנות בית המדרש. הנה, לימיני, מעבר לתנור הרעפים, ניצב שולחן עץ ארוך. זהו שולחנם של בעלי המלאכה, רובם רצענים ומיעוטם נגרים. בראש השולחן יושב איסר הסנדלר, יהודי רזה וגבוה, לבן פנים ובעל זקן צר וצנום, כצבע הפשתה הסרוקה־הרכה.

איסר הוא הרבי לחומש של בעלי המלאכה, אלא שעל פניו החסודים מרחף חיוך של מבוכה והתנצלות — בשעה שאחד מתלמידיו — חבריו פונה אליו בשאלה וקורא לו: רבי! איסר קורא באזני חבריו את פרשת השבוע עם ליקוטי רש"י, ומסביר להם את הדברים בניגון קל, של הגמרא, ותלמידיו חבריו מחזיקים אחריו, מי בלחמי־רחש ומי בסיוע נלהב של קטעי פסוקים וסיומי באזרים — ליתר הזדהות עם הרבי ועם החומש.

ולשמאלי מעבר לתנור הרעפים השני — גם שם עומד שולחן־עץ ארוך. בראשו יושב שלומקה, השמש של בית הדין הוא, מרא דאגדתא במלכות השולחן הזה.

יהודי גמד בעל זקן קצר, קולו רם וצלול, ופיו מפיק מרגליות. הוא הרבי ל„עין יעקב" ותלמידיו — יהודים מכל הסוגים, פרט ללמדנים בעלי הלכה.

שלומקה קורא מן הספר ומסביר בלשון צחה ושנונה, רוויית ניואנסים שונים. קולו עולה ויורד, מתקדר ומתבהר, מרעים ומשדל חליפות, עד שהוא מתמזג בעולם האגדה, וקהל היהודים העומדים צפופים ונסוכי קסם סביב לשולחן והלאה עד מעבר לבימה, שומעים רק את קולו המתרונן ומעולפים במפלשי הפרצופים והזקנים הרחבים של תלמידיו הזריזים, שתפסו להם מקומות על שני הספסלים הארוכים משני עברי השולחן. ברם, העמידה והצפיפות הן דברים של מה בכך, שעה שהם רואים בדמיונם את יעקב אבינו מהלך משמים וקודר בביתו ומתאבל על יוסף — ואת שרה בת אשר הקטנה, זו „הגדייה הפראית", המביאה לו את בשורת „יוסף חי" בפזמון חדש שהיא עצמה חיברתו, ובלוויית רקודים מסביב לשולחן. ולבם התמים הומה כבנור — שעה שיעקב אבינו, נרגע מאבל ונרגש משמחה, קורא לה „גדיה הפראית" שלו, ואומר לה ברטש וברתת: — „בתי החייתני. והוא מברך אותה — כנוח עליו הרוח, היא רוח הקודש — בחיי עדי־עד בגן עדן. וכך נאה לה. — ולשרה בת אשר — מסיים שלומקה והכול מסכימים, שהתא יושבת בגן העדן ליד בתיה בת פרעה מלך מצרים, ולידן עבד מלך כושי, שהציל את ירמיהו הנביא מבור הטיט, וגם בלואי סחבות שלח לו העבד הרחמן יחד עם החבל, שישים הנביא תחת בית שחיו ולא יחבל החבל את בשרו. וליד עבד מלך כושי, ר' יהושע בן לוי, הוא התנא, שהלך אל מחנה המצורעים, עלובי העולם, והתעטף בטליתו ולימדם תורה. ברוכים יהיו כולם וברוך יהיה גם הרבי השמש של בית דין, שפתח אשנב קט ונתן להם, ליהודים פשוטים, להציץ לתוך פינה אחת בגן העדן..

המיה זו של בעלי המלאכה ובעלי האגדה — יודעני — מתמזגת והולכת בניגון הגמרא, שהזקנים הלמדנים אשר ליד כתל המזרח משני עברי ארון הקודש מנהמים ממעמקי לב ונפש. ואותה המייה — ערגה — יודעני שוב — מבקשת את תיקונה בכנסיי השכינה, המרחפת גם היא אי־שם בחלל בית המדרש המואר ומאיר פנים...

ב

אחרי תפילת מעריב אני עושה את דרכי אל בית התלמוד תורה. עוד הערב גדול, ואין הגמרא נקנית אלא בחזרה עם הרבי. ואולם, בכניסתי אל הבית אני שומע קול יבבה צווחנית חרופפית — והקול קול דוואשע לאה, אשתו של יודע חוטב העצים, שומר הבית. יודע הוא יהודי רזה וגבה־קומה, חייל לשעבר בצבא ניקולייי, אחד מן ה„חטופים" שבילה רוב ימיו בקסרקטין בין ה„קצפים" החסונים ושעה שהוא צועד ברחובות, קרדומו על שכמו, מראהו כשל חייל מזויין ברובה

והבעה של זעף עצור קפוא על פניו, ואפילו על זקן־השיבה הקטן, והוא מפיל פחד על הנשים הזקוקות לעצי הסקה, ומשום כך אין פרנסתו של יודע מצוייה ביותר. עמד ולימד את בנו היחיד את אומנותו שלו. אולם גם בנו היחיד — דק הגו וגבה הקומה, לבן הפנים ובעל הזקן הצהבהב — אינו רצוי ביותר לנשים. אלם אטום קפוא על פניו ההולם משום־מה את אלם ערפו של הקרדום. עמד יודע ורתם את דוואשע לאה — אשה גוצה, חרשה וחרומת אף — בעול הפרנסה, וזו מוכרת חלב חם לילדי התלמוד תורה במשורת־פח פעוטה. ועדיין יש דוחק בפרנסה... ואם מחמיר מזלה של דוואשע־לאה מחמת מיעוט הקונים, אז היא באה על עגשה: יודע מרים אותה ביד אחת ומלקה אותה בידו האחרת — כמה אמת וכמה דמיון יש בידיעות אלה — קשה להגיד, ואולם היבבה היא יבבה פולחת לב. ואני אץ לבקש מחסה ממנה אצל הרבי, בחדר הפנימי של התלמוד תורה.

זוגע יושב על קיפול של סדין לבן, באמצע הספסל הארוך שליד השולחן, ומיד אני מבחין כמה כפוף גבו. אנו, התלמידים, יושבים ממולו, וכמה מרגיעות עיניו, החומות! ר׳ זוגע קורא בגמרא ומסביר בסבר פנים, בקול רך ומלטף לבני העניים אשר בכתה הקטנה.

יודע אני ועד, שר׳ זוגע מכוון כפעם בפעם את מבטיו החנונים אלי, לבל אשב אכול קנאה בקרובי ברל מבוראצקי, הלבוש פרווה חדשה וחליפה חדשה, שעה שאני מהלך בלי מעיל אפילו בתקופת החורף ובגדי, כביכול, אינם אלא בלואי סחבות עשויים טלאי על גבי טלאי. יודע ר׳ זוגע, שפעם בערב אפל זרקתי מלוא חפנים רפש על פרוותו של ברלי, יודע — ושותק. אף רמז של נזיפה. כלום אין הוא יודע שהצדק אתי? וכי מי אינו יודע, שברל הוא בנה של דרדתי חוה, אחותו הצעירה של אבי, היושבת על סיר הבשר — היא ובעלה הלא־יוצלח ובני ביתה המגושמים — בביתו של סבא ר׳ בנימין ביינוש, הוא בעל בית המשרפות אשר בכפר בוראצקי, בה בשעה שאבי, היורש, האמתי, גוזע בעניי באיזה כפר קטן ונידח? זה טעם א׳. וטעם ב׳ — ברל הוא בעל גאווה. וטעם ג׳: גאווה זו ריקנית היא. כלום יודע הוא לקרוא בגמרא ולבארה כהלכה — והוא גדול ממני בשלש שנים? יודע ר׳ זוגע — ודאי יודע הוא את כל הטעמים האלה, ומשום כך מפנה הוא מבטיו אלי, שעה שהוא משלב, למשל, בהסברתו איזה ״מעשה שהיה״ כביכול; מעשה, למשל, בעורך־דין יהודי מפורסם שעמד פעם לפני חבר השופטים בפטרבורג הבירה ולימד זכות על יהודי אחד, שנתחייב למלכות והנה, לפתע, מעשה שטן — נסתתמו טענותיו של עורך־דין מפורסם זה, והוא נאלם דום. מה יעשה — ולא יצא מערכאותיהם אבל וחפוי ראש? והעיקר: חייו של יהודי נתונים במשקולת. עד שקרה נס, והוא נזכר ב״תוספות״ אחד שהוא למד בנעוריו באחת הישיבות, גירסא דינקותא. ובכוח ״תוספות״ הריף זה הוא מצא נתיב ללבות השופטים הערלים, והציל את היהודי מגלות סיביר. ללמדך — מסיים ר׳ זוגע — שסוגיא אחת בגמרא עם פירוש רש״י ותוספות שקולה כנגד כל החכמות שבעולם..

מסיים — ומוציא מכיס חזיתו פיסת סוכר, מברך ״שהכל״ ומכניסה בתנועת־יד אצילית לתוך פיו. ואנו, הילדים, מתמלאים גאווה: הסוכר הוא מתנת הכתה לר׳ זוגע, כדי לרכך את גרונו הניחר. ועד שר׳ זוגע מרכך את גרונו הוא רומז לי — לי ולא לברל — לקרא את הגמרא. אני קורא ומבאר בלשון צחה ובלב מרטיט את הסוגיא כולה; קורא ורואה את עצמי עומד לפני חבר שופטים, מבאר להם ל״גויים״ את פירושן של המלים: ״רחמנא לבא בע״ ורחמנא — אני מוסיף לבאר להם — הוא השם המרחם על כל בריותיו והכול שוים לפניו. הנה, עבד מלך כרשי יושב בגן עדן ליד ר׳ יהושע בן לוי, והער־לים מביניהם לי ומסבירים לי פנים... אני מעיף מבט גנוב אל ברל ורואה את פניו והם אכולי צער, ולבי מתמלא רחמים גם עליו. סוף סוף — אומר אני לעצמי — אין הוא אשם בשום דבר. ואשר לפרווה — יהי לו אשר לו. אני לא אקפא בקור. ה׳ לי ולא אירא...

ג

ניתן לומר, שהגמרא של ר׳ זוגע היתה לפרי מגדים ולסם מרפא לרוחי הסוערת, ותערב לנפשי עד בלי די.

הכבוד והיקר לר׳ זוגע, מלמד הגמרא בתלמוד התורה בקלצק.

**
*

לדורשי רשומות: בתלמוד התורה בקלצק היה גם מלמד לחומש, הוא ר׳ אליה חיים — סבם של האחים המחנכים והסופרים הדגולים ד״ר פנחס וגרשון חורגין.

ברם, לצערי לא זכיתי להיות מתלמידיו. אם איני טועה, עמד אז ר׳ אליה חיים על סף הזקנה, נמצא, שהעמיד תלמידים הרבה בימי חלדו.

ב. נער נוסע לישיבה

ה זהרו בבני עניים. מימרא תלמודית עממית זו נחרתה בלבי בפעם הראשונה בעודני עומד על סף נעורי. זכורני, והנה אני יושב ישיבה חטופה על אחד הספסלים הארוכים בביתו של דודי, שלמה ביינוש׳עס, שעמד בקצה העיר; יושב ומחכה בדומיה לאיצי בעל העגלה, שהיה מזומן הפעם להתעכב עם עגלת־הצב הלבנה שלו ליד בית דודי — לכבודי. להודיעכם, שאיצי בכבודו ובעצמו — ראש וראשון לכל בעלי־העגלה בעיירה (הן מפאת שיעור קומתו, רוחב כתפיו וחיטוב פניו הדקות, הן מפאת ארנק־העור התלוי בקצה הרצועה מעל שכמו — סמל לתפקידו כ״נאמן״ לכל החנונים הקמעונים בעיירה המקיימים קשרי־מסחר עם החנונים הסיטוניים והבנק הממשלתי בעיר המחוז), עומד להכניסני לסוכת הבד הלבנה הפרושה על גבי העגלה ולהביאני בשלום, אחרי נסיעה של לילה שלם ומחצית היום לעיר המחוז סלוצק, כלומר, עד לאכסניה של בעלי העגלות אשר באחת הסמטאות שליד ככר השוק ושם יניחני, עוזב לנפשי וללא פרוטה בכיסי. מעתה יהיה עלי, ראשית כל, למצוא לעצמי, אכסניה של תורה; אם ב״קבוץ״ הגדול של ר׳ איסר זלמן ואם בישיבה הזעירה של ר׳ נחמיה, המתאכסנת בבית־הכנסת המפואר של ר׳ איסרקה. ואשר לאכסניה ממשית ללינת לילה לי לעצמי — הרי אין סלוצק חסרה בתי־כנסיות, ובחור ישיבה זריז חזקה עליו שימצא שם לעצמו מטת־ספסלים ליד התנור החם. ואשר למזונותי היום־יומיים, הרי גם זה מחושב ומתוכנן היה מראש על ידי אבא ואמא בעצמם; שם, בסלוצק, יושבים שני שארי־בשר שלי אחד מצד אבי ואחד מצד אמי, והריני מצווה ועומד להציג את עצמי לפני מוטקה ניימרק, הוא שארי מצד אבי, ולומר לו: — אני הנני בנו של חיים־לייב. באתי ללמוד בישיבה, והוא ידע מיד שאני הנני שאר בשרו, שכן הוא, מוטקה, הוא בנה של הדודה שפרה, אחותו הבכירה של אבא וסבא אחד לשנינו והוא: בנימין ביגוש, הנו, אגב, הסבא הלמדן שהיה הרב של חברה ש״ס בעיירה, לפני שעקר דירתו מן העיירה והתיישב בכפר בוראצקי ליד בית־משרפות הלבנים שחכר מהדוכס ראדזיוויל.

ואחר כך עלי להציג את עצמי לפני הירשל מן הכפר קאפלונוויץ, הוא שאר־בשרי מצד אמי, ולומר לו: — אני הנני בנה של חיה, ומיד ידע שאני הנני שאר בשרו, שהן אמי היא אחותו של אביו, של הדוד ישראל וסבא אחד לשנינו, הוא יעקב זלמן הטוחן מן הכפר קאפלונוויץ. הרי לך שני ״ימים״ בטוחים, ללא ספק ספיקא, כי כל אחד מהם, גם מוטקה וגם הירשל, היה בעל בעמיו. ואשר לשאר ״ימות״ השבוע, הרי נשיתם של אלה, שהיו מבנות סלוצק, תמצאנה לי בנקל חמשה ״ימים״ על שולחנותיהן של אחיותיהן וגיסותיהן וידידותיהן, ואל דאגה...

ועד שאיצי בעל העגלה מתמהמה משום־מה, עובר אני ויושב על הספסל שליד החלון הפונה אל הרחוב — ומטלטלי לידי: מטפחת ראש קטנה ובה צרורים התפילין שלי (נדבת ידם של קלמן האופה

הזקן וזגתו הזקנה, חשוכי הבנים, שעברו לעת זקנתם מן הכפר אל העיירה, כדי ל„אסוף מצוות" והרי הם עוסקים יום יום באפיית לחם לא לשם רווחים, אלא לשם מכירתו לעניני העיר במחירים השווים לכל נפש), תחיכת פת קיבר וביצה שלוקה שאמא חסכה אותה — ברי לי — מפי אחד מאחי הקטנים, קרוב לודאי מאחי הקטן פרץ, העלוי במשפחה, טוב־המזג ובעל הבטן התפוחה, שויתר, כנראה, על מנתו לטובת אחיו הגדול. ששם את פעמיו לישיבה. וכך אני יושב ומציץ דרך החלון הקטן, מתוך צפייה לאיזי שיבוא ויקח אותי מכאן — והקץ לדכדוך הנפש התוקף אותי למראה צרור המטפחת שלידי — סמל הדלות שנתקפלה במטפחת, בצורת הביצה השלוקה האחת.. דלות זו שהיתה מקננת בביתנו שם בכפר הקטן, יחד עם הצרצר החבוי באחד הקירות שלא פסק מלצרצר דוקא בימים הבהירים, הדריכה את מנוחתי בימי ילדותי והעסיקה את מוחי הרך לא מעט. כמה נפל רוחי בקרבי בראותי את אבא שב לפנות ערב מן הכפר הסמוך, עיף ויגע, מזה־רעב ואכול־יאוש ו„סחורתו", בקבוקי הי״ש, אתו, ללא פרוטה בכיסו.

ולבי אמר לי, שאין אבא מוכשר כלל להיות מוזג... אבא אהב לעיין בשבתות בגמרא הגדולה שלו, ובערבי החורף הארוכים בספר יוסיפון, והוא ידע בעיקר לקשור כתרים לקונו בתפילה ובמזמורי תהלים.

הנה הוא עמד מיד לשובו מן הכפר הסמוך בידים ריקות להתפלל תפילת מנחה. וכמה ערבה המיית קולו לאזני ולנפשי בשעה ששמעתיו מתרפק — רחב פנים וזקן וזך עינים — על אביו שבשמים, מתוך נימה של התרעמות ושידול כאחת. וכמה פעמים שאלתי את עצמי: מדוע ולמה ייגרע חלקו של אבא, תלמיד חכם וירא חטא מכל הישובניקים המגושמים שישבו בכפרים הסמוכים — ובתיהם מלאים כל טוב מזן אל זן?

הנה, למשל, דודי־זקני שלום מן הכפר זובקי — יהודי מגושם שתום־עין ומעשן מקטרת ארוכה ומעוקמת שאינו יודע להתפלל כהלכה, הוא בעל טחנת רוח משלו שכל הגויים נזקקים לה, וממנה, כנראה, כל השפע בבית.

מדוע לא יבנה גם אבא טחנת רוח על הגבול בין הכפר הקט שלנו ובין הכפר הסמוך בילי־אַצ׳יץ, שהיה גדול פי שלשה מהכפר שלנו — ורווח לנו לכולנו, ולא נצטרך אני ואחי אהרן ללכת כפעם בפעם אל בית הדוד שלום ולבקש מהדודה שרה כד חלב באותו נוסח מחפיר „די מאַמע האָט געבעטן לייגן אַביסל מילך", שאנו היינו משננים בדרך, עד שאנו מסכסים עצה איך למצא את הדודה שרה, טובת־הלב בחצר ולא להראות קרועים ובלואים לעיני בניה ובנותיה, שהיו לבושים הדר כבני „הפריצים" ומהלכים כטווסים על פני הבית הגדול? וכמה, התעטף לבי בקרבי בראותי את אמא התמירה והאצילית ממש, כמו הדוכסית מבארנוביץ, מחזרת על בתי האכרות המגושמות, כדי לקבל מהן „גמילת חסד" של אגודת ירקות וקב קמח, כדי להכין ארוחה לגוויה הרעבים.

קדרות זו למה? אני שומע את קולו המשדל והמרגיע של יוסף, הבן המוסמך של דודי שלמה, פאר המשפחה ופאר העיירה; והוא גם מורי ואלופי ומיודעי הן בבית המדרש, למן היום שיצאתי מן החדר של ר׳ מוטע בריאנער, החדר העליון שבעיירה, ונשארתי תקוע בה עד שאבא יזמין בשבילי מכנסים חדשים אצל יודל החייט; הן בביתו, למן היום שבאתי מן הכפר אל העיירה ומצאתי בו, בבית דודי, את משפחתי השניה הספוגה החימות לרבות ממוזגה במידה יפה של פקחות והומור.

— „ובאמת קדרות זו למה?" — ממשיך יוסף במאור פנים — אין אתה הראשון ואין אתה האחרון. כל הבחורים הולכים אל הישיבה והישיבה אינה מתמלאה, כלומר, כל אלה שחנן אותם אלהים בשכל טוב"... יודע אני, אמנם, שיוסף לא אמר מה שאמר אלא כדי להרגיע את סערת רוחי — ולבי מתמוגג מרחמים על עצמי. והריני נזהר מלפצות פה מחשש שמא אתפרץ בבכי, ואולם יודע יוסף את נפש תלמידו. ובכן, עד שיבוא איזי הוא מציע במאור פנים: — נתחיל נא בינתים במשחק „אב — בן" (הוא המשחק שיוסף למדני והיה משחק עמי, לפרקים, במשך שבועות רצופים עד תום אוצרי המלולי). והוא מציע להתחיל עתה במשחק מחדש, ולסיימו בשובי, אם ירצה השם, הביתה לימי החגים. הצעה פקחית זו היתה כסם מרפא ללבו, והמשחק התחיל; ועד שיוסף מבאר לי את המלה אֵץ — מלה חדשה שלא שמעתיה קודם — והנה נשמע הפעמון על צואר שוסו „של זאיצי. לקחתי את ה„מטלטלין" שלי ויצאתי החוצה — ויוסף אחרי. ועד שאני כיסכס עצה איך לעלות על העגלה הגבוהה — ואני שומע את קולו המשדל של יוסף: „ר׳ איצעלע! הלא ידעת — הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה"... ואיצי נענע בראשו לאות רצון.

ואמנם כן: נזהר ר׳ איצעלע בכבודי שלא כרגיל. ראשית כל, קבע לי מקום מרופד יפה בשחת בקצה העגלה — סגולה מפני צינת הלילה. ובחצות הלילה, כשהגענו אל הכביש והתעכבנו בפונדק שליד הדרך לטעימה קלה לאדם ולבהמה, כיבדני איצי בכוס חמין מן ה„סמובר" (מיחם) הענק שעמד באמצע השולחן וגם חתיכות סוכר הגיש לי, לתמהונו של עורך הדין קוליש, שהיה אחד מנוסעיו של איצי. והוא לא הסיר חסדו ממני במשך כל ימי שהותי בסלוצק. בכל יום ב׳ הולך הייתי אל האכסניה של בעלי העגלות, תקוף געגועים עזים אל העיירה — בדמותו של איצי, בעל העגלה שלי...

ומשראה אותי איצי מרחוק מהסס וקרב אליו, האיר לי פנים, ויש שפתח את ארנק העור הגדול והוציא משם אגרת קטנה מקופלת, בלי מעטפה, מאת אבא, ומטבע קטנה של עשר קופיקות; שאמנם מצאתי כתוב באגרת, שאבא מסר לאיצי בשבילי.

וכמה היה לי הדבר לפלא: כיצד זוכר איצי — שהיה מבוסס, אגב, במקצת, סגולה מצינת הלילה — את המטבע הקטנה שאבא מסר לו — והוא גם היה מלא טרדות רבות משלו. וכמה סבר פנים דק ובלתי ניתן לביטוי — והוא הלא גבר ולא אשה — היה נהר מתוק פניו המארכים — אדמדמים שעה שלא הביא דבר בשבילי והבחין באכזבה על פני — בה בשעה שלבי היה מרתת שמא יתפרץ אדם טרוד זה בצעקה כדרך בעלי העגלות: — מה בחור „קבצן" זה רוצה ממני? סוף סוף — אמרתי בלבי — הרי אין איצי מקבל שום שכר טרחה בעד אותן האגרות והמטבעות הזעירות...

ופעם גם קבלתי על ידי איצי מכתב קטן מיוסף עצמו — המכתב העברי הראשון שקבלתי בחיי, ובו כתוב ואמר: — ר׳ איצעלע אץ והריני כותב רק שורות אחדות להודיעך, שאני מחכה בכליון עינים להמשך של „אב־בן". משמע — אמרתי — שאיצי מרוצה היה להתעכב עם עגלה מלאה נוסעים ליד בית דודי, כדי לקבל אגרת קטנה בשביל הבחור „הקבצן". ולבי רחב לקראת מכתב קטן זה עד כדי ביטול הטעם המר של „הימים". הספסלים הנוקשים בבית הכנסת הקטן אשר ברחוב קאָפּוליה, והרדת המוות שהיתה תוקפת אותי לקול שאגתו של דוד המשוגע, הוא בעל העינים השחורות בוערות והתלתלים השחורים מבהיקים — הבא דוקא בחצות הלילה, כדי להרוס אל בית הכנסת ומנסה לשבור את הדלת בכתפיו האדירות מתוך אמירת מזמורי תהלים מחרידה את הלב... כל זה יעבור כחלום יעוף — ניחמתי את עצמי — ועוד מעט קט, ואני אשוב הביתה. ודוקא בסוכת־הבד של ר׳ איצי, ואז אמטיך במשחק „אב בן" עם יוסף עד שאנצחנו. וכמה ישמח רבי, אלופי ומיודעי לנצחוני זה — ישמח ויאמר במאור פנים —: בלשונו הרחימאית של כביכול — נצחתני בני!

יהא זכרו של יוסף — רבי, אלופי ומשוש לבי — ברוך. וכן זכרו של ר׳ איצי העגלון, בעל הנפש היפה. נרם עדן!

ברוך נתן שמושקביץ / דמות החגים

ב שנת תרמ"ז, אחר חג הסוכות, באתי מסטולבץ לקלצק ואני בן שבע וחצי, מצאתי את כל רחובותיה שטופים בוץ ורפש. בשוק, לצד בית־המרקחת ורחוב רדזיבילמונט, עמדה ביצה לילית וירוקה, ורוב ימות השנה חזירים רבצו בה להנאתם. היו מקומות בעיר שהבוץ בהם הגיע עד למתנים. רוב תושבי קלצק, לרבות נשים, נעלו מגפים. הבגדים היו פשוטים, אם כי הפרנסה היתה מצויה. האנשים רגילים היו לחסוך כסף ולא להוציאו בקלות. לא היה פינוק גם במאכל. בלחם עם מלפפון ותפוחי אדמה יצאו רבים ידי חובת ארוחה.

לעומת המראה החיצוני העלוב של העיר היו רוב יהודי קלצק בני תורה אנשי מעשה ובעלי מרץ ויזמה בעניני מסחר ומלאכה. היו סוחרי תבואה, סוחרי סוסים ופסולת פשתן. התנועות היו מלאות כל טוב, כי היה לעיר עורף כפרי נרחב ובימי השוק והירידים נזדמנו אליה אלפים. מי שהיה בעל חנות בככר השוק, היתה פרנסתו בט

תפוחים. במנין הרב היו התפוחים משובחים, וכל אחד אכל כמה שרצה. שם גם השתעשע בשירי המעלות. הגבאי מכבד את המתפללים באמירת פסוק משיר המעלות, וכל אחד אמרו. בקול רם בבוקרו של יום הושענא רבא מתמלאים כל בתי־התפילה, ועתה הכול שמחים ומאושרים, ומביעים זאת באיחולים על כוסית יי״ש ומיני תרגימה. בחצר בית־הכנסת עומדים דוכנים למכירת עוגות דבש ודברי מתיקה, ויוצאי בתי התפילה קונים אותם — סימן לשנה מתוקה, ומביאים לבני ביתם. שיטעמו גם הם. בבית הרב מוכן יי״ש וכיבוד שהכין הגבאי יענקל, וה„עולם״ מיטיב את לבו ונהנה הנאה יתירה.

הגיע ליל שמחת תורה, וכמו נפרצו כל הסכרים בלבבות... השמחה פורצת בעוז ועצמה. נוהגים היו, שבני העיר באו בהמוניהם בליל שמחת תורה לקחת את הרב ולהובילו לבית המדרש. הרב באמצע, וסביבו המון רב, צועדים לאטם ושרים. בבוא הרב מתפללים מעריב. החזן מרשה לעצמו לסטות מתניסה הקבוע ולערבב נעימות שונות. — ניגוני ימים נוראים וסתם זמירות. והקהל נהנה מהחידוש. רצינות התפילה פגה הלילה, והחוייה מיוחדת נוטלת מקומה. מתחילות ה„הקפות״, ובין „הקפה״ לשניה — שירה וריקוד. רקדו עם ספרי התורה ובלי הספרים, ובכולם מתלקחת אהבת התורה. בין השרים והרוקדים מתבלטת דמותו של ליובה יענקל יואל, השר ורוקד עד לאפיסת כוחותיו... אחרי ה„הקפות״ מוליכים את הרב לביתו. עתה הקהל גדול עוד יותר. התקבצו המתפללים מכל בתי־התפילה לחלק לו כבוד. שרים ורוקדים כל הדרך עד לביתו, וגומרים בשיר וביריקוד בביתו פנימה.

למחרתו, ביום שמחת תורה, כבר הותרה הרצועה. שותים יי״ש באמצע התפילה, הולכים ל„כיבוד״ בחבורות, גומרים בבית אחד זה והולכים לבית אחר. קול ששון ושמחה עולה ברחובות. כל אחד שכח את ביתו ומשפחתו, אוכל ושותה בכל מקום בואו... עליזים מתרוננים עד שמתייגעים ומתחילים לחזור לבתיהם...

במנין החגים השניים־במעלה, כחנוכה, פורים, ל״ג בעומר, מנו הילדים גם את תשעה באב. אחרי הקינות בבוקר הולך הרב עם שמשו לבית הקברות, המרוחק כשני קילומטרים מהעיר. ההליכה עצמה היתה לנו, הילדים, שמחה גדולה. הרב לא נכנס לבית הקברות, ישב עם מלוויו בסמוך תחת אחד העצים, ושוחחו בעניני דיומא. אותה שעה מתפזרים אנו, הילדים, לחפש אגוזים, כי עצי אגוזים לרוב גדלו שם.

זו דמותם של החגים והמועדים בקלצק היהודית, משנת תרמ״ז ואילך, החקוקה בזכרוני.

י. ח. לוין / שבת בעיירה

ע וד מיום רביעי שורה היתה עלי רוח השבת, ובהגיע צהרי יום ששי, ממהר הייתי לעזוב את ספסל הלימוד, סר לשעה קלה לביתי ומוצא את התנור הגדול מוסק והבית מלא עשן. ליד התנור עומדת שרה המטפלת במשק הבית: מבשלת, אופה, כובסת... עתה עסוקה היא בהכנת תבשילי שבת, ומתכוננת לאפות חלות לכבוד השבת, ופניה משולהבות מלהבות האש בתנור ומהעשן...

אחרי מות בעלה מצאה שרה מקלט בבית פרשיצקי, ומנהלת בשכר קטן את משק הבית. לה בת קטנה הלומדת ב„בית יעקב״, שני בנים אחד סנדלר בקלצק והשני בובאנס איירס שבארגנטינה. המכתבים המתקבלים ממנו מעודדים את רוחה של שרה בתקופת הגירה לארגנטינה, ונוטעים בה כוח וסבלנות לעבוד את עבודתה הקשה. פעמים היא מגישה לי מכתב מבנה לקריאה, מבקשת ממני לכתוב לו תשובה. אני קורא באזניה את המכתב (שבודאי כבר קראוהו אחרים באזניה...).

אחרי סעודה קלה אני יוצא לככר השוק, ומהלך ברחבות הדעת על פני מדרכותיה. יורד גשם קל. על הככר המרופשת עומדים פה ושם סוסי אכרים רתומים לעגלות. הנה הולך ר׳ מרדכי מלמד, שכשמו כן מקצועו: מהמלמדים הוותיקים בתלמוד תורה שבקלצק, והמעיל ביותר בהנהלתו. המשמעת בכיתה שלו היא למופת, וזאת משיג הוא מתוך בדיחות הדעת ובהשפעה על התלמידים, עד כדי כך, שתלמיד שסרח מוכן להתמתח בעצמו על הספסל, כדי לספוג את המלקות... הוא גם בעל תפילה ותיק ועובר בשבתות ובמועדים לפני התיבה בבית המדרש הגדול. פעמים הוא מטפל בנצרכים ומקבץ נדבות בשבילם. עתה הוא הולך למשרדי העיריה, לסדר ענין בשביל התלמוד תורה.

פעמים אני סר לביתו של ר׳ אלתר ליס, לקרוא ב„הצפירה״, שהוא מקבל מוארשה. אנחנו מדברים עברית. הוא מלמד בבית ספרנו „אור ישראל״, אלא שאינו מרוצה ממשרתו. שני בנים לו בארץ ישראל, חברי דגניה, ובנו הצעיר, צבי, מתכשר במקצוע הנגרות ומתכונן גם כן לעלות לארץ. ר׳ אלתר הוא ציוני ותיק, תומך בקרנות, קונה את השקל, חולם על עליה. אך הדבר כרוך במכירת ביתו עם המגרש הגדול, ומלבד זה אשתו הולה.

והנה מגיע זמן הדלקת נרות השבת. נקישות, נעילת המנעולים האחרונים בחנויות שבככר השוק מהדהדת עוד מעט באויר ונפסקת. פסק שקשוק אופני עגלות האכרים על פני מרצפת האבנים, הם חזרו לכפריהם אחרי ששהו בעיר משעות הבוקר. אין זכר לסוס ועגלה בככר השוק. אין תנועה של עובר ושב. שקט גמור נשתרר בעיירה, ואם איהר עגלון לחזור אל העיירה כמה דקות אחרי הדלקת הנרות, יעשה את דרכו בקפנדריה, לבל יראוהו בקלקלתו. בעד חלונות הבתים, לאורך הרחובות, נראים חדרים נקיים, כלי בית מצוחצחים, חדרים רווויי שלוה וקדושת שבת. ספוגי ריחות תבשילי בשר המתבשלים בתנורים, ריחות דגים ממולאים, מפולפלים ומתובלים, כשמעל המפות הצחורות, המכסים את השולחנות נשקפים נרות דולקים בפמוטי נחושת ממורטים.

מקום תפילה קבוע עדיין לא היה לי. בערבי שבתות מתפלל הייתי על הרוב באולם הגדול והקר של בית הכנסת הגדול. התקרה לא היתה מקומרת, מצוירת בכמה ציורים על נושאים תנ״כיים, ומשתי קרנות הבימה מצד מערב התרוממו שני עמודים גבוהים גליליים, בעלי היקף גדול, שעינם עין שיש ושיוו פאר מיוחד לאולם. היו כאלה שהיו מפרזים ומדמים את בית הכנסת הגדול בקלצק לזה שברחוב טלומצקה בוארשה.

לפני התיבה עובר היה על הרוב מוטקה השמש, בעל קול חזק וצלול, והוא גם הקורא בתורה. בעל קומה בינונית, פניו חיוורים, עיניו גדולות והוא עשוי זקן שחור וקלוש. מצבו דחוק, ואמנם, משרת השמש לא הספיקה לו כדי פרנסת משפחתו, ואשתו המטופלת ילדים וילדות נאלצה לאפות פיתות למכירה.

לעתים קרובות היה עובר לפני התיבה הרצל בירג, יהודי גבה־קומה בעל עינים שחורות, ששום השפעה זרה של הסביבה הנכרית לא דבקה בו. טיפוס יהודי דומה לו היה מנקה הארובות טייץ, בעל בית ברחוב זאוואלנא, יהודי תמים וישר החי מיגיע כפיו. הרצל היה מתפלל בקול בכייני וכל מלה בתפילתו כחצובה מלבו הספוג רגשי תחנונים, אהבה ורוממות נפש. בעל תפילה מצויין כזה לא שמעתי. ביחוד הקסים בתפילות הימים הנוראים.

למחרת בבוקר השבת, הייתי מתפלל במנין הראשון ב„שולכל״, בית כנסת לא גדול, שעמד כמעט מול בית הכנסת הגדול. מתפלליו הקבועים היו אנשי עמל, וביניהם רוב סוחרי הסוסים. בתור בית כנסת, שעמד סמוך לרחוב וקרוב לככר השוק, היו מתפללים בו בימי החול מנין אחרי מנין, הן בבוקר הן בערב ושום יהודי לא היה מאחר בו ומוצא בו תמיד מנין להתפלל בציבור. בית כנסת זה היה המקום הקבוע למגידים אורחים, שהיו

משמיעים דבריהם מעל מדרגות ארון הקודש, כמו המגיד לווין מניאסוויאז', בעל פה מפיק מרגליות, שהיה מדבר ערב ערב במשך שבוע ימים. הגבאי, שהיה עומד על הבימה, היה מכבד אותי כל פעם ב„מפטיר". ועתים הייתי מתפלל ב„שטיבל", שהיה אגף בית הכנסת הגדול והכניסה אליו היתה דרך הפלוש המשותף. מספר המתפללים ב„שטיבל" היה תמיד מרובה, וביניהם חברי הועד למען בית הספר לבנות „בית יעקב", וחם: ר' אייזיק הנגר, ר' נחום איצה שיק, אליעזר ונגר, אלי דוד הקברן, איש בעל־קומה גבוהה, רחב גרם ועבדקן, שבשבתות לא היה מדבר דברי חול, ועוד כמה יהודים, משומעי השיעור של ר' זיידל ולר, הרב־השוחט, שהיה מלמד אותם כל יום, משנה לפני תפילת ערבית וגמרא אחרי תפילת ערבית, ועל הנלמד צריך היה כל אחד מלומדי השיעור לחזור על קטע ולהסבירו באוזני הרבי ולומדי השיעור. לפני התיבה עובר היה לעתים קרובות פרץ מוריץ, שלא הצליח בחנות האריגים שלו וסידר לו, בינתים, „חדר" בביתו וחלם על הגירה אל מעבר לים. המתפללים הקבועים, וביניהם חברי הועד למען „בית יעקב", עורכים היו כאן בכל שבת, בין מנחה למעריב, את הסעודה השלישית בצוותא.

פעמים הייתי מתפלל בבית המדרש, בו היו נוהגים להתפלל בשבתות וחגים את פרקי הזמרה עד „שוכן עד" ביחידות והמתינו לבוא רב העיר, ר' חיים שמעון הרנזון, שהיה בא בלוויית שמש בית המדרש. פעם — התפללתי אז בבית המדרש — התמהמה הרב בגלל איזו סיבה, והמתינו לו כשעה ללא ריטון. פרטים אחדים מתולדותיו:

בן אחת עשרה נתפרסם כעילוי, בגיל שבע עשרה, נשא לאשה בת בעל־בית עשיר וכובד במוריץ, בגיל חמש עשרה שנה. בשש השנים הראשונות לשבתו במוריץ אחרי נשואיו ייסד עם שותף, בהשפעת אשתו, בית חרושת לעיבוד עורות, אבל הרב כמעט שלא עסק בו, כי רוב ימיו הקדיש ללימוד התורה. מתפקידו כשותף היה לנסוע לליפציג לשווק שם את תוצרת בית החרושת, ושם רצו, לאחר שהכירו אותו, למנותו לאב בית דין, אבל הוא לא רצה להשתקע בעיר גרמנית זו. כעבור שלוש שנים נסגר בית החרושת בהפסד של כמה אלפים רובל שהשקיעו בו. הציעו לו אז את כסא הרבנות בעיירה זארצ'יה, אבל אביו הרב ר' שלום בר, שכיהן רב בקלקץ, התנגד. והנה, מת ר' שלום בר ור' חיים שמעון בנו נקרא למלא מקום אביו כרב, ונתחבב על כל שכבות האוכלוסיה. בפסקי הדין שלו לא נשא פני דל ועשיר. היה אציל רוח ויודע פרק בהוויית העולם. לא נשאר ללא השפעה מסביבת מוריץ, שבה פעל הרב הגאון ר' ליפלה, מתנגד מובהק לתורת החסידות. פעם, בדרשה בבית המדרש, אמר: „המקוה היא בעיקר בשביל נשים ולא בשביל גברים".

עובדה קלה: כל בוקר היה בא אל המטבח שבבית הרב בעל בית, קצב, מרתיח את המיחם ומגיש לו כוס תה. גם בימי הכיבוש הסובייטי רחשו לו הקומוניסטים כבוד. סיפרו על השתתפותם בלוויתו, ועל המצבה הנהדרה שהקימו על קברו על חשבונם. בימי החורף מתפלל היה בבית המדרש, ליד הרב הרנזון, מורה ההוראה, הרב משה אפשטיין ז"ל, שהיה קרובו של הרב ונתמנה תחת מורה ההוראה המנוח, הרב ר' אליעזר ז"ל, חתנו של הרב ר' שלום רב ז"ל. ר' משה גם הוא גבה־קומה ובעל הדרת פנים, מפורסם כלמדן גדול. שני הרבנים עם משפחותיהם היה גרים בבית עץ גדול, ומקור הכנסתם מכירת שמרים. בשבתות היה הרב ר' משה מתפלל בבית הכנסת הגדול. בליל חג שמחת תורה היו גבאי בית הכנסת הגדול ברוכוביץ, מניער, נח'קה אוגולניק, הרצל בירגולייסר הולכים להזמין את שני הרבנים להשתתף בשמחת ההקפות באולם הגדול של בית הכנסת. לפני התיבה בבית המדרש היה עובר ר' מרדכי מלמד, או הגבאי ר' בצלאל, סוחר תבואה, יהודי עבדקן, שהיה מגיד שיעור בגמרא בבית המדרש.

*

שבת חורף אחרי הצהרים. רוח קרה נושבת ופורשת מסך עבים צחורים על פני השמים. שלג עוטף את פני העיירה בצעיף לבן. לפי המודעות שהודבקו על גבי קירות בתי הכנסיות, יטיף באולם בית הכנסת הגדול בשבת מטעם הקרן הקימת הרב המורחי ב. על הנושא, „אתחלתא דגאולה". בשעה שתים אני נכנס לאולם בית הכנסת „הקר". הקהל עדיין מועט. כשעה אחרי השעה הקבועה עולה הרב, מעוטף בטלית, ומתחיל לדבר. ודבריו יורדים כאבני טל על נפשות השומעים ומעודדים את רוחם.

כשאין מטיפים־אורחים, אני נכנס ל„שולכל", לשמוע את המטיף, תלמיד ישיבת קלצק, ר' נחום צרקאסר.

אחרי תפילת מנחה, כשפושטים דמדומי ערב, הולכים המתפללים הקבועים של ה„שטיבל" אל טכס „סעודה שלישית". יושבים סביב לשולחן המכוסה מפה צחורה ועליו מאכלות שונים, ועורכים את הסעודה השלישית בצוותא. פותחים בשירים וזמירות ברגש והתלהבות. אחר כך ניגשים לאכילה — ושוב מנעימים בזמירות. דמדומי הערב חודרים מבעד לחלונות המסורגים הכפולים. משתררת אפילה. עתה שרים שיר המעלות ומברכים בציבור ברכת המזון. נגמרה „הסעודה השלישית". נשמעת דפיקה על עמוד הקודש, והניגון הנוגה „והוא רחום" מבשר יציאת השבת וכניסת ימי החול.

ברכת ההבדלה על גביע היין, לאור הנר הקלוע הדולק, אות ליציאת השבת.

א. אהרוני / ארבע דרכים...

(קלצק בשלהי המאה הי"ט)

לזכר נשמת אחי הקדוש, שהיה כאב לי, ר' שלום משה בר' יצחק הלוי אהרונובסקי, שנפל בידי הטמאים, הוא ואשתו בלומה ובתם שרה עם עוללה, בקיץ תש"ב, בפלוש הגרמנים לקוקז. הי"ד.

א. רבע דרכים עיקריות יצאו מקלצק ופנו אל ארבע רוחות השמים:

הדרך לעיר ניאסוויאז' הייתה המשך לרחוב הקרוי על שם העיר הזאת. לא הייתי רגיל להלך בה הרבה בילדותי, ומטעמים שונים דירתנו היתה בסביבה אחרת — בבית נמוך ועלוב שעמד אז בפינת הסימטא המוליכה אל קלויז צפרה שהיה נאה, צבוע ומסוייד. גינת פרחים קישטה את הכניסה בעיגוניותיה המטופחות ובשלל צבעיה. בגינה נטועים היו עצי־עוזרד ואשכולותיהם האדומים, הזעירים, הרהיבו עיני, ונמשכתי לקטפם או לפחות ללקטם מהארץ.

זכורני — ואני כבן ארבע מזדרז הייתי וקופץ מעל מטתי החמה לפנות בוקר בחורף, בחשכה, ואץ־רץ במעלה הסימטא אל הקלויז, לראות את המתפללים המקדימים. השתתפתי בהתלהבות בתפילות וכמה מהן היו שגורות על פי. נעים היה להסתכל בשמש המסיק את התנור הלבן בגזוי־העץ הערוכים מן הצד. שלהבות מרצדות, פרצופים שונים מתגלפים ומצטיירים והכל הופך לערימת גחלי אש, גחלי זהב...

לא חיבבתי את הדרך לניאסוויאז', אפילו פחדתי בלכתי בה. הגעתי לקצה הרחוב — וכבר מרגיש אני ב„גויים", תושבי הסביבה. זרות ורוח אחרת, לא יהודית, טעם נכר לסביבה. כאן מרפאה נוצרית של ה„זמסטבו". (מעין רשות עירונית), וכאן בית הספר לילדי הנוצרים. אמנם משכה את הלב העגלה העולה במעלה הדרך והיא מלאה חול זך וזוהב, בו היתה אמא — ככל הנשים האחרות — בוזקת את הרצפה במסדרון הבית, והילד נמשך, לפעמים, אל מקור החול — אלו השוחות העמוקות משמאל לדרך. (שהיו

כעבור שנים לקברות־אחים של קדושינו הטבוחים).

זו ועוד. כל יום חמישי בשבת לפנות ערב, או ביום ששי עם השכמת הבוקר, מתגלגלת ובאה בדרך ניאסוויאז׳ עגלה מלאה דגים לשבת. העגלה קונה לעצמה עמידה בשוק, לא הרחק משורת החנויות, מעבר לשתי שורות התגרניות הישובות על שרפרפיהן ומוכרות מעל דוכניהן הקטנים והצפופים כעכים ומיני פירות וירקות. העגלה עומדת במקומה, הדגים רוחשים ומפר־כסים בה, המון נשים מקיף אותה סביב. המוכר עומד ניצב על עמדו לצד העגלה, עוזרו מולו, והוא מצליח לענות לכל הנשים, להתווכח עם זו, להושיט דג לזו ולחטוף את הדג מידי האחרת...

ועתים, בהתאחר העגלה, הלילה ירד, דגים לשבת עדיין אין, ודאגה וחרדה ממלאה את לב הנשים, שמא יחסרו דגים לשבת...

ב. הדרך השניה נמשכה לאחר רחוב צפרה למעלה, בה היו נוסעים לסלוצק. פעמיים בשבוע (דומני אור ליום שני ואור ליום חמישי, ולפעמים גם במוצאי שבת), היו יוצאות שתי עגלות־לילה לסלוצק. שני העגלונים, ר׳ לייב הנמוך, העליז והמוצק ור׳ גרשון הגבוה והמתון, היו יוצאים על הרוב לדרך יחד. היחסים ביניהם לא היו יציבים. כפעם בפעם פורצת היתה מחלוקת ביניהם להנאתם של ה„פאר־שוינגען״ (הנוסעים). אז לא היו עומדים בעלי העגלות על המקח, רבים ביניהם על כל נוסע ומזדרזים להסיעם. ואולם, כל מחלוקת סופה להסתיים בשלום, בסעודה על אוזו צלוי ועל כוסות יי״ש חריף. אז היו השנים מתפשרים ביניהם וחיים בשלום עד לקטטה הבאה...

העגלה היתה נעה ומסתובבת שעות ברחובות העיר, ואם כי הובטח לך, שתצא לדרך, אי־ש ובלא נדר, מיד אחרי שהדברים, הרי לא יצאה למעשה אלא בחצות הלילה, או אור ליום השני. בכל מקום ומקום היתה מחכה לנוסע נוסף ולמשענו. ופתאום והנה נעלם בעל־העגלה ואיננו, כי עליו לקבל כל מיני פתקאות וחשבונות מהסוחר שקשרים לו עם סלוצק. ואולם, סוף סוף יצאה העגלה לדרכה, והיא עמוסה וגדושה חבילות מחבילות שונות, ערבוביה של ידים ורגלים וראשים מתנמנמים...

מהלך הייתי בדרך צפרה זו עד לטחנות־הרוח שעמדו מפורזות בקצה הרחוב. שעות רצופות שוכב הייתי ומסתכל בכנפיים הגדולות והמסורבלות המסתובבות ברוח. פעמים, כשהכנפים נחו בלי נוע, נסיתי אני וחברי להניען, אלא שהדבר לא עלה בידינו, וגם קשה היה לנו להגיע עד לכנפים המורמות מעל הארץ בגובה רב לגבינו, הנערים. ומה מוזר היה לראות, והנה הטחנה כולה עושה בפתע סיבוב לעצמה, והפלא מתרחש לעינינו, בידיו של אכר אחד בלבד: הוא עומד יחידי ומסובב את ציר הטחנה — וזו כולה נעה ומסתובבת...

בדרך אל הטחנות מצד ימין עמד אסם גדול, ריק למחצה, ששימש מחסן לחטים. אל תקרתו קשורה היתה נדנדה, ואנו היינו מתנדנדים עליה במרץ ובהוללות.

ג. הדרך השלישית הורידה אותנו ברחוב רמיסצה לנהר זאראצ׳א ומשם עלתה בגבעה והגיעה עד לבית העלמין.

בקיץ נוהגים היינו לרחוץ בנהר, כל יום לאחר הלימודים. חולצים היינו נעלינו ומורידים בגדינו, כבר ברוצנו במורד הרחוב. מימין עמדה מפחה שמשכה מאז את לבי, ועל אף החפזון והריצה המבוהלת התעכבתי שם לא אחת לראות במעשי הפלאים המתרחשים שם. הגה עומד איכר, מחזיק בסוסו והוזק לו לזה את רגלו כלפי מעלה, והנפח בקורנסו קובע לו פרסה. הנפח תוקע מסמרים לתוך רגל והסוס — ראה זה פלא — עומד על מקומו ואיני פורץ...

או תמונה אחרת: משני עברי הסדן עומדים הנפח ועוזרו, אור השלהבת על פניהם, ומנגדים לסרוגין בקורנסיהם הכבדים פס־ברזל מלוהט שטוח על גבי הסדן. העוזר תופס בצבת את הפס, מכניסו לתוך הכור הלוהט, הנפח מרים ומוריד את יד המפוח. הידית הכבדה עולה ויורדת בנגיחה, המפוח מתנפח יותר ויותר, השלהבת על גבי הכירה גוברת ועולה וגחלי האש מתלהטות. חזור הפס אל הסדן, מתחדשות החבטות והברזל נרקע והולך מתכופף והולך, קמטע קמטע ומקבל צורה רצוייה.

בעונת הרחצה, כל יום ששי אחר הצהרים (להוציא את „שלושת השבועות״), היה הנהר מתמלא מתרחצים ושחיינים עד אפס מקום. מוזר היה לראות שם את הרבי שלנו, ר׳ מאטע באיאנער ז״ל, כשהוא מפליא לשחות. קשה היה ליישב את הניגוד המפתיע הזה שבין כובד הראש הרגיל של רבנו לבין תנועותיו הגמישות במים ב„צלילה״, ב„ישיבה״, ב„הטבלת הראש״ וכר׳, שיש בהן משום שובבות וקלות דעת. מכל מקום, כבודו של רבנו לא זה בלבד שלא נגרע ממנו כלום, כי אם, להפך, הערכנו כראוי גם את הצטיינותו בשחייה. וגם אני הילד, שוחה הייתי בנהר, פורש כפי על גבי המים, חובט בהם, כשרגלי השמאלית נוגעת בקרקע. והנה, באחד הימים הרגשתי בפתע, שהמים הרימוני למעלה ואבד לי המגע עם הקרקע. מרוב יאוש חבטתי ברגלי ובידי על פני המים — כעבור דקה עמדו רגלי שוב על קרקע מוצקה, ואני בעבר השני של הנהר. הצלחתי, איפוא, לעבור את הנהר בשחייה. נתברר, שהחלק העמוק והמסוכן אינו רחב כל כך... מאז עובר הייתי בשחייה את הנהר כמה פעמים ביום הלוך ושוב, אלא שאל רצועת המים הנקיים והעמוקים אשר בינות לצמחי המים הסבוכים לא העזתי עדיין להפליג ימים רבים, ובעיקר מתוך פחד, שמא תיאחז רגלי בסוף. בתוך הרצועה הזאת היו מרחיבים לשחות רק השחיינים המובהקים.

מעבר לנהר הובילה הדרך על פני גבעות חול עד לבית העלמין הנטוע עצים למכביר. מאז ומתמיד פחדתי להרחיק עד כדי כך. שם הרגשתי עצמי כמנותק מן העיירה, כי פנים יהודיים כמעט ולא נראו בכל הדרך ההיא. מה שאין כן בתשעה־באב ובימי אלול. שאז המתה הדרך מרוב ההולכים (בעיקר נשים) לקברי אבות לשפוך שיח באזני שוכני עפר. הללו הולכות והללו חוזרות, באמצע הדרך נפגשות ונכנסות בשיחה חטיפה...

ד. הדרך הרביעית קרויה „פריסאדעס״ (שדרות־עצים) והיא היתה מובילה מרחוב רדזיביליימונט וצפרה עד לנהר קראסנוסטאוו.

משני עבריה נטועים היו עצים גבוהים, שמתחתם עורכים היינו משחקים שונים. היה זה המקום האהוב עלי מילדותי לטייל בו. בחורף היתה השדרה מכוסה שלג עמוק, והעצים החשופים שבצבצו מתוכו משמשים כמורי־דרך לעגלונים לבל יסו מן המסילה. ואולם, עם ראשית האביב והפשרת השלגים הראשונה, נמשכתי אחר הסדוויות האופפת שדרה זו, האובדת בקצה האופק במרחק. מאד קסמו לי שדות השיפון והחיטה המשתרעים משני עברי הדרך לכל מלא העין. והנה עמודי טלגרף המתמשכים לאין סוף על מספריהם המס־תוריים וספלי־החרסינה בראשיהם — זמזום חרישי עולה מהם. כמה פעמים נסיתי למנות את מספרם של העמודים, אבל מעולם לא הצלחתי בכך...

בהתחלת השדרה, מרחוב צפרה השתרעה למטה על שטח גדול למדי שלולית מים, שבעיני היתה לים. אדמת המקום האדומה שימשה חומר לעשיית לבנים, והיא נחפרה כולה גומות גומות שנתמלאו מים. נשים עמדו כפופות בחופי השלולית וכיבסו שם כבסים. תחילה פחדתי להיכנס אל המים, ואך דשדשתי בקצה השלולית...

בשבתות ובחגים, עתים גם בערבי־החול, היתה השדרה מלאה צעירים רבים וגם קשישים המסיילים בה להנאתם. בחגי הנוצרים ובימי השוק היתה השדרה שוקקת המוני כפריים; בבוקר פניהם אל העיירה, ובשעות אחרי הצהריים חוזרים הם לכפריהם. שורות ארוכות של עגלות התגלגלו אז דרך השדרה, כשפרה קשורה לאחדות מהן והעגל רץ אחריהן...

מהצד השני, השמאלי, של הדרך השתרע בית־משרפות הלבנים העצום. היו שם תנורים רבים, עמוקים ורחבים, ובמורד הדרך, סמוך לקראסנוסטאוו, מימין נראו אפרים מוצפי־מים. כאן סכנה היא לסטות מהדרך המסומנת בעצים, אם כי הפרחים הגדולים והצבעוניים — פרחי המים, קוסמים ומושכים...

והנה, הגענו לטחנת המים קראסנוסטאוו. מתוח גשר רחב על פני הנהר. מפליא, כיצד המים השקטים והרוגעים שבעבר הימני לגשר, נופלים ומדרדרים בשאון רב ובקצף לבן, בפרצם בעד הסכרים שמתחת לגשר משמאל. שם, למטה, במערבולת לבנה ושאון בלתי־פוסק, מניע מפל המים את גלגל הענק הקשור ברצועה אל בית הטחנה הקטן העומד ממול. לימים הרהבתי עוז בנפשי, יורד הייתי למטה אל רצפת הגשר התחתונה, עומד ממש ליד המפל. אף נסיתי להשתטח על הרצפה ולנגוע בידי במים הנופלים ברעש, או לזרוק

לתוכם אבנים. במרחק קטן מהגשר, במורד הנהר, ממשיכים המים בזרמם השוקט והמתון, אם כי לא כזרמם הראשון מהעבר הימני שלו. מכאן ואילך ממשיך הנהר לזרום בפלג צר וצונן. עונג להתרחץ כאן. עליך רק להזהר לבל תתקרב יתר על המידה אל המערבולת הסואנת שליד הגשר, ואל כפי הסלעים המבצבצים ממנה.

באחד הימים גליתי מעברו הימני של הגשר, למטה על פני המים השקטים, נסר מתוה מקצה המים ועד הקצה השני; הנסר היה צר למדי, מורכב משלושה חלקים וצורתו קו שבור. עליתי עליו, כדי לעבור בו את הנהר. לבי פעם בקרבי: הנה, הנה אאבד את שווי־משקלי ואפול המימה. חברי עודדוני בקריאותיהם וזרזוני לצעוד קדימה. בלב רועד ובברכים כושלות הצלחתי להגיע אל הקטע השלישי, האחרון, עוד פסיעות אחדות — ואני מנצח. אך בפתע התחיל צועד מהצד השני לקראתי על הנסר נער גבה־קומה. עיני חשכו. צעקתי אליו שיחזור בו, אבל גם הוא דרש זאת ממני והמשיך לצעוד לקראתי. כשנפגשנו אחזנו זה בזה, כדי לעבור איש לעברו. והנה איבדתי את שווי המשקל, רגלי מעדו, גלשתי המימה. הנער היה גבה־קומה והמים הגיעו עד לצווארו, מה שאין כן אני, שהמים כסוני והרגשתי שאני טובע. ידיו החסונות של מישהו משוני מן המים. ועתה, כולי רטוב, איך אחזור הביתה? ביחוד פחדתי מפני אחי הגדול, שלום משה, הי"ד, שגידלני והיה לי לאב (אבי ז"ל היה רוב ימיו פרוש ללימוד התורה).

בעצת חברי אלתר נכנסתי למשרפת הלבנים שבדרך. פשטתי את בגדי, סחטתים ושיטחתים לייבוש. החלטנו לשבת במקום עד הערב — ועם חשכה להתגנב הביתה. והנה, רואה אני את אחי מהבר בבהלה. התחלתי להתחלבש מהר, אבל אחי לא נער בי ולא עוד אלא שנתן לי את ידו וציווני לחזור הביתה, כי אמי ואחותי דואגות לי, מאחר שכבר פשטה שמועה שטבעתי...

אמי ואחותי קיבלוני בדמעות של שמחה, אבל אני עצמי עמדתי ככלי מלא בושה וכלימה...

הרב יצחק הלוי אפשטיין / בית אבא

(פרקי זכרון והווי)

נולדתי בפרוס מלחמת העולם הראשונה, ועם שחר ילדותי הייתי עד לחילופי משטר ותקופה שהטביעו חותמם על כל הווייתנו.

רוסיה הצארית על משטרה הכושל והמדכא שבקה חיים, נתפוררה ונקרעה לגזרים. בצדק דימוה לגוף ענק, שראשו קטן, ביחס, רפוי ומתנדנד מרוב שחיתות, רקבון והסתאבות.

פולנים, ליטאים, לטבים, אוקראינים, בילורוסים וכו' — נתעוררו לעצמאות וכל אחד חומד לו נתח מהגוף הגוסס ששמו רוסיה הצארית, ובין שיני הלאומים השונים ושאיפותיהם נשתן ונלחץ הישוב היהודי, נתון לביזה ומשיסה מזה ולתקוות עתיד וחירות מזה.

כמתוך ערפל עולים בזכרוני שרידי השלטון הצארי בדמות ה„אוראדניק" בעל פיאות־הזקן הרחבות, וכן נחרתו בזכרוני מאורעות מהפכת 1917.

אנו, הילדים בגיל ארבע, מחקים היינו את מעשי הגדולים. וזוכר אני איך שערכנו לווייה רבת־פאר לתמונת הצאר ניקולאי השני... התמונה שהורדה מקיר בי"ס נישאה בידי הילדים, הוכן לה בור בחצר והוטמנה באדמה תוך קריאות „דאלוי ניקולאי" — הלאה הצאר ניקולאי! — לקול צחוקם של המורים והמחנכים.

גם הרחוב היהודי איבד לרגע קט את שיווי־משקלו, רבים נתפסו לסיסמאות הדרור וחופש העמים שהדהדו בציבור וחשבו לתומם, שעם מיגור המשטר הצארי תפולנה מאליהן חומות ההפליה, המשטמה והדיכוי, והיהודים ייהנו משווי־זכויות מוחלט. האכזבה המרה לא איחרה לבוא, כידוע.

בינתים גברה האנדרלמוסיה. שלטון קרנסקי נתגלה באי־יציבותו ורפיונו. הפולש הגרמני ניצל את שעת החולשה, פרץ את קוי החזית ושטף לפנים רוסיה.

עד אז היה קו החזית שהשתרע בסביבות (דארובה—ברנוביץ), יציב במשך כמה שנים. רבים ראו אז בהופעת הגרמנים מעין הצלה פורתא מהמצב של אנרכיה גמורה. מי תיאר לעצמו ומי יכול היה להעלות על הדעת, שאותו פולש גרמני יחזור ויופיע כעבור עשרים שנה בהביאו כלייה מוחלטת על כל בית ישראל במזרח אירופה?

הופעתם של הגרמנים בסביבותנו בשנת 1918 הצילה את עיירתנו מרעב, ביזה ופוגרומים שהתחוללו במחוזות אחרים בפנים רוסיה שבהם השתוללו מפקדים מקומיים, שרידי שלטון הצאר, גנרלים של ה„גברדיה הלבנה", דניקין ורַאנגל, וכו' — ביחוד עברה הכוס על אוקראינה בשלטון הדמים של הצורר פטליורה, ימ"ש.

והנה פרצה המהפכה הבולשביסטית, הסובייטים בראשותו של לנין תפסו את השלטון. נחתם חוזה השלום הריגאי בין רוסיה וגרמניה, והפולש הגרמני—אוסטרי נסוג, ואולם אצלנו רק התחילה אז פרשת קרבות חדשה, בין הפולנים שקמו לעצמאות לבין הסובייטים.

קלצק השוכנת על אם הדרך וארשה—מוסקבה, ברוסיה הלבנה המערבית, שימשה מעבר לצבאות הפולנים בהנהגת מרשל פילסודסקי בהתקדמותם לעבר אוקראינה עד קיוב, ומאידך לצבאות הסובייטים בהדפם את הפולנים חזרה ובהתקדמותם לעבר וארשה. הופעתם של הלגיונרים הפולנים זרעה אימה ופחד מות. התנהגותם היתה אכזרית ויחסם לאוכלוסיה היהודית חדורה שנאה גלויה.

משהגיעו פלוגות הסיור של הלגיונרים הפולנים בעיירה, מיד הטילו קונטריבוציה וקנסות קשים על האוכלוסיה. כל דרישה שלהם למזונות, לכסף וכו' -- מלווה היתה אזהרה חמורה בענשים חמורים שאמנם בוצעו באכזריות רבה. ביחוד התעללו באוכלוסיה היהודית. מכות, מריטות זקן ופיאות ותה־עלוליות היו מעשים של כל יום.

זכורני, שהביטויים הראשונים שקלטנו, אנחנו הילדים, מהשפה הפולנית היו הביטויים הידועים, „ז'יד ז'ינ' בוטי" — „יהודי חלץ את מגפיך". כל יהודי שנקלע בדרכם נצטווה לחלץ את מגפי העור ולמסרם לפולנים, שמח שנחלץ בשלום מידיהם. כן ידוע היה הביטוי הקצר ורב־המשמעות „דווא־דזיעשטשא־פראנטש" — כלומר עשרים וחמש מלקות, מנת המלקות הקצובה לכל יהודי שנדמה היה להם, שהוא מסרב, מתחמק ממילוי פקודותיהם השרירותיות.

באותם ימי המהומה נתארגנה בעיירה פלוגת הגנה מקומית כדי לשמור על הנפש והרכוש. בבנין „מכבי האש" שבמרכז ככר השוק, נתאר־גנה שמירה, וכשזו הרגישה בתנועה חשודה של לגיונירים פולנים, שנקראו „הלאַרצ'יקים" (ע"ש מפקדם גנרל הלר הצורר הידוע), או סתם חבורות שודדים שישרצו בסביבה, הפעילו את פעמון־האזעקה, והנוער נתקהל לעזרת הנשדדים או המוכים.

זכורני, כיצד ששכננו מיכאל פ י ש, ממפקדי „מכבי האש", הובל פעם עם עוד כמה יהודים על־ידי פלוגת לגיונרים פולניים אל מחוץ לעיר, כדי לירות בהם, על שהעזו להזעיק עזרה באמצעות פעמון „מכבי האש".

אלפי אנשים, נשים וילדים ליוו אותם תוך בכי ותחנונים אל הרוצחים שיחוננו אותם. פרנסי העיר, בראשותם של הרבנים הצטרפו למשלחת, ומה רבה היתה שמחת כולנו כשהצליחו סוף סוף לרכך את לב הצוררים ולהציל חייהם של הצעירים החפים מפשע. בטוחני, שלבם רוכך לא על־ידי התחנונים והבכיות, אלא בכוח השוחד שהוצע להם.

כעבור זמן קצר התחילה התקדמות הצבא האדום בהנהגת טרוצקי לעבר

וארשה. הפולנים במנוסתם התעללו קשה ביהודים, בחשדם אותם בנטייה ועזרה לקומוניסטים; שרפו, חמסו וכילו חמתם ברכוש ובנפש.

הבולשביקים, כידוע, הגיעו עד שערי וארשה ובמבואות העיר נחלו מפלה חרוצה ונסוגו. הצבא הסובייטי הצעיר היה חסר־משמעת, ומנוסתו היתה מבוהלת. כינו אותם אז אצלנו בשם „יחפים" („בארוועסע").

עם חתימת הסכם השלום בין רוסיה לפולנים בבריסק, נחתם ונתייצב קו הגבול, כשקלצק נכללה בתחומי פולין וטימקוביץ וסלוצק בתחום רוסיה הסובייטית. קו הגבול עבר כעשרה קילומטרים מזרחה מקלצק.

*

מצבה החדש של עיירתנו כעיר־ספר, על אם הדרך מינסק—סלוצק—וברנוביץ, העמיד אותה במרכז העזרה לאחים מעפילים שהשתדלו לעבור מרוסיה הסובייטית לפולין העצמאית ודרכה — לארץ ישראל.

הפליטים הרבים נתקבלו בזרועות פתוחות, צויידו בתעודות מתאימות ונעזרו בכסף ובלבוש, שיוכלו להמשיך דרכם. בדרך זו ניצלו מאות, ואולי אלפי פליטים, ביחוד עסקנים ציוניים בולטים שברחו מהמשטר הסובייטי המדכא. רבים מהם, ביניהם אישים ידועי שם, נמצאים אתנו פה בארץ, בזכות מסירות נפשם ופעילותם של יהודי קלצק. פרשה רבת־הוד זו שמורה בזכרוני, מפי השמועה, לפי שהייתי אז ילד בן שש—שבע.

משפחת אמי נשארה כולה בצד הרוסי. היא היתה ילידת טימקוביץ, אחיה היחיד חיים שפירא ושלש אחיותיה על משפחותיהן נשארו בטימקוביץ ובסלוצק. נעשו אז מצדנו מאמצים רבים להעבירם אלינו, ואכן אחרי יגיעות מרובות הצליח אבי ז"ל להביא את גיסו, אח אמא, ואת בני אחותה מטימקוביץ, ניסן ופרומה קנטור. אחי אמא חיים שפירא השתקע בברנוביץ לאחר שנשא לאשה את בת טימקוביץ ממשפחת פיאלקו, ושם ניהל בית־מסחר גדול ליצוא גבינה. ניסן קנטור ואחותו פרומה השתקעו עמנו בקלצק.

בית אבי, שהיה סוחר אמיד בעל שם ועמדה, שימש מרכז ואספקלריה לאירועים ולתמורות בחיי העיירה. הבית המה תמיד סוחרים, אכרים, בעלי אחוזה שנפגשו בעניני מסחר וכדומה, ושם קלטתי את המתרחש בעירנו ובסביבתה, עמדתי על התמורות והלכי־הרוח מבחינה כללית ויהודית.

אבא ז"ל היה יהודי תלמיד חכם. בצעירותו למד בניאסוויז' בישיבת ר' יוסף וביניסק עם טובי הלומדים שבעירנו, בין היתר עם ר' חיים פישמשטין ז"ל ור' מתתיהו ברסלב ה"ד, היה בעל כשרון עצום, חריף מוח ופיקח להפליא, שנון עם ולשון, יודע שפות ואיש־שיחה שופתו ומלבבת. אמרותיו השנונות והקולעות קנו להן שם בעיירתנו. ואולם הוא נאלץ לעזוב את לימודו לאחר שנתיים בהתייתמותו בצעירותו מאביו. כשרונותיו הנפלאים מצאו אחר כך אפיק בשדה המסחר והפעילות העירונית־ציבורית.

בהיותו לחתן, אחר שנתארש עם אמי ז"ל, בא לשבת להתארח בבית הורי אמי בטימקוביץ. באותה תקופה נתקבל שם כרב הגאון ר' מנחם קרקובסקי, לעתיד מו"צ בוילנה. סבא של אמי (על שמו אני נקרא), ר' יצחק השו"ב בטימקוביץ היה בקי בש"ס ופוסקים, מראשי ומנהיגי הקהילה בעיירתו והוא שצידד בזכות בחירתו של הרב קרקובסקי כרבה. והנה בבוא אבי, המיועד להיות בעל נכדתו, נכנס להציגו בפני הרב דמתא החדש. אגב, באותה שבת דרש הרב בפני הקהל והפליא את השומעים בנועם דרשתו ובבקיאותו המפליאה. טימקוביץ היתה עיירה מלאה תלמידי־חכמים ידועי שם, וכולם נדהמו מעוצם בקיאותו וזכרונו של הרב. במוצאי שבת היה בית הרב מלא מקהל הלומדים ופרנסי העיר שבאו לבקרו ולהתבשם מזיו תורתו ושיחתו. והנה חמד לו הרב לצון, חילק לכל אחד ואחד מהמסובים פסוח נייר ואמר להם לרשום מספרים, כפי שהכתיב לכל אחד, מבלי סדר ידוע, ואחר כך אמר לכל אחד את הספרות שרשמו בסדר הפוך מלמטה למעלה. הכול השתוממו מעוצם זכרונו לחזור על ספרות שונות בסדר הפוך, מבלי לטעות באף אחת מהן — — —

אבא ז"ל שהיה בין המסובים תפס מיד את החכמה שבדבר, והיא: (א—1, ב—2, וכו'). התברר שהרב הכתיב לכל אחד פסוק ידוע, שהפכו לספרות, וכך יכול היה בקלות לחזור מסופו לתחילתו על סדר הספרות.

קם אבי והצהיר ברבים, שהוא מוכן לעשות כמעשה הרב. לסבא חרה הדבר במקצת, והוא נזף קלות באבי, אך הרב ר' מנחם תפס מיד שאבא עמד על הסוד, ושיבחה אותו ברבים על תפיסתו המהירה והקולעת — והדבר היה לשיחת רבים.

מחוץ לחוגי הסוחרים, סוחרי תבואה, שבאים היו תכופות אלינו היה ביתנו גם בזכות אחיותי הגדולות, חברותיהן וחבריהם מקום מפגש לנוער מחוגי האינטליגנציה בעיר.

ראשית חנוכי קיבלתי — שלא כרגיל עד אז — בגן ילדים שנוסד אז על־ידי המורה רבקה מרגולין, מחנכת מעולה היתה ולמדה אותנו עברית בעברית, ועדיין שמורים בזכרוני דקלומי השירים העבריים שהנחילה לנו תוך נטיעת אהבה לשפה העברית ולארץ האבות. עלתה לארץ, לדגניה, והצליחה לגדל דור הממשיך דרכה — בעבודה והגנת המולדת. יהי זכרה ברוך לעד.

מגן הילדים הועברתי לחדר המתוקן של ר' בערל קצנלסון ז"ל. מורה פדגוג־אמן, שהנחיל לנו ידיעת התנ"ך, מקצוע שהיה אהוב עליו במיוחד.

ידוע היה ר' בערל בקפדנותו הרבה ומשמעתו החמורה. לא נרתע מלהרביץ מכות לתלמידים הרשלנים. מהלך היה לאורך חדר הלימודים, סרגל בידו הגרומה, ואוי לו לתלמיד שנתפס בקלקלתו כשהוא משחק או משוחח עם חברו בשעת השיעור. מאידך טיפח בעלי כשרונות. ידע להחדיר את דמיונם של הילדים להקנות להם ידיעה יסודית בעברית ובתנ"ך, וכל שעור שלו — חווייה בלתי־נשכחת. הוא עצמו נכנס היה בפאתוס ונתעלה עם החומר הנלמד שנחרת בלבבות תלמידיו.

מכאן עשיתי דרכי לחדרו של ר' מוטקה (מרדכי) מלמד. שונה בהחלט באפיו ודרכו. מתון ושקט, וסדר יומו קבוע וערוך. יהודי תמים, טוב לב. היה בעל תפילה בימים נוראים, וחשב עצמו מומחה גדול בדקדוק ושעמי המקרא. היתה לו גישה משלו ללימוד, ללא מתח וללא התלהבות. אותם מלכים ונביאים שאצל ר' בערל נצטיירו כאידיאליסטים, מהפכנים כמהי עלילה, שאינם משלימים עם השגרה, השואפים לעליה והתעלות, התחרתים לקראת משימות עזות חדורי מעוף ושאיפה עליונה, הרי אצל ר' מוטקה המלמד נצטיירו בהזקת גבאים בביה"כ הישן או בחברה קדישא... חדורים רוח אדוקה של קיום תורה ומצוות, נתונים לשיקולים של שכר ופורתא מעונש... אהב את דרך ההדגמה המעשית, וכאשר לימד על המשכן וכליו ועל הכהנים ובגדיהם, היה מלווה בדוגמאות מעשיות, מעשי ידיו. מקופסאות גפרורים מתקין את המשכן וכליו, ובקבוק כרסתני עטור נייר צבעוני מדגים את הכהן הגדול עם החושן ואפוד וכו'. והוא הדין בהוויות אביי ורבא. עשה דרכו בשובה ונחת. התמורות בעולם כמעט ואינן נוגעות לו הרבה, וכך הוא מסביר לתלמידיו: — „וכי מה ההבדל, קודם עשו „מי שברך" לצאר ניקולאי, ועכשו לנשיא איגנאצי מושצ'יצקי ולמרשל פילסודסקי. כאז כן עתה נתונים אנו בגלות, ומה ההבדל בין גוי זה לאחר"... מה לנו היהודים למשטר זה או אחר, כולם בני עשיו, מה לנו ולהם?" מאידך, מוסיף ר' מוטקה וטוען, „אינני יודע מה הומים ומהמים הציוניסטן האלה בהכרזת בלפור שלהם והקאלאנדעס, כלום זוהי מצווה מן התורה שיהודים יעבדו בשאדות כאיואן וסטעפאן? ומה יחסר לעולם אם הגויים יעשו העבודות הגסות ואנו, בני אברהם, יצחק ויעקב נהיה פנויים לעבודת הבורא? ושמא תאמר מצוות ישוב ארץ ישראל, הרי זה אמור לעתיד לבא, לכשיבוא הגואל צדק, ואז עתידה ארץ ישראל שתוציא גלוסקאות וההרים יעשפו עסיס, איש ישב תחת גפנו ותחת תאנתו, ילמדו תורה מתוך הרחבת הדעת... מאי, צריך לחכות קצת ועדיין לא איכשר דרא... מה הפזיזות והרעש? דורות חיכו בסבלנות וגם אנו נחכה עד בא הקץ המקווה. ספק אם יקדימו הציונים להביא את המשיח, חבלי משיח עלולים הם להביאו...

היתה לי קירבה מיוחדת למוטקה המלמד, שכן אבי משלם שכר לימוד ביד רחבה ופתוחה (ואחי הגדול נ ח הוא חברו הטוב של בנו האהוב משה).

שני בנים ושתי בנות היו לו למוטקה, והאהוב שבהם, משה. וכאשר היגר הבן לארצות הברית, היה מתגעגע עליו ביותר. עד שנמלך משה בנו ושלח לאביו תקליט משיחה עם אביו ואמו, שואל לשלומם, מוסר להם בדיוק מעשיו ושלומו, ומברכם כבן מסור להוריו. גרמופון ישן היה לו למוטקה ובמוצאי שבת, לאחר הבדלה, כשדעתו זחוחה עליו וכשהוא פנוי מתלמידיו, היה מפעיל את הגרמופון, מתיישב בהרחבה יחד עם אשתו ובתו הצעירה, שותה כוס תה ואומר: „נו, קינדער איצט וועלן מיר זיך אדורכשמועסן מיט משה'לען"... אשתו הצנועה היתה מזילה דמעה ומגבבתה במטפחת הראש, והוא מגבב שפתו מרוב הנאה ונחת ואומר: „אכן, יש חכמה באדום. אדיסון זה שהמציא את הגרמופון יהיה לו ודאי חלק לעוה"ב כחסידי אומות העולם, שכן הוא גורם נחת רוח ליהודים שיוכלו להקשיב לקול בניהם היקרים הנמצאים אי שם בעולם הרחוק"... אותי, אחד התל־מידים האהובים עליו, היה מזמין לבוא להאזין לשידור נפלא זה מבנו.

בנו הגדול זלמן היה ידוע כלץ, שהרבה להתלוצץ גם על חשבון אביו.

ר' מוטקה לא נזקק לשפות זרות, לא לרוסית ומכל שכן לא לפולנית, עסקיו עם השרה מועטים היו. בעיניו היתה אשתו מומחית בשפת המדינה, וכשהופיע בבית גוי, אם הדוור שהביא מכתב באחריות וזקוק לחתימה, אם שוטר או פקיד ממשלה אחר, היה מוריד את הכובע בהכנעה, ורץ לקרא את אשתו שתגיד לו, מה רוצה הערל. פעם הוא נזקק לעזרת רופא, והרופא גוי פולני, כמובן הלך בלויית אשתו. לאחר שבדק אותו, פקד עליו לאכול הרבה פירות, ובפולנית אמר: „אפּוצוג", אך גם היא לא ידעה לפענח. הלכו שניהם בנחת ושיננו לעצמם את המלה הקשה, עד שנזדמן להם מכיר שהסביר להם את המדרש פליאה.

כשהיתה אשתו קונה מאכר עגלת עצי־הסקה ועומדת על המקח, ומוטקה נחלץ כל פעם לעזרתה משנזכר במלה מתאימה להגיד לאכר, היה נעשה „שמח" בחדר — הילדים קופצים מהספסלים וכל אחד עוזר לרבי ולרביצין במיקוח עם הגוי העקשן. וכל אחד מאתנו מוסיף ביטוי ברוסית נלעגת. לאחר עיסקה כזו נזקק היה ר' מוטקה למנוחה קצרה, כשהוא פוקד עלינו לחזור בינתים על מה שכבר למדנו עד שיחזור לשלוותו הנפשית...

מר' מוטקה נכנסתי ללמוד בישיבה הקטנה שליד הישיבה. בראש הישיבה הקטנה עמד הרב ר' דוד דב קריזר ז"ל, ואת השעור הראשון בה לימד ר' יצחק הכהן מטימקוביץ, תלמיד חכם צנוע וישר־דרך, מחניכי ישיבת סלוצק. עשה את מלאכתו, מלאכת שמים, באמונה ובמסירות, והכין אותנו ביסודיות לקראת לימוד עצמי בתלמוד. לא רבים מחברי לספסל הלומדים בחדר המשיכו בישיבה הקטנה, שהיתה מכינה לכניסה להישיבה הגדולה. חלק מהם המשיך, אם בבתי־ספר כלליים, או לימוד מקצוע וכו'.

*

בית אבא היה, כאמור, מלא תמיד אנשים מכל החוגים. תסיסת החיים ורוח הזמן עמדו בו. ליד השולחן מתווכחים ודנים במאורעות העולם וכו'. ואני הקטן יושב מן הצד ומקשיב. אבא שהיה אמן הסיפור והשיחה, מתאר את רוסיה שלפנים, את משטרה על כל צדדיו השליליים, חיי היהודים בה וכו'. לרגל מסחרו היה מרבה בנסיעות, בפנים רוסיה ואוקראינה, מולדביה ובסרביה. את חיי הקהילות השונות הוא מתאר בצבעים חיים ומלבבים. כתלמיד חכם ליטאי התיחס בביטול לעם־הארצות של הקהילות בוואלין ובסרביה שהיו, כידוע, נחשלות בידיעת התורה, דיבר עליהם באירוניה. מתאר את היהודים הכפרים בסביבות ההן, המרוחקות ממרכזי תורה בצבעים חיים, עד כדי שראיתי אותם במו עיני. ותחת אימתו של בקורתו החריפה העביר גם את המשכילים מהנוסח הישן, הניכי אודיסה, שכונו על־ידו „אוכלי חלב עם מסמרים" („זייף מיט שטוועקעס"), להכעיס. אחד מאלה שהספיק לקרוא בסתר את ספרי מאפו וסמילנסקין, נסע לאודיסה לרכוש השכלה וחזר משם עטור „פענסנע", כששרוך שחור משתרבב לו על דש מעילו, ובשובו לעיירה הייתה מהלך בטל, מסתכל על כולם מלמעלה למטה ומתבל דיבורו במלים: „אצלנו באודיסא" („בא אונז אין אדעס") — היה יוצא מתחת לשונו רסוק אבנים. כל גיחוכו, קטנוניותו הקרתנית ותפיסתו הרפוייה של אחד שכזה, תוארה בפי אבא בשנינות. עם היותו יהודי משכיל רחב־אופק ושוחר־דעת־השכלה, נשאר טיפוס של בעל בית ליטאי, אוהב תורה, מכבד תלמידי חכמים ונאמן למסורת אבות. על כן השתדל לתת לילדיו חינוך תורני יסודי מוצק, להרחיב את אופקם ודעתם בהשכלה כללית מתאימה.

אחי הגדול, המחונן בכשרונות מצויינים, המשיך את לימודו בגימנסיה בניאווייאז' תחת פיקוחו הקפדני של אבא לבל יפרוק מעליו מסורת אבות ויתנער מידיעות התורה. ואכן, עד היום, עם כל תהפוכות ותמורות הזמן שפקדו את אחי בנכר על אדמת צרפת, נשאר נאמן ומסור להוי החיים היהודי המקורי.

*

העיירה על שאונה והמונה, אישיה וטיפוסיה, היו חווייה שובה־לב.

הנה, למשל, בית המדרש הישן, שם היה אבי מתפלל ומקומו היה קבוע מול המזרח. שם היתה סלתה ושמנה של העיר עם „הרב הזקן" בראשם, הוא הרב ר' חיים שמעון הרנזון — להבדיל מהרב השני, חתן אחותו ר' משה אפשטין. גרנו ברח' רדז'מונט, מרחק ניכר מבית־מ"ד, אך אבא התפלל דוקא בבית המדרש הישן שבמרכז העיר, בשול־הויף.

בבית־מדרש זה הנוסח היה קבוע, ובעלי התפילה קבועים וידועים. המתפללים מטובי הלומדים והנכבדים שבעיר, גבאים זקנים מכובדים. גם השמש תלמיד חכם שפרקו נאה, וכשהוא פותח ב„מי שבירך", קולו מסתלסל ועולה, ולפי המשכו ניכר, אם הניחה התרומה את דעתו, או לא. באותו קהל־מידה דנים אנחנו, הילדים לפי הא"ל מלא רחמים שלו על חשיבותו ומעמדו של הנפטר. בגלל קפדנותו היתרה היה כינוי בפינו „דער בייזער שמש".

נוהג היה, שמש ה, אתז נשיאותו ברמה ובכבוד. לעבודות הנקיון המשר־טות היה לו עוזר („אונטער שמש"), אך שאר העבודות עשה בעצם ידיו — בין היתר, סידור המנורות, יישור הפתילות, בנרות הנשמה. אשר לחלוקת העליות לתורה, אמנם עליו להתיעץ תחילה בגבאי העומד על הבימה, אבל גם כאן דעתו מכריעה לא במעט. אותי הפליא כוח זכרונו, שהכיר את מאות בעלי בית המדרש בשמותיהם ושמות אבותיהם בדיוק בקראו אותם לתורה, מבלי שנזקק אף פעם לרדת מהבימה לשאול לשמותיהם.

לעומתו היו הגבאים מתחלפים כפעם בפעם, ואם נבוא לתאר את כולם תקצר היריעה. נעבור, על כן, לבעלי התפילה, ביחוד אלה של הימים הנוראים והחגים. בין אלה תופס מקום ראשון ר' שמואל לייב בעל המוסף בימים נוראים, כינוי נתלווה לו — כלרבים מבני העיירה — בשם „בענדז'ק", ואינני יודע אם יש לדרשו לשבח או לגנאי. יהודי גוץ, פיקח וממולח, ועל אף הגיעו לגבורות לא וויתר על הזקתו רבת־השנים לתפילת מוסף. למעשה הריהו יותר מסתם בעל תפילה והוא טוען לחזנות. בצעירותו היה משורר אצל חזנים גדולים ושמר על גינוני החזנות, אמנם קמרטון אין לו, אבל תחת זה הוא מכוון את הקול באמצעות אצבעו הלוחצת על הגרגרת הבולטת שבצוואר כשראשו נטוי אחורה. היה לו קול די נעים, לעומת זאת אינו מקפיד ביותר על כללי הדקדוק והפיסוק. טבע משונה היה לו, להכניס באמצע התפילה ביטויים נוספים משלו, אולי משום שכללי הנגינה דורשים זאת. הנה, למשל, כשהוא מתחיל לסלסל בקולו את תפילת „הנני העני ממעש" היא מסיים ב„אשעניר", או „שֶׁעש זיסער", וכשהוא מגיע לכריעות ומשתפך בכל נועם קולו ב„והכהנים" — הרי מחוץ ל„אוי" הרגיל הוא משמיע „אוי וויי צו מיר" וכדומה. דבר זה הוא נושא לדין ודברים בינו לבין בעלי הבתים, יושבי המזרח, הטוענים, שזהו הפסק בחזרת הש"ץ. ביחוד מתריס כנגדו ר' מוטקה המלמד המוסיף בדאגה, שר' שמואל לייב אינו מבטא עברי כהלכה, מפריד בין הדבקים ואינו זהיר בתנועות ודגשים וכו'. ר' שמואל לייב הממולח פוטרו בלגלוג באמרו: „מלמד בלייבט מלמד", וכי מה הוא מבין בנגינה ובאקסבות? ואיך אפשר להקפיד על דגש ומפיק הא כשאתה נמצא בספירה העליונה של הנגינה, ויש להפיל תחינה בפני אבינו שבשמים? על חוש ההבחנה ממתחרנו ר' מוטקה,— שמפה לאוון מוסרים, כי ברצונו לרשת את מקומו כבעל מוספים — הריהו

מעיר בצחוק ובלגלוג: „יהודי שאינו מבחין בין עֵז לתיש בא להביע דעה בעניינים כה עדינים של נגינה ותפילה"... ענין העֵז כוונתו שקופה. ליצנים סיפרו, שר' מוטקה קנה פעם עֵז וכשבאה אשתו לחלוב אותה נתעורר בה חשד שזהו תיש. עמד ר' מוטקה על שלו, איך יתכן תיש כשאין לו קרנים גדולות ולא סימן זקן, אשתו מאידך טענה, כיצד עֵז כשאין לה עטינים? ה„בעייה" מצאה פתרונה על־ידי שכן קצב שקבע מה שקבע...

ר' שמואל לייב מלבד כוחו בתפילה, עוסק כל ימיו בתכנון ובניה. יש לו בית־חרושת למי סודה, שבתו ד י נ ק ה מוכרת בקיוסק. שכנו ר' לייבה י ו ס ף מ ש ה'ס עוסק אף הוא בייצור מי סודה, נוסף לבית־תה לאכרים („צ'יינע"). גבול משותף להם, זה שנים רבים הם על תיחום הקו בין שני החצרות. לייבה יוסף משה'ס מעמיד גדר, ור' שמואל לייב הורס אותה בטענה שנכנס כמה סנטימטרים בגבולו. הרבנים כבר התייאשו מלהשלים ביניהם בדרך פשרה, והענין הועבר לערכאות והגיע לעיר המחוז ניאסוויאז'. לא פעם עוכבה הקריאה בבית־המדרש על־ידי אחד הצדדים שראה עצמו מקופח, והגיש תעצומותיו לפני קהל ועדה.

הרב ובעלי־הבתים החשובים נקעה נפשם מסכסוך עקשני וטפל זה, ואבי היה מספר, שעוד בחיי הרב הזקן בעל „היכלי־שן" כשבאו אלה להתדיין בפניו הפטיר ואמר בהלצה: כנהוג בעולם מתבטאים „יש לי טוסים כאריות" („איך האָב פערד ווי די לייבען"), אבל לי ישנם „אריות כמו טוסים", („לייבען ווי די פערד"); שניהם נקראו לייב־אריה. כשלא הצליח ר' שמואל לייב להביע את שכנו בדרך משפטית, ניסה תכסיס מחוכם אחר — להכניעו בהתחרות מסחרית, במכונה משוכללת יותר לייצור מי סודה. בן יש לו לר' שמואל לייב בלונדון הבירה. במהפכת 1905 היה בין המהפכנים, והיה הכרח להבריחו את הגבול. כעת גברו בעגועי האב לבן, ור' שמואל לייב נסע לבקרו. והנה, הבן ברצותו לגרום נחת־רוח לאביו, קנה בשבילו מכונה לייצור גזוז. זכורני, כי בשובו לקלצק התפאר ר' שמואל לייב שמכונה זו תחולל נפלאות... המכונה אמנם הגיעה, אך במשך שנים אי אפשר היה להרכיבה. בעובי את קלצק ב־1935 עדיין לא הופעלה.

לייבה יוסף משה'ס הוא יהודי אמיד, ידוע בקמצנותו במה שנוגע לצדקה והשתתפות בצרכי הציבור. גבאי ההברה קדישא לוטשים עיניהם עליו, וכי בבוא יומו יעשו אתו חשבון כולל. בהיותו כבר למעלה מגבורות, הרי הלחישות עוברות מפה לאוזן ומרגיזות אותו לא במעט, עד שהוא מחליט לעשות מעשה טוב להכעיס את כל הגבאים לוטשי העין והלשון. בית־המרחץ העירוני נתקלקל בו דוד החימום, כבר עוכבה הקריאה בבית־המדרש וקיומו כמה אסיפות בבית הרב — והפתרון עדיין לא נמצא. והנה הופיע לייבה יוסף משה'ס, השקיע סכום רציני ותיקן ושיפץ את בית־המרחץ על חשבונו, — כמובן הבטיח לעצמו את ההכנסה למשך כמה שנים עד לכיסוי השקעתו — וליהודי קלצק היתה הרווחה...

בימת בית־המדרש היא מעין מחיצה בין המעמדות. אם לצד מזרח מרוכזים בעלי הבתים לפי יחוסם, עושרם, למדנותם וכו' הרי לצד מערב קנו מקומם אנשי „עמך": בעלי מלאכה, עגלונים, סוחרי סוסים, פשוטי עם וסתם בטלנים. אלה רוטנים ורוגזים על הרוב על בעלי הבתים שתפסו את ה„שלטון". לדעתם החלוקה של העליות והכיבודים אינה סוציאלית. רוב העליות המכובדות נופלות בחלקם של בעלי הבתים, ובזכות מעמדם הם מתנשאים בעדתם משל לא היו קיימים.

רוגז זה בא על ביטויו במקרים מיוחדים, ביחוד בזמן עיכוב הקריאה, כשאחד מקופח שנגרם לו עוול מגיש תעצומותיו בפני קהל ועדה. הדבר שבגללו עוכבה הקריאה יכול להיות פעוט, אכן ההזדמנות היא נאותה. הנה סיים החזן את הש"ץ וצועד במתינות לעבר ארון הקודש. בפתע מופיע לעומתו מאן דהוא, הוסם את הדרך, מרים ידיו ומצהיר — „רבותי אני מעכב את הקריאה!" קריאה זו משמעותה רבה. החזן פוסע לאחור ומתיישב על מקומו עד שיקבל הוראות מתאימות, אם מגבאי אם מהרב דמתא. הרב הזקן מעיף מבט על הנעשה ועל הרוב מחליט שעדיין לא הגיע זמנו להתערב. תוצג קודם הבעיה בפני הקהל, תשמענה התגובות של המכו־ בדים ושל יושבי הקרנות, ואז תבוא שעתו ויגיד את דברו, אם יהיה צורך בכך, יתכן גם שמרוב דיון ודין ודברים, התערבות עסקני ציבור וכו' — יבואו הצדדים על סיפוקם והסערה תשוב לדממה, ושלום על ישראל ורבנן.

בינתיים מליט הרב את פניו בצליחו, מפנה פניו לעבר הקיר ועובר על פרשת השבוע שנים מקרא ואחד תרגום, משל אין הדברים נוגעים לו בבחינת „ישחקו להם הנערים"...

במרכז מתכנס הקהל וחום הוויכוח הכללי עולה. כבר נשכח המחותן הראשי, זה שעיכב את הקריאה ואת צרתו שתינה בפני הציבור. כבר שכחו אם זו תלונה על שכן שהסיג גבולו, או חשד על מישהו שהלשין עליו בפני השלטו־ נות וכו'. כיון שניתנה הרשות, מדוע לא להעלות בעיות המטרידות את הקהל, שאינן באות אף פעם על פתרונן והן אקטואליות תמיד? די שאחד יפלוט — „ומה יהיה עם גדר בית הקברות שנפרצה", עזים מטיילות על הקברים ולא איכפת לגבאים ולטובי הקהל"? או ששני יתריס כנגדו — „עד שאתה מדבר על בית הקברות, צא וראה עד כמה לקויים הסדרים בבית־המדרש, מבין שני התנורים מוסק רק אחד וגם זה שלא כהלכה, אחרי יום עבודה ועמל כשאתה בא לבית המדרש ורצונך לעיין בספר, או לשמוע דרשת המגיד, אתה קופא מקור והתנור היחיד עומד צונן, והשמש טרון שהגבאים לא שיפקו עצי הסקה לא דאגו לתקון התנור השני שטעון שיפוץ יסודי, כלום כך נאה לעיר ואם בישראל? והיכן הרב, שיגיד הוא את דברו! — מסיים הוא קריאתו באפאתוס.

העינים מופנות קודם כל לר' גדליה פ י ש הגבאי. ר' גדליה שעד עתה ישב ועיין בחומש עם „כלי יקר" מרים את עיניו, מתקן את משקפיו, משתעל קמעה ומסתכל סביבו לבחון את דעת הקהל אם כבר הגיעה שעתו לענות. חלק מהקהל מסתכלים לצד מערב שם יושב ר' איצ'ה מ ו ל י ע ר, מתקן התנורים המומחה, כאומרים, נשמע מה בפיו. ר' איצ'ה הוא יהודי שקט וענו, בעל מלאכה מצויין, ושכניו העגלונים, והסייחים מתגאים על כך, שכל הקהל נזקק לאחד משלהם. והוא פוסק פסוקו בקיצור: „זה מזמן אמרתי שהתנור בצד שמאל יש להרוס אותו ולבנותו מחדש. וגם האירובה טעונה תיקון". והוא מנגב את הזיעה מעל פניו השחומים, מכל המאמץ והתרגשות של הופעה בפני הציבור, וחוזר למקומו. כעת נדחף ר' גדליה קדימה, ופותח בהתנצלות: „רבותי, הקופה ריקה, לא משלמים את הנדרים ומנין אקח כסף לבנות את התנור מחדש" וכו' וכו'. הסברתו אינה משכנעת, והדעות חלוקות, מציעים הצעות שונות והקולות מתגברים.

האנשים כבר יגעים מרוב דברים. מישהו גם מעיר שהשעה מאוחרת, התנורים בבתים יצטננו והחמין יהיה קר. עושים על כן מאמץ לסיום הוויכוח. גם הרב הזקן כבר גמר לחזור על הפרשה ומעיף מבט על סביביו. אחד קורא שיש לכנס אסיפה בבית־הרב במוצאי שבת, שם יבחנו את הבעיה לכל צדדיה וימצאו פתרון. הדבר מתקבל, וכדי שלא יתחמקו מלבוא לאסיפה מציע מישהו, שהרב ישלח ע"י השמש להזמין בשמו את הנאספים. לכך דרושה, כמובן, הסכמת הרב. ואכן, הוא לוחש לשמש המכריז מעל הבימה: „בשם הרב נקראת אסיפה רבתי" וכו'. בינתים ניתן רמז לבעל התפילה המתקדם לעבר ארון הקודש ופותח ב„ויהי בנסוע הארון". מישהו עדיין מפליט — „ומה בדבר הגדר הפרוצה של בית־הקברות", אך הקהל משתיקו: שא! שא! — נו! נו! ספר התורה מוצא מהארון, הרוחות נרגעות אט אט, הקהל שם למקומו והקריאה מתחילה ברווחת כולם שנמנעה קטטה וחילול השם.

ר' גדליה הגבאי נזוף קצת שלא נמצאו לו תומכים, מאיים שיתפטר מן הגבאות, אך אין מתייחסים ברצינות לאיומו. הוא עולה על הבימה לחלוקת העליות והסדר שב על כנו...

*

האסיפה רבתי אם נתקיימה או לא, אינני יודע, אך איצ'ה מוליער נקרא למלאכה. הוא הורס את התנור ומתכונן לבנותו מחדש בהתאם לתכניתו. יושבי המערב מתפארים בחברם שהציל את המערכה.

בין פשוטי העם מצוי אחד עגלון בשם ד נ י א ל. יהודי פשוט, „מאדעדע" על שום היותו כבד פה ודבורו נלעג. דניאל זה הוא למזלו כהן. בימי החג בזמן שהכהנים עולים לבימה לשאת כפיהם לברכת כהנים, הבחינו אחדים

משכניו למעמד שהוא מפליט בסוף הברכה — כשכולם גומרים בנעימה וניגון את המלה „באהבה" ומחכים שהקהל יענה אמן, — ביטוי משונה יוצא דופן. החליטו פעם הכהנים להזדרז בסיום הברכה, ולתת לדניאל לסיימה בנעימה כדי לעמוד על תוכנה. דניאל בתמימותו ממשיך במתק קולו העז, כשהכהנים כאמור כבר הפסיקו מזמן, והנה להפתעת כולם שומעים את קריאתו: „בראוו", (הידד!) נתחלפה לו מלת „אהבה" הבלתי־מובנת לו במלת „בראוו"... הקהל צוחק, ודניאל עוזב את הבמה ברישון וכעס...

לא הזכרנו אלא אחדים, אך מלא היה בית־המדרש הישן יהודים תלמידי חכמים. הנה יושב מולנו בפינת המזרח הישיש ר' משה הירשקס הכהן, לפנים בעל תפילה ראשי, בעל דמות אצילות שופע פכחות, דבריו שקולים ומלאי ענין וטעם. מצד שמאל תופס מקומו ר' שלום שמעיה ליבס למפרט, גדול בתורה כאחד הגאונים. היה סוחר אמיד, בעל חנות גדולה במרכז השוק. בצעירותו למד בוולוז'ין והיה מבחירי הישיבה, ספרו שהיה בבחינת חבר להגאון הנודע ר' חיים סולובייצ'יק זצ"ל. בקיאותו וגדלותו בתורה הפליאו רבים, וראש הישיבה הגאון ר' אהרן קוטלר שליט"א היה מכבדו ומחבבו ביותר. והנה ר' מיכאל טרובוביץ, תלמיד חכם יקר נפש ומידות, העוסק בצרכי ציבור באמונה, ר' משה ניצברג, סוחר מכובד, תלמיד חכם, בעל מוח חריף ועוד ועוד.

והרי בית הכנסת הגדול, „הקר" („די קאלטע שול"), עצום ונהדר במידותיו ויופיו הארכיטקטוני, ומקור כיניוי משום שלא היה בו תנור לחימום, וזה כתקנה מקדמונים. הגבאים בו הם היהודים הנכבדים ר' שבתי דב מאניער ונחקה משה אשרס, נחמן אגולניק, יהודי תלמיד חכם ובעל תפילה מצוין. אולם על אף גדלו הרי בית כנסת זה הוא שני במעלה לבית־המדרש. קהל המתפללים בו הוא מתקדם יותר, שם מרשים לעצמם לשוחח בזמן קריאת התורה, והתפילה גם היא חטופה יותר. מקצצים באמירת הפיוטים. אין שם מוראו של הרב הזקן שמקומו בבית־המדרש, ורק בשמחת תורה הוא בא להתארח בבית הכנסת „הקר". האוירה מודרנית וציונית יותר.

בקרבת מקום נמצא היה בית הכנסת „פועלי־צדק" הנקרא „דער שולע'ן", מקום תפילתם של עמלי ופשוטי העם. שם נוהג נשיאותו ר' שלומקה דער בית־דין שמש, יהודי ישיש וגוץ, ששימש עוד את הגאון ר' שלום בער הרנזון זצ"ל והוא מטיף שם ברבים דרשות נעימות לוקחות־לב, שחלק מהן ראה אור בספרו בדרוש שפירסם בשם „עושה שלום". ר' שלמה'קה זה הוא גם המספיד העירוני.

עם כניסתי לישיבה הקטנה נותקתי קצת מהווי בית־המדרש הישן. ר"מ השעור הראשון ר' יצחק הכהן מטיקוביץ אמר את שיעורו בקלויז שבסימטא על יד רחוב רדזיביליימונט, וכשעברתי לשיעורו של הרב ר' דוד דב קריזר למדנו בקלויז הצפארי בשבתות כבר הייתי מתפלל עם הישיבה הגדולה ב„עזרת נשים" של בית המדרש ומקשיב לשיחת המשגיח. החברה כבר היתה אחרת והאוירה ישיבתית מובהקת על כל גינוניה, ששללה את הגישה הבעל־הבתיית השגרתית. עם כל זאת לא יכולתי להינתק לגמרי מהווי החיים בעיירה שמצא ביטויו גם בבית שלנו.

*

הימים ימי העליה השניה והשלישית. עירנו חדורה רוח ציונית פעילה ותוססת. כל המפלגות הציוניות על כל זרמיהן מיוצגות בעיירה למן השמאל הקיצוני עד לרביזיוניסטים. מרצים ציוניים ואורחים מהארץ מופיעים מזמן לזמן ומלהיבים את הלבבות לעליה לארץ.

זכורה הופעתה הראשונה בעירנו של חיותה בוסל מדגניה. בעלה יוסף בוסל ז"ל היה בן־עירנו, וגם שני אחים היו לה בקלצק, האחד ר' משה פנחס גבזה, בעל בית־חרושת לאריגים.

עירנו ידועה היתה כעיר של מתנגדים שלא היו בה מהלכים לחסידים ולחסידות, ור' משה פנחס היה חסיד נלהב. יליד ליאכוביץ', השתקע בשנות המלחמה הראשונה בקלצק. יהודי שמח, עליז ופיקח. כנור היה לו שהיה מנגן עליו בזמנים מיוחדים, במוצאי שבת וחג, בחול המועד סוכות, בחגיגות שמחת בית־השואבה בישיבה ועוד.

היה מהעסקנים הפעילים למען הישיבה יחד עם ר' חיים פימשטיין, ר' אליעזר כהן, ר' זיסל מילר ועוד. בזמן שמחה וחגיגה בישיבה היה נעים לראות את ר' משה פנחס מנגן ור' חיים פימשטיין רוקד בזריזות וקלות מפליאה. הייתי עד להתחרות בין ר' חיים ור' משה פנחס, ור' חיים המשיך לרקוד לאחר שר' משה פנחס התעייף מלנגן... ר' חיים רקד בעיניים סגורות, כשכולו אומר מתח ותהלחבות עילאית, כשהוא מפזם את הניגון האהוב עליו, „תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם" בנעימה ישיבתית מיוחדת.

חיותה הופיעה בעירנו עם בתה הקטנה אז, הדסה. הפליא הדבר שהילדה לא ידעה שום שפה מחוץ לעברית. התורה הפשוט והמלבב של חיי הארץ והמתיישבים הלהיב את הדמיון. נשים התפרקו את נזמיהן וטבעות־הקידושין ומסרו אותן למען בנין הארץ.

גם אני נתפסתי לציונות משחר ילדותי. שני גורמים ראשיים היו לדבר: הרוח הציונית ששררה בבית אבא ושלילת המשטר הפולני, ששרר אז אצלנו המשטר נתגלה ביחסו האנטישמי. חוגי הסוחרים נאנקו קשה תחת עול נטל המסים ונגישות הנישוי. חיפש הביטוי והדיבור היה מוגבל, וראש המשטרה העירונית, רדה בנתיניו היהודים בקשיחות ואכזריות. הנוער לא ראה לפניו דרך לעתיד. אחי הגדול, למשל, לאחר שסיים את הגימנסיה בהצטיינות לא נתקבל לאחד מבתי־הספר הגבוהים בפולין, מחמת ה„נומרוס קלאוזוס" באוניברסיטאות. נאלץ היה לנסוע להשתלם לחו"ל, תחילה לוינה ימשם לפאריס.

האווירה בביתנו ציונית היתה, כאמור. אבא ז"ל היה חובב ציון מאז ומתמיד, וכולנו עקבנו במתיחות אחר הנעשה בארץ. גיסי, בעל אחותי מר צבי מאניער, עלה לישראל עוד בשנת 1925. אמנם לא הצליח להתאזח בארץ מחמת המשבר ולאחר כמה חדשים נאלץ לחזור למשפחתו. בבית לא הצדיקו צעדו הנחפז, ואהבתנו וכמיהתנו לארץ לא נפגמה.

בינתים המשכתי למודי בישיבה הקטנה, ואחר כך נכנסתי להישיבה הגדולה — זה מבצר התורה שבראשו עמד הגאון ר' אהרן קוטלר שליט"א. הישיבה מנתה 300—250 תלמיד, מהם בעלי כשרונות וגדולי תורה. למדו בהתמדה ועיון רב והתעלו בתורה ובמידות. הישיבה בקלצק התגלתה ברוח ישיבות המוסר, ומשגיחים ידועי־שם הרביצו שם את תורת המוסר והמידות. כמה שנים שימש בה משגיח הרב ר' יוסף לייב נענעדיק זצ"ל, חניך ה„חלמוד תורה" בקעלם הידועה, שיסד בשעתו הרב ר' שמחה זיסל זיו, תלמידי הגדול של ר' ישראל מסאלאנט, אבי תנועת המוסר. חניכי קעלם הצעיינו בהופעתם הנאה והמסודרת ובגישתם הפדגוגית לחניכיהם. מגמתם היתה להעמיק את משכנת האדם, להרגילו לפעולה מחושבת ולא להתפס לשיגרת „מצות אנשים מלומדה". גם פעולה טובה, מצווה או מעשה חסד כשנעשה מתוך שיגרה, מבלי מחשבה לגופו של ענין, מאבד מערכו. על האדם להימנע ממעשה שפל ורע, לא רק בגלל הפחד מהעונש, כי אם ובעיקר בגלל מעמדו הנעלה, כבחיר היצירה. תורת מוסר זו דרשה, על כן, לימוד תוך עיון ומחשבה. לימוד שיחנך למעשים נעלים וטובים, סדר, משמעת והופעה נאה. בשדה המוסר פעלו עוד כמה משגיחים, בין היתר הרב ר' יחזקאל לוינשטין שליט"א, מנהלה הרוחני של ישיבת פוניבז' בבני־ברק כעת.

הגר"א קוטלר, כאמור, היה הרוח החיה בישיבה, שעוריו שנאמרו פעמיים בשבוע, היו מאורע בישיבה. כל שיעור היה נושא לדיון נרחב, והלהיב את השומעים בעומק המחשבה ובהיקף העניינים.

נספחתי עם רוח השקידה בישיבה וזכיתי להתקרבות מיוחדת מצד ראש הישיבה. מלבד ראש הישיבה השפיע בה רבות הרב ר' אליעזר מנחם שך שליט"א. חניך ישיבת סלוצק שנשא לאשה את בת אחותו של הגרא"ז מלצר זצ"ל. גילה ענין במיוחד בצעירים, למד אתם והרגיל אותם לדרך מחשבה עיונית תוך הבנה יסודית. שקידתו העצומה והסברתו הנעימה משכו לב רבים, והוא שעיצב את דמותם הלימודית, תוך דוגמה אישית למופת.

הרב שאך זכה להיצלל מגיא התופת, והוא כעת ר"מ בישיבת פוניבז' שבבני־ברק.

*

אי אפשר גם שלא להזכיר כמה מחברי בישיבה שיחד למדנו במשך כמה שנים. ר' ישראל נחמנוביץ הי"ד, בן למשפחה עניה, גדול בתורה ויקר נפש, צנוע ושקדן שדמותו הזכה עדיין עומדת לנגד עיני. דוד גרינברג הי"ד, בעל כשרון גדול, פיקח ומלא חיים. הצליח להימלט מצפרני הנאצים ובגלות רוסיה מת במחלת הטיפוס. לייבה אלטמן מסטולפצי, יעקב מרגולין מניאסביאז', משה זיגמן מבריסק, ר' יצחק פיאקרסקי מסטוצ'ק, גדול בתורה ומתמיד עצום. ואחרון חביב חבר נעורי דב מארוביץ, הי"ד. לכל אלה ולרבים אחרים חב אני כה הרבה. מה רבה וכנה היתה ידידותם, מה נעמה לי חברותם היקרה והמסורה, וכמה שמחו שזכיתי כמעט ליחידי, לעלות לארץ. יהי זכרם הטהור ברוך לעד!

החיים בישיבה התנהלו כסדרם. בשנת תר"צ נשלם בנין הישיבה הנהדר, והישיבה התפתחה והלכה כאחד ממרכזי התורה הגדולים בפולין־ליטא. נהרו לשם תלמידים מכל הסביבה ומפולין המרכזית, ואף מחוץ לארץ, מגרמניה ומעוד ארצות.

חנוכת בנין בית־הישיבה היה מעמד מפואר ומרומם. גדולי תורה, רבנים מפורסמים וראשי ישיבות בעלי שם באו להשתתף בשמחתה של תורה. פיאר את המעמד בנוכחותו הגאון האהוב והנערץ הגרא"ז מלצר זצ"ל, שבא במיוחד מירושלים, שם כיהן כראש ישיבת „עץ חיים" הידועה.

זכיתי להכירו ולהתבשם מזיו פניו ומאור תורתו. אמנם זכרתי אותו מאז שהותו בקלצק כשעבר מסלוצק, וביחוד שמור היה בזכרון כיצד נפרדו ממנו בשנת תרפ"ה בעלותו מקלצק לארץ־ישראל. היתה זו בזמנה חורייה בלתי נשכחת — אלפי תושבי העיר, עם ראש העיר הנוצרי בראש, ליוו את הגאון מסלוצק. אכן. קטן מדאי הייתי אז שאדע להעריך את אישיותו הדגולה.

חגיגות חנוכת הבית נמשכו כשבוע ימים. העיר על כל זרמיה השתתפה בשמחת מצווה זו ונהנו לראות בכבודה של תורה. גדולי התורה, גאונים וישישים רקדו ושמחו ומעיני רבים זלגו דמעות.

בשעת ריקוד כזה בהחיגו כיצד הגאון הצדיק ר' אלחנן וסרמן הי"ד, ראש ישיבת ברנוביץ, מתכופף ומנשק קצות גליתתו של הגרא"ז מלצר זצ"ל, והצדיק ר' ישראל יעקב ליובצ'נסקי הי"ד מנהלה הרוחני של ישיבת ברנוביץ מוחה כף ומתמוגג מדמעות גיל ושמחה.

כעבור כמה שנים בא לקצלק הרב ר' צבי יהודה מלצר שליט"א, — בנו של הגרא"ז וגיסו של ראש הישיבה הגר"א קוטלר שליט"א — כמשגיח ומנהל רוחני, הרב צ. י. מלצר עלה בשעתו לארץ יחד עם אביו. אישיות דינמית ויקר־מידות. חזר לארץ ישראל בשנת תרצ"ד.

בינתים התקרב המועד בו היה עלי להתגייס לצבא. לשרת בצבא הפולני היה מהדברים הבלתי־נעימים ביחוד ליהודי שומר תורה ומצוות. החליטו הוריי בכל מחיר לחלץ אותי מחובה זו.

הדרך היחידה היתה לעלות לארץ ישראל. אמנם היו עוד דרכים, אבל אלה היו בעיני ובעיני הוריי ז"ל, פסולות בהחלט.

לא היתה זו משימה קלה כלל ועיקר להשיג באותן השנים סרטיפיקט. אבי ז"ל פנה לכבי' ראש הישיבה. אחרי שיקול רב הסכים להשתדל להשיג רשיון־עליה בשבילי כתלמיד־סטודנט באחת הישיבות שבארץ.

ראש הישיבה היסס לא מעט עד שהחליט לפעול. ראשית, היסס לגופו של ענין, אם בעליתי לארץ לא אסחף בזרם הכללי החלוצי ואינתק מהלימוד. הדוגמאות בנידון לא היו מעודדות, ובלי ספק היה מקום לחשש שכזה. מאידך עמדה הבעיה, באיזו דרך לפעול למען עליתי. מחלקת העליה קבלה מכסה מסויימת של רשיונות עליה לתלמידים־סטודנטים, ומבין אלה הקציבה לתלמידי ישיבה. דומני, שדבר זה נתחדש בזמן כהותו של מר משה חיים שפירא כראש מחלקת העליה. היתה תקוה, שישיבת קלצק תקבל אולי שני סרטיפיקטים. אכן, שני מקומות „בטוחים" אלה כבר הובטחו על־ידי ראש הישיבה לשני מקרים מיוחדים.

האחד חולה שעליתו היתה בשבילו בחזקת פיקוח נפש, והשני שבעיות משפחה וסידור בחיים חייבו שיעלה לארץ בהקדם.

הסתפקתי על כן בהבטחה, שיישמר בשבילי המקום השלישי אם יתקבל סרטיפיקט נוסף. בינתים נמצא מי שערער גם על מקום זה, ומבחינת הותק שלו בישיבה, היה אולי קודם לי.

אכן ראש הישיבה, לאחר שהחליט, שלאור כל הנסיבות מן הראוי שישתדל למען עלייתי לארץ, מצא לנכון לעשות את מלאכתו באמונה ולא רק לצאת ידי חובת ההבטחה. הוא החליט לפנות אישית לגיסו הרב צבי יהודה מלצר שהתגורר אז בתל־אביב, בבקשה מיוחדת שיפעל למען השגת רשיון עליה בשבילי. פנייה זו נשאה פרי באופן מפתיע. כעבור כמה שבועות נקראתי לבית הגר"א קוטלר, כשהוא מוסר לי בידים רועדות מהתרגשות רשיון עליה שנתקבל בשבילי מישיבת חברון „כנסת ישראל" שבירושלים. הפתעתי גדלה עוד, לאחר שבכלל לא פנה לישיבת חברון בנדון זה. התברר, שהרב מלצר בקבלו את מכתבו ובהכירו אותי אישית נסע במיוחד לירושלים ושם נודע לו שלישיבת חברון אושרו כמה רשיונות עליה, והצליח להשיג את הרשיון בשבילי.

עם התקרב שעת עלייתי נוכחתי עד כמה אין משימה זו פשוטה וקלה. לכאורה הכול שמחים. אך הרהורים מכרסמים בלב. הנה ההורים האהובים והיקרים מתקרבים לגיל הזקנה. אמא לבה נצבט מכאב וצער על עזבי אותה לעת זקנתה. גם אבא הצער ניבט מעיניו, והוא ממעט בדיבור. מעין תוגה ירדה על הבית, ועל האחיות היקרות והאהובות שכה טיפחו וטיפלו בי, הן בעליהן וילדיהם החמודים משתדלים להנעים את ימי שהותי האחרונים בבית. אחי הצעיר דוד כבן י"ז, כבר נכנס בעול הבית, עוזר ליד אבי ומנהל למעשה את כל המסחר, הוא הוא המעודד אותי ומחזק את ידי.

חברי היקרים משנות הנערים הנעימות שזה שנים נפרדו דרכינו באים לבלות אתי ולהיפרד ממני לפני עזבי את הבית והעיירה, מעלים זכרונות נעורים ומקומים להפגש בקרוב...

עם התקרב יום הנסיעה אני בא להפרד ממורי ורבי הגאון ראש הישיבה. הוא נפרד ממני בחביבות, מלווה אותי מדיירתו שבקומה השניה ליד הישיבה, ואומר לי כזה הלשון: „ראה בני! נוכחת בלבטים שקדמו להשתדלותי למען עליתך ומן השמים סייעוך, אין ברצוני לדרוש ממך רבות, אחת אבקש וזוהי — בבואך לארץ הקודש תשתדל כמיטב יכלתך להיות בקרבת חותני הגאון הגדול הגרא"ז מלצר, להתבשם מאור תורתו ויראתו, וזאת לפחות לתקופה של שלוש שנים ואז אהיה שקט ביחס לעתידך". הבטחתי ניתנה, ונפרדנו תוך נשיקה, בקבלי את ברכתו הטהורה.

בינתים נסעתי להפרד מקרובי המשפחה היקרים. ראשית דרכי לברנוביץ, שם גר הדוד חיים שפירא, אחי אמא. דוד זה אהוב היה עלי ביותר. בזמנו כשהבריח את הגבול והגיע אלינו מטימקוביץ עיר הולדתו, הלהיב את דמיוני בסיפוריו המלבבים מפרשת חייו. עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1912, נסע לאמריקה. בהיותו בן יחיד להוריו, גברו געגועי ההורים אליו, וב־1914 חזר לטימקביץ. גוייס עם פרוץ המלחמה לצבא ונשלח לחזית. במשך ארבע שנים לא שמעו ממנו דבר. והוריו מרוב געגועים וצער שבקו חיים. עם תום המלחמה הופיע בריא ושלם. לאחר שהיה כמה שנים שבוי בהונגריה. סיפוריו על אמריקה וכן תיאורי משנות שביו בהונגריה כשניהל אחוזה, שבעליה גנרל הונגרי זקן היה בשורות הצבא, היו מרתקים ונחרתו בדמיוני הילדותי.

משם נסעתי לליאסקוביץ, לקרובי משפחת סאנדיק ומשם להורודזיי ולניאסוויז'.

הגיע יום הפרידה, יום חורף בחודש שבט תרצ"ה (פברואר 1935). עגלת־

חורף רתומה לסוסים כבר חיכתה ליד הבית ועליה חפצי. התכונה בבית רבה. הדרך משובשת בשלגים, ויש להספיק לרכבת היוצאת מתחנת ליאכוביץ לוארשה הבירה. כבר נפרדתי מכולם, ועדיין קשה לזוז מקני האהוב. אבי נרגש, כבר אין ביכלתו להסתיר זאת. אמי ואחיותי מתייפחות בבכי ואני משתדל להרגיען.

ניבא לבן השתור ולא ידע מה ניבא!

רצה הגורל והיתה זו פרידתי האחרונה מכל היקר והאהוב עלי בעולם, פרידה לעולמים. רק זכרם היקר שמור בעמקי הלב ונפש, כנר תמיד שאורו לא יסוף לעד!

העגלה משרכת דרכה לאט, כשבני המשפחה עדיין מלווים אותי. לאט לאט הם נעלמים מהעין, ואתם העיירה על נופה הנאה והמבהיק במעטה השלג הזך.

נעלמו לבלי שוב.

יהי זכרם ברוך ונשמתם צרורה בצרור החיים.

מנחם ברסלב (אמריקה) / זכרונות נעורים

א

עזבתי את קלצק בעודני צעיר לימים. נפרדתי מהורי, אחי ורעי, ורק זכרונות קלושים מימי ילדותי ונעורי בבית אבא וסבא שמורים בלבי.

דומה, שוממים ודלים היו אז החיים, אחוזים בקפאון של מסורת, וקשה מאוד היתה מלחמת הקיום.

אבל הרשמים והמראות של תקופת הילדות והנעורים חרותים בזכרוני ביחוד מחזות אחדים, הפוקדים אותי תמיד, שעה שאני מעלה לעיני־רוחי את וזכר עיירתי.

הנה יום השוק הקבוע. נבדל ושונה משאר ימות השבוע. העיירה משנה פניה ומקבלת צביון חדש: יורה רותחת, שאון ומהומה בשוק וברחובות, יהודים אצים, בהולים וטרודים, ואנ, הילדים, אך השתח־ררנו מלימודינו בחדר, מתרוצצים ונדחקים בין המוני היהודים האכרים, משל גם אנו שותפים לכל התכונה הזאת. אט אט, עם התקרב הערב שוככת הסערה והכול שב לקדמותו.

והנה ימי המהפכה הרוסית הראשונה, ב־1905.

הופיעו ופעלו מפלגות פוליטיות שונות ברחוב היהודי. אחת מהן קבעה לעצמה רחוב מיוחד, שישימ מקום מיפגש לחבריה בערבים, מעין „בורסה" פוליטית.

חבורות נוער, צעירים ומבוגרים מתקהלות בערבים ברחובות, דנות ומתווכחות. צוהלות ורועשת. פעמים נכנסים חברי מפלגה אחת לתחמה של מפלגה יריבה. קול הדברים ושאון הויכוחים גוברים והולכים.

גם מקומנו אנו, הנערים, לא ייפקד כאן. נשגבים הדברים מבינתנו, אולם אנו נדחקים ומתרוצצים בקרב החבריא הזאת, ומעמידים פנים כאילו שותפים שוים אנו לתכונה הזאת, נהנים וגאים על כך. עד שהאמהות המדאגות מוצאות אותנו בתוך ה„ירייד" הזה, ומזעיקות אותנו הביתה.

אפיזודה אחת: באמצע היום מופיע פתע בכיכר השוק מורי בילדותי, גולוש, אחד ממנהיגי המהפכנים בלווית פמלא. נואם מוכשר, מסור ונאמן לענין המהפכה. פוקד לסגור את החנויות והעסקים, עולה על דוכן שהותקן במהירות וחוצב להבות נגד המשטר הצארי, נגד הרכשנים ואינו פוסח גם על הבורגנים היהודים בקלצק, והמנצלים את הפועלים ורודים במשרתיהם...

עד שהגיע הערב השחור הזכור לכל תושבי קלצק הותיקים. בליל מוצאי שבת אחד נערכה מסיבת „חתונה חגיגית" במשפחה ידועה. בפתע פרצו קוזאקים מזויינים לעיירה, הקיפו את הבית ועוד בתים שונים, הוציאו מתוכם צעירים ידועים, כמהפכנים ומורדים במלכות, אסרו אותם והגלום לארץ גזרה, לסיביר הרחוקה, ורבים מהם לא חזרו עוד לעולם.

וכך הקיץ הקץ על כל העלילות ונחתם גורל הצעירים שהערצנו אותם כגיבורים אמיצים...

ב

היינו שלושה אחים בבית.

אבא, ר' מתתיהו, חניך ישיבת סלובודקה, מופלג בתורה ומוסמך להוראה והציעו לו כסאות רבנות בערים שונות. אך הוא עסק תחילה במסחר־קמה בסיטונות, ואחר־כך פתח חנות אריגים ברחב צפרה. כשנתארגן בעיירה שלטון הקהילה נבחר לראש הקהילה, ומאז השקיע עצמו בצרכי ציבור באמונה, ביחוד טיפל בשדה החינוך הדתי, וביזמתו נוסדו בתי־הספר הדתיים „תלמוד תורה" לבנים ו„בית יעקב" לבנות. הוא גג תרם מכיסו למען תלמידי חכמים נצרכים ובחורים עניים, לומדי תורה היו סמוכים על שולחננו, כל אחד מנת „יומו" הקבוע.

העוסקת והמטפלת בחנות היתה אמי, הינדה ז"ל. כאשת חיל ועקרת בית חרוצה, משכילה ומתקדמת בדעותיה, חניכת בית־ספר רוסי. ואכן, ושררו ניגודי־דעות בינה לבין אבא. היא נטלה לידיה את הטיפול בחינוך הילדים. שאפה להכשיר אותנו לחיים מעשיים, ולהבטיח לנו בסיס חמרי בעתיד.

אך עברנו את השלבים הראשונים של החינוך בחדרים הישנים, הוכנסנו לבתי־ספר חילוניים רוסיים, למורת רוחו ולצערו של אבא שרננו ורטנו אחריו בחוגי החרדים על העובדה המשונה הזאת. אולם אמי עמדה בכל תוקף על דעתה ורצונה. נכנסתי לגימנסיה רוסית בניאָסוויאז'. קשים היו חבלי־הקבלה שכן לפי החוקים הצאריים רק עשרה אחוזים מהמקומות נועדו לתלמידים יהודים. תודות להצטיינות במבחן הכניסה הייתי לתלמיד בית הספר, ונחשבתי אחד התלמידים המצויינים בתוכו.

אחר כך עברו עלי שנות נדודים אחדות בערים שונות לשם לימוד והשכלה, ומזמן לזמן ערכתי ביקורים חטופים בעיירת הולדתי.

ג

עשיתי זמן־מה בקלצק אחרי מלחמת העולם הראשונה, כשהעיירה נכללה בתחומי מדינת פולין. כבשאר המקומות חלו בה תמורות רבות ומכריעות: היא הפכה לעיירה תוססת, פעילה ודינמית בכל שטחי החיים.

התנועה והרעיון הציוני כבשו את הרחוב היהודי, וטבעו חותמם בחיים הרוחניים והציבוריים. חבורת צעירים מוכשרים, מלאי מרץ ויזמה, מגלה פעילות נמרצת בשדה הציונות והתרבות העברית. ביניהם התבלט אחי אברהם, צעיר בעל נפש ושאר־רוח, שרכש השכלה עברית כללית, ושימש מדריך ומחנך רוחני דור הציוני הצעיר. רב היה חלקו בהקמת בית־הספר „תרבות".

אולם מבחינה חמרית היינו תלויים על בלימה. ואז גמלה בנו ההכרה והחובה להצטרף לבוני הארץ, אולם לרוע מזלי היו שערי העליה נעולים לחלוצים צעירים. חודש ימים שהיתי בוארשה, התדפקתי על דלתות ושערים — והעליתי חרס. הואיל ונזדמנו לי

אפשרויות להגר לדרום אמריקה, יצאתי לארגנטינה ושנים אחדות שימשתי מורה במושבות הבארון הירש.

אולם הבדידות הרוחנית העיקה ללא נשוא — עברתי לארצות הברית ובה אני יושב בתוך עמי ובין מכירי ומיודעי. עמדתי כל הזמן בקשרי מכתבים רצופים עם הורי, אחי וחברי.

אחרי פלישת הנאצים ירד עליהם מסך של דמים. תחילה גונב אלינו שמץ ידיעות מחרידות, ולבנו גיבא לנו רעות אולם לא עלו על דעתנו ממדי ההשמדה המוחלטת. רק בסיום המלחמה, וביחוד כשהגיעו אלינו השרידים המועטים, נתגלה לעינינו החורבן בכל מוראו.

אכן, היתה יהדות פולין, ובתוכה קלצק היהודית, הברוכה והמפוארת, שהקרינה מאורה ורוחה על כל תפוצות הגולה — היתה ואיננה עוד.

מ. טבצ'ניק / ארכנגלסק

(דרום אפריקה)

(ה„בונד" בקלצק — פרק מרומן)

העיר ארכנגלסק שוכנת בירכתי רוסיה, מרחק רב מעיירתנו קלצק, אך היתה בפתע קרובה מאוד לנו, כגובלת בעיירתנו, והדבר אירע לרגל המאורעות הבאים:

השנה שנת 1905. ה„בונד" תוסס ופעיל, מקבץ חברים רבים בעיירתנו: בעלי מלאכה סנדלרים, חייטים, נגרים וכדומה, ומיום ליום פעולתו תקיפה יותר. ואם תחילה היו חברי „בונד" מתכנסים בחשאי, בפינה שקטה של יער פאנקרטוביץ, התחילו מעבירים את האסיפות לעיירה.

היה זה בחורף של אותה שנה, היער שקוע בכפור, השמים עכורים. אז החליט הועד הפועל של ה„בונד" להעביר את האסיפות מן היער אל העיירה.

והיו לאסיפות אלה אופי מיוחד. מחמת פחד מ„עינא בישא" היו מסדרים אותן בצורת „תנאים" ו„חתונות" כדי להסוותן.

לפי סיסמא מיוחדת היה חבר של המפלגה מקבל על עצמו את ההפקיד של „חתן", וחברה קבלה על עצמה להיות „כלה", ולשמחת החתונה היו מזמינים כ„מחותן" מצד ה„כלה" את אחד הנואמים מעיר אחרת וכן „מחותן" מצד ה„חתן", וכך הוחג חג ה„חתונה", שהיה מסתיים בשיר ה„שבועה".

וגם היבול לא איחר לבוא. נתרבו השביתות, והפועלים התחילו נלחמים לתוספת שכר וצמצום שעות העבודה. הירשל נאַכעס ויואל פנחס בן הקצב היו הולכים מבית־מלאכה לבית־מלאכה כדי להוציא את הפועלים מן העבודה, ואם היו שנתעקשו וסירבו להצטרף לשביתה — היה בא לעזרה יאנקל הושאַק עם ה„פלוגה הקרבית" שלו, ובאין ברירה אנוסים היו להצטרף לשביתה, עד שנענו הבעלים לדרישותיהם של הפועלים — ואז חזרו לעבודה.

ה„בונד" הבקיע לו אז דרך אל לבבותיהם של הפועלים והשפעתו גדלה מיום ליום. השביתות שנתרבו גררו אחריהן הפגנות המוניות ברחובות. המהפכנים הצעירים היו מניפים דגלים אדומים ושרים שירים מהפכניים.

ארטימיב, הפריסטאב בעירנו, כשאך נודע לו על המפגנה שנתרחש ועל ההפגנות הסוערות ברחוב היהודי, שלח מיד את עוזרו, ה„אוראַד־ניק", עם שני השוטרים, שהיו אז בקלצק, לגרש את המפגינים, אך הבחורים גילו התנגדות ועוד התנפלו על השוטרים בדברי גידופים.

שיכורי נצחונם זה נעשו חברי ה„בונד" תקיפים יותר ויותר, ההפגנות ברחובות העיירה הלכו ונשנו. ובעיירה סיפרו, כי באחד הלילות ארבו לפריסטאב אַרטימיב, הכוהנו וגם תלשו לו את כפתוריו הנוצצים. זמן־מה לא נראו כלל פניו בעיירה, ועוזרו, ה„אוראדניק", מהד היה זעום־עין ונרגז מאוד. אך הפריסטאב לא שק וטלא נח, פנה ל„חלונות הגבוהים" וביקש עזרה נגד המהפכנים היהודים הצעירים.

*

היה זה בליל שבת, בעיירה נערכה „חתונה" בונדאית. החברה דיגה היתה ה„כלה", וה„חתן" — ה„חבר סַמסון", שבא במיוחד מסלוצק כדי לשאת נאום.

ה„חבר סמסון" היה מפורסם בחוגי ה„בונד". בעל קומה ממוצעת ושערות מסולסלות, חבוש כובע עגול ומרכיב משקפים — וצורתו דומה לכומר. רחשו לו כבוד רב. הוא לקח שבי בתכונותיו האישית והצטיין כנואם אף על פי שדיבר בפשטות, והיה קסם בדיבורו. ביחוד הצטיין בפולמוס עם מתנגדיו מבין הציונים. ויכוחיו אלה היה מתבל בפסוקים מהתנ"ך, בקטעים מש"ס ומפוסקים, ולא אחת היו יהודים תלמידי חכמים מנענעים בראשיהם ואומרים: — „האם זהו בונדאי? הרי זה למדן, שראוי לו להיות דיין ומורה־הוראה בעיירה".

אותו ליל שבת, כאשר „החבר סמסון" צריך היה להופיע במלוא שיעור קומתו, באו ל„חתונה" כל הבונדאים שבעיירה, וגם אוהדים ל„בונד" שעוד לא לא החליטו אם להצטרף לתנועה.

ביתו של הרשל נאכעס קושט לכבוד ה„חתונה" בניירות צבעונים. על השולחן נפרשה מפה נאה והושם כיבוד — יי"ש וקינוח סעודה. ה„חבר סמסון" כבר כילה את נאומו, והתחילו הוויכוחים. חברים הציגו את שאלותיהם, טעמו כוסיות יי"ש וקינחו את השתייה כדת.

והנה, הופרעה פתאום השמחה, נשמעו מבחוץ יריות, ונפתחה הדלת: ארמטומיב ה„אוֹרדניק" ומאחוריו קוזאקים רבים מזויינים היטב — הופיעו...

— להשאר במקום, להרים ידים! — נשמעה הפקודה. הכול נשארו נדהמים ויחוורים ומילאו אחר הפקודה.

— די בהוללות ובריצה בחוצות העיר בדגלים אדומים! — אתם, יהודונים, תשבו אצלי קצת ב„חדר־מיידר" — קרא ארטומיב בקול, והוסיף: לערוך חיפוש אצלם!

והקוזאקים חיפשו אצל כל אחד, ואחר כך העמידו את כולם בשורה, והוליכום למשרד ה„פריסטאב".

אולם ארטימיב לא הסתפק בכך, יחד עם הקוזאקים ערך עוד באותו לילה ביקורי־בית, עורר את בני משפחותיהם של האסירים משנתם, ערך חיפושים מדוקדקים בכל בית, ואף נתן פקודה לאסור כל מי שנראה חשוד בעיניו.

ל„יחס מיוחד" זכה אצלו הבונדאי הפופולרי בקלצק „משה'ל דוד'ס", שאותו הובילו לחוד, וכל הדרך כיבדוהו בבעיטות לפי הוראותיו של ארטימיב, שהיה לו עמו „חשבון מיוחד".

לעיירתנו היה הלילה ההוא „ליל שימורים". אנשים ונשים, שקרוביהם נאסרו הלכו כולם למשרדו של הפריסטב', וליוו אותם בצער שכולם „נתכבדו" במכות.

עם אור הבוקר גירשו את הנאספים וכעבור כמה ימים נשלחו הנתפסים לסלוצק, — והיה זה מחזה מרעיד־לב לראות כיצד נשלחו, ובדמעות נפרדו מהם הוריהם וקרוביהם.

בעיירה התחילו במאמצי שתדלנות. חיים הגבאי, הרצל ב י ר ג ועסקני־ציבור אחרים שלחו משלחת מיוחדת ל„איספראַבניק" (הפקיד

האדמיניסטרטיבי הראשי של המחוז), ניסו גם לפנות למושל המחוז, אך ההשתדלות לא הועילה. עבר שבוע ימים ועדרך המשפט, וכולם בלי יוצא מהכלל, גורשו לארכנגלסק, לאחר שנידונו לגירוש לשנתיים או שלוש.

וכאשר הובלו האסירים דרך עיירתנו בדרכם לארכנגלסק, היה רחוב רמיסצה מלא ובדוש אנשים, נשים וטף. הסוהרים סגרו את חנויותיהם ובעלי־מלאכה את סדנותיהם, וכולם באו להפרד מהמגורשים. הורים, דמעות בעיניהם, הביטו בצער בבניהם היוצאים לארץ גזירה.

בחג הפורים הקרוב עדיין הורגש היגון בעיירה, לא נערכו סעודות ולא נשלחו מנות חג.

מזל מיוחד שיחק לו רק לאחד הבונדאים, הוא יַאנקל הוּשאָק. במקרה לא היה בשעת המהומה בביתו. שני אחיו חַאטשה וחַאטשה — סוהרי סוסים — חיכו לו בדרך והודיעו לו את הבשורה, בזו הלשון: „שבת הגדול! (זה היה כינויו בין סוהרי־הסוסים), אם אין ברצונך ליפול לידיו של ניקולאי ולבלות כמה שנים ב„חדרו", אל־נא תבוא הביתה אלא הימלט על נפשך תיכף ומיד. ויאנקל הושאק שמע להוראותיהם ונמלט. זמן רב לא ראוהו בעיירה, והפירסטאב שכחו.

* * *

עברו כמה חדשים לאחר המאסרים, והנה התחילו באים מכתבים מהגירוש. להפתעתם של הורי המגורשים וקרוביהם, כתבו להם, כי לא כל כך רע מצבם שם, שחפשים הם, אלא שעליהם להתייצב יום־יום בפני המשטרה. בעלי המלאכה הסתדרו בעבודה ומרויחים היטב, והם מקווים לשלוח בקרוב כסף הביתה. יש מהם גם החושבים להמלט ולברוח לארצות הברית.

נרגעה העיירה. צעירים רבים חבויים היו בבתיהם וחששו להיראות בחוצות העיירה, אף חברי ה„בונד" שנשארו לא נראו, לפי שכל מנהיגיהם נאסרו. כל הישגי הפועלים שהושגו במאבק קשה הלכו לאיבוד, כי לאט לאט התחילו המעבידים להרים ראש, וה„בונד" נסוג לזמן־מה... עד להתעוררות חדשה.

ירחמיאל איצקוביץ / אמונות תפלות

ניו־יורק

א. חדר המתים...

בּ מגדל התנוסס בית־התפילה ה„קר" בקלצק, שכונה בפי רבים „מקדש־מעט". היה זה היכל נשגב, גבוה מכל בתי החומה בעיירה. לצדו הדרומי היה בנין נמוך, ששימש כמשען לו, שנועד לתלמוד תורה, אולם מסיבות בלתי ידועות לא נשלם וחלונותיו נשארו פתוחים ושימש מחסה לכלי החברה קדישא. בלילות נוהג הייתי ללכת בצדי דרכים, כדי שלא אעבור בסמוך לו. בטוח הייתי, כי המתים עורכים שם את תפילתם... דודתי ידעה לספר בדיוק, כיצד נקלע לשם גציל המלמד. לילה אחד קראוהו לקריאת התורה, והוא הפשיט את מעילו ושם אותו על שכמו, הלך אחורנית, עלה על הבימה, ברך ברכה לפניה וברכה לאחריה כדת וכדין, ופדה את נפשו ממות...

לאחי הבכור היה בית־מלאכה לתפירת נעלים, והיו בו שתי עששיות־ברק גדולות. והנה, פעם בערב יום הכיפורים בא הגבאי ולקחן לבית־הכנסת לעזרת הנשים, על היציע. הייתי אז בגיל שתים עשרה וישנתי עם אבי בבית־מלאכתו. במוצאי יום כפורים, בלילה, והנה דפיקה על דלת ביתנו. חרד אחי לדלת ופגש באחד מלקוחותיו, סנדלר לא יהודי, שביקש להתקין לו, ללא דחוי, זוג נעלים, שהבטיח לאשת הפריץ ויעבוד כל הלילה. אחי נאות למלא בקשתו, ולי אמר, לשים את מלבושי עלי וללכת אל בית־התפילה „הקר" לקחת את עששיותי משם. לא! לא אלך, צעקתי מר וזעד בעצמותי. אם כן, אלך לבדי אמר אחי. כאשר נוכחתי שנכון הוא להפיק זממו וירֵאתי לחייו, וגם להשאר בבית־מלאכתו לבדי פחדתי, החלטתי להצטרף אליו. לקחתי חפיסת גפרורים, ובפיק ברכים הלכתי אחרי אחי. לשמחתי, מצאנו את ההיכל סגור על בריחיו. האצתי באחי לשוב הביתה, אך הוא עוד לא אמר נואש, ונישה לבוא לתוכו מצידו הדרומי, דרך הבנין הנמוך. כל עצמותי רחפו מפחד, כי יהיה עלינו לעבור אצל כלי תשמישם של החברה־קדישא. גם שם מצאנו הדלתות סגורות, אבל אחי החליט לבוא לתוכו ויהי מה. הוא הקריבני אל אחד מחלונותיו, בעזרתי טיפס על החלון הפתוח עד מהרה היה בתוכו. העזים שמצאו כאן מקום למנוחתן התחילו פורצות אחוזות פחד מבעד לחלונות. חרדה אחזתני וירעדתי בכל גופי. אחי הסיר את בריה הדלת ופתחה, ואני הלכתי אחריו הלוך ושפוך גפרורים להאיר את דרכנו. עלינו במדרגות המוליכות אל יציעת הנשים. אחי הדליק אחת העששיות ויהי אור. הצפרים שנמו שנתן על פני כפת הזכוכית ממעל לתקרה נתעוררו לאור העששית, והד צפצופן פשט בדממת ההיכל. נרגשתי למחזה הנפלא, ודומה היה עלי שכל ה„סטענדערס" עומדים דומם ביראה ופחד ומקשיבים לקול שירת הצפרים השופכות תפלתן... וכך עמדתי תפוס בשרעפי, עד ששמעתי קול אחי אומר:

— קח את העששית ונלך!

ואת המתים בתפילתם לא ראיתי...

ב. חבית המים

ערב אחד שמעתי את אמי מצווה על אחי לשפוך החוצה את כל המים שברשותנו. — מדוע? שאלתי בתמהון. הלא זה כשעתים שעזרתי לאחי למלא את החבית במים חיים מן הבאר וכל יגיענו לריק. — ילדת שכננו מתה זה עתה — ענתה אמא — ומלאך המות עומד לשטוף את דם המאכלת שלו במים של שלושה בתים הסמוכים אלינו... רעד אחזני ויראתי להכנס לבד הביתה בלילות, כי חבית המים עמדה בזוית הפרוזדור סמוך לפתח הבית. כדי להיכנס לפרוזדור היה עלי לעבור דרך סוכה קבועה, ויראתי להיפגש באותו „בעל הדבר" שחרבו בידו במקום חושך וצלמות...

אחרי ימים אחדים נתחברנו לחברותה לשם אפייה מצות בבית אחד משכנינו. פעם לעת ערב אמר לי אבי לילך אל ביתנו, לקחת סדין לבן ולהביאו לשים בו את המצות האפויות כדי להביאן לביתנו. חסתי על לחיי לבל יסגו מכת לחי, וגם חששתי לומר לו שאני אחזו פחד, לכן גמרתי אומר בלבי להמתין עד שיעבור מישהו לפני הבית ואז אאוץ לדלת, ויהי מה... אבי, בראותו שאיחרו פעמי מיהר הביתה. אצתי אחריו, והוא כבר חלף הלך ובא הביתה, ועתה הנני סמוך לחבית ודומה עלי שאני שומע קול שירה מעל לחבית... עוד עלה בידי לפתוח את הדלת, אך כקפוא הייתי בעמדי על הסף. כל דמי בעורקי נקרשו ולא יכולתי למוש ממקומי. קול כרעם פרץ מגרונו של אבי: — מה קרה לילד? מבוהל אחזני בשתי ידיו, וירומנמני ויטלטלני טלטלה עד שדמי החיש מרוצו והרגשתי כמו מחטים מלוהטות דוקרות בבשרי.

ג. המאבדת עצמה לדעת

אשה עניה אחת בעיירתי, רבקה שמה, איבדה עצמה לדעת בקפיצה לתוך הבאר. תחילה איימה על אביה הכילי שתעשה מעשה זה, אם לא יסייע לה בכספו לנסוע למינסק אל פרופיסור נודע שירפאה מכאביה בראשה. כשהודיעו לאביה באחד הלילות שבתו נעלמה ממטתה, אמר שיש לחפשה בבאר. ואכן, מצאוה שם, משו את גוייתה נעולה סנדל בלבד באחת מרגליה.

כעבור ימים אחדים הפיצו שמועה בעיר, שראו את רבקה משוטטת בחוצות העיירה בתכריכיה וסנדל ברגלה האחת. הנשים נדו לה, שוודאי

לא תהא לה מנוחה בקברה בגלל חטאה הגדול שאיבדה עצמה לדעת.

והנה אירע שסוחר העצים בעיירה גילה אי־סדר בחצרו, בדק ומצא שעצים הרבה נגנבו מחצרו ושכר שומר לחצר. פעם לפני חצות, הבחין השומר באשה נכנסת לחצר. הוא התהיל את בעל החצר משנתו למקום בו ראה את האשה נכנסת. — מי שם? שאל בעל החצר. — „רבקה" — ענתה. — ומה לך פה? — זקוקה אני לעצים, הלא תראה שמלאכי החבלה מטעינים עצים על גבי להבעירני על חטאי הגדול. נתחלחל סוחר העצים, ידיו רפו והוא נסוג לאחור. אך אחר כן כמו בוש מרפיון רוחו, התאזר עוז לגשת אליה, אבל היא התקדמה בצעדים גדולים וחבילת עצים על כתפיה. ושוב נסוג הסוחר אחוז בהלה. למחרת היום הזמין שלושה שומרים, בחורים אנשי חיל, והוא עמם. ואכן, האשה באה בשניה. לתמהון לבם לא נרתעה מפניהם. הביטו שלושת הגברים איש אל אחיו ולא זעו ממקומם... — למה ממתינים? פרץ סוחר־העצים, קפץ אליה ותפסה, אך התעלף ונפל לארץ, והיא חמקה עברה בין העצים ותתחבא. הרימו שלושת הגברים קול צעקה: — אש! דליקה! הצילו! בין רגע נתעוררה העיירה ותושביה קמו על רגליהם. האורות בבתים האירו את הרחוב. חברת הכבאים עם מכשיריהם ואבוקותיהם ולפידיהם אצו למקום המהומה — והחיפוש התחיל. הצביעו הגברים על מקום מחבואה, מצאוה ומשכוה, והנה היא אשת החיל... יהודיה המספקת חול־זהב לבתיהם של אנשי העיירה בכל ערב שבת ויום טוב להרביצו על רצפותיהם. הם שלחוה לנפשה, ואיימו עליה לבל תוסיף לעשות כזאת, אם אין את נפשה לחסגר בבור הכלא...

ד. יד מכשף במקוה

באחד מחדרי בית־המרחץ בעיירה היתה מקוה כשרה. את בית־המרחץ מסיקים בכל ערב שבת, אבל המקוה נשארה קרה. זו היתה באר עמוקה, שהטובלים בה הוצרכו לרדת לעומקה בשמונה עשרה מדרגות. ויהי כאשר עצמו הקובלנות, שהנשים מצטננות מרוב הקור השולט בעמקי המקוה, כינסו אסיפה. באסיפה נמנו וגמרו להגביהה למעלה, כיאות למקוה הגונה. אמרו ועשו, בנו מקוה לתפארת על גב הבאר. המדרגות האחדות והכתלים מבפנים היו עשויים לבני חרסינה. את הרצפה עשו נקבים נקבים ככברה, ועל גרונם שואב המים פקדו שימלאנה מימי הנהר. הכל עלה בכי טוב, והוחלט לערוך משתה לחנוכת המקוה.

למחרת היום בבואם לשעשע עיניהם במחזה הנפלא, והנה המקוה יבשה, אין בה מים. חלפו חמקו ואינם. נזעקו חכמי העיירה לאסיפה, וחקרו ודקדו ובאו לידי מסקנה, שאין זאת אלא שכתלי המקוה דקים ביותר וחמים נספגו לתוכם והסתננו החוצה.

המלאכה התחילה. חפרו תעלה סביב לכתלים לכל עמקם, מילאוה מלט וחצץ. גרונם שואב המים נטרד שוב למלאכה, אולם ללא הועיל. המים נעלמו! אין זאת כי אם יד מכשף היתה בדבר — היזוה דעתו אחד מן הנאסף־פים בכינוס השלישי, ויש למצוא אדם היודע לחש לסכל את עצת המכשף. — שטות! הפסיקו אחד בר לבב. מוטב למצוא אחד בעל מקצוע מומחה בבנין מקוואות ונשמע דעתו. ויגעת מצאת. בעיר הסמוכה ניאסוניואז' גר מהנדס. שלחו אחריו והביאוהו. הסביר המהנדס שהבאר לא תוכל להכיל את מי הנהר שייספגו באדמתה, רק מי המבוע שנובעים בלי הפוגה מתחתה תכיל, והוא יעץ להתקין משאבה להעלות את מי הנהר לתוך המקוה, וכן ציגור וברז אל תוך המקוה למים החמים שבבית המרחץ, ודבר זה ישמור על הנשים לבל תחלינה.

(מתוך ארכיון „ידע עם").

יצחק טרובוביץ / מפעלו של אבא

עזבתי את קלצק בגיל 14 ועד שהשתקעתי בארץ ביקרתי בה מספר פעמים, ובכלל זה בשנת 1918/19 שאז עשיתי בה חדשים מספר.

דמות העיירה כפי שהיא שמורה בזכרוני מימי ילדותי — עוני ודלות מזה, עושר רוחני ומוסרי מזה.

בימים ההם מנתה קלצק כאלף משפחות יהודיות. הרוב שאבו מחייתם ממלאכה, חנויות ומסחר זעיר עם איכרי הסביבה שגם הם חיו במצוקה חמרית, נחלו על חלקות אדמה זעירות ועובדות בצורה פרי־מיטיבית ביותר. היו בין היהודים גם יחידי־סגולה עשירים, ולא חסרו אביונים ומחוסרי־כל.

לעומת זאת כמעט שלא היו עמי־ארצות בקלצק. רובם היו יודעי וחובבי ספר, וביניהם תלמידי חכמים מובהקים ומשכילים ששמם יצאו למרחוק.

האופי הדתי־המסורתי שבוע היה על חיי הרוח: היו בקלצק חמישה בתי־כנסת ושני בתי־תפילה זעירים (שטיבלעך) ששימשו גם ללימוד תורה ביחידות ובציבור. בימי חג ומועד היה המקום צר מלהכיל את כל הבאים לתפילה בציבור, ונערכו „מנינים" גם בבתים פרטיים.

שכנינו

עד שעזבתי את קלצק גרנו ברחוב רדז'ימונט, על שם האחוזה הסמוכה של הנסיך רדז'יוויל.

זכורים לי יפה שכנינו הקרובים, דמויות של יהודים יקרים.

לצד ימין עמד בית קטן ורעוע, הקיר הקדמי שוקע, הגג רקוב ובימות הגשמים דולף לתוכו הגשם, ובפרצות השמשות השבורות תקועים סמרטוטים. דרו בו לייבה יענקל יואלס, רעיתו פריידה ובתם היחידה, אֶלטע התופרת והמפרנסת היחידה בבית.

אמא ז"ל היתה מספרת, כי כל ימות השבוע הם אכלו רק לחם, מלפפונים חמוצים ותפוחי־אדמה טבולים ב„ליאֶך" (מין של דגים מלוחים שניתן חינם עם קנית דג מלוח). ורק ביום שבת עלה בשר על שולחנם.

פריידה היתה בת־בית אצלנו, ובשבתות היתה באה לקבל את החמין (טשולענט) מהתנור שלנו שהטמינה בו בערב שבת.

לא פעם שמעתי דין ודברים בינה לבין אמי, שהפצירה בה לקחת מהמאכלות שנותרו אצלנו. רוצה אנכי — טענה אמי — שתטעמו מפרי עבודתי. הרי לך אין פנאי להכין דברים כאלה, כי את עסוקה בענינים חשובים יותר וכו'.

פריידה מסרבת ומשיבה: — ריבה, יקירתי, הבריאות והשלום עליך. אין אנו, חלילה, רעבים, ולייבה שלי אומר, כי צנע באכילה תועלתו מרובה לבריאות הגוף והנפש. מספיק שאני מטרידה בה לקחת כל שבוע בחמין שלנו. והתנור שלכם כמו נותן טעם מיוחד וערב למאכלי־השבת...

ולעיני דיוקנו של לייבה, תלמיד חכם מובהק, כשהוא צועד בהשכמת הבוקר בפסיעות מתונות לבית־המדרש להתפלל ולהשמיע את שעור המשניות הקבוע באזני מאזיניו. הבעה של סיפוק על פניו, ובת־צחוק של אדם מאושר ושמח בחלקו.

אמרו עליו שמעולם לא הקדים אותו אדם לבית המדרש. אולם יומו הגדול חל בחג שמחת תורה: חזקה עליו לעלות לתורה עם כל הנערים ולברך בקול רם, בהדגשה ובדבקות: „אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו" וגומר. כשפותחים בהקפות הוא רוקד ומריע אל מול נושאי ספרי התורה. בדרכו מבית־הכנסת לביתו הוא

סר לעשרות בתים לברכם בבירכת החג ולטעום מהמטעמים המוגשים לו. בין ביקור לביקור הוא רוקד ושר — „שישו ושמחו בשמחת תורה" וכו'.

רעייתו, פריידה, אשת חיל וצדקנית מחזרת כל הימים על פתחי הבתים, לבושה סינור רחב וסל בידה. היא אוספת נדבות כסף ומצרכים שונים לנזקקים: בגדים, נעלים, חפצים הכרחיים לכלה עניה, מרק חם או ריבה ליולדת עניה או חולה, נדבות־כסף למי שירד מנכסיו והוא מתבייש לפשוט יד וכו'.

היא עצמה, עניה מרודה, אינה מתאונת על מר גורלה וכל דאגותיה נתונות לאחרים. פניה קורנים כשמושיטים עזרה לנצרכים בכלל ועל ידה במיוחד. והיא מברכת את התורמים: תעמוד לכם מהם בלי טרוניה.

במקרים הנדירים כשמשיבים פניה ריקם, היא מקבלת גם זאת באהבה, מסבירה לעצמה ולאחרים: נראה, שאין ידם משגת, ונפרדת גם מהם בלי טרוניה.

„לייבה יענקל יואלס ורעיתו פריידה זוג מן השמים, זוג מאושר, ונראה שהם מאנשי הל"ו — כך היו סחים הבריות בקלצק.

שכננו לצד שמאל „משה דער שליאסער" (משה המסגר), מלאכתו — התקנת סכינים בעבודת־ידים. כמעט בכל בית יהודי בקלצק השתמשו בסכיניו שהצטיינו בטיבם. אולם לקוחותיו העיקריים היו אכרי הסביבה. בימי השוק והיריד היתה אשתו מחזרת על פני עגלות האכרים ומציעה את הסכינים למכירה או להחלפה בביצים, תפוחי אדמה, בצל וכדומה. בעבודה זו היה משה המסגר עסוק כל ימי חייו מהשכמת הבוקר עד לשעות מאוחרות בלילה וממנה שאב פרנסתו, גידל וחינך את ילדיו.

יהודי עני זה, שהוציא לחמו בזעת אפו ובצמצום — נדב מכספו לכל נצרך ותרם בעין יפה לצרכי הקהילה שבו התפלל.

אבי ז"ל היה מספר, שמעולם לא השיב את פניו בבואו אליו לבקש גמילות־חסד, לעצמו או לאחרים.

משה המסגר — איש עמל טיפוסי בין יהודי קלצק.

כניסתי לישיבה

ערב פסח. רבה התכונה לקראת החג. חזרנו מכיכר בית־הכנסת עם כלי הנחושת שנשבלו ברותחים והוכשרו. שרפנו את כף העץ עם פרורי־הלחם מביעור־החמץ בערב הקודם. ישבתי בחדר הגדול ועיינתי בגמרא. אמא והמשרתת טיפלו בניקוי קפדני של הרהיטים שהוצאו לחצר, אבא פיזר גחלים לוחשות בתנור הגדול להכשיר אותו לפסח, שכן כל השנה שימש לאפיית לחם וחלות והטמנת חמין לשבת, לנו ולשכנינו.

והנה נפתחה הדלת הראשית וכנסו המרא דאתרא, חזן בית־הכנסת הגדול והשמש של בית הדין.

— אבא בבית? — שואל הרב.

— כן, עניתי ומיהרתי להודיע לאבי על בואה של החבורה הנכבדה.

— ר' מיכאל — פתח הרב — הראה לי את „החרפה" (:ינוי מקובל לקופסאות הצדקה).

השמש ניגש מיד למלאכה שלף את המסמרים, הוריד קופסה ראשונה, מסרה לחזן שהרייך את המטבעות מתוכה, מנה, רשם את הסכום והכניס את המטבעות לשקית. החזיר את הקופסה הריקה וקיבל שניה להרקה וחוזר חלילה. אבא והרב ניהלו שיחה ביניהם, ואני עומד ומסתכל בנעשה.

— ר' מיכאל — אומר החזן — מצאתי מטבע חלקה, אולי תרצה להחליפה באחרת?

הכניס אבא ידו לכיס והוציא את הארנק.

— אבא — אמרתי — אין צורך להחליף. הרי הרב אמר לך להראות את ה„חרפה", משמע שהכסף בקופסאות דמי בושת הוא ורבנן פסקו שדמי־בושת יכולים להיות גם במטבעות חלקות ואין חובה להחליפן...

— זו מנין לך? — שאל הרב, כשהוא ניגש אלי.

— מעשה בחנן בישא — עניתי — וחזרתי על הסיפור בענין זה בגמרא.

הבחנתי בהפתעה שפשטה על פני הרב.

— „נכון — אמר — אבל אינו דומה המשל לנמשל. שם מדובר בקנס על בושת ממש ובפומבי, ואני מה שאמרתי אינו אלא אמירה בעלמא. ידוע שאצלכם הקופסאות מלאות תמיד ואין להתחביש בהן...

בחול המועד פסח קרא הרב את אבא, וכנראה שהשיחה נסבה ללי.

במוצאי החג עזבתי את קלצק בעגלתו של לייבל בעל העגלה, ופני מועדות לישיבה.

חלקי בעולם הבא

חלפו שנים רבות ואני השתקעתי רחוק מעיר הולדתי, הצלחתי בעסקי והגעתי לעושר ולנכסים.

אמי ז"ל הלכה לעולמה, ואבא עבר לגור ברחוב הווליני יחד עם אחי ברוך. (ניספה עם רעייתו ובנו היחיד בשואה).

כשבאתי לקלצק ליום השנה לפטירת אמי ואבא התקרב לגיל שיבה, הצעתי לו שיפסיק את עיסוקו במסחר וכל צרכיו עלי, ועל־ידי זה אקיים מצות כיבוד אב בהיותי רחוק ממנו.

אחרי שיקולים הסכים אבא בתנאי, שאקציב לו סכום ידוע. מלאתי מבוקשו ברצון.

כעבור שנה כשביקרתי שוב בקלצק, אמר לי אבא, שברצונו לשוחח אתי בענין חשוב ביחידות. בחדרו הגיש לי פנקס וביקש לעיין בו. לא הבנתי דבר. אבא סח והסביר לי לאמר: — לפני שנה ביקשתי ממך סכום הגון של כסף; לא שאלת שאלות ואנכי לא גליתי לך מחשבותי. תדע, שבכספך עשיתי עסק. אמנם הוא אינו מכניס עדיין, אולם מכטיח רווח טוב וחלק חשוב בעולם הבא. וכוונתי שתהי שותף לריווחים הללו, ובנוגע לחלוקתם נסמוך על הקב"ה... והואיל ואתה פה, בקשתי שתעיין בכל הרשום בפינקס ותעמוד על מהות העסק וטיבו, תאשר את המעשים בעבר ותסכים להמשכם בעתיד...

משתאה ומופתע החלתי מדפדף בפנקס. בכל דף — שם של חנוני, סוחר, או בעל־מלאכה מיהודי קלצק. בצד אחד — ההוצאה ובשני — ההכנסה. הסכומים שונים — מזהובים ספורים עד עשרות ומאות.

ואבא ממשיך ומסביר: — כחמישים שנה הייתי איש מסחר בקלצק, עשיר מעולם לא הייתי, אולם קיימתי את משפחתי בכבוד ובישר. בנקים בזמננו לא היו, וגם משנפתח ה„בנק ההדדי" נתקלים בקשיים מרובים בקיבלם הלוואה. תחילה צריך לשלם דמי חבר, ואחר כך למצוא ערבים. והעיקר — שיעור הריבית הגבוה. מנסיוני אדע כמה חשוב לקבל הלוואה דחופה. פעמים יש בה משום הצלה ממש. לא לחנם אמרו חכמינו, כי גמילות חסדים היא אחד משלושת הדברים שעליהם עומד העולם...

— ייסדתי, איפוא, בכספך קופת גמילות חסד לכל מבקש ונצרך. תחילה הוצרכתי לפרסם, „עיסקה" זו, וכיום היא ידועה לשבח בקרב כל יהודי העיר. יום־יום באים אלי לקבל הלוואות, או להחזירן. זה מעסיק אותי כמה שעות בכל יום. חובות אבודים במשך השנה כמעט שלא היו. יש ומתקשים לשלם, ועלי ללכת מספר פעמים לגבות, אבל בין כך אין לי עבודה אחרת. ובכן, בני, מה דעתך על עסק זה שעשיתי בכספך, והאם מסכים אתה בהמשכה להיות שותף בה?

עד כמה שידוע לי — קופה זו של אבא קיימת היתה עד לפרוץ מלחמת העולם השניה, כאשר הכסף אבד את ערכו.

ז' אדר ב' תשי"ט.

צ. גולדה לוריה (לעמפערט) / עולם שחרב

יוהנסבורג

צ יר החיים בקלצק נע סביב לארבע תרבויות: — הרוסית, הפולנית, הטאטארית והיהודית. כל תרבות ולשון מצאה את ביטוייה הרוחני, בין היתר, בבתי התפילה שבגובה בניניהם הנאים התנוססו מעל לבתי העיר.

חיי הקהילה היהודית התרכזו בעיקר בזרמים השונים ובכללן: הציונים, החרדים, המתבוללים והקומוניסטים. בקלצק שררה מלחמת השקפות כמלחמת מצוה אבל בדרך כלל חס העם על קניניו הרוחניים והשאיפה המשותפת היתה לגדל את הבנים לתורה, לעבודה ולמעשים טובים. רבים רבים היו בקיאים בספרותנו העתיקה גם בקרב המתבוללים, ביחוד מאלה שהונכו על ברכי התרבות הרוסית, והיו גם צעירים שעלו לארץ ישראל כיוסף בוסל ואשתו חיותה מהחלוצים המובהקים, המורים ברוך ובהירת לבו רבקה מרגולין, משפחת סבירנובסקי, אליהו פיש, ועשרות חלוצים וחלוצות חניכי התנועה ובית־הספר „תרבות", וביניהם כמה מבחורי הישיבה.

עם הזורמים החשובים ביותר שפעלו בעיר נמנו — ה„אגודה", ציונים, החלוץ, פועלי־ציון, השומר הצעיר (וקיבוץ ההכשרה שלהם) גורדוניה ובית"ר. חלק מסוים של הנוער היה פעיל במחתרת הקומוניסטית ועל מזבחה הקריבו דמם.

אנשי „בונד" שלנו הפריזו בשנאתם ל„בורגנים", לציונות ולמסורת וגילו להם התנגדות עקשנית.

ורבים בקלצק אנשי שם, שנודעו בתורתם ובחכמתם בתפוצות הגולה. רבו הצדיקים הקדושים והנדיבים, שהצטיינו בתמימותם ואורח־חייהם. אפילו המרודים שבהם לא התלוננו על דלותם, נלחמו במרי־גורלם בכבוד וקיבלו יסוריהם באהבה. כל מצווה שבאה לידם קיימוה. בעין טובה הכניסו אורחים. כשבא עני לקלצק מיד נזדמן קופץ עליו, שהיה מכניסו לביתו בכבוד. נהגו להשמיע דברי־תורה ופלפול בין תבשיל לתבשיל.

מאלה שלא זזו מהמסורת היה גם אבי ז"ל, שנהג להשכים למזמורי התהלים, ובין מנחה למערב היה משיח את דאגותיו בחברת לומדי הש"ס בהשגחתו של ר' לייבל קסלר. אנשי קלצק לא זו בלבד שכיבדו תלמידי חכמים, אלא ממש השתעבדו לרצונם, ואמנם כבוד התורה והחכמה רחף באוירת קלצק ורוממות הצדקה. ביחוד הצטיינו הנשים, שקיבלו על עצמן לחיות ברעב ובצמא, כדי לאפשר לבעליהם לגדל בנים לתורה.

> לא אשכח שתי אסיפות שהשתתפתי בהן, ממש על זרועות אמי ז"ל. נשי קלצק לקחו לאותן האסיפות „צידה לדרך" — ממחבר־איהן הוציאו את עדיין, את האבנים הטובות וקישוטי הזהב, על הרוב טבעות־הקידושין שלהן, ומתוך שמחה תרמו להקמת האוניברסיטה בהר הצופים. כעבור זמן־מה נערכה אסיפה שניה דומה, כאשר בני עירנו החליטו להקים (באמצעיהם הם ובעזרת יוצאי קלצק מעבר לים) בנין לתפארת לישיבה.

רכושנו הציבורי התבלט במוסדות החינוך, במספר העולים לארץ ישראל והסטודנטים שלמדו בכרכים, במכללות פולין ומחוצה לה. בקלצק עצמה מקובלים היו „החדרים", „חדרים מתוקנים", „תלמוד תורה לנערים", „בית יעקב לבנות" ובית ספר „תרבות", שהכיל גן ילדים מכיתה א' וב' ושבע מחלקות; הגימנסיה הרוסית נתמוטטה, מחמת נגישות הממשלה — והגימנסיה הפולנית הוקמה לפני 1939.

בישיבה — ה„ישיבה הגדולה" וה„ישיבה הקטנה", למדו תלמידים רבים, שנהרו אליה מכל קצוי המדינה וגם מאנגליה ומאמריקה.

ראוי לציין את המעון הנאה ששכרו בני עירנו במרכז העיר בשביל „מועדון", שבו היתה הספריה, שהכילה ספרים ועתונים בפולנית, רוסית, יידיש ועברית. אולם־הקריאה היה נרחב, ושלוחה שררה בו. נתקיימו בו מסיבות ונשפים בנושאים שונים, ורבים מצאו גם שעה פנוייה למשחק השחמט (חברנו וולפא קאפוסטא קנה לו שם בסביבה כולה במשחק השחמט).

בין מוסדות הציבור החשובים היתה הקהילה, שדאגה לצרכי היישוב בכלל ולצרכי הפרט כגון: „מעות חטין", חלוקת הבגדים שנתקבלו מאמריקה בשביל תינוקות של בית רבן, בעניני הלוואה דחופה, המלצה וכו'. „ביקור חולים", שהיה מספק לעניי העם רופאים מומחים (הרופא מושקט, שריננו אחריו שמוצאו מיהודים והחובש ישראל שקלאר) ותרופות חינם.

> רבים היו עניים שרגלם לא דרכה על סף „ביקור חולים", משום שהתביישו להודיע ברבים על מצוקתם, והרופא מושקאט נזדרז להושיט להם עזרה ולהביא תרופה, ולא אחת היה מניח מתחת לכרו של החולה העני סכום כסף לאשת החולה ולילדה. וכאשר נשרפה פתאום מחצית מבתי העיר קלצק ובית הרופא בתוכם, נבנה מיד במאמצי התושבים היהודים בקלצק הבית הראשון בשביל הרופא — כאות תודה והוקרה.

בלבי נחרתו דמויות שונות של תלמידי הישיבה, ביניהם צעירים וקשישים, „בטולי ילדות", שמצאו סיפוק נפשם בתלמוד. למן הבוקר ועד הערב ישבו רכונים על גבי הגמרא ולמדו בה בניגון.

מי לא יזכור את הרבנים החרדים שלנו? „דעם אַלטן רב" און „דעם יונגן רב", שלא רק בקומתם היו משכמם ומעלה, אלא גם בשכלם וטוב לבם. הם עזרו לבני קהלתם בעצה ובמעש.

מעטות היו הנערות בקלצק שלא קיבלו את ראשית לימודן וחינוכן בבית־הספר של „בית־יעקב", בהשגחתו המעולה של מר חיים פרידשטיין. מפיו למדנו בתירגום לשפה המדוברת את התפילות, חומש ורש"י וכן משירי ביאליק. מוקסמת הייתי בשיעוריו.

בדברי על הישיבה ובתי־הספר הדתיים, חובה לציין את ר' חיים פימשטין, שטרח ועמל בנפשו ובמאודו בייסודם של המוסדות והבטיח את קיומם. הוא ברח מן הכבוד, ירא מהמחלוקת והבין לתכונת האדם וחולשותיו. קיים את מצוות ביקור חולים, עשה חסד וצדקה עם עניים, אלמנות ויתומים. לא אחת היה מכניס עני לחנות־האריגים שלו וגוזר בשבילו סחורה מובחרה לחליפה לחג. וכך המשיך כל ימי חייו בקלצק. זמן קצר לפני מלחמת 1939, עלה הוא ואשתו המשכיחה לארץ.

אני סיימתי את בית"ס „תרבות" ויצאתי להשתלם בווילנה. ומי יחוש את לב הורי, לאחר שקיבלתי את תעודת־הגמר של הסמינריון העברי, וכאשר נתמניתי מורה וגננת בבית־הספר בו למדתי!

רבים ממכירי ומחברי הפליגו למדינות שמעבר לים ולארץ ישראל, ואני נסעתי לאפריקה הדרומית כתשעה חדשים אחרי מות אבי וכשלושה עשר חודש אחרי מות אמי, מאחר שהבטחתי לאבי בשכבו עלי ערש דוי שאסע לאפריקה הדרומית כדי לראות את בנו יחידו צבי־נח. בינואר 1939 הגעתי לחופי אפריקה, וב־1949 ביקרתי באנגליה, באמריקה וקנדה. בכל הארצות האלו נפגשתי בילידי קלצק (בעיקר התרגשתי בפגשי את גוסיה ינובין־אידלס, שהיא ואחותה גולדה שחור ומשפחתם ומשפחת ציאק, היה להם שם טוב והצליחו גם ב„שמן הטוב").

קלצק היתה התחנה הראשונה ממנה יצאתי לעולם הרחב, בה סיימתי את ביה"ס „תרבות" ויצאתי להשתלם בווילנה. קלצק היתה גם התחנה האחרונה בעזבי את קברות הורי ר' אהרן בן צבי וגדאלקע בת נח „באבקעלע" ז"ל, הרגשתי יתמות אין־קץ. בחורבן קלצק נחרב גם נחרב מטוב חיי.

ס. ט. / „שולמית" – גרעין דרמטי בקלצק

כאשר חזר לקלצק מדרום אפריקה שלמה טרבוּר („שלמה דער מלאך"), הוא הביא עמו סכום של כסף, שכר חנות בשוק, והתחיל מייצר נעלים.

אולם באפריקה הוא ראה הצגת „שולמית", ונראה ששבתה לבו, והחליט לזכות בה גם את קלצק. טרח האיש בדבר, זימן את משוררי החזן וצעירות בעלות קול ערב — והתחיל בהכנות.

מובן, שאת התפקיד החשוב ביותר, של אבשלום, הוא קבע לעצמו, אף־על־פי שדוקא הוא לא חונן בקול נאה... באין ברירה נענו לדרישתו. הזמינו גם את אשר הכלי־זמר שינגן בכנורו וליווה אותו בנגינתו, לפי התווים שרשם בעצמו.

התעוררות רבה שררה אז בסימטא אשר בין רחוב היהודים ורחוב השולהויף — שם, בביתו של הישיע הכלי־זמר שבנותיו הצטיינו בשירתן, — היו מתכנסים ערב ערב לחזרות על ההצגה. ובחוץ, מאחורי החלונות של הבית הקטן, צבאו ילדים וסקרנים לרוב, נוסד גם ועד מיוחד לצורך ההצגה, שבראשו נתייצבו חשובי הקהל. העיירה כולה חיכתה בקוצר־רוח ליום הגדול.

משנסתיימו החזרות — הכריזו מודעות גדולות שהודבקו על קירות הבתים ובישרו את המועד, ועליהן — בצבע אדום — נדפסו שמות המשתתפים. בבית־המרקחת של קצב עמדו אנשים בתור לרכישת כרטיסים. אף על המקח לא עמדו, לפי שההכנסה כולה הוקדשה למכבי־האש...

הצגת האופרטה „שולמית" מאת גולדפדן, בביצועו ובביומו של חובב, היתה לעובדה, על אף התנאים הפרימיטיביים — זכתה לרוב הצלחה. הרושם בעיירה היה עז. בבתים רבים, ברחובות, היו חוזרים ומפזמים את השירים והפזמונים גם זמן רב לאחר ההצגה.

אכן, הצגה זו היתה הגרעין ללהקת־החובבים שקמה אחר כך בקלצק.

שכן, זמן לא רב לאחריה ביקרה בקלצק להקה מסויימת ועמה השחקן ברוך־הכשרון ברין שעזב אותה, השתקע בקלצק וייסד בה להקה, בביומו הוצג המחזה „בר כוכבא" לגולדפדן וכן הצגות של שלום עליכם ואחרות.

בהצגת „שולמית" — הצגת הבכורה הראשונה במינה — השתתפו והצטיינו: משה פרלס בתור מנוח, פייטל משה מיכל׳ס — יואב גדעוני, הירשל בערל קרונין — צינטאַגג, ניומה הסנדלר — נתן הכהן, ועל כולם חישה הישיע כלזמר׳ס, שכבשה את לבבות הקהל בקולה הנפלא ובמשחקה.

לימים קמה בקלצק, כאמור, להקה דרמטית של חובבים בעלי־כשרון, ובראשם — איטשקה פדר, ברל ולייזר טבצ׳ניק, יוסל פייגשטיין, דוניה קולישׁ ואחרים.

הנה כי כן, לא הסתפקה קלצק בבקורי שחקנים ותיאטראות מן החוץ, מהערים הגדולות, ושאפה למצוא ביטוי לכשרונות התיאטרליים שהיו גנוזים בה.

במאמצים עצמיים, בהשקעת כוחות גוף ונפש, מסירות ואהבה, שקדו בני קלצק, בעלי חוש וכשרון לתיאטרון, להעשיר את חיי הרוח בעיירה בהצגות חובבים. ולמותר ולהוסיף, שכל הצגת תיאטרון היתה חווייה רוחנית ואסתטית לעיירה, שהיתה רחוקה מהמרכזים היהודיים הגדולים בהם טופח התיאטרון היהודי.

ואולם, לא תישכח זכותו של שלמה טאַראַבור, שנודע בעיירה בכינויו „שלמה דער מלאך", — שהיה חלוצה ויוזמה של פעילות החובבים התיאטרלית בקלצק.

א. קם / ע ל ה נ ה ר

נקמה כזו, — נקמת דם ילד קטן עוד לא
ברא השטן.

ח. נ. ביאליק: על השחיטה

יד הולדתי קלצק עדיין שמורה בזכרוני בבהירות, משל אתמול עזבתיה. כל רחוב ומקום בה קשורים בזכרונות הילדות, כל פרט ומאורע עולים בזכרוני וקשורים במקומות בהם התרחשו.

הרי, למשל, הנהר קראַסנוסטאַוו, שגבל בעיירה, בו מצאנו אנו, הילדים, שדה נרחב למשחקים ולבילוי, העמודים התקועים בו שימשו לנו כקרשי־קפיצה, מהם מתאמנים היינו בקפיצות למים ובשחייה. שם היו בחורי הישיבה מראים נפלאות בלהטוטי־שחייה. בערב שבת נוהרים היו יהודי קלצק בהמוניהם לנהר, מי ברכב ומי ברגל, ממלאים את חופיו עד אפס מקום, ואז לא היה גבול לשמחתם של הילדים, הם התרוצצו בתוך הערבובית הזו של אנשים וסוסים, שוחים, מתיזים מים איש על רעהו, נתלים בזנב סוס שוחה, רודפים אחד את השני, עליזים ושמחים, מלאים חדוות־חיים, בלי דעת מה כזרי הגורל הצפוי להם... ולכולנו.

ובדרך לנהר טורי עצים גבוהים, כתחליף לגן ציבורי. בשבתות הקיץ היו יהודי קלצק באים לחסות בצל העצים, משתרעים על הדשא. חופפים תנומה קלה ונהנים מן האויר הצח עד בוא הערב, שאז היתה פינת־חמד זו משמשת מחסה לזוגות נאהבים.

ובל״ג בעומר חמושים בקשת וחץ, היינו אנו, הילדים, באים לכאן לחוג את החג, מוצאים בו תחליף ליער המרוחק יותר מדי מן העיר.

וזכור היטב ה„וואַל" שגבל במקום מגורי אבי. לידו היה גן התפוחים והאגסים שלנו, מהגן שלנו הייתי תכופות עומד ומסתכל במרחב הירוק המשתרע לרגלי ה„וואַל", לשם היו ילדי עיירתנו באים למצוא פורקן לרגשו־תיהם, להשתעשע בחיק הטבע, המרנין את הלב. דמינו אז לסייחים צוהלים, דוהרים ושמחים התגלגלנו במורדות ההר אל תוך הדשא הרענן בקיץ והשלג בחורף דומה שהטבע האציל מיפיו והדרו על המקום הזה ביד רחבה, בכדי להבליט את הניגוד בינו ובין רחובות קלצק המלאים בוץ כל ימות השנה.

ואין עוד רינת ילדי יהודים שם...

יג. קלצק בתפוצות

יהושע הוכשטיין / בבית מהגרים באמריקה *
(ניו יורק)

א

אילו גולדתי בעיירת אבי קלצק, או בקובנה עיר אמי, כי אז הייתי מכנה את צרור זכרונותי אלה „מתקופת החדר שלי", ותוכן ספור המעשה היה אז שונה לגמרי. ודאי שהייתי מספר אז על היום הראשון בחדר; כיצד נשאוני הורי לשם על כתף, עטוף בטלית; כיצד קיבל ה„רבי" בשמחה אותי ואת הורי בעלי־השמחה; ואיך משעלתה בידי בפעם הראשונה להכיר צורת אלף, המטיר עלי „מלאך" שפע של מטבעות, ועוד דברים כאלה לפי הנוסח הידוע. אחרי כן היו באים זכרונות על נסיונותיו של ילד יהודי ב„חדר", משפחתו של הרבי, הלטיפה הנדירה והמלוכות השכיחות; הגיוס הצבאי בל״ג בעומר בפקודתו של ה„רבי" בגילגולו של שר צבא; „קריאת שמע" אצל מטתה של יולדת; המבחן השבועי ביום השבת לפני אבא ובמעמד ה„רבי"; ועוד תמונות כאלה מחיי ילדי ישראל בתקופת החדר.

ואולם, גרם מזלי שעריסתי, כלשון המליצה, תעמוד לא בקלצק ולא בקובנה. הנני יליד „מדינת קולומבוס", כפי שאבא ז״ל היה רגיל לכנות את אמריקה, בפרט בשעה שדעתו לא היתה כה נוחה הימנה, או כדי להביע את תמהונו עליה ועל הליכותיה. עדיין קיימים היו „חדרים" פה בניו־יורק ובשנות ילדותי היה ה„חדר" המוסד החנוכי הראשי לאוכלוסי היהודים ממזרח אירופה. אך לו גם הייתי פה, באמריקה, לתלמיד ה„חדר" לא היתה מנת חלקי בחיים כזו של חניך „חדר" בימים ההם בקלצק או בקובנה, ועל אחת כמה וכמה, כשאני לא ביקשתי את ה„חדר" אפילו במהדורתו האמריקאית.

את תורתי לא קניתי בת בתלמוד תורה, או בבית אולפן אידי. ראשית, בזמן שהייתי לבר־חובה ללימוד עוד לא בא לעולם באמריקה בית־הספר האידי. ושנית, אילו היה קיים, לא היה אבא מרשה לי לבקרו. מקלצק לא הביא אבי אידיאולוגיה יהודית אחרת, אלא זו שקיבל מאביו, ר׳ שמואל זליג ז״ל, באמרו לו, בדרך סיכום בשעת יציאתו לאמריקה בשנתו השש עשרה: — האזינה לי, משה בני: „אם תראה ששמי קלצק נשלמים, תדע שיש שם אלהים אחרים; אלא אם תראה ששמי קלצק נמשכים והולכים בלי שום הפסק בכל אתר ואתר, יהי הדבר הזה לך לאות ולמופת, שאלוהינו הוא האלהים" — ובאידיאולוגיה זו דבק אבא עד ליומו האחרון.

ואשר לבתי תלמוד תורה, שנמצאו אז בניו־יורק, כמדומני שאבא לא חשק בהם, משום שבקלצק שלו (ואפשר בכלל ברוסיה של זמנו) שירת מוסד זה בני עניים, שהוריהם לא שילמי שכר־לימוד. כן חשש ודאי לכמות ההוראה שתגיע לי במחלקה רבת תלמידים. מצות חינוך הבן היתה קדושה בעיניו, ונפשו התאותה להדר בקיומה. עוד לא היו ידועים לו בעת ההיא הזרמים החדשים בחינוך העברי שכבר התחילו פורעים פה בשנים ההן. ופה, בארץ החדשה, הזרה, מוטרד היה, ככל המהגרים מקרוב באו, בטרדות. הוא חי את חייו התרבותיים־החברתיים בגבולות קלצק הרוחנית, בצורת חברת בני עירו פה בניו־יורק, בתוך הגיטו היהודי, בשכונת איסט סייד של שנות התשעים והעשור הראשון של המאה העשרים. דבר החינוך העברי עוד לא חדר לעולמה של עיירה חרדה ליטאית בהמשכה, או בגילגולה באמריקה.

* פורסם במקורו ב„צוקונפט" הניו־יורקי וזכה בפרס ספרותי.

אך תודות להמשך זה של קלצק פה, בניו־יורק, כבר הייתי בעל רכוש תרבותי־יהודי גדול עוד לפני שעורי הראשון אצל „רבי". ראשית: לא שינו הורי את לשונם בירדם לאמריקה, ודברו רק אידיש, גם בבית גם בחוץ. ושנית, כיוון שביתנו היה כעין בית ועד לקלצקאים בפרט בשבתות, כשנתכנסו לשתיית תה בציבור, קלטו אוזני שלל רב של ידע־עם יהודי מקהילת קלצק.

בשנים ההן, כשדירתנו נמצאה ברחוב הנרי, היו באות לביתנו שתי כתות שותי־תה: אחת אחרי סעודת יום ששי בערב; והשנית, למחרת אחרי הצהריים. אמא ז״ל רגילה היתה לעשות הכנות גדולות לקראתם, כי חשובים היו לה אורחיה אלה. בכל ערבי־שבת היתה מרתיחה את דוד הנחושת הגדול, בעל ברז כמיחם רוסי, שהיה מכיל חמשים הין. הוא היה ראש לעדת קומקומים שלמה, שהיו מוכנים לשרת בקודש... סמוך לדוד רבבי זה על כירת הפחמים בימות החורף, או על מדלקת גאז בימות הקיץ, נקהלו קומקומים ובני־דוד מלאי רותחים למען המתקהלים, בני עירנו...

שתי כתות לוגמי־תה אלה היו לי ממש כמין ישיבת תורה שבעל פה על ההוי היהודי בעיירה ליטאית קטנה. את החיים ההם מעולם לא ראיתי במו עיני; אלא בעיני אחרים — יוצאי קלצק או סופרים שסיפרו על הסביבה היהודית בתחום המושב. בתשומת לב עמוקה מקשיב הייתי לשיחות המתרקמות ליד כוסות התה הרותחה.

ואכן, נמצאו מספרים בעלי כשרון בין שותי־התה ההם, שזכיתי לשרתם, ובזכות שירות זה גם לאחר שבת בחברתם בליל שבת. אבא היה מחונן בכשרון ספורי, ובדמיון עשיר — זכרונו היה מלא וגדוש תמונות ופרטי־פרטים מחיי קלצק. ממקורות לא־אכזב אלה שואב היה המון ציורים ומעשיות אין סוף, לא רק ממראה עיניו הוא וחוויותיו האישיות, אלא גם ממה שקיבל מאביו ורבותיו בעיירה. קלצק הוסיפה לשמש הנושא החביב עליו ביותר עד ליומו האחרון, ואפילו יום אחד לא עבר עליו בלי להזכיר את עיירת הולדתו שנחרתה כה עמוק בלבו ובזכרונו, אף שעובה בהיותו בן שש עשרה. ואני, הקטן, שמועות כה רבות שמעתי על קלצק בילדותי, עד ששבילי קלצק היו לי נהירים יותר מרחובות ניו־יורק בה נולדתי. ומובטחני, שעשוי הייתי להעלות על נייר את דמותה, על סמטותיה ובתיה עם כיכר השוק ובית־התיראה הנוצרי, ולפעמים הייתי מדמה בנפשי, שבדיעבד הייתי נוכח בבית־הכנסת הגדול שלה, „הקר", בימי החג. כמעט ששמעתי את קול בעל־התפילה, קול שהייתי יכול להבחין בין כמה וכמה קולות שונים, ולהבדיל גם על כל ספסלי בית־המרחץ העירוני ראיתי את עצמי כאורח; הייתי בקי בכל הליכותיו; ועל פי הכתונות התלויות ידעתי מי ומי הם המצויים שם. ובעצמי את עיני עברו לפני בסך, כמיודעים ותיקים, כל בעלי הבתים הנכבדים, כל יהודיה החשובים של קלצק למדינה ועסקניה בצרכי ציבור, וגם המון בעלי־מלאכה למקצועותיהם, בבתיהם העלובים, במאבקם על הפרנסה, בחיי יום־יום שלהם.

קלצק זו, שהכרתיה רק על פי השמועה, נתגשמה עוד יותר בעיני כשהייתי מבקר בבית הכנסת של „חברת בני קלצק" בניו־יורק, בלוית אבא, בשבתות ובימים טובים. בית כנסת זה שכן בקומה הראשונה של בנין ברחוב הסטר מספר 132. בקומות העליונות היו בתי־חרושת לתעשית בגדים, ובחנות

למטה היו מוכרים בגדים. מנוחת שבת שררה רק בקומה הראשונה, בבית־הכנסת. למעלה ולמטה לא שבתו ביום השביעי. ונזכר אני, שדוקא בשעה שבעל התפילה ר' פרץ היה מסלסל „ושמרו בני ישראל את השבת" — היו רועשות מכונות התפירה כמו בחוצפה יתירה. ברגעים ההם היה ברי לי, שמלמעלה לא ייתכן שיימצאו קלקאים... דמיוני הילדותי היה גובר על המציאות המזעזעת, ובלהטי הדמיון היה ממיר את קלצק העלובה והמכוערה של רחוב הסטר בקלצק האמיתית, שהופיעה לעיני רוחי מלאת חן, על אף משעולי הטיט שלה וקבצנותה המגוללת, אשר המספרים בביתנו בשעת שתית תה שבת לא ביקשו כלל להעלימה. במשך התפילה נוהגים היו בבית־כנסת זה להרבות בשבחה של קלצק, ולספר על מנהגי בית־הכנסת של „מעלה" שלה. בשיחות אלו, שהיו נרקמות בין תפילה לתפילה, היתה עולה לפני דמותו של המרא דאתרא של קלצק, הרב שלום דוב בער ז"ל, שהיה בעיני בני עירו שגלו למדינת הים התגשמות הקדושה והתורה; ובהפנותי את עיני אל קיר המזרח, ראיתי יושבים שם שבעת טובי העיירה, גבאיה; ולפני התיבה היה יורד אחד בעלי התפילה המפורסמים שלה, שעליהם היו „חסידיהם" בין הקלקאים של רחוב הסטר ממשיכים להתווכח...

ההבדל הגדול בין קלצק של „מעלה" וזו של „מטה" — בין המקור והחיקוי — נתבלט לא רק בשעת התפילה בבית הכנסת ברחוב הסטר, לרעש המכונות מחללות השבת, אלא ובעיקר, באסיפות החברה במוצאי שבת, שגם אז הייתי נלווה אל אבי. האספות היו מתקיימות באותו בית־הכנסת. לאחר ששמעתי רבות על האסיפות בקלצק גופה, עמדתי על האותות הרא־שונים של תהליך ההתגלות האמריקנית בקרב הקלקאים בניו־יורק, ב„מיטינגען" האלה. מכל המונחים שאזני היו קולטות במוצאי שבת אלה מובן היה לי, כנראה, רק „אחינו הנשיא". ועלי להוסיף — גם „אחינו המזכיר", כי אבא היה „האח המזכיר" בזמן ההוא, אך כבר היה גלוי וידוע לפני, שבבית הכנסת „הקר" בקלצק לא היה „אח נשיא"...

טעון ילקוט תורה שבעל פה זה באתי אל ה„רבי" הראשון שלי. כמדומני, שהאווירה המשפחתית והחברתית שבה עברו שנות ילדותי הראשונות היתה כאנתולוגיה של אורח חיים יהודי, וחרתה בישותי רשמים מתמידים עמוקים יותר מלימודי הספרות האידית בבתי הספר האידישאים ביכינו. מנסיוני ידוע לי, שבבואי לקרוא אל הספרות האידית והעברית כבר הרגשתי את עצמי בן־בית בעולמם. לא חשתי שום קרע בין העולם שגדלתי בו עד אז, ובין עולם הספרות בשתי לשונותינו, אף על פי שמעולם לא ראיתיו פנים אל פנים. עולמי אני היה העולם החדש, האמריקני; אך בישותי היו שרשים עמוקים גם בעולמו של שלום עליכם, מנדלי ופרץ.

ב

מה„רבי" הראשון שלי, השמש בבית הכנסת הקלצקאי בניו־יורק שמור בלבי זכרון מאורע מגוחך אחד, ולא — תורה. אם, כמו שהקורא יכול לשער, לא נכנסתי „ריק" לגמרי אל ה„חדר" יצאתי ממנו „ריק", כלומר, בלי שום תוספת ידיעות וערכי חינוך. אחרי שלושה חדשים התיאש ממני ה„רבי" הראשון שלי, והפקירני כמעוד לשמד... עוד מצלצל באזני קול השאון הרוגז שבו סגר ר' אהרון שמשעס (כינוי של הרבי בפי בני עירו) את הסידור, לאחר שאמי אמרה לו שהיות ונרשמתי באותו יום בבית הספר העיירוני יהיה עליו לדחות את שעורי לשעה מאוחרת יותר, „הילד הזה יצא לשמד" — אמר ר' אהרון שימשעס — „מעתה איני רוצה ללמדו עוד!". אלה תולדות טקס סיומי הראשון...

הגם שהשליך בפני הרבי הראשון שלי לא היה בו משום הפסד חינוכי בשבילי, כמו שרמזתי לעיל. מדוע היתה תגובתו כה מרה על כניסתי לבית הספר הציבורי? — לא ברור לי. מובטחני, שלא גרמה לכך בשום אופן גישתו לעניני החינוך העברי; ולא שהעדיף את בית הספר השלם — מוסד שבזמן ההוא היה „בבל יראה ובבל ימצא". תנועת הישיבות טרם נתעוררה וכל יתר תלמידיו של ר' אהרון שימשעס הלא היו לומדים גם הם בבית הספר הציבורי. האמת היא, שכבוד הרבי הראשון שלי לא היה מפורסם בעדתו כחכימא שדי לו ברמיזא. בני עירו אהבו לספר עליו, למשל, שפעם אחת באספת החברה כאשר היה טוען לפניהם לטובת הוספה על משכורתו, הפיק פיו מרגלית זו: — „מה אני משתכר אצלכם? בר מינן אחד או שנים בשמיטה"... כמובן, שהיה יסוד לתרעומתו; רוב בני עירו, חברי החברה, עוד היו צעירים...

מה קרה שאבא בחר לי מורה כזה? כמו שצויין לא היה אבי בקי אז בשבילי החינוך המתחדשים, אלא חידוש אחד הכניס. אף על פי שר' אהרון היה מקהיל „חדר" בבית הכנסת הקלצקאי, לא שלחני לשם, וסידר, שהרבי יבוא אלי הביתה ללמדני ביחידות, ושילם לו שכר־לימוד לא מצוי בימים ההם, אף שלא מצא מזונותיו בשפע.

בתקופת המלמדים ה„רוכלים" שהיו סובבים על הבתים וסידורם תחת בית־שחיים, היה גם ר' אהרון שימשעס „רבי" לדרדקים, מפני שהוא כחבריו לפרנסה זו, לא היה ראוי לשום דבר אחר, אלא שמקצוע זה היה הפקר, כידוע. ידיעותיו העבריות לא חרגו מתחום ה„עברי" המקולקל שהיה מקנה לתלמידיו. כיהודי שהתפלל שלוש פעמים ביום היה בקי בסדר התפי־לות. אבל יותר מסידור, או אולי גם פסוק חומש בתרגום „עברי טייטש", אי אפשר היה לו לשום תלמיד לרכוש ממנו. אך דבר זה לא מנע ממנו להתגאות על אלה, שהיו לאחר שנים מספר לרופאים או לעורכי דין, משל הוא הדריכם למטרתם בחינוכו המעולה. מתיימר היה שהקים דור של תלמידים מובהקים: „התראו את הדוקטור ההוא? אצלי למד. התכירו את רופא הלז? תלמידי היה".

כנגד ה„רבי" הזה שלי היה אבא למדן מופלג. ידע פרק במשנה; ואין צריך לומר, שהיה מצוי אצל חומש עם רש"י או עין יעקב ובקיאותו בהם־טורות של שבת וימי החג הקנתה לו שפע של ידיעות נ"ך, מבלי היות „סופר" מקצועי, היה מומחה באמנות של כתיבת האותיות המרובעות על גויל, וכתב ספר־תורה בעצם ידו. ברשותי מגילת אסתר מעשה קולמוסו. בין בני עירו ובכל בית כנסת שבו התפלל יצאו לו מוניטין כבעל־קורא מצוין. הצטיין גם כבעל תקיעה ובעל תפילה, המבינים היו אומרים עליו, שהיה בקי בנוסח התפילה.

מקום הכבוד בין רהיטי ביתנו היה מוקצה לארון הספרים, ואבא היה הוגה בהם בכל ערב. זוכרני, שהספרים היו בכל עת ובכל זמן פאר דירתנו, בטרקלין היו תלויות תמונותיהם של הגאון מוילנה, ר' יצחק אלחנן, משה מונטיפיורי וגם של ד"ר הרצל. כבר בילדותו ידעתי היטב מי היו, כי לפעמים תכופות שמעתי את הורי מזכירים אותם ביראת הכבוד, ולבי הצעיר רחש להם כבוד והערצה.

עד היום הזה אי אפשר לי לשכוח את האבל והיגון האמיתיים שהשתלטו בביתנו, כשנתקבלה הידיעה על פטירתו של ד"ר הרצל. בזמן ההוא לא קראתי עדיין את עתונות אידיש. בשום תלמוד תורה או בית ספר עברי לא שמעתי הספד על המנהיג הציוני. ר' אהרון לא החשיב את המאורע הזה כענין נכבד בחינוכו של ילד יהודי. אך הסביבה הרוחנית במשפחתי, בבית הורי, חיסנה אותי כנגד העם־האדרצות, שלמדים כר' אהרון שימשעס הנחילו לדורות אחדים של ילדי ישראל באמריקה.

לשון אידיש שלטה בביתנו, כאמור, ולא רק כשפת הדיבור, אלא גם כשפת הקריאה והכתיבה. העתון האידי לא נעדר אף יום משולחננו. כל יום ויום מתקבלות היו איגרות כתובות אידית — משפחתיות, מרוסיה ומערים שונות באמריקה שבהן התחשבו בני משפחתנו — והברתיות, לרגל מזכירות החברה הקלצקאית שבה שירת אבי. וכמעט בכל יום היו תשובות נכתבות באידית. מהרב בקלצק, שאת ספריו היה אבא מפיץ בין בני עירו באמריקה, כמובן שלא על מנת לקבל פרס, היו מגיעות אליו איגרות כתובות חציין לשון קודש רבנית וחציין אידיש. גם את פנקסי החברה שלו היה אבא מנהל באידיש. כל זה שימש בשבילי אוירה מחנכת מועילה מאוד. בגיל רך הייתי לקורא יומי של העתונות האידית, והרגל זה היה לטבע יציב ומתמיד עד היום. תחום קריאתי באידית התרחב במשך הימים, וכלל את כתבי־העת ואת הספרות. ואף שעבודתי המקצועית דורשת ממני קריאה יומית בשפות אחדות, מלבד באנגלית, אין יומי שלם בלי קריאה באידית, וכמובן, בעברית.

ואך אשר לעברית — הסיבה היא אחרת, שכן לאחר זמן־מה זכיתי

להיכנס תחת כנפי ההוראה של מורה עברי מצויין — מורה שאני נוטה לחשבו למשובח ביותר בין כל רבותי, שבעפר רגליהם התאבקתי כתלמיד בכל מיני בתי אולפן. אבל ענין זה הוא פרק לחוד.

ג.

נס זה — ואת חינוכי העברי רואה אני ממש כנס — נתרחש, כמו שבאמת היה יאה ב„ירושלים דאמריקה", המכונה ברונזוביל. הייתי בן תשע כאשר נהיינו לתושבי ברונזוביל. רחוק מהיקף קלצק האמריקאית אי אפשר היה לאבא ללכת בדרך הסלולה של בני עירו, שבימים ההם היתה מוליכה ישר לחדרו של ר' אהרון שימשעס. הלך להימלך במנהל התלמוד תורה בשדרת סטאון. המרחק ממעונו לבית התלמוד־תורה ופקפוקיו של אבא ביחס למוסד כזה, מנעו אותו משלוח אותי לשם גם בברונזוביל. תחת זה מסר אותי כתלמיד פרטי למר ישראל סלנטר, אחד ממורי התלמוד תורה שהמנהל המליץ עליו. מורי החדש, או ליתר דיוק מורי הראשון, דודנו של הסופר י. ד. ברקוביץ ובעצמו משורר בשתי לשונותינו, היה אז איש צעיר מחלוצי החינוך העברי החדיש, שהביא עמו מרוסיה אוצר בלום של תורת לשון וספרות, התלהבות והתמכרות לשיחזותו. כמורה בתלמוד תורה לא היה יכול מר לוין לבוא אלי ללמדני אלא בשעה מאוחרת מאוד, לפי כל כללי חכמת הפדגוגיה היה מועד נסיוני לכשלון. כל היום משעה תשע בבוקר עד שלוש אחרי הצהרים לומד הייתי בבית הספר הציבורי, אחרי זה, כמעט בלי שום פנאי לשעשועים, היה עלי להכין את שיעורי הבית בשביל בית הספר וכן את שעורי העברי לקראת בואו של מר לוין, ובשעה תשע בערב, כאשר חברי בני גילי כבר התכוננו לישון, התחיל שעורי העברי.

מה למדתי אצל מר לוין? שפה, דקדוק, שיחה, כתיבת חיבורים; ספרות, תנ"ך, דברי הימים. כמובן, שהיתה לו למורי תכנית מודרגת ובשלביה עליתי לאטי תחת השגחתו והנחלתו. מחונן בחוש הוראה ובהבנה לנפש תלמיד, הצליח מר לוין לעורר בקרבי אהבה להשת לעברית ולתורה שהרביץ. בכוח זה ניצחתי את כל המכשולים והקשיים שעמדו בדרכי במשך שבוע של חמישה שעורים בלילות החול, ושעורים בלי שעור זמן ביום השבת וביום הראשון. בשני הימים האלה שהייתי חפשי מבית הספר, היה בידי להקדיש עתותי ללימודי העבריים.

כוחו של מר לוין כמורה היה גדול לא רק בהסברה ובשינון, ולא רק בעושר תורתו, אלא בהתמסרות בלי גבול. בזמן שהיה התלמיד מוכן לקבל ממנו את השפע, לא היה קיים לפניו השעון...

כבר חלפו ועברו שלושים וחמש שנים מאז הייתי תלמידו, אך עד היום חדש בזכרוני ובחושי אותו עונג שבת של ביקורי השבועיים בביתו, כדי לא להטריחו לבוא אלי ביום המנוחה. ואפילו כאשר גדלתי והורשה לי ללכת לביתו גם בלילות, הייתי מרגיש טעם מיוחד בביקורי בשבת. היה דבר־מה חגיגי בהם. לא היה זה שעור רשמי כביומות החול; היה בו מטעמו של ביקור חברתי, ידידותי. מרת לוין היתה מגישה תקרובת: תה, פירות וגם ריבה — מעשה מרקחתה. סביב לשולחן השבת בחדר־האוכל היינו מסבים ועוסקים בשיחה על מאורעות השבוע בעולמנו היהודי, בעניני משפחה ועוד. בנוכחותה של מרת לוין התנהלה שיחתנו באידיש, ואחר־כך שברנו מורי ואני לעברית, לטיול בעולם הספרות העברית. תוהה הייתי על קנקנה בספריתו ובעזרת מורי מוצא את דרכי גם בספרים שעוד קשו ממני.

לפעמים היה טיול השבת בספריית מורי נמשך, למחרת היום, יום הראשון בטיול ממש; היה זה מתענוגי החביבים ביותר עלי להילוות למורי בלכתו לאספת „מפיצי שבת עבר" או „אחיעבר" ברחוב איסט ברודווי, או לנשף עברי במקום אחר. מקרה כזה הנני זוכר מעת ביקורי הראשון אצל מר לוין בביתו במולדון, עיירה סמוכה לבוסטון, בקיץ הראשון אחרי צאתו מניו־יורק. נוכחנו שנינו במסיבה לכבוד ד"ר לואי וולפסון מאוניברסיטת הארווארד. במסיבה עברית זו התענינו הקרואים בזה, שאחד המורים העברים בא בלויית תלמיד המתארח אצלו, שבא לבקרו מניו־יורק. אין זה מקרה שכיח, לכן נדמה היה לו, לשר המשקים במסיבה, שאני ראוי ל„עליה"; והוא קרא אותי לדוכן, להשמיע דברים אחדים באזני קהל עברי משמנה וסלתה של בוסטון וסביבותיה. מי יוכל למנות עתה את מספר העבירות שעברתי נגד שפתנו במבוכתי; נאומי היה בודאי חילול שם הדקדוק העברי בפרהסיה.

גם אמי היתה שבעת רצון ומאושרת מהתקדמותי בלימודים העבריים. אך כאשה חרדה ואדוקה בדת וללא שום פשרה עם אמריקה, על אף בואה לבאן כבת ארבע עשרה, היו לה פקפוקים; בת קובנה היתה, בתקופתו של יצחק אלחנן, ונתחנכה במשפחה נאמנה למסורת ובאוירה חדורה רוח תנועת המוסר של ר' ישראל סלנטר. דודי, אחי אמא היחיד, היה תלמיד אחת מישיבות המוסר. נקל להבין שאמא היתה מהרהרת אחרי. מר לוין לא היה מלמדני מצות מעשיות; לא הייתי לומד להתפלל; ובמקום הסידור הייתי שקוע בקריאת „ביכלעך" או ספרי פסול. אך למרות כל ספקותיה היתה זריזה לקיים באהבה, ובהשתתפות אבא, מיצוות משלוח מנות או תקרובת לכבוד החגים — יין, פירות או מעשה מאפה שלה למורי ואני, כמובן, שמחתי להיות שליח לדבר מצוה זה.

כרגיל, היו הורי מצפים לחגיגת הבר־מצוה שלי. הם חשבו את עצמם ראויים יותר לנחת הורים זו מאלה שאינם נזכרים בחינוך הבנים עד ערב עונת הבר־מצוה. בכל זאת, דרשה לא דרשתי במשתה הנאה שערכי לכבודי. מנהג זה לא היה רצוי לא להם ולא לי, אלא אם תהן הבר־מצוה בעצמו ומתוך ידיעותיו יוכל לחבר דרשה בנושא נכבד. בחגיגות בר מצוה דברו מעניני דיומא אחדים מהקרואים, לרבות מורי, אף לא עליתי לתורה ביום השבת אלא ביום חמישי בבוקר, באותו יום שחל על פי הלוח העברי יום הולדתי השלושה עשר. עד היום רואה אני כמין עבודה זרה ברוב חגיגות בר מצוה, כי הכל יש בהן חוץ מתורה ויהדות.

זמן קצר אחרי היותי לבר מצוה יצא מר לוין מניו־יורק למולדון. את לימודי העבריים אצל מורה המשכתי עוד שנים אחדות אחרי כן. מרשות מר לוין עברתי ללמוד אצל ד"ר מאיר זואקסמן, אחד ממלומדינו וסופרינו המובהקים באמריקה. במשך שנתיים או יותר, עוד בהיותי תלמידו של מר לוין, הייתי נפגש עמו ב„אגודת העברי הצעיר" שהוא היה מנהלה. הוא לימדני דברי הימים וספרות עברית, ובמשך זמן שמעתי לקח בתלמוד מאביו שהיה למדן מופלג. לפעמים, כאשר היה בנו המלומד הצעיר, וגם הוא מורי, נוכח בשעת שעורי בתלמוד, היתה מתלקחת ביניהם פלוגתא חריפה. ואני הקטן שמחתי אם קלטתי חלק עשירי מדבריהם.

השפעתו של מר לוין עלי לא פסקה אפילו לאחר צאתו מניו־יורק, ומיד לאחר שנשתקע במולדון התחילה ביניינו חליפת מכתבים הנמשכת עד היום בשאלות ספרות, לשון ובעניני האומה.

ד.

שנות לימודי אצל מר לוין וד"ר זואקסמן עברו עלי בסביבה היהודית שהיתה אז בברונזביל. הקיבוץ היהודי כאן נודע בזמן ההוא כעיר ואם בישראל. אפילו הרחוב היה יהודי. השפה האידית היתה כמעט רשמית. שכנינו דיברו בה; בחנויות שעשיתי בשליחות אמא שמעתיה כשפת המשא ומתן בין החנוני ולקוחותיו; רוכלי הרחוב הכריזו בה על סחורותיהם וה„מציאות" הגדולות שהיו מציעים לנשי ישראל. לבית הכנסת עוד לא חדרה הדרשה באנגלית; הרב דרש באידיש עסיסית; השמש היה מודיע את שעות התפילה ומוסר מודעות לקהל המתפללים רק באידיש; והקהל היה עובר על הכלל ש„שתיקה יפה בשעת התפילה" דוקא בשיחה באידיש עמימית. ובכל ברונזביל לא נעדרו העתונים האידיים אף מקיוסק אחד. ברונזביל היתה „מדינה" יהודית.

זמן רב קודם היותי לקורא ותיק של העתונות האנגלית, הייתי רגיל אצל האידיש. קריאה זו עוררה בי שאיפה להתחקות אחר כל המתרחש בעולמנו היהודי. מורי היה מעודדני לקרוא בעתונות האידית ובספרותה, כדי להכיר היטב את רקע חיי עמנו באמריקה.

שתי הספרויות החדישות שלנו קרעו לי חלונות, שלא פתחו לי הורי בביתנו, בו שלטה ארתודוכסיה אדוקה שהסתיגה מכל פשרה אף הקלה ביותר באורח החיים הנושן והמקובל. הורי הקריבו הרבה על מזבח אמונתם

הטהורה מיום בואם לאמריקה בגיל צעיר מאוד, כדי ללכת בדרכי ישרים שהתוו להם אבותיהם. הם התבצרו במצודת עולמם המסורתי, וכל תנועה חדשה בחיי עמנו שלא נראתה להם בהסכם מלא עם מה שקיבלו מאבותיהם לא יכלה לעשות פרץ בלשהו בחומתם. בשנים המועטות שנתחנכו הורי בקלצק ובקובנה, הצליחה הסביבה שבה נולדו להשריש בהם לעולם ועד יציבות דתית שעמדה כנגד כל הרוחות אפילו שאינן מצויות.

אך את ה„ביכלעך" שלי, ספרים עבריים או אידיים, לא הייתי נאלץ לקרוא בסתר כגורל בחורי הישיבה במזרח אירופה. ברם, איני יכול לומר שנשאו חן בעיני אמא, בפרט כאשר התחילו לבצבץ בשיחותי, כשהיינו מסובים לסעודה, דברים מן המין ח„חשוד" שקלטתי מתוך קריאתי.

ולא רק הקריאה בלבד השפיעה עלי. פעילה מאוד היתה בברונזוביל בעת ההיא תעמולת מנהיגי הפועלים היהודים כאברהם שיפליאקוב וכמותו, והייתי מבקר מזמן לזמן בהרצאותיהם. בברונזביל קיים היה דוכן סוציאליסטי, מרכז החוגים הרדיקליים של האוכלוסיה היהודית של השכונה. ובפרט בעונות הבחירות הייתי מקשיב שכיח בקהלם.

עם זאת לא התפעלתי ממגע זה עם החוג הרדיקלי עד כדי קליטה בתוכו, ולנושא כליו לא הייתי מעולם. המניעה הראשית היתה, כי תנועה זו דגלה אז באפיקורסות זולה שיסודה היה יותר בעם ארצות גסה מאשר בחקירה המביאה לידי ספקות. עודני זוכר את הסעודות להכעיס שהיו עורכים בפרהסיה ביום כיפור ברחוב המרכזי, בשדרת פיטקין, של ברונזוביל. עלי, נער שכבר ידע להכיר את שרשיה של התנגדות זו למסורתנו, עושה פרישה זו מן הציבור רושם של שיקוץ; אדישותה של התנועה הרדיקלית לכל צרכי האומה לא היה בכוחי לכלכלה.

אך עלי גם להודות שמבחינת הארותודכסיה לא יכולתי לעמוד במבחן. ובזה נטלה חלק התנועה הציונית, שעמה באתי במגע בתקופת ברונזביל, על ידי הצטרפותי ל„אגודת העברי הצעיר". היינו מתכנסים כל יום ראשון במרכז „דגל ציון", שאחד חבריה הפעילים ביותר היה בימים ההם אברהם שפייזנדלר, (וידידותי עמו יונקת מפגישתי זו). בחוג חברי „דגל ציון" הכרתי יהודים מטיפוס שונה מהרגיל בין הקלצקאים בניו־יורק, או בבית הכנסת הברונזבילי שביקרתי בו בלוית אבא. גישתם ליהדות נראתה לי כרחבה ומקיפה, כוללת לא רק ערכי דת, אלא גם כל ערכי תרבותנו: לשון לאומית — העברית — ספרותה, דברי ימינו. וגם שימושם באידיש העיד על הוקרה וכבוד אליה, על ידי שנזהרו בדקדוקה ודברו בה צחות. בתנועת התחיה מצאתי את חופש הדעות, שהרדיקלים היו נאה דורשים עליה אך לא נאה מקיימים ולא ראיתי בהם שום התקדמות על האדיקות הדתית הנושנה. תנועת התחיה שלנו, להיפך, הרימה על נס את רוח הביקורת בעולמנו, והעניקה לנו הבנה ברורה במהותו וטיבו של חופש הדעות על בסיס של רקע היסטורי.

אשר לבית הכנסת בברונזביל, הרי אם לא רכשתי בו יראת שמים, זכיתי לעמוד על שירתנו הדתית. בשנים שביקרתיו כיהן בו כשליח ציבור החזן המהולל ר' יצחק קמינסקי, מגנן מעולה, מלחין פיוטי ומנצח מומחה על מקהלות משוררים. תלמידם של החזנים המפוארים ביותר של המאה שעברה ברוסיה. בעל קול טנור עשיר גוונים, ובקי בכל חדרי נוסח התפילה, היה הוא לי מורה ומדריך בפרדס הנגינה המסורתית, הכשיר אותי לקלוט את הלחן היהודי על אנאחנו ועל רינתו. הוא היה מבקר בבית הורי ואנחנו בביתו; ובהזדמנויות כאלו הייתי מאזין בתיאבון לשיחת החולין שלו על תולדות החזנים והחזנות בישראל, ועל גלגוליו כמשורר בילדותו ובנעורותו מחזן לחזן ומעיר לעיר, עד שהגיע למחוז חפצו — להיות חזן לעצמו. אסיר תודה הנני לו ולזכרו עד היום, שהואיל להשלים את חינוכי העברי. זמרת ישראל היא חלק יסודי מנשמת תרבותנו. בימי נערותי היתה השירה התפילתית בכל נוסחאותיה וסוגיה, לפי החגים והזמנים שהיתה מקשטת ומפארתם, אביר חי של הסביבה היהודית פה.

משה קליינמן / הרב י. ק. גולדבלום ופעלו

סקן ציוני באנגליה. במשך שנים רבות יו"ר הפדרציה הציונית של בריטניה הגדולה, ציר בכל הקונגרסים, החל מהרביעי. חבר הועד הפועל הגדול ונשיא ההתאחדות העולמית של הציונים הכלליים. חבר הנשיאות בקונגרסים שלאחרי המלחמה העולמית הראשונה. לפי מקצועו מורה עברי ועשה רבות לתקנת החנוך העברי באנגליה ולהפצת דעת הלשון העברית. הראשון אשר הנהיג שם את ההוראה „עברית בעברית" לנוכח ההתנגדות החריפה ביחוד מצד החרדים.

נולד כ"ח תשרי תרל"ג בקלצק (פ. מינסק). נתיתם בילדותו מאביו וגדל בעוני ובדחקות. למד תחילה בת"ת בעירו ואח"כ נתגלגל מישיבה לישיבה. רכש לו „השכלה" ונסחף עם זרמי התנועה הלאומית. התכונן לעלות כ„חלוץ" לארץ ישראל. אך גרמו הנסיבות והוא בא ללונדון (בשנת 1892) ונשתקע בה. שנים קשות עברו עליו עד שנתערה בארץ החדשה. היה מורה לשיעורים ומזכיר של בית הכנסת וגם חזן (ומכאן בא לו התואר „רוורנד", שהחלו אחר כך מתרגמים אותו „הרבי", והוא מעולם לא שימש ברבנות), וזמן מה אף חנוני. לימים נעשה מנהל בתי ספר עבריים, מהראשונים והטובים שבלונדון.

בזירת התנועה הציונית התבלט מתחילה כמבקר מתמיד באסיפות חובבי ציון בלונדון ומזמן לזמן היה מפרסם מאמרים וגם שירים בעתונות היהודית שם. לפעילות ציונית מזורזת יותר נתעורר עם הופעת הרצל. הוא נכנס ראשו ורובו לתוך התנועה והיה מהנלהבים שבה ביותר ומנשבעי האמונים להרצל ללא סייג. הקים וניהל אגודות ציוניות, הרצה הרצאות ועשה תעמולה לרעיון הציוני ולמפעליו. ייסד „מועדוני מנויות" (להפצת מניות הבאנק הציוני), וכמובן לא הניח ידו מעבודת התרבות העברית שבימים ההם רק יחידי סגולה בלונדון, אף מבין הציונים, הבינו את ערכה. עזר ביסוד הקרן הקיימת באנגליה והיה חבר פעיל בפדרציה הציונית, ביחוד בפעולותיה בששה התרבות.

בפולמוס אוגנדה היה מנאמני „ציוני ציון" באנגליה. וכשהתנועה ירדה פלאים באנגליה אחרי מות הרצל ואחרי הפילוג של הטריטוריאליסטים, עמד הוא בפרץ והקים, אחרי הקונגרס השמיני, את האגודה „ציון" שהוסב שמה אחרי כן „בית ציון" והיתה כל השנים, והיא גם עתה, המרכז של התנועה הציונית העממית בלונדון. אחרי המלחמה העולמית, כשנבחר ווייצמן לנשיא הפדרציה (1917) נבחר הוא לסגנו ולמנהל הענינים בפועל. מני אז הוא מחסידיו הנאמנים ביותר של ווייצמן. בשנת 1922 נבחר יו"ר הפדרציה. בקונגרסים הכ' וכ"א היה נשיא הועדה המתמדת של הקונגרס. בארץ ביקר ארבע פעמים: בתרס"א, בתרצ"ב, בתרצ"ה ובתרצ"ו. בימי המלחמה העולמית השניה, בשנת 1940, יצא לקנדה ושהה שם כל שנות המלחמה. עשה שם כמנהל עבודת הקרן הקיימת והצליח להגדיל בהרבה את הכנסותיה. יחד עם זה עשה תעמולה רבה לציונות בכלל ולחינוך עברי; ביקר בכל המרכזים היהודיים הגדולים של המדינה ושתל בכל מקום שתילים ציונים נאמנים, ביחוד בין הנוער. אחרי גמר המלחמה חזר ללונדון.

חלוץ התנועה העברית באנגליה

ים ההולדת השבעים וחמישה לרב גולדבלום, נותן מקום להערכת מפעל־חיים עשיר בתנועה הציונית והעברית באנגליה, שהתן הג־היובל הוא אחד מראשוני חלוציה ומבניה־בוניה הוותיקים. מימי נערותו היו חייו קשורים ומשולבים במפעל הלאומי: מהפצת רעיון חיבת־ציון בין יחידים ובתוך קבוצות בודדות ועד התגבשות ה„פדרציה הציונית" בבריטניה הגדולה כגוף

קיבוצי בעל השפעה חברותית, חינוכית ומדינית; ומייסוד חברות „דוברי שפת עבר" וחובבי־ה עד התבגרותה של תנועה עברית עצמה, — בכל אלו השלבים של המפעל הלאומי מילא הרב גולדבלום תפקיד רב־ערך ורב־משקל. כ„חובב ציון", במלוא מובנה של מלה זו, וכחובב נלהב של העברית, כציוני מדיני ורוחני גם יחד וכעסקן מסור בשדה החינוך הלאומי, עמד על משמרתו באמונה כל הימים ועבד בעד הגשמת חזון לבו מנעוריו.

נולד בעיירה קלצק, אביו היה למדן ומלמד־תורה, בן למשפחת מתנגדים מפורסמה במידותיה המשובחות. כבן חמש נתייתם הנער מאביו. ראשית לימודיו קיבל בבית־ה„תלמוד־תורה" שבעיירתו ואח"כ התגלגל מישיבה לישיבה (ניסווייזט, מיר, סלוצק), כשהיה „אוכל ימים" ומשתלם מעצמו בידיעותיו בעברית, שלה הגה מילדותו חיבה יתרה: למד בהתמדה תנ"ך ודקדוק וקרא בשקידה בספרי דור ההשכלה. רעיון חיבת־ציון, שנתפשט אז ברוסיה, חדר אל לבו כ„דבר טבעי", וביחוד הושפע מדרשותיו הנלהבות של „המגיד מקמינייץ" הרב מכבי, שחזר בשליחותו של אוסישקין על ערים ועיירות לעשות נפשות לחיבת־ציון. הוא החליט בנפשו לעלות לארץ, ולאחר שקימץ סכום כסף מהוראת־עברית נסע בשנת תרנ"ב יחד עם בחירת לבו לאנגליה בכוונה להמשיך משם את דרכו לארץ־ישראל. מפני סיבות חיצוניות לא עלה בידו למלא את הפצו זה. הוא נשאר בלונדון, התמסר לעסקי ציבור, נתמנה למזכיר ולשליח־ציבור בבית הכנסת של „בני הוראדנא" (בחבל בתגאל־גרין במזרח הבירה), נעשה חבר פעיל ונאמן לאגודת „בני ציון" והקדיש כל שעות הפנאי שלו לעניני א"י. כשבא הרצל ללונדון היה מן הראשונים שנהו אחריו. הוא נסתפח בהתלהבות לתנועה הציונות המדינית ונלחם בתוקף בעד תרבות עברית. משנת 1900 השתתף בכל הקונגרסים הציוניים. בתרס"ב התחיל בעבודה חינוכית־מעשית, הועמד בראש בית „התלמוד־תורה" בחבל סטפני (במזרח לונדון) והנהיג בו את לימוד העברית כשפה חיה בשיטת „עברית בעברית": היה בזה אז משום חידוש מהפכני, והיו רבים שהתנגדו לכך. בית־הספר התפתח לתהלה ומספר תלמידיו עלה מששים עד כשש מאות וחמישים. לאחר־זמן הוזמן הרב גולדבלום לנהל בית תלמוד־תורה שני שנוסד במזרח העיר, וגם בו הגיע בקרוב מספר התלמידים לשלוש מאות וחמישים. יחד עם זה המשיך בפעולתו הלאומית הכללית כאחד מחסידי רעיון הציונות „המרכזית" לפי שיטתם של אוסישקין ווייצמן. הוא היה יותר מעשרים שנה יושב־ראש של הפדרציה הציונית בבריטניה הגדולה וכעת הוא אחד מן העומדים בראש ההסתדרות הציונית העולמית, כחבר הנשיאות של הוועד הפועל. בזמן המלחמה נסע לקנדה לשם הנהלת מפעל הקהק"ל שם ופעל גם במדינה זו בשדה התרבות והחינוך העברי: עמד בראש הוועדה לעיבוד תכנית הלימודים בבתי־הספר העברים והשתתף בייסוד „קרן התרבות העברית בקנדה". בחזרו לבירת אנגליה לאחר גמר המלחמה התמסר שוב לתפקידיו שמאז ונתמנה יושב־הראש של מחלקת החינוך ליד המרכז הציוני. במשך עבודתו הציונית ביקר פעמים אחדות את הארץ ולפני זמן מה נסע לארץ כאורח־כבוד של כינוס הקהק"ל.

רעיו וידידיו המרובים של הרב גולדבלום מוקירים את תכונות נפשו המשובחות: יושר לב, פשטות, עממיות ורגש אנושי חם. זה יותר מיובל שנים הוא עומד על משמרתו הציונית, הלאומית והעברית.

(„תרבות", לונדון)

ש. א. / המשורר יוסף גרינשפאן

יוסף גרינשפן היה משורר אידי מקורי. סוד קסם שירתו היה בפשטותו ובמיזוג מחשבה ורגש, והיא נקבצה בשני אוספי שיריו: „ערב צייט" (ניו־יורק, 1931) ו„צווישן וועגן" (ניו־יורק, 1932).

לאחר מותו יצא לאור בניו־יורק אוסף השירים והפואימות שלו בעריכת מ. בלכמאן, וגם ספר זה טבוע בחותם הסגולות של שירתו האישית והסוציאלית.

יש בה, בשירה זו, תהייה חשאית על העולם, אך גם גישה חברתית ובטוי לצער העמלים „אין י. גרינשפן — כתב עליו המשורר האידי ז. ווייגר — ניגש לשירה בקנה־מידה אסתטי, אלא רואה בה אמצעי להטיף לסוציאליזם. השירה היא לו נקודת־משען ללוחם, ובמרכזה עומד האדם העמל על סבלו, שהוא תיארו בצורה פיוטית, בפשטות ונאמנות, וגם הקורא הרגיל ביותר יתפסו בנקל".

אכן, זו היתה סגולתו העיקרית של גרינשפן כמשורר, שהיסוד האישי שבו הזדהה תמיד עם הכלל. הוא התרחק ממוטיבים אינדי־בידואליים, ותמיד נשא בעול הקשיים והלבטים של הפועל היהודי, שאת צערו ביטא בשירו בחישוף אכזרי.

המבקר מ. אולגין התבטא פעם במאמרו עליו בירחון „דער האמער", (דצמבר 1930), כי יוסף גרינשפן נושא בשירו את המצפון הסוציאלי בנוסח באוושאווער ווינטשבסקי, שהיו הנציגים המבוהקים הראשונים למוטיב של „יגון העמלים" בשירת יידיש.

שירה זו לא השאירה לגרינשפן שיור לחיי נפש „עצמיים" במובן האישי־הפרטי, לפי שהזדהה תמיד במוחלט עם צעד הזולת.

הוא גם היה מורה, ותלמידיו תיארוהו כאיש בעל נימוסין נאים, מתון בהליכותיו, בעל הרגשה עדינה וחום לבב.

— „מעודי ועד עתה יקר לי הפועל
הפועל הפשוט, נושא הדרור,
בלי יחוס־אבות.
אדמת־קודש לי
אדמת העמל
בה נאבק פועל בפגעי־יום".

יוסף גרינשפן נולד בקלצק בשנת 1902. אביו היה זגג. עוד בנעוריו ספג תורה ויהדות. באחד משיריו הוא מתאר את ימי ילדותו, תוך געגועי התרפקות:

„ — בכור ימים קשים
באלם מדבר — הימים —
לחשי אליהם, לימים שקויי־ההוד".

לאחר ימי מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1918 נסע יוסף גרינשפן לקנדה, ואחר כך התיישב בארצות הברית. ועל קרקע המטרו־פולין ניו־יורק ההומה וגועשת, נבט הזרע שנזרע בלבו בימי ילדותו ונעוריו בעיירה, בתשוקה ובלהט נאבק וחיפש את דרכו.

שירו היה ביטוי למאבקו של האדם היהודי העמל בקנדה ובאמריקה, הסובל מחבלי הקליטה וההסתגלות בגוף וברוח.

שונים היו חיי היהודים מעבר לים מהחיים ברוסיה, והמשורר סבל הרבה מחבלי ההסתגלות. תחילה עבד כפועל בבית־חרושת לנעלים, כדי להרוויח את לחמו. ביום עבד ובלילות היה משתלם, כי נפשו חשקה לדעת. היה מחונן בכוח הסתכלות עמוקה, והבחין בנקודות־התורפה בחיי היחיד והחברה. קומתו כמו שחה בעומס הכבד. הקצב של הכרך הגועש לא היה לפי רוחו ובלב ההמולה הניו־יורקית היה כשרוי בספירה אחרת, ספירת האצילות של השירה. עתים נתן גם ביטוי לירי לכיסופיו לעיירתו קלצק.

על גרישנפן ושירתו כתבו מלבד מ. אולגין בירחון הספרותי השמאלי „דער האמער" גם ב. צ. גולדברג ב„טאג" (11 לספטמבר 1931), ש. ניגר („טאג", 28 לאוקטובר 1934), וי. א. ראנטש, א. פומרנץ פירסם את תולדות חייו.

מוריס טרראו (מושקה מאראבוד) / ארגון יוצאי קלצק באמריקה

ה הגירה מקלצק לארצות הברית התחילה במחצית המאה שעברה. להגירה בזמן ההוא היה אופי של יזמה עצמית של המהגרים, שעוד לא היו להם קרובי משפחה בארץ החדשה.

מי היו המהגרים הראשונים האלה, ומה הניע אותם להגר לארץ החדשה, שהיתה עוד ארץ בלתי־נודעת להם?

המצוקה היא שאילצה אותם להגר, לעזוב את מקום הולדתם ולחפש פרנסתם במרחקים. מובן, קשה מאוד היתה עליהם עזיבתם את העיר שבה בילו את שנות הילדות והנעורים, אך ההכרח לא יגונה. כן היגרו לא אחת כדי להילחץ מהשירות בצבא.

לא אשכח לעולם את מחזה הפרידה. הייתי עוד נער. יהודי בן עירנו, כבן שלושים, בעל לאשה ואב לשלושה ילדים, היה מוכרח לעזוב את קלצק ולנדוד לארצות הברית. הרחוב, שבו התגורר נתמלא אנשים שבאו להיפרד ממנו. הוא עלה על העגלה שנסעה באטיות, וקהל המלווים צעד אחריה. הליווי התחיל ברחוב היהודים, עבר את הרחובות סיניאבקה ורחוב הטאטארים עד לכביש המוליך לקרסנוסטאב, דרך של כשלושה מילין. האב החזיק בידו של ילד כבן שש, ולצדו ילדה בת שנה וילדה שניה בת ארבע שצעדה ליד אמה והחזיקה בשולי בגדה. כאשר נתעייפו הילדים הושיבו אותם על העגלה, שהובילה את אביהם לרכבת בליאבוביץ. כך הלכו עד לטחנת המים בקראסנוסטאב ושם נפרדו הבעל מאשתו ומילדיו — והיתה זו פרידה קורעת־לב. הילדים בכו, כי בלבם הרגישו שפרידה זו היא לא לתקופה קצרה... הילדה הקטנה בת־השנה לא רצתה בשום פנים לעזוב את אביה, נאחזה בזרועותיו בידיה הקטנות ורק בעמל רב עלה בידי אמה לחלצה מזרועות אביה.

משהגיעו המהגרים לאמריקה התחילה תקופה של חבלי־הסתגלות קשים, פעמים ארבו להם אכזבות וכשלונות קשים. הם באו לארץ זרה לרוחם שאינם יודעים את לשונה, הרגישו את עצמם במצב של יתמות, נתווספו גם דאגות קיום ומחסור, דכדוך־נפש זה של המהגרים בא לידי ביטוי בכתבות שפירסמו מהגרים אלה בעתונות שברוסיה ובפולין. בעתונים כ„המליץ" ו„הצפירה" הגנו מוצאים כתבות מהזמן ההוא, המתארות את אכזבתם, כי לפני נסיעתם היה השם אמריקה שם־קסם, אך מה גדול היה ההבדל בין הדמיון למציאות כי בבואם ל„ארץ הנכספת" ומצאו גם שם מחסור, היה הדבר בעיניהם „ככפור בנאות דשא ירוקים וכברד בשדה זרוע".

אכן, קשים היו חבלי־הסתגלותם של המהגרים באמריקה. הם באו מעיירה קטנה, וגדול היה ההבדל בין החיים השקטים, שקפאו על שמריהם בעיירה הרוסית, לבין החיים הסוערים בקריה הגדולה ההומיה ניו־יורק. המהגרים היו חסרים מקצוע, ורבים נלבטו קשה כאשר אנוסים היו לעבוד עבודה מייגעת ומפרכת בתנאי־היזע של התעשיה האמריקאית ולהסתפק בשכר שבועי זעום, שבקושי הספיק לפרנסתם.

עברו כמה שנים ולאט־לאט התחילו להתעורות בחיים החדשים, להסתגל לתנאי אמריקה, ובמרוצת הזמן הצליחו מהגרים אלה שנמלטו מרוסיה מחמת המציץ, להתבסס ולכבוש מעמד בלכלי איהן הרבה יותר, שלא פיללו כלל בראשית צעדיהם. וכמובן, הביאו את בני משפחותיהם אליהם, לאחר שכתבו להם על הצלחתם ותיארו להם את הישיגיהם.

בד בבד עם בוא בני המשפחה נתעוררה גם אצל אנשי עיירתנו קלצק התשוקה להתארגן, והצורך הורגש ביחוד לאחר שמספרם עלה לאלפים.

• ביטוי מתוך כתבה ב„המליץ" בשנות השבעים מאת מהגר מאוכזב מרוסיה בניו־יורק.

אנשי קלצק באמריקה מפוזרים בכל רחבי המדינה. המספר הגדול ביותר בניו־יורק רבתי. הדור השני שנולד בארצות הברית כבר סיגל לעצמו את חיי הרוח והחברה החדשים.

מגוון הוא ההרכב החברתי של בני עירנו. יש ביניהם פקידים ופועלים במקצועות שונים, אך רבים גם סוחרים אמידים שרכשו לעצמם מעמד חשוב בעולם העסקים, ויש גם כאלה התופסים מעמד חשוב בציבוריות היהודית באמריקה.

מעניינת העובדה שעל אף היותם בני מעמדות חברתיים ורוחניים שונים בתכלית — הנה אין בהבדלים אלה כדי לטשטש את האחדות המורגשת ביניהם מחמת מקום מוצאם וגידולם — קלצק, שזה חוט־השני המאחד אותם, ועלינו לזקוף זאת לזכות הניצוץ המהבהב בלבם, והגעגועים הטמירים לעיירתנו, שהמים הזידונים לא כיבו אותם. כאשר מזדמנים לפעמים יוצאי קלצק יחד, הריהם צוללים שוב למעמקי העבר, כמו מתהלכים שוב ברחובותיהם של קלצק...

ארגון יוצאי קלצק בניו־יורק נוסד בשנת 1900 בשם „אינדע־פענדענט קלעצקער פאריין". מייסדי הארגון היו בני עירנו: משה הוכשטיין (בנו של שמואל זליג, חשמש של בית הכנסת בקלצק) דוד צפרסקי, זלמן צפרסקי, יצחק כהן, ישראל מאנדל ואברהם קפלן (כולם, מחוץ לאחרון, אינם בחיים).

הוקם בית כנסת ברחוב שבו התגוררו רוב המהגרים מבני עירנו בשנים שעברו. בית כנסת זה היה להם מקום שבו חיפשו בשעות הפנאי קרקע רוחני, פורקן לגעגועים ולחיי מסורת. בימי חג ומועד היה בית כנסת זה מלא מתפללים, וכן בשמחת תורה בעת ההקפות — גם מרחוק, מהקצה האחר של העיר ניו־יורק וגם מחוצה לניו־יורק. מערים אחרות היו באים לשם הקלצקאים. הם נמשכו לבלות כמה שעות בצוותא, להיזכר בימי הג ומועד שבעיירתנו. רבה היתה השמחה ובעיניהם שוב נדלקו ניצוצות של אור וקדושה בתוך החולין של חיי הכרך ההומה.

זיקת אנשי עירנו לאירגון שלנו עברה מן האבות אל הבנים, וגם אלה שכבר נולדו באמריקה קשורים באירגון, אם גם לא באותה מידה כהוריהם.

בזמן האחרון חל מפנה בחיי האירגון שלנו. רוב אנשי עירנו אינם גרים עוד באותו רחוב, שבו היה בית הכנסת של אירגוננו, הבנים של אנשי קלצק רובם חיים את חייהם העצמיים, והדבקות הנפשית — שהיתה הדבק העיקרי שליכד את אנשי עירנו באירגונם — נתרופפה קצת.

מה שמשך ביחוד את ההורים, — ההזדמנות לשוחח על העבר ועל העיירה קלצק. כל שיחה כזו עוררה זכרונות נשכחים, כי בשיחה נזכרו בעושר הרוחני, התרבותי והמוסרי שעיירתנו קלצק נתברכה בו. בבואם אל האירגון שלנו נזכרים היו בחיים, שהיו מפכים בעייר־תנו, בתקופה, שבה בערו נרות־התקודש...

לבנים שנולדו ונתחנכו באמריקה, זר כל ההווי הזה, והסנטימנט עתה, לאחר השואה האיומה, רווי רגש של רחמים — רחמנות לכינור שנדם...

לאירגון שלנו, אירגון יוצאי קלצק בניו־יורק, קם גם אירגון של צעירים. היה זה בשנת 1910, ושמו היה (בראשי־תיבות באנגלית) „קימבא". המייסדים היו: חיים יגובץ ז"ל, אב. לווין ז"ל, ווילי פדר, סם טורצין, יוסף כהן, ברל חיגר, מוריס קופר וברל קפל.

האירגון „קימבא" פתח מיד לאחר היווסדו בפעולות חשובות בחיי הציבור,ונתפרסם בכל חוגי בני עירנו שבאמריקה. האירגון נענה ליזמה לארגן פעולת־עזרה בשטחים שונים, כגון: „יונייטד ג'ואיש

אַפּיל", האיאס, אורט וכו'. וכן נענה וחש לעזרת בני עירנו, שלח כסף וסיוע לביקור חולים ותלמוד תורה.

בשנת 1937 כאשר פרצה השריפה הגדולה בקלצק, אירגנו בני עירנו פעולת־עזרה, ששלחה אמצעים כספיים לנשרפים ועזרו להם לשקם את עצמם.

את פעולות העזרה לאנשי עירנו, יש לזקוף במידה רבה לזכותם של יושבי הראש הפעילים של אירגון „קימבא", והם: בני פדר ז"ל ויבדלו לחיים יוסף כהן, מקס פדר, מוריס טרראו, חיים אייזנשטאדט ומכס ווינגר.

במיוחד יש להרים על נס את פעולותיו החשובות של בן עירנו יוסף ריים, שלו אנו חייבים תודה מיוחדת על עזרתו הנאמנה והחשובה גם להוצאת ספר הזכרון הזה.

*

רגש האחדות שקינן בלבותיהם של בני עירנו בא לידי גילוי גם לאחר שנסתיימה מלחמת העולם השניה. הידיעות המרות והאיומות באו במפתיע ובזה אחר זה, וחלש עטי להביע את צערנו על החורבן הגדול של עירנו, ועמוק היגון מכדי להביעו בכתב. הרגשנו כולנו שהנה ירדה האפילה על עירנו, פנה יום, יומו של עולם אשר שקע ואיננו יותר, הרגשנו כי נמחקו עקבות חייהם של כל אלה שהיו לנו כה יקרים. אך היו גם ידיעות על כמה וכמה מוצאי עירנו ששרדו בחיים, נתפזרו למקומות שונים, וכל אחד מהם במקומו זקוק לעזרה, חבילות מזון, מלבושים וכספים, אז החלה פעולת־עזרה רחבה וקויים קשר מהודק עם האירגון של יוצאי קלצק בארץ־ישראל. עשינו כל מה שביכלתנו כדי לסייע לעולים, שמצאו מקלט בארצנו.

ולסיכום: אירגון יוצאי קלצק באמריקה מהווה פרשה גדולה. האבות והבנים כאחד של יוצאי קלצק בארצות הברית שזרו מסכת של מעשים קטנים וגדולים לטובת בני עירם. ואגוותו על כך שבמשך שנתים ימים, לאחר השואה, הגיע הסכום הכספי של העזרה שהושטנו לסך 25 אלף דולר. במיוחד ראוייה לציון תרומתם הגדולה והמתמדת של יוצאי קלצק למדינת ישראל.

ויצוינו בספר הזכרון פעילי הציבור, בני עירנו:

מקס פדר, מוריס טרראו, מקס ווינגר, יוסף ריים, חיים אייזנשטאדט, מיני בלאַק, נטי טרראו, יאכע ריים, יאכע פדר, ראוז ווינגר, לילי ינובינ, אסתר רוט־שטיין, ג'ק רוטשטיין, חנה גרפינקל, איצ'ה גרפינקל ז"ל, גרייס כהן, יוסף כהן, לילי דיוידסון, ג'ק דיוידסון, דוד בוירג ז"ל, אטל דיוידסון, אוסקר למפרט, אירווינג הלפנד, גרשון פיקר, ג'ק פדר, פני בירג ז"ל, אליהו שיף, זשקה גצוף, הירשל חיים גצוף, הרב פיליפ חיים, סם חייט, אברהם צפרסקי, פיליפ ריים, מקס רוזן וסם בקר.

*

יוצאי קלצק במדינת ישראל ראויים לברכה על שנתעוררו להוציא ספר זכרון זה, ויודעים אנו להעריך ולהוקיר מאמציהם העצומים בפעולה זו, להציב זכר עולם לקדושי עירנו, ולהציל מן השכחה את ההוד והאצילות שעיר הולדתנו היתה מצויינת בהם. חובה נעימה הוא לנו להביע להם תודתנו בעד עמלכם הנאמן. שכן גנוזות בספר זה נשמות קדושינו, עיר ואם בישראל על גדולתה הרוחנית, היהודית, והאנושית ועל — כלייתה.

ארגון יוצאי קלצק בארגנטינה

הצרכים החיוניים שהניעו יוצאי ערים שונות, להתארגנות, הם גם הניעו לייסוד ארגון יוצאי קלצק והסביבה בארגנטינה. בכינוס הארעי הראשון של יוצאי קלצק בבואנוס איירס, עמד עליהם דוד קולקובסקי ובו במקום נוסד הועד הראשון (איסאַק גלר — יו"ר, שלום גלפנד — סגן יו"ר, דוב קולקובסקי — מזכיר, נחמן גרינברג — מזכיר, יהודה פיינשטיין ודוד אוקון). מכאן ואילך היתה כתובת לכל מהגר חדש שבא לגדות הלאַ פלאַטה, תחילה בביתו של מר גלר ולימים בדירה שכורה. כל אחד חוייב בתשלום חבר.

אחת השאלות הראשונות שעמדו לפני ארגוננו היתה שאלת איחודו עם ארגון יוצאי ניאַסוויז', אולם האיחוד לא קם מחמת חילוקי־דעות על שם הארגון המאוחד.

המפעל הגדול הראשון של הארגון היה קופת ההלוואות, הקיימת עד היום הזה, והיא מושתתת על יסוד של עזרה הדדית. לקופה תקנון מפורט הקובע את תחומי פעולתה, זכויות ההנאה מהקופה וכו'.

הארגון החליט גם על פעולת תרבות — ייסוד ספריה, חוג דרמאטי, קיום נשפים ומסיבות ועוד.

בשנת 1937 נדרש הארגון לחוש לעזרת נפגעי השריפה שפקדה את קלצק. ואכן, נשלחה מיד עזרה ניכרת, וגם הוכרז על מגבית.

בשנת 1939 אושרה קופת ההלוואות כמוסד רשמי מטעם הממשלה, והיא עברה לדירה משלה ברחוב קאנינג 122, שם היא פועלת עד היום. יש לה 600 בעלי מניות, סכום נחסך של 2 מיליון פאזוס ושיעור ההלוואות שהיא נותנת לשנה — 2 מיליון. היא נהנית משם טוב בעולם הכספים ונמצאת בקו של התפתחות מתמדת.

בהגיע הידיעות על החרבן יהדות פולין, נחלץ גם ארגוננו — כשאר ארגוני ה„לאנדסמאנשפטן" — לעזרה לניצולים ולפליטים. במשך תקופת זמן נשלחו חבילות מזון ובגדים לנצרכים, לרבות העולים לישראל.

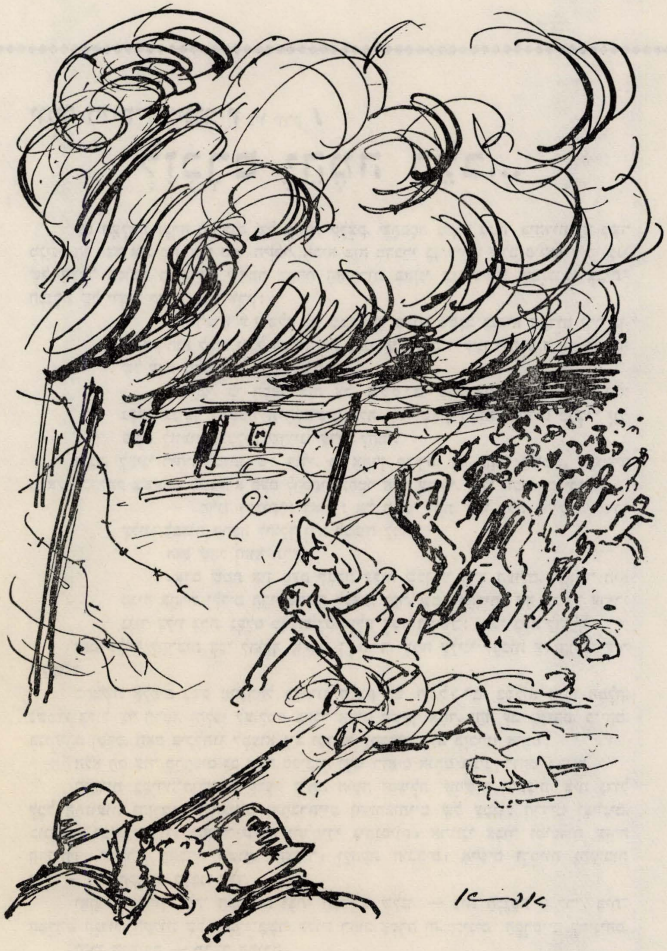
יצויין בזה, שהארגון שמר על שלמותו ולא נתפלג כדרך ארגונים אחרים, וחבריו פעילים בכל תחומי העשייה הציבורית והלאומית של יהדות ארגנטינה בכלל ויהודי פולין בפרט, וביחוד מצטיינים הם בפעילותם למען ישראל.

חברי הועד כיום הם:

דוד קולקובסקי (נשיא כבוד), איסאַק שמוקלר (נשיא), איסאַק גולדין (סגן נשיא), מאיר פאל (מזכיר), חיים שמוקלר (מזכיר), בנימין מולר (גזבר), הרצל גלפנד (גזבר), חברי הועד: מכס גלפנד, איסאַק גלר, משה גולדין, שמואל עסעלעוויטסקי, שמואל טייטש, מולה, מתתיהו סרוגוביטש, יעקב זאַבאַלינסקי, יצחק אלטשול, ישראל פיש, לייב שמוקלר, ישראל סרוגוביטש (מבקר חשבונות), מאיר דולגיי (סגן), ראובן גורובנר (מנהל).

כן פעילה ועדת נשים בהרכב: סוניה בונשטיין (נשיאה), ריקלה גלפנד־פרקול (סגנית הנשיאה), שרה גלפנד (מזכירה), פרומה קולקובסקי (מזכירה), אסתר שמוקלר (גזברית), חיה מולר (גזברית), חברות הועד: אנה פיש, פרלה סרוגוביטש, עטי גולדין, בתיה קאפשיץ, רבקה אלטשולר, שרה שמוקלר.

בפעילותו הענפה והרצופה במשך שנים, ובאזכרות שנה שנה, וכן בכינוסים ובפגישות — שומרים הארגון וחבריו את זכרם הקדוש של קדושינו.

הגיטו בלהבות

(שרידי יהודי קלצק העלו באש בתיהם ופרצו דרך גדר־התיל)

דער געטאָ אין פלאַמען

(די רעשטן פון קלעצקער געטאָ צינדן אונטער זייערע הייזער און רייסן
דורך די שטאַכלדראָט־פֿאַרצוימונג)

יוסף רייס־רבינוביץ ניו יורק /

לְזִכְרָם יֶהֱמָה הַלֵּב...

עִם הַעֲלָאַת זִכְרָהּ וְחֻרְבָּנָהּ שֶׁל קְהִלַּת קְלֶצְק, שֶׁתְּפְסָה מָקוֹם נִכְבָּד בְּיַהֲדוּת הַן מִצַּד מִנְיָנָהּ הַן מִצַּד אִיכוּתָהּ, עָלַי סֵפֶר הַיִּזְכֹּר, אָבִיא בָּזֶה מִדִּבְרֵי בֶּן־עִירֵנוּ הָרַב פִּינְחוֹס ז״ל (בֶּן־גִּבּוֹר שֶׁל תַּצְקֶל הַסּוֹפֵר מִקְּלֶצְק), שֶׁאָמַר בְּאַחַת הָאֲזָכָרוֹת בְּאָזְנֵי בְּנֵי־עִירֵנוּ שֶׁנִּתְכַּנְּסוּ בְּבֵית־הַכְּנֶסֶת שֶׁל יוֹצְאֵי קְלֶצְק בְּנְיוּ־יוֹרְק:

— ״רִבּוֹנוֹ־שֶׁל־עוֹלָם! שְׁלַח לְנוּ מִמְּרוֹמֶיךָ מְקוֹנֵן נִשְׁגָּב כְּנָבִיא הַקָּדוֹם יִרְמְיָהוּ, כִּי רַק הוּא לְבַדּוֹ יוֹכַל לַעֲמוֹד פֹּה בְּפָנֵי עַם וְעֵדָה וּלְקוֹנֵן וּלְהַסְפִּיד אֶת כְּלִיוֹנָהּ שֶׁל עֵדָה שְׁלֵמָה עַל אִלְפֵי בָּנֶיהָ...

בְּטוּחֵנִי, כִּי הֶסְפֵּד כָּזֶה עַל אֲלָפִים מִיִּשְׂרָאֵל עוֹד לֹא חִבֵּר וְלֹא נִכְתַּב בְּמֶשֶׁךְ הַהִסְטוֹרְיָה הָאֱנוֹשִׁית כֻּלָּהּ, לְפִי שֶׁאֵין דֻּגְמָה וְתַקְדִּים בְּדִבְרֵי יְמֵי עוֹלָם לְזַוְּעוֹת וּלְכָלְיוֹן שֶׁהֵיינוּ עֵדִים לָהֶם״.

וְהִנֵּה, לְעֵינֵי־רוּחִי, דְּמוּתוֹ שֶׁל דּוֹדִי, ר׳ אַהֲרֹן פֶּרֶץ׳ס, אוֹ אַהֲרֹן הַשַּׁמָּשׁ, הַמַּסְפִּיד הָרִאשִׁי בְּקְלֶצְק בְּשָׁעָתוֹ, כְּשֶׁנִּקְרָא פַּעַם לְהַסְפִּיד נִפְטָר אֶחָד עֲרִירִי, וַאֲנִי זוֹכֵר דְּבָרָיו:

— ״מָרָנָן וְרַבּוֹתַי! נֶאֱמַר: אַל תִּבְכּוּ לַמֵּת, בְּכוּ בְּכֹה לַהוֹלֵךְ... מַדּוּעַ עָלֵינוּ לִבְכּוֹת הַרְבֵּה לַהוֹלֵךְ וְלֹא לִבְכּוֹת לַמֵּת?״

הוּא שָׁאַל וְהוּא תֵּרֵץ:

״אָדָם שֶׁמֵּת אֵין שַׁעַם לִבְכּוֹת עָלָיו, שֶׁכֵּן זוֹ דַּרְכָּהּ הָעוֹלָם, וְכַאֲשֶׁר הוּא מַנִּיחַ אַחֲרָיו יְלָדִים הֲרֵי שֶׁהֵנִיחַ לְעַצְמוֹ זֵכֶר, שֵׁם וּשְׁאֵרִית; אַךְ הַהוֹלֵךְ עֲרִירִי נִגְזַר עָלָיו כָּרֵת, נֶעֱלָם מִן הָעוֹלָם וְעָלָיו אָמַר הַכָּתוּב: ״בְּכוּ בְּכֹה לַהוֹלֵךְ״...

וְאִם עָלֵינוּ לְהַרְבּוֹת בְּכִי לְהוֹלֵךְ אֶחָד וְיָחִיד, כַּמָּה עָלֵינוּ לִבְכּוֹת עַל הוֹלְכֵי עִיר שְׁלֵמָה?

כַּחֲמִשָּׁה אֲלָפִים נֶפֶשׁ מִיִּשְׂרָאֵל בְּעִירֵנוּ קְלֶצְק הֵם הוֹלְכִים בְּמִלּוֹא מוּבַן הַמִּלָּה, נִשְׁמְדוּ כְּלִיל עַד חָרְמָה וְהָלְכוּ לְעוֹלָמָם בְּקֶבֶר־אַחִים מְשֻׁתָּף אֶחָד, יַחַד עִם נְשׁוֹתֵיהֶם, בְּנוֹתֵיהֶם וְעַפָּם. הַאִם בִּיכָלְתֵּנוּ לְמְצוֹא נִיב וּמַרְפֵּא לְמַכְאוֹב הַלֵּב בְּזִכְרֵנוּ אוֹתָם?

הֲלֹא הֵם עוֹד מְרַחֲפִים גַּם עַתָּה סְבִיבֵנוּ, וַאֲנוּ רוֹאִים אוֹתָם בְּעֵינֵי רוּחֵנוּ כְּחַיִּים...

הַיַּהֲדוּת־הוֹלַדְתֵּנוּ קְלֶצְק הָיְתָה הוֹמָה וּפְעִילָה, שָׂרְשִׁית וְחִיּוּנִית, בֵּית גִּדּוּל לְכָל הַתְּנוּעוֹת וְהַזְּרָמִים הַלְּאֻמִּיִּים וְהַחֶבְרָתִיִּים וְהַתַּרְבּוּתִיִּים שֶׁל עַמֵּנוּ: חֲרֵדִים וְצִיּוֹנִים, בּוּנְדָאִים וּפוֹעֲלֵי־צִיּוֹן; בְּחוּרֵי־יְשִׁיבָה וְתַלְמִידֵי גִּימְנַסְיוֹת; אַרְגּוּנֵי צְבוּר וּמוֹסְדוֹת עֶזְרָה הֲדָדִית; ״הֶחָבֵר״, הֶחָלוּץ, הַשּׁוֹמֵר הַצָּעִיר; וְלַהֲקַת חוֹבְבִים; אִישִׁים וּדְמֻיּוֹת וַחֲטִיבוֹת חַיִּים — וְהֵם חֲקוּקִים בְּלִבֵּנוּ לָעַד.

וְאַחֲרוֹן אַחֲרוֹן: בָּתֵּי הַכְּנֵסִיּוֹת וּבָתֵּי הַמִּדְרָשׁ שֶׁלָּנוּ, — בֵּית הַכְּנֶסֶת הַ״קְר״, בֵּית־הַמִּדְרָשׁ הַגָּדוֹל, הַקְּלוֹיז שֶׁל מוֹכְרֵי־בָּשָׂר, קְלוֹיז רְחוֹב צְפָרָה וְהַ״מְנְיָנִים״ הַפְּרָטִיִּים לְמִינֵיהֶם. וַהֲרֵי הַיְשִׁיבָה — מִבְצַר הַתּוֹרָה.

וְהִנֵּה פָּרְצָה חֶלְאַת הַמִּין הָאֱנוֹשִׁי, הַמְּרַצְּחִים הַמְּרֻשָּׁעִים וְהַטְּמֵאִים, וְשָׂמוּ קֵץ לְחַיִּים טְהוֹרִים, יָפִים וְיוֹצְרִים אֵלֶּה.

לִזְכָרָם שֶׁל כָּל אֵלֶּה כֹּה יֶהֱמָה הַלֵּב!

הֲלֹא כָּלָם נָשְׂאוּ בְּלִבָּם חֲלוֹמוֹת וְתִקְווֹת, מַשְׂאוֹת נֶפֶשׁ וּשְׂאִיפוֹת בַּעֲלוֹת.

לְעוֹלָם לֹא נִשְׁכַּח אוֹתָם.

יְהִי הַסֵּפֶר הַזֶּה נֵר־נְשָׁמָה וּמַצֶּבֶת־נֵצַח לִקְהִלַּת קְלֶצְק — לְדוֹרֵנוּ וְלַדּוֹרוֹת הַבָּאִים.

טוביה קירזנר / ספטמבר 1939

היה זה ב־31 לאוגוסט 1939, יום לפני פלישת הנאצים לפולין. חזרתי הביתה, לאחר שעבדתי כשנה וחצי בניאסוויאז׳ בעגלת אכר מכפר פנקרטוביץ, ומשם הלכתי ברגל עד הבית. הרחוב המה אנשים, שהתרכזו סביב למודעות־הענק, שקראו את אזרחי המדינה להגנת מולדתם. במיוחד ניכרת היתה התנועה בשטח השוק.

אכן, יום חותך־גורל היה היום ההוא — בתולדות עירנו ויהדות פולין כולה.

באותו יום לא טיילו יהודים כמו בשבתות, הם שוחחו רק על הידיעות המדאיגות ברדיו על המלחמה העומדת לפרוץ בכל רגע. בדרך פגשתי מספר רב של ידידים שקיבלו צווי־גיוס.

החשתי את צעדי כדי לראות את בני משפחתי, שלא ראיתים זה חדשיים. לא כביקורי הקודמים היתה פגישתי עם הורי והילדים הפעם. בתקופת שהותי בניאסוויאז׳ מבקר הייתי בבית פעם לחודש או לחדשיים, ובשובי הביתה מבחין הייתי עוד מרחוק באחי משה׳לה ומוטלה, ולפעמים גם באחיותי הניע׳לה וחנה׳לה, כאשר כולם רצים בשמחה ובצהלה לקראתי ונופלים לתוך זרועותי כדי לחבקני, ומוטלה הקטן מחפש היה בתוך חבילותי איזו מתנה בשבילו... כך היה לפנים. הפעם מצאתי בבית את אבי, היתה זו בשעה שלאחר הצהריים, שכרגיל טרוד היה אז בעבודתו. אותו יום ישב בחדר האוכל. סביבו הילדים הגדולים יותר. אמי עסוקה היתה אז במטבח, והיא היתה הראשונה שפגשתיה. מרוב התרגשות נפלה בזרועותי והתייפחה בבכי מר, ואילו פניו הטובות של אבי הביעו עצב לא־ישוער. התקרבתי אליו ונשקתיו על לחיו. אבא חבקני ונשקני, ואחר כך פנה אלי ואמר: שב בני! הקשיבו ילדים! ברצוני לאמר לכם מספר מלים על המאורע החדש: מיטב שנות חיי הקדשתי להגשמת חזוני, את כל הוני ומרצי מסרתי למטרת עליית בני משפחתנו לארץ, ובשנים האחרונות למען עליתך בני, עד היום האחרון לא פסקה תקוותי לעלות ולבנות חיים חדשים לכל משפחתנו בארץ, והנה היום, כשסכנה גדולה צפויה לאנושות וגם לנו, הנני רואה שפגרתי בדרכי... ואולם אתם, ילדי, אם תצליחו להישאר בחיים, תדעו שרק דרך אחד ויחידה לפניכם.

בתמורות הזמן נתגלה בו, באבי, חוש של ריאליזם, וגם מנסיונו העשיר למד להסתגל לתנאים החדשים. למחרת היום חזר אבי לעבודתו הרגילה. הילדים הקטנים המשיכו לימודיהם, ורק אני לא מצאתי לעצמי שום התעסקות והחלטתי להיפגש עם חברים ולשמוע על המתרחש והצפוי. בשעה מוקדמת יצאתי לרחוב ופגשתי בלייבל קפלן, חברי הטוב מימי ילדותי. לידו ביתו של איצ׳קה פדר השען הצטופפו יהודים רבים מה„שול הויף״ והסימטאות הסמוכות. הם הקשיבו לחדשות, שמסר הרדיו על ההתנגשויות הראשונות בין הצבא הנאצי לצבא הפולנים. הנאספים היו בדעה, שידי הגרמנים תהיה על העליונה, והדבר דיבא אותנו מאוד, בידענו מה עוללו הנאצים ליהודי גרמניה.

ואולם, אמת היא, שאיש לא פילל ולא שיער — על אף כל זאת — המוראות הצפויים, שאין על עפר משלם.

מכאן פנינו לכיוון המאפיה של יענקל ליפשיץ, שהיתה בבית החדש של דודי איצ׳ה טוניעס, שבנה אותו אחרי השריפה הגדולה. ליפשיץ סידר גם בצד המאפיה כמה חדרים קטנים, שהיו קרויים „בית קפה״. מכל מקום, אפשר היה להסב שם ליד שולחן ולקבל עוגה וכוס קפה וכן להאזין לרַאדיו. אנשים רבים הצטופפו אז במקום זה כדי לפגוש חברים ולשמוע חדשות. מול המאפיה לידּ הקיוסק היחידי, קניינו של גוי אנטישמי, פגשתי מכמה מחברי: ראובן בנשצ׳יק, הרצל סטולר ועוד מכרים. טיילנו קצת ברחוב, ונכנסנו גם אנו לבית־הקפה ליפשיץ. בקושי מצאנו שולחן פנוי, הזמנו תה ועוגות, והקשבנו באפילה לשידוריו החדגוניים של הקריין הפולני: זהירות! זהירות! מתקרב! מת... ולסיסמאות ליחידות הצבא הפולני. לידינו ישבו בחורות ובחורים מבוגרים ממני אני זוכר ביניהם את יאנקל צ׳אַק ואחרים. האויר בחדר האפל והקטן היה מחניק מרוב עשן הסיגריות, אך מזג האויר הגשום בחוץ דחף את האנשים פנימה. מכאן הלכתי לבקר את משפחת דודי וחזרתי הביתה. באותו יום ולמחרתו גויסו רבים מיהודי קלצק לחזית.

מתוך צפייה דרוכה עבר עלינו שבוע והתקרבו ה„ימים הנוראים״. הצבא הפולני הורכב בכל החזיתות! חרדה אחזה בנו.

הימים הנוראים באותה שנה עמדו בסימן המלחמה נגד הנאצים. אף יהודי לא נשאר בביתו בימי ראש השנה. אני התפללתי יחד עם אבי בקלויז הצפראי. בין הנוכחים בלטו כמה פליטים, שכבר הספיקו לברוח, בודדים, מתוך המקומות שהנאצים כבשום. אולם בעיר היה מספרם רב יותר. עיני המתפללים זלגו הפעם דמעות יותר מתמיד, וכשהגיע החזן ל„ונתנה תוקף״ — פרצו הכל בבכי מר וביללה, שלא שמעתי מעודי. כל אחד עשה את חשבון בני משפחתו או של קרוביו, הנמצאים בחזית, או עלולים בקרוב להיות שם.

אחרי ארוחת הצהרים היה מצב־הרוח בביתנו מרומם קצת יותר, ונהגו כפי שנהגו תמיד והשתדלו לא להשבית את השמחה. אני ואחי שלמה׳לה הצעיר ממני מצאנו יחד את אבינו, שהלך לטייל קצת בשוק. מרחוק ראינו קהל רב של אנשים העומדים במרכז השוק מול החנות של ל י ס ר. התברר, שהיו שם כמה חפירות לשם התגוננות אנטי־אווירית. זוכרני, שגם ליסר עמד אז בין הקהל והתלוצץ יחד עם כולם על אמצעי הבטחון וההגנה, שהכינו הפולנים לישוב היהודי בקלצק. בדרך ביקרנו גם בבית סבי, ומשם חזרנו הביתה לקחת את אמא לבית־הכנסת לתפילת מעריב. אמי שישבה „בעזרת נשים״, היתה מציצה מפעם לפעם דרך האשנבים ומחפשת אותנו בעיניה הנוצצות הטובות. זה זמן רב שלא היה לאבי מצב־רוח טוב כזה כמו בארוחת הערב החגיגית בלילה השני של החג. הוא סיפר לנו הרבה מקורות חייו ומנסיונותיו וכן על נסיונות לעלות לא״י שהכזיבו. הקשבתי לדבריו קשב רב והרהרתי בלבי: האומנם לא יתגשם חלומנו אף פעם?

אבא, ידוע היה בעיירה. היה מכונה גם „שעפסל דער בוטענער״, על שם עיירת הולדתו, או „שעפסל דער אַגראַדניק״, על שם עיסוקו בגני ירקות. אף שטרוד היה כל ימיו, חסך תמיד מזמנו לאסוף כסף לקרן הקימת, או למטרה צבורית אחרת. היה פעיל ב„המזרחי״, וגם אותי היה לוקח עמו למסיבות „עונג שבת״ וכן לתפילות ב„קלויז״.

חייו עברו בטהרה ובמעשים טובים. ולא זכה להגשים משאת נפשו.

וגם הוא — זכרונו לברכה — איננו.

ואשר נאמר בזה על אבי, כוחו יפה לגבי רבים מיהודי קלצק, אוהבי ארץ ישראל ונאמניה ובעלי מסורת ציונית עמוקה מדורות — שהחמיצו שעות־כושר, לא עלו לארץ ישראל, וסופם שצורר עמנו הכריחם.

ועל כך ידווה הלב.

ישעיהו קשצקי / כך עלה עלינו הכורת

א

ב יום ה׳, ה־25 ביוני 1941, בשעות שלפני הצהרים, התכנסו כל בני משפחתנו בביתנו. ידענו שגרמנים נכנסו העירה.

הדלת נפתחת. שני חיילים גרמנים נכנסים ודורשים פועל לעבודה. הגורל נפל עלי. בצאתי מביתי הבחנתי בחבורה, שמנתה כששים יהודים, תחת משמר החיילים הובלנו לבניני הקסרקטינים. ציוו עלינו לפנות את הזבל והאשפה מאורוות הסוסים, ומיד ניתך עלינו מטר מהלומות קשות במקלות גומי.

אחרי כן רתמו אותנו לעגלות, משל היינו סוסים, שמו עליהן חביות וציוו עלינו למלא אותן מים מבארו של חיים חורוו — מרחק של שלושה קילומטר, ולהביאן הזרה אל הקסרקטינים. עשינו כפי המצוה. מוכים ורצוצים חזרנו בערב לבתינו.

ביום ו׳ בבוקר נמשכו מן השוק, לכיוון הרחוב ניסביאז׳, טורי צבא גרמני — רגלים, רכב ופרשים. שני רוכבי אופנוע נכנסו לביתנו ודרשו כלי מטבח. שכנתנו הנוצרית ניגשה במרוצה אליהם והכריזה: „כאן יהודים עשירים, קחו כאות נפשכם״. הנאצים לא נזדקקו לעידודה. הם שדדו כלים וחפצים יקרי ערך.

כעבור ימים אהדים הביאו חיילים גרמנים סוסים למרעה בכר־הדשא מול ביתנו, וציוו על יהודים לרעותם ולשמרם. אני נתמניתי מפקח עליהם. פעם, ברעותנו את הסוסים, הבחנתי בשני קצינים גרמניים שהתקרבו אלינו. הם שאלו: — מי כאן המפקח: אני מתייצב לפניהם.

— „כלב ארור שכמותך — צווח אחד מהם — מדוע לא תתן להם קלו״ ? (בגרמנית — אספסת) והרביץ בי מכות בפרגול.

נחפזנו והבאנו אספסת בשביל הסוסים.

בשבת בבוקר דפק גרמני על דלת ביתנו. אמי הזקנה, יחידה בבית, פותחת את הדלת.

— „היכן הבנים — צווח — הריני זקוק לסוס ועגלה״. אמי מסבירה לו, שאין לנו. בפתע נכנס הביתה אחי הצעיר. הגרמני מתנפל עליו, מכה אותו נמרצות.

על הרוב יושבים היינו סגורים ומסוגרים בביתנו, מנותקים מיתר היהודים. אולם ידענו והרגשנו את הפחד והבהלה שהשתררו. שכנינו הבילורוסים התחילו מגלים פרצופיהם האנטישמיים, החניפו לנאצים והתרפסו לפניהם. החלה פרשה של ריגול והלשנה על היהודים. שכן שלנו, קוליה זאדאלין, הלשין עלינו, שיש לנו מקלט־רדיו ואנו מאזינים לשידורי הבולשביקים. משפחתנו נעצרה ונכלאה בבית־הכלא הארעי. חשבנו, שגורלנו נחרץ. אולם הגרמנים דרשו זהב — כופר על „חטאנו״. לפי פקודתם בא לבית־הכלא סגן יושב ראש העיריה לשעבר, גרשון ליסר, והציע למלא את הדרישה. השיבונו, שאין לנו זהב. דרך־הצלה אחת נשארה לנו: לבקש את המלשין זאדאלין שיחזור בו מהלשנתו, ואמנם הצלחנו בכך. וניצלנו לעת עתה.

ב

יום אחד יצאתי מביתי עם שני ילדי ובידי כד חלב בשביל חותנתי. אך דרכתי על מפתן ביתה ונשמעו צעקות מפי יהודים ברחוב: „מכים, רוצחים והורגים!״ חיש מהר פניתי חזרה, ודרך ה„וואל״ ברחתי אל מחוץ לעיר. הגעתי לכפר הורבונובשצינה, שלשה קילומטרים מקלצק.

נכנסתי לבית איכר מכר וסיפרתי את המתרחש, וביקשתי את אשתו שתיגש אל העיר לברר מה המצב. בשובה הודיעה לי, שבביתנו הכול בסדר, אולם בעיר יש הרוגים יהודים. חזרתי. דומיית מוות שררה ברחובות.

נתברר, כי בחורים יהודים ברחו והתחבאו בשדה הדגן. אנשי הס. ס. מצא אותם והוציאום להורג בככר. הנספים—זאוול פיינברג (בנו של סוחר התבואה), זאב פיק, קעסלר, (נכדה של בעלת המאפיה), בנה של הדה הקצבת — בן ישיבה. בשתי עגלות העלו גויותיהם והסיעו לבית הקברות היהודי.

בימים ההם הוצא להורג בחור יהודי, נכדו של יושקה פאליי שעליו הלשינו, כי היה חבר הקומסומול.

וכל זה לא היה אלא כפרולוג חיוור לפורענות העתידה.

ג

אנו צועדים, חבורת יהודים, לעבודה בכביש, מעדרינו על שכמינו. בדרך אנו פוגשים בשני ז׳נדרמים גרמניים. אנחנו מברכים אותם בהסרת הכובעים.

הז׳נדרמים, מקטרות עבות בפיותיהם, מתקרבים אלינו ושואלים: — „מי הרשה לכם, יהודים ארורים, לברך אותנו?״

נשמעת התשובה השגרתית: — „יא וואל — הצדק אתכם״, ברך מהלומות ניתך עלינו. מכים במגלבי גומי, באכזריות, עד דם. בשובנו מהעבודה נתקלנו בשוטר בילורוסי ושני ז׳נדרמים גרמניים. לאחר לקח הבוקר צעדנו דומם, עיניהם מושפלות, אולם הם עוצרים אותנו בקריאות זעם: — „ארורים שכמותכם, מדוע לא תברכונו?״ ושוב אנו מוכים באכזריות.

עשרה ימים לפני חג ראש השנה יצאה הפקודה לפרק את החנויות בשוק. לפי סידורה של „מועצת היהודים״ הזמנית הועסקה בעבודה זו פלוגה של 74 שובדים. יום יום יצאה הפלוגה מבנין „ביקור חולים״, מקום משרדה של „מועצת היהודים״, לכיכר השוק. שני התליינים, קוך וגוימאן מבקרים היו תכופות במקום ומכים את העובדים ללא רחם.

החלטנו לבקש את „מועצת היהודים״ לשגר אחד מפקידיה למשא־ ומתן עם הרוצח, ולהציע לו מתנה — שעון זהב, כדי שיפסיק ההתעללות. ליפא מישלבסקי ביצע את השליחות. נוימאן קיבל את השעון, אולם כעבור זמן חידש את מעשיו. העבודה בפרוק החנויות היתה למרחץ־דמים לעובדים היהודים.

בערב יום הכפורים, הלכו רבני העיר מבית לבית, ודרשו מהיהודים לבל ייעדר איש מהעבודה ביום המחרת. צמנו כולנו כל היום ועסקנו בעבודתנו הרגילה בבניני הקסרקטינים. הפכנו לסוסים רתומים לעגלות, וסחבנו את הזבל והאשפה מן האורוות.

ד

הגיע יום ו׳ המר והנמהר. בבוקר עברו בחוצות העיר שוטרים בילורוסים וז׳נדרמים גרמנים וביצעו מאסרים לפי רשימה מיוחדת. בין השאר נאסרו: 1) חיים טאראבור. 2) יוסף הלר. 3) משה פלסקוביצקי. 4) שמואל מאירוביץ. 5) אליהו מאניה. 6) הרשל שקליאר. 7) וולוול ואסתר קורנוס. 8) צירה קופ־ צוב־פינקל 9) בנו של איטשה פיש. 10) בנציון פיש. 11) בתו של אברהם הלר. 12) שלום רבינוביץ. 13) בבה אלטשולר. 14) בנו הצעיר של יצחק פדר השנן ואחרים.

ראיתים לפנות ערב מובלים במכונית־משא ליד ביתנו אל בורות־ החול בבית־הקברות הקתולי. הם גם הבחינו בי ובתנועות־יד נפרדו ממני... ראינו גם את מכונית־המשא בשובה טעונה בגדיהם של הנרצחים. במכונית עמדו יהודים ועיניהם דומעות — אלה היו הקברנים שסתמו הגולל על הקדושים.

נחרת במיוחד בזכרוני רצח האשה ליבה ל ב, נכדתו של יצחק ראובן הנפח, מרחוב סלונים.

במקרה יצאה מביתה ושכחה, שהטלאי הצהוב חסר על מעילה. לאסונה הבחין בה הקומנדאנט קוך, חילק לה מכות נמרצות והביאה לבנין הז'נדרמריה. מכאן הובילה נוימאן לבורות החול. איום היה המראה שלה: שערות מפוזרות, אימת־מות בעיניים, בקושי גררה רגליה. ליד ביתנו שמעתי בכייה וזעקתה: — ישעיה, אין מובילים אותי? ותלשה שערות ראשה.

סיפרו הגויים, הסמוכים למקום ההריגה, שזמן־מה נאבקה עם תליינה עד שגבר עליה, בכוח הטילה לקבר — וירה בה.

ה

ביום ד', ח' בחשון תש"ב, לפנות ערב, בשובי מעבודתי הביתה, נכנס לביתנו הממונה על רחבנו, בילורוסי, והודיע לנו על הפקודה להאסף מחר, ביום ה', בשעה שבע בבוקר, על נשינו וטפינו, בכיכר השוק. שכנינו התכנסו בביתנו להתעיע כיצד לנהוג. הנשים והילדים מררו בבכי. הרגשנו, שהמוות מרחף על ראשינו.

החטלתי לא לצאת אל השוק, ולברוח יחד עם אשתי ובני. אולם ברגע האחרון התחרטה רעייתי וסירבה. בערב לקחתי את שני הילדים ויצאתי לרחוב. בחוץ כבר ניצבו זקיפים בילורוסיים לעכב את היוצאים. „לחזור!" — צווחו. הנה הגיע קצי—הרהרתי. שבתי הביתה, ודרך סימטאות ושבילים הגעתי אל מאחורי העיר, השכבתי את הילדים על כר־דשא וחזרתי הביתה להשפיע על הנשארים שיעשו כמוני. יללות והתייפחויות נשמעו בבית. אמי הזקנה קראה פרקי תהילים. הפלתי לפניהם תחנונים ללכת אחרי, לפחות לחכות מחוץ לעיר עד שיעבור יום המחרת. כל תחנוני היו לשוא. גם הם הולכו שולל על־ידי השמועות, שהופצו בכוונה על־ידי הגרמנים, כי עומדים להקים גיטו. בלב שבור נפרדתי מרעיתי, בתי ואמי. בהגיעי אל הגורן מצאתי את ילדי ישנים על הדשא הרך. עוררתי אותם והוריתי להם לנהוג בשקט ובשלווה. קמנו והלכנו לכפר לוקבצה, שם מצאנו גורן פתוחה. נכנסנו לתוכה ועל גדיש תבן גדול שכבנו לישון. לפנות בוקר, כשנכנס האכר, נבהל, ברח וחזר במרוצה ונעל את השער. התחננתי לפניו שירשה לנו להסתתר לפחות יום אחד.

וכאן הגיעו לאזנינו הדי יריות מצד קלצק. והנה בא האיכר, אחוז פחד ודרש בתוקף, שנעזוב את המקום. אחר הצהרים יצאנו מכיוון לוקבצה ליערות סביבו. דפקתי בדלתו של איכר ממכירי. פתח את הדלת ופרץ בצעקה: „כלב שכמותך, למה באת הנה?" ומיד ציווה לבנו לנסוע העירה ולהודיע לגרמנים על מקום המצאנו ביער. בתחנונים ובכי הצלחתי להשפיע עליו לבל יעשה זאת — וברחנו שוב אל היער.

בפתע חשתי שמישהו רודף אחרי. הגברתי מרוצתי. להפתעתי עמד לפני שלמה מישלבסקי. בכה מרה. בקושי הרגעתיו.

ביער לוקבצי ישבנו עד יום ו' בבוקר, והחלטנו לחזור העירה — לא היתה לנו ברירה אחרת. אני צעדתי הראשון, ואחרי במרחק מאה מטר מישלבסקי והילדים. השארתי אותם ליד הגבעה, והתקרבתי בצעדים איטיים לביתי. פגשתי בשכנה נוצריה, שבקשתיה לספר לי על גורל בני משפחתי. קיבלתי תשובה רוגזת — „הסתלק מכאן, אין ברצוני לדבר אתך". במר נפשי חזרתי אל הגבעה. נסינו להגיע לבית הכנסת הגדול, שלפי ידיעותי נכלאו בו היהודים שהושארו בחיים. אולם קרוב למקום נתקלנו בשני שוטרים בילורוסיים שהתנפלו עלינו, הרביצו בנו והביאונו לבית־הסוהר בבנין הקומנדנטורה. שם פגשתי באשתו של משה פלסקוביצקי (ניספה בין 35 הנרצחים הראשונים) ושני ילדיה, את הנגר שאול קפוסטה, שני ילדיו ואחותו פייגל.

כעבור שעה קלה הביאו את הקברן גימפל ריף ושלושת בניו. היהודי הגבוה והגברתן הזה קרא בהתייפחות: — „עכשיו אינני קברן עוד. איני יודע מי יקבור אותי"... אחריהם הוכנס ר' אליהו דוד ליוס, בורסקאי, כשהוא מחזיק ספר תהילים בידו. ידוע היה בקלצק כצדיק שהסתגף, בשבתות לא דיבר עם איש ועסק בלימוד ואמירת תהילים.

אחר כך הושלך אלינו יהודי ישיש, פליט מפולין, וכאן מצא מותו במכות הנאצים.

כעבור זמן קצר הוכנסו יצחק צרקוביץ עם בני משפחתו, הוריו, אחותו וגיסו. בחור אחד, פליט מפולין שנעצר, היה כה המום, ועל שאלת הקומנדאנט מאין בא, הפליט: מנ.ק.וו.ד.... כדור מאקדוחו של הקומנדאנט פלח מוחו.

בשבת בבוקר הוציאו את גימפל ושלושת ילדיו. כעבור מחצית שעה נזרקו לבית־הסוהר בגדיהם — כנראה להטיל אימה על העצורים. כך אירע גם לשאול קפוסטה ומשפחתו ולר' אליהו דוד ליוס, שלא פסק עד הרגע האחרון מאמירת תהילים. חיים נוח צרקוביץ ואשתו, שגם הם הוצאו, חזרו כעבור זמן. הם מסרו לגרמנים את הכסף והזהב שלהם. לפנות ערב בא הקומנדנט קוך, לשאלתו למספרנו ענינו: ששים איש.

„מחר, הולכים אתם כולכם לאבדון" — נהם.

ביום הראשון שוב בא קוך עם עוזרי וערכו סלקציה. עשרים נידונו למוות — ביניהם בני הצעיר. — „אבא — אני רוצה לחיות" — זעק. בנצלו רגע־כושר התחמק ובמהירות הבזק שכב לידי, ואני כסיתיו במעיל אורך.

העשרים הוצאו וכעבור חמישה־עשר רגעים נזרקו אלינו מלבוש שיהם. אחריהם הוצאו עוד עשרים — נשים וילדים.

לאחרי המבחן שוב בא קוך, נגש אלי והתחיל מכה אותי. רעיון עלה במוחי וקראתי: „אני נגר־מומחה, אני".

— „אם תעבוד בחריצות תישאר בחיים" — צווח.

נשארנו עשרים איש.

יעקב קראביץ התאבד בלילה האחרון בתלייה במגבת, בבנין־הכלא.

ביום א' הוציאו אותנו מבית־הכלא. נצטווינו לקחת את חפצינו, ותחת משמר בילורוסים הובלנו אל רחוב היהודים. הגענו לשער שוטר־גיטו יהודי קידם פנינו. הידיעה על בואנו פושטת חיש מהר בגיטו. כל התושבים מקיפים אותנו. המשטרה היהודית מפזרת אותם, הם פורצים בבכי מר ויללות.

כאן נודעו לנו החדשות האחרונות בגיטו: משה וינשטיין, בחור צעיר, מת ביום הראשון בבוקר. אשת יוסף אידלס ניסתה לצאת מן הגיטו, כדי לקחת את ילדה שהשאירה בביתה הקודם. ברגע יציאתה מהגיטו נורתה למוות. בני הצעיר של זימל פדר (רחוב סיניבקה) מת בפתע והוא בן שלש עשרה.

מגיעות עגלות של בעלי־העגלה, עליהן מונחות הגויות, ואנו מובילים אותן תחת משמר לבית־הקברות היהודי למנוחת־עולם — וחוזרים לגיטו.

ו

עוד בימים הראשונים נתארגנה „מועצת יהודים". שחבריה היו: יצחק צרקוביץ יושב ראש, ליפא מישלבסקי, יהושע פיש ופליטים אחדים.

תפקידה הראשון — חלוקת עבודה בקרב היהודים. כל יום יצאו העובדים למפעלים שונים כגון: בית־ההרושת ליציקה, בתי־החרושת לאריגה ושמן של גבזה ואלייניק משה. יוסף, בנה של צירה יניטה, מונה מפקח על קבוצה מיוחדת של ששים נשים, שהוטל עליה לטאטא ולנקות את רחבת־השוק והרחובות. היחס אליהן מצד הנאצים היה באדיבות ואכזרי. מוכים וזבי־דם היו כולם חוזרים לגיטו. ליד שער הכניסה נערך חיפוש קפדני ונשדד כל חפץ.

פעם צווינו לאסוף את כל החפצים והמטלטלין שהושארו בבתיהם

של הנרצחים בטבח הראשון, ולהסיעם לבניני הקסרקטינים. לבותינו כמעט שנשברו מרוב כאב ויגון, כשצעדנו בחדרים הריקים בהם חיו אחינו ההרוגים, נשיהם וילדיהם. והנה עלה בגורלנו לאסוף בגדיהם, כליהם ורהיטיהם, ולהניחם על עגלתו של האכר סוקולוב־סקי. לעינינו רחפו דמויות תושביו של כל בית.

את הרהיטים הסענו לבנין הישיבה בעבר, מקום שם הוצאו למכירה פומבית לבילורוסים. יתר החפצים הובלו לבניני הקסרקטינים, שם נאגרו בשלשה מחסנים מלאים ועלינו הוטל התפקיד למיינם.

בזכרוני תחומות אפיזודות מהימים ההם. הנה הגענו עם עגלתו של סוקולובסקי לביתו של חנוני־האריגים לשעבר, זעליק ליס, ברחוב זרנובסקא. אנו נכנסים למרתף ומוצאים שם תכשיטי כסף, במבוכתי הצעתי לסוקולובסקי לקחת את החפצים לעצמו ולהטמינם. שמע בעצתי, ובו במקום הוא הודיע לי, שבמקרה והגרמנים ימצאום אצלו, הוא יגלה שאני הענקתי לו את האוצר הזה. למזלי עבר הכול בשלום, שום חיפושים לא נערכו אצלנו.

פעם הייתי עסוק בעבודה, בדרך המלך בואכה ניסוויז, ופגשתי אחדים ממכירי הנוצרים, שנתנו לי ביצים, לחם וחמאה. את הלחם והחמאה טמנתי בשרוולי, ואת הביצים בכיסי. מרוצה חזרתי מן העבודה. שני שוטרים בילורוסים עוצרים בנו. אני מוציא את הביצים מכיסי ומצביע עליהם. אחד נוטל את הביצים וזורק ישר בפני, ולא הרשו לי לגבב פני — להנאתם...

ובגיטו זוועות ורציחות. פעם פגש קוך בגציל לוטוין שגידל זקן ארוך — וירה אותו למוות. כן נספו גם הרוקח ולוולסקי ואשתו ובתו בנסיונם להתגנב לביתם, שנמצא ליד גבול הגיטו, ולהוציא חפצים נחוצים.

מבחינה רוחנית הורגש בעליל הלך־רוח דתי אף בקרב החפשים בדעות. בשעה שלוש אחר חצות עורכים היינו תפילת שחרית. בימים ב׳ וה׳ — על הרוב — היינו צמים ואומרים סליחות.

עם התקרב חג הפסח החלטנו לאפות מצות.

בביתו של יוסף, בן צירה ינטה, הותקנה מאפיית מצות. ערכנו את הסדרים, אולם מכל הבתים נישאו קולות בכי והתייפחות.

פעמים, בשעות לפנות ערב מתבדרים היינו במשחקי אישקוקי וקלפים, ומשוחחים על מצבנו וסיכוייו. הכול הבינו שסיכויי־הצלה בדרך רגילה הם אפסיים. כבר הגיעונו אז הבשורות על ההשמדה בגיטאות הסמוכים.

ז

התחלנו עובדים במנסרה סמוכה, בנסירת עצים. כאן נפגשנו תכופות עם שכנים איכרים שסיפרו לנו, כי ביערות מתארגנות קבוצות פרטיזאנים משבויים רוסיים שברחו ופעילים סוביטיים לשעבר. הם הזהירונו, שאורבת לנו סכנת־השמד קרובה ויעצו לנו להצטרף אל הפרטיזאנים. את הידיעות מסרנו ליהודי הגיטו, ופתחנו בתעמולה לברוח ליערות, אל הפרטיזאנים. כשנודעו הדברים ל„מועצת היהודים״ נקראתי אליהם וניתנה לי אזהרה חמורה, שאם אמשיך תעמולה זו העלולה לעורר מרד בגיטו, יסגירוני לידי הגרמנים.

חמתי בערה בי והשתדלתי בפגישתם טענות חריפות, כי כאן צפוי לכולנו מות בטוח. אז יצאה הפקודה לכלוא אותי בבנין „בית־הכנסת הקר״. לילה שלם התגוללתי על ספסל. ילדי התחננו לפני המועצה להוציאני לחופש. לפנות בוקר נכנס לבית־הכנסת מפקד המשטרה היהודית בגיטו והביאני למשרד המועצה. כאן חזרו שוב חברי המועצה על דרישותיהם ואזהרותיהם — ואני בשלי.

לבסוף שוחררתי באזהרה חמורה לא לעורר מרידות בקרב תושבי הגיטו.

פעם נקראתי על־ידי יושב־ראש המועצה לביתו, לשיחה. מצאתי שם מסובים את העסקן ד״ר דלוגאץ׳ ורעיתו, את פראדל וילנצ׳יק ובעלה ובנה ישראל ועוד פליט רופא מוארשה. גלגלנו שיחה. צרקוביץ

האשימני כי במעשי ותעמולתי עלול אני להמית אבדון על כל תושבי הגיטו. שוב חזרתי על נימוקי ושענותי וניסיתי לשכנעם בצדקתי. הפעם הבחנתי שגם הם חשים ומבינים את האמת הערומה, ואת האשליה שבתקוותיהם והבטחותיהם הכוזבות.

הסכסוכים וההתנגשויות הללו השפיעו לרעה על מצב בריאותי. תקפה אותי מחלה והוכרחתי לשכב בבית־החולים. כשהיה קוך בא לגיטו הייתי קם ממטתי ורץ לעבודה.

ועד אפיזודות אחדות: יום כפור חרפי. אנו עובדים בכפר הרבנובשצינה. אני מבקש את המפקח, בילורוסי, שירשה לי לגשת אל החווה הסמוכה להשיג אי־אלה מיצרכי־מזון. הסכים. נכנסתי לבית הקרוב, ומכרי האיכרים מכבדים אותי בחלב ולחם. בפתע מופיעים שני חיילי ס. ס. מגרשים אותי מהבית, והולמים במעדר בכל חלקי גופי. אחר כך הם מצווים עלי לרוץ אחרי עגלת־החורף שלהם — ומשם לחזור לעבודה. מיוגע נסחבתי באחרית כוחותי למקום העבודה, ושם נפלתי ארצה. בעגלה הובאתי לבית החולים בגיטו.

האחות הזהירה אותי, שכל רגע צפוי חיסול החולים. התליין קוך עושה, לפי כל הסימנים, את ההכנות האחרונות. מוכה וכו־דם נאלצתי לחזור לדירתי בגיטו.

פעם נתפסו שלשה חיילים מן הצבא האדום, שברחו ממחנה השבי.

הם ניתלו בכיכר השוק. על ליפא מישלבסקי הוטל תפקיד התליין. במקרה נזדמנתי עמו לאחר ביצוע המעשה. עמד לפני חיוור כסיד, בפיק ברכיים, ידיו רועדות ועיניו קרועות לרווחה — וכל חזותו כשל אדם שנטרפה עליו דעתו...

ח

באמצע הקיץ פשטו וגברו השמועות על החיסול הסופי הקרוב של הגיטו. מסרו לנו על ישיבה של מועצת העיריה, שבה השתתף קומיסר המחוז ושם דובר על תכניות החיסול. נוטקה החיט סיפר, כי שוטר לקח ממנו את האריג שנתן לו לתפירת חליפה. כדברים האלה שמענו מפי בעלי־מלאכה אחרים. שוטר בילורוסי אחד הפליט מפיו, כי צפויות „חדשות״. בעיירות הסמוכות כבר בוצעו החיסולים הסופיים.

מצב־הרוח בגיטו נעשה מתוח מיום ליום. אז החלטנו שבבוא שעת החיסול נעלה באש את הבתים, ננצל את הבהלה, נפרוץ את גדרות־התיל ונברח ליערות. השוטרים הבילורוסים ציפו כחיות־טרף בקוצר־רוח לחיסולנו, ארבו לקרבנותיהם, כדי לרצוח ולרשת את שרידי רכושנו.

בימים ההם של ציפיה וחרדה לקץ אירעו גם מקרי התאבדות. חתנו של מוטה בן שימשה צירינסקי, אשתו וילדו, נמצאו מורעלים בעליית ביתם. מנת־הרעל לא היתה גדולה — וכולם ניצלו.

— „מדוע לא תניחו לנו לשים קץ לחיינו בידינו אנו?״ טען צירינסקי ביאושו.

כעבור שבוע חזר על נסיונו — והפעם בהצלחה מלאה...

ובלילה בין ז׳ וח׳ באב תש״ב, נתחולל החורבן הסופי של קלצק היהודית.

בחצות הבחינו שומרינו, שהגיטו מוקף מכל העברים שוטרים בילורוסיים וס. ס. גרמניים. אין לתאר את ההבלה והצעקות בכל שטח הגיטו, התחילה בריחה מהבתים בזעקות־יאוש.

יושב ראש המועצה יצחק צרקוביץ ניגש במרוצה אל גדרות־התיל וביקש את הבילורוסים, שימיתוהו ביריה במקום. זקיף בילורוסי מילא את בקשתו.

אכן, הוא פחד מעינויים. היו להם לתליינים תכניות מיוחדות כלפיו. קיוו לסחוט ממנו זהב וחפצים יקרי־ערך. כמוהו עשה גם

חיים, בנו של משה מיכל לב הקצב. גם הוא נורה בכדור בראשו בידי זקוף בילורוסי, ליד הגדר לפי רצונו ובקשתו.

והרי רשמי וזכרונותי מהרגעים האחרונים בגיטו:

אני ברוח מביתי יחד עם עוד יהודים, אנו צועקים בכל כוחותינו: — „יהודים, הבעירו את הבתים ונתקו את גדרות התיל!" מיד נראו תימרות עשן סמיך ולשונות אש שפשטו במהירות מפאת הרוח המנשבת. בקרדומות ושאר מכשירים פרצים יהודים לגדרות ומנתצים את התיל. התליינים נאלצו לסגת למרחק מסויים מחמת האש והעשן המחניק. הפעם לא הצליחו לבצע את זממם לפי התכנית המדוייקת והמחושבת מראש.

ברד כדורים מרובים ומכונות־יריה ניתך מכל העברים על היהודים הבורחים. באש ובעשן ובכדורי הרוצחים נפלו המוני הרוגים ופצועים. היהודים פרצו אל הגדרות, ניתצו את התיל והבקיעו להם דרך. בחבורות ברחו לכיוונים שונים מחוץ לעיר. אולם כדורי הרוצחים זרעו מוות בשורותיהם.

הרגע האחרון שלי בגיטו הבוער: אני מבחין באחי יוסל המחזיק ילדו על זרועו. כדור פוגע בראשו של הילד. אחי רץ כמטורף, מחזיק את גוויית הילד בזרועותיו. לצעקותי שיניח את הגוויה וירוץ אחרי — לא באה כל תשובה. וכך נעלם מעיני.

ניגשתי בקרדום לגדרות התיל ליד ה„שולכל", ניתצתי את התיל ופרצתי. אני רץ דרך רחוב היהודים אל ה„וואל", בכיוון האחוזה קוליאנדרע. אחרי רצים בחבורה יהודים רבים. בדרך נפלו חלל בכדורי האויב בנו של אלקנה הקצב, דוד בליאכר, דוניה גלפנד (בן מאיר החנונני) ואחרים. פצועים — שלמה שמוקלר (עכשיו בקנדה) וגרשון ליסר. ניספה אחר כך בברנוביץ.

בדרך נפגשתי בבחור מוארשה גאנטוביץ (עכשיו בישראל), פליט בגיטו קלצק.

נדדנו יחד ימים אחדים בדרכים ושבילים, כפרים ויערות, ומגמת פנינו — הפרטיזאנים. הנוצרים סייעו לנו במזון ובגדים, אולם בשום אופן לא הרשו להתעכב בבתיהם אף לזמן קצר. פחדו מאד מהלשנות.

נדדנו, ישנו ביערות. נסינו להיוודע מפי האיכרים על מקומות המצאם של הפרטיזאנים.

הגענו לחווה בכפר לאַזביץ. דפקנו בדלת בית. האיכר פותח — „עטא זשידקי" (אלה יהודים) — צווחה האיכרה, ושניהם רועדים מפחד ותדהמה. אנו שואלים על הדרך אל הפרטיזאנים. הוא מורה לנו בכיוון ליער זרקובה ונותן לנו חלב ולחם, אולם מתחנן שנעזוב את הבית. על הדשא הגבוה ביער זרקובה אנו שוטחים את מעלינו וחוטפים תנומה קלה. בשתים־עשרה בלילה אנו ממשיכים הליכתנו. פתע קולטות אזנינו רעש אופנים.

— משטרה — אומר גנטוביץ. אולם אין דרכה של המשטרה לנסוע בלילה ביערות, ואיכרים לא כל שכן.

הלב פועם מהתרגשות וציפיה. כל הסימנים מעידים על עקבות פרטיזאנים.

העגלות מתקרבות. אני מבחין בדמויות אנשים, רוביהם על שכמיהם, אני פורץ קדימה וצועק בקול ברוסית: — „ספאסאיטע רעביאַטא" (הצילו, בחורים!). נשמעת התשובה: „סטאי" (עצור). לא לזוז מן המקום!

הפרטיזאנים מקיפים אותנו. אני מבחין ביניהם יהודי אחד.

הם נוקטים בכל אמצעי הזהירות. אנו מפסיעים קדימה, והפרטיזאנים ברובים נטויים בעקבותינו. על העגלות מונחים מצרכי־מזון, עורות וכו'. לבי מפרפר מתקוה וגיל. ניצלנו.

הובאנו למחנה הפרטיזאנים ביער ראיובקה. מה מתרחש כאן? אנשים מהלכים בטוחים וחפשים. באחו רועים פרות וסוסים. אחדים יושבים במעגל, אוכלים ושותים. אחד מנגן בהרמוניקה. עגלות טעונות כל טוב. עולם חדש וחפשי. ורק דאגה אחת מכרסמת בלבי — אותה שעה — הדאגה לגורל שני בני.

שני יהודים פרטיזאנים הובילו אותנו למקום מסויים, שם פגשנו חבורה של חמישה יהודים ואשה אחת מסובים לסעודה. הם מזמינים אותנו, ואנו אוכלים לשובע.

בינתים בא קצין רוסי, ופתח בחקירה ודרישה, סיפרנו לו על הכול.

יחסו אלינו ידידותי ביותר. הוא רק נזף בנו על שהתמהמנו ביציאה מהגיטו. לפני לכתו מרגיע אותנו: „כאן אתם נשארים, כאן נלחם ונשמיד את האויב".

כך נצטרפנו לשורות הפרטיזאנים.

וכאן קרה לי נס: יהודי פרטיזאן הודיע לי שבכפר פלסקוביץ פגש שני נערים יהודים, שברחו מגיטו קלצק והוא הביאם למטה הפרטיזאנים. נפעם ונרעד נסעתי אל המטה ומצאתי את שני ילדי, לבושים בלויי־סחבות. פרצתי בבכי־התרגשות־ושמחה. נדמה לי, שכל זה נתרחש בחלום. כשחזרתי עם שני בני למקום הקודם, ראיתי יהודים רבים שבאו זה עתה. ביניהם הקלצקאים — אלתר מאירוביץ, לאה פיש (בישראל), ביילה ציפין (בקנדה), מוטל גלפנד (בישראל), יסוף פשפירקה (ברוסיה), שלמה שמוקלר (באמריקה), קיל ליבה (גורלו לא ידוע) ועוד. נאספנו כשלש מאות יהודים, ויחד עם חמישים נוצרים אירגנו את החטיבה הפרטיזאנית המפורסמת על שם זיקוב. החטיבה נחלקה לשתי פלוגות. מבצענו הראשון היה להשיג מצרכי מזון בסביבה הקרובה.

בשעות הלילה חדרה קבוצת יהודים לאחוזה. גירשנו את השומר, רתמנו שני סוסים לעגלות ועליהן הוטענו חזיר, כבשה, חלב וחמאה וכן דוד, כל זה הבאנו למקום חנייתנו ביער.

אולם המשימה העיקרית וההכרחית, שהוטלה עלינו, היינו — רכישת נשק, הדריכה את מנוחתנו. פעולה זו היתה חיונית, אולם קשה ומסובכת ביותר. בינתים התנפלו עלינו צבאות גרמניים ומשטרה בילורוסית, ונאלצנו לסגת לאיזור קאפוליה. חטיבתנו נתארגנה מחדש, החלפנו כוח והתעצמנו, אולם מצבנו ביהודים בלתי־מזויינים בחטיבה, נעשה קשה מיום ליום.

והנה עלה במוחו של מפקדנו רעיון מסוכן. ביזמתו נתארגנה קבוצה של יהודים מקלצק, ומטרתה להתנפל על הקסרקטינים מחוץ לעיירה ולשלול משם נשק. הקבוצה הזאת יצאה לביצוע המשימה כשברשותה רובה אחד... בדרך קנינו אקדח במחיר אלפיים רובל. התכנית נסתיימה בכשלון חרוץ. במטה הגיעו למסקנה, שכל הענין הזה אינו אלא הרפתקה. שליח מיוחד שוגר למצוא אותנו ולהחזירנו למחנה.

לבסוף השגנו נשק ממקום אחר — וכעבור זמן קצר היינו מזויינים כדבעי והתחלנו בפעולות נקם ברוצחינו ועוזריהם.

המבצע העצמי הראשון שלנו היה בחווה סוקולובקה, בסביבות קלצק, שתושביה שיתפו פעולה עם הנאצים. חדרנו אל החווה, העלונה באש והשמדנו תושביה. שמחים חזרנו ליער. ייצר הנקם בער בלבותינו, וקודם כל רצינו להפגין בפני תלייני קלצק ועוזריהם, שאנו חיים וקיימים. פנינו למפקדינו בבקשה להרשות לנו לחדור בלילה לקלצק. אחת ממטרותינו העיקריות — לתפוס את הפורע המפורסם סאשה סוכנוביץ, בילורוסי שגרם צרות איומות לאוכלוסיה היהודית.

התארגנה קבוצת פרטיזאנים יהודים מקלצק, וביניהם: יעקב גלר, שלמה שמוקלר, אלתר מאירוביץ, מוטל גלפנד, כותב השורות האלה והקומיסר הפוליטי. בעגלות חורף נסענו דרך הכפרים סויץ, סאקריץ ופנקראטוביץ והגענו לקצה רחוב צפרה. העמדנו את הסוסים עם העגלות ליד גורן ובאפילת הלילה צעדנו ברחוב. שוטר בילורוסי הבחין בנו ונמלט על נפשו. נסינו לתפסו,

אולם הוא התחמק בהשאירו את רובהו. ניגשנו לבית סוכנוביץ, דפקנו בדלת וקראנו בשמו. אולם גם הוא הצליח להיחלץ ולהעלם. נשמעו יריות. בסדר מוחלט עלינו על העגלות ונחפזנו להסתלק. בכפר סוכליץ הטענו על העגלות מטען מצרכי מזון וחזרנו אל המחנה. מפקד הבריגדה הביע לפנינו את סיפוקו ותודתו.

אמנם הצלחתנו היתה חלקית, אולם עצם הופעתנו בעיירה הטילה פחד ואימה על הנאצים וביחוד על עוזריהם.

*

וכך עברו עלינו הימים עד לשחרור במיבצעי־חבלה, התנפלויות והתקפות על חיילים גרמניים, שוטרים ואזרחים בילורוסים, פורעים ומרגלים. היה ענין, טעם ותכלית לחיינו ביערות. היהודים עוררו כבוד מצד חבריהם לנשק והטילו אימתם על אויביהם. היינו גאים שאנו נוקמים את נקמת דם עמנו השפוך ותורמים את תרומתנו לנצחון על כוחות השחור והאבדון.

אך בהגיע יום השחרור, ואנו יצאנו מהיערות וחזרנו אל עיירתנו — נתגלה לנו בכל מוראו החורבן האיום. הרעל האנטישמי חדר עמוק ללבות. ודבר אחד הוברר לנו בחזית: כאן, בין העיים, בגיא־ההריגה אין מקום לחיים חדשים לעתיד — ועתידנו בארץ ישראל.

ואמנם זכינו להגשמת שאיפתנו.

25 החיים בגיטו

לאה פיש־מאירוביץ /

ביוני 1941. העיירה ריקה מאדם. ושוממת כיכר השוק, מר־כז העיירה, שהמתה תמיד המוני אדם; פה ושם אדם מהורהר חולף חיש שקוע במחשבות מדאיגות. ואמנם, היה מקום לדאגה עמוקה. ב־22 ליוני 1941 התנפלה גרמניה הנאצית על רוסיה המועצתית וקלגסיה כבר חדרו עמוק לתוך שטחי רוסיה הלבנה. כל הדרכים המוליכות מזרחה — הוצפו המוני פליטים.

גם האוכלוסיה בקלצק התחילה מפנה את העיירה, תחילה, כמובן, השלטונות והמוסדות הסובייטיים ופעיליהם. כל מי שלא פחד מהקשיים הצפויים — יצא לדרך, לעבר הגבול הפולני־הרוסי הישן, אם יחד עם בני המשפחה, או לבד. יצאו יצרורות קטנים של מזון ולבוש על השכם, דרך הרחוב הצפראי נהרו לעבר טימקוביץ, סלוצק וקאפוליה. הרוב ברגל, אחרים בעגלות וסוסים, והיו שהצליחו להצטרף למשלוחים של המוסדות הסובייטים. ביום הרביעי לעת ערב, ה־25 ליוני כמעט שנתרוקנה העיירה מיהודיה. הנשארים סגרו עצמם בבתיהם, כשהם שקועים בדאגה לעצמם ולגמלטים. ובפתע נפסקה הדממה ביריות רובים ומקלעים ורעשי טאנקים כבדים. כרוח־סערה פשטה הידיעה: פלוגת־סיור גרמנית נכנסה העירה. התחילה ריצה ובריחה, כל אחד חיפש מקום מחבוא, ואלה שלא הצליחו להימלט נאלצו להיעצר ולעמוד בהרמת ידים. ושוב השתררה דממה.

הטאנקים חלפו נעלמו. חייל סובייטי הרוג שנשאר בכיכר השוק העיד, שכאן עברו המרצחים הנאצים — כסמל, שנכנסו לתקופה חדשה.

הגיע הלילה. פה ושם נשמעו צעדים זהירים, איטיים — צעדי האנשים החוזרים מן הגבול. הם הוכרחו לחזור, שכן כל הדרכים כבר היו תפוסות על־ידי משמרות גרמניים, והיו גם חיילים סובייטיים, שביקשו להבקיע לעצמם דרך למחלקותיהם או לבתיהם. וכן פלוגות סובייטיות צבאיות שנותקו על ידי האויב, השליכו את נשקן, התלבשו בגדים אזרחיים והיפשו מקומות להשתקע בהם כתושבי המקום. והיו שניצלו את ההזדמנות, שהמחסנים והחנויות נשארו ללא פיקוח ושמירה, והתחילו לסחוב שקי קמח וסחורות. הופיעו בלילה ההוא גם שודדים וגנבים ששלחו ידם בשוד וביזה. למחרת היום היו כל החנויות והמחסנים ריקים, גם הבתים הנעזבים מתושביהם נשדדו.

החיים תחת הכיבוש הנאצי

פראותם של הכובשים הגרמניים, ויחסם האכזרי לאוכלוסיה היהודית — נתגלו תיכף ומיד.

כבר למחרת ליום לפלישתם פתחו בציד יהודים לעבודת־כפייה. במשך ימים אחדים בוצעה הפעולה הזאת על ידי המשטרה הפולנית־הבלורוסית שנתארגנה על ידי הגרמנים, וקיבלה מהם יד חופשית בפעולות נגד יהודים. ואולם, כדי ללמד לשוטרים אלה לקח, כיצד עליהם לנהוג ביהודים, נאסרו היהודים לפי פקודה בכיכר השוק והוצבו בשורות ארוכות. מאי־שם הובאו ארבעה יהודים, שנים מהם צעירים, כמעט ילדים — ולאור היום נורו לעיני כולם. הם הואשמו שלא התייצבו לביקורת בזמן המפקד...

הדבר שימש לקח מאלף למשטרה, אולם גם לנו, היהודים.

למן היום הראשון התחילו הגרמנים להכין אותנו באורח שיטתי יפסיכולוגי לגזירות נוספות שבוצעו בדיקנופת. עוד לא הספקנו להספיד את החללים הראשונים, וכבר יצאה גזירה שניה — ענידת פסי מגן דוד על השרוולים, שהוחלפו כעבור זמן קצר בטלאים צהובים על השכם והחזה. מדי יום ביומו הומצאו גזירות חדשות, וכל העובר עליהן אחת דינו למות

כמעט כל יום נפלו חללים. אחד על הטלאי הצהוב שלא היה כתיקונו, השני על הופעתו בחוץ אחרי שעה שבע בערב, והשלישי — על אי התייצבות לעבודה. יהודי שלא נשא חן בעיני הנאצי, נורה בו במקום. המטרה היתה ברורה: להקהות את רצונם של היהודים, להחדירם ביאוש, דכאון וציות עוור, ואמנם, המטרה הושגה.

כבר בשבוע השני לכיבוש, היתה האוכלוסיה היהודית מוכנה מבחינה פסיכולוגית והגרמנים. בדרך כך היו הם למפקדים חוטפים, ובידם היתה השליטה על מקומות העבודה וסידוריה. הדבר הביא עמו תופעות של פרוטקציה ושוחד, ואנשי ועד־העבודה ניצלו את ההזדמנות כמיטב יכולתם.

חמור היה גם מצבם החמרי של היהודים. שום מלאי לא היה לנו, וגם לא היה מקום לקנות. בשלושת החדשים הראשונים לא קיבלנו דבר מהשלטונות הגרמנים. כל אחד נאלץ היה לחפש דרכים להשגת מצרכים.

בזמן הראשון עוד אפשר היה ללכת בחוץ, אם גם רק באמצע הרחוב. ההליכה על המדרכות אסורה היתה בהחלט. עדיין היו אפש־רויות מצומצמות להיפגש עם התושבים הבילורוסים ולעשות עסקי חליפין. הגויים ניצלו את המצב בדרכים שונות, ובכלל זה ניצול עבודת־החינם היהודית. מלבד השלטונות הגרמניים ומוסדותיהם, ניצל את עבודת־החינם של היהודים כל מי שרצה בכך, וביחוד בעלי האחוזות שברחו קודם וחזרו — ה„פריצים" מכל הסביבה, שקיבלו מידי הגרמנים את אחוזותיהם הקודמות. מאות יהודים יוצאים

היו יום, כעלות השחר, לעבודה — ולפנות ערב חוזרים היו לגיטו. באחוזות מרוחקות היו העובדים היהודים שוהים כל השבוע, היינו מיום שני עד למוצאי שבת. חדר מיוחד נקבע לשלשים—ארבעים נפש, והם ישנו על רצפה מוצעת תבן. מנת מזונם היומית היתה — 300 גרם לחם, קצת תפוחי אדמה, לפעמים גם מעט חלב. לא ייפלא, איפוא, שכל אחד רצה לקבל עבודה באחוזות, ביחוד משום ששם אפשר היה לחיות מבלי לראות את הגרמנים הנתעבים. שם נזדמנו גם אפשרויות להיפגש במכרים בילורוסים, לבוא עמם בעסקי חליפין ולהביא קצת מזון לבני־המשפחה בגיטו.

וכך, בהדרגה התחילו מסתגלים למצב החדש. „תקרית" זעירה, כגון יהודי מוכה בידי גרמני או בילורוסי ואף רצח פועל יהודי במקום העבודה או בכל מקום שהוא, לא עורר שום רושם.

והנה, הגיע יום הששי השחור והטראגי, ה־24 באוקטובר 1941 שזעזע את כל האוכלוסיה וחשף לפניה את המציאות האיומה.

באותו יום, בשעות הבוקר קיבלו 34 יהודים פקודה בכתב, שעליהם להתייצב בשעה 11 לפני הצהרים, במפקדה הגרמנית. ואכן, כולם הופיעו בזמן המדוייק. הם נעצרו ונכלאו עד לפנות ערב, ואחר כך הובאו במשאית לבית־הקברות הקתולי וכולם הוצאו להורג בירייה. מיד לאחר הרצח נדרש ועד־העבודה לשלוח למקום עשרה עובדים עם מעדרים, כדי לקבר את הנרצחים. עשרה עובדים יהודים כרו בור עמוקה, וסתמו את הגולל על אחיהם הקדושים, זכרונם לברכה.

רצח־זוועה זה הסעיר את כולנו ועורר אותנו מן הקפאון. הורגש בעליל, כי קץ זה צפוי לכולנו. התחלנו מהרהרים, על דרכים ואמצעים להיחלץ מן הכליון. ברם, דרכי הצלה סתומות היו.

והמאורעות תכפו בזה אחר זה. ב־26 באוקטובר 1941 נצטוו כל היהודים להירשם במשרד ועד העבודה. בקשר לפקודה זו פשטו שמועות, שעומדים לכונן גיטו, כל אחד עסוק היה בסידורים להבטיח את רכושו הדל. רבים שמכרו את חפציהם יקרי הערך ששרדו בידם לשכניהם הנוצרים, בתקוה, שבעתיד יוחזר להם הכול. כה שקועים היו האנשים בענינים אלה, עד שלא השגיחו כמעט, שהגרמנים מכינים בחשאי בורות לצרכי הטבח ההמוני. והנה ב־29 באוקטובר, לפנות ערב, התפרסמה פקודה, שלמחרת היום בשעה שש בבוקר, על כל היהודים, צעיר וזקן, נשים וטף, ללא יוצא מן הכלל, להתכנס בכיכר השוק בידים ריקות. לשום איש אסור להשאר בבית. כל הנמצאים מחוץ לעיר בכפרים ובאחוזות במקומות עבודתם נדרשו אף הם לחזור העירה למועד המדוייק. ואף־על־פי שהשמועות על פעולה זו רווחו בעיר ימים אחדים קודם, היתה פקודת ההפתעה הזאת כתדהמה. הסכנה נצטיירה בכל אימתה — אנשים רצו בבהלה ופחד, אלה להיפרד מקרובים, אחרים ניצלו את שעות הלילה המעטות להבטיח את רכושם, למסור אותו למכרים נוצרים או לטמון אותו במקומות סתר באדמה.

ליל האימים נמשך — תפוסים היינו ליחושים והשערות על הגורל הצפוי לנו למחרת היום. איש לא עצם עין מרוב מתיחות. ההרגשה היתה מרה ועגומה.

אך עלה השחר, וכל אחד עסק בהכנות ליציאה למקום. כאמור, אסור היה לפי הפקודה לקחת משהו ביד, ולפיכך לבשו היהודים בגדי חג ושבת. משל יצאו לחגיגת חתונה...

בשעות הבוקר" נהרו המוני יהודים, משפחות משפחות מכל הרחובות והסימטאות לכיכר השוק.

שררה דממה איומה, כפופי ראש הלכו, ללא אומר ודברים. הנוצרים מלווים אותנו במבטיהם, רובם עוינים, אולם היו גם הבעות ידידות והשתתפות בצער.

ברחבת השוק הקביל את פני הבאים נציג ועד העבודה, והראה לכולם את מקומות־העמידה היעודים, לפי האלפא ביתא. שום גרמני לא היה במקום, והרוחות נרגעו קמעה. הכול נתייצבו במקומותיהם, ובדיוק בשעה שש היה הכול מוכן ומסודר. אף־על־פי־כן חסרו מאות יהודים, שהסתכנו ולא הופיעו, למרות האיום בעונש מוות. רובם נשארו במקומות־מחבוא שונים בבתיהם, והיתר ברחו לשדות וליערות הסמוכים. אחדים מפקידי ועד־העבודה הוציאו משפחות שונות ממקומותיהן, והציבו אותן בשורות מיוחדות.

בפתע הופיעו מכל ארבעת קצות השוק טאנקים ועליהם חיילים ליטאיים, שהקיפו את השוק ותפסו עמדות אסטרטגיות. פרצה בהלה איומה. צעקות, יללות ילדים פילחו את האויר. התחילה בריחה וריצה ממקום למקום, מקבוצה לקבוצה, בלי דעת היכן המקום הנכון, שבו סיכויים להצלה. נשתררה אנדרלמוסיה כללית. הבהלה והערבוביה גדולה היתה עד כדי כך, שגם הגרמנים נתייאשו להשליט סדר כלשהו, והתחילו מחלקים את ההמונים בקבוצות באורח שרירותי — „ימינה" — „שמאלה" — צעקו, והבדילו את האנשים, בעברם לפני טורי הניצבים. אי אפשר היה לדעת, היכן ההצלה ומה גורל צפוי לקבוצות השונות.

לבסוף נתהוו שתי קבוצות גדולות — אחת שמנתה כ־4000 נפש שהושארה בשוק, והשניה — כ־2000 נפש, שהובלה תחת משמר כבד לבית הכנסת הגדול. אחר כך נודעו לנו ממקורות שונים הפרטים המזעזעים על דרכם האחרונה של הנשארים בשוק. נתברר שגם בשעות האחרונות עוד הבהב בלבותיהם ניצוץ של תקוה, שאולי מובלים הם לתוך גיטו, אי־שם במקום, בסביבות הקסרקטינים ברחוב הניאסביז'אי. אולם תקוות אלו נתנדפו, כשהתחילו מובילים אותם בחבורות לבית־הקברות הקתולי ונשמעו הדי היריות. הכול הבינו, שהגיעו קצם.

דוממים, מורכני ראש, חדורי יאוש תהומי, צעדו קדושי קלצק בדרכם האחרונה לבורות החול בכיוון לרחוב הניאסוויז'אי, וכדיסונאנס מזעזע ומחריד צלצלה זמרתו הפתאומית ורקודו הצוהל של אחד זימל (יהודי מרחוב הצפראי), שנטרפה עליו דעתו בשעת ההתלוכה לבורות־המות. אין אמן שבכוחו לתאר כל מה שהתרחש באותו יום סתיו ברחוב בקלצק?

ועוד אי־אלה אירועים.

עסקן הציבור הידוע אייזיק ק צ ב הרעיל את עצמו ליד הבורות, כדי שלא ליפול בידי הרוצחים.

ד ו ב ב נ ש צ ' י ק, שנתפרסם כאתלט וגבור, נאבק מרה עם התליינים, בסרבו למסור לידיהם את ילדו. הפשיטוהו ערום, והוא הושאר בין האחרונים שהוצא להורג.

אחד יוחנן ל י פ ש י ץ, ניסה להינצל בתחבולה כגון זו: בחשאי קרע מעליו את הטלאי הצהוב, התערב בין הבילורוסים, שהועסקו בכיסוי הקברים בעפר, נטל מעדר ביד והתחיל עוסק באותה מלאכה. השגיח בכך בילורוסי אחד, הצביע עליו לפני גרמני — ומיד נורה.

אותנו, קרוב ל־2000 נפש, הובילו אל בית הכנסת הגדול וסגרו אותנו בתוכו. ימים אחדים, היינו שם. הודיעו לנו על התכנית להקמת הגיטו. לשעה קלה שוחררנו מן העוצר, והרשו לנו לבקר בדירותינו הקודמות ולקחת עמנו הפצים נחוצים. מותר היה לנו לשהות בבתים רק רגעים ספורים. חטפנו בחפזון מכל הבא תחת היד. וכך חזרנו שוב לבית הכנסת.

החיים בגיטו

התחילה תקופת החיים בגיטו, שנמשכה עד להשמדה הסופית, ח' אב תש"ב, 1942.

חלוקת הדירות והשיכונים נערכה ללא תכנית וסדר. על הרוב כבשנו אנו בעצמנו את הדירות שנשארו ריקות מתושביהן שהוצאו להורג, כל אחד לפי המקרה, או לפי בחירתו. הצפיפות והדוחק בבתים היו איומים. כעבור זמן קצר הותקנה סביב הגיטו גדר תיל דוקרני,

ומשמר מזויין של שוטרים בילורוסים הוצב מכל עבריו. נתארגנה מועצת יהודים בנשיאותו של יצחק צרקוביץ וחבריה: אייזיק ציאָק, ליפא מישלבסקי ובצלאל גנדלס, והיא היתה הנציגות המוסמכת לפני השלטונות הנאצים וגם עיצבה את הוי־החיים והמשטר הפנימי בגיטו. למטרה זו הוקם גם שירות יהודית.

מועצת היהודים השתקעה בבית־החומה של שקליאר. כל בוקר נהרו לכאן תושבי הגיטו — פרט לילדים ולקשישים — ותחת משמר של שוטרים בילורוסים הובלו לעבודות שונות, כגון: נקוי רחבת השוק, סילוק השלגים בחורף, לעבודה באחוזות הסמוכות, ברפתות ובממגורות, בשדות ובגנים וכו׳, לפנות ערב הובלו חזרה אל הגיטו.

כל אחד קיבל מנה של 15 דקוגרמים לחם, פעמים גם משהו משיירי המזונות שנמצאו בבתי הנשמדים. (פעם היתה חלוקה של תפוחי אדמה רקובים; שאר החפצים יקרי הערך נשדדו על ידי הנאצים). ברם, רעב לא שרר בגיטו. כל אחד טיכס עצות, חיבל תחבולות ומצא כל מיני דרכים להשגת מזון מבחוץ.

הפועלים שעבדו מחוץ לגיטו החליפו חפצים שונים, תמורת מצרכי מזון אצל האוכלוסיה הבילורוסית. היו גם בעלי רשיונות מיוחדים לשהות ברחובות העיר לרגל עבודתם. אני עסוקה הייתי במכבסה הגרמנית, ופעמים הרבה ניצלתי את האפשרות להחליף חפצים תמורת מצרכים. פעם כרכתי על עצמי, מתחת לבגדי העליונים, אריגי בד ולידי בית הספר העממי הפולני החלפתי אותם בחמשה פוד קמח. האוצר הזה הובל והוכנס בחפזון ובחשאי בעגלת־הסוסים היחידה אל הגיטו וחולק בין כל שכנינו. עתים מתנהל היה מסחר וקנין בינינו לבין האכרים ליד גדר התיל, החלפנו בגדים תמורת לחם וחמאה. היה בכך, כמובן, משום הסתכנות (אולי גם סיכון החיים), אבל הכול עבר ללא אסון. אולם האוירה בכללה חדורה היתה אימה ובהלה מפני הקץ המר. היה זה הנושא העיקרי למחשבותינו ושיחותינו.

ברם, התופעה, האופיינית לכל הגיטאות נסתמנה גם בקלקץ:

מועצת היהודים סינוורה עצמה באשליות, לא ראתה, או לא רצתה לראות, את המציאות, ונתנה אמונה בהבטחות הגרמנים. היא התנגדה בצורה מוחלטת לכל תכנית של בריחה ליערות, או לכל תגובה אחרת.

עד שהגיע היום הטראגי, הקץ — ח׳ באב תש״ב 1942.

ההשמדה הסופית

אכן, לא נתנו שיובילו אותנו כצאן לטבח... כשהשגחנו לפנות בוקר, שאנו מוקפים גרמנים ושוטרים בילורוסים, התחלנו תיכף ומיד לשפוך על בתינו את הנפט שהוכן בעוד מועד — ולהציתם. לא רצינו להשאיר את רכושנו ונכסינו המעטים לרוצחים, שציפו ליום שוד וביזה. השריפה שפרצה היתה איומה, והרוח הנושבת נשאה את האש במהירות לכל עבר. האש המשתוללת הטילה מבוכה בין הרוצחים — תכניותיהם וחישוביהם המדוייקים הופרו. אירעו גם מקרים של מאבק, אמנם בממדים זעירים. סיפרו שיצחק פינקל ואברהם פוז׳ריק, זרקו לעבר הרוצחים רימונים אחדים. אחרים זרקו אבנים, הסתערו במעדרים ובגרזנים. קשה, כמעט בלתי אפשרי, לתאר את אשר התרחש באותן השעות בגיהנום הגיטו.

תימרות אש, עמודי עשן, ברד כדורים אפפו את הגיטו מכל עבריו. אנשים רצו מבוהלים ומטורפים, נפלו מכדורים או נחנקו בעשן. רבים הסתערו על גדרות התיל כדי להימלט, אך הכדורים פגעו גם באלה שהצליחו להבקיע לעצמם דרך ולהיחלץ משטח הגיטו.

ראוי לציין אי אלה פרטים מזעזעים.

בבית הכנסת הקטן התקינו יהודים חבלי־תליה ובעזרה הדדית, זה אחר זה, התאבדו בתלייה.

ישראל אייזנברג, מנהל „ביקור חולים", קפץ לתוך באר מים — וטבע.

שלום צרקוביץ מנהל בית המרקחת ומשפחתו, עסקן הציבור ד״ר דלוגץ׳ ומשפחתו — התאבדו בהרעלה.

אני ניצלתי באלף ואחד נסים. הבקעתי את גדרות התיל, ונשאתי את רגלי במנוסה באין מטרה מסויימת לעיני. כשהשתרעתי לרגעים במחבואי שדה ויער, עוד השגחתי, כיצד נפלו מאחורי חללים בכדורי האויב. עשרות עגלות, עמוסות גוויות מתים, נמשכו ליער סטארינה, מקום שם הוכנו קודם בורות־קבורה.

תקופה חדשה התחילה בחיי, בין הפרטיזנים, תקופה של סבל ויסורים, אך גם של חירוף נפש וגבורה במערכות־נקם נגד תלייני עמנו, רוצחי הורי, אחי ואחיותי ומחריבי עיירת הולדתי קלקץ.

אלחר מאירוביץ / המערכה הפרטיזנית

ב יום ד׳, ה־25 ביוני 1941, נכבשה עיירתנו על ידי הצבא הגרמני. רבים מן הגמלטים היהודים, על נשיהם וטפם, נאלצו לחזור אל העיירה הכבושה, הואיל והצבא הגרמני התקדם לשטחי המזרח בקצב מהיר, וסגר על הבורחים. ואירעו מקרים שחיילים סובייטיים מנעו מהבורחים את אפשרות המעבר בגבול הישן שבין פולין ורוסיה.

יחסם האכזרי של הגרמנים אל האוכלוסיה היהודית נתגלה תיכף ומיד. הוקמה משטרה מורכבת פולנים ובילורוסים ובעזרתה ביצעו הנאצים את גזירותיהם.

כבר ביום השני לפלישתם התחיל הציד על היהודים וחטיפתם לעבודה. כדי להפיל פחד ומורא, נאספו כל יהודי העיר בכיכר השוק ולנגד עיניהם נורו במקום ארבעה צעירים שאיחרו להתייצב אל המיסדר. אחר כך הוצאה פקודה, שעל כל היהודים לענוד על שרווליהם סרטי־בד צהובים בצורת מגן דוד, שהוחלפו אחר כך בטלאים צהובים, עשרה סנטימטרים במרובע, תפורים על השכם והחזה.

רע ומר היה גורלו של יהודי, זקן או צעיר, בריא או חולה, שלא התייצב לעבודה או שהטלאי הצהוב לא היה מסדר כתיקונו.

אם לא נשא חן בעיני רוצח נאצי שנקרה לו בדרך נורה במקום. יום יום ביומו נפלו קרבנות.

ב־24 באוקטובר 1941, היה „יום הששי השחור", והקדמה לרצח ההמוני שבוצע אחר כך, ב־30 באוקטובר.

בבקרו של יום הששי הזה, נשלחה בפקודת השלטונות הנאציים דרישה מטעם „מועצת היהודים" לשלושים וארבעה אזרחים יהודים להתייצב תיכף לפני המפקד הגרמני באמתלה של סידור ענין אספקת תפוחי אדמה לאוכלוסיה העירונית. הייתי בין הנדרשים, ורק משום העדרי מביתי נתייצב במקומי אבי ז״ל. כל שלושים וארבעת היהודים הללו נעצרו ונכלאו עד הדלקת הנרות, ואחר כך הובלו במשאית לבית הקברות הקתולי, בקצה רחוב ניסביז׳, שם נורו, וגופותיהם הושלכו לבורות חול שנחפרו קודם למטרה זו. אוירה של תשעה באב נשתררה ברחוב היהודי, בהלה ויאוש. לא יצא אלא זמן מועט, וביום ד׳, ה־29 לאוקטובר הוצאה פקודה לפיה נצטוו כל יהודי קלקץ על נשיהם וטפם להתכנס בכיכר השוק בשעה שש בבוקר, בלי חפצים. אי מילוי הפקודה ענשו מוות. מטרת הפקודה לא הוסברה. פשטו שמועות שונות

יזמורות, וביניהן — שעומדים ליסד גיטו ליהודים, בבניני הקסרק־טינים הצבאיים שבקצה רחוב ניסביאז׳.

עוד לפני השעה המיועדת היתה כל הכיכר תפוסה המונים יהודים. כמעט הכול נתייצבו, פרט למאות אחדות שהסתכנו ונמלטו בעוד מועד לסביבה הקרובה, לחכות אולי יעבור זעם.

בשעה שש בבוקר בדיוק באו למקום עובדים של „מועצת היהודים", שסידרו את כל הנאספים בשורות לפי האלפא ביתא. אז התחילה הסלקציה המפורסמת, המיון לפי סוגים שונים — פועלים, בעלי־מקצוע וכו׳. בתוך כך הגיעו בפתע שוטרים ליטאיים מזויינים בטנקים קלים, הקיפו את כיכר השוק מכל עבריה, הבדילו את קבוצת בעלי המקצוע מן הנשארים, והתחילו מובילים אותם בכיוון הרחוב היהודי („די ידישע גאס"). חרדה, צעקות ובכיות החרידו את האויר. צלו של מר המות רחף לעיני הכול.

המבוכה הגיעה לשיאה, והתחילה בריחה של האנשים מקבוצה אחת לשניה, בלי דעת היכן מקום ההצלה האמיתי.

אני ומשפחתי היינו בין אלה שנשארו בכיכר השוק. לפי עצת אמי ז״ל הצלחנו, אני ושני אחי, להצטרף ברגע האחרון אל קבוצת בעלי המקצוע (לא הצלחנו, להוותנו, לצרף אלינו גם את אמא) וכולנו יחד הובלנו לבית הכנסת הגדול.

בכניסה לבית־הכנסת עמד המפקד הנאצי האכזר וערך סלקציה שניה. כמאה יהודים בקירוב, הוצאו על ידו והוחזרו לכיכר השוק. הנותרים, כאלף וחמש מאות איש, הוכנסו לבית הכנסת הגדול ותחת משמר כבד נכלאו עד שעה מאוחרת בלילה. לא ידענו מה גורלם של הנשארים בשוק, ומה צפוי לנו. נתעוררו חששות מרים שהנאצים עלולים לפוצץ אותנו יחד עם הבנין, כפי שאירע במקומות אחרים בשטח הכיבוש הנאצי.

מיואשים ומדוכאים דמינו כולנו, שקרוב הקץ. בפתע נפתחה דלת בית הכנסת ופרצו לתוכו אייזיק ציוק ורעיתו, שניצלו בנס מן המות על ידי המפקד עצמו. מפיהם נודע לנו הגורל האיום שמצא את אחינו בכיכר השוק. חבורות חבורות, ששים במספר כל אחת, הובלו אל בורות החול שליד בית־הקברות הקתולי, שם הוכנו מבעוד מועד שלושה קברים — כל אחד עשרים מטר ארכו, שנים רחבו ושנים עמקו. הקומנדנט ציווה על כולם להתפשט, להשתטח בשכיבה שורות שורות, ובמצב זה הומטרו עליהם יריות ממקלעים. שורה שורה של אנשים חיים הוכרחה לשכב ולהשתטח על המתים עדיין למחצה והיריות נישנו. תינוקות, נערים, נערות, ישישים, חולים ובריאים — הכול מוטלים היו בתוך הבורות מפרפרים בין החיים והמות, עד שכיסה אותם העפר.

3880 איש נרצחו, ואשמתם היחידה — היותם יהודים.

חוכך את ידיו מרוב הנאה על המבצע המוצלח, הופיע לפנינו בשעות המאוחרות בערב הקומנדנט הנאצי. „הכל כבר בוצע כראוי" — בדברים אלה קידם פנינו. אותו לילה נבדקו ונרשמו שמותינו, חולקנו לקבוצות קטנות והוקצבו בשבילנו הדירות המיועדות בגיטו שנקבע עוד קודם.

*

שטח הגיטו תפס את הרחובות והכיכרות דלהלן: הצד הימיני של רחוב הזרנובי עד לסימטא, צדה הימיני של סימטא זו עד לרחוב הסניבקאי, הצד הימיני של של הרחוב האחרון עד לרחוב היהודי, הצד הימני של הרחוב עד לכיכר השוק, להוציא את בתי השוק עד הרחוב הזרנובי. במרכז הגיטו היתה כיכר בתי־הכנסת. גדר תיל דוקרני, בגובה של שלושה מטרים, הבדיל בינינו ובין העולם החיצוני. מקום היציאה והכניסה היחיד היה ליד ה„שולחן" (בית־כנסת קטן) ברחוב היהודי.

„מועצת היהודים", שנתארגנה בהנהגתו של יצחק צרקוביץ, קיבלה לידיה את השלטון המלא על הגיטו. ביום השני אחר הרצח נאספו כל תושבי הגיטו בחצר בית־הכנסת, ומנהלי בתי החרושת השונים בעיירה בחרו מקרבם את המתאימים לעבודה. מאושר היה האיש שעלה בגורלו להימנות עם הנבחרים הללו, הואיל והדבר הניח בידו לשהות גם מחוץ לגיטו ולקשור אי־אלה קשרים עם העולם החיצוני.

בהדרגה התחיל מתרקם הווי־חיים חדש, בהתאם לתנאים ולנסי־בות. משמר הגיטו היה מורכב כולו משטרה בילורוסית. היציאה מן הגיטו, פרט לעבודה, היתה אסורה בתכלית האיסור. כל המסוגלים לעבודה מוכרחים היו לעבוד, וקיבלו 260 גרם לחם ליום, ושאינם עובדים — 125 גרם. זו היתה מנת המזון היחידה שהוקצבה בשבילנו. הוקמו בריגדות יהודיות מיוחדות לאסוף את הרכוש, שנשאר בבתים העזובים. כל הרכוש הועבר לקסרקטינים ברחוב ניאסוויאז׳. בתים מרוקנים רבים פוררו, והחומר נועד להסקה. היחס מצד האוכלוסיה האזרחית הבילורוסית לא היה גרוע במיוחד, ובמרוצת הימים התחילו תושבי הגיטו מסתכנים ומכניסים לתוכו מיצרכי מזון שונים, נתהווה אפילו שוק שחור. מחיר החמאה עלה ל־200—150 מרק הקילו, פוד קמח — 300 מרק, תפוחי אדמה — 50 מרק.

במשך הזמן חזרו אל הגיטו כל אלה, שברחו מאימת השחיטה ההמונית, ומספר התושבים עלה על 1400 איש.

שמועות שונות פשטו בקרב האוכלוסין היהודיים בגיטו, ידיעות על השמדות המוניות וחיסול הגיטאות בערים והעיירות בסביבתנו. מצב הרוח היה מיואש ומדוכדך, ואף־על־פי־כן עדיין הבהבו ניצוצות של תקוה והצלה. בשחאי התחילו מתארגנות קבוצות קטנות במטרה לברוח ולהצטרף אל הפרטיזנים, שעל מעשיהם ומאבקם סיפרו לנו נפלאות.

חודש אחר חודש חלפו נקפו והמצב החריף והלך. על אף הבטחותיהם של אנשי היודנראט, שאין צפויה לנו סכנה ושהשחיטות לא יישנו עוד, התחילו תושבי הגיטו להתקין בונקרים שונים למפלט בשעת הצורך. כל אחד חיפש אמצעים ודרכים להנצל מהכליון האורב. אחר כך הגיעו אלינו ידיעות מן העיירות הסמוכות, כי הנאצים שמו לאל את כל תקוות־ההצלה, שהיו קשורות בבונקרים ובמקומות־מחבוא שונים בשטח הגיטו. הגרמנים מצאו את האומללים בכל מקום. הנוער התחיל לטכס ביתר מרץ עצות ותכניות למאבק ולהצלה. הגיעו הדברים לידי כך, ש„המועצה היהודית", בהאמינה להבטחותיהם של הגרמנים, החליטה לנקוט אמצעים כדי לשים לאל את כל התכניות האלו. היא חרדה גם לגורלם של הזקנים והילדים בגיטו, שלא היתה להם שום אפשרות של בריחה, והערבות ההדדית שהשליטו הנאצים היתה חמורה וקפדנית ביותר. וכך התקרב היום הטראגי — העשרים ואחד ביולי 1942. כל הסימנים העידו על ההכנות לחיסול הגיטו וההשמדה של שאריית יהודי קלצק. הידיעה פשטה חיש בין כל תושבי הגיטו. השכנים הנוצרים מסרו בשורת איוב זו למכריהם היהודים. נמשכו ימי חיל ורעדה — והנה פתאום, בעשרים ליולי לפנות ערב, נדרשו האומנים היהודים בגיטו, על ידי הפקידים והמנהלים הגרמנים והבילורוסים, להחזיר להם את כל החמרים שניתנו להם לצורך הזמנות־עבודה שונות. זו היתה הצפירה האחרונה — בלילה ההוא לא ישנו כל תושבי הגיטו מזקן ועד ילד, וכולם ערכו את ההכנות למאבק האחרון עם המות.

בשעה ארבע לפנות בוקר, אור ליום ה־21 ביולי, הקיפה המשטרה הבילורוסית את הגיטו. תיכף ומיד הדליקו היהודים את הגיטו מכל העברים. כל אחד מן המבוגרים תפס עמדת־התקפה וקיבל את הרוצחים הבילורוסים במטר אבנים שהוכנו בעוד מועד — לא בנקל יעלה בידי האויב להשמידנו. מוטב ליפול חלל במאבק בגיטו מלהיות מובלים כצאן לטבח — זו ההרגשה שפיעמה הלבבות.

המשטרה הבילורוסית, בהנהגתם של הגרמנים, בראותה, שנכ־שלה התכנית המדוייקת של ההשמדה, פתחה ביריות מכל כלי הנשק

בהמוני היהודים. מאות נפלו, וצעקות הפצועים החרידו את האויר.

אולם אומץ הלב של היהודים הנאבקים, מאמצם הנחרץ להבקיע לעצמם דרך בריחה — לא רפו.

על אף המוני הקרבנות נמשכה ההסתערות להבקיע את גדר התיל הדוקרני, ולברוח אל אשר תישא העין.

מחמת הרוח העזה שנשבה פשט ים הלהבות ואחז מהר גם בבנינים שמחוץ לשטח הגיטו. הרוצחים הוכרחו לסגת קצת לאחור. אחרי שעות אחדות של מאבק נואש ניסו הנשארים למצוא מפלט לעצמם במרתפים, בבונקרים ובמחבואים שונים. רבים איבדו עצמם לדעת בהרעלה עצמית, רבים נשרפו בבתיהם או נחנקו בחום ובעשן במקומות מחבואיהם, ואך מעטים מאוד הצליחו על אף ברד היריות להבקיע לעצמם דרך ולברוח. עם קבוצה של עשרים ושלושה יהודים הגעתי בזחילה לגדר התיל ברחוב היהודי, ותחת ברד הכדורים הצלחתי לטפס ראשון על הגדר. וכאן אירע לי נס פלאים: ממש לנגדי עמד שוטר בילורוסי, אחד ממכרי. מבטו נתקל בי והוא הפסיק היריות. ניצלתי את הרגעים הספורים האלה, טיפסתי במהירות על הגדר וקפצתי לעברו השני. פשטתי אפודתי והתחלתי לברוח ולרוץ דרך שדות וגנים, דילגתי על גדרות כרדוף שטר־בלהות ואחרי — שאר עשרים ושלושת היהודים. וכך הגענו לגבעה הקלצקאית הקרויה „קלעצקער וואל".

נתעכבנו קמעה והתחלנו מחשבים המשך דרכנו. בפתע נמטר עלינו ברד יריות. הגרמנים הבחינו, כנראה, בנו ופתחו עלינו ביריות ורדפו אחרינו. בבהלה ברחנו דרך ביצות בכיוונים שונים. חצינו את הכביש קלצק—ניאסויאז', ודרך השדות רצנו בכיוון ליער דאָמידוב.

נחלצנו, איפוא, מידי תוקפינו והגענו לבסוף לשפת היער.

כאן התעכבתי וראיתי לפני רק חמישה יהודים מתוך העשרים ושלושה שברחו מהגיטו יחד אתי — האחרים נפגעו, כנראה, בכדורי האויב ומצאו מותם בדרך. סיכום הדמים הכולל של אותו היום עלה לתשע מאות עד 1500 איש שנפלו בגיטו, ורק כעשרים הצליחו להימלט ולהגיע ליערות הסמוכים. שאר ארבע מאות היהודים נפלו חיים בידי הנאצים ונרצחו ביער קראסנוסטאב בשיטות הנאציות הבדוקות.

ביום הראשון, העשרים ואחד ביולי 1942, הקיץ הקץ על קיומה של קלצק היהודית. לנקמה זעקו שלהבות האש של העיירה הבוערת, לנקמה ושילם זעקה ונשבעה השארית שניצלה ביער...

מבטינו הופנו בפעם האחרונה לעבר העיירה העזובה הבוערת, והתחלנו צועדים למעמקי היער. אני, בנו של פשפיורקה ושני פליטים מוארשה. חלף פחד המות ונשתררה הרגשה של אכזבה ויאוש. ישבנו על הארץ מיובשים ומדוכאים. באין מטרה מסוימת לפנינו, החלטנו לחכות עד הערב ולנסות בחושך להבקיע דרך למחוז קפוליה, שם נמצאו, לפי הידיעות, קבוצות פרטיזניות. ישבנו שעות אחדות, כל אחד שקוע במחשבותיו המרות, עד שהרעב התחיל להציקנו. החלטנו לשוב לקצה היער, למצוא ביקתה של איכר ולקנות אי־אלה מיצרכי מזון.

בשולי היער גילינו בית. הקביל פנינו איכר ומוט ברזל בידיו. אולם למראה העצבות והדכדוך שעל פנינו הניח את המוט מידו והאיץ בנו לברוח, הואיל והמשטרה בולשת ומחפשת אחר נמלטים יהודים בסביבה. לבקשתנו הסכים למכור לנו חתיכת לחם יבשה וקצת מזון וסגר השער. הדרכים לא היו נהירות לנו, והחלטנו לוותר על ההליכה בלילה.

כל הלילה שכבנו בשולי היער, ולפנות בוקר שמנו פעמינו לדרך. לאחר כל כברת דרך נכנסים היינו לבית איכר, שהאכיל והשקה אותנו והראה לנו את המשך הדרך. נודע לנו, שבדרך זו הלך גם קשקיץ ושני בניו. צעדנו הלאה ופסחנו על היישובים המאוכלסים.

בדרכנו נקרו לנו נערי רועים, שיעצו לנו ללכת בכיוון ליער ראיובקה, שלפי ידיעותיהם שוכנים שם פרטיזנים.

עייפים ורעבים הגענו למקום ומבוקשנו לא מצאנו. והנה עלה באזנינו קול יריות. מופתעים ומבוהלים רצנו לעבר היער הקרוב. בהגיענו אל שפתו נשמע קול צעקה: „סטאי! קטא אידיוט?!" („עמוד! מי ההולך?") „יהודים" — צעקנו כולנו בתשובה. הנה, לבסוף, הרינו בין הפרטיזנים. לדאבוננו נחלנו כאן את האכזבה הראשונה. התחילה חקירה ודרישה מנין באנו לכאן ולשם מה. אחר כך עצרו אותנו יומיים בעמדת המשמר. כל שעה הובלו לכאן יהודים מגמלטי העיירות הסמוכות, עד שעלה מספרנו לעשרים איש ומעלה, ואז הובלנו למטה הפרטיזנים. ראש המטה קיבל את פנינו בנאום ארוך, רצוף תוכחות ונזיפות על שהתמהמנו זמן ארוך עד לבריחה מן הגיטו ועל שאין עמנו נשק. אחר כך שם עלינו מפקד והודיע לנו, שאנו עצמנו מצווים להשיג מזונות ונשק, שכן שום קשרים עם מוסקבה עדיין לא היו קיימים אז.

אמנם, השגת מזונות לא היתה כרוכה בקשיים רבים, לפי שהמלה „פרטיזן" דיה היתה להטיל אימה על כל האיכרים בסביבה. אולם הנשק — מאין יושג? והלא ידינו ריקות. זו השאלה שכירסמה כולנו בלי הרף.

עבר שבוע, ומספר אנשי מחלקתנו הגיע לששים איש, מצויידים ברובה אחד.

והנה ניתנה פקודה, שעל כל אנשי מחלקתנו לפנות לעבר מקומות מוצאם ולהשיג נשק. אחד עשר יהודי קלצק נועדו יחד ללכת לעיירה, ולהוציא נשק מן הקסרקטינים ברחוב ניאָסויאז'. מובן, שהחדירה בידים ריקות אל בניני הקסרקטינים, השמורים היטב על־ידי משמרות צבאיים, היתה בלתי אפשרית. אולם, לא היתה שום ברירה — יצאנו לדרך.

בדרכנו פגשנו את לאה פיש, ביילה ציפין ומרדכי גלפנד. הם שמעו על מחלקתנו הפרטיזאנית וחיפשו אחריה. מסרנו להם את ההוראות המתאימות והמשכנו צעידתנו. אחר חיפושים ארוכים הצלחנו לקנות אצל איכר אחד, בסמוך לגבול הפולני־הרוסי הישן, אקדח ישן ובלתי־תקין במחיר מאתים מארק. כן הבטיח לנו האיכר להביא למחרת למקום חנייתנו שני רובים ומקלע החפורים באדמתו. אולם תחת זה הזעיק שוטרים בילורוסים שהתחילו לדדוף אחרינו. כל עוד בחיים הצלחנו להימלט על נפשותינו ולהיחלץ מהם.

כפי שאפשר היה לחזות מראש נסתיים נסיוננו בכשלון, ולפיכך החליטה הבריגדה הפרטיזנית, שמורכבת היתה מחמש מחלקות, כמאתים איש, לערוך התקפה על חיל משמר חזק שעמד בסובחוז, מרחק שני קילומטרים מקפוליה, ולקחת שלל את נשקו.

עלינו, על מחלקת הפרטיזנים היהודית הבלתי מזויינת, הוטלה המשימה להיות בין חלוצי־ההתקפה, ועונש מות צפוי היה לכל עריק.

אירע נס, וכל אנשי המשמר המותקפים ברחו על נפשם בבהלה, ללא נסיון התגוננות. לא סבלנו אבידות בנפש, אולם לא הצלחנו גם להשיג נשק.

במרוצת הזמן עלה בידינו, ותודות לאינפורמציה מפי איכרים, לגלות בסביבה קבר־אחים של חיילי הצבא האדום, ומתוכו הוצאנו חמישים רובים שבורים ושני מקלעים. כלי הנשק האלה, תוקנו על ידי מסגרים פרטיזנים ביער, הזדיינו בהם, והיינו לחברים לוחמים בעלי זכויות שוות.

*

מקומות חנייתנו היו ביערות הסבוכים בסביבות קפוליה. הבריגדה הפרטיזנית קיבלה צורה של ממשלה בזעיר אנפין. גייסנו צעירים נוצרים מן הכפרים הסמוכים, הטלנו מיסים על האיכרים, העמדנו לדין את הבוגדים והמרגלים. שום חיל משמר, או חבורות צבאיות גרמניות קטנות, לא העזו להפריע את סדרינו, או לחדור לתוך

היערות. בבריגדה הפרטיזנית שררו חוקים וכללים צבאיים חמורים. נערכו אימונים שונים, הוצאו פקודות יום, פעלו מטות, בתי חולים, מפקדים וקומיסרים פוליטיים ואף חטיבות נ.ק.ו.ו.ד. (קומיסריון לענייני פנים) — הכול לפי דוגמת הצבא הסובייטי. פרט להתקפות תכופות ושונות על קבוצות צבאיות גרמניות או תחנות משטרה בילורוסיות, וכן הפעולות לרכישת מזונות — זרמו אותה שעה חיינו ביערות בשקט יחסי.

עברו חדשים והתקרב יום חג המהפכה, שבעה בנובמבר. התחילו ההכנות לחגיגות. הביאו יין שרף, שחטו בקר, אפו מעדנים ובישלו מטעמים שונים מן המובחר. רצינו לציין את החג כהלכתו וכדוגמתו ברוסיה הסובייטית, מבלי שים לב לסכנה האורבת לנו. ואולם, בבקרו של השבעה בנובמבר נשמעה בפתע צפירת־אזעקה.

כשנים עשר אלף גרמנים הקיפו את היער. לפי הפקודה תפסנו כולנו עמדות־הגנה.

מזויינים בטנקים, תותחים, שריונים ומקלעים, פתחו עלינו הגרמנים באש חזקה בהסתערותם עלינו. על אף עדיפותם המכריעה בנשק ואנשים נכנסנו למערכה ללא פחד. התקפותיהם נהדפו, הושמדו שלושה טנקים ושריונים אחדים. עד לפנות ערב נמשך הקרב, ואז, בראותנו שהגרמנים ממשיכים בהסתערותם, שלחנו שליח לשתי המחלקות האחרות של הבריגדה, שחנו כשני קילומטרים מעמדותינו בעבר השני של היער, אך השליח חזר והודיע, ששתי המחלקות כבר נסוגו לכיוון בלתי־ידוע ומחנותיהם כבר נכבשו על ידי הצבאות הגרמניים.

קשה להבין את תכסיסי מטה הבריגדה שלנו, שהשאיר אותנו לבדנו ולא הודיע לנו על האפשרויות להיחלץ מן ההסגר הצבאי הגרמני. באין ברירה נאלצנו לחפש מוצא מן היער. באפילת הלילה נחלקנו לשתי קבוצות, ודרך ביצות ושבילים חשוכים הבקענו את ההסגר, כל קבוצה לחוד בכיוון אחר, ללא קשר בין האחת לשניה. כל המחנה שלנו על מזונותיו ותחמשתו, וכל הרכוש שאגרנו במשך הזמן, נפל שלל בידי האויב. לפי הידיעות המהימנות של מרגלינו האכזרים, נפלו ביום ההוא כשבע מאות גרמנים חללים ופצועים. אבדותינו נסתכמו בארבעה מתים ופצועים אחדים. עייפים וכושלים צעדנו כל הלילה עד שהגענו ליער בסביבת סלוצק. חדרנו עמוק לתוך ביצות היער, פחדנו להעלות מדורות להיחמם פן יתגלו עקבותינו. כאן עברו עלינו שמונה ימים של סבל, קור ורעב, עד שפקעה סבלנותנו. מתנדבים אחדים הביעו נכונותם לחפש את הקבוצה השניה שנותקה מעלינו, להתקשר אתה ועם הבריגדה.

ואכן, אחרי ימים אחדים של הליכה נפגשנו שוב עם הקבוצה השניה ועם הבריגדה, וכולנו התיישבנו בכפרים אחדים במחוז קפוליה.

חודש ימים נחנו פה, השגנו בגדי חורף. מכאן עברנו למחוז קרסנו־סלובודה, איזור של יערות עבותים ותנאים נוחים יותר לתקופת החורף.

בכל הסביבה יצא לה מוניטין למחלקתנו, לעצמתה וגדולתה. תמיד היינו הראשונים שסללנו את דרך המאבק לשאר הקבוצות.

בדרך נודע לנו, שהמחלקות האחרות, בעזבן את כפרי מגוריהן, נתקלו בקבוצות צבאיות גרמניות ועמדו בקרבות קשים עמן. הגרמנים נסוגו, בהשאירם חללים ופצועים רבים. אולם גם אבידות הפרטיזנים היו קשות: כשלושים איש נפלו. כעבור שלושה ימים הצטרפו אלינו שאר המחלקות, ויחד הקימונו את מחנותינו ביער במחוז סלובודה.

שוב נמשכו החיים בשיטות ובסדרים הקודמים. נתגבש הווי פרטיזני.

אחרי זמן מסויים של מנוחה ונופש נבחרו שלושים ושמונה איש, (מהם נוצרים אחדים), אני וחברתי לאה פיש, בתוכם, והוטלה עלינו המשימה להתקיף את הרכבת הזעירה העוברת בקו הנצביץ—צוצ'יביץ, לפי ידיעותינו עמדה רכבת זו להעביר במועד מסויים משלוחים גדולים של צבא גרמני. בפיקודו של קומיסר המחלקה, מזויינים ברובים, מקלעים ורימונים יצאנו לדרך. כמעט יממה שלמה דשדשנו בביצות פולסיה עד שהגענו לנקודה היעודה. תפסנו עמדות וחיכינו לבואה של הרכבת.

יומים חיכינו — ולשוא.

ביום השלישי, אחרי שהתייאשנו כמעט ממילוי המשימה, החלטנו להתקיף את משמר־המשטרה שחנה בכפר דניסקוביץ. לא נעים היה לחזור בידים ריקות. אולם, כשהתקרבנו למטרתנו, נשמעו לפתע צפירה ורעש של רכבת מתקרבת. חיש מהר הטלנו את המוקשים על הפסים — ותפסנו עמדות קרב. אני נשלחתי לעברה השני של המסילה, מול העמדות למשמר ליד הצטלבות־הדרך.

קטר הרכבת עלה על המוקשים והתפוצץ ברעש נורא. באותו רגע כיבדנו אותם בברד אש מרובים ורימונים. כעדר אווזים פחודים קפצו החיילים והשוטרים מהקרונות לחפש מחסה מהאש, שנקלעה עליהם על ידי אנשינו. מחצית השעה נמשך הקרב עד שנאלצנו לסגת. כמאתיים איש הלכו רגלי אחרי הרכבת וניסו להקיף אותנו. אני שכבתי לא הרחק מן הקטר, ולא נתתי לגרמנים להתקדם. אחר כך, כשנפסקו היריות, נשארתי לבדי, בלי שום קשר עם קבוצתי.

חיש נמלטתי למעמקי היער הקרוב. שני ימים רצופים תעיתי בדד, עד שפגשתי במקרה שנים מחברי במחלקה וחזרתי אל המחנה. במיבצע הזה אבדו לגרמנים שבעים וארבעה איש, לנו לא נגרמו שום אבידות. כולנו היינו מעודדים מאוד מהביצוע המוצלח הזה, ומפקד הבריגדה החליט להפעיל את המחלקה היהודית למיבצעים נועזים נוספים.

כעבור זמן מסויים נשלח יהודי פליט מווארשה ממחלקתנו למנסרה בעיירה שוורינה, להוציא משם את המאות האחדות של עובדים יהודים ולהביאם היערה.

החלטה זו נתקבלה בלחצו של מפקד נ.ק.ו.ד., יהודי סובייטי, שהיה מושפע מקבוצה של פרטיזנים יהודים מניסביז' והתחשב בדעתנו. שיכנענו אותו להציע את ההכנית לפני מטה הבריגדה.

עם זאת בחר הקומיסר של הבריגדה פלוגה של שבעים וחמישה איש ממחלקתנו, לחסל את משמר־המשטרה בכפר הקרוב לקטושי, שהיה מפריע לתחבורתנו ולקשרינו עם מחוזות לכביץ' וברנוביץ' והצד הדרומי־מערבי של איזור קלצק.

התיישבנו בעגלות חורף, ארבעה בכל עגלה, בקור של עשרים וחמש מעלות, ויצאנו לדרך. בהגיענו סמוך למקום שלחנו פלוגת סיור לחקור את התנאים. הפלוגה חזרה והודיעה שהכל בסדר, אלא שמפקדת נעלם, וקרוב לודאי שנפל בידי השוטרים. יצאה הפקודה להתקדם, למצוא בכל מחיר את המפקד האבוד ולהשמיד את אנשי המשטרה. בשלג עמוק זחלנו על בטנינו ופתחנו בהתקפה. סמוך למפקדה המטרנו אש חזקה ובקריאות „הורא" חדרנו לבנין. בבהלה ופחד נמלטו השוטרים, ארבעה מהם נורו בו במקום והיתר הצליחו להימלט דרך מוצא תת־קרקעי מוסווה. בהתקפה זו נמצא גם המפקד שלנו, שנגרר ברגליו על־ידי השוטרים לתוך בונקר מוסווה. תודות להתקפתנו הנועזת והמהירה ניצל ממות בטוח. בסיום המיבצע אספנו שלל של רובים ותחמושת שונה, שרפנו עד היסוד שמונה בתי־מגורים של השוטרים ובנין המפקדה. מהיום ההוא והלאה שוב לא נראו שוטרים בכפר שהיה נתון לשליטתנו.

יום לאחר בואנו למקום נערכה התקפה על ידי ליטאים וס. ס. על משמר־קדמי שלנו. ארבעה פרטיזנים — שלושה יהודים ונוצרי אחד, פוצצו את עצמם לאחר קרב קשה בריממן האחרון שנשאר להם, כדי שלא יפלו חיים בידי האויב. החמישי הצליח להימלט. אולם כל זה לא הרתיע אותנו, נשארנו במקומות חנייתנו.

על המבצעים המוצלחים האלה קיבלה מחלקתנו אותות הצטיינות מיוחדים.

כעבור ימים אחדים אחרי הפעולה הזאת חזר שליחנו משוורזנה ועמו מאתים יהודים גברים, נשים וטף. בקבלת־פנים הראשונה הוחרמו אצלם כל חפצי הערך, כגון כסף, זהב, שעונים ועוד. אמנם גם בנו נהגו כך, אולם היה הבדל ביחס ובשיטה. אנחנו מסרנו את חפצינו כל אחד לפי רצונו, ושום חיפושים לא נערכו. לעומת זאת נבדקו אנשי שוורזנה בקפדנות.

האמתלה היתה — הממשלה הסובייטית זקוקה לכסף. לאמיתו של דבר נעלם כל הרכוש המוחרם בכיסיהם של המפקדים, וחרה לנו מאוד על ההפלייה הגלויה, שכן מן הנוצרים לא נלקח מאומה. היהודים הבאים נצטרפו לפרטיזנים בתנאים שבהם נתקבלנו תחילה גם אנו. למרות מספרנו ומשקלנו לא יכולנו לעזור להם הרבה. עזרתנו התבטאה בכך, שיהודים אחדים ממחלקתנו הופקדו להגיש להם עזרה בקליטה, סידור והסתגלות. השגנו בשבילם עשרה רובים, למען יוכלו לצאת למסעות להשגת מצרכי מזון. לדאבוננו, לא נשאר אצלם נשק זה זמן רב. כבר במסע הראשון להשגת מזונות נתקלו אנשי שוורזנה, כאחד עשר איש, במארב שוטרים — ותשעה מהם נפלו חלל.

הגיע יום העשרה לפברואר 1943.

הגרמנים אספו חיל רב, מזויין מכף רגל ועד ראש, הקיפו את איזורי חנייתנו וגמרו אומר לחסל אותנו בכל מחיר.

מובן, כי לא יכולנו להכנס עמם בקרב גלוי. נאלצנו לסגת עמוק יותר ליער בחבלי פוליסיה. אחרי הליכה וריצה במשך ימים אחדים נפגשנו במחלקות פרטיזניות במחוזות סמוכים. נמצאנו במצב של הסגר גמור. כל הדרכים נותקו. אחרי התיעצות של מפקדי כל המחלקות נתקבלה החלטה, על אף כוחנו שעלה כעשרים אלף איש, לא להכנס בקרב גלוי עם הגרמנים ולהתקיע מוצא דרך הביצות, שגם בחורף לא היו קפואות. ואכן, בעזרתם של התושבים הכפריים עלה בידינו להגיע לתעלה, שהקלה על נסיגתנו. וכך שירכנו דרכנו חודש ימים בביצות, והגרמנים לא הצליחו בשום אופן להתקרב אלינו. כנקמה על כך, הם העלו באש את כל הכפרים והישובים בדרכם והוציאו להורג את האוכלוסיה האזרחית — ונסוגו. שוב תקענו יתדות למחנות החורף שלנו ביער צוצ'ביץ העבות. זמן קצר נחנו כאן והחלפנו כוח. אבל לא לאורך ימים.

כבר בעשרים במארס 1943 הותקפנו קשה על־ידי חיל כבד של גרמנים. ימים אחדים עמדנו במערכה כבדה של התגוננות, עד שנאלצנו, באין ברירה, לסגת, בהשאירנו את כל הרכוש, המזון והנשק הכבד.

ימים אחדים סבבנו בשטחי הביצות העמוקות, ושוב התחלנו להתלכד. לכל מחלקה, שמנתה מאה איש, הוקצה חבל מסויים ומיוחד. עלינו הוטל לעבור לאיזור קלצק, ועל היתר — למחוז קפולה. קשה היתה דרך מצעדנו. מפחד התקפות האויב ולשם זהירות, צעדנו דרך ביצות עמוקות הרחק מישובי אדם. ביחוד סבלו יהודי שוורזנה, הפרטיזאנים מחדש באו, שלא הספיקו עדיין להסתגל לתנאים כאלה של רעב וקור. כעבור שמונה ימים באנו לנקודה המיועדת, וכאן היה עלינו להיחלק למחלקות שונות, כל אחת — וכיוונה המיוחד.

שוב התנפלו עלינו הגרמנים. לא היינו אז מסוגלים לקרב, ונאלצנו להתפזר בין סבכי היערות. לאחר ימים אחדים התלכדנו שוב ויצאנו לדרכנו. ההליכה קשה היתה הפעם במיוחד, כי דיכאה אותנו העובדה, שבמצב חמור כזה, לא הסתירו פרטיזנים־קומוניסטים את יחסם האנטישמי ליהודים. ימים אחדים קודם לכן ניסו מפקדים נוצרים לפרוק את הנשק מפרטיזאנים יהודים, ורק התנגדותם החריפה והנועזה הכשילה את תכניותיהם. לא יהודי אחד שילם בחייו על התנגדותו למסור את כלי נשקו, שמצא חן בעיני מפקד רוסי. אותו היהודי האמיץ, שחילץ את הפועלים היהודים משוורזנה, הוצא להורג על סירובו למסור את אקדחו. יהודים קיפחו חייהם בידי אנטישמים מנוולים. לדאבוננו לא היה לנו מוצא. הסיכוי היחיד להישאר בחיים היה רק במחנות הפרטיזנים.

המפקדים הנוצרים הוציאו פקודה להשאיר באי־אלה מקומות קבוצות גברים יהודים, טף ונשים — והם הושארו לאנחות, ללא נשק ומזון. את פקודתם נימקו בטענה, שאנשים אלה אינם מביאים שום תועלת, ונופלים למעמסה על מחנה הפרטיזנים. לא הועילו התחנונים והבכיות של האומללים. חורקי שן בזעם ובכאב נפרדים היינו מן הנשארים והמשכנו דרכנו, ידענו היטב, שהנעזבים נידונו לכליה, אך לדאבוננו לא יכולנו לעזור להם, כל התנגדות גררה אחריה ענוש מות.

לאחרי מצעד קשה ומלא סבל ויסורים הגענו לכפר מאשוקי ליד הלינקה. מיד למחרת היום הוטלה עלינו המשימה לפוצץ את מסילת־הברזל בקו ברנוביץ—מינסק, חבורה של עשרה אנשים, ואני בתוכם, נשלחה למיבצע זה. ששה שבועות יגענו להגשים את המשימה הזו, ולבסוף, לאחר יגיעות ונסיונות מרובים נאלצנו לוותר עליה, ולהסתפק בפיצוץ המסילה בקו ברנוביץ—הנצבץ'.

כשחזרנו ליער מאשוקי פגשנו שוב חבורת יהודים, שזה מקרוב ברחו מעיירות הסמוכות, רעבים ובלתי מזוינים. מלבדם לא נמצא איש ממחלקת הפרטיזנים שלנו.

מסרנו להם רובים אחדים, שלקחנו שלל במבצענו, ויצאנו להתחבר אל מחלקתנו, שעברה ביניתים למחוז קאפוליה. משם עברנו ליער רואזין במחוז קלצק. כאן חנתה מחלקתנו עד לבוא הצבא האדום ביוני 1944.

לפי פקודה ממוסקבה הוטל על הפרטיזנים להפריע לנסיגתו של הצבא הגרמני. פתחנו בפיצוצים רצופים של מסילות־הברזל, פעולות־החבלה נמשכו ימים ולילות.

בינואר 1944 חליתי ברגלי.

זמן קצר אחר כך עברה מחלקתנו למחוז ליאכביץ. קבוצה של עשרים איש הושארו מחמת מחלתם בבסיס האספקה שלנו, שנעזב עם התקדמותם של הפרטיזנים מערבה. כעבור זמן הצטרפה קבוצה זו לבריגדה שניה, שהשתקעה במחננו הישן.

אותו זמן גדלה ממלכת הפרטיזנים שלנו. היו לנו בסיסי אספקה ונשק, בסיסי תעופה ותחנות רדיו.

*

האחד ביוני 1944 היה לנו היום הגדול והמאושר, בו הגיעו אלינו הטורים הראשונים של חיל הצבא האדום. לאחר ארבע שנות סבל וצלמות שוב נשמנו אויר חפשי. ארבעה ימים אחרי שחרור קלצק השתקעה הבריגדה שלנו בכפר קפלנוביץ ואחוזת רדזיוילימונט על יד קלצק. משם גויסו רובם של הפרטיזנים לצבא, והנשארים נתמנו למשרות שונות במשרדי השלטונות הסובייטים המתארגנים, ובתוכם גם אנכי. באחד מימי אוגוסט שוב דרכו רגלי ברחובות עיר הולדתי, שממנה ברחתי לפני שנתיים.

קשה עלי לתאר את ההרגשות וההרהורים שכבשו את לבי ומוחי. מצד אחד — שמחה על שזכיתי אחר העבר המר לראות במפלת הנאצים, ומאידך — פרצו דמעות בעיני למראה המציאות הערומה שנגלתה. לאן אני בא? מה לי ומי לי פה? כן, עוד שומה עלי להשקיף על מחילות העפר, שתחתן מונחות עצמות יקירי הקדושים.

העיירה הנאה נעלמה יחד עם יהודיה. מחציתו של הרחוב המרכזי נחרב ונשרף ונעלמה כיכר השוק. וסביב עיים וחורבות, בתים שרופים, שלדי חומה שהאש לא יכלה להשמידם. והנה, שלד של טאנק נאצי „טיגר" שהושמד בקרב האחרון, בזמן שחרור קלצק על־ידי הצבא הסובייטי. והנה כיכר בית־הכנסת, ששם הגיטו לשעבר, הרחוב היהודי עד לכנסיה הקתולית. ברחוב הזרנובי נשאר בנין אחד כמצבת זכרון. רחוב רדזימונט עם סימטאותיו נעלם כליל. גם ברחוב ניאסויאז' ניכרו סימני האש.

רגש נקמה חריף ונזעם תקף אותי ביחס לשכנים, האיכרים הבילו־רוסים צמאי הדם ושודדי־הרכוש, שציפו להשמדתנו, לביזה ולשלל.

נזכרתי, כי בעת בריחתי מן הגיטו, נזדמנו בדרכי איכרים מן הכפרים המסוכים שצעקו בחמת זעם: „עטא, אני פאדפאלילי בעטא" („אלה הם שהבעירו את הגיטו"). עכשיו הבינותי משמעותם של הדיבורים הללו, ורצון עז לנקום ברוצחים־השודדים נתלקח בלבי.

האמנתי בישרו של המשטר הסובייטי, ובהסתמך על זכויותי כפרטיזן ושירותי בפקידות ממשלתית, לא צפיתי לשום קשיים בהבאת האשמים לדין ומשפט. אולם נתאכזבתי, בראותי את השלטונות הסובייטיים ופקידיהם שאינם מגלים התענינות בכך. אדישות זו נטלה מאתנו את הרצון והחשק לחטט בפצעים הישנים. כיצד לבאר את התנהגותם זו של השלטונות המקומיים? נזכרתי במעשי־העול שנגרמו לנו, היהודים, במחנות הפרטיזנים, ושהאחריות להם מוטלת על הפקידים האלה שעברו למשרדים הממשלתיים. הארס הנאצי ליבה את האינסטינקטים האנטישמיים גם בקרב האוכלוסיה הסובייטית.

עם זאת אנוס הייתי להסתגל למשטר הסובייטי ולחכות ליום, בו תזדמן האפשרות לעזוב את קלצק, בינתיים תפסו הדאגות והצרכים האישיים מקומם בעולמי ובחיי. דל וריק יצאתי מן היער. חלפו הימים בהם אפשר היה להכנס לבית איכר ולקחת מה שהעין חומדת.

במצב זה היינו אנו, היהודים הספורים שחזרו לעיר — כל אחד וסבלותיו ודאגותיו. המשכורת הספיקה בקושי. אפשר היה אמנם לקנות מצרכים שונים בשוק החפשי, אולם המחירים היו מפולפלים, ושוק רשמי עדיין לא היה קיים. הוכרחנו לחפש כל מיני דרכים ואמצעים לספק את צרכינו האלמנטריים. בדרך כך עלה בידי, באיומים ושידולים, להוציא מאיכר אחד, שכננו לשעבר, שהשתתף בשוד רכושנו אחרי הטבח הראשון, זוג מגפים וחתיכת בד־חאקי למכנסים. אחר כך נקראתי להופיע לפני ועד־המפלגה הקומוניסטית המקומית, ולבאר כיצד ובאיזה אמצעים השגתי זאת... אז גברה המרירות, ועתים נתעוררו געגועים אל חיי העבר ביערות, אמנם קשים ומלאי־סבל, אולם מבחינה מסוימת גם מחוסרי דאגה ומלאי־תוכן...

וכך חלפו ימים וחדשים עד שנחתם חוזה הריפטריאציה בין ברית־המועצות ופולין המשוחררת. בקשות, לשחררני ממשרתי — נידחו בניסוקים שונים.

בעשרים ביוני 1945 עזבתי על דעת עצמי את תפקידי.

אחרי שלוש שנות נדודים וגלגולים בגבולות ומחנות בגרמניה, בפאריס וקפריסין — עליתי לישראל.

ניסן איזראלוביץ / כליון ונקם

טראגי מאוד היה קצם של הורי. מחמת מחלתו של אבי לא התייצבה גם אמי בשוק לסלקציה, ורק שני אחי ואחותי התייצבו יחד עם יתר היהודים.

כשהגיעו לאזניו של אבי הדי הירויות שנישאו מבית הקברות הקתולי, נחרד מאוד לגורל ילדיו, ויצא לבית שכן נוצרי להיוודע על המתרחש. בדרכו נתקל בגויים, מעדרים בידיהם. מיד הבין הנעשה. על היהודים שנכללו בבית־הכנסת לא ידע דבר. חזר הביתה, נפל ארצה, ומת בהתקפת־לב.

אמי חשבה שהוא התעלף וניסתה להשיב את רוחו, ולבסוף פרצה החוצה בצעקות לעזרה. והנה הגיע רב הטבחים הקומנדנט קוך, הובילה אל הבורות ורצחה שם בירייה.

בלילה לאחר שהיהודים הסגורים בבית־הכנסת שוחררו ממעצרם, יצאה אחותי לראות מה שלום ההורים. את אבא מצאה מוטל מת, והשכן הנוצרי הודיע לה על גורל האם.

למחרת היום שכרתי עגלה, וברשיון השלטונות הבאתי את אבא לקבר־ישראל, תחת משמר של שוטר חפרתי את הקבר. אחר כך הובלתי על ידי השוטר חזרה אל הגיטו.

ביום השבת אחד עשר בחשון גדרו את הגיטו בגדר תיל והתחילו מובילים את היהודים לעבודה. מקומות העבודה היו בסביבות כפר יגובין, שם הועסקו בבנין גשרים. בחורף עבדו בפינוי השלג מהכבי־שים. בעיירה עבדנו בבית־החרושת של גבזה, משה אליניק, במנסרה, בטחנת הקמח של בצלאל גנדלס. אחרים עסוקים היו בטאטוא הרחובות.

מצרכי המזון בגיטו היו אז מצומצמים. הוטל איסור חמור על הבאת מזונות מבחוץ. המשטרה שהשתכנה בביתו של ניצברג מטילה היתה עגשי גוף על כל הברחה קלה. על הברחת חצי קילו חמאה — עשרים וחמש מלקות. אהרן ליוס נענש בשבעים וחמש מל־קות על הכנסת מזונות.

לפני חג השבועות נדרשה „מועצת היהודים" על ידי הגרמנים להמציא להם אחד עשר נגרים לעבודות תכופות בברנוביץ. נשיא המועצה, יצחק צרקוביץ, כינס את כל הנגרים ומסר להם את הדרישה. הוא לא רצה לקבל על עצמו את קביעת האנשים ונתקבלה הצעה להטיל גורל, וגם על כותב השורות האלה נפל אז הגורל. למחרת הבוקר הוסענו במכונית. יהודי הגיטו נפרדו מאתנו בדמעות. המשטרה פיזרה את ההמון. צרקוביץ עודד אותנו והבטיח לנו, כי בעוד ששה שבועות נחזור לקלצק.

הגענו לברנוביץ, שם עבדנו בבניית בתים ונפגשנו עם יהודים רבים מהעיירות הסמוכות. בשבעה לחודש אב 1942 הגיעתנו הבשורה הנוראה, כי גיטו קלצק שוב אינו קיים. נהג יהודי, שהועסק על ידי הגרמנים בנסיעות מברנוביץ לקלצק לא יכול היה להיכנס אל העיירה. הרחובות היו מלאים מתים והגיטו עלה בלהבות.

כעבור חודש ימים הגיעו לברנוביץ ניצולים מקלצק: גרשון ליסר, שימשל בירג ובתו, יצחק באנשטשיק ויעקב גלר, והם סיפרו לנו על מה שהתרחש. בנו של גרשון ליסר שהצליח להחלץ מהגיטו הבוער יחד עם אביו נפגע בכדור ומת. האב, גרשון פצוע ברגלו, הצליח בעמל וביסורים להגיע לגיטו בברנוביץ.

*

אחרי חיסול הגיטאות בעיירות הקטנות הגיע תורה של ברנוביץ. 600 איש כבר הוצאו מהגיטו והובאו למחנה קולדיצ'בו ומשם לא חזרו עוד.

אחרי יום הכיפורים 1942 שוב גרשו המונים יהודים למחנה. אנחנו שמונה איש מקלצק התחבאנו בבונקר תחת רצפה בבית מגורנו (רחוב אורלה 11). חמשה ימים ישבנו במחבואנו, וכך ניצלנו מן הטבח שבוצע אז.

על הרצפה ממעל לנו שכבו הרוגים ודמיהם נזל עלינו...

אנחנו, קבוצת אנשי קלצק, הצלחנו להגיע בנס. ברם, העתיד הצפוי לנו היה ברור בתכלית, והתחלנו לחפש דרך להצלה. לאחר שבועות אחדים עלה בידינו להשיג נשק: חמשה רובים ורימונים. שיחדנו שוטר בילורוסי ובלילה, רובינו תחת מעילינו, התחלנו

להתחמק משטח הגיטו. בין הקלצקאים היו: וולה גרין, אייזיק טשרנוגובסקי, יצחק באנשטשיק, אהרן ליוס, וכן יעקב גלר, לייזר שוסטר, הירשל אושרובסקי מכפר צוצוויץ, דוד אליוביץ, שלמה שוויראנסקי ובנו מהורודישץ ועוד 13 יהודים מברנוביץ.

אולם כשהגיע תורי ותורם של יהודים מברנוביץ, התחרט השוטר והכריחנו לחזור. למחרת שוחד שוב, אולם הפעם בגד. שוטרים אחרים חיכו ליוצאים, ופתחו עליהם ביריות. חלק מהיוצאים נפל והשאר ניצלו במרוצה חזרה אל הגיטו. אצל הנופלים נמצא נשק.

אחרי החיסול הסופי של גיטו ברנוביץ נמצאו בין מאה ושמונים השרידים האחרונים שלושה תושבי קלצק: גדליה פיש, ברל חן וכותב השורות האלה. כלאו אותנו במחנה מגדר, והועסקנו בעבודות שונות כתשעה חדשים.

במאי 1943 כשעבדנו במגרש ניצלנו שעת כושר, קרענו מעלינו את הטלאים הצהובים, התחמקנו בריצה מהמשמרות הגרמניים וברחנו לעבר השדות. עד הלילה הסתתרנו בתוך שדות הדגן. באפלה בלילה נכנסנו לכפר דובובה, דפקנו בחלון בקתה ושאלנו על הדרך לייער. האיכר העניק לנו חצי ככר לחם והראה לנו את הדרך, חצינו את מסילת הברזל בגשר דרובה, ועברנו שורה של כפרים. בכפר חבורוסטובה נפגשנו עם הפרטיזנים הראשונים, אולם להוותנו הם סירבו לקבל אותנו לחבורתם, שכן פחדו מפני בלשים ומרגלים.

נאלצנו לצאת לכפרים הסמוכים ולעבוד שם אצל האכרים. אז פגעה בי מחלת הטיפוס. לחם שחור ותפוחי אדמה היו מזונותי.

כעבור זמן מה הופיע באיזור ההוא גיבור הפרטיזנים המהולל מברית המועצות, גנרל מאיור קולפאק עם הדיביזיה המפורסמת שלו. יהודים רבים היו בשורותיה על ידה גם ניצלו. הדיביזיה צירפה לשורותיה גם אותנו, אנשי קלצק, ונתנה לנו את האפשרות לנקם ושילם ברוצחים.

והרי פרטים אחדים על עלילותינו: ההתנגשות הראשונה אירעה ליד כפר אוסטרוביץ. השניה — ליד דניסקוביץ.

התקפנו חיילים גרמניים, שוטרים בילורוסיים ובלי רחם נהגנו באוכלוסיה האזרחית, שהיתה חשודה במסירת ידיעות לאויב על מקום הימצאם של הפרטיזנים. קרבות עטורי נצחון ביניינו ובין הגרמנים התחוללו על הכביש אצל סיניבקה. שם השמדנו כעשרים מכוניות, ונוסעיהם סבלו אבידות כבדות, גרמני אחד נלקח בשבי.

ליד יזוביץ הורדנו מן הפסים רכבת צבאית. ניהלנו קרבות כבדים ליד מיר, גרודנה, סלונים, לידה נובוגרודוק וברנוביץ.

כאשר כבש הצבא האדום את אזורי בילורוסיה פנו הפרטיזנים דרומה לאוקראינה, שם נלחמנו נגד הפרטיזאנים האוקראינים הריאקציונים, אלה שהיו קרויים „באנדרובצים". הם בגדו בשלטונות הסובייטיים, שיתפו פעולה עם הנאצים, ערכו פוגרומים והשמידו באכזריות את האוכלוסיה היהודית. לא ייפלא, איפוא, שהאוקראינים אלה פחדו במיוחד מפני הפרטיזאנים היהודים. חשבוננו עמהם היה כפול. לפיכך העדיפו להתאבד מאשר ליפול בידי היהודים.

ביערות

אליהו גלאזר /

אני יושב בביתו של מכרי הנוצרי ומגלגל עמי שיחה על המצב — ולפתע נכנסת אשתו ומבשרת, כי הגרמנים כבר נמצאים ברחבת השוק, כעין נימה פקעה בלב... אני רץ לעבר השוק לראות הנעשה שם, והנה באמצע השוק מתגוללת גווית חייל סובייטי, שלא הספיק לברוח ונהרג במקום.

טאנקיסטים גרמנים שואלים את פיו של נער יהודי על הדרך לקסרקטינים הפולניים והם דוהרים חיש לשם, מעלים באש את כל מחסני הסחורות ומסתלקים. הם גם פתחו מיד בשוד וביזה של המלבושים.

ביום ו' בבוקר הגיעו לקלצק הטורים הראשונים של הצבא הגרמני הסדיר. איכר בילורוסי פגשם בלחם ומלח — ועד מהרה פתחו האכרים בשוד ובביזה, והעיר ללא שלטון וללא פיקוח. היהודים סגורים ומסוגרים בבתיהם.

כעבור ימים אחדים השתכנה פלוגה צבאית גרמנית בבניני הקסרקטינים, והתחילה פרשת החטיפות והציד של היהודים לעבודה. אני וחברי יהושע לוין עבדנו בקסרקטינים בחטיבת עצים בשביל המטבח הגרמני. העבודה נמשכה בלי הפסקה עד השעות המאוחרות של הערב. אולם בגמר העבודה העניק לנו הטבח ככר לחם וגבינה שהבאנו לבתינו.

כעבור זמן התחילו הגרמנים לשקם את בית־ההרשת ליציקה, שם עבדתי בנפחות יחד עם עוד עשרות יהודים. לכאן היה בא הקומנדאנט קוך בלוויית עוזרו ומשרתו נוימאן — חיות־אדם. צמאון הדם והאכזריות שלהם קיבלו צורות פתולוגיות, מטרה יחידה היתה להם — להכות ולענות את העובדים היהודים, ואז מתמוגגים היו מהנאה ונחת. נחרתה בזכרוני עובדה זו:

נפתחת הדלת ועל הסף שני התליינים. במקרה נתקלו בנער יהודי. הם מתנפלים עליו בפראות ומרביצים בו מהלומות כבדות עד שהוא מוציא נשמתו. מקרים כאלה התרחשו כמעט כל יום.

אחר כך הגיע תור הגזירות: ענידת סרטי־בד לבנים עם מגן דוד צהוב על השרוולים ולימים — הטלאים הצהובים, איסור ההליכה על המדרכות, הסרת הכובע בכל פגישה עם הגרמנים. בגזירה האחרונה חלו שינויים: היינו: תקפה היה רק בימים מסויימים בשבוע, וכל מי ששעה סיכן חייו... וכל הגזירות לא נגזרו אלא להעמיק את הפחד, להגדיל את אי הבטחון ולהרבות ערבוביה. אחר כך באו הוצאות־להורג של יחידים וקבוצות ביריות — להטיל אימת מות.

גופל קרבן ראשון —ל. ב. יודילביץ. הבילורוסים הלשינו עליו לפני הגרמנים שהיה חבר הקומסומול בתקופת שלטון הסובייטים. הוא נאסר ושוטר בילורוסי הובילו לבית־הקברות היהודי, הכריחו לכרות קבר לעצמו והרגו ביריה. הרושם בעיר מועתו ומדכא, ברם אפשר למצוא „נחמה" כלשהי... הלא יתר היהודים רחוקים מקומוניזם — והם נתפסים לאשליה המסוכנה...

והנה הגזירה לפרק את החנויות בשוק. כל יום יוצאות חבורות עובדים יהודים לפי צו המינהלה היהודית, שאורגנה בחפזון לביצוע המלאכה. הקומנדאנט ועוזרו היו בין המבקרים במקום. כאן נשפך דמם של יהודים מוכים, כאן מתגוללים יהודים על האדמה כשהם צועקים ונאנחים בעינוייהם. היה מעשה, חליתי ושוחררתי מהעבודה.

ביום ו' נכנסתי לבית־החרושת לעמוד על המצב. המנהל שלח אותי ועוד ארבעה יהודים להביא עגלת קרשים מהחנויות המפורקות. אך הגענו למקום, הבחנתי בשתי מכוניות משא עמוסות חיילים גרמנים. והנה מופיע קוך ומצווה על הפועלים היהודים להתייצב ליד המפקדה. חשתי בסכנה הצפויה ונמלטתי על נפשי יחד עם עוד יהודים אחדים. מצאנו מחבוא ליד המסגד המוסלמי. כעבור שעות אחדות של שכיבה במקום חזרתי, ונודע לי מה שהתרחש:

קוך ציווה על כל יהודי קלצק לאסוף אריגי־בד, כל מיני סבון

ועוד חפצים ולהביאם לבנין המפקדה. במקרה שהפקודה לא תבוצע במלואה ובמהירות המכסימלית יוצאו להורג כל העובדים היהודים שנעצרו כבני־ערובה. בו במקום נפלו חלל חמשה עובדים, שניסו לברוח ונתפסו במקומות־המחבוא.

הפקודה בוצעה, החפצים נאספו והובאו למקום המיועד — והעצירים שוחררו.

והרי מקרים מחרידים אחרים, שלא אשכחם לעולם:

בבית הכנסת ה„קר" מפרקים את הבמה. בפתע מתפרץ קוך והורג במקום שני יהודים בטענה, שהמשא שנשאו על כתפיהם היה מועט וקל מדי...

מטייל הנבל ברחוב, פוגש בנער יהודי, המסיר חיש את כובעו לפניו. היה זה ביום שלפי הגזירה אסור היה לנהוג כך. קוך מפליא מכות־רצח בנער הנמלט לבית הוריו ומתחבא תחת המטה; החיה רודפת אחריו, מוציאה אותו ומכה אותו עד מות ההורים האומללים, המתייפחים...

האשה ליבה ל ב מרחוב סלונים נרצחה בנסיבות דלהלן: מניסוויז נסעו שתי נשים יהודיות לעיר לכווין. יצאה ליבה מביתה כדי למסור דרישת־שלום לדודה בלכווין, והנה נזדמנו במקום הקומנדנט קוך ועוזרו. קוך קרא אותה והתחיל להרביץ בה והובילה לבית הקומנדנטורה. הספיקה להסיר מאצבעה את טבעת הקידושין שלה ולמסרה לילד, שיביאו לבעלה. נוימאן האיום הובילה אל בורות־החול ליד הקסרקטינים, ושם המיתה ביריה. הקרבן הראשון בבורות, שהיו אחר־כך לקברות המונים.

*

כך חלפו שבועות וירחים. רושם מזעזע ומחריד עשה על האוכלוסיה רצח שלשים וחמשה יהודים באמתלה שהם קומוניסטים. ושוב הוזרות ונישנות התקוות המדומות והאשליות... אך הנה בא כרעם הצו הגרמני, שעל יהודי קלצק ללא יוצא מהכלל, להתייצב בבוקרו של יום א' בחשון 1941, ברחבת השוק.

ליל חרדה ללא עצימת עין עבר עלינו. אין לתאר את הרגשות וההרהורים בלילה ההוא. שרויים היינו בקדחת של דהדוך ויאוש, אף־על־פי שלא פסו גם ניחושים אופטימיים... פשטו שמועות שעומדים להתקין גיטו ליהודים בבנייני הקסרקטינים. אולם מאידך הטילו עלינו אימה משמרות המשטרה המוגברים בכל הרחובות שהוצבו מבעוד ערב.

לפנות בוקר נהרו מכל עברים המשפחות היהודיות לככר השוק. כאן הוצבו הכל בשורות לפי האלפא ביתא. הופיע הקומנדנט ולפי הרשימות שבידו קרא את שמות הפועלים ובעלי־המקצוע, להבדיל משאר היהודים, והתיר להם לצרף אליהם את בני־המשפחה.

בפתע הופיעו מכוניות־משא עמוסות גרמנים וליטאים מזוייני. פרצה בהלה איומה, והתחילה ריצה משוגה אחת לשניה. זעקות הילדים ובכייתם הרעידו את האויר. קוך עבר בין השורות ובמקל שבידו חילק את האנשים: „ימינה", „שמאלה"! היתה לו הוראה על מספר של נידונים למות ושל ניצולים. היהודים הדחוקים בשוק היו בתדהמה. איש לא ידע היכן מקום ההצלה (הארעי, כמובן...). לבסוף ההתוו שתי חבורות, אחת הגדולה במספרה והאחרת שמנתה כ־1900 נפש, ושבמקרה הצטרפתי אליה, שהוקפה ליטאים והובלה בכיוון רחוב היהודים. בטוחים היינו, שאנו צועדים לקראת המוות, אולם להפתעתנו הפנו אותנו לעבר בית־הכנסת ובו נכלאנו. חששנו שיפציצו אותנו בבנין, כמו שאירע בביאליסטוק.

דממת מוות. מזמן לזמן נפתחת הדלת ושני שוטרים ליטאים בולשים בעיניהם. אחדים מבינינו מתקרבים אליהם, נותנים להם את שעוניהם ומנסים להכנס עמם בשיחה, החרדה רבה, והנה, נפתחת הדלת, ולתוך בית־הכנסת מתפרצים בצעקות־אימה אייזיק ציוק ורעייתו. כולנו נדהמים, קשה להציל מפיהם דבר. הוא נופל על צואריי ילדיו שהיו עמנו — ומתעלף. כשישבה אליו רוחו הוא מספר, בבכי ובילולה על כל המוצאות את אחינו ועל הטרגדיה האיומה, שהתחוללה בבורות־החול בבית־הקברות הקתולי. ברגע האחרון הוציאו הקומנדנט קוך מן הבור בו שכב ערום, משום שידעו כבעל־מקצוע מעולה. אין לתאר את רושם הדברים על השומעים. בכי ויאוש.

סמוך לשעה עשר בלילה בא קוך, הראה לנו את תכנית הגיטו ופקד לתפוס את הדירות לפי התכנית — שלשים ארבעים נפש לכל בית. רבים הסתכנו ומיהרו לדירותיהם הקודמות לקחת לבוש ומזון. אולם גם כאן אירעו פורענויות. אשת בנו של איצ'ה טוניעס יוסף, השאירה בבית ילד ומהרה לקחתו, היא נורתה למוות ליד ביתה. גורל זה מצא גם הזוג וולולסקי, בעלי בית־מרקחת בשוק. נתקלו במרצחים בילורוסים ונורו ליד ביתם.

*

התחילה תקופת חיינו בגיטו. סביבנו גדר־תיל ומשמרות שוטרים בילורוסיים. „מועצת היהודים" והמשטרה היהודית סידרו ופיקחו על החיים הפנימיים. מקומות העבודה היו בעיקר מחוץ לגיטו, ועבדו אלה המסוגלים לעבודה. על אף הכל הבהב עדיין זיק של תקוה, שנזכה ליום הצתחון והשחרור. תכופות היינו — אנו, הנוער, מתכנסים כדי לדון על גורלנו וסיכויינו. במשך הזמן שמענו על המתרחש בעיירות הסמוכות ובעולם היהודי. הבשורות היו מחרידות.

יום אחד פשטו שמועות שביער סטאַרינה חופרים בורות עמוקים, אבל הגרמנים מרגיעים, שמתקינים מאגר לבנזין. ניכרים נסיונות ראשונים של בריחה מהגיטו, אבל האחריות הקולקטיבית היא בעוכרנו: פליט אחד, שמחה ניימאַן, שברח מן הגיטו, נדרש בתוקף ובתחנונים על ידי היהודים לחזור, ונעתר.

לאחר דיונים ושיקולים רבים הגענו להחלטה, שאם יכתרו אותנו הנאצים נעלה באש את הבתים, וננסה להחלץ ולהינצל כל אחד לפי יכולתו.

בעשרים ושנים ביולי 1942 בבוקר, הוקף הגיטו על־ידי המשטרה הבילורוסית. התחלנו מעלים באש את הבתים והדליקה פשטה חיש מהר לכל הסביבה. תחת ברד יריות התחילה הבריחה מתחום הגיטו, בינות להרוגים פצועים ונחנקים הצלחנו לשבור ולעקור שער, ובדרך זו פרצו כמאה איש, ובכללם כותב השורות וחברו שמחה ניימאַן, והגענו לגבעת „וואל". חבורה אחת בת עשרים איש, חצתה את כביש ניאַסווידז, לעבר לכפר הורבובשציזנה. מרחוק הבחין בנו שוטר בילורוסי ופתח עלינו באש. שנים נפלו, ובניהם בני הכבור של מאיר גלפנד — דוניה. היתר התפזרו.

אני ושלמקה שמוקלר (כיום בארצות הברית), הסתתרנו בשדות הדגן עד רדת הלילה. באפילה יצאנו בכיוון ליערות. הגענו לכפר ביליאצין, נכנסנו לאכר, ביקשנו קצת מזון ושאלנו לנשמע בקלצק. אשת האכר התחננה שנחזור מיד ליער ולשם הביאה לנו לחם, חלב וגבינה. היא נוסעת — אמרה — ובשובה תודיע לנו על המצב. בנם החביא אותנו בינתים בגורן התבואה. אחר כך בא האכר, יעץ לנו להצטרף אל הפארטיזאנים והראה לנו את הדרך אליהם. אולם אמו האיצה בנו לעזוב את היער, לפי שהגרמנים יודעים על המצאם של הבורחים. לדבריה הוצאו להורג כל היהודים שנשארו בחיים אחרי ליל האימים והשריפה, והוטלו לבורות בחול ביער סטאַרינה. הבן כרך סביב גופנו חבילות תבן — ויצאנו.

הלילה עבר עלינו ביער, ולמחרת בבוקר פגשנו באיכרים שהוציאו את סוסיהם למרעה. הצענו להם כסף תמורת העברתנו לאיזור הפארטיזאנים ביער זרקובה. אכר אחד סירב לקבל תשלום והוליך אותנו לכפר סויץ־הקטנה, ומכאן פגשנו בראש הכפר, שרחש אהדה לפארטיזאנים. הוא סיפר לנו, שזה עתה היתה בביתו נערה יהודיה

והראה לנו את הכיוון שבו הלכה. ואכן פגשנה ביער. היה לה סל מלא מזון וחילקה לנו מאוצרה. אנו צועדים לעמקי היער, והנה נשמע קול ירייות מרחוק — הבחנו בארבעה גרמנים מזוויינים. נמלטנו עמוק בביצות. נתברר, שהגרמנים הקיפו חבורת פארטיזאנים, שהתקיפה את הרוצחים הגרמנים בשובם מחיסול גיטו ניאסוויז׳, הפילו חללים בהם, אולם נאלצו לסגת, שכן צבא גרמני עקב אחריהם מכל עבר, אך הם הצליחו להבקיע את ההסגר.

האכרים בסביבה הקרובה ידעו בדיוק את המצב. יער יהודי מן הפארטיזאנים היה בא תכופות אל הכפר להצטייד במים — והנה, כבר חלפו שלושה ימים, והנער לא בא. ראש הכפר הצביע לנו על כיוון אחר אל הפארטיזאנים, ואם גם כאן לא נצליח — עלינו לחזור אל הכפר ולקבל הוראות נוספות.

אך הצלחנו למצוא את הפארטיזאנים, חזרנו אל הכפר ולנו אצל ראש־הכפר בגורן. הוא הסביר, שאם נשמע בלילה נביחת כלבים — הרי זה אות שהפארטיזאנים עוברים כאן. אולם הלילה עבר בשקט. למחרת בבוקר אמר לנו ללכת ליער ראיובקה, בדרך פגשנו אכר שיצץ להישאר כאן ביער, שכן לפנות ערב ודאי שיעברו כאן הפארטיזאנים. ואכן, לפנות ערב הופיעו הפארטיזאנים עם עגלותיהם. ביקשנו אותם לצרפנו אליהם, אך הם אמרו לנו לחכות עד לשובם. אולם כשחזרו, בחצות, סירבו למלא את הבטחתם בלי הסכמת המטה. וכך נשארנו שוב ביער. כשהפציע השחר התחלנו צועדים בכיוון שלשם נעו עגלות הפארטיזאנים, עד שנתקלנו במשמר פארטיזאנים בשולי יער ראיובקה. כשהשגיח בנו איש־המשמר פקד: — „ידים למעלה!״ קרא את שמוקלר ושאלו: מי אנו? וחכינו עד שבא פארטיזאן יהודי מקפוליה, שהביאנו לבניין המטה.

קצין צבאי במדים צבאיים התחיל חוקר ודורש: מי אנחנו ומאין באנו? נשמעה בדבריו נימת־נזיפה על שהתמהמהנו לשבת בגיטו, ולא נסינו לברוח לפארטיזאנים מוקדם יותר. אחר חקירה ארוכה מסר אותנו לידי מחלקה פארטיזאנית מיוחדת שכללה יהודים ובראשה מפקד יהודי תושב קפוליה, ג י נ צ׳ י ק. כאן פגשנו יהודים מקפוליה, קלצק, ניסווי׳ וישובים סמוכים אחרים, כחמש מאות נפש.

*

הפארטיזאנים היהודים היו מחוסרי נשק ואנו נדרשנו לרכוש לעצמנו נשק. והנה, עלה במוחו של מפקד אחד הרעיון המשונה לערוך התנפלות על הקסרקטינים בקלצק ולתפוס את הנשק מידי המשמרות הצבא — הרפתקה שעלתה לנו כמעט בחיי שמונה אנשים שניסו לבצע את המשימה, שנסתיימה בכשלון. התחלנו, איפוא, לחפש דרכים אחרות לרכישת נשק. בדרך מקרה האירה לנו ההצלחה פנים: חנינו ביער מרחק חמשה מטרים מקאפוליה. כאן נודע לנו מפי אכרים, שבקרבת מקום, ליד כפר סטאריצה, נמצא קבר־אחים של חיילי הצבא האדום, כמאה נפש, שנקברו עם נשקם. פתחנו את הקבר, ואכן נתאמתו הדברים: מצאנו חלקים של רובים וכדורים. מיד התחילה עבודה קדחתנית. בעלי המקצוע שלנו התקינו חמשים רובים כשרים לפעולה. היתה ניכר. עתה היינו מזויינים ולקחנו חלק פעיל במבצעי־חבלה ובאספקת מזונות.

אפשר לקבוע, שהחיים ביער, מבחינה מסוימת, היה בהם ענין וטעם. אמנם נתרחשו כמה אינצידנטים מצערים על רקע הא־נטישמיות, אולם בכלל היה מצב הרוחות מעודד ומלא תקוות ונתרקמו יחסי־אחווה בין יהודי העיירות הסמוכות שזקפו ביער קומתם ונלחמו בחירוף נפש באויב הנפשע.

אנו מתכוננים לחגיגות אוקטובר 1942 ורבות ההכנות. אגרנו כל מיני מזון ומטעמים, בשר ויין וכו׳. ביער הוקמה במה עטורה פרחים, סיסמאות לנאומים והופעות אמנותיות. „מדינה זעירה ועצמאית״ כביכול, מוקפת אויבים גרמנים מכל העברים, אך הם לא העזו להת־

קרב למחנה הפארטיזאנים. יתר על כן: פסחו על כל הדרכים שבהם עלולים היו להתקל בפארטיזאנים. אולם לפי שהתברר אחר כך, עשו הגרמנים הכנות לחיסולנו בימי חגיגות אוקטובר דוקא.

בשבעה בנובמבר בשעה שמונה בבוקר, התקיפו אותנו חטיבות צבאיות גרמניות מצויידות בטאנקים ומכונות־יריה. נכנסנו למערכת־קרב כבדה. שני גיבורים פארטיזאנים נפלו חלל, ומפלוגתנו היהו־דית נפצעו שנים. המטה הראשי ושאר המחלקות נאלצו לסגת, אולם לנו לא הודיעו על כך. והמחלקה שלנו שחנתה במרחק שלשה קילו־מטרים מהם, היתה במצב של הסגר מוחלט. למזלנו לא ידעו הגרמנים על קיומנו. המפקדים ציוו עלינו לסגת ולקחת את הרכוש בציוד ומזון.

והנה, בצאתנו לשולי היער נתקלנו בצבא גרמני שהקיף את היער, ולא העז להיכנס למעמקיו. נפתחה עלינו אש קטלנית, ונאלצנו לסגת שוב אל המחנה ביער, בהשאירנו חלק מרכושנו. וכך נשארנו עד הלילה. אז נשלחה חולית־סיור למצוא דרך פריצה מן ההסגר. הסיירים חזרו והודיעו, שהצליחו לגלות שביל נידח בביצות. לקחנו את שני הפארטיזאנים הפצועים ויצאנו לדרך.

אני ושנים מחברי נותקנו במקרה מהחטיבה. שלושה ימים תעינו ביערות, ולבסוף פגשנו את מחלקתנו בסמוך לקאפוליה, שם נחנו שלושה שבועות.

המטה ושאר המחלקות נכנסו בדרך נסיגתם בקרב כבד עם הגרמנים, ואיבדו שנים־עשר איש. אחרי זמן מה שוב התאחדנו כולנו, והתחילה פרשה ארוכה של נדודים והרפתקאות, כשהגרמנים לוחצים ורודפים אחרינו. מאיזור קאפוליה עברנו הרחק ליערות צוצ׳יביץ, מקום שם חנינו זמן ממושך, ושוב התחלנו לנוע.

בעשרים וחמשה במארס 1943 פרץ במקום זה קרב קשה בינינו ובין הגרמנים בהשאירנו את כל מלאי המזון והתחמושת באין דרך ושביל מוצא. שהינו עד הערב, ואז החליטה חבורה של עשרים איש להסתכן ולהבקיע אל המחנה הקודם, ולהביא משם מיצרכי־מזון שהשארנו שם. כשהתקרבנו אל המקום נפתחה עלינו אש חזקה. באפילת הלילה התפזרנו. רצתי בין סבכי היער העבות. חמישה ימים עברו עלי בתעייה ביערות צוצ׳ויבין, ורק ביום ששי הבחנתי בסימנים של צעדי אנוש. ביום השביעי פגשתי בחבורת הפארטיזאנים מהברי־גדה שלנו, שנשאו מכונת־כתיבה ומכונת־יריה, שהיו טמונות קודם ביער. הלכנו יחד אל המטה.

ושוב הותקפנו על ידי הגרמנים. נטשנו את המקום ולאחר יומיים של תעייה מצאנו את מחלקתנו ביער ראז׳ינה, שם חנינו זמן ממושך.

*

בשלהי 1943 נשלחתי על ידי המפקדה לחוות כפרית סמוכה לעבודה אצל אכר־נפח. הטילו עלי להתקין ולהשלים כלים ומכשירים בשביל מחלקתנו. ישבתי שם כשלושה חדשים.

סמוך לשהורנו עברנו ליערות באיזור הנצ׳ביץ, ופה ביצענו פעולת־חבלה מוצלחות שונות. שמורה בזכרוני פעולה אחת בכביש סיניבקה־מאדוי׳אדיץ. שתי מכוניות־משא עמוסות חיילים גרמנים הוקפו על ידינו והמטרנו עליהם אש. איש מהם לא נשאר בחיים. שברנו והרסנו את עמודי הטלגרף והטלפון ופוצצנו את מסילת הברזל בקו ברנוביץ—בריסק.

ביולי 1944 זכינו לבואו של הצבא האדום, וכולנו יצאנו מן היערות. על אנשי מחלקתנו הוטל עתה התפקיד של אירגון וסידור המנהלה והמנגנון הסובייטי בלכוויץ. רבים מאתנו נתמנו לפקידים במשרדים באיזור, וחלק גויס ונשלח לחזית, ביניהם גם אני.

צעדנו מחיל אל חיל והתקדמנו בכיוון ברנוביץ—סלונים—זלווה—וולקוביסק. ליד העיירה סוקולקי ערכנו קרב קשה עם הגרמנים

הנסוגים. כאן נפצעתי ונשלחתי לאישפוז רפואי בבית־חולים בביא־ליסטוק. אחרי חמשה שבועות עברתי בדיקה רפואית שקבעה, שאינני מסוגל לשירות צבאי בחזית ונשלחתי לבטליון־עבודה, חמשה קילומטרים מלומז'ה. עבדתי שם בנפחות. כעבור חדשיים שוב נערכה בדיקה רפואית ששיחררה אותי מן הצבא. יצאתי לקלצק.

בחמישה עשר בדצמבר 1944, ביום סתיו אפור, שוב צעדו רגלי ברחובות העיירה. המחזה היה איום: קלצק שרופה וחרבה. שרדו רק חלק הבנינים ברחוב צפרה, ניסוויז' וסלובודה, והשאר — עיים וחרבות, בית־קברות. מתי מספר מן היהודים החיים נשארו בעיר, בעיקר אלה שחזרו מן הפארטיזאנים.

לאט ובהדרגה נסינו להסתגל אל החיים החדשים. אחדים קיבלו משרות פקידות במנגנון הסובייטי, ואחדים התחילו עוסקים בפרקמטיא עם האכרים. אולם החיים היו ללא נשוא. כולנו היינו שבורים ורצוצים בגוף וברוח, ובהדמנות הראשונה עזבנו את קלצק, פרט לאחדים.

בבורות־החול וביערות נשארו עצמות ששת אלפים קדושינו, הורים, ילדים, אחים ואחיות. יהא זכרונם ברוך לעד.

רחל יוכה דז'נצ'לסקי / הצטרפותי לפרטיזנים

מוקדש לזכר הורי שניספו בשואה

ב יום ה' ה־25 ביוני 1941, עמדתי בגינתנו על יד הבית והסתכלתי בחיל השריון הגרמני שנהר לצד מזרח. כבת שלש עשרה הייתי, ובחיצוניותי הייתי דומה לאריה. בעיני הגרמנים העוברים שזרקו לי סוכריות... הרחוב היה ריק ושומם מאדם. ליד טחנת־הרוח הקימו הגרמנים אוהלים. אחדים מהם נכנסו לביתנו וביקשו חלב. — „אל תפחדו — אמרו — לא יאונה לכם כל רע".

יחד עם כל יהודי קלצק נתנסיתי בזוועות השלטון הגרמני ווהסלקציות, עד שהתחילה תקופת הגיטו. נשארנו ממשפחתנו — אני ואחותי, גלמודות ויתומות.

פעם הגיעה אלינו השמועה על משפחות יהודיות שהובאו מן הכפרים והישובים שבסביבה לגיטו בעיירה הסמוכה הנצביץ, וביניהן דודתי מכפר נאהורנה, והנה עלה בדעתי להתראות עמה, ואולי גם לעבור לגיטו הנצביץ. לבשתי מעיל אכרים, מטפחת לראשי, ויצאתי לעבר הנצביץ. אחר יום שלם הגעתי לקצה העיר וראיתי בשדות יהודים עובדים בחפירת תפוחי אדמה. חיש הצמדתי לחזי את הטלאי הצהוב, ובחשאי הצטרפתי לעובדים. כאן נפגשתי עם דודתי. יחד עם כולם חזרתי אל דירותיהם של היהודים שהיו מרוכזים ברובע מיוחד, אולם ללא גדרות תיל וההשגחה היתה רופפת.

דודתי הציעה שאלון אצלה הלילה, אולם סירבתי. באפלת הליל שמתי פעמי חזרה לקלצק ולפנות בוקר הגעתי לעיירה. הצלחתי להצטרף בחשאי לחבורת יהודים שהובלו לעבודה, ויחד עמם חזרתי לפנות ערב אל הגיטו.

כעבור ימים אחדים הגיעתני הבשורה המחרידה, שעוד באותו לילה, כשנפרדתי מדודתי, חוסל הגיטו בהנצביץ וכל תושביו הוצאו כל יום גברו הסימנים שגורל זה צפוי גם לנו.

*

גם אני ואחותי היינו עם היהודים שפרצו את גדר התיל ביום החיסול. הגענו עד למשקו של גאליס, המכונה „קליבאניה", ליד הנהר. כאן פגע כדור־מות בלבה של אחותי והיא נפלה. המשכתי במרוצה יחד עם עוד יהודים אחדים, ופנינו לצד ימין בכיוון כפר פאנקראטוביץ.

כשיצאנו אל הכביש המוליך לניסביז' נתקלנו בשוטרים בילו־רוסים שחזרו מביצוע חיסול הגיטו שם. הם פתחו עלינו באש. נפלתי ארצה, מתחפשת כמתה. הם עברו על ידי, צעדו על רגלי ממש. לאחר שנתרחקו, זחלתי לשדה הדגן ובאין־אונים שכבתי בין השבלים.

לפתע שמעתי קול מדבר אלי פולנית: — „קומי, ילדה, מה לך כי תשבי כאן. השוטרים יחזרו מן העיר והם עלולים למצוא אותך"... עמדתי על רגלי והאכר הראה לי את הכיוון אל היערות. — קאשצקי! גלר! קראתי ליהודים שיחד ברחנו מן העיר. אין קול ואין עונה. בסמוך הבחנתי בגויות יהודים מתים.

נחפזתי לדרך. דפקתי בדלת בית אחד. האכרה פותחת את הדלת נבהלת. אני מספרת לה את כל המוצאות אותי ועל מגמת פני אל הפרטיזאנים. נראה שעוררתי אצלה רגשי רחמים. נתנה לי שמלה, מטפחת וסל מלא מזון, מסרה לי ידיעות על הפרטיזאנים ומקומות חנייתם והציעה לי ללון אצלה הלילה. על אף עייפותי פחדתי להסתכן — המשטרה הבילורוסית רדפה וחיפשה אחר היהודים הבורחים. חזרתי היערה ושכבתי שם כל הלילה.

לפנות בוקר שמעתי איוושה בין השיחים. התחלתי מתרחקת בזחילה — והנה נשמע קול: „אל תפחדי, זו אני". האיכרה מצאה אותי, הביאה עוד מצרכי מזון, ובעינים דומעות סיפרה, שבלילה נכנסו שוטרים לביתה ואיימו עליה לגלות את מקומות היהודים הבורחים. היא האיצה בי להסתלק מהר ככל האפשר מכאן. כן מסרה לי שם של בעלת־אחוזה מוכרה בסביבה, והבטיחה שזו תקבל אותי ותגיש לי עזרתה וסעדה. ולא עוד אלא שסיכנה ממש את חייה, הוליכה אותי עד לכביש והראתה לי את הדרך.

זמן רב עבר עלי בתעיות ונדודים עד שמצאתי את האחוזה. דפקתי בדלת ואשה פתחה, רועדת מפחד. סיפרתי לה הכול וביקשתיה להראות לי את הדרך לפרטיזאנים. היא הצביעה על מקום־מחבוא בין העצים בגן־הפרי שלה, ואחר כך הציעה לי מצע רך וחם במיטה. — „אני אשגיח יפה — אמרה — ואם יבואו שוטרים אתן לך אותות בדפיקות, ואז עליך להכנס אל המקלט הנסתר".

עייפה ורצוצה השתרעתי על המצע הרך ושקעתי בשינה. עד ששמעתי בפתע קולות ונזדעזעתי. לידי עמדה האשה מתלחשת עם — „אל תפחדי — הרגיעה אותי בעלת־האחוזה — זה בעלי. אנחנו חשוכי ילדים והחלטנו לאמץ אותך לבת".

הודיתי להם בדמעות על רצונם הטוב, אולם עמדתי על החלטתי להצטרף אל הפרטיזאנים. נתנו לי צידה לדרך, והראו לי את הדרך לכפר זאראקובה. בשעת הפרידה ביקשו שאבקרם אחר השחרור, אם אשאר בחיים (גם האיכרה טובת־הלב הקודמת ביקשה דבר זה). הבטחתי להם — ויצאתי לדרכי.

שוב שוטטתי ימים אחדים עד שנזדמן לפני אכר אחד זקן. הכניסני לאורווה והציע לי מקום ללון. הוא עצמו, לדבריו, חשוד בעיני השלטונות, שכן בנו פרטיזאן. הבטיח, שלמחרת היום יראה לי את הדרך למחנות הפרטיזאנים.

אולם בחצות נכנס מבוהל והעירני משנתי, והאיץ בי להסתלק, שכן המשטרה עורכת חיפושים אחר היהודים הבורחים. הסתלקתי. שוב נדדתי בחדדה לילות וימים בין שדות ויערות.

פעם, בסביבת סויץ, שמעתי קולות קוראים: — רחל! היתה זו הפעם הראשונה לאחר שבועות אחדים ששמעתי קול קורא בשמי. היו אלה שלמה שמוקלר ויצחק פריים מקלצק. לאחר שהשביעו

רעבונם במזון שהיה עמי, סיפרו לי על הצרות והתלאות שעברו עליהם. יחסם של האכרים אליהם היה שונה לגמרי מיחסם אלי, הילדה הצעירה. גרשו אותם מן הבתים, גידפו ואיימו עליהם.

עוד אנו מדברים והדי ירויות קרובות עולים באזנינו. הסתתרנו בין השיחים. נתברר, שבסמוך התחולל קרב קשה בין הפרטיזאנים והגרמנים, והאחרונים סבלו אבידות קשות — תשעים איש נפלו חללים ופצועים, ועתה צעדו בשורות למצוא את הנופלים.

התאוששתי — בא הקץ לבדידותי האיומה. שוטטנו שלשתנו ימים ולילות כדי למצוא את הפרטיזאנים.

פעם בערב ואנו שוכבים בפאת היער, והנה הופיעו לפנינו בדרך הסמוכה עגלות אכרים ועליהן פרטיזאנים מזויינים. קפצו מן העגלות, ניגשו אלינו ופקדו לעמוד דום ולהרים את הידים. סיפרנו להם כל מה שעבר עלינו וביקשנו לצרפנו אליהם. הם אמרו לנו לחכות במקום עד לשובם.

יממה שלמה נשארנו עד שפגשנו אותם בחזרתם. עתה טענו, שהדבר הוא בסמכותו של המטה.

שוב צעדנו — ופגשנו רועה עם עדרו. הוא סיפר, שבמקום זה התחולל קרב קשה בין הפרטיזאנים והגרמנים והראה לנו את הדרך לכפר סטאריצה, שהיה כולו אחוז להבות. לדבריו נמצאים שם משמרות פרטיזאניים. ואמנם, פגשנו פרטיזאן רוסי רוכב על אפנים. הוא הביא אותנו אל המשמר. שמוקלר ופרייס הובלו למחנות הפרטיזאנים ואני נשארתי לבדי. הפרטיזאנים סירבו בהחלט לצרף גם אותי. המראה האריי שלי וכן חוסר כל תעודה, עוררו בקרבם חשדות מסוימים (לשמוקלר ופרייס היו תעודות אישיות. ואכן, מוכרחים היו להיות זהירים ביותר ביחס לאשה. במקרים רבים הסתגנו לפי הוראות הגרמנים לתוך שורותיהם מרגלים למיניהם).

פרצתי בבכי מר. — „המיתוני פה במקום — יללתי — בטרם אפול שוב בידי הגרמנים". והדבר השפיע. הובלתי אל מטה הבריגדה. רגעים מרים עברו עלי. המפקד לא רחש אמון בדברי ואף איים עלי. והנה נכנס לבנין המטה הפרטיזאן־הקומוניסט היהודי גילטשיק מקאפוליה. פרייס ושמוקלר שהובאו ליחידתו סיפרו לו בינתים עלי וביקשו עזרתו. הוא הודיע למפקד, שהוא נכון לקבלני על אחריותו וערבותו. וכך נצטרפתי לשורות הפרטיזאנים ,ועמהם השתתפתי בקרבות נגד שונאינו ומשמידינו עד לשחרור, יוני 1944.

כיצד נחלצתי

רחל קליינמן־קאזס /

ע וד בשבת בבוקר, סמוך לפרוץ המלחמה, נאלצו בני־ישיבה ויהודים חרדים לחפור מקלטים ליד הישיבה. המפקד וראש העיירה, שניהם אנטישמיים מובהקים, הטילו עונשים חמורים על כל עבירה קלה. וביום א', בשבעה־עשר בספטמבר, עם עלות השחר, עורר אותנו רעש מטוסים. בטוחים היינו שאלה הם מפציצים גרמניים, והתחילה ריצה המונית למקלטים ולשוחות שבשדות שמחוץ לעיר. בפתע נתגלה לפנינו ראש העיריה, מבוהל ונפחד, והוא פונה אלינו רכות: „אל תפחדו, אל תרוצו, אלה הם ה„חברים", המטוסים הם סובייטיים"...

מיד הגיעו ידיעות על כניסת טאנקים סובייטיים מצד הגבול המזרחי לרחוב צפרה. פקידים ואנשי צבא פולניים נסו בבהלה ורבים נפלו בשבי הסובייטי. בחורים יהודים עצרו את ראש העיריה השנוא והסגירוהו לידי החיילים הסובייטיים, אחד כיבדו בסטירות...

ניגשנו אל הטאנקים שנעצרו בכיכר השוק. הצעיר מקס אבל מקלצק, אוהד הקומוניזם, קפץ על טאנק, השמיע נאום נרגש באזני הנאספים וקידם בברכה חמה את צבא בריית המועצות. אי־משם הובאו פרחים שנזרקו על הטאנקים ונשמעו שירים רוסיים סובייטים. יהודי קלצק שמחו לצבא האדום. אך הנה חלף היום החגיגי — ובאו הימים האפורים של השלטון הסובייטי.

נאלצנו להסתגל לתנאים החדשים. האינטליגנציה היהודית, ברובה המכריע ציונית, נמשכה לעבודה ממלכתית ותפסה משרות במוסדות הסובייטים. הנוער הציוני והחלוצי נותק ממטרתו, ורבים יצאו לוילנה, לחפש דרכי עליה. השלטון הסובייטי היה בדיעבד מרוצה מציאתם של יסודות בלתי מהימנים.

מילדותי חונכתי על ברכי הרעיון הציוני. הייתי פעילה בתנועת החלוץ, עשיתי זמן ממושך בהכשרה בקיבוץ בוילנה ועמדתי על סף העליה. עתה הוברר לי, שקשה יהיה לי להסתגל לחיים החדשים. אולם אבא גילה התנגדות נמרצה ליציאתי בדרך הרת־סכנות בימי חירום באחד הימים ביקר אצלי הצעיר שלמה דוד ריי־ק, שהיה ידוע בעירנו כאוהד הקומוניזם. הוא ניסה לשכנעני, כי שוב אין חזרה לעבר והציע לי להשתתף באירגון הקומסומול (ברית הנוער הקומוניסטי) בעירנו. סירבתי.

והנה, סיפר לי אבא, שידידנו ד"ר מושקאט עומד לארגן בית חולים עירוני ובדעתו לקבלני לעבודה כאחות, מקצוע שעסקתי בו בקיבוץ־ההכשרה בוילנה. עלי לפנות בענין זה אל המוסדות המתאימים ולקבל את הסכמתם, אולם שם נאמר לי שאין לתת עבודה לפעילים ציוניים בעבר (למעשה עבדו בכל המוסדות פעילים ציוניים). ממורמרת ומדוכאת חזרתי הביתה ובדרך שמעתי את ההודעה ברדיו, כי וילנה עוברת לשלטון הריפובליקה הליטאית, וכי במשך שלושה ימים יהיה הגבול פתוח לחזרתם של הפליטים למקומות מגוריהם. החלטתי לצאת לוילנה ויהי מה.

הקושי הראשון שעמד לפני — העדר אמצעי־תחבורה לתחנת מסילת הברזל הקרובה, לעיירה ליאחוביץ. נפגשתי עם ידידנו מנחם הרצוון ז"ל, שהודיע לי, כי בחצר ביתם עומדת עגלה מוכנה להסיע את אחותו וילדיה לתחנת מסילת הברזל (האחרונים הם פליטים מהעיירה וורונובה לידּ וילנה. שם מכהן גיסו כרב ועתה הם חוזרים לביתם בצורה חוקית ובלוית שני בני־ישיבה) והיה מקום בעגלה זו גם בשבילי, אך עלי לצאת אל מחוץ לעיר ולהצטרף אליהם בחשאי, שכן יציאתי היא בחזקת עריקה...

וכך עשיתי. בדרך לתחנה נעצרנו על ידי חבורת אכרים שגידפו אותנו ואיימו עלינו. „אתם בורחים מן הסובייטים — צווחו — די לכם להלך בצפרנים מצוחצחות"... בדרך פגשנו פלוגה צבאית סייבייטית. סיפרתי להם על התפרעות האכרים. החיילים הזילצו אותנו מצרה. כך הצלחנו להגיע לתחנה, וברכבת לוילנה, לבנין הקיבוץ. כל החדרים היו תפוסים על־ידי חלוצים וציונים מכל קצוות פולין.

נתמזל מזלי. בהפצצת ווארשה על ידי הגרמנים נשרפו 17 סרטיפיקטים בלתי־מנוצלים, שבארץ־ישראל נעשו ההעתקים הדרושים מהם בשביל ממשלת המנדט, ונקבעו בשביל החלוצים בוילנה. בדרך של נשואין פיקטיביים נמניתי עם המאושרים שעלו בסתיו בחופי המולדת ונמלטו מגיא־ההריגה.

הייתי החלוצה הראשונה שהגיעה לארץ אחרי פרוץ מלחמת העולם השניה, והבאתי לישוב דרישת שלום חיה ואינפורמציה מדוייקת על מה שהתרחש בפולין בראשית השואה.

קלֶצק בתמונות

קלעצק אין בילד

חלק שני

צווייטער טייל

בתוכן:

הקהילה — הישיבה
רחובות קלצק
בתי-ספר
הנוער החלוצי
חיי חברה
חלוצי ציון
מעסקני קלצק
בין הנופלים
יוצאי קלצק בחוץ-לארץ
פעילי ספר הזכרון

אינהאלט:

די קהילה — די ישיבה
קלעצקער גאַסן
שולן
חלוצישע יוגנט
געזעלשאַפטלעך לעבן
ציון פיאַנערן
קלעצקער עסקנים
פון די געפאַלענע
קלעצקער אין חוץ-לארץ
אַקטיוויסטן פון יזכור-בוך

קהילת קלצק (1922). — די קלעצקער קהילה.

למטה מימין לשמאל (עס זיצן, אונטן, פון רעכטס אויף לינקס): מנחם הרנזון, זלמן מלמד, גוטצייט, יצחק צרקוביץ, לא ידוע (אומבאַקאַנט), חנן אברמוביץ, אייזיק לורינבוק, אליהו הרנזון, (בארץ), לא ידוע (אומבאַקאַנט).

שורה ב׳ (צווייטע ריי): ר׳ זיסל מילר, ר׳ אליעזר כהן, ר׳ חיים פימשטין, הגר״א קוטלר (בארה״ב), הרב ר׳ חיים שמעון הרנזון, מייזל (שליח היאס).

שורה ג׳ (דריטע ריי): לא ידוע (אומבאַקאַנט), משה חיים פיש, שבתאי דב מניער, דוד יזגור, שמואל חיים ברעוודא, ישראל שקליאַר, דוד קאז׳, מאיר חיים קולקובסקי, שמעון קורנאס, ד. ב. מלכין, ר׳ נחמן אגולניק, אייזיק קצב, ר׳ נחמן מלמד, ברוך דלוגאטש, האחרון לא ידוע (לעצטער אומבאַקאַנט).

חנוכת הבית של בנין הישיבה (תרפ"ז). — חנוכת הבית פון ישיבה בנין

(א) ראש הישיבה הר"הג ר' אהרן קוטלר, (ב) הרב ר' חיים שמעון הרנזון, (ג) הרב ממיר א. צ. קאמאי, (ד) הרב בפינסק ר' אהרן וואלקין, (ה) הרב מניעסוויזש ירחמיאל ברגמן, (ו) נציג הרבנים בוילנה הר"הג ר' מ. קרליץ, (ז) הרב מראקאוו ר' אברהם קלמנוביץ, (ח) הר"הג ר' משה עפשטין רב בקלצק, (ט) הרב מסנאווע ר' אהרן בורגאנסקי, (י) מו"צ דסווינ' הרב יצחק דווידוסקי, (יא) הר"הג ר' יעקב יאסלווסקי מקלצק, (יב) הרב ד"ד קרייזר מקלעצק, (יג) הר"הג ר' יוסף שוב (ווילנה), נציג ועד הישיבות, (יד) המגיד מביאליסטאק ראפאפארט, (טו) הר' ר"ש גריינימן, נציג מרכז "חורב" בוילנה, (טז) יו"ר ועד הבנין הר' ר' חיים פימשטין, (יז) סופר הישיבה ר' נכמן מלמד, (יח) מר צמ"ר מביאליסטאק.

הנהלת הישיבה. — די אַנפירונג פון דער ישיבה.

מימין לשמאל (פון רעכטס צו לינקס): הרב ר' דוד דב קרייזר, הגאון ר' אהרן קוטלר (בארה"ב) ראש הישיבה, הרב ר' יחזקאל לוינשטין (בארץ), הרב ר' יעקב טשרבוכובסקי („מוטרניק"), הרב ר' יצחק כהן טימקוביצ'ר, הב ר' אליעזר שך (בארץ), ר' נחמן מלמד (מזכיר), ר' אפרים קורופקין (מנהל משק הישיבה).

ישיבת קלצק בבניינה
קלעצקער ישיבה אין בוי.

„ישיבת הדרום" ברחובות (המשך ישיבת קלצק)
מיסודה של הסתדרות הרבנים באמריקה.

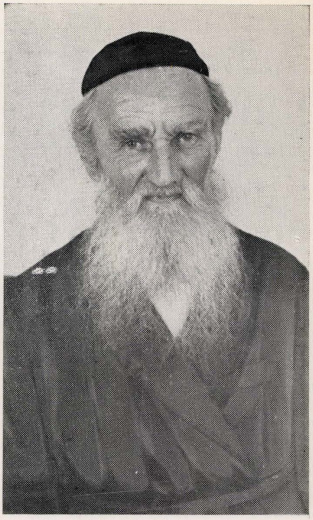
ישיבת „הדרום" אין רחובות (אַ המשך פון דער
קלעצקער ישיבה).

בי"ס „תושיה" מיסודו של
המזרחי.

„תושיה" שולע פון מזרחי.

בשורה ב' מלמעלה חברי ההנהלה (צווייטע ריי פון אויבן די פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער): חיים פקר־בארי, נחמה קורנס (בארץ, אין ישראל), ר' הרצל ברוק, אליהו צ'חנוביץ.

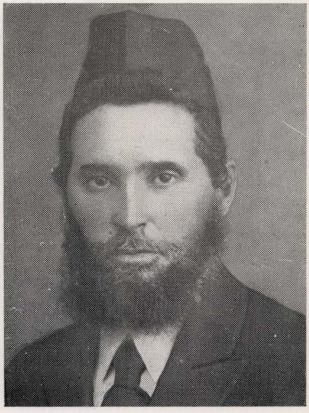
ר' חיים פימשטיין ז"ל.

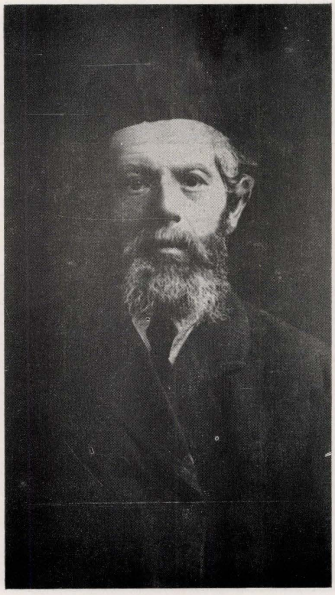
הגאון ר' איסר זלמן מלצר זצ"ל.

הרב ר' חיים שמעון הרנזון זצ"ל והרבנית ז"ל.

השו"ב ר' שמואל וקר ז"ל

השוחט ר' גרשון אייזנשטאדט ז"ל

הרב דוד דב קרייזר ז"ל

רחובות קלצק – קלעצקער גאסן

רחוב וואלין. — וואַלינער גאַס

ה„וואל" — מקום משחק לילדים
דער „וואל" וווּ קינדער פלעגן זיך שפילן

בית הקברות. — דער בית הקברות.

רחוב צפרה (1928). — צעפרער גאַס.

קטע מהשוק (1928). — אַ טייל פון מאַרק.

ככר השוק ביום „ירידˮ (1928). — דער מאַרק אין אַ „ירידˮ טאָג.

רחוב זארנובסקה (1928). — זאראנאווסקע (סאבאטשער) גאס.

רחוב רדזימונט (1928). — ראדזימאנטער גאס.

רחוב ניאסוויאז' (1928). — ניעסווישער גאס.

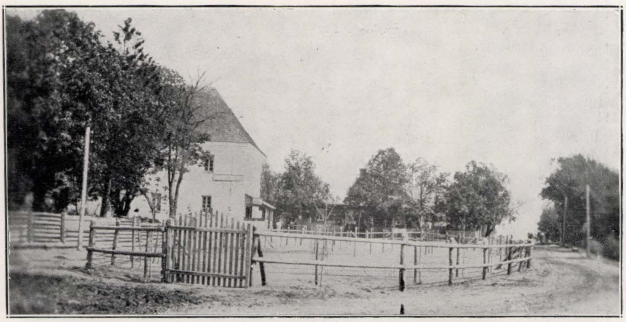
רחוב הטאַטאַרים (1928). — קיידערשע גאַס.
(לצד ימין המסגד. — רעכטס דער מעטשעט)

רחוב סיניאבקה (1928). — סיניאווקער גאַס.

רחוב ראמישצה (1928). — ראמישצער גאַס.

הבנק הפולני וביתו של ד״ר מושקאַט. — די פּוילישע באַנק און ד״ר מושקאַטס הויז.

רחוב פּאַנקראַטובסקה. — פּאַנקראַטאָווסקע גאַס.

הנגריה שנוסדה על ידי חברי „החלוץ״ בשנת 1925 וחבריה הפעילים
די סטאַלערייַ פון „החלוץ״ (1925) און אירע אַקטיוויסטן.

מימין לשמאל (פון רעכטס אויף לינקס): יצחק פרייס, רפאל כהן, ישראל שיף (כולם בארץ, אַלע אין ישראל), ונחמן גרינברג (געשטאָרבן, פּת בבואנוס־איירס).

ה„שול־הויף". — (לצד ימין בית הכנסת ה„קר")
דער „שול־הויף". — (רעכטס די „קאַלטע" שול).

ה„שולהויף". — דער שולהויף.

בית־הכנסת הגדול ולידו ה„שולכל" (סמוך לשער הגיטו)
די „קאַלטע" שול און די שנייַדערשע שול (בייַם גענטאַ־איינגאַנג)

קטע מרחוב היהודים.
אַ טייל פון דער יידישער גאַס.

קטע מרחוב היהודים.
אַ טייל פון דער יידישער גאַס.

בית ספר „תרבות" בקלצק (1924) במרכז — הפעילים. — „תרבות" שול אין אין קלעצק; אין צענטער — די שול־אַקטיוויסטן.

בית־הספר „תרבות" (1921). — „תרבות" שול.

שורה שניה למעלה (צווייטע ריי פון אויבן): ברוך ליס, הרשל רבינוביץ ז"ל, ברל כצנלסון ז"ל.

צייר ישראל וילנצ'יק, תלמיד מחלקה ה' בביה"ס „תרבות" כהוקרה לאחד מתומכיו (ראה כתובת).

גענאלט ישראל ווילענטשיק, שילער פון פינפטן קלאס „תרבות" שול, אלס אנערקענונג פאר איינעם פון אירע שטיצער (זע אויפשריפט).

המנהלים, המורים והתלמידים של התלמוד תורה (1925). — די פאַרוואַלטער, לערער און שילער פון דער תלמוד תורה.

ביי"ס „בית יעקב" — במרכז ההנהלה והמורים
„בית יעקב" שול — אין צענטער די ליימונג און לערער־פּערסאָנאַל.

„החלוץ" בסיניאבקה. — דער „החלוץ" אין סיניאווקע.

למטה, מימין לשמאל (אונטן פין רעכטס אויף לינקס): זימל פיקוס (דרום אפריקה), אנשל ליס, דוד קולקובסקי (ארגנטינה), יוסף חינין.

שורה ב' (צווייטע ריי): ליפשיץ, משה שחור (בארץ), פייגל יעקובוביץ, יוסף פרנקל (בארץ), גוברמן, שליה מרכז החלוץ, יעקב רייכלין (בארה"ב, אמעריקע), נ. ש. פדר, אסתר קורנאס (נספתה בגיטו), עטל קאז'.

שורה ג' (דריטע ריי): אליעזר פרלמן, פייגל מזאה, אליהו פיקוס (אפריקה), רבקה טורבוביץ־שיף (בארץ), חנה אקון (ארגנטינה), ר. גרינגאוז, חיסיא רעזניק (בארץ), אליהו פיש (בארץ).

חלוצים בקלצק עם השליח הרשל פינסקי ז"ל (ששי מימין למעלה).
חלוצים מיטן שליח הערשל פינסקי ז"ל (זעקסטער רעכטס פון אויבן).

לרגל עלייתם של אליהו פיש וסוכר רבקה.
צום אַפּפאָר קיין אֶרץ ישראל פון אליהו פיש און רבקה סולער.

למטה מימין לשמאל (אונטן, פון רעכטס אויף לינקס): ליפא גבוה ז"ל, יצחק נחמנוביץ, לאה פיש (בארץ), מ. ליס, לייבל ליפשיץ, שאול שטיין,
שורה ב' (צווייטע ריי): מרדכי קצנלסון, שלמה גברילוביץ, ישראל ליס, בילא אפשטין, אליהו ליאס (בארץ).
שורה ג' (דריטע ריי): שלום מולצ'דסקי, דבושה גלפנד, אליהו פיש (בארץ), מ. א. ולפוביץ, רבקה סולר־פיש (בארץ), חיה ביילין, שמואל צבי קפוסטה (בארץ), יצחק פעדער (בארץ).

עליית חלוצי קלצק בשנת 21—1920. — ערשטע חלוצים פון קלעצק.

מלמטה, מימין לשמאל (אינזן, פון רעכטס אויף לינקס): רחל גינצבורג (ארה״ב, אַמעריקע), אייזיק לוינבוק, צבי מאגיער, רבקה מרגולין־ליס (מתה בארץ, געשטאָרבן אין ישראל), ברוך ליס (בארץ, אין ישראל).

שורה ב׳ (צווייטע ריי): אליהו באנשטשיק (ארגנטינה), חיים ירקוני (בארץ), למפרט, יוסף פאל, שמעון חורגין, נחמן למפרט, משה גינצבורג.

שורה ג׳ (דריטע ריי): אליהו גולדברג (בארץ), מוטל באנשצ׳יק (בארה״ב, אַמעריקע), אפרים יודלביץ (בארץ), מנוס גינצבורג, (רוסיה), מנחם ברעסלאוו (בארה״ב, אַמעריקע).

פגישת חלוצי קלצק בתל־אביב, תרצ״ג. — צוזאַמענטרעף פון קלעצקער חלוצים אין תל־אביב, 1933.

למעלה, מימין לשמאל (אריבן, פון רעכטס אויף לינקס): זהבה גבזה, מנוס מילר, יעקב טורבוביץ, רבקה טורבוביץ־שיף, רבקה סולער־פיש, מינקה שיף, יוסף כהן, אברהם אבעל.

שורה ב׳ (צווייטע ריי): אפרים יודלביץ, פסיה שיף, שמעיה שיף, אליהו פיש, חיים ירקוני, משה גבזה.

פעילי הקהק"ל. — קרן קיימת אַקטיוויסטן.

למטה מימין לשמאל (אונטן, פון רעכטס אויף לינקס): יעקב טורבוביץ (בארץ), אסתר קאם, רחל סבירנובסקי (בארץ), יהושע(?).
שורה ב' (צווייטע ריי): אסתר ניצברג, רוזה דוידזובסקי, רבקה טירבוביץ־שיף (בארץ), שרה ציאק (בארץ), פסיה געצוב, רבקה וינשטין (בארץ), דובקה גינצבורג, פרומא ציאק־באנשצ'יק.
שורה ג' (דריטע ריי): שרה מושקין־מנקר (בארץ), מרים טבצ'ניק־פימשטין, אסתר צכנוביץ, פֿלנשובסקי, לייבל ברסלאו, שרה בוסל־וינוגרד (בארץ), מיכאל ליברמן, יוסף מיסקין (ברוסיה).
שורה אחרונה (לעצטע ריי): רוזה כהן, שלום רבינוביץ, גולדה מניער, רבקה וילנצ'יק, יצחק מנקר (בארץ), ישראל וילנצ'יק, אלכ. בליאבר (בארץ).

קבוצת נוער דתי. — רעליגיעזע יוגנט גרופּע.

שורה ראשונה, מימין לשמאל (ערשטע ריי, פון רעכטס אויף לינקס):
אהרן גבזה, פייבל סולר, יונה גרשוביץ.
שורה שניה (צווייטע ריי): שמואל יודלביץ, ברוך כהן, מאיר ליס.
שורה שלישית (דריטע ריי): ישעיהו פדר, אפרים כהן, שלום ספרוצ'ניק.

נופשים בהאלינקה. — דאַטשניקעס אין האלינקע.

לרגל עליתה של שרה ציאק.
צום אַפּפאָר פון שרה ציאק קיין ארץ ישראל.

מימין לשמאל (פון רעכטס אויף לינקס): דור ליפּיעץ־אלוני (בארץ), שרה ציאק־קלעי (בארץ), רבקה סולער־פיש (בארץ), בערע באנשטשיק, לאה גפשטין־ליפיעץ, אליהו פ ש, (בארץ), פרומה ציאק־באנשטשיק.

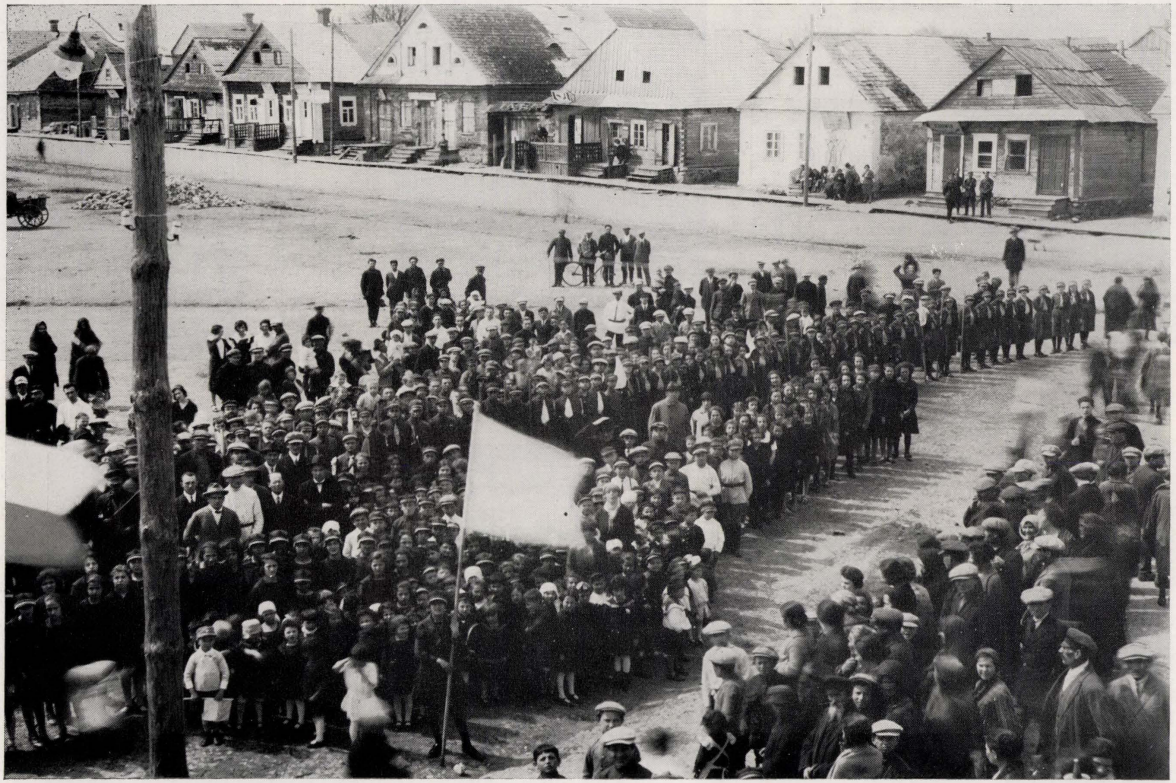
ליד שחנת־רוח. — בייִם ווינטמיל.

מאניה בודנקין, מיכאל ליברמן, משה וילנצ'יק, חנה בודנקין, ישראל וילנצ'יק, השלישי והרביעית בחיים (דער דריטער און די פערטע לעבן).

סניף השומר הצעיר.

למטה, מימין לשמאל (אונטן, פון רעכטס אויף לינקס): איסר מלצר, מנוס מילר (בארץ), שמעיה שיף (בארץ), יעקב טורבוביץ (בארץ).
שורה ב' (צווייטע ריי): מירה וינשטין, משה רעזניק, בוניע מישלבסקי־לוינביץ, שיח מיארשה, רחל צערצעס־מאניער, באבעל ליס.
למעלה, משמאל לימין (אויבן פון רעכטס אויף לינקס): יצחק מנקר (בארץ), שלמה מילצקי, מנוס רבינוביץ, אליהו שפירא.

תהלוכת השומר הצעיר בל"ג בעומר בשוק. (1925). — ל"ג בעומר פֿאַראַד פון השומר הצעיר אויפן מאַרק.

שחקנים מתנדבים (1919). — אַמאַטאָרן־שוישפילער.

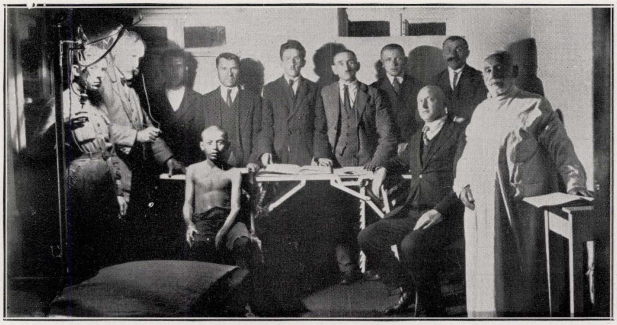
למטה, מימין לשמאל (אונטן פון רעכטס אויף לינקס): ביילה באנשטשיק, ברל טאבאטשניק, דוניע קוליעש, זיסל קוזניעצאוו.
למעלה, מימין לשמאל (אויבן, פון רעכטס אויף לינקס): אברהמ'קע גארפינקעל, מאטל טוקאטשינסקי, כיסיע פעדער, חנה געלפאנד, איטשע פעדער פייגל לעקאמאכער, משה'קע טאראבור, לייזער טאבאטשניק, יוסף פיינשטיין.

הפגנה מהפכנית (1917). — רעוואלוציאָנערע דעמאָנסטראַציע.

בנין „בקור חולים" (1928). — די געבוידע פון „בקור חולים".

מרפאת „בקור חולים" (1928). — „בקור חולים" אַמבולאַטאָריע.
מימין לשׂכאל (פון רעכטס אויף לינקס): ישׂראל שקליאר, אייזנבערג, לייבע געלפאַנד, מתתיהו קרונין, גרשון ליסער, הירשל שוסטער, ד"ר דלוגאַטש, יענקעלע שוסטער.

ועד „בקור חולים" (1928). — פאַרוואַלטונג פון „בקור חולים" מיט טאַרראָ פון אַמעריקע.

שורה א' מימין לשמאל (ערשטע ריי פין רעכטס אויף לינקס): חיים ליפשיץ, ברל טאבאצ'ניק, משה טאראבור (אורח מאמריקה, א גאסט פון אַמעריקע), מתתיהו קרונין, זעליג קאפוסטע.
שורה ב' (צווייטע ריי): ברוך דלוגאץ', אייזיק קצב, לייבע געלפאנד, צבי סבירנובסקי (בארץ), ד"ר מושקט, ד"ר געלזין, יצחק מילער.
שורה ג' (דריטע ריי): יאנקל שוסטער, ברוך געלפאנד, הירשל שוסטער, יאנקל היט, אייזנברג.

יהודי קלצק בפרידה ממ. טרבור (1928), לצד שמאל — מ. ח. קולקובסקי בעגלת־נכים, לידו רעייתו.
קלעצקער יידן געזעגענען זיך מיט מ. טאראבור — לינקס מ. ח. קולאקאווסקי אינם אינווּאַלידן־ווּעגעלע, נעבן אים זיין פרוי.

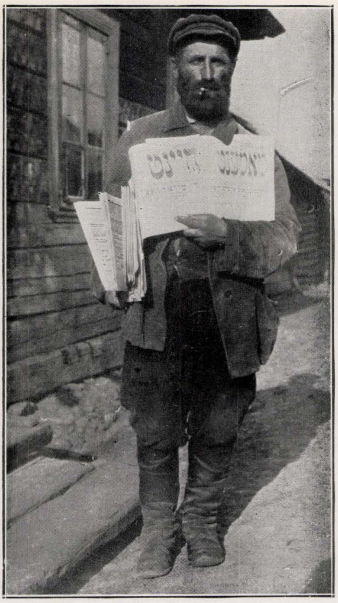
יהודי קלצק נפרדים מאורחם מ. טרראו מאמריקה
קלעצקער יידן גענעגענען זיך מיט זייער גאַסט מ. טאַרראָו פון אַמעריקע.

מכבי אש (1895). — פֿאַזשאַרנע קאַמאַנדע (פייערלעשער).

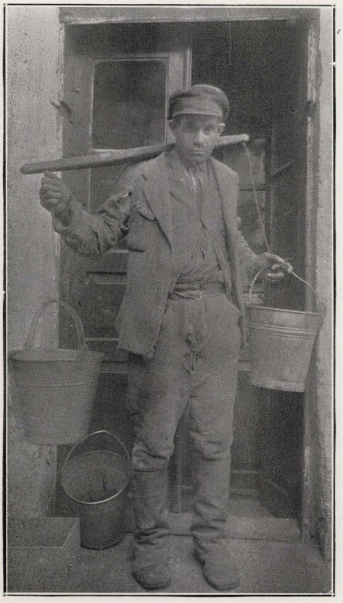
העגלון איצ׳ה האלאי מתקן עגלתו ליד מפחה (1928).
איטשע האלאי פאריכט זיין וואגן ביי א קוזשנינ.

קיוסק מפיץ העתונים (1928).
קיוסק דער צייטונגס־פארקויפער.

בית־מלאכה של תופרת (1928). — פרויען־שניידעריי.

הלל שואב המים (1928).
הלל דער וואסער־טרעגער.

בית־מלאכה של חייט (1928). — מענער־שניידער וואַרשטאַט.

התזמורת (1928). — די קאַפּעליע.

מימין לינקס (פון רעכטס אויף לינקס): אשר ווייגגער, אפרים שפילבערג (בצ'ילי), יוסף לייב ווייגגער (ברוסיה), יוזיק מארצ'ינקאוויץ' (נוצרי, א קריסט), גם האחרון נוצרי (דער לעצטער אויך א קריסט).

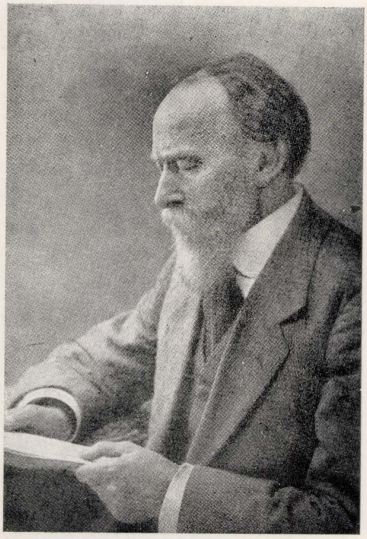
קבוצת קצבים (1928). — א גרופע קצבים.

חזרה של מכבי האש.
א רעפעטיציע פון די פיירלעשער.

בורסקאים — גאַרבערס

יהושע ברזילי (אייזנשטאדט).

ניסן וסימקה קנטורוביץ.

פייגה זלצר.

נעשע פדר

הרב שמחה לייב
אידזראעל'ט

דוד אידזראעליט ואשתו שיינע־חנה

ד״ר חיים אידזראעליט (ישראלית)
נפל במאורעות תרפ״ט.
געפאלן אין די א״י אומרוהען.

פסיה שיף־פיינבערג ז״ל
מתה לפני שנה
געשטאָרבן מיט אַ יאָר צוריק

ליפא גאווזע
נפל במלחמת השחרור.
געפאלן אין באַפרייונגס־מלחמה

קבוצת חברי „התאחדות" (עם חיותה בוסל ושרה גלעדי. — אַ גרופע „התאחדות" חברים (מיט חיותה בוסל און שרה גלעדי).

שורה א׳ למטה, מימין לשמאל (ערשטע ריי, פון רעכטס אויף לינקס): אליהו מניער, סוניה וינשטין (בארה״ב, אַמעריקע), היה איזיזקוביץ, טוביה וורביובסקי, בורוכוביץ א. בליומה וינשטין, פסיה וינשטין, פניה פימשטין־צרקוביץ.
שורה ב׳ (צווייטע ריי): פרומה צרקוביץ, בנימין קרולביצקי, ליס, עטל מינקוביץ, גנסיא פימשטין (קובה), חסיה וינשטין, אברהם ליפיעץ, פרומה ליפיעץ, א. שוסטר־סוקולובסקי, יהודית אפשטין.
שורה ג׳ (דריטע ריי): ראובן גלפאנד, צבי מאניער, צבי ליס (בארץ), יוסף למפרט, ברוך גינצבורג, א. ברסלאוו, אייזיק לוינבוק, י. צרקוביץ, שרה גלעדי וחיותה בוסל (שליחות מהארץ, שליחות פון א״י), ליפא ניצברג, שמואל חיים ברעוודא.
שורה ד׳ (פערטע ריי): אברהם שניידר, חיים גולדברג, מאניע ליכטרמן־מילרוד, לייבל ברעסלאוו, יענטל גאווע, זלמן פאל, למפרט, גרינשפן, זלמן ליפיעץ.
שורה ה׳ (פינפטע ריי): שמעון הלר, בתיה שפירא (בארץ, אין ישראל), מאניער, פסח וינשטין, יוכבד צרקוביץ־פאל, יצחק שפירא, שמריהו פרלמן, נחמה אפשטיין מניער, אברהם אבעל, פייבל פוז׳ריק, יואל מושקין (בארץ, אין ישראל).
שורה ו׳ (משמאל לימין (זעקסטע ריי, פון לינקס אויף רעכטס): מאיר חיים קולקובסקי, יעקב שוסטר, יעקב רייזין.

מעסקני קלצק - קלעצקער עסקנים

המורה ר׳ דב כצנלסון

זאב טורבוביץ

ר׳ זיסל מילער

ר׳ מיכאל טרובוביץ.

אייזיק קצב

נ. י. שיף

מאיר חיים קולקובסקי.

ליבצ'ה (חמ"ה) פאַרפעל.
נפלה ב"יטו וארשה. — געפאַלן אין געטאָ וואַרשע.

הדרך לקבר־האחים ביער סטאַרינה. — דער וועג צום בריידער־קבר אין סטאַרינאיער־וואַלד.

ליפא ניצבערג

ראשון משמאל ניסן איזראעלעוויטש, פרטיזן מקלעצק.
ערשטער פון לינקס, ניסן איזראעלעוויטש, אַ קלעצקער פּאַרטיזאַן.

מיכאל ליבר־מן

קבוצת הגנה מקומית (1919). — אַ זעלבסטשוץ־גרופּע.

ועד העזרה המאוחד בניו־יורק — פֿאַרייניקטער הילפס־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק.

ועדת נשים יוצאות קלצק בארגנטינה.
דאָמען קאָמיטעט פון קלעצקער לאַנדס־פאַריין אין אַרגענטינע.

למטה, משמאל לימין (אונטן, פון לינקס אויף רעכטס) : אסתר שמוקלער, סוניה באנשטשיק, שרה גלפנד, פרומה קולאקאָווסקי, ריקלא פערקיל.
שורה ב', מימין (צווייטע ריי, פון רעכטס) : פאלה סרגוביץ, שרה שמוקלער, חיה טייץ־מוליער, חיה איסמייס, פסיה כצנלסון (מהארץ), בתיה קופטשיק, רבקה אלטשול, אנא פיש, לאלא דאלאגיי.

פרומה קאם—קולאַקאָווסקי
מפעילות פוע"צ והחלוץ בקלצק.
פון די אַקטיוויסטינס פון פועלי ציון און החלוץ אין קלעצק.

ועד יוצאי קלצק בבוענאס איירעס.
קלעצקער קאָמיטעט אין בוענאס איירעס.

למטה, משמאל לימין (אונטן פון לינקס אויף רעכטס) : מאיר פאל, יצחק שמיקלר, דוד קולקובסקי, יצחק גולדין, הרצל גלפנד.
שורה ב' (צווייטע ריי) : מתתיהו סרגוביץ, לייב שמוקלר, ש. יעסעלעבסקי, ב. מוליער־טייץ, שמואל מוליער־טייץ, ישראל פיש, מאקס געלפאנד, אליהו באנשטשיק.

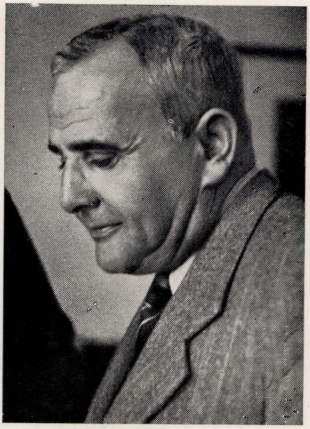
יצחק אלטשול (ארגנטינה)

פעילי ספר הזכרון - אקטיוויסטן פון יזכור־בוך

ישראל

אליהו פיש

יצחק טרובאוויטש

הרב יצחק הלוי אפשטיין

אמעריקה

ב. קאפלאן (סיניאווקה—ניו־יורק)

יוכבד (יאכע) רייס (ניו־יורק)

יוסף רייס (ניו־יורק)

ארגענטינה

מאיר פאל (בואנוס איירס)

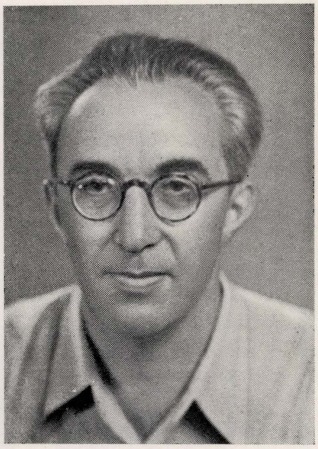
רוד קולאקובסקי (בואנוס איירס)

מאכס געלפאנד (בואנוס איירס)

יצחק שמוקלער (בואנוס איירס)

אהרן כהן

יוסף פרענקעל

יעקב מורבוביץ

אליהו ליאם

שרה מנקר

חיים יונתן קרייזר

חברי ועד ארגון יוצאי קלצק בישראל.
פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער פון קלעצקער פאַרבאַנד אין ישראל

משה טאראבור (מ. טאראו)

בורח פתע, בעוד הוא נתון בעיצומן של פעולות ותכניות — נקטף מתוכנו. ואנו שרויים באבל על הסתלקותו ללא עת של ידידנו ורענו, הנאהב והתוסס, שהתקפת־לב הכריעה אותו ב־28.8.59, בגיל ששים.

ואני ביהוד שרוי בצער עמוק, לפי שהיתה לי הזכות לעבוד עמו במשך שנים, ולע־מוד על סגולותיו המצויינות ותכונותיו הנעלות.

לא כאן המקום לפרוש מגילת פעולותיו הרבות של המנוח, איש־מעשה ואיש־רוח במיטב המושגים האלה.

כל ימיו ראה עצמו כאילו נולד לשם מטרה אחת: פעולה למען בני־עירו ועזרה לכל מכי־ריו שפנו אליו.

בגופו ובנפשו קיים מצוות תורתנו הקדושה על יחסי בין אדם לחברו.

צדיק תמים היה, יקר־רוח ויפה־נפש. מיחידי סגולה בסביבתנו. אדם שאתה אוהבו ומכבדו על זכויותיו ופעליו וסגולותיו.

מילא תפקיד נכבד בקרב אלפי יוצאי קלצק באמריקה. העיר ועורר, עשה ופעל, תיכנן ושיכלל.

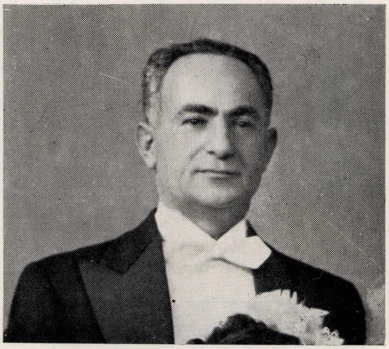
יליד משפחה מסורתית בעיירה וספג טובה ומסירותה. בנעוריו היה פעיל בלהקה הדרמטית, במוסדות עזרה כבקור חולים, גמילות חסדים וכיו"ב. בשנות העשרים היגר לאמריקה. וב־1928 ביקר בקלצק, ורשמי בקורו ניכרים בספר זה. ולא תישכח היחלצותו לפעולה למען פליטי החורבן, ולמען כל בן קלצק.

יהי זכרו ברוך.

*

פלוצעם איז ער אוועקגעריסן געוואָרן פון אונז, און ער איז פאַרשאָן אין מעשים און פלענער. און מיר זענען פאַרזונקען אין צער אויפן פריציטקן טויט פון אונזער געליבטן און דינאַמישן פריינט און חבר, וואָס אַ האַרץ־אַטאַק האָט אים פאַרשניטן דעם 28.8.59, אין עלטער פון זעכציק יאָר.

און באַזונדערס בין איך פאַרטרויערט. האָב איך דאָך געהאַט דעם זכות צוזאַמענצוארבעטן מיט אים במשך פון יאָרן, און באַנעמען זיינע אויסגעצייכנטע אייגענשאַפטן און דערהויבענע מעלות.

נישט דאָ איז דאָס אַרט פון־נאַנדערצוווייקלען די מגילה פון זיינע צאָלרייכע אויפטואינגען, — איז ער דאָך געווען אַ מענטש פון גייסט און טאָט אין שענסטן זין פון וואָרט.

תמיד האָט ער זיך געזוכט ווי געבוירן צו איין צוועק: העלפן זיינע בני־עיר און יעדן איינעם וואָס האָט זיך צו אים געווענדעט.

מיט לייב און לעבן האָט ער דערפילט די מצווה פון אונ־זער הייליקער תורה, וועגן די באַציונגען צווישן מענטש און מענטש.

געווען אַ צדיק תמים, אַ טרייער גייסט און שיינע נשמה. פון די יחידי סגולה אין אונזער סביבה. אַ מענטש וואָס דו מוזט אים ליב האָבן און שעצן, אַ דאַנק זיינע מידות און טאָטן און פאַרדינסטן.

דערפילט אַ וויכטיקע ראָל צווישן די טויזנטער קלעצ־קער אין ניו־יאָרק. געווען און געמאַכט, געאַרבעט און אַקטיוויזירט אַנדערע, געפלאָנט און פאַרפולקאָמט.

געבוירן אין אַ טראַדיציאָנעלער היים. אין שטעטל, האָט ער איינגעזאָפט איר גוטהאַרציקייט און מסירות־נפש. אין דער יוגנט געווען טעטיק אין דראַמאַטישן קרייז און אין הילפס־אינסטיטוציעס ווי בקור־חולים, גמילות חסדים א. אַנד. אין די צוואַנציקער יאָרן האָט ער עמיגרירט קיין אַמעריקע, און אין 1928 באַזוכט קלעצק — די איינדרוקן פון זיין באַזוך זענען איינגעקריצט אין דעם בוך. און ס'וועט קיינמאָל נישט פאַרגעסן ווערן זיין טעטיקייט פאַר די גערעטעוועטע פון קלעצק און פאַר יעדן קלעצקער.

געבענטשט זאָל זיין זיין אַנדענק.

יוסף ריים — ראבינאוויטש

בית הכנסת של יוצאי קלצק בניו־יורק

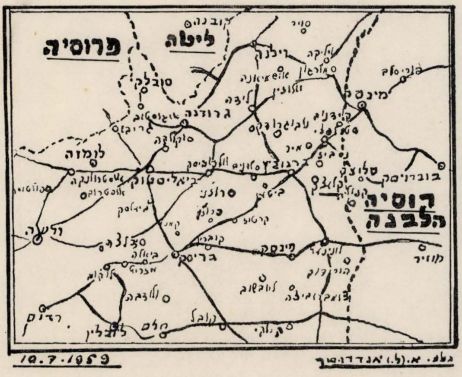
היה במשך שנים מרכז רוחני – חברתי לאלפי המהגרים מקלצק (ראה מאמרו של יהושע הוכשטיין, במדור „קלצק בחוץ־לארץ").

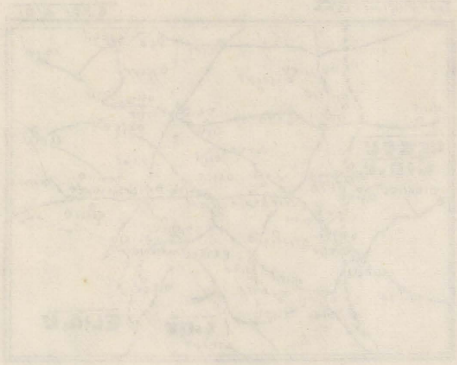
קלעצקער שול אין ניו־יארק

געווען במשך פון יארן דער גייסטיק־געזעלשאפטלעכער צענטער פאר טויזנטער עמיגראנטן פון קלעצק אין אמעריקע (זע דעם ארטיקל פון יהושע האכשטיין, אינעם אפטייל „קלעצק אין חוץ־לארץ").

פנקס קלעצק

דריטער טייל - יזדיש

ווי א נר תמיד

ווי אַ רויז צווישן דערנער... אַט דאָס בילד שוויבט אויף פֿאָר די אויגן פון מיין גייסט, בעת איך טראַכט וועגן אַט דער קהילה, וואָס אַ צייט־לאַנג האָב איך מיך מתייחד געווען מיט איר ביים רעדאַגירן דאָס בוך צו איר אַנדענק. איז זי דאָך געווען די אַלע לאַנגע יאָרן פון איר עקזיסטענץ ווי אַ פֿראַכט־בלום, צארט און דופטיק, צווישן די דערנער פון רשעות און פֿאַרגרעבטקייט פֿרום איר.

און אפשר אַנטשפֿרעכט איר מער די בילדלעריש באַצייכנונג פון דער אגדה — אַ געוודפט טויב וואָס אַנטלויפט פון די נעגל פונעם רויב־פויגל אין די שפֿאַלטן פון פעלז, אַ שעפֿס צווישן זיבעציק וועלף. און ס'שיינט, אַז איצט, נאָכדעם ווי זי איז פֿאַרשניטן געוואָרן פונעם בוך פון לעבן, אַזוי פֿאַרשניטן געוואָרן, זענען מיר נאָכמער געפֿלעפט פון דעם סוד פון אַט דער לאַנגיעריקער עקזיסטענץ פון אַ עדה, קליין אין צאָל און רייכטומער און רייך אין גייסט און נשמה און געבענטשט מיט סגולות און מידות, צווישן ינגע פעלקער, אין די פֿאַרלאַנטערטע און צעקריגטע גרענעץ־געביטן, און ביז צום לעצטן געפֿאַרפולן גרענעץ וואָס צוויישן מזרח און מערב.

אַ סוד פון די סודות פונעם יידנטום פון פּוילן, ליטע און רוסלאַנד — די מאַכט פון די גלותן.

און ביז היינט, אַזוי־ווי די שרידים, די לעצטע אין קלעצק און אומגעגנט געבוירענע יידן, וואָלטן נישט משלים ענוועז מיטן שוידער פון איר אומקום, וואָס שטייגט איבער יעדע מענטשלעכע השגה; און ביז היינט, ווי זיי וואָלטן זיך געטוליעט צו יענער היים, דער לויכטנדיקער און רויגער, דער אַרעמער און וואַרעמער, דער גוטער און טייערער, זיך אידענטיפיצירט מיט איר, שטאַלצירט מיט איר, מיט איר אינערלעכער גאַנצקייט און שטאַנדהאַפטקייט און חיות'דיקייט; און זיי טראָגן איר אַנדענק, ווי דעם אַנדענק פון אַ מאַמע וואָס האָט נישט קיין ערוואַקסענע קינדער מיט וואָס — און זייערע בענקשאַפטן צו איר זענען איינגעטונקט אין ליבשאַפט, און די געפילן פון זייער האַרץ ציטערן צווישן די שורות פון דעם בוך.

נישט אַנדערש ווי די שכינה וואָלט געשוועבט צווישן אירע געסלעך און אין אירע יידישע היימען.

*

אַ קליין שטעטעלע, און דער גרענעץ האָט זיך איינגעשניטן אין אירע שיקזאָלן, ווי זי וואָלט געשטעקט צווישן דער שנאה פון די פּאָליאַקן און דעם טעמפּ סאָוויעטישן מויער. וווינעקער פון צען־טויזנט נפשות האָט זי געציילט. קרעמער, האַנדלער, בעלי־מלאכות, אַרבעטנדיקע — אויך ערד־אַרבעטער, געלטנער און פּאַכטערס אין קניאַזש ראַדזשיוויליס גיטער (וואָס אין זיין משפחה זענען געווען גרים און פראנקיסטן). אַ הייפל פון נגידים, און אַ שפּריץ פון פֿראָפּעסיאָנעלער אינטעליגענץ. זיי ציען זייער קיום פון דער ארומיקער פויערישער באַפֿעלקערונג. און זייער גייסטיקע עקזיסטענץ — פון די גרויסע צענטערן פון רוסישן און ליטווישן יידנטום. עס יוירן דאָך נישט ווייט אַזעלכע צענטערן ווי ווילנע, ביאַליסטאָק, מינסק, סלוצק, נעמען — קאַפּיטלען פון גבורה און יידישע געשיכטע און נאָך נעמענער — מיר, וואָלאָזשין.

ווי דער טראָפּן וואָס שנאָהאָלט די סובסטאַנץ פון ים, אַזוי אַנטהאַלט דאָס שטעטל דעם וועזן פון מזרח־אייראָפּעישן יידנטום. דאָס איז איר קלאַסישער טיפּ. איר אויטענטישע געשטאַלט. אין לשון און מענטאַליטעט. אין איר גרענעצלאָזער יידישער און נאַציאָנאַלער טרייהייט, אין איר ברויזנדיקער פאַלקס־ליבע. לויטערער מאַראַל און דערהויבענעם הומאַניזם און אַפּפֿעראָוויליקייטס־גרייטקייט. אַבסאָלוטע עכטקייט. מקור. קערן. און תמימות באַהעפט מיט חריפות און שטאַרקן לעבנס־אימפולס.

דורות פון פריי יידיש לעבן אין אַ פרייוויליקן און געצוווּנגענעם געטאָ. ווינטלעך פון השכלה, ציוניזם, סאָציאַליזם וואָס דערגייען אַהער, צינדן אָן די הערצער, אָבער זענען נישט גורם קיין ריס אין הארץ און נשמה און קיין בייזווילליקייט. דער אַלטער לעבנס־שטייגער צעקרישלט זיך לאַנגזאַם, פאָוואַליע, מיט אַ פֿאַרגיבקן, גוטהאַרציק שמייכל... דאָ קען געמאַלט זיין, אַז חברים פון „בונד" זאָלן הערן אַ שיעור אין אגדה און עין יעקב, נאָך אַ שוועָרן אַרבעטס־טאָג, אין דעם פֿראַלעטאַרישן „תפארת בחורים"; און דאָ קען געמאַלט זיין, אַז חברים פון „השומר הצעיר" זאָלן זיך שטעלן דאָוונען בעת אַן אויספלוג, כדי אַפּצוווּעגנדן פֿאַרדאַכטן פון די אַרטאַדאָקסן... אַ האַרציקע פאַלקסטימלעכקייט, און די צערזעצערישע אינספלוסן פון דער גרויס־שטאָט פילן זיך דאָ קוים.

די נויט און די גייסטיקע דערוואַכונג שטויסן צו עמיגראַציע. אין אַלע גרויסע יידישע קיבוצים געפינען מיר זיי, הויפּטזעכלעך אין ישראל און אַמעריקע. דורות פון גאונים און למדנים האָבן דאָ געפלעגט און געהיט דאָס פּייער פון תורה אין איר מתנגדישן, ראַציאָנאַליסטישן און הומאַניסטישן לבוש. דער אַנדענק פון אַ טייל פון זיי איז אַפּגעמערקט אין דעם בוך. אַ זעלטענע קאָנצענטראַציע פון גייסט, נאָנצע דינאַסטיעס, משפחות פון רבנים און שרייבער און פֿראָפעסאָרן און אַזעלשאַפטלעכע טוער און חלוצים, ווי די משפחה פון יהושע ברזילי (אייזנשטאדט) וואָס שטאַמט אַף פונעם רב בעל „פנים מאירות", ווי די משפחות פון די גאונים ר' איסר זלמן מעלצער, ר' אהרן קאַטלער (דער ראש ישיבה פון קלעצק און אַצינד פון לייקוווד, אַמעריקע) פון די גרעסטע תורה־אויטאָריטעטן פון אונזער צייט, ווי די משפחות אדלער, הערנזאן, עפשטיין, ראזנקראנץ־

שריפטזעצער, הרב גאלדבלום, דער עלטסטער ציוניסט אין אייראפע, דער באגלייטער פון הערצלען, סאקאלאווון און וויצמאנען, דער פיאנער פון העברעישער דערציונג אין ענגלאנד; און א סך, א סך, וואס ס'איז נישט אפצומעסטן און אפצוועגן זייער בייטראג צום יידישן שעפערישן לעבן אויף אלע זיינע אנטפלעקונגען. און זיי אלע זענען אויסגעוואקסן אין שטעטל וואס איז ארומגערינגלט מיט פעלדער און וועלדער, אין נויט אן ארעמקייט, אלע גזעזען אויף דער ישיבה-באנק. און אויך וויט פונעם שטעטל — טראגן זיי זייער תורה אין זייערע געדערער אין לאזן זיך מערקן מיט זייערע פיינע אייגנשאפטן. א מענטשן-אוצר אין א פארלאגן שטעטל, וואס האט געשפייזט גאנצע גלות'ן און באפרוכפערט דעם גייסט פון אונזער פאלק און זיין לעבן.

עס זענען די דאזיקע בלעטער ווי א לויכטנדיק שפיגל פון דער געהייליקטער געשטאלט פון קלעצק, און ס'איז פארווונדבעט אין זיי איר נשמה און געבענטשטער אנדענק. צווישן די שורות פולסירט איר הארץ און ס'ציטערן אירע פארבארגענע בענקשאפטן און לעכצונגען. און ס'לויכטן אויף די שטראלן פונעם גרויסן ליכט וואס זי האט ארויסגעשטראלט אויך אין מרחקים.

ווי א קאפיטל אינעם בוך פון לעבן און יצירה, פון בלוט און טרערן פון אונזער פאלק.

און ווי א יזכור.

זיי זענען געווען גאנצע יידן, מיט אן אייגענעם-אייגנארטיקן נוסח און חותם. און גאנצע מענטשן. זייער לעבן האט פארמאגט א יידישן חן און מענטשלעכן זין. נישט-קוקנדיק אויף דער אפגעשטאנענקייט פון די לעבנס-באדינגונגען, און נישט קוקנדיק אויף דער גייסטיקער דיפערענציאציע וואס האט זיך פארטיפט. יידן פון קידוש השם — אויף פארשידענע דרכים. אהבת ישראל איז אין זייער נאטור. און מענטשן-פריינט. זיי לעבצן צו אמת. צו גאולה. א ראסע פון טרייע.

און אט די משפחה-צוגעבונדנקייט. און די גוטע חברשאפט. און דער פלאם פון ציון-ליבע, וואס איז ווי א אש תמיד, זינט דעם קאיאר פון חיבת ציון, דורכן ביל"ו דור, דער צווייטער עליה און דעם חלוציזם צווישן ביידע מלחמות. און די גרענעץ-און-מאסלאזע פארהערלעכונג פון דער תורה. ס'שיינט, איר הייליקייט האט געשווענט אין די געפלעך פון שטעטל. און איר הויכפונקט — די ישיבה, וואס די קלעצקער יידן, לערנער און פארליבטע אין דער תורה, האבן זי באשיצט מיט זייער מסירת-נפש.

נישט אן ענריטשקייט לייענען מיר די זכרונות פון אירע ותיקים, רעשטלער, פון ישראל און אמעריקע, ארגענטינע און דרום-אפריקע, מעכסיקע און פראנקרייך. זיי אנטהאלטן דעם זאפט פון דעם גוטן, וואראמען שווארצעדר פון יידישע פאלקס-מאסן וואס פון אים איז ארויסגעוואקסן אלדאס גוטע אינעם יידישן פאלק, פון די טיפענישן פון אט דעם פרוכטבארן באדן. דער פראכט פון יידישע גוטע אייגנשאפטן זענען פון אים ארויסגעוואקסן — די גרייטשקייט צו קענגזויטיקער הילף, און די גוטע פאלקסטימלעכקייט, די גייסטיקע אצילות, יושר און באשיידנקייט, און פיאנערטום אויף אלע זיינע אנטפלעקונגען.

יא, דאס לעבן פון יידישן קלעצק האט געהאט א זין און עבראכט פרוכטן, און גרויסקייט איז געווען אין די ארימע הייזעקס, ווייל זי איז געווען צווישן די בעסטע בויער פון פאלק ישראל.

דער לעצטער אפטייל אינעם אנדענק-בוך איז געווידמעט דעם חורבן, אין וועלכן יעדע קהילה איז געגאנגען איר לעצטן וועג אויף אן אנדער אופן. פארדעם, אבער, איז געווען דער סאוויעטישער פעריאד. אויך דאן איז נישט פארטוישט געווארן איר יידישע אייגנארטיקייט. אדרבא, זי האט זיך צעבליט, ווי ערב גסיסה. יידישע שולן. אפילו א דעפוטאט אין וויסרוסישן סאוויעט. א צייטווייליקע גלייכבארעכטיקונג.

*

און דאן האט זיך א לאז געטאן דער תליין. פיין און הונגער. און איזדעקעוועון-זיך אין שחיטות און געטא. אנטפלעקונגען פון קעגנזייטיקער הילף, פון אפפערוויליקייט און — זעלבסטמארד. עס דערנענטערט זיך דער אומפארמיידלעכער בלוטיקער סוף. סטאדעם פון צעווילדעווועט, שווער-באוואפנטע חיות, רינגלען ארום די רעשטן פון דער שוצלאוער פארפיינטקער, אויסגעהונגערטער עדה. נישט פארגן דער מינימאלסטער פונק פון אויסזיכט אויף רעטונג. די גריבער זענען שוין גרייט. אבער, אט, ווי איין מענש וואכן זיי אויף, פארטאג, ערב אומקום — צינדן אונטער זייערע הייזקעס אין געטא. און ווארפן זיך, אונטער א האגל פון קוילן, צווישן פייער און רויך, אויף די דורך באוואפנטע באדעם ארומגערינגלטע דראט-פארצוימונגען...

וויייט-וויייט פון די מלחמה-פראנטן, אין איינזאמקייט און באלאגרונג, זענען זיי געפאלן. די רעשטן פון די רעשטן האבן געפונען רעטונג אין די וועלדער. און ווידער — א ניי קאפיטל פון מארטיראלאגיע און נקמה און העלדנטאטן. און זיי דערציילן זייערע איבערלעבונגען און דערפארונגען — א וויכטיק קאפיטל אין דער היסטאריאגראפיע פון אונזער צייט.

קלעצק של מטה עקזיסטירט שוין מער נישט. אבער אירע רעשטן און גרראטעוועטע וואס זענען איינגעוואנדערטלט אינעם ישראל באדן; די אלע וואס זענען פאר בייזטראגן זייער אנטטייל צו אונזער קולטור און צוקונפט, צו אונזערע געראנגלען און קאמפן איבערראל; אירע ישיבות און גדולי התורה, אירע ציוניסטן און חלוצים — זיי אלע און זייערע קינדער זענען ווי א נר תמיד פארן יידישן קלעצק.

ווי א נר נשמה פאר די דורות פון דער פארגאנגענהייט און פאר די פארטיליקטע אין חורבן, און זיין ליכט וועט באשיינען אויך די קומענדיקע דורות.

דער רעדאקטאר

א. קאפיטלען פון דער פארגאנגענהייט

I. צו דער געשיכטע פון קלעצק

די גרינדונג פון דער קהלה

ד י ערשטע ידיעות וועגן דער גרינדונג פון דער יידישער קהילה אין קלעצק, שעפן מיר פון א באפעל פון דער ליטווישער מלוכה אין יאר 1529, וועלכע האט ארויפגעלייגט ספעציעלע שטייערן לטובת דער מלוכה־קאסע אויף יידישע קהילות אין ליטע, צווישן זיי — אויף דער קלעצקער קהילה.

לויט אנדערע קוועלן האט קלעצק אין יענעם יאר געהיילט א באדייטנדע צאל יידן. דערנאך טרעפן מיר קלעצק צווישן די חשובסטע קהילות אין ליטע, און די שטייער־באפעלן פון די יארן 1556 און 1563. אין 1552 זענען געווען אין קלעצק 4 יידן וועלכע האבן פאר־מאגט אומבאוועגלעכע גיטער אויסער דער שטאט.

פון 1623 איז קלעצק אנגעשלאסן געווארן צום וועד־הקהילות אין פינסקער קרייז, לויטן באשלוס פון וועד־הקהילות אין ליטע.

אין 1776 האט די קהילה געציילט 29 קאפ־שטייער צאלער. דער אלטער בית מדרש איז אויפגעבויט געווארן אין 17טן יאר־הונדערט בערך, און די גרויסע שול — אין יאר 1796.

אין 1849 האט קלעצק געציילט 2183 נפשות. לויט דער פאלקס־ציילונג פון 1897 איז די אלגעמיינע צאל פון קלעצקער איינווינער געווען 4.689, פון זיי — 3415 יידן.

ביזן יאר 1894 האט די מאכט געפאדערט פון די מלמדים דאס איינפירן פון לערנען רוסיש אין די חדרים. מען האט אויך געפאדערט א באוייכט וועגן די צאל תלמידים רוסיש־לערנער.

צום סוף פון 1860 (לויטן ענטפער פון רב אויף א אנפראגע פון סלוצקער „איספראוויניק") זענען אין קלעצק געווען דריי מלמדים.

אין 1910 איז געגרינדעט געווארן אין קלעצק, דורכ'ן באווסטן פעדאגאג מאיר דוד קראניטש, א רוסישע שולע פאר יידישע ייגלעך און אין דער צווייטער שיכט — פאר מיידלעך.

ערשטע ידיעות וועגן קלעצק

ב. צ. איינשטאדט, א געבוירענער אין קלעצק, כמעט דער איינציקער וועלכער האט זיך פארנומען מיט דער געשיכטע פון זיין געבורטס קהילה, האט פארפנטלעכט אויף דער טעמע צוויי ארטיקלען. איינעם אין דער צייטשריפט „תלפיות" (תרנ"ה אין בער־דיטשעוו) און דעם צווייטן אין „הצופה", תר"ס.

דער ערשטער ארטיקל איז געווידמעט דער עיקר דעם בית הקברות אין קלעצק, דער צווייטער פארנעמט זיך מיט דער געשיכטע פון דער קהילה און רבנות.

אין משך פון דער צייט האט אבער דער מחבר באריכערט זיינע ידיעות און האט פארעפנטלעכט זיין בוך „רבנים פון מינסק און אירע חכמים", אייניקע טיילן פון זיין שפעטערן בוך „דער דור פון רבנים און שריפטשטעלער" און זיין צווייטן ארטיקל אין „הצופה" א. נ. „צו דער געשיכטע פון גדולים אין ליטע" וווּ מיר לייענען:

„לויט ווי מען גיט איבער זענען אויף קלעצק פארבי מער ווי 800 יאר, אבער זייער קליין איז זי געווען אין אירע ערשטע יארן.

די געגנויע צייט, ווען יידן האבן זיך באזעצט אין קלעצק, איז נישט באווווסט. עס איז באווויסט, אז בערך אין די יארן ר"ח—ר"ץ (1530—1520) האט דארט געהאלטן פארשידענע ארעמדעם ה"ר אייזיק יוזעפאוויטש (א ברודער פון הויפט־רב אין ליטע מיכאל יוזעפאוויטש) ביים קעניג זיגמונט דעם ערשטן, וועלכער האט ליב געהאט יוזעפאוויטשן און אים געשעצט.

ביזן יאר שפ"ן איז קלעצק געווען אונטערגעוואָרפן אין די ענינים פון רעליגיע און יידישן דין דער קהילה אין בריסק. פון דעם יאר און ווייטער האט קלעצק געהערט צו פינסק, וועלכער איז געווען די הויפט־קהילה און קרייז־שטאט.

ווייטער ווערט געזאגט אין ארטיקל, אז „אין אמאליקע צייטן איז קלעצק געווען בארימט מיט איר האנדל, מערק און ירידים, ווי די שטעטלעך זעלווע און סטאלאוויטש".

די קלעצקער ירידים ווערן אויך דערמאנט אין בוך פון ד"ר עמנואל ריינגלבלום „די געשיכטע פון די פוילישע יידן". אויך אין „פינקס מדינת ליטע" פון ש. דובנאוו געפינען זיך באמער־קונגען וועגן יידישן קלעצק פון יענער צייט.

אין א דאקומענט פון דער אסיפה פון ערשטן ועד פון ליטע ווערט דערציילט:

„א מעשה מיט א יידישן איינווינער אין קלעצק י ק י ר, וועלכער האט ערוב געווען מיט זיינע קינדער פאר א חוב. דער דאזיקער ייד איז נישט ווערט צו האבן קינדער, ווייל ער האט אפגענעבן זיין טאכטער דעם פריץ פאר זיין חוב. מיר האבן אויף אים ארויפגעלייגט א חרם מיט שופר־בלאזן און ליכט־אויסלעשן און מיר האבן גוזר געווען אזא באצויגונג צו אים אין אלע שולן און פארפאלגט אים ביז אויסראטונג".

די דאזיקע טרויעריקע געשעענישן איז פארצייכנט געווארן אין דעם מדינה־פנקס אין צוזאמענהאנג מיט א פריערדיקן באשלוס:

„יעדערער וועלכער וועט באגיין דעם פארברעכן פון פארקנעכטן אדער אפגענבן זיין פרוי, זיין זון אין טאכטער א גוי פאר א חוב, פארדינט טויט שטראף גלייך ווי א מוסר, כדי אויסצוווארצלען די דערנער פון ווייבגארטן — און געבענטשט פון ג' וועט זיין דער ערשטער וועלכער וועט אים אנגרייפן".

וי עס ווייזט אויס, האבן די פוילישע פריצים אויסגענוצט זייער מעמד און רייכטום צו פארפירן יידישע פרויען, טעכטער פון עלטערן מיט וועלכע זיי האבן געפירט געשעפטן.

ידיעות פון פארשידענע מקורים

אין דער פּוילישער ענציקלאָפּעדיע ארגעלבראנד לייענען מיר:

„קלעצק, אַ שטעטל אין נאָוואָגרודעקער קרייז, צווישן אונ האָלב מיל פון ניעסוויזש, געהערט צו ראַדזשיוויללער פּירשטענטום. דאָרט געפֿינען זיך אַנדענקונגס־מצבות פון דער צייט פון דער טאַראַרישער אינוואַזיע".

ווי עס שיינט, וועלט געמיינט דערמיט דער בּאָרג וועלכער האָט אַרומגערינגלט קלעצק פון צפֿון־מערב זייט, און וועלכער איז געווען באַווסט אין שטאָט אונטערן נאָמען „דער וואַל". דער בּאָרט האָט געדונט ווי אַ פעסטונג אין דער מלחמה צווישן די רוסן און די טאַטאָרן.

רוסיש־יידישע ענציקלאָפּעדיע בראָקהויז עפֿראָן, 1895:

„קלעצק, אַ שטעטל אין סלוצקער קרייז מינסקער גובערניע, 60 קילאָמעטער פון סלוצק בייַם טייַך ליאָן. 3000 איינוווינער, בערך, און 500 היימען. צווי קריסטלעכע קלויסטערס: אַ פראַוואָסלאַווער און אַ קאַטוליישער. אַ גרויסע יידישע שול און אַ בית מדרש. אַ שפּיטאָל פון 10 בעטן. פּיר ירידים אין יאָר. קלעצק איז געגרינדעט געווארן אין 11טן יאָרהונדערט און האָט געהערט צו אַ באַזונדער פירשטנטום. אין 1142 איז זי איבערגענומען צו ליטע. אין 15טן און 17טן יאָרהונדערט דורכגעלעבט אַ שרעקלעכע טאַטאַרישע אינוואַזיע, און געדינט אַלס שלאַכט־פעלד צווישן די קעמפּנדע צדדים.

אין יאָר 1506, האָבן די טאַטאָרן געליטן אַ שוועכע מפּלה אין קלעצק, און לויט וויי מען גיט איבער, האָבן די טויטע קערפּערס פון די געפֿאַלענע געדינט אַלס דאַמבע פֿאַר דעם טייַך וועלכער טראָגט ביז היינט דעם נאָמען „דער רויטער טייך" („קראַסנאָסטאָר"), צוליב דעם בלוט פון די טויטע.

די געפֿאַנגענע טאַטאָרן האָבן זיך דערנאָך באַוועזט אין קלעצק און אין דער אומגעגנט".

„ענציקלאָפּעדיע יודאיקא":

„קלעצק, נאָוואָגרודקער קרייז. יידן וועלכע דערמאָנט צום ערשטן מאל אין 1529.

אין יאָר 1670 זענען קלעצקער יידן באַשולדיקט געווארן אין דערמאָרדן אין מאָרק אַ משומדת, וועלכע האָט חתונה געהאַט מיט אַ קריסט. פון יאָר 1623, האָט זי געהערט צום פּינסקער קרייז.

דער בית מדרש איז בעגרינדעט געווארן אין אָנהויב פון 17טן יאָרהונדערט — די גרויסע שול אין 1796. אַ געוויסע צייט האָט דאָ געווילנט דער באַווסטער פילאָסאָף שלמה מימון. אין 1847 — 2138 יידן; 1897 — 3415 (72.9%). 1921 — 4190 (73.9%). פון 1921 עקסיסטירט דאָ די פּריערדיקע סלוצקער ישיבה. איצט, אין 1938, איז איר ראש ישיבה הרב ר' אהרון קאָטלער".

„צייטשריפט", 1930 ביעלאָרוסיש־סאָוויעטישע אויסגאָבע, מינסק:

„אין יאָר 1811 זענען אין קלעצק געווען 662 יידן מענער, פון זיי 65 בעלי מלאכות. 33 שנײַדער, 1 זײַגער־מייסטער, 1 שוסטער, 4 פּאָריקמאַכער, 4 יוועליר־ער, 3 קלעזמער, צווי היטל־מאַכער, 2 פּעלצן־מאַכער, 2 פּעלדשערס, 1 אויוון־מאַכער, 2 בלעכער, 4 שמוקלער, 1 מולירער, 1 בעל־עגלה, 2 פֿאַרבער, 1 גלעזער, 28 קראָנקע זקנים און בעלי מום. 40 יידן געפֿונען זיך אין די נאָענטע דאָרפֿישע ישובים. אין דער דאָזיקער ציילונג גייען אַריין נאָר די מענער. אין 1816 — מענער 1054, פרויען 1463".

גרויסע רוסישע ענציקלאָפּעדיע:

„קלעצק אויף דעם טייך ליאָן. 4 ירידים אין יאָר. די ערשטע היימער זענען צעבויט געווארן אין דער תקופה צווישן דעם 11טן און 12טן יאָרהונדערט. די ליטוינער האָבן פֿאַרנומען קלעצק אין 1142 און האָבן געגרינדעט דאָס באַוונדערע קלעצקער פּירשטנטום".

דער אלטער בית הקברות

ב"צ אייזנשטאָדט שרייבט:

„קלעצק, כאָטש זי איז אַ אַלטע שטאָט, און לויט ווי מען גיט אויבער, זענען אויף איר פֿאַרבייַ אַ 700 בין אַ 800 יאָר און זי איז פּיל עלטער פון אירע שוועסטער ניעסוויזש, לעכצעוויטש, קאָפּוליע, און אַנד., פון דעסטוועגן צעפונען זיך נישט אויף איר בית־הקברות קיין אַלטע מצבות. די לעצנדע דערציילט, אַז אין אַמאָליקע צייטן איז דער בית הקברות געשטאַנען אויפן אָרט וווּ עס געפינט זיך איצט די שטאָט. די לעצטע איז געשטאַנען אויפן אַנדערן זייט פון קראַסנאָ־סטאָוור טייך. אַבער וועג עס איז אויסגעבראַכן אַ שרעקלעכע שריפּה אין וועלכער עס זענען פֿאַרברענט געוואָרן אַלע הייזער פון שטאָט, האָט דער פּירשט ראַדזשיוויל באַפֿוילן אויבערטראָגן דעם נייַעם בוי פון קלעצק אויפן אָרט פון בית הקברות.

שווער צו וויסן, וויפל אמת פֿאַרמאָגט די דאָזיקע לעגענדע, אַבער עס איז נישטאָ קיין ספֿק, אַז נאָך אין די גאָר פריסטע צייטן האָט זיך געפונען אין קלעצק אַ בית הקברות, וועמענס אָרט איז פֿאַר אונז פֿאַרהוילן. שווער זיך פֿאַרשטעלן, אַז אונזער שטאָט, די גרעסטע צווישן אַלע איבריקע אין יענע צייטן, האָט נישט פֿאַרמאָגט אַ באַזונדערע בית הקברות, ווי די אַנדערע שכנותדיקע שטעט און שטעטלעך.

די עלטסטע מצבה אויפן קלעצקער בית עולם איז די מצבה פון קדוש הרב מ ש ה בר' חיים, מיטן פֿאַלגענדן נוסח:

„דאָ איז באַהאַלטן דער צדיק און תמים דער קדוש מוה"ר משה בר' חיים.

נפטר געוואָרן כ"א אב תק"ט (1748)".

זיין קבר איז אויפן אַלטן בית הקברות אויפן בּאָרג. אַנדערע פּרטים וועגן אים פֿאַרמאָגן מיר נישט. די צווייטע אַלטע מצבה איז פון יאָר תקנ"ח (1767).

אויף איר איז אויסגעקריצט: „דאָ איז באַהאַלטן הר' מו"ה יעקב בר' אפֿרים, י"ט אדר".

אויך וועגן אים פֿאַרמאָגן מיר נישט קיינע ידיעות.

די דריטע איז די מצבה פון בּאַרימטן גאון ר' משה א י י ז נ ש ט א ד ט, פון וועמען עס הויבט זיך אָן די באַווסטע פֿאַמיליע אייזנשטאָדט.

דער נוסח פון דער מצבה שילדערט די גאונות און די גרויסע מידות פון ר' משה'ן, דער אב בית דין פון קלעצק, און דעם טרויער וואָס האָט באַהערשט די גאַנצע יידישע באַפֿעלקערונג צוליבן גרויסן פֿאַרלוסט.

די פערטע איז די מצבה פון ר' נ ח מ ן דעם „תהלים זאָגער" מיטן פֿאלגענדן נוסח:

„דאָ איז באַהאַלטן דער בּאַרימטער חסיד, דער געטלעכער מאן מוהר"ר נחמן דער זון פון חיים, וועלכער איז נפטר געוואָרן כ"ב שבט תקס"ד".

אַ וווּנדערבּאַרער און הייליקער מאַן געווען. לויט זיין צוואה האָט ער אויסגעווײַלט אַ קבר פֿאַר זיך אין אַ מרחק פון פּיר אײַלן פון יעדער זייט. אַ קלייַנער צוים ריינגלט אַרום זיין קבר. דער נאָמען פון דאָזיקן חסיד וועט קיינמאָל נישט פֿאַרגעסן וווּרן אין אונזער שטאָט, און פיל מאָל באַקומען די קלעצקער רבנים בריף מיט געלט פון אונזער מדינה און פון אויסלאַנד מיט דער בקשה מתפלל זיין פֿאַר די שולחים אויפן קבר פון ר' נחמנען.

צווישן די איבעריקע אַלטע מצבות איז כדאי צו פֿאַרצייכנען די פּינפּטע מצבה פון גרויסן רב ר' יהודה לייב, אויף וועלכער עס איז אויסגעקריצט דאָס בילד פון אַ לייב.

די זעקסטע — פון רב גרשון, אב בית דין אין קלעצק, פון יאָר ת"ר; די זיבעטע פון רב ר' אהרן, פון יאָר תר"ג. די אַכטע, די מצבה פון גאון ר' משה יעקב אייזנשטאַדט, פון יאָר תר"ח (1847), און די מצבה פון דער רביצין פינקעל, די פרוי פון ר' משה אייזנשטאַדט, קלעצקער רב, פון יאָר תקע"ה (1817).

עלילת דם אויף קלעצקער יידן

אין 1529 זענען די קלעצקער יידן אויפגעפאַדערט געווארן אַרייַנ־טראָגן אַ באַשטימטע געלט־סומע אין דער קעניגלעכער קאַסע, נישט שפעטער פון דער קריסטלעכער פאַסטע.

אין 1670 איז דורך דעם געהילפס־ריכטער קראסנאוסקי אַרייַנ־געטראָגן געווארן אַ אַנקלאָגע צום נאַוואָגרודקער וואָיעוואָדע, אין וועלכער די יידן פון קלעצק וועלן באשולדיקט אין דערמאָרדן די פרוי פון זייַן משרת העליאש יעווטשיק. הויפּט באַשולדיקטע: יהושע צעפערסקי, לייב סערצאוויטש, גרשון דער אַרענדאַר, הירש יעקובאָוויטש, שלמה נאחומאוויטש, לייב גערַ־שענאוויטש, אייזיק זילבאוויטש יוחנן אבראמוויטש און מרדכי חיימאוויטש. די אַלע איבעריקע — אַלס מיטבאַ־טיילקטע אין מאָרד.

די דערמאָרדטע, יעווטשיצא קאטערינא איזראילעוונא, פון יידישער אפשטאַמונג, אַ טאַכטער פון אַ ווילנער יִד, שמואל בן ישראל. די דאָזיקע פרוי האָט זיך געשמדט׳ט און חתונה געהאַט מיט העליאש יעווטשיק, און געווען זיין פרוי אין משך פון 10 יאָר.

לויט דעם אַנקלאָגע־אקט איז די פאַרשטאַרבענע אַרויס פון איר הויז דעם 10טן יוני 1670. אַנגענומען קיין קלעצק דעם 22טן יוני, כדי צו אייַנקויפן פאַרשידענע אַרטיקלען און פראָדוקטן. אין קעשענע האָט זי געהאַלטן מער ווי 400 גאָלדענע מטבעות. דאָ האָט זי זיך באַגעגנט מיט הירשקע צעפערסקי, וועלכער האָט איר צוגעזאָגט אויסטווישן איר געלט אַן קיינע ווארים. זי איז אַריין מיט אירע זאַכן צו אים אין דירה. דער לעצטער האָט איר אַרייַנגענומען אין זיין אַרבעטס־חדר — און דאָס געלט צוגענומען פאַר זיך.

ווייטער, וועדט דערציילט אין אַריגינאַל, האָט צעפערסקי גלייך מודיע געווען די קלעצקער יידן וועגן דער אַנווזנהייט פון דער משומדת אין זיין דירה. די לעצטע זענען אַנגעקומען אויפן אָרט, פאַרשטאָפט איר דעם מויל און איר דערמאָרדעט אויף דעם אופן, ווי זיי טויטן די קריסטלעכע קינדער וועלכע זיי פאַרכאַפן. דער אַנקלאָגער קען נישט אַנווייזן גענוי דעם אָרט פון מאָרד.

דערנאָך — זעצט פאַר דער אָקט — האָבן זיי אַרייַנגעווארפן איר קערפּער אין טייך אַדער באַגראָבן עריגע אַן אַ זומפּ, און דאָס געלט צעטיילט צווישן זיך.

די דאָזיקע ידיעות האָט דער אַנקלאָגער געשעפט פון פאַרשי־דענע מענטשן. די באַשולדיקונג איז געווענדעט נישט נאָר קעגן די יידן פון קלעצק נאָר אויך קעגן דעם פאַטער פון דער דערמאָרדעטער, און אויך קעגן אירע משפחה־קרובים און באַקאַנטע, וואָס מיט זייער וויסן און הילף איז אויסגעפירט געווארן דער דאָזיקער טאַט.

דאָס איז אין קורצן דער אינהאַלט פון דער משונה־דיקער אַנ־קלאָגע. דער ענין איז געבליבן אומקלאָר. קיין אַנדערע קוועלן וועגן דעם זענען נישט בנמצא.

לויט אַלע סימנים דאַרף מען אַנעמען, אַז די געשמד׳טע פרוי האָט מיטן פרייַען ווילן באַשלאָסן אַנטלויפן פון מאַן, און זיך צוריקגרן צום יידנטום. עס איז קיין צווייפל נישט, אַז זי האָט זיך פאַרבונדן מיט יידן פון קלעצק, כדי זיי זאָלן איר העלפן דורכפירן איר באַשלוס. מען קען אויך משער זיין, אַז אייך אירע עלטערן אין ווילנע האָבן געוווסט און איר געהאָלפן צום אַנטלויפן און איינ־אַרדנען זיך ערגעץ אין אַ באַאַלטענעם אָרט. ווי עס שייַנט זענען די אַלע פרטים אויפגעקלערט געווארן שפעטער, און די באַשולדיקונג איז ליקווידירט געווארן אַלס גרונטלאָזע.

(לויט „רעגעסטי")

ר' יאסל פון די „דוחקי הקץ"

(לויט דער אויסאַביאַגראַפיע פון שלמה מיימון, אין בוך „די געשיכטע פון דער פראַנקיסטישער באַוועגונג" פון מאיר באַלאַבאַן)

די ווירקונג פון דער קבלה און די דערוואַרטונג פון משיחץ האָבן זיך אַנטפלעקט אויף פאַרשידענע אופנים, און עס האָבן זיך געפונען יידן וועלכע האָבן באַשלאָסן דוחק זיין דעם קץ דורך תענ־תים, דורך אַ שטרענגן אָפהיטן די מצוות.

דאָס איז געשען אינם ערשטן העלפט פון 18־טן יאָרהונדערט.

אַ מעשה מיט איינעם, יאָסל פון דער שטאָט קלעצק, וועלכער האָט אויף זיך געגומען דוחק זיין דעם קץ און צויאיילן די טריט פון משיחץ. כדי דאָס צו דערגרייכן, האָט ער געפייניקט זיין קערפער מיט פאַרשידענע סיגופים, געפאַסט תעניתים, זיך געקייקלט אין שניי, געזעסן וואַך גאַנצע נעכט און ד.גל.

דורך אַזאלכע מעשים האָט ער געהאָפט באַזיגן צום וויניקסטן אַ לעגיאָן שדים און רוחות, וועלכע האָבן פאַרשטעלט דעם וועג פון משיח.

צו דעם זענען נאָך צוגעקומען פאַרשידענע קבלה אָפשפרעכונגען, רויכערן וויירידן, באַשוועדונגען, סגולות און אַז.וו.

צום סוף האָט ר' יאסל אַנגעהויבן גלויבן אַז ער זעט טאָקע כל מיני רוחות מיט אָפענע אויגן, גערופן יעדן בייַם נאָמען, באָפאַלן דעם „חדר", אויסגעמאָקט די שויבן, צעבראָכן דעם אויוון, גלויבנדיק אַז זיי זענען זיינע בלוטיקע שונאים, שלעכטע רוחות, בין ער פלעגט פאַלן אין אָנמאַכט אויף דער ערד. יעדעס מאָל פלעגט ער קומען צו זיך נאָך גרויס מי פון דעם הויך־דאָקטאָר פון פירשט ראדזשיוויל, וועלכן מען פלעגט אייליק ברענגן צו אים.

די רעפארמאציע באוועגונג אין קלעצק

אין זיין „געשיכטע פון יידישן פאָלק" שרייבט גרעץ:

„די צוויי לעצטע קעניגן פון דער יאַגעלאָנ דינאַסטיע (1507—1572) האָבן דערלויבט, אַז די רעפאָרמאַציע באַוועגונג זאָל זיך פאַרשפרייטן אין פוילן. דער פירשט ראדזשיוויל איז ליטע האָט געגומען אונטער זיין שוץ די רעפארמאַציע באַוועגונג פון די פראָטעסטאַנטן פון לוטערס און קאַלווינ׳ס ריכטונגען, און איז געווען פאַרעכטט אַלס איינער פון די שפראַכסטע קעגנער פון דעם רומישן פויפסט. אין פוילן האָבן דאַן געפונען אַזיל אוך שוץ אויך יענע פריי דענ־קענדע פערזאָנען, וועלכע זענען געווען פאַרעכטט אַלס אָפּיקורסים אָפילו ביַי די קאַלווינער און לוטעראַנער און זענען פאַרמשפט געווארן צום שייטער־הויפן. אייַנער פון זיי, דער שפּאַניער סירוויט, איז געבראַכט געווארן אויפן שייטער־הויפן דורך קאַלווינען אין גענף, אין שווייץ. ער האָט געלייקנט אין דער אמונה פון דער דריי־אייניקייט — און זיינע נאָכפאָלגער האָבן זיך גערופן די סעקטע־קעגנער פון דריי־אייניקייט.

צווישן די מיטגלידער פון דער סעקטע האָבן זיך געפונען אויך אַ זעלכע, וועלכע זענען געווען נאָענט לויט זייערע אנשויונגען צום יידנטום. וועגן דער טאָכטער פון ניקאָלייַ ראדזשיוויל האָט מען דערציילט, אַז זי באַציט זיך מיט גרויס אכטונג צו תורת משה.

אייַנער פון די אַנפירער פון די אוניטאַריער סעקטע איז געווען דער גלח שמעון בודני פון מאָזאוויע, דערנאָך קאַלווינישער

פֿאַסטאָר אין קלעצק. ער האָט געגרינדעט אַ באַזונדערע סעקטע „בודנישטן". ער האָט אָפּגעדרוקט די הייליקע שריפטן פון נייעם און אַלטן טעסטאַמענט אין בריסק און זאסלאוו. אויסער גריכיש און לאַטיין האָט ער אויך געקענט אַביסל העברעיש און האָט זיך נאָך מער דערנענטערט צום יידנטום.

דער נאָמען פון דעם דאָזיקן קריסטלעכן געלערנטן ווערט דער־מאָנט אין בוך „בן זקונים" פון ר' חזקיה דוד אבולעפיע, אין ערשטן טייל: „עס איז פֿאַראַן אַ חכם, וועלכער רופט זיך סימאן בודני, וואָס שעצט זייער דעם תלמוד און האָלט אים פֿאַר דעם חשובסטן פון אַלע ביכער פון די פעלקער".

יידן מוסרים אין אמאליקע צייטן

לויט שאול גינזבורג „היסטאָרישע שריפטן", איבערזעצט דורך ל. ברוך „דבר", תל־אביב, תש"ד.

...מסירה איז געווען איינע פון די שווערסטע פֿלאָגן, וועלכע האָבן געטראָפֿן און פֿאַרביטערט דאָס לעבן פון די יידן אין זייערע גלות לענדער. די רדיפות, שנאה און חשדים וועלכע האָבן פֿאַר־פֿאַלגט יידן אומאויפהערלעך, האָבן זיי געצוווּנגען וואָס וויניקער קומען אין בארירונג מיט זייערע שכנים גויים, כדי נישט צוגעבן זיי מעגלעכקייטן זיך אַרייַנמישן אין זייערע יידישע אינערלעכע ענינים. פֿאַרן דערדריקטן און געפֿינקטן יידישן פֿאָלק איז דאָס געווען אַ צוגאָב, וואָס איז געווען אַ רעזולטאַט פון זיין לעבנס־אינסטינקט, פון צופיל פון זעלבסט־שוץ, וויייל די דאָזיקע אָפּגעוונדערקייט האָט אים נעדינט אַלס איינער פון די וויכטיקסטע מיטלען פֿאַר אויפהאַלטן זיין עקזיס־טענץ.

...און דאָך האָבן פון שטענדיק אַן נישט אויסגעפעלט קיין מוסרים צווישן יידן.

די יידישע רעכטלאָזיקייט, די אַרעמקייט, די רדיפות און שרעק־לעכע גזרות האָבן נעדינט אַלס גינסטיקער באָדן פֿאַר דער פֿלאָג פון מסירה. וואָס מער עס האָט זיך פֿאַרשטאַרקט דער אויסערלעכער דרוק — אַלץ מער האָבן זיך געמערט די מוסרים צווישן יידן.

אין צוויי־טן העלפט פון פֿאַלקסנאַדער דעם ערשטנס ממשלה און אין דער תקופה פון ניקאָלאַי דעם ערשטן, האָבן זיך געשאָטן אויף יידן פיל אויסגעטראָכטע באָשולדיקונגען און בילבולים, און צווישן יידן האָבן זיך געפונען מוסרים, וועלכע האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער רשעות. נישט תמיד האָט קהל זיך נוהג געווען מיט יושר און נערעכטיקייט אין די ענינים פון שטייער־איינמאָנונגען און צושטע־לונגען פון רעקרוטן צום מיליטער. צייטנווייז פלעגט מען אויפן אָרט פון אַ רייכן צושטעלן אַ זון פון אַרעמע עלטערן, וועלכער איז געוואָלעך געווען פּטור פון מיליטער־דינסט. אויך דאָ זענען די שוואָבע און הילפסלאָזע געווען צווישן די באַרויבטע און עגדריקטע, ווי עס פירט זיך אין דער גאַנצער וועלט און אין אַלע צייטן. אָבער נישט אַלע האָבן דאָס געקאָנט גלייכגילטיק צוזען און שוויגן, עס האָבן זיך געפונען יידן, וועלכע זענען אַרויסגעטראָטן קעגן אָזעלכע טאָטן און געפֿאָדערט ישור און נערעכטיקייט. אָבער ווען די דאָזיקע קעמפער קעגן די ראשי הקהל האָבן זיך געווענדעט דירעקט צו די פֿאַרשטייער פון דער מאָכט און געבעטן זייער הילף אינעם דאָזיקן קאָמף, זענען זיי פֿאַרכטנט געווארן ביי די יידן אַלס פֿאַרעטער און שונאים. עס האָט זיי נישט געהאָלפֿן, וואָס זיי האָבן דאָס געטאָן צוליב אייגנוץ, נאָר געקעמפט פֿאַר נערעכטיקייט, פֿאַר די ברויבטע רעכט פון אַנדערע.

אָזא טראָגישער טיפּ איז געווען בנימין גאָלדבערג (בראָפמאן), וועלכער איז געווען פֿאָפּולער מיט 90—80 יאָר צוריק אין גאָנץ ליטע, און וועלכן מען האָט אַנגערופן „דער מוסר פון קלעצק" אָדער „בנימין'ק מוסר".

ער איז געבוירן געווארן אין קלעצק, און געשטאָמט פון אַ רייכער מיוחסדיקער משפחה. געווען אַן אַנשטענדיקער מאַן, און אַלע יאָרן געקומפט קעגן די וועלכע האָבן פֿאַרכאָפט די עזותל־שאַפטלעכע מאַכט אין קלעצק. איז איינמאָל געשען, אַז מען האָט אויסגעליפערט צום מיליטער־דינסט אַ זון פון אַן אַרעמער אלמנה. אירע טרערן און די טענות פון גאָלדבערגן פֿאַר די ראשי־הקהל האָבן גאָרנישט געהאָלפן, אָבער דאָס אומרעכט, וואָס איז אָפּגעטאָן געווארן אין באָצוג צו דער אלמנה, האָט אַזוי אויפגעשטורעמט גאָלדבערגן, אַז ער האָט זיך באַקלאָגט דערויף פֿאַרן גובערנאַטאָר אין מינסק. דער לעצטער האָט באָפולמעכטיקט איינעם פון זיינע טרייַע באַאַמטע אויספֿאָרשן דעם ענין. דער סוף איז געווען, אַז דער קאָמיסיער פון דער קהילה, וועלכער איז געווען פֿאַראַנטוואָרטלעך פֿאַר צושטעלן רעקרוטן איז אַרעסטירט געווארן און איבערגעגעבן געווארן צום גערייכט. אָבער די קהילה־עסקנים פון קלעצק האָבן נישט געוווּסט, און אויסגעפונען פֿאַרשידענע מיטלען און קאָמבינאַציעס. זיי האָבן אונ־טערגעקויפט די ריכטער, באַפרייט דעם קאָמיסיער און אויף זיין אָרט גאָלאָזט אַרעסטירן גאָלדבערגן. אָבער דעם לעצטן איז ווידער געלונ־גען דערשיינען פֿאַרן גובערנאַטאָר און אים אויפקלערן די אָרדנונגען אין דער קלעצקער קהילה. ווידער ווערט אַרעסטירט דער קאָמיסיער. דער דאָזיקער קאַנפליקט צווישן דעם גערעכטיקייטס־קאָמפער גאָלד־בערגן און קלעצקער קהל האָט זיך געצויגן מיט זייערע ערטער אין טורמע דער — אַריין, דער צווייטער — אַרויס. ענדלעך איז געלונגען די קלעצקער ראשי הקהל צו זיגן אינם דאָזיקן קאמף. לויטן גרעסטן יעדע געמענדע געהאָט האָבן רעכט אַרויסשיקן פון אירע גרענעצן יעדן מענטש, וועלכער „שטערט די רו און אָרדנונג". דער קלעצקער קהל האָט זיך באַנוצט מיטן דאָזיקן אכזריותדיקן געזעץ. גאָלדבערג איז פֿאַרשיקט געווארן קיין סיביר — און דאָרט געשטאָרבן.

אָזעלכע טיפן ווי „בנימין'ק מוסר" זענען געווען אַן אויסנאַם. אין אַלגעמיין איז דער מוסר געווען אַ נידריקער נפש, אַן אויסווורף, וועלכער האָט תמיד געזוכט זיין אייגענע טובה דורך ברענגען אומ־גליק אויף אַנדערע, און תמיד גרייט געווען אַנטון אַנטון די גרעסטע צרות דעם גאַנצן ציבור. די מסירה־פֿלאָג איז אַמאָל געווען אַן פֿאַר־שפרייט, און כמעט יעדע קהילה האָט פֿאַרמאָגט איר מוסר.

די צאל פון די יידן אין קלעצק

לויט מ. ווישניצער (ענציקלאָפּעדיע „אשכול", באַנד X), האָט קלעצק געציילט אין יאָר 1847 — 2138 יידן.

ה. אַלעכסאַנדראָוו ברענגט אין מינסקער „צייטשריפט" די פֿאַל־גנדיקע טאַבעלע:

יידן אין קלעצק אין יאָר 1897

אַלגעמיינע צאָל איינוווינער	4684
די יידישע באַפעלקערונג	3415
נישט יידישע באַפעלקערונג (קריסטן און טאַטאָרן)	1269
פּראָצענט פון דער יידישער באַפעלקערונג	72,9

יידן אין קלעצק אין יאָר 1921

אַלגעמיינע צאָל איינוווינער	5671
יידישע באַפעלקערונג	4190
נישט יידישע באַפעלקערונג	1481
פּראָצענט פון דער יידישער באַפעלקערונג	73,9

ד"ר מ. ווישניצער

היסטאריש ידיעות וועגן קלעצק

א שטעטל אין פּוילן, אין נאָווגראדקער קאָנט. די יידישע קהילה ווערט דאָס ערשטע מאָל דערמאָנט אין אַ דאָקומענט פון יאָר 1529.

אין יאָר 1670 האָט מען באָשולדיקט די קלעצקער יידן, אַז זיי האָבן אינמיטן מאַרק דערמאָרדעט אַ יידישע פרוי, וואָס האָט חתונה געהאַט מיט אַ קריסט.

לויטן באָשלוס פון „וועד מדינת ליטא" פון יאָר 1623, זענען די קלעצקער יידן געווען אונטערגעוואָרפן אין רעליגיעזע ענייניים דער קהילה פון פּינסק.

דער בית המדרש פון קלעצק איז געגרינדעט געוואָרן אין אָנפאַנג פון 17טן יאָרהונדערט, בעת די גרויסע שול איז געבויט געוואָרן אין יאָר 1796.

פון די קלעצקער רבנים דאַרף מען דערמאָנען: ר' יהודה בן לייב און ר' מיכאל בן מאיר איזענשטאָדט און אויך זיין זון, וואָס איז געשטאָרבן אין יאָר 1795.

דער פילאָזאָף שלמה מיימון (1754—1800) האָט זיינע יונגע יאָרן פאַרבראַכט אין קלעצק.

משה פיינקינד

דאס פארלאשענע ליבט צו כל נדרי

(וואָס עס האָט פאַסירט אין שטעטל קלעצק אין יאָר 1656)

אָט די פאָלגענדע געשיכטע האָט דער פאָרשער פון קלעצק ר' בן ציון אייזענשטאָדט געפונען פאַרשריבען אין אַלטן פּנקס פון דעם שטעטל קלעצק, עס איז דאָרט פאַראַכטירט געוואָרן לזכרון.

דאָס איז פאָרגעקומען אין דעם קריטישן יאָר 1656, בעת די שוועדן האָבן געפירט מלחמה מיט רוסלאַנד און מיט פוילן, און דאָס האָבן זיי באַלאַגערט די שטאָט קלעצק, וואָס איז שוין צו יענער צייט געווען אַן עיר ואם בישראל.

עס איז געווען ערב יום־כיפור און אַלע יידן פון שטאָט זענען געווען צונויפגעזאַמלט צו „כל נדרי" אין דער שול. דרויסן האָבן געדונערט די הארמאַטן, די פייער־גראַנאַטן זענען געפלויגן איבער די גאַסן, און דאָס פייפען און וואַיען איז געוואָרן באַגלייט מיטן קול התפילה פון „כל נדרי".

און אָט איז פלוצעם אַריין אין שול אַ געגראָל פון דער שוועדי־שער אַרמיי. אַזוי וויי ער האָט זיך באַווייזן אין שול איז דער עולם געבליבן פאַרשטומט און גאָר גרויס איז געווען דער וווּנדער בעת דער געגראָל איז צוגעגאַנגען צום רב פון שטעטל וואָס איז געווען אַ מאַן מיט אַ גרויסן הדרת־פּנים.

— רבי — האָט דער געגראָל אים געזאָגט אין יידישן לשון — זייט וויסן אַז איך שטאַם פון יידן און איך וויל האַטעוועון אייער לעבן און דאָס לעבן פון דער קלעצקער קהילה — דערויבער בין איך אליין צו אייך געקומען אייך מיטטיילען אַז די באַלייטונג פון אייער שול רייצט אויף מיין רעגימענט פון די סאַלדאַטן, און מ'האָט באַשלאָסן אין אַ האַלבע שעה אָרום די שול צו צעשיסן. דערויבער וויל איך גלייך אויסלעשען די ליכט אין שול, און גיט צעוויסן דעם עולם, אַז זיי זאָלן זיך שנעל צוגרייַן פון שול.

גלייך איז דער עולם זיך צעגאַנגען פון שול. דאָס רוישן פון די הארמאַטן האָט נאָך געדויערט ביז האַלבע נאַכט און די גאַנצע גאָס איז צושאַנדן געוואָרן, אָבער די שול אין קלעצק איז געבליבן נישט באַרירט.

(געדרוקט אין „לאַזשער פאַלקסבלאַט", ערב יום־כפור, תרצ"א).

א ין ירושלים האָט מען אים געהרופן דער קלעצקער, אויפן נאָמען פון זיין געבורטס־שטאָט.

מעגלעך, אַז דער גבאי און שמש פון דער שול וווּ ער האָט געדאָוונט האָבן יאָ געוווסט זיין אמתן נאָמען, ווייל זיי האָבן אים אָפט־מאָל מכבד געווען מיט אַ עליה צו דער תורה, אָבער אויסער זיי האָט קיינער נישט געוווסט זיין ריכטיקן נאָמען. פאַרטאָג פלעגט ער אַרויס־פאָרן, רייטנדיק אויף זיין אייזל צום דאָרף סילואן אין מזרח ירושלים, צופוסנס פון הר הזיתים. דאָרט פלעגן די פויערטעס, מעלקערינס פון שעפסן און ציגן אַריינגיסן דאָס מילך אין די צוויי בלעכענע קאַנען, וועלכע זענען געהאַנגען ביי ביידע זייטן פון אייזל. די רעליגיעזע יידן האָבן שטענדיק געקויפט מילך ביים קלעצקער, היות זיי זענען געווען זיכער אין זיין כשרות.

און דאָך איז ער געווען דער ארעמסטער צווישן די ארעמע. ער, זיין פרוי (זיי זענען געווען קינדערלאָז) האָבן געווויינט אין אַ פּינ־סטערן קעלער אין חב"ד גאַס אין ירושלים, פאַראַלעל צום רחוב הנביאים.

עס דערציילט איינער אַ צופעליקער באַזוכער:

„איינמאָל אין אַ ווינטער נאַכט איז מיר אויסגעקומען צו איבער־טרעטן די שוועל פון זיין וווינונג. ער און זיין פרוי האָבן זיך געגרייט צום שלאָף אויף אַ האַרטער הילצערנע באַנק, אָנגעטאָן אין די וויי־טערדיקע מלבושים.

דער איינדרוק איז געשטאַנען אין וווינקל און געקייט...

אויף דעם איינזיל, זיין מפרנס, האָט דער קלעצקער שטאַרק אַכטונג געגעבן, כּמעט אים געפּעשטשעט. טיילנדיק מיט אים זיין ברויט. ווען דער קלעצקער פלעגט אַרויסרייטן אויף זיין איינזיל אין די גאַסן פון ירושלים, פלעגן אים גלייך אַרומרינגלען אַראַבישע און אויך יידישע גאַסן־יינגלעך, נאָכלויפן נאָכן איינזיל מיט געשרייען „מת איל איה־מארי" (געשטאַרבן דער איינזיל) — דאָס פלעגט אים אַריינברענגען אין גרויס צאָרן און דער קלעצקער פלעגט רעאַגירן מיט קללות, אָבער סוף־סוף איז אויך אַנגעקומען דער לעצטער טאָג פון איינזיל...

דער קלעצקער מיט זיין פרוי האָבן אים שטאַרק באַוויינט, זייער ליבלינג און מפרנס.

האָט אויף זיי רחמנות געהאַט ר' ישראל דוב פרומקין, דער רעדאַקטאָר פון „חבצלת". מיט דער הילף פון דער „עזרת נידחים" געזעלשאַפט האָט פרומקין געקויפט אַ צוויטן איינזיל און געשאַנקען דעם קלעצקער..."

דער קלעצקער מילך־פארקויפער אין אלט־ירושלים

II. אויסצוגן פון דער השכלה פרעסע

אויסצוגן פון אַ ריי קאָרעספאָנדענצן אין דער השכלה פרעסע:

„המליץ" 1892

באַקומענדיק די טרויעריקע ידיעה וועגן דער גרויסער שריפה, וואָס איז אויסגעבראַכן אין דער אַלטער שטאָט מיר און וועלכע האָט פאַרברענט כמעט אַלע הייזער און צווייזט טויזנט פון אונזערע ברידער זענען געבליבן הויל און נאַקעט — האָבן זיך גלייך אָפּגערופן די נכבדים פון אונזער שטאָט, און אין זייער שפיץ הרב ר' משה ק א ה ן. זיי האָבן צונויפגעזאַמלט 100 רובל לטובת די נשרפים, אָבער פּונקט אין דער צייט, ווען זיי זענען אַהיים צוריק, האָט זיך אויפגעהויבן אַ שרייַ פון אַלע זייטן: „פייער!" — עס האָט אָנגעהויבן צו ברענען אין צוויי ערטער אויף אַמאָל. דער ערשטער האָט אָנגעהויבן ביי דער שול, דער צווייטער ביי דעם הויז פון ר' משה ק א ה ן. דאָס פייער האָט זיך אַזוי שנעל פאַרשפּרייט, אַז אין אַ האַלבער שעה זענען שוין אַלע הייזער אין דער אַלטער שטאָט אין פלאַמען אויפגעגאַנגען. אַ סך פון די אונטערגעלאָפענע אידן האָבן אַרויסגעכאַפּט פון זייערע הייזער אַ פּאָר פעצן מיט זאַכן, אָבער אַלע זאַכן זענען פאַרברענט מיט די הייזער, אין וועלכע זיי האָבן זיי אַרויפגעכאַפּט. אַ סך אידן זענען אַרויס אין פעלדער אָן אַ שטיקל ברויט אין האַנט, אָן אַ שטיקל קליידונג אויף זיך, אָן אַ פּרוטה געלט אין קעשענע. אַ סך אידן זענען אַרויס אין פעלדער אָן שיך אויף די פֿיס, אָן אַ העמד אויף דעם גוף, אָן אַ מלבושים אויף זיך

האלץ, און די ארעמע איינוווינער ליידן פון מאנגל אין ברויט. עס זענען גרויסע צייטן, וואו אויך די ארעמע האבן אין די ווינטער־טעג געגאסן פון וואראמקייט אין זייערע ווינציגונגן. אבער דאס וואס איז גרויס — וועט זיך שוין מער נישט אומקערן.

דאס איז גרויס מיט צוויי „אר" צוריק. דער באפוליאמכטיקטער פון אדעסער קאמיטעט, וואס איז איבערגעגעבן מיט לייב און לעבן דעם טובת הכלל, זעענדיק דעם פיין פון די ארעמע, איז געגאנגען פון שטוב צו שטוב, צוגוסיפגעזאמלט 150 רובל און געקויפט ביי א פריץ 300 פורן האלץ, וועלכע ער האט איבערגעגעבן די ארעמע אן קיין שום פארדינסטן. פרייד האט געהערשט צווישן דער גדדיקטער באפעלקערונג, אבער עס לאזט זיך נישט גלויבן, וועז מען דערציילט אז אויך די דאזיקע וווילטעטיקע טאט ארויסגערופן קגנגער־שאפט. פאריקן ווינטער, וועז דער פארשטייער פון קאמיטעט האט געוואלט איבערהזון זיין טאל, האט מען אים ארויפן צום רב און דארט האט מען אים געבעטן נישט גורם זיין שדנט דיי האלץ־ סוהרים. דער ענין איז געווארן ליקווידירט, די סוהרים זענען ווידער „ארויף אויף די פערד" און נאכער געהויבן די פריזן.

*

„המליץ" 1903

פון קלעצק איז מען מודיע, אז אין דער נאכט אויפן 12טן נאוועמבער, זענען ארויסגעגנבעט געווארן פון דער „גמילות חסד" קאסע פון די מלמדים פארשידענע חפצים און ווערט פון 600 רובל. פאלן פון גניבות זענען נישט קיין זעלטענהייט. אזעלכע פאלן טרעפן אפט אין יעדען ארט און שטאט באוויניטע פון מענשן. אבער אויב אזעלכעס איז געשען אין א צדקה אנשטאלט, וווּ די פארוואלטער האבן נישט גלייגט קיין געהעריקע אכט אויף דער שמירה פון די חפצים, וועלכע זענען איבערגעגעבן געווארן אין זייער רשות — טראגן זיי די שולד לויט דער אנגענומענער געזעלשאפטלעכער מיינונג.

די „גמילות חסד" קאסע געפינט זיך אין א הילצערנער געביידע מיט גרויסע פענסטער אן איידערנע קראטעס. דאס איז א זיכערע שמירה פאר ערליכע מענשן, אבער א געניטער גנב מיט א פעסטער האנט איז בכוח אזא פענסטער אפרוקן פון ארט, ווי עס האט באווייזן דער פאל פון 12טן נאוועמבער.

אויך די צווייטע „שטאטישע" „גמילות חסד" קאסע ווערט נישט אפגעהיט ווי געהעריק. עס בעט זיך, אז די דאזיקע צוויי צדקה־אנ־ שטאלטן, וועלכע האבן פאר זיך איין ציל, זאלן זיך פאריינקן און פארקויפן זייערע אומבאוועגלעכע גוטער: דער ערשטער — זיין הויז, דער צווייטער — זיינע צוויי קראמען, און פאר דעם גאלט אויסבויען א מויער מיט אייזערנע־טירן און בלעכענעם דאך.

עס איז פארן א פרייער פלאץ פאר אזא בנין — דאס איז דער קהילה־פלאץ, וועלכער איז געקויפט געווארן מיט אייניקע יאר צוריק, און עד היום איז נישט באווסט צוליב וועלכן צוועק. דא איז מעגליך אויפשטעלן א הויז פאר די „גמילות חסדים" אנשטאלטן, געשיצט פון פייער און גניבות.

דער גבוה־פאל מוז זיין דער לעצטער.

*

„המליץ" 1903

אין אונזער שטאט צייכנט זיך אויס איין אנשטאלט, וואס זיינע גרינדער, פארוואלטער און מיטגלידער באשטייען פון לויטער פרויען. דער אנשטאלט טראגט דעם נאמען „הילף פאר קינפעטאריגס". זיין אויפגאבע באשטייט אין ערטיילן יעדע מעגלעכע שטיצע פאר די ארעמע קימפעטאריגס, ביז זיי קערן זיך אום צום נארמאלן צושטאנד.

די הוצאה פאר איין קימפעטאריג באטרעפט צוויי רובל, אבער עס טרעפט, אז זי דערגרייכט ביז 15 רובל. די הכנסות ווערן געדעקט פון 1 רובל מיטגלידס־אפצאל מאנאטלעך. די צאל מיטגלידערינס באטרעפט ביים היינטיקן טאג ביי 150, צום גוטן זאלן דערמאנט ווערן די געערטע פארוואלטערינס: ש. ברעסלאוו, ר. שא־ פירא, מ. שטיינבערג און די קאסירערין מ. פיינבערג. זיי האבן בעגריינדעט דעם אנשטאלט אין האבן אים אוועקגעשטעלט אויף א זיכערן באזיס. וואס שייך דעם אופן ווי עס ווערט פארטיילט די שטיצע, איז כדאי צו באמערקן, אז מען קאמבינירט, אז אויך די יעניקע פרויען, וועלכע ווילן ליבערשט ליידן קרענק און וויטיק איידער נעמען א פרוטה פון צדקה, זאלן בעניגן פון הילף. דאס ווערט געטאן דורך זייערע שכנים, וועלכע נעמען דאס גלאט און גיבן זיי איבער אין פארעם פון כלומרשטע גמילות חסדים, אזוי אז די קראנקע פילן נישט אז זיי בעניגן פון צדקה".

*

„המליץ" 1903.

די טעג האט דער גובערנאטאר פון מינסק אפיציעל באשטעטיקט דעם סטאטוס פון דער בעזעלשאפט „עזרה לעניים", וועלכע נעמט איבער אין איר רשות אלע אנשטאלטן פון שטאט.

לאמיר האפן, אז די נייע בעזעלשאפט וועט ארויסברענגען א ניימס לעבן אין די אלע אנשטאלטן, ווו פון האבן געהערשט ביז היינט אומארדנונגען, און דורך אירע עפנטלעכע באריכטן וועט זי צוציען נייע מיטגלידער אין די בעזעלשאפטן. זי דארף אויך נעמען אויף זיך די אויפגאבע פון גרינדן א שפיטאל. אלע איינ־ וווינער וועלן אים קומען צו הילף, ווייל דאס פעלן פון א שפיטאל לאזט זיך שטארק פילן ביי אונז. די ארעמע איינוווינער וווינען צוי־ מיינסט אין גרויס ענגקאפט, און וועז איינער ווערט קראנק אויף אן אנשטענדיקער קראנקהייט, טראגט זי זיך איבער אויף אלע שכנים. ביז איצט האט זיך נישט געפונען קיין איניציאטאר פאר דער דאזיקער נויטיקער אונטערנעמונג. די בעזעלשאפט דארף ליינן אכט צו פארווירקלעכן די דאזיקע אויפגאבע, און די נויטיקע געלט־ מיטלען וועלן געשאפן ווערן.

פאריקע וואר האבן זיך געפונען איניקע מענשן וועלכע זענען ארויסגעגאנגען איבערן שטאט און צוגוסיפגעזאמלט א באדייטנדיקע סומע געלט, וועלכע וועט צוטיילט ווערן צווישן די ארעמע אויף איינקויפן האלץ צו באהייצונג. אין די פריערדיקע יארן פלעגט אזא אקציע דורכגעפירט ווערן דורך צעטיילן האלץ פאר נידערריקע פרייזן, אזוי אז אויך פארארעמטע בעלי־בתים פלעגן זיך נישט שעמען בענינס פון דעם. אבער דאס מאל איז דאס דורכגעפירט געווארן אויף א נישט בכבודיקן אופן — דורך אומזיסטער חלוקה. אבער בעסער עפעס ווי גארנישט.

*

„הזמן" 1905

דא איז פארגעקומען א אלגעמיינע פארזאמלונג פון דער בעזעלשאפט „עזרה לעניי היהודים" — („הילף פאר ארעמע יידן"). איניקע האבן געפאדערט שיקן א טעלעגראמע צום פארזיצענדן פון מיניסטאר־ראט אין ווילכער עס זאל בעזאגט ווערן, אז דאס בארויבן יידן פון זייערע רעכט, איז גורם צווישן זיי א גרויסע ארעמקייט. אבער דער ועד האט דעם פארשלאג אפגעווארפן מיטן מאטיוו, אז די ציטונגען אין די איבעריקע קהילות דארפן זיך דערמיט פארעמפן, און פאדערן גלייכבערעכטיקונג פאר כלל ישראל.

*

מיט צוויי וואכן צוריק האבן זיך פארשפרייט קלאנגען אין די דערפער, אז דעם 28טן פעברואר, דעם מארק־טאג אין שטאט, וועלן די סאציאל־דעמאקראטן באפאלן די פויערים. א טייל פויערים

האבן זיך אפגעהאלטן פון קומען דעם טאג אין שטאט, אבער פיל פון זיי האבן נישט געגלויבט די קלאגען און געקומען אויפן מארק. ביז דריי אזייגער בייטאג האט אונטערשט פולשטענדיקע רו, אבער שפעטער האט זיך פארשפרייט א קלאנג, אז ערגעץ־וווּ איז אויסגעבראכן א שריפה. דורכדעם האט מען נעצילט ארויסרופן א פאניק ביי די פויערים, און דאס האט זיך אינגעגעבן, ווייל יעדערער האט עמעיצן אז זיין דארף ברענט. די פויערים האבן אין גרויס אייליגעניש אייגעשפאנט די פערד און געלאפן אהיים. אין דעם דאזיקן טומל האבן די שטאטישע קריסטן ארויסגעגרופן א געשלעג מיט די פויערים, כדי אריינצינעמען אויך די יידן.

א טויט־שרעק האט באהערשט די שטאט. אלע קראמען זענען באלד געשלאסן געווארן, צווישן זיי אויך די מלוכה־שע מאגאזין־קראמען פון בראנסן, די שילדן זענען ארויפגענומען געווארן. עס האבן זיך בערגאנז האלצריימסנדיקע געווייזענען פון פרויען און קינדער, פויערים וועלכע האבן באווייזן אייגשפאנען די פערד זענען אנטלאפן אויף זיי־ערע פורן, די אייבעריקע האבן געלאפן רייטנדיק מיט געשרייען: — „ראטעוועט, ראטעוועט, א בונט! א בונט!"

די יידן האבן פארשטאנען די בייזע כוונות פון דער דאזיקער פאניק, וועלכע צילן צו רויבן זייער פארמעגן און זיך עהאלטן פון ווייטן, כדי נישט געבן קיין גרונט די חוליגאנעס צו באפאלן און רויבן. ביסלעכווייז האבן די פויערים פארלאזן דעם מארק, און די שטאט האט באקומען איר נארמאלן רויקן אויסזען. דאך האט די געשעענישע גורם אריינגעפיל שאדנס, ווייל אלע קראמען זענען געווען פול מיט קונים, און א סך פון זיי האבן אויסגענוצט די געלעגנהייט און צוגענומען סחורות נישט באצאלנדיק פאר זיי.

אבער אדאנק ג', וואס מיר זענען אפגעקומען נאר מיטן דאזיקן שאדן.

*

„הצפירה" 1898

אונזער שטאט קלעצק צייכנט זיך אויס מיט אן אנשטאלט „גמילות־חסד", וואס טוט פיל טובות אלע וועלכע דארפן אנקומען צו א גרעסערער אדער קלענערער הלואה, לויט דעם איינזען פון די חשובה ליטער ה"ה ר. שפירא און מ. קולאקאווסקי. זיי זענען איבערגענגען דער דאזיקער אינסטיטוציע מיט לייב און לעבן. אין משך פון 8 יאר פון איר עקסיסטענץ, האט זי דערווארבן צוויי קראמען, וועמענס הכנסות גייען צו טובת דעם „גמילות חסד". אין דער קאסע גפעפינען זיך 1500 רובל במזומנים.

*

„הצפירה" 1901

די בעסערע פארשטייער און פירער פון אונזער קהילה האבן ענדליך זיך אונטערגענומען צו גרינדן א שפיטאל אין שטאט. מען האט שוין אויסגערופן און זיך באשטייערונגען, און א סך האבן זיך שוין אפגעזרופן און זיך באשטייערט פארן דאזיקן צוועק. אויך האט מען באשלאסן באקומען א דערלויבניש אויסצוטיילן א צעוויסע סומע פון די פלייש־אפצאלונגען פאר דער דאזיקער אונטערנעמונג.

ערב דעם פערטן טאג חנוכה, האבן זיך פארזאמלט מאסן מענער און פרויען אין בית־מדרש צו פייערן דעם חשמונאים יום־טוב, און צוגלייך אויך די דערעפענונג פונעם ציוניסטישן „קאלאניאל באנק".

דער שריפטשטעלער ב. צ. איזנשטאדט האט עהאלטן א רעדע וועגן דער צעשיכטע פון ציוניזם, זיין אויפגאבע און ציל. די ייסוד וועדטער פון רעדנער האבן אינערגעלאזן א שטארקן אייגדרוק אויף די צוהערער. עס זענען פארקויפט גרויסע צעוויסע פול פלקציעס. נאכדעם האט דער כאר צעזונגען „מזמור שיר חנוכה", און „הנותן תשועה" פארן שלום פון דער מלוכה, און דערמיט האט זיך די פייערונג פארענדיקט".

„היום" 1887

אונזער שטאט איז נישט גרויס, אויך די צאל איינוווינער איז קליין. קיין גבירים און געלט־מאגנאטן פארמאגט זי נישט. און דאך לאזט זיך זאגן, אז די באפעלקערונג גיט אויס פיל אויף צעזעל־שאפטלעכע נויטן און קהילה־באדערפענישן, אינבער אירע מעגלעכ־קייטן, און זי שטייט נישט אפ פון די אנדערע גרויסע שטעט מיט אירע צדקה־שאנען, געזעלשאפטן ווי „ביקור חולים", „גמילות חסדים", „הכנסת אורחים", „לחם אביונים", „מלביש ערומים", „תלמוד תורה" און אנד.

א חוץ די דאזיקע געזעלשאפטן איז מיט צוויי יאר צוריק געג־רינדעט געווארן דורכן מילדים־פארריין נאך א געזעלשאפט „גומלי חסד". איר אויפגאבע באשטייט אין ערטיילן הלואות די פארארים־טע בעלי־בתים מיט דער גאראנטיע פון א משכון. 300 מאן האבן זיך פארשריבן אלס מיטגלידער און צאלן וועכענטלעך זייער מיטגלידס־אפצאל.

אין די צוויי יאר האט די צונויפגעזאמלטע סומע דערגרייכט 700 רובל. די פארוואלטונג האט גארנישט א גרויסע הויז, ווו עס ווערן אויפגעהאלטן די משכנות אין פולער ארדנונג — מלבושים באזונדער און ווערט־זאכן באזונדער. עס איז באשטימט געווארן א נאמל אכטונג צוגעבן אויף דער גבייד־ע, אז קיין איין פרוטה זאל נישט פארשוונדעט ווערן אומזיסט.

וווייטער פאדערט דער קארטספאנדענט פארשידענע רעפארמען אין דער „תלמוד תורה", ווי דינגען א העברעישן לערער צו לערנען תנ"ך א. אז. וו. אויך איז ער מודיע, אז אייניקע נכבדים פון שטאט, משה הכהן אייזנשטאדט און ר' שמואל קרופניק האבן זיך אונטערגענומען אייניקופן לעש־מאשינען. אין דער לעצטער וואך זענען די מאשינען אנגעקומען אין שטאט, און אייניקע מענשן האבן זיך פרייוויליק פארשריבן אין דער ניי געגרינדעטער פייער־לעשער ארגאניזאציע.

*

„היום" 1887.

די עקאנאמישע לאגע פון אונזער שטאט האט זיך לעצטנס שטארק פארערגערט. די רייכע וועלכע האבן ביז איצט מצליח געווען אין זייערע בעשעפטן און פיל דערגרייכט, האלטן זיך איצט אפ פון יעדע האנדלס־טאראנזאקציע, צוליב מורא פאר עווענטועלן באנקראט. די קרעמער זיצן מיט פארלייגטע הענט אין זייערע קראמען; אויך די בעלי־מלאכות און ארבעטער דריינען זיך ארום ארבעטסלאז אין מארק און אויף די גאסן, ווייל קיינער פאדערט זיי נישט. און אויב איינעם גילט אפ צו קריגן א ארבעטס־ארט, ווו ער קען פארדינען 40—30 קאפיקעס, איז ער מלא שמחה און זייגט חברים אביזיגים זענען אים שטארק מקנא. די הויפט סיבה פון דעם זענען די דריי באנקראטן, וועלכע זענען לעצטנס פארגעקומען אין שטאט, און צוליב דעם זענען פארשלאסן געווארן אלע טירן פאר הלואות און עס איז פארלוירן געגאנגען יעדער קענזייטיקער צוטרוי. וויי עס שיינט, וועלן נישט אזוי גיך געפעט ווערן די דאזיקע פארשלאסענע טירן.

צוליב דער שרעקלעכער עקאנאמישע לאגע האבן א סך פון אונזערע בריידער אנגעהויבן עמיגרירן אין דער נייער וועלט. ביז איצט איז קיינעם נישט איינגעפאלן דער גדאנק צו פארלאזן זיין געבורטס־לאנד און פארוואגלט ווערן וויים אויף יענער זיים אקעגן צו זוכן חיונה.

דאקעגן איז די גייסטיקע לאגע אי־צט בעסער ווי פריער, א סימן: עס האט זיך פארמערט די צאל צייטונגען און זשורנאלן אין העברעיש אדער אין אן אנדער שפראך וועלכע קומען אן אין שטאט, פארואס אויך עלטערן וועלכע שיקן זייערע קינדער לערנען אין

גימנאַזיע, כדי צו פֿאַרזיכערן זייער צוקונפֿט, און אין דער זעלבער צייט ווידמען זיי עטלעכע שעה אין טאָג פֿאַר לימודים פון אונזער הייליקער שפּראַך און העברעישן דקדוק, כדי נישט איבערצייגן זייער בונד מיט אונזער פֿאָלק.

יידישע מיידלעך האָלטן זיך ביי דער לעקטער מאָדע מיט אַלע פּיטשעווקעס, אַפֿילו די, וועלכע אַרבעטן אין די גערטנער און פּעל־דער פֿאַר 25 קאָפּ. טעגלעך, ווען זיי גייען אַרויס אין צענטער פון שטאָט, טוען זיי זיך אָן אין די שענסטע קליידער מיט צירונגען און באָפּוצונגען, ווי פּריצישע טעכטער. ווי אַזוי רעאַגירן אויף דעם אונזערע שכנים? מען הערט פון זיי פֿאָלגנדע ווערטער: „זעט נאָר די דאָזיקע יידן, וועלכע זענען רייך געווארן פון דעם גוטס פון אונזער לאַנד און פון אונזער פּראָצע, און נאָר דורך פֿאַלשקייט און אָפּנאַרעריי האָבן זיי דערוואַרבן זייער רייכטום".

א בריוו פון א לערערין

א אויסציג פון א לאַנגן בריוו, וואָס ס׳האָט פֿאַרעפנטלעכט א קלעצקער פּרוי אין „המליץ" אונטערן קעפּל: „די פּרויען און זייער רעכט", אין וועלכן זי בעט דעם רעדאַקטאָר מיטהעלפן אָקטיוו צו דערהויבן דעם אַנזען פון דער יידישער פּרוי און קעמפן פֿאַר איר בילדונג:

... „אין אונזער דור, א דור וועלכער גייט פֿאַרוועקסט, אין ליכט פון בילדונג און נייעם מאָדערנעם גייסט, זאָרגט זיך קיינער נישט אין קיינער נעמט זיך נישט צום האַרצן צו היילן אונזער וווּנד, אַרויסדייטן אונז פון פּינצטערניש צו ליכט.

די שיינע ליכט וואָס פֿאַרשפּרייט וויסנשאַפֿט און חכמה, שיינט נישט אויף אונז... בלינדער פֿאַנאַטיזם באַהערשט אומבאַגרענעצט די יידישע פּרויען. מיר זענען אומפֿאָרטייאָטע, מיר האָבן נישט קיין זין, וואָס א דאָקטער זיי וועלן מיר זוכה זיין צו א גוטן מאַנעריעלן לעבן און דערגרייכן אויך הויכע מדרגות אין דער גייסטיקער וועלט, צו שפּעט פֿאַרגעניגט מיט אַלע צדיקים און צדקניות אין גן עדן. מיר ווילן זיך באַנוגענען מיט גוטס אויף דער וועלט, ווייל א מענש קען נישט זוכה זיין צו צוויי טישן.

מיר זענען נעגליכן צו פֿאַרליירענע שאָף, מיר בלאָנדזשען אין דער פינצטערניש. אונז עקלט דער מיאוסער בריוט, וועלכן עס דערלאַנגען אונז די איבערזעצער פון דער תורה אויף א פּרעמדע שפּראַך אין „קרבן מנחה", און וועלכע נעמען אַרויס די פּסולת פון שפּיז און שרייען צו אונז מיט א הויכן קול: „צאנה וראינה", טעכטער פון ציון... און אויב אין דער לעקטער צייט האָבן זיך באַוויזן פּיל אָנדערע, וועלכע האָבן געשאָפן פֿאַר אונז גייסטיקע געריכטן לויט אינזער געשמאַק, דאָך האָבן אויך זיי אונז נישט באַפֿרידיקט מיט זייערע ביכער, אין וועלכע עס פעלט אי תורה, אי חכמה, וויסנשאַפֿט און פֿאַרשאַנד. דערויבער האָבן מיר באַשלאָסן בעסער אייער וועגנדן צו אייך, רעדאַקטאָר פון „המליץ" איר זאָלט אונז אַנווייזן דעם וועג וואָס פירט צום גייסט פון דער נייער צייט, וועלכע האָט אייגנצוזען, אַז אויך פרויען זענען כשר אין פּעיק אריינטרעטן אין דער מאָדערנער געזעלשאַפֿט. זאָלן די מענער מער נישט מיינען אַז נאָר זיי האָבן דער פֿאַרצוג פון חכמה און וויסנשאַפֿט, און מיר טאָרן נישט נעמען קיין אַנטייל אין זיי.

שטעלט זיך איין, איר, דער טריבון, פֿאַר גערעכטיקייט, פֿאַר אונזער רעכט און פֿאַדערט אויף די מענער זיי זאָלן נישט צוגעמען אונזער חלק אין דער וועלט פון וויסנשאַפֿט. שרייבט אַרטיקלען אויך וועגן אונז, צו דערקווייקן אונזערע נשמות, דורשטיקע נאָך וויסנשאַפֿט און בילדונג.

חשובער הער רעדאַקטאָר — זאָל אייך נישט פֿאַדריסן, וואָס א נאָריש מיידל האָט זיך אַנגענומען מיט מוט צו באַלעסטיקן אייך מיט אירע ווערטער, ווייל צו וועמען קענען מיר זיך וואָנדן מיט דער האָפֿנונג, אַז אונזערע ווערטער וועלן האָבן א געהעריקע וווירקונג, אויב נישט צו אייך „ארז" (פסעוודאָנאַמס פון רעדאַקטאָר פון „המליץ" — צצדערבוים). פיל מאָל האָט איר אַרויסגעווויזן אייער גרייטקייט קומען צו הילף יעדן וועלכער וועגדעט זיך צו אייך. האָף איך, אַז איר וועט אַפֿגעבן א פּאָר אין אייער „המליץ" פֿאַר מיינע ווערטער, וועלכע קענען פּלייבן בערגנגן נוצן די יידישע טעכטער, און די קנאה פון די שרייבערינס וועט מערן חכמה און בילדונג צווישן אונזערע שוועסטער".

אסתר ברודעלי פון דער שטאָט קלעצק

א לערערין פון העברעיש, רוסיש און יידיש פֿאַר יידישע טעכטער אין מיר (מינסקער גובערניע).

ענטפער פון רעדאַקטאָר

גאָווויס האָבטו בעליינט אונזער אַרטיקל אין יידישן „פֿאָלקס־בלאַט", אַיין ערנסט וואָרט צו אונזערע שוועסטער אין רוסלאַנד און אין פּוילן" (בעזונן געדרוקט אויך אין א באַזונדער בראָשור, און די הכנסה האָבן מיר באַשטימט פֿאַר א צדקה־אָקציע, ווי מיר וועלן אינגניכן מודיע זיין).

פון דעם קענסטו פֿאַרשטיין, אַז לויט אונזער מיינונג זענען די יידישע טעכטער בכוח צו העלפן זיך זעלבסט, און נישט וואַרטן אויף דעם חסד פון די מענער וועלכע האָלטן, אַז זיי קומט דער פֿאָרצוג, און אַז נאָר זיי פֿאַרמאָגן קנטגעניש און פּעיקייטן. זאָלן זיי נישט מיינען, אַז זיי וועט זיך איינגעבן אַנהאָלטן דעם באַפּעל פון אָחש־ווירוש „יעדער מאַן זאָל בעווהלטיקן בייַ זיך אין הויז". אויב די פּרויען וועלן באַקומען בילדונג, וועלן זיי זיין פּעיק און אומ־אָפּהענגיק פון דיר מענער, וואָס דענקען אַז זיי פֿאַרדעקן אייער חרפה.

נעמט זיך אַן מיט מוט, יידישע טעכטער, אַרויסצוהעלפן אייערע שוועסטער, דערנאָך וועלן זיך אָפּרופן פיל אַנדערע און אויך העלפן פֿאַרווירקלעכן אייערע דערהויבענע צילן.

ארז־צעדערבוים

א בריוו צום קאמעניצער מגיד

מוצש״ק לסדר „וגם הקימותי וכו׳, קלעצק תרמ״ט.

שלום וברכה צום רב דעם גרויסן ליכט, וווילכער איז מקיים וואָס ער זאָגט, דער וווּיל־פֿרייד־קער פון דער שטאָט קאָמענץ.

מיר, די אונטן אונטער־גשריבענע, וועגדן זיך מיט א בקשה צו אייער כבוד, צו באַווילליקן קומען אין אונזער שטאָט, היות ווי בייַ אונז איז שוין צוגעפּגעזאָמלט געוואָרן אַביסל געלט פֿאַרן הייליקן רעיון פון ישוב ארץ ישראל, און מיר ווייסן נישט וויַ אַזוי אויסצוצן די דאָזיקע געלטער, דערויבער האָבן מיר באַשלאָסן בעסען אייער דערהויבענעם כבוד, אונז אַנווייזן דעם וועג און העלפן איבערשיקן די געלטער צו זייער באַשטימונג, און זיכער וועט אויך ער באַקומען זיין פולע באַלוינונג פון דעם וואָס רוט אין ציון און וואָס וועט אויסליידן ירושלים.

מיר האָפֿן אַז ער וועט זיך נישט אָנטזאָגן צו דערפֿילן אונזער בקשה. (20 אונטערשריפֿטן פון קלעצקער אייגוווינער).

דער בריוו איז געווען געוועדעט צו ר׳ חיים זונדל מכבי, וועמען מען האָט געהרופן „דער קאָמענצער מגיד".

*

וועגן דעם פּראָצעס פון קלעצקער ציוניסטן קעגן דער „דעמא־קראַטישער פֿראַקציע" (גענריגדעט פון ד״ר וויַיצמאַן) געפֿונען מיר א בריוו צום „המליץ" אין יאָר 1902. אין נאָמען פון „אגודת הציונים אין קלעצק, איז אונטערגעשריבן דער סעקרעטאַר.

III. מענדעלע מוכר ספרים און זיינע משפחה־פארבינדונגען מיט קלעצק

לוטען ארטיקל פון מ. ווייגרייך „מענדעלע עלטערן", „ייוא בלעטער" 1937, ווילנע.
די ידיעות האָט דער מחבר געשעפט פון זיין באַזוך אין קלעצק, אין סעפטעמבער 1936.

א ויפן קלעצקער בית־עולם געפינט זיך אַ מצבה אויף וועלכער ס'איז אויסגעקריצט פאָלגענדער נוסח: (איבערזעצונג פון העברעיש):

„דער מופלג ר' צבי דוד ב"ר חיים משה, געשטאָרבן אין עלטער פון 72 יאָר, מיטוואָך ב' אייר תרס"א".

ווייטער — אייניק שבחים אויפן נפטר, מענדעלע מוכר ספרים'ס ברודער.

אין קלעצק האָט מען אים גערופן „הירשקע קאָפּולער", אויפן נאָמען פון זיין עבורטס־שטאָט קאָפּוליע, וואָס האָט אויך געהערט צו סלוצקער רעייר. ווי מ. ווייגרייך איז משער, איז הירשקע דאָרט געבוירן געווארן אין יאָר 1829—1830. זיין ערשטע פרוי האָט געהייסן גאָלדע ליבע, זייער טאָכטער — פעשע מעכע. דער זון פון דער לעצטער — אברהם לייב שווארץ. ווען ער האָט חתונה געהאַט מיט זיין ערשטער פרוי, איז ער אָלט געווען 22 יאָר. נאָכדעם ווי ער האָט זיך פארנומען אַ געוויסע צייט מיט קרעמעריי אין קלעצק, האָט ער דאָ איבערגעלאָזט זיין פרוי און איז איבערגעפאָרן קיין קאָמענץ־פאָדאָלסק און דאָרט געווען אַ מלמד אין די גבירישע רייזין, וואָרשיינלעך נישט אין קאָמענעץ גופא נאָר אין דער אומ־געגנט. ער האָט גאָנץ גוט פאָרגעדינט, אָפּגעשפּאָרט געלט, זיך צוריק־געקערט קיין קלעצק, ווו ער האָט געפּנט אַ גרויסן מאָנופאַקטור־געשעפט. מען רעכנט, אַז זיין ברודער שלום יעקב (מענדעלע מוכר ספרים) האָט אים געראָטן ער זאָל קומען אין די דאָזיקע ערטער.

מ. ווייגרייך שרייבט:

פון די רייד פון קלעצקער רב הרב הערנזאן, וועלכער האָט געקענט הירשקען אין זיינע עלטערע יאָרן, וויייזט זיך אַרויס, אַז אויך ער האָט געווווסט, אַז הירשקע איז אָפּגעפאָרן קיין דרום זיך פאָרנעמען מען דאָרט מיט מלמדות.

אַ סך קרעמער האָבן געטון דאָס זעלבע צוליבן געדריקטן עקאָנאָמישן מצב; אין דרום איז די לאָגע געווען פיל בעסער. די דאָרטיקע פּשוטע יידן האָט גוט באַצאָלט די ליטווישע מלמדים, וועלכע האָבן געלערנט זייערע קינדער.

הרב הערנזאן האָט דערציילט, אַז ר' הירש איז געווען אַ וויצלינג, און פלעגט שילדערן מענשן מיט לעבעדיקע פאַרבן.

י. ח. ראָזניצקי, אין זיין ביאָגראַפיע פון מענדעלען שרייבט צווישן אַנדערע:

„אַבראָמאָוויטש האָט באָקומען אַ בריף פון זיין עלטערן ברודער, אַ מלמד אין איינע פון די קלענסטע שטעטלעך, אין וועלכן ער באָקלאָגט זיך אויף זיין שוועכע פרנסה וואָס פאַרקורצט זיינע יאָרן. מענדעלע האָט אים געגעטפערט אין אַ לאָגן בריוו, אַז אויב ער פירט זיך אויף מיט כעס און שרייט שטענדיק אויף זיינע תלמידים — איז ער אַליין דער הויפּטשולדיקער, און ווי עס וווייזט אויס איז ער נישט פאָסיק צו זיין אַרבעט.

ער קלערט אים אויף אין זיין בריוו די פּראָגע פון דערציונג, און וואָס מיינט זיין אַ לערער און אַ דערציער פון קינדער. היות די אַלע וועלכע האָבן געקענט הירשקען, באָשטעטיקן, אַז ער איז געווען אַ גרויסער קפדן. איז פאַרשטענדלעך, אַז ער האָט נישט געקענט מצליח זיין אַלס פעדאַגאָג".

וויפיל יאָרן הירשקע האָט פאַרבראַכט אין דער אומגעגנט פון קאָמענץ־פאָדאָלסק — איז שווער פעסטשטעלן בעגני. מענדעלעס זון, — מאיר אַבראָמאָוויטש, שרייבט אין אַ בריוו, אַז פון אַלע מענדעלעס בריידער האָט ער נאָר געקענט הירשקען, וועלכער איז אייניקע מאָל געווען צו גאָסט ביי זיין פאָטער אין זשיטאָמיר, ווען ער פלעגט פאָרן פון פאָדאָלן, ווו ער איז געווען אַ מלמד אויף אַ פריוואָטער קאָנדיציע.

מען קען משער זיין, אַז בכלל זענען די באָציונגען און פאַרבינ־דונגען צווישן מענדעלען און הירשקען געווען גאָנץ שוואַכע. איבערהויפט, ווען מען דערמאָנט זיך, אַז מענדעלע איז פון נאָטער נישט געווען באָזונדערס צוגעבונדן צו זיינע משפחה־קרובים. אַלס באָשטעטיקונג קענען דינען די דריי בריוו, וועלכע ער האָט געשריבן צו זיין ברודער הירשקען — צוויי פון יאָר 1899, דער דריטער — פון יאָר 1901, צעציילט טעג פאָרן טויט פון זיין ברודער אין קלעצק. די דאָזיקע בריוו האָט איבערגעגעבן וויינרייכן די צוויייטע פרוי פון הירשקען, בעת זיין באָזוך אין קלעצק.

זי האָט געהייסן חיה אסתר, און האָט חתונה געהאַט מיט איר מאַן אין עלטער פון 56 יאָר. זיי האָבן געבוירן אַ טאָכטער שרה גאלדשטיין (אומגעקומען מיט איר מאַן און טאָכטער אין די נאַצי שחיטות).

די בריוו פון מענדעלען צו זיין ברודער

אָדעס, 22 יולי 1899

שלום, מיין טייערער ברודער!

דו האָסט מיך דערפרייט מיט דיין פאָטאָגראַפיע, וואָס דו האָסט מיר געשיקט, און אַלס צייכן פון ליבע און דאַנק שיק איך דיר דאָ אויך מיין בילד.

לאָמיר אַוועקשטעלן פאַר אונזערע אויגן די בילדער און מיר וועלן אין זיי אַריינקוקן, גלייך ווי מיר וואָלטן זיך געזען פערזענלעך איינער מיטן אַנדערן.

געלויבט איז ג' וועלכער האָט דיר געשאַנקען רו אויף דער עלטער, אין דו ציסט דיין פרנסה מיט רווח און נחת. גאָט זאָל זיך געבן, דו זאָלסט לאַנג לעבן אין פולן געזונט. איך און מיין הויז־געזונד זענען אַלע אין פולן געזונט.

מיינע צוויי טעכטער חוה און זינע־אידע שטודירן מעדיצין אין אוניווערסיטעט אין פראַנקרייך, און זיי ענדיקן זייער שטודיום היי־יאָר. מיין ייִנגערע טאָכטער נאדיע זשדע האָט חתונה היי־יאָר אין חודש ניסן, מיטן אייניקל פון אונזער פאַרשטאַרבענעם ברודער ברוך ז"ל (דער עלטערער זון פון משה חיימען — דער פאָטער פון מענדעלע און הירשקע, געשטאַרבן נאָענט צום יאָר 1867) דאָקטאָר וולאדימיר אבראָמאָוויטש — אַ פייניגער גוטער מאַן און אַ מושלם אין מידות און גוטע מעלות. איצט וווינט דאָס פּאָר אין פעטערבורג. מיין זון מאיר וווינט שוין לאָנג אין פעטערבורג און פאַרקערט צווישן הויכע ספערן. היינט אַדער מארגן דאַרף ער קומען געשעפט־לעך קיין אָדעס, פון דאָנען פאָרט ער קיין קאָווקאַז. איך פאָר מיט

אים צוזאַמען, און מיר וועלן צוזאַמען פֿאַרברענגען אַ אָנגענעמען חודש.

גריס דיין פֿרוי און זין אין מיין נאָמען, און אין נאָמען פֿון מיין פֿרוי אַלעכסאַנדרא.

דיין ברודער וועלכער ליבט דיך און וויינשט דיר אַלדאָס גוטס.

ש. אַבראַמאָוויטש

וואָס מאַכט אונזער שוועסטער דינה?

4 נאָוועמבער 1899

שלום, מיין טייערער ברודער!

דיין בריוו צו שמואל שמארק האָב איך איבערגעגעבן און געבעטן ער זאָל דיר אומקערן דעם חוב. און דו זאָלסט זיין אַזוי גוט און מיר אָנטשולדיקן, וואָס איך האָב דיר נישט געשריבן ביז איצט. מיינע זאָרגן זענען מער ווי די הער פון קאָפּ, און איך האָב נישט קיין צייט צו ענטפֿערן אויף אַלע בריוו. חוץ דעם בין איך פֿיזיש אָפּגעשוואַכט און איך טאָר זיך נישט מאָטערן מיט שרייבן בריוו. ובכן, זאָלסטו פֿאַרגעבן מיין זינדז און זיי וויסן, אַז איך ליב און שעץ דיך מיטן גאַנצן האַרצן.

גיב איבער אונזער שוועסטער דינה, אַז איר בריוו וועגן דעם שידוך האָב איך דערהאַלטן, אָבער דער ענין איז איצט גאָנץ שוואַך. וואָס עס איז מעגלעך געווען צוריק מיט 10 יאָר, איז אפשר איצט אומעגלעך, ווייל מיין טאָכטער הוה שטודירט איצט מעדיצין אין פֿאַרנקרייך און גיט זיך איבער אירע לימודים מיט איר גאַנצן וועזן און כוחות.

גריס אין מיין נאָמען דיין פֿרוי און טייערע זין, און שרייב אָפּטמאָל וועגן זיי. אַלע מיינע הויז־מיטגלידער וויינשן אייך פיל גוטס.

דיין ליבנדער ברודער

ש. י. אבראַמאָוויטש

אָדעס, 16 אַפּריל 1901

טייערער ברודער!

כ׳האָב געליינט דיין פּאָסט־קאָרטל, און איך שיק דיר מיין קלאָרע און קורצע תשובה:

אין אַלע פֿאַלן איז גלייכער פֿאַר דיר פֿאָרן אין די בעדער קיין דרוזגענק. דער לעמאַן איז נישט נאָר פֿאַר דיינע פּיזישע קרעפֿטן און עלטערע יאָרן, וווּ דו וועסט זיין אַ נע ונד און פיל ליידן, נאָר אויך אַריינטרייבן דיך אין גרויסע הוצאות איבער דיינע מעגלעכקייטן, און אויף מיר קענסטו זיך נישט פֿאַרלאָזן... מיט אייַן וואָרט, לאָז אַפּ דעם גענאָנק וועגן לעמאַן, צוליב דיין נוצן און טובה.

מיר אַלע גריסן אייך

דיין ברודער ש. י. אַבראַמאָוויטש

דעם דאָזיקן בריוו האָט מענדעלע געשריבן זיין ברודער פונקט 8 טעג פֿאָרן טויט פון ר׳ הירשקען אין קלעצק.

די שוועסטער דינה איז געבוירן געווארן אין קאָפּוליע אין יאָר 1827, בערך. איר מאַן איז געווען דער באַווּסטער געלערנטער א. א. הרכבי. מענדעלע דערמאָנט זי אין זיין בוך „שלמה ר׳ חיים׳ס״, אונטערן נאָמען „די שוועסטער לאה״ און שטעלט זיך אָפּ אין 16טן קאַפּיטל אויף איר לעבנס־טראָגעדיע, וועו זי האָט זיך צעשיידט מיט איר מאַן, וועלכער האָט זיך אויפגעהאַלטן אויף קעסט ביי זיין שוועסטער ר׳ חיים משה (מענדעלעס פאָטער).

דעם גט פון איר ערשטן מאַן האָט זי באַקומען ווינטער אין יאָר 48—1847, און אין יענער צייט איז אויך געשטאַרבן אין קאָפּוליע איר פֿאָטער. אייניער פון אירע זין, חיים משה ראטנער, האָט נאָך געווינט אין קלעצק אין יאָר 1936. אין דעם יאָר האָט מ. ווייניריי בּאַזוכט קלעצק און ח. מ. ראטנער, וועלכער איז דאָן אַלט געווען 85 יאָר, האָט אים איבערגעגעבן אייניקע פרטים וועגן זיין מוטער דינה און איר באַציונג צו מענדעלען. קיין מערערע פרטים האָט ראַטנער נישט פֿאַרמאָגט, ווייל ער האָט מיט מענדעלען קיינמאָל זיך נישט באַגעגנט.

חיה אסתר אַבראַמאָוויטש (מענדעלעס שוועסטער) און איר טאָכטער שרה גאלדשטיין האָבן דערציילט, אַז אין די עלטערע יאָרן האָט הירשקע געהאָט אַ געפיל, אַז מענדעלע גרויסט זיך איבער אים און דער קלעצקער האָט אים געשריבן: „דו ביסט אַבראַמאָוויטש אין אָדעס, און איך — אַבראַמאָוויטש אין קלעצק״.

וועג מענדעלעס לעצטער בריוו אין אָנגעקומען קיין קלעצק, איז שוין הירשקע נישט געווען צווישן די לעבעדיקע, און די שוועסטער דינה האָט אים געענטפֿערט אויף זיין בריוו. פון דאָן אַן האָבן שוין מער נישט עקזיסטירט קיינע פֿאַרבינדונגען צווישן הירשקעס פֿאַמי־ליע און מענדעלען.

שרה מישקאווסקי, פון דער פֿאַמיליע אַבראַמאָוויטש, אַ ניעסוויזשערין, שילדערט הירשקען אין פֿאָלגענדיקע ווערטער:

„ער איז געווען אַ פיינער שאַרפזיניקער ייִד, און לויט די אַמאָליקע פֿאַרהעלטענישן — אויך אַ פיין געבילדעטער״.

(„פֿאָרווערטס״, 1936—11—8)

לויט די בריוו־זאַמלונגען, וועלכע נ. שטיף האָט פֿאַרענטלעכט אין צייטשריפטן אין קיעוו („קיעווער שריפטן״), איז ביי מענדעלען געווען צו גאַסט זיין ברודער הירשקע דעם 24טן נאָוועמבער 1857, ווי עס שייַנט אין צוזאַמענהאַנג מיטן דאָזיקן באַזוך האָט מענדעלע אָוגעשריבן זיין ערשטן אַרטיקל אין העברעיש „מכתב על החנוך״ — „אַ בריוו וועגן בערציונג״.

(זע מענדעלעס אויטאָביאָגראַפיע אין „ספר הזכרון״ פֿאַר יידישע שריפטשטעלער, אונטער דער רעדאַקציע פון נחום סאָקאָלאָוו „האסף״ אויסגאָבע).

מ. צינוביץ / די רבנים פון קלעצק

דער ערשטער רב אין קלעצק

קלעצק איז זייער אן אלטע שטאט, אבער די געשיכטע פון איר רבנות איז אונז באקאנט נאר זינט דעם 15טן יאהרהונדערט, ווען עס איז אנגענומען געווארן איר ערשטער זעלבסטשטענדיקער רב און אב־בית־דין.

פרייער איז קלעצק געווען אונטערגעוואלפן אין די ענינים און דינים פון תורה און געלט־זוּען דער קרייז־שטאט פינסק — אזוי שרייבט ב. צ. אייזנשטאדט אין אן ארטיקל אין „הצפירה" פון יאר 1900.

דער מחבר האלט, אז דער ערשטער רב אין קלעצק איז געווען דער גאון און חסיד ר' יהודה יודל זצ"ל, דער זון פון גאון ר' אריה ליב, אב בית דין און ראש־ישיבה אין מינסק. צוליב זיין גרויסקייט אין תורה און חסידות איז ער געווען באקאנט אין דער רבנישער וועלט אונטערן נאמען „דער רבי" סתם.

הרב ר' מיכאל אייזנשטאדט

וויטער שרייבט אייזנטששאדט: „נאך אים איז אויפגענומען געווארן אלס רב אין קלעצק דער גאון און חסיד ר' מיכאל אייזנשטאט אין עסטרייך, באקאנט לויטן נאמען פון זיין בארימטן פרן דאן און וויטער באזיצן מיר א ענוי רשימה פון דער רבנים־קייט אין קלעצק, כאטש עס איז שווער פינקטלעך פעסטצושטעלן די געווע דאטעס פון דער רבנות־דינסט".

וועגן ר' מיכאלן איז אונז באווּוסט פאלגנדע פרטים: ער איז געווען א זון פון דעם גאון ר' מאיר, אב בית דין אין דער שטאט אייזנשטאדט אין עסטרייך, באקאנט לויטן נאמען פון זיין בארימטן ספר „פנים מאירות", דער פאטער פון דער דינאסטיע אייזנשטאדט. אין זיין צייט איז פארגעקומען אין דעם שכנותדיקן שטעטל מיר די אסיפה פון ועדי הקהילות אין ליטע. עס איז דאן ארויפגעלייגט געווארן א קאפ־טעיינר אין דער הויך פון 60 טויזנט פוילישע זלאטע אויף די יידן פון דער פויליש־ליטווישער פאראיניקטער מדינה. פון דעם האבן פינסק, קלעצק און ליאכאוויטש צוזאמען געדארפט בייטראגן 3640 זלאטע.

דער זון פון ר' מיכאל, ר' משה, איז געווען זיין נאכפאלגער. פון זיי האט זיך דער פאמיליע־נאמען אייזנשטאדט צעשפרייט איבער די שטעט און שטעטלעך פון ליטע.

הרב משה אייזנשטאדט

געווען טעטיק א סך יארן אין קלעקצר רבנות, בארימט צווישן די גאונים פון זיין דור.

ב. צ. אייזנשטאדט, וועלכער שטאמט אליין פון דערדאזיקער משפחה, שרייבט, אז אין קלעצק האבן קורסירט וווּנדערבארע דער־ציילונגען וועגן דאזיקן רב. אזוי האט מען איבערגעגעבן, אז וועז דער רב פלעגט זיך צוריקערן פון בית מדרש צו זיך אהיים, פלעגט דער שמש גיין פארויס און אויסרופן: „פרויען אוועק". ווייל דער רב האט זיך געהיט נישט אנקוקן דאס געזיכט פון א פרעמדער פרוי. אויך ביי פסקענען א שאלה פאר פרויען פלעגט ער אפוועגדן זיין פנים אין א זייט.

און נאך דערציילט מען: ר' לוי יצחק בערדיטשעווער איז איינמאל געפארן פון פינסק קיין קלעצק. דורכפארנדיק פארטאג דאס שטעטל ליאכאוויטש, אין דער באגלייטונג פון זיינע מקורבים און חסידים, האט ער זיי אויפגעפאדערט דאוונען שחרית. האט מען אים געפרעגט: — רבי, וואס איז די איילענגיש? מיר וועלן דאך באווייזן אנקומען קיין קלעצק נישט פארשפעטיקנדיק די צייט פון תפילה און קריאת שמע. אויף דעם האט ר' לוי יצחק געענטפערט: — אין קלעצק געפינט זיך דער קדוש ר' משה, און מיר מוזן אנקומען קיין קלעצק שוין פולשטענדיק צוגעגרייטע צו דער באגעגעניש...

הרב מיכאל אייזנשטאדט

דער נאכפאלגער פון ר' משה, זיין זון ר' מיכאל, איז געווען אן איידעם פון חשובן נגיד פון ווילנע יעקב אורי גינזבורג.

נאך ר' מיכאלן זענען געזעסן אויפן כסא הרבנות ר' גרשון און ר' אהרון. דער לעצטער — איינער פון די באווּוסטע גאונים פון זיין צייט. נאך זיי האט פארנומען די רבנות שטול ר' משה יעקב אייזנשטאדט, ר' מיכאל'ס זון.

הרב משה יעקב אייזנשטאדט

וועגן זיין גרויסקייט אין תורה און צדקה זאגט עדות דער נוסח פון זיין מצבה.

די אונטערשריפטן פון ר' מיכאל'ן און זיין זון ר' משה יעקב געפונען מיר אינם פנקס פון דער חברה ש"ס, וועלכע איז געגרינדעט געווארן אין יאר תק"ס.

לויט ווי ס'האבן איבערגעגעבן זקני קלעצק, האט עקזיסטירט אויך א צווייטער, גאר אלטער פנקס אין דעם גרויסן בית מדרש, אבער ער איז פארברענט געווארן אין אייניגר פון די שריפות. אין דעם פנקס פון חברה ש"ס, וועלכער איז אפגעראטעוועט געווארן פון דער שריפה, האבן זיך געפונען תקנות צו פארשטארקן דעם לימוד התורה אין בית מדרש און אין קיבוץ.

מיכל טויט פון ר' משה יעקב האט זיך געענדיקט די רבנות־דינאסטיע פון דער משפחה אייזנשטאדט.

ר' נחמן „דער תהלים זאגער"

אין דער צייט פון רב ר' משה בן ר' מיכאל אייזנשטאדט, האָט אין קלעצק געווינט דער גאון און באַרימטער חסיד ר' נחמן בן חיים, אַ געבוירענער אין רייסין, וועלכער איז לויט די דערציילונגען געווען דער פריינג און ליבלינג פון ווילנער גאון ר' אליהו.

מען פלעגט דערציילן, אַז אייגמאָל וועגן דער גאון איז געווען קראַנק האָט ער צוגעשיקט אַ בריוו צו ר' חיים, אין וועלכן ער האָט אים געבעטן תפילה טאָן פאַר זיין עזותט.

מען האָט אויך איבערגעגעבן, אַז דער ווילנער גאון פלעגט שיקן צו אים די אַלע, וועלכע האָבן זיך צו אים געוועדעט נאָך אַ ברכה אין אַ עת צרה.

„צו וואָס קומט איר אַזוי ווייט צו מיר — האָט געטענה'ט דער גאון — וועגן איר האָט נאָענט פון זיך דעם תהילים זאָגער ר' נחמן אין קלעצק? בעט אים, ער זאָל מתפלל זיין פאַר אייך, זיין תפילה וועט זיכער אָנגענומען ווערן".

נפטר געווארן אין יאָר תקס"ב.

זיין זון, ר' אריה, איז געגאַנגען אין די וועגן פון זיין פאָטער, זיך אָפגעגעבן מיט תפילות און תעניתים, זיך פאַרנומען מיט צדקה און מעשים טובים.

נפטר געווארן אין יאָר תק"ץ, אין קלעצק.

זיין זון איז באַרימט געווארן אַלס ר' אליהו גאַלדבערג, רב און אב"ד אין באָבריסק. געווען אַ תלמיד פון ר' חיים בריסקער אין וואָלאָזשינער ישיבה. דער באַוווסטער „מזרחי" פירער הרב יצחק ניסנבוים שרייבט וועגן אים אין זיין בוך „עלי חלדי".

ר' יהושע רבינוביץ (דאגולער)

געבוירן אין יאָר 1817 אין סלאָבאָדקא ביי קאָוונע, ווו זיין פאָטער ר' אליהו איז געווען רב. התונה געהאַט אין קלעצק און זיך דאָרט באַוועגט. נאָך 6 יאָר קעסט ביי זיין שוועד, האָט ער אָנגענומען דעם רבנות אָמט אין קלעצק און געווען רב במשך פון 17 יאָר. נאָכדעם איבערגעפאָרן קיין ניעסוויזש, ווו ער איז אויפגענומען געווארן אַלס רב און נפטר געווארן כ"ב אדר תרמ"ו (1866). די גאַנצע יידיש וועלט און פרעסע פון יענער צייט האָט אים מספיד געווען.

דער באַוווסטער שריפטשטעלער ש. פ. ראבינאָוויטש האָט געשריבן אין זיין צייטשריפט „כנסת ישראל" צווישן אַנדערן: „הרב ר' יהושע איז געווען איינער פון די גרעסטע גאונים אין תורה, חכמה און עטישע מידות. געווען אַ גרויסער בקי אין בבלי און ירושלמי און אין קבלה. דעם שולחן ערוך האָט ער געווסט אויף אויסנווייניק.

אַ גרויסער ענין, אַ נוח לבריות. די גאַנצע באַפעלקערונג אָן אויסנאַם, האָט זיך צו אים באַציגן מיט ליבע, אַכטונג און יראת הכבוד, אנרופנדיק אים מיט ליבלעכן נאָמען יהושעלע. און די קריסטן פון ניעסוויזש האָבן אים אפילו אפגעקוקט. אין סכסוכים מיט זייערע יידישע שכנים האָבן זיי אויסגעמידן די אפיציעלע געריכטן און זיך געווענדעט צו אים, גלויבנדיק אין זיין אַביעקטיוויטעט און גערעכטיקייט. זייער אורטיילן זענען דורך אַלע צדדים אָנגענומען און דורכגעפירט געווארן".

כדאי צו פאַרצייכענען, אַז דער נוסח פון זיין מצבה איז פאַר־פאַסט געווארן דורכן גרעסטן העברעישן פאָעט פון יענער צייט יהודה לייב גאָרדאָן.

וועגן דעם דערציילט שלמה ד מ ש ק, אַ געבוירענער אין ניעס־ווישׂ, אין זיין בוך „הדים", אין נאָמען פון זיין פאָטער: „אין דער רוסישער הויפט־שטאָט פעטערבורג האָט געווינט דער איידעם פון ר' יהושע, דער באַוווסטער גביר און משכיל חישין. נאָך זיין פטירה האָט חישין געבעטן יל"גן ער זאָל פאַרפאַסן אַ נוסח אויף דער מצבה. דער פאָעט האָט דערפילט זיין בקשה און באַקומען אַ באַ־דייטנדע באַלוינונג.

דער נוסח האָט אַרויסגערופן התפעלות בייַ די ניעסוויזשער משכילים. די ערשטע אותיות אין אָנהויב פון די שורות פון אויבן אַראָפּ, באַצייכנען דעם נאָמען פון ר' יהושע און זיין פאָטער.

הרב ר' אליהו פיינשטיין תר"ל - תרל"ג (1873 - 1870)

אין יאָר תר"ל, ווען ר' יהושע איז איבערגעפאָרן קיין ניעסוויזש, איז אָנגענומען געווארן אויפן כסא הרבנות אין קלעצק הרב ר' אליהו פיינשטיין, באַוווסט אין דער רבנים וועלט אונטערן נאָמען „ר' אליקע פרושאָנער", אויפן נאָמען פון זיין שפעטערדיקן רבנות־אָרט.

פון די גרעסטע גאונים פון זיין דור. זיך אויסגעצייכנט מיט זיין פרוכטבאַרער טעטיקייט אויפן געביט פון אַרגאַניזירן אינסטיטוציעס פון פילאַנטראָפּיע און צדקה, געפירט די יידישע קהילה מיט פאַר־שטאַנד און איבערגעגעבנקייט.

זיין איידעם הרב בן־ציון מנחם קראָאוסקי, שפעטער רב אין טימקאוויטש און באַרימטער שטאָט־מגיד אין ווילנע, האָט נאָכן טויט פון ר' אליהו געשריבן אין דעם ווילנער רעליגיעזן וואָכנבלאַט „דאָס וואָרט" צווישן אַנדערן:

„שוין צו 7 יאָר איז ער געווען בקי אין סדר נזיקין. אַ וווּנדער־באַרער מתמיד און עילוי. געלערנט אין וואָלאָזשינער ישיבה בייַ די באַרימטע ראשי ישיבות הנצי"ב (ר' נפתלי צבי יהודה בערלין) און ר' יאשע בער.

אַלס מיטל קעגן דער השכלה האָט ער געגרינדעט חברות ש"ס און משניות, שטורים פון תורה פאַר מאָסן. פון די געצייטלט רבנים וועלכע האָבן געשפירט די סאַציאַלע ענדערונגען אין דער צוקונפט, אין אַ בריף צום באַראָן דוד גינזבורג אין פעטערבורג, האָט ער אים געבעטן אָננעמען באַאָמטע אין זייַנע געשעפטן פון די רע־ליגיעזע קרייזן. דער אַלטער באַראָן האָט אים געענטפערט, אַז זיין בקשה וועט געמומען ווערן אין אַכט".

זיין טויט האָט אַרויסגערופן טרויער אין דער גאַנצער יידישער וועלט.

הרב זאב וואלף טורבאוויטש

געבוירן אין באבוינע בייַ ניעסוויזש. געווען ראש ישיבה אין סוויסלאשט, און פון דאָרט אָנגענומען געווארן אַלס רב אין קלעצק, ווו ער האָט זיך אויפגעהאַלטן אַ קורצע צייט. דאָ איז אויסגעבראָכן אַ שאַרפע מחלוקת צווישן צוויי צדדים. אַ טייל האָבן אויפגענומען אַ צוויי־טן רב, הרב ר' אליעזר שטראשון. הרב טורבאוויטש איז געווען געצווונגען פאַרלאָזן קלעצק און אָננעמען דעם כסא־הרבנות אין וואלפי בייַ גראָדנע.

אין „הצפירה" פון יאָר 1881 לייענען מיר:

„פון קלעצק גיט מען אויבער וועגן די אומאָרדנונגען און סכסוכים וועלכע זענען אויסגעבראָכן צוליב צוויי רבנים.

די באַפעלקערונג האָט זיך צעטיילט אויף צוויי לאָגערן, און נאָכדעם ווי ביידע רבנים זענען דערווייטערט געווארן, איז די לאָגע געבליבן ווי פריער. די תלמוד תורה אָן מלמדים און גבאים, דאָס זעלבע די מקוה, אבינים דרייען זיך אַרום אין גרויס נויט און געפינען נישט קיין הילף. דער בית־מדרש אָן אַ דאָך, טראָץ דעם,

וואס מען קען געפונען גענוגנדע פינאַנסיעלע מיטלען צו ברענגען אַלץ אין אַרדנונג. דער שטייער אויף פלייש מאַכט אויס 2400 רובל, אויף זאַלץ אַ ערך 500 רובל, די הכנסה פון דער ליכט־קאראבקע 700 רובל, און די זעלבע סומע פון הייזער. אָבער דאָס אַלץ געפינט זיך אין די הענט פון געציילטע אויסדערוויילטע בעלי־בתים און זיי טוען וואָס זייער האַרץ גלוסט און קיינער וואגט נישט צו פראַ־טעסטירן.

אויך דאָס בילדונגס־וועזן געפינט זיך אין אַ טרויעריקן צושטאַנד. מיט צוויי יאָר צוריק איז אַנגעקומען אין שטאָט ה' וואלפסאן און גיפרויזט שאָפן אַ רעגירונגס־שול פאַר יינגלעך, אָבער ער האָט זיך צוריקגעקערט מיט גאָרנישט, עס האָבן זיך נישט אָפגערופן קיין עלטערן אָן תלמידים. אין שטאָט הערשט יקרות און הונגער. האָט זיך געפונען איינער וועלכער האָט געפרויווט גרינדן אַ געזעלשאפט „לחם עניים" ווי אין אַנדערע שטעט, אָבער קיינער האָט אים נישט אונטערגעשטיצט און פון פלאַן איז גאָרנישט געוואָרן".

אין יאָר 1897 האָט הרב זאב וואלף טורבאוויטש פאַרעפנטלעכט אַן אַרטיקל אין „המליץ" וועגן דער מחלוקת פון די צדיקים. דאָס אַרטיקל האָט אַרויסגערופן אַ שטאַרקן אָפקלאַנג אין דער ייִדישער געזעלשאַפטלעכקייט אין רוסלאַנד. אויך דער שריפטשטעלער ר' יחיאל מיכאל פּינעס דערמאָנט די מחלוקת אין אַן אַרטיקל אין „הצפירה" אין יאָר 1876.

הרב ר' אליעזר שטראשון

געבוירן אין ווילנע אין יאָר 1840, אַן איידעם פון קלעצקער גביר נחום אליהו קאבאק, אויסגעווייליט געוואָרן אָלס רב דורך די געגנער פונם צווייטן רב, הרב טורבאוויטש. נאָך אַ קורצער צייט האָבן זיי ביידע געמוזט פאַרלאָזן קלעצק און הרב שטראשון האָט אַנגענומען דאָס כסא הרבנות אין איוועניץ און בוטערמינץ אין דער געגנט פון ווילנע.

הרב שטראשון איז געווען באַוווסט מיט זיין סימפאַטיע צו חיבת ציון. אין יאָר תר"ן האָט ער געגעבן זיין אונטערשריפט אויף אַן אויפרוף פון רבנים חובבי ציון צו שטעלן קערות ערב יום כפור אין די בתי מדרשים לטובת ישוב ארץ ישראל. אַנטייל גענומען אין דער קאַנפערענץ פון „חובבי ציון" אין ווילנע אין יאָר תרמ"ט. ער האָט אויך מסכים געווען מיטן פאַליטישן ציוניזם, און אויסגעדריקט זיינע סימפאַטיעס צו די יידישע אַרבעטער אין ארץ ישראל.

הרב צבי הירש טיקטין

אַנגעקומען אין קלעצק פון ליובטשי בייַ ווילנע. געוואָרן אויפן כסא הרבנות אַ קורצע צייט נאָך דער אויבנדערמאַנטער מחלוקת.

קיין אַנדערע פרטים וועגן אים באַזיצן מיר נישט.

ד"ר א. גרינשפאן

הרב ר' שלום בער הערנזאן תרמ"א - תרס"ו (1881 - 1906)

פון די באַרימטסטע גאונים אין ליטע. אַ תלמיד פון וואלאָזשינער ישיבה. נאָך אין זיינע יונגע־יאָרן געווען באַוווסט אָלס עילוי, באַ־קומען סמיכה פון וואלאָזשינער ראש ישיבה הנצי"ב.

געוואָרן אויפן כסא הרבנות אין דערעטשין בייַ סלאָנים, און באַרימט געוואָרן אין דער לומדישער וועלט דורך זיין ספר „היכלי שן", וועלכער אַנטהאַלט שאלות און תשובות און חידושים אין ש"ס. אין יאָר תרמ"א, נאָכן טויט פון הרב טיקטין, ווערט ער אויפגענומען אָלס רב און אב־בית־דין אין קלעצק און איז דאָ געווען טעטיק 25 יאָר מיט גרויס דערפאָלג, ענאַסן פון אַלגעמיינער ליבע און אַכטונג. געווען אַנערקענט אָלס אוטאָריטעט ביי די באַרימטסטע רבנים פון זיין צייט, און מיט זיין מיינונג האָט מען זיך געריכטעט ביי אַלע קאַמפליצירטע רעליגיעזע ענינים און קאַנפליקטן אין די קהילות, וועלכע ער האָט זיך באַמיט אויסצוגליַיכן און געפינען אַ וועג פון אַ פשרה.

וועגן אין יאָר תרנ"ז איז אויסגעבראכן אַ שאַרפע פאַלעמיק אַרום דער שיטה און באַוועגונג פון מוסר אין די ישיבות, האָט מען אַנגעפאַנגען זיין מיינונג. ער האָט געגעבן זיין פולע הסכמה צו די ישיבות. און קיבוצים געגרינדעט דורכן באַוווסטן רב ר' יוֹזל פון נאָוואָגרודעק, ווו מען האָט געפלעגט דעם גייסט פון מוסר אין טעאָריע און פראַקטיק.

נפטר געוואָרן אין יאָר תרס"ו (1906).

הרב ר' אליעזר יאזגור

הרב יזגור, זון פון ר' מיכאל, רב און אב־בית־דין אין ווילנע בייַ סלוצק און איידעם פון קלעצקער רב ר' שלום בער הערנזאן איז געווען גרויס אין תורה, עטיק און צדקה. דערהויפט האָט ער זיך אָפגעגעבן מיט די פיל בחורים, תורה לערנער פון קלעצק אין דער סביבה אין קלעצקער בית מדרש. ער האָט זיי געווידמעט זיין גייס־טיקע און מאַטעריעלע הילף. שטענדיק געווען אַרומגערינגלט מיט די יונגע לומדים, וועלכע האָבן זיך געווענדעט צו אים נאָך אויפקלע־רונגען אין די שוועריע סוגיות פון תלמוד. ר' לייזער איז קיינמאָל נישט מיד געוואָרן, אַלעמען מיט געדולד אויסגעהערט און קלאָר געמאַכט די קאַמפליצירטע ענינים. די מידות פון רחמנות און מענשן־ליבע איז בייַ אים געווען אַנטוויקלט בייַ צו דער העכסטער מדרגה. ער האָט שטענדיק נאָכגעפרעגט און נאָכגעפאָרשט וועגן דער מא־טעריעלער לאָגע פון די לומדים און האָט זיי ערטיילט זיין הילף, אין פיל פאַלן מער פון זיינע מעגלעכקייטן, דורך מתן בסתר. די בחורים וועלכע עס האָבן אויסגעפעלט „טעג" האָט ער אַוועקגעגעבן זיינע לעצטע גראָשנס.

נפטר געוואָרן אין יאָר 1921.

הרב יצחק אפשטיין

הרב ר' חיים שמעון הערנזאן

געבוירן אין מעזריטש, ט"ז טבת תרכ"ו. זון פונעם גאון ר' שלום בער, אבת־בית־דין פון קלעצק. געלערנט ביי זיין פאָטער און שוין אין זיין יוגנט געשמ"ט אָלס עלוי און געפסקנט שאלות אונטער דעם אויפזיכט פון זיין פאָטער. מען האָט דערצייילט: איינמאָל פרייטיק, פאַר ליכט בענטשן, איז געקומען אַ ארעמע פרוי מיט אַ שאלה וועגן אַ עוף. נאָך אַ געניר אונטערזוכונג, האָט ער איינגעפונען אין דעם עוף אַ שוועריע סירחה. דאָך האָט ער געפונען פאַר ריכטיק צו כשרן דעם עוף, נעמענדיק אין באַטראַכט די לאָגע פון דער פרוי אין נאָענטקייט פון שבת. זיין פאָטער האָט זיך דאָן געוואָגט לכבוד שבת אין אַ דערבייאיקן צימער. כדי צו קריגן זיין הסכמה, האָט דער זון דורכן פענצטערל אים אויפערגעזען די אַלע פרטים. ענטפערט ר' שלום בער: — „ריכטיק האָסטו געהאַנדלט, מיין זון, עס קומט דיר אַ יישר כוח". אין דעם גייסט האָט ער זיך דערצויגן און געוואָקסן אין הויז פון זיין פאָטער.

צו 18 יאָר האָט ער חתונה אין מעזריטש מיט דער פרוי חיה ריזל, פון דער באַוווסטער אין שטאָט מיוחסדיקער משפחה — ראָזנאַרטן. 6 יאָר געפינט ער קעסט בייַ זיי שווער, זעצט פאַר דעם לימוד התורה און דערוועלט אויך אַלגעמיינע בילדונג. נאָך

די 6 יאָר פֿאַרנעמט ער זיך, צוזאַמען מיט שותפים, מיט מסחר, וואָרפט אָפּ פֿאַרשלאָגן פון רבנות. געווען באַליבט ביי די יידן פון מעזריטש, וועלכע האָבן אים אַנערקענט אַלס גייסטיקן מנהיג און רעליגיעזן אוטאָריטעט. אין זײַן גרויסן הויז האָט זיך געפונען אַ באַזונדער צימער מיט אַ גרויסער ביבליאָטעק, וווּ ער האָט פֿאַרברענגט פיל שעה'ן אין לערנען תורה און וויסנשאפֿט.

צוויי מאָל אַ יאָר פלעגט ער אונטערנעמען גשעפֿטלעכע רייזעס קיין לייפּציג צו די ירידים. דאָרט האָט ער זיך געטראָפֿן מיט די אַנפֿירער און פֿרנסים פון דער קהילה, וועלכע האָבן אים פֿאַרגעלייגט דאָס רבנות־שטול אין לייפּציג. ער האָט דעם פֿאַרשלאָג נישט אַנגענומען, מורא האָבנדיק אויסצושטעלן זיינע זין אויף דער געפֿאַר פון אַסימילאַציע.

אין יאָר תרס"ו (1906), נאָכן טויט פון זיין פאָטער ר' שלום בער, האָט ער גירש'נט זיין שטול אין קלעצק. ער איז דאָן אַלט געווען 40 יאָר, שטאַרק אין גייסט און ווילן, טעטיק אין אַלע געזעלשאַפֿטלעכע און רעליגיעזע ענינים פון דער שטאָט און קהילה.

אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין יאָר 1915, גרינדעט ער אַ ועד־העזרה פֿאַר די טויזנטער פליטים, וועלכע זענען אַרויסגעטריבן געוואָרן פון די מלחמה־געביטן און מאַסנווייז געשטאַמט קיין מזרח. דער ועד איז אַנגעשלאָסן געוואָרן צו דעם מרכז אין פעטראָגראַד.

אין יאָר 1916 וועט ער אַרעסטירט דורך דער רוסישער מיליטער אַנפירונג פון דער 10טער אַרמיי, צוזאַמען מיט זיין שוואָגער הרב יזגור און הרב חיים פּימשטיין אונטער דער באַשולדיקונג, אַז זי יידן פון קלעצק ערטיילן הילף די דייטשן. אַדאָנק זיין שטאַרקער צער און אומדערשראָקענער האַלטונג ווערן זיי באַפרייט, און די באַשולדיקונג איז בטל געוואָרן.

אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע, אין יאָר 1918, ווערט ער אויסגעוויילט דורך דער מאָכט אַלס מיטגליד און פֿאָרזיצער פון פֿרידנס־גריכט אין קלעצק, צוזאַמען מיט די פֿאַרשטייער פון די אַנדערע רעליגיעזע גרופּירונגען און דעם פּריץ טשערנאָטשקי, אַ אַדוואָקאַט לויט זיין בילדונג. ביי אלע רעזשימען, וועלכע האָבן זיך דאָן אומאויפהערלעך געביטן, איז הרב חיים שמעון געווען דער אוטאָריטעטער און אַנערקענטער פֿאַרשטייער פון דער יידישער באַפעלקערונג, און דערפּילט זיין מיסיע מיט טאַקט און פֿאַרשטאַנד.

אין זיין הויז און אונטער זיין אַנפֿירונג האָבן זיך געפֿירט אַלע ענינים פון שטאָט, און אַלע קרייזן און גרופּירונגען פון שטאָט האָבן זיך צו אים באַציגן מיט רעספּעקט און אַנערקענונג.

אין זיינע אַרויסטרעטונגען פלעגט ער זיך באַנוצן מיט אַ פּשוטער צוגענגלעכער שפּראַך. זיינע דרשות זענען געווען דורכגעדרונגען מיט גייסט, אהבת ישראל און לעבנס־חכמה.

ווען עס איז פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן די באַלפּור־דעקלאַראַציע און אַ פּרייד האָט אַרומגענומען די יידישע גאָס, האָט זיך דער רב אויסגעדריקט בזה הלשון:

— „געוויס גרויסע מעגלעכקייטן און פערספּעקטיוון ליגן אין דעמדאָזיקן אקט. און ווייל איז אונז וואָס מיר האָבן דאָס דערגרייכט. אָבער פֿאַרלויפּיק איז די דאָזיקע דעקלאַראַציע אַ שטיקל פאַפּיר וועלכע קען שטענדיק בטל ווערן, ווען אירע געבער וועלן דאָס גספּינען פֿאַר נויטיק צוליב זייערע צוועקן און נוצן. וויכטיקער איז די פּראַקטישע טאָט פון עפענען די טויערן פון לאַנד פֿאַר מיליאָנען יידן, וועלכע וועלן זיך דאָרט באַזעצן, און גאָר דאָן וועלן מיר זיין זיכער אַז ארץ ישראל וועט זיין אינזערס פונקט ווי ענגלאַנד איז ענגליש. דאָס וועט זיין גוט פֿאַר יידן און אויך פֿאַר אַלע פעלקער פון דער וועלט".

נישט אַלע האָבן דאָן פֿאַרשטאַנען דעם זין פון די ווערטער, אין וועלכע ס'איז געווען אַ פֿאַרגעפּיל פון דער צוקונפֿט...

וועג זיין עלטערער זון אליהו האָט באַשלאָסן אין יאָר 1933 עולה זיין, און געבעטן די הסכמה און עצה פון זיין פאָטער, האָט ער באַקומען פֿאַלגנדע תשובה: — מיין טייערער זון, וועג די וואַלסט מיך געפֿרעגט מכוח עמיגראַציע אין אַ אַנדער לאַנד, וואָלט איך זיך לאַנג מישב געווען. אָבער אויב עס האָנדלט זיך וועגן עליה קיין ארץ ישראל, האָב איך פֿאַר דיר נישט קיין אַנדער תשובה, ווי זיי עולה און זיי מצליח — ווי אַ חלוץ פון דיינע ברידער. (די תשובה איז געשריבן געוואָרן, ווי זיין שטענדיקער מנהג, אין זיין וועכנטלעכער פרייטיק־דיקער קאָרעספּאָנדענץ).

די זעלבע תשובה אינם זעלבן גייסט האָט ער געגעבן זיין צווייטן זון שלום דב.

35 יאָר איז ער געוועזן אויפן רבנות שטול אין קלעצק. נפטר געוואָרן כ"א כסלו תש"א — 1940, שוין אונטערן צייטווייליקן רעזשים פון די סאָוועטן.

פיל רבנים פון דער סביבה האָבן אים מספּיד געווען אין דער גרויסער קאָלטער שול, און אין זיין לויה האָט אַנטייל גענומען אויך אַ דעלעגאַציע פון דער מאָכט. זיין פרוי איז געשטאָרבן עטלעכע טעג פֿאַר דער ליקווידאַציע פון קלעצקער יידן דורך די נאַצים.

נאָך זיין טויט האָבן דערפּילט דעם רבנות אָמט זיין אייניקע הרה"ג ר' פסח הורוויץ (פסח טימקאָוויטשער) און הרב ר' משה עפשטיין, וועלכע זענען אומגעקומען מיט זייערע פֿאַמיליעס אין דער ערשטער שחיטה אין קלעצק, הערבסט 1941.

הרב משה אפשטיין

דערציונג אין סלוצקער ישיבה. חתונה געהאַט מיט דער טאָכטער פון הרב יזגור. אַ גדול אין תורה, אַ שיינגייסט, באַליבט ביי אַלעמען. צוזאַמען מיט זיין פעטער הרב חיים שמעון הערנזאן גע־טראָגן דעם יאָך פון די צעזעלשאַפֿטלעכע ענינים איבער 20 יאָר.

דער נאַציישער מערדער האָט אים גרויזאָם דערמאָרדעט, און ווי מען גיט איבער, האָט ער אין די לעצטע מאָמענטן געמוטיקט אַן עטערייסט די יידן. הי"ד.

הרב פסח הורוויץ (טימקאוויטשער)

געקומען קיין קלעצק מיט די ערשטע בחורים פון דער סלוצקער ישיבה. אַ זעלטענער מתמיד און טיפזיניקער לערנער, נוסח וואָלאָזשין.

אַ שיינע נשמה. אַ בעל מידות. תמיד גרייט צו העלפן יעדן איינעם, פון די בעסטע תלמידים פון הרב אהרן קאָטלער.

חתונה געהאַט מיט דער יינגערער טאָכטער פון הרב חיים שמעון הערנזאן — און מען האָט אין אים געזען אַ אידעאַל ממשיך פון דער גאָלדענער קייט פון די קלעצקער רבנים. דער לעצטער קלעצקער רב, דערמאָרדעט דורך די נאַצישע תליינים. הי"ד.

הרב ר' מאיר בערלין

אין די פרימאָרגן שעה'ן האָט מען אים געקענט באַגעגענען גייענדיק זיין וועג צו דער גרויסער שול אין תל־אביב, מיטן טלית ותפילין אונטערן אָרעם און אַ גמרא אין האַנט. דאָרט האָט ער ג־ד'אוּנט און גוזאָגט אַ שיור גמרא אין משך פון צוואַנציק יאָר. צוריקערנדיק זיך פון בית מדרש, האָט ער געשפּרייט מיט מעסיקע טריט, פֿאַרטאָכטערהייט אין די ראָשטילדס אַלייען, און זיך שטאַרק געפּרייט טרעפנדיק אַ באַקאַנטן מיט וועלכן ער האָט געקענט כאָפּן

אַ שמועס און אַרויסברענגען פֿאַר אים זײַנע געדאַנקען וועגן פֿאַר־שידענע פראַבלעמען פון אייביקייט און וועלט, און אויך וועגן די אָקטוּעלע פראָגן פון טאָג.

געווײַס איז דער דף גמרא דער וויכטיקסטער זײַל פון דער גייס־טיקער וועלט, ווי עס האָט אים געלערנט זײַן רבי, הנצי״ב פון וואָלאָזשין. געווײַס אין יעדע מצוה, די קלענסטע ווי די גרעסטע דער עיקר פון אַלע עיקרים. אָבער די וועלט פון רבונו של עולם איז גרויס און בריַיט, פול מיט פראָבלעמען, פאַרוויקלונגען און קריזיסן — און מען מוז אַן אויפהער נאָכפאָלגן נאָך דער ווירקלעכקייט מיט אַ וואָכן מוח און אָפן האַרץ. דעריבער האָט מען געקענט הערן אין זײַן געשפּרעך צוזאַמען מיט אַ הלכה אין תלמוד אַדער אַ פּירוש אין תנ״ך, אויף אַ אָפּשאַצונג פון סאָציאָלע און פּאָליטישע פראָגן. דער דאָזיקער גרויסער למדן און ירא שמים איז געווען אַ מענש פון רעאַלן לעבן. יעדער איינזיטיקער פאַנאַטיזם איז געווען קעגן זײַן גאָנצן וועזן.

ער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט עטישע מידות: זיך קיינמאָל נישט געשטופּט אין דער הויך, זיך נישט געיאָגט נאָך כבוד. עס איז געווען אַ פאַרגעניגן זיך טרעפן מיט אים אין די ראַשטשילד אַלייען און אויסהערן פון אים פראַשידענע דערציילונגען, זכרונות, אָפּשאַ־צונגען און פאַרגלייכונגען פון דעם עבר און הווה. די גייסטיקע גלייכגעוויכט, די גוטע מעסקייט, די גלייכע לאָגיק, די לאַנגע לעבנס־פּראַקטיק און לעבנס־חכמה — דאָס אַלץ האָט אויסגעפּורעמט אַ באַזונדער געשטאַלט, איינער פון דעם לעצטן דור מאַהיקאַנער וועלכע האָבן באַשיינט דאָס גייסטיקע בילד פון דער אויפגייענדיקער שטאָט תל־אָביב.

(„הצופה", ט״ו מרחשון תש״ח (29.10.47)

*

„געבוירן אין קלעצק. פון די חשובסטע רבנים אין תל־אָביב. אַ תלמיד פון וואָלאָזשינער ישיבה. געווען רב אין דער שטאָט קאָבילין אין לעטלאַנד און אין אַנדערע קהילות אין רוסלאַנד. עולה געווען קיין ארץ ישראל אין יאָר 1924, זיך באַזעצט אין תל־אָביב וווּ ער האָט פאַרנומען דעם פּאָסטן פון הויפּט־רב אין דער ישיבה פון הרב אראָנאָן ז״ל. אין משך פון 23 יאָר האָט ער געזאָגט שעורים אין תלמוד אין גרויסן בית הכנסת אין תל אביב, זיך דערוואַרבן פּיל תלמידים וועלכע האָבן אים הויך געשעצט.

(„הצופה", י״ד חשון תש״ח)

*

הרב מאיר בערלין ז״ל, איז געווען באַווּסט מיט זײַנע עטישע מי־נון מעשים. פון די יונגע יאָרן געווען צוגעבונדן צו ארץ ישראל. ווען ער איז געווען נאָך אַ יונגער תלמיד אין וואָלאָזשינער ישיבה און די ראשי הישיבות הנצי״ב און ר׳ חיים בריסקער האָבן געפּירט אַ שמועס וועגן דער ציוניסטישער באַוועגונג, וועלכע האָט זיך אַנגעהויבן שטאַרק פאַרשפּרייטן און האָבן אויסגעדריקט זייער מורא פאַר דער געפאַר וואָס באַדראָט די ישיבות — איז דער קליינער מאיר געשטאַנען ביי דער זײַט און לייכט געשמייכלט. האָט ר׳ חיים אַנגעוויזן אויף אים מיטן פינגער און געזאָגט: — „פאַרפאַלן, אָט די ינגע בונטעווען זיך קעגן אונז, און מיר זענען נישט בכוח עפּעס אויפּצוטאָן קעגן זיי..."

דער פאַרשטאַרבענער איז געווען אַ קעמפער פאַר תורת ישראל, ארץ ישראל און דער העברעישער שפּראַך.

ער איז געווען דער אייניציקער צווישן די גרויסע רבנים, וועלכער איז אינגעהאַלטן פון דער הברה אשכנזית אויף ספרדית, אויך אין נוסח פון די תפילות.

ער האָט באַצויבערט זײַנע באַקאַנטע און צוהערער דורך זיין טיפער אויפריכטיקייט, אמתער יראת שמים און אהבת ישראל.

אַ גרויסער הומאַניסט — ער האָט געדולדיק אויסגעהערט יעדן אומגלייקלעכן און פאַרביטערטן און אומדערמידלעך געזוכט אַלע מיטלען צו פאַרלייכטערן זייער גורל. זיין ערודיציע איז געווען אַ אויסערגעווענלעכע — אין זיין זכרון איז אָפגעהיט געווארן די גאַנצע תורה פון וואָלאָזשין און ווייטער. אַרום זיין ליכט האָבן זיך גע־וואָרעמט פיל תלמידים. צו אַלעמען האָט ער זיך באַצויגן ברידערלעך, קיינמאָל נישט אַרויסגעווען קיין צייכן פון גאוה און גרינגשעצונג.

(הרב אלתר מאיר, „הארץ", כ״ט חשון תש״ח).

רב שוחט ובודק שמואל יוסף וועלער

געבוירן אין קלעצק אין יאָר תרמ״ה. אַ תלמיד פון וואָלאָזשינער ישיבה און אַ מוסמך אויף רבנות. געניגט צו השכלה, און זיך פאַרפולקאָמט אין אַלגעמיינער בילדונג אויף אַ פריוואַטן אופן.

חתונה געהאַט אין קלעצק און דאָ געווינט עטלעכע יאָר צוזאַמען מיט זיין מוטער, די אלמנה־רביצין פון וויסאָקע.

אַ געווּסע צייט האָט ער פאַרנומען אַ שטעלע פון אַ באַאַמטן אין אַ גוט ביי גראָדנע, וואָס האָט געהערט צו זיינע קרובים פון דער פאַמיליע וועלער. אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט ער זיך איבערגעצויגן קיין ווילנע. דאָ האָבן אים מקרב געווען די רבנים און גדולים פון שטאָט, און דאָ האָט ער זיך אויסגעלערנט שחיטה און ניקור. אין יאָר תרפ״א זיך צוריקגעקערט קיין קלעצק און באַשטימט געווארן אַלס הויפּט שוחט.

אין קלעצק איז ער געווען טעטיק אויפן געביט פון רעליגיעזן ציוניזם, באַגריפן דעי „מזרחי" אַרגאַניזאַציע אין שטאָט און אומ־געגנט. שטענדיק אַרויסגעטראָטן און אַגיטירט פאַר ארץ ישראל און ציוניסטישע קרנות, און צוגעצויגן די רעליגיעזע קריַיז צום ציוניס־טישן געדאַנק און באַוועגונג.

פאַרפאַסט צוויי ספרים: 1) „לקוטי שמואל", אַ זאַמלונג פון מאמרים אן אפאריזמען וועלכע ער האָט געהערט פון באַריימטע דרשנים און אויך אַריגענעדע. 2) „זבחי שמואל" — באַהאַנדלט אַלע דינים און ענינים פון שחיטה און בדיקה, און האָט אַ גרויסן פּראַקטישן ווערט פאַר שוחטים און רבנים.

אומגעקומען אין דער ערשטער שחיטה אין קלעצק, הערבסט 1941.

*

אינעם העברעישן טייל פון בוך ברענגען מיר נאָך אַ ריי קורצע מאַנאָגראַפיעס פון רבנים אין פאַרשידענע קהילות, אַפּשטאַמיק — פון קלעצק, ווי הגאון ר׳ דוד אב״ד פון נאוואַראַדאָק, הרב אליהו גאלדבערג פון באַבּרויסק, הרב אברהם יעקב לעפּסטער (אַמעריקע), הגאון יהודה מעשיל הכהן צירקעל (ליטע און רוסלאַנד), הרב ראובן לעווינבוך (איידעם פון הרב יצחק אייזיק וועלער) פון אַליטע ביי סווּאַלק, די רבנים אליעזר זלמן און שמעון חיים גראיעווסקי; ווי אויך דיינים און גדולי תורה.

ג. קלעצק א אבסניה פון תורה

שמחה גארדאן / די ישיבה – אויפשטייג און השפעה

ד ריי אבסניות, דריי היימען האָט די ישיבה „עץ חיים" געהאַט, אַבער פון אַלע שטעט וואָס האָבן געהאַט די זכיה צו זיין אבסניות פון תורה פאַר דער גרויסער ישיבה, האָט קלעצק זוכה געוען אַז איר נאָמען זאָל פאַראייביקט ווערן דורך דער ישיבה.

אויף אַלע קאָנטינענטן וווּ נאָר עס געפינען זיך יידן, איז באַרימט געווארן דער נאָמען קלעצק אַ דאַנק דער ישיבה.

אינעם הויפּט איז קלעצק געווארן אַ שם דבר אין אַמעריקע די לעצטע 17 יאָר, זינט עס האָט זיך דאָרט באַזעצט דער קלעצקער ראש־הישיבה הגאון ר׳ אהרן קאָטלער.

פון וויטן צפון, פון די יידישע שטעטלעך וואָס ליגן פאַרשטעקט צווישן די שאַרכיקע סאָסנע וועלדער אין שטאָט מינסק, ביז צו די הייס־פאַראדיקע דזשונגלס אין דרום; פון דער רוישנדיקע גרויסע שטאָט, וואָס צייגן זיך לענג־אויס דעם אָטלאַנטיק בייַ די מזרח ברעגן פון די פאַרייניקטע שטאָטן, ביז צו די נייַע ייִדישע קהילות וואָס זענען לעצטנס אויסגעוואַקסן בייַ די ברעגן פון פאַציפיק אין וויטן מערב, — צייגן זיך צענדליקער און צענדליקער תלמידים קיין לייקוווד, די אַמעריקאַנער היים פון דער קלעצקער ישיבה.

נוסח קלעצק האָט געהאַלפן שאַפן אַ נייַעם תורה רענעסאַנס אין אַמעריקע. עס איז נישט קיין ישיבה אויף אַרויסצוגעבן „מוסמכים", ס׳איז נישט קיין לערנען צוליב עקזאַמענס, קאַריערעס, נאָר אַ פראַ־צעס פון שטענדיקן גייסטיקן שטייגן און וואַקסן. אַ סך תלמידים, וואָס נישט נאָר זייַ, נאָר אפילו זייערע עלטערן, זענען שוין געבוירן געווארן אין אַמעריקע, זאָגן זיך אפּ פון אוניווערזיטעט דיפלאָמען און פראַ־פעסיאָנעלע קאַריערעס, און קומען קיין לייקוווד אין דעם בית המדרש הגבוה פון קלעצק, כדי צו שטייגן אין תורה, מוסר און יראת שמים.

זיי קומען נישט „אויסשטודירן" און דערמיט אויפצוהערן לערנען, זיי געפינען אַ תכלית אין לערנען גופא. אין קלעצקער ישיבה, ווי אין אַלע גרויסע ישיבות, איז דער לערנען אַליין דער מהות פון לעבן, און נישט אַ צוגרייטונג צום לעבן.

לייקוווד, די נייַע היים פון דער קלעצקער ישיבה אין אַמעריקע זינט דעם זומער פון תש״ג, איז אַ שטילער ווינטער רעזאָרט, פאַר־שטעקט צווישן גרינע נאַדל ביימער אין די טאָלן פון ניו דזשוירזי. עס איז אַ עטלעכע צענדליק מייל ווייט פון דעם גרויס־שטאָטישן טומל, און דאָך נאָענט גענוג צו קאָנען גרייכן בלויז אין איין שעה ניו־יאָרק.

אין די פופצן יאָר זינט די ישיבה געפינט זיך אין אַמעריקע איז זי „אַמעריקאַניזירט" געווארן בלויז אין דעם זין, וואָס די מערסטע תלמידים זענען אַמעריקאַנער געבוירענע. אַבער דער נוסח איז פאַרבליבן דערזעלבער וואָס אין אייראָפּע.

קלעצק של מטה איז חרוב, אויף אַלע ימים האָבן די שטורעמס איר אָפּ צעשפרייט, אַבער קלעצק של מעלה לעבט און זעצט פאָר די טראַדיציע פון סלוצק, סלאָבאָדקע און וואָלאָזשין. די וויגעלע פון דער ישיבה „עץ חיים", איז געשטאַנען נישט אין קלעצק נאָר אין סלוצק. מעגלעך, אַז דאָס וואָרט „וויגעלע", איז נישט דאָס ווי־כטיקע וואָרט, ווייל די ישיבה האָט כמעט גאָרנישט דורכגעמאַכט קיין קינדהייט, און אויך נישט די אַלע קינדער קראַנקייטן וואָס זענען פאַרבונדן מיט אַ גרויסער אינסטיטוציע. שוין פון דעם ערשטן טאָג פון איר אָפּ־שטייגן, איז זי געווען אַ גרויסע ישיבה. נאָר לאָמיר עס דערציילן מיט אַ סדר.

בייַם סוף פון 19־טן י״ה, איז דער מרא־דאתרא פון סלוצק, געווען דער גרויסער גאון ר׳ יעקב דוד בר׳ זאב, באַוווסט אַלס דער רידב״ז, אויפן נאָמען פון זיין חיבור אויפן ירושלמי. וווּ אַלע גרויסע רבנים האָט ער געוואָלט האָבן נעבן זיך אַ ישיבה. דער סלאָבאָדקער משגיח, באַאָפּנט אין דער ישיבה וועלט אַלס דער „אַלטער", איז נאָכגעקומען זיין פאָרלאָפּנ. דער „אַלטער" האָט אויסגעקליבן 14 פון די בעסטע סלאָבאָדקער תלמידים, מיטן גאון ר׳ איסור זלמן מעל־צער, אַ נייַער אויפגייענדיקער שטערן אין דער תורה־וועלט, און זיי געשיקט צום רידב״ז.

אַזוי איז אין יאָר תרנ״ז (1897) געגרינדעט געווארן די ישיבה אין סלוצק. די 14 תלמידים זענען באָקאָפּט געווארן אַלס דער „ד החזקה" (די באָטערפט 14). עס איז אויך געווען אין דעם אָפּ אַצוהערעניש אויפן יד החזקה פון רמב״ם, אויף וועלכן אַ סך פון די תלמידים האָבן שוין באַווירן צו שאָפן חידושים. כמעט יעדער איינער פון די, מיט וועלכע די ישיבה אין סלוצק האָט זיך געגרינ־דעט, איז שפּעטער באַרימט געווארן אַלס גרויסער רב אָדער ראש הישיבה. ווי ס׳האָט מיר איבערגעגעבן דער רב ראשי און ראש הישיבה פון פּתח־תקוה הגאון ר׳ ראובן כץ, וועלכער איז געווען איינער פון די יונגינקע 14 האָבן זיך צווישן זיי געפונען די פאָלגנדיקע שפּעטערדיקע גאונים:

1) ר׳ אליעזר יהודה פינקל, מירער ראש הישיבה.
2) ר׳ יוסף קאנובי׳ץ, ראש הישיבה אין צפת, שפּעטערדיקער פרעזידענט פון אגודת הרבנים אין אַמעריקע.
3) ר׳ לייב פלאצינסקי, ראש הישיבה אין דווינסק.
4) ר׳ יום טוב וואָכטפויגל, רב ראשי אין מאָנטרעאָל, קאַנאַדע.
5) ר׳ פסח פרוסקין, קאָברינער רב און ראש הישיבה.
6) ר׳ יוסף רובינשטיין, אפיציעלער רב אין ווילנע.

7) ר׳ רפאל הלוי, המכונה ר׳ אלתר לובצער שמולעוויץ, סטוצ׳ינער ראש־הישיבה.
8) ר׳ ברוך ראַבינאָוויץ, דער רב פון דער ווילנער שול אין טשיקאָגע.
9) ר׳ יצחק זיוו, ברייסקער רב.
10) ר׳ שלמה מארים, א רב אין דווינסק.
11) ר׳ ליפמאן דענענבערגער.
12) ר׳ משה יום טוב העכטמאַן.
13) דער קראָסנער עלוי.

די קאָריערעס פון די לעצטע דריי איז אונז נישט געלונגען פעסטצושטעלן.

דאס לעבן און שאפן פון ר׳ איסר זלמן מעלצער

ר׳ איסר זלמן איז געבוירן געוואָרן איז חודש אדר תר״ל (1870) אין דער מיר. ער האָט געשטאַמט פון גרויס יחוס פון דער בארימ־טער הוטנער משפחה און דעם בעל „פנים מאירות״. ביז בר־מצוה האָט ער געלערנט בייַ ר׳ ליפעלע מירער, דעם מחבר פון „מלבושי יום טוב״, נאָכדעם איז ער אוועקגעפאָרן אין וואַלאָזשין וווּ ער האָט געלערנט 7 יאָר, און איין יאָר אין ראַדין ביים חפץ חיים.

זיינע נאָענטסטע חברים אין וואַלאָזשין זענען געווען ר׳ משה מרדכי עפשטיין, דער שפעטערדיקער סלאָבאָדקער ראש הישיבה און ר׳ ברוך בער, דער קאָמעניצער ראש הישיבה.

וואַלאָזשין האָט געהאַט פערטל, האַלבע און גאַנצע עלויים. זיך אַרויסצוּאַרבעטן אַפילו אויף א האַלבן עלוי איז שוין געווען א גרויסע מדרגה. ר׳ איסר זלמן איז געווען דער עלוי. ר׳ חיים סאָלאָוויטשיק פלעגט זאָגן — ווען זוניא עפנט נאָר אויף דאָס מויל וועט שוין ליכטיק אין קאָפּ. („שער ראובן״).

נאָך זייענדיק אין וואַלאָזשין האָט שוין ר׳ איסר זלמן געחלומט וועגן באַזעצן זיך אין ארץ ישראל. ער האָט דאָן באַלאָנגט צו א געהיימער חובבי־ציון אַרגאַניזאַציע הנ״ץ (נס ציונה). צוזאַמען מיט זיין שוואָגער הגאון ר׳ משה מרדכי עפשטיין, האָט ער געקויפט לאָנד אין חדרה און פאַרפלאַנצט א פרדס.

אין תרנ״ד (1894) אין דעם יונגן עלטער פון בלויז 24, וועט ר׳ איסר זלמן אויפגענומען אַלס ראש הישיבה אין סלאָבאָדקע, אַן אָמט וואָס האָט באַשטימט זיין לעבנס־באַרוף במשך פון 60 יאָר. אין תרנ״ז (1897) גרינדעט ער צוזאַמען מיטן רידב״ז די ישיבה אין סלוצק וואָס איז שפעטער אַריבער אין קלעצק.

אין 1903 איז פריי געוואָרן די רבנות אין סלוצק, דער רידב״ז איז עולה געווען קיין ארץ ישראל, האָט מען פאַרגעלייגט די שטעלע ר׳ איסר זלמנען, און ער האָט נישט געוואָלט הערן דערפון.

— איך האָב דאָך אפילו קיין סמיכה נישט, האָט ער געטענה׳ט.

ווען ר׳ חיים בריסקער האָט זיך דערוווּסט דערפון, האָט ער אים אַרויסגעשיקט שטעלעראַפיש א סמיכה און פאַרזאָגט אַנצונעמען די רבנות. האָט ער געפאָלגט זייַן רב׳ן. אַנגענומען די סלוצקער רבנות, און זי אַנגעהאַלטן ביז נאָך דער רוסישער רעוואָלוציע. אין די אַלע נאָכווייַענישן פון דער רעוואָלוציע איז ער פאַרבליבן אויף זיין פאָסטן, ביז וואַנען די יעוסעקציע האָט אים אַרעסטירט, און די ישיבה אין סלוצק איז געשלאָסן געוואָרן.

נאָך אין 1921 איז א טייל פון דער סלוצקער ישיבה. אונטער דער אָנפירערשאַפט פון ר׳ אהרן קאָטלער אַריבער דעם פוילישן גרענעץ, און זיך באַזעצט אין קלעצק. צווישן יאָר שפעטער איז דאָרט אָנגעקומען ר׳ איסר זלמן, אָבער נישט אויף לאָנג. זיין אָלטע בענקשאַפט צו ארץ ישראל האָט אים נישט געלאָזן רוען, און אין 1925 איז ער עולה, און

ווערט ראש־הישיבה אין דער גרויסער ישיבה „עץ חיים״ אין ירושלים.

זעכציק יאָר האָט ר׳ איסר זלמן געוואָגט זיינע שיעורים, און זיי לאָזן זיך אינטייל אין גלייכע חלקים: דרייסיק יאָר אין אייראָפּע און דרייסיק יאָר אין ארץ ישראל.

אין דער תורה־וועלט איז אַרומגעגאַנגען א ווערטל: דער וואָס הערט ר׳ איסר זלמנ׳ס א שיעור שטעלט זיך צווויי פראָגן: איינע ביים אָנהייב שיעור און די צווייטע ביים סוף.

— ווי קען מען פאַרענטפערן אַזעלכע אייזערנע קשיות? און נאָכדעם ווי זיי ווערן פאַרענטפערט:

— ס׳איז דאָך אַזוי פשוט, אַזוי קלאָר אַז אַנדערש האָט עס גאָר־נישט געקאָנט זיין, פאַרוואָס איז דאָס מיר נישט איינגעפאַלן?

ר׳ איסר זלמן איז געווען א מייסטער אין איבערגעבן די שווערס־טע יורידישע פרינציפּן, די קאָמפּליצירטסטע ענינים אין א קלאָרע פאַרשטענדלעכע שפּראַך, וואָס יעדער בן־תורה זאָל עס קאָנען פאַרשטיין.

אין יאָר תרצ״ה איז ארויס דער ערשטער טייל פון זיין ספר „אבן האזל״. ביז יעצט זענען שוין דערשינען אַכט טיילן, און א ניינטער ווערט געגרייט צום דרוק. די ספרים באַשטייען מערסטנס פון חידושים און באורים אויפן רמב״ם, וואָס זענען געוואָגט געוואָרן אין די ישיבות פון סלאָבאָדקע, סלוצק, קלעצק, און „עץ חיים״ אין ירושלים. כמעט אין יעדן חידוש פילט מען דעם לעבעדיקן אָטעם פון דער שקלא וטריא אין דער ישיבה. עס איז אינטערעסאַנט צו באַמערקן, אַז פאַר־פיקסירט אין שריפט די געוועדטע שעורים, האָט זיין פרוי ביילע הינדע, וואָס איז א באַרימטע מלומדת.

דער נאָמען „אבן האזל״ איז פון א פסוק אין שמואל א׳ קאַפּ. ב׳, און איז אַן אַנדייט אויפן נאָמען פון מחבר וועמענס איניציאַלן געפינען זיך אין ווערט „האזל״. אין נאָמען פונם ספר איז דאָ נאָך א טיפּערער ענין. דער מחבר הייסט אונז נאָכקוקן אין רש״י אויפן ארט, און רש״י פאַרטייטשט „אבן האזל״, א שטיין וואָס איז געלעגן ווי א צייכן. אויפן שיידוועג. די אַכט ספרים זענען ווי מיילשטיינער אויף די וועגן, בייַ־ווערן און סטעזשקעס, וואָס פירן די דאָרשטיקע אמת־זוכער צום קוואַל פון דער תורה.

ר׳ איסר זלמן איז געווען גרויס נישט נאָר אין נגלה נאָר אויך אין נסתר; אויך דאָרט האָט ער געשאַפן וווּנדערבאַרע חידושים. א גאון נישט נאָר אין קאָפּ, נאָר אויך אין הארץ, א לעבעדיקער חובת הלבבות.

נאָך א לאַנגן שפּעריישן לעבן איז ער נפטר געוואָרן אין עלטער פון 84 יאָר, יוד כסלו תשי״ד.

דער קלעצקער ראש הישיבה

ר׳ אהרן קאָטלער איז באַקאַנט נישט נאָר אַלס גרויסער גאון, פון די ריזן אין דער תורה־וועלט, נאָר אויך אַלס ענערגישער איש המעשה, אויף אַלע געביטן פון יידישן לעבן. עס איז נישט אין די ראַמען פון אונזער אַרבעט צו שילדערן אים אין זיין פולער געשטאַלט, נאָר בלויז אַנצוווּאַרפן אייניקע שטריכן, וואָס זענען פאַרבונדן מיט זיין טעטיקייט אַלס קלעצקער ראש הישיבה.

ר׳ אהרן קאָטלער איז געבוירן געוואָרן אין יאָר תרנ״ב (1892). געלערנט אין סלאָבאָדקע און נאָך אין דער פריסטער יוגנט באַרימט געוואָרן אַלס וועלט עלוי. אין תרע״א (1911) איז ער אָנגענומען לערנען אין סלוצק. אין 1914 געהייראָט ר׳ איסר זלמנס טאָכטער, און אָנגעהויבן זאָגן שיעורים אין דער ישיבה. נאָך דער רוסישער רעוא־לוציע, ווען עס איז געוואָרן שוווערער און שווערער אויפצוהאַלטן די ישיבה, פירט ער אַריבער איר גרעסטערן טייל דורכן פוילישן גרענעץ,

און לייגט אין 1921 דעם יסוד פון דער קלעצקער ישיבה. אונטער זיין פירערשאפט ווּאקסט זי אויס אלס איינע פון די גרעסטע אין פוילן.

מיטן ווּוקס פון דער ישיבה, זענען אויך געווּאקסן אירע פּינאנסיעלע נויטן, אונטערן דרוק פון די חובות באריזיזט ר' אהרן איירּאפּע און אמעריקע.

אין 1939, פּאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, האָבן געלערנט אין קלעצק 260 תלמידים:

74	אין עלטער פון	20—17	
131	„	„	25—21
55	„	„	25

קלעצק איז געווען פון די מוסר ישיבות. אנהענדיק פון אירע ערשטע יאָרן ביים סוף פון 19־טן י"ה, ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, האָבן אין איר געווירקט גרויסע משגיחים:

ר' פסח פרוסקין, ר' שעפטל קרעמער, ר' אשר סאנדאמירסקי, ר' צבי מלצר, ר' יחזקאל לעווינשטיין. ר' יואל בראנצ'ק, ר' משה דב צפתמן; צוליעצט — הגאון הגדול ובעל המוסר ר' יוסף לייב נענעדיק זצ"ל.

אייניקע פון די דערמאָנטע נעמען, זענען פון גרעסטע אין דער וועלט פון מוסר.

די ישיבה האָט זיך געפונען אין קלעצק ביז 1940 און נאָכדעם אריבער אין ווילנע; געווען דאָרט ביז ליטע איז איינגעשלונגען געוואָרן דורך רוסלאַנד. אונטערן דרוק פון דער סאָוויעטן מאַכט, ווען מ'האָט געוואָלט פּאַרשיקן בני תורה צו די „וויסע בערן", איז די ישיבה פונאַנדערגעטיילט געוואָרן אין קלענערע גרופּן. זיי האָבן אָפּגעריכט גלות אין פּאַרשידענע שטעטלעך פון ליטע און לעטלאַנד.

ר' אהרן מיט אַ גרעסערער גרופּע תלמידים האָבן זיך געפונען אין סאלוק. קלענערע גרופן האָבן זיך געפונען אין דושאד אין דוקשט.

אין אַפּריל פון 1941 האָט דער קלעצקער ראש הישיבה זיך דערשלאָגן קיין אַמעריקע, און מיט דער הילף פון „ועד הצלה" אָנגעהויבן אַרויסצורעטעווען זיינע תלמידים. אייניקע גרעסערע גרופּן האָבן באָוויזן זיך אַרויסצורייסן דורך יאָפּאַן, נאָך פּאַר דער דייטשער אינוואזיע. מיט זיי האָט דער קלעצקער ראש הישיבה געפּרווּוט וויידער אויפשטעלן די געצעלטן פון תורה ביי די בערגע פון האדסאן. מיט זיינע שיעורים וועלכע זענען אַ וווּנדערבאַרער סינטעז פון דיאַלעקטישער חריפות און טיפע הבנה, האָט ער צוגעצויגן פילע תלמידים בעלי כשרונות צו דער באַניטער קלעצקער ישיבה. אין דעם געביי פון ר' אהרן קאָטלערס אַ שיעור, אין דער מאָטאָמאָטישער פּרעציזקייט, קלאָרקייט פון דעפּיניציעס און דער קאָנקרעטיזאַציע פון באָגריפן, פילט מען די געניטקייט פון אַ קינסטלער־אַרכיטעקט.

דער היסטאריישער הינטערגרונד פון די פוילישע און ליטווישע ישיבות

צוויי שיטות, יעדע מיט איר אייגענאַרטיקן דרך אין לערנען, האָבן באַווירקט די ישיבות פון פוילן און ליטע. יעדער דרך אין לערנען, האָט געהאָט זיין היסטאָרישן פראַקטיש, זיין מוסטער ישיבה וואָס לויט איר האָבן זיך דערצויגן דורות תלמידי חכמים.

דער פאָטער פון פוילישן דרך אין לערנען איז ר' יעקב פאָלאַק 1530—1460.

ער אליין האָט נאָך געלערנט אין די דייטשע ישיבות, באַזונדערס דערס אין פראג ביי ר' יעקב מרגליות. און פון דאָרט אַריבערגעקומען אין 1492 קיין פוילן די דיאַלעקטישע חריפות, און דעם לומדישן סינטעז וואָס בערגנט צונויף אין שכל'דיקער קרובהשאפט די סאָמע קעגנגעוועטע ענינים. 40 יאָר איז ער געווען ראש הישיבה אין דערצייגן דורות אויפן דרך הפלפול. זיין תלמיד ר' שלום שכנא האָט פאַרגעוועט דעם אופן פון לערנען אין זיין ישיבה אין לובלין, ביז דער צווייטער העלפט פון 16־טן י"ה. אין משך פון אַ קורצער צייט קומען אויף מער ווי צען תורה־צענטערס אין פוילן, און זיי ערע ראשי הישיבות זענען די תלמידים פון לובלינער ישיבה.

כאָראקטעריסטיש איז דאָס, וואָס דער רבי און דער תלמיד, ר' יעקב פאָלאַק און ר' שלום שכנא האָבן נישט איבערגעלאָזן נאָך זיך קיין ספרים. אַז דאָס איז נישט קיין צופאַל, באַשטעטיקט אַ בריוו פון ר' ישראל דער זון פון ר' שלום שכנא.

„בקשתי עם הרבה לומדים ממנו שיעשה פוסק, ותשובתו היתה, מחמת רוב חסידותו וענותנותו אשר היה עניו יותר מכל אדם אשר על פני האדמה ואמר:

— יודע אני דשוב לא יפסקו כי אם כאשר אכתב. מטעם הלכה כבתרא. ואין רצוני שיסמוך העולם עלי, ומהאי טעמא, לא עשה נמי רבי הגאון מהריף שום ספר. גם שום תשובה ששלחו מרחוק לא השתיקו אלה הגאונים מהאי טעמא".

אין דער יידישער איבערזעצונג לייענט זיך דער בריוו: „גאָר אַ סך מאָל האָב איך געבעטן, צוזאַמען מיט נאָך פילע לומדים, ער זאָל אָנשרייבן אַ פוסק. און מחמת זיין גרויס פרומקייט און ענווה, האָט ער אונז געענטפערט:

— איך וויס אַז אויב איך וועל דאָס טאָן וועט מען זיך פאַרלאָזן אויף מיר. און צוליב דעם זעלבן טעם האָט אויך דער רבי הגאון ר' יעקב פאלאק נישט איבערגעלאָזן קיין שום ספר. אפילו פון די תשובות וואָס זיי האָבן צושיקט איבער דער גאָרער וועלט האָבן זיי נישט אויפגעהיט קיין קאָפּיעס". די פאָטערס פון פוילישן דרך אין לערנען האָבן איבערגעלאָזן תלמידים — נישט קיין ספרים. וי וויס מיר וויסן, זענען אויפגעהיט געווּאָרן בלויז צווויי תשובות פון זיי ביידן.

דער ליטווישער דרך אין לערנען הויבט זיך אָן מיט אַ צווייי הונדערט יאָר שפּעטער. מיטן ווילנער גאון, ר' אליהו בר' שלמה זלמן (1720—1798) און זיינע תלמידים. אין ליטווישן דרך אין לערנען איז דאָ נישט וויניקער חריפותדיקע דיאַלעקטיק ווי ביי די פוילישע גאונים. אָבער זייער ציל איז נישט די שארפע המצאה, נאָר דער הלכהשער אמת; נישט דער שכלדיקער בליץ, נאָר דער קלארע דעפּיניציע; נישט די זיטיקע עקסקורסיעס פון לאָגיק און פראַצעס פון שאָפן, נאָר דער קריטישער אָנאַליז פון אריגינעלן שטקס, וואָס גיט פינט זיין באַשטעטיקונג אין די וועדטער פון ראשונים.

אין אַ בריוו געשריבן אָנפאָנג תקס"ג — 1803 — דערקלערט ר' חיים דער תלמיד מובהק פון ווילנער גאון, די סיבות וואָס האָבן אים באָוועגט צו שאָפן די ישיבה אין וואָלאָזשין.

„עס איז שוין אַ לאָנג צייט זינט מען האָט אויפגעהערט צו האַלטן ישיבות דאָ אין לאָנד, און אַלע וואָס זוכן גאָט און זיין תורה זיינען צעשפּרייט ווי די שאָף וואָס האָבן נישט קיין פאָסטוך... איך מיר וועלן אין דער איצטיקער צייט שוויגן, ווען די הענט לאָזן זיך אַראָפּ, קאָן חס ושלום קומען אַ צייט, ווען דאָס יידישע פאָלק וועט בלייבן אָן פירערס, און די טירן פון די בתי מדרשים וועלן חלילה, פאַרשלאָסן וועדן. אחינו בני ישראל, אפשר איז שוין געקומען די צייט צו פאַרכיכן דעם בראָך און זיך אומקערן צו גאָטס תורה".

די וואָלאָזשינער ישיבה איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר תקס"ב—1802 — און אַריבער 90 יאָר ביז 1893, איז זי געווען די העכסטע יידישע דערציונגס אינסטיטוציע, נישט נאָר אין ליטע נאָר אויך אין פוילן. צו יענער צייט איז שוין פוילן מער נישט געווען קיין זעלבסטשטענדיקע מלוכה, און דער גרעסטער טייל פון פוילישן יידנטום איז אַריבער אין רשות פון רוסלאַנד. די שפע פון גייסטיקע ענערגיע און שעפּעריישקייט וואָס האָט אַ סך יאָרן געדרימלט אין

מזרח־אייראָפּעישע יידן, איז געקומען צום פּולסטן אויסדרוק אין דער וואַלאָזשינער ישיבה. וואָלאָזשין איז מער ווי אַ גרויסע תורה אינסטיטוציע אויף אַ פּיצעלע שטח אין דער ליטא; זי איז די מאַמע פון כמעט אַלע גרויסע ישיבות אין 19־טן און 20־טן י״ה.

סלאָבאָדקע, טעלז, מיר, ראַדין, לאָמזע, סלוצק, גראָדנע, קלעצק, פּאָניוועזש און אַ סך אַנדערע גרויסע ישיבות, האָבן אין וואָלאָזשין געזען זייער היסטאָרישן פּראָטאָטיפּ.

וואָלאָזשין איז נישט געווען די ערשטע ישיבה אין ליטע, פּונקט ווי לובלינער ישיבה אין 16־טן י״ה, איז נישט געווען די ערשטע ישיבה אין פּוילן. מען האָט אין מזרח־אייראָפּע געלערנט תורה און געשאָפּן חדושים נאָך אַזוי פרי ווי אין 11־טן י״ה, ווי עס באַווייזט דער כתב־יד פון חדושי תורה געשריבן פון אַ רוסישן יידן אין 1094. דער מאָנוסקריפּט געפינט זיך אין דער ביבליאָטעק פון רוים.

אין 12־טן י״ה שרייבט זיך שוין אויף ר׳ משה מקיעוו מיטן באָגדאָדער ראש הישיבה דער גאון ר׳ שמואל בן עלי. פון זייער קאָרעספּאָנדענץ איז אונז פאָרבליבן אַ תשובה.

אין 15־טן י״ה איז שוין אין לעמבערג געווען אַ גרויסע ישיבה אָנגעפירט פון דעם ספרדי ר׳ לוי בן יצחק קיקינש. און אין דער צווייטער העלפט פון 18־טן י״ה האָט דער „שאגת אריה״ געוואָגט שעורים אין דער מינסקער ישיבה. אָבער זוכה געווען צו ווערן אַ מוסטער פאַר ישיבות, האָבן נאָר לובלין און וואָלאָזשין.

ווען דער צוקונפטיקער היסטאָריקער וועט שרייבן די גשיכטע פון ישיבות, וועט ער אפשר צולייגן מיט לובלין און וואָלאָזשין אויך דערמאָנען די שטאָט קלעצק, וואָס האָט געהאָט די זכיה צו זיין אַ אכסניה פון תורה פאַר אַ גרויסער ישיבה. קלעצקער ישיבה, צוגלייך מיט אַלע אַנדערע ישיבות, האָט זייער פיל בייגעשטייערט צו דעם תורה־רענעסאַנס פון אונזער צייט, ביז וואָגען דער שונא האָט צושמעטערט די כתרים פון תורה און אונטערגעזעגן ביז די וואָרצלען דעם עץ החיים, וואָס האָט זיך אַזוי פרעכטיק צובליט. צווישן די מיליאָנען אומגעקומענע אין דעם לעצטן חורבן זענען אויך פאַראָן די מערסטע בני הישיבה.

עס זענען נאָך נישט געשריבן געוואָרן די קינות אויף אונזער חורבן, דער גרעסטער אין דער יידישער געשיכטע. וועלן מיר איבערזאָגן די קלאָג רייד פון נאראלער רב „על הרוגי חכמי פולנא״, וואָס זענען אויסגעאַמערט געוואָרן מיט אַריבער 300 יאָר צוריק אויפן חורבן ת״ח און ת״ט.

„פּוילן העדינה — דו אויסדערוויילטע פאַר תורה און וויסן. צו דיר איז קיין גלייכן נישט געווען זינט דאָס פאַלק איז אין גלות געגאַנגען. איצט ביסטו פאַרווויסט און פאַרוואָגלט, פאַרגעסן און פאַרלאָזן.

אָהין פלעגן זיך פאַרזאַמלען אַלע פאַסטוכער פון פאַלק, דאָרט פלעגט מען פאַרפעסטיקן די יסודות פון דת אוֹן לערנען די חוקים פאַרן פאַלק ישראל.

איצט צו וועמען זאָל איך דיך גלייכן דו פוילן לאַנד?

וווּ זענען די ישיבות מיט זייערע חכמים?

ווער וועט איצט די געזעצן דערקלערן, ווער וועט די סודות התורה אָנפּפלעקן. ווער וועט אונז איבער די טיפענישן פון ים התלמוד פירן?

צוגענומען איז פון אונז געוואָרן גאָטט ארון, און צו אש איז געוואָרן דאָס הויז פון יעקב״.

הרב צבי יהודה מעלצער / איינדרוקן און זכרונות

(פּאַרצייכנט דורך ש. ערנסט)

פּאַראַן אַ מאָל, אַז איין אייניציקער פונקט דינט ווי אַ סימבאָל פון אַ גאַנצער תקופה אין לעבן פון אַ מענש. אָט אַזאַ פונקט איז פאַר אים אַן אָנשפּאַר, אַ מין ליכט־פּאָקל, וואָס באַלייכט אים זיין גאַנצן לעבנס־וועג.

פאַר מיר פּערזענלעך איז געווען די קלעצקער ישיבה אַזאַ סאָרט ליכט־פּאָקל. בעת איך דערמאָן זיך אַן מיינע יונגע יאָרן, פּלאָטערן בייַ מיר אין דמיון די געשטאַלטן פון נאָענטן עבר, און עס שווימען אויף פאַר מיר מיינע חברים פון דער ישיבה.

איך געדענק גוט, וויאַזוי אָט די ישיבה איז בהדרגה־דיק געוואָרן אין קלעצק אַ פּעסטונג פון תורה, אַ הייליק ווינקל אין אונדזער שטאָט. דער נאָמען „קלעצקער ישיבה״ איז נישט אומזיסט געוואָרן אַזוי טיף איינגעבאָקן בייַ אונדזערע קלעצקער בני־עיר אין האָרצן. אַלע געדענקען זייער גוט אַז דעם תורה־צענטער, וווּ דער קול־התורה האָט זיך עהאָרט בייטאָג און ביינאַכט.

די יאָרן וואָס זענען אַוועק — זיי קענען נישט פאַרמינערן דעם גלאַנץ, די פראַכט פון דער קלעצקער ישיבה שיינט אויך דאָ בייַ אונדז אין ישראל, אין דער „ישיבת הדרום״ אין רחובות, וווּ דער קול־שילד ביים אַרייַנגאַנג זאָגט בפירוש: זכרון לישיבת קלעצק.

די גרינדונג פון דער ישיבה

זכרונות, פלאַמיקע טרוימען פון התרוממות הנפש און דער־הויבונג, פירן אונדז צוריק צו אַ פּריערדיקער שיינער תקופה, וואָס איז געווען אַ וועגד־פונקט אין יידישן לעבן — דאָס איז געווען אַזוי סוף פון פּריערדיקן יאָרהונדערט, אין יאָר תרנ״ו. אין דעם יאָר האָט מיין פאָטער זצ״ל, הרב ר׳ איסר זלמן מעלצער זכר צדיק לברכה, געגרינדעט אין סלוצק אָט די ישיבה. עס האָט אים געהאָלפן דערצו דער דאָרטיקער רב, ר׳ יעקב דוד רידב״ז, דער מחבר פון פירוש אויפן תלמוד ירושלמי. די ישיבה איז גיך געוואָרן טייער בייַ די לומדים, ווייל מיין פאָטער זצ״ל, האָט אויסגעקליבן די בעסטע תלמיד־דים פון דער מוסר ישיבה „כנסת ישראל״ אין סלאָבאָדקע אַלס ערשטן קערן. און אַז די „ישיבת סלוצק״ האָט אָנגעהויבן שם־עין אויבער דער געגנט, האָט מען שוין געווויסט, אַז וווּ נאָר אַ בן־תורה ערגעץ — וווּ אין דער גאַנצער האָט עס אים עצויגן אַהין.

די טענדענצען בעת דער גרינדונג פון דער ישיבה

שוין בעת דעם באַשיידענעם לייגן פון גרונדשטיין פאַר דער סלוצקער ישיבה, זענען געלייגט געוואָרן יסודות פאַר דעם דאָמע־נירענדיקן כוח אוֹן איינפלוס פון דער ישיבה אין דער צוקונפט. קודם־כל זענען עס געווען די געמיינזאָמע יסודות פון אַלע ישיבות — ש״ס און פוסקים, אָט די לימודים, וואָס פאַרמירן די גייסטיקע געשטאַלט פון די וואָס גרייטן זיך וועלן רבנים אין די קהילות. אָבער מיין פאָטער, עליו השלום, האָט שטאַרק געזאָגט פאַר דער „עליטע״ אין דער לומדישער וועלט. אַ סך כוחות האָט ער אַרייַנגע־

לייגט, כדי אין זיין ישיבה זאָלן זיך קאָנצענטרירן תלמידים, בעלי מידות, וואָס זאָלן שפּעטער ביים פּאָרנעמען דעם כּסא הרבנות מאָניפעסטירן די יידישע לומדות. דער פּאַר טאָקע האָט ער אַזוי גיטשט צוגעלאָזט קיין „השכלה ווינטן", וואָס זענען עלול אַריינברענגען אַ ריס אין די נשמות פון די תלמידים.

דאָקעגן האָט דער שטראָם פון מוסרן אַריינגעדרונגען אין אָט דער ישיבה. און מיין פאָטער האָט איינגעזען, ווי ווייכטיק עס איז, אַז די צוקונפטיקע רבנים זאָלן טראָגן אין זיך דעם גייסט פון לומדות מיטן גייסט פון מוסר אינאייניגעם, זיי זאָלן זיין אַזעלכע „חלוצי התורה מחנכים". דורכגעדרונגען מיט דעם „תורה באווסטזיין".

ביים לייגן די יסודות פאַר דער ישיבה האָט עשעווען פאַר זיינע אויגן די אידיי, אַז כדי אויפצוהאַלטן, תורה און יידישקייט און אַפּצוהאַלטן דעם שטראָם פון וועלטלעכקייט, וואָס האָבן פאַר־פליכט די יידישע גאָס, דאַרף מען ביי די תלמידים פון דער ישיבה איינפלאַנצן מוסר, מידות און אהבת התורה. חיזוק התורה איז געווען דער וואַרצל און שטאָם. און זיין סימבאָל — דער גייסט פון וואָלאָזשין.

די ישיבה פון סלוצק האָט באָקומען אַן אייגענעם גייסט און עשטאַלט, זי האָט זיך באַמיט אַנצוהאַלטן אויך שפּעטער, ביים איבערוואַנדערן קיין קלעצק. זי איז געווארן א „בית היוצר לנשמת האומה" מיט ווידערשטאַנדסדפעקייט קעגן די נייע ווינטן, וואָס האָבן אַזוי גלאָקט די יונגע. די לומדישע תלמידים פון דער „סלוצקער ישיבה" האָבן מיט ברען און מסירות נפש פאַרפלאַנצט תורה, און נאָכן פאַרשידן די ישיבה האָבן זיי פאַרגומען א בכבודיק אָרט צווישן די רבנים פון פאַרשידענע קהילות.

דער איבערוואנדערונג קיין קלעצק

דער באַנייטער וווּקס פון דער ישיבה אין קלעצק און איר גייסטיקע עשטאַלטונג, איז צו פאַרדאַנקען דעם ראש ישיבה, דעם גאון הרב אהרן קאָטלער.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה און דער פּוילישׂ־באָלשעוויס־טישער מלחמה, איז סלוצק איינגעשלאָסן געווארן אין די גרעניצן פון רוסלאַנד. עס איז פאַר אונדז אַלעמען געווען קלאָר, אַז די ישיבה וועט אין סלוצק נישט האָבן מער קיין תקומה. הרב אהרן קאָטלער האָט שוין דעמאָלט געוואָגט: נישט נאָר אין סלוצק וועט די ישיבה נישט האָבן קיין תקומה, נאָר די יעוסטקעס וועלן אויך קיין „חדר" נישט דערלויבן. דערביבער טאָקע איז באַשלאָסן געווארן, אַז מיר זאָלן אויבערפירן וואָס שנעלער די ישיבה מיט די תלמידים קיין קלעצק, וואָס ליגט אויף דער צווייטער זייט פון גרענעץ.

מיר דערמאָנט זיך עס ווי ס'וואָלט געווען ערשט נעכטן. מיר, ישיבה בחורים פון דער סלוצקער ישיבה גייען צופוס, צווישן שטילע פעלדער און די נאָכט איז צעשפּריט, עס לייכט אַ בלייכע לבנה, מיר גיין, און זינגען. פּויערים קוקן, און ס'קומט זיי פאַר עפּעס מאָדנע, ווי „שמוגלערס" זענען מיר אין זייערע אויגן, אָבער מיר פילן, אַז מיר גייען פאַרפלאַנצן אַ נייעם מקום תורה.

און ווי ליבלעך איז אונדז געווען צומאָרגנס, אַז מיר זענען אַנגעקומען קיין קלעצק און פון אַלע פּנימער דאָרטן שייַנען צו אונדז אָנטקעגן פּריינטלעכע אויגן און אַ האַרציקער קבלת פּנים. אויפצונעמען אַ ישיבה איז אַ שווערער עול — אָבער די שטאָט קלעצק האָט אויף זיך דעם עול געוואָגן מיט אַפּפערווילקייט, ווייל די קלעצקער תושבים זענען פון שטעדניק אַן געווען גרויסע מקוירי־תורה. און עס האָט זיך טאָקע גאָר גיך געשאַפן אַ הייליקער בונד צווישן אונדזער ישיבה מיט קלעצק, אַ בונד, וואָס האָט אַנגעהאַלטן ביזן אומקום.

„מוסר שמועסן"

דער פלאָם פון תורה האָט געברענט אין דער ישיבה פון קלעצק, באַגלייט מיט דער טענדענץ פון דער מוסר־באַוועגונג, מיט דער שפּרודלדיקייט פון אהבת הבריות מיטן איידעלען צוגאַנג צו דער נשמה פון יחד. נאָר דער וואָס האָט געלערנט אין אָט אַזעלכע ישיבות, קען די האַרציקע מעלאָדיע אַן ווערטער, וואָס האָט זיי באַגלייט ענדלעך צו האָט דער האַרציקער מעלאָדיע, וואָס איז געווען פאַרוועבט אין חסידות אין פּוילן און אין גאַליציע.

לויט מיין מיינונג, איז די מוסר־באַוועגונג געווען א באַוועגונג מיט א טענדענץ פון אַן אינערלעכער באַניידונג. אָט דאָס וואָס האָט געדרימלט ערגעץ אין די טיפענישן פון דער נשמה אין משך פון דורות ביי בעלי מוסר אין דער לומדישער וועלט אין אונדזער געגנט, האָט באַקומען א נייעם אויסדרוק. „מוסר" האָט געפירט אין אפּענעם געראַנגל מיטן „יצר הרע". ביי אונדז אין דער קלעצקער ישיבה האָט יעדער תלמיד דורך „מוסר שמועסן" באַקומען זיין אינערלעכע קריסטאַליזירונג, א טיף יידיש־מענשלעכע, אהבת הבריות־דיקע אויפפאַסונג.

פון קלעצקער ישיבה איז א תלמיד אַרויס א בעל־מידות, מיט אַן עטיש־הומאַניסטישע יסודות אין לעבן. זיכער האָט עס ר' אהרן קאָטלער אינזינען געהאַט דאָס פאַרפּאַנצערן דעם תלמיד קעגן די נייע ווינטן.

ר' אהרן קאָטלער האָט געוווסט צו דערנענטערן דעם תלמיד צו דער גייסטיקער ירושה פון די פריערדיקע דורות, אָבער זיין גדאָלן־קען־גאָנג איז שטענדיק געווען געריכטעט צו דער צוקונפט. דאָס טיף־קערנדיקע איז אים געשטאַנען פאַר די אויגן. זייַנער א שיעור און לערנען איז געווען מוסטערהאַפט, הן אין תוך, הן אין דער פאַרם.

סיי אין לעבן, סיי אין תורה, איז ער געווען א מענש מיט שלימות. אין דער פילפאָרביקייט פון די פערזענלעכקייטן, וואָס זענען געווען פאַרבונדן מיט דער קלעצקער ישיבה, איז ער געווען דער בולטסטער, ס'האָט פון אים געשטראָמט א ים מיט ענערגיע, טראָגנדיק שטענדיק אויף זיך דעם עול פאַר דער ישיבה.

פאַר זיינע אויגן איז שטענדיק געשטאַנען די אידיי פון „הפצת התורה". ער אַליין איז געווען א וונדערבאַרער מסביר, וואָס פלעגט פאַרבינדן הלכה מיט אגדה און איינפליכן אין זיינע תלמידים דעם רוח הקודש. דער תלמיד האָט פון די פערל, וואָס עס האָבן זיך געשאַטן פון זיין מויל געשעפט קדושה און התרוממות־הנפש אויפן גאַנצן לעבן.

ישיבת קלעצק האָט געהאַט פאַרשטענדניש פאַר ארץ ישראל, און דאָס האָט זיך אויסגעדריקט אין דעם לימוד פון די „הלכות התלויות בארץ". ביים לערנען די הלכות פון „שמיטה" און פון „יובל" א.אַ.וו. פון די תהומ'ען פון דער קאָסמישער השגה איז ר' אהרן קאָטלער איבערגעגאַנגען צום לערנען תורה, וואָס דערמאָנט אונדז אין יענער צייט וועֿן מיר זענען געווען א פאָלק אויף אונדזער אייגענעם באָדן. דעם חוש פאַר היימלאַנד און ארץ ישראל, דער ליבשאַפט צום הייליקן לאַנד און צו אונדזער הייליקער שטאָט ירושלים — איז פאַרפלאַנצט געווארן אין האַרצן דורך אָט דעם לימוד.

„קנין תורה", קונה זיין תורה פון הרב ר' אהרן קאָטלער — אָט דאָס איז געווען דער מאַגנעטישער כוח המושך פאַר עילויים און חריפים פון נאָענט און פון וויַיט. זיין פערזענלעכקייט לאָזט זיך נישט דעפיניירן מיט אין דעפיניציע, ס'איז שווער צו זאָגן: אַז ער איז נאָר א חריף, נאָר א בקי אַדער אַן „אפענער מוח" — זיין גייסטיקע פערזענלעכקייט איז פילזייטיק און פול מיט אָנטפלעקונגען. אין דער ישיבת קלעצק האָט ער באַווירן, אַז ער איז א תורה־מחבר, א דער־ציער פון ערשטן ראַנג. ער פלעגט די שיעורים אין דער גמרא זאָגן

צוגרייטנדיק זיך, ווי אַמאל אַ „כהן צו דער עבודה". אַ שיעור פלעגט אַמאל בייַ אים דויערן 6 שעה און מ׳פלעגט אים לערנען מיט הפסקות, די בעסטע עילוייִם אין דער ישיבה האבן נישט אַלעמאל געקענט נאָכפאָלגן זייַן שטראָם מיט חריפות.

ר׳ אהרן קאָטלער איז געשטאַנען פעלזן־פעסט, דיַ גדולי התורה פון דור פלעגן אים באַציכענען, ווי אייַנעם פון די „בעלי תריסון" אין דער וועלט פון תורה — און מיט זייַן פערזענלעכקייט, מיט זייַנע אייַדעלע מידות האָט ער באַשטראָלט אויך זייַנע תלמידים, אייַנ־געפלאָנצט אין זיי מסירות נפש בייַם אויפצושטעלן אומעטום פעסטונגען פאַר תורה, שאָפן אומעטום אַ דאַך איבערן קאָפּ פאַר לומדי תורה. זען מיר דאָך טאָקע ווי די, וואָס זענען געווען פאַר־בונדן מיט ישיבת קלעצק, שאָפן אומעטום אינזעלבע פאַר תורה. זיי זענען צעזייט און צעשפרייט איבער דער וועלט — די אַמאָליקע תלמידים פון „ישיבת סלוצק" און „ישיבת קלעצק" — און אומעטום הערט זיך זייער וואַרט פון תורה און חכמה.

ר׳ אהרן קאָטלער דער אַרכיטעקט פון תורה, איז געווען ווי אַ קאָפּיטאַן, וואָס האָט געפירט אָט די שיף וואָס האָט זיך צערופן „ישיבת קלעצק", און תמיד אַרויסגעווייזן אַ טיפע לויבשאַפט צו די תלמידים. עד היום דערמאָנען זיי מיט בענקשאַפט זייַן ווירדיקע ליבלעכע פערזענלעכקייט ווי קינדער וואָס טולייען זיך צום טאַטן, אַזוי פלעגן די תלמידים זיך צוטוליען צו ר׳ אהרן׳ען, ווייל דער גרונטשטריך פון זייַן נאַטור איז — גוטסקייט, און אויך האָט ער שטענדיק פאַרמאָגט טיפע ליבשאַפט צו לומדי תורה — ווי אפט פלעגט ער זיין וואָך ביז נאָך אַ האַלבע נאַכט זאָרגענדיק פאַר די הצטרכות׳ן פון די תלמידים.

— „זייער לימוד" דאָ איז דאָך דער „פרוזדור" פאַר דעם אמת׳ן „טרקלין" — פאַר׳ן פאַרפלאָנצן תורה איבער דער וועלט — דאָס איז געווען ר׳ אהרנ׳ס לאָזונג.

דערצו זענען נאָך צוגעקומען די „שיעורים" אין „מוסר". זיי זענען געווען אַ מייסטערשטיק פון אינטראַספּעקציע: דאָס לערנען די תלמידים ווי אַזוי אַרייַנצוקוקן אין זיך אַליין, אין דער אייגענער נשמה.

ר׳ חיים פימשטיין

ער איז געווען אַ שטראָלנדיקער מענש. פון די שענסטע לומדישע פערזענלעכקייטן בייַ אונדז אין קלעצק. אַ פשוטער סוחר, נישט קיין רב און נישט קיין מורה הוראה, האָט ער אַבער זייַן לעבן געווידמעט תורה דורכאויס פאַר „צרכי ציבור" און פאַר דער ישיבה. ער האָט געווירקט פאַר דער ישיבה צוזאַמען מיט ר׳ אליעזר כהן און ר׳ זיסל מילער — אָבער דריי צוזאַמען האָבן פריוויליג אויף זיך צענומען דעם שווערן עול פון זאָרגן פאַר דער ישיבה און אָבער אירע הצטרכות׳ן.

זיי דריי האָבן אין אונדזער ישיבה געזען אַ בריט פעלד צו פאַרפלאָנצן אהבת תורה אין קלעצק, און אַ דאָנק זיי איזגעשטאַרקט געוואָרן די פאַרבינדונג צווישן די קלעצקער תושבים מיט אונדזער ישיבה. די תלמידים פון אָנדערע שטעט, די וואָס האָבן מקיים געווען דעם געבאָט: „הוה גולה למקום תורה" (ווער פאַרוואָגלט אין אַ מקום תורה), זענען בייַ זיי געווען ווי אייגענע קינדער. זיי האָבן פאַר זיי געזאָרגט, זיי פלעגן מיט נייגער הערן פון די תלמידי חַ תורה־וואָרט, אַ דבר־חדש, אַ אויפקלאָרונג פון אַ שווערער סוגיא. זיי האָבן געזאָרגט פאַר דער עקאָנאָמישער עקסיסטענץ פון דער ישיבה, צוזאַמען מיט אונדז, די אָנפירער פון דער ישיבה, זיך באַטייליקט אין יצוגנגן, זאָרגן וועגן יעדן פרט, וועגן אַלע באַדערפענישן פון די תלמידי הישיבה.

פאַר ר׳ חיים פימשטיינען, איז אַבער דאָס נישט געווען גענוג. ער האָט נאָך אַ חוץ דעם אויפגעטאָן אַסך אין גרינדן די רעליגיעזע שול פאַר מיידלעך „בית יעקב" און נאָך פאַרשידענע אַנשטאַלט, וואָס האָבן געהאָלפן צו פאַרפלאָנצן יידישקייט בייַ אונדז אין שטאָט.

און נאָך אַ פאַר ווערטער וועגן זיין גרויסקייט אין תורה. אָט דער בעל מידות, וואָס האָט זיך באַצוויגן מיט אַזאַ ליבשאַפט צו די תלמידי הישיבה און האָט נישט געוואָלט זיין קיין רב, נאָר אַ פשוטער סוחר וואָס האָט זיך געהאַלטן ענייוות׳דיק, איז געווען אויך אַ גדול אין תורה, און זייַנע חידושים אויף גאַנץ ש״ס (וואָס זענען געדרוקט געוואָרן שפּעטער וועג ער איז עולה געווען קיין ארץ ישראל און איז דאָ געוואָרן אַ רב), אַנטפלעקן פאַר אונדז זיין אייגע־נעם דרך אין לימוד, זיין בקיאות און חריפות, בעת ער פאַרענטפערט שוועריע קושיות צו דער גמרא.

דער בריסקער פאַרנעם און חריפות וואָס ער ווייזט אַרויס אין אָט דעם ספר „מגדי חיים" — דריי גרויסע בענדער, זענען פאַר־שפּענטלעכט צו געוואָרן, — שטעלן אים אַוועק אין דער ריי פון די גדולי התורה.

איצט אין דיסטאַנץ פון צענדליקער יאָרן, זע איך אים ווי ער פלעגט בייטאָג עוסק זיין אין מסחר, אָבער אין אָוונט איז ער שוין אין אַן אַנדער וועלט, אין דער וועלט פון תורה. כ׳האָב געהאַט די געלעגענהייט אים צו זען אין זיין אַרבעט בעת ער האָט געשריבן זיין „מגדי חיים". ער פלעגט מיר ליב האָבן צו וויייזן זייַנע עטפּערס אויף קאָמפּליצירטע שאלות. זיינע מוח־אויפבליצן און חידושים האָבן מיך פאַרכאַפּט. דערביי געווען בייַ־אים. זיך נישט געגרויסט מיט זיין לומדות. פלעגט אָפט ציטירן די מימרא פון חז״ל (אין מסכת פסחים, ס״ו, עמוד ב׳) אַז ...כל המתייהר אם חכם הוא — חכמתו מסתלקת ממנו׳. געווען נישט נאָר אַ גדול בתורה, נאָר אויך אַ זעלטענער „אוהב תורה".

כ׳האָב מיט אים דעמאָלט געהאַט אַ טאָג־טעגלעכן קאָנטאַקט. אין יעדן שוועריע מצב, איז ער געווען אונדזער בעל־עצה. אַז מ׳האָט אַ גרופע ישיבה בחורים, וואָס זענען געקומען אַן פאַספּאָרטן פאַרשפּאָרט אין אַ שטאָל פון פערד, אַז עס זענען געווען שוועריע קאָמפּליצירטע סיטואַציעס איז בייַ אונדז שטענדיק געווען איין אַדרעס: — ר׳ חיים פימשטיין!

דערביי איז ר׳ חיים פימשטיין געווען אויך אַ סוחר, אַ פיקח אין „מילי דעלמא", אין וועלטלעכע זאַכן.

ר׳ זיסל מילער און ר׳ אליעזר כהן

זיי זענען געווען די לעצטע צוויי פון אָט דעם „דרייליגנ", — בייַדע בעלי מידות, בייַדע באַשטראָלט מיטן אור התורה, באַפליגלט מיט דער אידיי צו העלפן בייַם פורעמען דאָס גייסטיק־רעליגיעזע לעבן אין קלעצק. מיט דער קלעצקער ישיבה זענען זיי זעוונען פאַרבונדן פון ערשטן טאָג אָן, ווי מיר האָבן באַשראָשן דעם באַזן פון שטעטל. בייַ זיי איז תורה און מעשים טובים געמאָנגען געפּאָרט צוזאַמען.

אין תלמוד ירושלמי (שבת פ״ט) רעדט זיך וועגן „תורה, וואָס האָט אַ בית אב" — בייַ ר׳ זיסל מילער און ר׳ אליעזר כהן, איז דער מבצר התורה, וואָס האָט דעם „בית אב" פריער געהאַט אין סלוצק און איז איבערגעפלאָנצט געוואָרן שפּעטער אין קלעצק, געוויין זייער טייער. זיי זענען געווען געקניפט און געבונדן מיט אונדזער ישיבה, און אַ מוסטער אין זייער לעבן און התנהגות. זיי האָבן רעפּרעזענטירט אָט דעם טיפ פון „אוהבי תורה", האָרציקע יידן, וואָס האָבן אַזוי גרוים, אַז עס זאָל בערענען דאָס פייער פון תורה, עס זאָל זיין ישיבות — פעסטונגען פון תורה.

הרב דב דוד קרייזער זצ"ל

מענשן, בני תורה, וואָס האָבן מיט זייער לעבן אונ זייערע מעשים געהייליקט דאָס ייִדנטום, זענען אָפט געווען פאַרבונדן מיט באַרימטע ישיבות.

ר' דב בער קרייזער זצ"ל האָט רעפרעזענטירט דעם טיפ אַלס ראש ישיבה אין ישיבת קלעצק, פאַר די יוגנטלעכע פון צווישן די תלמידים — פאַר זיי איז ער אויך געווען דער מדריך, וואָס שאָפט דעם גייסטיקן קלימאַט, לייגנדיק דאָס הויפט געוויכט אויפן לימוד פון דער אגדה. די הלכה איז טאָקע דער יסוד פון לימוד אין דער ישיבה, אָבער די לעבעדיקע צירקולירנדיקע לופט פון דער אגדה וועלט, טראָגט אַריבער דעם תלמיד אין דער אַלטער צייט. וויקלט פינאַנדער בילדער און געשטאַלטן, וואָס פאַרכאַפן אים מיט פאַרוווונדערונג. ר' דוד בער קרייזער האָט פון אָט דעם לימוד צוזאַמען מיט „מוסר שמועסן", ארויסאַנטפלעקט דעם „סם" פון „חיסון הרוח", פון דער גייסטיקער היגיענע" פאַר'ן ישיבה־בחור, אויף וועמען עס לוינרט די וויזען פון השכלה און בילדונג, וואָס ליידיקן אויס די יוגנט פון יידישן תוכן. און ער האָט פאַרשטאַנען צו פאַר־פלאַנצן אין זיי אהבת התורה און אהבת הבריות, הומאַניסטישע קנייניס צוזאַמען מיט תורה וועלט.

ר' יצחק כהן טימקאוויטשער

איינער פון די טייערסטע געשטאַלטן — דער נאַמען איז גוט געווען פאַרוועבט אין לעבן פון אונדזער ישיבה — איז געווען ר' יצחק כהן טימקאוויטשער. פון די אַגר ערשטע תלמידי הישיבה נאָך אין סלוצק, אַ מסתפק במועט, אָבער אַ מענש מיט הארץ און נשמה, מיט אַ גייסטיקער עשירות וואָס ער האָט קוים ארויסגעוויזן. — וויפיל יסורים האָט אָט דער ר' יצחק כהן דורכגעמאַכט — ער איז זיי מקבל געווען באהבה. יסורים לויטערן דעם מענש. און ער לערנט יומם ולילה.

זיין שטראַלענדיקע פערזענלעכקייט וויירקט אויף די תלמידים. ער, צוזאַמען מיט הרב דוד בער קרייזער זצ"ל, פורעמען די גייסטיקע געשטאַלט פון די תלמידי הישיבה. די תלמידים זענען אַז אָט די ביידע מדריכים זענען סיי אַרכיטעקטן פון תורה און סיי צוגעשמידט מיט אַלע רמ"ח איברים צו דער יידישער טראַדיציע, אין זייער לעבן און אויפפירונג.

הרב פסח הורוויץ־טימקאוויטשער

אַז כ'דערמאָן זיך אין אים ציטערט אין מיר ס'האַרץ. געווען אַ צאַרטער מענש, דער אידעם פון רב ר' חיים שמעון הערנזאן. אַן אויסגעצייכנטער בעל הסברה, אַ פאָפּולאַריזיטאָר פון תורה אין בעסטן זין פון וואָרט. ביי אים איז דער לימוד התורה געווען אַ מין השתפכות הנפש. אַ סענטימענטאַל־לירישע פילבאַרע נשמה.

עמיצער זוכט, בלאָנזשעט ביז ער געפינט זיין סטעזשקע — הרב פסח הורוויץ־טימקאוויטשער האָט געפונען זיין סטעזשקע און געזונ זיין גאַנצע וועלט אין דערציען אַ דור פון לומדים. ער האָט זיך באַמיט צו אַנטוויקלען „לימודים עצמיים", אייגענע אויסגעזוכטע וועגן אין תורה לערנען, דורכ'ן אַריינדרינגען צוזאַמען מיט די תלמידים טיף־טיף אין ים התלמוד און אַרויסציען פון אָט דעם ים די פערל.

הגם בטבע אַ „יושב אוהל", ווערט ער אַריינגעצויגן אין עסקנות אין שטאָט ענינים דורך זיין שוועד, רב הערנזאן. ער אַרבעט לטובת הכלל ביזן לעצטן אָטעם־צוג, בעת ער איז אומגעקומען צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע קדושים פון אונדזער שטאָט.

עילויים אין דער ישיבה

די עילויים אין די ישיבות — זיי זענען אַ קאָפּיטל פאַר זיך. אָט קומט אַן אין דער ישיבה אַ בחור'ל פון ערגעץ אַ פאַרוואָרפן אָרט, זיצט טאָג־טעגלעך ביי אַ שטענדער, האָט ליב צו לערנען ביחידות — קיינער קוקט זיך נישט אום אויף אים, אָבער פלוצעם, הרב קאָטלער רעדט אַרום ביים שיעור אַ שוועכע סוגיא, מ'איז זיך קוים תופס, אין אָט מישט זיך אַריין אָט דער בחור'ל, מאַכט בריייטער דעם ענגן ראָם, מישט צונויף תוספתא מכילתא, פרעגט אַן אַ „תוספות" פון אַ „ירושלמי" און פון ר"ן אויף נדרים — דער יונגער עילוי וואָס אָלע ווערן פאַרגאַפט פון אים, איז מרדכי, מאָטל איוויער (אילי־ וויטש). איך הער נאָך איצט זיין קול, איך הער זיין געמורמל, דער שארפער עילוי האָט אין קאָפּ אַ בונט שליסלען צו דער גאַנצער תורה שבעל־פה. ער פארשטייט נישט די „אחרונים", וואָס „פלוידערן" זיי — אָט נעמט די טעקסטן פון די „ראשונים" — זיי זענען דאָך אפן! אַז ר' אהרן קאָטלער זאָגט אַ שיעור, אַ טיפן אַ חידושדיקן — חזר'ט דעם גאַנצן שיעור נאָכדעם איבער מרדכי אויוויער אויסנווייניק, נישט פאַרלירנדיק קיין איין וואָרט.

און אָט שטייט מיר פאָר דיר אויגן דער עילוי ישעיה סטויבצער. ער איז זייער גייסטיק, פארטיפט אין זיך אַליין.

אין מדרש פון ר' שמעון בן יוחאי שטייט: דער הייליקער, געבענטשט איז ער, האָט באַפויילן: „און איך וועל אַרייַנטאָן מיין משכן אין אייך" (זע וועגן דעם, אין ר' מאיר בן גבאי'ס ספר „עבודת הקודש" פרק ס"ב) איז דער טייטש: דער משכן פון תורה זאָל זיין אַ קנין שבלב, טיף אייגענעמאַן אין אייגן הארץ.

אָט אין דער בחינה איז אונזער אָט דער דאָזיקער עילוי, שטענ־ דיק געפאָרווען התבודדות. נישט געזוכט קיין כבוד.

דער סטיל איז דער מענש. ער האָט פאַרמאַכט אַן אייגענאַרטיקן לעבנס־סטיל, אויף אים האָט גערוט דער שכינה. כ'זע נאָך איצט זיינע פינקלדיקע אויגן, כ'זע דעם שימער פון תורה־אויפבליק.

ר' משה עפשטיין זצ"ל

אויך ער, דער תלמיד הישיבה נאָך פון סלוצק, שטייט מיר פאָר די אויגן. אַ געוואַלדיקער מתמיד, פלעגט ער „שלינגען תורה", ס'איז אים געווען אַ שאָד ידע מינוט — מ'קאָן דאָך עפעס מחדש זיין!

אויף זיין פנים איז געווען אויסגעגאָסן אַן אייגענאַרטיקער יידישער חן, אַן אצילות'דיקייט, אַן פערלדיקע שפראָך האָט ער געהאַט, געווען אַ גרויסער בעל מידות, געזאָגט אויך שטענדיק ווי אַזוי צו פורימען די גייסטיקע געשטאַלט פון די תלמידי הישיבה, געזאָרגט אַז צווישן זיי זאָל הערשן האַרמאָניע ווי אין איין משפחה.

אין דער מחשבה בלעטער איך כסדר אין בוך פון דער פאַרגאַנ־ גענהייט. עס זענען אָוועק יאָרן — זיי זענען נישט בכוח אָפצומעקן אָט די זכרונות פון דעם נאָענטן עבר, וואָס האָט זיך טיף איינג־ קריצט ביי אַלע קלעצקער ווו נאָר זיי געפינען זיך. מיט טיפער בענקשאָפט און מיט כבוד־געפילן דערמאָנען זיך די לעבן־פאָר־ בליבענע אפגעראַטעוועטע, זייערע יונגע יאָרן אין דער קלעצקער ישיבה, וואָס איז געווען פעסט פאַרוואָרצלט אין אונדזער שטאָט. אַ פאָקל, אַ פלאָם, וואָס די פונקן זייַנע ווערן אָפגעהיט אויף איצט דאָ ביי אונדז אין ישראל; ווייל די „ישיבת הדרום" אין רחובות איז דאָך פונעם זעלבן הייליקן פלאָם. עס פולסירט דאָ דער באַנייטער כוח־התורה, דאָ אין דער ישיבה ווו אָרום בלינן פרדסים, און עס שטראָמען אויף אַהער בחורים פון גאַנצן לאַנד, ועלכע שפינען ווייטער די גאָלדענע קייט פון ישיבת קלעצק, וואָס איז אַזוי באַרימט געווען אין דער גאַנצער יידישער וועלט.

חיים יונתן קרייזער / א תלמיד פון ישיבת קלעצק דערציילט

שיבת קלעצק" — אַ נאָמען וואָס לאָקט, וואָס דערמאָנט אונדז
" א סך. אַ צוויבער־וואַרט פאַר די פילע תלמידים, וואָס האָבן
דאָרטן געלערנט. און עס דערמאָנען מיר זיך די יאָרן פון מיין יוגנט,
יאָרן זוניקע, די שענסטע ציים פון מיין לעבן. עס דערוועקט זיך אַ
בענקשאַפט צו יענע יאָרן, און אין דמיון לעבט ביי מיר אויף אַט יענע
תקופה פון מיין יוגנט, וועו אונדזער שטעטל קלעצק איז געווען
אַזוי ענג צוגעקניפט און פאַרוואַבט מיט דער באַרימטער ישיבה,
וווּ מיין פאָטער ז"ל איז געווען דער „ראש ישיבה קטנה", און אויך
זיך געפונען אין דער ישיבה גדולה אין משך פון אַ סך יאָרן. סיי
מיין פאָטער און סיי ר' אהרן קאָטלער, הרב מעלצער וויי אויך די
אומרי השיעור אין „מוסר" — זיי אַלע זענען מיינע וועג־וויזער,
דערציער, מדריכים אין פולן זינען פון דאָזיקן באַגריף. אַזוי האָבן
אויך געקוקט אויף זיי אַלע תלמידים.

אין קלעצק האָט פולסירט אַן געזעלשאַפטלעך־קולטורעל לעבן.
עס זענען געווען שטאַרק אַנטוויקלטע יוגנט־באַוועגונגען, און מיר,
ישיבה בחורים, זענען געווען גוט באַקאַנט מיט זיי, ווייל נישט
איינמאָל פלעגן מיר זיך פאַרנגענעמען צו הערן פאַרלעזונגען, ליטע־
ראַרישע שמועסן, דיסקוסיעס א. אַ. וו. אַבער מיר האָבן דערפון
נישט געהאַט קיי התפעלות.

וואָס פאַר א פאַרגלייך צווישן אַזעלכע שמועסן און די „מוסר
שמועסן", וואָס מיר האָבן געהערט ביי אונדז אין דער ישיבה. אין
דער שפּיץ פון אונדזער ישיבה איז דאָך געשטאַנען אַזאַ גרויסער
גאון און תורה־אויטאָריטעט ווי ר' אהרן קאָטלער, וועמען מ'האָט
אין דער לומדישער וועלט גערופן דער „ר' עקיבא אייגער פון
אונדזער דור". זיין מאָגנעטישע פערזענלעכקייט, זיין גרויסע בקיאות
אין תלמוד האָט געצויגן עילויים מיט פעיקייטן פון דער גאַנצער
וועלט.

*

אין זכרון ביי מיר איז אייגעקריצט דער רעליגיעז־גייסטיקער
קלימאַט ביי אונדז אין שטעטל.

מיין פאָטער, ר' דוד בער קרייזער ז"ל איז געווען דער ראש
„ישיבה קטנה", פאַר די יונגערע תלמידים און, ס'פאַרשטייט זיך, אַז
איך האָב יינגלווייז מיטגעאַרבעט מיטן גייסטיקן לעבן פון דער
ישיבה. ס'האָט אויף מיר, ווי אויף די אַנדערע יונגע תלמידים אויך
שטאַרק געווירקט דער מוסרדיקער גייסטיקער קלימאַט. עס דערמאָנט
זיך די פאַרנאַכטן. איך קוק אַרויס פון פענצטער און זע דעם
פורפורדיקן פלאַמעניפיל פון זון פאַרגאַנג, אַבער איך ווער פאַרכאַפט
פון „מוסר שמועסן". באַזילבערט פון לבנה שיין שאָקלט זיך דער
„בעל מוסר", דראָבנע און שטיל זענען די ווערטער זיינע, אַבער זיי
דרינגען אַריין טיף אין דער נשמה, בעת ער רעדט „אור אין סוף",
וואָס שטראַלט אויבער דער וועלט, באַלעבט אַלץ און נעמט אַרום דעם
גרעסטן ביזן קלענסטן...

ס'דערמאָנט זיך איין שמועס אַזאַ בעת ער רעדט אַרום דעם מאמר
חז"ל: „בשעה שעלה משה למרום, בשעת משה איז אַרויף אויפן הימל
ביקשו מלאכי השרת לדחפו, האָבן די מלאכים אם געוואָלט אַוועק־
שטופן, אָמרו: מה לילוד אשה בינינו? וואָס טוט אַ מענש צווישן
אונדז? מיד פירט עליו ענני — האָט אויף אים גאָט ברוך הוא
פאַרשפרייט זיין וואָלקן".

יעדער אייגער — איז ער מסביר — האָט אין זיך אַ ניצוץ פון
משה רבנו, און גאָט ברוך הוא פאַרשפרייט אויף אונדז זיין וואָלקן.
משה האָט געגעבן די תורה אויפן הר סיני, אַבער יעדן דור נעמען
מיר די תורה פונסניי...

מיר, די ישיבה בחורים, זענען געוואָר אויסגעאיידלט דורך די
„מוסר שמועסן", און די קלעצקער תושבים האָבן דאָס דערקענט
אויף אונדז. די הילף פון די קלעצקער תושבים פאַר דער ישיבה,
האָט געשאַפן אַן ענגן בונד צווישן אונדז און זיי. יעדער קלעצקער
יידּ, אַפילו אַזאַ וואָס האָט קוים געהאַט זיין „שטיקל חינוכ", האָט
געהאַלטן פאַר זיין חוב (אפשר ריכטיקער זכות) צו העלפן אויפצו־
האַלטן די ישיבה.

*

מיין טאַטע איז געווען אַ קנאי. ער וויל נישט דערלאַזן אין דער
ישיבה די נייע ווינטן, וואָס בלאָזן אַרום. ער באַמיט זיך מיט אַלע
כוחות צו פאַרפעסטיקן יידישקייט ביי זיינע תלמידים אין דער
„ישיבה קטנה". אַבער זעלטן ווער פון אונדזערע אַמאָליקע מדריכים
קאָן פאַרצייכענען אַזעלכע אויפטוען ווי אָט דער רב צבי יהודה
מעלצער, וואָס האָט מיט זיין איניציאַטיוו געגרינדעט אין רחובות די
גרויסע „ישיבת הדרום", וואָס איז אייגענטלעך אַ המשך פון „ישיבת
קלעצק". ער האָט אויך באַזיצט וועלכטלעכע ידיעות און געווען אַ
זעלטענער בעל מידות. געירשנט פון זיין פאָטער אצילות מיטן
אייפערדיקער יראת־שמים. די תלמידים האָבן אים ליב אהבת נפש
צוליב זיין גוט הארץ, און דאָס קאָן מען הערן אויך איצט אין
רחובות אין דער „ישיבת הדרום", און פון יידן אין רחובות וואָס
רימען זיין ענייות־דיקייט און פשטות.

*

די חנוכת־הבית פייערונג פון דער ישיבה, איז געווען אַ טיפע
איבערלעבונג. קלעצק איז געווען אויפגעבראָכן און פול מיט
דערוואַרטונג. עס זענען געקומען צום חנוכת־הבית די גרעסטע
רבנים פון גאַנץ פוילן און אויך פון אַנדערע לענדער. אַ סך פון זיי
האָבן אַמאָל געלערנט אין סלוצק. שפּעטער האָבן אַגגעהויבן שטראָ־
מען אַהער ישיבה בחורים פון פאַרשידענע מקומות.

קלעצקער תושבים האָבן אויפגענומען די תלמידים פון די
אַנדערע שטעט בסבר פנים יפות. קלעצק איז פון דורי דורות
באַקאַנט אַלס אַ שטאָט פון מוקירי תורה. געשמ"ט מיט פריינטגאַסט־
לעכקייט, האַרציקייט און אויפריכטיקייט.

*

הרב ר' אהרן קאָטלער איז געשטאַנען בראש פון דער ישיבה
און ער איז געווען אַ מין „תורה־ענערגיע", ווי מיין טאַטע פלעגט
זיך אויסדרוקן וועגן אים. קלאָר און טיף מיט זייַנע חידושי־תורה, אַ
זעלטענער בעל הסברה. געווען אַ מוסטערהאַפטער בעל סדר. ביי אים
איז דער סדר־היום געווען פינקטלעך, און ער האָט יעדע שעה געי־
מאָסטן און געווויגן. גלייכציייטיק אַבער געווען אַ וועלט־מענש. פון
שטענדיק אַן געהאַט אַ חוש און אינטערעס פאַר ענינים מחוץ די ד'
אמות פון הלכה, אים האָט פאַראינטערעסירט דאָס גזעלשאַפטלעכע
לעבן.

מיין פאָטער איז געווען צוגעבונדן צו אים בלב ונפש, און ס'איז
געווען ביי זיי אַ קעגנזייטיקע ליבשאַפט. ר' אהרן קאָטלער האָט
זייער געשעצט ביי מיין פאָטער זיין גלי, זיין ברען און קנאישקייט.
מיר די תלמידים, האָבן באַוווּנדערט דעם האַרמאָנישן סינטעז פון
ענווותדיקייט מיט אויפטו אין הרב קאָטלערס פערזענלעכקייט. אָט
איז פאַר אונדז אַ מאָן פון תורה און אויפברויז, אַבער ער צאָמט זיין
אויפברויז — און זיין שפּראַך זיין „סגנון הנפש" איז בקול דממה
דקה.

מיר תלמידים זײנען האָבן געמוזט מיט אים, מיט הרב קאָטלער נישט איינמאָל ריידן וועגן געראָנגל מיט די איינפלוסן פון דער סביבה. וועגן אַז דעם „חיסון הרוח", נישט מיטגערײסן־צו־וועלן מיט די נייע ווינטן.

עס דערמאָנט זיך מיר ווען פונקט פֿאַרקערט, מיר האָבן צוגעזויגן יוגנט פון ציוניסטישן לאָגער. די יוגנט פלעגט צו אונדז כסדר קומען אין דער ישיבה צו יעדן יום־טוב. און נישט איינמאָל האָבן מיר פֿאַרפירט וויכוחים מיט דער יוגנט פון די אַנדערע לאָגערן. אונדזער רער אַ ישיבה־בחור איז געווען באָזעלט מיט הומאָניזם און מידות. מיר האָבן געלערנט דעם דרך פון האַרמאָניזירן יידישקייט מיט וועלטלעכקייט, מיט מסירת־נפש פֿאַר אונדזערע טראַדיציאָנעלע אידייען און ווערטן. מיר האָבן פון די מוסר־ניקעס געלערנט, אַז די רעאָליטעט איז נישט קיין סובסטאַנץ נאָר אַ פֿראָצעס, און אַז דער מענש דאַרף שטענדיק זײַן וואָקס אין דער „מלחמת היצרים". יעדערער פון אונדז האָט אויך געוווסט אַז דער ציל פון לעבן איז שלימות, התרוממות הנפש, אַז דער אידעאַל איז יושר. דער מענש דאַרף שטרעבן זיך צו דערהויבן אַלץ העכער, העכער.

*

די גרויסע פֿרשנים פון תלמוד, דער מהרש״א, מהרש״ל, מהר״ם מלובלין און אויך די שפּעטערדיקע גדולים — זיי האָבן אַלע געוווסט, דערקלערט שוועריע סוגיות. דער מהרש״א האָט צוגעגעבן דעם„חדוק", מען מוז זיך שטענדיק אַרײַנטראָכטן, וואָס ער מיינט. אָבער ר׳ אהרן קאָטלער, האָט שטענדיק נאָכגעזאָגט אַ שיעור אונדז געגעבן אויף דעם שליסל, די „מפתחות לתורה", ער האָט אונדז באַלויכטן, וואָס מיר האָבן געלערנט, באַלויכטן איין סוגיא פון אַ צוויי־טער, מיר האָבן געפֿילט ביים הערן אַ שיעור, אַז אין זיין אָפּגעגעס מוח איז אַלץ קלאָר. ער האָט מסביר געווען די „סוגיא גופא", טאָקע מיט דער „הבנה אויפן אָרט", ווי ער האָט עס ליב געהאַט צו רופן.

נאָך זיינעם אַ שיעור אין גמרא, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין סיסטעמאַטישקייט, האָבן מיר שטענדיק געהאַט זיך אַרײַנצוטראָכטן, ווי אַזוי צו באַגעמען דעם געדאַנקנגאַנג פון אונזערע תנאים און אמוראים.

און פון תלמוד — צו די פוסקים. מיר האָבן געלערנט כדי צו וועלן רבנים. מיין ברודער אַמטירט אַלס רב. איך, ליידער, בין אַריבער צום מסחר, כ׳בין אָבער קובע עתים לתורה. דאָס לערנען תורה באַלייכט מיין לעבנס וועג.

און ביים לערנען דערמאָן איך זיך די גראָד־שכלדיקע ביאורים פון אונדזער טייערן ר׳ אהרן קאָטלער, ער איז געווען אַ מעמיק, וואָס האָט שטענדיק געזאָגט, אַז מיר זאָלן באַגעמען אַ הלכה מיטן שורש, מיט „די טעמי המצוות" — און צוליב דעם האָבן מיר געקראָגן דעם שטאַרקן אימפּולס מיטן רצון הלימוד, דאָס ווילן זיך פֿאַרטיפן אין דער תורה.

האָט טאָקע הרב קאָטלער אַ סך כוחות אַרײַנגעלייגט אין דער ישיבה. און צו הילף אים איז געשטאַנען זיין שוואָגער, אונזער ליבהאַרציקער הרב מעלצער, איצט דער ראש ישיבה אין רחובות. דאָס ליכט פון דער תורה באַלויכט די גאַנצע משפחה מעלצער, און מיר דאַרפן אויך דערמאָנען דעם מרביץ תורה פראָפעסאָר פייוועל מעלצער, דעם יונגערן ברודער פון הרב צבי יהודה מעלצער, וואָס פֿאַרשטייט תורה מיט זיינע פערלדיקע פירושים אין דער בר־אילן אוניווערזיטעט, ראָדיאַ, אין זיינע ספֿרים און מאמרים.

מיר, קלעצקער לאָנדסלייט, רימען זיך מיט רעכט מיט אַז דער משפחה מעלצער—קאָטלער. גאָר ווינציק משפחות האָבן אַזוי פיל בייגעשטייערט פֿאַרן חיזוק היהדות און לימוד התורה אין אונדזער דור, ווי אַז די דאָזיקע משפחה.

הרב ישראל לייב קעסלער / „תפארת בחורים"

(באכטבערג, דרום אפריקה)

עת כ׳שרייב איצט די זכרונות וועגן אָמאָל, קלינגט מיר פונדאָנניי אין די אויערן די אַלטע מעלאָדיע — די מעלאָדיע פון תורה, און פֿאַרוואָס ווי אין אַ זיסן חלום...

עס דערמאָנט זיך מיר קלעצק און מיין יוגנט. קלעצק איז מיר טייער, אין איר גייסטיק און פֿאַלקסטימלעך קלימאַט האָט געווירקט די גרויסע ישיבה, וואָס איז געווען ווי אַן „אבן שואבת" וואָס ציט צו זיך תלמידים פון אַלע עקן און אין אירע ראָמען — די „תפארת בחורים".

„תפארת בחורים" איז געווען אַ פֿראָדוקט פון דער קלעצקער ישיבה, געקניפט און געבונדן מיט איר. די אינספּיראַציע האָבן איר טאָקע געגעבן די „מנהיגים רוחניים" פון דער ישיבה, אָבער געהאַט האָט זי איר ספּעציעלן חותם.

אין תוך איז די ריכטונג און ציל געווען דאָס פֿאַרשפּרייטן פון תורה אין בריייט זין פונעם וואַרט. געבן אַ מעגלעכקייט אויך די

• דער שרייבער פון אָט די שורות, וואָס איז איצט רב אין דער קהילה באכטבערג דרום אפֿריקע, איז געווען אין דער יוגנט אַ שו״ב ראשי אין קלעצק. ער איז דער איידעם פון הרב ר׳ אלחנן יוסף ג א ר נ ב ו ר ג, חזן און שו״ב אין קלעצק במשך פון אַ סך יאָרן. שוין 21 יאָר ווי הרב ר׳ ל. קעסלער איז געשטיק אין דרום אפֿריקע אַלס רב, לערער און ציוניסטישער עסקן. ער האָט אויך אין דער דאָרטיקער פרעסע אַפֿגעדרוקט אונזער שטעטל קלעצק פון דער תקופה פֿאַרן חורבן.

איך דערמאָן זיך אויך מיט יראת הכבוד אין הרב איסר זלמן מ ע ל צ ע ר ז״ל — זיין ספר „אבן האזל״, וואָס איז באַרימט אין דער לומדישער וועלט, גיט קוים אַ באַגריף פון זיין גאונות. ער איז געווען דורכגעדרונגען מיט אהבת התורה און זיין גרעסטער אויפטו איז געווען — פֿאַרשפרייטן תורה אויבער דער גרויסער וועלט.

אין האָב געהאַט דעם זכות צו באַקומען פון מיין דאָזיקן רבי׳ן סמיכה אויף רבנות. כ׳האָב געהאַט די געלעגנהייט צו אַבסערווירן אַז דעם גאוניטן למדן, וואָס איז געווען באַהאַפטן בלב ונפש מיטן עולם התורה.

אַז מ׳האָט אים געזען ווי ער שטייט ביים שטענדער פֿאַרטיפט אין לערנען — האָט ער אויסגעזען ווי אַ ר׳ עקיבא אייגער, אַדער אַ „חתם סופר״. און כ׳וויל דאָ אויך דערמאָנען זיין זון הרב צבי יהודה מ ע ל צ ע ר, וואָס פירט איצט אַן מיט דער „ישיבת הדרום״ אין רחובות — ער האָט אינעווערגעוומען בירושה פון זיין גרויסן פאָטער די פלאַמיקע ליבע צו תורה, און אויך ער פֿאַרשפרייט תורה ברבים און פֿאַרפלאַנצט תורה־יידישקייט אין ישראל.

קליין איז געווען אונזער שטעטל, אַבער גרויס מיט יידישן גייסט. די מסירות נפש פֿאַר תורה, וואָס קלעצק האָט אַרויסגעוויזן קאָן דינען ווי אַ מוסטער. אויך איצט, אין די מרחקים, איז קלעצק ביי יעדן פון אונז איינגעבאַקאַן אין האַרצן. אַלע פון אונז וואָס האָבן אַ מאָל געלערנט אין ישיבת קלעצק און הייַנט פֿאַרנעמען זיי חשובע פּאָזיציעס אַלס רבנים און מדריכים פון קהילות אין דער יידישער צעשפרייטקייט, טראָגן וויייטער אין האַרצן דאָס נישט פֿאַרלאָשענע ליכט.

איך האָב געטראָפן אַ סך פון יענע תלמידים, וואָס ישיבת קלעצק האָט אויסגעפֿורעמט זייער גייסט. און וויפיל ס׳קומט מיר אויס אין דרום אַפֿריקע זיך צו טרעפן מיט אונזערע קלעצקער לאָנדסלייט, דערמאָנען מיר זיך תמיד אין אונזער ליב שטעטל, אין יענע אומעטיק־זיסע בין־השמשותן, וואָס האָבן אונז אַזוי אַרומגעשפּינען מיט אַ דין־דירכזיכטיק געוועב און פֿאַרוויגט אין חלומות. אָט די בענקענישן זענען ווי אַן ערזאַץ פֿאַרן שטעטל וואָס עקזיסטירט שוין נישט מער.

איז טאָקע נויטיק אַז מיר זאָלן שטעלן אַ מצבת־זכרון אונזערע אומגעקומענע הייליקע ברידער און שוועסטער, און מקיים זיין די מצוה פון „והעליתם את עצמותי מזה״.

אונזערע קלעצקער לאָנדסלייט אין ישראל, וואָס האָבן אַוועקגעגעבן אַזויפיל מי אַרויסצוגעבן דעם הערלעכן יזכור־בוך צום אָנדענק פון קלעצק — קומט באמת אַ האַרציקער דאַנק.

יוסף אדלער (ניו־יארק) / סלאנימער עלוי אין קלעצק

ב״י אינז אין קלעצק פלעגט מען אפט טרעפן אין בית־מדרש מתמידים, „פרושים״, פול מיט גייסטיקער אומרו, אַנגעזאָפט מיט תורה.

און אט אזא איינער, מיט א העליש פייער פֿון התמדה און זעלבסטבא־וווסטזיין פון א גדול בתורה האָט זיך פאר מיר אָנגעפלעקט — דער עילוי פון סלאָנים.

פונוואַנען עס האָט זיך פלוצעס ענגומען ביי אונז אין בית־מדרש א בחור׳ל פון סלאָנים — האָט קיינער נישט געוווסט

אַבער דערציילט האָט מען, אַז עס איז געווען אין די ערשטע אַכציקער יאָרן, א סברה איז יאָר 1884. ס׳איז געווען א שיינער ליכטיקער פרימאָרגן, וועז זאָלקע דער בעל־עגלה האָט געבראָכט צופירן אין בית־מדרש א יינגל פון א יאָר 16, אביסל אפגעריסן, אבער מיט א פאר בלישטשענדיקע אייגעלעך.

— ווער איז ער ? — איז אזוינע א פראגע צווישן די בחורים, און לומדים און מ׳האָט זיך א נעם געגעבן טאָקע צום בעל־דבר אליין, און ער האָט בענווות׳דיק געענטפערט :

— כ׳בין א יתום „ונפשי חשקה בתורה״, כ׳וויל לערנען !

אבער וואָס עפעס פֿאַרפֿאַלן קיין קלעצק ? — פרעגט מען אים, און ער ענטפערט, וויייל קלעצק שמ״ש אלס א מקום תורה.

און דער בחור׳ל האָט אנגעהויבן לערנען מיט אזא התמדה, אז קלעצק האָט נאָך אזוינס נישט געזען. ער פלעגט לערנען בלחישה, שטיל, מ׳האָט קוים געהערט א סלייוך, אבער אז ס׳איז אזוינע א יאָר צייט האָט דער בחור׳ל שוין געוויסט אויסצוויניק האלב ש״ס און עס איז געוואָרן אין שטעטל א קאָנקורענץ ביי די בעלי־בתים, יעדערער האָט געוואָלט, אז ער זאָל ביי אים עסן א „טאָג״.

חיים׳ל דער עילוי איז גיך געוואָרן א בן־בית ביים קלעצקער רב מיט וועלכן ער פלעגט ליב האָבן צו לערנען צוזאַמען. פֿאַרן רב האָט חיים׳ל דערציילט זיין גאַנצן לעבן ביז ער איז געקומען קיין קלעצק.

ער איז עבוירן געוואָרן אין סלאָנים, ווו ער איז געבליבן א יתום פון דעם פאָטער און שפעטער פון דער מוטער. ער איז געבליבן א עהילף ביי א געוואָרן א באַהעלפער ביי א מלמד און שפעטער אויך א עהילף ביי א קצב, אבער עס האָט אים עצויגן צום לערנען. פלעגט ער אין בית־מדרש זיצן אין די אוועטן און זיך איינהערן ווי די בחורים לערנען תורה.

אמאל איז ער אוועק אין א שכנות׳דיק שטעטל און זיך דאָרט געוואָלגערט א האַלב יאָר־צייט, נעשלאָפן אויף דער האַרטער באַנק, אבער ער האָט אמאל געהערט פון „גייער״ איבער דער מדינה, אז קלעצק איז א שטאָט ווו מען העלפט לומדים, און ער האָט ענגומען די לעצטע גראָשנס און איז אוועק קיין קלעצק, און דאָ טאָקע האָט ער זיך ענגומען לערנען מיט א ברען, און ווי ער האָט געזאָגט דעם רב „נפתחו לפניו שערי תורה״ — ער לערנט און כאַפט אויף די שוועריסטע סוגיות.

דער קלעצקער רב האָט חיים׳לען זייער מקרב געווען, געזאָרגט פֿאַר אים צו טאָן א גוטן שידוך. א ישובניק פון א נאָענטן דאָרף האָט אים ענגומען פֿאַר אן איידעם און אים געגעבן קעסט עטלעכע יאָר.

דאָס ליכטיקע געשטאַלט פון דאָזיקן סלאָנימער עילוי האָט נאָך געלעבט ביי א סך קלעצקער יידן, בעת איך האָב פֿאַרלאָזן קלעצק. מיט שטאָלץ פלעגט אונזער רב דערציילן, ווי חיים׳ל האָט ביי אים געהאָלפן א וואָרעמע היים און ביי אים געלערנט תורה.

א דאַנק זיין תורה־פֿאַרטיפונג איז שפעטער חיים׳ל געוואָרן א חשובער למדן, מיט וועלכן מ׳האָט זיך געריידט און שוועסטער, און מקיים זיין די מצוה פון „והעליתם את עצמותי מזה״.

אונזערע קלעצקער לאָנדסלייט אין ישראל, וואָס האָבן אַוועקגעגעבן אַזויפיל מי אַרויסצוגעבן דעם הערלעכן יזכור־בוך צום אָנדענק פון קלעצק — קומט באמת אַ האַרציקער דאַנק.

שמואל טייך־מוליער / א ציגל צום בניין

בוענאס־איידעס

מיט איינמאל האָט אונזער שטעטל קלעצק אויפגעלעבט, באַקומען אַ יום־טוב־דיקן אויסזען, ווי מען וואָלט אין איר אַריין־געבאָלן אַ נייעם רוח־החיים. געשען איז עס מחמת דעם, ווייל מען האָט באַשלאָסן אויפצובויען אַ בנין פאַר דער ישיבה עץ־חיים. באַזונדערס גרויס איז געווען די שמחה אין אונזער גאַנצער משפחה מוליארעס, טייך־מוליער, און נישט איינער פון שטעטל, איז אונז מקנא געווען, וואָס מיר האָבן אַזאַ גרויסן זכות לייגן די ציגל, בויען די וועגט פונעם הייליקן בנין מיט אונזערע אייגענע הענט...

אין איינעם אַ פאַרנאַכט, איז זיך צוזאַמענגעקומען אונזער גאַנצע משפחה, אַלע יגיע־כפּים־יידן, הויכע מיט בערייטע פעסטע פלייצעס, גרויסע מאַזאַלידיקע הענט: דער זיידע יאָסל, זיין ברודער מיין עלטער־פעטער הירשיק, מיין פעטער אברהם יצחק, מיין טאַטע יענקל (יעקב), און נאָך אַ קורצן יישוב־הדעת איז דורך אַלעמען באַשלאָסן געווארן, אַז נישט קוקנדיק דערויף, וואָס מוליערייַ איז אונזער מלאכה, וואָס דערפון צינען מיר אונזער חיונה שוין פון כמה יאָרן, וועלן מיר די מזרח־וואַנט פון דער ישיבה אויפבויען אינגאַנצן בחינם: דאָס איז אונזער צושטייער פאַר דעם בנין פון דער ישיבה.

עס לויכטן נאָך איצט פאַר מיינע אויגן די שיינעגדיקע פנימער פון מיין זיידן, מיין טאַטן, די פעטערס און שוועסטער־קינדער אין יענער רגע — די גליקליכסטע פון זייער לעבן, נאָכן אַנעמען אָט דעם דאָזיקן באַשלוס, און מיט וואָס־פאַראַ הייליקן ציטער זיי האָבן דאָס מודיע געווען דער בוי־קאָמיסיע. אונזער מעלדונג האָט אַרויס־גערופן פיל פרייד אין שטעטל, וואָס איז ממש אין לשער; די שמחה פון בויען איז געווארן צווייַפל מיטן הויבן זיך פון די וועגט, און ווער עס האָט נאָר געקענט — האָט צוגעלייגט אַ האַנט.

אַ סך בעלי־בתים פון שטעטל, איבערהויפט בעלי־מלאכות, פלעגן זיך אפריים פון זייער אַרבעט, און קומען צולויפן צו אונז און כאָפן זיך העלפן וואָס עס לאָזט זיך נאָר; איינער האָט אַ נעם געטאָן עטלעכע ציגל און עס דערלאַנגט דעם מוליער צום האַנט, אַ אַנדערער — אַן עמער וואַסנע און עס ארויפגעטראָגן אויף דער רוישטאָוואַניע, יעדער פון אָט די יידן האָט דערמיט צוגעלאָט: ראשית איינשאָרן געלט, עס זאָל קאָסטן וואָס בילייקער, ושנית עס זאָל זיך פאַרענדיקן וואָס שנעלער, און ועל כולם, דער עיקר, האָט יעדער איינער געוואָלט האָבן אַ חלק אין דעם בנין פון דער ישיבה.

פון די איבערגעבענסטע צוהעלפער, די וועלכע האָבן אפגעגעבן יעדע פרייַע מינוט זייערע, זענען צוגעווען: ר' הערצל בירג ע"ה, אומגעקומען על קידוש השם, הערצל גרין און ר' אברהם פישטיין (ביידע נפטר געווארן אין ארץ ישראל. דער עצטער איז שוין דאָן געווען אַ זקן, עס האָבן אים גיצייטערט די הענט און ער האָט קיין כוח נישט געהאַט אויפצוהויבן אַ גאַנצן ציגל — פלעגט ער קוים אַנעמען צוויי האַלבע, גיין דערמיט מיט ציטעריקע דראַבינקע טריטעלעך — און איבערגעבן עס אונז, ווי אַ טייערע קאָסטבארע כלי... די התלהבות און מסירת נפש פון אַלע יידן, וואָס האָבן זיך באַטייליקט אינעם בויען פונעם בנין, האָט אין אונז אריינגעשטראָמט אַזויפיל כוח, אַז מיר פלעגן נישט פילן די שוואַ'ן און די מידקייט אין משך פון די לאַנגע זומער טעג.

ס'וועט קיינמאָל נישט פארשווינדן פון מיין זכרון דער עפיזאָד, וואָס מיינע אויגן (דאָן אַ צוואַנציק־יערי־קער בחור), האָבן גענומען, און ס'איז מיר אויף שווער צו פארגעסן יענעם פאַרבארגענעם אומעט און אויף פאַרדרוס פון מיין עלטער־פעטער הירשיק. ער, מיין עלטער פעטער, מיין זיידנס ברודער, איז געווען באַקאַנט אין גאַנצן געגנט און אַרום מיט זיין אויסגעצייכנטער בוי־אַרבעט. הגם ער האָט נישט דורכגעמאַכט קיין שום שולע און נישט געהאַט קיין שום צוגרייטונג, פלעגט ער דאָך אויסרעכענען פינקטלעך אַלע איינצלהייטן ביי יעדן בנין. און אַזוי האָט ער גאַנצע געבייַדעס אויפגעבויט מיט זייַנע מענטשן און אונטער זיין השגחה.

און ערשט בין איך תופס, ווי גרויס עס האָט געדאַרפט דעמאָלט זיין ביי אים די אַנטוישונג, און ווי טיף זייַנע ליידן, ווען אויף אויס־צומעסטן און אויסצורעכענען דעם בוי־פלאַן פונעם בנין פאַר דער ישיבה, האָט מען גענומען דעם באַקאַנטן בוימייסטער הירשל י א נ ט ש ע ס.

מיין עלטער־פעטער הירשיק, האָט עס אַראָפגעשלונגען, קיינעם גארנישט צוזאָגט, נאָר מיט נאָך מערער פלייס און אימפּעט זיך אריינגעטאָן אין דער אַרבעט. איך פלעג אַבער וועלן־נישט־וועלן אויפּ־כאַפן אַ שטילן פאַרשטיקטן מורמל פון זיינע צעטריקנטע ליפּן אַרויס: „עס איז דאָך אַ מקום קדוש!..“

עון וועלן מיר האָבן שוין געהאַלטן ביים דאָך, האָט זיך מיין עלטער־פעטער הירשיק, מיט גרויס התמדה געזוכט צו זיין קונסט־אַרבעט אויסצומיסטערעווען אַ וווינדערלעכן אַרנאַמענט. ער האָט נישט איבערגעריסן, חלילה, צוליב דעם זיין טאָג־טעגלעכער אַרבעט, נאָר פאַרנאַכט ערשט, נאָכדעם ווי ער האָט אפגעדאָוונט מנחה, זיך גענומען צו זיין אַרנאַמענט, וואָס ביים ארון הקודש. ער איז שוין דעמאָלט געווען אין טיף־טיפן עלטער און נאָך אַ פאָר וואָכן, ווי ער האָט אפגעאַרוועט מיט זיינע ציטערדיקע הענט אַרום דעם אַרנאַמענט, האָבן מיין פעטער אברהם־יצחק און מיין טאַטע מער נישט געקענט צוקוקן ווי שווער עס קומט אים אָן, האָבן ביסלעך־ווייַז אים אַנגעהויבן אַרויסצוהעלפן, אַבער דרך־אגב־דיק, ער זאָל עס נישט פילן און נישט ווערן געפאַלן ביי זיך...

אפט פלעגן מיר אפאַרבעטן די גאַנצע וואָך און נישט באַקומען באַאַראָגט אַהיים: — וווּ נעמט מען אויף שבת? פונדעסטוועגן איז קיינעם פון אונז נישט איינגעפאַלן, אַפילו אויפן דמיון נישט געקומען, גיין אַרבעטן ערגעץ אַנדערש; אַרבעט איז יענעם זומער געווען אַ סך, אַבער איבערלאָזן אין מיטן בויען דעם הייליקן בנין, חס ושלום!

איך געדענק, ווי איינמאָל, וועז דער ראש ישיבה איז אין אַ פרימאַרגן פאַרבייגעגאַנגען (און פאַרבייגיין פלעגט ער יעדן טאָג נאכן דאָוונען, אונז זאָגן גוט מאָרגן, גאָט העלף) — האָט ער באַמערקט, ווי איך שטיי און רייד מיטן פאַרוואַלטער פון דער אַרבעט אין אַ טאָן שלא כדרך הטבע. האָט ער זיך פרעגענטערט צו אונז אוז זיך געווענדעט צו מיר, דעם יונגן בחור, בזה הלשון: „וואָס קומט דאָ פאַר ר' שמואל?“

רבי! האָט דער פאַרוואַלטער זיך געווענדעט צום ראש ישיבה, עס סטאָציט נישט אַלעמען צו באַצאָלן, די גויים מוז מען באַצאָלן, וואָס זאָל מען טאָן?

אין דעם מאַמענט, האָב איך דערזען, ווי דער רבי ווערט ווייס ווי קאַלך און מיט ציטערדיקע פינגער זיך דערנענטערט צום פאַרוואַל־טער, און זיינע ליפּן האָבן מיט טיפּן ווייטיק אַרויסגעקרעכצט — :

— „שכר יום! שכר יום פאַרהאַלט מען נישט, אַז מען האָט נישט בויט מען נישט, מיט שכר יום טאָר מען אַפילו נישט אביער־נעכטיקן...“

*

פון דעמאָלט זענען שוין פאַריבער דריי צענדליק יאָר. פון דער גאַנצער משפּחה טייך־מוליער, וועלכע האָבן. בשעתו, מיט אַזויפיל אמונה געהריבן די ווענט פון דער ישיבה „עץ חיים“, בין איך איין לעבעדיקער עדות פאַרבליבן.

אַלע, אַלע אומגעקומען. מיין פרוי חיה בת בנימין און דאָבע יאָקובאָוויטש, אויך פון קלעצק, האָט זיך געראַטעוועט אַהער אַדאָנק דעם געטרייען ברודער יצחק, וועלכער האָט איר באַצייטנס אַריבערגענומען קיין אַרגענטינע און איר געהאָלפן זיך איינאָרדנען דאָ מיט דער מיטהילף פון אירע גוטע פעטערס חיים נחמן סטאָ־ליאר און יוסף יאקובזאן.

און איצט בשעת איך און מיין פרוי דערציילן פאַר אונזערע דאָ־געבוירענע קינדער, וועלכע מיר האָבן דערצויגן אין יידישן גייסט, מיט וואָס־פאַראַ ליבשאַפט, מסירת נפש און גרייטקייט עס האָבן יידן אין אונזערע קליינע אַרימע שטעטלעך געבויט אַ בנין פון וועלכן עס האָבן געזאָלט אויפקלונגען די לויטערסטע טענער פון אונזער הייליקער תורה — דערזען מיר, צו אונזער גרויס פאַרגענגיקן, וויי האָט די זעלביקע אהבת ישראל און מסירת נפש פאַר אונזער פאָלק שטראָמט אויך אַרויס פון זייערע הערצער.

מיר אַלע צוזאַמען זענען ממשיך בלב ונפש אונזער גרויסן בנין פון נצח ישראל.

אליעזר פיינשטיין / שמידן - למדנים

עס איז שטענדיק געווען אַנגענומען, אידערהויפט אין דעם אַמעריקן יאָרהונדערט, אַז בעלי מלאכות, און ספּעציעל שמידן זענען עמי־הארצים און גראָבע יונגען.

וויל זיך מיר פאַרציכענען אַ פאָר פאַקטן פון אַ משפּחה שמידן, וועלכע האָבן געלעבט אין די 70ער יאָרן פון פאַריקן יאָר־הונדערט אַרום די שטעטלעך קלעצק און לעכעוויטש.

די משפּחה האָט געלעבט אינם דאָרף זאריטעווע. דער עלטסטער פון דער משפּחה איז געווען ר' שכנא, אַ ייד וואָס האָט געהאַט אַ קליינע נחלה אין דאָרף. פון 10 מאַרגן ערד, אַ שטוב, אַ שטאַל און אַ שייער. ר' שכנא האָט זיך פאַרנומען מיט לאַנדווירטשאַפט, און אין די פריַיע צייטן איז ער געווען תמיד איבער דער בלאָט גמרא. ער איז געווען באַווּסט אין דעם גאַנצן געגנט סיי צווישן יידן און סיי אויך אַלס גרויסער צדיק, און ביי די גויים, איז געווען אַ זכיה, אַז ר' שכנא פלעגט זיך פריַיִנדלען מיט זיי. זיי זענען געווען איבערצייגט אין זיין הייליקייט און פלעגן איבערגעבן אייניגער דעם צווייטן, אַז „אויפן באַדן וווּ ר' שכנא טרעט, דאָרט וואַקסט גוט און עס איז אַ גערעטענישׂ“.

זיין זון לייזער מיין זיידע (ווי אויך דער זיידע פון מענדל טאַבאַטשניק, מענדל ווייִנגער, סטל טאַבאַטשניק און שרה טאַבאַטשניק) האָט ער געלאָזט לערנען פאַר אַ שמיד. און די שמידערייַ איז איבערגענאַגנגן צו מענדל ווייִנגערס פאָטער און צו אונזער פעטער ר' יואל חנן, וואָס האָט ביזן טיפן עלטער זיך פאַרנומען מיט שמידערייַ — און נאָך דער אַרבעט פלעגט ער ביז שפּעט אין דער נאַכט ביי אַ נאָפּט לעמפּעלע זיצן און לערנען. די לעצטע יאָרן פון זיין סעבן האָט ער זיך איבערגעקליבן קיין קלעצק, און דאָרט האָט ער זיך גענצלעך אָפּגעגעבן מיט תורה. ער האָט געלערנט פאַר זיך ווי אויך מיט אַנדערע. אין קלעצק איז ער געווען אַנגענומען אַלס גרויסער צדיק, און די קהילה האָט פאר אים באַשטימט אַן אהל אויפן בית הקברות.

ר' יואל חנן האָט באַווּיזן, אַז מען קען זיין אַ „סנדלר“ אין גלייכצייטיק אַ „ר' יוחנן“, מען קען זיין אַ שמיד און גלייכצייטיק אַ ר' יואל חנן.

ניסן גרשון מילער / די ערשטע שפראצן

(ברוקלין, ניו־יאדק)

נישט קיין סך געדענקען יענע טעג, מיט 60 יאר צוריק, ווען עס האָט זיך באַווייזן אויפן האַריזאָנט פון יידישן לעבן ד״ר הערצל אין דער ערשטער ציון־קאָנגרעס.

דער מאָדערנער פאָלקסישער ציוניזם איז נאָך געווען אין די וויקעלעך, און זיין אָפּקלאַנג איז דערגאַנגען אויך צו אונזער שטעטל.

מיר, די ערשטע, זענען געווען אַן ערך 12 בחורים, דורכגעדרונגען געפּענט אַ ציוניסטישן קלוב, וואָס איז געוואָרן אַנגעפּירט פון אונזער חבר ברוך דלוגאטש.

די פרייד ביי דער ערשטער ציון־קאָנגרעס פון אָט דעם קלוב איז מיר שווער אויצו צו באַשרייבן. מיר זענען אַלע דאָן געווען דורכגעזאָפּט מיט דער פרייד פון לייגן אַ ציגל צו דער געביידע פון ציון, און עס האָבן אונז נאָר געפעלט פליגלען זיך אויפצוהויבן און אַוועקפליען אַהין. אין וווייטן זוניקן לאַנד.

מיר האָבן זיך אָבער נישט באַגנוגט מיט די ענגע תחומים פון אונזער קלוב, און מיר האָבן אויך פאַרנומען דעם קהל שטיבל אין בית המדרש פאַר אונזער אויפקלערונגס־אַרבעט. פון די חברים וואָס זענען געווען טעטיק אין אונזער ציוניסטישער אַרבעט דאַרף מען דערמאָנען, אָהרן ברוך דלוגאטש, אויך יוסף פּעדער, שלמה דעם בעקערס, חיים סטיישעס און מאָטל שטיינבערג, וואָס יעדער פון זיי האָט געזוכט צו שאַפן די גינסטיקע גייסטיקע אַטמאָס־פער כדי צו פאַרשפרייטן ציוניזם צווישן דער יוגנט.

פון ארץ־ישראל זענען דאָן צו אונדז געקומען כסדר ווערעמע גרוסן. אונזער בן־עיר יהושע אייזנשטאָדט פלעגט דרוקן קאָרעס־פּאָדענצן פול מיט התפּעלות וועגן די קאָלאָניעס, געשילדערט די טאָג־טעגלעכע ווירקלעכקייט אין ארץ־ישראל, ווי ס׳וועלן די פעלדער פאַראָקערט און נייע ישובים ווערן געבויט.

אונז זענען געווען באַקאַנט די ערשטע ביל״ויים, וואָס זענען געקומען פון אונזער געגענט: שלמה צוקערמאַן, צבי הורוויץ, יעקב מאהליאנסקי און די פיאָנערן — די קאָנטראָווי־טשעס און שפּעטער די זעלצערס. פון זיי אַלע פלעגן כסדר קומען ווערעמע בריוו, וואָס האָבן געשילדערט ארץ־ישראל מיט העלע פֿאַרבן. קאָנטראָווּיטש פלעגט יעדן בריוו ענדיקן מיט די ווערטער: „חושו אחים, חושו מהרו ובואו לארץ אבותינו״!

א מחלוקת מיט קהל׳ישע פירער

אונזער טעטיקייט צווישן דער יוגנט האָט אַרויסגערופן אַ שאַרפּע קעגנערשאַפט פון די פרימע קריזן. זיי איז געווען פרעמד דער נייער גייסט פון אויפלעבונג. און איינמאָל אין אַוועג זענען זיי אונז באַפֿאַלן מיט שטעקנס, שרייענדיק:

— „איר וועט נישט מאָכן פון בית מדרש קיין ציוניסטישן קלוב!״

מיר האָבן זיך אָבער נישט אָפּגעשראָקן און וווייטער פאָרגעזעצט אונזער טעטיקייט פאַרן ציוניסטישן אידעאַל. מיר האָבן געהאַט אַ קלאָרן ציל: צו באַפעסטיקן אין דער יוגנט דעם באַווּוסטזיין פון אַן אמת׳ן נאַציאָנאַלן לעבן און זי דערציען אַלס די צוקונפטיקע בוייער פון לאַנד.

פונדעסטוועגן איז געקומען אַ איבעררייש אין אונזער טעטיקייט צוליב דעם, וואָס מיר זענען מאָבילייזירט געוואָרן צום מיליטער, און אייניקע פון אונז זענען אַוועק קיין אַמעריקע. אויך איך בין אין יאָר 1907 אַוועק קיין אַמעריקע, ווו איך האָב וווייטער פאָרגעזעצט מיין ציוניסטישע טעטיקייט.

מיר האָבן געזייט מיט טרערן, אָבער מיר האָבן געשניטן מיט פרייד, ווייל די קערענדלעך, וואָס מיר האָבן דאָן פאַרזייט אין די הערצער פון די קינדער, זענען שפּעטער אויסגעוואַקסן און זיך צעבליט, דער גייסט פון ציון האָט געשוועבט איבער קלעצק און אַ סך פון דער יוגנט איז אַוועק קיין ארץ־ישראל.

מיר דערמאָנט זיך, ווי מיר האָבן אויך דורך די „קערות״ ערב יום כיפור, געבראַכט דעם ציוניזם צוריק אין שול אַריין, די קעגנער אונזערע האָבן נישט געוואָגט ערב יום כיפור זיך צו קריגן מיט אונז, און אַזוי איז געפּלאָסן געלט לטובת דעם קרן קיימת און אונזערע קאָלאָניסטן אין ארץ־ישראל.

לאָנגזאַם איז דער ציוניזם אַרייַנגעדרונגען אין אַלע וויקעלעך פון קלעצק, און די יוגנט האָט שטאָלץ געטראָגן הויך די פאָן פון ידישער אויפלעבונג אין ארץ־ישראל. ציוניזם איז געוואָרן אַ שם־דבר אין קלעצק, און די עולים פון אונזער שטעטל האָבן אַ סך בייגעטראָגן צום בנין הארץ.

יעקב קאנטאראוויטש / קלעצקער פיאנערן אין ארץ־ישראל

אין וויל דאָ דערציילן וועגן די ערשטע קלעצקער בני־עיר אונזערע — ווי אַזוי זיי זענען געקומען קיין ארץ ישראל. דאָס איז אַ קאָפיטל פול מיט העראָיזם און מסירת־נפש.

קלעצקער יידן זענען פון אייביק אַן געווען פאַרבונדן מיט בענקשאָפט צו ארץ ישראל, זיי פלעגן ביים אָפּריכטן חצות, ביים דערמאָנען די נעמען „ירושלים" און „ציון" אַזוי האַרציק פאַרוועבט אין די תפילות, אויסגיסן זייערע בענקענישן און מכוון זיין זייערע כוונות צו מזרח און ירושלים.

אין צייכן פון אַט דער בענקשאָפט צו ציון האָבן זיי זיך געפונען אויף תשעה באָב, זייענדיק דורכגעדרונגען מיט גלות־שטימונגען ביים לייענען די מגילת איכה — די מגילה פון פיין פון דער צייט פון חורבן בית המקדש. אין קלעצקער בית מדרש איז דאָן געווען קנעטיק דער טיפער טרויער אויפן חורבן און אַ טיפע בענקשאָפט צו ירושלים של מעלה...

צו אַט דעם ירושלים של מעלה האָט שטעדיק געבענקט דער ייד פון אונזער שטעטל קלעצק, זוכצנדיק זיך אַרויסצוהויבן פון דעם דלות און דער איינטאָניקער קלאָגדיקער וואָכעדיקייט.

די פרנסה איז געווען זייער שוואַר. ווייס ברויט האָט מען נישט אָנגעזען פאַר אַ רפואה, און דער יאָך פון חיונה איז געווען שווער — אפשר דער פאַר טאָקע האָט אַזוי שטאַרק אימפּאָנירט און געווען נאָענט צום האַרצן די ציון־אידיש, און באַזונדערס אויך ביי ישוב־ני־קעס אַרום קלעצק, — די יידן וועלכע פלעגן אַרענדירן ביי די פריצים שטיקער באָדן און זיי באַארבעטן. אָט די דאָזיקע יידן פלעגן לעבן ווי אין צוויי וועלטן, — אַן עדיש מאָטעריעלע וועלט אין אַ הימלישע וועלט. הימל און ערד זענען ביי זיי געווען האַרמאָניש פאַרבונדן.

אַז עס פלעגן אָנקומען די ימים־טובים, און דערהויפט די ימים־נוראים, פלעגן זיי אַריינפאַרן אין שטעטל מיט וועגענער אָנגעלאָדן מיט כל טוב. און זיי זענען געווען די פעטערס ניסן און ליפע* ביידע זייער הויך, מיט קאָלטענעוואָטע בערד און מגושמדיקע הענט. געמאָנגען אָנגעשאָן אין פויערשע בגדים אַון דער ריח פון פעלד האָט געווייט פון זייער גאָנצן הילוך. מיט אַ באַזונדערן פאַרגעניגן פלעגן מיר קוקן אויף די וועגענער, וואָס זענען געווען פול מיט געשטאָפטע גענז, הינער, בלעכן פול מיט סמעטענע און „גאָמעלקעס" (האָרט געזאָלצענער קעז), זעק מיט קאָרטאָפל, ציבעלעס, קנאָבל און זעק מיט פרוכט אַון אויך די גוטע זאָפטיקע „אָנטאָנאָווער עפל", ווי־אויך די אונגאָרישע פלוימען. מיר קינדער האָבן זייער ליב געהאָט זיך צו פאַרען ביים אָפּלאָדענען און אייגאָרדנען אָט דאָס אַלץ ביי אונז אין שפּייכלער — מיר האָבן דערביי איבערגעלעבט גאָר אַ גרויסע פרייד.

אַז די געסט האָבן זיך אָפּגערוט, האָבן זיי גענומען דערציילן וועגן אַלץ וואָס עס האָט ביי זיי פאַסירט פאַר דער צייט זינט זייער פריערן באַזוך ביי אונז. שפּעטער האָט יעדער פון זיי גענומען אונטערן אָרעם זיין בינטל „וועש" און אַוועק אין אונזער שטאָטיש „שוויץ באָד", זיי האָבן זיך דאָ אָפּגערייניקט, אַז זיי זאָלן זיין בטהרה צו די ימים נוראים. און אַז זיי זענען אין די פאַרכטיקע טעג געקומען

* די נעמען ניסן און ליפע זענען געווען פאַרשפרייט צווישן די ישוב־ניקעס זיי זענען פאַרבונדן מיט דער נאָטור: דער חודש ניסן איז דער מאָנאַט פון אויסבלי, און ליפע איז דער נאָמען פון אַ בוים אין די ליטווישע וועלדער.

אין שול, האָבן זיי געדאָוונט מיט גרויס כוונה, נישט פאַרלירנדיק קיין איין וואָרט פון די תפילות.

דער אָפּקלאַנג פון חיבת ציון

טיפע געפילן האָט אַרויסגערופן חיבת ציון אין די הערצער פון די ישוב־ניקעס. די ידיעות וועגן דער עליה פון די בילו"יים קיין ארץ ישראל זענען אַריינגעדרונגען אין די פאַרוואַרפנסטע דערפער, און יעדערער האָט צו די דאָזיקע ידיעות עפּעס־וואָס צוגעגעבן פון זיין פאַנטאַזיע. וועגן דעם האָט מען שטענדיק געריידט אין שול ביים דאָוונענען און ביי יעדער יום־טוב־דיקער סעודה, — און אַז מען פלעגט דערמאָנען ארץ ישראל, האָבן ביי אַלעמען געפינקלט די אויגן, עס האָט זיך צעהיצט דער דמיון, און אויב עמיצער האָט באַקומען פון ארץ ישראל אַ בריוו איז ער אומגעגאַנגען פון האָנט צו האָנט און אַרויסגערופן גרויסן אינטערעס, און מען איז געלאָפן ווי אויף וווּנדער צו זען די שריפט, וואָס איז אָנגעקומען פון וויטן אויסגע־בענקטן לאַנד.

מיר דערמאָנט זיך ווי די פעטערס ניסן און ליפע פלעגן אַרויס־וויזיין זייער באַזונדערן אינטערעס בעת מען פלעגט ביי אונז אין שטוב רעדן וועגן איך ישראל, און איך געדענק, ווּו מען האָט ביי אונז אין שטוב געריידט וועגן דעם, אַז דער פעטער ניסן, זיין ברודער מיט זייער גאָנצער פעמיליע גרייטן זיך צו פאָרלאָזן און אַוועק קיין ארץ ישראל, „ווּו עס וואַקסן אתרוגים און מען האָנדלט מיט ראָזשינ־קעס און מיט מאָנדלען". צו יענער צייט איז דער וועג פון וויס־רוסלאַנד קיין ארץ ישראל אַ גרויסע און וויכטיקע אונטערערנעמונג, אַבער ווער רעכנט זיך דערמיט, בעת אַזאַ גרויסער ציל שוועבט פאַר די אויגן?

ניסקע, דער פעטער, איז דערווייל אַוועק קיין אָדעס. דאָרט האָט ער געווינט אויף דער „מאָלדוואָנקע" ביי דער מומע פייגע, די פרוי פון הערש ב ל א ך, און ער האָט דערווייל דאָרטן אַביסל אונטער־געהאַנדלט, און אַז זיינע פריינט האָבן אים געזוכט אַפּצורייזן מיט זיין נסיעה — האָבן זיי זיך אָנגעשטויסן אויף זיין פעסטן באַשלוס, וואָס איז אונטערשטיצט געווארן פון זיין פרוי סימקע.

בעת זיי זענען אַרויף אויף דער שיף, האָבן זיי אָנגעטראָפן צוויי חובבי־ציון, וואָס זענען געפאָרן אויסקוקן דאָס לאַנד — זיי האָבן פאַרגעליגט ניסנען מיט דער פרוי זיינער, אַז זיי זאָלן אַוועק קיין אויסטראַליע. אַ לאַנד פון פרנסה. אינגאַנצן — האָבן זיי געזאָגט — וועלן קומען קיין ארץ ישראל חלוצים, יונגע בחורים, וואָס זיי וועלן אויפלעבן די וויסטענישן, און איר וועט אייך דערווייל אָנקלייבן אין אויסטראַליע אַביסל געלט — און שפּעטער וועט איר אַוועקפאָרן קיין ארץ ישראל. ניסקען איז דער פלאָן אַזוי געווען געפעלן, אַבער זיינן פרוי סימקע האָט צו אים געזאָגט: — „אויב דו ווילסט, פאָר זיך ווּו דו ווילסט, אַבער איך מיט מיינע קינדער — מיר פאָרן קיין ארץ ישראל, און מיר האָפן אַז מיר וועלן דאָרטן מאָכן אַ לעבן!"

בעת זיי זענען געקומען אין לאַנד אריין, האָבן זיי אַריינגעגעבן זייער עלטסטן זון שמואל דוד, אין דער לאָנדווירטשאַפטלעכער שול פון מקוה ישראל, און די קלענערע ינגלעך אברהם יעקב און דוד"ן — אין דער תלמוד תורה אין יפו. די פאַמיליע האָט זיך אַרייַנגעצויגן אין אַ באַראַק, — וואָס מ'האָבן אויסגעבויט פון פאַרשאַוועטע נאָפּט־בלעכן ביים פאָרט פון יפו, און זיי פלעגן זיך דאָן דערנערן פון רעטעך און פון „דזשומעס" — אַ פרוכט וואָס איז געווּאָקסן אין דער געגנט. אינגם דאָזיקן קלעטער־באַראַק איז דאָן ביי זיי געשטאָרבן פון הונגער זייער מיידעלע אין עלטער פון זיבן

יאָר — אָבער סימקע האָט טראָץ דער נויט געשיקט איר יערלעכן ביישטייער פֿאַר ירושלימער אַרעמעלייט. און אַמאָל, בעת זי איז געפֿאָרן אַהין אלס אַ „שליח מצווה" אפֿצוגעבן די צדקה־געלט, האָט אויפֿן וועג זיך צו איר צוגעשטעפּט אַ „מסור" און האָט פון איר געפֿאַדערט אים צו געבן אַ מעדזשידע לא־יחרץ־געלט (אַן ערך פֿון אַן אַמעריקן האַלבן רובל) — און ווען נישט וועט ער איר פֿאַרמוסר'ן פֿאַר דער טערקישער רעגירונג, אַז מען זאָל זי אַרויסשיקן פון לאַנד.

ניסקע און אבא האָבן דאָן געאַרבעט בייַם פֿאַרט אין חיפֿה, בייַם אויסלאָדענען אַן איינגעזונקענע שיף. צו שבתים און ימים־טובֿים פלגן זיי קומען אַהיים, ברענגען אַבֿיסל געלט, זייער ווייניק — אַזוי אַז די פֿאַמיליע האָט דאָן שטאַרק צוגעהונגערט.

צו יענער צייט האָט די עולים, וואָס האָבן זיך באַזעצט אין וואַדי חאַנין געפֿעלט מענשן פֿאַר אַ מנין, און דער דעמאָלטיקער יפֿו־ער רב ר' נ פ ת ל י ה ע ר ץ האָט ניסקען געגעבן אַ רעקאָמענדאַציע־בריוו צו ראובן ל ע ר ע ר, דעם גרינדער פון נס ציונה — אָן ניסן איז דאָן אַריבער אַהין. לערער איז נישט געווען בכוח צו געבן אים אַרבעט און וווינונג, האָט ער אים רעקאָמענדירט צו אַן אַראַבישן פּרדס־אייגנטימער, וואָס האָט אים געגעבן אַרבעט און אַן אָרט צו וווינען אין זיין פּרדס, וואָס איז געווען אויפֿן וועג צווישן דער קאַלאָניע ראשון לציון און וואַדי חאַנין. ניסן האָט געאַרבעט בייַם אַראַבער אין פּרדס, און זיין פּרוי סימקע פֿלעגט צענעריפֿקלייבן אָפּפאַל פון בוימער און צווייגן — אָפט אין איר שבת־דיק טיכל, וואָס זי האָט מיט זיך געבראַכט פון דער היים. פֿאַר זיין אַרבעט אין פּרדס פון זון־אויפֿגאַנג ביז זון־פֿאַרגאַנג האָט ניסן באַקומען אַ בישליק (אַ מטבע פון 20 גרוש) און צוויי „פּיטעס" (פלעצלעך), וואָס פלעגט זיי אַהיימברענגען פֿאַר דער פֿאַמיליע.

צו יענער צייט איז די קאַלאָניע ראשון לציון געווען אין סאַמע מיט פון אויפבוי, און דער אַדמיניסטראַטאָר פון באַראָן ראָטשילד, בלאָך האָט דערלויבט וווינען דאָרט בלויז נישט קיין חתונה געהאַט בחורים. אַבער ניסן האָט באַקומען אַ פּאַסטן אַלס וועכטער. אין ראשון לציון איז זיי געבוירן געוואָרן זייער זון נ ח מ י ה (דער ערשטער קינד, וואָס איז געבוירן געוואָרן אין ראשון לציון בייַ אַ פּועל, נישט קיין קאַלאָניסט). ניסן מיט זיין פֿאַמיליע האָבן אַ סך דורכגעמאַכט איך יענער צייט, — די בראשית תקופה אין דער געשיכטע פון נייַעם ישוב.

און אָט האָט זיך אַנגעהויבן צו בויען די קאַלאָניע רחובות. ניסן איז אַריבער אַהין. צוליב זיכערהייט פלעגט מען בויען איין הויז נעבן דעם צווייטן, אַז טאָמער וועט זיין אַן אַנפאַל פון די בעדואינער פון אַרום, זאָל אייַנער קענען שנעל העלפן דעם צווייטן. בעת עס זענען נאָך געשאָנען די וועטש פונעם בנין, וואָס זיי האָבן אַנגעהויבן צו בויען, האָט זיך שוין סימקע געפֿעדערט און געבראַכט צו פירן די פֿאָר זאַכן פון איר שטוב אויף אַן אייזעלע, און זיך גלייך אביגרעכט קליבן אין איר נייַער וווינונג, נישט קוקנדיק דערויף, וואָס די געביידע איז נאָך נישט פֿאַרטיק און וואָס עס איז נאָך אָפּילו נישט געווען קיין דאַך, וואָס זאָל שיצן פֿאַר די רעגנס, האָט זי ווי נאָר זי איז אַריבער דעם שוועל פונעם נישט־פֿאַרענדיקטן הויז, געאָפֿנט: — „אָט דאָס איז מיין הויז און פון דאָנען וועלן מיר נישט רירן קיין רעגנס און אַנדערע שטערונגען וועלן מיר נישט אָפּשרעקן". ס'זענען טאָקע גיך אָנגעקומען גרויסע רעגנס, אָבער סימקע האָט געהאַלטן וואָרט: זי האָט די קינדער פֿאַרדעקט מיט שמאָטעס, און פון אָרט זיך נישט גערירט.

בעת מ'האָט אין רחובות געבויערט דעם ערשטן ברונעם, זענען אָנגעקומען טערקישע בעאַמטע און געוואָלט שטערן. זיי האָבן געטענה'ט, אַז מען מוז דערויף באַקומען אַ „פירמאַן" (אַ דערלויבניש) פון סולטאַן פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל. דעמאָלט האָט סימקע גלייך אַרײַנגיזירט אַ דעמאָנסטראַציע פון פרויען פון די קאָלאָניסטן פון רחובות — און זיי האָבן דאָן מיט שטעקנס פֿאַרטריבן די „פאַרשטייער פון סולטאַן".

בייַ סימקען און בייַ איר מאַן ניסקע איז געווען טיף פֿאַרפלאָנצט אַ הייסע ליבשאַפט צו ערד־אַרבעט, און זיי האָבן דערצויגן זייערע קינדער און דעם גייסט און די דאָזיקע ליבשאַפט פֿאַרפלאָנצט בייַ זיי. זייער ערשטער קינד, געבאָרן אין רחובות האָבן זיי בערופן „רחביה".*

מ'דאַרף אויף דער קאָנטאָ פון ניסנען אויך פֿאַרצייכנען זיין איינפלוס און ווירקונג בייַם אייַנקויפן די באַדנס פֿאַר דער קאָלאָניע כפר סבא. ער און זיין פֿאַמיליע האָבן זיך פון שטענדיק אַן געלעבט אין גרויס צמצום, און גשפֿאַרט יעדן גראָשן אויף צו פֿאַרגרעסערן דעם שטח פון זייער וויירטשאַפט.

ניסן האָט אַגאַר גיך ג'שמ'ט איבער דער גאַנצער געגנט אַלס גרויסער מומחה אוֹן ספעציאַליסט אין פלאַנצונגען, און ער האָט שטאָק שפּעטער באַקומען אַ פּאָסטן אלס אַרבעטס־ליטער אין אינסטרוקטאָר אין דער גזעלשאַפֿט „אגודת נטעים" אין די קאָלאָניעס חדרה און סדזשטערא. ער איז אויך געפֿאָרן קיין עבר הירדן כדי צו פֿאַרשן די פלאַנצן און גיוואַקסן, אוֹן ער האָט אַפֿגעגעבן אַ באַריכט דעם באַראָן ראָטשילד וועגן די מעגלעכקייטן פון אַ יידישער קאָלאָניזאַציע אין עבר הירדן.

ניסן קאָנטראָווייטש איז געווען בכלל אַ פלאַמיקער ענטוזיאַסט, געזוכט האַראַנג צווישן רעאַלן לעבן פון אַ קאָלאָניסט אוֹן די דימיונות פון אַ ויזיאָנער. אַלע פון זיין פֿאַמיליע זענען געווען גוטע „כורמים", ווייַנצי־כטלער, זייערע כרמים האָבן אַרויסגעגעבן די בעסטע וווייַנטרויבן אויף וויין און קאָניאַק. ניסן האָט געלעבט אַ אָקטיוון שפּעפּעריש לעבן ביז צום טאָג פון זיין פּטירה, י"א אדר תש"א 1941, ווען זיין גוף איז צוריקגענומען געוואָרן פון דער ערד, וואָס ער האָט אַזוי ליב געהאַט.

אַ קראַנץ פון מעשהלעך אוֹן לעגענדעס

דער נאַמען ניסן קאָנטאָראָוויטש איז אייַנגעהילט אין אַ קראַנץ פון מעשיות אוֹן לעגענדעס, וואָס אילוסטרירן זיין פערזענלעכקייט.

בעת משה לייב לילינבלום האָט געוואָלט ניסקען, אַז ער זאָל קומען צו אים אין ביורא פון די „חובבי ציון" אין אַדעס, וויסנדיק אַז ער איז אַ מומחה אין לאַנדווירטשאַפֿט, האָט ער אים אַפּגעזאָגט:

— זאָגט מיר, וויפֿיל באַדן דאַרף אַ משפּחה, וואָס באַזעצט זיך אי־צט אין ארץ ישראל, כדי צו קענען ציען חיונה?

האָט אים דערויף ניסן געענטפֿערט: — דאָס איז אפֿהענגיק, ווער עס איז דער חתן? ווייל דאָס קאָן איך אייך זאָגן, אַז די כלה — די ארץ ישראל ערד — איז זייער אַ גוטע, זייער אַ פרוכטבאַרע, און אויב נאָר דער חתן וועט איר געפֿעלן ווערן, וועט ער שוין פון דער ארץ ישראל ערד קענען ציען חיונה...

בעת עס איז פֿאַרגעקומען דער באַווייסטער אַנפאַל פון די אַראַבער פון דאָרף זאַרזיגא אויף דער קאָלאָניע רחובות, זענען נאָך דאָן אין רחובות געווען זייער וויניק קאָלאָניסטן אוֹן מ'האָט געראָפן צו הילף די פּועלים וואָס האָבן געאַרבעט אין ווייַן־קעלער פון ראשון לציון, וואָס האָבן דאָרטן אויך געהאַלטן געוואָר — אַבער דער וועג אַהין איז געווען פֿאַרשטעלט דורך די אַנפאַלער, די אַראַבער. דאָן האָט באַווייזן ניסן וואָס ער קען, ער האָט אייַנגעשטעלט און ריזיקירט מיט זיין לעבן, זיך אַדורכגעריזן רייטנדיק אויף זיין מויל־אייזל און שיסנדיק מיטן רעוואָלוואָר רעכטס און לינקס — דורכגעבראָכן אַ וועג צווישן דער גאַנצער כאַפּטע אַראַבער וואָס זענען געוואָרן צעטומלעט. ער איז

* געשטאָרבן אין תשי"ט, אין עלטער פון 69 יאָר.

אַנגעקומען אין יקב פון ראשון לציון, פון דאָרט געבראַכט געווער און הילף — און מען האָט פֿאַרטריבן די אַראַבישע אַנפאַלער.

אַז ניסן איז געשטאַרבן, איז זיין פרוי סימקע, געבליבן איינזאָם, אַבער מיט שטאַלץ און מוט האָט זי געטראָגן איר איינזאָמקייט אין בענקענישן. אין די לעצטע יאָרן איז אויף איר געווען קענטיק די עלטער, זי האָט שוין מער נישט געקענט אויפֿפאַסן אויף איר גאָרטן און אויף איר ווירטשאַפט ווי פריער. זי האָט זיך שוין געגרייט צו איר אייביקן וועג, זי האָט אויפן הויף געהאָט שוין צוגעגרייט אַ ירושלימער שטיין פאַר איר מצבה, און אין באַנק האָט זי אַוועק־געלייגט דאָס גאָלט וואָס מען וועט דאַרפן האָבן פאַר שטעלן די מצבה. זי האָט אויך אָנגעשריבן אַ צוואה. אַ קורצע צייט פאַר איר טויט איז צו איר געקומען אין חלום איר מאַן ניסן, און איר עלטע־רער זון שמואל דוד, און זי האָט פון זיי געבעטן אין חלום — אַז זיי זאָלן איר נעמען צו זיי...

איך וועל קיינמאָל נישט פֿאַרגעסן אונזער לעצטע באַגעגענעניש. אָלט און שוואַך איז זי געזעסן אין שאָטן פון אַ בוים, וואָס זי האָט פֿאַרפלאַנצט מיט 50 יאָר צוריק. זי האָט זיך זייער געפֿרייט מיט מיין באַזוך, און מיר גלייך געפרעגט: — יאַנקעלע, דו ווייסט, איך ליידן נישט קיין צייטנגען און הער אויך מער נישט קיין ראַדיאָ — טאָ זאָגזשע מיר: צו קומען איצט אַ סך יונגעלייט חלוצים קיין ארץ ישראל, און צו קויפט מען נאָך אַ סך באָדן?

אויך אין די עלטערע יאָרן האָט זי זיך נאָך אָלץ אינטערעסירט מיט די נייע שפראַנגען, און איר גאַנצע אויפמערקזאַמקייט איז געווען געווידמעט די נייע עולים, וואָס קומען בויען דאָס לאַנד.

ניסן און סימקע האָבן תמיד זיך געמיט פאַרגרעסערן די משפחה אוז אַראַפּגעבראַכט משפחה־מיטגלידער קיין ארץ ישראל. זיי האָבן געבראַכט די צוויי ברידער פון ניסנען אבא און דוד, און שפּעטער זייער מוטער רחל בילע. זיי האָבן אויך געבראַכט די צוויי שוועסטער פון ניסנען, חיענע וואָס האָט דאָ חתונה געהאַט מיט שלום שוסאיאוו, וואָס האָט דאָ אין רחובות אויפגעאַדעוועט אַ דור פון ערד־אַרבעטער און קאָאָפּעראַטיסטן, און בתיה, וואָס האָט חתונה געהאַט פאַר שלום כהן, וואָס האָט צוגעשטייערט צום אויפבוי פון פּתח תקוה און כפר סבא. דער ברודער פון ניסנען אבא, איז געקומען אין לאַנד אַריין אין יאָר 1880, געווען אַ שמיד־קינסטלער און צוזאַמען מיט אבא ניימאַן האָבן זיי אַ סך אויפגעטאָן אויס־צופאַרשן די וואַסער־לייטונג אין לאַנד, און געגראָבן די ערשטע ברינעמער. צום סוף פון זיינע יאָרן האָט אבא קאַנטאראָוויטש טראַגיש פאַרלאָרן זיינע צוויי זין שמעון און משה. ער איז געשטאָרבן אין יאָר 1943. זיין איידעלע פרוי מינא, די טאָכטער פון הרב מארקוס, האָט שטיל און מיט אַ סך גדולדקייט מיט אים צוזאַמען געטראָגן זייער טראַגישן גורל. פון זייערע קינדער דאַרפן מיר דערמאָנען ברוריה, וואָס האָט חתונה געהאַט פאַר איר קוזין רחביה קאַנטאראָוויטש, שושנה וויסלאָצקי און רחל קאָפּ־לאָן, די פרוי פון שלמה קאָפלאָן.

אויך סימקע'ס שוועסטער נאסיא, איז אַוועק קיין ארץ ישראל מיט איר טאָכטער רישע וואָס האָט חתונה געהאַט מיטן עלטסטן זון אברהם. זיי האָבן געהאַט דריי טעכטער. די עלטסטע שושנה האָט חתונה געהאַט פאַר שלמה ראַדאָם, די צווייטע — פאַר פרי־זענטן אין נתניה און די דריטע גאולה — פאַר ישעיה, דעם זון פון בעקאַנטן העברעישן שרייבער משה סמילאנסקי.

איך וויל נאָך דערציילן וועגן דער דריטער שוועסטער פון סימ־קען, פייגע זעלצער. זי איז געקומען קיין ארץ ישראל צוזאַמען מיט איר מאַן אין יאָר תרס"ב (1902). געווען די פינפטע טאָכטער פון ר' אליעזר ליפע, אַ דאַרפישער ייד, פאַרבונדן מיט ערד־אַרבעט. מ'האָט זי גערופן „פייגעלע", וויל זי איז געבוירן געווארן אין פרילינג — בעת די פייגעלעך צווישטשערן און זינגען. זי האָט צוגעי־הונגן אויף איין פיס. פונדעסטוטעגן איז זי געווען זייער אַרבעט־זאָם. ווי אַ דאַרפיש מיידל איז זי געווען צוגעבונדן צו נאַטור און ערד־אַרבעט, און עס האָט איר שטאַרק געצויגן צו פאַרן קיין ארץ ישראל, צו איר שוועסטער סימקע, און צו איר מאַן ניסקע. איר לעבן אין לאַנד ביי אונז איז געווען איין קייט פון אַרבעט און מי פאַרן אויפבוי פון אונזער לאַנד. מיט אירע אייגענע הענט האָט זי עהאַלפן אויפבויען זייער היים, וואָס איז אויך געווען אַ אכסניא פאַר חלוצים פון דער צווייטער עליה, וואָס איר הויז איז פאַר זיי שטענדיק געשטאַנען אָפן. וואַר האָט נישט געפונען אַהיים אין איר אכסניא? נישט ווייניק פון אָט די, וואָס שטייען היינט ביים סאַמע רודער פון אונזער מדינה, און נישט ווייניק פון די חלוצים פון יענער צייט. וואַר עס האָט נישט געהאַט קיין געלט האָט באַקומען עסן און שלאָפן אויף „קרעדיט" — אַזאַ קרעדיט וואָס מ'האָט קיינמאָל נישט געדאַרפט באַצאָלן.

מיטן שפּראַך פון טאָג האָט מען זי שוין געזען גיין מיט דער טורייע אויף דער פלייצע, און זי האָט געאַרבעט אין איר פרדס, וואָס איז געווען זייער וויט פון איר שטוב. מ'פלעגט זי רופן „די מאַמע פון דער ערד" — ווייל זי האָט געשמ'ט מיט איר גרויסער ליבשאַפט צו דער „מאַמע ערד". זי האָט שטענדיק געאַרבעט, בין איר טיפן עלטער. איין געבריידט האָט זי געלאָזן אַלס אַ ירושה נאָך ביי איר לעבן פאַרץ „הפועל המזרחי", אַרויסווויזנדיק איר באַזונדערע ליב־שאַפט די רעליגיעזע עולים.

פורים־צייט פלעגן מיר אַלע פאַמיליע־מיטגלידער, צשפּרייטע איבערן גאַנצן לאַנד, קומען צו איר און פאַרברענגען אין קריי־ן פון דער משפחה. דעם לעצטן פורים פאַר איר פטירה, איז זי צוגעגאַנגען צו מיר און מיר געזאָגט, אַז זי האָט מיר שפּעס־וואָס צו פרעגן, און זי וויל הערן מיין מיינונג:

— איך בין שוין אַלט — האָט זי צו מיר געזאָגט און איך אַרבעט מיט אַ קליינעם אַרבעטס־גצעצייג, וואָס גיט נישט אַרויס גענוג פּרא־דוקציע, אַזוי־אַרום אַז איך בין נישט מער קיין פראָדוקטיוויער מענש, און פאַרדין שוין נישט מער אויף מיין חיונה און איך עס „לחם חסד".

איך האָב געזוכט זי צו באַרויקן מיט כלערליי אַרגומענטן, ווי למשל, אַז דער אַרבעטס־לוין איז לעצטנס שטאַרק געשטיגן און אַז אייגענטלעך וויפיל זי אַרבעט אויס דעקט עס די לעבנס־מיטל וואָס זי פאַרבויכט.

בעת איך האָב געענדיקט, האָט זי זיך אַ ביסל באַרויקט און מיר געזאָגט: — דו האָסט מיך ממש אָפגעראַטעוועט, יאַנקעלע! עס איז מיר אַראָפּ אַ שטיין פון האַרץ, און איך וועל שוין איצט פון מיר פאַרטרייבן אָט די שלעכטע מחשבות'ן וואָס פיינקען מיר...

זיי זענען געווען די לעצטע פון אַ דור, וואָס האָט אין זיך פאַרקערפערט די דזורות לאַנגע ידישע בענקשאפֿט צו ארץ ישראל, און זיי האָבן אונז געוויזן אַ מוסטער מיט זייער חלוציש לעבן.

ש. ערנסט / קלעצקער בייטראג צום אויפבוי פון לאנד

ס איז זעלטן צו טרעפן אַ שטעטל ווי קלעצק, וואָס זאָל האָבן אַרויסגעגעבן אַזאַ רייכע און פֿאַרביקע גאַלעריע פון פֿערזענלעכקייטן, וואָס האָבן אַזוינס אויפגעוויזן אין קלעצק און אויך אין די דערפֿער אַרום, דאַרטן, בענקען זיי נאָך צינון".

שוין אין די 80קער יאָרן, שטעלן פֿעסט די צוויי באַווּסטע ציוניסטישע מטיפּים צבי הירש מאַסלי אַנסקי און יעוזעראוו, זענען קלעצקער יידן געווען דורכגעדרונגען מיט אַ הייסער בענקשאַפֿט צו ציון.

— "ס'איז אַ שטעטל מיט אַ סך יידישן חן, און איז פֿאַרוועבט מיט דער נשמה יתירה פון אהבת התורה און אהבת הארץ הקדושה".

דער ציון טרוימער פון קלעצק יהושע ברזלי (אייזנשטאַדט), דער וואָס האָט דורכגעבראַכן אַוועג קיין ארץ ישראל פֿאַר זיך און פֿאַר די משפּחות קאַנטאָוויטש, פֿעדער און זעלצער, פון דער ערשטער עליה — אַט דער אייזנשטאַדט, וואָס האָט מיט פֿאַסאַס אויסגערופן אין גרויסן בית מדרש אין קלעצק פֿאַר זיין נסיעה אין לאַנד:

"איך פֿאָר אין אונזער היימלאַנד ארץ ישראל, און אויב איך וועל נישט קענען דאָרט לעבן, וועל איך אויסגראַבן פֿאַר זיך אַ קבר — צוריקקומען אין גלות וועל איך נישט".

האָט צוזאַמען מיט אַ צווייטן ציון־טרוימער, מיכאל האלפֿערין (אַן אייניקל פון באַרימטן הרב מלבי"ם) געפֿלאָגט, נישט מער און נישט וויניקער, נאָר ארבעה־פֿירן דאָס גאַנצע שטעטל קלעצק קיין ארץ ישראל.

אַט די דאָזיקע פֿלאַמיקע ליבשאַפֿט צו ארץ ישראל איז אַ פּראָדוקט פון דער פֿאַרוואַרצלטער דורות־לאַנגער בענקשאַפֿט צו ארץ ישראל.

דורות־בענקשאַפֿט פון קלעצקער יידן צו ציון

אַט מיט דעם נאָמען טיטולירט אַ צווייטער פון דער פֿאַמיליע אייזנשטאַדט (ברזלי), דער כראַניקער און היסטאָריקער פון אַט דעם שטעטל, בן־ציון אייזנשטאַדט. — די ליבשאַפֿט פון קלעצקער יידן צו א"י.

אַט דער קלעצקער יידישער האָט כל ימיו פֿאַרשפּענטלעכט פֿאַרשונגען וועגן דער געשיכטע פון קלעצק, און ער באַצייכנט קלעצק ווי —

"אַ שטאָט וואָס אירע מענשן ציט צו ארץ ישראל, עס טליעט אין זיי אַ פּייער צום הייליקן לאַנד, צו ציון".

אַ צווייטער קלעצקער יידישער שרייבער, דער־ציילט, אַז —

"קלעצק איז פון שטענדיק אַן געווען אַ שטעטל, וואָס ביי אירע תושבים אין מויל האָט געלעבט דער פסוק: "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני". קלעצקער יידן האָבן פון שטענדיק אַן געגאָרט אומ־צוקערן זיך צו אונזער אויסגעבענקט לאַנד".

די קלעצקער באַרימטע גרויסע רבנים — זיי האָבן אויסגעדריקט זייער בענקשאַפֿט צו ארץ ישראל דורך זייער באַשעפֿטיקן זיך אין זייערע הלכה־ספֿרים מיט "הלכות התלויות בארץ, דיני שמיטה און יובל". שרייבט אַ קלעצקער רב אין זיין ספֿר:

"ישיבת ארץ ישראל, הרי היא שקולה כנגד כל מצוות שבתורה ואשרי למי שזוכה לעלות לארץ". (דאָס וווינען אין ארץ ישראל, איז שקול קענען אַלע מצוות, און וווהל איז צו דעם וואָס האָט זוכה געווען עולה צו זיין קיין ארץ ישראל).

וואָס שייך די דאָרפֿס־יידן אַרום קלעצק געפֿונען מיר אָפּקלאַנגען אין דער פּרעסע („המליץ" פון יאָר 1899):

„שמשון ראזנבוים, אַן אָקטיוואָר ציוניסטישער טוער וואָס העלפֿט ארגאַניזירן דעם ציוניסטישן צוזאַמענפֿאָר אין מינסק, ווערט זייער האַרציק אויפגענומען אין קלעצק און אויך אין די דערפֿער אַרום, דאַרטן, בענקען זיי נאָך ציון".

דער זעלביקער אַדוואָקאַט ראָזנבוים ווערט שפּעטער אויסגעקליבן אַלס דעלעגאַט צו די ציוניסטישע קאָנגרעסן, און באַקומט אַ סך שטימען אין קלעצק און אומגעגנט (זע ספֿר הקונגרס, בעריכת לייב יפה, ירושלים תש"י, ז. 446).

די ליידנשאַפֿטלעכע ליבשאַפֿט פון יהושע ברזלי (אייזנשטאַדט), זיין מסירות־נפֿש־דיקע איבערגעבנקייט צו אחד העם'ן ביים פֿאַרשפּרייטן זיינע אידעען איבער די שטעטלעך פון וווייסרוסלאַנד. (און שפּעטער אין ארץ ישראל) — איז גוט באַקאַנט. דאָס איז געווען אַ סך יאָרן פֿאַר הערצל'ס רוף צום ערשטן ציוניסטישן קאָנגרעס. משה סמילאַנסקי שילדערט אים אין זיינע זכרונות:

„אַ פּלייצנדיקער שטראָם פון ציון ליבע איז ער געווען, פול מיט טעמפּעראַמענט און אימפּאַנירט מיט זיין אויסזען".

„עם עולם" אין ביל"ו באַוועגונג

וועג אין די אַכציקער יאָרן, נאָך די פֿאַראַמען אין רוסלאַנד, האָבן זיך געשאַפֿן די צוויי באַוועגונגען „עם עולם" (וואָס אַקטירט צו עמיגרירן קיין אַמעריקע און שאַפֿן דאָרט יידישע קאָלאָניעס), און ביל"ו — שטייט צו ברזלי צו דער ביל"ו באַוועגונג, און מיר געפֿינען אים צווישן די פּיאָנערן פון דער ערשטער עליה.

און אַזוי ווי פּרייער אין רוסלאַנד, אַזוי שפּעטער אין ארץ־ישראל ווירקט ער צו פֿאַרטיפן אחד העם'ס אידעען פון יחידים צו די מאַסן; און מיר געפֿינען אים גלייכצייטיק מיט יחיאל מיכל פּינעס, וווּ ער פֿאַרפלאַנצט די ערשטע שפּראָצונגען פון נייעם ישוב אין ארץ ישראל, אָן אויך אַלס פּיאָנער פון דער נייער העברעישער ליטעראַטור, ער איז אויך דער וואָס שרייבט די ערשטע דערציילונגען פון לעבן פון די קאָלאָניסטן אין יהודה און אין גליל.

נאָך אים קומט קיין ארץ ישראל ניסן קאַנטאָראָוויטש פון קלעצק, וואָס בויט דאָס ערשטע הויז אין רחובות און זיין זון רחביה, איז דער ערשטער ייִנגל, וואָס איז דאָרט געבוירן געוואָרן.

די עלטערע קאָלאָניסטן אין ראשון לציון דערציילן נאָך איצט מעשיות וועגן דעם מוטיקן ניסן קאַנטאָראָוויטש, וואָס פירט אַן צוזאַמען מיט יהושע ברזלי דעם „אויפֿשטאַנד פון די בלו־ייִם" קעגן דער באַראָן ראָטשילד אַדמיניסטראַציע.

„אין קלעצק האָט געבראַכט אַ פּייער פֿאַר ציון — שרייבט מ ב י"ט — (פּסעוודאָנים פון מאיר בן יאיר טויבענהויז), וואָס האָט באַזוכט קלעצק אין יאָר 1899 וויִ אַ שליח פון ארץ ישראל. מ'האָט אים געלאָזן דאָן ריידן אין גרויסן בית מדרש, וועגן די קאָלאָניעס אין ארץ ישראל, אַ זאָך וואָס מ'האָט אים נישט דערלויבט אין אַנדערע שטעטלעך.

„אין דער שטאָט קלעצק — שרייבט דער דאָזיקער צפֿת־ער ייִד, האָט זיך צום ערשטן מאָל נעהערט דער אויסגעשריי פון קלעצקער ייִד ר' יהושע ברזלי, וואָס האָט אויסגערופן אין זיינער אַ דרשה אין גרויסן בית מדרש:

מיר יידן האָבן נישט קיין לאַנד, מיר יידן מוזן לייזשזאַליקן דעם שטויב פון אונזער טיירער היימלאַנד, און ער האָט צוגעגעבן אין העברעיש — „לחנן את עפר ארצנו הקדושה היקרה!

ניסקע קאַנטאָראָוויטש האָט זיך צעווייניגט הערענדיק אַט די וועלטער.

אין צוויי יאָר אַרום רעדט אינעם זעלביקן בית מדרש אַ צווייטער ענטוזיאַסט מיכאל האלפערין, נאָוויק׳ס אַ קרוב, וואָס האָט געהאַט די גרויסע שפייכלערס פון תבואה אין דאָרף קאַראַצק נעבן קלעצק, און אויך ער אַגיטירט, אַז מ׳זאָל פאָרן קיין ארץ ישראל. ער אַגיטירט סיי אין קלעצק און סיי אין אַנדערע שטעטלעך, און פאַררופט זיך אויף זיין פעטער דעם מלבי״ם, וואָס איז אויך געווען געשטימט פאַר חיבת ציון.

דער העברעיש־ייִדישער שרייבער ש. ל. צ י ט ר א ן דערציילט אין זיין בוך זכרונות, (פאַרלאַג „אחיספר״, 4טער טייל, ז״ז 97—106), וועגן יהושע ברזילים טעטיקייט אין „בני משה״.

קעגן דעם ביישטייער פון קלעצק צו בנין הארץ שרייבן אויך די געשיכטס־שרייבער פון נייַעם ישוב יעקב יערי — פאַליעסקין אין זיין בוך „חולמים ולוחמים״, און אויך משה סמילאנסקי וועגען די „אנשי משפחת האדמה״.

די צוויי קלעצקער וואָס פירן אָן מיטן בונד פון די קאָלאָניסטן אין ראשון לציון קענן די בעאַמטע פון בארון ראַטשילד

אַז עס איז ביי ניסן קאַנטאראָוויטש געבוירן געווארן דער ערשטער ייִנגל אין ראשון לציון, האָט ער אים אַ נאָמען געגעבן „נחמיה״ — כי זה ינחמנו — אָט ער, וועט פאַר אונז, קאָלאָניסטן, זיין דער טרייסטער, וואָס וועט אונז טרייסטן פון די צרות, וואָס מיר האָבן אויסצושטיין פון בארון ראַטשילד׳ס פקידים.

אָט די צוויי קלעצקער „ניהיליסטן״ (ווי די פקידים פון בארון פלעגן זיי רופן), האָבן נישט געקענט צוקוקן, ווי אַזוי די בעאַמטע פאַרשוועגדן קהל׳ישע געלטער אייגענטלעך די געלטער פון בארון ראַטשילד, און געוואלטיקן איבער די קאָלאָניסטן און זייערע משפחות.

אונזערע צוויי קלעצקער אידאַליסטן האָבן אונטערגענעמען זייער אַ העפטיקן קאַמף קעגן די דאָזיקע פקידים. וועגן דעם קאַמף געפונען מיר פרטים אויך אין די מעמוארן פון מאיר טובענהויז, וועגן וועמען ס׳איז אַקאַרשט ארויס אין תל אביב דאָס בוך „בנתיב היחיד״ פון זיין זון אפרים טובענהויז פון חיפה. מ. ט. שרייבט:

„זיי ביידע, די קלעצקער, זיי הייסן ביי די פקידים „ניהיליסטן״.

אָט אַזוי רופן זיי די פקידים ביי אַלעמען, ביים נאָענאָן שטאַנד פון די פילע בעאַמטע: סעקרעטאָרן, גערטנער, משגיחים, רייטערס, פורמאַנס, דאקטוירים, סאַניטאַרן א. אַזוי. „

ניסקע קאַנטאראָוויטש איז געווען אַ „פּאַרט אַרבעטער״, אַ „באַבארטשיק״. ביי אים ווי ביי מיכאל האַלפערין, איז „כיבוש הים״ געווען אַן אידעאַל. פּאַרשטייט זיך, אַז האַלפערין, אייזנשטאַדט און ניסקע זענען באַלייבט ביי די קאָלאָניסטן. זיי קענען גוט אין שצן ניסנען, זיי וויסן אַז ער האָט אויך געאַרבעט אין עזה, געשלעפט משאות אין פּאַרט, אַז ער איז אַ „נהנה מיגע כפיו״.

מאיר טובענהויז ברענגט אויך אַן אינטערעסאַנט פאַקט, ווי אַזוי יהושע ברזילי איז בעת זיין צוריקזומען פון ארץ ישראל אויף אַ באַזוך קיין קלעצק, פונאַנדערגעוויקלט אַ פּלאַן איבערצופירן גאַנץ קלעצק קיין ארץ ישראל.

זיין אַגיטאַציע איז געווען פאַנטאַסטיש, און האָט געקלונגען ביי די קלעצקער יידן דעמאָלט ווי „פּאַלנע משוגעת״.

דער שליח פון ארץ ישראל איז אַרויף אויף דער בימה אין דער גרויסער שול, און געראפן צו זיינע בני־עיר:

פאַראַזט אַלע די שטאָט קלעצק און פאָרט אַוועק אַלע קיין ארץ ישראל!

נאָך אים קומט אַ צווייטער פאַנטאַסט, מיכאל האלפערין, און אויף ער האָלט אַזאַ דרשה פאַר די קלעצקער יידן.

דער רב פון שטעטל — ווי מאיר טובענהויז דערציילט — האָט אין שבת הגדול געהאַלטן אויף דער זעלבער בימה אַ דרשה, און רעדנדיק וועגן „ענייני דיומא״ באַמערקט, אגב, אַז „מיר האָבן דאָ הייַנטיקס יאָר געהאַט פון ארץ ישראל צוויי משוגעים״ (געמיינט יהושע ברזילי (אייזנשטאָדט) און מיכאל האלפערין)...

דער איינציקער, וואָס האָט געגומען ערנסט דעם רוף פון אָט די „צוויי משוגעים״ איז געווען ניסן קאַנטאראָוויטש. ער האָט שוין זינט דאָן נישט געקענט געפונען קיין רו און האָט זיך געגעבן אַ נדר עזרה צו זיין מיט דער משפחה.

ניסן קאַנטאראָוויטש שיקט אַ רעוואָלוציאָנערע „שנה טובה״ פון יפו קיין קלעצק

אַ טשיקאַוון פאַקט דערציילט מ. ט., וואָס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר ניסן קאַנטאראָוויטש׳ס באַציונג צום צאַרישן רוסלאַנד:

„אַז ניסן איז נאָר וואָס אַנגעקומען קיין ארץ ישראל — און דאָס איז געווען פאַר ראש השנה — האָט ער געשיקט אַ היים אַ שנה טובה דורך זיין קרוב מאיר טוביענהויז פון צפת, וואָס איז דאָן געפאָרן קיין רוסלאַנד אין שליחות פון די קאָלאָניסטן פון גליל העליון און התחתון״.

מ. ט. איז גוט אויפגעגומען געווארן דורכן קלעצקער רב, נאָר אַז ער האָט אים איבערגעגעבן די לשנה טובה באַגריסונג פון ניסן קאַנטאראָוויטש, כדי זי איבערצוגעבן זיינע קרובים, האָט דער קלעצקער רב איבערגעלייענט דברי גנאי געשריבן בדרך שיר קעגן צאָר און זיין רעזשים:

„אֵין פְּדוּת וְאֵין יְשׁוּעָה
בְּאֶרֶץ רוּסְיָא, מְקוֹם הָרְשָׁעָה,
שָׁם הָעָם נִרְמָס כְּסוּחָה,
הָבָה נִלְכָּה עַם חֶלְכָּה,
וּפֹה בָּאָרְצֵנוּ נִמְצָא הַמְנוּחָה״.

דער רב פון קלעצק האָט אָט די דאָזיקע אומשולדיקע פערזאָנאַכאַטאַלס „ניהיליזם״ און רעוואָלוציע״ קעגן מלכות. האָט ער שוין דערפאָר ר׳ מאיר טובענהויזן נישט געלאָזט ריידן אין שול אין קלעצק. ער האָט אויך נישט דערלויבט די גבאים פון שול צו שטעלן אַ „קערה״ ערב יום כיפור, צו זאַמלען געלט אין שול פאַר די קאָלאָניסטן.

אין לאַנד פון די חלומות

פון חלום ביז דער ווירקלעכקייט איז אַ גרויסער מהלך. און אַז ניסן מיט זיין ווייב סימקע זענען אַנגעקומען אין יפו׳ער פאַרט, האָבן זיי גלייך זיך באַקענט מיט דער שוועדער ווירקלעכקייט.

אין אַ קאָרעספאָנדענץ אין „הצפירה״ דערציילט דער „מבי״ט״:

„...דער פאַרשטייער פון די חובבי ציון איז יפו איז נישט געווען קיין „מקבל עולים בסבר פנים יפות״.

„אָט — למשל, אַז ניסן קאַנטאראָוויטש, דער נייער עולה פון שטעטל קלעצק איז אַנגעקומען צום פאַרשטייער פון די „חובבי ציון״, האָט אים האָט דער בעאַמטער אַזעפּרעגט:

— צי האָט איר צו מיר אַ צעטל פון די „חובבי ציון״ פון מינסק?

ניסן קאַנטאראָוויטש האָט אַזאַ צעטל נישט געהאַט, האָט דער בעאַמטער תיכף באַקומען אַן אַנגעצויגענעם פנים, און ער פרעגט אים גלייכגילטיק:

— וואָס רעכנט איר דאָ אין לאַנד צו טאָן?

פון דעמאָלט אָן האָט שוין ניסן קאַנטאראָוויטש נישט געוואלט מער איבערטרעטן די שוועל פון די קהל׳שע עסקנים, און ער האָט געגומען זיין גורל אין זיין האַנט אַריין.

אינטערעסאַנט פרטים דערציילט ליבע זעלצער פון רחובות אין אירע העפטן פון זכרונות, וואָס טראָגן דעם טשיקאַווען נאָמען:

„זכרונות און מחשבות וווּ איך דערציילּ מײַנע קינדער, וואָס קומען נאָך מיר, פון דעם וואָס עס איז געשען מיט מיר און מײַנע טײַערע בני משפחה".

דאָ ווערן באַשריבן קאַפּיטלעך זײַנט אירע קינדער־יאָרן וועלן זי איז נאָך געווען אַ מיידל אין לובעניצע בײַ קלעצק. אירע זכרונות פֿירן אונז אויף צו די שפּראַכן פון חיבת ציון און ציוניזם, צווישן די דאַרפֿס יידן אין דער אומגעבונג פון קלעצק.

אויך מענדל מ א ַ כ ט י י ר, וואָס איז געווען אין זײַן יוגנט גוט אויסגעקאָכט מיט די דאָזיקע דאַרפֿס־יידן, האָט אָנגעשריבן אַ סך קאַפּיטלעך זכרונות. ער שרײַבט אַז ער האָט תּמיד געפֿילט די שטאַרקע בענקשאַפֿט צו ארץ ישׂראל פון די דאַרפֿס־יידן אָרום קלעצק.

ד״ר הערצל׳ס אויידיעניץ ביים טערקישן סולטאַן צוהיצט דעם דמיון בײַ די דאַרפֿס־יידן

מענדל מאַכטײַר שילדערט, ווי אַזוי די פֿאַנאַטיזיע פון דער דאַרפֿס־יידן האָט זיך צעפּלאַקערט, ווען זיי האָבן געהערט ווי אַזוי דר׳ הערצל איז געהאַט אויפֿנצן ביים טערקישן סולטאַן אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל אָן ביים קייסער ווילהעלם פון דייטשלאַנד, ביים טויער פון מקוה ישׂראל.

נאָך אין דער ראָמאַנטישער צייט פון דער ביל״ו באַוועגונג טרעפֿן מיר אָן קלעצקער יידן — בעלי מלאכות אין ירושלים. זיי העלפֿן די בילו״יים, וואָס גרופֿירן זיך אָרום „החרש והמסגר", וועגן זיי האָט שוין אָפֿט דערציילט זכרונות דוד י ו ד ל ע ו י ט ש ביי דער געלעגנהײַט פון יובילײ פון דער קאָלאָניע ראשון לציון (זע אויך דוד יודלעוויטשעס זכרונות אין יובל בוך פֿאַר ראשון לציון און אין זשורנאַל „מימים ראשונים". אונטער דער רעדאַקציע פון א. דרויאַנוב, ורשטער באַנד).

וויכטיק צום שאַפֿן זיך אַ בילד פון יענער צייט זענען אויך די בריוו, וואָס חיים ח י ס י ן האָט געשיקט פון ארץ ישׂראל צום זשורנאַל „וואָסכאָד", וואָס איז אַרויס אין רוסלאַנד (פון יאָר 1887).

אויך פון קלעצק קומען דאָן קיין ירושלים יידן, זיי ווערן דער־מאָנט אין „חלקת מחוקק", מצבות פון אשר לייב מבריסק. לומדים פון קלעצק קומען קיין ירושלים אוּן מיר געפֿונען זיי־ערע נעמען אויך צווישן די, וואָס פֿירן אַ קאַמף קעגן די מיסיאָנערן אין ירושלים.

די קאָנסטאַרוויטשעס זענען אַ בכבודיקע פֿאַמיליע אין ארץ־ישׂראל. אָט איז דער קרייז־ריכטער קענעט (אייגענטלעך קאָנסטאַרוויטש). אייניער פון דער משפחה איז געווען אַ מיטאַרבעטער פון „החרות" (די ערשטע טאָגצייטונג אין ירושלים נאָך פֿאַר דער ערשטער וועלט מלחמה). ליבע זעלצער דערציילט אויספֿירלעך ווי אַזוי ער מיט דער משפחה האָבן פֿאַרלאָזן האָק און פּאָק און זוועק קיין ארץ ישׂראל.

די דאַרפֿישע יידן אָרום קלעצק

ליבע זעלצער ווייס צו דערציילן אַפֿילו וועגן די פּשוטע וויג־לידער, וואָס די דאַרפֿישע מאַמעס האָבן מיט זיי פֿאַרוויגט זייערע קינדער.

זי לייענט פֿאַר מיר פֿאַר קאַפּיטלעך פון איר ספֿר הזכרונות. אָט איז זי וואָך און מיטאַמאָל רעדט זי ווי פון אַ חלום. און אַזוי דער־ציילנדיק די געשיכטע פון איר לעבן לויפֿן אַדורך פֿאַרשידענע געשטאַלטן. אין אירע יונגע יאָרן איז זי אַליין געווען אַ דאַרפֿס־מיידל, אין אַ דערפֿל נישט ווייט פון קלעצק, אין לובעניצע. ס׳איז נישט געווען צו יענער צייט קיין גרויסער אונטערשיד צווישן די שטאָטישע קלעצקער יידן און צווישן די דאַרפֿס־יידן, וואָס אַ סך פון זיי זענען געווען אייַנפֿאַכע פּויערים. פון נאָוואַסאָלקע, סטאַרי־דאָראָבי, לובאניטש ביז קאַפּלאָנאָוויץ, קראַצקי, אסטראשיצקי־האראד האָט מען כסדר אַלץ געקענט טרעפֿן יידישע פּויערים וואָס האָבן באַאַרבעט ערד פונקט אַזוי ווי די קריסטלעכע פּויערים. אוּן אָט זענען די דערפֿלער ביי קלעצק, נאַהאָרנע, נאוישאלקע, פֿלאָסקאָוויטש וואָס איז געווען אַ שם כולל פֿאַר אַ גאַנצע ריי אַנדערע דערפֿלער, ווו יידן האָבן געאַרבעט אויף דער ערד, און האָבן אויך געהאַט אַ מנין, אַ שוחט, אַ מלמד, אוּן ס׳קומען כסדר צו זיי די דאַרפֿס־גייער פון קלעצק אוּן פון ווייטערדיקע שטעטלעך.

אָט איז פֿאַראַן אין נאָענטן דערפֿל באַלוואנקע אַ ייד, וואָס באַקומט צוגעשיקט אַלע וואָך דער „המליץ" אוּן „וואָסכאָד", „רוסקייא באַגאַטסטוואָ", „בודעשנאָשטש". די אינטעלעגענטערע דאַרפֿס־גייער שלינגען בײַ אים די נייַעס אוּן זיי צעפּויקן זיי גלייך איבער די אַנדערע דערפֿער. אָזוי אָרום וויסן די דאַרפֿס־יידן אַלצדינג, וואָס טוט זיך אין די קאָלאָניעס אין ארץ ישׂראל אוּן וואָס ס׳קומט פֿאַר איבער דער גאַנצער יידישער וועלט, נישט ווייניקער ווי די קלעצקער יידן, די שטאָטישע.

בײַ אונז אין לובענעץ איז געווען אַן אכסניא, פֿלעגן קומען אַהין די דאַרפֿישע יידן אוּן אויך די אַזוי גערופֿענע דאַרפֿס־גייער, וואָס פֿלעגן גיין איבער די דערפֿער אייַנקויפֿן סחורה — פון האָלאָוושטש, האַלינקע, טיכעניטש, לאָפּיטש ביזן שטעטל סטאָראָסעליע. מ׳פֿלעגט אויך דורכפֿאָרן פון די ווייטערע מקומות: פון פֿלאָטניצע קאָזשאַן— האַראַדאָק, פון קראַליטש, קראשין, רובזשעוויטש, פון קאָמען אוּן צירין. געווען פוסגייער, אוּן אויך אַזעלכע וואָס פֿלעגן קומען וויינטער־צייט מיטן שליטן. אוּן די שטאָטישע מענטשן פון קלעצק זענען געווען מיט אונז זער היימיש, ווייל צווישי מאָל אין וואָך האָבן מיר געפֿירט מילכוואָגרג אין קלעצק. מיר האָבן אויך גוט געקענט די רייכערע מענשן, די תּבואה־סוחרים וואָס האָבן געהאַלטן לעבן אונז תּבואה־שפּייכלער.

די דאַרפֿישע יידן זענען צווישן זיך געווען ווי איין משפּחה, מ׳האָט געווויסט ווי אַזוי יעדער אייַנער לעבט אין זיין שטוב. די מיידלעך האָבן זיך געאַרבט אייַנע מיט דער אַנדערער. די מלמדים, וואָס פֿלעגן לערנען מיט די ייַנגלעך — זיי האָבן אויך געלערנט די מיידלעך, — אַזוי אָרום האָב איך זיך שוין אַלס אַ קליין מיידל אויסגעלערנט שרייבן אוּן לייענען העברעיש.

מיר אוּן די ישובניקעס, די דאַרפֿישע יידן פון די אַנדערע דער־פֿער — מיר האָבן אַלע געלעבט ווי אונטער אײַן דאַך.

די דאַרפֿישע יידן האָבן צו יענער צייט נישט געהאַט קיין גריניג לעבן צווישן גויים. אַ סך יידן זענען געווען ווי פֿאַרזעצט אין פֿאַר־וואַרפענע ווינקלקען, אוּן ווינטער־צייט איז שווער געווען צו פֿאָרן קיין קלעצק, ווייל די שנייען האָבן פֿאַרשאָטן די וווייטע וועגן. אָבער אַז דער וועטער איז נאָר געווארן לינדער, האָט זיך דער פֿאַרקער אין דער דאַרפֿישע יידן מיט קלעצק ווידער באַנייט. פון קלעצק פֿלעגט מען נעמען מלמדים פֿאַר די קינדער, מ׳פֿלעגט זיך אויך מתחתן זיין מיט קלעצקער יידן, אָבער צומיינסט פֿלעגן זיך די דאַרפֿישע יידן מתחתן זיין צווישן זיך. אַ בחור פון אַ דאַרף ווי קאַראַצק האָט גיכער פֿאַרשטאַנען אַ מיידל פון לובענעץ, וואָס האָט ליב די נאָטור, דעם פֿרילינג. אָט גייט אַוועק דער האַרבסט אוּן דער ווינטער. דער גאַנ־צער דאַרף אָרום בליט אוּן שפֿרעצט. איך גיי מיט נאָך דאַרפֿישע מיידלעך רייסן יאָגדעס. די וועלט פֿאַרכישופט מיך...

אוּן איך בין דאָן אַ קליין דאַרפֿיש מיידל, לעב אין אַ וועלט פוּן חלומות. סודות — זיי פּילן אויס מיין קליין אָרעם קעפֿל — ס׳איז דאָ זאָכן וואָס איך פֿאַרשטיי נישט אוּן איך פֿרעג נישט קיינעם קיין באַשייד...

דער קלעצקער „מטיף ציוני", וואָס אַגיטירט צו ווערן קאָלאָניסטן אין ארץ ישראל

אין די דערפער פון מינסקער קאָנט האָט מען דאָן כסדר געהערט וועגן אונזער בן־עיר, דעם „מטיף ציוני" יהושע ברזלי. ער האָט שטאַרק אימפּאָנירט מיט זיין אויסזען, מיט זיינע פּאַראָלחלומ'טע אויגן, מיטן היציקן דיבור. אָט שטייט ער פּאַר אַן עולם יידן אין גרויסן בית־מדרש אין קלעצק און דערציילט ווי אונזערע קאָלאָניסטן לעבן זיך אין ארץ ישראל. מען האָט געווּסט, אַז ער פלעגט אַרומפּאָרן און אַגיטירן פאַר דער געהיימער חברה „בני משה". וואָס דאָס איז אַזוינס „בני משה" — האָבן אונזערע דאָרפישע יידן נישט געווּסט. בייַ אונז צווישן די יידישע פּויערים אין די דערפלעך אין וווייסרוסלאַנד, האָט מען פון מויל צו אויער דערציילט וווּנדער וועגן אָט די „בני משה". ס'האָט געהייסן אַז דאָס האָט צו טאָן מיט די „רויטע יידלעך" וואָס ביים טייך סמבטיון... עס קלינגט בייַ אונז אויך מיט די בלו־יים, וואָס האָבן פאַראַלאַן אוניווערזיטעטן און זענען אַוועק קיין ארץ ישראל.

מיט אַ באַזונדערן אינטערעס האָבן אויפגענומען יהושע ברזלי'ס גרוסן פון יידישן לאַנד די יידישע פּויערים, די דאָרפס־יידן.

אַז דער שליח פון ארץ ישראל פלעגט צו זיי קומען, פלעגן זיי אויסצירן זייערע פענצטער מיט כלערליי קאָלירן — זומער־צייט מיט פּאַפּירענע ריזיקן מיט דער אינשריפט: „בית יעקב לכו ונלכו!"

מנשה מאירוויטש פון די ערשטע בילי'ויים, האָט דאָ געהאַט קרובים — דער פאַלענעשטער מיט זיינע טעכטערלעך דוואָשע און „מאלקאָשע", די קאָסקאָע", בעידע דערוואַקסענע מיידלעך. זיי האָבן געווּוינט קעגנאיבער און אויך זייער פאָטער, דער פאַליענעסטער, האָט געהאַלטן אַן אכסניא, נישט ווייט פון אונז. כ'געדענק, אַז די מיידלעך האָבן זיך ליב געהאַט צו שפּילן אין וואַלד און פלעגן צוריקקומען פאַרשוויצט און צעהיצטע.

ניסן קאָנטאָראָוויטש — מוכתר פון רחובות

די קאָנטאָראָוויטשעס זענען פאַרקניפט און פאַרבונדן מיט רחובות. ניסן האָט גלייכצו די ערשטע ציגל פאַרן ערשטן בנין.

דערציילט ליבע זעלצער, אַז זיין פּרויס (שימקעס) מאַמע האָט אַ סך געפּלפן דערצו, אַז זיי זאָלן אַוועק קיין ארץ ישראל. תחילת אַבער איז קאָנטאָראָוויטשעס ווייב געווען קעגן דעם, זי האָט אָלץ איינגעטענהט מיטן מאַן ניסנען, וואָס האָט דאָן געווּוינט אין אַ דערפל לעבן לעלצק: אַוועק פון דאָנען אין קלעצק — דאָס יאָ, אַבער וואָס עפּעס? אַוועקפאָרן קיין ארץ ישראל און הערן וואָס אַ „מגיד" דרשנ'ט?

איז ניסן אַוועק אין מינסק און פאַרלאַנגט פון „חובבי ציון" אינפאָרמאַציע וועגן ארץ ישראל.

די „חובבי ציון" פון מינסק דעמאָלט — זיי אַליין האָבן קיין גוטן באַגריף נישט געהאַט, וואָס עס טוט זיך אין ארץ ישראל, אַבער ניסן האָט שוין זינט דעמאָלט מער נישט געוווּסט און ער האָט אינגלכן אויסגעפירט ס'זייניקע.

ניסן איז געווען אַ פויער נאָך פון דערהיים, ער האָט פיינט געהאַט דאָס שטאָטישע לעבן און האָט ליב געהאַט די ערד־אַרבעט, און נאָך איידער ער האָט התונה געהאַט מיט שימקען, האָט ער איר געזאָגט:

— שימקע, זאָלסטו וויסן, איך וועל נישט זיין קיין שטאָטישער. איך ווייל גאָר נישט האָבן צו טאָן מיט אָט די אַלע חריפים, תלמידי חכמים און נישט מיט סוחרים. איך ווייל, אַז מיר זאָלן אַוועקפאָרן קיין ארץ ישראל און דאָרטן לעבן ווי עס לעבן דאָרטן אַלע קאָלאָניסטן.

מ'האָט אַבער שימקען אָפּגערעדט פון פאָרן קיין ארץ ישראל. שוין דעמאָלט זענען אַוועקן אין אונזער געגנט „יורדים", אַזעלכע וואָס ס'איז זיי געווען שווער זיך צו אַקלימאַטיזירן אין ארץ ישראל.

אַבער ניסן איז אַוועק קיין ארץ ישראל. שוין אויפן שיף צעזינגט ער זיך מיט זיינע זיסע ציון־לידער. אַז ער קומט אַן קיין יפו — רינגען טערערן פון פרייד פון זיינע אויגן.

ס'איז נישטאָ פון וואָס צו לעבן. זענען זיי בייַדע „אורחים" אין דער „הכנסת אורחים" אין יפו, צוזאַמען מיט די קבצנים אוּן די שלעפערס. אַבער ניסן איז פרייליך. ער פלעגט ממש קושן די ערד פון ארץ ישראל; די מאַמע־ערד איז געווען אַן אמתע מאַמע פאַר ניסנען.

ניסקע ווערט אַן ארבעטער ביים פאָרט

געזונט, אַז ס'איז נישט קיין תכלית צו זיצן אין „הכנסת אורחים", איז ער גלייך אויפן צווייטן טאָג אַוועק אין גאַס זוכן אַרבעט. ער איז דערוויייל געוואָרן אַן ארבעטער ביים פאָרט. זיין פרוי שימקע האָט דאָס גענומען פאַר ליב, זיי האָבן דאָן געווּוינט אויף די יפו'ער זאַמדן אין אַ בלעכענעם „צריף", ווו די זון האָט בייטאָג שטאַרק געברענט. אַבער אין די נעכט איז ניסקע געווען אַ גליקלעכער, און ער פלעגט זיך צעזינגען:

אוי, מיין טייערע שימקעלע, דאָ אין ארץ ישראל וועלן מיר וווינען, דאָ, כאָטש ס'איז אַזוי מאָגער אונזער ערד, מיר וועלן זי פאַראַקערן, פאַרזייען — און וועסט זען, שימקעלע, ס'וועט אויך קומען גוטס, ס'וועט גיך קומען אויך די צייט פון שניט" — — —

ניסקע האָט געטראָגן זיין בענקשאַפט טיף אין זיין האַרצן, און פלעגט זי אויסדריקן אין די פאָלגנדיקע פערזן:

„ציון! יאָרן־לאַנג איך האָב דיך געטראָגן, איך האָב דיך געטראָגן טריי אין האַרצן, אי אין וואַך־זיין און אי אין מיינע טרוימען. איצט דאַרף איך דיך, ציון, אויף יעדן טריט..."

ניסקע איז געווען דעמאָלט דער אייניציקער ייִדישער אַרבעטער אין פאָרט צווישן אַראַבישע. „באַאַרטשטשיקע", וויַ מ'האָט זיי דעמאָלט גערופן. ער האָט נישט פאַרשטאַנען קיין איין וואָרט אַראַביש, און אויך דערפאַר איז אים זער שווער געווען זיך צו אַקלימאַטיזירן אין אָט דער ארבעט. ער איז געווייר געוואָרן, אַז ער וועט באַקומען אַרבעט אין אַ ווייַנגאַרטן אין ראשון לציון, איז ער אַהין אַוועק און גלייך אַריבערגענומען אויך זיין ווייב שימקען אַהין. און דאָ אין ראשון לציון וועט בייַ זיי געבוירן זייער ערשטער זון נחמיה.

אַ מוסטער פון מוטיקייט

בעת ניסקע מיט שימקען האָבן זיך אין לאַנד שטאַרק געמאַטערט און זייער מיידלעך איז מיט די וועגטער „מאַמע, גיב מיר אַ שטיקעלע ברויט" אַוועק פון דער וועלט — קומט אַן צו זיי פון זייערע אייגענע אַ בריוו פון קלעצק אין וועלכן מ'פרעגט זיי וואָס זיי מאַכן און ווי אַזוי זיי לעבן. האָט ניסקע, נאָך אין „שבעה"־מונג, אַנגעשריבן אַ בריוו, וואָס וואָלט געמעגט עדאַדוקט ווערן בייַ אונז אין לערנ־ביכלעך פאַר קינדער:

„אונטער אַ הימל אַ בלויען — שרייבט ניסן אין זיין נאַמען און אין נאַמען פון זיין פרוי — אונטער אַ זוניקן הימל וואָס איז בלויליעך און אַזוי הערלעך שיין פון דן ביז באר שבע איז דער לענג און פון דעם ים התיכון דאָ אין יפו ביזן כנרת און ביז אַריבער דעם עבר הירדן אין דער בריים, איבער בערג און איבער טאָלן, איבער פעלד און וואַלד, איבער וויינגערטנער און פרדסים פון אונזערע קאָלאָניסטן, שפּאַצירן מיר דאָ, און עס פריַיט אונז, וואָס מיר לעבן דאָ אין לאַנד פון אונזערע אבות און פון אונזערע חלומות".

קוים אויפגעשטאַנען פון „שבעה", האָבן זיך פונסניי פֿאַר אים אַנגעהויבן שוועבן טעג. ער פֿאַרט אין גליל העליון, ער וועט פֿאַרכאַפּט פון די אידעען פון קריסטלעכן חובב־ציון סער לאָרענס אָליפֿאַנט, צו שאַפֿן אַ בריטיש התיישבות און גוֹלן און עבר הירדן.

אין די ליכטיקע זומער־טעג וואָנדערט ניסקע אָרום אינעם קאַנצן לאַנד, און אַז עס וואָקסט אונטער ביי ניסנס קרוב אין צפת זיין זון, דער באַאַניקער יעקב יוסף טויבענהויז (שפּעטער באַרימט אָלס געניאָלער וויסנשאַפֿטסמאַן־באַטאַניקער אין אַמעריקע) — פֿאַרט מיט אים ניסקע קיין עבר הירדן, וווּ דער יונגער געלערנטער זוכט אויס פּלאַנצן פֿאַר די קאָלאָניסטן.

אַ סך וווייס צו דערציילן וועגן ליבע זעלצער פון רחובות און יעקב קאַנטראָוויטש פון תל־אביב, וועגן ניסן קאַנטראָוויטשן אין ראשון לציון וווי ער פלעגט היטן אין די נעכט די כרמים, וואָס זענען געווען אַרומגערינגלט מיט אַראַבישע שכנים.

שפּעטער גייט ניסן אַריבער פון ראשון לציון אין רחובות, ער איז געווען איינער פון די ערשטע „מתנחלים" אין דער קאָלאָניע, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן נאָך אין יאָר 1890 דורך דער חברה „מנוחה ונחלה". ערשט אין רחובות איז ער געקומען „אל המנוחה ואל הנחלה". דאָ פלעגט ער אַרומגיין אויבער די פּרדסים און פּעלדער, אַרומגיין און זינגען זיין לידל:

עָלֵינוּ, עָלֵינוּ,
לְשַׁוָּוֹת וּלְכָרְמִים עָלֵינוּ.
פֹּה כְּבָר חָרַשְׁנוּ,
שָׁם כְּבָר זָרַעְנוּ,
אַךְ עוֹד לֹא קָצַרְנוּ.

ניסקע און אויך נח׳קע שפּירא, דעם וואָס מען האָט געוווּפן „בר־נש" — זיי האָבן ביידע קאָנקורירט צווישן זיך אין פֿאַרפֿאַסן לידער פון ערד־אַרבעט און אַנדערע.

נח׳קע האָט פֿאַרפֿאַסט דאָס לידל „יה—חלילי, עמלי—לי", וואָס די אַרבעטער פלעגן זינגען צעגנדליקער יאָרן, און ניסקע האָט פֿאַרפֿאַסט לידלעך אויך פֿאַר די תימנער אַרבעטער.

נאָך דער אַרבעט פלעגט אַמאָל ניסקע צוזאַמען מיט אַנדערע קאָלאָניסטן און אַרבעטער אַרויסגיין אין אַ טאַנץ.

אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען פֿאַר ניסנס געקומען שוועדישע יאָרן. ער וועט באַשטימט דורכן ועד המושבה אָלס דער מוכטאַר (מוכתר) פון דער קאָלאָניע, און בעת דזשעמאל פּאשא הויבט אָן זיינע רדיפות קעגן די קאָלאָניסטן, וועט ניסקע באַשולדיקט, אַז ער באהאלט „פּאַראַרען" (דעזערטירן), און אַז אויף דער באַשולדיקונג וועט ער אַרעסטירט און צוזאַמען מיט אַנדערע חשובע עסקנים פון ארץ ישראל, ווי דוד יעלין, אברהם שפּירא און אנד. אוועקגעשיקט אין דער טערקישער טורמע „חאן־באשא" אין דמשק.

די לוסטיקייט און פריילעכקייט פֿאַרלאָזט אים אָבער נישט אויף דאָרטן, אָן אויך אין טורמע זינגט ער האָרציקע העברעישע פֿאָלקס־לידלעך וואָס דערמוטערן די אַנדערע אַרעסטאַנטן, צווישן זיי מיטגלידער פון דער שפּיאָנאַזש אָרגאַניזאַציע „נילי".

ניסן קאַנטראָוויטש איז געווען אַ מענש מיט אַ פּאַטישער נשמה אָן וויי י. יערי פֿאַלייסקין האָט איבערגעגעבן, זענען אייניקע לידער זיינע, וואָס ער האָט פערפֿאַסט אין יידיש, איבערזעצט געוואָרן אין העברעיש דורך נח׳קע שפּירא (בר נש) אָן די יידישע אַרבעטער פלעגן זיי גערן זינגען.

ער איז געשטאָרבן אין רחובות, י״ח אדר תש״א (17.3.1941). בייַ יציאת נשמה האָבן זיין פנים אָן אויגן געשטראָלט. זיינע לעצטע ווערטער זענען געווען:

— גוט, וואָס איך האָב מיר מוסר־נפש געווען פֿאַר אונזער לאַנד!

— מיט די דאָזיקע ווערטער איז אויסגעגאַנגען זיין נשמה.

צפורה זעלצער / פון לובעניעץ קיין רחובות

ד׳ ליבע אַלטע היים, דאָס שטעטל קלעצק אָן דאָס ווּ איך האָב פֿאַרבראַכט מיינע קינדער יאָרן — לובעניעץ ביי קלעצק — זענען גענוג גליכן צו אַ פּריזמן דורך וועלכער ס׳שנירלען זיך אַ סך ליכטיקע זכרונות.

די וועלט פון נעכטן

מיינע קינדער־יאָרן אין סוף פון פּריערדיקן יאָרהונדערט געהערן צו דער וועלט פון נעכטן. עס איז דאָן געווען, אין פֿאַרגלייך צו היינט, אַ רויקע צייט, דאָס לעבן איז געווען זייער געמיטלעך. און ווען איך כאָפּ אַ בליק אויף צוריק אין באַראַכט דעם לעבנס־לויף וואָס איך האָב דורכגעמאַכט זינט מיין נסיעה קיין ארץ־ישראל מיט איבער פּונקציך יאָר צוריק — דערזיע איך, אַז עס האָט זיך זינט דאָן געביטן אָלץ — סיי די מענטשן און סיי די תקופה. און עס גיט מיר אַ צי אין האָרצן בעת איך דערמאָן זיך אָן קלעצק און לובעניעץ.

לובעניעץ האָט עפּהייסן דער אָרט ווּ איך האָב פֿאַרבראַכט מיינע קינדער־יאָרן; דאָס איז געווען אַ קרעטשמע נישט וויַיט פון קלעצק, אויפן וועג קיין סלוצק.

מיר זענען געווען ענג פֿאַרבונדן מיט קלעצק, ווּ מיר פלעגן פֿאַרקויפן דאָס מילכיקס און אויך די תבואה. מיר האָבן גענעזיגן פּרנסה דערפון, וואָס מיר האָבן געהאַט אַ שפּייכלער, אין וועלכן מיר האָבן געהאַלטן די אויפּצוקויפטע ביי די אַרומיקע פויערן תבואות און דאָס מילכוואָרג, וואָס מיר האָבן

קומען אין שאָס אריין, אַזוי אַרום זענען מיר געקומען אין באַרירונג מיט די נייע שטרעמונגען, און מיר האָבן נעפילט, אַז אַט־אַט שפּראָצט אַ נייַ לעבן, אַנדערש פונעם אַנגענומענעם פאַרגליווערטן טראַדיציאָנעלן שטייגער פון דורי דורות.

אין דער אומגעבונג זענען געווען אַ סך דראָפס־יידן, פּויערים און בעלי־מלאכות. זייער לעבן איז נישט געווען גרינג, אָבער זייער אינטערעס סאָנט אַ דאַנק דער עגנער פאַרבינדונג מיט דער נאַטור און מיט דער ערד.

עס דערמאָנען זיך וווּנדערלעכע טיפּן פון אָס די דאָזיקע דראָפּישע יידן. אָס שווימט אויף אויפן זכרון אַ טיפּ וואָס איז געווען גוט באַקאַנט — איטשע שמערלס דער שוסטער פון ראָסאָשולקע, ער איז שטענדיק געווען לעבעדיק־פרייליך. אָס שטייט ער, אַ שטייגער. מיט אַ דראָטווע אין האַנט ביי אַ שטיקל אָרבעט, קלאָפט זיך צו צום טאַקט און זינגט אַ פרייליך לידל; ער אָרבעט געשווינד. ער האָט געשמט אָלס „דאָס פרייליכע שוסטערל", ער פלעגט קענען גוט נאָכמאַכן דעם קול פון אַ בדחן, ווי ער זאָגט גראָמען ביים באַדעקן אַ כלה.

ער איז אָבער אויך געווען אַ גוטער אכלן, נישט קיין „פרעסער", אָבער אַז זיין ווייב האָט פאַר אים אָוועקגעשטעלט אויפן טיש אַ גרויסע פּוליע שיסל מיט אָפּגעקאָכטע קאָרטאָפל אָפילו אַז זיי זענען געווען הייסע קאָכיקע, — איז אָפּ גיך פון זיי נישט געווען...

מיטן דאָזיקן פרייליכן שוסטערל פלעגט דער פריץ אונזערער סוס־טשקעוויץ׳ ליב האָבן צו פאַרפירן שמועסן, דערהויפט וועגן ענינים פון אמונה און יידישקייט. איטשע שמערלס איז אָפילו געווען גאָר אַ קנאַפּער יודען אין די ליינינקע אותיות, ער איז אָבער געווען גוט אויסגעקענט אין די ווייבערישע ספרים ווי „צאינה וראינה", „נחלת צבי" און „לב טוב". ביים פריץ איז איטשע שמערלס דער שוסטער געווען פאַרריכטן פאַר אַ רבין, און וען נאָר ער פלעגט אים פרעגן עפּעס וועגן יידן און יידישקייט, האָט ער גלייך פון אים באַקומען אַן ענטפער.

עס איז שוין די טבע פון אַ בשר ודם, אַז ער וויל וויסן און דער פריץ אונזערער, סוסטשקעוויץ, איז געווען גאָר אַ גרויסער „נודניק", ער פלעגט שטענדיק אויף פאַרפירן וויכוחים אויף מיט מיין טאַטן, און בכלל האָט ער זיך גוט פאַרהאַלטן מיט די יידן פֿרום. איך געדענק די אינטעלי־גענטע פאַמיליע יאכרימאוויטש. יאנקל יאכרימאוויטש און זיין זון איטשע זענען געווען שטאָק־רייך און זייער געבילדעט, דער זון איטשע האָט שטודירט אין אוניווערזיטעט. די קינדער האָבן אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע, און פאַרנעמען דאָרט אַ וויכטיקן פּלאַץ.

בכלל האָבן די יידן אין די דערפער פֿרום קלעצק, אין בולוואנקע, יאצין, קליין־זשוואכעלקע און גרויס־זשוואכעלקע, פעליפֿאוויטש און אַנדערע דערפער פֿרום אונז, זייער גוט געלעבט מיט די גויים, הגם דאָס גאַנצע לעבן פון די יידן, זייערע זיטן, זייער גלויבן, שפּראַך און אויפֿרונג, איז געווען זייער פֿרעמד פאַר די גויים. אָ סך פון די פּויערים בייַ אונז האָבן אויך געגלויבט, אַז די יידן האָבן עפּעס „סודותדיקע" זיטן און מנהגים, וואָס מיר באַהאַלטן פון זיי, און נישט איינמאָל פלעגט דער פריץ אונזערער באַריין האָס די טעמע, און עס האָט אָ סך מיט אים אייניגע־טעמטע יאַנקל יאַרכימאוויטש, כדי אַרויסצולאָקן דאָס פון זיין קאָפּ.

פון די תבואה סוחרים דעמאָלט אין קלעצק, מיט וועלכע מיר האָבן געהאַנדלט, האָבן נע׳שמ׳ט בערטשע דער גלעזער; ער איז געווען דער סאָמע הורטאַווניק פון תבואה־מסחר, פלעגט עפּסעקולירן די תבואה קיין אויסלאַנד. אַ סוחר־טע אַ ברען, איז דעמאָלט געווען ריווע שמעיה ליב׳ס, זי פלעגט איינקויפן די תבואה, און איר מאַן שמעיה ליב, איז געווען דער פאַרקויפער.

אונזער גייסטיק לעבן איז געווען זייער באַשרענקט, אָבער דער מלמד, וואָס מיר האָבן געהאַט בייַ אונז אין שטוב האָט אַרייַנגעברענגט גייסט, ער האָט נישט געווּסט פון קיין רו, ער האָט מיט די קינדער געלערנט תורה, תמיד געזונט איבער אַ געפּעפּנטן ספר און האַלטנדיק די אויגן אויף דעם בלאָט געלערנט מיט אַ ניגון. געווען אַ גרויסער טרינקער פון טיי, — „אַ גלעזל הייס טיי" איז בייַ אים געווען דער חיות...

מיר האָבן אָבער געפילט, אַז מיר זענען פאַרוואָרפן צווישן גויים, און מיר האָבן כסדר געטראַכט ווי אַזוי אויסצוקומען פון לובענעץ און זיך באַזעצן צווישן יידן, — און דאָ איז פאַר אונז אויפגעשטאַנען ארץ ישראל.

דאָס איז געווען אין דער תקופה פון דער צווייטער עליה. עס איז געווען נאָך דער רוסיש־יאַפאַנישער מלחמה, מיר האָבן שוין געפילט אין דער לופֿט, אַז עס בראַכט זיך איין דער יידישער קיום אין „תחום־המושב", און עס פּעגט זיך אַ נייַע תקופה. דער ציוניזם האָט זיך באַווייזן אויף דער יידישער גאַס, אין בייַ אונז איז דאָס פאַרשפּאַלטן געווען אין אונזער אַלטן וועג: צו פאַרלאָזן אונזער דאָרף און אַוועקצוקומען אין אַ יידישער קאָלאָניע. מיר האָבן פאַרשטאַנען, אַז יעדער פון אונז האָט קען עס פאַרווירקלעכן.

בעת איך בין אָנגעקומען קיין רחובות, האָט זיך פאַר מיינע אויגן אָנגעפֿלעקט אַ נייַ לעבן. רחובות איז אין יענע יאָרן געווען אַ צענטער פאַר אַרבעטער־אידעאַליסטן, זיי האָבן דאָ געהאַט אַ גהיימען אַפּאַרטן „אַגודת אחים" — אין יעדע צען חברים האָבן געהאַט איבער זיך אַ מין הויפּטמאַן. די צאָל חברים איז געווען ביי 60. מ׳פלעגט אָנעמען יעדן חבר וואָס איז געווען ראוי און געווען דורכגעדרונגען מיט לימבשאפט צום לאָנד.

פאַר מיר, וואָס איך בין געווּוינט געווען צו דער נאַטור און צום דאָרף, איז רחובות מיט די ווייַנגערטנער פון „מנחה ונחלה", געווען נאָענט צום האַרצן. עס האָט פאַרכאַפּט די שיינקייט פון דער קאָלאָניע, די אַלייַען פון מאַנדאַלבוימער און פייגנבוימער אַרום די ווייַנגערטנער.

בכלל איז אין רחובות געווען דאָן זייער פּריילעך. אין די אוונטן פלעגן די חלוצים־אַרבעטער טאַנצן און זינגען. פאַפּולער איז דאָן געווען דאָס לידל „יה־הה־לי־לי", וואָס עס האָט פאַרפאַסט אייניגר פון די אַרבעטער. וווּ מען איז געגאַנגען, אויבער די פעלדער, אויבער די בערגלעך — אומעטום זענען געווען צעשפּרייט גרופּעס אַרבעטער און האָבן צוגעגרייט דעם באַדן צום פלאַנצן.

איך האָב דאָ אין רחובות געזען די גרויסע ליבשאפט צום לאָנד, ווי אַזוי קינדער פון רייַכע היימען פּוילן און רוסלאַנד האָבן בעאַרבעט די ערד. עס האָט שוין דאָן זינט יאָרן געווירקט אין לאָנד יהושע איזנשטאַדט פון בולוואנקע, אַ שוין אַלטן אַרבעטער, ער איז געקומען נאָך מיט דער ערשטער עליה פון דער בילו״ים אין די 80קער יאָרן. געווען אַ מאַן מיט שׂשׂלץ און איך האָב שוין דאָן, מיט 50 יאָר צוריק, געהערט ווי ער האָט געהאַלפן די קאָלאָניסטן פון ראשון לציון אין זייער קאַמף קעגן די בעאַמטע פון בארון רעשילד. שוין דאָן האָט ער נאָכאַמול געזען מלכות ישראל, וועגן אַ יידישער מדינה. מ׳האָט אים געקענט טרעפן שטענדיק זוי ער שמועסט מיט די ארבעטער און מיט די קאָלאָניסטן, עס איז געווען אַ דערמוטיקונג צו הערן זייַנע טיפֿזינניקע געדאַנקען, און וועגן דער צוקונפֿט, וועגן דאָס פּייער פון ליבשאפט צום לאָנד וועט אַרומקאָפּן אָלע וויכקלעך פון די גלות־לענדער.

מיר דערמאָנט זיך, ווי איך בין נאָך פאַר דער ערשטער וועלט מלחמה געקומען אויף אַ שטיקל־צייט צוריק קיין קלעצק. איך האָב דאָן באַמערקט, ווי עס בייטן זיך די צייטן און עס בייטן זיך אויך די מענטשן, און איך בין שפּעטער צוריקגעקומען קיין רחובות אָנגעוואָפּט מיטן נייַעם גלויבן און מיטן באַווווסטזיין, אַז אינגיכן וועט די יוגנט קומען קיין ארץ ישראל. צווישן די ערשטע פּיאָנערן פון אונזער געגענט זענען געווען יוסף אין חיותה בוסע״ל. יוסף בוסעל איז געקומען אין לאָנד אַריין אין יאָר 1908. ער האָט עפּעס שטרענגע חתונה געהאַט מיט חיותה גאוזע, וואָס איז אויך געווען פון די ערשטע פּיאָנערינס אין לאָנד. זיי האָבן געבאַט דעם וועג פאַר די חלוצים וואָס זענען געקומען נאָך זיי.

גרויס איז אונזער טרויער אויף די אומגעקומענע ברידער, און שוועסטער אין דער חרוב׳ער אַלטער הייס; ס׳איז אַבער גרויס אויך אונזער פרייד מיט דער יידישער אויפלעבונג און דערגרייכונג. און בעת מיר דערמאָנען די ערשטע חלוצים, דאַרפן מיר פאַרצייכנען מיט אָנערקענונג די פאַמיליע קאנטאראוויטש, יהושע איזנשטאַדט, די בוס־על׳ס: יוסף און חיותה בוסעל מיט אירע ברידער און אַנדערע.

צבי שמשי *

א ייד פון קלעצק אגיטירט פאר ארץ־ישראל

(פראַגמענטן פון מיינע זכרונות)

בי אונז אין קלעצק פלעגט מען אפט טרעפן אין בית־מדרש מתמידים אייזנשטאַדט פון קלעצק איז אַוועק קיין ארץ־ישראל. אייזנ־שטאַדט איז געווען אַ אַגיטאַטאָר פאַר די „בני משה" (אַ געהיימער אָרדן, געשאַפן דורך אחד העם אין אָדעס). איך בין צוזאַמען מיט אים אַרומגעפאָרן וועלבירן חברים פאַר די „בני משה". מיר האָבן אויך געזאָרגט, אַז עס זאָלן זיך שאַפן אין די שטעטלעך ציוניסטישע קרייז־לעך און אויך האָט די „בני משה" געזאָרגט פאַרן העברעישן חינוך.

אַבער אייזנשטאַדטן האָט ארץ ישראל נישט געלאָזן צורוּ; ער איז שוין דאָרט געווען און אים האָט אַהין געצויגן ווי מיט אַ מאַגנעט.

דערמאָנט זיך מיר ווי מיר קומען אַן אין אייזנשטאַדט'ס שטאָט קיין קלעצק, און בייַ די דאָרטיקע יידן איז אונזער קומען געווען אַ געשעעניש.

יהושע אייזנשטאַדט דערציילט וועגן ארץ־ישראל און דער עולם שלינגט וואָס ער דערציילט, ס'איז אַזוי פיל פאַנטאַסטישקייט אַבער אויך זאַכלעכקייט, ווייל ער דערציילט פון ווירקלעכן לעבן. קיין איין חבר האָבן מיר נישט אַרײַנגעקומען פון קלעצק, דעם אייבציקן קאָנ־דידאַט פאַר די „בני משה" האָט אחד העם געפסלט, נישט וועלנדיק האָבן צוויישן די „בני משה" אַ „בעל גאוהניק", ווייל אין זיין בריוו צו די „בני משה" האָט ער זיך צופיל באַרימט, און ווירקלעך איז ער געווען אַ גדול בתורה און אויך אין מידות, און עס איז פאַר אונז געווען אַ שאָד וואָס מיר האָבן אים נישט באַקומען פאַר די „בני משה".

יהושע אייזנשטאַדט איז געווען צופיל אַ בעל־חלומות און צו ווייניק אַ „פראַקטישער מענש"; פאַר יענער פרומער אידעאַליסטישער צייט איז ער געווען צופיל גוט, אַבער שפעטער האָט ער אין ארץ ישראל פאַרלוירן אַ סך פון קלעצק איז אַוועק קיין ארץ־ישראל. אייזנ־שטאַדט איז געווען אַ אַגיטאַטאָר פאַר די „בני משה" (אַ געהיימער אָרדן, געשאַפן דורך אחד העם אין אָדעס). איך בין צוזאַמען מיט אים אַרומגעפאָרן וועלבירן חברים פאַר די „בני משה". מיר האָבן אויך געזאָרגט, אַז עס זאָלן זיך שאַפן אין די שטעטלעך ציוניסטישע קרייז־לעך און אויך האָט די „בני משה" געזאָרגט פאַרן העברעישן חינוך.

אַבער אייזנשטאַדטן האָט ארץ ישראל נישט געלאָזן צורוּ; ער איז שוין דאָרט געווען און אים האָט אַהין געצויגן ווי מיט אַ מאַגנעט.

דערמאָנט זיך מיר ווי מיר קומען אַן אין אייזנשטאַדט'ס שטאָט קיין קלעצק, און בייַ די דאָרטיקע יידן איז אונזער קומען געווען אַ געשעעניש.

יהושע אייזנשטאַדט דערציילט וועגן ארץ־ישראל און דער עולם שלינגט וואָס ער דערציילט, ס'איז אַזוי פיל פאַנטאַסטישקייט אַבער אויך זאַכלעכקייט, ווייל ער דערציילט פון ווירקלעכן לעבן. קיין איין חבר האָבן מיר נישט אַרײַנגעקומען פון קלעצק, דעם אייבציקן קאָנ־דידאַט פאַר די „בני משה" האָט אחד העם געפסלט, נישט וועלנדיק האָבן צוויישן די „בני משה" אַ „בעל גאוהניק", ווייל אין זיין בריוו צו די „בני משה" האָט ער זיך צופיל באַרימט, און ווירקלעך איז ער געווען אַ גדול בתורה און אויך אין מידות, און עס איז פאַר אונז געווען אַ שאָד וואָס מיר האָבן אים נישט באַקומען פאַר די „בני משה".

יהושע אייזנשטאַדט איז געווען צופיל אַ בעל־חלומות און צו וויניק אַ „פראַקטישער מענש"; פאַר יענער פרומער אידעאַליסטישער

* דער פאַרשטאַרבענער ציון־טוער ר' צבי שמשי איז געווען דער פאַטער פון ישראל־פרעזידענט יצחק בן־צבי. אַ יוגנט־פרײַנט פון יהושע אייזנשטאַדט, וועגן אייזנשטאַדט'ס נסיעה קיין ארץ ישראל זע זיין בוך „זכרונות", וואָס איז אַרויס אין העברעיש אין ירושלים, אין יאָר 1938.

נחמיה איזראעליט (ישראלית) / די פאמיליע איזראעליט

הרב שמחה יהודה לייב

איך וויל דאָ שטעלן אַ מצבה פאַר דער משפחה איזראעליט פון סוכלישט בייַ קלעצק. די דאָזיקע משפחה האָט זיך געגרויסט מיט איר ייחוס — און מיט רעכט, ווייל זי איז געווען אַ המשך פון אַ גאָלדענער קייט פון 26 דורות רבנים און גדולי תורה. פון פאַטערס צד — די פאַמיליע פון בעקאַנטן ר' אביגדור פון פינסק (וואָס האָט באַקומפט ר' שניאור זלמן פון ליאדי, דעם בעל ה„תניא"), און פון דער מוטערס צד — ר' דוד טעוועלע פון מינסק, אויך בעקאַנט אַלס קעמפער קעגן חסידות.

די משפחה איז געווען אייגנטומקען אין תורה, און אַ סך פון זיי האָבן פאַרפאַסט ספרים אין הלכה. זינט דעם אויפשפּאַרן פון חב"דער חסידות איז די דאָזיקע פאַמיליע געווען אַ פעסטונג פון התנגדות קעגן די חסידים. און אָט איז מיין זיידע, דער איניקל פון ר' אביגדור פינסקער, וואָס הייסט נאָך אים, נאָר פלוצעם געווארן אַ... פלאַמיקער חסיד, און אין זיינע דרכים איז געגאַנגען מיין פאַטער ר' שמחה יהודה לייב איזראַעליט.

זיין הויז איז געווען דורכגעזאָפט מיט תורה און חסידות, לעבנס־חכמה און אהבת־ישראל. געווען אַן אריגינעלע פערזענלעכקייט אין דער יוגנט האָט ער געלערנט אין די ישיבות פון ווָאלאָזשין און מיר, זיך אויסגעצייכנט אַלס עילוי, געלערנט אויך שפּראַכן — רוסיש, דייטש, פויליש. זיך אויסגעצייכנט אויך מיט זיין קלוגשאפט און מידות.

ער האָט אויף זיך נישט געוואָלט נעמען דעם יאָך פון רבנות, און געצויגן זיין חיונה לדפוס, וואָס ער איז געווען אַן אַרענדאַר ביים פירשט ראַדזשיוויל. אַרום אָט דער דאָזיקער אַרענדע האָט זיך געפירט אַ פראָצעס זינט 1901 צווישן מיין פאַטער און אייניגע פון די בעאַמטע, וואָס האָט באַשולדיקט מיין טאַטן, אַז ער פירט נישט

אין אַרדנונג די גיטער. און אָט האָט מען אונז איינמאָל צווויסן געגעבן, אַז דער פירשט וועט אונז באַזוכן. און ער איז גראָד אַנגעקומען ווען מיין פאָטער האָט עהאַלטן אינמיטן דאָונען. מיין פאָטער האָט נישט איבערגעריסן די תפילה און דער פירשט האָט געמוזט געדולדיק ווארטן.

אַז מיין פאָטער האָט געענדיקט, זאָגט ער דאָן צום פירשט: — ביז איצט בין איך געווען אין דינסט פון גאָט־ברוך־הוא, איצט שטייַ איך צו אייער דינסט! אָט די שטאָלצע האַלטונג פונעם טאַטן, האָט אַרויסגערופן רעספעקט בייַם פוילישן פירשט, און די אַרענדע איז אויף אויף ווייטער פאָרבליבן בייַ אים.

בכלל האָט מיין פאָטער זיך וויניק אָפגעגעבן מיט קהל׳שע ענייַנים, אָבער עס זענען געווען אויסנאָם פאָלן.

מיין פאָטער אַ מיטגליד אין „אגודת האלף"

נאָך אין סוף פון פאַריקן י. ה. מיט דער דערשיינונג פון הערצלען, איז מיין פאָטער געווארן אַרייַנגעצויגן אין דער ציוניס־טישער באַוועגונג. צו יענער צייַט איז דער באַקאַנטער ציוניסטישער מטיף פון צפת ר׳ מאיר טויבענהויז געקומען קיין קלעצק, צו וועריבירן טויזנט פאַמיליעס פון רוסלאַנד און פוילן צום באַזעצן זיך אין גליל העליון*. מיין פאָטער איז דער געדאַנק געווען צום הארצן, אָבער בעת ער איז געקומען אין לאַנד אַרייַן, האָט ער באַשלאָסן זיך נישט באַזעצן אין גליל העליון, נאָר ער האָט זיך געקויפט אַ נחלה אין פתח תקוה, ווו ער האָט אויך געפלאַנצט אַ פרדס.

ער האָט אויסגעקליבן צו באַזעצן זיך אין פתח תקוה, ווו ס׳האָט שוין געווינט זיין פעטער ר׳ דוד איזראעליט און זיין פאַמיליע, זיינע זין ראובן, נתן און אויך די טעטער זיינע רבקה און רחל. די אָרבעט בייַם פלאַנצן דעם פרדס, האָט ער איבערגעגעבן דעם פעטער דוד.

אַז דער פעטער האָט צעווויסן געגעבן, אַז דער פרדס ברענגט שוין פרוכט און אַז אונזער פאַמיליע וועט קענען צינען חיונה פון אים — זענען מיר עולה געווען קיין ארץ ישראל, מיין מוטער, מיין שוועסטער צפורה מיין ברודער יונה און מיך, דער שרייבער פון די שורות. דאָס איז געווען אין יאָר תרע״ג (1913). מיין פאָטער איז נאָך פאַרבליבן אין דער אַלטער היים, און ערשט אין ווינטער פון יאָר תרע״ד (1914) איז ער געקומען אין לאַנד.

נאָך זיין קומען איז מיין פאָטער ווייטער געגאַנגען אין זיינע פריערידיקע דרכים, טאָג און נאַכט געלערנט תורה, אויך געגעבן שיעורים אין גמרא פאַר לומדים און זייַנדזיק אַ גוטער בעל מסביר, האָבן זיינע שיעורים אים געבראַכט אַ גרויסן פירסום.

ווי אַמאָל אין דער אַלטער היים, אין סוכליטש, בייַ קלעצק, אזוי אויך אין פתח תקוה, איז מיין פאָטער געווען אַ מענש צו גאָט און צו לייט. די מוטער איז געווען די עקרת הבית און אויך איצט אין פתח תקוה, האָט זי געטראָגן דעם יאָך פון הויז און דערמעגלעכט איר מאָן ער זאָל עוסק זיין אין תורה.

דוד איזראַעליט — פון די ערשטע בויער פון פתח תקוה

דער אָנהויב פון זיין טעטיקייט איז געווען אין דער בילו״יים באַוועגונג, אין די אָכציקער יאָרן. ער איז אָלט געווען 25 יאָר ווען ער האָט פאַרלאָזט קלעצק, און אַוועק אין גוט פון זיין ברודער אביגדור אין סוכליטש בייַ קלעצק, אוּן געווארן פאַרוואַלטער.

* זע אין ביאגראַפישן בוך „בנתיב היחיד" פון אפרים טויבנהויז, קאָפיטל „עין זיתים" ז. 162—165 און אויך אין „מיניקעס יום־טוב בלעטער", 1902.

דוד איזראעליט האָט דאָס ערשטע מאָל באַזוכט ארץ ישראל אין יאָר תרמ״א (1881), באַריַיזט דאָס לאַנד און זיך אָפגעשטעלט אין דער קאָלאָניע געגרינדעטער קאָלאָניע פתח תקוה, ווו ער האָט דאָן געקויפט צוויי נחלות באַדן (75 דונאם יעדע נחלה). דאָן צוריק געפאָרן אַהיים קיין סוכליטש מיטן צווועק צו ברענגען קיין פתח תקוה אויך זיין ברודער אביגדור, אָבער דער ברודער זיינער, האָט נישט אַרויסגעווויזן קיין חשק צו פאַרלאָזן זיין גוט. דאָן האָט דוד איזראַעליט פאַרקויפט זיין היזיו אין קלעצק און איז אַוועק קיין ארץ ישראל, זיך באַזעצט אין יהודיה („אַהוד"), בייַ פתח תקוה. דאָס איז געווען אין יאָר תרמ״ד (1884).

אינגיכן איז ער קראַנק געוואָרן אין געלן פיבער, אָבער ער האָט זיך דיר קרענק נישט געגומען צום הארצן, און אַז ער איז געזונט געוואָרן, איז ער אַוועק אין זיין אַלטער היים, ליקווידירט אָבער זיינע ענינים און איז אַוועק קיין פתח תקוה מיט זיין פרוי, צוויי זין און פינף טעכטער — און פון דעמאָלט אָן האָט ער זיין לעבן געווידמעט דער ערד־אַרבעט אין ארץ־ישראל.

האָט באַווייזן העלדישקייט אין פתח תקוה

דוד איזראעליט, האָט באַווייזן גרויס העלדישקייט אין די ערשטע שווערע יאָרן פון דער קאָלאָניזאַציע פון פתח תקוה, נישט איינמאָל האָט ער געוואָגט באַשיצנדיק באַזאָמען מיט סענדער חדאד, פון די ערשטע שומרים, דאָס האָב און גוטס פון די קאָלאָניסטן. מיט דער צייַט האָבן אים אַ סך געהאָלפן זיינע גרויסע זין ראובן, נתן און זיינע טעכטער רבקה (שפעטער די פרוי פון שבתי לוי, בירגערמייסטער פון חיפה). ער ווערט דאָן אויסגעקליבן אָלס קאָמיטעט־מיטגליד פון דער קאָלאָניע און אָלע רעספעקטירן אים.

עס איז גוט בעקאַנט דער פאַקט, ווי אָזוי ער האָט נישט געטראָכט קיין מינוט און צוזאָמען מיט יהושע שטאַמפער, האָבן גלייך אין די ערשטע טעג פון דאָרף „מלבעס" באַפאָלן די קאָלאָניע. ר׳ דוד אַראַבער פון דאָרף „מלבעס" באַפאָלן די קאָלאָניע. ר׳ דוד איזראַעליט מיט ר׳ יהושע שטאַמפער, האָבן גלייך געגומען זייער געווער און מיט זיי אויך אָלע מתפללים, און אָפגעשטויסן דעם שונא.

דוד איזראעליט איז מיט אָלע פעדעם פון זיין נשמה געווען פאַרבונדן מיט פתח תקוה, וואָס ער איז פון אירע פּיאָנערן. געשטאָרבן איז ער י״ד תשרי תרע״ז, (1917) אין תל־אביב.

אין דעם העברעישן אָפּטיילונג פון דעם בוך, איז אָפגעדרוקט אַ בריוו וואָס וואַרפט אַ שיין אויף אָט דער ליכטיקער פערזענלעכקייט. דעם בריוו האָט געשריבן שמואל יוסף פ״ן, פון די ערשטע מנהיגים פון די חובבי ציון און ער עמפעלט דוד איזראַעליטן אָלס אַ מיטגליד פון אַ קאָמיסיע, וואָס דאַרף אויספאָרשן דעם מצב פון די קאָלאָניעס אין ארץ ישראל. געווען איינער פון די 28 פתח תקוה׳ער קאָלאָניסטן, וואָס באַראַן ראַטשיילד האָט זיי צענומען אונטער זיין שוץ, און ער האָט זיך דערהויפט ספעציאַליזירט אין פלאַנצן מאַראַנצן, מאַנדלען, איילבירטן א. אַז. וו. זיין נאָמען איז געווארן מפורסם אין דער גאַנצער סביבה און מען פלעגט קומען צו הערן זיין עצה וואָס שייך ציטרוס־פלאַנטאַציעס.

נישט קוקנדיק דערויף וואָס ער האָט געווידמעט אַ סך צייַט פאַר קהל׳שע ענינים, האָט ער נאָך געשריבן לידער, וואָס זענען געווען דורכגעדרונגען מיט ליבשאפט צו נאַטור און צו ארד־אַרבעט.

אליזמלך איזראעליט

אליזמלך איזראַעליט, איז שוין כמעט אַ פאַרגעסענער נאָמען, בעת דוד איזראַעליט האָט זוכה געווען דערמאָנט צו ווערן אין בוך

פון יערי־פֿאַלסקין, וועגן דער געשיכטע פון פתח תקוה. געווען פון די חלוצים־בויער פון קאסטינה, און האָט אויך פֿאַרעפֿנטלעכט אַ בראָשור וועגן איר געשיכטע.

געווען אַ מטיף פֿאַרן רעליגיעזן ציוניזם. גלייך נאָך די פּאָגראָמען אין רוסלאַנד אין די אַכציקער יאָרן, האָט ער פֿאַרלאָזן זײַנע געשעפטן און זיך איבערגעגעבן בלב ונפש דער ציוניסטישער טעטיקייט. אַ מענש מיט טעמפּעראַמענט און אַ גרויסער תלמיד חכם. ליב געהאַט דאָס לאַנד בלב ונפש. „עס איז מיר טייער — יעדער נייער פונקט אין לאַנד — שרייבט ער, יעדעס שטיקל באָדן, וואָס אונזערע חלוצים באַפרוכפערן מיט זייער מי און מסירת נפש״.

ד״ר חיים איזראָעליט (יזרעאלי)

ד״ר חיים איזראָעליט (יזרעאלי), איז געווען פון די הערלעכסטע געשטאַלטן, וואָס די פּאַמיליע איזראָעליט האָט אַרויסגעגעבן. געווען דער בכור פון דער משפּחה, אַ זון פון הרב שמחה לייב.

געבוירן אין יאָר 1881 אין קלעצק, אוּן זײַנע יונגע יאָרן פֿאַר־ברַאכט אין סוכלישט.

זיין לעבן און ווירקן זענען געווען פֿאַרוועבט אין ליבע צו תורה און וויסנשאַפֿט. שוין ייִנגלווייז שס״ט ער אַלס עילוי, אוּן זיין פֿאָטער שיקט אים לערנען אין דער ישיבה פון טעלז. אָבער זיין לערנען האָט נישט לאַנג געדויערט, ווייל ער וועט פֿאַרכאַפּט פון די השכלה־ווינטן אוּן באַשליסט זיך פֿאַרפֿלקאָמען אין וועלטלעכער בילדונג. ער פֿאָרט קיין מינסק, אוּן אַז זיין פֿאָטער דער למדן וויל אים מער נישט שיצן, דערנעבט ער זיך פון געבן לעקציעס. לערנט אין דער אָרטיקער גימנאַזיע אוּן שפּעטער פֿאָרט ער קיין בערלין, וווּ ער שטודירט מעדיצין. אויך אין אוניווערזיטעט וועט ער פֿאָרע־כנט פֿאָר איינעם פון די בעסטע סטודענטן, אוּן דער געלערנטער פֿראָפֿ. פלייַשער זעט אים פֿאָר אַ גרויסן קאָריערע.

נאָכן ענדיקן זיין שטודיום, קערט ער זיך אום אין 1909 קיין רוסלאַנד. אין יאָר 1914 וועט ער מאָביליזירט אין רוסישן מיליטער, וועט אַ דאָקטאָר אויפן פראָנט אוּן באַקומט אויסצייכנונגען. שפּע־טער באַזעצט ער זיך אין סאַרני (וואַלין), וווּ ער איז זייער טעטיק אין קהל׳שע אוּן ציוניסטישע אַרבעטן. אין יאָר 1922, איז ער עולה קיין ארץ ישראל, וויילט אַ קורצע צייט אין פּתח תקוה ביי זיינע עלטערן, אוּן הויבט אָן פּראַקטיזירן אַלס דאָקטאָר אין רמלה, וווּ עס וווינען וויניק יידן. ער באַמיט זיך אַרגאַניזירן די קליינע קהילה וואָס ציילט קוים 30 משפּחות.

אין יאָר 1923, גייט ער אַריבער קיין עזה, וווּ עס זענען אויך פֿאַראַן זייער וויניק יידן. ער העלפט אַ סך די אַראַבער, אָבער שפּעטער באַצאָלן זיי אים דערמיט, וואָס זיי זענען צו זיין לעבן.

ער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין הומאַניסטישער וועלט־אַנשויונג, ליב געהאַט יעדן מענש. אין אַ יאָר אַרום, בעת ער וועט דער דאָקטאָר פון דער קאָלאָניע באר טוביה. איז ער זייער אינטערגע־זעבן די אַראַבישע דערפער אַרום. פון נאָענט אוּן וווייט קומט צו אים די אַראַבישע באַפעלקערונג, אוּן ער גיט זיי אַלעמען מעדיצינישע הילף.

אוּן אָט ברעכן אויס אין לאַנד געשעענישן פון יאָר 1929. ד״ר אויזראָעליט איז דאָן טעטיק אין שפּיץ פון דער הגנה, אָבער שוין אין די ערשטע טעג פון די אומרוען טרעפט אים אַ קויל פון אַן אַראַבישן מערדער — אוּן ער פֿאַלט טויט.

אליהו הערנזאן / צעירי ציון – התאחדות

פֿאַרן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה אונטער דער צאַרישער ממשלה, איז די ציוניסטישע טעטיקייט געווען זייער באַגרענעצט. די רעגירונג פלעגט קוקן מיט חשד אויף יעדער געזעל־שאַפֿטלעכער טעטיקייט, און בפרט אויף דער יידישער.

ביי אונז אין שטעטל האָבן זיך די גזעזלשאַפֿטלעכע ענינים געפּירט דורך די געווייליטע פּירער פון דער קהילה, וואָס זענען געווען אַנערקענט אין דער רעגירונג. יעדער סאָרט ציוניסטישע טעטיקייט איז געפּירט געווארן אומלעגאַל, אַזוי פלעגט מען עהאיים זאַמלען געלט פֿאַר ציוניסטישע צוועקן, פֿאַרקויפן אָקציעס פון דער קאָלאָניאַל־באַנק, קלייבן געלט פֿאַר קרן קיימת לישראל א. אַ. וו. וו. אויך כלערליי גלעזעגנהייטן וו״, למשל, ערב יום כיפור מיט די קערות אין שול, אָדער ביי בריתן, חתונות א. ד. גל.

נאָך דער רעוואָלוציע, האָט זיך אַנגעהויבן אַ בריט־פֿאַרצווייגטע טעטיקייט אויף דער יידישער גאַס. אסירי ציון — וואָס זענען באַפֿרייט געווארן, האָבן געהאַלפֿן אַנפּירן דעם קאָמף פֿאַר ארץ ישראל אוּן פֿאַר דער אויפֿלעבונג פון דער העברעישער שפּראַך אוּן קולטור.

קלעצק איז אין דער צייט פון דער פּעבערוואַר רעוואָלוציע געווען, נישט וויייט פון פּראָגט. בעת דער צאַרישער רעזשים איז געפֿאַלן, האָט זיך אויף ביי אונז אַנגעהויבן אַ פּיבערהאָפּטע גזעזלשאַפֿטלעכע טעטיקייט. אָבער זיי זענען נישט לאַנג געדויערט, ווייל ער וועט פֿאַרכאַפּט פון די השכלה־ווינטן אוּן באַשליסט זיך פֿאַרפֿלקאָמען אין וועלטלעכער בילדונג. ער פֿאָרט קיין מינסק, אוּן אַז זיין פֿאָטער דער למדן וויל אים מער נישט שיצן, דערנעבט ער זיך פון געבן לעקציעס. לערנט אין דער אָרטיקער גימנאַזיע אוּן שפּעטער פֿאָרט ער קיין בערלין,

די ערשטע וואָס האָבן געגרינדעט אוּן אַרגאַניזירט די צעירי ציון זענען געווען די חברים: מאיר חיים קולקאָווסקי, ישעיה פּינטשוק אוּן אַנד. זיי האָבן דאָן אַנגעפּירט אַ בריט־פֿאַראַנדעט צווישן דער יוגנט אוּן גערופן פֿאַרזאַמלונגען. געשטאַנען אין אַן אומויפֿערלעכן קאָמף מיט די סאַציאַליסטישע באַוועגונגען, וועלכע זענען געקומען צו די מאַסן מיטן כוח פון דער רעאַלער וויכלעכקייט אין פלעגן אונז פֿאַרשריייען אַלס אוטאָפּיסטן. אָבער גאָר גיך איז אונז גלונגען צו דערווערבן אַ סך חברים צווישן דער יוגנט, מיר האָבן דאָן געציילט אין קלעצק מער ווי הונדערט חברים, אַרגאַניזירט אין צעירי ציון, ס׳רוב יונגע מענשן מיט אינטעלעגענץ אוּן בילדונג.

מיר האָבן דאָן אַרגאַניזירט אַ קאָמיטעט פון 12 חברים, אייַנגע־טיילט אויף ענגערע קאָמיסיעס: פֿאַר קרן קיימת, פֿאַר קולטור אוּן דערציונג, פֿאַר פֿראָפּאַגאַנדע א. אַ. וו.

עס דערמאָנט זיך מיר, ווי מיר האָבן אַנפּייערט דעם ערשטן מאי 1917. די פּייערונג איז פֿאַרגעקומען אין סאָמע מיטן מאָרק אונטערן פּריייען הימל, אוּן מיר, די חברים פון צעירי ציון, האָבן אַנטייל גענומען אין אָט דער דאָזיקער דעמאָנסטראַציע, וואָס איז דאָן אַרגא־ניזירט געווארן דורכן רוסישן מיליטער — דורך אַ פּאָלק וואָס האָט סטאַציאָנירט אין דער גפּגנט פון קלעצק.

ס׳האָבן זיך באַטייליקט אין דער פּייערונג אַלע יידישע פּאָליטישע פֿאַרטייען: בונד, ס״ס, פּועלי ציון און אַפּילו אַלגעמיינע ציוניסטן. דער רעדנער האָט זיך אויסגעדריקט, אַז ער רעדט אין נאָמען פון די „וואָס האָלטן הויך די רויטע פֿאָן — פון „בונד״ אוּן פּועלי ציון, אָבער נישט אין נאָמען פון די וואָס האָלטן פון דער בלוי־ווייסער פֿאָן

און הייבט זשנען זיי געקומען פייערן דעם ערשטן מאי. אבער די גויים, סיי פון די מיליטעריש קריין און סיי מיטגלידער פון די לינקע פארטיין, האבן זיך באצויגן צו אונדז מיט אַ סך מער רעספעקט.

כדאי צו דערמאנען, אז אונזער ציוניסטישער רעדנער, ר׳ שמואל ו ו ל ע ר, איז בעת דער פייערונג אריין אין אַזאַ משונה׳דיקן פאסאַס, אז ער האט זיך געווענדעט בעת זיין רעדע צו די רוסישע סאלדאטן מיט אַ רוף, אז אויך זיי זאלן העלפן אונדז באפרייען ארץ־ישראל. ער האט אויסגערופן אין רוסיש :

„חברים קאזאקן — גיט אונז אייער הילף צורק צו דעראבערן

אינדזער פאלעסטינע...

נאכן דאזיקן הנאיק־חודש, האט זיך אנגעהויבן אונזער פראק־טישע ארבעט אויף אלע געביטן. מיר זשנען געשטאנען אין אן ענגן קאנטאקט מיט דער צענטראלע פון צערי ציון אין מינסק און קיעוו, באקומען אנווייזונגען און מאטעריאלן. אינגיכן האבן מיר טאקע געקענט פארצייכענען אַ סך דערגרייכונגען. מיר זשנען געווען די טערעער פון כמעט יעדער איניציאטיוו אין פאליטישן און גייסטיקן לעבן. אונזערע חברים האבן פונדאסניי ארגאניזירט די קהילה אין קלעצק אויף אמתע דעמאקראטישע יסודות, ווי אויך אזעלכע אינס־טיטוציעס ווי : לינת הצדק, גמילות חסדים א. אנד. מיר האבן גע־שאפן אַ שטאטישן קאנסום־פארריין. אין יעדער אינסטיטוציע האט מען געקענט טרעפן אונזערע חברים, וואס האבן געוואלט, אז קיין זאך זאל נישט גטשאן ווערן, איידער מיר זאלן דאס נישט באהאנדלען פריער אויף אונדזערע זיצונגען.

עס דערמאנט זיך מיר אויך דער כינוס פון צעירי ציון, זומער 1917, אין פעטראגראד. עס האט זיך באטייליקט אין אים איינער פון די גרינדער פון דער פארטיי ביי אונז, חבר מ. ח. ק ו ל א ק א ו ־ ס ק י (אויף זיין איגענעם חשבון). ס׳איז דעמאלט געווען די תקופה פון דער צייטווייליקער רוסישער רעגירונג פון קערענסקי. אין גאנץ רוסלאנד זשנען געמאכט געוואלן צוגרייטונגען צו די וואלן צו דער גרינדונגס פארזאמלונג. יידן זשנען ארויס מיט אַן אייגענער ליסטע מיט הרב מ ז א ה און אדוואקאט ג ר ו ז ע נ ב ע ר ג בראש. אונזערע חברים פון צעירי ציון האבן זיך מיט גרויס אימפעט אַרייגעווארפן אין דער פראפאגאנדע אַרבעט. דער קאמף איז שוין דאן געווען נישט לייכט ווייל די באלשעוויקעס האבן פארכאפט די מאכט און געוזוכט מיט כוח צו צווינגען, אז מען זאל שטימען פאר זיי.

אין יענער צייט זשנען צו אונז געקומען פון קיעוו און פון סלוצקער קאנט די דארטיקע פארשטייער פון די צעירי ציון, און מיר האבן געראפן גרויסע מאסן־פארזאמלונגען. ס׳זשנען פארגעקומען שארפע וויכוחים מיט די רעדנער פון „בונד״ און די פולעי ציון (די לעצטע זשנען געווען קעגן אונזער לאזונג „אחדות מיט כלל ישראל״). די בונדיסטן האבן געפירט קעגן אונז אַ הפטיקן קאמף זיי האבן אנגעריפן דעם ציוניזם אלס אן אוטאפיסטישע אידייע, וואס שטארט אויסצוקעמפן רעכט פאר יידן א. אז. וו. אויך די חברים פון פועלי ציון זשנען דאן ארויס מיט עקסטרעמע סאציאליסטישע לאזונגען. באזירט אויף מארק׳ס תורה און אויך זיי זשנען געווען קעגן יעדער פארבינדונג מיט אנדערע יידישע פארטייען.

דאס איז געווען די קורצע תקופה פון „שטורם און דראנג״ אין רוסלאנד. אויף דער יידישער גאס איז אנגעגאנגען אַ שארפער פאליטישער און גייסטיקער גראנגל. אבער די יוגנט אין קלעצק איז דאן געווען דורכגעדרונגען מיט ציוניסטיש־נאציאנאלן גייסט. „התקוה״ און „תחזקנה״ האבן הויך אפגעהילכט אין די גאסן פון אונזער שטעטל.

די באלשעוויקעס האבן מיט כוח פארכאפט די מאכט, און מיט איינמאל האט זיך אלץ געענדערט. ס׳האט זיך געשאפן אַ קלימאט פון

גייסטיקער נידערגעשלאגנקייט. די רעגירונג האט נישט דערלויבט קיין שום פאליטיש־געזעלשאפטלעכע טעטיקייט, באזונדערס נעגאַ־טיוו איז געווען די באציונג צו דער ציוניסטישער באוועגונג — דער פאר האבן שוין געזאגרגט די „יעווסעקציע״. אויסער דעם זשנען צוגעקומען אַ ריי גזירות, וואס האבן אונטערגעגראבן די עקאנאמישע עקסיסטענץ; אזוי ארום האט זיך אט די לאגע געצויגן ביז צום בריסקער אפמאך, און דעם דייטשן אנגריף — דעמאלט איז אונזער שטעטל אקופירט געווארן צייטווייליק דורך די דייטשן. דאס איז געווען אין אנהויב זומער 1918.

די אויגן פון דייטשן אקופאנט האבן נאכשפיאנירט יעדן איינעם. צוליב זייער מורא פארן קאמוניזם האבן די דייטשן דאן נישט דער־לויבט קיין שום פאליטישע טעטיקייט, אבער עקאנאמיש האט זיך דאס יידישע לעבן פארבעסערט. סוחרים האבן אנגעהויבן מאכן גוטע געשעפטן. מ׳האט אויך געפירט פארשידענע מסחרים מיט די דייטשע סאלדאטן און אפיצערן.

פונדעסטוועגן האט זיך אויך דאן געפירט אַ טעטיקייט, עס זשנען פארגעקומען נשפים, פארשטעלונגען און עפענטלעכע פאר־זאמלונגען. מיר האבן געקליבן געלט פאר קרן קיימת און פאר פארשידענע קולטור־צוועקן, אבער דאס איז געטאן געווארן אומלעגאל. מיר האבן דאן אויך געפענט די העברעישע שול „תרבות״ מיט עטלעכע קלאסן. מ׳האט זיך בלב ונפש אפגעגעבן דעם דערציונגס־ווערק, אויפגענומען לערער און געזאנגס פאר זייער חודשלעכן געהאלט.

סוף 1918 און אנהויב 1919, זשנען די דייטשן אריס פון אונזער געגנט, און דאן זשנען ווידער אריין די סאוויעטן. קלעצק האט אנגעהויבן פילן דעם יאך פון ניייעם רעזשים, וואס האט מיט זיך געברארכט דעפרעסיע אין עקאנאמישן, געזעלשאפטלעכן און גייסטיקן לעבן.

די רויטע ארמיי האט דא געקעמפט מיט דעם פוילישן מילישער, וואס האט דערארבערט גרויסע שטחים אין וווייסרוסלאנד. די רוסן האבן זיך געזוכט צו שיצן אויך קעגן די רייכע פוילישע ביעלא־רוסישע גוטבאזיצער. טאג־טעגלעך פון 6 אזייגער אין אונט ביז 6 אזייגער אינדערפרי, האט מען נישט געטארט גיין אין גאס. אזוי איז געווען די לאגע ביז נאך דעם זומער פון יאר 1919, וועז די באלשע־ווייקעס האבן פארלאזן אונזער געגנט — תשעה באב תרע״ט, 1919. דאן איז אריין דאס פוילישע מיליטער און באהערשט קלעצק.

בעתן אומבייט פון די רעזשימען האט קלעצק אַ סך גלעיטן. דאס פוילישע מיליטער, אנטיסעמיטיש געשטימט. האט אין די ערשטע טעג גערויבט און געבושעוועט. שפעטער האט זיך די לאגע אַ ביסל באריוקט. מיר האבן באגייט די ציוניסטישע טעטיקייט. עס האט זיך ביסלעכווייז אויף פארבעסערט די עקאנאמישע לאגע. מיר האבן אנגעקניפט באציונגען מיט דער צענטראלע פון צעירי ציון אין וואַרשע, געפירט אַ פארצווייגטע געזעלשאפטלעך־קולטורעלע אר־בעט, געגרינדעט אַ העברעישע אונט־שול פאר דערווקסענע. אַ סך זשנען געקומען הערן די לעקציעס, דער נאציאנאלער־ציוניסטישער צוגעשיקט פון וואַרשע אַ פרוכטבאַרן באדן. מיר האבן באקומען אַ סך אויפקלערונגס־מאטעריאל.

צו יענער צייט איז ביי אונז פארגעקומען אן אינערלעך־אידי־שער פארטיי־קאמף. עס האט זיך געהאנדלט וועגן אנעמען אַ שטעלונג לגבי די צווייי באוועגונגען: „צעירי ציון״ און „התאחדות״. הדשים־לאגג האבן מיר באהאנדלט אט די פראגע אויף פארזאמלונגען און עס זשנען פארגעקומען שארפע וויכוחים. מיר האבן אויך אייגנגעפירט אן אינערלעכן „פאסט־קעסט״, וווּ חברים האבן געקענט צושיקן זייערע מיינונגען אין בריוו. ענדלעך, נאך אַ גהעיימער אפשטימונג, זשנן פון 103 חברים 96 געווען פאר „התאחדות״ און

7 פאַר „צעירי ציון". (שפעטער האָבן די 7 חברים אויך אָפּגעגעבן זייערע שטימען פאַר דער „התאחדות"). אָזוי איז מיט אַ גרויסן רוב שטימען אָנטשטאָנען אין קלעצק די „התאחדות" פאַרטיי, וואָס קאָן פאַרצייכענען אַ פאַרצווייגטע ציוניסטישע טעטיקייט במשך פון יאָרן.

צוערשט האָט זיך די „התאחדות" געגומען אָרגאַניזירן די קהילה. עס איז געווען ווינטער 1920, ווען ס'איז געראָפן צעוואַרן די קאָנפערענץ פון די יידישע קהילות אין מינסקער קאָנגט. אין אָט דער דאָזיקער קאָנפערענץ האָבן זיך באַטייליקט דריי שליחים פון אונזער שטעטל, צוויי זיי איינער פון דער „התאחדות" פאַרטיי — דער שרייבער פון די שורות. די אָנדערע צווייַ דעלעגאַטן זענען געווען ר' חיים פּימשטיין (איצט אין לאָנד) און נאָך איינער. פאַר דער דערעפענונג פון דער קאָנפערענץ איז פאַרגעקומען דער כינוס פון די צעירי ציון, וווּ מ'האָט באַשלאָסן אַרייַנדרינגען דעם גייסט פון ציוניזם אין די קהילות.

אין דער קהילה האָבן אונטערע חברים אָנגעפירט אַ פאַרצווייגטע טעטיקייט אויף אַלע געביטן, און זיך נישט געלאָזט דערמיט וואָס די עלטערע פרנסים זענען געווען אומצופרידן, אויך זיי האָבן זיך געמוזט צופאַסן צום נייעם דעמאָקראַטישן און ציוניסטישן גייסט; צו יענער צייט, האָט זיך אָנגעהויבן די טעטיקייט פון דעם דזשאָינט אין פוילן. אַ סך האָבן זיך דאָן שטאַרק גנוטיקט אין שטיצע פון הילף. דער דזשאָינט האָט צוי. אָנד. געפּט אַ פּאָלקס קוך פאַר קינדער, וואָס האָבן באַקומען אַ וואַרעמען מיטאָג. דאָס איז געמאַכט געוואָרן דורך דער „התאחדות". דער פאַרזיצער פון דער „קוך" איז געווען דער שרייבער פון די שורות, און דער אָנפירער איז געווען חבר יצחק צערקאָוויץ. אין דער פאַרוואַלטונג האָט זיך באַטייליקט דער ציניסט משה דומניץ ז"ל, און איינער פון דער „אגודה".

עס איז דאָן אויך אַגעריַנדעט געוואָרן אַ העברעישע שול. מיר האָבן באַשטעלט לערער און לעקטאָרס. אין די אָוונטן האָבן זיי געגעבן לעקציעס. אויפן קולטור־געביט זענען דאָן געווען טעטיק אייזיק לעווינבוק, יוסף לעמפערט, מ. ח. קולאַקאָווסקי, יוסף פאל, צבי מאַנייר, אליהו גאָלדבערג און אַנד.

אַ הילפס־קאַמיטעט פון דזשאָינט איז געווען אויך טעטיק בייַ דער קהילה, ווי אויך אַ קאַמיטעט פון „האָאַס", וואָס האָט דאָן אָנגעפירט די הילפס־טעטיקייט פאַר די עמיגראַנטן קיין אַמעריקע.

סעקרעטאַר פון דזשאָינט און „האָאַס" אין קלעצק איז דאָן געווען דער שרייבער פון די שורות. דער אַלגעמיינער דירעקטאָר פון „האָאַס" איז פוילן יוסף מזל פלעטש צוזאַמען מיט אונזערע שליחים פון „האָאַס", באַזוכן אונזער שטעטל, און מיר פלעגן זיי אויפנעמען אין הויז פון אָרטיקן רב. אין די אויפנאַמעס פלעגן זיך באַטייליקן אויך פאַרשטייער פון דער קהילה, מיטגלידער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און פון דער „התאחדות".

ביים אָנהויב פון פוילישן רעזשים איז די פאַליציי געווען שטאַרק עמפינדלעך צו ייִדער פאַליטישער, גיזעלשאַפטלעכער טעטיקייט. עפּעס אַ חשד קעגן יעדער פאַליטישער אָרגאַניזאַציע, אַז הינטערן אויבערפלאַך באַהאַלט מען אומלעגאַלע קאָמוניסטישע פראָפאַגאַנדע. און אָט האָט זיך געטראָפן, אַז שטלעכע פאַליציאַנטן (קעגנטיק צוליב אַ מסירה) זענען איינמאָל געקומען אין צימער וווּ מיר האָבן געפירט די זיצונג פון „התאחדות" און אָרעסטירט אַלע חברים פון קאָמיטעט. מיט אַ וואַך האָט מען אונז אָוועקגעפירט אין טורמע. מיר, די אָרעסטירטע, האָבן אויפן וועג צו דער טורמע געזונגען „התקוה" און „תחזקנה", און אָזוי האָט זיך שנעל פאַר־שפרייט די ידיעה וועגן אונזער אָרעסט.

די ראשי הקהילה האָבן זיך גלייך צענויפגעקליבן ביים שטאַטישן רב און מ'האָט פון אים פאַרלאַנגט, אַז ער זאָל צוזאַמען מיט זיי גיין אינטערוועניַרן ביים פּאָליציי־קאָמענדאַנט. דער רב האָט אָבער נישט געוואָלט זיך באַטייליקן אין דער קאָמיסיע, ווייל זיין זון (דער שרייבער פון די שורות) איז אויך געווען צווישן די אָרעסטירטע. נאָכדעם ווי די דעלעגאַציע איז געווען ביים קאָמענדאַנט האָט ער גערופן יעדן איינעם באַזונדער אויף אַ פרזענעלכער אויספאָרשונג. פון אַלעמען האָט ער באַקומען דעם זעלביקן מוטיקן ענטפער, אַז דאָס איז געווען אַ זיצונג פון דער „התאחדות"־פאַרטיי וועגן ענינים פון „תרבות", קרן קיימת א. א. וו. אין שטאָט זענען אַלע געווען שטאַלץ אויף אונזער האַלטונג און איבערגעגעבנקייט.

מיר האָבן דאָן אויך אָנגעהויבן אַ טיכטיקע אָרבעט לטובת דער עליה קיין ארץ ישראל, ווי אויך צו העלפן די יידן, וואָס שמוגלען זיך דורך דער גרענעץ פון סאָוויעט־רוסלאַנד קיין פוילן.

טאָג אין טאָג אויס פלעגן קומען צו אונז נייע פליטים און מיר האָבן זיי געדאַרפט פאַרזאָרגן מיט אַן אכסניה און מיט דאָקומענטן. די דאָזיקע אָרבעט איז געטאָן געוואָרן אין אַזעלכע וועלכע פלעגן קומען אויף אַ לעגאַלן וועג. וועגן זיי האָבן מיר פון אונזערע מענשן אויף יענער זייט גרענעץ באַקומען פריוודיקע ידיעות ווען זיי דאָרפן קומען, און מיר פלעגן זיי גיין באַגעגענען נאָענט בייַם גרענעץ. אַ סך פון די דאָזיקע פליטים זענען איצט אין ישראל.

מיר האָבן אויך געווידמעט ענערגיע די פאָנדן. די דאָזיקע אָרבעט איז געטאָן געוואָרן בעיקר דורך דער יוגנט. נישט געווען קיין שטוב אין קלעצק, וווּ ס'איז נישט געווען קיין פושקע פון קרן קיימת. דער באַפולמעכטיקער פון קרן קיימת איז געווען אַ חבר פון „התאחדות". צווישן די טעטיקע דאָרף מען דערמאָנען: א. לע־וינבוק, מ. פרידקעס, ברוך ליס (פון דגניה). יעדן חודש האָבן זיך די חברים צעשפרייט איבערן שטאָט כדי צוזאַמענצוקלייבן די פושקעס. ס'איז דערנאָך פאַרפענטלעכט געוואָרן אַ ליסטע פון די מנדבים און פון די סומעס פון מאָנאַט.

אַ באַזונדערע טעטיקייט איז געווען די אָרבעט אָרום דעם יערלעכן קאָמפּיין פון קרן היסוד. אַ ספּעציעלער קאָמיטעט האָט זיך אָפּגעגעבן מיט דער פראָפאַגאַנדע און מיטן אָרגאַניזירן פון קאָמפּיין, דער פאַרזיצער איז געווען ד"ר ברוך דלוגאטש ז"ל, די חברים פון קאָמיטעט: משה ניצבערג, משה דאמנוץ און אייזיקע חברים פון „התאחדות".

פאָרן מגבית פלעגן קומען צו אונז יעדן יאָר באַקאַנטע ציוניס־טישע רעדנער. און אָט אַן עפּיזאָד:

אין יאָר 1924, ווינטער, זענען צוגעקומען צו אונז אָרגאַניזירן דעם מגבית פאַר קרן היסוד הרב ראביזאן (דער רב פון דרוזגע־ניק) פון „מזרחי" און ה' משה קאַלאַדני (קול). יענעם יאָר האָט די צענטראַלע פון קרן היסוד באַשלאָסן צו פאַרגרעסערן די סומען פון די ביישטייערונגען (מינימום פון 3 ענגלישע פונט). עס איז געווייזן געוואָרן אַ ספּעציעלער קאָמיטעט פאָרן קאָמפּיין און ס'איז אָראַנזשירט געוואָרן אַ גרויסע פאָלקס־פאַרזאַמלונג אין דער גרויסער שול. די פאַרזאַמלונג איז זיך צוגאַנגען צוליב דעם, וואָס עטלעכע אומפאַראַנטוואָרטלעכע. ישיבה־בחורים האָבן זיי צעשטערט. די פאַרזאַמלונג איז אָבער נאָכאַמאָל פאָרגעקומען צו מאָרגנס. די סומע פון קרן היסוד קאָמפּיין פאָרן יאָר 1924 האָט דער־גרייכט 450 ענגלישע פונט, אַ היפּשע סומע אין יענער צייט, און דאָס אַ דאַנק דער איבערגעגעבנקייט פון דער יוגנט.

אויף דער שאַראַדנונג פון „התאחדות" איז דאָן געשטאַנען די פראָגע פון „החלוץ". אייניקע חברים האָבן אויסגעדריקט זייער

ווילן עולה צו זיין קיין ארץ ישראל. מיר זענען געשטאַנען אין קאַנ־טאַקט מיט דער צענטראַלע פון החלוץ אין וואַרשע, און אויסגעקליבן אַ ספּעציעלן קאַמיטעט פאַר עליה. די אויפגאַבע פון דעם קאַמיטעט איז געווען, גוט צו אונטערזוכן יעדן קאַנדידאַט, מיטיילן דעם באַשלוס דער צענטראַלע אין וואַרשע כדי צו באַקומען אַ באַשטעטיקונג. דער קאַמיטעט האָט דאַן באַשטעטיקט חברים פאַר עליה, צווישן זיי — ל י ס און מ ר ג א ל י ן (די ערשטע גרינדער פון דגניה). נאָך זיי האָבן עולה געווען נאָך חברים — דער קערן פון „יוצאי קלעצק" אין לאַנד.

באַזונדערס האָט אונז אויך באַשעפטיקט די טעטיקייט אויפן גענעיט פון קולטור און דערציונג. האָבן מיר זיך טאָקע דערצו געגר־מען מיט אימפעט. פינף פון אונזערע חברים האָבן גענעבן אַ חוץ זייער צייט, אויך געלט, און פאַר דער סומע פון הונדערט דאָלאָר עגדונגען אַ הויז — און אַזוי איז געשאַפן געוואָרן אין קלעצק די פאָלקס־שול „תרבות", וואָס איז מיט דער צייט געוואָרן דער אמתער „בית היצור" פאַר טויזנטער קינדער, און אויך געווען אַ קולטור־עלער־ציניסטישער צענטער. די שול האָט עקסיסטירט ביזן לעצטן חורבן פון קלעצק.

ס׳דערמאָנען זיך אויך די מעדיצינישע הילף. ס׳האָט ביי אונז עקסיסטירט אַ „לינת הצדק", און נאָכדעם ווי עס זענען צוגעקומען נייע כוחות פון פרייוויליקע — האָט זיך די טעטיקייט שטאַרק פאַר־בריייטערט. זייער איבערגרעסערט דער אַרבעט איז געווען מנחם הערנזאָן ז״ל, דער זון פון דעם רב. נאָך זייענדיק אַ ייִנגל האָט ער שוין געפֿלאָגט אייגנזופירן מעדיצינישע הילף אין שטעטל. דאָס איז געווען ביים סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. עס זענען דאָן געווען אין קלעצק פאַרשידענע אַשטעקעדיקע קראַנקהייטן, און ער האָט אויף זיך גענומען די אינציאַטיוו זיי צו געבן מעדיצינישע הילף די קראַנקע. מיט נאָך חברים האָט ער געגרינדעט דעם „מגן דוד אדום" אין אַ געביידע וואָס האָט געהערט דער קהילה. אין אָט דער געביידע זענען געווען אייניקע צימערן מיט אַ קליניק און אויך אַן אַמבולאַטאָריע. טאָג־איין טאָג־אויס האָבן דאָרט געארבעט דאָק־טוירים, און זיי פלעגן אויך באַזוכן די קראַנקע אין זייערע היימען. מ׳האָט אויך געפּנט אַן אָפּטייק. געהייסן האָט עס „ביקור חולים" — און ס׳איז געווען אַ גאָר וויכטיקע סאַציאַלע הילף פאַר הונדער־טער אַרעמע מענטשן.

מען דאַרף פאַרצייכענען לזכרון די חברים פון קאַמיטעט, וועלכע האָבן מיט איבערגעגעבנקייט געאַרבעט לטובת הכלל: מתתיהו קראָניץ, ישראל שקליאַר, בארנשטיין, לייב געלפּאַנד, קצב, דלוגאַטש, אייזנבערג ז״ל און אַנד.

דער יונגער דור אין קלעצק ער האָט עס געזאָרגט פאַר דער באַנייטער טעטיקייט און וואָקסנדיקער קולטור אין גייסט פון ציוניזם און באַגער צו אַ נייעם לעבן.

אליהו גאלדבערג (כפר ויתקין) / אומלעגאלע ציוניסטישע טעטיקייט

כ ימן אָפּשלוס פון דער מלחמה צווישן פוילן און סאָוועטן־פאַר־באַנד און ס׳איז געשלאָסן געוואָרן דער פרידנס־אָפּמאַך, איז פעסטגעשטעלט געוואָרן די גרענעץ צווישן ביידע מדינות 12 קילא־מעטער פון קלעצק, ביים טייך לאָן.

שוין אין ערשטן און צווייטן יאָר נאָכן שליסן פונעם שלום־אָפּמאַך, האָט זיך אַנגעהויבן אַ גרויסע אומלעגאַלע אויסוואַנדערונג פון סאָוועטן־פאַרבאַנד קיין פוילן. פאַר אַ סך פון זיי איז פוילן געווען נאָר אַ איבערגאַנגס־סטאַציע כדי פונדאַנען אויסצוואַנדערן מעבר לים, און צווישן די ייִנגערע פון זיי האָבן אַ סך געשטרעבט קיין ארץ־ישראל.

אין די ערשטע יאָרן פלעגט די וואָג ביי דער גרענעץ זיין שוואַך, און מ׳האָט געקענט מיט דער הילף פון שמוגלערס גרינג אריבער־גנב׳ענען זיך. די סאָלדאַטן פלעגן נעמען כאַאַר און אַוועקקוקן בעת מען איז אריבער די גרענעץ. די הויפּטגעפאָר איז אַבער געווען אויף דעם קליינעם שטח, צווישן דער גרענעץ און דעם שטעטל, וווּ ס׳פלעגט וויכטיג מיט מיליטעריש וואַך־פאָטראָלן, וואָס האָבן פונ־סניי געזוכט צאָפן געלט און פלעגן אַרעסטירן די וואָס האָבן נישט געגעבן...

די יידן, וואָס זענען געקומען אין שטעטל זענען גלייך געקומען אין פאַרבינדונג מיט געוויסע פערזאָנען, וועלכע פלעגן מיט דער הילף פון מאַגיסטראַט — שאָפן פאַר זיי דאָקומענטן אָלס אַלטע קלעצקער איינווינער. די פליטים פלעגן זיך אויפהאַלטן ביי אונז נאָר עטלעכע טעג, און אַז זיי האָבן נאָר באַקומען די דאָקומענטן, פלעגן זיי גלייך פאָרלאָזן קלעצק.

דער מאָמענט איז דעמאָלט געווען זייער גינסטיק. אין משך פון דער צייט זענען פאָרלאָרן געגאַנגען די ביכער, אין וועלכע ס׳זענען געווען פאָרעיגעסטרירט די תושבים פון קלעצק. דעריבער האָבן געגאָלטן אונטערשריפטן פון צוויי חשובע יידן אין שטאָט, אַז זיי זאָגן עדות וועגן עמעצן, אַז ער איז אַן אָלטער תושב — און אויף דעם סמך פלעגט דער מאָגיסטראַט אָריסגעבן אינדענטיטעטס־דאָקומענטן.

מיר, אַ גרופּע יוגנטלעכע ציוניסטישע טויער, האָבן דאַן גענומען אויף זיך די אויפגאַבע צוצושטעלן אָזעלכע אידענטיטעטס־דאָקו־מענטן און מיר האָבן דערמעגלעכט די פליטים זיי זאָלן קענען עולה זיין קיין ארץ ישראל. מיר האָבן דאָס געטאָן מיט התלהבות, וויייל מיר האָבן געוווּסט, אַז מיר דערפילן דערמיט אַ נאַציאָנאָלע שליחות.

ס׳זענען אַבער געווען נאָך סיבות דערפאָר. אין יאָר 1920, בעת דער מלחמה צווישן פוילן און סאָוועטן־פאַרבאַנד, זענען מיר, אַ צאָל חברים: דער שרייבער פון אָט שורות, צבי מאַנ־ר, יוסף פאָל, חיים יונה ריי־זין, מאנוס גינזבורג פאַרוואָלגלט געוואָרן קיין וויטעבסק. מיר זענען דאָרט כסדר געווען אין גיע־פאָר אַרעסטירט צו יוערן אָלס דעזערטירן פון דער „רויטער אַרמיי". האָבן מיר געזוכט אַ וועג, ווי אַזוי אַריבערצוגיין די לעטישע גרענעץ אָן פון דאָרטן אַוועק קיין ארץ־ישראל. מיר זענען געשטאַנען אין אַן עגנג קאָנ־טאַקט מיט די ציוניסטן אין וויטעבסק, וואָס האָבן אונז געהאָלפן. מ׳האָט אונז דאָרט אָגגענומען אָלס חברים פון די הכשרה־פאַרמס פונם החלוץ, און מיר האָבן דאָרטן פאַרבראַכט זעקס וואָכן. איינער פון אונזערע חברים איז דעמאָלט קראַנק געוואָרן אויף טיפוס צוליבן מאַנגל פון דאָקומענטן, האָבן מיר אים נישט געקענט אָלס אַלטע קלעצקער שפּיטאָל, און נאָר אַדאַנק דער אינפֿארמאַציע פון אייניקע חברים דאָרט איז אונזער חבר געבליבן לעבן. באַזונדערס האָבן מיר אַ סך צו פאַרדאַנקן די חברטע שרה י ש פ ן (איצט אין ישראל).

אינצווישן האָבן די פּאָליאַקן צוריק איינגענומען קלעצק. און אַזוי ווי די אויסזיכטן אונזערע אריבערצושמוגלען די לעטישע גרענעץ זענען געווען גאָר נישטיקע, האָבן מיר באַשלאָסן צוריקצופאָרן קיין קלעצק.

אין וויטעבסק איז דעמאָלט געווען אַ רעגירונגס־אָמט, וואָס האָט

זיך אפֿגעגעבן מיטן צורקשיקן פֿליטים צו זייערע הייַמען. אין דאָזיקן אמט זענען געווען אַנגעשטעלט אויך אייניקע חברים פון אונזער באַוועגונג. זיי האָבן אונז טאָקע אַ סך געהאָלפֿן, אַז מיר זאָלן קומען צוריק קיין קלעצק, הגם פֿאַרמעל אין דאָס געווען זייער שווער.

ביים גענעגענגן זיך האָבן די ציוניסטן פון וויטעבסק אויסגע־דריקט זייער וווּנש, אַז מיר זאָלן גדעדנקען, וואָס זיי האָבן געטאָן פֿאַר אונז, און אויב ס׳וועט אויסקומען זאָלן מיר זיי אַפֿדינען.

איך וויל דאָ אויבערגעבן אויך אייניקע כאַראַקטעריסטישע פֿאַקטן און געשעענישן, וואָס זענען פֿאַרבונדן מיט אונזער קאַמפּליצירטער סכנות־דיקער טעטיקייט פון דעמאָלט. די ערשטע חלוצים, די חברים קרן צבי (איצט אין ישראל) דוד וואַרפֿמאַן ז״ל, האָבן זיך צו מיר געווענדעט, אַז מ׳זאָל זיי העלפֿן באַקומען אידענטיטעטס־דאָקו־מענטן, כדי זיי זאָלן קענען פֿאָרן וויטער קיין ארץ־ישראל. איך, צוזאַמען מיט צבי מאַניר, האָבן אַנגעהויבן אין דער זאַך צו טאָן. מיר האָבן אַבער די ערשטע צייט גאָרנישט געקענט אויפֿטאָן, באַזונדערס דערפֿאַר וויַיל מיר האָבן נישט געוואָלט געבן קיין כאַבאַר און שאָפן דערמיט אַ פֿרעצעדענס.

זענען די דערמאָנטע חברים אָוועק קיין באַראַנאָוויטש אַן דאָ־קומענטן, און פון דאָרטן האָט מיר חבר קרן צבי נעשריבן, אַז ג. דער מיטגליד פון שטאָב־ראָט איז אַ „מאַכער״ אין אָט די ענינים.

איך האָב זיך אַנגעפאַסט אין אָט דעם פּאַדעם, און זיך געטראָפֿן מיט ג. עכאַפּט מיט אים אַ שמועס וועגן דעם — ער האָט אַבער גלעלייקנט. האָב איך אים געוויזן דעם בריוו פון קרן צבי. דאָן האָט ער מיר אַנגעווויזן אויף אַ צוויטן, אַ געוויסן פּ. אַז יענער קאָן מיר העלפֿן, מיר זאָלן באַקומען די נויטיקע דאָקומענטן.

צוזאַמען מיט צבי מאַניר זענען מיר אָוועק צו פּ. און מיר האָבן אים געבעטן, אַז ער זאָל אונז העלפֿן באַקומען די נויטיקע אידענ־טיטעטס־דאָקומענטן פֿאַר אונזערע חברים חלוצים אַן געלט. ס׳זענען דאָן געפֿאָלן צווישן אונז שאַרפּע דיבורים, און באין ברירה האָבן מיר צעמוזט אויך אים דראָען. ער איז דאָן געווען וויצע־בירגערמייסטער פון שטאָט. סוף־סוף האָט ער פֿאַרשטאַנען, אַז ער מוז עס פֿאַר אונז טאָן. ער האָט אַפֿילו צוגעגעבן אַז ער ווי אַן אלטער איבערגעבעגענער ציוניסט, פֿאַרשטייט די וויכטיקייט פון אונזער טעטיקייט.

פון דעמאָלט אָן האָט זיך שטאַרק פֿאַרצווייגט אונזער טעטיקייט, וואָס איז געווארן סיסטעמאַטיש. איך האָב דאָן באַלד אַרויסגערופן חבר קרן צבי, אַז ער זאָל גלייך צוריקקומען, און אַ דאָנק חבר מאַנוס גינזבורג וואָס האָט געהאָט גוטע פֿאַרבינדונגען — האָבן מיר צעווייזן געגעבן אין אַלע אַרומיקע שטעטלעך וועגן די מעגלעכקייטן, וואָס זענען פֿאַראַן פֿאַר די אַלע וואָס ווילן עולה זיין קיין ארץ־ישראל.

די ידיעות האָבן זיך שנעל פֿאַרשפּרייט אויך אין די וויטערע שטעטלעך ליובאַן, פּאָהאָסט, סטראָבין, סטאַריד־אָראָג, סלוצק און האָבן דערגרייכט ביז באָבריוסק. אַ סך האָבן זיך אַנגעכאַפּט דערין, און זיי האָבן צוויפֿאַרום דערגרייכט ארץ ישראל; און זיי דערמאָנען נאָך עד היום די טובֿה, וואָס מיר האָבן פֿאַר זיי דעמאָלט געטאָן.

עס זענען אויך געווען טרויעריקע פֿאַקטן. אַזוי האָבן זיך צעפֿונען מענשן אַן שום נעפּיל, וואָס פֿלעגן אַפּוואַרטן די עולים אויפֿן וועג קיין באַראַנאָוויטש און אויספֿרעסן פון זיי געלט. זיי פֿלעגן זיי דראָען, אַז זיי וועלן זיי איבערגעבן דער פֿאַליצי. מיר האָבן דערביבער באַשלאָסן צו באַגלייטן די עולים בין באַראַנאָוויטש.

צווישן די חברים וואָס האָבן דאָן געגומען אָן אַנטייל אין אונזער אַרבעט מען דערמאָנען יצחק צערקאָוויטש, ליפּא ניצבערג, אייזיק לעווינבוק, יוסף פּאָל, אברהם ברעסלאָוו, ברוך גינצבורג, שמואל חיים ברעוודא, חיים יונה ריזין, זלמן כהן, פּראָפּ לוטווין (אָלע אומגעקומען). אַ סך האָט אונז געהאָלפֿן דער טייַערער ייִד יהושע חאָשעס פּעדער. זיין הויז איז געווען נאָענט צום שטאָטישן קאָמאַנדיר, און ער האָט שטענדיק צעווייזן געגענגן, וועז עמיצער איז אַרעסטירט געווארן ביי דער גרענעץ. אַדאָנק אים האָבן מיר געקענט שטענדיק העלפֿן די פֿאַרשידענע פֿליטים, וואָס זענען אַרעסטירט געווארן.

עס האָט אויך געטראָפֿן, אַז די פֿאַליצייַ האָט אַרעסטירט פּינף חלוצים, און עס איז אונז נישט געווען מעגלעך זיי צו באַפֿרייַען. האָבן מיר זיך דאָן פֿאַרבונדן מיטן ארץ ישראל אַמט אין וואַרשע, און האָט אַ דאָנק דער אינטערווענץ פון אַ יידישן סיים־דעפּוטאַט, וואָס האָט זיך געוועדט צום סטאַראָסטאַ אין ניעסוויזש, זענען זיי באַפֿרייט געווארן.

אַ באַזונדערע טעטיקייט האָט זיך פֿאַר אונז אַנגעהויבן בעת מיר האָבן זיך דערוווסט, אַז מ׳גייט פֿאַרנדיקן די ביכער־רעגיסטרירונגען פון די קלעצקער איינוווינער. מיר האָבן דעמאָלט געפֿאָלגעוועט צוזוגריידן פון פֿאַראויס עטלעכע הונדערט נעמען מיט אידענטי־טעט דאָקומענטן. דערויף האָבן מיר געדאַרפט האָבן אַ באַדייטענדע סומע געלט. האָב איך זיך דאָן געוואַנדעט קיין באַראַנאָוויטש, און אויף אַ געשלאָסענער זיצונג מיט דער באַטייליקונג פון ד״ר א. קאַצנעלסאָן (ד״ר א. ניסן — שפּעטער ישראל בעזאַנדטער אין סקאַנדינאַוויע) וואָס האָט זיך דאָן אויפֿגעהאַלטן אין אונזער שטאָט, איז באַשלאָסן געווארן צו געבן אונז די נויטיקע געלט־סומע.

און אָט נאָך אַ פּאָקט. אין אַ געוויסן טאָג — איך בין דאָן געווען אין דער „תרבות״ שול, קומט צולויפן חבר זלמן פּאָל און דערציילט, אַז ער האָט אָפֿאַרשט געטראָפֿן אייניקע יידישע אַרעסטירטע, וואָס מ׳האָט אָוועקגעפירט אין דער פֿאַליצייַ, און ס׳דוכט אים אַז צווישן זיי זענען געווען אויך מיטגלידער פון ד״ר קאַצענעלסאָן׳ס משפּחה. כ׳בין גלייך אָוועק אַהין, און געפֿרעגט צי ס׳איז פֿאַראַן צווישן זיי עמעצער מיטן נאָמען קאַצענעלסאָן; האָט זיך אָפּגערופֿן איינע אַז זי הייסט סעלווינע, און אַז זי ווייל עולה זיין קיין ארץ־ישראל צו איר מאַן, וואָס איז דאָרטן.

מיר האָבן זיך באַמיט איר צו העלפֿן און די חברטע פּראָדל לוטווין, וואָס בייַ איר אין הויז האָט געווילינט דער פֿאַליצייַ־קאָמענדאַנט האָט אויסגעטראָכט אַן אַריגינעלן פֿאַלן. זי איז אָוועק אין ביורע פון דער פֿאַליצייַ, און בעת זי האָט נאָר דערזען אָט די סעלווינע איז זי אויף איר אַרויפֿגעפֿאַלן מיט האַלטן אַן קוש, וואָס ס׳האָט אַלעמען פֿאַרוווּנדערט, בתוכם אויך דעם פֿאַליצייַ־קאָמענדאַנט. די צוויי פֿרויען האָבן זייער ראָל געשפּילט ווי זיי וואָלטן געווען גאָר האַרציקע חברטעס פון לאַנגע יאָרן.. די חברטע לוטווין איז דאָן געלונגען צו וויסן ביים פֿאַליצייַ־קאָמענדאַנט, אַז זי זאָל די סעלווינע נעמען אויף איר פֿאַראַנטוואָרטעלעכקייט, און אַזוי אַרום איז אָט דער סעלווינע געלונגען אַוועק צו באַלד קיין ארץ־ישראל, צו איר מאַן. אַבער די אַנדערע אַרעסטירטע האָבן מיר נישט געקענט העלפֿן.

שפּעטער האָט די פּוילישע רעגירונג פֿאַרשטאַרקט די וואַך ביי דער גרענעץ, אַזוי אַרום איז זי געווארן הערמעטיש געשלאָסן און פֿאַרמאַכט. איך בין דער אייניציקער, וואָס בין געבליבן לעבן, דער אייניציקער פון די אַלע טייַערע חברים, וואָס יעדער פון זיי האָט אַזוי־פיל מיטגעהאָלפֿן צו אָט דער עבודת־הקודש.

אליהו פיש / חלוצישע יוגנט־באוועגונג

געווידמעט מיינע לייטזעליקע עלטערן, לייבל און רבקה פון דער היים פינקעל, מיין ברודער ירחמיאל, מיינע שוועסטערעס שרה און יהודית, מיין שוואגער לייבע גרין, מיין שוועסטער חאסיע מיטן מאן און זייערע קינדער.

ד׳ יידישע יוגנט האט תמיד פארנומען אין דער ציוניסטישער באוועגונג דעם צענטראלן ארט. אין ציוניזם האט זי געפונען א פערזונלעכע לייזונג פאר איר לאגע. שוין פון יאר 1926 און ווייטער, האט די יידישע יוגנט נישט געזען פאר זיך קיין שום אויסזיכטן און פערספעקטיוון אין פוילן.

די עליה קיין ארץ ישראל, איז פאקטיש געווען דער אויסוועג פאר דער ארבעטער און לערן יוגנט. און טראץ דעם, וואס אויך די טויערן פון ארץ ישראל זענען געווען האלב און מער געשלאסן — איז די עליה געווארן דער אידעאל און פראקטישע שטרעבונג פאר טויזנטער יידישע יוגנטלעכע, און באזונדערס פון דער ארמעקייט און ארבעטס־זיכטן בפרט. החלוץ, החלוץ הצעיר מיט די פארשידענע הכשרה פערמעס, זענען געווארן די פונקטן, צו וועלכע עס האבן זיך צוגעזאגן יידישע יוגנטלעכע וועלכע האבן באשלאסן בויען זייער צוקונפס אין ארץ ישראל.

צווישן די הונדערטער שטעט און שטעטלעך פון פוילן, ווייס רוסלאנד און ליטע, מיט א ספעציפיש יידישן לעבענס־שטייגער און קולטור־ציוניסטישן פרצוף, האט אונזער שטעטל קלעצק פארנומען איר וואגיקן פלאץ. ס׳האט זיך געפירט אן אינטענסיווע טעטיקייט. אויף אלע געביטן פון ציוניסטישער ארבעט. קלעצק האט געשמ׳ט מיט אירע דערפאלגן, און דורכגעדרונגען פון איר ארבעט אויפן געביט פון קרן קיימת און קרן היסוד אקציעס, אויף וועלכע מיר האבן פראפאציאנעל פארנומען איינע פון די ערשטע ערטער אין פוילן. די תרבות שולע איז געווען א מוסטער פון ציוניסטיש־העברעישער דערציונג.

ביזן יאר 1927 האט אין קלעצק עקסיסטירט א שטארקע און צאלרייכע פארטיי „התאחדות". זי האט ארומגענומען די אינעט־לעגענץ און דעם מיטעלן דור פון מיטלשטאנד, און איז פאקטיש געווען די טרייב־קראפט פון ציוניסטישער, געזעלשאפטלעכער און קולטורעלער טעטיקייט אין קלעצק.

מיט דער צייט האט זיך אין קלעצק אויסגעבילדעט א גאנץ באדייטענדיק שיכט פון ארבעטער יוגנט, וועלכע האט זיך געשטעלט פאר א ציל — עליה קיין ארץ ישראל. זי האט זיך רעקרוטירט הויפטזעכלעך פון די ארימע שיכטן, און עליה קיין ארץ ישראל איז פאר איר געווען א פערזונלעכע רעטונג.

די דאזיקע יוגנט איז לויט איר לעבענס־שטייגער און מענטאליטעט געווען דער פאסיקסטער מענשן־עלעמענט פאר דערציונג אין גייסט פון חלוצישן אידעאליזם. די החלוץ באוועגונג מיט אירע הכשרה פונקטן איז געווען די קושניע וווּ ס׳איז אויסגעשמידט געווארן דער חלוצישׂ־ציוניסטישער גייסט פון דער יוגנט, איר ציונעבונדקייט צו ארץ ישראל, צו הגשמה עצמית, צו דער העברעישער שפראך און קולטור. די יונגע זין און טעטער פון קלעצק, וועלכע פלעגן זיך פארזאמלען אין די אוונטן אין זייער באשיידענעם לאקאל נאכן גרויסן ארבעטס־טאג, זענען געווען דורכגעדרונגען מיט ערנסט פון זייער וועג, מיטן קלארן חשבון הנפש פאר די שוועריע און פאראנטווארטלעכע אויפגאבן, וועלכע עס שטייט זיי פאר אין דער צוקונפט. און וווען עס פלעגן הילכן די קלאנגען פון חלוצישן ליד „אנו עולים ארצה לבנות ולהבנות בה" — האבן אלע געפילט, אז דאס איז נישט קיין פוסטע מליצה, נאר א קאנקרעטע לאזונג וואס די דאזיקע יוגנט וועט פארווירקלעכן.

קלעצק האט געגעבן דער דאזיקער יוגנט פערזונלעכע מוסטערן פון ציוניסטישן אידעאליזם נאך פון די פריערדיקע עליות קיין ארץ ישראל. ניסן קאנטאראוויץ, דער פיאנער פון דער ערשטער עליה און בויער פון רחובות, דער וונדערלעכער ארגיגינ־לער אידעאליסט, יהושע ברזלי, און שפעטער די יונגע קלעצקער חלוצים וועלכע זענען עד היום פון די וויכטיקי דגניה. נאך פאר זיי איז א ייד פון קלעצק, איזראעליט, געווען צווישן די ערשטע בויער פון פתח־תקוה.

דער ערשטער קערן פון החלוץ אין קלעצק איז אויפגעקומען אין 1921. ער האט ארומגענומען די יוגנט פון ארעמע און מיטלשטאנד שיכטן. אין 1924 האט שוין די טעטיקייט פון החלוץ אנגענומען ברייטערע מאסשטאבן, הן אין כמות הן אין איכות. עס איז דערקלערט געווארן א ווערבירונגס־קאקציע פון מיטגלידער, וועלכע האט גע־בראכט גוטע רעזולטאטן. עס האט זיך אנגעהויבן א גרינטלעכע דערציונג־ארבעט אויפקלערונגס ארבעט. ס׳זענען אנגעגרינדעט געווארן אונטס־קורסן פאר עברית, לעקציעס פאר געשיכטע פון ציוניזם, און בכלל דעם א גאנצער קאמפלעקס פראבלעמען פון דער ארץ־ישראל־דיקער ארבעטערשאפט. עס איז געגרינדעט געווארן א „גדריה" (סטאלעריי), אנגעפירט דורך די חברים רפאל כ ה ן, ישראל ש י ף (איצט אין ישראל) און נחמן ג ר י נ ב ע ר ג (ארגענטינע). דא האבן א סך חלוצים באקומען זייער פאך־אויסבילדונג. שפעטער האט די „גדריה" אויך אנגענומען פארשידענע ארבעטן און געווארן א מער ווייניקער רענטאבילע אונטערנעמונג.

דער דערהויבנסטער מאמענט פון אונזער החלוץ באוועגונג איז געווען דאן, וען מיר האבן זוכה געווען צו דער עליה פון די ערשטע חלוצים. די טעג זענען טיף אייגנעקריצט אין מיין זכרון. מיר זענען דאן געווען די העלדן פון טאג ביי דער גאנצער יידישער באפעלקע־רונג.

די ערשטע גרופע עולים חלוצים איז עולה געווען אין 1925. מיר האבן פאר זיי איינגעארדנט צוגעזענגונגס־אונטן, אין וועלכע עס האבן אנטיילּ גענומען אלע ציוניסטישע פארטייען פון שטאט און אויך סתם־יידן, נאענטע און פרייזנט. די גאנצע שטאט האט זיי באגלייט מיט פרייד און געזאנג. דאס איז געווען די אימפאזאנטסטע פראפאגאנדע פארן ציוניסטישן געדאנק. נאכדעם פלעגן סיסטעמאטיש אפפארן קלעצערע און גרעסערע גרופן פון חברים קיין ארץ ישראל.

אבער, ווי באוווסט, איז די ציוניסטישע פארווירקלעכונג און בפרט די עליה, שטענדיק געווען פארבונדן מיטן עקאנאמישן מצב פון לאנד. אין 1926 איז אויסגעבראכן דער גרויסער קריזיס אין ארץ ישראל. די בריטישע מאכט האט כמעט ווי געצילעלעד אפגע־שטעלט די חלוצישע עליה. זעלבסטפארשטענדלעך, אז דאס האט זיך שטארק אפגעשרופן אויף דער ארבעט אין גלות בכלל, און אויף דער חלוצישער באוועגונג בפרט. יענע עלעמענטן וועלכע זענען צוגעשטא־נען צו דער באוועגונג אין די פעריאדן פון איר אויפשטייג, האבן אנגעהויבן פארלירן דעם מוט און געשטעלט זיך אין א זייט. אבער דער קערן איז געבליבן אויף זיינע פאזיציעס. מיר האבן דאן געמוזט

פֿאַרשטאַרקן אונזער קאַמף קעגן פֿאַליטישע און אידעישע קעגנער, וועלכע האָבן געזייט ספֿקות צווישן דער יוגנט און ספֿקות אין דער ריכטיקייט פון אונזער וועג. מיר האָבן פֿאַרשטאַרקט אונזער דערציונג און אויפֿקלערונגס־אַרבעט, און געקעמפט קעגן דעם יאוש און אָפּהאַנדטיקייט וועלכע האָבן אַרומגענומען די יידישע מאַסן אין יענע שווערע טעג. מיר זענען געווען כמעט די איינציקע גרופּע, וועלכע האָט אויך געהאַלטן הויך די ציוניסטישע פֿאָן.

די שטאַרקע „התאחדות" פֿאַרטיי האָט שוין אָפּגעלעבט איר גלאַנץ־פעריאָד, און האָט זיך געפונען אין אַ צושטאַנד פון פונאַנדרפֿאַלן. די עלטערע אָנפירנדיקע חברים, אַרייַנטרעטנדיק אין פֿאַמיליע־לעבן, האָבן פֿאַרלוירן דעם אינטערעס פֿאַר געזעלשאַפֿטלעכער טעטיקייט. די פֿערזעלעכע דאגות און די יאוש־שטימונג אויף דער יידישער גאַס, האָט זיי געשטעלט מחוץ פון דער ציוניס־טישער אַרבעט.

מיר, אַ גרופּע יונגע חברים, דער שרייבער פון די שורות, דוד קולאַקאָווסקי פֿרומע קאָם (איצט אין אַרגענטינע) יעקב פֿערעלמאַן (פֿאַרבליבן אין רוסלאַנד), אליעזר פֿערעלמאַן און וועלוול טרובאָוויטש ז"ל (אומגעקומען אין קלעצק) — האָבן דאַן אָנגעהויבן זאַרגן וועגן רעזערוון פֿאַר דער החלוץ אַרגאַניזאַציע אין קלעצק.

אין 1926, דוקא אין דער צייט פון ציוניסטישן נידערגאַנג, האָבן מיר געגרינדעט די החלוץ הצעיר אַרגאַניזאַציע, וועלכע האָט אַרומ־גענומען די לערן־יוגנט פון אַלע שיכטן, און האָט געשמ"ט פֿאַר דער שענסטער און שפֿאַרקסטער יוגנט־אַרגאַניזאַציע אין גאַנצן קרייַז. אויך דאָ האָבן מיר גיפונגן אַ זייער גינסטיקן באָדן פֿאַר חלוצישער דערציונג, לימוד פון העברעיש און דער נאַענטער ציל — הכשרה און עליה קיין ארץ ישראל.

עס איז אָבגעקומען דאָס יאָר 1929. די ציוניסטישע הימלען האָבן זיך אויסגעלויטערט, די שוורסטע צייטן זענען שוין געווען הינטער אונז. עס האָט זיך געפֿעפט די אַזוי גערופענע פּינפּטע עליה. ווידער האָבן מיר זוכה געווען צו אַ גרויסער און פּייערלעכער ציוניסטישער דעמאָנסטראַציע, מיט דער עליה פון חברים פון החלוץ און החלוץ הצעיר. ווידער באַגליייטן מאָסן חברים און יידן פון אַלע שיכטן מיט פרייד אין די אויגן, די אָפּפֿאַרנדיקע חלוצים.

עס האָט זיך דאַן אָנגעהויבן אַ מאַסן־שטראָם פון חברים און חברות צו די הכשרה־פונקטן, די החלוץ טעטיקייט איז פֿאַרגרע־סערט און פֿאַרבריייטערט געוואָרן. די עליה איז געווען דאָס ציביבר־וואָרט פֿאַר דער איבערווינעגעדיקער מערהייט פון קלעצקער יידן.

עס איז דאַן אָנטשטאַנען פֿאַר אונז אַ גאַנץ שווער פּראָבלעם פון פינאַנציעלן כאַראַקטער. מיר האָבן געציילט אַ ריי חברים פון די אַרעמע שיכטן, די בעסטע חלוצים, אָבער די איינציקע שטערונג צו זייער עליה איז געווען דער מאַנגל אין הוצאות־הדרך. האָבן מיר געשאָפֿן אַ „קרן החלוץ", וועמענס אויפגאָבע ס'איז געווען צו העלפֿן לייַזן פֿון דראַנג. מיט דער האָבן דערמעגלעכט נישט־פֿאַרמעגלעכע חברים זייער עליה קיין ארץ ישראל, מיר זענען דאַן געווען כמעט די איינציקע ציוניסטישע גרופירונג אין שטאָט, וועלכע האָט אַרויסגע־וויזן אַקטיוויטעט אויף אַלע ציוניסטישע געביטן. נאָטירלעך, האָבן נישט געפֿעלט קיין שטרייטן מיט פֿאַרשידענע גרופּירונגען און אַרגאַניזאַציעס. מיר פֿלעגן שטענדיק האָבן אויסצושטיין אַ שווערן קאַמף מצד די „אגודה" קרייזן, וואָס האָבן נעמאַט אַ גרויסן איינפֿלוס אויף דער באַפֿעלקערונג. פון דער צוויייטער זייט האָבן אונז באַ־קעמפֿט אויך אָנדערע אָנטי־ציוניסטישע גרופּירונגען, ווי למשל אַ טייל אַרבעטער וועלכע האָבן געשאָפֿן אַ „מעדעם"־ביבליאָטעק אונ־טער דער בונדישער השפּעה, און האָבן קאָנצעטרירט אַרום זיך קלייַנע טיילן פון דער אַרבעטער יוגנט.

געווען טעטיק אין קלעצק אויך אַ פּועלי־ציון (צ. ס.) פֿאַרטיי, גייסטיק און אידעאָלאָגיש פֿאַרבונדן מיטן החלוץ. אין יאָר 1929 האָבן מיר געפֿירט אַ שטאַרקע וואָל־קאַמפּאַניע צו די שטאָט־ראַט וואָלן, און אַ דאָנק דער אחדות פון אַלע לינק־ציוניסטישע גרופּירונ־גען האָבן מיר דורכגעפֿירט דעם ח' וועלוול טרובאָוויטש (אומגעקומען פון די היטלער מערדער) אָלס ראָטמאַן.

איינע פון אונזערע וויכטיקסטע אויפּגאָטון, איז געווען די גרינדונג פון אַ ביבליאָטעק אויפֿן נאָמען פון י. ח. ברענער. מיר האָבן נישט געקאָרגט קיין מי און פּינאַנציעלע מיטלען (דורך זעלבסט־באַשטייַ־רונג), כדי די ביבליאָטעק זאָל פֿאַרמאָגן אַ גרויסן אויסוואָל פון די נייַעסטע העברעישע און יידישע ביכער — אין דעם זין איז זי געווען די איינציקע אין שטאָט. אירע לעזער האָבן זיך רעקרוטירט פון אָלע שיכטן.

אין 1930 איז געגרינדעט געווארן די יוגנט אַרגאַניזאַציע „פרייהייט", וועלכע האָט אַרומגענומען די יוגנט פון די אַרבעטער און אַרעמקייט פון שטאָט. איר עיקר אויפגאָבע — דערציונג, דער־הויבונג, ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע אויסבילדונג פון יענע יוגנטלעכע, וועלכע האָבן צוליב די אַדער אַנדערע סיבות נישט געקענט פֿאַר־בינדן זייער פערזענלעכן גורל מיט ארץ ישראל און האָבן זיך גענויטיקט אין חבריש צוזאַמענלעבן, ליכט און קולטור. זיי האָבן געלעבט אין דחקות, פיל פון זיי זענען געווען אַרבעטסלאָזע און נישט פֿאַרמאָגט קיין עלעמענטאַרע וועלטלעכע בילדונג. די אַרגא־ניזאַציע, דער לאָקאַל, דער חברישער צוזאַמענקונפט איז געווען זייער איינציקער ליכט־שטראָל, געבראַכט זיי טרייסט און דערמוטערונג אין זייער לעבן. יעדן אָוונט פלעגן זיי זיך פֿאַרזאַמלען אין זייער לאָקאַל נאָך אַ שווערן אַרבעטס־טאָג, לערנען העברעיש, הערן לעק־ציעס, זינגען לידער און וועבן די טרויעמין וועגן צוקונפֿטיקן לעבן אין ארץ ישראל.

די עליה וועלכע האָט אין יענעם פעריאָד אָנגענומען באַדייטנ־דיקע מאַשטאָבן, האָט אָבער געטראָגן מיט זיך די געפֿאָר, אַז אונזערע חלוצישע אַרגאַניזאַציעס זאָלן אויסגעלייַדיקט ווערן פון אָנפירנדיקע חברים. עס האָט גענדראָט אַ געפֿאָר פֿאַר זייער עצם קיום, און מען האָט געמוזט באַצייטנס זאָרגן וועגן פּירער־קאָדרען און נאָכפֿאָלגער. צו דעם צווישן האָבן מיר אַרגאַניזירט אין יאָר 1931 אַ „מושבת מנהלים" (אַ אינסטרוקטאָרן־קאָלאָניע) פֿאַרן גאַנצן קרייַז, וואָס איז באַשטאַנען פון צוויי סעמינאָרן — אייַנער פֿאַר „החלוץ־הצעיר" און דער צווייטער פֿאַר „פרייהייט".

האָבן מיר אויסגעפונען אַ פּאָסיקן אָרט אין דער דאָרפֿישער געגנט ביי דער באַן־סטאַנציע ליאָכאָוויטש, אַ שטיל ווינקל, אַרומגע־רינגלט מיט אַ וואַלד און באַשאַנקען מיט נאַטור־שייַנקייט. דאָ, אין שויס פון דער נאַטור, איז פֿאַרגעקומען אונזער דרייַ־וואָכיקער סעמינאַר, אַנגעפירט דורכן שליח פון ארץ ישראל משה ב ר א ס־ל א ו ס ק י. דאָס זענען געווען גייסטיק שיינע, דערהויבענע טעג. עס האָט גבערויזט מיט לעבנס־פרייד פֿאַר דער חלוצישער יוגנט פון קלעצק, בפֿרט שחריה) ניעסווישעוש, לעכטווישט, ליובאַשט און אַנדערע שטעטלעך. געווינען האָבן די חלוצים אין פּוירעריש הייזער, געשלאָפֿן אין די שייַערן. כמעט פון דערפרי ביז פֿאַרנאַכט האָבן געדוירערט די לעקציעס. די חברים מ. ב ר א ס־ל א ו ס ק י און הערשל פּ י נ ס ק י ז"ל האָבן רעפערירט וועגן אָלע פֿראָבלעמען פון ציונים. אויף ליטעראַרישע טעמעס האָט רעפערירט אברהם ב ר ו י ד ע ס. דערנאָך פלעגט מען זיך טיילן מיט די אייַ־דרוקן, פּירן וויכוחים, זינגען לידער, איינגאַרדנט אויספלוגן א.אַ.וו. עס איז געווען אַ לעבן מיט אינהאַלט און דערהויבונג. אָלע זענען געווען שטאָלץ מיט די אופּגאָבן, וועלכע זיי האָבן זיך פֿלייסיק געראַייט אויספילן אין דער נאַענטער צוקונפֿט.

ביים שלוס פון די סעמינאַרן איז אייניגע־אַרדנט געוואָרן אַ פֿייערלעכע מסיבת־סיום מיט חלוצישע טענץ און גזאַנג. אַלע זענען זיך פונאַנדערגעפֿאָרן מיט פרישע און באַנייטע כוחות, און ווידער זיך אַריינגעוואָרפן אין דער אַרבעט פֿאַר אונזער גרעסטן און פֿאַרווירקלעכונג.

מיר האָבן געהאַט אויסצושטיין נישט ווייניק שיקאַנעס און שטערונגען מצד דער פּוילישער מאַכט. קלעצק האָט זיך געפּונען אין אַ באַזונדער לאַגע צוליב איר נאָענטקייט צו דער סאָוויעטישער גרענעץ. די באַפעלקערונג איז באשטאַנען פון נאַציאָנאַלע מינדער־הייטן, און איז תּמיד בעווען פול מיט חשדים און געזוכט שפּורן פון קאָמוניסטישער אַריינדרינגונג. אפט פלעגט טרעפן, אַז אונזערע פֿאַרזאַמלונגען פלעגן באַזוכט ווערן פון פאָליציי. וועגן יעדער פֿאַרזאַמלונג האָבן מיר געמוזט מעלדן פֿאַראויס און באַקומען אַ דערלויבעניש.

אויף דער ייִדישער גאַס האָט זיך געלאָזט מערקן אַ נעגאַטיווע דערשיינונג: די מערהייט עסקנים זענען מיט דער צייט געוואָרן פֿאַרטאָן אין אייגענע ענינים און זענען פֿאַרלוירן געגאַנגען פֿאַר ציוניסטישער טעטיקייט. די אייניקע וועלכע האָבן געצוגיגן די גאַלדענע קייט פון ציוניסטישער אַרבעט, איז געווען די יוגנט — און קודם כל — די חלוצישע באַוועגונגען. אויף אַלע געביטן האָבן זיי ארויסגעוויזן איבערגעגעבענקייט און אָפּפֿערווילליקייט. מיר האָבן אַבער שטענדיק און ביי אַלע באַדינגונגען געהאַלטן הויך אונזער פּאָן און פֿאַרטייִדיקט אונזער אידעאַל און וועג.

*

פיל פון אונזערע קלעצקער יוגנטלעכע, דערצויגן אין דער החלוץ באַוועגונג, געפונען זיך היינט אין ישראל — אין די קיבוצים, מושבות און שטעט. אַ גרויסער טייל פון זיי האָט זוכה געווען צו פֿאַרווירקלעכן זיינע אידעאַלן.

מיר באַגעגענען זיך אויף אונזערע יערלעכע טרויער־פֿאַרזאַמלונגען, צום אָנדענק פון די אומגעקומענע קדושים פון קלעצק, און אין אונזער זכרון לעבט אויף די אומפֿאַרגעסלעכע בליענדיקע יוגנט, זין און טעכטער פון קלעצק, חלוצים און חלוצות, וועמענס ביינער געפונען זיך ערגעץ אין די זאַמד־גריבער ביי די קאַטויליישע מאַהילקעס אויף ניעסוויזשער גאַס, אין סאַריגאַער וואַלד און ערגעץ ־אַנדערש ווו... און צוזאַמען מיט זיי, מיינע ציון־טרייַע ליבע עלטערן און מיין גאַנצע משפּחה. מיר שטומען פון צער און וויטיק, וויל — — —

ס׳זענען נישט פֿאַראן קיין וועלטער אויסצודריקן די טראַגעדיע און וויטיק.

אסתר לב (גבעת חיים) / טעכטער פון החלוץ

ב יים מתייחד זיין זיך מיטן אַנדענק פון אונזערע קדושים דאַרפן מיר דערמאָנען די הונדערטער קינדער פון אונזער שטעטל קלעצק, וואָס זייער וועג אין לעבן האָט געפּירט צום פּאָלק און צו דער חלוצישער באַוועגונג — אַ סך פון זיי האָבן געהאַט אַ השפּעה, וואָס האָט געווירקט און באַגייסטערט צו מעשים, אַ סך פון זיי זענען אַוועק קיין ארץ ישראל און ווידמען זייער לעבן אין איר אויפבוי, ווער אין שטאָט און ווער אין דאָרף און אין די קיבוצים.

ס׳רוב פון אונזער ציוניסטישער יוגנט האָט אַנגעהערט צו דער יוגנט באַוועגונג החלוץ־הצעיר. די באַוועגונג האָט דערצויגן די חברים אין גייסט פון חלוציזם. געווען פֿאַרכאַפּט פון דער פֿאַלקס־אויפלע־בונג, פֿאַרלאַזן היים און עלטערן און אַוועק קיין ארץ ישראל.

מיר פלעגן זיך צונויפטרעפן און אויסלעבן אין אונזער קלוב. ס׳איז געווען פֿאַר פסח וועט דאָס אייז צעגייט און כדי צוקומען צום קלוב האָט מען עמוזט גיין זייער פֿאַרזיכטיק אויף ברעטער, און אַז עס איז אַנגעקומען דער זומער זענען די הערצער געווען פול מיט פרייד, און ס׳האָט זיך אויסגעדריקט אין טענץ און אין געזאַנג, ס׳האָט פֿאַר די אויג׳ן גלוסיכטן די האַפענונג פון אַ ליכטיקער צוקונפט, וואָס האָט צו אונז געווענקען פון דער בילדער, וואָס האָבן געהאַנגען אויפן וואַנט און פון די התלהבותדיקע רייד פון די ארץ ישראל שליחים, וואָס פלעגן קומען צו אונז.

איך געדענק נאָך גוט דעם באַזוך פון חבר הערשל פּינסקי (אַ חבר פון גבת, וואָס איז שפּעטער אומגעקומען). ער האָט פֿאַר־כאַפּט מיט זיין אויפריכטיקייט, דער זאָל איז געווען פול געפֿאַקט בעת ער האָט דערציילט וועגן ארץ ישראל, אַ סך זענען געשטאַנען אויף אָרעם הויז כדי אים צו הערן.

ס׳איז געווען ביי אונז אין קלוב פריילעך און טומלדיק. צוליב אַט דעם טומל זענען מיר געווען אומגעווינשן פֿאַר אונזערע שכנים. מיר האָבן אויך געהאַט כסדר זאַרגן, ווי אַזוי צו באַצאָלן דירה געלט, און גאָר אפט פלעגן חברים אַרבעטן אין גרויס־געראַנער צו קאָנען באַצאָלן דירה־געלט פֿאַרן קלוב.

מיר האָבן דאָן אויף זיך געמוסן אויף אַ געזעלשאַפטלעכע אַרבעט צווישן די אַרימע קינדער. זיי אויסגעווכט אין שולהויף און אויף דער זאַראַנאַוור גאַס. זיי האָבן נישט געווויסט פון קיין יוגנט פּריידי, פּריצייטיק געטראָגן דעם יאָך פון דלות, און אונזער אויפגאַבע איז דאָן געווען זיי צופֿאַרשאַפן אַ ביסל פּריידי, זיי אויסצולערנען טאַנצן און זינגען, דערציילן וועגן ארץ ישראל, דאַרטיקן קינדער לעבן. מיר פלעגן מיט די קינדער גיין שפּאַציירן, און אין די שבתים פלעגן מיר מיט זיי אַרויס אין נאַטור און וואַלד און פֿאַרבראַנגען מיט זיי.

אין זכרון זענען אויך אייניגע־קריצט די דעמאַלטיקע יום־טוב־פייערונגען און אַנדענק־אָוונטן. עס דערמאָנט זיך מיר אַן אַנדענק־אָוונט פֿאַר יוסף טרומפּלדור אין קלוב, אין אומפֿאַרעסלעכן הויז ביי טייצן אין הויף. אייניגע פון די מדריכים האָט געהאַלטן אַ רעדע, דאָן איז אַרויס אַ תּמימות׳דיק מיידל מיט לאַנגע צעפּ און דערציילט פרטים פון זיין לעבנס־וועג. מיט טיפן ערנסט האָבן אַלע אויפגענומען דעם אַנדענק־אָוונט.

בכלל איז אונזער קלוב געווען אַ מין פּריַיע טריבונע, וווּ ס׳פלעגן פֿאַרקומען כלערליי דיסקוסיעס, און זיי האָבן געהאַלפן אונז קלאָר מאַכן דעם חלוצישן וועג און אויספֿורעמען די חלוצישע געשטאַלט פון דער קלעצקער יוגנט.

דער אמת׳ער קאָך און ברען איז ביי אונז געווען אין די וויכוחים צווישן די קריַיז פון אַרבעטענדיקן ארץ ישראל, מיט די רעוויזיַי־ניסטן, בפרט בעת וואָלן צום ציוניסטישן קאָנגרעס — דאָן האָבן די געמיטער זיך דערהיצט.

מיידלעך האָבן ביי אונז אין דער באַוועגונג געהאַט אַ גרויסן אַנזען. געווען אַ מוסטער פון מוט און אויסדויער אויף הכשרה. נישט אייניקמאָל האָט אַ מיידל פֿאַרלאָזן איר מאַמע אייגע אַליין און איז אַוועק אויף הכשרה. אונזערע מיידלעך האָט מען אומעטום געטראָפן, אי אין

הכשרה, אי אין די סעמינאַרן פון דער באַוועגונג און אַפילו אין די מועצות און אין דער צענטראַלע פון החלוץ.

מ׳דאַרף מיט דאָנקבאַרקייט דערמאָנען דעם אויפטו פון דער „תרבות״ שול, וואָס האָט דערצויגן די יוגנט, איינגעוואָרצלט ליבשאַפט צו העברעישע און צו די נאַציאָנאַלע קולטור־ווערטן.

לאָמיר אויך דערמאָנען די וואָס האָבן ליידער נישט זוכה געווען צו קומען אין לאַנד. כ׳פיל אַ באַזונדערן הייליקן חוב צו דערמאָנען אונזער חברה חמדה פארפל, וואָס נאָך עטלעכע יאָרן הכשרה, שוין זייענדיק גרייט עולה צו זיין קיין ארץ ישראל, איז זי פאַרשניטן געווארן אין נאַצישן גיהנום, זייענדיק אויף הכשרה אין לאַדזש.

חיותה בוסל (דגניה) / אין שליחות

טריב ווערן מיר די אויגן, ווען איך דערמאָן מיך אונזער אַלטע היים; עס גייט מיר אַדורך אַ ציטער, און איך קאָן זיך נישט פאַרשטעלן אַז אָט די שטאָט, אַן עיר ואם בישראל, איז אַזוי אומזיניק אַפגעמעקט געווארן פון דער מאַפע פון יידישע שטעט. אין מיין גע־דאַנק לעבט נאָך איצט קלעצק, כ׳זע זי קלאָר אין אירע ליידן און פרייד, קינדער און זקנים און צווישן זיי אויך מיין ברודער מיט זיין משפחה.

טיף אין דער נשמה האָט ביי מיין ברודער געטליעט אַן אידעי־שער יסוד. ער איז געווען דאָן דער אייניציקער „חסיד״ אין קלעצק, פאַרוואָגלט צו אונז פון דערבייאיקן שטעטל ליאָאָוויטש — אַ שטעטל פול מיט חסידים, מיט אַן אייגענעם חסידישן רבי׳ן, פון וועלכן מיין ברודער האָט אַהערגעבראַכט קיין קלעצק דעם חסידישן ברען. מיט זיין חסידישער התלהבות און ניגונים האָט מיין ברודער געבראַכט קיין קלעצק א נייעם ניגאָנס, וואָס האָט זיך קוים אַריינ־געפאַסט אין אָט דעם שטעטל, וואָס איז געווען אַ נעסט פון מתנגדים.

און וויפיל מאָל פּיניקט דער געדאַנק: וויאַזוי האָבן זיך געפילט אונזערע בני עיר פאַרן אומקום? צי האָט נאָך די וועלט פאַר זיי אירן געשמייכלט, אַדער האָבן זיי שוין געזען, וואָס זיי דער־וואַרט? און ביי די היטלעריסטישע גאַז־קאַמערן, ווען אָט־אָט ווערן זיי שוין פאַרגאַזט, צי האָבן זיי געוווסט, אַז עס זענען נאָך פאַר־בליבן מענטשן פון זייער שטאָט, וואָס וועלן נאָך אין יאָרן אַרום טראַכטן און שרייבן וועגן זיי?

אפשר, ווען זיי וואָלטן דאָס געוווסט, וואָלטן זיי נישט געווען געווארט געדולדיק אויף זייער טראַגישן סוף — ווער ווייס...

בעת איך שרייב איצט וועגן דעם אַמאָל אין קלעצק, ווילט זיך מיר אופפרירן אין מיין זכרון קלעצק דאָס כאַראַקטעריסטישע שטעטל פון דער אַלטער היים, און דעם גייסט פון ציוניזם וואָס האָט דאָרט פולסירט און פאַרכאַפט די יוגנט.

*

בעת מיין אָנקומען קיין קלעצק האָב איך געפילט די נייע ווינטן וואָס בלאָזן דאָ אין שטעטל, ווו ס׳איז שוין פאַראַן אַ נייע יוגנט, וואָס קעמפט כדי צו פאַרווירקלעכן אַ היים פאַר אונזער פאָלק; און מיט וואָס פאַראַ התלהבות האָט מען מיך דעם שליח פון ארץ ישראל, אויפגע־נומען! — צוויי ריינע פון דער יוגנט האָבן געשאָפן אונטערן שטאָט צוויי לעבעדיקע מויערן, און כ׳האָב געזען אין זייערע אויגן דאָס הייליקע פייער פון חלוציות.

עס דערמאָנט זיך מיר מיין קרוב, אַ ייִד אַ בן־תורה מיט אַ שיינער נשמה, — דאָס איז געווען מאָטיא בא׳אַנער (מרדכי קאָלאָקאָווסקי), אין משך פון אַ סך יאָרן האָט ער זיך אָפגעגעבן מיט דערציונג, ער האָט דערין געהאָט זיין באַשטימטע ליניע און ער האָט אין זייַנע תלמידים געוזוכט איינצופלאַנצן אַ ליבשאַפט צום פאָלק און צו זייַנע גייסטיקע ווערטן. פון זיין פאַרצוויגטער פאַמיליע זענען עולה געווען קיין ארץ ישראל זייַן טאָכטער.

עס דערמאָנט זיך נאָך אייַנער, — דער ברודער פון יוסף בוסל — יעקב — אַ סימבאָל פון יושר און גוטסקייט, אַ מענטש מיט הארץ און נשמה (ער צוזאַמען מיט די אַנדערע קדושים אומגע־קומען טראַגיש).

ווידער אַמאָל האָב איך זיך באַגעגנט מיט אונזער שטעטל נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין יאָר תרפ״ה, ווען איך בין געקומען צוזאַמען מיט מנחם אוסישקין אין שליחות פון קרן־קיימת. איך האָב דאָן דאָס שטעטל נישט דערקענט — אַזוי האָט זיך אַלץ געענ־דערט פאַר דער צייט, וואָס איך בין נישט געווען.

קלעצק האָט געהאַט אַ מזל און די האַרמאָניע פון דעם שונא האָבן עס נישט חרוב געמאַכט, ווי עס איז געווען דער פאַל אין דערבייאיקן שטעטל ליאָאָוויטש. איך האָב גלייך דערכאַפט די גרויסע ענדע־רונגען, וואָס זענען דאָ פאַרגעקומען. עס זענען געקומען אַ סך פליטים און זיי האָבן מיט זיך אַריינגעבראַכט אַ נייעם גייסט. אַ טייל פון דער ארטיקער יידישער באַפעלקערונג האָט פאַר דער צייט עמיגרירט, אַוועק קיין אַמעריקע אַדער קיין ארץ ישראל.

אַ טיפן אייַנדרוק האָט געמאַכט אויף מיר די סלוצקער ישיבה, וואָס האָט זיך באַזעצט אין קלעצק. די קלעצקער תושבים — און צווישן זיי מיין ברודער משה גאָוזע — האָבן זייער מקרב געווען די ישיבה־לייט, אַלץ געטאָן כדי זיי איינצובירגערן אין נייעם אָרט.

די ישיבה בחורים האָבן מיט זיך אַריינגעבראַכט דעם גייסט פון אהבת התורה און התרוממות הנפש. די „מוסרניקעס״ האָבן אויך צוגעצויגן צו זיך פון דער דענקגעדיקער יוגנט. עס האָבן זיך געפירט שמועסן וועגן מוסר אין די ווינטער נעכט. אמת, די מוסרניקעס האָבן נישט פאַרמאָגט די חדוה און פרייד פון די חסידים, זיי האָבן אַבער דערפאַר געהאַט אין זיך עפעס אַ מאָגישע קראַפט, וואָס האָט צוגע־צויגן און אַפעלירט צו אַזעלכע, וואָס זענען געווען נוטה צו ערנסט־קייט.

אַבער גלייכצייטיק האָבן די אַנפירער פון דער ישיבה געבראַכט מיט זיך אַן עקסטרעמע־אַרטאַדאָקסישע פאַנאַטישקייט וואָס מ׳האָט אין קלעצק פריער נישט געקענט, און דער עיקר וואָס זיי האָבן דאָ פאַרשפרייט קעגנערשאפט צום ציוניזם אין גייסט פון דער „אגודה״.

עס איז פאַר מיר געווען אַ גרויסער סיורפריז צו הערן, אַז זיי זענען קעגנער נישט נאָר פון ציוניזם, נאָר אויך פון זיינע עיקרדיקע יסודות. אויך מיין ברודער וואָס האָט אייַנגעזויגן דעם ציוניסטישן גייסט אין טאַטנס הויז (מיין פאָטער איז געווען אַן איבערגעבעבענער חסיד פון ד״ר הערצל און האָט געטרויערט נאָך זיין פטירה) — אויך מיין ברודער איז געווען ווי די אַנדערע פירער פון דער ישיבה קעג־נעריש געשטימט צום ציוניזם, און ער האָט אַלץ געטאָן אַז קיינער פון זיין פאַמיליע זאָל נישט עולה זיין קיין ארץ ישראל.

וואָס שייך מיר — האָט ער זיך צו מיר באַצויגן מיט רעספעקט. איך דערמאָן זיך ווי בעת מ׳האָט צעקלעפט איבערן שטאָט פלאַקאַטן, אַז איך וועל שבת־צו־נאַכט אין דער שול האַלטן אַ רעפעראַט וועגן

ארץ ישראל, איז צו מיר געקומען דער שמש פון דער ישיבה און מודיע געווען אין נאַמען פונם ראש־ישיבה, אַז איך זאָל נישט וואַגן צו ריידן אין שול. מיין ברודער האָט אים דערויף געענטפערט: — נישט איר פון דער ישיבה זענט די פירער פון דער שטאָט. ס׳זענען אָוועק אַ פאָר מינוט, איז דער שמש ווידעראַמאָל געקומען און דאָס־מאָל מיט אַן איסור, אַ פאַרבאָט פון שטאָטישן רב, אַז עלי־פי־דין טאָר איך נישט אַלס פרוי האַלטן אַ רעפעראַט פאַרן עולם אין שול. מיין ברודער האָט אויפגענומען דעם באַפעל פונם רב מיט אַ שמייכל...

איך בין אין דער באַשטימטער צייט געקומען אין שול, וואָס איז געווען געפאָקט. אַרום מיר האָבן זיך געשאָפן ווי אַ לעבעדיקע מויער פון יוגנט פון די ציוניסטיש־חלוצישע באַוועגונגען. איך האָב דער־ציילט וועגן אונזערע דערגרייכונגען אין ארץ ישראל אויף אַלע געביטן — דער עולם האָט מיינע רייד ממש געשלונגען, און אויך די ישיבה בחורים, האָבן זיך רויק צוגעהערט און האָבן נישט געוואָגט צו שטערן די פאַרזאַמלונג.

די ישיבה און די וואָס זענען געשטאַנען אין איר שפיץ, זענען צוביסלעך אַוועק קיין ארץ ישראל, אַבער די מערהייט איז געבליבן דאָרטן ביזן סוף — צווישן זיי אויך די בני משפחה פון מיין ברודער. זיי האָבן געהאַט אַלע מעגלעכקייטן צו קומען אין לאַנד אַריין — און ס׳איז זיי נישט געווען באַשערט. איך האָב מיין ברודער געשיקט אַ טעלעגראַם, און ער האָט אים נישט אויסגענוצט הגם סע האָט אין אים פון קינדווייז אַן אַפּעלירט ציוניסטיש בלוט...

*

אין קלעצק האָט אַבער אַ חוץ דעם גייסט פון דער „אגודה" פול־סירט אַ גרויסע און פאַרצווייגטע צעזעלשאַפטלעכע, קולטורעלע און ציוניסטיש־חלוצישע טעטיקייט. אמת, מ׳האָט אַ סך פאַרבראַכט צייט און וויכוחים. די יוגנט איז געווען באַפליגלט מיט די אידעאַלן פון יידישער אויפלעבונג. איך האָב גענאַסן פון דער וואַרמער באַציונג צו מיר מצד אַלע שאַטירונגען, וואָס האָבן אין מיר געזען זייער לע־גיטימען פאַרשטייער: „התאחדות", החלוץ און החלוץ הצעיר און אויך דער השומר הצעיר — אַלע האָבן מיר ערויסגעוויזן גרויס התקרבות, און געגאַרט פון מיר צו הערן וועגן אונזער געראַנגל אין ארץ ישראל.

איך האָב דאָן פאַרבראַכט אין פוילן אַ פעליקן יאָר, און קלעצק איז פאַר מיר געווען מיין שטיק־פונקט. אַ חוץ מיין פאַמיליע האָב איך דאָן דאָרטן גלאַזן מיין טאַטעער הדסה, וואָס איז געקומען צוזאַמען מיט מיר קיין פוילן. פון צייט צו צייט אין משך פון מיינע נסיעות אין פוילן, פלעג איך כסדר באַזוכן קלעצק און מיין טעטיקייט האָב איך געפירט אין אַט דער געגנט נישט וווייט פון דער רוסישער גרענעץ.

איך וויל דאָ אויך דערמאָנען די צוויי ברידער שלום און ליפע גאָוונזע ביידע פון קלעצק וואָס האָבן אין זייער יונגעהייט פאַרלאָזן זייער געווען קיין ארץ ישראל. זיי האָבן ביידע יונגערהייט פאַרלאָזן זייער היים און זענען אָוועק אין לאַנד, און ביידע האָבן בייגעשטייערט זייער טייל צו איר אויפבוי. דער טאָטע איז אַפּילו נישט געווען צופרידין פונם פריין גייסט ביי די קינדער, ער האָט געהאַפט אַז אייניגער פון זיי זאָל ווערן אַ רב. מיר אַבער האָבן געשטרעבט, אַז אויך ער, דער טאָטע, זאָל קומען אין לאַנד אַריין, אַבער נישט אַזוי איז אים געווען באַשערט. די מוטער איז פלוצעם קראַנק געוואָרן און איז געשטאַרבן און דער טאָטע האָט נאָך איר שטאַרק געטרויערט. עס איז אים שוין מער דאָס לעבן נישט באַקומען, און אויך ער איז געשטאַרבן — עס איז זיי נישט באַשערט געווען צו קומען אין לאַנד אַריין און האָבן נחת פון זייערע קינדער, וואָס זענען דאָ געוואָרן אַרבעטער אין יידישן דאַרף, אין קבוצה און קאָלאָניע.

דער ברודער ליפע איז געקומען אין לאַנד שפעטער פון שלום׳ען; אויך ער איז געווען אַ מוסטערהאַפטער חלוץ, געלעבט און געווען טעטיק אין דער קבוצה מסדה, ווו ער איז געפאַלן אויף זיין פאַסטן כ״ח תשרי תש״ט. אַ לאַנגן זיג־זאָג וועג איז ער דורכגעגאַנגען זינט ער איז געקומען בין צו דער באַפרייונגס־מלחמה און אין אירע קאַמפן; עס איז נישט געווען קיין פראַגע אין צפון און אין דרום און אויך אין פרוזדור פון ירושלים ער זאָל זיך נישט האָבן באַטיילט־ליקט אין די קאַמפן. ער האָט אויסגעפירט די שווערסטע און פאַראַנט־וואָרטלעכסטע אויפגאַבן. ער האָט געלאָזן נאָך זיך צוויי טעכטער, וואָס ער האָט זיי זייער ליב געהאַט.

דאָ אין לאַנד איז אויך אָוועק פון אונז דער צווייטער ברודער שלום, דער עלטערער, וואָס איז געווען אַ פלאַמיקער חלוץ אַלע זיינע יאָרן; פון זיין יוגנט אָן דורך אַלע זיינע לעבנס־טאָפן ביזן סוף פון זיינע טעג, איז ער געווען דורכגעדרונגען מיט גפילן פון חלוציות. בייטאָג ביי דער אַרבעט, בייגאַנצן אויף שמירה, האָט ער אויפגעבויט אַ ווירטשאַפט אין כפר בצרון. די שווערע טעג פון דער באַפרייאונגס־מלחמה האָבן אים געטראָפן בעת ער איז געווען אין זיינע סאַמע בלי־יאָרן, און ער האָט אַלץ אָוועקגעגעבן פאַרן פאָלק.

ער האָט געליטן, האָט אַבער אַלץ אויבערגעשטאַנען מיט אַ לייכטן געמיט, ער איז געווען געזעלשאַפטלעך, פול מיט הומאָר און לעבנס־זאַפט. און ער איז געפאַלן, ווי ס׳פאַלט אַ סאָלדאַט אויף זיין פאָסטן.

ביידע ברידער ליפע און שלום זענען געווען באַהעפט מיטן פאָלק, טיף פאַרוואָרצלט אין פאָלקס־גייסט. זיי האָבן עקשנותדיק בייגע־שטאַנען אַלע שוועריע נסיונות, זיי זענען אַ מוסטער פאַר אונז מיט זייער ליבע און מיט זייער אויפרעגעבנקייט צו ארץ ישראל.

אונטער דעם איינפלוס פון אייניקע חברים, וואָס האָבן זיך באַמיט צו געווינען חברים אין דער פוילישער שול, בין איך צוגע־שטאַנען צום השומר הצעיר אומלעגאַל, וויל די פאַרשריפטן פון דער שול האָבן דאָס נישט דערלויבט, און גראָד די אומלעגאַלקייט האָט צוגעציגען.

איך האָב זיך מיטן גאַנצן הארצן פאַרבונדן מיט אַט דער באַוועג־גונג, וואָס האָט געבראָכט מיט יוגנטלעכקייט און אַריינגעבראַכט אַ נייעם אינהאַלט אין מיין לעבן. די באַוועגונג האָט בכלל אַריינ־געבראַכט ליכט אין לעבן פון דער יידישער יוגנט, מיטן העברעיש און מיט די אויספלוגן אין די וועלדער, מיט די אידעאַלן פון דער־

מאשע קורנאס (אלעזרי) / מיין וועג אין „השומר הצעיר"
(קיבוץ אילון)

ג אר יונג בין איך געווען וועג כ׳בין אַריין אין „קן" פון השומר הצעיר ביי אונז אין שטעטל, נאָכדעם ווי איך בין שוין פריער געווען אַ חבר׳טע ביי די פוילישע סקויטן. איך האָב געלערנט אין דער פוילישער שול, ווו ס׳האָט פונקציאָנירט אַז די באַוועגונג, וואָס האָט איינגעפאַנגט אין די קינדער אַ ליבשאפט צו ספּאָרט און נאַטור.

דאָס איז געווען אין די 20קער יאָרן. עס האָבן זיך דאָן אַנגעהויבן באַווייזן ביי אונז די ערשטע אַנטפלעקונגען פון גזעלשאַפטלעכער און ציוניסטישער טעטיקייט, און דעמאָלט האָט זיך אַנגעהויבן די באַוועגונג פון השומר הצעיר, וואָס האָט אויך תחילת געטראָגן אַ כאַראַקטער פון אַ סקויטן אַרגאַניזאַציע אין אַ יידישלעכן לבוש.

לייזונג און דראָנג קיין ארץ ישראל. מיר זענען געווען פֿאַרבונדן אויך מיט די חבֿריס פון השומר הצעיר אין די אָרומיקע שטעטלעך — און אָט די חבֿר׳ישע באציִונגען זענען געווען אַ ברכה פֿאַר אונז. מיר האָבן געלייגט אָט אויף דער אויסערלעכער דערשיינונג, עסטעטישן אויסזען און אָרדנונג.

מיט דער צייט האָט דער השומר הצעיר פֿאַרלאָזן די ריינע סקוי־טיקשקיט, און איז געוואָרן אַ ציוניסטיש־חלוצישע באָוועגונג, באָזירט אויף ציוניסטיש־סאָציאָליסטישע יסודות, מיט אַ שטרענג צו שאָפּנונג און פֿאַרווירקלעכונג.

בעת איך בין אַרויס אויף הכשרה קיין סלאָנים, איז דער קן פון השומר הצעיר געווען אין אַ מצב פון דעפּרעסיע. עס איז דעמאָלט אָפּגעשטעלט געווארן די עליה קיין ארץ ישראל, אָבער מ׳האָט גובר געווען דעם קריזיס. און בעת כ׳בין געקומען צוריק קיין קלעצק, האָט מען גיפֿייערט דעם 20־אַריקן יובל פון קן השומר הצעיר — האָב איך דערזען פֿאַר מיינע אויגן אַ יוגנט וואָס איז דורכגעדרונגען מיט האָפענונג און וויזיע, און גלייכצייטיק מיט מאָנונג און איבערצייגונג, אַז דאָס איז אונזער וועג — נישטאָ קיין צווייטער.

אלימלך בן־ארי / דער „השומר הצעיר" אין קלעצק

דער שטורעם פון די געשעענישן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה און די באַלפור דעקלעראַציע, האָבן אַ סך געווירקט צום פֿאַרשפרייטן פון ציוניזם אויך אין קלעצק; עס זענען דאָן אנשטאָנען יוגנט באָוועגונגען, צווישן זיי דער השומר הצעיר.

דער קן איז געגרינדעט געווארן אין יאָר 1922, אין אַ צייט פון גייסטיקער בלאָנדזשענישן. דאָן קומט אויף די באָוועגונג וואָס איז סיי אידעאָלאָגיש, סיי פּאָליטיש געווען אַ נייע, וואָס האָט לויט אַ נייער אויפֿאָסונג און דרך געשטרעבט צו דער פֿאַרווירקלעכונג פון ציוניזם.

דער השומר הצעיר, האָט געהאָט אַ שנעלן וווקס. נישט תמיד איז זיין וועג געווען גראָדליניק, עס זענען געווען יאָרן פון בארג־אַרויף און בארג־אַראָפּ. אין די אויפשוווּנג יאָרן האָט דער קן געציילט אַן ערך 150 חברים, וואָס האָבן געלערנט און געאַרבעט. עס זענען געווען דריי שיכטן: „בני מדבר", „צופים" און „בוגרים". ביי די ערשטע איז געלעגן דער הויפּט־טראָפּ אויף שפּיל און ספּאָרט. זיי זענען פֿאַר אונז געווען דער סימבאָל פון היסטאָרישן „דור המדבר"... און די „בוגרים" זענען געווען איינגעטיילט אין שבטים, ווי אַמאָל: יעדער שבט און זיין פֿאָן.

יאָר אַיין, יאָר אויס פֿלעגן מיר אַרויס אויף „זומער קאָלאָניעס", אָפּט זיך טרעפֿן מיט חברים פון אַנדערע ערטער. האָבן אויף פֿאַר־בראַכט דעם זומער אין די קאַרפּאַטן־בערג. מיר האָבן געטראָפֿן כסדר אַזעלכע חברים און חבר׳טעס, וואָס האָבן איינגעפֿלאַנצט אין אונז נאַציאָנאַלן רצון און טרוימען.

אַנהויב 1939, ביים סאָמע אויסברוך פון דער מלחמה, זענען מיר, אַ גרופּע פון 12 „בוגרים" פון השומר הצעיר, אַרויס אויף הכשרה קיין ראָונוע. מיר זענען געשטאַנען פֿאַר אַ נייער וועגדונג אין אונזער לעבן — און אָט איז געקומען די מלחמה און האָט צונישט געמאַכט אונזערע פלענער.

שרה און יצחק מנאקער / געווען א יוגנט...

דער השומר הצעיר איז צוערשט געווען בעיקר אַ ספּאָרטיוו־סקוי־טישע באָוועגונג. די ערשטע חברים אין דער אָנפֿירונג זענען געווען: שלמה פּעדער, אליהו מאָניר און חיים ברסל. דער קן איז געווען איינגעטיילט אין שכבות (שיכטן), לויטן עלטער און בילדונג.

אין 1926, בעת דעם שותפות־דיקן ספּאָרטיוון אויפֿטריט פון השומר הצעיר און „מכבי", האָט זיך דער השומר הצעיר אויס־געצייכנט מיט זיינע דערגרייכונגען, און דער בעקאַנטער דאָקטאָר פון קלעצק ד״ר מושקאָט, איז געווען מלא התפעלות.

דער השומר הצעיר האָט בכלל מאָניפעסטירט זיינע דערגרייכונ־גען אויפן רעביט פון סקוי־טינג. די חברים האָבן געמאַכט אַן איינדרוק מיט זייערע איינהייטלעכער קליידונג און ספּאָרטיוע איבונגען; מיט גוזאָנג פלעגן זיי מארשירן איבער די גאַסן פון קלעצק, און תמיד אָרויסגעפון באַצויבערונג נישט נאָר אויף דער יידישער, נאָר אויך אויף דער קריסטלעכער באָפעלקערונג.

עס דערמאָנט זיך, ווי מיר, השומר הצעיר־ניקעס, זענען געקומען קיין האָנצעוויטש און די דאָרטיקע אָרטאָדאָקסן זענען אָרויס קעגן אונז מיט אַן אָנגריף, אַז מיר זענען מחלל שבת באפרהסיא. האָבן מיר גראָד אַראָנזשירט שבת אַ „מנין", ווו עס האָט געדאָוונט ביים עמוד לייב לישפיץ (איצט אין אַמעריקע), און אַזוי ווי ער איז געווען אַ יינגל מיט אַ שיינער שטימע, האָט זיך גיך צוזאַמענגעקליבן אַן עולם צו הערן זיינע שיינע חזנישע ניגונים.

מיר האָבן אָפט פֿאַרבראַכט אין פּיקלעטשטשינער וואַלד, צווישן קלעצק און ניעסוויזש. זומער־צייט פלעגן מיר, אַ גרופּע פון 20 יינגלעך מיט מיידלעך אַוועק אין וואַלד אַריין, אויפגעבויט צייטווייי־ליקע געצעלטן און פֿאַרברַאכט אונטערן פריַיען הימל.

אינגיכן איז דער השומר הצעיר אַריבער אויף די רעלסן פון חלוצים וואָס פֿאַרפֿליכטעט זיינע חברים צו גיין אויף „הכשרה" און זיך צוגרייטן צו עליה קיין ארץ ישראל. פון אַ ספּאָרטיווע באָוועג־גונג איז דער השומר הצעיר געוואָרן אַ ציוניסטיש־חלוצישע באָוועג־גונג. מ׳האָט אויך אָנגענהויבן פֿלייסיק לערנען העברעיש.

הגם אויסגעוואָקסן אויפן באַדן פון טראַדיציע, האָט דער השומר הצעיר אַרייַנגעבראַכט נייע באָגריפן אין אונזער יוגנט. רעדן העב־רעיש איז געוואָרן אַ פליכט פון יעדן חבר; ס׳האָט זיך אויך אויספֿארמירט די אידעאָלאָגיע פון דער באָוועגונג אויף די יסודות פון דעם סאָציאָליסטיש־ציוניסטישן וועלט־באַגעס.

דער השומר הצעיר האָט טיף אָפּגעשאַצט די יידישע ווירקלעכ־קייט, און באַזונדערס די לעבנס־באַדינגונגען פון דער יידישער יוגנט, און האָט געלייגט דערפֿאַר דעם טראָפּ אויף „הכשרה" און „עליה"; און מען איז טאָקע גיך אַוועק אויף אָט דעם וועג.

משה ווילענטשיק / דער בית״ר

(מעכסיקא)

ש רייבן וועגן מיין געבורטסשטאָט קלעצק איז מיר פריידיק און שווער גלייכצייטיק. עס דוכט זיך מיר, אַז אָט וויגט זיך דאָס וויגעלע פון אונזער קלעצק און אַז איך זע זיי ווידער די קלעצקער יידן גייענדיק איבער די ברוקירטע און האַלב־ברוקירטע גאַסן און געסלעך, לעבעדיקע, פול מיט האָפענונג, וואָס איז אָבער פאַר זיי אויף אייביק אויסגעלאָשן געווארן... און עס טויכט אויף פון אונטער די חורבות און אַש, דאָס אַלץ וואָס האָט אַמאָל געלעבט, געהאָפט און געשאַפן אין קלעצק.

מיט קיין אויסערלעכער שיינער פאַנאַראָמע האָט די נאַטור נישט באָפוצט אונזער קלעצק, זי איז געלעגן רויק און שטאַרק אייגנע־וואַרצלט, ווי אַלע אַרומיקע שטעטלעך, אין דער פייכטער פאָליעסער ערד. איר פאַזיציע איז אָבער גענוג א ביסל א דאַמיניערענדיקע פאַרן גאַנצן אָרום, לכל הפחות פון ריין היסטאָרישן שטאַנדפונקט.

פון אונזער יידישן שטאַנדפונקט הויבט זיך אַן איר יחוס מיט די גרויסע רבנים. אויף דער זיידע פון דער יידישער ליטעראָטור מענדעלע מוכר־ספרים, האָט גענפאָקט און געמאַזלט אין קלעצק, געלערנט אין קלעצקער אַלטן בית־מדרש, געווויינט אין דער גרויסער הילצערנער הויז אויף דער זאראַנאווער גאַס ביי זיין ברודער הירשקע־קאָפוּלער (אָט דער הירשקע און זיין שוועסטער דינה ליגן באַער־דיקט אויפן קלעצקער בית־עלמין). און אפשר האָט שאָקע מענדעלע זיין „קליאָטשע״ און אַלע אַנדערע פערעלדיקע זאַכן... אַרויסגע־דויבערט פון דער קלעצקער וואַכעדיקייט און שבת־יום־טוב־דיקייט, איינגעפאַקט און מיטגענומען מיט זיך אין רייכן אָדעס, דאַרטן עס פונאַנדערגעגעפנט און געליגט דעם יסוד פאַרן יידיש־ליטעראַריש־שאפן...

אויך פון וועלטלעכן און גויישן שטאַנדפונקט ציט קלעצק גאָר א וואַזשנעם יחוס. מיצקעוויטש, דער גרויסער פוילישער פּאָעט, דער־מאָנט אין זיין בעריסלן וועגן „פאַן שאַדאוש״ דעם „פאַן קאַמיאָזש ס׳קלעצקא״ („הער קאָמיסאַר פון קלעצק״), — א סימן אַז קלעצק האָט שוין צו יענער צייט דאַמינירט דעם אָרום.

קלעצק האָט אויף א מוסטערהאפטן אופן איינגעאָרדנט אירע ערשטע קהלה־ש׳ע אינסטיטוציעס און נישט פאַרמאָגט קיין צו גרויסע תקיפים און פוסטע בעלי־גאוה׳ס.

דער שול־הויף איז געווען בריַיט צלייגט, אַנגעפּיקעוועט מיט שיינע ירידישע אינסטיטוציעס, — א ביקור־חולים, א באָד מיט א מקוה, יאָשקעס פאָר פלייש, א הקדש מיט א גרויסער תלמוד־תורה, א אַלטער גרויסער בית־מדרש, שולן און קלויזן און אינמיטן די „קאָלטע שול״, ממש ווי א ציטאַדעל מאַיעסטעטיש הויך, וואָס האָט מיט א מין לבדד־ישכון־דיקייט נישט געגומען אין אַכט וואָס עס צעקלינגען זיך א מאָל גלעקער פון די זייטיקע קלויסטערס... ווי אויך א סך אַנדערע קלויזן און בתי־מדרשים אין פאַרשידענע גאַסן, וווּ יידן האָבן געשמאַק געדאָוונט און געלערנט אין די אָוונט־שעה׳ן ביי לאָמפּ טישן, און פלעגן פירן אסיפות: די צעפרער־קלויז, וואָס איז געווען באַהערשט פון די תבואה־העמדלער און מילנער, די קצבים קלויז, די „קאָניוכעס״ (פערד העמדלער) און שניידער קלויז.

קלעצקער יידן האָבן בטבע געהאַמדלט קורץ און שאַרף און מיט אייגענער לאָגיק. אָט צום ביישפּיל, איז א מאָל א גוי, וואָס איז באָווירקט געווארן פון דעם גלחס רייד אין קלויסטער, אַז די יידן האָבן געהרג׳ט זייער גאָט, אַראָפּגעקומען אין א פרימאַרן אין שטאָק מיט זיין וואָגן־האַלץ צו פאַרקויפן, און האָט בשום אופן ניט געוואָלט פאַרקויפן עס צו קיין יידן. האָט א קלעצקער יידּ מיטן נאָמען משה־ארע זייַיץ דעם גוי „קלאָר געמאַכט״ דעם ענין, אַז די קלעצקער יידן האָבן גארנישט צו טאָן מיטן הרגענען זייער גאָט... דאָס איז די אַרבעט פון לעכעוויטשער יידן... דער גוי האָט דעם וואָגן האַלץ פאַרקויפט במקח־השווה.

קלעצק האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אירע אייגענע „שטעטלשע פאָליטיקער״, וואָס פלעגן אויף זייער אופן קאָמענטירן די וועלט־גע־שענישן און פלעגן גאָנץ געשמאַק האָקן א טשיניק... (ווי מען פלעגט עס אין דער היים זאָגן). מען דערציילט, אַז אברהמ׳ל דער מלמד האָט בשעת דעם יאַפּאַניש־רוסישן קריג אין 1905, אַן א מאַפּע, געזוכט און געפונען שטענדיק די יאַפּאַנישע מפלה אויף די פראָנטן, און דאָס אַלץ אויף דער האַנט... שוין פאַר אונזערע צייטן האָט א צווייטער „פאָליטיקער״ יוסף טשירע יענטע געזוכט מזרח־אפריקע אין אייראָפּע... דאָסמאָל אויף אַן אמתער מאַפּע... שפּעטער, הארט פאַרן צווייטן וועלט קריג, פלעגט שוין א מאָדערנער פאָליטיקער וואָס האָט באמת פאַרמאָגט א חוש פאַר געשעענישן מיט פיל וויסן און אינטואיציע, שמואל־חיים ברעוודע בביאות זאָגן וועגן גאַנג פון די געשעענישן אין אייראָפּע, און זייַנע השערות האָבן כמעט אַלץ געטראָפן...

קלעצק איז אַזוועג וווייט פון א באַן־ליניע, אָבער האָט ווייניקער גשעלאָפן „חוצי־המעגל׳דיק״ ווי א סך אַנדערע שטעטלעך.

מיט א ספּעציעלן דראַנג האָט זיך אויסגעצייכנט די יוגנט. עס האָט זי געציגן צו שול־צענטערס אין גרויסע שטעט, פון וואָגען זי האָט מיטגעבראַכט נייַע גענדאַנקען און שטרעבונגען און עס איינ־געפלאַנצט אין שטעטלשן פאַרנעם.

די קלעצקער ציוניסטישע אומאַנזאַציע, האָט שוין אין די ערשטע יאָרן פון דער פוילישער אומאָפּהענגיקייט עגשמ׳ט מיט איר ארגאַניזאַציאַנעלער רייפקייט און הילפס־גרייטקייט. דורך קלעצק זיינען אַדורכגעגאַנגען פיל ציוניסטישע אקטיוויסטן, וועלכע זענען אַנטרונען פון די פאַרפאַלגונגען פון דער ראַטן־מאַכט, ווי דער עסקן דוד ראַדונסקי און אַנדערע, אַדאַנק דער הילף פון קלעצ־קער „התאחדות״ ארגאַניזאַציע, וועמענס ס׳אי־געווען איסאק צערקאָוויטש און ווו עס האָט אַקטיוו מיטגעאַר־בעט דער פלאַם־פיינרדיקער עסקן מאיר חיים קולאקאווסקי (שפּעטער דורך אַן אומגלויקס־פאַל געליימט צוואָרן אויף די פּיס, און אַפילו אויפן שלעפּ־וועגעלע, נישט איפגעהערט זיין טעטיקייט פאַרן ציון־אידעאַל). די „התאחדות״ ארגאַניזאַציע האָט אינגעדעט די „תרבות״־שולע און די „מכבי״ גרופּע, וווּ ס׳אי־גענוגן זייער אקטיוו ראובן גלפּאַנד.

דער השומר־הצעיר איז געווען, די ערשטע און די שטאַרקסטע יוגנט־ארגאַניזאַציע אין קלעצק. אין אירע ריַיען האָבן זיך אַנגע־שלאָסן די שמנא וסלתא פון בירגערלעכן און רייַיכערן עלעמענט. אָבער וועג די ארגאַניזאַציע האָט זיך פאַרקלט פון לינק־באַלאַנדיק וויינטן, האָבן זיך אפגעשפּאלטן פון איר איניציַי חברים און האָבן געגרינדעט די בית״ר ארגאַניזאַציע אין קלעצק, און דערמיט געליפערט דעם קערן פאַר א בריַיט פאַרצווייגטער רעוויזיאָניסטישער טעטיקייט.

די בית״ר ארגאַניזאַציע אין קלעצק איז געגרינדעט געווארן דורך יעקב מיסקין, משה ווילענטשיק מיט דער הילף פון דער אקטיוויטער בית״ר טוערין מרים פאטשאפּאווסקי (פון האַרא־דישטש ביי בראַנאָוויטש), וועלכע איז געקומען ווי א ספּעציעלער שליח פון דער בראַנאָוויטשער בית״ר ארגאַניזאַציע און איז ארויס־געטראָטן ספּנטלעך מיט א רעפעראַט און דערמיט פראָקלאַמירט דער גרינדונג פון קלעצקער קן־בית״ר. אומדירעקט האָט אויך מיטגע־האָלפן לייבל ברעסלאוו (דאַמאַלסדיקער פארויצער פון קק״ל

קאָמיטעט אין שטאָט), וועלכער איז געווען אַ מליץ יושר, אַז דער פאַרזיצער פון דער „תרבות" שול משה פריידקעס זאָל באַווי־ליקן פאַרדינגען אַ קלאָס־צימער מיט זיינע ספּאַרט־אינוואַנטאַרים מכשי־רים. אין דער בית״ר אַרגאַניזאַציע האָט זיך קאָנצענטרירט אַ פאַר־שיידענאַרטיקער עלעמענט, ווי אויך רעליגיעז געשטימטע בחורים. עס האָט זיי אַלעמען צוגעצויגן די בית״ר אידיאַלאָגיע, וועלכע פריי־דיקט נישט קיין קלאַסן־קאַמף און נעמט אַריין ווי ברידער און שוועסטער אַלעמען, וואָס דאַרפן גרייט זיין צו־בויען און שאַפן די יידישע מלוכה.

אַ הויז יידישע און ציוניסטישע געשיכטע און פאַלעסטינאַפּיע, איז פיל אַכט געלייגט געווארן אויף מילימעריישע איבונגען (אָן כלי־זין); עס פלעגן אָפט פאַרקומען צוזאַמענקונפטן מיט אַנדערע בית״ר גרופּן פון די אַרומיקע שטעטלעך, ווי לעכעוויטש, ניעסוויזש, האראדישטש באַראַנאָוויטש.

צווישן די אַקטיוויע בית״ר חברים איז ווערט צו דערמאָנען לייבע בליאכער, לייבל קראניץ, בלומע קראניטש, חיהלע מיסקין, זעלדע שטשענקא, ווי אויך די אַקטיווע פון צייט צו צייט ד״ר יוליע דלוגאטש און גיטל (קאַטיע) ווילענטשיק.

אין דער רעוויזיאָניסטישער אַרגאַניזאַציע האָבן אַקטיוו מיטגע־אַרבעט ברוך געלפאַנד, יוסף פאל, מאניער און פיל אַנדערע.

עס איז אויך געגרינדעט געווארן אין קלעצק אַ הכשרה צענטער פון בית״ר. דורכמאַכנדיק די הכשרה צייט, פלעגן די חברים זיין באַרעכטיקט אויף אַ סערטיפיקאַט קיין ארץ־ישראל.

אין קלעצק זענען אויך געווען גוט אַרגאַניזירטע אַנדערע ציו־ניסטישע יוגנט אַרגאַניזאַציעס, ווי החלוץ, פרייהייט און די ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל. אויך אַ בונדישע גרופּירונג, וועלכער די פּוילישע מאַכט האָט געשטערט אין אירע אַקטיוויטעטן, ווי אויך רעליגיעזע יוגנט גרופּן אונטער דער אַנפירונג פון הרב בנימין האַכבערג.

אַט דאָס איז דער קורצער סך־הכל פון דער וואַכעדיקער ווירק־לעכקייט, וואָס איז אַ מאָל געווען אין אונזער קלעצק. וווּנדערבאַרע נשמה־אוצרות האָבן גלעבט און געשאַפן און געשטרעבט קיין ציון, צו דערלייזן זיך און דאָס גאַנצע פאָלק ישראל. גרויסע פעלקער האָבן פאַרמאָגט געצייליטע פון דעם מין... און אין אונזערע שטעט און שטעטלעך זענען זיי אַרומגעאַנגען אין די טויזנטער. דער פלאָם פון אומקום האָט זיי אויף אייביק געהיליקט.

אהרן כהן / דאס עקאנאמישע לעבן

אין מערב וויסרוסלאַנד, אין אַ נידעריקן געביט, ווייט פון די באַן־סטאַנציעס, און אַן גוטע שאַסייען אַרום, האָט זיך געפונען דאָס שטעטל קלעצק מיט אירע אָבט טויזנט איינוווינער, פון זיי 75% יידן. פיל הונדערטער קוואַדראַט קילאָמעטער פון פרוכטבאַרן באָדן, גרינע פעלדער און גערטנער, וועלדער און פֿאַשע — דאָס איז געווען די פֿעריפֿעריע פון וועלכער ס׳האָט געצויגן הינזה קלעצק מיט אירע יידן.

גיטער פון פריצים, פֿאַוואַרקעס און הונדערטער דערפער באַזעצט פון האַרעפֿאַשענע גויים — פויערים האָבן אַרומגערינגלט אַרום און אַרום דאָס שטעטל קלעצק, ווו זיי פלעגן קומען פֿאַרקויפן זייערע פּראָדוקטן און אייַנקויפן אַלץ וואָס זיי באַדאַרפן.

קאָרן און וויץ, האָבער און געשטן, קאַנישינע, זוימען און פלאַקס, האָניק און געטריקנטע שוואַמען, וואָל און חזיר־האָר, מילך־פּראָדוקטן, אייער, פיש, עפל און גרינס, פעל און רויכוואָרג — אַלץ האָט די ערד אַרויסגעגעבן בשפע, און דער מסחר מיט דעם אַלעם איז געלעגן אין הענט פון קלעצקער יידן, וואָס האָבן אַלץ געקויפט און געשיקט ווייטער אין די גרויסע שטעט און פֿאַרט, אויף עקספֿאָרט קיין אויסלאַנד.

דער מסחר איז צומיינסט געווע סאַליד, און וועג מ׳האָט געזאָגט אין שטעטל אויף וועמען אַז ער איז אַ „יד אַ סוחר״ — האָט עס געמיינט אַז ער איז אַן אַרעמטעלעכער מענש, אַז זיינס אַ וואַרט איז אַ וואַרט. האָט געהאַט אַ סוחר אַמאָל אַ סכסוך מיט אַ צווייטן סוחר, האָבן זיי די זאַך געבראַכט צום שטאַטישן רב (וואָס פלעגט ס׳רוב נישט וועלן אַרויסגעבן קיין פסק־דין), און עס פלעגט קומען שטענדיק צו אַ בוררות און דעם פסק פון בוררות פלעגן די סוחרים שטענדיק אָנעמען.

דער פאַך־צוואַמענשטעל פון דער באַפעלקערונג

ס׳רוב יידן אין קלעצק, האָבן זיך פאַרנומען מיט מלאכה, מסחר און פאַבריקאַציע, לעצטנס אויך מיט טראַנספאָרט. אין צענטער פון שטאָט איז געווען דער מאַרק, אַ גרויסער קיילעכדיקער פלאַץ אויף אַ שטח פֿו צוויי־טויזנט קוואַדראַט מעטער. אַרום און אַרום זענען געווען קליין און אויך אינמיטן פון מאַרק זענען געווען אויסגעבויט קליין. יעדן מונטיק פלעגן קומען צופֿאָרן די פויערים פון נאָענט און ווייט צו פֿאַרקויפן זייערע פּראָדוקטן און אייַנקויפן וואָס זיי באַדאַרפן. אין הערבסט און ווינטער, וועו די פויערים זענען געווען פריי פון פעלד־אַרבעט, האָט דער מאַרק געווימעלט פון דער גרויסער צאָל מענשן וואָס פלעגן קומען אין שטאָט און באַזעצן דעם מאַרק און די נאָענטע גאַסן אַרום.

בערך 30% פון דער יידישער באַפעלקערונג זענען געווען קרעמער.

די בעלי־מלאכות

אַרום 40% פון דער יידישער באַפעלקערונג זענען געווען בעלי־מלאכות און מייסטערס. דאָס איז געווען אַ זעלבסטשטענדיקער קלאַס. אין אַ וואַרשטאַט פלעגט מען אפט באַשעפֿטיקן פיר פינף ביז צען געזעלן און לערן־יינגלאַך.

שוסטערס און שניידערס, בויערס און סטאַליערס, שמידן און בלעכערס, רימערס און בויגערס, שלאָסערס און קירזשנערס, — עס זענען געווען צווישן זיי אויסגעצייכנטע מייסטערס און פאַכלייט, און הגם זיי האָבן נישט פאַרמאַגט קיין טעאָרעטישע אויסבילדונג, האָבן זיי געקענט גוט זייער פאַך און זענען געווען אומשטאַנד אויס־צופירן גאַנץ קאָמפּליצירטע אויפגאָבן, ווי בויען מילן, אַליענעס, בראַנפֿן־ברויזן א. אַ. וו. פון די נאָענט גיטער פלעגט מען ברענגען צו פאַריכט די לאַנדווירטשאַפֿט־מאַשינען צו די יידישע מייסטערס.

די סוחרים

דער רייכער קלאַס איז געווען דער סוחרים קלאַס, זיי פלעגן אַפקויפן פון די גוט־באַזיצער און פון די רייכע פויערים די תבואות פון די פעלדער, די פּראָדוקטן פון די סעדער און גערטנער — קאַנצענטרירן אין זיירע שפייכלערס, סאַרטירן, פערפּאַקן און שפעטער פונאַנדערשיקן אין די גרויסע שטעט, אַדער אין פאַרט צום עקספאָרט.

אַ היפּשע צאָל יידן אין קלעצק האָבן זיך פאַרנומען מיט האַנדל פון פערד און בהמות.

עס זענען געווען יידן געכטנערס. זיי פלעגן אָפּדינגען גערטנער, פאַרזייַען זיי צומיינסט מיט אוגערקעס; אַ טייל פלעגן זיי פאַרקויפן פרישע, און אַ טייל פאַרזויערט אין הילצערנע פעסער, האָלטן עס אַ גאַנץ ווינטער און נאָך פסח פלעגט מען עס שיקען אין די גרויסע שטעט. אַ טייל פון דעם פלעגט מען אויך איבעראַרבעטן אויף פאַרזיי־זוימען.

כאַדאָוניקעס

אַ גרויסער טייל יידן האָבן זיך פאַרנומען מיטן מסחר פון עפל. די געגנט פון קלעצק, ווי דער גאַנצער סלוצקער קרייז, איז געווען באַקאַנט מיט זיינע גוטע פרוכט ווי עפל, באַרנעס, און אַנדערע. פרילינג, וועו די בוימער האָבן נאָך געבליט, פלעגן די סוחרים פאַכטן די גערטנער. אַצאָלן פאַרויס פאַר דעם פרוכט. אין משך פון זומער פלעגן זיי באַאַרבעטן די בוימער און אָפּהיטן פון גנבים ביז די פרוכט איז געוואָרן רייף און צייטיק. סוף זומער און הערבסט פלעגט מען די פרוכטן אַראָפּנעמען פון די בוימער, פאַרפּאַקן און אַוועקשיקן אין די גרויסע שטעט; אַ טייל עפל פלעגט מען פאַרקויפן אין די פאַבריקן צום טריקענען.

לעצטנס האָט מען אָנגעהויבן אָנטוויקלען אין קלעצק אויך אַ פאַבריקאַציע. דאָס כאַראַקטעריסטישע איז, וואָס רוי־מאַטעריאַלן פאַר

דער פֿאַבריקאַציע האָט מען נישט געבראַכט פון דרויסן נאָר באַנוצט די אָגריקולטור פֿרעדמעטן וואָס די געגנטן האָט געליפֿערט בשפּע.

די מילן

עס זענען געווען פֿינף ווינט־מילן, ווו די פֿויערים פון די אַרומיקע דערפֿער פֿלעגן קומען אינעראַלן קאָרן פֿאַרן אייגענעם געברויך. אויסער דעם האָבן געווען פֿיר פֿאַראָוט מילן, וועלכע זענען געווען אין באַוועגונג אַ גאַנץ יאָר, טאָג און נאַכט. דערפון האָבן ביי אונז געוויגן זייער חיונה צענדליקער יידישע משפחות וועלכע זענען געווען פֿאַרנומען בײַ מאָלן מעל אָדער פֿאַרשידענע גרויפּנס.

קעס פֿאַבריקאַציע

איך ווייס נישט פֿאַרוואָס מען פֿלעגט רופֿן די דאָזיקע יידן „פֿאַקטערס". זיי פֿלעגן אָפּקויפֿן דאָס מילך פון די גוט־באַזיצער און אויך פון די רייכע פויערים, וואָס האָבן באַזיצט מערערע בהמות. דאָס מילך פֿלעגט דורכגיין אַ גאַנץ לאַנגן פֿראָצעס פון באַארבעטונג, ביז מען פֿלעגט אַרויסגעבן דעם אַזויגערופענעם „ליטווישן קעז". דער קעז האָט זיך אויסגעצייכנט מיט די גרויסע לעכער אָדער מיט אַ גוטן פּיקאַנטן געשמאַק. אַלס אַזעלכער איז ער געווען באַקאַנט אין גאַנץ פּוילן. אין גרויסע מענגן פֿלעגט מען אים שיקן אין די גרויסע שטעט ווי וואַרשע, לאָדזש און אַנדערע.

כושקעס פון עפּל

די דאָזיקע פֿאַבריקאַציע האָט זיך בײַ אונז אַנטוויקלט ערשט אין די לעצטע יאָרן. אין משך פון זומער, ווען די עפּל אויף די בוימער זענען רייף געוואָרן און עס איז געווען אַ אינערפֿלוס פון פֿרוכט, איז דער גרעסטער טייל פון דעם געגאָנגען אין די פֿאַבריקן צום טריקענען. מיט מאַשינען פֿלעגן די עפּל צעשניטלט, צעשניטן וועלן אויף דינע פּנימצער, און דאָן געטריקנט אין ספּעציעלע גרויסע אויוונס. נאָכער וועלן עס סאָרטירט, געפּאַקט און געשיקט קיין דאַנציק, וווּ ס'איז געווען דער צענטער פון מסחר מיט געטריקנטע פֿרוכטן. אין סעזאָן פֿלעגן דערביי זיין באַשעפטיקט אַ גרויסע צאָל אַרבעטער.

אָלעניצע

עס זענען געווען אין קלעצק אָלעניצע וואָס פֿלעגן איבער־אַרבעטן די זוימען פון פֿלאַקס אין אייל צום פֿאַרברויך און צום פֿאַרבן. די פּסולת וואָס פֿלעגט בלייבן, די אַזויגערופענע מאָקוכע פֿלעגט מען פֿאַרקויפֿן אַלס שפּייז פֿאַר די בהמות.

וואָל־בעאַרבעטונג

עס זענען געווען אין שטאָט צוויי „וואָלאָנאַצאָסקעס" — פֿאַבריקן צו קעמען וואָל. די וואָל פון די שעפּסן פֿלעגט מען צוזאַמענ־קלייבן, און דאָ פֿלעגט עס דורכגיין דעם גאַנצן פּראָצעס פון באַאַר־בעטונג, סאָרטירן, וואַשן, קעמען, שפּינען, ווובן און וואָלקען.

א טייל פון געשפּונענעם וואָל פֿלעגן די פּויערים ווובן אויף זייערע פּרימיטיווע האַנטשטולן, אָבער דער גרעסטער טייל פֿלעגט אינערגאָרבעט ווערן אין די פֿאַבריקן אין קלעצק און עס פֿלעגט אַרויסקומען פון דעם אַ זער שיינער טוויד און וואָלענע קאָלדרעס.

גאַרבערי

דאָס באַארבייטן פּעל איז פֿאַקטיש געלעגן אין די הענט פון די טאַטאַרן. די היסטאָריע פון זיי ציט זיך נאָך פון דער גרויסער טאַטאַ־רישער אינוואַזיע פון מזרח אין 13טן יאָרהונדערט. נאָך ביז הייַנט זענען פֿאַראַן בײַ אונז שפּורן פון די בלוטיקע קאַמפֿן וואָס האָבן זיך אָפּגעשפּילט אין יענע צייטן בײַ קלעצק. ווי געוואָגט, איז געווען אין קלעצק אַ געמיינדע פון טאַטאַרן, מוסלמענער, וואָס האָבן זיך פֿאַר־נומען מיט גערטנעריי און גאַרבעריי. פֿאַר לוין פֿלעגן זיי אויסאַר־בעטן פֿאַר די יידישע סוחרים די רויע פּעל און פֿעלכלעך אויף לעדער, יוכטען, כראָם, און זוילן, ווי אויך פֿעלעכלעך אויף פּעלצלעך.

בעקעריין

א חוץ אַ צאָל קליינע בעקעריין פֿאַרן טאָג־טעגלעכן געברויך, זענען ביי אונז געווען בעקעריי־פֿאַבריקן פֿאַר מצות אויף פּסח. די אַרבעט איז געווען מעכאַניזירט און האָט באַשעפטיקט צענדליקער יידישע אַרבעטער אין משך פון צוויי מאָנאַטן אין יאָר. די פֿאַבריקן פֿלעגן צושטעלן מצות פֿאַר די יידן פון קלעצק און די קלענערע שטעטלעך אַרום.

צעמענט־פֿראָדוקטן

נישט אין אַ גרויסן מאַסשטאָב האָט געאַרבעט אַ פֿאַבריקל פון צעמענט־אויסאַרבייטונגען פֿאַר טראָטוּאַרן, צעמענט־רערן פֿאַר ברו־נימער און אַנדערע.

אויסער דעם האָט מען אויסגעאַרבעט קאָכלעס, לייַמענע ציגל און טעפּ, רערן פֿאַר קוימענס פון אויוונס א. דגל.

עס זענען אויך געווען צוויי פֿאַבריקן פון סאָדע־וואַסער, אַ קליין זייף־פֿאַבריקל, אַ קליינע דרוקעריי, מצבה־קריצערס און אַ קליינע עלעקטריש סטאַנציע.

טראַנספּאָרט און פֿאַרקער

א גאַנץ יונגער און גוט־אָנטוויקלטער צווייג אין דער וווירטשאַפט איז געווען דער טראַנספּאָרט און פֿאַרקער. אָנהויב 20קער יאָרן האָט זיך אויך בײַ אונז אין קלעצק באַווירן דער אויטאָ. און אָזוי ווי קלעצק איז געלעגן אָן אַ זייט פון וועלכער ס'איז באָן־סטאַנציע, און ווייט אַ 30 קילאָמעטער פון אַ הויפּט־שלייאַך, האָבן זיך עשאַפּן זייער גוטע באַדינגונגען פֿאַר דער אָנטוויקלונג פונעם דאָזיקן צווייג. פֿאַאַשיר אויטאָס פֿלעגן יעדן טאָג פֿאַרבינדן קלעצק מיט די אָרומיקע שטעט־לעך ווי נייעוויזש. האָראָדזי, לאָקאָווישט און באָראָנאָוויטש. די לאָסט־אויטאָס פֿלעגן טאָג־טעגלעך קורסירן פון קלעצק דירעקט קיין וואַרשע, די הויפּט־שטאָט, און לאָדזש, דער גרויסער אינדוסט־צענטער.

אין משך פון 12 שעה האָט די מאַשין געמאַכט דעם וועג פון קלעצק קיין וואַרשע, אַ מהלך פון 450 קילאָמעטער, במשך פון איין נאַכט. פֿאַרנאַכט פֿלעגן די מאַשינען אָנגעלאָדן ווערן מיט פֿאַרשידענע פֿראָדוקטן, ווי פּלייש, גרינס, פּרוכט און אַנדערע, אַרויספֿאָרן פון קלעצק, און צומאָרגנס פֿאַרטאָג אויסלאָדן עס אין די הורט־געשעפטן אין וואַרשע. עס איז געווען יעער לייכט צו קאָנקורירן מיט דער באַן אַ דאָנק דער שנעלקייט פון טראַנספּאָרט, דער פּריסקייט פון דער סחורה, און מען האָט אויך פֿאַרשפּאָרט דעם אָנלאָדן און אויסלאָדן. מ'קאָן זאָגן, אַז די סחורה איז געמאַכגען כמעט דירעקט פון פֿאַבר־צענט צום קאָנסומענט. אויף צוריקווועג פֿלעגן די מאשינען פּירן די סחורה פון וואַרשע פֿאַר די סוחרים אין קלעצק.

די קאָאָפּעראַטיווע באַנק

איינע פון די חשובע און שיינע אינסטיטוציעס אין קלעצק איז אָנהויב פון יאָרהונדערט, איז געווען די יידישע באַנק, וואָס איז געווען געגרינדעט אויף קאָאָפּעראַטיווע יסודות. אין רוסיש האָט זי געהייסן די „קאַסע פֿאַר אָפּשפּאָרונגען און הלוואות", און איז געווען פֿאַרבונדן מיט דער צענטראַלע פון די פּאָלקסבענק אין מינסק (דאָס איז געווען פֿאַרן ערשטן וועלט־קריג).

איך געדענק נאָך פון מיינע קינדער־יאָרן דעם פּיי־ביכל מיט די

וואָלער־גרינע בלעטער און ברוינע גלאַנציקע טאָוולען. איין מאָל אין יאָר פלעגט פֿאַרקומען די אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג, שבת צו־נאַכט אין צעפֿרעט קליינזל. אין הערבסט צווישן די יום־טובֿים פלעגן פֿאַר־קומען געהיימע וואָלן (באַלאָטירוואָקע) אויסצוווילן די פֿאָרוואַלטונג פון באַנק. פון צייט־צו־צייט פלעגט קומען פון מינסק אַ רעוויזאָר צו קאָנטראָלירן די ארבעט פון באַנק און געבן אינסטרוקציעס. די באַנק איז געווען אָפֿן נאָר דריי מאָל אין וואָך, און נאָר אין אָונט, ביי אידש טונ־יס אין מויער, אין דעם הויכן גרויסן זאָל; זומער לופֿטיג און ווינטער גוט אויסגעהייצט, באַלויכטן מיטן גרויסן לוקס־לאָמפּ. דער שומר, דער הויכער גוי, פלעגט אָנשטעלן דעם גלאַנציקן סאַמאָוואָר, וויל מען פלעגט ארבעטן ביז שפּעט אין דער נאַכט. מען האָט געהאַט שטאַרקן צוטרוי צו דער באַנק. דאָס געלט איז געווען זיכער. פון קיין אינפלאַציע האָט מען נאָך דאָן נישט געוווסט... אַ גראָשן צו אַ גראָשן האָט 'מען געשפּארט אויף אַ נדן פֿאַר אַ טאַ־טער, אָדער הוצאות אויף פֿאָרן קיין אַמעריקע. בעלי־מלאכות און קרעמערס פלעגן קומען נעמען אַ הלוואה אָדער אויסקויפן אַ וועקסל.

אין יאָר 1914 האָט די רעגירונג אויסגעביטן דאָס גאָלד־געלט־אויף פאַפּיר־געלט. די באַנק האָט גלייך צוריקגעגעבן די פּקדונות און האָט אויפגעהערט צו פונקציאָנירן.

קלעצק אַ איבערגאַנג־פּטאַנציע פון מזרח צו מערב

אונזער שטאָט קלעצק האָט געהאַט עליות און ירידות. ס'האָט זיך געבטן דער עקאָנאָמישער מצב אין רעוואָלטאָ פון די פֿאַליטישע געשעענישן. נאָכן סוף פון ערשטן וועלט־קריג און רעוואָלוציע יאָרן, זענען פֿאַרעקומען ביי אונז טערריטאָריעלע עגדערונגען. די גרענעצן וואָס זענען פעסטגעשטעלט געווארן אין ריגער אָפּמאַך, האָבן אָפּגע־ריסן אַ גרויסע שטיק פון דעם פריערדיקן הינטערלאַנד פון קלעצק לטובת סאָוויעט רוסלאַנד. קלעצק איז געבליבן אין פוילן. די נאַענט־קייט צום גרענעץ האָט געשאַפֿן אַ נייעם פאַקטאָר פון האַנדל, ס'האָט גורם געווען אַן אויפשטייג אין מסחר, אָבער נאָר אויף אַ קורצער צייט פון צוויי־דריי יאָר.

קלעצק האָט דאָן געדינט פֿאַר טויזנטער יידן אַלס ערשטע סטאַנציע אין זייער וואַנדערונ פון רוסלאַנד צום מערב. אוצרות פון סחורות זענען דאָן אַריבער דורך אונזער שטאָט לעגאַל און אומלעגאַל. סוחרים פון וווייטערע מקומות פלעגן קומען אין קלעצק צו קויפן די גרויסע מענגען פון רויכוואָרג און חזיר־האָר און אַנדערע סחורות וואָס פלעגן אָנקומען פון איבערן גרענעץ. און דאָרט אַהין פלעגט מען שיקן סאַחאַרין, פּאַרב און אַנדערע עבֿרויך־אַרטיקלען. אָבער, ווי געזאָגט, נישט לאָנג האָט עס געדויערט.

די לעצטע תקופה

אַ סך שווערקייטן זענען געווען אויפן וועג פון יידישן מסחר די לעצטע יאָרן. די פוילישע רעגירונג האָט זיך באַמיט אַרויסצוטיכן די יידן פון זייערע עקאָנאָמישע פאַזיציעס. די עטאַטיסטישע פּאָליטיק פון דער רעגירונג אין דעם מסחר פון תבואה, וואָס איז געווען אַ ריין יידישער האַנדלס־צווייג, האָט געהאַט אַ גאַנץ קלאָרן ציל — אַרויס־צונעמען אים פון יידישע הענט. די שוערע שטייערונגען וואָס מען האָט אַרויפגעלייגט איף די יידישע סוחרים פון איין זייט, און די גרינדונג פון פוילישע האַנדלס־געזעלשאַפֿטן אין דאָס אונטערשטיצן זיי דורך פֿאַרקלענערטע שטייערן און ביליקן קרעדיט—האָבן געשאַפֿן שוווערקייטן פֿאַרן יידישן מסחר. דער רעאַקציאָנערער גייסט פון אַלע פוילישע רעגירונגען אין אונזער צייט זענען געווען געווענדעט קעגן יידן, אוּן דער שוואַכסטער פונקט אין וועלכן זיי האָבן געזוכט צו טרעפן איז, פֿאַרשטייט זיך געווען דער יידישער האַנדל און מלאכה.

דערפֿאַר איז נישט צו באַוווּנדערן וואָס ס'איז געווען אַ גרויסער דראַנג, אַ פּיזישער אוּן אַ גייסטיקער, צו פֿאַרלאָזן פוילן אוּן אויסוואַנ־דערן. די צרה איז געווען, וואָס די אימיגראַציע־באַגרענעצונגען פון אַלע לענדער האָבן געשטערט אַ פּריי־יע אויסוואַנדערונג.

אין משך פון אַלע יאָרן איז אַנגעוואַנגען אַ געוויסע אויסוואַנ־דערונג פון קלעצק אין די וווייטע לענדער, צוווישן זיי אויך קיין ארץ־ישראל. אַ דאַנק דעם טרעפט מען היינט קלעצקער לאַנדסלייט אין דער גאַנצער וועלט — אין די פֿאַרייניקטע שטאַטן אוּן קאַנאַדע, דרום אַמעריקע אוּן דרום אַפֿריקע, מערב אייראָפּע אוּן אויסטראַליע. אויך אין ישראל געפֿינען זיך קרוב צו צוויי הונדערט קלעצקער משפחות — אוּן די אַלע וועלן דערמאָנען אונזערע עלטערן אוּן משפחות, גוטע אוּן שטאַלצע יידן אוּן גוטע מענטשן, אַרעמטלעכע אוּן אַרבעטסאַמע.

כבוד זייער אַנדענק.

צבי ליס / אפקלאנגען פון דער אקטאבער־רעוואלוציע

קלעצק האָט געהאַט אַ טיפּע טראַדיציע פון ציוניזם. נאָך אין צייט פונעם „אַדעסער וועד" פון די „חובבי ציון", האָט שוין קלעצק געשמ'ט ווי אַ ציוניסטישע שטאָט, און די ערשטע ציוניסטישע טויער ביי אונז זענען געווען אַלתר ליס. נחום יצחק שיף אוּן דער מלמד משה גאָלוש, וואָס האָט געהאַלטן אַ „חדר מתוקן", וווּ ער האָט געלערנט מיט די תלמידים „עברית בעברית" ביז צו דער אָקטאָבער רעוואָלוציע. שפּעטער איז ער געווארן אַ פֿאַרברענטער טערריטאָריאַליסט און גאָר גיך האָט ער זיך איבערגעקייקלט צו די קאָמוניסטן.

אַז עס זענען אַנגעקומען צו אונז קיין קלעצק די ידיעות וועגן אויסברוך פון דער רעוואָלוציע, האָט זיך געדודערט אין שטאָט — ס'האָבן זיך געפונען אַזעלכע וואָס האָבן געפרווט מאַכן א חשבון מיטן קאָמענדאַנט פון דער פּאָליציי, דעם „פּריסטאַוו", מ'האָט דאָרט ביי אים געמאַכט דעם אמת'ן הורבן, מ'האָט אַראָפּגעשליידערט דאָס בלד פונעם צאַר, און מ'האָט גזוכט אים אַליין, וועלנדיק אים „קיים פסק" זיין, נקמה נעמען פֿאַר זיין אויפירונג בעת דער גאַנצער צייט. אָבער די אויפרודערונג האָט סך־הכל געדויערט נאָר עטלעכע טעג.

עס האָט זיך געשאַפֿן אַ מיליץ פון די פייערלעשער. פון זיי דערמאָנט זיך מיר גדליה קראסעלטשיק. מ'האָט זיך שוין דאָן געגרייט צו דער גרויסער דעמאָנסטראַציע לכבוד דעם נייעם רעזשים. יעדע פֿאַרטיי האָט דאָן קאָנצענטרירט אירע מענשן; די ציוניסטישע יוגנט האָט זיך אויך באַטייליקט אין אָט דער דעמאָנסטראַציע, וואָס איז פֿאַרגעקומען אין מאַרק און די רעדעס האָט מען געהאַלטן פונעם גאַנצן אין העלערס הויז. אין נאָמען פון די „צעירי־ציון" האָט דאָן געהרעט זיידל וועלער, וואָס האָט געהרט צו פעלקער־פֿאַר־ברודערונג, צו אחדות און געפֿאַדערט פון מילייטער... העלפן יידן דערבאַרן ארץ ישראל...

נאָך זיין רעדע האָט געמוטמן דאָס וואָרט אַ קאָזאַק־אָפּיציר, ער איז אַרויס מיט לשון און האָט געסטראָשעט, אַז די וואָס וועלן זיך

אַנטקעגנשטעלן דער רעוואָלוציע וועט מען זיי צעשטרעמן מיט די פערד... אינגיכן האָבן זיינע מענשן געוזוכט צו אַרגאַניזירן אַן אָנפאַל אויף אונז. דעמאָלט האָט זיך גלייך אַרגאַניזירט אַ זעלבסטשוץ פון אַלע קריסטן, און מיר האָבן געהאָט אַ ביסל געווער, וואָס איז ביי אונז געבליבן פון די סאָלדאָטן, וואָס זענען פריער אַנטלאָפן פון מיליטער. פון די, וואָס האָבן דאָן גענומען אַן אָקטיוון אַנטייל אין דער זעלבסטשוץ דערמאָנען זיך מיר די זין פון ריזין „די קאָבאַנעס", וואָס האָבן געהאָט אַ נאָמען אַלס גבורים, די ברידער יוסף און מיכאל שמעון לעמפערט און שלמה ראָגאָץ, ליבל דער טעסלער און אַנדּ. וואָס האָבן געהאָלפן פאַרטרייבן די באַנדיטן.

בשעת די צוגרייטונגען צו דער גרינדונגס־פאַרזאַמלונג איז פאַרגעקומען אַ כסדר־דיקער אידעען־קאָמף צווישן די ציוניסטן מיטן „בונד", און עס זענען דאָן אַראָפגעקומען צו אונז באַזונדער גוטע רעדנער פון מינסק. עס דערמאָנט זיך מיר ווי עס איז דאָן דערשינען דער אַדוואָקאַט גרעגל, דער קאַנדידאַט פון די טערי־סאָציאַליסטן און אין זיין רעדע קעגן ציוניזם, האָט ער ציטירט שטעלן פון „ראָזסוויעט". אָבער אַ בחור אַ משכיל פון פובליקום האָט אים אויפן פלאָץ באָווין, אַז ער פעלשט די ציטאַטן.

זיגזאָגיש איז געווען דער וועג, אָבער אַזעלכע האָבן די, וואָס האָבן געשפּיגען דעם פאָדעם פון דער ייִדישער אויפלעבונג, וואָס האָבן פאַרבונדן אונזער עבר מיט דער צוקונפט אונזערער אין ארץ־ישראל, עס האָבן זיך צעכוואָליעט די כוחות און זיי זענען געווארן דער אַנהאַלטס־פונקט פאַר דער יוגנט. די, וואָס האָבן ארומגעבלאָנקעט אין פרעמדע וועלטער זענען צעבליבן איוואָלירט און די אויבעריקע האָבן זוכה געווען צו העלפן דעם אויפבוי פון ישראל און זיך אַליין אין אים באַטייליקן.

שלום הערענזאן חל־אביב /

מוניציפאלע און פילאנטראפישע אינסטיטוציעס

אָן ערשטן וועלט־קריג, וועלן קלעצק איז, לויטן פוילישׂ־סאָוויעט־טישן אָפמאַך פון 1921, איינגעשלאָסן געווארן אין די גרענעצן פון פוילן, האָט דאָס שטעטל געציילט בערך 10 טויזנט איינוווינער: יידן — 37%, וווייסרוסן־פראָוואָסלאָוון — 18%, פאָליאַקן — 2% און טאַטאַרן — ביי 7%.

די יידישע באָפעלקערונג איז צאָל פון 3700 נפשות, האָט געוווינט אין די צענטראַלע גאַסן און אויפן גרויסן מאַרק־פלאַץ. אויפן גרויסן שול־הויף נעבן דער יידישער גאַס, האָט זיך געפונען די הויכע, מאַיעסטעטישע „קאָלטע שול", וווּ ס'פלעגן פאָרקומען כלערליי פאָלקס־פאַרזאַמלונגען. נעבן איר — דער אַלטעמיינער בית מדרש, די קליינע שול און די קצבישע קלייזל. אויף דער צעפערער גאַס —, די צענטראַלע אין שטאָט, האָט זיך געפונען די צעפערער קלייזל, און דער ראָדזימאָנטער קלייזל — אויף דער ראָדזימאָנטער גאַס. אין די פאַרשטעט האָבן געווווינט די וווייסרוסן, וועלכע האָבן געציילט אַ ערך 1800 מאָל. זייער קלויסטער האָט זיך געפונען אויפן מאַרק־פלאַץ, און זייער פראָוואָסלאָוונער גלח האָט אויך באַדינט די ארומיקע דערפער.

די פאָליאַקן האָבן געציילט אַ 200 נפשות, מערסטנטייל בעאַמטע, מיליטער־לייט און פאָליציי, זענען געווען צעשפרייט אינערן גאַנצן שטעטל. זייער קאָשטשאָל האָט זיך געפונען ביים סוף פון סלאָנימער גאַס, און זייער גייסטלעכער, דער קשאָנדז, האָט אויסגעאיבט זיין איינפלוס אויך אויף די ארומיקע קליינע און גרויסע פוילישׂ גוט־באַזיצער.

די טאַטאַרן, 700 נפשות, זענען געווען קאָנצנטרירט אין צווויי באַזונדערע גאַסן, און האָבן פאַרמאָגט אַ מעטשעט, מיט אַ גייסטלעכן, אַ מולא, אין דער שפּיץ. מען האָט געשמועסט אַז זיי שטאַמען פון די אַמאָליקע טאַטאַרן, וועלכע זענען אַריינגעדרונגען אין רוסלאַנד אין דרייצנטן יאָרהונדערט.

דער שטאָט־ראָט און מאַגיסטראַט

לויטן פוילישׂ מוניציפאַליטעטן־געזעץ, האָט דער קלעצקער שטאָט־ראָט געדאַרפט באַשטיין פון 24 ראַטמענער. דער בירגער־מייסטער האָט געמוזט זיין אַ פּאָליאַק, זיין עהעלפֿער — איינער פון די איבעריקע נאַציאָנאַליטעטן.

די ערשטע דעמאָקראַטישע וואָלן צום שטאָט־ראָט זענען פאָר־געקומען אָנהויב 1918. עס זענען אויסגעוויילט געווארן 17 יידן, 6 קריסטן און אין טאַטאַר. אַלס בירגערמייסטער איז איינשטימיק אויסגעוויילט געווארן דער פאָליאַק באַרנאָוויטש, אַ געווען גוט־באַזיצער, וועלכער איז געווען באַוווסט אַלס ליבערַאַל, פרייזינט פון יידן, אַ טיכטיקער און איבערגעגעבענער טוער, און אַלס עהעלפֿער — דער ייִד גרשון ליסער זילבּ, אַ פאַרשטייער פון די סוחרים.

פון יאָר 1918 ביז 1932, זענען כמעט נישט פאָרגעקומען קיין וועזנטלעכע עגדערונגען אין באַשטאַנד פון שטאָט־ראָט.

די יידישע פראַקציע איז באַשטאַנען פון פאַרשטייער פון סוחרים, האַנטווערקער און פאַרשידענע ציוניסטישע גרופירונגען, אין דער קורצער עפּאָכע, ווען אין פוילן האָט געהערשט אַ פאַראַלטנישמעסיק דעמאָקראַטיש־ליבעראַלער רעזשים, איז די טעטיקייט פון שטאָט־ראָט און מאַגיסטראַט געפירט געווארן אין הארמאָניע און פאָר־שטענדניש צווישן די פארשטייער פון אַלע נאַציאָנאַליטעטן. די העכערע רעגירונגס־מאַכט האָט זיך נישט געמישט און נישט גע־שטערט די נארמאַלע טעטיקייט אין שטאָט־ראָט, זיינע באַשלוסן און דירעקטיוון. ערשט אין יאָר 1932, מיט דער פארשטאָרקונג פון דער רעאַקציע, האָבן אָנגעהויבן בלאָזן ביידע אָנטיסעמיטישע ווינטן.

די נאָוואָגרודקער וואָיעוווידשטוע, צו וועלכער קלעצק האָט אַדמיניסטראַטיוו געהערט, האָט זיך געריכטן אַלס איינע פון די ווייטיקדיקסטע פונקטן אין דער פוילישער מדינה. די באַפעלקערונג אין איר איבערווויגענדיקער מערהייט איז באַשטאַנען פון וויסרוסישע פויערים, וועלכע האָבן געלעבט אין ארעמקייט און דחקות. דער איינפלוס פון די קאָמוניסטן און נאַציאָנאַליסטן־סעפּאַראַטיסטן איז צווישן זיי געווען גאָנץ קענטיק.

באַזונדער שווער און ביטער איז געווען דער קאָמף פאַרן יידישן אָנטייל אין שטאָטישן דערציונגס־ביודזשעט, — אין די דערגרייכונגן זענען געווען נישט קיין.

אין יענער צייט איז באַשטימט געווארן דער באַווויסטער פאַל־קאָוויץ (קאַלאַנעל) קאָסטעק־בערנאַצקי אַלס נאָוואָגרודקער וואָיע־וואָדע. זיין שטאַרקע גרויזאַמע האַנט האָט געדריקט די יידן.

אינעווייניגסטע האָט זיך צעמערקט זיין אַריינמישונג אין די מוני־ציפּאַלע ענינים. ער האָט אויפגעצווונגען זיין מאַכט און ווייל אויף דער טעטיקייט פון די שטאָט־ראָטן. דער פאָליציי־קאָמענדאַנט, וועלכן ער האָט באַשטימט אין קלעצק, האָט פאָקטיש אבערגענומען דאָס רעכט וועלכע ס'האָבן פֿון שטאָט־ראָט, און ער פלעגט

מבטל מאַכן באַשלוסן און דירעקטיוון, אויב ער האָט איינגעזען אין זיי וועלכע ס׳איז פאַרלייכטערונג פאַר יידן.

עס האָט זיך דערנענטערט דער טערמין פון וואַלן צום שטאָט־ראַט אין 1932. אין קלעצק דערשיינט אַ הויכער בעאַמטער פון סטאַראָסטוּוע אין ניעסוויעזש, און פאַרעט אויף די יידישע פאַר־שטייער, אַז זיי זאָלן מסכים זיין צו שאַפן דעם נייעם שטאָט־ראָט אויפן גרונט פון אַ גלייכצאָליקער פארשטייערשאפט צווישן יידן און קריסטן מיטגלידער, אַן וואַלן.

די יידן האָבן קאָטעגאָריש זיך קעגנגעשטעלט דעם דאָזיקן פאָרשלאָג, און ער האָט דאַן אָנגעוועדעט אַ גאַנץ אריגינעלן און פּיצעדענטלאָזן צוואָנג־מיטל: ער לאָזט אַרעסטירן די דרײַ וויכטיקסטע יידישע מיטגלידער פון ראַט, ד״ר ברוך דלוגאטש, אייזיק קאַצאַוו און דעם יידישן וויצע־בירגערמייסטער גרשון ליסער, אונטער דער באַשולדיקונג אַז זיי האָבן־דלען מיט גאָלד... די באַשולדיקטע זענען געבראַכט גיוואָרן קיין ניעסוויעזש אין סטאַראָסטוּוע, וווּ מען האָט זיי געפרוווט צווינגען מסכים זיין צום פארשלאָג. נאָך לאַנגע אונטערהאַנדלונגען זענען זיי באַפרייט געוואָרן דורך דער פערזענלעכער אינטערוענטע פון פּריץ יעלענסקי, אַ מיטגליד פון פוילישן סענאַט און אַ גוטער באַקאַנטער פון ד״ר דלוגאַטש.

דאָן האָט דער סטאָראָסטע פאַרגעלייגט אַ פשרה: דער ראַט וועט באַשטייען פון 14 יידן און 10 קריסטן. די יידישע מיטגלידער־קאַנדידאַטן מוזן, אַבער פריער באַקומען זיין הסכמה און באַשטעטיקונג. צום סוף האָבן די מאַכט־האָבער טאַקע באַווייזן אַרויפצוווינגען זייער ווילן אויף די יידן, וועלכע האָבן רעזיגנירט פון זייער קאַמף.

פון דאָן האָט דער שטאָט־ראַט פאַרלוירן זיין זעלבסטשטענדיקע און דעמאָקראַטישן גייסט; אַלץ איז באַשטימט געוואָרן דורך דער מאַכט. עס זענען אַרויפגעלייגט געוואָרן שווערע שטייערן אויף סוחרים און קרעמער, וועלכע זענען באַשטאָנען פון יידן. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ סדרה פון שווערע שטראָפן און קאַנסיפּאַציעס. יידן איז באַשוווערט געוואָרן צו באַקומען דערלויבנישן אויף זייערע געשעפטן. צווישן דער קריסטלעכער באַפעלקערונג איז געפירט געוואָרן אַן אומאויפהערלעכע אַגיטאַציע צו פאַרנעמען יידישע האַנדלס־פאָזיציעס א. אַ. וו.

די לאָגע איז געוואָרן ביטערער פון טאָג צו טאָג. דער לעצטער פּוילישער בירגערמייסטער איז געווען אַ געפערלעכער אַנטיסעמיט פון די „פּשיטיק־לייט. (פון די אַראָגאַניזאַטאָרן פון פּשיטיקער פאָגראָם). ער האָט באַקומען זיין שטראָף פון די סאָוויעטן בייַ זייער אָנקומען אין קלעצק, סעפטעמבער 1939.

דער קהילה קאָמיטעט

דער ערשטער ועד הקהילה איז געגרינדעט געוואָרן נאָך אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה.

אויף אַן אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג זענען אויסגעוויילט געוואָרן 7 פאַרשטייער פון די אקטיוויסטע איינווינער, וועלכע האָבן געפירט די טעטיקייט פון דער קלעצקער קהילה. זיי האָבן געאָרגט פאַר אַלע באַדערפענישן פון דער יידישער באַפעלקערונג, ווי שולן, דערציונג, חברא קדישא און בית עולם, די שעכט־הויז, ביקור חולים, לינת הצדק און אַנדערע פילאַנטראָפּישע און סאָציאַלע אינסטיטוציעס. אַלס פאָרזיצער פון קהילה איז אויסגעוויילט געוואָרן מיין פאָטער, דער רב פון שטאָט. די קהילה פארוואַלטונג האָט געפירט איר טעטיקייט אין די גרענעצן פון אירע רעכט און פונקציעס, און פיל מיטגלידער צו דער גייסטיקער און קולטורעלער אַנטוויקלונג פון דער יידישער קלעצק.

אין יאָר 1924 האָט מיין פאָטער רעזיגנירט פון זיין אָמט אַלס קהילה פאָרזיצער, היות לויטן געוועז פון עד זיך געראַטן אַלס קהילה באַאַמטער. אויף זיין אָרט איז געוויילט געוואָרן ר׳ מתתיהו ברעסלאָוו ז״ל. די גאַנצע צייט האָט די קהילה געפירט איר טעטיקייט אין פולער פארשטענדעניש און הארמאָניע. דער ראָש פלעגט פירן זיינע זיצונגען אין אַ פאַרלאָמענטאַרישער פארם און אָרדנונג, מיט געשריבענע פראָטאָקאָלן און אַז. וו.

פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס

„ביקור חולים״ — די אָנגעזעענסטע און וויכטיקסטע אינסטיטוציע אין שטאָט, איז געגרינדעט געוואָרן נאָך אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט מלחמה, וועו די שטאָט איז פאַרפליצט געוואָרן מיט צוגעזונטן צו זיך אין זייערע הייזער, אַבער די שטעטל איז געווען צו קליין, און פיל משפחות האָבן געמוזט זיך באַזעצן צייטווייליק אין די שולן און בתי מדרשים. די מלחמה האָט אויך געלאָזט אירע שפורן אויף דער איינגעזעסענער באַפעלקערונג. עס זענען דערביבער דאָן געגרינדעט געוואָרן צוויי געזעלשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציעס — איינע, וועלכע האָט זיך פארזונמען מיט די באַדערפענישן פון דער פאַראַרימטער יידישער באַפעלקערונג, און די צווייטע—ספעציעל מיט די פּליטים. ביידע זענען געווען טעטיק אונטער דער אָנפירונג און אָנווייזונגען פון דער קהילה־פאָרוואַלטונג, און האָבן פיל מיט־געהאָלפן די ארעמע אין באַדערפיקע. אויך דער דזשוינט האָט געגעבן אַ גרויסע פינאַנסיעלע שטיצע.

עס איז דאָן געפּענדט געוואָרן אַן אומזיסטע קיך פאַר באַשפייזונג פון קינדער און ארעמע. באַרייטסדיקע געלט־סומעס זענען צעטיילט געוואָרן צווישן די פאַרשידענע פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס, ווי ביקור חולים, תלמוד תורה, בית יתומים אדמ״ל. אַ באַזונדערע סוב־סידיע איז צוגעטיילט געוואָרן דער ישיבה. מיין פאָטער מיט נאָך כלל־טויער, צווישן זיי הרב ר׳ חיים פימשטיין ז״ל (געשטאָרבן אין ישראל אין יאָר תשט״ו), האָבן דורכגעפירט אַ געלט־אַקציע אין קלעצק פאַר דער ישיבה.

ווען עס האָט זיך געעגדיקט די מלחמה און ס׳איז אָנגעטאָגען די זעלבסטשטענדיקע פוילישע מלוכה, איז אָנגענומען גיוואָרן דורכן סיים און סענאַט דער גרויסע דער ידישער זעלבסטפארוואַלטונג און קהילות, וואָס זייער רעכט איז באַשרענקט געוואָרן הויפּטזאַכלעך אויפן רעליגיעזן לעבן. דער אָפיציעלער נאָמען פון דער קהילה איז געווען: יידישע רעליגיעזע קהילה־פאָרוואַלטונג. דער גרויסע האָט אויך פעסטגעשטעלט, אַז די מעטריקע־ביכער (געבורטן, טויטן און הייראַטן, וועלכע זענען ביז איצט געפירט געוואָרן אין די מאָגיס־טראַטן, דאַרפן איבערגעגעבן וווערן די רעליגיעזע געמיינדעס, און געפירט וווערן דורך זייערע גייסטלעכע. די וואַלן צו די קהילות קומען פאָר יעדע דריי יאָר. אַקטיווע וואָל־רעכט האָבן אַלע מענער און פרויען אין עלטער פון 21 יאָר אַן, פאַסיווע — פון 26, די וואַלן דירעקטע און געהיימע.

נישט קוקנדיק אויף באַשרענקונגען, האָבן יידן געזונן דערין אַ טיילווייזע דערגרייכונג און באַריכטערונג פון זייערע רעכט.

די ערשטע דעמאָקראַטישע וואַלן צו דער קהילה פארוואַלטונג. זענען פארגעקומען אין 1921. דער צוזאַמענשטעל פון ועד הקהילה, האָט זיך כמעט נישט געענדערט. די פריערדיקע זיבן מיטגלידער פון נישט אפיציעלן ועד זענען דערוויילט געוואָרן אויך אין דער נייער פארוואַלטונג. אַלס פאָרזיצער פון קהילה־ראָט איז אויסגעוויילט געוואָרן מיין פאָטער, דער רב פון שטאָט. די קהילה פארוואַלטונג האָט געפירט איר טעטיקייט אין די גרענעצן פון אירע רעכט און פונקציעס, און פיל מיטגשהאָלפן צו דער גייסטיקער און קולטורעלער אַנטוויקלונג פון דער יידישער קלעצק.

מאָסן פּליטים, די עקאָנאָמישע לאָגע איז געווען שווער און עפּידעמישע קראַנקהייטן האָבן זיך פאַרשפּרייט. מיין ברודער, מנחם ז׳ל, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט מעלות פון א געזעלשאַפטלעכן טוער, דורכגעדרונגען מיט מיטלייד פאַר ליידנדע און באַדערפטיקע, האָט דאָן אָנטפּלעקט זיין איניציאַטיוו. ער האָט זיך פאַרשטענדיקט מיט דעם יידישן פעלדשער שקלאַר און דעם קריסטלעכן דאָקטאָר מוסקאָט, און באָקומען זייער צוזאָג צו באַדינען אומזיסט די יידישע קראַנקע אין דעם שפּיטאָל, וואָס מיין ברודער האָט געפלאָנט צו גרינדן.

אויפן שול־הויף האָט ער אויסגעפונען א אָלטע רואינירטע געביידע. נאָך א גרינטלעכן רעמאָנט זענען דאָרט אַרייַנגעשטעלט געוואָרן 10 בעטן, און אַרעמע קראַנקע זענען אָהין אַריבערגעפירט געוואָרן. צוזאַמען מיט ר׳ נח ליס און דעם יינגל יענקעלע, 8 יאָר אַלט, האָט ער באַזוכט אַלע הייזער פון קלעצק, און באַשטייערט די איינוווינער לטובת דעם געשאַפענעם שפּיטאָל, יעדן לויט זיין ווילן און מעגלעכקייט, מיט געלט און מילך (פון די קי־באַזיצער). ער האָט גדידנט אַלס מוסטער פאַר אַנדערע, וועלכע האָבן זיך פריוויליק געשטעלט צו הילף, צווישן זיי — דער זייגערמאַכער איטשקע פעדער און זיין פרוי חישקע, ליפע ניצבערג, זלמן מלמד, פעסיע ווינשטיין און אַנדערע.

אין פאַרלויף פון דער צייט האָט דער שפּיטאָל זיך פאַרוואַנדלט אין א גוט איינגעריכטעטער אַמבולאַטאָריע, וועלכע האָט באַדינט די אַרעמע באַפעלקערונג פון שטאָט. האָט זיך שיין אַנטוויקלט און דערוואַרבן פאַרשידענע מעדיצינישע מכשירים. די איינווינער האָבן דערפּילט די נוצלעכקייט אין וויכטיקייט פון דער אינסטיטוציע, און האָבן זיך באַשטייערט פאַר איר אויסהאַלטונג, ביסלעכווייז אין דער „ביקור חולים״ אינעם אַרגעפירט געוואָרן אויף דעמאָקראַטישע־געזעלשאַפטלעכע יסודות, עס איז געווייזלט געוואָרן א פאַרוואַלטונג און באַשטימט געוואָרן א יערלעכער בודזשעט.

אַבער די אויסגאַבן זענען וואָס וויייטער געוואָרן גרעסער, און די אינסטיטוציע האָט געליטן פון א פערמאַנענטן דעפּיציט. עס האָבן אונז געהאָלפן אונזערע לאַנדסלייט אין אַמעריקע. יעדן יאָר, אין די טעג פון חול־המועד פסח, פלעגט פאַרקומען די יערלעכע פאַרזאַמלונג פון די שפּענדער פאַרן „ביקור חולים״. די אָלטע פאַרוואַלטונג האָט אָפּגעגעבן דעם יערלעכן באריכט וועגן איר טעטיקייט, און נאָך לאַנגע דיסקוסיעס, אָפּטמאָל גאַנץ שטורמישע, פלעגט געווייזלט ווערן די נייע פאַרוואַלטונג. פאַרשידענע פאַרטיייען און גרופּירונגען אין שטאָט פלעגן פירן א שארפן קאַמף פאַר זייער אינפלוס אין דער אינסטיטוציע. אַבער די דאָזיקע קאַנקורענץ איז געווען צום גינסטן און נוצן פון „ביקור חולים״.

צווישן די אָקטיוע טוער דאַרף פאַרצייכנט ווערן ישראל אייזנבערג, דעם לייטער און סעקרעטאַר. ער האָט באַקומען א סטאָביל געהאַלט. זיין אַרבעט האָט זיך אויסגעצייכנט מיט איר אינערגעגעבנקייט. מתתיהו קראָניטש, איז געווען איינער פון די טעטיקסטע און פּעיקסטע מיטגלידער פון דער פאַרוואַלטונג. די פאַמיליע האָט גשמ״ט מיט איר אינטעליגענץ, פעדאַגאָגן און דערציער. ר׳ שלום, דער פאָטער, איז געווען פון די ערשטע פראָגרעסיווע מלמדים אין שטאָט — און דאָס האָבן געירשנט זיינע זין. מתתיהו, א קולטורעלער מענש מיט א רויקן כאַראָקטער און פאַר־שטאַנד. זיינע א מיינונג האָבן געשעצט די ראָש־מיטגלידער. זיין אייניקע טאָכטער, שולמית, אביטורייענטן פון דער „תרבות״ שול, (ווער האָט אין קלעצק נישט געקענט די וווּנדערבאַרע „שולאַמקע״?), איז געווען א שטילע, א איידעלע, פלייסיק און טאַלאַנטפול מיידל.

אַרויסגעוויזן ליטעראַרישע פעיקייטן, איבערגעגעבן מיט לייב און לעבן צו ארץ ישראל און העברעיש. אין דער נאַצי־עפּאָכע איז זי פאַרשוווּנדן ערגעץ אַרום לעמבערג, און איר סוף איז אומבאַוווּסט.

און אָט ד״ר געלין, א האַרציקער יד, א טרייַער ציוניסט און געזעלשאַפטלעכער טוער. זיין האָנט איז געווען אָפן פאַר יעדן באַדערפטיקן — ער האָט א סך געלייסטעט פאַרן „ביקור חולים״.

נעבן הויז פון „ביקור חולים״ האָט זיך געפונען א ברייטער הויף, וואָס איז איבערגעגבן געווארן דורך דער פאַרוואַלטונג צום „השומר הצעיר״ פאַר גימנאַסטישע און ספּאָרט־איבונגען. האָט דאָס אַרויסגעפרופן א שאַרפע קעגנערשאַפט מצד די רעליגיעזע קריזן, צוליב די געמיינזאַמע איבונגען פון יינגלעך און מיידלעך. עס זענען אויסגעבראַכן אינצידענטן, און צום סוף האָט זיך דער השומר הצעיר געמוזט אָפּזאָגן פון פלאַץ.

צום שלוס — א קאָמישער עפּיזאָד: אויף דער אַלטער פאַרזאַמלונג ציען זיך דיסקוסיעס ביז שפּעט אין דער נאַכט. דער שנייידער זעליג קאָפּוסטע, וועלכער האָט ליב געהאַט זיך פאַר־נעמען מיט קהלשע ענינים, הערט זיך צו צו דער דיסקוסיע, אַבער עס ווערט אים נמאס די לאַנגע רייד און ער האָלט ביים איינדרימלען. בעט ער א וואַרט, גייט אַרויף אויף דער בימה, און וועגדעט זיך צו די פאַרזאַמלטע בזה הלשון: „— רבותי, אפשר קענט איר מיר דער־קלערן צוליב וואָס ווערט דאָ אַזויפיל געריכט אין דער שפּעטער נאַכט־שעה? אויב מען נויטיק זיך באמת אין א דעפּיציט, באַשטימט מען א מענש צו פאַרן קיין וואַרשע און איינקויפן א דיפּיציט — און פטור... צוליב וואָס אַזויפיל רעדן און טומלען — שוין צייט צו גיין שלאָפן״...

לינת הצדק

די דאָזיקע אינסטיטוציע איז געווען ווי א פאַרזעצונג און דערגענונג פון „ביקור חולים״. אויך זי איז בעגרינדעט געוואָרן א דאַנק דער איניציאַטיוו פון מיין ברודער, מנחם ז״ל.

ער האָט מאַבילזירט יונגע מענשן, וועלכע האָבן באַוויליקט צו נעכטקן ביי די קראַנקע אין זייערע הייזער, און אַכטונג געבן אויף זיי ביז די פרימאַרגן־שעהן. איבעריק מוסיף צו זיין, אַז די דאָזיקע הילף האָט פיל פאַרגרינגערט די זאָרג און ליידן פון די משפּחה־מיטגלידער. וועלכע זענען געווען מיד פון פאַרנעמען זיך מיט די קראַנקע א גאַנצן טאָג. די דאָזיקע טעטיקייט איז געפירט געוואָרן מיט א באַשטימטן פלאַן און אָרדנונג, לויט ענינים רשימות פון די קראַנקע און א פינקטלעכער פונאַנדערטיילונג פון די הילפס־גרייטע.

קלעצק האָט פאַרמאָגט בלויז איין שפּיטאָל מיט 10 בעטן, וואָס האָט געהערט צום ד״ר מושקאָט. פאַרשטענדלעך, אַז אָפט פלעגן געפּעלרלעך־קראַנקע מוזן דורכגיין זייער קוראַציע אין דער היים, און האָבן זיך ענווטיקט אין אויפזיכט. זייער וויכטיק איז דעריבער געווען די הילף פון „לינת הצדק״.

בית יתומים

אין א באַזונדער הויז זענען קאַנצענטרירט געוואָרן די אַרעמע יתומים, ווו זיי האָבן אויך באַקומען מיטאָגן און מילך. מיין ברודער מנחם און אַנדערע יידן האָבן געוואָרגט פאַר זיי, און אָרויסגעוויזן פאַטערלעכע ליבע. די יידן פון קלעצק האָבן זיך נערן באַשטייערט פאַר דער דאָזיקער אינסטיטוציע, און אויך דער דזשאָינט האָט באַשטימט א געוויסע סובסידיע. די יתומים האָבן דאָ באַקומען פאַר־שידענארטיקע הילף, ביז זיי זענען געוואָרן עלטער און זעלבסט־סטענדיק.

קלעצק אין די דרייסיקער יארן

(איינדרוקן פון א קאָרעספּאָנדענט)

אין דעם וואָכנבלאַט „באָראָוויטשער וואָך" פון 14טן יוני 1932, איז געווען געדרוקט א פעליטאָן וועגן יידישן קלעצק. דער מחבר י. ל. פ י י ן שילדערט דאָס לעבן אין שטעטל אונטער דעם פּוילישן רעזשים.

קלעצק איז אַרומגערינגלט מיט דערפער, גיטער און אַנדערע ישובים וואָס פון זיי ציט זיך איר פרנסה און האַנדל. אין פריערדיקע ציטן, אין קלעצק געווען פאַרכּנט אַלס איינע פון די רייכסטע שטעטלעך אין דער געגנט. לעבהאַפט און ברוזנדיק איז דאָ געווען דאָס לעבן נאָך דער וועלט מלחמה, פאַר דעם איינשטעלן פון דעם סאָוויעטישן־פּוילישן גרענעץ. פרנסה איז געווען בשפע, און מ'האָט געקענט אָפשפּאָרן אויף ערגערע ציטן.

איצט איז דאָס א זאָך פון דער פאַרגאַנגענהייט, און מען שפּייזט זיך מיט אַנגענעמע זכרונות וועגן דעם וואָס איז געווען און וועט זיך שוין מער נישט איבערחזרן.

אמת, מען קען באַמערקן עטלעכע פאַזיטיווע דערשיינונגען אין פאַרגלייך מיטן עבר. עס מערקט זיך א געוויסע פאַרבעסערונג אין איר אויסערלעכן אויסזען. אנשטאָט שמוציקע גאַסן און געפלעך, בלאָטיקע און זומפיקע, פאַרמאָגט דאָס שטעטל ריינע אויסגעברר־קירטע גאַסן, מיט בוימער פון ביידע זיטן טראָטוּאָרן. א גוטן איינדרוק מאַכט דער מארק מיט זיין ריי קראָמען, אַבער די אויסער־לעכקייט קען אַריינפירן אין א טעות בנוגע איר עקאָנאָמישער לאָגע.

עס פילן זיך אין די פאַרקנייטשטע און אָנגעלאָדענע מיט זאָרגן פנימער פון די איינוווינער די נייע ווינטן, א טרויער איז אויסגעגאָסן אויף זיי.

דאָס שטעטל איז איבערפולט מיט קראָמען, קליין האַנדל און טיילווייזער האַנטווערקעריי, און איר פרנסה איז באַזירט בעיקר אויף די פויערים, לאָבדווירטן און אויף די קליינע גוט־באַזיצער. און ווען זייער עקאָנאָמישער צושטאַנד האָט זיך פאַרערגערט — האָט זיך דאָס באַלד אָפגערופן אויפן יידישן קרעמער, וועלכער זיצט איצט מיט פאַרלייגטע הענט אין זיין קראָם, וואָרטנדיק אויף פדיון און אויף בעסערע צייטן.

כאָראַקטעריסטיש איז די דערשיינונג, וואָס קלעצק איז מער „יידישלעך", צוגעבונדן צו דער רעליגיעזער טראַדיציע ווי אַנדערע שטעטלעך אין דער סביבה. אַפילו דער יינגערער דור היט אָפּ אין א גאַווייסער מאָס די געבאָטן און מנהגים פון דער טראַדיציע.

די דערציונג שטייט אויף א גאַווייסן ניוואָ. עס עקסיסטירן שולן פון אַלע ריכטונגען. כאָראַקטעריסטיש, אַז אָפילו אין די מאַדערנע שולן באַקומען די שילער א רעליגיעזע דערציונג.

די אַלטע קרענק פון די שטעטלעך — די מחלוקת הערשט אויך דאָ, דער עיקר, אין ענינים פון שחיטה און רבנות.

אין דער לעצטער ציט, ווען די קהילה האָט אויסערגעוומען די ענינים פון שחיטה האָט זיך די מחלוקת נאָכמער פונאַנדערגעפלאַ־קערט. די אַרטיקע רבנות האָט אַרויפגעלייגט א חרם, לויט אַלע פאַרצייטיקע דינים און מנהגים, אויף יעדן וועלכער וועט נישט שחטן ביי די אָפּיציעלע שוחטים.

די מערהייט איינווינער באַשטייט פון יידן, וועלכע בילדן א מערהייט אויך אין דער שטאָט־פאַרוואַלטונג און מאַגיסטראַט. דער וויצע־בירגערמייסטער און א לאָווניק (מיטגליד פון פאַרוואַלטונג) זענען יידן. אַבער די פאַרוואַלטונג פאַרמאָגט נישט קיין ענגונגענדיקע פינאַנסיעלע מיטלען כדי צו פאַרווירקלעכן די נויטיקע פלענער און אַרבעטן.

ווי מען גיט איבער, האָט אין די פריערדיקע יאָרן פולטירט אין קלעצק א ברוינדיק געזעלשאַפטלעך און קולטורעל לעבן. נאָך מיט א קורצער צייט צוריק איז געווען טעטיק א דראַמאַטישער קרייז, וועלכער האָט מהנה געווען די איינוווינער מיט געלונגענע פאַרשטע־לונגען. אַבער ער איז בטל געוואָרן, די קאָפּ איז נישט דערביי... פון צייט צו צייט ווערן אייגעאַרדנט קולטורעלע פאַראַנשטאַלטונגען דורך די אַרטיקע שולן. אַזוי, למשל, איז מוצאי שבת אויפגעאָרדנט געוואָרן א גאַלאָנענער קולטורעלער אָוונט דורך דער „תרבות" שול, וועלכער האָט אַרייגעגעבראַכט אויפלעבונג אין דער געזעלשאַפט. בכלל אַבער, שפּייזט זיך קלעצק מיט די זכרונות פון איר פרעכטיקן עבר.

איצט איז זי א יורד, וואָרט און האָפט אויף בעסערע, ליכטיקערע טעג, וועלכע דאַרפן אָנקומען...

מ. טאראבור (ניו־יארק) / א באזוך אין קלעצק (1928)

קלעצק איז א קליין שטעטל מיט נידעריקע הייזער, אַן אינדיכטונגען, א סך פון זיי אויפגעבויגן און אויסגעדריקט, ששייט אין א טאָל כמעט ווי אומבאמערקט. וועג נישט די הויכע שפּיצן פון די קלויסטערס, וואָלט זי זיך אפילו נישט אַרויסגעזען.

זי איז געווען דורכגעדרונגען מיט א מאַגאַזאַנער שטילקייט. „א שאַבּ" אין א מיניאַטור פאַרמאָג, — אַבער ביי אונז, אירע קינדער, די קלעצקער לאָנדסלייט, איז איר אַנדענק געבליבן טייער, יעדער איינער פון אונז האָט געווייסע אָנגענעמע דערינערונגען פון איר זיצער אַלטער היים. דערינערונגען פון אונזערע קינדער יאָרן; פון די הדר טעג; פון דעם „וואָל", ווו מיר אַלס קינדער, האָבן דורך דער פסח וואָך געשפּילט אין ניס; פון די „פּרי־סאדעס" ווו מ'פלעגט גיין שפּאַציר־; פון „סטאראַניאָעם" און „פּאַנקראַצ־ווישטער" וועלדער, ווו די נאַטור איז ווונדערלעך שיין; פון „ראַמישצער און קראַסנאַסטאָווער" טייכן, ווו מ'פלעגט זיך באַדן אין די הייסע זומער

לעכעוויטש, בארגאוויטש, ניסווייזש, גאראדייע, סיניאווקע און ליאכאוויטש. די פארוואלטער זענען געווען די פריערדיקע בעלי־עגלות, וועלכע פלענן פארן צו דיזעלבע פלעצער אויף פערד און וואגנס.

קלעצקע, איז נעשטאנען אויף א מער הויכער אין פראגרעסיווער מדרגה, גייסטיק און פינאנציעל, אין פארגלייך צו די ארומיקע שטעטלאך, ווי ניעס־ווייזש, לעכעוויטש און אזוי ווייטער.

די איינווינער פון די דערמאנטע צוויי שטעטלאך האבן מקנא געווען די קלעצקער יידן, און האבן געקוקט אויף קלעצק ווי אויף א גרויסער שטאט. אין וואס איז באשטאנען די קלעצקער „גרויס־שטאטניקייט"? כ'וועל פרווון אנגעבן אייניקע סיבות: קלעצק איז געווען פאפולער צוליב דער ישיבה, וזו אומגעפער צווישן הונדערט ישיבה בחורים האבן געלערנט, וועלכע האבן צו דערזעלבער צייט, ארייננעבראכט א באדייטנדיקע פרנסה אין שטעטל.

אין דער תלמוד־תורה, האבן אין יאר 1928 געלערנט אויבער צוויי הונדערט קינדער. דער שכר לימוד איז געווען א קליינער, און א גרויסע צאל קינדער פון דער ארימער באפעלקערונג האבן געלערנט פריי.

אין דער „תרבות" שולע האבן געלערנט אומגעפער הונדערט און פופציק קינדער פון דער פארמעגלעכע עלטערן.

אין יענער צייט איז געווען אן איניציאטיוו גרופע פון יידישיסטן, וועלכע האבן זיך געשטעלט די אייפאגבע צו עפענען א יידישע־שולע. זיי האבן באגעגנט פיל שווערקייטן, אבער עס איז זיי געלונגען דורכצופירן זייער אונטערנעמונג.

א גרויסע צאל פון דער קלעצקער יוגנט, האבן געלערנט אין גימנאזיעס און אינווערזיטעטן אין ווילנע, אבער וועגן זיי האבן געפאדיקט זייער שוהיים האבן זיי נישט געהאט וואס צו טאן. קיין שטעלעס האבן זיי נישט געקענט קריגן — ווייל זיי זענען געווען יידן, און זיי זענען פראפעסיאנעלע ליידיק־גייער און שטעקל־דרייער.

גייסטיק, איז קלעצק געשטאנען אויף א מער־אדער־ווייניקער ציפרידיקער מדרגה. וועגן מ'איז אריין אין יידישן אדער העברעישן לעזע־זאל, האט מען געפונען א גרויסן אויסוואל פון ביכער.

די צייניסטישע ארגאניזאציע איז געווען זייער שטעיק. זי האט געהאט אן אויפזיכט אויף דער שולע „תרבות" און איז געווען פארטרעטן אין די שטאטישע אינסטיטוציעס דורך אירע פארשטייער.

אין יענער צייט, האט אין קלעצק אויך פונקציאנירט אן ארבעטער קאמיטעט. ס'איז אמת, אז זיין טעטיקייט איז געווען באגרענעצט, ווייל די אינדוסטרי אין קלעצק איז געווען קליין און נישט אנטוויקלט. זיי זענען געווען אקטיוו אין די קהלשע אנגעלעגנהייטן און זענען אויך געווען פארטרעטן אין די שטאטישע אינסטיטוציעס.

אין קלעצק איז געווען א יידישע דראמאטישע סעקציע (אמאטאר שוישפילער). זיי האבן אויפגעפירט יידישע פיעסן אין דער געביידע פון דער פוילישער באנק. דער איינקונפט פון פארשטעלונגען פלעגט אפגענעבן וועדן פאר וויילטעטיקע צוועקן.

עס איז אפגעשאפן געווארן דער מנהג אין קלעצק, אז אריבער לייט פלענן גיין איבער די הייזער און בעטן א „פרוטה", א שטיקל ברויט אדער א פאר קארטאפל. דאס איז געווען נישט לייטיש און דערנידערנדיק פאר זיי, משטיינס געווען. עס איז געגרינדעט עטווארן א „לחם עניים" קאמיטעט. זיסל מיליער און ליזער קאגאן פלענן יעדן פרייטיק ארומפארן קליינע ברויט אין הלה פון יעדן הויז, און באארגט דא ארעמע לייט.

דער „ביקור חולים" איז געווען פארענטס פאר דער וויכטיקסטער אינסטיטוציע אין קלעצק. דארטן האט די ארימע באפעלקערונג באקומען פרייע מעדיצינישע הילף און ספעציעל צוגעפאסטע שפיזין פאר די קראנקע. דער „ביקור חולים" פלעגט שיקן מער ערנסטע קראנקע צו ספעציאליסטן, אדער אין שפיטאלן, אין באארגאוויטש אדער ווילנע. דער „ביקור חולים" איז געווען דער איניציקער פלאץ ווו די יידישע ארימע קראנקע האבן באקומען מעדיצינישע הילף — ווייל אין דער פוילישע „באלניצע" זענען זיי דיסקרימינירט געווארן. דער מעדיצינישער שטאב איז באשטאנען פון:

דאקטאר מושקאט, דאקטאר גאלין און פעלדשער ישראל שקלאר.

די קהילה איז געווען צוזאמענגעשטעלט פון פארשטייער פון פאר־שידענע שיכטן און גרופן. דער רב ר' חיים שמעון הערענזאן; פאר־שטייער פון די געשעפטסלייט און קרעמער; פון דעם ארבעטער פארייז; פון דער אגודה; פון דר. ציוניסטן און פועלי ציוניסטן. — טראץ דעם וואס די פארשטייער זענען געווען פון פארשידענע קלאסן — האבן זיי אבער געארבעט הארמאניש.

אין 1928 האט קלעצק געהאט א וויכטיקן פראבלעם — די מאשין וואס מאכט הייסע וואסער אין באד איז צעבראכן געווארן. די קהילה האט נישט געהאט קיין געלט אויף פארריכטן. האט זיך אפגערופן ר' בערל פיינ־בערג (בערל אסטראווער) און האט צוגעזאגט: „יידן ס'וועט זיין א באד", און אזוי איז געווען. ער האט אלץ פארריכט און טאקע אליין באצאלט פאר דעם. פאר א לאנגער צייט האט ר' בערל אכטונג געגעבן אויף דער באד אן קיין שום באצאלט אדער פראפיט.

אז מיר זענען ביי דער באד, וועלן מיר שוין ארייננגיין אין שול און אין בית מדרש, להבדיל. דארטן האט מען געקענט זען ווער ס'איז ארעם און ווער ס'איז ריייך — לויט דער צעטיילונג פון די „עליות" און די פלעצער פון די „מתפללים", די רייכע אויבן אן — די ארימע ביים טיר. שבת, אין צייט פון „קריאת התורה" זאל מ'איז אריין אין די „פאלעס" האט מען געהערט — נייעס פון שטעטל, נייעס פון דער וועלט, ארגומענטן וועגן פאליטיק, ארגו־מענטן וועגן אנדערע פראיידעע פראגן און טהם ארגומענטן.

א טרויעריק עשעניש האט פאסירט אין 1928, אין דער צייט ווען דער אנטיסעמיטיזם האט זיך אנגעהויבן פארשפרייטן אין פוילן — א באיקאט קעגן יידן. אין קלעצק זענען דעמאלט געפונט עטווארן פוילישע קאאפעראטיוון קראמען, געשטיצט דורך דער פוילישער רעגירונג. די אייגנטימער אדער פארוואלטער פון יענע קראמען, האבן ארויסגעשיקט זייערע מענטשן מיט „פלאקאטן" מיט זאן אויפשריפט „סוחרי דא סוחריענג — ניע קופיטיע או זשידאוו" — דער אייגענער צום אייגענעם, קויפט נישט ביי די יידן". זיי האבן עס אויבערהויפט פראקטיצירט מאנטיק, דעם טאג פון א מארק אדער א יאריד. יעדן מאל ווען איך פלעג דערזען די שענדלעכע פלאקאטן, פלעגט אין מיר קאכן מיין בלוט. איך בין ארויס אייניקע מאל צו די יידישע קרעמער צו זען די ווירקונג אויף זיי. זיי זענען געווען נידערגעשלאגן און שטום.

אין פארלויף פון 1928 ביז 1939, זענען די גרוסן פון קלעצק געווען וויניג. די לאגע פון די יידן איז געווארן ערגער און ערגער.

*

מיר, אין אמעריקע, הויבן אן קריגן טרויעריקע נייעס וועגן דער שרעק־לעכער קאטאסטראפע וואס איז פארגעקומען אין קלעצק.

95 פראצענט פון דער יידישער באפעלקערונג איז אומגעבראכט געווארן. אינזער געביבטס־שטאט, איז אלס רעזולטאט פון דער נאצישער קופאציע פאר א פעריאד פון דריי יאר, פארוואנדלט געווארן אין א חורבה. דער גרעסערע טייל פון שטעטל איז אוועק מיטן רויך, און פון דער יידישער באפעלקערונג איז נעבליבן א טראגיש־קליינע צאל נעראטעוועטע. קלעצק טרויערט ווי א מאמע וואס האט פארלוירן אירע קינדער. די טרויערט נאך די טויזנטער יידישע מארטירער, וועלכע האבן מיט זייער בלוט דורכגעווייקט איר ערד. זי טרויערט נאך דער בליענדיקער יוגנט וואס איז פריצייטיק אוועק פון דער וועלט. זי טרויערט נאך די קינדער אין עופה־לאך, וועלכע זענען דערמאדעט געווארן אויף די הענט פון זייערע מאמעס. זי טרויערט נאך די טויזנטער וועלכע זענען באגראבן געווארן לעבעדיקערהייט — געקרעכצט, געמורמלט זייערע לעצטע תפילות, וועו זיי זענען שוין געווארן פארשאטן מיט ערד...

קלעצק האט גאנזען די שרעק אין די אויגן פון די אומגליקלעכע און האט געהערט זייערע לעצטע געשרייען — וועו זיי האבן גאנזען דעם טויט פאר זייערע אויגן.

זלמן סאגינאר (בופנאס־אייעס) / פליטים אין קלעצק

אין אקטאבער 1920, אין א פריוטיק בייטאג, איז דער קלעצקער מארק פאר־פליצט געווארן מיט צענדליקער וועגענער, פון וועלכע ס׳זענען אויסגעשטיגן הונדערטער מענטשן מיט פאראומערטע מענימער, מיט קליינע פעקלעך אונטערן ארעם און מיט גרויסע צרות אין זאגרן אין זייערע פארבייטערטע הערצער...

באלד איז גאנץ קלעצק געשטעלט געווארן אונטערן אליאראם פון אומרו, און פון מויל צו מויל האבן זיך געטראגן־רחמנות־אויסדרוקן: א געוויס מען דארף זען עפעס טאן...

און באלד האט זיך קלעצק דערוווסט, אז דאס זענען היימלאזע צומיינסט יונגע מענשן פון סלוצק און אומגעגנט, וואס די פויליטיע אקופאציע־מאכט האט געהאלטן ביים פארלאזן, און דערווייל האבן דארט געבושעוועט כלערליי באדעפס. האט זיך גלייך געשאפן א קאמיסיע פון קלעצקער בעלי־בתים, צווישן זיי דער רב, ר׳ זוך דער אפטייקער, שלמה׳קע סבארטשיק, מאיר חיים קולאקאווסקי (דער איידם פון שרה־מערע ליכטערמאן די מילנערין), קצב דער אפטייקער, באנטשישק פון מארק, פאל פון צעפרער גאס און אנדערע, און מען האט זענומען באזארגן די פליטים מיט היימען.

יידן פון קלעצק, אליין ארעמע, האבן מיט פרייד אויפגענומען זייערע ברידער, טיילנדיק מיט זיי זייער ברויט און גלעזגער. וועג איך בין מיט מיין שוואגער ברוך, נאכן אפרוהען זיך אין אונזער קווארטיר ביי דער טייערער פעשע ליס, געקומען אין גרויסן בית מדרש, האבן מיר דערזען די שול געפאקט ווי צו כל נדרי. די קלעצקער׳ס פנימער האבן געשיינט, וויל זיי האבן זוכה געווען אריינצודנען אזויפיל אורחים. און מיט פרייד האט יעדער קלעצקער בעל הבית געפירט צו 2—3 פליטים צו זיך אהיים, צו טיילן מיט זיי זיין טיש לכבוד שבת. אויך די היימלאזע האבן באקומען א פריילעך פנים, זענדיק מיט וואס פאר א וואראעמער הארציקער סביבה זיי זענען ארומגערינגלט.

*

נאך דעם דערמאנטן שבת, אין וועלכן הונדערטער פליטים האבן באקומען א וואראעמע היים, איז בקעקומען די וואך, און יעדער פליט האט געוומען זאגרן פאר זיין קוקונפט. וואר ס׳איז געבליבן אין שטעטל גע־פינעגדיק ארבעט ביי זיין פאך, וואר ס׳איז בעפארן וווייטער קיין באראנא־ווישט, וואהרשע און אנדערע ששטט, פיל זענען אוועק אין אויסלאנד צו זייערע קרובים. אבער אין קלעצק זענען פארבליבן אפאר הונדערט פליטים, א גרויסער טייל האט זיך איינגעארדנט ביי ארבעט און אראפגעבראכט שפעטער זייערע פרויען און קינדער. א געוויסער טייל איז שפעטער צוריקגעפארן.

איך מיט מיין שוואגער ברוך נאדעלמאן, פון די באווסטע גרויסע בעקעריי־ען וועלכע האבן באזארגט גאנץ סלוצק מיט פארשידן געבעקס, האבן אויף דער עצה פון דער קלוגער גאסטגעבערין פעשע ליס, עדזונגען איינפ מארק ביי א ב א דעם פישער, א לאקאל מיט א צימער און א גרויסן איוון, כדי איינצואנדערזען א גרויסע בעקעריי אויפן סלוצקער שטייגער. אין דא איז מיר ביי יעקומען צו הילף מאיר חיים קולאקאווסקי, מיין חבר פון סלוצקער ישיבה. אויף מאיר חיימ׳ס וואהרט האט מען אונז צריי־נגעשיקט 5 זעק מעל, און גויים האט ער געשיקט מיט האלץ, און מיר האבן אינגע־קויפט נאך שאר ירקות וואס מען דארף האבן צו א בעקעריי. זו מען האט זיך דערווויסט אז מאיר חיים שטייט הונטער אונז, האבן זיך פאר אונז געפנט אלע טירן, און מען האט פון אלע זיימן אנגעבאכן קרעדיט. און אט איז יעקומען דער טאג, וועו איך, דער געוועזענער ישיבה בחור און מלמד, צוזאמען מיטן גרויסן בעקער־קינסקלער, האבן בעשלאסן א שותפות צו עפענען א פעקאריע און קאוויאריע, וווּ אויסער חלה אויף שבת זאלן יונגווארצ אויך קענען פארבלאנדשען און באקומען א גוטן „סלוצקער פלאדן״ און פערזשענעס מכל המינים, און א גוטע גלאז טיי אדער ציקאריע מיט מילך. מיין ישיבה־בחורשע כוונה איז געווען אויך צו באקענען זיך מיט דער קלעצקער יוגנט, און אפשר מיט דער צייט גרינדן אויך א גייסטיקן קולטור צענטער. און טאקע אפשר אויך פארווירקלעכן מיין אלטן חלום און שפילן טעאטער מיט קלעצקער יוגנט. פארווירט דורכן זיסן חלום, האבן מיינע ליפן זיך צוזונגען מיט א יידישן ניגון, ביז מיין שוואגער ברוך האט מיר אויפגעווועקט: — זע נאר, ער האט זיך צעזונגען. גיי טראג ארויין א ביסל האלץ פון שטאל, מען דארף איינהייצן דעם אויוון און זיך נעמען צו דער ארבעט...

פול מיט בטחון האבן מיר זיך גענומען צוגרייטן געבעקס. עס רעדט זיך אזוי, זיך נעמען צו דער ארבעט. האב איך גענומען שפאנען איבער קלעצקער הייזער פון די מארק שכנים, און איך א האלבער שעה ארום האב איך בעהאט א פולע בעל־הבית׳ישקיטס פאר אונזער בעקעריי. אן אנגע־לאדענער מיט אלע זאכן, וואס די הארציקע יידישע מאמעס האבן מיר מיט זיי אריינגעהאלפן, אבי יידישע היימלאזע זאלן זיך קענען איינארדנען, בין איך מיט שטאלץ אריין אין שטוב, איר־סרופנדיק: ברוך! יעסט... מיר האבן זיך געשטעלט צו דער ארבעט. פינף א זיי־גער פארטאג האבן מיר אויסגעבאקן 10 פונט מעל, פערזשענעס פון אלע סארטן. אבט אינדארפרי זענען מיר שוין געווען אויף זיי פיס, און ברוך פרעגט: וואס וועט זיין מיטן געבעקס?

איך נעם א געפלאכטן קערבעלע, בעט עס אויס מיט זיידל־פאפיר, טו אן מיין שבת׳דיקן אנצוג, און לאז זיך ארויס איבער קלעצקער מארק בעלי־בתים. צוערשט גיי איך אריין צו רוף דעם אפטייקער און דערקלער, אז אזוי ווי מיר האבן געעפנט א בעקעריי און קאוויארניע, בין איך יעקומען אים מכבד זיין מיט אונזערע ערשטע סלוצקער געבעקס.

האט ער גענומען רופן. — טאניע, סאניע, מאלאוויצקאיא, קומט שנעלער אהער! עס זענען אריין די טעכטער, די שנור און אן אנגעשטעלטע. און ער האט זיי גענומען אויסטיילן מיין געבעקס, און צוגעגעבן: אך, ווי געשמאק, אן אויסגאם!

איך באדאנק און לאז זיך גיין צום טיר. רופט מיר דער אפטייקער: — יונגערמאן, וואס מיינט איר, מיר זענען קבצנים, וואס איר שענקט אונז אייערע געשמאקע געבעקס? אויב איר ווילט אונז האבן פאר קונים, דארפט איר ביי אונז נעמען געלט פאר אייערע שוויים און ארבעט. און דערלאנ־גענדיק מיר אין האנט א שיינע סומע, האט ער מיר ליבלעך בעפירט ביזן טיר און צוזאגט: — גייט, גייט צו נאך קונים, מיט אזא געבעקס וועט איר האבן פרנסה בכבוד. אין א האלבע שעה האב איך פון מיין קויש געבעקס קיין סימן נישט געהאט. אין קעשענע זענען שוין געווען די ערשטע פרוכטן פון אונזער שווערער נאכט־ארבעט. און די אנדערע שכנים פון מארק זענען געווען די ערשטע פראפאגאנדיסטן פאר אונזער בעקעריי...

יאקובאוויטש

צווישן די חסידי העולם איז אין קלעצק געווען איינער א קריסט מיטן נאמען יאקובאוויטש (איך א פליט פון סלוצק), וועלכער האט געארבעט אלס סעקרעטאר אין מאגיסטראט.

אט דער יאקובאוויטש האט אפגעירשנט פון זיין טאטן (א געוועזענער פאליציי־אגענט אין סלוצק, וואס האט גערעדט א גוטן יידיש) זיין ליבע צו יידן. ער איז געווען אן אפטער איינגייער ביי אונז אין דער בעקעריי, וואס איז געווארן א גרויסע פרנסה, און מיר האבן געגעבן הילף פיל ארעמע און הונגערקע. אויפן טיר ביי אונז איז געהאנגען א שילד: „פאר סאלדאטן האט היימלאזע 50 פראצענט ביליקער״.

אין די אפטע שמועסן צווישן מיר און דעם גוטן פרייטן יאקובאוויטש (ער פלעגט זינגען די „התקוה״ אין העברעיש), וועגן העלפן אונזערע היימ־לאזע, איז ביי מיר געבוירן געווארן א ביסל א געוואגטער, אבער א זיכערער

געדאנק: אזויווי דורך אים האָב איך געווווסט, אז אין מאָגיסטראַט איז דאָ אין ארכיון א צעזז פון קלעצקער איינווויינער, נעמאָנט מיט א פאָר חדשים פֿאַרן 12טן אקטאָבער 1920, געשריבן מיט א בלייפעדער, קען מען דאָך, אויב מען דאַרף, אויסמעקן א נאָמען פון אן אלטן מאָן אדער פרוי, איינווויינער פון קלעצק, און אויף זייער פלאָץ איינשרייבן א פליט, וואָס נויטיקט זיך אין א דאקומענט. דער יאקובאוויטש, וואָס פלעגט מיט א טאָג פריער דורכפירן די געלונגענע אפעראציע, פלעגט נאָכדעם מיט דער הילף פון שלמה׳קע סבארטשיק און דעם גוטן בירגערמייסטער, כלומרשט זוכן אין די ביכער — און צום סוף פעסטשטעלן, אז דער און דער איז פאָרשריבן אין די ביכער און קען באַקומען א דאקומענט. אזוי האָבן אנגעקומענע היימלאָזע באַקומען פויליש רעכט און זיך פשוט גערעטעוועט.

עס איז אויך אנגענעם צו באמערקן, אז וועגן מען האָט געדאַרפט האָבן עדות פון קלעצקער איינווויינער צו באשטעטיקן, אז דער און דער איז פאָרשריבן אין די ביכער און קען באַקומען א דאקומענט. אזוי האָבן אנגעקומענע היימלאָזע באַקומען פוילישע רעכט און זיך פשוט גערעטעוועט.

עס איז אויך אנגענעם צו באמערקן, אז וועגן מען האָט געדאַרפט האָבן עדות פון קלעצקער איינווויינער צו באשטעטיקן, אז דער און דער וווינט שוין לאנג אין קלעצק, האָט זיך קיין שום ייד אין קלעצק נישט אפגעוואגט.

סלוצקער ישיבה אין קלעצק

קלעצקער בעלי־בתים האָבן מיט כבוד און שטאָלץ אויפגענומען די ישיבה, קוויקנדיק זיך ווען זיי האָבן זוכה געווען צו האָבן שבת ביים טיש איינגעם אדער צוויי ישיבה־בחורים. דער שרייבער פון די שורות, אליין א בעווייזענער סלוצקער ישיבה בחור, איז איינמאל אריין פרייטיק צו נאכט צו דער ארעמער אלמנה דבורה, די ברויט־בעקערין, א פאַרהאַרווועט, נישט־אויסגעשלאָפן, שוואכער יידענע, האָט זיך פאר מיר אנטשלעפט א בילד: דבורה מיט א שיינער קאפּטיל אויפן קאָפּ, איז געזעסן א שיינעניק ביים טיש, ארומגמרינגלט מיט אירע בני בית, און אויבנאן איז געזעסן א ישיבה־בחור מאַכנדיק קידוש איבער חלות איבערגעדעקט מיט א שיין טישטוך. דער שבת׳דיקער קידוש־ניגון האָט אריינגעברענגט א נשמה יתירה אין שטוב פון דער ארעמער אלמנה מיט אירע אויסגעמוטשעטע קינדער פון א גאנצער וואָך שווערער ארבעט. וויר רעדט שוין פון דעם רב׳ס שטוב אויף ראַדושי־מאנטער גאָט, וואָס איז פאַרווואַנדלט געוואָרן אין א בית ועד לחכמים.

קלעצק שפּילט „שולמית" פון נאלדפאדן *

איצקע פעדער, דער זיגערמאַכער, ווי אויך זיין פרוי, זענען געווען ליבהאָבער פון טעאַטער. ווען איך האָב דערמאַנט אין מיינע שמועסן מיט זיי, וועגן ארגאַניזירן א קריז ליבהאָבער, זענען זיי פון פרייד אוועק א טענצל איבערן הויז און זיערע פנימער האָבן זיך צעשיינט פון פרייד. זיי האָבן מיר איינגעלאַדן קומען אין א פאָר טעג צרום, און דאָן האָב איך בעטראַפן א פּלאָ שטוב מיט יונגע, צווישן וועלכע איך בעדענק נאָך היינט, נאָך 37 יאָר די נעמען פון: ליזיזער טאבאטשניק פון לעכעוויטש, א גוטער מגן און כאַראקטער־אַקטיאָר, מילעצקי א קאָמיקער, איצקע פעדער אַליין א טיילערער שוישפּילער, זיין פרוי רישקע א גוטע אקטריסע, חנה טעטע פון ראדזימאנטער גאָט א אויסגעצייכנטע סובערטין, סאניע רוף א געשולטע זינגערין און דראַמאַטישע שוישפּילערין א. אַנד. עס ווערט באַשלאָסן אנהויבן מיט פּראָבן פון „שולמית", מיט סאניע רוף אלס שולמית, ליזיזער טאבאטשניק אבשלום, איצקע פעדער מנוח, מילעצקי אלס צינגענטאג, און די אינערליקע אנטייל־נעמער אין כאר און מאסן־סצענעס.

די ערשטע פּראָבע איז גוט געלונגען, און עס האָט נישט געדויערט קיין חודש און קלעצק איז באַשאַנקען געוואָרן מיט א פינער פאַרשטעלונג און שיינע גרים־קאָסטיומען. קלעצקער היימישע קלעמער, ווי א לטע מיט די זין און א שר דער מוזיקער, האָבן זייער פיל בייגעטראָגן צום גרויסן דערפאָלג פון דער פאַרשטעלונג.

די שכחה איז געווען אין לשער. גלייך ביים פאָלן פון טעלאן האָט לייזער כאבאטשניק אנאָנסירט פאַרן פול נעפאָקטן עולם די קומענדיקע פאַרשטעלונג — די „צוויי קוני־לעמלס" מיט מילעצקי און זלמן סאגינאר. דער גרויסער עולם האָט עס אויפגענומען מיט רוישנדיקע אפּלאדיסמענטן. אזוי האָבן מיר נאָכדעם נעשפּילט ביי נעפאָקטע זאָלן די „קוני־לעמלס", „ענקל דער שמיד" און אנדערע פיעסן. די שוישפּילער זענען געווען ארבעטן־מענשן, וואָס נאָך זייער שווערן ארבעטס־טאָג האָבן זיי זיך אפגעגעבן מיט באַזאַרגן דאָס האַרציקע שטעטל מיט פרייד־זיקן ענטוס.

פּדיון שבויים

נישט ווייט פון אונזער בעקעריי איז געווען די פאַליציי קאָמענדאָטור און איך, אלס בעקער, פלעג האָבן אלס זייער אפטע בעסטע סיי דעם סעקרעטאַר און סיי דעם קאָמענדאַנט אליין בכבודו ובעצמו, וועלכע פלעגן קומען קויפן געבעקס און פאַרגעסן צו באַצאָלן. שטאַרק צום האַרצן פון דעם האָבן מיר זיך נישט געגומען, ווייל מיר האָבן געווווסט א כלל, אז אויב א פאַליציאַנט און בפרט דער קאָמענדאַנט אליין „נעמט", איז עס א סימן, אז שלח לחמך על פני המים, און קיין רעה פון דעם וועט קיינמאל נישט אַרויסקומען. און אזוי איז טאָקע געווען. איך בין געווארן א שטאַרקער מקורב למלכות, פּריער אין קליינע זאכן, למשל: ביינאכט, נאָך 9 אזייגער, איז דאָן געווען פאַרבאַטן צו גיין אין גאס, אבער איך אדער מיין שוואָגער זענען געגאַנגען פראַנק און פריי. צוויישנס: אויב מען האָט געמאכט וועמען פון קלעצקער בעלי־בתים אדער קרעמער א „פראַטאַקאַל", האָט ער נאר גענדאַרפט אריינ־גיין צו אונז אין דערציילן, פלעג איך באַלד אריין צום קאָמענדאַנט, אריינ־גענומען דעם „פראַטאַקאַל" אים צעריסן אין עבריאכט דעם צעריסענעם פאַפּיר צום קרעמער אדער בעל הבית. ביי אונז איז וועדט געווען עס זאָל אויסגיין צו א טאַרט, אבי קענען מיט עפעס באַזאָנקען די האַרציקע קלעצקער תושבים.

דער סעקרעטאַר פון דער פאַליציי איז געווען מיט מיר א גאנצער חבר, אין אויב א היימלאָזער פלעגט אריינקאָן אין דער פאַליציי אן א דאקומענט — פלעגט ער גלייך מיר אנזאָגן און איך, כדי נישט צו וואַרפן זיך צופיל אין די אויגן פון דער פאַליציי פלעג אריינשיקן די שכנים: ר וף דעם אפטייקער און מיין בעל הבית א ב א דער פישער. צוויי פאַרשידענע יידן אין כאַראַקטער און קולטור, אבער אויף ארויסנעמען א יידן פון טורמע האָבן זיי זיך זייער שנעל אויסגעלייכט. זיי פלעגן כלומרשט אריין צום קאָמענדאַנט אלס שכנים בעסן א טובה, אז מען זאָל זיי דערלויבן אריינפּרן דעם און דעם אַרעסטירטן צום בעקער ער זאָל דאַרטן אפעסן א מיטאָג אדער וועטשערע. דער קאָמענדאַנט מיטן סעקרעטאַרס הילף פלעגט קיינמאל נישט אפזאגן, מיטן באַדינג אז דער ארעסטירטער זאָל זיך מעלדן נאָכן עסן צוריק אין פאַליציי. אבער אנשטאָט דעם אַרעסטירטן פלעג איך זיך מעלדן מיט א טאַרט, און דער קאָמענדאַנט האָט באַלד פאַרגעסן וועגן אַרעסטירטן... מיר האָט עס נישט גענאַרט, ווייל פון טאָג צו טאָג פלעג אונזער בעקעריי פראַגרעסירן, און אין אונזער בעקעריי האָבן סאָלדאָטן און היימלאָזע פיל מאל בעקראָגן אפצוועסן זייער ביליק, אפט אן שום אפצאָל.

אין איינעם א אוונט קום איך צופאַרן פון וואַרשע, און טרעף אין שטוב דעם פאַליציי־סעקרעטאַר מיט דער טאָכטער און שנור פון רוף דעם אפטייקער, און ביים טיש זיצן ק 3—4 סאָמליעס מיט קינדער און מיין פרוי, איר ברודער ברוך און סאניע רוף, באַדינט זיי מיט א וועטשערע. איך פרעג דעם סעקרעטאַר וואָס איז דאָס? זאָגט ער: פרעמד נישט. נעם א טאַרט און גיי אריין צום קאָמענדאַנט. איך נעם צום טאַרט נאָך א פלעשל משקה, און פון דער הינטער־טיר קריך איך אריין צום אדון הגדול. ער נעמט מיך אויף זייער פיין, אין איך זאָג אים, אז די וואָס עסן ביי מיר זענען גאָר באַראַנזשירט און נישט קיין היימלאָזע, נאָר זיי האָבן ייערע דאקומענטן אין דער היים. אויב אזוי, זאגט ער, איז עפעס אנדערש, קענען זיי דאָך פאַרן אהיים. באַלד בין איך אריין אין שטוב און דערציילט דעם סעקרעטאַר, אז דער קאָמענ־דאַנט הייסט די מענטן אפעסן און אז זיי קענען פאַרן אהיים קיין באַראַנ־ווישט. און דער פאַליציי סעקרעטאַר האָט אליין, א צופרידענער, זיי אריס־באַגלייט פון שטעטל, כדי עס זאָל זיי קיין שום עין הרע נישט פאַרשאַטן... אלץ איז אַדורך בשלום.

בוענאס־איירעס, אוגוסט־סעפטעמבער 1958.

• זע אויך די זכרונות פון מ. טאבאטשניק.

ו. דערציונג אוּן קולטור

יוסף פרענקל / פון „חדר" ביז „תרבות"

די טרעגער פון דער יידישער דערציונג אַמאָל

ב יז׳ אַנהויב פון אונזער יאַרהונדערט זענען די חדרים געווען די איינציקע דערציונגס־אַנשטאַלטן אין די קלייַנע שטעטלעך פון יידישן „תחום". זיי האָבן געהאַט איין פּנים און אויסזען, אומעטום די זעלביקע לימודים, די טראַדיציאָנעל־רעליגיעזע, און זיי זענען אויסן געווען דאָס אויספּורימען דעם גייסטיקן פּרצוף פונעם יינגל, אַז ער זאָל אויסוואַקסן אַ ערלעכער ייִד. אויב ס׳זענען דאָ און דאָרט געווען אייניקע אונטערשידן און ניואַנסן — זענען זיי געווען אַ פּועל יוצא פונעם כאַראַקטער און פערזענלעכע אייגנשאַפֿטן פונעם מלמד.

צוזאַמען מיטן מלמד, וואָס האָט זיך געגרומען צו דער פּראַפּאַסיע, וויייל ער איז בדרך כלל געווען אַ לא יוצלח, האָט מען אויך געקענט טרעפן אַ אַנדער טיפּ מלמד, מיט אַ געבאָרענער פּעדאַגאַגישער נייגונג, און פּאַר אים איז דאָס מלמדות נישט געווען בלויז אַ זאַך פון פּרנסה, נאָר אַן עבודת קודש.

אַזאַ איינער איז געווען בייַ אונז אין קלעצק דער מלמד מאָטיע בּאָ׳אַנער. אַ ייִד מיט אַ הדרת פּנים און אַנגענעמער באַגעמונג, אַ חריף און אַ בקי אין ש״ס. און אָט וואָס עס דערציילט וועגן אים אייַנער פון זיַינע תלמידים:

„ס׳איז אינדערפרי. די תלמידים זיצן אַרום טיש. די גמרות ליגן פּאַר אונז און מיר וואַרטן, אַז אונזער רבי זאָל קומען; און אָט עפּנט זיך אַ זייטיקע טיר, ס׳קומט אַן דער רבי. ער גייט מיט לאַנגאַמע טריט. אַרום וועדט שטיל. ער זעצט זיך אַוועק און הויבט אַן לייענען דעם שיעור אין דער גמרא. ער דערקלערט די שוועריקייטן, סוגיא אַזוי בנעימות׳דיק און פּאָפּולער, אַז ס׳פּאַרטאָפּט אונז אַלעמען. ער פּלעגט בכלל מיט אונז לערנען דעם שיעור מיט אַ בנעימות׳דיקייט, און מיר האָבן פון אים קיינמאָל נישט געהערט קיין הויך און שטרענג וואָרט. אָט די מעלה זיַינע, ווי אויך זיַין באַצויבענדיקע פערזענלעכקייט, האָט אַרייַנגעבראַכט אַ דיסציפּלין בייַ די תלמידים״.

עס דערמאָנט זיך אויך ר׳ מרדכי מ ל מ ד (מלמד איז געווען זיַין פּאָמיליע־נאָמען, אַדער „מאָטקע מלמד", ווי מען פלעגט אים בייַ אונז רופן. ער איז שוין געווען אַ סך שטרענגער ווי ר׳ מאָטיע באָאַנער, און ער פלעגט אָפּילו אויך אָפּאָל באַנוצן אַ קאָנשטיק פּאַר די צעלאָזענע תלמידים, אָבער אויך ער איז געווען באַשאַנקען מיט אַן איינגעבאָרענער פּעדאַגאָגישע אינטואיציע און זיך דערוואַרבן אַ ליבשאַפט בייַ זיַינע תלמידים. ער פלעגט מיט זיי לערנען אויך די העברעישע שפּראַך און דקדוק. מיר קענען אים טאָקע דערפּאַר פּאַרשטעלן אַלס איינעם פון די, וואָס האָבן אויסגעטראָפן דעם וועג פּאַרן „חדר מתוקן", ווו מען האָט לויטן נייַעם שטייגער געלערנט לויט דער שיטה פון „עברית בעברית".

די פּיאָנערן פון נייַעם דערציונגס־סיסטעם — „חדר מתוקן"

די השכלה־ווינטן און אידעען האָבן געהאַט אַ קנאַפּן איינפלוס אויף דער דערציונג בייַ אונז אין שטעטל. אמת פון צייט צו צייט פלעגן זיך בייַ אונז באַווייַזן גימנאַזיסטן און סטודענטן מיט זייערע מונדירן און די בלאַנקעטדיקע קנעפּ, אָזוי פלעגן מיר אויך אַנטרעפן די „עקסטערנס", וואָס זענען ס׳רוב געווען געוועזענע ישיבה בחורים — אָבער דאָס זענען געווען איינצלנע פאַלן, בעת אין אַלגעמיין איז די אויפּפירונג געווען יידישלעך לויט טראַדיציאָנעלן שטייגער.

די געזעלשאַפֿטלעכע און גייסטיקע אויפּטרייסלונגען פון אַנהויב יאַרהונדערט ברענגען אַריין אַ נייַע וועגדונג אין יידישן דערציונגס־וועזן — און דאָס קומט צום אויסדרוק אין דער גרינדונג פון די „חדרים מתוקנים" אין זייערע פאַרשידענע שאַטירונגען. אַ נייַעס איז אין זיי געווען, קודם־כל, דאָס, וואָס מ׳האָט געלערנט די לאַנדשפּראַך און אויך חשבון; שפּעטער לערנט מען אויך „עברית בעברית" מיט אַ בולט׳ער ציוויליסטישער טענדענץ, און לויט די פּאַדערונגען פון דער פּעדאַגאָגיק.

איינער פון די פאַרגעשריטענע מלמדים בייַ אונז איז געווען ר׳ בערל קאַצענעלסאָן, אַ ייִד אַ הויכער מיט אַ פּאָר ברענענדיקע ליכטיקע אויגן, מיט אַ שטערן פון א תלמיד־חכם. אין זיין צייט אַ פּאָפּולערער מענש, צוגעצויגן מיט זיין פערזענלעכקייט, וואָס האָבן אים בעקענט פון דער נאָענט, האָבן דערציילט, אַז ער איז אַ פריידענקער און האָט אויף אַ נייגונג צו עקסטרעמע רעזולוציאָנערע אידעען, און אַז אין יאָר 1905 האָט ער אַקטיוויט אין וואַרט און אין שריפט פּאָר דעם רעזולוציאָנערן אויפשטאַנד; גלייכצייטיק איז ער אויך געווען אויבערגעגעבן בלב ונפש צו חיבת ציון און דער העברעישער שפּראַך און קולטור. ס׳איז בייַ אים געווען אַזאַ אייגנאַרטיקער האַרמאָניישער סינטעז צווישן אחד העם׳ס גייסטיקן ציוניזם און סאָציאַליזם פון קאַרל מאַרקס. אָזוי האָט זיך בייַ אים אויך סינטעזירט דער רמב״ם און קראָפּאָטקין. געשטאַנען פייער־פלאַמיק פאָר יעדן פון זיי, שטודירט זייערע ווערק. זיין משפּחה־לעבן, וואָס איז געווען אַ שוועריקייט אין די געשפּאַנטע באַציונגען מיט זייַנע חברים־אין־פּאַרטיי, האָבן געווירקט אויף אים, אַז ער האָט זיין ביטער הארץ און כעס אויסגעלאָזט אָפּט אויף זיַינע תלמידים; אָבער די תלמידים האָבן געהאַט פּאַרשטענדניש פאָר אים אין בכלל האָט מען אים זייער געשעצט, מען האָט געווסט אָפּצושאַצן זיין גרויסע ערודיציע און סיסטעמאַטישקייט אין די לימודים, וואָס האָבן שטאַרק אויסגעוומען בייַ אַלעמען.

ער איז געווען אַנגעלאָדן מיט אַ שטאַרקן ווילן אייַנצופּלאַנצן בייַ זיַינע תלמידים אַ ליבשאַפט צו דער העברעישער קולטור, פלעגט לערנען העברעישע ליטעראַטור פון טביו״ס מאַדערנער כרעסטאָמאַטיע „מבחר הספרות" און דער תלמיד פלעגט באַקומען אַ באַגריף וועגן לעבן און שאַפן פון יעדן שרייבער.

אָט וואָס עס דערציילט איינער פון זיַינע תלמידים וועגן זיַינע לימודים אין תנ״ך:

— „ר׳ בערל פלעגט פֿאר יעדער אָזאַ לעקציע געבן אַ קורצע אינגלייטונג אין וועלכער ער פלעגט באַהאַנדלען די וויכטיקסטע געדאַנקען פון קאַפּיטל, און פון זיין מויל פלעגט זיך שיטן ממש פּערל. נאָכדעם פלעגט ער דעקלאַמירן מיט דיקציע און מיט הערץ די פסוקים פון אָט דעם נביא און פלעגט אָזוי אָרום געבן פֿאַר אונז, זיינע תלמידים, די גאַנצע קאַנצעפּציע און באַגריף פון דעם נביא.

דער איינדרוקספולער אויפן פון זיין לערנען מיט אונז, האָט אונז ממש באַצויבערט, מיר זענען געווען באַרוישט פון די לימודים זיינע און דאָס איז געווען אונזער פֿאַרגיטיקונג פֿאַר די קלעפּ, וואָס ער פלעגט אונז אָפטמאָל געבן בעת עֹר איז געווען אין אַ נערוועזער שטימונג.

ער האָט זיך באַצויגן צו זיין פּעדאַגאָגישער אָרבעט ווי צו אַן עבודת הקודש, געציטערט, ווי אַ קינסטלער איבער זיין שאַפֿונג״.

די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן, איז ער געווען קראַנק אויף האַלז־שווינדזוכט. די דאָקטוירים האָבן אים פֿאַרזאָגט, אַז ער טאָר מער שוין נישט לערנען מיט תלמידים. פֿלעגט מען אים דאָן טרעפֿן, ווי ער זיצט בלייך, שוואַך, אָפּגעמאַטערט, אַן אומעטיקער, אויף אַ בענקל בייַ זיין הויז און וואַרעמט זיך אין דער זון. ער האָט דאָן אויסגעזען ווי אַ מלחמה־העלד, וואָס איז צוריקגעקומען אַ שטאַרק פֿאַרוווּנדעטער פון אַ גרויסער שלאַכט. דאָס ריידן, וואָס איז געווען זיין וויכטיקסטער כלי־זין אין געראַנגל פֿאַר זיין אידיי און דערציונג־אידעאַל — איז אים איצט פֿאַרבאָטן געווארן. און אַזוי, שטיל, פֿאַריינזאַמט און אומעטיק, האָט ער גדולדיק געווארט אויף דער שקיעה פון זיין לעבן.

עס זענען אין קלעצק אַ חוץ אים געווען נאָך איניקע פֿאַר־געשריטענע לערער, און מיר מעגן זיי פֿאַרעכטנען אַלס פּאָנען־טרעגער, וואָס האָבן אויסגעפלאַנטערט דעם וועג פֿאַר דער מאָדערנער העברעישער „תרבות״ שול. דער ציל איז געווען קלאָר: פֿורעמען אַ יונגן דור פון אַ העברעיש־נאַציאָנאַלער אינטעליגענץ.

דער וועגדפונקט איז געקומען מיט דער גרינדונג פון דער „תרבות״ שול. דאָס איז געווען ביים סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. אייניקע האָבן גובר געווען אַלע קוועלקלענישן און די מורא, אַז מ׳וועט מיט העברעיש נישט זיין בכוח צו קעמפן קעגן דער סביבה אָרום, און מיט ברען און התלהבות האָבן אָט די פּיאָנערן קמפּער עקשנות׳דיק בעקעמפט פֿאַר אָט דער אונטערנעמונג, וואָס איז דאָן געווען זייער גרויס־גלאָז. אָט דאָס האָט געשאָפֿן דעם העברעישן קלימאַט, וואָס איז שפּעטער פֿאַרוואַנדלט געווארן אין דער אָטמאָס־פער פון חלוצים, וואָס האָט צוביסלעך אַרומגענומען גרעסערע קרייזן ביי אונז אין שטעטל.

דער וועג פון דער „תרבות״ שול

ווי גזוּאָגט, איז די טענדענץ געווען קלאָר. אָבער דאָס גרינדן פון דער „תרבות״ שול איז ביי אונז נישט אַנגעקומען גרינג, ס׳איז געווען אַ גראַנגל מיט דער רעליגיעזער סביבה, אָבער עס האָט גובר געווען דער וווּנק פון די נייע כוחות. אָפֿילו די פרומע קריין האָבן זיך געמוזט באַציען צו אונז מיט אַ ביסל ליבעראַליזם, זיי אַליין האָבן געמוזט זיך צוגעווינען צו די נייע מעטאָדן, וואָס מיר האָבן אַרײַנגעבראַכט אין דערציונג־וועזן. אויך אין דער תלמוד־תורה פֿאַר יינגלעך און אין דער בית־יעקב שול פֿאַר מיידלעך, האָבן זיי איינגעפירט נייע מעטאָדן. בייַ זיי האָט געפעלט אָבער דער עיקר — דער גייסט פון אויפלעבונג, פון דער נייער העברעישער קולטור, וואָס איז געווען די דאָמינירנדיקע טרייב־קראָפט בייַ דער גרינדונג פון דער „תרבות״ שול. און אַ יאָר נאָך דער באַלפור דעקלעראַציע, האָבן טאָקע עטלעכע יחידים, חלוציש־ציוניסטישע טויער און אין זייער שפּיץ ברוך ליס (דגניה א׳) און זיין פֿרוי די לערערין רבקה מאַרגאָלין (געשטאַרבן אין דגניה א׳) — געשאַפֿן די העברעישע שול מיט דריי נידערעיקע קלאַסן, און האָבן דערביי אַרײַנגעלייגט אַ סך כוחות און אינערגעבנקייט.

אָט די שול וואָס איז דאָן געגרינדעט געווארן, האָט נישט לאַנג עקזיסטירט. עס האָבן זיך געבויטן די רעזשיסמען, און אויך די עליה פון די גרינדער קיין ארץ ישראל, האָט גורם געווען, אַז עס זאָל קומען אַ קליינע הפסקה, נישט אויף לאַנג.

אין יאָר 1923, איז געגרינדעט געווארן אין קלעצק דער סניף פון דער ציוניסטישער אַרבעטס־פּאַרטיי „התאחדות״. אין משך פון אַ גאַנץ קורצער צייט איז דער סניף געווארן אייניגער פון די שטאַרקסטע אין פוילן. צווישן די חברים האָט זיך אויסגעציכנט אַ גרופּע יונגע חברים, מיט אַ סך אינציאַטיוו און שאַפֿונגס־גייסט. זיי האָבן עס גענומען אויף זיך די דאָנקבאַרע אויפגאַבע צו שאַפֿן די העברעישע נאַציאָנאַלע שול. זייער אויפטו האָט זיך אַבער באַלד אָנגעשטויסן אויף דער קעגנערשאַפֿט פון די עקסטרעם־רעליגיעזע קרייזן, וואָס זענען אַרויס קעגן זיי מיט מינדלעכער פּראָפּאַגאַנדע און מיט אויפ־רופן אין די שולן. די יונגע ענטוזיאַסטן האָבן זיך אַבער נישט אָפּגעשראָקן, און זענען טאָקע אינגריכן אַרויס די זיגער. ס׳האָט זיך פֿאַר דער שול געפונען אַ פאַסיקע דירה אין ריי־זענ׳ס הויז.

אויף אַן אָנדערן פּלאַץ אין אָט דעם בוך קאָן דער לעזער געפּינען פרטים וועגן די שוערי־קייטן, וואָס זענען געווען פֿאַרבונדן מיטן דער־וועלבן דאָס הויז. צוליב דעם וואָס עס איז דאָן געווען פֿאַרנומען דורכן מיליטער, איז די גרינדונג אָפּגעלייגט געווארן אויף אַ גאַנץ יאָר, און ענדלעך, אין סעפּטעמבער 1924, איז געעפנט געווארן די „תרבות״ שול מיט 5 קלאַסן, מיט 160 תלמידים.

מיר האָבן פֿריער געריכט צו עפענען נאָר נידערי־קע קלאַסן, אָבער אַזוי ווי אַ סך עלטערע האָבן געהאַט דערווּאַקסענע קינדער, און זיי האָבן געפֿאַדערט דורכויס צו עפענען קלאַסן אויך פֿאַר די דערווּאַקסענע קינדער — האָבן מיר געמוזט נאָכקומען זייער בקשה.

אין די ערשטע יאָרן האָבן מיר נישט געהאַט אַפֿילו קיין ביב־ליאָטעק. איז אונז צוהילף געקומען ה׳ יצחק טרויבאָוויטש (זיין ברודער ברוך ז״ל איז געווען אַ מיטגליד פון אונזער עלטערן־קאָמיטעט) און האָט אונז געשאַנקען אַ ווערטפולע ביבליאָטעק פֿאַר די קינדער. אַלס דאַנק האָבן מיר אים געשיקט אַ בילד פון דער שול, געמאָלן דורכן שילער ישראל ווילענטשיק, מיט אַ וויד־מונג צוגעהאַנ׳ט דורך די מיטגלידער פון עלטערן־קאָמיטעט. דער דאָזיקער שילער, אגב, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט פּעיקייטן צו מאָלעריי, איז פֿאַרוווּנדן געווארן בעת דער סאָוויעטישער הערשאַפט. זיין ברודער משה, אויך אַ שילער פון דער „תרבות״ שול, געפינט זיך אין מעכסיקא.

עס האָבן דאָן אָנגעהויבן צו שטראָמען צו אונז תלמידים, אָזעל־כע וואָס האָבן פֿריער געלערנט אין דער פּוילישער שול און האָבן גוט געקענט די קעגנשטאַנדן אין פּויליש, און עס זענען אויך געקומען תלמידים פון די חדרים און פון די רעליגיעזע שולן — און זיי האָבן ווידער געהאַט אַ גרויסן באַגאַזש פון ידיעות אין תנ״ך און תלמוד; פֿאַר זיי איז אָבער געקומען שווער זיך צופּאַסן צום נייעם בערעדטן העברעיש. איז אונזער פּעדאַגאָגיש־דידאַקטישער אָרבעט זענען מיר, טאָקע אוועקגעשטעלט געווארן פֿאַרן פֿאַרבלעם, ווי אָזוי צו האָראָ־נירן אָט דעם פּילפֿאַרביקן מענטש־מאַטעריאַל פון די תלמידים. מיט דער צייט האָבן מיר גובר געווען אַלע שווערי־קייטן.

פֿאַרשידענע טיפּן לערער זענען געווען אין דער „תרבות״ שול. עס דערמאָנט זיך די לערערין מינקאָוויטש (אומגעקומען) וואָס האָט געלערנט מיט די קלאַסן 1 און 2. זי האָט נישט געהאַט קיין

שום פראבלעמען, אבער דאקאגן האט זיך באקלאגט דער לערער פון די רעאלע לימודים, אז די העברעישע שפראך צו וועלכער מען איז נאך נישט צוגעווינט, פארשאפט שווערקייטן די תלמידים, און ס׳איז קענטיק, אז זיי זוכן זיך אויסצודרינק אין פוילישׂ אדער אין יידיש.

דער שרייבער פון די שורות איז דעמאלט געווען לערער פון תנ״ך, העברעישע שפראך און ליטעראטור. מיין לאגע איז געווען א סך בעסער ווי פון יענעם לערער. איך בין געווען פריי אין מיין אויס־וואל, געקענט אויסקלייבן אזא לייכטן און צוציענדיקן מאטעריאל פאר מיינע לימודים ווי דעם רייכן הומאר פון שלום־עליכמען, דער־הויפט די מעשה׳לעך פאר קינדער. און אט האב איך געליינט פאר זיי קאפיטלעך פון י. ל. פרץ׳ס מעשיות, וואס האבן וויידער פאר־כאפט מיט זייער רייכן געפילס־לעבן. איך האב אויך באמערקט, אז עס פארכאפט די תלמידים, סיי די טעמאטיק און סיי דער פאטעטיש־לירישער לשון פון יהודה שטיינבערג, ש. בן־ציון און אנדערע קלאסיקער.

צוועלף אזייגער האבן מיר געהאט א הפסקה. אין אט דער שעה פלעגן קומען אין דער שול די מאמעס און ברענגען עסן פאר די קינדער, דערהויפט פון די נידעריקע קלאסן. און, ווי דער שטייגער, געווען רייכערע, און ארימערע; אויך א פראבלעם פאר דער שול...

פון צייט צו צייט פלעגן זיך ביי אונז דערווען׳קן ספעציפישע פרעגן ווי, למשל, צי זאלן די תלמידים לערנען אין הויל קאפ. פרומע עלטערן האבן נישט געוואלט, אז זייערע קינדער זאלן לערנען „בגילוי ראש״ — מיר האבן אבער נישט געוואלט איינגיין דערויף. איז געבליבן, אז נאר זייערע קינדער זאלן זיצן מיט פארדעקטע קעפ. די איבעריקע דאקאגן מיטן הויל קאפ. מיט דער צייט האבן אויך די פרומע קינדער געלערנט די לימודים מיט הויל קאפ.

יארן זענען אוועק. די שול האט זיך אנטוויקלט און פארפעס־טיקט ווי א נארמאלע שול, אין א מלוכה׳שן פארנעם. די תלמידים, וואס די ערשטע צייט, איז פאר זיי געווען שווער זיך צוגעווויגען צום העברעיש ביים די רעאלע לימודים, האבן צוביסלעך דערוואכן די שרפאך. די „תרבות״ שול איז געווארן פאפולער און באליבט ביי אלע איינוווינער פון אונזער שטאט. אויך אין דער צענטראלע פון „תרבות״ אין ווארשע האט מען זי באצייכנט אלס אייגע פון די בעסטע אין פוילן.

איינמאל, אפט אויך צוויי מאל אין יאר, פלעגט אונז באזוכן דער אינספעקטאר א. איי נ ש ט יי ן (אומגעקומען). עס דערמאנט זיך מיר זייך ליכטיק פערזענלעכקייט. געווען א מענטש מיט איניציאטיוו. פארמאגט א מאגנעטישע צוציונגס־קראפט, פול מיט הומאר און באשאנקען מיט ארגאניזאטאריש פעקייטן. א סך געהאלפן ביים ארגאניזירן די פאלקס־שול׳ן אין פוילן. בעתער פלעגט קומען צו אונז, האט ער באזוכט דאס לעקציעס פון לערער, זיך באטייליקט אין די פעדאגאגישע זיצונגען און פלעגט אויך האלטן א מאל א עפנטלעכן רעפעראט וועגן קולטור ענינים.

עס שווימען אויף אין זכרון אויך געשטאלטן פון לערער אין די נידעריקע קלאסן. למשל, יעקב דובעלמאן איז בייא אונז געווען א לערער עטלעכע יאר. בעת ער איז אוועק אין זיין פלאץ פארנומען די לערערין חנה מיטעווסקי (אומגעקומען). אויך זי איז געווען א פערזונ־לעכקייט, וואס האט זיך אויסגעצייכנט מיט א סך אייגנשאפטן פון א גוטע לערערין און געווען זער איבערגעגעבן דער ציוניסטישער טעטיקייט ביזן לעצטן טאג פון איר לעבן.

מ׳דארף אויך ערמאנען דעם לערער דריזין (אומגעקומען) וואס האט געלערנט די רעאלע לימודים. א מענש מיט בילדונג, און א סך געהאלפן אויסצובילדן און אויסקופערמען דעם גייסטיקן פרצוף פון ניייעם דור.

די וואַרשלען, דער עיקר׳דיקער שטויס־כוח, איז געווען חלו־ציזם און ארץ־ישראל. פראקטישע ציוניסטישע ארבעט איז טאקע אויך געטאן געווארן — מיר האבן די בלויע פושקע פון קרן קיימת לישראל פון שול אויספארשרייבן אין די היימען פון די קינדער. כסדר איינגעארדנט נשפים און אונטן, געווי׳דמעט ארץ־ישראל. די אונטן פלעגן דורכגיין זער פייערלעך — באזונדערס חנוכה, פורים, חמישה עשר בשבט א. אז. וו. מיר האבן אין די הערצער פון די תלמידים איינגעפלאנצט די דורות׳דיקע ליבשאפט צו ארץ־ישראל. די דערציערישע ארבעט איז געווען פאר אונז א שליחות, אין גייסט פון מאדערנעם העברעישן רענענסאנס. און נישט ווייניק פון אונזערע תלמידים האבן טאקע זוכה געווען צו פארווירקלעכן דעם אידעאל פון יידישער אויפלעבונג.

צבי ליס / די „תרבות״ שול

עווען איז עס, ווען עס האבן זיך ביי אונז פארשרייבט קלאסנגען, אז די פוילישע רעגירונג וועט מער נישט דערלויבן קינדער צו לערנען אין חדרים, נאר וועט פאדערן, אז מ׳זאל אייגפירן מאדערנע איינריכטונגען מיט היגיענישע באדינגונגען.

דעמאלט, אין אנהויב פון פוילישן רעשטים, איז די „תרבות״ שול געווען צעשטערט, עס האבן עקסיסטירט די שולע פאר מיידלעך „בית יעקב״ און די ישיבה איז דעמאלט אריבער פון סלוצק קיין קלעצק. מיר האבן דאן באשלאסן צו גרינדן פוסניי די „תרבות״ שול.

בעת מיר האבן זיך געוונדעט צו הטלטערן און זיי געפונען אויף א זיצונג, האבן מיר באלד זיך אנגעשטויסן אויף שטערונגען מצד דער „אגודה״, וואס האט אויף זיי געווירקט, אז זיי זאלן אונז נישט העלפן. מיר האבן באלד איינגעזען, אז מיר זענען אפהענגיק בלויז פון די איינגע־כוחות, און אזוי איז עס טאקע געווען; מיר האבן דאן אנטפלעקט א שעפערישע איניציאטיוו, און נעדונגען א דירה אין הויז פון יצחק רייזען, ווו עס איז אויך געווען א וויסרוסישע גימנאזיע. דער איינענטימער פון דער דירה האט נעזען, אז אינטערן ניייעם פוילישן רעשים, וועט זיך שוין מער נישט האלטן קיין רוסישע גימנאזיע — האט ער מסכים געווען אונז צו געבן די דירה.

בכלל, האט זיך די „תרבות״ שול געפירט אויף א מאדערנער סיסטעם, און האט א סך פארשטארקט דעם נאציאנאלן גייסט ביים יונגן דור — און מיר האבן טאקע געזען זי פאלגן פון אונזער ארבעט.

נשפים און יום־טובד׳יקע פייערלעכע אוונטן — דעמאלט האט ער טאקע געשפילט די ערשטע פידל.

די נשפים זענען ביי אונז געווען אויך א גרויסע נאציאנאלע דעמאנסטראציע פאר דער העברעישער קולטור און צוגעציגן די יוגנט.

אט דער יעקב דובעלמאן איז ביי אונז געווען א לערער עטלעכע יאר. בעת ער איז אוועק אין זיין פלאץ פארנומען די לערערין חנה מ י ט ע ו ו ס ק י (אומגעקומען). אויך זי איז געווען א פערזונ־לעכקייט, וואס האט זיך אויסגעצייכנט מיט א סך אייגנשאפטן פון א גוטע לערערין און געווען זער איבערגעגעבן דער ציוניסטישער טעטיקייט ביזן לעצטן טאג פון איר לעבן.

מ׳דארף אויך ערמאנען דעם לערער דריזין (אומגעקומען) וואס האט געלערנט די רעאלע לימודים. א מענש מיט בילדונג, און א סך געהאלפן אויסצובילדן און אויסקופערמען דעם גייסטיקן פרצוף פון ניייעם דור.

די וואַרשלען, דער עיקר׳דיקער שטויס־כוח, איז געווען חלו־ציזם און ארץ־ישראל. פראקטישע ציוניסטישע ארבעט איז טאקע אויך געטאן געווארן — מיר האבן די בלויע פושקע פון קרן קיימת לישראל פון שול אויספארשרייבן אין די היימען פון די קינדער. כסדר איינגעארדנט נשפים און אונטן, געווי׳דמעט ארץ־ישראל. די אונטן פלעגן דורכגיין זער פייערלעך — באזונדערס חנוכה, פורים, חמישה עשר בשבט א. אז. וו. מיר האבן אין די הערצער פון די תלמידים איינגעפלאנצט די דורות׳דיקע ליבשאפט צו ארץ־ישראל. די דערציערישע ארבעט איז געווען פאר אונז א שליחות, אין גייסט פון מאדערנעם העברעישן רענענסאנס. און נישט ווייניק פון אונזערע תלמידים האבן טאקע זוכה געווען צו פארווירקלעכן דעם אידעאל פון יידישער אויפלעבונג.

צבי ליס / די „תרבות״ שול

עווען איז עס, ווען עס האבן זיך ביי אונז פארשרייבט קלאסנגען, אז די פוילישע רעגירונג וועט מער נישט דערלויבן קינדער צו לערנען אין חדרים, נאר וועט פאדערן, אז מ׳זאל אייגפירן מאדערנע איינריכטונגען מיט היגיענישע באדינגונגען.

דעמאלט, אין אנהויב פון פוילישן רעשטים, איז די „תרבות״ שול געווען צעשטערט, עס האבן עקסיסטירט די שולע פאר מיידלעך „בית יעקב״ און די ישיבה איז דעמאלט אריבער פון סלוצק קיין קלעצק. מיר האבן דאן באשלאסן צו גרינדן פוסניי די „תרבות״ שול.

בעת מיר האבן זיך געוונדעט צו הטלטערן און זיי געפונען אויף א זיצונג, האבן מיר באלד זיך אנגעשטויסן אויף שטערונגען מצד דער „אגודה״, וואס האט אויף זיי געווירקט, אז זיי זאלן אונז נישט העלפן. מיר האבן באלד איינגעזען, אז מיר זענען אפהענגיק בלויז פון די איינגע־כוחות, און אזוי איז עס טאקע געווען; מיר האבן דאן אנטפלעקט א שעפערישע איניציאטיוו, און נעדונגען א דירה אין הויז פון יצחק רייזען, ווו עס איז אויך געווען א וויסרוסישע גימנאזיע. דער איינענטימער פון דער דירה האט נעזען, אז אינטערן ניייעם פוילישן רעשים, וועט זיך שוין מער נישט האלטן קיין רוסישע גימנאזיע — האט ער מסכים געווען אונז צו געבן די דירה.

בכלל, האט זיך די „תרבות״ שול געפירט אויף א מאדערנער סיסטעם, און האט א סך פארשטארקט דעם נאציאנאלן גייסט ביים יונגן דור — און מיר האבן טאקע געזען זי פאלגן פון אונזער ארבעט.

ישראל נחמן אדלער / די תלמוד תורה

(נוי־יארק)

דער שרייבער פון דעם ארטיקל איז געווען באוווסט אין קלעצק אלס ישראל נחמן, שלמה ביינוסעס א פלימעניק, געווען טעמ־ק אין פוועלי ציוניסטישע קרייזן.

אין אמעריקע גראדואירט א לאו־קאלעדוש, דירעקטאר פון א העברעאישער שולע, מיטארבעטער אין העברעאישע צייטשריפטן.

א יך וועל אייך פירן צו דער קלעצקער תלמוד־תורה. לאמיר אנפאנגען פון מארק, וועלכער איז אין סאמע מיטן שטאט. פון מארגלייך פון מארק ציען מיר זיך ארײן אין דער יידישער גאס (אגב, איך קען עד היום נישט פארשטיין פארוואס די גאס האט געהאט דעם ספעציפישן נאמען „יידישע גאס" — דוכט זיך אלע גאסן אין קלעצק, אויסער פילייכט די חזיר־ש און די טאטערישע עסטלעך, זענען געווען אדער דורכויס יידישע אדער אממערסטן יידישע?).

איצט שטעלט אייך פאר, אז מיר האבן דורכשפאצירט דעם אונטערשטן טייל פון א קמץ גדול אדער א ענגלישן „טי". גלייך ביים סוף פון דער יידישער גאס האט זיך באוויזן דער אויבערשטער טייל פון „טי", פון איין זייט, צו רעכטס, די ראמישצער גאס, ווען דאס האט גע־ פירט צום טייך און פון צוויי זייט פון „טי" לינקס די סיניאווקער גאס. אין צענטער פון אויבערשטן טייל פון „טי" איז געשטאנען די קלעצקער תלמוד־תורה.

און דא בלייב איך שטיין אויף א ווייל מיט א פאר פראגן: ערשטנס, דער רחבת־דיקער בנין? נאך אלעמען איז דאך א תלמוד־ תורה נאר פאר ארימע קינדער. האב איך דערוואנטשט צו זען א חורבה, נישט בעסער ווי דער „הקדש" — אט דער פינצטערער, אימה־דיקער, מעלאנכאלישער הקדש וועלכער איז געשטאנען איבער א בלאטיקן און בלוטיקן קאנאל, ביים מרחץ און ביי דער יאטקע, און האט געדינט אלס א ווינונג פאר די פאר משוגעים פון שטעטל און אמאל אויך פאר ראוב׳ל׳ס דער גנב און זיין חברה יעדעס מאל א וועז זיי האבן „באזוכט" קלעצק — איין מאל א יאר, דוכט זיך.

ערשט, להיפך, צום הקדש איז די תלמוד־תורה געווען א גאנץ הויכער, רחבות־דיקער בנין מיט גרויסע ליכטיקע פענצטער און א ווארימער פנים.

צווייטנס, האב איך ביי זיך געטראכט, ווי קומט עס וואס די תלמוד־תורה שטייט גאר אין א ווינקל גאס? א תלמוד תורה דארף על פי שכל, שטיין נעבן בית־המדרש מיט די פאר קלויזן ארום.

דער שול הויף וואלט געווען א פיל פאסיקערער ארט פאר דער תלמוד־תורה. אויף די אלע קושיות האב איך קיין תירוץ נישט געפונען.

און איצט לאמיר אריינגיין אין דער קלעצקער תלמוד־תורה. ראשית כל, לאמיר זיך באקענען מיט דעם אויפפאסער. דער אויפ־ פאסער, יודע דער זעגער, איז געווען אן אומענדלעך הויכער, דינער ייד מיט א לענגלעכן פנים און א דינע, גרויע, שפיציקע בערדל. איך האב געוואגט „ייד" מיט קערנדל פון ספק: ווייל יודע דער זעגער איז בשום אופן נישט געווען ענלעך צו א ריכטיקן יידן. ערשטנס, זיין אומהיימלעכער הויך, וואס עס „פאסט" זיך גאר נישט פאר א יידן. און צווייטנס — אט ווי הויך יודע איז געווען איז ער געגאנגען גלייך ווי א סטרונע. גאר נישט מעשה ייד. און דריטנס, האט ער גערעדט יידיש ווי א „גוי" — אויב ער האט בכלל גערעדט.

יודע איז געווען, אזוי צו זאגן, א שווייגער, אויך נישט מעשה ייד. און פערטנס, האט איר שוין געזען אמאל א יידן א זעגער, אדער א האלץ האקער? האלץ האקן, האב איך ביי זיך געטראכט — פאסט זיך פאר האראשים האספאדאר, דעם קלעצקער שבת־גוי. איז טאקע א סברה אז יודע דער אלץ האקער איז געווען א ניקאלא־ יעוסקער סאלדאט וועלכער איז פארגוייסט געווארן ביי „פאנינן" פאר די 25 יאר פון סאלדאטשינע.

ס׳איז איבעריק צו זאגן, אז יודע האט געהאט א פרוי, איז אט די פרוי זייענע געווען דער היפוך פון יודען. אט ווי ער איז געווען אוממענטשלעך הויך אזוי איז זיין פרוי געווען א קורצע, א דראבנע מיט א קינדישן פנים. און אין היפוך צו יודעס זעלבסט־זיכערן שוויגן, איז זיין פרוי געווען א ביסל א שרייערין מיט נערווועישע צעשראקענע אויגן און א טויבלאכן פנים. אט די שוואכע פרוי איז געווען אן אמת׳ע עזר כנגדו. זי פלעגט זיך ארום טראגן מיט א קאראמיסל אויף אירע מאגערע פלייצעס, צוויי עמערס מילך, צום פארקויפן צו די שכנים ארום. אויך האט זי „אנגעקניפט געשעפטס־ פארבינדונגען" מיט די קינדער פון דער תלמוד־תורה. און דאס איז געווען ממש א ברכה פאר די ארעמע קינדער, וועלכע האבן געקענט קויפן פאר א קאפיקע, אדער גאר אויף „בארג" א מעסטעלע ווארעמע מילך מיט א פלויקע, וואס האט געהאט ממש א טעם גן־עדן.

די תלמוד־תורה האט געהאט צוויי מלמדים, אייגער ר׳ זונע, וועלכער האט געלערנט מיט די קינדער גמרא און דער צוויי־טער ר׳ אליה חיים, וועלכער האט געלערנט מיט די קינדער חומש מיט רש״י.

אזוי ווי ביי ר׳ אליה חיים־ען האב איך קיינמאל נישט געלערנט, קען איך וועגן אים נישט שרייבן און וועל גלייך איבערגיין צו מיין רבין ר׳ זונע.

ר׳ זונע איז געווען א מילדער ייד מיט א וואראעמען פנים און פארחלומ־ט׳ע צארטע אויגן. ער איז געווען א בריי־ט־פלייציקער מיט א בריייטן פנים און עפעס העכער פון מיטעלן וווקס — און דאך האבן די קינדער נישט געשראקן זיך פאר אים, אחוץ דעם יראת הכבוד וואס מיר האבן געפילט פאר אים. זיין מילדקייט האט זיך אויסגע־ רדיקט אין געוויסע צופעליקע כאראקטער־שטריכן. מיר פלעגן אלע זיצן ביי א לאנגן טיש. מיר, תלמידים, אויף א לאנגן באנק, פון איין זייט טיש, און ר׳ זונע — אנטקעגן אונז, אויך אויף א הארטן לאנגן באנק. האט ר׳ זונע אבער געהאט א מין קישעלע צעמאכט פון פיינעם וויינסן לייוונט, אויף וועלכער ער פלעגט שטענדיק זיצן. דאס האט אים צוגעגעבן אין אונזערע אויגן א שטריך פון מילדקייט, צערט־ לעכקייט און ריינלעכקייט. אויך פלעגט ר׳ זונע האבן גאנץ אפט א שטיקל האארטן צוקער אין מויל. עס האט געהייסן ביי די קינדער, אז ר׳ זונע דארף עס האבן א סגולה פאר זיין הייזערקייט, פאר א ווייכע שטימע. און דאס האט אים אויך צוגעגעבן א געוויסע מע־ שלעכע צערטלעכקייט. און אזוי ווי ר׳ זונע איז געווען א גרויסער בעל הסברה, אזוי אז ער האט מיט זיינע קלארע ווייכע רייד און א סך לעבעדיקע משלים קלאר געמאכט די שוועריסטע גמרא — האבן מיר קינדער פארשטאנען דעם ענין צוקער אלס נאטירלעך. האבן מיר אים ר׳ זונען, טאקע איינמאל נעגעב א מתנה א צוקער פיראמיד־ א דריטער שטריך וועלכער האט אים געמאכט מענשלעך־צערטלעך איז געווען זיין ארט שוויסען אין דעם ראמישצער טייך אין די בין השמשות שעה׳ן. ער פלעגט אוועקשווימען גאנץ ווייט אין טייך, אזש אין „סאושעלקע" אריין — אט די קליינע טיפע „גספעלע" פון וואסער צווישן ווילדע געווילכסן פון ביידע זייטן וועלכע מיר פלעגן רופן די „קעסל־גרוב" — די העכסטע מדרגה פון א שווימער אין קלעצק. אבער דער עיקר איז, וואס ר׳ זונע פלעגט שווימען אויפן פלייצע, גאלאסן, גראציעז, אן גא־פילדער און זיינע וויסע פיס בלאנקן ארויס פונעם וואסער — אזוי ווי ער האט געשוווימען אינעם ים התלמוד, גאלאסן, פארחלומ־ט און קריסטאל־קלאר.

ר׳ זונע האט געהאט א טיפן, דויערנדיקן איינפלוס אויף מיין גייסטיקן און מאראלישן וועזן. אלס א לערער וויים איך, אז ער האט פארמאגט א גרויסן פעדאגאגישן טאלאנט און איינגעבוירענע אינטואיציע. זיינע שטראף ווערטער זענען געווען פסיכאלאגיש טרעפלעך ער האט שטענדיג געמאכט מיר צו פארטרויען זיך. וען ער פלעגט אנפאנגען דערציילן וואס פאר א וווּנדערבארער תלמיד מיין קוזין יוסף דעם פעטער שלמה׳ס. און דאס איז געווען געגנג צו פארטרייבן דעם יצר הרע אויף נאך א פאר וואכן. אט אזוי האט ר׳ זונע געגרונדעט די וויסנשאפט פון פסיכאלאגיע כאטש ער האט, מסתמא, קיין מאל דאס ווארט נישט געהערט.

ר׳ זונע איז געווען א גרויסער ענו, אין בית המדרש, זיך נישט געווקט אויבן אן, געווייכט פון די פעטע עליות, בעת קריאת־התורה, געווען שטיל און באשיידן, א נוח לבריות. אין זיין צואה, וואס ער האט גלאזן פאר זיין טויט, האט ער געבעטן, אז אויף זיין מצבה זאל מען אנשרייבן דעם באשיידענעם אויפשריפט: „פה נטמן ר׳ זונע, מלמד בתלמוד־תורה״ — נישט מער.

יארן זענען פארביבער, א שווארצע כמארע האט זיך דורכגעטראגן איבער דער וועלט, זי האט אויסגעריסן מיט די ווארצלען לענדער, שטעט און שטעטלאך.

אין חורבות ליגט אונזער מאמע־קלעצק, פארוויסט און פאר־ברענט איז די תלמוד־תורה, געשענדעט איז דער אלטער הונדערט־יאריקער בית־עולם, פארשלעפט ערגעץ־ווהי איז ר׳ זונעס באשיידענע מצבה — נאר קיין פיזישע פארניכטונג קען נישט אפמעקן דעם העלן ליכטיקן אנדענק פון מיין רבי זונע, דער מדריך און דערציער פון עטלעכע דורות פון אונזערע לאנדסלייט.

זאל אט די באשרייבונג זיין א ווערטער־מצבה פאר איינעם פון די זיילן פון מיינע זכרונות — די קלעצקער תלמוד־תורה מיט איר גייסטיקן פירער, דעם ווונדערבארן רבי זונע.

רחל אלפעראוויטש / די גייסטיקע ירושה פון „בית־יעקב״

בעת איך וויל דערציילן וועגן מיין דערציונג אין קלעצק, דערמאנען זיך מיר מיינע שווערע קינדער־יארן. דאס איז געווען בעת דער עלטסטער ברודער, יחזקאל־מלחמה. די געשעענישן האבן גע־בראכט גרויסע אופן־טרייסלונגען אין יידישן לעבן אין די שטעטלעך. א סך האבן געמוזט אוועקגלעגן און זענען פארווארפן געווארן אין טיף־רוסלאנד. אזוי איז אויך געווען מיט מיין משפחה, און אין די צוואנציקיקער יארן זענען אירע רעשטן, פון מיין מאמע, מיין שוועס־טער און איך אנגעקומען אין קלעצק.

די לאגע אין שטעטל איז דעמאלט געווען גענוג קלאגעדיק, און עס האט גיבוישוועט א מגיפה פון טיפוס, וואס האט פארשניטן די לעבנס פון מיין מוטער און שוועסטער. איך בין דאן געבליבן אן עלטער יתומה און לויט די באציונג וואס מען האט צו מיר ארויסגע־וויזן איז געווען פאר מיר קלעצק ווי א רחמנות׳דיקע מוטער, וואס נעמט אויף אין אירע ארעמס א פארוואגלט קינד. די לערער האבן מיר דערצויגן מיט א סך פארשטענדעניש און אייפלקייט, און זיי האבן אויסגעפורעמט מיין פערזענלעכקייט אין גייסט פון ציון און חלוציזם.

עס לעבט אין מיין זכרון דאס בילד פון קלעצק אין יענער צייט. די שטאט האט געהאט א ברויזנדיק הארץ, וואך און מיטפילדיק פאר די פילע פליטים, וואס זענען אהין געקומען. די קלעצקער תושבים האבן ארויסגעוויזן פאר די פליטים זייער גרויסע אהבת־ישראל. די קהלישע־מענשן זענען געווען דורכגעדרונגען מיט פלאמיק־אידעאליסטישער וויזיק, זיי דערהויפט, און האבן ארויסגע־וויזן זייער הילף פאר די מלחמה יתומים, און דאס האב איך אויך דאן געפילט.

אט אזעלכע טייערע יידן מיט הארץ און נשמה ווי דער רב הערענזאן און די אנדערע נכבדי הקהל, וואס כ׳געדענק איצט נישט מער זייערע נעמען, זענען געווען דורכגעדרונגען מיט מענ־שלעכע און נאציאנאלע אידעאלן, הומאניסטן אין תוך פון זייער נשמה.

איך געדענק מיט יראת־הכבוד דעם זון פון רב מנחם הערזאז ז״ל, א מענש מיט יוגנטלעכן ברען, ווי ער איז געקומען אין מיין ארעמען צימערל מיט א לערן־בוך, הפעטן, בליישטיפטן א. אז. וו., מיט א שמייכל אויף די ליפן, און קוקענדיק אויף אים האב איך זיך מיט לוסט געגומען צום לערנען. ער שטייט מיר נאך איצט פאר די אויגן, אט דער לערער מיינער, ווי א דערמוטיקנדיקע ליכטיקע פאן, א מענש מיט א ברויזנדיק הארץ וואס האט געוווסט ווי אזוי איינצופלאנצן אין הארצן פון א העלנטע יתומה גלויבן אין מענש. זיין איבערגע־בענקייט האט ביי מיר אנגעצונדן אין דער נשמה דעם באגער צו א שענערער ווירקלעכקייט, און אט די באציונג פון מיין לערער איז געווען ווי א באלוינונג פאר מיינע יסורים און פיין, וואס האבן מיר געטאפן אזוי יונג.

מיט א ציטער אין הארצן פלעג איך יעדן אינדערפרי ווארטן אויפן אנקומען פון אט דעם לערער, מנחם, מיט גייסטיקן תענוג פלעג איך לערנען. עפעס ווי דער לערער וואלט פאר מיר אנטפלעקט א גרויסע גייסטיקע וועלט, מיר ארייננעזומען אונטער די פליגלען פון דער שכינה. ער איז געווען באשאנקען מיט פעדאגאגישע פעיקייטן, אין יעדער לעקציע אונז געווינן וויפיל וויסן און שייקייט ס׳איז פארן אין די לימודים, און אז ער האט מיט אונז געלערנט העברעישע ליטעראטור האט ער ארויסגעבראכט די גאנצע לעבנס־זאפטיקייט און די עסטעטישע שייקייט פון די גייסטיקע שאפונג.

א געוויסע צייט בין איך געווען זיין פריוואטע תלמידה, און אין משך פון דער צייט זענען צוגעקומען נאך מיידלעך אין מיינע יארן. עס דערמאנט זיך ווי מנחם האט אונז געלערנט ח. נ. ביאליק׳ס ליד „אל הצפור״. לערנענדיק האט זיך פאר מיר אנטפלעקט דער דיכטער וואס האט דאס ליכט פון זיין פאנטזיע „פון פעלז פון זיין אייגענער נשמה אויסגעהאקט״. עפעס האט מנחם, דער לערער מיינער געהאט א כוח צו דערוועקן אין מיר א געפיל, אז איך בין נישט קיין יתומה, גאר נישט אייזנאם, און ס׳איז פארן אז ארט אויך פאר מיר אויף דער וועלט...

דערווייל האבן עטלעכע פון די שטאטישע עסקנים און אין זייער שפיץ דער אומדערמידלעכער טוער הרב פ י מ ש ט י י ן ז״ל, באקומען א בנין און דארטן געגרינדעט די שול פאר מיידלעך „בית יעקב״. ס׳האט נישט לאגג געדויערט, און די שול איז געווארן טומלדיק פון מיידלעך, וואס האבן געלערנט, און זייער געזאגג האט

זיך געטראָגן אָרום. נישט גרינג איז געווען צו דעקן דעם ביודזשעט, אָבער עס האָבן זיך געפונען אויבערגעגעבענע טוער, וואָס האָבן געוואָרנט דערפאַר.

קלעצק האָט פון שטענדיק געהאַט געטרייע כלל־טוער, אידע־אַליסטן, און זיי האָבן פֿאַרוואָנדלט די שול „בית יעקב" אין אַ מוסטער שול, ווו ס'האָבן געלערנט מיידלעך פון אַלע שיכטן פון דער באָפעלקערונג. מיר האָבן דאָן נישט געפילט דעם שוערן יאָך פון אַלטעגלעכקייט. אויך די קלעצקער לאָנדסלייט אין אַמעריקע האָבן געהאָלפן די שול.

ס'דאָרף אויך דערמאָנט ווערן דער באָאָמטער לאָנג־יאָריקער לערער ח. פרידשטיין, וואָס געפינט זיך איצט אין דרום אפריקע. ער האָט אַרגאַניזירט די קלאַסן, וואָס זענען פריער געווען 3—4 און שפעטער האָבן זיי דערגרייכט ביז 6 קלאַסן. ער האָט געווּוסט ווי אַזוי איינצושטעלן דיסציפלין אין קלאַס, האָט זיך דערביי אויסגעצייכנט מיט אַ זייער אַנציעזנדיקער פּאָרם פון לערנען און האָט געווּוסט ווי אַזוי אייניצופֿלאָנצן אין אונז ליבשאַפט צו אַרדנונג און רייניקייט. ער איז געווען פֿאַר אונז אַ מוסטער. מיט זיין אויפֿרונג.

אַז עס פֿלעגט קומען אַ יום־טוב — איז ער נישט אַדורך אין קלאַס אָן אַן אָפּקלאַנג; ער האָט פֿאַר אונז געשילדערט די שיינקייט פון די ידישע ימים־טובים מיט זייער גאַנצער טראַדיציאָנעלער קראַפֿט און איינהייט — און דערפאַר טאָקע דערמאָנען אים ביז איצט אַלע תלמידות, וואָס האָבן אַמאָל ביי אים גלעלערנט.

מיר האָבן פון שטענדיק אָן געשעצט די מענטשן, וואָס האָבן געווּוסט זייער לעבן פֿאַר תורה און וויסן, מיר האָבן אין שטעטל קלעצק געהאַט איבערגעגעבענע לערער און פֿעדאַגאָגן, וואָס האָבן געפֿלאָנצט אין די נשמות פון זיערע תלמידים און תלמידות רויזן וואָס וועלקן נישט... ביי זיי איז עכטע ידישקייט מיט וועלטלעכקייט געגאָנגען האָנט ביי האָנט — און אין אָט דעם גייסט האָבן זיי דערצויגן דעם יונגן דור וואָס אַ סך פון זיי געפינען זיך איצט אין מדינת ישראל.

מענדל טאבאטשניק / „שולמית"

(יאהאנעסבורג)

פון דרום אפֿריקא האָט זיך צוריקגעקערט קיין קלעצק שלמה טאָראָבור („שלמה דער מלאך"). געבראַכט מיט זיך אַ פֿאָר הונדערט פונט, אפֿגעזונגען אין מארק אַ קראָם. אויפֿגעהאָנגען אַ שילד „אָפֿריקאַנסקי סאָפּאָזשניק" און זיך צוגעצט נייען שיך.

אין אפֿריקא האָט ער געזען אַ פֿאַרשטעלונג מיטן נאָמען „שולמית". קענטיק, אַז אים איז דאָס זייער געפֿעלן געוואָרן, האָט ער פֿאַרטראַכט, אַז אין קלעצק קען מען אויך אויפֿפירן דעם ספּעקטאַקל. האָט ער צונויפֿגערופֿן אַ פֿאָר בחורים און מיידלעך, איבערהויפט דעם חזנס משוררים פון וועלכע עס האָבן זיך אויסגעטיילט פּיטל משה מיכלס, משה פּערלעס, ניאָמע דער שוסטער און הישע דעם קלעזמערס — מיידלעך חיקע און שירקע, וועלכע האָבן געשמט אַלס זינגערינס, און כּען האָט זיך געגנומען גרייטן „פֿראָווען דעם ספּעקטאַקל".

נאָטירלעך, האָט שלמה דער מלאך פֿאָר זיך אויסגעקליבן די גרעסטע ראָלן, אבשלום. איי, אבשלום דערף דאָך האָבן אַ טענאָר שטימע און שלמה דער מלאך האָט נאָר קיין שטימע נישט געהאַט, — האָט ער געטענהט, אַז לאו דוקא, עס קען זיין אַן אבשלום אָן אַ שטימע. אָבי ער איז אַ הויכער. און מיטן זינגען וועט כּען זיך אָן עצה געבן: ווו מען וועט מוזן זינגען וועט עמיצער זינגען פֿאָר אים, מען וועט אים אַרויסהעלפֿן, אָנדערע לידער וועט ער אויסדעקלאָמירן און עס וועט רעכט זיין. אויב נישט, האָט ער געסטראָ־שען, וועט ער נישט ווייזן ווי מען שפּילט שולמית און עס וועט זיין אויס ספּעקטאַקל"... הכלל, בלית ברירה, האָט מען נאָכגעגאַנגען שלמה דעם מלאך, מען האָט עדזונגען אשר דעם קלעזמער וועלכער האָט אויף זיין פידל נאָכגעשפּילט די ניגונים וואָס שלמה דער מלאך האָט אויף זיין הייזעריקער שטימע אויסגעזונגען. אשר האָט די לידלעך פֿארשריבן אויף גראָבע בויגנס נאָטן, שלמה האָט פֿענאָנדערגעטיילט די ראָלן — און מען האָט זיך גענומען צו די רעפּעטיציעס.

אין דער גסטעלע צווישן דער יידישער גאָס און שול הויף געסל ווו הישיע דער „קלעזמער מיט זיינע בּראָטעניע טעכטער האָבן גוווינט, איז געוואָרן „ליהודים"... אָלע נאָכט פֿלעגן זיך די משוררים פון שטעטל, און יעדער ווער עס האָט נאָר פֿאַרמאָגט אַ שטיקל קול נגינה צענויפֿקלייבן אין הישיע דעם קלעזמערס שטיבעלע. אשר דער קלעזמער פֿלעגט שפּילן אויפֿן פידעלע, צוקלאָפּנדיק דערביי צום טאָקט מיטן רעכטן פוס, שלמה דער מלאך פֿלעגט העלפֿן אייניזנגען די ניגונים, דיריזשירנדיק דערביי מיט בייד־

קלאָפּטער בינע, אָן די געהערריקע דעקאָראַציעס אָדער קאָסטיומען — זאָל דורכגעפירט ווערן מיט אַזאָ דערפאָלג? אָן באמת, די ערשטע אויפפירונג האָט איבערגעלאָזט אַזאָ געוואָלדיקן אייגדרוק, אַז אין יעדער שטוב, ביי יעדן אַרבעסט־וואַרשטאַט האָט מען נאָך א לאַנג צייט נאָכגעזונגען די לידער פון „שולמית", אָדער מען קען זאָגן, אַז די אויפפירונג האָט געשאַפן דאָס קערנדל פון דעם צוקונפטיקן יידישן ליבהאָבער־טעאַטער אין קלעצק. ווייל טאַקע גאָרנישט לאַנג נאָך דער פּאָרשטעלונג, איז אַראָפּגעקומען א יידיש אָפּערעטן־טרופּע אָדער א זיינער פּעיקער אָרטיסט מיטן נאָמען ברין האָט זיך פון דער טרופּע אָפּגעריסן, געבליבן אין קלעצק און געשאָפן די ערשטע דראַמאַטישע סעקציע. אונטער זיין רעזשי איז אויפגעפירט געוואָרן „בר כוכבא" פון גאָלדפאָדן, „צעוויס און צושפרייט" פון שלום עליכם אין אָנדערע.

אין דער פּאָרשטעלונג „שולמית" האָבן זיך דאָן אויסגעצייכנט משה פערלעס אלס מנוח, פייטס משה מיכלס אלס יואב גדעוני, הירשל בערל קראַניטש אלס צינגשטאַנג, ניאמע דער שוסטער אלס נתן הכהן, און וועל כולם חיים חשיע דעם קלעזמערס אלס — שולמית האָט מיט איר זינגן און שפּילן געמאַכט פּאָרגעסן דעם גרויסן עולם, אַז זיי זיצן אין ביי א קליינשטעטלדיקן ליבהאָבער ספּעקטאַקל, נאָר מען האָט געפילט, אַז מען זעט גרויסשטאָטיש טעאַטער.

ווי געזאָגט, איז „שולמית" געווען דאָס קערנדל פון יידיש טעאַטער אין קלעצק. שפּעטער איז פון דעם קערנדל אַרויסגעוואַקסן א באַגאַבטער ליב־האָבער דראַמאַטישער קריייז מיט איטשקע פּעדער און חישקע זיין פּרוי בראש, בערל און לייזער טאַבאַטשניק, יאָסל פיינשטיין, דוניע קוליש און אַנדערע.

כבוד זייער אַנדענק!

צ. גאלדע לוריע (לעמפערט) / קלעצקער אטמאספער

(יאהאנעסבורג)

ע איזחרוב געווארן קלעצק — פאָר מיר מיינט דאָס, אַז עס איז חרוב געווארן די וועלט פון מיין יוגנט. דער אויפבלי פון מיין יוגנט איז געווען פארבונדן מיט קלעצק און איר זכרון איז מיר זייער טייער, וויייל ס'דערמאָנט מיר אין די ליכטיקע געשטאַלטן פון אמאָל, און אין די יאָרן, אין וועלכע כ'האָב גענאָסן די ערשטע פרייד פון מיין לעבן.

עס האָט זיך אמאָל אין קלעצק געשפּינען דאָס גייסטיקע לעבן פון פיר מקורות, פיר קולטורן, איינע אַנדערש פון דער אנדערער: די רוסישע, די פוילישע, טאַטאַרישע און יידישע. ס'זענען דאָרטן געווען קלויסטערס, הויכע און שיינע בנינים, וואָס האָבן זיך דערהויבן אין דער הויך און מ'האָט זיי ארויסגעזען פון אַלע עקן שטאָט.

און ס'האָט אין קלעצק געבוירן א יידיש לעבן, עס זענען אָנגעגאַנגען כסדר פיבערהאפטע ויכוחים צווישן די אָנהענגער פון די פארטיינען: ציוניסטן, פרומע, אסימילאַטאָרן, בונדיסטן און קאָמוניסטן.

דער ציוניזם האָט זיך אויסגעשפרייט אין דער לענג און אין דער ברייט, האָט כסדר ארומגענומען אַלץ מערערע קריייזן, א סך האָבן פאַרלאָזן קלעצק און זענען אוועק קיין ארץ ישראל, ווי יוסף און חיותה בוסל, די לערער ברוך ליס און זיין לעבנס־באַגלייטערין רבקה מאַרגאַליט, די פאַמיליע סווירנאָווסקי, אליהו פיש און צענדליקער חלוצים און חלוצות. דערציונג אין די חלוצישע באוועגונגען און באַהויפט מיט'ן גייסט פון דער אויפלעבונג, וואָס מ'האָט אין זיי איינגעפלאַנצט אין דער „תרבות" שול; עס זענען געווען אויך ישיבה־בחורים, דורכגעדרונגען מיט'ן רעליגיעז־חלוצישן גייסט.

אין אונזער שטעטל זענען, ווי געזאָגט, געווען פאַרטראָטן אַלערליי שטרעמונגען; מיר האָבן געמוזט פירן א קאַמף מיט די בונדיסטן, וואָס האָבן געקמפט קעגן ציוניזם און קעגן די יידיש־טראַדיציאָנעלע וועלט. אָבער דעם הייפּעלע עקסטרעמע קעגנער צום ציוניזם זענען אָבער אין קלעצק געווען א סך וואָס האָבן זיך קונה שם געווען מיט זייערע מעשים טובים, וואָס די נאַציאָנאַלע אידיי איז געווען דער צעמענט פון זייער וועזן. זיי גראָד זענען כאַראַקטעריסטיש פאַר קלעצק, וואָס איז געווען באַקאַנט אין דער סביבה ווי א שטעטל וואָס צייכנט זיך אויס מיט פריינטלעכער הכנסת אורחים; ווי א שטעטל ביים גרענעץ פלעגן אָפט, אין די צוואַנציקער יאָרן, קומען צו אונז פליטים, — און מ'האָט זיי שטענדיק אויפגענומען בסבר פנים יפות.

אָבער ס'איז געווען פיל מער ווי דאָס. קלעצק האָט תמיד אַרויס־געווייזן א גרייטוויליקייט און בריייקייט ביים שפּענדן לטובת כלערליי נאַציאָנאַלע און רעליגיעזע פאַנדן.

ס'דערמאָנען זיך מיר צוויי אַזעלכע אונטערנעמונגען. אָט האָט מען געזאָמלט ביים גרינדן די העברעישע אוניווערזיטעט אין ירושלים. געדענק איך ווי די קלעצקער פרויען האָבן מנדב געווען פון זייער טייערסטער צירונג פאַר דער אוניווערזיטעט אין ירושלים. האָבן אויך די קלעצקער תושבים געווייזן (צוזאַמען מיט די קלעצקער פון מעבר לים, אין אַמעריקע) זייער בריייטהאַרציקייט ביים באַשטיי־ערן זיך לטובת דער סלוצקער ישיבה.

בכלל, האָט זיך אין קלעצק געפּילט א גייסטיקע שפאַנונג. מ'קען זאָגן, אַז די ענערגיע וואָס האָט פריער ווי געדרימלט, איז געקומען צום פאַרשיין — און דאָס האָט זיך אויסגעדריקט אין דער וואַכזאַמ־קייט וואָס האָט ארויסגעווייזן פאַר דעם דערציונגס־וועזן ביי אונז: אין די „חדרים מתוקנים", „בית יעקב" שול פאַר מיידלעך, די „תרבות" שול, דער קינדער גאָרטן — דערציונגס־אנשטאַלטן אָנגע־פירט דורך גוטע פעדאַגאָגן, און ס'איז דאָ געקומען צום אויסדרוק דער טעמפּ פון דער נייער צייט מיט'ן נערענגל פאַר א נייעם תוכן אין לעבן פון דור וואָס וואַקסט אונטער.

עס לייכטן ארויס פונדערווייטנס צו אונז די הערלעכע געש־טאַלטן מיט זייער געמיטלעכקייט און מידות טובות, די קלעצקער רבנים: דער „אלטער רב" און דער „יונגער רב". ביי ביידע, איז געווען אויסגעאָסן אויפן פנים א אצילות'דיקייט. זיי האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער איבערגעגעבנקייט לטובת הכלל, פאַר אַלע קהל־ישע ענינים.

עס דערמאָנט זיך אויך דער אומפאַרגעסלעכער חיים פרידנ־שטיין, אַנפירער פון דער „בית יעקב" שול פאַר מיידלעך, וווּ מען האָט געלערנט סיי חומש און רש"י לויטן אַלטן שטייגער און סיי ביאליק לידער לויטן נייעם שטייגער — א געמיש פון אַלט און ניי, וואָס האָבן האַרמאָניזירט אינאיינעם.

עס שוועבן אין זכרון יאָרן — זיי זענען אַזוי שנעל פאַרלאָפן, עס טויכטן אויף געשטאַלטן — און זיי באַלויכטן די שטרעפקע פון אונזערע יוגנט־וויטן.

ז. ישובים ארום קלעצק

אהרן כהן / די ישובניקעס ארום קלעצק

אין צענדליקער דערפער ארום קלעצק, אין דער נאענטער און וויייטער סביבה, האבן געלעבט אַ סך יידישע משפחות — ישובניקעס, ערד־ארבעטער, בעלי־מלאכות, סוחרים, מילנערס, סמא־ליאריקעס און אנדערע. פראסטע יידן און משכילים, וועלטלעך געבילדעטע און אזעלכע וועלכע האבן געקענט לערנען אַ בלאַט גמרא. איינצלנע און איינזאַמע, אין וואַלד אדער אויפן הויפטוועג, גאַנץ אליין, אדער עטלעכע משפחות צוזאַמען, אפטמאל געצוילטע מגינים. אלע זענען זיי געווען צוגעבונדן צו דער ארטשאפט וווּ זיי האבן געלעבט; די פרייע נאַטור, די פעלדער, דער וואַלד, דער טייך, די מילדע וווייכרוטשע לאַנדשאפט האָט זיי צו זיך געבונדן. דאָרט האבן געווויינט זייערע עלטערן און זיי האבן פארגעזעצט.

***

ביזן יאָר 1920, האָט קלעצק געהערט צום סלוצקער „אויעזד" (קרייז). אין סלוצק פלעגן די קלעצקער קרעמער קומען אייניקויפן זייערע סחורות. דאָרט זענען געווען פיר רעגירונגס־מיטל־שולן, וווּ די פארגעשריטענע עלטערן האבן געשיקט זייערע קינדער לערנען. אין סלוצק איז געווען די ישיבה פון ר׳ איסר זלמן מעלצער ז״ל, און דאָרט פלעגן פארן ישיבה־בחורים לערנען רבנות און עסן „טעג".

אַ מהלך פון 60 קילאָמעטער האָט געפירט פון קלעצק צו סלוצק אַ בריייטער טראַקט, פון ביידע זייטן באַזעצט מיט הויכע וווייסע בעריאזעס. צווישן מאָל אין דער וואַך פלעגט לייבל, דער חשוב׳סטער פון קלעצקער בעלי־עגלות, אַ בריייט פלייציקער און גוטמוטיקער יד אין אַ דרייפערטלדיקער קאַפאָטע אונטערגעבונדן מיט אַ רויטן גאַרטל, אַ חסידיש היטל אויפן קאָפּ און אַ שטענדיק רויכערנדיקע לוילקע אין מויל — אַנפאַקן זיין לאַנגע צווירוויטיקע בויד, איינ־געשאָנט אין צווייי פערד, מיט פאָסאוישירן און פארן קיין סלוצק. די ערשטע סטאַציע אונטערוועגס איז געווען פוזאוו, אַ פּופּצן קילאָמעטער פון קלעצק. דאָרט האָבן געלעבט עטלעכע יידישע משפחות. שייע פוזאווער, אַ ערנסטער און שטרענגער ישובניק, האָט געקוקט פון אויבן אַראָפּ אויף די שטעטלדיקע יידן וואָס האָבן זיך צוזאַמענגעקוועטשט אין דער לעצטער־דיקער בוידע. אַ היכווווקסיקער, מיט אַ פאַר שווארצע גראָבע וואָנסן, מעשה גוי, האָט ער געהאַנדלט מיט די ארומיקע פריצים און ארענדירט די פאָקטן פון פוזאווע און סאָוויטש. ער האָט זיך באַצויגן צו די שטעטלדיקע יידן מיט אַ געווויסן ביטול.

אויסמידנדיק די קליינע ציכטיקע שטעטל טימקאוויטש, פלעגט לייבל פאַרעזען דעם וועג, און זיך אָפּשטעלן אין דער קרעשמע בייַ ר׳ דוד קאַבילציצער. אויפן העלפט וועג קיין סלוצק איז געשטאַנען נעבן טראַקט אַן אייניציק הויז און דאָנעבן אַ גרויסע סטאַדאָלע און אַ ברונעם מיט אַ הויכן קאָוועראָט. אויפן צווייטן זייט וועג איז געווען אַ קליינע אַזיערע, און דערנעבן, עטוואָס העכער, אַ קליינער בעריאָזעווער וועלדל. וווייטער, ביים האָריזאָנט, צו דער זייט פון קאָפּוליע, די ביסטריצער וועלדער, וועלכע האָבן נישט געהאַט קיין גוטן שם און ביינאַכט איז נישט געווען געוווינשן דאָרט צו פארן. דער דאָרף מיט די נידעריקע הייזקעס, איז געווען וווייט פון דאָנען אַ פּאָר קילאָמעטער. — אין דעם גאַנצן איינזאַמען הויז האָט געווווינט אַ אַלטער ייד, ר׳ דוד קאַבילציצער און זיין פרוי ביילע. אַ שטענדי־קער מיטווינער איז געווען דער אַלטער בעטלער איוואַן, אַ גוי וואָס פלעגט גיין מיט דער טאַרבן איבער די דערפער. איוואַן האָט געדעדט אַ זאַפטיקן יידיש, דורכצוואַרפן מיט לשון־קודש׳דיקע פסוקים. ביי דעם לאַנגן טיש פלעגן זיך ארומזעצן די פוירים וואָס פלעגן זיך דאָ צוזאַמענקומען, פאַרענדיק פון די מערק אין די אַרומיקע שטעטלאָך. די קלעצקער יידן, פאַרנדיק קיין סלוצק, פלעגן זיך דאָ אָפּשטעלן און אין די קורצע ווינטערדיקע טעג פלעגן זיי דאָ אויך בלייבן נעכטיקן. פאַרנאַכט, וועו די זון גייט לאַנגזאַם ארונטער, נעמט ארום די הויז אַ שטענדיקע דונקלקייט. מיט אַ אומעטיקער בענקשאפט פלעגט דאָן זיך שטעלן ר׳ דוד לערנען זיין טאָג־טעגלעכע בלאַט גמרא. צווישן עלטערע מענטשן האָבן זיי אַזוי געלעבט גאַנץ אליין. אַז די אַלטע ביילע איז געשטאַרבן, און ר׳ דוד האָט געמוזט אויבערגיין אין דעם נאַענטן שטעטל, האָט ער אויסגעהאַלטן נאָר זיבן מאָנאַט און איז אויסגעגאַנגען שטיל פון בענקשאפט נאָך דער פרוי, און אפשר אויך נאָכן דאָרף...

***

פון קלעצק קיין האַנצעוויטש, איז בערך אַ 55 קילאָמעטער. אַז מען פאָרט אַרויס פון קלעצק זעט מען ארום נאָר פעלדער. אַ טיפיש וווייסרוסישע מאַנאַטאַנע לאַנדשאפט. נישט קיין טייך און נישט קיין בערגל. ארום שטויביקע וועגן, נעבעדיקע דערפלעך מיט נידעריקע הייזקעס. ערשט נאָך אַ פופצן קילאָמעטער הויבט זיך אָן דער וואַלד. פון דאָנען מיט קלענערע איבערייסן, פאָרט מען צענדליקער קילאָ־מעטער אין וואַלד. די גלעטיק־גרינע סאָסנעס און יעל׳ן אויף דעם הויכן זאַמדיקן באָדן, בייט זיך מיט בלעטערדיקע אָלכעס אָן אוסיקעס, די לופט איז שאַרף און ריין. פון בייטע זייטן וועג, ווי וווייט די אויג דערגרייכט, זעט מען נאָר וואַלד. — דאָס זענען די וואַראָנינער וועלדער, פונוואַנען די ארומיקע גויים פלעגן ברענגען אין קלעצק זומער די גרויסע צעבערס מיט די שוואַרצע יאַגדעס, און ווינטער די וווייסע געטריקענטע שוועמלאָך. פאַרנדיק וווייטער שטויסט מען זיך אָן פון דער רעכטער זייט אויף אַן אייניציק הויז. דו קענסט מיינען, אַז דאָ וווינט דער גוישער וואַלד־וועלטער, אָבער אַז מען דערענטערט זיך, זעט מען גלייך, אַז דאָס איז נישט קיין גוישע וווירטשאפט. — דאָ וווינט איטשע וואַראָנינער. אַ אייניציק יידישע משפחה אין מיטן וואַלד, און דו וווּנדערסט זיך, ווי אַזוי האָלטן זיי דאָ אויס אין דער אייניזאַמקייט אליין.

דער טאָג גייט צו ענדע. דער פורמאַן וויל זיך נישט אָפּשטעלן.

די זון הויבט אָן צו ארונטערגיין — עס ווערט טונקל, מען פֿאָרט נאָך אַ פֿאָר קילאָמעטער, ווערט אין נאָנעם פינצטער. די לופט האָט זיך געענדערט. מען פילט אַ פייכטקייט, און מען שפּירט דעם ריח פון בלאָטע און טאָרף. פון ביידע זייטן גרעבלע, ציען זיך גדידים־טיכער פֿאַרוואָקסענע קוסטעס. דער זומפיקער וועג, איז אויסגלייטיגט מיט רונדע הילצערנע קלעצער. דער טיף־בלויער הימל, איז באַשאָטן מיט פינקעלדיקע שטערן, און פון ביידע זייטן וועג פינקלען די פוילע האָלץ־וואָרצלען. עס דערמאָנען זיך פאָלקס־לעגענדעס פון רוסישן פֿאָלקלאָר. מען שפּירט דעם ריח פון טייך און מען הערט שעהן דעם גלייכטאָניקן קלאַפּן פון דער וואָסער אויפן ראָד פון דער וואָסער־מיל וואָס שטייט אויפן צוויישן זייט ברייק. אינדערפרי־צייטער זעט מען ווי שאָטנס די זיך איילענדיקע גויים וואָס האָבן געענדיקט מאָלן זייער תבואה, טרייבן אונטער די פערד שנעל אַהיים. גלייך נאָכן ברייק, אויפן בערגל, שטייט די הויז פון אלתר לאכאישצינער — צו אים געהערט אויך דער וואָסער־מיל, וואָס איז איבערגעגאַנגען בירושה פון דור צו דור.

נישט אָן פֿאַרענגיגן גייסטו איבער די שוועל פון הויז. דער גרויסער נאָפּט־לאָמפּ פֿארשפרייט אַ וואַרימע אי־ליכטיקייט אַרום, און די פנימער אַרום באַגעגענען דיך מיט אַ יידישער פריינטשאפט. ר׳ אלתר יאַנאוויטש, אַ סימפּאַטישער ייד פֿאַרגייט זיך אין אַ שווערן הוסט. זעט אויס, די ריינע לופט אַרום האָט נישט געקענט באַהערשן די שוועלעצע וווירקונג פון דעם מעל־שטויב וואָס אַלתר האָט אייגנאַטעמט אין זיך פון קינדוויי אָן. אויפן טיש ליגן צייטונגען, דער אַמעריקאַנער „פֿאָרווערטס״ און „טאָג״, וואָס די קינדער פון אַמעריקע שיקן צוזאַמען מיט דאָלאַרס. אין שטוב זענען געבליבן מיט די עלטערן די יונגסטע טאָכטער רחל, אַ שלאַנקע מיידל מיט שווארצע קאָרשן־אויגן, און אַ זון וואָס פירט אָן מיטן מיל. לאַנג רעדט מען זיי צו, זיי זאָלן פֿאַרקויפן אַלץ און איבערפֿאָרן אין שטאָט. אַבער דער זון האָט זיך איינגעקשנט און וויל נישט פֿאַרלאָזן דעם פלאַץ. אמת, זיי האָבן פֿאַרלאָזן דעם דאָרף, אַבער אַ ביסל צו שפּעט. אַ גרויסן פוייטיק־צוּ־נאָכט האָט מען זיי באַפֿאָלן, און דער זון איז געפֿאַלן אַ קרבן פון די הענט פון די שכנים, די גויים.

אין אסטראיטשיץ, האָט געהאַלטן דעם וואָסער־מיל אַ אינטעלי־גענטער יידישער ישובניק, ר׳ אליהו איסטרוימטשיצער, ער האָט געפירט אַ בריטן לעבנס־שטייגער, מעשה פריק. די קינדער האָט ער געשיקט לערנען אין שטאָט, און צוויי זין זיינע דוד און משה האָבן שטודירט, געענדיקט מעדיצין און נאָכער פֿראַקטיצירט אין קלעצק.

אין האַלינקע האָבן געלעבט אַ צענדליק יידישע משפחות. דאָרט איז געווען אַ טריקענער סאַנאַטאָריע וואָלד, און די לינגען ליידנדיקע פון קלעצק פלעגן קומען אַהין אָטעמען די פֿרישטע לופט. די יידן אין האַלינקע פלעגן פֿאַרדינגען צימערן פֿאַר די דאָשטיניקעס. אויסער דעם זענען זיי געווען בעלי־מלאכות, גערטנער און סתם הענדלער.

אין אָסטראָוויץ האָבן געלעבט לעצטנס אַ פופציק יידישע משפחות. דער ישוב האָט זיך דאָרט פיל פֿאַרגרעסערט, וויייל דער דאָרף האָט פֿרישלאָט וועלן אַנערקענט אַלס שטעטל. יידן האָבן דאָרט אַנגעהויבן בויען הייזער און עפענען געשעפטן. ס׳האָט זיך דאָרט אויך אויסגעבויט אַ פאָראָוט מיל. יעדע צוויי וואָכן, פלעגט דאָרט פֿאַרקומען אַ מאַרק־טאָג, וווּ גויים און יידן פון דער גאַנצער סביבה פלעגן דאָרט קומען קויפן און פֿאַרקויפן.

אין די וויייטע פֿאַליעסער דערפער, האָבן געלעבט יידן, וואָס האָבן זיך פֿאַרנומען מיט קליין־אינדיסטרי פון וואַלד־פֿראָדוקטן. פון די סמאָלע פון די בוימער האָבן זיי אויסגעארבעט טערפענטין, דזשע־גאָכץ, געבערענט שטיין־קוילן — מען האָט זיי געוופן די סמאָלאַר־ניקעס.

אַזוי האָבן געלעבט יידן אין אַ סך דערפער אַרום קלעצק. עס איז שווער צו גדענקען אַלע — דאָך איז ווערט צו דערמאָנען די דערפער בוכאָוושטשינע, מוסטילעוויץ, נאָץ, דראָבאָוושטשינע, הור־ווין, זאָפאָליע, דענישקיעוויץ, מאַרין, לובינינץ, סלאָבאָדע, קאָראָצק, בולוואָנקע, צערקאָוושטשינע און אַנדערע.

אין די אַלע דערפער האָבן געלעבט יידן, וועלכע האָבן נישט געהערט צו קיין יידישע קהילה. און ווי אומבאַקאַנטע זעלנער זענען זיי געפאַלן בעתן אַלגעמיינעם אומקום.

אריה ניימארק (נחלים - פּתח־תקוה) / סיניאווקע – אויפבוי און אומקום

די גרעאַגראַפישע לאַגע

דאָס קליין שטעטעלע סיניאווקע, האָט ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה געהערט צום צאַרישן רוסלאַנד. בעת דער פראַנט האָט זיך דערנענטערט צו אירע גרענעצן, איז אַרויסגעגעבן געווארן אַ גזירה דורך דער מיליטערישער מאַכט, אַז אַלע סיניאווקער יידן מוזן אין פֿאַרלויף פון 24 שעה פֿאַרלאָזן דאָס שטעטל. די יידן זענען באַשולדיקט געווארן אין שפּיאָנאַזש לטובת די דייטשן. זענען זיי געצווונגען געווארן צו פֿאַרלאָזן סיניאווקע, איבערלאָזן זייערע הייזער, גיטער או פֿאַרמעגן און אויסוואַנדערן אין די מזרח־געביטן.

נאָך דער מלחמה האָבן די פליטים זיך צוריקגעקערט אין חרובֿן שטעטל. ביסלעכווייז, מיט מי און אנשטרענגונגען, האָבן זיי באַווייז אויפשטעלן די רואינען און ארגאַניזירן זייער לעבן פונדאָסנייַ.

צווישן ביידע וועלט־מלחמות, האָט סיניאווקע זיך געפונען אין דער ניי־גשאַפענער פוילישער מדינה, נאָענט צו די מזרח גרענעצן. דורך איר איז דורכגעגאַנגען דער בריטער שאָסיי, אַ וויכטיקע פֿאַרקערס־אַרטעריע, וועלכע האָט פֿאַרבונדן וואַרשע מיט מאָסקווע. אַדמיניסטראַטיוו האָט זי געהערט צו דער נאָוואָגרודקער וואָיע־

די יידישע שול אויף פינסקער גאס, האט זיך ארויסגערוקט מיט איר הויך און גרויס. נעבן איר האט זיך געפונען דעם רב'ס הויז, אין וועלכן ס'איז געווען א באזונדער צימער פאר'ן בית־דין. נישט וויט פון שול — דיא שטאטישע באד, געבויט פון שטיינער, און א מאדערנע מקוה, וויא אויך א טהרה־געבוידע פאר די נפטרים.

דאס אינערלעבע לעבן

דאס שטעטל איז געשטאנען אויפן באדן פון גראף ראדזשיוויל, וואס האט צוויי־טויזנט אין אויסלאנד אדער אין זיין אלטן פאלאץ אין ניעסוויזש. יעדער איינוווינער פון אונזער שטעטל האט געדארפט צאלן א יערלעכן קאפ־שטייער, — דערפאר האט ער געהאט א בוי־פלאץ אין שטעטל און א לאנדווירטשאפטלעכן שטח, אחוץ דעם האט יעדער געהאט רעכט אויף א טייל אין דער פאשע פון זיינע קי — מ'האט דאס גערופן אין פויליש "Prawo serwitutu", און דאס איז צוויי־טויזנט פון קריג־צעריין און כסכוים אין משך פון לאנגע יאהרן צוויש די איינוווינער פון אונזער שטעטל און דעם גראף. צום סוף האט דער לעצטער פראנצעליגט, אז מזאל קויפן 120 דיסאטין פון וואלד, נאענט צום שטעטל, און דאס האט גוטאלט ליידן די פרייגע פון פאשע פאר די קי פונעם שטעטל.

כדי זיך נישט צו פארפלאנטערן אין פראצעסן מיטן גראף, האבן די יידישע איינוווינער מסכים געווען צום פארשלאג, און אויף דער פאדעראונג פון גראף האט מען אים איבערגעגעבן א געוויסע סומע געלט אין גאלד מטבעות — און מ'האט עדאדארפט באקומען אן אפיציעלע באשטעטיקונג דערויף פון גערייכט. און דא ערשט האבן זיך אנגעהויבן די צרות. די בעאמטע, וואס האבן געקוקט קרום דערויף אז יידן זאלן פארמאגן א אייגן באדן, האבן געטאן אלץ וואס נאר מעגלעך, מ'זאל דעם ענין פארשלעפן. עטאלפן דערצו האט אויך דער גלח פונעם נאענטן דארף, און ס'האט זיך אנגעהויבן א "פאר־שלעפעניש" מיט נעמען געלט אלס כאבאר מצד פארשידענע בעאמטע און אדמאקאטן. פון שטעטל זענען אויסגעקליבן צוועלף אלס פארשטייער אויף צו פירן דעם ענין — מיין פאטער אליהו ניי־מארק ז"ל, פסח האכבערג ז"ל און אהרן טארבורער ז"ל — זיי פלעגן נאנץ אפט פארן קיין ניעסוויזש צום גראף, און דער־הויפט צו זיינע בעאמטע און צו זיין אדוואקאט אין ווארשע. ס'פאר־שטייט זיך, אז דאס איז געווען פארבונדן מיט א סך קאסטן, די הוצאות זענען כסדר געווארקסן און מ'האט זיי בעדעקט דורך זאמ־לונגען פון די שטעטל־איינוווינער, לויט די פינאנציעלע מעגלעכ־קייטן פון יעדן איינעם. רייכערע האבן געגעבן מער, ארעמערע וויניקער, און עס זענען צוויי ארעמאליע, וואס האבן זיך אינ־גאנצן נישט באטייליקט אין אט דעם אפצאל.

די דאזיקע ליסטעס האט מען גערופן "צעטל", און די פארשטייער פון שטעטל פלעגט מען רופן "צענטלאך" — זיי האבן געפירט אלע ענינים פון דער קהילה. זיי האבן גוטגארגט פארן חדשלעכן גהאלט פון רב און שוחט, פארן שמש און חזן, פאר פאריכטן די שול אדער דעם רב'ס הויז, פארן באד (בית מרחץ) וכדומה.

ווען ס'האט זיך פונסניי ארגאניזירט דאס קהילה־לעבן נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה, האט מען אויפגענומען דעם נייעם רב, הרב אליהו סטאראסטא. צו יענער צייט, האט זיך געפילט, אז עס פעלט א גוט־איינגעריכטעטע, מאדערנע באד און א "טהרה מקוה" פאר וויבער. און אט די דאזיקע אויפגאבע האט אויף זיך גענומען מיין פאטער, וואס איז געווען גוט באקאנט אלס גוטגעשאפטלעכער טוער, און עגדלעך נאך פילע באמיונגען, האט אונזער שטעטל גע־קראגן א גוטן שווין־באד מיט א גוטער מקוה, אויסגעבויט לויט אלע היגיענישע פאדערונגען.

צווישן די "נכבדים" פון אונזער שטעטל דארף מען פארצייכענען דעם רב אליהו סטאראסטא ז"ל, וואס האט זיך ארויסגערוקט מיט איר הויך און גרויס. נעבן איר האט זיך געפונען דעם רב'ס הויז, אין וועלכן ס'איז געווען א באזונדער צימער פאר'ן בית־דין. נישט וויט פון שול — דיא שטאטישע באד, געבויט פון שטיינער, און א מאדערנע מקוה, וויא אויך א טהרה־געבוידע פאר די נפטרים.

דאס אינערלעבע לעבן

דאס שטעטל איז געשטאנען אויפן באדן פון גראף ראדזשיוויל, וואס האט צוויי־טויזנט אין אויסלאנד אדער אין זיין אלטן פאלאץ אין ניעסוויזש. יעדער איינוווינער פון אונזער שטעטל האט געדארפט צאלן א יערלעכן קאפ־שטייער, — דערפאר האט ער געהאט א בוי־פלאץ אין שטעטל און א לאנדווירטשאפטלעכן שטח, אחוץ דעם האט יעדער געהאט רעכט אויף א טייל אין דער פאשע פון זיינע קי — מ'האט דאס גערופן אין פויליש "Prawo serwitutu", און דאס איז צוויי־טויזנט פון קריג־צעריין און כסכוים אין משך פון לאנגע יאהרן צוויש די איינוווינער פון אונזער שטעטל און דעם גראף. צום סוף האט דער לעצטער פראנצעליגט, אז מזאל קויפן 120 דיסאטין פון וואלד, נאענט צום שטעטל, און דאס האט גוטאלט ליידן די פרייגע פון פאשע פאר די קי פונעם שטעטל.

כדי זיך נישט צו פארפלאנטערן אין פראצעסן מיטן גראף, האבן די יידישע איינוווינער מסכים געווען צום פארשלאג, און אויף דער פאדעראונג פון גראף האט מען אים איבערגעגעבן א געוויסע סומע געלט אין גאלד מטבעות — און מ'האט עדאדארפט באקומען אן אפיציעלע באשטעטיקונג דערויף פון גערייכט. און דא ערשט האבן זיך אנגעהויבן די צרות. די בעאמטע, וואס האבן געקוקט קרום דערויף אז יידן זאלן פארמאגן א אייגן באדן, האבן געטאן אלץ וואס נאר מעגלעך, מ'זאל דעם ענין פארשלעפן. עטאלפן דערצו האט אויך דער גלח פונעם נאענטן דארף, און ס'האט זיך אנגעהויבן א "פאר־שלעפעניש" מיט נעמען געלט אלס כאבאר מצד פארשידענע בעאמטע און אדמאקאטן. פון שטעטל זענען אויסגעקליבן צוועלף אלס פארשטייער אויף צו פירן דעם ענין — מיין פאטער אליהו ניי־מארק ז"ל, פסח האכבערג ז"ל און אהרן טארבורער ז"ל — זיי פלעגן נאנץ אפט פארן קיין ניעסוויזש צום גראף, און דער־הויפט צו זיינע בעאמטע און צו זיין אדוואקאט אין ווארשע. ס'פאר־שטייט זיך, אז דאס איז געווען פארבונדן מיט א סך קאסטן, די הוצאות זענען כסדר געווארקסן און מ'האט זיי בעדעקט דורך זאמ־לונגען פון די שטעטל־איינוווינער, לויט די פינאנציעלע מעגלעכ־קייטן פון יעדן איינעם. רייכערע האבן געגעבן מער, ארעמערע וויניקער, און עס זענען געווען ארעמאליע, וואס האבן זיך אינ־גאנצן נישט באטייליקט אין אט דעם אפצאל.

די דאזיקע ליסטעס האט מען גערופן "צעטל", און די פארשטייער פון שטעטל פלעגט מען רופן "צענטלאך" — זיי האבן געפירט אלע ענינים פון דער קהילה. זיי האבן גוטגארגט פארן חדשלעכן גהאלט פון רב און שוחט, פארן שמש און חזן, פאר פאריכטן די שול אדער דעם רב'ס הויז, פארן באד (בית מרחץ) וכדומה.

ווען ס'האט זיך פונסניי ארגאניזירט דאס קהילה־לעבן נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה, האט מען אויפגענומען דעם נייעם רב, הרב אליהו סטאראסטא. צו יענער צייט, האט זיך געפילט, אז עס פעלט א גוט־איינגעריכטעטע, מאדערנע באד און א "טהרה מקוה" פאר וויבער. און אט די דאזיקע אויפגאבע האט אויף זיך גענומען מיין פאטער, וואס איז געווען גוט באקאנט אלס גוטגעשאפטלעכער טוער, און עגדלעך נאך פילע באמיונגען, האט אונזער שטעטל גע־קראגן א גוטן שווין־באד מיט א גוטער מקוה, אויסגעבויט לויט אלע היגיענישע פאדערונגען.

צווישן די "נכבדים" פון אונזער שטעטל דארף מען פארצייכענען

געדינט אַלס וויכטיקער הכנסה־קוואל פאר דער יידישער באפעל־קערונג.

דאָס רעליגיעזע און געזעלשאפטלעכע לעבן

מען קען פאַרצייכנען צוויי פעריאדן אין דער געשיכטע און אנטוויקלונג פון דער יידישער סיניאווקע. ביז אינמיטן פון די צוואנ־ציקער יאָרן פון אונזער יאָרהונדערט, האָט זיך דער שטייגער און נוסח פון לעבן געפירט לויטן גייסט פון דער רעליגיע און טראדיציע. דער בית מדרש האָט געדינט אלס געזעלשאפטלעכער און גייסטיקער צענטר. יעדן טאָג, צווישן מנחה און מעריב, פלעגן פאַרקומען שיעורים פון משניות, עין יעקב און גמרא. זייער אפט פלעגן דרשנים און מגידים לאָזן הערן זייערע דרשות פון דער בימה אין ענינים פון רעליגיע און מוסר. דאָ זענען אויך פאַרגעקומען פאלקס פאַרזאַמ־לונגען, אויף וועלכע מען האָט דעבאַטירט און אָנגענומען באשלוסן אין אלע שטאטישע ענינים. שבת און יום טוב איז די שול געווען געפאקט פון מתפללים, קיינער האָט נישט געפעלט.

אָבער אין פאַרלויף פון די יאָרן, זענען אויך צו אונז דערגאַנגען „נייע וויינטן און נייע לידער". דער יונגער דור האָט איבערגעריסן מיט זיינע עלטערן, אָנגעהויבן גרינגשעצן די טראַדיציאָנעלע מנהגים און געבאָטן...

אין שפיץ פון דער קהילה איז געשטאַנען דער רב. ביי אים אין הויז זענען פאַרגעקומען די וויכטיגע און באָדײַטונגע ווען דער שטאטיש־געזעלשאפטלעכע ענינים, צוזאַמען מיט די עסקנים און כלל־טויער. זיין פרנסה האָט ער געצויגן פון דער אזוי באַרימטער „קאָראָבקע" — אַ באַזונדער אפצאל פון די איינווילינער פאר היזון און שבת־ליכט. דער צווייטער ביי זיין זייט — דער שוחט, וועלכער האָט אויך געדינט אלס חזן אין די שבתים און ימים טובים. דער שטאטישער שמש האָט באַזאָרגט אלע באַדערפנישן פון דער שול, אָנהויבנדיק פון טיילן עליות, ווו ער איז געווען בייהילפיק די גבאים, און ענדיקנדיק מיט דער רייניקונג און באַזאָרגונג פון ליכט און באַהייצונג. ער האָט אויך דערפילט די אויפגאָבע פון אַ בית־דין שמש און שמש פון שטאטישן ועד.

אַ אפיציעלע קהילה פאַרוואַלטונג, האָט נישט עקסיסטירט. אין דעם פרט האָט סיניאווקע געהערט, לויטן מלוכה געזעץ, צו דער קלעצקער קהילה־פאַרוואַלטונג, ווו זי האָט געהאַט איר אויסגעווייזלטן פאַרשטייער. עס האָט, אָבער, עקסיסטירט אַ ועד פון די אָנגעזעענע געזעלשאפטלעכע טויער, וועלכע האָבן געפירט זייער טעטיקייט אין אייניקלאָג מיט קלעצק.

דערציונג אין קולטור

זייער דערציונג, האָבן די קינדער באַקומען אין די אלטע חדרים, ווו מען האָט געלערנט לייענען פון סידור, חומש מיט רש"י, תנ"ך און שפעטער נאָך בר־מצוה אויך גמרא, פון מלמדים ספעציעל געבראַכט.

אין די שפעטערדיקע יאָרן, זענען געגרינדעט געווארן די רעפאָר־מירטע חדרים, ווו מען האָט געלערנט העברעיש און וועלטלעכע קעגענשטענדן — געשיכטע, געאָגראַפיע, חשבון און ד. ג.

אין די יאָרן האָבן שוין פיל יוגנטלעכע פאַרגעזעצט זייערע לימודים אין די אַרומיקע גרעסערע שטעט — אין דער העברעישער גימנאזיע „יהודיה" אין באַראַנאָוויטש און אין אַנדערע רעגירונגס אדער פריוואָטע מיטל־שולעס. צוריקערנדיק זיך פון די שטעט קיין סיניאווקע אויף ימים טובים אדער פערין, האָבן זיי מיט זיך מיט־געבראַכט דעם נייעם גייסט פון פראָגרעס, וועלטלעכקייט און ציוניזם. זיי האָבן געפירט אַן אַקטיווע קולטור טעטיקייט צווישן דער יוגנט.

אַ דאַנק זייער איניציאַטיוו איז געגרינדעט געווארן אַ דראַמא־טישער קרייז, אַ שטאַטישע ביבליאָטעק און אַ העברעישע פאַלקס־שול.

ווי דער שטייגער איז, האָבן אויך נישט געפעלט קיין פאַלעמיק און צוזאַמענשטויס צווישן די פארשידענע שטרעמונגען.

ישיבה בחורים, „אגודה" לייט, האָבן שארף געקעמפט קעגן די וועלטלעכע אינסטיטוציעס, אבער אַן אַ באַדייטנדן דערפאָלג.

כאַריטאַטיוו און צדקה אינסטיטוציעס

די מעדיצינישע אנשטאַלטן — „ביקור חולים" און „לינת הצדק", האָבן ערטיילט מעדיצינישע הילף, מכשירים און מעדיקאַמענטן פאר די נויטבאַדערפיקע, און אויך אייז פאר קראַנקע. זיי האָבן געשאפן אַ קריייז פון פרייוויליקע, וועלכע האָבן לויט דער ריי געמעכטיקט ביי די קראַנקע, אַכטונג געגעבן אויף זיי גאַנצע נעכט.

דאָן — די חברה קדישא און דער אַלטער בית־עולם, מיט אַ פינקס פון די פארשטאַרבענע, אין וועלכן ס'פלעגן פאַרצייכנט ווערן די וויכטיקסטע פאַסירונגען אין לעבן פון שטעטל.

באַזונדערע געזעלשאַפטן האָבן עקסיסטירט פאר מעות חטים אויף פסח, הכנסת כלה, תלמוד תורה און נאך.

די ציוניסטישע טעטיקייט

סיניאווקער יידן זענען געווען דורכגעדרונגען מיט ליבע צו ציון און ישוב ארץ ישראל. זיי פלעגן זיך באשטיידיגן לויט זייערע מעגלעכקייטן פאר די נאַציאָנאַלע פאָנדן. קיין פייערלעכקייט, ווי אַ חתונה, ברית־מילה און דגל. פלעגט נישט דורכגיין אַן אַ מגבית פאַרן קרן קיימת.

די יערלעכע קרן־היסוד אקציע, פלעגט דורכגיין פייערלעך מיט אַן אַלגעמיינער באַטייליקונג. די דאָזיקע טעג זענען געווען ווי ימים טובים פאר די יידן — טעג פון אויפשטייג.

אָבער די הויפט טעטיקייט פאַרן ציוניזם איז געפירט געווארן דורך דער יוגנט. די החלוץ באַוועגונג, האָט ארומגענומען אַלע שיכטן פון יונגן דור, די לערן און ארבעטער יוגנט. פיל זענען דורכ־געגאַנגען זייער הכשרה אין די פאַרשידענע קיבוצים אין פוילן, זוכה געווען צו עליה און איינוואַנדערונג אין לאַנד.

דער רעליגיעזער ציוניזם האָט זיך נישט אַנטוויקלט איז אונזער שטעטל צוליב פאַרשידענע סיבות. עס זענען געווען פיל סימפּאַטיקער, אבער זיי האָבן נישט אַנטפלעקט אקטיוויטעטן טעטיקייט און אַרגאַני־זירונג.

צום שלום

אַ קליין שטעטעלע געווען סיניאווקע, מיט אַ קליינע יידישע באַפעלקערונג און דאָך האָט אין איר געפלאָסן אַ וואַרׂ, אקטיוו לעבן אויף פיל געביטן.

אירע יידן — תמימותדיקע, ערלעכע, האַרעפאַשניקעס, וועלכע האָבן געצויגן זייער חינוה אין מי און יושר. עס זענען כמעט נישט געווען קיין לופט־מענשן, וועלכע האָבן זיך געיאָגט נאָך גרינגע פרנסות און פאַרדינסטן. עס האָט זיך געמערקט אין שטעטל דער גייסט פון דאָרף, פעלד און נאַטור. אין די זומערדיקע פאַרנאַכט פלעגן זיך צוריקקערן מענער, זין אין טעכטער, פאַרברענטע פון דער זון און מידע פון זייער אַרבעט אין פעלד און גאַרטן. זיי האָבן זיך געאיילט — וויר כאפן אַ מנחה און מעריב, אַדער אַ שיעור אין בית מדרש, ווער לייענען אַ בוך, אַדער אין לאָקאַל פון דער באַוועגונג צו אַ לעקציע, געזאַנג און טענץ. זיי אלע האָבן פאַרמאָגט די גוטע מידות פון אהבת ישראל, באַרמהאַרציקייט און גרייטקייט צו הילף אין פאַלן פון צרות און אומגליק. איז געפאַלן אַ פערד פון אַ בעל עגלה, איז אויסגעבראַכן אַ שריפה, אַדער אין פאַלן פון קראַנקייטן, אלמנות

און יתומים, אדער סתם פאראַרעמונג — האָבן זיך אַלע מאָביליזירט אן געאיילט מיט הילף, דורך די סאָציאַלע אינסטיטוציעס, פערזונ־ לעכער שטיצע און מתן בסתר.

פלוצעם, האָט זי געטראָפן דער גרויזאַמער חורבן.

קורץ נאָך זייער אָנקומען קיין סיניאווקע, האָבן די נאָציס ארויסגעטריבן אַלע יידן, מענער, פרויען און קינדער, אין וואַלד אויסערן שטאָט, זיי געצוווּנגען גראָבן פאָר זיך קברים און זיי אַלעמען דערמאָרדעט דורך דערשיסן.

עס איז נישט פאָרבליבן פון דער שחיטה קיין אייַן שריד ופליט.

אַזוי איז אומגעקומען די יידישע סיניאווקע, ה"ד.

נתן האכבערג (רמח־ג) / מיין געבורטס־שטעטל

אין מערב וווייסרוסלאַנד, ביי די גרעניצטע פאַלעסיער וועלדער, ארומגערינגלט פון דערפער און פריצישע גיטער, איז געלעגן דאָס קליינע שטעטעלע סיניאווקע.

קיינער האָט נישט געווּוסט ווען און דורך וועמען זי איז גע־ רינדעט געווארן און פון וואַנען שטאַמט איר נאָמען. זקנים פלעגן זיך וויצלען, אַז דער רבונו של עולם האָט געשאַפן סיניאווקע צוגלייך מיט הימל און ערד... זי האָט צעציילט אַ ערך 100 יידישע משפחות, און די זעלבע צאָל קריסטן. צווישן זיי האָבן געהערשט פרידלעכע שכנותדיקע באַציונגען. אַלע זענען געווען אויסגעמישט איינע מיט די אַנדערע, יעדער האָט אַנטייל גענומען אין די פריידן און ליידן פון צווייטן.

די הייזער הילצערנע, איין־שטאָקיקע. דאָס שטעטל האָט פאַרמאָגט אַ גאַנץ פיינעם אויסערלעכן אויסזען. די ווינציקע גאַסן — בריַיט און ברוקירט, די הייזער ארומגערינגלט מיט בוימער און גערטנער. צווישן צענטראַלע גאַסן האָבן זיך געקריצט. צוויי צווי פאַרעלעלע ריַיען פון הייזער האָט זיך געצויגן דער בריַיטער שאָסי וואָס האָט געדינט אַלס וויכטיקער פאַרקערס־מיטל, פאַרבינדנדיק מאָסקווע מיט וואַרשע. די צוויי־טע צענטראַלע גאַס, האָט געפירט אין דער ריכטונג פון פינסק. געווען אויך אַנדערע געסלעך.

דער איינציקער בית מדרש האָט געדינט אויך אַלס גייסטיקער און געזעלשאַפטלעכער צענטר. דאָ זענען אויך פאַרגעקומען פאַרזאַמ־ לונגען, וווּ מען האָט באַאַנדלט די פאַרשידענע שטאַטישע־פראָב־ לעמען. אינדערוויאַכן איז דער באַזוך אין בית מדרש געווען אַ קליינער, אָבער אין די שבתים און ימים־טובים, האָט קיינער נישט געפעלט.

די שטאָטישע ענינים האָבן זיך געפירט דורך אַ צאָל חשובע בעלי בתים און גבאים פון דער שול, אויסגעוויילט דורך די איינווינער.

די קינדער האָבן באַקומען זייער בילדונג און דערציונג אין חדרים פון די מלמדים, לויט דעם אַנגענומענעם טראַדיציאָנעלן סיסטעם. קיין פאַרטייען האָבן כמעט ווי נישט עקסיסטירט. כמעט אַלע יידן האָבן געניגט צו ציוניזם און געווען טעטיק פאַר ארץ ישראל.

זייער פרנסה האָבן יידן געציגן פון קליין־האַנדל, האַנטווערק, אוּן לאַנדווירטשאַפט. כמעט יעדער יד האָט פאַרמאָגט זיין שטיקל פעלד אין גאָרטן, וועלכע זענען דורך אים באַאַרבעט געווארן, און פון דעם האָט ער געצויגן אַ גרויסן טייל פון זיין חיונה.

דורות לאַנג האָט געפלאָסן דער דאָזיקער לעבנסשטיגער אַן ענדערונגען, קאָנסערוואַטיוו און טראַדיציאָנעל פאַרגליווערט.

אין פאַרלויף פון דער צייט זענען אָבער אויך צו אונז דער־ גאָנגען נייע וויינטן, וועלכע האָבן געבראַכט מיט זיך נייע אידעען און געשטויסן צו באַנייגונג און פראָגרעס.

די ערשטע שפּראָצונגען האָבן זיך באַווּיזן אויפן געביט פון דערציונג. עס זענען דערשינען יונגע לערער, וועלכע זענען צוגע־ טרעטן צו זייער פעדאַגאָגישער אַרבעט מיט מער מאָדערנע און פראָגרעסיווע שיטות. עס זענען געגרינדעט געווארן די אַזוי גערופענע „חדרים מתוקנים", אין וועלכע מען האָט געלערנט אויך אייניקע וועלטלעכע קעגנשטאַנדן מיט עבֿרית אַלס אונטעריכט־שפּראַך. די לערער האָבן דערציגן דעם יונגן דור אין גייסט פון ציוניזם און העברעישער קולטור.

איבערהויפט האָט זיך געשטאַרקט די יורינג צווישן דער יוגנט נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. מען האָט געשטערעט זיך באַפריַיען פון דעם האַלטן פאַרגליווערטן לעבנס שטייגער. צוערשט, איז מען צוגעטראָגן צו גרינדן אַ ביבליאָטעק, וועלכע איז בין איצט נישט געווען בנמצא. ס'איז געגרינדעט געווארן אַ דראַמאַטישער קרייַז, וואָס זיַינע הכנסות זענען געגאַנגען לטובת דער ביבליאָטעק. בכלל דאַרף פאַרצייכנט ווערן די ענערגיע און טעטיקייט־דראַנג, וואָס די יוגנט האָט אַרויסגעוויזן.

אַזוי, למשל, האָבן סיניאווקער יוגענטלעכע מיט אייַנגע קרעפטן, געגרינדעט די פייערלעשער קאַמאַנדע. די אויסשטאַטונג איז געווען אַ אַרעמע און אַ גאַנץ פרימיטיווע, אָבער די יידישע פייערלעשער האָבן שטענדיק געאיילט צו לעשן שריפות אין שטעטל און אין די אַרומיקע דערפער, און געטאָן זייער אַרבעט מיט אינערגעגעבנקייט.

אין יענע צייטן, נאָך דער ערשטער וועלט מלחמה, האָט זיך פאַרשטאַרקט די ציוניסטישע באַוועגונג, און אין אַלע אַרומיקע שטעט און שטעטלאָך זענען געשאַפן געווארן סניפים פון החלוץ. די סיניאווקער יוגנט האָט באַשלאָסן נאָכטון זייער ביישפּיל, אָבער זי האָט זיך גענויטיקט אין גייסטיקער הילף פון דרויסן. דאָן האָט אונז באַזוכט חבר הערשל פינסקי (פון די גרינדער פון גבת, טראַגיש אומגעקומען). עס איז צונויפגערופן געווארן אַ פאַרזאַמלונג אין דער שטאָטישער שול. דער שליח איז אַרויסגעטראָטן מיט אַ וואַרימער אייַנדרוקספולער רעדע, דערמוטיקט די יוגנט און זי געפרופן זיך אָנשליסן אין דער החלוץ־באַוועגונג און זיך מכשיר זיין צו עליה.

אַזוי איז געווארן דער סניף החלוץ און צוגעטראָגן צו אקטיוואַר חלוצישׂ־ציוניסטישער טעטיקייט. כמעט די גאַנצע יוגנט האָט זיך אָנגעשלאָסן אין דער באַוועגונג, אין האָט אַרויסגעווּוקט טרייסייט און איבערגעגעבנקייט. אין אַ דערוואַרבענעם ענגן לאָקאַל, פלעגן פאַרקומען אונזערע צוזאַמענטרעפן, פאַרזאַמלונגען און דערציעריש אַרבעט. פיל חברים זענען אָפגעפאָרן אין די הכשרה־קיבוצים אין פאַרשידענע ערטער אין פוילן. אין פאַרלויף פון דער צייט האָבן זיך אויסגעבילדעט דערציער און מדריכים, און זיי האָבן געגרינדעט דעם סניף החלוץ הצעיר.

מיר האָבן זיך פאַרבונדן מיט די סניפים אין די אַרומיקע שטעט־ לאָך און איינגעאָרדנט צוזאַמענטרעפן, וווּ מיר האָבן געמיינזאַם באַאַנדלט אונזערע אַרגאַניזאַציאָנעלע און אידעאָלאָגישע פראָב־ לעמען. אויך האָבן אונז באַזוכט חברים פון מרכז, וווּ אַרקע ווייַנער (איצט אין גבת) א. בערדיטשעווסקי און אַנדערע.

אַ באַדייטנדיקע צאָל סיניאווקער חלוצים האָבן עולה געווען קיין ארץ ישׂראל, און זיך געראַטעוועט פון שפּעטערקן חורבן (צווישן זיי דער שרייבער פון די שורות).

עס איז אויסגעבראַכן די מלחמה און עס איז איבערגעריסן געווארן יעדער קאָנטאַקט צווישן אונז און אונזערע ברידער אין סיניאווקע. מיר האָבן נישט געוווסט וועגן גורל פון אונזערע פריינט און קרובים, שרשת נאָך דער מלחמה, האָט זיך פאָר אונז אָנטפלעקט דער חורבן אין זיין גאַנצן פאַרנעם. אָלע יידן פון סיניאווקע זענען פאַרניכטעט צוזאַמען דורך די נאַצישׂ ביי דער אָקטיווער מיטהילף פון די קריסטלעכע שכנים.

עס איז נישט פאַרבליבן קיין איין לעבעדיקער ייד, וועלכער זאָל קענען דערציילן וועגן די לעצטע מינוטן פון דער יידישער סיניאווקע.

עס זענען פאַרבליבן בלויז די וויניציקע, וועלכע זענען אָנטלאָפן גלייך נאָכן אויסבריך פון דער מלחמה קיין ראָסן־פאַרבאַנד אָדער זיך אָנגעשלאָסן אַן דער פאַרטיזאַנער באַוועגונג.

שמעון שקוליער / אונזער שטעטל

דער נאָמען סיניאווקע איז אייניגעקריצט אין מיין האַרץ פון מיינע קינדער און יוגנט־יאָרן. אָט דאָס שטעטל, וואָס איז געווען אַזוי עקסיפט און געבונדן מיט קלעצק אין עהדערט צו איר קהילה, איז גענוג אַלט, און אַז מיר זוכן די ערשטע שפּורן — פירט עס אונז צום יאָר 1750. יידן האָבן געווינט דאָ נאָך פריער, אָבער פאַר אָט דעם יאָר זענען די אַרטיקע יידן נאָך נישט געווען אָרגאַניזירט ווי אַ קהילה, און עס זענען אונז נישט פאַרבליבן קיין שום געניע ידיעות וועגן אַ קהילה אין סיניאווקע אין די מקורות. ערשט זינט דעם יאָר 1750 און וויייטער גיפּעניגן מיר שוין פרטים, ווי למשל, אַ פסק פון הרב וועגן אַ „ייד וואָס האַלט אַן אַראַנדע אויף דריי יאָר, אַז אַן אַנדערער זאָל די אַראַנדע נישט אויסדינגען פון אים, ווייל אַז עמיצער האָט עפּעס אַ פּרנסה — טאָר אַן אַנדערער נישט קומען און אים צוגעמען זיין פּרנסה".

אין די פאַרשטויבטע אַרכיוון פון רוסלאַנד, זענען זיכער פאַראַן מאַטעריאַלן וועגן סיניאווקע, און אַנדייטונגען דערפאַר זענען פאַראַן אַ סך. דאָ וועלן מיר, באַמערקן, אַז דאָס שטעטל האָט זיך אָנטוויקלט אַ דאָנק דעם שאָסיי מיט דער ליניע מאָסקווע—וואַרשע. עס איז געווען פאַרבויט פון ביידע זייטן שאָסיי אויף אַ שטח וואָס האָט זיך געצויגן אַ קילאָמעטער מזרח־זייט צו סלוצק, און מערב־זייט צו דער באַן סטאַנציע פון ליאָכאָוויטש. אַ בריי־טער וועג, פאַרפלאַנצט ביידע זייטן מיט בוימער, האָט אויבערגעשׂניטן דעם שאָסיי אין שטעטל — דאָס איז געווען דער שליאָך — וואָס האָט פאַרבונדן פאַר דעם בוי פון דער באַן־סטאַנציע קלעצק מיט פּינסק.

סיניאווקע, איז געווען אַ דורכגאַנגס־פונקט פאַר סוחרים מיט כלערליי סחורות — ליאָכאָוויטש, באַראַנאָוויטש, קלעצק, ניעסוויזש, פּינסק. דער וועג איז געווען פאַרפלאַנצט בוימער, נישט צוליב שיינקייט, נאָר עס זענען אויף די בוימער פאַרצייכנט געווארן סימנים פאַר די סוחרים, זיי זאָלן וויסן וויי צו קומען אין די מקומות פון איינקויף און פאַרקויף ווינטער־צייט, ווען עס פלעגן בושעווען גרויסע שניייגן און זאָוואָרוכעס און אַלץ איז געווען פאַרשאָטן מיט שניי. עס האָט נאָך דער קניאַזש ראַדזשיוויל געזאָגט דערפאַר.

ביים שליאָך איז געבויט געווארן די „פּינסקער גאַס", וווּ עס האָבן זיך קאָנצענטרירט די תבואה סוחרים, בעקריייען און אַנדערע געשעפטן. דאָ זענען אויך געווען בעלי־מלאכות און קליינע קרעמלעך.

אינטענסיוו האָט אין סיניאווקע פולסירט דאָס יידישע לעבן. די יידישע באַפעלקערונג איז באַשטאַנען בעיקר פון קרעמער, הענד־לער און האַנטווערקער, דערוועגטער אויך האַלץ סוחרים, וועלכע פלעגן אויסאַרבעטן פון די אויסגעשניטענע בוימער פון די וועלדער שוועלן פאַר די באַן־וועגן אוּן אַנדערע אונטערנעמונגען. געווען אויך סוחרים, וועלכע פלעגן אָפקויפן בייי די פויערים די תבואה.

דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן

עס איז געגרינדעט געווארן בייי אונז אַ גמילות חסדים קאַסע, און אין איר שפּיץ איז געשטאַנען יצחק שקולער דער פעלדשער פון סיניאווקע, ניימארק און מאיר פסח האכבערג. עס וועט געזאָגט ווערן פאַר אַנדערע באַדערפענישן, ווי למשל, ביקור חולים, ווו אַרעמע און קראַנקע באַקומען מעדיצינישע הילף און רפואות פאַר אַ מינימאַלן פרייז. אין שפּיץ פון אָט דער אינסטיטוציע זענען געשטאַנען דער ארטיקער אפטייקער גינצבורג, געוועזענער פאָנד און שמעון שקולער. די הכנסה איז געקומען פון אַ קליינעם וועכענטלעכן אָפצאָל, ווי אויך פון די הכנסות פון די עליות לתורה אין שול אין „פּרשת בשלח" און „שבת שירה".

בכלל האָט זיך אונזער קהילה־לעבן אָפּגעשפּילט אין שול, און דאָרט פלעגן דערליידיקט ווערן אויך פאַרשידענע סכסוכים. דער רב פון שטעטל, איז געווען די דעצידירנדיקע פערזענלעכקייט, אָבער צוזאַמען מיט אים זענען געווען אויסגעקליבענע, וואָס מיר פלעגן רופן „צענטלאָן", וועלכע פלעגן יעדן מוצא שבת זיך צענויפקלייבן ביי אים אין שטוב צו באַהאַנדלען כלערליי פראָגן. יעדער פון זיי איז געווען אַ טיפּ פאַר זיך, און יעדערער פון זיי איז געווען באַקאַנט אַלעמען אין שטעטל, — אָלע ערלעך און אויבערגעגעבן לטובת הכלל.

ביים אומקום

ווי אַ שטורעם איז געקומען דער אומקום, בעת מ'האָט גענומען מענער, פרויען און קינדער, זיי באָפוילן אויסגראָבן אַ גרויסע גרוב אין דער פינסקער גאַס — און זיי דערשאָסן.

פרייער האָט מען גענומען דעם רב אליהו מיט דעם שוחט ר' יואל, און זיי אַרויסגעפירט אינמיטן שטעטל אויף דער פינסקער גאַס, אויפן פלאַץ ווו אָלע זענען אומגעקומען. דער רב האָט געשטעלט אַ ווידערשטאַנד, אָנגעהויבן צו לויפן, אַריינגעלאָפן אין דער שטוב פון בערל שניידער און דאָרט דערמאָרדעט געווארן.

פאַרשניטן איז געווארן דאָס לעבן פון אונזערע טייערע ברידער און שוועסטער, דער גאַנצער שטאָם איז אויסגעטיבט, דער אַש צעשטויבט, אָפּגעמעקט דער זכר פון אַזוי פיל דורות.

זאָלן די דאָזיקע שורות זיין אַ מצבה פאַר די קדושים.

ר' אליהו נייטמאַרק — אַ קאָלירפולע פערזענלעכקייט

ר' אליהו נייטמאַרק איז געווען אַ ריירעוודיקער עסקן, פול מיט ענערגיע. געווען גוט בעקאַנט אַלס עסקן, נישט נאָר אין אונזער שטעטל סיניאווקע, נאָר אויך אין קלעצק און באָראַנאָוויטש. סיניאווקע איז תבואה סוחרים, וועלכע פלעגן אָפקויפן בייי די פויערים די תבואה.

דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן

עס איז געגרינדעט געווארן בייי אונז אַ גמילות חסדים קאַסע, און אין איר שפּיץ איז געשטאַנען יצחק שקולער דער פעלדשער פון סיניאווקע, ניימארק און מאיר פסח האכבערג. עס וועט געזאָגט ווערן פאַר אַנדערע באַדערפענישן, ווי למשל, ביקור חולים, ווו אַרעמע און קראַנקע באַקומען מעדיצינישע הילף און רפואות פאַר אַ מינימאַלן פרייז. אין שפּיץ פון אָט דער אינסטיטוציע זענען געשטאַנען דער ארטיקער אפטייקער גינצבורג, געוועזענער פאָנד און שמעון שקולער. די הכנסה איז געקומען פון אַ קליינעם וועכענטלעכן אָפצאָל, ווי אויך פון די הכנסות פון די עליות לתורה אין שול אין „פּרשת בשלח" און „שבת שירה".

בכלל האָט זיך אונזער קהילה־לעבן אָפּגעשפּילט אין שול, און דאָרט פלעגן דערליידיקט ווערן אויך פאַרשידענע סכסוכים. דער רב פון שטעטל, איז געווען די דעצידירנדיקע פערזענלעכקייט, אָבער צוזאַמען מיט אים זענען געווען אויסגעקליבענע, וואָס מיר פלעגן רופן „צענטלאָן", וועלכע פלעגן יעדן מוצא שבת זיך צענויפקלייבן ביי אים אין שטוב צו באַהאַנדלען כלערליי פראָגן. יעדער פון זיי איז געווען אַ טיפּ פאַר זיך, און יעדערער פון זיי איז געווען באַקאַנט אַלעמען אין שטעטל, — אָלע ערלעך און אויבערגעגעבן לטובת הכלל.

ביים אומקום

ווי אַ שטורעם איז געקומען דער אומקום, בעת מ'האָט גענומען מענער, פרויען און קינדער, זיי באָפוילן אויסגראָבן אַ גרויסע גרוב אין דער פינסקער גאַס — און זיי דערשאָסן.

פרייער האָט מען גענומען דעם רב אליהו מיט דעם שוחט ר' יואל, און זיי אַרויסגעפירט אינמיטן שטעטל אויף דער פינסקער גאַס, אויפן פלאַץ ווו אָלע זענען אומגעקומען. דער רב האָט געשטעלט אַ ווידערשטאַנד, אָנגעהויבן צו לויפן, אַריינגעלאָפן אין דער שטוב פון בערל שניידער און דאָרט דערמאָרדעט געווארן.

פאַרשניטן איז געווארן דאָס לעבן פון אונזערע טייערע ברידער און שוועסטער, דער גאַנצער שטאָם איז אויסגעטיבט, דער אַש צעשטויבט, אָפּגעמעקט דער זכר פון אַזוי פיל דורות.

זאָלן די דאָזיקע שורות זיין אַ מצבה פאַר די קדושים.

ר' אליהו נייטמאַרק — אַ קאָלירפולע פערזענלעכקייט

ר' אליהו נייטמאַרק איז געווען אַ ריירעוודיקער עסקן, פול מיט ענערגיע. געווען גוט בעקאַנט אַלס עסקן, נישט נאָר אין אונזער שטעטל סיניאווקע, נאָר אויך אין קלעצק און באָראַנאָוויטש. סיניאווקע

האָט געהערט צו דער קלעצקער קהילה, און נייַמאַרק איז געווען איר פאַרשטייער.

ר׳ אליהו האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין ענערגישער אַרבעט לטובת אַלע קהילה אַנגעלעגנהייטן, ער איז שטענדיק געשטאַנען אין דער שפּיץ פון אַלע שטעטלשע ענינים, ער האָט אפט פאַרלאַזן זיינע פּריוואַטע געשעפטן, וויייל ער איז געווען זייער איבערגעגעבן בלב ונפש די הצטרכות׳ן פון אונזער קהילה.

האָט געפירט אַ קאַמף מיט׳ן קניאַזש ראַדזשיוויל

ער איז געווען אַ מענש מיט שטאַלץ, און ווען עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן טובת הכלל האָט ער זיך נישט אפגעשראָקן פון קאַמף. זייענדיק פול מיט טעמפּעראַמענט און קאַמפס־ווילן האָט ער אויפגענומען אַ העפטיקן קאַמף אפילו מיטן קניאַזש ראַדזשיוויל פון ניסויזוישׂ, פאַר דעם רעכט אויף פּאַשע פאַר די בהמות, וואָס מ׳האָט געוואָלט אויטקנעמען ביים שטעטל. אָט דער קאַמף האָט געדויערט יאָרן לאַנג, האָט אים געקאָסט אַ סך געלט און אונזוגט, אַבער ער האָט דערבייַ אַרויסגעווינען אַ סך געדולד און אויסדויער.

שיין רויק, סאַליד איז געווען ר׳ אליהו אין אַגּ־טעגלעכן לעבן, און טריי דער יידישער טראַדיציע.

ביי אים אין הויז פלעגן איינשטייַן רבנים און מגידים, וועו זיי פלעגן דורכפאָרן אונזער שטעטל, און רבנים פלעגן זאָגן, אַז אין די פאַר טעג, וואָס זיי האָבן זיך אויפגעהאַלטן ביי אים, האָבן זיי זיך געפּילט ווי אין דער היים. ער האָט פאַרמאָגט אַ טיפן פאַרשטאַנד פאַרן מהות פון יידישקייט, דערצו־גן זייַנע קינדער אין רעליגיעזן גייסט, אַבער פאַרפלאַנצט אין זיי אויך ליבשאפט צו ארץ ישראל. זייַנע דריי זין און איינציקע טאָכטער, געפינען זיך טאָקע אין ישראל.

פון קאַטער צו די קינדער

מיר גייַען אַריבער פון קאַטער צו די קינדער, רינגען אין דער יחוס־קייט פון דער משפּחה נייַמאַרק.

אין וואָס באַשטייט אָט דער יחוס? נישט אין קיין טיטלען, און נישט אין מעדאַלן — נאָר אין מעשים. און אָט דאָס קענען מיר אויפוויייַזן אויך אין לעבן פון די זין, וואָס זענען געווען שוין יינגל־ווייַז טעטיק אין דער ציוניסטישער באַוועגונג.

דער יינגערער זון משה, איז געווען פון יינגלווייַז אָן אַ ישׂראל־פּיאָנער, אַ חלוץ אין פולן זין פון וואָרט, דער עלטסטער וואָס איז אַוועק קיין ארץ ישראל קעגן דעם ווילן פון זיינע עלטערן.

דער צווייטער זון ביינוש נייַמאַרק, האָט געעדיקט די גימנאַזיע אין ווילנע, געווען טעטיק אין סיניאווקע, אין דער ביבליאָטעק־אַרבעט, אין דראַמאַטישן־פאַריין און „תרבות״ שול א. א. וו. אויך ער פאַרלאַזט זיינע געשעפטן און איז עולה קיין ארץ־ישראל, גייט אין קיבוץ און וועלט אייַנער פון די טרייסטע חברים אין דגניה א׳.

דער דריטער זון, איז אַ מיטגליד אין אַ רעליגיעזן מושב, און אויך ער איז אַ עטישע פערזענלעכקייט.

אויך די טאָכטער שׂרה, איז אַ איבערגעגעבענע חלוצה.

דער דיסטאַנט פון יאָרן מאַכט אונז נישט פאַרגעסן דעם אַנדענק פון ר׳ אליהו נייַמאַרק, דעם פאַטער פון משפּחת נייַמאַרק. זיין טעטיקייט איז נישט געווען באַשרענקט אויף איין באַשטימטן געביט. געווען אַ מענש מיט הארץ און מיט נשמה. — אַ מוסטער מיט זיינע אייגענע מעשים, און באַליבט אין זיין עדה.

די פאַמיליע קאַפּלאַן

אין אונזער שטעטל איז געווען אַ צאָל פאַמיליעס אייַנגעטונקען אין יחוס, וועלכע האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייערע מידות, צו זיי האָט געהערט די פאַמיליע קאַפּלאַן.

ר׳ יעקב קאַפּלאַן, דער פאָטער פון דער משפּחה איז געווען אַ מענש, וואָס האָט פערזאָניפיצירט יידישן שטאָלץ און גדלות. איז געווען דער אַרענדאַר פון קניאַזש ראַדזשיוויל אין סיניאווקע, אויפּגעפאַסט אויף אַלע זיינע פעלדער, גיטער און לאַנדקעס.

מיט אַלע פעדעם פון זיין נשמה איז ער געווען דורכגעדרונגען מיט אהבת ישראל און אהבת התורה.

אַ ייד אַ למדן, וואָס האָט אפגעגעבן די בעסטע צייט פון זיין יוגנט פאַר תורה. גע׳שמ׳ט שוין יינגלווייז מיט זיינע גרויסע כשרונות. אויך זיינע קינדער האָט ער דערצויגן אין גייסט פון תורה. אַלייַן שפּעטער געווארן רב אין וואלקאוויישאק, אין מלחמה צייט איז ער אויך געווען דער רב פון אונזער שטעטל סיניאווקע. אַלס רב האָט ער זיך דערוואָרבן גרויס פאָפולאַריטעט.

אַ סך פון זיינע אייגנשאפטן האָט ג׳ירש׳נט פון אים זיין בן יחיד, ר׳ יהודה לייווויק ז״ל. ער האָ טהתונה געהאַט מיט דער טאָכטער פון הרב משה מענדל פון קאַסאָווע, פרומע ברייניע. ווי איר פאָטער, איז אויך ער געווען זייער באַגאַבט, האָט ג׳ש׳מ׳ט מיט איר חכמה און שייַנקייט.

בעת זי איז אַנגעקומען קיין סיניאווקע צו איר רייכן שווער ר׳ יעקב קאַפּלאַן, האָט ער איר באַלד איבערגעגעבן די שליטה מיט דער פאַרוואַלטונג — און זי האָט טאָקע ארויסגעווען פעיקייטן אין אַלע ענינים פון פינאַנצן. אין די דאַמאַלסדיקע יאָרן האָט משן ביי אונז אין שטעטל שטאַלצערייט מיט יהדות לייווויק׳ס דריי טעכטער: סאַניע, חיקה און אלישבע און זון בערל.

פון אָט דער דאָזיקער פאַמיליע זענען אַוועק אייניקע קיין אַמעריקע, און אויך דאָרט פאַרנעמען זיי אַ בכבודיקן און אַנגעזעענעם אָרט אין דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט. באַטייליקן זיך אין דער טעטיקייט פאַר מדינת ישראל.

די יינגערע טאָכטער, אלישבע קאפלאן, האָט פאַנדעסטיק גימנאַזיע אין נייַעוויוישׂ צו 16 יאָר. אַלס 17 יעריק מיידל איז זי אַוועק קיין ארץ ישראל. אַרבאַנייזירט אַ גרופּע חלוצים — און אַוועק צופוס קיין וואַרשע. אַ חלוצה פון ערשטן טאָג אָן. דאָן אַ חברה פון דגניה ב׳. און אַ באַאַמטע לאַנגיאָריקע טוערן און פירערין פון דער אַרבעטאַרין־באַוועגונג אין ישראל.

אַמאָליקע סיניאווקער פּאָסט

די פאַרבינדונג פון סיניאווקע מיט די אַנדערע שטעטלאָך איז געווען דורך דעם מאַסקווער—וואַרשעווער שאַסיי, דער זאַמדיקער וועג קלעצק—פּינסק, פלעגט פאַרשאַטן ווערן ווינטער־צייט מיט שניי, און אַנהויב פרילינג און הערבסט פלעגט דאָרט זיין אַ בלאָטע, — איז טאָקע דערפאַר די רעגולערע פאַרבינדונג אַ גאַנץ יאָר געווען דער שאַסיי סלוצק—סיניאווקע — באַן־הויף ליאָזאוויטש.

אויף אָט דעם דאָזיקן שאַסיי פלעגן אַ חוץ בעלי־עגלות מיט זייערע וועגענער, אויך קורסירן אַ דיליזשאַנס, — אַ שווערער צוג־מאַכטער וואָגן, פון דרויסן געפאַרבט גראָ, די טירן שווארץ — געשפּאַנט אין 4 פערד, וועלכע פלעגן ווערן געטוישט יעדע 21 קילאָמעטער אויפן וועג.

צו דעם צוועק זענען אויסגעבויט געווארן אויפן וועג, ביים שאַסיי מאַסקווע—וואַרשע, סטאַנציעס־שטאַלן פאַר די פערד נעבן די פאָסט־סטאַנציעס. דער דיליזשאַנס פלעגט פאַרן עטלעכע מאָל אין טאָג אַהין און צוריק, און שטענדיק פלעגט מען בייטן די פערד אין וועג.

אונזער שטעטל סיניאווקע, האָט אויך באַקומען אַזאַ פאָסט־סטאַנציע, וואָס האָט פאַרנומען אַ בכבוד׳יקן פּלאַץ אין סאַמע צענטער שטעטל, און דאָ, ביי דער פאָסט־סטאַנציע, פלעגט זיך אפשטעלן דער דיליזשאַנס.

ער פלעגט אנקומען אין א באשטימטער שעה מיט פאסאזשירן פון ליאכאוויטש—סלוצק, האבן שוין א סך געווארט אויף אים, — אויף בריוו און וועד אויף סחורה, און עס זענען געווען אויך ליידיק־גייער, וואס האבן סתם געווארט כדי צו הערן עפעס נייעס — וואס עס טוט זיך אין דער „גרויסער וועלט". אדער צו זען א„פנים חדשות", אנקומן סוחרים פון אנדערע מקומות, וואס פארן דורך אונזער שטעטל.

ס'איז אינטערעסאנט, אז אויך אין דילישאנס זענען געווען „שטאנדן". געווען דרייַ סארטן פלעצער („קלאסן" ווי מען פלעגט דאס רופן): ערשטע, צווייטע און דריטע קלאס.

די ערשטע קלאס, איז געווען אין סאמע מיטן פון דילישאנס, אפגעטיילט פון די אנדערע „קלאסן". זי האט געהאט פון ביידע זיימן טירן, אזוי אז פון יעדער זיימ פונעם וועג, האט מען געקענט אהין אריינגיין. א חוץ דעם פלעגן דארט אויך זיין געבעטע בענק, און אויף יעדער באנק דרייַ זיץ־פלעצער, וואס זענען געווען זייער טייער; א רייזע ליאכאוויטש—סלוצק האט געקאסט דרייַ רובל.

די צווייטע קלאס, איז באשטאנען פון הינטערשטן טייל פונעם דילישאנס, מיט א טיר פון הינטן. 2 הארטע בענק אין דער לענג, אן פענצטער, בלויז די טיר־פענצטער. 4 פאסאזשירן אויף יעדער באנק.

די דריטע קלאס — 2 אייזערנע בענקלאך, צוגעשמידט צו דער וואנט, מיט עטלעכע זיץ־פלעצער.

אין א באזונדערן ארט פלעגט זיצן דער קוטשער און ביי זיין זייט דער קאנדוקטאר, אין א צווייטער זייט, אין אן אפגעצוימטן וויינקל, איז געווען דער בעאמטער, וואס איז געווען פארענטוואָרט־לעך פאר דער פאסט, און פלעגט אויפן וועג, אויף יעדער סטאנציע פארטיילן די פאסט, די ארטיקע בעאמטע.

אז דער דילישאנס פלעגט אנקומען אין סיניאווקע, האט דער בעאמטער אויפגערגעגבן די געשלאסענע פעק, ארומגעווויקלט מיט אייזנס, צו אונזער פאסט־בעאמטן, דעם „נאטשאלניק". אט דער שטאטשער „פאסט נאטשאלניק" פלעגט ארומגיין שטאלץ און זיך גרויסן מיט זיין בכבוד־קן אמט, גלאנצנדיק מיט זיין שווארצן מונדיר מיט די רויטע קנעפ. ער פלעגט זיך אזוי זיצן אין זיין קאב־נעט און געדולדיק אויסהערן ווי מען קומט און מען פרעגט אים: — פאראן א בריוו פאר מיר? ער האט שוין יעדן געקענט, און אז עס איז געווען א בריוו, פלעגט ער צוגיין צום שווארצן קאסטן, געשמידט מיט רייף־איזן, און לאנגזאם, מיט חשיבות, ארויסנעמען דעם בריוו און אים דערלאנגען, און פאר וועמען עס איז נישט געווען קיין בריוו, פלעגט ער מיט אירוניע ענטפערן:

— משריבט נאך... еще пишут

בנימין אילן (נייַמארק) / צווישן פעלד און וואלד

אין סאמע מיטן וועג, וואס פארבינדעט וואַרשע—מאסקווע, צווישן באראנאוויטש און קלעצק, געפינט זיך דאס קלייניקע שטעטעלע סיניעווקע, וואס איז געווען ארומגערינגלט מיט עטלעכע וויי־סרוסישע דערפלעך און דעם פריץ ראדזשיוויל'ס וועלדלעך, איינ־געטונקען אין גרינס, געלבטנער און בוימער. נישט וויַיט פליסט א קליין טייכל.

אַרום 100 פאמיליעס האבן געווינט אין דעם שטעטל. ווי די ייִדישע תושבים אין די ארומיקע שטעטלעך, האבן אויך די סיניאווקער ייִדישע תושבים זיך באשעפטיקט דערהויפט מיט קליין־האנדל און א טייל זענען געווען בעלי־מלאכות.

ס'זענען אבער אין שטעטל געווען אויך ייִדן־פויערים, וואס האבן געצויגן זייער חיונה נאר פון זייערע פעלדער. עס איז געווען א הערליך בילד: ארום בליען פעלדער און ייִדישע פויערים אקערן און זייען, גייען פון שניט און פירן אהיים זייערע תבואות...

דאס אידילישע פויערים־לעבן האט זיי אבער נישט באפרידיקט. זיי האבן אויך געזוכט פאר זיך און פאר זייערע קינדער גייסטיקן שפייז — אין דער טראדיציע; אין לאבער פון סאציאליזם, אין אנדערע — אין דער העברעישער קולטור, און מען האט א סך געווידמעט דער דערציונג פון די קינדער און פון דער יוגנט.

מיטן וווקס און אנטוויקלונג פון דער ציוניסטישער באוועגונג איז אויך געוואקסן דער אינטערעס אין דערציונגס וועזן. מ'פלעגט אראפגערופן אין שטעטל אויסגעצייכנטע פעדאגאגן־לערער ווי אדלער, זעווין, ד"ר א. גרינשפאן (איצט אין ישראל), עזריאל ניעקריץ (דגניה א'). א. אנד. אט די לערער האבן מיר צו פארדאנקען די גייסטיקע פארמירונג פון דער יוגנט, זיי האבן דערציגן די קינדער אין גייסט פון ציוניזם און פון חלוציזם. די עלטערע קינדער זענען צום טייל געשיקט געווארן אין די נאענטע שטעט, ווו זיי האבן געלערנט אין מיטל־שול. א זיי פלעגן דערנאך אהיימקומען, פלעגן זיי אין שטעטל פארפלאנצן אין דער יוגנט קולטורעלע און ציוניסטישע ווערטן.

אין שטעטל איז געווען א קליאט פון איבערגעזעבענקייט איינער פארן צווייטן. יידן, וואס פלעגן שווער ארבעטן פאר זייער פרנסה, האבן מיטן גאנצן הארצן געהאלפן ארעמאליי; א עס איז געקומען פאר פסח, האבן זיי געגעבן „מעות חיטים", יעדערער וויפיל ער האט נאר געקענט. עס האט זיך שטענדיק געפונען א פארל, וואס האט געזוכט צענויפצוקלייבן דאס געלט. מען האט אויך געזוכט פאר קראנקע.

אזוי האט זיך געצויגן דאס לעבן רויק, ביזן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, וועו די שלאכטן האבן אנגעהויבן צו בושעוועו ביי באראנאוויטש און סיניעווקע, און ס'איז ארויס דער באפעל, אז אלע יידישע איינוווינער פון סיניעווקע מוזן אוועק פון שטעטל קיין טיף־רוסלאנד.

אט די גזירה האט מיט אמאל אלץ צעשטערט, און געבראכט פלוצעם אן איבערקערעניש אין לעבן פון אונזער שטעטל. מיר האבן געמוזט העגדום־פענדום אלץ איבערלאזן און זיך קלייבן אין וועג אריין, און מיר זענען דאן אוועק אין טיף־רוסלאנד, אבער א סך פאמיליעס האבן זיך דאן באצעצט אין סלוצק און אין דער אומגעגנט.

ערשט אין יאר 1919, וועו עס האט זיך איינגעשטעלט דער פוילישער רעזשים, זענען מיר געקומען צוריק קיין סיניעווקע. מיר האבן דאן זיך געשטעלט די אויפגאבע צוריק אויפצוויבן וואס עס איז צעשטערט געווארן. וואס שייך דעם קהילה־לעבן, זענען מיר געווען פארבונדן מיט קלעצק, אוו דארטן האבן מיר אויך באקומען אונזערע גייסטיקע און קולטורעלע הצטרכותן.

אין דער צייט פון דער דריטער עליה זענען ביי אונז געגרינ־דעט עטלעכע חלוצישע חבורות, וואס האבן זיך פארבונדן מיט ארגאניזאציעס אין ווארשע, ווי „השומר", „גורדוניה", „תחיה" און אנדערע. אין יענע יאָרן האבן אויך אנגעהויבן צו ווירקן די ערשטע שליחים פון ארץ־ישראל, וואס האבן אונז באזוכט. מיר האבן זיי אויפגענומען מיט גרויס התלהבות, מיט ווייטע אויסגעטאנע הארצן, מיט אלע כוחות, וואס מיר האבן נאר געקענט אויפטרייבן. מיר האבן זיי אויפגענומען ווי ברידער, ווי מענטשן, וואס קומען צו אונז פון א ווייטן, ווייטן לאנד, פון א לאנד, וואס מיר האבן נאר פון ביכער און פון דערציילונגען פון אנדערע געקענט.

העברעיש, עס זענען פֿאַרגעקומען שטענדיקע לעקציעס און פֿאָר־טראָגן, און די חברים האָבן זיך צוגעגרייט צו זייער עליה. אין די אַוונטן פֿלעגט אַפֿהילכן אין די גאַסן דער געזאַנג וואָס האָט זיך געטראָגן פון לאָקאָל פון החלוץ...

וועג ס׳זענען אַנטשטאַנען אין דער אומגעגנט די הכשרה־פערעס, זענען אַ סך פון דער יוגנט אַוועק פון שטעטל אויף הכשרה, כדי זיך צוגרייטן צו זייער עליה. עס איז אויך פֿאַרשטאַרקט געוואָרן די טעטיקייט פֿאַרן קרן קיימת, עס האָט געווימלט אין די „באָזאָרן" פון קרן קיימת, וואָס מיר פלעגן אַראָנזשירן לכבוד פורים. מיט גרויס מסירות נפש פלעגן מיר צוגרייטן די עקספּאַנאַטן פֿאַרן „ארץ ישראל פֿאוויליאָן", ס׳זענען פֿאַרקויפט געוואָרן צוקערקעס פון „תוצרת הארץ" , און די קינדער זענען געווען פול מיט פריידיק, זיי פלעגן זינגען און טאַנצן ביז שפּעט אין דער נאַכט.

אַ קולטורעלער פֿאַקטאָר אין שטעטל איז געווען די יידישע ביבליאָטעק. מיר האָבן דאָן גהאַט 3.500 ביכער אין יידיש און העברעיש. איינגעקויפט אָט די ביכער האָבן מיר פון די הכנסות, וואָס מיר האָבן געהאַט פון ליטעראַרישע אָוונטן און פון פֿאַרשטעלונגען, וואָס זענען אָפט פֿאַרגעקומען. אַ דאַנק דער איניציאַטיוו פון אַ ציוניסטישן עסקן האָט אויך עקסיסטירט אין משך פון יאָרן די העברעישע שול „תרבות" מיט 4 קלאַסן.

ס׳איז אַנגענאַנגען אַ שטילער גערעגנגל צווישן די נאַציאָנאַלע קריזיז און צווישן די, וואָס האָבן געשטיצט די פּוילישע שול, און אויך מיט די פרומע קריזיז, וואָס האָבן געוזכט וועלכע פֿאַרצוועגן די „תלמוד תורה" לויטן אַלטן שטייגער. אָבער מיר האָבן זיי גובר געווען, ווייל דער יונגערער דור איז געווען מיט אונז, און אויף די גאַסן האָט מען געקענט הערן ווי זיי רייַדן אין זינגען העברעישע לידער; מ׳קאָן זאָגן, אַז עס איז נישט געווען קיין איין שטוב ביי אונז אין שטעטל, ווו מ׳האָט נישט געהערט די העברעישע שפּראַך.

און ווי טרויעריק ווערט אויפן האַרצן, וועג מען דערמאָנט זיך אַז דאָס האַלץ, אַז אָט דאָס לעבן איז אַזוי טראַגיש פֿאַרשניטן געווארן. זאָל זיין געהייליקט דער פֿאַרבלוטיקטער נעכטן דורך דעם אויפֿטו פון אונזער גרויסן היינט.

שרה דעמענבערג / סיניאווקער זכרונות

די געאַגראַפישע לאָגע פון שטעטל סיניאווקע, באַזונדערס דער שאָסיי פֿון מאָסקווע—ווּאַרשע, וועלכער האָט זי דורכגעשניטן און וועלכן די רוסן האָבן צוגעגעבן אַ ערשטקלאַסיקע סטראַטעגישע באַדייטונג — האָט גורם געווען צו אַ לעבהאַפטע באַוועגונג און געווירקט אויפן מאַנערישן צושטאַנד פון שטעטל. אָבער פון דער צווייטער זייט, אין די ציימן פון מלחמות, סאָציאַלע שטורמען און אינערקרעגנישן, האָט עס פֿאַרשאַפט נישט וויניק צרות און פלאָגן פֿאַר דער יידישער באָפעלקערונג. אויך דער שנעלער און פלוצעמדיקער גירוש בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז געווען פֿאַרבונדן מיטן דאָזיקן פאַקט.

וועג די פליטים האָבן זיך צוריקגעקערט אין זייערע אַלטע היימען, אין יאָר 1917, האָבן זיי נאָך אַ לאַנגע צייט נישט געגאָסן פון קיין רויקן און זיכערן לעבן. נאָך דער רעוואָלוציע הויבט זיך אָן דער בירגער־קריג און די סאָוויעטיש־פוילישע מלחמה, וועלכע האָט געדויערט ביז 1921.

די צוויי לאַנגע ריזיע יידישע הייזער און קראָמען, וועלכע האָבן זיך געצויגן פֿאַראַלעל, הארט ביי ביידע זיידן פון שאָסיי, זענען שטענדיק געווען אויסגעשטעלט און אָנטבלויזט פֿאַר די פֿאַרשידענע חיילות, וועלכע האָבן דאָ פֿאַרבייַמאַרשירט און געקעמפט — צאַרישע זעלנער, דייטשן, באָלשעוויקעס, פּוילישע לעגיאָנערן און אַנדערע. און יעדער פון זיי האָט אויף זיין שטייגער געווילדעוועט און טערא־ריזירט די איינווינער.

אַ לאַנגע צייט, האָט זיך סיניאווקע געפונען אין אַ צושטאַנד פון אַ הפקר־שטח, אָן מאַכט. אין מערב זייט האָבן זיך געפונען די פּוילישע לעגיאָנערן, אין מזרח — די רויטע אַרמיי. עס האָט זיך געשאַפן אַ משונה׳דיקע לאָגע, וועג די ביידע פלעגן אומאויפהערלעך, לויט דער ריי, זיך אַרייַנרייסן אין שטעטל, ווי לויט אַ קעגנזייטיקן הסכם. איבערהויפט האָט מען געלטן פון די פּוילישע לעגיאָנערן, וועלכע האָבן אָנגעוואָרפן אַ טויט־שרעק אויף דער ידישער באַפעלקערונג.

עס זענען געווען פֿאַלן, וועג זיי פלעגן זיך אַרייַנרייסן פלוצעם, פרייטיק־צו־נאַכט, אין שול און באַרויבן די מתפללים די גוטע מלבושים און שיך און זיי איבערלאָזן האַלב נאַקעט און באַרוועס. עס זענען געווען אויך מארד־פאַלן.

איינמאָל, זענען אָנגעקומען גשעפטלעך קיין סיניאווקע צוויי יידישע סוחרים פון מאָסקווע, וועלכע האָבן זיך אויפגעהאַלטן אין האָטעל פון דער פאָמיליע קאָפלאָן. צו זייער אומגליק, זענען זיי באָמערקט געוואָרן פון לעגיאָנערן, באַשולדיקט געוואָרן אין שפּיאָנאַזש, אַרויסגעפירט געוואָרן הינטערן שטעטל — און דערשאָסן געוואָרן צום טויט.

די צוויי טעכטער פון הירשל זאַבלאַצקי דעם קצב און זייער יונגער ברודער, וועלכע האָבן זיך צוריקגעקערט פון סלונצק און זיך פֿאַרנומען מיט האַנדל, זענען אין איין פרימאַרן געפונען געוואָרן דערמאָרדעטע אין זייער הויז, צוזאַמען מיט נאָך צוויי יידישע טעכטער פון סיניאווקע, וועלכע האָבן ביי זיי געגעכטיקט יענע נאַכט. אַלע סימנים האָבן עדות געזאָגט, אַז דער מארד איז דורכגעפירט געוואָרן דורך די לעגיאָנערן צוליב רויב־צוועקן.

עס איז פֿאַרגעקומען אַ פאַל, וועג אַ סאָוויעטישער זעלנער האָט נישט באָוויזן צו אָנטליפן, וועג עס איז אָנגעקומען אַ פּוילישע מיליטערישע אָפּטיילונג. דער זעלנער האָט זיך פֿאַרשטעקט הינטער אַ טיר אין הויז פון דעם וואַלד־סוחר מאיר פסח האכבערג. איז דער זעלנער געפֿאָנגען געוואָרן, און האָכבערג איז באַשולדיקט געוואָרן אין שפּיאָנאַזש און איז אויסבאַהאַלטן אַ פיינטלעכן זעלנער. מען האָט אים אַרייַנגעוואָרפן אין אַ קעלער און אים פֿאַרמישפט צו צוואַנציק שווערע שמיץ, וועלכע ער וואָלט וואַרשיינלעך נישט אויסגעהאַלטן. די שטעטל איז אויפגעציטערט געוואָרן — נאָר אַ דאַנק דער שנעלער אינטערוועניע און השתדלות פון די אָנגעזעענע בעלי־בתים יצחק שקליאר, אליהו ניימארק און אשר קעסלער בייַ זייערע באַקאַנטע פוילישע פריצים, איז געלונגען צו באַפרייַען האכבערגן. און נאָך פיל פאַלן פון טעראָר און רויב זענען דורכגעפירט געוואָרן דורך די פאַליאַקן.

אויך די רויט־אַרמייער זענען געווען אָפּטע „געסט" אין שטעטל. הגם זיי האָבן זיך נישט אויסגעצייכנט מיט דער אכזריות פון די פאַליאַקן און האָבן נישט פֿאַרגאַסן קיין בלוט — האָבן אויך זיי

פֿאַרשאַפֿט פֿיל ליידן דורך אומאויפֿהערלעכע פֿאַדערונגען צוצושטעלן שפּייז־פֿראַדוקטן און אַנדערע אַרטיקלען.

אַזוי אַרום האָט זיך סיניאווקע געפֿונען אַ לאַנגע צייט צווישן האַמער און קאָוואַדלע, און די יידישע באַפֿעלקערונג האָט געלעבט אין אַ שטענדיקער שפּאַנונג פֿון שרעק און ציטער, ביז דער אַנטגילטיקער סטאַביליזאַציע אין יאָר 1921, וועג לויטן געשלאָסענעם סאָוויעטיש־פּוילישן אָפּמאַך אין ריגע, איז סיניאווקע איינגעשלאָסן געוואָרן אין די גרענעצן פֿון דער נייַ־אָנטשטאַנענער פּוילישער מלוכה.

דער שטריט אַרום דער פּאָשע

אין צוזאַמענאַנג מיט דעם, שווימט אויף אין מיין זכרון די לאַנג געשיכטע פֿון דער סיניאווקער פּאָשע, וועלכע האָט פֿיל יאָרן גורם געווען צו שׂראָפּע מיינונגס־פֿאַרשידנהייטן און קריגעריַיַן צווישן דער יידישער באַפֿעלקערונג, אין וועלכער עס האָט בדרך כלל שטענדיק געהערשט דער גייסט פֿון שלום און בריידערלעכקייט. און אַזוי איז עס געשען:

כמעט יעדע יידישע משפּחה אין שטעטל האָט פֿאַרמאָגט אַ קו, פֿון וועלכע מען האָט צעזויגן אַ עטלעס טייל פֿון דער חינוה. די פּאָשע, האָט זיך געפֿונען האַרט ביים שׂאָפֿיר, נעבן זשוראָווששינער וואַלד, בערך אַ האַלבן קילאָמעטער פֿון שטעטל. זי האָט עהאַרעט צו די גיטער פֿון פּירשט ראַדזשיוויל אין ניעסוויזש. ביזן יאָר 1924, האָבן זיך דאָרט געפֿינטערט די בהמות אומגעשטערט, פּאַר אַ קליינעם אָפּצאָל.

דער פּירשט ראַדזשיוויל, אַ אינוואַליד אויף בייַדע פֿיס, האָט זיך באָוועגט אין זיין וועגעלע מיט דער הילף פֿון שטענדיקע באַדינער, מערסטנטייל פֿאַרבראַכט אין וואַרשע אַדער אין אויסלאַנד אין וווילטאָג און שכרות. פֿון צייט צו צייט פֿלעגט ער קומען אויף אַ קורצן באַזוך אין זיין פֿרעכטיקן שלאָס אין ניעסוויזש. די אָנפֿירונג און פֿאַוואַלטונג פֿון זיינע ריזיקע נחלות און וועלדער, איז געלעגן אין די הענט פֿון זיינע באַאַמטע און פֿאַרוואַלטער, וועלכע פֿלעגן אָנפֿירן מיט די ענינים, לויט פֿערזונלעכן וויליקיר און זעלבסטנוץ.

אין איין טאָג, באַקומען די סיניאווקער יידן אַ מעלדונג פֿון שלאָס, אַז היות דער פּאָשע־שטח שטייט צו פֿאַרקויפֿ, וועט פֿאַר־באַשן דאָס באַנוצן דעם אָרט פֿאַר פּאָשע. אנשטאָט דעם וועט פֿאַרגעלייגט אַ צווייטער אָרט צו דעם צוועק — אָבט־ניין קילאָמעטר פֿון שטעטל. די דאָזיקע גזרה האָט פּאַקטיש באַרויבט די מעגלעכקייט פֿון אויפֿהאַלטן די קי.

דער גזעלשאַפֿטלעכער טוער אליהו ניימאַרק, האָט דאָן צונויפֿגערופֿן אַן אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג פֿון די סיניאווקער יידן אין שול, און פֿאַרגעשלאָגן מאָכן אַלע אָנשטרענגונגען, צונויפֿזאַמלען די געפּאָדערטע סומע פֿון 5000 גאָלד רובל און אָפּקויפֿן דעם שטח ביים פֿירשט.

אליהו ניימארק, האָט גענאַסן פֿון אַלגעמיינער אָנערקענונג בייַ דער יידישער באַפֿעלקערונג פֿאַר זיין איבערגעגעבענער און פֿרוכט־באַרער טעטיקייט אויף אַלע געביטן פֿון די שטאָטישע באַדערפֿנישן און נויטן. ער האָט פֿאַרגעלייגט אָן אָפּצאָל פֿון 100 גאָלד רובל פֿון יעדער משפּחה אָן אויסנאַם. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ לאַנגער קאָפּיטל פֿון דינגענישן. אַ צאָל משפּחות האָבן דורך פֿאַרשידענע מאָטיוון געוואָלט זיך אינגאַנצן באַפֿרייַען פֿון אָפּצאָל. ענדלעך, איז געלונגען צענויפֿגאַמלען די געפּאָדערטע סומע.

די עסקנים ניימארק און ארטשע טארבור זענען דעלעגירט געוואָרן קיין ניעסוויזש, און דאָרט האָבן זיי איבערגעגעבן די סומע דעם פּירשט, און גדונגען אַוועקצוטאָן כדי געזעלעך דורכפֿירן די טראַנזאַקציע.

עס גייען אָבער אַריבער וואָכן און חדשים און דער ענין רירט זיך נישט פֿון אָרט.

האָט מען זיך געווענדעט מיט אַ פֿערזענלעכער אָנפֿראָגע צו דעם פֿאַרוואַלטער פֿון די וועלדער.

דער לעצטער האָט געשמט אַלס פֿאַרבייסענער שונא ישראל, און האָט קנענטיק געהאַפֿט מאַטעריעל פֿיל בעניסן פֿון דעם דאָזיקן געשעפֿט. ער איז געווען מלא חימה אויף די יידן, וועלכע האָבן אים אויסגעמיטן און פֿאַרהאַנדלט דירעקט מיטן פּירשט. אויף דער אָנפֿראָגע האָט ער אויסגעשטעלט זיין האָנט־פֿלאַך און אַ זאָג געזאָגן בזה הלשון: — „פֿונקט ווי אויף דער דאָזיקער קען וואָקסן האָר, אַזוי וועט איר באַזיצן דעם פֿאָשע שטח..."

עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ער האָט זיך געווענדעט שריפֿטלעך צום פּוילישן קריגס־מיניסטעריום אין וואַרשע, קעגן דאָס איבערגעבן דעם שטח אין באַזיץ פֿון די יידן, היות ווי דער שטח ליגט האָרט ביים סטראַטעגישן שׂאָסיי און מען דאַרף שטאַרק צווייפֿלען אין דער לויאַליטעט פֿון די יידן לגבי דער פּוילישער מדינה. אויף זיין וועגדונג, איז דעלעגירט געוואָרן פֿון וואַרשע אַ ספּעציעלע קאָמיסיע פֿון קריגס־מיניסטעריום, וועלכע האָט באַזוכט די געגנט, אויסגעדריקט איר הסכמה צו די מיינונגען פֿון פֿאַוואַלטער און פֿאַרוואַלטונג אַ געוויסע געבן אַ אָפּצאָל.

דער פּירשט ראַדזשיוויל, אַ אינוואַליד אויף בייַדע פֿיס, האָט זיך באָוועגט אין זיין וועגעלע מיט דער הילף פֿון שטענדיקע באַדינער, מערסטנטייל פֿאַרבראַכט אין וואַרשע אַדער אין אויסלאַנד אין וווילטאָג און שכרות. פֿון צייט צו צייט פֿלעגט ער קומען אויף אַ קורצן באַזוך אין זיין פֿרעכטיקן שלאָס אין ניעסוויזש. די אָנפֿירונג און פֿאַוואַלטונג פֿון זיינע ריזיקע נחלות און וועלדער, איז געלעגן אין די הענט פֿון זיינע באַאַמטע און פֿאַרוואַלטער, וועלכע פֿלעגן אָנפֿירן מיט די ענינים, לויט פֿערזונלעכן וויליקיר און זעלבסטנוץ.

אין איין טאָג, באַקומען די סיניאווקער יידן אַ מעלדונג פֿון שלאָס, אַז היות דער פּאָשע־שטח שטייט צו פֿאַרקויפֿ, וועט פֿאַר־באַשן דאָס באַנוצן דעם אָרט פֿאַר פּאָשע. אנשטאָט דעם וועט פֿאַרגעלייגט אַ צווייטער אָרט צו דעם צוועק — אָבט־ניין קילאָמעטר פֿון שטעטל. די דאָזיקע גזרה האָט פּאַקטיש באַרויבט די מעגלעכקייט פֿון אויפֿהאַלטן די קי.

דער גזעלשאַפֿטלעכער טוער אליהו ניימאַרק, האָט דאָן צונויפֿגערופֿן אַן אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונג פֿון די סיניאווקער יידן אין שול, און פֿאַרגעשלאָגן מאָכן אַלע אָנשטרענגונגען, צונויפֿזאַמלען די געפּאָדערטע סומע פֿון 5000 גאָלד רובל און אָפּקויפֿן דעם שטח ביים פֿירשט.

אליהו ניימארק, האָט גענאַסן פֿון אַלגעמיינער אָנערקענונג בייַ דער יידישער באַפֿעלקערונג פֿאַר זיין איבערגעגעבענער און פֿרוכט־באַרער טעטיקייט אויף אַלע געביטן פֿון די שטאָטישע באַדערפֿנישן און נויטן. ער האָט פֿאַרגעלייגט אָן אָפּצאָל פֿון 100 גאָלד רובל פֿון יעדער משפּחה אָן אויסנאַם. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ לאַנגער קאָפּיטל פֿון דינגענישן. אַ צאָל משפּחות האָבן דורך פֿאַרשידענע מאָטיוון געוואָלט זיך אינגאַנצן באַפֿרייַען פֿון אָפּצאָל. ענדלעך, איז געלונגען צענויפֿגאַמלען די געפּאָדערטע סומע.

דער דראַמאַטישער קריז

דאָס פּעלן פֿון אַ געזעלשאַפֿטלעכער ביבליאָטעק, האָט זיך שטאַרק געלאָזט פֿילן אין שטעטל. עס איז אויסגעוואָקסן אַ נייער פֿאַרע־שריטענער דור, אַ לערן און ארבעטס־יונגט, וועלכע האָט געשטרעבט צו דערגענגן און פֿאַרפֿולקאָמענן איר בילדונג דורך לייענען ביכער, וועלכע זענען נישט געווען בנמצא.

אַ בוך וואָס איז צופֿעליק געבראַכט געוואָרן פֿון דרויסן, איז איבערגענאַנגן פֿון האַנט צו האַנט. די קינדער פֿון ניימארקס משפּחה, וועלכע האָבן געירשנט פֿון דעם פּאָטער די אייגנשאַפֿטן פֿון געזעלשאַפֿטלעכער טעטיקייט, האָבן אויף זיך גענומען די איניציאַטיוו אין אויפֿבאַבע צו גרינדן די ביבליאָטעק. צוריקומענדיק אויף פֿערצין פֿון פֿרעמדע שטעט, האָבן זיי צונויפֿגערופֿן אין זייער הויז אַ פֿאַרזאַמלונג פֿון דער יוגנט, כדי צו באַהאַנדלען די פֿראַגע.

קודם כל האָט מען געדאַרפֿט אויסגעפינען די נויטיקע ערשטע פּינאַנציעלע מיטלען. דאָ איז אויפֿגעוואָומען דער געלונגענער גדעלאָנג וועגן גרינדן אַ דראַמאַטישן קרייז, און די הכנסות פֿון די פֿאַרשטעלונגען זאָלן באַנוצט ווערן אויף דער גרינדונג פֿון דער ביבליאָטעק, — „איין מצוה ברענגט מיט זיך די צוויטע".

דער פֿאַרשלאָג איז אָנגענומען געוואָרן מיט באַגייסטערונג דורך די אַנטיילנעמער, און אויפֿן אָרט איז אויסגעוויילט געוואָרן

א טענדענץ־ארגאניזאציאנעלע קאמיסיע (מיר זענען שוין דאָן געווען באַאַוונט אין דער מאַדערנער טערמינאָלאָגיע פון אַזעלכע ענינים...), אין וועלכער ס׳זענען אַריין שמואל האַכּבערג, שמעון מלא־דזשינאוו, שרה, ביינוש און לייבל ניימארק. אויף איר איז אַרויפגעלייגט געווארן די אויפגאַבע אויסצופונען און אויסוויילן די פאַסיקע פּעיקע ארטיסטן־אַמאַטאָרן, ארגאַניזירן דעם קריין און די רעפעטיציעס, רעמאַנטירן און באַפונן דעם שפּיכלער, וועלכער איז צוגעשטעלט געווארן צו זייער דיספאָזיציע דורכן ה׳ שקולי׳ער, אויפשטעלן די סצענע, צונויפּזאַמלען פאַרשידענע הפצים פאַר דער לאַטעריי און אַז. וו.

די קאַמיסיע איז צוגעטראָטן צו איר טעטיקייט. פון קלעצק איז איינגעלאָדן געווארן דער זייגער־מייסטער איטשקע פּעדער, וועל־כער איז צוגעזאָגט אַלס פּעיקער ארטיסט־אַמאַטאָר, רעזשיסער און גרימירער. ער עזקאַמינירט די פאַרשידענע קאַנדידאַט־אַמאַטאָרן. אין עדלעך איז ארגאַניזירט געווארן דער דראַמאַטישער קריין, אין וועלכן עס זענען אַריין סאַציע שקולי׳ער, גרונם ניימארק, עטל און מרדכי מלאדזשינאוו, דבורה קאפלאן און בוניע כהן.

צו דער ערשטער פאַרשטעלונג, איז אויסגעוויילט געווארן יעקב גאַרדינס דראַמע „די שחיטה״. מען איז צוגעטראָטן צו די רעפעטי־ציעס. אין דעם טאָג פון דער פאַרשטעלונג, האָט דאָס יידישע סיניאווקע געמאַכט דעם איינדרוק פון אַ ערב יום טוב. גרויס און קליין האָבן זיך געגרייט צו דער „פּרעמיערע״.

דער „זאַל״ איז געווען געפּאַקט איבער די ברעגן — עס האָט געהערשט ששון ושמחה.

דער עולם האָט מיט באַגייסטערונג נאַכגעפאָלגט דעם שפּיל פון די ארטיסטן, און האָט זיי באַשאַנקען מיט שטורמישע אַפּלאָדיסמענטן. אויך דער מאַטעריעל דערפאָלג, איז געווען גאַנץ באַדייטנד. עס זענען איינגעקויפט געווארן די ערשטע צוויי הונדערט העברעישע און ייִדישע ביכער. א פּרוי האָט געשטעלט צו דער דיספאָזיציע פון דער ביבליאָטעק אירס אַ צימער.

אַזוי איז געגרינדעט געווארן די צעזעלשאַפטלעכע ביבליאָטעק אין סיניאווקע, וועלכע האָט זיך שנעל אַנטוויקלט אין מיט דער צייט דערגרייכט ביז 10 טויזנט ביכער אין העברעיש, ייִדיש און פּויליש. די צאָל אַבאָנענטן האָט זיך געהאַלטן אין איין פאַרגרעסערן. אין די אָוונטן האָבן די סיניאווקער יידן, איבערהויפט די יונגע, געשמאַק געלייענט אַלע מינים ביכער פון דער העברעישער און יידישער ליטעראַטור.

גלייכצייטיק האָט זיך אויך אַנטוויקלט דער דראַמאַטישער קריין. עס זענען צוגעצויגן געווארן נייע פּעיקע קרעפּטן פון דער יוגנט. די פאַרשטעלונגען זענען פאַרגעזעצט געווארן, דער רעפּערטואַר האָט געציילט צו שאָפונגען פון גאלדפאדן, שלום־עליכם און אַנדערע.

די אויבנדערמאַנטע אַקטיוויטעט־גרופּע האָט מיט דער צייט געגרינדעט די העברעישע „תרבות״ שולע, וואָס האָט צוערשט געציילט איבער 40 שילער און צוויי לערער.

צוליב דעם מאַנגל אין א געבּיידע, איז מען געווען געצוווּנגען זיך באַנוצן צו דעם צוועק מיט דער עזרת־נשים אין דער שטאַטישער שול.

די דערציונג און לימודים, זענען געפּירט געווארן אין א העברעיש און נאַציאָנאַל־ציוניסטישן גייסט.

מ. ווייגער / א משפחה פון א ישובניק

כ מיינע קינדער־יאָרן האָב איך פאַרבראַכט אין דאָרף זאריטעווע און אויך אין קלעצק, און דאָס לעבן אין דאָרף האָט זיך שארף און בולט, אויסגעטיילט פונעם לעבן אין קלעצק.

מיינע עלטערן יואל חנן און שרה־בוגאנע ווייִנגער האָבן געלעבט אין דעם דאָרף מיט אַן ערך 60 יאָר צוריק. די עקאָנאָמישע לאַגע זייערע איז דאָן געווען נישט שלעכט. זיי האָבן געהאַט עטלעכע בהמות, 2 פערד און אַרום 50 זענז, און אויך א שטיקל באָדן פאַר א גאַרטן. דערצו האָבן זיך דאָן געפונען אייניקע גויים פון דאָרף, וואָס האָבן געוואָלט פאַרן קיין אַמעריקע. זיי האָבן אַבער נישט געהאַט גענוג געלט אויף רייזע הוצאות, האָבן זיי דערציבער ביי מיין טאַטן געליען געלט און האָבן אים דערפאַר אָפּגעשריבן א שטיקל באָדן. אַבער אַזוויי א יִיד האָט צו יענער צייט נישט געטאָרט באַזיצן קיין באָדן, האָבן אָט די גויים פאַרשריבן דעם באָדן אויפן נאָמען פון אַן אַנדער גוי און דעם טאַטן ארויסגענעבן א וועקסל, אַז אָט דער אַנדערער גוי איז דעם טאַטן שולדיק א געוויסע סומע געלט.

מיט דער צייט האָט זיך די עקאָנאָמישע לאַגע פאַרבעסערט. די עלטערע קינדער האָבן געהאָלפן אין דער ארבעט, און די קלענערע פלענן זיך פאַרקנען מיט די זענז, אכטונג געגעבן, אַז זיי זאָלן נישט גיין אין די תבואה־פעלדער פון אָרום.

בסך־הכל האָבן זיך אין דאָזיקן דאָרף געפונען 7 יידישע פאַמיליעס, און א ביסל ווייטער פון אונז זענען נעוען נאָך 4 פאַמיליעס — אַזוי אַז אויף שבת צום „מנין״, פלעגן קומען צו אונז אייניקע יידן פון דאָרף ארצע.

אַבער דאָס לערנען פון די קינדער איז געווען ביי אונז א גאַנץ פראָבלעם, ווייל קיין סך ייִנגלעך זענען צוויישן אָט די פאַמיליעס נישט געווען, און נאָכדעם ווי אייניקע פון אָט די פאַמיליעס זענען זיך צופאַרן

אפשר הונדערט גויים. איך פלעג מיט זיי צוזאַמען שלאָפן. די פיס פון פערד פלעג איך שליסן מיט איינערנע פענסטע, כדי צו פֿאַרהיטן פון גנבים.

אָט דאָס לעבן האָט זיך מיר אָבער צוגענעסן, און איך האָב באַלשלאָסן אוועקצופֿאָרן קיין אַמעריקע. האָב איך זיך אויסגעלערנט א פּאָר, שוסטערייַ, געאַרבעט דריי יאָר צייט און אַנגעקליבן געלט. שפּעטער בין איך אוועק קיין אַמעריקע.

מיין ברודער לייזער איז שוין דאָן געווען אין דער רוסישער אַרמיי, אין סיביר. איך האָב געפֿלאָגן־עט, אַז ער זאָל אַנטלויפֿן פון דאָרט און אוועק

י. פרענקעל / די יידן ארום קלעצק און זייער אומקום

די יידישע באַפֿעלקערונג אין ווייסרוסלאַנד איז כמעט אינגאַנצן געווען קאַנצענטרירט אין די שטעט און שטעטלאַך. אַבער נישט וויניק יידישע פֿאַמיליעס האָבן געלעבט אין זייער אומגעגנט, אין דערפֿער און גיטער. אינם פֿאַריקן יאָרהונדערט איז זייער צאָל געווען גאָנץ קאַנסטיק. אין פֿאַרלויף פון דער צייט, צוליב פֿאַרשידענע סיבות, האָט זיך זייער צאָל שטאַרק פֿאַרקלענערט. די צאָרישע רעגירונג האָט פֿאַרבאָטן יידן צו ווינען אין די דערפֿער, מיטן אויסנאַם פון די, וועלכע האָבן געקענט באַווייזן, אַז זיייערע עלטערן האָבן זיך דאָ באַוציט נאָך פֿאַר די אַנטיסעמיטישע אינגאַטיוען־גזרות, אין די זיבעציקער יאָרן פון נייַנצנטן יאָרהונדערט. אמת, די אַרטיקע מאַכטהאָבער האָבן אפֿטמאָל נישט מקפּיד געווען אויף דער אויספֿירונג פון די אויסנאַם־גזרות, אויב זיי זענען באַלוינט געוואָרן מיט „לא יחרץ" אפּצאָלונגען.

נאָך דער פֿרשטער רוסישער רעוואָלוציע פון 1905, איז פֿאַרשאַפט געוואָרן דער אַנטיסעמיטישער קורס און די שטרענגע קאַנטראָל איבער די רעכט פון די דאָרפֿישע יידן, און פיל פון זיי זענען אַרויסגעשיקט געוואָרן פון זייערע ווינונגס־ערטער.

אין דער צייט פון דער נאַציאָנאַל־אינוואַזיע, האָבן נאָך פיל יידישע משפּחות געלעבט אין דער אומגעגנט פון קלעצק אין דערפֿער און גיטער פון פּוילישע גוט־באַזיצער. עס איז געווען צווישן זיי א קליינע צאָל ערד־אַרבעטער, די מערהייט האָט זיך פֿאַרנומען מיט קרעמעריי, האַנטווערקעריי און דגל. די ווינט און וואַסער־מילן און שמידעריייַן, האָבן זיך געפונען אויסשליסלעך אין יידישע הענט.

די קעננזיטיקע באַציונגען צווישן יידן און זיייערע קריסטלעכע שכנים, זענען געווען גאָנץ טאָלעראַנטע און אפֿילו פרייַנטלעכע. די יידן פון זייער זייט האָבן זיך צוגעפּאַסט צו זייער לעבן אין דער דאָרפישער סביבה, און האָבן זיך באַמיט ווי ווייט מעגלעך אויסמיידן אינצידענטן און קריגעריייַן.

אויך אין די גיטער נעבן די דערפֿער, האָבן געלעבט יידישע משפּחות. די גוטבאַזיצער האָבן זיך געוויטיקט אין די יידן, צוליב עקאָנאָמישע און ווירטשאַפֿטלעכע טעמים. כמעט אין יעדן גוט האָט געווינט א ייִד וועלכער האָט אַרענדירט די מילן־פּראָדוקציע פון גוט.

די גיטער האָבן פֿאַרמאַגט גרויסע פרוכט־גערטנער, די אַרענ־דאָרן פון די סעדער זענען געווען אויסשליסלעך יידן, וועלכע האָבן עקספּאַרטירט די פרוכט און פרוכט־אויסאַרבעטונגען.

צווישן זיי, פֿאַרשפּרייט אין פֿאַרשידענע וווייטע פונקטן, האָט געהערשט א גייסט פון בריידערלעכקייט און פריינטשאַפֿט. פֿאַר דער דערציונג פון זיייערע קינדער, פלעגן זיי אַראָפּבאַרענגען געמיינזאַם א מלמד פון שטאָט, יעדער האָט געדאַרפט לויט דער ריי אים באַזאָרגן מיט קעסט.

איבערהויפּט האָבן זיי אָפּגעהיט שבת און ימים־טובים. אין די טעג פלעגן זיי ווי אָפּטריילען זיך פון דעם וואָכן־שטויב און גרויקייט פון זייער לעבנס־שטייגער. אין א צענטראַלן פונקט פלעגן אָפּגעריכט ווערן מנינים, און נאָך דער שבת־סעודה, האָבן זיי באַזוכט איינער דעם צוויייטן מיט זיייערע פרויען און קינדער און פֿאַרבראַכט צוזאַמען ביי געדעקטע טישן.

פיל פון די דאָזיקע יידן זענען נישט איינגעשלאָסן געוואָרן אין געטאָס און נישט אומגעקומען דורך די נאַציס.

וועגן די דייטשן האָבן פֿאַרנומען וווייסרוסלאַנד, האָבן זיי געפונען, אַז די פֿאַרניכטונגס־אַרבעט איז שוין דורכגעפֿירט געוואָרן אין א סך ערטער דורך די אַרטיקע פויערים. אין די עטלעכע צווישן־טעג, נאָכן צוריקטריט פון די סאָוויעטן, וועגן די דאָזיקע ישובים זענען פֿאַרבליבן אָן קאַנטראָל אָן מאַכט, זענען די גויים אָנגעפֿאַלן מיט העק אָן מעסערס אויף זיייערע שכנים יידן אָן מיט חיה'שער ווילדקייט דערמאָרדעט און באַרויבט.

דער דאָרף האַלינקע, אין דרום זייט פון קלעצק, האָט געדינט אַלס אָפּרו אָן דאָטשע־אָרט פֿאַר די יידן פון קלעצק, האָבן־צעוווישט אָן אומגעגנט. אמת, קיין גרויסע גבירים, ווי די יהודפּענצער דאָטש־ניקעס, וועלכע האָבן זיך פֿאַרגינגן שענקען א מעלקענדיקע קו דעם אומפֿאַרגעסלעכן טוביה דעם מילכיקן, זענען דאָ נישט געווען. מען האָט דאָ אויך נישט געזען קיין פענסיאָנאַטן אָן ווילעס — מען האָט געווינט אין די פויערים כאָטש, אָדער אין די הייזער פון די דאָר־טיקע יידן — די נאַטור איז אָבער געווען אידיאַליש שיין אָן דער סאָסנע־וואַלד פֿרעטיק אָן דופטיק.

געקומען זענען אַהער אין די זומער חדשים קרענקלעכע יידן, אָן סתם יידן, וועלכע האָבן זיך פֿאַרגינגן אפֿרוען א קורצע צייט אָן זיך אויסטאָן פון די טאָג־טעגלעכע זאָרגן אָן דאגות. דאָ זענען פֿאַראַנגעגן גאַנצע וואָכן אָן מען האָט נישט באַגעגנט די שטייגער מאָנער, דעם בירגערמייסטער אָן קאָמענדאַנט, די שונאי ישראל אָן זייער חברותא...

אויף די שבתים פלעגן אָנקומען יידן פֿאַרברענגען דאָ זייער „וויך ענד", אָן יוגנט האָט פֿאַרפולט דעם וואָלד מיט טומל אָן געזאַנג.

די אָרומיקע דאָרפישע פויערים האָבן צעטראָגן אין זייערע הער־צער געפֿילן פון קנאה אָן שנאה צו די דאָזיקע יידן, אָבער זיי האָבן זיך שטאַרק געהיט נישט צו־ברענגען זייערע געפֿילן צום אויסדרוק. די דאָטשניקעס האָבן זיי געברויכט באַדייטנדיק רווחים, אָן נאָך דעם דאָטשע־סעזאָן, ווען דער וואָלד האָט זיך אויסגעלידיקט פון זייַנע איינוווינער, האָבן זיי צוואָרט מיט אומגעדולד אויף דעם קומענדיקן זומער.

פֿאַר די האַלינקער יידישע איינוווינער, זענען די דאָטשע חדשים

דורך כינע אויך קיין אַמעריקע. אָבער ער האָט נישט געוואָלט טאָן, כדי נישט צו לאַזן אונזערע עלטערן אַליין אין דער אַלטער היים. אָבער בעת ער איז באַפֿרייט געוואָרן פון מיליטער און מ'האָט אים נישט דערלויבט צו פֿאָרן אַהיים אין דאָרף, האָבן זיך אויך די עלטערן באַשלאָסן אין קלעצק.

די עלטערן זענען געשטאַרבן מיט א צווישנלעכן טויט, אָבער די איבע־ריקע פון דער פֿאַמיליע זענען אומגעקומען אין דער היטלער־שחיטה. עס האָט זיך אָפּגערעטעוועט בלויז מיין שוועסטער רבקה'ס א זון מאָטל געלפֿאַנט, וואָס האָט זיך ממש ארויסגערעטעוועט פון זיין קבר.

געווען טעג פון ליכט און פרייד. אויסער דעם מאַטעריעלן נוצן האָבן די דאָשטשינקעס מיטגעבראַכט מיט זיך אין דעם דאָזיקן פאַרוואָרפענעם דאַרפישן ווינקל, גייסט און קולטור פון דער שטאָט, און צעשטרייט די גרויקייט און עלנט פון זייער לעבן.

פאַר ר' חיים דעם שוחט איז דאָן געווען דער „פראַספעריטי" סעזאָן: דער עופות־שעכט איז געווען מיטן פולן ברען. איצקא־וויטש האָט פאַרלאָזן זיין וואַרשטאַט און אויפגעשטעלט ביים ברעג פון וואָלד אַ גרויסען פענסיאָנאַט און אַזוי אויך אַנדערע.

לויט אייניקע ידיעות האָבן די דייטשן פאַרטריבן די אַרטיקע יידן אין די געטאָס פון די נאַציס שטעטלעך, און דאָרט זענען זיי אומגעקומען.

*

אין דרום־מזרח זייט פון קלעצק, נאָענט צו די גרענעצן פון פאָליעסיער וועלדער, איז געלעגן די קליין שטעטלעך זאאסטראָ־וויטש, אַראָמגערינגלט מיט גרעדיכטע וועלדער.

יידישע איניציאַטיוון, פלייסיקקייט און פעיקייטן, האָבן זיך דאָ אָנגעפלעקט אין זייער פולן שוווּנג. דער דאָזיקער פאַרוואָרפענער וויסטער ווינקל, האָט אויפגעלעבט אין משך פון אַ קורצער צייט. עס זענען אויפגעשטעלט געווערן טאָרשאָקן, סמאָליאַרניעס און פיל אַנדערע אונטערנעמונגען וועלכע האָבן עקספלואָטירט די פאַרשידענע רייכטימער פון די וועלדער ווי שווילמען, וועווראַקעס און דגל. די דאָזיקע אונטערנעמונגען, די האָלדלס־קאָמערס, בעאָמטע און אָנד.

אַ צאָל משפחות האָבן זיך פאַרנומען מיט לאָנווירטשאפט און באָארבעט זייערע פעלדער אין געראָטענער. יידן פון די אַרומיקע שטעטלאָך, וועלכע האָבן זיך געוויטיקט אין פרנסה, האָבן זיך איבערגעצויגן קיין זאאסטראוויטש. אין יאָר 1939, האָט די שטעטל צעציילט אַ ערך 40 יידישע משפחות — ביי צוויי הונדערט נפשות. זאאסטראוויטש האָט באַקומען אַ פרצוף פון אַ טיפיש קליין יידיש שטעטל מיט אַ רב און אַ שוחט, אַ שול און אַ העברעישע שולע, אַ חלוצישע יוגנט און נאָך.

לויט די ידיעות זענען אָבער זאאסטראוויטשער יידן פאַרניכטעט געוואָרן אין די נאָענטע געטאָס. נישט געבליבן קיין שריד לפליטה.

*

אין דער דאָזיקער געגנט, האָרט צו פאָליעסע, זענען געלעגן די דערפער מאריטש, קאָלק און בוטשע. די איבערווויגדיקע מערהייט פון זיערע יידישע איינוווינער, זענען געווען דאָרפס־לייט, צוגעבונדן צו פעלד, גאָרטן און וואַלד — „שוביקעס" מיט געזונדע חושים, האָרעפאָשניקעס, וועלכע האָבן צעציגן זייער חיונה מיט זייערע מאָזאָליע־העגט און שווייס פון פנים, און צוגלייך — האָרציקע, ערלעכע און תמימותדיקע.

אין דער פאַרוואָרפענער פרעמדער סביבה, צווישן די פאַר־גרעבטע פינצטערע „פאָלעשוקעס" האָבן זיי שטרענג אָפגעהיט זייער יידיש געשטאָלט, מקיים געווען מצוות, שבתים און יום־טובים; מלמ־דים אַראָפגעברענגט פון שטאָט האָבן דערציגן און געלערנט זייערע קינדער און זו וו.

איידער נאָך די נאָציס האָבן זיך באַווייזן אין די דאָזיקע ערטער, האָבן די פויערים אויף אַ גרויזאַמן אופן דערמאָרדעט די יידן און צוגעגרויבט זייערע פאַרמעגנס.

*

אין מזרח־זייט פון קלעצק, אין דער ריכטונג צו סלוצק, אַרום דעם מאָסקווע־וואַרשעווער שאָסיי, האָבן געווויינט יידישע משפחות אין דערפער, פריצישע גיטער און אָנדערע ישובים.

ליובענינץ האָט נאָך פון די צאַרישע צייטן געהאַט דעם סטאַטוס פון אַ פאָסט־סטאַנציע. אַ באַווסטע יידישע פירמע פון וואַרשע — די ברידער שיפרין — האָט דאָ געגרינדעט אַ גרויסן טאַרשאק מיט אָמטן און דער דאָרף האָט געברויזט פון יידישע אַרבעטער, באָאַמטע און צוגעפאָרענע פון דרויסן צוליב געשעפטלעכע אָפּאַרבינ־דונגען מיט די אונטערנעמונגען. די קרעטשמע פון יוסף ליס, דער אָרענדאַר פון דער פאָסט־סטאַנציע, איז שטענדיק געווען פאָר־פולט פון מענטשן.

נישט ווייט פון דאָנען האָט זיך געפינען נאַהאָרנע־פלאסקא־ווייטש, ווו מען האָט אָפגעריכטעט מנינים אין די שבתים, יום־טובים און ימים נוראים.

אין דעם נאָענטן דאָרף ראטשייקע האָבן זיך געפינען אייניקע יידישע פאָמיליעס. עס איז באַוווסט, אַז די אָלטע מוטער פון דעם קצב גאלפאנד איז דערמאָרדעט געוואָרן דורך די פויערים נעבן איר הויז און דאָ באַגראָבן געוואָרן (אירע אַ טאָטער געפינט זיך אין חיפה).

אין דאָרף הורוויזש האָבן געווויינט אייניקע פאָרמעגלעכע יידישע משפחות.

דער באַזיצער פון מיל אלתר ראזאוסקי איז געווען אַ פאָר־מעגלעכער, פאָרגעשריטענער ייד. זיינע צוויי זין זענען געווען באַ־שעפטיקט אין נאָענטן אסטראוויעטש. ווען די דייטשן זענען אָנגע־קומען אין דאָרף זענען זיי אָנטלאָפן אין נאָענטן וואַלד.

אָרוסגייענדיק אין אַ קורצער צייט אָרום פון וואַלד זענען זיי באָאַלן געוואָרן דורך די פויערים, וועלכע האָבן זיי דערמאָרדעט.

אין דאָרף אסטראויטשין האָט געווויינט די אינטעלעגענטע, נאָבעלע פאָמיליע גלזין, די אינהאָבער פון דעם וואָסער־מיל. די צוויי זין האָבן געאָרבעט אַלס דאָקטוירים אין קלעצק, דער עלטערער דוד איז געווען געשעצט אין שטאָט אַלס נדבן פאַר אַלע וווילטעטיקע צוועקן, טרייער ציוניסט און געזעלשאַפטלעכער טוער — אומגקומען אין קלעצקר גטאָ.

*

אויף דעם לאַנגן און בריייטן טראַקט, וועלכער פירט פון קלעצק קיין טימקאָוויטש און קאָפוליע, אויפן האַלב וועג, ביים פוועווער דאָרף און גוט איז געשטאַנען די באַווסטע אין דער גאַנצער געגנט קרעטשמע, וועלכע האָט געהערט צו דער פאָמיליע זשוכאָוויצקי.

אַ אייגנאַרטיקע, יידישע פאָמיליע. ר' משה זשוכאָוויצקי, אַ פיעקער, פלייסיקער געשעפטסמאַן, אַ שטרענג רעליגיעזער, פיל צייט זיך אָפּגעגעבן מיט תפילות און לערנען תורה. ער האָט אַרענדירט ביים פריץ וואינילאוויטש (דער דאָזיקער פוילישער גוט־באַזיצער, דער פאַטראָן און שעצער פון ר' משה'ן, איז בשעתו געווען פאָפוליער אַלס פאָליטיקער, אָנגעזעענער ליבעראַלער געזעלשאַפטלעכער טוער און אמתער יידן־פריינט. ער איז געווען דער פרעזעס פון פוילישן „קאָלאָ" אין רוסישן מלוכה־ראַט — גאָסודאַרסטוועני סאוועט — אַרייַנגעטראָגן אַ גזעזץ־פראָיעקט וועגן אפשאפן אלע באַגרענעצונגען אויף יידן, און וועגן דעם אויך דערלאָנגט אַ מעמאָראַנדום דעם צאַר ניקאָלאַי דעם צווייטן) אַ שטח פעלד און גאָרטן, דעם מילך־פאָקט, די קרעטשמע און דעם וויינ־מיל. אין די עלטערע יאָרן זענען די געשעפטן פאַרטיילט געוואָרן צווישן די זין און איידעם אברהם, און ער אַליין האָט זיך אינגאַנצן איבערגעגעבן דעם לימוד פון תורה, תפילות און תעניתים.

אַ אויסטערלישער און פאַרדריסלעכער צופאַל איז מיט אים געשען אויף די עלטערע יאָרן: אינעם טאָג וועג ס'איז געשטאַרבן די בת יחידה פון פריץ, איז ער אַריין אין פאַלאָאָן און ביים טויטן־בעט פון דער פאַרשטאָרבענער פאַרבראַכט עטלעכע שעה אין אָוונט מיט זאָגן קאַפיטלען תהילים.

גלייך לאחר המעשה, איז אים באפאלן א אומרו — צי שטימט עס מיטן יידישן דין. האט ער זיך געווענדעט צו רבנים — און יענע האבן אויסגעפונען, אז ער איז באגאנגען א זייער ארבע עבירה און מוז תשובה טון דורך תפילה וצדקה, אויסער דעם האבן זיי אויף אים ארויפגעלייגט נישט ווייניקער ווי הונדערט תעניתים, וועלכע ער האט מקיים געווען ביזן לעצטן טאג.

אין די צארישע ציטן, האט די פוזעווער קרעטשמע געדינט אלס אפרו־פונקט פאר דורכגייענדיקע און דורכריזנדיקע צווישן די שטעטלאך, אין־בערהויפט פאר די בעלי־עגלות מיט די פאסאזשירן, קצבים און פערד־סוחרים, וועלכע פלעגן יעדע וואך פארן אויף די מארק־טעג און ירידים אין די ארומיקע שטעטלאך.

ארויספארן פלעגט מען אין די פרימארגן שעה׳ן און דא האט מען אויסגעשפאנט די פערד, געדאונט שחרית און זיך געזעטיקט מיט א גשמאקן פרישטיק פון די בארימטע מילך מאכלים פון פוזעווער מילך־פאקט.

דער אייגנטימער פון דער אכסניה, י ש ע י ה, איז געווען א קולטורעל־פארגעשריטענער ייד, א פעיקער געשעפטסמאן, א גאסט פריינדלעכער, און דערגרייכט א גאנץ פארמעגלעכן מעמד.

אין די שפעטערי־קע יארן, ווען ס׳איז אנגענומען געוואָרן א נייער מנהג, איינארדנען חתונה־שמחות אין שטילע ערטער און אויף א באשיידענעם אופן, כדי אויסמיידן גרויסע הוצאות און אויך צוליב כלערליי אנדערע מאטיוון, — איז די פוזעווער קרעטשמע געווען דער באקוועמסטער ארט צו דעם צווק. דא זענען אריך אפגעריכטעט געווארן די מנינים אין די שבתים, יומים־טובים און ימים נוראים, צו וועלכע עס זענען געקומען מתפללים פון דערפער און גיטער פון טימקאוויטשער אומגעגנט — דזשכצניר, זארקאוועי, בראקאוועי, בריגאדע און אנד.

אלע נויטיקע זאכן זענען געווען אויפן ארט: ר׳ מ ש ה האט געשמט אלס ערשטקלאסיקער בעל־תפילה און בעל קריאה, י ש ע י ה איז געווען א קינסטלער א בעל תקיעה, און דער עלטערער זון ר׳ ח י י ם מ א י ר דער אייגנטימער פון ווינט־מיל, האט געירשנט פון פאטער פיל פון זיין גייסט און מידות, האט אויך ביי־געשטייערט זיין חלק אין תפילה און קריאת־התורה. די טאכטער ש ר ה א לעבעדיק שרה בת טובים, א פאנאטיש־פרומע און מלומדת, איז געווען די אנפירערין און „זאגערין" אין „עזרת נשים"...

פיל קינדער פון די זשוכאוויציקס געפונען זיך אין אמעריקע, ווהין זיי האבן אויסגעוואנדערט, די אייבעריקע האבן געשיילט דעם טראגישן גורל פון די קדושים אין קלעצק און טימקאוויטש.

*

דאס קלייניע און חנוזדיקע שטעטעלע מעדזיוועדיטש, איז געלעגן בשכנות מיט סיניאווקע. די שיינע נאטור, דער פליסנדיקער טייכל, די ארומיקע וועלדער אין גערטנער, האבן איר צוגעגעבן א שיין־אידילישן אויסזען.

אין די יארן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האבן די יידישע איינוווינער אויך דא דורכגעמאכט די צארישע גירוש גזרה. נאך דער מלחמה האבן זיי זיך צוריקגעקערט אין זייערע היימען, און ביי דער פוילישער הערשאפט האט זיך דאס שטעטל אנטוויקלט אין א שנעלן טעמפ. יידישע קאפיטאליסטן־אונטערנעמער פון מרחקים האבן דא און אין דער גאנצער סביבה ביז ליודוויקאווע, אויפגע־שטעלט בריי־פארצוויגטע האלץ־אינדוסטרי און אנדערע אונטער־נעמונגען. נאענט צו דער דייטשער אינוואזיע, האט די שטעטל געצייליט אביבר 40 יידישע משפחות, צווישן זיי גאנץ פארמעגלעכע. די צאל יידן האט זיך געהאלטן אין איין פארגרעסערן מיטן צופלוס פון די ארומיקע ערטער.

קורץ נאך זייער אנקומען, האבן די נאציס ארויסגעפירט די יידן הינטערן שטאט, נאענט צו דער באן־סטאנציע בודע, און דא זיי אויסגעמארדעט דורך דערשיסן. פאר דער שחיטה האבן זיי אויסגע־קליבן די שיינע יונגע מיידלעך, זיי געבראכט אין דער געביידע פון פאליציי־פאסטן, זיי פארגוואלדיקט און סאדיסטיש געפיניקט א גאנצע נאכט. צומארגנס אין דער פרי, האט מען זיי אומגעבראכט אויפן ארט פון דער אלגעמיינער שחיטה.

אייניקע עפיזאדן: די טאכטער פון שטאטישן אפטייקער, האט געפרווט באגיין זעלבסטמארד דורך איינשלינגען סם, דער פרווו האט זיך נישט איינגעגעבן. די דייטשן האבן זיך ארויסגערייסן אין הויז און די דערמארדעט אויפן יסורים־בעט.

אין מעדזיוועדיטש האט געווינט א יידיש משפחה פון ועלכע איין טאכטער האט זיך געשמדט און חתונה געהאט מיט א קריסט. אין טאג פון דער שחיטה, האט זי אויסבאהאלטן ביי זיך א זון פון איר יידישער שוועסטער.

דערוויסנדיק זיך פון דעם, האבן די דייטשן געפאדערט פון איר ארויסגעבן דעם יינגל און געדראט מיט טויט. זי האט באווילן איבערשיקן דעם יינגל צום פוילישן גלח אין שטעטל, און אדאנק זיין אינטערוועניע און זיינע פארדינסטן פאר די נאציס — זענען זיי געבליבן לעבן.

איין אייניקע יידישע משפחה פון מעדזיוועדיטש, האט זיך ארויס־גערעטעוועט פון חורבן און געפינט זיך אין ישראל, אין רמת גן. דאס איז ישראל פראשטשיצקי, זיין פרוי און זעקס קינדער. אפשר דער אייניקער פאל צווישן דער שאירית הפליטה. די לאגגע הצלה־געשיכטע פון די פראשטשיצקיס איז פול מיט אויסטערלישע צופאלן, נסים ונפלאות, וועלכע קליינגען ווי א קאשמאר־לעגענדע.

ער איז געווען דער אייגנטימער פון א סמאל־ארניע אין וואלד ביי מעדזיוועדיטש. אלע ווגן און סטעזשקים פון וואלד, זענע אים געווען באקאנט. אין טאג פון דער שחיטה, האט די משפחה פארלאזן דאס הויז און זיך אויסבאהאלטן אין א בונקער אין די טיפענישן פון וואלד. אין א קורצער צייט ארום, האבן זיך אנגעשלאסן אן זיי א צאל יידן, אנטלאפענע פון די ארומיקע געטאס. זיי האבן דערווארבן עטלעכע ביקסן און צוזאמען געשאפן א מין פארטיזאנישע אפטיילונג, וועלכע האט אנגעוואפנט א פחד אויף די ארומיקע פויערים און פון זיי געציגן זייער באשפייזונג.

פיל מי אין אנשטרענגונג, האבן אנגעוועגדעט די דייטשן צו כאפן די גרופע, אבער אן דערפאלג.

זיי האבן צוגעזאגט א פרעמיע פון צוואנציק קילא זאלץ — א טייער ארטיקל אין יענע צייטן — די יעניקע וועלכע וועלן אנטדעקן די באהעלטענישן פון די פארטיזאנער. די ארומיקע פויערים, מערסטן־טייל פון פוילישער אפשטאמונג, זענען פון שטענדיק אן געווען פארברענטע שונאי־ישראל, און אין דער צייט פון דער דייטשער אקופאציע, אקטיוו געהאלפן די דייטשן אין זייער פארניכטונגס־ארבעט. האבן זיי זיך גלאזט ווי יעגער אין וואלד אויסגעפונען די אומפארזיכטיקייט, אבער די פארטיזאנען גרופע האבן זיי נישט באווירן צו אנטדעקן.

(צווישן אנדערע, זענען דא אומגעקומען די ברידער ב ע ר ע ז י ן פון לעכעוויטשער גטא).

וועז די גרופאר האט זיך פארשטארקט, האט די פאמיליע פראשטשיצקי מיט דער נאציגרופע זיך איבערגעצויגן טיפער אין פאליעסיע און אויפגעשטעלט בונקערס אין די גדעיכט, וויסטע וויגקלען פון די באבונגער וועלדער, דא איבערגעקומען די מלחמה, דערלעבט דעם טאג פון דער באפרייונג און זוכה געווען עולה זיין קיין מדינת ישראל.

יהושע אייזנשטאדט-ברזילי / פיר בריידער*

אויך געדענק, אז עס זענען געווען בייַ אונז אין קלעצק פיר בריידער, זיי האבן אלע געקענט שרייבן „פראשעניע".

דער עלטסטער איז געווען דער „מושלם", — אין דער משכילישער עפאכע איז אזא איינער געווען א „טשאטשקע". ער איז געווען פאר אלעם א משכיל, געקענט דיקדוק און טאקע א שטיקל אבן עזרא אויך, און ווער שמועסט שפראך — לשון, אט דאס איז געווען נאר א גרויסע זאך.

אט דער מושלם איז שטענדיק געווען א בן־בית בייַם „אטעאר".

דער צווייטער ברודער איז געווען א הויכער, א בויכיקער א ייד א בעל־צורה מיט א גרויסע בארד. אז עס איז געקומען דער „נאבור", — מ'האט זיך געדארפט שטעלן צום פריזיוו, פלעגט ער העלפן...

דער דריטער איז געווען אריה'לע אדער לייבעלע „דער ציגיינער", ער איז געווען שוואַרץ ווי א ציגיינער, מיט א פאר שוואַרצע פלאמיקע אויגן.

דער פערטער ברודער איז געווען „דער שיכור" פון שטעטל.

צווישן די פיר בריידער איז אייגנער געווען, וואס האט געהאלטן דאוועגען פאַרן עמוד — ער איז געווען פלאם פייער פאר זיין דאזיקער שטרעבונג, אין דאס איז בייַ אים געווען מער א מוזיקאַלישער געפיל. ער איז אינגעם דאוועגען געווען א אמתער קינסטלער.

געהייסן האט ער יעקב, דער פערטער ברודער. צו זיין פרנסה האט ער נאך געהאט א זייטיקע באשעפטיקונג — געווען א מצבה־קריצער. און אזוי ווי בייַם דאוועגען איז ער געווען מוזיקאַליש, אזוי איז ער ער דא געווען א קינסטלער אין קריצן די מצבות — איך בין זיכער, אז ווען ער וואלט זיך אפגעגעבן סיסטעמאטיש מיט קונסט, וואלט ער געווארן אן אמתער קינסטלער.

צי מיינט איר, אז ער האט געהאט פרנסה פון זיין דאזיקער קונסט? און וווּ שטייט דאס דען, אז קונסט ברויכט עשירות? צי איז דען אפילו דער אמתער גוטער מאלער אן עושר? איך האב געקענט אן אמתן מאלער בייַ אונז אין שטעטל אין קלעצק, וואס איז שפעטער אוועק פון אונז און געווארן א מפורסם און איך געדענק נישט, אז ער האט ווען ס'איז געהאט א קאפיקע אין קעשענע.

אבער איר דארפט וויסן, אז א קינסטלער איז פאראן אזא וואס לעבט פון ארעמקייט, אזא באהעם, א ציגיינער, וואס איז לוסטיק אין האלט זיך העכער פון ראשטשילדן — און אזא איז געווען אונזער יעקב.

דער עלטערער ברודער האט געפירט א מחלוקת מיט אונזער רב, וואס איז דאן געווען אי רייך און אי צוגעהאנדלט מיט תבואה, און געשיקט תבואה קיין קעניגסבערג און אויך געווען א הדרת פנים. יעקב פלעגט שרייבן קעגן אים פאסקווילן אין די בלעטער; ער האט געשריבן, אז ער איז א מענש מיט „א גרינגן קאפ און מיט א שווערן בייטל", אז ער פארמאגט די אמתע „אפותיקאי" אין איז זייער קארג.

איך קום צוריק צו יעקבס קונסט. עמיצער פון דער „אקאדעמיע פון קונסט", וואס איז אמאל געקומען קיין קלעצק, האט באווונדערט יעקבס קונסט מיט זיינע קונסט־ארבעטן.

היינט צו טאג, זענען שוין בארימט אזעלכע קינסטלער ווי לילין און אנד. מיט זיערע ארנאמענטן, און אמאל האט געשמט יעקב וויס און בריית ארום קלעצק.

ער איליין האט זיך באגרוצט מיט רעקלאמעס און האט זיך רעקלאמירט אין די בלעטער, אז ער איז א „בעל הנס" אין מאלעריי, אבער לאמיר אפילו זאגן, אז ער איז נישט געווען קיין גדול אין עולם הקונסט, אבער אונזער שטעטל קלעצק האט זיך בעירמט מיט אים.

אין די 80קער יארן, אז איך בין ארומגעפארן וועגן די ענינים פון די „בני משה" אין די שטעטלעך פון „תחום", האב איך יעקב'ן נאך אגנעטראפן ווי ער פארט און בארימט זיך, אז זיינע קונסט־בילדער באצירן אלע מוזי־אומס איבער דער גרויסער וועלט. און אז ער איז גרעסער ווי איזראלס, און לפחות א „צוויישער אנטאקאלסקי". אבער ווי עס זאל נישט זיין, דורך אים איז אונזער קלעצק באקענט געווארן ווי א מקום און אכסניא פון קונסט, און טאמער זענען בייַ אונז אין שטעטל צו יענער צייט נישט געווען קיין מבינים אויף אזעלכע זאכן, האט ער זיך געזוכט מבינים אין אנדערע שטעט און ער האט שפעטער אויפגעהערט צו קריצן מצבות, און עצויגן חיונה פון מאלן בילדער פאר די פריצים פון ארום.

אז איך בין צוריקגעקומען פון ארץ־ישראל און האב באזוכט קלעצק, האב איך מיין פרייַנד, דעם קינסטלער, געטראפן ווי ער שטייט מיט א געלבלער־טונקעלן טלית קטן פאר זיינע בילדער ווי א כהן גדול פאר דער „עבודה" — און זיין ברודער האט מיר געזאגט, אז אוודאי חלומט יעקב זיינע הושענא־רבה־חלומות, עס חלומט זיך אים א גוטער יאר...

גראד איז דעמאלט געווען אן עיבור־יאר, און איך בין געדענק נאך ווי ער האט מיר געשריבן א בריוו קיין ארץ ישראל, און געשריבן האט ער זיין בריוו צו מיר אין אדר שני — דאס איז געווען זיין לעצטער בריוו צו מיר.

* „מיניקעס זשורנאל", 1903.

א. ל. שוואַרץ (דרום אפּריקע) / דער אלטער לעבנס־שטייגער

דאָס שטעטל קלעצק, ווי די אַנדערע קליינע שטעטלעך אַרום, האָט געהאַט אַן עכט יידישלעך אויסזען. געווען אַ טיפּיש־יידיש שטעטל, אינגאַנצן באַוווינט דורך יידן. דער מאַרק, וואָס איז געווען דער עקאָנאָמישער נערוו, איז געווען אינגאַנצן אין יידישע הענט. איין גוי האָט דאָרט געווינט, ער האָט אַבער אויך געריידט יידיש. אין יידישע הענט זענען אויך געווען די שענקען, וווּ די גויים פלעגן קומען כאַפּן אַ טרינק בראַנפן און שיכור׳ן.

די איינווויינער פון קלעצק זענען געווען ס׳רוב קליינע סוחר־רים׳לעך, אַבער אויך פאַרשידענע בעלי־מלאכות, ווי שניידערס, שוס־טערס, סטאָליערעס, קאָוואַלישעס, בלעכער א. א. וו. די גויים אַרום דאָקאָנען, זענען געווען פויערים און זיך אָפּגעגעבן בלויז מיט ערד־אַרבעט. די תושבים פון שטעטל האָבן געלעבט בשלום מיט די גויישע שכנים אַרום. די יידישע באַפעלקערונג, אין אַמאָליקע יאָרן איז געווען זייער פרום און פלעגט אָפּהיטן מיט הקפּדה אַלע רעליגיעזע מנהגים. דער שבת־דיקער טאָג, איז געווען הייליק און ס׳האָט געהערשט אין קלעצק אַ פולשטענדיקע רו פון הנאָדל און אַרבעט. זומער פלעגט די יוגנט שפּאַצירן שבת נאָכמיטאָג.

די חיונה איז דאָן געווען בצמצום, די הויפּט־שפּייזן — ברויט, קאָרטאָפל, גרינס. פלייש האָט מען נישט געזען אַ גאַנצע וואָך, אָחוץ שבת. ענטריקענטע פיש פלעגט מען ברענגען פון ווייטע מקומות. זיי זענען געווען גאָנץ ביליק, געווען אויך גענעציליטע יידן, וואָס האָבן געהאַנדלט מיט די פּריצים אַרום — און זיי פלעגן לעבן מיט מער הרחבה.

הייזער זענען דאָן געווען הילצערנע, איין הויז זייער ענלעך צום צווייטן. די פענצטער — אַן פאַרהאָנגן. מ׳פלעגט דאָן גיין אַנגעטאָן אין פראָסטע ליידנטענע מלבושים.

ס׳איז נישט געווען קיין דאָקטאָר, קיין אינזשיניער אָדער בוי־אונטערנעמער.

ס׳רוב תושבים האָבן געלעבט אין דחקות און נויט. דאָקעגן האָבן די פּוילישע פּריצים געלעבט אַ לעבן פון לויטער הוליענייש און לוקסוס. געווויינט אין פרעסטיקע פאַלאַצן אין זייערע גיטער אַרום די דערפער. זומטיק און אין די חגאות פלעגן זיי קומען קיין קלעצק אין די קאָטשוילישע און פראָוואָסלאַוויטשע קלויסטערס. יעדערער פון זיי פלעגט קומען צו פאַרן אין אַ פרעכטיקן וואָגן מיט שיינע פערד.

איך דערמאָן זיך, אַז בעת איך בין אַלט געווען זיבן יאָר, האָט בייַ אונז געטראָפן אַ שרעקלעכער אומגליק. אין סאָמע מיטן טאָג איז פלוצעם אויסגעבראָכן אַ שריפה אין לאַגער פון שטרוי. — דער בראַנד האָט זיך גיך פאַרשפּרייט איבער דער ניעסווייזשער גאַס, און אַ גרויסער טייל פונעם מאַרק איז אינגאַנצן אָפּגעברענט געוואָרן.

דעמאָלט האָט מען בייַ אונז נישט געוווסט פון קיין שום פאַר־זיכערונגס־געזעלשאַפטן און מען פלעגט בעטראַכטן די גרויסע שריפות, וואָס פלעגן פאַרקומען כמעט יעדן זומער, ווי מען באַטראַכט נאַטור־קאַטאַסטראָפעס; מ׳פלעגט אויך זיילן די יאָרן לויט די גרויסע שריפות.

אָט די שריפה וועגן וועלכער איך דערציילע דאָ, איז פאָרגעקומען אין יאָר 1875 אָדער 1876; מיט וואָס צו לעשן דאָס פייער איז נישט געווען, און עס איז בייַ אונזער פאַמיליע אָפּגעברענט געוואָרן דאָס הויז און דאָס גאַנצע מעבל און זאָכן וואָס מיר האָבן געהאַט זענען שטוב. די מאַמע האָט זיך געטרייסט דערמיט, וואָס בייַ אונז זענען

פאָרברענט געוואָרן נאָר די זאָכן, בעת בייַ די גויים אָרום זענען פאָרברענט געוואָרן אויך זיייערע צלמים...

נאָך דער שריפה, האָט זיך בייַ אונז אין קלייט פאָרגרעסערט דער מסחר, עס האָט זיך באַדייטנד פאַרבעסערט אונזער עקאָנאָמישער מצב. די מאַמע איז דעמאָלט אָלט געווען 28 יאָר. זי איז געווען זייער פרום, האָט נישט פאַרפעלט צו דאָונען יעדן טאָג אינדערפרי, טאָג־איין טאָג־אויס געגאַנגען אין שול אַריין. זי איז פול געווען מיט בטחון און גלויבן אין גאָט, און געטראָגן געדולדיק דעם יאָך פון דער פּרנסה. מיר האָבן אַבער אויף קיין פאַל נישט געהאַט קיין מעגלעכ־קייט אַפּצושפּאָרן געלט, כדי צו קענען צוריק אויסבויען אונזער הויז און דערפאַר געווויינט זינט דאָן אין אַ גענדנגענער דירה — און דעם פלאָץ פון אונזער הויז האָבן מיר פאַרקויפט צו אַ גויישן שכן.

איצט אַ ביסל וועגן די מנהגים פון יענער צייט. תחונה־געהאַט פרויען האָבן דאָן אָן אַן אויסנאַם געטראָגן שייטלען(פּאָרויקן), אַבער שוין אין יאָר 1877, האָט איין כלה־מיידל רעוואָלטירט קעגן דעם. איך געדענק עס גוט, הגם כ׳בין דעמאָלט אָלט געווען סך־הכל אַכט יאָר. כ׳האָב דאָן געלערנט אין חדר מיט אַ יינגל אין מיינע יאָרן, און ער האָט מיר דערציילט, אַז בייַ זיי אין שטוב טוט זיך אַ גרויסע מהלוכות; ס׳גייט אַן אַ קאַמף מצד זיין עלטערע שוועסטער מיט טאַטע־מאַמע. דעם יינגלס שוועסטער איז אַ כלה־מיידל, וואָס דאָרף די טעג חתונה האָבן — און זי האָט באַשלאָסן, אַז זי וועט אויף קיין פאַל זיך נישט לאָזן אָפּשערן די האָר.

אָט די געשיכטע האָט דאָן אויפגערודערט אַלע גענעראַציעס אין שטעטל, אַזאַ זאַך איז נאָך בייַ דעמאָלט נישט געהערט געוואָרן; און בעת עס איז געקומען דער טאָג פון דער חתונה, האָט מען זיך דערווויסט אין גאַנצן שטעטל דערפון. דער רב האָט צוויוויסן געגעבן, אַז אויב זי וועט זיך נישט לאָזן אָפּשערן די האָר — וועט ער נישט געבן קיין חופּה וקידושין. ס׳האָט אָבער נישט געהאָלפן, די כלה־מיידל איז באַשטאַנען אויף אירס — אַז זי וועט בשום אופן זיך נישט לאָזן אָפּשערן אירע האָר אין זי וועט נישט אַנטאָן קיין שייטל. ענדלעך, האָט זיך געפונען אַן עלטערער ייד, וואָס האָט מסדר געווען חופּה וקידושין...

אָט דאָס איז געווען דער ערשטער שפּאָלט, שפּעטער זענען שוין געווען אַ סך מיידלעך, וואָס האָבן זיך נישט געלאָזן אָפּשערן די האָר, און אַ סך פרויען האָבן אויפגעהערט צו טראָגן שייטלען, — און די פרומע קריזיז האָבן זיך דערצו ביסלעכווייז צוגעווויינט.

און אָט אייניקע פרטים וועגן דער דערציונג אין יענער צייט.

מיר האָבן דעמאָלט אין קלעצק, נישט געווויסט פון קיין קהל׳שע שולן, ס׳איז נאָר געווען דער טראַדיציאָנעלער חדר און די תלמוד תורה פאַר די ארימערע קינדער, אָדער יתומים. בכלל האָט זיך יעדער חדר געהאַט, זיין אייגענעם מלמד מיט זיינע אייגענע התנהגות׳ן; דער מלמד, האָט אויך נישט געמוזט האָבן די נויטיקע פעדאַגאָגישע קענטנישן. וויר עס האָט נאָר געוואָלט, האָט געקענט ווערן אַ מלמד... די תלמוד תורה איז אויסגעהאַלטן געוואָרן פון דער קהל׳שער קאַסע, אָבער קיין השגחה איז כמעט ווי נישט געווען, און די ענינים פלעגן זיך פירן שטאַרק אָפּגעלאָזן. די קינדער אין עלטערן פון 5 ביז 10 יאָר, פלעגן זיך מאַטערן אונטערן שוועסטער יאָך פון די דאָרטיקע מלמדים, פון 8 אינדערפרי ביז שפּעט אין אָוונט, מיט אַ קליינער הפסקה פאַר מיטאָג. ס׳רוב מלמדים, פלעגן שמייסן די תלמידים.

אַז די קינדער זענען אָלט געוואָרן 10 יאָר, זענען זיי אַריבער

צו אַנדערע מלמדים — לערנען עפּעס אַ מלאכה. מ׳האָט אַבער מיט זיי נישט קיין סבלנות, ווי שום אייראָפּעישע שפּראַך און אויך נישט קיין חשבון און אַנדערע נוצלעכע לימודים.

אין משך פון די יאָרן, האָט זיך אַבער דער מצב אינגאַנצן געביטן, די יידישע יוגנט איז שנעל פֿאַרכאַפּט געוואָרן פון די נייע

השכלה־ווינטן. אַ סך פֿון זיי זענען אויפֿגעוואַקסן מיט אַ ייִנגלישער נייגעריקייט, אָבער מיר געווען אין זייער אינטערעסאַנט. איך בין דאָך געווען יונג אין דער נשמה און יונג בין איך נאָך, פּונקט ווי אַלע אַנדערע, אָבער איך האָב שוין אַ קליין ביסל אַ גלויבן פון אַ אָפּטימיסט, אַ גוטן אויג אויף דעם לעבן — זיי זענען אַ סך מער פֿאַרשפּרייט ווי אַלע אַנדערע. איך האָב אויך אַ שטאַרקן גלויבן אין מענטשן, אַ גלויבן אַז מענטשן קענען זיך ענדערן, אַז מען קען זיי העלפֿן ווערן בעסערע מענטשן, אַז מען קען זיי אַרויסציִען פֿון דעם סומפּ פֿון אומוויסנקייט, פֿון אַבערגלויבן, פֿון פֿאַנאַטיזם, פֿון שׂנאה צו אַנדערע פֿעלקער, פֿון אַלע מינים פֿאָרורטיילן, וואָס האָבן זיי אַזוי לאַנג אונטערגעדריקט.

אַ גרויסער טייל פֿון מיין אַרבעט אין דער יידישער יוגנט־באַוועגונג איז געווען אַ קאַמף קעגן דעם אַלטן, פֿאַרשטיקטן גייסט, וואָס האָט זיך אַזוי שטאַרק פֿאָרגעשטעלט אין אונדזער אַלטער היים. מיר האָבן זיך אַ סך אָנגעשטרענגט, כּדי צו ברעכן דעם אייזנערן פּאַנצער פֿון פֿאָרורטיילן, וואָס האָבן אונדז אָפּגעשניטן פֿון דער וועלט, פֿון דער מאָדערנער קולטור, פֿון דער ליטעראַטור, פֿון דער וויסנשאַפֿט, פֿון דער קונסט, פֿון דער פֿילאָסאָפֿיע, פֿון דער פּראָגרעסיווער באַוועגונג, וואָס האָבן אָנגעפֿילט דעם גאַנצן עולם אין אונדזער צייט.

מיר האָבן אַ סך אָנגעפֿירט דיסקוסיעס, ווי אַזוי צו ברעכן דעם אייזנערן פּאַנצער, וואָס האָט אונדז אָפּגעשניטן פֿון דער וועלט, ווי אַזוי צו ברענגען אַרײַן אין אונדזער לעבן אַ פֿרישן, פֿרוכטבאַרן רוח, ווי אַזוי צו מאַכן אונדזער לעבן אַ טייל פֿון דער וועלט, אַ טייל פֿון דער מאָדערנער קולטור, אַ טייל פֿון דער וועלטלעכער וויסנשאַפֿט, אַ טייל פֿון דער וועלטלעכער ליטעראַטור, אַ טייל פֿון דער וועלטלעכער קונסט, אַ טייל פֿון דער וועלטלעכער פֿילאָסאָפֿיע, אַ טייל פֿון דער וועלטלעכער פּראָגרעסיווער באַוועגונג.

י. נ. אדלער (ניו יארק) / א יינגל פארט אין דער ישיבה

די יוגנט־יאָרן, די רייניע און תמימות׳דיקע יאָרן — זיי פֿאַלגן מיר נאָך אין מיין לעבנס־וועג. איך דערמאָן זיך שטענדיק אָן זיי אָן שוועריע טעג.

עס דערמאָנט זיך מיר אַ העלפֿער שיינער טאָג, איך זיץ מיר אַזוי אויף איינעם פון די לאַנגע בענק אין הויז פון מיין פּעטער שלמה ביינושעס, וואָס איז געווען אין עק שטאָט. איך בין זיך דאָרט שטיל געזעסן און געוואָרט אויף איטשע דעם בעל־עגלה. איך זיץ און וואָרט און אין איוג ביי מיר באַווייזט זיך אַ באַהאַלטענע טרער. איך וויין, אָן אָט איצט דאָרף איך מיך געזעגענען מיטן ליבן שטעטל, וויין איך פֿאַר אָוועק אין ישיבה.

און דאָס וואָרטן אויף איטשע דעם בעל־עגלה געדויערט געוויס לאַנג, וויל איטשע נעמט אַן אויף זיין בודע אַ סך פּאַסאַזשירן. איטשע איז אַ „נאַמן", און סוחרים גיטרויען אים „סחורות" און אַלע די וואָס פירן געשעפטן מיט סלוצק, שיקן מיט אים אַהין סיי סחורות, סיי געלט וואָס זיי דאַרפן צאָלן די סלוצקער סוחרים. איך זיץ געדולדיק, וויל איך וויין, אַז איטשע דער בעל־עגלה וועט מיר קומען נעמען, אַז איך זאָל מיטפֿאָרן מיט אים. דאָס פֿאַר איך קיין סלוצק. די נסיעה שלעפּט זיך אַ גאַנצע נאַכט, מ׳פֿאָרט, ס׳איז אַלץ אַזוי שטיל אויפֿן וועג, אַלץ איז פון דער נאַכט פֿאַרווויגט, אַלץ וואָס אַטעמט אויף דער ערד, איז פון דער נאַכט פֿאַרדרעמלט, ס׳דרעמלען פֿויגל און אויך די בוימער, דוכט זיך מיר, דרעמלען, מיר אַבער שלאָפֿט זיך נישט. און נאָך אַ וואַך־נאַכט און שלעפּעניש ביז אינמיטן צוויישן טאָג, בין איך ענדלעך אַנגעקומען קיין סלוצק, אַ יינגל אייניער אַליין, אַן אַ גראָשן אין קעשענע, אַנגעווויזן אויף גאָט׳ס חסד, וואָס איך וויל לערנען זיין תורה.

בייַ מיר אין האַרצן איז אַבער געווען דאָן אַ פרייד, כ׳האָב זיך געפֿילט גוט און זיך אויפֿגעוויקט מיט מיין גרויסן רצון צו לערנען תורה.

קיין פֿלענער האָבן נישט געפֿעלט. אָט איז אַ פֿלאָן, אַז איך זאָל לערנען אין גרויסן „קיבוץ" פון ר׳ איסר זלמן, און אָט איז אַ צווייטער פֿלאָן, אַז איך זאָל לערנען אין דער קליינער ישיבה ביי ר׳ נחמיה׳ן. וואָס שייך אַ אָרט צו שלאָפֿן — איז עס אַ קנאַפּע זאַך, ס׳איז ברוך־השם פֿאַראַן אַ שול אין סלוצק און דאָרטן איז נישט שלעכט צו שלאָפֿן ביים אויוון. אָבער אין סלוצק האָב איך אויך קרובים פון מיין פֿאָטערס צד און סיי פון מיין מוטערס צד.

ביי יעדערן פון זיי האָב איך געפֿעלט „טעג" אין סלוצק, און די אַנדערע „טעג" האָב איך געהאַט ביי די קרובים פון אָט די צוויי פֿאַמיליעס.

הרב י. ק. גאלדבלום (לאודאן) / געשטאלטן פון אמאל

ס זענען שוין אַוועק 56 יאָר זינט איך האָב פֿאַרלאָזן מיין געבורטס־שטאָט קלעצק, אָוועק אין דער גרויסער וועלט און זיך באַזעצט אין לאָדזשן. אָבער אין זכרון זענען נאָך פֿריש די איינדרוקן פֿון מיינע קינדער־יאָרן, סע דערמאָנען זיך די מערקווירדיקע טיפֿן פֿון אַמאָל זיי לעבן מיר פֿאָר די אויגן — אָזוי אַז איך קאָן זיך נאָר נישט צוגעווויינען צו געדאַנק, אַז קלעצק, וואָס איז אַמאָל פֿול געווען מיט לומדים, יראים און שלמים — איז אָפּגעמעקט געוואָרן פֿון דער מאַפּע...

אַמאָליקע מלמדים אין קלעצק

די קהילה קלעצק איז אין מיינע יונגט־יאָרן געווען באַרימט און בעקאַנט אין גאַנץ ווייסרוסלאַנד ווי אַ קהילה פֿון אַסך מופֿלגי־תורה אין לומדים.

אין יאָר תרל״ה 1878 — כ׳בין דאַן האַלב געווען סך־הכל פֿינף יאָר — בין איך פֿריצייטיק געוואָרן אַ יתום, ס׳איז דאַן געשטאַרבן מיין טאַטע ר׳ אברהם קאַפּל און איך בין דערצויגן געוואָרן אין די ארטיקע חדרים אַין אין דער תלמוד־תורה. דער לומדיש־גייסטיקער קלימאַט אַרום, האָט אין מיר געשלאָגן טיפע וואָרצלען, און ס׳איז בײַ מיר אין הארצן איינגעבאַקן געוואָרן אַ טיפער געפֿיל פֿון אהבת התורה וואָס באַגלייט מיך מיין גאַנצן לעבן.

איך דערמאָן זיך אַז דעם ערשטן טאָג וועז איך האָב אַנגעהויבן גיין אין חדר בײַ ר׳ יוסף משה מלמד. געווען בין איך דאַן אַ קינד פֿון פֿיר און אַ האַלב יאָר. מיין טאַטע האָט מיר געבראַכט צוטראָגן אויף זײַנע פּלײצעס אין חדר אַריין, און כ׳בין געווען איינגעהילט אין אַ טלית. זײַן אַרומגעקוקט און געזען אַ כאָפּטע קינדער, און דער רבי וויזט מיר דעם אלף־בית, און בעת איך כאָפּ אַ קוק אויף די שיינע אותיות — דערטראָגן זיך צו מיר אַ פּאָר קאָפּיקעס פֿון אויבן — דאָס שיקט מיר אַ מלאך פֿון הימל, וועיל כ׳בין אַ גוט קינד...

אין אַ האַלב יאָר אַרום האָט נאָך מיין פּאָטער (פּאָר זיין פּטירה) מיר אַנגעהויבן צו לערנען חומש (מיין פּאָטער איז אויך געווען אַ בעקאַנטער מלמד בײַ אונז אין שטעטל). שפּעטער, אַז דער טאַטע איז געשטאָרבן, האָב איך געלערנט אין פֿאַרשידענע חדרים בײַ פֿאַרשידענע מלמדים, ביז איך האָב זוכה געווען צו לערנען אויך בײַ ר׳ זונ׳ע מלמד אין דער תלמוד תורה.

ר׳ זונ׳ע מלמד האָט צווישן די קלעצקער מלמדים געשמט אַלס אַ גוטער דערציער און פֿעדאַגאָג. ער איז געווען זייער אַ גוטער בעל־מסביר און מ׳האָט געדאַרפֿט שוין זײַן אַ גוטער שילער, אַז מ׳זאָל קענען ווערן זײַנס אַ תלמיד. איך האָב בײַ אים געלערנט גמרא. אַז איך בין אַלט געווען 12 יאָר, האָב איך פֿאַרלאָזן קלעצק און בין אָנדערע שטעטלעך, ווו איך האָב וועיטער געלערנט, אָבער דעם יסוד פֿאַר מײַן דערציונג האָב איך באַקומען אין קלעצק, בײַ ר׳ זונ׳ע מלמד.

קלעצק האָט געשמט אַרום מיט אירע גרויסע באַרימטע רבנים. אין מיינע קינדער־יאָרן איז נאָך געווען בײַ אונז רב ר׳ צבי הירש טיקטינער זצ״ל, נאָך זײַן פּטירה האָט מען אויפֿגענומען אַלס רב ר׳ שלום דובער הערענזאָן.

מיר דעמאָלט זיך דער טאָג וועז ער איז אַנגעקומען צו אונז אין שטעטל. אָבער תושבים זענען דאַן אַרויס אין דער ״דישער גאַס״, ווו מ׳האָט אים געמאַכט אַ פֿייערלעכן קבלת־פּנים. ער האָט געהאַט אַ זעלטענעם הדרת פּנים, זײַן בילד שטייט מיר נאָך איצט פֿאַר די אויגן. געווען אַ גרויסער בקי אין דער תלמודישער ליטעראַטור, אַ פּיקח אין וועלטלעכע ענינים און ער האָט דערפֿאַר געהאַט אַ גרויסע השפּעה אויף דער קהילה.

שבת־תשובה און שבת הגדול פֿלעגט ער האַלטן דרשות. דעמאָלט איז דער בית־מדרש פֿון געווען פֿול מיט צוהערער. מ׳פֿלעגט מיט אויפֿמערקזאַמקייט אויסהערן זײַנע דרשות. ער איז אויך געווען אַ גוטער ״בעל מגן״, געהאַט אַן אַנגענעמע שטים, געדאַוונט פֿאַרן עמוד ראש השנה צו מוסף און יום כיפור צו נעילה צוזאַמען מיט אַ קאַפּעלע פֿון משוררים. שפּעטער האָט זיך באַזעצט אין קלעצק אויך זײַן איידעם, וואָס איז פּריער קיינדער־יאָרן, סע דערמאָנען זיך די מערקווירדיקע טיפֿן פֿון אַמאָל זיי לעבן מיר פֿאָר די אויגן — אָזוי אַז איך קאָן זיך נאָר נישט צוגעווויינען צו געדאַנק, אַז קלעצק, וואָס איז אַמאָל פֿול געווען מיט לומדים, יראים און שלמים — איז אָפּגעמעקט געוואָרן פֿון דער מאַפּע...

אַמאָליקע מלמדים אין קלעצק

די קהילה קלעצק איז אין מיינע יונגט־יאָרן געווען באַרימט און בעקאַנט אין גאַנץ ווייסרוסלאַנד ווי אַ קהילה פֿון אַסך מופֿלגי־תורה אין לומדים.

אין יאָר תרל״ה 1878 — כ׳בין דאַן האַלב געווען סך־הכל פֿינף יאָר — בין איך פֿריצייטיק געוואָרן אַ יתום, ס׳איז דאַן געשטאַרבן מיין טאַטע ר׳ אברהם קאַפּל און איך בין דערצויגן געוואָרן אין די ארטיקע חדרים אַין אין דער תלמוד־תורה. דער לומדיש־גייסטיקער קלימאַט אַרום, האָט אין מיר געשלאָגן טיפע וואָרצלען, און ס׳איז בײַ מיר אין הארצן איינגעבאַקן געוואָרן אַ טיפער געפֿיל פֿון אהבת התורה וואָס באַגלייט מיך מיין גאַנץ לעבן.

איך דערמאָן זיך אַז דעם ערשטן טאָג וועז איך האָב אַנגעהויבן גיין אין חדר בײַ ר׳ יוסף משה מלמד. געווען בין איך דאַן אַ קינד פֿון פֿיר און אַ האַלב יאָר. מיין טאַטע האָט מיר געבראַכט צוטראָגן אויף זײַנע פּלײצעס אין חדר אַריין, און כ׳בין געווען איינגעהילט אין אַ טלית. זײַן אַרומגעקוקט און געזען אַ כאָפּטע קינדער, און דער רבי וויזט מיר דעם אלף־בית, און בעת איך כאָפּ אַ קוק אויף די שיינע אותיות — דערטראָגן זיך צו מיר אַ פּאָר קאָפּיקעס פֿון אויבן — דאָס שיקט מיר אַ מלאך פֿון הימל, וועיל כ׳בין אַ גוט קינד...

אין אַ האַלב יאָר אַרום האָט נאָך מיין פּאָטער (פּאָר זיין פּטירה) מיר אַנגעהויבן צו לערנען חומש (מיין פּאָטער איז אויך געווען אַ בעקאַנטער מלמד בײַ אונז אין שטעטל). שפּעטער, אַז דער טאַטע איז געשטאָרבן, האָב איך געלערנט אין פֿאַרשידענע חדרים בײַ פֿאַרשידענע מלמדים, ביז איך האָב זוכה געווען צו לערנען אויך בײַ ר׳ זונ׳ע מלמד אין דער תלמוד תורה.

ר׳ זונ׳ע מלמד האָט צווישן די קלעצקער מלמדים געשמט אַלס אַ גוטער דערציער און פֿעדאַגאָג. ער איז געווען זייער אַ גוטער בעל־מסביר און מ׳האָט געדאַרפֿט שוין זײַן אַ גוטער שילער, אַז מ׳זאָל קענען ווערן זײַנס אַ תלמיד. איך האָב בײַ אים געלערנט גמרא. אַז איך בין אַלט געווען 12 יאָר, האָב איך פֿאַרלאָזן קלעצק און בין אָנדערע שטעטלעך, ווו איך האָב וועיטער געלערנט, אָבער דעם יסוד פֿאַר מײַן דערציונג האָב איך באַקומען אין קלעצק, בײַ ר׳ זונ׳ע מלמד.

קלעצק האָט געשמט אַרום מיט אירע גרויסע באַרימטע רבנים. אין מיינע קינדער־יאָרן איז נאָך געווען בײַ אונז רב ר׳ צבי הירש טיקטינער זצ״ל, נאָך זײַן פּטירה האָט מען אויפֿגענומען אַלס רב ר׳ שלום דובער הערענזאָן.

מיר דעמאָלט זיך דער טאָג וועז ער איז אַנגעקומען צו אונז אין שטעטל. אָבער תושבים זענען דאַן אַרויס אין דער ״דישער גאַס״, ווו מ׳האָט אים געמאַכט אַ פֿייערלעכן קבלת־פּנים. ער האָט געהאַט אַ זעלטענעם הדרת פּנים, זײַן בילד שטייט מיר נאָך איצט פֿאַר די אויגן. געווען אַ גרויסער בקי אין דער תלמודישער ליטעראַטור, אַ פּיקח אין וועלטלעכע ענינים און ער האָט דערפֿאַר געהאַט אַ גרויסע השפּעה אויף דער קהילה.

שבת־תשובה און שבת הגדול פֿלעגט ער האַלטן דרשות. דעמאָלט איז דער בית־מדרש פֿון געווען פֿול מיט צוהערער. מ׳פֿלעגט מיט אויפֿמערקזאַמקייט אויסהערן זײַנע דרשות. ער איז אויך געווען אַ גוטער ״בעל מגן״, געהאַט אַן אַנגענעמע שטים, געדאַוונט פֿאַרן עמוד ראש השנה צו מוסף און יום כיפור צו נעילה צוזאַמען מיט אַ קאַפּעלע פֿון משוררים. שפּעטער האָט זיך באַזעצט אין קלעצק אויך זײַן איידעם, וואָס איז פּריער קיינדער־יאָרן, סע דערמאָנען זיך די מערקווירדיקע טיפֿן פֿון אַמאָל זיי לעבן מיר פֿאָר די אויגן — אָזוי אַז איך קאָן זיך נאָר נישט צוגעווויינען צו געדאַנק, אַז קלעצק, וואָס איז אַמאָל פֿול געווען מיט לומדים, יראים און שלמים — איז אָפּגעמעקט געוואָרן פֿון דער מאַפּע...

אַמאָליקע מלמדים אין קלעצק

די קהילה קלעצק איז אין מיינע יונגט־יאָרן געווען באַרימט און בעקאַנט אין גאַנץ ווייסרוסלאַנד ווי אַ קהילה פֿון אַסך מופֿלגי־תורה אין לומדים.

אין יאָר תרל״ה 1878 — כ׳בין דאַן האַלב געווען סך־הכל פֿינף יאָר — בין איך פֿריצייטיק געוואָרן אַ יתום, ס׳איז דאַן געשטאַרבן מיין טאַטע ר׳ אברהם קאַפּל און איך בין דערצויגן געוואָרן אין די ארטיקע חדרים אַין אין דער תלמוד־תורה. דער לומדיש־גייסטיקער קלימאַט אַרום, האָט אין מיר

כלמדים זענען דאָן אויך געווען ר׳ יואל, מאָטע באָראָנער און איטשע שפּיצע וואָלפסאָן (אַ פאָטער פון דוד וואָלפסאָן, דער צווייטער נאָך הערצלען פרעזידענט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע).

קלעצק איז אויך געווען באָקאַנט אַלס אַ שטאָט פון גוטע בעלי תפילה. ס׳איז נישט געווען קיין שטעדטל באָשטימטער חזן. קהל האָט ליבער געהאַט צו הערן אַלעמאָל אָן אַנדערן — זיי זענען געווען: משה אשר, מאָטע באָראָנער, פּרץ דער שניידער, וואָס איז געווען אַ בן תורה, און משה הירשקעס כהן (דער פעטער פון העברעישן דיכטער יעקב כהן) ער האָט אויסגענומען מיט זיין אָנגענעמער שטים, האָט אויך זייער שיין געזונגען און האָט אויך געהאַט אַ זעלטענעם הדרת פנים. ער פלעגט דאָווענען פאָרן עמוד אין בית מדרש יעדן שבת מבֿרכים. ראש השנה און יום כיפור האָט ער אַנדאָווהט מיט אַ קאַפּעליע, איינמאָל אין בית מדרש און אַ צוויט מאָל אין דער „קאָלטער שול״.

דער גבאי פון בית מדרש איז געווען מיין פעטער ר׳ יאָסל מאיר קאַפּלס פּישׂ, וואָס איז אויך געווען דער שטאָט פרנס; ער איז געווען אי בכבודיק אי רייך, זיין וויב איז געווען אַן אמתע אשת־חיל און געפירט אַ שענק וווּ זי האָט פאַרקויפט וויין און בראַנפן אין עק פון מאַרק ביי דער יידישער גאַס. מיין אַלטער פעטער פלעגט זיצן על התורה ועל העבודה אין בית מדרש, און אַז אים האָט מען נישט געטאָן קיין זאַך אין שטאָט. ער איז אויך געווען אַ גוטער בעל תפילה און פלעגט דאָווענען פאָרן עמוד שחרית ראש השנה און יום כיפור צו כל־נדרי. ס׳איז בייַ אים געווען אַן אַפּענע שטוב. אַז עס פלעגן קומען קיין קלעצק רבנים און מגידים זענען זיי שטענדיק געווען בייַ אים שבת די געסט צו אַלע מאָלצייטן אין סעודות.

אייניקע יאָר בין איך געזעסן בייַ אים בעת די שבתדיקע מאָלצייטן און אַז דעם אמתן ענוג שבת וואָס כ׳האָב געפילט בייַ אים, האָב איך נישט געפילט קיינמאָל ערגעץ־אַנדערש־ווו.

זיין ייִנגערער זון ליבע יאָסל מאירס, וואָס איז אויך געווען אַ בן תורה, האָט פאַרלאָזן קלעצק און איז אַוועק קיין ניו־יאָרק, דאָרטן וווייטער געצויגן די גאַלדענע קייט פון דער טראַדיציע פון דער פאַמיליע. זיין עלטערער זון אברהם יצחק פישׂ האָט באָקומען אין ניו־יאָרק אַ מאַדערנע דערציונג. ער איז אַוועק פון ניו־יאָרק און זיך באַזעצט אין תל אביב, וווּ ער איז מיט עטלעכע יאָר צוריק געשטאָרבן.

חיבת ציון אין קלעצק

די ליבשאפט צו ארץ ישראל איז פון שטענדיק אַן געווען גרויס בייַ אונז אין שטאָט. נאָך אין דער צייט פון מיינע קינדער־יאָרן געדענק איך אַז עס זענען געווען עלטערע מענטשן, וואָס זענען אַוועק קיין ירושלים כדי דאָרט זוכה צו זיין אין אריכות ימים און געלעבט דאָרט נאָך 11 יאָר.

בעת עס האָט זיך אָנגעהויבן די חיבת ציון באַוועגונג זענען דאָן צוגעקומען צו דער באַוועגונג אייניקע פון אונזערע נכבדי העיר. דער פאָרשטאַנער ציון־קעמפער ר׳ יהושע ברזילי איז געווען פון די ערשטע וואָס זענען אַוועק קיין ארץ־ישראל.

נאָכן אָפּזיין אַ לעגערע צייט, אַן ערך 40 יאָר, אין ענגלאַנד, האָב איך באַזוכט אינזער שטעטל קלעצק. די שטאָט האָט זיך שטאַרק געביטן. מיין ערשטער באַזוך איז געווען אין בית־מדרש. ס׳איז געווען שפּעט בייַנאַכט — דער בית מדרש איז געווען פאַרמאַכט. צומאַרגנס בין איך געגאַנגען דאָווענען צום צוויי־טן מנין. כ׳בין געווען אָנטוישט פון די וויי־ניקע מתפללים... נאָכן דאָווענען האָב איך געוואָרט אומזיסט אויפן „דף היומי״, ס׳האָט נישט געלערנט, אָנשטאָט דעם האָבן עטלעכע מתפללים געשמועסט וועגן וואָכעדיקע ענינים. כ׳האָב געוואָלט כאַפּן אַ בליק אין די ספרים, וואָס פלעגן זיין אין די גרויסע ספרים־שאָפּעס, די צירונג פון בית מדרש, — כ׳האָב אָבער די שאָפּעס נישט געפונען...

איך האָב אָבער געהאַט אַ גרויסן גייסטיקן פאַרגניגן צו באַזוכן די גרויסע ספרים־שאָפּעס, די צירונג פון בית מדרש, — כ׳האָב אָבער די שאָפּעס רעס געהערט זיין שיעור פאַר די תלמידים אין דער גמרא נדרים, און כ׳האָב באַמערקט די גרויסע התלהבות פון די תלמידים וועלכע האָבן נאָכדעם אויבערגעהויבן דעם שיעור. אַ באַזונדערן גייסטיקן תענוג האָב איך געהאַט זיך צו טרעפן אין דער ישיבה מיט צוויי חברים פון מיינע קינדער יאָרן — ר׳ חיים פּימשטיין ז״ל (וואָס איז שפּעטער אַוועק קיין ארץ ישראל) און ר׳ מתתיהו ברעסלאוו ז״ל — בייַדע די אַנפירער פון דער ישיבה. כ׳האָב זיך דאָן אויך געטראָפן מיטן רב פון שטאָט ר׳ חיים שמעון הערענזאָן ז״ל, וואָס כ׳געדענק נאָך וועגן ער איז געקומען קיין קלעצק מיט זיין פאַטער דעם בעל „היכלי שן״.

איך האָב באַמערקט דאָן, בעת מיין באַזוך, אַז די יוגנט איז באַנומען מיט חלוצישן גייסט אין שטרעבט קיין ארץ־ישראל. איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן די האַרציקע פרייַנטשאַפט, וואָס מ׳האָט מיר אַרויסגעוויזן אין קלעצק.

און ווער האָט זיך דעמאָלט געקענט ריכטן, אַז אַזוי גיך וועט קומען אַ חורבן אויף דער יידישער וועלט און אַז דאָס זענען די לעצטע שקיעה־שטראַלן פאַרן אונטערגאַנג — דער אונטערגאַנג פון דער גרויסער הייליקער קהילה קלעצק וואָס איז געווען אַ צירונג אַן אַ מוסטער פאַר אַנדערע יידישע קהילות.

מענדל טאבאטשניק / א. ארכאנגעלסק

(יאהאנעסבורג)

(„בונד״ אין קלעצק — אַ קאַפּיטל פון אַ ראַמאַן)

אַטש ארכאַנגעלסק ליגט וויַיט אין טיפן רוסלאַנד, און עס איז אַ גאַנץ וווייטער מהלך פון אונזער שטעטל קלעצק, איז אַבער דאָרך ארכאַנגעלסק פלוצעם אַזוי נאָענט געווארן צו אונזער שטעטל, וווי בײַדע שטעט וואָלטן זיך געגרענעצט.

און געטראָפן האָט זיך עס, אַז וויי אַזוי: עס איז אַנהייב 1905. דער „בונד״ וואָס זײַנע מיטגלידער זענען באַשטאַנען אין זייער גרעסטער מערהייט פון בעלי מלאכות, ווי שוסטער, שנײַדער, סטאַליערעס און דגל. איז געוואָרן פון טאָג־צו־טאָג אַלץ דרייַיסטער. אַנשטאָט די קאַנספּיראַטיוויע פאַרזאַמלונגען ערגעץ אין אַ ווינקל פון אַנקראַאטויצער וואַלד, האָבן זיך די פאַרזאַמלונגען געמוטמעט אַפּטער אַרײַבערקלייבן אין שטעטל קלעצק. די בוימער וויינטער. דער וואַלד שטייט איינגעזונקען אין פראָסט. די בוימער טראָגן אויף זיך די ווינטערדיקע מלבושים — דעם שניי. יעדעס צוויַיגעלע האָט אינשטאָט זײַנע זומערדיקע בלעטער, זיך אַנגעפּאַלצט אין ווייסן. די נאַדל־בוימער שטייען אויסגעפּוצט מיט פּינקלדיקע וויַיסע דימענטן, שוין וואָכן־לאַנג. דער פראָסט, האָט נישט בדעה צו שוואַכער ווערן, און ער שטאַרקט זיך פון טאָג צו טאָג. די יידישע גאַס, וואָס איז געווען די בונדישע בירושע, איז רויקער, שטילער ווי געווײַנלעך. האָט דער קאָמיטעט פון „בונד״, נאָך לאַנגע ישובֿ הדעת'ן באַשלאָסן אויבערצופירן די פאַרזאַמלונגען פין וואַלד אין שטעטל גופא, אויף אַזאַ אופן: אייניקרדנען פאַרשטעלטע „חתונות״ און „תנאים״: אַ חבר פון דער פאַרטיי, ווערט כלומרשט פאַרקנסט און מען פאַרווײַט אַ „שמחה״. אויף אָט דער „שמחה״ בראַנגט מען אַראָפּ אַ רעדנער, מכלומרשט אַ קרוב פון דעם „חתן״, אַדער פון דער „כלה״, און

מען פירט דורך די פֿאַרזאַמלונג, מען פֿאַרברענגט אויף אַ בונדישן אופֿן, מען פֿאַרענדיקט מיט דער „שבועה" און מען צעגייט זיך, נישט באַהאַלטענערהייט, אַזוי.

אויסער דעם, האָבן זיך צענומען מערן שטרייקן אין שטעטל. מען האָט צענומען קמטמן פֿאַר אַ העכערן לוין און אַ קלענערן אַרבעטס־טאָג. בעלי־בתים, האָבן נישט געוואָלט נאָכגעבן, האָט מען אָנגיטירט צווישן אַרבעטער מ׳זאָל דערקלערן אַ שטרייק. הירשל נאָכמס און יואל פּנחס דעם קצב׳ס, זענען אַרומגענאַנגן פון וואַרשטאַט צו וואַרשטאַט אַראָפּנעמען פון דער אַרבעט. און טאָמער האָבן זיך צעפֿונען אַרבעטער, וועלכע זענען צוגעוון אויפֿצושפּאַרן און נישט געוואָלט צושטיין צום שטרייק, איז צעקומען צו הילף יענקל הושאַק מיט זיין „באַיעוואי אַטריאַד" (קאַמפּס אָפּטיילונג); בלית ברירה האָבן שוין בעלי מלאכות אָוועקגעלייגט שער און איינס, האָמער און קוואַרטל און פֿאַר מורא געוואָרפֿן די אַרבעט, ביז בעלי בתים האָבן צוגעוואָרפֿן אַ בייַנדל — און דער שטרייק איז אָפּגערופֿן געוואָרן.

די שטרייקן האָבן געפֿירט צו אַרבעטער־דעמאָנסטראַציעס איבער די יידישע גאַסן: יונגע רעוואָלוציאָנערן האָבן אַרומגעהאָוועט פֿאַר אַזעלכע דעמאָנסטראַציעס. דער „באַיעוואי אַטריאַד", האָט זיך באַזאָרגט מיט אַזוינע לעדערנע בייטשן (נאהייעקס), וואָס זענען ביים סוף אָנגענייט געוואָרן מיט בליי. מיידלעך זענען געווען באַשפּעטיקט מיט נייען רויטע פענער, מיט איינזיגען לידער, און ווען אָלץ איז שוין געווען פֿאַרטיק, האָבן זיך חברה בונדיסטן אָוועקגעלאָזט איבער די גאַסן מיט רויטע פענער, זינגענדיק „בריידער און שוועסטער פון אַרבעט און נויט", די מאַרסלייזע און „אַנדערע רעוואָלוציאָנערע לידער. ווען אַרבעטמען, דער פּריסטאָו (הויפּט־פֿאַדמיני־טראַטאָר) האָט זיך דערווּסט וועגן דער עדשטער דעמאָנסטראַציע, האָט ער אַרויסגעשיקט דעם אוראָדניק (זיין געהילף) מיט די צוויי פֿאָליצייַאַנטן, וואָס קלעצן האָט אין אונזער צייט פֿאַרמאַכט, זיי זאָלן צעטרייבן די דעמאָנסטראַציע. אָבער חברה, באַגיסטערט פון זייער אויפֿטו, האָבן זיך קנגנגעשטעלט, און האָבן דער פֿאָליצַי נאָך באַגלייט מיט זידל־וועדטער, אַזוי, אַז זיי האָבן זיך קוים אָפּגעטראָגן פֿאַרשטמט.

די בונדיסטן זענען גענוּרן דרייסטער און די דעמאָנסטראַציעס האָבן זיך גענומען גאַנץ פֿאַט איבערזוכן, און זיי האָבן דערגאַנגנן די יאָרן אָפּילו דעם פּריסטאָו אַרעסטאָווען אַליין. אין שטעטל האָט זיך פֿאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז דער „באַיעוואי אַטריאַד" האָט אַמאָל ביינאַכט אָפּגעטאָפּטעוועט אַרטעמיעוון, אים גוט אָנגעבראַכן די ביינער, אַראָפּגעריסן די קאַקאַרדע און אים גלאָזט גיין... דער פּריסטאָו האָט זיך טאָקע לאַנג נישט באַווּזן אין שטעטל, און דער אוראָדניק, איז אַרומגענאַנגן בייז ווי אַ טיגער. אַרטעמיעוו האָט אָבער נישט גערוט. ער האָט עשריבן „פּראָשעניעס" (וועגדונגען) אין די „הויכע פּענצטער", אַז ער איז הילפסלאָז קעגן די יידישע בונטאָוושטשיקעס, און גענטען הילף.

*

דאָס איז עטוועס אַ שבת צו נאַכט. אין שטעטל, איז פֿאַרגעקומען אַ בונדישע „חתונה". חבר׳טע דינה, איז געווען די „כלה" און דער „חתן" האָט עזאָלט זיין דער „חבר סאָמאַן", וועלכער איז אַראָפּגעקומען פון סלוצק האַלטן אַ רעפֿעראַט.

„חבר סאָמאַן", איז עטוועס גוט באַקאַנט צווישן די בונדיסטישע קריישן אין יענעם צענט. אַ יונגערמאַן פון מיטל וווּקס, שטענדיק געטראָגן אַ פּעלעריע, אַ קיילעדיקע שליאָפּע, אַ פּאָר בריליַן פון וועלכע עס איז אַראָפּגעהאָנגן אַ גאָלדן שנירעלע צוגעשפּילטיש צו דער פּעלעריע אין לאָנגע, שוואַרצע, גלאַנציקע האָר. האָבן אָרונטערגעהאָנגן פון אונטערן קאַפּעליוש, אַזוי ווי ביי אַ רוסישן גלח, להבדיל.

די חברים בונדיסטן, האָבן געמאַכט גרויס דרך ארץ פֿאַרן חבר סאָמאַן. עדשטנס, צוליב זיין אויסטערלישן אויסזען, און איבערהויפּט טאָקע פֿאַר זיין גוט רעדן. אַ ועלטענער רעדנער עטוועס. צו די בונדיסטן פֿלעגט ער רעדן אַזוי פּשוט, אַז ער האָט זיי ממש אַרייַנגעלייגט אין מויל אַריין, אַז יעדער האָט אים געקענט פֿאַרשטיין. איבערהויפּט אָבער האָט ער זיך אויסגעצייכנט מיט דער „שבועה" און מען צעגייט זיך, נישט באַהאַלטענערהייט, אַזוי.

אויסער דעם, האָבן זיך צענומען מערן שטרייקן אין שטעטל. מען האָט צענומען קמטמן פֿאַר אַ העכערן לוין און אַ קלענערן אַרבעטס־טאָג. בעלי־בתים, האָבן נישט געוואָלט נאָכגעבן, האָט מען אָנגיטירט צווישן אַרבעטער מ׳זאָל דערקלערן אַ שטרייק. הירשל נאָכמס און יואל פּנחס דעם קצב׳ס, זענען אַרומגענאַנגן פון וואַרשטאַט צו וואַרשטאַט אַראָפּנעמען פון דער אַרבעט. און טאָמער האָבן זיך צעפֿונען אַרבעטער, וועלכע זענען צוגעוון אויפֿצושפּאַרן און נישט געוואָלט צושטיין צום שטרייק, איז צעקומען צו הילף יענקל הושאַק מיט זיין „באַיעוואי אַטריאַד" (קאַמפּס אָפּטיילונג); בלית ברירה האָבן שוין בעלי מלאכות אָוועקגעלייגט שער און איינס, האָמער און קוואַרטל און פֿאַר מורא געוואָרפֿן די אַרבעט, ביז בעלי בתים האָבן צוגעוואָרפֿן אַ בייַנדל — און דער שטרייק איז אָפּגערופֿן געוואָרן.

די שטרייקן האָבן געפֿירט צו אַרבעטער־דעמאָנסטראַציעס איבער די יידישע גאַסן: יונגע רעוואָלוציאָנערן האָבן אַרומגעהאָוועט פֿאַר אַזעלכע דעמאָנסטראַציעס. דער „באַיעוואי אַטריאַד", האָט זיך באַזאָרגט מיט אַזוינע לעדערנע בייטשן (נאהייעקס), וואָס זענען ביים סוף אָנגענייט געוואָרן מיט בליי. מיידלעך זענען געווען באַשפּעטיקט מיט נייען רויטע פענער, מיט איינזיגען לידער, און ווען אָלץ איז שוין געווען פֿאַרטיק, האָבן זיך חברה בונדיסטן אָוועקגעלאָזט איבער די גאַסן מיט רויטע פענער, זינגענדיק „בריידער און שוועסטער פון אַרבעט און נויט", די מאַרסלייזע און „אַנדערע רעוואָלוציאָנערע לידער. ווען אַרבעטמען, דער פּריסטאָו (הויפּט־פֿאַדמיני־טראַטאָר) האָט זיך דערווּסט וועגן דער עדשטער דעמאָנסטראַציע, האָט ער אַרויסגעשיקט דעם אוראָדניק (זיין געהילף) מיט די צוויי פֿאָליצייַאַנטן, וואָס קלעצן האָט אין אונזער צייט פֿאַרמאַכט, זיי זאָלן צעטרייבן די דעמאָנסטראַציע. אָבער חברה, באַגיסטערט פון זייער אויפֿטו, האָבן זיך קנגנגעשטעלט, און האָבן דער פֿאָליצַי נאָך באַגלייט מיט זידל־וועדטער, אַזוי, אַז זיי האָבן זיך קוים אָפּגעטראָגן פֿאַרשטמט.

די בונדיסטן זענען גענוּרן דרייסטער און די דעמאָנסטראַציעס האָבן זיך גענומען גאַנץ פֿאַט איבערזוכן, און זיי האָבן דערגאַנגנן די יאָרן אָפּילו דעם פּריסטאָו אַרעסטאָווען אַליין. אין שטעטל האָט זיך פֿאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז דער „באַיעוואי אַטריאַד" האָט אַמאָל ביינאַכט אָפּגעטאָפּטעוועט אַרטעמיעוון, אים גוט אָנגעבראַכן די ביינער, אַראָפּגעריסן די קאַקאַרדע און אים גלאָזט גיין... דער פּריסטאָו האָט זיך טאָקע לאַנג נישט באַווּזן אין שטעטל, און דער אוראָדניק, איז אַרומגענאַנגן בייז ווי אַ טיגער. אַרטעמיעוו האָט אָבער נישט גערוט. ער האָט עשריבן „פּראָשעניעס" (וועגדונגען) אין די „הויכע פּענצטער", אַז ער איז הילפסלאָז קעגן די יידישע בונטאָוושטשיקעס, און גענטען הילף.

*

דאָס איז עטוועס אַ שבת צו נאַכט. אין שטעטל, איז פֿאַרגעקומען אַ בונדישע „חתונה". חבר׳טע דינה, איז געווען די „כלה" און דער „חתן" האָט עזאָלט זיין דער „חבר סאָמאַן", וועלכער איז אַראָפּגעקומען פון סלוצק האַלטן אַ רעפֿעראַט.

„חבר סאָמאַן", איז עטוועס גוט באַקאַנט צווישן די בונדיסטישע קריישן אין יענעם צענט. אַ יונגערמאַן פון מיטל וווּקס, שטענדיק געטראָגן אַ פּעלעריע, אַ קיילעדיקע שליאָפּע, אַ פּאָר בריליַן פון וועלכע עס איז אַראָפּגעהאָנגן אַ גאָלדן שנירעלע צוגעשפּילטיש צו דער פּעלעריע אין לאָנגע, שוואַרצע, גלאַנציקע האָר. האָבן אָרונטערגעהאָנגן פון אונטערן קאַפּעליוש, אַזוי ווי ביי אַ רוסישן גלח, להבדיל.

די חברים בונדיסטן, האָבן געמאַכט גרויס דרך ארץ פֿאַרן חבר סאָמאַן. עדשטנס, צוליב זיין אויסטערלישן אויסזען, און איבערהויפּט טאָקע פֿאַר זיין גוט רעדן. אַ ועלטענער רעדנער עטוועס. צו די בונדיסטן פֿלעגט ער רעדן אַזוי פּשוט, אַז ער האָט זיי ממש אַרייַנגעלייגט אין מויל אַריין,

שפּאָרט. אין אַ פּאָר טעג אַרום, האָט מען אַלע אַרעסטירט מיט צעבייסלטע פּנימער אָפּגעשיקט מיטן עטאַפּ אין אויסוד אַריין, אין סלוצק.

אַ גרויסער עטאַפּ געווען. די אַרעסטירטע זענען געווען אַרומגעריגלט דורך קאָזאַקן, רייטנדיק אויף פערד און הינטער זיי איז נאָכגעלאָפן אַ מחנה מיט טאַטעס, מאַמעס, שוועסטער, ברידער און נייגעריקע. וויבער האָבן געווויינט, געכלאָפּט, זיך שטום געזאגט מיט זייערע נאָענטע — און קאָזאַקן האָבן געכוואַשטשעט מיט נאַהייקעס. די פּראָצעסיע האָט זיך אַזוי געצויגן פון מאַרק, דורך צעפרער גאַס, און וועו יידן האָבן זיך אומגעקערט אין זייערע היימען, האָט מען געפּראָווט אַ צוויי־טן תשעה באב...

חיים דער גבאי, הערצל דער שוסטער און אַלע שטעלדיקע כלי־טורע, האָבן זיך אויף די פּיס געשטעלט און האָבן אייגעלייגט וועלטן. מען האָט אַרויסגעשיקט אַ דעלעגאַציע זיך משתדל זיין ביים איספּראָווניק (דער הויפּט אַדמיניסטראַטאָר פון קרייז), מען האָט אָפּילו פּרובירט שרייבן אַ פּראָטעסט־נים (אַ ביטע) צום גובערנאַטאָר אַליין. קיין זאַך האָט אָבער נישט געהאָלפן.

אין אַ וואַך אַרום, איז פּאַרגעקומען דער פּראָצעס און מען האָט אַלעמען פּאַרשיקט קיין אַרכאַנגעלסק, אויף פּאַרשידענע טערמינען — צו צוויי, דריי און מער יאָרן. אַז מען האָט די אַרעסטירטע דורכגעפּירט צוריק מיטן עטאַפּ דורכן שטעטל אויפן וועג קיין אַרכאַנגעלסק, האָט זיך אין שטעטל נטשאַ חושך: ראַמיסצער גאַס, איז געווען שוואַרץ, בעלי־מלאכות האָבן גלאַזן זייערע וואַרשטאַטן, קרעמער האָבן גשלאָסן זייערע קראָמען. קינד און קייט האָבן אָפּגעוואָרט, כאַפּן דעם לעצטן קוק אויף די אַרעסטירטע רעוואָלוציאַנערן. וויבער זענען געשטאַנען מיט פּעקלעך אָנגעגרייט אויבערצוגעבן זייערע מענער, באַגאַסן מיט טערען. און וועו דער עטאַפּ האָט זיך באַוויזן פון דער־וויסנס, האָבן פרויען אויסגעבראָכן מיט אַזאַ יללה, אַז אָפּילו מענער האָבן זיך נישט געקענט איינהאַלטן און אויך מיטגעהאָלפן וויינען.

דעם נאָענטן קומענדיקן פּורים, איז אין שטעטל געווען אַזוי חושך, אַז נישט מ'האָט געשיקט שלח מנות און וויניק סעודות זענען געפּראָווט געווארן.

דער רעוואָלוציענער, דער אַזוי־גערופענער „קושקע מיט די גלעקלעך", האָט אַזאַ שלעכטן פּורים נישט געהאַט, זינט ער געדענקט. אַרויסגעדרייט זיך פון גאַנצן קאָפּודל, קען מען זאָגן, האָט זיך נאָר איין יענקל הושאק. ער איז גראָד יענע נאַכט אינדערהיים נישט געווען. זיינע בעסטע פרייַנט, כעשטע און העשעע, צוויי ברידער, פערד־העגדלער, האָבן שוין אים אָפּגעוואָרט אויפן וועג און אים אָנגעזאָגט די בשורה בזה הלשון: — שבת הגדול! (דאָס איז געווען זיין צוגאַמען בייַ די פערד־העגדלער), אויב דו ווילסט נישט אַריינ־פאַלן אין ניקאָלייעקע ידים אַריין, דאָס הייסט אין קאָשטשמענט (טורמע), זאָלסטו אויפהערן פּראָווען דיינע ריזיקע און זיך נישט דערוועגן קומען אַהיים שלאָפן. ווער לינק, הושאק איינער, וואָרעם מען שניידט ווי אין קרויט, מען גיס קלעפ, אַז גאָנצע האָלוועשקעס פליען. דו הערסט, וואָס מען רעדט צו דיר, לאָנגיזע איינער, אויב דו האָסט נאָר גאָט אין האַרצן? — נישט ביסטו אַ קדוש!"

יענקל הושאק איז געבליבן שטיין אַ צעטומלטער. האָט זיך אַרומגעקוקט אין אַלע זיימן און האָט צוגעזאָגט כאטשען און העשענן נעלם צו ווערן.

— „איך וועל שוין באַגראָבן ווערן, אַז קיין האַן וועט נישט אַ קריי טאָן. וואָס קלערט איר, אַ יאָלד בין איך? וואָס וועל איך קריכן אין ניקא־לאיקעס קאטשמענט! פּאַרלאָזט זיך אויף מיר בריידער כאטשע און העטשע. יענקל הושאק איז שוין פּאַר אַרטעמיעון און פּאַר אַלע קלעצקער שטעלדיקע יאָלדן געשאַרבן. איר ברענגט מיר נאָר פון שימשען אַ פּליאַבע מיט צובייסן, און דאָס איבעריקע לאָזט עס צו מיר"...

*

עס זענען פּאַרבייַ איניקע מאַגאַזין נאָך זיך אַרעסטן. דאָס שטעטל האָט זיך שוין אַ ביסל באַרויקט. פון אַרכאַנגעלסק האָט מען אָנגעהויבן באַקומען בריוו פון די פּאַרשיקטע, בריוו אויף וועלכע טאַטעס און מאַמעס האָבן זיך נישט גערירט. „עס גייט זיי דאָרט נישט שלעכט" — האָבן די פּאַרשיקטע געשריבן. זיי זענען דאָרט לגמרי פריי, אָחוץ זיי דאַרפן זיך דאָרט מעלדן יעדן טאָג אין דער פּאָליציי. בעלי־מלאכות האָבן זיך איינגעאָרדנט ביי וואַרשטאַטן, און פּאַרדינען בעסער ווי אין דער היים. זיי האָפן נאָך אינגיכן שיקן געלט אַהיים. די שטעלעק ליידיקגייער וועלן זיך אויך ווי עס איז איינאַראַנזשירן. אַנדערע טראָכטן וועגן מאַכן „ריברח" אין „גרויסן מקום" (אַמעריקע) אַריין. מיט איין וואָרט, מען האָט זיך געריכט אויף ערגעס.

אין שטעטל איז שטיל ווי אויף אַ בית עולם. יונגלייט האָבן זיך פּאַרוקט אין די נאָראָע, און האָבן מורא זיך צו באַווייזן אין די גאַסן. די שטעלטע איבערגעבליבענע מיטגלידער פון „בונד" און פון „באי־עוואי אַטריאַד" זענען געבליבן אַן פירער. בעלי־בתים, האָבן ווידער אויפגעהויבן די קעפּ; די פּירער אויסגעקומפּטע שטעלטע אַרבעס־שעהן האָבן די אַרבעס־גענבער געגנומען פאַדערן צוריק, און האָבן עדערהאָט מיט אָפּזאָגן פון דער אַרבעט. די אַרבעטער האָבן שטילערהייט נאָכגענגעבן, און אַלע פּריערדיקע אויסגעקומפּטע רעכט זענען כמט ווי ליקווידירט גוואָרן.

ב. מיין משפחה

(אנשטאָט אַ מצבה)

א שטיבעלע גרויס ווי אַ קעסטעלע, איז געשטאַנען אויפן שול־הויף. אַ שמאָל געסעלע האָט געפּירט צום בית־מדרש, צו דער „קאָלטער־שול" און צו די איבעריקע קלויזן.

ביים סאַמע אַריינגאַנג איז געשטאַנען אַ וואַרשטאַט. גאַנץ נידעריקע שאַבערעטן־בענקלעך אויף וועלכע עס זענען געזעסן שטענדיק מיין טאַטע, מיט זיין שטענדיקן עהאילף משה, אַ בחור אַ שוויי־גער, וועלכער האָט קיינמאָל קיין וואָרט פון זיין מויל נישט אַרויסגעבראָכט און האָבן געקלאָפּט שטיפּטל לעך, הילצערנע און שמאָלענע אין זוילן, צו נייע ווי אויך צו אַלטע שיך.

צוויי בענקלעך זענען שטענדיק געשטאַנען ליידיק, גרייט פאַר געסט צום זיצן. און געסט זענען שטענדיק געזעסן ביים טאַטנס וואַרשטאַט און אַלע מאָל געפּירט היציקע שמועסן.

*

אין מיין זכרון איז פּאַרבליבן איין ערב פסח, וואָס איז פאַר מיין טאַטן פאַרוואַנדלט געוואָרן אין „אַ יום כפור טאָג". מיין קינדערשער מוח'ל האָט באין אופן נישט געקענט באַגרייפן דעם טאַטנס „טראַגעדיע": —

— מיין עלטערער ברודער, נאָך אַן אַפּוועזנהייט פון גאַנצע דריי יאָר לערנען אין ישיבות — קאָוונער און פינסקער, — איז אַראָפּגעקומען יענעם ערב פסח מיט אַ היטל וואָס האָט פאַרמאָגט אַ גרינעם באַנד מיט אַ קא־קאָרדע און אַ רעקל מיט מעשענע קנעפּ. אַז מיין טאַטע האָט סוף כל סוף דערקענט זיין זון, וועלכן ער האָט דערוואַרט ווי א ישיבה בחור, און עילוי מיט פּיאות און וואַרשיינלעך מיט אַ בערדל אין דער אויבפּאַרט פון אַ געענדיקטן רוסישן גימנאַזיע־לערער, אַ גלות, האָט ער זיך ביטער צעווויינט און האָט אים אָפּילו קיין שלום נישט געוואָלט געבן.

מיר, קליינוואַרג, האָבן נעקוקט מיט גרויס דרך ארץ אויף אונזער עלטערן ברודער און עס האָט זיך ממש נישט געגלויבט... מיין מאַמע האָט זיך אויך טיף אין האַרצן עפּעריים מיט איר זון, אָבער אָפן פאַרויסוייזן איר פרייד האָט זי נישט געקענט, צוליב מיין טאַטן.

יענער גאַנצער ערב פסח איז אַוועק אין שאַרפּע דיסקוסיעס צוויישן טאַטן און זון. מיין ברודער, האָט זיך באַמיט אים באַווייזן, אַז מ'קען אויך זיין אַ גוטער יידּ, כאָטש מען איז אַ גלוח און מען היט נישט אָפּ אָלע תרי"ג מצות. דאָקטער מיין טאַטע וואָלט שוין אפשר מסכים געווען אויף דער אָפּ־גענאַלטער באַרד, אָבער ער האָט בשום אופן נישט געקענט שלום מאַכן מיטן זון. אַז מ'קען זיין אַ יידּ און נישט דאַווענען?

און אַזוי, קען מען זאָגן, איז דער גאַנצער פּייערלעכער פסח פאַרשטערט געוואָרן, צוליבן פריייַן עגדאָק, וועלכער האָט זיך צום ערשטן מאָל אַריינגעכאַפּט אין אונזער פרומער הויז.

מיין מאַמע, אַ שטילע צדקת, האָט גראָדע אָנגעקוואָלן פון איר געלערנטן זון, און האָט זיך באַציונג צו אים מיט גרויס רעספּעקט.

זינט יענעם פסח, האָט אונזער שטיבעלע באָקומען גאָר אַן אַנדער פנים. אין דעם קליינעם בעלמלאָכישער שטיבעלע, האָבן זיך צענומען באָווייזן שטעטל־דיקע אינטעליגענץ. די פראָגרעסיווע עלעמענטן פון יענער צייט, האָבן זיך צונומען קאָנצענטרירן אַרום דער פריינטלעכער אַטמאָספער וואָס האָט נעהערשט ביי אונז אין דעם קליינעם שטיבעלע; — משה גאָלדש, די בריידער קראָניטש — מאָדערנע לערער — די גראָסינקעלס, ישראל נחמן (איצע אַ פּאַרוואַלטער אין אַ ברוקלינער העברעישער שול) אין אַנדערע, זענען ביי אונז געוואָרן בני בית, און נישט נעקוקט אויף אַלע אַרגומענטן, וועלכע זיי פלעגן פריי אַרויסזאָגן, ווי אפיקורסישע עגדאָנקען און אפס באַזונדע מיין טאָטן, — איז אר דאָך געבליבן עקשנות'דיק ביים זייניקן, פאַרענדיקנדיק „אבער דאָונען דאָרף מען דאָך!"

די קערנדלער פון דער קלעצקער פוילי־ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע, זענען פאַרזיים גוואָרן ביי אונז אין שטוב. די גרינדער, אויף וויפל איך געדענק, זענען געווען: יצחק גראָסינקעל, בערל טאָבאַטשניק, ישראל נחמן, הלל, אַ בחור מיט אַ פעלערינע און אַנדערע וועמענס נע־מען איז געדענק נישט. אַלע אַרגאַניזיר זיצונגען זענען פאַרגעקומען ביי אונז.

ווער און ווי אַזוי עס איז שפעטער צו אונז אין הויז אַריינגעבראַכט געוואָרן דער בונדישער גייסט, קען איך זיך נישט דערמאָנען. איך געדענק נאָר, אַז די פוילי־ציוניסטישע באַוועגונג האָט ביי אונז אין שטיבעלע אַפּגעשראָטן איר אָרט דעם שפעטערדיקן „בונד", ווו מיין שוועסטערל עטל (איצע אין ניו יאָרק), איז געוואָרן אַ ווייכסיקע טוערין. אַלע אומלעגאַלע רעד־נער פלגן זיך אויפהאַלטן, מערסטנס, ביי אונז אין שטוב. ערב אַ דעמאָ־סטראַציע, האָט אונזער שטיבעלע געקאָכט ווי אַ קעסל: מען האָט גענייט פאַנען, מען האָט געשריבן לאָזונגען, און דאָס גליכן ערב וואָלן. משה גאָלוש, פלעגט פון אונזער שטיבעלע אַרויסגעבן אויפרופן, באַפעלן א. אַ. וו.

די פאַליטישע אַטמאָספער, האָט באַווירקט אַלע מיטגלידער פון אונזער משפחה, אייגנטשאַפט מיין מאַמען, וועלכע פלעגט פון צייט־צו־צייט אויך נעמען אַ „שטילן וואַרט" אין אַ דיסקוסיע. דער איינציקער וועלכער איז גבליבן פעלזון־פעסט, נישט אפנויגנדיק אויף קיין אייז האָר פון די תרי"ג מצות, איז געווען דער טאַטע. „מורד זיין במלכות", פלעגט דער טאַטע טענה'ן, איז אויך אַן עבירה. „אַבער מורד זיין אין גאָט, דאָס שמעקט שוין מיט כרת".

האָט זיך דער טאַטע געמאַן ס'זייניקע: אויפגעשטאַנען פארטאָג, סיי זומער, סיי ווינטער. אַוועק אין „שטיבל" און געלערנט עין יעקב, משניות, גאָנצע תהילים, נעפאַסט תעניתים און מיט ביטול זיך באַציונג צו זיינע יונגע רעוואָלוציאָנערן.

*

אונזער שטיבעלע איז שטענדיק געווען אַ מין הכנסת אורחים. חוץ דאָס שטעטל־דיקע אינטעליגענץ, וועלכע זענען געווען טעלעפאָנישע אינגייער, צוליב מיין עלטערן ברודר ברל, פלעגט מיין טאַטע ברענגען זייער בית מדרש אורחים. אין מיין זכרון זענען פאַרבליבן, ר' אברהם בער, אַ ייד אַ זקן, אַ למדן, וועלכער פלעגט פון צייט־צו־צייט קומען אַפעסן און ליובן מיין מאַמע מיטאָגן. אבי־גדור דער שוסטער, אַ ייד אַ לא יוצלח, וועלכער פלעגט זיך רייסן צום עמוד, אויך דאָס רוב משוגעים, וועלכע האָבן צוליב דעם זכות פון מיין ברודער לייזער (ער איז געווען זייער אַלעמענס אויסג־רייעט) פלעגן זיין אפטש באַזוכער און „עסט" ביי אונז. אויף „אשקע שפיי", קאָנטראָווערס און הלל, וועלכער איז באַרימט געווען מיט זיינע אויסטערלישע מעשיות, האָט מיין ברודער לייזער געהאַט אַ גרויסע השפעה. זיין וואָרט איז געווען פאַר זיי הייליק, און ווען אין בית מדרש פלעגט אויסברעכן אַ געשלעג צווישן די משוגעים (און דאָס פלעגט גאָנץ אפט טרעפן) — פלעגט מען מורן מרן אַראָפּברענגען מיין ברודער, ער זאָל זיי איינשטילן.

נאָך אַלע קינדז, האָב איך פאַרלאַנט קלעצק. אין יאָרן אַרום, האָט מיין משפחה אויסגעוואַנדערט קיין לעכעוויטש, און וועו איך בין געפאָרן זיך זענענען מיט מיין משפחה, פאר מיין אפפאר קיין דרום אפריקע, האָט מען אויף דער באַראַנאָוויטשער סטאַנציע מיר אינעראָגעבן אַ גרויסן פלאַש מיט זוירשטאַף.

פרייטיק אינדערפרי, האָב איך מיין מאַמען נעטאָפּן אויפן טוטן־בעט. איך האָב וועגן דעם נישט גווסט. מיין קומען און דאָס זוירשטאַף האָט איר פאַרלענגערט דאָס לעבן ביז ליכט־בענטשן. ביים פולן באַווסטזיין האָט זי אַרייַנגערופן מיינע דריי ברידער און געבעטן, זיי זאָלן זאָגן קדיש נאָך איר. מיך האָט זי באַפאַרייט. „איך וויים, אַז דו וועסט עס מיר נישט קענען אַנטזאָגן, אַבער צו דו וועסט עס קענען אויספירן, זיך לאָזנדיק אין דער ווייטער וועלט אַריין — אין דעם צווייפל איך — דערביבער באַפאַריי איך דיר פונעם קדיש". דאָס זענען געווען אירע לעצטע ווערטער.

*

ערשט נאָך לאַנגע יאָרן אין אַמעריקע, האָב איך זיך דערוווסט ווער מיין טאַטע־מאַמע זענען געווען. דער „תרבות" לערער פרידשטיין, וועלכער איז אייגנגעשטאַנען ביי מיינע עלטערן אין הויז, דערצייילט מיר, מיט טערען אין די אויגן, ביי אונזער יעדער באַגעגענעניש, עפּיזאָדן פון זייער לעבן.

ער קען נישט פאַרגעסן דעם שבת בראשית וועו דער קלעצקער רב ר' חיים שמעון, האָט זיין גאַנצע דרשה געווידמעט צווייי אַרימע יידן פון קלעצק, וועלכע זענען געקומען צו אים מיט אַן אויסטערלישער „דין תורה": — זיי האָבן געפונען אַ בייטל מיט געלט נאָך אַ „אריד־טאָג. איינער האָט עס דערזען און דער צווייטער האָט עס אויפגענומען; צעטיילן זיך האָבן זיי נישט געוואָלט, וויייל יעדער האָט געטענה'ט, אַז דאָס געלט געהערט נישט צו אים און דאָס האָט זיי געבראַכט צום רב. איינער פון זיי איז געווען מיין טאַטע.

אַלט, שוואַך, צעבראָכן, אַן אַ פוס די לעצטע יאָרן, איז ער אומגעקומען צוגלייך מיט אַלע קלעצקער אין לעכעוויטשער קדושים, דורך דער מערדערלעכער האַנט. ת. נ. צ. ב. ה.

ג. צעבראכן דעם טאוול

שלום דער מלמד, האָט אריינגעפירט אין דער קלעצקער תלמוד תורה אַ נייעם „פּעדאַגאָגישן מעטאָד": —

אַ גרויסער טאָוול (אַ טאַבליצע) איינגעפאָסט אין אַ גלאָז מיט אַ שוואַרצער ראָס, האָט פאַרפאָסט דאָס אויג, שוין גלייך ביים אַריינגאַנג אין דער תלמוד תורה, וווּ שלום האָט צעלערנט מיט דער קליינער כיתה.

דער נייער מעטאָד, דער טאָוול, איז אייגערליכ געוואָרן ספּעציעל פאַר די „שלעכטע" קינדער, למען ידעו ויראו!..

אויף אַ וויסן בויגן פאַפּיר, וואָס איז געווען אַריפגעקלעפט אויף אַ קאַרטאָן, זענען געווען אויסגעשריבן אַלע נעמען פון די תלמידים, לויטן אלף בית. מיט פּענ־שוואַרצן טינט זענען געווען דורך גראָדע לינייעס אַפּגעטיילט רובריקעס פאַר שקידה, הנהגה און ידיעה. וויייטער זענען געווען אויבן אונטערשיבט די פרשות פון חומש פאַרן נאָנצן זמן, און יעדן פרייטיק נאָכן אונטערערן די קינדער, פלעגט ר' שלום פאַרזיכטיק אַריינטראָגן פון זיין זשילעט־קעשענע דאָס שליסעלע, און מיט גרויס יראת הכבוד אפשליסן דאָס גלעזערנע רעם, אַרויסנעמען דעם טאָוול און עס פאַרזיכטיק צוריפלייגן אויפן טיש וואָס איז געשטאַנען אינמיטן פון חדר.

קינדערשע הערצערלעך האָבן שטאַרקער געקלאָפט, און ביי אַ טויטער שטילקייט האָט דער גבאי זיך שטיל געשושקעט מיטן רבין; אַריינגע־קוקט אויפן טאָוול, אויפן יינגל וואָס האָט פאַרקערפערט דעם נאָמען און מיט פאַרזיכטיקייט אַריינגעשריבן דעם ציפער פון 0 ביז 5.

און וויי איז געווען צום יינגל, וועלכער האָט זיך דערוועגט ביי דער פראָצעדור הויך אַטעמען. שלום האָט מיט זיינע שפּאָקולן אַרומגעשפּאַנט

און דורכגענומען יעדן יינגל, זיך אַנטערקנדיק אין זכרון אויף וועמען זיינע דאָרע ביינערדיקע פינגער וועלן פאַלן טאָקע גלייך, זונטיק פרי. כמעט יעדער יינגל, האָט שוין פאַרווכט דעם טעם פון אָזא זונטיקדיקער „אויפנאָמע", און מען האָט זיך מיט אַלע כוחות באָהערשט און מיט צוזאַגנגן אײַנגעהאַלטן די קינדערישע ענערגיע.

נאָכן אַרײַנשרײַבן דעם „פסק דין" פון יעדן יינגל, פלעגט דער רבי אויפהויבן דעם טאָוול מיט ביידע הענט אין דער הויך, זיך אויסדרייען און מיט דער גהעריקער פאַרוויטקייט אַרײַנהענגען דעם טאָוול צוריק אין ראָם, פאַרשליסן עס און געבן אָ צייכן די קינדער, אָז זיי זענען פרייַ.

מיט אויפבאָוּ פלעגן זיך די קינדער אָ לאָז טאָן צום טאָוול, אויסגעפינען זײַער „פסק דין" פאַר דער וואָך. נישט ווײַניק יינגלאַך פלעגן זיך באַגיסן מיט טערע דערזעענדיק: שקידה — 2, התנהגה — 1 און ידיעה — 0. בײַ זײַער וויניק, אפשר בײַ עצייליטע 3—4 קינדער, פלעגן אַרויסשײַנען פון יעדער רובריק אָ 5 און זיי פלעגן נאָך דערצו באָקומען פון חיים דעם גבאי, אָ מתנה, אָ ביכעלע מיט גרינע טאַוולעלן, פון דער „כל הנערים ביבי־אָשעע".

אײַנער פון די עצייליטע, בין איך אַ־זעווען — אָבע פרייַטיק פלעג איך ברענגען אָזא ביכעלע (אָ „נאָראָדע") אַהיים, און מײַן קעגנווארט, האָט ער עס קיינמאָל נישט אַרויסגעווײַזן.

*

מײַן בעסטער חבר, יאָסעלע, וועלכער איז געווען אין חדר האָרט בײַ מײַן זייט און מיט וועמען איך האָב שטענדיק נאָכן חדר און אין צווישנצייט פאַרבראַכט: — צוזאַמען פרייַטיק נאָכן לערנען גשוועמען אין דעם ראָמיסצער טיי־כל, צוזאַמען אויפן „וואָל" פסח אין ניס בעשפּילס — האָט ער אָבער קיין מזל נישט געהאַט צום פאַרשאָלטענעם טאָוול. אפשר דערפאַר, ווייל ער האָט צו שטאַרק נישט געוואָלט לערנען, און אפשר ווייל ער האָט נעבעך געהאַט אָ שוועריע תפיסה. וויי איז דאָך זאָל נישט זײַן — פרייַטיק איז פאַר אים שטענדיק געווען אָ פאַרשטעריטער טאָג. דוכט זיך, פון דער נאָטער נעווען אָ דרייסטער, אָ פאַרהאַרטעוועטער, אָבער עד היום קען איך נישט פאַרשטיין, פאַרוואָס ער האָט נישט געקענט רויק אויפנעמען זיי שלעכטע מיינונגען פאַר אים אויפן טאָוול.

אָט זע איך נאָך זײַנע טערען, וועלכע קייקלען זיך אַראָפּ זײַנע באָקן, נאָכדעם ווי איך האָב זיך אָנגעקוקט אויף מײַנע 5ען און ער אויף זײַנע אײַנסן און נולן. און במילא איז שוין מײַן שמחה אויך נישט געווען קיין פולע. בײַ, אין אײַנעם אָזא פרייַטיק, גיי־ענדיק פון הדר אַהיים מיט יאָסלען, איז מיר אײַנגעפאַלן אָ געדאַנק:...

— „ווייסט נאָר וואָס, יאָסעלע", — האָב איך פלוצעם אים אַרומגענומען און אַרײַנגעשושקט אים אין אויער. — „לאָמיר נאָר צעברעכן די טאָבליצע"!

יאָסעלע האָט אויפגעשטעלט אויף מיר אָ פאָר אויגן מיט צופרידנהייט און פאַרווונדערונג.

— „דאָס וואָלט טאָקע געווען אָ גוטער פלאַן, אָבער ווי אַזוי מאַכט מען עס"? — האָט ער נייגעריק אָ פרעג געטאָן.

— „דער פלאַן איז אָ פשוטער", — האָב איך אים אויפגעקלערט: — „מיר וועלן אויפשטיין פאַרטאָג, אַריבערקריכן דעם הינטערשטן פאַרקאַן פון תלמוד תורה, זיך אַריינכאַפּן אין חדר, צעברעכן און פאַרברענען דעם טאָוול און קיין האָן וועט נישט קריען". דעם טאָן וועט מען זאָגן, אָז מיר גייען צו אָ „משמר", אויב מען וועט דערהערן, גוט? גוט!

*

דאָס מזל האָט אונז אָפּגעגליקט. זיך אַרויסגעגנבעט פון שטוב בשלום. מיר שלייכן זיך דורך הינטער־קעסלער צו דער תלמוד תורה. מיט הַאַרץ־קלאַפענישן שויע אַריבער דעם פארקאַן, און שטיין מיר ביידע פנים אל פנים מיט דער גלעזערנער טאָבליצע... די דלאָגיע פאַרשטעקט אין האַרבל — ברוך... און שטיקלעך גלאָז צעשיטן זיך מיט גרויסן אויף גוטע זאַכן

אָ ריס, אָ פליק דעם טאָוול... אונטערגעצונדן... עס ברענט.. נעמען מיט מיט ציפערן פאַרשווונדן מיטן רויך... אָפּלייגן ביסעלע אָפּ צעפאַלט זיך... אויפגערעגטע פון שרעק, גובענען מיר זיך צוריק אַריין אין אונזערע נאָרעס. ווי קיין זאָך וואָלט נישט פאַסירט.

אָפּגערעדט האָבן מיר צו קומען דאָס מאָל אין חדר נישט פון די ערשטע, כדי קיין חשד זאָל אויף אונז נישט פאַלן. צו פאַרשטאַרקן די זיכערקייט פון אונזער „סוד" האָבן מיר זיך געגעבן אָ שבועה, איבערגעהאָפּקט די הענט מיט אָ ציצאָ, און אַזוי זענען מיר כמעט גלייך מיטן רבין אָנגעקומען זונטיק פרי אין חדר אַריין.

*

עס רוישט ווי אין אָ בינשטאָק. יינגלעך זענען אויפגערעגט פון שמחה. די ערשטע באָגעגענישׂ: צעברעכן די טאָבליצע!

ווער, וואָס, ווען? קיינער ווייסט נישט. אַזוי געפונען צעברעכן, פאַרברענט און אָ סוף! דער רבי גייט, ר' שלום גייט! אַלץ ווערט שטיל. דער שמול איז ווי מיט אַמאָל אָפּגעשניטן געווארן.

דער רבי איז פאַרוווונדערט... וואָס איז געשען? מיטאַמאָל... „ווי איז מיר" — האָט זיך בייַם רבין׳ן קרויסגעריסן צוזאַמען מיט אָ זיפּק.

— „ווער האָט עס צעברעכן, ווי אַזוי איז עס געשען"? איז ר' שלום רויט געווארן פאַרברעכנדיק די הענט, ווי אייַנער וועמען עס האָט געטאָפּט אָ גרויסער אומגליק. און ר' שלום איז געבליבן שטיין פאַרלאָרן, ניסנדיק אויפן מאַמענט וואָס צו טאָן. ער האָט זיך אָבער גיך באַהערשט אין האָט באַפעלערישׂ פאַראַרדנט, די קינדער זאָלן פאַרנעמען די פלעצער.

מיט נעמאַכטער רויקייט, האָט ער פרובירט פאַרשן יעדן יינגל, אפשר וווייסט ער ווער האָט עס געטאָן? אָבער אָ עס האָט נישט געהאָלפן, איז ער אַריבער מיט כעס. ער האָט עסטאַראָשעט די קינדער, ער האָט געקלאָפּט מיט די פויסטן אין טיש. יינגלעך זענען געזעסן, געציטערט, אָבער קיינער האָט קיין קלאָנג נישט אַרויסגעבראַכט. — ביז — ענדלעך האָט שלום עשיקס רופן חיים דעם גבאי.

מינוטן ציען זיך ווי קריכנדיקע שלאַנגען. אָט קומט שוין חיים דער גבאי. אָ הויכער, פעסט צעוויטער יונגערמאַן, מיט אָ קיילעכדיק געשוירן בערדל, האָט ער מישבדיק באַטראַכט די פיצלעך גלאָז, וואָס האָבן זיך געוואָלגערט אויף דער פאַדלאָגע, באַטראַכט די צעברעכענע ראָם, די צעשראָקענע יינגלעך און אינדערשטיל געדעפט מיטן רבין.

אויפגעאָגנען דעם מאָנטל, דעם שטעקן אין ווינקל פאַרזיכערט, האָט ער זיך אויפן רבינס בענקל אוועקגעזעצט און כמעט מיט אָ געבראָכענע שטימע זיך געוואָנדעט צו די קינדער:

— איך בעט אייך, זאָגט איך ווער עס האָט צעברעכן דעם טאָוול? אָ טויטע שטילקייט. חיים דער גבאי האָט באַטראַכט יעדן יינגל, געקוקט אים אין פנים אַריין, אָבער אָן רעזולטאַטן.

— „איך פאַרזיכער אייך, קינדער, אָז מען וועט קיינעם נישט באַשטראָפן, גאָרנישט טאָן", — האָט דער גבאי זיך געוואָנדעט מיט אָ שמייכל אויפן פנים. „איר דאַרפט קיין מורא נישט האָבן, איך גיב אייך מיין ערן וואָרט".

קיינער וווייסט נישט.

חיים האָט ענגומען אָפּצילרן צום געוויסן פון די קינדער. ער האָט זיי פאַרזיכערט, אָז דער וואָס וווייסט און דערציילט נישט, אַדער איז זיך נישט פאַרזיכערט, וועט אָן ספק פאַרלירן זיין חלק „עולם הבא". דער גהינום וועט ווערן זיין אייביקייט, און ווען דאָס האָט אויך נישט געהאָלפן, האָט חיים דער גבאי זיך אויפגעשטעלט און פייערלעך דערקלערט, אַז אויסער זיין צוזאָג נישט צו באַשטראָפן דעם שולדיקן, וועט נאָך דער יענעקער, וועלכער וועט אויסזאָגן, אַדער זיך מודה זיין, באַקומען אָ גאַנצן רובל אָ מתנה.

יאָסעלע האָט זיך אויפגערעגט, גענומען באַוועגן. אָפּנים, אָז פאַר זיינע אייַנלעך האָבן גענומען שוועבן זילבערנע מטבעות און אָלע גוטע זאַכן וואָס ער וועט קענען זיך איינהאַנדלען פאַר אָזא מטמון...

— רבי... רבי... האָט ער גענומען שמאָלען, אַראָפּלאָזנדיק די אייגעלעך צו דער ערד. איך בין נישט שולדיק... דאָס האָט מענדעלע פּאַראַכט, דאָס האָט ער צעבראָכן... איך... איך האָב נאָר אים מיטגעהאָלפן...

א טויטע שטילקייט האָט אָנגעפילט דעם חדר. מיין קאָפּ, האָט מיר גענומען שווינדלען, טרערן האָבן זיך אין מיינע אויגן געשטעלט און קיין וואָרט נישט געקענט אַרויסברענגען.

סיי דער גבאי, סיי דער רבי זענען דערשטוינט געוואָרן פון זייער בעסטן תלמיד. חיים דער גבאי האָט אָבער געהאָלטן וואָרט. אין חדר האָט מען מיך נישט באַשטראָפט. ער האָט מיר נאָר גענומען פּאָר א הענטל און מיך געבראָכט אַהיים צו מיין טאַטן.

א ליכטיקן גן עדן זאָל ער האָבן, דער טאַטע מיינער, די שמיץ געדענק איך נאָך היינט.

שמואל קרייזער (באסמאן) / א. אין ראדזשימאנטער קלייזל

(א פראַגמענט פון א גרעסערער דערציילונג)

ר׳יעקב־עליע דער האָלץ־העקער — א „תושב" אין ראדזשימאנטער קלייזל — איז שוין די צוויטע וואָך אַן א שטאָך אָרבעט. זיצט ער בייס אויוון אין דער האַלב קאָלטער קלייזל און איז אין כעס אויף דער גאַנצער וועלט. ער בלאָזט פּאָרע פון מויל אויסצופרווון די קעלט און בייזערט זיך:

— דאָכצאָך מע הייצט און מע הייצט און „ניט דוכו ניצ כוכו".

פון צייט צו צייט נעמט ער אוועק די הענט פון אויוון און רייסט אפּ א שטיקל ברויט פון האַלבן לעבל וואָס ליגט פּאָר אים אויף א שטענדער. כראָמטשקעט ער די סקאָרינקע מיט די ציינער אין טראָכט:

— ביי אַלע קונדן די האָלץ שוין צעהאַקט. און קומט א מענדע צו טרוייערייק סך־הכל, אַז פריער ווי א וואָכן־צוויי וועט ער קיין אָרבעט נישט האָבן.

נעמט ער שעלטן, טרייסט זיך אָבער דערבי:

— ס׳מאַכט נישט אויס, ס׳וועט אויף די גבירים אויך קומען א צייט... מ׳וועט זיי וווייזן... פּאַרשטעקט ער א האָנט אין בוזעם, קראַצט מיט רציחה די אייגענע לייב... און קילט זיך מיט דעם דאָס האָרץ.

און אַז מען פרעגט אים דעמאָלט:

— וואָס הערט זיך עפּעס ר׳ יאנקעוו־עליע, וואָס מאַכט איר?

בורטשעט ער בייז צו זיך אין בּאַרד אַריין:

— וואָס איך מאַך? ! זאָל דאָס מאַכן דוד־לייב מעלצער, וואָס איך מאַך!..

*

קאָלט און אָפּגעלאָזן שטייט די ראדזשימאנטער קלייזל, גלייך נאָך בערל דעם מלמד׳ס שטוב, אין א זאָוווילקע, א שמאָל געסעלע צווישן ראד־זשימאנטער און סאַבאַשטער גאָס.

נישט ווייט אַלע קלייזלעך — געמיינטע, — איז זי געווען, מאַכט זי פון דרויסן אַן אייגנדרוק ווי א געווייגלעכע הילצערנע שטוב.

איז קאָלט דאָרט אַצינד אין וויינטערדיקן טאָג, וויל אַזאָ טבע האָט דאָרט דער אייוון, הייצט מען אים אין וועלן די קאָכל שנעל זודיק און קילן זיך שנעל אפּ. איז כאָטש נעם און היץ א גאַנצן טאָג.

איז שטיל אין קלייזל און וויינטערדיקן בייטאָג, ווי א פאַרגעסן אינדזל אינדערמיט פון שטעלש, האָנדל־וואָגל און האַרמידער.

דרייַ זענען זיי די שטענדיקע „תושבים" פון קלייזל, עסן אין שאָפן דאָרט. און ווי א טייל פון קלייזל געווארן, אַזאַ מין שאַט־אינווענטאַר, צו וועלכן מ׳האָט זיך שוין צוגעוווינט און וואָלטן מיט זייער אָוועקגיין קריוס־געריפן פאַרוווונדערונג ביי די מתפללים, א שטייגער, ס׳וואָלט פאַרשווונדן די בימה אדער א ספרים־שראַנק.

איצט זיצט דאָרט בלויז צוויי, יאנקעוו־עליע דער האָלץ־העקער און חיים יואל דער איינבינדער. דער דריטער „קוואַרטיראַנט" פון קלייזל מאיר בערל „די פאַליקע" [1] איז אוועק מיט א טאַרבע איבער די הייזער.

חיים־יואל דער איינבינדער, האָט דאָרט אויך געאַרבעט, זיין מאַמע חינה די טינטן־מאַכערקע, האָט שוין דאָרט געווינט אויפן וועג מיט אן פול געמאַכט די קלייזל מיט אירע פלעשלעך טינט, האָט זי הייסט עס פאַרישנס אים די חזקה אויף אָרבעגן דאָרט. זיצט ער אונטן און אויף א טיש לעבן פענצטער אַרבעט ער זיין איינבינדעריי.

אַצינ׳תם־טער איז ער חיים־יואל, שווער זיך מיט אים צענויפּריעדן, אַרבעט און בורטשעט צו זיך אַליין, לאָכט זיך פאַגאַנדער סתם אַזוי, מ׳וואָגט: א מאָל, פאַר ניקאָלאיס צייטן, האָט מען אים אין סיביר אָוועקגעשיקט און צוריק־געקומען איז ער א צעהויטער, אפּטמאָל כאָפּט מען אויף מעשיות וואָס ער דערציילט זיך אַליין בורטשענדיק, וועגן מיליצייע, נאָשטאָלטווע, און וועגן א נאָקעטן וואָס מ׳האָט אָוועקגעוועצט אויפן אייז, און דאָך, איז ער נאָך אויף אַזוי וויייט „פּשיטאָמנע", עס שטערט אים נישט צו זיין אָרבעט זיך דינגען מיט קונדן און פאַרדינען אויף חינוה.

זיצן זיי אַזוי בוידעם, ר׳ יאנקעוו־עליע און חיים־יואל אין דער ליידיקער קלייזל און ס׳איז פּיינלעך שטיל. חיים יואל דער איינבינדער רייסט איבער די שטילקייט, בורטשעט צו זיך אַליין, אַדער לייגט אויף פאַפּיר און שניידט מיט א מעסער. פון צייט צו צייט דערטראָגט זיך א נעקלאָנג פון גלעקלעך, א שליטן איז פאַרבי געפאָרן אויף ראדזשימאנטער גאָס.

ווערט יאַנקעוו־עליען קאָלעמוטנע אויפן האַרצן, ס׳איז נישטא אָפּילו אויף וועמען דעם כעס אויסצולאָזן, הויבט ער זיך אַן שטעפּן מיט חיים־יואל׳ן הלמאי ער פאַרגעסט אומעטום שטיקער ברויט און פאַרפלאָדיעט מיין אין קלייזל.

חיים־יואל ענטפערט נישט, אפּילו מיט א בליק, טוט ווייטער זיין אָרבעט, טונקט דעם פינגער אין קליי און שמירט, דערמאָנט זיך פלוצעם, גיט א ריס מיטן האָנט א לוסטע [2] ברויט פון א לעבל וואָס וואָלגערט זיך צווישן מיט זיינע געצייג אויפן טיש, און קייעט. אפּגעקייעט א ביסל, הוכעט ער אין די הויפּט, די הענט זיך צו דערוואָרעמען און נעמט זיך ווידער צו דער אָרבעט.

פאַרדרייט יאנקעוו־עליע דעם קאָפּ אין אָנדער זייט, צו די פענצטער פון עסעלע און שוויגט פאַרעקשנט, ווי אייגער זאָגט:

„— מיט דיר איז דאָך אינגאַנצן נישטא וואָס צו רידן..."

פונדעסטוועגן איז יאנקעוו־עליע אפּטמאָל מקנא חיים־יואל׳ן:

— אָט! — זאָגט ער — זיצט זיך א גאַנצן טאָג אויף אַן אָרט, שמירט, און שמירט און פאַרדינט שטיקער געלט, אויך מיר אַן אָרבעט...

די טיר האָט א קלאָפּ געטאָן, מאיר־בערל „די פאַליקע" איז אַריין. א גאַנצן טאָג איבער די הייזער געגאַנגען, אָט איז ער צוריקגעקומען מיט א פולער טאַרבע שטיקער ברויט און חלה פון פּאַרשידענע גרויסן און קאָליבר.

איבער די הייזער איז מאיר־בערל געגאַנגען, אָבער קיין נדבה נישט געבעטן, האָט נאָר געזאָגט שטיל, קוים צו דערהערן דעם „גוטן מאָרגן"

[1] די פאַליקע — חולי נפל.

[2] א „לוסטע" א נישט קיין גלייך אפּגעשניטן שטיקל ברויט.

ב. פראגמענטן

1.

ס׳קלערט גארנישט אויפהערן ; קיין וויטץ איז נישטא — פאלט דער שניי גדעדיכט און פויל, איילט זיך נישט ; ווען נאך באווייזן דאס שטעטל גוט איינצודעקן.

פאלן די שנייעלעך אומעטום, הויפן זיך אן איינע אויף די אנדערע און אראהיטן דורכדעם זייער לויטערע וווייסקייט ; אנדערע, שלימזלדיקע, פאלן אריין אין א קוימען, און פון א וויס־בליאסקעדיק שנייעלע ווערט א שוואכערער טראפן...

שיט עס נאכאנאנד, ווי אויסגערעכנט מיט א צייל, ווי עמיצער וואלט ווען א חרפה באהאלטן, א שאנדע פון א גאנצער ווען, מיט ווען איך בין אין שוין זיין מארגן ארבעט, מיט א לאפעטע ריינקן דעם שניי פאר דער טיר.

פארטאג האט דער שניי אויפגעהערט, ס׳האט אנגענהיבן נעמען א פרעסטל. צום פרי־מארגן איז א זון אויפגעגאנגען און דערווען, וואס נאכט און שניי האבן אנגענארבעט. האט דער שניי געפינטקלט אין זון פילפארביק, און פון פראסט פוכקע און מעליק געווארן.

2.

אויפן שול הויף איז אלץ באדעקט מיט שניי : דעכער און דעכעלעך, אפילו פלעקער פון פלויטן. באשט־ענטע דער בעקערקעס הייזעלע לעם בית־מדרש, מיט האלבע פענצטער אין דער ערד, זעט אויס פון ווייט, ווי א קופע שניי...

דער פארמאכטער ברונים לעם באד, האט זיך, אויסער די ברעטלעך, מיט א שיכט שניי צוגעדעקט.

א יאטקע־קלאק, באקלעפט מיט פארפראענע שטיקער בלוט, שטייט, צווישן דער באד און די יאטקעס, צוגעדעקט מיט שניי דעם קאפ, ווי מיט א וויים באראשקענעם היטל.

ביי קלמן דעם דראבי־צינערס בעקערייַ האבן נעכטן קבוצניקעס האלץ געהאקט, און נישט באווין אויפצוליגן — ליגט עס צעווארפן אין קופעס און פון אויבן איז יעדער שייטל האלץ באדעקט מיט א פאסיקל שניי.

א וויבל גייט ארויס פון בעקעריי מיט א האלבן לעבל „שיטנציצע". פארטאג דער הייסער אויפשניט אין פראסט, זי האלט דאס הייסע ברויט אין ביידע הענט זיך צעווארעמען, און זוכט א פלאץ דורכצוגיין צווישן די שייטלעך האלץ.

א פאר שעה שפעטער איז דער שניי פון שול הויף געווארן דורכגעשניטן מיט שמאלע וועגעלעך אין דער לענג און אין דער ברייט, פון בית מדרש צו די יאטקעס, צום מארק און צום ביקור־חולים.

אויף איינעם פון די וועגעלעך גייען צווויי וויבער, איינע היינטער דער אנדערער, און רעדן צווישן זיך, מיט שאל פארמאכטע מיילער. די ערשטע קערט זיך אפ אויף היינטער, און זאגט :

— דו׳סט זען, דער פראסט וועט לאנג נישט אנהאלטן, ער׳ט פלאצן.

די צווייטע ענטפערט :

— הלוואי, רבונו של עולם, פון דיין מויל אין גאטט אויערן. אסור אויב איך האב א ברעקל האלץ אין שטאל.

דערווייל סמאלעט דער פראסט. די זון שיינט און וואַרעמט נישט. ס׳איז אבער שטיל. נישטא קיין ווינט. דערויבער גייט דער רויך פון די קוימענס אין א גלייכער ליניע צום הימל, און אין דער הויך ווערט ער צעקראכן אין דער דורכזיכטיקער לופט פון דעם פראסטיקן און זוניקן פרי־מארגן.

און זיינע גרין־ווייסלעכע אויגן האבן אומעטיק זיך פארקוקט אין חלל פון שטוב.

די אויגן האבן געזאגט :

— „איך בין א יתום !.. אין ווייטער טוט ווי איר פארשטייט..."

אים, מאיר־בערלען, איז שוין יאנקעלע־עליע נישט מקנא, אדרבא, ער פילט זיך מאיר־בערל איז נאך מען גשפטאפט פון אים, דעריבער, דערזענדיק אים מיט דער טארבע ארייַנקומען, איז יאנקעלע־עליע גענומען חוזק :

— נו מאיר־בערל ! האסט געבראכט א זאק מיט גאלדענע רענדלעך, האסטו געבראכט, א ? !.. כאצא זאלסט נישט אוועקגיין אין האסטל פאלן, ביי חיים העלערן אויפן שאלקע, כע, כע, א ? ! מאיר־בערל ? !!

מאיר־בערל ענטפערט נישט, פאמעלעך טרעט ער מיט די שטיוול, נישט אויפצורייבן די פאדנאסקעס, גייט צו צו א באנק, ווישט מיטן ארבל, מאכט ריין א פלאץ, לייגט אוועק פארזיכטיק די טארבע און נעמט זיך זי פונאנדערצינדן.

יאנקעלע־עליע ארט עס אבער נישט, — „ווילסט נישט ענטפערן איז נישט"... האט ער אבער א גוטע שטימונג געקראגן יאנקעלע־עליע, ציט ער ווייטער :

„איז האסטו געשפאצירט אביסל מאיר־בערל ! א ? ! געכאפט פרישע לופט... א ? ! מאיר־בערל ? !!"

מאיר־בערל שווייגט, ער עסט א שטיקל ברויט איבער דער טארבע, פארויכטיק, עס זאל קיין ברעקל נישט ארויפפאלן.

יאנקעלע־עליע ווערט אויף אנטשווידיגן, א ווייל ארום כאפט ער א קוק אויף דער טארבע און פארענדיקט בייזלעך :

— „ארומגעטאיסטאך און אנגעקארושאבעט"...[3]

חיים־יואל האט דערווייל ספרים און ביכלעך צווישן ברעטלעך ארייַנ־געלייגט און אויף זיי שוערע שטיינער ארויפגעטאן.

יאנקעלע־עליע איז שוין נאמ געווארן זיצן ביים אויוון האט ער דעם פעלץ אנגעטאן, צוגענאנגען צום פענצטער און אין פארשניטן גארטן ארייַנגעקוקט. איז ווייטער אין קלייזל שטיל און שא !

אן אלטער זייגער מיט רימסקע ציפערן, הענגט איבערן פענצטער און קלאפט נאכאנאנד, טיק־טאק. גייט אום דער מעשענער מומפעדיק אין זייַנער קעסטל ווי א מייזל אין קליעטקע און פרעסט די צייט אין ראדזשמאנטער קליידל... די צייט פון א ווינטערדיקן נאכמיטאג אין קלעצק... ביז — — —

א פארנאכטיקע זון האט רויטלעך ארייַנגעשיינט דורך די פענצטער פון גענט זייט, זענען שטראלן אויפן „עמוד" צוזאמענגענומען פון „שיחיה".

דערנאך זענען די שטראלן פון „עמוד" אוועק, און אינדערהויך אויפן פרוכט פון ארון־קודש ארויפגעקראכן.

חיים־יואל האט זייַנע צעציג אין א זעקל צוזאמענגענומען פון הינטערן אויוון פארשטעקט און זיך אוועקגעזעצט ביים אויוון וואַרעמען.

יאנקעלע־עליע שטייט נאך אלץ ביים פענצטער כוטעט זיך אין פעלץ און טראכט.

מאיר־בערל שלעפט כסדר ברויט פון טארבע, קייעט, און פאר־טראכטערהייט קוקט ער אויף דער פאדלאגע ס׳דאכט זיך, אזוי ווען ער שוין פארבלייבן אין זיין פארשטיינערטער פאזע.

אינדרויסן איז די לופט — בלויליך גלאזיק. ס׳ווערט אלץ טונקעלער. קאלט און אומעטיק אין קלייזל.

שטיל, שא !

ס׳הערט זיך נאר :

ווי מאיר־בערל קייעט א סקארינע און דער זייגער אויפן וואנט באגלייט אים :

— טיק־טאק, טיק־טאק...

[3] ארומגעשלעפט זיך און אנגעקליבן.

3.

די נבואה פון דעם ווייבל איז נישט מקויים געוואָרן. דער פּראָסט האָלט־אַן. ס׳איז שוין לאַנג נאָך שקיעה, די זון האָט אַ פּאָרויסלטע, ווי פון פּראָסט, זיך אַראָפּגעלאָזט איבער די בוימער פון בית־עלמין, אַ לעצטן שטראָל אויפן צלם פון קאָשטשאָלן געוואָרפן און אַוועק אויף מערב זייט. צום באַראַנאָוו־טשער טראָקט. אַן אומעט אין שטעטל איבערגעלאָזט. אַ סומנעקייט פון בין מנחה למעריב. וווּ־נישט־וווּ עפּנט זיך אַ טיר מיט אַ סקריפּ, פּראָלט אַרויס אין דער פּראָסטיקער נאַכט אַ פּאָרע און אַ פּאָס ליכט, און פּאַרמאַכט זיך שנעל צוריק...

וויניק דורכגייער אין נאָס. וועך־נישט־וועך כאָפּט זיך דורך עמיצער, מיטן קאָפּ אין די אָקסלען אַריינגעשפּאַרט, באַפּעלצט און מיט אַ שאָלייק פּאַרדרייט, שאַרט ער זיך פּאַרזיכטיק, נישט אויסצוגליטשן זיך.

די „קאָלטע שול״ שטייט אין איר גאַנצער הויך, אַ דערפּראָרענע פון אינווויניק און פון אויסנווייניק, און וואַרפט אַן אַ פּחד מיט אירע הויכע אויסגעלאָשענע פענצטער, וועלכע קוקן „בלינד״ אויף די דורכגייער אין דער, „ייִדישער גאַס״.

אַ פּאַרשפּעטיקטער הדר ייִנגל לויפט שנעל דורך דער „ייִדישער גאַס״; אַז ער קומט צו דער שול פּאַרדרייט ער דעם קאָפּ צו אַן אָנדער זייט — צו קראַניטשעס הויז. ער האָט מורא צו קוקן אין זייט פון שול. וויייל מתים דאוונען ביינאַכט אין דער „קאָלטער שול״... און קלעצקער חדר־ייִנגלעך שרעקן זיך פּאַר מתים, בפרט ווען ייִנגע דאוונען. אַ מאַדנע טבע האָבן זיי, די מתים: טיילן עליות די לעבעדיקע, וואָס גייען גראַד פּאַרבי ביינאַכט. און אַז זיי רופן אויף — מוז מען גיין... אָט, פּאַר ייִנגעס איז דאָס גאָר אַ שלעכטער סימן. ער וועט שוין דאָס ייאָר נישט אויסלעבן... וואָרום אויף מתים גיבן עליות נישט אומזיסט... אין דעם גלייבן שטאַרק קלעצקער ייִנגלעך און מיידן די פּינצטערע „קאָלטע שול״ ביינאַכט.

נאָר אונטן אין שול, האָרט אויבער דעם הויך־אַנגעשאָטענעם שניי, שיינט ליכט אין די פענצטער פון „שול אין שיבעלע״.

דאָס שול־שמיבל איז אַ וואַרעמער פּאָדער־צימער צו דער קאָלטער שול.

די עלעקטריש לעמפּלעך אין שול־שמיבל צעשפּריצן זיך אין דרויסן דורך די פּראָסט באַלומטע שויבן, איז אַ פילפּאַרביק צעשפּליטערט ליכט, ווי קאָליִרטע פונקען, און וואַרפן אַ מאַט ליכט אויפן שניי אונטערן פענצטער, און נישט קיין מענטש זעט מען דורך די פענצטער. נאָר שאָטנס באַוועגן זיך אויף די פּראָסט־בלומען פון שויב, שאָטנס פון קפּאָ מיט בערד, ווי אויפן עקראַן...

דאָרט לערנען ייִדן ביים טיש אַ „בלאט״ גמרא.

דער טיש אַליין איז, ווי אַלע קהל־ש׳ע טישן. אומגעלומפּערט און מאַסיוו, ווערן, דאָכט זיך קיינמאָל נישט אַבערוואָן און זענען קיינמאָל נישט גאַנץ, און ס׳נעמט זיך ביי זיי קיינמאָל נישט אויס קיין האַלץ פּאָר קינדער מיט מעסערלעך צום שניצן.

אַנטקעגן טיש, ביים עמוד, אין שיין פון טליענדיקן ליכט, זיצט אַ ייִד, פּאַרמאַטערט, דעם „דאָשעק״ פון היטל פּאַרוקט אין דער הויך, מיט אַ מאַלייעטע האָנט אויפן שטערן, ער דאוונט פּאָר זיך מעריב, און האָלט אין איין נענעצן.

אין אַ זייט וואַרעמט זיך אַ צוויייטער ייִד ביים גרין־צעקלכטן אייוון און קוקט אויף די ייִדן, וואָס לערנען ביים טיש; ער הערט זיך איין, ביי די הפסקות, צו זייערע שמועסן וועגן וועלט־פּאָליטיק און שטאָט־ייִעס.

מער ווי אַ מנין ייִדן זיצט דאָרט. דער רבי איז ר׳ זיידל דער שוחט, אַ ייִד, אַ למדן, אַ מחבר פון ספּרים און אויך אַ געביל־דעטער. נאָר אַרטאָדאָקּ סישע ייִדן זאָגן וועגן אים: „ר׳ זיידל איז נישט „דאָס״. ס׳הייסט: נישט דאָס, וואָס זיי מיינען און נישט דאָס, וואָס ער ווילן. ר׳ זיידל — זאָגן זיי — איז „געכאפּט אין עסק״; ס׳הייסט געכאפּט אין צויגיזם, ער איז אַ מזרחי.

אַצינד דערציילט ער די ייִדן, אין דער הפסקה פון איין סוגיא צו דער צוויישטער, וועגן ארץ־ישראל. ער דערציילט, וואָס מען האָט שוין אויפגע־

בויט, און וואָס מען דאַרף נאָך בויען, און פּאַרענדיקט שטענדיק מיט זיין נוסח:

— נו וואָשע, אַליין וועט נישט, מ׳דאַרף טאָן, מ׳דאַרף נישט לאָזן, אַז אַלץ זאָלן די פריַיע פּאַרכאַפּן. די פּרומע דאַרפן אויף צושטיַיגן, און צוזאַמען...

קעגנאיבער ר׳ זיידלען זיצט אַ ייִד און שוויגט, ער איז נישט דריַיסט, האָט מורא צו זאָגן עפּעס אייגנס... פּאַטאָקעוועט נאָר פון צייט צו צייט, צו דעם אַדער יענעם.

ווען דער רבי רעדט קוקט ער אים אין מויל אַריין, שאָקלט מיטן קאָפּ אויף יע.

אַז דער רבי האָט געענדיקט האָט ער אַזאָ ברום געטאָן, אַ סימן פון צעפּרידנקייט און הסכמה, און בלויז אַ קורצן זאָג געטאָן: — נישט שמועס וואָס!..

שפּעטער אַ וויילע דערציילט אַן אַנדערער ייִד וועגן רוסלאַנד און וועגן די „גדולים״ (באַלשעוויקעס) דאָ האָט זיך אייזיק דער סטאָליער אַריינגעמישט.

4.

אייזיק דער סטאָליער איז אַ ייִד אַ פרומער, אַן ערלעכער ביז גאָר. פון עק ראַטסצע נאָס קומט ער. אַ גאַנצן טאָג געשטאַנען אויף די פּיס. ברעטער געהובלט־יוועט. האָט ער נאָכדעם, אַ מידער, געשלעפּט זיינע לאַנגע פּיס באַרג־אַרויף צום שול־שמיבל. נאָך אַ טאָג האַרעווען, געפּינט ער אַפּטמאָל צייט פאַר כלל־מערי־שקיט, צו ניין אַ „גאַנג״ פאַר דער שול. אַ מאַדנע טבע האָבן זיי, וואָלט וועלן יעדן אַ טובה טאָן. ער איז אַבער אַ גרויסער קבצן, אַ מטופל בבנים און האָט אַ דערווּאַקסענע שכטאַער צום אויסגעבן. אייזיק האַרווּעט שווער און האָט נישט פון וואַנען צו לעבן; דערוויבער וווּיסט אייזיק, אַז די וועלט טוט אים אין זיינס־גליַיכן אַ הימל־שרייענדיקע עוולה. אייזיק דער סטאָליער וווּיסט נאָך עפּעס: סך הכל עטלעכע קילאָמעטער פון קלעצק, אויף מזרח־זייט, אויף יענער זייט גרעניץ, זענען פּאַרגאָ צווייי שכנישע שטעטלעך, סאָווּיעטישע, פון פּאָליאַקן נישט אָפּופּרעט. איז אין די אַ שטעטלעך — טינקעווּיטש און קאָפּוליע — טוט מען שוין אַלץ, אַז די גרויסע עוולה צו פּאַרכּכון. אייזיק איז אַבער אַ פּרימער ייִד. נישט אויף אַלץ איז ער מסכים מיט „יענע״. ער וווּיסט אַבער, אַז זיי טוען אַ גרויסע זאָך, אַ ריכטיקע, און אַז אין דער דאָזיקער זאָך שטעקט אַ גרויסער אמת. אייזיק דער סטאָליער טראָגט אויף דעם דאָזיקן אמת אין זיך. ער האָלט אַבער, אַז גלייבער, מען רעדט נישט דערפון... ער ווערט אַפּטמאָל דערשראָקן פון גאָר חוצפּהדיקע גערעדטע, וואָס קריכן אים אין קאָפּ און פּאַסן גאָר נישט פאַר אַ פרומען ייִדן, נאָר פאַר ליידאָקעס, וואָס לייגן נישט קיין תפלין, פּאַרטרייבט ער די דאָזיקע געדאַנקען פון זיך.

נאָר פון צייט צו צייט שפּאַרט די פאַרביטערונג פון אים אַרויס.

אייזיק דער סטאָליער האָט דערהערט, אַז מען רעדט ביים טיש וועגן די „גדולים״, האָט ער דעם „דאָשעק״ פון זיין וווּיס־אָפּגעקראָכן היטל אַ גלייך נעשטאָן, זיך אויסגעהוסט, און מיט אַ שטילן קול, מ׳זאָל אין גאָס נישט אונטערהערן, זיך אַנגערופן:

— איך וווּיס נישט, וואָס דאָרף זיך אַן אונזעריקער שרעקן. באַלשעוויקעס־מאָלשעוויקעס. די גרויסע מאַיאָנעזקעס, וואָס איך האָב? — זאָל זיך שרעקן דוד־לייב! אַ נאָש בראָס האָט נישט וואָס צו פאַרלירן. אַלץ־איינס ליגט ער אין דר׳ערד, עס ער „כאַצאַפּ״ זיין זיכער מיטן ברויט. נאָר צוליב דעם טיש, רבי? — הייבט אייזיק אויף דאָס קול העכער, קוקט אויפן רבי׳ן און קלאָפּט מיט אַ סטאָליאַרסקן ביינערדיקן פינגער אין טיש — צוליב דעם אַ טיש, רבי, וויל איך נישט זיי באַלשעוויקעס זאָלן קומען...

אַלע ייִדן ביים טיש האָבן זייערע אויגן נעוועגדעט צו אייזיק דעם סטאָליער און נאָכדעם צום פּלאָץ אויפן טיש, וווּ עס האָט מיטן מיטלסטן פינגער געפּויקט, ווי זיי וואָלטן געזען דאָרט עפּעס אַנגעצייכנט.

די צוויי ייִדן, — ביים עמוד און ביי דער הרובע, — האָבן אויך די קפּאָ אויסגעדרייט, די אויערן אַנגעשפּיצט: אה?! — אַ וואָרט נישט צו פאַרלירן, פון וואָס ס׳רעדט זיך ביים טיש, און קוקן אויפן פּלאָץ, וווּ אייזיק וויזט

מיטן פינגער... ווי נעבן אייזיקן אויפן טיש וואלט געלעגן עפעס אזוינס... וואס צוליב דעם איז נישט כדאי, די באלשעוויקעס זאלן קומען...

אינדרויסן האט זיך פלוצעס א קאלטער ווינט צעוואיעט, און מיטן מעליקן שניי געפאטשט אין די שויבן. האבן זיך יידן אין דעם ווארעמען שול־שטיבל דערמאנט אן דעם קאלטן דרויסן און זיך געטולי־עט איינער צום אנדערן.

דאס ליכט אויפן עמוד טליעט נאך אלץ. דאס קנויטל טרינקט זיך אין צעשמאלצענעם חלב, בלויז א ברעקל עק לעקט קוים דאס פייער. דאכט זיך, ס'איז שוין פארלאשן, ליכט נישט מער. נאר פלוצעס גיט דאס דינע גרין־בלויע פייערל א טוך־אויף און צעשיינט זיך ווידער אין א ליכטיק־געל־פייער, און פארשפרייט טשאד אין שטיבל.

אן אלטער יידֿ, א סיווער מיט פארגלטע וואנצעס פון טאבאק־שמעקן, איז געזעסן בייס טיש, די נאנצע צייט אין דער גמרא געקוקט און געשוויגן, אין כעס געווען וואס מ'שמועסט פוסטע רייד, האט ער דערויבער נישט אויפגעהערט צו טייטלען מיטן פינגער אויפן פלאץ אין דער גמרא, ווי מ'האט אויבערגעלאזן, האפנדיק, אז מ'וועט גלייך דאס לערנען ממשיך זיין.

דער אלטער איז שטארק געווען נישט צופרידן מיט די דברים בטלים

א. אהרוני / פיר וועגן

געווידמעט דעם הייליקן אנדענק פון מיין ברו־דער וואס איז פאר מיר געווען ווי א טאטע, ר' שלום משה בר' יצחק הלוי ארנאוסקי — געפאלן דורך די העגט פון די טמאים, צוזאמען מיט זיין פרוי בלומע און זייער טאכטער שרה מיט איר קינד זומער תש"ב, וועו די דייטשן זענען ארויס אין קאוקאז. הי"ד.

דער וועג, וואס האט געפירט פון אונזער שטעטל צו דער שטאט ניעס־וויזש, האט זיך געשלענגלט פון המשך נאס, וואס האט גענייסן די ניעסווישע נאס. אונזער דירה איז געווען אין אנדער עקצע. מיר האבן דאן געווינען אין דער צפערער נאס אין א נידעריק קליינינקן הייזל, וואס איז געשטאנען אין עק בעסל, וואס האט געפירט צום נייעם קלויז. די קלויז איז געווען שיין אויסגעקאלכט און אויסגעפארבט. בייס סאמע ארייננאנג איז געווען א בלומען־גארטן, וואס האט באצויבערט און פארכאפט דאס אויג מיט די שייגע בייטן און בלומען. און מיך פלעגט ציען צום משופע־דיקן אנלען, וואס האט געפירט צו דער „עזרת נשים", ווו מען קאן כאפן א גליטש פון אויבן־אראפ, און אין איין מינוט זיך אראפקריכן מיט פארמאכטע אויגן...

עס דערמאנט זיך מיר ווי אלס קינד פלעג איך אויפשטיין אויך אין די ווינטערדיקע טעג. כדי צו כאפן א בליק אויף די יידן, וואס גייען צו „ותיקין" פרי דאוונען. איך איין האב אויך געדאוונט מיט התלהבות און געקענט א סך פון די תפילות אויסענווייניק.

איך האב ליב געהאט זיך צוקוקן ווי דער שמש הייצט איין דעם אויוון אין קלויז ווארפט אריין די קלייניע דראבנע שטיקלעך האלץ — אין די פלא־מען הויבן אן צו טאנצן און ס'צעשפריצט זיך א גינגאלדיקע ליכטיקייט אין ס'פינקלען די קויל...

אבער דעם וועג וואס פירט קיין ניעסווישוש האב איך נישט ליב געהאט. ג'יענדיק דארטן האב איך געהאט א געפיל פון עפעס א מורא צוליב דער פרעמדקייט ארום: אט גיי איך ביז עק נאס און כ'בין שוין צוויישן גוימס, ווו אלץ זעט אויס אזוי אנדערש ווי בייאונז. אט איז דא די קריסטלעכע קליניק פון דער „עמסטווא", און אט די שול ווו ס'לערנען זיך די גויישע קינדער. דאקענן האט עס מיך שטארק געצויגן צום ארט וואס איז אנגעפילט מיט גאלדיקן זאמד אין ארום זענען דא טיפע גריבער (אט די גריבער זענען שפעטער בייס אומקום געווארן דער „קבר אחים" פון די קדושים).

יעדן דאנערשטיק אוונט און פרייטיק אינדערפרי, האט זיך עקסייקלט אויפן ניעסווישער וועג א וואגן אנגעלאדן מיט פיש לכבוד שבת. אין סאמע מארק פלעגט זיך דער וואגן אפשטעלן, און וויבער פון נאענט און ווייט זענען צעקומען אהין זיך אויסקליבן פיש. דער פארקויפער האט גע־שריגן און צעפילדערט אין נישט וויניקער פון אים — די וויבער. אויף אט דעם וואגן פלעגט מען ארויסקוקן און ווארטן. אין טאמער האט זיך דער וואגן פארשפעטיקט, איז שוין געווען א זארג, אז מען וועט נישט האבן קיין פיש אויף שבת...

און ס'איז געווען א צוויי־טער וועג, וואס האט זיך עצטיגן צו דער צאפרע נאס ארויף. פונדאנען איז מען צעפאלן קיין סלוצק. צוויי מאל אין דער וואך — מאנטיק און דאנערשטיק, א מאל אויך שבת צו נאכט, פלעגן פונדאנען צוטיג קיין סלוצק צוויי וועגענער, אנגעפאקט מיט פאסאזשירן. עס האבן זיי געפירט צוויי בעלי־עגלות: דער נידערייקער ר' ל י י ב, וואס איז שטענדיק געווען פרייליך און ר' ג ר ש ו ן — א הויכער יידֿ, וואס איז שטענדיק געווען אומעטיק. די באציונגען צווישן זיי זענען ס'רוב געווען גוטע, אבער צייטנווייז זענען זיי אויך געווען צעקריגט אין דעמאלט האבן זיי אויסגעכאפט איינער בייס צווייטן די פאסאזשירן, (די „פארשוינען" אין זייער לשון). אבער נאך יעדער מחלוקת האט מען זיך פייערלעך אביבערגעבעטן בייַ עטלעכע כוסות פון שארפן בראנפן...

די וועגענער פלעגן ארומפארן אביבערן שטשטל צוזויפאמלען פאסאזשירן. אמת, דער בעל עגלה פלעגט פארויכערן, אז ער פארט ארויס גלייך נאך מיטאג, אבער פאקטיש איז ער ערשט ארויסגעפארן אינמיטן נאכט. יעדע האלבע שעה איז צוגעקומען עפעס א פריישער פאסאזשיר. יעדע פאר מינוט איז אונטערגעקומען עפעס אן אנדערער סוהר מיט קווייטלעך און מיט חשבונות קיין סלוצק. אם דירט זיך שוין דער וואגן און מען פארט שוין — פלוצעס אבער שטעלט דער בעל־עגלה אפ דעם וואגן, גייט צו אין א פלאץ ווו ער נעמט נייע פעקלעך און סחורות; און אז דער וואגן איז שוין אנגע־פילט שאפט זיך ווידער א נייַ פראבלעם — דער וואגן איז באלאדן מיט צופיל משא...

איך פלעג ליב האבן צו גיין אויף דעם וועג ביז צו די ווינטמילן אין עק גאס. נאנצע שעהן האב איך געקענט שטיין פאר־גאפט אן קוקן אויפן וווּנדער, ווי אזוי די פליגל דרייען זיך מיטן ווינט. אמאל, אז די פליגל האבן זיך אפגעשטעלט, האב איך גיפרווווט מיין כוח זיי צו באוועגן — אבער אומזיסט...

אויף דעם וועג צו מילן רעכטס איז גיווען א גרויסער שפייכלער, האלב־לייִדיק. א שפייכלער פאר ווייץ, און אין אים א הוידאווקע, ווו איך מיט מיינעם א חבר פלעגן זיך כסדר הוידען.

פון דער ראמיסצע גאס האט געפירט דער וועג צום טייך זאראטשע, און פון דארטן צו א בערג ווו ס'איז גיווען דער בית עלמין.

זומער צייט, אז מיר האבן גיעענדיקט די לימודים, פלעגן מיר גיין אהין זיך באדן, און מיר האבן פון זיך ביסלעכווייז אראפגיצויגן די בגדים נאך לויפענדיק אהין. רעכטס איז דארט געווען א קוזשניע וואס האט געצויגן אונזער אויפמערקזאמקייט, און מיר האבן זיך נישט איינמאל אפגעשטעלט ביי דער קוזשניע; ס'איז געווען אינטערעסאנט צו זען ווי, למשל, ס'שטייט א פויער מיט א פערד, דער שמיד שלאגט ארויף נעגל אין זיין פאדקאווע און דאס פערד שטייט געדולדיג...

אדער א צוויי בילד: אט שטייט א שמיד און זיין געהילף און זייערע פנימער זענען באגאסן מיט פלאם־ליכט; זיי קלאפן מיט האמערן איבער א שטיק פלאמיקן אייזן. אזא סצענע פלעגט די קינדער שטארק פארכאפן.

בעתן סעזאן פון באדן זיך, איז יעדן פרייטיק נאכמיטאג (אזוי איז די „דריי וואכן") דער טייך געווען פול מיט מענטשן. מאדנע איז עס געווען צו זען, ווי אזוי אויך אונזער רבי, דער מלמד ר' מאטע באיצער, באדט זיך און שווימט גאר גוט, עפעס האט עס זיך נישט געפארט מיט זיין ערנסטקייט אז די לייכטקייט און „קלות ראש" פון זיין שווימען, מיט אלע קונצן פון שווימעריי; אט „זיצט" ער און אט „הויבט" ער זיך אין וואסער, און ער מאכט עס זייער קונציק. אבער זיין אנזען איז ביי אונז ייִנגלעך נישט געפאלן. אומגעקערט, ער איז אין אונזערע אויגן געשטיגן, זעענדיק, אז ער איז אויך אזא גוטער שווימער.

איך פלעג אויך שווימען, אבער איינמאל האב איך גיפילט אז דאס וועט סער הויבט מיך אויף אינדערהויך, כ'האב פלוצעם פארלאזן די פארבינדונג צום בודן. האב איך אנגעהויבן צו קלאפן מיט די פיס אין באמערקט, אז כ'האב איבערגעשוווימען צום צוויי־טן פון טייך. עס האט זיך ארויסגע־ווין, אז דער גיפערליכער שטח פון טייך איז גאנץ א קליינער און מ'קאן אים שנעל איבערשווימען. שפעטער פלעג איך שוין אפט שווימען צום צוויי־טן ברעג און צוריק.

אויבער דעם טייך האט גיפירט דער וועג דורך זאמד־בערגלעך צום בית־עלמין, וואס איז געווען פארלאזנט מיט א סך בוימער. איך האב פון שטענדיק אן גיפילט עפעס א מורא דארט צו גיין. דארט איז מען געווען אינגאנצן דערוויסטערט און אפגעזונדערט פון דער שטאט און מ'האט קיין יידישן פנים נישט געזען. אבער, אז עס איז געקומען תשעה באב און אלוי־ציים פאר די ימים נוראים, איז דער וועג צום בית עלמין געווען פול מיט מענטשן, ס'רוב ווייבער, וואס זענען גענאגנגן אויף קבר אבות אויסגיסן ס'הארץ.

און אט איז געווען א וועג, וואס מ'האט גערופן „פריסאדעס" (אלענן פון בוימער), וואס האט גיפירט צום קראסנאסטאווער טייך. פון ביידע זייטן זענען געווען פארפלאנצט הויכע בוימער, אונטער זיי פלעגן מיר זיך שפילן. דאס איז פאר מיר קינדווייז געווען דער שענסטער ארט. ווינטער זענען די אלענן געווען באדעקט מיט שניי. די בוימער זענען געשטאנען פאראייז־זאמטע אין גדיינט ווי א וועלווייזער פאר די בעלי־עגלות, זיי זאלן נישט פארקריכן פנימס וועג... אבער אז דער שניי איז זיך צעגאנגען און ס'איז געקומען פרילינג, האט דא עכטישופט פארן אויג, ס'האט פארכאפט די סדרות־דזיקייט פון פארנאכט, בעת מ'האט גיקענט זען פארעטערטע וואל־קענדלעך און שפיליערס פון שיין וואס פינקלען דא וווּנדערשיין...

פון דארטן זענען אזוינע טעלעגראפן־סלופעס, זיי האבן זיך אזוי צעגויגן א לאנגע שטרעקע, לענגאוויס דעם וועג, ווייפל מאל איך האב זיי געוואלט אויסצייל — בין איך שטענדיק מיד געווארן צייל־נדיק...

אין דא, אין אנפאנג פון די אלענן אין דער צעפרע גאס, האט זיך געצויגן א פאס מיט מוטער וואסער — אבער אין מיינע אויגן איז עס געווען ווי א גאנצער ים. דארטן האבן וויבער געוואשן וועש, דער באדן איז דארט געווען רויט און מ'האט דארט אויך געמאכט ציגל.

אז עס זענען געקומען שבתים און ימים טובים, זענען די אלענן געווען פול מיט שפאצירנדיקער יוגנט, און בעת די קריסטלעכע חגאות און יריד־דים האט זיך דא זייער געטומלט, ס'איז דאן געווען א גרויסער מעגשן־גדרענג, די וועגענגער פון די אגגעקומענע פון די דערפער אדום האבן זיך געצויגן איבער דער גאנצער לענג פון די אלענן. נישט וויייט איז געווען די וואסער־מיל, וואס מ'האט גערופן קראסנאסטאווו — דא איז געווען א בריק איבערן טייך, און פה דא איז דאס וואסער געווען רוישיק און טומלדיק.

אזוי ציען זיך די פעדעם פון די זכרונות פון ליבן אמאל. פאר אונז, די לעבנגעבליבענע, שטייט נאך איצט פאר די אויגן דער אמאליקער בלוי פון די הימלען אין אונזער שטעטל.

ברוך נחן שמושקאוויטש — שבת און יום־טוב אמאל

ס'איז געווען אין יאר תרמ"ז, נאך סוכות, וועו כ'בין אנגעקומען פון סטאלאוויטש קיין קלעצק, כ'בין דאן אלט געווען זיבן און א האלב יאר.

אלע גאסן פון שטעטל זענען דאן געווען פארזונקען אין בלאטע. אויפן מארק ביי דער אפטייק, איז געווען אן אפגעשטאנענע גרויסע בלאטע, וואס האט נעהאלט א גריבע פארב און דארטן פלעגן זיך ארומדרייען הויזירים. ס'רוב קלעצקער תושבים, מענער ווי פרויען, האבן ווינטער געטראגן גרויסע שטיוול. זיי פלעגן גיין געקליידעט ציי־ער פראסט, הגם סע האט די קלעצקער איינוווינער נישט געפעלט קיין חיונה, האבן זיי פונדעסטוועגן קיין גענלט נישט אויסגעברענגט. זיי פלעגן אינדערוואכן עסן איינפאכע שפייז: א פארציע ברויט, קארטאפל, אן אוגערקע מיט אביסל זופ — איז דאן געווען פארהעכטנס פאר א גוטן מיטאג.

אויב די איסערלעכקייט פון דער שטאט איז געווען אן איינפאכע, איז

שוין געמוזט צאלן רעגלמעסיק חודש־געלט אין גרעסערע סומעס...

די יידן האבן זיך דאן געפילט מעשה בעלי־בתים. נאר איינמאל דער־מאנט זיך מיר, אז דער פריסטאוו אפאדערט אז מ׳זאל אויסשפרייטן איבער די גאסן צווייגן מיט ברעסער און זיי פארשיטן מיט זאמד, כדי די זועגענער און קינדער זאלן נישט איינזינקען אין דער בלאטע, — איז דאס פאר קלעקצער יידן געווען א גזירה פון א גוי...

יידן האבן דאן געפילט א גרויס פרייקייט, דערהויפט האבן זיך געפילט שטארק און מוטיק ביי זיך די פאלקס־מענשן ווי די קצבים, פערד־הענדלער — פאר זיי האבן מורא געהאט אפילו די גויים ארום.

עס דערמאנט זיך אן אינטערעסאנט געשעענעניש. דאס איז געווען בעת דער קרוינונג פון צאר ניקאלאי דעם צווייטן. דעמאלט האט מען אין קלעצק א־ראבזשירט א גרויסע פאלקס־פייערונג. מ׳האט אויפגעשטעלט אינמיטן מארק א בימה מיט פארביקע ליכט־פאסן. עס זענען זיך צונויפגע־קומען פויערים און גויים פון דער גאנצער ענגנט. מ׳האט פאר זיי געשפילט אומזיסטע פירות און „גוטע זאכן״ און זיי האבן זיך געלאזט „ווייליגיין״. אין דאן פלוצעם זענען זעקומען עטלעכע יידישע כוליגאנעס און האבן אויסגעשריען „חברה, ענגוג, גייט זיך אהיים!״ — און די גויים האבן באקומען עפעס א היסטעריישע מורא און זענען אנטלאפן...

דאס אינערלעכע יידישע לעבן האט דא פולטירט ווי אימעטום ארום. ס׳זענען דאן ביי אונז געווען פארשידענע חברות פאר קעגנזייטיקער הילף ווי: גמילות חסד, ביקור חולים, לינת הצדק א.א.וו. אז עמעצער איז קראנק געווארן, האט מען צו אים גישיקט פון דער חברה „ביקור חולים״ צוויי מענשן, און זיי האבן אויף אים אויפגעפאסט בייגאנצן, אז זיינע בני בית זאלן זיך קענען אויסרוען. ארעמע מענשן האט מען פארזארגט מיט א דאקטאר און מיט רפואות.

די ליבשאפט צו תורה איז געווען אייגנארטיג טיף אין די הערצער ביי אלעמען, דער קול פון דער תורה האט נישט אויפגאהרט אין די בתי מדרשים ארן אין דער קלויז. יונגלייט זענען דארט געזעסן ארום חולים״ צווי־מענשן, און זיי האבן אויף אים אויפגעפאסט ביינאנצן, אז זיינע בני בית זאלן זיך קענען אויסרוען. ארעמע מענשן האט מען פארזארגט מיט א דאקטאר און מיט רפואות.

די ליבשאפט צו תורה איז געווען אייגנארטיג טיף אין די הערצער ביי אלעמען, דער קול פון דער תורה האט נישט אויפגאהרט אין די בתי מדרשים ארן אין דער קלויז. יונגלייט זענען דארט געזעסן ארום „ביקור חולים״ צווי־מענשן, און זיי האבן אויף אים אויפגעפאסט ביינאנצן, אז זיינע בני בית זאלן זיך קענען אויסרוען. ארעמע מענשן האט מען פארזארגט מיט א דאקטאר און מיט רפואות.

ס׳איז געווען שטארק פרום, א סך האבן געדאווענט, „תיקון״, באלד אינ־ערפרי מיטן שפראך פון טאג. פארן דאווענען האט מען געזאגט א פאר קאפיטלעך תהלים, צוויישן מנחה און מעריב זענען געווען אלע טיש אין בית־מדרש פארנומען, בייי יעדן טיש האט עמעצער גע־לערנט מיטן עולם. נאכן ענדיקן דאס דאווענען, זענען נאך א סך געבליבן זיצן, וויל מ׳האט געלערנט ביז שפעט אין דער נאכט.

אז עס איז געקומען שבת, האט מען געפילט א שבת׳דיקע פרייד און התרוממות הנפש, — א גאנצן וואך האט מען זיך געשפייזט מיט אט דער קדושה פון שבת־קודש. שבת נאכמיטג איז מען אריבער צו שלאפן, אבער נאך דעם, ווי מען האט געכאפט א דרימל, איז מען גלייך אוועק אין שול אריין, דארטן עפעס לערנען.

ס׳זענען דאן געווען בייי אונז עטלעכע בעלי־תפילה, וואס האבן שטארק אויסגענומען. דער ראש וראשון איז געווען משה הירשקעס, ער האט געהאט א חזקה צו דאווענען פארן עמוד אין די ימים נוראים אין דער גרויסער שול און ער האט נעדאווענט מיט א קאפעלע פון משוררים.

דער צווייטער בעל תפילה וואס האט עשמ׳ט בייי אונז איז געווען בענזשיק. ער האט געהאט אן אגנבענעמע שטים, האט אויך געהאט א השגה אין דיקדוק. ער האט געדאווענט אמאל אין דער גרויסער שול און אמאל אין בית־מדרש.

דער רב אונזערער ר׳ שלום דב ז״ל האט געהאט א חזקה צו דאווענען פארן עמוד אין בית מדרש צו כל נדרי און נעילה. ס׳פלעגט אים אוב־טערהאלטן הירשקע דלוגאטש און נחקע משה אשרס.

עס זענען געווען נאך גוטע בעלי־תפילה. הירשקע דלוגאטש פלעגט דאווענען פארן עמוד סוכות אין בית מדרש. ס׳איז געווען א הערליך בילד: א גרויסע ריי פון די מתפללים מיט די לולבים אין זייערע הענט ציין

י. ח. לעווין / שבת אין שטעטל

ס ציטערן נאָך אין מיין זכרון אָפּגעריסענע סטרונעס פון מיינע קינדער־יאָרן אין שטעטל. דער שבת האָט פון זיין קדושה עפּעס־וואָס אַרײַנגעגעבן אויף אין אַ פּראָסטן מיטוואָך. אַז עס איז געקומען ערב שבת — האָט די הייליקייט געהרט אויף אַלעמען. עפּעס ווי די נשמה־יתרה וואָלט געשוועבט אין דער לופט.

פּרייטיק נאָך מיטאָג, נאָכן פּאָרענדיקן דאָס לערנען, קום איך אַהיים און טרעף שרהן, די איינציקע פּרוי אין שטוב, וואָס טוט אַלץ: קאָכט, באָקט און וואַשט... אָבער איצט טוט זי נאָר איין זאַך — זי קאָכט די שבת־דיקע מאכלים.

שרה איז אַן אלמנה. זי האָט אַ קליין מיידעלע, וואָס לערנט אין „בית יעקב". זי האָט אויך צוויי זין, איינער איז אַ שוסטער אין קלעצק דער צווייטער איז אַוועק קיין אַרגענטינע. זי באַקומט פון אים בריוו, אין וועלכע ער דערמוטיקט זי כסדר און זאָגט איר צו, אַז ער וועט אויך איר נעמען קיין אַרגענטינע.

אַז איך כאַפּ ביי איר אַ לייכטען ביסן, גיי איך אַרויס אין מאַרק. אָט גייט מדרכי ר' מרדכי מ ל מ"ד, דער מלמד, וואָס לערנט שוין דאָ לאַנגע יאָרן אין תלמוד תורה. ער איז אויך דער בעל תפילה, וואָס דאָוונט פאַרן עמוד אין די שבתים און ימים טובים, און אָט טרעף איך ר' אלתר ל י ס, אַ ייד שוין געכאַפּט אַ ביסל אין מאָדערנישקייט, באַקומט די „הצפירה" פון וואַרשע, — ער איז דער מלמד אין דער שול „אור ישראל", נאָר ער איז נישט צופרידן מיט זיין פאָסטן. זיינע צוויי קינדער זענען אַוועק קיין ארץ ישראל, זיין יינגערער זון לערנט זיך סטאָליאריי און גרייט זיך אויך צו פאָרן קיין ארץ ישראל. ער אלתר, איז אַן אַלטער איבערגעגעבענער ציוניסט, שטיצט דעם קרן קיימת און קרן היסוד און פאַרשפּרייט שקלים, חלום׳ט כסדר עולה צו זיין קיין ארץ ישראל.

און ווי איך שפּאַציר אַזוי אַרום און באַטראַכט אונזערע מענטשן, דוכט זיך, אַז אָט פאַרגייט שוין דער טאָג, די טריט איבערן מאַרק ווערן אַלץ וויניקער, וויייל אָט פאַרשלינט זיך שוין אַלע קלייטן און די פּויערים, וואָס זענען געקומען אַהער פון זייערע דערפער, איילן זיך שוין אויף אַהיים, נאָך דעם ווי זיי זענען געווען אין שטעטל פון אינדערפרי אַן. אין אַ ווייל אַרום איז שוין דער מאַרק פּוסט, דער ליבער שבת־קודש איז אַנגעקומען...

איך האָב צו יענער צייט נישט געהאַט קיין באַשטימטע שול צום דאָוונען. ס׳רוב פלעג איך אַבער דאָוונען אין דער גרויסער שול, וווּ דער חזן איז געווען מאָטקע שמש. ער האָט געהאַט אַ שייגע שטים, פלעגט אויך זיין דער בעל קורא.

אָמאָל פלעגט אויך דאָוונען פאַרן עמוד הערצל בירג, אַ ייד אַ הויכער מיט אַ פּאָר שוואַרצע אויגן, געווען אַ בעל־בית אין דער סלאָבימער גאַס, אַן אויסגעצייכנטער בעל תפילה, און זיין דאָוונען האָט אויך אין מיר אַרײַנגעגאָסן אַ יראת־הכבוד. די מלכה שבת איז פאָר מיר געווען ווי אַ לעבעדיקער נפש, וואָס גאָט האָט געשאַפן כדי די „שיינע געמאַלטע חופּה זאָל נישט בלייבן אַן קיין כלה" — און איר בן־זוג, דאָס פאַלק ישראל.

שבת אינדערפרי פלעג איך גלייך מיט ז׳ שפּראָץ פון טאָג גיין דאָוונען אין ערשטן מנין אין „שולכל"; עס פלעגן דאָרט דאָוונען אַרבעטער און בעלי־מלאכות, און אויך די פערד־הענדלער. אַזוי ווי דאָס שולכל איז געווען נאָענט צום מאַרק, פלעגן זיין דאָרטן דאָוונען אויך אין די וואָכנטעג, ווו ס׳פלעגן זיין „מנינים" איינער נאָכן אַנדערן. אַהין פלעגן פון צייט צו צייט קומען אויך „מגידים"; עס דערמאָנט זיך מיר דער מגיד לעווין פון ניעסוויזש, וואָס עס פלעגן זיך שיטן פון זיין מויל בעת זיינע דרשות.

איך פלעג פון צייט־צו־צייט אויך דאָוונען אין „שטיבל", ווו עס פלעגן דאָוונען די חברי הועד פון דער „בית יעקב" שול. דאָרט פלעגט אָפט דאָוונען פאַרן עמוד פרץ מאַרק, אַ יונגערמאַן אַ מלמד, וואָס האָט כסדר נע׳חלומט צו עמיגרירן קיין אַמעריקע.

אין שטיבל איז אויך געווען יעדן שבת אַן „עונג שבת" צו שלש סעודות, און מען פלעגט פאַרבעטן צוזאַמען.

אַז עס דערמאָנען זיך די אַמאָליקע שבתים אין קלעצק, געדענק איך אייך אונזער שטאָט־רב ר' חיים שמעון הערנזאן, וואָס פלעגט קומען אין שול אַריין אין דער באַגלייטונג פונעם שמש און פלעגט לאַזן אויף זיך וואַרטן. ער איז פון יינגלווייז אַן געווען אַ באַרימטער עילוי, חתונה געהאַט פאַר אַ טאָכטער פון אַ מעזריטשער גביר. די ערשטע דריי יאָר נאָך זיין חתונה האָט ער זיך אָפּגעגעבן מיט מסחר, אָבער ער האָט דערצו נישט געטויגט און איז געוואָרן אַ רב. אַ שיינע נשמה, מיט אַ מסירות נפש׳דיקער טרייקייט צו יידישקייט. אָפּילו בעת דער אָוויעטישער אָקופּאַציע, האָבן די קאָמוניסטן זיך באַצויגן צו אים מיט עספעקט.

אין די ווינטער־טעג פלעגט דאָוונען אין שול ביי הרב הערענזאן דער מורה הוראה אונזערער, הרב משה עפּשטיין, דעם רב׳ס אַ קרוב, אַ הויכער מיט אַ הדרת פנים, אויך געווען באַרימט ווי אַ גרויסער למדן.

ביידע, סיי דער רב סיי דער מורה הוראה — זענען געווען די ליבלינגס־מענטשן פון דער פרומער וועלט; מ׳האָט זיך שטענדיק געראַטנט מיט זייערע מיינונגען און זיי זענען געווען ריגנג אין אַ לאַנגער קייט פון לומדישע פערזענלעכקייטן, וואָס קלעצק האָט געשמט מיט זיי.

נח עפּשטיין (פּאַריז) / אין דער ערשטער וועלט־מלחמה

די מלחמה איז געווען אין עכטן ברען. יעדן טאָג האָבן זיך באַווייזן פאַרשידענע מעלדונגען און באַפעלן אין רוסיש אויף די שטאַטישע וועגט. דאָ האָט מען גערופן פרישע סאָלדאַטן, דאָ האָט מען פאַרבאָטן פאַרקויפן די ארבע שטאָפן פאַר דעזערטערן, דאָ האָט מען פאַרבאָטן פאַרקויפן די זעלבער משקה, אַדער קויפן מיליטערישע זאַכן. אָבער דער אַנדל אין שטאָט האָט געבליט.

סאָלדאַטן האָבן אַלעס געקויפט — בולקעס, פאַפּיראָסן, הערינג, סאַרדינען און אַזאַ. וו. אַז עס איז נישט געווען קיין וואַדקא, פלעגן די מיליטער לייט קויפן אדעקאָלאָן און טרונקען, פונקט ווי דאָס וואָלט געווען יין המשומר...

אפּיצערן פון דער אינטענדאַנטור פלעגן אייגנקויפן גרויסע קוואַנטומס סחורה און זיך גלאַזאָט פרויסגעבן אויפגעשרויבטע רעכענונגען, אַרײַנ־לייגנדיק דעם עודף אין קעשענע.

קלעצק איז עלעגן 40 ווי־ארסט פון באראנאוויטש, וווּ דער פּראָנט איז געשטאנען אַ לאנגע צייט. דורכן שטעטל האבן זיך געצויגן מילי־טער טיילן, אמעריציע און באואפנונג אין דער ריכטונג צום פראָנט.

אפט בלייבן די יעלנער אין קלעצק עטלעכע טעג און מער. זיי ווערן איינגעקוואַרטירט ביי די איינוווינער. די אפיצערן אין די שענסטע היי־זער, די יעלנער — אין די איינפאכע און אריימערע. איוּך די הויפּן מושטרירן זיך יונגע רעקרוטן. מיר, יינגלעך, האבן גיך אינטרגענומען די גאנצע תּורה פון „סמירנא", „נאפראוּא", „נאלעווא" מארש, און איוך ווי אַ פאלקאוניק סאלוטירט דעם רעגימענט און דער עולם עטפערט בקול רם. קאפּירנדיק דעם קאלעקטיוון אויסגעשריי פון די יעלנער...

ביי אונז אין שטוב זענען אפט איינגעשטאנען ביז 10 יעלנער און מער. מידע פלעגן זיי זיך אויסלייגן אויף שטרוי אין גרויסן צימער. יעדער איינער ציט אַרויס פון קשענע אַ צייטונג, אַבער נישט צום לעזן, נאר צום פאַרדריין אויף אַ קונציקן אופן אַ פאפּיראָס אנגעפּילט מיט מאַכאָרקע. זיי האבן זיך אינטים צוזאַמענגעלעבט מיט אונז אלעמען. זיי ווייזן פאטאגרא־פיעס פון זייערע היימישע, אַמאָל נעמט אַ סאלדאט אויף די קני מיין קליינעם ברודער איצלען און גלעט אים טרויעריק דאס קעפּל, טראכטנדיק וועגן זייע־ער אייגענע קינדער, וואס וועט ווייסט צי ער וועט זיי נאך זען. דאָ זענען געווען פאַרשטייער פון אַלע עקן פון דער גרויסער אימפעריע: אוקראיי־נער, טאַטאַרן, אוזבעקן, קירגיזן, באשקירן, טשערקעסן, וועליקארוסן, מאלאָרוסן... נעריעדט האט מען אויף שבעים לשונות און נישט איינמאל האבן מיר נעהאט אזעלכע, וואס האבן נישט פארשטאנען קיין איין וואָרט רוסיש און מען האט זיך מיט זיי פארשטענדיקט אויף „שטום־לשון", מיט זשעסטן. דאס איז, אירגיינגס, געווען נענוג אויסצודרוקן די הויפּט באדערפענישן פון מענשלעכן גוף — עסן, טרינקען, שלאפן.

די יעלנער פלעגן אונז דערציילן אויסערגעווייניקעכע זאכן פון זייערע היימען, שוידערלעכע פרטים פון פראָנט, פון די אקאָפּאָס, פון מענשלעכע

א

יך האָב פאַרלאָזן קלעצק אין עלטער פון 14 יאָר. איידער מיין עליה קיין ארץ ישראל, האָב איך באַזוכט קלעצק אייניקע מאל. אין יאָר 19—1918 האָט איך דאָרט געוויילט אַ גרויסע צייט.

וועג איך דערמאָן מיינע קינדער־יאָרן אין קלעצק, זע איך אַ בילד פון מאַטעריעלע נויט און דחקות, און צוגלייך אַ גרויסע גייסטיקע און מאַראַלישע עשירות.

אין יענע צייטן האָט דאָס שטעטל געציילט ביי טויזנט יידישע משפחות, וועלכע האָבן גאָר צוגעזיגן זייער חיונה מערסטנטייל פון האַנט־ווערקעריי, קרעמעריי און קליינהאַנדל מיט די אַרומיקע פויערים, וועלכע האָבן געלעבט פון באַאַרבעטן קליינע פעלד־שטחים אויף אַ פרימיטיוון אופן.

עס זענען געווען געציילטע יידן גבירים. אָבער אויך פיל פולשטענדיקע אביונים.

דאָקעגן זענען אין קלעצק כמעט נישט געווען יידן עמי־הארצים — כמעט אַלע האָבן געלערנט אין דער יוגנט. פון קלעצק זענען אַרויס תלמידי חכמים און משכילים, עס האָט זיך שטאַרק בעלאָזט מערקן דער רעליגיעז־טראַדיציאָנעלער גייסט, וועלכער האָט געלייגט זיין שטעמפּל אויפן גייסטיקן לעבן; קלעצק האָט פאַרמאָגט פינף שולן און צוויי שטיבלעך, וועלכע האָבן געדינט אַלס ערשטער פון תפילה און לימוד התורה. שבת און יום־טוב, האָבן די בתי מדרשים נישט

לייידן. די מערהייט זעלבער, זענען געווען אָנגאַפאָבטען, און איך אַדער מיינע שוועסטער פלעגן זיי שרייבן ברייוו צו דער פאַמיליע, און אויך זיי געלעזן די בריוו, וואס זיי האבן באקומען. די דאָרפישע באבעס, האבן באשריבן די לאקאלע נייעס, — אַ קו וואס האָט זיך אפגעקעלבט, אַ שכנה, וואס הוליעט בעת דער מאָן איז אויפן פראָנט. זיי האבן זיך באקלאגט, אַז עס פעלן הענט צום שניט, אַז די אַרמיי רעקווירזירט שפּייז פראָדוקטן און פערד. עס פעלט ברויט, צוקער, קעראָסין. מען מוז שטיין גאַנצע טעג אין דיי־יי. די אָנגאַל־אַבעטען האבן אויך געוואלט, איך זאָל זיי פאַרלעזן די נייעס פון די צייטונגען, אָבע האבן געגאָרט, אַז סוף צו סוף צו דער מלחמה און זיי זאָלן זיך אומקערן אַהיים.

עס האָט פאַסירט, אַז ס'האָט זיך פאַרפירט אַ פּירט צוויישן אַ אפּיצער מיט אַ יידיש מיידל, אָבער די מאַמע האָט אַכטונג געגעבן, עס זאָל נישט גיין צו וויים און ס'איז קיינמאל וויים נישט בגאַנצען, וווייל אונזערע מיידלעך זענען געווען כשר־ע יידישע טעכטער.

עס זענען אויך געווען יידישע סאלדאטן, וועלכע פלעגן קומען שבת אין שול, און וועלכע יעדערער האָט געוואלט אייגלאַדן צום שבת'דיקן טיש אייניקע מאַמעס האבן געהאָט אַ הונטער־געדאַנק, אפשר וועט דאָס זיין אַ זיווג מן השמים — און ס'האָט אויך פאַסירט, אַז אַזאַ באַקאַנטשאפט האָט זיך אויסגעלאָזן מיט אַ תּכלית...

אין קלעצק איז געווען אַ פּאַרק, אַדער ריכטיקער גזאָגט אַ סאַד אויף צעפּערער גאָס — הונטער דעם מויער פון די פאלס. דאָרטן פלעגן די רוסישע אפּיצערן ארגאַניזירן פאַרווייליגנגן, מוזיק־אָוונטן, אַדער טעאַטער־פאַרשטע־לונגען, אין וועלכע די קלעצקער יונגע האבן געמוזט אַ פּקטיוון אַנטייל. דאָרטן האָב איך בייגעווווינט כאַרן מיט באַלאַלאיקעס, גימנאַרס און רוסישע טענץ. דאָרט האָב איך אויך גזוזן די ערשטע פיעסע אין מיין לעבן. מיר איז פאַרבליבן אין זכרון דער דאָזיקער קלעצקער „פּיקאַדילי", וואס האָט געטראָגן דעם קליינגענדיקן נאָמען „סאַד מאַדערני" (מאַדערנער גאָרטן).

געקענט אויפנעמען די מאַסן מתפללים, און עס זענען איינגעאָרדנט געווארן אויך מנינים אין פריוואַטע הייזער.

אונזערע שכנים

איידער איך האָב פאַרלאָזן קלעצק, האבן מיר געווויינט אויף ראַדושימאנטער גאָס, ווי לעבעדיקע שטיינער פאַר מיינע אויגן אונזערע נאַענטסטע שכנים, ליכטיקע געשטאַלטן.

רעכטס אין אַלטע איינגעפאַלענע הייזקע: די פאַדערשטע וואָנט איינגעזונקען ביז די פענצטער, דער דאַך צעפּוילט, דער רעגן רינט אַריין און צעבראָכענע שויבן פאַרשטעקט מיט שמאַטעס. דאָ האבן געווווינט ליבע יענקל יואל'ס מיט זיין פרוי, פריידע אונזיי ער טאַכטער, אַ נייטערין, די שפּייזערין פון שטוב.

מיין מוטער ז"ל, האָט דערציילט, אז אַ גאַנצע וואָך איז זייער שפּייז — ברויט, אוגערקעס און קאַרטאָפל איינגעטונקטע אין לאַק וועלכע מען פלעגט באַקומען אַלס אומזיסטן צולאג בעת אייניקופן אַ הערינג. פלייש, ווי אַ קאָפּ פון אַ קאַלב, אַ מאַרדע פון אַ קו (די קצבים פלעגן דאָס אַנרופן „מאַרדעטשקע") אַדער אַ שטיקל לונג פלעגט זיך באַווייזן אויף זייער טיש נאָר שבת און יום־טוב, כדי מקיים צו זיין די מצוה פון בשר ודגים.

פריידע איז געווען אַ שטענדיקע אַריינגייערין אין אונזער הויז. שבת פלעגט זי קומען נעמען דעם טשאָלנט, וועלכן מען האָט פרייטיק

פֿאַרוקט. נישט איינמאָל בין איך געווען אַ צוהערער פון אַ געשפּרעך צווישן מײַן מאַמען און פרײַדין.

מײַן מאַמע פלעגט אײַר שטאַרק בעטן, זי זאָל מיטנעמען פון די שפּײַ ערטער, וועלכע זענען בײַ אונז פֿאַרבײַ. איך וויל — זאָגט די מאַמע — זאָלסט פֿאַרשטיין די פּרוכט פון מײַן אַרבעט. די האָסט דאָך קיין צייט זיך צו פֿאַרנעמען מיט דעם, ביסט פֿאַרנומען מיט וויכטיקערע ענינים און אַ. ו.

— „טײַערע ריווע, געזונט זאָלט איר זײַן, מיר זענען חלילה נישט הונגעריק, און מיין לייבע זאָגט, אַז אַ פֿשוטער און באַשײַדענער נער עסן, איז עגזונט פֿאַרן קערפּער און גוט פֿאַר דער נשמה... גענוג וואָס איך באַפֿעסטיק אייך יעדע וואָך מיט טשאָלנט. אגב, מײַן לייבע זאָגט, אַז אַ מזל־ברכה איז באַהאַלטן אין אייער אויוון, ער גיט צו געשמאַק צו אונזערע שבתדיקע מאכלים. ווען נישט מײַן טאַפֿ, וואָלט איך מיינען, אַז מען האָט מיר פֿאַרבּיטן דעם טשאָלנט.

לייבע אַ גייסטרייכער תלמיד חכם, ווען ער שפּרייזט מיט מעסיקע טריט צום בית מדרש מתפלל זײַן, און זאָגן זײַן שיעור משניות פֿאַר צוהערער. גוטמוטיקייט איז אויסגעגאָסן אויף זײַן פּנים און אַ שטענדיקער שמייכל שוועבט אויף זײַנע ליפּן, מען זעט ער איז גליקלעך און צופֿרידן מיט זײַן גורל.

שמחת תורה, איז זײַן גרויסער טאָג: זײַן שטענדיקע חזקה איז עולה לתורה זיין מיט די נערים. ער זאָגט די ברכות מיט אַ הויכן קלינגעדיקן קול, באַטאָנענדיק מיט דבקות יעדעס וואָרט: „אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו" און די ינגלעך זינגען נאָך. ביי די הקפות טאָנצט ער אַנטקעגן די תורה־טרעגער. אויפן וועג פון בית מדרש אַהיים בעווכט ער צעגדליקער הייזער, בענטשט זיי מיט גוט יום־טוב און מאַכט אַ ברכה אויפן כיבוד. צווישן באַזוכן, טאָנצט ער אין גאַס און זינגט.

זײַן פּרוי פרײַדע, אַ צדקנית, גייט אַרום נאָנצע טעג איבער די הייזער אַנגעטאָן אַ בריטער פֿאַרטוך מיט אַ קאָשיק אין האַנט, זי זאַמלט פֿאַר באַדערפֿטיקע: קלײַדער, שיך, גראַדעראָבע, געלט פֿאַר אַן אַרעמער כלה, אַ וואָרעם זופּ אַדער איינעמאַכט פֿאַר אַן אַרעמער געווינענער, אַדער אַ קראַנקן.

זי באַקלאָגט זיך קיינמאָל נישט אויף איר גורל. אירע זאָרגן זענען לטובת הכלל. זי שיינט פון פרייד ווען זי באַקומט הילף פֿאַר אַנדערע. אויך אין פֿאַלן ווען מען זאָגט איר אָפּ, נעמט זי דאָס אויך אַן כעס אַדער פֿאַרדרוס. „מסתמא קאָנען זיי נישט".

— לייבע יענקל יואל׳ס און זײַן וויב פרײַדע — אַ געבענטשטער זיוג מן השמים, זיי זענען למד־וניקעס — פלעגן זאָגן קלעצקער יידן.

אונזער שכן פון לינקס — משה דער שליאסער.

ער האָט זיך פֿאַרנומען מיט מאַכן מעסערס דורך פּרימיטיווער האַנט־אַרבעט.

כמעט אין יעדער קלעצקער הויז, האָט מען זיך באַנוצט מיט זײַנע מעסערס, אָבער זײַנע הויפּט קונדן זענען געווען די אַרומיקע פּויערים, אין די מערק און יריידים־טעג, פלעגט זיין פרוי שפּריין צווישן די פּויערישע פּורן און פֿאַרלייגן די סחורה פֿאַר געלט, אַדער בייטן אויף אייער, קאַרטאָפל, ציבעלעס און דג׳ל.

פֿן די פרייעטע שהן, ביז שפּעט אין דער נאַכט, איז משה געווען פֿאַרנומען מיט זיין אַרבעט און פון דעם עצויגן זיין באַשיידענע חיונה. פיל אַכט האָט ער גלייַכט אויף דער דערציונג פון זײַנע 5 קינדער. דער קיוויקער ייד, וואָס האָט שווער געמאַכט אַ לעבן, האָט אָפּגענט אַ אָפּענע האַנט פֿאַר צדקה, — קיינמאָל נישט אָפּגעזאָגט צו העלפֿן אַ ארעמען און בויט־באַדערפֿטיקן. געבן אַ שיינע נדבה פֿאַר דער אויסהאַלטונג פון דער קלויז וווּ ער האָט געדאָוונט. מיין פֿאָטער ז׳ל, פלעגט דערציילן, אַז ער האָט אים

קיינמאָל נישט אָפּגעזאָגט, ווען ער פלעגט בעטן אַ גמילות חסד פֿאַר זיך אדער פֿאַר אַנדערע.

משה דער שליאָסער — אַ טיפּישער געשטאַלט פון אַ יידישן האַרעפּאַשניק אין קלעצק.

מיין אריינטריט אין דער ישיבה

ערב פסח. אין הויז — פיבערהאַפֿטע צוגרייטונגען לכבוד יום־טוב. שוין זיך צוריקגעקערט פון שול־הויף, וווּ מיר האָבן געזאָגט כשר׳ט אונזערע קופּערנע געשירי, איינטינקנדיק זיי אין קאָכיקע וואָסער און פֿאַרבענט די הילצערנע לעפל מיט די ברעקלאַך ברויט וועלכע זענען צונויפּגעקליבן געוואָרן ביים ביעור חמץ פון נעכטיקן אָוונט. איך זיץ אין אונזער גרויסן צימער פֿאַרטאָן אין לערנען גמרא.

די מוטער און אונזער דינסט רייניקן די מעבל, וועלכע זענען אַרויסגעשאָבן געוואָרן אויפן הויף. דער טאַטע צעשפּרייט ברענענדיק קולן אין קיך־אויוון. וואָס אַ גאַנץ יאָר דינט אַלס אַ בעקערייַ און פֿאַר טשאָלנטן פון שכנים. עס עפנט זיך די טיר אַן עס קומען אַריין דער רב, דער חזן און דער שמש פון בית־דין.

איך לויף צום טאַטן און מעלד אים וועגן דעם באַזוך.

— ר׳ מיכאל — וועגדעט זיך דער רב צום טאַטן — באַווייזט עפּעס די חרפה (אַזוי פלעגט מען הומאָריסטיש אָנרופן די צדקה פושקעס צווישן וועלכע עס פלענן זיך טרעפן האַלב־פוסטע אָדער אינגאַנצן ליידיקע...).

דער שמש טרעט צו באַלד צו דער אַרבעט. ליידיקט אויס די פושקעס איינע נאָך דער צווייטער, גיט איבער די מטבעות דעם חזן. דער לעצטער ציילט אוֹן פֿאַרצייכנט אין זיין ביכל.

דער רב פּירט אַ געשפּרעך מיט מײַן פֿאָטער, איך הער זיך צו.

— ר׳ מיכאל זאָגט דער חזן — איך האָב געפונען אַ גאַנץ גלאָטע מטבע. אפשר וועט איר דאָס אומבייטן אויף אַ צוויייטע?

מײַן טאַטע נעמט אַרויס פון זיין קעשענע זיין געלט־בייטל.

— טאַטע — רוף איך זיך אָפּ — מען דאַרף נישט אומבייטן. דער רב האָט שוין גההייסן באַווייזן די חרפה (חרפה) געלט קען זיין אויך גלאָטע, און מען איז נישט מחוייב אומבייטן...

— פון וואַנען וויסטו דאָס? פרעגט דער רב.

איך דערצייל די גאַנצע־כּל מיט חנן־בישא אויף דער טעמע, וועלכע איך האָב געלערנט אין גמרא.

— ריכטיק — ענטפערט דער רב — אָבער דער משל איז נישט גלייך צום נמשל. דאָרט רעדט זיך וועגן אַ געלט־שטראָף פֿאַר אַ עפענטלעכע באַליידיקונג, און דאָס וואָס איך האָב געזאָגט איז סתם אַזוי אַ וועריטל... עס איז באַוווסט, אַז אייערע פושקעס זענען שטענדיק פולע און מען קען זיך מיט זיי נישט שעמען...

חול המועד פסח, האָט דער רב געפונען מיין טאַטן צו אים, און מוצאי יום־טוב האָב איך פֿאַרלאָזן קלעצק אויפן וואָגן פון לייבל דער בעל־עגלה, לערנען תורה אין ישיבה.

מיין חלק עולם הבא

עס זענען פֿאַרבּיי אַ סך יאָרן. איך האָב זיך באַזעצט וווּיט פון מיין געבורטס־שטעטל, מצליח געווען אין מיינע געשעפטן און דערגרייכט אַ גוטן מצמד.

מיין מוטער ז׳ל, איז אַוועק אין אייביקער רו, מיין פֿאָטער צוזאַמען מיטן ברודער ברוך ז׳ל (אומגעקומען מיט זיין פרוי און זון דורך די נאַציס) האָבן זיך דאָן אויבערגעצויגן אויף וואַלינער גאַס.

אויף זיך זיין פולע אויסהאַלטונג, און מיט דעם מקיים זיין די מצוה פון כבוד אב זייעדיק פון דערווייטנס.

נאָך לאַנגע באַטראַכטונגען האָט דער פאָטער מסכים געווען בחנאי, אין זאָל אים געבן א איינמאָליק געלט־סומע.

אין א יאָר אַרום, בשעת מיין צווייטן באַזוך, האָט מיר דער פאָטער פאַרופן צו זיך אין צימער, דערלאַנגט א פינקס און פאַר־געלייגט באַטראַכטן און לייענען אים.

איך האָב גאָרנישט פאַרשטאַנען. מיין פאָטער האָט מיר דאָן דערקלערט: — מיט א יאָר צוריק, האָב איך ביי דיר געבעטן א באַדייטנדיקע געלט סומע. דו האָסט מיר נישט געשטעלט קיין פּראָגן און דערפילט מיין בקשה. זיי־זשע וויסן, מיין זון, אַז מיט דיין געלט האָב איך געמאַכט א נייעם געשעפט. אמת, ער טראָגט נישט קיין באַלדיקע פאַרדינסטן, אָבער ער גאַראַנטירט א גוטן חלק אין עולם הבא, און מיין כוונה איז, דו זאָלסט זיין א שותף צו די דאָזיקע פאַרדינסטן. וואָס שייך די ענועיע צעטיילונג, וועלן מיר זיך פאַרלאָזן אויפן רבונו של עולם...

איך וויל דו זאָלסט דורכקוקן אָלץ וואָס איז אין ביכל, זיך באַקאַנען מיטן עסק, באַשטעטיקן די טראַנזאַקציעס פון עבר און געבן דיין הסכמה אויף זייער פאַרוועגונג.

איך האָב ענטמען בלעטערן דאָס ביכל.

אויף יעדן זייט האָבן פיגורירט נעמען פון קלעצקער יידן — בעלי מלאכות, קרעמער, סוחרים און אַנד. אויף איין זייט — די הוצאות, אויף דער צווייטער — די הכנסות.

דו סומעס פאַרשידענע — פון נעציילטע ולאָטעס, ביז צענדליקער און הונדערטער.

און דער טאַטע זעצט פאָר: פופציק יאָר בין איך געווען א סוחר. רייך בין איך קיינמאָל נישט געווען, אָבער ב״ה שטענדיק אויסגע־האַלטן מיין משפחה מיט כבוד און יושר. אין אונזערע ציינן האָבן בענק נישט עקסיסטירט, און וואָס האָט זיך שוין געפּענט דער פּרשטער קונצנזייטיקער באַנק, איז שווער צו קריגן א הלוואה. קודם כל אַרייַנטראָגן מיטגלידס אָפּצאָל, דערנאָך געפונען א געהעריקע גאַראַנטיע, און דער עיקר — די פּראָצענטן. פון מיין דערפאַרונג וויים איך, וויִ וויכטיק עס איז אין נויטיקע פאַלן צו קריגן א הלוואה, אַן לויפענישן און אָפּשלעפענישן, און אַן פּראָצענטן. אָפּטמאָל איז דאָס ממש א רעטונג פאַר די וואָס נויטיקן זיך. נישט אומזיסט האָבן אונזערע חכמים באַצייכנט גמילות חסדים אָלס איינע פון די דריי זיילן אויף וועלכע עס שטייט די וועלט.

— מיט דיין געלט — מיין זון — האָב איך געגרינדעט א גמילות חסדים קאַסע פאַר יעדן באַדערפטיקן. אין אַנהויב, האָב איך עמעזט פאָפּולאַריזירן די אינסטיטוציע, אָבער איצט איז זי באַקאַנט ביי אָלע קלעצקער יידן. יעדן טאָג קומען צו מיר יידן בעטן אָדער אומקערן א הלוואה. קיין פאַרלוירענע חובות זענען כמעט נישטא. עס טרעפן פאָלן ווען מען פאַרשפּעטיקט מיט צוריקערן א הלוואה, מוז איך באַזוכן מיינע קונדן א מאָל אָדער צוויי, דאָס ארט מיר נישט, סיי־ווי־סיי האָב איך נישט קיין אָנדער אַרבעט...

— ובכן, מיין זון, וואָס איז דיין מיינונג וועגן דעם געשעפט, וועלכן איך האָב געגרינדעט מיט דיין געלט, און צו ביסטו מסכים זיין א שותף צו אים?..

אויף וויפיל מיר איז באַווּסט, האָט די דאָזיקע גמילות־חסדים־קאַסע עקסיסטירט ביזן אָנהויב פון דער צווייטער וועלט מלחמה — ווען די געלטער האָבן פאַרלוירן זייער וערט.

ז׳ אדר ב׳, התשי״ט.

מנחם ברעסלאוו (אמעריקע) / פון מיינע קלעצקער זכרונות

א

איך האָב פאַרלאָזן מיין געבורטס־שטעטל, זיך צעשיידט מיט מיינע עלטערן, ברידער און פריינט — און וווייניקע נעפּלהאַפּטע זכרונות זענען ביי מיר פאַרבליבן פון מיינע יוגנט־יאָרן, פון יענע צייטן.

דורכט זיך, גרויִ מאַנאַטאַן האָט דאָן געפּלאָסן דאָס לעבן, פאַר־גליווערט אין דער טראַדיציע פון אָלטע דורות און שווער איז געווען דער קאַמף פאַר דער עקסיסטענץ. פון די פאַרבליבענע איינדרוקן און זכרונות פון די קינדער און יוגנט יאָרן טיילן זיך אויס אייניקע בילדער, וועלכע שוועבן אויף אין מיין זכרון, וועו איך טראָג זיך איבער מיט מיינע געדאַנקען צו די געשעענישן, און לעבנס שטייגער פון אונזער שטעטל אין יענע צייטן.

אָט דער מארק טאָג. פר אונטערשיידט זיך פון די איבעריקע טעג — דאָס שטעטל בייט ראַדיקאַל זיין פּרצוף און באַקומט א גאָר אַנאַנדער אויסזען און געשטאַלט: א קאַכיקער קעסל, א טומל און א ווירבל אין די גאַסן און בריידט מארק־פּלאַץ, יידן לויפן פאַר־שמייעט, פּאַרשוויצט און פאַרטראָגן, און מיר, קינדער, נאָר וואָס זיך באַפרייט פון די לימודים אין די חדרים, מישן זיך אויס און שטויסן זיך צווישן אָלעמען, צווישן די פּויערישע וועגעלאָך און אוסקע־שטעלטע בענק און טישן אָנגעלאָדן מיט כל מיני סחורות, גלייך ווי מיר וואָלטן געווען גלייכע שותפים צו דעם דאָזיקן יריד...

פאַמעלעך, מיטן דערנענטערונג פון אונט, שטילט זיך איין דער לי־אַרם, און אָלץ קערט זיך אום צום פריערדיקן צושטאַנד. דער מארק־טאָג, האָט געדינט אָלס וויכטיקער קוואַל פון וועלכן די מערהייט פון דער יידישער באַפעלקערונג, קרעמער און קליין־הענדלער, האָבן געשעפט זייער חיונה.

און אָט דער שטורם־און־דרענג־פּעריאָד, איז דער צייט פון דער ערשטער דורכגעפאַלענער רוסישער רעוואָלוציע אין יאָר 1905. אויף דער יידישער גאַס זענען דערשינען פאַרשידענע פאָליטישע פאַרטייען און באַוועגונגען. יעדע פון זיי האָט זיך איינגעבּירגערט אין א באַשטימטער גאַס אין שטעטל, וועלכע האָט געדינט אָלס זאַמל־פונקט אין די אוונטן, א מין פאָליטישע בערזע.

מאָסן פון יוגנט און עלטערע פאַרפילן איין די אוונטן די פאַר־שידענע גאַסן, פאָלעמיזירן און ליאַרמען. אָפּטמאָל דריגגען אריין חברים פון איין פאַרטיי אין דער טערריטאָריע פון דער צווייטער — צעפלאָקערן זיך די דעבאַטן און פאָלעמיקעס מיט א נייער קראַפט, און עס איז לעבעדיק, שטורמיש און פריילעך. פאַרשטייט זיך, אַז אויך מיר יינגלעך, זענען דאָ פאַרטראָטן. העכער זענען די באַגריפן אין פראָבלעמען פון אונזער פאַרשטאַנד און השגות — אָבער, מיר לויפן אָרום און שטויסן זיך צווישן דער דאָזיקער חברה, מאָכן דעם אָנשטעל ווי מיר וואָלטן געווען גלייכע שותפים צו אָלעמען און צו אָלץ, מיר האָבן הנאה און גרויסן זיך מיט דעם. עס קומען צעלויפן די באַזאָרגטע מוטערס, געפונען אונז אויס אין דעם דאָזיקן יריד — און פאַרטרייבן אונז צוריק אין די היימען.

עס דערמאָנט זיך א בילד: אין מיטן העלן טאָג דערשיינט אין מאָרק אונזער לערער, דער פאָפּולערער ג ל ו ש, דער פירער פון די

רעזולטאטן ציענערן, אז פעיקער רעדנער און פארקאכטער בונדיסט, אין באלייטונג פון א גאנצער חברה. עס פאלט דער באפעל צו שליסן די קראמען. אין איילעניש ווערט אימפראוויזירט א מין רעדנער־טריבונע, פון וועלכע גאלוש האלט א פלאמיקע דרשה קעגן דעם צארישן רעזשים, קעגן דעם קאפיטאליזם און עס באקומען אויך זייער חלק די קלעקצער יידן־„בורזשואין", וועלכע עקספלואטירן די ארבעטער און זייערע באדינער.

ביז עס איז אנגעקומען דער שוואַרצער אונטן, וועלכער איז איינגעקריצט אין זכרון פון אלע אלטע קלעקצער איינוווינער. אין איין שבת־צו־נאכט איז פארגעקומען א פייערלעכער „חתונה־אונטן" ביי א באוווסטער משפחה — א פארמאסקירטע פארוואלונג פון רע־ווא־לוציונערער יוגנט, ווי דער שטייגער דאן. פלוצעם האבן זיך באווינן באוואקן קאזאקן, ארומגערינגלט דאס הויז און אנדערע הייזער אין שטאט, ארויסגענומען די באקאנטע רעוואלוציונערן, געשמידט זיי אין קייטן — און זיי זענען פארשיקט געווארן אין וויינן, קאלטן סיביר.

פיל פון זיי האבן זיך שוין פון דארט קיינמאל נישט צוריק־געקערט. מיט דעם איז עקאנומען דער סוף צו דער העלדישער עפאפּיי, און טיף האבן געווייטיקט אונזערע הערצער אויף דעם גורל פון די מענטשן, וועלכע זענען ביי אונז געווען ארומגערינגלט מיט דער העלדן־גלאריע — און אויף די גאסן וואס זענען פארבליבן שטום און פוסט...

ב

מיר זענען געווען דריי ברידער. מיין פאטער, ר׳ מ ת י ה ו, איז דערצויגן געווארן און געלעבט אין סלאבאדקער ישיבה, געווען באקאנט אלס גרויסער למדן און געהאט סמיכה אויף רבנות. מען האט אים פארגלייכט דעם רבנות־אמט אין פארשידענע ערטער — אבער ער האט אפגעזאגט. ער האט זיך באשעפטיקט פריער מיט מעל־האנדל, און דערנאך געפונען א מאנופאקטור־געשעפט אויף צעפערער גאס.

וועג ס׳האט זיך אין קלעצק ארגאניזירט די קהילה פארוואלטונג, איז ער אויסגעוויילט געווארן אלס ראש הקהל, און דאן זיך איבער־געגעבן און געווען פארטאן אין די געזעלשאפטלעכע ענינים און רעליגיעזע באדערפענישן. איבערהויפט איז ער געווען פאראינטע־רעסירט אין רעליגיעזע דערציונג און פיל מיטגעווירקט אין דער גרינדונג און אויסהאלטונג פון די רעליגיעזע שולעס — „תלמוד־תורה" פאר ייגלעך און „בית יעקב" פאר מיידלעך. ער האט פיל געשפענדט פון זיין געלט פאר דער אויסהאלטונג פון נויט־באדער־פיקע תלמידי חכמים, און ארעמע בחורים־לערנער פלענן שטענדיק עסן אויף אונזער טיש, יעדער זיין באשטימטן טאג. די באשעפטיקונג מיט דער קראם, איז געווען אויף די פלייצעס פון אונזער מוטער ה י נ ד ע ז׳ל. זי האט זיך אויסגעצייכנט אלס מוסטערהאפטע ענער־גישע אשת־חיל און דערצו, אין קעגנזאץ צום פאטער, זיך געהאלטן ביי מאדערנע פארשערייטענע מיינונגען און אנשויאונגען.

זי האט עס אויבערגענומען אין אירע הענט אונזער דערציונג. אלס פראקטישע פרוי האט זי געשטרעבט צוגרייטן אונז צום רעאלן לעבן און פארזיכערן אונז א מאטעריעלן באדן. נאך א קורצער תקופה אין די אלטע חדרים, זענען מיר אויבערגעגעבן געווארן אין די וועלט־לעכע רוסישע שולעס. דאס האט פארשאפן פיל צער אונזער פאטער. אין שטעטל, צווישן די רעליגיעזע קרייזן, האט געהערט א שטארקע אומצופרידנהייט און אפילו אויפגעבראכקייט אויפן דאזיקן שריט. אבער מיין מוטער איז באשטאנען מיט איר גאנצן ווילן אויף אירס. איך בין אנגענומען געווארן אין דער רוסישער גימנאזיע אין דער נאענטער שטאט ניעסוויזש. לויט די צארישע געזעצן, האט געהערשט א פראצענט־נארמע פאר יידישע שילער אין די רוסישע שולעס (אין די גרעסערע פון 10 פראצענט פון דער אלגעמיינער צאל), אבער אדאנק מיין אויסציכנונג ביי די איינטריט־עקזאמענס, איז מיר גע־לונגען אנגענומען צו ווערן אין דער שולע, ווו איך בין געווען פארעכנט אלס איינער פון די בעסטע תלמידים. דערנאך זענען דורכגעגאנגען אייניקע יארן פון וואנדערונגען אין פארשידענע ערטער. פון צייט צו צייט פלעג איך מאכן א קורצן באזוך אין מיין געבורטס־שטעטל.

ג

א קורצע צייט האב איך געוויילט אין קלעצק נאך דעם ערשטן ייולט קריג, וועו דאס שטעטל האט זיך שוין געפונען אין די גרעסטע פון דער ניי אנטשטאנענער פוילישער מדינה. עס האבן זיך געמערקט א סך ראדיקאלע עדערונגען אויף אלע געביטן פון לעבן: דאס שטעטל איז צעווארן מער ברוזנדיק, דינאמיש און טעטיק אויף אלע געביטן.

דער ציוניזם האט דאמינירט אויף דער יידישער גאס און גאלייגט זיין שטעמפל אויף דעם גייסטיקן און געזעלשאפטלעכן לעבן. עס האט זיך באווינן א נייער יונגער דור, פול מיט אינציאטיוו און ענערגיע, וואס האט אויסגעאיבט זיין השפעה אויפן געזעלשאפטלעכן לעבן און געפלעגט די העברעישע קולטור. עס האט זיך אויסגעטיילט צווישן זיי מיין ברודער א ב ר ה ם וועלכער האט פארמאגט אלגע־מיינע און יידישע בילדונג און וויסן, און ער האט זיך פארנומען מיט דער ציוניסטישער און נאציאנאלער דערציונג פון יונגן דור. געווען דער הויפט איניציאטאר און גרינדער פון דער העברעישער „תרבות" שול, א מוסטערהאפטע אינסטיטוציע, ווו זיך קלעצקער קינדער האבן זיך דערצויגן אין גייסט פון חלוציות און העברעישער קולטור.

אבער מאטעריעל זענען מיר אלע געהאנגען אין דער לופט, נישט עפעהאט פאר זיך קיין פערספעקטיוון און צוקונפט. פון טאג צו טאג, האט זיך געשטארקט דער אנטישעמיטישער קורס פון דער פוילישער רעגירונג, וועלכער האט געשטרעבט ארויסצווייגן די עקאנאמישע פאזיציעס פון יידישע הענט. איך האב זיך אנטשלאסן פארלאזן דעם גלות און זיך אנשליסן אן די בויער פון לאנד, אבער אין יענער צייט, נאך די בלוטיקע געשעענישן, זענען כמעט אינגאנצן געשלאסן געווארן די טויערן פון לאנד פאר יונגע חלוצים.

א חודש צייט האב איך וואַרשע געקלאפט אין די פארשידענע טירן און טויערן, אבער אן דערפאלג. דאס צווייקערן זיך קיין קלעצק, איז פאר מיר געווען אומדערטרעגלעך. האבן זיך באווינן מעגלעכ־קייטן אויף אויסוואנדערונג אין די לענדער פון דרום־אמעריקע, וועלכע איך האב אויסגענוצט. איך האב עמיגרירט קיין ארגענטינע, און אייניקע יארן געווען באשעפטיקט אלס לערער אין די קאלאניעס פון בארון הירש.

עס האט דארט געדריקט די גייסטיקע אינזאמקייט און אפגע־ריסנקייט — בין איך האב דערגרייכט אין די פארייניקטע שטאטן, ווו איך געפין זיך היינט צווישן מיינע פרייַנט און באקאנטע.

די אלע יארן זענען מיר געשטאנען אין א שטענדיקער שריפט־לעכער פארבינדונג מיט אונזער עבורטס־שטעטל, אונזערע הערצער זענען געווען וואַך, אונזערע אויערן אנגעשטרענגט צו אלץ וואס דארט פאסירט און קומט פאר — די ידיעות האבן עדות געזאגט ווען א כסדרדיקער פארערגערונג פון דער יידישער לאגע אין א שנעלן טעמפּ.

נאך דער היטלעריישער אינוואזיע, האט זיך א ראפּגעלאזט א געדיכטער פארהאנג איבער קלעצק. און וועג ער האט זיך אויפגעהויבן — האבן מיר דערזען דעם בלוטיקן תהום...

הרב י. הלוי עפשטיין / מיין פאטערס היים

(קאפיטלען זכרונות און לעבנס שטייגער)

א.

אין בין געבוירן ערוואקסן ביים סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, און ערווען א עדות פון די רעזשימען־ענדערונגען און פאליטישע און סאציאלע אויפטרייסלונגען פון יענער צייט.

ווי דורך א נעפל שווימען אויף אין מיין זכרון די לעצטע רעשטלעך פון צעריסן רעזשים אין ערשטאלק פון דעם „אראדניק" (פאליציי שעף פון שטעטל) מיט זיינע בריטיע „באקנבארדן", און די ערשענישן פון דער רעוואלוציע פון יאר 1917. מיר, קינדער, האבן ליב געהאט צו קאפירן די משפים פון די עלטערע. איך ערדענק, ווי מיר האבן איינגעארדנט א פארעדנע לויה און ערבראכט צו קבורה דאס בילד פון ניקאלייַ דעם צוויי־טן אין א גרוב אין שול־הויף. דאס בילד האבן מיר ארויסגענומען פון דער ווענט, און זי איז באגראבן געווארן אונטערן באלייטונג פון אויסגעשריי־ען „הלאך ניקאלאי" — „נידער מיט ניקאלאיזם" און פלעטער מצד די ביוועזנדע לערער אין מחנכים.

אויך די יידישע גאס, האט דאן ווי פארלארן איר גלייכגעוויכט. א גרויסער טייל איז פארכאפט געווארן פון די פרייהייטס־לאזונגען, און געגליווכט, אז מיטן פאל פון צארישן רעזשים, איז אנגעקומען די פולשטענ־דיקע גאולה.

אינצווישן האט זיך געשטארקט דער פאליטישער אומרו. דער קערענסקי־רעזשים האט זיך ארויסגעווינן אין זיין גאנצער אומבאהאלפנקייט. די דייטשע חיילות האבן דורכגעריסן דעם פראנט און מארשירט טיף צו מזרח. ביז דאן האט די פראנט־לינ־יע זיך נעציונגן און זיך סטאביליזירט אין משך פון עטלעכע יאר אין דער אומגעבונג פון דארעוע—בארנאוויטש.

די מערהייט פון דער באפעלקערונג — בפרט די יידישע — האט אנגע־נומען דאס אנקומען פון די דייטשן מיט געפילן פון צופרידנהייט, ווייל זיי האבן גערעטעוועט די איינווינער פון הונגער און אנארכיע. די דייטשע אינוואזיע דאן, האט גערעטעוועט אונזער שטעטל פון הונגער, רויב און פאגראמען, וועלכע זענען דאן פארגעקומען אין אנדערע ערטער אין רוסלאנד, ווו עס האבן געווילדעוועט פארשידענע וויי־סגוואלדסייאשע געגנראלן.

אין אקטאבער, איז אויסגעבראכן די באלשעוויסטישע רעוואלוציע. דאן איז אין בריסק אונטערגעשריבן געווארן דער שלום־אפמאך צווישן די סאוויעטן און דייטשלאנד. אבער ס'הויבט זיך אן א נייע בלוטיקע מלחמה צווישן די פאליאקן און דער רויטער ארמיי. קלעצק האט געדינט אלס דורכגאנגס־פונקט פארן פוילישן מיליטער, און פון דער צווייטער זייט — פאר דער רויטער ארמיי. דאס דערשינען פון פוילישע לעגיאנערן האט אנגעוואקסן א טויט שרעק אויף דער ידישער באפעלקערונג. זיי זענען געווען דורכגעדרונגען מיט שנאה צו יידן, און געהאלדלט אין באזונ א ברוטאל און גרויזאם. וועגן ס'איז אריינגעדרונגען אין שטעטל די ערשטע פוילישע אויטשפור־אפטיילונג, האט זי באלד אריינגעגלייבט א שווערע קאנטריבוציע און שטראפן אויף יידן. עס האבן זיך געשאטן פאדערונגען אויף שפייז־פראדוקטן, געלט און ווערטפולע חפצים, באגלייט מיט דער שרעקנגער וואראנונג פון שווערסטע שטראפן. שוועריע קלעפ, דאס שניידן באדד און פאות — זענען געווען א טאג־טעגלעכע דערשיינונג.

ב.

איך געדענק, אז די ערשטע אויסדרוקן, וועלכע מיר, קינדער, האבן אויפגעכאפט פון דער פוילישער שפראך זענען געווען: „זשיד, זשוטש בוט" — „יידן, טו אויס די שטיוול".

יעדער יידן וואס האט געהאנדלט גוטע שטיוול און אנגעטאפן אויף לעגיאנערן, איז געווען ווי אויסטאן אין אפגעבן. פאפוליער איז אויך געווען דער באדייטונגס־פולער אויסדרוק: „דוואדזשעשטשע" פינעטש" — ס'הייסט פינף און צוואנציק שמיץ, די באשטימטע שטראף פאר נישט דערפילן זיינרע פאדרונגען און באפעלן.

אין יענע אומרויקע טעג, האט זיך ארגאניזירט אין שטעטל א זעלבסט־שוץ ארגאניזאציע, מיטן צוועק פארטיידיקן דאס לעבן און פארמעגן. אין דער געביידע פון דער פייערלעשער־קאמאנדע אין מארק־צענטער איז אוועקגעשטעלט געווארן א וואך. ווי נאר מ'האט באמערקט א פארדעכטיקע באוועגונג פון פוילישע לעגיאנערן, די אזוי גערופענע „האליארטשיקעס" (אויסן נאמען פון זייער קאמאנדיר האלער, א באוווסטער שונא ישראל) אדער פון אנדערע רויבער כנופיות, האט מען גלאזן אין גאנג דעם אליארם־גלאק און די יוגנט איז זיך צוזאמענגעקליבן און געשטעלט אין שוץ פון דער באפעלקערונג. איך ערדענק, ווי אונזער שכן מיכאל פ י ש, אן אנפירער פון די פייערלעשער און נאך אייניקע יידן, זענען ארויסגעפירט געווארן דורך די לעגיאנערן הינטערן שטאט צום דערשיסן, וויייל זיי האבן אליארמירט הילף דורך דעם פייערלעשער גלאק. טויזנטער יידן, פרויען און קינדער, האבן זיי באגלייט מיט געוויין און תחנונים ביי די רוצחים זיי זאלן זיי באגנאדיקן. די שטאט פרנסים מיט די רבנים אין שפיץ, האבן געשאפן א דעלעגאציע צו דער מאכט. און גרויס איז געווען די פרייד, וען לסוף האט זיך איינגעגעבן, ארויסרעטעווען די יידן פון דעם נעצן פון די רוצחים. ס'האט געהאלפן א באדייטנדיקע סומע כאבאר.

אין א קורצע צייט ארום, האט זיך אנגעהויבן די אפענסיוון פון רויטן מיליטער, אונטער דער אנפירונג פון טראצקין און דער מארש אויף ווארשע. ביי זיינר אפטריט, האבן די לעגיאנערן אויסגעלאזן זייער גיפטיקן כעס אויף דער ידישער באפעלקערונג, באשולדיקנדיק זי אין שטיצע פאר די באלשע־ויקעס. געצונדן, גערויבט, געמארדעט. ווי באווסט, זענען די באלשעוויקעס דערנאנגען ביז צו די טויערן פון ווארשע און צוריקגעטראטן. מיר האבן געהרופן די רויטארמייער „די בארעסע", ווייל ארעם איז געווען זייער באקליידונג און באשוכונג.

מיטן שליסן דעם שלום־אפמאך צווישן ראטן־פארבאנד און פוילן אין ריגע, איז קלעצק איינגעשלאסן געווארן אין די גרענעצן פון פוילן; סלוצק און טימקאוויטש זענען פארבליבן אונטער דער סאוויעטישער הערשאפט. זי גרענעץ־ליניע האט זיך געפונען א ערך 10 קילאמעטר צו מזרח פון קלעצק.

א דאנק דער ניי געשאפענער גרענאפישער לאגע פון קלעצק אלס לעצטער גרענעץ־פונקט אויף די מזרח־קרעסן, האט זי א לאנגע צייט געדינט אלס א דורכגאנגס־פונקט פאר מאסן פליטים, וועלכע האבן געשראמט פון אלע עקן פון ראטן־פארבאנד. זיי זענען אומלעגאל דורכגעגאנגען די גרענעץ־ליניע, אנגעקומען קיין קלעצק און פונדאנען פארגעזעצט זייער וויי־טערקיך וועג קיין אריץ ישראל.

די פליטים זענען אויפגענומען געווארן מיט אפענע ארעמס, באגלייט געווארן מיט געלט, מלבושים און נויטיקע דאקומענטן אויף זייער וויי־טער־ריקן וועג. אזוי זענען ארויסגערעטעוועט גוואלן הונדערטער, אפשר טויזנטער יידן פליטים, צווישן זיי באווסטע געזעלשאפטלעכע און ציוניסטישע עסקנים.

ג.

מיין מוטער משפחה איז פארבליבן אויף דער סאוויעטישער זייט. זי איז געווען א עבוירענע אין טימקאוויטש. איר אינציקער ברודער חיים ש פ י ר א און אירע דריי שוועסטער מיט זייערע פאמיליעס, זענען פארבליבן אין סלוצק און אין טימקאוויטש. מיר האבן אנגעוועדעט פיל אנשטרענ־גונגען כדי איבערפירן זיי צו אונז. נאך פיל באמיונגען האט זיך איינגעגעבן

מיין פאטער ברענגען קיין קלעצק זיין שוואגער, דער מוטערס ברודער, און די פלעמעניקעס ניטן אין פרומע קאנטאר.

מיין פאטער איז געווען א פארמעגלעכער תבואה סוחר און פארנומען א בבוד־יקע שטעלונג אין שטעטל. אין אונזער הויז האבן זיך אפגעשפיגלט בלערליי עדעלע־רנסנען אין וויכטיקע געשעענישן. דא האבן זיך צוזאמענ־געטראפן סוחרים, פוירערים, גוט־באזיצער א. אז. וו.

מיין פאטער איז געווען א ייד א תלמיד חכם. אין זיין יוגנט, האט ער געלערנט אין ניעסוי־זשער ישיבה, בייא ר' יוסף ז"ל, און שפעטער אין מינסק צוזאמען מיט די גרעסטע לומדים פון שטעטל, ווי ר' חיים פ י ש מ ש ט י י ן ז"ל און ר' מתתיהו ב ר ע ס ל א ו ו הי"ד. געווען פעיק, קלוג און שארפזיניק, געקענט שפראכן, א אינטערעסאנטער מישמוסטער. זיינע טרעפלעכע ווערטלעך זענען געווען פאפולייר אין קלעצק. ער איז געווען בעצווונגען צו פארלאזן די לומדים נאכדעם, ווי ער איז פארי־תומ־ט געוואָרן פון מסחר און זיינע פעיקייטן האבן געפונען זייער אויסדרוק אויפן געביט פון מסחר און שטאטישער צוזעלשאפטלעכער טעטיקייט.

ווען ער איז געוואָרן א חתן מיט מיין מוטער ז"ל, איז ער געווען צו גאסט ביי מיין מוטערס עלטערן אין טימקאוויטש.

אין דערזעלבער צייט איז דאָרט אויפגענומען געוואָרן אויפן כסא הרבנות דער באַווייסטער גאון ר' מנחם קראקאווסקי, שפעטער־דיקער שטאט־מגיד אין ווילנע. מיין מוטערס זיידע ר' יצחק, דער טימקאוויטשער שטאט־שוחט, א בקי אין ש"ס און פוסקים, פון די אנשיי־רע פון דער קהילה, איז געווען אן אנהענגער פון ר' מנחם־מן און שארק אונטערגעשטיצט זיין קנאדדיאטור. שבת, האט ר' מנחם געהאלטן א שפנטליכע דרשה אין שול, און האט באַגייסטערט דעם עולם מיט זיין רעדנער־טאלאנט, גיימט־רייכקייט אין בקיאות. מוצאי שבת, האט זיך אין ר"ב הויז צונויפגעקליבן א גרויסער עולם, צו פארברענגען מיט ר' מנחם־מן און ענינסן פון זיין תורה און חכמה. ר' מנחם האט נעפרווט א שפאס טאן, פאנאנדערגעטיילט אלע אונועזנדע צושטלער פאפיר און פארגעלייטע פארצייכענט אויף זיי פארשידנע נישט רעגולירע צאלן לויט זיין אנווייזונג. דערנאך האט ער די אלע צאלן איבערגעזחרט אין א פארקרטער ריכטונג, פון אונטן אַרויף. אלע זענען געווען דערשטוינט פון זיין זכרון.

מיין פאטער ז"ל, וועלכער איז אויך געווען צווישן די נעסט, האט גלייך געפאסט דעם סוד פון דאזיקן „קונץ". ער איז באשטאנען אין דעם, וואס דער רב האט דיקטירט צאלן לויט א באשטימטן פסוק, די בוכשטאבן זענען פארוואנדלט געוואָרן אין ציפערן (א—1, ב—2 און אזו. וו.), וועלכע ס'איז געווען גאנץ לייכט צו געדענקען. האט דער פאטער דערקלערט, אז אויך ער איז גרייט צו באַווייזן דעם דאזיקן וווּנדער. דעם יזידן האט דאס שטארק פארדראסן, אבער הרב מנחם איז עס גראד געפעלן און ער האט אפילו עפנטלעך געלויבט דעם טאטן פאר זיין שנעלער און טרעפולער תפיסה. שפעטער האט וועגן דעם נערעדט די גאנצע שטאט...

אין אונזער הויז פלעגן זיך אויך צוזאמענקלייבן די אינטעלעגענטע יוגנט פון שטעטל, א דאנק מיינע שוועסטערס, זיינערע חברות און חברים, וועלכע האבן באקומען א מאדערנע בילדונג.

מיין עלטשע דערצייונג איז געווען אין גן ילדים, געגרינדעט דורך דער לערערין רבקה מ א ר ג א ל י ן, א אינסטאציאנע־רע דערציערין. אין זכרון זענען פארבליבן די דעקלאמאציעס פון העברעישע לידער. זי און איר מאן ברוך ל י ס זענען עולה געווען קיין ארץ ישראל. זי איז געשטארבן אין יאר תשי"ז, אין דגניה א.

ד.

פון גן בין איך אנגעקומען אין חדר מתוקן פון ר' בערל ק ע צ ע נ ע ל ־ ס א ן, א קינסטלער־פערזענגאנג, וואס האט באזונדער אייגנפעלאנצט אין אונדז ליבע צום תנ"ך. ער איז געווען באווסט מיט זיין שטרענגקייט און דיס־ציפלין, פלעגט ער אפט מכבד זיין די נאכלעסיקע תלמידים מיט קלעפ. מיט א ליניי־קע אין האנט פלעגט ער ארומשפאצירן אין חדר, און וויי איז געווען דעם תלמיד וועלכער איז געכאפט געווארן ביים שפילן זיך אדער ביים שמועסן אין דער צייט פון לימוד. פון דער צווייטער זיי האט ר' בערל שוין געוואוסט, אז ס'איז נישט גוט אויף די פעיקע תלמידים, געווירקט אויף די עספילן און פאנטאזיע פון זיינע תלמידים.

פון אים בין איך אנגענקומען אין הדר פון ר' מאטקע מלמד. ער איז שוין געווען א גאנץ אנדער טיפ.

א נאאיוואר און גוט־הארציקער, מעסיק און גלאסן. אין די יומים נוראים איז ער געווען א בעל תפילה און זיך געהאלטן פאר א גרויסן ידען פון דקדוק און טראפ פון חומש. געמאכט זיין באזונדערן פעדאגאגישן צוגאנג. יענע מלכים ובניהם, וואס ר' בערל האט געשילדערט אלס אידעאליסטן, וועלכע שטרעבן און רויפן צו געוואלטע דערהויבענע צילן און טאטן — האבן ביי ר' מאטקן באקומען די געשטאלט פון... גבאים אין א שול אדער אין חברא קדישא מיט זייערע השגות פון קיום המצוות, פון שכר און עונש... ער האט זיך באמיט צו פארגנשוילעכן די טעקסטן. דעם משכן און זיינע כלים — דורך שכטלעך שוועבעלעך, א ביייקיע פלאש, באקלעפט מיט פארביק פאפיר, האט פארגעשטעלט מיט זיך די געשטאלט פון כוהן גדול מיטן חושן און אפוד און אז. וו. די אויסערלעכע וועלט, אירע ענדע־רונגען און געשעענישן, האבן אים קיום אינערסירט. וואס איז דען דער חילוק — פלעגט ער טענהן צו זיינע תלמידים — פריער האט מען געמאכט מי שברך דעם צאר ניקאלאי אין איצט דעם פרעזידענט מאססשוסעטס און דעם מארשאל פילסודסקי? מיר יידן געפינען זיך וווי פריער אין גלות. וואס איז דעי אונטערשייד צווישן דעם גוי און דעם צווייטן, אלע זענען זיי עשו'ס זין — וואס גיינן זיי אונדז אן?.. און באלד האט ער צוגעגעבן:

— „איך פארשטיי נישט וואס טומלען די ציוניסטן מיט זייערע קאלאניע אין באלפור־דעקלאראציע, ווי איז געשריבן אין דער תורה, אז יידן דארפן ארבעטן אויף די פעלדער וווּ טעפאפן און איוואן? די גויים דארפן זיך פארנעמען מיט די דאזיקע גרעבע מלאכות און מיר, קינדער פון אברהם יצחק און יעקב, דארפן זיך אפגעבן מיט דינגן דעם באשעפער... און אויב עס האנדלט זיך וועגן דער מצווה פון ישוב ארץ ישראל, איז דאס געוואגט געווארן אויף דער וויי־טער צוקונפט, ווען עס וועט קומען דער אמתער גואל. וואס איז די איילענ־יש און דער טומל? דער דור איז נאכנישט ראוי צו גא'לה. דורות האבן געוואַרט, און אויך מיר טארן נישט דוחק זיין דעם קץ. איך גלויב נישט, אז די ציוניסטן וועלן צואיילן צו טריט פון משיחן, דאס־קעגן די יסורי־משיח קענען זיי יא ברענגען"...

ר' מאטקע האט געהאט צווויי זין און צווויי טעכטער. וועגן זיין באליבטסטער זון מ ש ה האט עמיגרירט קיין אמעריקא, האט דער פאטער שטארק גע־בענקט נאך אים. האט אים דער זון גענשענקט א מתנה: א גראמאפאן־פליטע וואס האט אונטאלטן אויף א שנורם מיט די עלטערן און א שילדערונג פון זיין לעבן און ארבעט אין אמעריקא. ר' מאטקע האט פארמאגט אן אלטן גראמא־פאן. שבת־צו־נאכטס, נאך הבדלה, פלעגט ר' מאטקע מיט זיין פרוי און טאכטער זיך זעצן ארום טיש מיט די גלעזער טיי און אנשטעלן דעם גראמאפאן. — „נו, קינדער — פלעגט ער אויסרופן — איצט וועלן מיר זיך דורכשמועסן מיט משה'לען". זיין צניעותדיקע פרוי פלעגט לאזן א טרער, און ר' מאטקע צוגייט זיך פון נחת און רופט זיך אפ: — „דער דאזיקער גוי עדיסאן, דער דערפינדער פון גראמאפאן, וועט זיכער זוכה זיין צו עולם הבא פאר זיין פארשאפן א גרויסן נחת־רוח די יידן וועלכע קענען הערן די שטימע פון זייערע באליבטע קינדער פון אלע וויי־טע מקומות"...

מיך, זיין באליבטן תלמיד, פלעגט ער אפט איינלאדן בייזיין ביי דער דאזיקער אטראקציע.

זיין עלטערער זון זלמן הי"ד, האט געש'מט אין קלעצק אלס לץ, אויך אויפן חשבון פון זיין פאטער, ר' מאטקע האט זיך נישט געוויטיקט אין קענטאפט פון פרעמדע שפראכן. מיט דער אויסערלעכער גוישער וועלט

האט ער געהאט גאנץ וויניק צו טאן. פלעגט אמאל פארבאנדזשען אין הויז א גוי, אדער דער פאסט־טרעגער האט געבראכט א רעקאמאנדירטן בריף און געפאדערט א חתימה, לויפט ר׳ מאטקא צו זיין פרוי און זי דער־ליידיקט די נויטיקע ענינים. איינמאל איז געשען און ר׳ מאטקא, אין דער בעגליטונג פון זיין פרוי, איז ענאגעגן אויף א באזוך צו א פוילישן פאל־טאר. דער דאקטאר האט אים באפוילן צו עסן וואס מער פרוכטן: „אוואצ׳, אויף פוליש. ביידע האבן נישט פארשטאנען וואס דאס מיינט און אויף צו־ריקווענט האבן זיי אנגעהויבן צו שרייען דעם אומפארשטענדלעכן אויסדרוק ביז זיי האבן אנגעטראפן אויף א באקאנטן יידן, וועלכר האט זיי דערקלערט די באדיי־טונג פון וואדס...

פין ר׳ מאטקעס חדר בין איר איבערגעגאנגען אין דער ישיבה קטנה, וועלכע ס׳האט אנגעפירט הרב ר׳ דוד דוב קריזער ז״ל. דעם ערשטן שנור האט דא געזאגט ר׳ יצחק הכהן פון טימקאוויטש, א באשיידענער ערלעכער תלמיד חכם, א תלמיד פון סלוצקער ישיבה. ער האט אונז גרינט־לעך צוגעגרייט צו זעלבסטשטודירן לימוד פון גמרא.

נישט אלע מיינע חברים פון ישיבה קטנה האבן ממשיך געווען זייער לימוד, א טייל זענען אריבער אין וועלטלעכע שולעס, אנדערע האבן גע־לערנט א פאך.

ה.

ווי פריער דערמאנט, איז אונזער הויז געווען שטענדיק פול מיט מענשן פון אלע קריזין. עס האט זיך דא געשפירט דער גייסט פון דער צייט. אירום די טישן האט מען דיסקוסירט וועגן די אקטואלע פראבלעמען. איך זיך פון דער זייט שון הער זיך צו. דער שאטע איז געווען א מייסטערהאפטער דערציילער. ער האט געשילדערט דאס אמאליקע צארישע רוסלאנד, און איבערהויפט דעם יידישן לעבנס־שטייגער — צוליב מסחר האט ער פיל גע־רייזט אין די געגענטן פון טיף־רוסלאנד. ווי א טיפיש ליטוויישער ייד האט ער זיך באצויגן מיט א געוויסער גרינגשעצונג צו דער עם־הארצות אין די קהילות פון וואלין און בעסאראבע. מיט אירעניע האט ער געשילדערט די דארפישע יידן אין יענע נעגנטן, אפגעריסן פון די תורה־צענטרן.

זיינע־דיק א יייד א משכיל, איז ער געווען א טיפ פון א בעל הבית, א ליטוואק, א אוהב תורה, וועלכער שעצט תלמידי חכמים און איז צוגעבונדן צו דער טראדיציע פון די דורות. ער האט זיך באמיט דערציען זיינע קינדער אין גייסט פון תורה און טראדיציע, און דערביי אויך פארבייטערן זייערע האריזאנטן דורך א געהעריקער אלגעמיינער בילדונג.

מיין עלטערער פעטקער ברודער האט פארגעזעצט זיינע לימודים אין א גימנאזיע אין נישט־וויזש אונטער דער אויפזיכט פון טאטן — ער זאל זיך נישט דערווייטערן פון דער טראדיציע. ביז היינט, אין פראקרייך איז ער געבליבן טריי דעם יידישן לעבנס־שטייגער.

ו.

דאס דינאמישע שטעטל האט פארגעשטעלט מיט זיך אן אינטערעסאנט בילד.

אט, למשל, דער אלטער בית מדרש, ווו מיין פאטער האט געדאוונט אויף זיין שטענדיק ארט ביי דער מזרח וואנט, דארט האט זיך קאנצענטרירט די עליטע פון שטעטל מיטן אלטן רב אין דער שפיץ, אזן דעם בית מדרש האט געהערשט א באשטימטער אנגענומענער נוסח מיט באוווסטע בעלי־תפילה. די מתפללים זענען נעווען די גרעסטע לומדים און די השובסטע בעלי־בתים, די גבאים, בכבודיקע זקנים. אפילו דער שמש איז געווען א תלמיד חכם, און לויט זיין שיעור און באשאנונג ביי מאכן „מי שברך" האבן מיר בעקענט פעסטשטעלן אויף וויפל די נדבה האט אים צופרידנגעשטעלט... דאס זעלבע ביי מאכן „אל מלא רחמים". צוליב זיין שטרענקיט האבן מיר אים אנגע־רופן „דער בייזער שמש". בעפירט האט ער זיין הערשאפט מיט א שטארקער האנט. ער האט געהאט א העלפער, וואס האט זיך פארנומען מיט די פשוטע רייניקונגס־ארבעטן. ער האט געדענקט די נעמען פון אלע מתפללים און זייערע עלטערן.

צווישן די בעלי־תפילות האט דעם ערשטן ארט פארנומען ר׳ שמואל ליב דער בעל מוסף אין די ימים נוראים, וועלכן מען האט אנגערופן „בענדזשיק", מיר איז אומבאוווסט צו איז דאס געווען א לויב, אדער א גנאי־וואדט. א קליין־וווקסיקער, פיפיקער ייד. וועז ער האט שוין איבער־געשפרייזט די 80ער יארן האט ער בשום אופן נישט געוואלט מוותר זיין אויף זיין לאנגיעריקער חזקה אויפן עמוד פון תפילת־מוסף. אין דער יוגנט געווען א משורר ביי בארימטע חזנים און געהאט גרויסע אמביציצ צו חזנות. פאראמאנט א גאנץ אנגענעמע שטימע, דאקעגן האט ער נישט אפגע־היט די כללים פון דקדוק און פונקטואציע. אין תפילה־נוסח פלעגט ער אריינמישן זיינע אייגענע צוגאבן. למשל, די תפילה „חנני העני ממעש" פלעגט ער פארענדיקן מיט „מאטעניו", אדער „מאטע זיסער". וועז ער פלעגט זיך צוצייקלען אין דער יום־כפורדיקר תפילה פון דער כוהנים־עבודה ביי פאלן כורעים, פלעגט ער צום געווענלעכן „וויי" צוגעבן „אוי וויי צו מיר" און ר׳ ג.ל. דידזיאקע משוגהדיקע אייגנאפאט האט אמאל גורם געווען א שארפן וועריעטער־אויסטויש צווישן אים און די מתפללים פון מזרח־וואנט, וועלכע האבן נעטענה׳ט אז דאס איז א נישט דערלאזבארע זאך. איבער־הויפט האט זיך געקאכט ר׳ מאטקא מלמד. ער האט פארגעווארפן שמואל ליבן, אז ער זאגט נישט די עברי וויי אין נעהעריק, באמאנט נישט די דגשים און תנועות, שטעלט זיך אפ ווו מען דארף נישט און נאך.

ר׳ שמואל ליב פלעגט אים אפטערן מיט סארקאזם: — „א מלמד בליבט א מלמד, וואס פארשטייט ער אין געזאנג און אקטוועזע? איז דען מעגלעך לייגן אבט אויף אזעלכע קליניקייטן, וועז דו שווייבסט אין די חיכוך ספערן פון נגינה און גיסט די תחנונים פארן רבונו של עולם?"

זיינעדיק חושד ר׳ מאטקן, זיין קאנקורענט, אז ער שטרעבט ירשענן זיין ארט ביים עמוד, האט ער צוגעגעבן מיט שפאס: — „א ייד, וועלכער קען נישט אונטערשיידן פון א ציג ביז א באק קומט זאגן א מיינונג אין אזעלכע אידעלע ענינים ווי נגינה" — אין דעם האט געשטעקט א געוויסע אנדייטונג.

ליצנים אין קלעצק האבן דערציילט, אז ר׳ מאטקא האט אינמאל גע־קויפט א ציג צום מעלקן. האט זיך צרויסגעווינן אז דאס איז גאר א גוטער באק. ר׳ מאטקא איז באשטאנען אויף זיינס, אז עס קען נישט גטמאלט זיין א באק פון הערנער און אן א בארד. דאקעגן האט זיין פרוי געטענהט: — ווי קען עס עטמאלט זיין א ציג אן א הייטער? א נאנענטער שכן, א קצב, האט לסוף געפונען דעם באשייד...

אויסער חזנות האט ר׳ שמואל ליב זיך פארנומען מיט פארשידענע בוי־ארבעטן און בויפלאניירונגען: ער האט פארמאנט א פארריקל פון סאדע־וואסער, וואס זיין שאכטער דינגט האט פארקויפט אין א קאסק.

זיין נאענטער שכן ר׳ ליב יוסף משה׳ס האט זיך אויך באג־שעפטיקט מיט פראדוצירן סאדע־וואסער, אלס צוגאב צו א טיי־בופעט („טשאינע") פאר פויערים. זייערע הייזער אין הויפן זענען גלעצען אין הארטער שכנות, און אין משך פון לאנגע יארן האבן זיי בעפירט א שארפן קריג וועגן איינשטעלן די גרענעץ־ליניע צווישן זייערע טעריטאריעס... ר׳ ליב שעלט אויף א פויער, גלייך וועדט ער צושטערט דורך משה ליבן, וועלכער טענה׳ט, אז מען האט פארנומען עטלעכע סענטימעטער פון זיין שטח. די רבנים האבן זיך שוין מיאש געווען פון ברענגען צו אן אויסגלייך צווישן זיי, אזן דער סכסוך איז אריבער צום קריין־גערישט אין ניעסווייזש. נישט איינמאל איז דערגאנגען אויף צו עיכוב הקריאה, שבת אין אלטן בית מדרש, דורך איינעם פון די צדדים, וועלכער האט זיך געפילט באעולט. דעם רב אזן די בעלי־בתים איז שוין נמאס געווארן דער דאזיקער לאנג־יעריקער סכסוך. מיין פאטער האט דערציילט, אז נאך דער אלטער רב, דער מחבר פון „היכלי שן", האט א זאג גטעמן צו די צוויי קעגנער וועלכע זענען געקומען צו אים אויף א זיץ תורה: — „בנוהג שבעולם זאגט מען: איך האב פערד ווי לייבן. אבער איך, האב לייבן ווי פערד"... ביידע קעגנער

האבן געטראָגן דעם נאָמען לייב. וועג ר׳ שמואל לייב האָט זיך אויבערציגט, אַז ער קען נישט באַזיגן זיין קעגנער אויפן גערעכטיקן וועג, האָט ער אַנגענומען אַ נייע טאַקטיק. ער האָט באַשלאָסן עפענען קעגן אים אַ קריג אויפן עקאָנאָמישן גע֫ביט — דורך ברענגען אַ נייע מאַדערנע מאַשין צו פֿאַדריצירן סאַדע וואָסער.

שמואל לייבס אַ זון האָט געווויזן אין לאָנדאָן. בעת דער רוסישער רע־ווא֫לוציע פון יאָר 1905, איז ער געווען אייגנער פון די עטיקסטע רעסטא־וראַנען אין קלעצק און נאָך איר דורכפֿאַל באַווײַז צו אַנטלויפן קיין לאָנדאָן. ר׳ שמואל לייב האָט נאָך לאַנגע יאָרן געמאַכט אַ באַזוך בײַ זיין זון, און דער לעצטער האָט אים בעקויפט אַ נייע מאַשין צו פֿאַדוצירן סאַדע. צו־ריקערנדיק זיך קיין קלעצק האָט ר׳ שמואל לייב זיך באַרימט, אַז די מאַשין וועט באַווײַזן נסים ונפלאות... די מאַשין איז טאַקע אַנגעקומען, אָבער אַ לאַנגע צײַט האָט מען זי נישט געקענט צונויפֿשטעלן... מיר דוכט, אַז ווען איך האָב פֿאַרלאָזן קלעצק, אין יאָר 1935, איז נאָך די מאַשין נישט געלאָזן געווארן אין גאַנג.

לײַבע יוסף משה׳ס איז געווען אַ גאַנץ פֿאַרמעגלעכער יידּ, און צוגלײַך אַ גרויסער קמצן אין צדקה און שאַטשיג־געזעלשאַפֿטלעכע נויטן. די באַבאָס פון חברה קדישא האָבן שוין געוואָרפן אויף אים אַן אויג, אַז ווען עס וועט קומען דער באַשטימטער טאָג, וועלן זיי דערלאַנגען דעם ריכטיקן חשבון... די דאָזיקע קלאַנגען זענען דערגאַנגען צו לייבן, און אים שאַרק אויפגערעגט. האָט ער באַשלאָסן להכעיס די גבאים דורכפֿירן אַ ווייטטעטיקן טאָט. גראָדע איז דאָן באַשעדיקט געווארן די שטאָטישע באַד. אין בית מדרש האָט מען שבת מעכב געווען די קריאה. די אספות ביים רב האָבן נישט געבראַכט קיין רעזולטאַטן. איז דערשינען ר׳ לייב יוסף משה׳ס מיט אַ דערקלערונג, אַז ער אינוועסטירט אַ באַדייטנדע סומע געלט אויף רעמאָנטירן די באַד, פֿאַרזיכערנדיק זיך פריער די הכנסה פון די קומענדיקע עטלעכע יאָר כדי צו דעקן די הוצאות — און קלעצקער יידן האָבן ווידער פריי אָפּגעאָטעמט...

ז.

די בימה פון בית מדרש האָט גדעדינט ווי אַ מחיצה צווישן די פֿאַרשי־דענע שיכטן. אויב בײַ דער מזרח וואַנט האָבן געהויזט די בעלי־בתים לויט זייער יחוס, ריידקייט, לומדות און ד. גל. האָבן זיך בײַ דער מערב וואַנט קאַנצענטרירט די „עמך״, ווי בעלי־מלאכות, בעלי־עגלות, פערד־הענדלער און סתם פֿאַסטאָקעס און בטלנים. עס איז קענטיק געווען אַן אַנטאָגאָניזם צווישן זיי. נעם האָט באַשולדיקט די „פּני״ פון שטאָט, אַז זיי נעמען צו פֿאַר זיך די בעסטע עלויות, האַלטן זיך גרויס, עקספּלאָאַטירן די פֿאַלקס־מאַסן דורך דער קראָבאָקע און רעכענען זיך נישט מיט זייערע מיינונגען. די דאָזיקע שטימונגען פלעגן קומען צום אויסדרוק אין באַשטימטע פֿאַלן; אינדער־הויפּט בשעת עיכוב הקריאה אין די שבתים. דער ענין האָט גאָר געקענט זיין אַ נישט וויכטיקער, אָבער דאָ האָט מען געקענט אויסנוצן די גלעגנהייט. אַט האָט דער חזן פֿאַרענדיקט די תפילה און שפרייזט גלעזלאַן צום ארון־קודש אַרויסנעמען די ספרי תורה, פלוצעם פֿאַרשטעלט אים עמעצער דעם וועג. הויבט אויף די האַנט און ריפט אויס, הויך אויפן קול: איך בין מעכב די קריאה. דער דאָזיקער אויסרוף פֿאַרמאָגט אַ באַזונדערע באַדײַטונג. דער חזן טרעט צוריק, זעצט זיך אויף זיין אָרט און וואַרט אויף די אַנווײַזונגען פון רב און די גבאים. דער אָלטער רב האָלט, אַז עס איז נאָך נישט געקומען דער מעמענט פֿאַר זיין אַריינמישונג. קודם כל זאָלן די טענות פֿאַרגעשטעלט ווערן פֿאַרן קהל, דאָן וועט ער אַרויסזאָגן זיין מיינונג. מעגלעך אַז ס׳וועט געפֿונען ווערן אַ פּשרה, וועלכע וועט צופֿרידן שטעלן אָלע צדדים און זיינע מנהגים.

דער עולם קאַנצענטרירט זיך בײַ דער בימה, עס הויבן זיך אַן שטורמישע ויכוחים. עס ווערט פֿאַרגעסן דער הויפּט מחותן, דער איניציאַטאָר פון עיכוב הקריאה און זיינע טענות ווײַל אַ שכן וועלכער האָט אויבערגעשריען זיין גרענעץ, אָדער אַ באַשולדיקונג און ד. גל.

אויב עס איז שוין אונטערגעקומען די געלעגנהייט — פֿאַרוואָס נישט אַרויסרוקן די שטענדיקע, אָקטועלע פֿראַבלעמען, וועלכע קומען נישט צו אַ באַפֿרידיקנדיקע לייזונג?

שרייט אויס אייגער: — וואָס וועט זיין מיטן איינגעפֿאַלענעם פֿלויט אַרום דעם בית הקברות, וווּ ציגן שפּאַצירן?

שפּרינגט אַרויס אַ צוויי־טער: — וואָס רעדט מען דאָ וועגן בית עולם. פֿאַרוואָס פֿאַרשוויגט מען די אַרדנונגען אין בית מדרש? פון צוויי אויוונס וועלן באַהייצט נאָר אייגער, און דאָס אויך נישט ווי געהערעק. נאָך אַ שוועל אַרבעטס־טאָג קומט מען אין בית מדרש אַריינקוקן אין אַ ספֿר, אָדער אַריסהערן אַ דרשה פון אַ מגיד, און מען ציטערט פון קעלט. דער שמש טענה׳ט, אַז די גבאים האָבן נישט צוגעשטעלט גענוג ברענ־האָלץ און נישט גענאָרגט וועגן אַ רעמאָנט פון צוויי־טן אויוון. איז דאָס פֿאַסיק פֿאַר אַזאָ שטאָט ווי קלעצק? און ווו איז דער רב וועלכער דאַרף אַרויסזאָגן זיין וואָרט וועגן דעם ענין? — פֿאַרענדיקט עד.

אַלע אויגן וועגדן זיך קודם כל צו ר׳ גדליה פ׳ש דעם גבאי. ער, וואָס איז בײַ אים איצט געווען פֿאַרטאָן אין חומש מיטן „כלי יקר״ הויבט אויף די אויגן, באַאַמטאָט געלאָסן דעם עולם, צי איז שוין געקומען זיין צייט צו ענטפֿערן.

אַ טיפֿע מתפּללים וועגדן זיי־ערע בליקן צו דער מערב וואַנט. דאָרט זיצט ר׳ איטשע דער מולי־ער, אַ ספּעציאַליסט אין זיין פאַך. אַ שטילער באַשיידענער יידּ איז זיינע שכנים, די בעלי מלאכות און בעלי עגלות, זענען קנטיק צופֿרידן, וואָס מען דאַרף זיך וועגדן און אַנקומען אויף צו אַ זיי־ערן.

ר׳ גדליה ענטפֿערט קורץ און שאַרף: — „איך טענה שוין לאַנג, אַז דעם אויוון דאַרף מען פֿאַנאַנדערנעמן און אויפשטעלן אַ נייעם, אויך דעם קוימען מוז מען רעמאָנטירן״.

איצט טרעט אַרויס ר׳ גדליה און הויבט זיך אַן פֿאַרענטפֿערן: — „רבותי, די קאַסע איז פּוסט. מען באַצאָלט נישט די חובות פֿאַר נדרים און עליות. פֿינוואָנען זאָל איך נעמען געלט אויפשטעלן אַ נייעם אויוון?״ זיינע דער־קלערונגען איבערציגן נישט, מען הערט פֿאַרשידענע פֿאַרשלאָגן, דער טומל און גשפּילדער ווערט שטאַרקער. ענדלעך ווערט דער עילם מיד פון די לאַנגע ויכוחים. איינער דערמאָנט, אַז עס איז שוין גאַנץ שפּעט, און די טשאָלנט ווערן קאַלט... באַמט מען זיך צו פֿאַרענדיקן די ויכוח: אויך דער אָלטער רב האָט שוין באַווײַזן צו פֿאַרענדיקן די פֿרשה. און וואָרפט אַ בליק אַרום זיך. טראָגט איינער אַריין אַ פֿאַרשלאָג וועגן צענויפֿרופן מוצאי שבת אַן אַספה ביים רב אין הויז, און דאָרט אַרומריידן די אָלע פֿראָגן און געפינען אַ געהעריקע לייזונג. דער פֿאַרשלאָג ווערט אָנגענומען. דער חזן באַקומט אַ וווּנק, שפּרייזט צום ארון קודש און הויבט אַן די תפילה „ויהי בנסוע הארון״. עס דערהערט זיך נאָך פון ערגעץ אַ ברום: — „אָבער וואָס וועט זיין מיטן צובראָכענעם פֿלויט אויפן בית הקברות?״ אָבער דער קהל שטילט אים אין: שא, שא, נו... דער ספר ווערט אַרויסגענומען פון ארון. די געמיטער באַרויקן זיך. מען טרעט צו צו קריאת התורה. אָלע זענען צופֿרידן, וואָס ס׳וועגן אויסגעמיטן געווארן שאַרפע אינצידענטן. נאָר ר׳ גדליה דער גבאי, וואָס איז געטאָדלט געווארן האָט אַ שטאַרקן פּאַרדרוס, וואָס קיינער האָט אים נישט אונטערגעשטיצט. ער דראָט מיט דעמיסיע, אָבער קיינער נעמט דאָס נישט ערנסט. ער גייט אַרויף אויף דער בימה, טיילט ווי שטענדיק די עליות און ד׳ אַרדנונג ווערט צוריקגעשטעלט.

וואָס האָט מען באַשלאָסן אויף דער אָלגעמיינער אַספה און צי זי איז בכלל פֿאַרגעקומען? — וויסט איך נישט. אָבער ר׳ איטשע דער מוליער איז צוגעשטראָט צו דער אַרבעט. ער נעמט פֿאַנאַנדער דעם אויוון און שטעלט אים אויף דאָנעי, אין איינקלאַנג מיט זיין פּאַך.

צווישן די פֿשוטע „עמך״ יידן איז געווען פֿאָפולער דער בעל־עגלה דניאל מיטן צונאָמען „מאדעדע״ — ווייל ער איז געווען אַ שטאָמלער. אויף זיין מזל איז ער געווען אַ כהן. אין די יום טובים וועגן די כהנים טרעטן אַרויף אויף דער בימה, הויבן אויף די הענט צו ברכת־כהנים, פֿאַרענדיקן

מיטן אויסרוף „באהבה" און וואַרטן אויפן „אמן" פון קהל — האָבן איניקע פון די נאָענטע צו דניאלן אויפגעקאָפט אַ משונהדיקן אויסדריק פון זייַן מויל. האָט מען באשלאָסן צוריקצוקערן דאָס אָריגינאַלן דעם „באהבה", וואָרטן אויף דניאלס אויסדרוק און אויסגעפונען זייַן באַדייטונג... ווי דערשטוינט זענען אַלע געווארן, וען פון דניאלס מויל האָט זיך דערהערט דער אויסרוף „בראוא"... דער עולם פֿאַרגייט זיך פון געלעכטער, און דניאל פֿאַרלאָזט אַן אייפֿגערעגטער די בימה...

מיר האָבן דערמאָנט בלויז געציילטע. אָבער דער בית־מדרש איז געווען פול מיט תלמידי חכמים. אָט זיצט אין מזרח וויגקל דער אַלטישטקער ר' משה הירשקער הכהן, דער אמאליקער הויפט בעל תפילה, אַ נאָבעלע פּקחותדיקע ענשטאַלט. אין דער לינקער זייט פֿאַרנעמט זיין אָרט ר' שלום שמעיה לייב"ס לעמפערט, אַ גדול אין תורה און יראה, אַ מאנופאקטאָר סוחר, אַ געוועזענער תלמיד פון וואָלאָזשינער ישיבה, אַ חבר פון הרה"ג סאָלאָוויטשיק פון בריסק. ר' מיכאל טרובאוויטש, אַ טייערער האַרציקער ייִד, פֿאַרנעמט זיך מיט געזעלשאַפֿטלעכער אַרבעט לטובת נויס־באדערפֿטיקע. ר' משה ניצבערג, אַ בכבודיקער סוחר, אַ תלמיד חכם, אַ איבערגעגעבענער ציוניסט און נאָך אין נאָך.

ח.

נעבן דעם בית־מדרש איז געשטאַנען די גרויסע „קאָלטע שול", אַ שייַנע געבייַדע. (איר האָט מען נישט באהייצט, אַזוי איז געווען איינגעפֿירט פון דורות).

די גבאים, בכבודיקע בעלי בתים ווי ר' שבתי דוב מאניער און נחקע משה אשר'ס, נחמן אגולניק, אַ תלמיד חכם און אַ אייַ־ געצייכנטער בעל תפילה. די „קאָלטע שול" האָט געהאַט אַ צווייטראַנגיקן מעמד אין פֿאַרגלייך מיטן אַלטן תיבֿ־מדרש. די מתפללים האָבן זיך דאָ רעקרוטירט פון די פֿראַגרעסיוון שיכטן. דאָ האָט מען געקענט זיך דערליבן שמועסן בשעת קריאת התורה. און די תפילות זענען אַנגענאַנגען אין אַ שנעלערן טעמפּ. דער אַלטער רב האָט זיך נוהג געווען באַזונדער צו שול אַ איין־ פאָר מאָל אין וואָך, אויף שבת בער. דאָ האָט ער גהאַלטן זיינע דרשות פֿאַר די פֿשוטע ייִדן, און אַ טייל פון זיי האָט ער פֿאַרפּנטלעכט אין אַ ספֿר אונטערן נאָמען „עושה שלום". ער איז אויך געווען דער שאָטשישער מספּיד.

מיט מיין אריינטרעט אין דער ישיבה קטנה בין איך טיילווייז אָפּגעריסן געווארן פונעם שטייגער אין אַלטן בית מדרש. דעם ערשטן שיעור אַנ־ ישיבה האָט געזאָגט ר' יצחק הכהן פון טימקאוויטש אין דער ראדזשימאנ־ שער קלייזל. וען איך בין אינעגעגאַנגען צום העכערן שיעור פון הרב דוב קריזער איז צעפֿאַרט קלייזל, האָב איך שוין געדאָנט אין די שבתים אין דער „עזרת נשים" צוזאַמען מיט אַלע ישיבה־בחורים און געהערט דעם שמועס פון משגיח. דאָ האָט שוין געהערט אַ גאַנץ אַנדערע, טיפּיש ישיבה־שע אָטמאָספֿערע, מיט אַלע אירע ספּעציפֿישע אייגנשאַפֿטן.

ט.

עס זענען אַנגעקומען די יאָרן פון דער דריטער עליה. אין קלעצק האָט נעבריזט אַן אָקטיוו ציוניסטיש לעבן. אַלע ציוניסטישע פֿאַרטיין האָבן דאָ געפֿירט זייער טעטיקייט. ציוניסטישע רעדנער פֿלעגן אויפטרעטן אין שטעטל און באַייסטערן די יונגע רופֿנדיק צו עליה.

אין מיין זכרון איז פֿאַרבליבן דער ערשטער באָוול פון חיותה בוסל פון דגניה. זי האָט געהאַט דאָ צוויי בריידער, איינער ר) משה פינחס גאָוזוע, אַ טעקסטיל פֿאַברייקאַנט, אַ פֿאַרברענטער חסיד. געבוירן אין דער שכונותדיקער לעכטווישטש, האָט ער זיך באַזעצט אין קלעצק אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. אַ לעבנסלוסטיקער, דינאַמישער און פּקחותדיקער ייִד, פֿלעגט ער אויסשפּילן אויף זיין פּידעלע פֿאַרשידענע חסידישע ניגונים אין באַשטימטע שבת, ווי מוצאי שבת און יום־טוב, חול המועד סוכות, אויף די פֿייערונגען פון שמחת בית השואבה און ד. גל. געווען פון די טעטיקסטע טויער פֿאַר דער ישיבה, צוזאַמען מיט ר' חיים פּימשטיין, ר' אליעזר כהן, ר' זיסל מילער און אַנד. אויף די פֿייע־ רונגען אין דער ישיבה האָט מען געקענט זען ווי ר' משה פינחס שפּילט און ר' חיים פימשטיין טאַנצט. איך בין איינמאָל געווען אַ צושויער פון אַז אייגנאַרטיקן פֿאַרמעסט צווישן זיי בייַדע: ר' חיים פימשטיין האָט פֿאַרגע־ זעצט זיין ריקוד אין דער צייט, וועון ר' משה פינחס איז שוין געווען אויף אַזויפיל מיד, אַז ער האָט געמיזט אויבערייסן זיין שפּיל...

חיותה איז געקומען אין קלעצק אויף אַ באַזוך צוזאַמען מיט איר קליין טעכטערל הדסה. האָבן זיך קלעצקער יידן געחידושט, וואָס די קליינע פֿאַר־ שטייט נישט קיין שום אַנדער שפּראַך אויסער עבֿרית. אירע פּשוטע האַרציקע שילדערונגען וועגן לעבן אין לאַנד האָבן באַגייסטערט דעם עולם. פֿרוען האָבן געשפּענדעט זייער צירונג און די קידושין־ר־נגען לטובת בנין הארץ.

י.

פון מיין פריסטער יוגנט אַן בין איך געווען אַן אַנהענגער פון ציוניזם און ישוב ארץ ישראל. ערשטנס, וויייל דער ציוניסטישער גייסט האָט נע־ הערשט אין אונזער שטוב; און צווייטנס — צוליב דעם שארפן אַנטיס־ מיטישן קורס אין פוילן

אין קלעצק גיפֿא האָט געהערשט אַן אויסגעשפּראָכענער שונא ישראל, אַ פֿאָליציי קאָמענדאַנט וועלכער האָט געהאַלטן אין איין אַנטאַן צרות די ייִדישע באַפעלקערונג. די יוגנט האָט נישט געווען פֿאַר זיך קיין שום פערס־ פעקטיוון.

מיין עלטערער ברודער, למשל, נאָכן ענדיקן מיט אַן אויסצייכנונג די גימנאַזיע איז נישט אַנגענומען געווארן אין קיין הויך־שול אין פוילן און איז געצוווינגען געווען צו עמיגרירן קיין פֿאַריז.

מיין פֿאָטער ז"ל איז געווען פון תמיד אַן אַ חובב ציון, און מיר אַלע האָבן נאָכגעפֿאָלגט מיט גרויס שפּאַנונג אַלץ וואָס קומט פֿאַר אין ארץ ישראל.

מיין שוואָגער צבי מאניער, האָט עולה געווען נאָך אין יאָר 1925. צום באַדויערן האָט ער נישט באַווירן זיך אייַנאַרדנען און איז געצוווינגען געווען זיך צוריקצוקערן צו זיין משפּחה. מיר אַלע האָבן נישט באַרעכטיקט זיין אייליקן שריט, און אונזער צוגעבונדנקייט צום לאַנד איז נישט אָפּגע־ שוואַכט געווארן.

יא.

פון דער ישיבה קטנה, בין איך אַריבער אין דער ישיבה גדולה, וועלכע האָט געציילט אַ ערך 250—300 תלמידים, צווישן זיי גרויסע מדרגות פון מוסר. די ישיבה אין קלעצק, האָט זיך געפֿירט אין גייסט פון די מוסר־ישיבות, און בארימטע משגיחים האָבן דאָרט געפֿאָרייפֿיקט זייער לערע פון מוסר און חסידות. לאַנגע יאָרן האָט דאָ געדינט אַלס משגיח הרב ר' יוסף לייב גענדזיק זצ"ל, אַ תלמיד פון דער באַרימטער קעלמער „תלמיד תורה", געגרינדעט דורך ר' שמחה זיסל זיוו, דער גרויסער תלמיד פון ר' ישראל סאלאנטער, דער פאָטער פון דער מוסר־באַוועגונג. די תלמידים פון קעלם, האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער באַזונדערן פֿעדאַגאָגישן צוגאַנג, זייער הויפּט ציל איז באַשאַפֿנען אין פֿאַרטיפן און אַנטוויקלען דעם מענשל [illegible] און באַטראַכטונג. זיי האָבן געשטרעבט צו גייסטיקער און פֿאַרפֿולקאָמנונג אין דער הויבינג. אויפן געביט פון מוסר, זענ[illegible] טיק אין ישיבה אויף אַנדערע משגיחים, צווישן זיי הו

לעווענשטיין שליט״א. היינט דער גייסטיקער לייטער פון דער ישיבה אין בני ברק.

איך בין געווען צווישן די מתמידים אין ישיבה און זוכה געווען צו א באזונדערער באציונג מצד דעם ראש הישיבה, הגאון ר׳ אהרון קאטלער שליט״א. א חשיבן ארט אין דער ישיבה האט פארנומען הרב ר׳ אליעזר מנחם שאך שליט״א, א תלמיד פון סוצקער ישיבה. ער האט חתונה געהאט מיט דער פילמעניצע פון הגאון ר׳ איסר זלמן מלצער און ארויסגעווינען א ספעציעלן אינטערעס צו די יינגערע בחורים וועלכע ער האט געלערנט און דערציגן צו זעלבסטשטענדיקער פארטיפונג פון נעמאנק. זיין אויסער־געוויינלעכע התמדה און אנגענעמע הסברה האבן צוגעציגן פיל תלמידים. הרב שאך האט זוכה געווען מצליל צו ווערן מיט זיין פאמיליע, און ער איז ראש הישיבה אין פאניעוויעזשער ישיבה אין בני ברק.

יב.

עס שווימען אויף אין זכרון אינזיקע פון מיינע חברים מיט וועלכע איך האב צוזאמען גע׳למ׳ט פיל יארן אין דער ישיבה. ר׳ ישראל נחמ׳ן ט״ה, א זון פון ארמע עלטערן, א מתמיד, א גדול אין תורה און מידות, א לויטערע נעשמאלט.

דוד גרינבערג ה״ד, א בחור מיט גרויסע פעיקייטן, פול מיט לעבן אין פיסחות, אים איז עפעס נאך נישט ארויסגעטוון זיך ארויסצושטעלן פון די נאכישע נעגל, אבער נעשטארבן אין רוסישן גלות אויף א טיפוס־קראנקהייט.

לייבע אלטמאן פון סטאלפצי, יעקוב מארגאלין פון ניעסוויזש, משה זימאן פון בריסק, ר׳ יצחק פעקארסקי פון סטאצק, א גדול אין תורה און א גרויסער מתמיד, ואחרון אחרון חביב, מיין טרייער יוגנט־חבר דוב מאיראוויטש ה״ד, זיי און פיל אנדערע האב איך א סך צו פאר־דאנקען. גרויס און אויפריכטיק איז עפעס אונזער פריינטשאפט. און גרויס איז עפעס זייער פרייד, וואס איך, כמעט דער איינציקער, האט זוכה געווען עולה זיין קיין ארץ ישראל.

דאס לעבן אין דער ישיבה איז געפלאסן מיט זיין שטייגער. אין יאר תר״ץ, איז פארענדיקט געווארן דער פרעכטיקער בנין פון דער ישיבה, און זי האט זיך אנשטויקלט און פארוואנדלט געווארן אין איינעם פון די גרעסטע תורה צענטרן אין פוילן און ליטע. פון דער נאנצער ארומיקער סביבה אין אויך פון צענטראל פוילן, דייטשלאנד און אנדערע ערטער אין אויסלאנד האבן צעהאר צעציגן הונדערטער תלמידים.

דער חנוכת הבית, איז פארגעקומען מיט גרויס פאראד. באריכטע רבנים און ראשי ישיבות זענען נעקומען אנטיילי נעמען אין דער שמחה. אבערהויפט האט באשיינט די פייערונג דער באליבטער געשעפטער גאון הרב ר׳ איסר זלמן מלצער זצ״ל, וועלכער איז ספעציעל נעקומען פון ירושלים.

איך האב נעהאט די זכיה צו גענישן פון זיין ליכט. און האב אים נאך נעדענקט פון די פריערדיקע יארן, ווען ער האט פארבראכט אין קלעצק אביבראגיענדיק די נרעסטע פון סלוצק אויף זיין וועג קיין ארץ ישראל. דאס איז פארבליבן א טיפע אינדרוקענש. טויזנטער קלעצקער איינוווינער, מיטן קריסטאלען בירגערמייסטער אין דער שפיץ, האבן אים דאן באגלייט אויף זיין וועג. אבער דאן בין איך נאך נעווען צו יונג איך זאל קענען ווי נעהערריך אפשאצן די נרויסקייט פון זיין פערזענלעכקייט.

א נאנצע וואך האבן נעדויערט די פייערונגען פון חנוכת הבית. די נאנצע שטאט, האט אנטייל נענומען אין דער שמחה. אלט און יונג, רבנים און נאנונים, האבן זיך נעפרייט און נטאצט און פון פיל אויגן האבן נערונען טרערן. בשעת די טענץ, האט מען נעקענט באמערקן, ווי דער נאון און צדיק הרב אלחנן וואסערמאן, ראש ישיבה אין באראנאוויטש, בויגט זיך אין זון קושם די פאלעס פון ר׳ איסר זלמנ׳ס זשופיצע, אין דער צדיק ר׳ ישראל יעקב ליובטשאנסקי, דער גייסטיקער לייטער פון באראנא־וויטשער ישיבה — אפלאדירט אין צוגיינ זיך פון טרערן פון פרייד און נחת.

אין אייניק יאר אהרום, איז נעקומען קיין קלעצק הרב ר׳ צבי יהודה מלצער שליט״א, דער זון פון ר׳ איסר זלמן און שוואגער פון ראש הישיבה ר׳ אהרן קאטליער שליט״א. ער איז אויפגענומען נעווארן אלס משגיח און גייסטיקער לייטער. ער איז עולה נעווען קיין ארץ ישראל צוואמען מיט זיין פאטער, און וויבאלד זיך צוריקגעקערט קיין ארץ ישראל אין יאר תרצ״ד.

יג.

אינצווישן איז אנגעקומען די צייט פון מיין מיליטער־דינסט.

דער דינסט אין פוילישן מיליטער, איבערהויפט פאר א רעליגיעזן ייד, איז נעווען אן אפשטויסנדיקע זאך. מיינע עלטערן האבן באשלאסן פאר יעדן פרייז מיך באפרייען דערפון. און דער איינציקער וועג איז נעווען עליה. אבער נישט לייכט איז נעווען קריגן א סערטיפיקאט.

מיין פאטער האט זיך נעווענדעט צום ראש ישיבה. נאך לאנגע וואקלע־נישן, האט ער מסכים נעווען צו קריגן פאר מיר א עליה־דערלויבניש. ווי פאר א תלמיד־סטודענט אין איינער פון די ישיבות אין ארץ ישראל. ער האט נעהאט זיינע באגרינדעטע חששות, אז קומענדיק אין לאנד וועל איך אריינגעצויגן ווערן אין אלגעמיין חלוצישן שטראם און אפנעריסן ווערן פון לימוד התורה. עס איז אויך אנטשטאנען די שוערע פראגע אויף וועלכן וועג און אופן צו באקומען דעם סערטיפיקאט. דיי מחלקת העליה, האט באקומען א באשטימטע צאל סערטיפיקאטן פאר תלמידים־סטודענטן, און פון זיי אויסגעטיילט אויף פאר די ישיבות. עס איז נעווען א האפנונג, אז קלעצקער ישיבה וועט אפשר באקומען צוויי סערטיפיקאטן. אבער די דאזיקע צוויי „זיכערע" ערטער זענען שוין באשטימט נעווארן דורכן ראש ישיבה פאר צוויי באזונדערע פאלן: איינער — א קראנקער תלמיד, פאר וועמען די עליה איז נעווען א פראגע פון דערהאלטן ביים לעבן, דער צוויי׳טער — משפחה־פארהאלטנישן האבן אים נעצוווינגען צו א וואס שנעלער עליה.

איך האב נעמוזט זיך באנוגענען מיט א הבטחה, אז דער דריטער ארט איז פארזיכערט פאר מיר, אין פאל ווען מען וועט באקומען א דריטן סערטיפיקאט. דערווייל האט זיך אויסגעפונען נאך איינער, וועלכער האט פרעטענדירט אויף דעם, א דאנק זיין סטאזש אין דער ישיבה. דאן האט דער ראש ישיבה באשלאסן זיך וועגנדן דירעקט צו זיין שוואגער אין תל־אביב, הרב ר׳ צבי יהודה מלצער, ער זאל אנווענדן אלע אנשטרענגונגען און קריגן פאר מיר דעם נעווינשטנעם סערטיפיקאט. און כמעט ווי אומצעריכט האט די דאזיקע וועגדונג נעבראכט מיט זיך גיכע רעזולטאטן.

אין אייניקע וואכן ארום, האב איך באקומען א איינלאדונג צום ראש ישיבה, און מיט ציטערדיקע הענט האט ער מיר איבערגענעבן א עליה־דערלויבניש, וואס איז אנגענומען פאר מיר פון דער חברונער ישיבה אין ירושלים, א דאנק די באמיונגען פון הרב צבי מלצער.

מיטן דערנענטערן זיך פונעם טאג פון מיין עליה באווייזן זיך אלץ מער די שוועריקייטן, וועלכע זענען מיט דעם פארבונדן. אין פלוג זענען אלע צופרידן, דאך עקבערן אין מוח טרויעריקע מחשבות. מיינע עלטערן זענען טיף פארזאומערט וואס איך פלאן זיי אויף די עלטערע יארן. מיינע טרייע שוועסטער, וועלכע האבן באליבט פיל מי איך מיין דערציונג, באמיען זיך איצט מצמן מיר אנגענעם מיינע לעצטע טעג אין דער היים. מיין יונגערער 17־יעריקער ברודער דוד, האט זיך שוין איינגעשפאנט אין אך פון פרנסה אין פירט אן מיט די ענינים פון מסחר. מיינע טייערע יונגע־הברים קומען זיך בעזוגענען מיט מיר. מיר דערמאנען אונזערע צעמיזנאמע אביבערלע־בונגען און דריקן אויס די האפנונג, אז מיר וועלן זיך וויידער אמאל באנעגענען.

עטלעכע טעג פאר מיין אפפאר, בין איך נעגאנגען צום ראש הישיבה צו באקומען זיין אפשיידס־ברכה.

ער נעמט מיך אויף זייער הארציק, באגלייט מיך פון זיין ווויינונג אויסן צווייטן שטאק ביזן טויער, און וועגדעט זיך צו מיר מיט פאלגענדע ווערטער:

— זענען דאך באוווסט די שווערי־קיטן וועלכע מיר האבן דורכגעמאכט ביז מיר האבן דערגרייכט דעם ציל אדאנק דער הילף

פון הימל. איך וויל דיר נישט שטעלן אַ סך פֿאַדערונגען, אָבער איין פֿאַלאַנג האָב איך, וועלכן דו מוזט מקיים זיין. ווען דו וועסט אָנקומען אין הייליקן לאַנד זאָלסטו זיך באַמיען מיט אַלע כוחות זיין אין דער נאָענטקייט פון מיין שווער הגאון ר' איסר זלמן און שפּעטער ליכט פון זיינע קוועלן, פון זיין תורה און יראה, און דאָס צום וויניקסטן אין משך פון דריי יאָר. דאָן וועל איך בלייבן רויק בנוגע דיין צוקונפֿט. איך האָב אים געגעבן מיין הבטחה".

דאָן האָב איך אונטערגענומען אַ רייזע אין די אַרומיקע שטעטלעך, צו שיידן זיך מיט מיינע קרובים. צוערשט האָב איך באַזוכט באַראַנאָוויטש. דאָרט האָט געווליינט מיין פעטער חיים שפּירא, מיין מוטערס ברודער. צו אים האָב איך געשפּירט אַ באַזונדער ליבע. אין יענער צייט, ווען ער האָט אומלעגאַל דורכגענאַנגען דעם פּוילישׂ־סאָוויעטישן גרענעץ און געקומען אין קלעצק פון זיין עבורטס־שטעטל טימקאָוויטש, האָט ער מיך באַצויבערט מיט די וווּנדערבאַרע דערציילונגען פון זיין לעבן. פֿאַרן ערשטן וועלט־קריג, אין 1913, האָט ער עמיגרירט קיין אַמעריקע. געווען אַ בן יחיד ביי זיינע עלטערן, וועלכע האָבן שטאַרק געבענקט נאָך אים. אין 1914 קערט ער זיך אום קיין טימקאָוויטש, וועלט מאָבילירט אין רוסישן מיליטער און אפֿגע־שיקט אויפן פראָנט. אין משך פון פּיר יאָר, האָט ער פון זיך נישט געלאָזט הערן. פון גרויס צער זענען די עלטערן געשטאָרבן.

ווען ס'האָט זיך געענדיקט די מלחמה איז ער פלוצעם דערשינען גאַנץ און בעזונט. פיר יאָר איז ער געווען אין בעפאַנצנשאַפט אין אונגאַרן. זיינע דערציילונגען וועגן אַמעריקע און שילדערונגען פון אונגאַרן, וווּ ער האָט געאַרבעט אַלס לייטער פון אַ גוט, האָבן זיך טיף אינגעקריצט אין מיין קינדערשער פֿאַנטאַזיע.

פון באַראַנאָוויטש בין איך געפֿאָרן קיין ליאָכאָוויטש, וווּ עס האָבן געווווינט מיינע קרובים פון דער פֿאַמיליע סאַנדיק, און פון דאָרט קיין נייסהויז. ענדלעך איז אַנגעקומען דער טאָג פון מיין אפּפאָר: אַ ווינטער־דיקער טאָג אין חודש שבט תרצ"ה (פעברואַר 1935).

אַ שליטן האָט שוין געווארט ביים שטוב. כ'געזעגן מיך מיט די נאָענטע און טייערע. דער טאַטע איז נעריריש. די מאַמע און די שוועסטערס וויינען, — ווי זיי וואָלטן פֿאַרויסגעזען, אַז ס'איז די לעצטע געזעגענונג.

דער שליטן דערוויסטערט זיך — עס פֿאַרשווינדן אַלע נאָענטע און טייערע, אין מיט זיי דאָס שטעטל איינגעהילט אין שניי...

יהי זכרם ברוך ונשמתם צרורה בצרור החיים.

אהרן קאָם / ביים טייך

אַזאַ נקמה — די נקמה פון בלוט פון אַ קליין קינד
האָט נאָך דער שטן נישט באַשאָפן

ח. נ. ביאליק

לכטיקע זכרונות פון ווייטן אַמאָל זענען ביי מיר איינגעקריצט אין זכרון וועגן מיין געבורטס־שטעטל קלעצק. דוכט זיך וויי ערשט נעכטן האָב איך זי פֿאַרלאָזן, יעדע גאַס און אָרט איז פֿאַרבונדן אין מיין דמיון מיט קינדער־יאָרן — דערינערונגען, יעדער פרט און געשעעניש גייען אויף אין מיין זכרון.

דער טייך קראַנאַסטאָוו בלאָנקט נאָך איצט פֿאַר מיינע אויגן, אַזוי ווי דער היפשער מהלך פון די יאָרן וואָלט פֿאַרשוווּנדן. אַז דער טייך, וואָס האָט געגרענעצט מיטן שטעטל איז געווען פֿאַר אונז קינדער אַ מחיה־דיקער אָרט, וווּ מיר האָבן זיך געקענט שפּילן. אַז דער אָרט פֿאַר אונז קינדער געטריפט מיט שיינקייט. אויף די סלופעס דאָרט פלעגן מיר קלעטערן און שפּרינגען, און געפונען אַ פֿאַרגיטיקונג פֿאַר די לאַנגווייליקע לימודים. דאָרט האָבן אויך די ישיבה־בחורים געווינן שווים־קונצן.

אַז עס איז געקומען פּריוטיק האָבן מאָסן געשטראָמט צום טייך, מ'איז געפֿאָרן און מ'איז געגאַנגען צופוס. באַזונדערס גרויס איז געווען די פּרייד פון די קינדער, וואָס האָבן אויפגעלעבט אין אָט דעם טומל פון מענש־געדרענג און פון די פערד, וואָס האָבן זיך אויך דאָרטן געבאָדן. די קינדער האָבן געשפּריצט וואַסער אויפן צווייטן, זיי האָבן זיך אויך אַנגע־האָנגען אויף די ווידלען פון די פערד אין וואַסער. לוסטיק און פרייליך האָבן זיי דאָרטן פֿאַרברַאַכט די צייט.

ביים וועג צום טייך איז געווען אַ ריי הויכע בוימער, ווי אַן ערזאַץ פֿאַר אַ שטאַטישן גאָרטן. אין די שבתים, זומער, פלעגן די יידן פון שטעטל גיין אָהין, זיצן אין שאָטן פון די בוימער; מ'האָט זיך אויסגעזעצט אויפן גראָז, מ'פלעגט כאָפּן אַ דרימל און האָבן פֿאַרגעניגן פון דער ריינער לופט. און אַז עס איז אַנגעקומען דער אָוונט, האָט מען זיך צוגעקוקט צום פלאַמענשפּיל פונם זון־אונטערגאַנג וואָס פֿאַרכאַפּט דאָס אויג.

ל"ג בעומר פלעגט מען דאָרט זיך שפּילן מיט שיסן פון פייל־אוך־בויגן, מיטגענומען מיט זיך אייער צום עסן און פֿאַרבאַכט זייער פרייליך.

עס דערמאָנט זיך מיר אויך דער „וואָל" אין קלעצק וואָס האָט געגרע־נעצט מיט אונזער שטוב. אַרום איז געווען אַ גאַרטן פון עפל אין בּאָרן, און פון אונזער גאַרטן האָב איך בעקענט זען דעם גרויסן גרינעם אָרום, וווּ די קינדער פלעגן קומען זשטיקן זייערע אויגן — ס'איז געווען אַ בלויקייט אויסגעגאָסן אָרום, און עס האָט פֿאַרכאַפּט דאָס האַרץ...

ריקלע געלפֿאנד־פערקול / פונדערווייטנס
(בואנאס איירעס)

אין מיין היים־שטעטל קלעצק, האָב איך געלעבט ביזן יאָר 1924. אין יענעם יאָר בין איך אין אַ העל־זוניקן טאָג אַוועק פון שטעטל, אָבער קלעצק איז ביי מיר ביז היינט איינגעבאָקן אין האַרצן, און די בענקשאַפֿט איז באַגלייט מיט צער און יסורים, וואָס מיינע עלטערן יואל דער קצב מיט העניע, עליהם השלום, זענען שוין לאַנג אַוועק פון דער וועלט. זיי זענען נאָך געשטאָרבן מיט אַ נאָטירלעכן טויט, און אויך מיינע שוועגערינס סאַרקע מיין ברודער ליבעס פרוי, און חנה פיגל מיין ברודער משה בערלס פרוי. אָבער מיינע בריידער זענען אומגעקומען צוזאַמען מיט די קדושים פון אונזער שטאָט קלעצק. אויך מיין שוועסטער שיינדל און שוואָגער משה מיט די קינדער זענען אומגעקומען מיט אַלע קדושים אין קלעצק.

גאַנץ אַפּט טוכטן ביי מיר אויף די זכרונות פון ליבן אַמאָל. עס דערמאָנט זיך מיר, ווי דער טאַטע פלעגט קומען פרייטיק־נאָכט פון שול, זיך אַזוי שיין צוזינגען שלום עליכם, עליכם שלום און געפֿרוועט די סעודה מיט זינגען זמירות.

אַ פולע שטילקייט, איז געווען אויסגעשפּרייט איבערן שטאָט מיט'ן אָנקום פון שבת. די מאַמע בענטשט ליכט און עס קייקלט זיך אַ טרער פון אירע אויגן.

און אָט איז שבת נאָכמיטאָג, מ'גייט אויפן שפּאַציר אַביסל אויסערן שטאָט. די זון באַשיינט אַלץ אַרום, ס'בליצט און ס'פינקלט. אָט זינגט זיך אַ מיידל אַ ליבע־מעלאָדיע פון באַגער און האָפּן.

ווי ווונדערלעך שיין ביזטו דאָן געווען מיין ליב שטעטל קלעצק. ווייט פון דיר טו איך בלאָנקען, אָבער ביז מיין לעצטן אָטעם געדענקען וועל איך דיר, מיין ליבע היים־שטאָט פון אַמאָל.

יצחק מנקר / „די קולאקאטקע"

די „קולאַקאַטקע" — געמיינט אַ הילצערנער קלאַפער, איז אַמאָל געווען פאָפולער אין קלעצק...

און געווען איז עס אין יענע צייטן, וועט קלעצקער יידן פלעגן גיין אויף „וואַרטע", ס'הייסט אויף נאַכט־שמירה איבער די גאַסן.

קום איך אַזוי אַהיים, דערזע אויפן טיש די „קולאַקאַטקע", הייסט עס, אַז היינט ביינאַכט דאַרף איך גיין אויף שמירה. איין מאָל אין צווייַ מאָנאַט, פלעגן צוויי יידן דאַרפן גיין היטן. אַבער אונזער שכן, הרב שלמה ר ב י נ ו ב י ץ, איז געווען פריי פון דער פליכט, ווייל זיין זון, הערשל, איז געווען אַ מיטגלידּ פון דער „פאַשאַרנע קאַמאַנדע", בין איך געגאַנגען מיטן צווייטן שכן, קושע פ י ש, אַ ייִד וואָס פלעגט אַרומפאַרן איבער די אַרומיקע דערפער און קויפן פאַרשידענע זאַכן. קיין גביר איז ער, פאַרשטענדלעך, נישט געווען. אַז ער פלעגט קומען אין מיטן וואַך אַהיים, איז ער געווען שטאַרק מיד. די קינדער זיינע זענען געווען קלייניע, די פרוי חנה, האָט געוואָלט אַז איר מאַן זאָל זיך אָפרוען, פלעגט זי אנשטאט אים גיין מיט מיר „די וואַרטע".

מיר זענען אַרויס אַ זייגער 11 ביינאַכט, און געדאַרפט היטן ביז פרימאָרגן. די ערשטע שעהן לויפן פאַרבייַ שנעל. מיר פלעגן גיין אין און צוריק, פון מאַרק ביזן זאַרנעווער געסל, היטן פון פרעמדע מענטשן, אַדער חס־וחלילה פון אַ שריפה — אין דעם פאַל האָב מיר געדאַרפט אויפוועקן אַלע־מען.

דעם ערשטן וויזיט האָבן מיר אָפגעגעבן וועלווול דער היטל־מאַכער, אַ פאַזאַרניק זינט יאָרן, פלעגט איינטיילן די „וואַרטע", כדי ער זאָל וויסן אַז מיר היטן. פלעגן מיר צוקו־מען צו זיין הויז, און גוט אָנקלאָפן מיט דער „קולאַקאַטקע". שלאָפן האָט ער שוין זיכער נישט געקענט, ווייל כמעט יעדע שעה פלעגן מיר אָנקלאָפן כדי זיך מעלדן, אַז מיר היטן... איך גלויב, אַז אַלע פלעגן אַזוי טאָן, דעריבער טאָקע האָט ער זיך נאָך אַ יאָר אָפגעוואָגט.

דעם אָמט האָט איבערגענומען איינער פון דעם איינבינ־דערס זין (ישראל איסר פראַשצ'יצקי). פאַרשטייט זיך, אַז איך פלעג אויך צו אים קומען אָנקלאָפן אונטערן פענסטער. אַזוי האָבן אויך געהאַנדלט אָנדערע. און אויך ער האָט זיך אין אַ קורצער צייט אָרום אָפגעוואָגט...

יאָ, בעת איך בין געגאַנגען מיט דער פרוי חנה אויף „וואַרטע", האָט זיך מיר די נאַכט אויסגעצויגן, ווי דער יידישער גלות... זי, אַן עלטערע פרוי, פלעגט דערציילן כסדר פון איר שווערן לעבן, פון די קינדער, און אויך וועגן איר טרויס צו פאָרן קיין ארץ ישראל. איינמאָל, פאַרטאָג, וועגן אין גאַס איז נאָך געווען שטאַרק פינסטער, האָבן מיר פלוצעם נעהערט טריט, ווער גייט עס אַזוי שפעט, אפשר אַ גנב? איך האָב געהייסן דער פרוי בלייבן שטיין ביים הויז, און אַליין געגאַנגען אַ ביסל נענטער. דאָס האַרץ קלאַפט, אין האַנט בלויז די „קולאַקאַטקע"... ביז איך האָב דערזען, אַז דאָס איז אפרים דעם קלעזמערס זון, וועלכער האָט זיך צוריקגעקערט פון אַ חתונה, ווו ער האָט געשפילט אויפן פידל פאַרנעמענדיק דעם טאַנטס פלאַץ... עס איז מיטאַמאָל געווארן פריילעך אויפן האַרצן, און מיר האָבן אים באַגלייט ביז זיין הויז.

אַ צוויי־טן מאָל זענען מיר געגאַנגען אויף „וואַרטע" ווינטער. דער פראָסט איז געווען שטאַרק. אַז עס גייען צוויי מענער בייט מען זיך, אייַנער גייט אַריין אין שטוב זיך אַ ביסל אָנוואַרעמען, און דאָן דער צווייטער. מיט אַ פרוי האָב איך נישט געקענט זיך בייטן. איך האָב זי אייניקע מאָל נעשיקט אין שטוב זיך אָנוואַרעמען — און איך בין די גאַנצע נאַכט געגאַנגען. און אַז אַריינגייענדיק איינמאָל אין שטוב, האָט זי פאַרגעסן פאַרמאַכן די טיר. קיין שטאָל פאָר איר פערד און וואָגן, איז נישט געווען, — דער וואָגן איז שטענ־דיק געשטאַנען בייַ איר אויפן הויף און דער פערד — אין פאַרהויז. דאָס מיינט, אַז כדי אַרייַנצוגיין אין שטוב, האָט מען פריער געמוזט אַריין דאָרט וווּ דער פערד איז געשטאַ־נען. אַז די פרוי האָט פאַרגעסן פאַרמאַכן די טיר, איז דער פערד אַרויס אויפן גאַס. עס איז געווען קאַלט און פינצטער, און איך האָב נישט געקענט זיך נאַכיאָגן נאַכן פערד. איז חנה צוגעלאָפן, צום פענצטער וווּ איר מאַן איז געשלאָפן אים אָנגאָגן, אַז דער פערד איז אַנטלאָפן. דער ייִד האָט זיך שנעל אָנגעטאָן און געאָנגען ברענגען זיין פערד וואָס האָט גע־שפּאַנט אין מיטן נאַכט, צום ברונעם... קושע האָט אים גענומען פאָר די האָר און אַרייַנגעפירט צוריק אין שטאָל, דאָס הייסט אין קאָרידאָר פון זיין שטוב. פירנדיק דעם פערד האָט ער נישט געהאַט פאַריבל אויף זיין פרוי, וואָס זי האָט נעלאָזן אָפן די טיר, און ער האָט געדאַרפט אין מיטן דער פראָסט־קער נאַכט אַרויסגיין אין דרויסן; עס האָט אים אַבער שטאַרק פאַרדראָסן, וואָס זיין פרוי קען נישט אונטער־שיידן צווישן אַ פערד און אַ קליאַטשע...

אַ מאָל האָט זיך די פרוי חנה קושעס נישט געפילט גוט: האָט מען באַשטימט די „וואַרטע" מיט אַ הויז וויייטער. די צווייטע פרוי, האָט געהייסן באַשע־מערע. געווען אַ אלמנה. איר זון, משה, איז געווען אַ שוסטער, נאָר די לעצטע צייט פלעגט ער פאַרקויפן אויפן מאַרק שטיוול. מיט אים בין איך געגאַנגען אייניקע מאָל אויף שמירה. ער האָט געהערט צו דער „תּאַרת־בחורים", און נאָך אַ שווערן אַרבעטס־טאָג פלעגט ער קומען אין שטיבל פון בית־מדרש אויפן שול־הויף דאָוונען, לערנען עין יעקב און שולחן־ערוך.

קלעצק אין אונזערע קינדער־יארן

פון **משה׳קה טאראבור** (מאריס טארראוו)

(א פאעמע פון ערנסט און שפאס*)

קלעצק, דו קלעצק, אונזער שטעטעלע,
מיר וועלן דיר אלעמאל געדיינקען,
נאר דעם ארט וווּ מיר האבן די וועלט דערזען,
וועלן מיר אלע שטענדיק ביינקען...

אונזער געבורטס־שטאט קלעצק,
איז פאר אונז טייער און שיין,
דאך זי שטייט אין א טיפן טאל,
נידעריק און קליין.
ווען די שפיצן פון די קלויסטערס,
וואלט נישט אזוי הויך געווען,
וואלטן די זייטיקע ארום דעם שטעטל,
איר אינגאנצן נישט געזען...

די קינדער זענען פריילאך דארט געווען
פון בעסערס — קיינמאל נישט געטראכט,
אין דער שטעטל אט דער קליינער
זייער יוגנט דארט פארבראכט.
העכערס, שענערס —
האט זיך זיי אפילו נישט געגלוסט,
ווייל פון בעסערס —
האבן זיי קיינמאל נישט געוווסט...

פסח, אז מ׳פלעגט לויפן שטיפן,
אויפן הויכן „וואל״,
פלעגט מען פארגעסן אן אלע צרות,
און אויך אן דעם שיקזאל.
אבי נאר מ׳האט געהאט
אויף צו שפילן געגוג נים,
איז דער „וואל״ געווען א גן עדן,
און דער לעבן צוקער זים...
היינט וויר רעדט נאך זומער,
אין „קראסנאפטאווער״ טייך;
וועלכער ים אין דער וועלט,
האט געקענט צו איר זיין גלייך?

מ׳האט בלויז באדויערט,
וואס ס׳איז ניט געווען קיין באד קאסטיומען,
און די מיידלאך האבן צוליב דעם,
באדן זיך, נישט געטארט אהין קומען.
פלעגט מען טאקע מקנא זיין די,
וואס האבן געקענט גוט שוויטמען,
זיי פלעגן צושווימען אהין,
און זיך פאר די מיידלאך דארט בארימען;
צו זען וואס מען טאר ניט,
איז געווען זייער פאנטאזיע,
און די מיידלאך האבן אויסגעשריען:
„אך טשטא זא בעזאבראזיע!״...

ווער קען דען פארגעסן דעם „סטארענאיער״
און „פאנקראטאוויטשער״ וואלד?
ווו די לופט איז פרישׁ, די בויטער גרין, די הימל בלוי,
און די זון זי קוויקט און שטראלט...
ווי פראכטפול עס איז געווען יעדער וואלד,
מ׳קען זיי נישט ארויסלאזן פון זינען,
אז מ׳זאל אויספארן א וועלט,
קען מען אזעלכע וועלדער נישט געפינען.
מ׳ליגט אין רחבות אויפן גרינעם גראז,
און מ׳הערט זינגען דעם סאלאוויי,
קען מען דאס דען זען און הערן,
אויף אונזער רייכער בראדווי?...

וען מ׳איז געגאנגען
אין „ראדזימאנטער פריסאדעס״ אויף א שפאציר,
האט דער וונדער שיינער פלאץ,
יעדערן באגיסטערט אן א שיעור.
אבער שפאצירנדיק אויף „ראמישטשער בריק״
האט אנגעכאפט א קעלט,
וויל גאר ניט וויט פון דארטן —
האט מען געזען די „יענע וועלט״...

געווען איז אין אונזער שטעטל,
א פאפולערע גרופע,
וואס האבן פרעטענדירט,
צו זיין א קינסטלער טרופע.
זיי האבן געמיינט,
אז מ׳קען נאכזאגן דעם סופליאר,
איז מען דעמאלט שווין,
א קינסטלער אנ׳אקטיאר.
אן אינטערעסאנטער טיפ איז דארט געווען,

* די פאעמע איז געווען געדרוקט, אין יאר 1934, אין איינע פון די זשורנאלן, ארויסגעגעבן פון דער „קימבא״ ארגאניזאציע אין ניו יארק.

א זייער שווער געוויכטיקטער,
א „פרעסדאטעל" א באנקיר,
און א בעל דעה גאר א וויכטיקער.
צו טאן עפעס אין שטעטל אן זיין הסכמה,
האט נישט „געסמעיעט" קיינער,
און אחוץ די אלע מעלות,
האט ער אויך געריכן צייגער...

נאך א טיפ, וואס יעדער פון זייע וואנצעס,
איז געווען לאנג ווי אנ'ארשין,
ער האט געקענט קאפירן אייער גאנצן אויסזען,
אויפן פאפיר מיט א מאשין.
אז מ'האט געוואלט ארגירן אט דעם ווונדער קונין,
איז — „אסטראשנא בערעגיטעם!"
האלט די קאפ אביסל העכער,
„אי פאזשאלוסטא ניט שעוועליטיעס"...

אין קלעצקער שול צו די „עליות",
האט מען גקענט ווייסן ווער ס'איז ארים אדער רייך,
ווייל אט די זאכן ווערן נישט פארטיילט,
צו ארימע און רייכע גלייך.
א שטייגער „שלישי", איז א סחורה פארן אויבענאן,
מ'באצאלט דארט מער פאר איר,
„רביעי" זעט איר, געהערט צום קבצן,
וואס זיין ארט איז בלויז ביים טיר.
ווער רעדט נאך „מפטיר?"
איז געווען גאר א קאסטבארע שטיקל סחורה,
ווייל אחוץ די פילע ברכות,
גיט מען נאך צו א שטיק „הפטורה"...

אין קלעצק, אז מ'האט געוואלט וויסן נייעס,
וועגן מלחמות און וועלט פאליטיק,
אדער הערן אויפן חזנ'ס דאוונען,
און דעם מגיד'ס דרשה א קריטיק,
און פון נאך וויכטיקע פראגן,
וואס ווערן שטענדיק דעבאטירט,
איז אז איר זענט ארויס אין די „פאלעס",
זייענט איר געווארן וועגן אלעס אינפארמירט...

יום כפור פלעגט ר' שמואל לייב,
שטיין ביים עמוד און א זאג טאן דאן:
„הנני העני ממעש",
דאך ער איז נישט געווען קיין ארימאן.
שמחת תורה פלעגט דער אלטער ר' הירש,
זינגען מיטן גאנצן קהל צוזאמען,
„שישו ושמחו בשמחת תורה",
און עס האט געהאט גאר אלע טעם'ען...

עס האט שפאצירט מיט גאוה איבערן מארק,
א זייער טשיקאווער „פערזאן",
ער איז געווען גרייט צו שווערן בא זיין בארד,
אז עס קומט אים דער גאנצער אויבנאן.

די „זיצער" אויפן מארק האבן אוף אים געשריען,
געהאט האבן זיי א ברירה?
ער פלעגט צוקומען גאנץ פאפ,
און מאכן א תל פון זייער סחורה.
ער פלעגט כאפן בארן, בייסן עפל,
און אוגערקעס? — א גאנצן שאק,
ביז זיי האבן אים פארוואלטן מיט שטיינער,
דעם וויסן קהל'שן באק...

אז עס איז געווארן א „פאזשאר",
פלעגט מען קלינגען א טרעוואגע,
זיינען אלע גיזעסן רויק אין די הייזער,
און האבן געמיינט אז עס איז א גוישע „כאגע".
ווען מען האט דערנאך אנגעהויבן שרייען:
גוואלד! פאזשאר! עס ברענט!
האט שוין דאן דער פייער,
פארברענט פון דער שטוב די ווענט...

אז די „פאזשארנע" איז דערנאך געקומען,
פלעגט ערשט ווערן א „כאאס",
עס האט יעדער אייגער געוואלט,
צו שפריצן מיט דעם „נאסאס",
אז מ'איז פארטיק געווארן מיטן סכסוך,
האבן שוין גיבערגענט נאך זעקס דעכער,

איז אבער נישט געווען מיט וואס צו לעשן,
ווייל די "באטשקעס" זענען געווען מיט לעכער...
ווען די קינדער פון קלעצק,
ווערן עלטער און גרעסער,
און אויבן אן פארשטיין,
פון העכער און בעסער,
עמיגרירן זיי אין לענדער,
זייער גליק צו געפינען,
אבער זייער געבורטס-שטאט
האבן זיי שטענדיק אין זינען...
עס ציט זיי אהין,
אן א „פארוואס?",
און אלע אן אויסנאם,
זאגן אט דאס: —

קלעצק, דו קלעצק, אונזער שטעטעלע,
מיר ווילן דיר אלעמאל געדענקען,
נאך דעם ארט וווּ מיר האבן די ווילט דערזען,
ווילן מיר אלע שטענדיק ביינקען...

ט. פון אונזערע געשטאלטן

ש. ע. / יהושע ברזילי (אייזנשטאט)

איינע פון די שענסטע פערזענלעכקייטן אין דער געשיכטע פון נייעם ישוב אין ארץ ישראל, איז געווען יהושע ברזילי־אייזנשטאדט, וואס זיין נאמען איז ענג פארבונדן מיט דער געשיכטע פון ישוב זיבנט דער עליה פון די ביל"ויים ביז צו דער ערשטער גרויסער וועלט־מלחמה.

זיין יוגנט אין קלעצק

צום 25־יאריקן יובל פון זיין עליה קיין ארץ־ישראל, זענען דערשינען זיינע שריפטן אין העברעיש, און אין אריינפיר איז געדרוקט זיין קורצע אויטאביאגראפיע.

יהושע ברזילי דערציילט דארט, אז ער איז געבוירן געווארן אין קלעצק ו' אלול תרס"ו, און אז ער שטאמט פון גאר גרויסן יחוס, פון בעל „פנים מאירות".

דער פאטער זיינער, ר' מאיר משה אייזנשטאדט האט געהאט סמיכה אויף רבנות, אבער נישט געוואלט זיין קיין רב. ער גיט זיין זון אַ טראדיציאנעלע שטרענג־ארטאדאקסישע דערציונג, און ער הויבט אן לערנען גמרא צו 6 יאר, און שם"ט שוין יינגלוויי אלס עילוי.

גיך ווערט ער פארכאפט פון די השכלה ווינטן, און צו 15 יאר הויבט ער אן לערנען אין אַ גימנאזיע אין אַ צווייטער שטאט, אבער ווען ער הערט אז זיין פאטער ווערט קראנק פון צער, פארלאזט ער די גימנאזיע, אבער ער גיט זיך אפ מיט זעלבסטבילדונג.

ער האט התונה און פארנעמט זיך מיט האנדל, ווערט אַ באַן־בוי־אונטערנעמער, ביז ער ווערט פארכאפט פון ציוניזם.

וועלט אריינגעצויגן אין געהיימען ארדן „בני משה"

עס קומט אן איבערבראך אין זיין לעבן, וואס גיט אים אַ גאנץ נייע וועגדונג. אייזנשטאדט־ברזילי דערציילט וועגן דעם אזוי:

„אינם נייַן־און־צוואנציקסטן יאר פון מיין לעבן, איז פארגע־קומען עפעס אזאַך, וואס האט מיך איבערצייגט אין דער פולשטענדי־קער נישטיקייט פון אלע מיינע פריוואטע אונטערנעמונגען: די פאגראמען, כאטש זיי זענען נישט אויסגעבראכן נאענט פון מיר, האבן ביי מיר אַרויסגעוואוסט מחשבות, און איך האב דאן באשלאסן ווידמען מיין לעבן דעם פאלק און ציון".

יהושע אייזנשטאדט־ברזילי׳ס לעבן ווערט פון דאן אן אַ קייט פון טאַט און איניציאַטיוו פאר׳ן ישוב און פאר׳ן ציוניזם. אחד העם האט דאן געגרינדעט אין אדעס (אין יאר תרמ"ט) דעם געהיימען „ארדן", „בני משה", און יהושע אייזנשטאדט־ברזילי ווערט דער טרייבנדיקער גייסט פון אט דעם „ארדן". פארט ארום מאביליזירן חברים און מיטגלידער. זיין גאנץ לעבן בלייבט ער טריי זיין רבי׳ן אחד העם.

זיין ערשטער באזוך אין ארץ ישראל

דאס ערשטע מאל איז ער געקומען קיין ארץ ישראל אין כ"ב סיון תרמ"ז (1887). דוד תדהר אין דער „ענציקלאפעדיע פון די בויער פון ישוב" (באנד 1 ז. 150) שרייבט ווען דעם אויספירלעך. ער האט נישט געפונען דאס וואס ער האט זיך אויסגעמאלט. אויף אים האבן אַ שווערן איינדרוק געמאכט די פיינלעכע באציונגען צווישן דעם בארון ראטשילד׳ס אדמיניסטראציע און די קאלאניסטן. אים האט דערהויפט אויפגערעגט די לאגע פון די קאלאניסטן אין ראשון לציון, וווּ דער דאקטיקער אדמיניסטראטאר, אן אויסגעדינ־טער פראנצויזישער אפיציר, האט געפאדערט, אז די קאלאניסטן זאלן זיך אונטערשרייבן אויף אן אפמאך, אז זיי זענען בלויז געדונגענע טאג־ארבעטער, וואס באארבעטן דעם בארון ראטשילד׳ס גיטער און פעלדער.

יהושע אייזנשטאדט און אויך אן ארטיקער ישראל־שרייבער מאיר טויבענהויז פארעפענטלעכן דאן אין „המליץ" און אין אנד. צייטונגען פייערדיקע קאריספאנדענצן און רעפארטאזשן, וואס ברויזן אויף די עפענטלעכע מיינונג.

ער האט דאן פארבראכט אין ארץ ישראל נישט קיין לאנגע ציים, אוועק אביסל אנטוישט און געקומען צו דער איבערצייגונג, אז די גאולה וועט נישט קומען פון בארון ראטשילד, נאר אז מען דארף ארומפארן איבער די שטעטלעך פון רוסלאנד און פוילן און אגיטירן פארן אויפלעבונגס־אידעאל.

זיין פריינט מאיר טויבענהויז דערציילט, אז יהושע אייזנשטאדט האט אים געזאגט:

„צו מיינט דער בארון ראטשילד, אז די קאלאניסטן פון יהודה זענען קנעכט? צי זענען זיי געקומען אהער קיין ארץ ישראל צוליב געלט, צוליב ראטשילדס פארמעגנס? דאָ איז מען דאך געקומען קיין ארץ ישראל כדי איבערצואנדערשן אונזער גאנצן וועזן. דאָ ווילן מיר אויך אויפלעבן אונזער העברעישע שפראך, וואס זאל ווערן ריירעדיק, פליסיק אַ באר מים חיים פארן גאנצן פאלק!"

אז יהושע אייזנשטאדט קומט צוריק פון ארץ ישראל ווערט ער, מער נאך ווי ער איז געווען פריער, אַ פלאמיקער אויסברוך פון אַ רעוואלוציאנערן־ציוניסטישן טעמפראמענט, ער קומט צו די „חובבי ציון" קיין אדעס און גיט אפ אַ דין וחשבון פון זיינע איינדרוקן אין ארץ ישראל. ער וויזיט זיי אן אויף דער נויטיקייט צו פארפעסטיקן די לאגע פון יידישן ערד־ארבעטער אין ארץ ישראל אויף נייע יסודות.

און עס איז אינטערעסאנט, אז ער האט שוין דאן באטאנט, אז די יידישע ארבעטער אין ארץ ישראל דארפן גרינדן אַ פאנד פון קעגנזיטיקער הילף; זיינע פלאמיקע און באגייסטערטע רעדעס מאכן אַ גרויסן רושם.

אַ גאנץ באזונדערן רושם האט ער דאן געמאכט אויף זיין רבי׳ן אחד העם, וואס איז געווען אנטציקט פון זיין התלהבות און גלויבן אין צוקונפט פון פאלק.

אַנדערטהאַלב יאָר צייט האָט ער דאָן פֿאַרבראַכט אין רוסלאַנד. ער איז אַרומגעפֿאָרן איבער די פֿאַרשידענע שטעט און שטעטלעך, און הייס אָפּגיטירט (שריפטלעך און מונדלעך) פֿאַר דעם „אַרבעטער פֿאָנד" און פֿאַר דער אונטערשטיצונג פון די געוועזענע „בילוֹצעס" — די קאָלאָניסטן פון גדרה. גלייכצייטיק האָט ער אויך עטהאָלפֿן דעם שליח פון די קאָלאָניעס פון גליל העליון מאיר טויבנהויז, אַז מען זאָל שטיצן די דאָרטיקע קאָלאָניסטן און צפת׳ער יונגעלייט וואָס שאָפֿן אַ קאָלאָניע אין עבר הירדן „בני יהודה". (זע אין בוך „בנתיב היחיד פון אפרים טויבנהויז, ז. 155—161).

סוף 1890 איז יהושע אייזנשטאָדט אַ צוויי־יך מאָל געקומען קיין ארץ ישראל. ער האָט אַ געווּסע צייט געוווינט מיט דער פֿאַמיליע אין אַ בּאָראָק, און במשך פון צוויי יאָר צייט האָט ער זיך דערנערט נאָר מיט טרוקן ברויט און אייליבירטן. ער האָט אָבער נישט פֿאַר־לוירן זיין מוט, און גיט אָרויס פּינף יאָר כסדר זיין זשורנאַל „מכתבים מארץ ישראל" (בריוו פון ארץ ישראל).

מאיר טויבנהויז שרייבט:

„יהושע האָט צו יענער צייט געפֿיבערט מיט אַרבעט, ביי אים איז „תּחית הארץ" געווען די באַהעפֿטנונג פונעם יידּ מיט זיין מקור, און ער גיט זיך דאָן אָפּ מיט אַלערליי קאָלאָניזאַטאָרישע טעטיקייטן. איך טרעף זיך מיט אים אין קאָסטינע, אין מטולה און משמר הירדן. ער פֿאַראינטערעסירט זיך אויך מיטן העברעישן קינדער־גאָרטן פון צפת, ער העלפֿט צו פֿירן אַ קאָמף מיט די מיסיאָנערן, וואָס לויערן אויף יידישע נשמות.

יהושע האָט שטענדיק שוווּנג און וויזיע, אַ צאַפּלדיקע פרישקייט.

מיר געדענקט זיך זיין ענטפער דעם באָראָן ראָטשילד, בעת דער באָראָן טרעפט אים און פרעגט אים:

— צו ביזטו גליקלעך דאָ אין לאָנד?

— יאָ — ענטפערט אים יהושע — איך בין אַזוי גליקלעך, אַז ווען אליהו הנביא וואָלט צו מיר געקומען אין חלום און מיר געפֿרעגט:

— יהושע, וואָס ווילסטו, זיין אַזוי רייך ווי באָראָן עדמונד ראָטשילד, נאָר דו זאָלסט ווּינען אין פּאַריז, אַדער אָרעם און זיין אין ארץ ישראל און דאָ צוהונגערן צוזיסלעך? — וואָלט איך אים געענטפֿערט:

— איך וויל ליבערשט דאָ הונגערן איידער האָבן אוצרות מיט פֿאַרמעגנס אין פּאַריז..."

ש. ל. ציטראָן דערצייילט אין זיינע זכרונות, אַז בעת ס׳איז אין דער ציוניסטישער וועלט אויפֿגעשוווימען דער רעיון וועגן גרינדן די קאָלאָניאַל־באַנק, איז אייזנשטאָדט צרויפֿגעפֿאָרן געוואָרן קיין רוסלאַנד און ער האָט דאָן באַרייזט דאָס לאַנד, אַגיטירט פֿאַר דער באַנק און פֿאַרשפּרייט אירע אַקציעס. מיט גרויס התלהבות האָט ער זיך דאָן אינעווּרפֿעגען דער מיסיע, און זיינע רייזעס האָבן געבראַכט גלענצנדיקע רעזולטאַטן.

אין יאָר 1896 האָט ער אָנגענומען אַ שטעלע אַלס דירעקטאָר פון דער „שער ציון" ביבליאָטעק אין יפֿו, וואָס ווערט דאָן אַ גייסטיקער צענטער פֿאַר דעם הייפּעלע פון טרומפּעלדור אין יפֿו און אין די קאָלאָניעס פון יהודה.

סוף 1902 נעמט ער אויך אָן אָנטייל אין דעם מינסקער ציוניסטישן צוזאַמענפֿאָר, וווּ זייַנע פּריוואַטיקע רעדאַקטן וועגן ארץ ישראל האָבן אָנגעצונדן די הערצער ביי אַלעמען.

אין יאָר 1904, האָט ער אָנגענומען אַ שטעלע אין דער יפֿו־ער אָנגלאָ־פּאַלעסטינע באַנק, שפּעטער אין דער פּיליאָלע פון דעם באַנק אין ירושלים, וווּ ער ווערט פֿאַרוואָלטער ביז צו זיין טויט.

אין ירושלים איז ער פון די באַליבסטע פּערזענלעכקייטן. דורך זיין אנרעגונג וועדט געגרינדעט דער „בית העם", וואָס וועדט דער זאַמלפּונקט פון דער אינטעלעגענץ און גרופירט אַלע אינטע־לעקטועלע קרעפֿטן.

ער האָט אויך געאָלטן אַלס באַאַבטער העברעישער שרייבער און זשורנאַליסט, וואָס שרייבט מיט וואַרעמקייט און מיט פּאַטאָס.

זיינע רעיונות און זייַנע רעדעס האָבן ממש רעוואָלוציאָנירט אַ סך פון זיין דור. ער איז געווען אַן אינטערנאַציאָנאַל קולטור־היסטאָרישע פיגור אין דער פּריעריקער תקופה און אַלס אַ זעלכער פֿאַרצייכנט ער אַ באַזונדערן בלאַט אין דער געשיכטע פון נייַעם ישוב אין ישראל.

אין ליכט פון זיינע בריוו

יהושע אייזנשטאָדט־ברזילי איז נאָך אַ לאַנגער קראַנקהייט געשטאָרבן אַן עלנטער אין יאָר 1918, אין זשעניעוע. פּיר יאָר שרייבט א. ר. מלאכי — איז ער געווען אין דער שווייץ, דאָס זענען געווען די פּיר יאָר 1914—1918, די מלחמה־יאָרן. ער האָט פון יענער צייט קאָרעספּאָנדירט מיט זיין איידעם ישראל צורבא און מיטן שרייבער א. ר. מלאכי. ער האָט אין זיינע בריוו אויסגעדריקט זיין טיפע בענקשאַפֿט צו ארץ ישראל.

הגם זיינע יאָרן זענען שוין געווען געצייטלט, איז ער נאָך אַלץ געווען פול מיט פֿלענער וועגן אויפבוי פון אונזער לאַנד.

אַ גרויסע פערזענלעכקייט, אַ טרוימער און קעמפער, וואָס האָט מיט זיין לעבן און אויפטו פאַרשריבן אַ שיינעם בלאַט אין דער געשיכטע פון נייַעם ישוב אין ישראל.

בן ציון אייזנשטאדט

ב ן ציון אייזנשטאָדט האָט אַ סך בייגעשטייערט צו דער פֿאַרשונג פון דער געשיכטע פון קלעצק, און שוין זיינע ערשטע וויסנשאַפֿטלעכע אַפּהאַנדלונגען האָבן אָנטהאַלטן עלעמענטן צו דער געשיכטע פון קלעצק אין די פּריערדיקע תקופות. שפּעטער איז ער אָוועק פון דער שמאָלער סטעזשקע פון פֿאַרשונגען וועגן שטעטל, צו ברייטערע שילדערונגען און ביאָגראַפֿיעס פון יידישע גדולים פון זיין צייט.

געבוירן איז יאָר תרל״ג אין קלעצק. זיין פֿאָטער ר׳ משה אייזנשטאָדט, איז געווען דער זיבעטער דור פון בעל „פּנים מאירות". ביזן 18־טן יאָר פון זיין לעבן האָט ער כסדר געקליבן מאַטעריאַלן פֿאַר זיין גרויסן ווערק „דור רבניו וסופריו", און אויך שפּעטער האָט ער אָוועקגעגעבן יאָרן פון מי פֿאַר אָט דעם ווערק זייַנעם, וואָס וויקלט פונאַנדער די לעבנס־געשיכטעס פון די גרויסע רבנים פון זיין צייט.

אין יאָר תרס״ג איז ער אָוועק קיין אַמעריקע, וווּ ער איז די ערשטע צייט געווען דער רב אין דער שול פון די קלעצקער לאַנדס־לייט, און שפּעטער איז ער אויפגענומען געוואָרן אַלס רב פון דער שול „תפארת ציון" אין ברוקלין.

אין אַמעריקע האָט הרב בן ציון אייזנשטאָדט זיך אויסגעצייכנט אויך אַלס מטיף, און זיינע ספּרים „נאה דורש" (געדרוקט אין תרס״ו) „דרוש לשבת" (תר״ע) זענען שיינע מוסטערן פון דרשות, וואָס שפּאָן אַרויס פֿערל פון תנ״ך און אגדה, צעמייסטערט מיט טיפער עמאָציע און טיפן אַרייַנבליק אין די פֿאַרצייטיקע תקופות.

(לויט „אהלי שם" פון שמואל נח גאָלדבּ, פּינסק, 1912)

ביאָגראַף פון יידישע גדולים

בן ציון אייזנשטאַדט האָט זיך דערהויפט קונה שם געווען אַלס ביאָגראַף פון יידישע גדולים פון זיין תקופה.

גאָר יונג איז ער געווען וואָן ער האָט זיך געזומען צו דער דאָזיקער אַרבעט, אָן ער האָט צו דעם צוזעץ אַרומגערייזט איבער גאַנץ רוסלאַנד, פּוילן און גאַליציע, קלייבנדיק די ביאָגראַפּישע מאַטעריאַלן דורך פערזענלעכן קאָנטאַקט מיט די רבנים, און זיינע ווערק אויף דעם געביט זענען „דור רבניו וסופריו" (תולדות חכמי הזמן ושמות ספריהם) אָן „דורות האחרונים" (תולדות גדולי עמנו, ראשיו, רבניו וראשי הישיבה, דרשנים, חכמים סופרים ומחברים). ער אַליין באַטאָנט די שוועריקייטן, וואָס ער האָט געהאַט בייַ זיין אַרבעט, וויַיל ער האָט פֿאַר זיך לגמרי נישט געהאַט קיין שום מוסטערן, געמוזט אָנהויבן פון בראשית, אָבער ער האָט געווּסט, אַז ער דערפילט אַ גרויסע שליחות, וויַיל די ספרים זענען שוליסלען צו פֿאַרשטיין די יידישע גדולים דורך זייערע ביאָגראַפיעס.

ער האָט באַרייצערט אונזער היסטאָרישע ליטעראַטור מיט די דערמאָנטע ביאָגראַפישע ווערק. צענדליקער יאָרן געאַרבעט דערויף אָן אויפן סמך פון אויטענטישע ידיעות צענויפגעקליבן דעם אינ־פֿאַרמאַציון מאַטעריאַל, וואָס ער האָט אַלפאַבעטיש געאָרדנט.

ער איז אויך געווען דער רעדאַקטאָר פון „אלבום עברי" (העב־רעישער אַלבאָם פון די גדולי ישראל) וואָס איז אַרויס אין ניו־יאָרק, תרס"ה (1905). דער דאָזיקער אַלבאָם אַנטהאַלט אויך פֿאַרטרעטן פון מטיפּים אָן קעמפער פֿאַר ציון ווי הרב המטיף צבי הירש מאַליאָנסקי, דער העברעישער דיכטער מ. מ. דאַליצקי, ד"ר פרידב־ וואַלד פון באַלטימאָר אָן אַנד. דאָ אַנטפלעקט זיך זיין ליבשאפט צו ציון אָן זיין מיטהילף בייַם איינפלאַנצן דעם ציוניזם אין דער נייַער וועלט.

זיינע ספרים האָבן בשעתו געהאַט אַ שטאַרקן אָפּקלאַנג, אָן די קריטיקער האָבן באַטאָנט, אַז ער איז ממשיך די טראַדיציע פון חכמת ישראל אין מערב־איירפּאָפּ אין אַמעריקע, ווו ער גיט אויך אַרויס זיין צייטשריפט פֿאַר חכמת ישראל „אספקלריא".

פּראָפעסאָר געצל זעליקאָוויטש האָט געשריבן אין „טאגעבלאַט" אָן „אידישע גאַזעטן":

„הרב בן ציון אייזנשטאַדט האָט ליב די העברעישע ליטעראַטור אָן אַנטפלעקט זיין ליבשאפט אין דער העברעישער לעקסיקאָגראַפיע וואָס ער שאַפֿט, ער רעגיסטרירט דעם אינוועניטאַר פון אונזער גייסטיקער יצירה אָן פירט דעם לעזער דורך דעם אַלטן אָן נייַען אוצר אונזערן גלייכצייטיק".

אַן אַנדערער קריטיקער באַצייכנט, אַז „ער האָט עמאָציאָנעל אָן מיט פּרישן אָטעם באַהויכט די שאַפֿונגען פון אַ גאַנצן דור, ער האָט געשפּינט די פֿעדים פון חכמת ישראל אין דער נייַער וועלט, אין אַמעריקע".

ער האָט אויך אַנטוויקלט אַ שטאַרקן אָפּקלאַנג, אָן ער פֿלעגט זיך גאַנץ אָפּט אַפּרופן אויף די פֿאַרשידענע פראָבלעמען פון אַמעריקאַנער יידישן לעבן. ער איז נישט געווען דער געלערנטער רב, וואָס שליסט זיך אָפּ אין זיינע ד' אמות, נאָר באַטייליקט זיך אויך אין דער פּרעסע און די פֿעדים פון זיין יצירה האָבן האַרמאָניש צונויפגעבונדן די חכמת־ישראל וויסנשאַפֿט מיט פּובליציסטיק, פֿאַרבונדן דעם עבר מיט פּרישן אָטעם באַהויכט די שאַפונגען פון אַ גאַנצן דור, ער האָט געווען בייַם עולם, וואָס האָט רעספעקטירט די דאָזיקע שפּעריש פּערזענלעכקייטן.

בראָדמטער היסטאָריקער און פּאָרשער - חיים יונה גורלנד

(1843 14 מערץ — 1890)

ג עבוירן אין קלעצק, געגנדיקט דעם ווילנער ראַבינער סעמינאַר. אין די יאָרן 1873—1883 שטודירט סעמיטישע שפּראַכן אין פּעטערבורגער אוניווערזיטעט, געווען אינספּעקטאָר פון דער ראַבי־ נער־שול אין זשיטאָמיר.

אין 1883 זיך באַזעצט אין אָדעס ווו ער גרינדעט אַ גימנאַזיע און איז אויסגעוויילט געוואָרן אַלס ראַבינער. פֿאַרשפּענטלעכט זיינע אַרטיק־ לען אויף יידאאיסטישע טעמעס אין „המגיד", „המליץ", „הכרמל", „הצפירה", „הבוקר אור", „השחר", „ישורון" און „הלבנון". אין משך פון יאָרן האָט ער אַרויסגעגעבן (1867, 1877—1883) העברעיש־רוסי־ שע קאַלענדאַרן (די טעקסטן מיינסטנס רוסיש) וואָס אַ טייל פון זיי ווערן גערעכנט פֿאַר די ערשטע פּרווון פון לוח־אויסגאַבעס מיט מאַטעריאַל וועגן יידישע גזעזלשאַפֿטלעכע ענינים (ווי לוח גדול בשפת עברי, לוח עברי, לוח ישראל, לוח ישראלי א. אַנד.). גור־ לאַנד׳ס לוחות צייכענען זיך אויס דערמיט, וואָס אַ חוץ דעם קאַלענ־ דאַריש טייל גיבן זיי אויך: א) סטאַטיסטישע ידיעות וועגן דער יידישער באַפֿעלקערונג פון יענער צייט; ב) ידיעות וועגן דער יידישער פּעריאָדישער ליטעראַטור אין די יאָרן 1876—1880; ג) מאַטעריאַלן וועגן די יידישע גזעזלשאַפֿטן אין רוסלאַנד און מחוץ איר (באַאַרבעט לויט דעם ביבליאָגראַפישן לעקסיקאָן „אסף המזכיר" פון חיים דוד ליפּע); ד) סטאַטיסטיק פון יידן אין דער ווילנער גובערניע א. אַנד.

אָחוץ די לוחות האָט גורלאַנד אַרויסגעגעבן: אַ בוך וועגן דעם איינפלוס פון דער מאַכמעדאַנישער פילאָסאָפּיע אויף די ווערק פון רמב"ם אונטערן נאָמען גנזי ישראל בסט. פּעטערבורג 1868. וועגן דער פּירקאָוויטש זאַמלונג, ליקוטים שונים, 1866, און פּנימי המליצות 1867.

גורלאַנד האָט רעדאַקטירט און אַרויסגעגעבן מאַנאַגראַפּיעס — לקורות הגזירות על ישראל, וועגן די שחיטות פון שנת ת"ח ות"ט אין 5 העפטן (קראָקע 1890) אין זיי האָט ער פֿאַרפּנטלעכט: „צוק העתים" פון מאיר איש שבערשין און אויך „צוק העתים" פון יהושע בן דוד פון לבוב, ווי אויך דעם מזמור שיר ליום השבת פון שמואל איש שבערשין — 30 אראַמאַיישע געזאַנגען מיט אַ יידישער איבערזעצונג פון גימפּעלין סג"ל מעיר ווין (די איבערזע־ צונג שטאַמט פון יאָר 1674) אָן אין צום ערשטן מאָל דערשינען אָון אַנד. באַזונדס אויך אַלס פּסעוודאָנים ראשי תיבות פון זיין נאָמען חיו"ג.

גורלאַנד איז אויך געווען מחבר פון אַ בראָשור אויף יידיש: די נייַע יידישע גימנאַזיע, זשיטאָמיר 1894. ער איז געשטאָרבן אין אָדעס.

פון „לעקסיקאָן פון דער נייַער יידישער ליטעראַטור ניו־יאָרק, צווייטער באַנד, זז. 197—198.

מ. ליאס / ר' נחום יצחק שיף

כ פּיל אַ באַדערפּנישע צו שרייבן וועגן איין קלעצקער ייִד, וואָס יעדער פון אונז האָט אים געקענט — ר' נחום־יצחק ש י ף. אַפּילו דער יונגער דור קלעצקער, גבוירן אין ארץ ישראל, האָט געהערט וועגן אים.

זיין גאַנצן לעבן אין קלעצק געווען אַ האַנטווערקער, אַ דאַמען־ שניידער. אַ אינוואַלידּ מיט איין פּוס. יונגערהייט האָט מען אים אַראָפּגענומען אַ פּוס, איז ער געגאַנגען מיט קולעס. אַ געזעלשאַפט־

לעכער מענש, מיט יונגע געווען יונג, מיט עלטערע זיך געפירט ווי מיט עלטערע. עס האָבן ביי אים גאָרנישט אַ סך מיידלעך, און נישט איין אָרעם מיידל האָט ער אויסגעלערנט אַ פאַך, דערצויגן און שפּעטער חתונה געמאַכט.

נאָך אַ טאָג אַרבעט פלעגט ר׳ נחום־יצחק׳ן נישט זיין שווער אָרויסגיין איבערן שטעטל, און שאָפן זאָכן פאַר נויטבאַדערפטיקע. ער איז געווען אַ פלאַמיקער ציוניסט. זייַנע קינדער זענען געווען די ערשטע פון קלעצק וואָס זענען עולה געווען קיין ארץ־ישראל, און אויך ער אַליין האָט פאַרלאָזן דעם גרויסן בית־מלאכה וואָס ער האָט געפירט, די צדקה טעטיקייט, אַלץ — ער האָט געזאָגט, אַז אַ ייד דאַרף זיין אין ארץ ישראל. נישט אויסצורעכענען און נישט אָפּצושאָצן זענען זייַנע מעשים טובים. נישט איין יתום האָט ער אויסגעהאָדעוועט, נישט איין אָרעמע כלה האָט ער באָזאָרגט, נישט איין שטוב ער געבויט פאַר אָרעמע. ווען ער פלעגט אַרויסגיין אין גאַס, פלעגט ער אָפּשטעלן וועמען ער האָט געטראָפן און זאָגן צו אים: קום מיט מיר, לאָמיר מאַכן אַ שפּאַציר איבער דעם ראָד קלייטן זאַמלען ביישטייערונגען; נאָכער וועלן מיר גיין אין שול כאָפּן אַ מנחה...

נאָך דער אַרבעט, פלעגט ער אָפּדאָוענען, הייסן דער עוזרת שטעלן דעם סאַמאָוואָר, זיך צוזעצן אויף דער באַנק לעבן פענצטער, און אייַנלאָדן שכנים און באַקאַנטע אויף טיי — און דערווייל פלעגט ער הערן וואָס ס׳הערט זיך ביי יעדן איינעם. מען האָט זיך דערצו צוגעוווינט, און טאָמער פלעגט עמיצער פאַרפעלן קומען צום טיי, פלעגט ער גיין פרעגן וואָס האָט ביי יענעם פאַסירט. ווען ר׳ נחום־יצחק שיף איז געקומען קיין ארץ ישראל מיט 30 יאָר צוריק, האָבן מיר אים גערופן „דער קלעצקער קאַנסול״. יעדער עולה פון קלעצק האָט עמעוט אַריינגיין צו ר׳ נחום־יצחק שיף. נישט אויסער האָט געשלאָפן און געגעסן ביי אים, ביז ער האָט זיך איינגעאָרדנט. נישט וויניק האָט ער געטאָן אין לאָנד פאַר אַרעמע, שטילערהייט, קיינער זאָל נישט וויסן. איך בין געווען ביי אים ווי אַן אייגן קינד. כ׳בין געבליבן אַ יתום, האָט ער מיך דערצויגן אין יידישן גייסט. און אפילו ווען איך בין שוין געווען אַ גרויסער בחור און מער נישט געגעסן קיין „טעג״, פלעגט מיר ר׳ נחום יצחק רופן יעדן שבת צו זיך אויף קדוש. און נאָך איין קלייניגער עפּיזאָד:

כמעט יעדן צווייטן טאָג פלעג איך קומען אים באַזוכן אין תל־אביב, און תמיד האָב איך געפונען עפּעס אַ גוטן שפּייז וואָס ער פלעגט מיר אַריינלייגן אין טאָש. פלעג איך אַריינלייגן אין זיין טאָש אַ פאָר פייסטער. אין אַ האַלב יאָר אַרום האָט ער מיר געבראַכט העמדער און בלוזן. פרעג איך אים: וואָס קאָסט עס? ענטפערט ער — די פאַסטערס וואָס דו האָסט אַרייַנגעלייגט אין מיין קאָפּאָטע...

שרה מאלין־געפלאנד (בואנאס איירעס) / געשטאלטן

אין מיין זכרון קום איך צוריק צו די יאָרן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה. איך בין אַ געבאָרענע אין ליובאַן, און אין יאָר 1920 בין איך געקומען מיט מיין מוטער און 2 יינגערע שוועסטער קיין קלעצק.

דאָס לעבן אין שטעטל, איז דאָן געשטאַנען אין צייכן פון אויפּשטייג. מאַטעריעל און גייסטיק. בכלל, זענען די יאָרן פון נאָך דער ערשטער וועלט מלחמה געווען דער אָנהויב פון אַ אויפשטייג פון דער יידישער קולטור אין פוילן, און איך די יוגנט אין קלעצק האָט געבראָויזט מיט אַ קולטורעלן אויפשטייג, באַזונדערס האָט זיך געמערקט דער ציוניסטישער אָקטיוויזם.

איך, אַלס אַן אָנגעשטעלטע אין געשעפט ביי ר׳ חיים פּימשטיין, איז מיר אויסגעקומען אויך צו באַאַכטן די צוויי גדולים אין דער לומדישער וועלט פונעם שטעטל — זיי זענען געווען הרב אהרן קאָטלער און ר׳ חיים פּימשטיין. זיי זענען געווען אין קאָמף מיט די נייע שטרעמונגען. ביי זיי איז דער ציוניזם געווען „טריפה״, אָבער דאָס מינערט נישט זייער ווערט אַלס ייִדישע גדולים פונעם אַלטן שניט.

אין די רעליגיעזע קרייזן ביי אונז, זענען זיי געווען שטאַרק באַליבט און געשעצט. אין אַ געוויסן זין זענען זיי געווען די וואָס האָבן געזוכט צו בויען די בריק צווישן עבר מיטן הווה און אויך מיטן עתיד. און ר׳ חיים פּימשטיין, איז שפּעטער אַוועק קיין ארץ ישראל וווּ ער איז געוואָרן די פאַרקערפערונג צווישן טראַדיציע און אויפּלעבונג.

הרב קאטלער, איז געווען אין שטעטל ביי אונז, ווי אַן אינסטיטוציע פאַר זיך. ער האָט פאַרמאַגט אַ פאַר מילדע אויגן פול מיט חכמה, אויגן פון אַזאַ גרויסן עילוי און גדול בתורה וואָס שטראַלן מיט מילדקייט און גוטסקייט.

ער איז געווען דער סימבאל פון לימוד התורה, אָבער פון ר׳ חיים פּימשטיינען פלעג איך שטענדיק הערן וועגן זיינע גרויסע אַריזאַטאַרישע אויפטוען. אַדאָנק אים איז די „ישיבת קלעצק״ גע־וואָרן באַרימט איבער גאַנץ פוילן.

ר׳ חיים פימשטיין

וועגן זיין גרויסער לומדות בין איך, פאַרשטייט זיך, נישט קאָמפעטענט צו שרייבן, אָבער זיינע מענטשלעכע שטריכן, זיין שטענדיקע באַמיונג צו העלפן די תלמידים פון דער ישיבה, זיין אַנטלויפן פון כבוד, זיין נישט וועלן אָפּטירן אַלס רב, הגם גרויסע קהילות האָבן אים געוואָלט געבן דעם „כתר הרבנות״ — אָט דאָס אַלץ, האָב איך ביי אים געזען טאָג־איין, טאָג־אויס.

ביי אונז אין שטעטל זענען געווען פאַרשפרייט וועגן אים אַ סך מעשיות, ווייל ער איז געווען זייער פאָפולער.

ער האָט שטענדיק געגאָרט צו ווייסן. זיין התמדה איז געווען אויסטערלישע. ער האָט זיך נישט פאַרגינגען צו עסן און צו שלאָפן — נאָר לערנען, און אַז עס איז צו אים אָנגעקומען אַ נייער לומדישער ספר — האָט ער אים באַלד דורכגעלערנט און טאָקע באַלד מיט׳ן מחבר קאָרעספאָנדירט.

איך האָב באַוווּנדערט זיין ראָמאַנטישע נאַטור, זיין התמדה, זיין חריפות.

בעת איך האָב מיט אים גערעדט אין די ענינים פון מסחר — און אַלס אָנגעשטעלטע ביי אים אין געשעפט, איז מיר זייער אָפט אויס־געקומען צו ריידן וועגן דעם — האָב איך באַמערקט, אַז ער געפינט זיך עפּעס אין אַ אַנדערער וועלט.

נאָך איצט, נאָך אַזוי פיל יאָרן שוועבן מיר נאָך אַלץ פאַר די אויגן די דאָזיקע צוויי ווונדער־געשטאַלטן פון קלעצק. אַלע אין שטעטל האָבן געהאָט א יראת־הכבוד פאַר זיי.

ר׳ גרשון ליסער

אַ שוואָגער פון ר׳ חיים פימשטיין.

כאַראַקטעריסטיש איז געווען פאַר אים די פיקחות, געווען וואָס מ׳רופט אַ „סוחרישער מענש״, ער האָט אָבער אויך געהאָט גענוג פאַרשטענדניש פאַר דער נשמה פון דער יוגנט, און הגם אויך ער איז געווען זייער פרום, האָט ער אָבער גוט פאַרשטאַנען דעם יונגן דור. אַ קלוגער מענטש, אַ נאָבעלע געשטאַלט.

הרב שלום צבי לעמפרט

אזון פון שמיעה לייב הלוי פון די חשובסטע בעלי־בתים פון קלעצק. געווען באַרימט אַלס איינער פון די גרעסטע לומדים, פון די אויסגעצייכנסטע תלמידים פון וואַלאַזשינער ישיבה, אַ תלמיד אן חבר פון ר׳ חיים הלוי סאָלאָוויטשיק, וועלכער האָט אים הויך געשעצט. באַקומען סמיכה פון די גאונים אין ליטע, אַבער די רבנות־שטול האָט אים נישט געצויגן. פריער האָט ער געווויזן אין זשעטל ביי דער משפחה פון זיין פרוי, דערנאָך זיך אויפגעהויבן אין דעמבלין, וווּ ער האָט געעפנט אַ מאַנופאַקטור־גשעפט און דערגרייכט אַ רייכן מצמד.

נישט אויפגעהערט צו לערנען תורה, און געשטאַנען אין שריפט־לעכע פאַרבינדונגען מיט די גרעסטע ראשי הישיבות, באַזונדערס מיטן גאון ר׳ איסר זלמן מלצער.

זיין טאָכטער האָט ער אויסגעגעבן פאַר ר׳ דוד טעוול מירסקי, אב־בית־דין אין אַ זון פון באַריסמט רב ר׳ ברוך אברהם מירסקי, אב־בית־דין אין פאַרזאַווע און זשעטל, וועלכער איז בייַ אים געווען אויף קעסט אין קלעצק אייניק יאָר. ר׳ דוד טעוול מירסקי איז געווען אַ גדול אין תורה און חכמה, גענויגט צו חיבת ציון און רעליגיעזן ציוניזם, עולה געווען קיין ארץ ישראל. זיך באַזעצט אין ירושלים און געווען פון די שטענדיקע באַזוכער בייַ הרב קוק. נפטר געווארן אין יאָר תש״ח און זוכה געווען צו דער אנשטייאונג פון מדינת ישראל.

דוד קולאַקאַווסקי / מיין ברודער מאיר חיים

(בואנאס איירעס)

(זכרונות און ביאַגראַפישע שטריכן)

גם נישט אַלץ קען איך געדענקען וועגן מיין ברודער, מחמת איך בין געווען מיט גאַנצע 13 יאָר יינגער פאַר אים, וויל איך זיך אַבער באַמיען אַרויסצובערענגען די וויכטיקסטע שטריכן, כדי עס זאָל נישט פאַרגעסן וועלכע זיין פערזענלעכקייט. אַ בלום אויפן קבר פון אַ קלעצקער תושב, וואָס איז געווען באַקאַנט וויַיט אויסער קלעצק, געווען אַ מלא וגדוש, באַקאַנט, באַליבט און רעספעקטירט פון אַלע וואָס זענען געקומען מיט אים אין קאַנטאַקט.

מאיר חיים איז געבוירן געווארן אין 1893. ער איז געווען דער צוויי־טער פון פון פייטל דער מלמד. האָט אים דער זייַדע גענומען צו זיך, אין טימקעוויטש, וווּ זי באַבע, קונגי, האָט אויף אים געהאַט די אויפזיכט. מאיר חיים האָט אַרויסגעווינן גרויסע פעיקייטן צום לערנען, און צו 10 יאָר האָט שוין געלערנט אין דער ישיבה אין לעכעוויטש. ער האָט גלייכצייטיק געלערנט וועלטלעכע לימודים ביי ד״ר מוקדוני. שפעטער איז ער אַריבערגעפאָרן אין דער סלאָבידקער ישיבה, וווּ ער איז געווען פון די בעסטע לערנערס. דאָס האָט געדויערט ביז זיין 17טן לעבנסיאָר. דעמאָלט איז ער פאַרכאַפט געווארן פון דעם השכלה־געדאַנק, געווארן אַ ציוניסט, וואָס אין יענער צייַט געווען טריף אין עהאיין אַז מען איז אַרויס לתרבות רעה. ער האָט דעמאָלט אַנגעהויבן שרייבן שירים, זיך צונויפגע־שריבן מיט נחום סאָקאָלאָוו און באַקומען פון אים אַן ענטפער.

מיין פאַטער האָט עטאַס גרויס עגמת־נפש פון דעם, וויל ער האָט זיך געקליבן צו האַבן אַ זון אַ רב, און לסוף איז ער אַפֿ געווארן אַ ציוניסט. פונדעסטוועגן איז ער געווען שטאָלץ אויף אים אין זיך עטלעריסט, אַז ער וועט שוין זיין וועג געפינען.

אין איינעם אַ טאָג, איך בין דעמאָלט אַלט געווען אַכט יאָר, הער איך געווייַנען אין שטוב. עס איז געווען דאָס יאָר 1914, די מלחמה איז אויסגעבראַכן און פונקט דעמאָלט האָט מאיר חיים זיך צעדאַרפט מאַבילייזירן אויפן סאַמע ערשטן פייער. מען האָט געמוזט געפונען אַן עצה ווי אים צו ראַטעוון. אונזער פאַטער איז אַליין געווען אַ ט־מקעוויטשער האָט ער אַלע קינדער פאַרשריבן דאָרט, ווייל זייַנער אַ קוזין איז געווען דער סטאַראָסטע אין טימקעוויטש. איז מען אַוועק אַהין און מען האָט מיין ברודער געמאַכט אַ „וויסן בילעט״ מיטן תנאי, אַז ער זאָל פאַרלאָזן די געגנט. אַזוי איז געווען. מאיר חיים אין אַוועק ווי אין וואַסער אַרײַן. כמעט דרײַ יאָר האָבן מיר נישט געווסט וווּ ער געפינט זיך, מיר האָבן אפילו נישט געהאַט קיין האָנונג צי ער לעבט בכלל. פון דער פאַליציי איז מען אים אפט געקומען זוכן אין שטוב, מיינענדיק אַז ער באַהאַלט זיך ערגעץ אויס. איך געדענק, ווי דער פאַטער איז נישט געשלאָפן גאָנצע נעכט טראַכטנדיק וועגן אים, ווער וווייס צי מען האָט אים נישט געכאַפט ערגעץ אין דערשאָסן, וויַיל די גרויסע פּלאַקאַטן, וואָס זענען געווען צוהאָנגען אין שטאָט מיט פּטעט אותיות, האָבן אַנגע־וואַרפן אַ טויט־שרעק, — ווער עס וועט זיך נישט צושטעלן צו דער רייכסיקער צייט וועט דערשאָסן וועלן.

אַזוי האָט עס זיך צוגעזויגן ביז דער פּעברואַר־רעוואָלוציע אין 1917, וועגן דער צאָר ניקאָלאַי איז געפּלויגן פון טראָן. אין איינעם אַ שבת, וועגן מיר זענען שוין לאַנג אַרומגעגאַנגען רעזיגנירטע וועגן עס איז צו זען מאיר חיימען, האָט דער בריוו־טרעגער אַנגעקלאַפט אין טיר און געבראַכט אַ דעפעשע. די שרעק אין דער אַלטער היים פאַר אַ טעלעגראַמע דאַרף מען דאָך נישט דערציילן, אַבער די טעלעגראַמע איז געווען אַ פּריידיקע, זי האָט אַנטהאַלטן בלויז געצייַלטע ווערטער: „איך לעב און בין געזונט, מ. ח. קולאקאווסקי״.

געשען איז עס אַזוי, נאָך דער רעוואָלוציע איז אַרויס אַן אוּקאַ־רוף, אַז אַלע וואָס זענען מיליטעריישן עלטער זאָלן זיך מעלדן. האָט זיך מיין ברודער געמאַלדן, ווייל קיין שום שטראָף האָט שוין נישט געדראָט. מען האָט אים אַוועקגעשיקט קיין פערעם, וווּ ער האָט זיך באַקענט מיטן רב פון שאַט און ער איז כמעט באַפּרייַט געווארן, ער האָט נאָר געמוזט דערפילן געוויסע מיליטעריש פאַרשריפטן. איז דער צייט פון קערענסקיס הערשאַפט איז די ויכטיקסטע שטריכן, כדי ניצאַציע געווארן לגמרי. מאיר חיים האָט אַנגעהויבן זיין ציוניסטישע טעטיקייט נאָך זייענדיק אין פאַלק. וועגן מען האָט געדאַרפט קלייבן אַ דעלעגאַט צום ערשטן צוזאַמענפאָר אין פּעטערבורג איז ער געווייַלט געווארן. אין פּעטערבורג האָט ער געטראָפן אַלע דעמלטיקע ציוניסטישע גדולים ווי פאַסמאַניק, אוסישקין, טשלענאָוו, זשאַבאַטינסקי א״א. אויף דעם צוזאַמענפאָר האָט ער געבראַכט צום אויסדרוק זיין שטאַלונג. ער האָט געהאַט אַ שאַרפע רעטאָרישע קראַפט און אַ שאַרפע פּען. זיין רעדע איז אַפּגעדרוקט געווארן אין רוסיש אין לייַטנדיקן ציוניסטישן אַרגאַן. דעמאָלט האָט ער באַקומען אַ מאַנאַט־אורלויב. מיר האָבן געווארט אויף אים מיט אַ אומ־באַשרייבלעכער אומגעדולד, בעיקר מיין פאַטער. אַבער דער מאַמענט איז געקומען, אין אין איינעם אַ טאָג אין חודש פעברואַר 1918 איז ער אַריינגעפאַלן אין דער היים אין מיליטעריש מלבושים.

פיר יאָר פון שטורעם און חורבן זענען אַריבער, און ווען מיין פאַטער האָט אים דערזען, האָט ער מיט טרערן אין די אויגן איבער־געהאַזרט, וואָס יעקב אבינו האָט געזאָגט ווען ער האָט דערזען יוספן „ראה פניך לא פיללתי״.

ווען ער איז שוין געווען אין קלעצק האָבן מיר זיך באַמיט, אַז ער זאָל צוריק אין פאַלק אַריין נישט פאַרן. עס האָט געדויערט אַ שטיקל צייט און ער איז באַפרייט געווארן. באַלד נאָך דעם האָט ער זיך אַריינגעווארפן אין דער אַרבעט אויפצולעבן די צעירי ציון־פאַרטיי, ווו ער האָט פאַרנומען דעם אַמט פון סעקרעטאַר. עס איז געווען די צייט פון „שטורעם און דראַנג״. די פאַרטיי־קאָמפּן זענען געווען שטורמישע. די „אגודה״ איז געווארן אָפּטיוו. קלעצק האָט געהאַט אַ שטאַרקע „אגודת ישראל״. די ישיבה האָט זיי צוגעהאַלפן. אויך דער „בונד״ האָט געהאַלפן פאַרשפרייטן שנאת ציון. עס האָט

י. מנקר / מ. ח. קולאקאווסקי און די יוגנט

קלעצק האָט פֿאַרמאַכט אַ ריי פֿערזונלעכקייטן, באַאַבט מיט פיל מעלות. איינער פון זיי וואָס מיר דערמאָנען אים מיט יראת הכבוד, איז געווען מיר חיים קולאקאָווסקי, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין אויסגעשפּראָכענער פֿערזונלעכקייט און האָט ארויפגעלייגט זיין חותם אויף דער גייסטיק־ציוניסטישן לעבן בייַ אונז. ער איז געווען פֿאַראַלייזירט אויף בידע פיס — און דאָס צוליב אַן אומגליקס־פֿאַל, וואָס האָט מיט אים עטלעכֿע בייַ אים אין זיין מיל.

טאָג איין טאָג אויס, פלעגט מען אים זען ווי ער פֿאָרט אין זיין וועגעלע און זיין ברודער פירט אים שפּאַציר, כאָפּן לופט. זיין ברוֿדער פלעגט אים אַרומפירן איבערן גאָס, און אַרום אים האָט שטענדיק געווימלט מיט משכילים און אקטיוּוע טוער פון די ציוניסטישע באַוועגונגען.

עס איז דאָן געווען רוישיק, עס זענען אַנגעגאַנגען דעבאַטן און ויכוחים — און איך מיטן פון דעם דאָזיקן אויבערויו איז געשטאַנען קולאקאָווסקי. צוליב זיין פֿאַראַלייזירטקייט האָט ער נישט געקענט נעמען קיין אַנטייל אין עפּנטלעכע דיסקוסיעס, אָבער מען פלעגט קומען צו אים זיך בראָטן און ער האָט געהאָט זיין אַנאַליטישן דרך, גיך אויפגעכאָפּט אַלע ברענענדיקע שטרייט־פֿראָגן, שאָרפזיניק באַלויכטן די פֿראָבלעמען.

די טוער פון דער יוגנט, וואָס האָבן גוט געדענקט זיין דינאַמישע פערזונלעכקייט פון דער צייט איידער עס האָט מיט אים געטראָפן דער אומגליק, האָבן געווזט וויַ אַזוי אָפּצושאַצן זיין אויפטו פֿאַרן ציוניזם, זיי האָבן אים געקענט ווי אַ מענש, וואָס פֿאַרטיפט זיך אין פֿראָבלעמען — און זיי האָבן אויף שפּעטער, נאָכדעם ווי ער איז געוואָרן פֿאַראַלייזירט, אויסגענוצט יעדע פּרייַע שעה כדי אים צו באַזוכן אין זיין היים, פֿאַלעמיזירן — און ער האָט זיך תמיד אַנט־פלעקט ווי אַ מענש מיט וויסן, מיט האַרץ און נשמה.

ס׳איז איינגעקריצט אין זכרון אַן אומפֿאַרגעסלעך בילד. ס׳קומט פֿאָר אַ פּאָלקס־פֿאַרזאַמלונג אין דער גרויסער שול, און מאיר חיים זיצט אויף דער בימה מיט זיין וועגעלע און האַלט אַ פֿאַרטראָג; דער עולם כאָפּט אויף אַלץ וואָס ס׳גייט אַרויס פון זיין מויל מיט באַגייסטערונג, מ׳הערט זיך צו מיט יראת הכבוד. ס׳האָבן געוווסט די צו־הערער ווי אַזוי אָפּצושאַצן אַז דעם איינציקֿערטיקן און באַאַבטן אינוואַליד.

אָפּגעבנדיק זיך אינגאַנצן לטובת הכלל, האָט ער פֿאַרשטאַנען באַזונדערס וויַ אַזוי אַרייַנצודרינגען אין דער הערצער פון דער יוגנט; געווירק טאויף די אַרומיקע מיט זיין אויפריכטיקער ליבשאַפט צו דער העברעישער קולטור, און מיר מענן אים פֿאַרצייכנען אַלס איינעם פון די, וואָס האָבן בייַגעטראָגן צום אויספֿורימען די געשטאַלט פון יונגן דור אין קלעצק.

יוסף פרענקעל / דער וועג־וויזער

ב מען געפּענט זען אין די קלעצקער גאָסן אַ קליין אינוואַלידן־וועגעלע, געפירט דורך דעם וואָס איז גזעזסן אין אים, דורך זיין ברוילער, אָדער דורך עמיצן פון זיינע באַגלייטער. אוֹן אין וועגעלע — אַ מיטליעריקער מענש, דער קאָפּ אַביסל איינגעבויגן, דאָס פנים איינגעפאַלן אוֹן צעקנייטשט אוֹן אַן אויסדרוק פון פיין אין די אויגן.

יוגנטלעטע פון די חלוצישע באַוועגונגען פלעגן אָפט אַרומ־רינגלען דאָס וועגלע, זיך צוהערן צו זיין שמועס, אוֹן עֶר פלעגט פֿאַר זיי אויפקלערן די לעצטע נייעס, די פּאָסיטיווע באַוועגונגען אין ציוניסטישן לעבן אוֹן אין ארץ ישראל, אוֹן ביזן צו די לעצטע דיסקוסיעס אין קלעצקער שטאָטראָט. אָבער אָט האָבן אים אָנגעכאָפּט וויַיטאָקן, אוֹן ער איז אַנטשוויגן געוואָרן, אוֹן זיך אומגעקערט אַהיים — צו זיין קראַנק־בעט.

געבוירן אין קלעצק, זיין טאָטע, פ י י ט ל דער מלמד, אַ מופלג אין תורה, אַ מענש מיט פיינע מידות. אַ שיינע געשטאַלט פון אַ אַמאַליקן מלמד. מאיר חיים האָט פון אים אָפּגעשטנט זיינע אייגנ־שאַפטן, נאָך קינדווייַז געשמט מיט זיינע פעיקייטן, אוֹן באַזונדערס מיט זיין התמדה. תמיד פֿאַרטאָן אין תורה אוֹן לערנען.

צען יאָר אַלט איז ער אַריבער קיין טימקאָוויטש, צו זיין זיידן.

אַן אייגנזעדיקלט שטעטל. מענדעלע שילדערט עס ווי אַ מקום פון תפילה אוֹן חסידות, איז עס אָבער גענוג אויך אַן אכטניה פון תורה. די אַרטיקע יידן האָבן גאָהאַלטן פֿאַר זייער זכות אוֹן פליכט צו שטיצן אויסערשטעטיש לומדים, אוֹן זיי באַאַרגן מיט אַלעם נויטיקן. צווישן די יונגע לומדים האָט זיך אויסגעצייכנט דער יונגיטשקער מאיר חיים. פון דאָנען איז ער אַריבער אין דער קליינער ישיבה אין ליאָכאוויטש, אוֹן דאָ זיך געטאָפּן מיטן שרייבער א. מוקדוני, וואָס איז דאָ געווען אַ לערער אוֹן וועלטלעכע קעגנשטאַנדן אוֹן רוסיש, אוֹן די פרומע האָבן אים געהאַלטן פֿאַר אַ מסית ומדיח...

יאָ, מוקדוני האָט זיך טאָקע פֿאַרנומען מיט „נשמות־יאָגד". ליב געהאָט צו פירן לאַנגע שמועסן מיט די יוגנטלעכע אוֹן פֿראָפאַגאַנדירן פֿאַרגעשריטענע געדאַנקען. אַ באַזונדערן אינטערעס האָט ער אַרויס־געווירן פֿאַרן באַגאַבטן מאיר חיימען אוֹן אים געלערנט רוסיש אוֹן רוסישע ליטעראַטור, אוֹן אים טאָקע נישט וויניק באַאייַנפלוסט, אָבער ער האָט גלייכצייטיק פֿאַרגעזעצט לערנען תורה.

ס׳זענען פֿאַרבייַ אַ פאָר יאָר אוֹן מאיר חיים איז אַנגעקומען אין די גרויסע ישיבות פון סלאָנים אוֹן סלוצק. עס האָט אים פֿאַרכאָפּט

די שיטה פון מוסר. און שפעטער אויך די ציוניסטישע און סאציא־ליסטישע שטרעמונגען, וואָס זענען אַרײַנגעדרונגען אויך אין די ישיבה־פעסטונגען.

דער גייסטיקער קריזיס האָט אים געטראָפן אין דער ישיבה פון סלוצק, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט אַ ברויזנדיק יידיש לעבן און אַקטיוויטעט אינטעליגענץ. עס איז פֿאַרלאָזט די ישיבה־באַנק, האָלט זיך אויס פון פֿריוואַטע לעקציעס און לייענט אַן אַ שיעור. דערנענטערט זיך צו דער ציוניסטישער יוגנט וואָס האָט זיך געשטאַרקט נאָך דער 1905־רעוואָלוציע, און געווירקט אין אירע ריינע. באַזונדערס, האָבן אים באַאײַנפלוסט אחד העמ׳ס שריפטן, אים האָט עס פֿאַרהערט זיין גאַנץ לעבן.

וועג ער פלעגט באַזוכן זיין געבורטס־שטעטל, האָט עס זיך באַמיט פֿאַרהויפֿן פֿאַרן טאָטן די גייסטיקע רעוואָלוציע וואָס איז אין פֿאַרגעקומען. אָבער זיין טאָטע האָט עס באַמערקט, און געהאָט פיל צער.

ס׳איז אויסגעבראַכן די ערשטע וועלט־מלחמה. אים געלינגט זיך באַפֿרייען פון דער מאָביליזאַציע, וואָנדערט פון שטאָט צו שטאָט אין רוסלאַנד און ווערט פֿאַרוואָלגט קיין פּערם, וווּ ס׳טרעפט אים די פּעברואַר־רעוואָלוציע 1917.

די צייטווייליקע רעגירונג דערקלערט אַן אַמנעסטיע פֿאַר אַלע דעזערטירן און די יענעקע וועלכע האָבן זיך אַרויסגעדרייט פון דינסט אין דער צאַרישער אַרמיי, בתנאי אַז זיי זאָלן זיך מאָביליזירן. אַ סך יידישע יונגלייט מאָביליזירן זיך דאָן, צווישן זיי אויך מאיר חיים, און ווערט אײַנגעגליידערט אינעם פוסקייער רעזערוו־פּאָלק אין פּערם.

אין דער אַרמיי יוירט עס און פלאָקערט אַ אידעען־קאַמף. סאָציאַל־רעוואָלוציאָנערן און באָלשעוויקעס. די אָפּיצערן זענען ס׳רוב אָנהענגער פון דער בירגערלעך־ליבעראַלער ק. ד. פאָרטיי. אויך דער ציוניסטישער געדאַנק האָט זיינע אָנהענגער צווישן די יידישע סאָלדאַטן. די יידישע מיליטעריש דאָקטוירים רופן צענוף ציוניס־טיש צוזאַמענפֿאָרן. עס קומען אַן פֿאָר מאיר חיימען טעג פון אויפבריוו און אינהאַלט.

צוזאַמען מיט אַ חבר, אַ מיליטערישן דאָקטאָר, וווידמעט ער זיך דער ציוניסטישער שטעטיקייט צווישן די יידישע סאָלדאַטן אין פּערם און דער אומגעגנט. פּירט אַן אויפקלערונגס־טעטיקייט אין אסיפות און צוזאַמענפֿאָרן, און צינדט אַן הערצער מיט זיין פלאַם. דער אַלגעמיינער צוזאַמענפֿאָר פון די ציוניסטישע סאָלדאַטן וויילט אים אויס אַלס דעלעגאַט צו דער אַלרוסלאַנדישער ציוניסטישער קאָנפֿע־רענץ אין פּעטראָגראַד, 1917. דער אויפטריט פונעם איינפֿאַכן סאָל־דאַט און זיין הייסע רעדע, אין אַ שיינעם העברעישער ליטעראַטור, האָט מאמרי חז״ל און ציטאַטן פון דער העברעישער ליטעראַטור, האָט אַרויסגערופן אויפמערקזאַמקייט.

און אַט באַווייזט ער זיך אין זיין געבורט־שטעטל, אין מונדיר, און גרויס אין די שמחה פון זיינע עלטערן. אַרגאַניזירט די צעירי ציון, און ער איז אַליין דער ראש המדברים און אַקטיוויסט, דער דערציער און געשעצטער וועג־ווייזער פון דער ציוניסטישער יוגנט. באַשאַנקען מיט אַ רעדנער־טאָלאַנט און אינטעליגענץ־קראַפֿט, מיט פילפֿאַרביקן וויסן און שטאַרקן זכרון. ווי אַ ברויזנדיקער קוואַל, אויף מסיבות און פּיינערלעכע אָוונטן, דעקלאַמירט אין לייענט מיט געשמאַק ליטעראַ־רישע שאָפונגען, און זינגט מיט האַרץ יידיש־נאַציאָנאַלע לידער. עס איז דער הויפּט־פונקט פון זיין נאַציאָנאַל־גזעזלשאַפֿטלעכער און קול־טורעלער טעטיקייט.

אין אַ צייט אַרום, האָט ער חתונה מיט אַ טאָכטער פון דער ליכטערמאַן משפחה, און באַקומט אַלס נדן אַ טייל אין דער מיל. עס ווערן געבוירן קינדער. ער טראָגט דעם יאָך פון זיי־פֿאַמיליע.

אין ווינטער־סעזאָן איז ער צוגעשמידט צום מיל, אָבער ווען ס׳קומען שליחים פון ארץ ישראל, אָדער ווען ס׳ווערן פראָקלאַמירט אָקציעס פֿאַר די נאַציאָנאַלע פֿאָנדן — פֿאַרלאָזט ער אַלץ און וואַרפט זיך אַריין אין דער טעטיקייט. גרויס איז זיין בייטראָג צו דער גרינדונג פון דער „תרבות״ שול, וואָס ער איז געווען פון אירע איניציאַטאָרן.

אין איינעם אַ שבת, זומער 1926, האָט אים געטראָפן אַ שווער אומגליק. אין דער היים איז אַלץ גרייט צו אַ מסיבה אין צוזאַמע־הָאָנג מיטן געבורט פון זיין דריטן קינד. אַראָפּפֿאָרנדיק מיט דער ווינדע פונעם אויבערשטן שטאָק פון דער מיל, האָט זיך אָפּגעריסן דער שטריק, און ער איז אַראָפּגעפֿאַלן שווער פֿאַרוווּנדעט. מען האָט אים געבראַכט אַ היים פון זיין שוויגער, און דער פרוי האָט מען גיעזאָגט, אַז אַ דירעקטער טעלעגראַמע האָט אים אַרויסגעפֿאָדערט אין אַ דערבייאיק שטעטל. אין אַ פּאָר טעג אַרום האָט ער זיך אומגעקערט אַהיים — און זינט דאַן גיעווען צוגעשמידט צום קראַנק־בעט און אינווּאַלידן־וועגעלע. ער האָט געליטן אַ ברוך אין חוט השדרה, און בייַדע פיס זענען פֿאַראַליזירט געוואָרן. שרעקלעכע ליידן, שלאָפלאָזע נעכט. געפֿאָרן צו דאָקטוירים קיין ווין, אָבער אַן דערפֿאָלג. אַ געוויסע טרייסט איז פֿאַר אים געווען די אָטמאָספער פון ליבע און אַכטונג אַרויס אינטערעסבנקייט מצד אַלע נאָענטע, ברידער און פריינט. זיי פלעגן אים באַזוכן, פֿאַרברענגען מיט אים א. אַז. וו.

אַ שטענדיקער אײַנגייער ביי אים איז געווען דער בונדיסט דוד גאָבריער אַן אפֿשטאָמיקער פון טימקעוויטש. געווען צווישן זיי אַן אייגנאַרטיקע פרייַנטשאפֿט: גאָבריער, אַ בליבדער, האָט זיך געגרויטיקט אין עמיצן וואָס זאָל אים פֿאַרלייענען, און מ. ח. קולאַ־קאווסקי — אין עמיצן וואָס זאָל אים פירן אויף שפּאַציר. (גאָבריער איז דערשאָסן געוואָרן דורך די נאַציס ליגנדיק אין בעט).

נישט צום פֿאַרגעסן איז קולאַקאווסקיס לעצטע רעדע אין שול, בעת די געשעענישן פון תרפ״ט אין ארץ ישראל, נאָך דער שחיטה אין דער חברונער ישיבה און דעם מאָרד פון דער משפחה פּ ו ר מ א ן — וואָס איז געווען גוט באַקאַנט אין קלעצק אין סוצק. מען האָט אים געבראַכט מיט זיין וועגעלע אין שול, אַרויפגעטראָגן אויף דער בימה, פון וועלכער ער האָט געהאַלטן זיין רעדע. און די פֿאַרזאַמלטע האָבן געווויינט.

זיין קריינקהייט און ליידן האָבן זיך פֿאַרשטאַרקט. געשטאַרבן נאָך אַ לאָנגער און פּיינפולער נסיוֹנ. קלעצקער יידן האָבן טיף געטרויערט נאָכן טויט פון איינעם פון זייערע שענסטע און ליכ־טיקסטע געשטאַלטן.

נח אפשטיין (פאריז) / א. מגידים אין שמעטל

ווי נאָר עס פלעגט זיך באַוויזן אין בית מדרש נעבן כויר אַ מודעה, אַז דעם און דעם טאָג, אין דער און דער שעה, וועט בעה״ש דער באַרימטער מגיד האַלטן אַ דרשה מעניני דיומא וכל השומעים תבא עליהם ברכה — פלעג איך מיט אַ פֿאַרכאַפּטן אָטעם וואַרטן אויף דער געשעענישׂ. געווייַנלעך, פלעגט דאָס פֿאַרקומען אין צעפֿרעך קלויז, צווישן מנחה און מעריב. אייַלנדיק גיי איך אַרויס פון אונזער שטוב אויף ראדזשימאנאטער גאַס, שפּרינג דורך דעם מאַרק פֿאַרבייַ רופס אפטייק, וווּ אויפֿן גאַניק זיצט די „אינטעליגענטע״ יוגנט און דיסקוטירט אַדער פּליירטעווט אויף רוסיש, און קום אַן דורך אַ הינקעדיקן בריקל אין צעפֿרער גאַס.

אין קלויז איז ליכטיק און וואַרעם. ביי אַ טיש רעכטס פון אַרייַנגאַנג, האַלט אַ שיעור מאַטעם ברעסלאָוו. פון פאַך איז ער אַ „פערמאַלניק", דאָס הייסט אַ תבואה און מעל סוחר, אָבער זייַנדיק אַ בן־תורה מיט אַ סמיכה אויף רבנות, איז ער מער באַאַוונט אין ש"ס און פוסקים ווי אין די פריזן פון ווייץ און קאָרן... וואָס פאַרא אינטערעס קען באמת האָבן אַזאַ ייִד זיך צו דינגען מיט די דאָרפישע כאַמולעס, וואָס ס'שטינקט פון זיי מיט דושאגעכץ און בראַנפן? האָט טאָקע דער רבש"ע געשענקט ברעסלאָווֿ אַ אשת חייל, הינדע די קליינע, וואָס האָט אַנגעפירט מיטן גאַנצן געשעפט, געמאַפערט זיך מיט די מוזשיקעס אין אַ מאַרק־טאָג, אויסגעטענה'ט זיך מיט זיי אויף גוייש און געשאָלטן אויף ייִדיש, אין געשריען די קינדער זאָלן רואה זיין אויפן ערל וואָס האָט לאַנגע ייִדיש... ס'איז געווען אַ האַרמאַנ־ שער זיווג, איינער האָט געַרבעט אויף עולם הבא, די אַנדערע האָט אַנגעפירט מיטן שטוב, געקויפט און פאַרקויפט געקינדלט און דערצויגן קינדער.

אָט עדזיק זיך ברעסלאווס שיעור, און באַלד גייט אַרויף דער מגיד און שטעלט זיך ביים ארון. עטלעכע פון די מגידים זענען מיר גוט פאַרבליבן אין זכרון. אייַנער איז געווען אַ פּוילישער און גערעדט האָט ער אויף אַ שפּראַך, וואָס איז געווען ענלעך צו ייִדיש, אָבער דאָך נישט ייִדיש... אנשטאָט „יע" פלעגט ער זאָגן „יא", אנשטאָט געקומען, געקימען, גוט — גיט און אַ. וו. — גרויס, ברויט, פוילן אנשטאָט גרייס, ברייט, פיילן. אויסער דעם האָט ער גערעדט בלשון „דאָס". ביי אונז קלעקסער ווי ביי אַלע ליטווישע און רוסישע ייִדן, עקסקוזירט מען אַנעלעך און ווייבלעך געשלעכט, אַ „דער" און אַ „די". ביים פּוילישן מגיד איז אויסער דעם מין זכר און מין נקבה צוגעקומען אַ דריטער, אַ זאָלעך געשלעכט, אנשטאָט די הויז — דאָס הויז, דאָס בוך און אַ. וו. אפילו אַזאַ וואָרט וואָס איז לכל הדעות לשון נקבה ווי ווייב, איז ביי אים אויסגעקומען נישט ווייבלעך נאָר זאָלעך: דאָס ווייב אנשטאָט די ווייב... נו, האָט מען נישט געקענט שטאַרבן פון געלעכטער? דער ייִד איז נישט געווען קיין אויסער־ געווינלעכער דרשן, דערצו האָט געשטערט זיין „פרעמדשפּראַכיקייט" איך זאָל אַלץ גוט פאַרשטיין. ער האָט געשאָטן מיט משלים, מיט אַ קנייג (אַ קיניג) וואָס האָט געהאַט אַ זון (אַ זיק), האָט דער זון געזינדיקט, האָט אים דער פאָטער געשטראָפט... און דער נמשל האָט זיך נאָטירלעך געפאַסט צום משל. ווי געזאָגט, איז דער פּוילישער מגיד נישט געווען קיין זייער עפּהויבענער רעדנער, אָבער מען האָט געווּסט אַז ער האָט אַ פאָר פאַרזעפענע מוידן, און יעדערער האָט געלייגט אין קערה מיט אַ בריטער האַנט.

אַ צווייטער מגיד פון ווילנער גענט, איז נישט נאָר געווען אַ הדרת־פּנים, נאָר האָט אויך גערעדט אַ זאַפטיקן ייִדיש, געווען אַ גרויסער למדן און אַ פּה מפיק מרגליות. וועג דער ייִד איז געשטאַנען מיטן טלית און די זילבערנע עטרה איבערן קאָפּ, איז מיר פאַרגע־ קומען, ווי איך וואָלט עפּהערט איינעם פון אונזערע גרויסע נביאים, ווי זיי מוסרן מיט זיירער פּלאַמיקע רייד. עולם האָט געהערט מיט אַפענע מיילער און צאַפּלדיקע הערצער, אין עזרת הנשים האָבן ווייבער געצויגן נאָז־טיכלאַך און געלאָזן אַ טרער.

קלעצק האָט אויך געהאַט אַ ארטיק מגיד. שלימקע האָט ער געהייסן. ער האָט געדרשנט אין דער קצבישער קלויז, ווו קצבים און אַנדערע פשוטע יידן פלעגן קומען הערן אַ פּירוש אויף דער סדרה, אַ שטיקל עין יעקב, אַ ביסל אגדה, אַ קאָפּיטל שולחן ערוך. שלימקע איז אויך געווען דער אַפּיציעלער בעל הספּד. ביי זיינעם אַ הספּד האָט מען טאָקע געווייַנט מיט ביטערע טרערן. איך געדענק נאָך, ווי ער האָט אַמאָל אויסגעשריען: — ווייסט איר, יידן, פאַרוואָס מען רופט דאָס עולם האמת? ווייל אמת איז די ראשי תיבות פון ארון, מטה תכריכים.

ב. קלעצקער מעדיקער

שראל שקליאר, דער קלעצקער פעלדשער, איז שוין געווען אַ זקן אין מיינע קינדערשע יאָרן, קיין גרויסע אַקאַ־ דעמישע בילדונג האָט ער מסתמא נישט באַזעסן, אָבער „עוווסט אַ קרענק" האָט ער, און צוטרוי האָט דער עולם צו אים געהאַט מער ווי צום גרעסטן פראָפעסאָר. פון קיין רעצעפטן האָט ער נישט געהאַלטן, אפשר איז ער נישט געווען גאָנץ שוה בשוה מיט די לאַטיינישע טערמינען... אויף זיין צעקא־ ליעטשעטן רוסיש פלעגט ער זאָגן: „ריצינאַ אי כינינאַ — נאַאילוטשאַיאַ מעדיצינאַ"... (ריצן־איילּ און כינין איז די בעסטע מעדיצין).

די נויטיקע פראָשקעס האָט ער אַליין פאַבריצירט. געקומען צום הולה, פלעגט ער גלייך אַריינשטעקן דעם טערמאָמעטער אונטער דער פאַכווע, אַריינגעזיצט אין אויג, באַטראַכט די צונג, אַריינגעשטעקט אַ לעפל אין מויל — און שוין איז דער דיאגנאָז געווען פאַרטיק, פאַרשריבן אַ ביטערן פראָשקע, שטעכט לעפל ריצן־אייל אַדער אַ קאַנע (קליסטער), און ס'פלעגט זיך טאָקע ענדיקן מיט אַ רפואה שלמה. געהאָט האָט ער זייער אַ בריטער פראָקטיק, נישט נאָר צוויישן יידן, נאָר אויך ביי די דאָרפישע גויים, וועלכע פלעגן קומען מיט אַ וואָגן, בריענגען דעם פּאַניע שקליאר צו אַ שטאַרק־פאַרוווּנ־ דעטן, צו אַ שווערע קימפּעט און גלייכצייטיק פרעגן אַ עצה אויף אַ קראַנקע קו.

אין זייער ערנסטע פאַלן פלעגט מען זיך וועגדן צו דאָקטאָר מושקאט, אַ עכטער פאַליאַק, געבוירן אַ פּוילישע געמישט מיט רוסיש, צוגעבראַקט מיט עטלעכע ייִדישע ווער־ טער. אַ גלענצענדער מומחה. גוזינדיקט מיטן ביטערן טראָפן און ליב געהאַט אַ קערטל, אָבער נישט אין צוזאַמשלאָפּ פון פּוילישע שליאַכטעס, נאָר דווקא מיט ייִדן. איך געדענק, ווי איך האָב אין אַ דריינגעגדן פאַל געמוזט אים אויפזוכן אין קאַצעווס בוכהאַנדלונג, ווו ער איז געזעסן מיט קאַצעווען און דעם ציין־דאָקטאָר דלוגאַטש, פאַרטיפט אין אַ ליידנשאַפטלעכן קאָרטן־שפּיל. איז ער מיט מיר מיטגעגאַנגען ברומענדיק צווישן די וואַנצעס און באַקלאָגנדיק זיך אויף זיין פאַך: — אַפילו אויסרופן זיך אַ פאָר מינוט ביי אַ גלאָז טיי לאָזט מען נישט, פּרעסן זיך אַן מיט טשאָלנט און קומען שפּעטער דולן אַ קאָפּ, דער טייוול כאָפּט זיי, די אַלע יענטעס מיט זיירער בנים יחידים... ער איז אַבער געווען בטבע אַ גוטהאַרציקער, פראָק־ טיצירט אַלגעמיינע מעדיצין, אָבער אויך אַפּערירט אין נויטפאַל. ערנסט און גרינטלעך געקענט די שטעטלשע פאָטאַ־ לאָגיע און מיט פיל איבערגעגעבנהייט זיך באַצויגן צום חולה.

געוויס, נישט וועגן יעדע קלייניקייט פלעגט מען לויפן צום דאָקטאָר. ביי געווּיסע קינדער־קראַנקהיטן (ספּעציעל נערוון) פלעגט מען „אויסשפּרעכן" אַ עין־הרע, אָדער „אויס־ גיסן" שרעקעניש. דאָס איז געווען די ספּעציאַליטעט פון אַ אַלטער קיידערקע (טאָטערקע), וועלכע האָט אין אַ קאָנע דיקן קאָסל אויסגעפּונען די פּיגור פון אַ הונט אָדער פערד, און וויבאַלד מ'האָט געווּסט די סיבה — איז שוין די היילונג מיט „באַבסקע" מיטלען געווען לייכט... אין מייסטע פאַלן, האָט דאָס טאָקע געווירקט נישט ערגער, ווי די יעצטיקע פסיכא־ אַנאַליטישע סעאַנסן...

איך עדענק אויך זייענם אַ פירוש אויף דער פרשה תצא, ווז עס שטייט לא יבא עמוני ומואבי בקהל ד' על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים. און ווייטער: ואשר שכר עליך את בלעם בן בעור. איז דאך אַ קשיא: וואס האט די תורה באַדאַרפט אַנגעבן צוויי טעמים, דאס ערשטע וואלט דאך אויך גענוג געווען. ס'טייטש, יידן ראַטעוועז זיך אַרויס פון אַ שקלאַפֿן־לאַנד, גייען הונגעריקע און דורשטקע פאַרבייַ דיין לאַנד, לאוז דו זיי, עמון און מואב, אַן אַ ביסן ברויט און אַן אַ טרונק וואַסער, דאס איז דאך אַ סקאַנדאַליעזע האַנדלונג, ספעציעל אין מזרח ווו גאַסטפריינטשאפֿט איז איינע פון די שענסטע מידות! וואַלטן אַבער די עמונים און מואבים געקענט ענטפערן: ס'איז טאַקע אויף זיי אַ רחמנות, אַבער די צייטן זענען שווערע, ס'איז אַ קריזיס האַנדל, מען האט נישט פאַר אייגענע אַרעמע לייט, ווז זאל מען נעמען געלט צו באַשטייַן די פאַרבייגייער־דיקע יידן? דערביבער שטייט — ואשר שכר עליך, דאס הייסט: דו מואב, באַנדיט, אויף צו דינגען בלעם'ן צו שילטן די יידן, אויף דעם האַסטו געמאַכ מיטלען!... שילמקע פלענט מסביר זיין, אַז עמך האט געלעקט די פינגער. ער האט זיך אויך ארומגעטראַגן מיט אַ כתב־יד, עפּעס אַ פירושים זאַמלונג און בין יעצט ווייס איך נישט צו זיין זאַמלונג איז געדרוקט געווארן. אבר, זיין זאַמלונג האט געהייסן „עושה שלום ברומיו".

מיך האט שטענדיק צעצויגן צו אַ מגיד, און האָב פון מגידים פיל געלערנט.

ג. א מלמד - א רעוואלוציאנער

ביין ערשטער מלמד, צו וועלכן מען האט מיר געפירט, וועז איך בין קום אַלט געווען פיר אַ האַלב יאר, האט נעהייסן ג א ל ו ש. בין איצט וווּנדערט מיר, ווי אזוי קלעצקער יידן האבן אַנפאַרטרויט זייערע קינדער אַזא מלמד, וואס האט געשמט אַלס פריזיניקער. איך ווייס נישט, צי האט ער זיך פאַרנומען מיט מלמדות צוליב מאַטעריעלער נויט, אַדער כדי צו דעקן זיין רעוואַלוציאַנערע טעטיקייט, זיין הויפּטאַשעפֿ־זיקונג. איבער־ריקט, איז זיין קאַציאַליסטישע אַרבעט געווען שטרענג קאַנספּיראַטיוו. וועז די רעוואַלוציע איז אויסגעבראַכן, האט מען געקענט זען גאלושן ארויסטרעטן אויף מיטינגען מיט פלאַמיקע רעדעס, מיט מאַרקסיסטישע פסוקים, מיט רעוואַלוציאַנערע לאַזונגען. קלעצקער בעלי־בתים האבן זיך געקראַצט די פאַטיליצעס פון שטירנונג: הזאת נעמי? איז עס גאלוש דער דרדקי מלמד, וואס האלט איצט אפיקורסישע דרשות, אים האבן מיר אנפאַרטרויט אונזערע עופֿ׳לעך?

דעם אמת מוז איך זאגן, אז גאלוש האט זיין ארבעט אלס מלמד געטאן בשלמות און עווידענהאפֿט. עס האט זיך געפאַדערט דערצו גדולה, טאקט און איבערגעבנקייט. דער רבי האט געמוזט פארמאַגן אַ וואַך אויג. פלענן קומען וווייבער מיט טענות. איינע האט זיך באקלאגט, הלמאי איר בן־יחיד'ל וויל נישט עסן קיין וועטשערע. אַ צווייטע, וואס איר קדיש'ל איז געקומען פון חדר מיט אַ גוואַלד־ריס אין די תחתונים. גאלוש פלענט אויסהערן די יידענעס מיט אַ אירגנישן שמייכל. ווי קליין מיר זענען געווען, האבן מיר דאך פארשטאַנען, אז די אלע טענות און מענות אינטערעסירן דעם רבין ווי פאַראַיקער שניי. דער רבי וועט אונז אפילו קיין באַמערקונג נישט מאַכן, נישט וועגן די קאַפּריזן ביים עסן און נישט וועגן די שיפּעדרייען בעת דער הפסקה, בכלל האט ער נישט געהאט די הכנעהדיקע באַציונג צו רייכע חשובע בעלי־בתים, ער האט זיך אויך זייער זעלטן באַנוצט מיטן קאַנטשיק.

נאך עטלעכע זמנים בין גאלושן האבן מיר בעקענט עברי ווי וואַסער און אויך אַ פרשה חומש, די עלעמענטאַרע כללים פון דקדוק, דורך זיין סיסטעם פון „מי זה ?" און „מה זה ?" האבן מיר דערוואַרבן שיינע עטלעכע הונדערט העברעישע ווערטער.

גאלוש איז אַוועקגעפאַרן צוזאַמען מיט די באַלשעוויקעס, וועז קלעצק איז געווארן עוואַקואירט. אין מיין זכרון איז ער פאַרבליבן אַלס העכסט אויפֿרייכטיקער מענש אין אַ רעוואַלוציאַנער־אידעאַליסט, פאַר וועלכן דער סאציאַליזם איז געווען אַ אידעאַל פון פרייהייט, גליק און פרידן פאַר דער גאַנצער מענשהייט.

שפּעטער האָב איך געלערנט ביי דעם פאַפּולירן אין קלעצק מלמד־משכיל בערל קאַצענעלסאַן. דער מלמדישער פאַך האט קיינמאל נישט געסטייגט אויף פרנסה. דער שכר לימוד איז געווען א קליינער, און אפילו דאס האבן אַ העלפט בעלי־בתים נישט געצאלט רעגעלמעסיק. אזוי ארום האט אַ מלמד געמוזט האבן אַ זייטיקע באַשעפטיקונג. בערלס פרוי און טאַכטער, האבן טאַק געהאלטן אַ קרעמל ביים חדר, און מיר יינגלעך פלענן ביי דער רביצין קויפן עטלעכע קראַמעלן, (מיר האבן דאס בערופן „יערסין") אדער אַזא זיסע קלעפיקייט, אמאל פארבין, וואס האט עהייסן כאַלוואַ. אין חדר פלעגט אויך קומען אַ אלמנה מיט בייגל און מיט מעסטלעך געקאַכטע ארבעס.

בערל איז געווען אַ שטרענגער מענש, שטרענג צו דער משפחה און צו די תלמידים. איך האָב פון אים קיינמאל קיין קלעפ נישט באַקומען, צו דערפאַר, וואס איך בין געווען אַ גוטער תלמיד, צו דערפאַר, וואס מיין טאַטע איז געווען פון די גוטע צאַלערס. אַבער נישט איינער פון מיינע חברים, האט פון בערלס פּאַטש, געקראַגן אַ עשׂואַלן אויג, אַדער אַ בלוטיקן נאָז. דערפאַר אַבער, האט יענער געקענט די סדרה פון דער וואך אויף די פינגער. געווען אַ מייסטערהאַפֿטער לערער פון תנ"ך. אַ קאַפּיטל פון די נביאים, איז ביי אים אַרויסגעקומען שיין, קינסטלעריש איבערצייגנדיק. זיין תורה איז פארבליבן ביי זיינע תלמידים אויפן גאַנצן לעבן.

נאָך צוויי זמנים, זענען מיר איבערגעגאַנגען צו מאטקע מלמד (זיין פאַמיליע־נאַמען איז טאַקע געווען מלמד).

מאַטקעס זייטיקער פאַך, איז באַשטאַנען אין פאַרקויפן לאַטערע־בילעטן. ער אַליין האט אַמאל געווינען 500 רובל, מיט וואס די שטאָט האט געקלונגען. דעם רב"ס וויבּ און טאַכטער, האבן נאָך אויסערדעם געשטאַפט פאַפּיראַן, און צו דעם האט דער זון פון טעקסאַס צוגעשיקט אַ פאר דאַלאַר. מאטקע האט זיך שטאַרק געפּרייט מיט די „טאַלערס", נישט אזוי צוליבן געלט, ווי צוליב דעם זונס נעטסרישאפט.

ער פלענט דאס אַריינליגן אין אַ גמרא, האלטנדיק, אז וועמען, וועמען, אבער אונזערע תנאים און אמוראים מעג מען אנטרויען אי די דאַלאַרן, אי דעם סוד... לצים האבן געשמועסט, אז מאטקעס ש"ס איז וועדט אַ פּאַרמעגן. ביי אים האבן מיר געלערנט אַ בלאַט גמרא מיט רש"י, אינמיטן לערנען פלענן מיר באַמערקן, ווי די רביצין טראַגט אַ גלאַז טיי, אַדער אַ טעלער זופּ „אויבן", אויפן בוידעם, ווז עס האט זיך באַהאַלטן זלמן, דעם רבי"ס זון, כדי נישט גיין אין מיליטער (ס'איז געווען מלחמה־צייט). ביי מאטקען בין איך געווען נישט נאר אַ באַליבטער תלמיד, נאר אויך אַ בן בית.

איך פלעג אריפקומען שבת נאָך מיטאָג, וועז די רביצין איז געזעסן מיט אַ צאיטנ וראיטנ און דער רבי איז אויפגעשטאַנען פון זיין שינת מצוה, און צעמישלעך גיזופט די גלעזלעך טיי. מיר האבן געשמועסט וועגן פאַליטיק, ס'איז געווען אין רעכטן בערן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה און אונזערע יידן האבן געווינשן, אז רוסלאַנד זאל באַקומען די אמתע מפלה. דורכן שטעטל האבן זיך צעצויגן אַבאַזן מיט מיליטער אין באַראַנאָוויטשער ריכטונג, און יידן איז צוגעקומען אַ פרנסה: באַקן בולקעס פאַר סאַלדאַטן.

מאַטקע איז געווען אַ איש תמים, אַ ערלעכער און פרומער יידּ, נאָר אַ שוואַכקייט האט ער געהאט צום עמוד. נאָר אזוי ווי אַנדערע האבן אויך געהאט די זעלבע שוואַכקייט, פלענן פארקומען אין בית מדרש רייבונגען אויבער אַ מוסף צווישן מאַטקען און בענדזיק'ן. דער לעצטער האט געהאט אַ אריגענעלן נוסח, אבער זיין עברי האט נישט שטענדיק געשטימט מיט די שטרענגע כללים פון מלעיל און מלרע... מאטקע דאַקענן האט געהאט אַ גוטן עברי, אַ געפיל פאַר נגינה, און געהאלטן האט אים אַלס משורר

דער יונגערער זון משה, מיין אינטימער חבר (זינט לאַנגע יאָרן אין אַמעריקע).

אייניגער פון מיינע רביים, האָט געהייסן חיים אליהו, און גערופן האָט מען אים חיים עליע. באַגרוסט האָט ער זיך מיט צוויי „פּעדאַגאָגישע" מיטלען: אַמאָל אַ קאַנטשיק אין אַמאָל אַ קנייפ אין וויכיך טייל, פון וואָס מען פלעגט דערזען דער באבעון פון יענער וועלט... געלערנט האָבן מיר ביי אים חומש, עוועזיינלעך די סדרה פון דער וואָך. אַ סדרה זאָל אַ סדרה איז נישט גלייך. אַמאָל פלעגט דער רבי „איבערכאַפּן" עטלעכע זײַטן, אַדער עטלעכע פסוקים, וועלכע ער האָט געהאַלטן נישט פאַר אונזער עלטער. אַבער גראָד די פאַרבאַסענע שטעלן האָבן אונז אַמיינסן אינטערעסירט. פרעגן ביי דיר גרויסע איז געווען אויסצושלאָגן. סיי דער רבי, סיי דער טאַטע האָבן זיך אַרויסגעדרייט מיט אַ ענטפער: דאָס דאַרפסטו נישט וויסן.

איך בעדענק נאָך גוט חיים עליעס חדר. אַ קליין צימער, אויף אַ וואַנט אַ פאַרטרעט פונעם רוסישן לעצטן קייזער מיט זײַן פּרוי. אין חדר איז דושנע, ס'איז די לעצטע וואַך פון תמוז. דער רבי זיצט אין אַ רעקל, טרינקט סאָדע־וואַסער, וואָס אַ ייִנגל האָט געבראַכט פון לייבן, אַדער שמשונען אויפן מאַרק, ס'גייט די סדרה מסעי, אַ טרוקענע סדרה, דערפאַר אָבער אַ שיינע הפטורה פון ירמיהו און אויסער דעם גרייט מען זיך צו „איכה". דער רבי פלעגט דעם חומש מיט דער מגילה פאַרשענערן מיט די פּירושים פון מדרש און בילדלער, אונז קאָמענטירן זייער אינהאַלט.

חיים עליע האָט זיך געהאַלטן פאַר אַ משכיל, געליינט אַ העברעישן בוך. אָבער געווען איז ער שטרענג רעליגיעז און פלעגט אַמאָל ביים דאַווענען אין בית מדרש פרייַנדלעך אין אַזאַ התלהבות אין השתפכות הנפש, אַז ער פלעגט נעמען שרייַען מיט אַ ווילדן קול. געדאַווענט האָט ער נישט וויַיט פון מיין פאַטערס „שטאָל", און נאָכן דאַווענען פלעגט זיך צוזאַמענעמען אַ קריזיל כאַפּן אַ שמועס. עס האָבן אַנשטייל געמאַכט ר' ק ל מ ן, דער וואָס האָט געהאַט אַ חזקה אויף ימים נוראים/דיקן שחרית, דער בעל קורא, וואָס פלעגט אַזוי מתיקותדיק לייענען די תורה און איסלאָזן די „הפטורה" און דער רבי חיים עליע. נישט אַלע ריידט האָב איך פאַרשטאַנען, אָבער וען מיין פאַטער האָט אַריינגעזאָגט אַ וועדט אין דער עולם האָט אויסגעשאָסן מיט אַ געלעכטער, בין איך געווען שטאָלץ, וויַיל איך האָב עפּעלט, אַז ער האָט געטראָפן אין ציל.

ער האָט ליב געהאַט צו ציטירן דעם מאמר פון פילאָזאָף פאסקאל: „אַ ביסל פילאָזאָפּיע דערוויטערט פון גאָט, אַ סך פילאָזאָפּיע דערנענטערט צו גאָט". ער פלעגט אויך דערמאָנען דעם חסידישן רבין, וואָס האָט איינמאָל גענישקט זיין שמש, ער זאָל גיין אין שול מכריז ומודיע זיין בפני כל עם ועדה אַז... ס'איז דאָ אַ גאָט אויף דער וועלט...

איך וויַיס נישט צי האָט חיים עליע געהאַט אינערלעכע ספקות צו פאַרענטפערן, אַדער צי איז ער געווען אַ באמת אויפריכטיקער מאמין, גיכער גלויב איך דאָס צווייטע.

איין שייַנעם טאָג איז ער אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע, און מער האָב איך פון אים נישט געהערט.

חיים דער וויימער

געוויס האָט מען אים חיים דער וויַיסער, וויַיל ער איז טאַקע געווען אַ וויַיסער, בלאָנד־וויַיס. געווען איז ער אַ קבצן אין זיבן פאָלעס, און ווי עס פאַסט זיך פאַר אַ אַרימאַן, אַ מטופל בבנים, ווי פלעגט זאָגן דער מלך הלפּיס, זלמן מלמד? קינדלען איז דער אייַנציקער אומ־זיסטער פאַרגעניגן, וואָס אַ אבין קען זיך דערלויבן... קיין גרויסער קענער אין די אותיות מרובעות איז חיים נישט געווען, און ביים דאַווענען, האָט ער געבראָקט אַ עברי, אַז נאָר איין רבונו של עולם האָט אים געקענט פאַרשטיין... וועגן זיין סדר פּרעווען, פלעגן אַרומגיין גאָנצע לעענדעס, ווי אַזוי ער פאַרפאַלאָנטערט זיך אין דער הגדה, פאַרמישט זיי יוצרות, און אַז עס קומט צום דצ"ך עד"ש פילט מען, אַז דער ייד פאַרקריכט אין אַ זומפּ.

ויהי היום, און אין חיים'ן דערוועקט זיך אַ חשק צו לערנען, אַ אויסטערגע־ווייַלעך גלוסטעניש צום קוואַל פון דער תורה. געווען איז ער שוין דאָן אַ בן ארבעים (טאָקע אַזוי ווי רבי עקיבא). אויסגענאָלפן האָט אים זיין ייִנגל, וואָס האָט געלערנט אין תלמוד תורה. אין אַ יאָר אַרום, האָט ער זיך ענגמען צו רש"י און שפּעטער צו משניות. איך געדענק גאָנץ גוט, ווי חיים פלעגט אַרומגיין אין בית מדרש מיטן ספר און זיך וועגדן דאָ צו דעם, דאָ צו יענעם, מען זאָל אים מסבּיר זיין אַ ענין. נישט אַלע לומדים אין בית מדרש האָבן אים אויפגענומען בסבר פנים יפות. פיל האָבן מיט ביטול זיך באַצויגן צום עם הארץ, וואָס פאַרדרייט אַ קאָפּ און שטערט אין לערנען. וועגן מען האָט זיך אפּגענעבן מיט חיים'ן און אים צוקוקט יעדעס וואַרט, האָט זיין פנים געשטראָלט ווי זיבן זונען. ביי מיין אוועקפאָרן פון קלעצק, האָט שוין חיים געהאַלטן ביי אַ בלאַט גמרא מיט תוספות. זעלטן האָב איך באַגעגנט אַזאַ וווּנדערבאַרן טיפ פון אַ אייטאַדיאָקס, וואָס האָט בזיעת אפּיו און מיט אַ אייזערנעם ווילן זיך דערשלאָגן צום באר מים חיים.

די באבע מיכלע

עהייסן האָט זי מיכלע מיכלין, און וועג איך בין געווען אַ קליין ייִנגל, איז זי שוין געווען אַ בת שמונים, אַביסל אייַנגעבויגן, אָבער נאָך גענוג קרעפּטיק. יעדן פרייטיק, פלעגט זי אַרומגיין מיט אַ זעקל, אַדער אַ קויש און צוזאַמענזאַמען אויבער די הייזער חלה, פּליישׂ, מזומן געלט און אַז. וו.

פאַר זיך? חס וחלילה! וואָס האָט שוין אַזאַ עלטערע פרוי געבראָכט, אַז סך הכל געגעסן האָט זי ווי א פייגעלע, אַ כזית המוציא, אַ פאָר לעפּעלעך קרופניק, אַ גלעזעלע וואַראָמס. אויסער דעם האָט זי געהאַט זייער אָפּטע תעניתים, וואָס זענען אין קיין לוח נישט געשטאַנען, גלאַט אַזוי, אַזאַ תאוה צו נישט עסן. זי האָט אַזוינס אין שפּאָס, אַז די כוחות קומען איר פון פאַסטן... ניין, פאַר זיך האָט מיכלע, די באבע מיכלע, גאָרנישט בראָרפּס. געווינען האָט זי ביי דער שאַכטער, אַ בעקערין און עס האָט איר גאָרנישט געפעלט.

אָבער אַרעמע לייט זענען אין קלעצק געווען סיי אַרטיקע קבצנים, סיי פרעמדע בעסלער. און ווער זאָל זיי באַזאָרגן אויף שבת? פרייער גאָט, נאָבאר די באבע מיכלע. זי האָט פיל געבראָכט, וויַיל די קונדשאָפּט, איז געווען גרויס. אָלע בעלי־בתים האָט זי בעדונגט, זי האָט דאָך זיי בעקענט אָלס יונגע שנעקעס, אפילו די וועלכע מען האָט אירגנדש ערופן „פיאַני העיר" (פני העיר) און וואָס בלאָזן פון זיך. טאָמער האָט פאַסירט, אַז אַ גביר האָט נישט גענוג געגעבן, האָט מיכלע זיך אַנגעפרופן: — זאָג נאָר, יאָסל, אפשר ביסטו בעאיינגנג, דאַרפסט זיך נישט שעמען, ביי מיר איז אַדער מען גיט, אַדער מען נעמט. דאָס איז געווען אַ טרעפלעכע קאפּוליער אַנצוהערע־נישׂ, וואָס האָט גלייך געווירקט. דאָס האָט אַבער זעלטן פאַסירט.

קלעצקער יידן האָבן געגעבן ביד רחבה און דער באבע מיכלע קויש פלעגט זיך גיך אַנפילן מיט כל טוב.

געשאַרבן איז זי אין עלטער פון 89 יאָר און זוכה געווען צו אַן אימפּאָזאַנטער לויה.

דער קלעצקער אפּטייקער — רוף

אין די זיבעציקער יאָרן פון פאַריקן יאָרהונדערט, האָט אַן עלזאַסער ייִד געמאַכט אַ ריייזע אין קנעץ. דאָרט האָט ער זיך באַקאַנט מיט אַ יידישע סטודענטין פון רוסלאַנד.

פון דער באַקאַנטשאַפט, איז אַרויסגעקומען אַ ליבע, און די ליבע האָט זיך געענדיקט מיט אַ החתונה. דער זיוג, וויַיזט אויס, איז נישט געווען מן השמים און נאָך אַ פאָר יאָר, האָט זיך דאָס פאַרלי צעשיידט. דער מאַן לעאַפאַלד רוף האָט עמיגרירט קיין דייטשלאַנד, וווּ ער איז פיל יאָר שפּעטער געשטאַרבן אין גרויס אַרעמקייט אין אַ בערלינער שפּיטאָל. די פרוי איז צוריקגעפאָרן צו דער עלטערן אין רוסלאַנד מיט צוויי עופה־לאַך, צוויי זין, וואָס אייניקע פון זיי איז עולה לגדולה געווארן. דאָס איז דער קלעצקער אפּטייקער רוף.

דער אפּטייק, דאָס הויז פון דער פאַמיליע רוף, איז געווען אַ שם דבר

אין קלעצק. זי האָט געהאַט אַ עקסטרעם־אָפּטימיליאָטאָריישן אויסזען, די שפּראַך און דערציונג פון די קינדער אויסלי־סלעך רוסיש, די באַציונגען און פּאַרבינדונגען — מיט די רוסישע קריייַז — טיפּיש פֿאַר פּיל אפּטייקערס אין די קליינע שטעטלעך פון תחום המושב אין רוסלאַנד.

דאָס מערקווירדיקסטע אָבער, איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס אַלבערט לעאלפאדאוויטש האָט פֿאַרמאַגט אַ עמפּנדלעכע מיטפּילנדיקע נשמה, וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אין זיין בריייטער אָפּענער האַנד, בייַ טיילן צדקה און נדבות פֿאַר אַלץ און פֿאַר אַלעמען. ער האָט ממש געשטראָלט, ווען ער האָט געהאַט די גלעלעגענהייט — און אַזאַלכע גלעלעגענהייטן האָט ער, נאָטירלעך, געהאַט אין אַ גרויסע צאָל — אַרויסוווייזן גוטסקייט אין הומאַניזם.

און נאָך: אויב אַ גאָנץ יאָר פֿלעגט זיך דער קלעקער אפּטייקער אין זיין לעבנס־שטייגער אויפֿרוי ווי אַ גוי, איז אַז ס׳איז געקומען יום כפּור, פֿלעגט זיין פּינטעלע יידּ זיך דערוועקן. ער איז דאָן געגאַנגען אין ראַדזשי־מאנטער קלויז, וווּ מען האָט אים רעזערווירט אַ „שטאָל״ בייַ מזרח און וווּ ער האָט געשמאַק געדאוונט מיטן טלית איבערן קאָפּ און אַ מחזור מיט אַ רוסישע איבערזעצונג.

אַ גאַנצן טאָג געפֿאַסט, פֿאַרגאַסן עטלעכע טערנן בייַם דאוונען און בייַ אַ עליה, נאָכדעם ווי ער האָט נאָכגעזאָגט די ברכת התורה וואָס דער שמש האָט אים סופֿלירט, פֿלעגט ער מנדר זיין מיט אַ בריייטע האַנט.

די לעצטע יאָרן, איז אין דער הויז און פֿאַמיליע רוף פֿאַרגעקומען אַ פּולשטענדיקע איבערקערענ־יש. אַלבערט לעאפּאדאוויטש האָט זיך דער־נענטערט צום ציוניזם, אינטערעסירט זיך מיט אַלץ וואָס קומט פֿאַר אין ארץ ישראל און אויך די קינדער זענען אינעם איבערגאַנגען אויף דעם וועג. זיינע בייידע שוויגערינען און שפּענדונגען פֿאַר די ציוניסטישע קרנות און אַנדערע ציוניסטישע צוועקן, זענען געווען די גרעסטע אין שטאָט. און געגעבן האָט ער מיט וווּאַרעמקייט און ליבע.

אַלבערט רוף איז געשטאָרבן מיט זיין נאָטירלעכן טויט אין דער צייט פון דער באַלאַשוויטישער באַפֿרייונג פון וווילנע־סוזאָנד אין יאָר 1941.

זיין פֿאַמיליע איז אומגעקומען צוזיש אַלע קדושים פון קלעצק, אין דער צייט פון דער פֿאַרניכטונג און חורבן.

מענדל מאבאמשניק (יאהאנסבורג) / א. משה גאלוש און דער „בונד״

איז זיך דאָס חינוך פֿאַר יידישע קינדער אין קלעצק געגאַנגען זיין קדמונים גאָנג. האָבן יינגלעך 5־יערי־קע אָנגעהויבן בייַ מ י כ ע ל ע דעם מלמד לערנען אל״ף בי״ת און שפּעטער אריבער צו מאטקע פּ י ז ש י ק, מער פֿאַרמעגלעכערע צו מאטקע פּ ו ז א ק, צו לערנען חומש מיט רש״י. פֿאַר נאָר אַרימע יינגלעך איז געווען די תלמוד תורה, און אַזוי האָט דער קמץ אלף אַ, קמץ ב ב זיך אויסגע־בירגערט, בייַ משה ג א ל ו ש איז אין אַ שיינעם פּרימאַרגן אַראָפּגע־קומען אין שטעטל, און האָט דער ערשטער ע טרייסל געטאָן דעם פּונדמענט פון דעם אָלטן חינוך סיסטעם פון דעם קמץ אלף אַ.

דער ערשטער צו עפֿענען אין קלעצק אַ חדר מתוקן, איז געווען משה גאלוש. די יידן האָבן דעם חדר מתוקן אַ נאָמען געגעבן „די נייע מעטאָדע״, און מען קען מיט זיכערקייט זאָגן, אַז דער חדר מתוקן וואָלט אַראָפּגעזעצט דעם אָלטן חדר געגאַלעך, וווּ משה גאלוש וואָלט זיך געהאָלטן נאָר בייַ זיין פּעדאַגאָגישן פֿאַך און וואָלט זיך נישט פֿאַרנומען מיט אַרגאַניזירן דעם „בונד״ און אַוועקשטעלן אים אויף געהעריקע פֿאַרטיי יסודות.

משה גאלושעס חדר מתוקן, אַדער „די נייע מעטאָדע״, האָט אין אָנהויב, נישט קוקנדיק אויף די פּראָטעסטן מצד די חדר מלמדים אויסגעזען צו זיין אַ גרויסער דערפֿאָלג. אָבער וווּן בעלי בתים האָבן זיך דערווויסט, אַז דער לערער פון דער נייער מעטאָדע איז גאָר אַן אָנפֿירער פון „בונד״ — האָבן די שטעטע פון די יינגלעך פון איין זייט און די חדר מלמדים פון דער צווייטער זייט, דערקלערט אַ קאָמף גאָלושעס חדר מתוקן. עס איז דערגאָנגען אויף אַזוי ווייט, אַז מ׳האָט אין בית מדרש נישט געלאָזן לייענען, און דער באַיקאָט אויף משה גאלושעס חדר מתוקן האָט געהאָט אַ שטאַרקע ווירקונג, און משה גאָלוש איז געבליבן כמעט מיט אייניקע קינדער — געניג נישט מער אויף אָנהאָלטן זיין נשמה.

דאָס האָט אָבער נישט אָפּגעהאָלטן משה גאלושן, און ער איז נישט אָפּגעטראָטן פון זיינע פּרינציפּן און זיך וווייטער אָפּגעגעבן זיין אַרבעט אָלס טעאָרעטיקער פון „בונד״.

ביז משה גאלוש, האָט דער „בונד״ נישט פֿאַרמאָגט קיין „בגד לבוש״. דער „בונד״ אונטער דער פּירערשאַפּט פון הירשל נ א כ ע ס און יואל פ נ ח ס דעם קצב׳ס, האָט נישט פֿאַרמאָגט קיין אידיי. מען האָט גזהערט, אַז עס קסיסטירט אַן אַרבעטער־פֿאַרטיי „בונד״, האָט מען אין קלעצק אויך אַרגאַניזירט אַזאַ פֿאַרטיי. די אַרגאַניזאַטאָרן זענען טאָקע געווען די אויבנדערמאַנטע. מען פֿלעגט פון צייט צו צייט ברענגען אַ אַראָטאָר פון סלוצק, אַמאָל פון ניעסוויזש, פון ליאָכ־וויטש, מען פֿלעגט זיך צוזויפֿזאַמלען אין וואַלד, אויסהערן דעם רעדנער, אָפּזינגען „די שבועה״ און דערמיט איז געווען פֿאַרענדיקט. די פֿראָקטישע אַרבעט פֿונעם „בונד״, האָט זיך אויסגעדריקט אין שאָפֿן אַ „באיעוואי אטריאד״, שפּאַציירן אָלע אָוונטן אויף דער בירזשע, וועלכע איז געווען אויף דער יידישער גאָס און אין אונ־טערייכן ציוניסטישע פֿאַרזאַמלונגען.

מיטן אָנקומען פון משה גאלוש האָט דער „בונד״ באַקומען אַ נייעם פּנים. משה גאלוש איז געווען אַ טעאָרעטיקער, אַ גייסט־קער פּירער. אַדאָנק אים זענען געשאָפֿן געוואָרן לערן־קרייזן פֿאַר אָפּגעשטאַנענע חברים, און דער אָנאַלפֿאַבעטיזם פון די חברים פון „בונד״ וועלכער האָט ביז גאלושן פֿאַרמאָגט אין אַ הויכן פּראָצענט איז געוואָרן אַ זאַך פון דער פֿאַרגאַנגענהייט.

עס דערמאָנט זיך אַן עפּיזאָד:

עס האָבן זיך דערנענטערט צי טעג פון 5טן יאָר רעוואָלוציע. דער „בונד״ האָט דעמאָנסטרירט אונטער משה גאלושעס אָנפֿיר פֿראָנק און פּריי. דאָס איז פֿאַרגעקומען אין אַ יריד־טאָג, ווען דער קלעצקער מאַרק איז געווען באַזעצט מיט הונדערטער פּויערים, פערד און וועגענער. משה, אונטער דער שוץ פון בונדישן „באיעוואי אָט־ריאָד״, איז צוגעקומען צו דער פֿאַמפּע וואָס איז געשטאַנען אינמיטן מאַרק, אייגעוועלקט אין אַ באַשליק אָרום האַלבן האָט זיך דער קליינער, דאַרער, טונקעלער משה גאלוש אַריפֿגעדראַפּעט אויף דער פֿאַמפּע — און זיך געווענדעט צו די מאַרק פּויערים טיטולירנדיק זיי: „טאָוואַריישטשי גראַזשדאַנינ״. משה האָט לאַנג נערעדט, דער עולם פּויערים האָבן זיך געזאַמלט אָרום דער פֿאַמפּע, די מאַסע איז געוואַקסן פון מינוט צו מינוט, די אויפֿמערקזאַמקייט פון די פּויערים איז געווען גרויס. משה׳ס ענטוזיאַזם איז געוואַקסן, און געדעדט האָט ער צו זיי אין אַ זייער פֿאָפּולערער שפּראַך. זיינע רייד האָבן דערגרייכט צו די נשמות פון די פּויערים און ווען ער האָט פֿאַרענדיקט האָבן פון די פּויערישע ברוסטן אָרויסגעבראָויזט אַ בא־שטעטיקונג אויף זיינע רייד. דער דערפֿאָלג האָט אַריבערגעשטיגן אָלע דערוואַרטונגען. דער „באיעוואי אטריאד״ איז געבליבן אַן אָרבעט. די פּויערים האָבן משה׳ן אַראָפּגענומען אויף די הענט פון דער פֿאַמפּע, און זיך געבעטן בייַ אים, זיי זאָלן גיין צעטראָגן דעם טראַקטיר וואָס איז געשטאַנען קעגנאיבער. האָט משה דערפּילט, אַז ער האָט נאָך נישט אינגנ דערגרייכט מיט זיין רעדע, און איז ווידער אַרויף אויף דער פֿאַמפּע צו דערגענצן, צו גיבן פֿאַרשטיין, אַז סאָ־ציאָליזם מיינט נישט ראָבעווען, מיינט נישט צעשטערן, נאָר זיך

איינפאך באפרייען פון יאך פון אונטערדריקער, פון יאך פון צאר וואס ווערט געפירט דורך ראספוטינצן.

און אזוי איז די ערשטע מאסן־אגיטאציע פון „בונד", א דאנק משה גאלוֹשן, ארויס פון די יידישע ד' אמות — אין דער עפענט־לעכקייט.

משה גאלוש האט געשפילט א וויכטיקע ראלע אין דער פירער־שאפט פון „בונד". יײנע רעדעס צו פאַרשידענע וואל־קאמפאניעס, זיינע געשריבענע אויפרופן, האבן שטענדיק געהאט א וויכקונג. מיט איין וואָרט, משה איז געווען דער נערוו פון דער „בונדישער" אר־גאניזאציע אין קלעצק.

מיטן אויסברוך פון דער אקטאבער רעוואלוציע, איז משה גאלוש, אזוי ווי די מערהייט מיטגלידער פון „בונד", ארויבער צו די קאמו־ניסטן, וועלכע האבן אים אויבערגעפירט פון קלעצק אלס קולטור־לייטער אין אן אנדער געגנט.

ב. די הושאקעס

ה ארט ביי דער ראמיסצער טייך, איז געשטאנען אהויז מיט א הויכן, שטיינערנעם פונדאמענט און מיט א הויכן הילצערנעם גאנ־ג. געשטאנען איז דאס הויז אפגעזונדערט פון אלע אידעריקע היי־זער, אזוי ווי זי וואלט נישט געווואלט האבן קיין מגע ומשא מיט זיי. געווען איז דאס הויז אבער פארבונדן מיטן טייך און עס איז שווער געווען צו באשטימען וואר צו וועמען עס געהערט, די שטוב צו דעם טייך, אדער פאר־קערט.

געהערט האט דאס הויז צו דער הושאקעס: לייבע ה ו ש א ק דער פאטער, א ייד א הויכער, איינער פון די העכסטע מאנסביל אין שטעטל. פארמאגט האבן זיי דרײ בנים, הויכע און געזונטע ווי ריזן.

זעלטן וועט מ'האב דער פאמיליע הושאקעס געזען אין שטעטל, אויסער ימים טובים, אידעהויפט ראש השנה און יום כפור פלעגט דער טאטע מיט די בנים זיך ארא־פלאזן אין דער שניידערשער שולכל, וווּ ביים ארײַנגאנג, אויף אן אפגעזונדערטן טישל, פלעגן זיך די הושאקעס צעלייגן מיט זיידער גרויסע מחזורים פון וועלכע עס האט ארויסגעשמעקט א טוכלער ריח. און כאטש דער אלטער לייבע, פלעגט יום כפור זיך אויספוצן אין א וויסן קיטל, ימט א זיידענער יארמולקע אויפן קאפ, פלעגט ער אבער ביים דאוונען קיינמאל זיך נישט שלאגן קיין „על חטא" ווי אלע אנדערע יידן אין שולכל פלעגן עס טאן. און וועגן ארויסלאזן כאטש איין טערר, אפילו ביים „ונתנה תקף" — איך נישט, האָרט ווי א שטיין, האט אים נישט גענומען, נישט די וויבערישע קלאגעריין, נישט דעם חזנס וויינענדיקע תפילות.

יידן פלעגן אויף לייבן טייטלען מיט די פינגער: „דאס איז גאר קיין ייד נישט, נישט פאר קיינעם גדאכט, דאס האט גאר א גוישע נשמה". אבער לייבע פלעגט ענטפערן קאלט: „זאלן זיך קלאפן „חטאתי" די וואס זינדיקן אגאנץ יאר, איך בין ריין פון חטאים".

די בנים פלעגן טאקע ארײַנקוקן אין די גרויסע מחזורים, אבער צו זיי האבן געווייסט וואס אין די מחזורים טוט זיך, דאס קען מען נישט זאגן, ווייל דאס שטעטל האט זיי חושד געווען, אז זיי קענען גאר קיין עברי׳ נישט.

די הושאקעס זענען געווען רויקע און שטילע מענטשן. זייער וועלט באנעם, איז געווען דער טייך. זייער חיונה האבן זיי געצויגן פונעם טייך, אזוי האבן געלעבט טאטעס, זיידעס און עלטער זיידעס, און אזוי לעבן די אייניקלעך. טייך מענטשן, געבוירן געווארן אלע ביים טייך, געהאדעוועט זיך און געוואקסן ביים טייך, און דער טייך איז געגאנגען בירושה פון דור צו דור: — אין א פארוואנדלונגן.

אַרבעט און נויט", חברה בונדיסטן האָבן אונטערגעמאַכט מיט געשמאַק און זיגרייכע פֿאַרלאַזן דעם בית מדרש.

דער שלום בית בײַ די דושאקעס איז צעשטערט געוואָרן. דער אַלטער לייבע מיט די צוויי עלטערע זין האָבן זיך אָפּט געזומען אַרומקריגן מיט יענקלען, מוסרן אים, פֿאַרוואָס ער חברט זיך מיט די בונטאַוושטשיקעס. מיט די שוסטערלעך און מיט די שנײַדערלעך, פֿאַרוואָס ער וויל נאָר אַראָפּוואַרפן דעם קייסער ניקאָלײַ, אָבער יענקל האָט זיך איינגעעקשנט, אַז ער וויל בשום אופן דעם קיסר נישט האָבן, אַז מ׳קען גאָנץ גוט אויסקומען אָן אַ קייסער וואָס איז אַ דראַמאַיעד, אַ באַנדיט און אַ פֿאַראַמשטשיק. און דאָס חברן זיך מיט די בעלי־מלאכות האָלט גאָר יענקל פֿאַר אַ כבוד. „מיט וועמען דען", האָט יענקל געטענהט, זאָל איך זיך חברן, מיט די בורזשויסקע זינדלעלעך וואָס גיײַען אום גאַנצענע טעג דרײַענדיק מיטן שטעקל און טונקען קיין פּינגער אין קאָלטער וואַסער נישט אַריין? מיט אַט די פּוס־טעפּאַסניקעס וואָס לעבן אויף יענעמס חשבון און זונגן פון דעם אַר־בעטער דאָס בלוט ווי פֿיאָוונקעס?.. ברידער, האָט יענקל זיך גע־קאָכט, עס זענען שוין אַוועק יענע יאָרן וועלן דער אַרבעטער איז גע־וען פּינצטער! נײַע צײַטן קומען אָן. נײַע פּרילינג ווינטן בלאָזן אום די זון וועט אינגיכן אַנהויבן שײַנען אויף פֿאַרן דערשלאָגענעם אַר־בעטער, פֿאַרן הארעפּאַשניק. לאָמיר נאָר אַראָפּוואַרפן דעם פֿאַר־פֿולכטן „צאַר באַשיושקא" און אַ נײַע וועלט וועט זיך אָנהויבן אָפּילו פֿאַר דיר, טאַטע, און פֿאַר אייך ברידער, ווײַל איר זײַט אויך האָרע־פּאַשניקעס!"

יענקל האָט זיך געמומען לערנען לייענען און שרײַבן בײַ דעם פֿאַרטײַ לערער, וועלכער האָט אַלע אָפּגעשטאַנענע חברים געלערנט אָן גאָלט. ער האָט מיט אינטערעס און פּלייסקייט זיך צוגעכאַפּט שלינגען די וועריטער וועלכע זענען אים בײַ איטש פרעמד געווען. מיט דער צײַט האָט שוין יענקל אָנגעהויבן לייענען ביכלעך וואָס די פֿאַרטײַ האָט אַרויסגעגעבן און יענקלס חשיבות אין דער פֿאַרטײַ האָט זיך גענומען אָנצוזן.

יענקל איז געוואָרן איבערגעגעבן דעם „בונד" מיט לייב און לעבן. זײַן אײַנציקע שטרעבונג איז איצט צוזאַמענצוקומען — וועלן אַ מיט־גליד פון קאָמיטעט. אָבער ער האָט אַליין געפֿילט, אַז ער איז נאָך דערצו נישט דערוואָקסן. צו זײַן אַ מיטגליד אין קאָמיטעט, מוז מען ראשית קענען אָפּגעבן „אַן אָגיטאַציע", אַדער פֿירן אַ דיסקוסיע מיט ציוניסטן אוּן אויף דעם פּילט ער זיך נאָך צו שוואַך, האָט ער דע־ריבער באַלאַסט זיך אַ נעם טאָן וואָס מער צום לייענען און מיטן לייענען קען אַ מענש אַלץ דערגרייכן. ער וועט נאָך ווײַטן דער פֿאַרטײַ וואָס פון אַ געווײַנטלעכן פֿשוטן בחור, וואָס קומט אַרויס פון פֿאַסטע עלטערן קען נאָך ווערן. ער האָט בטחון, יענקל און מיט בטחון קען מען אַלץ דערגרייכן.

*

אין דעם קיידערשן געסל, וואָס איז געווען דורכאויס באַווויינט פון קיידערס, האָט זיך שטענדיק געטראָגן אַ ריח פון פּעל און פון קליי. זומער צײַט אין די גרויסע היצן פֿלעגט מען שוין דעם ריח דער־הערן אין די שכנותדיקע גאַסן. אָחוץ אייניקע האָבן כמעט די מערסטע קיידערס געלעבט טאָקי אין דעם געסל און זיי האָבן זיך פֿאַרנומען אַ חוץ ערד אַרבעט מיט אויסאַרבעטן יוכטענע פּעל פֿאַר דער יידישער לעדער אינדוסטריי.

געלעבט האָבן די קיידערס פון שטעטל, כמעט ווי אָפּגעזונדערט פון אַלע גוים און צוליב זייערע פרנסות זענען זיי געווען פריײַנטלעך און אויסגעמישט מיט די יידן. יענקלעך האָבן דאָס אויס־גטײַטשט, אַז זייער גוט־לעבן מיט די יידן נעמט זיך דערפון וואָס זיי זענען דאָך אונזערע שוועסטערקינדער. זיי קומען דאָך אַרויס פון ישמעאלן. און ישמעאל איז דאָך געווען אונזערער אַ לייבלעכער שוועסטערקינד, דערויבער איז דאָס די פריײַנטשאַפֿט. אָבער יענקל הושאק האָט געלאָבט פון דער קרובהשאַפֿט און ער האָט דאָס אויס־גטײַטשט נאָר אויף אַן אָנדער אופן, וואָס די יינגלעך איז דאָס געווען שווער צו פֿאַרשטיין: —

„די גוטע באַציונגען צווישן יידן און קיידערס איז אַ פּועל יוצא פון דער רעאַקציע", האָט יענקל דערקלערט. די קיידערס זענען אויך אַ פֿאַרשקלאַפֿט פֿאָלק אַזוי ווי מיר יידן. דאָס הייסט, זיי האָבן אויך נישט די זעלבע רעכט וואָס די פּראָוואָסלאַווע האָבן און זענען אויך אונטערדריקט אַזוי ווי מיר יידן. דעריבער, האָט יענקל באַמיט צו פֿאַרטײַטשן, געהערן די קיידערס מער צום אונטערדריקטן קלאַס און אַלע אונטערדריקטע קלאַסן האָבן דאָך די זעלבע אינטערעסן, אַז דערפון נעמט זיך טאָקי די פריײַנטשאַפֿט. שוועסטערקינדער זענען טאָקי פריײַנט, ברידער אַוודאי, פּונדעסטוועגן שטערט עס נישט אַז ברידער אַדער שוועסטערקינדער זאָלן זיך ריײַס אייגער מיטן צווײַנען. והראיה, אַז נעמט לייבע מיט שימשען — צוויי לייבלעכע ברידער? האָלט עס זיי אַפּ אַלע מאָנטיק און דאָגערשטיק פון גע־שלעגן צווישן זיך, אַוודי, אַז די גאַנצע שטאָט לויפֿן זיך צונויף אויף בייַנן וווּנדער? אבי עס האָט נאָר צו טאָן מיט קאָנקורענץ, מיט פּר־נסה. נו, און די יידן זענען דאָך ברידער, זאָגט אירּ, לעבן דען אַלע יידן ווי ברידער? וועט זיך, למשל, חיים עזרס חברן מיט אַ נאַש בראָט, אַ בעל מלאכה, האָבן זיי דען זיי זעלבע אינטערעסן. וועט ער געבן גערעכט אַ יידישן אַרבעטער ווען ער וועט פֿאַדערן אַן 8 שעהדיקן אַרבעטס־טאָג, אַדער העכערן שכירות? געוויס נישט! היינט וואָס פֿאַר אַ ברודער איז ער אייערער?" די יינגלעך וויײַן טאָקי נישט וואָס צו ענטפּען און ווען אײַנער טוט אַ פּרעג: „יענקל וואָס איז דאָס אַזוינס די „רעאַקציע און קאָנקורענץ" דאָס זענען אינאַסטראַנע ווערטער, האָט יענקל דערקלערט און די יינגלעך האָבן וווייטער נישט פֿארשטאַנען.

דעם אַלטן קובאָס זון, אייבראָהמס, איז שטענדיק געווען אויס־געמישט מיט די יידישע בחורים און האָט אפילו אויסגעקוקט ווי אַ ייד. ווען אייבראָהמס פלעגט אין די זומערדיקע פֿאַרנאַכטן אַרומ־גיין אין דער יידישער גאַס, אויף דער בונדישער ברידשע, צוזאַמען מיט אַלע בונדיסטן, פלעגט אַ פּרעמדער, אַריבערגעקומענער חבר פון אַ צווייטער שטעטל קיינמאָל נישט איינפֿאַלן, אַז אייבראָהמס איז נישט קיין ייד און דער פרעמדער פלעגט דערנאָך מיט דרך קוקן אויף אייבראָהימען, ווען ער האָט זיך דערווויסט, אַז ער איז גאָר אַ קיידער.

אייבראָהמס דער קיידער האָט געווויינט אין עק קיידערשער גאַס, ניט וויײַט פון „מעטשעט". זיין טאָטע קובא איז שוין געווען זער אַלט און אייבראָהמס האָט געארבעט אויף חיונה און געפירט די באַלעבאַ־טישקייט, און זייענדיק אַן אָנהענגער פון „בונד" האָט ער איבערגעגעבן זיין הויז אין דינסט פון דער בונדישער פֿאַרטיי. און ווען אַ קליינער צוזאַמענטרעף האָט געדאַרפט פֿאַרקומען, ערגעץ אין דער שטיל, פלעגט שוין אייבראָהמס אַריינפירן די „גרופּ" צו זיך אין שטוב, כלומרשט אויף צו פֿאַרברענגען, פֿאַרהענגען די פֿאַרהאַנג פון פענצ־טער און דאָרט פלעגן אָנגענומען ווערן פֿאַרשידענע רעזאָלוציעס.

אָט טאָקי צו אייבראָהמס דעם קיידער אין אַלקער, האָט יענקל הושאק איינמאָל אַראָפּגעבראַכט עטלעכע יינגלעך אָפּצוגיבן „אַן אַגיטאַציע".

יענקל האָט גאָר נערעזט צו די יינגלעך מיט פּייער. ער האָט זיי דער־קלערט בײַ ביטערע לאָגע פון די אַרבעטער, נישט נאָר אין שטעטל, נאָר אין דער גאַנצער וועלט, ווו די רייכע בורזשויע עקספלואַטירן די אַרבעטער מיט ניידעריקע שכירות און לאָנגע אַרבעטס שעה׳ן, נאָך זיין „רעדע" האָט ער פֿאַר די יינגלעך פֿאַרגעלייענט אַ מעשה פון 4 ברידער געדרוקט אין אַ דין ביכעלע מיט גרינע טאָוולען. ער האָט

געלייענט פליסיק אָן אָפּשטעל. די יינגלעך זענען געזעסן פֿאַרגאַפּט, מיט אָפּענע מיילער און געשלונגען יעדעס וואָרט. איבערהויפּט האָט יענקלס רעדן און לייענען געמאַכט אַן אייַנדרוק אויף קלמנען — אָן אַרימער יונג וואָס פלעגט אַרויסהעלפֿן חאַטשען און העטשען אין מאַרק־טאג מיט אויספֿרוביַרן פערד. קלמן האָט אַרומגעכאַפּט יענקלען און אויסגעשריען מיט באַגייסטערונג:

„יענקל, אויף נאָמנות, כ׳האָב דיר נישט געקענט. איך האָב געמיינט, אַז דו ביזט אַ פֿראָסטער יונג אָט ווי איך, ווי חאטשע, ווי העטשע קענסט אַנשרייבן אָן אַדרעס אויך. אוי, יענקל ווי איך בין דיר מקנא!..

„באַר אָן התלהבות", האָט יענקל קלאַפּנדיק קלמנען איבערן פלייצע געשמיילכלט. „אַזוי גלעטנרנט ווי איך קענסטו אויך זיין, אויב דו וועסט נאָר וועלן".

„אוודאי וואָלט איך וועלן. אָבער ווי אַזוי, ווער וועט מיך לערנען אָן גפלט?"

„און ווער האָט מיך געלערנט? איך האָב דאָך דיר געזאָגט, די פֿאַרטיי, דער בונד, דאָס איז די אַרגאַניזאַציע פון די אַרבעטער, אָט וועגן דעם טאָקי האָב איך דאָך אייך אַלעמען געבראַכט אַהער, זיך דורכשמועסן מיט אייך און איר זאָלט זיך פֿאַרשרייבן פֿאַר חברים אין דער בונדישער אַרגאַניזאַציע".

*

ווען קלמן איז צום ערשטן מאָל געקומען מיט יענקלען אויף דער געהיימער פֿאַרזאַמלונג טיף אין וואַלד, האָט ער דאָס ערשטע מאָל אין זיין לעבן דערזען פֿאַר זיך אַ נייע וועלט. און כאָטש די פּנימער זענען אים געווען נישט באַקאַנט האָט ער דאָך געפילט עפּעס אַ מאַנע נאַענטקייט צו אַלעמען.

יענקל האָט דעם נייעם חבר פֿאַרגעשטעלט פֿאַר אַלעמען און קלמן האָט יעדערן אָפּגעגעבן „שלום עליכם" און מיט צופֿרידנהייט עגדעריקע יעדן די האָנט. צו די חברטעס האָט קלמן זיך לכתחילה גע־שעמט צו גיין, אָבער יענקל האָט אים אויפגעמוטערט זאָגנדיק דער־בייַ: „קום, חבר, דאָ זענען אַלע חברים, אַלע גלייכע מענטשן. און עס איז דאָ נישטאָ פֿאַר וועמען זיך צו שעמען".

צו דעם רעדנער האָט זיך קלמן צוגעהערט מיט אַן אָפן מויל. כאָטש ער האָט נישט אַלץ פֿאַרשטאַנען און ווען דער רעדנער האָט געענדיקט אין די פֿאַרזאַמלטע האָבן געפֿאַטשט בראַווא, האָט קלמן אויך שטאַרק און היליק געפֿאַטשט. צווישן די פֿראַגע שטעלער איז אויך געווען יענקל הושאק און קלמן האָט געגומען באַטראַכטן יענק־לען ווי אַ גרויסן מענטשן און יענקלס חשיבות איז בייַ קלמנען געוואַקסן.

צום סוף האָט דער וואַלד אָפּגעקלונגען מיט דער בונדישער שבועה. קלמן האָט זיך צוגעהערט צום געזאַנג און וועריטער און גייַענדיק אַהיים האָט קלמן בייַ זיך אָפּגעמאַכט, אַז ער וועט זיין טרייַ דער בונדישער שבועה. אַז ער „וועט קעמפֿן פֿאַר פרייהייט ביז לעבן און טויט", ווי די חברים האָבן געזונגען.

ג. חאטשע און העטשע

חאטשע און העטשע זענען געווען צוויי לייבלעכע ברידער. פערד הענדלער. כאָטש חאָטשע איז עלטער פון זיין ברודער מיט אַ קנאַפּ יאָר, וואָלט קיינער, פֿונדעסטוועגן, נישט פֿרובירן אַ טראַכט טאָן, אַז זיי זענען נישט קיין צווילינג: —

בייַדע מיטלוווקסיקע, פעסט געבויטע, מיט ברייטע פלייצעס, בייַדע געשאָרן מיט אַיין סטיל — פֿאַרשטיין די האָר פון דער פאטעל־ניצע גלייך ווי אַ סטרונע און אָפּגעגאָלט די הינטערשטע טיילן פון האַלדז אַזוי גלאַט, אַז די העלדזער זייערע פלעגן אַרויסקומען גע־רונצלט פון הינטן. בייַדע האָבן שוואַרצן דיי זעלבע קורצע פעלצלעד פֿאַראַרטלט מיט די זעלבע גראַטלען וויינטער צייַט, און לייכטערע טוושורקעס זומער. בייַדע האָבן געטראָגן קורצע וואַליקלעך מיט הויזן אַראָפּגעקנייטשט — ווינטער, און שוואַרצע שטיוועלעך — זומער. בייַדע האָבן געטראָגן היטלען מיט גלאַנציקע דאַשיקעס אָנגערוקט אויף דער רעכטער זייט און פון דער לינקער זייט פלעגן האָפּערדיק אַרויסקוקן איבער די דאַשיקעס זשמענינעס געקרייזלטע האָר אַרויס־געקעמט אַרויפצו. דער איינציקער אונטערשייד צווישן זיי איז געווען וואָס ווען חאטשע האָט שטענדיק געהאַלטן זיין בייטש פֿאַרשטעקט אין דער רעכטער זייט פון זיין גאַרטל, איז בייַ העטשען זיין בייטש געווען פֿאַרשטעקט אין דער לינקער זייט פון גאַרטל. דאָס איז דער־פֿאַר ווייל חאטשע איז געווען אַ געלינקסטער.

חאטשע אין העטשע האָבן זיך איינער פון דעם צוויייטן נישט געקערט. געהאָדעוועט זיך צוזאַמען, געוואָקסן צוזאַמען, אין חדר געגאַנגען צוזאַמען, זיך פֿאַרקנסט צוזאַמען, חתונה געהאַט צוזאַמען און געקינדלט צוזאַמען. געלעבט האָבן זיי אין איין הויז און אַזוי ווי בייַ די ברידער, אַזוי אויך בייַ זיירע וויבער, האָט געהערשט שלום בית.

חאטשע און העטשע האָבן זיך איינער אַן דעם צוויייטן נישט פֿאַרוואָס לייבע און שימשע, צווויי מאַרק בעלי־בתים, וואָס האָבן גערוסע אַ שייַנע ירושה פון זייער טאַטן, עליו השלום — אַ גרויסע הויז אין רעכטן מארק, אַ מאַאַנטע, האָבן זיך גלייך, נאָר אין די שבעה טעג, געשלאָגן אויפן גרויסן גאַניק פון זייער הויז, אַז די גאַנצע שטעטל איז זיך צוגוויפֿגעלאָפן. חאטשע און העטשע האָבן נישט געקענט באַגרייפן פֿאַרוואָס גלייך נאָר שבעה זענען אַראָפּגע־קומען הירשע דער מוליער מיט זיינע בנים און געמומען ברעכן וועגט, איבערמויערן די מארק הויז פֿאַר צוויי באַוונדערע משפחות, מיט אַ באַזונדערן גאַניק. חאטשע און העטשע האָבן נישט געקענט פֿאַרשטיין פֿאַרוואָס בייַ זיי צווויי רייכע בריידער, קומען פֿאַר אַלע טאָג עפענטלעכע געשלעגן, אַזוי אַז מ׳מוז שטענדיק אַראָפּברענגען מארצינקעווויטש דעם אורמאַניק מיט די אויסגעדרייטע וואָנסעס, זיי פונאַנדערנעמען און מיט רוגזה צעטרייבן דעם נייַגעריקן עולם.

דער עולם ווידער, האָט זיך בייסלעכווייז צוגעוווינט צו אַזוינע ספּעקטאַקלען און די נייַגעריקייט בייַ אַזוינע געשלעגן איז וויניקער געוואָרן, בייַ חאטשע און העטשע האָבן זיך איינמאָל בייַ אַזאַ געשלעג אַרייַנגעמישט: —

ווען לייבע מיט שימשען האָבן זיך געהאַלטן בייַ די בערד, צעדראַפּעט בייַ לייבען אויפן גאַניק, זענען חאטשע און העטשע אַרויף אויף שימשע גאַניק, האָבן זיך אַרומגענומען, זיך צעקושט און זיך אַוועקגעלאָזן טאַנצן אַ חסידישן ריקודל, אַז וואָס שטאַרקער עס זענען געפֿליגן די פּעטש בייַ די גבירים לייבע און שימשע, אַלץ שטאַרקער האָבן די צווויי פערד העפֿדלער, חאטשע און העטשע זיך געלאָזן אין טאַנץ. אַראָפּצולאָזן דעם פֿאַרהאַנג פון אַזאַ ספּעקטאַקל אין מיטן מארק, איז שוין פֿאַר דעם אוראַדניק אויך שווער געווען, ווייל דער עולם איז פון מינוט צו מינוט גרעסער געוואָרן, די געלעכטערן הילכיקער און בפרט, אַז מארצינקעוויטש אַליין האָט זיך נישט געקענט איינהאַלטן פון געלעכטער. ווער ווייסט ווי לאַנג די פֿאַרשטעלונג וואָלט אָנגעהאַלטן, ווען נישט דער פריסטאָו אַליין, בכבודו ובעצמו, וואָלט זיך נישט אַראָפּגעלאָזן צעטרייבן דעם עולם.

חאטשע און העטשע האָבן זיך געהאַט אַ נאָמען בייַ גויים און ציגיינער. אויפן פערד מארק זענען זיי געווען חשוב און באַליבט בייַ גויים אויף אַזוי פיל, אַז מיט אַ סך באַקאַנטע גויים האָט מען זיך

ביים טרעפן געקושט ווי נאָר נאָענטע. געהאָנדלט האָבן זיי אַרענטלעך, ווי עס האָט זיך געלאָזן, סיידן וועט עס פלעגט טרעפן מיט אַן אומ־באַקאַנטן ציגיינער, אַז עס איז אים גיכער שווער „אייניצובייזן" אין עס האָט נישט געהאָלפן קיין שוועריגן זיך, האָט זיך שוין דאָן העטשע באַנוצט מיט זיין לעצטן מיטל: — אַ פאָל געטאָן אויף דער ערד, אַ פּאָטש געטאָן די ערד, זי אַ קוש געגעבן, דערנאָך זיך אויסגעדרייט מיטן פנים צום ציגיינער, געגומען קלאָפּן מיט ביידע הענט אין האָרצן אַריין און שריין: „קאָך יאָ העטאָק מאַיהאָ בראָטאָ האָצקעלאָ ווידזשאָ, דאָס הייסט: זאָל איך אַזוי מיין ברודער האטשען זען, ווי דער בולאָן קאָסט מיר טיירער!" און האטשע שטייט דערביי און מאָכט אַן ערנסט פנים, ווי אַ פרומער ייד וּם כפור צו נעילה, לאָזט אַרויס אַ זיפץ ווי אייגער זאָגט: „גאָט, דו ווייסט דאָך דעם אמת, אַ ווייב, קליינע עופּה־לער, העלף!" מערסטנטייל ווירקט עס אויפן ציגיינער, עס הויבט זיך אָן אָפּאָטשעניש אין די הענט און מ׳גייט אויף גיך איך שענק אַריין.

*

— „דו ווייסט, האטשע, וואָס איך וועל דיר זאָגן, האָט העטשע, שבת ביים עסן זיך אָפּגערופן, איך האָב שוין לאָנג געוואָלט ריידן מיט דיר וועגן דעם יתום, קלמן, וואָס דרייט זיך אויפן מאַרק אַרום די פערד. וואָלט נישט געווען אַ סברא מיר זאָלן אים אַרייַנעמען צו אונז אר זאָל אונז מיטהעלפן מיט די פערד, פאָשען זיי, גיבן זיי טריינקען אין צייט, אויספרובירן זיי. איך קען נישט זען זיין רחמנות פנים, ווען ער קוקט אויף מיר מיט זיינע הונגעריקע אויגן, ווי אייגער זאגט: „גוטע מעשן, האָט רחמנות אויף אַ יתום!"

דאָס זעלבע האָב איך געטראָכט, העטשע, אויב מיר וועלן אים נישט העלפן, וועט ער פאָרנעמיקן אין סיבר. דו ווייסט דאָך, אַז אַ מענש איז הונגעריק, איז ער פּעיק צו טאָן אַלץ: גנבענען, גזלענען. און אויב מיר וועלן אים נישט העלפן וועלן דאָך אונזערע בגיריישע בעלי־בתים אַוודאי אים נישט העלפן, כ׳מיין, וואָס זאָגט איר, האָט האטשע זיך געוונדערט צו די ווייבער.

האטשעס ווייב, האָט פאָריכט איר קאָפּ־טיכל, און מיט אַן ערנס־טער מינע געענטפערט:

„מיר דוכט, אַז עס איז אַ גלייכע זאָך. אַמאָל, קען זיין, אַז ער וועט פאָרשאַנעווען אייער געזונט. דו קלאָגסט זיך דאָך, האטשע, אויף דיינע פיס, אַז זיי זענען בייַ דיר שוין אַ ביסל „אָפּגעשוואַכט", טאָ לאָזט אים לויפן ביים אויספרובירן אַ פערד".

הכלל, ס׳איז געבליבן, אַז טאָקע גלייך אויף מאָרגן זאָל העטשע אַ שמועס טאָן מיט קלמנען.

*

נאָכן אָרומוואָלגערן זיך יאָרן, ווו אַ געטאָגט, דאָרט נישט געענע־טיקט, ווען קלמן האָט באַקומען זיין אייגן ווינקל בייַ האטשען אין אלקער און אַ טאָפּטשאַן צום שלאָפן, האָט קלמן געפּילט, אַז קיינער איז נישט זיין גלייכן. מיט צופרידנהייט האָט קלמן געהאָלפן אין שטוב, אויפן מאָרק, אין שטאָל. געפירט די פערד אויף פּאָשע, צייטנווייז דורך נאָכט, און ביסלעכווייז, איז ער געוואָרן אַ בן־בית אין שטוב און פאָרעכנט געוואָרן אַלס אַ מיטגליד אין דער משפחה פון האטשע און העטשע.

— „איר ווייסט, ר׳ האטשע, וועט איך קען שרייבן, כאָטש מיין נאָמען אונטערשרייבן, וואָלט מיר לייבע דער בעל־עגלה געזומען פאָר אַ שמייסער אויף פאָרן מיט אים קיין סלוצק צו פירן בעלע אין „קאָזאָטשעיסטוווּ", אָזוי האָט מיר לייבע אַליין אָנומלט געזאָגט,— האָט קלמן איין פאָרנאָכט, נאָך וועטשערע, זיך פונאָנדערגעשמועסט. — „אָבער ווי קומט די קאָץ אויבערן וואָסער? אַז איך האָב אין מיין לעבן קיין שייטל עברי נישט געלערנט, בפרט נאָך שרייבן, אָדער זיך אונטערהאלטענען".

— „אונטערשרייבן דיין נאָמען איז אַקלייניקייט", האָט זיך האטשע אָפּגערופן. דאָס קען מען דיר גלייך אויסלערנען, מאָל דיך, אָבער וואָס וועסטו אויסבייטן אַ שיך אויף אַ לאָפּטשע? אַ שמייסער בייַ לייב דעם בעל־עגלה, איז נאָך אויך אַ קנאַפּער יחוס, נאָר אַז דו ווילסט וועלן מיר דיר נישט שטערן, די ברירה איז בייַ דיר, איז טאָקע זאָל מען זיך נעמען גלייך צו דער אַרבעט".

האטשע האָט אַרויסגעשלעפט אַ שוואַרצן קויל פון אויוון, האָט פאַרקאָטשעט די אַרבל און האָט זיך געגומען צו זיין פעדאַגאָגישער אַרבעט. די וויסע אָפּגעקאָלכטע וואָנט האָט געדינט פאַר אַ טאָוול:

— „זע קלמן: דריי אויס אַ דוהע און האָק אַריין אַ זאָוויסקע, האָסטו אַ קוק, צי אויס אַ האָטאָרע דערנעבן האָסטו אַ לאָמעד, מאַך אַ מאָזשניצע, האָסטו אַ מעס און לאָז אַראָפּ די האָלאָבליע, איז אָט האָסטו אַ לאָנגן נון און דאָס האָלץ צוזאַמען וועט מאָכן קלמן".

אָלע שטוביקע זענען געשטאַנען פאַרגאָפּט און באַוווּנדערט האטשעס גוטע אייגפאָלן. קלמן האָט נאָכגעטאָן האטשעס באָפעל און איז געווען איבערגליקלעך פון זייַנע מעשי ידיו, ער האָט זיך דערפּילט, אַז ער הויבט אָן וווּרן אַ מענש מיט לייטן גלייך...

אַז קלמן איז איין פאַרנאָכט אַראָפּגעקומען פון דער אָגיטאַציע וואָס יענקל הושאק האָט אים אָפּגעגעבן, און האָט אַ גלייקלעכער דערציילט האטשען און העטשען, אַז ער וועט אַ חבר פון „בונד" און אַז מ׳וועט אים דאָרט לערנען לייענען און שרייבן, — האָט אים העטשע אַרויפּגעלייגט אַ בינטל פינגער אויפן פלייצע און אים זאָגּ געטאָן:

— „קלמן דו שניידסט זיך אויף אַ גאַנצן ריסטאָקראָט, ביי מיר איז רעכט, אַז ער וועט נאָך אַמאָל קענגן אַנשרייבן אַן אַדרעס אויף!"

ד. זעלטענע טיפן: הערצל דער גבאי

זונטיק פרי נאָך דעם ערשטן מנין, האָט זיך פאַרשפּרייט די נייַעס אין בית מדרש, אַז הערצל דער גבאי איז געקומען אַהיים.

די נייַעס האָט געבראַכט כאטשע: ער האָט אַליין געזען, ווי נאָכט דער בעל־עגלה איז צוגעפאָרן צו כאָשע הערצלס און פון בויד איז אַרויסגעקומען מיט אַ שיינעניק פנים טאָקע הערצל אַליין.

נאָכן דאָוונען, איז דער עולם גלעפּן אויף חידושים: איז דאָס טאָקע דער זעלבער הערצל, וועלכער האָט מיט זיבן יאָר צוריק איבערגעלאָזט זיין ווייַב מיט קליינע קינדערלעך, מיטגענומען זיין עלטערן זון מאטקען און זיך אוועקגעלאָזט מיט אים אין דער וויינטער וועלט אַריין, אָדאָ קיין אַפריקע, צו פאַרדינען געלט און ברענגען צוריק אַן אפותיקי, כדי ער זאָל קענען פאָנאַנדערגעמען אַ האָנט אין צדקה־זאָכן?

הערצל איז געוואָרן די טעמע פון טאָג אין דעם שטעטל. יעדערער האָט באַצויגען און אויסגעמאָלט זיין אויסזען: „דער זעלבער הערצל, נאָר דאָך, עפּעס אַביסעלע אַנדערש. זיין שפּיצל בערדל צוגעגליכיט, אַנגעטאָן אין אַ הארטע שליאָפּע, אַזוינע האָלבע קאַמאַשן מיט בריטע וועזער־שפּיצן און אַראָפּגעלאָזטע קאָלאָשעס, טראָגט אַ קורצן רעקל ווי אַ דייטש, לחבדיל, אַ זשילעט אויף וועלכער עס ליגט רחבותדיק אויסגעשפּרייט אַ גרויסע גאָלדערנע קייט אויף וועלכער עס איז אַנגעטשעפּעט אַ אמתער גאָלדערנער זייגער. אינמיטן דער קייט העגגט אַ אויסגעצאַקעוועטע בלעכעלע מיט אַ פארטרעט אויף וועלכן עס איז אונטערגעשריבן „פאול קרוגער"...

יידן האָבן גלייך באַלאָגערט הערצלס הויז. געווונען זיין וועיב כאשען „מזל טוב" און בשעת מעשה זיך בעקוויקט מיטן וויטשנאַק, וואָס הערצל האָט אַלעמען מכבד געווען לכבוד זיין אָנקומען בשלום.

איבערהויפּט האָבן זיך געפרייט די אָרימע לייט פון שטעטל. זיי זענען

טאָקע געווען די אמתע מחותנים מיט הערצלען. וועלכער אָרימאָן געדענק עס נישט וואָס הערצל האָט באַדייט פאַר אים איידער ער איז אַוועקגעפאָרן פון שטעטל? הערצל איז געווען דער טאַטע פון די אָרימע לייט: אַליין אַ ייִד אַ טרוימ, וועלכער האָט גדעדאַפט פון זיין וואָרשטאַט באַשפייזן אַ געוויגד זאלבעגיינט, האָט דאָך שטענדיק געפונען צייט און מעגלעכקייטן צו העלפן יעדן, וועלכער האָט זיך צו אים געווענדעט.

זיין שטוב, איז שטענדיק פֿון געווען פאַר יעדן „כל דכפין ייתא ויאכל" — האָט הערצל געטענ'ט „דאָרף נישט גענאָגט ווערן נאָר פסח צום סדר, נאָר אַלע טעג פון יאָר, און מיטן זאָגן אַליין דאָרף אַ ייִד נישט יוצא זיין"!

*

האָט זיך אַמאָל געטראָפן, נאָך אייידער הערצל האָט פאַרלאָזן דרום אפריקע, אַז אַ געוויסער זיידענער יונגערמאַנטשיק, אַ ווילי־לערנער און עילוי איז געשטרויכלט געווארן און האָט זיך פאַרליבט אין אַ דאָמסקן שנייידערס אַ טאָכטער און פלעגט זיך מיט איר בשתיקה טרעפן ערגעץ אין דעם קוידערשטער נעפל. חברה האָט זיי אמאָל גיפאָקט שפּאַציערנדיק ארומגענומען אינטער די ארעמס. אין שטעטל האָט זיך געמאַן חושך, פֿס האָט ניט ערוויש ווי אין אַ בינשטאָק. וווייבער האָבן זיך צושושקט, איבערגעגעבן איינע דער צווייטער די נייַע בסוד, האָבן דעם גאַנצן ענין מגזם געווען, אַז באשר מען זאָגט, אַז דעם שניידערס טאָכטער איז שוין אַפילו מעוברת פון ד... און בשעת מעשה פארבראכן די הענט, פאַרקרימט די פיסקעס האָבן אַליין נישט געווווסט צי די געשיכטע זאָל זיי הנאה טאָן, אדער פארקערט.

רייכערע באַלעבאָסטשע וווייבער, האָבן געריבעט מיט רוגזה, זיך צעביזערט און געשאָלטן דאָס פאַרליבטע פּאָרל, איבערהויפּט דעם שניידערס טאָכטער, וואָס איר האָט זיך נישט אַנדערש פאַרוואָלט, נאָר דאָס צירונג פון שטעטל פאר אַ מאַן: — „אַנדערש פאָסט איר נישט, דער שניידערוכע, קראָנק געווען זיך איוסזוכן עפעס איר גלייכן, אַ שניידערוק, און נישט מאַכן קיין לייטעשע באַלעכטער".

חשובע בעלי־בתים זענען געפאָנגען צום רב זיך מיט אים אַן עצה האַלטן, ווי אַזוי דאָס שטעטל זאָל אויסמיידן בזיונות. דער רב האָט פאַרופן צו זיך דעם דאָמסקן, אים צוריגעזענומען אין זיין חדר מיחד, און האָט מיט אים שוהן אייגעטענ'ט. ווען דער דאָמסקער איז אַרויס פון רב'ס צימער איז ער געווען שוואַרץ ווי דער בראָנד, און האָט זיך קוים געהאַלטן אויף זיינע פיס. אויף מאָרגן האָט דער רב פאַרופן צו זיך דעם יונגמאַן און זיך מיט אים פארשפּאַרט עטלעכע שעה. און בערעפט האָט מען, אַז דער בחור האָט געווויינט, זיך מתוודה געווען פאַרן רב און האָט אים צוגעזאָגט תשובה טאָן.

דאָס שטעטל איז דערווייל געגאַנגען אויף רעדלעך: בעלי בתים האָבן באַרעדט דאָס מיידל, אויסגערופן אויף איר וואָס אין דער קאַרט שטייט, און בעלי מלאכות האָבן פארקערט — באשולדיק דעם בחור און פארטיידיקט דאָס מיידל.

די גאַנצע געשיכטע האָט זיך אַבער, סוף כל סוף, פאַרענדיקט מיט גאָר־נישט. עס זענען פארבי 9 מאָנאַטן און דעם שניידערס טאָכטער האָט ווי אַלעמאָל געפֿירט־עוועט מיט יונגע לייט, געשמייכלט ווי תמיד, און זיך גע'חנ'דלט צו די באַלעבאָסטשע בחורים, ווי קיינמאָל וואָלט נישט פאַסירט.

הערצל האָט געהאַלטן מיט ביידע צדדים: „מען דארף נישט מאַכן פון דעם גאַנצן ענין, קיין צו גרויסן טראַסק", האָט ער הערצל געטענ'ט — „אזוינע זאַכן טרעפן זיך, וויל דער יצר הרע וויסט נישט פון אַרעם און רייך און מאַכט נישט קיין חילוק צווישן בעל־הבית און בעל־מלאכה. יונגע חברה האָבן זיך אַביסל פארליבעט, לאָזט מען זיי, וועלן זיך מיט דער צייט אויסטשוכען און יעדער וועט זיך בלייבן דאָס וואָס ער איז".

ביי זיך אין הארצן, האָט אַבער הערצל געגעבן אומגערעכט די בעלי בתים!

באשר, בכן, אַז ח... איז אַ דאָמסקער שניידער און גאָט האָט אים געבענטשט מיט אַ שיין שטכטערל, איז וואָס? מוז זי שטאָקע חתונה האָבן מיט אַ שנייידער? אין וווּ שטייט עס אין דער תורה געשריבן, אַז אַ שנייידערס טאָכטער טאָר נישט פארקנסט ווערן צו אַ למדן?

*

די סדרה פון הערצלס טאָג־טעגלעכן לעבן ציט זיך אַזוי:

אַלע אינדערפרי, נאָכן דאַוונען, זוכט ער אויס אין בית מדרש אַן אריימאָן, ברענגט אים מיט כבוד צו זיך אַהיים, וווּ זיין ווייב באַגעגנט אים אויבנאָן, איז אים מכבד מיט דאָס שענסטע און בעסטע און באַגלייט אים אַרויס בכבוד. דעם גרעסטן טייל פון טאָג, ווי נאָר ער פארטיקט זיך אַפּ מיט דערליידיקן אַרבעט פאַר זיינע אַרבעטער, טוט ער אַן זיין וואָכעדיק, אַבער ריינע קאָפּאָטע, זיין זיידן היטל און לאָזט זיך אַרויס אין שטעטל, וועגן קהל'שע ענינים.

דעם ערשטן וויזיט מאַכט ער דעם „הקדש", געווען אַמאָל אַן אייגנ־פאַלענע חורבה אין וויינקל פון שול־הויף, וואָס האָט געדארפט דיינען דעם שטעטל פאַר אַ קראַנקן־הויז — איז עס אַבער פארוואַנדלט געווארן אין אַ אכסניה, אין וועלכער עס פלעגן געפינען אַ דאַך איבערן קאָפּ דורכגייענדיקע אַרימע לייט. דער הקדש, איז געווען אַזוי פאַרלאָזן, אַזוי אומריין, אַז אין איין שיינעם פרימארגן האָט דער פריסטאָו ארט־טמיעוו געווארפן אַן אויג אויף אט דער דאָזיקער חורבה און איר פארחתמעט. איז דער הקדש געבליבן שטיין ליידיק און האָט געשראָקן אין פינצטערע נעכט וווייבער און חדר ייִנגלעך.

אין וויינטערדיקע פרייטיקן, ווי נאָר ייִנגלעך האָבן מעביר געווען די סדרה פלעגן „חברה" באַפֿאַלן דעם הקדש: בערכן, שטעכן און אפּטאָן דאָרט כל דבר אסור. דאָס גליכן שבת נאָכן קוגל. מענשן פלעגן וווייכן פאַרביזוגיין דעם הקדש. די קולות, קוויטשערייען פון חברה זשוליקעס פלעגט אַנוואָרפן אַן אימה אויף די פאַרביגיייער, און עס האָט זיך באמת געדוכט, צייטנווייז, אַז פאַרשידענע מלאכי חבלה, שדים און רוחות שריייען פון הקדש אַרויס... פאַר וווילע יונגען האָט דער הקדש געדינט אויף אפצאטאַן פארשידענע זינדז.

און וואר וויסט, וואָס פון דעם הקדש וואָלט אַרויסגעקומען וועז נישט העצל, וועלכער האָט איינמאָל שבת געגעבן אַ קלאַפּ אין טיש פון באַלעמער און האָט נישט געלאָזט לייענען, בין קהל וועט נישט מאַכן אַ שלאָק מיטן „הקדש", וואָס איז אַזוואָנס אַ חילול השם בפרהסיא.

אין בית מדרש איז געווארן אַ טומל. בעלי־בתים, האָבן זיך געאַמ־פערט און צו קיין טאָלק איז מען נישט געקומען. ביז חיים דער בבאי, האָט אַרייַנגעטראָגן אַ פאַרשלאָג, באשר די צייט שטייט נישט, יידן זענען הונגע־ריק, מען דאַרף זיך שטעלן צו קריאת התורה, דערביבער לייגט ער פאָר, אַז מען זאָל דעם ענין הקדש איבערגעבן אין די הענט פון הערצלען און זאָל ר' הערצל טאָן מיטן הקדש לויט זיין רצון און פארשטאַנד. יידן האָבן געשאָקלט מיט די קעפ, מ'האָט זיך געשטעלט לייענען און מיט מוסף האָט מען טאָקע מכבד געווען ר' הערצלען. הערצל האָט דעם שבת טאָקע, מיט התלהבות אויסגעדרייט דעם „נעריצר" און איז געווען צופרידן, וואָס איז פארבליבן דער הקדש אין זיין רשות און בהסכם הקהל.

קודם כל האָט ער זיך געזומען אויסרייניקן דעם שמוץ, וואָס האָט זיך פאַר יארן אַנגעקליבן. ער האָט אַראָפּגעבראַכט מענדל דעם מאַליער, אַ הויכער יידּ, וועלכער האָט זעלטן ענטוגט צו לייטער אין אַ יידישער הויז, איז משווה געווארן מיט אים צו פארשמירן די לעכער וואָס זענען פון די וועגט צרויסגעפאַלן, אויסקאַלכן די וועגט מיט גלאָשענעם קאַלך, אויס־פארבן די פענצטער מיט די טירן און בכלל מאַכן פון דער חורבה אַ „לייט".

— „ר' מנדל" — האָט הערצל אים פאַרזיכערט, איך וועל אייך אַליין באַצאָלן. נאָר נישט אפּנארן קהל אין מאַכן אַן אַרענטאלעכע שטיקל אַרבעט".

— „ר' הערצל" דער הקדש' וועט זיין פימסנהאלץ" — האָט מענדל דער פארבער אים פארזיכערט מער מיט דער גאַרבאַשטער נאָז וווי מיטן מויל...

אפּגעפּטרט מיט מענדל דעם פארבער, האָט הערצל אַראָפּגעבראַכט יונה דעם גלעזער און האָט באַשטעלט שויבן פאַרן הקדש.

אין דער צייט וועז דער הקדש איז דעמאָלסטירט געווארן, איז הערצל פון דאָרט נישט אפּגעטראָטן. ער איז נאָר אַרומגעלאָפן איבערן שטאָ, גזוואַלט קישנט, פערענעט, פעדערן. ער האָט באַשטעלט הילצערנע בעטן ביי זיין שכן נחום דעם סטאָליער, זיך אויסגעדונגען ביז דער לעצטער קאָפּיקע און זיך פארשולדיקט ביז איבער די אויערן. אין אַ פאָר חדשים אַרום,

וועז הערצל האָט מיט אַ שמייכלדיקן פנים און מיט שיינעגדיקע אויגן וויידער אַ קלאַפּ געטאָן אין טיש פון באַלעמער, האָט דער עולם דערפילט, אַז ער קומט אַנזאָגן אַ גוטע בשורה, און אַלע האָבן אַנגעשטעלט אויערן.

— „רבותי“ — האָט הערצל אַ פּרייַדיקער אויסגערופן „איך קען אייך מודיע זיין, אַז דער אַלטער הקדש איז חרוב און אַ הכנסת אורחים איז אויפגעשטעלט געוואָרן אויפן אָרט. על כן, בעט איך אַלע בעלי בתים, קיינער זאָל זיך נישט לאָזן בעטן און קומען נאָכן דאָזיקן, טאָקע איז הכנסת אורחים אויף לעקער און בראָנפן“.

נאָכן לייענען, איז הערצל געגאַנגען צום עמוד ווי אַ גענעראַל קומט אַריין אין אַ פעסטונג־שטאָט, נאָכדעם ווי ער האָט איר באַזיגט. דעם מוסף האָט ער טאָקע אויסגעצאָגקעט נאָר אויף אַ נייעם שטייגער, אַזוי אַז מאַנכע בעלי בתים האָבן פון מתּ־קות אונטערגעהאַלפן.

פיל מסירות נפש, האָט הערצל געווידמעט אויך דער חברה קדישא. ווי וואָלט די חברה אויסגעזען אַן אים? וועז עס קומט צו אַ שווערן נישט אַנגענעם בר־מינן און קיינער וויל זיך צו אים נישט צוריק, כאָטש חברה האָבן שוין גאָטמאַכט אַ גוטן שנאַפּס, איז שוין הערצל ביים בר מינן, איינער אַליין און בעט בײַ קיינעם קיין געלט נישט.

וואָס עס האָט זיך עס אָפּגאָטאָן אין שטעטלעך, וועז מ׳האָט „קושקע מיט די גלעקלעך“ אַרויסגעוואָרפן פון זיין שטיבעלע פאַר נישט צאָלן קיין דירה געלט! אַ גרויסער אַרעמאַן געווען, אָט דער „קושקע מיט די גלעקלעך“ פֿאַר האָט זיך מפרנס גענוגן פון דעם, וואָס ער פלעגט טראָגן פורים שלח מנות און צו דער סעודה פלעגט ער פראָווען פורים שפּיל. אָמאָל פלעגט ער זיך פֿאַרשטעלן פאַר מרדכי׳ן, אָמאָל פאַר המנ׳ען און ער פלעגט טאָקע אַנקלייבן אַן אפותיקי. אָבער נישט אַלע טאָג איז פורים, אָזוי אַז פֿאַרן גאַנצן יאָר האָט עס קיינמאָל נישט געסטיעט. זיין צוויטע פרנסה איז געווען — שינדן פעלן פון געפּאָלענע פערד, איז ער אָבער צו האַלט געווארן פֿאַרדעם. עס פלעגט אויך טרעפן, אַז די שטעלדיקע קאָפּעלע, פלעגט אים אָמאָל מצרף זיין צו קלאַפן מיט דער פּויק אויף אַ חתונה, וויל קושקע האָט זיך געדאַכט פאַר אַ מגנן, און כאָטש קיין נאָטן האָט ער נישט געקענט, פלעגט ער דאָך, אָבער שטענדיק אַרייַנקלאָפן צום טאָקט. אָבער פון די אַלע פרנסות, האָט קושקע נעבעך געליטן הונגער און נישט געקענט צאָלן קיין דירה געלט.

זײַנט אָזוי, נעבעך „קושקע מיט די גלעקלעך“ אויף זיין אַרויסגאַנג שטעלטער בעטל מיט די שטעלכע בעבעכעס און באָגיסט זיך מיט טרערן. פֿאַרבייגייער, איבערהויפט ייִנגלעך, האָבן נאָך אָנגעקומאָלן פון דעם טרויעריקן ספעקטאַקל, בײַ הערצלס האָט פֿאָנאַנדערגעטריבן דעם עולם, אָוועק־ענומען קושקען אין הכנסת אורחים און זיינע קינדער האָבן אים נאָכגע־טראָגן טעפּעלעך.

אָבער פֿלוצעס האָט זיך אין קלעצק פֿארשפּרייט דער קלאַנג, אַז הערצל פֿאָרט קיין דרום אפריקע. דער קלאַנג האָט זיך פֿארשטאַרקט. מענשן האָבן באַדיערט און געבראָכן די קעפּ אויפצוקלערן די דאָזיקע רעטעניש. אָבער אַלע האָבן פֿאַרשטאַנען, אַז הערצל איז נעבעך צוליב זיינע כסדריקע זאָרגן לטובת הכלל געקומען צו אַ ארעמקייט אין זיין אייגענעם לעבן. און מסתמא האָט ער באַשלאָסן עמיגרירן קיין אפריקע, דאָרטן אָנקלייבן געלט און וועז ער וועט, אם יראה השם, קומען צוריק, וועט ער נאָך וויידער קלעצק וואָס הערצל קען אויפטאָן.

אויסער זיין וויייב כאָטש־ען, האָט הערצל קיינעם קיין אויפקלערונג וועגן זיין וויייטער נסיעה נישט געמאָכט. נאָר די ערימע לייט פון שטעטל, וואָס ער איז געווען זייער טאָטע, מיין וויייבס הויז וועט זיין פאָר אייך אָפֿן, ווי געווען. איך וועל שוין דערפאָר פון אפריקע זאָרגן“.

וואָס עס האָט זיך אָפּגאָטאָן ייִנעם פֿארגאָכט אויפן מאַרק, וועז הערצל האָט גענדאַרפט פֿאַרלאָזן דאָס שטעטל, איז אין לשער: ערימע לייט האָבן געמאַכט אַ גאַנצן פֿאַראַן; כאטש אין העטשע האָבן געהאַלטן אַרדנונג. גויים האָבן זיך אָפּגערוקט אַן אַ זייט מיינענדיק, אַז אַ גרויסער „ראָבין“ דאַרף קומען אין שטעטל און דער אוריאַדניק, האָט אַ פּרעג געטאָן וואָס די „סאַבראַניע“ (פֿאַרזאַמלונג) באַדייט. האָט מען אים דערקלערט, אַז הערצקא פֿאַרט אַוועק. האָט ער אויסגעשטעלט אַ פֿאָר פֿאַרשידכור־טע אויגן און מיט ביטול אַ זאָג געטאָן: „און איך האָב געמיינט אַז אַ וועליקי ראָבין פֿארט דאָס אַוועק, און קום סוף גאָר הערצקא בירא“...

„הערצקא בירא איז ביי אונז „טשוט ניע ראָבין“ (כמעט ווי אַ רב) האָט אים דערקלערט טאָטל, שימשעס אייידם, וועלכער איז געווען אַ גאַנצער שמעלקע מיט דעם אוראָדניק. אָבער דער אוראָדניק, האָט שטאַרקער פֿאַר־דרייט זיינע וואָנסטן, האָט אַ שפּיי געטאָן און מיט שטייפּע טריט אַוועק, וועז נחמן דעם בעל־עגלה׳ס בויד האָט זיך באַוויזן אויפן מאַרק מיט הערצלען צווישן אַ פּוד אָנגעפּאַקטער בויד מיט פּאַסאַזשירן, האָט דער עולם באַגעגנט הערצלען מיט „הורא“ אויסגעשרייען. וווייבער האָבן מיט פֿאַרטוכער געשנייצט די נעזער, זיך געווישט די אויגן און געטרייסט כאָטש־ען, אַז אם ירצה השם, גאָט וועט העלפן, ער וועט אָנקומען בשלום און קומען בשלום. מ׳זאָל נאָר זיין געזונט...

און אַזוי האָט הערצל פֿארלאָזט קלעצק, און איצט נאָך עטלעכע יאָר זייענדיק אין אפריקע, איז ער בשלום געקומען אַהיים, און דאָס שטעטל רעדט, אַז ער איז אַראָפּגעקומען אַ גרויסער גביר. ער האָט גלייך געפּונט אין קלעצק אַ גאַרבערייַ. אָנגעקלעפט מודעות אין אַלע בתי מדרשים, אַז אַלע אָרעמע ייִנגלעך, וועלכע ווילן זיך לערנען אַ פּאָך, איז ער גרייט אַריינצונעמען אין זיין גאַרבעריי. צו דעם צווועק האָט ער אָפּגעדונגען אַ גרויס הויז אין דער קיידערשער גאַס. ער האָט אַראָפּגעבראַכט פון אַ גרויסער שטאָט אַ גאַרבער אַ ספּעציאַליסט, און מ׳האָט זיך אָוועקגעשטעלט אויסאַרבעטן פון רויע פעלן יוכט לעדער, וואָס איז אַרויסגעשיקט געוואָרן טיף קיין רוסלאַנד. פֿאַר זיינע אַרבעטער און לערן־ייִנגלעך האָט הערצל איינגעאָרדנט אַ ספּעציעלע קיך, וווּ זיי האָבן געגעסן דעם גאַנצן אַרבעט־טאָג, אונשאָט 12 שעה אַ מאָל אַרבעט, ווי עס האָט זיך גע׳פּירט אין שטעטל, האָט מען ביי הערצלען געאַרבעט 10 שעה. די זעלבע קיך האָט אויך געדינט שבתים פֿאַר אַרעמע לייט. און הערצל, נאָכדעם ווי ער האָט אייגענעשטעלט זיין גאַרבעריי אויף אַ ריכטיקן סדר, האָט ער זיך וויידער אָנעם געטאָן מיט זיין גאַנצן בערעז צו שטאָטיש ענינים.

אַז הערצל איז דעם ערשטן שבת געקומען אין בית מדרש אַריין אָנגעטאָן אין אַזאַ מאָדנעם, געקאָסטעלט גאַרנישטער, מיט אַ האַרטער שליאָפּע, איז אים חיים דער גבאי אָנטקעגן געקומען מיט אַ בריייטן שלום עליכם און אים באַזעצט אין מזרח, נישט וויייט פון מקום הרב. און וועז דער בעל קריאה, מאָטקע דער מלמד, האָט ביים לייענען אויסגעוועגנט זיין „יעמוד ר׳ הערץ בר׳ משה מפּטיר“, איז אין בית מדרש געוואָרן שטיל און אַ עדה יידן האָבן געוועגדעט זייערע בליקן אָנצוקוקן גוט הערצלען אין פּנים אַריין, און זען ווי ער גייט אויפן בימה און הערן זיינע ברכות און זיין לייענען די הפטורה.

זיין „בעבור שנבד“ האָט געמאַכט אַ רושם אין גאַנצן בית מדרש. הערצל האָט מנבד געווען פֿאַר אַלע צדקה אָנשטאָלטן, און וועז ער האָט געענדיקט די ברכות, איז ער אַ ווייל שטיל געבליבן און דערנאָך מודיע געווען דעם עולם אַז ער האָט בדעה אויבערצוריכטן דעם הקדש פֿאַר אַ ריכטיקן בית־חולים און אַלע הוצאות וועט ער דעקן. פֿאַרשטייט זיך אַז מוסף האָט געדאָוונט פֿאַרן עמוד טאָקע ר׳ הרצל אַליין און עפּעס אָנדער מיט אַ נייעם געשמאַקן נוסח און בעלי־בתים האָבן די פּינגער געלעקט.

שבת חזון. וועז עס פֿאַלט אויס די יערלעכע סעודה פון חברה קדישא, האָט הערצל מודיע געווען, אַז דער עולם וועלכע געבעטן צו אים אין הויז נאָכן דאָוונען צו דער סעודה, וואָס ער פֿאַרוועט אויף זיין אייגענעם חשבון.

נאָך פון דאָזעלבן שטיק פרי האָבן שוין קלכינס געקאָכט גרייטע טעפּ פון אַלדאָס גוטס. הערצל האָט פֿאָנאַנדערגענומען וועגן פון בערעטער, צע־נייפּגעשטעלט טישן פון בערעטער, וועלכע ער האָט אויסגעבאָרגט אָקעגנאיבער בײַ נחום דעם סטאַליער, און האָט זיי אויסגעשטעלט אין דער לענג פון זיין הויז, און פֿארפוצט זיין הויז מיט קאַלירטע פּאַפּירן און בלומען. זיין וויייב מיט די עלטערע קינדער, האָבן צוגעגרייט די געשמאַקסטע מאכלים, און שבת

נאכן דאונען, איז מען געשטאנען אויף קעפ אונטער הערצלס פענצטער, ווי די גרעסטע חתונה וואלט פאר־געקומען אין מיטן טאג.

בראנפן האט זיך געגאסן ווי וואסער, און הערצל אליין איז ארומגע־לאפן מיין איינעם צום צווייטן, אכטונג געגעבן, אז קיינער זאל נישט אוועקגיין אהיים מיט ליידיקן און מיטנעמען פאר ווייב און קינד חלקים לעקער.

די גרעסטע סענסאציע איז געווען אין שטעטל ערב יום כפור, וועו הערצל איז פאר מנחה אראפגעקומען טיילן צדקה און זיך לאזן שלאגן מלקות.

אין פאליש פון די בתי מדרשים זענען געווען אויסגעשטעלט לאנגע טישן, און חשובע בעלי־בתים זענען געזעסן ארום זיי מיט קערות פאר פארשידענע צדקות.

הערצל איז ארייגעקומען מיט א זעקל אנגעפאקט מיט זילבער, און פאר האט קיין הילוק נישט געמאכט. לויט דער רייי, האט ער נישט גע־צילטהייט צום צושטעל אין ידעדר קערה, בין דאס זעקל איז געווארן ליידיק. יידן זענען געשטאנען, געקוקט און געגאפט. און וועו ר' הערצל האט זיך נאך מנחה אוועקגעלייגט אויף די קני, מיט די הענט פארשטעלט די אויגן, און ר' אברהם בער, א יד אין די 70ער מיט א לאנגער ווייסער בארד, האט גענומען ציילן די שמיץ מיט די רימענע לאקשן אביבר הערצלס אחור, זאגנדיק אויפן קול „והוא רחום יכפר עון" — האט מען געזען, אז ר' אברהם בער טוט עס מיט אמתער הייליקער כוונה...

*

צוויטן טויזנטער יידן, איז דער אלטיטשקער הערצל געאנגען ט' חשון תש"ב זיין לעצטן וועג, פון מארק דורך ניעסוויזשער גאס צו די זאמד גריבער, נעבן די קאטולישע מאהילקעס, ווו ער איז געפאלן טויט דורך א קויל פון היטלעריש מענשן־חיות.

אין איידלסטן הומאניזם, און מיט „שמע ישראל" אויף די ליפן, האט הערצל ביי־ג אויסגעהויכט זיין גרויסע נשמה.

אהרן כהן / פאלקס־מענטשן

צוויי שכנים, משפחה־קרובים — אויף דער גויעשקער גאס, נישט ווייט פון קלויסטער האבן זיי געווויינט — אברהם'ל אסנה'ס און איטשע קאפוסטע.

אברהם'ל אסנה'ס — מיטעלער ווויקס, ברייטע אייגעבויגענע פלייצעס, א ברייט געזיכט מיט תמימות־שמייכעדיקע אויגן. — זומער פארנעמט ער זיך מיט גערטנערייי און ווינטער העלפט ער אין זיין זאלץ־קראם פארקויפן די גויים זאלץ, טאראנעס און ליקע צו פלעכטן גויישע לאפטיעס. זיין קאפאטע איז שטענדיק ריין, און אזוי אויך ביי אים אין שבוב. דער הויף אין דרויסן — ריין פארקערט, די וועגס אין הויז — ליכטיק־ווייס אויסגעקאלכט און די פאדלאגע אויסגעשאפן מיט גאלד־גלאז זאמד.

דער שכן, איטשע קאפוסטע, א הויכער ייד, א דאראר, א שמאל געזיכט מיט קליינע אומעטיקע אויגן. די קליינע קיילעכדיקע היטל און די לאנגע קאפאטע מאכט אים נאך העכער און דאראר ווי ער איז. פלעקן פון פארב און ריח פון פאקאסט לאזט זיך שפירן פון זיין קאפאטע, ווייל זיין פרנסה איז פארבערייי. די שטוב זיינע, טיילווייז איינגעזונקען אין דער ערד און דער שטרוינענער דאך, איז פון אלטקייט פערוואקסן מיט גרינגעם מאך. די קליינע פענצטער זענען נידעריק, נאענט צו דער ערד, און די זון קען קוים אריינ־דרינגען דורך זיי.

דאך האט איטשע קאפוסטע נישט מקנא געווען אברהם'ל אסנה'ס נישט די לייכטערע פרנסה און אויך נישט די ליכטיקע און ציכטיקע ביידע האבן זיי געהאט א שוואכקייט צום עמוד אין צעפרער קלייזל. און ווו ליבע — דארט איז קנאה. איטשע קאפוסטע האט מען צוגעלאזט צום עמוד דאונען, איז מען געשטאנען אויף קעפ אונטער הערצלס פענצטער, ווי די גרעסטע חתונה וואלט פאר־געקומען אין מיטן טאג.

בראנפן האט זיך געגאסן ווי וואסער, און הערצל אליין איז ארומגע־לאפן מיין איינעם צום צווייטן, אכטונג געגעבן, אז קיינער זאל נישט אוועקגיין אהיים מיט ליידיקן און מיטנעמען פאר ווייב און קינד חלקים לעקער.

די גרעסטע סענסאציע איז געווען אין שטעטל ערב יום כפור, וועו הערצל איז פאר מנחה אראפגעקומען טיילן צדקה און זיך לאזן שלאגן מלקות.

אין פאליש פון די בתי מדרשים זענען געווען אויסגעשטעלט לאנגע טישן, און חשובע בעלי־בתים זענען געזעסן ארום זיי מיט קערות פאר פארשידענע צדקות.

הערצל איז ארייגעקומען מיט א זעקל אנגעפאקט מיט זילבער, און ער האט קיין הילוק נישט געמאכט. לויט דער רייי, האט ער נישט גע־צילטהייט צום צושטעל אין ידעדר קערה, בין דאס זעקל איז געווארן ליידיק. יידן זענען געשטאנען, געקוקט און געגאפט. און וועו ר' הערצל האט זיך נאך מנחה אוועקגעלייגט אויף די קני, מיט די הענט פארשטעלט די אויגן, און ר' אברהם בער, א יד אין די 70ער מיט א לאנגער ווייסער בארד, האט גענומען ציילן די שמיץ מיט די רימענע לאקשן אביבר הערצלס אחור, זאגנדיק אויפן קול „והוא רחום יכפר עון" — האט מען געזען, אז ר' אברהם בער טוט עס מיט אמתער הייליקער כוונה...

*

צוויטן טויזנטער יידן, איז דער אלטיטשקער הערצל געאנגען ט' חשון תש"ב זיין לעצטן וועג, פון מארק דורך ניעסוויזשער גאס צו די זאמד גריבער, נעבן די קאטולישע מאהילקעס, ווו ער איז געפאלן טויט דורך א קויל פון היטלערישע מענשן־חיות.

אין איידלסטן הומאניזם, און מיט „שמע ישראל" אויף די ליפן, האט הערצל ביי־ג אויסגעהויכט זיין גרויסע נשמה.

אהרן כהן / פאלקס־מענטשן

וויי שכנים, משפחה־קרובים — אויף דער גויעשקער גאס, נישט ווייט פון קלויסטער האבן זיי געווויינט — אברהם'ל אסנה'ס און איטשע קאפוסטע.

אברהם'ל אסנה'ס — מיטעלער ווויקס, ברייטע אייגעבויגענע פלייצעס, א ברייט געזיכט מיט תמימות־שמייכעדיקע אויגן. — זומער פארנעמט ער זיך מיט גערטנערייי און ווינטער העלפט ער אין זיין זאלץ־קראם פארקויפן די גויים זאלץ, טאראנעס און ליקע צו פלעכטן גויישע לאפטיעס. זיין קאפאטע איז שטענדיק ריין, און אזוי אויך ביי אים אין שבוב. דער הויף אין דרויסן — ריין פארקערט, די וועגס אין הויז — ליכטיק־ווייס אויסגעקאלכט און די פאדלאגע אויסגעשאפן מיט גאלד־גלאז זאמד.

דער שכן, איטשע קאפוסטע, א הויכער ייד, א דאראר, א שמאל געזיכט מיט קליינע אומעטיקע אויגן. די קליינע קיילעכדיקע היטל און די לאנגע קאפאטע מאכט אים נאך העכער און דאראר ווי ער איז. פלעקן פון פארב און ריח פון פאקאסט לאזט זיך שפירן פון זיין קאפאטע, ווייל זיין פרנסה איז פארבערייי. די שטוב זיינע, טיילווייז איינגעזונקען אין דער ערד און דער שטרוינענער דאך, איז פון אלטקייט פערוואקסן מיט גרינגעם מאך. די קליינע פענצטער זענען נידעריק, נאענט צו דער ערד, און די זון קען קוים אריינ־דרינגען דורך זיי.

דאך האט איטשע קאפוסטע נישט מקנא געווען אברהם'ל אסנה'ס נישט די לייכטערע פרנסה און אויך נישט די ליכטיקע און ציכטיקע דירה.

ביידע האבן זיי געהאט א שוואכקייט צום עמוד אין צעפרער קלייזל. און ווו ליבע — דארט איז קנאה. איטשע קאפוסטע האט מען צוגעלאזט צום עמוד דאונען, איז מען געשטאנען נאר אין מיטן דער וואך, און שבת — העכסטענס צו דער אומעטיקער מנחה. דאקענגן אברהם'ל אסנה'ס פלעגט זייער אפט אוועקשטעלן זיך אויף דער בימה פרייטיק־צו־נאכטס אין דעם ליכטיקן און ציכטיקן קלייזל, מיט א פייערלעכן „לכו נרננה" און „לכה דודי", מקבל שבת זיין. און ווער רעדט נאך שמחת תורה, ווען מען האט פלעייענט די תורה אויף דריי טישן, איז אברהם'ל אסנה'ס אזעלכן די רעכטע האנט פון גבאי אויפן ערשטן טיש. בעלי־בתים אויסגעמאן פון אלע אנדערע זאלן האבן אנגענאמען איניגער דעם צוזייטן ביים אויסקויפן די חשובע הקפות און עליות — אברהם'ל אסנה'ס האט דאן געשטראלט פאר נחת.

דאן האט איטשע קאפוסטע אים שטארק מקנא געווען.

יישל יאנצעס (מאליער)

די הייזער אין קלעצק זענען געווען געבויט פון האלץ. די פון ציגל געבויטע הייזער, אדער ווי מען פלעגט זיי ביי אונז רופן די מויערן, האט מען געקאנט אויפציילן קוים צוויי צענדליק. איניגער פון די מויערן אין צעפרער גאס, האט געהערט צו הירש מאליער, וועלכן מ'האט פשוט גערופן יישל יאנצעס. — אין זיין לאנגן מאנטל מיטן פוטערנעם קראגן, האט זיך יישל כמעט באהאלטן.

א קליין יידל, מיט א דראבנער גזיכט, דראבנע הענט — אויך די שטים זיינע, איז געווען א דראבנע, א שטילע, קוים וואס מ'האט אים געהערט. א גאנצע וואך האט מען יישלען כמעט נישט געזען אין שטעטל. שבת האט ער גערמאונט אין צעפרער קלייזל. צו א מפטיר, אדער אן אנדער עליה האט זיך יישל כמעט נישט געלאזן אויפרופן. ביי דעם שיעור פון גמרא אדער משניות האט מען יישלען איבערהויפט נישט געזען — זעט אויס, ער האט פון דעם קיין סך נישט געהאלטן. — געפרופן האט מען אים עפעס מיט אירגענע „דער אינזשינער"...

אין קיין טעכנישע שולע האט יישל יאנצעס נישט געלערנט. ער האט זיכער נישט געהערט ווען ניוטאנען, אדער פיטאגאראסן, און טראץ דעם האט ער מיט גרויס הצלחה געבויט די פארוועס מיין אין קלעצק, די וואסער־מיל, די ברוין אין די גיטער פון קנייזאס ראזשוויוול; און אז ער האט געהאלט פריי צייט, האט ער אויסגעבויט א אלייניע ביי זיך אין הויף. לויט זיינע אנווייזונגען, האט מען געבויט די מאשינען, און ער אליין האט נאכער מאנטירט זיי און אלץ איז געווען אין אדנונג. די מילן האבן געמאלן, די ברוין האבן בראנפן אין די אלייניעס האבן אויסגעקוקעט פון די זוימען אייל און מאקאבע. מען דערציילט, אז נישט אינמאל פלעגט אראפ־פארן דער רעגירונגס־אינזשינער, דער גוי, און פלעגט אריינגיין צו פאן הירשקא, זיך מיישב זיין וועגן גווויטער טעכנישע פראבלעמען, וואס ער האט אליין נישט געקענט ליין — דאס איז געווען יישל יאנצעס, וואס מיט אירגנע האבן אים די קלעצקער בעלי־בתים גערופן „דער אינזשינער"...

ר' זיסל און ר' לייזער

רייטיק בייטאג, די באלעבאסטעס האבן שוין באווין אויסצובאקן דאס שבת־דיקע געבעקס. זיי קלייבן זיך שוין פארוויק דעם טשאלנט און פארקלעפן די אויוונס — עפענט זיך די טיר און, כמעט אן א גוט מארגן, פאלט אריין יואל מילער און נאך אים, מיט א זאק אונטערן האנד, ר' לייזער כהן. די באלעבאסטע דערלאנגט זיי די שבת־דיקע חלה — און זיי גייען וויייטער. דער טאג איז קורץ און זיי דארפן נאך באווייזן צוזאמענעמען די חלות און פארשטייען ווו מען דארף, עס זאל, חלילה, נישט בלייבן א יידישע שטוב אן חלות אויף קידוש. — און אזוי פארנעמען זיי זיך א גאנצע וואך מיט פארשידענע מעשים־טובים.

ר' יאל מילער, א ייד נישט קיין הויכער. זיין רעקל איז נישט קורץ און נישט לאנג, זיין פנים זעסטו כמעט נישט. די בריטע הינטן פארדעקט דעם אויבערשטן טייל גזיכטס, און דעם צוויטן טייל, פארשטעלן די שוואנצע בארד און וואנצעס. ער זאגט פאר די ישיבה־בחורים, עס זאל זיי נישט

פעלן דער עסן און שלאָפן. ער איז אַ שטאַרקער יראַ־שמים און וואָס מער מעשים־טובים ער וועט אויפטאָן — אַלץ אַ גרעסערן חלק עולם הבא וועט ער האָבן.

ר׳ לייזער כהן, אַ ייִד כמעט אַ הויכער, מיט העלע אויגן און קינדיש וויילדן אָבער דורכדרינגענדיקן קוק. ער טוט אויך מעשים טובים, ער איז אַ פרומער, אָבער איך וואָלט געוואָגט נישט אויס יראת־שמים נאָר, פון אהבת הבורא און אהבת הבריות. מען האָט אים קיינמאָל נישט געזען זיין אין כעס. אַז מען קומט צו אים בעסטן אַ גמילת־חסד, גייט מען נישט אַרויס ליידיק. אויב ער האָט נישט, וועט ער גיין און שאָפן און געבן — מיינסטו אַ זער טוט דיר דערבייַ אַ טובה? — גראָד פאַרקערט, דו האָסט אים אַ טובה געטאָן דערבייַ. ער וואַרט נישט אויף אַ גרעסערן חלק עולם־הבא — אַז ער טוט אַ גוטע זאַך, האָט ער דאָ, אויפן פלאַץ, זיין עולם הבא...

„סאלאבאן"

אַיך וויים נישט ווי ס׳האָט עהאייסן דער ייִד בייַ זיין ריכטיקן נאָמען. איך וויים אויך נישט מיט וואָס ער האָט זיך פאַרנומען. ער האָט געהאַט אַ מצות־פאַבריק, וווּ מען האָט געאַרבעט נאָר פון פורים ביז ין צעפערער גאָס, קעגנאיבער דעם הויף פון קליידל, האָט געווינט יענקל בירג. הונטער דעם הויז אַ צעמוערטער שפייכלער אָן הינטער דעם שפייכלער אַ שטאַל — האָט זיך צעזויגן דער גאַרטן.

אין די יאָרן 1918—1915, איז דער פראָצע צוגעזען וויים אַ 30 קילאָמעטער. עס זענען געפאַלן פאַר דער צייט טויזנטער זעלנער פון דער רוסישער ארמיי און צווישן זיי אַ סך ייִדן.

ובכן, דער ייִד וואָס איך דערמאָן דאָ, האָט געמוטן אויף זיך אויסצוזען קיין עפענען די פאַרוואַרפענע פעלד־קברים פון די ייִדישע־זעלנער, און צו ברענגען די ביינער צו קבורת ישראל אין קלעצק. און ער האָט זייער פיל באַווייזן. — איז ער דען נישט ווערט מען זאָל אים דערמאָנען לברכה?

סוף 1920, האָט ער זיך אויפגעהויבן מיט זיין משפחה, און אויסגע־וואַנדערט קיין אַמעריקע.

געריפן האָט מען אים אין שטעטל „סאלאָבאָן".

יענקל בירג

אַין צעפערער גאָס, קעגנאיבער דעם הויף פון קליידל, האָט געווינט יענקל בירג. הינטער דעם הויז אַ געמוערטער שפייכלער און הינטער דעם שפייכלער אַן שטאַל — האָט זיך צעזויגן דער גאַרטן.

אַ נידערקער, מיט אייגנעבויגענע פלייצעס, פלעגט ער אַ סך רויכערן, אַ סך הוסטן און אַ סך ארבעטן.

ס׳האָט אים נישט צעפעלט קיין פרנסה און אויך נישט קיין ארבעט. בייַ זיין וואַרשטאָט זענען געזעסן קרוב צו אַ מנין גויים און געאַרבעט יום־טאָוום שטיוול, פאַר די רייכע פויערים פון די ארומיקע דערפער. פון פינצטער פאַראָס, ביז שפעט אין דער נאַכט, האָט מען געהערט קלאַפן די האַמערס אין זיין וואַרשטאָט. דער לעצטער האָט געענדיקט די ארבעט יענקל און זיין געהילף דער גוי לאָזיק, און אייִדער זיי גייען שלאָפן, זענען זיי זיך יעדן אוונט שפילן אַ דאָמקע. אויף אַ ברעטל פון דיקט אויסגעצייכנט מיט אַ בלייַ־פעדער, פון זיין זייט אויסגעשטעלט הילצערנע צווועלקלעך און פון דער צוויי־טער זייט — אייזערנע. מיט ציטערדיקע הענט און געקנייטשטן שטערן, נאָך אַ לאַנגן טאָג ארבעט, שפילט יענקל אַ דאָמקע. אָבער דאָס מערקווירדיקסטע ביי אים איז געוווען — זיין קענען תנ״ך. ער האָט געדענקט דעם גאַנצן תנ״ך אויף אויסווייניק. אַז ער האָט געדעדט מיט עמיצן אַדער עפעס דערציילט — איז נישט געווען קיין איין זאַץ, ער זאָל נישט איינבראָכן אַ פסוק פון תנ״ך. ווען יענקל בירג, וואָלט געלעבט הייַנט, וואָלט ער מסתמא געקאָנט צושטייַן צו אַ קאָנקורס פון תנ״ך...

משה אבעס

דער ערשטער יידישער אַדוואָקאַט אין קלעצק, איז געווען משה אָבעס. זיין פאַמיליע נאָמען איז געווען גלעפאַנד, אָבער לויטן מנהג פון שטעטל אין יענער צייט, האָט מען אים אַפילו נישט געקאָנט פון זיין פאָטער אבא — משה אָבעס. אונזער דור האָט אים נישט געקענט — אויפן שוועל פון יאַרהונדערט איז ער געשטאָרבן. הייַנט וואָלט מען אין אים נישט געזען עפעס מערקווערדיקעס, אָבער קוקנדיק פון פערספעקטיוו פון פרט אין צייט אין קלעצק, ווען עס איז נאָך אַפילו נישט געווען קיין מאָדערנער חדר — האָט אַ יידישער בחור פון דאָרף אסטראָציץ, אַלס אויטאָדידאקט פולקאָם באַהערשט די שפראַך, און די געזעצן פון דער מדינה, און מיט הצלחה געפירט די משפטים פון די ארומיקע פויערים, בייַ וועלכע משפט'ן זיך איז געווען אַ געווייַנהייט. אין זיין גרויסן קאָביענעס, בייַ אַ בריין מאָיוון שרייב־טיש, פלעגט ער אויפנעמען זיינע קליענטן וועלכע פלעגן קומען צו אים זוכן אַ געריכט־שוץ.

ער האָט נישט גלעלערנט אין אַן אוניווערזיטעט, אָפילו נישט באַזוכט קיין פאָלקס־שול. פון דער ישיבה קומט ער. אין זיין ביכער שראַנק, געפינען זיך די אויסגאַבן פון די רוסישע קלאַסיקער, און איבערזעצונגען פון די איי־אַ פעישע דיכטער — דענקער.

פיל קינדער האָט ער געהאַט, און פאַר זיי איז שוין די שטעטל געווען ענג, און זיי האָבן זיך צעפאַרן איבעראַל — אין פעטראָגראַד און ניו־יאָרק, און אויך אין ישראל זענען דאָ וואָס טראָגן דעם נאָמען פון משה אָבעס. אַ אייניקל איז משה בן־זאָב, אַ שופט מחוזי אין חיפה, און אַ אייניקל איז משה דור אַ יינגער דיכטער און זשורנאַליסט אין תל־אביב (קלעפאַנאָוו).

שפרה לאה די „זאגערקע"

קלעצק האָט געהאַט אַ שיינע פאַר טויזנט יידן, עון דער בית־עולם האָט פאַרמאָגט נישט וווייניקער, און דאָך האָט שפרה לאה די זאָגערקע געדענקט גענוי, ווען עס פאַלט אויס דער יאָרצייט פון דער אַדער יענער עלטערן־באָבע אַדער זיידע און אַנדערע קרובים. וויינטער, אין דעם שטאַרקסטן פראָסט, פלעגט זי קומען אַנזאָגן, אַז מאָרגן פאַלט אויס דער יאָרצייט...

די מאַמע פלעגט איר געבן אַ ריין אויסגעפרעסט שאָשן־טיכל, און אויף מאָרגן פאָרנאַכט פלעגט זי צוריק ברענגען אַ נאַסע אויסגעווייקטע פון טערען, וואָס זי האָט פאַרנאַכט אויפן קבר פון דער באבעו און אויסגעבעטן צו זיין אַ מליץ־יושר פאַר דער נאָענצער משפחה — זי האָט אַרעמטלעך פאַר־דינט איר פרנסה.

י. ערב אומקום

יוסף פרענקעל / קלעצק אין די יארן 1932–1941

א.

שווערע צייטן זענען אנטשטאנען פאר דער יידישער באפעל־קערונג אין פוילן פון יאר 1933, זינט היטלער האט איבערגע־נומען די מאכט אין דייטשלאנד. די פאליטישע דערנעטערונג צווישן פוילן און נאצי־דייטשלאנד, און דער אפיציעלער געשלאסענער פריינטשאפט־פאקט האבן נאכמער פארשארפט דעם אזוי אויך שארפן אנטי־סעמיטיזם האט אנגענומען ברוטאלע פארמען.

נאכמער — עס האט זיך בעשאפן אזא טרויעריקע לאגע, אז דער פאליטישער קאמף און ווידערשטאנד, די פראטעסט קאמפאניע פון די לינקע און דעמאקראטישע קרייזן פון דער פוילישער געזעלשאפט און פרעסע בכלל און דער יידישער בפרט קעגן די נאצישע ווילד־קייטן, עסקצעסן און פאגראמען — האט זיך אנגענומען אויף שוועכע שיכאנעס און שטארונגען מצד דער פוילישער מאכט.

אין די יארן איז שוין ליקווידירט געווארן די שטאלצע און קאנסעקווענטע יידיש־נאציאנאלע קאמפס־פאליטיק אין פוילן. די יידישע אזוי גערופענע קעגנווארטס־פאליטיק אין סיים און אויף אלע איבעריקע פאזיציעס, איז געפירט געווארן דורך די „אוגאדע" און „שתדלנות" פאליטיקער. און אזוינד איז אין רעזולטאט פון דער פוילישער פרא־היטלער אויסערן־פאליטיק, כמעט ווי פארשטומט געווארן די פראטעסט־אקציע פון די פוילישע יידן קעגן היטלער דייטשלאנד.

דאפלט שווער זענען געטראפן געווארן די אזוי גערופענע „מזרח קרעסן" — די געביטן וועלכע זענען געלעגן הארט ביי דער פוילי־סאוויעטישער גרענעץ.

די באפעלקערונג פון די דאזיקע געביטן איז באשטאנען אין איר איבערוויגענדיקער מערהייט פון יידן אין שטאט און ווייסרוסן — אין דארף. די פוילישע מאכט האט זיך באזוניג מיט גרויס אומצוטרוי און חשדים צו דער באפעלקערונג אין די ערשטער. די פאליציי מיט אירע דעדעקטיוון האט שטענדיק אין אלע אינסטיטוציעס, פארטייען, געזעלשאפטלעך־קולטורעלע אינסטיטוציעס פון די נאציאנאלע מינ־דערהייטן געזוכט באלשעוויסטישע צרייניגלער, קאמוניסטישן אונטערגרונט. דאס איז געווען צומייסט קינסטלעך אויפגעבלאזן, עס האט אבער גדינט אלס גרונט פאר די מאכטהאבער און זיערע משרתים צו ווילדעווען און טעראריזירן.

ב.

קלעצק ליגט הארט ביי דער פוילי־סאוויעטישער גרענעץ, אין דער ריכטונג — בראנאוויטש—סלוצק—מינסק. די באפעלקערונג איז באשטאנען פון דריי נאציאנאלע קאמפס־פאליטיק: יידן, ווייסרוסן און שאטארן — מיט א צוגאב פון א קליינער צאל פאליאקן, מערסטנטייל אנגעקומענע באאמטע, פאליציי און אדמיניסטראציע אנגעשטעלטע. צוליב איר געאגראפישער לאגע, אויפן שוועל פון דער קאמוניסטישער וועלט, איז דער פאליטישער רעזשים אין קלעצק שטענדיק געווען זייער שארף. דער קאמוניסטישער איינפלוס צווישן דער יידישער באפעלקערונג איז געווען נישטיק. דאס יידישע קלעצק איז געשטאנען אונטערן איינפלוס פון צוויי קעגנערישע באוועגונגען: די „אגודה" און די ציוניסטישע באוועגונג. די געזעלשאפטלעכע און גייסטיק־קולטורעלע טעטיקייט פון די דאזיקע צוויי באוועגונגען האט זיך דייטלעך געלאזט פילן אויף אלע געביטן פון לעבן אין שטאט. און די קעגנזייטיקע שטרייטן און רייבונגען האבן געווען די וואכטמקייט, גשמארקט די אקטיוויטעט, באפרוכפערט די טעטיקייט פון ביידע מחנות — און געבראכט ברכה און נוצן דער יידישער באפעלקערונג, נישט קוקנדיק דערויף, וואס צייטנווייז האבן די קעגנזייטיקע מחלוקתן און שטרייטן געטראגן נישט קיין איבעריק נאבעלן כאראקטער...

ג.

זינט 1933 האבן זיך דייטלעך גלאזט פילן ענדערונגען צום שלעכטן אויף אלע געביטן פון יידישן לעבן אין קלעצק.

דער צופאל האט געווא־לט, אז קלעצק זאל, אין א געויסן הינזיכט, ווערן בארימט, און פיל מאל פארנעמען א ארט אויף די שפאלטן פון דער פרעסע. אט האט עקסיסטירט אין שטאט א ווייסרוסישע גימנא־זיע, זי האט פארמאגט א באדייטנדע צאל שילער און שילערינס, וועלכע האבן זיך רעקרוטירט פון די ארומיקע דערפער. די ווייסרו־סישע נאציאנאליסטישע פאליטיקער, האבן אוסגעאיבט א שטארקן גייסטיקן איינפלוס אויף דער גימנאזיע. טרוי זייער טאקטיק, האבן אויך די קאמוניסטישע עלעמענטן צווישן דער ווייסרוסישער האלב־אינטעליגענץ געווארפן א אויג אויף דער אינסטיטוציע. זיי האבן אנגעהויבן פירן א אריינדרינגלערישע און אונטערערדישע טעטיקייט, אריינציענדיק שילער און אויך אייניקע לערער אין זייערע ריינען. די ווייטערדיקע אנטוויקלונג פון די געשעענישן האט אנגענומען די געווייגלעכע אין אזעלכע פאלן וועגדונג. א שילער, וועלכער האט געהאט די אויפגאבע פון א פראוואקאטאר, האט אלץ ארויסגעגעבן דער פאליציי־מאכט. עס פלעגן רעווויזיעס, ארעסטן, טערא־אקטן, שליסונג פון דער שולע און אז. וו. די דאזיקע געשעענישן זענען בכוונה אויפגעבלאזן געווארן מצד דער פוילישער דעפענסיווע און פאליציי. זיי האבן געפונען זייער אפקלאנג אויך אין דער צענטרא־לער מאכט, אין סיים און אין דער פרעסע.

אלס רעזולטאט דערפון איז באזונדערס פארשארפט געווארן די פאליציי מאכט אין שטעטל.

עס איז אנגעקומען א פאליציי קאמענדאנט, וועלכער האט אנגעווארפן א פחד אויף דער באפעלקערונג. ער האט זיך פארנומען מיט אויסטראכטן פארשידענע המצאות און ווילדע איינפאלן, שווער מאכן און פארביטערן דעם לעבן. אויף יעדן פאליטישן אקטיוון טוער האט ער געווארפן א פארדאכט פון א פארמאסקירטן קאמוניסט.

די אַלגעמיינע באציאונג — אַ ברוטאַלע, אויפן אַנטיסעמיטיש היט־לעריסטישן שטייגער.

דאָן איז צוגעקומען דער ניי־באַשטימטער ביראַרמיסטער (מען האָט פּשוט צוגעוווגגען פון דער ניעסווישער סטאַראָסטוע די יידישע ראָטמענער, זיי זאָלן שטימען פאַר אים בעת די וואַלן פון אַ בירעגרמייסטער). דאָס איז געווען אַ געוועזענער פאַלקאָוניק, אַ אפּענער רעאַקציאָנער און ברוטאַלער אַנטיסעמיט. אין מאַגיסטראַט האָט ער זיך אויפגעפירט דיקטאַטאָריש, ליקווידירט די פרייע דעמאָקראַטישע טעטיקייט. אומפאַרשעמט האָט ער באיקאָטירט יידישע אָרבעט און יידישע אונטערנעמונגען, ווי וועיט עס האָט זיך נאָר גלאָזן.

די אַלע אומשטענדן און באַדינגונגן, און דער שווערצער־שאָטן פון היטלער־דייטשלאַנד — האָבן געבראַכט פאַטאַלע פאָלגן פאַרן אינערלעכן לעבן פון קלעצקער יידן אויף אַלע געביטן.

ד.

אין פלוס האָט אַזאַ לאַגע געדארפט ברענגען צו אַ פארשארקונג פון דער ציוניסטישער באָוועגונג און טעטיקייט, און דינען אלס שטוסנדיקער פאקטאר צו דער עליה־באָוועגונג קיין ארץ־ישראל. דאָס איז אַבער נישט געשען. אמת, עס האָבן זיך פארשטארקט די ציוניסטישע שטימונג, די פעסימיסטישע פראַגאַזאַן לגבי דער צוקונפט אויף די זײַן־ערטער. אַבער דאָס האָט זיך נישט אויסגעדריקט אין רעאַל ממשתדיקע מעשים. וואָס מער דער היטלערישן האָט זיך אַנטפלעקט אין זיין גרויזאַמער נאַקעטקייט אין דייטשלאַנד, — אַלץ מער האָבן זיך געשאָרקט די שטימונגען פון דעפרעסיע און נידער־געשלאָגנקייט צווישן די יידן. אינעראָפיפט האָט זיך גלאָזט פילן דער אפּפלוס פון קעוועזענע ציוניסטישע עסקנים־אַקטיוויסטן און בכלל גוזעלשאַפטלעכע כלל־טוער.

קיין אַרגאַניזירטע ציוניסטישע באָוועגונג און פאַרטיי האָט שוין דאָן אין קלעצק נישט עקסיסטירט. נאָר די חלוצישע־ציוניסטישע יוגנט האָט ממשיך געווען איר עקסיסטענץ און טעטיקייט. זי איז געווען טעטיק אויפן געביט פון דערציונג און כשרה, געזאַמלט געלט פאַרן קרן־קיימת, זיך געשטעלט אין דינסט פון דער קרן־היסוד אקציע און האָט אַנגאַהאַלטן די עליה פון אירע מיטגלידער קיין ארץ־ישראל. די ציוניסטישע פינאַנס־אַקציע, די באַזונדן פון פארשטייער פון די צענטראַלאָס אין וואַרשע, האָבן אויף אַ געוויסע צייט אויפגעמונטערט די עגדעריקטע שטימונג.

גרויס אויפלעבונג אין ציוניסטישן לעבן האָבן מיט זיך געברַאכט די וואַלן צו דער ציוניסטישע קאָנגרעסן. דער פארמעסט איז געווען צווישן דעם בלאָק פון אַרבעטנדזיקן ארץ־ישראל און דער רעוויזיאָניס־טישער באָוועגונג, וועלכע האָט אין יענע יאָרן זיך באַפעסטיקט אין שטעטל. די יוגנט־באָוועגונג בית״ר האָט אַרויסגעווייזן אַ גרויסע אקטיוויטעט.

צו די קאָנגרעס־וואָלן אין די יאָרן 1933, 1935, 1937, זענען אַריינגעצויגן געווארן אלס וויילער גרויסע שיכטן פון דער באַפעל־קערונג.

די קילטור טעטיקייט האָט זיך כמעט אינגאַנצן קאָנצעטרירט אַרום דער פאַלקס־שולע „תרבות״. אין משך פון איר 18־יעריקער עקסיסטענץ האָט זי אַרויסגעלאָזן טויזנטער אביטוריענטן, באָוואָנטע מיט וויסן פון יידישקייט, העברעישע שפראַך, ליטעראַטור און קולטור, דורכגעדרונגען מיט ציוניסטישע און חלוצישע אידעאַלן. זיי האָבן זיך געשטעלט אין דינסט פון פאַלק אלס לערער, קולטור־טוער, ציוניסטישע און געזעלשאַפטלעכע עסקנים און אויך אלס עולים חלוצים.

די „אגודה״ באָוועגונג האָט זיך קאָנצעטרירט אַרום דער קלעצקער ישיבה. אויסער דעם האָט זי פאַרמאָגט אַ מיידל־שולע „בית יעקב״, וועלכע האָט בהדרגה־דיק אונטערן דרוק פון דער צייט, געמוזט זיך צופאַסן צו מער מאָדערנע פעדאַגאָגישע סיסטעמען. שפּעטער איז זי פאַרוואַנדלט צעווארן אין אַ נאָרמאַלע פאַלקס־שולע. דער דריטער רעלאַיזעזער חינוך אַנשטאַלט — די תלמוד־תורה, וועלכע האָט געהאַט הינטער זיך אַ לאַנג־יעריקע עקסיסטענץ, האָט אין אַלע הינזיכטן אַפּגאַהיט די פאַרגליווערטע טראַדיציאָנעלע פארמ און אינהאַלט. די לערער און דערציער האָבן געשטאַמט פון דער מלמדישער סביבה. טראָץ דעם איז די לערן־יוגנט פון קלעצק — איינשליסלעך אַלע שולעס — געווען אַ קוואַל פון נחת און שטאָלץ אין שטעטל. די יידישע שול קינדער — אַ אוצר פון פעהיקייטן, פליייסיקייט, דרך ארץ, פארשטאַנד און צניעות, און וויפל פאַר־שידנארטיקע טאַלאַנטן זענען געווען צווישן זיי.

עס איז געווען ממש אַ נחת אין אַ פריי־צו זען און הערן די דאָזיקע קינדער, ווען זיי זענען דערשינען עפענטלעך בעת פאַר־שידענע פייערונגען, מיט דעקלאַמאַציעס, געזאַנג און טענץ. בשעת פארשידענע נאַציאָנאַלע פייערונגען האָבן זיי דעמאָנסטרירט אין די גאַסן אונטער דער נאַציאָנאַלער פאָן, און שעמערירט פאַר די אויגן מיט יוגנט־פרייד און שטאָלץ.

מען האָט געקענט הערן אין גאַס דעם קלאַנג פון דער העברעישער שפּראַך אין די מיילער פון קלעצקער לערן־יוגנט, אפטמאל ווי א פראַטעסט קעגן דער פוילישער „פאַוושעכנע״ שול.

אפט פלעגן באַזונדן קלעצק יידישע טעאַטער־טרופּעס. די פארשטעלונגען פלעגן פארקומען אין דער געבויידע פון דער פוילישער באַנק. דער זאל איז שטענדיק געווען פול־געפאקט, מען איז געווען דורשטיק נאָך יידישן קינסטלערישן וואַרט.

עס געדענקט זיך די באַזונדן פון מ. קיפניס און זמרה זעליגפעלד און זייער דערמאָלג. צוויש אַנדערע האָבן אונדז באַזוכט די טרופּע, יאָסעלע קאָלאָדני, טורקאָוו, שריפּשטעלער וויי סטגלאָוויטש און י. מאסטבוים, דער וויילנער רעציטאַטאָר שריפּשטזצער און אַנדערע. די דאָזיקע קונסט־פארשטעלונגען זענען געווען אַ קוואַל פון גייסטיקער דערפרישונג פאַר דעם יידישן קלעצק.

ה.

די אלגעמיין פאליטישע סיטואַציע אין יענעם צייט־אפשניט האָט, נאַטירלעך זיך אויסגעווירקט נעגאַטיוו אויף אויף דעם עקאָנאָמיש־מאַטעריעלן מצב פון דער באַפעלקערונג.

קלעצק איז נישט געווען קיין אויסנאַם, הגם דאָ האָט זיך די אַלגעמיינע באיקאָט־פּאָליטיק אויסגעווירקט אַנדערש. דער קאָנסו־מענטן־ציבור איז דאָ באַשטאַנען מערסטנטייל פון דער ווייסרוסישער פויערישער באַפעלקערונג. עס איז געווען שווער צו פועלן בייַ איר, אַז זי זאָל אירבעררייסן אירע עקאָנאָמישע און האַנדלדיק־באַציונגען, איינגעשטעלטע במשך לאַנגע יאָרן, מיטן יידישן סוחר און קרעמער. דער ווייסרוס האָט זיך געפילט מער היימיש און פריי אין דער יידישער קראָם און געשעפט ווו ער האָט זיך געקענט דינגען און פריי אונטערהאַנדלען, ווי אין די נייַ־געפנטע פוילישע קאָאָפּעראַ־טיוון. אין קלעצק, אַלס גרעסטע־שטאָט האָט זיך געפונען אַ צאָלרייכע מיליטערישע אפּטיילונג פון דער ספּעציעלער גרענעץ־אַרמיי. זי איז געווען איינגעקוואַרטירט אין די נייַע־אויסגעבויטע מיליטעריש קאָזאַרמעס ביים סוף פון דער ניעסווישער גאַס. די דאָזיקע מיליטע־רישע פּראָמאָציע האָט גדעדינט אַלס קוואַל פון פרנסה פאַר די קרעמער, סוחרים, בעלי־מלאכות און אַרבעטער. זי אפּיצערן און אונטער־אפּיצערן מיט זייערע פרויען, זענען געווען שטענדיקע קאָנסומענטן פון יידן, און די באַציונגען זענען געווען קארעקטע און העפלעכע. אַבער סקלאַדקאָווסקיס „אַוושעם״, באַגלייט דורך אַנטי־

יידישע געשעפטן. אויף וויפיל עס האָט זיך נאָר געלאָזן, זענען געפונען אַ אָפּקלאַנג אויך אין דער דאָזיקער גיזעלשאַפֿט. אין דער ערשטער צייט האָט זיך בולט באַמערקט אַ אָפּגעגנ באַזיקאָט־פּראָפּאַגאַנדע און אַנטי־יידישע העצע מצד אַ טייל עלעמענטן אין די מילימערישע שפּיצן. די פרויען פון די אָפּיצערן האָבן אויסגעמיטן די יידישע געשעפטן. אויף וופל עס האָט זך נאָר געלאָזן, זענען באַיקאָטירט געווארן יידישע אַרבעטער — סטאַליאַרעס, גלעזערס, שמידן, וועלכע האָבן געפונען זייער פּרנסה בייַ די מיליטעריש־יע בנייניס. אָבער במשך פון דער צייט האָט זיך געלאָזט שפּירן אַ געוויסע אַנטשאַפֿענוג. די שאָוויניסטיש־פּאַטריאָטישע פּראָזע איז געווען אַנטשאַפֿענוג. די שאָוויניסטיש־פּאַטריאָטישע פּראָזע איז געווען אַנטשאַפֿענוג. די איינוואַנדערונג־פּראָבלעמען פון דער ניי־געגרינדעטע פּוילישע קאָאָפּעראַטיוו קראָם מיט איר גרויסן פּאַרנעם און אויסרעכן גלאַנץ, האָט בשום אופן נישט געקענט קאָנקורירן מיט די יידישע געשעפטן בנוגע פּריזן, פּריים אויסוואָל פון סחורות און אַרטיקלען און זייער קוואַליטעט. מיטן אויסנאַם פון אַ באַגרענעצטער צאָל פּוילישע באַאַמטע און מיליטערישע פּירער, וועלכע האָבן געוואָלט דעמאָנסטרירן זייער פּאַטריאָטיזם — האָט דערויבער, די „אָושעס־פּאָליטיק אין קלעצק קיין אויבעריקן דער־פּאָלג נישט געהאַט.

פון דער צווייטער זייט איז אַבער אויך געווען צו מערקן אויף אייניקע געביטן פון עקאָנאָמישן לעבן אַ געוויסער פּאָרשריט און אַנטוויקלונג. עס זענען צוגעקומען און זיך שיין אַנטוויקלט נייע אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען, צווישן זיי די אַז. ג. „סושקעס" — אונטערנעמונגען וועלכע האָבן זיך פּאַרנומען מיט טריקענען פּאַר־שידענע מינים פרוכטן. די דאָזיקע פּראָדוקציע איז עקספּארטירט געווארן אין די מערב־געגנטן פון פּוילן, געשפּ"ס מיט איר הויכער קוואַליטעט, גרעדינט אַלס קוואַל פון פּרנסה און באַשעפטיקונג פאַר אַ סך אַרבעטער און ספּעציאַליסטן.

עס האָט זיך אויך שטאַרק אַנטוויקלט דער טראַנספּאָרט־ווען אין פּאָרם פון פּאַסאַזשיר־און לאַסט־אויטאָס וועלכע האָבן אין עהאָבן עהאָבן עהאָבן

מאַבילידזירטע רעזערוויסטן. אָלע פּאַסאַזשיר־אויטאָ זענען געשטאַנען גרייט אויפצוגעמען די מאַבילידזירטע, די עלעקטריש באַלייכטונג איז אויסגעלאָשן געווארן. די טיילווייזע מאַבילידזאַציע איז דורכגעפירט געווארן אין אַ שטארענגער געהיימניש, און אַפּיציעל איז זי אַפּגע־ לייקנט געווארן, דער גרויסער מארק־שטח איז געווען שוואַרץ פון דער מענשן־מאַסע — טאַטעס, מאַמעס, ברודער, שוועסטער און קינדער, וועלכע האָבן באַגלייט און זיך געזאַנגט מיט די אַפּאַרנדיקע. פון דעם טאָג האָט זיך אַנגעהויבן דער אַזוי גערופענער קאַלטער נערווין־קריג צווישן היטלערן און פוילן — אַ צושטאַנד וועלכער האָט געדויערט קרוב צו פינף מאָנאַטן.

פאַקטיש איז די יידישע באַפעלקערונג געווען דער סאַמע זיכערסטער און פאַטריאָטישסטער עלעמענט צווישן אַלע נאַציאָנאַ־ לע מינדערהייטן אין פוילן (ביי די ווייסרוסן האָט עהאערשט אַ מיש־מאַש פון מיינונגען און אָריענטאַציעס, איינגעלילעך די קאָמוּ־ ניסטישע). אין 1939 איז בוכשטעבלעך נישט געווען קיין איין יידּ אויף דער פויילישער ערד, וועלכער זאָל נישט מתפלל זיין אויף היטלערס מפלה און אונטערגאַנג. פוילישע יידן האָבן געהאַט סענטימענטן צום לאַנד אין וועלכן זיי האָבן טויזנט יאָר געלעבט און געשאַפן. יידן פון פוילן אָן אויסנאַם האָבן פֿאַרשטאַנען, געפילט און באַווּיזן, אַז זי מלחמה מיט היטלערן איז אויך זייער מלחמה, און זענען געווען גרייט אויף אַלע קרבנות צו שיצן פוילן און פֿאַרניכטן דעם בלוטיקסן און גרויזאַמסטן פיינט פון אונדזער פֿאָלק.

עס איז פֿאַרבליבן אין זכרון דער דעמאָנסטראַציע פון יידישן פֿאַרטריאָטיזם, ווען עס איז פֿראָקלאַמירט געוואָרן די אויסערגע־ ווינליכע מלוכה־החלוואה אין אָנבליק פון דער דראַנדיקער געפאָר. אויפן מארק אַרום קאַצעווס מויער איז פֿארגעקומען דער אַלגעמיינער פֿראָקלאַמאַציע־מיטינג. די אַרויסטרעטונג פון די יידישע פֿארשטייער האָבן עדות געזאָגט וועגן די געפילן פון יידישן קיבוץ אין פוילן. די געלט־באַשטייערונג פון די יידן האָט דערגרייכט די העכסטע סומען. נישט קוקנדיק דערוויף האָט אָבער די מאַכט נישט געוואָלט אָפשאַצן די האַלטונג פון די יידן.

אין די הדשים פון נערוון־קריג האָט זיך נאָך מער געלאָזט פילן די שווערע האָנט פון רעזשים, די גרינגשעצונג צו די „זשידקי", די באַצייכנונג צו זיי ווי צו בירגער פון צווייטער מדרגה. דאָס לעבן האָט געטאָגן אַ כאַראַקטער פון באַאומרויקנדיקער געשפּאַנטקייט. דער שוואַרצער געשפּענסט פון היטלערן האָט זיך אויסגעשפרייט אויבער פוילן. אין די אָוונט זענען די גאַסן געווען איינגעהילט אין פינצטער־ ניש — צוליב דער מורא פון אַ פלוצעמדיקן לופט־אַנגריף. אַ גרויסער טייל פון דער יונגער מענער־באַפעלקערונג האָט זיך געפונען אין די מיליטעריש טיילן אויף די גרענעצן. אין די אָוונטן איז מען געווען צוגעשמידט צו די ראַדיאָ־אַפּאַראַטן און זיך צוגעהערט צום שפּרח וואַרט־דועל צווישן די צוויי קעגנער. „יעדנעגאַ גוזשיקא ניא דאַמי" (קיין איין קנעפל וועלן מיר נישט געבן) — פלעגט אויסשרייען דער פויליש־ער שפּרעכער ציטירנדיק דעם אַרויסטריט פון פוילישן אויסערן מיניסטער־בעק, אָלס ענטפער אויף די ברוטאַלע דראַוונגען פון היטלערס צד. עס פלעגן פאָלן באַרימטע־רישע פּראָזן. מיר האָבן געהאַט אַ קנאַפּע אמונה אין דעם קאַטאַגאַרישן טאָן פון די פוילישע פאָליטיקער און מלוכה־מענער דער באַווּוסטזיין פון דער דראַנדיקער געפאָר האָט נישט אָפּגעלאָזן טאָג און נאַכט. וואָס נאָענטער צו הערבסט, אָלץ מער איז דו שטימונג געווארן עגדרוקטער.

ח.

דעם אָוונט און די נאַכט פון 31טן אוגוסט אויפן 1טן סעפּטעמבער 1939 האָבן מיר אויסגערעלעבט אין שפּאַנונג און פּיבערהאַפּטע דערוואַרטונגען. עס האָט זיך בולט געשפּירט, אַז עס דערנענטערט

זיך דער טראַגישער אָפשלוס פון נערוון־קריג. אין אָוונט האָט דער דייטשער ראַדיא געמאָלדן, אַז אין די שפּעטערדיקע שעהן וועט היטלער אַרויסטרעטן מיט אַ וויכטיקער פֿאליטישער דערקלערונג.

אַרום מיסקינס (באַווסט אין קלעצק אונטערן נאָמען „טאטל") קראָם, אין צענטער פון מארק, האָט זיך פֿאַרזאַמלט אַ גדיכטע מענשן־מאַסע פון יונג און אלט. אָט דערהערט זיך עגדלעך דער גוט־ באַקאַנטער הייזערין־היסטעריישער קול פון דעם מטורפדיקן רוצח; אין די אינטערעסן פון שלום, וועלכער איז אים אַזוי נאָענט צום האַרצן, איז ער גרייט אויף עווייסע הנחות און קאָמפּראָמיסן בנוגע די דייטשע פאָדערונגען צו פוילן... דאָס זענען זיינע „לעצטע און ענטגילטיקע" וועגטער. ער וואָרט אויף אַ באַלדיקן ענטפער פון דער פוילישער רעגירונג...

די איבערווייגדיקע מערהייט האָט מיט רעכט גזעזן אין דער לעצטער דערקלערונג דעם באַווּוסטן פֿאָליטישן מאַנעוור פון היטלערס טאַקטיק — אָפּצוועגדן אין די לעצטע מינוטן די אויפמערקזאַמקייט און וואַכזאַמקייט פון קעגנער. וכך הוה. פרייטיק דער שרשטער סעפּטעמבער, איז אויסגעקליבן געווארן פאַרן טאָג פון איבערפאַל, דער טאָג ווען די פאָליטישע פירער פון עגלאַנד און אַמעריקע פאַרברענגען זייער „וויק עגד".

דער „ראַדיא מעלדעט": די דייטשע „לופט־וואפע" האָט אין די פריע פאַרטאָג־שעהן באמבאַרדירט אַ ריי שטעט און מיליטעריש־ באַזעס. די נאַציש חילות מארשירן צו די פוילישע גרענעצן און געבין...

עס איז געשטאַנען אַ טריבער וועטער. טריבע און חושכדיקע זענען אויך אַרומגעגאַנגען די מענשן. פון ניעסווישער גאַס, פון די מיליטעריש קאַזאַרמעס, האָבן מארשירט די מיליטעריש אפּטי־ לונגען און פאַרמאַציעס אין דער ריכטונג צו מערב, צו די באַן־ סטאַציעס לעכאָוויטש—באַראָנאָוויטש.

די פאַרזאַמלטע מענשן־מאַסע האָט זיי באַגלייט מיט אויסרופן און לאָזונגען. עס איז נישט געווען דער מינדעסטער צווייפל אין דער אויפּריכטקייט פון דער באַפעלקערונג. דאָס האָבן אויך פאַרשטאַנען אן געפּילט אונדזערע שכנים־פּאָליאַקן. אין יענע שעהן האָבן זיי זיך אויסגעניכטערט פון דעם טשאַד פון דער זעלבסט־באַרימערישער פראָזעאָלאָגיע, וועלכע האָט ביז דער לעצטער מינוט גליאַרעמט אויף די גאַסן.

ווי אַ דונער האָט אונדז געטראָפן דער ריבענטראָפ־סטאַלין פּאַקט. די פוילישע מאַכט האָט אַנגעהויבן אַ שארפע טעראָר־אַקציע קעגן די קאָמוניסטישע און לינקע עלעמענט. דאָס האָט זעלבסט־ פאַרשטענדלעך, נישט אויסגעמיטן יידן.

אין דער נאַענטער אומגעגנט פון קלעצק און אין די איבערויקע ישובים פון די גרענעץ־גביטן, האָט די פוילישע רעגירונג אין די לעצטע יאָרן אַ סך באַזעצט באַפרייטע זעלנער פאַליאַקן מיטן צוזעץ צו פאַרשטאַרקן דעם פוילישן עלעמענט. די דאָזיקע קאַלאָניסט־ פאַליאַקן זענען צוגעטיילט גוואָרן סאַלידע עדד־שטחים, זיי האָבן געדאַרפט דערפילן די ראָל פון פאַליאַניזאַציע און דינען אַלס טרייער אן זיכערער עלעמענט אין אויסרגעווייניגעט צייטן. עס איז כמעט איבעריק צוצוגעבן, אַז די „אָסאָדניקעס" האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער אָפענעם אויסגעשפּראָכענעם אַנטיסעמיטיזם.

פרייטיק, דעם 1טן סעפּטעמבער, זענען זיי דערשינען אין די גאַסן פון קלעצק אין אַ ספּעציעלער פאָליציאישער קלייד־דונג, מיט פולער באַוואָפענונג. זיי האָבן געדאַרפט אויספירן פאָליציאישע פונקציעס אָלס שטאַרקונג פון די שטענדיקע רעגולערע פּאָל־ צייאישע אפּטיילונגען. די דאָזיקע גיפּטיקע אַנטיסעמיטן זענען מיט אייפער און ברען צוגעטראָטן צו זייער טעטיקייט, בפרט אַז דער דינסט האָט זיי באַפרייט פון שלאָכטפעלד. זיי זענען געאַנגען פון

שטוב צו שטוב, פון קראָם צו קראָם, און מעשה־הערשער אַרויסגע־
געבן פאַרשידענע באַפעלן און אַנווייזונגען, זידלענדיק און דראָענ־
דיק, אַז פאַר יעדן מינדסטן חטא וועט מען באַקומען די שוועריסטע
שטראָפֿן.

פאַראַכט האָבן זיך אַנגעהויבן רעווויזיעס און מאַסן־אַרעסטן פון
מענטש, אויף וועלכע עס איז געפאַלן דער חשד פון קאָמוניזם, לינקע
סימפּאַטיעס אַדער נייגונגען צו ראַסן־פֿאַראַכט. אין דער ערשטער
ריי האָבן פיגורירט כמעט אַלע געוועזענע רוסישע בירגער, וועלכע האָבן
זיך עוואַקואירט פון רוסלאַנד קיין פוילן נאָך דער ערשטער וועלט־
מלחמה. זייער אַ קלייניע צאָל פון זיי האָבן באַקומען די פּוילישע
בירגערשאַפט. די איבעריקע האָבן געלעבט פריער אויפן גרונד פון
די אַזוי גערופענע נאַנסן־דאָקומענטן און דערנאָך זענען זיי פאַר־
בליבן געוואָרן אויף צייטווייליקע אויפהאַלטס־קאָרטעס — „קאָרטע־
פּאַביטז". עס איז נישט געווען דער מינדסטער גרונט חושד צו זיין
פֿאַזיקע אַמאָליקע פליטים פון רוסלאַנד אין אומאַליאַליטעט צו
דער פוילישער מדינה — די מאַכט האָט אַבער אין יענע טעג נישט
אַנערקענט קיינע כללים פון עלעמענטאַרער לאָגיק און גערעכטיקייט.
די אַרעסטירטע זענען געווען אינגאַנצן אומפאַרטיאישע, מערסטנטייל
האַרעפאַשענע אַרבעטס־מענטשן, וועלכע האָבן נישט געהאַט די מינדסטע
אַנונג — וואָס דאָ קומט פאַר.

דערנאָך האָט מען זיך ענגומען צו די פאַליטיש פאַרדעכטיקע
און סתם פערזאָנען, וועלכע זענען אַמאָל פאַרמשפט געוואָרן צו
פאַרשידענע שטראָפֿן, און איצט זענען זיי צוגעריכטע געוואָרן צו
דער קאָטעגאָריע פון נישט־געווינשענע עלעמענט.

אין די שפּעטע פאַרנאַכט־שעה'ן האָט מען געקענט זען אויף אַלע
קלעקעריקע גאַסן אַרעסטירטע וויאיסרוסן פון די אַרומיקע דערפער,
מערסטנטייל יוגנטלעכע, אונטער דער עסקאָרטע פון „אָסאָדניקעס"
פאַליציאַנטן. אַלע זענען געבראַכט געוואָרן אין דער געביידע פון
דער פאַליציי קאָמענדאַטור, אין מייער פון תבואה סוחר פאל. אַלע
פֿאַרהאַלטענע (צווישן זיי דער שרייבער פון די שורות), האָבן
אויבערגעלעבט אין שרעקלעכער ענגשאַפט אַ שלאָפלאָזע נאַכט. מען
האָט אונדז גאָרנישט געפּרעגט, נישט געפאַרשט. אין פולשטענדיקער
אומוויסנדיקייט האָבן מיר געוואָרט אויף אונדזער וויטערריק גורל.

אויף צומאָרגנס, שבת פאַרטאָג, בייַ די ערשטע זון־שטראַלן האָט
מען אונדז אַריפּגעוצט אויף פּויערישע פורלעך, וועלכע האָבן זיך
געצויגן אין אַ לאַנגער ריי אין דער ריכטונג צו ניעסוויזש. די שרעק
וועלכע איז אַנגעוואָרפן געוואָרן אויף דער באַפעלקערונג איז געווען
אַזוי גרויס, אַז מענטש האָבן נישט געוואָלט אַרויסגיין פון די הייזער,
בלויז ווי־נישט־וווּ האָט זיך אויפגעהויבן אַ פאַראַנג פון אַ
פענצטער, אַ פנים האָט זיך באַוויזן, אַרויסגעקוקט קורצע מינוט אויף
דער פראָצעסיע און תיכף פאַרשוווּנדן.

אין ניעסוויזש האָבן מיר איבערגענעכטיקט אין דער שטאָ־
טורמע, זיך פאַראייניקט מיט דער פּריישער מאַסע אַרעסטירטע פון
ניעסוויזש אין אומגעגנט. דאָס זעלבע האָט זיך איבערגעחזרט אין
האראדזיי. זונטיק בייטאָג האָבן מיר פאַרפילט עטלעכע וואַגאָנען פון
צוג, און אונטער דער וואַך פון פאַליציאַנטן אַפּגעפאָרן אין דער
ריכטונג צו בריסק.

זונטיק פאַרנאַכט האָבן זיך פאַר אונדז אויפגעפראַלט די טויערן
פון דעם קאָנצענטראַציע־לאַגער קאָרטוז־בערעזאַ, אונטער דער לייטונג
פון טרויעריק באַרימטן פולקאָוניק קאָסטעק־ביערנאצקי.
ביים אַרויסבערגנגן פון מויל די וועריטער קאָרטוז־בערעזאַ פלעגט
אַרומקאָפּן אַ שרעק און אַ צייטער אַ סך מענטשן אין פוילן. מען האָט
נאָך דאָן נישט געוווּסט ענגוי וואָס אייגנטלעך דאָרט קומט פאַר.
מענטשן וועלכע זענען דאָרט געווען אינטערנירט אַ געוויסע צייט, און
דערנאָך אַרויס אויף דער פריי — פלעגן האַלטן פאַרשלאָסן זייערע

מיילער ביים מינדסטן פרווו אַרויסצוקומען פון זיי וועלכע
ס'איז ידיעות וועגן זיערע איבערלעבונגען. עס האָבן קורסירט
קלאַנגען וועגן אוממענשלעכע פייניקונגען און גרויזאַמקייטן.

אין די 18 טעג, וועלכע מיר האָבן דאָרט פאַרבראַכט, האָבן מיר
אויף אונדזערע קערפערס, לייבער, מחוות און נשמות ממשתדיק
געשפירט דעם שרעקלעכן אמת פון די קלאַנגען. אויב אין נאָרמאַלע
צייטן האָט נאָך דאָרט געהערשט אַ געוויסער שיין פון אַדמיניסטרא־
טיווער אָרדענונג, האָבן מיר זיך אין יענע טעג, ווען גאַנץ פוילן איז
געווען אין אַ צושטאַנד פון כאַאָס און פונאַנדערפאַל, געפונען
אונטערן אויסשלייסלעכן וויילקיר פון די לאַגער תלויינים. דאָס זענען
געווען געשולטע און אויסגעפרווועט הענגער־סאַדיסטן.

פון אַלע עקן אוןווינקעלעך פון פוילן פלעגן טאָג־טעגלעך
אָנקומען טראַנספּארטן פון אינטערנירטע מענער און פרויען. אַ
פאַרשידנארטיקע פילפאַרביקע געזעלשאַפט: אין דער ערשטער ריי
יידן פון אַלע שטאָנדן. פאַרשטייען און עלטערס. יונגע בחורים און
מיידלעך פון די לינקע סאַציאַליסטישע, ציוניסטישע, קאָמוניסטישע
קרייזן; מיטליעריקע יידן, קרעמער און סוחרים, וועלכע האָבן מיט
עפּעס עובר געווען אויף די האַנדלס־גזירות. עס האָבן אויך נישט
געפעלט יידן פון רעליגיעזע אן חסידישע קרייזן (אייניקע רבנים
צווישן זיי). דאָס איז געטאָן געוואָרן מיטן ציל — למען ישמעו
ויראון... אָנווארפן אַ שרעק אויף דער יידישער באַפעלקערונג.

דערנאָך פאָלגן די וויייסרוסן — פויערים און אינטעליגענץ,
יוגנט פאַרדעכטיקע אין קאָמוניזם, עס איז דאָרט געווען אויך אַ
געוויסע צאָל פאַליקן. אין די אויגן האָבן זיך געוואָרפן צווייַ הויך־
ראַנגיקע מיליטערלייט — באַשולדיקטע אין פאַראַט אַדער שפּיאָנאַזש.

אַ אָפּגעשלאָסענע גרופּע האָבן מיט זיך פאַרגעשטעלט די עטלעכע
טויזנט דייטשן פון די מערב פראָווינצן — פּויזן און אויבער שלעזיען.

צום צוועלפטן סעפּטעמבער האָט די צאָל אינטערנירטע דער־
גרייכט אויבער צוואַנציק טויזנט מענער און פרויען. מיר זענען
געווען פאַרשפּאַרט אין אוממענשלעכער ענגשאַפט אין די ריזיקע
געביידעס פון די געווועזענע צאַרישע מיליטערישע קאַזאַרמעס. טאָג־
טעגלעך, פון 7 פרי ביז 8 אָוונט, מיט אַ בייטאָגיקער הפסקה פון אייַן
שעה, האָט די ריזיקע מענטשן־מאַסע פאַרפולט די פלעצער אַרום די
בנינים, געגראָבן גריבער, געשלעפט שוועריע משאות, געפלאַנצט
בוימער אַרום די ווייזונגען־וועליעס פון די אויפזיכער און העכערע
באַאַמטע. צווישן שעה טעגלעך זענען געווען געוויסע ספּעציעל אויף
שווערע מילימערישע שטראָף־איבונגען. די תליינים האָבן געשלאָגן
אכזריותדיק די אַרעסטירטע מיט די גומי־שטעקנס ביז חלשות. מיר
האָבן געליטן הונגער און דורשט. אונדזער שפּייַ איז באַשטאַנען פון
צוויי פּאַרציעס זופ — בייטאָג און אין אָוונט. פאַר די 18 טעג האָבן
מיר בלויז צוויי מאָל באַקומען צו צווייַ הונדערט גראַם ברויט.
מענטשן זענען געפאַלן טויט ביי דער אַרבעט און אין די צעלן, נישט
באַקומענדיק קיין מעדיצינישע הילף.

מיר זענען געווען פולשטענדיק אָפּגעשניטן פון דער אַרומיקער
וועלט. בלויז די דייטשע אַרשאָפאַנען, וועלכע זענען געפלויגן ממש
אויבער אונדזערע קעפּ, און די קנאַלן פון די באַמבעס־אויפרייסן
אַרום לאַגער, זענען געווען די איינציקע עדות פון דער מלחמה.
די דייטשן זענען געווען גוט אינפאַרמירט וועגן אַלץ וואָס ס'האָט
פאַסירט אין פוילן. זייערע פליער האָבן קלאָר געזען די מאַסע
אַרבעטענדיקע אַרום די לאַגער־גבייטעס, און אויב זיי האָבן
געשוויגן איז עס נאָר אַדאַנק די טויזנטער דייטשן וואָס זענען געווען
אויסגעמישט מיט אונדז.

אָבער וואָס וויייטער האָט זיך בולט געמערקט אַ גרויסע ענדערונג
אין דער לאַגע. אויפפאַלנדיק איז געווען די האַלטונג פון די אויפזיכער

און פֿאליציאַנט אין די לעצטע טעג. אַ נידערגעשלאָגנקייט אויף זייערע באַפֿעלן און אַפּילו אויף זייער שלאָגן.

די היסטאָריסטישע חיישן זענען שוין טיף אַרײַנגעדרונגען אין דער פּוילישער טעריטאָריע. די לאָגער־מאַכט האָט שוין בכלל אויפֿגעהערט צו אינטערעסירן זיך וועגן דער לאַגע אין לאָגער. זיי זענען אַרומגענומען מיט זאָרגן און שרעק פֿאַרן אייגענעם גורל. פֿאַר זיי איז געווארן קלאָר, אַז זיי מוזן באַצייטנס מאַכן פֿליטה, און נישט בלייבן אויפֿ אויף מיט דער מחנה אַרעסטירטע. וואָלט דער מצב אין לאָגער זיך פֿאַרצויגן נאָך אַ יאָר־צוויי, איז אַ גרויסער ספּק, צו עמיצער פון אונדז וואָלט בכלל אַרויס אַ לעבעדיקער פון דעם דאָ־זיקן גיהנום. מיר וואָלטן אויסגעגאַנגען פון הונגער און דורשט. מיר האָבן אַבער דערשפּירט, אַז עס דערנענטערט זיך דער טאָג פון אַנטשיידונג.

דעם 19טן סעפּטעמבער אין די פּרימאַרגן שעהן האָבן מיר, ווי געווענלעך, געוואָרט אויף דעם קלונג פון די טורמע וועכטער. די צייט פֿליסט לאַנגזאַם, און אַרום אונדז הערשט אַ פֿאַרדעכטיקע שטילקייט, וואָס רופט ביי אונדז אַרויס באַאומרויקונג. מיר ווערן אַלץ מער אַנגשפּאַנט. פֿלוצים ווערט די שטילקייט אינעמגערויסן דורך אַ רויש, אַ געפילדער, אַ טופּעריי פון מענשלעכע פּיס. מיר האַלטן נישט אויס און וואַרפן זיך — טאָרן דעם שטרענגן פֿאָרבאָט — צו די פענסטער. פֿאַר אונדזערע אויגן אַנטפֿלעקט זיך פון די הויכע שטאָק אַזאַ בילד: אַ מענשן־מאַסע פון מענער און פֿרויען, פון אַלע געבירטן פון שטאָק, לויפן צום רייזיק לאַגער פֿלאַך. מיר פֿאַלטן אויף אונדזער קאַמער־טיר און לאָזן זיך אין אַ ווילדן גאַלאָפּ דורך די טרעפּ, און אין איין אויגנבליק מישן מיר זיך אויס מיט דער גאַנצער מאַסע. באַוואָקסענע, אָפּגעריסענע מענער מיט אויסגעצערטע גזיזיכ־טער, אַנדערע — הויט און ביינער, כּמעט משוגע פון פּרייד, האָבן זיך געטראָגן אויפֿן פלאַך מיט געשרייען, געווייגען און אויסרופֿן. פֿרויען מיט צעשוויבערט האָר, האָבן זיך היסטעריש געקושט. מען האָט זיך געוואָרפן אויף די סקלאַדן, ווו עס האָבן זיך געדאַרפט געפונען די וואַליזעס פון די אינטערנירטע. אָבער באַלד בליצט אויף אין מוח די פּיינלעכע מחשבה: ס'איז דאָך קלאָר, אַז די אַדמיניסטראַציע פון לאַגער מיט אירע משרתים האָט די פֿאַרגאַנגענע נאַכט אומבאַמערקט אַנטלאָפֿן. (דאָ דערמאָנען מיר זיך, אַז דעם לעצטן אָוונט זענען פון יעדן קאַמער אַרויסגענומען געוואָרן צו צוויי פּערזאָן — שוועך באַלאַסטעטע מיט „שולדן". מיר האָבן זיי שפּעטער געזען הענגענדיק אויף תליות ביי די בוימער פון לאַגער). די היטלער־חיילות האָבן זיך דערנענטערט צו קאָרטוי־בערעזע — און נאָר בזכות דעם פֿאַלאָן מיר דעם קאַנצעטראַציע־לאַגער. ווער וועיס אויב גלייך נאָכן אַרויסגיין פון טויער וועלן מיר זיך נישט אַנשטויסן אויף די מאַרשירנדיקע נאַציש סאָלדאַטן?

באַלד טאָקע פֿאַרהילכן די לופט אויסרופן: „הייל היטלער!" מיט פֿאַרסענע קפּע. האָפּערדיק און ברוטאַל, אין אַרגאַניזירטער אַרדנונג, מאַרשירן די אינטערנירטע דייטשן אויפֿן פלאַץ. בליץ שנעל שטעלן זיי אַוועק אַ וואַך לעבן טויער, באַוואָפנט מיט גרויסע גראַבע שטעקנס. אַלע אַרויסגיענדיקע ווערן אילוזיעס ווען דער פֿאַליטיק פון דער אַפּגענומען. מען לאָזט דורך בלויז מיט לייַדיקע הענט און לייַדיקע קעשענעס. מיר פּילן זיך נידערגעשלאָגן פון דערדאָזיקער סצענע. דאָס גדויערט אָבער נישט לאַנג. באַלד ענדערט זיך די לאַגע ראַדיקאַל צו אונזער גונסטן. עס דערשיינען אין לאַגער יונגע יידישע בחורים פון שטעטל — רויטע לענטעס אַרום זייערע אַרבל מיט עס איז אומבאַגרייפלעך פון וואַנען מיר האָבן געזומען כּוחות צו שפּרייזן מיט אונדזערע אַנגעוויטיקטע פּוס.

נאָך עטלעכע טעג וואַנדערונגען זענען מיר אַרויפגעזומען געוואָרן אויף דער אייזנבאַן, — סאָפּעציעל אייגעאַרדנט און רעמאָ־טירט פֿאַר די קאַרטוז־בערעזער אַרעסטירטע. פון באַראַנאָוויטש אויף בעל־עגלה'שע פורן, האָבן מיר דערגרייכט אונדזערע היימען אין קלעצק, אין די לעצטע סעפּטעמבער טעג, צווישן ראש השנה און יום כּפור.

ט.

די ערשטע איינדרוקן — טויזנטער פֿליטים פון אַלע עקן פוילן, וועלכע האָבן פֿאַרפולט אַלע הייזער פון שטעטל, וואָס זייער צאָל האָט זיך פֿאַרמערט מיט יעדן טאָג.

די אַלטע קלעצקער איינוווינער זענען כּמעט ווי פֿאַרלוירן געגאַנ־גען צווישן די מאַסן פֿליטים, וועלכע זיי האָבן געשווימבלט אויף אַלע גאַסן און פּלעצער. די קלעצקער יידן האָבן פיל געטאָן פֿאַר דער איינאַרדנונג פון די היימלאָזע. די יידישע רחמנות האָט זיך דאָן אַנטפּלעקט אין איר פולן פֿאַרנעם. אויך די סאָוויעטן מאַכט האָט זיי ערטיילט די פולע מאַטעריעלע הילף.

מיט גרויס נייגעריקייט האָבן מיר אַבסאָרווירט די סאָוויעטישע זעלנער און קאַמאַנדירן פון דער רויטער אַרמיי, נאָך דעם אפּשידס־פּעריאָד פון צוזאַנציק יאָר. קיין באַדייטנדיקע שינויִים איז נישט געווען צו מערקן. מיר האָבן פּעסטעגשטעלט, אַז עס זענען פֿאַרשווונדן די ספּעציפישע רוסישע זידל־וועכטער.

אַ באַזונדער אויפֿמערקזאַמקייט און אינטערעס האָט אַרויסגע־רופן די פֿאַרלויפיק קליינע צאָל סאָוויעטישע ציווילע באַאַמטע, וועלכע האָבן געדאַרפט אַראַנזירן די אַדמיניסטראַציע, צווישן זיי אייניקע יידן. זיי אַלע האָבן בעטראָגן די באַצייכנונג „וואַסטשעניק" — אַנגעקומענע פון מזרח. זיי האָבן זיך געהאַלטן זייער נאָענט צו דער באַפֿעלקערונג (קיין ברעקל דמיון נישט צו די אַמאָליקע פּויליש־שע באַאַמטע), וועפּירט פּריינטלעכע שמועסן, פֿאַרבראַכט געמיטלעך מיט דער יוגנט. אין די אויגן האָט זיך קודם כל געוואָרן זייער אַרעמע קליידונג און באַשוכונג. זייער גייציקייט נאָך מאַנופֿאַקטור־סחורות און לעדער אַרטיקלען, וועלכע זיי האָבן אויסגעקויפט אין די קראַמען אָן אויסוואָל און דינגענישׂ.

מאָנטיק, דעם גרווייענדסן יריד־טאָג, האָט מען געקענט באַמערקן אַזאַ דערשיינונג:

דער פּלאַץ איז פֿאַרפולט ווי שטענדיק מיט פּויערישע פּורן. די קראַמען און מאַגאַזינען אָפן, אָבער דער דראַנג און די שטופּעניש איז שוין לגמרי נישט ענלעך צו די פּריערדיקע צייטן. אין פֿאַרשידענע ערטער אויפֿן מאַרק־פּלאַץ — גרופּעס צענויפּגעדרייקטע מענשן־מאַסן. זיי רינגלען אַרום פון אַלע זייטן אַ סאָוויעטישן מאַן, פון מיליטערישן אַדער ציווילן שטאַנד. דאָס איז אַ אַגיטאַטאָר וועלכער האַלט אַ פֿראַגאַגאַנדע־רעדע פֿאַר דעם עולם. ער טוט דאָס געשפּרעך־מעסיק, לייגט פֿאַר שטעלן פֿראַגן און עטפֿערט אויף זיי.

די דאָזיקע, אַזוי גערופענע „לויפֿנדיקע מיטינגען" פֿלעגן פֿאָר־קומען יעדן מאָנטיק אויף פיל פונקטן פון קלעצקער מאַרק־פּלאַץ. די יידישע באַפֿעלקערונג פון קלעצק אָן אויסנאַם, האָט אויפגענומען די נייע מאַכט מיט געפֿילן פון צופֿרידנקייט און פּריינטשאָפּט.

די רייכערע שיכטן, סוחרים און קרעמער, ציוניסטן, רעליגיעזע יידן האָבן נישט געהאַט קיינע אילוזיעס ווײַטער דער פֿאַליטיק פון דער סאָוויעטן מאַכט. מען איז נישט געווען פֿאַרבליבנדעט פון דעם ליבעראַליזם און גוטע רייד, אָבער נאָך אַלע חשבונות איז פֿאַרט געבליבן אומבאַשטרינט דער פּאָסט, אַז בלויז אַדאָנק דער סאָוויע־טישער אַרמיי זענען מיר פֿאַרלויפיק ניצול געוואָרן פון דער היטלע־ריסטישער געפֿאָר, דאָס לעבן און כבוד פון יידּ איז געזיכערט — מיר האָבן נישט געפֿילט דעם מינדעסטן סימן פון אַנטעסימיטיזם, באַלידיידונגען, ווער רעדט שוין וועגן אַנטי־יידישער דיסקרימינאַציע, אָבער די שטאָנדהאַפֿטיקייט פון דער לאַגע איז געשטאַנען אונטער אַ גרויסן פֿראַגע־צייכן.

פּוילן אַלס זעלבסטשטענדיקע מדינה איז אונטערגעגאַנגן, די נאַציש חיות שטייען אויפן מערב בריג פון בוג. אייראָפּע איז אַ פּייער שפּייגעלדיקער וווּלקאַן, דער היטלער־סטאַלין פּאַקט איז דורך אַלעמען באַטאַקט געוואָרן בלויז וויי אַ צייטווייליקער אָפּמאַך. אָבער דערווייל — חיי שעה. עס הויבט זיך אָן דער פּראָצעס פון צופּאַסן־זיך צום נייעם רעזשים.

ט.

חבר גלאַדישעוו, אַ הויכער בריט־פּלייציקער רוס מיט ענערגישע גזוכטס־שטריכן און אינטעליגענטן אויסדרוק, איז דער הויפּט (נאַטשאַלניק) פון דער קלעצקער „וועמענאיע פראָוולענינע" (צייטווייליקע פּאַרוואַלטונג) פון קלעצק און אומגעגנט. זיין אמט געפינט זיך אין דער עבעריידע פון קאַצעווס מויער, אויפן צווייטן שטאָק — דאָרט וווּ עס איז פריער געווען דער פּאָטאָגראָפישער אָנשטאַלט פון דער פּאָמיליע מ....

דער אויסוואָל פון דער סאָוויעט־מאַכט איז געווען אויסער־געווייליק פּשוט. (נאָר אין אַזעלכע „וועמענאיע פראָוולענינע" פון קלעצק און אומגעגנט זיין אמט געפינט זיך אין דער עבעריידע פון קאַצעווס מויער, אויפן צווייטן שטאָק — דאָרט וווּ עס איז פריער געווען דער פּאָטאָגראָפישער אָנשטאַלט פון דער פּאָמיליע מ....

דער אויסוואָל פון דער סאָוויעט־מאַכט איז געווען אויסער־געווייליק פּשוט. (נאָר אין אַזעלכע „וועמענאיע פראָוולענינע" פון קלעצק און אומגעגנט. זיין אמט געפינט זיך אין דער עבעריידע פון קאַצעווס מויער, אויפן צווייטן שטאָק — דאָרט וווּ עס איז פריער געווען דער פּאָטאָגראָפישער אָנשטאַלט פון דער פּאָמיליע מ....

ג. האָט לאָנגע יאָרן פאַרנומען דעם פּאָסטן אַלס הויפּט פון באַבריסקער „גאַראיסאַלקאָם" (שטאָטישער אויספיר־קאָמיטעט). אַ מאַן מיט אַ לאָנגער אַדמיניסטראַטיווער פּראַקטיק, און דערצו שטענ־דיק געהאַט צו טאָן מערסטנטייל מיט יידן. ער האָט אַרויסגעווינען פאַרשטענדעניש, טאַקט און עלאַסטישקייט אין זיין נייער שוועירער ראָל. זיין אַרבעטסזאַקייט האָט אַרויסגערופן באַוווּנדערונג. זיך נישט באַאיבן אין אַ פּריוואָטער דירה וווּ אַלע איבעריקע; געגעסן און געשלאָפן זייער וועניק אין זיין אמט־ביוראָ. אין משך פון גאַנצן טאָג ביז נאַכט האָט ער זיך פאַרנומען מיט קאַנפּערירן מיט אַלע פאַריינען, שיכטן און קערפערשאפטן פון שטאָט — סוחרים, קרעמער, האַנדוווערקער, אַרבעטער, לערער, מילנער אוו ד. גל. און צו שלוס, טעגלעך אין די שפּעטע נאַכט שהאָן — אַ אַלגעמיינע קאַנפערענץ פון אַלע פאָרוואַלטער, מיטאַרבעטער און בעאמטע פון די אַפּטיילונגען בייַ דער צייטווייליקער פאַרוואַלטונג. די מערהייט מיטאַרבעטער זענען געווען ארטיקע — די סאָוויעטישע האָבן ערשט אַנגעהויבן צו קומען.

אויף די ציצונגען האָבן מיר געדאַרפט אפגעבן באַריכטן וועגן דער טעגלעכער אַרבעט, אַרויסרופן פּראָגן אויף וועלכע מיר האָבן זיך אַנגעשטויסן, עמיינונאָם אַנעמען באַשלוסן וועגן דער וווייטער־דיקער טעטיקייט. ג. איז געווען דער אייניציקער צווישן די „וואָס־טאָשניקעס", וועלכער האָט זיך גוט אריענטירט און אַרויסגעווינען פאַרשטענדעניש און טאַקט ביים ליינן קאָמפּליצירטע פּראָבלעמען.

איין כאַראַקטעריסטישער ביישפּיל:

אַ טאָג פאַר ערב יום כפור, ביים שלוס פון אונדזער אוונט־זיצונג, רוקן מיר אַרויס די פּראָגע פון יום־כיפורדיקן טאָג. מיר דערקלערן זיין באַדייטונג פאַר דער יידישער באַפעלקערונג און בעטן, אַז די מאַכט זאָל דערלויבן שליסן די געשעפטן, קראָמען און אונטערנעמונגען, און באַפריייען די יידישע באַאמטע, די אַרבעטער אָן אָנגעשטעלטע פון אַרבעט.

ח' א. אַ יידישער בחור'ל, אַ קאָמוניסט פון סאָוויעט־פאַרבאַנד, ווערט גלייך אָנגעצינדן: „טשטאָ זנאַטשיט" — וואָס הייסט — די סאָוויעטישע קאַנסטיטוציע גראַנאַטירט די פולע פרייהייט פון רעלי־גיע. סתם יידן האָבן דאָס רעכט דאָונגן וויפל זייער האַרץ גלוסט. עס קאָן אָבער קיין רייד נישט זיין וועגן שליסן געשעפטן, סאָוויע־טישע אָנשטאַלטן אָדער אָמטן.

אָן בכלל, וואָס זענען דאָס פאַר אַ סאָוויעטישע מיטאַרבעטער וועלכע האָלטן פון די „זאַבאָבאָנעס" (זיין אויטענטישער אויסדרוק) אָדער אָבערגלויבנס.

מיר אפאנירן: יום כפור, דער ערשטער אונטער דער נייער אַרדנונג, פאַרזיכט אַ באַזונדער צוגאַנג. דאָס איז דער הייליקסטער יום־טוב פאַר דער רעליגיעזער באַפעלקערונג, און רופט אַרויס פעטער אַפילו ביי נישט־רעליגיעזע שיכטן. מען דאַרף זיך היטן פון אַ ווייטגייענדיקן שפרונג.

אונדזערע אַרגומענטן מאַכן נישט אויף חברא, די מינדסטע ווירקונג. (צו זיין שטיקל זכות זאָל דאָ אַ געזאָגט ווערן, אַז ער איז אין די ענינים געווען אַ עם־הארץ — געשטאַמט פון פולשטענדיק אַסימילירטע קריזין).

ג. שווייגט, פאַרטראַכט זיך, און ענדלעך פאָלט דער פסק־דין:

„היות די סאָוויעטישע קאָנסטיטוציע באַהאַנדלט בכלל נישט קיין ענינים פון פריוואָטע אונטערנעמונגען, ווייל אין סאָוויעטן־פאַרבאַנד זענען אַזעלכע נישט בנמצא — וועלן נישט געמאַכט ווערן קיין שטערונגען פירן רו־טאָג פון פריוואָטע קרעמער און בעלי־מלאכות.

פאַרשטייט זיך, אַז עס קען קיין רייד נישט זיין וועגן אפיציעלן שליסן פון די אמטן. אבער די יעניקע מיטאַרבעטער, וועלכע וועלן פאַרלאַנגען אפצוהיטן דעם רו־טאָג, באַקומען דאָס רעכט זיין אפ־וועזנד דעם טאָג פון זייערע אמטן. אפיציעל וועט דער טאָג פאַר זיי פאַרעכענט ווערן אלס „וויכאָדנאי" — דער רו־טאָג פון די סאָוויע־טישע אַרבעטער.

דער ערשטער יום כפור אונטער דער סאָוויעטישער אַרדנונג האָט זיך מיט גאָרנישט אונטערגעשיידט פון די פּריערדיקע יאָרן. אויב נישט נאַכמער... די מוחות זענען געווען פאַראָומערט, די הערצער אַנגעוווייטיקט אין אַבליק פון דער אַלגעמיינער סיטואַציע אין דער וועלט...

ו.

ווען מיר ווילן אורטיילן רעטראָספעקטיוו די ריכט־ליניעס, די טאַקטיק און אינעראַלעכע פאַליטיק פון די סאָוויעטן אין די פאַר־נומענע מערב־גביטן פון וווייסרוסלאַנד און אוקראינע, וועלן מיר קומען צום באַשלוס:

דער פלאָן האָט פאַרוויסגעזען צוויי פּעריאָדן. די פלאַנירטע אויס־געווייטלטע פאַלקס־פאַרזאַמלונג (נאַראָדנאיע סאבראַניע), וועלכע האָט נעדאַרפט פראַקלאַמירן די וועגדונג צו מאַסקווע איינצוגלידערן די באַפרייטע געביטן אין די סאָוויעטישע רעפובליקן, האָט גוזאַלט זיין דער וועג־פונקט און אויבערגאַנג פון ערשטן פעריאָד צום צווייטן.

אין צוזאַמענהאַנג מיט די פאַרשטייענדיקע וואַלן אויפן גרונד פון דער סטאַלין־קאָנסטיטוציע, וועלכע גאַראַנטירט דאָס אַלגעמיינע וואַל־רעכט, האָט די מאַכט געוואָלט אַרויסווייזן וויי וווייט מען־גלעך אַ ליבעראַלן קורס, נישט אַרויסרופן אומצופרידנהייט און קעגנער־שאפט בייַ דער באַפעלקערונג. עס איז גאָלייגט געוואָרן פיל אַכט אויף נישט צו דערלאַנג צו אַ מאַגל אין ניטוועניקסטע פראַדוקטן און אַרטיקלען פון ערשטן נעבעדויב — אַ צושטאַנד פאַר וועלכן אַלע האָבן זיך געשראָקן. דער פּרעסטיזש פון דער נייער מאַכט האָט גאָר אַפּגאַדערט, אַן נישט קוקנדיק אויף די אויסערגעווייניגלעכע צייטן, זאָלן זיך נישט איבערהזרן די דערשייגונגען וועלכע זענען גאָר אין זכרון פון דער באַפעלקערונג פון די אמעריקע יאָרן.

כדי דאָס צו דערגרייכן איז נישט געווען קיין אנדער אויסוועג, ווי צו דערלויבן די פרייהייט פון פריוואָטער איניציאַטיוו. אויף זיינע קאַנפערענצן מיט די פאַרשטייער פון די עקאָנאָמישע קערפערשאַפטן האָט ג. אויפגעפאַדערט די סוחרים, מילנער, אייגענטימער פון די אינדוסטריע־אונטערנעמונגען, פאַרצוועלן זייער טעטיקייט ווי פריער, צוזאָגנדיק די שטיצע פון דער מאַכט. די קרעמער האָט ער פאַר־פליכטעט צו האַלטן אָפן די געשעפטן, צו יעדער צייט וועלן זיי

באָקומען דערלויבנישן אויף אימפּאָרטירן סחורות פון די צענטערן, כדי צוגאַנגיין און פאַרפילן די רעסורסן). (אין באַטראַכט איז גענומען גרויסע קוואַנטיטעטן פון פּראָדוקטן, וואָס קענען ניט אַרײַנקומען אין לאַנד אָן ספּעציעלע דערלויבעניש). דער קורס פון פּוילישן זלאָטע איז אויך אַ וויכטיק מיטל פֿאַר דער רעגירונג צו קאָנטראָלירן דעם וואַלוטע־מאַרק.

אין פֿראַנקרײַך איז אויך אַ ספּעציעלע אָרגאַניזאַציע, וואָס איז פֿאַראַנטוואָרטלעך פֿאַר דער קאָנטראָל פֿון דעם וואַלוטע־מאַרק. דאָס איז דער „אָפֿיס דע טשענג", וואָס איז אונטערגעשטעלט דעם פֿינאַנץ־מיניסטעריום. אין אַלע לענדער, וווּ עס עקזיסטירן ספּעציעלע אָרגאַנען פֿאַר קאָנטראָל פֿון וואַלוטע־מאַרק, זענען זיי אָפּגעטיילט פֿון דער באַנק, וואָס איז פֿאַראַנטוואָרטלעך פֿאַר דער דורכפֿירונג פֿון דער פּאָליטיק פֿון דיסקאָנט. אין פֿראַנקרײַך איז דאָס אָנדערש. דאָס איז אַ טייל פֿון דער פֿינאַנץ־פֿאַראַלטונג פֿון לאַנד, וואָס איז אונטערגעשטעלט דעם פֿינאַנץ־מיניסטעריום. דער „אָפֿיס דע טשענג" איז אַ דעפּאַרטאַמענט אין דעם פֿינאַנץ־מיניסטעריום, וואָס איז אָפּגעטיילט פֿון דער באַנק פֿון פֿראַנקרײַך. דער „אָפֿיס דע טשענג" איז אַ ספּעציעלע אָרגאַניזאַציע, וואָס איז אונטערגעשטעלט דעם פֿינאַנץ־מיניסטעריום, אָבער איז זי אָפּגעטיילט פֿון דער באַנק פֿון פֿראַנקרײַך. דער „אָפֿיס דע טשענג" איז אַ ספּעציעלע אָרגאַניזאַציע, וואָס איז אונטערגעשטעלט דעם פֿינאַנץ־מיניסטעריום, אָבער איז זי אָפּגעטיילט פֿון דער באַנק פֿון פֿראַנקרײַך. דער „אָפֿיס דע טשענג" איז אַ ספּעציעלע אָרגאַניזאַציע, וואָס איז אונטערגעשטעלט דעם פֿינאַנץ־מיניסטעריום, אָבער איז זי אָפּגעטיילט פֿון דער באַנק פֿון פֿראַנקרײַך.

צוגלייך האָט זיך אויך אָנגענומען אַרגאַניזירן די אָפּטיילונג פֿון אַפּראָווי־זאַציע און פֿאַרזיכערונג, וועלכע איז צוגעטראָגן צו עפענען מלוכה־שע קראָמען. אין אַ דרינגענדיקן טעמפּ זענען אָנגעקומען פֿון סאָוויעט־פֿאַרבאַנד גרויסע טראַנספֿאָרטן פֿון נאָפּט־קראָסין און שוועבעלאַך. עס האָט געדראָט, אַז די פּויערים זאָלן בלייבן זיצן אין דער פּינצטער.

אויף איינער פֿון די זיצונגען און קאָנפֿערענצן מיטן ח׳ ג. האָט זיך עפּעפּנען איינער, וועלכער האָט אַ זאָג געטון צו אים:

„איר פֿאָדערט פֿון אונדז פֿאַרזעצן אונדזער טעזיקייט, און צום סוף דערווײַרט אונדז דער גורל פֿון די „מעפֿ״־לייט אין ראַטן־פֿאַרבאַנד".

ג. האָט קאָטעגאָריש צעשטרייט אָבער חששות. — „קיינע אַנאַלאָגיעס — האָט ער פֿאַרזיכערט — זענען אין דעם פֿאַל נישט גילטיק. אמת, אייער טעזיקייט איז אַ צייטווייליקע, אָבער אין די געגעבענע אומשטענדן איז זי נויטוועندיק און נוציק, און וועט געהעריק אָפּגעשאַצט ווערן צום גוטן פון דער מאַסע".

מען האָט געפֿאָלגט. די קראָמען און געשעפטן זענען געווען אָפֿן. די ריין, דער גזדראָנג בייַ די מאַנופֿאַקטור און לעדער־געשעפטן האָבן אָנגענומען אַ ריזיקן פֿאַרנעם.

אַ מערקווירדיקע דערשיינונג פון יענע טעג, ספּעציפּיש פֿאַר קלעצק און די איבעריקע שטעט און שטעטלעך בייַ דער געווענדענער סאָוויעטיש־פּוילישער גרענעץ־ליניע. אָפּיציעל איז אויך איצט געווען שטרענג פֿאַרבאָטן איבערגיין די דאָזיקע ליניע אָן אַ ספּעציעלער דערלויבעניש פון די אַרגאַנען פון נ. ק. ו. ד. טראָץ דעם פֿלעגט קלעצק אין די ווינטער־אָוונטן פֿאַרפֿולט ווערן פון קאָלאָניקעס, מענער און פֿרויען, פון יענער זייט גרענעץ. אַסך פון זיי האָבן געהאַט אין שטאָט זייערע אַמאָליקע באַקאַנטע יידן, ווו זיי פלעגן זיך געווינעלעך אויפֿהאַלטן האַלטן. זיי האָבן געבראַכט מיט זיך צאַרישע גאַלד־מטבעות, און דורך פֿאַרמיטלונג פון די באַקאַנטע בעקיפּט פֿאַרשידענע פּראָדוקטן, סחורות און אַרטיקלען — מערסטנטייל מאַנופֿאַקטור און לעדער. זיי פלעגן זיך ווערפן אויף די דאָזיקע סחורות, ענגומען וואָס עס האָט זיך נאָר גלאָזט, נישט אָפּשטעלנדיק זיך פֿאַר קיין שום פּריײַז. די פֿאַרמיטלער האָבן זיי צוגעשטעלט די סחורות אין זייערע אויפֿהאַלטס ערטער, אויסנוצנדיק די פּינצטערניש פון שפּעט אָוונט.

עטלעכע שעה האָבן געדויערט די טראַנזאַקציעס אין די פֿאַרבאַר־גענע ערטער. און שפּעט בייַנאַכט, מיט אָנגענפֿאַקווּוטעט זעקלעך אויף די פּלייצעס, פלעגן זיי זיך שנעל אָפּטראָגן אין זייערע היימען. אַזאַ מין ספּעקולאַציע האָט געבליט אין קלעצק אַ גרויסע צייט.

דאָס מערקווירדיקסטע איז אָבער, אַז די מאַכט האָט נישט רע־אַגירט מיט קיין שום מיטלען. דער ציל — נישט אַרויסרופן קיין אויפֿרעגונג און פֿאַרביטערונג בייַ די צוקונפֿטיקע וווילער צו דער נאָענטער פֿאַלקס־פֿאַרזאַמלונג האָט אינגעראָגווייַגן אַלץ.

אָבער בכלל זענען די קרעמער, קליינהענדלער און אַנדערע אייגענטימער פון אונטערנעמונגען (די גרעסערע זענען באַלד נאַצי־אַנאַליזירט געווארן) געווען פֿאַראינטערעסירט, וואָס שנעלער אויס־צופֿאַרקויפֿן זייערע סחורות, ליקווידירן זייערע עסקים און אינגאַנצן צו אַ נייעם לעבנס־שטייגער — אַ כשרן פון סאָוויעטישן שטאַנדפּונקט אין געזעץ.

י״א

ביסלעכווייז, שטופנווייז, האָבן זיך אָנגעהויבן אָרגאַניזירן און פונקציאָנירן אַלע אָרגאַנען. פון דער פֿאַרוואַלטונג און אַדמיניס־טראַציע. עס האָבן אָנגעהויבן שטראָמען באַאַמטע פון מזרח, באַשטימטע אויף פֿאַראַנטוואָרטלעכע פאָסטנס — אַ קאָליפּולע געזעלשאַפט פון פֿאַרשידענע טיפּן, עלטערס, פֿראַפֿעסיעס, בילדונג און נאַציאָנאַליטעט: ווירטשאַפֿטלער, קולטור און פֿאַרטיי־טוער, אָרגאַניזאַטאָרן פון קאָאָפּעראַטיוון און פֿראָפעסיאָנעלע פֿאַריינען, סטודענטן פון טכניש־היסטאָלן און אַז. וו. דאָמינירט האָט די יוגנט, צווישן זיי אַ באַדײַטנדע צאָל יידן. זייער אויסערלעכער אויס־זען, זייער קליידונג — מיט קליינע אויסנאָמען — האָבן עדות געגאָבן וועגן אַ באַשיידענעם לעבן. זייער האַלטונג, באַגריפן, באַגרענעצטער אינטעלעקטואַליזם — אַ פּראָדוקט פון צוקונפֿטיק יאָר אָפּגעשלאָסענעם לעבן — האָבן אונדז אָפט דערשטוינט. אייניקע פון זיי האָבן גאָנץ ערנסט געגלויבט, אַז די פּריצים באַציען זיך צו די פּויערים ווי די אָמאָליקע פּאַדאָלן, אַז פֿאַראָמען אויף יידן זענען כמעט אַ טאַגטעגלעכע דערשיינונג. די יידישע בחורים צווישן זיי זענען געווען סימפּאַטישע, פֿשוטע פֿאָלקס־מענטשן. בכלל האָבן כמעט אַלע „וואָסטשניקעס", מענער ווי פרויען, אָנגענאַלטן פּריינטלעכע חבֿרישע באַציונגען מיט אונדז, ווי גלייכע מיט גלייכע.

די פּרימיטיוויטעט און אָפּגעשטאָנענקייט, האָבן גורם געווען קאָמישע קוריאָזן.

אַזוי, למשל, האָבן סאָוויעטישע פֿרויען זיך אויפֿגעגעבן קאָסטיר־מען פון קאָלירטן שטאָף, וואָלכער גייט עטוואָלעלעך אויף נאָכט־העמדער... אין די דאָזיקע קליידער זענען זיי דערשינען אויף טענץ אין פֿאַרווייַלונגס־אָוונטן; מען האָט זיי אויפֿגעקלערט — און דאָס האָט זיך מער נישט אינעראָגעזוכט.

די שטאָטישע באַפֿעלקערונג גופא האָט זיך באַמיט באַווייזן וואָס מער באַשיידענער. אויך דאָך, שבת פֿאַרנאַכט, איז די צעפֿערער גאָס געווען פֿאַרפֿולט מיט שפּאַצירנדיקער יוגנט — פֿאַרפּוצט אין שבתדיקער קליידונג — „וואָס פֿאַר אַ שיינע מיידלעך און ווי עלעגאַנט זיי זענען געקליידט" — פלעגט נישט איינמאָל זיך ארויסכאַפּן פון זייער מויל...

י״ב

ביים אָרגאַניזירן דעם פֿאַרצווייגטן סאָוויעטישן אַפּאַראַט, האָט די מאַכט זיך צענויטיקט אין גייסטיקע אַרבעטער פון אַלע קאָטעגא־ריעס: בוכאַלטערן, ביוראָקראַטן, מעדיקער, לערער און אַז. וו. ספּעציאַליסטן זענען צייטווייליק אויפֿגענומען געווארן אויף אַרבעט. מען האָט פֿאַרלויפיק נישט געמאַכט קיינע אויספֿאַרשונגען וועגן דער פֿאַליטישער כשרות. די אינטעליגענץ, מענשן פון פרייַע פראָפעסיעס, האָבן אין זייער איבערוויגנדיקער מערהייט געהערט צו די ציוניס־טישע אָדער ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע קריישן, ס׳רוב זיך פון מיטלשטאַנד. עס האָט זיך געשאָפן אַ לאָגע, אַז אין אַלע סאָוויעטישע אַמטן האָבן דאָמינירט געווענזעג ציוניסטישע, חלוצישע טערע און מיטגלידער. אין דער צייט פון פּוילישן רעזשים האָט אין קלעצק עקסיסטירט אַ קליינע גרופּע ענגויגע צום קאָמוניזם. איצט האָבן זיי געהאַט פּרעטענזיעס און אַמביציעס, זיי האָבן אָבער געמוזט איבערלעבן אַ ביטערע אַנטוישונג; זיי האָבן זיך אָנגעשטויסן מצד די סאָוויעטישע פֿאַרטיי־טויר אויף אַ באַציונג פּול מיט חשדים און אָפּילו פיינטשאַפט. די דאָזיקע בחורים — צווישן זיי גאָנץ פֿרויען און פֿשוטע, זענען אָבער געווען פּרימיטיוו און בשום אופן נישט געקאָנט באַגרייפן, וואָס דאָ קומט פֿאַר.

דער עלטסטער און באַווסטזיניקסטער צווישן זיי ח׳ מ. ע. ווועלכער איז אָנגענומען אין שטאָל פון דער פּרעמד, פון די פּוילישע מערב־פֿראָווינצן, האָט באַקומען עלעמענטאַרע בילדונג אין דער דייטשער שפּראַך, און איז געווען באַהאָונט אין דער דייטשער סאָציאַליסטישער און קאָמוניסטישער ליטעראַטור. דוכט זיך, אַז ער איז געווען דער אידעאַלסטער טיפּ צווישן די וועלכע וווּרן היינט

באַצייכנט אַלס „קאַמאַפּאַליטן" און ווערן קוואַליפיצירט אַלס פּיינט פון דער סאָוויעטן־מאַכט און קאָמוניסטישער פּאַרטיי. ער האָט געהאַט גרויסע אַמביציעס, און נעבעך איבערגעלעבט שווערע אַנטוישונגען, נישט אַריבערצודרייַ זיך אין נייע פֿאַרהעלטענישן און באַדינגונגען.

די דאָזיקע גרופּע און נאָך אַנדערע אַרבעטער, האָבן אויפגעהויבן אַ „ויצקע" וועגן דער ציוניסטישער „אָקופּאַציע" פון די סאָוויעטישע אַמטן און אינסטיטוציעס. זיי האָבן אַרגאַניזירט אַ דעלעגאַציע צו דער צייטווייליקער פֿאַרוואַלטונג, און איסגעדרוקט זייער פֿאַרדרוס און פֿראָטעסט. זיי האָבן זיך אַפּילו נישט אָפּגעשטעלט פֿאַר אויפגעבן געוויסע פּאָסטן פון דער פֿאַרגאַנגענהייט — וואָס ס׳האָט געהאַט דעם טעם פון מסירה.

די סאָוויעטישע טויער זענען לגמרי נישט געווען פֿאַראינטערעסירט אין אַזעלכע מינים אַנטדעקונגען. זיי האָבן גאָנץ גוט פֿארשטאַנען, אַז די פּאָליטישע כשרות פון די אַרטיקע טויער און מיטאַרבעטער איז נישט אין אַרדנונג, און אַז עס איז נישט כדאי בכלל אויפצוהויבן פּראָגע„ דער פֿאַרזיכערונג פון דעם צייטווייליקן פֿאַרוואַלטונג־אַפּאַראַט האָט אויפגעגעבן די דעלעגאַציע, זיי אויסגעהערט און אויפגעקלערט די פּאָליטיק פון דער מאַכט.

די סאָוויעטישע מאַכט — האָט ער דערקלערט — איז געצוווּנגען זיך באַנוצן מיט די טעכניש, קולטורעלע און אַדמיניסטראַטיווע קרעפטן צווישן דער באַפעלקערונג, נישט רעכענענדיק זיך מיט דער פּאָליטישער פֿאַרגאַנגענהייט אַדער סאָציאַלן אָפּשטאַם, וויייל צוויישן דער פֿראָליטאַרישער מאַסע זענען אַזעלכע פֿאַרלוירן נישט בנמצא.

צום סוף האָט ער גוזאָגט, אַז ער איז גלייך גרייט צו באַשטימען אויף פּאָסטנס אַרויסגערוקטע קאַנדידאַטן פון די אַרבעטער־קריזן אַלס שול דירעקטאָרן, לערער, בוכהאַלטאָרן און אַז. וו. אויף וואָס די חברים דעלעגאַטן האָבן, נאָטירלעך, קיין פּאָזיטיווע תשובה נישט געקענט געבן. מיט דעם האָט זיך דאָס געענדיקט. די אַנטיילנעמער האָבן שפּעטער שטאַרק חרטה געהאַט אויפן דאָזיקן שריט, וועלכער האָט אַרויסגערופן גרויס פֿאַרביטערונג צווישן דער באַפעלקערונג פון קלעצק.

ג׳

דער סאָוויעטישער פֿאַרוואַלטונגס אָפּאַראַט, אריינגעמענדיק בהדרגה־דיק אונטער זיין רשות און אַדמיניסטראַטיוווער אַנפירונג אַלע צוויגען פון דער ווירטשאַפט, עקאָנאָמיק און קולטור — האָט זיך שטאַרק פונאַנדערגעוואָקסן. זיין גרונט־פּעלער איז אַבער באַשטאַנען דערין, וואָס עס האָט געפעלט אַ קלאָרע באַצייכנונג פון די פֿעראַנטוואָרטיון און אַ געוויע פאַנאַנדערטיילונג פון די פונקציעס און קאָמפּעטענצן.

פֿאַרמעל איז די מאַכט געלעגן אין די הענט פון דער צייטווייליקער קער פֿארוואַלטונג — שפּעטער — „ראַיאָספּאָלקאָם" — קריין אויס־פיר קאָמיטעט. אַבער פֿאַראַלעל מיט דעם האָבן אַנגעהויבן פונקציאָנירן די אַרגאַנען פון „גאָראיספּאָלקאָם" — שטאָטישער אויספּיר קאָמיטעט (ענלעך צום געוועזענעם מאָגיסטראַט, אַבער מיט גרעסערע אַדמיניסטראַטיווע פונקציעס און אָפּמפּעטענצן. ביי דער זייט האָט זיך געשאַפן דער סעקרעטאריאַט פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי, וואָס איז באַשטאַנען פון דריי סעקרעטאַרן — פֿאַר אַלגע־מיינע ענינים, פֿאַר ווירטשאַפט, פֿאַר קולטור און דערציונג. זייערע פֿאַראַדנונגען, אינסטרוקציעס און וועטאָ האָבן דוכט זיך, געהאַט אַ דעציידירנדיקע באַדייטונג נישט קונדציק אויף דעם, וואָס פֿאַרמעל, לויט דער קאַנסטיטוציע האָבן זיי נישט געדאַרפט פֿאַרמאָגן אַדמיניסטראַטיווע אויספּיר־פונקציעס. ועל כולם — אין דער געביידע פון דער געוועזענער גמינע אויף צעפּערער גאַס, האָט זיך באַזעצט דער אַרגאָן פון נ. ק. וו. ד. — פֿאַלקס קאָמיסאַריאַט פֿאַר אינערלעכע ענינים, וועלכער האָט זיך געטון זיין ספּעציעלע אַרבעט, אונטער אַ הילע פון גהיימניש. דאָס אַלץ האָט זיך געקרייצט, צוזאַמענגעמישט, צוזאַמענגעשטויסן, אַרויסרופנדיק מיספֿארשטענדנישן און קאַנפליקטן.

אייניק ביישפילן:

דער סעקרעטאריאַט פון דער קאָמ. פּאַרטיי פֿאַרזיכערט קאַטעגאָריש, אַז פֿאַרלויפיק האָט די סאָוויעטן־מאַכט נישט בדעה צו נאַציאָנאַליזירן די בתי מדרשים און אַנדערע געבעט הייזער. אָבער אין איין שיינעם פּרימאַרגן דערשיינט דער פֿארשטייער פון גאָרקאָם, הענגט אויף אַ שלאָס אויף דער טיר פון אַלטן בית מדרש און באַשטימט דעם בנין פֿאַר אַ סחורות־סקלאַד. עס האָט זיך אָנגאַהויבן אַ סדרה פון אינטערוענצן, וועלכע האָבן נישט געגעבן קיינע פאַזיטיווע רעזולטאַטן. דער גאַראיספּאָלקאָם האָט קאַטעגאָריש דערקלערט, אַז ער האָט נישט קיין אַנדער ברירה, ווייל עס וועט אויסקומען אויבערלאַזן די סחורות און פֿראָדוקטן אויפן גאָס, קיין אַנדער געביידע איז נישט בנמצא. אַלס אַנטשטיידונג האָט מען באַקומען די פּייערלעכע פֿאַרזיכערונג, אַז די גרויסע „קאָלטע שול" וועט בלייבן אומבאַרירט — דער צוגאַנג איז אָפּגעהיט געווארן ביזן סוף.

די מילין פון נ. ק. וו. ד. אַרעסטירט אין מיטן דער נאַכט דריי לערער פון דער וווייסרוסישער מיטל שולע. אייניר אַ געוועזענער וווייסגוואַרדייער, אַ פֿאַרברעטער אַנטיסעמיט. די אויבעריקע צוויי האָבן געהאַט אַ גאָר מיאוסע פֿאַרגאַנגענהייט אויפן מאַראַלישן באָדן. זיי וועלן באַלד דעפּאַרטירט אין ראַטן־רוסלאַנד, און פֿאַרשוווּנדן. מען האָט אָפּילו נישט געפונען פֿאַר נויטיק צו מעלדן וועגן דעם דער אָפּטיילונג פון פאָלקס־בילדונג.

דער ווינטער 1940—1939 איז געווען אַ אויסערגעווייניגלעך שווערער. די פרעסט האָבן דערגרייכט ביז 30 גראַד אונ העכער, מיט גרויסע שניי־שטורעמס. מען אַליאַרמירט פון די שולעס אַז עס גיינען אויס די זאָפאָסן פון ברען־האָלץ. די קינדער זיצן אויף די שול־בענק אָנגעטאָן אין זייערע מלבושים און טרייסלען זיך פון קעלט. מיר פֿארלאָזן די געווייניגלעכע אַרבעט און פֿארווענדן פיל מי אויף צושטעלן האָלץ פֿאַר די שולעס. עס הויבט זיך אָן די לאָנגע און פֿארשלעפּטע פֿראָצעדור צו קריגן די נויטיקע געלטסומען אויף דינגען פורן און באַקומען די געהעריקע אַרדערס צו וואַלד־וועגטער.

די וועלדער זענען פון ערשטן טאָג נאַציאָנאַליזירט געוואָרן. אין אַ פּראָסטיקן שנייאיקן טאָג לאָזן מיר זיך אויף פּויערישע פורן און וועג — 25 קילאָמעטער וויַיט פון קלעצק — מיר דערגרייכן דעם וואַלד, וועלכער איז ספּעציעל באַשטימט געוואָרן פֿאַר דעם געבויך פון דער באַפעלקערונג (אַ אומגעלומפּערטע באַשטימונג. מען האָט געקענט אויסווייילן אַ וואַלד נאָענט צו דער שטאָט). דער וואַלד־אַדמיניסטראַטאָר באַטראַכט די אַרדערס, און וויזיט אונדז... אַ פּריש באַקומענע פֿאַראַרדנונג. מען מוז באַקומען אַ צוגאַב־אַרדער פון דער ניעסווייזשער וואַלד־אָפּטיילונג. קיינע טענות ומענות גילטן נישט. די פֿאַרביטערונג צווישן אונדז — אויך ביי די צוויי סאָוויעטישע פֿאַרטייַ־לייט וועלכע זענען מיט אונדז געפֿאָרן — האָט נישט קיין גרענעץ.

מיר קערן זיך אום קיין קלעצק מיט ליידיקע פורן. עס הויבט זיך אָן אַ שראַפער קאַנפליקט און טעלעפֿאָניש וועדטער־דועל צווישן קלעצק און ניעסוויזש, עס פֿאַלן וועדטער און אויסדרוקן פון באַווּסטן סאָוויעטישן לעקסיקאָן פון „חאַאָסטאָם" — גלייכגילטי־קייט, ביז „וועדעטעלסטוואָ" — שעדיקעריי, „סאָבאָשאָ" און נאָך. שפּעטער איז דער דאָזיקער ענין טיילוויַיז רעגולירט געוואָרן, אָבער דעם גאַנצן שווערן וויַינטער האָבן די שולעס געליטן פון די גרויסע קעלטן. אָזעלכע פֿאַלן און ספּיזאָדן קען מען ברענגן אַ סך. געוויסע וועדטעלעך און אויסדרוקן — אָפּילו אינציקע וועדטער וועלכע וועלן אָפּט געבראויכט זין אַ סביבה אַדער גוזעלשאַפט, זענען כאַראַקטעריס־

טיש און באַלערנדיק. אויף אונדזערע צאַלרייכע זיצונגען, קאַנפע־רענצן, מיטינגען און פֿאַרזאַמלונגען פֿלעגן מיר זייער אָפט הערן פון די סאָוויעטישע און קאָמוניסטישע טויער דעם אויסרוף און אויסדרוק: „פֿראָוילנאַ!" — „ריכטיק", אינטריפֿט אין די שווישנרופן און רעפּליקעס. אין פֿלוג אַ גאַנץ אומשולדיק ווארט, אָבער אין מויל פון די קאָמוניסטן האָט ער פֿאַרמאָגט אַ באַזונדערן קלאַנג און באַדײַטונג. ס'הייסט, אַז דו שפּרייזט פּינקטלעך און ריכטיק אויף דער זײַער שמאָלער טעוושקע וועלכע טראָגט דאָס נאָמען פֿאַרטיאישע גענג־ראַל־לינײַע. זײַער אָפּט און בײַ פֿיל גלעזלעגענהייטן האָט מען געקענט הערן דעם אויסדרוק „דאָגוואָרייליס" — „זיך צוזאַמענגערעדט" — אַ וואָרט וואָס שילדערט דעם סיסטעם און די מעטאָדן פון דער סאָוויעטישער אַדמיניסטראַציע.

דער אויפגעבלאָזענער אָפּפֿאַראַט מיט זײַן נישט קלאָרער פונאַנ־דערטיילונג פון קאָמפּעטענצן, האָט גורם געווען צו פֿערמאָנענטע קאָנפֿערענצן פון די פֿאַרשידענע פֿאַרשטייער און לייטערס. מען האָט געמוזט צוזאַמענרעדן זיך, כדי אויסמיידן סתירות און קאָנפֿליקטן און צומײַנזאָם דערגרייכן קאָנקרעטע באַשלוסן. „דאָגא־וואָרייליס" מיינט, אַז די קאָנפֿערענצן זענען דורכגעגאַנגן בהצלחה. לייכט זיך פֿאַרשטיין, וויפֿל שוועריקייטן און פֿאַרשלעפּונגען אַזאַ מין פּראָצעדור האָט אָרויסגערופן ביים רעגולירן דאָס לעבן אין שטאָט.

ר"ד

דאָס פֿראָבלעם פון שולווען האָט זיך אָרויסגעוויזן אַלס די שוועריסטע און קאָמפּליצירסטע.

דער סאָוויעטישער לערער— נישט צו פֿאַרגלייכן מיטן באַאַמטן אַדער ביורא־אָנגעשטעלטן איז, קודם כל, און פֿיל מער, אַ דערציער. ער מוז אָבער אויך דערפֿילן די אויפגאָבע פון אַן אָפּיטאָאַטער צווישן די עלטערן און צווישן דער באַפֿעלקערונג בכלל. דער לערער איז, אמת, נישט מחייב צו זיין אַ רעגיסטרירטער פֿאַרטײ מיטגליד, אָבער אַלס דערציער מוז ער זיין דורכגעדרונגען מיטן קאָמוניסטישן גייסט, מיטן סאָוויעטיש־סטאַליניסטישער לערע און אָפּהיטן די פֿאַרטיאישע געזעצן־לינײַע.

וואָס קען מען אויפֿטון מיט די צייטנסטישע „תרבות" לערער, מיט די אַרטאַדאָקסיש־רעליגיעזע לערער און מלמדים פון „בית יעקב" אַדער תלמוד־תורה? די לאָגע איז געווען באַשווערט אויך דורך דעם, וואָס עס זענען כמעט נישט געווען קיין אויסזיכטן אויף אַ צופֿלוס פון פּעדאַגאָגישע קרעפֿטן פון מזרח. דאָרט גופא האָט זיך שפּעפּירט אַ גרויסער מאַנגל אין לערער. מען האָט זיך דעמוזט באַנוגענען מיט די אַרטיקע קרעפֿטן. שוין אין די ערשטע טעג איז צוזאַמענגערופן געווארן אַ פֿאַרזאַמלונג פון אַלע לערער אין שטאָט. גלאַדישעוו האָט געהאַלטן אַ לאָגנע רעדע, אויפֿגעקלערט די סיסטעמען און ציל פון דער סאָוויעטישער פּעדאַגאָגיק, זיי אויפֿגעפֿאַדערט איינגלידערן זיך אין נייעם לעבן און צוטרעטן צו דער ארבעט.

האַלב דערשראָקענע, שוויגדיקע, איינגעזונקענע אין זיך, זענען געזעסן די לערער. זייער וויניק האָבן פֿאַרשטאַנען די רוסישע רעדע און קיינער האָט נישט רעאַגירט. נאָך דער וועגדונג צו שטעלן פֿראָגן — האָט געהערשט אַ שטילקייט. אין אַזאַ שטימונג איז מען זיך פֿאַנאַנדערגעגאַנגען. מען האָט אָבער געמוזט זאָפֿארט לייגן די פֿראָגע, די לערן־יוגנט האָט פֿארבראַכט איר צייט אין לימרמען און ווילדעווען אין די גאַסן. אומגעפֿער אַזאַ לאָגע האָט זיך געשאָפֿן אין דאָרף, און בײַ דער נישט־יידישער באַפֿעלקערונג אין שטאָט.

ענדלעך איז פון מינסק דערהאַלטן געוואָרן די ענגויע אינסט־רוקציעס, מיטן פֿאַלגנדיקן מאָדוס וויוועגדי: אַלע שולעס ווערן גלייך געפֿענט. אַלע לערער טרעטן צו צו דער ארבעט. די אונטער־ריכטס־שפּראַך בלייבט די זעלבע ווי פֿריער, מיטן אויסנאַם פון די שולעס פֿאַר די ווייסרוסן. ביז דער נעכסטער פֿאַראַדנונג שליסט אויס די שול־פֿראַגראַם אַלע הומאַניסטישע קעגנשטאַנדן, מיטן אויס־נאַם פון רוסיש אַלס לערן־שפּראַך. אַנגעמענדיק בוכשטאַבלעך די דאָזיקע פֿאַראַדנונג הייסט עס אַז אין די העברעישע געווענזעג „תרבות" זוזן בלייבט העברעיש, פֿאַרלויפֿיק, די אינטערייכסט־שפּראַך, וואָס האָט ביי אונדז אַרויסגערופן אַ געוויסע דערשטוינונג.

אין פּיל שטעט אין מערב ווייסרוסלאַנד האָט מען טאָקע אויפֿן דאָזיקן סמך אַ געוויסע צייט געלערנט די טעכניש־רעאַליסטישע קעגנשטאַנדן אין העברעיש, און אויך די אומגאַנגס־שפּראַך אין שולע צווישן די לערער אין געווען העברעיש. עס האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזן, אַז אין די צענטראַלע אינסטאַנצן אין מינסק האָט מען זיך קנאַפּ אַריינצוריט אין דער פֿראָבלעם פון יידיש שול־וועזן אין פּוילן, און וועגן דער עקסיסטענץ פון „תרבות" שולעס. דער סטאַטוס קוואָ האָט זיך באַצויגן אויסשליסלעך צו דער יידישער שפּראַך. אינגיכן האָט מען טאָקע אייפֿגעקלערט די אמתע כוונה פון דעם פֿונקט אין דער פֿאַראַדנונג, און באַפֿיילן זיין באַלדיקע פֿאַרווירק־לעכונג.

אַלס צייטווייליקער לייטער פון דער ראַיאָן־אָפּטיילונג פֿאַר פֿאַלקס־בילדונג איז באַשטימט געוואָרן אַ יונגער יידי־קאָמוניסט פון סאָוויעטן־פֿאַראַבד חבר א. ער איז ערשט נישט לאַנג אַראָפּ פון דער באַנק פון אַ מיטל־שול און דורכגעגאַנגען אַ קורצן קורס פון אַגיטאַציע אין פֿראָפּאַגאַנדע. ער האָט זיך געהערט פֿאַר אַ אינטעלגענט צווישן די קאָמוניסטן. אָבער ער איז געשטראָפט געוואָרן מיט אַ שווערן הויקער פון קאָמוניסטיש־באַליטיסער נאַטור: זיין סאַציאַלע אָפּשטאַמונג איז געווען גאָר אַ מיאוס... אין די צאַריש־ע צייטן, זענען זיינע עלטערן געווען גרויסע סוחרים, און דאָס איז געווען די איינציקע שטראָנג פֿאַר זיין ווייטערדיקער קאַריערע. בכלל, איז דער יידישער אינטעלגענט־קאָמוניסט געווען דער סאַמע אומסימפּאַטישסטער טיפּ צווישן די סאָוויעטישע לייט. דער יונגער קאָמוניסט, באַקומענדיק פלוצעם מאַכט, האָט ער מיט גרויס אייפער געשטרעבט צו באַווייזן זיין קאָמוניסטישע פרומקייט. און ווען ער האָט זיך אָנגעשטויסן אויף דער מיסטאַראַשטענדעניש אין דער פֿאַראַדנונג, האָט ער גלייך אַרויסגעבן אַ אימור אויף דער העברעישער שפּראַך און האָט פֿאַראַדנט תיכף אויבערצוגיין אויף יידיש אין דער סאָוויעטישער טראַנסקריפּציע און אויסלייג. (ער האָט זיך געהאַלטן אויף זיין פּאָסטן אַ קורצע צייט. מען האָט אים דערווייטערט אַלס נישט צוגעפּאַסטן צו זיין אַמט...).

עס איז זיך לייכט פֿאַרשטעלן די לאָגע און אַטמאָספֿער, וואָס האָט געהערשט אין די שולעס אין די ערשטע צייטן. שוין דאָס דערשיינען פון דר רעליגיעזע לערער מיט אַנטבלויזטע קעפּ, האָט אַרויסגערופן בייַ דיַ קינדער געפֿילן פון פֿאַרבייטערונג און פֿאַרדרוס. די רעליגיעזע קינדער האָבן אין די ערשטע צייטן בשום אופן זיך נישט אונטערגעוואָרפן דעם באַפעל צו אַנטבלויזן די קעפּ. מען האָט דערפון קיין וועזן נישט געמאַכט, ווייל צוליב דער קלעלט זענען אַלע געזעסן אויף דער שול באַנק אין די ווינטערדיקע מלבושים. קיין לערן־ביכער זענען אַ לאָנגע צייט נישט געווען בנמצא. אַ שטאַרקער מאַנגל האָט זיך געפֿילט אין לערן מכשירים. לויט אַ פֿאַראַדנונג, האָבן די לערער געמוזט אין דער ערשטער צייט זיך פֿאַרנעמען הויפּטזאַכלעך מיט פּירן שמועסן מיט די קינדער, און זיי בהדרגה־דיק אַריינפּירן אין טראָגס פון סאָוויעטישן לעבן — פֿאַרלאַזן פֿאַרשידענע בראָשורן וועגן סטאַליניזן און אַנדערע סא־וויעטישע פּירער. ווער נאָך, ווי די עמפּינדלעכע קינדער האָבן געקענט פֿילן די פֿאַלשקייט און צבעות פון אַזאַ סיטואַציע? עס איז טייל־מאָל געווען אומדערטרעגלעך קוקן אין פּנים פון די לערער —

געווען אַ ציוניסטן, מזרחים, אגודיסטן אין זייער נייעם ראָל... אויך די לערער האָבן זיך געמוזט גלייך אָנטאָן אַ אָונטן אויף די שול־בענק — דורכגיין אַ קורס פון דער רוסישער שפּראַך, אויסהערן לעקציעס און רעפעראַטן ווען די סאָוויעטיש־קאָמוניסטישע פּראָפּעסאָרן אין אַלגעמיין און פּעדאַגאָגיק בפרט.

לאָנגע חדשים — אומגעפער ביז פעברואַר 1940 — האָט געדויערט אַזאַ לאָגע, ביז עס איז דערגרייכט געוואָרן אַ געוויסע נאָרמאַליזאַציע. מיר האָבן באַקומען יידישע ביכער פון רוסלאַנד — ליטעראַטור כרעסטאָמאַטיעס פון אַלגעמיינע און רוסישע געשיכטע און די איבעריקע קעגנשטאַנדן. ביסלעכווייז האָט מען זיך אָנגעהויבן צופּאַסן צו דער נייער ווירקלעכקייט. האָרט צום זומער זענען שוין אַלע געזעסן אויף די שול בענק מיט אָנטבלויזטע קפּע, געשריבן אין די שבתים און ימים טובים אין אַ. ו. עס איז איינגעפירט געוואָרן די סאָוויעטישע פּעדאַגאָגישע סיסטעם מיט אירע „סאָציאַלע פּראָעקטן־גען", אָקטאָמבּרע, פּייעראָנגען און שול־דעמאָנסטראַציעס.

די יידישע 7 קלאַסיקע מיטל שולע איז ביים סוף פון ערשטן שולייאָר אויסגעצייכנט געוואָרן צום גוטן מצד די צענטראַלע אינספּאַנצן פון פּאָלק־בילדונג אין ראָיאָן. (די דריי קלעצקער שולעס — „תּרבות", „בית יעקב" און „תלמוד תורה" זענען פּאַרייניקט געוואָרן אין איין שולע אונטערן נאָמען נישט־פולע יידישע מיטל שולע — אין באַשטאַנד פון 7 קלאַסן — אַ פולע מיטל שולע באַשטייט פון 10 קלאַסן). וועג עס האָט זיך דערנענטערט דער צוויישטער שול־יאָר, האָט זיך באַמערקט אַ קנעטיקע רירונג צווישן די עלטערן פון דער שולע. עס האָבן זיך גפּפּונען איניציאַטאָרן, וועלכע האָבן זיך געשטעלט אין קלעצק אין צעטיילט געוואָרן אויף באַזונדערע פונקטן, וועלכע האָבן אָרומגענומען אַ באַשטימטע צאָל הייזער און זייערע איינוווינער. אויף יעדן פונקט איז באַשטימט געוואָרן אַ וואָל־אָגיטאַטאָר, וועלכער האָט אין די אָוונטן גענדערפט דורכפירן די וואָל־פּראָפּאַגאַנדעס. פּראָפּעסיקע וויינטער־אָונטן, רייַען פון אָנגעפּעלצטע זקנים און זקנות, מענער און פרויען, בחורים און מיידלעך, וועלכע האָבן זיך צעצויגן צו דעם באַשטימטן הויז, וווּ דער אָגיטאַטאָר האָט פּאָר זיי געהאַלטן זיינע אויסגעחזרטע דרשות.

מען קען נישט זאָגן, אַז די ריין־אידעאַלאָגישע זייט פון די אויפּקלערונגען האָט געפּעגט האָבן אַ ממשותדיקע ווירקונג אויף די צוהערער, אָבער אַז דער ראַטן־פּראָבאַנד און די רויטע אַרמיי האָבן פּאַרלויפיק אָפּגעוועגדעט די נאָצישע געפּאָר און אַז עס איז פּאָר־שוווּנדן יעדער סימן פון אָנטיסעמיטיזם — די פּאָקטן, וועלכע זענען געווען הויפּט־אַרגומענטן פון דער אָגיטאַציע, האָבן זיך נישט געלאָזן באַשטרייטן. אין די אָרויסטרעטונגען פּלעגט זיך דורכווּאַרפן צייטנ־ווייז, בדרך רמז, די דעלינקאַטע וואַרנונג, אַז די וואָל־רעזולטאַטן וועלן דינען אַלס בעסטער באָווייז וועגן דער מאַס פון צוגעבונדנקייט און איבערגעגעבנקייט פון דער באַפעלקערונג צו דער סאָוויעטן־מאַכט, און לויט דעם וועט זי אויך ריכטן איר פּאָליטיק און באַציונג צו דער באַפעלקערונג. אָבער אַלע האָבן פּאַרשטאַנען וואָס דאָס מיינט...

וואָלן אין ראָטן פּראָבאַנד שטעלן מיט זיך פּאָר אַ פּייערלעכן יום־טובדיקן אָפּן. צייטנווייז באַקומט מען דעם אייגנדרוק, אַז די דאָזיקע וואָל־פּראָצעדור האָט אַ טעם פון אַ קולט. די געביידעס פון די 5 וואָל־קרייזן אין קלעצק, וווּ די וויילער האָבן געדאַרפט אָפּגעבן זייערע שטימען, זענען אויסגעפּוצט און דעקאָרירט געוואָרן אויסער־לעך און אינערלעך מיט בילדער, פּענער, דיוואַנען, בלומען און קומענדן שול־יאָר די יידישע קלעצקער מיטל־שולע אין אַ רוסישער. מינסק האָט ערפילט די בקשה.

די דאָזיקע שולע אין איר פולן צוזאַמענשטעל האָט פונקציאָנירט ביז צום טראָגישן סוף.

ט״ז

אָזוי זענען מיר דערגאַנגען צו די וואָלן צו דער מערב־ווייסרוסישער פּאָלקס־פּאַראַמלונג, וועלכע האָט געהאַט די אויפּגאַבע צו דעצידירן, וועגן דעם מלוכה־שן סטאָטוס און טעריטאָריאַלע אָנגעהערקייט פון מערב־ווייסרוסלאַנד. ס׳האָבן נישט עקסיסטירט קיין ספּקות בנוגע אירע באַשלוסן, אָבער די מאַסע און פּאַרטיי האָבן אָנגעהויבן מאַכן פּיבערהאַפּטע הכנות צו די וואָלן.

ביי די וואָלן פּיגורירט איינאָנאַיינציקע ליסטע. די עהיימקייט פון די וואָלן ווערט אָפּגעהיט, אָזוי אַז די מאַסע האָט געהאַט אירע גרונדן פאַר באַאומרואיקונג. מען דאַרף נישט פּאַרגעסן, אַז דאָ באַגונגט מען זיך נישט מיט אַ געווייניקערע אַדער אָפּילו גרויסער מערהייט מען שטרעבט צו נישט וויניקער ווי צו 98%—99, ווי דער שטייגער איז אין ראָטן־פּאַרבאַנד. האָט מען געלאָזן אין פולן גאַנג די סאָוועטישע אָגיטאַציע און פּראָפּאַגאַנדע־מאַשין. די מער אינטע־לעגענטע און אינטעלעקטועלע קרעפּטן צווישן די לערער, באַאַמטע און מיטאַרבעטער, זענען צוגעצויגן געוואָרן צו דער אַרבעט. פּריער האָבן זיי אַליין גמעוזט אויספירן לעקציעס און רעפעראַטן, דורכגיין דעם קורס פון עלעמענטאַרער מאַרקסיסטיש־לענינעניסטישער לערע, און דערנאָך אירגענג די תורה דער באַפעלקערונג. יעדע גאַס און גאַסל אין קלעצק איז צעטיילט געוואָרן אויף באַזונדערע פונקטן, וועלכע האָבן אָרומגענומען אַ באַשטימטע צאָל הייזער און זייערע איינוווינער. אויף יעדן פונקט איז באַשטימט געוואָרן אַ וואָל־אָגיטאַטאָר, וועלכער האָט אין די אָוונטן גענדערפט דורכפירן די וואָל־פּראָפּאַגאַנדע. פּאַרמעל איז דער באַזונ פון די וויילער אין די פּאַראַמלונגען נישט געווען אַבליגאַטאָריש. אָבער וועג דער אָגיטאַטאָר פּלעגט פּאָרן אַנהויב אויסרופן פון אַ ענגעי צונויפגעשטעלטער רשימה פון נעמען פון די וויילער פון זיין פונקט, האָט זעלטן ווער געפּעלט.

און אָזוי האָט מען געקענט זען אין די גאַסן פון קלעצק, אין די פּראָסטיקע וויינטער־אָונטן, רייַען פון אָנגעפּעלצטע זקנים און זקנות, מענער און פרויען, בחורים און מיידלעך, וועלכע האָבן זיך צעצויגן צו דעם באַשטימטן הויז, וווּ דער אָגיטאַטאָר האָט פּאָר זיי געהאַלטן זיינע אויסגעחזרטע דרשות.

מען קען נישט זאָגן, אַז די ריין־אידעאַלאָגישע זייט פון די אויפּקלערונגען האָט געקענט האָבן אַ ממשותדיקע ווירקונג אויף די צוהערער, אָבער אַז דער ראַטן־פּראָבאַנד און די רויטע אַרמיי האָבן פּאַרלויפיק אָפּגעוועגדעט די נאָצישע געפּאָר און אַז עס איז פּאַר־שוווּנדן יעדער סימן פון אָנטיסעמיטיזם — די פּאָקטן, וועלכע זענען געווען הויפּט־אַרגומענטן פון דער אָגיטאַציע, האָבן זיך נישט געלאָזן באַשטרייטן. אין די אָרויסטרעטונגען פּלעגט זיך דורכווּאַרפן צייטנ־ווייז, בדרך רמז, די דעלינקאַטע וואַרנונג, אַז די וואָל־רעזולטאַטן וועלן דינען אַלס בעסטער באָווייז וועגן דער מאַס פון צוגעבונדנקייט און איבערגעגעבנקייט פון דער באַפעלקערונג צו דער סאָוויעטן־מאַכט, און לויט דעם וועט זי אויך ריכטן איר פּאָליטיק און באַציונג צו דער באַפעלקערונג. אָבער אַלע האָבן פּאַרשטאַנען וואָס דאָס מיינט...

וואָלן אין ראָטן פּראָבאַנד שטעלן מיט זיך פּאָר אַ פייערלעכן יום־טובדיקן אָפּן. צייטנווייז באַקומט מען דעם אייגנדרוק, אַז די דאָזיקע וואָל־פּראָצעדור האָט אַ טעם פון אַ קולט. די געביידעס פון די 5 וואָל־קרייזן אין קלעצק, וווּ די וויילער האָבן געדאַרפט אָפּגעבן זייערע שטימען, זענען אויסגעפּוצט און דעקאָרירט געוואָרן אויסער־לעך און אינערלעך מיט בילדער, פּענער, דיוואַנען, בלומען און

לאזונגען א.אז.וו. א גאנצער שטאָב פון ארבעטער האָט דורכגעפירט די דעקאריירונג פון די בנינים.

אין משך פון פיל וואכן פאר די וואלן פלעגן פארקומען יעדן אונט אין די לאקאלן פארזאמלונגען, פארוויילונגען, טענץ און אנדער רע אטראקציעס. די גאנצע שטאָב איז געשטאנען אונטערן צייכן פון די פארשטייענדיקע וואלן. מען האָט פשוט פארנאכלעסיקט די ארבעט אין די שולעס און אין די אמטן. אלץ און אלץ האבן געמוזט מער ווייניקער געבן זייער ביישטייער צו די צוגרייטונגען צום דעצידירנ־ דיקן טאג.

ט״ז

און דאָ איז ארויסגעשווומען כמעט ווי אומגעריכט די פראָגע ווען קאנדידאטור צו דער נאציאנאלער פארזאמלונג, וועלכע האָט געדארפט פארקומען אין די לעצטע טעג פון חודש דעצעמבער 1939 אין ביאליסטאק.

די שטאָב קלעצק האָט געדארפט ווייל איין דעלעגאָט צו דער פארזאמלונג.

לויט דער באקומענער אינסטרוקציע, האָט דער קאנדידאָט גע־ מוזט אנטשפרעכן פאלגנדיקע באדינגונגען: זיין נאציאנאליטעט האָט געדארפט זיין די יידישע, (די אומגעגענט האָט געגעבן וויינסרוסן)' געהערן צו די ארבעטנדיקע שיכטן (גייסטיקע אדער פיזישע) נישט זיין פארמישט אין קיין ענוועזענע פאליטישע פארטייען (דער אומ־ פארטיאישער ארבעטער איז ענוועזן דער אידעאלסטער מענש־ עלמענט פאר די סאוויעטן), און חוץ דעם — באָזיצן א ענוויסע אינטעליגענץ, עלמענטארע בילדונג און וויסן.

שוין גאר נאענט צו די וואלן האָט זיך ארויסגעוויזן, אז עס איז זייער שווער אויסצוגעפינען א פערזאן, וועלכע זאל אנטשפרעכן די אויסגעזעכטע פאדערונגען.

אויף א ענויסן טאג איז באשטימט געווארן דער ערשטער אלגע־ מיינער מיטינג פון דער שטאטישער באפעלקערונג. אין מארק, קעגן קאצעללס מויער, איז אויפגעשטעלט געווארן א גרויסע טריבונע. דורך אויפגעקליפטע געדרוקטע מעלדונגען האָט מען וועגן דעם גאלאזט וויסן די באפעלקערונג. דער מיטינג האָט גענדאפט טראָגן דעם כאראקטער פון א אקציע, אינגאנצן דרנט לויט דער זעלבסט־ איניציאטיוו און פרייהיט וויל פון דער באפעלקערונג; די רעזאלוציע, וועלכע האָט געדארפט אנגענומען ווערן, איז זארגפעלטיק צוגעגרייט געווארן דורך די מאסגעבנדיקע סאוויעטישע קריזיין. זי האָט אויס־ גדדריקט די פרייד און דאנקבארקייט פון דער באפעלקערונג פאר דער סאוויעטן־מאכט, דער קאמוניסטישער פארטיי און דער רויטער ארמיי, און דעם אנשלאסענעם ווילן צו פארייניקן זיך מיט דער סאוויעטישער באפעלקערונג. די רעדנער פון דער טריבונע און אויך דער פארלייענער פון דער רעזאלוציע, האבן געדארפט זיין אויס־ שליסלעך פון דער ארטיקער באפעלקערונג. די סאוויעטישע פאר־ שטייער האבן געדארפט זיך באגונענען מיט דער ראל פון פאסיוור, זייטיקע צושויער און צוקוקער.

אויף מיר, אלס רוסיש־קענער, איז ארויפגעלייגט געווארן די אויפגאבע פון איבערלייענען די רעזאלוציע נאך די רעדעס. איך בין געווען זיכער, אז מיט דעם איז מיין אויפגאבע אויף דעם מיטינג געענדיקט. אין דעם באשטימטן טאג און שעה איז דער מארק פלאץ געווען פארפולט דורך א ריזיקער מענשן־מאסע, וועלכע קלעצק האָט וואהרשיינלעך קיינמאל נישט געזען. אין די הייזער איז כמעט נישט פארבליבן קיין מענש. עס זענען געקומען זקנים און זקנות. מאמעס האבן געהאלטן זייערע עופה׳לעך אויף די הענט.

ביי דער דאזיקער ערשטער עפנטלעכער בעגעגעניש מיט דער באפעלקערונג, האָט די מאכט און פארטיי געוואלט דערשיינען וואס מער וואגיק און איינדרוקספול. רעכטס פון דער טריבונע איז געווען אויסגעשטעלט אין רייען דער מיליטערישער גארניזאן מיט די קא־ מאנדירן אין דער שפיץ. לינקס — מיליטערשע טיילן פון נ.ק.וו.ד. מיט די קאמיסארן און נאטשאלניקעס. קאמפאקט איז געשטאנען די גרופע פון די ציווילע פארטייער פון דער מאכט און פארטיי, אין פולן צוזאמענשטעל, אין די שענסטע מלבושים מיט די פארשידענע אויסצייכנונגען און אָרדנס.

דער מיטינג אליין האָט געמאכט א שוואכן איינדרוק. עס זענען ארויסגעטרעטן א פארשטייער פון די ווייסרוסן אין דער ווייסרוסישער שפראך, און אייניקע יידן פון די ארבעטער שיכטן אין דער יידישער שפראך, גלייכצייטיג מאנוסקריפטן. זיי־ערע שטימען אויף דעם ריזיק אינערפולטן פלאץ האבן קוים דערגרייכט וויי־טער פון די נאענטסטע רייען. איך האָב געהאלטן אין האנט די אנג־ שריבענע רעזאלוציע, גרייטנדיק זיך אויפטרעטן אויף דער טריבונע צום שלוס פון די רעדעס.

דאָ איז צו מיר צוגעגאנגען מ׳ גלאדיישוין און מיר געבעטן, אז פארן אינבאלייענען די רעזאלוציע זאל איך צוגעבן א קורצע איי־ לייטונג אין דער רוסישער שפראך, אין נאמען פון דער ארבעטנדיקער אינטעליגענץ. דאָס איז פאר מיר געווען גאמרי אומדערווארטעט. אבער קיינע דערווידערונגען האבן דאָ נישט געגאלטן. איך בין געווען גצעזוואונגען צו אימפראוויזירן א קורצע רעדע אין דער רוסישער שפראך, און דערנאך אנגעשריבענעם, ווי וויייט מעגלעך מיין שטימע, און אין א געוויבענעם און רירנדיקן טאן איבערגעלייענט די רעזא־ לוציע. דער דאזיקער פינאל פון מיטינג האָט געראטוועט דעם איינדרוק — די ווישנדיקע אפלאדיסמענטן פון דער מאסע האבן וועגן דעם עדות געזאגט.

איך האָב זיך גארנישט פארגעשטעלט, אז מיין דערפאלג וועט מיר פארשאפן שוועדע זארגן און שרעק. אינגאנצן בין איך געווארן א אביעקט פון אויספארשונגען מצד די אויספארשונג־אינסטאנצן פון נ.ק.וו.ד. וועלכע האבן זיך געקאנט ענדיקן מיט גאר טרויעריקע פאלגן פאר מיר.

גלייך נאך דער פארזאמלונג האבן די סאוויעטישע אנפירער געווארנען אויף מיר א אויג צום גוטן, אנצייכענענדיק מיינ קאנדידא־ טור אלס דעלעגאָט פון קלעצק צו דער מערב־ווייסרוסישער נאציא־ נאלער פארזאמלונג אין ביאליסטאק. אין א טאג ארום נאכן מיטינג האָט מען פארארדנט, אז אלע אנגעשטעלטע, מיטארבעטער און לערער מוזן צושטעלן אין דער צייטווייליקער פארוואלטונג אנג־ שריבענע אויטאביאגראפיעס אין רוסיש, אין צווייי עקזעמפלארן. דריי וויכטיקע זייטן פון לעבן מוזן גענוי און קלאר פארגעשטעלט ווערן: די סאציאלע אפשטאמונג, די פראפעסיע און די ארבעט מיט וואס מען האָט זיך פארנומען, און די פארטייאישע אנגאנגען־קייט, אדער די ענוועזענע פאליטישע סימפאטיעס און נייגונגען. מען האָט אונדז צוויארום אוועקגעשטעלט אין א לאגע פון גרויסער פארלעגנהייט.

מיר האבן זיך צונויפגעקליבן א גרופע מיטארבעטער און לערער אויף א באראטונג, ווי אזוי צו האנדלען. פון די אנטיילנעמער געדענק איך דעם ח׳ כ. ליבערמאן, א פעיקער הויך־עבריי־ דעטער יונגערמאן, מיט א ציוניסטיש־סאציאליסטישער אקטיוויור פארגאנגענהייט, געענדיקט דעם יורידישן פאקולטעט אין וואַרשע, וואס האָט פרעסענדירט אויף ארבעט אויפן געביט פון סאוויעטישן ערציכטס־וועזן; מאניע בודאנקין, מאניע פערעלמאן, ר. מאלייער — לערערינס — פון רייכע קרעמערישע קריזיז. וועלוול טרובאוויטש, א. לעוועבוק — אקטיוויע ציוניסטן־סאציא־ ליסטן, און אנדערע.

באראטנדיק די לאגע זענען מיר געקומען צום באשלוס, אז עס האָט נישט קיין זין און צוועק עפעס צו פארהויליז. די אויסצאגרא־ פיעס דארפן דערלאנגט ווערן אין צווייי עקזעמפלארן. איינער פון

זיי וועט איבערגעגעבן אין די אַרגאַנען פון נ. ק. וו. ד. די לעצטע האָבן גענוג וועגן און קוועלן אין אַזאַ שטעטל ווי קלעצק צו קאָנסטאַנטינאָוו, ראַלירן די ריכטיקייט פון די אָנגעגעבענע פאַקטן און ידיעות. נאָכמער — דאָס פֿאַרהויל דעם אמת קען ברענגען צו פאָטאָלע פאָלגן. האָבן מיר אָנגעגעבן, אַז קיין אָפיציעלע רעגיסטרירטע פֿאַרטיי־ציוגיסטן זענען מיר נישט געווען. אָבער אונדזערע געווען־זענע אידעישע אנשויאונגען, אונדזער טעטיקייט פֿאַרן ציוניזם און אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל — האָבן מיר נישט פֿאַרלייקנט.

ו״ז

גלייך נאָך מיין צוריקקער פון קאַרטוס־בערעזאַ בין איך באַשטימט געוואָרן אַלס געהילפס־לייטער, אַדער אינסטרוקטאָר אין דער ראַיאָן־אפּטייל־נונג. נאָכן אויבערגעבן די אויטאָביאָגראַפיע, האָט מיר גלאַדישעוו געמאַלדן, אַז מיין קאַנדידאַטור אַלס פֿאַרשטייער פון דער ידישער באַפעלקערונג אין קלעצק צו דער נאַציאָנאַלער פֿאַרזאַמלונג בעפּינט זיך אין סטאַדיום פון באַטראַכטונג אין די געהעריקע אינסטאַנצן.

איך האָב אויפגענומען די מעלדונג מיט געפילן פון באַאומרויקונג. איך האָב נישט פֿאַרמאָגט די מינדסטע אַמביציע אויפן דאָזיקן כבוד און מיסיע. איך האָב פֿאַראויסגעזען די וויטערדיקע אָנטוויקלונג פון דיר געשעענישן, וועלכע וועלן מיר קיין גוטס נישט ברענגען. אַ קורצע צייט האָט גדעוויערט מיין קאַנדידאַטור. אין עטלעכע טעג אָרום וועט איך אַרויסגעפונט אין סעקרעטאַריאָט פון דער קאָמוניסטישער פֿאַרטיי. איך טרעף דאָרט די דריי סעקרעטאַרן, גלאַדישעווען און די פֿאַרשטייער פון נ. ק. וו. ד. איינער פון זיי הויבט מיך אָן גענוי אויספֿאַרשן וועגן מיין פֿאַרגאַנגענהייט, פֿאָליטי־שע אָנשויאונגען און טעטיקייט, אָפּשטעלנדיק זיך איבערהויפט אויף מיין אָרבעט אַלס לערער און לייטער פון דער „תרבות״ שולע אין קלעצק. אייניקע פֿראָגן האָט ער באַזונדער אונטערגעשטראָכן און איבערגעחזרט. זיי האָבן זיך באַצויגן צו די קעגנשטאַנדן פון מיין פעדאַגאָגישער אונטערריכט — לויט זיין אויסדרוק — „ביבל און תלמוד״. איך האָב זיי געגעבן גענויע און קלאָרע דערקלערונגען. די אויספֿראָגונג האָט זיך געענדיקט. איך בין אָוועק אין אַ גדעדיק־טער שטימונג.

אמת, איך האָב געהאַט דעם גרויסן זכות פון אַ קאָנסול־בערעזער מאָרטירער. אָבער עס איז אַ גרויסער צווייפֿל, צי דער דאָזיקער זכות קען מיר ביישטיין אין אַ עת צרה. עס איז געווען קלאָר, אַז די אָרגאַנען פון נ. ק. וו. ד. האָבן נאָך דער באַשטימונג אונטערגענומען אַ אויספֿאָרשונג וועגן דער פערזענלעכקייט פון קאַנדידאַט. חוץ דעם האָבן זיך בעפונען עלעמענטן וועלכע האָבן אָנגעגעבן אינפֿאָרמאַציעס לויט דער אייגענער אינציאַטיוו. ידנפאַלס, — פון אַלע שטאַנדפונקטן איז פֿאַר מיר געווען צו בלייבן אין שאָטן אויף אַ צווייטראַנגיקן פאָסטן.

עס האָט לאַנג נישט גדעוויערט און ג. איז אַרײַנגעקומען אין מיין ביורא, און מיט גרויס הפּלעקקייט דערקלערט, אַז, ליידער, צוליב פֿאַרשטענדלעכע טעמים, ווערט אַראָפגענומען מיין קאַנדידאַטור, אָבער איך דאַרף וויסטער פֿאַרזעצן מיין אָרבעט אויף מיין פאָסטן און אויך אין אַלע אָנדערע געביטן; עס איז נישטא קיין מינדעסטער יסוד פֿאַר וועלכער ס׳איז באַאומרויקונג פון מיין זייט.

איצט האָט זיך אָנגעהויבן אַ לאַנגע סדרה פון זוכן און אויס־געפונען אַ פּאַסיקן קאַנדידאַט. מיר האַלטן שוין האָרט בײַ די וואַלן. פון דער קרייז־שטאָט באַראַנאָוויטש פֿאָדערט מען די פערסאָנאַליען פון קלעצקער קאַנדידאַט. מיר האַלטן אָפּ זיצונגען אויף זיצונגען. עס באַטייליקן זיך אַלע אָרטיקע מיטאָרבעטער און באַאַמטע. מען רופט אַן פֿאַרשידענע נעמען — אָבער באַלד וויזט זיך אַרויס אַ פּסול.

פון די געפֿאָדערטע אייגנשאַפטן פעלט דעם אָנגעגעבענעם קאַנדידאַט לכל הפחות איינע. די „וואָסטאָטשניקעס״ מורמלען מיט כעס: אַ שטאָט וואָס ציילט איבער 6000 יידן — און מען קען נישט געפונען קיין איין כשר׳ן קאַנדידאַט...

אין איין אוונט קומט פֿאַר די לעצטע דעצידירנדיקע זיצונג. פון באַראַנאָוויטש האָט מען איבערגעגעבן טעלעפֿאָניש, אַז 11 אָזיגער איז דער לעצטער טערמין אָנצוגעבן די פערסאָנאַליען פון קלעצקער קאַנדידאַט — אין קעגנפאַל דראָט, אַז קלעצק בלייבט אָן אַ פֿאַרשטייער צו דער נאָציאָנאַלער פֿאַרזאַמלונג. עדלעך האָט מען אים אויסגעפונען. דאָס איז געווען אַ יידישער באָר, אַ אָרבעטער אין אַלייניקס פאַבריק, ח. אנ. (פֿאַרבליבן אין ראָטן־פֿאָראָגנד). זיכער האָט ער ווייט נישט ענטשפּראָכן די נויטיקע פֿאָדערונגען, אָבער עס איז שוין פּשוט נישט געווען קיין צייט און קיין געדולד צו גרײַבלען זיך און שטעלן קשיות.

נאָך די לאַנגע הכנות זענען די וואָלן דורכגעפירט געוואָרן מיט גרויס פֿאַראָוז און פֿאַמפּע. קלעצק האָט אויסגעזען פייערלעך יום־טובדיק. אַלע אָמטן, ביורָאָען, אונטערנעמונגען און שולעס זענען געווען געשלאָסן. וויילער אָנגעטון איז די יום־טובדיקע מלבושים האָבן געשטראָמט פון אַלע זייטן צו די וואָל־אורנעס. אויטאָבוסן האָבן געפירט דעם עלטערן דור דורך די גאַסן אויף וועלכע ס׳האָבן זששפילט אַרקעסטרען. די באַטיילונג — אַ הונדערט פראָצענטיקע. די וואָל רעזולטאַטן 99% לטובת דעם אָרויסגעשטעלטן קאַנדידאַט.

די פֿאַרשטייער און אָנפירער פון דער מאַכט און פֿאַרטיי, האָבן נישט פֿאַרבאַהאַלטן זייער צופֿרידנהייט פון זייער גרויסן נצחון.

אין די לעצטע טעג פון דעצעמבער 1939 איז זיך צונויפֿגעקומען די נאָציאָנאַלע פֿאַרזאַמלונג פון מערב־וווייסרוסלאַנד אין ביאַליסטאָק. איינשטימיק איז אָנגענומען געוואָרן די פייערלעכע דעקלאַראַציע, און אַ וועגדונג צו דער צענטראַל־רעגירונג און אויספֿיר־קאָמיטעט פון העכסטן סאָוויעט אין מאָסקווע, צו פֿאַרײַניקן די באַפרייטע געביטן פון מערב־וווייסרוסלאַנד אַלס אינטגראַלער טייל פון דער סאָוויעטישער וווייסרוסישער רעפובליק.

אין אַ קורצער צייט אָרום איז אָנגענקומען דער ענטפער פון מאָסקווע, אַז דער פרעזידיום פון העכסטן ראָט פון ס. ס. ס. ר. האָט אויף זיין זיצונג באַטראַכט די וועגדונג און זי באַוויליקט.

ו״ח

עס הייבט זיך אָן דער צווייטער פעריאָד פון דער סאָוויעטישער הערשאַפט.

נאָך דער טערי־טאָריעלער פעריינינקונג, איז מען צוגעטראָטן אין אַ שנעלן טעמפּ צו „סאָוויעטיזירן״ די באַפרייטע געביטן. ביים דורכ־פירן די דאָזיקע אינערלעכע פאַליטיק, האָט מען אָרויסגעווייזן פֿאַר־זיכטיקייט, טאַקט און פֿאַרשטאַנד. עס האָט זיך גלאָזט מערקן די באַמיונג ווי ווייט מעגלעך אויסצומיידן אומנויטיקע רעפּרעסיעס און געוואַלד־מיטלען. עס זענען, אמת, געווען אייניקע אויסנאַם־פאַלן, וועו די קנאים האָבן זיך פֿאַרגאַלאָפּירט אין זייער קאָמוניסטישן אַמפּער און געפרווט אָנצוצן צרות דער באַפעלקערונג. אָזוי, למשל, האָט דער פּינאָנס־אָמט אָרויפּגעלייגט אַ שווערע קאָנסקריבוציע אויף די געוועזענע סוחרים און קרעמער, נישט אויסשליסנדיק דעם מיטל־שטאַנד און אפילו די גאַנץ קליינע דעטאַיליסטן. מען האָט געפרווט אָנצוועגן דראָסטישע מעשׂיות איינצומאַנען די קאָנטריבוציע. אָבער די העכערע אינסטאַנצן האָבן שטרענג רעאַגירט, נישט אָפּשטעלנדיק זיך פון דערוויטערן און באַשטראָפן די שולדיקע.

גלייך נאָך די וואָלן זענען אָפּגעפרופן געוואָרן פון קלעצק אַ טייל „וואָסטאָטשניקעס״, פֿאַרטיי־מיטגלידער, באַאַמטע און אָנפירער.

די קלאָגנען וועגן זייער אויפפירונג און האַלטונג אין די פּאָר־נומענע געביטן, וועלכע האָבן געשאַדט דעם סאָוויעטישן פרעסטיזש, זענען דערמאָנגענג צו די העכערע אינסטאַנצן. זיי האָבן פֿאַרנומען די שענסטע דירות אין שטאָט, זיך אַרומגערינגלט מיט באַקוועמלעכקייטן און קאָמפֿאָרט, געווידמעט פיל צייט און ענערגיע צו דערוועגן מאַנופֿאַקטור און לעדער־ארטיקלען — אָפּטמאָל דורך נישט אינגאַנצן כשרע וועגן און מיטלען. (צו זייער שטיקל זכות זאָל דאָ געזאָגט ווערן, אַז עס איז באמת זייער שווער געווען בייצושטיין דעם נסיון, נעמענדיק אין אַכט זייער נויט אין די דאָזיקע אַרטיקלען. אויף דעם געביט האָבן אָלע געזונדיקט, אַן יוצא מן הכלל. די שפּעטער נאָך זיי אָנגעקומענע האָבן דאָס אויסגעמיטן, צוליב דער פּשוטער סיבה — זיי האָבן שוין אָנגעטראָפן אויף אויסגעליידיקטע געווּאלבער און מאַגאַזינען...) שפּעטער זענען צו אונדז דערגאָנגען קלאָגען, אַז פיל פון זיי האָבן טייער באַצאָלט פאַר דעם דאָזיקן קורצן גן־עדן. די סאָוויעטישע מאַכט שאָנעווּעט נישט אין אָזעלכע פאַלן.

אויף זייער אָרט זענען אָנגעקומען אָנדערע. צווישן זיי אייניקע יידישע יונגע קאָמוניסטן, סימפּאַטישע און ערלעכע פאָלקס־מענטשן. זיי האָבן גערעדט אַ קערנדיקן ליטווישן־יידיש, זיך גלייך אינטים באַפֿרייַנדעט מיט די קלעצקער יידן, איבערהויפּט מיט דער יוגנט. זייער אויפגאַבע איז באַשטאַנען אין אָרגאַניזירן די פֿראָפעסיאָנעלע פאַריינען, די אָרבעטס־אָרטעלן און קאָאָפּעראַטיוון. אויך דער הויפּט פון דער צייטווייליקער פאַרוואָלטונג גלאָדישעוו, האָט זיך צוריק־געקערט צו זיין שטענדיקן פאָסטן אין בּרעסט. די באָפעלקערונג פון קלעצק האָט שטאַרק באַדויערט דאָס אָפּפאָרן פון דעם סימפּאַטישן, דזשענטעלמענישן רוס, וועלכער האָט דערוואָרבן די סימפּאַטיע און אָנערקענונג פון אָלע שיכטן אין שטאָט. אויף זיין אָרט אין אָנגעקומען פון מזרח חבר ביינינסאָן, אַ יידישער קאָמוניסט פון מיטעלן עלטער, מיט וויניק בילדונג און אינטעליגענץ, אָבער ניט אַ לאָנגן שטורמישער זיצונג, אויף וועלכער ס׳איז באַהאַנדלט געוואָרן דער ענין. עס האָבן זיך געפונען אייניקע אומגעדולדיקע קאָמוניסטן, וועלכע האָבן געפאָדערט אַ באַלדיקע אָנטשלאָסענע אקציע צו דער־וועלבן דעם בנין. זיי האָבן זיך אָבער אָנגעשטויסן אויף אַ קאָטעגאָריישער קנאָגערשאַפט מצד ביינינסאָנען. דער לעצטער האָט פֿאַרזיכערט, אַז דאָס איז לגמרי איבעריק. אין אַ קורצער צייט וועט דער ענין דערלידיקט ווערן פון זיך אַליין.

אָזוי איז סאָקע געשען. אויף אָוונט איז באַשטימט געוואָרן די פּייערלעכע דערעפענונג פון שטאָטישן קלוב אין דעם געוועזענעם יאָשיבה־בנין. נעדרוקטע מעלדונגען האָבן גערופן די באַפּעל־קערונג פון אַלע שיכטן און נאַציאָנאַליטעטן, אָנטשילצונעמען אין דער פּייערונג. עס איז צוגעגרייט געוואָרן אַ רייכער פֿראָגראַם פון אָרויס־טרעטונגען פון קאָמוניסטישע טויער, קינסטלעריישע אָטראַקציעס, טענץ, אַ ביליקער און שיינער בופעט.

אָבער טראָץ אָלע צוגרייטונגען, אויפרופן און מעלדונגען, האָט די פּייערונג געליטן אַ פולן דורכפאַל. דער גרויסער זאָל איז געווען דרייַ פערטל ליידיק. דער עלטערער און מיטעלער דור — אָפּילו מענשן מיט וועלטלעכע פרייַע אָנשויונגען — האָט ביי זיך נישט געפּונען אָנטיילצונעמען אינם דאָזיקן חלול הקודש.

אָבער אויך די יונגע, וועלכע פלעגט אָנטיילנעמען אין די פּילע שטענדיקע פאַרווייַלונגען און טאָנץ־אָוונטן אין זאָל פון פּוילישן באַנק, האָט זיך אָפּגעהאַלטן דעם ערשטן טאָג פון איבערטרעטן די שוועל פון דער ישיבה. אָפּילו אַ טייל פון די ארטיקע מיטארבעטער פון באַאַמטע פון די סאָוויעטישע אָנשטאַלטן, וועלכע האָבן געהאָט אַ גרונט מורא צו האָבן פאַר קיין סוויסע פאָלגן פון קאָנסענקווענצן, האָבן נישט געקענט פועלן בייַ זיך צו זיין די ערשטע „פּיאָנערן״ אין דער דאָזיקער ריכטונג...

די פּייערונג איז צעשטערט געוואָרן. ס׳זענען בלויז אויסגעהערט געוואָרן אייניקע קורצע רעדעס, אין וועלכע ס׳איז אונטערגעשטראָכן געוואָרן די אויפגאַבע פון „אינדערדרציינג״ פון דער באַפעלקערונג, אַז זי זאָל זיך באַפרייַען פון אירע רעליגיעזע פאָראורטיילן און אבערגלויבנס. לויט אָלע סימנים — האָבן באַשאָנט די רעדנער — זיי — אגודישע כלל־טויער, ראשי ישיבות און ישיבה בחורים פון קלעצקער ישיבה: די מאַכט האָט נישט נאָר געקוקט צווישן די פּינגער אויף דער דאָזיקער אינדערווּאָנדערונג, נאָר בדיעבד געווען פאַראינטערעסירט אין דעם דאָזיקן פראָצעס. דאָס איז געווען דער איינפאַכסטער און באַקוועמסטער וועג פטור צו ווערן פון די עלעמענטן, וועלכע קענען זיך נישט צופאַסן צום סאָוויעטישן רע־זשים. צווישן די וואַנדערער זענען געווען אויך אייניקע פאַמיליעס, וועלכע האָבן געהאַט קרובים אין אַמעריקע, דרום אַפריקע און אַנד. אין ווילנע זענען געווען אויסזיכטן און מעגלעכקייטן אויף עמיגראַ־ציע מעבר לים — און די פאַמיליעס האָבן דאָס טאָקע דערגרייכט.

דערנאָך איז מען צוגעטראָטן צו דער נאָציאָנאַליזאַציע פון די גרויסע הייזער, מויערן, געוועלבער און מאַגאַזינען. זיי זענען פאַר־וואַנדלט געוואָרן אין אָפּציעלע אינסטיטוציעס, אַנשטאַלטן, און ד. גל. דאָס איז אַבער דורכגעפירט געוואָרן מיט חסד: די אייגענ־טימער האָבן פריער באַקומען אַנדערע באַקוועמע דירות.

באַזונדערס האָט געלאָקט דער גרויסער בנין פון דער קלעצקער ישיבה, וווּעלכער האָט געפענט דינען אַלס אַ פּרעכטיקע עבריידע פאַר אַ שטאָטישן קלוב. אָבער די ישיבה בחורים האָבן נאָך אַ געוויסע צייט פאַרגעוואַקסן זייער לימוד אין ישיבה; די מאַכט האָט געוואָרט און אויסגעקוקט אויף זייער אויטא־עוואַקואַציע.

צופעליק איז מיר אויסגעקומען זיין אַ עדות פון אַ עטואָס שטורמישער זיצונג, אויף וועלכער ס׳איז באַהאַנדלט געוואָרן דער ענין. עס האָבן זיך געפונען אייניקע אומגעדולדיקע קאָמוניסטן, וועלכע האָבן געפאָדערט אַ באַלדיקע אָנטשלאָסענע אקציע צו דער־וועלבן דעם בנין. זיי האָבן זיך אָבער אָנגעשטויסן אויף אַ קאָטעגאָ־ריישער קנאָגערשאַפט מצד ביינינסאָנען. דער לעצטער האָט פֿאַרזי־כערט, אַז דאָס איז לגמרי איבעריק. אין אַ קורצער צייט וועט דער ענין דערלידיקט ווערן פון זיך אַליין.

אָזוי איז סאָקע געשען. אויף אָוונט איז באַשטימט געוואָרן די פּייערלעכע דערעפענונג פון שטאָטישן קלוב אין דעם געוועזע־זענעם יאָשיבה־בנין. נעדרוקטע מעלדונגען האָבן געופן די באַפּעל־קערונג פון אַלע שיכטן און נאַציאָנאַליטעטן, אָנטשילצונעמען אין דער פּייערונג. עס איז צוגעגרייט געוואָרן אַ רייכער פֿראָגראַם פון אָרויס־טרעטונגען פון קאָמוניסטישע טויער, קינסטלעריישע אָטראַקציעס, טענץ, אַ ביליקער און שיינער בופעט.

איז דאָס נישט קיין לייכטער און שנעלער פּראָצעס. מיט דעם האָט זיך עס געענדיקט.

די צייט אַבער האָט גיטגאָר דאָר איריקע. אין די שפּעטע ווינטער און זומער־מונטן, איז דער זאָל פון דער גרויסער ישיבה גרויסן איבערפולט מיט אַ צאָלרייכן און פֿאַרשידנאַרטיקן עולם, צווישן וועלכן ס׳האָט דאָמינירט די ווייסרוסישע און יידישע יוגנט. כמעט יעדער אָונט האָט געהאַט זיין אַטראַקציע. דאָ זענען פֿאַרגעקומען יידישע טעאַטער־פֿאָרשטעלונגען אינגעאַרדנט דורכן ניי־געגרינדעטן קלעצקער דראַמאַטישן קרייז, קינא בילדער, אַקאַדעמיעס, טענץ־פֿאַרוויילונגען. דאָ זענען אויך פֿאַרגעקומען די שפּענטלעכע פּראָצעסן, געפירט דורכן קלעצקער ראַאָן־גריכ.

אין אַ שנעלן טעמפּ איז אויך דורכגעפירט געוואָרן די ליקווי־דאַציע פון די רעשטלעך פון דער צייטווייליקער „נעפּ״ אַרדנונג. די פֿריוואַטע קראַמען און געשעפטן האָבן זיך געשלאָסן פון זיך אַליין. פֿיל פון די געוועזענע קרעמער פון מיטלשטאַנד האָבן באַקומען באַשעפטיקונג אין די אפּאַוועזאַציע־אָפּטייליונגען, סאָוויעטישע האַנדלס אונטערעמנונגען און מלוכה־ש קראַמען. די געוועזענע מער פֿאַרמעגלעכע קרעמער און סוחרים זענען געוואָרן שוואַרצע אַרבעטער. עס איז געווען זייער אומבאַקוועם זיך סתם אַרומדרייען לידיק — מען האָט בעשטאַרבט וואָס שנעלער זיך „פֿראָלעטאַריזירן״. יעדן טאָג האָט מען צעקאָכט זען, ווי אַזוי די געוועזענע בכבודיקע בעלי־בתים, ווי בודאנקין, די מושקינס און פיל אַנדערע, שטייגן אין מאַרק מיט פֿאַרקאַשטעטע אַרבל, די בעזימער אין די הענט, קערן און רייניקן דעם מאַרק פלאַץ.

— „איך וואָנש, איין פֿאַראָלאָג האָבן מיר — האָבן זיי געטאָנ׳ט
— מיר זאָלן בלייבן מיט אונדזערע פּאַמיליעס אין אונדזערע היימען״.

שלעכטע ווינטן האָבן אָנגעהויבן בלאָזן. אין דער לופט האָבן זיך געטראָגן די סאָוויעטישע וועראָלאָד: „פֿערעסעלאַט אי פערעוואָס־פּיטאַט״ — אויבערזידלען און אויבערדערציען. דאָס ערשטע — האָס אַרויסגערופן געפילן פון שרעק און שוידער. דאָס האָט באַדייט — דעפּאָרטאַציע. אַבער גאָנץ צופעליק האָט מען פון קלעצק, מיטן אויסנאָם פון אייניקע משפחות פֿאַרבינדעט מיט דער געוועזענער פּוילישער עהיים־פֿאַליציי, וועלכע האָבן געדינט פֿאַר די לעצטע אַלס אינפֿאָרמאַציע־קוועל, קיינעם נישט אַרויסגעשיקט צוליב סיבות פון סאַציאַל און אידעישן כאַראַקטער. איך ווייס געניי, אַז ביי דער צייטווייליקער פֿאַרוואַלטונג האָט פּיגורירט אַ ליסטע פון פערזאָנען „נאָן גראטא״, קאָנדידאַטן אויף דעפּאָרטאַציע: אַבער פון מינסק איז דערהאַלטן געוואָרן אַ פֿאָרדנונג, זיך אָפּצוהאַלטן פון אַזאַ אַקציע ביז דער נעקסטער אינסטרוקציע. איך געדענק די פרייד וואָס האָט באַהערשט די מענשן, וועו איך האָב זיי אין שטרענגער געהיימניש איבערגעגעבן די אינפֿאָרמאַציעס (די ביטערע איראָניע פון גורל: דווקא די אַרויסגעשיקטע האָבן דורכגעלעבט דעם בלוטיקן מבול. עס איז באַוווסט דאָס וועראָט: „גבירים האָבן געהאַט מזל אָפּילו אין דער סאָציאַליסטישער רעפובליק...).

ביי דער געלעגנהייט זאָל דאָ דערמאָנט ווערן איין אַקציע פון דער סאָוויעט־מאַכט אין קלעצק און אין די איבעריקע ערטער וועלכע האָט אַרויסגערופן אַ ברויזנדיקן צארן, אויפרעגונג און פֿאַרביטע־רונג. עס זענען פֿאַרנאַנדערגעקלעפּט געווארן גרעדוקטע מעלדונגען. אז — אַלע פּליטים פון פּוילן, וועלכע ווילן זיך צוריקקרען אין זייערע היימען, זאָלן זיך רעגיסטרירן אין אַ ספּעציעלן באַשטימטן אָמט. זיי וועט געגעבן ווערן די מעגלעקקייט צו פֿאַרווירקלעכן זייער פֿאַרלאָנג. עס האָט זיך געפונען אַ צאָל פּליטים, אָפּגאַריסענע פון זייערע פֿאַמיליעס, זיך בשום אופן נישט געקענט צופֿאָסן צום נייעם רעזשים, מאַטעריעל שטאַרק געליטן. ס׳איז זיי פּשוט נמאס געווארן דאָס עלנטע לעבן, און זיי האָבן זיך רעגיסטרירט אויף צוריקקער צום אָקופּירטן דורך היטלערן פּוילן. די ידיעות פון דאָרט האָבן אָנגעווויזן אויף אַ גרויסער סטאַביליזירונג פון דער לאָגע. אַזוי האָבן זיי געוואָרט אויף די רעזולטאַטן. און עס האָט לאַנג נישט געדויערט אין אַ באַשטימטער נאַכט, אין די שפּעטע שעה׳ן, האָבן זיך באַווינן נעבן זייערע וווינונגען די אַזוי־באַקאַנטע פּויערישע פורלעך. באַ־וואָנטע מיליציאָנערן האָבן זיי אויפגעווועקט פון שלאָף, געגעבן איין שעה אויף צוגרייטן זיך צו דער וויייטער רייזע.

אין אַ שעה אַרום האָבן די פּויערישע פורלעך אנגעפאָפט מיט וויינענדיקע מענער, פרויען און קינדער, מיט זייער אַרעמען באַגאַזש, אין דער פראָסטיקער וווינטער־נאַכט זיך צעזויגן צו דער בראָנאַ־וויטשער באָן־סטאַנציע, אונטער דער וואַך פון באָוואָפנטע מיליציא־נערן. אַזוי זענען זיי פאַרשווונדן געוואָרן פון אונדזער שטעטל. (וויידער אַ איראָניע פון דער גשיכטע: קיינער האָט זיך נישט פֿאַרגעשטעלט, אַז די אַרויסשיקונג האָט געדינט אַלס אַ מין „תבת נח״ צו ראַטעווען זיך פון מבול. אָבער נישט דאָס איז געווען די כוונה פון דער מאַכט).

אויף צומאָרגנס איז די שטימונג אין שטאָט געווען זייער גע־דריקט, אַזוי אַז די מאַכט איז געווען געצוווונגען אויפצולקערן, אַז די רעגיסטראַציע האָט באַווייזן די אומלאָיאַליקייט און פיינטלעכקייט פון די אַרויסגעשיקט לגבי דער סאָוויעט־מאַכט. נאָטירלעך איז דאָס געווען נישט געשטויגן און נישט געפלויגן. אָבער סוף־כל־סוף האָט זיך אַלץ אויסגעלאָזן צו זייער טובה און רעטונג.

דאָס איז געווען כמעט די איינציקע דראַקאָניש אַקציע ביי אונדז אין שטעטל.

די זעלבע אַקציע איז דורכגעפירט געוואָרן מיט מער שׂרפקייט לגבי די געוועזענע פּוילישע קאָלאָניסטן „אָסאָדניקעס״ — אָבער זיי האָבן דאָס כשר פֿאַרדינט.

י״ט

ביסלעכווייז, שטופנווייז, האָט מען זיך צוגעפּאַסט צום לעבן. מען האָט געמוזט אָנעמען פֿאַר ליב די אַלע שלעכטע זיינען, די וויטאַק־דיקע מאָמענטן. מיר האָבן דאָך געוווסט, אַז אייראָפּע איז פֿאַרוואָנדלט געוואָרן אין אַ ווילקאָן. אונטערן דרוק פון אַ ביינן מאָמענט פלעגט פאָלן דער גיפטיקער וועראָט: „זיי האָבן אונדז אויסגעצוגן די האָנט, און מיר וועלן אויסצוגן די פּיס״. (די באָלשעוויסטישע פירער פלעגן אומאויפהערלעך איבערחזרן: מיר האָבן אייך אויסגע־שטרעקט די האָנט פון באָפרייונג). מען האָט הנאה געהאַט פון דעם געשליפענעם וועראָט. אין פאַרגלייך מיט די דונערן און בליצן אין אַנדערע וועלט־טיילן, איז אונדזער מצב געווען פֿאַרהעלטנישמעסיק רויק און דערטרעגלעך. עס האָבן געפעלט לוקסוס־אַרטיקלען, אָבער מאַטעריעל זענען כמעט אַלע געווען באַאָרגט מיט שפּייז און קלײ־דונג. ביז דעם לעצטן טאָג איז דער קלעצקער מאַרק געווען פֿאַר־פלייצט מיט אַלע מינים שפּייז־פֿראָדוקטן — די פּריים צוגענגלעכע, בילליקע. קלעצק, ווי דער גאַנצער סלוצקער קרייז, האָט דאָך געשמט מיטן שפּע פון זיין לאַנדווירטשאַפטלעכער פראָדוקציע. דווקא די מלחמה, וועלכע האָט אָפּגעשטעלט דעם עקספּאָרט האָט גורם געווען, אַז די דאָזיקע פראָדוקציע זאָל געפונען איר אָפּזאַץ אויף די אינערלעכע מערק. מיטן ליקווידירן דעם פּוילישן זלאָטי האָבן די פּויערים זיך ענגויטיקט אין דעם סאָוויעטישן רובל אויף אייכצוקויפן פאַרשידענע גויטווענדיקע אַרטיקלען אין די מלוכה־שה קראָמען.

קיין אַרבעטסלאָזיקייט האָט כמעט נישט עקסיסטירט. געוויס זענען די רייכערע עלעמענטן אָראָפ פון זייער מאַטעריעלער גדולה.

דאָקעגן, האָבן פיל צוועזענע אַרעמע שיכטן געקענט זיין צופרידן מיט דער נייער מאַכט, וועלכע האָט פיל פּאַרבעסערט זייער עקאָנאָמישע לאָגע, און גלעפּנט פּאָר זיי נייע מעגלעכקייטן אין לעבן. גייסטיק, אָבער, איז מען גלוווען נידעריגעשלאָגן.

אַ קעלט און פוסטקייט האָבן זיך צעליגט אויף די נשמות. אין דער הינזיכט איז די לאָגע פון דער ציוניסטישער באַוועגונג גלוווען די ערגסטע. דער פרומער רעליגיעזער יידישער האָט נאָך געהאַט די מעגלעכקייט אומגעשטערט דאָוונען אין שול, לערנען תורה און תלמוד און אַז. וו. דאָקעגן, איז די גאָלדענע קייט פון ציוניסטישער און ארץ ישראל טעטיקייט, העברעיש, נאַציאָנאָלע קולטור און דער־ציונג אינערגעריכטן גלוווארן. אָבער אויך אין דער הינזיכט האָט פּולסירט אין די טיפענישן דער דופק פון האָפענונג. „כל זמן איך אָטעם פּאַרליר איך נישט די האָפענונג". מען קען נאָך דערלעבן אַלץ. אָפילו אין די ראָמען פון סאָוויעטישן רעזשים האָבן מיר נישט ליקווידירט די אידיי פון ציוניזם אין אונדזערע הערצער און מוחות.

אַזוי אַרום האָבן זיך כמעט נישט געפונען מענטשן וועלכע זאָלן שטרעבן צו אַ פאַליטישע עגדערונג. שוין אָפּגערעדט וועגן דער נאַצי־הערשאַפט, זייער וויניק האָבן געבענקט נאָכן גלוווענדיגע פּוילישן אַנטיסעמיטישן רעזשים. „אונדזער הויפּט בקשה צום רבונו של עולם — האָט דערקלערט אַ פרומער יידישער אַרויסגייענדיק פון שול נאָך די תפילות אין די ימים נוראים טעג — איז דאָסמאָל גלוווען זייער אַ באַשיידענע: מיר און אונדזערע משפחות זאָלן אויך אין דער צוקונפט בלייבן אין אונדזערע וווינונגען און שלאָפן אין די אייגענע בעטן..."

די יוגנט, איבערהויפּט פון שול־עלטער, האָט זיך שנעל אָקלי־מאַטיזירט. די צאָל פון דער לערן־יוגנט איז שטאַרק געשטיגן. די רוסישע שפראַך האָט שוין געשמאַקן געקלונגען אין די גאַסן פון קלעצק, אין די מיילער פון יידישע קינדער. עס זענען פאַרגעקומען צוזאַמענטרעפן פון דער שול־יוגנט פון מזרח און מערב. מען האָט געטרויעט און גערעדט וועגן וווייטעריקן שטודיום אין די הויך־שולן, וועגן די פערספעקטיוון אָן קאַריערעס אין דער צוקונפט. די מער עלטערע זענען כמעט אַלע גלוווען באַשעפטיקט אויף די שטע־לעס אָן פאַסטנס. פאַרווייללונגען אָן שענק־אָונטן פלעגן פאַרקומען אין דעם שטאָטישן קלוב אָן איבעריים.

אַזוי האָט געפּלאָמבּ אונדזער לעבן ביז דעם היסטאָרישן טאָג פון 22 יוני 1941.

***

זונטיק דעם 22 יוני איז דערפרי, האָבן אַלע ראַדיא־הילכערס איבערגעגעבן די היסטאָרישע אַרויסטרעטונג פון סאָוויעטישן אויס־סערן־קאָמיסאַר מאָלאָטאָוו וועגן דעם פלוצעמדיקן איבערפאַל פון די דייטשן אויפן ראַטן־פאַרבאַנד.

קיינעם איז אין יענע מינוטן נישט אַרויף אויפן געדאַנק, אַז בלויז געציילטע שעג טיילן אונדז אָפּ פון דעם דערשיינען פון די היטלער־חילות אין קלעצק, און אַז מען דאַרף באַצייטנס נעמען דעם וואַנדערשטעקן אין האַנט. מיר האָבן געגלויבט אין דער שטאַרקייט פון סאָוויעטישן מיליטער און וואָפן, די ביטערע אַנטוישונג האָט נישט געלאָזט לאַנג אויף זיך וואַרטן. די ערשטע טרויעריקע סימפּטאָמען האָבן זיך באַוויזן שוין פאַרנאַכט און אין אָונט, אין געשטאַלט פון דער מאַסע אַנגעקומענע פרישע פליטים פון מערב. זיי האָבן געקוועטשט מיט די פלייצעס, געשטוינט אויף אונדזער גלייכגיל־טיקייט און רויקייט.

פון מאָנטיק אָן האָבן די געשעענישן זיך געזומען אַנטוויקלען שנעל: אַ פאַרדעכטיקטע פאָניק אין די סאָוויעטישע קריין. לאָסט־אויטאָס האָבן אָפּגעפירט די פרויען און קינדער קיין מזרח. דער שטראָם פון דער פליטים מאַסע האָט זיך געהאַלטן אין איין פאַר־שטאַרק, און געצויגן צו מזרח.

מאָנטיק פאַרנאַכט האָבן זיך שוין אָנגעהויבן צו עוואַקויירן די סאָוויעטישע אַנשטאַלטן און אינסטיטוציעס. דינסטיק פרי, איז האַלב אָפּיציעל אַרויסגעגעבן געווארן די פאַראַדנונג, וועגן עוואַקואַציע. בייטאָג האָבן זיך דערטראָגן צו אונדז די קנאַללן פון דער דייטשער אַוויאַציע אין דער אומגעגנט פון קלעצק.

דינסטיק פאַרנאַכט האָט זיך דורך צעפרער גאָס געטראָגן דער שטראָם פון מענטשן, סלוצק, אויף פורן און מאַשינען, אין דער ריכטונג טימקאָוויטש—סלוצק. בלויז אַ קליינער טייל פון די קלעצקער יידן האָבן זיך אָנטשלאָסן וואַנדערן. אין דער ערשטער ריי פאַרלאָזן זייערע היימען די געוועזענע אָקטיוורע מיטאַרבעטער פון סאָוויעטישן רעזשים, דערנאָך זענען געגאַנגען די יעניקע וועלכע האָבן פאַרמאָגט וועלכע ס׳איז טראַנספאָרט־מיטלען. פאָר דער איבעריקער באַפעל־קערונג איז נישט פאַרבליבן קיין אָנדער אויסוועג ווי בלייבן אויף די ערטער. מען האָט זיך אָפּגעגעבן אַ קלאָרן דין וחשבון וועגן די צרות און ליידן, וועלכע מען וועט דאַרפן אויסשטיין אין דער צוקונפט. עס איז אַבער געווען אומעגלעך צו פאַראויסזען דאָס וואָס עס איז געשען.

דינסטיק שפעט אין אָוונט זענען מיר צוגעקומען צו דער געוועזענער פוילישער־רוסישער גרענעץ־ליניע. די גרענעץ־וואַך, נישט האַבנדיק קיין פאַראַדנונג, האָט קיינעם נישט דורכגעלאָזן. אויף דער קילאָמעטער לאָנגן גרענעץ־פּאָס האָבן זיך גיך צעציגן מענשן־צוגן. מיט גרויס אומגעדולד האָבן אַלע געשריען אין גלעזאַרעמט, פרוווּנדיק זיך אַדורכרייסן.

שרשט פאַרטאָג, האָבן די פאָסטנס דורכגעלאָזן די מענשן. ווי אַ לאָווינע האָבן זיך אַלע אַריס געטאָן פאַראויס צו מזרח.

מיטוואָך פרי זענען מיר אָנגעקומען קיין טימקאָוויטש (מענדעלע מוכר־ספרים׳ס סוניאדאווקע — בטלון). מיר האָבן אויפגעוועדערט די אַרטיקע באַפעלקערונג. פאַרנאַכט האָבן מיר דערגרייכט קאָפּוליע (מענדעלעס צעבורטס־שטאָט — די באַרימטע קאַצאַנסק — קבציאל).

דאָנערשטיק פרי האָבן זיך אויפן קאָפּוליער מאַרק־פּלאַץ צונויפ־געזאַמלט אַ גרויסע צאָל קלעצקער יידן. אַ טייל פון זיי האָט קאָטע־גאַריש דערקלערט, אַז אונטערן אייגדרוק פון דער טרויעריקער ווירקלעכקייט פון די לעצטע טעג, האָבן זיי באַשלאָסן זיך צוריקצוקערן אין די אָלטע היימען. זיי האָבן געהופן אויך די איבעריקע נאַכטאָן זייער ביישפּיל. פלוצעמס האָט זיך אויף אונדז אַ שאָס געטאָן אַ האָגל פון באָמבעס פון דייטשע אַראָפּלאָנען. עס איז אָנטשטאַנען אַ אומבאַשרייבלעכע בהלה. מיר האָבן זיך געלאָזט לויפן הינטערן שאָס, אויפן וועג צו מינסק. די דייטשע אַוויאַציע האָט נישט אָפּגעלאָזט אין גזיזים טויט און פּאַרוויסטונג. בלויז די הויכע קאָרן־זאָנגען האָבן געדינט פאַר אונדז אַלס דעקונג און באַהעלטעניש. אוסנוצנדיק דעם איבערגעלעבט פיל שוועכע מאַמענטן פון דעפּרעסיע זיך געלאָזט לויפן וווייטער.

מיר האָבן איבערגעלעבט פיל שוועכע מאַמענטן פון דעפּרעסיע און יאוש. אָפטמאָל האָט זיך געדוכט, אַז כלו כל הקצין. וואָס פאַר אַ תכלית האָט אונדזער לויפן, וווּ וועלן מיר עפּפונען אַ באַהעלטעניש — די ווילדע חיות וועלן אונדז דערגרייכן און עפּפונען אומעטום.

אָבער אָפּוועגדיק די בליקן פון דער טרויעריקער ווירקלעכ־קייט, האָבן מיר געמאַכט דעם חשבון פון די אומדערשפּלעכע רעסורסן פון מענטשן־כוח און שטחים פון סאָוויעטן־לאַנד. די דאָזיקע לויפּנדיקע זעלבער און קאַמאַנדירן זענען נאָך נישט דאָס רוסישע

פֿאַלק. נישט איינמאָל האָבן שטאַרקע פּיינט געבראַכן האַלדז און נאָקן, שוין אָריינדרינגענדיק טיף אין רוסלאַנד. עס גלויבט זיך אויך נישט, אַז די ווילדע בעסטיע וועט פֿאַרשפּרייטן איר הערשאַפט איבער דער וועלט. פעסטער און אייליקער האָבן מיר געשטעלט אונדזערע טריט.

מיר האָבן נישט פֿאַרלוירן די האָפֿנונג אַז עס וועט אויסשלאָגן די שעה פון דער מפלה פון דעם מטורפֿדיקן רשע, און מיר וועלן נאָך דערלעבן ווידער זען אונדזער געבורטס־טאָג, אונדזערע קלעצקער יידן און דערציילן אייניע די אָנדערע וועלכע אינדערלעבונגען אין די גרויליקע טעג. די ערשטע העלפט איז מקום געוואָרן, — און די צווייטע?

דער דאָזיקער יזכור־בוך, די מצבה וועלכע מיר שטעלן צום אָנדענק פון די 6000 אומגעקומענע קלעצקער יידן, — גיט דעם טראָגישן, גרויליקן ענטפֿער.

ד"ר מנחם קאציק־גור / אונטער סאוויעטישער הערשאפט

געוויידמעט דעם ליכטיקן און הייליקן אָנדענק פון מיינע שילער און שילערינס פון דער יידישער נישט־פֿולער מיטל־שולע אין קלעצק אין די יאָרן 39—1941, וועלכע זענען דערמאָרדעט געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים.

דעם 7טן סעפּטעמבער 1939, אינמיטן נאַכט, האָב איך פֿאַרלאָזן ווארשע. די רעגירונג איז אָנטלאָפֿן, פּחד און שרעק לויערן אין אַלע ווינקלען. איך גיי אויף מזרח. די דייטשע רוצחים באַמאָרדירן די ציוויליע באָמבעלקערונג; שריפות און חורבן אויף די וועגן. ווען איך קום אַן אין בריסק, אינמיטן נאַכט, עוואַקואירט זיך די באָמבעלקערונג, דאָס פּוילישע מיליטער טרעט אָפּ. מיטן לעצטן עשאָלאָן קום איך קיין באָראָנאָוויטש, ווו איך האַלט זיך אויף ביי דער פֿאַמיליע פון מיין שוואָגער בערל באָגן.

דעם 16טן סעפּטעמבער 1939 הויבן אַן די דייטשן צו באָמבאַרדירן באָראָנאָוויטש. איך פֿאַרלאָז באָראָנאָוויטש און גיי צופוס קיין קלעצק. דאָרט געפינט זיך מיין חבר און פּריינט שמחה גאלאנט, וועלכער האָט התונה געהאַט מיט ראָזע צערקאָווויטש.

דעם 16טן סעפּטעמבער 1939, נאָך האַלבער נאַכט, בין איך אָנגעקומען קיין קלעצק. מיין חבר גאָלאָנט נעמט מיך אויף מיט אָפֿענע אָרעמס, פֿרעגט זיך נאָך וועגן זיין פֿאַמיליע אין מלאווע. שפּעט שלאָפֿן מיר איין, און פֿאַרטאָג וועקט אונדז אויף דאָס גרויע פון אָראָפֿלאָנען. מיר לויפֿן אַרויס פון שטוב. זאָלן עס זיין דייטשע אָראָפֿלאָנען? ניין! מיר זען דייטלעך די רויטע שטערן. הייסט עס, סאָוויעטישע. שפּעטער באָווייזן זיך אין שטעטל די ערשטע טאַנקען פון דער רויטער אַרמיי. דאָס איז געווען זונטיק, דעם 17טן סעפּטעמבער 1939 פֿולצעס בעפּין איך זיך אָפּגעשניטן פון מיין פֿרוי און קינד, וואָס זענען פֿאַרבליבן אין וואַרשע, אין באַלאָגערטן וואַרשע, און איך געפּין זיך אין וויסרוסלאָנד, אין סאָוויעטישן שטעטל קלעצק. עס בלייבט נישט איבער קיין בריה, ווי צו וואַרטן אויפֿן פֿאַלן פון וואַרשע, וואָס פֿאַרטיידיקט זיך העלדיש און בלוטיק, און איך וואַרט אומגעדולדיק אויפֿן טאָג, ווען איך וועל קענען אָפּזוכן מיין פֿרוי און קינד. דערווייל באָקענט מיך שמחה גאלאנט מיט זיינע פּריינט און באָקאַנטע, און איך טרעף זיך מיט דער גרופּע קלעצקער אינטעליגענץ, מיט וועלכער ס'איז מיר אויסגעקומען צו אָרבעטן שפּעטער, אין פֿאַרלויף פון כמעט צוויי יאָר. דאָס זענען מאָניע פערעלמאן, מאניע באדענקין, רעגינא הארט, פרומע גלפאנד, יוסף פרענקעל און אָנדערע.

מיר פֿלעגן זיך טרעפֿן ביי מאניע באדענקין אין שטוב, און לאָגגע אָוונט אָרומרעדן די בלוטיקע געשעענישן און דאָס אומבאַוווסטע וואָס דערוואָרט אונדז. שוואָר אָרומצוגיין ליידיק, און איך נעם אַן גערן דעם פֿאַרשלאָג פון דער לייטערין פון דער „יבנה" שול, רעגינא הארט, און ווער אַ לערער ביי זיי אין שול. אין שטעטל הויבן זיך אָן צו שאַפֿן די ערשטע סאָוויעטישע אינסטיטוציעס. די גאַנצע מאַכט איז קאָנצעטרירט אין די הענט פון צייטווייליקן סאָוויעטישן רעווקאָם (רעוואָלוציאָנער קאָמיטעט). עס ווערן אָרייַנגעצויגן אין דער אָרבעט אויך עטלעכע יונגעלייט פון שטעטל. מיט גרויס אָנזען באַציט מען זיך צו יוסף פרענקעל, וועלכער איז געווען אָרעסטירט אין קאָרטאָ־בערעזא דורך דער פּוילישער מאַכט.

דערווייל אָרבעטן די שולן ווי ביז איצט; עס גייען אָבער אָרום קלאַנגען, אַז אַלע יידישע פֿאָלק שולן וועלן פֿאָרייניקט ווערן אין איין גרויסער נישט־פֿולער מיטל־שול, וועלכע וועט מיט דער צייט ווערן אַ יידישע מיטל־שול. מיר, די לערער, אָרבעטן דערווייל אָן אַ פֿראָגראַם, אָן אַ פּלאַן; כ'וואָלט געזאָגט, אינסטאיטוט. עס הויבט זיך אָן אַ נייע עפּאָכע אינטער דער הערשאפט פון די סאָוויעטן.

איך באַקען זיך ענגויער מיט קלעצק. אַ גרויסער מאָרק־פּלאַץ, אָרום קראָמען. פון מאָרק גייען זיך פֿונאַנדער צעסלעך. די הייזער מערסטנס הילצערנע. אין די הייזער גרויסע רוסישע אויוונס צום קאָכן. גרויסע צימערן, איינפאַך, גאַנץ באַלעבאָטיש מעבלירט. דאָס שטעטל פֿאַרנעמט זיך מיט מסחר, קליינהאַנדל און מלאכה, אַ טייל פון דער יוגנט שטודירט אין ווילנע און וואַרשע, מען הערט די העברעישע שפּראַך, און עס פולסירט אַ שטאַרק נאַציאָנאַל־יידיש לעבן. און פֿולצעס האָט דאָס לעבן זיך אַ קער גענומען — אַ נייער רעזשים, אַ נייער לעבנס־שטייגער. איין זאַך האָט זיך אָבער נישט געענדערט: די יידן רייבן יידיש, און יידיש איז איצט געוואָרן אַ אָפּיציעלע שפּראַך. דער גרעסטער טייל סאָוויעטישע טוער, וואָס זענען געקומען פון מזרח, זענען געווען יידן, סאָוויעטישע יידן, פֿאָלק מענטשן, וואָס האָבן גארן גערעדט מיט די קלעצקער יידן אויף מאַמע־לשון. עס איז כדאי זיך אָפּצושטעלן אויף די טיפּן פון די סאָוויעטישע טוער; דאָס זענען: לעווים, געזעלר און ביינינסאן.

לעווים, אַ איינפאַכער בחור אָבער מיט גרויס אָנזען אין דער קאָמוניסטישער פֿאַרטיי, איז געווען פון די ערשטע, וואָס זענען געקומען פון מינסק קיין קלעצק. אָנגעטון מיליטעריש, שטענדיק מיט אַ גרויסן רעוואָלווער ביי דער זייט, האָט ער אַרגאַניזירט דעם רעווקאָם און די פֿראָפּאַגאַנדע פֿאַרייניגן. געזעלר, אַ ווילנער יונגערמאַן מיט אַ משפּחה, איז געווען פֿאַראינטערעסירט צו באַזאָרגען זיי מיט קליידער, וועש און שוכוואַרג אויף יאָרן. די קלעצקער יידן האָבן געמורמלט, אַז ער באַזאָרגט צופֿיל די געשפּטן און העלפט זיי אויסליידיקן... זיך פֿאַרנומען מיט די מוניציפּאַליטעט־פֿראָגן, און איז געווען דער ערשטער פֿאַרזיצער פון קלעצקער גאר־אַסאָפּאַלקאָם (ענלעך צו אַ בירגערמייסטער). פון אַן אָנדער שניט איז געווען בייניגסאן, דער פֿאַרזיצער פון קלעצקער ראי־אַסאָפּאַלקאָם, דאָס הייסט פונם אַרגאַן וואָס פֿאַרוואַלטעט מיטן גאַנצן קלעצקער ראַיאָן;

די הויפּט־מאַכט אין שטעטל האָט אַבער געהערט צו דעם סעקרעטאַריאָט פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי, וואָס איז באַשטאַנען פון דריי סעקרעטאָרן — אייניער אַ רוס, דער צווייטער אַ ווייסרוס, דער דריטער אַ אוקראינער... זיי האָבן דעצידירט וועגן אַלע ענינים, וועלכע ס׳האָבן שפּעטער רעאַליזירט לעוויס, געוואָר און בייניכאַן.

די ערשטע וואָכן פון דער סאָוועטישער אַרבונג האָט זיך דאָס לעבן געפירט כמעט ווי פריער. עס האָט זיך געשאָפן אַ רויטע מיליץ, וועלכע האָט געהיט די אַרבונג. אויך אַביסל קלעצקער בחורים זענען אַרייַנגעטראָטן אין דער מיליץ. די געשעפטן זענען געווען אָפן, לויט דער פאַראַדנונג פון דער נייער מאַכט. גרויסע ריייַן האָבן זיך געשלעפּט ביי די קראָמען, בפרט פון פּויערס. שפּעטער האָט די פינאַנץ מאַכט אַרויפּגעלייגט אַזעלכע גרויסע שטייערן אויף די געוואָרענע אַ יידן האָבן אַנגעהויבן זיי צו ליקווידירן. דער גרעסטער טייל יידן האָבן אַנגעהויבן לעבן פון גרייטן, די בעלי־מלאכות האָבן אַנגעהויבן זיך אַנשליסן אין די קאָאָפּעראַטיוון און אַרטעלן, וועלכע האָבן זיך געשאָפן אַ טייל יידן האָבן באַקומען אַרבעט אין די רעגירונגס און מוניציפּאַליטעט־אָמטן.

די מאַכט איז געווען פאַראינטערעסירט עס זאָלן נישט אַריבער־קומען מענטשן פון דער מרוח זייט, און שאָפן אַ בהלה און פאַניק ביים אייניקיפן אין די זיך־ליקווידירנדיקע געשעפטן. טראָץ דעם פלעגן קומען אַ סך מענטשן פון מזרח מיט דערלויבנישן און אָן, מיט פיל געלט (און אויך גאָלד) און קויפן אַלץ, וואָס האָט זיך נאָר געלאָזט).

עקאָנאָמיש האָט די לאָגע פון די יידן אין קלעצק זיך פאַרערגערט פון טאָג צו טאָג. ווער ס׳האָט אויפגעגעסן דאָס גרייטע האָט שוין צעמוזט זוכן אַרבעט אין די אָמטן, קאָאָפּעראַטיוון און אַרטעלן. די פאַרדינסטן זענען געווען פון 150—200 רובל אַ חודש — ווייניק צו דערנערן אַ משפּחה. ס׳האָבן זיך געפּענט אַ שטאָטיש אָמבולאַטאָריע, קינדער־גערטנער און 3 שולן — אַ רוסישע, ווייסרוסישע און אַ יידישע.

אָבער דריי יידישע שולן — „תּרבות", „יבנה" און „תּלמוד תּורה", זענען פאַרייניקט געווארן אין איין גרויסער יידיש־סאָוועטישער שולע. אָבער לייטערין איז באַשטימט געווארן מאַניע פערלמאַן.

איך האָב אין שולע געלערנט געשיכטע אין די עלטערע קלאַסן. אין דער שולע האָבן אויך געאַרבעט אָבער לערערינס: מאַניע באַ־דענקין, פרומע גלאָפאַנד, רעגינע הארט גוט. לייטערין פון „יבנה" שולע, דער לערער צוקערמאַן געווען זענען לייטער פון דער „תּרבות"־שולע, מיט זיין פּרוי, פאַסקלינסקי מיט זיין פּרוי (געווען מיטאוסקית), נאזשניצקי, דערעטשינסקי און אַנדערע. מיר האָבן זיך באַמיט צו באשעפטיקן אָבער די געווען זענען פּאַראַגאַל האָט געציילט עטלעכע און צוואנציק לערער, די צאָל שילער איז געווען העכער 300. אינצווישן צייט זענען פאַרגעקומען עניגרונגען אין דער שולע. אָבער דירעקטאָר איז באַשטימט געווארן נאיער, אַ פליט פון וואַרשע, און אויך אָבער פעדאַגאָגישער לייטער.

וואָס האָבן מיר געלערנט מיט די קינדער?

קיין פראַגראַם, קיין ביכער זענען אין אָנפאָנג נישט געווען. דערויבער האָבן מיר געלערנט מיט די קינדער מאַטעמאַטיק, פיזיק, נאַטור־וויסנשאַפט און די יידישע שפּראַך. מיר האָבן פשוט געגעמען פּוילישע און העברעישע ביכער, און איבערגעזעצט אַליין יעדע לעקציע. אויסער דעם זענען אונטערריכטעט געווארן די רוסישע שפּראַך און ליטעראַטור, די יידישע שפּראַך און ליטעראַטור און אויך אַלגעמיינע געשיכטע. די ערשטע ביכער וועלכע מיר האָבן באַקומען זענען געווען אין רוסיש. שפּעטער זענען אויך אָנגעקומען יידישע ביכער, און ביסלעכווייז האָט זיך פון דעם כאָאָס געגעמען אַרויס־וויקלען אַ נאָרמאַלע יידישע שולע.

אין דער שולע פלעגן אָפט פאַרקומען באַזוכן פון אינספּעקטאָרן. דער גרעסטער טייל לערער וואָס זענען געווען נאַציאָנאַל געשטימט און אָפטמאָל אין דער ליטעראַטור־לעקציע האָבן זיי אַרויסגעגעבן אַ וווּנש, אַז דאָס שטעטל זאָל לערער אין וועגן ארץ־ישראל. אָבער זענעדיק, אַז דאָס שטעלט די לערער אין אַן אומבאַקוועמער לאָגע, האָבן זיי אויפגעהערט צו פרעגן. עס האָט זיך געשאָפן אַ חבֿרישער, ממש האַרציקער קאַנטאַקט צווישן די לערער און די שילער. די לערער פלעגן אָפט פאַרברענגען מיט די שילער נאָך די שול־שעהן, אין דער פאַרצווייגטער קולטורעל־אַר־טיסטישער אַרבעט, וואָס איז געווען אַ טייל פון דער שול־אַרבעט.

אין צווישנצייט איז וואַרשע געפאַלן, און איך האָב זיך בעלאַזט קיין וואַרשע זוכן מיין פרוי און קינד. איך בין אָבער דערגאַנגען ביז סעמיאַטיטש, וווּ ס׳האָט זיך איינגעשטעלט דער גרענעץ צווישן רוסלאַנד און דייטשלאַנד. פון דאָרט בין איך אַנגעקומען קיין ביא־ליסטאָק און זיך געשטעלט אין קאָנטאַקט מיט מיין פאַמיליע אין וואַרשע, אַנגעבענדיק מיין נייעס אַדרעס.

דערווייל איז דער גרענעץ ביי ביאַליסטאָק (מאַלקין) געווען אָפן, אין טויזנטער האָבן געוואַנדערט פון סאָוועטישן טייל אין דייטשן און פאַרקערט. קיין וואַרשע זענען געגאַנגען פאָלאָקן, ווייסרוסן אין ליטווינער. פון וואַרשע זענען אָנגעקומען טויזנטער פליטים־יידן. אָבער אויך יידן האָבן זיך צוריקגעקערט קיין וואַרשע. דאָס זענען געווען פליטים, וואָס זיינערע פאַמיליעס זענען פאַרבליבן ביי די דייטשן; און זיי זענען געגאַנגען, נישט וויסנדיק, דעם טויט אין די ארמעס אַריין.

זיינדיק אין סעמיאַטיטש, האָט מיך געבעטן אַ ארטיקער ייִד, אַז איך זאָל זיך וועגדן צום קלעצקער ראש־ישיבה און בעטן ער זאָל אים צוריקשיקן זיין ינגל, וועלכער לערנט אין דער ישיבה. וועגן די סאָוועטן זענען אָנגעקומען, האָט די ישיבה עקסיסטירט נאָך אייניקע חדשים. צוריקקומענדיק קיין קלעצק בין איך אָוועק אין דער ישיבה, צוגעזאָגנגן צום ראש ישיבה, און אים איבערגעגעבן די ביטע פון פאָטער. דער רב האָט זיך פאַרקלערט און דאָן געזאָגט: „נו, און ווער וועט לערנען תורה?" און וועגדענדיק זיך צו מיר האָט ער געזאָגט: — „אַ, יא ער איז געווכט. כ׳וועל אים צוריקשיקן דאָס ינגל".

אַרום האָט געבערנט דאָס פייער פון מלחמה און אומקום און אַ יידישער רב האָט אין דער רוצחישער וועלט געוואָרפן דעם ג־טס שריי — „און ווער וועט לערנען תורה?" און אין מיינע אויערן האָבן נאָך לאַנג לאַנג געקלונגען די ווערטער פונעם קלעצקער ראש ישיבה, בפרט שפּעטער אין די וואַנדער־יאָרן, ווען מיר האָבן גע־שפּרייזט אויף דער גרענעץ צווישן לעבן און טויט.

מיט דער ישיבה איז פאַרבונדן נאָך איין עפּיזאָד:

מיט אייניקע חדשים שפּעטער. האָט די סאָוועטישע מאַכט גע־שלאָסן די ישיבה און דעם בנין פאַרוואַנדלט אין אַ שטאָטישן קלוב. מיר, אין דער שולע, האָבן זיך געאַכט געגרייט צו אַ סאָוועטישן יום־טוב מיט וועזאָגנג, טענץ און מוזיק. עטלעכע טעג פאַרן אַרויסטרייַ האָט מען אונדז גענאַלדן, אַז דאָס וועט געשען אין נייַעס שטאָטישן קלוב. דאָס הייסט אין דער געוועזענער ישיבה. אַ טייל קינדער, וועלכע האָבן אָנטייל גענומען אין די פּייערלעכע נומערן האָבן זיך

אַפּגעזאָגט קאָטשגאריש אַרויסצוטרעטן אין דער ישיבה. דער דירעקטאר פון דער שולע, נאיאר, האָט געהאַט דערפון גענוג קאָפּ־וויטיק, ביז מיר האָבן באַשלאָסן צו קירצן דעם פראָגראַם, אָפשאַפן עטלעכע נומערן כדי צו באַפרייען די קינדער פון פליכט אויפצוטרעטן אין דער ישיבה.

מיר האָבן זיך געפילט ווי איין גרויסע משפחה — די לערערס און די שילער. אין מיין שמחה איז געווען באַזונדערס גרויס צוליבן אַפּראָטעווען זיך פון מיינע נאָענטסטע און זייער קומען קיין קלעצק.

איין יאָר האָט עקוסיטרט די יידישע נישט־פּולע מיטל־שולע אין קלעצק, פון אָקטאָבער 1939 ביז יולי 1940. אין צווישנצייט איז געקומען אַ פּאַראַדנונג זי צו פאַרוואַנדלען אין אַ רוסישע, מיט רוסיש אלס לערן־שפּראַך. דאָס האָט שרעקלעך געטראָפן די לערער, וואָס האָבן נישט געקענט רוסיש, און אויך די וויידע פון קלעצקער יידן. די סאָוועטישע מאַכט האָט אייגנטלעך פאַרוואַנדנט פאַרוואַלונגען פון עלטערן, ווו זי האָט אויפגעקלערט, אַז זי טוט עס אין אינטערעס פון די שילער און עלטערן, ווייל אַלע הויך־אַנשטאַלטן אין לאַנד זענען רוסישע, דעריבער האָט עס קיין זין נישט לערנען ווייטער אין יידיש. אַזוי אָרום איז אונדזער שולע פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ רוסישע שולע, מיט יידישע קינדער און יידישע לערער. די לערער האָבן זיך אַוועקגעזעצט קנעלן רוסיש, אונטער דער לייטונג פון דירעקטאָר נאיאר און לערער פרענקעל. די ערשטע וואָכן האָבן די שילער נישט פיל פאַרשטאַנען דעם רוסיש פון זייערע לערער, אָבער די לערער האָבן זיך גלעלערנט צוזאַמען מיט די שילער, און אין אַ קורצער צייט אָרום איז געוואָרן אַ פאַרטיקע רוסישע שולע. נאָר בעת די הפסקות פלעגן די קינדער גאָנץ געשמאַק רעדן יידיש; אויך די לערער פלעגן זיך אָפטרוען אין לערער־צימער נאָך אַ שעה רוסיש רעדן, אין אַ געמיטלעכן שמועס. די לערער און שילער האָבן שטאָלץ געהאַט דעם כבוד פון דער שולע, און עס ווילט זיך דאָ דערציילן איין עפּיזאָד וואָס איז גאָנץ כאַראַקטעריסטיש.

עס איז פאַרגעקומען אַ פּיערלעכער יום־טוב מיטן אָנטייל פון ביידע שולן — דער וויי־רוסישער און דער יידישער (אייידער זי איז נאָך געוואָרן רוסיש). עס האָט זיך געהאַנדלט, וועלכע קינדער פון וועלכער שולע זאָלן די ערשטע אָריסטאָרעטן. דאָן איז אָריסטאָקראַטן דער דירעקטאָר פון דער וויי־סרוסישער שולע און געפאָדערט אַז זיין שולע זאָל זיין די ערשטע, וויייל זיי האָבן בעסערע צייכנס. וויזט אויס, אַז די וויי־סרוסישע לערער האָבן זיך שנעל אויסגעלערנט די חכמה פון שטעלן גוטע צייכנס, כדי די שולע זאָל פאַרנעמען דעם ערשטן פלאַץ. די יידישע לערערס האָבן געשטעלט צייכנס לויט די אמתע קענטענישן פון די שילער. דאָס האָט אונדז זייער פאַרדראָסן, און מיר האָבן געפאָדערט צו מאַכן אַ שריפטלעכן עקזאַמען אין ביידע שולן. דאָס האָט זייער נישט געשמעקט די וויי־סרוסישע לערער, אָבער קיין צוריקגאַנג איז שוין נישט געווען. דער עקזאַמען איז פאַרגעקומען אוֹן ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די שילער פון דער וויי־סרוסישער שולע שטייען אויף אַ פיל נידעריקערן ניוואָ פון די יידישע. וויי נאָאיוו זענען מיר דאָן געווען, און וועגן וואָס האָבן מיר דאָן געקאָמפט! וויייזט אויס, אַז די וויי־סרוסישע שילער, וואָס האָבן וויי־ניקער גלעלערנט און וויי־ניקער געקענט, האָבן געהאַט מער רעכט אויף לעבן ווי די פּעאיקע יידישע שילער, וואָס זענען אַלע אומגעקומען. איך וואָלט נישט דערפילט מיין פליכט וועג כ'דערמאָן נישט איין קלאַס, די זיבעטע קלאַס. זי איז באַשטאַנען פון 17 שילער און שילערינס, לויטער פּעאיקע, באַאַבטע יינגלעך און מיידלעך: גינזבורג, יאַסעלעוויטש, גלעלפאַנד, מושקין און אַנדערע וועמענס נעמען כ'געדענק שוין נישט. קיינער פון זיי איז נישט פאַרבליבן ביים לעבן.

טראָץ דעם וואָס ס'האָט נאָך געהערשט, וויינטער 1941, דער מאַלאַטאָוו־ריבעניראַפּ פאָקט, האָט מען געפּילט אַז עס האָט זיך עטוואָס געענדערט, און עפּעס אומזיכערעס און שרעקלעכס האָט זיך געשלאָגן אין דער לופט. ביז פסח 1941 האָב איך נאָך קיין מאָל נישט אַ מענטש לעקקייט צו שיקן שפּייז־קאָרטן צו מיינע שוויגער־עלטערן אין וואַרשעווער גטא. דער לעצטער בריף פון גטא איז געווען פון נאָך פסח 1941. זיי האָבן געשריבן, אַז די טאַגטע „מנוחה" איז קראָנק, און דער פעטער „שלום" איז געשטאָרבן. אין וואַרשע האָט מען שוין געשפּירט די צוגרייטונגען צו דער מלחמה קעגן רוסלאַנד. אין קלעצק האָבן מיר וועגן דעם גאָרנישט געוווסט. די אָפּיציעלע סאָוויעטישע פּרעסע האָט מיט קיין איין וואָרט נישט דערמאָנט וועגן דעם. מ'האָט זיך נאָר אָנגעשטויסן אויף געוויסע געשעענישן, בפרט וועג סטאַלין איז באַשטימט געוואָרן פּרעמיער־מיניסטער. די יידן פון קלעצק זענען געווען פאַרטאָן מיט טאָג־טעגלעכע דאגות. און ווי אַ דונער האָט דעריבער אָפּגעקלונגען דער אָנזאָג פון סאָוויעטישן ראַדיאָ, דעם 22טן יוני 1941, אַז די מלחמה איז אויסגעבראָכן און אַז דאָס נאָענישע דייטשטלאַנד איז באַפאַלן דעם סאָוויעטן־פאַרבאַנד. איך עדענק געוואָן און דייטלעך דעם טאָג. עס איז געווען זונטיק, און איך בין אריין אין קאָאָפּעראַטיוו איינקויפן קלייניקייטן. פלוצעם קומט מיר אָנט־קעגן דער לייטער פון בעשעפט, מ ל מ ד, און זאָגט מיר: — „איר וויייסט, לערער, עס איז מלחמה". דאָס וואָרט מלחמה האָט געוואָרפן שרעק אויף די יידן, בעת די וויי־סרוסן, פאַליאַקן און שאַראַן האָבן אָריסגעווינן אַ געוויסע צופרידנהייט. זיי האָבן דערשפּירט, אַז ס'וועט ווערן הפקר יידיש לעבן און פאַרמעגן. „יעדער קוקט מיט זיינע אויגן", און וויייל מיר האָבן געוואָלט, אַז די סאָוויעטן זאָלן זיגן און אַז די רויטע אַרמיי זאָל באַפרייען די יידן אין פוילן, האָבן מיר געוזען אין די ערשטע טעג פון דער מלחמה לויטער נצחונות פון דער רויטער ארמיי. עס פלעגן קומען אין מיין ווויינונג אויף סיניאוסקע גאַס, בייַ לייב גלעלפאַנד, דער דירעקטאָר פון דער שולע נאיאר און דער לערער אינזשיניער נוי פון וואַרשע, און מיר פלעגן פלאַנירן אונזער רייזע אַהיים. אָבער אין עטלעכע טעג זענען שוין אַנטלאָפן די פּרויען פון סאָוויעטישע אָנגעשטעלטע פון קלעצק און באַראַנאָוויטש, און די שלאָכטן האָבן זיך דערנענטערט צו קלעצק. וואָס זאָל מען טאָן? מיר האָבן געווסט אייך זאָך, אַז מען דאַרף וויייטער לויפן. די פּרוי מיינע נעמט רוקזאק און גרייט זיך נויט־וועגד־קסטע זאָכן מיטצונעמען אין וועג. זי בעט זיך ביים בעל הבית לייב גלעלפאַנד, ער זאָל שפּאַנען פערד און וואָגן, נעמען זיין פאַמיליע און אויך אַנטלויפן. אָבער גלעלפאַנד וויייזט אונדז אויף זיין שטוב און ענטפערט: וווהין וועל איך גיין, ווי וועל איך מיר אַ עצה געבן — און באַשליסט בלייבן.

דערווייל פאָרן מיר אין נאָענט דאַרף, יאנאָוויטש, כדי אויס־מיידן די לופט־אָנגריפן. אין דאַרף האָבן מיר צוגעפאָן די לערערין מילע הערנזאן מיט איר מאַן מנחם און קינד. מיר האָבן איר פאַרגעלייגט, אַז זי זאָל זיך עוואַקואירן צוזאַמען מיט אונז. דאָס איז קאָטשגאריש געענטפערט: — בשום אופן נישט. אירע עלטערן זענען געווען פליטים אין דער עלטער וועלט־מלחמה, און זי וויל נישט פאַרלאָזן איר היים.

דער באגריף „היים" איז געווען איינגעוואָרצלט אין די הערצער פון קלעצקער יידן, וויייל זיי האָבן דורות געוווינט אין שטעטל און מורא געהאַט זיך צו רירן פון פלאַץ. דאָס האָט, אין רעזולטאַט, געבראַכט צום אומקום פון די יידן, וועלכע האָבן דאָך געקענט אַנטלויפן קיין מזרח, אין טיף רוסלאַנד.

דאָ, אין דאַרף, דערוויסן מיר זיך, אַז די קאָמפּן קומען פאָר אין באַראַנאָוויטש (40 ק"מ פון קלעצק) מיר נוצן אויס די געלעגנהייט

וואס א קלעצקער ייד האט באקומען אין דארף א פור. ער דערלויבט מיר ארויפצוזען אויף דער פור מיין פרוי און קליין מיידעלע, און מיר גייען צופוס נאך דעם וואגן צו דער געוועזענער פוילישׂ־רוסישער גרענעץ. פארנאכט זענען מיר אנגעקומען קיין קאפוליע. אויף די וועגן האבן מיר עטראפן מאנע מענטשן, וועלכע זענען געלאפן קיין מינסק, ווי צום בייספיל מיין שוואגערס ברודער שימשל באגין, וואס איז געגאנגען צו זיין ברודער שלמה קיין מינסק. פון דער צווייטער זייט זענען פיל געלאפן פון מינסק, וועלכע איז שוין שטארק באמערקט געווארן דורך דייטשע ארבעטלאנען.

אין קאפוליע האבן מיר געטראפן פיל פליטים צווישן זיי קלעצקער. א סך האבן באשלאסן זיך אומצוקערן קיין קלעצק, וואס ס'זאל נישט געשען. זיי האבן געבענקט א היים. די פוירעס האבן געקוקט מיט ביטול און פארנאכטונג אויף די ליופנדיקע יידן, פיל האבן געמאכט צלמים אויף די טירן און דעכער, כדי די דייטשן זאלן וויסן, אז דא וווינען קריסטן. אין די הימלען האבן עהאערשט די דייטשע ארבעלאנען, וועלכע האבן נאכאנאנד באמבארדירט די ציוויליע באפעלקערונג, און בפרט די פליטים אויף די וועגן.

אין קאפוליע האבן מיר געזאלט נעכטיקן. פלוצעם דערזעט מיך א קלעצקער מיליציאנער, א שילער פון די אוונט־קורסן ביי דער שולע, און ער רוימט מיר אזוי א סוד אז די דייטשן זענען שוין נישט וויייט פון קלעצק. זיי, די מיליציאנערן האבן באקומען א באפעל, זיך צוריקצוקיין קיין קלעצק. אבער קומענדיק צו דער אמאליקער גרענעץ, 7 ק"מ פון קלעצק, האט מען זיי געמאלדן, אז מען קען שוין וויייטער נישט גיין.

די זעלבע נאכט זענען מיר אנטלאפן קיין סלוצק. די סלוצקער יידישע באפעלקערונג האט זיך עוואקואירט. איך און מיין פרוי און דאס 3 יעריק מיידעלע זענען געשטאנען אויפן שאסיי וואס פירט פון סלוצק קיין וויטעבסק, און זיך געבעטן ביי די רויט־ארמייער אונדז אויפנעמען אוז העלפן צו גיין אויף מזרח.

נישט דא איז דער ארט צו שילדערן די עשיטכע פון אונזערע וואנדערונגען ביז מיר זענען אנגעקומען קיין סמאלענסק, פון דארט קיין גזשאצק (נעבן מאסקוע), פון דארט מיט א עשאלאן ביז טראאיצק (אוראל).

אין טיף רוסלאנד, אויף איין סטאנציע, האבן זיך געמיטן צוויי עשאלאנען: אונזערער און א צווייטער מיט קאמוניסטן, וואס זענען געגאנגען אויפן פראנט. דארט האב איך געטראפן דעם לעצטן מענש, וועלכן כ'האב געקענט פון קלעצק. דאס איז געווען דער דירעקטאר פון קלעצקער באנק קאגאן, וועלכער האט זיך מיט מיר הארציק געזעגנט אין יידיש, — צוויי יידן וואס דערזעלבער גורל טרייבט זיי צום טויט און אומקום. „צום ווידערזען", „צום ווידערזען" — האט ער צוגערופן פון וואגן. אויף זיין פנים איז געלעגן א רויקער, טרויעריקער שמייכל, ווי איינער וואס זיין גורל איז שוין געהתמעט.

אין די יארן פון דער מלחמה האב אין טיף רוסלאנד געזוכט באקאנטע און פריינד פון קלעצק. איך האב שריפטלעך אויפגעזוכט דעם געווען דירעקטאר פון דער שולע נאיאר. עטלעכע טויזנט קילאמעטער פון מיר.

ווען די רויטע ארמיי איז געאנגען פארויס און האט באפרייט ארטשאפט נאך דער צווייטער, האב איך אין א געוויסן טאג אין טשעליאבינסק גלייענט, אז זי האט באפרייט קלעצק.

עס האט א קלאפ געטאן אין הארצן: די שטאט איז באפרייט, אבער וואס איז מיט די קלעצקער יידן? אפשר איז עמיצער פון זיי גבליבן בייס לעבן?

איך האב גלייך אנגעשריבן צו באקאנטע וויסׂ־רוסישע לערערס.

שרה פיש-שמוקלער [בוענאס אייריס] /

עשו'ס אמת'ער פרצוף

א סך האבן זיך געווונדערט אויף דער באציונג פון די „גוטע גויים" צו זייערע יידישע שכנים בעת'ן מורא'דיקן חורבן. זענען דאך דוזנטער־לאנג יידן מיט גויים געווען אייניגעווארצלט אין די שטעטלעך, מיר האבן גלעבט גוט מיט די וויסרוסן און טאטארן, אינאיינעם געהאנדלט, ארן אינאיינעם גלעבטע פרידלעך ארן גוט.

ארן אט א פאקט, נאך פונעם יאר 1924, וואס וויזט אונז דעם שטייגנדיקן אנטיסעמיטיזם שוין דעמאלט.

ביי אונז איז עס טאקע געשען. אין א מיטן וואך פארנאכט קומט צו אונז אריין א שכן א פאליאק, א סטאליאר, ארן פארקויפט אונז 4 פוזן מיט תבואה, וואס ער דארף ברענגען פון הויף אויפן בערג לעבן וואלד. ארן ער וואלט אז מיין ברודער יהושע, זאל פארן מיט אים ברענגען די תבואה.

מיין ברודער איז עטוועז אין ניעסווידזש, ווו ער פלעגט פארן יעדע וואך כדי זיך אפטשבוצען מיט גרעסטן אפנעמער פון תבואות אין ליפעראנט פארן פוילישן מיליטער חארלאפ. דער שכן, דער גוי, האט גוט געוווסט אז מיין ברודער יהושע טראגט מיט זיך שטענדיק גרויסע געלט־סומעס ארן ער האט געזוכט ווי אזוי אים צו פארנארן אין וואלד אריין.

אויף צומארגנס, אז יהושע איז געקומען פון ניעסווידזש האבן מיר אין שטוב אים געווארנט, אז ער זאל מיטן גוי נישט פארן, ווייל ער איז אונז נישט געפעלן, אבער מיין ברודער האט זיך אויסגעלאכט, ארן אינגאנצן א זיכערער איז ער ארויס.

אז זיי זענען אריין טיפער צווישן די קוסטעס אויפן וועג צום הויף ביים וואלד, דערזעט יהושע ווי דער גוי ווייל זיך ווארפן אויף אים מיט א דאלאטע אין האנט. מעשה־נס איז אים געלונגען אנצופ טאן דעם גוי פארן האנט ארן האט אים מיט כוח ארויסגעווארפ זפונעם וואגן, ארן ראנגלנדיק זיך מיטן גוי, האט ער זיך אויך גוט אינגעשפניטן מיט דער דאלאטע די האנט. ער האט דאן זיך פארקירעוועט אויף צוריק אהיים אין שטאט, ארן גלייך אוועק אין דער פאליציי, דערציילט וואס עס איז פארגעקומען, ארן מ'האט פארשריבן א פראטאקאל.

דער גוי האט אבער אפגעטאן דאן א מעשה נורא. זענענדיק זיין דורכפאל, איז ער דורכן וואלד אוועק אויפן יידישן בית־עלמין, האט זיך אליין איינגעשניטן דעם האלדז ארן איז דארט א כלומרשט פארהלישטע גענבליבן ליגן ביים סאמע וועג.

אז מענשן זענען דורכגעפארן ארן מען האט אים אויפגעמונטערט, האט ער זיי דערציילט, אז דאס האט אים זיינער א שכן, א יידּ, גטשאן אין א קריגעריי. מען האט אים דאן גענבראכט קיין קלעצק צו דער פאליציי, ווו ער האט איבערגעחזר'ט אט דעם נוסח פון דער פאטרונג. די פאליציי האט גלייך פארשריבן א נייעם פראטאקאל, ארן מען איז גלייך אוועק ארן ארעסטירט מיין ברודער יהושע'ן.

ארן הגם מ'האט גרינג געקענט וויסן, אז דאס איז עטוועז אינטעניזירט דורך דעם גוי; ארן הגם דעם גוי'ס עלטערן אליין האבן עדות געזאגט, אז זיינער זון איז א פארברעכער, וואס טוט אויך זיי אן געברענטע צרות ארן אויך די שכנים ארום האבן אים געשיל־דערט ענלעך — האט די פאליציי כסדר אלץ נעהאלטן מיין ברודער ארעסטירט, ארן ערשט נאך פיל שתדלנות ארן אויסהערענדיק עדות פון אלע זיינסן, אז מיין ברודער איז א ארעמטאכער סוחר, גוט באקאנט אלעמען — איז ער סוף כל סוף באפרייט געווארן.

כבוד זיין אנדענק.

אין אַ פּאָר וואָכן אַרום האָב איך באַקומען אַ בריף, אַז דער גרעסטער טייל פון קלעצק איז חרוב און פאַרברענט. פון די יידן איז קיינער נישט פאַרבליבן, און אויב איך וויל קען איך קומען קיין קלעצק אַרבעטן אין דער נייער שולע, וואָס אַרגאַניזירט זיך דאָרט. דאָס איז געווען ווי זאָלץ אויף די וווּנדן. וואָס האָב איך צו טאָן אין קלעצק אָן יידן, אָן יידישע קינדער?

אין מאי 1946 בין איך צוריקגעפאָרן מיט אַ עשאַלאָן רעפּאַטריאַנטן קיין פוילן, און אַנגעקומען קיין וואַצלאָוו (ברעסלאָו). דאָ האָט מען איבערגעגעבן, אַז עס זוכט מיר עמיצער פון די עשאלאָנען וואָס קומען פון רוסלאַנד. ווי גרויס איז געווען מיין פרייד, וען עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דאָס איז מיין פריינט יוסף פרענקל. טרערן האָבן זיך געשטעלט אין אונדזערע אויגן.

מיר זענען פאַרבליבן צוויי לערערס — אָן שילער, צוויי יידן — אָן יידן, עס זענען פאַרבליבן בלויז זכרונות און דערינערונגען...

שפּעטער, אין דייטשלאַנד, האָב איך געטראָפן די לערערין רעגינע הארט, וועלכע איז געבליבן ביים לעבן און איז אויך אָנגעקומען קיין ישראל.

ווי אָפט דערמאָן איך זיך אין די יידן פון וואַרשע, פון ביאַליסטאָק, באַראַנאָוויטש און קלעצק, און פון די פיל הונדערטער טויזנטער יידישע קהלות. איך דערמאָן זיך אין די שילער און שילערינס פון דער קלעצקער נישט־פולער מיטלשולע, די תלמידים מיינע, וועלכע האָבן געחלומט צו זיין צוזישן די בויערס פון ישראל און האָבן נישט דערלעבט. דער גרויסער אכזריותדיקער שטורעם האָט אַרויסגעריסן די יונגע בלימעלעך איידער זיי האָבן אויפגעבליט...

א שטים פון „בונד"

...די כלי קודש געוועלטיגט דאָ (אין קלעצק) ווי אין די אַלטע גוטע צייטן. די ישיבה האָט פאַרשפרייט אירע פליגעל אויף אַלע געביטן פון היגן יידישן לעבן. איר קאָמף איז הויפּטזעכליך געצילט קעגן אונז. זי באַמיט זיך צו העצן קעגן אונז מיט אַלע מיטלען, אַפילו אויף דער לעצטער אסיפה פון די וויבער וואָס די היגע כלי־קודש האָבן גערופן צוליב אַזאַ „האַרבן" און „וויכטיקן" ענין ווי די מקוה, האָט מען אויך געשיט פעך און שוועבל אויף די בונדיסטן. אונזער אַרבעט שטערט מען פון אַלע זייטן. מיר מוזן וועגן יעדער קלענסטער פאַרוואַלונג אַדער פאַרלעזונג מעלדן מיט 8 טעג פריער דער סטאַראָסטוּוע.

מתוך ספר „געשיכטע פון אַ יוגענט" י. ש. הערץ, ניו־יאָרק 1946. „יוגענט וועקער" 1931 (4).

יא. קלעצק אין חוץ־לאַרץ

יהושע האכשטיין / אין אן עמיגראנטן־היים

(פּאַראיניקפּע שפּאַנ)

יהושע האכשטיין — געבוירן אין ניו־יאָרק, דעם 22טן אויגוסט 1897. לערער פון שפּאַניש און לאַטיין־אַמעריקאַנער געשיכטע אין איוועדער טשיילדז הייסקול. געווען לעקטאָר אין גראדואיר־פאַקולטעט פון סיטי קאָלעדזש אין ניו־יאָרקער אוניבערזיטעט. איינער פון די גרינדער פון דער ערשטער אשכנזיש־יידישע ארגאַניזאַציע, די „יאַנג מענס היברו אסאסיאיישאן", אין האַוואַנא, קובא, 1918. געווען אין קובא דער ערשטער העברעיש־יידישער לערער, פאַרן אנהויב פון דער פוילישׁ־יידישער אימיגראַציע נאָך דער ערשטער וועלט מלחמה. מיטגליד פון „וניטעד סטייטס אפיס און עדיוקיישאן", ווי אַ ספּעציאַליסט אין אינטער־אַמעריקאַנער דערציונג. געווען פאַר־שטייער פון דער אַמעריקאַנער געזעלשאַפט פון לערערס אין שפּאַניש און פאַרטוגעזיש. פאַרשפּנטלטכע אפהאנדלונגען אין יידיש און שפּאַניש.

„צוקונפט" — מערץ 1947, באַנד 25 נומער 3.
(פּרעמירט פון דעם „צוקונפט" קאַנקורס אויף עסייען).

*

וואָלט איך געבוירן געווארן אין מיין פאָטערס קלעצק (אַמאָליקע מינסקער גובערניע) אָדער אין מיין מוטערס קאוונע, וואָלט מיין בינטל זכרונות געהייסן „מיינע חדר יאָרן". צום וואָרט „חדר" וואָלט שוין איבעריק געווען צוצושטעלן יידיש און דער גאַנצער תוכן פון מיין סיפור המעשה וואָלט געווען לחלוטין אַן אַנדערער. איך וואָלט מסתמא געהאַט צו דערציילן וועגן דעם ערשטן טאָג אין חדר; ווי מ'האָט מיר אַהין געטראָגן איינגעהילט אין אַ טלית; ווי דער רבי האָט מיך און מיינע יום־טובדיקע טאַטע מאָמע מקבל פנים געווען ווי געהויבענע גענסט; ווי ביי מיין ערשטן אויפטו אין דער־קענען אַן „אלף־בית" מיר אַראָפגעווארפן אַ מטבע, און אַזוי וויטער לויט דעם גוט באַקאַנט נוסח. און דאַן וואָלטן געקומען וויטערע זכרונות מכח די איבערלעבונגען פון אַ יידיש יינגל אין חדר; פון דעם רבינס הויז גזעזינט; פון אַ זעלטענעם קניף אין בעקל און דאָס אַפּטע מכבד זיין מיט די באַווסטע מלקות; פון ל"ג בעומרשן סאָלדאַטעווען אונטער דער קאַמאַנדע פון דעם רבין, דעם געגנראָל; פון תהלים זאָגן ביי אַ קימפּעטאַרינס בעט; פון שבתדיקע פאַרהערן פאַר פאַטער; און נאָך אַזעלכע בילדער פון חדר קלישע.

איז אַבער מיין וויגעלע, בלשון פון דער אַמאָליקער יידישער מליצה, געשטאַנען ניט אין קלעצק און ניט אין קאוונע, איך בין נאָר אַ פראָדוקט פון קאָלאָמבוסעס מדינה, ווי מיין פאַטער ע"ה פלעגט אַנרופן „מיין אַמעריקע". עס זענען נאָך היינט פאַראַן חדרים דאָ אין ניו־יאָרק, און אין מיינע קינדער יאָרן איז דער אָלט־מאָדישער חדר געווען די הויפט לערן שול אויף דער היגער מזרח יידישער גאַס. אַבער אַפילו אויב איך וואָלט דאָ געוואָרן אַ חדר תלמיד וואָלט מיין דערפאָרונג שוין אויך קנאַפּ וואָס ענלעך געווען צו דעם וואָס אַ יידיש יינגל האָט אין איוועדער טשיילדז הייסקול. געווען לעקטאָר אין גראדואיר־פאַקולטעט פון סיטי קאָלעדזש אין ניו־יאָרקער אוניבערזיטעט. איינער פון די גרינדער פון דער ערשטער אשכנזיש־יידישע ארגאַניזאַציע, די „יאַנג מענס היברו אסאסיאיישאן", אין האַוואַנא, קובא, 1918. געווען אין קובא דער ערשטער העברעיש־יידישער לערער, פאַרן אנהויב פון דער פוילישׁ־יידישער אימיגראַציע נאָך דער ערשטער וועלט מלחמה. מיטגליד פון „וניטעד סטייטס אפיס און עדיוקיישאן", ווי אַ ספּעציאַליסט אין אינטער־אַמעריקאַנער דערציונג. געווען פאַר־שטייער פון דער אַמעריקאַנער געזעלשאַפט פון לערערס אין שפּאַניש און פאַרטוגעזיש. פאַרשפּנטלטכע אפהאנדלונגען אין יידיש און שפּאַניש.

„צוקונפט" — מערץ 1947, באַנד 25 נומער 3.
(פּרעמירט פון דעם „צוקונפט" קאַנקורס אויף עסייען).

*

וואָלט איך געבוירן געווארן אין מיין פאָטערס קלעצק (אַמאָליקע מינסקער גובערניע) אָדער אין מיין מוטערס קאוונע, וואָלט מיין בינטל זכרונות געהייסן „מיינע חדר יאָרן". צום וואָרט „חדר" וואָלט שוין איבעריק געווען צוצושטעלן יידיש און דער גאַנצער תוכן פון מיין סיפור המעשה וואָלט געווען לחלוטין אַן אַנדערער. איך וואָלט מסתמא געהאַט צו דערציילן וועגן דעם ערשטן טאָג אין חדר; ווי מ'האָט מיר אַהין געטראָגן איינגעהילט אין אַ טלית; ווי דער רבי האָט מיך און מיינע יום־טובדיקע טאַטע מאָמע מקבל פנים געווען ווי געהויבענע גענסט; ווי ביי מיין ערשטן אויפטו אין דער־קענען אַן „אלף־בית" מיר אַראָפגעווארפן אַ מטבע, און אַזוי וויטער לויט דעם גוט באַקאַנט נוסח. און דאַן וואָלטן געקומען וויטערע זכרונות מכח די איבערלעבונגען פון אַ יידיש יינגל אין חדר; פון דעם רבינס הויז גזעזינט; פון אַ זעלטענעם קניף אין בעקל און דאָס אַפּטע מכבד זיין מיט די באַווסטע מלקות; פון ל"ג בעומרשן סאָלדאַטעווען אונטער דער קאַמאַנדע פון דעם רבין, דעם געגנראָל; פון תהלים זאָגן ביי אַ קימפּעטאַרינס בעט; פון שבתדיקע פאַרהערן פאַר פאַטער; און נאָך אַזעלכע בילדער פון חדר קלישע.

איז אַבער מיין וויגעלע, בלשון פון דער אַמאָליקער יידישער מליצה, געשטאַנען ניט אין קלעצק און ניט אין קאוונע, איך בין נאָר אַ פראָדוקט פון קאָלאָמבוסעס מדינה, ווי מיין פאַטער ע"ה פלעגט אַנרופן „מיין אַמעריקע". עס זענען נאָך היינט פאַראַן חדרים דאָ אין ניו־יאָרק, און אין מיינע קינדער יאָרן איז דער אָלט־מאָדישער חדר געווען די הויפט לערן שול אויף דער היגער מזרח יידישער גאַס.

געטא פון דער „איסט־סייד" האָט ער קולטורעל און גייסטיק זיך אויסגעלעבט אין אַ ניט פיל געוועדעטן המשך פון קלעצק, אַ קליין און פאַרצייטיק פרום שטעטל אין ליטע.

אַ דאָנק טאָקע אַבער אָט דעם המשך פון קלעצק אין ניו־יאָרק האָב איך שוין געהאַט באַקומען אַ היבשע יידישע דערציאונג אַ סך פריער, איידער איך האָב אַנגעהויבן לערנען ביי אַ רבין. ראשית האָבן מיינע העלטערן געוואָלט בלויז יידיש, אי אין שטוב, אי אויף דער גאַס. יידיש האָב איך געוואָלט און פאַרשטאַנען פריער ווי ענגליש. והשניית, אַזוי ווי אונזער שטוב איז געווען אַ בית ועד פאַר קלעצקער לאַנדסלייט, בפרט שבתים, וועו מען פלעגט קומען אויף טיי, האָב איך זיך געהאַט אַנגעהערט אַ וועלט יידישן פאַלקלאָר דק"ק קלעצק. עס פלעגן צו אונז קומען אין יענע יאָרן וועו מיר האָבן געווויינט אויף העברי סטריט צוויי כתות טיי טרינקער: איינע פרייטיק צו נאַכט, און די אַנדערע שבת בייטאָג. פאַר די טיי פלעגט זיך מיין מוטער גרייטן ווי פאַר די שענסטע אורחים. פרייטיק פאַרנאַכט פלעגט זי אַנזידן דעם גרויסן קופערנעם טאָפּ מיט אַ קראַן ווי אַ סאַמאָווער, וואָס האָט געהאַלטן פינף גאַלאָן וואַסער. אַרום דעם גלאָווענעם טאָפּ אויפן קוילן אויוון אין ווינטער אַדער גאַז אויוון אין זומער, זענען געשטאַנען אויף בלעכן, אייבער די פייערן עטלעכע יוצרי משרתים — קלענערע טעפּ מיט גזוזדן וואַסער, כדי עס זאָל חלילה אום שבת ניט ווערן אַ טריקענגיש אין מיטן דער סדרה פון טיי טרינקען.

די צוויי כיתות טיי טרינקער זענען געווען פאַר מיר ממש ווי ישיבות פון אַ תורה שבעל־פּה אייבערן יידישן לעבן אין אַ קליין רוסיש־ליטווייש שטעטל. יענעם לעבן האָב איך קיינמאָל נישט געזען, און היינט איז דאָס שטעטל גופא אַפּגעמעקט פון דער ערד. בלויז דורך די אויגן פון אַנדערע — קלעצקער לאַנדסלייט אַדער יידישע שרייבער — איז מיר וועו עס איז מעגלעך געווען יענע שוין פאַרשוווּנדענע יידישע וועלט צו דערקענען און באַזוכן אין דער פאַנטאַזיע. מיטן טיפסטן אינטערעס פלעג איך מיך צוהערן צו די שמועסן, וואָס האָבן זיך געווען אויבער די פאַרעדיק הייסע גלעזער טיי. עס זענען געווען צווישן די טיי טרינקער וועמענס סאַרווער איך האָב געהאַט די פריוועלעגיע צו זיין אין דערפאַר אויך צו זיין שפּעט פרייטיק צו נאַכט, זייער גוטע דערציילער. מיין פאָטער האָט געהאַט א באמת ברייכע קראָפּט צו שילדערן זיין באליבט קלעצק וואָס עד האָט קיינמאָל נישט פארגעסן, כאָטש עד האָט עס פארלאָזט אַלס יונגען יעריק בחורל. קלעצק איז תמיד געבליבן זיין באַליבסטע טעמע, און אַויפיל האָב איך מיר געהאַט אַנגעהערט פון אים וועגן זיין געבורטס־שטעטל, אַז ווי אַ קינד האָב איך זיין קלעצק בעסער געקענט ווי מיין אייגן „שטעטל" נוי יאָרק. לויט זיינע דערציילונגען, וואָלט איך לייכט געקענט אויסמאָלן קלעצק מיט אירע שטיבלעך און געסלעך, מיט איר מאַרק און קלויסטער. מיר פלעגט זיך אפט אויסדרוקן, אַז איך בין טאָקע באמת געווען ביים דאָוונען אין איר גרויסער „קאָלטער שול" און אַליין געזען דעם וווּנדער פון אירע בליטשטשענדיקע הענג־לייכטער. און, להבדיל, אין דער שטאָטישער באַד בין איך געווען געניג און אַלע ווינקלען און אויף יעדן טערעפל פון איר פּאָל. און מיר זענען געווען ווי פערזונלעך באַקאַנט אַלע חשובע בעלי־בתים פון קלעצק, אירע שיינע יידן, אירע לומדים און עסקנים, ווי אויך איר קאָליר־פולער „עמך" און זייערע פאַרשידענע דאָוון שולן אַדער קלויזן.

און נאָך וויר־קלעצער איז פאַר מיר געווען דאָס קלעצק, וואָס איך גלויב אַז דערקענט על פי השמועה, אין דער היגער קלעצקער שול, האָב איך דאָס אַליין שבעל־פה אייבערן יידישן לעבן אין אַ קליין רוסיש־ליטווייש שטעטל. יענעם לעבן האָב איך קיינמאָל נישט געזען, און היינט איז דאָס שטעטל גופא אַפּגעמעקט פון דער ערד. בלויז דורך די אויגן פון אַנדערע — קלעצקער לאַנדסלייט אַדער יידישע שרייבער — איז מיר וועו עס איז מעגלעך געווען יענע שוין פאַרשוווּנדענע יידישע וועלט צו דערקענען און באַזוכן אין דער פאַנטאַזיע. מיטן טיפסטן אינטערעס פלעג איך מיך צוהערן צו די שמועסן, וואָס האָבן זיך געווען אויבער די פאַרעדיק הייסע גלעזער טיי. עס זענען געווען צווישן די טיי טרינקער וועמענס סאַרווער איך האָב געהאַט די פריוועלעגיע צו זיין אין דערפאַר אויך צו זיין שפּעט פרייטיק צו נאַכט, זייער גוטע דערציילער. מיין פאָטער האָט געהאַט א באמת ברייכע קראָפּט צו שילדערן זיין באליבט קלעצק וואָס עד האָט קיינמאָל נישט פארגעסן, כאָטש עד האָט עס פארלאָזט אַלס יונגען יעריק בחורל. קלעצק איז תמיד געבליבן זיין באַליבסטע טעמע, און אַויפיל האָב איך מיר געהאַט אַנגעהערט פון אים וועגן זיין געבורטס־שטעטל, אַז ווי אַ קינד האָב איך זיין קלעצק בעסער געקענט ווי מיין אייגן „שטעטל" נוי יאָרק. לויט זיינע דערציילונגען, וואָלט איך לייכט געקענט אויסמאָלן קלעצק מיט אירע שטיבלעך און געסלעך, מיט איר מאַרק און קלויסטער. מיר פלעגט זיך אפט אויסדרוקן, אַז איך בין טאָקע באמת געווען ביים דאָוונען אין איר גרויסער „קאָלטער שול" און אַליין געזען דעם וווּנדער פון אירע בליטשטשענדיקע הענג־לייכטער. און, להבדיל, אין דער שטאָטישער באַד בין איך געווען געניג און אַלע ווינקלען און אויף יעדן טערעפל פון איר פּאָל. און מיר זענען געווען ווי פערזונלעך באַקאַנט אַלע חשובע בעלי־בתים פון קלעצק, אירע שיינע יידן, אירע לומדים און עסקנים, ווי אויך איר קאָליר־פולער „עמך" און זייערע פאַרשידענע דאָוון שולן אַדער קלויזן.

די צוויי כיתות טיי טרינקער זענען געווען פאַר מיר ממש ווי ישיבות פון אַ תורה שבעל־פה אייבערן יידישן לעבן אין אַ קליין רוסיש־ליטווייש שטעטל. יענעם לעבן האָב איך קיינמאָל נישט געזען, און היינט איז דאָס שטעטל גופא אַפּגעמעקט פון דער ערד. בלויז דורך די אויגן פון אַנדערע — קלעצקער לאַנדסלייט אַדער יידישע שרייבער — איז מיר וועו עס איז מעגלעך געווען יענע שוין פאַרשוווּנדענע יידישע וועלט צו דערקענען און באַזוכן אין דער פאַנטאַזיע. מיטן טיפסטן אינטערעס פלעג איך מיך צוהערן צו די שמועסן, וואָס האָבן זיך געווען אויבער די פאַרעדיק הייסע גלעזער טיי. עס זענען געווען צווישן די טיי טרינקער וועמענס סאַרווער איך האָב געהאַט די פריוועלעגיע צו זיין אין דערפאַר אויך צו זיין שפּעט פרייטיק צו נאַכט, זייער גוטע דערציילער. מיין פאָטער האָט געהאַט א באמת ברייכע קראָפּט צו שילדערן זיין באליבט קלעצק וואָס עד האָט קיינמאָל נישט פארגעסן, כאָטש עד האָט עס פארלאָזט אַלס יונגען יעריק בחורל. קלעצק איז תמיד געבליבן זיין באַליבסטע טעמע, און אַויפיל האָב איך מיר געהאַט אַנגעהערט פון אים וועגן זיין געבורטס־שטעטל, אַז ווי אַ קינד האָב איך זיין קלעצק בעסער געקענט ווי מיין אייגן „שטעטל" נוי יאָרק. לויט זיינע דערציילונגען, וואָלט איך לייכט געקענט אויסמאָלן קלעצק מיט אירע שטיבלעך און געסלעך, מיט איר מאַרק און קלויסטער. מיר פלעגט זיך אפט אויסדרוקן, אַז איך בין טאָקע באמת געווען ביים דאָוונען אין איר גרויסער „קאָלטער שול" און אַליין געזען דעם וווּנדער פון אירע בליטשטשענדיקע הענג־לייכטער. און, להבדיל, אין דער שטאָטישער באַד בין איך געווען געניג און אַלע ווינקלען און אויף יעדן טערעפל פון איר פּאָל. און מיר זענען געווען ווי פערזונלעך באַקאַנט אַלע חשובע בעלי־בתים פון קלעצק, אירע שיינע יידן, אירע לומדים און עסקנים, ווי אויך איר קאָליר־פולער „עמך" און זייערע פאַרשידענע דאָוון שולן אַדער קלויזן.

אין נאָך ווירקלעכער איז פאַר מיר געווען דאָס קלעצק, וואָס איך האָב געהאַט די פריוועלעגיע צו זיין אין דערפאַר אויך צו זיין שפּעט פרייטיק צו נאַכט, זייער גוטע דערציילער. מיין פאָטער האָט געהאַט א באמת ברייכע קראָפּט צו שילדערן זיין באליבט קלעצק וואָס עד האָט קיינמאָל נישט פארגעסן, כאָטש עד האָט עס פארלאָזט אַלס יונגען יעריק בחורל. קלעצק איז תמיד געבליבן זיין באַליבסטע טעמע, און אַויפיל האָב איך מיר געהאַט אַנגעהערט פון אים וועגן זיין געבורטס־שטעטל, אַז ווי אַ קינד האָב איך זיין קלעצק בעסער געקענט ווי מיין אייגן „שטעטל" נוי יאָרק. לויט זיינע דערציילונגען, וואָלט איך לייכט געקענט אויסמאָלן קלעצק מיט אירע שטיבלעך און געסלעך, מיט איר מאַרק און קלויסטער. מיר פלעגט זיך אפט אויסדרוקן, אַז איך בין טאָקע באמת געווען ביים דאָוונען אין איר גרויסער „קאָלטער שול" און אַליין געזען דעם וווּנדער פון אירע בליטשטשענדיקע הענג־לייכטער. און, להבדיל, אין דער שטאָטישער באַד בין איך געווען געניג און אַלע ווינקלען און אויף יעדן טערעפל פון איר פּאָל. און מיר זענען געווען ווי פערזונלעך באַקאַנט אַלע חשובע בעלי־בתים פון קלעצק, אירע שיינע יידן, אירע לומדים און עסקנים, ווי אויך איר קאָליר־פולער „עמך" און זייערע פאַרשידענע דאָוון שולן אַדער קלויזן.

אין נאָך ווירקלעכער איז פאַר מיר געווען דאָס קלעצק, וואָס איך האָב געהאַט די פריוועלעגיע צו זיין אין דערפאַר אויך צו זיין שפּעט פרייטיק צו נאַכט, זייער גוטע דערציילער. מיין פאָטער האָט געהאַט א באמת ברייכע קראָפּט צו שילדערן זיין באליבט קלעצק וואָס עד האָט קיינמאָל נישט פארגעסן, כאָטש עד האָט עס פארלאָזט אַלס יונגען יעריק בחורל. קלעצק איז תמיד געבליבן זיין באַליבסטע טעמע, און אַויפיל האָב איך מיר געהאַט אַנגעהערט פון אים וועגן זיין געבורטס־שטעטל, אַז ווי אַ קינד האָב איך זיין קלעצק בעסער געקענט ווי מיין אייגן „שטעטל" נוי יאָרק. לויט זיינע דערציילונגען, וואָלט איך לייכט געקענט אויסמאָלן קלעצק מיט אירע שטיבלעך און געסלעך, מיט איר מאַרק און קלויסטער. מיר פלעגט זיך אפט אויסדרוקן, אַז איך בין טאָקע באמת געווען ביים דאָוונען אין איר גרויסער „קאָלטער שול" און אַליין געזען דעם וווּנדער פון אירע בליטשטשענדיקע הענג־לייכטער. און, להבדיל, אין דער שטאָטישער באַד בין איך געווען געניג און אַלע ווינקלען און אויף יעדן טערעפל פון איר פּאָל. און מיר זענען געווען ווי פערזונלעך באַקאַנט אַלע חשובע בעלי־בתים פון קלעצק, אירע שיינע יידן, אירע לומדים און עסקנים, ווי אויך איר קאָליר־פולער „עמך" און זייערע פאַרשידענע דאָוון שולן אַדער קלויזן.

אין נאָך ווירקלעכער איז פאַר מיר געווען דאָס קלעצק, וואָס איך האָב געהאַט די פריוועלעגיע צו זיין אין דערפאַר אויך צו זיין שפּעט פרייטיק צו נאַכט, זייער גוטע דערציילער. מיין פאָטער האָט געהאַט א באמת ברייכע קראָפּט צו שילדערן זיין באליבט קלעצק וואָס עד האָט קיינמאָל נישט פארגעסן, כאָטש עד האָט עס פארלאָזט אַלס יונגען יעריק בחורל. קלעצק איז תמיד געבליבן זיין באַליבסטע טעמע, און אַויפיל האָב איך מיר געהאַט אַנגעהערט פון אים וועגן זיין געבורטס־שטעטל, אַז ווי אַ קינד האָב איך זיין קלעצק בעסער

געווען אַ קליידער פאַבריק, וווּ די ניי מאַשינען פלעגן הונדערט אום שבת, און דוקא צום רוויזיקסטן בשעת ר' פרץ, דער זיסער בעל תפילה, פלעגט זיך צוגיין אין אַ סענטימענטאַלן „רשמרו בני ישראל את השבת". מיר איז דעמאָלט קלאָר געווען, אַז אויבן אין שאָפּ האָבן קיין קלעצקער נישט געקאָנט זיין!

דערפאַר, אַבער, פלעגט מיין קינדערשע פאַנטאַזיע פאַרוואַנדלען דאָס העסטער־סטריט קלעצק, ארעם, בלוטיק און עסטעטיש — דלפונדיק אין דאָס אמתע קלעצק, וואָס האָט דעמאָלט אין מיינע אויגן געהאַט אַלע זיבן חנען, אַפּילו מיט אירע בלאָטעס און קבצנות, וואָס די שמועסן בשעתן טיי טרינקען האָבן גראָד נישט פארהויליגן. ביים דאָוונען פלעגן די לאַנדסלייט האָבן אַ טבע איבערצודערציילן די מנהגים פון דערהיים און דערמאָנען זיך אַן די פירונגען דאָרט. זיינען מיר אַזוי גוט באַקאַנט געווארן דער קלעצקער רב, די פני פון שול, אירע גבאים און איר שמש און די בעלי תפילות, וואָס האָבן נאָך געהאַט זייערע פאַטריאָטן צווישן די העסטער סטריט קלעצקער.

דער קאָנטראַסט צווישן דעם אַרגינאַל און דער קאָפּיע פון קלעצק איז מיר בולט געווארן נישט נאָר ביים דאָוונען אונטערן הוזשען פון שבתדיקע נייי־מאָשינען; עס איז מיר נאָך קלאָרער געווארן ביי די שבת־צור־נאַכטיקע פאַרוואַמלונגען פון דער קלעצקער חברה צו וועלכע איך פלעג מיסיגיין מיטן טאָטן. זיי פלעגן טאָקע פאַרקומען אין דער זעלביקער שול אויף העסטער סטריט. אַבער האָבנדיק זיך אַנגעהערט אַ סך מכח די באַרימטע אספות אין קלעצק האָב איך דאָ ביי די ניו־יאָרקער „מיטינגען" וווּ זיי האָבן שוין געהייסן ביי די לאַנדסלייט דערפילט דאָס ערשט ביסל אַמעריקאַניזאַציע. פון דער גאַנצער פאַליטישער טערמינאָלאָגיע ביי די פאַרוואַמלונגען האָב איך מסתמא מער ווי „ברודער פרעזידענט" נישט פארשטאַנען. איך מוז אויך צוגעבן „ברודער סעקרעטאַר", וויייל מיין פאָטער איז געווען ברודער סעקרעטאַר. אַבער איך האָב שוין דעמאָלט געווסט, אַז אין דער גרויסער „קאָלטער שול" אין קלעצק איז קיין ברודער פרעזידענט ניט געווען בנמצא.

מיט דעם באַגאַזש פון יידישע אייבערלעבונגען, כאָטש מער אין דער פאַנטאַזיע ווי אין דער ווירקלעקייט, בין איך אַנגעקומען צו מיין ערשטן רבין. איך גלויב, אַז מיין היים־סביבה איז אין דער אמתן געווען אַ מין כרעסטאַמאַטיע אַדער אַנטאָלאָגיע פון יידישן לעבנס־שטייגער, און האָט אויף מיר בעלאָזן אַ סך אַ טיפערן רושם ווי די קורסן פון יידישער ליטעראַטור אין די איצטיקע יידישע שולן. פון מיין אייגענער דערפאַרונג וויייס איך, אַז בשעת איך בין געקומען וויי אַ לייענער צו דער יידישער ליטעראַטור, איז מיר שוין איר וועלט געווען אַ אייגענע, אַ ווויל און אינטים באַקאַנטע. איך האָב ניט געפילט קיין שום אינטערייס, קיין חילוק צווישן זיך און יענער וועלט, וואָס איך האָב באמת קיינמאָל נישט געזען.

אין מיר האָט פובלוטיק געלעבט די אַמעריקאַנער וועלט; אַבער עס האָט אויך געהאַט טיפע וואָרצלען אַ גאַר אַן אַנדערע סאָרט וועלט — די וועלט פון שלום עליכם. און דערפאַר איז פאַר מיר אויך געווען גאַנץ נאַטירלעך די אַנטוויקלונג, וואָס יענע וועלט האָט דורכגעמאַכט אויף מיין מאַרשרוט דורך דער יידישער ליטעראַטור.

ב

מיין ערשטער רבי, דער שמש פון דער היגער קלעצקער שול, האָט מיר אינערגעלאָזן אַ דערארעטונג אַזייער אן אמוזירנדיקע, אַבער גאָר קיין תורה נישט. נאָך דריי חדשים האָט ער מיך אויפגע־זעבן ווי אַן ערב־שעמדטן. איך געדענק נאָך היינט דעם בייזן קלאַפּ מיט וועלכן ר' אהרן שימשעס, ווי ער האָט געהייסן, האָט פאַרמאַכט דעם סידור וועו מיין מוטער, ע"ה, האָט אים געזאָגט, אַז אַזוי ווי זי האָט מיך יענעם טאָג געהאָלפן איינגעשריבן אין „פאַבליק סקול"

זועט מען מוזן בייטן די לערנצייט אויף אַ שפּעטערער שעה. „איר גייט אים שמדן און מער לערן איך נישט מיט אים". אַזוי איז אַפּגעלאָפן די גראדואיר־צערעמאָניע, אַדער דער סיום פון מיין ערשטן פּאָרמעלן קורס יידישע למדים.

קיין גרויסע אבידה, ווי איך האָב שוין אָנגעוווּנקען איז פּאָר מיר נישט געווען דער פלוצלינגער גט, וואָס מיין ערשטער רבי האָט מיר אַ וואַרף געטאָן. פּאַרוואָס ער האָט אַזוי רעאַגירט אויף מיין אַריינטרעטן אין דער „פּאבליק סקול" איז מיר ניט קלאָר. איך בין זיכער אַז צוליב אידעאָלאָגיע איז עס ניט געווען, ווייל ס׳איז געווען לאַנג, לאַנג פאָר דער ישיבה באַוועגונג אין אונזער חינוך וועלטל; און אַלע אַנדערע תלמידים זיינע זענען דאָך אויך געמאַנגען אין דער אַלגעמיינער פּאָלקס־שול. דער אמת איז, אַז ר׳ אהרן האָט צווישן זיינע קלעצקער לאַנדסלייט נישט געשמט פּאָר אַ יד אַ חכם. מ׳דערציילט, למשל, וועגן איינעם זיינעם אַ בארימטן אויסברוך בײַ אַ פּאַרוואַלונג פון דער חברה, ווען ער האָט געוואָלט בעטן אַ הוספה צו זיינע שכירות: „ווי אַ שמש, מ׳שטייגט געוואָגט, וואָס האָב איך בײַ אייך? אַ בר מינן אַדער צוויי איז מאָל אין אַ שמישה?" נו, די לאַנדסלייט זיינען נאָך געווען יונגע מענטשן אין יענע יאָרן!

ווי איז עס געקומען אַז מיין טאַטע זאָל מיר נעמען אַזאָ רבין? ווי איך האָב שוין פּריער באַמערקט, איז דאָס מיין פּאָטער נישט געווען באַהאָוונט אין הלכות חינוך. ר׳ אהרן האָט געהאַלטן אַ חדר אין דער קלעצקער שול; אָבער לערנען מיט מיר איז ער נעקומען צו מיר אין הויז, ווייל מיין פּאָטער האָט זיך ניט באַנוגנט מיטן ביסל לימוד, וואָס וואָלט אויסגעפּאַלן אויף מיין חלק אין אַ תלמוד־תורה קלאַס, אַדער אין אַ חדר כיתה. יענע יאָרן פלעגן תלמידים קלאַפן אין די טירן ווי פּעדעלער. מיטן סידור אונטערן אָרם, פלעגן זיי אַרומגיין אָנבאַטן עברי פּאָר אַ קוואָדער אַ וואָך. מיט ר׳ אהרנען האָט מיין פּאָטער אָפּגעמאַכט, ער זאָל מיט מיר לערנען אַ שעה אַ טאָג, און אים באַצאָלט אַ היפּשן שכר־לימוד פּאָר יענע צייטן!

ר׳ אהרן איז געווען אַ אַלט מאַדישער יד, וואָס איז געווען אַ מלמד, ווייל ער האָט צו קיין אַנדער זאָך נישט געטויגט. צעווילינלעך, האָט אָזאַ יד אויך נישט געטויגט צו מלמדות; און דאָס איז געווען 100% אמת, וועגן מיין ערשטן רבין. מער ווי אַ צעקאַלעטשעטע עברי האָט ער אויך נישט געקענט. דעם סדר התפילות האָט ער פּאָר־שטייט זיך יאָ געקענט. איז ער דאָך געווען אַ יד, וואָס האָט גענדאָוונט דריי מאָל אַ טאָג. יאָרן נאָכאַנאַנד איז ער אויך געווען אַ שול שמש. אָבער וויטער ווי פון סידור אַדער אפשר אַ פּסוק חומש מיט אַ הילצערנעם טייטש איז קיין תלמיד בײַ אים קיינמאָל נישט דערגאָנגען. דאָס פלעגט אים אָבער נישט אָפּהאַלטן יאָרן שפּעטער פון אָנצוווייזן אויף אַ אַמאָליקן תלמיד, וואָס איז שוין געווען אַ דאָקטאָר צו אַן אַדוואָקאַט אַדער אַ דענטיסט: „איר זעט דעם דאָקטאָר? ער האָט זיך בײַ מיר גלעלערנט!"

כנגד מיין רבין, איז מיין פּאָטער געווען אַ יד אַ למדן. איך קאָן נישט זאָגן אַז ער איז געווען אַ העברייער; אויך נישט קיין תלמוד קענער. ער האָט אָבער יאָ געהאַט אַ ידיעה אין די קלייַנע פּינטלעלעך; געקענט לערנען אַ פּרק משניות; פון חומש מיט רש״י און עין יעקב איז דאָך אָפּגעלערנט; און דורך די הפטורות האָט ער געהאַט אַ נישט־קשה־דיקע ידיעה אין תנ״ך; כאָטש נישט קיין פּראָפּעסיאָנעלער סופר האָט מיין טאַטע גוט געקענט די קונסט פון שרייבן די פּיר קאָנטיקע אותיות׳לעך אויף פּרמעט, און האָט טאָקע אויך אָנגעשריבענע אַ ספר־תורה. און בײַ מיר געפֿינט זיך זיינע אַן אייגענע געשריבענע פּורים־מגילה. בײַ זיינע לאַנדסלייט האָט ער געשמט פּאָר אַ קינסט־לער אַ בעל קורא און בעל תקיעה און איז אויך געווען אַ שיינער בעל תפילה. מבינים פלעגן זאָגן אויף אים, אַז ער איז געווען אַ בקי אין נוסח התפילה.

אין שטוב בײַ אונז איז געשטאַנען אַ אַלמער ספרים, אין וועלכע מיין טאַטע האָט יעדן אָוונט אַריינגעקוקט. איך געדענק גאָנץ גוט, אַז די ספרים זענען תמיד געווען די צירונג פון שטוב און דעם אַלמער האָט מען אין יעדער דירה צוגעטיילט דעם ערנפּלאָץ. אין זאָל זענען עהאָנגען די בילדער פון וויליאַם גאוון, ר׳ יצחק אלחנן, משה מאנטעפֿיאָרע און ד״ר הערצל. שוין אין מיינע קינדער יאָרן האָט איך געווווסט ווער זיי זענען געווען. און אַזוי ווי איך האָב זייער אָפּט געהערט מיינע עלטערן דערמאָנען זייערע נעמען און ריידן וועגן זיי מיט גרעסטן יראת הכבוד, זענען זיי אויך פּאָר מיר געווען גדולים. ביז הייַנטיקן טאָג קאָן איך נישט פּאָרגעסן די עגדרינקען שטימונג, דעם אמתן טרויער, ממש די אבלות, וואָס האָט עהאָרשט ביי אונז, ווען ד״ר הערצל איז גשטאָרבן. איך האָב נאָך דעמאָלט קיין ידישע צייטונג נישט געלייענט; אין קיין תלמוד תורה אַדער ידישער שול פונעם לערער נישט געהערט קיין הספּד אויפן פריצייטיקן טויט פון דעם ציוניסטישן פירער. ר׳ אהרן האָט אָזאָ ענין נישט געהאַלטן פּאָר אַ ווויכטיקן מאַמענט אין דעם חינוך פון אַ ידישן קינד. האָדער־וועניק זיך אין אָזאָ היים סביבה בין איך אַבער געווען אין אַ גרויסער מאָס אימוניזירט קעגן דער מוראדיקער עס־האָרצות, וואָס דער טיפּ מלמד ווי ר׳ אהרן האָט אייגנטפּלאָנצט מער ווי אין דור אַמעריקאַנער ידישע קינדער.

אין מיינע קינדער יאָרן, האָט נאָך נישט עקסיסטירט די ידישע שול באַוועגונג און ס׳האָט אויך נאָך איר אויפקום בײַ מיין פּאָטער קיינמאָל נישט אַרויסגערופן קיין סימפּאָטיע. אָבער יידיש איז געווען די רייד, לייַען און שרייב־שפּראָך בײַ אונז אין דערהיים. די טעגלעכע ידישע צייטונג איז תמיד געווען אויפן טיש; בריוון אויף יידיש זענען אָנגעקומען כמעט יעדן טאָג, און מ׳האָט ידישע בריוון כסדר געשריבן; און מיין פּאָטער ווי אַ פּינאָנץ אַדער פּראָטאָקאָל־סעקרע־טאַר פון דער קלעצקער חברה האָט די ביכער געפירט אויף ידיש. דאָס איז פּאָר מיר געווען דער ווירקעדיקסטער ידישער לערער, ווייל ידיש איז געווען די שפּראָך פון מיין משפחה האָט שוין נישט אויסגעמאַכט, וואָס איך בין אין קיין ידישער שולע נישט געגאַנגען. נישט נאָר בין איך זייער יונג געווארן אַ טעגלעכער לייענער פון אַ ידישער צייטונג. עד היום אין די ידישע פּרעסע־טאָג בײַיטונג אַדער זשורנאַל — אַ מוז פּאָר מיר. עס ציט מיך צו לייענען ידישע צוליב דעם עונג רוח, וואָס די שפּראָך אַליין פּראַשאַפט מיר און איך בין להוט נאָך דער בעאַכטונג פון דער ידישער ווירקלעכקייט דורך די אויגן פון ידישע שרייבער. און כאָטש מיין טעגלעכע באַשעפטיקונג פאַדערט, אַז איך זאָל לייענען פּריאָדישע אויסגאַבן אויף אַ פּאָר שפּראַכן חוץ ענגליש, איז מיין טאָג נישט גאַנץ אַן ידיש לייענען. דאָס זעלבּיקע איז מיט הערעיש; אָבער דאָ איז שוין די סיבה אַן אַדערע, ווייל איך בין אַ ביסל שפּעטער זוכה געווען אַנצוקומען צו אַן אויסערגעווייליגע העברעישן לערער — אפשר דעם סאָמע באַגאַבטסטן לערער אין מיין גאַנצער לאַנגאַריקער דער־פּאָרונג, ווי אַ תלמיד אַדער סטודענט. אָבער דאָס איז אַ קאַפּיטל לחוד.

ג

דער נס — און איך האַלט מיין העברעישן חינוך ממש פּאָר אַ נס — האָט געטראָפן טאָקע ווי עס האָט זייער בעפּאַסט אין דער ירושלים דאמעריקע — בראָנזוויל. איך בין געווארן ניין יאָר אַלט, ווען מיר זיינען געווארן בראָנזוויליער תושבים, ווייט מחוץ דער קלעצקער פּערימעטרי, האָט שוין מיין פּאָטער נישט געקענט גיין אין דעם פון די לאַנדסלייט אויסגעטראָטענעם וועג. וואָס האָט אין יענע יאָרן געפּירט צו ר׳ אהרן שימשעס חדר. איז ער אַוועק זיך

אַנפרעגן אין דער „סטאַרן עוועניו" תלמוד תורה. און מיין פאָטער האָט נאָך אלץ נישט געהאָט דעם נויטיקן בטחון אין אַ תלמוד תורה, האָט ער מיך אָפגעגעבן ווי אַ פריוואָטן תלמיד צו ר' ישראל לעווין, וואָס איז דעמאָלט נאָך געווען אַ יונגערמאַן, אַ שוועסטער־קינד פון דעם העברעיש־יידישן שרייבער י. ד. בערקאוויטש, און אַליין אַ דיכטער אין בידע לשונות. ווי אַ תלמיד תורה לערער האָט ר' לעווין צו מיר ערשט עפּעס קומען שפּעט אין אָונט. לויט אלע כללים פון חכמת הפּעדאַגאָגיע האָט מיין נייער חינוך נסיון געדאַרפט זיין אַ דורכפאַל. אַ גאַנצן טאָג פון 9 ביז 3 בין איך געגאַנגען אין „פאבליק סקול"; דאָן געמאכט די אויפגעגעבענע הויז אַרבעט אי פון „פאבליק סקול" און אי וואָס איך האָב געדאַרפט צוגרייטן פאַרן העברייאישן לערער דעמאָלטיקן אוונט. און ערשט אַ זיגער נייז פלעגט ה' לעווין קומען מיט מיר לערנען.

וואָס האָב איך געלערנט? דקדוק און תנ"ך; העברייאישע קאָמפּאָזיציע און ריידן; יידישע געשיכטע (אויף העברייאיש) העברייאישע ליטעראַטור און מפרשים פון תנ"ך ווי רש"י און דעם ביאור נאַטירלעך איז דאָס צוגעגאַנגען בהדרגה. לויט אַ מייסטעריישער פּראָגרעסיוון פּלן קינדער פּדאַגאָגיק וואָס ה' לעווין האָט פאָר־מאָגט ניט ווי אַ טעאָרעטיש אויסגעלערנט פּלאַן, נאָר אַ דאָנק זיין קינסטלעריש חוש. דערפאָר האָט ער מצליח געווען איינפלאַנצן אין מיר דעם חשק צו לערנען און בייקומען די אומגינסטיקע אומשטענדן אין וועלכע איך האָב פּינף מאָל אַ וואָך ענגומען מיינע לעקציעס אַזוי שפּעט ביי נאַכט. און חוץ דעם אויך שבת און זונטיק, די צוויי טעג וואָס איך בין פּרי געווען פון סקול האָב איך דאָ געהאָט מער צייט אָפצוגעבן זיך מיט מיינע יידישע לימודים.

ה' לעווינס כח איז געלעגן נישט נאָר אין זיין רייכער לערער שפּראָך און איר ליטעראַטור, נאָר בכלל אין זיין אידיאָליסטישער איבערגעבנקייט צו זיין בארוף, און די איבערגעבנקייט האָט נישט סאַלאָנט, נישט נאָר אין זיין גרויסער מומחיות אין דער העברייאישער גראַווּאָסט קיין גרענעץ, בפרט וען דער תלמיד איז אים אַנטקעגנגעקומען מיט אַ ווילן צו לערנען. דעמאָלט האָט פאָר ה' לעווין נישט עקזיסטירט קיין זיגער לויט וועלכן אָפצומעסטן די לערן צייט. ער האָט געגעבן אַזוינפיל, וויפל דער תלמיד האָט נאָר געקענט נעמען.

עס איז שוין אַ קיימא לן פון וואָסערע 35 יאָר, זינט איך בין געווען זיין תלמיד, אָבער ביז היינטיקן טאָג איז פריש אין מיין זכרון, אין אלע מיינע חושים, דער ערנע שבת וואָס מיין וועכטלעך כער באַזוך ביי מיין לערער האָט אין יענע יאָרן פאָר מיר געמיינט. כאָטש וען איך בין עלטער געווארן בין איך געגאַנגען צו מיין לערער צו נעמען מיינע לעקציעס, איז דער שבתדיקער באַזוך תמיד געווען אַ באַזונדערע איבערלעבונג. ער האָט געהאָט אַ באַזונדערן טעם. עס איז נישט געווען אַ פּראָפעסער שיעור; עס איז געווען אַ שבתדיקער ענזעלשאָפטלעכער באַזוך. פרוי לעווין פלעגט סערווירן טיי מיט אייגענער גמאַכטער וואַרעניע. אַרום גרויסן טיש אין עס זאָל זיצן מיר געזעסן, און דער שמועס וועגן די נייעס פון דער וואָך און פערזענלעכע ענינים האָט זיך געפירט אין יידיש, וויפל פרוי לעווין האָט נישט גערעדט קיין העברייאיש.

יענע שמועסן זענען אויך געווען לעקציעס אין יידיש פאָר מיר, וויפל די יידיש שפּראָך איז ביי די לעווינס געהאַלטן געווארן נישט ווי די שפּחה פון העברייאיש, כאָטש די סביבה איז געווען אַ העברייאיסטישע.

וועג איך בין געבליבן אַליין מיט ה' לעווין, איז שוין אונזער שמועס אַריבער אויף העברייאיש! מיר פלעגן לייענען צוזאַמען איינע פון זיינע העברייאישע ביכער, אָדער ער פלעגט מיר אויפּקלערן דעם תוכן פון אַזאָ בוך, וואָס איז געווען איבער מיינע אייגענע „העברייאישע" כוחות אין יענער צייט; שבת בייטאָג פלעגן מיר אַזוי מאַכן אַ גייסטיקן שפּאַציר. אָפּילו יום כפור, דעם שבת שבתון פון יאָר, פלעג איך עטלעכע שעה בייטאָג אַוועקלאַכענען ביי די יזצרות און פּיוטים, כדי צו פאַרברענגען מיט מיין לערער אין אַ שמועס מעניני דיומא. אָפּילו מיין פאָטער, אַ שטרענג אָרטאָדאָקסישער יד, האָט נישט געהאָט אויסצוצעזן קענען דעם חידוש אין חינוך.

גאַנץ אפט פלעגט דער שבתדיקער שפּאַציר אין מיין לערערס ביבליאָטעק אָפּגעלייגט ווערן אויפן אַנדערן טאָג, זונטיק. אַ ווירקלעכער שפּאַציר. עס פלעגט זיין איינער פון מיינע גרעסטע פאַרגניגונגען פון דער גאַנצער וואָך צו באַלייטן ה' לעווין צו אַ פאַרזאַמלונג פון דער „מפיצי שפת עבר" אָדער, „אחיעבר" אויף איסט בראָדוויי, אָדער ערגעץ אַנדערשוווּ צו אַ העברעישן נשף. אייגנעם אַזאַ פאַל געדענק איך פון מיין ערשטן באַזוך ביי ה' לעווין אין מאלדאן, מאסט. דעם ערשטן זומער נאָך זיין אַרויסציען זיך פון ניו־יאָרק, איך בין דאָן נאָך נישט געווען פופציג יאָר אלט. מיר זיינען געגאַנגען צוזאַמען צו אַ באַנקעט אין באסטאן לכבוד ד"ר לעא וואלפסאן פון האַרווארד אוניווערזיטעט. איך געדענק נישט גענוי, צי ער איז דעמאָלט געווארן אַ פּראָפעסאָר אין האַרווארד, אָדער מ'האָט אפּגעפיערט זיין באַזומען דעם דאָקטאָר טיטל. דער באַנקעט איז געווען אַ העברייאישער אוונט, און דערפאָר האָבן זיך אלע בעסט אינטערעסירט מיט דעם פאַקט, וואָס ה' לעווינס אַ ניו־יאָרקער תלמיד איז געקומען צו אים צו געסט. דאָס איז נישט געווען אַ אפּטע דערשטוינונג ביי יידישע לערער. האָט דערפאָר דער פּאָרזיצער באַרעכנט, אַז מיר קומט אַן עליה: דאָס הייסט אַן איינס פון מסירת מודעה האָט ער מיר פלוצים אויפגערופן צו זאָגן אַ פאָר ווערטער. איך קאָן איצט נישט געדענקען גענוי, אויף וויי וועייט איך האָב דעמאָלט מחלל געווען בפרהסיא די העברייאישע שפּראַך. נאָר איר קאָנט איין לייכט פאָרשטעלן, אַז צו געלונגען האָט מיין „רעדע" נישט געקאָנט אַרויס־קומען אונטער די אומשטענדן פון אַזאָ פלוצימדיקער איבערראַשונג.

מיין מוטער איז געווען שטאַרק צופרידן פון מיין פאָרשריט אין יידישע לימודים; אָבער ווי אַ טיף פרומע פרוי פון אַלטן שניט האָט זי געהאַט אירע ספקות. ראשית, האָט מיר ה' לעווין נישט געלערנט דאָוונען און אויך קיין מצוות מעשיות. איך האָב געלייענט ביכלעך אנשטאט צו זאָגן עברי. נאָר פונדעסטוועגן, אַז ס'פלעגט קומען צו פורים אין חנוכה ווי אויך ד' שלוש רגלים האָט זי אזוי גוט ווי מיין פאָטער מקיים אַ געווען די מצוות פון שיקן דורך מיר עפּעס לכבוד יום־טוב צום לערער — וויין, פרוכט צי געבעקס — און איך פלעג ממש האָבן הנאה פון דער שליחות.

נאַטירלעך האָבן זיך מיינע עלטערן געגרייט צו מיין בר־מצוה. עפּעס האָבן זיי דאָך געהאַט מער רעכט אויף דעם, ווי די וואָס שיקן זיינערע ייִנגלעך אין דיר בר מצוה פאַבריקלעך ערשט כמעט ערב דעם דרייציגסטן געבורטסטאָג. פונדעסטוועגן, האָב איך קיין „ספיטש" ניט געהאַלטן, ווייל מיר איז דיר פוסטע צערעמאָניע דערווידער געווען. פאַרקערט, ביי דער סעודה, וואָס מיינע עלטערן האָבן געפּראָווט, האָבן רעדעס געהאַלטן מיינע לערער און אַנדערע געסט, בני תורה, וואָס האָבן טאָקע געהאַט וואָס צו זאָגן, אנשטאט נאָכצוזאָגן ווי אַ בר מצוה בחורל. איך האָב מיך אָפּגילו אויפגערופן אַ דאָנערשטיק אין דער פרי, דעם סאָמע טאָג וועג איך בין נאָכן לוח נאָך דרייצן יאָר אַלט געווארן. עד היום קומט ביי מיר פאָר די פאראדנע בר מצוה אין די מערסטע פאַלן ווי אַ מין עבודה זרה, ווייל אַלעס האָט איר דאָרט, חוץ תורה און אָפּילו יידישקייט.

קורץ נאָך מיין בר מצוה האָט ה' לעווין פאַרלאָזן ניו יאָרק און זיך באַזעצט אין מאלדאן מאסאטשוועטס, וווּ ער פלעגט מיר אויפּ־קלערן דעם תוכן פון אַזאָ בוך, וואָס איז געווען איבער מיינע אייגענע „העברייאישע" כוחות אין יענער צייט; שבת בייטאָג פלעגן

איינער פון די וויכטיקסטע ייִדישע מלומדים אין אַמעריקע און אַ בּאַרימטער העברייִאישער שרייבער. ייִדישע געשיכטע און העברייִ־אישע ליטעראַטור האָב איך בייַ אים געלערנט, און בייַ זיין פּאָטער בלויז אַ קורצע צייט תּלמוד; אין תּלמוד איז דער עלטערער וואָקסמאַן געווען אַ צו גרויסער בקי פֿאַר מיין טאַטנס צו דעם לימוד; און אַזויווי ער איז געווליגט געווען צו לערנען מיט תּלמידי חכמים, איז צווישן אונז נישט קיין פּאַסיקער שדוך. גאַנץ אפט פלעגט זיך אַנטוויקלען אַ הייסע פולוגתא צווישן אים און זיין זון; פלעג איך כאָפּן אַ צענטן וואָרט פון זייער אַמפערן זיך. אָבער אַפילו בלויז די אוירא פון אַזאַ דעבאַטע איז אויך מחכים ווי די חכמים האָבן זיך אויסגעדריקט וועגן ארץ ישראל. מיר איז שוין נישט פרעמד געבליבן דער תּלמודישער שקלא וטריא.

כאָטש ה' לעווין איז שוין נישט געווען אין ניו־יאָרק האָט ער אָבער נישט אויפגעהערט משפיע צו זיין אויף מיר. דאָס איז געווען אַזוי נישט נאָר צוליב דעם טיפן איינדרוק, וואָס ער האָט איבערגע־לאָזן אויף מיר, זיין תּלמיד, נאָר אויך וויייל צווישן אונז האָט זיך אַנגעהויבן אַ כסדרדיקער בריוו־אויסטויש אויף העברייִאיש. אין די פּיל יאָרן, וואָס זענען שוין פֿאַרבּי, האָט זיך אַנגעקליבן אַ היבשער ארכיון פון די בריוו, וואָס זענען תּמיד געווען מער ווי אַ פּריינ־טיג לעכער נאָכפֿרעגן זיך איינער אויפן אַנדערן. איך האָב גאָר אַ סך געלערנט פון די בריוו, וואָס מיין חשובער און ליבער לערער האָט מיר געשריבן, ווייל אין זיי האָבן מיר זיך דורכגעשריבן וועגן כלערליי ייִדיש אינטערעסן פון אַמאָל און אונזער צייט, פון די לימודים, וואָס איך האָב בייַ אים געלערנט און פון מיין העברייִאיש־ און ייִדיש־לייענען אויף מיין אייגענעם חשבון.

מיין לערער, ווידער, האָט אַרומגערעדט מיט מיר זיינע אייגענע אַרבעטן אויפן פעלד פון העברייִאיש־ייִדישער ליטעראַטור. די קאָרעס־פּאָנדענץ וועבט זיך נאָך אַפילו איצט.

ד

מיינע לערן־יאָרן ווי אַ תּלמיד פון ה' ישראל לעווין האָב איך דורכגעלעבט אין דער ייִדישער סביבה, וואָס איז דעמאָלט אַרומגערן אין בראָנזוויל. דער דאָרטיקער ייִדישער קיבוץ, ווי דעם לייענער איז גוט באַקאַנט, האָט דעמאָלט און אַ שטיק צייט נאָכדעם געשמט פֿאַר אַ עיר ואם בישראל. דער בראָנזווילער דרויסן איז אַפילו אַרומען ייִדיש. האָט עס אין אַ גרויסער מאָס דערגענגט מיין ייִדישע דערציאונג. די ייִדישע שפּראַך האָב איך קיינמאָל פֿאַרמעל נישט געלערנט, אָבער אין דער היים, ווי אויף דער בראָנזווילער גאַס, האָב איך זי תּמיד געהערט. די שכנים האָבן גערעדט ייִדיש; אין די קליינטן וווּ איך פלעג אפט גיין אויף אַ שליחות פֿאַר מיין פּאָטער אַדער מוטער האָט מען גערעדט ייִדיש; די גאַנצע הענדלער פלעגן די סחורות און מציאות אויסרופן אויף ייִדיש. שבת אין שול, וווהין איך פלעג רעגעלמעסיק גיין מיט מיין פּאָטער, האָט מען אויך גערעדט ייִדיש — די דאָונער, דער רב, דער חזן און דער שמש. אין גאַנץ בראָנזוויל איז נישט געווען אַ איינציק צייטונגס קיאָסק אָן ייִדישע צייטונגען. עס איז געווען אַ ייִדיש וועלטל!

אַ סך פּריער ווי איך בין געוואָרן אַ טעגלעכער לייענער פון דער ענגלישער פּרעסע, האָב איך שוין לאַנג געהאַט די געוווינהייט צו לייענען אַ ייִדישע צייטונג יעדן טאָג. דאָס האָט געריצט מיין נייגעריקייט צום ייִדישן לעבן אין דער אַלטער וועלט, ווייל די נייעס אין דער ייִדישער טאָג צייטונג איז דאָך לרוב געווען נייעס פון אַט דער וועלט. די נייגעריקייט האָב איך גיפֿרווווט צו באַפרידיקן מיט דער ייִדישער ליטעראַטור. פון מיין העברייִאישן לערער האָב איך תּמיד באַקומען דערמוטיקונג צו לייענען ייִדיש און צו ווערן נעענטער באַקאַנט מיט דער וואָקסנדיקער ליטעראַטור אויף דער ייִדישער שפּראַך.

די מאַדערנע ליטעראַטור אי אויף העברייִאיש אי אויף ייִדיש האָט פֿאַר מיר אויך געשפּנט נייַע ייִדישע האָריזאָנטן, אַזעלכע וואָס איך האָב דורך די פּענצטער פון מיינע עלטערנס היים נישט געקאָנט דערזען. אין יענער צייט, ווי איך האָב שוין פריער באַמערקט, האָט געהערשט דער שטרענג־ארטאָדאָקסישער שטייגער, וואָס האָט נישט געוואָלט וויסן פון קיינע פשרות. מיינע עלטערן האָבן בייַדע אַ סך מקריב געווען דאָ אין לאַנד וווהין זיי זענען געקומען ווי זייער יונגע קינדער, (מיין מוטער איז געווען פערצן יאָר אַלט) כדי צו בלייַבן געטריי ייִנגעס לעבנסשטייגער. אין דער פעסטונג פון זייער וועלט האָבן זיי זיך געהאַט איינגעשלאָסן און יעדע שטרעמונג אין ייִדישן לעבן וואָס איז נישט געווען אַבסאָלוט אין הסכם מיט דער ייִדישקייט, וואָס זיי האָבן געהאַט איבערגענומען בירושה פון זייערע עלטערן און וועלכע איז אין זיי איינגעפלאַנצט געוואָרן אין די עט־לעכע יאָר, וואָס זיי האָבן געהאַט געלעבט אין קלעצק און קאָווּנע, פֿאַר זייער קומען קיין אַמעריקע. האָט זיך נאָטירלעך בייַ זיי אַ־גשעטיקט אויף אַ ווידערשטאַנד. אין זייער היים איז פֿאַר דעם קיין אַרט נישט געווען.

די ביכלעך אָבער האָב איך נישט געדאַרפט לייענען בגנבה ווי אַמאָליקע ישיבה בחורים אין רוסלאַנד. פונדעסטוועגן האָבן זיי פיל נישט נושא חן געווען אין די אויגן פון מיין מוטער ע"ה, און ווען אין מיינע שמועסן מיט מיינע עלטערן האָבן זיך געגנומען אַרויסצאָפּ בייַ מיר גדאַנקען, וואָס איך האָב דערטאָפּט אין די ביכלעך, די ייִדישע אַזוי ווי די העברעישע, האָבן זיי געגנומען דערקענען אין מיר עפּעס נייַע דרכים, וואָס זענען נישט געווען זייערע.

אַ טיפּן רושם האָבן אויף מיר געמאַכט נישט נאָר די ביכלעך וואָס איך האָב גע־לייענט. אין בראָנזוויל זענען אין יענע יאָרן גע־ווען אַקטיוו ייִדישע אַרבעטער־פּירער, ווי אברהם שיפּליאָקאוו, וועמען איך פלעג גאַנץ אפט גיין הערן. עס איז געווען אַ לייבאר לייסיאום, וווּ דער ייִדישער ראַדיקאַליזם האָט געהאַט זיין צענטער און בפרט במשך די וואָל אַגיטאַציעס, פלעג איך זיך אפט צוהערן צו די ייִדישע סאָציאַליסטישע רעדנער, וואָס פלעגן זיך אפשטעלן אויף אויף פֿאַרשיידענע פראָבלעמען פון ייִדישן לעבן.

איך קאָן אָבער נישט זאָגן, אַז איך בין מיטגעאַריכט געוואָרן מיטן שטראָם פון דעם ייִדישן ראַדיקאַליזם. די הויפּט סיבה איז געווען וואָס נאָך אַפילו דעמאָלט איז דער ייִדישער ראַדיקאַליזם (אַדער סאָציאַליזם וויי מען פלעגט דעמאָלט זאָגן) אַלץ געווען זייער אפט אַ ביליקער און טעמאָלאָזער אפשפּעטן פון ייִדישע ווערטן. עס איז נאָך געווען אַ היבש ביסל הלבנע ליכט אפיקורסים אין דעם ייִדישן פרייִדענקען פון יענער צייט. און אין בראָנזוויל, וווּ אַ קליין ייִנגל האָב איך נאָר בייַגעווליגט די יום כפור באַנקעטן, וואָס פלעגט פראָווען בפרהסיא. כיאָטש ווייט נישט קיין למדן, בין איך שוין אָבער געווען צו ווייט פון דער גראָבער ראַדיקאַלער עם האַרצות, כדי צו קומען אונטער דער השפּעה פון יענעם מין אַגיטאַציע.

דעם ארטאָדאָקסישן עקזאַמען האָב איך שוין אָבער נישט געקענט אויסהאַלטן; און אין דעם האָט אויך געהאָט אַ חלק מיין באַקענען זיך מיט דער ציוניסטישער באַוועגונג. איך בין געוואָרן אַן אפּטער אַריינגייער אין דעם ציוניסטישן צענטער אין בראָנזוויל, וואָס האָט דעמאָלט געהייסן, אויב איך בין מיר נישט טועה „דגל ציון". אַהין האָט מיך געבראַכט מיין חברשאַפט אין דעם העברעישן יונגט־קלוב „אגודת העברי הצעיר" וואָס איז דעמאָלט געווען אונטער דער פירונג פון דעם דעמאָלט יונגען געלערנטן מאיר וואקסמאן. אין דעם ציוניסטישן קלוב הויז האָב איך דערקענט יידן פון אַ נייַם טיפּ, מיט אַ פאַזיטיוון צוגאַנג צו ייִדישקייט, מיט אַ טיפער פֿאַרערונג צו דער ייִדישער קולטור אויף העברעיש אַזוי גוט ווי אויף ייִדיש; דאָרטן זענען אויך געווען אַ סך חסידים פון דער ייִדישער שפּראַך און

ליטעראַטור. דאָרט ביי דעם פאַר מיר נייַעס טיפ יידן האָב איך געפונען דעם סינטעז פונעם יידישן נוסח — פון דער אַלטער יידישער ירושה און דעם מאָדערנעם אויפבאָם פונעם יידישן לעבן. די ביליקע עם הארצות פון די ראַדיקאַלן האָט מיך אָפגעשטויסן, כאָטש איך האָב אָנגענומען דעם פרינציפ פון פריידענקען, וואָס זיי, די אמתע פאָנאַטיקער, האָבן נישט פראָקטיצירט; דאָס ציוניסטישע שטייגן אויפן באָדן פון דער היסטאָרישער יידישער קולטור האָט מיך מער צוגעצויגן.

אָפגעשטויסן — און דאָס מאָל פון דער אַרטאָדאָקסיע — האָט מיך אויך די פרומע היפאקריטסטוע און עם הארצות. דאָס האָב איך געהאַט אַ גאָר גוטע געלעגנהייט צו אָבסערווירן אין בראַנזווילס גרעסטער שול פון יענע יאָרן, וואוּאיך פלעג גיין יעדן שבת מיט מיין טאַטן. דעם מינדסטן שנוי אין סדר התפילה האָט מען נישט דערלאַנג; אָבער שול גבאים פלעגן אום שבת און יום טוב פאַרקויפן בילעטן בייַ דער סאָמע הויפט טיר פון שול. בשעת מעשה זייַנען זיי געשטאַנען אין טליתים, האַלטנדיק דעם סידור אָדער מחזור אונטערן אָרעם. און דאָס איז אָפט אָנגעאָנגען אין דער זעלבער צייט וועו דער רב פלעגט ריידן פון בימה וועגן „רשמרו בני ישראל את השבת" און מוסרן דעם עולם פאָר לאָזן קינדער זיין אין קינא שבת בייטאָג. גאָלע עם־הארצים זענען געווען די פני פון שול; מחללי שבת זיינען געשטאַנע אַלס גבאים בייַ קריאת התורה און עליות געטיילט. איך וויים: דער לייענער וועט ניט רייסן קריעה איבער די גוואַלדאָוונע סענסאַציעס וואָס איך אָנטפלעק דאָ. געדענקט אָבער, דאָס איך רעד דאָ וועגן דער רעאַקציע פון אַ יינגל.

אויב קיין תורה און יראת שמים האָב איך אין יענער גרויסער בראַנזווילער שול נישט געלערנט, איז זי אָבער פאַר מיר יאָ געווען אַ לערן שול פון יידישער ליטורגישער נגינה. די יאָרן, וואָס איך בין אַהין געאָנגען מיט מיין פאָטער, איז דאָ געווען חזן ר' יצחק קאמינסקי ע"ה. קיין סך בעסערן חזן האָב איך נישט געהערט אפילו צווישן די סאָמע באָרימטסטע עמוד קינסטלער. וויל מיר איז אויס־געקומען צו זיין אַ שטענדיקער צוהערער צו קאמינסקיס חזנות — שבת, ימים טובים און אויך ימים נוראים — האָב איך מיר אָנגעהערט אַ רייכן רעפערטואָר פון חזנות און כאראלער נגינה פון בעסטן מין. מיין אינטערעס איז נאָך מיר פאַרשטאַרקט געוואָרן צוליב דעם, וואָס מיין פאָטער איז געווען אַ בעל תפילה און אין דער היים פלעגט מען גאָנץ אָפט שמועסן וועגן דער חזנישער טראַדיציע און אירע גרויסע פערזענלעכקייטן. דאָס פאַרשטיין דעם פירוש המלות האָט רייכער געמאַכט דעם פאַרגעניגן, וויייל עס איז מיר קלאָר געווען די שייכות פון דעם נוסח צו דער תפילה. איך האַלט, אַז חזן קאמינסקי איז באמת געווען איינער פון מיינע יידישע לערער. די יידישע ליטורגיע איז תמיד געווען אַ אינטימער טייל פון יידישן פאָלקס לעבן און איר נגינה אַ אינטעגראַלער טייל פון זיין ריטם. דערפאַר גלויב איך, אַז חזן קאמינסקי און זיין כאָר האָבן אַן שום גוזמא דערגאַנצט מיין יידישע אויסבילדונג, באַרייכערט און פאַרטיפט זי ביי זיך אין דער נשמה

ה.

דאָס, אין קורצן, איז די געשיכטע פון די יידישע לערניאָרן פון אַן אַמעריקאַנער ייִד, וואָס איז געבוירן און דערצויגן אויפן היגן אַמעריקאַנער־יידישן באָדן. דער היינט שטייט ביי אונדז אויף דער טאָג־אַרדנונג ווי איינע פון די סאָמע ברענענדיקסטע פראָגן די חינוך פראָבלעם פון אונדזער יוגנט. ביי די ארטאָדאָקסן געשעט נישט קיין נייעס. זיי מאַכן נישט קיין שום פשרות. אָבער דאָס לעבן אין דאָך אַ פשרה און צופאַסונג. דערפאַר זע איך נישט קיין לייזונג פון אונזער פראָבלעם דורך דער ארטאָדאָקסישער פארמולע. ביי אונזערע וועלטלעכע דערציער קומט אויצט פאָר אַ גרונטיקע איבערוועזונג פון ווערטן. וווהין דאָס וועט פירן, איז נאָך ניט אין גאַנצן קלאָר. עס וויייזט אָבער אויס, אַז די טענדענץ איז אויצט אין דער ריכטונג פון דער טראַדיציע. די וועלטלעכע דערציער זענען איצט איין, אַז זייער שיטה, האָט באַצאָלט דעם פריין פון לייכטזינניקער און עם־הארצות־דיקער ראַדיקאַלערייַ, וואָס האָט לאָנג גהערשט אויף אונדזער יידישער גאָס. די פגימה איז נישט געווען אין דעם ראַדיקאַליזם און נישט אין דער וועלטלעכקייט; די צרה איז געווען, וואָס אונדזער ראַדיקאַליזם האָט אויפגעהערט צו זיין יידיש און האָט, אַזוי אָרום, פאַרלאָרן יעדע גרונטיקע השפעה אויף אונדזער המשך, איך מיין אויף אונדזער יוגנט.

איך וויייס נישט אָקוראַט, וואָס פאָר אַן אויספיר איך זאָל ציען פאָר דעם אַלגעמיינעם פראָבלעם פון מיינע אייגענע דערפאַרונגען, איך האָב די עטלעכע זייטן אָנגעשריבן, וויייל מיר האָט זיך געדוכט, אַז זיייער תוכן קאָן אפשר האָבן אַ קלייניעם ווערט פאָר דער בריייטע־רער באַאַנדלונג פון דער עיקר פראָגע פאָרן היגן יידישן לעבן און פאָר אַלעמען פאָר אונדזער יידישן חינוך.

א. אלפערין / דער עלטסטער ציוניסט אין אייראפע

דער עלטסטער ציוניסט אין אייראפע, געפינט זיך (1957) אין ענגלאנד, און זיין 85טער געבורטסטאג איז נאר וואס אפיציעלע גערוואלן. דער בעל־יובל איז הרב י. ק. גאלדבלום, גרינדער פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע אין ענגלאנד און איינער פון אירע אנפירער אין משך פון אלע פארגאנגענע זעכציק יאר. מיט זיין איבערגעבענער ארבעט האט ער זיך באקאנט געמאכט אין דער בריטיטער יידישער וועלט, וויט מחוץ די גרעניצן פון ענגלאנד. ער איז ביז איצט איינער פון די פראמינענטסטע פיגורן אויף די ציוניס־טישע קאנגרעסן. די עשיכטע פון זיין לעבן איז די עשיכטע פון דער ציוניסטישער באוועגונג פון אירע ערשטע אנהויבן ביז היינט־צו־טאג. און באזונדערס גרויסע פארדינסטן האט ער פאר פארשפרייטן די אידעע פון יידישער נאציאנאלער אויפלעבונג און פאר דורכברעכן דעם וועג פאר א מאדערנעם העברעישן שול־וועזן אין זיין וווינ־לאנד. אין ענגלאנד. דערבייא טאקע באציען זיך צום בעל־יובל, מיט דער גרעסטער אכטונג און פארערונג, די בריטסטע יידישע קריזן אין ענגלאנד.

שוין די צאלרייכע וואריאנטן באגריסונגען אליין, וואס הרב י. ק. גאלדבלום האט באקומען צו זיין 85טן געבורטסטאג, גיבן א בילד פון אט דער שיינער און פארדינסטפולער פערזענלעכקייט און פון זיינע וויכטיקע אויפטוען פאר ציוניזם און פאר יידישע ענינים בכלל, באזונדערס, פאר יידישער דערציונג.

דער פרעזידענט פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע ד"ר נחום גאלדמאן, האט געשריבן אין זיין באגריסונג:

„גיט איבער מיינע בעסטע וווינש צו מיין טייערן פרייַנט, הרב י. ק. גאלדבלום, צו זיין 85טן געבורטס־טאג. ער איז פענאמענאל, נישט בלויז מיט זיין וויטאליטעט און וואכאמקייט, אין זיין עלטער, נאר, קודם־כל, מיט זיין איבערגעגעבנקייט צו אלע יידישע ענינים, בפרט צו מדינת ישראל. זיין לעבן און זיין אקטיוויטעט וועלן בלייבן אויף אייביק א שיינעדיקער ביישפיל אין דער געשיכטע פון אונזער דור".

דער פרעזידענט פון דער ציוניסטישער פעדעראציע אין לאנדאן, מיטגליד פון בריטישן פארלאמענט, באראנעס דושענער, האט געגעבן אזא בילד פון דעם בעל־יובל:

„הרב גאלדבלום איז טיף געשעצט און באליבט ביי אונז אלעמען. ער איז אונזער איבערגעגעבענער פירער, וועמעס עצה מיר זוכן ביי יעדער וויכטיקער געלעגנהייט. שוין זיין אנווענדהייט אליין אינספירירט אונז פאר וויייטערדיקער ארבעט לטובת אינזער פאלק און מדינת ישראל. הרב גאלדבלום האט געשפילט א פראמינענטע ראל ביים גרינדן אונזער ציוניסטישע פעדעראציע מיט זעכציק יאר צוריק. זינט דעמאלט שייַט ער כסדר אין דער פראָ־ליניע פון אונזער ציוניסטישער באוועגונג און אלע אירע טעטיקייטן. ער איז אייניגער פון די צענטראלע פיגורן אין בריטישן ציוניזם. זיינע באמיונגען, מיט יארן צוריק, צו גרינדן העברעישע שול שולן אין ענגלאנד, וועלן איצט געקרוינט מיט א גרויסער דערפאלג. זיין ראל אין דעם קאמף פאר דער וויידער אויפריכטונג פון דער יידישער מדינה, וועלן שטארק אפגעשאצט דורך די פירער פון ישראל".

דער וויצע־פרעזידענט פון דער ציוניסטישער פעדעראציע אין ענגלאנד, דר' י. ס. פאקס, דערציילט אין זיין באגריסונג א ביסל מער וועגן הרב גאלדבלום'ס פיאנערישער ראל, איינצופירן א מאדערנעם העברעישן חינוך אין לאנדאן.

„צוזאמען מיט זיין הייסער ליבע פאר ארץ ישראל, גיט זיך אפ הרב גאלדבלום, אין משך פון זיין גאנצן לעבן, מיט דער העברעישער דערציונגס־ארבעט. ער איז געווען דער ערשטער, וועלכער האט איינ־געפירט די מעטאדע פון לערנען „עברית בעברית" אין זיין תלמוד־תורה אין לאנדאן, אין יאר 1901. אינטערעסאנט צו דערמאנען, אז אויך אין יענע טעג איז געווען א שטארקע געגנערשאפט צו לערנען די מאדערנע העברעישע שפראך אין א תלמוד תורה. און הרב גאלדבלום איז גערופן געווארן פאר דעם בית־דין פון די רבנים אין לאנדאן, אפצוגיבן א חשבון פאר דער „מאדנער" לערן־מעטאדע, וואס ער האט איינגעפירט אין זיין תלמוד־תורה".

ער מאכט די דאזיקע באמערקונג, דערפאר, וויייל די ציוניסטן אין ענגלאנד שטויסן זיך אן אויך איצט אויף גרויסע שווערקייטן מצד א טייל ארטאדאקסישע קרייזן אין לאנדאן, נאכדעם ווי עס זענען געפענט געווארן עטלעכע ציוניסטישע טאג־שולן. ער האט נאך, אין זיין באגריסונג אנדערע גרויסע שבחים צו דערציילן וועגן הרב גאלדבלום'ען:

„ער איז אן אנערקענטער פירער פון דער ציוניסטישער וועלט־באוועגונג און איז לעצטנס באקרוינט געווארן מיט דעם שיינעם טיטול „וותיק", אדער וועטעראן פון ציוניזם. ער איז אבער קיינמאל נישט געווען קיין „פארטיי־מענש" אין דער באוועגונג. זייענדיק א טיף־רעליגיעזער ייד, האט ער אבער אויסגעמיטן אנצושליסן זיך אין דער מזרחי־פארטיי, וויייל ער קוקט אויפן ציוניזם, וויי אויף א באוועגונג פון כלל־ישראל, פון די בריטסטע מאסן, רעליגיעזע אדער נישט רעליגיעזע. ער איז שטענדיק געווען דערפאר, אז עס זאלן אפגעשאפן ווערן די מחיצות צווישן די באזונדערע פארטייען אין ציוניזם".

*

אין דער וואכבלאט „די ציוניסטישע שטימע", וואס דערשיינט אין פאריז, האט הרב י. ק. גאלדבלום דערציילט וועגן זייַנע באגעגע־נישן מיט הערצ'ען און מיט וויצמאנען. הרב גאלדבלום איז געווען אייַנער פון די ערשטע אנהענגער פון דר' הערצ'ל'ען אין ענגלאנד, און האט אויפגענומען דעם גרינדער פון דער ציוניסטישער ארגאני־זאציע ביי זיינע ערשטע ארויסטריטן אין לאנדאן, נאך פאר דעם ערשטן קאנגרעס אין באזעל, און שפעטער האט אים פארבונדן א נאענטע פריינטשאפט מיט דר' חיים וויצמאן.

הרב גאלדבלום שילדערט אין זיינע דערינערונגען, זיינע ערשטע באגעגענישן מיט הערצ'ען, און די רירנדע סצענע, ווי ער האט זיך געזעגנט מיט דעם אויטאר פון „אידענשטאט", אויפן זעקסטן ציוניסטישן קאנגרעס, וואס איז געווען הערצ'ס לעצטער קאנגרעס אויף דעם קאנגרעס, האט זיך אפגעשפילט דער דראמאטישער קאנ־פליקט ארום דעם אוגאנדע־פלאן. הרב גאלדבלום איז געווען צווישן די וועגנער פון אוגאנדע־פראיעקט, הגם ער האט זיך תמיד געראכטט אלס אייניגער פון הערצ'ס גרעסטע אנהענגער.

דערציילט הרב גאלדבלום:

„אין לעצטן טאג פון זעקסטן ציוניסטישן קאנגרעס, בין איך געקומען צו הערצ'ען, אים אויסדרוקן פונדאנסניי דעם צוטרוי פון מיר און מיינע חברים. איך האב אים געבעטן זיך צו פאטאגראפירן מיט דער גרופע דעלעגאטן פון ענגלאנד. הרצל האט מסכים געווען און געבעטן זיך אויסצושטעלן אויפן הויף ביים קאסינא אין באזעל, און ווען אלץ וועט זיין גרייט, זאל איך אים רופן פון דער יצוגע, וויייל עס איז אים געווען א שאד די צייט צו פארלאזן אויף לאנג דעם

קאָנגרעס־זאָל. אַ שעה פֿאַרן שלוס פון קאָנגרעס, האָבן מיר זיך פֿאַראַמרעפירט מיט הערצל׳ן און מיט זיין מוטער. אין דער דאָזיקער גרופּע זעט מען זאָנגוויל, גרינבערגן, דעם קאָלאָנעל גאָלדסמיט, וועלכער איז געקומען צום קאָנגרעס אַלס גאַסט. גלייך נאָכן פֿאַטאַגראַפֿירן זיך האָבן מיר זיך צוריקגעקערט אין זאָל, וווּ הערצל האָט געהאַלטן זיין שלוס־רעדע — זיין לעצטע קאָנגרעס־רעדע.

„שוין מער ווי 53 יאָר, זינט איך האָב צום לעצטן מאָל געזען הערצל׳ן. יעדעס מאָל, וואָן איך שרייב וועגן אים, זע איך אים, ווי לעבעדיק, אויף דער טריבונע פון 6טן ציוניסטישן קאָנגרעס ביים אויפהויבן, בעת דער רעדע, די האַנט און אָפּגעבן זיין היסטאָרישע שבועה: „אם אשכחך ירושלים״.

וועגן ד״ר חיים ווייצמאַן׳ן דערציילט הרב גאָלדבלום, ווי אַזוי דער ציוניסטישער מנהיג און שפּעטערדיקער ערשטער פרעזידענט פון מדינת ישראל, האָט זיך געפילט פֿרעמד אין אָנהויב, וואָן ער האָט זיך באַזעצט אין עגלאַנד, און האָט געבענקט נאָך ציוניסטישער אַרבעט. הרב גאָלדבלום דערציילט, אַז ער האָט דעמאָלט באַקומען פון ד״ר חיים ווייצמאַן אַ לאָנגן בריוו, אין וועלכן ער האָט געשיל־דערט זיין אויבערגעבענקייט צום ציוניסטישן אידעאַל פון קינדווייז־אַן און דערמאָנט, אַז וואָן ער איז נאָך געווען אַ תלמיד אין דער רעאַל־שול אין פּינסק, פֿלעגט ער אין זיין פּרייַער צייט אַרומלויפֿן אין די פּינסקער בלאָטעס צו זאַמלען קאָפּיקעס פֿאַר ארץ־ישראל, אין דער צייט פון „חובבי ציון״, און דאָ אין עגלאַנד — שרייבט ער — איז מיר קאַלט, ווייל עס פעלט דאָ דער רוח הקודש פון ציוניזם.

אַבער עס האָט נישט געדויערט לאַנג — דערציילט הרב גאָלד־בלום ווייטער אין זייַנע אינטערעסאַנטע דערינערונגען — אַן דר׳ ווייצמאַן האָט זיך אַרייַנגעוואָרפֿן אין דער אַרבעט אין מאַנטשעס־טער, וווּ ער האָט אַרום זיך צוזאַמענגענומען די ציוניסטישע אינטע־ליגענטע כוחות, און מיט אייניקע יאָר שפּעטער, וועלן ער האָט זיך באַזעצט אין לאָנדאָן, און הגם ער איז דאָן געווען שטאַרק פֿאַרנומען מיט זייַן וויסנשאַפֿטלעכער אַרבעט, האָט ער זיין גאַנצע פרייַע צייט געווידמעט פֿאַרן ציוניזם און האָט זיך באַטייליקט אין אַלע ציוניס־טישע קאַנפֿערענצן און פֿאַרשידענע אספּות אין לאָנדאָן און אויף דער פֿראָווינץ און איז אויך געווען אַ שטאַרקער כוח אין דער ציוניסטישער פּעדעראַציע, אַלס אייַנער פון די הויפּט אַנפֿירער. זייַן נאָמען איז באַרימט געווען אין גאַנץ ענגלאַנד.

„ווייצמאַן איז געווען אַן אָפּטער גאַסט ביי די ציוניסטן אין דער איסטענד פון לאָנדאָן״, שרייבט הרב גאָלדבלום אין זייַנע זכרונות, „און האָט פון צייט צו צייט אַדרעסירט גרויסע ציוניסטישע פֿאַרזאַמלונגען און דווקא אין ייִדיש — די שפּראַך פון די ייִדישע מאַסן. עס איז כאַראַקטעריסטיש, דאָס אַ קורצע צייט פֿאַר דער פֿראָקלאַמירונג פון דער באַלפֿור־דעקלאַראַציע, האָט ער מיר דער־צײלט, אַז עס איז באַשלאָסן געווארן צו גרינדן דעם קרן־ההכנסה, דעם צוגרייטונג־פֿאָנד, וואָס וועט נויטיק זיין פֿאַר דער גרויסער אַרבעט, וואָס וועט זיך אַנהויבן גלייך נאָך דעם ווי די באַלפֿור־דעקלאַראַציע וועט פֿאַרעפֿענטלעכט ווערן, און צוליב דעם האָט ער פֿאַרלאַנגט, אַז די ערשטע טויזנט פונט זאָלן געשאַפֿן ווערן פון די איסטענדער ציוניסטן, כדי ער זאָל קאָנען ווייַטן די רייַכע יידן, אַז די אַרעמע ציוניסטן זענען אַלעמאָל די ערשטע צו געבן זייער שטייער פֿאַרן בנין פון ארץ־ישראל, און דאָס וועט אויך שטאַרקן זייַנע הענט. זיין וווּנטש איז גלייך דערפֿילט געווארן, און ער איז זייער צופֿרידן געווען מיט דעם. יעדעס מאָל, וואָן ער האָט גענדאַרפט אַוועקפֿאָרן פון לאָנדאָן אויף זיַנע גרויסע שליחות, פלעגט ער מיר אַנזאָגן: „גאָלדבלום, האַלט די יידישע גאַס!״

„וואָן עס איז געקומען דאָס יאָר 1920, און ער האָט זיך גרייט געמאַכט פֿאַר זיין רייזע נאָך סאַן־רעמאָ, האָבן מיר פֿאַר אים און נחום סאָקאָלאָוו אַראַנזשירט אַ ריזיקן־דעמאָנסטראַציע אין דער איסט־ענד, וווּ ער האָט קלאָר געמאַכט די לאָגע און האָט פֿאַרגעלייגט זיין וויסטערדיקן פֿראָגראַם. און די ייִדישע מאַסן האָבן אויסגעדריקט זייער פֿאַרטרויען אין אים. נאָך זיין צוריקקומען פון סאַן־רעמאָ האָבן מיר פֿאַר אים און סאָקאָלאָוו׳ן צוגעגרייט אַ היסטאָרישן קבלת־פּנים. ביים אַריסזאָגן פון „וויקטאָריע סטיישן״ האָבן מיר זיי אויפֿגעמומען אונטער אַ חופּה, מיט אַ ספֿר־תורה, און צוויי רבנים פון לאָנדאָנער בית־דין האָבן זיי געבענטשט, און סאָקאָלאָוו — מיט טערען אין די אויגן, פון גרויסער שמחה — האָט געמאַכט די ברכה „שהחיינו״. דערנאָך האָט אַ לאַנגע פּראָצעסיע פון אויטאָמאָבילן מיט ציוניסטי־שע פּאָנען מיט פֿאַרשטייער פון די ייִדישע מאַסן באַגלייט די גרויסע פּירער נאָך גרייטראָאָל סטריט, וווּ עס האָבן שוין אויך געוואַרט מאַסן ציוניסטן, און וווּ ער האָט פון באַלקאָן באַגריסט די פֿאַר־זאַמלטע, וועלכע זענען געשטאַנען אין גאַס. יענע שעה וועל איך קיינמאָל נישט פֿאַרגעסן.

הרב גאָלדבלום, האָט נאָך אַ סך אינטערעסאַנטע אינפֿארמאַ־ציע איבערגעלע־בונגען צו דערציילן פון זיַנע זעכציק יאָר אין דער ציוניסטישער באַוועגונג.

(דער „אַמעריקאַנער״)

פ. בירג
(אמעריק)

איך פאר קיין אמעריקע

ש בת־צו־נאַכט פֿאַר הבדלה, אין שטוב איז טונקל. שאַ, שטיל, מען הערט נישט קיין וואָרט. יעדערער איז פֿאַרקלערט און פֿאַרזאָרגט, אין אַנגשטרענגער ערוואַרטונג, אַז באַלד, באַלד וועט עפּעס פֿאַרקומען.

אין מיטן דער שטילקייט קומט אַריין דער טאַטע פון שול מיט זיין שטיל „גוט וואָך״. „האָט אַנגעצונדן די הבדלה־ליכט, איך האָב דאָס צוגעהאַלטן, ווי יעדן פֿרייטאָגדיקן שבת־צונאַכט, און ער האָט געמאַכט די הבדלה מיט אַ שטילער אומעטיקער שטימע. מען האָט אַנגעצונדן דעם בליץ־לאָמפּ צו פּאַרטרייבן אַ ביסל די מרה־שחורה־דיקע שטימונג.

אין סאָליע שטייט אַ גרויסע קאַרויצע אַרומגעבונדן מיט אַ גראָבן שטריק, אויף דער קאַרויצע אַ פּאַק מיט בעטגעוואַנט, פּעסט איינגעצויגן און אַרומגענייט. פֿאַר מיינע קלעצקער בריידער און שוועסטער איז דאָס אַ לוסטיקער צייט פּאַרטרייב — אַ מין שפּיל פון וואַרפן זיך אויף די פּעק און זיך אַראָפּקולין זיך פון זיי. נאָר מיין אַרימע מאַמע באַגיסט זיך מיט טרערן יעדעס מאָל וועז זי גייט פֿאַרבי די פּעק.

אַ אומרוהיקער געפּיל האָט אַלעמען באַהערשט. אַז אַט קומט דער מאַמענט פון אַפּשייד פון מיינע ליבסטע און נאָענטסטע, פון מיינע פּריינד, פון די גאַסן און געסלאַך וווּ כ׳בין דערצויגן געווארן, מיין יינגערער ברודערל איז געלאָפֿן צו מילער דעם פֿאַטאַגראַפֿיסט אַפּנעמען מיין בילד, וועלכע מען האָט גענדאַרפט איינפּאַקן מיט דער שיפּ־קאַרטע.

פרייַנד און שכנים, חברים און חבר׳טעס האָבן זיך פֿאַרזאַמלט אין שטוב, צו נעמען אַפֿשייד פון מיר. די הויז איז געווען פול ווי אויף אַ חתונה. דער רויך פון די פּאַפּיראָסן און די היץ אין שטוב, האָט געמאַכט ז׳עם פּייַער פון בליץ־לאָמפּ קלענער און קלענער.

אין דרויסן איז אַ קנאַקעדיקער פּראָסט. די פענצטער זענען פֿאַרצויגן מיט פּראָסטיקע בורמער. אַ סך מענשן וואָס האָבן ניט בעקענט ווי ריין אין שטוב, האָבן זיך פֿאַרוואָלט אין נאָס.

די בלייכע לבנה שיינט אַראָפּ אויף די פֿאַרוואָלטע. די נעזער זענען אַלעמען פֿאַרפֿאָרן, אָבער יעדערער האָט אַ נעזל אין זיך. דערנעבן איז אַ גרויסער שליטן מיט אַ ברייטער בויד, געשפּאַנט צו 2 פערד, דערנעבן אַ גרויסער שליטן מיט אַ קנאַקערי פון די פֿאַדקאָוועס אויף דער פֿאָרפֿויערענער ערד. עס הערט זיך די קנאַקערי פון די פֿאַדקאָוועס אויף דער פֿאָרפֿויערענער ערד. און אַז זעט מען שוין די איינגעבויגענע פּיגור פון מאַדעדע דעם בעל־עגלה זיצענ־דיק אויף די קאָזלעס. ער גיט אַ מאַך מיט די ליפּן און אַ צי מיט די לייצעס, און דער שליטן שטעלט זיך אַפּ נעבן הויז.

דער בעל־עגלה איז אַנגעטאָן אין אַ שפּסענעם פּעלץ, אַרומגענאָרטלט מיט אַ גראָבן שטריק, אויף די העכע פּעלצענע העכשקעס. ער גייט גלייך אין הויז נעמען דעם באַגאַזש. עס ברעכט אויס אַ געווייז פון די וויבער, און אַ שטילע חלי־פּעריי פון די מענער. איך, וועלכע איז די אורזאַך פון דער נאָנצער טראַגישער סצענע, פֿרובירט זיך קאָנטראָלירן, איך קען נישט...

מיין ייִנגערער ברודערל בעט זיך מען זאָל אים מיטנעמען אין שליטן, אָבער מען טרעקלערט אים אַז ס'איז אומגלעט. איך גלויב, אַז דאָס קינד האָט קיינמאָל נישט פֿאַרגעסן די עוולה, וואָס מען איז געגן אים באַגאַנגען.

די מאַמע איז געזעסן אַריבערגעבויגן אויבער דער וויגעלע צו באַרויקן דאָס עופּה'לע, וואָס האָט זיך צעווייַנט גרעדע דאָן, וועט מען האָט געוואָלט אַז אַלעס זאָל זיין שטיל. אַרויבערגעבויגן איבער דער וויגעלע האָבן אירע ליפּן געמורמלט אין דער שטיל: — „מיין טייערינקע, מיין ליבינקע, צו וועל איך דיר נאָך אַ מאָל זען, מיין קינד?"

דאָס עופּה'לע וועט שטילער און שטילער, און אין שטוב וועט ביסלעך־וויַיז לייַדיקער. עס הערט זיך נאָר דאָס אָטעמען פון די קלענערע קינדער, וועלכע זענען פון מידקייט אייַנגעדרעמלט, יעדערער אויפן פּלאַץ וווּ ער איז געזעסן.

די פּעק זענען שוין אַריבערגעטראָגן אין שליטן. די מאַמע גייט אַרויס אין נאַס. דער טאַטע האָט שוין אַנגעטאָן דעם פּוטער, ער פֿאָרט מיר באַגלייטן ביז ליבאווע.

מען זענגט זיך מיט מיר. הערצער קלאָפֿן, טרערן גיסן זיך אויף דעם פּראָסטיקן שניי, און די מענשן טרעטן מיט די פּיס אויף די הארציקע, בייַ־קענדע, געפּילפּולע טרערן. אין דער לופֿט פון גאַס טראָגן זיך די קלאָנגען: „פֿאָר געזונד, פֿאָר געוונד."

33 יאָר זענען שוין פֿאַריבער, און דער איינדרוק פון יענער נאַכט איז נאָך בייַ מיר אַלץ פֿאַרבליבן, ווי דאָס וואָלט נעכטן פּאַסירט. און אַ גרויל גייט דורך מיין לייב, ווען איך דערמאָן זיך, אַז די אַלע גאָסן און עסלאָך, די אַלע נאַענטע און טייערע מענטשן מיט זייער האַרציקן לעבנס־שייַנגער — אַלע, אַלע זענען אומגעקומען דורך דער מערדעריישער היטלער האַנט.

פרומע קאָס־קולאָקאָווסקי / אומפֿאַרגעסלעכע

(בונאס־אייַרעס)

א

ב לויז אייניקע שורות, כדי צו פֿאַראייביקן דעם אַנדענק פון מיין אומ־פֿאַרגעסלעכער משפּחה.

אַנטלויפנדיק בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין יאָר 1914, פון אונזער געבורטס־שטעטל, לעכטעוויטש, וואָס איז געשאַנען אין פּייער, האָבן מיר זיך צייטווייליק באַזעצט אין קלעצק.

דערווייל איז אין לעכטעוויטש צעשטערט געוואָרן אונזער אייגנטום. די „גוטע" קריסטלעכע שכנים האָבן עס שטיקערווייַז צעגנומען. נאָך דער מלחמה איז דער טאַטע צוריקגעקומען קיין לעכטעוויטש, פֿאַרקויפט דעם רעשט פון אונזער הויז, און אַזוי־ערום איז אונזער היים־שטעטל געבליבן קלעצק.

ווי אַלע בעלי־בתים פון קלעצק איז אויך מיין פֿאָטער געווען אַרבעטס־ואָס, און די מוטער האָט אים שטענדיק צוגעהאָלפֿן. זייער אייגנציקער ציל אין לעבן איז געווען — קאָמף פֿאַר עקסיסטענץ און דערציונג פון די קינדער. אַלע גשעפֿטן לערנען, און אַלייַן זיך געמאַטערט מיט דער טאָג־טעגלעכער עקסיסטענץ. אונזער מוטער האָבן מיר פֿאַרלאָרן אין יאָר 1918. מיין פֿאָטער האָט אָבער נישט געוואַנדערט זיין לעבנס־גאַנג. זיין אייניציקע טרייסט און האָפֿנונג זענען געווען די קינדער.

און אָט האָט די נאָצי בעסטיע אָפּגעהאַקט דאָס לעבן פון מיין ענערגישן הגם שוין אַלטן פֿאָטער, יהודה קאַם, צוזאַמען מיט דער נאָנצער פֿאַר־צוויגטער משפּחה: זון, שנור, פּינף טעכטער, איידעמס און אייניקלעך.

ב

— ווי קען איך אייך פֿאַרגעסן, מיינע טייערע, אַז אייערע אַלעמענס בילדער שוועבן פֿאַר מיינע אויגן?

מיין עלטסטע שוועסטער, זלאַטע, אַלייַן כמעט נאָך אַ קינד, האָט נאָכן טויט פון אונזער מוטער געדאַרפֿט פֿאַרנעמען איר פּלאַץ. אַ גוטן איידעלן כאַראַקטער האָט זי פֿאַרמאָגט, און זי האָט איר פליכט דערפֿילט, שטענדיק ווי אַ מאַמע געווען. דאָן האָט זי התחונה געהאַט. דער גורל האָט זי נישט געשאָנעוועט, שווער עקאָנאָמיש געלעבט, זיך געמאַטערט. אָבער קיינמאָל זיך נישט באַקלאָגט, תמיד געוואָרט און געהאָפֿט אויף אַ בעסערן מאָרגן.

די לאָגע איז שטענדיק, ווי אין אַלע אַנדערע יידישע שטעטלעך אין פּוילן, האָט זיך גהאַלטן אין איין פֿאַרצווייפֿלטן. דאָס לעבן איז געווען אַזוי ווי שוועבעדיק אויף אַ דין זייַדן פֿעדעמל. אַלע מאָל, ווען עס האָט זיך אַ נייַע מלחמה אָנגעהויבן, האָבן מיר אַלע אַנדערע יידישע שטעטלעך אין פּוילן, זיך געמאַטערט. אַבער קיינמאָל איז נישט באַקלאָגט, תמיד געוואָרט און געהאָפֿט אויף אַ בעסערן מאָרגן.

די לאָגע איז שטענדיק, ווי אין אַלע אַנדערע יידישע שטעטלעך אין פּוילן, האָט זיך גהאַלטן אין איין פֿאַרצווייפֿלטן. דאָס לעבן איז געווען אַזוי ווי שוועבעדיק אויף אַ דין זייַדן פֿעדעמל. אַלע מאָל, ווען עס האָט זיך אַ נייַע מלחמה אָנגעהויבן, האָבן מיר אַלע אַנדערע יידישע שטעטלעך אין פּוילן, זיך געמאַטערט. אַבער קיינמאָל זיך נישט באַקלאָגט, תמיד געוואָרט און געהאָפֿט אויף אַ בעסערן מאָרגן.

ביי מיר אין האַרצן: אירע בילדער דערציילן אַ סך וועגן איר, אויך די גרוסן פון די שפּעטער געקומענע. אומפֿאַרגעסלעכע רחל'ה — הייליקער נאָמען פון מיין מוטער, אייערע נישט פֿאַרענדיקטע לעבנס וועלן אייביק בלוטיקן מיין האַרץ...

טייערע מיינע, אפֿשר זענען מיר שולדיק, וואָס צוזאַמען מיט אונזער אינדערפֿאַנצן זענען אין אַרגענטינע, אַן אַ שפּראַך און אַ פֿאָר, האָבן מיר מיט זיך מיטגעבראַכט די מורא פֿאַר דעם מאָרגנדיקן טאָג-טעגלעכן לעבן?

צי האָבן מיר אָבער ביי אונזער שוערער מאַטעריעלער לאָגע גענעטן טראָכטן אין זיין פֿאַראַנטוואָרטלעך פֿאַר דער פֿאַמיליע? צי זענען מיר שולדיק וואָס אויסער די עקאָנאָמישע שווערקייטן, האָט אַ קראַנקהייט מיך צוגעשמידט אַ לענגערע צייט צום שפּיטאָל? און נאָך און נאָך צופֿאַלן האָבן אונז געפּענטשט, און נישט געלאָזט ברענגען אין צייט דעם שוואַגער יעקב ס ס א ל ע ר. שטענדיק איז עפּעס צוגעקומען, און דער ווילן צו מאַכן די נייטיקע פֿאַפּירן האָט גענומוט אָפּגעלייגט וועדן. און וען זיי זענען שוין געמאַכט און אָפּגעשיקט געוואָרן, איז שוין געווען צו שפּעט... די גרויזאַמע ווירקלעכקייט האָט אלעס פֿאַרשניטן: אָלע ווילנס מיט אָלע האָפֿענונגען — צוזאַמען מיט די הרצל'אר, ירחמיאל'ס, רחל'אר, דוד'לאָך, איסער'לאָך, דבורה'לאָך, פּעשע'לאָך, גדליה'לאָך, ראָשע'לאָך, פּרץ'לאָך, בערע'לאָך און... נאָך יידישע נעמען אין יידיש קינדערלאָך פון טאָטעס, מאַמעס, זיידעס, באָבעס...

הערצל גענלפאנד / א נפיזאד
(בוענאס איירעס)

מיין מוטער האָט שטענדיק געהאַט אַ בענקשאַפט צו אַרגענטינע. נישט געקוקט דערויף וואָס אין האָב שוין געהאַט אין אַמעריקע אַ ברודער מיט צוויי שוועסטער. דערביבער איז זי געווען צופֿרידן, וואָס איך פֿאָר בעסער קיין אַרגענטינע, ווייל אירע עלטערן, מיין זיידע און די באָבע,, ווי אויך אירע דריי בריידער אין שוועסטער זענען געווען פון די ערשטע עמיגראַנטן קיין אַרגענטינע, וואָס דער בארַאָן הירש האָט אַראָפּגעבראַכט אויף צו קאָלאָניזירן. דאָן האָט זיך געגרינדעט נישט וויַיט פון מאַזעוויל אַ קאָלאָניע „ביאַליסטאָק", ווייל צוזאַמען מיט זיי זענען געקומען אַ סך ביאַליסטאָקער.

ערב פּסח 1923. איך בין דאָן אַלט געווען 19 יאָר, און איך האָב געמוזט האָבן בלויז 17 יאָר, כדי מ'זאָל מיך אַרויסלאָזן פון פּוילן. בין איך געפֿאָרן קיין ניעסוויזש שאָצן די יאָרן, און איך בין געוואָרן מיט צוויי יאָר „ייִנגער". (גלייך נאָך פּסח בין איך אָפּגעפֿאָרן פון קלעצק. צוזאַמען מיט מיר זענען געפֿאָרן נאָך פּיר קלעצקער חברים. ביים אָפּפֿאָרן, האָט אונז באַגלייט אַ האַלב שטעטל — יעדער איינער האָט געהאַט אין אויסלאָנד פֿאַמיליעס, פֿרייַנט, חברים און באַקאַנטע.

אַז מיר זענען אָנגעקומען קיין פּוזין, האָט זיך דער באָן אָפּ־געשטעלט, און מיר זענען אַראָפּ אָנגקומן דעם וואָקזאַל און עפּעס קויפֿן. און אָט האָב איך ציפּעלעך פֿאַרוואָמט. מיינע חברים זענען ארויף אויפֿן באָן — און איך בין געבליבן... האָב איך זיך געוועדעט צום לייטער פון וואָקזאַל, וואָס האָט מיר געראַטן וואַרטן ביז מאָרגן, ווען עס קומט אַן אַ צוויי־טער באָן וואָס גייט קיין בערלין. אַ צווייטער אָנגעשטעלטער האָט מיר געראַטן, דינגען אַ טאַקסי און פֿאָרן ביז

ש. ערנסט / דער דיכטער יוסף גרינשפאן

ך עלטן וועד פון די יידישע דיכטער האָט מיט אַזאַ פֿשטות און נאַטירלעכקייט געשילדערט דאָס טאָג־טעגלעכע וואָכענדיקע לעבן — ווי דער יידישער דיכטער פון קלעצק יוסף ג ר י נ ש פּ אַ ן.

דער מענש איז די מאַס פון אַלץ — און אויך פון דער דיכטונג, דער מענש און זיין צער — איז געווען דער גרונט־מאָטיוו אין זייַנע דריי לידער זאַמלונגען: „ערב צייט" (ניו־יאָרק 1931), „צווישן וועגט", (ניו־יאָרק 1931), „לידער און פּאָעמעס", אונטער דער רע־דאַקציע פון מ. בלעכמאַן, (ניו־יאָרק 1937). אין אַלע דריי ביכער זיינע פּולסירט דער זעלביקער אומרו און צאָפּל פונעם דיכטער, אויף וועלכן עס דריקט שטאַרק דער יאָך און די לאַסט פון די פֿאַרווויי־

מ. אַלגין האָט טאָקע אַמאָל (אין זשורנאַל „האָמער", ניו־יאָרק, דעצעמבער 1930) זיך אויסגעדריקט, אַז יוסף גרינשפּאַן איז „סאָציאַל־עוואַנגעליסטישער אויפן שטייגער פון באַווּשאוועלט און ווינטשעווסקין, די ערשטע רעפּרעזענטאַנטן פון סאָציאַליד, וואָס האָבן אין זייער דיכטונג אויסגעדריקט דעם ווייַ פונעם האַראָפּגעשנעם פּאַראָדאָקס־וועלט וואָכעדיקן מענש".

דאָס שיינע, אידעיש־האָט יוסף גרינשפּאַן אויך אַריינגעפלאָכטן אין זיינע תלמידים אָבער אַ לערער איז די שולן פון אינטערנאַציאָנאַל אַרבעטער־אָרדן. די תלמידים זיינע האָבן בייַ אים געזען די ער־לעקניש פון אַ קעמפער און טרוימער וואָס פילט מיט זיין האַרץ דעם צער פונעם יחיד ווי פון רבים:

— ס׳איז מיר טייער אַן אַרבעטער
דער פשוטער פאַראָוועטער מענש,
אַן יחוס־אבות.
ס׳איז מיר הייליק די שרד
ווו ר׳לעבט אין האַרוועסט
ראַנגלט זיך מיט ווייטיק
און מיט האַרבער פּיין.

געבוירן אין קלעצק, אין יאָר 1902. זיין פאָטער איז געווען אַ גלעזער. יונגערהייט איינגעזאָפּט אין זיך האָבן פּאָלגענדיקע פערזן, מיט בענקשאפט:

— כ׳האָב מיט געזאַנג פאַרנומען זיי,
אַן ווערטער אין מיין יונגיקער זעל
— געקלונגען זיי האָבן אַזוי העל,

אין לעבנס־רגע׳ס שווערלעכע
ווען ס׳טוט דאָס האַרץ אַזוי באַנג
כ׳זינג יענע טעג אויס אין געדאַנק.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, אין יאָר 1918, עמיגרירט יאָסל גרינשפּאַן קיין קאַנאַדע, שפּעטער באַזעצט ער זיך אין די פאַרייניקטע שטאַטן. ער האָט מיט זיך מיטגענומען פון שטעטל קולטור־באַגאַזש, די ראָמאַנטישן צווישן נעכטן און היינט. כל ימיו געזוכט דעם אויסוועג, דעם ליכטיקן מאָרגן.

זיין ליד איז געווען אַ דאָקומענטאַציע פונעם ערשטן פון יידישן ארבעטער־עמיגראַנט אין קאַנאַדע און אַמעריקע. איידער ער איז געוואָרן אַ לערער, איז ער געווען אַ אַרבעטער אין אַ שוך־פאַבריק. ער האָט שווער און ביטער געהאָרוועט פאַר עטלעכע דאָלאַר אַ וואָך, און אין די אַוונטן האָט ער געלערנט, ווי ער שילדערט עס דיכטעריש: „דאָס האָרץ געדאָרשט האָט נאָך אַלץ נייע קוואַלן און די נשמה איז אַלץ נישט געוואָרן געשטילט".

זיין אופן שרייבן איז אימפּרעסיאָניסטיש, זיינע לידער פאָרמאַן אַ לירישע קוואַליטעט, סאָציאַלע מאָטיוון אויסגעדריקט מיט פאַטעטישער וואָרעמקייט.

אַ סך לידער זיינע דריקן אויס בענקשאפט צו זיין אַלטער היים, צו קלעצק. אָט די לידער זענען אין תוך ראָמאַנטיק — אַזוי נישט צוגעפאַסט צום רעמל פון זיינע „פּראָליטאַרישע לידער".

— מיין שטעטל קלעצק מיט לובעניץ אויפן וועג
בליט ליכטיק טיף מיר אין זכרון
ווי ס׳האָט אין מאי געבליט
די בלויע בלומען מיטן קאָרן
ס׳געדענקט זיך טיף אין זכרון
ווי ס׳פּערד שניידט די ביניקע ריפּן,
וואָרפט די האַלאָביעס אין גאַנג
און דער בעל־עגלה פּרעפלט פסוקים,
פסוקים פון „מנחה" פון סידור־בונד,
פון ווייטנס די דאַרף־ניגונים קליגן
עס הערט די לבנה, די שטערן און איך.

וווגשן און הלומות, פּריידן און ליידן — זיי זענען כסדר׳דיקע אויסדרוקן פונעם ליידנדיקן דיכטער, וואָס האָט זיך פּריציטיק צו־זאַמענגעשטויסן מיט דער ווירקלעכקייט, און זיין קראַנקהייט איז אויך געווען זיין פערזענלעכע טראַגעדיע, וואָס האָט אים פּריציטיק פאַרשונטן פון לעבן. ער איז געשטאָרבן דעם 26טן יוני 1934.

וועגן אים און וועגן זיין דיכטונג האָבן געשריבן: מ. אַלגין אין חודש־זשורנאַל „האָמער" (דעצעמבער 1930), ב. צ. גאָלדבערג „טאָג", ניו־יאָרק (11טן סעפּטעמבער 1931), ש. ניגער אויך א. ראָנטש. א. פּאָמעראַנץ האָט פאַרעפּנטלעכט זיין ביי־גראַפיע.

מאריס מאַרראָו (משקע״ע פאראבור) (ניו־יארק)

קלעצקער אין אמעריקע

די קלעצקער לאַנדסלייט האָבן אַנגעהויבן עמיגרירן קיין אַמעריקע אין מיטן פון 18טן יאָרהונדערט. אין יענער צייט זענען זיי געווען די ערשטע עמיגראַנטן פון קלעצק, און זענען נישט געקומען צו קיין קרובים, ווי אין די שפּעטערדיקע יאָרן.

וואָר זענען געווען די ערשטע אַנגעקומענע עמיגראַנטן? דער ענטפער איז: דאָס זענען געווען מענטשן, וועלכע זענען געווען גרייט, אַדער בעסער געזאָגט, געצוווּנגען, צו פאַרלאָזן זייער היים, זייערע טאַטעס און מאַמעס, פּריוון און קינדער, און פאָרן אין דער ווייטער וועלט זוכן פרנסה, כדי צו דערנערן זייערע פאַמיליעס. עס זענען אויך געפאָרן קיין אַמעריקע יונגע בחורים וועמענס פּריזיוו־צייט ס׳האָט זיך דערנענטערט, אַדער די, וועלכע האָבן זיך געקענט אַרויס׳גנב׳ענען פון „פאָלק" בעת זיי זענען געווען אין מיליטער־דינסט.

מ׳קען זיך פאָרשטעלן, ווי שווער ס׳פלעגט זיין פאַר מענטשן צו באַשליסן אינעראָזלאָזן זייערע נאַענטע און טייערע, און אַוועקפאָרן טויזנטער מיילן ווייט. איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן דעם איינדרוק, וואָס עס האָט אויף מיר געמאַכט אַ בילד פון אַזאַ צע־שיידונג. דאָס איז פאָרגעקומען אין קלעצק מיט יאָרן צוריק, ווען איך בין נאָך געווען אַ קליין יינגל. אַ קלעצקער ייִד פון אַ יאָר דרייסיק, וועלכער האָט געהאַט אַ פּרוי מיט דריי קינדער, האָט געדאָרפט פאָרלאָזן קלעצק און פאָרן קיין אַמעריקע. די יידישע נאַט וווּ זיין שטוב האָט זיך געפונען, איז געווען אַנגעפּילט מיט מענטשן, וועלכע זענען געקומען זיך גיזעגענענען מיט אים אוּן באַגלייטן אים. ווען דער בעל־עגלה איז פאָרטיק געוואָרן מיטן אינספּאָקטאָר דעם באַגאַזש אין וואָגן, האָט ער אַנגעהויבן פאָרן. געפאָרן איז ער פאַמעלעך, אוּן דער גאַנצער עולם איז נאָכגעגאַנגען נאָכן וואָגן. די באַגלייטונג האָט זיך אַנגעהויבן פון דער ייִדישער גאַס, אוּן מ׳איז געגאַנגען דורך סיניאָווקער גאַס, קיידערשער גאַס אוּן דערנאָך אויפן וועג וואָס פירט

צו קראָסנאָסטאָוו. ס׳איז אַ וויטער מהלך, אומגעפער דריי ווײַכרסט. דער טאָטע האָט געפירט ביים האַנט אַ ייִנגל פון אַ יאָר זעקס, און אויף דער אַנדער האַנט, האָט ער געהאַלטן אַ קליין מיידעלע פון אײַן יאָר. נאָך אַ מיידעלע פון אַ יאָר פיר, איז געגאַנגען הינטער דער מאַמען, און האָט זיך אַנגעהאַלטן אַן איר קלייד. וועג די קינדער זענען מיד געוואָרן פון גיין אַזאָ וויטע וועג, האָט מען זיי אַרויפגעזעצט אויפן וואָגן, וואָס וועט פירן זייער טאַטן צו דער באַן אין ליאַכ־ וויטש. אָזוי איז מען געגאַנגען ביז מען האָט זיך אָפגעשטעלט אויפן בריק, ביי בערל קראָסנאָסטאָווער׳ס וואָסער־מיל, דאָרטן האָט מען אַנגעהויבן זיך צוזעגענען. דאָרטן איז פאַרגעקומען די שיידונג פון מאַן און וויַיב, טאָטע מיט קינדער...

די צוויי עלטערע קינדער, האָבן געכליפּעט און געווײַנט, זיי האָבן מן הסתם אינסטינקטיוו געפילט, אַז זיי וועלן נישט זען זייער טאַטן פֿאָר אַ לאַנגער, לאַנגער צייט... די איין־יעריקע מיידעלע, האָט בשום אופן נישט געוואָלט אַראָפגיין פון איר טאַטנס אַרעמס. מיט אירע קליינע הענטלעך, האָט זי שטאַרק אַרומגענומען זיין קאָפּ, אַז מ׳האָט זי נישט געקענט אַפּרײַסן פון אים... ס׳איז געווען אַ הארץ־ רייסנדיק בילד, אַ לעבעדיקע לוויה...

*

די ערשטע אַנגעקומענע עמיגראַנטן, זענען אַרײַנגעפאַלן אין פרעמדן לאַנד, מיט אַ פרעמדער שפּראַך און מיט פרעמדע מעשנ׳ן, זיי האָבן קיינעם נישט געקענט, — „נישט קיין קרוב און נישט קיין גואל״. זיי האָבן קיינעם נישט געקענט, און קיינער האָט זיי נישט געקענט. זיי האָבן זיך געפילט עלנט, איינזאָם און אַנטוישט. זייער אַנטוישונג איז געווען דער רעזולטאַט פון זייערע גרויסע דערוואַרטונ־ גען פון „גאָלדענעם לאַנד״. אין דער אַלטער הײַם, וועו מ׳האָט גע־ הערט דעם וואַרט „אַמעריקע״, האָט זיך געדאַכט, אַז מען הערט דעם קלאַנג פון גאָלדענע מטבעות... „אַמעריקע״ איז געווען דער שטראָל פון האָפענונג פון יונג און אַלט. דערפֿאַר, אַז זיי פלעגן קומען און נישט גספּרעכן פון „גאָלדענע גליקן״, פלעגן זיי אַנהויבן פרעגן: — ווי קומט עס? איז עס געווען אַ חלום? אַ אילוזיע? אַ פאַנטאַזיע?

*

די ערשטע צייט איז זיי געווען שווער זיך צופֿאַסן צום נייעם לעבן. קומענדיק פון אַ קליין שטעטל ווי קלעצק, ווו מ׳לעבט אַ פּרימיטיוון און מאַנאָטאָנעם לעבן, קיין ניו־יאָרק, מיט איר שנעל־ טעמפּאָדיקן און רוישיקן לעבן, וואָס קאָכט ווי אין אַ קעסל — פילט מען זיך פאַרלאָרן...

אויך זייערע מאַטעריעלע באַדינגונגען זענען שווערע, ווייל ס׳רוב אַנגעקומענע האָבן נישט געהאַט קיין פּאָך, אַדער די נויטיקע דערפֿאָרונג אין דער אַמעריקאַנער אינדוסטריע. די אַרבעט וואָס זיי האָבן געפונען, האָט זיי געגעבן אַ קליינעם לוין.

*

יאָרן ציטן. צייטן בייטן זיך, און מיט זיי בייט זיך אויך די מאַטעריעלע לאָגע. דער לעבן ווערט גרינגער, מ׳הויבט אָן פֿאַרדינען בעסער און מ׳שפּארט נאָך אפֿילו אַפּ אַ ביסל געלט... די שוואַרצע וואַלקנס גייען אַוועק און עס הויבט אָן שיינען די זון. „מ׳אַרבעט זיך אַרויף״, ווי מ׳זאָגט אין אַמעריקע. זיי הויבן אָן טרוימען וועגן ברענגען זייערע פאַמיליעס, זיי ווערן פול מיט האָפענונג, אַז צו זייערע צעשייטע לעבנס מיט זייערע טייערע און נאָענטע, וועט בקרוב קומען אַ סוף, אַז נאָר אינגיכן וועלן זיי זיך פאַרייניקן מיט זייערע פאַמיליעס, נאָך וועלכע זיי האָבן אַזוי שטאַרק געבענקט...

*

אין פאַרלויף פון די צענדליקער יאָרן, זינט די יידן פון קלעצק האָבן אָנגעהויבן צעמיגרירן קיין אַמעריקע — איז די צאָל נעשטיגן אין די טויזנטער.

זיי זענען צעזייט און צעשפּרייט איבערן איבערע־ קאָנטינענט. נאָר די מערהייט איז קאָנצענטרירט אין ניו־יאָרק און אין די דערבייאיקע שטעט און שטעטלעך.

דער מאַטעריעלער צושטאַנד איז פֿאַרשידנאַרטיק, אַ סך זענען אָנגעשטעלטע און אַרבעטער אין פֿאַרשידענע פּאָכן און פֿאַרדינען בלויז אויף לעבנס־מיטל, פֿיל זענען געשעפטסלייט, מער פֿאַרמער־ לעכע. עס איז אויך פֿאַראַן אַ גרויסע צאָל פֿראָפעסיאָנאַלן, און אַ גרויסע צאָל גאָר רייכע.

עס הערשט צווישן די קלעצקער אַ וואַרעמע, פּריינטלעכע פֿאַרבינדונג. די פּריינציפּאָפּ איז דער רעזולטאַט פון זייערע עמיג־ראַנטן־יאָרן, פון דער צייט ווען זיי האָבן זיך געפילט פרעמד אין נייעם לאַנד, ווען זיי‌ערע הערצער זענען געווען אָנגעפילט מיט בענקשאָפט נאָך זיי‌ערע איבערגעלאָזענע פאַמיליעס אין דער אַלטער הײַם... זיי‌ערע געפילן האָבן געפונען אַ באַפרידיקונג, ווען זיי האָבן זיך באַגעגנט מיט זיי‌ערע יוגנט־פּריינט, ווען זיי האָבן זיך צוזאַמענגעקומען מיט די חברים פון אַמאָליקן חדר...

פיל פון די קלעצקער לאַנדסלייט זענען מיטגלידער אין די צווויי לאַנדסמאַנשאַפט־אַרגאַניזאַציעס. אויך דאָס איז אַ סיבה פון זייער נאָענטן קאָנטאַקט און צוזאַמענלעבן.

*

אין יאָר 1900 איז געגרינדעט געוואָרן די ערשטע קלעצקער אַרגאַניזאַציע, אונטערן נאָמען „אינדעפּענדענט קלעצקער״. די גרינדער פון דער אַרגאַניזאַציע זענען געווען: משה האכשטיין (זון פון שמואל זעליג דער שמש אין קלעצק), דוד צעפערסקי, זלמן צעפערסקי, יצחק כהן, ישראל און אברהם קאפלאן (אַלע, אַחוץ דעם לעצטן זענען שוין אויף דעם „עולם האמת״).

די אַרגאַניזאַציע האָט אַן אייגענע שול, אין דעם געגנט וווּ די מערהייט קלעצקער האָבן זיך געפונען מיט יאָרן צוריק. די שול איז געווען זייער צווייטע היים. דער אָרט, וווּ זיי האָבן פֿאַרבראַכט יעדע שעה פון זייער פֿרייַ צייט. שבתים און ימים טובים, איז די שול געווען אָנגעפילט מיט קלעצקער לאַנדסלייט, ווער רעדט נאָך שמחת תורה צו די הקפות — דאָמאָלט איז די שול געווען איבערגעפאָקט מיט הונדערטער קלעצקער. עס זענען געקומען לאַנדסלייט נישט נאָר פון דער נעגנט וווּ די שול האָט זיך געפונען, נאָר אויך פון אַנדערע געגנטן פון ניו־יאָרק, עס פלעגן אויך קומען לאַנדסלייט פון אויסער ניו־יאָרק, צענדליקער מיילן ווייט. עס האָט זיי עצטיגן צו דער קלעצקער שול. עס איז געווען זייער גרעסטער פֿאַרלאַנג זיך צו טרעפן מיט אַלטע באַקאַנטע און שמועסן וועגן זייער „שטעטעלע קלעצק״...

לעצטנס אָבער, האָט זיך די לאָגע געענדערט. די מערהייט פון אונזערע לאַנדסלייט וווינען נישט מער אין דער נעגנט וווּ די שול געפינט זיך. אַ גרויסע צאָל זענען נישט מער צווישן די לעבעדיקע, און זייערע קינדער האָבן נישט דעם אינטערעס אין דער אַרגאַנ־ זאַציע, און האָבן נישט די סענטימענטן וואָס זענען פֿאַרבונדן מיט׳ן נאָמען „קלעצק״, און ווי זייערע עלטערן האָבן געהאַט.

נאָר אַ טרויעריקער פאַקט — נישטא מער די שטאָט קלעצק, פונוואַנען עס פלעגן קומען נייע עמיגראַנטן און זיך אַנשליסן אַלס מיטגלידער אין דער אַרגאַניזאַציע (אַלע יידישע לאַנדסמאַנשאַפט־ אַרגאַניזאַציעס זענען איצט אין דעם זעלבן צושטאַנד).

*

אין יאָר 1910, איז דורך אַ יינגערן קלעצקער עלעמענט, געג־רינדעט אַרויפן דיי אַרגאַניזאַציע „קימבא". די גרינדער זענען געווען: חיים יאָאַוויץ ע"ה, אייב לעווין ע"ה, ווילי פעדער, סעם טאַרצין, יוסף כהן, בערל כיגער, מאריס קופער, און בערל קאַפּעל.

די „קימבא", איז דורך איר טעטיקייט און אָקטיוויטעט אין יידיש געזעלשאַפטלעכן לעבן, פאָפולער צווישן אַלע לאַנדסלייט אין אַמעריקע. זי האָט שטענדיק גענומען די איניציאַטיוו צו אַרגאַניזירן הילפס־אַקציעס פאַר די וויכטיקע אינסטוטוצעס, ווי: „יוניייטעד דזשואיש אַפּיל, „האיאַס", „אָרט" און אַז. וו. די „קימבא" איז אויך געווען די ערשטע אַרגאַניזאַציע, צו שאַפן נויטיקע הילף פאַר אונזער אַמאַליקער היים־שטאָט קלעצק, אריינגערעכענט דעם „ביקור חולים" אוך דער „תלמוד תורה".

אין יאָר 1937, וען די גרויסע שריפה האָט אויסגעבראָכן אין קלעצק, האָבן די לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק, אַרגאַניזירט אַ הילפס־אַקציע און אַהינגעשיקט פינאַנציעלע הילף פאַר די געליטענע און היימלאָזע צום אויפבויען זיך.

די פאַרשפרייטע טעטיקייט פון דער „קימבא", וואָס איז געווען פון גרויסן פאַרנעם, אין פאַרלויף פון די פאַרגאַנגענע פאַרצענדליק יאָר, איז צו פאַרדאַנקען דער פירערשאַפט פון פאַרויצער: בעני פעדער ע"ה, יוסף כהן, מאָקס פעדער, מאריס טאַרראָ, חיים אייזענשטאָט און מאָקס ווייִנגער.

אַ ספעציעלן דאַנק פאַרדינט אונזער חשוב'ער לאַנדסמאַן יוסף ריים פאַר זיין באַמיונג צו העלפן אַרויסצוגעבן דאָס אַנדענק־בוך „קלעצק".

*

נאָך דער צווייטער וועלט מלחמה, האָבן מיר אָנגעהויבן באָקומען טרויעריקע נייעס וועגן דעם חורבן קלעצק. 98 פראָצענט פון דער יידישער באָפעלקערונג, זענען אומגעברענגט געווארן אויף דעם ברוטאַלסטן און גרויזאַמסטן אופן. כמעט דאָס גאַנצע קלעצקער יידנטום, יונג און אַלט, איז באַגראָבן געווארן אין איין ברודער־קבר... מיר דערוויסן זיך, אַז בלויז אַ קליינע צאָל פון קלעצקער יידן איז גלוקלעכערוויז אַ נס צו אָנטלויפן מיט זייערע לעבנס... אַ ביסל שפעטער האָבן מיר אָנגעהויבן באָקומען וועגדונגען פון זיי נאָך דרינגענדער הילף. עס איז גלייך אַרגאַניזירט געווארן דער פאַרייניקטער קלעצקער רעליף, וועלכער האָט זיי געשיקט, אין יעדן פלאַץ וווּ זיי האָבן זיך געפונען — שפייז־פעקלעך און געלט־מיטלען. עס זענען אויך געשיקט געווארן באַדייטענדע סומען געלט צום קלעצקער קאָמיטעט אין ישראל, צו העלפן דיי קלעצקער לעבן־געבליבענע ייִדן, וועלכע זענען אָנגעקומען אַהין.

די קלעצקער לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק, קענען זיין שטאָלץ מיטן פאַקט, וואָס אין פאַרלויף פון אומגעפער צוויי יאָר צייט, האָט די אויבן דערמאָנטע הילף באַטראָפן די סומע פון איבער פינף אוז צוואַנציק טויזנט דאָלאָר. זיי פאַרדינען אויך גרויס אָנערקענונג פאַר זייער אָנטיילנעמען אין אַלע וויכטיקע אונטערנעמונגען און קאָמ־פיינען, ווי אויך פאַר זייערע קאָלאָסאַלע געלט־באַשטייערונגען פאַר מדינת ישראל.

וווייטער ברענגען מיר די נעמען פון די בעאַמטע און מיטגלידער פון דעם געוועזענעם פאַרייניקטן קלעצקער רעליף:

מאָקס פעדער, מאריס טאַרראָ, מאָקס ווייִנגער, יוסף ריים, חיים אייזענשטאָט, מיני בלאָק, נעטי טאַרראָ, יאָכע ריים, יאָכע פעדער, ראוו ווייִנגער, לילי יאָאַוויץ, חיים יאָאַוויץ ז"ל, אסתר ראסטייִן, דושעק ראסטייִן, חנה גארפינקעל, איטשע גארפינקעל ז"ל, גרייס כהן, יוסף כהן, לילי דייוויסאָן, דושעק דייוויסאָן, דוד בוירק ז"ל, עטל דייוידסאָן, אסקאר לעמפּערט, אוירווינג העל־פאנד, גרשון פיקער, דושעק פעטער, פעני בוירג ז"ל, אליהו שיף, זישקע גאַצאַק, הירשל חיים גאַצאַק, הרב פיליפ האַיעט, סעם האַיעט, אברהם צעפערסקי, פיליפ ריים, מאָקס ראָזען, און סעם בעקער.

*

אין נאָמען פון אַלע קלעצקער לאַנדסלייט אין אַמעריקע באַגריס איך די קלעצקער לאַנדסלייט אין ישראל, פאַר זייער אונטערנעמונג פון אַרויסגעבן דאָס אַנדענק־בוך קלעצק. דער בוך וועט פאַרייביקן דעם הייליקן אַנדענק פון די קלעצקער קדושים וטהורים, וועלכע זענען אומגעברענט געווארן דורך די נאַצי־באַרבארן פון פינסטערן היטלער רעזשים, ער וועט בלייבן אַ מאָנומענט נאָך די העלדישע קעמפער אין דער געטא וואָס זענען אומגעקומען על קידוש השם.

די לאנדסמאנשפט פון קלעצק אין ארגענטינע

די געשיכטע פון אונזער לאַנדסלייט־פאַריין איז די געשיכטע פון אַלע אַנדערע לאַנדסלייט־פאַרייניגן און פאַרבאַנדן, וואָס האָבן זיך געשאַפן, מיינסטנס נאָך דער וועלט־מלחמה, בעת עס האָט אָנגעהויבן שטראָמען אַ גרעסערע עמיגראַציע־כוואַליע פון די מזרח־אייראָפעישע לענדער, איבערהויפט פון פוילן.

דאָס מוגלגל ווערן פון יידישע אימיגראַנטן צו די ברעגן פון פלאטא, קודם אַליין, אַן פאַמיליע, אַן שפּראַך, אַן פאַרבינדונגען, האָט זיי געמאַכט אומבאַהאַלפן, און הגם דער אימיגראַנט שוין־פאַריין איז געווען דער ערשטער אַדרעס, אָבער אַן אָפּיציעלער, אַ ביורא־קראַטישער, בעת דער אימיגראַנט האָט זיך ענווייטיקט אין היימיש־קייט, אינטימיטעט, אַן עצה, אַ גוט וואָרט און אויך מאַטעריעלע הילף.

בוענאָס־אייערס איז נאָך נישט געווען קיין קאָמפאַקטער יידישער צענטער. די ריזיקע שטחים פון דער גרויסער אַרגענטינער רעפובליק

די גרינדונג פון ל"ל פאריין פון קלעצק און אומגעגנט

לויט דער איניציאטיוו פון אַ גרופּע קלעצקער לאַנדסלייט, וועלכע איז טאָקע געווען די ערשטע פּראָוויזאָרישע קאָמיסיע און אוסגע־ווייטלט פאַרוואַלטונג, איז געגרינדעט געוואָרן דער לאַנדסלייט־פאַריין פון קלעצק און אומגעגנט. די ערשטע פאַרזאַמלונג פון די קלעצקער, לעכעווישער און אומגעגנט, איז פארגעקומען דעם 13טן דעצעמבער 1931. דער פּראָטאָקאָל באַצייכנט, אַז אויף דער גרינדונג־פארזאַמלונג זענען אַנוועקגעשטעלט געוואָרן פאָלגענדיקע פונקטן:

1) באריכט פון דער פּראָוויזאָרישער קאָמיסיע; 2) וואַלן פון אַ פּרעזידיום; 3) וואַלן פון אַ פאַרוואַלטונג.

דער אינפאָרמאַנט אין נאָמען פון דער פּראָוויזאָרישער קאָמיסיע, איז געווען דוד קולאקאווסקי, וועלכער האָט אויף יעדער גרינדונג־פאַרזאַמלונג איבערגעגעבן די סיבות וואָס האָבן באַוויזן צו שאַפן דעם פאריין און זיינע אויפגאבעס. ס'איז אויסגעווייזלט געוואָרן די ערשטע פאַרוואַלטונג אין באַשטאַנד פון: אויסק גלעזער (פאַרזיצער), שלום גלעפאנד (וויצע), דוד קולאקאווסקי (סעקרעטאַר), נחמן גרינבערג (מיטסעקרעטאַר), מאַקס גלעזער (קאַסיר). מיטגלידער פון דער פאַרוואַלטונג: יצחק יהודה פיינשטיין און דוד אָקון.

אינערמאַנט צוצוגעבן, אַז אויף דער גרינדונג־פאַרזאַמלונג איז אויך בייגעווען אַ פאַרשטייער פון פוילישׂ־יידישן פאַרבאַנד, ה' עלשטיין, וועלכער האָט שוין אויף דער פאַרזאַמלונג אַרייַנגע־בראַכט דעם שאָן פון אַלגעמיינער פאַראַנטוואָרטלעכקייט פון די לאַנדסלייט־פאַריינען כלפי דער אַלטער היים, די שוועָרע סיטואַציע פון די יידן אין פוילן א. אַ. וו.

אַוויאַרום איז געשאפן געוואָרן דער לאַנדסלייט־פאַריין פון קלעצק און אומגעגנט, וואָס האָט אַנגעהויבן גרופירן אַרום זיך די לאַנדסלייט, וועלכע האָבן פון יענעם מאָמענט אָן דערפילט, אַז עס איז פאַראן אַן אַדרעס אין בועגאָס־איירעס, וואָס זאָרגט פאַר די אינטערעסן פון די איבערגעקומענע מעבר לים, און הויבט אָן אויך צו זאָרגן פאַר די איבערגעלאָזטע שטעט און שטעטלעך אין דער אַלטער היים, וועלכע נייטיקט זיך אין הילף.

היות עס איז נאָך נישט געווען קיין מעגלעכקייט אויסצוהאַלטן אַן אייגענע וווינונג, איז דער אַדרעס געווען אין פריוואַטן הויז פון ערשטן פארזיצער, איסאק גלעזער, אויף מאַנשעווידסע 920, וווּ דער פאריין האָט אַ שטיק צייט אָקטויורט ביז ער האָט זיך אַריינגעצויגן אין אַ עדזונגענער דירה.

וועגן איסאק גלעזער דארף געזאָגט ווערן, אַז ער איז פאקטיש אַ צאל יארן אַליין געווען דער פאריין. געקומען קיין ארגענטינע אין יאר 1912, זענדיק דאָ שוין אַן איינגעוואַרצטער תושב, האָבן אַלע קלעצקער געוווסט, אַז מ'קען ביי אים באַקומען אַן עצה, אַן אריינטאַ־ציע און אויך אַ שטיצע. אַזוי ארום איז במשך פון אַ סך יארן איסאק גלעזער און זיין ווינונג געווען דער אַדרעס און די היים פאר די קלעצקער לאַנדסלייט. פון אים האָט דער פאריין זיך אריבערגעצויגן אין הויז פון מאקס גלעפאנד.

ערשטע אקטיוויטעטן און פּראָבלעמען

די פארוואַלטונג האָט גלייך זיך געשטעלט צו דער אַרבעט, וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אין וועריבירן מיטגלידער, אריינציענדיק וואָס מער לאַנדסלייט פון קלעצק און אומגעגנד. פאַרן ערשטן אינקאַסענט פון פאריין איז באַשטימט געוואָרן איינער פון די טוערס און גרינ־דער פון פאריין, הערשל דאַלגיץ, וועמעס אויפגאָבע ס'איז געווען צו באַזוכן די לאַנדסלייט און איינמאָנען ביי זיי דעם חודש'לעכן אַפּצאָל. שפעטער איז באַשטימט געוואָרן פאַרן זעלבן אָמט יעקב גלעפאנד, אַ ווייטקער טוער און איינער פון די גרינדער פון פאַריין. פון די פראַקטאָקאָלן איז צו זען, אַז אַלע לאַנדסלייט האָבן זיך גלייך אָנגענשלאָסן אַן צעצאָלט זייער מיטגליד־אָפּצאָל. אָבער עס איז נישט פאַראַן קיין כלל אַן יוצא מן הכלל. אין די פראַטאָקאָלן פיגורירן אייניקע נעמען פון לאַנדסלייט, וואָס האָבן זיך אָפּגעזאָגט אריינצוטרעטן ווי מיט־גלידער, אָן קיין באַגרינדעטע סיבות.

די ערשטע וויכטיקע אונטערנעמונג אין פאַרם פון אַ לונטש און באַל, איז פאַרגעקומען דעם 28טן פעברואַר 1932, אין הויז פון דער פאַרוואַלטונג־מיטגלידּ, שכנא פיינשטיין, וועלכער האָט זיין ווינונג אָנגעבאָטן פאַר דעם צוועק. ווי עס ווערט איבערגעגעבן איז אונטערנעמונג געווען אַ מאַראַלישער און מאַטעריעלער דערפאָלג. דאָס האָט צוגעגעבן דער פאַרוואַלטונג מוט אָן סטימול פאַר וויייטערדיקע ענלעכע אונטערנעמונגען.

די דאָזיקע אונטערנעמונגען זענען געווען פון ווייכטיקן באַדייט, ווייל דער פאַריין איז גלייך געשטעלט געוואָרן פאַר דער אויפגאַבע פון שטיצן לאַנדסלייט מיט הלוואות, וואָס נישט שטענדיק האָט די פאַרוואַלטונג זיי צוריקבאַקומען. סיידי זענען אין די מערסטע פאַלן געגעבן געוואָרן איינמאָליקע כלומרשטע הלוואות, וואָס אין יענער צייט געווען אַ גרויסע הילף, הגם די סומע איז געווען אַ באַשיידענע.

די ערשטע פראָבלעמען וואָס דער פאַריין האָט געהאַט צו לייזן, זענען געווען:

1) דאָס פאַריינקן זיך מיט די ניעסוויזשער לאַנדסלייט אין איין לאַנדסלייט־פאַריין.

2) דאָס אָנשליסן זיך פון פאַריין אין דער דעמאָלט עקסיסטירנ־דיקער פעדעראַציע פון לאַנדסלייט־פאַריינען און פארבאַנדן.

די דאָזיקע פראָגן האָבן אַרויסגערופן דיסקוסיעס אויף אַ גאַנצער ריי זיצונגען.

אַ דעלעגאַציע פון דריי, אין באַשטאַנד פון פרעזידים־מיטגלידער אייסאק גלעזער, שלום גלעפאנד און דוד קולאקאווסקי (פרעזידענט, וויצע־פרעזידענט און סעקרעטאַר) זענען באַאויפטראָגט געווען צו פירן די פארהאַנדלונגען פון פאַריין מיט די ניעסוויזשער. פון זייערע באריכטן וויזט זיך אַרויס, אַז די ניעסוויזשער האָבן גע־פאַדערט, אַז דער פאַריין זאָל זיך רופן „ניעסוויזש—קלעצק און אומ־גענגט" און דער פרעזידענט פון פאַריין זאָל זיין אַ ניעסוויזשער. דאָקעגן האָבן אונזערע פאַרשטייער פארגעשלאָגן, אַז דער פאַריין וואָס האָט אַ גרעסערע צאָל מיטגלידער, זאָל זיין נאָמען פיגורירן דער ערשטער. וואָס שייך דעם פארזיצער, דאַרף ער קודם זיין בארופן פאַר דעם אָמט, אומאפהענגיק פון דעם צי ער איז אַ קלעצקער אדער ניעסוויזישער, אוּן דאַרף געווייילט ווערן דורך דעמאָקראַטישע וואַלן פון דער מיטגלידערשאפט פון בידע פאַריינען.

היות מען איז נישט געקומען צו קיין הסכם, איז די פאַרייניקונג ניש צוישטאַנדגעקומען.

אַ צווייטער פראָבלעם וואָס האָט אַרויסגערופן אַ גאַנצע ריי דיסקוסיעס, איז געווען די באַטיילקונג פון פאַריין איך דער שאָפונג פון דער פעדעראַציע פון לאַנדסלייט־פאַריינען און פארבאַנדן.

די וואָס האָבן אַרגומענטירט קעגן דער באַטיילקונג האָבן גע־טענה'ט, אַז ערשטנס זוכן געוויסן פערזאָנען פאַסטנס און צווייטנס, אַז דער ביידזשעט פון פאַריין וועט באַשוועדט ווערן. די אָנהענגער פון באַטיילקן זיך האָבן אָפּגעוואָרפן דעם ערשטן אַרגומענט און אַנגעוויזן, אַז דער קלעצקער פאַריין קען נישט אָפּשטיין פון אַנדערע בעת עס האַנדלט זיך אין אַ דאָך־פאַרבאַנד פון אַלע לאַנדסלייט־פאַריינען. עס האָט טאָקע געזיגט דער צווייטער שטאַנדפונקט, און עס זענען באַשטימט געוואָרן פאַר דעלעגאַטן אין דער פעדעראַציע שלום גלעפאנד און מאיר פאל. זיי זענען געווען שפּעטער די פארבינ־

דונג־לייט צווישן דער פעדעראַציע און דעם פּאַריי, וועמען זיי האָבן כסדר אינפֿארמירט וועגן די אַקטיוויטעטן פון דער פעדעראַציע און אירע איניציאַטיוועס.

עס וועט נישט זיין אומאינטערעסאַנט צו באַקאַנען זיך מיט די סטאַטוטן פון פּאַריי, וואָס זענען אויסגעאַרבעט געוואָרן אין די ערשטע יאָרן פון זיין עקסיסטענץ און וואָס גילטן ווי דער יסוד פון דער ארבעט, וואָס האָט זיך שפּעטער אויסגעבריימטערט מיטן שאַפֿן פון דער ליי־קאָסע, וועלכע פּאַרגעמט הייַנט דאָס הויפּט־פלאַץ אין דער טעטיקייט פון קלעצקער לאַנדסליים־פּאַריי און אומגעגנט.

די כּטאַטוטן

אין דעם אַריינפּיר זאָגט זיך, אַז די אַלגעמיינע באַזע פון פּאַריי איז, אַז ער האָט זיך געגרינדעט אויפֿן יסוד פון קעגנזייטיקער הילף, דערנאָך קומען די באַזונדערע פונקטן.

1) פון דער הילף בעניסן נאָר מיטגלידער,

2) קיין שום מיטגליד קען נישט באַקומען קיין הלוואה פאַר 6 חדשים אַנגעהעריקייט צום פּאַריי,

3) דער מיטגלידס־אָפּצאָל איז 1 פּויזע אַ חודש,

4) יעדער רוף פון דער אַלטער היים דאַרף באַטראַכט ווערן דורך דער פּאַרוואַלטונג,

5) אַ צאָל מיטגלידער וואָס געפינט אויס אַז די פּאַרוואַלטונג איז נישט טעטיק, האָט דאָס רעכט צו פּאַרופן נייַע וואַלן,

6) אַלע 6 חדשים וועט געראָפן ווערן אַן אַלגעמיינע פּאַרזאַמלונג אָפּצוגעבן אַ באריכט, און אַלע יאָר קלייבן אַ נייַע פּאַרוואַלטונג,

7) דער באַשטאַנד פון דער פּאַרוואַלטונג באַשטייט פון 7 מיט־גלידער מיט גלייכע שטים־רעכט,

8) מיטגלידער פון אומגעגנט האָבן רעכט אַריינצושיקן זייערע פּאַרשטייער אין דער פּאַרוואַלטונג,

9) די פּאַרוואַלטונג דאַרף אָנטקגנקומען יעדן לאָנדסמאַן וואָס נייטיקט זיך אין הילף,

10) אַ מיטגליד וואָס צאָלט נישט אַן אָ מאָטיוו במשך 3 חדשים, ווערט אוטאָמאַטיש אויסגעשלאָסן.

קולטור־ארבעט

דער פּאַריי האָט זיך נישט נאָר באַגנוגט מיט מאַטעריעלער הילף און זאָרג פאַר די לאַנדסלייט, נאָר האָט אויף אַ סך זיצונגען אויף באַהאַנדלט די פּראָגע פון קולטור־טעטיקייט. די מיטגלידער פון דער פּאַרוואַלטונג האָבן פּאַרשטאַנען, אַז מען דאַרף אויך געבן די לאַנדסליים אַ קולטור־סביבה, ווו זיי זאָלן זיך קענען אויסלעבן גייסטיק. עס איז געשאַפֿן געוואָרן און אַ שטיק צייט געווען טעטיק אַ דראַמאַטישער קרייז, אונטער דער אָנפּירונג פון שכנא פיינשטיין ע"ה. דער פונקט און די סטאַטוטן ווערן קולטור־ארבעט, לויטעט: די פּאַרוואַלטונג שטרעבט צו שאַפֿן אַ ביבליאָטעק און דראַמסעקציע.

פון פּראַוויזאָריזקייט צו שטאַנדהאַפטיקייט

דעם 4טן אַפּריל 1932, איז פּאַרגעקומען די אַלגעמיינע פּאַרזאַמלונג בייַ דער אָנווענדונג פון 28 מיטגלידער. בייַ דער פּאַרזאַמלונג זענען באַשטעטיקט געוואָרן די אויסגעאַרבעטע סטאַטוטן און עס איז דיסקוטירט געוואָרן די פּראָגע פון שאַפֿן אַ ליי־קאָסע.

די פּאַרזאַמלונג האָט דעפֿיניטיוו גוטגעהייסן דאָס גרינדן אַ ליי־קאָסע בייַם פּאַריי.

עס איז בייַ דער געלעגנהייט אויך אויסגעווייזלט געוואָרן אַ נייַע פּאַרוואַלטונג אין באַשטאַנד:

איסאַק גאָלער (פּרעזידענט), אברהם משה פיינשטיין (וויצע פּרעזידענט), שלום גאָלפֿאַנד (סעקרעטאַר), מאיר פּאל (מיטסעקרעטאַר), מאַקס גאָלפֿאַנד (קאַסיר), איסאַק יאָקאָבזאָן (רעוויזיר־קאָמיסיע), מאנוס צעכאַנאָוויטש און חיים בעטשער (מיטגלידער).

היל׳ף־אַקציע כּאַר די נשרפים אין קלעצק

די אַרבעט פון פּאַריי איז געגאַנגען איר וועג און האָט זיך כסדר אויסגעבריימטערט און פּאַרשטאַרקט. אין 1937, האָט דער פּאַריי דערהאַלטן די טרויעריקע ידיעה וועגן דער שריפה אין קלעצק, וואָס האָט חורבן געמאַכט אַ האַלבע שטאָט און געלאָזט אַן אַדאַך און אַן ברויט צענדליקער פּאַראַרמטע משפחות. דער פּאַריי האָט באַשלאָסן אונטערצוקומען מיט הילף.

עס זענען אָפּגעהאַלטן געוואָרן אַ ריי באַראַטונגען און פּאַר־זאַמלונגען, און עס זענען דיסקוטירט געוואָרן די פּראָמען פון הילף. אַ טייל האָט געהאַלטן, מען זאָל גלייך פון דער קאָסע אַרויסנעמען 1000 פּויזעס און איבערשיקן, און אַ טייל האָט געהאַלטן, אַז דערווייל זאָל מען שיק 500 פּויזעס. עס איז געשטאַנען די פּראָגע צו וועמען זאָל מען שיקן דאָס געלט. צום שלוס האָט מען זיך געאייניקט גלייך איבערצושיקן 500 פּויזעס צום ברודער פון דוד קולאקאָווסקי, משה קולאקאָווסקי. עס זאָל אויך באַשטימט ווערן אַ קאָמיסיע וואָס זאָל פּאַרטיילן די געלטער, און עס זענען פּאַרגעלייגט געוואָרן די וויטערדיקע קלעצקער נשיבים:

דער רב פון שטאָט, משה קולאקאָווסקי, יוסף פיינשטיין, זלמן פאל, משה בערל גלפֿאַנד, בערע שמוקלער און קושע פיש.

עס איז אויך באַשטימט געוואָרן אַ קאָמפּיין־קאָמיסיע, וואָס זאָל אָנגיין מיט אַ באַלדיקער געלט־זאַמלונג צווישן די לאַנדסליים, כדי צו שאַפֿן אַ גרעסערע סומע פאַר די נשרפים אין קלעצק. אין קאָמפּיין־קאָמיטעט זענען אַריין: ד. קולאקאָווסקי, מ. גלפֿאַנד, ה. דאַלגיי, מ. דאַלגיי, י. דאַלגיי, א. פינקעלשטיין, י. פיינשטיין, י. געלפֿאַנד, מ. טאַראָבור, י. גאָלדין, י. שמוקלער, י. געלער, ב. גאָלדין, מ. פּאל און ש. טייטש.

דער פּאַרזיצער פון פּאַריין איז דעמאָלט געווען מאטעס סראַגאָוויטש און סעקרעטאַר ה. דאַלגיי.

דער פּוילישער פּאַרבאַנד, האָט דעמאָלט געפירט אַן אַנדער הילף־אַקציע און דער פּאַריי האָט זיך דעמאָלט געוונדעט צום קאָמיטעט פון פּוילישן פּאַרבאַנד, ער זאָל בייטראָגן מיט אַ סומע פאַר די נשרפים. אויף דער וועגונג, האָט דער פּוילישער פּאַרבאַנד ביינעשטייערט מיט כמעט אַ העלפט פון דער סומע וואָס דער קלעצקער פּאַריין האָט צונויפגענומען בייַ זיינע מיטגלידער. אַזוי אָרום, איז צוזאַמען געשאַפֿן געוואָרן די נישט־באַשייַדענע סומע פון 7.500 פּויזעס, וואָס איז אָפּגעשיקט געוואָרן פאַר די נשרפים אין קלעצק. עס דאַרף אונטערגעשטראָכן ווערן, אַז פאַר יענער צייט, איז עס געווען אַ זייער באַדייטנדיקע סומע.

דער פּאַריין האָט זיך אויך געוועגדעט צום קלעצקער ל״ל־פּאַריין אין די פּאַריזיניקע שטאָטן מיט דער בקשה, אַז ער זאָל אויך אונטערנעמען אַן אַקציע צו העלפן די נשרפים.

„קאָבא אלמגרא״ — די ליי קאָסע ביים פּאַריין באַקומט יידישע פּעריאָן

די שטרעבונג פון פּאַריין צו שאַפֿן אַ ליי־קאָסע, וואָס האָט זיך געציאָגן פון 1932 און פּריער, האָט אין 1934 באַקומען זיין ארגאַניזאַציאָנעלן אויסדרוק, אָבער אין 1939, האָט די ליי־קאָסע באַקומען איר פּולע אָנערקענונג מצד דער ארגענטינער רעגירונג און זיך

פֿאַרוואַנדלט אין אַ וויכטיקער קעגנזייטיקער הילפֿס־אינסטיטוציע, וואָס האָט געמוזט אַ ביסל בריטער עפענען אירע טירן אויך פֿאַר נישט־מיטגלידער.

דער פֿאַרײַן צוואַמען מיט דער ליי־קאַסע, וואָס האָט זיך פֿריער געפונען אויף דער מאלאביא גאַס 509, האָט זיך דעפּיניטיוו אַריבער־געזיצן אויף דער קאניגס גאַס 122, וווּ די קרעדיט־קאַסע געפֿינט זיך ביז היינטיקן טאָג.

אין מאַמענט, וועַן די קאַסע האָט באַקומען יורידישע פערזאָנען, איז די פֿאַרוואַלטונג באַשטאַנען פון די פֿאלגנדיקע מיטגלידער: הערצל גלעפֿאַנד — פֿרעזידענט, בערנאַרד גאָלדין — וויצע־פֿרעזידענט, דוד קולאקאווסקי — סעקרעטאַר, מאיר דאַלגיי — מיטסעקרעטאַר, מאַקס גלעפֿאַנד — קאַסיר, מאיר פּאל — מיטקאַסיר; דירעקטאָרן: מתתיהו סראַגאָוויטש, אַרקאַדי פּינ־קלשטיין, אהרן קאַפּשטיק, איסידאָרא פּישׂ; שטעלפֿאַרטרע־טערס: איסאַק גאָלדין, שמואל ט. מולער, יעקב ציוק — רעכנונג־רעווידירער, איסאַק גלעלער — שטעלפֿאַרטרעטער.

הגם די קאַסע איז צוואַמען מיטן פֿאַרײַן, און איין פֿאַרוואַלטונג פּירט אַן מיט זיי, האָט מען צוליב לעגאַלע טעמים געמוזט געבן דער קאַסע אַ באַשטימטן נאָמען, און דער פֿאַרײַן האָט באַשטימט צו רופן דיי ליי־קאַסע קאַסא אלמאגראָ", דעם נאָמען פון דער געגנט, וווּ דער פֿאַרײַן און דיי קאַסע געפֿינען זיך.

ביים היינטיקן טאָג, האָט די קרעדיט קאַסע אַרום 600 אַקציאָנערן מיט אַ מיליאָן פּונקט אין דער שפּאָר־קאַסע, און גיט אַרויס אַרום 2.000.000 פּונקט הלוואות אַ יאָר. פון זינט דער גרינדונג, האָט זיך די געלט־באַוועגונג כסדר אַנטוויקלט און שטייגט פון יאָר צו יאָר. די „קאַסא אלמאגרא", אין היינט אַ גוט־אָנערקענטע און גלייכבאַ־רעכטיקט קרעדיט־קאַסע צווישן די אַנדערע צענטראַלישע קרעדיט־קאַסעס, און האָט דעם גהאַרייקן אָנזען אויף דער ידישער גאַס און אין דער מטולעלער געזעלשאַפֿט.

חורבן איראָפּע און אויפקום פון דער מדינה

מיטן אָנקומען פון די שרעקלעכע ידיעות פון אויסראָט און מאַרד, האָט דער קלעצקער ל"ל־פֿאַרײַן, צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע לאַנדס־לייט־פֿאַריינען און פֿאַרבאַנדן, שפּעטער צוזאַמען מיטן צענטראַל־פֿאַרבאַנד פון פּוילישע יידן־נאַציאָנאַל־ראַט (אין וועלכן דער קלעצ־קער פֿאַרײַן איז אָנגעשלאָסן ביז היינטיקן טאָג), אָנגעהויבן אַ פּיבערהאָפּטע אַרבעט צו ראַטעוונען וואָס מען האָט נעקענט און אונטערגעקומען מיט הילף. עס איז גשפּיקט געוואָרן הילף אין די לאָגערן פֿאַר די געראַטעוועטע און צו פּליטים פון קלעצק און אומ־גענגט. וועַן עס האָט זיך אָנגעהויבן די עליה קיין ישׂראל, און צווישן די עולים האָבן זיך געפונען קלעצקער, לעכעוויטשער און אַנדערע לאַנדסלייט פון דער אומגענגט. האָט דער פֿאַרײַן אָנגעהויבן אַן אַקציע צו שיקן פּעקלעך קיין ישׂראל, און די דאָזיקע אַקציע איז געפירט געוואָרן אַ לענגערע צייט מיט דערפֿאָלג.

דער פֿאַרײַן האָט אויך געהאָט אַ באַזונדערן מזל און האָט נישט געליטן פון שפּאָלטונגען אויף רעכטע און לינקע. דער פֿאַרײַן איז געבליבן גאַנץ און האַלט זיך אויף ביז היינט ווי אַ נאַציאָנאַלע אינסטיטוציע, וואָס איז אָנגעשלאָסן אין צענטראַל־פֿאַרבאַנד פון פּוילישע יידן־נאַציאָנאַלראַט, באַטייליקט זיך אין ישׂראל־קאַמפּיין, אין באַנאָס, קרן קימת לישׂראל און אין אַלגעמיינע וויכטיקע גזעלשאַפֿט־לעכע. נאַציאָנאַלע און רעפֿערענטאַטיוון קערפּערשאַפֿטן פון ישׂוב. אַ בייספּיל פֿאַר דעם זענען טעלעכע נעמען פון דער אָנפירונג, וועלכע וועלן דאָ אויסגערעכנט און אין די אינסטיטוציעס, אין וועלכע זיי באַטייליקן זיך:

שכנה פיינשטיין ע"ה — געווען דער גרינדער פון פֿאַרײַן פון סטאָליער־פֿאַבריקאַנטן און פון דער אינדוסטריאַל־באַנק (די היינטיקע קאָמערציאַל־באַנק).

אברהם משה פיינשטיין — געווען מיטגליד פון דער פֿאַר־וואַלטונג אין דער חברה קדישא, היינטיקע קהילה.

מאַקס גלעפֿאַנד מיטגליד פון דער פֿאַרוואַלטונג פון שלום־עליכם שול.

איסאַק שמוקלער און ישׂראל פיש — פֿאַרטרעטער אין צענטראַל־פֿאַרבאַנד פון פּוילישע יידן־נאַציאָנאַלראַט.

דוד קולאקאווסקי — מיטגליד פון דער פֿאַרוואַלטונג אין דער קהילה, פון מגבית־דירעקטאָריום, שלום־עליכם שול און וויצע־פרעזידענט פון צענטראַל־פֿאַרבאַנד פון פּוילישע יידן־נאַציאָנאַלראַט.

לייב שמוקלער — מיטגליד פון אַ סוב־קאָמיטעט פון פֿאַריי־ניקטן ישׂראל־קאָמפּיין.

מען וואָלט געקענט אויסרעכענען אַ גאַנצע ריי טוערס פון פֿאַריין, וואָס זענען נישט נאָר באַגרענעצט מיט דער אַרבעט פון קלעצקער לאַנדסלייט־פֿאַריין און „קאַסא אלמאגרא", נאָר באַטייליקן זיך אין דער אַלגעמיינער נאַציאָנאַל־גזעלשאַפֿטלעכער און קולטור־דערציערישער טעטיקייט פונעם גרויסן און אַקטיוון ישוב אין בונעס־אייערעס.

די היינטיקע אָנפירערשאַפֿט

די היינטיקע אָנפירערשאַפֿט פון פֿאַרײַן און קאַסע, זענען די פֿאלגנדיקע:

דוד קולאקאווסקי — ערן־פּרעזידענט, איסאַק שמוק־לער — פּרעזידענט, איסאַק גאָלדין — וויצע־פּרעזידענט, מאיר פאל — סעקרעטאַר, חיים שמוקלער — מיטסעקרעטאַר, בנימין מולער — קאַסיר, הערצל גלעפֿאַנד — מיטקאַסיר.

מיטגלידער: מאַקס גלעפֿאַנד, איסאַק גלעלער, משה גאָל־דין, שמואל עסעלאָוסקי, שמואל טייטש מולער, מתתיהו סראַגאָוויטש, יעקב זאַבעלינסקי, יצחק אלטשול, ישׂראל פיש, לייב שמוקלער, ישׂראל סראַגאָוויטש — חשבון־רעווידירער, מאיר דאַלגיי — שטעלפֿאַרטרעטער, ראובן גראָד־נער — פֿאַרוואַלטער.

פּרויען־קאָמיטע

סאַניע באַנשטשיק — פּרעזידענטין, ריקלע גלעפֿאַנד־פֿערקול — וויצע־פּרעזידענטין, שרה גלעפֿאַנד — סעקרע־טאַרין, פּרומע קולאקאווסקי — מיטסעקרעטאַרין, אסתר שמוקלער — קאַסירערין, חייה מולער — מיטקאַסירערין.

מיטגלידערינס: אנא פיש, פערלא סראַגאָוויטש, עטי גאָלדין, בתיה קאפשיץ, רבקה אלטשולער, שרה שמוק־לער.

באַזוכן פון לאַנדסלייט

אין 1951, האָבן באַזוכט ארגענטינע די לאַנדסלייט פינע און חנה פייגל בירג, וועגנער, יהושע לעמפּערט און פרוי, יאכע ראַבינאָוויטש פון די פֿאַרייניקטע שטאַטן.

הייי־יאָר האָט באַזוכט ב. איירעס, פּעשע קאצענעלסאַן פון ישׂראל.

טוביה קאַזש, אפרים שפילבערג און קריינע קאַזש־שפילבערג פון טשילע.

אזוי גייט אַן דער פֿאַריין מיט זיין טעטיקייט זינט זיין גרינדונג, וואָס האָט זיך צוגעפּאַסט יעדעס מאָל צו די נייע באַדינגונגען. אין דער תקופה פון מדינת ישׂראל, שטייט דער פֿאַריין אויף דער וואַך און היט אַפּ זיין טראַדיציע צו העלפן די קלעצקער, וואָס זענען עולה

קיין ישראל. דער פאריין פירט דורך אלע יאר די פייערונג פון יום העצמאות און ביי דער געלעגנהייט וועלכע פראקלאמירט דער קאמפיין פאר ישראל צווישן די מיטגלידער. עס איז אויך א געלעגנהייט פאר צוואמענקונפטן פון דער מיטגלידערשאפט, וואס האט אויך די נא־ציאנאלע געפילן און איז טיף פארבונדן מיט די פראבלעמען פון דער מדינה.

דער פאריין האלט גלייכצייטיק הויך דעם נאמען פון קלעצק, וואס לעבט אין זכרון פון די קלעצקער און די ארבעט וואס ווערט געטאן לטובת דער מדינה און יידישן פאלק, איז ענג פארבונדן מיטן הייליקן אנדענק פון קלעצק און אומגעגנט.

יעדעס יאר, ביים מאנומענט לזכרון די קדושים, וואס די היגע קהילה האט אויפגעשטעלט אויפן בית־עלמין, אין טארבלאזא פירט דורך אונזער פאריין א אזכרה, ביי וועלכער עס ווערט דערמאנט דער הייליקער אנדענק פון אונזער קלעצק און די שטעטלעך ארום מיט די אומגעקומענע יידן על קידוש השם.

זאל דער זכר פון קלעצק שטענדיק לעבן אין אונזער זכרון.

משה ברוך טאראבור (בוענאס איירעס) / צו מיין אומפארגעסלעכן קלעצק

אין שטילקייט פון דער נאכט

אין שטילקייט פון דער נאכט, ביים גיין —
דערזע איך אין דמיון קלעצק פון אמאליקע צייטן;
כ'זע אונזער שטעטל מיט איר צויבערלעכן חן,
ווי אין די יארן פון אמאל, פון די יוגנט־ווייטן.

ווען מיין נשמה שלינגט די מרחקים פון יארן,
כ'דערזע אונזער שטעטל מיט די שטיבעלאך
— די וועגן שטויביקע מיט גריבעלאך —
אזוי ווי גארנישט ס'איז אינצווישן געווארן.

מיין שטויביקע וויגל

מיין שטויביקע וויגל פון די קינדער־יארן —
ווי ליב כ'האב דעם טאג, ראז־צעהעלט —
אזוי געדענק איך די אמאלקע באטאגן —
ווי אויסגעקריצט געבליבן אין זכרון די לויטערע פארנאכטן.

דאם זענען געווען הארבסטן, געווען פרילינגס —
אזוי ליכטיק־העל זיי זענען אין תהום פון יארן, —
צו זיי, זכרונות, טויכען אויף —
ווי די בלומען ערשט צעבליטע.

א בענקשאפט אין הארצן אזוי נאגט
נאך די גאסן, נאכ'ן שליאך ביי דער מיל,
נאכ'ן שראנק־ספרים אין דער אלטער שול
— ווען גאלדיק געשיינט האט א זון אזוי העל.

אוי, קלעצק, מיין ליבע היים פון אמאל
דערציילן פאר דיר וויל איך דעם ווי פון מיין נשמה —
ווען ס'בליצן די אוגן מיט די וויטע פארלאנגען
און ס'זינקען די טריט מיינע אין ריטם פון גאנגען.

לייבל שמוקלער / צווישן קלעצקער און בוענאס איירעס

(בוענאס־איירעס)

צו בויען אַ בריק, אַפילו נאָר אין דמיון, צווישן בוענאס־איירעס און קלעצק — קלינגט ווי אַ חלום...

דער דמיון טראָגט מיך נאָך איצט פון בוענאס איירעס צו אונזער אַלטער היים. אָט שפּאַציר איך ווי אַמאָל פֿאַרבײַ נאכּע דעם סוסטערס שטוב, משה ניצבערגס, בערל מאניער, דוד לייב מעלצערס מויער, און כ׳בין שוין אין מאַרק, וווּ עס פלעגט הונשען אַזוי ווי אין אַ בינ־שטאָק. און אָט שפּרייז איך אײַבער משה דאמניץ׳ס קראָם און אין דער קראָם פון ר׳ שלום לעמפּערט, וואָס פלעגט זיצן בײַ זײַן טאָכטער ריישקע אין מאַנופאַקטור־געשעפט און אַריינקוקן אין אַ ספֿר.

אָט דריײַען זיך די קונדן, ער דערזעט זיי נישט; ער איז גאָר פֿאַרטיפט אין דער גמרא נדרים מיטן ר״ן, ער האָט עפּעס אַ שוועריע סוגיא. ווי ער, אַזוי אויך ר׳ חיים פימשטיין מער למדן ווי סוחר — און אַזעלכע ״סוחרים״ זענען בײַ אונז אין שטעטל געווען אַ סך.

די יאָרן — זיי לויפֿן. און עס איז אַ לאָנגע געשיכטע צו דערציילן ווי אונזערע לאָנדסלייט דאָ אין אַרגענטינע האָבן זיך אַרגאַניזירט. ווי מען איז דאָ אַהער געקומען, זיך די ערשטע צייט געמאַטערט און זיך שפּעטער אַרויפגעאַרבעט און עס זענען געווען אַ זעלכע ווי נחמן גרינבערג, וואָס איז דאָ יונג געשטאָרבן.

אָפּט דערמאָנען מיר זיך דאָ אין אונזערע יונגע יאָרן אין שטעטל. אָט מיינע שול־חברים לייבל לאטווין, יאסל כהן, מאיר פאל (איצט אין בוענאס־איירעס), ישראל מיללער, טעוול נאוויק, וואָס אייניקע פון זיי זענען אַוועק שפּעטער אין אויסלאַנד שטודירן. דאָ בײַ אונז האָט גרויסע פֿאַרדינסטן פֿאַר אונזער לאָנדסמאַנשאַפט דוד קולאקאווסקי, פון די מיטגרינדער פון פאַריין און אייניקע יאָר געווען אונזער ערן־פֿרעזידענט. אגב, איז ער אויך דער פֿרע־זידענט פון ״מגבית מאוחדת״, און וויצע־פֿרעזידענט פון פּוילישן פֿאַרבאַנד, וואָס נעמט אַרום אַלע לאַנדסמאַנשאַפטן פון פּוילישע שטעט און שטעטלעך. ער איז דער אמת׳ער עסקן ציבורי מיט גרויסן פֿאַרנעם, טאָקע לטובת הכלל.

מיר דאַרפן אויך דערמאָנען אונזערע איבערגעבענע חברים ווי הערצל גלעפֿאנד, געוועזענער פֿרעזידענט און שטענדיקער קאָמיטעט־מיטגליד פון פאַריין, מאיר פאל, לאָגי־יעריקער סעקרע־טאַר, מיין פּעטער איצע שמוקלער, ישראל פיש, מאטל גלע־פאנד, מאָטע שראגאוויטש, שמואל טייַך, מולער זײַן זון בנימין און אַנד.

פֿאַר אונז דאָ אין אַרגענטינע, איז די דערשיינונג פון אונזער יזכור בוך אַ געשענעניש. עס בענקט זיך נאָך דער אַלטער היים, שוין יאָרן אַוועק, אָבער קלעצק איז בײַ אונז איינגעקריצט אין זכרון. אינם דאָזיקן בוך וועלן מיר אויפֿרישן דעם ליבן אָמאָל, אונזער יוגנט.

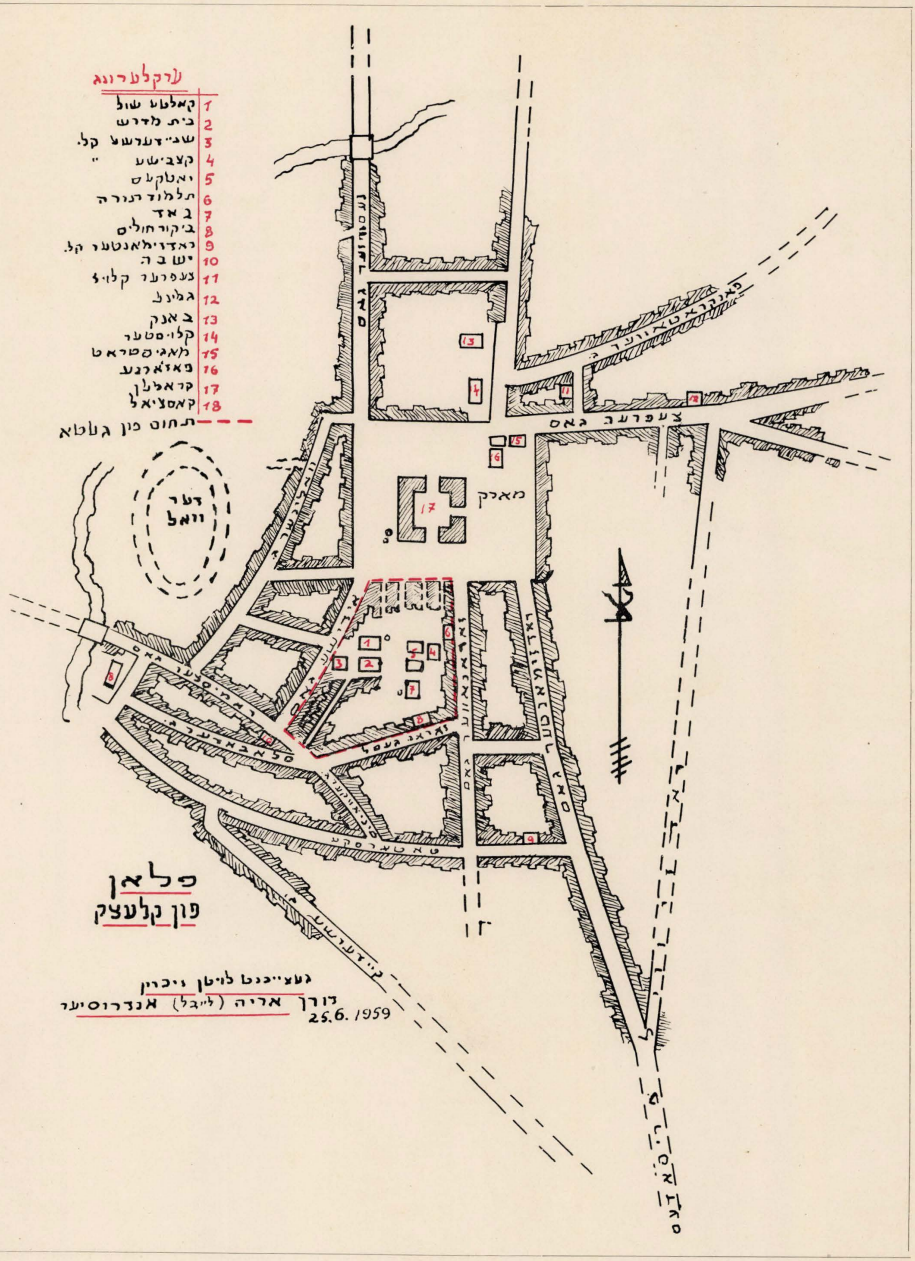
יוסף גרינשפּאן

זון פון מיין בלויער שטעטעלע

זון פון מיין בלויער שטעטעלע,
ס׳האָט דיך
די ריזן־שטאָט ניו יאָרק
אויף אירע שטאָלענע הערנער אַרויפגענומען;
און מיך
האָט זי איינגעשלונגען
אין איר פייכטן, זשאָוורדיקן אינגעווייד.

זון פון מיין בלויער שטעטעלע —
ווי עס וועבט אונטער אַ סטעליע ערגעץ אוים
מיט אירע דאַרע, לאַנגע נאָדל־פינגער
די גרויע שפּין
איר שפינוועב פֿאַר אַ וואָגלענדיקער פליג,
אַזוי האָט מיט קאָלטע פינגער אייזערנע,
די גרויע שטאָט
איבערן הימל
אַ געפלעכט פון נעצן ריזיקע
אויסגעוועבט פֿאַר דיר.
איצט — —
ווי אַ געפֿאַנגענער
אין דראָט, אין שטעכיקן,
פֿלאַנטערסטו זיך אום
צווישן אַ געפלעכט פון טורעם, שפּיצן,
איבער אַ הימל אַ צעלעכערטן,
ווי דו וואָלסט אַ וועג צוריק געזוכט,
צוריק צו דער בלויער שטעטעלע
און צום סטאַרינאיעם וואָלד.

זון פון מיין בלויער שטעטעלע — —
ווי אַ וואָרעם שאַר איך זיך
איבער חדרים פייכטע, חשכותדיקע,
פון ניו־יאָרק,
בלינד, ווי אַ וואָרעם,
צי איך זיך
דורך אירע בלינדע, אונטערערדישע
כּף־הקלע לאַבירינטן,
און זוך דעם וועג צו יענער צייט,
וועו ס׳איז פֿאַר מיר די גרויע וועלט די שטאָטישע
אין בלויע שלייערן געווען נאָך איינגעהילט;
צו יענער צייט,
וועו איך, אַ קינד פון שטעטעלע,
און דו — — איר הימל׳ס יונגע זון —
האָבן ביידע זיך אין פעלד אַרומגעשפּילט,
ווי אַ יינגל מיט זיין גאָלדענעם באלון.

תכנית קלצק
(הגיטו בקו אדום)

פלאן פון קלעצק
(דער געטא מיט רויטן שטריך)

יוסף רייס־דאבינאוויטש (ניו־יארק) / ביי זייער אנדענק ציטערט אויף ס'הארץ...

מיטן פאַרייביקן דעם אַנדענק און חורבן פון קהילת קלעצק, וואָס האָט פאַרנומען אַן אַנגעזעענעם אָרט אין יידנטום, סיי אין צאָל, סיי אין איכות, אין דעם בוך, וועל איך דאָ דערמאָנען די וועלטער פון אונזער שטאָטישן, הרב פיקוס ע"ה (דער זון פון האַצקל סופר), וואָס ער האָט געזאָגט בעת אַן אזכרה פאַר אונזערע שטאָטישע, אין דער קלעצקער שול אין ניו־יאָרק:

„רבונו של עולם! שיק אונז אַראָפּ פון הימל אַ דערהויבענעם מקונן ווי דער אַמאָליקער נביא ירמיהו, ווייל נאָר ער אַליין וועט זיין בכוח ששיין דאָ פאַר דער גאַנצער עדה און באַקלאָגן און מספיד זיין דעם אומקום פון אַ גאַנצער קהילה אויף אירע טויזנטער זין...

איך בין זיכער, אַז אַזאַ הספד אויף טויזנטער יידן האָט נאָך קיינער נישט פאַרפאַסט במשך פון דער גאַנצער מענשלעכער געשיכטע, ווייל ס'איז נישט פאַראַן קיין ביישפיל און פּרעצעדענס אין דער וועלט־געשיכטע פון די שוידערלעכקייטן און פאַרניכטונג פון וועלכער מיר זענען געווען עדות".

און אָט זע איך פאַר די אויגן פון מיין גייסט די געשטאַלט פון מיין פעטער, ר' אהרן פרצ'ס, אַדער אהרן דער שמש, דעם אַמאָליקן הויפט־מספיד פון קלעצק, ווי ער איז אַמאָל געווען געוואָרן מספיד צו זיין אַ אייגנאַם־עלנטן נפטר, און איך געדענק זיינע ווערטער:

— „מרגן ורבותי! עס ווערט געזאָגט: — אַל תבכו למת, בכו בכה להולך... פאַרוואָס דאַרפן מיר ווייגען אַ סך אויף דעם לעבעדיק־געבליבענעם און נישט קלאָגן אויף דעם טויטן?" ער האָט געפרעגט, און ער האָט געגעבן דעם תירוץ:

— „אַז אַ מענש שטאַרבט האָט נישט קיין זין צו ווייגען נאָך אים, ווייל דאָס איז דער דרך העולם, און אַז ער לאָזט איבער נאָך זיך קינדער, האָט ער דאָך איבערגעלאָזן פאַר זיך אַן אַנדענק, אַ נאָמען און אַן איבערבלייב; אָבער דער יעניקער וואָס גייט אַוועק פון דער וועלט אייניגאָם־עלנט, איז ווי פאַרשווונדן פון דער וועלט, און אויף אים זאָגט דער פסוק: בכו בכה להולך"...

און אויב מיר דאַרפן פאַרגיסן אַ סך טרערן אויף איין־און־איינציקן, וואָס איז פאַרשניטן געוואָרן, וויפל דאַרפן מיר קלאָגן אויף אַ גאַנצער פאַרשניטענער שטאָט?

אָרום פינף טויזנט קלעצקער יידן זענען פולשטענדיק פאַרשניטן געוואָרן, פאַרניכטעט געוואָרן עד חרמה און אומגעקומען אין אייַן גענייגאָמען ברודער־קבר, אָלע צוזאָמען, מיט זייערע פרויען, זין, טעכטער, קינדער. קענען מיר גאָפּינען אַן אויסדרוק און אַ טרייסט פאַר דעם ווייטיק, בעת מיר דערמאָנען זיך אַן איכ?

זיי שוועבן דאָך נאָך איצט אָרום אונז, און מיר זען זיי מיט די אויגן פון אונזער גייסט ווי לעבעדיק...

די יידן אין אונזער געבורט־שטעטל קלעצק, זענען געווען אַ דינאָמיש טעטיקער ציבור, אַ וואָרצלדיקער און לעבנספעיקער, אַ פרוכטבאַר באָדן פאַר אָלע נאַציאָנאַלע, סאָציאָלע און קולטורעלע באָוועגונגען און שטימונגען פון אונזער פאָלק: רעליגיעזע און ציוניסטן, בונדיסטן און פועלי ציון; ישיבה אָרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס פון קעגנזייטיקער הילף; „החבר", החלוץ, השומר הצעיר; אַ דראַמאַטישע סעקציע; אַ גאַלעריע פון פערזענלעכקייטן און געשטאַלטן, און כלערליי איניציאַטיוון — זיי אָלע זענען אייגנגעקריצט אין אונזער הארץ אויף אייביק.

און אהרון אחרון: אונזערע שולן און בתי־מדרשים— די „קאָלטע שול", דער גרויסער בית־מדרש, דער קלויז פון די קצבים, דער צעפּערער קלויז און כלערליי פריוואָטע מניינים. און די ישיבה — די פעסטונג פון תורה.

איז געקומען דאָס אָפּפאָל פון דער מענשהייט, די מערדערלעכע טאַדיקע רוצחים, און פאַרשניטן דאָס רייניע, שייגע, שעפּעריש לעבן.

ביי זייער אַנדענק ווייגט דאָס הארץ.

האָבן זיי דאָך אָלע געטראָגן אין הארצן דערהויבענע טרוימען און האָפנונגען, אידאָלן און שטרעבונגען. קיינמאָל וועלן מיר זיי נישט פאַרגעסן.

זאָל זייַן דאָס בוך אַ נשמה־ליכטל און אַ אייביקע מצבה פאַר דער קלעצקער קהילה — פאַר אונזער דור און פאַר די קומענדיקע דורות.

טוביה קירזשנער / סעפטעמבער 1939

עס דערמאָנט זיך מיר דער 31טער סעפטעמבער 1939, אַ טאָג אייִדער די נאַציס האָבן אַריינגעמאַרשירט קיין פּוילן. איך בין דעמאָלט צוריקגעקומען אַ היים קיין קלעצק, נאָכדעם ווי איך האָב אין משך פון איין אָן אַ האַלבן יאָר געאַרבעט אין ניעסוויזש. בעת איך בין אָנגעקומען קיין קלעצק איז די גאַנצע געוועזן שוואַרץ פון מענטשן געזאַמלט, אַ סך יידן זענען געשטאַנען און געלייענט אויפן קול די גרויסע אַליאַרם־פּלאַקאַטן, אין וועלכע די פּוילישע רעגירונג האָט געפּרוּפט די ביראָבער צו באַשיצן דאָס פאַטערלאַנד. דערהויפּט זענען דאָן געווען אַ סך מענטשן אויפן מאַרק.

יענעם שבת האָבן די יידן פון אונזער שטאָט נישט שפּאַצירט געמיטלעך ווי אין אַנדערע שבתים, מ׳האָט נאָר גערעדט וועגן די דראָענדיקע ידיעות, וואָס דער ראַדיא גיט איבער וועגן דעם אויס־ברוך פון דער מלחמה. אויפן וועג האָב איך אָנגעשטאַפּן אַ גרויסע צאָל מענטשן, וואָס האָבן שוין באַקומען דעם באַפעל זיך צו מעלדן צום מיליטער.

איך בין דאָן שנעל אַוועק אַהיים, כ׳האָב זייער געוויינט אַז שוין זען מיין פאַמיליע, וואָס כ׳בין פון איר דערווייטערט געווען שוין אַ לענ־גערע צייט. דאָס מאָל איז עס שוין נישט צוגעגאַנגען ווי פריער. בעת איך פלעג פריער קומען אַהיים, שוין פון ווייטנס, אַז מ׳האָט מיך נאָר דערזען, פלעגן די קליינינקע ברידערלעך און שוועסטערלעך מיר אַנטקעגנלויפן, מיר אַריינפאַלן אין די אַרעמס, און דער קליינינקער ברודערל מאָטעלע פלעגט זוכן אין מיינע רעצקלעך וואָס־פאַראַ מתנה כ׳האָב געבראַכט. אָבער דאָס מאָל איז געווען קענטיק ליידיק ערנסטקייט פון מאַמענט. די מאַמע האָט דערזען׳דיק מיך זיך גלייך צוכליפּעט מיט אַ יאָמערלעכן קוויין, אַ צעמיש פון פּריידּ, זאָרג און וויי, און אויפן פּנים פון טאַטן איז געלעגן אויסגעלאָסן אַ טיפער אומעט. ער האָט זיך מיט מיר צעקושט, נאָכדהער האָט ער מיך צוגערופן און גע־זאָגט: — זעץ זיך, מיין זון. ער האָט אויך צוגערופן די אַנדערע קינ־דער. — הערט קינדער! — האָט ער זיך געוועגדט צו אונז. איך וויל אייך זאָגן, וואָס עס דריקט מיר אויפן האַרצן:

— מיינע באַסטע יאָרן האָב איך אַוועקגעגעבן כדי צו פאַרווירק־לעכן מיין חלום. איך האָב געטאָן אַלץ וואָס איז נאָר געווען אין מיין יכולת, אַז מיינע קינדער זאָלן אַלע פון מיין משפחה זאָלן פאָרן קיין ארץ־ישראל. כ׳האָב כסדר אַלץ געהאָפט, אַז אויך דו, מיין זון, זאָלסט וואָס שנעלער אַוועק אַהין. איך האָב די גאַנצע צייט אויך געהאָפט, אַז אויך איך וועל זוכה זיין עולה צו זיין און דאָרטן פונקציי אויפ־בויען אַ ניי לעבן. איצט, בעת עס לויערט אַזאַ גרויסע סכנה אויף דער וועלט בכלל און פאַר אונדז יידן בפרט, זע איך, אַז איך האָב שוין, ליידער, פאַרשפּעטיקט... אָבער, איר קינדער, אויב איר וועט נאָר איבערלעבן אַט די מלחמה — וווייסט, אַז עולה זיין קיין ארץ־שראל — דאָס איז אייער אינציקער וועג.

דער טאַטע מיינער איז געווען רייך אין לעבנס־דערפאַרונג. ער האָט גוט געוווסט ווי אַזוי זיך צוצופאַסן צו די באַדינגונגען. צומאַרגנס איז ער ווידער אַריין אין דער רוטין פון זיין טאָג־טעגלעכער אַרבעט. די קינדער האָבן וווייטער געלערנט אין דער שול ווי פריער, אָבער איך האָב פאַר מיר נישט באַקומען דאָן קיין שום באַשפּעטיקונג. איך האָב מיך געטראָפן מיט חברים כדי צו הערן, וואָס עס הערט זיך. כ׳האָב אָנגעטראָפן לייבל קאַפּלאַן מיינעם אַ גוטן חבר פון די קינדער־יאָרן. ביים הויז פון זייַערמאַכער איצקע פּעדער זענען געשטאַנען אין געדרענג אַ סך יידן פון „שול הויף" און פון די דער־בייאיקע געסלעך. זיי האָבן זיך איינגעהערט וואָס דער ראַדיא גיט איבער וועגן די ערשטע צוזאַמענשטויסן צווישן נאַצישן און פוילישן מיליטער. ס׳רוב זענען געווען זיכער, אַז די דייטשן וועלן אוודאי גאָר גיך זיגן — און דאָס האָט אונז זייער געשראָקן, ווייל מיר האָבן שוין גוט געוווסט ווי אַזוי די דייטשן באַציען זיך צו די יידן.

פונדאָנען בין איך אַוועק אין קאָפּע פון יאַנקל ליפּשיץ, כדי דאָרט צו הערן נייעס. דאָרטן האָב איך געטראָפן איינעקע חברים: ראובן באַנשטשיק, הערצל סטאָלער און אַנד. ס׳איז געווארן גיך פינצטער, ווייל מ׳האָט נישט אָנגעצונדן קיין ליכט מורא האָבנדיק פאַר אַ באָמבאַרדירונג פון די דייטשע עראָפּלאַנען און באַלד האָבן מיר געהערט ווי דער ראַדיא רופט: פאַרזיכטיקייט! און אַנדערע פאַראָלן און אויסרופן, געוועגדט צום פּוילישן מיליטער.

איך בין אַוועק אַהיים אין אַ גדריקטער שטימונג. יענעם טאָג און אויך אויף צומאָרגנס, האָט מען אַ סך מאַביליזירט אין מיליטער.

און אָט זענען געקומען די ימים נוראים. דאָס פּוילישע מילי־טער האָט דאָן געליטן אַ גרויסע מפלה אויפן פראָנט.

און ווי שוואַך איז געווען אונזער פאַרשטעלונג וועגן דעם וואָס עס דערוואַרט אונז! מיר האָבן דאָן געוווסט דעם טרויעריקן גורל פון די יידן אין דייטשלאַנד, די אכזריות׳דיקייט פון די נאַציס, אָבער ס׳איז קיינעם נישט געקומען אויפן זינען, אַז מ׳וועט סיסטעמאַטיש אויסמאַרדן די יידן אין פוילן, און אונזער שטעטל בתוכם. אַז איך דערמאָן זיך אין יענע טעג פיל איך עפּעס אַ פּוסטע ליידיקייט אין האַרצן ביים רעיזן, אַז קלעצק איז געווארן אַ בית־עלמין פאַר אַלע אירע תושבים — הי״ד.

לאה פיש־מאיראוויטש / די פארניכטונג

ניו 1941. דאָס שטעטל איז כמעט ווי פּוסט. דער מאַרק, וואָס האָט שטענדיק געוריישט און געוויבלט פון מענטשן, איז לייַדיק. דאָ און דאָרט גייט אַ מענש, פאַרוונקען אין זייַנע געדאַנקען. און טראָכטן איז געווען פון וואָס. דעם 22־טן יוני האָט נאַצי־דייטשלאַנד אָנגע־פאַלן אויפן ראַטנפאַראַבאַנד. די וועגן וואָס פירן קיין מזרח, און דאָס שטעטל אַליין, זענען פאַרפלייצט געווארן פון מאַסן פליטים וועלכע זענען געלאָפן צום מזרח.

אויך די באַפעלקערונג פון קלעצק האָט זיך אָנגעהויבן צו עוואַ־קואירן. אין דער ערשטער ריי, נאַטירלעך, די סאָוועטישע מאַכט און אירע אַרגאַנען. יעדער איינער, וואָס האָט זיך נישט געשראָקן פאַר שווערקייטן — האָט זיך גלאָזט אין וועג אַריין צו דער אַלטער פּויליש־רוסישער גרענעץ; ווער מיט דער גאַנצער פאַמיליע, ווער אַליין, אַלץ איבערגעלאָזט, געמומען אַ קליינעם פעקל אויף דער פלייצע מיט אַ ביסל עסן, און געצויגן זיך דורך צעפּערער גאַס צו די וועגן טאָמעווויטש—סלוצק—קאָפּוליע. מערסטנטייל צופוס, אָנדערע אויף פערד אָן וואָגנס, ווער מיט דעם טראַנספּאָרט פון די סאָוועטישע מאַכט־אָרגאַנען.

מיטוואָך פאַרנאַכט, דעם 25טן יוני, איז דאָס שטעטל געווארן

פּוסט פון מענטשן. די איבערגעבליבענע זענען געזעסן אין די הייזער, יעדער פֿאַרטאָן אין זיינע דאגות, געטראַכט וועגן די אַוועקגייענדיקע אָן מיט שרעק דערוואַרט זיין אייגענעם גורל.

פלוצים איז די שטילקייט אײַבערגעריסן געוואָרן. עס הערט זיך אַ שיסעריי פון מאַשין־געווער אָן אַ גערויש פון שוועדע טאַנקן. אַ דייטשע אויטשפּיר־אַפּטיילונג איז אַריין אין קלעצק. עס האָט זיך אַנגעהויבן אַ געלויף. יעדער איינער האָט געזוכט אַ אָרט צו באַהאַלטן זיך, די וואָס האָבן נישט באַווּסט זיך אויסבאַהאַלטן, האָבן געמוזט שטיין, די הענט אויפגעהויבן און זיך נישט רירן פון אָרט. דאָס האָט געדויערט אינגאַנצן עטלעכע מינוט. ווידער איז שטיל געוואָרן. די טאַנקן זענען פֿאַרשוווּנדן אַזוי שנעל, ווי זיי זענען דערשינען.

איין דערהער־געטער סאָוועטישער זעלנער אויפן מאַרק־פּלאַץ איז געוועז אַ סימן, אַז זי נאָכשיש רוצחים זענען דאָ געווען און אויך אַ צייכן, אַז פון דער מינוט אָן טרעטן מיר אַריין אין אַ נייער עפּאָכע פון טויט און בלוט.

עס איז צוגעפֿאַלן די נאַכט. פּינצטער אין די גאַסן און אין די הייזער. קיינער קען נישט אַנטשלאָפן ווערן. וועג־נישט־וועז הערן זיך. טרעט פון אַ מענטש, שטילע, דערשראָקענע, פֿאַרזיכטיקע טריט. דאָס זענען טריט פון די צוריקגעקומענע פון דער גרענעץ. זיי האָבן זיך געמוזט אומקערן, וויייל די וועגן זענען שוין געווען פֿאַרנומען דורך די דייטשע חיילות. וווהין זיי האָבן זיך נישט געקערט, האָבן זיי אַנגעשטויסן אויף דייטשע פּאַטרולן. פֿאַר זיי איז נישט געבליבן קיין אויסוועג, ווי נאָר זיך אומקערן אהיים.

עס זענען אויך געווען טריט פון איינצעלנע, אַדער גרופּעס סאָוועטישע זעלנער, וואָס האָבן זיך געוואָלט דורכרייסן צו זייערע היימען אַדער אַפּטרעטנדיקע אַפּטיילונגען, וועלכע זענען אַפּגעשניטן געוואָרן פון דער אַרמיי. זיי האָבן געווארפן דאָס געווער, איבערגעטאָן זיך אין ציווילע קלייַדער און געזוכט ערטער ווו זיך באַצעצן אַלס אַרטיקע תושבים. עס זענען געווען אויך טריט פון מענטשן, וועלכע האָבן געוואָלט אויסנוצן די געלעגנהייט, וויל אַלע מאַגאַזינען זענען געווען אָן שומרים. שלעפט מען זעקלעך מעל און אַנדערע דערנער־רונגס־פֿראָדוקטן. אויך רויבער און גנבים, האָבן אויסגענוצט די נאַכט פֿאַר זייערע צוועקן, צומאַרגנס האָט מען געפונען אַלע רעגירונגס־מאַגאַזינען פולשטענדיק ליידיק, הייזער וואָס זייערע בעלי־הבתים זענען אַנטלאָפן — אויסגעריבן.

דאָס לעבן אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע

די גרויזאַמקייט פון די דייטשע אָקופּאַנטן, האָט זיך מאַמענטאַל אַנטפּלעקט. שוין אויף צומאָרגן נאָך זייער אָנקום, האָט זיך אָנגעהויבן א מעניטשן־יאָגד אויף אַרבעט.

די דאָזיקע יאָגד האָבן זיי געמוזט אַליין דורכפירן, וויייל יידן האָבן מורא געהאַט אַרויסצורוקן דעם נאָז פון שטוב. אין משך פון עטלעכע טעג איז די שעזדלעכע אַרבעט דורכגעפירט געוואָרן דורך זייער וויסרוסיש־פּוילישער מיליץ, וועלכע זיי האָבן גלייך אַרגאַניזירט און וועלכע האָט באַקומען פרייַע הענט לגבי דער יידישער באַפעלקערונג.

כדי צו געבן א לעקציע דער פֿאַליציי, ווי אַזוי מען דאַרף זיך באַצייגן צו דער יידישער באַפעלקערונג, האָבן זיי צענויפגעקליבן די יידן אויפֿן מאַרק־פּלאַץ, אויסגעשטעלט אין לאַנגע ריייען, געבראַכט פון ערגעץ 4 יידן, צוויי פון זיי נאָך גאָנץ יונגע קינדער — און פֿאַר אַלעמען אין די אויגן אין מיטן העלן טאָג זיי דערשאָסן. די שולד זייערע איז געווען, וואָס זיי האָבן זיך נישט צוגעשטעלט צום אָפּעל. דאָס איז געווען א געהאָריקע לעקציע פֿאַר דער פֿאַליציי, אַבער גלייכצייטיק אויך פֿאַר אונז יידן.

שוין פון דעם ערשטן טאָג אָן האָט מען סיסטעמאַטיש — אָן פּסיכאָלאָגיש — אָנגעהויבן צוגריייטן אונז יידן צו דיי ווייטערדיקע גזירות, וועלכע זענען געפֿאָלן אויף אונזערע קעפ און וועלכע האָבן געדאַרפט אויסגעפירט ווערן גענוי און פּינקטלעך אָן קיין שום ווידערשטאַנד און וויידערשפּענסטיקייט. מיר האָבן נאָכנישט באַווייזן צו באַווייזענען די טויטע, און שוין איז געקומען א צווייטע גזירה — מגן דוד־ס אויף די אַרבלס, וועלכע זענען נאָך א קורצער צייט פֿאַרביטן געוואָרן אויף געלע לאַטעס אויפן בּרוסט און פֿלייצע. אַזוי זענען טאָג־טעגלעך געפֿאַלן פֿאַרשידענע גזירות, און אַלץ האָט געמוזט אויסגעפירט ווערן פּינקטלעך, ווייל איז איז געווען עניגעס, וועלכער האָט די גזירות נישט אויסגעפילט פּינקטלעך.

כמעט טאָג טעגלעך זענען געפֿאַלן דערמאָרדעטע. איינער — פֿאַר טראָגן שלעכט די געלע לאַטע, א צווייטער — פֿאַר באַווייזן זיך נאָך 7 אַזייגער אין אָונט אויף דער גאַס; אייגנער — פֿאַר נישט צושטעלן זיך צו דער אַרבעט; אַן אַנדערער איז סתם נישט געפֿעלן געוואָרן דעם פֿאַרבייגייענדיקן דייטש. טאָג־טעגלעך איז עפּעס געשען. דער צוועק פון דעם איז געווען קלאָר: אָפּטשמפּן דעם ווילן פון דער יידישער באַפעלקערונג, מאַכן זי אָפּאָטיש, נידערגעשלאָגן, עהאָרכאָם.

און זיי האָבן זייער ציל דערגרייכט.

שוין די צווייטע וואָך נאָכן פֿאַרנעמען דאָס שטעטל, איז די יידישע באַפעלקערונג צוועגעגרייט פּסיכאָלאָגיש צום ערגסטן. פֿאַרלוירן די פּייאָקייט צו טראָכטן און רעאַגירן. מען האָט אַלץ אויפגענומען אַזוי נאָטירלעך און פּשוט. וווּ אַנדערש קען נאָר נישט זיין. אונטערדריקטע, דערשלאָגענע, פֿאַרצווייפלטע — אונטער דער גרויזאַמער הערשאַפט פון מערדער און הענקער.

די צווייטע וואָך האָבן עטלעכע יידן געשאָפן אַן ארבעטס־קאָמיטעט, כדי אויסצומיידן די יאָגדן, די כאַפֿעריי און זוכעריי פון דער וויסרוסישער פֿאַליציי און דייטשן. זענען זיי געוואָרן די באַפֿעלער, די כאַפֿער און די באַשטימער ווער און וווּ דאַרף אַרבעטן און ווי לאַנג. דאָס האָט אַבער אַראָבאַכט דערצו, אַז עס האָבן זיך אַנגעהויבן מיאוסע דערשיינונגען פון פֿראָטעקציע און שוחד. זיי האָבן דאָס גאַנץ גוט אויסגענוצט.

די מאָטערייעלע לאָגע פון די יידן איז געווען זייער א שלעכטע. קיין זאַפאַס זענען נישט געווען און קויפן איז נישט געווען וווּ. די ערשטע דריי מאָנאַטן האָט די דייטשע מאַכט גאָרנישט געגעבן דער יידישער באַפעלקערונג. יעדער איינער האָט געמוזט זוכן א וועג, ווי אַזוי צו קויפן עפּעס און קיין געלט איז נישט געווען. די ערשטע צייט האָט מען נאָך געקענט אַרומגיין פריי אין גאַס, כאָטש בלויז אינמיטן גאַס, — אויפן טראָטואַר איז געווען שטרענג פֿאַרבאָטן. מען האָט נאָך געהאַט די קליינע מעגלעכקייט צונויפטרעפן זיך מיט דער וווייס־רוסישער באַפעלקערונג, און געקענט עפּעס אומבייטן אויף געלט, אַדער אויף דערנערונגס־פֿראָדוקטן. יעדער איינער האָט געזוכט א אָרט אויף אַרבעט. בעלנים אויף אומזיסטער יידישער אַר־בעט זענען געווען א סך, איבערהויפט די אַנטלאָפענע (בעתן סאָוועטישן רעזשים) און איצט צוריקגעקומענע גוט־באַזיצער — פריצים פון דער נעגנט, וועלכע האָבן באַקומען צוריק זייערע גיטער. טאָג־טעגלעך פלעגן אָרויסגיין הונדערטער יידן אין די פּרימאַרג־שעהן צו דער אַרבעט, און פֿאַרנאַכט זיך אומקערן צוריק. אין די וווייטערע גיטער פלעגן די אַרבעטער זיך גשפּינען א גאַנצע וואָך, דאָס הייסט פון מאָנטיק פרי ביז שבת־צונאַכטס. זיי פלעגן באַקומען דאָרט א פּלאַץ צו שלאָפן — א צימער אויף 30—20 מאָן, וועלכן מען פלעגט אויסשפּרייטן מיט שטרוי. זיי פלעגן אויך באַקומען 300 גראָם ברויט א טאָג, א ביסל קאָרטאָפל און אפּטמאל אַ ביסל מילך. עס איז דערייבער קיין וווּנדער נישט, וואָס יעדער איינער האָט געוואָלט גיין אַרבעטן אין א גוט. איבערהויפט האָט אַלעמען

געטריבן אין דאָרף דער פּאָסט, וואָס קיין דייטשן האָט מען דאָרט נישט באַמערקט. אויסער דעם איז געווען אַ מעגלעכקייט זיך צוזויפטרעפן אויפן וועג מיט באַקאַנטע וויאָרוסישע פּויערים, און מאַכן וועלכע סך איז אויסטוישונגען, כדי צו ברענגען עפּעס שפּייז פֿאַר די היימישע.

אַזוי האָט מען זיך אַנגעהויבן ביסלעכווייז צוגעווינען צו דער געשאַפענער לאַגע.

אַזאַ „קליינע" געשעעניש ווי אַ צעשלאָגענער דורך אַ דייטש אָדער וויאָרוס יידּ, אָדער אַפילו אַ געהרגעטער ביי דער אַרבעט אָדער עראָפּלאַן־וווּ.האָט שוין קיין אייגנדרוק נישט געמאַכט. ביז עס איז געקומען דער טראָגישער שוואַרצער פרייטיק, דער 24־טער אַקטאָבער 1941, וועלכער האָט אויפגעשוידערט מיט זיין גרויזאַמקייט און אומגעקערט צו דער ווירקלעכקייט.

דער שוואַרצער פרייטיק

דעם פרייטיק פרי, האָט אַ שליח פון אַרבעטס־קאָמיטעט צעטראָגן אויפֿאַדרוגגען צו 34 איינוווינער פון שטעטל, זיי זאָלן זיך צושטעלן אין דער דייטשער קאָמענדאַנטור 11 אַזייגער אינדערפרי. די 34 מאַן האָבן זיך צוגעשטעלט פּינקטלעך אויפן אָרט. דאָרטן זענען זיי אויפגעהאַלטן געוואָרן ביז פֿאַרנאַכט, און דאַן איבערגעפּירט געוואָרן אין די זאַמד־גריבער לעבן דעם קריסטלעכן בית־הקברות — און זענען דאָרט שוואַרז געוואָרן. גלייכצייטיק איז דער „אַרבעטס־קאָמיטעט" אויפגעפֿאַדערט געוואָרן צו שיקן אויפן פֿלאַץ 10 יידן מיט גראָב־אייזנס, מקבר צו זיין די דערשאָסענע, זיי האָבן אויסגע־גראָבן אַ גרוב און דאָרט מקבר געווען די 34 קדושים, זכרונם לברכה.

די דאָזיקע געשעעניש האָט אויפגערודערט די ייִדישע איינווינער, און ווי אויפגעוועקט זיי פון דער פֿאַרשלאָפנקייט. מען האָט אַנגעהויבן צו דערשפּירן, אַז אַזאַ סוף דערוואַרט אַלעמען. מען האָט אַנגעהויבן קלערן ווי אַזוי אויסצומיידן אַזאַ סוף.

אַבער קיין וועג פון רעטונג האָבן זיך נישט באַווירן. אויסזיכטן און מעגלעכקייטן אויסצומיידן דעם טראָגישן גורל זענען נישט געווען.

לאַנג האָבן אַבער די געשעענישן נישט געלאָזט אויף זיך וואַרטן. דעם 26 אָקטאָבער 1941, זענען אַלע יידן אויפגעפאָדערט געוואָרן צו רעגיסטרירן זיך אין אַרבעטס־קאָמיטעט. אין צוזאַמען־האָנג מיט דעם האָבן זיך פֿאַרשפּרייט קלאָנגען, אַז מען גייט איינאַרדנען אַ גטעא: יעדער אייגנער האָט געזוכט אַ וועג, ווי און ווו צו פֿאַרזיכערן זיין ביסל האָב און גוטס. פיל האָבן אָפּגעגעבן זייערע וווינטפּולע זאַכן צו זייערע באַקאַנטע שכנים, קריסטן, מיט דער האָפֿנונג, אַז שפּעטער וועט מען דאָס קענען אָפּנעמען צוריק. די מענטשן זענען אַזוי געווען פֿאַרנומען מיט די דאָזיקע איינאַרדנונג־זען, אַז כמעט אומבאַמערקט פֿאַר זיי האָבן שוין די דייטשן אַנגעהויבן צוגרייטן גריבער אויף אַ מאַסן־שחיטה.

דעם 29־טן אָקטאָבער פֿאַרנאַכט איז אַרויסגעגאַנגען געוואָרן אַ פֿאַראַרדנונג, אַז מאָרגן, דאָס הייסט דעם 30־טן 6 אַזייגער פרי, מוזן אַלע יידן יונג און אַלט, אַלע אָן אויסנאַם, זיך צענויפּאַמלען אויפן מאַרק־פֿלאַץ, נישט מיטנעמען מיט זיך קיינע זאַכן. קיינער טאָר נישט פֿאַרבלייבן אין די היזיער. אַלע וואָס האָבן זיך געפּונען אויסערן שטאָט, אין די גיטער און דערפֿער אויף אַרבעטס־פֿלעצער זענען צורקגעשיקט געוואָרן אין שטאָט.

טראָץ דעם וואָס פֿאַרשידענע קלאָנגען וועגן דער אָקציע האָבן אַרומגעקרייזט שוין עטלעכע טעג, דאָך איז די פֿאַראַרדנונג גענומען אַזוי אומדערוואַרטעט און פּלוצלינג. מענטשן זענען געפֿאָפּן געזע־נענען זיך מיט די אייגענע. אַנדערע האָבן נאָך געוואָלט אויסנוצן די עטלעכע שעה אויף צו באַזאָרגן דאָס ביסל פֿאַרמעגן, אויבערגעבן עס די קריסטן, אַדער פֿאַרגראָבן אין באַהאַלטענע ערטער. עס האָט זיך בעצויגן די פֿיינלעכע נאַכט. השערות, פֿאַרשטעלונגען, וועגן דעם דערוואַרטעטן מאָרגן, האָבן געפֿייניקט די מוחות. קיינער האָט נישט צוגעמאַכט קיין אויג. די פֿאַרגעפּילן זענען געווען טרויעריק. ביז עס האָט אויפגעשיינט דער פרימאָרגן. יעדער איינער האָט גענע־מען צוגרייטן זיך אין וועג אריין. מען האָט אַנגעטאָן אויף זיך דאָס בעסטע וואָס יעדערער האָט פֿאַרמאָגט, כמעט ווי אויף אַ חתונה...

אין די פרימאָרגן שעהן האָבן אַלע יידישע איינווינער, פֿאַמיל־יענוויין, זיך געצויגן פון אַלע גאַסן און געסלעך צום מאַרק־פֿלאַץ. קיינער רעדט נישט מיטן צוויטן, די קעפ אַראָפּגעלאָזן. קריסטן באַגלייטן אונז מיט זייערע בליקן, אַמערסון פיינטלעכע. אַבער אויך באַדויערנדיקע.

אויפן מאַרק־פֿלאַץ באַגעגנט די אַנגעקומענע אַ פֿאַרשטייער פון „אַרבעטס־קאָמיטעט", און וווייזט אַן דעם געהעריקן פלאַץ וווּ זיך צו שטעלן לויטן אלף־בית.

מען זעט נישט קיין דייטש פאָר די אויגן. די צעמיטער באַרוהיקן זיך אַביסל. יעדער איינער איז צוגעגאַנגענן צום אַנגעוויזענעם פלאַץ. פּינקטלעך 6 אַזייגער זענען שוין אַלע געשטאַנען אויף זייערע ערטער. דאָך האָבן געפּעלט עטלעכע הונדערט מענטשן, וועלכע האָבן זיך נישט אָפּגעשראָקן פאָר דער דראָונג פון טויט און געבליבן אין די הייזער, אָדער זיך באַהאַלטן אויף די נאָענטע פעלדער.

אַז אַלע זענען שוין געווען אויסגעשטעלט, האָבן עטלעכע מיטאַרבעטער פון קאָמיטעט אַנגעהויבן אַרויספֿאָדערן פֿאַרשידענע פאַמיליעס — און זיי אויסגעשטעלט אין באַזונדערע ריייען.

אין מיטן האָבן זיך פֿולצלונג באַווירן פון אַלע פּיר עקן מאַרק טאַנקן און ליטווישע זעלנער, אַנגעהויבן אַרומרינגלען דעם מאַרק און פֿאַרנומען סטראַטעגישע פונקטן.

עס איז אַנטשטאַנען אַ פולשטענדיקע צעמישונג; די פּאָניק און בהלה איז געווען אַזוי גרויס, אַז די דייטשן האָבן גאָר נעמוט מוותר זיין אויף וועלכער ס'איז אַרדנונג, און האָבן אייגנפּאָאָר זיך אַוועקגע־שטעלט און אַנגעהויבן טיילן די באַפעלקערונג לויט די ריייען — „לינקס" — „רעכטס" — ס'איז כמעט געווען אומעגלעך זיך צו אריענטירן וווּ איז די רעטונג, וועלכער גורל דערוואַרט ביידע טיילן. אין רעזולטאַט האָבן זיך געשאפן צוויי גרופּן — אייגע פֿאַר גראָסטע, וואָס איז באַשטאַנען אומגעפער פון 3800 מאַן, וועלכע איז געבליבן אויפן מאַרק, און די צוויטע אומגעפער 1400 פערזאָן, וועלכע איז אונטער אַ שטרענגער וואַך אָפּגעפירט געוואָרן אין דער „קאַלטער שול".

שפּעטער האָבן מיר זיך פון פֿאַרשידענע קוועלן דערוווסט אייניקע שוידערלעכע פרטים, וועגן דעם לעצטן וועג פון די אינבערגעבליבענע אויפן מאַרק. עס וווייזט זיך אַרויס, אַז נאָך אין די לעצטע שעהן האָט אין זיי געטליעט אַ פונק פון האָפֿנונג, אַז אפשר איז אמת דער פלאָן וועגן אַ רעטע פאַר די יידן ערגעץ־וווּ אין די קאַשאָרן אויף ניעסווישער גאַס. אַבער וועט מען האָט אַנגעהויבן פירן גרופּנווייז צו די מאַהילקעס (קריסטלעכער בית־הקברות), און עס האָבן זיך דערטאָן די אָפּקלאָנגען פון די שיסעריין, האָבן שוין אַלע פֿאַרשטאַנען, אַז די מינוטן פון זייער לעבן זענען געצייטלט. שווייגנדיק, מיט אַראָפּגעלאָזענע קעפ, דורכגעדרונגען מיטן געפיל פון טיפסטער אָפּגעטיע און הילפּסלאָזן יאוש, האָבן די קלעצקער קדושים געשפּרייזט זייער לעצטן וועג צו די גריבער ביים סוף פון

ניעסווישער גאָס. ווי אַ שוידערלעכער דיסאנאנס האָט אָפגעקלונגען אַ פלוצלינגער געזאַנג און אַ פרייַדיקע שפרינגערי פון איינעם (זימעל פון צעפרער גאָס), וועלכער איז אַראָפּ פון זינען, גייענדיק מיט די יידן צו דר׳ טויט־גריבער... עס איז נויטיק פֿון פּען פון אַ גרויסן קינסטלער, כדי צו שילדערן די דאָזיקע סצענע, אין אַ הערבסט טאָג, אויף דער ניעסווישער גאָס... כדאי צו פֿאַרצייכנען נאָך אייניקע פֿאַסירונגען: דער באַוועגטער כלל־טוער אייזיק קאַצענעלענבאָגען האָט זיך געמסט מיט ציאנקאלי ביי די גריבער, נישט וועלנדיק פֿאַלן דורך די דייטשע מערדער.

בערע באנשטשיק וועלכער האָט געשמט אין קלעצק אַלס גבור און אַטלעט, האָט זיך גערָאַגלט מיט די תליינים, נישט וועלנדיק זיי אָוועקגעבן זיין קינד. מען האָט אים אויסגעטאָן כמעט נאָקעט, און געלאָזן צווישן די לעצטע וועלכע זענען דערשאָסן געוואָרן.

איינער אַ געווייסער יוחנן ליפשיץ, איז געפֿאַלן אויף אַזאַ מין קאָמבינאַציע: אומבאַמערקטערהייט האָט ער אַראָפּגעריסן פון זיך די געלע לאַטע און אויסמישנדיק זיך צווישן די וויסרוסן, וועלכע זענען געווען באַשעפטיקט ביי פֿאַרשיטן די געשאָסענע, האָט ער מיט אַ לאָפּאַטע אין האַנט זיך געמומען צו דער אַרבעט, פֿאַרשיטן די גריבער. אַ וווייסרוס האָט דאָס אַלץ באַמערקט, גלייך אים איבער געגעבן אין דייטשע הענט, און ער איז גלייך דערשאָסן געוואָרן.

מיר, אומגעפער 1400 מאָן, זענען געווען אָפּגעטאָלאָסן אַ צייט אין דער „קאָלטער שול״. דערנאָך האָט מען אונז מיטגעטיילט וועגן דעם פֿאַלן פון אַ געטא פֿאַר אונז, און מען האָט אונז אָפּגעלאָזן אויף אַ קורצער וויַיל אין די צוועזענע וווינונגען מיטנעמען די נויטיקע זאַכן. מיר האָבן געמעגט זיך פֿאַרזאַמען אין די הייזער צעטיילט מינוטן, און וואָס האָט מען געקענט אויפטון אין דער דאָזיקער קורצער צייט? האָט מען געכאַפּט, כמעט צופעליק, וואָס עס איז געקומען אונטערן האַנט, און אַזוי האָבן מיר זיך צוריקגעקערט אויפן שול־הויף.

דאָס נעטאָ־לעבן

עס האָט זיך אַנגעהויבן די עפּאָכע פון געטאָ־לעבן, וואָס האָט זיך געצויגן ביז דער עדאַלטיקער פֿאַרניכטונג — ח׳ אב תש״ב, 1942.

די דירות פאַנאַדערטיילונג איז פֿאַרגעקומען פֿלאַנלאָז, כאָטש. מערסטנטייל, האָבן מיר אַליין פֿאַרכאַפּט די ליידיקע, איבערגעבלי־בענע נאָך די אומגעקומענע וווינונגען, יעדערער לויט זיין אויסוואָל, אָדער צופאַל. די שטיקעניש און ענגקאַפּט איז געווען אַ אומבאַ־שרייבלעכע. אין אַ קורצער צייט איז דער גאַנצער שוין געווען אָרומ־געצוימט מיט שטעכעדיקן דראָט, און באַוואָכט פון אַלע זייטן דורך אַ וואַך פון וווייסרוסישע פֿאַליציאַנטן. עס האָט זיך געבילדעט אַ יידן־ראָט אין באַשטאַנד פון יצחק צערקאָוויטש, אייזיק ציאַק ליפּע מישעלעוסקי און צאַליע בענדאַלס, — דער פֿאַר־טרעטער פון געטאָ לגבי דער נאַצי־מאַכט, באַרופן צו רעגולירן דעם לעבנס־שטייגער און אָרדנונג אין געטאָ. עס איז אויך צו דעם צוזאַץ געשאַפֿן געוואָרן אויך אַ פּאָליציי־דינסט. דער יידן־ראָט האָט זיך צעפונען בייַ שקליאַרן אין מויער. יעדן פרימאָרגן האָבן זיך געציונג צו דעם פונקט די איינוונענער פון געטאָ — מיטן אויסגאַם פון קינדער און אַלטע — און אונטער אַ וואַך פון וווייסרוסישע פֿאַליציי זענען זיי אָפּגעפירט געוואָרן אויף פֿאַרשידענע אַרבעטן, ווי, למשל, רוימען דעם מאַרק, ווינטער אָפּרוימען דעם שניי פון די וועגן און מערסטנטייל — אין די אַרומיקע פּריוישע גיטער, ביי די שייערן, ביי די סעדער, גערטנער א. א. וו. פֿאַרנאַכט זענען זיי צוריק אָפּגעפירט געוואָרן אין געטאָ.

יעדער האָט באַקומען אַ צוטיילונג פון 15 דעקא ברויט, און אָפּטמאָל אויך עפּעס פון איבערגעבליבענע שפּיין־פּראָדוקטן, וועלכע זענען געפונען געוואָרן אין די הייזער פון די אומגעקומענע. מען האָט, למשל, פֿאַרטיילט פוילע קאָרטאָפֿל (די איבעריקע וווערטפולע זאַכן און פראָדוקטן האָבן די דייטשן צוריקאָבגירט).

אָבער קיין הונגער איז דעם בוכשטעבלעכן זין פון וואָרט האָט אין געטאָ נישט געהערשט. יעדערער האָט קאָמבינירט, געפונען אַ עצה ווי אָזוי צו באַקומען שפּיין־פּראָדוקטן פון דרויסן. די אָרבעטער וועלכע האָבן זיך געפונען ביי דער אָרבעט מחוץ דעם געטאָ, האָבן שטענדיק געביטן חפצים אויף שפּיין־פּראָדוקטן ביי דער וווייסרוסישער באַפעלקערונג. עס זענען געווען אויך אָזעלכע וועלכע האָבן געהאַט די דערלויבענעניש צו גיין אין די גאַסן צוליב זייער באַשעפטיקונג. איך האָב געהאַט אָזאַ מין דערלויבענעניש צוליב מיין אָרבעט אין דער דייטשער וועשעריי, און איך האָב דאָס פיל מאָל אויסגענוצט כדי אויסצובייטן זאַכן אויף פּראָדוקטן. איך האָב אייגנטלעך זיך אָרומגע־וויקלט מיט קליידער שטאָף און נעבן דער שקאַלע פאַווישעבנע (פּוילישע פאַלקס־שול) עס אויסגעביטן אויף גאַנצע 5 פוד מעל, וועלכע מען האָט אויף דער אייזיקער געטאָ־פּור האָסטיק אַריינגע־פירט אין געטאָ, און צעטיילט צווישן אונזערע שכנים.

אָפּטמאָל פלעגן פּויערים ביי די דראָטן פירן אַ מין האָנדל מיט אונז, בייטנדיק ברויט און פּוטער אויף קליידונג. פֿאַרשטייט זיך מען האָט ריזיקירט (אָפּטמאָל מיטן לעבן), אָבער על פּי רוב איז עס דורכגעגאַנגען גלאַטיק. אין אַלגעמיין איז די אָטמאָספער געווען דורכגעדרונגען מיט שרעק און שוידער פֿאַר דעם ענטגילטיקן סוף, וועלכער האָט געהייסן — טויט. וועגן דעם האָט מען גערעדט, דאָס איז געווען די טעמע פון אונזערע שמועסן, אויף דעם האָבן מיר כמעט געוואָרט...

דער יידן־ראָט האָט זיך פֿאַרבלענדעט די אויגן, און כמעט נישט געוואָלט זען די ווירקלעכקייט, געגלויבט אין די פֿאַלשע הבטחות פון די נאַצים, און זיך קאָטאַגאַריש קעגנגעשטעלט יעדן פלאָן און פּרווו פון אַנטליפֿן אין די וועלדער, אָדער וועלכע ס׳איז אַנדערע רעאַגירונג אויף די געשעענישן.

ביז ס׳איז געקומען דער טראַגישער טאָג פון סוף, ח׳ אב תש״ב, 1942.

אומקום

אמת, מיר, האָבן זיך שוין נישט געלאָזט פירן ווי שאָף צו דער שחיטה. באַמערקנדיק פֿאַרטאָג, אַז מיר זענען אַרומגערינגלט פון דייטשן און וווייסרוסישע פּאָליציי, האָבן מיר גלייך אָנגעהויבן, מיט דער הילף פון פּריער צוגעגרייטע נאָפּט און בענזין, צינדן די הייזער, נישט אַוועקלאָזן אונזער ביסל האָב און גוטס פֿאַר די מער־דער, וועלכע האָבן געהאָפּט אויף דעם טאָג פון גזילה און רויב. עס איז אויסגעבראָכן אַ גוואַלדיקע שריפּה וועלכע האָט צעטומלט די מערדער. די פלענער זיי־ערע זענען נישט אינגאַנצן דורכגעפירט געוואָרן.

עס זענען אויך פֿאַרגעקומען קליינע פּרוון פון וויידערשטאַנד. מען האָט דערנאָך דערציילט, אַז אישטע פּינקעל און אברהם פאזשאריץ האָבן געוואָרפן פריער־צור־געגרייטע גראַנאַטן אין דער זייט פון די מערדער. עס האָבן זיך אויך געהויבן לאָפּאַטעס און העק. אָבער עס איז אוממעגלעך צו שילדערן וואָס עס האָט וויַירקלעך זיך געטאָן אין דידאָזיקע שעהן אין די געסלעך פון געטאָ. פּייער, וואַלקנס רויך אַ האַגל פון קוילן האָבן אַרומגענומען אָלע זייטן פון געטאָ, מענשן זענען געלאָפן צעדולד און צומישט. געפֿאָלן פון קוילן, דערשטיקט פון רויך. מען האָט זיך אויך געוואָרפן אויף די דראָטן און טויער, כדי אָנצורונען צו ווערן. די קוילן האָבן אָבער געטראָפן אויך די, וועלכע האָבן שוין מצליח געווען זיך דורכצייגן דורך די צוימען.

כדאי צו פֿאַרצייכענען עטלעכע שוידערלעכע פרטים, אין דער קלייניער שולכל האָבן יידן געמאַכט תליות דורך פעשלעס, און איינע נאָך די אַנדערע — ביי קינדזשיטקער מיטהילף — לויט דער ריי, פֿאַגאַנגן זעלבסטמאָרד.

איינער פֿ באַווסטער אין קלעצק אייזענבערג, דער לייטער פון „בקור חולים", האָט זיך געוואָרפן אין פֿ ברונעם פון וואַסער.

שלום צערקאָוויטש, דער פֿאַרוואַלטער פון אפטייק און זיין פֿאַמיליע, דער חשובער געזעלשאַפטלעכער עסקן ד"ר דלוגאטש מיט זיין פֿאַמיליע, זענען באַגאַנגן זעלבסטמאָרד דורך פֿאַרסמטן זיך. איך האָב זיך גערֿאַטעוועט דורך טויזנט נסים, דורכרייסנדיק זיך דורכן געטאָ צוים און לויפנדיק וווּ די אויגן האָבן מיך געטראָגן. געלעגן באַהאַלטן אין פעלדער און וועלדער. האָב איך נאָך באַ־מערקט, ווי מענשן הינטער מיר זענען געפֿאַלן פון די פֿליענדיקע קוילן. צענדליקער פורן אַנגעלאָדענע מיט טויטע פון געטאָ האָבן זיך געצוגן אין דער ריכטונג פון סטאַרינגאָיער וואַלד, וווּ עס זענען שוין פון פֿריער צוגעגרייט געווארן גרויבער פֿאַר די דערמאָרדעטע.

עס האָט זיך אַנגעהויבן די נייע עפּאָכע פון מיין לעבן — צוויישן פֿאַרטיזאַנער, פּוילישע מיט יסורים, ליידן אַבער אויך הערעיק און העל־דישקייט, באַגלייט מיט נקמה קעגן די תליינים פון אונזער פֿאַלק, פון מיינע עלטערן, ברידער און שוועסטער, פון אונזער הרובער געבורטס־שטעטעלע קלעצק.

אלתר מאיראוויטש / אומקום און נקמה

ך יבנדיק זיך די הענט פון הנאה נאָך דער געלונגענער דורכגעפֿירטער אַרבעט, איז פֿאַר אונז, אינעראַבליבענע אין דער „קאָלטער שול", דערשינען דער קאָמענדאַנט. „ס'איז שוין דערלויבט" — איז ערשטע זיין ערשטע באַגריסונג מיט אונז. באַלד אין דער זעלבער נאַכט האָט מען קאָנטראָלירט אונזערע נעמען, און איינטיילנדיק אין פֿאַרשידענע קלענערע גרופּן, צוגעוויזן באַשטימטע ווינן־ערטער אין די ראַמען פון דעם שוין פֿאַרטיקן געטאָ־פּלאַן.

דער געטאָ האָט פֿאַרנומען פֿאַלגנדיקע גאַסן און פּלעצער: די רעכטע זייט פון זאַראַנאָוער גאַס ביז זאַראַנאָוער גאַסל; די רעכטע זייט פון דעם גאַסל ביז סיניאַווקער גאַס; די רעכטע זייט פון דער גאַס ביז דער יידישער, דאָס רעכטע זייט פון דער יידישער גאַס ביזן מאַרק פּלאַץ, נישט איינשליסנדיק די מאַרק הייזער פון יידישער גאַס ביז זאַראַנאָוער. דער צענטער פון געטאָ איז געווען דאָס שול־הויף. גלייך אויף מאַרגן איז אָוועקגעשטעלט געוואָרן אַ דריי־מעטערדיקער שטאַקעט פלויט פון שטכעדיקע דראָט, וואָס האָט אָפּגעטיילט דעם געטאָ פון דער אַרומיקער וועלט. דאָס איינציקע אַרויסגאַנג און אַריינגאַנג אַרט איז געווען ביים „שולחן", אויף דער יידישער גאַס.

די זעלבע נאַכט איז געשאָפן געוואָרן דער יידן־ראָט, אונטער דער אָנפֿירערשאַפט פון יצחק צערקאָוויטש. דער יידן־ראָט, מיט אונטערשטיצונג פון דער געשאָפענער געטאָ פּאָליציי, האָט אַנגעהויבן הערשן און געוואלטיקן. דעם צוויישן טאָג נאָך דער שחיטה האָט מען אָלע געטאָ איינווויינער פֿאַרזאַמלט אויפֿן שול־הויף און די דירעקטאָרן פון די פֿאַבריקן האָבן זיך אויסגעקליבן פון אונז דאָס נויטיקע „מענשן־מאַטעריאַל" אויף אַרבעט. גלייקלעך איז געווען דער וואָס האָט געהאַט דאָס גליק אויסגעווייזלט צו ווערן, ווייל דאָס האָט דערמעגלעכט צו זיין אויסער דעם געטאָ, און האָבן אַ וועלכע ס'איז פֿאַרבינדונג מיט דער אויסערלעכער וועלט. דאָס לעבן האָט זיך אַנגעהויבן ביסלעכווייז צו נאָרמאַליזירן, פֿאַרהעלטנישמעסיק, לויט די באַדינגונגען. די וואָך אָרום דעם געטאָ און ביים טויער איז באַשטאַנען פון וווייס־רוסישער פּאָליציי. דאָס פֿאַרלאָזן דעם געטאָ, אויסער דער אַרבעט, איז געווען שטרענג פֿאַרבאָטן. די אַרבעטנדיקע האָבן באַקומען 260 גראַם ברויט אַ טאָג, און נישט אַרבעטנדיקע — 125 גראַם. אויסער דעם האָט מען גאָרנישט באַקומען. אַרבעטן האָבן געמוזט אָלע אַרבעטסּפּאָסן אַן אויסנאַם. כדי צענויפּקלייבן דעם אויבערגעלאָזענעם יידישן פֿאַרמעגן, האָט מען געשאָפן ספּעציעלע יידישע בריגאַדעס. אָלעס צונויפגעקליבענע איז אָפּגעפירט געווארן אין די קאַשאַרן. נאָכן אויסלידיקן די הייזער, האָט מען אַ סך פון זיי צענומען אויף ברען־האָלץ.

די באַציונג פון דער ווייס־רוסישער באַפֿעלקערונג איז נישט געווען קיין באַזונדערס שלעכטע.

די געטאָ יידן האָבן אָנגעהויבן ריזיקירן און אַריינפירן פֿאַרשי־דענע לעבנס־מיטלען, און עס האָט זיך אָנגעהויבן אָנטוויקלען אַ שוואַרצער מאַרק. די פריייַן זענען געווען גאָנץ „געוואָלצן". אַ קילא פוטער האָט געקאָסט 150—200 מאַרק, אַ פּוד מעל 300 מ', קאָרטאָפֿל — 50 מאַרק. אין משך פון אַ קורצער צייט האָבן זיך אין געטאָ אומגע־קערט די אָנטלאָפענע פון דער שחיטה. אָזוי אַז די צאָל יידן אין געטאָ האָט דערגרייכט ביז 1400.

פֿאַרשידענע קלאַנגען האָבן קורסירט צווישן דער יידישער געטאָ־באַפֿעלקערונג. אָזוי זענען צו אונז דערגאַנגען פֿאַרשידענע ידיעות וועגן גרויסע מאַסן־פֿאַרניכטונגען און געטאָ ליקווידאַציעס אין די אַרומיקע שטעט און שטעטלאָך. די שטימונג איז געווען אַ דער־דריקנטע, און טראָץ דעם האָבן נאָך געטליעט פונקן פון מוט און האָפענונג. עס האָבן זיך אָנגעהויבן אַרגאַניזירן גרופּפֿקעס מיטן ציל צו אָנטלויפן אין צו באַהעפטן זיך מיט די פֿאַרטיזאַנער, פון וועלכע מען האָט אונז דערציילט וווּנדער. אָזוי האָט זיך געצויגן איין חודש נאָכן צווייטן.

די לאָגע איז געטאָ ווערט וואָס וווייטער אָלץ ערגער. טראָץ אָלע פֿאַרזיכערונגען פון יידן־ראָט, אַז ס'וועט קיין שלעכטס נעשען און אַז ס'וועלן מער קיין שחיטות נישט פֿאַרקומען, האָבן אָלע געטאָ אייגנווינער אָנגעהויבן מאַכן פֿאַרשידענע בונקערס, כדי זיך צו באַהאַלטן ווען מען וועט דאַרפן. יעדער אייגנער האָט געוזוכט מיטלען און וועגן, וווּ אַזוי זיך צו באַטעוועון פון דעם לויערנדיקן טויט. אַבער די ידיעות פון די אַרומיקע שטעט האָבן צוגישט־געמאַכט די האָפענונ־גען, אויף די געשאָפענע פֿאַרזיכערונגס־ערטער און בונקערס. די נאַציס האָבן אויסגעפונען די יידן אומעטום.

די יוגנט האָט אָנגעהויבן אָפּטער זיך צוזאַמענטרעפן און אויס־אַרבעטן פֿאַרשידענע פּלענער פון קאָמף און רעזשונג. ס'איז דער־גאַנגען אַזוי ווייט, אַז דער יידן־ראָט, גלויבנדיק אין די דייטשע פֿאַרזיכערונגען, אַדער ציטערנדיק פֿאַר דער צוקונפט פון די עלטערע און קינדער, האָט אָנגענומען פֿאַרשידענע מיטלען צוגישט מאַכן די אָלע פּלענער.

אָזוי האָט זיך דערנענטערט די טראָגישע דאַטע — דער 21־טער יולי 1942. מען גרייט צו די ליקווידאַציע פון געטאָ און די פֿאַרניכ־

טונג פון דעם רעשטל קלעצקער יידן. די דאָזיקע ידיעה האָט זיך בלית־שנעל פֿאַרשפּרייט צווישן די אנווייינער, אַ קורצע צייט פֿאַר דער פֿאַרניכטונג. שכנותדיקע קריסטן האָבן אינערגעזעגן די דאָזיקע אינפֿורמאַציע. אין פּיבער און ציטער האָבן זיך געצויגן די טרויעריקע טעג.

דעם 20סטן יולי פֿאַרנאַכט, האָבן פֿלוצעס די דייטשן און די ווייסרוסישע דירעקטאָרן אָפּגענומען זייערע באַשטעלונגען פֿון די יידישע האַנטווערקער, נישט קוקנדיק אויף דעם צושטאַנד פון די באַשטעלונגען. דאָס איז געווען דער לעצטער סיגנאַל. אָלע יידן קליין און גרויס, יונג און אַלט, האָבן שוין נישט געשלאָפֿן. אָלע האָבן זיך אָנגעהויבן צוגרייטן צום לעצטן גראַנגל מיטן טויט.

פֿיר אָזייגער פֿאַרנאַכט אין דער נאַכט פון 20—21, האָבן וויסרו־סישע פּאָליציי אייגהייטן אָרומגערינגלט דעם געטאָ. גלייך האָבן די יידן אונטערגעזונדן דעם געטאָ פון אָלע זײַטן. האָבנדיק צוגעגרייט שטיינער, האָט יעדער אייגער נישט אַרויסגיין פֿון זיין הויז. אין לייכט וועט אונז דער שונא אומברענגען! בעסער צו פֿאַלן אין קאַמף אין גטאָ, אידער געשאָכטן צו ווערן ווי די שעפּן! — דאָס איז געווען דער געדאַנק און וויל פֿון יעדן איינעם, געשטערט אין זייער פֿלאַן דורך דעם ריזיקן בושענדיקן פּייער, האָבן די פּאָליצײַ־לייט, אונטער דער אָנפֿירונג פון די דייטשן, אויסגעפּמפּט אַ שרעקלעכע שיסעריי. צענדליקער טויטע זענען געפֿאַלן. די געשריייען פון די מאַסן פֿאַר־ווונדעטע האָבן פֿאַרהילכט די לופֿט. נאָר די פֿאַרבּיסנקייט פון די זיך דורכדרייסנדיקע האָט נישט אָפּגעלאָזט, נישט קוקנדיק אויף די מאַסן קרבנות, כסדר אָנגרעפֿן און זיך באַמיט דורכצוברעכן אַוועק דורך די פֿאַרצוימונגען כדי צו אָנטלויפֿן וווּ די אויגן וועלן טראָגן. אַדאָנק דעם וויבּ האָט זיך דער פּייער פֿאַרשפּרייט בליץ שנעל אויף די שכנותדיקע הייזער אויסער דעם גטאָ, און געווונגען די מערדער אָפּצורעכן אַ ביסל ווייטער.

נאָך עטלעכע שעה פון אויסזיכטסלאָזן גראַנגל און מאַסן־קרבנות, האָט יעדער אייגער פון די רעשטלעך בלאָפֿן זוכן אַ באַהעלטעניש אין די בונקערס. נישט וועלנדיק אַריינפֿאַלן לעבעדיקהייט אין די דייטשע הענט, האָבן זיך פֿיל געסמט, פֿיל זענען פֿאַרברענט געוואָרן אין זייערע הייזער און נאָכמער זענען דערשטיקט געוואָרן פון היץ און רויך אין די פֿאַרשידענע קעלערס און בונקערס.

נישט קוקנדיק אויף דעם האַגל קויל, איז דאָך בלונגען אייג־צעלגע זיך דורכצורייסן און אָנטלויפֿן. מיר אַליין מיט אַ גרופּע פון עטלעכע און צוואַנציק מאַן, איז גלונגען צו דערקריכן צום גטאָ פּלוּט ביי דער יידישער גאַס, און אונטער די פּליענדע קויל איז מיר גלונגען זיך אַרויפּכאַפּן דער ערשטער אויף דעם פֿאַרקאַן. עס האָט מיר פּשוט אָפּגעגליקט דער וונדערלעכער צופֿאַל. פונקט קעגנאיבער מיר איז געשטאַנען מיינס אַ גוט־באַקאַנטער וויס־רוסישער פּאָלי־צײַאַנט. דערזעענדיק מיך האָט ער אויפֿגעהערט צו שיסן, און אויסנוצנדיק די עטלעכע שטילע מינוטן בין איך אַראָפּגעשפּרונגען און געלומען לויפֿן גלייך צו אים. נישט וויט פון אים איז געשטאַנען דער דירעקטאָר פון וועג־אָפּטיילונג, זענדיק מיך פֿאַרביילויפֿן האָט ער אויסגעשריען: „סוואַלאַטש, קודא טי בעזשיש?“ („מנוול, וווהין לויפֿסטו?“). אַראָפּוואַרפנדיק פון זיך דאָס רעקל, בין איך געלאָפֿן איבער גערטנער און געשפּרונגען איבער פּלוטן, ווי פון דעם טייוול געיאָגט, און נאָך מיר די איבעריקע 23 מאַן. אַזוי לויפֿנדיק האָבן מיר דערגרייכט דעם אַזוי גערופענעם קלעצקער „וואל“. דאָן איז ביי אונז אָנטשטאַנען די פֿראָגע: וווהין לויפֿט מען וויטער?

פֿלוצעס האָט אָנגעהויבן פליען איבער אונז אַ האָגל פון קויל. די דייטשן באַמערקנדיק אונז לויפנדיק, האָבן אָנגעהויבן אונז נאָכשיסן פון פֿאַרשידענע ריכטונגען און נאָכיאָגן. מיר האָבן זיך דאָן געלאָזט לויפן וווייטער איבער די בלאָטעס אין פֿאַרשידענע ריכטונגען. דורכשניידנדיק דעם שאָסיי קלעצק—ניעסוויזש, און מיט די פּעלדער — אין דער ריכטונג פון דעמדאוויצער וואַלד. קוים קוים זענען מיר אָנטלאָפֿן פון אונזערע נאָכפֿאָלגער, און עגדלעך דערגרייכט דעם ברעג וואַלד. איך האָב זיך אָפּגעשטעלט און דערזען, אַז פון די 23 מאַן זענען גאָר בלויז 5 וועלכע האָבן דערווייל אויסגעמיטן דעם טויט, — די רעשט זענען אונטערוועג פֿאַלן.

דער בלוטיקער סך הכל פון דעם טאָג: 900 ביז 1000 זענען פֿאַלן אין גטאָ. נישט מער פון 15 ביז 20 איז געלונגען צו אָנטלויפֿן אין די וועלדער. די איבעריקע איבערגעבליבענע 400 האָבן די היטלעריסטישע מערדערס געפּירט צו דער שחיטה, און אויסגע־מאַרדעט לויט זייערע מעטאָדן אין סטאַרינאַיר וואַלד.

זונטיק דעם 21 יולי 1942 האָט דאָס יידישע קלעצק אויפֿגעהערט צו עקזיסטירן. נקמה האָט גערופֿן דאָס פּייער פון ברענעדיקן שטעטל, נקמה האָט געשוואָרן די רעשטל פון על־פּי־נס גראָטעווטע, און זיך גלאָזט טיף אין וואַלד!

*

וואַרפנדיק אַ לעצטן בליק אויף דעם ברענעדיקן שטעטל, האָבן מיר זיך גלאָזט טיפער אין וואַלד, איך, פּשעפּירקעס זון און צוויי פֿליטים פון וואַרשע, אַן קיין שום פֿאַראויסגעזעענעם ציל, נאָר וווהין די אויגן האָבן אונז געטראָגן. דאָס שרעק פֿאַרן טויט איז פֿאַרשוווּנדן. אַ גיפֿיל פון אָנטוישונג און יאוש האָט אונז באַהערשט. נישט קוקנדיק אויף דער געפֿאָר געכאַפּט צו ווערן, זיינענדיק מיד פון לויפֿן און דערדריקט פון די געשעענישן — האָבן מיר זיך אַנידערגעזעצט אויף דער ערד. נישט האָבנדיק קיין באַשטימטן ציל וווהין צו גיין, האָבן מיר באַשלאָסן צו וואַרטן ביז עס וועט ווערן פּינצטער און דאָן פֿרוווון זיך דורכשלאָגן אין קאָפּוליער ראַיאָן, ווו לויט די ידיעות, וועלכע מיר האָבן באַזיצט, דאַרפן זיך געפֿינען פֿאַרטיזאַנער.

אָפּגעזעסן אַזוי עטלעכע שעה, יעדער אייגער פֿאַרזונקען אין זייגע טרויעריקע געדאַנקען, האָט דער הונגער אונז אָנגהויבן צו פּייניקן. האָבן מיר באַשלאָסן גיין צורק, כדי צו געפֿינען אַ פּויערישע כאַטע צו קויפֿן עפּעס עסן. ביים ברעג וואַלד האָבן מיר באַמערקט אַ הויז. מיר האָבן זיך געלאָזט גלייך אַהין. באַגעגנט האָט אונז אַ פּויער מיט אַ שטיק איינן אין האַנט. ער, דערזעענדיק אונזערע אומע־טיקע און פֿאַרצווייפֿלטע עזיכטער, האָט אַוועקגעלייגט דאָס שטיק איינן און געהייסן וואָס שנעלער אָנטלויפֿן, וויייל פּאָליציי זוכט אונז אָרום. אויף אונזער ביטע האָט ער אונז פֿאַרקויפט עטוואָס צום עסן. ער האָט אַרויסגעטראָגן אַ שטיקל טרוקן ברויט און פֿאַרהאַקט פֿאַר אונז די טיר.

די וועג זענען פֿאַר אונז געווען אומבאַקאַנטע, האָבן מיר דערציבער געמוזט רעזיגנירן פון גיין ביינאַכט. נאָכן אָפּלייגן אַ גאַנצע נאַכט אויפֿן ראַנד פון וואַלד, האָבן מיר פֿאַרטאָג זיך גלאָזט אין וועג. אָפּגייענדיק אַ שטיק וועג זענען מיר אַריין צו אַ פּויער, וועלכער האָט אונז גוגעבן צו עסן און האָט אונז גוווּיזן דעם ריכטיקן וועג, אויף וועלכן מיר זאָלן גיין. גלייכצייטיק האָט ער אונז איבערגעגעבן, אַז מיט דעם זעלבן וועג איז ניט לאַנג אָוועק קאָשעצקי, ווו פון דעם טייוול געיאָגט, און נאָך מיר די איבעריקע 23 מאַן. אַזוי לויפֿנדיק האָבן מיר דערגרייכט דעם אַזוי גערופענעם קלעצקער „וואל“. דאָן איז ביי אונז אָנטשטאַנען די פֿראָגע: וווהין לויפֿט מען וויטער?

פֿלוצעס האָט אָנגעהויבן פליען איבער אונז אַ האָגל פון קויל. די דייטשן באַמערקנדיק אונז לויפנדיק, האָבן אָנגעהויבן אונז

הונגעריקע און מידע האבן מיר זיך קוים דערשלעפט צום אנגע־ווייזענעם דארף, און קיין פּאַרטיזאַנער האבן מיר נאָך אַלץ נישט באַגעגנט. פּלוצעם האבן מיר דערהערט אַ שטאַרקע שיסעריי. נישט טויט און נישט לעבעדיק האבן מיר אנגעהויבן לויפן אין דעם נאַענטן וואַלד. צוקומענדיק צום ברעג האבן מיר דערהערט אַ עשרי — סטאי! קטאַ אידיש? (שטיי! וער גייט?) „סטאי — יעוורעאי"! („אייגענע — יידן") האבן מיר אויסגעשריען. ענדלעך זענען מיר ביי די פּאַרטיזאַנער... ליידער האבן מיר זיך שנעל אַנטוישט.

אויספרעגנדיק אונז פון וואַנען מיר זענען און נאָך וואָס זענען מיר געקומען, האָט מען אונז אוועקגעוועצט אויפן פּאָסט. אזוי זענען מיר דאָרט געזעסן צוויי מעת־לעת. אלע פּאָר שעה געבראכט אייניקע פּרישע יידן פון די פּאַרטיזענע אַרומיקע שטעטלעך, ביז עס האבן זיך אנגעקליבן עטלעכע און צוזאַנציק מאַן, און דאָן אונז אַפּגעפירט אין פּאַרטיזאַנער שטאָב. נאָך אַ לאַנגער רעדע פול מיט פּאַרוווּרפן, פּאַרוואָס מיר זענען געקומען אזוי שפּעט און אָן געווער, האָט דער נאַשטאַנציק פון שטאָב באַשטימט אויבער אונז אַ עלטסטן און באַפוילן, אז עסן און געווער דאַרפן מיר זיך שאָפן אַליין. זיי זעלבסט האבן געמאַט וויניק געווער און קיין פּאַרבינדונג מיט מאָסקווע איז נאָך דאָן נישט געווען.

צו שאָפן עסן, איז נישט געווען איבעריק שווער, ווייל פּאָרן בלויז וואַרט „פּאַרטיזאַן" האבן אַלע עצייטערט, אַבער ווי אזוי שאַפט מען זיך געווער מיט בלויזע הענט? אין אַ וואָך אַרום איז אונזער אַטריאַד זיך צעוואַקסן ביז זעכציק מאַן, און פּאַרמאָגט בלויז איין ביקס. אין איין שיינעם טאָג איז אַרויסגעגאַנגען אַ באַפעל, אַז יעדער אייגער פון אונז זאָל זיך גיין אין זיין געגנט און שאָפן געווער. קלעפּקער יידן האבן זיך צוזאַמענגענומען אין אַ צאָל פון עלף מאַן, און געדאַרפט גיין אין קלעצק, כדי צו דערלאַנגען געווער פון די קאָשאַרן. פּאַרשטייט זיך, אַז אַריינגענבענען זיך אין די גוט־באָוואָכטע קאָשאַרן מיט בלויזע הענט, איז געווען אוממעגלעך.

נאָר קיין בריה איז נישט געווען — מיר האבן זיך געלאָזט גיין.

אונטערוועג האבן מיר באַגעגנט ניין 3 קלעצקער: לאה פיש, בייליע ציפין און מאטע גלעפאנד, וועלכע האבן שוין געהערט פון אונזער אַטריאַד און האבן אונז צעווינקט. מיר האבן זיי געגעבן די געהעריקע אַנווייזונגען און זענען אוועק וווייטער. נאָך לאַנגע זוכענישן און נאָכפרעגענישן, איז אונז געלונגען צו קויפן ביי אַ פּויער נישט וויים פון דער פּוילישׂ־רוסישער גרענעץ אַ אַלטן נישט־טויגבאַרן רעוואָלווער, פּאָר וועלכן מיר האבן באַצאָלט עטלעכע הונדערט מאַרק. ער האָט אונז צוגעזאָגט צו ברענגען אין אַ טאָג אַרום אַ פּאָר ביקסן און אַ קויל־וואַרפער, וועלכע זענען ביי אים באַגראָבן. אַנשטאָט געווער האָט ער אַבער געבראכט פּאָליציאַנטן וועלכע האבן אונז אָנגעהויבן נאָכפאָלגן. מיר זענען קוים מיטן לעבן אַנטלאָפן און ניצול געווארן.

אזוי ווי דער פּרווו איז נישט געלונגען, האָט די גאַנצע בריגאַדע, וועלכע איז באַשטאַנען פון פינף אַטריאַדן, אומגעפּאָר פון אַ פּאָר הונדערט מאַן, דורכגעפירט אַ אפּעראַציע אַיבער אַ סאוכאָז, צוויי קילאָמעטער פון קאפוליע, וווּ עס איז געשטאַנען אַ גרויסער פּאָליציי־פּאָסט. אונזער נישט־באַוואָאָנטן יידישן אַטריאַד האָט מען געשיקט דעם ערשטן, און גלוואַרנט, אַז וואָר עס וועט דעזערטירן וועט באַשטראָפט ווערן מיט טויט. עס איז געשען אַ נס וואָס דער פּאָליציי־פּאָסט איז אָנטלאָפן אייידער מיר האבן אָנגעהויבן אונזער אָטאָקע, אזוי אַז קיין קרבנות זענען נישט געווען, אָבער אויך קיין געווער האבן מיר נישט באַקומען. שפּעטער אַביסל איז אונז געלונגען אויסגעפונען אַ ברודער־קבר פון רויט אַרמייער, פון וועלכן מיר האבן אויסגעגראָבן אַ פּופּציק צעבראָכענע ביקסן און אַ פּאָר פּולעמיאָטן. מיר האבן דאָן געשאָפן אַ מייסטער־וואַרשטאַט אין וואַלד און אַלץ אויספּאַראַכטן. מיט אַ מאָל זענען מיר צעוואָרן גלייכע פּאַרטיזאַנער מיט אַלעמען.

אונזערע אויפהאַלטס־ערטער זענען געווען די וועלדער אין קאפוליער ראַיאָן, דאָ האָט זיך גיפּערט אַ פּאַרטיזאַנער־מלוכה אין פולן פּאַראָנס. מען האָט מאַביליזירט יונגע קריסטן פון די אָרומיקע דערפער, געזונמען שטייערן פון די פויערן, געמשפט פאַלקס־פּאַרטעטער און שפּיאָנען. קיין שום פּאָליציי־פּאָסט אָדער קלענערע דייטשע גרופּן האבן נישט געוואָגט צו שטערן אונזער אָרדענונג, אָדער אַריינדרינגען אין די וועלדער. די בריגאַדע האָט זיך געפירט לויט אַלע מיליטעריישע געזעצן. מען האָט געמאַכט פּאַרשידענע איבונגען, אַרויסגעגעבן טאָג־באַפעלן, עס האבן פונקציאָנירט שטאָבן, שפּיטאָלער, קאָמאַנדירן, פּאָליטישע קאָמיסאָרן און אפילו אַ עונקאָוווידע — אַלץ לויטן מוסטער פון מילי־טער אין סאָוויעט־רוסלאַנד, נישט קוקנדיק דערויף וואָס מיר זענען געווען קליין אין צאָל און אָפּערירט אין אַ פּאַרגומענעם דייטשן ראַיאָן.

נישט אַריינרעכענדיק די אָפּטע קליינע אָפּעראַציעס איבער דייטשע און פּאָליצייאישע גרופּן, ווי אויך אָקציעס פּאַר אונזער פּראָויאָנט־פּאַרזאָרגונג, האָט זיך אונזער לעבן געפירט רויק און נאָרמאל.

*

חדשים האבן זיך געצויגן, און עס האָט זיך דערנענטערט דער 7־טער נאָוועמבער 1942. אלע האבן זיך געגרייט צום גרויסן סאָוויעטישן יום־טוב, און ווי דער שטייגער איז ביי די סאָוויעטן, געבראכט בראַנפן, געבאַקן, געשאַכטן רינדער, צוגעגרייט פון דאָס בעסטע. אריך מיר האבן געוואָלט פּיירן דעם יום־טוב ווי אין סאָוויעט־רוסלאַנד, נישט לייגנדיק קיין אַכט אויף דער אָרומיקער געפאַר. אבער אויפהויבנדיק זיך פון שלאָף דעם 7־טן נאָוועמבער, האָט זיך פלוצלונג דערהערט אַ אַלאַרם סיגנאַל. ביי אַ צוועלף טויזנט דייטשן האבן אָרומגערינגלט אונזער וואַלד. אלע האבן מיר פּאַרנומען קאָמף־פּאָזיציעס לויטן געגעבענעם באַפעל. די דייטשן האבן אָן אויפהער געשאָסן מיט אַ הוראַגאַן־פּייער. זיי זענען געווען באַוואָפנט אויך מיט טאַנקן, אָרטילעריע, געפּאַנצערטע אויטאָס און אָוטאָמאַטן. טראָץ זייער אויבערגעוויכט אין טעכניק און מענשן, האבן מיר, שלעכט באַוואָפנטע, נישט געלאָזט זיך אָפּשרעקן. מיר האבן אויפ־גענומען דעם קאָמף און פּאָגשלאָגן די אומאויפהערלעכע אַטאָקעס, פּאַרניכטעט 3 טאַנקן און מערערע אויטאָס. די שלאַכט האָט זיך פּאַרצויגן ביז פּאַרנאַכט. זענדיק, אַז די דייטשן טרעטן נאָך אלץ נישט אָפּ, האבן מיר געשיקט אַ שליח אין די איבעריקע צוויי אָטריאַדן פון אונזער בריגאַדע, וועלכע האבן זיך געפונען אַ פּאָר קילאָמעטער וויים פון אונז, אין אַ צווייטן אָפּשניט פון וואַלד. דער שליח איז געקומען צוריק און דערקלערט, אַז די צוויי אָטריאַדן זענען אָפּגעטראָטן אין אַ אומבאַוווסטער ריכטונג — און זייערע לאָגערן זענען שוין פּאַרנומען דורך די דייטשע גרופּן.

ביז היינט איז פּאָר מיר אומפּאַרשטענדלעך די האַנדלונג פון אונזער שטאָב־בריגאַדע, פּאַרוואָס האבן זיי אונז אינגאַנצן אַיבערגעלאָזט אליין און נישט אינפּארמירט וועגן דער מעגלעכקייט אַרויסצוריסן זיך פון דער אַרומרינגלונג. נישט האבנדיק קיין בריה, האבן מיר געמוזט זוכן אַ וועג וויי אזוי זיך אַרויסצינען פון וואַלד.

אויסנוצנדיק די שטאַרקע פינצטערניס, האבן מיר זיך צעטיילט אין צוויי גרופּן, מיט פּאַרשידענע אומוועגן און בלאַטעס, אינגאַנצן־דיק אונזער לאָגער און אונזער גאַנצן אַבאַז. מיט אַלץ וואָס מיר האבן פּאַרמאָגט, דורכגעריסן די בלאָקאַדע און אָפּגעטראָטן — יעדער גרופּע אין אַ אַנדער ריכטונג, נישט ווייסנדיק איינע פון דער צווייטער.

לויט דער אינפארמאציע פון אונזערע אויסשפירער זענען דעם טאג ביי 700 דייטשן פארנישטעט און פארווונדעט געווארן. אונזערע פארלוסטן זענען געווען 4 טויטע און עטלעכע פארוואונדעטע.

הוילע און הונגערייקע זענען מיר געגאנגען א גאנצע נאכט, ביז מיר זענען אנגעקומען אין א צוויטן וואלד, נישט וויט פון סלוצק. די נעגנט און די באפעלקערונג זענען געווען פאר אונז אומבאקאנט. מיר האבן געמוזט פראקריכן טיף אין די בלאטעס, וואס האט זייער באשוועט אונזער פארווייאנט־פארזארגונג. מיר האבן מורא געהאט צו מאכן פייערן, דערווארעמען זיך פון דער קעלט, כדי נישט אנדעקט צו ווערן.

אזוי האבן מיר זיך אפגעמאטערט אכט טעג אין הונגער און קעלט, ביז די יגדולד האט געפלאצט. עס האבן זיך געמאלדן עטלעכע פרייוויליקע, וועלכע זענען גרייט געווען גיין זוכן אונזער צווייטע אפגעריסענע גרופע, און זיך פארבונדן מיט זיי אין אונזער בריגאדע. אלס רעזולטאט פון דער „ראזוועדקע" האבן מיר ווידער, נאך א פאר טעג גאנג, זיך צענויפגעטראפן מיט דער צווייטער גרופע און מיט דער בריגאדע, און צוזאמען מיט זיי זיך באזעצט אין עטלעכע דערפער אין קאפוליער ראיאן. אין משך פון א חודש צייט האבן מיר זיך דא אויסגערוט, און אנגעטאן זיך אזוי, אז מיר זאלן קענען אויפנעמען דעם שווערן רוסישן ווינטער. דאן האבן מיר לויט א באפעל פארלאזן דעם ראיאן, און זיך איבערגעצויגן אין קראסנא־סלאבאדער ראיאן, ווו עס האבן זיך געפונען גרעסערע וועלדער און ווו עס זענען געווען בעסערע אויסזיכטן צו ווינטערן.

אונזער אטריאד האט שוין דאן געשמט פאר א שטארקן און גרויסן. מיר זענען געשיקט געווארן די ערשטע אויסצוטרעטן א וועג פאר די איבערייקע אטריאדן. אונטערווענגט האבן מיר זיך דערווויסט, אז די איבערגעבליבענע אטריאדן האבן ביים פארלאזן דעם דארף געמוזט פירן א שווערן קאמף מיט א גרופע אגגרייפנדיקע דייטשן. נאך א שלאכט, וואס האט געדויערט א גאנצן טאג, האבן די דייטשן איבערגעלאזט א סך טויטע און אפגעטראטן. די פארלוסטן פון אונזערע אטריאדן זענען גרויסע און דרייסיק מאן. אין דריי טעג ארום האבן זיי זיך אנגעשלאסן צו אונז. אין סלאבאדער ראיאן אין ארלאווע וואלד, האבן מיר אויפגעשטעלט אונזער לאגער.

באלד צומארגנס נאך אונזער אנקומען זענען ליטווינער און ס. ס. איבערגעפאלן אונזערן א פאר־פאסט נישט וויט פון וואלד.

פיר מאן פון זיי, דריי יידן און איין קריסט, נישט וועלנדיק ארייננפאלן לעבעדיקהייט אין אנפאנגענשאפט, האבן זיך נאך א לענגערן קאמף אויפגעריסן מיט דעם לעצטן גראנאט, וואס איז זיי פארבליבן. בלויז דעם פינפטן איז געלונגען צו אנטלויפן. דאס אלץ האט אונז נישט אפגעשראקן, און מיר זענען פארבליבן אויף דעם זעלבן פלאץ.

ווידער האט זיך אנגעהויבן א לעבן לויט אלע פריערדיקע געזעצן און עוואקואירטייט. באלד ווי מען האט זיך ביסלעכווייז איינ־געארדנט, האט מען אויסגעפלויגן 38 מאן איך און לאה פיש צווישן זיי, און מיר האבן באקומען א באפעל אויסצופירן א אנפאל אויף דעם קליין־באן, וואס האט קורסירט צווישן האנצעוויטש—צוצעוויטש. לויט די באקומענע ידיעות, וועלכע מיר האבן באקומען, האט געוואלט אדורכפארן מיט דעם קליין־באן א גרויסער טראנספארט מיליטער. מיט דער אפעראציע האט אנגעפירט דער קאמיסאר פון אטריאד. באוואפנט מיט ביקסן, אוטאמאטן, פולפמיאן און גראנאטן האבן מיר זיך געלאזט אין ווע. כמעט א מעת־לעת האבן מיר זיך געצויגן דורך די פאליעסיער בלאטעס, ביז מיר זענען אנגעקומען צום אנגעצייכנטן פונקט.

צווישן די 38 מאן זענען געווען בלויז עטלעכע קריסטן. מיר האבן פארנומען פאזיציעס און געווארט אויפן צוג. צווייי טעג האבן מיר געווארט, אבער אומזיסט. אויפן דריטן טאג ניט קענענדיק זיך דערווארטן, איז באשלאסן געווארן אנצופאלן אויפן פאליציי־פאסט, וואס האט זיך געפונען אין דענישקאוויץ. עס האט נישט געפאסט צוריקגיין מיט ליידיקע הענט. דערנענטערנדיק זיך צום ארט, האבן מיר פלוצלונג דערהערט דעם פייף און רויש פון גיייענדיקן צוג. שנעל האבן מיר פארמינירט די ליניע און פארנומען קאמף פאזיציעס.

איך בין געשיקט געווארן אויף דער צווייטער זייט ליניע, אנט־קעגן די קאמפס־פאזיציעס, אויף א פאסט ביי אדורכקרייצענדיקן וועג. ווען דער צוג האט זיך דערנענטערט איז דער לאקאמאטיוו אריינגעפארן אויף דער מינע. ער האט אויפגעריסן מיט א גוואלדיקע קראפט. דאן האבן מיר זיי מכבד געווען מיט א הוראגאן פייער און גראנאטן. ווי א סטאדע צעשראקענע בעזן זענען די צוויי הונדערט פאליציאנטן געשפרונגען פון די וואגאנעס און געזוכט א ארט צו באהאלטן זיך פון דעם גוט געצילטן פייער פון אונזער חברה. 30 מינוט האט געדויערט דער קאמף און דאן האבן מיר זיך געמוזט צוריקציען. אומגעפער א נאך צווייי הונדערט מאן איז געגאנגען נאכן צוג צופוס אן האט אונז געוואלט ארומרינגלן. איך בין געלעגן נישט ווייט פון לאקאמאטיוו, און נישט בעלאזט די דייטשן לויפן פארויס. נאכדעם ווי דער פייער פון אונזער חברה האט אויפגעהערט, האב איך פארשטאנען, אז איך בין געבליבן אליין אן קיין שום פארבינדונג מיט זיי. איך האב זיך ארייננגעלאזט טיף אין וואלד. צווייי טעג האב איך ארומגעבלאנדזשעט, ביז איך האב צופעליק אגנעגטראפן עטלעכע פון מיינע חברים פון אטריאד און בין געקומען צוריק אין לאגער. אין דער אפעראציע האט די פאליציי פארלארן 74 מאן, אונזערע זענען ארויס אן קיין שום פארלוסטן.

מיר זענען געווען דערמוטיקט פון דער גלונגעזער אפעראציע, און דער קאמאנדיר פון דער בריגאדע האט באשלאסן דורכצופירן מיט דעם יידישן אטריאד וויידערדיקע דרייסטע אונטערנעמונגן.

נאך א געווישער צייט איז זוועקגעשיקט גרופארן א וואפענווער איד פון אונזער אפטיילונג אין שווערזנער טארטאק (וואלד האלץ־אונטערנעמונג), ארויספירן פון דארטן די ארבעטנדיקע עטלעכע הונדערט יידן און ברענגען זיי אין וואלד. דער באשלוס איז אגנעגנומען געווארן אונטערן דרוק פון אונזער נאטשאלניק ג.ק.וו.ד., א סאוויעטישער יד, אויף וועלכן מיר — איך און א גרופע ניעסוויי־זשער חברה — האבן געהאט א גרויסן איינפלוס. נאך לאגנע שמועסן האבן מיר אויף אים משפיע געווען, אז ער זאל דעם פלאן פארלייגן פארן שטאב.

גלייכצייטיק האט דער קאמיסאר פון דער בריגאדע אויסגעקליבן 75 מאן פון אונזער אטריאד צו פארנישטן דעם פאליציי־פאסט אין דארף לאקטוש, וועלכער האט געשטערט אונזער קאמוניקאציע און באשוועט אונזערע ארבעטנדיגען מיט לכבוד געווען מיט א הוראגאן פייער און גראנאטן. ווי א סטאדע צעשראקענע בעזן זענען די צוויי הונדערט פאליציאנטן געשפרונגען פון די וואגאנעס און געזוכט א ארט צו באהאלטן זיך פון דעם גוט געצילטן פייער פון אונזער חברה. 30 מינוט האט געדויערט דער קאמף און דאן האבן מיר זיך געמוזט צוריקציען. אומגעפער א נאך צווייי הונדערט מאן איז געגאנגען נאכן צוג צופוס אן האט אונז געוואלט ארומרינגלן. איך בין געלעגן נישט ווייט פון לאקאמאטיוו, און נישט בעלאזט די דייטשן לויפן פארויס. נאכדעם ווי דער פייער פון אונזער חברה האט אויפגעהערט, האב איך פארשטאנען, אז איך בין געבליבן אליין אן קיין שום פארבינדונג מיט זיי. איך האב זיך ארייננגעלאזט טיף אין וואלד. צווייי טעג האב איך ארומגעבלאנדזשעט, ביז איך האב צופעליק אגנעגטראפן עטלעכע פון מיינע חברים פון אטריאד און בין געקומען צוריק אין לאגער. אין דער אפעראציע האט די פאליציי פארלארן 74 מאן, אונזערע זענען ארויס אן קיין שום פארלוסטן.

מיר זענען געווען דערמוטיקט פון דער גלונגעזער אפעראציע, און דער קאמאנדיר פון דער בריגאדע האט באשלאסן דורכצופירן מיט דעם יידישן אטריאד וויידערדיקע דרייסטע אונטערנעמונגן.

נאך א געווישער צייט איז זוועקגעשיקט גרופארן א וואפענווער איד פון אונזער אפטיילונג אין שווערזנער טארטאק (וואלד האלץ־אונטערנעמונג), ארויספירן פון דארטן די ארבעטנדיקע עטלעכע הונדערט יידן און ברענגען זיי אין וואלד. דער באשלוס איז אגנעגנומען געווארן אונטערן דרוק פון אונזער נאטשאלניק ג.ק.וו.ד., א סאוויעטישער יד, אויף וועלכן מיר — איך און א גרופע ניעסוויי־זשער חברה — האבן געהאט א גרויסן איינפלוס. נאך לאגנע שמועסן האבן מיר אויף אים משפיע געווען, אז ער זאל דעם פלאן פארלייגן פארן שטאב.

גלייכצייטיק האט דער קאמיסאר פון דער בריגאדע אויסגעקליבן 75 מאן פון אונזער אטריאד צו פארנישטן דעם פאליציי־פאסט אין דארף לאקטוש, וועלכער האט געשטערט אונזער קאמוניקאציע און באשוועט אונזערע ארבעטנדיגען מיט לכבוד געווען מיט א הוראגאן פייער און גראנאטן. ווי א סטאדע צעשראקענע בעזן זענען די צוויי הונדערט פאליציאנטן געשפרונגען פון די וואגאנעס און געזוכט א ארט צו באהאלטן זיך פון דעם גוט געצילטן פייער פון אונזער חברה. 30 מינוט האט געדויערט דער קאמף און דאן האבן מיר זיך געמוזט צוריקציען. אומגעפער א נאך צווייי הונדערט מאן איז געגאנגען נאכן צוג צופוס אן האט אונז געוואלט ארומרינגלן. איך בין געלעגן נישט ווייט פון לאקאמאטיוו, און נישט בעלאזט די דייטשן לויפן פארויס. נאכדעם ווי דער פייער פון אונזער חברה האט אויפגעהערט, האב איך פארשטאנען, אז איך בין געבליבן אליין אן קיין שום פארבינדונג מיט זיי. איך האב זיך ארייננגעלאזט טיף אין וואלד. צווייי טעג האב איך ארומגעבלאנדזשעט, ביז איך האב צופעליק אגנעגטראפן עטלעכע פון מיינע חברים פון אטריאד און בין געקומען צוריק אין לאגער. אין דער אפעראציע האט די פאליציי פארלארן 74 מאן, אונזערע זענען ארויס אן קיין שום פארלוסטן.

אונזער אַגגריף. נאָענט פון דעם פאַליציי הויז האָבן מיר געפּט אַ שמאַרקע שיסעריי. און מיט „הורא" אויסגעשריין אַריין אין קאָמענדאַטור. אין פּחד און אין בהלה זענען די פאליציאַנטן זיך צעלאָפן. פיר פון זיי זענען דערשאָסן געווארן. די איבעריקע איז אבער געלונגען צו אַנטלויפן דורך אַ גהיימע אונטערדיישן גאַנג, און זיי זענען נאָך אָפּגעקומען מיט שרעק און אָפּגעפרוירענע איבערם. ביי דעם אַגגריף האָט זיך אויסגעפונען דער פאַרלאָרענער קאָמאַנדיר, וועלכער איז אַרייַנגעצויגן געווארן פאר די פיס אין אַ פאַר־באַהאַלטענעם בונקער. נאָך אַדאַנק אונזער שנעלער און דרייסטער אַטאַקע איז ער ניצול געווארן פון טויט. נאָכן פאַרענדיקן די אָפּעראַציע האָבן מיר מיטגענומען פינף ביקסן און אמוניציע. מיר האָבן אויך פאַרברענט אָכט פאליצייאישע הייזער מיט דעם פאַסטן־הויז. פון דעם מאָמענט אָן האָט זיך שוין קיין פאליציי אין דעם דאָרף נישט באַווייזן. דער דאָרף איז אַריבער אין אונזער רשות.

פאַר דער העלדישער אויספירונג אין די אויבנדערמאַנטע אָפּע־ראַציע האָט אונזער אָטריאַד באָקומען אַ ספּעציעלע אויסצייכנונג.

אין שטעכע טעג נאָך דער דורכגעפירטער אָפּעראַציע האָט זיך צוריקגעקערט דער שליח נאָך שוערושנע און מיטגעבראַכט 200 יידן. מענער, פרויען און קינדער.

דער ערשטער אויפנאָם איז גוועזן — דאָס צונעמען ביי זיי אַלע ווערטפולע זאַכן — גאָלט, גאָלד זייגערס און אַנד. מיט אונז איז אויך פאָרגעקומען דאָס זעלבע, נאָר דער אונטערשייד איז גוועזן אין באַציאונג. מיר האָבן געגעבן יעדער איינער וויפל ער האָט גוועלאָלט און קיין אונטערזוכונגען ביי אונז האָט מען נישט געמאַכט. זיי האָט מען אונטערזוכט. מען האָט זיך נישט באַנוגגט מיט דעם, וואָס יעדער האָט געגעבן. דער תירוץ איז גוועזן, אַז די סאָוויעטישע רעגירונג נויטיקט זיך אין געלט. אין דער אמתן איז עס פאַרשוואַנדן אין די קעשענעס פון אונזערע אָנפירער. ביי די קריסטן האָט מען גאָרנישט געטומען.

די נייַ־געקומענע יידן האָבן געהאָט די זעלבע באַדינגונגען, וואָס מיר אין אָנהויב פון אונזער אָנשליסן זיך אין פאַרטיזאַנער־אָטריאַד. נישט קוקנדיק דערויף, וואָס מיר האָבן געצייַלט ביי יענעם טאָג אַריבער הונדערט יידן, האָבן מיר זיי ווינציק געקענט העלפן. אונזער שטיצע איז באַשטאַנען בלויז דערין, וואָס מען האָט באַשטימט עטלעכע פון אונז זיי צו אַרגאַניזירן און העלפן איינאַרדנען זיך. אויך האָבן מיר געשאָפן פאַר זיי אַ צען ביקסן, כדי זיי זאָלן קענען אַרויספאָרן פראָדוקטן. לייַדער האָט זיך דאָס גוועזן ביי זיי לאַנג ניט אָנגעהאַלטן. באַלד ביי דעם ערשטן אַרויספאָר נאָך פּרא־דוקטן האָט זיך זייער גרופּע אין אַ צאָל פון עלף מאָן אָנגעשטויסן אויף אַ פאַליצייאישע זאַסאַדע (באַהאלטענעניש), און ניין פון זיי זענען דערהרגעט גוועזן. עס האָט זיך אָנגעזוכט דער 10־טער פעברואר 1943. די דייטשן האָבן צוזאַמענגענומען אַ גרויסע מיליטעריש פּאַראַציע. שווער באַוואָפנט פון קאָפּ ביז די פיס. זיי האָבן אַרומגערינגלט אונזערע עטלעכע ראַיאָנען און באַשלאָסן פאַר יעדן פרייַז אונז צו ליקווידירן.

פאַרשטייט זיך, אַז מיר האָבן קיין אָפענע קאָמפּן נישט אויפגענומען. מיר האָבן אָפּגעטראָטן טיפער אין פאַלעסטינער געגנט. נאָך עטלעכע טעג פון כסדרדיקן גאַנג און לויפן, האָבן מיר זיך געטראָפן מיט די אָטריאַדן פון די אָרוימיקע ראַיאָנען. מיר האָבן, אייגנטלעך זיך געפונען אין אַרומרינגלונג. אַלע פרייַע וועגן זענען געווען אָפּגעשניטן. נאָך אַ באַראָטונג פון דער אָפּפירערשאַפט פון אַלע אָטריאַדן האָבן זיי באַשלאָסן, נישט קוקנדיק דערויף וואָס עס האָבן זיך צונויפגעזאַמלט אַ צוואַנציק טויזנט פאַרטיזאַנער־אָטריאַד. נישט אַריינצוטרעטן אין קאָמף מיט די דייטשן, און פרובירן זיך דורכריסן דורך די בלאָקאַדע, וועלכע זענען אָפּגילו ווינטער נישט געווען פאַר־פרוירן. מיט דער מיטהילף פון די דאָרטיקע איינוווינער איז אונז געלונגען זיך דערשלאָגן צו אַ קאַנאַל, וועלכער האָט פאַרלייכטערט אונזער צוריקטריט.

אַזוי האָבן מיר מער ווי אַ חודש זיך אַרומגעדרייט אין די בלאָקאַדע, און די דייטשן האָבן אונז נישט געקענט דערגרייכן, אויס נקמה האָבן זיי פאַרברענט אַלע דערפער אויף זייער וועג און די ציווילע באָפעלקערונג אויסגעהרגעט. זענענדיק אַז זיי קענען גאָרנישט אויפטאָן, זענען זיי סוף כל סוף אָפּגעטראָטן.

מיר האָבן זיך ווידער באַצעצט נישט וויַיט פון אונזער ווינטער־קוואַרטיר אין צוטשעוויצער וואַלד. דאָ זענען מיר געוועסן אַ קורצע צייט און באַווייזן זיך אויסרוהען. לאַנג האָט עס אַבער נישט געדויערט. שוין דעם 20טן מערץ 1943 איז מען ווידער אויף אונז אָנגעפאַלן. עטלעכע טעג האָבן מיר זיך קעגנגעשטעלט. אַבער נישט האָבנדיק קיין ברירה, האָבן מיר ווידער געמוזט אַנטלויפן ווו די אויגן האָבן אונז געטראָגן, אויבערלאַנדיק אונזער גאַנצן פאַרמעגן, שפּייַז און שוואַר גוואָער.

עטלעכע טעג האָבן מיר זיך אַרומגעדרייט אין די בלאָקאַדע, און דאָן ווידער גענומען שליסן זיך צוזאַמען. יעדן אָטריאַד, וועלכער האָט געצייַלט צו עטלעכע הונדערט מאָן, איז צוגעטיילט גוואָרן אַ באַשטימטע געגנט.

מיר האָבן געדאַרפט אַריבערגיין אין קלעפּקער ראַיאָן, די איבעריקע — אין קאָפּוליער ראַיאָן. שווער איז געווען דער וועג, אויס מורא פאַר די כסדרדיקע פאַרפאָלגונגען און צוליב פאַרייזן, זענען מיר דורך טיפע בלאָקאַדן, וווייט פון מענשלעכע ישובים, געגאַנגען צו אונזער ציל. אַמערסטן האָבן געליטן די פּריש־צוגעקומענע שווערזנער יידן, נישט זייענדיק צוגעווייגנט צו אַזאַ לעבן פון הונגער און קעלט. נאָך 8 טאָג גאַנג זענען מיר געקומען צום פונקט, ווו דער אָטריאַד האָט זיך געדאַרפט צעטיילן, און פון וואָנען יעדע אָפּטיילונג האָט געדאַרפט גיין אין איר ריכטונג. דאָ זענען מיר די דייטשן אויף אונז אָנגעפאַלן. נישט אויפנעמענדיק דעם קאָמף, זענען מיר זיך צעלאָפן אין די וועלדער. נאָך עטלעכע טעג וויַידער זיך צוזאַמענגענומען, און זיך געלאָזט וווייטער צום באַשטימטן אָרט. דאָס מאָל איז דער וועג אַנדערש נישט נאָר שווער, נאָר אויך טרויעריק און ביטער פאַר די אַזוי אויסגעמאַטערטע יידן. עס האָט גוועירקט דערדרייקנדיק, וואָס אין אַזאַ שוועריקייט, אויפצוהערן לאַגע האָבן קאָמוניסטן פאַרטיזאַנער נישט באַאַלטן זייער אָנטיסעמיטישע באַציונג צו יידן. שוין עטלעכע מאָל פּריער האָבן די קריסטלעכע קאָמאַנדירן אָפּפּרווּוט אָפּגענומען דאָס גוועער ביי די יידן און אָפּגעבן די קריסטן; נאָר די דרייסטע האָלטונג פון די יידישע פּאַרטיזאַנער האָט זיי אַפּשטערט אין זייערע פלענער. נישט איין יידישע האָט באַצאָלט מיט זיין לעבן פאַר נישט וועלן אָפּגעבן זיין גוועער אַ רוסישן קאָמאַנדיר. דערזעלבער יידישע, וועלכער האָט אַרויסגעפירט די יידן פון שוועריזע, איז דערשאָסן גוואָרן פאַר נישט וועלן אָפּגעבן זיין פיסטאָליעט.

דאָס איז פאַרגעקומען דאָן, וועו די יידן זענען גוועזן אַ גרויסער פראָצענט. פיל יידן האָבן פאַרלוירן זייער יוגנ לעבן דורך צעמיינ אָנטיסעמיטן. ליידער האָבן די יידן נישט געהאָט קיין אָנדער אויסוועג, ווייל די שאָנסן צו בלייבן לעבן ביי די פאַרטיזאַנער זענען גוועזן גרעסער, ווי ביי די דייטשן. אונזערע קריסטלעכע קאָמאַנדירן האָבן באָפוילן איבערצולאָזן ערטערווייז גרופּעס יידישע מענער, פרויען און קינדער — און געלאָזט האָט מען זיי אויף גאָטס בארעם, אַן גוועוער און אַן עסן. דער תירוץ איז גוועזן, אַז די מענטשן בראַנגען נישט קיין נוצן און פאַלן נאָר צו לאַסט אויף דעם אָטריאַד. עס האָבן נישט געהאָלפן די געבעטן און גוווייגענ. מיט קריצנדיקע ציין פון כעס און וווייטיק פלעגן מיר זיך צעשיידן, און פאַרוצען

אונזער וועג ווייטער, וויסנדיק, אַז די איבערגעבליבענע זענען פֿאַרמשפּט צום טויט, און מיט די אייגענע הענט זיי איבערגעגעבן צו די תלינים. ליידער האָבן מיר זיי נישט געקענט העלפֿן. קליין אין צאָל און שוואַך זענען מיר געווען לגבי די קריסטן. פֿאַר קעגן־שטעלן זיך די באַפֿעלן האָט גאָרנישט טויט־שטראָף.

נאָכן מאָרש פֿון אַ פֿאָר וואָכן, זענען מיר אָנגעקומען אין מאשוקיער וואַלד, נעבן האלינקע. באַלד צומאָרגנס איז אָרויסגעשיקט געוואָרן אַ גרופּע פֿון 10 מאָן, און איך בתוכם, אויפֿצוריירן די באַן־ליניע בראנאוויטש—מינסק. 6 וואָכן האָבן מיר זיך באַמיט דורכ־צופירן די דאָזיקע אָפּעראַציע. נאָך פיל מי און פרוון האָבן מיר געמוזט רעזיגנירן פון דעם און באַגונענען זיך מיט דעם אויפֿרייס פון דער בראנאוויטש—האנצעוויטש ליניע. וען מיר זענען צורוק־געקומען אין מאשוקיער וואַלד, האָבן מיר געטראָפֿן דאָרט בלויז אַ גרופּע פֿריש אומבאַוואָפֿנטע איבערגעלאָזענע יידן. געבנדיק זיי די עטלעכע ביקסן, וועלכע מיר האָבן אויפֿן וועג געשאָפֿן, זענען מיר אָוועק צו אונזער אטריאָד, וועלכער האָט זיך אָריבערגעצויגן אין קאפּוליער ראַיאָן. פֿון דאָרט האָט זיך אונזער אטריאַד איבערגעטראָגן אין ראזינער וואַלד, קלעצקער ראַיאָן. דאָ האָבן מיר זיך באַזעצט און געזעסן ביז צום אָנקום פון דער רויטער אַרמיי. דאָס איז געשען אין יוני 1944.

*

מער קיין דייטשע אָנפֿאַלן אויף אונז זענען נישט פֿאָרגעקומען. לויט אַ באַפֿעל פון מאָסקווע, האָבן די פּאַרטיזאַנער בעזדאָרפס שטערן דעם אָפּטריט פון דער דייטשער אַרמיי. מיר האָבן אָנגענומען אַ טאַקטיק פון אויפֿרייסן די באַן־ליניעס. מיר האָבן געפֿירט אונזער פֿאָרניכטונגס־אַרבעט טאָג און נאַכט. אין יאַנואַר 1944 בין איך קראַנק געוואָרן אויף די פיס. קורץ נאָכדעם איז אונזער אטריאַד אַריבער אין לעכעוויטשער ראַיאָן. אַ גרופּע פון צוואַנציק מאַן זענען איבערגעלאָזן געוואָרן צוליב קראַנקהייטן אויף אונזער דערנערונגס־באַזע, וועלכע דער אטריאַד האָט נישט געקענט מיטנעמען. אַ צייט שפּעטער זענען מיר איינגעשלאָפֿן געוואָרן אין אַ צוויטער בריגאַדע, וועלכע האָט פֿאַרנומען אונזער אָלטן לאָגער. מער האָב איך אין קיין קאָמפּן קיין איינטייל נישט גענומען.

אונזער פּאַרטיזאַנער מלוכה איז זיך רויק צעוואַקסן. מיר האָבן געהאַט אונזערע אייגענע פֿראָוויאַנט — און גערויער באַזעס, אָער־דראָמען און ראַדיא־סטאַציעס.

דער עֶרשטער יוני 1944 איז פֿאָר אונז געווען דער גרויסער גליקלעכער טאָג, וועג די ערשטע טיילן פון דער סאָוויעטישער אַרמיי האָבן דערגרייכט צו אונז. נאָך פיר פינצטערע יאָר האָבן מיר אויפֿגעאָטעמט. עטלעכע טעג נאָכן באַפֿרייען אונזער שטעטל, האָט זיך אונזער בריגאַדע איינגעקוואַרטירט אין דאָרף קאפּלאַנאָוויטש און ראַדזיוווילימאנט נעבן קלעצק, פון דאָרט האָט מען די מערהייט פּאַרטיזאַנער אָוועקגעשיקט אויפֿן פראָנט פֿאַרוועגן דעם קאָמף מיט די היטלעריסטן. לויט אַ פון פריער באַשטימטער פּאַראַדונג האָבן די איבערגעבליבענע פּאַרטיזאַנער בעזדאָרפס אויף פֿאַרשידענע ערטער העלפֿן ליקווידירן דאָס פֿאַרמינן פון די היטלער מיטאַרבעטער, און דאָן פֿאַרנעמען פֿאַרשידענע פּאָסטנס אין די רעגירונגס־אָנשטאַלטן. צווישן די לעצטע בין איך געווען.

די ליקווידאַציע האָט נישט געדויערט קיין לאַנגע צייט. אין איין שיינעם העלן אויגוסט־טאָג האָב איך זיך ווידער געפונען אין מיין געבורטס־שטעטל, פון וואָנען איך האָב מיט צוויי יאָר צוריק אָנטלאָפֿן.

עס איז שווער צו שילדערן די געפֿילן וועלכע האָבן מיך דאָן באַהערשט. פון אײַן זייט אַ פרייד, וואָס איך האָב דערלעבט דעם טאָג פון דער נאַצישער מפלה. אָבער קוקנדיק אַרום, האָט זיך פֿאַר מיינע אויגן אנטפלעקט די גרויליקע ווירקלעכקייט אָן טערן זענען געפֿלאָסן פון די אויגן. צו וועמען האָב איך דאָס? וואָס אייגנטלעך האָב איך דאָ צו טאָן?

יאָ, איך קען נאָך אַ בליק טאָן אויף די לעגערע און קלענערע בערגלעך ערד אונטער וועלכע מיינע טייערסטע האָבן געפונען זייער אייביקע רו. פֿאַרזונקען אין זכרונות און דערמינערונגען פון דער נאַצטער טראַגישער פאַרגאַנגנהייט, בין איך אַריינגעפֿאַרן אין שטעטל. דאָס קלאָפן פון די פערדישע פֿאָדקאָוועס אויף די שטיינער פון דער ברוקירטער גאַס, האָט מיך אויפֿגעוועקט פון מיינע מחשבות און די ווירקלעכקייט וועלכע האָט זיך כמעט פֿלוצעס אָנטפלעקט פֿאַר מיינע אויגן איז געווען גרויזאַם. שוידערלעך. חורבות וויסטעניש און פוסטקייט... דאָס שיינע שטעטעלע איז פֿאַרשוווּנדן צוזאַמען מיט אירע יידישע איינוווינער. האַלב צעפֿרער גאַס פֿאַרברענט. דער בריי־טער מאַרק מיט וועלכן קלעצק פלעגט זיך אַזוי רימען — פֿאַרשווּנדן. אַרום און אַרום בערגלאָך פון די פֿאַרברענטע הייזער, אַדער אַ סקעלעט פון אַ געמויערט הויז, וואָס דאָס פייער האָט נישט געקענט פֿאַרניכטן. דאָנעבן — אַ סקעלעט פון אַ נאַצישן טאַנק „טיגער", וועלכער איז פֿאַרניכטעט געוואָרן בייַ דער לעצטער שלאַכט, וועלכע האָט באַפֿרייט דאָס שטעטל.

און די חורבות צייגן זיך ווייטער — דאָס שול־הויף, דער געווועזענער עטאַ, די יידישע גאַס ביזן פוילישן קאָשטשאָל און איין זייט פון סיניאווקער גאַס. אויף זאראנאוורע גאַס איז ווי אַ דענקמאָל אויבערגעבליבן, ווי דורך אַ נס, איין־אָן־אייניצינ הויז. ראַדזשימאנטער גאַס מיט די אַרומיקע געפֿלעך געגלעט פֿאַרשוווּנדן. אויך נעפֿוויי־זשער גאַס האָט דאָס פייער נישט געשוינט און בעלאָזן זיינע צייכנס אויף פֿאַרשידענע פלעצער.

עס האָט מיט אויך באַהערשט אַ געפֿיל פון נקמה אויבער די בלוט־דורשטיקע רויבערישע פויערים־שכנים, וואָס האָבן דערוואָרט אונזער פֿאַרניכטונג, און האָבן געגאָסן פון אונזער האָב און גוטס. איך האָב זיך דערמאָנט, אַז לויפּנדיק פון בעטאַ, זענען אויפן וועג געשטאַנען פויערים פון די נאָנטע דערפער און געוועדט מיט זאָרן: — „עטאַ, אני פּאדפּאָלילי בעטאַ" (דאָס האָבן זיי אונטערגעזונדן דאָס בעטאַ). ערשט איצט האָב איך געקענט באַגרייפן דעם זין פון די בעציילטע וועטער. און עס האָט אויפגעפלאָקערט אין הארצן דער ווייל צו זין נקמה אויף די פֿאַרבליבענע מערדער — רויבער.

גלויבנדיק אין יושר פון דער סאָוויעטישער מאַכט, און אין מיינע אייגפֿלוסן און פֿאַרדינסטן אַלס פֿאַרטיזאַן און אויך אַלס רעגירונגס־באַאַמטער, האָב איך נישט פֿאַראויסגעזען קיין שום שווערקייַט צו דערגרייכן אַ געהערקע באַשטראָפונג פֿאַר די וויסרושישע באַנדיטן. ליידער אָבער, זענען די סאָוויעטישע מאַכט־אָרגאַנען און באַאַמטע נישט געווען פֿאַראינטערעסירט אין אַזעלכע באַנדיטונגען. זיי האָבן אַפֿילו גענאַכט פֿאַרשידענע שווערקייטן בייַם אויפֿזוכן, אַדער אויספֿאָרשן, פֿאַרשידענע אָנגעעבענע פאַלן פון מערדעריי און רויבעריי. זיי האָבן אָרויסגעווען אַזאַ מין קאָלטע גלייכגילטיקייט, אַז עס האָט פשוט אָפּגענומען דער ווילן און מוט אויפֿצוווועקן די אַלטע וווּנדן. עס איז שווער געווען צו באַגרייפן די דאָזיקע האַנדלונג פון די נאָמינירטע סאָוויעטישע באַאַמטע. איך האָב זיך דערמאָנט די עוולות, וואָס זענען אָפּגעטון געוואָרן, אונז יידן אין דער פּאַרטיזאַנער תקופה, פֿאַר וועלכע ס'זענען געווען פֿאַראַנטוואָרטלעך אויך אַ סך איצטיקע באַאַמטע אין קלעצק, ווי דאָס צונעמען געווער בייַ יידן אונטער דער דראָונג פון טויט, און דאָס איבערלאָזן גרופּעס קראַנקע און שוואַכע פרויען אויף גאָטס באַראַט אין די וועלדער. מען מוז מודה זיין, אַז דער נאַציזם האָט געהאָלפֿן אויפצוווועקן אַנטיסעמיטישע בעפֿילן אויך בייַ דער סאָוויעטישער באַפֿעלקערונג.

אָבער דערווייל איז קיין בריריה נישט געווען, מען האָט עמעוווט זיך צופּאַסן צו דער סאָוויעטישער אָרדנונג, האָפּנדיק אויף אַ פּאָסיקן

מאמענט, וועז מען וועט קענען פאַרלאָזן קלעצק. פאַרלויפיק האָבן די זאָרגן וועגן פערזונלעכן אייגאָרדנען זיך פאַרנומען דעם פרשטן אָרט. פון וואָלד האָב איך גאָרנישט מיטגעבראַכט. נישט קיין וועש, נישט קיין שוכוואָרג און קיין קליידונג. איצט האָט מען שוין נישט צוקנאַפּן אַרייגיגין צו וועלכן ס'איז פּיינער מיט אַ אויסגעשטרעקטער ביקס און נעמען וואָס מען וויל. עס איז אויך נישט געווען פון וועמען צו באָקומען הילף. אין דער זעלבער לאָגע האָבן זיך אויך אַפּעפּנען די פּאָר געזיילטע יידן, וועלכע האָבן זיך צוריקגעקערט פון פּאָר־שידענע ערטער. יעדער איינער האָט זיך געהאָט זייער אייגענע זאָרגן און ליידן. דער גהאָלט, וועלכן איך האָב באָקומען, האָט קוים געקלעקט אויף צו דערהאַלטן די נשמה. אַלץ האָט מען געמוזט קויפן אויפן פּריין מאַרק. קיין אָפּיציעלער מאַרק האָט נאָך דאָן נישט עקזיסטירט. מען האָט געמוזט זוכן פאַרשידענע וועגן צו באַזאָרגן אָט די אַלע קלענערע און גרעסערע באַדערפנישן. אָזוי איז מיר געלונגען, אַביסל מיט דראָאונגן, אַביסל מיט הבטחות, אַרויסבאַקומען פון אַ פּויער, אַ געוועזענעם שכן, וועלכער האָט אויסגערוימט אונזער הויז נאָך בעת דער ערשטער שחיטה, אַ פּאָר שטיוול און אַ שטיקל חאַק־מאַטעריאַל אויף הויזן. מערקווירדיק איז דער פאַקט, וואָס אָנטוענדיק די זאָכן בין איך געראָפן געוואָרן אין ארטיקן פאַרטיי־קאָמיטעט, און געמוזט אָפּגעבן אַ גענויע דערקלערונג פון וואָנען און מיט וואָס פאַראַ מיטלען איך האָב עס באַקומען.

עס האָט געהערשט אַ פאַרביטערונג אין האַרצן, פיל האָפענונגען זענען נישט מקוים געוואָרן. אָפטמאָל האָט זיך אָפילו געבענקט צוריק אין וואָלד. צוריק צום חיה'שן, אַבער דאָך פריייען, זאָרגלאָזן און אינהאַלטס־פולן לעבן...

אָזוי זענען געפלאָסן טעג און חדשים, ביז צום רעפאַטריאַציי־אָפמאַך צווישן רוסלאַנד און באַפריייטן פוילן.

איך האָב זיך אָנגעשטויסן אויף געוויסע שווערקייטן מצד מיינע העכערע נאַטשאַלניקעס, וועלכע האָבן נישט געוואָלט מיך באַפריין פון מיין אָמט.

דעם 20טן יוני 1945, האָב איך אַלץ פאַרלאָזן, און אַריבער די רוסיש־פוילישע גרענעץ ביי וואַלקאָוויסק.

נאָך באַפּף דריי יאָר פון וואָנגלענישן איבער פאַרשידענע גרע־נעצן און לאָגערן ווי בערלין, האַמבורג, עשוויִיג (בייערן), פאַריז, ציפערן, בין איך אָנגעקומען אין מדינת ישראל.

אליהו גלאזער / געראנגל אין געטא

כּן יטוואָך, דעם 25־טן יוני 1941. די שטאָט איז שוין פולשטענדיק עוואַקואירט דורך דער סאָוויעטישער צרמיי און אַדמיניסטרא־ציע. אַ טויטע שטילקייט אויף די גאַסן. מיט שרעק און ציטער וואָרטן מיר אויף דער אומבאַוווסטער נאָענטסטער צוקונפט.

איך זיץ ביי אַ באַקאַנטן קריסט אויף סלאָבאדער גאַס און מיר שמועסן וועגן דער לאָגע — פלוצעם באַווייזט זיך זיין פרוי און מעלדעט, אַז די דייטשן געפינען זיך שוין אויפן מאַרק־פּלאַץ. עס האָט זיך ווי עפעס אָפּגעריסן אין האַרצן... איך לויף צום מאַרק זען וואָס עס טוט זיך. פּאַר מיר אַנטפלעקט זיך אַזאַ בילד: עס ליגט אַ דערשאַסענער סאָוויעטישער זעלנער, וועלכער האָט נישט באַווייזן אַנטלויפן. דייטשע טאַנקיסטן שטייען אַרום די טאַנקן, און פרעגן ביי אַ יידיש יינגעלע דעם וועג צו די גענועזענע פוילישע קאַסאַרן. און גלייך שפּרינגען זיי אויף זייערע טאַנקן און איילן אין דער ריכטונג צו די קאַסאַרן. דאָרט האָבן זיי געפּנט די סקלאַדן און אונטערגע־צונדן די גענוער־מאַגאַזינען. די אָרומיקע וווייסרוסישע פּויערים ראָבירן שוין די סקלאַדן פון פראָדוקטן און באַקלידונג.

פרייטיק פרי האָבן זיך באַווייזן די ערשטע רעגולערע דייטשע מילימער־טיילן. אַ פּויער האָט זיי באַגעגנט מיט ברויט און זאַלץ. דערווייל איז די שטאָט געווען לחלוטין אַן אַ מאָטאָר, די יידן האָבן זיך זעלטן באַווייזן אויף די גאַסן, געזעסן פאַרשפּאַרט אין זייערע הייזער. די ווייסרוסן האָבן שוין אָנגעהויבן באַווייזן זייערע רויב אַפּעטיטן. זונטיק און מאָנטיק, האָבן וווייסרוסישע פּויערים אויסגעפירט רויב־אָנפאַלן אויף די הייזער פון די מאָנופאַקטור־קרעמער זעליג ל י ס און שרקה א ב ר א מ א ו י ט ש, און אַנדערע.

אין די טעג האָט אַ מילימעריש דייטשע טייל זיך באַזעצט אין די קאַזאַרמעס, און עס האָט זיך אָנגעהויבן די סדרה פון יאגד אויף אידן. די יידן, און טרייבן זיי צו אַרבעט. איך מיט מיין חבר יהושע ל ע ו י האָבן געאַרבעט אין די קאַסאַרן. געהאַקט אַלץ פאַר דער קיך. די אַרבעט איז געווען אַן אַ הפסקה און אָפּרו ביז שפּעט אין דער נאָכט. אַבער נאָך דער אַרבעט האָט אונז דער קוכער געגעבן אַ לעבל ברויט מיט קוץ מיטצונעמען אהיים.

לויערונג פון דערשיסן, און אַלץ מיט אַ געוויסן סיסטעם, אויסגע־רעכנט אויף אַנווארפן טויט־שרעק פון אייך זייט און אַרויסרופן געפילן פון האפנונג ביי די איבעריקע, פון דער צווייטער זייט.

עס פאַלט דער ערשטער קרבן — ליבע יודעלעוויטש, אַנגעווינן דורך די וויסרונן אַלס קאַמפאַליצן. ער ווערט אַרעסטירט. אַ וויסרוסישער פאַליציאַנט פירט אים צום בית עולם, צווינגט אים גראָבן מיט די אייגענע הענט זיין קבר — און ער ווערט דערשאָסן.

דער איינדרוק איז אַ דערדריקענדיקער — אָבער עס איז פאַראַן אַ תרוץ: אַ קאַמפאַמאַלעץ...

דאָן קומט די גזירה וועגן פאַנאַנדערנעמען די מאַרק־קראָמען. יעדן טאָג גייען אַרויס גרופּן, אויסגעטיילט פון דער אין אייליגיש אַרגאַניזירטער יידישער אינערלעכער אַדמיניסטראַציע, צו דער אַרבעט. דער קאַמענדאַנט קאָך מיט זיין געהילף זענען צעווען גאַנץ אָפטע באַזוכער ביי די יידישע אַרבעטער. דאָ באַדן זיי זיך אין אַ ים פון סאַדיסטישער הנאה, דאָ גיסט זיך בלוט פון צעשלאָגענע יידן, דאָ וואַלגערן זיך יידן אויף דער ערד מיט געשרייען און קרעכצן פון פיניקינגען און יסורים.

איינמאָל, וועג איך בין געווען קראַנק און באַפרייט פון דער אַרבעט, אין אַ פריטיק טאָג, בין איך צעקומען אין וואַרשטאַט הערן וועגן דער לאַגע. האָט מיר דער דירעקטאָר געשיקט ברענגען אַ פור ברעטער פון די קראָמען, וועלכע ווערן צענומען. מיט מיר זענען געווען נאָך 4 יידן. אַנקומענדיק מיט דער פור אין מאַרק האָב איך באַמערקט, ווי עס זענען אַנגעפאָרן צוויי לאַסט־אויטאָס אַנגעפילט מיט דייטשן און האָבן זיך אָפגעשטעלט ביי דער קאַמענדאַטור נעבן קאַצעווס מויער. עס באַווייזט זיך קאָך און פאַדערט אויף אַלע ברעטער פון די קראָמען, וועלכע ווערן צענומען. מיט מיר זענען געווען נאָך 4 יידן. אַנקומענדיק מיט דער פור אין מאַרק האָב איך באַמערקט, ווי עס זענען אַנגעפאָרן צוויי לאַסט־אויטאָס אַנגעפילט מיט דייטשן און האָבן זיך אָפגעשטעלט ביי דער קאַמענדאַטור נעבן קאַצעווס מויער. עס באַווייזט זיך קאָך און פאַדערט אויף אַלע ברעטער פון די קראָמען, וועלכע ווערן צענומען. מיט מיר זענען געווען נאָך 4 יידן. אַנקומענדיק מיט דער פור אין מאַרק האָב איך באַמערקט, ווי עס זענען אַנגעפאָרן צוויי לאַסט־אויטאָס אַנגעפילט מיט דייטשן און האָבן זיך אָפגעשטעלט ביי דער קאַמענדאַטור נעבן קאַצעווס מויער. עס באַווייזט זיך קאָך און פאַדערט אויף אַלע ברעטער פון די קראָמען, וועלכע ווערן צענומען. מיט מיר זענען געווען נאָך 4 יידן. אַנקומענדיק מיט דער פור אין מאַרק האָב איך באַמערקט, ווי עס זענען אַנגעפאָרן צוויי לאַסט־אויטאָס אַנגעפילט מיט דייטשן און האָבן זיך אָפגעשטעלט ביי דער קאַמענדאַטור נעבן קאַצעווס מויער. עס באַווייזט זיך קאָך און פאַדערט אויף אַלע ברעטער פון זיך צענויפקלייבן און שטעלן זיך נעבן דער קאַמענדאַטור. אַרבעטער זיך צענויפקלייבן און שטעלן זיך נעבן דער קאַמענדאַטור. איך האָב גלייך דערשפּירט, אַז עס שמעקט מיט אַ געפאָר און אַנטלאָפן מיט נאָך עטלעכע יידן. מיר האָבן זיך אויסבאַהאַלטן ביים מוזלמענישן מעטשעט אויף דער טאַטאַרישער גאַס. אַפּליגנדיק אַזוי עטלעכע שעה האָב איך, וועג עס איז געווארן רוהיקער, געגאַנגען צו זיך אַהיים דורך סיניאווקער גאַס. דאָ האָט מען מיר דערציילט, אַז דער קאַמענדאַנט האָט באַפוילן אַלע יידן פון קלעצק מען זאָל צוזויפזאַמלען געוואַלט־שטאָפן, זייפן און נאָך פאַרשידענע זאַכן, און ברענגען אין דער קאַמענדאַטור. אין פאַל וועג דער באַפעל וועט נישט אויסגעפירט ווערן אין דער קורצסטער צייט, וועלן די פאַר־האַלטענע יידן דערשאָסן ווערן.

דאָן זענען געפאַלן 5 דערשאָסענע, יידן וועלכע האָבן געפרווט אַנטלויפן און זענען געכאַפּט געווארן און זייערע באַהאַלטענישן.

דער באַפעל איז אויסגעפירט געווארן מאַמענטאַל. די אויפגע־פּאַדערטע זאַכן זענען געבראַכט געווארן. דאָן האָט מען די פאַרהאַל־טענע יידן באַפרייט.

אייניקע טרויעריקע פאַלן, וועלכע כ׳וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן:

אין דער גרויסער „קאַלטער שול״ ווערט פאַנאַנדערגענומען די בימה. רייסט זיך פלוצעם אריין דער קאַמענדאַנט קאך און דערשיסט אויפן ארט צוויי יידן מיטן אויסרייד, אַז זיי האָבן כלומערשט געטראָגן אויף זייערע פלייצעס ווינציק פון דעם פאַנאַנדערגענע־מענעם מאַטעריאַל.

גייט דער מגוול אין גאַס, גייט אים אַנטקעגן אַ יידיש יינגעלע, און ציט שנעל אַראָפּ דאָס היטל. דאָס איז געווען אין טאָג, וועג לויטן באַפעל האָט מען דאָס ניט געטאָרט טאָן. וואַרפט ער זיך אויפן יינגל און הויבט אים אַן מערדערלעך שלאָגן. דער יינגל רייסט זיך אַרויס און אַנטלויפט אין זיין עלטערנס הויז, און באַהאַלט זיך הינטערן בעט. קאָך לויפט אים נאָך, נעמט אים אַרויס פון הינטערן בעט און שלאָגט אים בי׳ צום טויט, ביים קעווייר און יאָמער פון די עלטערן.

די פרוי ליבע לעוו פון סלאָנימער גאַס איז דערמאַרדעט געווארן ביי פאַלגנדיקע אומשטענדן: פון ניעסוויזש זענען געפאַרן קיין לעכעוויטש צוויי יידישע פּריצן. איז זי אַרויס פון שוטב רעדן מיט זיי, כדי אויבערשיקן אַ גרוס צו איר פאַטער. דאָ איז פלוצעם אַנגעשפרונגען דער קאַמענדאַנט מיט זיין געהילף, און צורופּנדיק צו זיך אַנגעהויבן זי שטאַרק שלאָגן און גלייך אַוועקגעפירט אין דער קאַמענדאַטור. די אומגליקלעכע האָט דערפילט אַז איר גורל איז געהתמעט. זי האָט נאָך באַוויזן אויפן וועג אַראָפּנעמען פון איר פּינגער דעם קדושין־פּינגערל, און אויבערגעגעבן דאָס אַ קינד, ער זאָל אָפּגעבן איר מאַן. דער שרעקלעכער נויפאַן האָט איר געפירט דורך ניעסוויזשער גאַס צו די זאַמד־גריבער ביי די קאַטוויליש מאַהלקעס, און דאָרט איר דערשאָסן. דער ערשטער יידישער קרבן אין די דאָזיקע גריבער, וואָס זענען דערנאָך געוואָרן דער מאַסן־קבר פון קלעצקער יידענטום.

אט אזוי זענען פאַרביי טעג, וואָכן און מאָנאַטן. אַ דערשיטערנ־דיקן איינדרוק אויף דער באַפעלקערונג האָט געמאַכט די דערשיסונג פון איבער 35 יידן מיטן אויסרייד אַז זיי זענען קאָמוניסטן און האָבן אַקטיוון געאַרבעט אונטער דער סאָוויעטישער אָקופּאַציע. און ווידער חזרט זיך איבער דיזעלבע פסיכישע איינשטעלונג ביי די יידן, אַז זיי דראָט נישט פאַרניכטונג און אויסראָטונג.

*

ווי אַ דונער האָט זיך דעריבער אַראָפּגעלאָזן אויף די קפּא פון די קלעצקער יידן דער באַפעל, אַז אַלע אַן אויסנאַם מוזן זיך צונויפ־זאַמלען אויפן מאַרק מיט זייערע משפחות און קינדער. אַ שלאָפלאָזע טראָגישע נאַכט. מען האָט געפיבערט אין יאוש און פאַרצווייפלונג, ס׳זענען אַבער נישט אויסגערונען אויף די אַפּטימיסטישע השערות... די פילע פאַליציאַנטן פאָסטנס אויף די גאַסן זענען אין אונדז, וועלכע האָבן שוין נישט דערלאָזן קיין מינדסטע באַוועגונג, האָבן אַנגע־וואָרפן אַ אימה.

פאַרשאָג. האָבן זיך פון אַלע זייטן געצויגן די ריינען פון קלעצקער יידישע משפחות. אין מאַרק האָט מען אויסגעשטעלט אַלעמען צו 8 מאָן אין אַ ריי. לויטן אלף בית. דער קאַמענדאַנט איז אַרויס מיט רשימות אין האַנט, און האָט אַנגעהויבן אויסרופן נעמען פון אַרבע־טער און ספּעציאַליסטן פון פאַרשידענע אונטערנעמונגען און אַפּ־טיילן זיי באַזונדער, דערלויבנדיק מיטנעמען מיט זיך זייערע פאַמיליעס. וועג ער האָט אויסגערופן די נעמען פון די אַרבעטער פון ליטענעם זאָוואָד, האָבן זיך באַווייזן אויטאָס אַנגעפילטע מיט דייטשן און ליט־ווינער אין פולער באַוואָפנונג. עס איז אויסגעבראכן אַן אומהויערע פאַניק, אַלץ איז צעמישט געווארן. אַ געלויף פון איין ריי־ע צו דער אַנדערער. די געשריינען, יללות און געוויינען פון קינדער האָבן פאַרהילכט די לופט. קאָך האָט שוין רעזיגנירט פון דער פאַרויס־באַשטימטער סעלעקציע — אין האָט פשוט מיט זיין שטעקן געטיילט אויף „רעכטס — לינקס״. ער האָט גאָר אַ אינסטרוקציע מכוח דער צאָל פון די צום טויט פאַראורטיילטע און די וועלכע וועלן איבערגעלאָזן ווערן. ער האָט אזוי מאַנעווירירט, אַז די לעצטע גרופּע זאָל זיין אַ סך קלענער אין צאָל. די יידן זענען געווען אין אַ צושטאַנד פון פולשטענדיקער צעמישונג, און מען האָט אומבא־מערקטערהייט געלאָפן פון איין גרופּע צו דער אַנדערער, זוכנדיק רעטונג. אזוי האָבן זיך אויסגעבילדעט צוויי גרופּן, איינע די לערעסטע אין צאָל, און די צווייטע לערך 1400 מאָן, אין וועלכער איך בין צופעליק אַריינגעפאַלן.

די לעצטע גרופּע ווערט מאַמענטאַל אַרומגערינגלט פון אַ וואַך

ליטווינער, און געפירט אין דער ריכטונג צו דער יידישער גאס. מיר זענען געווען זיכער, אז מיר זענען פֿאראורטיילט צום טויט — דער וועג פירט דאך צום יידישן בית עולם. אבער נאנץ אומדערוואַרטעט פירט מען אונז אַריין אין דער „קאַלטער שול", פֿאַרשליסנדיק די טירן. מיר האבן געמיינט, אז אויך דאָ לויערט אויף אונז די באַלדיקע פֿאַרניכטונג. מיר האבן געווארט וועגן פאל אין ביאליסטאק, ווו 500 יידן זענען פֿאַרשפּאַרט געווארן אין א שול אין דערנאָך האט מען זיי אַלעמען אויפגעריכט.

א טויטע שטיללקייט. פון צייט צו צייט עפנט זיך די טיר. צווי ליטווישע זעלנער קוקן אַריין, נישטערן מיט די אויגן צווישן די האַלב־טויטע יידן. עטלעכע יידן נעמען אַראָפּ זייערע זיגעלעך, גיבן זיי די ליטווינער און פֿאַרפירן מיט זיי א קורצן שמועס. זיי פֿאַרזיכערן קאַטעגאריש, אז מיר ווערן בלייבן לעבן. עס נאָגט אַבער אין האַרצן די אומווייסנדהייט וועגן גורל פון די יידן אין מאַרק. אוממעגלעך עפעס זיך צו דערוויסן וועגן זיי.

צו אונזער גרויסער שטוינונג עפנט זיך די טי פון שול, און עס רייסן זיך אַריין מיט א ווילדן געשריי אייזיק צ י א ק מיט זיין פּרוי. אַלע זענען גאָפּלעפּט. מיט שרעקלעך צעשפּנטע אויגן וואַרפט ער זיך אויפן האַלדז פון זיינע קינדער אין שול, און פאַלט אין חלשות. דערנאָך דערציילט ער אונז מיט גרויזן און יאַמער, וועגן דער שרעקלעכער טראַגעדיע, וועלכע האָט זיך אָפּגעשפּילט אין די זאַמד־גריבער נעבן דעם קאַטוילישן בית הקברות. דער קאַמענדאַנט קאָך האָט אים אין דער לעצטער מינוט אַרויסגענומען פון גרוב וווּ ער איז שוין געלעגן נאָקעט, און אַלס מייסטער־ספּעציאַליסט אים איבערגעלאָזן לעבן. שווער צו שילדערן וואס עס האָט זיך אָפּגעטאָן אין שול. קינדער האבן באַוויינט די עלטערן, עלטערן די קינדער, און אַזוי ווייטער.

אַרום 10 אַזייגער דערשיינט קאַמענדאַנט קאָך, באַווייזט דעם פֿלאַן פון גטאָ און פֿאַראָרדנט גלייך צו פֿאַרנעמען די הייזער לויטן אָנגעצייכנטן פלאַן, צו 40־50 מאַן אין א הויז. א סך האבן בליק־שנעל גלעפֿאָן אין די פֿאַרלאָזענע ווינונגען און גענומען עטואָס באַקלייד־דונג און שפּייז. עס האבן זיך ביי דער גלעפֿאנגהייט אָפּגעשפּילט מוראדיקע טראָגעדיעס: די פּרוי פון איטשע טאַניעס זון יוסף, האָט איבערגעלאָזן אין הויז א קינד. איז זי גלעפֿאָן אים נעמען צו זיך. זי איז דערשאָסן געוואָרן נעבן איר הויז. דעם זעלבן גורל האבן געטיילט די פּרוי און מאַן וועלווילסקי, אייגענ־טימער פון אפּטייק־סקלאַד ביים סאַמען גטאָ. צופעליק האבן זיי זיך אָנגעשטויסן אויף די ווייסרוסישע באַדיטן וועלכע האבן זיי דער־שאסן.

אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן אונזער גטאָ לעבן, אַרומגעצוימט מיט דראָט־צוימען, באוואַכט דורך ווייסרוסישע פּאָליציי־פּאָסטנס אַרום אונז. דער יידן־האָס מיט דער ידישער פּאָליציי האבן רעגולירט דעם אינערלעכן לעבן אין גטאָ. אַרבעט איז געווען טיילווייז אויסערן גטאָ, און אַנגעבעט האבן מערסטנטייל די אַרבעס־פּעהיק. און עס האָט נאָך גטליעט א פונק פון האָפענונג, אפשר וועלן מיר איבער־קומען די אַלע צרות און דערלעבן דעם טאָג פון נצחון און באַ־פרייונג.

מיר פלעגן אָפט — איבערהויפט די יוגנט — זיך צונויפזאַמלען צוזאַמען און באַטראַכטן אונזער גורל און אויסזיכטן. אין משך פון דער צייט האבן מיר באַקומען מער ווי־ניקער אינפֿאָרמאַציעס וועגן אונזערע שכנותדיקע שטעטלעך, און אויך ידיעות פון דער יידישער וועלט. די ידיעות זענען געווען טרויעריקע. דאָ פֿאַרשפּרייט זיך א קלאָנג, וואָס איז דערנאָך באַשטעטיקט געוואָרן, אז אין סטאַר־נאָגאָראָדע, וועלכע איז געווען א גרויסע גרוב, אבער די דייטשן באַ־רוקן, אז עס וועט געגרייט א רעזערוואַר פֿאר בענזין... עס האבן זיך באַווּיזן סימנים פון פרוון צו אַנטלויפן פון גטאָ, אבער די לאָגע איז געווען אזא, אז —

אלע גטאָ אינוואָינער זענען געווען פֿאַרנאָטוואַרטלעך מיט זייער לעבן פֿאר אזוינע פרוון. איינער א פליט שמחה נ י ו מ א ן וועלכער האָט פֿאַרלאָזן דאָס גטאָ, האָט אויף די וועגדונגען פון די גטאָ איינוואָינער זיך אומגעקערט צוריק.

נאָך לאָגע באַטראַכטונגען זענען מיר געקומען צום באַשלוס, אז ווען מיר וועלן אַרומגעריגלט ווערן דורך די נאַציס זאָלן מיר אונטערצינדן די הייזער און פרוון זיך ראַטעווען דורך אַנטלויפן, יעדער ווי ער קען.

פֿאַרצווייפלטער ווידערשטאַנד

דעם 22־טן יולי 1942 איז דער גטאָ אַרומגערינגלט געוואָרן דורך דער ווייסרוסישער פּאָליציי. מיר האבן אָנגעהויבן אונטערצינדן די הייזער. די שריפּה האָט זיך פֿאַרשפּרייט אַרום דער גאַנצער געגנט. מיר האבן אָנגעהויבן אַנטלויפן פון גטאָ אונטער א האָגל פון קוילן. אַרום אונז — געהאַרגעטע, פֿאַרוווּנדעטע, דערשטיקטע. מיר האבן אויפגעריכט א טויער. א גרופּע פון קרוב הונדערט מאַן האבן זיך אַרויסגעריסן דורך דעם טויער, צווישן זיי איך און מיין חבר ש מ ח ה נ י ו מ א ן. אָט זענען מיר שוין צוגעלאָפן צום באַרימטן קלעפּקער „וואַל".

מיר האבן זיך אויסגעטיילט א גרופּע פון 20 מאַן, דורכגעשניטן דעם ניעסווישער שאָסיי, און פונדאָנען זיך געגנומען צום דאָרף הארבונאוויטשיזנע. באַגעגנט אונז פון ווייטן א ווייסרוסישער פּא־ליציאַנט און עפנט א שיסעריי. דאָ זענען געפֿאַלן טויט צוויי אַנט־לאָפענע, איך געדענק צווישן זיי מייטשיק געלפֿאַנדס עלטערן זון — ד א נ י ע. די איבעריקע זענען זיך פונאַנדערגעלאָפן אין אַלע זייטן. איך און מיינער א חבר שלמה ש מ ו ל ק ע ר (איצט אין אַמעריקע), זענען געבליבן ליגן אין קאָרן ביז נאַכט.

ווען עס איז געוואָרן פינצטער, האָבן מיר זיך געלאָזן אין דער ריכטונג צו די וועלדער. אויפן וועג זענען מיר צוגעגאַנגען צום דאָרף בילאיאשין. מיר זענען אַריין צו א פויער און געבעטן עפּעס צו עסן, און אויך נאַכגעפרעגט וואָס הערט זיך אין קלעפּצק. די פויערטע האָט אונז גענבעטן רחמים, אז מיר זאָלן גלייך זיך צוריקקערן אין וואַלד און דאָרט האָט זי אונז געבראַכט ברויט, מילך און קעז, און פֿאַר־געלייגט אז מיר זאָלן דאָ וואַרטן. זי פֿאָרט גלייך קיין קלעפּצק, און ווען זי וועט זיך צוריקקערן וועט זי אונז אינפֿאָרמירן וועגן דער לאָגע.

ווען זי און איר מאַן זענען אָפּגעפֿאָרן קיין קלעפּצק, האָט איר זון אונז אַרייַנגענומען אין שייער און וויידער געבראַכט עסן. מיר זענען דאָ געלעגן ביז זיינע עלטערן האבן זיך צוריקגעקערט פון שטאָט. דאָן האָט ער אונז ווידער אָפּגעפירט אין וואַלד, געראָטן זיך אַנשליסן אין די פֿאַרטיזאַנער און געווירן די ריכטונג צו זיי. זיין מוטער האָט אונז צוגעפאַילט צו פֿאַרלאָזן דעם וואַלד, ווייל אין קלעפּקער קאָמענ־דאַטור וויינט מען וועגן דער אָנווזענהייט פון יידן. אין שטאָט — האָט זי דערציילט — האָט מען אַלע יידן וועלכע זענען נאָך בעבליבן לעבעדיק נאָך דער נאַכט פון דער שריפּה, אויסגעמאָרדעט דורך דערשיסן און אַרייַנגעווארפן אין דער פּריער צוגעגרייטער גרוב אין סטאַרינאַער וואַלד. נאָך איר אָנווּעקגיין איז אָנגעקומען איר זון. ער האָט אונז אַרומבאַוונדן מיט שטרוי, מיר זאָלן בליבן אומבאַמערקט.

די נאַכט האבן מיר איבערגעשלאָפן אין וואַלד, אינדערפרי האבן מיר אָנגעטראָפן פּויערים, וועלכע האבן געפירט פּיטערן זייערע פערד. אין א שמועס מיט זיי האבן מיר זיי פֿאַרגליַיכט גענט פֿאַר איבערפֿירן אונז צו די פֿאַרטיזאַנער אין זאַראַסקעוואָר וואַלד. אייַנער זיך באַווּיזן סימנים פון פרוון צו אַנטלויפן פון גטאָ, אבער די לאָגע איז געווען אזא, אז —

אלע גטאָ אינוואָינער זענען געווען פֿאַרנאָטוואַרטלעך מיט זייער לעבן פֿאר אזוינע פרוון. איינער א פליט שמחה נ י ו מ א ן וועלכער האָט פֿאַרלאָזן דאָס גטאָ, האָט אויף די וועגדונגען פון די גטאָ איינוואָינער זיך אומגעקערט צוריק.

נאָך לאָגע באַטראַכטונגען זענען מיר געקומען צום באַשלוס, אז ווען מיר וועלן אַרומגעריגלט ווערן דורך די נאַציס זאָלן מיר אונטערצינדן די הייזער און פרוון זיך ראַטעווען דורך אַנטלויפן, יעדער ווי ער קען.

פֿאַרצווייפלטער ווידערשטאַנד

דעם 22־טן יולי 1942 איז דער גטאָ אַרומגערינגלט געוואָרן דורך דער ווייסרוסישער פּאָליציי. מיר האבן אָנגעהויבן אונטערצינדן די הייזער. די שריפּה האָט זיך פֿאַרשפּרייט אַרום דער גאַנצער געגנט. מיר האבן אָנגעהויבן אַנטלויפן פון גטאָ אונטער א האָגל פון קוילן. אַרום אונז — געהאַרגעטע, פֿאַרוווּנדעטע, דערשטיקטע. מיר האבן אויפגעריכט א טויער. א גרופּע פון קרוב הונדערט מאַן האבן זיך אַרויסגעריסן דורך דעם טויער, צווישן זיי איך און מיין חבר ש מ ח ה נ י ו מ א ן. אָט זענען מיר שוין צוגעלאָפן צום באַרימטן קלעפּקער „וואַל".

מיר האבן זיך אויסגעטיילט א גרופּע פון 20 מאַן, דורכגעשניטן דעם ניעסווישער שאָסיי, און פונדאָנען זיך געגנומען צום דאָרף הארבונאוויטשיזנע. באַגעגנט אונז פון וויטן א ווייסרוסישער פּא־ליציאַנט און עפנט א שיסעריי. דאָ זענען געפֿאַלן טויט צוויי אַנט־לאָפענע, איך געדענק צווישן זיי מייטשיק געלפֿאַנדס עלטערן זון — ד א נ י ע. די איבעריקע זענען זיך פונאַנדערגעלאָפן אין אַלע זייטן. איך און מיינער א חבר שלמה ש מ ו ל ק ע ר (איצט אין אַמעריקע), זענען געבליבן ליגן אין קאָרן ביז נאַכט.

ווען עס איז געוואָרן פינצטער, האָבן מיר זיך געלאָזן אין דער ריכטונג צו די וועלדער. אויפן וועג זענען מיר צוגעגאַנגען צום דאָרף בילאיאשין. מיר זענען אַריין צו א פויער און געבעטן עפּעס צו עסן, און אויך נאַכגעפרעגט וואָס הערט זיך אין קלעפּצק. די פויערטע האָט אונז גענבעטן רחמים, אז מיר זאָלן גלייך זיך צוריקקערן אין וואַלד און דאָרט האָט זי אונז געבראַכט ברויט, מילך און קעז, און פֿאַר־געלייגט אז מיר זאָלן דאָ וואַרטן. זי פֿאָרט גלייך קיין קלעפּצק, און ווען זי וועט זיך צוריקקערן וועט זי אונז אינפֿאָרמירן וועגן דער לאָגע.

ווען זי און איר מאַן זענען אָפּגעפֿאָרן קיין קלעפּצק, האָט איר זון אונז אַרייַנגענומען אין שייער און ווידער געבראַכט עסן. מיר זענען דאָ געלעגן ביז זיינע עלטערן האבן זיך צוריקגעקערט פון שטאָט. דאָן האָט ער אונז ווידער אָפּגעפירט אין וואַלד, געראָטן זיך אַנשליסן אין די פֿאַרטיזאַנער און געווירן די ריכטונג צו זיי. זיין מוטער האָט אונז צוגעפאַילט צו פֿאַרלאָזן דעם וואַלד, ווייל אין קלעפּקער קאָמענ־דאַטור וויינט מען וועגן דער אָנווזענהייט פון יידן. אין שטאָט — האָט זי דערציילט — האָט מען אַלע יידן וועלכע זענען נאָך בעבליבן לעבעדיק נאָך דער נאַכט פון דער שריפּה, אויסגעמאָרדעט דורך דערשיסן און אַרייַנגעווארפן אין דער פּריער צוגעגרייטער גרוב אין סטאַרינאַער וואַלד. נאָך איר אָנווּעקגיין איז אָנגעקומען איר זון. ער האָט אונז אַרומבאַוונדן מיט שטרוי, מיר זאָלן בליבן אומבאַמערקט.

די נאַכט האבן מיר איבערגעשלאָפן אין וואַלד, אינדערפרי האבן מיר אָנגעטראָפן פּויערים, וועלכע האבן געפירט פּיטערן זייערע פערד. אין א שמועס מיט זיי האבן מיר זיי פֿאַרגליַיכט גענט פֿאַר איבערפֿירן אונז צו די פֿאַרטיזאַנער אין זאַראַסקעוואָר וואַלד. אייַנער

א פויער האָט זיך אָפּגעוואָנט פון באַלוינונג, און אונז צוגעפירט צו קליין־סאָוויטש. מיר זענען אַריין צו א פויער און צופעליק געטראָפן דעם סאָלטיס (דעם עלטסטן פון דאָרף), וועלכער האָט סימפאַטיזירט מיט די פּאַרטיזאַנער. ער דערציילט אונז, אַז נאָר וואָס איז בייַ אים געווען א יידיש מיידעלע, און לויט זייַנע שילדערונגען האָבן מיר פּאַרשטאַנען ווער דאָס איז. ער האָט אונז אָנגעווינן די ריכטונג, וווהין זי איז אַוועק, און אויפן וועג האָבן מיר זי געטראָפן אין וואַלד. זי האָט געהאַט בייַ זיך א קוישל מיט עסן, און זיך געטיילט מיט אונז מיט אירע פּראָדוקטן. מיר לאָזן זיך טיפער אין וואַלד און דערהערן א שיסעריי, פונווייטן האָבן מיר באַמערקט 4 באָוואָפנטע דייטשן. מיר מאַכן פליטה, און פּאַרשטעקן זיך טיף אין א זומפּ.

דאָס האָבן דייטשן אַרומגערינגלט פּאַרטיזאַנער, וועלכע זענען פּריער אָנגעפאַלן אויף זייערס א גרופּע וואָס האָט זיך אומגעקערט פון דער ליקווידאַציע פון ניסטוויעשער געטאָ. עס זענען געפאַלן פיל טויטע דייטשן, אָבער די פּאַרטיזאַנער האָבן געמוזט אָפּטרעטן פון וואַלד, ווייל די דייטשן האָבן זיי נאָכגעשפּירט און אַרומגע־רינגלט.

די אַרומיקע פויערים האָבן שוין געהאַט זייערע סימנים: א יידיש ייִנגל פון די פּאַרטיזאַנער פלעגט שטענדיק קומען אין דאָרף נאָך וואַסער. אין אָט זענען שוין פּאַרביי דריי טעג און ער באַוויזן זיך נישט. האָט דער סאָלטיס פון דאָרף אונז אָנגעווינן אַן אָנדער ריכטונג, ווי זיך צונויפטרעפן מיט די פּאַרטיזאַנער. אין פּאָל וועט דאָס וועט אונז נישט געלינגען — זאָלן מיר זיך צוריקקערן, וועט ער אונז געבן וויטערדיקע ידיעות.

נישט אָנטרעפנדיק די פּאַרטיזאַנער האָבן מיר זיך צוריקגעקערט צום דאָרף, און איבערגענעכטיקט בייַם סאָלטיס, אין א וויגל פון שטרוי. ער האָט אונז אויף געגעבן א סימן, אַז אויב מיר וועלן דער־הערן א בילעריי פון הינט הייסט עס, אַז די פּאַרטיזאַנער פּאָרן פּאַרביי.

די נאָכט איז אָריבער רוהיק. אינדערפרי האָט ער אונז געראַטן גיין צוב ראיאוקער וואַלד. אויפן וועג האָבן מיר באַגעגנט א פויער פון גרויס־סאָוויטש, וואָס האָט אונז געראַטן, בלייבן אין וואַלד. פּאָר־נאָכט מוזן דאָ דורכגיין פּאַרטיזאַנער. מיר האָבן אים געפּאָלגט און ווירקלעך: פּאַרנאָכט זענען אָנגעפאָרן פּאַרטיזאַנער מיט זייערע פורן. מיר שטייען צו צו זיי, אַז זיי זאָלן אונז אויפנעמען. זיי האָבן אונז גהאַייסן וואַרטן ביז זיי וועלן צוריקפאָרן. אָרום צוויי אַזייגער בייַ־נאָכט זענען זיי צוריקגעפאָרן, אָבער אונז נישט אויפגענומען — זיי מוזן אָנפרעגן אין שטאָב. בלייבן מיר ווידער די נאָכט אין וואַלד. ווען עס איז גענוג־אָרן ליכטיק, זענען מיר אָוועק לויט די סימנים פון זייער באַוועגונג ביז מיר האָבן זיך אָנגעשטויסן אויף א פּאָסטן פון פּאַרטיזאַנער ביים ברעג פון וואַלד.

דערזעענדיק אונז האָט דער פּאָסטן אויסגעשריען: די הענט אין דער הויך, און צוגעגרופן שמולערן צו זיך.

עה האָט זיך געגנוי פונאַנדערגעפּרעגט ווער מיר זענען. מיר דערציילן אים אַלץ. ער צענטפערט, אַז ער איז אַיינער אויפן פּאָסט און טאָר נישט אונז מיטנעמען.

וואַרטן מיר אָזוי ביז עס קומט נאָך אַיינער אויף א ראָונער, פיין געקליידעט, און ער האָט אונז דערציילט, אַז דאָ אין דער אומגעגנט געפינט זיך דער הויפּט־שטאָב. שפּעטער באַווייזט זיך א פּאַרטיזאַן, א קאָמוניער ייִד, און פירט אונז גלייך אין שטאָב.

א יונגער אָפּיצער אין מילימעריש קלייד־דער האָט אונז אָנגע־הויבן אויספּאָרשן פון וואַנען מיר קומען, ווער מיר זענען און ד.גל. איבערהויפּט האָט ער אונטערגעשטראָכן מיט פּאַרדרוס וואָס מיר זענען אָזוי לאַנג געזעסן אין נעטאָ און נישט געמאַכט פּריער קיין פּרווון אָרויסצוקומען זיך צו די פּאַרטיזאַנער. נאָך א לאַנגער אויס־פֿאַרשונג האָט ער אונז אויבערגעגעבן צו א ספּעציעלער פּאַרטיזאַנער־אָפּטיילונג, וועלכע איז באַשטאַנען פון יידן מיט א יידישן קאָמאַנ־דיר, א קאָפּוליער איינוווינער, ג י נ ט ש י ק.

דאָ האָבן מיר אָנגעטראָפן יידן פון קאָפּוליע, קלעצק, ניעסוויזש און פון נאָך אָרומיקע ישובים, בערך 500 מאַן. די יידישע פּאַרטיזא־נער זענען אָבער געווען אַן געווער, און מען האָט אונז געשטעלט א קאָטאָגאָרישע פּאַדערונג, אַז מיר מוזן מיט די אייגענע כוחות זיך שאַפן א וועפּן. איז איינגעפאַלן איינעם א משונה־דיקער גדעלאַנק, צו מאַכן א אָנפאַל אויף די קלעצקער קאַשאַרן און צונעמען דאָס געווער פון דער וואַך. פּאַרשטייט זיך, אַז דאָס איז געווען א פּאַטאַסטישע אָוואַנטורע, וועלכע האָט כּמעט געקאָסט דאָס לעבן פון 8 מאַן, וועלכע האָבן געפרווט אויספירן דעם פּלאַן און נאָכטרלעך גלייטן א דורכפאָל.

מיר האָבן אָנגעהויבן זוכן אָנדערע וועגן צו דערוועלבן זיך געווער, און דאָ איז כּמעט צופעליק א גייסטן א גליקלעכער צופאָל: אין וויליעשנער וואַלד, 5 קילאָמעטער נעבן קאָפּוליע, האָבן פויערים פון די אָרומיקע דערפער דערציילט, אַז נאָכט פון אונז, ביים דאָרף סטאריצע, געפינט זיך א ברודער־קבר פון אומגעפּער 100 רויט־אַרמייער, וועלכע זענען דאָ באַגראָבן געוואָרן צוזאַמען מיט זייער געווער. זענען מיר גלייך אָוועק אַהין, געמאַכט אויסגראָבונגען און ווירקלעך געפונען טיילן פון ביקסן און קוילן. מיר האָבן אַלץ אויפ־געקליבן, און עס האָט זיך אָנגעהויבן די פּיבערהאָפּטע אַרבעט פון אונזערע סטאָליאַרעס. מעטאַלסטן און אַנדערע ספּעציאַליסטן. דער סך־הכל — פופּצן גוט פונקציאָנירנדיקע ביקסן. דאָס איז געווען וויניק — אָבער אַלס התחלה גאָנץ גוט. מיר זענען שוין געווען באַוואָפנט אויף אַזוי פיל, אַז מיר זאָלן קענען דורכפירן וויי־טערדיקע אָקציעס פּאַר אונזער באַוואָפנונג און פּאַרשטאַרקונג.

מיר האָבן אָנגעהויבן אָקטיוו אויספירן פּאַרשידענע דיווערסיע־אָקטן, און פּאַרשאָפן זיך שפּייז־פּראָדוקטן.

דאָס לעבן אין וואַלד איז געווען בעצם א גאַנץ אָנגענעם און אינטערעסאַנט. עס זענען, נאָטירלעך, פּאָרגעקומען פיל פּאַדרייס־עכע אינצידענטן, אויך אויפן הינטערגרונד פון אָנטיסעמיטיש־טומלנגען בייַ א טייל אָנפירער פון די פּאַרטיזאַנער־אָפּטיילונגען. מיר האָבן אין א סך פאַלן געמוזט קריגן מיט די ציין און שוויגן. אין אַלגעמיין אָבער איז די שטימונג געווען א האָפנונגספולע און מונטערע. עס איז שוין געווען א יסוד צו גלויבן, אַז דער סוף פון די נאָציס וועט קומען פריער אדער שפּעטער. עס האָט זיך געמערקט און געפילט די צוזאַמענגעבונדנקייט און ברידערלעך צוזאַמענלעבן פון די יידן פון די פּאַרשידענע אָרומיקע שטעטלעך, וועלכע האָבן דאָ אין וואַלד אויסגעגליכן זייער רוקן און העלדיש געקעמפט.

מיר גרייטן זיך צו די אָקטאָבער פּייערונגען פון 1942־טן יאָר, די הכנות זענען באַדייטנדיקע. מיר האָבן אָנגעגרייט שפּייז, פּלייש, בראַנפן. אויפגעשטעלט אין וואַלד א בינע, באַפּוצט מיט בלומען און לאָזונגען פּאַר אָרויסטרעטונגען און קינסטלערישע אויספירונגען — א זעלבטשטענדיקע פּרייַע מלוכהלע, אָרומגערינגלט פון אַלע זייטן מיט די דייטשע אָקופּאַנטן. אָבער די לעצטע האָבן די גאַנצע צייט נישט געוואָגט זיך אַפּילו דערנענטערן צו די פּאַרטיזאַנישע לאָגערן. זיי פלעגן אַפּילו אויסמיידן די וועגן, וווּ זיי האָבן זיך געקענט אַנ־שטויסן אויף אונזערע פורן און טראַנספּאָרטן. אָבער ווי עס האָט זיך אָרויסגעוויזן, האָבן זיי געמאַכט אַלע צוגרייטונגען צו ליקווידירן אונז גראַד אין טאָג פון די אָקטאָבער פּייערונגען. דעם 7־טן נאָוועמ־בער, 8 אַזייגער אין דער פרי, האָבן אונז באַפאַלן דייטשע מיליטע־רישע טיילן באַוואָפנטע מיט טאַנקן און מאַשין־געווער. עס האָט זיך אָנגעהויבן א שווערע שלאַכט. עס זענען אָפּגעפלאָן טויט צוויי העלדן

פּאַרטיזאַנער; פון אונזער יידישער גרופּע זענען פאַרוווּנדעט געוואָרן צוויי.

דער שטאָב מיט די איבערריקע פּאַרטיזאַנער אָפּטיילונגען זענען געבליבן אין וועלדער, ווי אויך די אָפּטיילונגען פון אונזער אָפּטיילונג, וועלכע האָט זיך צעפּונען אַ ערך 3 קילאָמעטער פון זיי. נאָך זייער אָפּטרעטן זענען מיר פאָקטיש געווען אַרומגערינגלט. דער גליק איז געווען, וואָס די דייטשן האָבן זיך נישט אריינטירט אין די ערטער. זיי האָבן כּמעט בכלל נישט געוווסט וועגן אונזער עקזיסטענץ. אונזערע קאָמאַנדירן האָבן באָפוילן אָפּטרעטן, און זיך באַמיען אויך פֿאַרויסצוזען דעם טראַנספּאָרט פון וואָלד. אָבער ביי די ברעגן פון וואָלד, האָבן מיר זיך אָנגעשטויסן אויף דייטשן מיליטער. זיי האָבן אויף אונז געפּפּט אַ שיסעריי — מיר זענען געווען צעצווונגען צוריקצוטרעטן אין וואָלד, אויבערלאַנדיק אַ טייל פון אונזער טראַנספּאָרט.

אַזוי זענען מיר געשטאַנען ביז נאַכט. אונזערע קאָמאַנדירן האָבן דאָן געשיקט אַ אויסשפּיר־אָפּטיילונג צו געפינען אַ וועג, ווי אַזוי זיך אַרויסריסן פון דער אַרומרינגלונג. די אויסשפּירער איז געלונגען אויסצופינען אַ פאַרבאָרגענע סטעזשקע דורך אַ זומפּ. מיר האָבן באַשלאָסן אַלע אויבערלאַנן, אַרויסנעמען בלויז די צוויי פאַרוווּנדעטע פּאַרטיזאַנער — און זיך געלאָזט אין וועג. איך און נאָך צוויי פון מיינע חברים האָבן דורך א צופאַל זיך אָפּגעריסן פון דער אָפּטיילונג. דריי טעג זיך אַרומגעדרייט אין די וועלדער, און צום סוף אָנגעטראָפן די אָפּטיילונג ביים דאָרף לאָוועַ נעבן קאָפּוליע, ווו מיר זענען גע־שטאַנען 3 וואָכן. דער שטאָב מיט די אויבערריקע אָפּטיילונגען האָבן אויף זייער אָפּטרעט־וועג געמוזט אויפּנעמען אַ שווערן קאַמף מיט די דייטשן, אין וועלכן זיי האָבן פאַרלוירן צוועלף מאַן און דערנאָך זיך פאַראייניקט מיט אונז.

עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ ריי פון וואָנדערונגען — די דייטשן האָבן אונז פאַרפֿאָלגט. פון קאָפּוליער נעגנט האָבן מיר איבערגע־וואָנדערט אַזש צו די שטופּטעוויצער וועלדער, ווו מיר זענען געשטאַ־נען אַ לענגערע צייט, ביז מיר האָבן ווידער אָנגעהויבן זיך באַווענגן.

דעם 25־טן מערץ 1943 איז אויף דעם אָרט אויסגעבראָכן אַ גרויסע שלאַכט צווישן אונז און דייטשן. מיר האָבן זיך אָנגעשטויפּט אויף באַדייטנדיקע באַוואָפנטע טיילן, און צוזמוזט אָפּטרעטן איבערר לאָנדזיק ווידער אונזערע אַלע שפּייז־זאַפּאָסן און גאַנצן טראַנספּאָרט. מיר זענען אָריינגעפאַלן אין פאַרוווּרפענע טיפּע זומפּן, אַן אַ וועג און אָרויסגאַנג. מיר זענען דאָ געבליבן שטייַן ביז נאַכט — און דאָן האָט אַ גרופּע פון צוויצציק מאַן באַשלאָסן ריזיקירן און צוריקגיין אין אונזער געווען־ענעם לאָגער, מיטן צוועק צו ברענגן די שפּייז־פּראָ־דוקטן. דערנענטערנדיק זיך צום לאָגער זענען מיר באַשאָסן געוואָרן פון אַלע זייטן מיט מאַשין־געווער. אין דער פינצטערניש פון דער נאַכט און אונטער דעם קוילן־האַגל, זענען מיר זיך צעלאָפן אויף פאַרשידענע זייטן. אָפּלויפֿנדיק אַ שטיק וועג, האָב איך מיך אָפּגע־שטעלט און געפונען זיך אייגנער אַליין בייגאַט אין אַ טיפּן וואָלד. 5 טעג האָב איך געבליבן־דושעט און עזותס אַ וועג, אַ שטאָג, אַ מענטש, ערשט אויפֿן זעקסטן טאָג האָב איך באַמערקט שפּורן פון מענטשלעכע טריט און אויסגעפונען אַ וועג, אויף וועלכן כ'האָב גע־פונען אַ דייטשן האַנט־גראַנאַט. אויפֿן זיבעטן טאָג האָב איך באַגעגנט אַ גרופּע פּאַרטיזאַנער פון אונזער בריגאַדע. צוזאַמען מיט זיי בין איך אויף אין שאַבּ, ווו כ'האָב געטראָפן עטלעכע מאַן פון אונזער יידישער אָפּטיילונג, און מיט זיי בין איך אויף צו אונזער לאָגער. אויפן אָרט האָבן מיר צו אונזער דערשטוינונג קיינעם נישט געטראָפן, אַ חוץ ברענענדיקע איבערגעלאָזענע פּאַלאַטקעס...

זיי זענען אינצווישן באַפאַלן געוואָרן דורך דייטשן, און געמוזט פאַרלאָזן דעם לאָגער. צוויי טעג האָבן מיר געוכט די יידישע אָפּ־טיילונג, ביז מיר האָבן זי געפונען אין ראזשינער וואַלד — דאָרט זענען מיר געשטאַנען אַ לענגערע צייט.

סוף 1943 האָט מען מיך אַרויסגעשיקט אין די נאַנטע כּוטאָרעס צו אַ פּויער, וועלכער האָט געאָרבעט אין זיין שמידערייַ. איך האָב געדאָרפט אויספילן פאַרשידענע אַרבעטן פאַר אונזער אָטריאַד. דאָרט בין איך צוועון קרוב 3 מאָנאַטן.

ערב באַפּריייונג

שוין נאַנט צו דער באַפּריייונג זענען מיר אביבערגעגאַנגען אין די וועלדער פון האנצאוויטשער ראַיאָן. דאָ האָבן מיר אויסגעפירט פיל דיווערסיע־אַקטן. אין מיין זכרון איז פאַרבליבן דער פאַל אויפן שאָסיי סיניאַווקע־מעדוועדיטש. צוויי לאָסט־אויטאָבוס אָנגעפאָקט מיט דייטשן זענען דורך אונז אַרומגערינגלט און באַשאָסן געוואָרן מיט אַ האָגל פון קויל. קיינעם פון זיי איז נישט געלונגען אַרויסצוגין גאַנץ. מיר האָבן אויסגענומען טעלעפֿאָן אין טעלעגראַף סטאַלבעס. געשניטן דראָט, אויפֿגעריסן די באַן־ליניע האָנצאָוויטש—פּינסק.

אין יולי 1944, האָרט פאַרן אָפּטריט פון די נאַצאָס, האָבן מיר אויפגעריסן די באַן־ליניע באָראָנאָוויטש—בריסק.

אין יולי 1944 איז אונזערע מיליטער אַרמיי. מיר זענען אַלע אַרויס פון די וועלדער.

אונזער אָפּטיילונג האָט באַקומען די אויפֿגאַבע איבערצוגעמען די מאַכט אין לעכצוויטש. אַ טייל פון אונז האָט באַקומען פאַרשידענע אַדמיניסטראַטיוועס און עקאָנאָמישע פאָסטנס אין לעכצוויטשער ראַיאָן, אַנדערע זענען מאַביליזירט געוואָרן אין דער אַרמיי אויפֿן פראָנט, צווישן זיי אויך איך.

אונזער זיגרייכער אָנגריף האָט זיך געצויגן אין דער ריכטונג לעכצוויטש — באָראָנאָוויטש — סלאָנים — זעלווע — וואָלקאָוויסק — ביאַליסטאָק. ביי לאָפּי אין סאָקאָלקע זענען מיר אַרייַנגעפאָרן אין אַ קאָמף מיט די אָפּטרעטנדיקע דייטשן. דאָ בין איך פאַרוווּנדעט געוואָרן און אויבערגעשיקט געוואָרן קיין ביאַליסטאָק אין שפּיטאָל. 5 וואָכן אָפּגעלעגן אין דורכגאַנגען אַ מעדיצינישע אונטערזוכונג, וועלכע האָט מיך אויסגעפונען נישט־מיליטער־פּעהיק, און מען האָט מיך אויבערגעשיקט אין אַן אָרבעטס־באַטאַליאָן, 15 קילאָמעטר פון לאָמזשע. דאָרט האָב איך געאָרבעט ביי מיין פאַך — שמידעריי.

נאָך צוויי מאָנאַטן וויידער דורכגעגאַנגן אַ מעדיצינישע אונטער־זוכונג, וועלכע האָט מיך אינגאַנצן באַפרייט פון מיליטער און אויבער־געשיקט קיין קלעצק.

דעם 15־טן דעצעמבער 1944, אין אַ גרויען ווינטער־טאָג, האָב איך ווידער דערזען מיין שטעטל. אַ שוידערלעך בילד: די שטאָט חרוב, פאַרברענט. עס זענען געבליבן בלויז אַ טייל הייזער פון סוף צעפּערער, ניעסוויזשער און סלאָבאָדער גאַס. דאָס איבעריקע — רויא־נען. פון מאַרק — קיין זכר. אַלע גרוי, טרויעריק, בית עולמדיק.

אַ גאָר קליינע צאָל פון די געוועזענע קלעצקער יידן זענען געבליבן אין שטאָט, אומקערנדיק זיך פון די פאַרטיזאַנער.

מען האָט ביסלעכווייַ אָנגעהויבן זיך צופאַסן צום לעבן. אָנדערע האָבן פאַרנומען פאַרשידענע סאָוועטישע פאָסטנס, אייניקע האָבן אָפּילו אָנגעהויבן פירן אַ מסחר מיט די פויערים.

דאָס לעבן אָבער אויפן בית־הקברות איז געווען אומדערטרעג־לעך. גייסטיק זענען מיר אַלע געווען צובראָכן. וועג עס איז געקומען די מעגלעקקייט זיך צוריקצוקומען קיינעם נישט געטראָפן, אַ חוץ אויסנאָמען — פאַרלאָזן קלעצק.

ניסן איזראעלעוויטש / מיט די פארטיזאנער

ז ייער טראגיש איז געווען דער טויט פון מיינע עלטערן. צוליב דער קראנקהייט פון פאטער, איז די מוטער אויך נישט ארויס אין מארק. בלויז די צוויי ברידער און די שוועסטער זענען ארויס צוזאמען מיט אלע יידן אויפן באפעל זיך צו שטעלן אויפן מארק.

ווען דער פאטער האט געהערט די שיסעריין, וועלכע האבן זיך געטראגן פון די קריסטלעכע מאהילקעס, האט אים געשראקן דער גורל פון זיינע קינדער. ער איז אוועק קראנקהייט געווליר ווערן בייא א שכן א קריסט. גייענדיק צוריק, האט ער דערזען ווי די גויים גיין מיט גראב־אייזנס אין די הענט. האט ער שוין פארשטאנען וואס איז געשען. וועגן די יידן, וואס זענען געבליבן אין דער „קאלטער שול" האט ער נישט געוווסט. ער איז ארויין אין שטוב, באקומען א הארץ־אטאק און געשטארבן.

מיין מוטער, מיינענדיק אז ער האט געהלשט האט געפרווט אים ראטעווען מיט שפריצן וואסער. וען דאס האט נישט געהאלפן, איז זי ארויסגעלאפן אין גאס, און גערופן צו הילף די קריסטן. אויף אירע געשרייען איז געקומען דער דייטשער קאמענדאנט קאך. ער האט איר גלייך אוועקגעפירט צום גרוב, וווּ עס זיינען שוין געלעגן די 4500 קדושים, און זי דארט דערשאסן.

בייגאכט, וועו מען האט ארויסגעלאזט די יידן פון דער „קאלטער שול", איז מיין שוועסטער אוועק זען וואס מאכן די עלטערן. דארט האט זי געפונען דעם פאטער טויט ווי בייא א שכן, א קריסט, האט זי זיך דערווווסט דעם גורל פון דער מוטער.

אויף מארגן, פרייטיק, האב איך מיט דער דערלויבניש פון דער מאכט געדונגען א פור, און געבראכט מיין פאטער צו קבר ישראל אויפן בית עלמין. אונטער דעם אויפזיכט פון א פאליציאנט געגראבן דעם קבר און פארשאטן. גלייך דערנאך האט דער פאליציאנט מיר צוריק געבראכט אין געטא.

...שבת, דעם 11טן חשון תש״ב 1942, האט מען ארומגעצוימט דעם געטא און אנגעהויבן פירן די יידן צו דער ארבעט. די ארבעטס־פלעצער זענען דאסמאל געווען די אומגעגנט פון דארף יאנאוויטש — בוינן בריקן. וויינטער האבן מיר געהויבט דעם שניי פון די שאסייען. אין שטאט האבן מיר געארבעט ביי גאווהע פאבריק, ביי משה דעם אלייניק, אין שטראסק, ביי צאלע בענדעלס אין מיל. אנדערע זענען געווען באשעפטיקט ביים זעגן האלץ פאר די דייטשן. פרויען פלעגן קארן די גאסן.

לעבנסמיטל איז אין געטא געווען וויניק. געווען שטרענג פארבאטן ארייפצירן פון דרויסן. די פאליציי וועלכע איז געווען איינגעקווארטירט ביי ניצבערגן אין מויער, האט שטרענג אפגעהיט און אפילו איינגעפירט לייבשטראף. פאר ארייגשמוגלען א האלבן קילא פוטער, פלעגט מען באשטראפן מיט 25 שמיץ. אהרן ליאס האט באקומען 75 שמיץ פאר ארייגפרן פראדוקטן. פאר שבועות 1942 האט די דייטשע מאכט אפגעדארט פון קלעצקער געטא, אז מען זאל זיי געבן 11 סטאליארס אויף דרייגענדער ארבעט אין בראנאוויטש.

דער אזוי גערופענער ארבעטס־אמט איז דאן געווען ביי שקליארן אין מויער און דער יידן־ראט אין „שולחן". דער פרעזעס פון יידן־ראט, יצחק צערקאוויטש, האט פארופן אלע טעפלערס און סטאליא־רעס און זיי וועגן דעם מיטעטיילט. היות ס׳איז נישט געווען זיכער צי די דייטשן מיינען עס באמת אויף ארבעט, האט יצחק צערקאוויטש, דער פרעזעס, נישט געוואלט באשטימען וויר ס׳זאלן זיין די 11. האט ער פארגעליגט וואס פון זיי. אין אוונט האט מען גערופן די 11, אויף וועלכע דער גורל איז אויסגעפאלן, צום ארויספארן. צווישן זיי אויך דער מחבר פון די שורות.

צומארגנס פרי זענען מיר אלע געקומען צום טויער פון געטא. א אויטא האט שוין געווארט אויף אונז ביים טויער. די יידן פון געטא זענען אויך געקומען, און מיט טרערן אין די אויגן זיך צוזאגט מיט אונז, וועמענס גורל מען האט געהאלטן פאר א פארצווייפעלטן.

די פאליציי האט צעטרייבן דעם עולם אין די הייזער. צערקאוויטש האט אונז געמטיקט און צוגעזאגט, אז אין 6 וואכן ארום וועלן מיר ווידער זיין אין קלעצק...

דער אויטא איז אפגעפארן און אונדז געבראכט קיין בראנא־וויטש. מיר האבן דארט געארבעט ביי בויען הייזער, און געטראפן דארט יידן פארשיקט אויף ארבעט פון די ארומיקע שטעטלעך: לעכעוויטש, סטויפץ, סלאנים און נאוואמוש.

ח׳ אב 1942, האבן מיר, די 11 קלעצקער אין בראנאוויטשער געטא, באקומען די טרויעריקע ידיעה, אז קלעצקער געטא עקזיסטירט שוין נישט. א יידישער שאפער, וועלכער איז אין דייטשן דינסט געפארן פון בראנאוויטש קיין קלעצק, האט שוין נישט בעקענט אריינפארן אין קלעצק. די גאסן זענען געווען פול מיט טויטע און דער געטא האט געברענט.

א חדש שפעטער זענען געקומען אין בראנאוויטשער געטא די געראטעוועטע פון קלעצק: גרשון ליסער, שימשל בירג מיט דער טאכטער, יצחק באנשטיק, יעקב גלער און זיי האבן דער־ציילט, וואס ס׳איז פארגעקומען... ביינאכט האט מען ארומגערינגלט דעם געטא, און פארטאג האט מען שוין צו די דראטן קיינעם נישט צו־געלאזט. די יידן האבן פארשטאנען אז ס׳איז נישטא וואס צו פארלירן, האט יעדער אייגער עצונדן די אייגענע הויז און אין רויך געשניטן די דראטן און זיך גלאזט לויפן פון געטא. גרשון ליסערס זון איז אויך גלאפן מיטן פאטער צוזאמען, אבער איז דערשאסן געווארן לויפנדיק, און גרשון ליסער פארווונדעט אין פוס האט זיך מיט מאטערניש דערשלאגן צום בראנאוויטשער געטא.

וועו די מערדער האבן שוין ליקווידירט די קלענערע שטעטלעך, האבן זיי זיך צענומען צו בראנאוויטש. 600 מאן האט מען שוין אוועקגעפירט פון בראנאוויטשער געטא אין קאלדיטשעווער לאגער, און פון דארט האבן זיי זיך שוין נישט צוריקגעקערט.

גלייך נאך יום כפור תש״ג, 1942, דינסטיק, האט מען ווידער אנ־גהויבן פירן מאסנוויז אין קאלדיטשעווע. האבן מיר, 8 קלעצקער, זיך באהאלטן אין א בונקער אונטער א פאדלאגע, אין דעם הויז וווּ מיר האבן געווינט (ארלע 93), און איבערגעזעסן גאנצע 5 טעג נאך דער דאמאלסדיקער צוויטער שחיטה אין בראנאוויטש. קיין וואסער האבן מיר נישט געהאט, אבער בלוט האט זיך אויך אויף אונז געגאסן בשפע. איבער אונז אויף דער פאדלאגע זענען געלעגן דערשאסענע, האט עס פון זיי גערונען אויף אונז זייער בלוט...

שבת, אויפן 5טן טאג, נאך דער שחיטה, צוימט מען ווידער דעם בראנאוויטשער געטא. מ׳האט שוין אויסגעשאכטן עטלעכע טויזנט יידן, קען מען דעם געטא פארקלענערן. ס׳גייט אבער נישט פארבי קיין גאנצע וואך, און אין בראנאוויטש קומט פאר א דריטע שחיטה, דאס מאל אויף קינדער.

מיר, די גרופע קלעצקער, האבן בין איצט זיך ווי עס איז ארויסגעראטעוועט. אבער די לאגע איז פאר אונז געווען א גאנץ קלארע. האבן מיר אנגעהויבן זוכן א וועג, ווי זיך ארויסרייסן פון בראנאוויטשער געטא. א פאר וואכן שפעטער איז אונז

געלונגען צו באַקומען געווער: 5 ביקסן און גראַנאַטן.

מיר האָבן אונטערגעקויפט אַ ווייסרוסישן פאַליציאַנט, און ביינאַכט האָבן מיר מיט די ביקסן אונטער די מאַנטלען, אַנגעהויבן זיך אַרויסגלבנען פון גטאָ. צווישן די קלעצקער זענען געווען וועלע גרין, אייזיק טשארנאבוסקי, יצחק באנשטשיק, אהרן ליאס, יעקב העלער, לייזער שוסטער, הירשל אושע־ראוסקי פון צוצעוויטש.

אויסער דעם — דוד עליאוויטש, שלמה שוויראנסקי מיטן זון פון האראדישץ און נאך 13 בראנאוויטשער יידן. אבער וען ס׳איז געקומען די ריי פון מיר און נאך 3 בראנאוויטשער, האט דער פאליציאנט פלוצלונג חרטה געקראגן און מער נישט געלאזן. אויף מארגן האבן בראנאוויטשער אויך אונטערגעקויפט דעם פאליציאנט. אבער דאסמאל האט דער פאליציאנט פארלאנט. אנדערע פאליציאנטן האבן אפגעוואלדן די ארויסגייענדיקע און געפונען אַ שיסעריי. אַ טייל איז אפגעפאלן, און די איבעריקע האבן זיך גראטעוועט דורך צוריקלויפן אין גטאָ. בייַ די געפאלענע האט מען געפונען געווער.

אַ צייט שפעטער. אַז מהאט דעם בראנאוויטשער גטאָ געמאַלעך ליקווידירט, זענען צווישן די 180 לעצטע גראַטעוועטע יידן אויך געווען 3 קלעצקער: גדליה פישׂ, בערל חן און איך.

מ׳האט אונז אלעמען ארומגעצוימט אין א לאגער, און געמוען צו דער ארבעט. דארט זענען מיר אפגעווען 9 חדשים.

אין מאי 1943, וועו מיר האבן געארבעט אויף אַ פלאַץ האבן מיר אויסגעגוצט אַ גינסטיק מאמענט, אראפגעריסן פון זיך די געלע לאַטע, פארבייגעלאפן די דייטשן און זיך אוועקגעלאזן לויפן. ביז נאכט זענען מיר אינעדרגעלעגן אין קאָרן. ביי נאכט זענען מיר איריק אין דערף דובאווע. אנגעקלאפט אין אַ פענצטער ביי אַ פויער, און געפרעגט דעם וועג צום וואלד, דער פויער האט אונז געגעבן אַ האלבן לעבל ברויט. מיר זענען אוועק, דורכגעגאנגען די באן־ליניע, דאכעווער בריק און די דערפער: מאסטילאוויטש, דראבאוושטשינצע, וואראניץ, אסטראוויטש, מאריץ, קאלק, ראזשן, און אין דערף כווא־ראסטאוו זיך געראטעוועט מיט די ערשטע פארטיזאנער.

די פארטיזאנער האבן זיך אבער אנטזאגט אונז צונעמען צו זיך, מורא האבנדיק מיט זאלן נישט זיין קיין שפיאנען.

מיר זענען אוועק ארבעטן צו די ארומיקע דארפישע פויערים. איך בין דאן קראנק געווארן אויף טיפוס. מיט שווערק ברויט און קארטאפל איבערגעקומען די שוועכע קראנקהייט. דערנאך האט זיך אין יענער געגנט באווירן דער בארימטער פארטיזאנען העלד פון ראטנפארבאנד גענעראל־מייאר סידאר קאלפאק מיט זיין בארימ־טער דיוויזיע, וועלכע איז געווער אַ רעגולערע פארטיזאנען ארמיי, און פלעגט באקומען באפעלן דירעקט פון מאסקווע. אין אירע ריייען זענען געווען אַ סך יידן, וועלכע האבן זיך דורך איר ארויסגערא־טעוועט.

די דאזיקע דיוויזיע האט אויך איינגעגליידערט אונזערע קלעצקער אין אירע ריייען, און אזוי ארום געגעבן די מעגלעכקייט נקמה נעמען.

*

אייניקע פרטים וועגן אונזערע פארטיזאניש נקמה־טאטן:

דעם ערשטן צוזאמענשטויס האבן מיר געהאט ביים דארף אסטראוועשע, דעם צווייטן ביי דענעסקאוויטש. מיר פלעגן באפאלן און צעשיסן דייטשן, ווייסרוסישע פאליציאנטן און איך נישט שא־נעווען די יעניקע פון דער ציוויליער באפעלקערונג, אויף וועלכע ס׳איז געפאלן אַ חשד, אַז זיי גיבן ארויס די ערטער פון די פארטי־זאנער. זיגרייכע קאמפן גדעניק איך, זענען פארגעקומען אויפן שאסיי נעבן סיניאווקע, וווּ מ׳האט ארויסגעשאסן 20 אויטאס מיט גרויסע דייטשע פארלוסטן און אפילו געכאפט אַ לעבעדיקן דייטש. ארויסגעלאזן אַ צוג ביי יאזעוויטש. געקומפט ביי די שטעט מיר, גראדנע, סלאנים, לידע, נאוואגרודעק און בראנאוויטש.

וועו די רויטע ארמיי האט פארנומען אין איר שנעלן אנגריף די דאזיקע ווייסרוסישע געגנט, האבן זיך די פארטיזאנער אקער געטאן צו דרום, קיין אוקראינע. דארט האבן מיר זיך געשלאגן מיט די רעאקציאנערע אוקראינישע פארטיזאנער, די אזוי גערופענע „באנדעראוצע״, וועלכע האבן פריער פארראטן די סאוויעטן מאט, מיטגעארבעט מיט די דייטשן און פארניכטעט די דארטיקע ייִדישע באפעלקערונג. דערביבער איז נישט קיין וווּנדער, וואס די דאזיקע אוקראינישע נאציאליסטן האבן ספעציעל מורא געהאט פאר די ייִדישע פארטיזאנער. מיר האבן געהאט מיט זיי אַ דאפלטן חשבון. פלעגן זיי טאקע איידער אריינפאלן צו יידן בעסער זיך נעמען דאס לעבן, ווייל ביי יידן האט זיי דער־וואַרט עפעס ערגערס ווי אַ שנעלער טויט.

ישעיהו קאשעצקי / אזוי איז עס געשען...

א

דאנערשטיק דעם 25טן יוני 1941, אין די פארמיטאג שעהן, האט זיך אונדזער גאנצע פאמילע צעזעפגעקליבן בייַ אונדז אין הויז. מיר האבן שוין געוווסט, אַז די היטלער־חיילות האבן אריינגעמאר־שירט אין שטאט. מיט שרעק האבן מיר געווארט אויף די צוקונפטיקע גשעענישן.

עס עפנט זיך די טיר. צוויי דייטשע זעלנער גייען אריין און פאדערן אַ מענש אויף ארבעט. דער גורל איז אויסגעפאלן אויף מיר. ארויסגייענדיק פון הויז האב איך אויגן אַ גרופע פון קרוב 60 יידן. איך האב זיך אנגעשלאסן אן זיי, און אונטער דער וואַך פון די זעלנער זענען מיר אפגעפירט געוואלן צו די געוועזענע פוילישע קאזארמעס. מען האט אונדז באפוילן אפרוימען די מיסט פון די פערד־שטאלן. גלייך האבן זיך אנגעהויבן שיטן אויף אונז קלעפ פון גומי־שטעקנס. מיר האבן געארבעט טיכטיקער און פלייסיקער, פאר־שטייענדיק מיט וואס דאס שמעקט.

דערנאך האט מען געברענגט ליידיקע פעסלעך, און מען האט אונז אינגעשפאנט אין זיי ווי פערד. מיר האבן געדארפט אנפילן זיי מיט וואסער פון חיים חארוזע ברונעס — אַ מהלך פון דריי קילאמעטער און ברענגען זיי צוריק אין די קאזארמעס. יידן האבן ארויסגעקוקט דורך די שפאלטן פון די פענצטער און באַ־דויערט אונדזער לאגע. מיר האבן אזוי געארבעט ביז פארנאכט. טויט־מידע, צעשלאגענע און הונגעריקע, האבן מיר זיך אין אונט צוריק־געקערט אין אונדזערע היימען.

פרייטיק פרי האבן זיך צעזויגן פון מארק צו ניעסוויזשער וועג ריייען מיליטער — פוסגייער, קאוואלעריע און ארטילעריע. צווויי מאטאציקליסטן זענען אריין צו אונדז אין שטוב און געפאדערט

געשיר. אונדזערע אַ שכנה, אַ קריסטין, איז גלייך צוגעלאָפן צו זיי און אויסגעפרוס: — „דאָ זענען רייכע יידן. נעמט וואָס איר קענט". די נאַציס האָבן זיך נישט געגלויבט אַז דער דערמוטערונג, גלייך האָבן זיי אַנגעהויבן רויבן וואָס זיי איז געפעלן געוואָרן.

אין איינעם טעג אָרום, האָבן דייטשע זעלנער געבראַכט אויף דער לאָנקע נעבן אונדזער הויז, אוּן באָפוילן אַ גרופּע יידן זיי היטן און פיטערן. מיך האָבן זיי באַשטימט אַלס אויפזעער. פיטערנדיק די פערד האָב איך באַמערקט צוויי דייטשע אָפיצירן, וועלכע האָבן זיך דערנענטערט צו אונדז.

זיי פרעגן: ווער איז דאָ דער אויפזעער? איך מעלדע זיך: — „דו פאַרפלוכטער הונט — שרייט אויס איינער פון זיי — וואָרום גיסט דו זיי ניט קיין קלוי? (ס'הייסט קאנישינע).

איך האָב פשוט נישט פאַרשטאַנען, וואָס ער מיינט. האָט ער מיר שטאַרק צעשלאָגן מיט זיין גומי־שטעקן. דאָן האָט אַ דייטשער זעלנער מיר באָווינן, וואָס דער אָפּיציר איז אויסן. מיר זענען גלייך שנעל געלאָפן און געבראַכט קאניושינע פאַר די פערד.

— „אָט דאָס מיינען מיר פאַרפלוכטע יידן"...

שבת פרי קלאָפט אַ דייטש אין טיר. מיין אַלטע מוטער, איינע אַליין אין הויז, עפנט אים די טיר.

— וווּ זענען די זין? — שרייט ער — איך ברויך גלייך אַ פערד און וואָגן.

מיין מוטער דערקלערט אים, אַז אָזעלכעס פאַרמאָג מיך נישט. אומגעריכטערהייט קומט אָן מיין יינגערער ברודער. דער דייטש וואָרפט זיך אויף אים און שלאָגט אים מכות רצח. איך בין אַרויס־געלאָפן דורך אַ הינטער־טיר בעטן הילף.

מערסטנטייל פלעגן מיר זיצן פאַרשלאָסן אין אונדזערע הייזער, אָפגעריסן איינע פון די אַנדערע. מיר האָבן אָבער געווּסט און געפילט דעם טעראָר און פּאַניק. אונדזערע שכנים, די ווייסרוסן, האָבן אַנגעהויבן אָרויסוויזן זייער אַנטיסעמיטישן פרצוף, און זיך איינקויפן יחוס בייַ די היטלעריסן. עס הויבט זיך אָן אַ סדרה שפּיאָנאַזש און מסירה אויף יידן. אונדזערער אַ שכן, קאליע זאַדאָלין, האָט געמסרט, אַז מיר האָבן אַ ראַדיאָ און הערן זיך צו צו די באַלשעוויסטישע סטאַנציעס.

אונדזער גאַנצע פאַמיליע ווערט אַרעסטירט. מיר מיינען, אַז אונדזער גורל איז געהּפֿטמעט. אָבער די נאַציס זענען פאַראינטערעסירט אין עפעס אַנדערש. זיי פאַדערן פון אונדז גלאַט אַלס אויסקוף. דער געוועזענער יידישער וויצע־בירגערמייסטער ליסער דערשיינט אין אונדזער קאַמער — לויטן אויפטראָג פון דער פּאָליציי — און ראָט אונדז, אַז מיר זאָלן גלייך באַצאָלן. מיר דערקלערן אים קאַטעגאָריש, אַז מיר פאַרמאָגן נישט קיין גלאַט. עס איז געבליבן איין וועג פון רעטונג: ווירקן אויף זאדאלינען, ער זאָל צוריקציען זיין באַשולדיקונג. דורך פאַרשידענע מיטלען האָבן מיר דאָס דערגרייכט. די דייטשע צייווילפּאָליציי איז אין די ערשטע טעג נישט געווען אַזוי גרויזאַם ווי שפּעטער. מען האָט אונז באַפרייט.

ב.

איינמאָל אַ פרייטיק פרי בין איך אַרויס פון מיין הויז מיט מיינע צוויי קינדער. איך האָב געטראָגן מילך פאַר מיין שווּיגער. ווי נאָר איך האָב אויבערגעטראָטן די שוועל פון מיין הויז, האָב איך דערהערט אין גאַס עשרייַען און געוואָלדן פון יידן: מען שלאָגט, מען הרג'עט. האָב איך זיך גלייך שנעל אומגעקערט און דורכן „וואָל" זיך געלאָזט לויפן הינטערן שטאָט.

איך בין פאַרלאָפן אַזש קיין האַרבונאָוושטשינע, אַ דאָרף דרייי קילאָמעטער פון קלעצק, און אַריין צו אַ באַקאַנטן קריסט איך הויז. זיין פרוי האָט מיך אַנגעקוקט מיט שרעק. זי פרעגט מיר: — וואָס איז געשען? וואָס האָלט איך אין האַנט? (איך האָב זיך אַזוי פאַרלאָרן, אַז איך האָב אַפילו נישט געפילט, אַז איך טראָג דעם טאַפּ מילך אין האַנט...). איך האָב איר דערציילט וועגן די געשעענישן, און געבעטן זי זאָל צוגיין אין שטאָט, זיך דערוויסן וואָס איז געשען. די פרוי האָט דערפילט מיין ביטע. אומקערנדיק זיך פון שטאָט האָט זי מיר איבערגעגעבן, אַז ביי אונדז אין הויז איז אַלץ אין אָרדנונג. אָבער אין שטאָט זענען געפאַלן יידישע קרבנות. אַפוואַרשטנדיק עטלעכע שעה האָב איך באַשלאָסן זיך צוריקצוּקערן אַהיים. אויף די גאַסן האָט געהערשט טויטע שטילקייט.

עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז עטלעכע יידישע בחורים זענען אַנטלאָפן און זיך באַהאַלטן אין קאָרן, אויס מורא פאַר די פלוצעמע אַנגעקומענע ס.ס. לייט. די לעצטע האָבן זיי אויסגעפונען (דורך אַ מסירה?) אין דער געגנט פון קראַסנאָסטאָוו, געבראַכט אין מיטן מאַרק און דאָ זיי דערשאָסן. צווישן די אומגעבראַכטע: זאָוול פּיינ־בערג (פייוול פיינבערג, דעם תבואה סוחר'ס, אַ זון) וועלוול פּיק, קעסלער (דער געלער בעקערקעס אַ אייניקל), האָדעם דער קצבטעס אַ זון, אַ ישיבה בחור.

אויף צוויי עגלות האָט מען זיי געבראַכט אויפן בית־עולם און דאָרט מקבר געווען.

אויסער זיי איז אין יענע טעג אומגעבראַכט געוואָרן אַ יידישער בחור, יאשקע פאַלעיעוס אַ אייניקל, וועלכער איז געווען אַ קאָמסאָמאָליעץ. דער אויסווּרף און דעגענעראַציע נויפאָן האָט אים געבראַכט אויפן בית עולם, געצווונגען אויסגראָבן אַ גרוב, דערנאָך שאָסן און אַריינגעוואָרפן אין גרוב.

דאָס איז געווען דער פרעליוד צו שפּעטערדיקע מאַסן הריגות און רציחות, וואָס איז אויסן געווען אַנווּאָרפן אַ טויט־שרעק אויף דער באַפעלקערונג.

דער גרעסטער פלאָג אין יענע טעג איז געווען די יאָגד אויף יידן צו אַרבעט. דאָס איז שטענדיק געווען פאַרבונדן מיט טעראָר, באַגלייט מיט קלעפ און בלוט פאַרגיסונג, האָט מען זיך געווענדעט צו די דייטשע מאַכט־האָבער מיט אַ פאַרשלאָג, אַז די יידן אַליין זאָלן צושטעלן יעדן טאָג דעם קאָנטינגענט אַרבעטער. די דייטשן האָבן מסכים געווען. דאָן האָט זיך געגרינדעט אַ מין קאָמיטעט (דער קערן פון שפּעטערדיקן „יודן־ראַט") אין וועלכן עס זענען אַריין אייניקע כלי־טויער, ווי ליסער, אייזיק קאצענוי, ליפע מישעלעוו־סקי און אנד. כדי צו פאַרשטאַרקן דעם אויטאָריטעט פון קאָמיטעט האָט מען אַרייַנגענומען אייניקע רבנים. ביסלעכווייַז זענען זיי־נע פונקציעס פאַרברייטערט געוואָרן אויך אויף אַנדערע געביטן, און דער קאָמיטעט האָט אַנגעהויבן שפּילן די ראָל פון אַ אַדמיניסטראַ־טיון אַרגאַן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין קלעצק.

ג

... מיר גייען צו דער אַרבעט אויפן שאָסיי — אַ גרופּע יידן מיט לאָפּעטעס אויף די פלייצעס. אויפן וועג באַגעגענען מיר צוויי דייטשע זשאַנדאַרמען. מיר באַגריסן זיי דורך אַראָפנעמען די היטלען. די זשאַנדאַרמען מיט די גראָבע לוילקעס אין די מיילער גייען צו צו אונדז און פרעגן: — ווער האָט אייך, פאַרפלוכטע יידן, דערלויבט אונדז באַגריסן? עס פאַלט דער גרעסטער לעכער עטסעפער: — יאָ, וואָל, זי האָבן רעכט... אַ האַגל פון קלעפ פאַלט אויף אונז. מען שלאָגט אונז אכזריותדיק מיט די גומי־שטעקנס, טייכן בלוט גיסן זיך פון אונז...

דעם זעלבן טאָג, צוריקגערנדיק זיך פון דער אַרבעט, שטויסן מיר זיך אַן אויף אַ וויייסרוסישן פאָליצאַנט און צוויי אַנדערע דייטשע זשאַנדאַרמען. נאָך דער פריערדיקער לעקציע גריסן מיר שוין נישט, שטילשוויגנדיק, מיט אַראָפגעלאָזענע אויגן, וויילן מיר זיי אויסמיידן.

אַבער זיי שטעלן אונז אָפּ מיט אַ צאַרנדיק געשריי: — „פֿאַרפֿלוכטע יידן, ווַאַרום גרייסט איר אונז נישט?" מיר ווערן ווידער מערדערלעך געשלאָגן. האַלב־טויטע זענען מיר אַנגעקומען אין ארגזערע הייזער.

צען טעג פֿאַר ראש השנה איז אָרויס אַ באָפֿעל, אַז די יידן מוזן פֿאַנאַנדערגעמען פֿון קראַמען אויפֿן מאַרק. לויט דער רעגולירונג פֿון דעם פֿראָווִיזאָרישן „יודן־ראַט", האָט אַן אָפּטיילונג פֿון 74 מאָן זיך פֿאַר־נומען מיט דער אַרבעט. יעדן טאָג פֿלעגט די אָפּטיילונג אָרויס־מאַרשירן פֿון דער בקור־חולים געבויידע, ווו עס האָט אַמטירט דער ראָט, צום מאַרק. די צוויי תליינים קאָך און זיין געהילף בוימאַן, פֿלעגן זייער אָפּט באַגלייטן די אַרבעטער און שלאָגן זיי אויפֿן וועג און ביי דער אַרבעט, אַז עס איז פּשוט אומעגלעך צוזוען צו שטיין אויף די פֿיס. זיי איז כּלל נישט אָנגענאָגן די אַרבעט, ווי די סאַדיסטישע הנאה פֿון די יסורים פֿון די צעשלאָגענע יידן. מיר האָבן באַשלאָסן זיך וועגן צום „יודן־ראַט", ער זאָל דעלעגירן איינעם פֿון זיינע טויער און זיך דוכערעדן מיטן רוצה, פֿאַרלייגן אים אַ מתנה — אַ גאָלדענעם זייגער. לייפּע מישעלעווסקי האָט דעם ענין דורכגעפֿירט. ניט־מאַן האָט צוגענומען דעם זייגער, אָבער אין עטלעכע טעג אַרום האָט זיך אָלץ איבערגעשוואַרט ווי פֿריער, און נאָך מער. די אַרבעט ביי פֿונאַנדערנעמען די קראַמען האָט זיך פֿאַרוואַנדלט אין אַ בלוט־באַד פֿאַר די אַרבעטער.

ערב יום כּפּור זענען די רבנים געגאַנגען פֿון הויז צו הויז און אויפֿגעפֿאָדערט די יידן, אַז קיינער זאָל נישט וואַגן צו זיין אָפּוועזנט פֿון די אַרבעטן.

מיר האָבן אָלץ געפּאַסט און דעם גאַנצן טאָג ביז נאַכט געאַרבעט אין קאָשאַרן. מיר זענען פֿאַרוואַנדלט געווארן אין פּערד, און איינגעשפּאַנט צו די וואָגנס געשלעפּט די מיסט פֿון די שטאַלן...

ד

עס איז אָנגעקומען דער טראָגישער פּרייטיק. אין דער פּרי זענען דורכגעגאַנגען איבער די גאַסן וווייסרוסישע פֿאָליציאַנטן מיט דיי־טשע זשאַנדאַרמען, און דורכגעפּירט אַרעסטן לויט אַ גענויער רשימה. צווישן אַנדערע זענען דאָן אַרעסטירט געווארן: 1) חיים טאראבור, 2) יאשקע בעלער, 3) משה פלסקאוויצקי, 4) שמואל מאי־ראָוויטש, 5) אליע מאַניער, 6) הירשל שקליאר, 7) וועלוול און אסתר קורנאַס, 8) טשירע קאַפּצאוו־פּינקעל, 9) איטשע פּיש זון, 10) בענ־טשע פּיש, 11) אַברעמל העלערס אַ טאַכטער, 12) שלום ראבינא־וויטש, 13) באבע אלטשולער, 14) איטשקע פעדער׳ס אינגסטער זון און אַנדערע.

פֿאַרנאַכט האָב איך זיי געזען, וועז מען האָט זיי געפּירט אין אַ לאַסט־אויטא פֿאַרבייַ אונדזער הויז צו די זאַמד־גרייבער נעבן קאַשט־לישן בית־הקברות, באַמערקנדיק מיך, האָבן זיי מיט האַנט־באַווי־גונגען זיך געזאגט מיט מיר. מיר האָבן אויך באַמערקט דעם אויטא, וועז ער האָט זיך צוריקגעקערט אַנגעלאָדן מיט די מלבושים פון די דערשאָסענע. אין אויטא זענען געשטאַנען מיט פֿאַרווייַנטע אויגן יידן, קברנים, וועלכע האָבן זיי פֿאַרשאָסן מיט זאַמד אין די גרעבער.

צווישן פיל גרויל־טאַטן און רציחות איז אייגעקריצט געוואָרן אין מיין זכרון פֿאַלגנדע פֿאַסירונג — דער מאָרד פון דער פּרוי ליבע לעוו) איטשע רוזוע דעם שמיד׳ס אייניקל פון סלאָנימער גאַס. זי איז צופֿעליק אַרויס פון שטוב אין גאַס, פֿאַרעסנדיק אַז אויף איר מאַנטל איז נישט צוגענייט די בעלע לאָשט. אויף איר אומגליק איז אין דער מינוט אָנגעשפּרונגען דער קאָמענדאַנט קאָך, גענומען זי גלייך שלאָגן און אָפּגעפּירט צו די זאַמד־גרייבער. אָן פּונאַנדערגעשפּי־לייטע, מיט צעשויבערטע האָר, מיט טויט־שרעק אין די אויגן, האָט זי קוים געשלעפּט אירע פֿיס. נעבן אונדזער הויז האָב איך געהערט אירע געווייניגען און געשרייען: — ישעיה, וווהין פֿירט מען מיך? זי האָט זיך געריסן די האָר פון קאָפּ. קריסטן, נאָענטע אייגווויניגער פון די גריבער, האָבן שפּעטער דערציילט, אַז ביים גרוב האָט זי זיך געראָבן־גישן מיטן תליין ביז ער האָט זי מיט כוח אַרייַנגעוואָרפֿן אין גרוב — און דערשאָסן.

ה.

מיטוואָך, דעם אכטן חשון תש״ב פֿאַרנאַכט, וועז איך בין געקומען אַהיים פון דער אַרבעט, איז אַריין אין הויז דער „עלטסטער" פון אונדזער גאַס, אַ ווייסרוס, און איבערגעגעבן דעם באָפֿעל, אַז מאָרגן דאָנערשטיק 7 פּרי, מוזן מיר — די גאַנצע פֿאַמיליע אַן אויסנאַם — זיך צענויפֿנאַמלען אויפֿן מאַרק־פּלאַץ. אונדזערע שכנים האָבן זיך צעניפֿגעקליבן ביי אונדז אין הויז אויף אַ באַראַטונג, ווי אַזוי צו האַנדלען אין צוזאַמענהאַנג מיט דער באַקומענער גזירה.

עס האָבן זיך געהערט געווייניגען פון אונדזערע פּרויען און קינדער.

מיר האָבן געפּילט, אַז דער טויט הענגט איבער אונדזערע קעפּ.

איך האָב באַשלאָסן נישט גיין אויפֿן מאַרק. און צוזאַמען מיט מיין פּרוי און צוויי יינגלעך אַנטלויפֿן וווהין די אויגן וועלן אונדז טראָגן. אָבער אין די לעצטע מינוטן האָט מיין פּרוי זיך אַנטזאגט מיטצוגיין.

אין אָוונט האָב איך געמומן ביידע קינדער און זיך געלאָזט גיין. אין גאַס זענען שוין געווען פֿונאַנדערגעשטעלט וווייסרוסישע פֿאָלי־ציאַנטן־פֿאָדעטרולין; אייניער פון זיי פֿאַרהאַלט מיך און פֿרעגט וווהין איך גיי.

אויף מיין ענטפֿער, אַז איך וויל באַזוכן אַ נאָענטן שכן, האָט ער אויסגעשריען: — „צוריק! איצט איז שוין געקומען אייער סוף!" איך האָב זיך צוריקגעקערט און דורך זייטיקע הינטערגעסלאָך זיך דערשלאָגן הינטערן שטאָט. נעבן אַ פֿאַרוואַרפענעם שייער, בייַ אַ לאָנקע, האָב איך אַוועקגעלייגט מיינע צוויי זין, און זיך אומגעקרט צוריק אין שטוב וווירקן אויף די איבריקע, אַז זיי זאָלן נאָכטאָן מיין בייַשפּיל.

אַ יללה האָט זיך געהערט אין הויז. מיין אַלטע מוטער האָט גיוואָגט תהלים. איך האָב זיך געבעטן בייַ זיי רחמים, זיי זאָלן אַלע נאָכגיין נאָך מיר אין צום וווייניקסטן אײַבערוואָרטן בייַ מאַרגן הינ־טערן שטאָט. עס האָט נישט געהאָלפֿן. זיי ווי אַ סך אַנדערע, יידן, זענען פֿאַרפּירט געוואָרן פון די קלאָנגען, ספּעציעל פֿון סאָוועטישע דורך די דייטשן, אַז עס וועט געשאָפֿן ווערן אַ גטאָ פֿאַר די יידן אין די געביידער פון די קאַזאַרמעס. מיט וווייניקסטן אויגן און אַ צובראָכן הארץ האָב איך זיך געזעגנט מיט מיין פֿרוי, טאָכטער און מוטער.

צוקומענדיק צום שייער, האָב איך געטראָפֿן מיינע קינדער שלאָפנדיק אויפֿן וווייכן גראָז. איך האָב זיי אויפֿגעוועקט, געבעטן זיך אויפֿירן רויק און שטיל, נישט וווינען, נישט רעדן הויך אויפֿן קול. מיר האָבן זיך געלאָזט גיין בייַ צום דאָרף וואלקאוויסטשינע, און אַנגעקומען אויף אַן אָפּענעם שייער. מיר זענען אַריין אינווענדיק, און זיך געלייגט שלאָפן אויף אַ סטאָג פון הייַ. פֿאַרטאָג איז אָנגעקומען דער קריסט. אַריינגיינענדיק אין שייער און דערזענדיק די אורחים, האָט ער זיך אָוזי דערשראָקן, אַז ער איז צוריקגעלאָפֿן פֿאַרמאַכנדיק האַסטיק דעם טויער. מיט טרערן אין די אויגן האָב איך אים געבעטן, ער זאָל רחמנות האָבן און אונז דערלויבן איין טאָג זיך אויסבא־האַלטן אויף אונזער אַרט. ער האָט קוים מסכים געווען.

דאָ האָבן זיך צו אונז דערטראָגן די שיסעריייַן פון פּולמאַטן פון דער זייט פון קלעצק. איך האָב זיך גלייך פֿאַרגעשטעלט דעם גרויסן אומגליק. אַ דערשראָקענער דערשיינט דער פּויער, און פֿאַ־דערט קאַטאָגאריש איך זאָל פֿאַרלאָזן דעם שייער. נאָכמיטאָג האָב

איך געזומען די קינדער און זיך געלאזט גיין אין דער ריכטונג צו לוקאוצער וואלד. איך קלאפ אן אין טיר פון א באקאנטן קריסט אין א כוטאר.

דער פויער עפנט די טיר. דערזעענדיק מיך האט ער אנגעהויבן שרייען: — הונט, ווי קומסטו אהער? און גלייך זיך געוועדעט צו זיין זון, ער זאל פארן אין שטאט און מעלדן אין דער קאמענדאטור וועגן מיין אויפהאלטן זיך אין וואלד. מיט געוויין און תחנונים האב איך קוים ביי אים געפועלט, ער זאל מיך לאזן פריי אנטלויפן און נישט מעלדן אין דער קאמענדאטור. איך האב זיך געלאזט לויפן צוריק אין וואלד. פלוצים שפיר איך, אז עמיצער יאגט מיך נאך. איך פארגרעסער די שנעלקייט, אבער יענער יאגט מיך נאך. האב איך ריזיקירט און זיך אפגעשטעלט — צו מיין גרויסער אי־בערראשונג דערשיינט פאר מיר שלמה מישעלעוסקי.

ער ברעכט אויס אין א קעוויין, פאלט מיר אויפן האלדז: — ישעיה, דאס ביסטו? וואס הערט זיך?

איך האב אים קוים באריקט. אין לוקאווצער וואלד זענען מיר געזעסן צוזאמען ביז פרייטיק פרי. דרייַ אזיינער פארטאג האבן מיר באשלאסן זיך צוריקצוקערן אהיים — קיין אנדער ברירה האבן מיר נישט געהאט. איך בין אינגאנצן דער ערשטער, נאך מיר אויף א מרחק פון א 100 מעטער האט געשפרייזט מישעלעווסקי מיט די קינדער. איבערלאנדזיק זיי נעבן דעם „וואל", האב איך זיך דערנענטערט צו מיין היזן. איך טרעף א באקאנטע שכנה, א קריסטין, אויף מיין בקשה, זי זאל מיר דערציילן, וועגן גורל פון מיין פאמיליע, האט זי מיט כעס געענטפערט: — גיי אוועק — איך וויל מיט דיר נישט רייַדן! א פארביטערטער האב איך זיך צוריקגעקערט צום „וואל", און דורך וואלינער גסטל האבן מיר געפרווט זיך אריינכאפן אין דער „קאלטער שול", וווּ לויט די באקאנטע ידיעות, זענען פאר־שלאסן געווארן די לעבן־איבערגעבליבענע יידן. אבער שוין נאענט צום ציל האבן מיר זיך אנגעשטויסן אויף צוויי וויי־סרוסישע־פאליצי־אנטן וועלכע האבן אונדז אנגעהויבן שלאגן און אלעמען ארעסטירט.

אין ארעסט פון דער קאמענדאטור האבן מיר בעטראפן די פרוי פון משה פלאסקאוויצקי (אומגעקומען צווישן די 35, מיט אירע צוויי קינדער). דעם סטאלטער קאפוסטע מיט דער פרוי, צוויי קינדער און זיין שוועסטער פיינגל. אין א האלבע שעה ארום האט מען געבראכט דעם קברן גימפעל ריידְ מיט זיינע דריי זין. דער דאזיקער הויבער בעל גוף, האט כליפעניק באמערקט: — „איצט, בין איך שוין אויס קברן. איך וויס נישט ווער וועט מיך באגראבן". דערנאך איז געבראכט געווארן ר' אליהו דוד ליאס, מיט א גרויסן תהלים אין האנט. דער יידְ האט געשמט אין שטאט אלס א צדיק, געזומען אויף זיך סגופים, אין די שבתים נישט געריעד נאר געלערנט און געזאגט תהלים. וווייטער איז ארויסגעווארפן געווארן א אלטער יידְ, א פליט פון פוילן. דא איז ער אומגעקומען פון די קלעפ.

אין א קורצער צייט ארום איז געבראכט געווארן יצחק צער־קאוויטש מיט דער פאמיליע, זיינע עלטערן, שוועסטער און שוואגער. אויינער א ארעסטירטער, א יינגער בחור, א פליט פון פוילן איז געווען אזוי צעטומלט, אז ווען דער קאמענדאנט קאך האט אים א פרעג געטאן: — פונוואנען ביסטו געקומען? האט ער געענטפערט: פון ענ־קא־וויי־דע"... פאר אונזערע אויגן האט אים קאך אריינ־געשאסן א קויל אין קאפ.

שבת פרי האט מען ארויסגענומען גימפלען מיט זיינע קינדער. אין א האלבע שעה ארום, האט מען אין טורמע אריינגעווארפן זייערע זאכן — קענטיק, ניטן ציל אנצווארפן א מורא אויף די איבריקע. דאס זעלבע איז געשען מיט ישראל קאפוסטע און זיין פאמיליע, און דערנאך ר' אלי דוד ליאס.

חיים נח צערקאוויטש מיט זיין פרוי, וועלכע זענען אויך אפגעפירט געווארן האבן זיך אומגעקערט צוריק. זיי האבן אפגעגעבן זייערע פארבאהאלטענע געלט און גאלד, און דורך דעם זיך פאר־לויפיק אויסגעקויפט פון טויט.

פארנאכט איז דערשינען קאך. אויף זיין פראגע וועגן אונזער צאל, האבן מיר געענטפערט: זעכציק מאן. — „מארגן גייט איר אלע קאפוט" — האט ער א ברום געטאן.

זונטיק פארנאכט דערשיינען וויידער קאך מיט זיין געהילף און פירן דורך א סעלעקציע. צוואנציק מאן וועלן באשטימט צום טויט, צווישן זיי מיין יינגערער זון. — „טאטע איך וויל לעבן" — האט ער אויסגעשריען, און אויסנוצנדיק א צוויסן מאמענט, האט ער אויף א וווּנדערבארן אויפן זיך ארויסגעדרייט פון די פארמשפטע, זיך צוועק־געלייגט בליץ שנעל נעבן מיר, און איך האב אים צוגעדעקט מיט א מאנטל. די צוואנציק זענען אפגעפירט געווארן, און אין 15 מינוט ארום זענען ארייַנגעווארפן געווארן זייערע מלבושים. נאכדעם זענען ארויסגעפירט געווארן ווידער צוואנציק טויט־פארמישפטע — פרויען און קינדער.

צום סוף פון די שחיטות דערשיינט ווידער קאך אין טורמע, גייט צו צו מיר און הויבט מיך אן שלאגן. גאנץ צופעליק איז מיר אייַנגעפאלן א גדעלנק, און איך גיב א זאג: — „איך בין א טישלער".

— „זאלסט ארבעטן פלייסיק וועסטו לעבן בליבן" — האט ער אויסגעשריען.

מיר זענען געבליבן 20 מאן.

יענקל קראוועץ האט אין דער לעצטער נאכט זיך אויפ־געהאנגען אויף א האנטוך אין ארעסט־הויז. ר' אלי דוד איז אויך ארויסגעפירט געווארן צום טויט. רירנדיק און שוויגנדיק האט ער זיך מיט אונדז געזעגנט.

די נאכט פון שבת אויף זונטיק האבן מיר דורכגעלעבט אין פארשידענע השערות וועגן אונדזער גורל. לויט אלע סימנים וועלן מיר אויסמיידן דעם טויט... מיר זענען אזוי געווען נידערגעשלאגן, אז מיר האבן זיך באציגן צו אלץ גלייכגילטיק, אפאטיש.

זונטיק פרי נעמט מען אונדז ארויס פון טורמע, מען באפעלט נעמען די זאכן. אונטער א וואך פון וווייסרוסן פירט מען אונדז צו דער יידישער גאס. מיר קומען צום טויער. א יידישער עצה פאליציאנט נעמט אונדז אויף. די ידיעה וועגן אונדזער אנקומען האט זיך פארשפרייט אין נעטא, אלע איינוווינער ריינגלען אונדז ארום. די פאליציי טרייבט פאנאנדער די פארזאמלטע, וועלכע ברענן אויס אין א שרעקלעכן געוויין און יאמער. דא דערווייסן מיר זיך די לעצטע גשעפענישן אין נעטא.

משה ווינשטיין, א יונגער בחור, איז געשטארבן זונטיק פרי. די פרוי פון יוסף אידעלס האט געפרווט זיך ארויסבאקומען פון נעטא נעמען אירס א קינד וועלכן זי האט איבערגעלאזט אין שטוב. זי איז דערשאסן געווארן איבערשפרייזנדיק די דראטן. פלוצעם איז אויך געשטארבן זאוול פעדער"ס (סיניאווקער גאס) א זון פון 13 יאר. עס קומען אן פורן פון די בעלי־עגלות. דאדט ברענגען מיר זיי צו קבורה אין קערן זיך אום צוריק.

*

שוין אין די ערשטע טעג האט זיך ארגאניזירט און אנגעהויבן פונקציאנירן דער „יודן־ראט", אין באשטאנד פון יצחק צערקא־ווי־טש, ליפע מישעלעווסקי יהושע פיש און אייניקע פליטים. די ערשטע אויפגאבע איז באשטאנען אין רעגולירן די ארבעטס־פארטיילונג צווישן די יידן. יעדן טאג, 6 פרי, פלענן ארויסמארשירן די ארבעטער אין די פארשידענע אונטערנעמונגען, ווי דער ליטעניער זאוואד, גאווועס און משה דעם אלייניקס פאבריקן. א ספעציעלע

בריגאדע פון 60 פרויען, אונטער דער אָנפירונג פון יוסף טשורע־ינעטס, איז באַשטימט געווארן אויף קערן און רייניקן דעם מאַרק און די גאַסן. די באַצייכונג צו זיי — בארבאַריש ווי צו די מענער: צעשלאָגענע און צעבלוטיקטע פלעגן זיי זיך אומקערן פון זייער ארבעט. ביים אַרייננאַנג — אַ שטרענגע אונטערזוכונג, צוגעריבע אָלץ וואס מען האָט געטראָגן מיט זיך, באַגלייט מיט שווערע שטראָפן.

איינמאָל זענען מיר לויט אַ באַפעל באַשטימט געווארן צונויפ־זאַמלען דעם האָב־און־גוט וואָס איז פארבליבן נאָך די אומגעקומענע יידן אין זייערע פארזיגעלטע הייזער, און אָפפירן דאָס אין דער קאַזאַרמע. פון פיזישן שטאַנדפונקט איז עס געווען אַ לייכטע ארבעט, אַבער אונדזערע הערצער האָבן שיעור נישט געפלאָצט פון ווייטיק און צער, גייענדיק איבער די לידיקע צימערן אין וועלכע ס׳האָבן געלעבט אונדזערע אומגעקומענע ברידער. אויף אונדז איז אויס־געפאַלן צענויפאַמלען זייערע קליידער, געשיר, מעבל און טראָגן דאָס אויף דער פור פון פּויער סאקאלאווסקי. פאַר אונדזערע אויגן האָבן געשוועבט די געשטאַלטן פון די איינווינער פון יעדן הויז. אונדזערע איבערלעבונגען אין ענגע שפּהן איז שווער צו שילדערן.

דאָס מעבל האָבן מיר אָפּגעפירט אין דער געבויידע פון דער געוועזענער קלעצקער ישיבה, ווו מען האָט דאָס שפּענטלעך פאַרקויפט די ארומיקע גויים. אָלע איבעריקע זאכן זענען אָפּגעפירט געווארן אין די קאַזאַרמעס. דארט האָט זיך אָנגעקליבן דריי פּולע מאַגאַזינען מיט זאכן, וועלכע מיר האָבן גדערט סארטירן.

אין זכרון זענען פארבליבן אייניקע ספּיזאַדן פון יענער צייט. מיר זענען צוגעפאָרן מיט סאקאלאווסקין צום הויז פון געוועזענ־נעם מאַנופאַקטור־קרעמער לאס. מיר טרעטן אַריין אין קעלער און געפונען זילבערנע ביישוטערע. נישט אָפּגעבענדיק זיך קיין דין־וחשבון, לייג איך פאָר סאקאלאווסקין ער זאָל די חפצים צונעמען פאָר זיך. ער פאָלגט מיין עצה, און דערקלערט גלייך אויפן אָרט, אַז אין פאַל ווען די דייטשן וועלן געפונען ביי אים די זאכן וועט ער דערקלערן, אַז איך האָב דאָס אים געגעבן. איך האָב זיך גלייך גע־כאַפט, וואָס פאָר אַ פאַטאַלע נאַריישקייט איך האָב אָפּגעטאָן. אָבער אָלץ איז דורכגעגאַנגן גלאַטיק. קיין רעווויזיע איז נישט געמאַכט געווארן.

איינמאָל איז מיר אויסגעקומען צו אַרבעטן אויפן גרויסן טראָקט, אין דער ריכטונג פון נייעווויזש. איך האָב דארט אָנגעטראָפן אויף אייניקע באַקאַנטע קריסטן. זיי האָבן מיר געשאַנקען 7 אייער, ברויט און פוטער. דאָס ברויט און פוטער האָב איך באַהאַלטן אין די אַרבל און די אייער אין קעשענע. אַ צופרידענער גיי איך צוריק פון דער ארבעט. באַגעגענען אונדז צוויי וויסרוסישע פאַליציאַנטן, שטעלן אונדז אָפּ און פרעגן, וואָס מיר טראָגן מיט זיך. איך נעם אַרויס די אייער פון קעשענע און וויי זיי. נעמט איינער און וואַרפן מיט די אייער אין פנים. מיין פנים איז אינגאַנצן באַשפּריצט געווארן מיט אייער־וווייסל. די פאַליציאַנטן האָבן מיר נישט דערלויבט אָפּווישן דעם פנים; געוואלט פאַרשאָפן דערמיט הנאה און געלעכטער די דורכ־גייענדיקע קריסטן, וועלכע האָבן געקוקט אויף מיר ווי אויף אַ בייז וווּנדער. אין אַזאַ צושטאַנד האָבן זיי מיך אָפּגעפירט אין געטא.

אַזוי האָט זיך „סטאַביליזירט" די לאַגע אין געטא, וועלכע פלעגט פון צייט צו צייט איבערגעריסן ווערן דורך גוואַלדטאַטן און רציחות.

דער קאָמענדאַנט קאָך איז איינמאָל אַריינגעשפרונגען אין געטא, און אַנטערפּנדיק געזל לאטווין, וועלכער האָט געטראָגן אַ לאַנגע בארד, אים דערשאָסן אויפן אָרט. אַזוי איז אויך אומגעקומען דער אפּטייקער וועלאוולסקי מיט זיין טאָכטער, פרוי־וונדיק זיך אַריינכאַפן אין זיין הויז, וועלכע האָט זיך געגרענעצט מיט דער געטא, און איבערטראָגן אייניקע ווערטפולע חפצים.

אין גייסטיקן הינזיכט האָט זיך געשפירט אַ רעליגיעזע שטימונג, אויך צווישן פריי־דיינקער. דריי אַ זייגער פאַרטאָג האָבן מיר גדאָוונט. מאַנטיק און דאַנערשטיק מערסטנטייל — געפאַסט און געזונגן סליחות.

פאַר פסח האָבן מיר באַשלאָסן באַקן מצות בייַ יוסף טשירע־ינעטס אין הויז האָבן מיר איינגעארדנט די מצה־בעקעריי. די סדרים האָבן מיר געפּראָווט לויט דער טראַדיציע, אַבער פון אַלע הייזער האָבן זיך אין די סדרים־נעכט געטראָגן קולות פון געווייַן און יאַמער.

אַפּטמאָל, אין די פאַרנאַכטן נאָך דער אַרבעט, פלעגן מיר זיך פאַרווייַלן מיט אַ קאַרטן־שפּיל, און פירן לאָנגע שמועסן וועגן אונדזער לאַגע. אָלע האָבן מסכים געווען, אַז אונדזערע אויסזיכטן זענען העכסט טרויעריק. מיר האָבן שוין געהאַט ידיעות וועגן דער טאָטאָלער פאַרניכטונג פון די געטאָס אין פאַרשידענע ערטער.

ו.

מיר האָבן אָנגעהויבן אַרבעטן אין טאָרטאַק ביי זעגן האָלץ. דאָ האָבן מיר זיך אָפּטמאָל צענויפּגעטראָפן מיט די אַרומיקע פּויערס. די לעצטע האָבן אונדז איבערגעגעבן, אַז אין די וועלדער אַרגאַניזירן זיך פּאַרטיזאַנער־אָפּטיילונגען פון די אַנטאָפּענע רוסישע געפאַנגענע און געוועזענע סאָוויעטישע אָקטיוויסטן. זיי האָבן אונדז אויך געוואָרנט, אַז עס דראָט אונדז די געפאַר פון פאַרניכטונג און געראָטן אַנטלויפן אין די וועלדער. איך און נאָך אייניק חברים האָבן דאָס דערציילט אין געטא און מיר האָבן אָנגעהויבן אָגיטירן צו אַנטלויפן אין די וועלדער און פאַריינקן זיך מיט די פּאַרטי־זאַנער.

דער „יודן־ראַט", דערווייַסנדיק זיך וועגן דעם, רופט מיך, און וואַרנט, אַז אויב איך וועל אָנהויבן בונטעווען אין געטא, וועל איך איבערגעגעבן וועלן דער דייטשער מאַכט. מיט שרעקלעכן כעס האָב איך זיי געפרווווט איבערצייגן, אַז דאָ דערווארפט אונדז אָלעמען דער זיכערער טויט. דער „יודן־ראַט" האָט דאָן פאַראַדנט מיך פאַרשליסן אין דער „קאַלטער שול". א גאַנצע נאַכט האָב איך זיך אָפּגעוואָלגערט אויף דער הארטער באַנק. דאָן זענען געקומען מיינע קינדער אין ראַט, און מיט געווייַן געבעטן מיין באַפרייַונג. פאַרטאָג איז אַריין אין שול דער ״דישער קאָמענדאַנט פון דער געטא־פאַליציי״, מיך אויפגעוועקט פון שלאָף און געברומט אין ראַט. וויידער האָבן זיי איבערגעהזרט זייערע דראָונגען, און איך — מיינע פריער־דיקע טענות. מען האָט מיך באַפרייט מיט דער שטרענגער וואַרנונג, איך זאָל נישט אַריסרופן קיין בונטן צווישן די געטא איינוווינער.

איינמאָל פאַרנאַכט האָט מיך גערופן דער פאַרזיצער פון „יודן־ראַט" צו זיך אין הויז אויף אַ שמועס.

איך האָב דאָרט געטראָפן אויסער אים דעם באַווסטן כלל טויער ד״ר דלוגאַטש מיט זיין פרוי, אַ וואַרשעווער דאָקטאָר אַ פליט, פראָפעסאָר ווילענטשיק מיט איר מאַן און זון ישראל (מאַנ־פאַקטור קרעמער). עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ פריינטלעכער און אינטימער שמועס צווישן אונדז. צערקאָווטש האָט מיך באַשולדיקט, אַז מיט מיינע מעשים וועל איך אומברענגען דעם געטא. וויידער האָב איך איבערגעזאָגט מיינע פריערדיקע טענות. און האָב אָבער באַמערקט, אַז זיי אָלע הויבן שוין אַן פילן און פּאַרשטיין דעם נאַכטן אמת און די איילזיג פון פאַלשע פּאַרזיכערונגען.

די אינצידענטן און קריגעריייַן האָבן אַזוי גערוירקט אויף מיר, אַז איך בין קראַנק געוואָרן און עמעוט זיך לייגן אין שפּיטאָל.

אַבער וועג קאָך פלעגט אַרײַנקומען אין געטאָ, פלעג איך אויפשטיין אין לויפן אין בית־מדרש אויף אַרבעט. עס האָט געדאַכט די געפאָר פון דער ליקווידאַציע פון די חולים, ווי אין די אַנדערע שטעט אין שטעטלעך אַרום אונדז.

אַ פּאָר עפּיזאָדן:

אַ פּראָסטיקער ווינטער טאָג. מיר אַרבעטן אין דאָרף האַרבּאַוושטשע. איך בעט זיך בײַ אונדזער אַנפֿירער, אַ באָקאַנטער ווייס־רוס, ער זאָל מיר דערלויבן צוגיין צו די נאָענטע חוטאָרעס, כדי צו באָקומען עפּעס צום עסן. ער איז מסכים. איך גיי אַריין אין דער נאָענטסטער הויז, און מיינע באָקאַנטע פּויערים זענען מיר מכבד מיט מילך און ברויט. פֿלוצים באַווײַזן זיך צוויי דייטשע ס. ס. לייט, טרײַבט מיך אַרויס פון שטוב אין גאָס און שלאָגן מיך מיט אַ לאָפּאָטע. דערנאָך באָפֿוילן זיי מיך לויפן נאָך זייער שליטן ביזן טראָקט, און פון דאָנען צוריק צו דער אַרבעט. איך בין געפאַלן פון די פּיס, קוים זיך דערשלעפּט צו מיין בריגאַדע, און דאָרט אַנידערגעפאַלן אויף דער ערד. אויף אַ פּור האָט מען מיך צוריקגעבראַכט אַ האַלב־טויטן אין שפּיטאָל. די קראַנקן־שוועסטער האָט מיך געוואָרנט אַז יעדע מינוט דראָט די ליקווידאַציע פון שפּיטאָל — דער תּליין קאָך מאַכט שוין די נויטיקע הכנות. איך בין געווען צעצוווינגען, אַ צעבלוטיקטער, אַ צוהאַרגטער, צוריקגיין אין מיין ווינקל אין געטאָ.

איינמאָל זענען געכאַפּט געוואָרן דריי אַנטלאָפענע רוסישע קריגס־געפֿאַנגענע. מען האָט זיי אויפגעהאַנגען אין מיטן מאַרק. ליפּע מישפּעוועסק איז געצוווּנגענן געווען אויספּילן די ראָל פון תּליין. איך האָב אים גע׳טראָפן בעת ער האָט זיך צוריקגעקערט פון זיין מיסיע. דער מענש האָט זיך געוואָלקט אויף די פּיס, די הענט געצי׳טערט, די אויגן פֿאַרגלאָנצט — ער האָט געמאַכט דעם איינדרוק פון אַ צעדולטן.

ז.

מיטן זומער. מען ווייס נישט פונוואַנען און ווי־אַזוי ס׳האָבן אַנגעהויבן קורסירן ידיעות וועגן דער נאָענטער ליקווידאַציע פון געטאָ. מען האָט אונדז אינגעהיים געגעבן וועגן אַ זיצונג אין מאַגיסטראַט, מיטן אָנטייל פון געביטס־קאָמיסאַר, וווּ עס איז געוועזט געווארן וועגן די פֿלענער פון דער ליקווידאַציע. נאָטקע דער שניידער דערציילט, אַז אַ פֿאַליציאַנט האָט פֿלוצעס צוגענומען די שטאָף פון וועלכן ער האָט אַנדערפּס נייען פֿאַר אים אַ אָנצוג. דאָס זעלבע דערציילן אויך אָנדערע בעלי־מלאכות, וועלכע האָבן געהאָט באַשטע־לונגען פון דייטשן און ווייסרוסן. אַ וויסרוסישער פֿאַליציאַנט האָט זיך אויסגעדריקט, אַז מען דאַרף זיך ריכטן בקרוב אויף „נייעס". און אין די שכנותדיקע שטעטלעך איז שוין די ליקווידאַציע פֿאַרענדיקט געווארן. די שטימונג איז מיט יעדן טאָג געווארן אָנגעשטרענגטער. אין די נעכט זענען מיר געווען האַלב־וואַך אין דערוואַרטונג פון דער לעצטער „אָקציע". דאָס אייגנטיק וואָס איז אונדז געבליבן און וואָס איז מעגלעך געווען דורכצופירן איז געווען — פֿאַווירקלעכן דעם פון פּריער אָנגעצייכנטן פֿלאָן, אונטערצינדן אין דער לעצטער שעה די הייזער, אויסנוצן די בהלה און פּרווון זיך דורכריסן דורך דראָט־פֿאַרצוינגען אין דער ריכטונג צו די וועלדער. די דאָזיקע שריפּה וועט זיך געוויס פֿאַרשפּרייטן אויבערן גאַנצן שטעטל — זאָל זי אונטערגיין אין פּייער און זאָלן חרוב ווערן אויך די הייזער פון אונדזערע שכנים־קריסטן, וועלכע האָבן אין זייער מערהייט געהאָלפֿן די דייטשע רוצחים. די וויסרוסישע פֿאַליציאַנטן האָבן ווי די ווילדע חיות געוואָרט אויפן מאָמענט פון אונדזער ליקווידאַציע, געוויינט אויף די קרבנות, כדי זיך אַריינרייסן אין די הייזער און ירשענען די רעשטלעך פון אונדזער פֿאַרמעגן. דאָס האָבן זיי נישט דערלעבט. אין דער צייט זענען אויך פֿאַרגעקומען פֿאַלן פון זעלבסטמאָרדן.

מאָטע שימשעס איידעם צירינסקי מיט זיין פּרוי און קינד, זענען גיפּענען געוואָרן פֿאַרסמטע אויפן בוידעם פון זייער ווינונג. די איינגענומענע דאָזע אַבער געווען אַ קליינע — מען האָט זיי אָפּגעראַטעוועט. — פֿאַרוואָס לאָזט איר אונדז נישט שטאַרבן? — האָט צירינסקי געשריען אין פֿאַרצווייפלונג. אין אַ ווינקל פֿאַרום האָט ער איבערגעחזרט דעם פֿרוי, און דאָסמאָל מיט דערפֿאָלג.

אין דער נאָכט פון ז׳ אויף ח׳ אָב תש״ב, איז פֿאַרגעקומען דער לעצטער חורבן פון יידישן קלעצק.

אינמיטן נאָכט האָבן אונדזערע שומרים באַמערקט, אַז דער געטאָ איז אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן ווייסרוסישע פֿאַליציי און דייטשע ס. ס. עס איז אומגעלעמ צו שילדערן די בהלה, פּאָניק און אַליאַרמען, וועלכע האָבן אַרומגענומען דעם גאַנצן געטאָ שטח. עס האָט זיך אַנגעהויבן אַ לויפעריי פון די הייזער מיט פֿאַרצווייפלטע עשריייגן.

אונדזער פֿרעזעס פון יודן־ראָט צערקאָווי׳טש, איז צוגע־לאָפן צו די דראָט פֿאַרצוימונגען און געבעטן די ווייסרוסן אַז זאָלן אים דערשיסן אויפן אָרט. ער האָט זיך געשראָקן פֿאַר פּייניקונגען. זיי האָבן זיכער עטאָס בונוג אים גאָנץ באַזונדערע אויסרעכענונגען, געדענקט אַז זיי וועלן אויספֿערן ביי אים גאָלד און ווערטפּוליע חפצים. דעם זעלבן בייַשפּיל האָט נאָכגעטאָן חיים משה מיכל׳ס לעווי, דער קצב. ער האָט געפֿאַלן דורך אַ קויל פון אַ ווייסרוס, נעבן די דראָטן, אויף זיין אייגענעם פֿאַרלאָג.

וואַרשע, גאַנטאָוויטש (איצט אין ישׂראל), אַ פּליט פון קלעצקער געטאָ. צוזאַמען האָבן מיר געוואַנדערט אייניקע טעג איבער דערפּער און וועלדער. אונדזער ציל דערגרייכן צו די פּאַרטיזאַנער און זיך אָנשליסן אין זיי. די קריסטן האָבן אונדז געהאָלפן מיט שפּיז און מלבושים, אָבער בשום אופן נישט דערלויבט זיך אויפהאַלטן אפילו אַ קורצע צייט אין זייערע הייזער, אויס מורא פאַר מסירות. אָזוי האָבן מיר געוואַנדערט, געשלאָפן אין די וועלדער און געפרוווט זיך דערווייסן ביי די פּויערים וועגן די אויפהאַלטונגס־ערטער פון די פּאַרטיזאַנער. מיר זענען דערגאַנגען צום הויף לעצטענס, אויף דער געוועזענער פּוילישׂ־סאָוויעטישער גרענעץ, און פון דאָרט קיין לאזאוויטש, צו אַ כוטאָר.

מען מוז רייזיקירן! קלאָפן מיר אין טיר. דער פּויער עפנט די טיר. — „עטאָ זשידקי" (דאָס זענען יידן) — שרייט אויס די פּויערטע, און ביידע טריסלען זיך פון שרעק און איבעראַשונג. מיר פרעגן אים וועגן די פּאַרטיזאַנער. ער וויזיט אונדז די ריכטונג פון זאראקאוואר וואָלד, איז אונדז מכבד מיט מילך און בעט זיך מיר זאָלן זיך אפּטראָגן פון הויז.

אויף די טיפע גראָזן פון זאראקאוואר וואָלד שפּרייטן מיר פאַנאַנדער אונדזערע מאַנטלען און כאַפּן אַ דרימל. צוועלף אַזייגער ביינאַכט שפּרייזן מיר וויידער. פלוצעס דערטראָגט זיך צו אונדז אַ געוויר פון רעדנער. — פּאָליצײ! שרייט אויס גאנאוויטש. איך לייג צו מיין אויער צו דער ערד — אַ קנעטיקער געוויר. אָבער פּאָליצײ פּאָרט נישט אינמיטן נאַכט אין וועלדער, און סתם פּויערים געוויס נישט. מיין האַרץ קלאַפּט אין דערווארטונג, די סימנים זאָגן עדות וועגן פּאַרטיזאַנער. די פּורן דערנענטערן זיך. איך באַמערק מענשלעכע געשטאַלטן מיט ביקסן אויף די פּלייצעס. איך גיב זיך אריס פּאַראויס און שריי אויס אויפן קול: — „ספּאַסאָיטע רעביאַטע"! (ראַטעוועט בחורים!).

עס דערטראָגט זיך אַ ענטפער: — „סטאָי!" — שטעלט זיך אָפּ, נישט רירן זיך פון אָרט! מיר בלייבן שטיין אויף די ערטער. די פּאַרטיזאַנער רינגלען אונדז אַרום. איך דערקען צווישן זיי אַ ייִד.

— „פון וואַנען זענט איר?" — פרעגט ער.

— „מיר זענען קלעצקער אַנטלאָפענע פון דער שחיטה אין געטאָ" — ענטפערן מיר.

דאָך נעמען זיי אַן אַלע מיטלען פון פאַרזיכטיקייט. מיר שפּרייזן פאַרויס, זיי מיט די ביקסן נאָך אונדז. אויף די פּורן ליגן פאַרשידענע שפּייז־פּראָדוקטן, חזירים, פעלן. מיין האַרץ צאַפּלט פון האָפענונג און פרייד. מיר זענען געראַטעוועט.

מען פירט אונדז אין פּאַרטיזאַנען־לאָגער אין ריאַוואקער וואַלד. רבונו של עולם! איך דערקען נישט די אַרומיקע וועלט. מענטשן גייען אַרום זיכער און פריי. עס פיטערן זיך בהמות און פעדער. מענטשן זיצן אין אַ קריז; מען עסט און טרינקט. ביי דער זייט שפּילט איינער אויף אַ האַרמאָשקע. וועגענער אַנגעלאָדענע מיט אַלדאָס גוטס. אַ נייע פרייַע וועלט! די אייניקייט דאגה וועלכע לאָזט מיך נישט אָפּ די גאַנצע צייט, איז די זאָרג וועגן מיינע קינדער.

פון דאָנען פירט מען אונדז אָפּ אין אַן אַנדער פונקט אין וואַלד. צווישׂ יידן פּאַרטיזאַנער פירן אונדז צו צו אַ באַשטימטן אָרט, וווּ מיר טרעפן אַ גרופּע פון 5 יידן מיט אַ פּרוי.

עס דערשיינט אַ רוס, אַ העכערער קאָמאַנדיר, און פירט דורך אַן אויספאָרשונג. מיר דערציילן אונדזערע אינדערוועגנען. זיין באַציונג איז צוערשט אַ העכסט פרייַנדלעכע. ער האָט נאָר געמאַכט אונדז אַ פּאַרווורף, פּאַרוואָס מיר האָבן אָזוי לאַנג געוואָרט. ביים אָפּפּאָרן האָט ער אונדז באַרויקט מיט די ווערטער: — „דאָ בלייבט איר, דאָ וועלן מיר קעמפן און פאַרניכטן דעם שונא!"

אָזוי זענען מיר אָנגעשלאָסן געוואָרן אין דער פּאַרטיזאַנער אָפּטיילונג.

דאָן איז מיר געשען אַן אומגלויבלעכער נס. אַ ייִד אַ פּאַרטיזאַן גיט אויבער, אַז אין דאָרף פאַלאקאוויטש האָט ער אָנגענטראָפן צוויי יידישע יינגלעך, אַנטלאָפענע פון געטאָ קלעצק. ער האָט זיי אויבערגעגעבן אין שטאָב פון אָטריאַד. איך וואָר אויפגעצייטערט, און פאַר גלייך אין שטאָב, און דאָרטן טרעף איך מיינע ביידע זין אָפּגעריסענע, אָפּגעשלייסענע. זיי זענען אַרויפגעפאַלן אויף מיין האַלז מיט געוויין פון פרייד. מיר האָט זיך גדוכט אַז דאָס אַלץ קומט פאַר אין חלום. אומקערנדיק זיך מיט מיינע זין אויפן פּריערדיקן אָרט, האָב איך געטראָפן פיל פּרישע אָנגעקומענע יידן, צווישן זיי די קלעצקער אלתר מאירוויטש, לאה פיש, (אין ישראל) בייללע ציפּינא (אין קאַנאַדע), מאָטל גלפאנד (אין ישראל), פּשעפּורקע (אין רוסלאַנד, פּאַרבליבן אין קלעצק אויף אַ הויכן פּאָסטן), שלמה שמולקער (אין אמעריקע) קיל ליבע (זיין גורל אומבאוווסט) און אַנדערע. ביסלעכווייז האָבן זיך אָנגעזאַמלט ביז 300 יידן, און צוזאַמען מיט 50 קריסטן האָבן מיר געבילדעט דעם באַוווסטן פּאַרטיזאַנער־אָטריאַד אויפן נאָמען פון זשוקאָוו'ן. דער אָטריאַד איז באַשטאַנען פון צוויי ראָטעס (פּאָטיילונגען — פלוגות).

איך געדענק אונדזער ערשטע אָקציע צו דערווערבן שפּייז פּראָוויאַנט אין דער אַרומיקער סביבה. ביינאַכט האָט אונדזערע אַ גרופּע יידן פלוצעס אַריינגעדרונגען אין דער נאָענטער ווירטשאפט אין לאזאוויטש. באַזייטיקנדיק דעם וועכטער האָבן מיר אינגעשאָסן צוויי פערד אין פורן, און אָנגעלאָדן אויף זיי אַ חזיר, אַ שעפס, מילך מיט פוטער פון די גויים — דאָס אַלץ מיט אַ קעסל, האָבן מיר געבראַכט אין וואַלד.

אָבער אונדזער דרינגענדיקסטע אויפגאָבע איז באַשטאַנען אין דערווערבן געווער. אַן דעם האָבן מיר בכלל נישט געקענט פאַרעכנט וווּרן פאַר פּאַרטיזאַנער. גראָד אין ענעם טעג זענען אונדז באַפאַלן דייטשע מיליטער־טיילן און וויסרוסישע פּאָליציי. מיר האָבן געמוזט אפּטרעטן אַזש בין קאָפּוליער קרייז. דאָרט איז פארגעקומען אַ רעאַרגאַניזאַציע פון אונדזער אטריאד, מיר זענען געקומען צו זיך און זיך באַפעסטיקט. אונדזער לאָגער אַלס נישט־באַוווסטע יידן אין דער אָפּטיילונג איז אָבער געווארן כמעט אומדערטרעגלעך. און אָט איז אונדזער קאָמאַנדיר געפאַלן אויף אַ ריזיקאַלישן און נישט רעאַלן פלאַן. לויט זיין איניציאַטיוו האָט זיך אַרגאַניזירט אַ אָפּטיילונג פון קלעצקער יידן, מיטן צוועק דורכצופירן אַ אַנפאַל אויף די קאַזאַרמעס און דאָרט דערווערבן געווער.

אונדזער אפּטיילונג איז אַרויס צו דער אָקציע באַוווסטע מיט... איין ביקס. אין וועג האָבן מיר געקויפט אַ רעוואָלווער פאַר צווויי טויזנט רובל. אונדזער אָקציע האָט זיך געענדיקט אַן רעזולטאַט. מיר האָבן געוואָנדערט עטלעכע טעג. אין שטאָב האָט מען זיך אָבער אַרומגעזוכט אַז דער פּלאַן איז אַ מין אוואַנטיורע, מען האָט אונדז אויסגעפונען און צוריקגעברענגט.

אָבער די לייזונג איז געקומען גאַנץ אומגעריכט. מיר האָבן זיך דערווויסט, אַז ביים קאַפּולער טראָקט צופּינט זיך אַ ברודער־קבר פון סאָוויעטישע רויט־אַרמייער מיט טיילן פון געווער. האָבן מיר, אויסגעפונען דעם קבר, אויפגעגראָבן, און צופּונען אַ סך טיילן פון ביקסן און אַ פּולעמיאָט. ספּעציעלע בעלי־מלאכות אין טעכניקער האָבן אין אַ קורצער צייט עס פאַראַכטן, און באַוואָפנט, זענען מיר צוגעטרעטן צו די פאַרטיזאַנען־אָקציעס קעגן אונדזערע רוצחים און זייערע מיטהעלפער.

אונדזער ערשטע זעלבסטשטענדיקע אָקציע איז געווען אין כוטאָר סאקאלאווקע, אָרום קלעצק. זיינע אייניווינער זענען געווען

קאָלאבאראנטן מיט די היטלעריסטן. האָבן מיר דעם כוטאַר פאַר־ברענט און די איינוווינער פאַרניכטעט.

דער געפיל פון נקמה האָט געברענט אין אונדזערע הערצער, און קודם כל האָבן מיר געשטרעבט צו וויין אונדזערע קלעצקער תליינים, אַז מיר עקספּעדירן. מיר האָבן זיך געוועגדעט צום קאָמאַנדיר פון אונדזער בריגאַדע, ער זאָל אונדז דערלויבן זיך אַריינריישן אין קלעצק. איינער פון אונדזערע הויפּט־צילן איז געווען — צו כאַפּן דעם באַוווסטן קלעצקער וווייסרוס חוליגאַן סאָשע צעכאנאוויטש, וועלכער האָט אַנגעטאָן אַזוי פיל צרות דער יידישער באָפעלקערונג.

נאָכן קריגן די דערלויבניש האָט זיך אַרגאַניזירט אַ גרופּע באַוואָפנטע יידן־פּאַרטיזאַנער פון קלעצק, צווישן זיי יעקב גלעזער, שלמה שמוקלער, אלתר מיראוויטש מאָטל גלעזענד און דער קאָמיסאַר. אויף שליטנס, זענען מיר צוגעקומען צום סוף צעפרער גאָס. די פערד אַוועקגעשטעלט נעבן שייער, און אין דער פינצטערניש פון דער נאַכט זיך גלעזאָט גיין אין צעפרער גאָס. אַ וווייסרוסישער פּאָליציאַנט איז אַנגעגאַנגען קעגן אונדז און זיך גלייך גלעזאָט לויפן צוריק, איבערלאָזנדיק די ביקס. דאָן זענען מיר צוגעגאַנגען צו צעכאנאוויטש הויז, אים ארויסגעפונט, אַבער אויך ער האָט אונדז באַמערקט און אים איז גלעזונגען אַנשלויפן. עס האָט זיך געעפנט אויף אונדז אַ שטאַרקע שיסעריי. מיר האָבן זיך אין פולער אַרמירונג גלעזאָן שנעל צוריק. אין דערף סוכליטש האָבן מיר אַנגענומען פולע שליטנס מיט שפּייז־פּראָדוקטן. טראָצדעם וואָס אונדזער פלאָן איז נישט גלונגען, דאָך האָט אונדזער דערשיינען אין קלעצק אַנגעוואָרפן אַ פחד אויף די היטלעריסטן אזן זיערע מיטהעלפער.

אַזוי איז פאַרביי די צייט ביז דער באַפרייונג — אין אויספירן דיוורסיע־אַקטן, גלונגענע אַנפאַלן אויף דייטשע מיליטער־טיילן, וווייכרוסישע פאָליציי א. אַ. וו. אונדזער לעבן אין דער וועלדער האָט באַקומען אַ אינהאַלט און אַ תכלית. די פאַרקנעכטעטע, אונטערטע־ניקע יידן אין די נעטאָס האָבן זיך דאָ פארוואַנדלט אין אומדער־שראָקענע קעמפער, וועלכע האָבן ארויסגערופן כבוד, מצד זייערע מיטקעמפער און עוואָרפן שרעק אויף זייערע שונאים. מיר זענען געווען שטאָלץ אויף אונדזער ביישטייער צום אַלגעמיינעם נצחון, אזן אויף אונדזער נקמה פאַר דאָס פארגאָסענע בלוט פון אונדזער פאָלק.

ערשט ווען ס׳איז אנגעקומען דער טאָג פון דער באַפרייונג און מיר זענען ארויס פון די וועלדער, זיך צוריקגעקערט אין אונדזערע שטעטלעך האָט זיך פאַר אונדז אַנטפלעקט דער שרעקלעכער חורבן. היימלאָזע, עלנטע, פארויטמטע זענען מיר פארבליבן. אומדערטרעגלעך איז געווען צו זען די גרויזעזעע רוצחים און רויבער ווי זיי שפּאַצירן פריי אין די גאַסן אומבאַשטערט. דער גיפט פון אַנטיסעמיטיזם, וואָס איז פארשפרייט געוואָרן דורך די היטלעריסטן, איז טיף אַרייגעדרונגען אין די הערצער. איינס איז געווען קלאָר פאַר אונדז אַלעמען: דאָ, צווישן די חורבות, איז אויסגעשלאָסן אַ נייע צוקונפט פאַר אונדז. אזן דער אויספיר — מיר מוזן זוכן אַ נייע לעבן אזן אַ נייע צוקונפט ווייט פון בלוט־טאָל — אין ארץ־ישראל. אזן מיר האָבן פארווירקלעכט אונדזער שטרעבונג.

אליהו באנשטשיק / א סך־הכל פון א משפחה

(בוענאס איידעס)

שוין לאַנגע יאָרן ווי כ׳בין אַוועק פון אונזער שטעטל, כ׳בין אַוועק אַנגעוואַפּט מיט צער, ווייל שוין צו זעקס יאָר בין איך געבליבן אַ יתום — אַבער קלעצק איז ביי מיר טיף איינגעבאַקן אין הארצן אויף אייביק.

קלעצק איז געווען אַ אמתע עיר ואָם בישראל, אַ שטעטל וואָס ציט אַ ייחוס־קייט פון אַ סך דורות, און אַ אצילות׳דיקייט איז געווען אויסגעגאָסן אויף אירע תושבים.

אָט דערמאָנט זיך מיר אַ שטייגער דוד באנשטשיק — די משפחה איז געווען כאַראַקטעריסטיש פאַרן סוחרישן שטאַנד אין אונזער שטעטל, אַ פאַרצווייגטע פאַמיליע, וואָס הגם זיי האָלטן זיך אריסטאָקראַטיש, זענען זיי צוגעלאָזענע מענטשן און יעדער פילט זיך מיט זיי היימיש.

בעת אונזערע שטאָטישע זענען אַנגעקומען קיין אַרגענטינע, איז אונז געווען זייער שווער זיך צוצופּאַסן צום וואַכעדיקן לעבן דאָ. ווו אויך אין די שבתים און אין די ימים טובים האָט געפעלט די „נשמה יתרה״ וואָס ס׳איז געווען בייַ אונז אין שטעטל.

קלעצק האָט זיך געפילט די פארווארצלטקייט, און אַז מיר זענען מיט יאָרן צוריק געקומען קיין אַרגענטינע, פלעגן מיר זיך פון צייט צו צייט צונויפקומען כדי אַביסל אויספּרישן די זכרונות פון אמאל אין אונזער אַלטער היים, און מיר האָבן דאָ איינער פאַרן אַנדערן אויפגעפרישט די זכרונות פון אונזער יוגנט. טרעפּנדיק זיך בייַ אַן אסיפה מיט מיינע לאַנדסלייט, האָט זיך מיר אַנגעהויבן דוכטן, אַז אָט ערשט נישט לאַנג זענען מיר קינדער קליינע, מיר לערנען צוזאַמען אין שול... עס לעבן אויף די אַמאָליקע יאָרן, דער חיילישקער שבת אין שטעטל — ווי אידיליש שיין און ווי ליכטיק ס׳ווערט דאָן אין אַלע ווינקעלעך. אזן אָט קומט מוצאי־שבת אזן מ׳גייט אַריבער אין דער וואַכעדיקייט. ס׳דערמאָנען זיך יענע יאָרן פון פרייד, אזן אַלע מיינע ליבע, מיין פאָטער מיט מיינע ברידער חיים, משה, בערש, יצחק, שכנא, אשר אזן מיין אייניקיק שוועסטער אסתר — אַלע זענען זיי מיט זייערע פאַמיליעס אַזוי טראַגיש אומגעקומען! חיים האָט געלערנט אין דער ישיבה, זיך ממית געווען באהלה של תורה, ער האָט זייער געוואָלט אַוועק קיין אַמעריקע, ס׳איז אים נישט באַשערט געווען.

דער ברודער בערע האָט געשמט אַלס גיבור. בעת די נאַציס האבן אים געבראַכט צום שיסן — האָט ער זיך קעגנגעשטעלט. האבן די מערדער זיין קינד לעבעדיקהייט צעריסן אים די אויגן — אזן דאָן האבן זיי אים דערשאָסן.

נאָר איין ברודער יצחק האָט זיך אפגערעטעוועט, אזן ער איז איצט אין אַמעריקע. זיין פרוי מיט זייער קינד האָט מען פאַרברענט בעת מ׳האָט זיי געפּינען באַהאלטן אין אַ קעלער. ער איז גראד אַוועק זוכן עסן פאַר זיי. צוריקומענדיק האָט ער געטראָפן דאָס הויז אין פלאַמען.

אזן איצט, נאָכדעם ווי אָט דאָס לעבן איז פאַרשניטן געוואָרן אין דעם גרויסן כרת פאַר אונזער פאָלק, איז כאָטש גוט וואָס ס׳גייט אַרויס אין ישראל דער זכר־בוך פאַר קלעצק, וואָס וועט פאַריינביקן לדורות די טייערע, הייליקע נשמות פון אונזער ליבן שטעטל. זאָלן אונזערע קלעצקער, צעזייטע אזן צעשפרייטע איבער דער גאָרער וועלט, זיך דערמאָנען אין אונזער אַלטער היים, אזן זאָל זי אויך בלייבן אין זכרון פון אונזערע קינדער.

רחל־יוכה־דזשענטשעלסקי / מיין וועג צו די פארטיזאנער

געווידמעט דעם אנדענק פון מיינע אומגעקומענע עלטערן.

ד אנערשטיק פרי, דעם 25טן יוני 1941, בין איך געשטאנען אין געריכט בייַ אונזער הויז אויף צעפרעד גאס, נאכגעקוקט די דייטשע פאנצער־טיילן, וועלכע האבן זיך געצויגן צו מזרח. איך בין דאן אלט געווען 13 יאר. מיט אַ אויסזען פון אריערין. אויך די דייטשע זעלנער האבן מיך געהאלטן פאר אַ קריסטק. די גאס איז געווען פוסט. נעבן מיל האבן די דייטשן זיך אפגעשטעלט אויף אפרו און אויפגעשטעלט פאלאטקעס. צו אונז זענען זיי אריינגעגאנגען נאך מילך. — „איר וועט בלייבן לעבן, עס וועט אייך נאריטש געשען" — האבן זיי פארזיכערט.

אין אַ טאג אַרום זענען אריין אין שטאט דייטשן, וועלכע האבן ארגאניזירט די מאכט אויפן ארט. און גלייך האבן מיר דערפילט דעם גרויל פון נאציישער הערשאפט, פון גזרות און בארבארישע פארהדנונגען.

די ערשטע גרעסטע פלאג, איז געווען די צוואנגס־ארבעט. יעדע פאמיליע האט געמוזט צושטעלן מענטשן אויף ארבעט. איך און מיין שוועסטער גיטל, האבן פארבייטן אונזערע עלטערן. אונז האט נאך אפגעגליקט, וואס אויף אונזער גורל איז אויסגעפאלן אויספירן ארבעטן אין דער אומגעגנט פון קלעצק, אין די פריצישע גיטער — געגאבן קארטאפל, געקליבן פלאקס און ד. גל. מען האט פאר אונז אויך אייניגערמאדנט אַ קיך, וווּ מיר האבן זיך דערנערט. מיר האבן פיל מאל אויך רעזיקירט און געבראכט שפייז־פראדוקטן פאר אונזע־רע אייגענע אין קלעצק.

אין איין פרימארגן באקומען מיר אַ באפעל, אז אלע יידן מוזן זיך צוריקקערן אין זייערע היימען אין שטאט. אַ טרויער און שרעק איז געווען אויסגעאסן אויף אלע פנימער. די דייטשן האבן באפוילן זיך צענויפזאמלען צומארגנס אויפן מארק־פלאץ. אַ גאנצע נאכט האבן מיר נישט צוגעמאכט קיין אויג, זיך געפאקט, פיר בעסערע זאכן אריבערגעגעבן די שכנים. מיינע עלטערן האבן געוואוסט תהילים.

6 אזייגער אין דער פרי האבן מיר אנגעטאן די בעסטע קליידער. געקושט די מזוזה און ארויסגאנגען אין דער ריכטונג צום מארק. מיר זענען געווען זיכער, אז צוריק וועלן מיר זיך שוין נישט אומקערן.

די גאסן זענען געווען פול מיט יידישע משפחות, וועלכע האבן זיך געצויגן צום מארק, יידן האבן זיך געזוגט אריינצ מיט די אנדערע, געווייגט, זיך געקושט.

בעת דער „סעלעקציע" בין איך צופעליק אריינגעפאלן אין דער גרופע פון די ארבעטער. אויף מיין בקשה האט אַ דייטשער זעלנער צוגעטיילט אויך מיינע עלטערן צו אונזער גרופע. דיי דייטשן האבן דאן אונז געפירט דורך דער יידישער גאס. מיין מאמע האט אויס־געשריען צו מיר: — טאכטערל, מען פירט דאך אונז צום בית עולם! —אבער אומגערייכטערהייט האט מען אונז אַ קרעטאטאן אין דער ריכטונג צו דער „קאלטער שול". ביים שוועל פון דער שול, איז גע־שטאנען דער קאמענדאנט קאך מיט אַ רעוואלווער אין האנט, און אנגעהויבן ארויסצומען מענשן פון אונזערע ריינען און זיי אריינ־געשטופט אין שולכ'ל.

פון אונזער משפחה, האט ער ארויסגענומען אויך מיינע עלטערן. איך און מיין שוועסטער, האבן געפרוווט זיי נאכצוגיין, האט ער אונז צוריק אַפגעשטויסן אין שול אריין. דאָ האט געהערשט יאמער און געוויין.

אזוי זענען מיר געזעסן ביז פארנאכט. 5 אזייגער האט זיך דערהערט אַ טומל — דאס האט מען ארויסגעפירט די יידן פון שול שטיבל.

אין די שפעטערדיקע אונט־שעהן דערשיינט וויידער קאך מיט אַ צוקערל אין מויל אַ אויסגעפארמירטער, מיט אַ שטראלנדיק פנים, און שרייט אויס: — „היינט האב איך געהאט אַ גוטן טאג".

ער פארהדנט, אז אלע יידן מוזן גיין אין די באשטימטע פאר זיי הייזער, לויט דעם אנגעצייכנטן גטאַ־פלאן. עס איז שטרענג פאר־באטן דאס באזוכן די פריערדיקע וווינונגס־ערשטער. מען האט אונז אנגעהויבן אריינפירן אין די דירות. איך צוואמען מיט חיה קאפ־לאן, אליע פיינבערג מיט זיין שוועסטער און שוואגער און נאך אייניקע משפחות — צוואמען עטלעכע און צוואנציק מאן — האבן זיך באזעצט אין אַ הויז נעבן דעם שול־הויף.

האלב־טויטע, האבן מיר זיך געלייגט אויף דער ערד, באווייניג־דיק אונזערע אומגעקומענע ברידער. מען האט זיי געפירט גרופענווייז דורך דער ניעסווישער גאס צו די זאמד־גריבער ביי דעם קריסטלעכן בית־עולם — באפוילן זיך אויסלייגן לויט אַ רייַ אין די גריבער אן דערמארדעט דורך שיסן פון קוילן־וואַרפער. (דאס האבן מיר זיך דערווייסט פון אייזיק ציאל אַ ארויסגערעטעוועטער פון גרוב, וועלכער האט זיך אומגעקערט צו אונז אין שול).

*

עס האט זיך אנגעהויבן די עפאכע פון אונזער געטא־לעבן, וועלכע האט זיך געצויגן 8 מאנאטן, ביז דער ענטגילטיקער ליקווי־דאציע, אין יולי 1941.

איך און מיין שוועסטער, זענען געבליבן עלנטע, אייזאמע.

אייגמאל זענען צו אונז דערנאנגען ידיעות, אז יידישע משפחות פון ארומיקע ישובים און דערפער, זענען געבראכט געווארן אין האנצעוויטשער געטא, צווישן זיי אויך מיינע אַ מומע. איז מיר אריינגעפאלן דער גדאנק זי באזוכן, און אפשר וועט זיך אונז אייג־געבן זיך אנשליסן אין האנצעוויטשער געטא. איך האב זיך אנגעטון אַ פויערישן פעלצל, אַ טיכל אויפן קאפ, און זיך געלאזט קיין האנצעוויטש. טיילווייז צופוס, טיילווייז אויף פורן פון פויערים, האט זיך מיר אייגנגעגעבן פארנאכט אנקומען אין שטאט. דאָ האב איך באמערקט אַ גרופע יידן, וועלכע האבן געארבעט ביי פעלדער פון קארטאפל. שנעל האב איך צוגענייט די געלע לאטע, און זיך אנגע־שלאסן אן די ארבעטנדע. דאָ האב איך זיך געטראפן מיט מיין מומען. צוזאמען מיט אלעמען בין איך אפגעפירט געווארן אין די היימען פון די יידן. זיי זענען געווען קאנצענטרירט אין אַ באזונדער קוואַרטאל, אבער אן דראט־פארצוימונגען, אז קיין קאנטראל.

נאך אַ לאנגן שמועס מיט מיין מומען, האט זי מיר פארגעלייגט צו בלייבן נעכטיקן בייַ איר. אבער איך האב זיך אנטזאגט, און איך דער פינצטערער נאכט זיך געלאזט גיין צוריק קיין קלעצק. פארטאג בין איך אנגעקומען אין שטעטל, און מיר האט זיך איינגעגעבן אנשליסן צו די יידישע ארבעטער, און צוזאמען מיט זיי זיך אומקערן פארנאכט אין געטא.

אין אייניקע טעג ארום, איז צו אונז דערנאנגען די שרעקלעכע בשורה, אז אין יענער נאכט, וועו איך בין ארויס פון האנצעוויטש, איז פארגעקומען די ענטגילטיקע ליקווידאציע פון די יידן, אלע אן אויסנאם זענען דערמארדעט געווארן.

*

אָלע בוּלט־ער מערקן זיך די סימנים, אז אויך אונז דערווּאַרטעט דער זעלבער גורל.

דער גטאָ האָט זיך געפונען אין אַ צושטאַנד פון פיבערהאַפטער אַנשטרענגונג אין דערווּאַרטונג. אין אָונט, ז' אב תש"ב, האָבן מיר באַמערקט אַ פּאַרדעכטיקע באַוועגונג אַרום דער דייטשער קאַמאַנדאַטור, אָלע פענצטער זענען געווען באַלויכטן. די נאַכט האָבן מיר פאַרבראַכט שלאָפלאָז, נישט אויסטוענדיק די קלייַדער, פאַרטאָג האָבן זיך דערטראָגן אויסגעשרייַענ: מיר זענען אַרומגערינגלט.

פון אָלע וווינונגען האָבן זיך אַרויסגערוסן די יידישע אינווווינער, באַגאַסן די הייזער מיט נאַסע און בענזין און זיי אונטערגעצונדן, לויטן פון־פאַרויס־אָנגעמערקטן פלאַן. דערנאָך זיך געלאָזן מיט העק צו די דראָט־פאַרצוימונגען, און אונטער אַ האָגל פון קויל־בעהאָקט די דראָטן, כדי זיך דורכרייסן און אַנטלויפן פון גטאָ.

איך און מיין שוועסטער גיטל, זענען בליִק־שנעל אַרויסגע־שפרונגען פון אונזערע בעטן, און זיך געלאָזט לויפן צום גטאָ־טויער נעבן דער שול. געדיכטע וואָלקנס רויך האָבן זיך גצעזויגן צום הימל, אַרום אונז, האָט געבושעוועט אַ ים פון פייער. אויפן שול־פלאַץ זענען געלאָגן דערשטיקטע, פאַרברענטע, דערשאָסענע, מיר זענען צוגעלאָפן צום טויער, און אונטערן דרוק פון אַ מענשן־מאַסע האָבן מיר זיך דורכגעריסן צו דער יידישער גאַס, דאָ זענען מיר אַרונטערגעפאַלן אונטער אַ קריַיך־פּייער פון ביקסן און קויל־וואַרפער. די גאַנצע גאַס איז גצוועזן מיט מאָסן דערשאָסענע און פאַרווונדעטע. די רעשטלאָך לעבנס־פאַרבליבענע, זענען גלאָפן וווייטער אין דער ריכטונג צום „וואַל", און אויך דאָ האָבן זיי נטרעפן די קויל פון די מערדער. איך און מיין שוועסטער, האָבן דערגרייכט ביז דער פערמע פון גאליעס, די אַזוי גערופענע „קלעבאניע" ביים טייכל — דאָ האָט אַ קויל גטראָפן מיין שוועסטער אין הַרצן און זי איז אַנידערגעפאַלן אַ טויטע אויפן אָרט. איך האָב זיך איינגעבויגן צו איר, אָבער זי איז שוין גצוועון אַן אָטעם. האָב איך זיך גלאָזט לויפן וווייטער צוזאַמען מיט נאָך יידן. אָבער, גלאָזן זיך רעכטס אין דער ריכטונג צו פאַנקראטאווין, צו דער גצוועזענער רוסיש־פוילישער גרענעץ. אַרויסגייענדיק אויפן ניעסוויזישער טראָקט, האָבן מיר זיך אַנגעשטויסן אויף וווייסרוסישע פאָליציאַנטן, וועלכע האָבן זיך צוריקגעקערט פון דער ליקווידאַציע פון ניעסוויזשער גטאָ. זיי האָבן געעפנט אַ שיסעריי — איך בין אַנידערגעפאַלן אויף דער ערד, סימו־לירנדיק אַ טויטע, און די פאָליציאַנטן זענען דורכגעגאַנגען נעבן מיינע פיס. דאָן האָב איך זיך אַריינגעכאַפט אין אַ זייטיקן פעלד פון קאָרן, און זיך באַהאַלטן צווישן די זאָגענען.

פּלוצעם הער איך אַ שטימע אויף פויליש: — „קינד, וואָס ליגסטו דאָ? באַלד וועלן זיך צוריקערן די פאָליציאַנט און וועלן דיר אָנטעקן". האָב איך זיך אויפגהויבן, און דער מענש האָט מיך געוויזן אַ וועג צו פאַקראטאוויצער וואַלד. — קאשעצקי! גלעזער! האָב איך אויסגערופן צו מיינע מיטלויפער. אָבער קיינער איז שוין נישט גצוועון, אָרום מיר האָב איך באַמערקט דערשאָסענע יידן פון קלעצק.

איך האָב זיך גלאָזט גיין, אָנגעקלאָפט אין אַ טיר פון אַ פויערס הויז. אַ דערשראָקענע פויערטע עפנט די טיר און פרעגט: וואָר בין איך? איך דערצייל איר. איך האָב ביי איר אַרויסגערופן גלעפילן פון מיטלייד און רחמנות, זי האָט מיר גישאָנקן אַ קלייד, אַ טיכל און אַ פולן קויש מיט שפּייז, דערציילט וועגן די פאָליציאַנטן אַז „אויב עס וועלן אָנקו־מען פאָליציאַנטן — האָט זי מיר גוואָרנט — וועט זי מיר גלייך אָנקלאָפן, זאָל איך זיך באַהאַלטן אין בונקער". אַ מידע, אַ צוברא־כענע האָב איך זיך גלייגט אויף דעם וואַרעמען, וווייכן גלעזגער און אַזוי גשלאָפן ביז טיף אין נאַכט. שפעטער האָב איך דערהערט אַזוי ווי דורכן שלאָף שטימען — איך בין אויפגעצויגט גוואָרן, זיך אויפגעווועקט, און דערזען אַ מאַן מיט אַ פרוי נעבן מיר. — „שרעק זיך נישט — זאָגט די פריצטע — דאָס איז מיין מאַן". היות מיר זענען קיינדערלאָז, האָבן מיר באַשלאָסן אַדאָפּטירן דיך פאַר אַ טאָכטער". איך האָב זיי מיט טרערן אין די אויגן טיף גדאַנקט, אָבער דערקלערט, אַז מיין אייניקער ציל איז זיך אָנשליסן צו די פּאַרטיזאַנער. זי האָבן מיר אָנגעפילט אַ פולן קויש מיט עסנוואָרג, און אָנגעוויזן די וועג צו זאראקאוו, און געבעטן אַז איך זאָל זיי באַזוכן נאָך דער באַפרייאונג (דאָס זעלבע האָט מיר אויך געבעטן די פריער דערמאָנטע פויערטע), אויב איך וועל בלייבן לעבן.

ווידער עטלעכע טעג גוואַנדערט, און גטראָפן אַ האַלטן פויער, וועלכער האָט מיך גייַערגט, וואָס טו איך דאָ. איך האָב אים דערציילט וועגן מיר. ער האָט מיר אַריינגעפירט צו זיך אין שטאָל צווישן די פערד, ווו איך קען אויבערנעכטיקן. ער אַליין איז פאַר־דעכטיק ביי דער מאַכט — האָט ער דערציילט — ווייל זיַיך זון גשפּינט זיך צווישן די פּאַרטיזאַנער. צומאָרגנס וועט ער מיר וויזן דעם וועג צו די פּאַרטיזאַנער. אָבער שוין נאָך אַ האַלבע נאַכט האָט ער מיך אויפגעוועקט, און גענטען גלייך זיך דערווייטערן, פאָליציי זוכט דאָ די אַנטלאָפענע יידן.

שנעל האָב איך זיך אָפּגעטראָגן, ווידער גוואַנדערט טעג און נעכט צווישן פעלדער און וועלדער. איינמאָל, ביים סאוויצער דאָרף, דערהער איך אַ אויסגעשריי: — רחל! דאָס ערשטע מאָל נאָך צווויי וואָכן דערהער איך מיין נאָמען. איך האָב זיך אומגעקוקט — און אַ פרייד איז מיר באַפאַלן. פאָר מיר שטייען צוויי קלעצקער — שלמה שמולקער און יצחק פריס. קודם כל זענען זיי באַפאַלן מיין קוישל שפּייז און געגעסן צו זאָט. דערנאָך האָבן זיי מיר דערציילט וועגן זייערע אויבערלעבונגען אין די עצטע וואָכן. וווייזט זיך אַרויס, אַז די אַרומיקע פויערים, האָבן זיך צו זיי באַצויגן גאַנץ אַנדערש ווי צו מיר, אַלס יונג מיידל. מען האָט זיי פּאַפאָלגט, געטריבן, גדאַרפט רעדנדיק אָן דערהערן מיר שיסעריין אין וואַלד. מיר האָבן גלייך אָנגעהויבן אַנטלויפן, און זיך באַהאַלטן צווישן די עגדיכטע קוסטעס.

שפעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז עס איז פאַרגעקומען אַ שלאָכט צווישן פּאַרטיזאַנער און דייטשן. די לעצטע האָבן גוואָט שוועריע פאַרלוסטן — קרוב צו 90 טויטע און פאַרוווונדעטע, און זיי אַנגעהויבן זיך שנעל דערווייטערן, אָבער עס דערהערט זיך אַ שטימע: — „האָב נישט קיין מורא, דאָס בין איך". די פויערטע האָט מיך אויפגעזוכט, ווידער געבראַכט עסן און מיט טרערנדיקע אויגן דערציילט, אַז ביינאַכט זענען פאָליציאַנטן אַריין צו זיי אין הויז און מיט דראָהונגען געפאָדערט אַרויסגעבן די ערטער פון די אַנטלאָפענע יידן. זי האָט מיר געראָטן וואָס שנעלער אַוועקגיין פון דאָנען.

דערביי האָט זי מיר אויפגעגעבן אַ נאָמען פון אַ באַקאַנטע גוט־באַזיצערין, וועלכע וועט מיך אויפנעמען און העלפן. ריזיקירנדיק מיט איר לעבן, האָט מיר די פויערטע צוגעפּירט צום שאָסיי און געוויזן דעם וועג. לאַנג האָב איך געבלאָנדזשעט, ביז איך האָב גפונען דעם גוט. די פריצטע האָט מיר געעפנט די טיר, אַ דערשיטערט פון שרעק. איך האָב איר דערציילט אַלץ וועגן מיר, און געבעטן זי זאָל מיר אָנווייזן דעם וועג צו די פּאַרטיזאַנער. דאָן האָט זי מיך צוגעפירט צום פענצטער, נעבן איר פרוכט־גאָרטן, און האָט מיר אַנגעווויזן אַ באַאַלטענעם בונקער צווישן די בוימער. גלייך האָב זי מיר אויס־געבעט אַ וואַרעמע רייַנע בעט צום שלאָפן — „אויב עס וועלן אָנקו־מען פאָליציאַנטן — האָט זי מיר גוואָרנט — וועט זי מיר גלייך אָנקלאָפן, זאָל איך זיך באַהאַלטן אין בונקער". אַ מידע, אַ צוברא־כענע האָב איך זיך גלייגט אויף דעם וואַרעמען, וווייכן גלעזגער און אַזוי גשלאָפן ביז טיף אין נאַכט. שפעטער האָב איך דערהערט אַזוי ווי דורכן שלאָף שטימען — איך בין אויפגעצויגט גוואָרן, זיך אויפגעווועקט, און דערזען אַ מאַן מיט אַ פרוי נעבן מיר. — „שרעק זיך נישט — זאָגט די פריצטע — דאָס איז מיין מאַן". היות מיר זענען קיינדערלאָז, האָבן מיר באַשלאָסן אַדאָפּטירן דיך פאַר אַ טאָכטער". איך האָב זיי מיט טרערן אין די אויגן טיף גדאַנקט, אָבער דערקלערט, אַז מיין אייניקער ציל איז זיך אָנשליסן צו די פּאַרטיזאַנער. זי האָבן מיר אָנגעפילט אַ פולן קויש מיט עסנוואָרג, און אָנגעוויזן די וועג צו זאראקאוו, און געבעטן אַז איך זאָל זיי באַזוכן נאָך דער באַפרייאונג (דאָס זעלבע האָט מיר אויך געבעטן די פריער דערמאָנטע פויערטע), אויב איך וועל בלייבן לעבן.

ווידער עטלעכע טעג גוואַנדערט, און גטראָפן אַ האַלטן פויער, וועלכער האָט מיך גייַערגט, וואָס טו איך דאָ. איך האָב אים דערציילט וועגן מיר. ער האָט מיר אַריינגעפירט צו זיך אין שטאָל צווישן די פערד, ווו איך קען אויבערנעכטיקן. ער אַליין איז פאַר־דעכטיק ביי דער מאַכט — האָט ער דערציילט — ווייל זיַיך זון גשפּינט זיך צווישן די פּאַרטיזאַנער. צומאָרגנס וועט ער מיר וויזן דעם וועג צו די פּאַרטיזאַנער. אָבער שוין נאָך אַ האַלבע נאַכט האָט ער מיך אויפגעוועקט, און געבעטן גלייך זיך דערווייטערן, פאָליציי זוכט דאָ די אַנטלאָפענע יידן.

שנעל האָב איך זיך אָפּגעטראָגן, ווידער גוואַנדערט טעג און נעכט צווישן פעלדער און וועלדער. אַיינמאָל, ביים סאוויצער דאָרף, דערהער איך אַ אויסגעשריי: — רחל! דאָס ערשטע מאָל נאָך צווויי וואָכן דערהער איך מיין נאָמען. איך האָב זיך אומגעקוקט — און אַ פרייד איז מיר באַפאַלן. פאָר מיר שטייען צוויי קלעצקער — שלמה שמולקער און יצחק פריס. קודם כל זענען זיי באַפאַלן מיין קוישל שפּייז און געגעסן צו זאָט. דערנאָך האָבן זיי מיר דערציילט וועגן זייערע אויבערלעבונגען אין די עצטע וואָכן. וווייזט זיך אַרויס, אַז די אַרומיקע פויערים, האָבן זיך צו זיי באַצויגן גאַנץ אַנדערש ווי צו מיר, אַלס יונג מיידל. מען האָט זיי פּאַפאָלגט, געטריבן, גדאַרפט רעדנדיק אָן דערהערן מיר שיסעריין אין וואַלד. מיר האָבן גלייך אָנגעהויבן אַנטלויפן, און זיך באַהאַלטן צווישן די עגדיכטע קוסטעס.

האבן געשפרייט רעגווייז אין וואלד, אויפזוכן זייערע געפאלענע זעלבער.

איצט בין איך שוין נישט געווען איינזאם. צוזאמען האבן מיר טעג און נעכט געוואנדערט, מיטן צוועק אויפזוכן די פארטיזאנער.

איינמאל אן אוונט, ליגנדיק ביים ברעג פון א וואלד, האבן מיר באמערקט פורן און אויף זיי באווופנטע מענטשן. זיי האבן אונז אויך באמערקט, אראפגעשפרונגען פון די פורן, צוגעלאפן צו אונז און באפוילן זיך שטעלן און אויפהויבן די הענט. אויף זייערע פראגן האבן מיר דערציילט, וער מיר זענען און געבעטן מיטנעמען אונז. זיי האבן דערקלערט, אז זיי פארן איצט דורכפירן א געוויסע אקציע און נעראטן בלייבן און וואכטן אויף זייער צוריקקער. מיר זענען דא פארבליבן א גאנץ מעת לעת, ביז מיר האבן זיך דערוואכט אויף זייערע אנקומען. אבער זיי האבן קאטעגאריש זיך אפגעזאגט מיטנעמען אונז. זיי מוזן האבן אויף דעם די הסכמה פון דעם הויפט שטאב.

האבן מיר זיך געלאזט גיין וווייטער, און געטראפן א פאסטוך מיט זיין סטאדע. אויף אונזערע פראגן, האט ער אנגעוויזן אויף א וועג צום דארף סטאריצע. „דא דערציילט ער — איז פארגעקומען שוועדע קאמפן צווישן די פארטיזאנער און דייטשן און דער דארף שטייט אין פלאמען".

מיר האבן זיך געלאזט צום ברענענדיקן דארף און דערזען א באוואפנטן פארטיזאן אויף א ראוועה. ער האט אויסגעשריען אויף רוסיש: „סטאי" (שטייט). מיר האבן זיך אפגעשטעלט, און ער האט אונז צוגעפירט צום פארטיזאנען־פאסט נעבן וואלד. מיינע חברים זענען גלייך אפגעפירט געווארן אין די פארטיזאנען־טיילן. איך בין געבליבן אליין. די פארטיזאנער האבן קאטעגאריש זיך אפגעזאגט מיטנעמען מיך. מיין ארישער אויסזען און דאס פעלן פון וועלכע עס איז דאקומענטן, האט ביי זיי ארויסגערופן א געוויסן פארדאכט. (פרייס און שמולקער האבן געהאט דאקומענטן. די פארטיזאנער האבן געמוזט זיין זייער פארזיכטיק. עס זענען געווען פיל פאלן, וועו, לויטן אויפטראג פון די דייטשן, זענען אין זיי ערשיינגעדרונגען שפיאנען און דורך פארשידענע וועגן צוגעשטעלט די דייטשן די נויטיקע אינפארמאציעס.

איך האב אויסגעבראכן אין א שרעקלעכן געווייין, „שיסט מיר דא אויפן ארט — האב איך געמאכט — איידער איך זאל ארייגפאלן צוריק צו די דייטשן".

דאס האט געווירקט. זיי האבן מיר אפגעפירט אין שטאב פון דער בריגאדע. שוועכע מינוטן האב איך דא איבערגעלעבט.

דער קאמאנדיר, האט אויך נישט געהאט קיין צוטרוי צו מיר, און ער האט אפילו גענדראט מיט דערשיסן. דא איז פלוצעם דערשינען אין שטאב דער באווופטער יידישער פארטיזאן־קאמוניסט ג י ל ט ש י ק פון קאפוליע. מיינע חברים שמולקער און פרייס וועלכע זענען געבראכט געווארן אין זיין אפטיילונג, האבן אים דערציילט וועגן מיר און געבעטן זיין הילף. גילטשיק, האט געמאלדעט דעם קאמאנדיר, אז ער איז גרייט מיטנעמען מיך אויף זיין אחריות. אזוי האב איך זיך אנגענעמען אין די פארטיזאנען רייען, און מיט זיי מיט־געמאכט די גאנצע עפאפי פון קאמף מיט אונזערע שונאים, ביז דער באפרייונג אין יוני 1944.

רחל קליינמאן־קאזש / ווי איך בין אנטלאפן

(רפח־נן)

שוין די ערשטע טעג נאכן אויסברוך פון דער מלחמה, זענען אנגעקומען קיין קלעצק מאסן יידן פון באראנאוויטש, צופוס און אויף פורן, אנטלויפנדיק פון די דייטשע לופט־אנגריפן. אבער די ארטיקע מאכטהאבער, האבן שטרענג פארבאטן זיינער אויפנעמען אין קלעצק, און די יידן האבן געמוזט בלייבן אויף זיערע פורן הינטער דער שטאט.

יוגנטלעכע חלוצים, האבן גלייך געזאמלט פארשידענע שפייז־פראדוקטן, און געגעבן די באדערפטיקע, אבער זייער לאגע איז געווען א גאנץ טרויעריקע. אין מיין זכרון, איז פארבליבן א טראגישער פאל, וועו א פרוי, שלאפנדיק ביינאכט אויף איר פור, האט אומפארזיכטיק צוטוליענדיק זיך צו איר קינד אים געפונגן פארטאג א דערשטיקטן. מיר האבן אין איילעניש גיבראכט א דאקטאר, וועלכער האט קאנסטאנטירט דעם טויט פון קינד.

זונטיק פארטאג, דעם 17טן סעפטעמבער, זענען מיר אלע אויפ־געווקט געווארן דורך א גרויס פון עראפלאנען, וואס זענען געפליגן גאנץ נידעריק, ממש איבער די דעכער. עס האט זיך אנגע־הויבן א פאניישער געלויף צו די שוץ־גריבער און פעלדער הינטערן שטאט. פלוצעם באמערקן מיר דעם בירגערמייסטער, וועלכער איז געלאפן א דערשראקענער און צעטומלטער. עס איז געווען אים קוים צו דערקענען. מיט א ווייכער שטימע זאגט ער: — שרעקט זיך נישט, לויפט נישט, דאס זענען סאוויעטישע עראפלאנען... באלד האבן זיך צו אונז דערטראגן ידישעות, וועגן סאוויעטישע טאנקן, וועלכע זענען ארויס אין צעפער גאס. פוילישע באמטע און מיליטער־לייט זענען געלאפן צום מערב. יידישע בחורים, האבן פארהאלטן דעם פארהאסטן ביירגערמייסטער און אים איבערגעגעבן די אנקומענדיקע סאוויעטישע מיליטער־טיילן. איינער פון זיי האט נאך באווירן אים מכבד זיין מיט עטלעכע פייערדיקע פעטשי... מיר זענען אלע צוגע־לאפן צו די סאוויעטישע טאנקן, וועלכע האבן זיך אפגעשטעלט אין מארק. איינער, א סימפאטיקער פון קאמוניזם, דער יונגערמאן מאקס ע ב ע ל, איז ארויסגעשפרונגען אויף א טאנק און געהאלטן א רעדע פאר די פארזאמלטע יידן, באגריסנדיק דעם סאוויעטישן מיליטער... די טאנקן זענען באשאטן צווישן מיט בלומען, און עס האט זיך דערהערט א גזאנג פון סאוויעטישע לידער.

נישט נאר די ארבעטער, נאר אויך די פארמעגלעכע שיכטן פון דער יידישער באפעלקערונג, האבן מיט צופרידנהייט אויפגענומען די סאוויעטישע מאכט. קודם כל, איז דאס געווען א ספאנטאנישע רעא־גירונג אויף די פארשטארקטע פארפאלגונגען און גזירות אין דער לעצטער צייט מצד די פאליאקן, און דער עיקר דאס גיפיל, אז מיר זענען ניצול געווארן פון דער נאר גרויסער געפאר פון היטלערס הערשאפט.

עס איז דורכגעגאנגען דער פייערלעכער טאג, און עס האבן זיך אנגעקומען די גרויע טעג פון סאוויעטישער־הערשאפט. ס׳זענען אנגע־קומען די סאוויעטישע בעאמטע, וועלכע האבן אנגענהויבן צו ארגאני־זירן און שאפן די אינסטיטוציעס און אנשטאלטן. עס האט זיך גע־ווארפן אין די אויגן דער דראנג פון די מיליטער־לייט און בעאמטע אין די פארשידענע קראמען און געשעפטן. אין אייניקע טעג פארוס, איז קלעצק פארפלייצט געווארן פון מאסן פוירערס פון יענער זייט גרענעץ, וועלכע האבן גענידלדט לאנגע רייען ארום די קראמען. סאוויעטישע מיליציאנערן, רייטער, זענען ארומגעפאלן צווישן די קראמען, ארויסגענומען פון די רייען די אזוי גערופענע „וואסטאטש־זענען גלייך אפגעפירט געווארן אין די פארטיזאנען־טיילן. איך בין געבליבן אליין. די פארטיזאנער האבן קאטעגאריש זיך אפגעזאגט מיטנעמען מיך. מיין ארישער אויסזען און דאס פעלן פון וועלכע עס איז דאקומענטן, האט ביי זיי ארויסגערופן א געוויסן פארדאכט. (פרייס און שמולקער האבן געהאט דאקומענטן. די פארטיזאנער האבן געמוזט זיין זייער פארזיכטיק. עס זענען געווען פיל פאלן, וועו, לויטן אויפטראג פון די דייטשן, זענען אין זיי ערשיינגעדרונגען שפיאנען און דורך פארשידענע וועגן צוגעשטעלט די דייטשן די נויטיקע אינפארמאציעס.

איך האב אויסגעבראכן אין א שרעקלעכן געווייין, „שיסט מיר דא אויפן ארט — האב איך געמאכט — איידער איך זאל ארייגפאלן צוריק צו די דייטשן".

דאס האט געווירקט. זיי האבן מיר אפגעפירט אין שטאב פון דער בריגאדע. שוועכע מינוטן האב איך דא איבערגעלעבט.

דער קאמאנדיר, האט אויך נישט געהאט קיין צוטרוי צו מיר, און ער האט אפילו גענדראט מיט דערשיסן. דא איז פלוצעם דערשינען אין שטאב דער באווופטער יידישער פארטיזאן־קאמוניסט ג י ל ט ש י ק פון קאפוליע. מיינע חברים שמולקער און פרייס וועלכע זענען ג־ראכט געווארן אין זיין אפטיילונג, האבן אים דערציילט וועגן מיר און געבעטן זיין הילף. גילטשיק, האט געמאלדעט דעם קאמאנ־דיר, אז ער איז גרייט מיטנעמען מיך אויף זיין אחריות. אזוי האב איך זיך אנגענעמען אין די פארטיזאנען רייען, און מיט זיי מיט־געמאכט די גאנצע עפאפי פון קאמף מיט אונזערע שונאים, ביז דער באפרייונג אין יוני 1944.

ניקפס״ ד. ה. די אַגענטשאפט פון די סאוויעטישע געביטן) און אוועק־געטריבן צוריק. דאָך איז פֿאַרגעזעצט געווארן די אַרײַנדרינגלעריי פון סאוויעטישע בירגער אין שטאָט דורך פֿאַרשידענע אומלעגאַלע וועגן און מיטלען, מיט דער מיטהילף פון יידישע פֿאַרמיטלער... אַ סך פֿויערים האָבן געצאָלט פֿאַר די אויסגאַבקויפּסטע סחורות מיט צאַרישע גאָלדענע 5 און 10 רובלדיקע מטבעות.

מען האָט זיך געמוזט צופּאַסן צו די נייע באַדינגונגען. די יידישע אינטעלעגענץ ווי לערער, בוכהאַלטערן, מדיקער און אַנדערע, אין איר מערהייט אַ ציוניסטישע, איז צוגעצוויגן געווארן צו דער אַרבעט און פֿאַרנומען פֿאַסטנס. די ציוניסטישע און חלוצישע יוגנט, איז געבליבן אָפּגאַריסן פון איר ציל, און פיל האָבן זיך גלאַזט קיין ווילנע זוכן וועגן קיין ארץ ישראל. די סאוויעטישע מאַכט, האָט געקוקט אויף דעם צווישן די פינגער. זי איז געווען פֿאַראינטערעסירט צו אַנטלאַסטן די שטאָט פון די מאַסן־פֿליטים, און בדיעבד געווען צופֿרידן זיך צו באַפֿרייען פון נישט גאָר־זיכערע עלעמענטן.

פון דער פּריסטער יוגנט, האָב איך זיך דערצויגן אויף דער ציוניסטישער אידיי און אויף דער חלוצישער לערע, געווען טעטיק אין דער חלוצישער באַוועגונג, דורכגעמאַכט די הכשרה אין אַ קיבוץ אין ווילנע און שוין געווען אויפֿן שוועל פון עליה. פֿאַר מיר איז געווען קלאָר, אַז מיר וועט זיין כמעט ווי אומעגלעך צופּאַסן זיך צום באָלשעוויסטישן רעזשים און לעבן, אָבער מיין פֿאָטער ע״ה, האָט זיך קאָטעגאָריש אָנטקעגנגעשטעלט די פּלענער לאָזן זיך אין די איצטיקע אומרויקע טעג אין וועג.

איינמאָל האָט מיר באַזוכט אַ געוויסער יונגערמאַן שמואל דוד ר י י ף, אַ סימפּאַטיקער פון קאָמוניזם, און פֿאַרגלייכט צו אַרגאַניזירן זירן דעם קאָמסאָמאָל (קאָמוניסטישער יוגנט־פֿאַרבאַנד) אין קלעצק. איך האָב זיך קאָטעגאָריש אָפּגעזאָגט.

מיין פֿאָטער האָט מיר איבערגעגעבן, אַז ד״ר מושקאָט, וואָס אויף אים איז אַרויפּגעלייגט געווארן די אויפּגאַבע צו אַרגאַניזירן אַ שפּיטאָל אין קלעצק, לייגט מיר פֿאָר (הירת ווי איך האָב מיר ספּע־ציאַליזירט אַלס קראַנק־שוועסטער אין הכשרה קיבוץ איז ווילנע) אָנצונעמען אַ פּאָסטן אין שפּיטאָל און זיך וועגדן וועגן דעם אין די אַהערויקע אינסטאַנצן. איך האָב אים געפֿאָלגט. אָבער דאָ האָב איך באָקומען דעם ענטפער, אַז געוועזענע אָקטויוויסטן אין דער ציוניס־טישער און חלוצישער באַוועגונג, האָבן נישט קיין רעכט צו פֿרע־טענדירן אויף אַרבעט ביים סאוויעטישן רעזשים. אַ פֿאַרביטערטע און נידעריגשלאָגענע, האָב איך זיך צוריקגעקערט אַהיים (פֿאָקטיש האָבן ציוניסטן געאַרבעט אין אַלע סאוויעטישע אינסטיטוציעס).

דורכגייענדיק דעם מאַרק, האָב איך געהערט די מעלדונג פון ראַדיע, אַז ווילנע גייט אויבער צו דער געשאַפֿענער ליטווישער רע־פובליק, און אַז דריי טעג וועט די גרענעץ זיין אָפֿן פֿאַרן צוריקער פון די פּליטים. איך האָב באַשלאָסן זיך לאָזן קיין ווילנע, וווּ איך וועל אפשר קריגן באַשעפטיקונג אָלס קראַנקן־שוועסטער, און אפשר זיך דורכרייסן קיין ארץ ישראל.

די ערשטע שווערקייט איז באַשטאַנען אין קריגן אַ פּור צו דער נאַענטסטער איינבאַן־סטאַנציע ליאכאָוויטש. איך באַגאַנג אונזער גוטן פֿריינט מנחם הערנזאָן, אַ זון פון קלעצקער רב, איך דערצייל אים וועגן מיין לאַגע און זאַרגן. דאָן מעלדעט ער מיר, אַז ביי זיי אין הויף שטייט אַ פּור, וועלכע דער רב האָט באַקומען אויף אָפּפֿירן זיין טאַכטער מיט אירע קינדער קיין ליאכאָוויטש. זיי זענען פֿליטים פון וואראנאָוע, ווילנער יוגנט, וווּ איר מאַן איז דער רב פון שטעטל. צוויי ישיבה בחורים באַגלייטן איר אין וועג, און עס וועט זיין אַ אָרט אויף דער פּור אויך פֿאַר מיר. זייער אָפּפֿאַר טראַגט אַ גאַנץ לעגאַלן כאַראַקטער, אָבער איך מוז אָפּוואַרטן די פּור הונטערן שטאָט און זיך אָנשליסן אומבאַמערקטערהייט. אָזוי האָב איך געטאָן.

אויפֿן וועג קיין ליאכאָוויטש, האָבן פּויערים אונז אָפּגעשטעלט און נישט גלאַזן פֿאָרן ווייטער. „איר ווילט אָנטלויפֿן פון דער סאָוויעטישער מאַכט — האָבן זיי געשריען — גענוג שוין ארומגייק מיט מאַניקירטע נעגל...״ צום גליק האָבן מיר באַמערקט דורכפֿאָרנדיק נישט ווייט פון אונז אַ סאָוויעטישע מיליטער־אָפּטיילונג. איך האָב אַראָפּגעשפּרונגען פון וואָגן, צוגעלאָפֿן צו זיי און געבעט הילף. צוויי רייטער זענען צוגעגאַנגען צו די פּויערים, און זיי געשטראָפט פֿאַר זייער האַלטונג און ווערטער.

אַז זענען מיר אָנגעקומען בשלום קיין ליאכאָוויטש, און פון דאָרט מיט דער אייזנבאַן האָב איך דערגרייכט ווילנע. איך בין אָנגע־קומען אין מיין געוועזענעם הכשרה קיבוץ. אָלע בנינים זענען געווען אָנגעפֿראָפּט מיט מאַסן חלוצים און ציוניסטן פון אָלע עקן פוילן. מיין מזל האָט מיר אָפּגעגליקט: ביי דער אמבאַרדירונג פון וואָרשע דורך די דייטשן, זענען פֿאַרניכטעט געווארן 17 נישט־אויס־סגענוצטע סערטיפֿיקאַטן. אין ארץ ישראל זענען גלייך אויסגעפֿאַרטיקט געווארן קאָפּיעס, באַשטעטיקט דורכן עמיגראַציע־אַמט פון דער מאַנדאַט־מאַכט. די סערטיפֿיקאַטן זענען גלייך צוגעשיילט געווארן פֿאַר די חלוצים אין ווילנע, און דורך אַ פּיקטוויע תחונה בין איך אַריינגעפֿאָלן צווישן די גליקלעכע.

אין די שפּעטערדיקע הערבסט חדשים, האָבן מיר דערגרייכט די ברעגן פון ארץ ישראל אוּן אַזוי זיך אַרויסגעראַטעוועט פון מאָרד־טאָל.

איך בין געווען די ערשטע חלוצה, וועלכע איז אָנגעקומען אין לאַנד נאָכן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, און געבראַכט דעם ישוב אַ לעבעדיקן גרוס און אויטענטישע אינפֿאָרמאַציע וועגן אַלץ, וואָס עס האָט פֿאַסירט ביי אונז אין דער לעצטער צייט.

יצחק גראָפינקעל (ניו־יאָרק)
מיר וועלן נישט פֿאַרגעסן

„און דו, מענטש, מאַך דיין האַרץ שטיף ווי שטאָל, הער און שווייג״ מיט די וואָרטער הויבט אָן ח. נ. ביאַליק זײַן פּאָעמע „משא נמירוב״.

טרערן זענען צו ביליק אויסצודריקן די גרויסע טראַגעדיע פון חורבן־קלעצק.

דעם 9טן חשון תש״ב (דעם 30טן אָקטאָבער 1941) האָבן די נאַצישע מערדער צענטריפֿוגעטריבן 4560 יידן, מענער און פרויען, יונג און אַלט, אויף עק ניסוויושער גאַס, לעבן דיר מאָהילקעס.

תש"ב, וואן די נאַציס האָבן אַנגעהויבן ליקווידירן דעם געטאָ, זענען די העלדישע מאָרטירער. מיט הענט און מעסער אַרויס קעמפן קעגן די מערדער.

מיט "פאַרצווייפעלטן לאָזונג: „זאָל קיין זאַך נישט אַרײַנפאַלן צו די מערדער" האָבן זיי אַליין אונטערגעצונדן דעם געטאָ און אין פייער און פלאַם, מיט אַ קללה אויף די ליפּן, האָבן זיי אויסגעהויכט זייערע הייליקע נשמות. נאָר געציילטע האָבן זיך דורכגעזיכט דורכן רינג פון שטאָל און פייער און גערעטעוועט זייערע לעבנס, אַנטלויפנדיק אין די וועלדער צו די פּאַרטיזאַנען.

אַט דאָס איז די קורצע בלוטיקע געשיכטע פון מגלת־קלעצק.

און איך טראָג זיך איבער מיט מיינע „גדאַנקען" צו יענעם פיצעטערן טאָג פון חורבן קלעצק.

אַ קהילה, אַ גאַנצע געמיינדע יידן, טיף איינגעוואָרצלט זינט הונדערטער יאָרן, פון דור צו דור, איז פאַרשניטן געוואָרן אין מיטן העלן טאָג.

און דער הימל האָט געקוקט און געשוויגן, און פון „וואָל" האָבן זיך ווי שטענדיק געטראָגן קילע ווינטלעך, און די בוימער פון ניעסוויזשער פרוסאדעס האָבן ווי שטענדיק זיך שטיל געשושקעט, און די זון האָט מיט אירע לעצטע האַרבסט־שטראָלן באַלויכטן די שפּיצן פון די צלמים אויף די דערבייאיקע מאָהילעקס, און די ערד, אַט די ערד, איז געלע ערד, וועלכע האָט יאָרן גאַנצע־פּיזוס די שטעטל מיט איר זאַמד, האָט אינגאַנצן־צולוגעזאָלאַמט מיט זייערע לעצטע קרעכצן און אַנגסטן; אינגאַנצן־צולוגען אויף דאָס קליינע מיידעלע מיט דעם לעצטן פּראַגג — אַ פּאַרוווּרף דער וועלט — „מאַמע, פאַר וואָס שיט מען מיר זאָמד אין די אויגן?" און נאָכדעם איז אַרויס די בלאַסע לבנה און שטיל און רויק באַלויכטן דעם מאַסן־קבר און די חורבות פון שטעטל.

אַזוי האָב איך מיר פאַרגעשטעלט אין מיינע פיינליכע ביז משוגעת גענאַנטן. נישט דער מוח, נישט דאָס האַרץ, קען באַנעמען די מוראַ־דיקע אומזיניקייט פון דעם וואָס האָט פאַסירט. איז ווי קען מען דאָס אַלעס פאַרגעסן?

ניין, מיר קענען נישט און וועלן דאָס קיינמאָל נישט פאַרגעסן. מיר וועלן שטענדיק גדענקען אונזערע ברידער און שוועסטער, וועלכע זענען אומגעקומען פון די וויילדע רוצחים. העליש וועט פאַלאַסירן אין אונזערע הערצער, דער הייליקער אַנדענק פון די פאַרשניטענע לעבנס.

מיט שטאָלץ וועלן מיר דערמאָנען די קעמפער פון קלעצקער גענאָ, וועלכע זענען אַרויס מיט הענט און מעסערס באַשיצן זייערע לעבנס און נקמה נעמען פון זייערע רוצחים.

ווי אַן אייביקער פאַקל וועט פאַר אונז לייכטן דער גרויסער פייער פון גענאָ, וואָס אונזערע מאַרטירער האָבן אַליין אונטערגעצונדן פאַר זייער אומקום.

מיט הייליקער פאַרהערונג און יראת הכבוד שטייען מיר פאַרן גרויסן ברידער־קבר און שוועמן נישט פאַרגעסן אונזערע אומשולדיקע קרבנות און קעמפן פאַר אַ וועלט, וווּ אַזעלכעס זאָל מער נישט פאָרקומען.

כבוד דעם ליכטיקן אַנדענק פון אונזערע מאַסעס, מאַמעס, ברידער און שוועסטער!

ד"ר אביגדור גרינשפאן / א ז כ ר ה

מיר מאַכן נאָך טריבע אזכרות,
אונזער קלאָג האָט נאָך נישט אויפגעהערט;
אונז טרעפן נאָך גרויזאַמע צרות
דער שונא — ער שאַרפט נאָך זיין שוערד!

אָ, הייליקע קלעצקער — מארטירער!
פאַרפיניקט אין פיינטלעכן קלעם,
געשאָכטן פון חיה'שן „פירער",
פאַרברענטע אויף קידוש השם!

אָ, קלעצקער דערמאָרדעטע ברידער!
עס שרייט נאָך צו אונז אייער בלוט;
איר שטייט פאָר אונז לעבעדיקע ווידער,
איר מונטערט און שטאַרקט אונזער מוט!

איר וועקט אין אונז ליבע־גיפילן,
און טרייהייט צו אונזער נאַציאָן;
איר אַלט־נייען וווּנש צו דערפילן,
די מיסיע פון בלוי־וויים פאָן!

אָ, זעט נאָר ווי אייערע קינדער
בויען פלייסיק און ווערן נישט מיד;
פאַרגאַפט שטייט דער גורל דער בלינדער
פאָר'ן אויפטו פון אייביקן ייד!

פיינט טרייבן מיט אונז נאָך קאַטאַוועס,
נאָך פלאַקערט די שנאה אין זיי, —
דאָך בויען מיר ס'לאַנד פון די אבות
מיט אימפעט — דורך פריידן און ווויי!

אָ, קוקט אָן דערהרגעטע ברידער
פון מדינת ישראל דעם גלאַנץ;
הערט: טרייסטפולע, פרייליכע לידער
אייך פלעכטן אָ אייביקן קראַנץ!

די לאַטעס די גרעלע, די תהום'ען
פון געטאָ, פון בונקער, פון הייל —
פאַרהערלכן הייליק דעם נאָמען
פון העלדישן פאָלק ישראל!

עם האָט אונז צעשטרויט און געפיניקט
די חיה'ש פאַרדאָרבענע וועלט; —
דאָך זענען מיר אָלע פאַרייניקט
אין אויפבוי פון „יעקב'ס געצעלט"!

אָ, קלעצקער געפאַלענע ברידער,
אין לאַנער, אין אויפשטאַנד, אין שלאַכט —
זעט — ציון צעבליט זיך שיין ווידער,
צעשטראָלט זיך אין גלאַנציקער פראַכט!

גרישע גאלדבערג / דער בלוטיקער סך־הכל

(הרצליה)

א ך קען נישט און וועל נישט פֿאַרגעסן ווי לאַנג איך וועל לעבן. איך וויל דאָ דערציילן וויאַזוי ס׳זענען אומגעקומען די יידן פון מיין געבורטס־שטאָט קלעצק, לעבן באראַנאָוויטש.

אין 1941, ווי נאָר די בעסטיע זענען אַריינגענומען אין שטעטל, האָבן זיי גלייך אָנגעפֿאַנגען צו מאַרדן. לייבל יודעלעוויטש, אַ יונגער מענש, זייער באַליבט ביי די יידן אין שטעטל, איז געפֿאַלן אַלס ערשטער קרבן. זיי האָבן אים געכאַפּט אין גאַס, געפֿירט אין קאַמענדאַטור, און דאָרט אים געפֿיניקט, געשניטן שטיקער פֿלייש פון אים און דאַן געפֿירט שיסן. ער שטייט פֿאַר מיינע אויגן, ווי ער האָט דאַן אויסגעזען דער דאָזיקער יונגער, שיינער מענש. ער האָט שוין נעבעט נישט געהאָט קיין כוח צו דערגיין צום באַשטימטן אָרט. ער איז געפֿאַלן און אַויסגעאָנגען אונטער די קלעפּ פון די „פֿריק־לאַדן״ און דאָס קאָפּעפן מיט די פיס.

אַ פּאָר וואָכן שפּעטער, אַ פּריי־טיקדיקן טאָג, איז אָרויס אַ באַפֿעל אַז פון 12 ביז 7 אין אָוונט טאָר קיין מענש זיך נישט געפונען אין גאַס. מיין יונגערער ברודער איז צו דער צייט נישט געווען אין שטוב. איך קען גאָרנישט שילדערן די געוויינען פון מיינע עלטערן, וועלן מיין ברודער איז נישט געקומען אהיים. מיר האָבן זיך איינגעשטעלט און אים געלאָפן זוכן. נאָר אומזיסט. די שהמ האָבן זיך צעצויגן לאַנג. די שכנים, וועלכע זענען געקומען אונז טרייסטן, האָבן זיך מיטגעפֿרייסן מיט אונזער צער און געווייניג מיט אונז צוזאַמען. מיטאַמאָל האָבן זיך דערהערט טריט. אַלע זענען צוגעלאָפן צו דער טיר. ס׳איז אַרייַן מיין ברודער. ער איז געווען בלאַס ווי די וואַנט, און אינגאַנצן אויסגע־וויקט אין בלוט. מיר האָבן אים אָוועקגעלייגט אויפן בעט אַ פּאַרחלושטן און אים דערצאָוועוט. מיין 16־יאָריקער ברודערל האָט געפּעפּט די אויגן, זיין קערפּער האָט צעציטערט, ער האָט נישט גלייך געקענט דערציילן וואָס מיט אים איז געשען. שפּעטער, האָבן מיר זיך פון אים דערוווסט די מעשה.

די דייטשן האָבן פֿאַרכאַפּט 38 יידן, צווישן זיי מיין ברודער, זיי געזומען אין קאַמענדאַטור און מערדערלעך געשלאָגן. שפּעטער האָט מען זיי געפירט שיסן. קומענדיק אויפן אָרט, האָבן די ס. ס. אָרויס־געזומען מיין ברודער און נאָך צוויי מענשן, זיי געגעבן לאָפּאַטעס און געהייסן אויסגראָבן אַ גרויסע גרוב. זיי האָבן געזומען גראָבן און דערוויילן געזען וויי מען הייסט די 35 מענער זיך אויסטאָן, צו־נויפֿלייגן אין אָרדנונג יעדן בגד אין אַ באַזונדער פּעקל, שיך באַזונ־דער, הויזן באַזונדער. ביז זיי זענען שוין געווען נאָכקיין איז די גרוב שוין געווען פֿאַרטיק. עס האָט זיך דערהערט אַ ווילד געשריי: זיך אויסשטעלן אָרום גרוב! ווען אַלע זענען צוגעגאַנגען צום גרוב, האָט זיך דערהערט אַ צוויי ווילד געשריי: פּייער! אַ מאַשינגעווער האָט געעפֿנט אַ פּייער אויף די מענטש. ווען אַלע זענען געפֿאַלן, האָט מען געהייסן די דריי אַריינלייגן די מענטש אין גרוב אזוי אַז אַלע זאָלן אָרויך. מיין ברודערל האָט געמוזט אַראָפּ אין גרוב, די אַנדערע האָבן אים דערלאָנגט די קערפּערס און ער האָט אויסגעלייגט. די הענט פון די פֿאַרוווונדעטע האָבן אים געריסן די פיס. אַנדערע האָבן אים געבויטן. ווען אַלע זענען געווען אויסגעלייגט — איז געקומען די דריי פון די דריי — נאָר זיי האָט מען אויסגענומען דערווייל צו פֿאַרשיטן.

דאָס אַלץ איז נאָר געווען אַן אָנהויב. שפּעטער זענען געקומען אַנדערע זאַכן. מיטאַמאָל קומט אַ באַפֿעל, אַז אַלע יידן מוזן זיך צוזויפֿקלייבן אויפן מאַרק, ווער עס וועט פעלן, וועט וועלן דערשאָסן. די פאַניק איז געווען גרויס. יעדער איינער האָט אויסגעטייטשט עפּעס אַנדערש. אַבער דאָסמאָל האָט קיינער נישט געטראָפֿן. די ס. ס. לייט האָבן אויסגעקליבן אַ יודנראָט און צוגעזאָגט גאָלדענע גליקן.

אַזעלכע קונצן האָבן זיי געמאַכט אַ פּאָר מאָל. די יידן האָבן זיך אַזוי צוגעווייניט, אַז ווען מען פֿלעגט גיבן אַ באַפֿעל צונויפֿקלייבן זיך, זענען אַלע גלאָפן ווי צום טאַנץ.

איינמאָל איז ווידער געקומען אַזאַ באַפֿעל, אַז דאָנערשטיק, דעם 7טן טאָג אין חשון 1941, 7 פרי, מוזן אַלע קומען און זיך אויסשטעלן. פונקטלעך 8 פרי, זענען געקומען 6 אויטאָס מיט ס. ס. און ליטווינער. דריי אויטאָס זענען געבליבן און דריי זענען אַוועק קיין ניעסווייזש. די מערדער זענען אַראָפּ פון די מאַשינען און זיך גלייך געגומען צו דער אַרבעט... זיי האָבן אַרומגערינגלט די 6000 יידן פון שטעטל, אַנגעהעצט אויף זיי ווילדע הינט, געשלאָגן און געשאָסן אין עולם. באַלד איז געווארן אַ בארג הרוגים: פרויען, קינדער, מענער. דער מאַרק איז געווען פֿאַרפֿליצט מיט בלוט ווי נאָך אַ שטורמישן רעגן.

ווען די מערדער האָבן זיך טיילווייז באַפֿרידיקט, האָבן זיי ענגע־מען אויסשטעלן קאָלומנעס צו 500 מענטש און געזאָגט אַז מען וועט זיי פירן אין געטא. אַלע יידן האָבן זענעבט געוואָלט וואָס שנעלער גיין, אַבי פּטור ווערן פון מאַרק.

מען האָט זיי געפֿירט אין אייביקן געטא. געבראַכט זיי אויף ניעסווייזש־גאַס און דאָרט זענען שוין געווען אָנגעגרייט גרויסע גריבער. גייענדיק אהין האָבן אָרום די אומגליקלעכע געלאָפן הונט, געביסן און געריסן שטיקער. ווער עס האָט נישט געקענט גיין שנעל, איז דערשאָסן געווארן אויפן וועג. פיצלעך קינדער האָט מען אָפּגע־ריסן פון ברוסט פון זייערע מוטערס, געזומען פֿאַר די פיסלעך און געשלאָגן מיטן קפּפּעלע אַן ברוק. די מאַמע האָט געמוזט צוקוקן און דאָס בלוט פון קינד האָט באַשפּריצט איר געזיכט. ווען אַלע זענען צוגעקומען צום בריק, ווו עס איז געווען אַ טיף וואַסער, זענען פון בייידע זייטן געשטאַנען דייטשן, אָרויסגעריסן די קינדער און געשמיסן אין וואַסער אַריין. דאָס וואַסער איז געווארן פול מיט קליינע קערפערלעך, צוויישן זיי דאָס קינד פון מיין שוועסטער.

קומענדיק צום פונקט, האָט זיך דערהערט אַ באַפֿעל זיך אויס־טאָן און אויסלייגן די זאַכן. דאַן האָט מען די נאָכקעטע פרויען און מענער באַפֿוילן זיך אויסשטעלן אין ריייַן לעבן די גרובער — און באַלד האָבן ענגומען אַרבעטן קוילנוואָרפֿער. ווען אַלע זענען שוין געלעגן, זענען צוגעלאָפן אוקראינער און געוואָרפן אַלעמען אין גרוב. צוויישן זיי פיל לעבעדיקערהייט.

פֿאַרטיקווערנדיק מיט 500, האָט מען געבראַכט אַ נייע פּאַרטיע — און אַזוי האָט מען דערמאָרדעט אין 6 שעה 3.500 פון אונזערע נאָענטסטע און ליבסטע. 1500 זענען געבליבן אויף שפּעטער. (מען האָט זיי בארויבט פון אַלץ און אַריינגעשלייפֿערט אין אַ געטא, צו 30 מענטש אין איין שטוב).

אין דער צייט פון מאָרד בין איך געווען נאָענט פון דעם אָרט. אין אַ קליין וועלדל צוזאַמען מיט קאָשעצקין. מיר האָבן געהערט די יאָמערלעכע געשרייען, דעם געבעט צו גאָט און צו מענטש. עס האָט זיך מיך געדוכט אַז איך הער די שטימע פון מיינע עלטערן, פון ברודער, און פון דער שוועסטער. מיר זענען ביידע געלעגן און געווייניט ווי קליינע קינדער. אַנטוישטע, האָבן מיר באַשלאָסן ניין אין שטאָט, זיך צושטעלן און פֿאַלן צוזאַמען מיט אונזערע ליבסטע. ווען מיר זענען שוין געגאַנגען, איז אַגגאָגומען אַ רוסישער מענש און אונז געפערגט וואָהין מיר גייען. מיר האָבן אים געזאָגט. האָט ער אונז געזומען מוסרן: שטאַרבן האָט איר דאָך צייט, איר דאַרפט נקמה נעמען פֿאַרן בלוט פון אייערע עלטערן. אונז האָט זיך נישט געגלוסט גיין, אַבער אַ דאַנק אים זענען מיר אין אַ קורצער צייט אַגגאָגומען אין אַ פּאַרטיזאַנער אָטריאַד און טאָקע נקמה געזומען.

מפתח שמות

א

אביגדור, הרב מפינסק 30, 215
אבל מכס 172
אברמוביץ אידה 17
אברמוביץ אלכסנדרה 187
אברמוביץ ברוך 186
אברמוביץ גולדה ליבה 17
אברמוביץ דינה 17, 187
אברמוביץ הירש 17, 18, 74, 75, 102, 123, 128, 186
אברמוביץ וואדימיר 17
אברמוביץ זיגה 17, 186
אברמוביץ חוה 17, 186, 187
אברמוביץ חיה אסתר 17, 186, 187
אברמוביץ חיים משה 18
אברמוביץ יוחנן 179
אברמוביץ מאיר 17, 186
אברמוביץ משה 74
אברמוביץ נאדיעזשדה 186
אברמוביץ שלום יעקב 17, 18, 74, 124, 128, 146, 186, 278, 325
אברמוביץ שרה 361
אגולניק נחמן 130, 136, 285
אדלר בת־שבע 85
אדלר יוסף 30, 73, 78, 117, 254
אדלר י. נ. 74, 78, 125, 243, 263
אדלר שלמה סיני 30, 74, 125
אהרן השמש 154, 340
אהרן מקלצק 23
אהרוני א. 130, 273
אהרונובסקי בלומה 130
אהרונובסקי שלום משה 14, 130, 182
אהרונובסקי שרה 130
אהרונסון שלמה הרב 32, 192
אוליניק יוסף 58 137
אוליניק משה 88, 137, 164, 341
אוליניק צירה 137
אולייישקובסקי י. הרב 32
אונטרמן איסר יהודה הרב 32
אוסישקין מ. מ. 18, 65, 98, 225
אוקן דוד 151, 344
אושרובסקי הירשל 168, 367
אחד העם 65, 103, 112, 123, 209, 215, 240
אטינגר ברוך מרדכי 30
אידלס יוסף 157, 370
אידלס יצחק 80
אידלס שמואל 27, 201
איוויער־איליביץ מרדכי 39
אייזנברג ישראל 83, 162, 220, 235, 355
אייזנברג משה 49
אייזנשטאדט אהרן 188
אייזנשטאדט בן־ציון 9, 10, 13־15, 21־23, 30־36, 67־69, 75, 178, 184, 188, 209, 292, 293
אייזנשטאדט גרשון 188
אייזנשטאדט חיים 33, 151, 343
אייזנשטאדט יהודה לייב 11, 22, 178, 181
אייזנשטאדט יהושע 36, 48—57, 205, 209, 215, 291
אייזנשטאדט יצחק 214, 215,
אייזנשטאדט ישראל 21, 22, 64
אייזנשטאדט מאיר 11, 26, 66
אייזנשטאדט מיכאל 12, 21, 22, 23, 32, 181, 188
אייזנשטאדט מרדכי 36
אייזנשטאדט מ. א. ד"ר 32
אייזנשטאדט משה 10, 12, 14, 22, 23, 26, 36, 64, 69, 178, 179, 184, 188, 291
אייזנשטאדט נח חיים 68
אייזנשטאדט נחמן פנחס 36
אייזנשטאדט עקיבא 36
אייזנשטאדט פייגה 22
אייזנשטאדט פינקל 10, 22, 179
אייזנשטאדט רבקה 66
אייזנשטאדט שלמה זלמן 22
אייזנשטאדט שמואל משה 22
איזראלביץ ניסן 167, 168, 366
איזראליט אביגדור 34, 95, 216
איזראליט אילמלך 34, 216
איזראליט דוד 52, 216
איזראליט יונה 52, 217
איזראליט חיים 53
איזראליט נחמיה 51, 215, 216, 222
איזראליט נתן 52, 216
איזראליט צפורה 52
איזראליט ראובן 52, 53, 216
איזראליט רבקה 52
איזראליט רחל 52
איזראליט שמחה יהודה לייב 51, 215
אילן בנימין 117, 254
אייבשיץ יהונתן 34
איינשטיין א. 105, 242
איסרליץ ישראל 21
איצה ברל הסנדלר 54
איצקוביץ יחזקאל 114, 140
אלגין מ. 149, 341
אלטמן לייבה 137, 286
אלטשול בבה 156, 369
אלטשול יצחק 151, 346
אלטשולר בבה 156
אלטשולר רבקה 151, 346
אליהו אב"ד ברסטוביץ 29
אליהו אב"ד קובנה 24
אליהו אב"ד פרוזאן 26
אליוביץ דוד 168, 367
אלכסנדרוב ה. 10, 180
אלעזר — אב"ד שידלובצה 21
אלעזרי — קורנס משה 101, 226
אלפרין א. 337
אלפרוביץ' ברוינסקי רחל 106, 244
אלקנה הקצב 159, 372
אלתר משצ'וצין 44
אלתר מאיר 32
אנדרוסייר ל. 101
אסלבסקי שמואל 151, 346
אפל י. 65, 71
אפשטיין דוד 286
אפשטיין יצחק הלוי 28, 35, 41, 132, 281, 282
אפשטיין משה 28, 38, 130, 133, 134, 191, 199
אפשטיין משה מרדכי 40, 41, 44, 46, 194
אפשטיין נח 113, 276, 297
ארטימיב הפריסטב 139
אריה לייב, הרב בעל "שאגת אריה" 21, 196
אריה לייב הרב סלוצק 21
אריאלי פרץ 34
ארנובסקי יצחק 273
ארנובסקי שלום משה 273
ארנסט שמעון 37, 66, 149, 209, 340
אשר, הרב הראשון 13, 21
אשר"ס נח משה 128, 136, 275, 285

ב

באנשטשיק אליהו 374
באנשטשיק אשר 374
באנשטשיק דוב 161, 374
באנשטשיק חיים 374
באנשטשיק יצחק 167, 168, 367, 374
באנשטשיק סוניה 151, 346
באנשטשיק ראובן 155, 351
באנשטשיק שכנא 374
באנשטשיק שמואל לייב 283
בוגין ברל 91, 326
בוגין שלמה 329
בורנקין מאניא 80, 89, 91, 113, 321, 327
בורנקין משה 100
בויאנר מוטה ראה: קולקובסקי מרדכי
בוסל חיים 100, 227
בוסל חיותה 62, 98, 136, 143, 214, 284—286
בוסל יוסף 57, 98, 136, 143, 214
בוסל יעקב 98
ביסל רחל 100
בטשר חיים 344, 345
ביינינסון 89, 91, 323, 326
ביינוש שלמה 243
בירג דוד 151
בירג הרצל 129, 139, 203, 276
בירג פני 151
בירג פייגל 338, 346
בירג שימשל 167, 366
בלאק מיני 151, 343
בלוך י. 54
בלזר איציל 43
בליאכר דוד 159, 372
בליאכר לייבל 102, 229
בלכמן מ. 149, 340
בן־ארי אלימלך 101, 227
בן ישראל, שמואל 10, 179
בן עלי שמואל 196
בקר סם 151, 343
ברבדה שמואל חיים 62, 228
ברדיטשבסקי א. 251
ברוידס א. 96, 223
ברודלי אסתר 16, 185
ברודר אברהם אריה 31
ברודר שמעון 31
ברוקר יעקב 78
ברזילי יהושע — ראה אייזנשטאדט יהושע

ברזין האחים 115
ברזינסקי — אלפרוביץ רחל 106, 244
בריסק א. ל. 211
בריסקר חיים 189, 192, 194
ברישנסקי (סטויפצר) ישעיה 39
ברלין מאיר 32, 191
ברלין נפתלי צבי יהודה 25, 26, 33, 41, 43, 77, 189, 192
ברמזון שמואל יעקב 32
ברמונד מוטיה 275
ברנוביץ, בעל־אהוזה פולני 81
ברנצ'ץ יואל 39, 40, 42, 195
ברסלב אברהם 62, 108, 110, 111, 138, 265, 280, 282
ברסלבסקי משה 96, 223
ברפמן בנימין 12, 180
ברצ'ה הצחוב 57

ג

גאברייר דוד 113, 297
גאל יעקב 248
גבזה חיותה 214, עיין: בוסל חיותה
גבזה ליפא 62, 99, 100, 167, 226
גבזה מאיר 62, 99, 157, 167, 370
גבזה משה פנחס 98, 136, 225, 285
גבזה שלום 99, 100, 226
גבזה שרה 99
גול יעקב 116
גולדברג אליהו 22, 29, 30, 60, 61, 189, 192, 219
גולדברג בן ציון 149
גולדברג גרישה 381
גולדבלום יעקב קופל, הרב 18, 123, 148, 149, 176, 264, 337
גולדין אטי 151, 346
גולדין יצחק 346
גולדין משה 151, 346
גולדשטיין שרה 17, 18, 186
גולוש משה 138, 232, 268, 299, 301, 379
גור—קוציאק מ. 91, 326
גורביץ יהושע 76
גורדון שמחה 39, 193
גורובנר ראובן 151, 346
גורלנד יצחק אליהו 70
גורלנד חיים יונה 70, 293
גורפינקל יצחק 268
גורפינקל ישראל נחום 268
גושניצקי י. 327
גילטשיק 172, 378
גינטשיק 170, 364
גינצבורג אורי 22, 188
גינצבורג אשר 22
גינצבורג ברוך 62
גינצבורג דוד 24, 189
גינצבורג מירה 22
גינצבורג מנס 61, 62, 221, 328
גינצבורג משה 219
גינצבורג שאול 12, 180
גינצבורג שמאי 64
גינצבורג שמעון 22
גינציג עזריאל 13
גיטלביץ 100
גלאדישב ר. 84, 85, 86, 88, 316
גלאזר אליהו 168, 171, 361
גלאנט שמחה 91, 326
גלין י. ד"ר 83, 235
גלפנד ברוך 102
גלפנד גצל 120, 252
גלפנד דוניה 115, 159, 169, 363, 372
גלפנד הרצל 151, 340, 346, 348
גלפנד יעקב 344, 345
גלפנד לייב 93, 220
גלפנד מאיר ודוניה 169, 363
גלפנד מכס 151, 344—346
גלפנד מרדכי 159, 164, 159, 348, 373, 374, 357
גלפנד משה ברל 345
גלפנד פרומה 91, 326, 327
גלפנד ראובן 102, 228
גלפנד שלום 151, 344, 345
גלפנד שרה 151, 346
גלפנד־פרקול, ריקלה 151, 287, 346
גלפנד מאליין, שרה 294
גלר יוסף 369
גלר יעקב 159, 167, 168, 345, 374
גלר יצחק 151, 344, 345, 346
גנגדלס בצלאל 162, 167, 354
גצוף הירשל חיים 151, 343
גצוף זישקה 151, 343
גראייבסקי אליעזר זלמן 31, 192
גראייבסקי דינה 31
גראייבסקי יעקב אשר 34
גראייבסקי משולם 34
גראייבסקי שמעון חיים 31, 32, 192
גרגל י. 63, 233
גרודזנסקי חיים עזר 44
גרוזנברג י. 218
גרזובסקי יהודה 64
גרין הסיה 95
גרין וולה 168, 368
גרין לייבל 95, 222
גרינבוים יצחק 71
גרינברג דוד 137, 286
גרינברג יחיאל 18, 100, 338
גרינברג נחמן 95, 151, 222, 348
גרינשפאן א. ד"ר 74, 117, 190, 254, 380
גרינשפאן יוסף 94, 149, 340, 341, 348
גרפינקל חנה 151, 343
גרפינקל יצחק 151, 343, 379
גרשונוביץ לייב 9, 179
גרשון העגלון 273

ד

דבורצקי אריה 26, 28
דובלמן יעקב 105, 242
דובנא שלמה 22
דוד מנובהרדוק 23, 29
דולגיי הרשל 344, 345
דולגיי י. 345
דולגיי מאיר 151,346
דוידזון אהרון 33
דוידזון אטל 151, 343
דוידזון ברל 74, 123, 264
דוידזון ג"ק 151
דוידזון דובער הלוי 33
דוידזון יהודה לייב 71
דוידזון יצחק יחיאל 71
דוידזון לילי 151, 343
דומניץ אריה 26, 28
דומניץ משה 348
דושנטשלסקי יוכה־רחל 171, 175, 376
דלוגאטש ברוך 48, 61, 81, 94, 110, 111, 219, 220, 234
דלוגאטש ד"ר 158, 162, 355, 371
דלוגאטש יוליה 102, 229
דלוגאטש צבי הירש 76, 128, 220, 275
דננברג שרה 118, 255
דננברג ליפמן 40, 194
דרייזין א. 105, 242
דרצ'ינסקי 91

ה

הארט רגינה 91, 326, 327
הדס ק. 368
הוכברג בנימין הרב 102, 229
הוכברג מאיר פסח 118, 120, 249, 252, 255
הוכברג נתן 121, 251
הוכברג שמעון 119, 252
הוכברג שמואל 116
הוכשטיין יהושע 145, 331
הוכשטיין משה 150, 342
הוכשטיין שמואל זליג 150, 331, 342
הושאק יאנקל 139, 140, 267, 302
הושאק לייב 302
הורוויץ אברהם אליהו 36
הורוויץ חיים 16, 36
הורוויץ יודל 26
הורוויץ פסח 28, 29, 191, 193
הורוויץ צבי 48, 205
הכהן הלל 68
הכהן חיים אב"ד פינסק 22
הכהן חיים לייב 69
הכהן יצחק 134, 136, 283, 285
הכהן מיכאל 69, 176
הכהן משה הירשקס 76, 128, 136, 285
הכהן עקיבא 69
הכהן צבי הירש 69
הכהן שלמה אליעזר 69
הכטמן משה יום־טוב 40, 194
הלוי אהרן 24
הלוי יהושע 23, 24
הלוי רפאל 194
הלפרין ישראל הרב 23, 29
הלפרין מיכאל 48, 49, 209, 210
הלפנד אירווינג 151, 343
הלר אברהם 63, 156, 369
הלר יוסף 156
הלר יעקב 367
המגיד מקמינץ 12, 149 (הרב ח. ז. מכבי)
הנדלסמן נתן נטע 33
הנקין י. א. 45
הפטמן יוסף 105
הרכבי א. א. 17, 187
הרכבי אלכסנדר 29
הרצון אליהו 27, 28, 59, 94, 217
הרצון חיה רייזל 27, 90
הרצון חיים שמעון 26, 29, 39, 41, 82, 124, 130, 134, 191, 199, 234, 237, 265, 276, 244, 379
הרצון מיליה 93
הרצון שלום בר הרב 15, 17, 26, 27, 28, 31, 33, 74, 106, 123, 128, 136, 146, 182, 186, 190, 191, 233, 264, 275, 285
הרץ נפתלי הרב 54, 207

ו

וילנצ'יק גיטל (קטיה) 102, 229
ווילנצ'יק ישראל 94, 105, 158, 241, 371
ווילנצ'יק משה 102, 105, 228, 241
ווילנצ'יק פראדל 158, 371

וויינגר אליעזר 130
וויינגר מכס 151, 346
וויינגר ראוז 151
וויינגר ראובן 151, 343
וויינגר שרה 257
וויינשטיין משה 157, 370
וויינשטיין פסיה 83, 235
וויים י. 220
וויסבלאט שושנה 55, 208
וויספיש אליהו 35
ווישניצר מ. 10, 180 181
ווישניצקי יעקב 34
וולכטפיגל יום־טוב 39, 193
וולכסן מאיר 147, 334, 335
וולוולה מטיקטין 22
וולובלסקי י. 158, 169, 363, 371
וולפסון ישעיה 14, 123, 190
וולפסון ליאו 147, 334
וסרמן אלחנן 42, 137, 286
וועלער ביילה 31
וועלער זיידל 63, 77, 130, 232
וועלער יצחק אייזיק 31, 36
וועלער שמואל יוסף 31, 36, 193 218
וורביוסקי אלקנה 100
וורפמן דוד 61, 221

ז

זאב וולף מסלוצק 22
זאבאלינסקי יעקב 151
זאבורינסקי משה זלמן 68, 69
זאדאלין קוליה 156
זבלוצקי צבי 116, 118, 248, 255
זבולינסקי יעקב 151, 346
זיחוביצקי משה 115, 259
זיחוביצקי צבי 116, 248
זוצס י. 117
זיגמן משה 137
זיו יצחק הרב 9, 40, 194
זיו שמחה זיסל 136, 285
זילבוביץ אייזיק 9, 179
זילברמן שלום דוב 26
זימן משה 286
זינדל חיים
זליקוביץ גצל 68, 293
זלצר פיגה 55, 208
זלצר פיגה 55
זלצר צפורה 56, 57, 213
זלקה העגלון 73
זלקינד אטל116, 259

ח

חאראזעס חיים 367
חבר יצחק אייזיק 31
חוכר גרשון 9
חורגין גרשון ופנחס 126
חיגר ברל 150
חייט סם 151, 343
חייט פיליפ 151, 343
חיים אב"ד מיר 22
חיים הגבאי 139
חיימוביץ מרדכי 9, 179
חישין י. 23, 189
חן ברל 168
חנקלים י. 15
חנקין דוד 27
חצקל הסופר 154

ט

טאראבור אהרן 118, 248, 249, 256
טאראבור חיים 156, 369
טאראבור שלמה 141
טאראבור (טאראראז) משה 150,236, 289, 341, 345, 347, 354
טבטשניק ברל 268
טבטשניק לייזר 238
טבטשניק מנדל 139, 301
טוביה (טבלי) ממינסק הרב 51
טויבנהויז אפרים 49, 50, 52, 209, 210
טויבנהויז יאיר חיים 209
טויבנהויז יעקב יוסף 213
טויבנהויז מאיר 49, 50, 52, 67, 209, 210, 213, 216, 291, 292
טוניעס איטשה 169, 232, 363
טוניעס יוסף 169, 363
טורבוביץ אהרן יהושע 25
טורבוביץ זאב 25, 26, 88, 189, 190
טורבוביץ יעקב 25
טורבוביץ צבי 25
טורציק סם 150, 343
טימקוביצר פסח 29, 39, 191, 199
טימקוביצר יצחק כהן 38
טייץ י. 129
טייץ מולר שמואל 203
טייטש שמואל 151, 345, 348
טיקטין חיים לייב 75
טיקטין צבי הירש 26, 74, 123, 190
טיקוצינסקי יחיאל מיכל 24
טיקטינסקי חיים לייב 45
טישקוביץ י. 36
טננבוים מלכיאל 31
טסלר לייבל 233
טרובוביץ ברוך 24, 278
טרובוביץ זאב 95, 96, 97, 109, 223, 321
טרובוביץ יצחק 105, 141, 241, 274
טרובוביץ מיכאל 83, 136, 142, 285
טשארנאגראווסקי אייזיק 168, 367

י

יאנטשעס הירשל 203
יאקובוביץ הירשל 204
יעקובוביץ הירשל 204
יהודה אב"ד ביאלה 21
יהודה יודל אב"ד קלצק 21
יהודה לייב אב"ד קלצק 10, 11, 33
יהושע אב"ד קליש 24
יהושע בן דוד מלבוב 293
יהושע בן לוי 126
יואלס לייב יעקב 76, 128, 142, 275, 277
יואלס פריידה 142
יודלביץ לייבל 168, 362, 381
יוזפוביץ אייזיק 9, 177
יוזפוביץ מיכאל 9, 177
יוסף אב"ד מיר 22, 29
יוסף אב"ד סלוצק 24, 26
יוסף מקלצק „דוחק הקץ" 11, 179
יוסלביץ י. 92, 328
יזגור אליעזר 27, 28, 190, 191
יזגור ד. 9
יכימוביץ יצחק 54, 56, 57
ינוביץ־אידלס גוסיה 143
ינוביץ אלתר 249
ינוביץ חיים 150, 343
ינוביץ לילי 151, 343
יעווטשיץ העליאש 179
יעקב בר' אפרים 10
יעקב מקרלין 22
יעקב משקלוב 21
יעקבזון יוסף 204
יעקובזון יצחק 344, 345
יעקובוביץ הירש 9, 172
יצחק אב"ד נשוויז 21
יצחק אייזיק מקאפוליה 21
יצחק ראובן הנפח 157
יקיר י. 177
יקיר מקלצק 9
ירשבס משה 76
ישפן שרה 61

כ

כהן אהרן 79, 230, 247, 308
כהן אליעזר 38, 83, 136, 198, 285
כהן בוניה 119, 257
כהן בתיה 208
כהן גרייט 151, 343
כהן דניאל 284
כהן זלמן 62, 221
כהן יוסף 150, 151, 343, 348
כהן יעקב 123
כהן יצחק 41, 47, 150, 199, 342
כהן ישראל 342
כהן משה 75, 76, 93, 123, 265
כהן רפאל 95, 222
כהן שלום 208
כהנוב פייבל 12
כץ ראובן 39, 44
כצנלסון פשה 346

ל

לאטווין גצל 158, 371
לאטווין לייבל 348
לאטווין פרדל 62, 158
לב אסתר 97, 224
לב יהושע 361
לב ליבה 157, 362, 369
לב מיכל 159
לובטרסקי א. א. 65
לוי שבתי 52
לוויס 91, 326, 327
לוין אברהם 150, 343
לוין יהושע חיים 47, 129, 168, 276
לוין ישראל 129, 147, 334, 335
לווינבוק אייזיק 60, 61, 62, 88, 111, 219, 221, 321
לווינבוק ראובן 31, 192
לווינשטיין יחזקאל 40, 42, 136, 286
לווינשטיין יחיאל יהודה 33
לוכר גרשון 372
לוריא אהרן 143
לוריא גולדה 143, 246
לוריא יצחק 25, 76
לוריא צבי 143
לוריא שלמה 201
ליבוביץ צבי 116, 248
לייבל העגלון 273
ליברמן מיכאל 89, 100, 113, 321, 323
ליברכט מאיר שמעון 36
ליברכט עקיבא 36
ליובטשאנסקי ישראל יעקב 137, 286
ליוס אהרן 167, 168, 366, 367
ליוס אליהו 157, 370

ליוס מ. 293
ליכטרמן נחמיה 113, 296, 297
ליכטרמן שרה 238
ליס אלתר 63, 113, 129, 232, 276
ליס ברוך 61, 104, 113, 219, 282
ליס זליג 158, 361
ליס יוסף 115
ליס נח 82, 235
ליס פשה 238
ליס צבי 63, 107, 113, 129, 242
ליסר גרשון 47, 81, 130, 155, 156, 159, 167, 233, 294, 366, 368
ליפא אליעזר 208
ליפא חיים דוד 29, 293
ליפא מאיר 40
ליפמן יום טוב 23, 45
ליפקין ישראל 147
ליפשיץ יוחנן 161, 354
ליפשיץ יעקב 155, 352
ליפשיץ לייב 100, 227
לכובשצ'ינר אלתר 249
למפרט אוסקר 151, 343
למפרט יהושע 36
למפרט יוסף 60, 116, 219, 233, 248
למפרט מיכאל שמעון 63, 233
למפרט שלום צבי 34, 69, 83, 295, 348
למפרט שלום שמעיה 285
למפרט שמעיה לייב 34, 136
לרר, ראובן 54, 207
לסר אברהם יעקב 30, 192

מ

מאהלינסקי יעקב 48, 205
מאיר השל שו"ב 36
מאירוביץ אלתר 159, 162, 192, 355—361, 373, 374
מאירוביץ דוב מאיר 137, 212, 286
מאירוביץ שמואל 156, 369
מאכסיי מנדל 211
מאלייר הירשל 308
מאלייר ר. 88, 321
מאלינוב ר. 182
מאנייר אליהו 100, 130, 156, 227, 369
מאנייר ברל 348
מאנייר גולדה 100
מאנייר צבי 60, 61, 62, 102, 136, 219, 221, 229 285
מאנייר שבתי דוב 136
מאנדל ישראל 150
מהיפית עיקב שלמה 31
מהיפית יעקב שלמה 31
מובשוביץ־קסלר רחל 107
מוזל אי"ה 135, 284
מוזלר בנימין 151, 346, 348
מוזלר חיה 151, 346
מוזלר מתתיהו 151
מוזלר שמואל 346
מוריס שלמה 40, 194
מוריץ פרץ 276
מושקין יעקב 31, 89, 92, 328
מושקין שמעון 27, 31, 324
מושקט ד"ר, הרופא 82, 83, 100, 143, 172, 227, 298
מזא"ה א. 23, 218
מזל יוסף 219
מזל יעקב 60, 69
מיטבסקי חנה 242, 327
מייזל אליעזר יצחק 24
מיכלס משה 246
מילטון צבי הירש 26
מילר זיסל 38, 83, 198, 237, 285
מילר יואל 308
מילר ישראל 348
מילר מנוס 101
מילר ניסן גרשון 48, 205
מימון שלמה 11, 12, 178, 179, 181
מינקוביץ אטל, המורה 104, 107, 241
מיסקין חיה 102, 229
מיסקין יעקב 102, 228
מירסקי אברהם 34, 69, 295
מירסקי דוד טבל 34, 295
מירער זונדל 43
מירער יעקב 23
מירער ליפא 43
מירקיש שלמה 21
מישלבסקי ליפא 97, 156, 157, 162, 357, 368, 369, 370, 372
מישלבסקי שלמה 157, 370
מישקובסקי שרה 18, 187
מלאדזינוב אטל 119
מלאדזינוב יעקב 116
מלאדזינוב מרדכי 116, 119, 257
מלאדזינוב שמעון 119, 257
מלאכי א. ר. 292
מלכין ד. ב. 60
מלמד זונה 78, 125, 243, 264
מלמד זלמן 235
מלמד יואל 275, 328
מלמד יוסף משה 264
מלמד מרדכי 103, 129, 130, 133, 134, 240, 276, 282, 299
מלמד פיסל 296
מלצר איסר זלמן הרב 9, 18, 19, 28, 32, 34, 37, 39, 40, 41, 42, 44—47, 83, 126, 136, 137, 175, 193—196, 201, 202, 247, 257, 263, 286, 295
מלצר דוד לייב 348
מלצר ביילה הינדה 40
מלצר הרצל 101
מלצר צבי יהודה 37, 40, 42, 46, 137, 195, 202, 286
מנדל ישראל 150
מנדל משה 22, 119
מנקר יצחק 100, 108, 113, 227, 288
מנקר שרה 100, 108, 113, 227
מסטבוים יואל 311
מעיני, הרב 34
מרגולין ברוך 61, 143
מרגולין יעקב 137, 220, 286
מרגולין רבקה 104, 133, 143, 282
מרטין השומר, הגוי 104
מרקוס י. 208
מרקוס מינה 155
מרקון יעקב שאול 214
משה אב"ד מיר 21
משה צבי, שו"ב 76
משה בר מיכאל אב"ד קלצק 10
משה בר' חיים 10, 178
משה, המסגר 142

נ

נאוויק י. 210
נאיער י. 92, 93, 327, 328
נוביק טבל 328
נודלמן ברוך 238
נוזניצקי י. 91
נוטקה החייט 158, 372
נוימן 156, 368
נחומוביץ ישראל 137, 286
נחומוביץ שלמה 9, 179
נחמן „תהלים זאגער" 10, 22, 29, 178, 189
ניימאן אבא 55 208
ניימאן שמחה 169
ניימארק אליהו 116, 118, 120, 248, 255
ניימארק אריה 248, 257
ניימארק ביינוש 116, 119, 249, 257
ניימארק גרונם 116, 119
ניימארק לייבל 119, 257
ניימארק משה 120, 253
ניימארק ריינוס 253
ניימארק שרה 116, 119, 253, 257
ניסן א. 221
ניצברג ליפא 62, 83, 94, 111, 221, 235
ניצברג משה 60, 61, 83, 100, 136, 167, 285, 348, 366
ניקריץ עזריאל 254
נכעס הירשל 139, 266, 301, 302
נעדזיב יוסף־לייב 40, 42, 136, 195, 285
נתן נטע מקלצק 67

ס

סבירנובסקי צ. 94, 143
סגדומירסקי אשר 40 195
סגינאר 238
סברטשיק שלמה 238, 239
סגל שמואל 13
סוכנוביץ סאשה 159
סולוביציק ברוך אברהם 22
סולוביציק חיים 28, 32, 34, 40, 43, 45, 69, 136, 295
סולוביציק חיים 28, 32, 34, 40, 43-45, 69
סולוביציק משה 24
סוסניצר חיים יהודה 31
סופר חצקל 349
סופר משה 46, 202
סוקולובסקי 158, 371
סטוליר הרצל 351
סטוליר חיים נחמן 204
סטרוסטה אליהו 116, 249
סליבובסקי שרה 97
סמילנסקי ישעיה 55, 208
סנדיק 287
ספקטור יצחק אלחנן 24, 146, 333
סרגוביץ ישראל 151, 346
סרגוביץ מתתיהו 151, 346
סרגוביץ פרלה 151, 346
סרצוביץ י. 179
סרצובי לייב 9

ע

עסעלעוסקי שמואל 151, 346

פ

פאל זלמן 346
פאל יוסף 102, 156, 221, 229, 238
פאל מאיר 151, 344, 348
פאל יושקה 156
פארימשר הלל 30
פדובה יעקב מאיר 26

פדר בני 151, 343
פדר ג'ק 151
פדר ווילי 150, 151, 343
פדר זאוול 370
פדר זיסל 157
פדר יאכע 151, 343
פדר יהושע 62, 221
פדר יוסף 47, 205
פדר יצחק 83, 119, 155, 156, 235, 239, 351, 369
פדר מכס 151, 343
פדר ריישקה 235, 239
פדר שלמה 100 227
פודלישבסקי אברהם 71, 72
פוזאק מרדכי 301
פוזאריק אברהם 162, 354
פוזאריק יונה 113
פוטשפובסקי מרים 228
פומרנץ א. 149, 341
פוסקלינסקי 91
פורמן י. 113, 297
פעטער דושעק 343
פפשפובסקי מרים 102
פיאקרסקי יצחק 137, 286, 337
פיזשיק מוטל 301
פייטל משה מיכלס 246
פימשטיין אברהם 203, 219
פימשטיין היים 28, 34-83, 42, 47, 60, 82, 83, 106, 191 198, 234, 244, 285, 294, 348
פימשטיין עזור 35
פיינברג אליהו 58
פינס יחיאל מיכל 190, 209
פינסקי הרשל 71, 96, 97, 121, 224, 251
פינצ'וק ישעיה 59, 217
פינקל אליעזר יהודה 39, 42, 44, 193 345
פינקל יחיאל מיכל 25
פינקל יצחק 162, 354
פינקל נתן צבי 41, 43
פינקל רבקה 95
פיינגבוים דוד הלוי, הרב 24
פיין י. ל. 94, 236
פיינברג אליהו 33, 375
פיינברג ברל 237
פיינברג זאוול 156, 368
פיינברג סם 32
פיינברג פייבל 368
פיינברג פסיה 38, 58
פיינברג שמואל דוד 33
פיינקינד משה 13, 181
פיינשטיין אברהם משה 345, 346
פיינשטיין אליהו 24, 33
פיינשטיין אליעזר 204
פיינשטיין יהודה 151, 345
פיינשטיין יוסף 246, 345
פיינשטיין יצחק יהודה 344
פיינשטיין שכנא 344-346
פיק זאב 156, 368
פיקר גרשון 151, 343
פירקוביץ אברהם 293
פיש אברהם יצחק 124
פיש איסידורה 346
פיש אליהו 35, 95, 113, 143, 222
פיש אנה 151, 346
פיש בן־ציון 156, 369
פיש גדליה 135, 168, 284
פיש חסיה, 95, 222
פיש יהודית 95, 222
פיש יהושע 157, 329, 370
פיש יוסף מאיר 68, 124, 128, 265, 275
פיש יצחק 156, 369
פיש ירחמיאל 95, 222
פיש ישראל 151, 346, 348
פיש לייבל 95, 222
פיש לאה 159, 160, 164, 351, 357, 373
פיש מיכאל 132
פיש משה 68
פיש קושע 345
פיש רבקה 95, 222
פיש שלמה זלמן 68
פיש שרה 95, 222
פלוטקין ניסן 68
פלסקוביצקי משה 156, 157, 369, 370
פרומקין י. ד. 12 181
פרוסקין פרח 39, 40, 193, 195
פרידנשטיין חיים 106, 107, 143
פרידנואלד י. 293
פרידסק משה 94, 101, 108, 111, 219, 229
פרייס יצחק 171, 172, 376, 378
פרלמן אליעזר 95, 233
פרלמן ירוחם יהודה לייב 24, 26
פרלמן יעקב 94, 95, 100, 223
פרלמן מניה 88, 91, 321, 326, 327
פרלס משה 246
פרנק שרגא פייבל 45
פרנקל יוסף 84, 91, 93, 97, 100, 103, 104, 109, 114, 240, 258, 296, 308, 328
פרץ־ס אהרן 349
פרקול פריידל 287
פרשציצקי ישראל איסר 1115, 129, 260
פשפורקה יוסף 159, 373

צ

צבי הירש אב"ד ליובטשי 21
צבי אשכנזי 21, 23
צבי דוד בר' חיים משה ראה: צבי מניסוויוש
צבי הירש מניסוויוש 22
צבי הירש מקוריץ 13
ציקרמן שלמה 48, 205
צורבא ישראל 66, 292
ציאק אייזיק 162, 163, 169, 354, 363
ציאק יעקב 155, 346
ציאק ליפא 162
צינוביץ משה 13, 45, 188
ציפין בריילה 159, 164, 351, 373
ציפין לאה 164
צירינסקי משה 158, 372
צירינסקי שימשה 158
צירקל יהודה 30, 192
צכנוביץ מאנוס 344, 345, 374
צפרסקי אברהם 151, 343
צפרסקי דוד 150, 342
צפרסקי הושקה 9, 10
צפרסקי זלמן 150, 342
צפרסקי יהושע 9
צפרסקי לייב 179
צפתמן משה דוד 10, 42, 195
צ'רנומורסקי ישראל 56
צרנצקי י. ע"ד 28
צרקאסי נחום 130
צרקוביץ חיים נה 157, 370
צרקוביץ יצחק 60, 62, 94, 112, 157, 158, 162, 163, 167, 219, 221, 228, 354, 355, 366, 370, 371
צרקוביץ רוזה 91, 326
צרקוביץ שלום 162

ק

קאהן משה 15, 182
קאבאק נחום אליהו 190
קגן לייזר 237
קגן מנהל הבנק 329
קאז טובה 346
קאז קריינה 346
קאליר אליעזר 21 22
קאם אהרן 287
קאמיי אליהו ברוך 31
קאפוסטא וולפה 143
קאפוסטא זליג 83
קאפוסטא ישראל 370
קאפוסטא פייגל 157, 370
קאפוסטא שאול 157, 370
קוטלר אהרן הרב 11, 29, 37, 38, 40-43, 46, 47, 124, 136, 175, 178, 193, 200, 286, 294
קול (קולדני) משה 61, 219
קולודני יוסף 94, 311
קולייש דוניה 246
קולקובסקי דוד 95, 151, 346, 348
קולקובסקי מאיר חיים 59, 60, 94, 112, 113, 217-219, 228, 296, 297
קולקובסקי מרדכי 15 33, 98, 103, 128, 184, 225, 274
קולקובסקי משה 345
קולקובסקי פייטל 112
קולקובסקי פרומה 95, 151, 223, 339, 346
קוסובסקי ישעיה 42, 116, 249
קופר מוריס 30, 34, 150
קופילס יוסף מאיר 124
קופטשיץ בתיה 151, 346
קוך אברהם יצחק 25, 32, 34, 46
קוקושיצקי טקה 116 249, 381
קופצוב פינקל צירה 156
קורנגוס (אליעזרי) משה 101
קורנגוס אסתר 156 369
קורנגוס וולוול 156, 369
קורנגוס (מאשה) 226
קיל לייב 159 373
קירז'נר הניה 155
קירז'נרד חנה 15
קירז'נר טוביה 155, 351
קירז'נר שבתי 155
קליין 68
קליינמן משה 148
קליינמן־קאז' רחל 172, 378
קליר אלכסנדר זיסקינד 22
קם א. 144
קם הרצל 339
קם זלטה 339
קם יהודה 339
קם ירחמיאל 339
קם רחל 339
קמינסקי יצחק 148, 336
קמנצקי מיכאל צבי 69
קנוביץ יוסף 193
קנטרוביץ אבא 55, 207, 208
קנטרוביץ דוד 55, 208
קנטרוביץ יוסף 39
קנטרוביץ יעקב 49, 54, 56, 206, 208, 210—213

קנטרוביץ ליסא 54
קנטרוביץ מינא 208
קנטרוביץ משה 208
קנטרוביץ נחמיה 54, 55, 208
קנטרוביץ ניסן 48—50, 51—55, 95, 133, 207—22
קנטרוביץ סימקה 50—55, 207, 210
קנטרוביץ פרומה 133
קנטרוביץ רחביה 51, 55, 208
קנטרוביץ שמואל דוד 54, 208
קנטרוביץ שמעון 208
קסלר אשד 255
קסלר יוסף אביגדור 25
קסלר ישראל 46
קסלר לייבל 46, 107, 143, 156, 201, 368
קסלר מובשוביץ, מלכה 108
קפל ברל 119, 150, 343
קפלן אברהם 150, 342
קפלן אלישבע 119, 253
קפלן דבורה 119, 257,
קפלן היה 119, 253
קפלן יהודה לייוויק 119, 253
קפלן יעקב 119, 253
קפלן לייבל 155, 351
קפלן סוניה 119, 253
קפלן רחל 55, 208
קפלן שלמה 55, 208
קפצ׳ין אהרן 346
קפצוב־פינקל טשירה 369
קפשיץ בתיה 151
קצב אייזיק 81, 82, 110, 111, 161, 234, 354, 368
קצב אלקנה 372
קצב יואל 139
קצנלבנויגן לייב מקרלין 22, 29
קצנלסון ברל 103, 104, 133, 240, 282, 299
קצנלסון נחום 60
קראבינער יעקב 157, 370
קרוניץ בלומה 102, 229
קרוניץ ברל 246
קרוניץ לייבל 102
קרוניץ מאיר דוד 177
קרוניץ מתתיהו 9, 83, 220, 235
קרוניץ שולמית 82, 235
קרופניק שמואל 14, 184
קרייזר דוב, בר 38, 41, 134, 136, 199, 200, 283
קרייזר חיים יונתן 200
קרייזר שמואל 370
קראסלציק גדליה 63
קראקובסקי מנחם בן־ציון, 24
קרן־צבי, 61, 221
קשצקי ישעיה 156, 159, 171, 356, 367

ר

ריבינוביץ אליהו 23
רבינובץ ברוך 40, 194
רבינוביץ יאבע 97, 346
רבינוביץ (רגולר) יהושע, הרב 23, 189
רבינוביץ יוסף 154
רבינוביץ שלום 156, 363
רבינוביץ שלמה 63
רביובסקי 100
רגוץ שלמה 233
רדום שושנה 208
רדום שלמה 55, 208
רדונסקי דוד 102, 228
רדז׳ימיל הנסיך 10, 11, 51, 52, 118, 119, 141, 256
רובינזון א. הרב 61, 214
רובינזון אהרן 94
רובוביץ משה 36
רובינשטין יוסף 39, 193
רוזן מקס 151, 343
רוזנבוים שמשון 49, 209
רוזנגרטן בריינדל 27
רוזנגרטן חיה רייזל 27
רוזנגרטן מרדכי 27
רוזנקרנץ אברהם צבי 71, 175
רוטשטיין אסתר 151, 343
רוטשטיין ג׳ק 151, 343
רוך אלברט 301
רטנר דינה 18, 74
רטנר חיים משה 18, 187
רידב״ז יעקב דוד 37, 39, 40, 41, 43, 193, 194, 196
רייזין חיים יונה 61, 62, 221
רייזין יצחק 410, 107
רייס יאבע 151, 343
רייס יוסף 33, 77, 151, 154, 343, 348
רייף גימפל 157, 370
רייף דוד 172
רייס פיליפ 151, 343
רייף שמואל דוד 379
רפופורט חיים 21

ש

שאול אב״ד קוסובה 33
שבתי אב״ד שרשב 21
שווירנסקי שלמה 168, 367
שוסאיוב חינה 55, 208
שוסאיוב שלום 55, 208
שוסטר לייזר 168, 367
שוורץ א. ל. 17, 74, 75, 186, 262
שחור גולדה 143
שחור יוסף דוד 32
שחור־ברלין מאיר — ראה: ברלין מאיר
שטאמפר יהושע 52
שטיינברג יהושע 53, 216
שטיינברג מוטל 16, 48, 205
שטראשון אליעזר 25, 26, 189, 190
שטראשון מתתיהו 25
שטשנקו זלדה 102, 229
שימשעס אהרן 146, 332, 333, 335
שימשעס מוטה 372
שיף אליהו 151, 343
שיף גרשון 58
שיף יצחק 633
שיף ישראל 95, 222
שיף נחום יצחק 59, 132, 232, 293
שיפרין א. 115
שך אליעזר מנחם 136, 137 286
שלוסר משה 278
שלמה הרב מבריסק 21
שמואלביץ אלתר 194
שמואלביץ רפאל הלוי 39
שמוקלר אסתר 151, 346
שמוקלר דוב בר 345
שמוקלר חיים 151, 346
שמוקלר יצחק 151, 345, 346, 348
שמוקלר ליב 154, 346, 348
שמוקלר שלמה 159, 169, 171, 172, 363, 372, 376, 373
שמוקלר שמואל 17, 364, 378
שמוקלר שרה 151, 346
שמושקוביץ ברוך נתן 128, 274
שמידט יוסף 116 248
שמשי צבי 215
שפיזהענדלער אברהם 148
שפילברג אפרים 346
שפירא איסר 32
שפירא חיים 133, 137, 281, 287
שפירא נח 51, 213
שפירא רפאל 15, 16, 77, 184
שץ ברוך 65
שקוליר יצחק 116, 120, 248, 252
שקוליר סוניה 119, 257
שקוליר שמעון 119, 120, 248, 252
שקליאר הירשל 156, 354, 369
שקליאר יצחק 118, 255
שקליאר ישראל 41, 143, 220, 237
שרגוביץ מתתיהו 348
שריפטזצר מנדל 71, 175
שרשבסקי מ. 22

תקון טעות

עמ׳	טור	שורה	כתוב	צ״ל
12	1	11	ברפמן	למחוק
13	2	20	סנטאווואי	סטאנאוואי
26	1	9	גרזון	הרנזון
78	1	18	שמלדו	שלמדו
79	2	9	והביצות	והבינוניות
98	1	20	וקזניה	וזקניה
111	2	24	ופריקס	ופרידקס
127	2	50	אמטיק	אמשיך
147	1	46	מפיצי שבת עבר	מפיצי שפת עבר
249	2	—	—	זלקינד אֶטל